D. CÆCILII

CYPRIANI

CARTHAGINIENSIS

EPISCOPI, TOTIVS AFRICÆ
Primatis ac gloriosissimi Martyris
Opera,

Iam denuo quam accuratissime recognita, collatione facta Editionum Pauli Manutij & Guilielmi Morelij ad exemplaria aliquot manuscripta vetustissima, certóque ordine, habita temporum ratione, in tres Tomos nunc primum distincta.

Ædnotationes Iacobi Pamelij S. Th. L. Ecclesiæ Brugensis Canonici, toti operi sparsim interiectæ; quibus tum Castigationum ratio & Lectionum varietas obiter indicatur, tum quidquid ad Antiquitatem Ecclesiasticam pertinet, paucis explicatur.

Ab eodem recens adiecta D. Cypriani Vita è scriptis ipsius collecta, & Scripturarum citatarum index locupletissimus desideratus hactenus.

Indicem operum D. Cypriani iuxta priores editiones, reperiet lector post Vitam Auctoris.

Editio altera priori castigatior.

PARISIIS,
Apud Sebastianum Niuellium via Iacobæa sub Ciconiis.
M. D. LXXIIII.

2.15

Alf. Colma d. d

AMPLISS. PRÆSVLI DN. VIGLIO ZVICHEMO FRISIO, S. BAVONIS APVD Gandauenses Præposito, Cæsaris antea Caroli V. nunc Hispaniarum Regis Catholici Philippi consilij Priuati Præsidi, ac Illustrissimi Ordinis aurei velleris Cancellario;

S. P.

QVANTO semper fuerit in pretio & auctoritate, Clariss. Domine Præses ac Præsul amplissime, D. ille Cyprianus, iam inde à primis Ecclesiæ efflorescentis incunabulis, nihil attinet commemorare; quippe quòd iam olim lippis (quod aiunt) & tonsoribus peruulgatum sit. Testatissimum id reddunt luculentiss. de tanto viro veterum Patrum Elogia, quæ partim in Prolegomenis nostris, & vita Auctoris, partim in Adnotationibus citata reperire est. Diuorum dico Pontij, Gregorij Nazianzeni, Hilarij, Ambrosij, Prudentij, Augustini, Fulgentij, Maximi, Isidori, Petri Chrysologi, Bedæ, Hrabani; item Eusebij, Freculphi, Ioannis Zonaræ, Nicephori, & aliorum. Ipse quoque Cyprianus seipsum satis commendatum reddit, quum (vt D. Hieronymi verbis vtar) purissimi fontis instar dulcis incedat & placidus; ingenio etiam (quod recte censuit Lactantius) sit facili, copioso; suaui, & (quæ sermonis maxima virtus est) aperto; vt discernere nequeas, vtrúmne ornatior in eloquendo, an facilior in explicando, an potentior in persuadendo fuerit. Vsqueadeo vt non possim non illis adsentiri, qui inter Orthodoxos Patres Latinos, primas illi eloquentiæ partes tribuunt; præsertim consentientibus D. Gelasio Papa in Concilio Romano, & Cassiodoro Institutionum diuinarum cap. 19. Me certe ita transuorsum rapuit huius sanctiss. viri facũdia & pietas, vt, vbi primum iam iactis Theologiæ fundamentis in manus venit, mirum in modum ipsius perpetuo lectione delectatus sim. Verum male me habebat, tum quod tam pauca exstarent scriptorum ipsius monumenta, tum quod ea ipsa mendis scatere deprehenderem. Animum etiam non tam angebat, quàm discruciabat, quòd, quum cæterorum Ecclesiasticorum veterum pleraque prostarent, huius non modo Lucubrationes nobis eripuisset tam vasta rei literariæ clades, sed & titulos ipsos ob suam ipsorum celebritatem inuidisset Antiquitas. Sic enim in Catalogo scriptorum D. Hieronymus: Huius ingenij superfluum est indicem texere, cum sole clariora sint eius opera. Spe tamen nonnulla ductus, in vetustiss. Belgij nostri Bibliothecis reperiri posse aliquid non editum hactenus, aut saltem castigatius; iam ante annos plus minus octo statueram, si non auctiorem, certe emendatiorem aliquando D. Cyprianum in lucem emittere. Verum studiis Theologicis conficiundis tum occupatior, profectione deinde in Gallias præpeditus, ab instituto destiti; donec eodem pene tempore prodierunt, Romana Pauli Manutij viri eruditiss. & Guilielmi Morelij Parisiensis, editiones. Quod vbi primum intellexi, statim Antuerpia euocaui, vt inter se vtramque conferre liceret. Ego verò id cum cœpissem, prima quidem fronte deprehendi, haud pænitendam ab ipsorum vtroque nauatam operam; in progressu tamen didici, non frustra me laboraturum, si ex vtraque

illa editione, tertiam quandam conflarem, & denuo ab vmbilico (quod aiunt) D. Cyprianum recognoscerem. Quod vti studiosorum cum fructu maiori fieret, ex tota Belgica quos delitescere alicubi sciebam Manuscriptos codices continuo accersiui, atque vna excusos quotquot haberi poterant, etiam illos qui ante Erasmi recognitionem essent editi; quorum catalogum sub finem Prolegomenon Lector curiosus reperiet. Interea ne quid postmodum foret in mora, diligenter perlectis omnibus in vniuersum ipsius operibus, inuestigare cœpi legitimum illum iuxta quem scripta sunt ordinem, de quo in præfatiunculis trium Tomorum latius. Ne autem tædij nimium adferret illa exemplarium inter se collatio, si nihil vna adnotarem quod Theologorum & Antiquariorum studia promoueret; visum fuit operæpretium, eadem opera Antiquitates Ecclesiasticas serio in hoc nostro Auctore animaduertere, & deinde explicandarum illarum gratia (exemplo Rhenani in Tertullianum) Adnotationes adiicere. Serio itaque tandem opus adgressus anni vnius spatio Deo fauente ad calcem vsque tantum non perduxi. Iámque erat in votis, vt primo quoque tempore prælo committeretur, quum sub Pascha Anni 1566. motus illi Belgici incrudescere cœperunt, atque adeo Catholicis omnibus animos adimere. Ita factum, vt Typographorum nemo meos hos labores, ad sesquiannum, ex quo primum T. C. sunt exhibiti & inscripti, aggredi ausus fuerit. At nunc veluti postliminio in lucem caput effert & ad te redit. Præposite digniss. noster Cyprianus; & quidem non minus oportuno, quam ante biennium, tempore. Quum enim reducendis ad mentem sectariis, quíue ab illis, prò dolor, seducti sunt, pharmacum aptius aliunde depromi nequeat quam ex Apotheca Antiquitatis Ecclesiasticæ; si quis profecto Veterum Patrum, iste vel maxime, non vnius modi, sed omnis generis suppeditare poterit. Exempli gratia. Si de Romani Pontificis Primatu sit controuersia, abunde satisfecerint Epistola LV. quæ est 7. ad Cornelium, & liber de Vnitate Ecclesiæ; vbi tum Primatum Petro datum & super illo ædificatam à Christo Ecclesiam adserit, tum Petri Cathedram principalem Ecclesiam dicit, & non aliunde hæreses oboriri & schismata, quam inde quod vni in Ecclesia vice Christi iudici non obtemperetur. Si de Sanctorum in cœlis cum Christo iam regnantium inuocatione dubitetur, statim occurret epistola LVII. quæ est postrema ad Cornelium; vbi, si quis ipsorum prior hinc excederet, rogat vt apud misericordiam patris non cesset oratio; illud item Epiphonema libri de Disciplina & habitu virginum: Tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Si de Martyrum festis; narrat Auctor epistola XXXIIII. quæ est de Celerino Lectore ordinato, Martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebrari. Si de suffragiis defunctorum disceptet quispiam; plus satis illa probat epistola LXVII. ad Furnitanos, quum prohibet pro dormitione Victoris sacrificium offerri, quod contra Concilij decretum Geminium Faustinum presbyterum tutorem ausus esset constituere. Si de Purgatorio, testabitur epistola LII. ad Antonianum, quosdam ad veniam stare, missos in carcerem non exire inde donec soluant nouissimum quadrantem, pro peccatis longo dolore cruciatos emundari & purgari diu igne; alios contra, statim à Domino coronari. Si de confessione sacramentali, quam auricularem nuncupant, incidat disputatio; laudat eos Auctor libro de Lapsis, qui vel hoc ipsum quod cogitauerunt, apud sacerdotes Dei, dolentes & simpliciter confitentur, ac ita Exomologesin conscientiæ faciunt. Si de augustissimo Eucharistiæ sacrificio; latiss. est de illo Tractatus Epistola integra ad Cæcilium numero LXIII. vt omittam, quod Libro de Oratione Dominica verba illa Præfationis Missæ commemoret: Sursum corda, Habemus ad Dominum. Iam si contra Caluinistas agendum sit, toties inculcat Corpus & Sanguinem Domini, vt nemo frequentius; præsertim verò epistola ad Cæcilium & libro de Lapsis. Si aduersus Anabaptistas; suffecerit vel vnica epistola LIX. ad Fidum, de baptizandis infantibus. Si denique cum nouis Trinitariorum monstris confligendum; tela subministrabit epistola LXXXIII. ad Iubaianum, & dictus liber de Oratione Dominica, sub finem. In summa nihil ferè est hodie de Religione controuersum, quod non sua D. Cyprianus auctoritate explicatum reddat; & omni ambiguitate detersa Antiquitati Ecclesiasticæ consonum demonstret; verum ne prolixiores simus; pauca hæc in medium adduxisse sufficiat, cætera ex Indice vtroque & Adnotationibus nostris petat Lector diligens. Porro quantum vigiliarum, laborum, molestiarum mihi dauorandum fuerit, tum in accersendis exemplaribus, tum in euoluendis non modo codicibus variis sed & Auctoribus tam profanis quam Ecclesiasticis, nolo commemorare; sat enim superque dictæ Adnotationes id, vel me tacente, in publicum produnt. Vtinam vtinam tantum frugis adferre queant lucubrationes hæ nostræ. atque summis semper votis exoptaui; quippe qui haud alio instituto Deum tester me hactenus hoc sacum voluere; quam vt Theologis, vt Antiquitatis studiosis, vt omnibus denique qui Christiano censentur nomine, aliquid conferre posset hæc opella nostra. Quam

sigra-

ſi gratam poſtmodum intellexero, non grauabor Deo auſpice idipſum in Tertulliano aliquando adtentare, iuxta quod à me poſtulare cœperunt viri quidam eruditi; niſi (quod malim) me præuertat Ioannes Harriſius Anglus Thomæ Moro quondam à Secretis, ſicuti ego illum in D. Cypriano anteuerti. Qui pro ſua humanitate (vt obiter inſinuem qui aliquid mihi opis contulerunt) in aliquot locis vnde me extricare vix poteram; varijs quibuſdam ſui exemplaris Lectionibus haud parum me iuuit; neque minus, vir vtriuſque linguæ peritiſsimus Ioannes Clemens Medicus, etiam Anglus. Optimam item mihi nauarunt operam, communicatis patris ſui viri eruditiß. caſtigationibus & coniecturis, Antonius & Valerius Cauchij Iureconſulti Vltraiectini fratres, publica functione digniſsimi. Præ cæteris quoque ingenuè fateor acceptam me referre debere Diui Cypriani caſtigationem, ac locupletationem dictis Morelio & Manutio; huic verò maximè, vt cuius exemplar longè repererim emendatius. Non omnino tamen nihil à me præſtitum, immo (præter 700. & eo amplius locos reſtitutos in ſola ſcripturarum citatione marginali) ab innumeris inſuper mendis perpurgatum nunc prodire Auctorem, æquus Lector cenſebit; ita vt ſperem (ſi citra inuidiam dicere liceat) nulla poſthac eius recognitione opus fore. Quare etiam apud dictum Manutium & Illuſtriſsimum Cardinalem Borromæum, cuius auſpiciis illius prodiit editio, confido non malam me gratiam initurum; ſi benignè mentem meam perpendere non fuerint grauati; ſibíque perſuadeant, dum ſubinde Manutij mentionem facio; non me ipſius operam reprehendere, ſed ſignificare velle dumtaxat, non omnia ita exacte ab illo reſtituta, vt etiam hic locum habeat illud Prouerbij: Poſterioribus ſemper melioribus; quo ipſo T. C. dum primum illi hocce opus inſcripſi, ſuis ad me litteris calcar addidit. Præſertim quum proprio cerebro à me tributum ſit nihil, ſed omnia ex auctoritate Ms. librorum eorúmque vetuſtiſsimorum, & vnius iam olim excuſi; inter quos de nomine merito recenſendus venit, Abbatiæ Cambronenſis codex, cæteris multo caſtigatior. Recens verò præterea adieci ex ipſo D. Cypriano Vitam eius, & ſcripturarum citatarum, indicem locupletiſsimum deſideratum hactenus; ordine quoque, mea quidem ſententia, temporum habita ratione, legitimo, nunc primum in tres Tomos integrum opus diſtinxi. Argumenta denique noua repoſui, pro frigidiuſculis illis G. Remboldi, vſitatis hactenus, atque vna cenſuras noſtras multis in locis; idque ex ipſo Cypriano potiſsimum: vt prætercam dictas Adnotationes, quas toti operi interieci. Quæ, ſi cuiquam prolixiores videantur, maximè verò in libro, Quòd idola Dij non ſint, & in Concilio Carthaginienſi, meminerit ille, quod ſupra etiam dixi, non ſolis Theologis laborem hunc noſtrum deſudare, Et certè, tum grata Antiquitatis commemoratio; tum hiſtoriarum varia explicatio, tum etiam locorum aliquot ex aliis Auctoribus & ſacris & profanis, vbi occaſio ſe offert, reſtitutio, Lectori beneuolo tædium adiment.

Cæterum, non vna me ratio permouit, cur, pro more antiquitus obſeruato, ſub tuæ C. patrocinio hoc quicquid eſt Lucubrationum publicauerim. Et imprimis, quum mihi deligendus eſſet vir magni nominis quiſpiam, cuius auctoritate à Zoilorum calumniis labor hic noſter vindicaretur; quis huic cauſæ Patronus aptior illo dari queat, qui fidem Catholicam ſua aduocatione, conſilio, fauore, proximis hiſce annis, in tam cruenta illa animorum diſſenſione, tot ſectarum colluuione, ita ſtrennuè tutatus eſt, vt perpetuam laudem apud poſteros omnes promeruerit. Deinde, quis non ſtudioſorum ſuas illi dedicet operas; qui non modo ingenij acumine, dicendi facundia, linguarum peritia, eruditionis præſtantia cæteros longè anteuertit, ſed inſuper etiam eruditorum omnium Mœcenatem ſe præbet. Quod abundè teſtatur, & in Duacenſi noua Academia, & apud Louanienſes, nouarum Prælectionum in litteris humanioribus, Mathematicis, Medicina, Iuriſprudentia, Theologia, inſtitutio, & dotatio, haud ita pridem facta; ſuaſu quidem T. C. auſpiciis verò inuictiß. Principum Caroli V. Imperatoris Auguſti, & Philippi Hiſpaniarum Regis. Præſertim verò recens erectio Collegij illius inſignis in dicta Academia Louanienſi, tuis priuatis ſumptibus procurata; in quo Friſij tui, olim bellica fortitudine celebratiſsimi, ad humanitatem omnem, ad bonas litteras, ad Eccleſiarum denique miniſteria probè formentur, & ita tandem non ſolum T. C. tanquam primo Inſtitutori; ſed & toti Patriæ ornamento ſint. Verùm de his hactenus, ne Panægyricon potius quam præfationem conſcribere videar. Illud certè potiſsimum huius T. C. inſcriptionis cauſam dedit, quod, quum me & matrem chariß. cum liberis ſuis omnibus iam olim deuinctiß. tuæ humanitati fateri neceſſe ſit, primum hunc ſtudiorum meorum fœtum alteri oblatum non decuerit, quam illi quem Parentis loco perpetuo veneratus ſum. Neque profectò id immerito. Veteris enim neceßitudinis non oblita T. C. quæ illi cum Patre meo piæ memoriæ C. V. Adolpho Pamelio interceſſerat, dum vna vterque Carolo V. Cæſari eſſetis à ſecretis conſiliis; in eam curam ſemper incubuit, vti familiam noſtram, quantum fieri poſſet,

promoueret & eueheret. Quare meritò ἀχαριστίας nota in me torqueatur, si non gratitudinis aliquod symbolum ponam. Accedit ad hæc, tanta illa tui in hunc Auctorem animi propensio; quam dictus suis litteris plus satis T. C. insinuauit, opere quoque commonstrauit, dum Epistolam Ioannis de la Haye Theologi Canonici Tornacensis ad me destinauit, de repertis apud Rothnacenses D. Cypriani reliquiis; quam adeo & Prolegomenis nostris adieci, vt sibi posthac congratuletur Belgium, de tanto apud se etiamnum adseruato thesauro, quem plerique à sectariis Lugduni concrematum metuebamus, vna cum sacro D. Irenei corpore. Quod restat Mœcenas optime, munus hoc non leuidense, Diuum inquam Cyprianum martyrem illum celebratissimum, læto quæso alacríque vultu suscipito, meásque in illum Adnotationes aduersus inuidorum morsus tuo patrocinio defendito; mei interim meorúmque sicut hactenus haud immemor. Deus Optimus Max. T. C. diu nobis seruet incolumem. Brugis Flandrorum, ipsis Kalend. Iuniis, Anno à Christo nato 1568.

T. C. deditiss. cliens
Iacobus Pamelius.

SVFFRIDI PETRI LEOVARDIENSIS FRISII EPIGRAMMA IN DIVVM CYPRIANVM, opera & induſtria doctiſſimi viri Iacobi Pamelij in integrum reſtitutum.

Ἠὼς μὲν ῥοδοδάκτυλος
Ἐκλάμπουσα τὸν ἥλιον,
Καὶ λευκώλενος ἕσπερος
Μήνην τὴν περικαλλέα
Ἀγγέλλει σαφὰ τοῖς βροτοῖς.
Τῶν δὲ γραψαμένων πάλαι
Ἀνδρῶν εὐσεβέων καλὰ
Ὄντως γ' ἱερὰ βιβλία
Ἐγκριθέντα, τοῦ οὐρανοῦ
Καὶ γαίης μέγαν ἔξοχον
Κτιστὴν, καὶ πατέρ' ἄμβροτον
Ἀνθρώποις ἐπιδείκνυσι.
Καὶ γὰρ καὶ τὰ πεπραγμένα
Τῷ χριστῷ τε φερεσβίῳ,
Καὶ πάντεσσιν ἀποστόλοις,
Καὶ τοῖς πατράσιν ἁγίοις,
Γινώσκειν παρέχει σαφῶς.
Καὶ δὴ καὶ παρέχει σαφῶς
Γινώσκειν τίνα καρτερὰ,
Καί τοι γνήσια πίστεως
Στοιχεῖ ἡμετέρας πέλει.
Αἰεὶ γὰρ τὰ παλαίτερα
Προύχει τοῖσι νεωτέροις·
Ταῖς πρώταις, ἰδὲ κυρίαις
Ἀρχαῖς οὕνεκα γειτνιᾷ.
Εἰ γοῦν ἤθεος, ἠδ' ἔθους,
Καὶ τῆς πίστιος εἵνεκα
Τῶν δ' ἐκκλησία γλίχεται,
Ἔστ' ὄντως τάδε βιβλία
Πολλῶν ἄξια σπουδέων.
Καὶ τῆς φροντίδος εἰκότως
Τὴν πλείστην χάριν οἰστέον
Σοὶ, ὦ ἐλλογιμώτατε
Ἰάκωβε Παμήλιε,
Ἀνδρῶν φέρτατε Βρυγέων,
Δίας φωσφόρε Φλανδρίας,
Ὅς νυκτός τε καὶ ἡμέρας
Ἱδρώσας, τὸν ἐν ἁγίοις
Ἡμῶν Κυπριανὸν πόνοις
Εὐβούλοις τε καὶ ἔμφροσιν
Ἕλκεις εἰς φάος ἐκ σκότους,
Ἑλκυσθέντα τε μυρίων
Λαμπρύνεις ἀπὸ σφαλμάτων.
Καὶ γὰρ μὴν ὅδε πάντοθεν
Δύσμορφος, ῥυπαρὸς τέως,
Ἁβρύνει τὸ παρὸν καλὸς
Εὐειδής τε, καὶ ἀγλαὸς
Πάντως ἐκ σέοθεν πέλων.
Καὶ δὴ χ' ὥς τὸ πάλαι ποτὲ,
Δοξῶν τῶν καθαρωτάτων
Καρποῖς ἔβρυεν ἀφθόνοις,
Ὡσαύτως πάλιν ἄνθεσι,
Καὶ νῦν ἀτρεκέως γέμει
Ὥς οὖν χριστοφίλοις ἐὼν
Τοῖς πᾶσ' ὠφελιμώτατος.

ADOLPHI MEKERCHI BRVGENS. I.C. IN EVNdem Cyprianum.

HActenus in varias partes distractus, & omni
Ordine turbato sparsus in orbe fuit
Cæcilius Christi præco, Martyrque fidelis,
Qui vetus à casta Cypride nomen habet.
Is nunc in classes digestus, & omnia scitè
Compositus, vultu splendidiore nitet.
Hîc etenim cernis quonam ordine epistola quæuis,
Et quo sit scriptus tempore quisque liber.
Menda vides explosa procul, tenebrásque remotas.
Omnia sunt ipso lucidiora die.
Præstitit hoc indefessi pia cura Pameli
Voluentis priscos nocte diéque Patres.
I nunc, & rebus seriem quidquam addere lucis,
Ordinis & ratio quod sit habenda, nega.

PRO-

PROLEGOMENA IN D. Cyprianum.

VITA BEATISSIMI MARTYRIS CYPRIANI, PER PONTIVM eius Diaconum.

De hac vita D. Hieronymus ita scribit in Catalogo Virorum illustrium: Pontius diaconus Cypriani, vsque ad diem passionis eius cum ipso exsilium sustinens, egregium volumen vitæ & passionis Cypriani reliquit.

CYPRIANVS Religiosus Antistes, ac testis Dei gloriosus, tametsi multa conscripsit, per quæ memoria digni nominis superuiuat; etsi eloquentiæ eius ac Dei gratiæ larga fecunditas ita se copia & vbertate sermonis extendit, vt vsque in finem mundi fortasse non taceat: tamen, quia operibus eius ac meritis etiam hæc prærogatiua debetur, vt exemplum suũ in litteras dirigatur, placuit summatim pauca conscribere; nõ quod aliquem gentilium lateat tanti viri vita, sed vt ad posteros quoque nostros incomparabile & grande documentum in immortalem memoriam porrigatur. Certè durum erat, vt (cum maiores nostri plebeis & catechumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro martyrij ipsius veneratione dederint, vt de passionibus eorum multa, aut, propè dixerim, pœnè cuncta conscripserint, vt ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, peruenirent) Cypriani, tanti sacerdotis, & tanti martyris, passio præteriretur, qui & sine martyrio habuit quæ doceret; & quæ dum vixit gesserit, non paterent: quæ quidem tanta, atque tam magna, & mira sunt, vt magnitudinis contemplatione deterrear, ac imparem me esse confitear ad proferendum dignè pro meritorum honore sermonem, nec posse sic prosequi facta tam grandia, vt, quanta sunt, tanta videantur: nisi quod numerositas gloriarum sibimet ipsa sufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum, aut, si fieri potest, totum desideratis audire, concupiscentes ardore flagranti, vel facta eius cognoscere, etsi interim viua verba tacuerunt. * in qua parte si dixero nos opibus facundiæ defici, minus dico. facundia enim ipsa deficit digna facultate, quæ desiderium vestrum pleno spiritu satiet. Ita vtrimque grauiter vrgemur. ille nos virtutibus suis onerat, vos nos precibus fatigatis. Vnde igitur incipiam? vnde exordium bonorum eius aggrediar, nisi à principio fidei, & natiuitate cœlesti? siquidem hominis Dei facta non debent aliunde numerari, nisi ex quo Deo natus est. Fuerint licet studia, & bonæ artes deuotum pectus imbuerint: tamen illa prætereo, nondum enim ad vtilitatem, nisi sæculi, pertinebant. postquam & sacras litteras didicit, & mundi nube discussa in lucem sapientiæ spiritalis emersit, si quibus eius interfui, si qua de antiquioribus eius operibus comperi, dicam: hanc tamen petens veniam, vt quidquid minus dixero (minus enim dicam necesse est) ignorantiæ meæ potius, quam illius gloriæ derogetur. Inter fidei suæ prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quam si continentiam tueretur: tunc enim posse idoneum fieri pectus, & sensum ad plenam veri capacitatem peruenire, si concupiscentiam carnis robusto atque integro sanctimoniæ* vigore calcaret. Quis vnquam tanti miraculi meminit? Nondum secunda natiuitas nouum hominem splendore toto diuinæ lucis oculauerat, & iam veteres ac pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat. Deinde quod maius est, cum delectione diuina quædam iam non pro conditione nouitatis, sed pro fidei festinatione didicisset; statim rapuit quod inuenit promerendo Domino profuturum. Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul iunxit, vt & ambitionem sæculi sperneret, qua perniciosius nihil est, & misericordiam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata seruasse se dixerat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, pœnè ante cœpit

Marginalia: * in qua parte facũdiæ virib⁹ deficim⁹, deficimus dico. — *Matth. 19.* — *rigore. — *Osee. 6.*

perfectus esse, quam disceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? Quis de antiquissimis in
fide senibus, quorum mentes & aures per plurimos annos diuina verba pulsauerant, tale
aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nondum forsitan crederetur, su-
pergressus vetustatis ætatem, gloriosis & admirandis operibus, perpetrauit? Nemo me-
tit statim vt seuit. Nemo vindemiam de nouellis scrobibus expressit. Nemo adhuc
vnquam de nouiter plantatis arbusculis matura poma quæsiuit. In illo omnia * incre- * incredibiliter.
dibilia cucurrerunt. Præuenit, si potest dici (res enim fidem non capit) præuenit, in- * messis.
1. Tim. 3. quam, * tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem. Aiunt Apostoli litte-
ræ, debere neophytos præteriri, ne stupore gentilitatis nondum fundatis sensibus ad-
hærente; aliquid in Deum nouitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto solus
exemplo, plus fide posse, quam tempore promoueri. Sed etsi in Apostolorum Actis eu-
Act. 8. nuchus ille describitur, quia toto corde crediderat, à Philippo statim tinctus; non est
similis comparatio. Ille enim & Iudæus erat, & de templo Domini veniens prophe-
tam legebat Isaiam & sperabat in Christo, etsi nondum eum venisse crediderat: Hic
de imperitis gentibus veniens, tam matura cœpit fide, quanta pauci fortasse perfece-
rint. Mora denique circa gratiam Dei nulla: nulla dilatio. Parum dixi: Presbyterium,
& sacerdotium statim * accepit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet ta- *emeruit.
li mente credenti? Multa sunt quæ adhuc plebeius, multa quæ iam presbyter fecit,
multa quæ ad veterum exempla iustorum, imitatione consimili prosecutus, prome-
rendo Dominum totius religionis obsequio præstitit. Nam & sermo illi de hoc fue-
Iob. 1. rat vsitatus, vt si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri, propter
quæ facta Deo placuisset. Si Iob, Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cul-
tor, & cui in terris nemo compararetur; faciendum docebat ille, quidquid Iob ante fe-
cisset: vt dum & nos paria facimus, simile in nos Dei testimonium prouocemus. Con-
temptis ille dispendiis rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, vt nec pie-
tatis temporalia damna sentiret. Non illum penuria, non dolor fregit. Non vxoris sua-
dela deflexit: non proprij corporis dira pœna concussit. Permansit in suis sedibus fixa
virtus, & altis radicibus fundata deuotio; nullo diaboli tentantis impetu cessit, quo mi-
nus Dominum suum, fide grata, etiam inter aduersa benediceret. Domus eius patuit
cuicunque venienti. Nulla vidua reuersa est sinu vacuo: nullus indigens lumine, non
illo comite directus est: nullus debilis gressu, non illo baiulo vectus est: nullus nudus
auxilio, de potentioris manu non illo tutore protectus est. Hæc debent facere (dice-
bat) qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens,
dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum. Erat sane illi etiam de
nobis contubernium viri iusti, & laudabilis memoriæ Cæcilij, & ætate tunc & ho-
nore presbyteri, qui cũ ad agnitionem veræ diuinitatis à sæculari errore correxerat. Hũc
toto honore, atque omni obseruantia diligebat, obsequẽti veneratione suspiciens, non iã
vt amicum * animæ coæqualem, sed tanquam nouæ vitæ parentem. Denique, ille *coæqualis.
demulsus eius obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito prouocatus est, vt sectæ.
de sæculo excedens, * arcessitione iam proxima, commendaret illi coniugem ac li-
beros suos, & quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret * accersitione.
pietatis hæredem. Longum est ire per singula: * sancta eius facta onerosum est enume- * cuncta.
rare. Ad probationem bonorum operum, solum hoc arbitror satis esse: quod iudi-
cio Dei & plebis fauore, ad officium sacerdotij, & episcopatus gradum adhuc neo-
phytus, & vt putabatur, nouellus, electus est. Quamuis in primis fidei suæ adhuc diebus,
& rudi vitæ spiritalis ætate, sic generosa indoles reluceret; vt etsi nondum officij, spei
tamen fulgore resplendens, imminentis sacerdotij totam fiduciam polliceretur. Non
prætereibo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem eius & honorem
totus populus aspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit: antiquioribus cedens,
& indignum se titulo tanti honoris existimans, vt dignus magis fieret. Magis enim di-
gnus efficitur, qui quod meretur excusat. Quod tunc ardore plebs æstuans fluctuabat,
spiritali desiderio concupiscens (vt exitus docuit) non tantum episcopum: sed in eo
quem tunc latentem diuinitatis præsagio taliter flagitabat, futurum etiam martyrem re-
quirebat. Obsederat fores domus copiosa fraternitas, & per omnes aditus sollicita cari-
tas cir-

Act. 9. tas circuibat. Potuisset fortasse tunc illi Apostolicum illud euenire, quod voluit, vt per fenestram deponeretur; si cum Apostolo etiam ordinationis honore similaret. Erat videre cæteros omnes * suspensos anxio spiritu expectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Inuitus dico; sed dicam necesse est. Quidam illi restiterunt, * etiam vt vinceret. Quibus tamen quanta lenitate, quam patienter, quam beneuolenter indulsit, quam clementer ignouit, amicissimos eos postmodum & inter necessarios computans mirantibus multis? Cui enim posset non esse miraculo, tam memoriosæ mentis obliuio? Exinde quemadmodum se gesserit, quis referre sufficiat? quæ illi pietas? qui vigor? misericordia quanta? * quanta censura? Tantum sanctitatis & gratiæ ex ore eius lucebat, vt * confunderet intuentium mentes. Grauis vultus & lætus. nec seueritas tristis, nec comitas nimia, sed admixta vtrinque temperies; vt esset ambigere, vereri plus an diligi mereretur: nisi quod & vereri & diligi merebatur. Sed nec cultus fuit dispar à vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia sæcularis inflauerat: nec tamen prorsus affectata penuria sordiderat: quia & hoc vestitus genus à iactantia minus non est, quam ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa pauperes episcopus faceret catechumenus diligebat? Viderint pietatis Antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina: seu quos sacramenti religio communis, ad obsequium exhibendæ dilectionis arctauit. Cyprianum de suo talem accepit cathedra, non fecit. Statim denique pro talibus meritis etiam Proscriptionis gloriam consecutus est. Nec enim aliud oportebat, quam vt eum, qui intra secretam conscientiæ latebram, religionis & fidei toto honore florebat, etiam publicè celebrata gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia consecutus est, etiam martyrij circa eum debita corona properare; maximè cum & suffragiis sæpe repetitis ad leonem postularetur: nisi per omnes ordines gloriarum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum; & nisi imminens ruina ope tam fecundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrij dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frenis quibusdam lectionis dominicæ coerceret? Quis doceret pœnitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos vnitatem, filios Dei pacem, & euangelicæ precis legem? per quem gentiles blasphemi repercussis in se iis, quæ nobis ingerunt vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut quod magis est. fidei paruioris consolarentur spe futurorum? Vnde sic misericordiam, vnde patientiam disceremus? quis liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem dulcedine redemij salutaris inhiberet? Quis martyras tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Bene, bene tunc, & verè * spiritaliter contigit quod vir tam necessarius, tam multis, & tam bonis rebus à martyrij consummatione dilatus est. Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? Vt nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est: quam passionem vtique ex more vitaret, si & ante vitasset. Fuit vero formido illa, sed iusta, formido quæ Dominum timeret offendere: formido quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides diuinis admonitionibus mancipata, credidit se nisi Domino latebram tunc * iubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare. Puto denique etiam nunc aliqua de dilationis vtilitate disserenda, tametsi iamdudum pauca perstrinximus: per hæc enim quæ videntur postmodum subsecuta, sequitur vt probemus; secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed, sicuti est, verè fuisse diuinum. Vastauerat Dei populum persecutionis infestæ, insolens, atque acerba grassatio, & quia omnes decipere vna fraude non poterat artifex hostis: quacunque miles incautus prodiderat latus nudum, dispari genere sæuiendi, singulos diuersa strage deiecerat. Debebat esse qui posset saucios homines & varia expugnantis inimici arte iaculatos, adhibita medicinæ cœlestis medela pro qualitate vulneris vel secare interim, vel fouere. Seruatus est vir, ingenij præter cætera etiam spiritaliter temperati: qui inter resultantes collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium, librato limite gubernaret. Nonne hæc, oro,

* suspenso & anxio.
* vt &
* censura quam sobria.
* aduocaret.
* Dei prouidentia.
* suggerenti.

consilia diuina sunt? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant posse fortuitu ista contingere. Ecclesia illis clara voce respondet, dicens: Ego sine Dei nutu necessarios reseruari non admitto. Percurramus tamen cætera, si videtur. Erupit postmodum lues dira, & detestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos à sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi trementis inuasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium; exponere suos impiè; quasi cum * illo peste morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Iacebant interim tota ciuitate, non iam corpora, sed cadauera plurimorum: & misericordiam in se transeuntium, contemplatione sortis mutuæ flagitabant. Nemo respexit aliud, præter quam lucra crudelia. Nemo similis euentus recordatione trepidauit. Nemo fecit alteri quod sibi fieri voluit. Quid inter hæc egerit Christi & Dei pontifex, qui pontifices mundi huius tanto plus pietate, quanto religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco vno plebem de misericordiæ bonis instruit: & docens diuinæ lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subiungit non esse mirabile si nostros tantum debito charitatis obsequio foueremus; eum perfectum posse fieri, qui plus aliquid publicano, vel ethnico fecerit: qui malum bono vincens, & diuinæ clementiæ instar exercens; inimicos quoque dilexerit; qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet, & hortatur, orarit. Oriri facit Deus iugiter solem suum, & pluuias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibens cuncta ista non suis tantum, sed etiam alienis: & qui se Dei etiam filium esse profitetur, cur non exemplum patris imitatur? Respondere nos decet natalibus nostris, & quos renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit; sed * probare potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis. Multa alia & quidem magna prætereo, quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari. De quibus hoc tantum dixisse satis est. Quod si illa gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim * crederent. Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomen est? Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem diuitiis omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore properaret inueniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo patri, & iudici Christo, & tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quam de Tobiæ incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, & ignoscat iterum, & frequenter ignoscat: aut, vt verius dixerim, merito concedat, tametsi ante Christum plurimum licuit, plus aliquid licuisse post Christum: cuius temporibus plenitudo debetur. Necatos ille à rege & proiectos sui tantum generis colligebat. His tam bonis & tam piis actibus superuenit exilium. Hanc enim vicem semper repræsentat impietas, vt melioribus peiora restituat. Et, vt quid sacerdos Dei proconsule interrogante responderit taceam, sunt acta quæ referant. Excluditur interim è ciuitate, ille qui fecerat boni aliquid pro ciuitatis salute; ille qui laborauerat, ne viuentium oculi paterentur infernæ sedis horrorem; ille inquam qui excubiis pietatis inuigilans (pro nefas) ingrata bonitate prouiderat ne omnibus tetram ciuitatis faciem relinquentibus multos, exules, deserta respublica, ac destituta patria sentiret. Sed viderit sæculum, cui inter pœnas exilium computatur: *Nobis patria minus cara, & commune nomen est; qui parentes ipsos, si contra Dominum suaserint, abhorremus. Illis extra ciuitatem suam viuere grauis pœna est. Christiano, totus hic mundus, vna domus est. Vnde licet in abditum & abstrusum locum fuerit relegatus; admixtus Dei sui rebus, exilium non potest computare. Adde quod Deo integre seruiens, etiam propria in ciuitate peregrinus est. Dum enim se carnalibus desideriis continentia Sancti spiritus abstinet, conuersationem prioris hominis exponens; etiam inter ciues suos, aut propè dixerim, inter parentes ipsos, vitæ terrestris alienus est. Accedit, quod & si hæc talia pœna possent videri; in huiusmodi tamen causis atque sententiis, quas ob approbandæ virtutis experimenta perpetimur, non est pœna, quia gloria est. Sed esto sanè nobis pœna exilium. Illis vltimum crimen, & pessimum nefas etiam ipsorum conscientia testis adscribat, qui

Marginal notes: * illa. — Mat. 5. — * probari debere potius, &c. æmulationem. — * credidissent. — Galat. 6. — Tobiæ 2. — *Illis patria nimis cara & totus affect⁹ est in parétes: nos &parétes. — 1. Pet. 2.

bat, qui possunt innocentibus irrogare quod putant pœnam. Nolo nunc describere loci gratiam; & deliciarum omnium paraturam interim transeo. Fingamus locum illum situ sordidum, squalidum visu, non salubres aquas habentem, non amœnitatem viroris, non viciniam litoris; *sed rupes vastas siluarum, inter inhospitas fauces desertæ admodum solitudinis auia mundi parte summotum. Posset, licet talis locus, habere nomen exilij, quo Cyprianus sacerdos Dei venerat; cui si hominum ministeria deficerent, vel alites, vt Heliæ, vel vt Danieli angeli ministrarent? Absit, vt credat aliquis, cuilibet minimo, dummodo in confessione nominis constituto, aliquid defuturum. Tantum abest vt Dei pontifex ille, qui misericordiæ semper rebus institerat, horum omnium opibus indigeret. Iam nunc quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione repetamus. Prouisum esse diuinitus etiam pro animo tanti viri, apricum & competentem locum, hospitium pro voluntate secretum, & quidquid apponi eis ante promissum est, qui regnum & iustitiam Dei quærunt. Atque vt omittam frequentiam visitantium fratrum, & ipsorum inde ciuium charitatem, quæ repræsentabat omnia, quibus videbatur esse fraudatus; admirabilem visitationem Dei non præteribo: qua Antistitem suum sic in exilio esse voluit de secutura passione securum, vt imminentis martyrij pleniore fiducia, non exulem tantummodo Curubi, sed & martyrem possideret. Eo enim die quo primum in exilij loco mansimus, (nam & me inter domesticos comites dignatio charitatis eius delegerat exulem voluntarium quod vtinam & in passione licuisset) Apparuit mihi, inquit, nondum somni quiete sopito, iuuenis vltra modum hominis enormis: qui cum me quasi ad prætorium duceret, videbar mihi tribunali sedentis tum Proconsulis admoueri. Is vt in me respexit, adnotare statim cœpit in tabula sententiam, quam non sciebam, nihil enim de me solita interrogatione quæsierat: sed enim iuuenis, qui à tergo eius stabat, admodum curiosus legit quidquid fuerat adnotatum. Et quia id verbis proferre non poterat, nutu declarante monstrauit, quid in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim expansa & complanata ad spatæ modum, ictum solitæ animaduersionis imitatus; quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sententiam passionis futuram. Rogare cœpi, & petere continuo, vt dilatio mihi vel vnius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter iterassem, rursus in tabula cœperat nescio quid adnotare. Sensi tamen de vultus serenitate, iudicis mentem, quasi iusta petitione commotam. Sed & ille iuuenis, qui iamdudum de passionis indicio gestu potius, quam sermone prodiderat; clandestino identidem nutu, concessam dilationem, quæ in crastinum petebatur, contortis post inuicem digitis, significare properauit. Ego quamuis non esset lecta sententia, & si de gaudio dilationis acceptæ læto admodum corde gauderem; metu tamen interpretationis incertæ sic tremebam, vt reliquiæ formidinis, cor exultans, adhuc *toto pauore pulsarent. Quid hac reuelatione manifestius? quid hac dignatione felicius? Ante illi prædicta sunt omnia, quæcunque postmodum subsecuta sunt. Nihil Dei verbis imminutum: nihil de tam sancta promissione mutilatum. Singula denique, secundum quod ostensa sunt, recognoscite. Dilationem petit crastini cum de passionis sententia cogitaretur: postulans vt res suas de illo, quem impetrauerat, ordinaret. Hic dies vnus significabat annum, quo ille post visionem acturus in sæculo fuerat. Nam vt manifestius dicam, eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum. Diem autem Domini, & si *non annum in diuinis litteris legimus, promissioni tamen futurorum, debitum illud tempus accipimus. Vnde nihil interest, si sub diei significatione solus annus ostensus est; quia illud plenius debet esse quod maius est. Quod vero nutu potius, & non sermone explanatum est, repræsentationi temporis seruabatur sermonis expressio. Solet enim tunc verbis quodcunque proferri, quotiens quidquid profertur impletur. Nam & verè nemo cognouit quare hoc ei ostensum fuisset, nisi postquam eodem die quo id viderat, coronatus est. Medio nihilominus tempore imminens passio pro certo ab omnibus sciebatur: Passionis tamen dies certus ab eisdem omnibus quasi ignorantibus, tacebatur. Sane & in scripturis tale aliquid inuenio. Nam Zacharias sacerdos, promisso sibi per angelum filio, quia non crediderat obmutuit; ita vt filij nomen, scripturus potius quàm rela-

3 Reg. 19. Dan. 3. Matth. 6. Luc. 1.

*sed vasta rupe siluarum inter inhospitas cautes al. sed rupes vastas & siluarum.

* multa trepidatione.

* *alibi deest* non.

tutibus præditus tunc regebat; comprehensúsque à præside & diuturnis tormentis afflictus gladio finiuit temporalem vitam, percepturus à Deo sine fine perpetuam. Sed cum hoc odium fuisset etiam in Libycis terminis irrogatum; multi Christianorum populi malentes transitoriam vitam amittere, & illa quæ à Deo promissa sunt adipisci, diuersis tormentis afflicti consummabantur. Ferunt etiam tunc à præside clibanum calcis accensum, & in ore illius prunas cum ture exhibitas, & præsidem dicere Christianis: Eligite è duobus vnum, aut tura super his carbonibus offerte Ioui, aut in calcem demergimini. Tunc trecenti viri fide armati, se ictu rapidissimo, Christum Dei filium Deum fatentes, iecerunt in ignem, & inter vapores calcis puluerei sunt demersi; quos sibi Christus consecrauit. In his autem diebus cum talia gererentur, beatus Antistes Cyprianus Carthaginiensem regebat ecclesiam. Qui comprehensus à gentilibus sedente Paterno Proconsule in ciuitate, iniquis tribunalibus præsentatur. Cui Paternus ait: Nobilium imperatorum ad me scripta venerunt: vt hi qui diis cæremonias execrantur immolare, ad sacrificandum compellantur inuiti. Exquisiui de nomine tuo; quid respondes? Sanctus Cyprianus respondit: Nullos Deos noui, nisi vnum & verum, qui fecit cœlum & terram, & quæ in eis sunt, huic Deo nos Christiani deseruimus; hunc deprecamur diebus ac noctibus & pro salute populi, & pro statu Imperatorum vestrorum. Proconsul dicit: Ergo in hac voluntate perseueras, vt non sacrifices? Sanctus Cyprianus respondit: Bona voluntas quæ Deum nouit mutari non potest. Proconsul dixit: Iussum est etiam vt & presbyteros requiram. volo ergo scire per te, qui sunt presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Sanctus Cyprianus respondit: Legibus vestris bene atque vtiliter censuistis, nos delatores non esse. Itaque eos exhibere non possumus. Sed nec ipsi se vltro offerunt, cum hoc scriptura sancta prohibeat. A te enim quæsiti, inuenientur. Proconsul dixit: Iussum est, vt nulla conciliabula faciant, neque cœmiteria ingrediantur. Quod qui facere deprehensus fuerit, capite plectatur. Sanctus Cyprianus respondit: Fac quod tibi præceptum est. Et post hæc ductus est in exilium beatus martyr per præceptum Aspasij proconsulis in ciuitatem Curubitanam. Post dies autem multos regressus de exilio, habitabat in hortis suis. Cúmque ibidem moraretur, venerunt ad eum duo principes ex officio proconsulis Galerij Maximi: & leuantes eum in curriculum suum duxerunt ad Proconsulem in locum vbi pro reparanda sanitate degebat. Et collectus ab Adstatore officij secessit in hospitium eius in vicum, qui dicebatur Saturni, & habitabat ibi. Conuenit autem ad eum omnis populus fratrum. Quod cum comperisset beatissimus martyr præcepit custodiri puellas, quæ aduenerant audire verbum Dei: quoniam ante ostium principis manebant ob amorem martyris gloriosi. Mane auem facto oblatus est Beatus Cyprianus Proconsuli. Quem intuitus ait: Tu es Tascius Cyprianus qui te * Papam sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Iusserunt te sacratissimi Imperatores sacrificare. Consule tibi ne pereas. Sanctus martyr respondit: Ego sum Cyprianus: Christianus sum, & diis sacrificare non potero; tu vero quod tibi præceptum est fac. In re enim tam iusta, nulla * consultio est. Tunc iratus Proconsul dixit: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos tibi nefariæ conspirationis hominis aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris religionibus constituisti, nec te pij sacratissimíque Imperatores ad consensum cæremoniarum suarum reuocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimi criminis auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti: Sanguine tuo sancientur disciplinæ. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Tascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Sanctus Cyprianus hæc audiens dixit: Gratias ago Deo omnipotenti, qui me à vinculis huius corporis dignatur absoluere. Et cum duceretur; populus fratrum plangens & eiulans dicebat: Et nos cum eodem decollemur. Perductus autem gloriosus martyr, exuit se lacernum birrum, quem indutus erat: complicans, & posuit ad genua sua. Dehinc tunicam tulit & diaconibus tradidit. Et stans in linea, expectabat spiculatorem: cui &* viginti aureos dare præcepit. Fratres vero flentes, linteamina & oraria ante eum ponebant: ne sanctus cruor defluens absorberetur à terra. Ligatis quoque manicis ad ceruicem à * Tulliano presbytero ipse sibi manu propria oculos texit; & sic gladio percussus, occubuit. Huiúsque corpus propter gentilium curiositatem, cum

Meminit etiam horum martyrij Prudentius in passione Cypriani & à Possidio vocãtur martyres Massæ candidæ. Quo etiã nomine celebratur ipsorũ festum in Martyrologiis 24. Augusti. Ad quem diem Beda hæc ipsa verba recenset.

D. Aug. infra Appacitores nũcupat.

* Papatẽ.

* consultatio.

* viginti quinque.

* Iuliano.

cum magna turba populi in proximo collocatum eſt. Sed ne à gentilibus tolleretur, nocte adueniente, ex eodem loco vbi poſitum fuerat ſublatum eſt: & inde cum cereis & ſcholaribus in area cuiuſdam Candidi procuratoris, cum magno triumpho ſepultum eſt. Tale martyrium beatus Cyprianus Carthaginienſis Epiſcopus expleuit pro nomine domini noſtri Ieſu Chriſti: cui eſt gloria in ſæcula ſæculorum, Amen. Curubitana ciuitas dicitur, vbi in exilium fuit. Vicus vbi in domo principis officiorum habitauit, dicitur Saturni, inter veneriam & Salariam. Atrium quoque Proconſulis dicitur Sauciolum. Locus in quo decollatus eſt vocatur Sexti. Sepultus eſt in areis Macrobij Candidi procuratoris, quæ ſunt in via * Appellenſi iuxta piſcinas. Paſſus eſt XVIII. Calend. Octobris. Galerius Maximus Proconſul, poſt dies paucos diſceſſit è ſæculo.

* Mappalienſi.

PASSIO BEATI CYPRIANI IVXTA VETERES MANVSCRIPTOS varios codices.

Qvum non modo editione Morelij duobus in locis variè deſcriptus reperiatur hic Paſsionis actus, ſed & à Volphango Lazio latius editus cum Abdia de Vitis Apoſtolorum, & in Manuſcripto Guilhelmitarum Brugenſium quodam codice, putaui operepretium, ſeorſum à præcedenti hunc etiam publicare, præſertim quum quæ ex Actu Paſsionis infra citantur à Diuo Auguſtino & Paulo Diacono, magis cum hoc quàm cum illo conueniant. In hoc item, non in alio, reperitur illud, quod citat idem Auguſt. lib. 2. ſeu potius 1. contra Epiſtolam Gaudentij cap. 23. in hæc verba: His ſacris litteris eruditus B. Cyprianus, in Confeßione dixit: Diſciplinam prohibere, ne quis ſe offerat.

IMPERATORE Valeriano quartum, & Gallieno tertium conſulibus, tertio Kalendarum Septembrium, Carthagine in ſecretario, Paternus Proconſul Cypriano Epiſcopo dixit: Sacratiſſimi Imperatores Valerianus & Gallienus, litteras, ad me dare dignati ſunt, quibus præceperunt, eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoſcere. Exquiſiui ergo de nomine tuo: quid mihi reſpõdes? Cyprianus Epiſcopus dixit: Chriſtianus ſum, & Epiſcopus. Nullos alios Deos noui, niſi vnum & verum Deum, qui fecit cœlum & terram, mare & quæ in eis ſunt omnia. Huic Deo nos Chriſtiani deſeruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis, & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipſorum Imperatorum. Paternus proconſul dixit: In hac ergo voluntate perſeueras? Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Bona voluntas, quæ Deum nouit, immutari non poteſt. Paternus proconſul dixit: Poteris ergo ſecundum præceptum Valeriani & Gallieni, exul ad vrbem Curubitanam proficiſci? Cyprianus Epiſcopus dixit: Proficiſcor. Paternus proconſul dixit: Non ſolum de Epiſcopis, verumetiam de presbyteris mihi ſcribere dignati ſunt. Volo ergo ſcire ex te, qui ſint presbyteri, qui in hac ciuitate conſiſtunt. Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Legibus veſtris bene atque vtiliter cenſuiſtis, delatores nos non eſſe. Itaque detegi & deferri à me non poſſunt, in ciuitatibus autem ſuis inuenientur. Paternus Proconſul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: Cum diſciplina prohibeat, vt quis ſe vltro non offerat, & tuæ quoque cenſuræ hoc diſpliceat: nec offerre ſe ipſi poſſunt, ſed à te exquiſiti inuenientur. Paternus Proconſul dixit: A me inuenientur. Et adiecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmiteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam ſalubre præceptum non obſeruauerit, capite plectetur. Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Fac quod tibi præceptum eſt. Tunc Paternus Proconſul, iuſſit beatum Cyprianũ Epiſcopum in exilium deportari. Cúmque diu ibidem moraretur, ſucceſſit Aſpaſio Paterno proconſuli Galerius Maximus Proconſul, qui Sanctum Cyprianum Epiſcopum ab exilio reuocatum ſibi iuſſit præſentari. Cúmque Cyprianus ſanctus martyr, electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aſpaſij Paterni tũc Proconſulis datus fuerat, regreſſus eſſet; ex ſacro præſcripto in hortis ſuis manebat. Inde quotidie ſperabat veniri ad ſe, ſicut illi oſtenſum fuerat. Et cum illic demoraretur, repente Idibus Septẽbris Tuſco & Baſſo conſulibus, venerunt ad eum principes duo: vnus

ſtrator officij Galerij Maximi proconſulis, qui Aſpaſio Paterno ſucceſſerat, & alius equiſtrator à cuſtodiis eiuſdem officij, qui & in curriculum eum leuauerunt, in medióque poſuerunt, & in Sexti perduxerunt. Vbi idem Galerius Maximus Proconſul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia ſeceſſerat. Et ita idem Galerius Maximus Proconſul, in aliam diem Cyprianum ſibi reſeruari præcepit. Et eo tempore beatus Cyprianus ductus; ad principem & ſtatorem eiuſdem officij Galerij Maximi proconſulis clariſſimi viri, ſeceſſit. Et in hoſpitio eius, cum eo in vico qui dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam manſit. Illuc vniuerſus populus fratrum conuenit. Et cum hoc ſanctus Cyprianus comperiſſet, cuſtodiri puellas præcepit, quoniam omnes in vico ante ianuam hoſpitij principis manſerant. Et ita altera die, octaua decima Kalendarum Octobrium, mane, multa turba conuenit ad Sexti, ſecundum præceptum Galerij Maximi Proconſulis. Et ita idem Galerius Maximus Proconſul eadem die Cyprianum ſibi offerri præcepit, in atrio Sauciolo ſedenti. Cúmque oblatus fuiſſet, Galerius Maximus Proconſul Cypriano Epiſcopo dixit: Tu es Thaſcius Cyprianus? Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Ego ſum. Galerius Maximus Proconſul dixit: Tu papam te ſacrilegæ mentis hominibus præbuiſti? Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Ego. Galerius Maximus Proconſul dixit: Iuſſerunt te ſacratiſſimi Imperatores ceremoniari. Cyprianus Epiſcopus dixit: Non facio. Galerius Maximus ait: Conſule tibi. Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Fac quod tibi præceptum eſt. in re tam iuſta, nulla eſt conſultatio. Galerius Maximus collocutus cum conſilio, ſententiam vix ægrè dixit verbis huiuſmodi: Diu ſacrilega mente vixiſti, & plurimos nefariæ tibi conſpirationis homines aggregaſti, & inimicum te diis Romanis & ſacris legibus conſtituiſti, nec te pij & ſacratiſſimi principes Valerianus & Gallienus Auguſti, & Valerianus nobiliſſimus Cæſar, ad*ſectam ceremoniarum ſuarum reuocare potuerunt. Et ideo cum ſis nequiſſimorum criminum Auctor, & ſignifer deprehenſus; eris ipſe documento, his quos ſcelere tuo tecum aggregaſti, ſanguine tuo ſancietur diſciplina. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Thaſcium Cyprianum gladio animaduerti placet. Cyprianus Epiſcopus dixit: Deo gratias. Poſt hanc vero ſententiam turba fratrum dicebat: Et nos cum ipſo decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus eſt, & multa turba eum proſecuta eſt. Et ita idem Cyprianus, in agrum Sexti perductus eſt, & ibi ſe lacerno birro expoliauit, & genu in terram flexit, & in orationem ſe domino proſtrauit. Et cum ſe dalmatica expoliaſſet, & diaconibus tradidiſſet, in linea ſtetit, & cœpit ſpiculatorem ſuſtinere. Cum veniſſet autem ſpiculator, iuſſit ſuis, vt eidem ſpiculatori XXV. aureos darent. Linteamina verò & manualia à fratribus ante eum mittebantur. Poſtea vero Beatus Cyprianus manu ſua oculos ſibi texit. Qui cum lacinias manuales ligare ſibi non potuiſſet, Iulianus presbyter, & Iulianus ſubdiaconus ei ligauerunt. Et ita beatus Cyprianus paſſus eſt. Eiúſque corpus propter gentilium curioſitatem in proximo poſitum eſt cum cæreis & ſcholaribus, in areis Macrobii Candidi procuratoris, quæ ſunt in via Mappalienſi iuxta piſcinas, cum voto & triumpho magno. Poſt paucos autem dies Galerius Maximus Proconſul deceſſit. Paſſus eſt autem beatiſſimus Cyprianus martyr die octaua decima Kalendarum Octobrium, ſub Valeriano & Gallieno Imperatoribus: regnante vero domino noſtro Ieſu Chriſto, cui eſt honor & gloria in ſæcula ſæculorum, Amen.

*conſenſum.

VITA BEATI CÆCILII CYPRIANI PER DIVVM HIERONYMVM.

Deſcripta eſt ex Catalogo Virorum illuſtrium.

CYPRIANVS Afer primum glorioſè rhetoricã docuit: exinde, ſuadente preſbytero Cæcilio, à quo & cognomentum ſortitus eſt, Chriſtianus factus, omnem ſubſtantiam ſuam pauperibus erogauit: ac poſt non multum temporis, electus in presbyterũ, etiã Epiſcopus Carthaginienſis cõſtitutus eſt. huius ingenij ſuperfluum eſt indicem texere, cũ ſole clariora ſint eius opera. Paſſus eſt ſub Valeriano & Gallieno

& Gallieno principibus, perſecutione octaua, eodem die, quo Romæ Cornelius, ſed non eodem anno.

SERMO DIVI AVGVSTINI, DE SANCTO CYPRIANO Martyre.

Recenſet hunc Poßidius in Indiculo operum eius inter tractatus 4. de Natali Cypriani, & denuo à me caſtigatus eſt, ad editiones Pariſienſem, Lypſij, & Ioannis Vlimmerij.

SERMONEM à nobis debitum, auribus & cordibus veſtris exigit tam grata & religioſa ſolemnitas, qua paſſionem beati martyris celebramus. Triſtis proculdubio tunc Eccleſia fuit, & non damno cadentis, ſed deſiderio recedentis; ſemper cupiens videre præſentem tam bonum rectorem atque doctorem: ſed quos afflixerat ſollicitudo certaminis, conſolata eſt corona victoris. Et nunc, non ſolum ſine vlla triſtitia, verumetiam cum ingenti lætitia, cuncta quæ tunc geſta ſunt, legendo recolimus, diéque iſto nobis gaudere conceſſum eſt, non timere. Neque enim formidamus terribiliter venientem, ſed expectamus hilariter redeuntem. Placet itaque vniuerſam illam fideliſſimi, & fortiſſimi, & glorioſiſſimi martyris paſſionem cum exultatione recordari præteritam, quam tūc fratres ſuſtinuere futuram. Primo igitur quod pro fide confeſſionis Chriſti in exilium Curubin miſſus eſt; non ſancto Cypriano aliquid nocitum, ſed multum illi præſtitum ciuitati. Quo enim ipſe mitteretur; vbi ille non eſſet, propter cuius teſtimonium mittebatur? Chriſtus ergo qui ait: Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſæculi, in omni loco membrum ſuum excipiebat, quocunque furor inimici pellebat. O ſtulta infidelitas perſequentis. Si quæris exilium quo Chriſtianus iubeatur ire; prius ſi potes, inueni vnde Chriſtus cogatur exire. De patria ſua in alienam te arbitraris excludere hominem Dei, in Chriſto nuſquam exſulem, in carne vbique peregrinum? Sed iam commemorare & conſiderare delectat, poſt illud, quod Cyprianus non ſenſerat, ſed inimicus putabat exilium, quid ex ordine paſſionis ipſum conſecutum ſit. Cùm enim Cyprianus ſanctus martyr electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aſpaſij Paterni Proconſulis miſſus fuerat, regrederetur, in hortis ſuis manebat. Et inde quotidie ſperabat veniri ad ſe, ſicut oſtenſum erat illi. Quid iam fremeret perſecutoris impetus, aduerſus cor ſemper paratum, accedente etiam Domini reuelatione firmatum? Quando enim deſereret patientem, qui non eſt paſſus præoccupari neſcientem? Iam ergo quod ad eum paſſioni exhibendum duo miſſi ſunt, qui eum etiam ſecum in curriculum leuauerunt, in medióque poſuerunt; & hoc diuinæ admonitionis fuit, vt gaudens recoleret, ad eius ſe corpus pertinere, qui inter iniquos reputatus eſt. Chriſtus namque inter duos latrones ligno ſuſpenſus, ad exemplum patientię præbebatur: Cyprianus autem inter duos apparitores ad paſſionem curru portatus, Chriſti * veſtigio ſequebatur. Quid illud, quod cum in alium diem dilatus apud cuſtodes eſſet, atque illuc ſe multitudo fratrum ac ſororum congregans, pro foribus pernoctaret, cuſtodiri puellas præcepit; quanta intētione conſiderandum, quanta laude prædicādum, quanto præconio commendandum eſt? Vicina corporis morte, non moriebatur in animo paſtoris vigilantia paſtoralis; & cura tuendi dominici gregis, vſque ad extremum vitæ huius diem mente ſobria tenebatur. Nec excutiebat ab animo diligentiam fideliſſimi diſpenſatoris, manus * iam proxima cruenti carnificis. Ita ſe martyrem cogitabat futurum, vt eſſe non obliuiſceretur Epiſcopum; magis curans, quam rationem paſtorum principi de commiſſis ſibi ouibus redderet, quam quid infideli Proconſuli de fide propria reſponderet. Amabat quippe eum qui Petro dixerat: Amas me: Paſce oues meas. Et paſcebat oues eius, pro quibus ſanguinem fundere, illum imitās, properabat. Cuſtodiri puellas præcepit, ſciēs ſe non ſolum habere ſimplicem Dominum, ſed etiam verſipellem aduerſarium. Itaque aduerſus leonem aperte frementem, in confeſſione virile pectus armabat; aduerſus inſidiantem lupum gregi, ſexum fœmineum muniebat. Ita vere ſibi conſuluit, qui Deum iudicem cogitat; apud quem cauſam geſtæ huius vitæ, atque ab illo ſibi muneris iniuncti quiſ-

[Margin notes: Matt. 28. (beside "ſtimonium mittebatur? Chriſtus ergo qui ait"); *veſtigia; *tam; Ioan. 21. (beside "mabat quippe eum qui Petro dixerat")]

2. Cor. 5. que dicturus est. Vbi omnis homo recipit, sicut testatur Apostolus, quæ per corpus gessit, siue in bonum, siue in malum. Ita sibi consulit, qui ex fide viuens, & satagens ne ab extremo præoccupetur die, extremum computat omnem diem, & sic Deo placitos mores perducit vsque ad extremum diem; Ita sibi beatus Cyprianus Episcopus misericordissimus, & martyr fidelissimus consulebat: & non sicut eum lingua subdola diaboli per os possessi à se impij iudicis monere videbatur, dicens: Consule tibi. Cum enim eius immobilem mentem videret, quando ei dixit: Iusserunt te principes cærimoniari. Respondítque ille, non facio: adiecit & ait: Consule tibi. ipsa est lingua subdola diaboli, & si non huius qui nesciebat quid loqueretur, illius tamen qui per eum loquebatur. Loquebatur enim Proconsul non tam secundum principes homines, quorum iussa sibimet Ephes. 5. iniuncta iactabat, quam secundum principes potestatis aëris, de quo Apostolus dicit: Qui operatur in filios diffidentiæ. Quem per huius quoque linguam operari Cyprianus nouerat, quod ipse non nouerat. Nouerat, inquam Cyprianus, cum à Proconsule audiret: Consule tibi; quod caro & sanguis dicebat stolidè, hoc diabolum dicere subdole: atque intuebatur in vno corpore duos, istum oculis, illum fide. Nolebat eum iste mori: nolebat ille coronari. Proinde circa istum placidus, circa illum cautus, huic aperte respondebat, & illum occultè vincebat. Fac, inquit, quod tibi præceptum est. In re tam iusta nulla est consultatio. Dixerat quippe ille: consule tibi. Ad hoc responsum est: in re tam iusta nulla est consultatio. Consulit enim, qui consilium vel impertit, vel quærit. Sed Proconsul non à Cypriano consilium accipere volebat, sed eum potius vt à se acciperet admonebat. At ille: In re, inquit, tam iusta, nulla est consultatio. Non adhuc consulo, quia non adhuc dubito. Abstulit enim mihi dubitationem ipsa iustitia. Iustus autem vt securus moriatur in carne, certus viuit in fide. Præcesserant Cyprianum multi martyres, quos flagrantibus exhortationibus suis ad vincendum diabolum accenderat: & erat vtique iustum, vt quos veridicus loquendo præmiserat, patiendo intrepidus sequeretur. Ergo in re tam iusta, nulla est consultatio. Quid ad hæc dicamus? quid ad hæc exultemus tanta conceptione gaudiorum? In quid erumpat cor nostrum, & os nostrum, nisi in ipsam venerabilis martyris vltimam vocem? Cùm enim Galerius Maximus decretum ex libello recitasset: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet; respondit ille: Deo gratias. Habentes igitur de re tanta memoriam præsentis loci, festiuitatem sollemnissimi diei, propositionem saluberrimi exempli; omnibus medullis nostris & nos dicamus: Deo gratias.

PASSIO BEATI CYPRIANI EPISCOPI CARTHAGINIENSIS PER PAVLVM Diaconum edita.

De Paulo Diacono ita scribit Sigebertus in Chronico: Anno Domini 807. Carolus Imperator per manum Pauli Diaconi sui, decerpens optima quæque de scriptis Catholicorum Patrum, lectiones vnicuique festiuitati conuenientes, per circulum anni in Ecclesia legendas compilari fecit. Quare recte hæc passio antea Pontio perperam inscripta, Paulo Diacono adscripta est à Manutio & Morelio.

TEMPORIBVS Valeriani iniquissimi Imperatoris, fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriosissimus vir, nomine Cyprianus, qui primo quidem rhetoricam docuit: deinde à quodam presbytero, nomine Cæcilio, conuersus ad fidem Christi, nomen quoque sortitus est Cæcilius: qui omne culmen gestiens assequi Matt. 19. Christianæ religionis, perfectionem (quam Christus consulenti iuueni de vita æterna depromp(erat) secutus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit; vt nudum mater Ecclesia susciperet, quem nudum mater carnea terræ edidisset: veraciter perspiciens, non posse perfecte in inenarrabili Dei sapientia philosophari, terrenis cupiditatibus innixum. Namque ita Dei ineffabili sapientiæ contemplandæ se tradidit, vt toto orbe prope notissima, sole clarius extent eius innumera volumina, quæ in euangeliis & aliis volumini-

luminibus optime perorauit: chronicam quoque valde vtilem composuit, & exhortatorias ad multos sanctorum epistolas, in quibus ardorem fidei velut bonus demonstrauit athleta. Post multum verò temporis, vt non abdita maneret lucerna sub modio, sed vt luceret instar stellæ spiritalis solis, posita est super candelabrum; vt præsentes & secuturi agnoscerent, non debere doloribus momentaneis cedere, quibus perpetua beatitudo fixa maneret. Denique comprehensus à ministris Paterni Proconsulis Carthaginiensis, ante eum in quoddam secretarium adductus est, cui ita dixit: Sacratissimi Imperatores Gallienus & Valerianus ad me litteras dirigere dignati sunt; in quibus sanxerunt, vt omnes homines, deos quos Romani adorant, debeant adorare; & qui contempserint hoc præceptum, gladio feriantur. Audiui vero, quod tu Deorum cultum pro nihilo ducas: vnde horror vt consulas tibi, & deos honores. Cyprianus respondit: Christianus ego sum, & nullos alios deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui creauit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt. Huic Deo Christiani seruimus; hunc noctéque diéque deprecamur pro omnibus, etiam pro Imperatoribus. Paternus Proconsul dixit: Si in hac voluntate perseueraueris, pessima morte peribis. Sanctus Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas est, quæ Deum timet: & ideo non potest immutari. Paternus Proconsul dixit: Quia in hac voluntate permanes, secundum præcepta principum exilio deputandus es. Sanctus Cyprianus respondit: Exul non erit, qui Deum in mente habebit: quoniam Domini est terra & plenitudo eius. Paternus Proconsul dixit ad eum: Antequam proficiscaris, dic vbi sint presbyteri, qui in hac ciuitate esse dicuntur, vel similes tui. Sanctus Cyprianus respondit: Bene atque viriliter legibus vestris sanxistis, nullos delatores fore debere; iccirco à me prodi non debent, sed à vobis inueniantur; quia & hoc censuistis, vt nullus se vltro offerret. Proconsul dixit: Ego à te cum tormentis eos exquiram. Sanctus Dei respondit: Per me non prodentur. Proconsul dixit: Præceptum Principum est, ne qui Christiani conciliabula faciant, vel cœmiteria ingrediantur; & si quis hoc violauerit, gladio animaduertatur. Sanctus Dei respondit: Fac quod tibi præceptum est. Cùm ergo videret animum eius immutabilem in religione diuina, fecit eum in ciuitate Curubitana exulari, vbi aliquandiu exemplo boni operis multis profuit, nemini obfuit. Cúmque ibi Domino in sanctitate deseruiret, mortuus est Paternus Proconsul. Et ipse de exilio regressus, in quodam hortulo commanebat. Cúmque de eo perlatum esset ad Galerium Maximum, qui Paterno successerat; misit duos ministros, & iussit eum ad se adduci. Qui cùm venisset ad eum, leuauerunt eum in curru suo, & ad Galerium Maximum perduxerunt. Qui cum vidisset eum, ait: Tu es Thascius Cyprianus? Sanctus Cyprianus respondit: Ego: Galerius Proconsul dixit: Tu es quem Christiani Papam suum nominant? Sanctus Dei respondit. Ego: Proconsul dixit: Iusserunt tibi principes nostri adorare Deos. Sanctus Dei respondit: Non faciam. Proconsul dixit: Melius facies si saluti tuæ consulas, & deos non contemnas. Sanctus Dei respondit: Salus mea & virtus mea Christus Dominus est, cui sine fine seruire desidero. Proconsul dicit: Vicem tuam doleo, & vellem consulere tibi. Sanctus Cyprianus respondit: Consultum mihi melius non esse quæro, quam vt Deum meum adorans, ad ipsum tota mentis auiditate festinem: quoniam non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam gloriam quæ reuelabitur in nobis. Iratus Galerius Proconsul, ait: Diu sacrilega mente vixisti, & nefariæ conspirationis homines aggregasti tibi, & inimicum te diis & sacris religionibus eorum præbuisti, & non æquissimis consiliis principum assensum vnquam præbuisti; sed semper auctor iniqui nominis & signifer extitisti; & propterea cæteris quos sceleri tuo aggregasti, exemplum eris, & in sanguine tuo discent disciplinam. Tunc ergo dictauit sententiam, dicens: Thascium Cyprianum diis libamina offerre renuentem, gladio animaduerti placet. Cúmque duceretur ad decollandum, sequebatur eum multitudo populi, & alij clamabant: Moriamur simul cum sancto Episcopo. Et cum peruenisset in locum qui dicitur* Sextus, quarto ab vrbe miliario; expoliauit se birro, & tradidit carnificibus. Dalmaticam verò tradidit diaconis, & stetit in linteis, expectans spiculatorem. Et dum ille appropinquasset, iussit suis, illi dare viginti aureos. Cúmque prostrauisset sese in terrã, orauit cum lachrymis; & à fratribus linteamina offerebantur, vnde oculos sibi tergebat. Et cum surrexisset ab oratione, sententia ex tabella recitata

Marginal notes: Matt. 5. — Psal. 23. — Rom. 8. — * Sexti

est, ita: Thascius Cyprianus gladio feriatur. Et statim respondit sanctus Dei: Amen. Et ceruicem obtulit gladio, temporalémque vitam finiuit, recepturus à Deo sine fine perpetuam. Sic ergo Beatus Cyprianus subsecutus est fide gloriosa sanctum Cornelium; eodem martyrij genere, eodem passionis die, licet non eodem anno, deuicto diabolo, triumphator migrauit ad cœlum. Et sicut scriptum est: Quo modo in vita sua dilexerunt se, ita & in morte non sunt separati. Ambo fide clari, ambo constantia inuicti, ambo martyrio gloriosi. Nos ergo fratres oremus Omnipotentem Deum, pro serenissimo Imperatore Carolo: quatenus qui beatum Cornelium Papam & martyrem de Romanis partibus ob munimen sui, cunctorúmque fidelium sibi proximari fecit, ac nos de tam magno patrono honorauit: per suffragia huius incliti martyris beatitudine perennis vitæ sibi concessa, sanctorum omnium, quos venerabiliter excoluit, consortia adipisci mereamur perpetuo obtinenda: præstante Domino nostro Iesu Christo, qui cum patre viuit & regnat Deus in vnitate Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

BEATI AGOBARDI EPISCOPI LVGDVNENSIS LII. CARMEN, DE TRANSLATIS LVGDVNVM REliquiis Sanctorum Martyrum, Cypriani, Sperati, & Pantaleonis.

Huius translationis meminerunt Venerab. Beda in Martyrolog. ad XVI. Kalend. Augusti, ac Ado Viennensis in Chronico, vbi etiam Leidrabi & Agobardi Episcoporum meminit. Paucis verò eam ipsam in hæc verba recenset Sigebertus: Anno Domini 802. Legati Imperatoris Caroli, ab Aaron Ammira venientes; inter cætera munera, corpora etiam Cypriani Carthaginiensis Episcopi & Martyris, & Sperati primi Scillitanorum martyrum, & caput Pantaleonis Martyris in Franciam adferunt. De Scillitanis verò Martyribus scripsit etiam D. Augustinus sermonem vnum teste Possidio, qui non exstat. Porro carmen hoc Morelio acceptum debeo.

Rector magnificus, piúsque Princeps
Augusto Carolus decore fultus,
Sceptrum nobile Francicum regebat,
Subiectos populos pie gubernans;
Lectos æquora iusserat secare,
Eorúmque ducem viros adire,
Dum pacem colit ac studet quieti,
Et famam cupit eleuare regni.
Ac iam propitio sibi tonante,
Post multos nimiæ viæ labores
Ingressu reduci salum petentes,
Intrarunt Libycos repente fines;
Qua Carthago graui iacens ruina
Deflet præteritæ decus iuuentæ:
Quondam diues opum, chorusca bello,
Florens conciliis, fidéque pollens;
At nunc Barbaricis subacta frænis,
Et prisco penitus honore nuda,
Vix vitam tenuem gemendo ducit,
Curis anxia, seruiens tributis.
Hic dum Basilicas Deo dicatas,
Et Christi subeunt verenda templi;
Cernunt vt tua Cypriane Martyr
Seruaret loculus neglectus ossa.
Tum vero nimio dolore moti,
Et magno gemitu polum tuentes,
Poscunt auxilium Dei perennis,
Pro quo, sancte, caput tibi recisum est.
Et mox æditui precando flexis
Pandunt sarcophagum, certántque sacros
Artus stringere linteis paratis,
Committúntque sacro corpus locello;
Sperati quoque Martyris beati,
Nec non Pantaleonis ossa raptim
Tollunt, cuncta simul ligántque pannis,
Ac tantas loculis gazas recondunt.
Conscendunt celeres ratem paratam,
Nec feri metuunt pericla ponti;
Portantes Domino pios alumnos,
Quorum cuncta preces tremunt profunda.
Egressis Arelas opima, portu
Occurrit placido, sinúque læto

Fessos accipit, ac fouet benigne,
Gaudentes reditu solóque nato.
Illec eximias opes ouanti
Deponunt animo, stupente portu;
Terrenis solitos patere fluctus,
Cœlestes subito tulisse gazas.
Quod mox comperit optimus sacerdos
Lugduni placidam tenens cathedram,
Sollerti studij calore flagrans;
Intentúsque sacris rebus vbique
Leidradus, prece supplici serenum
Regem postulat, impetrátque raptim,
Vt rite sacra Martyrum piorum
Nostris manibus ossa conderentur.
Et nunc ad placidam Iohannis aram,
Qui Christum vitrea respersit vnda,
Dignis cultibus & honore claro,
Florens inclite Cypriane dormis.
Sed quæso vigiles, vigílque nostris
Intendas precibus; fiá'que nobis
Clemens & validus Dei patronus;
Soluas crimina, conferásque vota.
Sit quæso memor illa lingua nostri,
Quæ confessa Dei perenne verbum,
Ceruicem gladio dedit secandam;
Sed Christum cecinit, silere nescit.
Hanc Christus iugiter benignus audit,
Vel sacros populos stilo excitantem,
Hæresésue prauas deósque falsos,
Verbi fulmine funditus cremantem:
Hanc & pro populo & patrono nostro
Semper quæsumus audiat rogantem;
Pastorem foueat, gregem propaget,
Det munus fidei, decus salutis.
O doctor sacer, ô beate Martyr,
Serua Pontificem pius Agobardum;
Qui nomen, meritum, tuúmque festum.
Dictis extulit & honore compsit.
O triplex honor ô triforme culmen
O tres magnifici, piíque testes;
Sit nobis triplici, ô fauens precatu,
Pollens vnica trinitas per æuum.

DE EARVNDEM D. CYPRIANI RELIQVIARVM TRANSLATIONE AD ECCLESIAM ROTHNACENSEM, Epistola Ioannis de la Haye Theologi, Canonici Tornacensis, ad Amplis. Præsidem Dñ. Viglium Zvvichemum Frisium.

QVEMADMODVM gloriatur Cicero nobilissimam Græciæ Ciuitatem Syracusas, acutissimi ciuis sui Archimedis monumentum ignorasse: donec ab homine Arpinate & peregrino illud didicisset: sic tanti, támque celebris hospitis (Cyprianum dico) perpetua sane ignorantia Tornacum laborasset: nisi vestræ monitionis classico, tãquam reuelatione quadam solemni, & plane θεοπνύση, nobis innotuisset. Bruxella enim non ita pridem reuersus, percunctari cœpi; num aliquando D. Cypriani corpus quiescere Rothnaci in Tornacensi territorio, audiissent, qui eo aliquando fuissent profecti. Illi plane ignorare affirmauerũt; celebre quidẽ illic esse D. Hermetis & Cornelij nomen, sed de Cypriano nihil. Ideo à nõ multo tẽpore me accinxi itineri; &, satis prolixo sermone habito cum Canonicis, illi me deduxerunt ad gazophilacium templi. Ibique oculis meis exposuerunt feretrum cupreum deauratum Apostolorum imaginibus interstinctum, in tres veluti distinctum capsulas laminis tribus deauratis, quod opus antiquissimum iudicarunt adhibiti aurifices; cuius longitudo quinque fere pedes æquat; in cuius margine tales inscribuntur versus:

Duplex vita tenet cœlos, hic ossa tenentur,
Sufficit ad titulum. Celestinum capit aula,
Ossa sigillauit hic operosa manus,
Gaudent in cœlis Cornelius & Cyprianus.
Vita Celestini gladio fuerat data fini;

Cornelius gladij suscepit acumine funus,
Cum quo bis deni gladio ceduntur & vnus;
Carnificisque manu sic passus erat Cyprianus.
Hic Celestinum sanctos locat & Cyprianum.
Hic est dæmonium pellens, morbúmque caducum,
Hæc breuis arca, patres coniungit Apostolicos tres.

Et certe Ludouicus pius, fundator fuit Rothnacensis Ecclesiæ; cuius filij Caroli tempore, reliquiæ D. Cypriani ad monasterium nouum (quod dicunt esse Endense iuxta Aquisgranum) Lugduno fuerunt delatæ. Cuius monasterij Abbas aliquando fuit Dominus temporalis totius territorij Rothnacensis, quod vendidit postea Guidoni Comiti Flandriæ; ex quo Abbate, tales se suscepisse reliquias, profitentur. Curaui bona fide exscribendum quod in Archiuis & antiquis codicibus descriptum habebatur. Quæ omnia bona fide exscripta, manu secretarij Capituli D.V. destino. Cui dignas repẽdere grates haud opis sit nostræ; cuius indicio contigerit, me sacrum tanti Martyris corpus venerari præsentem, cuius visendi gratia Carthaginem lubens perrexissem.

In Archiuis verò hæc leguntur.

Post multa curricula annorum, gloriosissimo Karolo Francis imperante, contigit legationem Francorum ferentes illustres ac sapientia circumspectos legatos, transitum per Africam fecisse. Hi cum Carthaginem dirutam, & loca venerabilia sanctorum Martyrum, reuertentes à Rege Persarum Aaron, qui excepta India totum pene tenebat Orientem, vidissent; facile sibi conciliato Principe, ac fauorem re tali præstante, pro magno munere rogauerunt, vt ossa beati Cypriani eis ferenda permitteret. Quod ille non magni ducens, continuo postulata concessit; vtque Imperatori, cuius gratiam omnium Regum qui in toto orbe terrarum erant ac Principum amicitiæ præponeret, ipsi ea ferrent, libenter assensit. Cúmq; venerabiles Legati, ingentia dona, Martyrum scilicet reliquias, ferentes; & beati Sperati Martyris membra, qui vnus fuit de illis 1200. Martyribus præclarissimis Schillithanis, caput etiam gloriosi Martyris Panthaleonis, secum cum beatis ossibus Cypriani habentes, reuerterentur; prosperis vsi velis, tandem peruenerunt Arelatem; ibíque sacrorum membra Martyrum signata interim relinquentes, legationem suam glorioso Imperatori renunciare, multo iam exacto tempore, festinauerunt; & vt animum Regis de legatione strenue peracta reconciliarent; inter alia de Sanctorum reliquiis ab Africa deportatis animum eius attollunt. Vnde ille plurimum lætus, eas tam diu apud Arelatem digna veneratione reseruari iussit, donec ipse magno aliquo opere in regno suo templum conderet, vbi tam pretiosum pignus ingenti cultu & ornatu reponeret. Sed emergentibus causis, dum opus tardius construitur, occasionem nactus Leuidradus venerabilis, Lugdunensis Episcopus, gloriosum Imperatorem rogauit, quatenus ad suam ciuitatem deferre beata Martyrum ossa ei liceret. Annuit Imperator, sed & idem ocius opus suum perfecit. Cum honore ergo in ciuitatem Lugduni deportata sunt, ibique in maiori Ecclesia beati Ioannis Baptistæ ac Sancti Stephani Martyris aliquanto tempore sunt custodita, & ad defensionẽ ciuium, Deo id misericorditer operante retenta. Imperatore verò iam votum suum de ædificatione templi non longe alias transferente, Sanctus Episcopus beatissimas reliquias gloriosorum Martyrum post venerabile & sacrum altare decentissima sepultura recondidit, ac posteris ciuibus suis profuturum honorabiliter commendauit. [Sed post, interposito tempore, glorioso Carolo regnante Ludouici filij Imperatoris filio, reliquiæ iterum beati Cypriani ad Monasterium nouum, quod idem Rex Augusto opere construxit in Cõpendio palatio, Deo iubente translatæ sunt. Referuntur autem cum beato Cypriano passi, Crescentianus, Victor, Rosula & Generalis. Amen.]

Descripta sunt hæc ad verbũ ex Adonis Martyrologio, ex quo etiã quædã castigaui.

Hucusq; Ado.

DE DIVI CYPRIANI SCRIPTIS IOANNIS TRITTHEMII Testimonium.

CYPRIANVS Ecclesiæ Carthaginiensis in Africa Episcopus, vir doctus atque sanctissimus, multis annis Rhetoricam gloriose docuit, & in omni literatura seculari doctor magnificus fuit. Deinde persuadente presbytero Cæcilio, a quo sortitus est cognomen; ad fidem Christi conuersus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit. Ac non multo post in presbyterum electus, etiam Episcopus ordinatus est. Qui cùm in diuinis scripturis studiosus esset; ad ædificationem fidelium multa vtiliter edidit, & subiecta volumina Latino sermone conscripsit: videlicet; De gratia Dei ad Donatum, contra Demetrianum, De pietate & eleemosyna, De laude martyrij, de Zelo & liuore. De bono patientiæ, De mortalitate, De virginitate, De Lapsis, De sacramento calicis, De vnitate fidei, De oratione Dominica, De vanitate idolorum, De vita clericorum, De duobus montibus, Ad Antonianum de Nouato. De Iudæis ad Quirinum, libros duos. Ad Cornelium Papam Epistolas octo. De aleatoribus. Ad Iubaianum. Epistolarum ad diuersos librum vnum. Sed & alia multa composuisse dicitur, quæ ad manus nostras non venerunt. Libellus de duodecim Abusionibus sæculi, Cypriano à plerisque adscriptus, phrasin eius non redolet. Passus est tandem sub Valeriano, eo die quo Cornelius Romæ, sed non eodem anno, videlicet anno Domini CCXLVIII. Indictione XII. XVIII. Kal. Octobris.

VITA D. CYPRIANI CARTHAGINIENSIS, EX IPSIVS SCRIPTIS COLLECTA, Per Iacobum Pamelium.

MIRABVNTVR sat scio plerique, quidam ταυτολογίας, alij temeritatis fortassis arguent, quòd post tot sanctorum veterum Elogia, velut anser (quod aiunt) inter olores, D. Cypriani vitam denuo describendam susceperim. Verum aduertant quæso illi, non nouo me exemplo id facere; quippe quum ante me id adtentarint, de D. Ambrosio post Paulinum presbyterum Io. Costerius; de D. Chrysostomo post Palladium & Theodorum Erasmus Roterodamus; idem denique post alios complures, & post eum longe eruditiss. Theologus Marianus Victorius de D. Hieronymo. Spero itaque & me non ingratam studiosis operam nauaturum, si de D. Cypriano, tum, quæ ab aliis compendij gratia prætermissa sunt, ex ipsius scriptis suppleam, tum, quæ cùm historiæ veritate minus consentire videntur, pro viribus in concordiam redigam; vt ita tandem illius ætatis Africana historia, obscura hactenus, magis innotescat. Priusquam tamen institutum adgrediar, ne quis nominum posthac hallucinetur affinitate, paucis demonstrãdum venit, plures fuisse Cyprianos, qui in numerum diuorum relati sint: Atque adeo alium esse hunc nostrum Cyprianum Carthaginiensem, à D. Cypriano qui Nicomediæ cum Iustina martyrium passus est, item à D. Cypriano Vnizibirensi in Africa Antistite martyre; vt præteream D. Cyprianum Pictauiensem martyrem, cuius festum à Pictauis celebratur 13. Iulij, & D. Cyprianum Abbatem Petragoricum, cuius meminerunt in Martyrologiis Beda & Vsuardus 9. Decembris.

Quod vt compendio perstringam, verum esse quod dixi de duobus postremis, nemo est qui dubitet: de Vnizibirensi etiam Cypriano satis id constat, quippe qui longo pòst tempore (iuxta quod recensent Victor Vticensis libro 2. de persecut. Vandal. & Beda in Martyrolog. ad 12. Octobris) passus sit, cum quatuor milibus noningentis septuaginta sex aliis, sub Hunericho Rege Arriano. Atqui de altero illo Cypriano cum Iustina passo, haud exigua est controuersia, quibusdam magni nominis Auctoribus pro eodem vtrúmque reputantibus. Verùm ego Aloysij Lippomani sententiæ non assentiri non pos-

ſum, quod ille à noſtro Cypriano prorſum diuerſus ſit; vtpote qui ſub alio Imperatore, in alia prouincia, in alia ciuitate, ſub alio iudice, cum alia paſſionis comite, & alio die martyrij coronam adeptus ſit. Noſter enim Cyprianus, ſub Imperatoribus Valeriano & Gallieno, in Africa, Carthagini, ſub iudice Galerio Maximo, Comitibus Creſcentiano & aliis tribus, XVIII. Kalend. Octobreis paſſus eſt. Alter ſub Imperatore ſiue Claudio ſiue Diocletiano, in Bithynia, Nicomediæ, ſub iudice Eutholmio, cum Iuſtina virgine, VI. Kalend. Octobreis. Huius quoque reliquiæ Romam ſtatim delatæ ſunt; illius longo pòſt tempore adſeruatæ in Africa. Quicunque autem tandem poſſint oboriri ſcrupuli, vt non me patiar diuelli ab hac noſtra ſententia, facit Auctoritas Eccleſiæ, quæ, variis diebus iam prænotatis, vtriuſque feſtum iam olim celebrat. Manifeſtum id euadit, ex Bedæ, Adonis, Vſuardi, Vvandelberti, & Romano Martyrologiis: ac veteri Ms. Sacramentorum libro Bibliothecæ D. Bauonis Gandenſis, in quo reperire eſt alias atque alias de illis, Collectas & Præfationes Eccleſiaſticas. Nobis etiam conſentiunt M. Marullus, Raphael Volaterranus, S. Antoninus, Vincentius Bellouacenſis & Hermannus Contractus. Aſtipulantur quoque D D. Auguſtinus ac Hieronymus, & Lactantius; dum Oratorem ſiue Rhetorem, non verò Magum, noſtrum Cyprianum fuiſſe teſtantur, neque Iuſtinę virginis vel verbo mentionem iniiciunt: immo verò econtrario, nõ à virgine, ſed à presbytero Cæcilio conuerſum tradunt. Adde, quod, ſi magus fuiſſet, non diceret D. Pontius, bonis illũ artibus ante Chriſtianiſmum imbutum fuiſſe. neque ipſe Cyprianus Epiſt. ad Donatum, vbi ſuam narrat conuerſionem & vſqueadeo in dæmones inuehitur, id reticuiſſet. Verùm de hoc plus ſatis. Vnum hoc hic adhuc præfandum duxi, noſtro huic Martyri, præter Cypriani nomen, fuiſſe etiam prænomen Thaſcij, ídque æthnicis notum magis, vti patet ex paſſione ipſius per Pontium & Prudentium. Qui quum conſtanter legant: Thaſcius, non: Tatius, aut: Thacius, ſeu: Statius, prorſus illud legere oportet apud D. Auguſtinum, Paulum Diaconum, ac Adonem; præſertim quum ipſe Auctor ſe Thaſcium nuncupet Epiſto. ad Florentium Pupianum. Rem ipſam aggrediamur. Qui linguas itaque infantium facis diſertas Deus, túque ſanctiſſime Chriſti Martyr Cypriane (vt cum Diuo Nazianzeno loquar) ex alto propitius nos reſpice, & noſtrum ſermonem ac vitam dirige.

Epiſt. 69. Tom. 2. CYPRIANVS, qui & Thaſcius vel ipſo teſte, epiſto. iam dicta, Carthagini natus eſt ciuitate Africæ primaria, de qua infrà ad Concilium Carthaginienſe latiſſime. Parentum ſuorum nuſquam meminit; at D. Gregorius Nazianzenus diuitiis clarum fuiſſe ſcribit, potentia conſpicuum, genere cognitum; immo ſenatorij ordinis illi nobilitatem adſcribit. Quorum illud, quod ad diuitias adtinet, ex hortis aliíſque bonis ab ipſo diſtractis ſatis conſtat. Inſtitutio fuit liberalis; & bonis artibus ac ſtudiis (D. Pontio teſte) pectus eius à tenera adoleſcentia imbutum eſt. In tantam etiam venit gloriam
Epiſt. 1. eloquentiæ (inquit D. Hieronymus) vt Oratoriam quoque publicè doceret Carthagini. Quo tempore fuiſſe illi ſe ſodalem indiuiduum, ſignificat ſua ad ipſum Epiſtola
Epiſt. 2. Donatus: Credo (inquit) te retinere ſanctiſſime Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus ſenſus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Cauſſatum verò patronum etiam aliquandiu fuiſſe, mihi fit veriſimile ex Epiſtola ipſius ad eundem Donatum, vbi verbis vtitur foro tantum non propriis. Procul igitur abeſt vt Magus fuerit, quum etiam apud æthnicos omni functione tales excluderentur; præſertim & Lactantio adfirmante Inſtitut. diuin. libr. 4. cap. 1. magnam illum ſibi gloriam (non ex Magia) ſed ex artis Oratoriæ profeſſione quæſiuiſſe. Græce autem linguæ æque atque Latinæ peritiſſimum fuiſſe, ex eo probatur; quod poſtea Chriſtianus factus, peculiari pæne ſibi ſoli ſcripturarum & potiſſimum Pſalmorum vtatur verſione; vt certo mihi perſuadeam, de ipſo inter cęteros veriſſimum eſſe illud Diui Auguſtini, quod vnuſquiſque ex Græco propriam ſibi interpretationem ſcripturarum commentatus ſit; atque hinc factum, vt ſua ætate tot eſſent, támque variæ editiones latinæ: vt prætereaam quod ſubinde Græcis vtatur vocibus; & in hoc quoque Tertulianum imitetur, quod citet Euangelia, κατὰ Matthæum, & ſic de ceteris.

Lib. Tribus Teſt. ad Quirinum. Atque hæc de ipſius inſtitutione ante baptiſmum. Inter ipſa fidei ſuæ prima rudimẽta, poſtquam & ſacras litteras didicit; ſtatim quod ſibi profuturum putabat inde arripuit,

Ita

Ita factum, vt & continentiam tueretur, & distractis rebus suis omnem substantiam in pauperes erogaret; idque teste Pontio, adhuc Catechumenus; vt ante pæne cæperit perfectus esse, quam disceret. Catechistam habuit, qui & illum ad agnitionem veræ fidei traduxit, Cæcilium (non Cæcilianum vti male habent exemplaria Pontij) presbyterum; à quo & Cæcilij prænomen sortitus est; cuius ipse quoque meminit Cyprianus dicta ad Florentium Epistola. Collegam verò illi in baptismo fuisse Donatum illum de quo supra; tum Donatus ipse, tum Cyprianus apertius significat sua ad illum Epistola: Scis ipse (inquit) & pariter mecum recognoscis, quid detraxerit nobis, quidue contulerit, mors ista criminum, vita virtutum. In qua Epistola ita stilum suum exercet; tali vtitur adparatu verborum pompaque sermonis, quali postea nunquam. Quod consulto fecisse illum putat D. Augustinus libro 4. de Doctrina Christiana, cap. 14. vt sciretur à posteris, quam linguam doctrinæ sanitas ab ista redundantia reuocarit, & ad eloquentiam grauiorem modestioremque restrinxerit; qualis & in aliis eius scriptis secure amatur, religiose adpetitur, sed difficile impletur. In quibus suis scriptis omnibus, quam perpetuo Tertullianum imitetur, sæpissime commonstrauimus; vnum hoc loco ea de re suffecerit D. Hieronymi testimonium: Vidi ego (inquit Catalog. script. Ecclesiast.) quendam Paulum, Concordiæ, quod oppidum Italiæ est, senem, qui se Beati Cypriani iam grandis ætatis Notarium, cùm ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret, referreque sibi solitum: nunquam Cyprianum absque Tertulliani lectione vnam diem præterisse, ac sibi crebro dicere solitum: Da magistrum, Tertullianum significans. Verum hæc de stilo ipsius sufficiant. Adhuc Neophytus Cyprianus per omnia Ecclesiastica munia ad presbyterium promotus est. In quo qui se gesserit, longum esset (inquit Pontius) ire per singula; ad probationem bonorum operum hoc satis esse arbitror, quod mox ad officium sacerdotij & Episcopatus gradum electus sit. Quam inuitus verò, quum iam ea de causa se subduxisset, quanta flagitatione, quanta vi ad Episcopatum raptus sit, latius prosequitur Pontius; eo ipso profecto dignus magis, quod se indignum existimaret. Atque id est quod ad plebem suam scribens de se dicit: Sacerdoti quem tanto amore & ardore fecistis. Et de eadem sua ordinatione loquitur in hæc verba Epistola ad Cornelium 7. de Fortunato & Felicissimo: Quando Episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi vniuersi suffragio deligitur. Vbi etiam satis insinuat, quendam Donatum fuisse suum in Episcopatu proximum Decessorem; non verò Agrippinum illum, qui primus hæreticos rebaptizandos censuit. Quanquam enim Epistola ad Quintum, hunc bonæ memoriæ virum dicat; addit tamen: cum cæteris coepiscopis suis qui illo tempore &c. quum alioqui dicere debuisset: nostro tempore; & ad Ianuarium, sententiam illam iampridem ab Antecessoribus suis statutam dicit; ad Iubaianum verò, multos iam annos & longam ætatem intercessisse, ex quo sub Agrippino Episcopi plurimi hoc statuerint. Nuncupat quidem D. Augustinus libr. 2. contra Donatistas cap. 7. Agrippinum Cypriani prædecessorem, sed non proximum; & libro 3. cap. 12. verbis infra citatis, nobiscum sentire se satis ostendit. Pro nobis etiam facit, quod dicta ad Cornelium Epist. meminerit Cyprianus Concilij Lambesitani iam antea celebrati, in quo condemnatus fuerit Priuatus hæreticus; quod ego post illud Agrippini Concilium conuenisse censeo. Et eo quoque posterius videtur, illud sub Antecessore Cypriani celebratum concilium, cuius meminit Epistola ad Furnitanos, quo statutum narrat, ne quis excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, pro eo defuncto non oraretur.

Epist. 69. *Epist. 1. & 2.* *Epist. 40.* *Epist. 55.* *Epist. 71.* *Epist. 70.* *Epist. 73.* *Epist. 55.* *Epist. 66.*

Porro de tempore quo cooptatus est ad Episcopatum Cyprianus, difficultatis est plurimum. Etsi enim Epistola ad plebem de quinque presbyteris, in secessu biennium se transegisse significet, & dicta Epistola ad Cornelium iam tum quadriennio se dicat in Episcopatu probatum; hos tamen quatuor annos conciliare cum annis Consulum, Decij Imperatoris, & Pontificis Cornelij, hoc opus hic labor est. Vsque adeo vt Oedipo quopiam coniectore sit opus, neque videam quo pacto ex hoc Labyrintho extricare me queam; atque adeo etiam tacere mallem, nisi pollicitis standum foret. Ego certè, ex eo quod eam Epistolam scriptam constet, anno quinto Episcopatus Cypriani, instante, immo iam cœpta, persecutione quæ sub Gallo & Volusiano facta est, qua paulo post in

Epist. 40. *Epist. 55.*

exilium missus, & postea etiam passus est Cornelius; ita colligere mihi posse videor. hos quatuor annos, vt anno à Christo nato ducentesimo quadragesimo nono, in Episcopum delectus & ordinatus fuerit Cyprianus. Verum dissoluendi veniunt nodi duo, vti est in prouerbio, plane Gordij, tum de biennio quo in secessu fuit Cyprianus, tum de tempore ordinationis Cornelij in Episcopum Romanum. Quod enim ad illud adtinet, quum non nisi post cædem Philipporum Cæsarum exordium suum cœperit septima illa sub Decio Imperatore Christianorum persecutio, qua Fabianus Romanus Pontifex passus est; difficile est inuenire biennium integrum; præsertim, *Libr. de Lapsis.* quod vix duobus annis videatur imperasse Decius, & tamen post Paschæ ex secessu rediisse Cyprianum constet, iam occiso tyranno & pace Ecclesiis reddita. Hic si dicamus anno 250. passum Fabianum, nihil erit scrupuli, sed obstat calculus annorum 14. qui ipsi tribuuntur. Quare si hunc numerum saluum velimus, cum plerisque historicis diuinandum erit, statim à Philipporum clade secessisse Cyprianum, paulo plus dimidia anni parte ante obitum Fabiani; quod si sub Pascha anni 250. contigisse dicamus, inde ad Pascha vsque anni 252. duo anni computantur. Quam coniecturam nostram probabilem facit, quod dicto anno 250. in fastis Romanorum consulum ponatur initium Imperij Decij; & tamen inter Philippos & Decium intermedius à quibusdam ponatur Imper. Cæs. Mapinus P. F. Augustus; qui paulo post interfectus sit. item quod satis insinuet Marianus Scotus, occisos Philippos mense Ianuario, dum imperasse eos dicit ad Kalend. vsque Februarias. Pro eadem facit, quod scribit Dionysius Alexandrinus Epistola ad Fabium Antiochenum apud Euseb. Eccl. hist. libr. 6. cap. 31. Alexandriæ anno integro ante edicta principalia persecutionem hanc septimam sumpsisse exordium, ministro quodam Dæmonum superstitiosum vulgus agitante. Videtur ergo & Carthagini plebs persecutionem cœpisse iam ante edicta *Epist 15. & 55.* Decij, præsertim, cum Cyprianus non vno in loco plebis se ad leonem postulantis, *Epist. 52. & 82.* Imperatorij verò decreti (vti postea Epistolis ad Antonianum & Successum) nusquam in secessu meminerit. Maior est scrupulus de initio Pontificatus Cornelij, ob locos quosdam Cypriani prima sibi inuicem facie contrarios, vt omittam iam olim receptam *Epist. 31.* historicorum sententiam, quod non diu vacauerit sedes Romana inter Fabianum & Cornelium; & quorundam quod sub Decio vterque passus sit: contra tamen, disertis verbis indicat Clerus Romanus Epistola 2. ad Cyprianum, diu, immo anno integro tum vacasse Pontificatum; dum & nondum sibi Episcopum post excessum Fabiani constitutum scribit, & paulo ante gratias illi agit, de missis ad confessores Romanos litteris, quibus felicitates illorum condignis laudibus prosecutus fuerat. Atqui illæ ad confessores litteræ, præsertim priores, prorsus conuincunt, per annum in carcere illos fuisse: & vero non nisi post mortem Fabiani coniectos illos in vincula, testatur in illius vita Damasus. Huius verba sunt: Post passionem verò Fabiani, Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus Diaconus, comprehensi sunt & in carcerem missi. Ipsius verò Cy- *Epist. 16.* priani: Eant nunc Magistratus & Consules siue Proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est, & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Vbi etiam hyberno tempore comprehensos illos insinuans, prorsus cum Damaso consentit. Iam verò Decio superuixisse Cornelium, adserit Cyprianus Episto. ad *Epist. 52.* Antonianum: Qualis (inquit) firmitas fidei? Sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore, quum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur. Et paulo post: Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, passus est quicquid pati potuit; & tyrannum armis & bello postmodum victum, ipse prior sacerdotio suo vicit. Cui tamen rursum aduersari videtur epistolis duabus pri- *Epist. 41. & 42.* mis ad Cornelium, vbi conuentus Episcoporum meminit, qui videtur fieri non potuisse ante pacem datam, atque adeo neque ante cædem Decij; & tum primum nihilominus electionem Cornelij pro legitima agnoscit, repudiata Nouatiani electione schismatica. Quid hic dicam, quo me vertam, quo pacto me extricem non video; præsertim quum duas ordinationes mense Decembri à Cornelio factas commemoret Damasus, & si dictam sententiam amplectamur de 14. annis Fabiani & anno integro vacationis; vix

vno

vno anno potuerit Pontifex eſſe Cornelius, aut ſaltem non duobus Decembribus. Perplexum etiam me magis reddit, quod incertum ſit, quo anni tempore Pontificatum inierit Cornelius, etiam apud Onuphrium doctiſſimum illum Chronographum. Nam quem in Epitome Romanorum Pontificum XIIII. Kalendas Apríleis, in Chronico non ita pridem edito IIII. Idus Iulias creatum dicit; & aliter rurſum Chriſtianus Maſſæus chronic. libr. 9. delectum ſcribit XXVII. Ianuarij. Ego equidem, vero non abſimile exiſtimabam, electum quidem anno 251. Cornelium menſe Iulio, & non ordinatum niſi anno ſequenti. Sed obſtat, tum quod Moyſes confeſſor paulo poſt Martyr, & Nouatianus ipſe, ſubſcripſerint adhuc dictæ Cleri Romani Epiſtolæ, teſte Cypriano epiſtola ad Antonianum; ita vt non niſi anno integro poſt Fabiani deceſſum, potuerit ſchiſma Nouatiani contingere; tum quod non diceretur ſediſſe Romæ in ſacerdotali cathedra ante ordinationem; vt prætercam, quod eo ipſo loco ſatis inſinuetur, iam prius & delectum & ordinatum fuiſſe. Quare non video aliud effugium, quam vt dicamus 13. dumtaxat annos in Pontificatu vixiſſe Fabianum, & paſſum anno 250. iam occiſis, illis ipſis diebus, Philippis Imperatoribus; quo etiam anno Cyprianus poſt Paſcha ſeceſſerit. Atque ita anno euoluto & vno atque altero menſe, anno 251. creatum Cornelium, ac mox ab ordinatione ipſius, confeſſores Romanos à Nouato ſeductos, vbi primum carcere prodierunt ſchiſma excitaſſe, ac Nouatianum Epiſcopum feciſſe. Atque adeo ſediſſe Romæ Cornelium anno fere integro vſque ad Decij tyranni cædem, quum multo (inquit Cyprianus) patientius & tolerabilius audiret leuari aduerſum ſe æmulum Principem, quam conſtitui Romæ æmulum ſacerdotem. Neque tamen antea, omnium Epiſcoporum Africæ ſuffragiis pro legitima habitam ipſius ordinationem, quam pace iam data, anno 252. in concilio I. de lapſis paulo poſt Paſcha; iuxta quod indicat Cyprianus epiſtola ad ipſum prima. Anno verò 253. ſub Imperatoribus Gallo & Voluſiano paſſum Cornelium, imperante cum illis adhuc Q. Herennio Hetruſco Decio ſenioris Decij filio. Nam eo anno demum interfectum illum teſtantur Faſti Conſulares; Decium verò illum qui paulo poſt patrem interfectus eſt, nuncupant C. Valentem Hoſtilianum Meſs. Quinctum, ipſius Decij non filium ſed generum; cui vxor fuerit Herennia Hetruſcilla Imperatoris Decij filia, quemadmodum ex antiquis numiſmatis comprobat Onuphrius. Quam ſententiam ſi ſequamur; & conciliabuntur Hiſtorici, quorum alij ſub Gallo & Voluſiano, alij ſub Decio paſſum Cornelium ſcribunt; & cæteri etiam ſcrupuli eximentur. Neque verò etiam neceſſe erit ad illud confugere, quod ſupra coniecimus; vt ante mortem Fabiani Cyprianus ſeceſſerit. Obſtat tantummodo, communis chronographorum ſententia, quod quatuordecim annis ſederit in Pontificia ſede Fabianus. At contra, nobiſcum ſentit Euſebius in Chronicis, non modo iuxta excuſa exemplaria (ne forte quis mendum ſubeſſe ſuſpicetur) ſed & iuxta Ms. codices Bibliothecarum D. Victoris & D. Genouefes apud Lutetiam Pariſiorum. Neque multum diſſentit Marianus ſcotus, qui etſi ex Martyrologiis allegет annos 14. prius tamen tredecim dumtaxat annos Fabiano adtribuit. Martinus item Polonus non amplius quam tredecim annos & aliquot menſes enumerat. Per me interim licet vnicuique hic in ſuo ſenſu abundare, dummodo dictos locos Cypriani inter ſe & cum aliis Hiſtoriis in concordiam valeat redigere; immo verò pergratum fuerit, ſi quis aliud quid adinuenerit quod probetur magis; quippe qui hæc tam late ea ſolum de cauſa tractauerim, vt aliis anſam præberem veritatis diligentius inueſtigandæ.

Epiſt. 52.

Epiſt. ead.

Epiſt. 41.

Anno igitur (vt ad inſtitutum redeat oratio) à Chriſto nato 249. in Epiſcopum delectus eſt Cyprianus, Imperatoribus Cæſaribus M. Iulio Philippo Auguſt. III. & M. Iulio Aug. F. Philippo Aug. II. Conſulibus, qui fuit 13. Fabiani Pontificis, & Milleſimus ab vrbe condita; quod ex Ludis ſæcularibus dicto conſulatu celebratis teſtatum faciũt nummi veteres. Epiſcopatum autem geſſit toto decennio & aliquot menſibus, ad XVIII. vſque Kalẽd. Octobreis anni 259. In quo adminiſtrando quæ illi pietas, qui vigor, quanta cenſu, quanta miſericordia, quanta ſanctitas, ex ſequentibus manifeſtum euadet. Principio adhuc pace Eccleſiæ perdurante, in eam curam totus incubuit, vt Diſciplinam diuinitus traditam, reſtitueret, quam (vel ipſo teſte) pax longa corruperat; atque hoc eſt quod de

Libr. de Lapſis.

Epist 55. Tom. 2. ſe dicit: In quiete ſeruiens diſciplinæ. Quæ eius verba à priori me ſententia reuocarunt, quam in Adnotationibus meis infra reperire eſt; vt etſi primo loco inter cæteros tractatus, non tamen (quod ibi cenſebam) à presbytero adhuc ſed iam Epiſcopo, librum de Diſciplina & habitu Virginum hoc primo Epiſcopatus anno conſcriptum putem.

Anno verò 250. Conſulibus Fuluio Æmiliano & Vettio Aquilino, non multis elapſis in Epiſcopatu menſibus (vnde fit vt ſtatim id contigiſſe dicat Pontius) iam paſſo Fabiano & in carcerem Romæ coniectis Moyſe, Maximo, Nicoſtrato, Celerino, Rufino, Vrbano confeſſoribus; pro meritis talibus Proſcriptionis gloriam promeruit Cyprianus; Proſcriptus adplicito & adiuncto Epiſcopatus nomine. Publicè enim lectum fuiſſe teſtatur ipſe epiſtola ad Pupianum: Si quis tenet vel poſſidet de bonis Cæcilij Cypriani Epiſcopi Chriſtianorum; vt (inquit) etiam qui non credebant Deo Epiſcopum conſtituenti, vel diabolo crederent Epiſcopum profitenti. Mox deinde, quum hæc plebi ethnicæ non ſufficerent, ſed (vti ad Clerum Romanum ſcribit) turbationis impetu primo, clamore violento ad leonem eum populus repetitis ſuffragiis flagitaret; non tam ſuam ſalutem quam quietem publicam cogitans, ſeceſſit, ne per inuerecundam præſentiam ſuam, ſeditio, quę cœperat, plus prouocaretur. Ante tamen ſeceſſum, aliquod confeſſionis pro Chriſto ſpecimen ab illo editum, colligi videtur ex verbis illis epiſtolæ ſæpe dictæ ad Cornelium: In circo, in Amphitheatro diuinæ dignationis teſtimonio honoratus. Quo verò ſeceſſerit, reperire non licuit; at ſeceſſiſſe cum illo Victorem diaconum fit veriſimile ex epiſtola ipſius 1. ad Clerum, fortaſſis eum ipſum, qui poſtea cum illo paſſus eſt. Illud conſtat, ægre tuliſſe illius ſeceſſum Romanos presbyteros ſede iam vacante; quod id teſtentur tum ipſorum ad Clerum Carthaginienſem litterę, tum ad ipſos Cypriani purgatoria epiſtola. Immo & Carthagini non defuiſſe, qui ſeceſſum calumniarentur patet, tum ex Pontio, qui multis verborum ambagibus illum excuſat, tum ex frequentibus ad ſuum Clerum & plebem Cypriani litteris, quibus quod latebram tenere ſe purgat. Duas verò potiſſimum ſui ſeceſſus cauſſas adfert. Priorem, quod ex diuino mandato id fecerit. Hinc eſt illud epiſtolæ ad Clerum de presbyteris qui Lapſis temere pacem dabant: Audietis omnia quando ad vos reducem me dominus fecerit, qui vt ſecederem iuſſit; cui ſimilia reperire eſt in vita ipſius per Pontium. Alteram, ne pręſentia ſui gentilium inuidiam prouocaret; præſertim quum aliorum presbyterorum non eſſet tam inuidioſa præſentia. In hoc ſeceſſu, etſi abſens corpore (verbis eius vti pergo) nec ſpiritu tamen nec actu nec monitis defuit, quo minus, ſecundum Domini præcepta, fratribus, in quibus poſſet, ſua mediocritate conſuleret. Et quid egerit, loquuntur imprimis epiſtolæ numero 13. quarum exemplaria ad Clerum Romanum miſit; quarum pleraſque, ne hic ſim æquo prolixior, ſuo ordine quo epiſtola 15. commemorantur, ab epiſtola tertia ad illam vſque reperiet lector. Deinde omnes illæ, quæ prima epiſtolarum claſſe continentur, ſummam ipſius vigilantiam abunde produnt; præſertim conſtitutis qui ſua vice fungerentur, tum Tertullo presbytero, poſtea Epiſcopo, & Rogatiano ſeniore poſtmodum martyre, tum Britio & Numidico presbyteris. Eodem ſeceſſus tempore, quem ad biennium perduraſſe docet dicta ad Clerum epiſtola de 5. presbyteris conſcriptos exiſtimo libros eius de Spectaculis, de Diſciplina & Bono pudicitiæ, & de Laude Martyrij.

Margin notes: Epiſt. 55. Epiſt. 69. Epiſt. 15. Epiſt. 55. Epiſt. 6. Epi. 3. et 15. Epiſt. 10. Epiſt. 35. & 3. Epiſt. 15. Epiſt. 6. 7. 37. & 40. Tom 3.

Epiſt 52. Epiſt. 15. Atqui abſentis Cypriani animum angebat haud parum, Lapſorum (quos ſacrificatos & Libellaticos vocat) impudentia, qui, quum initio Decianę perſecutionis ſacrilegis contactibus manus ſuas atque ora maculaſſent, vel nefandis libellis conſcientiam polluiſſent, exambibant (inquit) ad Martyres paſſim, Confeſſores quoque importuna deprecatione corrumpebant, vt ſine diſcrimine vel examine ſingulorum darentur Libellorum milia. Immo verò presbyterorum quorundam temeritas; qui ſiue prece ſiue pretio conducti, pacem temere Lapſis dabant, citra Epiſcopi conſcientiam. Huc pertinent Epiſtolæ illæ tres, ad Clerum, ad Martyres, ad Plebem, de Lapſis qui pacem petierant, cum plurimis ſequentibus. In quibus ita ſuam hac de re definit ſententiam, vt ante exactam pœnitentiam, ante exomologeſin factam, ante manum ab Epiſcopo & Clero impoſitam, ad communionem non admittantur Lapſi, neque nomen eorum in Eccleſia (Epiſt. 10. 11. 12.)

recite-

recitetur. Ita tamen, vt iis qui in infirmitate deprehensi essent, & pœnitentes communicationem desiderarent, subueniretur. Cæterorum vero causæ vsque in pacem Ecclesiæ differrentur, quamuis Libello accepto à Martyribus; & tum primum Lapsorum tractaretur ratio, collatione consiliorum facta, cum Presbyteris, Diaconis, ac Laicis stantibus, id est, iis qui in fide perstiterant. Quod ipsum etiam definierunt Clerus Romanus, ac Moyses & Maximus, cæteríque Confessores, vti ex ipsorum epistolis constat; & cum illis etiam Nouatianus, Cypriano teste ad Antonianum, contra tamen quam postea sensit, vti infra latius. Immo vero anno secundo secessus Cypriani, anno (inquam) 251. sede Fabiani adhuc vacante, celebrata Romæ Synodus de Lapsis idipsum censuit; facit eius mentionem Clerus Romanus epistola 2. ad Cyprianum. Atque hæc prima fuit Ecclesiæ de Lapsis sententia, quæ postea tamen legitima ex caussa bis immutata est. Ad cuius intellectum maiorem, tribus, quod aiunt, verbis indicandum est, quid discrepent libelli Lapsorum à libellis Martyrum, ne quis nominum affinitate falsus, Cyprianum secus, quam sensit, intelligat. Libelli igitur Lapsorum, quos Proconsuli offerebant, vt euaderent supplicia, hæc reperitur, epistola ad Antonianum, formula: Ego prius legeram & episcopo tractante cognoueram, non sacrificandum idolis, nec simulachra seruum Dei adorare debere, & iccirco ne hoc facerem quod non licebat, quum occasio libelli fuisset oblata (quem nec ipsum acciperem, nisi ostensa fuisset occasio) ad Magistratum veni, vel alio eunte mandaui: Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non posse; dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Cui similia videre est libro de Lapsis. Libelli autem Martyrum exemplar non inueni disertis verbis expressum in Cypriano, sed specimen quoddam præbet epistola illa breuis à Luciano nomine Confessorum omnium conscripta seu conficta potius, in hæc verba: Scias nos vniuersis, de quibus apud te ratio constiterit quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis volumus innotescere. Quod, vt fiat clarius, iam olim, etiam ætate Tertulliani (vti constat ex libro eius ad Martyres) vetus erat consuetudo vt Lapsi ad carceres commeantes pacem à Martyribus peterent, prisquam pro Christo mortem capesserent. Illi vicissim petentium desideria ponderantes, merita quoque singulorum & delictorum genera expendentes, pacem quibusdam concedebant, eámque libello à se subscripto signatam ad Episcopum destinabant; qui diligentius examinatis singulorum desideriis, exomologesi, & manusimpositione præuia, ad communionem eos admittebat. Quæ certè pax non aliud fuisse videtur, quam pœnitentiæ per Episcopos impositæ relaxatio, atque adeo indulgentiarum genus quoddam. Accessit absentis Cypriani animo tabescenti dolor maior, accessit alia persecutio, & alia tentatio, quod infesta tempestas (rursum verbis eius vtor) quæ plebem maxima ex parte prostrauerat, etiam cleri portionem sua strage perstringeret; quod nempe non modo ex clero quam plurimi Christi fidem desererent tormentorum metu, sed etiam semel Christum confessi confessores, gloriam suam vita improba commacularent. Quod quidam etiam Presbyteri plusculum sibi auctoritatis arrogare presumerent, atque adeo schismatis fomenta quædam ministrarent. Hi quum initio inter se δὶς διὰ πάσων dissentirent, postea tamen vnum schisma fecerunt. Erant enim quinque numero, qui, vti iam diximus, temerè nimis pacem & communionem Lapsis concederent. Alij quidam, & inter hos Nouatus & Fortunatus, omnem omnino pacis spem illis præcludebant. Quum vero & ad horum scripta rescribere differret Cyprianus, & certi aliquid præterea nollet de Lapsis ante pacem Ecclesiæ datam statuere; criminibus in vnum conuenientibus, ex vtraque sibi mutuo repugnante, conflata est vna factio. Atque hoc est, quod epistola quadam de quinque scribit presbyteris, qui se Felicissimi factioni coniunxerant. Eandem enim Felicissimi fuisse quæ Nouati erat, manifestum fit, tum ex eo quod illum signiferum seditionis & ducem factionis nuncupet Cyprianus, tum quod de Nouato in hæc verba scribat ad Cornelium: Idem est Nouatus, qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendium seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab Episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione, ad euertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est, qui Felicissimum satellitem suum, Diaconum, nec permittente me nec

Epist. 15. Epist. 26. ac 30. Epist. 52. Epist. 31. Epist. 52. Tom. 2. Epist. 17. Epist. 6. Epist. 40 Epist. 38. ac 55. Epist. 49.

sciente, sua factione & ambitione constituit. Vbi & hæc de illo adiicit: Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatæ; has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. Vterus vxoris (adlegebantur enim tunc etiam coniugati in Presbyterorum ordinem) calce percussus. Hanc conscientiam criminum iampridem timebat; propter hanc se non de presbyterio tantum excitari, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat; & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos caussa eius ageretur, nisi persecutio ante venisset. Similia facinora narrat alibi Felicissimi: Ad rapinas (inquit) & fraudes eius, quas dilucida veritate cognouimus, etiam adulterij crimen accessit. Neque vero sanctiores fuisse quinque illos presbyteros, patet ex epistola ad Cornelium sæpe citata, vbi plærósque illorum, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia nouem episcoporum (en conuentum Africæ Cypriano absente) condemnatos dicit. Erant hi, Felix, Iouinus, Maximus, Repostus, & Fortunatus; quorum iste postea à veteri hæretico Priuato & aliis quatuor Carthagini Pseudepiscopus constitutus fuit. Haud parum interim commendanda venit Cypriani etiam adhuc delitescentis vigilantia, qui Caldonio & aliis Episcopis scripserit, vt Felicissimum & complices excommunicarent, idque in hæc verba: Quum Felicissimus comminatus sit, non communicaturos in monte secum, qui nobis obtemperassent, id est, qui nobis communicarent; accipiat sententiam quam prior dixit, vt Abstentum se à nobis sciat. Quod ipsum se fecisse Episcopi rescripserunt: Abstinuimus (inquiunt) communicatione Felicissimum & Augendum, item Repostum, &c. quæ verba ea de caussa huc adduxi, quod veterem contineant excommunicationis formulam, quali tamen etiamnum vtimur. Ad plebem vero insuper scripsit Cyprianus, vti diligenter sibi cauerent à lupis illis Ouile dominicum infestantibus, vt ab eorum contagione discederent, & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitarent. Seruatus est itaque ad hoc à Domino Cyprianus in secessu, vt ipse postmodum martyrio destinatus, prius ad Dominum complures sua exhortatione martyres præmitteret, qui alioqui incentiuo tubæ cœlestis destituti, à fide excidissent. Huc pertinent, tum dictus liber de Laude Martyrij, tum epistolæ ipsius ad Romanos ac Africanos Martyres. Seruatus est deinde (inquit Pontius) vir iste ingenij præter cætera etiam spiritaliter temperati, qui inter resultantes schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium librato tramite gubernaret. Postquam enim hæc flagitia à factione Nouati & Felicissimi in Africa designata sunt, dicto anno 251. Imp. Cæsar. Cn. Messio Traiano Decio Aug. II. & Annio Maximo Grato consulibus, ipse Nouatus (inquit Cyprianus epistola ad Cornelium sexta) cum sua tempestate Romam quoque ad euertendam Ecclesiam nauigans, similia illic & paria molitus est; à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis bene sibi cohærentis & se inuicem diligentis concordiam scindens. Et planè, quoniam magnitudine sua Carthaginem Roma debeat præcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam Diaconum fecerat, illic episcopum fecit. Quam historiam vt latius paulo prosequamur; creatus fuit hoc tempore Romanus Pontifex Cornelius Castini filius. Non tamen ad Episcopatum (inquit alibi Cyprianus) subito peruenit; sed per omnia officia Ecclesiastica promotus, ad sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec inuasit; sed quietus & modestus, pro pudore virginalis conscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, ipse vim passus est, vt episcopatum coactus exciperet. Et factus est Episcopus à plurimis collegis qui tunc in vrbe Roma aderant, de dei & Christi iudicio, de clericorum pæne omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio; quum nemo ante se factus esset, quum Fabiani locus, id est, quum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis adhuc vacaret. Contra tamen, Romam quum venisset Nouatus, simulatione quadam sanctitatis, continuo in suas partes pertraxit Nouatianum presbyterum, deinde & confessores quosdam primos in clero, è carcere prodeuntes, de quibus supra, Maximum, Nicostratum, Sidonium, Vrbanum & Macharium; Moyse iam defuncto, & Celerino (vti ex Epistolis de illo

Marginal notes: Epist. 38. — Epist. 55. — Epist. 38. & 39. — Epist. 40. — Tom. 3. — Epist. 9. 16. & 25. — Epist. 49. — Epist. 52. — Epist. 16. & 34.

illo perspicuum sit) iampridem in Africam profecto. Et paulopost, gliscente (inquit Cyprianus) & in peius recrudescente discordia, Nouatus Nouatianum Episcopum Romæ constituit; & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit. Quæ ordinatio Nouatiani quanta vi facta sit, latissimè prosequitur Cornelius epistola ad Fabium Antiochenum, apud Eusebium Eccl. Histor. lib. 6. cap. 33. & Nicephorum lib. 5. cap. 3. ac 5. *Epist. 42.*

Anno Domini 252. dicto Imperatore Decio & Q. Herennio Etrusco (pro quo quidam perperam olim scripserunt: Rustico) Decio Cæsare illius filio, consulibus; statim post Paschæ (iuxta quod prædixerat) è secessu rediit Cyprianus; iam occisis fraude Galli per Barbaros Gotthos Decio patre & eius genero, & pace Ecclesiis reddita. Statim vero conciliando dicto Ecclesiæ schismati omnem nauauit operam. Et imprimis (vti constat ex Epistola 2. ad Cornelium) litteras dedit, quibus Romanum Clerum ad concordiam hortatus est. Deinde concilium Africæ Carthagini indixit, ex quo mox Romam missi sunt Caldonius & Fortunatus Episcopi, qui præsentia sua & consilio eniterentur quantum possent & elaborarent, vt ad catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent. Neque tamen econtrario suis partibus deerant Schismatici: verum destinati sunt ad hanc Synodum à Nouatiano (quod habet Epistola 1. ad Cornelium) Maximus presbyter, Augendus Diaconus, Machæus quidam, & Longinus; qui ordinationem Nouatiani Africanis significarent, & libellum famosum aduersus Cornelium secum adferrent. Hi cum in statione inuidiosis conuitiis & clamoribus turbulentis proruerent & flagitarent, vt crimina quæ se adferre ac probare dicebant, publice & à plebe recognoscerentur; non est passus Cyprianus. Quin potius certiores redditi qui illuc plurimi conuenerant Episcopi, ex reditu Stephani & Pompei collegarum, de legitima electione & ordinatione Cornelij: ipsos statim à communicatione sua cohibendos censuerunt. Atque vna iterato illic abstenti sunt (teste alibi Cypriano) quinque illi presbyteri factionis Felicissimi. Inter ea vero quæ Cornelio obiiciebantur, fuit calumnia illa, cuius meminit epistola ad Antonianum, quod Trophimo cuidam & aliis thurificatis, hoc est qui idolis thus immolauerant, communicasset. Atque adeo constat, simili in Cornelium vsos illos calumnia, quali postea in Cæcilianum Donatistæ. Et certè (vt obiter id hîc quoque dicam) hinc Καθάρους se nuncuparunt, quod immundis, ita lapsos vocabant) non communicarent, quum tamen ipsi nihil minus quàm puri fuerint; ad quod cognomen adludere mihi videtur Cyprianus epistola ad Magnum: Et nomina (inquit) adulterata fingentes. In hoc ipso autem concilio (iam ante edito per Cyprianum libro de lapsis) scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum tale (ipso teste) de ratione lapsorum salubri moderatione libratum est; vt examinatis causis & voluntatibus & necessitatibus singulorum, Libellatici tanquam qui minus deliquissent admitterentur; sacrificati vero diu pœnitentiam agerent, & si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Consensit in hanc ipsam sententiam paulopost & Cornelius, habito Romæ concilio; quod loco citato Eusebius celeberrimum fuisse dicit, Episcoporum nempe 60. presbyterorum totidem, cum Diaconis pluribus. Vbi tum Nouatianus cum factione Nouati & Felicissimi ab Ecclesia pulsus est, tum lapsorum ratio (eodem Eusebio teste) pertractata; vt constare videatur, non duo tunc Romæ concilia, sed vnum idémque fuisse, quod & de lapsis & contra Nouatianum indictum fuerit. Huius quoque Romanæ Synodi Decretum fuisse puto, cuius in hæc verba epistola ad Hispanos Cyprianus meminit: Iampridem etiam Cornelius collega noster decreuit; Episcopos lapsos ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione tamen Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Quod etiam in omnibus Africanis conciliis ea de re factis statutum fuisse, eo ipso loco Cyprianus significat, & eiusdem etiam fit mentio epistola ad Epictetum. Interea vero non ociosa fuit Cypriani pia sollicitudo ad Schisma componendum, sed & aureum illum librum de vnitate Ecclesiæ ac librum de Oratione dominica huius rei gratia conscripsit; & vna cum secunda sua ad Cornelium epistola, qua ordinationem eius comprobauit, ad confessores quoque à Nouato seductos litteras dedit adhortatorias, vt ad vnitatem redirent. Quas ipsas litteras magna ex

Epist. 40. Epist. 42. Epist. 41. Epist. 55. Epist. 52. Epist. 76. Tom. 2. Epist. 52. 54. & 56. Epist. 68. Tom. 2. Epist. 43. & 44.

parte reditus eorum causam fuisse, vel ex eo videtur consentaneum, quod paulopost ad mentem & Ecclesiam redierint Maximus, Vrbanus, Sidonius, & Macharius. Cuius *Epist. 46.* rei historiam quo pacto recepti sint, latius prosequitur Cornelius, & Epistola ad Cyprianum; quæ hactenus huic perperam inscripta est, & epistola dicta ad Fabium Antiochenum. Solus ex ipsorum consortio non rediit Nicostratus Diaconus, quippe qui Ecclesiasticis pecuniis sacrilega (inquit Cyprianus) fraude subtractis, & viduarum ac pupillorum depositis denegatis, conscientia rapinarum & criminum ab vrbe fugerit. Rediit enim Nouatus Romæ ecclesia eiectus, in Africam, vnâ cum illo, ac cum Euaristo, Primo, & Dionysio, vt denuo nouam illic Tragœdiam excitaret; quod & fecisse ex Eusebij chronico fit perspicuum, qui scribit à Nouato in Africa constitutum Episcopum Nicostratum, & ex ipso etiam Cypriano, dum de Nicostrato: Quomodo, inquit, adsumit sibi regendæ Ecclesiæ curam, qui spoliauit & fraudauit ecclesiam? Neque vero his omnibus contentus Cyprianus, etiam hoc præstitit schismatis soluendi causa, vt singulos in Italiam nauigantes hortaretur, vti Ecclesiæ catholicæ radicem & matricem agnoscerent; & ad singulos collegas qui adhuc hæsitabant, de legitima Cornelij electione litteras daret; inter quas vel præcipua est illa ad Antonianum. Immo & ad Nouatianum, quod spes veniæ lapsis non sit deneganda, scripto libro late prosecutus est. Dum hæc in Africa geruntur, celebrata est & Synodus Antiochena contra Nouatianum, Eusebio teste Eccles. hist. lib. 6. ca. vltimo, cui Dionysius Alexandrinus, Helenus Tharsi Ciliciæ, Firmilianus Cappadociæ, Theotecnus Palestinæ, & Fabius Antiochiæ Episcopi interfuere. Quorum Dionysius strenuam etiam nauauit operam pro ecclesiæ vnitate, scriptis tum ad ipsum Nouatianum, tum ad confessores & ad Cornelium litteris. Alia item concilia id temporis celebrata aduersus Nouatianum, per Italiam & alias Prouincias, testatur disertis verbis Eusebius dict. lib. cap. 33. Atqui Nouatiani quæ fuerit de pœnitentia hæresis, ne hîc sim prolixior, reperiet lector epistola ad Antonianum & latius in Adnotationibus. Quod chrisma quoque Nouatiani contempserint, demonstrauimus epistola ad Stephanum Quod denique secundas damnarint nuptias, nullum quidem est in Cypriano indicium, sed vno id ore adtestantur, Epiphanius, Philastrius, Augustinus, & Theodoretus, libris de hæresibus. Nouatiano etiam adtribuit D. Hieronymus (præter Epistolas quarum meminit Epistola ad Paulum Concordiensem) Catal. script. Eccles. librum de Trinitate, quasi Epitomen operis Tertulliani, quod plærique nescientes Cypriani olim existimabant; quo quædam contineri, iis fauentia qui Spiritumsanctum blasphemabant, tradit Rufinus Apologia in Diuum Hieronymum.

Epist. 48. & 49. *Epist. 45.* *Epist. 52.* *Tom. 3.* *Epist. 52.* *Epist. 72.*

Porro Anno Domini 253. Imperat. Cæs. C. Vibio Treboniano Gallo August. II. & Imper. Cæsare C. Vibio Augusti filio Volusiano August. Consulibus, celebrata est Carthagini secunda de Lapsis Synodus. Idibus Maiis; idque iam instante altera persecutione. Imperator enim Gallus, quum regnum suum (inquit Dionys. Alexandr. apud Eusebium lib. 7. cap. 1.) floreret initio, & cuncta ei ex sententia succederent; sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant persecutus, & prosperitatem fugauit & pacem. In hoc concilio factum est Episcoporum Africæ nouum de lapsis decretum, *Epist. 54.* quod ipsum Cornelio Pontifici suis litteris in hæc verba indicarunt. Placuit nobis sancto spiritu suggerente, & domino per visiones multas & manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra militem Christi; & examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere: quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. *Epist. 55.* In eodem concilio (teste Cypriano) quum priuatus vetus hæreticus causam agere se velle diceret, nec admissus esset; Fortunatum statim Carthagini Pseudepiscopum fecit, vnâ cum quinque illis presbyteris Felicissimi, de quibus supra; atque adeo (vti loquuntur etiam post Cyprianum Optatus & D. Augustinus) altare contra altare constituit. Hi quinque soli numero cum paucis vel sacrificatis vel male sibi consciis, non veriti sunt iactitare 25. Episcopos Fortunati ordinationi interfuisse. Quo in mendacio posteaquam detecti sunt in Africa atque confusi; Romam quoque cum mendaciorum suorum merce nauigarunt, & ad Petri Cathedram (inquit) atque ad Ecclesiam principalem vnde vnitas sacerdotalis

sacerdotalis exorta est à Schismaticis literas ferre ausi sunt, Quæ quidem multis in Cyprianum erant refertæ calumniis; verum vel hoc vno ipsius sanctitas testata est, quod iis ipsis diebus quibus hæc scripsit, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad leonem in circo denuo postulatus fuerit; hac tamen persecutione dei protectus auxilio. Immo velut imperterritus Christi miles, non est veritus Demetrianum Proconsulem scripto libro increpare durius; & latius comprobare, *Tom.2.* quod bella illa quibus Decij interfecti sunt, & quæ imperantibus Gallo & Volusiano perdurarunt, ac lues illa quæ totum tunc orbem peruagata est per annos 15. non Christianis, sed ethnicis siue gentilibus (vti ipse loquitur) imputanda veniant, eo quod Christo bellum indicerent. Quæ pestis quum occasionem dederit conscribendis libris de Mortalitate ac Opere & Eleemosynis; satis constat, hac temporum serie illos à Cypriano editos. In ipsa vero tam vasta corporum clade, quantum operæ impenderit, tum in eleemosynis colligendis, tum in ministerio necessario etiam ethnicis impendendo, late tractat Pontius. Et verò etiam in omnes pauperes miram ipsius largitionem, testatam facit epistola ad Episcopos Numidas, qua cum misit in redemptionem captiuorum sestertiorum decem milia; quod hoc ferè eodem contigisse tempore, ex eo fit verisimile, quod *Epist.60.* à Barbaris illos in captiuitatem abductos scribit. A Gotthis enim siue Schytis hoc factum est, contra quos Decius in bellum profectus est; aut ab illis, qui paulo post per Bosphorum (teste Ioan. Zonara) in Pontum Euxinum irruperunt. Fortassis & tum temporis, vt suos ab idololatria dehortaretur, librum scripsit: Quod idola dij non sunt; in quo *Tom.2.* aut ipsum imitatur ad verbum, qui eadem ætate iuxta Freculphum vixit, Minutius Felix in Octauio; aut si ipsum is prœcesserit (vti volunt alij) Minutium imitatus est Cyprianus. Porro neque cessasse eum à solita exhortatione ad Martyrium, tum liber inscriptus de exhortatione martyrum ad Fortunatum; tum ad Thibaritanos, & Cornelium iam in exilio constitutum, epistolæ, satis comprobant. Nam tum primum Cornelius, & centum cellas missus est in exilium, & non ita diu postea XVIII. Kalendas Septembreis passus est, postquam duos sedisset annos & menses aliquot. De qua Cornelij passione, & quod illius occasionem quandam dederit Cypriani epistola de qua modo diximus, videat lector Damasum in Pontifical. & Adonem in Martyrologio; quæ quum & inscribatur & tractet de confessione Cornelij, planè censeo legi debere apud Damasum: de sua confessione, pro eo quod est: confirmatione; & ex Damaso restituendus Ado, vt legatur: per Celerinum Lectorem, vbi est: de Celerino Lectore. Cornelio autem eodem anno, mense vel Octobri vel Nouembri (nam hic etiam variant scriptores & ipse Onuphrius) Lucius successit Porphirij filius, Romanus; qui & statim ab ordinatione sua in exilium, eadem Galli & Volusiani persecutione, missus est. Atque hoc est quod epistola ad Lucium, quæ exstat, scribit Cyprianus: Nuper quidem tibi frater charissime gratulati sumus, quum te, honore geminato, in Ecclesiæ suæ administratione, confessorem pariter & sacerdotem constituit diuina dignatio. Alludens ad epistolam priorem quæ desideratur, qua illi se de exilio pro Christi nomine gratulatus fuerat. *Epist. 56. & 57.* *Epist. 58.*

Anno Domini 254. Volusiano Cæsare & M. Valerio Maximo consulibus, Lucius ab exilio reuersus est. Gallo enim & Volusiano Imperatoribus fraude Aemiliani interfectis, & ipso deinde Aemiliano post tres menses extincto, initio Imperij Valeriani & Gallieni cessauit aliquantulum persecutio. Huius reditum quum intellexisset Cyprianus, dicta epistola concelebrat; quam conscriptam constat in concilio quodam eo quod etiam *Epist. 59.* collegarum nomen sit additum in epistolæ inscriptione. Et certe illud ipsum fuisse concilium Episcoporum LXVI. de baptizandis infantibus, è quo scripta est ad Fidum epistola; mihi fit verisimile, tum ex eo quod scripta sit illa post vtramque Synodum de Lapsis, tum quod vtriusque epistolæ ἐπιγράφη satis inter se conueniat, & alibi similis vixdum reperiatur; quippe quum vna sit: Cyprianus & collegæ; altera: Cyprianus cum collegis. Ipse verò Lucius Pontifex etiam Synodum quampiam celebrasse videtur con- *Epist. 67.* tra Nouatianos, & de lapsis; nam dandam esse pacem (teste Cypriano) censuit, & pœnitentia acta, fructum communicationis & pacis negandum non esse, litteris signauit; at desideratur hoc ipsius decretum. An verò hoc temporum tractu, an postea, scripta sit e-

pistola Cypriani ad Assurritanos de Fortunatiano ipsorum episcopo, non perinde certum est, quare etiam illam in variarum classem reiecimus. Inter quas (vt hoc obiter dicam) si quæ aliæ, lectu profecto sunt dignissimæ, epistolæ ad Pomponium de virginibus, & ad Cæcilium de sacramento calicis. Forte eadem ætate conscripti sunt libri illi tres testimoniorum ad Quirinum; quandoquidem tunc plusculum illi otij fuerit. Præter quos scripturarum veluti locos communes, nullum in scripturas commentarium edidit. Quum enim totus esset (inquit ad Paulam D. Hieron.) in exercitatione virtutum, occupatus persecutionum angustiis, de scripturis sanctis nequaquam disseruit. Quare fallitur Paulus Diaconus, dum in Euangelia optime illum perorasse scribit; atque eiusdem est momenti, quod adfert de ipsius chronica. Hoc tamen diffiteri nemo queat, qui indicem scripturarum ab illo citatarum inspexerit; quod etsi ex instituto illas non explicauerit, innumeros tamen locos velut aliud agens elucidauerit. Verùm ad historiæ seriem reuertamur.

Epist. 62. & 63.

Tom. 2.

Anno domini 255. Imperatoribus Cæsaribus P. Licinio Valeriano Aug. II. & P. Licinio Gallieno Aug. consulibus, martyrij palmam promeruit Lucius Pontifex, 4. nonas Martias, postquam duas mense Decembri ordinationes celebrasset, & annum vnum sedisset cum aliquot mensibus. Neque verò multo pòst mense Aprili successor illi creatus est Iulius Stephanus Iulij filius etiam Romanus; antea ipsius Archidiaconus, cui & thesaurum ecclesiæ (teste Damaso) moriens concrediderat. Huius Pontificatus initio, quum Martianus Arelatensis Episcopus ad Nouatiani schisma & hæresin defecisset; Cyprianus certior factus per Faustinum Lugdunensem Episcopum, statim Stephano scripsit, vt Martianum ab Ecclesia eiiceret & alium Episcopum in ipsius locum substitueret. Eodem verò anno celebratam existimo post Pascha Synodum illam Africæ Episcoporum 37. aduersus Basilidem Asturicensem & Martialem Emeritensem in Hispaniis Episcopos lapsos; in qua (Cypriano teste qui illi præfuit) pronunciatum est, iuxta Decretum Cornelij in concilio Romano, de quo suprà, ab omni honore sacerdotali prohibendos illos esse; atque adeo comprobata est electio Felicis & Sabini in ipsorum locum. Tunc etiam celebrata concilia illa Orientalium de rebaptizandis hæreticis, ex eo mihi colligere videor, quod paulopost scripserit Stephanus ad Firmilianum, Helenum & cæteros, qui illis interfuerant: non communicaturum se illis, quandiu in ea sententia persisterent. Horũ alterum apud Symnada, alterum apud Iconium Phrygiæ oppida, commemorat Dionysius Alexandrinus epistola ad Fabium, apud Nicephorum. De quorum hoc in hæc verba Firmilianus ad Cyprianum: Plane (inquit) quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui, etsi, nouos Prophetas recipiunt & Κατὰ φρυγὰς appellantur, eosdem tamen Patrem & Filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul conuenientes in Iconio, diligentissime tractauimus & confirmauimus, repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum. Ad quod conuenisse idem testatur, ex Galatia, Cilicia, & propinquis regionibus episcopos; August. verò numero 50. fuisse dicit lib. 3. contra Cresconium Gramm. cap. 3. Et fortassis eodem anno (bis enim in anno quando necessitas ecclesiæ requirebat, vsitata fuerunt olim concilia; inter Pascha nempe & pentecosten, & mense Septembri vel Octobri) celebratum est primum Africanum eadem de re conciliũ, episcoporum Africæ dumtaxat, quos constat fuisse 32. ex inscriptione epist. ad Ianuarium & cæteros Numidas episcopos, qui quæstionem Cypriano mouerant. Nisi quis malit, anno sequenti, & hoc & alia duo Africana celebrata dicere. Neque enim magnopere refert, modò mihi concedatur, tria omnino in Africa fuisse sub Cypriano de rebaptizandis hæreticis concilia, & non nisi sub Stephano contigisse hanc tragœdiam. Quorum illud, tum ex D. August. constat lib. 3. de bapt. contra Donatist. cap. 10. tum ex epistola Cypriani ad Iubaianum, & initio concilij Carthaginiensis. Hoc verò comprobatur ex D. Hieron. contra Lucifer. Augustino compluribus in locis, & Vincentio Lirinensi in libello aduersus profanas hæresum nouitates; qui constanter Stephani mentionem faciunt hac de re scribentes, & nusquam Cornelij. Item ex Nicephoro, qui lib. 6. c. 7. Dionysium Alexandrinum primam de hoc baptismo epistolam ad Stephanum scripsisse tradit; quam haud dubie ad Cornelium scripsisset, si sub eo cœpisset hæc controuersia. Conuincit etiam hoc ipsum epist. Cypriani 2. ad Stephanum, qua primum cum illo

Epist. 67.

Epist. 68.

Epist. 75.

Epist 70.

Epist. 73. Tom. 2.

16. & 72.

illo communicat & confert tanquam rem nouam, ſuam & collegarum hac de re in vtroque concilio ſententiam. Scripſit autem ſtatim poſt primam Synodum eiuſdem argumenti epiſt. Cyprianus ad Quintum Mauritaniæ epiſcopum. Fuit interim quæſtio non tam de rebaptizandis quam de baptizandis hæreticis; quippe quum ipſorum baptiſma non haberet pro legitimo Cyprianus; alioqui certè, ab Anabaptiſmo prorſus alienum ſe commonſtrat, epiſt. ſupradicta ad Cæcilium, vbi negat baptiſmum iterari poſſe. Quem etiam ita abominatur D. Auguſt. vt diſputet, ſatius ne ſit non baptizari, quam rebaptizari, lib. 2. de baptiſ. contra Donat. cap. 24. Neque verò vlla de lapſis baptizandis (in quo hallucinatur Nicephorus) fuit diſceptatio, quum iam antea illi in catholica baptizati forent. *Epiſt. 71.* *Epiſt. 63.*

Anno Domini 256. Imperatoribus Cæſaribus Valeriano III. & Gallieno II. Conſulibus, celebratum eſt ſecundum Epiſcoporum Africæ & Numidiæ concilium; in quo non modo baptizandos eſſe qui ex hæreſi reuertebantur decretum eſt, ſed & illud, ne epiſcopi aut presbyteri ab iiſdem redeuntes, alia conditione recipiantur, quam vt communicent laici, id eſt in ordine laicorum. Exſtat hæc vtraque definitio, dicta ad Stephanum epiſtola quo magis miror dicere D. Auguſt. lib. 6. de bapt. c. 15. nihil continere de Baptiſmo epiſtolam Cypriani ad Stephanum; vidiſſe adeo illum ſuſpicor epiſtolam primam ad Stephanum dumtaxat, de qua ſupra. Ex epiſtola autem ad Iubaianum, epiſcopos 71. huic Synodo interfuiſſe conſtat. Quæ ipſa epiſtola ſcripta eſt accepto reſponſo à Stephano. Quod quidem hodie deſideratur; verum multa inde citantur, tum hac ad Iubaianum, tum ad Pompeium Cypriani, & ad Cyprianum Firmiliani Cappadociæ epiſcopi epiſtolis; quæ tres ex propoſito aduerſus eam Stephani epiſtolam conſcriptæ ſunt. Niſi malit quis, binas eadem de re ſcripſiſſe litteras Stephanum. Cui fauere videtur, quod aliquandiu poſt epiſtolam ad Iubaian. ſcriptæ videantur dictæ ad Pompeium & Firmiliani epiſtolæ, immo & poſt Carthaginienſe concilium tertium. Quod hoc ipſo anno celebratum conſtat Carthagini, Kalendis Septembribus, epiſcoporum numero 87. ex Africa, Numidia, & Mauritania, quorum omnium etiamnum exſtant ſententiæ. Atqui vt ad Stephanum recurrat oratio, ex verbis his ipſius: Si quis ergo à quacunque hæreſi venerit ad nos, nihil innouetur, niſi quod traditum eſt, vt manus imponatur; conſtat vrſiſſe illum, non tam ſcripturas, quam traditionem eccleſiæ contrariam, eámque Apoſtolicam. Quæ enim (inquit D. Auguſtinus lib. 2. de Baptiſ. c. 8. verba illa pertractans) per vniuerſam eccleſiam cuſtodiuntur, non niſi ab Apoſtolis tradita & commendata credi oportet, etiamſi in litteris eorum non reperiantur. Quare rectè Vincentius Lirinenſis: Primus (inquit) omnium Agrippinus Carthaginienſis epiſcopus, contra diuum canonem, contra vniuerſalis Eccleſiæ regulam, contra ſenſum omnium conſacerdotum, contra morem atque inſtituta maiorum rebaptizandum eſſe cenſebat. Neque tamen etiam ab Agrippino ad Cyprianum vſque, in vſu fuiſſe dictum Decretum, pulchrè argumentatur hoc pacto D. Auguſt. lib. 3. de Baptiſ. c. 12. Cæterum (inquit) ſi permanebat ab Agrippino vſque ad Cyprianum conſuetudo baptizandi ab hæreticis venientes, vt quid facta ſunt à Cypriano hac de re concilia? Vt quid Iubaiano dicit, non ſe rem nouam facere aut repentinam; ſed ab Agrippino inſtitutam? Cur enim Iubaianus de nouitate turbaretur, ſi ab Agrippino vſque ad Cyprianum hoc tenebat Eccleſia? Cur denique tot eius collegæ in concilio dixerunt; rationem & veritatem conſuetudini præponendam, ac non potius dixerunt, eos qui aliud facere vellent, & contra veritatem & conſuetudinem facere? Antea certè ante Agrippinum, vſitatam fuiſſe de non rebaptizandis hæreticis conſuetudinem etiam in Africa, ſatis oſtenditur (inquit idem Augu. lib. 2. de Baptiſ. ca. 9.) ex ipſius B. Cypriani verbis in eadem ad Iubaianum epiſtola. Ait enim: Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de iis, qui in præteritum de hæreſi ad eccleſiam venientes, ſine baptiſmo admiſſi ſunt? Vbi certè quid fieri ſoleret, etſi fieri non vellet, ſatis oſtendit. Firmilianus quidem dicta ſua epiſtola dicit, conſuetudini Romanorum opponere ſe contrariam ſuorum conſuetudinem. Verum ipſe cauſſæ ſuæ ſeruiebat, & pluſculum profectò ſibi ſapere videbatur. Licebit enim & aduerſus illum cum Aug. arguere: Si conſuetudo talis fuit in Oriente; quid opus fuit, huius rei gratia, nouum in Iconio indici concilium? Quocirca

Epiſt. 72. *Epiſt. 67.* *Epiſt. 73.* *Epiſt. 74. & 75.* *Tom. 2.* *Epiſt. 75.*

non contentus Stephanus, sua illa definitione, traditionis veritatem proponere; etiam Firmilianum & collegas Orientales communicatione sua abstinuit, quandiu in suo instituto persisterent. Quod ipsum & fecisse illum de Cypriano ac coepiscopis; indicare
Epist. 74. videntur, D. August. lib. 5. de Baptis. c. 25. & Firmilianus in epistolæ suæ calce. Ipse econtrario Cyprianus, quantumuis ad Pompeium duriusculè quædam in Stephanum irritatus profuderit; ab ecclesia tamen se separare noluit, & cum ipso etiam Stephano concor-
Epist. 73. diam & pacem noluit labefactare. Atque hoc est quod epistola ad Iubaianum scribit: Seruatur à nobis patienter & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotij. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiæ conscripsimus.
Tom. 2. Vbi paucis occasionem indicat scripti dicti libelli; qua ipsa de caussa, vt suos collegas à liuore & inuidia in Stephanum alienos redderet, librum etiam de zelo & liuore in lucem edidit. Atqui quis (inquit Lirinensis) totius huius negotij exitus? quis vtique, nisi vsitatus & solitus? Retenta est antiquitas, explosa nouitas. Quid? ipsius Africani concilij quæ vires? Donante Deo nullæ; sed vniuersa, tanquam somnia, tanquam fabulæ, tanquam superflua, abolita, antiquata, calcata sunt. Et, o rerum mira conuersio, auctores eiusdem opinionis catholici; consectatores verò, hæretici iudicantur. Nondum enim (inquit August. lib. 2. de bapt. c. 7.) erat diligenter illa baptismi quæstio pertractata, sed saluberrimam consuetudinem tenebat Ecclesia. Quam tamen consuetudinem, nisi ante prior Agrippinus & nonnulli per Africam coepiscopi etiam per concilij sententias disserere tentauissent, non auderet Cyprianus saltem ratiocinari aduersus eam; sed in tam obscura quæstione turbatus, & vbique intuens vniuersalem robustámque consuetudinem, coarctaret se potius, & prece, & testatione mentis in deum, vt quod postea plenario Concilio visum est, id verum esse perspiceret & doceret. Quum enim secutum se dicat sententiam dicti concilij; hac adtestatione satis ostendit, multo magis se fuisse commemoraturum, si quod de hac re transmarinum vel vniuersale concilium factum esset. Postea vero, dum inter multos ex vtraque parte tractatur & quæritur, non solum inuenta est veritas, sed etiam ad plenarij concilij auctoritatem robúrque deducta; post Cypriani quidem passionem, sed antequam (inquit) nos nati essemus. Et fortasse etiam factum est (ait idem August. lib. 2. cap. 4.) vt veritati patefactæ cesserit, sed nescimus. Neque enim omnia quæ in illo tempore inter Episcopos gesta sunt, memoriæ litterísque mandare potuerunt, aut omnia quæ mandata sunt nouimus. Cui similia in Cypriani excusationem habet idem August. Epist. 48. ad Vincentium Donatistam in hæc verba: Correxisse illum sententiam, non inuenitur; non incongruenter tamen de tali viro existimandum est quod correxerit, & fortasse suppressum est ab eis, qui hoc errore nimium delectati sunt, & tanto velut patrocinio carere noluerunt. Aut igitur hoc non sensit omnino, aut hoc postea correxit in regula veritatis; aut hunc quasi næuum sui candidissimi pectoris cooperuit vbere charitatis, dum & vnitatem ecclesiæ toto orbe cresentis copiosissimè defendit, & perseuerantissimè retinuit vinculum pacis. Accessit etiam huc, quod tanquam sarmentum fructuosissimum, siquid in eo fuerat emendandum, purgauit pater falce passionis. Hæc ille, de Cypriani correctione adhuc suspensam retinens sententiam. D. Hierony. etiam Dial. contra Lucifer. Episcopos quidem, qui cum Cypriano rebaptizandos hæreticos statuerant, ad antiquam consuetudinem reuolutos, nouum scribit emisisse decretum, sed de Cypriano tacet. Verum Dionysius Alexandrinus, verbis infra citatis in præfatiuncula ad concilium Cartha-
Tom. 2. giniense, videtur retractationem quandam etiam ipsi Cypriano ascribere, quum ad Stephanum scribens, cui ille superuixit, omnes vbique Antistites cum ipso sentire adserit. Et certè Ven. Beda libello 8. Quæst. quæst. 5. disertis verbis Cypriani palinodiam adserit: Cyprianus (inquit) cum suis coepiscopis qui erant in Africa, rebaptizandos esse hæreticos contra morem Ecclesiæ statuit; sed quia in suo sensu, qui sibi rectus videbatur, bonis abundare operibus studuit, mox corrigi meruit, atque ad vniuersalem sanctæ Ecclesiæ normam spiritalium virorum institutione reduci. Neque verò obstare potest huic sententiæ, quod D. Gelasius apud Gratianum Dist. 15. c. Romana ecclesia, inter Apocrypha numeret librum de Pœnitentia Cypriani; quandoquidem neque nos vtamur illius libri testimonio, & Antoninus in summa Historiali, de Cypriano a-

apud

pud Nicomediam paſſo conſcriptum illum tradat. Cuius generis ennmerat etiam philacteria quædam titulo orationis Cypriani, quæ multos characteres & nomina Dæmonum continebant. Vt interim ſit de Cypriano; certè non ſolum Afri iuxta quod modo diximus, ſed & orientales illi Epiſcopi qui Iconij & Synnadæ conuenerant, ſuum reſcindere decretum. Cuius rei locuples teſtis eſt D. etiam Aug. li. 3. contra Donat. c. 1. 2. & 3. Poſtea verò & plenario ſiue œcumenico concilio (quod Nicenum eſſe epiſt. ad Iubaian. comprobauimus) Stephani ſententia confirmata eſt, & inde in hunc vſque diem ad nos per manus tradita. Soli olim Donatiſtæ, & Hilarius quidam, non (vti opinatur Ioan. Langus in Nicephorum) Pictauienſis Epiſcopus, ſed Romanus Diaconus, denuo hanc camerinam mouerunt. At illos totis libris 7. de baptiſmo Auguſtinus, hunc verò Hieronym. egregiè refutat Dialogo contra Lucifer. Quorum vterque diſertis verbis dictam noſtram de concilio Niceno confirmat ſententiam. Auguſt. quidem, dum lib. 2. c. 7. plenarium illud ſiue vniuerſæ Eccleſiæ concilium, antequam natus eſſet, celebratum dicit, quod de Niceno veriſſimum eſt. Hieron. verò in hæc verba: Synodus (inquit) Nicena omnes hœreticos ſuſcepit, exceptis Pauli Samoſateni diſcipulis; vbi alludit ad 19. Canonem. *Epiſt. 73.*

Anno Domini 257. M. Valerio Maximo, & M. Acilio Glabrione conſulibus, celebratum coniicio illud Africæ concilium, è quo ſcripta eſt epiſt. ad Furnitanos; eo quod Geminius ille victor epiſcopus, quem illic defunctum conſtat, Synodo Carthaginienſi anno præcedenti interfuerit. Ex quo etiam ſcripta videtur illa ad Rogatianum epiſcopum epiſt. de ſuperbo Diacono, ob ſimile vtriuſque exordium. Si autem viuo adhuc Stephano (quod indicare videtur loco ſupracitato Dion. Alexan.) ſuam ſententiam retractarint Orientales & Afri epiſcopi; oportet vt conuenerint duo concilia hoc anno aut ſequenti, alterum in oriente, alterum in Africa; in quibus priori contrarium Decretum ediderint. Nam altero horum annorum paſſum conſtat B. Stephanum Pontificem, variant enim hiſtorici. Onuphrius quidem in chronico, in hunc annum paſſionem illius reiicit, quem ſi ſequamur, ſedit ille duntaxat annos duos & menſes aliquot; quod ſentit quoque Euſebius & in chronico & in eccleſ. hiſt. Verum, quum Marianus Scotus & Martinus Polonus 4. Ado, Rhegino, & Platina 7. illi annos adtribuant; magis placet eiuſdem Onuphrij in Epitome Pontificum prior ſententia, de tribus annis. Quippe quæ confirmetur his verbis Damaſi: Fuit temporibus Valeriani & Gallieni (ita enim lego, pro: Gallicani) & Maximi (cui adiiciendum cenſeo: ac Glabrionis) vſque ad Valerianum quarto & Gallienum tertio conſules. cum igitur conſules hi in ſequentem annum inciderint, neceſſe eſt tres annos Stephano tribuamus, & apud eundem Damaſum legere oportebit 3. pro eo quod 7. eſt enim facilis error in numerorum notis. Atque adeo etiam Xiſto Pontifici non annum integrum & menſes 10. aut 11. cum aliquot diebus contribuere licebit, ſed dumtaxat menſes 11. dies 13. qui computantur ab XI. Kal. Sept. quo die creatum ſcribit Onuphrius in dicta Epitome, vſque ad VIII. Idus Auguſt. Tuſco & Baſſo conſulibus. Quod ipſum confirmari videtur ex Euſebio, apud quem in vtroque libro legitur ſediſſe Sixtus annos XI. ſi ibi legamus menſes vndecim. Sed quum hæc omnia meris coniecturis nitantur, liceat & hic vnicuique ſequi quod volet; modo tamen in hoc mihi & Onuphrio conſentiat, quod paſſus ſit Xiſtus papa ante Cyprianum dictis conſulibus. Pro mea interim illud facit ſententia, quod Firmilianus epiſt. ſua dicat 22. fere annos interceſſiſſe ad id vſque temporis ab initio perſecutionis ſub Maximino, qui inueniri iuſto calculo nequeunt, niſi adnumerentur Stephano anni tres; præſertim quum illo adhuc viuo ſcripta ſit illa epiſtola.

Epiſt. 66. *Epiſt. 65.* *Epiſt. 75.*

Anno Domini, mea quidem ſententia, 258. Imperat. Cæſaribus, Valeriano IIII. & Gallieno III. conſulibus, paſſus eſt Stephanus Martyrium IIII. Nonas Auguſti, quod latiſſimè deſcribitur ab Adone in Martyrologio; & paucis interiectis diebus, creatus eſt Pontifex Xiſtus eius nominis ſecundus, philoſophi filius, Athenienſis, Græcus. Et deinde 3. Kalend. Septembres, Cyprianus Chriſtum publicè profeſſus, proculdubio hoc anno, à proconſule Aſpaſio Paterno Curubin in exilium relegatus eſt. Qui proconſul an idem ſit cum Ouinio Paterno qui aliquot poſt annis Conſulatum Romæ geſſit, aliorum permitto diſquiſitioni. Curubis vero oppidum eſt, mari Lybico, Peninſulæ in morem, cir- *Act. paſ.*

cundatum, haud procul à Pentapoli; locus apricus & amœnus, teste Pontio Diacono, qui Cyprianum spontaneus exul comitatus est. Huc quum venisset Cyprianus, mox ex visione quadam (qualibus frequentissimè vtebatur, & plurimum tribuebat) didicit, se intra annum ipso die Martyrij corona decoratum iri, quo primum illic hospitio ex-
Epist. 77. ceptus fuerat. Neque vero etiam in exilio ociosum fuisse Cyprianum, testantur inde ad Martyres conscriptæ litteræ, quos ad extremum vsque vitæ diem non
Epist. 78. destitit ad mortem pro Christo obeundam adhortari. Inter has exstat insignis illa e-
79. & 80. pistola ad Nemesianum, Lucium & alios episcopos ad metalla damnatos. Quibus a-
Epist. 81. deo etiam, etsi in exilio constitutus, subsidium vitæ misit; vti ex tribus illorum responsis constat. Item illa ad Rogatianum Iuniorem in carcere constitutum, de martyrio Rogatiani senioris. An vero hoc anno an sequenti passi sint 300. illi Massæ candidæ Martyres, de quibus in actu passionis Cypriani Pontius ac Prudentius, & Martyrologia ad 24. Augusti, non satis constat; sub Valeriano tamen & Gallieno passos vno ore testantur omnes; ita dictos, quod in clibanum calcis ardentis demersi fuerint.

Anno denique 259. M. Aurelio Memmio Tusco, & Pomponio Basso consulibus (Tuscum enim nuncupant Damasus, Cassiodorus, Fasti Græci, Marianus Scotus, Gregorius Aleander, Christianus Massæus, Ioan. Cuspinianus, & Ms. tres codices in Actu passionis Cypriani; quum Fuscum soli appellent Trebellius Pollio, Fl. Vopiscus, Onuphrius, ac Hubertus Goltsius) decreta est à Cæsaribus veluti noua quædam & acerba magis quam antea, persecutio; de qua ita scribit epi. ad Successum Cyprianus: Rescripsit
Epist. 82. Valerianus ad Senatum, vt episcopi & presbyteri & Diaconi in continenti animaduertantur; Senatores verò & egregij viri, & equites Romani, dignitate amissa etiam bonis spolientur, & si ademtis facultatibus Christiani esse perseuerauerint, capite quoque mulctentur. Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ exemplum litterarum, quas ad præsides prouinciarum de nobis fecit; quas litteras quotidie speramus venire. Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis octauo Iduum Augustarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt Præfecti in vrbe; vt si qui sibi oblati fuerint, animaduertantur, & bona eorum fisco vindicentur. Hactenus ille. Constat autem hinc, paulo ante passionem Cypriani passum Romæ Xistum Pontificem; quæ quum contigerit Tusco & Basso consulibus, hoc ipso anno obiisse Xistum dicamus, necesse est; præsertim cum dictæ Cypriani epistolæ meminerint Martyrologia Bedæ, Adonis & Vsuardi, ac Marianus Scotus; qui etiam disertis verbis adserit, martyrio coronatum Xistum dictis consulibus. Cum Xisto verò passos scribunt tum B. Quartum, tum Felicissimum & Agapitum Diaconos, ac Ianuarium, Magnum, Vincentium (seu potius, iuxta Platinam, Innocentium) & Stephanum subdiaconos. Quem etiam post triduum IIII. Idus Augusti secutus est D. Laurentius ipsius Archidiaconus, cui thesauros Ecclesiæ asseruandos tradiderat. Deinde etiam altero elapso triduo Hippolytus cum aliis 19. Atque hoc est quod superioribus verbis scribit Cyprianus, quotidie Romæ Præfectos persecutioni institisse. Atqui Cyprianus, quum iam ab exilio reuocatus, per hos dies ex sacro rescripto (ita vocabant edictum Imperatorium) in hortis suis moraretur, & nunciaretur, missos esse Lictores qui illum Vticam perducerent;
Epist. 83. secessisse se iusta de caussa scribit ad aliquot dies; quod congrueret, episcopum in ea ciuitate in qua ecclesiæ dominicæ præest, Dominum confiteri. In qua etiam epistola suos monet, ne se vltro tradant, dicens disciplinam Dominicam id prohibere; quod ipsum denuo ab illo repetitum in passione, citat D. August. lib. 1. contra epist. Gaudentij, qui perperam secundus inscribitur. Exspectabat igitur Cyprianus in abdito secessu Proconsulis aduentum, quum repente superuenerunt Idibus Septembris duo Magistri officij siue Adparitores, qui eum ad Galerium Maximum, nouum Proconsulem (fortassis eundem, qui Valerius Maximus nuncupatus, bis iam antea Romæ consulatum gesserat) pertraherent. A quo dilatus in crastinum, deo ita destinante, vt interea de rebus ecclesiæ disponeret, postridie XVIII. Kalendas Octobreis ad Prætorium perductus est.
In Act. Pass. Vbi à Proconsule hanc excepit sententiam: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Atque inde eductus in locum qui dicebatur Sexti, eam orationem pronunciasse

creditur,

creditur, quæ titulum habet: In die paſſionis eius: ac ita capite plexus Martyrium ſubiit, & vitam hanc caducam cum ſempiterna commutauit. Primus (inquit Pontius) qui ſacerdotales coronas in Africa ſuo ſanguine imbuerit. Paſſos vero cum illo teſtantur Martyrologia, Victorem Diaconum, Creſcentianum, Roſulam, ac Generalem. Atqui corpus ipſius cum cæreis ſepultum eſt, in areis Macrobij Candidi Procuratoris, quæ ſunt iuxta piſcinas in via Appellenſi, ſeu potius Mappalienſi. Teſtatur enim Victor Vticenſis lib. 1. dirutas à Vandalis duas egregias Eccleſias S. Martyris Cypriani, vnam vbi ſanguinem fudit, aliam vbi eius ſepultum eſt corpus, qui locus dicitur Mappalia. Cætera quæ in hac paſſione contigerunt, latiſſimè proſequitur Pontius, Actus paſſionis vterque, D. quoque Auguſti. & Paulus Diaconus; quare ad illos Lectorem remitto. E quibus plus ſatis conſtat, paſſum Cyprianum, vti iam diximus, ſub Valeriano & Gallieno Imperatoribus; quod ipſum etiam teſtantur Euſebius in hiſtor. & chronico, Hieroni. catal. ſcript. Beda in chronico, Haymo de Chriſt. rerum memoria, Freculphus hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, Gregorius Turonenſis in Francorum Annalibus, Marianus item Scotus, Nicephorus, Martinus Polonus, Hermannus Contractus, Vincentius Bellouacenſis. Antoninus, & I. Philippus Bergomas Hiſtorici. Verum de Xiſto non item, quem & Martyrologia & complures (quemadmodum etiam de Cypriano ſentiunt Gregorius Nazianzenus, Symeon Metaphraſtes, Ioannes Zonara, & alij quidam) ſub Decio paſſum volunt; cuius etiam Decretalis epiſtola ſcripta legitur Valeriano & Decio conſulibus. Huius diſcrepantiæ conciliandæ gratia, Marianus anno poſt hunc ſecundo, quo in faſtis ponuntur Cornelius ſæcularis II. & D. Iunius Donatus conſules, ponit Decium Cæſarem & Valerianum; ſed quum ipſemet fateatur, paſſum Xiſtum Tuſco & Baſſo conſs. non ſatis conſtat ſibi. Martinus Polonus, dicit à Valeriano & Gallieno creatum quendam Decium in Cæſarem, qui non fuerit Imperator & Decius Iunior dictus ſit (fortaſſis alludens ad dictum D. Iunium) ac ſub hoc paſſum ſcribit D. Laurentium. Et hanc ipſam ſententiam citat Antoninus; verum placet illi magis Vincentij ſententia, vt Gallienus Imperator, etiam Decius cognominatus ſit. Ego verò, quandoquidem cum æthnicis ſcriptoribus illa minus conueniant, probarim maximè alteram illam, quam etiam recenſet Marianus & ad quam alludunt Martyrologia ſententiam; vt Decij ac Valeriani perſecutio pro vna reputetur, atque adeo 16. aut plures recenſeantur anni, perſecutionis Decianæ. Præſertim, quum & D. Hieron. quantumuis alibi duas has perſecutiones diſtinctas faciat; in vita tamen Pauli Eremitæ ſub initium, Decium & Valerianum perſequutores ſimul iungat. Confirmatur verò ex eo hæc ſententia, quod ſtatim ab initio imperij ſui Decius, illum ipſum Valerianum qui poſtmodum imperator exſtitit cenſorem Romæ conſtituerit; atque adeo ſit veriſimile, vna ab vtroque perſecutionem indictam fuiſſe. Quod ipſum diſertis verbis habet Ioan. Zonara Annal. Tom. 2. Decius (inquit) imperij amplitudine conſiderata, vt quidam aiunt, Valerianum collegam adſciuit; & vterque alterum cohortatus, perſecutionem atrociſſimam contra Chriſtianos inſtituerunt. Porro (vt & illud, ad hiſtoriæ Africanæ cognitionem maiorem, adiiciam) ex eo quod Optatus Mileuitanus lib. 1. contra Petilianum, epiſcopos Carthaginienſes enumerat Cyprianum & Lucianum, qui Cæcilianum præceſſerint, videtur Cypriano in epiſcopatu ſucceſſiſſe Lucianus. Operæpretium verò viſum eſt adiicere, quanto illum honore Lybies poſt obitum coluerint. De hoc enim Procopius apud Nicephorum lib. 17. cap. 12. Cyprianum (inquit) virum ſanctum maxime omnium Carthaginienſes venerantur, eique templum magnificum pro vrbis mœnibus ad litus maris ſtatuerunt. Atque præter multos alios cultus quos ei exhibent, feſtum quoque anniuerſarium diem celebrant, quem Cypriana nominant. Et eodem, quo feſtum eum conuentum, nomine, tempeſtatem quandam procelloſam appellare ſolent nautæ, quandoquidem in id tempus incidere ſolet. Hoc templum Vandali ſub Honoricho Rege Catholicis Chriſtianis per vim ademptum euertere, eiectis inde cum magna contumelia ſacerdotibus; & deinceps id, vtpote Arrianis commodum, reſtaurarunt. Quum autem vicem eam dolerent atque deplorarent Lybies, perſæpe Cyprianum ferunt, in ſomnis, quibuſdam apparentem dixiſſe: Chriſtianos minime de ſe ſollicitos eſſe debere, ipſum enim ſe tempore ſuo vindicem atque vltorem fore. Eam rem (inquit)

quum illi renuntiaretur, Iustinianus Imperator vt auspicatum omen accepit. Et prædictio hæc oracularis, in Bellisarij tempora recte incidit, quo duce Carthago Romano imperio subiecta est, nonagesimo quinto anno postquam templum id Christianis est redemtum. Eo bello Vandali omnino sunt expugnati, & Arrianorum opinio, ex Lybia eiecta; Christiani autem templa sua recuperarunt, iuxta Cypriani Martyris prædictionem. Hactenus ille. Idipsum testantur tum 4. D. Augustini tractatus de natali Cypriani, quorum meminit Possidius in Indiculo, & sermo habitus ad mensam Cypriani de conductis in vineam; tum quod dicit ille epist. 120. se Psalmum 72. exposuisse, nocte qua illucescebat Beatiss. Cypriani solemnitas. Alibi autem etiam illius diem festum iam olim celebratum, vt recentiores omittam & Martyrologia, in oriente id perspicuum faciunt D D. Nazianzenus & Symeon Metaphrastes suis in illum Encomiis; in Occidente vero D. Prudentius hymno γ. περὶ στεφάνων, & Maximus ac Petrus Chrysologus sermonibus de illo editis. Cæterum quæ de translatione S. Cypriani inter Prolegomena collocauimus, sua auctoritate etiam Ado confirmat, in Chronico & Martyrologio. Primum itaque anno Domini 802. Legati Caroli Magni Imperatoris, reuersi ab Aaron Ammira Persarum Rege, secum adtulerunt in Gallias D. Cypriani reliquias, sub Leidrado Lugdunensi Episcopo; cuius successor fuit Agobardus, à quo carmen illud conscriptum est. Inde Carolus Ludouici Pij filius Caroli Magni nepos, ad Monasterium nouum illas transtulit. Ab eius denique Monasterij Abbate tum temporis Domino eius territorij, Rothnacenses nostri illas ipsas D. Cypriani reliquias accepisse se gloriantur. Situs est is locus, medio fere inter Tornacum & veteres Neruios, quos Aldenardanos dicimus, itinere; Collegiata ecclesia insignis. Gratuletur itaque sibi de tanto thesauro Belgium, nec minus quam olim Africa festis laudibus tantum Martyrem prosequatur. Quod restat; siquid minus eruditum, minus concinnum, expolitum minus dixerim, humani fragilitati ingenij adscribendum Lector meminerit: siquid contrà, quod ad vitæ pietatem ac eruditionem promouere queat, in hoc nostro scripto atque adeo hoc opere repererit; non nobis, sed Deo Opt. Max. acceptum referat. Cui laus & benedictio, & gratiarum actio in sæcula sæculorum: Amen.

INDEX OPERVM OMNIVM CYPRIANI IVXTA HVIVS EDITIONIS ORDINEM, CVM ADIECTIS AD EPIſtolas alterius editionis Notis, & Aſteriſco ad ea quæ recens ſunt edita.

TOMVS PRIMVS EPISTOLAS CONTINENS NVMERO LXXXIII.

Epiſtolæ ſtatim à baptiſmo D. Cypriani conſcriptæ.

Epiſtolæ in ſeceſſu Cypriani toto biennio conſcriptæ.

Epistolæ scriptæ sub pontificatu Cornelij & Lucij.

Epistolæ miscellaneæ in pace Ecclesiæ variis temporibus conscriptæ.

Epistolæ scriptæ sub pontificatu Stephani & de baptizandis hæreticis.

Epistolæ in exilio conscriptæ, & sub finem vitæ.

LXXXI.

Index.

TOMVS SECVNDVS, LIBROS CONTINENS ET TRACTATVS VARIOS.

TOMVS TERTIVS, OPERA CYPRIANO ADSCRIPTA CONTINENS.

INDEX OPERVM D. CYPRIANI IVXTA VVLGATAM ET MANVTII EDITIONEM, CVM adiectis ad Epistolas nostræ editionis notis in margine.

EPISTOLÆ LIBRI PRIMI.

Epistolæ libri Secundi.

Epistolæ libri Tertij.

VXII.

Scripsisti

INDICVLVS CODICVM TVM EXCVSORVM TVM MS. QVIBVS SVM VSVS IN HAC D. CYpriani recognitione, cũ præmissa Notula qua citari solent.

Afflig. *Codex Abbatiæ Affliginiēsis haud procul Bruxella, Manuscriptus.*

Angl. *codex Anglicus Ms. Io. Clementis, qui ad me quasdam inde castigationes misit.*

Aug. *Libri 7. D. Augustini de baptismo contra Donatistas, excusi & Ms.*

Bland. *Codex Abbatiæ Blandiniensis apud Gandenses quæ D. Petri nuncupatur Ms. nunc à sectariis concrematus.*

Cambr. *Codex Ms. Abbatiæ Cambronensis in Hannonia, omniũ optimus.*

Carr. *Fragmentum quoddam Lud. Carrionis, quo quædam Cypriani opuscula continentur.*

Cauch. *Excusus codex, cum castigationibus ad marginem Ioann. Cauchij Vltraiectini, ex Ms variis codicibus.*

Co. Ms. *Codex D. Pantaleonis apud Coloniam.*

Col.exc *Editio Colon. apud Heronem Alopæcium anno 1520.*

Coster. *Castigationes Ioannis Costerij, ad marginem adscriptæ codicis Cauchij.*

Dun. *Codex Ms. Abbatiæ Dunensis in Flandria, ex incendio sectariorum superstes.*

Erasm. *Editiones omnes ex castigatione Erasmi citra annũ 1520.*

Froben. *Editiones Frobeny, & præsertim anni 1525.*

Grau. *Editio Henrici Grauij, Coloniæ excusa anno 1544. in officina Quenteliana in forma 8.*

Gryph. *Editio Lugdunensis apud Sebast. Griphiũ anni 1549.*

Harris. *Codex Ms. Ioann. Harrisii Angli, ex quo castigationes haud pænitendas ad me misit.*

Hieru. *Hieron. operum triplex editio, vnde castigatum est Rufini Symbolum.*

Manut. *Editio Romana apud Paulum Manutium, cæteris omnibus multo castigatior, & epistolarum libro 5. auctior, anni 1563.*

March. *Codex Ms. Abbatiæ Marchinensis, haud procul à Duacensi Academia.*

Morel. *Editio Guilielmi Morelij apud Lutetiam Parisiorum anni 1564. auctior præ cæteris & egregie etiam recognita.*

Paris. *Editio Parisiensis apud Arnulphum Langelier anni 1541.*

Rédol. *Editio vetus, ante Erasmi recognitionem Parisiis excusa, apud Guilielmum Remboldum, qui primus epistolas in libros distinxit.*

Torn. *Codex Ms. Abbatiæ D. Nicolai extra muros Tornacenses.*

Vet.edi. *Editio omnium vetustissima, sine nomine Typographi aut Oppidi, quantum apparet excusa statim post inuentam artem Typographicam, multo Erasmi editione castigatior.*

Vulg. *Vulgatæ editiones omnes præter Manutij & Morelij.*

INDEX SCRIPTVRARVM TOTO OPERE CITATARVM LOCVPLETISSIMVS.

QVVM in veterum operibus ſoleant plærique non aliud quam Scripturarum toto opere explicatarum Indicem texere, ídque etiam verbis immutatis, ita vt quæ plærumque citantur iuxta editionem 70. Interpretum, ipſi deſcribant iuxta vulgatam D. Hieronymi editionem (quam rectè viderint alij) conſilio eruditiſs. quorundam Theologorum, & verbotenus ipſum Cyprianum ſecutus ſum, & quidquid apud illum citatur, in hunc indicem contexui; addito tamen illis ſcripturis aſteriſco, quæ aut ab Auctore aut à me in Adnotationibus explicantur. Ita habebit ſtudioſus Lector veterem Pſalmorum tranſlationem, ac in aliis editionem 70. puram putam, ex qua collatione cum cæteris veteribus facta, caſtigari poſsit, quæ hodie illius titulum præfert, & ne per ſingula vagari neceſſe ſit, (quod quam moleſtum ſit, ipſe multotiens experientia didici) ſcripturæ locos explicatos haud difficile deprehendet: Primus autem Numerus indicat paginam, & littera: A, columnam primam, littera: B, ſecundam.

EX GENESI.

EX LEVITICO.

ficiens necabis omnes qui sunt in ciuitate cæde gladij, & incendes ciuitatem igni & erit sine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiam nunc, vt auertatur Dominus ab indignatione iræ suæ, & dabit tibi misericordiam, & miserebitur tui & multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, & obseruaueris præcepta eius, pagina 332.b

15. * Non arabis in primogenitis boum, 460.b

16. * Non accipies personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iudicabis. 440.b

17. * Et homo quicunque fecerit in superbia, vt nō exaudiat sacerdotem aut iudicem quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, 73.b.111.a.140.b. 155.b. 169.a

Et omnis populus, qui audierit timebit, & nō aget impiè etiam nunc. 155.a

18. * Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te, & dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit, quæcunque locutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo. 348.a

Non ominemini neque auguremini. 389.b

22. * Non induetur vir vestem muliebrem. 138.b.

23. Non fœnerabis fratri tuo vsura pecuniæ & vsura ciborum. 384.b

* Si autem voueris votum domino Deo tuo, non tardabis reddere illud, quia inquirens quæret illud dominus Deus tuus à te, & erit in peccatum, ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis, & facies donum quod locutus es ore tuo, 382.a

24. Non morientur patres pro filiis.

25. * Deponet calciamentum de pede eius. 361.a

27. * Et scribes super lapidem, omnem legem hanc manifestè nimis. 360.a

28. * Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam. 349.b

* Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte & non credes vitæ tuæ 361.b.552. b

30. * In nouissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui ad dominum Deum amandum. 346.b

Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum: elegi vitam, tibi vt viuas. 385. a

32. * Cum diuideret excelsus gentes, statuit terminos gentium, secundum numerum angelorum Dei, 549.b

* Sacrificauerunt dæmoniis & non Deo, 332. a. 345. a

De vineis Sodomorum vitis eorum & palmes eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis. 553.b

* Mihi vindictam & ego retribuam. 282. b. 391. a

* Videte, videte quia ego sum Deus, & non est Deus præter me. Ego interimam & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis. 331.b

Qui dicunt patri & matri: Non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierūt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. 266.a. 308.b. 333.a *33.

EX IESV NAVE.

NOn recedet liber legis huius ab ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo. 191.a *Iosue* 1.

Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad teipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit, 208.a.255.a * 2.

Et dixit dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos, nimis acutos, & assidens circumcide secundo filios Israel. 346.b * 5.

Et factum est cum esset Iesus in Iericho, circumspexit oculis & vidit hominem stantem ante faciem suam, & frameam † habentem in manu eius, & dixit: Noster es, an aduersariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis domini, nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? Et ait dux virtutis domini: Solue calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas terra sancta est. 361.a * † tenentē.

Tribui autem Leui non dedit possessionem, 158.a * 13.

Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra dominum, Et ait Iesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à domino, quanta locutus est ad vos hodie, & erit vobis in testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis à Deo vestro. 360.a * 24.

EX IVDICVM LIB.

ET fecerunt filij Israel malignum coram domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Aegypti, & secuti sunt deos gentium, quæ circa illos sunt, & offenderunt dominum & reliquerunt Deum, & seruierunt Baal. Et adiecerunt filij Israel iterum facere malignum coram domino, & seruierunt Baal & diis alienigenarum, & reliquerunt dominum, & non seruierunt illi. 345.a *Iudi. 2.

EX REGNORVM LIBRO I.

LOquebatur in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eam Deus. 265.a *Reg. 1.

Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia de ore vestro, quia Deus scientiarum dominus. 375. b. 439. a * 2.

EX TOBIA.

Tobi.c.2. ET dixi Tobiæ filio meo: Vade & adduc quemcunque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo, eum adduc & manducabit pariter meum prandium hoc. Ecce sustineo te fili donec venias.273.b

* Vbi sunt iustitiæ tuæ, ecce quæ pateris. 298.a.376.b

4.* Omnibus diebus vitæ tuæ, fili Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius, & iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis, quoniam agente te ex veritate erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere, ita fiet vt nec

†Prout. à te auertatur facies Dei. † Quomodo habueris fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam. Præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis.

* Quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo Deo.96.a.309.b.373.b

6. Vxorem accipe ex semine parentum tuorum, & noli sumere alienam mulierem, quæ non est ex tribu parentum tuorum.387.b

12. * Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est.272.a.298.a

* Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna. 272.a

Quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata.305.b

* Nam cum orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, sed abisti & con-

†mortuũ. didisti † mortuos, missus sum tentare te. Misit me Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael vnus ex septem angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei.272.a.298.a

13. * Ego in terra captiuitatis meæ confiteor illi, & ostendo virtutem eius in natione peccatrice. 336.b

EX IOB.

Iob.1. * IOb homo verus & iustus habuit septem filios, & filias tres. Et emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum & pro peccatis eorum vitulum vnum.309.a

* Ecce omnia quæcunque habet, in manus tuas do, sed ipsum caue ne tangas.270.b.389.a

Nudus exiui de vtero matris meæ, nudus etiã ibo sub terram: dominus dedit, dominus abstulit, sicut domino placuit ita factum est, Sit nomẽ domini benedictum.297.b.376.a

Animaduertisti puerum meum Iob, non enim est similis illi quisquam in terris homo sine querela, verus Dei cultor.298.a * 2.

Dic verbum aliquod in dominum & morere. At ille intuitus eam dixit: Tanquam vna ex insipientibus mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu domini, mala cur non tolerabimus? 298.a.378.b

In his omnibus quæ contigerunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis, in conspectum domini. 298.a. *

Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. 314.b.388.b * 5.

Quis enim mundus à sordibus? nec vnus, etiãsi vnius diei sit vita eius in terra.385.b 14.

Est arbori spes. Si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum eius nunquam deficit; quod si senuerit, in terra erit radix eius, si autem in petra mortuus fuerit truncus eius, ab odore aquæ reflorebit, & faciet fruticem quasi nouella. Vir verò si mortuus fuerit, abiit, & mortalis si ceciderit, vltra iam non erit.560.b *

Qui resuscitaturus est super terrã pellem meã, quæ hęc nunc haurit.561.a * 19.

Conseruaui egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum essem oculus cæcorum, pes quoque claudorum ego essem, & inualidorũ pater,373.a.391.b * 29.

Et, si oculis consensit cor meum.533.a * 31.

Aut adduces draconem in hamo, & pones capistrum circa nares eius? 550.b * 40.

EX PSALMIS.

CAthedra pestilentiæ.256.a Psal.1.

In lege domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.392.a *

Et erit velut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.500.b *

Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania. Astiterunt reges terræ, & principes collecti sunt in vnum aduersus dominum, & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & abiiciamus à nobis iugum ipsorum.347.b 392.a * 2.

Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, annuncians imperiũ ipsius.364.a.497.a.499.b *

Dominus dixit ad me filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gẽtes hæreditatẽ tuã & possessionẽ terminos terræ.357.a *

Reges eos in virga ferrea, & tanquam vas fictile confringes eos.97.b *

Et nunc reges intelligite, emendamini, qui iudicatis terram.391.b *

Seruite domino in timore, & exultate ei cum timore.380.b

Continete disciplinam ne forte irascatur dominus, & pereatis de via recta, cùm exarserit cito ira eius super vos.139.b.126.b *

140. * Adleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum.147.a.361.b

* Oleum peccatoris non vngat caput meum. 173.a

EX PAROEMIIS SALOMONIS.

*Prou.1. QVoniam quidem vocabam & non obaudiebatis, & extendebam verba mea, & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestræ perditioni superridebo. Gratulabor ergo aduersum vos, cum aduenerit vobis interitus, & cùm aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cùm aduenerit vobis pressura, & expugnatio. Erit enim, cum me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreuerunt enim meas correptiones: ideóque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur. 520.a

2. * Prudentiam fac notam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima.521.b

3. * Fili, ne neglexeris disciplinam Dei, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit.226.b.388.a

* Ne dixeris: Abi & reuertere, cras, ego dabo, cũ possis continuo bene facere: non enim scis quid contingat sequenti die.373.b

Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum.390.a

4. * Non declinabis in dexteram neque in sinistrã. 526.a

6. * Præcium meretricis tantum est vnius panis, mulier autem præciosas animas capit.522.a

* Quis aligabit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua non comburat? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes verò non comburet? &c.521.a

8 *. Dominus cõdidit me initium viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terram faceret & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me dominus, fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cœlo, cùm pararet cœlum aderam illi, & cum secerneret suam sedem, cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cum confirmatos ponebat fontes sub cœlo, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens; ego eram cui adgaudebat, quotidie autem iucũdabar ante faciem eius in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto.353.b

9. * Sapientia ædificauit sibi domum & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam, & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad crateram dicens: Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis, Derelinquite stultitiam & quærite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu. 144.a 354.b

Qui corripit impium odietur ab eo, corripe sapientem & diliget te.391.a

Non occidet Dominus fame animam iusti. * 10.
269.a.307.a

Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos. 400.a

Qui ambulat simpliciter, ambulat fidenter. 385.a

In multiloquentia non effugies peccatum, parcens autem labiis censatus eris.391.a

Captans annonam maledictus in plebe est. 11.
387.a

Si iustus vix saluus erit, iniustus vbi parebit? *
528.b

Benedictio autem eius in capite est, qui communicat.387.a

Imprudens eadem die enunciat iram suam; * 12.
abscondit autem inhonorationem suam astutus. 376.b

Abominatio est domino, labia mendacia, 391.a

Qui parcit baculo odit filium. Ibid. 13.

Noli diligere detrahere, ne extollaris. Ibid.

Est via quæ videtur apud homines recta esse, * 14.
nouissima autem eius veniunt in profundum inferorum.529.b

Sapiens timendo declinabit ab omni malo: insipiens autem confidens sui miscetur iniquo. 521.b

Liberat de malis animam martyr fidelis. 379.a

In omni loco speculantur oculi Dei, bonos * 15.
& malos.264 b. 385.b

Qui oderunt correptiones, consumentur tur- *
piter.141.a

Non diligit indisciplinatus castigantem se. *
141.a

Eleemosynis & fide peccata purgantur.304.b *
373.b

Cor viri cogitet iusta, vt à Deo dirigãtur gres- * 16.
sus eius.328.a

Peruersus in ore suo portat perditionem, & in *
labiis suis ignem condit.118.a

Melior est vir patiens forti. Qui enim iracundiam continet, melior est, quam qui vrbem capit. 376.b

Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus au- 17.
tem non intendit labiis mendacibus. 118.a.170.a

Frater fratrem adiuuans exaltabitur.95.b * 18.

Testis falsus non erit impunitus. * 19.

Qui miseretur pauperis, Deum fenerat.308.b. 373.b

Qui conuersatur sine vituperatione in iusti- 20.
tia, beatos filios relinquit.373.b

Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse à peccatis. 305.a

Ne dixeris: Vlciscar me de inimico meo, *

putati

EX ESAIA.

5. * Et expectaui vt faceret vuas, fecit autem spinas, & non iustitiam, sed clamorem.552.b

* Vinea Domini Sabaoth, domus Israël est. 146.a

Væ qui coniungunt domum ad domum, & agrum ad agrum continuant, vt auferant proximo suo aliquid. Nunquid habitabitis soli super terram? 387.

* Væ qui arguti sunt in semetipsis.385.b

* Et in his omnibus non sunt conuersi, igitur extollet signum in gentes quæ longæ sunt, & attrahet illos à summo terræ. Et ecce cito leniter venient, non esurient, neque sitient. 349.b

Visio Isaiæ.444.a.b

6. * Vade & dic populo isti: Aure audietis & non intelligetis, & videntes videbitis & non videbitis. Incrassauit enim cor populi huius,& auribus grauiter audierunt, & oculos suos concluserunt, ne forte videant oculis,& auribus audiant,& corde intelligant, & reuertantur & curē illos.345.b. 426.a. 436.a

7. * Si non credideritis non intelligetis.346.a.384.a.544.a

* Et adiecit dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à domino Deo tuo,in altitudinem sursum, & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam & non tentabo dominū Deum meum. Et dixit: audite ergo domus Dauid, Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum: Ecce virgo in vtero accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel. Butyrum & mel manducabit; priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum.22.b.357.a.547.b

8. Vos noluistis aquam Syloa, quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rasin, quapropter induco vobis Regem Assyriorū, qui montes vestros in planum dabit,& introibit terras vestras.575.a

* Tunc manifesti erunt, qui signant legem ne discant. Et dicit: Expecto Deum qui auertit faciem suam à domo Iacob,& fidens ero in illū. 346.b

9. * Terra Zabulon & terra Neptalim via maris, & cæteri qui maritima inhabitatis, & trans Iordanem gentium populus ambulans in tenebris, videte lumen magnum, qui habitatis in regione vmbræ mortis,lumen lucebit super vos. 349.b

* Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros eius, & vocatum est nomen eius Magnæ cogitationis nomen.362.a. 449.b. 451.a

10. * Verbum consummans & breuians in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ.271.a. 354.b. 543.a

11. * Et exibit virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis & implebit eum spiritus timoris domini.357.b.476.b

* Et erit in die illa radix Iesse, qui surget imperare omnibus gentibus: in illum gentes sperabunt,& erit requies eius honor.349.b

13. * Vlulate, proximus est enim dies Domini, & obtritio à Deo aderit.283.b

* Ecce enim dies domini venit,insanabilis indignationis & iræ,ponere orbem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo.283.b

14. * Tu autem dixisti in animo tuo, in cœlum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam, sedebo in monte alto, super montes altos in Aquilonem, ascendam super nubes, ero similis altissimo. Tu verò ad inferos descendes in fundamenta terræ, & qui te videbunt mirabuntur super te.111.b

* Hic homo qui concitat terram & commouet reges, qui ponit orbem terræ totum desertum. 392.a

22. Edamus & bibamus,cras enim moriemur. Nō remittetur vobis peccatum istud, quoad vsque moriamini.387.a

26. * Resurgent mortui, & suscitabūtur qui in monumentis sunt.559.b

Mulieres quæ venitis ab spectaculo venite. Non enim est populus habens intellectum. 555.a

28. * Ecce ego immitto in fundamenta Syon lapidē pretiosum electum, summum angularem, honoratum, & qui crediderit in eum non confundetur.359.b

29. Dedit illis Deus spiritum trāspunctionis.245.b

* Et erunt vobis hi omnes sermones, sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum legere,signatus est enim.345.b

* Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.146.b.163.a.191.b

* Sed in illa die audient surdi sermones libri, & qui in tenebris & qui in nebula sunt; oculi cæcorum videbunt.345.b

* Perdam sapientiam sapientium, & prudētiam prudentium reprobabo.314.b

30. * Vę vobis filij desertores: Hæc dicit Dominus: Habuistis consilium & non per me,& fecistis cōuentionem, & non per spiritum meum adiicere peccata super peccata.112.b.435.b

33. * Nunc exsurgam dicit Dominus, nunc clarificabor,nunc exaltabor,nunc videbitis, nunc intelligetis,nunc confundemini, vana erit fortitudo spiritus vestri,ignis vos consumet.363.a

* Quis nunciabit vobis, quia ignis ardet? Quis nunciabit vobis locum illum æternum? Ambulans in iustitia,& manus abstinens à muneribus, grauans aures; & non audiat iudicium sanguinis, & comprimens oculos suos ne videat iniustitiā. Hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur,& aqua eius fidelis, regē cum claritate videbitis.364.a

35. * Confortamini manus resolutæ, & genua debilia, exhortamini. Qui estis pusillanimi, nolite metuere. Deus noster iudicium retribuet, ipse

autem

autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostræ super illum, & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, homo à via sua errauit, & Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est, non aperuit os suum.358.a.552.a

* Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: In humilitate iudicium eius sublatum est; natiuitatem eius quis enarrabit? Quoniam auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius, quia facinus non fecit, neque insidias ore suo, propterea ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: propterea quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorũ pertulit, & propter facinora illorum traditus est. 320.b.359.a.552.b

54. * Iocundare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis, quia multi filij desertæ, magis quam eius quæ habet virum. Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam, & in sinistram tuam extende, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit, Noli timere quia reuinces neque reuerearis, quam maledicta es, quoniam confusionem æternam obliuisceris.348.b

* Ad tempus in modico derelinquam te, in miserationibus magnis congregabo te.471.a

55. Qui sititis, vadite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia.390.b

* Ecce testem manifestaui illum nationibus, principem & imperantem gentibus. Gentes quæ non nouerunt te inuocabunt te, & populi qui ignorabant te ad te confugient. pag. 349.b

Quærite dominum, & cum inueneritis, inuocate eum. Cùm autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas; & vir facinorosus cogitationes suas; & reuertatur ad dominum, & misericordiam consequetur, quia in multum remittet peccata vestra.377.a

57. * Videte quomodo iustus perit, & nemo intelligit; & viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit, à facie enim iniustitiæ sublatus est iustus, & erit in pace sepultura eius.359.a

* Super quem aperuistis os vestrum, & aduersus quem relaxastis linguas vestras. pagi. 552.b

Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia, super hæc non indignabor? dicit Dominus. 114.b.153.b.332.a

* Non in æternum indignabor vobis, neque semper non defendam vos.438.a

* Propter peccatum modice contristaui eum, & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est, & abiit tristis in viis suis. Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram pacem super pacem.438.a

Exclama in fortitudine & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuam, annuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorũ. 305.a * 58.

* Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei non deseruerit. Postulant nunc me iudicium iustum, & appropinquare Deo concupiscunt, dicentes: Quid, quia ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas nostras, & non cognouisti? In diebus enim ieiunij inueniuntur voluntates vestræ: aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites ieiunatis, aut proximos cæditis pugnis; vt quid mihi ieiunatis vt hodie vox vestra audiatur in clamore? Non hoc ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Etsi contorseris quasi circulum collum tuum, & saccum & cinerem substraueris, nec sic vocabitur ieiunium acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit Dominus.373.a

* Sed solue omnem nodum iniustitiæ, resolue suffocationes impotentium commertiorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum vesti, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris, dicet: Ecce adsum. 272. a.305.a 373.a.389.a

Nunquid non valet manus Domini vt saluos faciat? aut grauabit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra auertit faciem suam à vobis ne miseriatur. 243 a. 281.a. 354.b.384.b * 59.

* Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus. Et lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est iudicium verum. Fidunt in vanis, & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus.355.a.384.b

Spiritus Domini super me propter quod vnxit me, bene nunciare pauperibus misit me; curare contribulatos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, vocare annum Domini acceptabilem & diem retributionis.357.b.546.b * 61.

Quis est iste qui venit de Edom rubor vestimentorum eius ex Bosor? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati.144.a. 553.b * 63.

re cordis sui, non venient super eum mala. 72. b.256. a

In nouissimis diebus cognoscetis ea.346.a

* Non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt. Si stetissent in substantia mea & audissent verba mea, & si docuissent populum meum; conuertissem eos à malis cogitationibus eorum. 256. a

* Ego deus approximans & non deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo? dicit dominus. 244. b. 264.b.385.b

* Quid est paleis ad triticum? Propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit dominus, qui furantur verba mea, vnusquisque à proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis & in erroribus suis.147.b

25. * Nolite ambulare post deos alienos, vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdẽdos vos; & non audistis me.279. b.332. b. 345.a. 494.b

30.* In die illa contribulabo iugum à vertice illorum, & vincula eorum disrumpam & non operabuntur aliis, sed operabuntur domino Deo; & Dauid regem suscitabo ipsis, pagina 347.b

31. * Audite verbum domini gentes, & nunciate insulis quæ longæ sunt; dicite: Qui dispergit Israel congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum; quia eruit dominus Iacob, & eruit de manu fortioris illius, pagina 347.b

* Nouum faciet dominus super terram. Mulier circumdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo, pagin.450.b. 451.a

* Ecce dies veniunt dicit dominus, & consummabo domui Israel & domui Iuda testamentum nouum. Non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum, vt educerem eos de terra Aegypti quia non manserunt in testamento meo & ego neglexi eos dicit dominus, quia hoc testamentum, quod disponam domui Israel post dies illos, dicit dominus: Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnusquisque fratrem suum, dicentes: Dignosce dominum, quia omnes scient me à minimo vsque ad maximum eorum; quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius. 347.a

35. Misi ad vos seruos meos prophetas, ante lucem mittebam, (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens: Conuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris, à sæculo & vsque in sæcula. 345.a

48.* Maledictus qui facit opera Dei negligenter. 382.a

EX THRENIS HIEREMIAE.

Bonum est virum cum portauerit iugum graue in iuuentute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugum graue, 524.b *Thren. 3.* *

Mortificauerunt in lacu vitam meam, & posuerunt lapidem super me. 553.b *

Spiritus vultus nostri Christus dominus, comprehensus est in corruptionibus nostris; in quo diximus, sub vmbra eius viuemus in gentibus.551.b * 4

Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non auerti à confusione sputorum. 552.a *5.

EX EPISTOLA HIEREMIAE.

In sensu debet tibi adorari Deus, pag. 265. a *

Hic Deus noster & non deputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israel dilecto suo, in terris est & cum hominibus conuersatus est. 355.b.546.a * *Bar.3.*

EX EZECHIELE.

In legalibus meis non ambulastis, & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundum iustificationes gentium quæ sunt in circuitu vestro fecistis.533. b *Ezech. 5.*

Dicit Deus: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum. 362.a. Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris & iuuenis & virginis; & paruulos & mulieres interficite vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis, & ab ipsis sanctis meis incipite.284.a.362.a * 9. *

Terra quæcunque peccauerit mihi vt delinquat delictum; extendam manum meam super eam & obteram stabilimentum panis, & emittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noe, & Daniel, & Iob; non liberabunt filios neque filias, sed ipsi salui erunt. 242.b.332. b. 462.a * 14.

Omnes animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filij. Anima quæ peccauerit ipsa morietur. 440. b * 18.

Homo autem qui erit iustus, hominem non opprimet, & pignus debitoris reddet, & rapinam non faciet, & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam suam in vsuram non dabit.384.b

Iustitia iusti super eum erit, & scelus scelerati super eum erit. 98.a *

* Quia si conuersus fuerit facinorosus ab omnibus facinoribus suis quæ commisit, & iustitiã fecerit, vita æterna viuet & non morietur in facinore suo. 439.b

* Cum conuersus gemueris tunc saluaberis, & scies vbi fueris. 52.b. 246.b

* Conuertite vos & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Proiicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me, & facite vobis cor nouum & spiritum nouum. Et vt quid vos morti traditis domus Israel. 441.a

* Nolo mortem morientis quantum vt conuertatur & viuat. 315.a. 441.a

20. * In legalibus patrum vestrorum nolite ambulare, & iustificationes eorum nolite custodire, & studiis eorum nolite commisceri, & nolite inquinari. Ego dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & iustificationes meas custodite. 535.b

30. * In illa die procedent angeli festinantes exterminare Aethiopiam, eritque inter vos perturbatio in die Aegypti quoniam ecce venit, pag. 550. a

32. Et extraham te in hamo meo, & extendam te super terram, campi implebuntur de te, & constituam super te omnes volucres cœli, & saturabo ex te omnes bestias terræ, ibid.b

33. * Fili hominis dic populo Israel: Quare locuti estis dicentes: Erroribus nostris contabescimus, & quomodo salui esse poterimus? dic eis: Viuo ego dicit dominus, quia nõ desidero mortem peccatoris, sed desidero vt auertatur peccator à via sua pessima & viuat, &c. 391.b. 438.a

* Iustitia iusti non liberabit eum, in quacunque die exerrauerit. 318.a. 333. 439.a

34. * Ecce lac consumitis & lanis vos texitis, & quod crassum est interficitis, & oues meas non pascitis. Quod infirmum est non confortastis, & quod male habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolati estis, & quod errabat non reuocastis, & quod periit non inquisistis, & quod forte fuit confecistis labore. Et dispersæ sunt oues meæ, eo quod non sint pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri; & non fuit qui inquireret neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos, & non pascent oues meas, & iam non pascent eas; & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas in iudicio. 107.b. 161.a. 347.b. 439.b

36. * Fili hominis, Domus Israel habitauit super terram suam & coinquinauerunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatæ facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudi iram meam super eos & disseminaui eos inter gentes, & secundum peccata eorum iudicaui eos, quia coinquinauerunt sanctum nomen meum, & quia dictum est de his: Hic est populus domini; peperci eis propter nomen sanctum meum, quod spreuit domus Israel inter gentes. Propterea dic populo Israel: Hæc dicit dominus; Non vobis parco domus Israel, sed propter nomẽ meum sanctum parcã, quod coinquinastis inter gentes: Et scietis quia ego dominus, cum sanctificatus fuero in vobis. 438.a *

Et aspergam super vos aquam mundam, & mundamini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus simulachris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis. 172. b. 210.b

Ipsi dicunt: Arida facta sunt ossa nostra, periit spes nostra, exspirauimus: propterea prophetiza, & dic: Hæc dicit dominus: Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & inducam vos in terram Israel. Et dabo spiritum meum in vos, & viuetis Et ponam vos in terram vestram, & cognoscetis quoniam ego dominus locutus sum, & faciam, dicit dominus. 386.a. 560.b * 37.

Ezechiel Hierosolymã raptus in spiritu. 463.a * 40.

Porta autem quæ respicit ad Orientem clausa erit & non aperietur, & nemo transibit per eam, quoniam dominus Deus Israel transibit per eã, & clausa erit 547.b * 44.

EX DANIELE.

ET ecce imago nimis magna, & contemplatio eius imaginis metuenda & elata stabit contra te; cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles, quoadusque abscissus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simul ferrum & testa, & æramentum & argentum & aurum: & facta sunt minuta quasi palea aut puluis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & impleuit totam terram, pag. 360.b * Dan. 2.

Responderunt autem Sidrach, Misac, & Abdenago & dixerunt regi Nabuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis Rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus & imaginem auream, quam statuisti, non adoramus. 126.a. 133. a. 165.a. 222. a. 336. a. 377.a * 3.

Stans Azarias precatus est, & aperuit os suũ & exomologesim faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. 245.b. 427.b *

Tunc illi tres quasi ex vno ore hymnum canebant & benedicebant dominum. 265.b * 4.

Propterea Rex consilium meum placeat, & peccata tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus patiens peccatis tuis. 305.b

Vidi thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum; Et vestitus eius erat tanquam * 7.

quam

EX OSEAE.

EX IOELE.

EX AMOS.

EX MICHEA.

tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam, & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucem. Videbo iustitiam illius, & videbit me inimica mea, & cooperiet se confusione. 438. b

EX NAHVM.

Nah.1.* NOn iudicat bis in idipsum Deus, pagina 479. a

EX ABACVC.

Aba.1.* IVstus ex fide mea viuet. 346. a. 384. a

* Ille vero qui præsumit & contumax est vir sui iactans, nihil omnino proficiet qui dilatauit tanquam infernus animam suam. 111. a. 161. b

3 * Domine audiui auditum tuum & timui. 477. b. & seq.

* Domine consideraui opera tua & expaui 450. b

* Texit cœlos virtus eius, & laudis eius plena est terra, & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erũt. Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & cõstituit dilectionem validam: ante faciem suam ibit verbum, & procedet in campos secundum gressus suos. 362. a. 479. a

* Ficus non afferet fructum, & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, & campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo. 283. a

EX SOPHONIA.

Soph.1. DEfectione deficiat à facie terræ, dicit dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cœli & pisces maris; & auferam iniquos à facie terræ. 384. b

Aedificabunt domos, & non inhabitabunt; & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia propè est dies domini. 387. a

* Metuite à facie domini Dei, quoniam prope est dies eius; quia apparauit dominus sacrificium suum, sanctificauit electos suos. 361. b

Columba non exaudit vocem. 436. b

3. * * Expecta me dicit dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium, quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meã. 320. a. 391. a

EX AGGAEO.

Agg.1.* HAec dicit dominus Deus omnipotens. Eo quod domus mea deserta est, vos autem sectamini vnusquisque in domum suam: Propterea abstinebit cœlum à rore & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum & super vinum, & super oleũ, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum. 279. b

EX ZACHARIA.

Zach.3. * ET ostendit mihi dominus Iesum sacerdotem illum magnum, stantem ante faciem angeli domini, & diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimenta sordida, & stabat ante faciem ipsius angeli, & respondit & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo, & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas, & induite eum poderem, & imponite cidarin mundam super caput eius. 358. b

Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen est ei, quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu, super lapidem ipsum vnum septem oculi sunt. 360. a *

Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi iustus & saluans, mitis, sedens super asinum indomitum. 364. a * 9

Et transibunt per mare angustum, & percutiẽt in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum, & confundetur omnis iniuria Assyriorum, & sceptrum Aegypti auferetur, & confortabo eos in domino Deo ipsorum & in nomine eius gloriabuntur, dicit dominus. 356. a * 10.

Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam, aut abnuite. 551. b 11.

Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod auersum est non visitabit, & carnes electorum manducabit, & talos eorum torquebit. 439. b *

Et intuebuntur in eum, in quem transfixerũt. 361. b 12.

In illa die non erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die, & dies ille notus Deo, & neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux. 553. a 14.

EX MALACHIA.

IAcob dilexi, Esau autem odio habui. 499. a Malac.1.

Non est mihi voluntas in vobis dicit dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes dicit dominus. 348. a. 471. a *

Rex magnus sum ego dicit dominus, & nomen meum illustre est apud gentes. 364. a *

Et nunc præceptum hoc ad vos est ô sacerdotes: Si non audieritis & si non posueritis in corde vestro, vt detis honorem nomini meo, dicit dominus: immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionibus vestris. 115. b. 193. a 2.

Testamentum meum fuit cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem vt timeret me, à facie nominis mei proficisci illum. Lex veritatis fuit in ore eius, iniustitia non est inuenta in labiis eius. In pace linguæ corrigens ambulauit nobiscum, & multos auertit ab iniustitia. Quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam, & legem inquirent ab ore eius, quoniam angelus omnipotentis est. 355. b *

Nonne vnus Deus condidit nos? nonne pater vnus est omnium nostrum, quid vtique dereliquistis vnusquisque fratrem suum? 375. a

Dere-

Derelictus eſt Iuda, & abominatio facta eſt in Iſrael & in Hieruſalem, quoniam prophanauit Iudas ſancta domini, in quibus dilexit & affectauit deos alienos. Exterminabit dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob. 345.a

3. Ecce venit dominus omnipotens & quis ſuſtinebit diem aduentus eius? aut quis ſuſtinebit aſpectum eius? quia ipſe ingreditur ſicut ignis conflatorij & ſicut ſpuma lauantium, & ſedebit conflans & expurgans ſicut aurum & argentum; & emundabit filios Leui. 386.a. 556.a

4. * Ecce dies domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui ſtipula & ſuccendet illos adueniens dies, dicit dominus. 283.b. 320.a. 363.b

* Vobis autem, qui timetis nomen domini, orietur ſol iuſtitiæ, & in alis eius curatio eius, pag. 273. a

EX MACHABAEORVM LIB. I.

1. Mac. 2. Mathathias interfecit eum, qui ad aram ſacrificaturus acceſſerat. 332.b

Abrahã nonne in tentatione inuentus eſt fidelis, & deputatum eſt ei ad iuſtitiam? 379.a

* Daniel in ſua ſimplicitate liberatus eſt de ore leonum. 385.b

* Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius in ſtercora erit, & in vermes. Hodie extolletur & cras non inuenietur, quoniam conuerſus eſt in terram ſuam, & cogitatio eius periit. 111.b. 375.b

EX MACHABAEORVM LIB. II.

2. Mac. 6. * Præmitti malo in infernum, quam patrias leges deſerere. Non enim ætatem noſtram dignum eſt fingere, vt multi adoleſcentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum tranſiſſe ad vitam alienigenarum. & ipſi propter meam ſimulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ per me ſeducantur, & odium ad maculam ſenectuti meæ acquiram. Quamobrem fortiter vita excedens, ſenectute dignus apparebo, adoleſcentibus autem exemplum fortè relinquam, vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & ſanctis legibus honeſtæ morti ſuccedant. 338.a. 524.a

* Domine qui ſanctam habes ſcientiam, manifeſtum eſt quia cum poſſem à morte liberari, duriſsimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans, animo autem propter tui ipſius metum libenter hæc patior. 338.a

7. * Septem fratrum, matriſque martyria latiſsimè proſequitur, Ad Fortunatum capite vndecimo. pag. 336. & ſequentibus, fit etiã mentio. pag. 126.b

9. * Iuſtum & ſubditum Deo eſſe, & mortalem nõ paria Deo ſentire. 375.b

EX MATHAEO.

Gabriel Angelus ad Ioſeph: Ioſeph fili Dauid ne timueris aſſumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit de ſpiritu ſancto eſt. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Ieſum, hic enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum. 356.b * Mat. 1.

Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod eſt interpretatum nobiſcum deus, ibidem. *

Et cum natus eſſet Ieſus in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hieroſolymam dicentes: Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum? Vidimus enim ſtellam eius in Oriente, & venimus cum muneribus adorare illum. 358.a. 364.b * 2.

A bimatu & infra. 126.a *

Potens eſt Deus excitare de lapidibus filios Abrahæ. 144.a * 3

Iam quidem ſecuris ad radicem arboris poſita eſt. 431.b *

Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur. 283.a. 272.a. 381.b *

Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam, qui venit autem poſt me, fortior me eſt, cuius non ſum idoneus calciamenta portare, ipſe vos baptizat in Spiritu ſancto & igni. 347.a *

Quia veniet dominus ferens palam in manu ſua, & mundabit aream ſuam. 90.a *

Paleas autem &c. 435.b *

Sic enim decet nos implere omnem iuſtitiam. 458.a *

Et ecce vox de nube dicens: Hic eſt filius meus dilectiſsimus, in quo bene ſenſi, ipſum audite. 347.a. 458.b *

Tunc ductus eſt Ieſus in deſertum à ſpiritu. 461.a * 4.

Et conſtituit eum ſuper pinnaculum templi. 463.a.b

Beati pauperes ſpiritu. 5.

Beati mites quoniam ipſi hæreditabunt terram. 376.a

Beati plangentes quoniam ipſi conſolabuntur. 97.a. 376.b *

Beati eſurientes & ſitiẽtes iuſtitiam, quoniam ipſi ſaturabuntur. 145.a. 374.a *

Beati miſericordes, quoniam ipſi miſericordiam conſequentur. 374.a

Beati mundo corde, quoniam ipſi Deum videbunt. 83.a. 389.a

Beati pacifici, quoniam ipſi filij Dei vocabuntur. 260.b. 375.a *

Beati qui perſequutionem paſsi fuerint propter iuſtitiam, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum. 49.a. 379.b *

Sic enim perſequuti ſunt prophetas, qui ante vos fuerunt patres eorum. 49.a *

Vos eſtis ſal terræ. Quod ſi ſal infatuatum fuerit, in quo ſalietur. 253.a. 389.b *

Luceat lumen veſtrum coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & clarificent patrem veſtrum qui in cœlis eſt. 17.a. 381.b

Estote

EX MARCO.

EX LVCA.

peccatori. Dico vobis deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuã, magis quàm ille phariſæus. 265.a

Quia omnis qui ſe extollit humiliabitur, & qui ſe humiliat exaltabitur. 259.b.376.a.439.a

19.* Ecce dimidium ex ſubſtantia mea do egenis, & ſi cui quid fraudaui quadruplum reddo. Dixit autem Ieſus, quia ſalus hodie domui huic facta eſt, quoniam & ipſe filius eſt Abrahæ. 144.a.306.b.374.b

20.* Filij huius ſæculi generant & generantur, qui autem habuerint dignationem ſæculi illius, & reſurrectionis à mortuis, non nubunt neque nubuntur. Neque enim incipient mori; æquales enim ſunt angelis Dei, cum ſint filij reſurrectionis. 232.a.382.b.537.b

Reſurgere autem mortuos Moyſes ſignificat cum dicit in rubo: Dominus Deus Abraham, & Iſaac, & Deus Iacob. Non eſt Deus mortuorum, ſed viuorum; omnes enim illi viuunt. 382.b

21. Amen dico vobis quoniam vidua iſta plus omnibus miſit in dona Dei. Omnes enim iſti de eo quod abundauit illis miſerunt in dona Dei, hæc autem de inopia ſua omnem quemcunque habuit victum miſit.

* Ponite in cordibus veſtris, non præmeditari excuſare. Ego enim dabo vobis os & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere aduerſarij veſtri. 216.b.308.a.335.a

Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meum. 382.a

* Cum autem videritis hæc omnia fieri, ſcitote quoniã in proximo eſt regnum Dei, pag. 296.a

22. * Hæc eſt caro mea. Hic eſt ſanguis meus. Hoc facite in meam commemorationem. 467.a

* Et quidem filius hominis, ſicut ſcriptũ eſt de illo, vadit. 478.b

* Dixit dominus ad Petrum: Ecce Sathanas poſtulauit vt vexaret vos quomodo triticum; ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. 20.a.271.b

23. * Erat autem hora quaſi ſexta. 273.b

* Hodie mecum eris in paradiſo. 471.b. 479.a

24.* Iſti ſunt ſermones quos locutus ſum ad vos cum adhuc eſſem vobiſcum, quia oportet adimpleri omnia ſcripta in lege Moyſi, & Prophetis & Pſalmis de me. Tunc adaperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas, & dixit illis: Quia ſic ſcriptum eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remiſſam peccatorum vſque in omnes gentes. 346.a

EX IOANNE.

Ioan. 1.* IN principio erat ſermo & ſermo erat apud Deum, & Deus erat ſermo, hic erat in principio apud Deum, omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt in illo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. 354.b.356.a

* Fuit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit. 346.b

* In ſua propria venit & ſui eum non receperunt, quotquot autem receperunt dedit eis poteſtatem vt filij Dei fierent, his qui credunt in nomine eius. 265. b.345.b

Lex per Moyſen data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.

* Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem veſtrum ſtat, quem vos neſcitis, ipſe eſt enim de quo dixi: Poſt me veniens homo ante me factus eſt, cuius non ſum dignus corrigiam calciamenti ſoluere. 361.b

* Ecce agnus Dei, ecce qui aufert peccata mundi. 359.b.458.b

Aqua vinum facta. 146.a

* 2. Et cum feciſſet flagellũ de funiculis, &c. 459.a

* Domum patris mei, domum feciſtis negotiationis. 390.b

* Quadraginta ſex annis ædificatum eſt fanum iſtud, &c. 498.a

* 3. Niſi quis renatus fuerit ex aqua & ſpiritu non poteſt introire in regnum Dei. 178.a.185.a.347.b 381.a

Quod enim natum eſt de carne caro eſt, & quod natum eſt de ſpiritu, ſpiritus eſt. 347.b. 381.a

* Sicut Moyſes exaltauit ſerpentem in eremo, ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam. 362.a

* Qui non crediderit iam iudicatus eſt, quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei. Hoc autem eſt iudicium, quoniam lux venit in ſæculum, & magis dilexerunt tenebras quam lucem. 346.b. 382.a

* Vos mihi teſtes eſtis, quoniã dixi eis qui miſſi ſunt ab Hieroſolymis ad me, quia non ſum Chriſtus, ſed quoniam miſſus ſum ante illum. Qui enim habet ſponſam ſponſus eſt: Amicus autem ſponſi eſt qui ſtat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem ſponſi. 361.a

* Nemo poteſt quicquam accipere niſi datum fuerit illi de cœlo. 375.b

* Qui credit in filium habet vitam æternam Qui dicto non audiens eſt in filium, non habet vitam: ſed ira Dei manebit ſuper eum. 363.a

* 4. Omnis qui biberit ex hac aqua ſitiet iterum; qui autem biberit ex aqua quam dedero non ſitiet in æternum. 145.a

* Inter hæc venerunt diſcipuli eius & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris aut quid loqueris cũ ea? 532.a

* 5. Ecce ſanus factus es, iam noli peccare, ne quid deterius tibi contingat. 16.b.97.b.227.a.381.b

* Nihil pater iudicat, ſed omne iudicium dedit filio, vt omnes honorificent filium, ſicut honorificant patrem, &c. 364.a. 382.b

* Si teſtimonium dixero de me, teſtimonium meum non eſt verum, alius eſt enim qui teſtis eſt de me. 168.b

EX ACTIBVS APOSTOLORVM.

Et dedit

* Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis. 115.a

11\. Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.17.a.376.a

O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei,quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & quam inuestigabiles sunt viæ eius. Quis enim, cognouit sensum domini,aut quis consiliarius eius fuit? vel quis prior dedit ei, & nō retribuetur illi?Quoniam in ipso,& per ipsum,&in ipso sunt omnia;ipsi claritas in sæcula sæculorum.385.b

12.* Obsecro vos fratres per misericordiam dei, vt constituatis corpora vestra, hostiam viuam, sanctam,placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, sed transformamini in renouatione sensus,ad probandum quæ sit voluntas Dei, bona & placens,& perfecta. 216.b.334.a

* Si esurierit inimicus tuus, ciba illum, & si sitierit potabis illum: hoc enim faciens carbones viuos superfundes in caput eius.

Noli vinci à malo,sed vince in bono malum. 381. a

13.* Vis non timere potestatem?bonum fac,& habebis laudem ex illa. 383.b

* Reddite omnibus quæ debentur; cui tributū, tributum:cui vectigal,vectigal:cui timorem, timorem:cui honorem, honorem. Nemini quicquam debeatis nisi vt inuicem diligatis. 376.a

* Dilectio proximi malum non operatur. 533.b

* Nox transiuit, dies autem appropinquauit: Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus:non in commessationibus & ebrietatibus; non in concupiscentiis & impudicitiis; non in certaminibus & zelo.325.b

14.* Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit, stabit autem, potens est enim Deus statuere eum.95.b.381.a.438.b.535.b

* Vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo.212. 526.a

* Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in charitate ambulas. Noli esca tua illum perdere propter quem Christus mortuus est.Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum, neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.525.b

Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia,& pax,& gaudium in spiritu sancto.387.a

16.* Rogo vos fratres diligenter obseruare eos qui dissensiones & offendicula, præter doctrinam quam vos didicistis,aut dicunt aut faciunt,& declinate ab ipsis.536.a

* Soli sapienti Deo.546.b

EX EPISTOLA I. AD CORINTHIOS.

*1.Cor.1. Obsecro vos fratres per nomen Domini nostri Iesu Christi vt idipsum dicatis omnes,& non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia.255.a.389.b

* Nunquid in nomine Pauli baptizati estis. 44. b.457.b

Misit me Christus annunciare non in sermonis sapientia,ne inanis fiat crux Christi. Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui saluantur,virtus Dei est. Scriptum est enim:Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba?vbi conquisitor huius sæculi? nonne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum,complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credētes. Quoniam Iudæi signa desiderant & Græci prudentiam quærunt:nos autem prædicamus Christum crucifixum,Iudæis quidem scandalum, gētibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis, & Græcis Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam.354.b.388.b 551.a

* 2. Quod oculus non vidit,nec auris audiuit,nec in cor hominis ascendit.128.a. 445.b

* 3. Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus quasi infantibus in Christo. Lac vobis potum dedi, non † escam,dum adhuc enim pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales. Vbi enim in vobis † æmulatio & contētio,& dissentiones,nonne carnales estis,& secūdum hominem ambulatis?326.b.375.a.439.b

† cibum.

† zelus.

* Saluus erit,sic tamen quasi per ignem.96.a

* Nescitis quia templum Dei estis & spiritus Dei habitat in vobis.137.a.381.b

* Nemo se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt † fit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. Et: Cognouit Deus cogitationes sapientium quoniam stultæ sunt.314.b.388.b

† fiat.

* 4. Quid enim habes quod non acceperis. Si autem acceperis,quid gloriaris quasi non acceperis. 375.b

* Imitatores mei estote,sicut & ego Christi.94. b.530.b

* Non in sermone est verbum Dei, sed in virtute.390.a

* 5. Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.230.b.378.a

* Si quis frater, fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor siue iniustus nominatus fuerit; cum eiusmodi quidem nec cibum capere.492.a

* 6. Audet quisquam vestrum aduersus alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Iam quidem totum de-

eſt,accepit dicens: Hic calix nouum teſtamentũ eſt in meo ſanguine; hoc facite, quotieſcunque feceritis in meam commemorationem. Quotieſcunque enim ederitis panem iſtum & calicem biberitis,mortem domini adnunciabitis quoadusque veniat.149.a.147.a

* Quicunque ederit panem aut biberit calicem domini indigne, reus erit corporis & ſanguinis Domini.25.a.28.a.202.b.241.a.390.a.470.b

12. * Nunquid omnes Apoſtoli, nunquid omnes Prophetæ? 530.a

13. * Etſi habuero omnem fidem ita vt mõtes tráſferam,charitatem autem non habeam, nihil ſum. Et ſi in cibos pauperũ diſtribuero omnia mea, etſi tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam nihil proficio. Charitas magnanima eſt,charitas benigna eſt: charitas nõ zelat,non agit perperam,non inflatur,non irritatur,non cogitat malum,non gaudet ſuper iniuſtitiam,conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet, charitas nunquam excidit.185.a.257.a.318.a.326.b.375.a

Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate,tũc autem facie ad faciem. Nunc ſcio ex parte, tunc autem cognoſcam ſicut & ego cognitus ſum. 385.a

14. * Prophetæ autem duo aut tres loquantur & cęteri examinent.] Si autem alij reuelatum fuerit ſedenti,prior taceat.176.a.193.b

Mulieres in Eccleſia taceant.Si quæ autẽ quid dicere volunt domi viros interrogent.384.b

* Omnia veſtra honeſta fiant.528.a

15. * Quod ſi reſurrectio mortuorum non eſt,ergo nec Chriſtus reſurrexit. Si autem Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt prædicatio noſtra,vacua eſt & fides noſtra. Nunc autem Chriſtus reſurrexit à mortuis,primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur, vnuſquiſque autem in ſuo ordine: initium Chriſtus. Deinde qui ſunt Chriſti in aduentu eius,deinde finis.566.b

* Corrumpunt ingenia bona confabulationes peſsimæ.118.a.258.a.390.a

Stulte tu quod ſeminas,non viuificabitur,niſi prius mortuum fuerit,&c.386.559.b

* Stella à ſtella differt in claritate, ſic & reſurrectio mortuorum.Seminatur corpus in corruptione, reſurgit ſine corruptela. Seminatur in ignominia,reſurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, reſurgit in virtute. Seminatur corpus animale,reſurgit ſpiritale.386.a

* Oportet enim corruptiuum iſtud induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cùm autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem. Tunc fiet verbum quod ſcriptum eſt: Abſorpta eſt mors in contentionem. Vbi eſt mors aculæus tuus? vbi eſt mors contentio tua? 386.b.530.b

Primus homo de terræ limo,ſecũdus homo de *
cœlo,qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœleſtis,tales & cœleſtes.

Quomodo portauimus imaginem eius qui de *
limo eſt,portemus & imaginem eius qui in cœlis eſt.232.b.268.a.327.a.357.b.377.b

Ecce myſterium vobis dico: Omnes quidem *
reſurgemus, ſed non omnes immutabimur, In momento,in ictu oculi,in nouiſsima tuba. Canet enim tuba & mortui reſurgent,incorrupti,& nos immutabimur.560.a

Virtus peccati lex.527.b *

EX EPISTOLA AD CORINTHIOS II.

ALiis odor mortis in mortem aliis odor vi- 2.Cor.2.
tæ in vitam.468.b *

Obtuſi ſunt ſenſus eorum vſque ad hũc * 3.
diem, hoc eodem velamento in lectione veteris teſtamenti manente,quod non reuelatur, quia in Chriſto euacuatur: & vſque in hodiernum, ſi quando legitur Moyſes, velamentum eſt ſuper cor eorum.Mox autem vt cõuerſi fuerint ad dominum auferetur velamentum.346.a

Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal * 5.
Chriſti,vt reportet vnuſquiſq; ſui corporis propria,ſecundum quæ egit ſiue bona ſiue mala.364.a.385.b.556.b

Nemini dantes vllam offenſionem,vt non vi- * 6.
tuperetur miniſterium noſtrum.536.b

In omnibus commendantes quaſi Dei miniſtros, in ſuſtentatione multa, in preſſuris, in tentationibus, in tribulationibus,in anguſtiis, in plagis, in cuſtodiis, in carceribus, in ſeditionibus,in inuocationibus,in laboribus,in vigiliis,in ieiuniis,in caſtitate,in ſcientia, in longanimitate, in bonitate,in ſpiritu ſancto, in charitate non ficta,in verbo veritatis,in virtute Dei,per arma iuſtitiæ à dextris & à ſiniſtris.530.a

Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ *
autem participatio eſt iuſtitiæ, & iniquitati? Aut quæ eſt communicatio luci ad tenebras? 183.b.387.b

Si voluntas prompta eſt ſecundum quodcun- * 8.
que habuerit acceptabile eſt, non ſecundũ quod non habuerit neque ſit aliis refrigeriũ, vobis autem preſſura.375.a

Veſtra abundantia illorum inopiam ſuppleat, *
vt & illorum abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum, vt ſit æqualitas ſicut ſcriptum eſt: Qui multum habuit,non abundauit; & qui modicum,non indiguit.374.b

Qui parce ſeminat, parce & metet, & qui ſe- * 9.
minat in benedictione de benedictione & metet. Vnuſquiſque autem ſicut corde propoſuit; non quaſi ex triſtitia,vel ex neceſsitate, hilarem enim datorem diligit Deus, ſicut ſcriptum eſt: Diſtribuit,dedit pauperibus,iuſtitia eius manet in ęternum.374.b

Qui adminiſtrat ſemen ſeminanti, & pa- *
nem ad edendum præſtabit. Et multiplicabit

Omnis

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

EX EPISTOLA AD COLOSSENSES.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES. I.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES II.

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM PRIMA.

EX EPI-

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM II.

2.Tim.1. O Timothee fili commendatum serua, noli spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum, &c. 493.a

2. * Nemo militans Deo, obligat se molestiis sæcularibus vt possit placere ei cui se probauit. 158.a

Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi * legitime pugnauerit. 334.a.378.a

Si enim commorimur & conuiuemus; si toleramus, & cõregnabimus; si negamus, & ipse negabit nos. 333.a

* Noli verbis contendere, nihil enim vtile est, nisi in subuersionem audientium. Sollicite cura teipsum probabilem, &c. Stulta autem & inania eloquia deuita, multum enim proficiunt ad impietatem. 536.a

* Sermo eorum velut cancer serpit. 72. b. 118.a. 183.b.246.a.256.a.389.a

* In domo autem magna non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam autem inhonorata. 90.a.97.b.215.b

Stultas autem & ineruditas quæstiones deuita, sciens quia lites generant. 385.b

* Seruum domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos, qui resistunt veritati, ne forte det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur secundum eius voluntatem. 193.b.531.b

3. * In nouissimis diebus aderunt tempora molesta, & erunt homines sui placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi, parentibus inobedientes, ingrati, impij, sine affectu, sine fœdere, delatores, incontinentes, immites, bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quam Deum diligentes, habentes deformationem religionis, virtutem autem eius abnegantes, hos deuita. Ex his sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes, & quomodo Iannes & Mãbres restiterunt Moysi, sic & hi resistũt veritati homines corrupti sensu, reprobi circa fidem. Sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus sicut & illorum fuit. 113.a.258.a.462.a

* Omnis scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum. 557.b

4. * Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes in audiendo, scalpentes aures. Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. 388.a

* Ego iam delibor, & tempus instat meæ assumptionis. Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui, iam superest mihi corona iustitiæ quam mihi reddet dominus in illa die iustus iudex: non solum autem mihi sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. 23.a.380.a

EX EPISTOLA AD TITVM.

A Nte tempora sæcularia. 445.b *Tit. 1.

Episcopum oportet esse sine crimine tanquam Dei dispensatorem. 164.b *

Omnia munda mundis. 135.a *

Tu autem loquere quæ conueniunt sanæ doctrinæ, maiores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in charitate, in patientia sincera. 536.b * 2.

Teipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in grauitate, in verbo sano atque irreprehensibili: vt aduersarius reuereatur nihil habens in nobis dicere mali. Omnibus fidem bonam ostende, vt bonam doctrinam saluatoris Domini nostri præferant in omnibus. 524.a *

De nullo male loqui nec litigiosus esse. pagin. 391.a * 3.

Saluabit nos per lauacrum regenerationis. 192.b *

Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita, sciens quoniam peruersus est huiusmodi & peccat, & est à semetipso damnatus. 118.a 182.a.191.a.b.198.a.208.a.258.a.389.a *

EX EPISTOLA AD HEBRAEOS.

Q Via per ipsum sæcula instituit, & per ipsum constituit vniuersorum hæredem. 545.b *Heb. 1.

Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum, per passiones consummari. 554.a * 2.

Viuus est sermo Dei & efficax, ancipiti gladio penetrabilior, vsque ad diuisionem spiritus & animæ attingens, &c. 459.a * 4.

Maior à minore non benedicitur. 458.a * 7.

Vna oblatione, &c. 454.a * 10.

Fides substantia rerum sperandarum. 485.b * 11.

Credere enim primo omnium accedentem oportet ad dominum quia est, & credentibus in se remunerator fit. 544.a *

Fructum pacatissimum exercitatis in iustitia dabit. 451.b * 12.

Qui educit de terra pastorẽ magnum ouium. 555.a * 13.

EX EPISTOLA IACOBI.

D Ominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. 439.a *Iaco. 4.

EX EPISTOLA PETRI I.

EX EPISTOLA PETRI II.

EX EPISTOLA IOANNIS I.

EX EPISTOLA IOANNIS II.

& aue illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi aue; communicat factis eius malis.406.a

EX EPISTOLA IVDAE.

Iuda.1.* ECce venit cũ multis milibus nũciorũ ſuorũ, facere iudicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem de omnibus factis impiorum, quæ fecerunt impie, & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti ſunt peccatores.440.b

EX APOCALYPSI IOANNIS.

Apocal.1. ET conuerſus reſpexi vt viderem vocem quæ mecum loquebatur; & vidi ſeptem candelabra aurea, & in medio candelabrorum ſimilem filio hominis veſtitum podere, & erat præcinctus ſupra mamillas zonam auream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix; & oculi eius vt flamma ignis, & pedes eius ſimiles aurichalco ignis, ſicut de fornace ignis; & vox eius vt ſonus aquarum multarum, & habebat in dextera ſua ſeptem ſtellas, & ex ore eius gladius ex vtraque parte acutus exibat, & facies eius ſplendebat vt ſol in virtute ſua. Et cùm vidiſſem eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus, & impoſuit ſuper me dexteram ſuam, dicens: Noli timere, ego ſum primus & nouiſsimus, & viuus qui fueram mortuus, & ecce ſum viuens in ſæcula ſæculorum & habeo claues mortis & inferorum.pag. 363.a

Septem ſtellæ, ſeptem angeli, ſeptem candelabra ſeptem Eccleſiæ.

2. * Memor eſto vnde excideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera; ſi quo minus, veniam tibi niſi pœnitẽtiam egeris. 32.a.52.b.96.a.241.b. 439.a

* Qui vincet dabo illi edere de ligno vitæ, quod eſt in paradiſo Dei mei.380.a

* Nihil eorum timeas quæ paſſurus es.335.a

* Eſto fidelis vſque ad mortem & dabo tibi coronam vitæ.14.b.68.a.380.a

* Habeo aduerſus te multa, quod vxorem tuam Iezabel, quæ ſe dicit prophetam, ſinis docere & ſeducere † ſanctos meos fornicari & manducare de ſacrificiis. Et dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret, & pœnitere non vult à fornicatione ſua. Ecce mitto eam in lectum, & qui cum ea fornicati ſunt in tribulationẽ maximam, niſi pœnitentiam geſſerint ab operibus ſuis.96.a

† ſeruos

* Et ſcient omnes Eccleſiæ quia ego ſum ſcrutator renis & cordis, & dabo vnicuique ſecundũ opera ſua.244.b.264.b.300.a.385.b

3. * Tene quod habes ne alius accipiat coronam tuam.259.a.334.a

Dicis: Diues ſum & ditatus, & nullius rei egeo; & neſcis quoniam tu es miſer, & miſerabilis, & pauper, & cæcus & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum de igni, vt ſis diues, & veſtem albam veſtiaris, vt non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos vt videas.308.a.435.b

Quos diligo, redarguo & caſtigo.241.a *

Vincenti dabo ſedere ſuper thronum meum, ſicut & ego vici & ſedi ſuper thronũ patris mei. 49.a *

Et requiem non habebant die ac nocte dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth, qui erat & qui eſt & qui venturus eſt omnipotens.519.a.545.b * 4.

Et vidi librum in dextera Dei ſedentis ſuper thronum, ſcriptum intus & retro, ſignatum ſignis ſeptem; & vidi angelum fortem prædicantem voce magna: quis dignus eſt accipere librum & aperire ſigna eius? nec quiſquam poterat neque de cœlo neque ſuper terram neque ſub terra aperire librum, ſed neque perſpicere eum. Et ego flebam multum, quod nemo dignus repertus eſſet qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex ſenioribus dixit mihi: Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid aperire librum & ſoluere ſeptem ſigna eius.358.a * 5.

Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio ſeniorum agnum ſtantem quaſi occiſum, habentem cornua ſeptem, & oculos ſeptem qui ſunt ſeptem ſpiritus Dei miſſi per orbem terræ. Et venit & accepit librum de dextera Dei ſedentis in throno. Et cùm accepiſſet librum, quatuor animalia & viginti quatuor ſeniores proſtrauerunt ſe ante agnum, habentes ſinguli citharas & pateras aureas, plenas odoramentis ſupplicationum, quæ ſunt orationes ſanctorum, & cantauerunt canticum nouum, dicentes: Dignus es domine accipere librum, & aperire ſigna eius, quoniam occiſus es, & redemiſti nos ſanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione; & feciſti nos regnum Deo noſtro, ſacerdotẽſque feciſti & regnabunt ſuper terram.359.b *

Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui ſedebat ſuper eum vocabatur fidelis & verus, æquum iuſtúmque iudicans, & præliabatur; erátque coopertus veſte conſperſa ſanguine, & dicitur nomen eius, ſermo Dei.354.b * 6.

Et cùm aperuiſſet quintum ſigillum, vidi ſub ara Dei, animas occiſorum propter verbum Dei & martyrium ſuum; & clamauerunt magna voce, dicentes: Quouſque domine ſanctus & verus non iudicas, & vindicas ſanguinem noſtrum de his qui in terris inhabitant? Et datæ ſunt eis ſingulæ ſtolæ albæ, & dictum eſt eis vt requieſcerent breui adhuc tempore, donec impleretur numerus conſeruorum & fratrum eorum, quique poſtea occidẽtur exemplo ipſorum.242.a.320.a.379.b *

Et cùm aperuiſſet ſigillum ſextum, ecce ter- *

ræ motus factus est magnus, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, quomodo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cœlum recessit vt liber cùm inuoluitur; & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt; & reges terræ & maximi quique, & tribuni & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris: Cadite super nos & abscondite nos à conspectu patris sedentis super thronum & ab ira agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare? 440 b

7. * Post hæc vidi turbam magnam quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua stantes in conspectu throni, & in conspectu agni, & erant amicti stolas albas & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum, & agno. Et respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixi ei: Domine mi tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni. Ideo sunt in conspectu throni Dei, & seruiunt ei † diebus ac † noctibus in templo eius. Et is qui sedet in throno, inhabitat super eos, neque esurient neque sitient vnquam, sed neque sol super eos cadet, nullum vnquam æstum patientur, quoniam agnus qui in medio throni est, reget eos. Et deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & absterget eos Deus omnem lachrymam ab oculis eorum. 338.a.380.a

† die
† nocte

14. * Et vidi, & ecce agnum stantem in monte Syõ, & cum eo centum quadraginta quatuor milia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius scriptum in frontibus suis. 362.a

* Hi sunt, qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt, hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit. 227.b.456.b

* Et vidi alium angelum volantem in medio cœlo, habentem Euangelium æternum, vt adnũciaret super omnem terram, & super omnes nationes & tribus & linguas & populos, dicentem voce magna. Metuite potius Deum & date illi claritatem, quoniam venit hora iudicij eius, & adorate eum; fecit cœlum & terram & mare & omnia quæ in eis sunt. 331.b

* Si quis adorat bestiam & imaginem eius & accipit notam in fronte sua & manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis agni & fumus de tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebunt requiem die ac nocte, quicunque adorant bestiam & imaginem eius. 127.a.153.b.332.a

16. * Beati erunt qui vigilabunt, & seruabunt vestimenta sua ne nudi ambulent, & videant turpitudinem suam.

Et venit vnus ex septem angelis habentibus phialas, & aggressus est me dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, sedẽtis super aquas multas, cùm qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in spiritu. Et vidi mulierem sedentem super bestiam & mulier illa amicta erat pallium purpureum & coccinium, & adornata erat auro & lapidibus prætiosis, & margaritis, tenens poculum aureũ in manu sua plenum execrationum, & immunditię & fornicationis totius terrę. 229.b * 17.

Aquæ quas vidisti super quas sedet meretrix illa populi sunt, & turbæ, & gentes, & regna. 146.a.436.b *

Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius; quoniã delicta eius vsque ad cœlum peruenerunt, & meminit dominus Deus iniquitatum eius. Ideo reddidit ei dupla & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei; & inquantum se clarificauit, & deliciarum habuit, intantum datus est ei cruciatus & luctus: quoniam in corde suo dicit: Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum visura sum, propterea vna hora plagæ eius aduenient, mors, luctus & fames, & igni cremabitur, quoniam fortis est dominus Deus qui eam iudicabit, & flebunt & plangent se in ea reges terræ, qui cum ea fornicati sunt, & in delictis conuersati sunt, 239.b.383.a 18.

Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei gloriæ claritatem; quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius se præparauit. 361.b * 19.

Vide ne feceris quia conseruus tuus sum, & fratrum tuorum, Dominum Iesum adora. pagi. 320.b *

Et vidi cœlum apertum & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum iustúmque iudicat, & præliatur. Oculi autem eius erant tanquam flamma ignis, & super caput eius diademata multa, & portabat nomen scriptum, nemini alij nisi sibi notum, & erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen eius verbum Dei; & exercitus qui sunt in cœlo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum; & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipse pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis. Habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex Regum & dominus dominantium. 364.b *

Et vidi animas occisorum, propter nomen Iesu, & sermonem Dei, & quicunque imaginem bestiæ non adorauerunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua: & vixerunt & regnauerunt cum Christo. 339.a * 20.

Et vidi thronum magnum, & candidum sedentem super eum, à cuius facie fugit cœlum & terra, *

& terra, & locus eorum inuentus non est: & vidi mortuos magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni domini, & libri aperti sunt, & alius liber apertus est qui est vitæ, & iudicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum. 440.b

21. * Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. 354.a

* Qui vicerit posidebit ea & eorum hæreditatem, & ero eius Deus, & ille erit mihi filius. 356.a. 390.b

* Veni ostendam tibi nouam nuptam vxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de cœlo à Deo, habentem claritatem Dei. 361.a. 500.b

Et dixit mihi: Ne signaueris verba prophetiæ huius, quia iam tempus in proximo est, vt & hi qui perseuerant nocere, noceant: & qui in sordibus est: sordescat adhuc: iustus autem adhuc iustiora faciat, similiter & sanctus sanctiora. Ecce venio cito & merces mea mecum est reddere vnicuique secundum facta sua. 320.a. 381.a * 22.

Ego sum α & ω, primus & nouissimus, initium & finis, felices eos qui faciunt præcepta eius, vt sit potestas eorum super lignũ vitæ. 362.b Foris canes. 435.a *

FINIS INDICIS SCRIPTVRARVM.

INDEX IN TRES D. CYPRIANI OPERVM TOMOS.

A.

290.a

D.

E.

F.

N.

O.

T.

INDEX RERVM AC VOCVM IN ADNOTATIONIBVS EXPLICATARVM.

FINIS.

IACOBO PAMELIO Theologo, de Cypriano ab eo restituto.

Ludouicus Carrion I. C.

DVm veterum in lucem reuocas sacratæ, Pameli,
Scripta patrum, squalore diu quæ pressa, sitúque
Obruta, nec radios solis neque tela diei
Pertulerant; ignota inhonoráque nomina vitæ:
Aut alios, quorum virtutem postuma sæcla
Concelebrant, primi è tenebris extollere lumen
Qui potuere olim; ingenio feliciter ornas:
Dignus es inter eos, quîs das vitámque, decúsque
Immortali æuo, summa cum pace, fruaris.
His non difficile est rationem reddere dictis.
Primo, quod pulchrum est magnis in rebus agendis
Noctes atque dies niti perstante labore:
Tum porro, quia; si, vt natura petit ratióque
Dicendum est, scriptis antistant sacra prophanis,
Disiuncta à nostris studiis, semotáque longè.
Quisnam etenim, qui non diuina vi rationis
Præditus, ingenium ad cœlestia sidera tollat,
Priscorum scripta illustrabit? & abdita sacris
Sensa voluminibus sapiens rimabitur aptè?
At tu, quem natura suis virtutibus auxit,
Atque auctum variis ornauit diuitis amplè
Dotibus ingenij; perge illustrare, Pameli,
Cæcilium, fidei Romanæ martyra: Pœnus
Quem sacra narrantem stupuit; quémque æmula Romæ
Carthago, vix ferre valens, mirata loquentem est.
Sic tibi Roma, caput fidei, quæ conscia nunquam
Erroris, debebit opus seriéque vetusta
Exornatum, & labe carens; sic Pœnica tellus
Ipsa suum ciuem renouato cernet amictu
Fulgentem, & positis pulchro de corpore tandem
Exuuiis, niuea nunc rursum veste nitentem.

D. CÆCILII

CYPRIANI

CARTHAGINIENSIS

Epiſcopi totius Africæ Primatis & glorioſiſsimi Martyris,

OPERVM

TOMVS PRIMVS,

Continens epiſtolas, nunc primum habita temporum ratione in ſuas claſſes diſtributas, ac ſuis adnotationibus & argumentis illuſtratas, numero LXXXIII.

IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRÆFATIO DE LEGITIMO EPISTOlarum ordine.

ORDO *quid in re quaque valeat, quantúmque ornamenti & decoris addat: abundè teſtatū facit confuſum illud Chaos rudis (inquam) indigeſtáque mundi moles, paulo poſt à ſummo rerum opifice Deo ita formata, ita in ordinem cōcinnum redactis omnibus condecorata, vt ab ornatu* κοσμὸν *Græci illam nuncupent. In oratione quoque, & quouis ſcripti genere, quantum momenti habeat quídve lucis adferat, tradunt Rhetores. Atqui ſi quo alio in auctore, certè in Cypr. requiſitū illum, nemo dubitabit opinor (in epiſt. præſertim) qui ſummis quod aiūt, labris illarum guſtum aliquem fecerit: vtpote quum iam olim deprehenderim, ita ex ſe mutuo illas dependere, vt pleræque ſine aliis intelligi nequeant. Quum primum itaque Morelij editionem videre contigit, ſpe ducebar, iam votis meis ſatisfactum iri, qui exiſtimarem hominem eruditum ordinem non temere immutaſſe, niſi temporum habita ratione. Verum vbi deprehendi ab illo perturbata potius omnia quàm in ordinem digeſta (quod conſiderabit facile qui meas has Epiſtolarum claſſes cum illis conferet) ipſe ego tentare cœpi, num certum illum quem deſiderabam ordinem adinuenire liceret. Cœptis autem meis ita Deus Opt. Max. annuit, vt viri docti cōplures quibus illa communicare viſum fuit, datis ad me litteris, calculis ſuis non adprobarint modò, ſed & multum lucis D. Cypriano acceſſurum noſtra hac opera profeſſi ſint, inter quos honoris ergo de nomine appellandum cenſui Reuerend. Ruremundenſem Epiſ. Dn. Guilielm. Lindanum. Neque nouo id exemplo primus ego hac tempeſtate tētaui, ſed in Epiſt. Ciceron. ad Atticum idipſum preſtitit vir citra controuerſiam doctiſ. Paulus Manutius Aldi filius; quem adeo non dubito ipſum hoc in Cypriano ſuo facturum fuiſſe, ſi laboribus illis quotidianis typographycis occupatiſſimo fuiſſet integrum. Neque etiam eſt quod me ab inſtituto remoretur illorum ſententia, qui ea de cauſa veterem illam per libros diſtinctionem retinendā cenſent; quod eo ordine à Neotericis ſcriptoribus citetur paſſim D. Cyprianus. Illis enim ſatis conſultum puto per indicem editionis illius, quem noſtræ huius catalogo ſubtexui; ad quem recurrere licebit, ſi quando iuxta illam citatus reperiatur. Quam tamen tumultuaria ea fuerit, colligere erit haud difficile, ex notis illius ad marginem noſtro adiectis indici, ſi exemplum quis petat, occurret imprimis Epiſt. ad Corneliū prorſus inuerſus ordo, vtpote inter quas, quæ primo collocabantur loco poſtremo ſcriptas hiſtoriæ fides perſpicuum faciat: deinde non minus præpoſterus, Epiſt. de baptiZandis hæreticis, etiam apud Morelium. Si quem viciſſim in ipſo ſtatim limine editionis noſtræ offendat Epiſt. Donati, inter Epiſt. D. Cypr. primo loco poſita, reſpondeo imitatum me hac in re D. Amb. & Auguſtini, imo ipſius Cicero. & dictarum ad Atticū & familiarium Epiſt. centones; in quibus id fere vſurpatum reperio, vt ſuis reſponſis præfigātur, ad quas reſpōdetur, litteræ. Et certe in ipſo quoque hoc Auctore, iuxta vul-*

gatos codices interiectam habes Epist. Cleri Romani. lib. 2. iuxta Manutium, Cornelij duas & Lucij vnam lib. 3. apud Moreliū denique eas omnes quæ à me suis quibusque locis interserūtur, excepta illa Donati, quam nunc primum in lucem emitto. Porro quid vtilitatis preter lucem illam conferat nostra hæc digestio, adnotationes nostræ indicant, in quibus de singularum quoque Epist. ordine latius, de ordinis itaque ratione vbi paucis hic aliquid dixero, finem imponam. Vniuersum Epist. corpus in sex classes, numero tamē non interpolato. distinxi. Prima vnicam continet D. Cypriani Epist. cum præfixa dicta Donati Epist. quas statim à baptismo ab illis conscriptas, nemo est doctiorum qui dubitet. Secunda claßis, earum est quæ toto biennio in secessu Auctoris emissæ sunt. Quarū duas priores (quæ sunt de ipso illo secessu & obitu Fabiani Papæ) sequuntur Epist. x. ex tredecim illarum numero, quarum exempla Romam misisse se testatur epist. xv. Ratione eadem epistolæ xxiij. sex precedentes præfixi, & xxix. alias duas, quippe quarum in illis fit mentio. Atque his responsa Cleri Romani duo ordine optimo subiunxi. De ceteris eiusdem claßis, suo loco plura. Tertia, epistolas complectitur plures sub Pontificatu Cornelij, & vnam sub Lucij Pontificatu datas. Quas inter, Cypriani sunt epistolæ ad Cornelium octo, quarum meminerunt Eusebius & D. Hyeron. ac ad eundem Synodi Carthag. vna, ipsius verò Cornelij ad Cypr. duæ, falso antea Cypr. ascriptæ, de quarū & reliquarum ordine, suis quibusque locis reddita est ratio. In quartam reiecimus Epist. varias planè διαλάκτικας de quibus tamen quo tempore scriptæ sint, certi nihil colligere licuit. Quintam occupant, quas sub Pontificatu Stephani scriptas aut epistola conuincit aut titulus, & de baptizandis hæreticis aliquot, nam sub Stephano primum contigisse eam controuersiam, tum in adnotationibus, tum in vita Auctoris latius à me comprobatum est. Et inter has primo loco scriptas ad Ianuarium & ad Quintum litteras, quæ sequūtur ad Stephanum & ad Iubaianum, disertis verbis indicant, quibus rite subiectas illas ad Pompeium & Firmiliani, argumentum earundem perspicuum facit. Postrema denique claßis aliquot in exilio, ac duas sub finem vitæ Cypriani conscriptas habet. E quibus illa Lucij, non Papæ sed Episcopi Africæ, perperam hactenus Cypriano ad Lucium Papam inscripta est. Habes his paucis benigne Lector ordinis nostri rationem, quam legitimam tibi visam iri confido, sin secus, in magnis vel voluisse sat est. Vale igitur & labores hos nostros boni consule.

D. CÆCI-

D. CAECILII CYPRIANI EPISTOLAE, NVNC PRIMVM HABITA TEMPORVM RATIONE IN SVAS CLASSES DISTRIBVTÆ, ac ſuis adnotationibus & argumentis illuſtratæ numero LXXXIII.

Epiſtolæ ſtatim à baptiſmo Cypriani conſcriptæ.

DONATI AD Cyprianum.

EPISTOLA I.

Ita breuis eſt hæc epiſtola exhortatoria, vt argumento non egeat.

DONATVS CYPRIANO.

CREDO te retinere ſanctiſſime Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus ſenſus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Quare non & in diuina lectione ita animis roboramur? Aut non ea ſemper nobis fuit cogitatio, vt ſimul crederemus?

ADNOTATIONES in epiſtolam donati ad Cyprianum.

Epiſtolion hoc nunc primum è codice Cambronenſi in lucem damus, videtur fragmentum duntaxat, nam titulus in manuſcripto libro erat iſte: Admonitio Donati ad Cyprianum, *Hoc vnum verò hic obſeruandum venit, fuiſſe Donatum vti antea in Oratoria, ita & in baptiſmo Cypriani collegam. Fortaßis ipſius eſt ille Donatus à Cibaliana, id eſt, Cibalianæ ciuitatis Epiſcopus, qui infra in ſynodo Carthaginienſi de baptiZandis hæreticis ſuam quoque ſententiã dixit, cuius etiã nomine cum reliquis Africæ Epiſcopis dictatæ ſunt Epiſtolæ lij. ad Cornelium, ac lxx. ad Ianuariũ ac reliquos epiſcopos Numidas.*

CYPRIANI [1] AD DOnatum de gratia Dei.

EPISTOLA II.

ARG. *Promiſerat Donato Cyprianus, ſermonem ſe cum illo habiturum de rebus diuinis, iam promiſſis admonitus ſatisfacit, ac multis gratiam Dei per baptiſmum collatam commendans, quantum ſit mutatus ab illo ſignificat, & ad oculum demonſtratis mundi erroribus, ad cõtemptum eius, ad aſsiduam denique lectionem & orationem adhortatur.*

CÆCILIVS CYPRIANVS Donato Salutem.

BEne admones, Donate cariſſime, nam & promiſiſſe me memini, & reddẽdi tempeſtiuum prorſus hoc tempus eſt, quo, * indulgente vindemia, ſolutus animus in quietẽ, [2] ſolemnes ac ſtatas anni fatigãtis indutias ſortitur, locus etiã cũ die conuenit, & mulcendis ſenſibus ac fouẽdis ad lenes auras blãdientis autũni, hortorũ facies amœna cõſentit. Hic iucundũ ſermonibus diẽ ducere, & [3] ſtudentibus fabulis in diuina præcepta conſcientiã pectoris erudire: ac ne colloquiũ noſtrũ arbiter profanus impediat, aut clamor intemperans familiæ ſtrepẽdis obtũdat, petamus hanc ſedẽ: dant ſeceſſum vicina ſecreta, vbi dũ erratici palmitum lapſus nexibus pẽdulis per arũdines baiulas repunt, viteam porticum frõdea tecta fecerũt. Bene hic ſtudia in aures damus: & dum in arbores & in vites, quas videmus oblectante proſpectu, oculos amœnamus, [4] animũ ſimul & auditus inſtruit & paſcit obtutus. Quanquam tibi ſola nunc gratia, ſola cura ſermonis eſt: contemptis voluptariæ viſionis illecebris in me occulus tuus fixus eſt: tam ore, quàm mente totus auditor es, & hoc amore, quo diligis. Cæterum quale, vel quantũ eſt, quod in pectus tuum veniat ex nobis? Exilis ingenij anguſta mediocritas tenues admodum fruges parit, nullis ad copiã fecũdi ceſpitis culmis ingraueſcit: aggrediar tamẽ facultate, qua valeo; nã & materia di-

Li.2.cap.2

* Indúltis vindemiis

cēdi facit mecū.[5] In iudiciis, in cōciōne pro rostris, opulēta facūdia volubili ambitione iactetur: cū de domino Deo vox est; vocis pura sinceritas non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe nō diserta, sed fortia; nec ad audiētiæ popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad diuinam indulgentiā prędicandā rudi veritate simplicia: [6] accipe, quod sentitur antequam discitur; nec per moras tēporum lōga agnitione colligitur, sed cōpendio gratiæ maturātis hauritur. [7] Ergo cum in tenebris atque in nocte cæca iacerem, cúmque in salo iactantis sęculi nutabūdus ac dubius vestigiis oberrātibus fluctuarē, vitæ meę nescius, veritatis ac lucis alienus; difficile prorsus ac durū pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi diuina indulgētia pollicebatur, vt quis renasci denuo posset; vtq; in nouam vitā [8] lauacro aquæ salutaris animatꝰ, quod prius fuerat exponeret; corporis licet manēte compage, [9] hominē animo ac mente mutaret.[10] Quî possibilis, aiebam, est tanta cōuersio; vt repēte ac perniciter exuatur, quod vel genuinū situ materię naturalis obduruit, vel vsurpatū diu senio vetustatis inoleuit? alta hæc, & profunda penitus radice sederunt. Quando parsimoniā discit, qui epularibus cœnis & largis dapibus assueuit? & ꝗ pręt iosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicē cultum quando deponit? Fascibus ille oblectatus & honoribꝰ, priuatus & inglorius esse non potest. hic stipatus cliētium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnā putat esse cū solus est. tenacibus semper illecebris assuetum, necesse est, vt solebat, vinolentia inuitet, inflet superbia, iracundia inflāmet, rapacitas inquietet, crudélitas stimulet, ambitio delectet, libido pręcipitet. Hæc egomet sæpe mecū: nam vt ipse quāplurimis [11] vitæ prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse nō crederem; sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis veluti iam propriis ac vernaculis adfauebā. [12] Sed postquam vndæ genitalis auxilio superioris æui labe detersa, in expiatum pectus ac purum, desuper se lumen infudit, postquam cælitus spiritu hausto in nouū me hominem natiuitas secunda reparauit; mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa; facultatem dare quod prius difficile videbatur; geri posse, quod impossibile putabatur, vt esset agnoscere terrenum fuisse, quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viueret; Dei esse cœpisse, quod iam spiritus sanctus animaret. [13] Scis ipse profectò & mecum pariter recognoscis quid detraxerit nobis, quídve contulerit [14] mors ista criminum, vita virtutum. [15] Scis ipse, nec prædico. in proprias laudes odiosa iactatio est: quamuis non iactatum possit esse, sed gratum quicquid nō virtuti hominis adscribitur; sed de Dei munere prędicatur; vt iam nō peccare esse cœperit fidei; ꝙ ante peccatū est, fuerit erroris humani. [16] Dei est, inquā, Dei omne ꝙ possumus: inde viuimus; inde pollemus; inde sumpto & vigore concepto, hic adhuc positi futurorum indicia prænoscimus. [17] Sit tantum timor innocentiæ custos, vt dominus qui in mentes nostras indulgentiæ cœlestis allapsu clementer influxit, in animi oblectantis hospitio iusta operatione teneatur; ne accepta securitas indiligētiam pariat, & vetus denuo hostis obrepat. Ceterùm si tu innocentiæ, si iustitiæ viā teneas, si illapsa firmitate vestigij tui incedas; si in Deum viribus totis, ac toto corde suspensus, hoc sis tantum quod esse cœpisti; tantum tibi ad licentiam datur, quantum gratiæ spiritalis augetur. Non enim, qui beneficiorum terrestrium mos est in capessendo munere cœlesti mensura vlla vel modus est; profluens largiter spiritus nullis finibus præmitur, nec coercentibus claustris intra certa metarum spatia frænatur: manat iugiter, exuberat affluenter. nostrum tantum sitiat pectus & pateat; quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde iam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sincera, [18] in medelam dolentium vulnerum posse venenorum virus extinguere; animorum desipientium labes reddita sanitate purgare, infestis iubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem; [19] immundos & erraticos spiritus qui se expugnandis hominibus immerserint, ad confessionem minis increpantibus cogere; vt recedant, duris verberibus vrgere; conflictantes, eiulantes, gementes, incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. Res illic geritur, nec videtur: [20] Occulta plaga, & pœna manifesta. ita quod esse iam cœpimus, acceptus spiritus licentia sua potitur; quod nec dum corpus ac membra mutauimus, adhuc

carnalis aſpectus ſæculi nube cæcatur. Quã-
tus hic animi potentatus, quanta vis eſt?
non tantum ipſum eſſe ſubtractum perni-
cioſis contactibus mundi, vt quis expia-
*lue. tus & purus nulla incurſantis inimici * la-
be capiatur; ſed adhuc maiorem, & for-
tiorem viribus fieri, vt in omnem aduerſa-
rij graſſantis exercitum, imperioſo iure do-
minetur? Atque vt illuſtrius veritate pate-
*numinis facta diuini * muneris indicia clareſcant,
lucem tibi ad cognitionem dabo, malorum
blandientium caligine abſterſa, opertas ſæ-
culi tenebras reuelabo. Pauliſper te crede
ſubduci in montis ardui verticem celſio-
rem, ſpeculare inde rerum infra te iacen-
tium facies; & oculis in diuerſa porrectis,
ipſe à terrenis contactibus liber fluctuantis
mundi turbines intuere. Iam ſæculi & ipſe
miſereberis, tuique admonitus & plus in
Deum gratus, maiore lætitia quod eua-
ſeris, gratulaberis. Cerne tu itinera latro-
nibus clauſa, maria obſeſſa prædonibus,
cruēto horrore caſtrorum bella vbique di-
uiſa: madet orbis mutuo ſanguine, & [21] ho-
micidium cum admittũt ſinguli crimen eſt,
virtus vocatur cum publice geritur: impu-
nitatem ſceleribus acquirit non innocentiæ
ratio, ſed ſeuitiæ magnitudo. Iam ſi ad vrbes
ipſas oculos tuos atque ora conuertas, cele-
britatem offendes omni ſolitudine triſtiorẽ.
[22] Paratur gladiatorius ludus, vt libidinem
crudelium luminum ſanguis oblectet. Im-
pletur in ſuccum cibis fortioribus corpus,
[23] & aruinæ toris membrorum moles robu-
ſta pingueſcit, [24] vt ſaginatus in pœnam ca-
rius pereat. Homo occiditur in hominis vo-
luptatem, & vt quis poſſit occidere peritia
eſt, vſus eſt, ars eſt: ſcelus non tantum geri-
tur, [25] ſed & docetur quid poteſt inhuma-
nius, quid acerbius dici? diſciplina eſt, vt pe-
rimere quis poſſit: & gloria eſt, quod peri-
mit. Quid illud oro te, quale eſt, vbi [26] ſe fe-
ris obiiciunt, quos nemo damnauit? ætate
integra, honeſta ſatis forma, veſte pretioſa,
viuentes iuuenes in vltroneum funus ornã-
tur, malis ſuis miſeri gloriantur: pugnant
ad beſtias, non crimine, ſed furore. Spectant
filios ſuos patres. Frater in cauea eſt, & ſoror
preſto eſt. [27] Et ſpectaculi licet pretium lar-
gior muneris apparatus amplificet, vt mæro
ribus ſuis mater interſit; hoc pro dolor ma-
ter redimit; & in tam impiis ſpectaculis,
támque diris & funeſtis eſſe ſe non putant
oculis parricidas. [28] Conuerte hinc vultus
ad diuerſa ſpectaculi non minus penitenda
contagia: in theatris quoque conſpicies,
quod tibi & dolori ſit, & pudori. [29] Co-
thurnus eſt tragicus priſca facinora carmi-
ne recenſere: de parricidis & inceſtis hor-
ror antiquus, expreſſa ad imaginem verita-
tis actione replicatur, ne ſæculis tranſeunti-
bus exoleſcat, quod aliquando commiſſum
eſt. Admonetur ætas omnis auditu, fieri
poſſe, quod factum eſt nunquam æui ſenio
delicta moriuntur nunquam temporibus
crimen obruitur, nunquam ſcelus obliuio-
ne ſepelitur. exempla, fiunt, quæ eſſe iam fa-
cinora deſtiterunt. [30] Tum delectat in mi-
mis turpitudinum magiſterio vel quid do-
mi geſſerit, recognoſcere, vel quid gerere
poſſit audire. Adulterium diſcitur, dum vi-
detur; & lenocinante ad vitia publicæ au-
ctoritatis malo, quæ pudica fortaſſe ad ſpe-
ctaculum matrona proceſſerat, de ſpectacu-
lo reuertitur impudica. Adhuc deinde mo-
rum quanta labes, quæ probrorum fomen-
ta, quæ * alimenta vitiorum, hiſtrionicis ge- *incitamenta.
ſtibus inquinari? videre contra fœdus * iuſ- *legémque.
que naſcendi patientiam inceſtæ turpitudi-
nis elaboratam? Euirantur mares, honor
omnis & vigor ſexus eneruati corporis de-
decore mollitur, plúſque illic placet quiſ-
quis virum in fœminam magis fregerit, * in *& laudẽ conſequitur.
laudem creſcit ex crimine, & peritior quo
turpior iudicatur. Spectatur hic pro nefas,
& libenter. [31] Quid non poſſit ſuadere qui
talis eſt? Mouet ſenſus, mulcet affectus, ex-
pugnat boni pectoris conſcientiam fortio-
rem; nec deeſt probri blandientis auctori-
tas, vt auditu molliore pernicies hominibus
obrepat. [32] Exprimunt impudicam Vene-
rem, adulterum Martem, Iouem illũ ſuum,
non magis regno, quàm vitiis principem, in
terrenos amores cum ipſis ſuis fulminibus
ardentem, nunc in plumas oloris albeſcere,
nunc aureo imbre defluere, nunc in puero-
rum pubeſcentium raptus miniſtris auibus
proſilire. Quære iam nunc an poſſit eſſe,
qui ſpectat, integer vel pudicus. [33] Deos
ſuos quos venerantur imitantur, fiunt miſe-
ris & religioſa delicta. [34] O ſi poſſis in illa
ſublimi ſpecula conſtitutus oculos tuos in-
ſerere ſecretis, recludere cubiculorum ob-
ductas fores, & ad conſcientiam luminum
penetralia occulta reſerare: aſpicias ab im-
pudicis geri, quod nec poſſit aſpicere frons
pudica. Videas, quod crimen ſit & videre: [35]
videas quod vitiorum furore dementes geſ-

ſiſſe ſe negant,& gerere feſtināt. libidinibus inſanis in viros viri proruunt. [36] Fiunt quæ nec illis ipſis poſſunt placere, qui faciunt. Mētior niſi alios qui talis eſt,increpat;turpes turpis infamat,& euaſiſſe ſe cōſcium credit, quaſi conſcientiam ſuam non poſſe effugere ſatis nō ſit. Iidem in publico accuſatores, in occulto rei, in ſemetipſos cenſores pariter,& nocentes. damnant foris, quod intus operātur,admittunt libenter,quod cū amiſerint, criminantur. [37] audacia prorſus cum vitiis faciens, & impudentia congruens impudicis.Nolo mireris quæ loquuntur huiuſmodi ore illo polluto. quicquid iā voce delinquitur, minus eſt. [38] Sed tibi poſt inſidioſas vias, poſt diſperſas orbe toto multiplices pugnas,poſt ſpectacula vel cruenta, vel turpia,poſt libidinum probra, vel lupanaribus proſtituta,vel domeſticis parietib9 obſepta, quorum quo ſecretior culpa,maior audacia eſt; forū fortaſſe videatur immune,quod ab iniuriis laceſſentibus liberum,nullis malorū contactibus polluatur. illuc aciem tuam flecte.plura illic quæ deteſteris inuenies,magis oculos tuos inde diuertes. [39] Inciſæ ſint licet leges duodecim tabulis,& publicè ære præfixo iura præſcripta ſint,inter leges ipſas delinquitur, inter iura peccatur. innocentia nec illic vbi defenditur,reſeruatur.Sæuit inuicem diſcordantium rabies, & inter togas pace rupta forum litibus mugit inſanum, haſta illic & gladius,& carnifex præſto eſt, vngula effodiens,equuleus extendens,ignis exurens,ad hominis corpus vnum ſupplicia plura quam membra ſunt. Quis inter hæc vero ſubueniat? Patronus? ſed præuaricatur & decipit. Iudex? ſed ſententiam vendit. Qui ſedet crimina vindicaturus,admittit,& vt reus innocens pereat, fit nocens iudex. Flagrant vbique delicta, & paſſim multiformi genere peccandi,per improbas mentes nocens virus operatur [40] Hic teſtamentū ſubiicit:[41] ille falſum capitali fraude conſcribit:hic arcentur hereditatibus liberi:illic bonis donantur alieni. Inimicus inſimulat, calumniator impugnat,teſtis infamat,vtrobique graſſatur in mendacium criminum proſtitutæ vocis venalis audacia, cum interim nocentes, nec cum innocentibus pereūt.Nullus de legibus metus eſt:[42]de quæſtore, de iudice pauor nullus: quod poteſt redimi,non timetur: eſſe iam inter nocentes innoxium crimen eſt: malos quiſquis nō imitatur,offendit.Conſenſere iura peccatis, & cœpit licitū eſſe quod publicum eſt.Quis illic rerum pudor, quæ eſſe poſſit integritas; vbi qui damnant improbos deſunt, ſoli tibi qui damnentur occurrunt. [43] Sed ne nos videamur eligere fortaſſe peiora, & ſtudio deſtruendi, per ea oculos tuos ducere, quorum triſtis atque auerſandus aſpectus ora & vultus conſcientiæ melioris offendat; iam tibi illa quæ ignorātia ſæcularis bona opinatur, oſtendam, illic etiam fugienda conſpicies.Quos honores putas eſſe? quos faces? quam affluentiam in diuitiis? quam potentiam in caſtris? in magiſtratu purpuræ ſpeciem?in principatu licentiæ poteſtatem? Malorum blandientium virus occultum eſt, & arridentis nequitiæ facies quidem læta,ſed calamitatis abſtruſæ illecebroſa fallatia; inſtar quoddam veneni, vbi in letales ſuccos dulcedine aſperſa calliditate fallendi ſapore medicato, poculum videtur eſſe quod ſumitur: [44] vbi epotaueris, pernities hauſta graſſatur.Quippe illum vides, qui amictu clariore conſpicuus fulgere ſibi videtur in purpura quibus hoc ſordibus emit, vt fulgeat? quos arrogantium faſtus prius pertulit? quas ſuperbas fores matutinus ſalutator obſedit? [45] quot tumentiū contumelioſa veſtigia in clientium cuneis ante præceſſit, vt ipſum etiam ſalutatum comes poſtmodum pompa præcederet, obnoxia non homini ſed poteſtati? neque enim coli moribus meruit ille, ſed faſcibus. Horū denique videas exitus turpes, cum [46] auceps temporum, palpator abſceſſit, cum priuati latus nudum deſertor affecla fœdauit,tunc laceratæ domus plagæ cōſcientiam feriunt, [47] tunc rei familiaris exhauſtæ damna noſcuntur, quibus redemptus fauor vulgi, & caducis atque inanibus votis popularis aura quæſita eſt. Stulta prorſus & vana iactura, [48] fruſtrantis ſpectaculi voluptate id parare voluiſſe, quod nec populus acciperet, & perderet magiſtratus. [49] Sed & quos diuites opinaris continuātes ſaltibus ſaltus, & de cōfinio pauperibus excluſis infinita ac ſine terminis rura latius porrigentes,quibus argenti & auri maximū pondus, & pecuniarum ingentium vel extructi aggeres,vel defoſſæ ſtrues; hos etiam inter diuitias ſuas trepidos cogitationis incertæ ſolicitudo diſcruciat,ne prędo vaſtet, ne percuſſor infeſtet, ne inimica cuiuſque locupletioris inuidia calumnioſis litibus inquietet.[50] Nō cibus ſecuro,ſomnúſve cōtingit,

git.ſuſpirat ille in conuiuio,bibat licet gemma; & cum epulis marcidum corpus torus mollior alto ſinu condiderit, vigilat in pluma:nec intelligit miſer ſpecioſa ſibi eſſe ſupplicia,auro ſe alligatum teneri, & poſſideri magis, quàm poſſidere [51] diuitias atque opes. O deteſtabilis cæcitas mentium, & cupiditatis inſanæ profunda caligo: cum exonerare ſe poſſit & leuare ponderibus,pergit magis fortunis angẽtibus incubare, pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere. Nulla in clientes inde largitio eſt, cum indigentibus nulla partitio, & pecuniam ſuam dicunt,quam velut alienam domi clauſam ſollicito labore cuſtodiunt. ex qua non amicis,non liberis quicquam, non ſibi denique impertiunt. poſſident ad hoc tantum, ne poſſidere alteri liceat. O nominum quanta diuerſitas: bona appellant, ex quibus nullus illis,niſi ad res malas vſus eſt! An tu vel illos putas tutos, illos ſaltem inter honorum infulas & opes largas ſtabili firmitate ſecuros, quos regalis aulæ ſplendore fulgentes armorum excubantium tutela circumſtat? Maior illis quam cæteris metus eſt:tam ille timere cogitur, quam timetur. Exigit pœnas pariter de potentiore ſublimitas,ſit licet ſatellitũ manu ſeptus, & clauſum ac protectum latus numeroſo ſtipatore tueatur. Quàm ſecuros non ſinit eſſe ſubiectos,tam neceſſe eſt non ſit & ipſe ſecurus Ante ipſos terret poteſtas ſua,quos facit eſſe terribiles. Arridet, vt ſæuiat:blanditur, vt fallat:illicit, vt occidat: extollit, vt deprimat. Fenore quodam nocendi quam fuerit amplior ſumma dignitatis & honorum, tam maior exigitur vſura pœnarum. [52] Vna igitur placida & fida tranquillitas:vna ſolida,& firma & perpetua ſecuritas,ſi quis ab his inquietantis ſæculi turbinibus extractus, ſalutaris portus ſtatione fundatus, ad cœlum oculos tollat à terris, & ad Domini munus admiſſus, ac Deo ſuo mente iam proximus quicquid apud cæteros in rebus humanis ſublime ac magnum videtur,intra ſuam iacere conſcientiam glorietur.Nihil appetere iam, nihil deſiderare de ſæculo poteſt, qui ſeculo maior eſt. Quàm ſtabilis,quàm inconcuſſa tutela eſt, quàm perennibus bonis affluens cœleſte præſidium,implicantis mundi laqueis ſolui, in lucem immortalitatis æternæ de terrena fæce purgari. [53] Viderit quæ in nos prius infeſtantis inimici pernicies inſidioſa graſſata ſit: Plus amare compellimur, quod futuri ſumus:dum & ſcire conceditur,& damnare quod eramus. Nec ad hoc pretiis, aut ambitu,aut manu opus eſt,vt hominis ſumma vel dignitas vel poteſtas elaborata mole pariatur: [54] ſed gratuitum de Deo munus, & facile eſt. Vt ſponte ſol radiat, dies illuminat, fons rigat, imber irrorat; ita ſe ſpiritus cæleſtis infundit.Poſtquam auctorem ſuum cœlum intuens anima cognouit,ſolo altior & hac omni terrena poteſtate ſublimior, id eſſe incipit, quod ſe eſſe credit. Tu tantum quem iam ſpiritalibus caſtris cæleſtis militia ſignauit,tene incorruptam,tene ſobriam religioſis virtutibus diſciplinam, ſit tibi vel oratio aſſidua,vel lectio:nunc cum Deo loquere,nunc Deus tecũ: ille te preceptis ſuis inſtruat,ille diſponat:quẽ ille diuitẽ fecerit, nemo pauperẽ faciet. Penuria eſſe nulla iã poterit,cum ſemel pectus cœleſtis ſagina ſaturauerit.Iam tibi auro diſtincta laquearia, & pretioſi marmoris cruſtis veſtita domicilia ſordebunt;cum ſcieris te excolendũ magis,te potius ornandum, domum tibi hanc eſſe potiorem, quam Dominus inſedit tẽpli vice, in qua ſpiritus ſanctus cœpit habitare. Pingamus hanc domum pigmentis innocentiæ,illuminemus luce iuſtitiæ. Non hæc vnquam procumbet in lapſum ſenio vetuſtatis,nec pigmento parietis, aut auro exoleſcente fœdabitur. Caduca ſunt quæcũque fucata ſunt,nec fiduciam præbẽt poſſidentibus ſtabilem,quæ poſſeſſionis non habent veritatem.Hæc manet cultu iugiter viuido, honore integro,ſplendore diuturno,aboleri non poteſt, nec extingui, poteſt tantum in melius corpore redeunte formari. Hæc interim breuibus Donate cariſſime. nam etſi facilem de bonitate patientiam, mentem in Deum ſolidam, fidem tutam ſalutaris auditus oblectat, nihilque tam tuis auribus gratum eſt quàm quod in Deo gratum eſt; moderari tamen dicenda debemus ſimul iuncti, & ſæpius colloquuturi. Et quoniam feriata nunc quies, ac tempus eſt otioſum, quicquid inclinante iam ſole in veſperam diei ſupereſt, ducamus hunc diem læti, nec ſit vel hora cõuiuij gratiæ cœleſtis immunis [55] ſonet Pſalmos conuiuium ſobrium, & vt tibi tenax memoria eſt, vox canora aggredere hoc munus ex more. magis cariſſimos paſces,ſi ſit nobis ſpiritalis auditio,prolectet aures religioſa mulcedo.

ADNOTATIONES in epistolam II.

1 AD Donatum de gratia Dei] *titulum hunc è vita Cypriani per Pontiū mutuat⁹ est Antoninus, ac post eum Trithemius. Sic enim ille, vbi operum Cypriani quasi aliud agens catalogum recenset, Finge (inquit) tūc illum Martyrij dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quod quum non dubitemus de hoc opere dictum, etiam nos illum titulum præ reliquis amplexi sumus Cambr. codex, Dun. & Marchinensis ita inscribunt:* Ad Donatum de erroribus mundi & contemptu eius. *Affliginiensis & alij:* Liber Cypriani ad Donatum. *Verum titulus primus magis placet. Ex hac autem Epistola citauit D. August. splendidæ ac iucundæ dictionis exemplum, lib. de doctrina Christiana 4. c. 14. In populo graui (inquit) nec illa suauitas orationis delectabilis est, qua non quidem iniqua dicuntur, sed exigua & fragilia bona spumeo verborum ambitu ornantur; quali nec magna atque stabilia decenter & grauiter ornarentur. Est tale aliquid in epistola B. Cypriani, quod ideo puto vel accidisse vel cōsulto factum esse, vt sciretur à posteris, quam linguā doctrinæ Christianæ sanitas ab ista redundantia reuocauerit, & ad eloquentiam grauiorem modestiámque restrinxerit, qualis in eius cōsequentibus litteris securè amatur, religiosè appetitur, difficile impletur. Ait ergo quodam in loco: Petamus hanc sedem, &c. Non dicuntur ista nisi mirabiliter ad fluentissima fœcunditate facundiæ, sed profusionis nimiæ grauitate displicent. qui verò hæc amant, profectò eos qui non ita dicunt, sed castigatius eloquuntur, non posse ita loqui existimant, non iudicio ista euitare. Quapropter iste vir sanctus, & posse se ostendit sic dicere, quia dixit alicubi, & nolle quoniam postmodum nusquam. Hæc ille: quæ prolixius huc adduximus eo quòd de toto agant dicendi genere quo vtitur Cyprianus. Porrò quam epistolam ille vocat, alicubi Liber inscribitur. Si colloquium quis dixerit hanc epistolam cum precedenti, fortassis à verò non aberrarit, quanquā tame præcipuas partes solus ferè Cyprianus agat. facit huc quod dicit: locus cum die conuenit. & paulopost: Petamus hanc sedem, &c. ac illud sub finem: Quicquid inclinante iam sole in vesperum diei superest, ducamus hanc diē læti, &c. Quæ verba epistolari stylo non congruunt, vtpote quum absentibus mitti epistolas, ipsa nominis ἐτυμολογία significet. Accedit, quod quum in epistolarum Epigraphis nomen suum, ac eius ad quem scribit præmittere soleat Cyprianus, veteres codices tū manuscripti, tum excusi nihil hic eiusmodi præmittunt. Nos tamen epistolæ nomen & inscriptionem retinuimus, tum Augustinū, tum quosdam codices secuti, quo id toti operi præfigi possit, quod ante omnia auctorem conscripsisse nemo dubitat, quod fieri non possit si inter opuscula in secundum Tomū reiiceretur.*

2. solemnes ac statas: *Sic Manutius, Erasmus, Rēbolt, ac reliqui excusi codices posteriores omnes: Manuscripti verò ac Morelius cum veteri excuso.* statutas: *Afflig ac alij duo* [ratas tutásque] *Elegantior prima lectio. Sic enim Plinius libr. 18. Nat. hist. Statos siderū cursus, & Ci. Tuscu. 1. statum & solemne sacrificium dixit.*

3. studentibus fabulis] *id est, seriis (inquit Morelius) sic Græce dicunt* σπουδαζόντων μύθον. *Elegans locus qui scholasticam adhuc redolet eloquentiam.*

4. animum simul & auditus instruit & pascit obtutus. *Vulgo,* animam: *pro quo vt* animum *reponerem, mouit lectio cod. Afflig: & aliorum duorum:* animus simul & auditus instruitur, & pascitur obtutus. *Sic paulo post pro eo quod habent plerique:* culminibus, *è veteri excuso ac manuscriptis Dunensi & Marchinensi* culmis, *restituimus, vtrumque certe etiam ante me ita castigasse Grauium postea comperi.*

5. In iudiciis, in concione pro rostris] *Sic optimè locum hunc restituit Manut. Vulgo:* In iudicii contentione, *alij:* in iudiciis, concione, *seu* contentione: *neutri rectè: Rostra Titus Liuius forum fuisse testatur Romæ ante curiam Hostiliam in quo erat pulpitum ornatum ex Rostris nauium Antiatū (ita nauiū appellabatur pars illa è prora exporrecta quam Græci* ἐμβολὶν *vocant) ex quo loco concionari solebant: Vnde quæ fieri solent è pulpitis conciones, pro Rostris fieri dicebantur. Qua de re sic etiā Plin. lib. 16. c. 4. Antea Rostra nauiū tribunali præfixa, foro decus erant.*

6. Accipe quod sentitur antequam discitur] *Sic Tertul. lib. de Baptismo: illi non credentes quia non intelligentes. Nos porrò quantula fide sumus, tantulo & intellectu possumus æstimare, &c. Nisi enim credideritis (inquit Isaias) non intelligetis, quem locum dum tractant veteres, constanter docēt fide opus esse non sensu ad rerum diuinarum intellectum, quippe quæ omnem sensum exuperent. Quod autem hic dicit gratiam maturantē, hoc est, maturè succurrentē, è Tert. mutuatus est, qui lib. de pœn. de Deo loquens: Quum rursus (inquit) ad suam misericordiā maturauisset. Equo vt alia pleraque vocē quoq; indulgētiæ sumpsit, qua tū paulo ante, tū sæpe aliâs, pro gratia vtitur. Sic enim ille li. de Resurrect. carnis: Si non omnem lachrymæ imbrem indulgentia diuina siccaret: & alibi frequenter.*

7. Ergo cū in tenebris atque in nocte cæca iacerē] *Insignis loc⁹ de baptismi variis effectis, quæ singula elegantissimè ac verbis ad rem accōmodatissimis explicat.*

8. Lauacro aquæ salutaris animatus.] *Ita Tertul. loc. cit. Primis aquis præceptum est animas proferre, primus liquor quod viueret edidit, ne mirū sit in baptismo, si aquæ animare nouerūt. Quod autē hic lauachrū aquæ salutaris; infra vndam genitalem nuncupat lib. de discipl. & hab. Virg. lauacrum vitale, & Epistola 43. baptismum sanctificationis. D. Paulus baptismum lauacrū vocat regenerationis & renouationis Tit. 3. Lauacrum aquæ mūdans in verbo vitæ Ephe. 5. Sic D. Petrus saluos faciēs baptisma. 1. 3. Ezech. quoque Propheta de baptismo loquēs. c. 36. Effundam super vos (inquit) aquam mundam & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris: & Zach. c. 13 In die illa erit fons patens domui Dauid in ablutionem peccatoris & menstruatæ. Ita & Tertul. quod alibi lauacrum, li. de Baptis. sacramentum aquæ nuncupat. Greg. quoque Nazi. Orat. de bapti. sacrum lauacrū. Similes baptismi periphrases cōplures reperire est in scriptis veterum: quippe qui pro expresso Dei verbo agnoscerent aquæ necessitatē in baptismo, quam tamen negare quidam non verantur. Hæresis est iā olim dānata in Seleucianis & Herminianis teste Aug. ad Quod vultd. ante etiam ab Ire. notata aduersus hæreses li. 1. c. 18. ac Tert. de baptis. quem librū ex professo cōtra illā conscripsit, vbi Gaianā hæresim nuncupat factione Quintille exuscitatam, quo magis mirandum in Caluino, quod suis institut. hanc velut ab inferis reuocare nō sit veritus.*

9. hominē animo ac mente mutaret] *Sic Manutius, Morelius, Cambro, ac vetus excusus codex prò eo quod*

quidam habent excusi, non tam significanter: homo animum ac mentem mutaret.

10. Qui possibilis aiebã, est tanta conuersio] *Sic Manut. cod. Afflig. Dun. & Marchi. ac alij duo veteres. Cambr.* Cui possibilis. *Cauchius.* Quam impossibilis, *nõ male Morel. ac reliqui omnes:* Quin impossibilis *quod minus placet. Suo autem hic experimento auctor explicat quod prius dixit: Accipe quod sentitur antequã discitur, idq; comprobat exemplis desumptis ex vi consuetudinis, quæ vbi semel inualuerit altera natura est.*

11. vitæ prioris erroribus implicitus] *Sic hanc locũ restitui ex Affli. cod. neq; verò.* implicatus, *ita latine dicitur. Ante me verò Manu. ac More. pro* horroribus, *reposuerunt,* erroribus: *rectißimè, nam correspondet Ms. omnes, Paulo post, pro* fauebã, *quod habet Manut. ac Ms. non male Morel. ac excusi:* adfauebam.

12. sed postquã vndę genitalis auxilio] *En baptismus quid operetur: Superioris, inquit æui labes illo detergitur, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infundit, cælitus spiritu hausto in nouum hominem reparat natiuitas secunda, facultatem dat geri vt poßit, quod impoßibile putabatur. Elegãter profectò expreßit quæ vulgo baptismi effecta vocamus: peccati originalis expiationem, cõscientiæ puritatem, illuminationem mentis, spiritussancti inhabitationem, renouationem, regenerationem, bene operandi denique facultatem.*

13. Scis ipse profectò & mecũ pariter recognoscis] *Hinc cõfirmatur quod epistola præcedẽti quoq; adnotauimus, fuisse Donatum Cypriano in baptismo collegam.*

14. mors criminum vita virtutũ] *Locum hunc carmine sic expreßit Paulinus epist. 12. ad Seuerum.*

Culpa perit sed vita redit, vetus interit Adam
Et nouus æternis nascitur imperiis.

Sensit autem Cyprianus non modo nobis in baptismo remitti peccata, verum & iustitiam infundi quæ virtutes in se continet omnes. Sensit & illud, non radere crimina (vt cum Augustino loquar) baptismum sed auferre: neq; enim alioqui rectè mors criminũ aut mors peccati (vti vocat Basilius) appellari poßit. Quod expreßius de disciplina & habitu Virg. significat, dũ ab omni fæce contagionis antiquæ, lauacri vitalis sanctificatione purgari nos dicit. Huc pertinẽt quæ supra ex Ezech. & D. Paulo adduximus. Sic & Diony. Areop. Eccles. Hierarch. ca. 1. baptismo beatam vitam sanctè perfici, omnisq; simul vitij expiationem fieri astruit. Similis locus est apud Greg. Nazian. Ho. in sacrum baptismum. Ipsa quidem (inquit) baptismatis aqua, non mundi vt olim cataclysmum seu mũdationem, sed vniuscuiusque criminis habet purgationẽ καὶ παντελῆ ῥύψιν τῶν ἀπὸ κακίας ἐπεισέλθον τῶν συγχωσμάτων ἠμολυσμάτων. *atque integram & omnino perfectã cõtagionum inquinationumq; ab improbitate contractarum eiectionem &c. E. D. Crys. simile quid adfert D. Aug. li. 1. contra Iulianum, Valeant itaque qui baptismum negant hominem perficere (quod* τελεῖν *dixit Areop.) & sanctificare, quiue peccatum originale non remitti plene, audent asserere. Hæresis est iam olim, teste Damasceno, damnata in Maßilianis.*

15. Scis ipse nec prædico: in proprias laudes odiosa iactatio est] *Ita rectè locum hunc restituerũt Manut. ac Morelius, nam consentiunt Ms. codic. prius peßima distinctione locus corruptus erat, sic enim legebatur.* Scis ipse nec prædico in proprias laudes. Otiosa iactatio est. *Quod autem subiungit, docet proprias laudes nonnunquam vituperandas non esse, vbi nempe Deo, non virtuti nostræ totum ascribitur. Qua de re vide epistolam D. Augustini 64. ad Aurelium.*

16. Dei est (inquã) Dei omne quod possumus] *Persistit in commendanda gratia Dei, quippe quod potißimum, vt prius diximus, huius epistolæ sit argumentum. Alludere autem videtur ad illud Paulinum, Act. 17. In ipso viuimus, mouemur, & sumus. &c.*

17. Vt dominus qui in mentes nostras &c.] *Locũ hunc ita castigauimus è codice Cam. cui postea deprehendi consentire March. & Dunen. codices, corruptis. enim in omnibus excusis habebatur:* quod in mentes nostras, &c, *Codex autem Afflig. pro,* influxit, *habet* illuxit, *& pro* indiligentiam *legit* negligentiam. si illapsa firmitate vestigij tui incedas] *Hanc emendationem cod. Afflig. & prædictis Marc. & Dun. acceptam habemus. Omnes alij codices:* si iustitiæ viam teneas illapsa firmitate vestigij tui, si &c. *Morel.* vestigiis tuis, *neutri rectè.*

18. in medelam dolentium vulnerum posse] *Corruptiß. hic legebatur:* in medula adolescentium *pro quo Morelius* adolescentium. *Nos vero è codice Cambr. Locum restituimus, accedunt quam proxime Afflig. ac alij manuscripti: vetus etiam excusus ac Colon. qui legunt,* in medelam dolentium: *omittunt verò* vulnerum, *quò magis miror vnde Rembolt, quem sequutus est Eras. corruptam illam lectionem desumpserit. videtur autem Cyprianus hoc loco ad gratiarum varietatem illam alludere, de qua D. Paulus 1. Cor. 12. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum Apostolos, secũdo Prophetas, tertio Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum. &c.*

19. immundos & erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus immerserint] *Cod. Afflig. Dun. & March.* immerserant *nõ male. Locus de virtute exorcistarum in dæmones. Cui simile est illud ad Demetrianum: O si audire eos velles & videre quando à nobis adiurantur, & torquentur spiritalibus flagris & verborum tormentis de obseßis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur, &c. Imitatus vtrobique Tertulliani locũ lib. ad Scapulam. Infra quoque epistola lxxv. ad Magnũ, mire hanc Exorcistarum potestatem exaggerat: ad quem locum latiorem hac de re tractationem distulimus, ne hic prolixiores simus.*

20. Occulta plaga & pœna manifesta] *Sic manus. codic. omnes ac Morel. veteres quoque excusi duo. Nescio quis prauam illam distinctionẽ introduxerit.* Nec videtur occulta plaga. sed pœna manifesta. *Addiderat etiã ille paulo post,* sed, *superflue,* opertas sæculi tenebras] *Sic Hen. Grau. reliqui omnes* operti *min⁹ rectè.*

21. Homicidiũ cum admittunt singuli crimen est] *Vti rectè adnotauit Manut. ex proximis verbis satis apparet, loqui Cyprianum de bello iniusto. Et certe armorũ & præliorum vsus, nedum prohibetur veteri lege, sed & præcipitur, quòd è Numerorum, Iosue, Iudicum, Regum, Paralipomenon, ac Machabeorum libris manifestũ fit. Litteris Euãgelicis quoque non improbatur. Si enim (inquit D. Aug. epist. 50. ad Marcellinum Com.) Christiana disciplina omnia bella culparet, hoc potius militibus in Euangelio*

conſilium ſalutis petentibus diceretur, vt abiicerent arma ſeque militiæ omnino ſubtraherẽt. Dictum eſt autem. Neminẽ concuſſeritis, nulli calumniam feceritis; ſufficiat vobis ſtipendium veſtrum. Vide plura in hanc ſententiã. epi. 205. ad Bonifacium, contra Fauſtum Manicheum lib. 21. c. 74. & 75. ſerm. quoque 19. de verbis Domini: quibus locis ex profeſſo hãc materiam tractat. Ipſe etiam Cyprianus non obſcure cuius ſentẽtiæ ſit indicat li. de exhor. Mar. c. 9. vbi quum locis aliquot è Deuteron. ac Machab. lib. deſumptis docuiſſet idololatras olim interfici iuſſos: Quod ſi (inquit) ante aduentum Chriſti circa Deum colendum et idola ſpernenda hæc præcepta ſeruata ſunt, quantomagis poſt aduentum Chriſti ſeruanda ſunt &c. Atqui prius allegarat ex Deuteron. locum, quo iubetur ciuitas percuti in ore gladij, quod bellicũ eſſe nemo ignorat. Hæc paulo prolixius ob Eraſ. hoc loco adnotatiũculas, quibꝰ ſatis inſinuat nullũ belli genus ſibi licitũ videri. Quod alibi vſque adeo non veretur palam profiteri, vt Adn. in Luc. c. 3. ac præ. in Enchir. mili. Chriſtiani, Euang. ac Apoſt. literis aduerſari D. Auguſt. dicat, qui bellis patrocinetur. Nos cõtra Aug. credere malumus quàm Eraſ. potiſſimum quum Ambro. quem pro ſe allegat, ipſi aduerſetur. Vide Offic. li. 1. c. 27. ac 36. Chriſo. quoque ac Theo. in 1. Tim. c. 2.

22. Paratur gladiatorius luſus] Gladiatorũ plura erãt genera. Inter hos erant Rhetiarij, Secutores, Mirmillones, Hoplomachi, Thraces, quorum magiſtri Laniſtæ vocabantur, qui è mancipiis familiam alentes, aliquot ſubinde paria in ſpectaculum pro ducebant: vt innocentes, publicæ voluptatis (inquit Tertl. li. de ſpect.) hoſtiæ fierent. interdictus eſt poſtea à Conſtantino ludus gladiatorius Romæ l. vnica. C. de gladiatoribus.

23. & aruinæ toris membrorum moles robuſta pingueſcit] Sic Manut. Morel. ac vetuſti codices omnes tam excuſi, quam manuſcripti. neſcio quid Eraſ. mouerit, vt reponeret. Et aruina aſſidui nidoris, quod habẽt omnes recentiores excuſi. Explicat autem quod dixit cibis fortioribus. Toros enim appellamus pulpam carnis muſculoſam, vt ſunt partes membrorum neruoſæ calloſæq;. Hinc Verg. Luxuriátque toris animoſum pectus. Aruina verò durum illud pingue eſſe vult Seru. quod inter cutẽ eſt. Apud veteres ad certam quandam ciborum atque exorcitiorum neceſſitatẽ aſtringebantur atlethæ, vt ſic vires corporis ſibi maiores compararent. Cuiuſmodi vitã Ariſtoteles ἀναγκοφαγίαν vocat. Similis eſt apud Tertul. locus ad Martyr: & D. Hiero. in 6. c. Amos prophetæ.

24. vt ſaginatus in pœnam carius pereat] Apte carius perire dicit, neque enim ſine magnis impenſis illi ad gladiatoriam nutriebantur, quare magis placet lectio hæc quàm vulgata: Charius.

25. ſed & docetur] Sic Cod. Camb. ac Grau. Morel. ſed & diſcitur, quod minus placet. Ex eodem co. ac Grau. reſtituimus etiam illud: ſed & perimit, pro eo quod habebant omnes, peremit.

26. feris ſe obiiciunt quos nemo dãnauit] Sic & Tert. Ad Martyr. certe ad feras ipſas affectatione deſcendunt, & de morſibus & cicatricibus formoſiores ſibi videtur. Nos vero è cod. Cã. quod deerat, iuuenes] adiecimus pro viuentes: quidam furentes legunt, non male.

27. Et ſpectaculi licet pretium larg. mune. ap, amplif. vt mer. ſuis mat. interſit: hoc, pro dolor, mater redimit] Locum hunc antea cum diſtinctione perverſa, tum adiectione coniunctionis, & corruptiſſimũ, ita è Cod. Camb. reſtituimus. E quo etiam illud & funeſtis] adiecimus, pro eo quod in excuſis habebatur. ſceleribus, quod loco ſubmouimꝰ, fidẽ Ms. Co. Manu. & More. ſecuti. Porro ad intellectum loci huius facit quod habet Tert. de ſpectaculis. Munus dictum eſt ab Officio, quoniã officium etiã muneris nomen eſt. Officium autẽ mortuis hoc ſpectaculo facere ſe, veteres arbitrabãtur. Itaque quos parauerãt, armis quib: tũc et qualiter poterãt eruditos, tãtũ vt occidere diſcerent, mox edicto die inferiarũ apud tumulos erogabãtur ita mortẽ homicidiis conſolabãtur. Hæc muneris origo. Sed paulatim prouecti ad tantã gratiã, ad quantã & crudelitatẽ: quia ferarũ voluptati ſatis non fiebat, niſi & feris humana corpora diſſiparẽtur. Licet trãſierit hoc genus æditionis ab honoribꝰ mortuorũ, ad honores viuentiũ quæſturas dico & magiſtratus. & flaminia, & ſacerdotia.

28. Conuerte hinc oculos ad diuerſa ſpectaculi, &c.] Ita Co. Cam. pro eo quod habent excuſi omnes diuerſi, Afflig. ac alij duo, à aduerſis ſpectaculis, male. De ſpectaculorum autem variis generibus erit dicendi locus amplior libro de ſpectaculis.

29. Cothurnus eſt Tragicus] Cothur. Tragic. pro ipſa Tragœdia vſurpat, erat autem calciamenti quoddam genus quo Tragœdi vtebantur: non humile vt plerique exiſtimant ſed ſubere ſubleuatum, quo grandiores apparerẽt. Quod non obſcure indicat Tert. de ſpect. cum dicit: Sic & Tragœdos Cothurnis extulit. Iuuenalis quoque hoc verſu: breuiórque videtur.

Virgine pigmæa nullis adiuta Cothurnis.

Maxime autẽ hic placet. Manut. lectio: priſca facinora carmine receſſere. Pro quo Cam. Cod. priſco carmine. Afflig. & alij duo: priſca carminum facinora.

30. Tum delectat in mimis] Sic recte Manutius ac Cambr. Codic. cæteri Tunc] facit autem tranſitum ad aliud ſpectaculi genus Mimicum, quod in ſcænis exerceri ſolet, quas non abſurde vocat Tertullian. de ſpectacu. Conſiſtoriũ impudicitiæ. Porro à μιμεῖσθαι quod eſt imitari, Mimi dicuntur, Nam hiſtrio tantum agit, Mimi vero quod ſcribunt hoc agendo imitantur. Epiſtola autem lxi. ad Eucratium iiſdem fere quibus hic verbis vtitur. Porro illud.

31. Quid non poſſit ex] Manut. ac Cambr. Cod. mutauimus, pro eo quod erat: quid non poteſt.

32. Exprimunt impudicã Venerem, adulterum Martem, Iouem] De his Deorũ portẽtis alias erit dicendi locus, lib. de Idolorum vanitate & contra Demetrianum, quare ad ſequentia pergamus.

33. Deos ſuos quos venerantur imitantur, fiũt, miſeris & religioſa delicta] Videtur imitatus his verbis ac prece. de imbre aureo, illud Terentiani Chærea in Eunucho.

Virgo in conclaui ſedet.

Suſpectans tabulam quandam pictam, vbi inerat pictura hæc, Iouem Quo pacto Danaæ miſiſſe aiunt quondam in gremio imbrem aureũ. Egomet quoque id ſpectare cæpi, & quia conſimilẽ luſerat. Iam olim illa ludum, impendio magis animus gaudebat mihi, Deum ſeſe in hominẽ cõuertiſſe atque per alienas tegulas veniſſe clam per impluuium, fucum factum mulieri. Ad quem Deum? qui templa cæli ſumma ſonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero ita feci, ac lubens.

34. O ſi poſſis] Ita locum hunc emendauimus ex 4. codic. manuſcriptis, conſentit & Grauius: cæteri

excuſi

excusi omnes interponunt: & : superflue.

35. videas quod vitiorum furore demētes gesſiſſe ſe negant &c. *Sic Manut. ac Morelius cum Ms. hactenus lectum:* gementes, *minus rectè. Non mirum verò, factum negare ſolitos, cum lege Scantinia Pæderaſtæ graui ſupplicio afficerentur.*

36. Fiunt quæ nec illis ipſis poſſunt placere] *Sic ex varia huius loci lectione locum hunc reſtituimus. Manut. cum aliis quibuſdam habebat:* quæ nec illis; *Morel. & aliquot manuſ.* nec ipſis, *Frobenij exemplar & cæteri excuſi:* quæ nec illis nec ipſis. *Sic paulo poſt è cod. Cambr. locū hiulcum ſuppleuimus hoc pacto:* quaſi conſcientiā ſuā non poſſe effugere ſatis non ſit.

37. Audacia prorſus cum vitiis faciēs] *Eraſmus pro eo quod habebatur in excuſis:* conuitiis faciens, *coniecit legendū* pro cōuitiis faciēs, *rectius Manut. ac Morelius:* cum vitiis *conſentiunt & manuſcrip. codices.*

38 Sed tibi poſt inſidioſas vias &c.] *Ad fori mala ſermonem conuertit, idque verbis aptiſſimis ac ipſi foro, tantum non propriis, ita vt vel hinc manifeſtum faciat Oratoriam ſe exercuiſſe; fortaſſis & in foro aliquando cauſarum patronum egit.*

39. Inciſæ ſint licet leges xij. tabulis & publice ære præfixo iura præſcripta] *Nos locum hunc antea corruptiſſimum reſtituimus è cod. Cambr. Afflig. Dun. & Marchin. antea legebatur:* publico ære præfixo, iura præſcripta. *Porro de legib. xij. tabularum ita Pomponius iureconſultus in Enchir. D. de Orig. Iur. l. 2. §. Exactis. Poſtea (inquit) placuit publica auctoritate decem conſtitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, quas in tabulis æreis (ſic enim caſtigatius legitur quàm eburneis) præſcriptas pro roſtris compoſuerunt, vt poſſunt leges apertius percipi; datúmque eſt eis ius in eo anno in ciuitate ſummum, vti leges corrigerent, & ſi opus eſſet interpretaretur, neque prouocatio ab eis ſicut à reliquis Magiſtratibus fieret. Qui & ipſi animaduerterunt aliquid deeſſe iſtis primis legibus, ideoque ſequenti anno alias duas tabulas adiecerunt, & ita ex accidenti appellatæ ſunt leges xij. tabularum. Quarum ferendarum auctorem fuiſſe decem viris Hermodorum quendam Epheſium exulantem in Italia, quidam retulerunt. Refert autem dictarum legum & decem virorum inſtitutionem Liuius in annum ab vrbe condita CCCI. apud quem plura videre eſt nobis ad loci huius intellectum hæc ſufficere viſa ſunt. Curioſus lector videat quid hac de re ſcripſerit Iacobus Reynardus Iureconſ. Brug. in ſuo ad dictas leges commentario.*

40. Hic teſtamentum ſubiicit] *Phraſin hāc (vti multa alia hoc loco) à Iureconſultis mutuatus eſt Cyprianus, L. qui teſtamentum, L. Paulus D. ad legem Corn. de falſ. Atqui ſubiicere teſtamentum dicunt Vlpia. ac Paulus eadem ſignificatione qua dixit Anthoninus Imperator. ſubiecti partus crimen; L. 1. Cod. eodem titulo, pro ſuppoſito partu. Quod adnotaſſe viſum fuit operepretium, ne quis aliquando auctoritate fortaſſis motus Ms. cod. veram lectionem mutet, vti in illis factum reperimus, Cambr. enim cod.* ſubigit. *Vetus excuſus. & alij quidam Ms.* ſubducit, *habent; quorum poſterius phraſis ignaris forte aptius videri queat.*

41. ille falſum capitali fraude conſcribit] *Capitalem fraudem admittere (inquit Vlp. L. cum autem. §. Excipitur D. de Aedilit. edict.) eſt tale aliquid delinquere, propter quod capite puniendus ſit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere ſolebant. Eſt ergo hic phraſis Iuriſconſ. E quibus etiam hoc didici, illud:* capitali fraude] *etiam, ad illum referendum qui teſtamentum ſubiicit. L. qui teſt. L. Paulus ſupra citatis. Porro capitales ſiue capitis pœnas illi definiunt, mortem, deportationem in inſulam ſiue ciuitatis amiſſionem. ac ad metalla damnationem ſiue ſeruitutem, L. rei capitalis L. capitalium D. de pœnis. Quod animaduerſione dignum iudicaui, ne miretur quis capitalem fraudem falſariis teſtamentorum aſcribere Cyprianum; quum pœna falſi iuxta legem Corneliam in ſeruis quidem ſit vltimum ſupplicium, at in aliis deportatio & omnium bonorum publicatio duntaxat, L. 1. §. pœna. D. ad L. Corne. de falſis. Sed hæc hactenus, ne videamur falcem in meſſem (quod aiunt) alienam immittere. Noue autem dictum eſt à Cypriano:* in mendacium criminum] *pro eo quod dicere licuiſſet, in mendacem criminis inſimulationem, aut in falſum de crimine teſtimonium; quanquam aliquid eo loco deſiderari videatur.*

42. de quæſtore, de iudice pauor nullus] *Quum excuſi tum veteres tum recenſiores omnes ac Ms. codices hanc habeant lectionem, miror quare legat Gryphius ac eum ſequuti Manut. ac Morelius:* de quæſitore, *Apud Romanos & alibi non quæſtores ſolummodo dicti ærarij præfecti, ſed & qui capitalibus rebus præeſſent, quos quæſtores Parricidij nuncupat lex vna xij. tabularum. eius rei locuples teſtis eſt Pomponius. L. 2. §. & quia. D. de Orig. iuris. Nobis certè illa magis placet.*

43. Sed ne nos videamur] *Recenſitis ſeculi malis quæ nemo non ſanæ mentis merito deteſtetur, ad bona quæ fortuita vocant ſtylum conuertit, ac vere bona illa nuncupari non poſſe multis deducit, quippe quæ miſeros potius faciant quam beatos. Nos obiter adnotata varietate lectionum, leui quod aiunt, brachio pertrāſibimus. Porro hoc loco adnotauit Morel. ſe nuſquam reperiſſe in Ms. cod. particulam, ne, quam tamen habent noſtri manuſcripti & vetus excuſus, quare retinere eam maluimus.*

44. vbi epotaueris, pernicies hauſta graſſatur] *Ita locum hunc reſtituit Grauius. quam proxime verò accedit Cambr. cod. Alij Ms. C.* epotatum eſt *non malè. Alij rurſum* vbi epotauimus aut vbi epotandum eſt, *neutrum placet. Sic paulo prius cod. Colon. ad marg. adnotauit variam hanc lectionem:* in magiſtratu purpuram, ſpecimen principatus, licentiam poteſtatum, *verum magis placet vulgata lectio.*

45. quot tumentium contumelioſa veſtigia in clientium cuneis ante præceſſit] *Sic veteres excuſi duo, rectius mea quidem ſententia, quàm cæteri tum expreſſi tum Ms. qui:* ſtipatus, *interſerunt. Illud verò* ſalutatum, *habet Manut. Morel. cod. Cambr. & veteres excuſi, pro quo Eraſmus* ſalutandum, *non rectè. Imitatus eſt autem Tertull. lib. de pœnitentia: Sed enim inquit, illos qui ambitu obeunt capeſſendi Magiſtratus, neque pudet neque piget incommodis animæ & corporis, nec incommodis tantum, verum & cōtumeliis omnibus eniti in cauſa votorum ſuorum. Quas non ignobilitates veſtium affectant; quæ non atria nocturnis & crudis ſalutationib. occupant, &c.*

46. auceps temporum palpator] *Id legit Manut. Morel. ac Cambr. cod. pro quo Ms. Afflig. ac excuſi reliqui omnes:* Anceps.

47. *Manutio verò debemus illud:* rei familiaris exhauſtæ, *conſentiunt Ms.cod. Morelius vulgatam lectionẽ retinuit :* exhauſta, *corrupte. Atqui paulo poſt pro eo quod retinuimus.*

48. fruſtrantis ſpectaculi voluptate. *Manutium ſequuti, Morelij, ac Cãbron.cod.habet Afflig.* in fruſtrãtis ſpectaculi voluptatem, *qui etiam:* voluiſſe, *prætermittit. Grauius verò ac vetus excuſ.* voluptati.

49. Sed & quos diuites opinaris,] *Locus de miſeriis diuitũ pulcherrim⁹, videre verò eſt ſimilia apud Iuuenalẽ Satyra* 14. *Quod hic eſt:* ſine terminis, *iuxta cod. Ms. Manut. ac Morel. prius legebatur:* ſine termino. *Manut. vero ac Cambro. codici acceptũ debemus illud:*

50. Non cibus ſecuro, *pro quo Morel.* ſecuros, *Afflig. ac vulgati typis;* ſecurus, *neutri rectè.*

51. diuitias atque opes. O deteſtabilis] *Ita è codice Cambr. nũc primũ locus hic reſtituitur. Antea legebatur:* diuitias atque. O deteſtabilis, *pro quo Afflig. Dun. & March:* diuitias O deteſtabilis. *Simile eſt illud paulo poſt :* O nominũ, *nam ibi coniunctionẽ ſuperfluam:* Et, *loco ſubmouimus, ſequuti cod. Cambr. fidem.*

52. Vt igitur placida & fida] *Ad oculum demonſtrata illorũ vanitate & miſeria quæ etiã bona opinatur ignorantia ſecularis, oſtẽdit quo velut ad portũ quendam aſpirare oporteat; atque ita velut aliud agens, mutua cum illis collatione facta bonorũ quæ baptiſmo cõſequimur, ad ſeculi contemptum, ad aſsiduam denique tum lectionem tum orationem exhortatus, finem colloquio facit.*

53. Viderit quæ in nos] *Morelius ex antiquiſsimo quodam codice:* videre, *ſed magis placet vulgata lectio* viderit. *Eſt enim phraſis Cyprianica à Tertulliano mutuata libris de præſcriptione hæret. de ſpectac. ad vxorem, & alibi Ciceroni quoque ipſi non incognita, qui lib. 4. Acad. Viderit (inquit) Epicurus, & ad Brutum : de hoc tu videris. Habes eandem infra epiſtola, xxxiij. xli. xlix. lj. liij. lxvi. & alibi frequentiſsimè.*

54. ſed gratuitum de Deo munus & facile eſt] *Plerique hic excuſi interponunt illud :* religioſa mente cõcipitur, *ſed nulli id habẽt Ms.cod. quare et prætermiſſum à Manutio & Morelio. Vterque autẽ paulo poſt:* anima, *rectè repoſuit pro eo quod erat:* diuina, *nã conſentiunt Ms.cod. ac vetus excuſus. Ita vero hũc locum diſtinximus; vt qui prius obſcurus erat, nunc intellectu ſit facilis.*

55. Sonet pſalmos conuiuium ſobrium] *Locum hunc prius corruptiſs. ita reſtituit Manutius, conſentiunt Ms.cod. ac Morel. Certè vel ex fine huius epiſtolæ, quem tam ex abrupto impoſuit, ſatis patet; colloquium potius dici debuiſſe quàm Epiſtolam.*

EPISTOLÆ IN SECESſu Cypriani toto biẽnio cõſcriptæ.

[1] CLERI ROMANI AD Clerum Carthaginienſem de ſeceſſu D. Cypriani.

EPISTOLA III.

ARG. *Intellexerat Clerus Romanus à Clementio Hypodiacono ſeceſsiſſe Cyprianum in perſecutione, pro ſuo itaque zelo fidei Clerum Carthaginienſem officij ſui admonet, ac inſtruit, quid circa lapſos interea dum abeſt illorum Epiſcopus, fieri oporteat.*

D[2] IDICIMVS ſeceſſiſſe Benedictum[3] Papam Cyprianum,[4] à Clementio Subdiacono, qui à vobis ad nos venit certa ex cauſa;[5] quod vtiq; rectè fecerit, propterea quod cum ſit perſona inſignis, & imminente agone quem permiſit Deus in ſæculo colluctãdi cauſa cum aduerſario, ſimul cum ſeruis ſuis, volens etiã Angelis & Hominibus certamen hoc manifeſtare, vt qui vicerit coronetur: victus verò portauerit in ſe ſententiam, quæ nobis manifeſta eſt: [6] Et cum incumbat nobis qui videmur præpoſiti eſſe & Vice paſtoris, cuſtodire gregem; ſi negligentes inueniamur, dicetur nobis quod & anteceſſoribus noſtris dictum eſt, qui tam negligentes præpoſiti erant: quoniam perditum non requiſiuimus, & errantem non correximus, & claudũ non colligauimus, & lac eorum edebamus, & lanis eorũ operiebamur: Denique & ipſe Dominus implens quæ erant ſcripta in lege & Prophetis, docet dicens: Ego ſum paſtor bonus qui pono animam meam pro ouibus meis: mercenarius autem & cuius non ſunt propriæ oues, cum viderit lupum veniẽtẽ, relinquẽs effugit, & lupus diſpergit oues: ſed & Simoni ſic dicit; Diligis me? reſpondit, Diligo, ait ei, Paſce oues meas. Hoc verbum factum ex actu ipſo quo ceſſit cognoſcimus, & cæteri diſcipuli ſimiliter fecerunt. Nolumus ergo fratres dilectiſſimi, vos Mercenarios inuenire, ſed bonos paſtores, cum ſciatis tum non minimum periculum incumbere, ſi non hortati fueritis, fratres noſtros ſtare in fide immobiles, ne præceps iens ad idololatriam funditus eradicetur fraternitas. nec enim hoc ſolum verbis vos hortamur, ſed diſcere poteritis à pluribus à nobis ad vos venientibus, quoniã ea omnia nos Deo adiuuante & fecimus & facimus cum omni ſollicitudine & periculo ſeculari, ante oculos plus habentes timorem Dei & pœnas perpetuas, quam timorem hominum & breuem iniuriam; non deſerentes fraternitatem, & hortantes eos ſtare in fide, & paratos eſſe debere ire cum Domino: ſed & aſcendentes ad hoc quod compellebantur, reuocauimus. Eccleſia iſta fortis in fide, licet quidam terrore ipſo cõpulſi, ſiue quod

Ezech. 34.

Ioan. 10.

Ioan. 21.

essent insignes personæ, siue adprehensi timore hominum reuertuntur: quos quidem separatos à nobis non dereliquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam poterunt recipere ab eo qui potest præstare: ne si relicti fuerint à nobis, peiores efficiantur. Videtis ergo fratres, quoniã & vos hoc facere debetis, vt etiam illi qui ceciderunt, hortatu vestro[7] corrigentes animos eorum, si adprehensi fuerint iterato, cõfiteantur, vt possint priorem errorem corrigere. Et alia quæ incumbunt vobis, etiam ipsa subdidimus,[8] vt (si, qui in hanc tentationẽ inciderũt, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pœnitentiã facti sui, & desiderent cõmunionem, vtique subueniri eis debet.)[9] Siue viduæ, siue Clydomeni, qui se exhibere non possunt, siue hi qui in carceribus sunt, siue exclusi à sedibus suis, vtique habere debent qui eis ministrent. Sed & catechumeni adprehensi infirmitate, decepti esse non debebunt, vt eis subueniatur:[10] & quod maximũ est, corpora Martyrum aut cæterorũ si non sepeliantur, grande periculum imminet eis quibus incumbit hoc opus. Cuiuscũque ergo vestrum quacũque occasione effectum fuerit hoc opus, certi sumus eum bonũ seruum æstimari, vt qui in minimo fidelis fuit,
Luc.19. constituatur super decem ciuitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, vt omnes nos in his operibus inueniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vinculis, & præsbyteri & tota Ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui inuocant nomen Domini. Sed & nos petimus mutua vice, memores sitis nostri. Sciatis autẽ[11] Bassianũ peruenisse ad vos, & petimus nos, qui habetis zelum Dei, harum litterarũ exemplũ ad quoscũque poteritis, transmittere, per idoneas occasiones, vel vestras, faciatis, siue nũcium mittatis, vt stent fortes & immobiles in fide. Optamus vos charissimi bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam tertiam.

1. *Epistolam hãc Morelio soli acceptam debemus, neque enim apud Manut. aut in Ms. cod. reperitur, vnde fit vt mendas quibus scatet repurgare non licuerit. Fit autem huius Epistolæ disertis verbis mentio apud Cyprianum Epistola ad Clerum Romanũ quam habes infra xv. Cum (inquit) vestra scripta legissem quæ ad Clerum nostrum per Clementium hypodiaconum nuper feceratis, vt iis qui post lapsum infirmitate adprihensi essent & pœnitentes communicationem desiderarent: subueniretur. Quæ quum ad verbum penè hinc desumpta sint, titulum Morelij immutare non sum veritus potißimum cum ex vicinitate litterarum error potuerit contingere vt pro eo quod erat* Cleri Romani, *substitutum sit à quopiam:* Celerini. *Accedebat quod satis constet, non ab vno aliquo sed à pluribus, neque ad vnum Lucianum qui præsbyter non fuit sed ad plures præsbyteros conscriptam.*

2. Didicimus secessisse] *De secessu D. Cypriani vide vitam ipsius à Pontio & à nobis conscriptam, infra quoque plura ad Epistolam xv. vbi se de illo excusat apud Clerum Romanum, ac videtur ad hanc Epistolam respicere.*

3. Papam Cyprianum] *Papæ nomen priscis temporibus accommodatum fuisse aliis Episcopis quàm Romanis, satis constat, tum ex hac Epistola ac aliis infra Cleri Romani ac Confessorum ad Cyprianum, tum ex Epistolis D. Ambrosii, Hieronymi & Augustini. Romani verò Episcopi postea quasi proprium factum, iam inde ab ætate Iustiniani Imperatoris, manifestum fit* νεαρ διαΤ. ϱλα, περὶ Τῶν ἐκκλησίας. καν. *vbi ipsum nũcupat,* Τὸν ἁγιώΤαΤον Τῆς πρεϐυΤέρας ῥώμης πάπαν. *Sic illum etiam appellat Constantinus Cõstantis filius Imperator in diualibus Syn. sextæ, act. 1. Græcum autem nomẽ esse* πάππας *quod Patrem significet, nemo est qui ignoret. Latini Euphoniæ gratia videntur prætermisisse alterum* π. *fuit autem id etiam apud Ethnicos honoris nomen, si Arriano credimus, qui Bithynos eo vocabulo Iouem vocare solitos scribit: certè etiam testis est Herodotus à Schytis Iouem Pappeum nominari.*

4. à Clementio subdiacono] *Et si Morelius hic* Crementio] *legat, magis tamen placet hæc lectio, tum quod Epistola sequenti ita legatur non à Manut. duntaxat sed à Morelio, & in veteri excuso codice similiter. Epistola quoque xv. vbi huius epistolæ meminit Cyprianus, Clementium vocat Manutius.*

5. quod vtique rectè fecerit] *Locus hic ad illa verba vsque* Noluimus ergo fratres] *ita corruptus est, vt sine auxilio codicis manuscripti restitui nequeat, imo quid sibi velit ita obscurũ est, vt tacere malim, quàm cõiecturas meas in medium proferre. Hoc vnum dico. Videre mihi nõ probare Clerum Romanũ, secessum Cypriani; eo quod persona insignis esset cui animarum cura incumberet. Infra epistola xv. dicemus quid in sui excusationẽ adferat Cyprianus, quid etiam pro eodem Pontius scripserit.*

6. Et cum incumbat nobis qui videmur præpositi esse] *Videtur alludere ad prærogatiuam sedis Romanæ ad quam pertinet ecclesiarum omnium sollicitudo, de qua latius infra loca Scripturæ hic allegata, sunt Ezech. 34. Ioan. 10. & vltimo.*

7. corrigentes animos eorum] *Animos eorum, pro, animos suos.*

8. vt si qui in hanc tentationẽ inciderunt, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pœnit. facti sui & desiderent communionem] *Hæc ad verbum ferè expreßit Cyprianus vti initio diximus, epistola sæpe citata: Volunt autem, si infirmitas lapsos adprehenderit, communionem illis pace data non denegari. de quo latius ibi ac Epistola xxxi. quæ prorsus eiusdem est Argumenti.*

9. Siue viduæ ſint, ſiue clydomei] *Hic nouam periodum neceſſario conſtituimus. Nam ad curam pauperum iſtud non ad lapſos pertinet. Porro quum* κλυδόμενοι *ſiue* κλυδονιζόμενοι *fluctuantes ſignificet, quæ ſignificatio huic loco minus congruit, existimo legendum,* κλινόμενοι, *vt ſit eiuſdem ſignificationis cum voce* κλινικòι, *qua vtitur Cyprianus pro lecto afflixis, Epiſtola ad Magnum. Solent enim primi illi Chriſtiani nouas quaſdam eius farinæ voces à Græcis mutuari, quæ non reperiuntur apud Ethnicos. Et de ægrotis pauperibus hic ſermonem eſſe colligitur, ex verbis adiunctis :* qui ſe exhibere non poſſunt.]

10. & quod maximum eſt, corpora Martyrũ] *Locus inſignis de ſepultura defunctorum, quorum corpora ſi non ſepeliantur grande dicunt imminere periculum iis, quib. hoc opus incumbit. Certe opus meritorium eſſe ſepulturam, ſatis conſtat Tob. 12. vbi Angelus Tobiam ab eo opere commendat. Quãtam etiam ſepulturæ curam habuerint Patriarchæ; videre eſt Gen. 46. & 50. Commẽdat & mulierem Dominus ab effuſo vnguento in ſepulturã ſuã Matth. 26. Qui plura huc pertinẽtia deſiderat, legat Auguſt. lib. de cura pro mortuis. Cæremonias verò vel ab ipſis Eccleſiæ cunabulis in ſepultura mortuorum vſitatas, pulchrè deſcribit Dion. Areopag. ſub finem Hier. Eccle. ac Clemens Romanus conſtit. Apoſtol. lib. 6. c. 30. ac lib. 8. c. 47. 48. 49. ac 50. Quibus locis illas ipſas orationes reperire eſt, quibus etiam nunc Eccleſia vtitur.*

11. Baſſianum] *Huius fit etiam mentio Epiſtola quæ eſt infra xxij. Salutamus (inquit) cum ſuis Saturum Baſſianum & vniuerſum Clerum. Videtur itaque fuiſſe quiſpiam è Clero Romano.*

CYPRIANI AD CLErum Romanum de Dormitione Epiſcopi Vrbici.

EPISTOLA IIII.

ARG. *Epiſtola hæc familiaris eſt, quare argumento non indiget, potiſsimum quum ex titulo ipſo id ſatis colligi queat, deſideratur autẽ Epiſtola Cleri Romani ad quam reſpondet Cyprianus.*

CYPRIANVS[1] PRESBYteris & Diaconibus Romæ conſiſtentibus fratribus. S.

Lib. 3 Epi. 21. CVM[2] de exceſſu boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus eſſet fratres chariſſimi, & opinio dubia nutaret: accepi à vobis litteras ad me miſſas[3] per Clementium hypodiaconum, quibus pleniſſime de glorioſo eius exitu inſtruerer: & exultaui ſatis, quod pro integritate adminiſtrationis eius, conſummatio quoque honeſta proceſſerit. In quo vobis quoque plurimum gratulor, quod eius memoriam tam celebri & illuſtri teſtimonio proſequamini: vt per vos innoteſceret nobis, quod & vobis eſſet circa præpoſiti memoriam glorioſum, & nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. [4] Nam quãtum pernicioſa res eſt ad ſequẽtium lapſum ruina præpoſiti, intantum cõtra vtile eſt, & ſalutare, cum ſe Epiſcopus per firmamentũ fidei fratribus præbet imitandum.[5] Legi etiam alias litteras, in quibus nec qui ſcripſerint, nec ad quos ſcriptũ ſit, ſignificanter expreſſum eſt. Et quoniã me in iiſdẽ litteris & ſcriptura, & ſenſus, & chartæ ipſæ quoque mouerunt, ne quid ex vero vel ſubtractum ſit vel immutatum; eandem ad vos epiſtolam autenticam remiſi, vt recognoſcatis an ipſa ſit quam Clementio hypodiacono perferendam dediſtis: perquam etenim graue eſt, ſi[6] epiſtolæ clericæ veritas mendacio aliquo & fraude corrupta eſt. hoc igitur vt ſcire poſſimus, &[7] ſcriptura, & ſubſcriptio an veſtra ſit, recognoſcite; & nobis quid ſit in vero reſcribite. Opto vos fratres chariſſimi, ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam quartam.

1 PRæsbyteris & Diaconibus] *Sic Manutius ac vetuſti Cod. omnes tam excuſi quàm Manuſcripti, non hic dũtaxat ſed vbique in omnibus Epiſtolis, quæ ad Clerum aut Romanum aut Carthaginienſem conſcriptæ ſunt. In quibuſdam etiam hæc lectio retenta eſt ab Eraſmo. vti in Frobeniana, Alopecia ac Pariſienſi editionibus, Morelius vero Gryphius ac Grauius in edit. Colonienſi repoſuerunt :* Diaconis] *Nobis magis placet germana auctoris lectio, quare illam vbique retinuimus. Porro de auctoritate Cleri Romani & de presbyterorum ac Diaconorum præeminentia in clero, infra alicubi latius.*

2. Cum de exceſſu boni viri collegæ mei] *Quũ in ſeceſſu D. Cypriani ſcriptã veriſimile ſit, vel ex eo quod per Clementium Hypodiaconum (cuius mentio fit epiſtola præcedenti) allatæ fuerint ad quas reſpondet litteræ, de obitu Fabiani Romani Pontificis agere illũ non dubito. Martyrium ille paſſus eſt ſtatim ſub initia perſequutionis Decianæ cum Cyprianus in tempeſtate (vt alibi ipſe ait) proſcriptus, paulo poſt ſeceſsit, qua de re plura in vita auctoris ſupradiximus. Porro nõ eſt quod offendat quempiam, quod Papam Romanum Cyprianus ſuum collegam vocet, tum hîc, tum infra ſæpius, in epiſtolis ad Cornelium Lucium ac Stephanum Pontifices Romanos. Imprimis enim vtebantur veteres illi Epiſcopi eo dicendi genere quod eſſet magis comitatis, lenitatis, beneuolentiæ, quàm prophanæ Dominationis. Deinde ſi ex nominibus ratiocinãdum ſit de dignitate cuiuſpiam, eodem argumento dicendum erit negare Cyprianum Epiſcopos eſſe quos fratres tantum appellare ſolet, ad Epiſcopos ſcribens. Fratris enim nomen ad Chriſtianos omnes pertinere, manifeſtum eſt ex Euangeliis & Paulinis Epiſtolis. Collegæ denique dicuntur, non illi duntaxat qui eiuſdem poteſtatis ſunt vt duo Conſules, Duo Tribuni, ſed & qui eiuſdẽ ſunt collegij. Vnde et præſbyteri Epiſcoporũ Collegæ dicũtur à Concilio Carthaginiẽſi IIII. Can. xxv. atqui quanto ſint Epiſcopis inferiores præſ-*

presbyteri, infra demonſtrabimus. Poteſt ergo quis collega eſſe ſui ſuperioris, non ea tamen ratione qua ille ſuperior eſt. Hinc in concilio Africano, Aurelij Carthaginenſis Epiſcopi Collegæ dicuntur omnes Epiſcopi, conſacerdotes ac coepiſcopi, Ca. xxi. xxij. ac xxxi. Et tamen tanta fuit Carthaginenſis Epiſcopi præeminentia; vt nihil illo incõſulto cæteris Epiſcopis ac Primatibus Numidiæ ac Mauritaniæ agere licuerit, can. xx. eiuſdem concilij. Plura huc pertinentia videre eſt apud Remundum Rufum in Molineum pro Pontifice maximo, è quo hæc & alia complura habere nos ingenue fatemur. Opus eſt dignũ quod omniũ verſetur in manibus, Cæterum exceſſum pro morte accipit Cyprianus, imitatus Tertull. contra Valent. Sic etiam Clerus Romanus infra Epiſtola xxxi.

3. per Clementium Hypodiaconum] *Excuſi omnes excepto veteri illo quem non vidit Eraſmus, habebant* Clementem.] *ſuſpicor Remboldum pro Clementio id ſubſtituiſſe, quippe quod magis vulgo notum eſſet. Confirmatur hinc Manutii lectio de qua epiſtola præcedenti. Porro quod addit hic Manutius* Diaconi *ſuperfluum eſt neque id habent vlli alij codices.*

4. Nam quantum pernicioſa eſt ad ſequentiũ lapſum ruina præpoſiti] *Similis prorſus locus eſt epiſtola præcedenti. Quem autem hic præpoſitum, mox Epiſcopum dicit. Vox eſt à Tertulliano etiam vſitata libro ad Martyres, Cypriano autem familiaris. Vti videre eſt Epiſtola vij. xi. xij. xv. xxij. xxvij. Atqui præpoſiti nomen militaris officij fuiſſe ſub Imperat. adnotauit Rhenanus. Vnde & in libro, qui Notitia occidentis inſcribitur. Præpoſitos Theſaurorum legimus, præpoſitos Argentariorum; Baſtagarum. Rei priuatæ. Militum & Equitum. Chriſtiani vero veteres, Epiſcopis potiſsimum id applicuerunt. Sic & vetus interpres Hebr. vlt. Obedite præpoſitis veſtris &c.*

5. Legi etiam alias litteras] *Si quid diuinare liceat, exiſtimo eſſe Epiſtolam præcedentem cuius hic fit mentio, de qua nec qui ſcripſerint nec ad quos ſcripta ſit conſtet, vtpote quæ nullam inſcriptionem contineat vt reliquæ: omnes* [nec qui ſcripſerint] *Sic Manutius & Afflig. Dun. & Marchin.* qui ſcripſerit; *cæteri omnes excuſi.* quis ſcripſerit. 6 *Quemadmodum autem hic Epiſtolã Clericã, ita alibi ordinationem clericã dicit: phraſis eſt Cypriano frequentiſsima, de qua alibi latius.*

7. & ſcriptura & ſcriptione] *Sic Manutius ac Morelius cæteri tam Manuſcripti quàm excuſi:* & ſcripturam & ſcriptionem,] *non male.*

AD CLERVM DE CVRA pauperum & quiete plebis.

EPISTOLA V.

ARG. *Hortatur Clerum ſuum D. Cyprianus iam in ſeceſſu conſtitutus, vt vice ſua rite fungantur, neue quid aut conſtitutis in carcere aut cæteris pauperibus deſit. Deinde vt plebem in quiete contineant ne ſi glomeratim ad Martyres in carcere viſitãdos concurrãt, tandẽ id illis interdicatur.*

CYPRIANVS PRESBYteris & Diaconibus fratribus cariſſimis S.

SALVTO[1] vos incolumis per Dei gratiã fratres cariſſimi, lætus quod circa incolumitatem quoque veſtrã omnia integra eſſe cognouerim. [2] Et quoniam mihi intereſſe nunc non permittit loci conditio; peto vos pro fide, & religione veſtra, fungamini illic & veſtris partibus, & meis; vt nihil vel ad diſciplinã, vel ad diligentiam, deſit.[3] Quantum autem ad ſumptus ſuggerendos ſiue illis, qui glorioſa voce Deum confeſſi, in carcere ſunt conſtituti; ſiue iis qui pauperes, & indigentes laborant, & tamen in Domino perſeuerant; peto nihil deſit: cum ſumma omnis, quæ redacta eſt, illic ſit apud clericos diſtributa propter eiuſmodi caſus; vt haberent plures, vnde ad neceſsitates, & preſſuras ſingulorũ operati poſſint. Peto quoque ad procurandam quietem ſollertia & ſollicitudo veſtra non deſinat; & ſi fratres pro dilectione ſua cupidi ſunt ad conueniendum, & viſitandum confeſſores bonos, quos illuſtrauit iam glorioſis initiis diuina dignatio, tamen caute hoc, & non glomeratim, nec per multitudinem ſimul iunctam puto eſſe faciendum: ne ex hoc ipſo inuidia concitetur, & introeundi aditus denegetur: & dum inſatiabiles multum volumus, totum perdamus. Conſulite ergo & prouidete vt cum tamperamento hoc agi tutius poſſit: [4] ita vt presbyteri quoque qui illic apud confeſſores offerunt, ſinguli cum ſingulis diaconis per vices alternent: quia & mutatio perſonarum, & viciſsitudo conueniẽtium minuit inuidiam. Circa omnia enim mites & humiles, vt ſeruis Dei congruit, temporibus ſeruire, & quieti proſpicere, & plebi prouidere debemus. Opto vos fratres cariſſimi ac deſideratiſſimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam ſalutate. [5] Salutãt vos Victor diaconus, & qui mecum ſunt. Valete. *Lib. 5. epi. 2*

ADNOTATIONES in Epiſtolam V.

1. *Epiſtolam hanc Manutio & Morelio acceptam debemus & reperitur in Ms. Harriſij codice. Fit ad verbum fere eius mentio Epiſtola proxima, Ego vero nõ dubito eſſe vnam ex xiii. illis quarum infra mentionem facit Epiſtola xv. atque hanc cum ſequenti & 3. quæ deſideratur, eſſe illas in quibus Clero conſilium dediſſe ſe aſtruit.*

2. Et quoniam mihi intereſſe nunc non permittit loci conditio] *Vel ex hoc loco manifeſtum eſt quod diximus, in ſeceſſu ſcriptam.*

3. Quantũ autem ad ſumptus ſuggerendos] *Penes Epiſcopos ſuprema erat cura pauperum, illis enim*

bona Eccleſiæ & pauperum concredita, non obſcure colligitur ex Actibus Apoſtolorum. Vbi legimus, ad pedes Apoſtolorum poſita agrorum precia. Clemens etiam conſtitutionum Apoſtolicarum li. 2. cap. 29. Illorum quæ occaſione pauperum offeruntur diſpenſationem, Epiſcopis à Deo commiſſam dicit. ca. 39. Oeconomum illum vocat ac diſpenſatorem rerum Eccleſiaſticarum, quod denuo repetit li. 3. cap. 3. Curam etiam Orphanorum Epiſcopi eſſe docet lib. 4. cap. 2. ac 3. Quanquam tamen diſtributio bonorum fieret per Presbyteros & Diaconos vti conſtat ex Canone Apoſtolorum 41. Volumus inquiunt Epiſcopum rerum Eccleſiaſticarum poteſtatem habere. Nempe ſi pretioſæ hominum animæ, ſunt eius fidei cõmiſſæ, multo magis decẽs eſt de pecuniis mandare, vt omnia ſecundum eius poteſtatem diſtribuantur indigentibus per presbyteros ac Diacones &c. Eadem præcipit 20. Antiochenæ Synodi Canon. ac Cyrillus in Epiſtola ad Domn. quæ verba huc eo adduximus, quod exiſtimem poſſe ex illis intelligi quod hic dicit Cyprianus, legit autem [poſsint] *Harriſij codex pro eo quod alij* [poſſent.]

4. ita vt presbyteri quoque qui illic apud cõfeſſores offerunt] *Locus hic requirere videbatur tractatum de officio Offerendi presbyteris proprio; verum ne prolixitate Epiſtolam excedant Scholia, ad aliam opportunitatem illum differimus. Hoc vnum hic animaduerte, ſingulos presbyteros cum ſingulis Diaconis offerre aliquãdo ſolitos.*

5. Salutat vos Victor diaconus & qui mecum ſunt] *Qui cum illo ſeceſſerint non perinde conſtat, Victorẽ vero hunc Diaconum Cypriani, illum ipſum eſſe exiſtimo, quem poſtea cum Cypriano paſſum conſtat ex Martyrologis, vna cum Creſcentiano Roſula ac Generali.*

AD CLERVM DE CVra pauperum ac confeſſorum.

EPISTOLA VI.

ARG. *Eiuſdem pene argumenti eſt cum præcedenti, præterquam quod Confeſſores quoque ſui officij vult admoneri à Clero, vt humilitati dent operam, ac Presbyteris ac Diaconis morem gerant; obiter etiam ſeceſſus ſui cauſam reddit. Eſt autem etiam hæc è numero Epiſtolarum xiij. de quibus infra Epiſtola xv.*

CYPRIANVS PRESBYteris ac Diaconibus fratribus S.

Lib. 3. epiſt. 10. OPTAVERAM[1] quidem fratres chariſſimi, vt vniuerſum clerũ noſtrum integrum & incolumẽ meis literis ſalutarem: ſed quoniam infeſta tempeſtas, quæ plebẽ noſtram ex maxima parte proſtrauit,[2] hunc quoque addidit noſtris doloribus cumulum, vt etiam cleri portionem ſua ſtrage perſtringeret; oramus Dominum, vt vos ſaltem,[3] quos & in fide, & in virtute ſtare cognouimus, tutos quoque in poſterum per diuinam miſericordiam ſaluemus.[4] Et quãquã cauſa cõpelleret, vt ipſe ad vos properare & venire deberem; primo cupiditate & deſiderio veſtri, quæ res in votis meis ſumma eſt, tũ deinde vt ea quæ circa Eccleſiæ gubernacula vtilitas cõmunis expoſcit, tractare ſimul & plurimorũ cõſilio examinata limare poſſemus: tamen potius viſum eſt adhuc interim latebram & quietẽ tenere, reſpectu vtilitatum aliarum, quæ ad pacem omnium noſtrum pertinent & ſalutem, quarum vobis[5] à Tertullo fratre noſtro cariſſimo ratio reddetur; qui pro cætera ſua cura, quam impensé diuinis operibus impertit, etiam huius conſilij auctor fuit, vt cautus & moderatus exiſterem,[6] nec me in conſpectum publicum, & maxime eius loci, vbi totiens flagitatus & quæſitus fuiſſem, temere committerem. Fretus ergo & dilectione & religione veſtra, quam ſatis noui, his litteris & hortor & mando; vt vos quorum minime illic inuidioſa & non adeo periculoſa præſentia eſt, vice mea fungamini circa gerẽda ea, quæ adminiſtratio religioſa depoſcit. Habeatur interim quãtum poteſt & quo modo poteſt pauperũ cura,[7] ſed qui tamen inconcuſſa fide ſtantes gregẽ Chriſti non reliquerunt; vt his ad tolerandam penuriam ſumptus per veſtram diligentiam ſuggeratur, ne quod circa[*]fidem tempeſtas non fecit, circa laborantes neceſsitas faciat. *fide…
Confeſſoribus etiam glorioſis impertiatur cura propenſior. Et quanquam ſciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione ſuſceptos, tamen ſi qui ſunt, qui uel veſtitu, vel ſumptu indigeãt,[8] ſicut etiam pridem vobis ſcripſeram, cum adhuc eſſent in carcere conſtituti, ſubminiſtrentur eis quæcunque ſunt neceſſaria;[9] modo vt ſciant ex vobis & inſtruantur & diſcant, quia ſecundum ſcripturarum magiſterium Eccleſiaſtica diſciplina depoſcat; humiles & modeſtos & quietos eſſe debere, vt honorem ſui nominis ſeruent, ut qui glorioſi voce fuerint, ſint & moribus glorioſi: faciant ſe dignos, vt in omnibus Dominum promerentes, ad cœleſtem coronam laudis ſuæ conſummatione perueniant: plus enim ſupereſt, quam quod tranſactum videtur,[10] cum ſcriptũ ſit: Eccl…
Ante mortem ne laudes hominem quenquam. Et iterum: Eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Et Dominus quoque dicat: Qui tolerauerit vſque ad finem, hic ſaluabitur. Imitentur Dominum, qui ſub ipſo tempore paſsionis non ſuper- Apo… Mat…

superbior, sed humilior fuit. Tunc enim Apostolorum suorum pedes lauit dicens: Ioan.13. Si ego laui pedes vestros magister & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt sicut ego feci, & vos faciatis aliis.[11] Item Pauli Apostoli documenta sectentur; qui post carcerem sæpe repetitum, post flagella, post bestias, circa omnia mitis & humilis perseuerauit, nec post tertium cœlum & paradisum quidquam sibi insolenter assum- 2.Thess.3. psit, dicens: Neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus. Hæc singula oro vos Luc.14. insinuate fratribus nostris. Et quia is exaltabitur, qui se humiliauerit; nunc est vt magis insidiantem aduersarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso quod victus est, superantem superare conatur. Dominus faciat,[12] vt & ego iterum illos mature videre [13] & salutari exhortatione componere mẽtes eorum ad seruandam gloriam suam possim. Doleo enim quando audio quosdam improbe & insolenter discurrere ad ineptias, vel ad discordias vacare; Christi membra & iam Christum confessa, per concubitus illicitos inquinare;[14] nec à diaconis aut presbyteris regi posse, sed id agere, vt per paucorum prauos, & malos mores, multorum & bonorum confessorum gloria honesta maculetur: quos vereri debent, ne ipsorum testimonio & iudicio condemnati, ab eorum societate priuentur. Is enim demum confessor illustris & verus est, de quo postmodum non erubescit Ecclesia, sed gloriatur. Ad id vero quod scripserũt mihi compresbyteri nostri[15] Donatus & Fortunatus, Nouatus & Gordius, solus rescribere nihil potui; quando à primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro, & sine consensu plebis meæ, priuata sententia gerere. sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tũc de iis quæ vel gesta sunt, vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in cõmune tractabimus.[16] Opto vos fratres charissimi ac desideratissimi semper bene valere, & mei meminisse: fraternitatẽ quę vobiscũ est, multũ à me saluta te: & vt nostri meminerit admonete. Valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam VI.

1. Optaueram quidem fratres carissimi, vt vniuersum Clerum] *κληρὸς Græce sors Latine dicitur (inquit, D. Hieronym. ad Nepotianum) propterea ergo vocantur Clerici vel quia de sorte domini sunt, vel quia ipse Dominus sors id est pars Clericorum est.*

2. hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum] *Sic Manutius Ms. cod. duo. ac vetus excussus. Cæteri cum Morelio* hinc] *male.*

3. quos & in fide & in virtute] *Ita Manut. omittẽs vocem* constantia, *quam Morelius & alij hic adijciunt hoc pacto;* quos in constantia, & fidei virtute] *Certe Afflig. & alij duo cod. illam etiam prætermittunt.*

4. Et quanquam causa compelleret.] *Hic obiter secessus sui causam indicat, pacem nempe ac salutem omnium subditorum quod expreßius dicit Epistola xxxv. ne præsentia (inquit) nostri inuidiam & violentiam gentilium prouocet, & simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Porro rectius legunt hoc loco:* limare. *Manut. ac Morelius, quam cæteri Ms. & excusi* delimare, *præsertim quum infra epistola xxviij. voce priori vtatur Cyprianus, & alibi frequenter.* Illud vero omnium nostrûm] *è codice Afflig. substituimus, pro eo quod omnes excusi habebant:* nostrorum.

5. à Tertullo fratre nostro carissimo] *Tertulli huius fit mentio etiam infra Epistola xxvij. è qua satis constat, fuisse illum è præcipuis Carthaginensium presbyteris vnum, quippe qui omnium eorum quæ Carthagini fiebant certiorem reddere soleret D. Cyprianum. fuisse autem postea ad Episcopatum promotum, satis constat ex Epistola ad Pomponium, quam scripsit Cyprianus, Victor, Sedulius, ac Tertullus, cum presbyteris qui præsentes aderant.*

6. nec me in conspectum publicum & maxime eius loci] *Prius habebatur duntaxat:* nec me iis locis. *addita sunt cætera à Manutio ac Morelio è Ms. codicibus. Porro de flagitatione ista, infra Epistola xv.*

7. sed qui tamen inconcussa fide stantes] *Simile illud Epistolæ præcedentis, ijs qui pauperes & indigentes laborant, & tamen in Domino perseuerant. Vult autem eos præferri pauperes, si opum non sit tanta largitas vt omnibus subueniatur, qui in fide constantes perseuerant. Ita D. Hieronymus qu. q. 1. ad Hebidiam: & hæc dicimus non quod in pauperes Iudæos siue gentiles & omnino cuiuslibet gẽtis pauperes prohibeamus faciendam eleemosinam; sed quod Christianos & credentes pauperes incredulis præferamus, & inter ipsos Christianos sit multa diuersitas, vtrum peccator, an sanctus sit. Vnde & Apostolus paßim in omnes misericordiam probans, infert (Gal. 6.) maxime in domesticos fidei, domesticus fidei est qui eadem tibi religione coniungitur, quem à consortio fraternitatis peccata non separant, &c.*

8. sicut etiam pridem vobis scripseram] *Notat epistolam præcedentem, vbi iisdem pene verbis: siue qui (inquit) gloriosa voce Dominum confeßi in carcere sunt constituti, &c.*

9. modo vt sciant ex vobis & instruantur, & discant quia] *Sic hunc locum antea vix intellectum restituimus, partim ex Manutio, partim ex Afflig. codice. antea enim ita legebatur.* vt sciant ex nobis & instruantur & discant quid.

10. cum scriptum sit: Ante mortem ne laudes] *Ecclesiastici libri testimonio vtitur tanquam Scriptura*

Canonica, non hic modo sed & infra Epistola lxvi. & ca. primo lib. 2. Testimoniorum contra Iud. vbi latius de huius libri auctoritate Canonica, ad quos libros etiam de Apocalypsis auctoritate tractatum differimus, è qua hic quoque testimonium adfert.

11. Item Pauli Apostoli documenta sectentur] *Ita locum hunc restituendum censemus ex Manutij lectione qui habet:* sectemur, *& priori lectione quæ erat* testentur; *ni forte malit quis illud Manut. retinere ac prius paulo legere:* imitemur, *vti habet cod. Afflig.*

12. vt & ego iterum illos mature videre] *sic Manut. nec dissimiliter Morelius, præterquam quod omittit vocem* iterum] *Consentit & Afflig. cod. præterquam quod pro,* mature *legit* martyres, *minus recte.*

13. & salutari exhortatione componere mentes] *Nos hanc lectionem vulgatam cum Morelio retinuimus. Manut. habet* & salutare & exhortatione, *&c. Afflig.* & salutare, exercitare, & componere. *Paulo post Manutij lectio magis placet:* & iam, *quam vulgata:* etiam. *Similia habes Epistola sequ. ad Rogatianum.*

14. nec à Diaconis aut presbyteris regi posse] *hinc non obscure colligitur viguisse adhuc Carthagini ætate auctoris prerogatiuam illam Presbyterorum & Diaconorum primitiuæ Ecclesiæ, qua communi totius Presbyterij, id est, Presbyterorum & Diaconorum collegij consilio, administrabantur omnia ab Episcopis. Huc pertinet illud D. Ignatij ad Trallianos: Necessarium est vos nihil præter Episcopum facere, neque aliquid agere. Sed & Presbyteris subditi estote, vt Apostolis Iesu Christi spei nostræ, in qua perseuerantes in ipso inueniamur. Oportet autem & Diaconis qui sunt in ministerium Iesu Christi omni modo placere, non enim cibi & potus sunt ministri, sed ministri Ecclesiæ Dei. Item illud eiusdem ad Magnesianos: Vnanimes in Deo omnia facere festinetis, assidente Episcopo in loco Dei, & Presbyteris in loco consistorij Apostolorum, & Diaconis dulcissimis mihi, quibus creditum est ministerium Iesu Christi. Quæ sumpsisse videtur ex Apostolicis consti. quæ hodie extant Clementis Romani vbi libr. 1. cap. 32. ad verbum fere eadem reperire est; nam & Presbyteros consiliarios Episcoporum nuncupat & senatum ac consessum Ecclesiæ. Hodie vero in sola Romana Ecclesia hæc dignitas penes presbyteros & Diaconos remansit.*

15. Donatus, & Fortunatus, Nouatus, & Gordius] *Manut. & Morelius Fortunati nomen hic adiecêre, quod desideratur & in excusis aliis, & in Afflig. codi. qui* Gurdius *legit, ceteri* Curdius. *Sic paulopost pro eo quod est:* sine consensu plebis, mea priuata sententia] *quod habet Morelius, ac nobis maxime placet, vulgo legitur* priuatim. *Manut.* plebis meæ *legit.*

16. Opto vos carissimi] *Hoc à Manutio ac Morelio adiectũ est, in cæteris excusis & Afflig. cod. desideratur.*

AD ROGATIANVM ET cæteros confessores de obseruanda disciplina.

EPISTOLA VII.

ARG. *Rogatianum & cæteros confessores exhortatur ad Disciplinam obseruandam, ne qui Christum voce confessi fuerant operibus abnegare viderentur: obiter increpans quosdam eorum, qui extorres facti ob fidem, in patriam tamen iniussi reuerti non verebantur, atque hoc est quod Cyprianus infra dicit Epistola xv. Extorribus quando oportuit obiurgationem non defuisse: nam in secessu scriptam hanc epistolam patet.*

CYPRIANVS[1] ROGAtiano presbytero & cæteris confessoribus fratribus salutem.

ET[2] iampridem vobis fratres charissimi ac fortissimi literas miseram, quibus fidei & virtuti vestræ verbis exultantibus congratularer; & nunc non aliud in primis vox nostra complectitur, quàm vt læto animo frequenter ac semper gloriam vestri nominis prædicemus. quid enim vel maius in votis meis potest esse, vel melius, quam cum video confessionis vestræ honore illuminatum gregem Christi? nam cum gaudere in hoc omnes fratres oportet, tum in gaudio communi maior est episcopi portio. Ecclesiæ enim gloria, præpositi gloria est. Quantum dolemus ex illis, quos tempestas inimica prostrauit; tantum lætamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoris nostri veram circa vos & simplicem caritatem, vt qui aduersarium prima hac cõgressione vicistis, gloriam vestram forti & perseueranti virtute teneatis. Adhuc in sæculo sumus, adhuc in acie constituti, de vita nostra quotidie dimicamus; danda opera est, vt post hæc initia ad incrementa quoque veniatur, & consummetur in vobis, quod iam rudimentis felicibus esse cœpistis. Parum est adipisci aliquid potuisse, plus est [4]quod adeptus es posse seruare. sicut & fides ipsa & natiuitas salutaris non accepta, sed custodita viuificat. Nec statim consecutio, sed consummatio hominem Deo seruat. [5]Dominus hoc magisterio suo docuit dicens: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Puta hoc illum & confessori suo dicere: Ecce confessor factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Salomon deniq;, & Saul, & cæteri multi quamdiu in viis Domini ambulauerunt, datam sibi gratiam tenere potuerunt: recedente ab iis disciplina dominica, recessit & gratia. Perseuerandum nobis est in arcto & in angusto itinere laudis & gloriæ: & cum

Lib. 3. Epist. 5.

Ioan. 5.

quies

quies & humilitas, & bonorum morum
Isaie vlt. tranquillitas Christianis omnibus con-
gruat, secundum Domini vocem, [6] qui ne-
minem alium respicit, nisi humilem &
quietum, & tremẽtem sermones suos; [7] tum
magis hoc obseruare & implere confesso-
res oportet, qui exẽplum facti estis cæteris
fratribus, ad quorum mores omnium vita
& actus debeat prouocari. Nam sicut Iudęi
à deo alienati sunt propter quos nomen
Dei blasphematur in gentibus: ita contra
Deo chari sunt, per quorũ disciplinam no-
men Domini laudabili testimonio prædi-
Mat. 5. catur; sicut scriptum est Domino præmo-
nente & dicente: Luceat lumen vestrum
coram hominibus, vt videant opera vestra
bona, & clarificent patrem vestrum qui in
Philip. 2. cœlis est. Et Paulus Apostolus dicit: [8] Lu-
1. Pet. 2. cete sicut luminaria in mundo. Et Petrus
similiter hortatur: Sicut hospites, inquit,
& peregrini abstinete vos à carnalibus de-
sideriis, quæ militant aduersus animam,
conuersationem habentes inter gentiles
bonam, vt dum detrectent de vobis, qua-
si de malignis, bona opera vestra aspicien-
tes magnificent Dominum. Quod qui-
dem maxima pars vestrûm cum meo gau-
dio curat & confessionis ipsius honore me-
lior facta, tranquillis & bonis moribus glo-
riam suam custodit & seruat; [9] sed quos-
dam audio inficere numerum vestrum, &
laudem præcipui nominis praua sua con-
uersatione destruere: quos etiam vos ipsi,
vtpote amatores, & conseruatores laudis
vestræ, obiurgare & comprimere & e-
mendare debetis. Cum quanto enim no-
minis vestri pudore delinquitur, quando
alius aliquis temulentus & lasciuiens de-
moratur: [10] alius in eam patriam, vnde ex-
torris factus est regreditur, vt deprehensus
non iam quasi Christianus, sed quasi no-
cens pereat? [11] Inflari aliquos, & tumere au-
Rom. 11. dio; cum scriptum sit: Noli altum sapere,
sed time. Si enim Deus naturalibus ramis
non pepercit, ne forte nec tibi parcat.
Esa. 53. [12] Dominus noster sicut ouis ad victimam
ductus est, & sicut agnus coram tonden-
Esa. 50. te sine voce, sic non aperuit os suum. Non
sum inquit, contumax, neque contradico.
Dorsum meum posui ad flagella & maxil-
las meas ad palmas. Faciem autem meam
non auerti à fœditate sputorum. Et quis-
quam per ipsum nunc, atque in ipso vi-
uens, extollere se audet & superbire, imme-
mor & factorum quæ ille gessit, & manda-
torum quæ nobis vel per se, vel per Aposto-
los suos tradidit? Quod si non est maior Ioan. 13. 15
domino suo seruus; qui Dominum sequun-
tur humiles & quieti, & taciturni vestigia
eius imitentur. Quanto quisque inferior
fuerit, sublimior fiat dicente Domino: Qui
minimus fuerit in vobis, hic erit magnus.
Quid deinde illud? quam vobis execran-
dum debet videri, quod cum summo ani-
mi nostri gemitu & dolore cognouimus?
Non deesse, qui Dei templa, & post cõfes-
sionem sanctificata; [13] & illustrata prius mẽ-
bra turpi & infami concubitu suo macu-
lent, cubilia cum feminis promiscua iun-
gentes; quando & si stuprum conscientiæ
eorum desit, hoc ipsum grande crimen est,
quod illorum scandalo in aliorum ruinas
exempla nascantur. Contentiones quoque
& æmulationes inter vos nullas esse opor-
tet, cum pacem suam nobis dimiserit Do-
minus, & scriptum sit: Diliges proximum
tuum tanquam te. [14] Si autem mordetis & Gal. 5.
incusatis inuicem, videte ne consumami- 1. Cor. 6.
ni ab inuicem. Conuiciis etiam & ma-
ledictis quæso vos abstinete: quia neque ma
ledici regnum Dei consequuntur; & lin-
gua, quæ Christum confessa est, incolumis
& pura cum suo honore seruanda est. Nam
qui pacifica, & bona, & iusta secũdum præ-
ceptum Christi loquitur, Christum quoti-
die confitetur. [15] Sæculo renunciaueramus
cum baptizati sumus; sed nunc verè renun-
ciauimus sæculo, quando tentati, & proba-
ti à Deo, nostra omnia relinquentes, Do-
minum secuti sumus & fide ac timore eius
stamus & viuimus. Corroboremus nos ex-
hortationibus mutuis & magis ac magis
proficiamus in Domino; vt cũ pro sua mi-
sericordia pacem fecerit, quam se facturum
repromittit, noui & pæne mutati ad Ecclesiã
reuertamur, & excipiant nos siue fratres no-
stri, siue gentiles, circa omnia correctos, at-
que in melius reformatos; & qui admirati
fuerant prius in virtutibus gloriam, nũc ad-
mirentur in moribus disciplinam. Opto vos
fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN epistolam VII.

ROGATIANO PRESBYTERO] frequens Rogatiani senioris huius apud Cyprianum fit mentio, satis autem patet ex Epistolis xxvij. & xl. fuisse illum præfectũ reliquo Clero, ac veluti vicarium absentis Cypriani, quippe apud quem quantitatem propriam reliquerit (vt ver-

bis eius vtar) in pauperes & peregrinos erogandam, & cuius diligentiam in adminiſtratione eccleſiaſtica mirum in modum commendet. Porro Martyrij eius pro nomine Chriſti, eo tempore quo ſub finem vitæ Cyprianus in exilium miſſus eſt, fit mentio infra Epiſtola lxxxi. ad Rogatianum iuniorem. Celebratur hoc Rogatiani & Feliciſsimi Martyrium in ecclaſia, ad 7. Calendas Nouembris; vti ex Bedæ martyrologio patet, qui ipſa eius Epiſtolæ verba allegat.

2. Et iampridem vobis &c. literas miſeram] Quæ ſint hæ literæ non ſatis conſtat. Ego quidem prima facie (quod aiunt) exiſtimabam eſſe illas ad Martyres & confeſſores quæ hanc ſecundo loco ſubſequuntur, præſertim cum congratulatio quam exultantibus verbis ſe in illis feciſſe hic dicit, videretur verbis illis comprehendi: Exulto Lætus & gratulor fortiſsimi ac beatiſsimi fratres, cognita fide & virtute veſtra. Verum obſtāt verba illa quæ mox ibi ſubiungit: glorioſa & nuper quidem cum confeſsione perſtante ſuſcepta pœna eſt, quæ confeſſores Chriſti fecit extorres; vnde patet illas poſtea conſcriptas. Perſuaſum itaque habeo deſiderari illas quarum hic mentionem facit, eſſe vero eas quarum epiſtola dicta xv. meminit, in quibus confeſſoribus adhortatio non defuit.

3. Congratularer] Miror cur vulgatam lectionem congratularer non ſequuti ſunt Manut. ac Morelius, cum reperiatur etiā in Ms. & excuſis veteribus, pro eo autem quod eſt non aliud] Camb. codex legit: quid aliud, haud male.

4. quod adeptus es poſſe ſeruare] Ita rectè Manut. Morelius & ante illos Coſterius, & Cambr. ac Afflig. Ms. codices. pro eo quod erat: adeptum eſt.

5. Dominus hoc magiſterio ſuo] Deſiderabatur in Eraſmicis editionibus omnibus particula: ſuo: idque ex errato codicis Rembolt quantum ſuſpicor. Nam uetus excuſus & Ms. codices id habent, & ſecundum illorum fidem adiecta eſt à Grauio, Morelio & Manutio.

6. qui neminem aliū reſpicit, niſi humilem & quietum] Alludit ad locum Iſa. vlt. ſecutus 70. qui habet τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσυχίον id eſt humilem & quietū ſiue taciturnum vt ipſe infra interpretatur, pro eo quod editio noſtra ex Hebræo: Pauperculum & contritum corde, eiſdem verbis citat eandem ſcripturam infra epiſtola 18.

7. tum magis] Codex Affliginienſis ſic legit, optimè, pro eo quod erat: tamen. Morelius vero & Cambr. tunc.

8. Lucete ſicut luminaria] Locus eſt Philip. 2. vox græca φαίνεσθε ambigua eſt ad imperandi modum, quo hic Cyprianus vtitur & Ambroſ. in comment. & ad indicandi, quo vulgatus interpres.

9. ſed quoſdam audio] Similia habes Epiſtola tum præcedenti tum ſequenti, ita vt vel hinc appareat eodem fere tempore conſcriptas. Meminit etiam infra eorundem vitiorum lib. de vnitate Eccleſiæ.

10. alius in eam patriā vnde extorris factus eſt regreditur &c. Vides expreſsis verbis in extorres obiurgationem tendere, alludit autem ad illud. 1. Petri 2. Quæ eſt enim gloria ſi peccantes & colaphiZati ſuffertis, vtpote ſignificans, illos qui iniuſsi ab exilio reuerſi eſſent, iam occidi, non vt Chriſtianos, ſed vt nocentes.

11. Inflari aliquos audio & tumere] Ni ita legerent veteres excuſi & Ms. Afflig. codices. minus placeret hæc Manut. & Morelij lectio, quam vulgata: & non timere: certe hanc retinet Cambr. codex.

12. Dominus noſter ſicut ouis ad victimam ductus eſt] hæc partim ex c. 53. partim ex 50. Eſaiæ deſcripta ſunt iuxta editionem 70.

13. & illuſtrata prius membra] Hoc Coſterio & Afflig. cod. fateor me acceptum debere, pro quo Manut. & Morel. plus, non rectè, forte errore ſcripturæ qui facile contingere poteſt in tanta literarum affinitate. Similis eſt locus Epiſtola præcedenti. Chriſti membra etiā Chriſtum cōfeſſa per cōcubitus illicitos inquinari. Porro illuſtrata mēbra dicere exiſtimo baptiZata, ſolet enim Dion. Areop. & alij veteres, baptiſmū nuncupare illuſtrationis ſacramētū.

14. Si autem mordetis & incuſatis inuicē] Diuerſam hanc lectionem à textu græco qui hodie exſtat reperire eſt etiam in Commentario qui Ambroſio inſcribitur qui pro eo quod græce eſt κατεσθίετε id eſt comeditis, legit increpatis, Cyprianus vero hoc loco incuſatis] Nec minus illud ab exemplaribus Græcis diſcordat, neque maledici regnum dei conſequuntur] pro eo quod Græce eſt κληρονομήσουσι.

15. Sæculo renunciaueramus cum baptizati ſumus] Placet hæc Manut. & Morelij lectio quum conſentiant Afflig. Dun. & March. Ms. & excuſi veteres duo, cæteri: renunciauimus. Sic paulopoſt quoque recte Manut. renunciauimus, pro eo quod alij habent renūciamus. Porro ex his locis confutari poſsit error eorum, qui renunciationem ſiue abrenunciationem qua in baptiſmo Diabolo renunciamus, nouitiam dicere non verentur; quum hic diſertis verbis illius fiat mentio & rurſum Epiſtola 54. & lib. de habitu Virg. Huc pertinet illud etiam Tertulliani de Corona militis: Aquam adituri, ibidem, ſed & aliquāto prius in eccleſia, ſub antiſtitis manu conteſtamur, nos renunciare diabolo & pompæ & Angelis eius, & illud lib. de ſpect. vbi contra pompam diaboli eierare nos dicit. Eodem illud Dionyſ. Areopagitæ vtroque vetuſtioris & græci: Deindè (inquit Eccleſ. Hier. c. 1.) occidentem verſus conuerſum manus illuc obiectas habentem atque protendentem, inſufflare illum ter in Sathanā iubet, inſuper & τὰ τῆς ἀποταγῆς (id eſt quæ ſunt abrenunciationis) profiteri, eique ter abrenunciationis ſolemnibus verbis propoſitis, cum toties illud conceptis verbis pronunciauit, ad orientem transfert &c. Quum etiam in paruulorum baptiſmo obſeruatam, eiuſdem libri cap. vlt. docet. Ipſam etiam abrenūciationis formulam etiamnum vſitatem, reperire eſt in conſtitutionibus Apoſtolicis Clementis li. 7. c. 4. Hanc nempe. Abrenuntio Sathanæ & operibus eius, pompis, cultui, Angelis, & Machinationibus eius. Neque vero eſt quod obiiciat quis vocis: abrenuncio, barbariem. Et ſi enim nō diffitear apud Ethnicos ſcriptores claſsicos Abrenunciationis mentionem nuſquam fieri, certe eo nomine vtitur Ambroſius in 2. ca. ad Colloſ. & de Sacram. cap. 2. Renunciationis autem nomen (quo vtuntur Tertull. D. D. Cyprianus. Hieronim. Ambr. alibi, & Auguſtinus) Quintiliano lib. 10. in eadem ſignificatione vſitatum eſt qua vox ἀποτάσσεσθαι Baſilio lib. de ſpūſ. Cyrillo in Cathecheſibus, & dictis. Dionyſio & Clemēti Romano, nempe pro extremū Valedicere. Mutuati autem mihi videntur hanc locutionis formulam tum Græci tum Latini Patres, non ex formulis Iureconſultorum, vt exiſtimant quidam, ſed potius ex illo Lucæ decimoquarto, c. ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, quod tranſtulit vetus interpres: omnis ex vobis qui non renunciat omnibus quæ poſsidet.

AD CLERVM ET PLEbem de deprecando Deo pro peccatis.

EPISTOLA VIII.

ARG. *Eiusdem pene est argumenti cum duabus præcedentibus, præterquam quòd hîc ad preces exhortetur assiduas.*

[1] CYPRIANVS PRESBYteris & Diaconibus fratribus salutem.

Epist. 4. Lib. 4. Q[2]Vanquam sciã fratres charissimi, pro timore, quẽ singuli debemus Deo, vos quoq; illic assiduis orationibus & enixis precibus instanter incũbere, [3]admoneo tamẽ etiam ipse religiosam sollicitudinem vestram, vt ad placandũ atque exorandum Dominum non voce sola, sed & ieiuniis, & lachrymis, & omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendũ est enim & confitẽdum, pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrũ maxima ex parte populata est, & adhuc vsque populatur secũdum peccata nostra venisse, dum viam Domini non tenemus, nec data nobis ad salutem cœlestia mãdata seruamus. Fecit Dominus noster voluntatem patris, & nos non facimus Domini voluntatem; patrimonio & lucro studentes, superbiam sectantes, æmulationi & dissentioni vacantes, simplicitatis & fidei negligentes, sæculo verbis solis & non factis, renunciantes, vnusquisque sibi placentes, & omnibus displicentes. *Luc. 12.* Vapulamus itaque vt meremur, cum scriptum sit: Seruus autem ille qui cognoscit voluntatem Domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis. Quas autem plagas, quæ verbera non meremur; quando nec confessores qui exẽplo cęteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinã? Itaque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ tumida & [4]inuerecunda iactatio; [5]tormẽta venerunt, & tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis, tormenta quæ ad coronam non facilè dimittant, sed tandiu torqueant, quandiu deiiciant; nisi si aliquis diuina dignatione subtractus inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriam non termino supplicij, sed velocitate moriendi. Hæc patimur delicto & merito nostro, sicut præmonuit diuina censura, dicens: *Psal. 88.* Si dereliquerint legẽ meam & in iudiciis meis non ambulauerint, si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Virgas igitur & flagella sentimus, qui Deo nec bonis factis placemus, [6] nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde & de tota mente misericordiam Dei, quia & ipse addidit dicens: Misericordiã autem meam non dispergam ab eis. *Ioan. 16.* [7] Petamus & accipiemus: & si in accipiendo mora & tarditas fuerit, quoniam grauiter offendimus, pulsemus; quia & pulsanti aperitur, si modo pulsent ostium preces, & gemitus, & lachrymæ nostræ, quibus insistere & immorari oportet, & si sit vnanimis oratio. Nam quod magis suasit & compulit, vt has ad vos litteras scriberem, scire debetis ([8] sicut Dominus ostendere & reuelare dignatus est) dictum esse in visione: Petite & impetrabitis. Tunc deinde præceptum plebi assistenti, vt pro quibusdam personis designatis sibi peterent. In petendo autem fuisse dissonas voces, & dispares voluntates: & vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat: Petite & impetrabitis, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio vna & simplex & iuncta concordia; cum scriptum sit: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. *Psal. 67.* Et in actis Apostolorũ legamus: *Act. 4.* Turba autem eorum qui crediderant, anima, ac mente vna agebant: & Dominus sua voce mandauerit, dicens: Hoc est mandatum meum, vt diligatis inuicem. *Ioan. 15.* Et iterum: Dico autem vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cœlis est. *Mat. 18.* Quod si duo vnanimes tantum possunt; quid si vnanimitas apud omnes esset? Quid si secundum pacem quam nobis Dominus dedit vniuersis fratribus conueniret? Iampridem de diuina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus. Immo verò nec venissent fratribus hæc mala, si in vnum fraternitas fuisset animata. Nam & illud ostensum est, quod sederet pater familias sedente sibi ad dexteram iuuene, qui iuuenis anxius & cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mæsto vultu sedebat. Alius verò in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, vt circumstantem po-

pulum caperet, minabatur: & cum minaretur, quid hoc eſſet, ille qui vidit, dictum eſt ei: Iuuenem qui ad dexteram ſic ſederet, contriſtari & dolere quod præcepta ſua nõ obſeruarentur: illum verò in ſiniſtra exultare, quod ſibi daretur occaſio vt à patrefamiliâs poteſtatem ſumeret ſæuiendi. Hoc prius longe oſtenſum eſt, quam tempeſtas vaſtitatis huius oriretur. Et videmus impletum quod fuerat oſtenſum; vt dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata ſalutaria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet; minus armatos, & ad repugnandum minus cautos iactu retis operiret. Oremus inſtanter, & aſſiduis precibus ingemiſcamus.[9] Nam & hoc nobis non olim per viſionem fratres chariſſimi exprobratum ſciatis, quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus; & Deus vtique qui quem corripit, diligit, quando corripit, ad hoc corripit vt emendet, ad hoc emendat vt ſeruet. Excutiamus itaque & abrumpamus ſomniuincula, & inſtanter ac vigilanter oremus: ſi-
Coloſſ.4. cut Paulus Apoſtolus præcipit dicens: Inſtate orationi vigilantes in ea. Nam & apoſtoli orare diebus ac noctibus non deſtiterunt, & Dominus quoque ipſe diſciplinæ magiſter & exempli noſtri via, frequenter
Luc.6. & vigilanter orauit, ſicut in Euangelio legimus: Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei; & vtique quod orabat, orabat ille pro nobis, cùm peccator ipſe non eſſet, ſed noſtra peccata portaret. Adeo autem pro nobis ille deprecabatur,
Luc.22. vt legamus alio loco: Dixit autem Dominus ad Petrum:[10] Ecce Satanas poſtulauit vt vos vexaret quo modo triticum, ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Quod ſi pro nobis ac pro delictis noſtris ille[11] & laborat, & vigilat, & precatur; quanto nos magis inſiſtere precibus & orare, & primo ipſum Dominum rogare, tum deinde per ipſum Deo patri ſatisfacere debemus? Habemus aduocatum & deprecatorem pro peccatis noſtris Ieſum Chriſtum dominum & Deum noſtrum, ſi modò nos in præteritum peccaſſe pœniteat; & confitentes atque intelligentes delicta noſtra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cætero nos ambulare in viis eius, & præcepta eius metuere ſpondeamus. Pater nos & corrigit & tuetur, ſtantes tamen in fide & in preſſuris atque in anguſtiis,[12] & Chriſto eius firmiter adhærẽtes, ſicut ſcriptum eſt: Quis nos ſeparabit à dilectione Ro
Chriſti? preſſura, an anguſtia, an perſecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Nihil horum poteſt ſeparare credentes, nihil poteſt auellere corpori eius & ſanguini cohærentes. Perſecutio iſta examinatio eſt atque[13] exploratio pectoris noſtri: excuti nos Deus voluit & probari ſicut ſuos ſemper probauit: nec tamen in probationibus eius aliquando auxilium credentibus defuit. Denique ad minimum famulum ſuum, & in delictis licet plurimis conſtitutum, & dignatione eius indignum: tamen ille pro ſua circa nos bonitate mandare dignatus eſt: Dic illi, inquit, ſecurus ſit, quia pax ventura eſt. Sed quod interim morula eſt, ſuperſunt adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco, & ſobrio potu, diuinis dignationibus admonemur; ſcilicet ne vigore cæleſti ſublime iam pectus illecebra ſecularis eneruet, vel ne largioribus epulis mens grauata minus ad preces orationis euigilet. Diſſimulare hæc ſingula &[14] apud conſcientiam meam ſolus occultare non debui, quibus vnuſquiſque veſtrûm & inſtrui & regi poſſit.[15] Nec ipſi vtique apud vos hanc epiſtolam teneatis occultam, ſed legendam fratribus ſuggeratis. Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & inſtruere dignatur, eius eſt qui admoneri & inſtrui fratrem ſuum nolit. Probari nos à Domino noſtro ſciant, nec à fide qua in eum ſemel credidimus, præſentis preſſuræ conflictatione deficiant. Delicta ſua ſinguli recognoſcentes; vel modo conuerſationem veteris hominis exponant.[16] Nemo enim retro attendens, & ſuperponens manum ſuam ſuper aratrum, aptus eſt regno Dei. Denique vxor Lot, Gal
quæ liberata contra præceptum retro reſpexit, quod euaſerat perdidit. Attẽdamus non poſteriora, quo diabolus reuocat, ſed priora, quo Chriſtus vocat. Oculos erigamus ad cœlum, ne oblectamentis & illecebris nos ſuis terra decipiat. Vnuſquiſq; oret Deum non pro ſe tãtum, ſed pro omnibus fratribus; ſicut Dominus orare nos docuit; Ma
vbi non ſingulis priuatam precem mandauit, ſed oratione communi & concordi prece[17] pro omnibus iuſſit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, ſi nobis inuicem copulatos, ſi circa iram ſuam timidos, ſi præſenti tribulatione correctos emendatóſque

que conspexerit, tutos ab inimici infestationibus exhibebit. præcessit disciplina, sequetur & venia. nos tantum sine cessatione poscendi, & cum fide accipiendi simplices & vnanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecantes, sicut deprecari oportet eos, qui sint positi inter plãgentium ruinas, & timentium reliquias, inter numerosam languentium stragem, & exiguam stantium paucitatem. Rogemus pacem maturius reddi, cito latebris nostris & periculis subueniri; [18] impleri quæ famulis suis Dominus dignatur ostendere, redintegrationem Ecclesiæ suæ, securitatem salutis nostræ, post pluuias serenitatẽ, post tenebras lucem, post procellas & turbines placidam lenitatem. Pia paternæ dilectionis auxilia, diuinæ Maiestatis solita magnalia, quibus & persequentium blasphemia retundatur, & lapsorum pœnitentia reformetur, & fortis & stabilis perseuerantium fiducia glorietur. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam. VIII.

1. *Huius Epistolæ disertis verbis fit etiam mentio epistola xv. nec vniuersæ fraternitati ad deprecandã Dei misericordiam allocutio & persuasio nostra defuit. Atque adeo videtur mihi hæc esse inscriptio Germana* CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET PLEBI VNIVERSAE FRATRIBVS SALVTEM &c. *mutare tamen non sum ausus, quod illius lectionis nullum existat vestigiũ in vetustis codicibus. D. August, lib. 4. de baptis. contra Donatistas, c. 2. citat hanc epistolam titulo eodem quem præfiximus.*

2. Quanquam sciam] *Ita rectè Manut. Camb. codex & vetus excusus, cæteri omnes secuti exemplar Rembolt. vitiosum:* sentiam.

3. Admoneo tamen etiam ipse] *Hæ postremæ duæ voces adiectæ sunt à Grauio. Manu. & Morelio, consentit Camb. cod.*

4 inuerecunda iactatio.] *Camb. cod.* iactantia; *Verum magis placet vulgata lectio. Vtitur enim eadem voce supra epistola 2.* odiosa iactatio.

5. Tormenta venerũt, & tormẽta sine fine tortoris] *Hinc patet quo tẽpore scripta sit hæc epi. Nẽpe postquam tormenta venerunt, quomodo etiam epistola sequẽs. Atqui particulã:* si, *omittit Camb. cod. vbi legitur:* nisi si, *nos eam retinuimus eo quod sit phrasis Cypriani.*

6. nec pro peccatis satisfacim⁹] *Pulcher de satisfactione locus tũ hic in Epistolæ exordio, tũ epist. sequenti.*

7. Petamus & accipiemus] *Alludit ad locũ Ioan. 16. Petite & accipietis, &c. Orationẽ vnanimẽ commendans multis verbis ad finẽ pene epistolæ vsque. Pro eo autẽ quod habet Manu. & duo veteres:* accipiẽdi] *malim retinere quod in excusis cæteris habebatur:* in accipiendo]

8. Sicut dominus ostẽdere & reuelare dignat⁹ est] *Ita Ms. et excusi omnes excepto Manu. qui habet:* dignatur, *minus rectè. Quũ autẽ per reuelationes siue visiones quatuor, suos ad preces hortetur; non sunt audiẽdi qui fabularum loco omnes visiones existimant. Certe & alias visiones nocturnas commemorat tum alibi, tum Epistola xxxiiij. de Celerino. Epist. xl. & liiij.*

9. Nã & hoc nobis non olim] *Hanc veterũ excusorum codicum lectionem restituerunt Manu. & Morelius, pro quo Erasmicæ æditiones omnes:* iam olim] *cui tamen consentit Camb. codex.*

10. Ecce Satanas postulauit, vt vos vexaret] *Significãtius noster interpres ita vertit.* Ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret, *ita enĩ Græce* ἐξῃτήσατο ὑμᾶς τοῦ σινιάσαι. *Videtur itaque etiam hic vsus alio exẽplari D. Cyprianus.*

11. Et laborat, & vigilat & precatur] *Grauius legendũ censet:* & laborabat & vigilabat & precabatur] *Idẽ paulopost variã lectionẽ adnotauit:* precatorẽ, *pro eo quod habetur:* deprecatorẽ. *Pulcherrimus locus ꝓ tribus pœnitentiæ partibus, cõtritione, confeßione & satisfactione.*

12. Et Christo eius] *Sic legẽdum censeo pro eo quod erat:* licet Christo eius.

13. exploratio pectoris nostri] *Ita Costerius pro eo quod erat:* peccati nostri. *Vetus vero excusus:* corporis nostri. *Paulopost particulam* adhuc *quæ desiderabatur, adiecerunt Manut. & Morel.*

14. apud conscientiã meã] *Phrasis Cyp. frequentißima sic alibi:* conscientiam meam latere non debuit.

15. Nec ipsi vtique] *Magis placet hæc vulgata lectio quàm illa Camb. codicis & Manut.* denique, *eo quod paulò ante illa voce vsus sit auctor.*

16. Nemo enim retro attendens & superponẽs manum suam ad aratrũ, aptus est regno Dei] *Videtur mihi hoc loco transpositio quã Methathesin vocant, nam præcedere debet illud:* & superponens, &c. *iuxta exemplaria tam Græca quàm Latina. Exprßit autem cõmode voces Græcas* ἐπιβαλὼν & ἔνθετος, *dum vertit:* superponens, & aptus.

17. orãtes pro omnib⁹ iussit orare] orãtes, *superfluum videtur, nec vero eam vocẽ habet Camb. codex.*

18. impleri quæ] *Ita restituere conati sunt hunc locũ & Manu. & Morelius, Grauius vero hoc pacto:* iam plerisque, *quomodo etiam vetus excusus, neutrum displicet, antea corrupte habebatur:* in plerisque.

AD MARTYRES ET CONFESSORES de Mappalico.

[1] EPISTOLA IX.

ARG. *Martyres Africæ Cyprianus miris modis à constantia commendans, inuitat ad perseuerãtiam, exemplo Mappalici eorum collegæ.*

CYPRIANVS [2] MARTYribus & cõfessoribus [3] Iesu Christi Domini nostri in Deo patre perpetuam.

C

Ei.2.epi.6. E[4]XVLTO lætus & gratulor fortiſſimi ac beatiſſimi fratres cognita fide ac virtute veſtra, in quibus mater Eccleſia gloriatur, [5] gloriata & nuper quidem, cum confeſſione perſtante ſuſcepta pœna eſt, quæ confeſſores Chriſti fecit extorres: confeſſio tamen præſens, [6] quanto in paſſione fortior, tanto clarior & maior in honore eſt. Creuit pugna, creuit & pugnantium gloria. Nec retardati eſtis ab acie tormentorum metu, ſed ipſis tormentis magis eſtis ad aciem prouocati; fortes & ſtabiles [7] ad maximi certaminis prælium prompta deuotione prodiſtis. Ex quibus quoſdam iam comperi coronatos, quoſdam vero ad coronam victoriæ proximos, vniuerſos autem, quos agmine glorioſo carcer incluſit, pari ac ſimili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, ſicut eſſe oportet in diuinis caſtris milites Chriſti; vt incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta deuincant, quia maior eſt qui in nobis eſt, quam qui eſt in hoc mundo. Nec plus ad deijciendum potest terrena * pœna, quam ad erigendum tutela diuina. Probata res eſt certamine fratrum glorioſo, qui ad tormenta vincenda ceteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congreſſi in acie, donec acies ſuccumberet victa. Quibus ergo vos laudibus prædicem fortiſſimi fratres? robur pectoris veſtri, & perſeuerantiam fidei quo præconio vocis exornem? Toleraſtis vſque ad conſummationem gloriæ, duriſſimam quæſtionem, nec ceſſiſtis ſuppliciis, ſed vobis potius ſupplicia ceſſerũt. [8] Finem dolorum quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. Laniena grauior ad hoc diu perſeuerauit, non vt ſtantem fidem deijceret, ſed vt homines Dei ad Dominum vel ocius mitteret. Vidit admirans præſentium multitudo [9] cæleſte certamen, [10] certamen Dei, ſpiritale certamen præliũ Chriſti; ſtetiſſe ſeruos eius voce libera, mente incorrupta, virtute diuina, telis quidem ſæcularibus nudos, ſed armis fidei credentes armatos. Steterunt torti torquentibus fortiores; & [11] pulſantes ac laniantes vngulas, pulſata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem ſuperare non potuit ſæuiẽs diu plaga repetita, quamuis rupta compage viſcerum, torquerentur in ſeruis Dei iam non membra ſed vulnera. Fluebat ſanguis, qui incendium perſecutionis extingueret, qui flãmas & ignes gehennæ glorioſo cruore ſopiret. O quale illud fuit ſpectaculum Domino, quam ſublime, quam magnum, quam Dei oculis ſacramento, ac deuotione militis eius acceptum, ſicut ſcriptum eſt in pſalmis [12] Spiritu ſancto loquente ad nos pariter & monente: Pretioſa eſt in conſpectu Domini mors iuſtorum eius: pretioſa mors hæc eſt, quæ emit immortalitatem pretio ſui ſanguinis; quæ accepit coronam de conſummatione virtutis. Quã lætus illic Chriſtus fuit, quam libens in talibus ſeruis ſuis & pugnauit & vicit protector fidei, [13] dans credentibus tantum, quantum ſe credit capere, qui ſumit: certamini ſuo adfuit, præliatores atque aſſertores ſui nominis erexit, corroborauit, animauit. Et qui pro nobis mortem ſemel vicit, ſemper vincit in nobis. Cum vos, inquit, tradiderint, nolite cogitare, quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos eſtis qui loquimini, ſed Spiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. Documentum rei præſens prælium præbuit. Vox plena Spiritu ſancto de martyris ore prorupit, cum [14] Mappalicus beatiſſimus inter cruciatus ſuos proconſuli diceret? Videbis cras agonem. Et quod ille cum virtutis ac fidei teſtimonio dixit, Dominus impleuit. Agon cæleſtis exhibitus, & Dei ſeruus in agonis promiſſi certamine coronatus eſt. Hic eſt agon quem propheta Eſaias ante prædixit dicens: non puſillum vobis certamen cum hominibus, [15] quoniam Deus præſtat agonem. Et vt oſtenderet quis hic agon futurus eſſet, addidit dicens: [16] Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium, & uocabis nomen eius Emmanuel. hic eſt agon fidei noſtræ qua cõgredimur, qua vincimus, qua coronamur. Hic eſt agon quem nobis oſtendit beatus Apoſtolus Paulus, in quo oportet nos currere, & [17] ad coronã gloriæ peruenire. Neſcitis, inquit, quia qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis, [18] Omnis enim qui agonizat in omnibus continens eſt, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant nos autem incorruptam. Item ſuum certamen oſtendens, & hoſtiã ſe domini cito futurum eſſe promittens ait: [19] Ego iam delibor, & tempus inſtat aſſumptionis meæ. Bonum agonem certaui, curſum perfeci, fidem

1.Ioan.4. Potentia.

dem seruaui: Iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille iustus iudex: non solum autem mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. Hunc igitur agonem per Prophetas ante prædictum, per Dominum commissum, per Apostolos gestũ, Mappalic⁹ suo & collegarum suorum nomine proconsuli repromisit. nec fefellit in promisso suo vox fidelis; pugnã quam spopondit, exhibuit; & palmam, quam meruit, accepit.[20] Istũ nunc beatissimum martyrem & alios participes eiusdẽ congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores, vt cæteri quoque sectemini, & opto pariter, & exhortor; vt quos vinculum cõfessionis & hospitium carceris simul iunxit, iungat etiam consummatio virtutis, & corona cœlestis; vt lacrymas matris Ecclesiæ, [21] quę plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergeatis; & cæterorum quoque stantium firmitatem vestri exempli prouocatione solidetis. Si vos acies vocauerit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constãter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis eius ad ipsius gloriam peruenire: qui non sic est, vt seruos suos tantum spectet; sed & ipse luctatur in nobis, ipse cõgreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter, & coronatur. [22] Quod si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini pax superuenerit, vobis tamen manet voluntas integrą, & conscientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex, vobis quasi illis minor qui ante vos tormenta perpessi, victo, & calcato sæculo ad Dominum glorioso itinere venerunt: [23] Dominus scrutator est renis, & cordis: arcana perspicit & intuetur occulta. Ad coronam Dei promerendam sufficit ipsius testimonium solum, qui iudicaturus est. Ergo vtraque res fratres carissimi, sublimis est pariter & illustris. illa securior ad Dominum victorię consummatione properare: hæc lætior, accepto post gloriam commeatu, in Ecclesia laude florere. [24] O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat, quã temporibus nostris gloriosus martirum sanguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus eius nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad vtriusque honoris amplissimam dignitatem. [25] vt accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cœlestibus castris & pax & acies habent flores suos, quibus miles Christi ob gloriam coronetur. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper in domino bene valere, & nostri meminisse. Valete.

ADNOTATIONES in Epistolam IX.

1. *Huius Epistolæ mentionem facit Cyprianus disertis verbis Epistola ad Clerum Romanũ quæ est infra xv. postea vero (inquit) quam & tormenta venerunt, siue iam tortis fratribus, siue adhuc vt torquerentur inclusis, ad corroborãdos & confortandos eos sermo noster penetrauit. Nulli ergo dubium quin in secessu sit scripta. Imitatur autem tum hîc tum in Epistolis aliis exhortatoriis ad Martyres aut Confessores, Tertulliani librum ad Martyres.*

2. Martyribus & confessoribus] *Martyrum nomen hodie duntaxat illis attribuitur qui mortem pro Christo perpeßi sunt. Olim vero & potißimum ætate Cypriani, etiam illis qui à cofessione nominis Christi nulla tormentorum atrocitate abduci poterant; quos eleganter Tertullianus loco citato designatos martyres nuncupat;* Li.3.ep.15 *alibi etiam simpliciter martyres dicit. Confessorum nomen etiam hodie alio est in vsu quàm olim, quippe quod attribuamus etiam illis qui nihil pro nomine Christi perpessi, sed sola vitæ sanctitate Christum confessi sunt. Porro quibus sit illud olim attributum, non perinde constat. Rhenanus Synonymum esse existimat, cum martyre confessoris nomen. Ego verò si quid in re incerta diuinare licet, etiam distincta fuisse nomina existimo. Facit huc quod quum alibi ad confessores, alibi ad martyres scribat Cyprianus, hic & martyribus & confessoribus, Epistolam inscribat, & pluribus in locis de distinctis loquatur: quemadmodum epistola sequenti honorem martyrum. Confessorum pudorem, & apertius Epistola ad Antonianum presbyterum (inquit) Moyse tunc adhuc confessore, nunc autem & martyre, & epistola 7. dum confessionem vocis à passione corporis distinguit. & 81. vbi confessionem distinguit à testimonio passionis. In Synodo quoque Carthaginiensi quæ est Tom. 2. quidam confessorum, alij martyrum titulo honorantur. Atqui ipse Cyprianus quid inter se differant non obscurè subindicat verbis modo citatis ex Epistola xv. dum scripsisse se dicit siue iam tortis fratribus, id est mea quidem sententia, martyribus, siue adhuc vt torquerentur inclusis id est confessoribus, ad vtrosque enim eo ordine hanc Epistolam inscribit. Confirmatur quod dico infra Epistolis xxx. & xxxvij. vt suo loco adnotauimus: Quanquam tamen interdum vtrumque nomen confundat. Exempli gratia dum Aurelium, Celerinum, & Numidicum, quamuis tormenta passos, confessores nuncupat,*

3. Iesu Christi Domini nostri in Deo patre] *Ita Manut. Veteres verò excusi. duo:* in Christo Domino nostro & in Deo patre, *Cæteri tam Ms. quàm excusi omittunt illud:* in Deo patre.

4. Exulto lætus & gratulor fortissimi ac beatissimi fratres] *Vsitatum Cypriano Martyrum elogium, alibi etiam fortißimos & fidelißimos nuncupat. Ter-*

tulliano verò magis vsitatum : benedicti.

5. gloriata & nuper quidem cum confessione perstante] Miror quod Morelius hic prætermiserit gloriata, ni forte imitatus sit veteres excusos, cæteri certe omnes id habent, & rectè. Manutio verò illud acceptum debemus : perstante, pro eo quod erat : præstante, consentit etiam Camb.codex.

6. quãto in passione fortior.tanto clarior] Manut. quidem & Camb.codex hadent : quantum & tãtum, sed magis placet hæc vulgata & Morelij lectio.

7. ad maximi certaminis prælium] Sic Manutius, Morelius, Cambr. codex & veteres excusi duo . Vnde miror quis primus: precium, substituerit, quod habent Erasmici omnes. Eiusdem farinæ est illud quod Erasmus paulopost reposuit: qui præest, pro eo quod habebant veteres excusi & Ms.omnes : qui est.

8. Finem dolorum] Magis placet hæc lectio quam reperi in veteribus excusis, quam vulgata: Finem doloribus ; pro laniena, quod legit Manut. & Camb .codex ; Morelius & cæteri excusi habent: quæstio. Sic etiam vbi Manut. & Cambr.habent : admirans, Morelius & reliqui : admirata.

9. cœleste certamen, certamẽ dei, spiritale certamen, prælium Christi] Plus habet energiæ vulgata hæc lectio ex veteribus excusis quam ea quam reposuerũt Manut. aut Morelius : quorum ille cœleste.

10. certamen Dei, certamen spiritale, prælium Chresti] Camb. autem codex hoc pacto : cœleste certamen Dei in spiritali prelio Christi, minus rectè.

11. pulsantes & lanientes vngulas] Quale tormenti genus fuerint vngulæ, infra latius Tom.2. de lapsis, vbi omnia fere tormentorum genera paucis enumerat.

12. Spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente] Manut. hanc lectionem, confirmat Cambronensis codex. Nam in Morelij & aliis editionibus, verba hic aliquot desiderantur. Paulopost pro eo quod vulgo legitur quæ emit immortalitatem &c. quæ accepit] Camb, codex habet : quæ eximit mortalitatẽ, & quæ accipi] non male: de meritis & præmio virtutis, insignis locus.

13. dans credentibus tantum] præposuerunt particulam: & Manu. & Morelius, sed nõ reperitur in nostris Ms. & sensum reddit obscuriorem.

14. Mappalicus beatissimus] Fit Mappalici huius mentio infra Epistola xxi. & xxij. inter cæteros martyres quorum iam defunctorum nomine, non est veritus pacem lapsis dare Lucianus. Passus est cum collegis iuxta martyrologia Bedæ Adonis & Vsuardi.xv. Calendas Maias, quorum Ado, de martyrio illius & sociorũ, huius Epistolæ verba quædam allegat.

15. quoniam Deus præstat agonem] Locus est Isaiæ 7. verum alia habuisse videtur exemplaria D. Cyprianus, quam aut D.Hieronymus, aut editio 70. quæ hodie extat, etiam apud D. Chrysostomum. D. Hieronymus vertit: quia molesti estis et Deo meo Septuaginta καὶ τῷ κυρίῳ παρέχεται ἀγῶνα hoc est, & qua ratione etiam domino exhibetis agonem? Cyprianus legisse videtur: κύριος παρέχει ἀγῶνα.

16. Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium] Etiam hic recedit ab editione 70. neque enim illi aliud habẽt quã ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται ἠόν magis autem hæc locutio ad 70. accedit, quam retinet Manut, quàm illa Morelij & veterum excusorum concipiet quæ videtur superflua , nisi omittatur illud : in vtero, quid enim aliud, est in vtero accipere, quã cõcipere : Ex eisdem restituẽdum iudicauimus: vocabis pro eo quod erat : vocabitis, ni malimus legere quod Camb. Cod. vocabitur.

17. ad coronam gloriæ] Manut. & Morelius pro hoc : gloriam coronæ, verum illam lectionem retinent Ms.codices , vt accedat ad verba Apostoli. Porro rectè emissa est à Manutio & Camb.cod.particula omnes. Neque enim eam habet Apostolus.

18. omnis enim qui agonizat] Sic vetus excusus: alij omnes : agonizatur, quod minus placet ; explicatius noster interpres : qui in agone contendit. In Manut.codice librarij istud omissum erat.

19. Ego enim iam delibor] Retinere maluimus hanc lectionem cum interprete Latino, & omnibus exemplaribus tam Ms.quàm excusis , quàm quod Manut. habet : libor; Iterum autem à textu Græco qui hodie exstat, variat diuus Cyprianus vtpote qui ἀναλήψεος id est assumptionis legit , pro eo quod nunc Græce est . ἀναλύσεως Placet autem quod præ reliquis adiecit Manut. ille iustus iudex , quo exprimitur articulus Græcus. Nec displicet illud, dilexerint, pro eo quod erat prius : dixerint.

20. Istum nunc beatissimum martyrem] Sic rectè restitutus est hic locus à Manut. Consentit Camb. cod. & Ado in Martyrologio. Qui autem fuerint collegæ Mappalici in congressione pro Christo , recenset Lucianus, ipse quoque vnus ex illis , Epistola ad Clerum infra xxij. Saluta (inquit) Numeriam & Candidam quæ secundum Pauli præceptum , & cæterorum Martyrum quorum nomina subiicio , Bassi in peierario , Mappalici in quæstione (eadẽ voce vtitur qua hic Cyprianus : in quæstione Victores) Fortunionis in carcere. Pauli à quæstione , Fortunatæ, Victorini, Victoris, Hereni, Credulæ, Herenæ, Donati, firmi, Venti, Fructi, Iuliæ, Martialis, & Aristonis, q Deo volente in carcere fame necati sunt &c. ex epistola quoque eadem & xxi. videtur illi etiam collega Saturninus.

21. quæ plangit ruinas] Rectè sic Manut. & Cam. codex pro eo quod erat : plangat. Vbi verò est: tergeatis, Morelius Camb.codex & vetus excusus: tergatis, vtrũque Latine dicitur.

22. Quod si ante diem certaminis vestri] Aequiparat martyrio promptam ad martyrium voluntatem, etiamsi martyrium non sequatur . Similis locus est epistola ad Lucium Pontificem Romanum , quæ est infra lviij. Porro illud Nec contristetur] pro eo quod erat : ne, Morelio acceptum debemus , consentit etiam Cambr. codex.

23. Dominus scrutator est renis & cordis : arcana perspicit] Magis placet hic Manut. distinctio, quàm vulgata ; vt præcedentis posterius sit expositio. Alludit autem ad Sap. 1. Superflue autem paulopost adiecta erat particula : nostrum, quam omisit Manut. & consentit Camb.codex.

24. O beatam ecclesiam nostram] Hinc sumptum est Responsorium quoddam ecclesiasticum, è quo & ex Cambronensi codice satis patet vera lectio Manutij : floribus eius, pro eo quod prius erat : enim , corruptissimè.

25. vt accipiant coronas] Sic Morelius quam reli-

qui

qui rectius, in quibus: vt, *desiderabatur. Illud autem:* vel de opere candidas vel de passione purpureas. *Manut. debemus acceptũ, consentit Camb. codex & antiquiss. alius quem vidit Morel. Pro eo autem quod Manut. habet & nos secuti sumus:* miles coronetur, *alij habebant:* milites coronantur.

AD CLERVM DE PRESbyteris qui temere pacem lapsis dederant, necdum sedata persecutione, & citra conscientiam Episcoporum.

EPISTOLA X.

Argumentũ huius Epistolæ habes infra in hæc verba epistola xv. *Presbyteris* (inquit) *& Diaconibus non defuit Sacerdotij vigor, vt quidã minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimerentur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ac Diaconibus fratribus, S.

Li. 3. epi. 14 DIV patientiam meam tenui fratres carissimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietẽ. Sed cum quorũdam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem martyrum, & confessorum pudorem, & plebis vniuersæ tranquillitatem turbare conetur; tacere vltra non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini; quando aliqui de presbyteris, nec Euangelij, nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium, neque nunc sibi præpositum episcopum cogitantes, quod nunquam omnino sub antecessoribus factum est, cum contumelia & contemptu præpositi totum sibi vindicent? atque vtinam non [1] prostrata fratrum nostrorum salute sibi omnia vindicarent. Contumelias episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulaui semper & pertuli, sed dissimulandi nunc locus non est; quando decipiatur fraternitas nostra à quibusdam vestrûm, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. [2] Summum enim delictum esse quod persecutio cõmitti coegit, sciunt ipsi etiam qui commiserunt; cum dixerit Dominus & iudex noster: [3] Qui me *Matth. 10.* confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo qui in cœlis est. Qui autem me negauerit, & ego illum negabo. & iterum dixerit: Omnia peccata remittentur filiis hominum & *Marc. 3.* blasphemiæ. Qui autem blasphemauerit Spiritum sanctum nõ habet remissam, [4] sed reus est æterni peccati. Item beatus Apostolus [5] dixerit: Non potestis calicẽ Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non *1. Cor. 10.* potestis mensæ Domini communicare, & mẽsæ dæmoniorum. Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit miseros; [6] vt qui possunt agentes pœnitẽtiam veram, Deo patri misericordi precibus & operibus suis satisfacere, seducantur, vt magis pereant: & qui erigere se possent, plus cadant. [7] Nam cum in minoribus peccatis agãt peccatores pœnitentiam iusto tempore, & secundum disciplinæ ordinem ad exomologesim veniant, & per manus impositionem Episcopi & cleri ius communicationis accipiant; [8] nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseuerante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, [9] & offertur nomen eorũ, & [10] nondum pœnitentia acta, nõdum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo & clero imposita, eucharistia illis datur, cùm scriptum sit: [11] Qui ederit panem aut biberit *1. Cor. 11.* calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Sed nunc illi rei non sunt, [12] qui minus scripturæ legem nouerũt. erunt autem rei, qui præsunt, & hæc fratribus non suggerunt, vt instructi à præpositis faciant omnia cum Dei timore, & cum data ab eo & præscripta obseruatione. Exponunt deinde inuidiæ beatos martyres, & [13] gloriosos seruos Dei cũ Dei sacerdote cõmittunt, vt (cum illi [14] memores loci nostri ad me litteras direxerint, & petierint tunc desideria sua examinari, & pacẽ dari, [15] quãdo ipsa ante mater nostra Ecclesia pacẽ de misericordia Domini prior sumpserit, [16] & nos diuina protectio reduces ad Ecclesiam suam fecerit) hi sublato honore, quem nobis beati Martyres cum confessoribus seruant, contempta Domini lege & obseruatione, quam iidem martyres & confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum penè martyrum excessum, communicent cum lapsis & offerant, & eucharistiam tradant: quando etiam si martyres

per calorem gloriæ ſcripturam minus contemplantes contra legem Domini plus aliquid cuperẽt, à presbyteris & diaconis ſuggerentibus admoneri deberent, ſicut ſemper in præteritum factum eſt. Caſtigare nos itaque diuina cenſura nec noctibus deſinit, nec diebus: [17] præter nocturnas enim viſiones, per dies quoque impletur apud nos ſpiritu ſancto puerorum innocens ætas, quæ in extaſi videt oculis, & audit, & loquitur ea quibus nos Dominus monere & inſtruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, [18] qui vt ſecederem iuſſit. Interim temerarij & incauti & tumidi quidam inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deum timeãt; ſcientes quoniam ſi vltra in iiſdem perſeuerauerint, vtar ea admonitione, qua me vti Dominus iubet, [19] ut interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos, & apud confeſſores ipſos, & apud plebem vniuerſam cauſam ſuam; cum Domino permittente, in ſinũ matris Eccleſiæ [20] recolligi cœperimus. De hoc ad martyres & confeſſores [21] & ad plebem litteras feci, quas vtraſque vobis legi mandaui. Opto vos fratres cariſſimi ac deſideratiſſimi in Domino ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES in Epiſtolam X.

1. proſtrata fratrum noſtrorum ſaluta] *Ita excuſi & Ms. codices omnes, ſolus Manut:* contra fratrum noſtrorum ſalutem, *Porro pro eo quod habent Manut. Morelius & Camb. codex:* decipiatur, *Afflig. & cæteri excuſi:* decipitur.

2. Summum enim delictum eſſe] *Hoc infra quoque tractatur libro de lapſis.*

3. Qui me confeſſus fuerit] *Sic Cambr. codex & Manut. cæteri excuſi, Dun. & March. Afflig. & Cauchij:* qui in me confeſſus fuerit. *& rurſum,* confitebor ego in illo] *Quo modo ſi legatur, Hæbraiſmus eſt. quẽ reperire eſt & in Græcis exemplaribus. Priorem verò lectionẽ habet vetus interpres & alibi Cyprian⁹. Poſteriorem habet Cyprianus infra Epiſtola. xxxvij.*

4. ſed reus eſt æterni peccati] *Ita conſtanter codices omnes tam excuſi quàm Ms. Cõprobatur autem lectio vulgati interpretis, pro qua vertit Eraſ.* ęterni iudicij, *ſecutus codices Græcos quos viderat; varie tamen legi in exemplaribus Græcis, ſatis conſtat ex Roberto Stephano, cuius quædam exemplaria habent* ἁμαρτίας, *quomodo & D. Hieronymo aſcriptus commentarius. & Beda. Quod autẽ dixit æternum peccatũ ſiue delictum, D. Mattheus explicatius dicit, quod neque hic remitti queat neque in futuro.*

5. dixerit] *Sic rectè Camb. codex, Manut. & Morel. pro eo quod erat:* dixit, *tum hic tum paulopoſt.*

6. vt qui poſſent, agentes pœnitentiam veram, Deo patri, &c.] *Locum hunc antea corruptiſſimum ſic reſtituimus partim ex Afflig. partim ex veteri excuſo codice.*

7. Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam, &c.] *Habes hic pœnitentiæ partes, Satisfactionem, quæ olim præmittebatur ante exomologeſin, exomologeſin ipſam, & manus impoſitionem, ſiue abſolutionem Epiſcopi & Cleri, de quibus infra latius.*

8. nunc crudo tempore, perſecutione adhuc perſeuerante] *Morelius aliter & fortaſſis rectius:* nunc crudo tempore perſecutionis; *Verum mutare noluimus, quod ad vulgatam lectionem magis accedãt Ms. codices, qui habent:* nunc rudi tempore, perſecutione, &c.

9. Et offertur nomen eorum] *Hanc lectionem habẽt codices Ms. Afflig. March. & Dunen. veteres quoque excuſi duo, nec diſſentit Cambr. qui habet: &* offeruntur nomina eorum. *Quare non placet Manut. & Morelij lectio, præſertim cum ſimile ſit illud Epiſtolæ ad Furnitanos, nominari in ſacerdotum prece. Atqui alludit ad veteris Eccleſiæ conſuetudinem, qua, tum eorũ pro quibus offerebatur, tum omnium qui in cõmunione Eccleſiæ perſiſtebant Epiſcoporum tam viuorum quàm defunctorũ nomina; è ſacris tabulis quæ,* δίπτυχα καὶ πτύχα *vocabantur, recitari ſolent in miſſæ ſacrificio. Erant autem tabulæ duæ, quarum vni viuorũ, alteri defunctorum nomina inſcribebantur. Huc pertinet illud Dionyſii Areopag. eccleſiaſt. Hierarch. c. 3. Et cum ſe mutuo omnes ſalutauerint myſtica ſacrarũ tabularum recitatio fit, Græce enim eſt:* ἱερῶν πτυχῶν. *Quod adnotatu dignum, ob verſionem Perionij, qui vertit myſtica ſanctorũ recitatio fit, aut quod deſideraretur* πτυχῶν *in eius exemplari, aut quod putaret Dion. loqui duntaxat, de ſanctorũ recitatione quæ in miſſa fieri cõſueuit. Item quæ de D. Chryſ. nomine obliterato & rurſum relato in ſacra* δίπτυχα *ſcribuntur à Theodoreto, Nicephoro, & aliis. Eodem pertinet quod Innocentius 1. Epiſto. ad Decentium & Eugubinum, offerentium nomina inter ſacra myſteria recitari vult. In ipſo nempe Canone Miſſæ non ante, quod etiam in Miſſa Chryſoſt, factũ eſt. vbi non ſub principium duntaxat (vti apud Dioniſiũ Areopagitam, & in miſſa Iacobi) ſed circa conſecrationem Euchariſtiæ quoque repetitur dicta nominum recitatio. Permanſit autem huius rei veſtigium in Canone noſtro vbi legitur iuxta quoſdam Ms. codices. Memento Domine famulorum famularúmque tuarum nomina, & rurſum pro defunctis iuxta Micrologum noſtrum. Memento etiam eorum nomina, &c. Eleganter ergo dixit Cyprianus offerri nomen eorum, pro recitari in oblatione diuini officij.*

10. nondum pœnitentia acta, nondum exomologeſi facta] *Hanc veram eſſe lectionem potius quàm illam:* exolomogeſi finita, *ſatis patet ex epiſtola ſequenti, vbi iiſdem pene verbis: ante actam (inquit) pœnitentiam, ante exolomogeſin factam. Ita etiam legunt Afflig. Dun. Marchin. & veteres excuſi codices, vna cum Manutio & Morelio. Locus autem hic requirebat vt tractaretur, quid exolomogeſis Cypriano, & ante cum Tertull. Verum ne epiſtolam prolixitate excedant ſcholia, differendum cenſuimus in lib. de lapſis, obiter tamen aliquid dicturi Epiſtola 14.*

Qui

11. Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne] *Totidem pene verbis locum hunc. 1. Cor. 11. explicat Epistola sequenti. Docet autem vtrobique, indigne illum edere panem & bibere calicem Domini, qui ad Eucharistiam accedit, exolomogesi nōdum facta, quam requirit ante Eucharistiæ susceptionem, et alibi sæpißime, & presertim de lapsis; quo loco de hoc latius.*

12. qui minus scripturæ legem nouerunt] *Sic Camb. codex & excusi omnes, quæ lectio magis placet quā Manutij:* tenent, *pro quo Afflig. & Dun. habent,* tenuerunt, *sed nec hoc placet.*

13. gloriosos seruos Dei cum Dei sacerdote cōmittunt] *Phrasis et Tertulliano frequens, committuntur autem proprie gladiatores dum certamen ineunt. Eadem Phrasi dixit Iuuenalis alicubi, committit Victor. Quare non placet hoc loco lectio Cambr. codicis:* componunt.

14. memores loci nostri] *Ita Cambr. codex. Manut. & Morelius, cæteri cum Afflig. & Dun.* legis nostræ, *prius magis placet.*

15. quando ipsa mater nostra Ecclesia] *Lectionē hanc Manut. debemus acceptā, etsi enim Dun. & Afflig. codices legant:* quando, *pro:* cum, *(Prasi Cypriano vsitatißima) desideratur in vtrisque vox:* ecclesia.

16. & nos diuina protectio reduces] *Mendosißime prius erat in excusis omnibus:* vos, *irrepserat autem ex errore typographico codicis Remboldi: Nam vetus excusus & Ms. omnes habent:* nos. *Patet autem hinc quoque in secessu scriptam hanc epistolam. Porro illud:* in prętetitum] *E Ms. codicibus & veteri excuso emendatum est, pro eo quod erat,* in præteritis.

17. Præter nocturnas enim visiones] *Alludit ad illas de quibus supra epist. 8. hic vero mirum quid narrat de puerorum prophetiis. Atqui recte nunc legitur iuxta Ms. cod.* vidit oculis, *pro eo quod erat:* in oculis.

18. qui vt secederem iussit Interim Temerarij & incauti] *Coniecturam hanc de vera huius loci lectione meam confirmarunt Manut. & Morelius. Refragātur tamen Ms. & vetus excusus cod. quorum Afflig. & Dun.* qui vt sederam iussit interim morari. Et incauti] *Camb. vero:* qui vt sederem iussit interim &c. *E Ms. quoque codicibus reposuerunt Manu. & Morel.* timeant, *pro eo quod erat,* timent, *Porro illud:* qua me vti Dominus iubet, *Camb. habet & Manut. cum Morel. Afflig. cum cæteris* quam Dominus iubet.

19. vt interim prohibeatur offerre] *En suspēsionem quam vocamus à Diuinis antiquitus vsitatam.*

20. recolligi cæperimus] *Quanquā hoc loco Affli. & Dun. codices, Manut. quoque et Morelius legant:* colligi, *quia tamen Epistola proxima vocem,* recolligi, *retinent omnes, ego hic quoque illam retinere malui, presertim quum Camb. codex illam habeat.*

21. & ad plebem litteras feci] *Ex eodem cod. Cam. & Epistola sequenti hæc lectio confirmatur pro eo quod prius erat:* & apud plebem. *habes autem has epistolas huic subiunctas.*

AD MARTYRES ET confessores qui lapsis petierant pacem dari.

EPISTOLA XI.

Argumentum huius Epistolæ habes infra Epistola xv. in hæc verba. *Cum comperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluissent, exambire ad Martyres passim, confessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrumpere, vt sine discrimine & examine singulorum darentur libellorum milia contra Euangelij legem; litteras feci, quibus Martyres & confessores consilio meo quantum possem ad Dominica precepta reuocarem.*

CYPRIANVS MARtyribus & confessoribus carissimis fratribus, Salutem.

SOLLICITVDO loci nostri, & timor Domini compellit, fortissimi ac beatissimi martyres, admonere vos litteris nostris, vt à quibus tam deuote & fortiter seruatur fides Domino, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reseruetur, nam cū omnes milites Christi custodire oporteat præcepta imperatoris sui, tum vos magis præceptis eius obtemperare plus cōuenit, qui exemplū cæteris facti estis & virtutis, & timoris Dei. Et crediderā quidem presbyteros & diaconos, qui illic præsentes sunt monere vos & instruere plenissime circa euangelij legem, sicut in præteritū semper sub antecessoribus nostris factū est, vt diaconi ad carcerem cōmeantes martyrum desideria consiliis suis & scripturarum pręceptis gubernarēt: sed nunc cū maximo animi dolore cognosco, nō tantū illic vobis nō suggeri diuina pręcepta, sed adhuc potiꝰ impediri, vt ea quæ à vobis ipsis & circa deū caute, & circa sacerdotē dei honorifice fiūt, à quibusdā presbyteris resoluātur, qui nec timorē Dei, nec episcopi honorē cogitantes, [2] cum vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra [3] & quibusdā lapsis pacē dari postulastis, cū persecutione finita cōuenire in vnū cum clero & recolligi cæperimus. Illi contra euangelij legē contra vestrā quoque honorificam petitionē ante actam pœnitentiā, ante exomologesin grauissimi atque extremi delicti factam, ante manū ab episcopo & clero in pœnitentiam

Li. 3. ep. 15

impositam, offerre lapsis pacem & eucharistiam dare, id est, sanctum Domini corpus profanare audeant; cum scriptum sit: Qui
1.Cor.11. ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus viuificari properet? Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere, & vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ouium pastores esse
Matth.7. debent, lanij fiant. [4] Ea enim cõcedere, quæ in perniciem vertant, decipere est: nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant, quod docere debuerant. Petitiones & desideria vestra episcopo seruent, & ad pacem vobis petentibus dandam maturum & pacatum tempus [5] expectent. Ante, à domino pacem mater prior sumat, tunc secundum vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio fortissimi & carissimi fratres impudentia vos quorundam premi, & verecundiam vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus, vt Euangelij memores; & [6] considerẽtes, quę & qualia in præteritum antecessores vestri martyres concesserint, quàm solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicite & caute petentium desideria ponderetis, vtpote amici Domini, & cum illo postmodum iudicaturi inspiciatis & actum, & opera, & merita singulorum; ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid abrupte & indignè vel à vobis promissum, vel à nobis factum fuerit, apud gentiles quoque ipsos Ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter, [7] & vt in nobis Domini mandata incorrupta & inuiolata permaneant, admonemur; quod quidem nec illic apud vos cessare cognosco, quo minus plurimos quoque ex vobis instruat ad Ecclesiæ disciplinam diuina censura. hoc autem totum potest fieri, si ea quæ à vobis petuntur, ne facile tribuantur, religiosa contemplatione moderemini; intelligentes & [8] comprimentes eos, qui personas accipientes, in beneficiis vestris, aut gratificantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. [9] De hoc & ad clerum & ad plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mandaui. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare debetis, vt nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis. [10] audio enim quibusdã sic libellos fieri vt dicatur: Cõmunicet ille cum suis. quod nunquam omnino à martyribus factũ est, [11] vt incerta & cæca petitio inuidiã nobis postmodum cumulet. late enim patet quando dicitur: Ille cum suis; & possunt nobis viceni, & triceni, & amplius offerri, qui propinqui & affines, & liberti ac domestici esse asseuerẽtur eius, qui accipit libellum, & ideo peto vt eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitentiam satisfactioni proximã conspicitis, designetis nominatim libello, & sic ad nos fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigatis. Opto vos fratres fortissimi ac dilectissimi in Domino semper bene valere, & nostri meminisse. Valete.

ADNOTATIONES in Epistolam XI.

1. fortissimi ac beatissimi Martyres] *Qui fuerint hi Martyres ad quos scribit hanc epistolam Cyprianus; insinuatur infra Epistola xxiij ad Clerum Romanum, nẽpe Saturninus, Aurelius, Lucianus, & alij quidam.*

2. cum vos ad me litteras direxeritis] *Facit harũ litterarum mentionem epistolis præcedenti & sequenti, et rursum epistola ad Florentium Pupianum. Quæ si exstarẽt liceret ex illis colligere, qua forma vsi fuerint in libellis suis quibus pacẽ lapsis dabãt. Exstat quidem similis argumentt Epistola infra xvij. sed non satisfacit, & nimis temerarie à Luciano Martyrum nomine conscripta est.*

3. & quibusdam lapsis pacem dari] *Huius consuetudinis qua tum lapsi pacem à Martyribus postulabãt, tum ad preces illorum à Martyribus ea dabatur, meminit etiam Tertullianus his verbis libro ad Martyres: Pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in Ecclesia non habentes, à Martyribus in carcere exorare consueuerunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere & fouere & custodire debetis, vt si forte & alijs prestare possitis. Porro pax hæc non aliud videtur fuisse quam relaxatio satisfactionis per Episcopum pœnitentibus impositæ, atque ad ecclesiæ communionem ante expletum prescriptæ pœnitentiæ tempus admissio, Atque adeo qui pacem hanc indultam à Martyribus penitius considerarit, mirum ni hinc potius confirmationem indulgentiarum ecclesiasticarum petendã censeat, quam recentiorum illarum vsum ad tempora primum referat D. Gregorij. Quin potius altius adhuc repetẽdam censeo Indulgentiarum originẽ. Nam quid aliud D. Paulus, dũ Corinthio illi incestuoso ad preces sanctorũ iustã satisfactionis pœnam mitigat, adeoque aliquid cõdonat quid aliud (inquã) quàm indulgentiã quandam concedit? Cui autem (inquit 1. Cor. 2.) aliquid donastis & ego. Nam & ego quod donaui siquid donaui propter, vos in persona Christi. Id enim innuit (si quid Theodoreto creditur) Corinthios, per beatos viros Thimotheum & Titum, pro eo qui peccarat rogasse. Cui similiter Theophilactus: Vt enim (inquit) ille non existimet sibi remissam noxam.*

qui

qui satis confusus sit & sufficienter pœnitentia ductus, ostendit Paulus, tantum hunc Corinthium pœnitendo; quantum horum gratia & donatione veniam accipere posse. Quo loco adnotanda venit vox veniæ siue dimissionis vt alij vertunt, imo & vox Græca: κεχάρισμαι quæ cōdonare culpam significat, atque adeo non aliud mihi videtur quam indulgentia: Si his scripturis adiiciatur etiam illud Collos. 1. Adimpleo ea quæ desunt paßionū Christi in carne mea pro corpore eius, non videbitur absurdum, quod de thesauro indulgentiarum & meritis, non Christi modo, sed & sanctorum, tradunt recentiores.

4. ea enim concedere quæ in perniciē vertant, decipere est] *Cyprianus hic non vsum sed abusum potius notat; & formam litterarum præposterā. Nam quid de potestate martyrum in danda pace sentiat, non obscure significat epistola infra* 14. *vbi fatetur: qui libellum à Martyribus acceperunt, auxilio eorum apud Dominum adiuuari in delictis suis posse. Quod vero reprehendat Cyprianus vt semel dicam, ex Epistola hac, precedenti, & sequenti, aliquid colligere est. Vrget enim quod cum martyres datis ad se litteris petiissent prius desideria sua examinari à Cypriano tanquam Episcopo, & tum demum pacē dari cum ecclesia pacem accepisset. Presbyteri siue importunitate precum siue precio conducti, ante litteras Episcopo communicatas, ante pacem ecclesiæ, ante reditum Episcopi ante ipsum pene excessum martyrum, ante exomologesin factam, ante manum ab Episcopo impositam, pacem dabant. E quibus verbis patet, requisitam etiam tum exomologesin & manus impositionem: atque adeo obseruatum iam tum eundem indulgentiarum modum, qui hodie; præterquàm, quod per episcopos fiebat; quod nunc fere solus facit Romanus Pontifex. & quod Episcopo fiebat illa exomologesis, aut presbyteris ab Episcopo ad eam rem deputatis, quæ hodie committitur cuiuis sacerdoti quem placuerit eligere.*

5. expectent. Ante à Domino pacem prior mater sumat] *Sic restituendus mihi visus fuit hic locus ex varia cod. lictione. Excusi enim & Cam. habebant,* Ante est vt à Domino, *Affli. & Dun.* expectantes vt à domino, *Manut. vero:* Ante domini pacem.

6. considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri Martyres concesserint] *Hinc patet non ætate duntaxat Cypriani, sed iam ante vsitatam fuisse hanc pacem Martyrum. Monet autem Martyres, vt non facile cuiuis illam indulgeant, sed prius cautè & sollicitè (ita enim legunt Ms. codices) petentium desideria ponderent, merita quoque singulorum, & delictorum genera cogitent. Non igitur præcidit illis dictam potestatem lapsis pacem concedendi, sed modum potius præscribit, quem vt rite seruarent, ante dixit: in more fuisse, vt Diaconi in carcerem commeantes martyrum desideria suis consiliis gubernarent.*

7. & vt in nobis Domini mandata] *Illud* in nobis] *prætermissum à Manut. rursus in locum suum restituimus, præsertim cum Cambro. codex id habeat. Sic etiam illud:* ne facile tribuantur, *etsi omissum à Manut. & Afflig. Dun. & Cauchij codicibus; quia huic loco non male quadrat, & in Cambronensi codice legitur, reponere in locum suum maluimus.*

8. comprimentes eos, qui personas accipientes in beneficiis vestris, aut gratificantur, aut illicitę negotiationis nundinas aucupantur] *Ita recte emendatus est hic locus à Manut. & Morelio, antea vix intellectus, Pro:* negotiationis, *legunt Afflig. Dun. & Cauchij codices* contagionis, *non malè.*

9. de hoc ad Clerum & ad Plebē litteras fieri] *Harum illæ præcedunt, hæ subsequuntur.*

10. Audio enim quibusdam sic libellos fieri] *Lectionem hanc veterem quam habebant veteres excusi, & Ms. Afflig. & dun. restituerunt hoc loco Manutius & Morel; solus Camb. habet vti reliqui excusi:* quosdā sic libello inseri. *Porro reprehendit hic illos martyrum libellos, quibus nominatim non designabantur illi quibus pax indulgebatur. Vult autem vt id posthac fiat, vtque illos duntaxat pacē dignos existiment. quorum pœnitentia iam satisfactioni proxima est.*

11. vt incerta & cæca petitio] *Hanc Manutij & Morel. lectionem veram existimo. Habebant veteres excusi quemadmodū & Ms. Affli. et Dun.:* incerta & certa *Eras. reposuit:* cęca petitio, *quomodo & Camb. codex,*

AD PLEBEM DE REscripto Martyrum ac iis qui pacem petebant.

EPISTOLA XII.

Argumentum huius quoque Epistolę habet sępedicta epistol. xv. *Plebi quoque* (inquit) *ipsi, quantum potuimus animum composuimus, & vt in ecclesiast. disciplina seruarētur instruximus.*

CYPRIANVS FRATRIbus in Plebe consistentibus S.

INgemiscere vos & dolere ruinas fratrum nostrorū ex me scio [1] fratres carissimi qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo; & patior, ac sentio, quod beatus Apostolus dixit: Quis infirmatur, inquit, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror? Et iterum posuit in Epistola sua dicens: Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra. & si lætatur membrum vnum collætantur & cætera membra. Compatior ego & condoleo de fratribus nostris qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati partem nostrorum viscerum secū trahentes, [2] acrem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt. quibus potens est diuina misericordia medelam dare: [3] properandū tamen non puto, nec incautè aliquid & festinanter gerendum; ne, dum temere pax vsurpatur, diuinæ indignationis offensa grauius prouocetur. Fecerunt ad nos de qui-

Lib. 3. epistol. 16.

2. Cor. 11.

1. Cor. 12.

buſdam beati martyres litteras petentes examinari deſideria ſua, cū pace nobis omnibus à domino prius data, ad Eccleſiā regredi cæperimus, tunc examinabuntur ſingula preſentibus & iudicantibus vobis. [4] audio tamen quoſdā de presbyteris nec Euangelij memores, nec quid ad nos martyres ſcripſerint cogitantes, nec Epiſcopo honorem ſacerdotij ſui & cathedræ reſeruantes, iam cū lapſis communicare cæpiſſe, & offerre pro illis, & euchariſtiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem peruenire. Nam cum in minoribus delictis, quæ non in dominum committuntur, pœnitentia agatur iuſto tēpore, & exomologeſis fiat inſpecta vita eius qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis poſſit, niſi prius illi ab epiſcopo & clero manus fuerit impoſita, quāto magis in his grauiſsimis & extremis delictis cautè omnia & moderatè ſecundum diſciplinā Domini obſeruari oportet. [5] Quod quidem noſtros presbyteri & diaconi monere debuerant; vt commendatas ſibi oues fouerent, & diuino magiſterio ad viam deprecandę ſalutis inſtruerent, Ego plebis noſtræ & quietem noui pariter & timorē, qui in ſatisfactione Dei & deprecatione vigilarēt, [6] niſi illos quidam de presbyteris, gratificantes decepiſſent. Vel vos itaque ſingulos regite, & conſilio ac moderatione veſtra & ſecūdum diuina præcepta lapſorum animos temperate: [7] nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat. nemo nauem ſuam quaſſatā & perforatam fluctibus priuſquam diligenter refecerit in altum denuo cōmittat, nemo tunicam ſciſſam accipere & induere properet, niſi eam & ab artifice perito ſartā viderit, & à fullone curatā receperit. Audiant quæſo patienter conſilium noſtrum, expectent regreſſionem noſtram, vt cum ad vos per Dei miſericordiā venerimus, [8] conuocati coepiſcopi plures, ſecundum Domini diſciplinam & confeſſorum præſentiam, [9] beatorum martyrum litteras, & deſideria examinare poſſimꝰ. [10] De hoc & ad Clerum, & ad martyras, & confeſſores litteras feci, quas vtraſque legi vobis mandaui. Opto vos fratres cariſsimi ac deſideratiſsimi in Domino ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XII.

1. Fratres chariſſimi, qui & ipſe vobiſcū pro ſingulis ingemiſco] *Hæc verba deſiderabātur in excuſis et Ms. omnibus quæ videre licuit, adiecta ſunt autē à Manutio & Morelio & recte. Nam locus alioqui erat mutilus.*

2. acrem dolorem] *Sic Ms. Afflig. & Dun. ac excuſi omnes. excepto Manut. qui repoſuit:* parem, *paulo-poſt autem non male Manut.*

3. properandum tamen non puto, nec incaute aliquid] *pro eo quod erat prius:* dum tamē non putēt, propere nec incautè, *quomodo tamē legunt etiam Ms. codices. Manutio etiam acceptam debemus vocem:* tunc, *quæ paulopoſt interiicitur.*

4. Audio tamē quoſdā de preſbyteris &c.] *Eiſdem pene verbis vtitur quibus ſupra Epiſt. x. Pro eo autem quod plerique codices habent:* peruenire, *habent Ms. cod. Afflig. et Dun. & vetus quoque excuſus:* perueniri, *non male.*

5. Quod quidem noſtros] *Hanc lectionē nos primi reſtituimus ex cod. Afflig. & Dun. & Cauchij.*

6. niſi illos quidam de preſbyteris] *Mutauerant hāc lectionem Manu. & Morel. legentes:* præpoſitis. *verum non rectè, quum conſtet ex epiſt. duabus precedentibus loqui Cyprian. de presbyteris, Præpoſiti verò nomen ſolis Epiſcopis tribuatur à Cypriano, vti adnotatur in epi. 3. & 4.*

7. nemo adhuc importuno tempore] *Elegantes Metaphoræ, quibus docet à ſimili perſecutionis tempore lapſis pacem dandam non eſſe.*

8. conuocati coepiſcopi plures] *Hanc lectionem Ms. & excuſorum codicum omnium retinere malui, quàm reponere nouā Manu. aut Morelij: quorum ille:* conuocatis epiſcopis pluribꝰ, *hic:* cōuocatis epiſcopis plures. *Præſertim quum Phraſes ſimiles reperire ſit in Cypr. frequentiſsimè, quemadmodum epiſt. poſt hanc ſecūda: vt Epiſcopi in vnum conuenientes, &c. poſsimus, & epi. xv. & cum præpoſiti plures conuenire in vnum cæperimus.*

9. & ueſtrā quoque ſententiam] *Sic Manut. & Morel. ſed Ms. codicum quos vidi nullus id legit. Neq; verò vſpiā apud Cypr. tantum auctoritatis plebi tributū reperio, vt ſententiam illi dicere permittat. Quare prætermittere malui, quàm alicui erroris occaſionem dare.*

10. De hoc ad clerum & ad martyres & confeſſores] *Hanc veram lectionem habeo ex codice Afflig. neq; enim ad martyres & ad confeſſores duæ diuerſæ ſunt epiſtolæ ſed vna ad vtroſque. Fecerūt autem hæc verba vt ordinē epiſtolarum harū trium retinuerim qui ante erat in excuſsis codicibus; quanquā tamē veriſimilius fiat, aut prius, aut ſaltem vna, miſſam epiſtolam ad Martyres.*

AD CLERVM DE LAPSIS & catechumenis ne vacui communione exant.

EPISTOLA XIII.

Huius etiam & ſequentis Epiſtolæ Argumentum habes infra. Epiſt. xv. *Poſtmodum verò* (inquit) *cum quidam de lapſis, ſiue ſua ſponte ſiue aliquo incitatore, audaci flagitatione proruerent, vt pacem ſibi à martyribus & confeſſoribus promiſſam extorquere violento impetu*

petu interentur; de hoc etiam, bis ad Clerum litteras feci & legi eis mandaui: Vt ad illorum violentiam interim quoquo modo mitigandam, si qui libello à martyribus accepto de seculo excederent, exomologesi facta & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi à martyribus promissa ad Dominum reuerterentur, &c.

CYPRIANVS PRESBYteris & diaconibus fratribus, S.

Li.3.ep.17 MIror vos fratres carissimi, ad multas epistolas meas, quas ad vos frequenter misi nihil rescripsisse; cum fraternitatis nostræ vel vtilitas vel necessitas sic vtique gubernetur, si à vobis instructi rerum gerendarum consiliũ limare possimus. Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondum esse & iam ęstatem cœpisse, quod, tempus infirmitatibus assiduis & grauibus infestat, occurrendum puto fratribus nostris; vt qui libellos à martyribus acceperunt, [1] & prærogatiua eorum apud Deum adiuuari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerit, nõ expectata præsentia nostra apud presbyterũ quęcunque præsentẽ, vel si presbyter repertus non fuerit, & vrgere exitus cœperit, [2] apud diaconũ quoque, exomologesin facere delicti sui possint; vt manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominũ cum pace, quam dari martyres litteris ad nos factis desiderauerunt. Cæterã quoque partem plebis quæ lapsa est, pręsentia vestra fouete: & vt à fide & misericordia Domini, non deficiant, vestro solatio focillitate; neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini, qui mites & humiles, & pœnitentiam vere agentes [3] in bonis operibus perseuerauerint, quo minus illis quoque diuino remedio consulatur. [4] Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti, & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit; implorantibus diuinam gratiam misericordia Domini nõ denegetur. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam meo nomine salutate, [5] & vt nostri meminerit admonete, & rogate. Valete.

ADNOTATIONES in Epistolam XIII.

1. & prærogatiua eorum apud Deum adiuuari possunt] *Rectè sic Morelius, pro quo Manut. cod. mendose:* adiuuare, *Sunt autem recens addita hæc verba ab his duob⁹, nã neque in cæteris excusis neque in Ms. reperire potui, esse tamen ipsa Cypriani verba sit verisimile, nam in eandem sententiam epistola sequenti: qui (inquit) libellum à martyribus acceperunt & auxilio eorum adiuuari, apud Dominum in delictis suis possunt. Quem vtrunque locum qui legerit, quantum tribuat Cyprianus martyrum libellis pro lapsis facile perspicit.*

2. apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint &c.] *Et si alij plerique auctores videantur vocem exomologeseos accipere pro omni confeßione peccatorum siue priuata, siue publica, vt Græcis sit* ἐξομολόγησις *quod Latinis confeßio, sunt tamen qui existimant accipi apud Cyprianum pro publica, sicut latius loco suo lib. de lapsis tractaturi sumus. Quod si (verum sit) nihil hic mirum, quod permittat apud Diaconũ peccatorũ exomologesin fieri & manũ ab illo imponi, vt nõ sit aliud hæc manus impositio, quam à pœnis satisfactoriis absolutio, quæ cur Diaconis concedi non poßit non video; presertim quum etiam hodie vsitata sit Archidiaconorum ab excommunicatione absolutio, etiam si in solo Diaconatus ordine constituti sint. Nec mirum quum constet è lib. 8. cõstit. Apostolicarum Clementis, auctoritatem excommunicandi habuisse Diaconos, absente presbytero. Habuerunt igitur illo absente etiam absoluendi ab excommunicatione potestatem, nam eiusdem est absoluere cuius excommunicare. fortaßis quum Episcopus absens & presbyteri multi carceribus inclusi essent, ex priuilegio quodam Diaconis in neceßitate permissa est pœnitentium reconciliatio, sicuti à diuo Gregorio presbyteris aliquando concessam legimus Sacramenti confirmationis administrationem, quæ solis alioqui Episcopis competit. Hæc paucis, ne quis hinc calumniæ occasionem sumat contra ecclesiæ Hierarchicum ordinem, quo solis presbyteris ex consecratione permittitur à peccatis absoluere; neque enim aliis adaptatur illud Christi: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt; & disertis Verbis Ambrosius lib. 1. de pœnitentia: Ius (inquit) ligandi & soluendi solis sacerdotibus est permissum, ad quos (vti alibi dicit) ab Apostolis transmissum est; qualia habent & D. Hieron. et D. Hilar. in illud Mat. Quodcunque ligaueris super terram erit ligatum & in cœlis.*

3. in bonis operibus perseuerarent] *Hanc emẽdationẽ pro eo quod erat antea:* opinionibus, *Morelio quoque & Manut. acceptam debemus.*

4. Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti] *Quos Græci* κατηχουμένους ἀπὸ τοῦ κατήχειν, *Latini veteres, vti Tertul. & alij eius ætatis. Audientes appellabant, ab audiendo, de illis itaque tum hic tũ infra epistola xxiij. loquitur Cyprianus. Catechumeni autem dicebantur adulti, qui tantisper dum baptismũ expectabant in fide erudiebantur donec mysteriis fidei iam instructi, sub pascha in competentium ordinem allegerentur: dicebantur autem cõpetentes, quod simul baptismũ omnes peterent, vti sermone quodã explicat D. Augistinus cuius exstant complures sermones ad competentes. Quid enim aliud (inquit) competentes, quam simul petentes.*

5. & vt nostri meminerit] *Sic Manut. vetus excusus. Gryph. & Colon. codices ad marginem, Ms. vero tres*

& cæteri excuſi meminerint]

AD CLERVM DE EIS qui ad pacem feſtinabant.

EPISTOLA XIIII.

ARG. *huius Epiſtolæ habes epiſtola precedenti. ſuperflua itaque foret repetitio. Deſiderãtur autem litteræ ad quas reſpondet.*

CYPRIANVS PRESBYteris & diaconibus fratribus, S.

Li.3.epi.18 Legi litteras veſtras fratres cariſſimi quibus ſcripſiſtis ſalubre conſilium veſtrum nõ deeſſe fratribus noſtris vt temeraria feſtinatione depoſita, religioſã patientiam Deo præbeant: vt cum in vnum per eius miſericordiã venerimus, de omnibus ſpeciebus ſecundum eccleſiaſticã diſciplinam tractare poſſimus: maxime cum ſcri-

Apo.2. ptum ſit: [1] Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. [2] Pœnitẽtiam autem ille agit, qui diuinis præceptis mitis & patiens, & ſacerdotibus Dei obtemperans, obſequiis ſuis & operibus iuſtis Dominum promeretur. Quoniam tamen ſignificaſtis quoſdam immoderatos eſſe, & communicationem accipiendam feſtinanter vrgere; & deſideraſtis in hac re formam à me vobis dari: [3] ſatis plene ſcripſiſſe me ad hanc rẽ proximis litteris ad vos factis credo; vt qui libellum à martyribus acceperunt, & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis ſuis poſſunt, ſi præmi infirmitate aliqua & periculo cæperint, exomologeſi facta, & manu eis à vobis in pœnitentiã impoſita, cum pace à martyribus ſibi promiſſa ad Dominũ remittantur. Cæteri verò qui nullo libello à martyribus accepto inuidiam faciunt: quoniam non paucorum nec Eccleſiæ vnius, aut vnius prouinciæ, ſed totius orbis hæc cauſa eſt; [4] expectent ante de Domini protectione Eccleſiæ ipſius publicam pacem. Hoc enim & verecundiæ & diſciplinæ [5] & vitæ ipſi omnium noſtrum conuenit; vt Epiſcopi plures in vnum [6] conuenientes [7] præſente & ſtantium plebe, quibus & ipſis pro fide & timore ſuo honor habendus eſt, diſponere omnia conſilij communis religione poſſimus. Cæterùm quam irreligioſum eſt, & ipſis quoque feſtinantibus perniciosum, vt cum extorres facti, & patria pulſi, ac bonis ſuis omnibus ſpoliati nondum ad Eccleſiam redierint, quidam de lapſis confeſſores ipſos præuenire, & ante ad Eccleſiam introire feſtinent. Qui ſi nimium properant; habent in ſua poteſtate quod poſtulant, [8] tempore ipſo ſibi plus quàm poſtulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur; ſi commiſſi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor præualet: qui differri non poteſt, poteſt coronari. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam meo nomine ſalutate, & vt noſtri memores ſint admonete. Valete.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XIIII.

1. Memẽto vnde excideris] *Hic legunt Ms. Affli. Dun. & Marchinenſis codices:* cecideris, *quemadmodũ etiam Manut. & Morelius, Etſi autem Græce* ἐκπέπτωκας, *quod excidere non cadere ſignificat, tamen infra Epiſtola 28. & 52. ita legitur hic locus.*

2. Pœnitentiam autem agit] *Deſcriptio eſt ſatisfactionis potius, quæ pars eſt pœnitentiæ, quàm ipſius pœnitentiæ, vt ſit Sinechdoche. eſt etiã inſignis locus de meritis operum. Verum de vtroque plura, infra, partim lib. de lapſis partim de opere & eleemoſynis.*

3. ſatis plene ſcripſiſſe me ad hanc rem proximis literis ad vos factis credo] *Hanc lectionẽ, vti apparet emendatiorem, habent Manut. & Morelius. Cæteri omnes tum Ms. tum excuſi:* ſciatis plene ſcripſiſſe me, &c. credo vt qui, &c.

4. expectent ante de domini protectione] *Ita recte Morelius. Nam:* ante, *omiſſum erat à Manut. quod tamẽ habent excuſi & Ms. omnes. Deſiderabatur autẽ in aliis codicibus particula:* de, *Cypriano vſitatiſsima.*

5. & vitæ ipſi omnium noſtrûm conuenit vt Epiſcopi plures in vnum conuenientes] *Error librariorum in æditione Remboldi, remanſit hactenus in Eraſmicis excuſis omnibus, omiſſa erant ibi aliquot uerba; vnde locus factus eſt mutilus. Vera autem hæc lectio reperitur in Ms. codicibus quatuor, adnotata quidẽ partim ad marginem ab Eraſmo, qui recte diuinabat legendum:* conuenit, *ſed qui deſtitutus codicibus Ms. (quantumcunque de illis ſe iactet) reliquum quod deſiderabatur ſupplere non potuit. Quod ante me quidem fecêre partim Manut. et Morelius, ſed non placet quod ipſi legunt.*

6. cum clero conuenientes] *pro eo quod Ms. habẽt:* plures in vnum conuenientes, *vti econtrario non diſplicet vox:* præpoſiti, *quam habet loco vocis,* Epiſcopi.

7. præſente & Stantium plebe] *Ex epiſtola Cleri Romani ad Cyprianum infra xxxi. vbi citãtur verba hæc Cypriani:* pariter aſtentibus Laicis, *conieceram hoc loco legendum:* præſente & aſtente plebe, *atque adeo Epiſtola ad Antonianum quæ eſt infra liij. caſtigandum modo prædicto duxeram, quod ibi habetur:* pariter & ſtantibus laicis. *Verum dum poſtea ſimiles Phraſes reperi. Epiſtola nempe xxvij.* & in omnibus ſtantibus. *& xxx.* preces ſtantium, *depre-*

hendi non obscurè, stantes appellari eos qui adhuc in fide perstiterant, vti econtrario lapsos qui ceciderant. Nihil itaque hic immutauimus potiss. quum Ms. codices tres iam dicti hanc quoque lectionem habeant, imò, & infra locum illum epist. xxx. castigauimus.

8. tempore ipso sibi plus quam postulent largiente] *Verba hæc quanquam desiderentur in excusis & Ms. rectè tamen inserta sunt hoc loco à Manutio & Morelio, ex epistola dicta ad Antonianum vbi ad verbũ citatur hic locus.*

AD CLERVM ROMAnum de præcedentium Epistolarum exemplis Romam è suo secessu Missis.

EPISTOLA XV.

Argumentum huius Epistolæ non obscurè indicat Cyprianus Epistola infra xxiij. ad Clerum Romanum : *Post factas (inquit) ad vos litteras quibus actus noster expositus, & disciplinæ ac diligentiæ quantulacunque ratio declarata est &c. Neque enim aliud quam secessus sui & eorum quæ in illo gessit rationem, reddit, missis Romam in sui purgationem, quas ad suos scripserat epistolarum exemplis, imò iisdem, quibus illic, verbis vtitur.*

CYPRIANVS PRESBYteris & Diaconibus Romæ consistentibus fratribus S.

Li. 3. epi. 5. QVONIAM comperi fratres charissimi minus simpliciter & minus fideliter vobis renũciari, quæ hic à nobis & gesta sunt & geruntur, necessariũ duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri, & disciplinæ, & diligentiæ ratio redderetur.[2] Nam sicut Domini mandata instruũt, orto statim turbationis impetu primo,[3] cũ me clamore violento frequẽter populus flagitasset, non tam meã salutem, quã quietẽ fratrum publicã cogitãs, interim secessi, ne per inuerecundam præsentiã nostrã seditio quæ cœperat, plus prouocaretur. Absens tamẽ corpore, nec spiritu, nec actu, nec monitis meis defui; quo minus secundũ Domini præcepta fratribus nostris in quibus possem, mea mediocritate cõsulerem. [4] & quid egerim, loquuntur vobis epistolæ, pro temporibus emissæ numero tredecim, quas ad vos transmisi.[5] In quibus nec clero consilium[6] nec confessoribus exhortatio,[7] nec extorribus quando oportuit obiurgatio,[8] nec vniuersæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio, & persuasio nostra defuit : quantum secundum legem fidei, & timorem Dei, Domino suggerente, nostra mediocritas potuit eniti.[9] posteaquam verò & tormenta venerunt, siue iam tortis fratribus nostris, siue adhuc vt torquerentur inclusis, ad corroborandos, & confortandos eos noster sermo penetrauit.[10] Item cum cõperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas, atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluissent; exambire ad martyres passim, cõfessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrũpere, vt sine vllo discrimine, atq; examine singulorum [11] darentur quotidie libellorũ millia contra euangelij legem; litteras feci quibus martyres & confessores consilio meo quãtum possem ad dominica præcepta reuocarem. Item presbyteris & diaconibus non defuit sacerdotij vigor, vt quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cũ lapsis communicare iam cœperant, comprimerẽtur,[12] intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi quantum potuimus animum composuimus, & vt ecclesiastica disciplina seruaretur, instruximus.[13] Postmodum verò cum quidam de lapsis, siue sua sponte, siue aliquo incitatore, audaci flagitatione proruerent, vt pacem sibi à martyribus & confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad clerum litteras feci, & legi ei mandaui, vt ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandum, si qui libello à martyribus accepto de sæculo excederant, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi à martyribus promissa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temere constitui: sed cum videretur & honor martyribus habendus, & eorum qui omnia turbare cupiebant impetus cõprimendus,[14] & præterea vestra scripta legissem, quæ de hoc ad clerum nostrum per Clementium hypodiaconum nuper feceratis, vt iis qui post lapsum infirmitate apprehensi essent & pœnitentes communicationem desiderarent, subueniretur; standum putaui & cũ vestra sententia, ne actus noster qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet.[15] Planè cæterorum causas quãuis libello à martyribus accepto differri mã daui, & in nostram præsentiam, reseruari;

vt cum, pace à Domino nobis data, plures præpositi conuenire in vnum cœperimus, communicato etiam vobiscum consilio disponere singula &[16] reformare possim⁹. Opto vos fratres charissimi sẽper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XV.

1. Quoniam comperi fratres car. minus simpliciter &c.] *Videtur alludere ad Epistolam tertiam in qua conqueri videtur Clerus Romanus de secessu Cypriani excusat se autem primum de secessu, deinde de iis quæ in secessu non ociose à se gesta sunt, rationem reddit.*

2. Nam sicut domini mandata instruunt] *Mandata Domini quæ secedere iubent in persecutione, quædam habes infra de lapsis. Eodem pertinet illud Matth. 10. Cum autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam; quam scripturam & alias omnes quæ huc pertinere videbantur, pulchre tractatas habes in Athanasio, Apologia de fuga sua in persecutione, Qua quando episcopis & animarum pastoribus sit licita, exactè tractatur à D. Augustino Epistola 180. ad Honoratum. Tunc nempe quando ibi aut plebs Christi non fuerit cui ministretur: aut etiam si fuerit potest impleri per alios necessarium ministerium, quibus non est eadem causa fugiendi; sicut fugit (inquit) Athanasius Alexandrinus Episcopus, cum eum specialiter apprehendere Constantius cuperet Imperator, nequaquam à cæteris ministris deserta plebe catholica, quæ in Alexandria commanebat.*

3. cum me clamore violento frequenter populus flagitasset] *De flagitatione ista & similibus quæ postea denuo contigerunt, supra Epistola vi. & infra latius Cyprianus Epistola lv. in hæc verba:* Toties (inquit) ad Leonem petitus, in circo, in amphiteatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus, *His ipsis etiam diebus quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia quæ de ædicto proposito populus celebrare iubebatur, clamore popularium ad Leonem denuò postulatus in circo. Quare mirari satis hic nequeo Erasmum notasse hoc loco ad marginem illud: Populus designabat Episcopum. Quod quam verum sit, infra suo loco dicemus ad Epistolam 68. quæ est ad Clerum & plebem in Hispania consistentes.*

4. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ &c. numero tredecim] *Quæ sint hæ tredecim epistolæ dum serio perquiro, haud dici queat quantum laboris à me huic rei impensum fuerit, nec tamen pœnitet, quum ex iis. 10. hactenus numero reperisse me, certò mihi persuadeam; quas habes vti significauimus hactenus præmissas, è quo numero fortassis & illa est quam supra habes numero iiij de dormitione Episcopi vrbis. Præsertim autem difficultatem mouebat, quod in Ms. codicibus quatuor Marchij, Dunensi, Affligi. & Cauchij exemplar 13. epistolarum quarum fit mentio descriptum reperiatur, quarum tamen neque omnes neque solæ supra à me in hunc ordinem digestæ sunt. Verum quum in ipso limine impingat quisquis ille fuit qui in ordinem illas redegit, non existimaui sacrilegum, à Ms. codicibus hac in re aliquantulum dissentire. Quomodo enim quæso epistola in secessu prima esse queat illa, cuius initiũ: Quanquã sciam vos litteris meis frequenter admonitos &c. omitto quod & aliæ quædam illis insertæ sint, quas constat longo post scriptas tempore, quum iam à secessu domum redisset, Exempli gratia, ad fortunatum & Cæteros de iis qui per tormenta superantur, quæ meminit Synodi Africanæ de lapsis, atqui illa celebrata est in pace ecclesiæ sub Pontificatu Cornelij. Malui itaque fateri, quòd duæ aut tres ex hoc numero desiderentur, quàm falsò quampiam epistolam illis aggregare.*

5. in quibus nec clero consilium meum] *Duas habet huiusce Argumenti supra V. & VI.*

6. nec confessoribus exhortatio] *Harum nullam exstare existimo sed desiderari hactenus. loqui enim videtur prorsus de confessoribus Africanis, ad quos nulla exstãt epistolæ, nisi quæ sub finem vitæ in exilio sunt scripta.*

7. nec extorribus quando oportuit obiurgatio] *Hanc habes supra VII. numero ad Rogatianum, quippe quæ extorrium mentionem disertis verbis faciat: Porro:* quando, *legunt Ms. ad vnum omnes, non:* quæ *vt antea habebatur.*

8. nec vniuersæ fraternitati &c.] *Hæc supra est num. VIII. Rectius autem hic:* eniti, *legunt Manut. & Morelius quàm cæteri:* niti.

9. Posteaquam verò & tormenta venerunt, &c. *Hæc est num. IX. Sic autem legunt Manut. & Morelius. cæteri:* postea verò quàm.

10. Item cum comperissem &c.] *Epistolas 3. de lapsis: qui libellis acceptis à martyribus, pacem importunè petebant, habes supra: X. XI. & XII.*

11. darentur quotidie libellorum milia contra legem Euangelij *Vel hinc etiam apparet, non tam taxasse Cyprianum libellos martyrum, quam illorum immensam copiam, sine vllo (vt inquit) discrimine atque examine singulorum. Porrò hic loquitur de libellis martyrum de lapsis, paulò autem prius, de libellis quos iudici offerebant quidam ne sacrificarent, de quibus infra latius Epistola XXXI.*

12. intercedentibus nobis: Plebi quoque ipsi quantum potuimus animum composuimus] *Hoc pacto hunc locum castigandum censuit. Manut. Lectio vetus quam etiam habent Ms. codices ita habebat:* intercedentibus nobis plebi ipsi quoquq quantũ potuimus composuimus, *verum prior est dilucidior.*

13. Postmodum verò, quum quidam de lapsis] *loquitur de epistolis XIII. & XIIII. nouæ autem dictum:* quoque genere, *pro quoque modo.*

14. & præterea vestra scripta legissem quæ de hoc &c.] *Tum verba epistolæ similia tum portitoris nomen certò mihi persuadent, loqui Cyprianum de epistola illa Cleri Romani quæ est supra num. 3. ad clerum Carthaginiensem.*

15. Planè cæterorum causas] *Rectam hanc distinctionem habes in Ms. 5. codicibus, alludit autem ad verba Epistolæ præcedentis.*

16. reformare possimus] *Sic Ms. codices Affilig. Dunensis & Marchi. Manut. quoque & Morelius. Quare magis placet, præsertim quum eadem voce infra vtatur Epistola vigesima ad Caldonium & alibi frequentissime. Est autem vox & Quintiliano vsitata, pro in meliorem formam redigere. Hinc reformatio morum in conciliis vsitata phrasis.*

AD

AD MOYSEN ET MAximum Presbyteros & cæteros confessores Romanos de eorum confessione.

EPISTOLA XVI.

Argumentum huius Epistolæ habes infra Epistola xxxj. vbi Clerus Romanus: *In quo loco (inquiunt) maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus, quòd illorum carceris tenebras litteris tuis illuminasti, quòd ad illos venisti quomodo introire potuisti, quòd illorum animos sua fide & confessione robustos tuis alloquutionibus litterísque recreasti: quòd felicitates eorum condignis laudibus prosecutus, accendisti ad multo ardentiorem cœlestis gloriæ cupiditatem: quòd pronos impulisti, quòd vt credimus & optamus victores futuros viribus tui sermonis animasti: Vt quanquam hoc totum de fide confitentium & diuina indulgentia venire videatur, tamen in Martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur.*

CYPRIANI [1]MOYSI ET Maximo Presbyteris & cæteris cõfessoribus fratribus S.

Lib. 2. Epist 4. ET cunctos vos pariter & singulos repræsentauit affectibus nostris fratres charissimi, [2] Celerinus adueniens, fidei ac virtutis vestræ comes,[3] & gloriosis congressibus Dei miles; vniuersos vos in illo veniente conspeximus; & cum charitatem circa me vestram dulciter ac sæpe loqueretur, in eius sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo, quando à vobis per tales talia perferuntur: vobiscũ illic in carcere quodã modo & nos sumus, [4]diuinæ dignationis hortamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus inhæremus: honori nos vestro charitas vestra indiuidua cõnectit. separari dilectionẽ spiritus non finit: vos illic cõfessio, me affectio includit. Et nos quidẽ vestri diebus ac noctibus memores,[5] & quando in sacrificiis precẽ cum pluribus facimus, & cũ in secessu priuatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris[6] plenã à Domino fauentiã postulamus. sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra mediocritas: plus vos datis quando nostri in oratione meministis, qui sperantes iam sola cœlestia & tantum diuina meditantes, ad fastigia celsiora mora ipsa passionis ascenditis; longóque temporum ductu glorias vestras non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima, & vna confessio: vos totiens confitemini, quotiens rogati, vt de carcere recedatis,[7] carcerẽ fide, & virtute præeligitis: tot vestræ laudes, quot dies: quot mensiũ curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur: atqui manens semper in pœnis, cõgreditur cum dolore, nec vincitur; quotidie coronatur.[8] Eant nunc magistratus & consules siue proconsules, [9] annuæ dignitatis insignibus[10] & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est: & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrens, sed vobis idem qui solem fecit, & lunam,[11] maius in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplẽdẽs,[12] horribiles cæteris atque funestas [13] pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiauit. Per vicissitudines mensium[14] transmeauit tempus hibernũ; sed & vos inclusi tempora hyemis, persecutionis hyeme pensastis. [15] Successit hyemi verna temperies rosis læta, & floribus coronata; sed vobis rosæ & flores de paradisi deliciis aderant, & caput vestrum serta cœlestia coronabant. Æstas ecce messium fertilitate fecunda est, & area frugibus plena est; sed vos qui gloriam seminastis, frugem gloriæ metitis:[18] atque in Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspicitis, ipsi vt tritici grana purgata & frumenta pretiosa, iam purgati & conditi, hospitium carceris horreum computatis. Nec deest autumno ad munera fungenda tẽporis gratia spiritalis: vindemia foris premitur, & profutura poculis in torcularibus vua calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, & iam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati, [17] torcular vestrũ carcere torquente sentitis. Vini vice sanguinem funditis, ad passionis tolerantiam fortes, martyrij poculum libenter hauritis. Sic apud seruos Dei annus euoluitur.[18] Sic spiritalibus meritis, & cœlestibus præmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes, iam de sæculo recesserũt, confectóque itinere virtutis ac fidei[19] ad complexum & osculum Domini, Domino ipso gaudente venerũt. Sed & ve-

ſtra non minor gloria, qui adhuc in certamine conſtituti, & comitũ glorias ſecuturi, pugnam diu geritis, immotaque & incõcuſſa fide ſtabiles, quotidie ſpectaculum Deo veſtris virtutibus exhibetis. Quo longior veſtra pugna, hoc corona ſublimior. Agon vnus, ſed multiplici præliorum numeroſitate congeſtus. Famem vincitis, & ſitim ſpernitis, & ſqualorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. [20] Pœna illic ſubigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, ſed optatur; quæ ſcilicet immortalitatis præmio vincitur, vt vitæ æternitate, qui vicerit, honoretur. Qui nunc in vobis animus, quam ſublime, quam capax pectus; vbi talia & tanta voluuntur. Vbi non niſi Dei præcepta & Chriſti præmia cogitantur, voluntas eſt illic tantum Dei; & in carne adhuc licet vobis poſitis, vita iam viuitur non præſentis ſæculi, ſed futuri. Nũc eſt fratres chariſſimi vt memores mei ſitis, vt inter magnas atque diuinas cogitationes veſtras nos quoque animo ac mente voluatis, ſimque in precibus & orationibus veſtris, cum vox illa purificatione confeſſionis illuſtris, & iugi honoris ſui tenore laudabilis, ad Dei aures penetrat, & aperto ſibi cœlo, [21] de his ſubacti mundi partibus ad ſuperna trãſmiſſa, impetrat de Domini bonitate quod poſtulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare mereamini, qui ſic Domini mandata ſeruaſtis; qui euangelicam diſciplinam ſincero fidei vigore tenuiſtis, qui incorrupto honore virtutis, cum præceptis Domini, & cum Apoſtolis eius fortiter ſtantes, nutantem multorum fidem martyrij veſtri veritate ſolidaſtis? Verè euãgelij teſtes, & verè martyres Chriſti radicibus eius innixi, ſuper petram robuſta mole fundati, diſciplinam cum virtute iunxiſtis, ad timorẽ Dei cæteros prouocaſtis, [22] martyria veſtra exempla feciſtis. Opto vos fortiſſimi ac beatiſſimi fratres ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XVI.

1. *MOYSI ET MAXIMO* &c. *Horum confeſſorum frequens eſt infra apud Cyprianum mentio, ſcribit ad eoſdem Epiſtolam xxv. De his ita Damaſus invita D. Fabiani Pontificis: Poſt paßionem vero eius Moyſes & Maximus presbyteri & Nicoſtratus Diaconus comprehenſi ſunt & in carcerem mißi. Euſeb. libr. 6. hiſt. eccleſ. cap. 24. illis annumerat ex Dionyſio Alexandrino Vrbanum, Sidonium, & Celerinum; quorum Maximum & Vrbanum ſecundo confeſſos; Sidonium verò & Celerinum omnia tormentorum genera ſuperaſſe affirmat. Patet autem ex epiſtola infra xxxi. adnumeratum etiam illis Rufinum quendam. Porro ex his Moyſes paulopoſt Martyrium paſſus eſt, ſubſcripſit tamen adhuc epiſtolæ Cleri Romani ad Cyprianum de lapſis, quæ eſt infra xxxi. vbi patet ex epiſtola lij. ad Antonianum. Quid de aliis actum, latius infra ad Epiſtolam xliij.*

2. Celerinus] *De Celerino habes infra Epiſtolam xxxiij.*

3. & glorioſis congreſſibus] *Sic Manut. codices Camb. & afflig. ad marginem, & vetus excuſus, pro eo quod corruptè legebatur:* congreſſoribus. *Morelius & Afflig. in contextu:* congreſſionibus *non malè.*

4. diuinæ dignationis hortamenta] *Sic Ms. & hactenus impreßi codices excepto Aldino, qui cũ Cambr. & alio quodam:* ornamenta, *legit, minus rectè. Porrò dignationis vocem Cyprianus ex Tertulliano mutuatus eſt. Pro eo autem quod hîc habent excuſi omnes:* inhęremus] *legunt Ms.* adhæremus, *conſentiunt verò illi cum Manutio ac Morelio, dum:* includit, *legunt, pro eo quod antea erat:* concludit.

5. & quando in ſacrificiis, &c.] *Locus hic requirere videbatur tractatum de ſacrificio dominico, verum cũ nuſquam ferè non illius mentionem facit Cyprianus, tum potißimum Epiſtola infra lxiij. de Sacramento calicis ad Cæcilium, quo lectorem remittimus.*

6. plenam à Domino fauentiam] *Ita Ms. Cambr. & afflig. Excuſi verò omnes* domini fauentiam; fauẽtia *verò pro fauore, nota vox Nonio Marcello ex Accio. Paulopoſt:* ſpirantes, *legit Manut. Ms. verò & cæteri excuſi omnes:* ſperantes. *Rectius verò habent excuſi:* mora ipſa paſſionis, *quam aut Cambr.* hora ipſa, *aut afflig.* ad horam ipſam.

7. carcerem fide & virtute præeligitis] *Morelius legit,* fidei & virtutis, *verum vulgatam lectionem retinent Ms.*

8. Eant nunc magiſtratus & cõſules ſiue proconſules] *Quum in aliis prouinciis pretores ferè conſtituti ſint à Romanis, in Africa proconſules erant, vnde & proconſularis appellatur à Plinio & aliis. Iudiciorum proconſulis etiam meminit Tertullianus ad Martyres, & Pontius in vita D. Cypriani.*

9. annuæ dignitatis inſignibus] *Pulchra alluſio ad annuam conſulum dignitatem, quam vnius anni volaticum gaudium nuncupat Tertullianus libr. de pœnitentia ſub finem. Hæc iniri ferè ſolet Calendis Ianuariis. Poſtea tamen ſæpè Idibus Martiis initum conſulatum teſtis eſt Liuius, imò ſub Cæſarib. nonnunquam idibus Iuniis & aliis anni temporibus: quemadmodum manifeſtum fit è Faſtis conſularibus, quos ſumma diligentia auſpiciis Generoſi: lib. 2. viri Marci Laurini nunc primum reſtituit Hubertus GoltZius. Solent enim illi pro arbitrio bis & ter aliquando in anno conſules nouos creare.*

10. & duodecim faſcibus glorientur] *Quos faſces vocat Cyprianus tum hic tum epiſtola ad Donatum, Tertullianus de pœnitentia; & cõtra Valenti. virgas nuncupat; dum ambitum conſulatus, virgarum & ſecurium petitionem dicit. Lictores enim 12. conſulem preibant, qui duodecim virgarum faſces & totidem ſecures illis*

ad terro-

ad terrorem præferrent. Proconsulib. postea is ipse honor additus est, ut statores ac lictores haberent, quod patet vel ex Cicerone epistolarũ familiarium lib. 2. ubi quum proconsul esset & Imperator, C. Cælio quæstori ita scribit: Quæ cum essent incerta, existimaui tamẽ esse, faciundum, ut ad te statores meos & lictores cum litteris mitterem. Quanquam tamen in ea sint plerique sententia, ut sex duntaxat fasces proconsulibus permißi sint; quare quod hic de 12. fascibus Cyprianus dicit ad consules referendũ.

11. maius in carcere lumen fuit] Sic Manut. Morelius, Rembolt. & Ms. codices. Vetus verò excusus & Grauius: fudit, quam lectionem ad marginem adnotatam ab Erasmo in æditionibus Frobeniana, Alopæciana, ac Gryphij, in textum inseruit Parisiensis codex, hoc pacto: lumen fudit, fuitque in corde] nimis libere. Porro pro eo quod initio huius periodi legimus: illuminabat, legit Costerius: illuminat.

12. horribiles cæteris] Ita Manut. Morelius, ac Cambr. codex: Afflig. verò cum excusis aliis: carceris, minus rectè.

13. pœnalis loci tenebras] Quod hic pœnalem locum, infra receptaculum pœnale dicit, ita & supra epist. 11. ad Donatum pœnales cumulos dixit. Phrasis est mutuata à Tertulliano de habitu muliebri, vbi pœnali opere legitur. Sic & D. Hieronym. ad Innocentium de muliere septies percussa; pœnalem carceris horrorem dixit.

14. transmeauit tempus hibernum] Locum hunc nos primi ex Cambr. codice restituimus. Desiderabatur dictio: tempus; & pensastis, posuimus, fidem Ms. cod. & Manut. cũ Morelio secuti; erat prius: pensabatis.

15. Successit hiemi verna temperies] Coniecturam hanc nostram confirmatam reperi per Ms. codices & Manut. ac Morelium, consentit etiam vetus excusus & Grauius. Paulopost maluimus retinere vocem: aderant, eò quod sequatur: & coronabant, quam quod habet Morelius: adhærent, minus rectè. Est enim Cypriano familiare ut præteritis imperfectis pro præteritis perfectis vtatur.

16. atque in area Domini constituti] Alludit ad locum Mat. 7. & negatores fidei paleis, frumentis verò martyres comparat, imitatus etiam hic Tertullianum de fuga in persecutione. Ad illud autem Math. conuenientius legit Morelius: purgati, alij omnes tam Ms. quàm excusi: probati, Quod vero Cambr. codex: computetis, legit, minus placet.

17. torcular vestrum] Etiã hunc locũ restituimus è cod. Ms. & veteri excuso, alij omnes: nostrum, corruptè.

18. Sic spiritalibus meritis & cælestibus præmiis] Locus de meritis & præmiis bonorum operum.

19. ad complexum & osculum Domini, &c. Quod hic ad complexum & osculum Domini venire, paulopost aperto sibi cœlo ad superna transmitti dicit. Similiter Rom. confessores infra epistola 26. Quid gloriosius (inquiunt) quidue felicius &c. quàm relicto mundo cœlum petisse? quàm desertis hominibus inter angelos stare quam impedimentis omnibus secularibus ruptis in conspectum Dei iam se liberum sistere? quam cæleste regnum sine vlla cunctatione retinere? Similia habet Cyprianus Epistolis ad Antonianum & Tybarytanos. Loci insignes contra Anabaptistarum & Armeniorum errorem, quo animas martyrum sub ara dormire credunt vsque ad extremum iudicij diem. Certè si ea foret D. Pauli sententia, frustra desideraret Philip. 2. dissolui & esse cum Christo, & rursum 2. Corinth. 5. Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis, & paulopost: bonam voluntatem habemus peregrinari à corpore & præsentes esse ad Dominum. Quæ loca ita in hanc sententiam interpretatur Chrysost. vt mirari nequeam illorum impudentiam, qui illi errorem hunc impingere non sunt veriti. Aperta est eadem de re D. Augustin. sententia in Psalmum 109. D. Ambrosii in Lucæ c. 22. & Cyrilli in caput Ioan. 19. Damnatus est quoque in Armeniis error ille à concilio Florentino.

20. Pœna illic subigitur] Hoc è Ms. codicibus substituimus, pro eo quod erat: subiicitur, magis autẽ placet illud: obteritur, quàm quod habet Morelius: subteritur, neque à nobis dissentiunt Ms. codices. Paulo prius pro eo quod legimus: vestris virtutibus, retinet Afflig. codex lectionem pristinam: de vestris virtutibus, non alienam à Phrasi Cyprianica.

21. de his subacti mundi partibus] Manut. & Mo. codices, Morelius omittit particulam: his vulgò: subactis, non rectè. Corruptißimè etiam prius habebatur paulopost: seruatis, pro quo Ms. cod. & vetus excusus: seruastis, legunt, quomodo Manutius & Morelius.

22. Martyria vestra exempla fecistis] Cambr. codex Martyres ad vestra exempla fecistis, non malè. Porro conclusionem epistolæ non habent Ms. codices.

CONFESSORVM VNIuersorum ad Cyprianum de pace lapsis data.

EPISTOLA XVII.

Argumentum huius recitat ipse Cyprianus Epistola infra xxiij. Postquam vero (inquit) ad eos litteras misi, vt quasi moderatius aliquid & temperatius fieret, vniuersorum confessorum nomine idem Lucianus Epistolam scripsit, qua pene omne vinculum fidei & timor dei, & mandatum Domini & Euangelij sanctitas & disciplinæ firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine: vniuersis eos pacem dedisse, & hãc formam aliis Episcopis innotescere, cuius epistolæ exemplum ad vos transmisi. Est autem recens edita hæc epistola à Manutio & Morelio.

VNIVERSI CONFESSORES[1] Cypriano Papæ S.

SCIAS nos vniuersis,[2] de quibus apud te ratio constiterit, quid post cõmissum egerint, dedisse pacẽ: & hanc formam per te & aliis episcopis innotescere voluimus. Optamus te cũ sanctis martyribus pacẽ habere. Presente de clero, & exorcista, & lectore Lucianus scripsit.

ADNOTATIONES IN Epistolam XVII.

1. *CYPRIANO PAPAE*] *Sic Morelius, Manutius vero:* PAPATI, *neutra diſplicet lectio, quod enim latine,* PAPA, *Græce vt ſupra dixim⁹* πάππας

2. de quibus apud te ratio conſtiterit *Particulam:* de *adiecimus ex epiſtola ſequenti, in qua horum verborũ mentio fit Morelius legit:* quorũ, *ex eadem probatur lectio Man.* voluim⁹, *pro quo habet Morelius:* volumus.

3. Præſente de Clero & exorciſta & lectore] *magis placet hæc Morelij quã Manut. lectio, qui habet mẽdoſe:* Presbyter de Clero & exorciſta & lector. *Econtrario magis placet:* ſcripſit *quàm quod habet Morelius* ſcripſi.

CYPRIANI AD CLERVM de præcedenti & duabus ſequentibus Epiſtolis.

EPISTOLA XVIII.

ARGVMEN. *Quoque huius epiſtolæ eſt in epiſtola infra xxiij. Apud nos etiam (inquit) quidem turbulenti, qui vix à nobis in præteritum regebantur & in noſtram ſententiam differebantur, per hanc epiſtolam (Luciani nempe, nomine confeſſorum) velut quibuſdam facibus accenſi, plus exardeſcere & pacem ſibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad Clerum noſtrum litteras fecerim, exemplum vobis miſi.*

CYPRIANVS PRESBYteris & Diaconibus fratribus S.

Lib. 3. epiſtol. 19. Eſaiæ 66. DOMINVS loquitur & dicit: Super quem reſpiciam, niſi ſuper humilem, & quietum, & trementem ſermones meos? Hoc cũ debeamus omnes eſſe, [1]tũ magis huiuſmodi illi eſſe debent quibus laborandum eſt, vt poſt graue lapſum vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum poſſint. Legi autem & vniuerſorũ confeſſorum litteras, quas voluerũt per me collegis omnibus innoteſcere, & ad eos pacem à ſe datam peruenire, [2]de quibus apud nos ratio conſtiterit, quid poſt cõmiſſum egerint. Quæ res cum omnium noſtrũ conſilium & ſententiam ſpectet, præiudicare ego, [3]& ſoli mihi rem communem vindicare non audeo. [4] & ideo inſtetur interim epiſtolis, quas ad vos proximè fecerã: quarum exemplum collegis quoque multis iã miſi; qui reſcripſerunt placere ſibi quod ſtatuimus, [5]nec ab eo recedendum eſſe, donec pace nobis à Domino reddita in vnum conuenire, & ſingulorum cauſas examinare poſſimus. [6] Sed & quid mihi Caldonius collega meus ſcripſerit, quídque ego ei reſcripſerim, vt ſciretis; vtriuſque epiſtolæ exemplum litteris meis iunxi: quod totum peto fratribus noſtris legatis, vt magis ac magis[7] ad pœnitentiam cõponantur, nec delicto priori adiiciant adhuc aliud delictum, dum nec nobis nec Euangelio volunt ſeruire, nec ſecundum vniuerſorum confeſſorum litteras cauſas ſuas examinari permittunt. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam ſalutate. Valete.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XVIII.

1. tum magis huiuſmodi eſſe debent] *Particulas duas,* tum magis, *adiecere recens Manut. & Morelius quæ deſideratæ hactenus obſcurum reddebãt ſenſum. Mendoſe autem pro:* huiuſmodi, *legit Manut.* modo.

2. de quibus apud nos ratio conſtiterit] *Ita recte locum hunc reſtituimus, tum ex 4. Ms. & veteri excuſo codicibus, tum ex Epiſtola præcedenti, cuius verba hic citantur, nã antea particula,* dum, *interpoſita à Remboldo, ita contextum inuertit, vt intelligi nequiret.*

3. & ſoli mihi] *Hanc tanquam verã huius loci lectionem codicibus Ms. Afflig. Dun. Marchin. & Cauchij acceptam debemus. Antea erat:* ſolum, *pro quo repoſuit Manut.* ſolus, *ſed minus placet.*

4. Et ideo inſtetur interim epiſtolis quas ad vos proxime feceram] *E codicibus Ms. (nam conſentiunt & noſtri) adiecerunt Manut. & Morelius vocem* interim, *quæ deſiderabatur; ſicut etiam pronomen illud* vos, *quod tamen hodie non reperitur in Ms. Placet autem magis lectio:* reſcripſerunt, *vt hic Morel. quam quod cæteri habent:* perſcripſerunt.

5. nec ab eo recedendum eſſe] *Etiam huius loci caſtigationẽ debemus illis, qui antea erat corruptiſſimus, vt huius epiſtolæ cætera pleráque. legebatur enim:* nec ad vos.

6. Sed & quid mihi Caldonius collega meus] *Epiſtolam hãc cum reſponſo Cypriani huic adnexã habes.*

7. ad pœnitentiam componantur] *Hanc communem lectionem confirmatam reperio in codicibus Ms. quare non placet quod habent Manut. & Morelius:* patientiam.

8. dum nec nobis nec euangelio] *Elegans eſt hæc congeminatio, quam habent Manut. & Morelius; magis etiam placet:* examinari, *quod habent ipſi, quam:* examinare, *vti Ms. & excuſi cæteri.*

9. Valete] *Conſtanter hanc concluſiunculam habent Ms. codices 4. quare adiecimus illam contextui.*

CALDONII AD CYprianum & Compresbyteros de iis qui ſacrificarent ſiue de lapſis.

EPISTOLA XIX.

ARG. *Quum lapſorum quidam noua vrgente perſequutione Chriſtum confeſſi eſſent atque adeo antequam in exilium proficiſcerentur pacem peterent,*

peterent, consulit Cyprianum Caldonius, an pax illis danda foret.

CYPRIANO ET COMpresbyteris[1] Carthagini consistentibus,[2] Caldonius S.

Lib. 5. epi. 15.

NECESSITAS temporum facit, vt non temere pacē demus.[3] Sed oportebat vobis scribere, quoniā ij qui postea quā sacrificauerunt, iterato tētati, extorres sunt facti: vidētur ergo mihi abluisse prius delictū, dū possessiones & domos dimittūt, & pœnitentiā agētes Christū sequūtur. Ergo [4] Felix, qui præsbyteriū subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (plenius cognoui eundē Felicem)[5] & Victoria, cōiunx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerūt possessiones quas nūc fiscus tenet.[6] Sed &, seu per se, seu per eosdē mulier nomine Bona; quæ tracta est à marito ad sacrificandū,[7] quę cōscientia nō cōmisi, sed quia tenētes manus eius ipsi sacrificabāt, sic ipsa cœpit dicere cōtra: Nō feci, vos fecistis; sic & ipsa extorris facta est. Cū ergo vniuersi pacē peterēt, dicētes: Recuperauimus fidē, quā amiseramus, pœnitentiā agētes, & Christū publicè sumus cōfessi: [8] quāuis mihi videātur debere pacē accipere; tamen ad consultum vestrum eos dimisi ne videar aliquid temere præsumere. si quid ergo ex communi consilio placuerit; scribite mihi. Salutate nostros, vos nostri. Opto vos felicissimos bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam XIX.

1. CARTHAGINI CONSISTENTIBVS] *Sic rectè, Manutius, pro eo quod vitiose Morelius* CHARISSIMIS CONSISTENTIBVS, *Primi autem & soli hi duo, hanc Epistolam in lucem dederunt.*

2. CALDONIVS) *Apud Morelium & alios excusos appellatur* CALIDONIVS, *verū constanter tum Epistola præcedenti, tum sequenti:* CALDONIVS *legunt Ms. codices Marchi. Afflig. Bland. & Dunēsis, Manut. quoque tum hic, tum epistolis iam dictis & epistola xxiij. in qua huius & sequentis epistolæ disertis verbis meminit D. etiam August. lib. 4. de baptis. contra Dona. ita legit, Epistolam citans infra 70. Fuit autem vnus Episcoporum Africæ, vti constat ex epistolis iam citatis & Epistola liiij. sed quo loco, reperire hactenus non potui, præsertim quum Synodo Africanæ de baptizandis hæreticis non interfuerit, ante vt suspicor defunctus.*

3. Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui &c. *Hanc veram esse huius loci Lectionem conieci ex lectione Morelij, qui alterum:* quoniam, *omisit; superfluè enim bis id repetitum, textum obscurabat.*

4. Felix qui præsbyterium subministrabat sub decimo] *Subministrare præsbyterium nō aliud mihi videtur, quàm quod hodie dicimus vicarium præsbyteri agere, ni forte:* administrabat, *legendum sit.* proximus mihi vicinus: plenius cognoui eūdem felicem] *Locum hunc hoc pacto restitui, partim ex Manut. & partim ex Morelio.*

5. & Victoria coniunx eius & Lucius fideles, extorres facti reliquerūt possessiones] *Vera hæc lectio Morelij est Manut. habebat omnia in accusatiuo casu cum infinitiuo:* reliquisse se, *corruptè. Porro non mirum quod hic habes de victoria coniuge Felicis, quum ea ætate ob penuriam allegerentur coniugati in præsbyterorum ordinem; at quod præsbyteri coniuges ducerent nusquam legere est apud veteres.*

6. Sed & seu per se seu per eosdem mulier nomine Bona] *Etiam hæc lectio Morelij est castigatior & auctior quàm Manut. apud quem erat Solæcismus iste.* mulierem nomine Bona extorris facta est.

7. que cōscientia; nō cōmisi, sed quia tenentes m. e. i. s. sic ipsa cœpit dicere contra: nō feci] *Emendatior longè est hæc lectio Morelij, quàm Manut. qui habet:* quæ conscientiam non commisit sed tenentes, &c. cœpit. dicere contra non feci.

8. quamuis mihi videantur debere pacem accipere; tamen] *Hic econtrario magis placet Manut. hæc lectio, quam Morelij:* quamuis mihi videatur vt debeant pacem accipere, sed.

CYPRIANI AD CALdonium responsum.

EPISTOLA XX.

ARG. *Nihil peculiare agit hac Epistola Cyprianus, quàm quod Caldonij sententiæ accedit, iis nempe lapsis pacem negandam non esse, qui vera pœnitentia & Christi nominis confessione illam meruerint, atque adeo sibi reddiderint.*

CYPRIANVS CALDOnio fratri Salutem.

ACCEPIMVS litteras tuas frater charissime, satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si exercitatus & in scripturis dominicis peritus, cautè omnia & cōsultè geras.[1] Rectè autē sensisti circa impertiendā fratribus nostris pacē, quā sibi ipsi vera pœnitētia & dominicæ confessionis gloria reddiderūt, sermonibus suis iustificati, quibus se ante damnauerāt. Cū ergo abluerint omne delictū, & [2] maculā primā assistēte sibi Domino posteriore virtute deleuerint, iacere vltra sub diabolo quasi prostrati nō debent; qui extorres facti, & bonis suis omnibus spoliati erexerūt se, & cum Christo stare cœperunt. Atque vtinam sic & cæteri post lapsum pœnitentes Lib. 3. epi. 20.

in ſtatum priſtinum reformētur. Quos nūc vrgentes, & pacem temerè atque importunè extorquentes, quomodo diſpoſuerimus, vt ſcires;[3] librum tibi cum epiſtolis numero quinque miſi: quas ad clerum, & ad plebem, & ad martyras quoque & confeſſores feci. quæ epiſtolæ iam plurimis collegis noſtris miſſæ placuerunt, & reſcripſerūt ſe quoque nobiſcū in eodem conſilio ſecundū catholicam fidem ſtare. Quod ipſum etiā tu ad collegas noſtros, quos potueris, tranſmitte, vt apud omnes vnus actus & vna conſenſio ſecundum Domini præcepta teneatur. Opto te frater chariſſime ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XX.

1. Rectè autem ſenſiſti circa impertiēdam fratribus noſtris pacem] *Sic Ms. codices 4. ſupradicti, Manutius quoque & Morelius. antea habebatur:* impertitam, *ſed malè.*

2. maculam primam] *Communis hæc lectio omniū excuſorum, confirmatur dictis Ms. codicibus, quare magis placet quàm Manut.* priſtinam.

3. librum tibi cum epiſtolis numero quinque miſi] *Libri nomine mihi intelligere videtur, aut librum quo deſcripti continebantur libelli martyrum, aut quod magis probatur librum de lapſis quem habes infra Tomo 2. Epiſtolæ autem quinque quas miſit, ſunt eæ quas habes ſupra numero x. xi. xij. xiij. & xiiij. Porro quod habet ſub finem Manut.* tranſmitte, *magis placet, quàm quod cæteri omnes:* tranſmittes.

CELERINI AD LVCIAnum pro Numeria & Candida.

EPISTOLA XXI.

Argumentum huius & ſequentis Epiſtolæ habes iſtud ſæpedicta epiſtola xxiij. *Exépla quoque (inquit) epiſtolæ Celerini boni & robuſti confeſſoris quam ad Lucianum eundem confeſſorem, ſcripſerit, item quid Lucianus ei reſcripſerit, miſi vobis; vt ſciretis & laborem circa omnia & diligentiam noſtram, & veritatem ipſam diſceretis: Celerinus cōfeſſor quam ſit moderatus, & cautus & humilitate ac timore ſectæ noſtræ verecundus; Lucianus verò circa intelligentiam Dominicæ lectionis (vt dixi) minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ noſtræ relinquendam facilitate ſua moleſtus Nam cum dominus dixerit. In nomine patris & filij & ſpiritusſancti gentes tingui & in baptiſmo peccata dimitti; hic præcepti & legis ignarus, mandat pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc ſibi dicit ab illo eſſe mandatum, ſicut in litteris eiuſdem Luciani ad Celerinum factis animaduertetis, &c.*

[1]CELERINVS LVCIANO S.

HÆC cum tibi ſcriberem domine frater, gaudens & triſtis eram: gaudens eo quòd audierim, te pro nomine domini noſtri Ieſu Chriſti Saluatoris noſtri tentū, & illis nomē penes magiſtratus huiuſmodi confeſſum: triſtis autem in eo quod ab eo ex quo te deduxi, nunquam litteras tuas accipere potui. Et nūc modo duplex mihi triſtitia incubuit, quod cum Mōtanum fratrē noſtrum cōmunem abs te de carcere ad me eſſe venturum ſciebas; de ſalute tua, vel quid penes te agatur, mihi non ſignificaueris. Et hoc ſolet contingere ſeruis Dei, maximè eis qui in confeſſione Chriſti ſunt conſtituti. ſcio enim quoniam vnuſquiſque iam quæ ſunt ſæculi non attendit, quoniam coronam cœleſtem ſperat. Ego enim dixi, fortaſſe oblitum te eſſe mihi ſcribere.[2] Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicar ſi fuero dignus Celerinus audire: tamen cum eſſem, & ego in tam florida confeſſione, fratres meos vetuſtiſſimos memorabam, & eos litteris meis memoraui charitatē priſtinam eorum penes me meóſque nunc eſſe. Peto tamen chariſſime à domino, vt[3] ſi non ante cruore illo ſancto laueris pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant; vel nunc ſi apprehēderint; mihi ad hæc reſcribas. Sic coronet te, cuius nomen cōfeſſus es. Credo enim quoniam etſi in hoc mundo nos non viderimus,[4] in futuro tamē nos coronati à Chriſto complectemur. Pete vt ſim dignus & ego coronati cū numero veſtro. In magna tribulatione conſtitutū ſcias, & ac ſi ſis mecū præſens, ſic charitatis priſtinæ reminiſcor die ac nocte, Deus ſolus ſcit. Et ideo peto vt annuas deſiderio meo & mecum doleas in morte ſororis meæ, quæ cecidit in hac vaſtatione Chriſto. ſacrificauit enim & exacerbauit dominum noſtrum. quod nobis manifeſtum videtur. Pro cuius factis ego[5] in lætitia paſchæ flens die ac nocte; in cilicio & cinere lachrymabundus dies exegi, & exigo vſque in hodiernum, donec auxilium Domini noſtri Ieſu Chriſti, & pietas per te vel per eos dominos meos qui coronati fuerint, à quibus poſtulaturus es vt veniam habeant nefanda naufragia; memor ſum enim charitatis tuæ priſtinæ, quod cū omnibus

bus doleas sorores nostras, quas & tu bene nosti, id est Numeriam & Candidam; pro quarũ peccatis quæ nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christũ secũdum illarum pœnitentiam & opera quæ penes collegas nostros fecerunt extorres, qui à vobis venerunt, à quibus ipsis de operibus eorum audies iam, pro eis vobis martyribus suis petentibus indulturum credo. [6] Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse. O te felicem. suscipe vota tua quæ semper desiderasti, vel in terra dormiens; optasti pro nomine illius in carcere mitti, quod
Psal.19. nunc tibi contingit, sicut scriptum est: Det tibi dominus secundum cor tuum. & nunc super ipsos factus antistes Dei, recognouit idem minister. Rogo itaque, domine & peto per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cæteris collegis tuis, fratribus tuis. meis Dominis referas, & ab eis petas, [7] vt quicunque prior vestrûm coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ, tale peccatum remittant. [8] Nam ipsam Etecusam semper appellaui, testis est nobis Deus, quia pro se dona numerauit, ne sacrificaret: sed tantum ascendisse videtur vsque ad Trianfacta, & inde descendisse. Hanc ergo non sacrificasse ego scio. Quarum iam causa audita, [9] præceperunt eas præpositi tãtisper sic esse, donec Episcopus constituatur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes & petitiones in quas nos fidimus, quoniam estis amici, sed & testes Christi, quod omnia indulgeatis. Peto ergo domine Charissime Luciane, memor sis mei, & petitioni meæ, annuas. sic Christus coronam illam sanctam quam tibi non tantum in Confessione, sed in sanctimonia tradidit, in qua semper cucurristi, exemplum sanctorum, semper & testis fuisti: vt omnibus dominis meis fratribus tuis confessoribus referas de hoc facto, vt à vobis auxilium recipiant. Nam hoc domine frater, scire debes, me nõ solum hoc pro eis petere, sed [10] Statim & Seuerianum & omnes confessores qui inde huc à vobis venerunt, ad quos ipsæ in portum descenderunt, & in vrbem leuauerunt; quod sexaginta quinque ministrauerunt, & vsque in hodiernum in omnibus fouerunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem grauare cor illud sanctum tuum non debui, cùm sciam te prona voluntate operari. [11] Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita, qui lætantur confessione tua florida, sed & omnes fratres: & [12] Saturninus qui & ipse luctatus est cũ diabolo, qui & Christi nomen, est fortiter confessus, qui & ibi in pœna vngularum fortiter est confessus, qui & hic nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius, & Maria, & omnes sancti fratres. Nam hoc scire debes, me & dominis meis fratribus tuis scripsisse, quas peto illis eas legere digneris.

ADNOTATIONES in Epistolam XXI.

1. CELERINVS LVCIANO] *Celerini confessoris & supra fuit facta mentio Epistola xvi. ad cõfessores Rom. & infra latius Epistola xxxiiij. Lucianus autẽ qualis fuerit describitur Epistola xxij. tum verbis in argumento citatis, tum istis sub initium Epistolæ: Frater noster (inquit) Lucianus & ipse vnus ex confessoribus, fide quidem calidus & virtute robustus, minus dominica lectione fundatus, quædam conatus est, imperiti iampridem se vulgi auctorem constituens, vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur &c. habes eiusdem fictitiam nomine vniuersorum confessorum Epistolã supra numero xvij.*

2. Nam vt tibi: quoq; de infimo tuus vel frater dicar si fuero dignus Celerinus audire] *Hyperbaton est ita perplexum vt quid sibi velit non intelligam. Quandoquidem autem nulli nobis hic codices Ms. suffragentur, & solus Morelius hanc cum sequenti nobis in lucem emiserit; dabit veniam lector, si vtranque minus accuratè castigatam reperiat.*

3. si non ante cruore illo sancto lauêris] *Quum post cruoris pro Christo effusionem rescribere non licuisset Luciano, nulli dubium esse debet, quin hic prætermissa sit aliquo casu negandi particula,* non; *ego itaque illam interserere non sum veritus.*

4. in futuro tamen nos coronati à Christo cõplectemur] *Locus erat hic tractandi de mutua post hãc vitam notitia verum differre hunc tractatum maluimus ad librum de mortalitate, vbi ipse Cyprianus eandem confirmat.*

5. in lætitia pascæ] *Sic haud dubiè legendum, pro eo quod erat* in lætitiæ paschæ. *Est etiam hic Hyperbaton, ob omissas quantum quidem mihi apparet quasdam dictiunculas, qualia sunt & in sequentibus, sed quibus sine Ms. codice mederi nequeo.*

6. Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse] *videtur floridiores seu flori dos (nam illa lectio mihi placeret magis) intelligere ipsos martyres, vtpote quorum Martyria floribus vernis & sertis è floribus contextis comparare soleat, vti videre est supra Epistola ix. & xvi. quomodo & sub finem epistolæ confessionem eius floridam dicit.*

7. vt quicũque vestrûm prior coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ tale peccatum remittant] *Hinc videre est quales porrigi soleant martyribus preces pro lapsis, deinde pacem quæ ab eis dari solet, non fuisse duntaxat pœnæ per pœnitentiales canones impositæ relaxationem, sed & veram peccatorum remissionem, atque adeò à culpa & pœ-*

na vt loquimur absolutionem habes. præterea in hac Epistola bis repetitã indulgentiæ vocẽ, vt nemini posthac dubitare liceat, libellos illos Martyrum nõ aliud fuisse quam indulgentias quasdam; sic etiam infra epistola xxvi. xxx. & xxxi. Romani quoque indulgentiæ voce vtuntur.

8. Nam ipsam Etecusam semper appellaui] *videtur nomen fuisse Fœminæ cuiuspiam. Porrò Trianfacta locus videtur fuisse in quo sacrificabatur. Vide autem hic verum vsum libellaticorum, qui nempe pro se dona numerabant, ne sacrificarent, de quo latius infra epistola lij. ad Antonianum.*

9. præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec Episcopus cõstituatur] *Vti supra diximus Epistola 3. Cyprianus præpositi nomen solis tribuit Episcopis. Hic verò etiã aliis ecclesiæ præfectis sede vacãte tribuitur.*

10. Statim & Seuerianum] *nomina Martyrũ sunt siue confessorũ atque adeò malim legi* statim aut statiũ. *nisi certè stacteum, legendum sit. nam Stactei martyris cuiusdam Romani festũ celebratur in Martyrologio. 4. Calẽdas Octobris; neque enim verò est absimile, Romæ scriptam hãc Epistolam, quũ ex epistola supra xvi. constet Celerinũ ibi suam primam confessionem fecisse.*

11. Salutant te Macarius cũ sororibus suis Cornelia & Emerita] *Pro* Temerita, *nõ sum veritus substituere &* Emerita, *tum quòd emeriti nomẽ in Africa & alibi non ignotũ fuerit, tum ob variã lectionem Epistolæ sequẽtis, in qua sub finem hæc sunt verba: Et maris collecta* merita, *sed mendosæ, vt suo loco dicemus.*

12. Saturninus qui & ipse luctatus est cũ diabolo] *Plures fuere Saturnini tum confessores tum martyres tum Episcopi in Africa ætate Cypriani atque adeò diuinare quisnam iste fuerit superuacuum foret. Certè & Saturnini præsbyteri & aliorum quorundam in Africa martyrum fit mentio in Martyrologiis, pridie Idus Februarij.*

LVCIANI AD CELERINUM de pace omnibus lapsis data.

EPISTOLA XXII.

Argumentum huius Epistolæ habes ad Epistolam præcedentem.

LVCIANVS CELERINO domino si dignus fuero vocari Collega in Christo S.

ACCEPI litteras tuas domine frater dilectissime, in quibus me tantum grauasti, vt perpetua grauatione tanto gaudio penè exciderim, vt litteras quas & ego optabam, post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaui, qui scribens mihi dicis, Si dignus fuero frater nominari tuus; hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. [1] Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, non tantum confessus deterruisti, vocibus illis & verbis deficis, quibus scio quasi amatores fidei & Zelotypi disciplinæ Christi, in qua tenoris viuacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc charissime iam inter martyres deputande, voluisti nos litteris tuis grauare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus vtinam fieri posset, vt sine tanto scelere commisso memoriam faceremus; non profecto tantis lachrymis incumberemus, vt nunc. [2] Scire debuisti quid circa nos actum sit. [3] Cùm Benedictus Martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocauit me, & dixit mihi: Luciane coram Christo tibi dico, vt si quis [4] post arcessitionem meam abs te pacem petierit, des in nomine meo: sed & omnes quos dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est, vniuersi litteras ex compacto vniuersis pacem dimisimus. Videas ergo frater, quod tam placuit mihi quod Paulus præcepit, quam vniuersis quod censuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cùm iussimus secundum præceptum imperatoris fame & siti & necati & reclusi sumus in duabus cellis, ita vt nos afficerent fame & siti, sed & ignis ab opere pressuræ nostræ tam intolerabilis erat, quam nemo portare posset, sed nunc ipsam claritatem sumus cõsecuti. Et ideo frater charissime, saluta Numeriam & Candidam, [5] quæ secũdum Pauli præceptum & cæterorum martyrũ, quorum nomina subiicio, [6] Bassi in peierario, Mappalici in quæstione, Fortunionis in carcere, Pauli à quæstione, [7] Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venti, Fructi, Iuliæ, Martialis, & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt (quorum & nos socios futuros intra dies audietis. iam enim iterato reclusi sumus, sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam & ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus & aquam ad mensuram) & ideò frater peto, vt sicut hic cùm Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare secundum præceptum Pauli & nostrum tractatum, [8] exposita causa apud Episcopum, & facta exomologesi, habeãt pacem; non tantum hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei vniuersi: vos salutate confessores Domini qui ibi vobiscũ sunt, quorum

rum nomina significasti; [9] inter quos & Saturninus cum comitibus suis sed & collega meus, [10] & Macharius, Cornelia & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, Ianuaria, Datiua, Donata. Salutamus cum suis [11] Saturum, Bassianum & vniuersum Clerum, Vranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & vniuersos; quorum nomina non scripsi, quia iam lassus eram, ideo ignoscere debent. Opto vos bene valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutant vos sorores meæ, Ianuaria, & Sophia, quas vobis commendo.

ADNOTATIONES in Epistolam XXII.

1. Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, &c.] *Desunt hic etiam verba aliquot quæ contextum explanent, vtpote: sed & vicisti, aut simile quid. Porro;* metator, *dicitur Vegetio, qui præcedens, castris locum dirigit, ita dictus quia metitur siue metatur (vt veteri voce vtar) loca in quibus tentoria figant milites. Hinc castra metari. Eleganter itaque Tyrannum & persecutorem Christianorum (fortaßis ipsum Imperatorem Decium) metatorem vocat Antichristi, tanquam qui locum & hospitium illi paret: Sic infra Epistola lxxxi. ad Rogatianum, metatorem ipsorum vocat seniorem Rogatianum, qui martyrio ipsos antecesserat. Sic & Tertullianus contra Marcionẽ libr. 1. vocat tempus metatorem initij & finis; qui voce metari etiam alibi familiariter vtitur.*

2. Scire debuisti quid circa nos actum sit] *Ita proculdubio legendum non:* quod, *vti antea habebatur.*

3. cùm benedictus martyr Paulus] *Vtitur hic quoque Lucianus phrasi Tertullianica, qua benedictos martyres vocare solet, libro præsertim ad martyres. Vides autem hic, modum quidem libellos martyrum conscribendi, verum modum illum, quo sine vllo discrimine omnibus pax dabatur à Luciano, Pauli martyris iam defuncti nomine; quem meritò Cyprianus non probat, imò reprehendit. Porrò Paulum hunc insignem aliquem martyrem fuisse necesse est, vtpote cuius nomine potißimum libelli concederentur. De quibus tamen, quàm non discretè sint conceßi, latius patet infra epistolis sequentib. xxvij. xxviij. xxix. xxx.*

4. post arcessitionem meam] *Arceßitio siue accersitio pro morte, familiaris vox est etiam Cypriano vti patet infra Tom. 2. sub finem libri de exhor. Mart. ad Fortunatum.*

5. quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum martyrum] *Hyperbaton longißimum, sed quod non dubitem per Ms. codices si reperiri queant in compendium redigi posse.*

6. Bassi in peierario] *Quid peierarium vocet nescio, nisi forte locum tormentorum in quo multi fideles iam peierarant. Porrò an omnes hi martyres eodem die paßi sint, non ita constat. Fit mihi verisimile quod non. Baßi enm Martyris & Iuliæ fit mentio in Martyrologiis ad 16. Cal. Mappalici & sociorum ad xv. Calend. Maias. Fortunionis verò & aliorũ quorundam 3. Calend Martij.*

7. Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herene, Donati, &c.] *Passos hos omnes eodem quidem mense nempe Februario, sed non eodem die, fit mihi verisimile ex Martyrologio quodam Ms. Bibliothecæ Guilielmitarum Brugensium, in quo ad diuersos dies illius mensis, Martyrum in Africa fit mẽtio, quorum quidam hic recensentur. Sic enim ad 3. Idus Februarij: In Africa Victoris, Felicis, Ianuarij, Zotici, Herenei ad 8. Calend. Martij, in Africa Victorini, Palatini, Pauli, Donati, Fortunæ, & aliorum 29. ad 5. vero Calend. Martij (quod etiam habet Beda in Martyrologio) in Africa Donati, Iusti, Herenæ, Pisionis, Nestoris, Castæ, & aliorum 51. Martyrum. Videntur autem mihi collecta hæc nomina è diuersis Martyrologiis, vti occurrebant, atque hinc factum vt quædam nomina denuò repetantur. Ego etiam ex illis nomina illa* Fortunæ, Herenei, & Herenæ. *restitui, pro quibus antea legebatur apud Morelium Fortunatæ Herennij & Heredæ. Facilis fuit error ex litterarum similitudine.*

8. exposita causa apud Episcopũ & facta exomologesi habeant pacem] *Vides hic à Luciano quantumuis indiscreto, tamen obseruatum illud quod toties in Præsbyteris reprehẽdit Cyprianus, vt causæ cognitio apud Episcopum & exomologesis præmitterentur, antequam pax daretur, etiam ad preces Martyrum.*

9. inter quos & Saturninus cum comitibus suis] *Sic restituendum hunc locum existimaui ex Epistola præcedenti.*

10. & Macharius Cornelia, & Emerita, Calphurnius & Maria] *Sic hunc locum corruptißimum restitui partim ex epistola præcedenti partim ex Martyrologiis. Nam Macharij & aliorum x. Africæ martyrum festum celebratur 6. Idus Aprilis. Corneliæ etiam cuiusdam in Africa pridie Calend. Aprilis. habebatur autẽ prius.* & maris collecta merita Calphurnium: & Maria.

11. Saturum Bassianum, & vniuersum clerũ] *De Clero loquitur Romano, non de Carthaginiensi, quum Celerinus primum Romæ Christum confessus sit, postea verò Carthaginem venerit, vti patet ex Epistolis supra xvi. & infra xxiij. & fit Baßiani mentio supra quoque Epistola 3.*

CYPRIANI AD CLERUM Romanum de sex Epistolis præcedentibus & Luciani inuerecundia.

EPISTOLA XXIII.

ARG. *Quum vti è præcedentibus epistolis constat mira inuerecundia Lucianus Pauli & aliorum confeßorum siue Martyrum nomine, paßim lapsis omnibus sine discrimine & sine examine libellos concederet, atque adeò lapsi pacem à Cypriano extorquere niterentur; conqueritur de illorum importunitate apud Clerum Romanum, & in dictorum confirmationem, epistolarum præcedentium exempla transmittit. Cæterum recens*

eſt edita hæc Epiſtola à Manut.& Morelio, reperitur etiam in Ms. Harriſij codice.

CYPRIANVS PRÆSBYTERIS & Diaconibus Romæ conſiſtentibus fratribus ſalutem.

Lib.5.ep.4 P[1]OST factas ad vos litteras fratres chariſſimi, quibus actus noſter expoſitus & diſciplinæ ac diligentiæ quantulacunque ratio declarata eſt, aliud acceſſit, quod nec ipſum latere vos debuit. Nam frater noſter Lucianus & ipſe vnus de confeſſoribus, fide quidem calidus & virtute robuſtus, minus dominica lectione fundatus, quædam conatus eſt imperiti iampridem ſe vulgi auctorem conſtituens, [2] vt manu eius ſcripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur; cùm Mappalicus martyr cautus & verecundus, legis ac diſciplinæ memor nullas cōtra Euangelium litteras fecerit, ſed tantum domeſtica pietate commotus [3] matri ſuæ & ſorori, quæ lapſæ fuerant, mandauerit pacem dari: [4] Saturninus quoque poſt tormenta adhuc in carcere conſtitutus, nullas eiuſmodi litteras emiſerit. Lucianus verò non tantū Paulo adhuc in carcere poſito nomine illius libellos manu ſua ſcriptos paſſim dedit, ſed & poſt eius exceſſum eadem facere ſub eius nomine perſeuerauit, [5] dicens hoc ſibi ab illo mādatum; neſciens Domino magis quàm conſeruo obtemperādum. [6] Aurelij quoq; adoleſcentis tormenta perpeſſi nomine libelli multi dati ſunt, eiuſdem Luciani manu ſcripti, quod litteras ille non noſſet. [7] Cui rei vt aliquatenus poſſet obſiſti; [8] litteras ad eos feci, quas ad vos ſub epiſtola priore tranſmiſi; quibus petere & ſuadere non deſtiti, vt dominicæ legis, & Euangelij ratio teneretur. poſtquam verò ad eos litteras miſi, vt quaſi moderatius aliquid & temperantius fieret, vniuerſorū cōfeſſorū nomine idem Lucianus epiſtolam ſcripſit, qua pœnæ omne vinculum fidei, & timor Dei & mādatum Domini, & Euangelij ſanctitas; [9] & firmitas ſolueretur. Scripſit enim omniū nomine, vniuerſis eos pacē dediſſe, [10] & hanc formā per me aliis epiſcopis innoteſcere velle: cuius epiſtolæ exēplum ad vos tranſmiſi. Additum eſt planè: de quibus ratio conſtiterit, quid poſt cōmiſſum egerint. Quæ res maiorem nobis conflat inuidiam, vt nos cum ſingulorum cauſas audire, & excutere cœperimus, videamur multis negare; quòd ſe nunc omnes iactant à martyribus, & confeſſoribus accepiſſe. Denique huius ſeditionis origo iam cœpit, nam in prouincia noſtra per aliquot ciuitates in præpoſitos [12] impetus multitudinū factus eſt; & pacē quam ſemel cūctis à martyribus & cōfeſſoribus datā clamitabant, cōfeſtim ſibi repreſentari coëgerūt; territis & ſubactis præpoſitis ſuis, qui ad reſiſtendum minus virtute animi, & robore fidei præualebant. Apud nos etiam quidam turbulēti qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in noſtram præſentiam differebantur; per hanc epiſtolam, velut quibuſdam facibus accēſi, plus exardeſcere, & pacem ſibi datam extorquere cœperunt. [13] De quibus quales ad clerum noſtrū litteras fecerim, exēplum vobis miſi: ſed & quid mihi Caldonius collega pro integritate & fide ſua ſcripſerit, quidve ego ei reſcripſerim, vtrunque ad vos legendum trāſmiſi. Exempla quoque epiſtolæ Celerini boni & robuſti confeſſoris, quam ad Lucianum eundem confeſſorem ſcripſerit, item quid Lucianus ei reſcripſerit, miſi vobis; vt ſciretis & laborē circa omnia & diligentiam noſtram, & veritatem ipſam diſceretis; Celerinus confeſſor, quā ſit moderatus & cautus, & humilitate ac timore [14] ſectæ noſtræ verecūdus. Lucian⁹ verò circa intelligentiam dominicæ lectionis, vt dixi, minus peritus, & circa inuidiam uerecūdiæ noſtræ relinquendam [15] facilitate ſua moleſtus. Nam cùm Dominus dixerit Ma in nomine patris & filij, & ſpiritus ſancti gentes tingui, & in baptiſmo præterita peccata dimitti; hic [16] præcepti & legis ignarus, mandat [17] pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine; & hoc ſibi dicit ab illo eſſe mandatum, ſicut in litteris eiuſdem Luciani ad Celerinū factis animaduertetis. Quibus minimè conſiderauit, quod non martyres Euangelium faciant; ſed per Euāgelium martyres fiant: quando & Paulus Apoſtolus quem Dominus vas electionis ſuæ dixit, poſuerit in epiſtola ſua, dicēs. Gal [18] Miror quòd ſic tā cito demutamini, [19] ab eo qui vos vocauit in gratiam, ad aliud Euangeliū, quod nō eſt aliud; niſi ſi ſunt aliqui, qui vos turbāt, & volunt conuertere Euangelium Chriſti: ſed licet nos, aut angelus de cœlo aliud adnunciet, præterquam adnūciauimus vobis anathema ſit: ſicut prædiximus, & nunc iterum dico,

dico; si quis vobis adnunciauerit præterquã quod accepistis, anathema sit. Opportunè verò superuenerũt [20] litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas, [21] item quas beati cõfessores Moyses & Maximus, Nicostratus & cæteri Saturnino, & Aurelio, & cæteris miserunt, in quibus Euangelij plenus vigor & disciplina robusta legis dominicæ continẽtur; laborantes hic nos, & contra inuidiæ impetum [22] totis fidei viribus resistẽtes, multum sermo vester adiuuit, vt diuinitus compendium fieret; & priusquam venirent ad vos litteræ, quas vobis proximè misi, declararetis nobis, quòd secundum Euangelij legem stet nobiscum fortiter atque vnanimiter etiam vestra sententia. Opto vos fratres semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam XXIII.

1. Post factas ad vos litteras] *Epistolæ xv. mentionem facere Cyprianum, nemo dubitare potest, qui illius Epistolæ hæc verba perlegit: Necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus actus nostri, & disciplinæ & diligentiæ ratio redderetur.*

2. vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur.] *Vide hac de re Epistolã præcedentem & sequentes aliquot:* gregatim, *autem rectè habet Manut. pro eo quod habet Morelius:* congregatis.

3. matri suæ & sorori quæ lapsæ fuerant] *Desiderabatur apud Manut.* & Sorori, *quod ex Morelio adiecimus.*

4. Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus] *Harrisii codex:* Saturnius, *Quod verò idem sit iste cuius meminit in sua Epistola ante hanc 2. Celerinus & quem resalutari iussit Lucianus, fit mihi verisimile, eo quòd Celerinus dicat eum eodem loco quo Lucianus in pœna vngularum Christum confessum. imò fit mihi verisimile ex hoc pœnarum genere, passum fuisse Saturninum cum Mappalico, quippe cuius pœnæ fit mentio epistola ix. de Mappalico.*

5. dicens hoc sibi ab illo mandatum] *Verba ipsa mandati, habes recitata à Luciano Epistola præcedenti.*

6. Aurelij quoque adolescentis &c. quod litteras ille non nosset] *Vel ex his verbis satis patet, aliũ fuisse hunc Aurelium adolescentem, ab illo cuius infra fit mentio epistola xxxiij. & xxxiiij. neque etiam lector ordinatus fuisset à Cypriano, qui litteras non nosset.*

7. Cui rei vt aliquatenus posset obsisti] *Sic Manut. Harrisii cod.* aliquantum, *Morelius:* aliquãtulum, *prius malo.*

8. litteras ad eos feci, quas ad vos sub epistola priore transmisi] *Insinuare mihi videtur Epistolam xi. ad Martyres, quarum exemplar cum epistola xv. Clero Romano misit. Atque adeo verior est hæc lectio quam illa Morelij:* litteras ad vos feci, quas ad eos. *placet etiam magis hæc Manut:* Postquam verò ad eos litteras misi *quàm illa Morelij,* post quas litteras. vniuersorum confessorum nomine Lucianus epistolam scripsit] *habes hanc supra num. xvij*

9. & firmitas solueretur] *videtur mihi desiderari:* disciplinæ, *aut simile quidpiam.*

10. & hanc formam aliis innotescere] *Coniicit Harrisius adiiciendum:* velle, *eo quòd in dicta epistola legatur:* innotescere voluimus, *& rectè.*

11. de quibus ratio constiterit] *Sic legendum, supra quoque adnotauimus ex epistola xviij. sunt autẽ verba epistolæ xvij.*

12. impetus multitudinum] *Sic Manut. Morelius:* per multitudinẽ, *Porro pro eo quod est apud vtrunque:* in sententiam nostram differebantur, *puto legendũ:* præsentiam.

13. De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, &c. *Intelligit epistolas xviij. xix. xx. xxi. xxij.*

14. sectæ nostræ] *Sectæ nomine in bonam partem frequenter vtitur Tertullianus, pro confessione Christiana; vti videre est libris de fuga in persequutione, de pallio, & apologetico contra gentes. Quem pro more suo imitatur Cyprianus tum hic tum epistola xxxiij. de Celerino, & præfat. lib. 1. testimoniorum ad Quirinum. Sic etiam actor. 26.* αἵρεσιν *in bonam partem accepisse Apostolum, testis est Beda Retractatione sua in Acta, pro quo ibidem:* sectam, *non malè vertit noster interpres.*

15. facilitate sua molestus] *Ita prorsus legendum censeo, pro eo quod erat* modestus.

16. præcepti & legis ignarus mandat] *Rectè hoc pacto Morelius; cod. Manut. corruptè:* præcipit vt legis ignarus & mandat.

17. pacem dari & peccata dimitti] *vti epistola xxij. adnotauimus, hinc etiam patet, pacem illam veram fuisse peccatorum dimißionem. Neque verò simpliciter hic improbat libellos nomine Martyrum datos, vtpote quibus dixit credere se adiuuari posse lapsos apud Dominum epistola xiiij. sed quòd peccata dimitti videbantur in Pauli Martyris nomine, quæ in solo Christi nomine dimitti possunt; atque adeò vti iam sæpe diximus improbat pacem datam ante exomologesin, ante manum ab Episcopo aut presbyteris impositam. Applicari solent enim indulgentiæ nomine martyrum datæ ab ipsis duntaxat Episcopis, non ab ipsis martyribus; quòd quum non fieret, toties reprehendit Cyprianus.*

18. Miror quòd sic tam cito demutamini] *Sic constanter Manut. & Morelius, eodem modo alibi legunt D. Ambro. & August. & vel ipso Erasmo teste Tertullianus: quare non est quòd vsque adeò calumnietur nostrum interpretem, præsertim quum ad* ἔμφασιν *maiorẽ vtranque* τοῦ οὕτως *significationem expresserit, nam significat* οὕτως *sic, & adeò.*

19. ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud euangelium] *Ita etiam Tertullianus aduersus Marcionem lib. 5. vbi compendio quodam, epistolam totam ad Galatas explicat, & certè omissa ab his particula:* Christi, *sensum reddit dilucidiorem, vti & particula:* ad, *pro eo quòd vulgo est:* in; *neque verò infrequens est, vt* εἰς *quod Græce est, pro:* ad, *ponatur. Porro latinè dixit adnunciare, quòd Græcè est Euangelizare.*

20. litteræ vestræ quas accepi ad Clerum factas] *Aliæ sint oportet istæ, quàm illæ quarũ meminit supra Epistola xv. nam missæ & acceptæ videtur post illas.*

21. itẽ quas beati cõfessores Moyses & Maxi-

mus, &c.] *Harum litterarum meminit etiam Epiſtola poſt hanc 2. ſed deſiderantur.*

22. totis fidei viribus] *Sic Morelius, Manut. iuribus, minus rectè legendum etiam paulò poſt:* priuſquam venirent ad vos litteræ, *non:* ad nos, *vti habebat Manut.*

AD CLERVM DE LITteris præcedentibus Romam miſſis, & de Saturo lectore & Optato Hypodiacono factis.

EPISTOLA XXIIII.

Argumentum titulus abundè ſatis indicat, quare pluribus ſuperſedemus.

CYPRIANVS PRESBYteris & Diaconibus fratribus, S.

Lib.3.epi. 22. NE quid conſciẽtiam veſtram lateret fratres chariſſimi, [1] quid mihi ſcriptũ ſit, quidque ego reſcripſerim, vtriuſque epiſtolę exẽplum vobis miſi: & credo vobis id quod reſcripſi, non diſplicere. Sed & illud ad vos perferre litteris meis debui, vrgente cauſa, [2] Clero in vrbe conſiſtenti litteras me miſiſſe. Et quoniã oportuit me per clericos ſcribere: ſcio autem noſtros plurimos abſentes eſſe, paucos verò, qui illic ſunt, vix ad miniſteriũ [3] quotidiani operis ſufficere: neceſſe fuit nouos aliquos conſtituere, qui mitterẽtur: [4] Feciſſe me autẽ ſciatis lectorẽ Saturũ, [5] & hypodiaconũ Optatũ confeſſorem: quos iam pridem communi conſilio [6] Clero proximos feceramus; quando aut Saturo die Paſchæ ſemel atque iterum lectionem dedimus; [7] aut quando cùm presbyteris doctioribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium conſtituimus; examinantes an congruerent illis omnia, quæ eſſe debent in his, qui ad Clerum parabantur. Nihil ergo à me abſentibus vobis nouum factum eſt: ſed quod iam pridem communi conſilio omnium noſtrûm cœperat, neceſſitate vrgente promotum eſt. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe, fraternitatem ſalutate: [8] Valete.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XXIIII.

1. quid mihi ſcriptum ſit, quidque ego reſcripſerim] *Poſterior hæc clauſula deſiderabatur, adiecta autem eſt recens à Manut. Videtur mihi indicare aut lapſorum libellos & litteras illas confeſſorum vniuerſorum nomine datas, & reſponſa; aut Caldonij litteras & reſponſum.*

2. Clero in vrbe conſiſtenti litteras me miſiſſe.] *Intellige de epiſtolis præcedenti & xv. aut de altera illarum.*

3. quotidiani operis] *Ita Ms. Afflig. Cambr. & Marchin. Manut. quoq; & Morelius; vulgati verò:* quotidianum, *peſſimè.*

4. Feciſſe me autem ſciatis lectorem Saturũ] *Saturum iſtum poſtea fuiſſe etiam Acoluthum, ſatis patet ex Epiſtola lv. vbi de officio acoluthi.*

5. & hypodiaconum Optatum confeſſorem] *Obſeruatas iam olim eaſdem cæremonias quæ etiamnum retinentur in ordinatione hypodiaconi, patet ex canon. 5. Conc. Carthaginienſis. 4. cui D. Auguſtinus interfuit: Subdiaconus (inquit) cùm ordinatur, quia manus impoſitionem non accipit, patenam de Epiſcopi manu accipiat vacuam, & calicem vacuum. De manu verò Archidiaconi vrceolum cum aqua & mantile & manutergium. Porro non recens eſſe inſtitutum ordinem ſubdiaconatus, ſed vel ab ipſis Apoſtolis, manifeſtum fit tum ex Apoſtolorum Can. 42. & 43. tum ex Ignatij epiſtola ad Antiochenos & Anacleti Epiſtola prima, tum ex Dionyſ. Areop. & Conſtitut. Apoſtolicis Clementis. Vbi etiam ipſæ preces in ordinatione hypodiaconi adhiberi ſolitæ recenſentur. Quorum verbis etiam illud fit manifeſtum, ſucceſſiſſe hypodiaconos in Eccleſia, in locum Leuitarum, qui aſcripti erant in opera miniſterij domus domini, ad cuſtodiam ſacrorum vaſorum. Valeant itaque, qui recens inuentum hypodiaconatus ordinem dicere non verentur.*

6. Clero proximos] *Sic rectius Manut. quàm cæteri omnes:* proximo.

7. aut, quando, cum presbyteris doctioribus lectores diligenter probaremus. Optatum inter lectores doctorem Audientium conſtituimus] *Nos è variis lectionibus hanc conſarcinauimus. Vulgati habebant:* aut Optato cum presbyteris doctoribus lectoribus doctorem Audientium, *Sic etiam Afflig. codex, Marchin. quoque & dunenſis, præterquam quod haberent,* doctioribus, *In Cauchij codice deſiderabantur verba illa:* doctoribus lectoribus. *Porro Manut.* aut modo cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorum Audientium, *Eodem modo Morelius, præterquam quod habet:* aut quomodo, *&:* diligentes, *pro:* diligenter. *Porro vti epiſtola xij. diximus. Audientes dicebantur Catechumeni, Audientium verò doctor Catechiſta, quales inſignes viros olim claruiſſe conſtat apud Alexandriam, Origenem, Pantænum, Clementem & Dionyſium.*

8. Valete] *Particula hæc, è Ms. codicibus adiecta eſt recens.*

AD MOYSEN, MAXImum & cæteros Cõfeſſores de cõfeſſione eorum & lapſis.

EPISTOLA XXV.

Argumentum titulus ipſe abunde ſignificat, reſponſum ad hanc habes Epiſtola ſequenti.

CY-

CYPRIANVS [1]MOYSI & Maximo presbyteris, & cæteris Confessoribus dilectissimis fratribus Salutem.

Lib. 4. ep. 3. GLORIAM fidei & virtutis vestrę fortissimi ac beatissimi fratres, iam pridem de opinione cognouerã, lętatus satis & plurimũ gratulatus; quòd vos cõfessione sui nominis parauerit ad coronã domini nostri prӕcipua [2]dignatio. [3] Vos em̃ primores & duces ad nostri tẽporis prӕlium facti cœlestis militię signa mouistis. vos spiritale certamẽ, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis. vos surgẽtis belli impetus primos immobili robore atq; inconcussa stabilitate fregistis. inde initia felicia pugnandi orta sunt, Inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta [4] cõsummari martyria, sed qui in cõgressione præcedens, exemplum virtutis fratribus factus est, cùm martyribus in honore communis est. [5]Coronas vestra manu sertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa, & militiæ victricis auspicia disciplinæ tenor, quem de epistolę vestrę vigore perspeximus, quàm modo ad collegas vestros [6]in confessione vobiscum Domino copulatos, sollicita admonitione misistis; vt Euangelij sancta præcepta, & tradita nobis semel mandata vitalia, forti & stabili obseruatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum cõfessione geminatus promerendi Dei titulus: Stare firmo gradu; [7]&in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere, & præceptis Domini subruendis manus impias inferentes, fidei robore submouere; præbuisse ante initia virtutum, nunc & morum magisteria

Matt. 28. præbere. Domin⁹ post resurrectionẽ mittẽs Apostolos mãdat, & dicit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. [8]Ite ergo & docete gentes omnes, tingẽtes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi

1 Ioan. 2. vobis. Et Ioannes Apostolus mandati memor in Epistola sua postmodum *ponit: In hoc, inquit, intelligimus quia cognouimus eũ, si præcepta eius custodiamus: Qui dicit quoniam cognouit eum, & mandata eius non seruat, mendax est, & veritas in illo non est. Hæc pręcepta cùm custodienda suggeritis, diuina & cœlestia [9] mandata seruatis. Hoc est esse Confessorem Domini, hoc est esse martyrem Christi, seruare vocis suæ inuiolatam circa omnia & solidam firmitatem; [10] nec propter Dominum martyrem fieri & præcepta Domini destruere conari; [11]vti aduersus illũ dignatione, quam tibi dederit; armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est, Christum confiteri velle, & Euangelium Christi negare. [12] Lætor igitur ex vobis fortissimi ac fidelissimi fratres; & quantum gratulor martyribus istic honoratis ob virium gloriam, tantum gratulor pariter & vobis ob dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spiritales copiosa varietate distribuit; honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustrauit tanta felicitas, vt ætate nostra videre contingeret probatos seruos Dei, & Christi milites coronatos. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper bene valere, & nostri meminisse.

* dicit.

ADNOTATIONES in Epistolam XXV.

1. MOYSI ET MAXIMO] *De his supra latius Epistola xvi. quæ eiusdem penè Argumenti est, ad eosdem scripta.*

2. dignatio] *vox Tertulliano & Cypriano frequens, habes eandem sub Epistolæ finem, epistola quoque sequẽti.*

3. Vos enim primores & duces] *Sic infra Epistola xxxiiij. de Celerino: hic ad temporis nostri prælium primus; fuisse autem illum vnum ex his confessoribus, satis patet epistola iam dicta.*

4. consummari martyria] *Vulgata hæc lectio magis placet, quàm illa Manutij & Cambr. codicis:* cõsummare.

5. Coronas vestra manu sertas] *Sic Manutius & Morelius, pro eo quod mendosè legebatur:* vestras.

6. in confessione vobiscũ domini copulatos] *Sic Manutius & Morelius, Costerius, Cambr. & cæteri excusi:* domino. *Porrò significare mihi videtur litteras Moysis Maximi & Nicostrati ad Saturninum & Aurelium, de quibus supra epistola xxiij.*

7. & in hac acie, qui Euangelium conãtur irrumpere] *Veram hanc esse lectionem coniicio ex codice Cambr. in quo legitur:* & in hac acie Euangelium conantur irrumpere. *Vbi desiderari particulam:* qui, *manifestum videtur. Manut. & Morelius sic habent:* quæ Euangelium conatur, irrumpere, *pro quo antea mendosè:* coronatur.

8. Ite ergo & docete omnes gẽtes, tingẽtes eos] *Latinè dixit quod Græcè dicimus* βαπτίζοντες, *non hic* βαπτίζαντες

modo, sed & epistola supra xxiij. & infra lxij. ad Cæcilium. sic & alibi tinctos nominat quos baptizatos dicimus. Retinuit autem vtrobique solæcismum Græcorum exemplarium, quem habet vulgata æditio Latina: docete omnes gentes tingentes eos, *Et rursum:* docentes eos. *Quod aduertant quæso, qui statim vbi solæcismum fortè repererint in æditione vulgata, vitiosam corruptámue calumniantur.*

9. mandata seruatis.] *Sic Cambr. codex. Cauchius. Manutius, & Morelius, vulgati verò:* seruastis, *corruptè.*

10. nec propter dominū martyrem fieri] *Magis arridet hæc vulgata lectio quàm Manut. & Cambr.* per dominum.

11. vti aduersus illum dignatione] *Ita vulgati codices Cambr. verò:* & aduersus illam dignationem, *sed prius malo.*

12. Lætor igitur, &c.] *Etiam hic longè diuersa est Cambro. cod. lectio, sed obscurior hæc nẽpe:* Igitur ex vobis fortissimi & dilectissimi fratres gratulor tanquam Martyribus honoratis, congratulor pariter & vobis ob dominicæ disciplinæ coronam, & cui triumphum gloriæ tantum accepisse contigit, dignationem.

AD CYPRIANVM MOYSIS & MAXIMI & cæterorum rescriptum.

EPISTOLA XXVI.

Argumentum huius Epistolæ recitat infra Epistola xxxj. Clerus Romanus ad Cyprianum. Quanquam (inquiunt) Confessorum quoque quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confeßionis inclusit & ad certamen Euangelicum sua fides in confeßione gloriosa iam semel coronauit, litteras habeas conspirãtes cum litteris nostris; quibus seueritatem Euangelicæ disciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reiecerunt. fit eiusdem mentio infra Epistola, xxxij. Ediderunt hanc recens Manutius & Morelius, reperitur quoque in Anglico Io. Clementis codice.

CYPRIANO PAPÆ, MOYSES, ET MAXIMVS PRÆSBYTERI, ET NICOSTRATVS, ET RVFINVS [1]DIACONI, ET CÆTERI Cõfessores, qui cũ eis sunt, S.

Li. 5. Epi. 12. INTER varios & multiplices fratres dolores nobis constitutis propter præsentes multorum per totum penè orbem ruinas, hoc præcipuum nobis solatium superuenit; quòd acceptis litteris tuis erecti sumus, & dolentis animi mœroribus fomenta suscepimus. Vnde intelligere iam possumus gratiam diuinę prouidentiæ, forsitan non ob aliam causam nos tam diu clausos vinculis carceris reseruare voluisse; nisi vt [2] instructi & robustius animati litteris tuis, voto proniore ad coronam destinatam possemus peruenire. Illuxerunt enim nobis litteræ tuæ, vt in tempestate quadam serenitas, & in turbido mari exoptata tranquillitas, & in laboribus requies; vt in periculis & doloribus sanitas; vt in densissimis tenebris candida lux & refulgens. Ita illas animo sitiente perbibimus & voto esuriente suscepimus; vt ad certamen inimici, ex illis nos satis pastos, & saginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro ista tua charitate mercedem, & huius tam boni operis repræsentabit debitam frugem. Non minus enim coronæ mercede condignus est, qui hortatus est, quàm qui & passus est: non minus laude condignus, [3] qui docuit, quàm qui & fecit: non minus honorandus est, qui monuit, quàm qui dimicauit: nisi quoniam nonnunquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum, qui instituit, quàm ad eum, qui se docibilem discipulum subministrauit. hic enim fortassis hoc quòd exercuit non habuisset, nisi ille docuisset. Percepimus igitur (iterum dicimus) frater Cypriane magna gaudia, magna solatia, magna fomenta, maximè quòd & gloriosas martyrum non dicam mortes, sed immortalitates, gloriosis & condignis laudibus prosequutus es: tales enim excessus, talibus vocibus personandi fuerunt; vt quæ referebantur, sic dicerentur, qualiter facta sunt. ex tuis ergo litteris vidimus gloriosos illos martyrum triumphos, & oculis nostris quodammodo, cœlum illos petentes, prosecuti sumus; & inter angelos ac potestates dominationésque cœlestes constitutos, contemplati sumus: sed & Dominum apud patrem testimonium suum illis promissum perhibentem auribus nostris quodammodo sensimus. Hoc est ergo quòd & nobis animum in dies singulos erigit, & ad consequendos gradus tantæ dignationis intendit. Quid enim gloriosius, quídve felicius vlli hominum poterit ex diuina dignatione contingere, quàm inter ipsos carnifices interritum confiteri Dominum Deum? quàm inter sęuientia sęcularis potestatis varia & exquisita tormenta etiam extorto, & excruciato, & excarnificato corpore Christum Dei filium, etsi recedente, sed tamẽ libero spiritu, confiteri?

confiteri? quàm relicto mundo cœlum petiſſe? quàm deſertis hominibus inter angelos ſtare? quàm impedimentis omnibus ſæcularibus ruptis in conſpectu Dei iam ſe liberum ſiſtere? quàm cœleſte regnum ſine vlla cunctatione retinere? quàm collegam paſſionis cum Chriſto in Chriſti nomine factum fuiſſe? quàm iudicis ſui diuina dignatione iudicem factum fuiſſe? quàm immaculatam conſcientiam de confeſſione nominis reportaſſe? quàm humanis & ſacrilegis legibus contra fidem non obediſſe? quàm veritatem voce publica conteſtatum fuiſſe? quàm ipſam, quæ ab omnibus metuatur, moriendo mortem ſubegiſſe? quàm per ipſam mortem immortalitatem conſecutum fuiſſe? quàm omnibus ſeuitiæ inſtrumentis excarnificatum & extortum, ipſis tormentis tormenta ſuperaſſe? quàm omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuiſſe? quàm ſanguinem ſuum profluentem non horruiſſe? quàm ſupplicia ſua poſt fidem amare cœpiſſe? quàm detrimentum vitæ ſuæ putare non exiſſe? Ad hoc enim prælium quaſi quadam tuba Euangelij ſui nos excitat Dominus, dicendo: [4] Qui plus diligit patrem aut matrem, quàm me, non eſt me dignus. & qui non tollit crucem ſuam & ſequitur me, non eſt me dignus. Et iterum: Beati qui perſecutionem paſſi fuerint propter iuſtitiam; ipſorum enim eſt regnum cœlorum. Beati eritis cùm vos perſecuti fuerint & oderint: gaudete, & exultate; ſic enim & prophetas perſecuti ſunt, qui ante vos fuerunt, [5] patres eorum. Et iterum: Quoniã ante reges & poteſtates ſtabitis; & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium; & qui perſeuerauerit vſque ad finem, hic ſaluus erit. Et: vincenti dabo ſedere ſuper thronum meum, ſicut & ego vici; & ſedi ſuper thronum patris mei. Sed & Apoſtolus: Quis nos ſeparabit à charitate Chriſti? preſſura, an anguſtia, an perſecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, ſicut ſcriptum eſt, quia propter te interficimur tota die, [6] æſtimati ſum⁹ velut oues victimæ, [7] ſed in iis omnibus ſuperuincimus [8] pro eo, qui nos dilexit. Hæc, & huiuſmodi cùm in Euangelio collata perlegimus, & quaſi faces quaſdam ad inflammandam fidem, dominicis vocibus, ſuppoſitas nobis ſentiamus; hoſtes veritatis iam non tantùm non perhorreſcimus, ſed prouocamus; & inimicos

Matt.10. *Mat.5.* *Matt.10.* *Apoc.3.* *Rom.8.* *Pſal.43.*

Dei iam hoc ipſo, quòd non ceſſimus, vicimus: & nefarias contra veritatem leges ſubegimus; & ſi nondum noſtrum ſanguinem fudimus, ſed fudiſſe parati ſumus. [9] Nemo hanc dilationis noſtræ moram clementiam iudicet; quæ nobis officit, quę impedimentum gloriæ facit; quæ cœlum differt, quæ glorioſum Dei conſpectum inhibet. In huiuſmodi enim certamine, & in huiuſmodi, vbi decertat fides, prælio, mora martyres non diſtuliſſe, vera clementia eſt. Pete ergo Cypriane chariſſime, vt nos gratia ſua Dominus magis ac magis in dies ſingulos quoſque vberius, atque propenſius & armet, & illuſtret; & viribus potentiæ firmet, ac roboret: vtque quaſi optimus Imperator milites ſuos, quos vſque adhuc in caſtris carceris exercuit, & probauit, producat iam ad propoſiti certaminis campum: porrigat nobis arma diuina, illa tela, quæ neſciunt vinci; loricam iuſtitiæ, quæ nunquam ſolet rumpi; clypeum fidei, qui non poteſt perforari; & gladium Spiritus, qui non conſueuit vulnerari. cui enim magis hæc, vt pro nobis petat, mandare debemus, [10] quàm tam glorioſo Epiſcopo, vt hoſtiæ deſtinati petant auxilium de ſacerdote? Ecce aliud gaudiũ noſtrum, quod in officio Epiſcopatus tui, [11] licet interim à fratrib⁹ pro tẽporis conditione diſtractus es, tamen non defuiſti: quod litteris confeſſores frequenter corroboraſti; quod etiã ſumptus neceſſarios de tuis laboribus iuſtis præbuiſti; quod omnibus te præſentem quodammodo exhibuiſti: quod in nulla officij tui parte quaſi aliquis deſertor claudicaſti. Sed quod nos ad maiorem lætitiam [12] robuſtius prouocauit, tacere non poſſumus, quin omni vocis noſtrę teſtimonio proſequamur. [13] Animaduertimus enim, te congruente cenſura, & eos dignè obiurgaſſe, qui immemores delictorũ ſuorum pacem à pręsbyteris per abſentiam tuam feſtinata & præcipiti cupiditate extorſiſſent; & illos qui ſine reſpectu Euãgelij ſanctum Domini canibus, & margaritas porcis profana facilitate donaſſent; cùm grande delictum, & per totum penè orbem incredibili vaſtatione graſſatum, nõ oporteat niſi, vt ipſe ſcribis, cautè moderatéque tractari; cõſultis omnibus Epiſcopis, præsbyteris, diaconibus, cõfeſſoribus, & ipſis Stantibus Laicis, vt in tuis litteris & ipſe teſtaris; ne dũ volumus importunè ruinis ſubuenire, alias maiores ruinas videamur

Epheſ.6. *Matt.7.*

parare. Vbi enim diuinus metus relinquitur; ſi tam facilè peccantibus venia præſtetur? [14] fouendi ſunt ſane ipſorum animi, & ad maturitatis ſuæ tempus nutriendi; & de ſcripturis ſanctis, quam ingens, & ſupra omnia peccatum commiſerint, inſtruendi. Nec hoc animentur, quia multi ſunt; ſed hoc ipſo magis reprimantur, quia non pauci ſunt. Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens valere conſueuit, ſed pudor, ſed modeſtia, ſed patientia, ſed diſciplina, ſed humilitas, atque ſubiectio; ſed alienum de ſe expectaſſe iudicium; ſed alienam de ſuo actu ſuſtinuiſſe ſentẽtiam. Hoc eſt, quod pœnitẽtiam probat; hoc eſt, quod impreſſo vulneri inducit cicatricem; hoc eſt, quod deiectæ mentis ruinas erigit & attollit; quod ardentem [15] delictorum æſtuã-
*morbũ. tium * vaporem reſtinguit & finit. Non ea, quæ ſanorum ſunt corporum, medicus ægris dabit: ne [16] importunis cibis tempeſtatem valetudinis ſeuientis non reprimat, ſed accendat: ſcilicet, ne quod potuiſſet maturius ieiunio attenuante ſanari, videatur per impatientiam [17] longius paſta cruditate produci. [18] Eluendæ ſunt igitur impio ſacrificio manus inquinatæ, operibus bonis; & nefario cibo ora miſera polluta, [19] pœnitentiæ ſunt veræ ſermonibus expianda. & in ſecretis cordis fidelis nouellandus, & cõſecrandus eſt animus: crebri pœnitentium gemitus audiantur; & iterum fideles ex oculis lachrymæ profundantur: vt illi ipſi oculi, qui malè ſimulachra conſpexerunt,
*illicitè. quæ *inlicita commiſerant, ſatisfacientibus Deo fletibus deleant. [20] Non eſt patientia niſi in morbis neceſſaria; luctantur cum ſuo dolore qui languent; & ita demum ſperant ſanitatem, ſi tolerantia ſuperarint dolorem. infidelis enim cicatrix, quàm citò feſtinans medicus induxit: & ad quẽlibet caſum medela reſcinditur; ſi non fideliter de ipſa tarditate remedia præſtentur. Citò rurſus in incendium flamma reuocatur, niſi totius ignis etiam vſque ad extremam ſcintillam materia [21] reſtinguatur; vt meritò huiuſmodi homines ſciant ſibi etiã de ipſa mora magis conſuli, & fideliora neceſſariis dilationibus remedia præſtari. Cœterùm vbi erit quòd cuſtodia ſqualidi carceris includuntur, qui Chriſtum confitentur; ſi ſine periculo fidei ſunt, qui negauerunt? vbi quòd in nomine de catenarum ambitu vinciuntur, ſi ſine communicatione non ſunt, qui confeſſionem Dei non retinuerunt? vbi quod detenti martyres glorioſas animas ſuas ponunt; ſi, qui dereliquerunt fidem, periculorum & delictorum ſuorum non ſentiunt magnitudinem? quòd ſi nimiam impatientiam præ ſe ferunt, & intolerabili feſtinatione communicationem expoſcunt; fruſtra querula iſta, & inuidioſa, ac nihil aduerſus veritatem valentia iactãt petulanti, & infreni ore conuicia: quandoquidem licuerit illis ſuo iure retinere, quòd nunc ſua ſponte quæſita neceſſitate coguntur poſtulare: fides enim quæ potuit Chriſtum confiteri, potuit & à Chriſto in communicatione retineri. Optamus te beatiſſime ac glorioſiſſime Papa in Domino ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XXVI.

1. DIACONI] *Vox hæc adiecta eſt à Manutio, & rectè quantum colligere eſt ex Damaſo in vita Fabiani, qui Nicoſtratum diaconum dicit.*

2. inſtructi & robuſtius animati] *Sic Morelius, pro quo Manutius:* inſtructius, *malè. Paulò poſt vterque habet:* quadam, *cenſeo legenbum:* quædam. ſatis paſtos & ſaginatos] *Hic melius Manut. quàm Morelius qui habet:* paſti & ſaginati.

3. qui docuit, quàm qui & fecit: nõ minus honorãdus qui monuit, quàm qui dimicauit] *Veram hanc huius loci lectionem ex præcedentibus verbis colligere non eſt difficilè.* Non minus coronæ mercede cõdignus eſt, qui hortatus eſt, quàm qui & paſſus eſt. *Locus inſignis de operum mercede. Porrò illud:* dimicauit, *ex Morelio habemus, pro eo quòd habet Manutius:* exoptauit, *peſſimè. Contra rectius habet iſte:* cæterum dicimus, *quàm Morelius:* dicemus, *Quomodo & illud Manutij:* in dies ſingulos, *magis probatur, quàm Morelij iſtud:* indies, *& rurſum illud poſt aliquot lineas:* nõ exiſſe, *pro quo Morelius:* no vixiſſe, *ſed malè.*

4. qui plus diligit patrem, &c.] *Interſeruit hoc loco Manut. hæc quoque verba:* & qui plus diligit animã ſuam quàm me, non eſt me dignus, *ſed omiſſa ſunt à Morelio, & rectè, vt quæ neque in Latinis neque in Græcis reperiantur codicibus; ni fortè pro eo quòd eſt:* filium vel filiam, *iſti:* Animam, *legant, quòd quũ nõ probetur, omittendum exiſtimaui.*

5. patres eorum] *Oratio conſarcinata ex Matthæ. & Lucæ Euangeliis. Nam verba hæc:* ſic enim faciebant prophetis patres eorum, *Lucæ ſunt, apud Matthæum verò ſunt iſta:* Sic enim perſecuti ſunt prophetas qui fuerunt ante vos. *Colligere hinc licet modum concordiæ Euangelicæ, ita vt etiam ſingula ſingulorum Euangeliſtarum verba ſeruentur; quem ita exactè tradidit & ſeruauit Reuerendiſſimus in Chriſto pater D. Cornelius Ianſenius electus Gandenſis, vt omnibus palmã præripuerit.*

6. æſtimati ſumus ſicut oues victimæ] *Sic Manut.*

& rectè

& rectè, nam eodem modò citatur hic locus D. Pauli à Cypriano infra tom. 2. de exhortatione martyrij, & rursum test. lib. 3. cap. 16. præterquam quod ibi : deputati, *legitur. Eleganter autem expressa est in hac translatione vox Hebræa pro qua septuaginta* προβατα σφαγῆς, *id est, oues occisionis, siue occisioni destinatæ.*

7. sed superuincimus] *Ita Manutius eodem modò citatur & infra hic locus lib. test. 3. à Cypriano, & à D. Aug. lib. 22. de ciuitate Dei, cap. 23. ac de doctrina Christiana lib. 4. cap. 20. qua voce significantius transfertur vox Græca* ὑπερνικῶμεν, *quàm voce:* superamus, *quam habet Morelius & infra Cyprianus de exhortatione martyrij.*

8. pro qui dilexit nos] *Manut. quoque est hæc lectio, pro qua vulgatam habet Morelius :* propter eum.

9. nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam iudicet] *Pro:* demētiam, *tum hic tum paulopòst Morelius:* clementiam, *legit, corruptissimè. Error contigit ex affinitate cl. & d. Porrò paulopòst pro :* vt quasi, *quod habet Manutius, Morelius :* vtque quasi, *legit, quòd malo.*

10. quàm tam glorioso episcopo] *Tum illud adiectum est à Morelio; qui etiam pro:* destinati, *legit* destinatæ, *neutra lectio displicet.*

11. licet interim à fratribus distractus] *Etiam hic:* interim, *desiderabatur apud Manut additum à Morelio. Porrò alludit proculdubiò ad Epistolam xv. vtpote è qua multa hic ad verbum ferè.*

12. robustius prouocauit] *Sic rectè Manutius, pro quo Morelius:* prouocasti, *malè.*

13. Animaduertimus enim, &c.] *Alludit ad epistolas aliquot præcedentes de lapsis, quanquam illam epistolam è qua verba Cypriani citantur, tum hic tum infra epist. xxxi. & lij. exstare non existimem.*

14. fouendi sunt sanè] *Rectè sic Morelius, pro quo mendosè Manutius :* fouentibus, *paulò etiam ante vbi Manut. habet:* relinquetur, *rectius Morelius:* relinquitur. *contra autem omissa erat paulopòst à Morelio vox:* valere.

15. delictorum æstuantium vaporem] *Sic Manutius: Morelius:* morbum.

16. importunis cibis] *Ita Manut. Morelius,* importunus cibus, *corruptè.*

17. longius pasta cruditate] *Magis hæc placet Morelij lectio, quàm illa:* passiua cruditate; *quum prior elegantiam quandam redoleat, posterior barbarismum, qui illa ætate à Romanis erat quàm alienissimus.*

18. Eluendæ sunt igitur impio sacrificio, &c.] *Elegans locus de satisfactionis modò, iuxta illud ad Romanos. 6. Sicut exhibuistis membra vestra seruire immūditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem.*

19. veræ pœnitentiæ] *Sic Manut. Morelius:* patiētiæ, *non rectè, paulopòst hic:* illicitè, *ille:* inlicita, *neuter malè.*

20. Non est patientia nisi in morbis necessaria] *Sic legendum censeo ex varia huius loci lectione, Manut. enim:* Non est impatientia in morbis, *Morelius:* Non est pœnitentia nisi in morbis.

21. restinguatur] *Rectè ita Morelius, alter :* rescinditur, *malè.*

intolerabili festinatione] *Sic Manut. Morelius :* intollerabilem festinationem, *pessimè, qui etiam vitiosè legit:* querela, *pro:* querula.

CYPRIANI AD LAPSOS QUI IPSI DE VSURPATA PACE PER PAULUM MARTYREM DATA SCRIPSERANT.

EPISTOLA XXVII.

Argumentum huius Epistolæ infra habes Epistola xxix. Litteras (inquit) ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vindicantes, quod dicant, Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum quarum exemplum ad vos transmisi, legetis, simul quid & ego eis breuiter rescripserim. Desideratur autem lapsorum Epistola ad quam rescribit.

[1]CYPRIANVS LAPSIS.

DOMINVS noster, cuius præcepta metuere & obseruare debemus, episcopi honorem, & Ecclesiæ suæ rationē disponens in euangelio loquitur, & dicit Petro: [2] Ego tibi dico, quia tu es Petrus, & super istā petram ædificabo Ecclesiā meā, & portæ inferorum non vincent eam: & tibi dabo claues regni cœlorum, & quæ ligaueris super terram, erūt ligata & in cœlis, & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Inde per temporum & successionum vices, episcoporum ordinatio, & Ecclesiæ ratio decurrit, vt Ecclesia super episcopos cōstituatur; & omnis actus Ecclesiæ per eosdē præpositos gubernetur. Cum hoc itaque diuina lege fundatum sit; miror quosdam audaci temeritate[3] sic mihi scribere voluisse; [4] quādo Ecclesia in episcopo; & clero, [5] & in omnibus stantibus sit cōstituta. Absit enim, nec Domini misericordia & potestas eius inuicta patiatur, vt Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus; cum scriptum sit, Deus non est mortuorum, sed viuorum. Omnes quidem viuificari optamus, & vt in statum pristinum restituantur, precibus nostris & gemitibus oramus. si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse; & si apud illos, atque in illis est Ecclesia; quid superest, quàm vt ipsi rogentur à nobis, vt nos ad Ecclesiam dignentur admittere? summissos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent; nec Ecclesiæ nomine litteras facere, cum se magis sciant

Lib. 5. Epist. 6. *Mat. 16.* *Mat. 22.*

Ecclesiæ scribere. Scripserunt autem mihi nuper quidam de lapsis humiles, & mites, & trementes, & metuentes Deum, & qui in Ecclesia semper gloriosè, & granditer operati sunt; [6] & opus suum Domino imputauerunt, scientes illum dixisse: Et cum hæc omnia feceritis, dicite serui superuacui sumus; quod debuimus facere fecimus. Quæ illi cogitantes & quamuis libello à martyribus accepto, vt tamen à Domino satisfactio sua admitti possit, orantes scripserunt mihi, se delictum suum cognoscere, & pœnitentiā veram agere, nec ad pacem temere, aut importunè properare, sed expectare præsentiam nostram; dicentes pacem quoque ipsam si eā nobis præsentibus acceperint dulciorem sibi futuram. Quibus quantum gratulatus sim, Dominus testis est: qui dignatus est ostendere quid eiusmodi & tales serui de ei' benignitate mereātur. [7] Quas litteras cum nuper acceperim, & nūc aliud scripsisse vos legerim, peto discernatis desideria vestra, & quicunque estis qui has litteras nunc misistis, nomina vestra libello subiiciatis, & libellum cum singulorum nominibus ad me transmittatis. ante est enim scire quibus [8] rescribere habeam: tūc ad singula quæ scripsistis pro loci, & actus nostri mediocritate rescribam. Opto vos fratres charissimi semper benè valere, & secundū Domini disciplinam quietè & tranquille agere. Valete.

Luc. 17.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXVII.

1. CYPRIANVS LAPSIS] *Hanc Epistolæ epigraphen habet Manutius. Morelius verò nullam habet; qui tamen hanc epistolam non Cypriano, sed Celerino inscribit, verum falso. vt argumētum ex epistola xxix. sumptum manifestum facit. Ab vtroque ipsorum nunc primum adita est.*

2. Ego dico tibi quia tu es Petrus] *Locum hunc Math. quem hic omnibus Episcopis accommodat, infra Epistola lv. ad Cornelium, & alibi frequenter Petro soli attribuit, vbi de hac scriptura latius.*

3. sic mihi scribere voluisse] *Ita rectè Morelius, alter malè:* mihi scribere noluisse, *neq; enim cōqueritur, ad se nō scriptū à lapsis, sed nimis temerè ab illis scriptū.*

4. quando ecclesia] *Sic Morelius, Manutius verò:* cum, *prius magis placet ob phrasin Cypriani, qui:* quando, *pro:* cum, *vti solet.*

5. & in omnibus stantibus] *Eleganter qui in fide persliterant, stantes, vocat, eadem metaphora qua lapsos, qui fidem negarant. Confirmatur autem hinc lectio communis epistolæ præcedentis quæ habet:* & ipsis stantibus Laicis] *habes similem phrasin infra epistol. 30. & 31. supra quoque epist. 14.*

6. & opus suum Domino imputauerunt] *Etiā hæc Morelij lectio verior est, quàm Manut. qui hoc loco interiicit:* nunquam, *laudat enim illorum humilitatem, qui semper granditer in Ecclesia operati sunt, & tamen opus suum non sibi sed Domino imputauerunt.* qui potens est] *Sic Manut. Morelius:* qui dignatus est, *hoc magis placet.*

7. quas litteras cū nuper acceperim] *Desiderātur tam hæ litteræ lapsorum quam illæ ad quas respōdet, quæ si exstarent, iā libelli martyrū forma nobis nota foret.*

8. rescribere habeam] *Sic quidem Manut. Morelius verò:* debeam, *neutra lectio displicet, quanquam tamen priori Phrasi vtatur Cyprianus Epist. xlvij & ad Cæciliū.*

AD CLERVM DE GAIO Diddensi ac aliis qui lapsis communicabant.

EPISTOLA XXVIII.

Argumentum huius epistolæ satis conuenit cum præcedenti, ac puto eam esse, de qua in sequenti epistola loquitur. Laudat enim Clerum suum, quod Gaium Diddensem presbyterum, & Diaconum eius qui lapsis temerè communicabant, communione mouissent, & vt de aliis quibusdam idipsum fiat hortatur. Porrò præter Manut. & Morel. qui primi hanc ediderunt, reperitur etiam hæc epistola in Ms. Harrisii cod.

CYPRIANVS PRESBYteris & Diaconibus, fratribus S.

INTEGRE & cum disciplina fecistis fratres charissimi, quòd cōsilio collegarū meorū qui præsentes erāt, [1] Gaio Diddensi presbytero, & diacono eius cēsuistis non cōmunicandum: qui cōmunicādo cū lapsis & offerēdo oblationes eorū in prauis erroribus suis frequenter deprehēsi, & semel atque iterū, secundū quod mihi scripsistis, à collegis meis moniti ne hoc facerent, in præsumptione, & audacia sua pertinaciter perstiterūt, decipiētes quosdā fratres ex plebe nostra; quibus nos omni humilitate consultum cupimus, & quorum saluti non adulatione cōposita, sed sincera fide, prospicimus; vt vera pœnitentia, & gemitu & dolore pleno Dominum deprecentur, quia scriptum est; Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. & iterū loquitur scriptura diuina: sic dicit Dominus. [2] cū cōuersus gemueris, tunc saluaberis, & scies vbi fueris: ingemiscere autem & agere pœnitētiam quo modo possunt; quorū [3] gemitibus & lachri-

Lib. ... pist. ...

Apo...

Esa ... 18. ...

& lachrymis intercedũt quidã de presbyteris, vt cõmunicandum cum illis temerè existiment? Isa.3. nescientes quia scriptum est; qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, [4]& semitã pedum vestrorum turbãt. Meritò salubria nostra & vera cõsilia nihil promouent, dum blãditiis & palpationibus perniciosis salutaris veritas impeditur; & patitur lapsorum saucia, & ægra mens; quod corporaliter quoque ægri, & infirmi sæpè patiuntur: vt dum salubres cibos & vtiles potus, quasi amaros & abhorrentes respuunt, & illa quæ oblectare & ad præsens suauia vidêtur esse, appetunt, perniciem sibi, & mortem [5] per inaudiẽtiam & intemperantiã prouocent: nec proficiat ad salutem artificis medela vera; dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secũdum litteras meas fideliter & salubriter consulentes, à consiliis melioribus ne recedatis: legite verò has easdem litteras & collegis meis; si qui aut præsentes fuerint, aut superuenerint; vt vnanimes, & cõcordes ad fouenda, & sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus; tractaturi plenissimè de omnibus, cum conuenire in vnum per Domini misericordiam, cœperimus. Interea si quis immoderatus, & præceps siue de nostris presbyteris vel diaconibus, siue de peregrinis ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, [6] à cõmunicatione nostra arceatur; apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ, quando in vnum permittente Domino, conuenerimus. Desiderastis quoque vt de[7] Philumeno, & Fortunato hypodiaconis, & Fauorino acolutho, qui medio tempore recesserunt, & nunc venerũt, quid mihi videatur rescribam. cui rei [8] non potui me solum iudicem dare, cum multi adhuc de clero absentes sint, nec locum suum vel serò repetendum putauerint; & hæc singulorũ tractanda sit, [10] & limãda plenius ratio, non tantum cum collegis meis, sed & cum plebe ipsa vniuersa: expensa enim moderatione libranda, & pronuncianda res est; quę in posterum circa ministros Ecclesiæ constituat exemplum. [11] Interim se à diuisione mensurna tantum contineant; non quasi à ministerio ecclesiastico priuati esse videantur; sed vt integris omnibus ad nostram pręsentiam differãtur. Opto vos fratres charissimi semper bene valere. Fraternitatẽ vniuersam salutate, & valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXVIII.

1. Gaio Diddensi presbytero] *Si quid in re incerta diuinare licet, fit mihi verisimile,* Diddam, *pagũ quẽpiam fuisse in Carthaginiensi diœcesi, &* Gaium *hunc fuisse illius loci presbyterum, id est, quem nunc vocamus Pastorem siue curatum, idque quia Diaconi illius mentionem facit. Neque verò Phrasis veteribus inusitata est. Harr. cod. legit:* Glacodidensi, *qui paulopòst habet* cõprehẽsi, *pro:* deprehẽsi, *&* corrupta, *pro:* cõposita.

2. Cum conuersus gemueris tunc saluaberis] *Hæc verba non malè diuinauit Manutius sumpta ex Ezechielis partim. 18. partim. 33. cap. quæ totidem penè verbis citat D. Hieronym. epistolis ad Sabinianum & ad Rusticum. Citatur etiam non dissimiliter ab Auctoribus librorum De vera & falsa pœnitentia, ac de conflictu vitiorum & virtutum, illud: In quacunque die peccator conuersus ingemuerit (siue conuersus fuerit) saluus erit, (siue vita viuet). Non reperitur tamen hæc lectio in editione aut vulgata aut septuaginta. Accedit magis ad verba prophetæ Tertul. lib. de pœnitentia, vbi sic hunc locum citat:* pœnitere & saluaberis.

3. gemitibus intercedunt] *Phrasis Cypriano vsitatissima, vti patet infra epist. xxxviij. xl. lv. lxij. qua intercedere cũ datiuo, accipit pro impedire siue inhibere, in quo significatu etiam Gellius ea voce vtitur: Ne sibi (inquit) intercedamus, quò minus suaptè potestate vti liceat. Erat autem intercessio apud Romanos propriè tribunorum, quibus Ius erat intercedendi, vtpote qui crearentur non iuri (inquit Gellius) indicendo, sed intercessionibus faciendis, vt iniuria quæ coram fieret arceretur, & vt vim fieri vetaret. Intercedere dicebantur etiam Tribuni Senatusconsultis, dum obstabant, ne fierent. Imitatus est autem Cyprianus etiam in hac phrasi Tertull. lib. 2. contra Marcionem, & alibi frequenter.*

4. & semitam] *Hoc ex Harr. cod. nam infra etiam sic vbique legitur: Erat antea:* semitas.

5. per inaudientiã] *Noue dictum, ita tamen habet tũ Man. tũ Morelius.* siue de nostris] *Harr. cod.* vestris.

6. à communicatione nostra arceatis] *Arcere à communicatione dixit, quòd hodie excõmunicare dicimus vide infra de huius periphrasibus diuersis Epistolam 38.*

7. Philumeno & Fortunato hypodiaconis & Fauorino acolutho] *Harr. cod. & hic & in titulo:* Philemone. *De officio autẽ hypodiaconi supra epist. 24. De Acoluthi officio infra dicemus epistola lv. An autẽ idẽ sit* Fortunatus *de quo hic & infra epist. xxx. nescio.*

8. non potui me solum iudicem dare] *Sic Man. Morelius verò:* non potui (F. non putaui) me solum debere sententiam dare, *Confirmatur autem hæc mea coniectura cod. Harr. qui legit:* non puto] *& consentit etiam mecum in eo quod sequitur.*

9. nec locum suum vel serò repetendum] *Sic ex Manut. & Morelij lectione restitui hunc locum. Morelius habet:* nec locum suum vel fortè repetendum. *Manutius verò:* nec hoc solum vel serò repetendum. *Fortassis autem non malè legeretur hoc pacto:* nec solum suum.

10. & limanda plenius ratio] *Supra eodem verbo vtitur epistola vi. & infra frequẽter. Tertull. quoque frequentissimè. Porrò Morelius hoc loco non habet vocem:*

ratio, *ſed ita legit:* & hæc cognitio ſingulorũ, &c.

11. Interim ſe à diuiſione mẽſurna tantum cõtineant] *Huius loci antea corruptißimi hanc reſtitutionem acceptam debeo prorſus dicto D. Ioannis Harriſii Angli cod. Ms. antea enim legebatur:* à diuiſione (*ſeu:* dictione) menſurantium, *& confirmat eandem quod habet Manut. infra epiſtola* 34. & diuiſiones menſurnas æquatis quantitatibus partiantur, *vbi de hac phraſi latius. Ego cum deeſſent Ms. cod. cenſueram legendum:* menſurnantium, *ſicut epiſtola infra* 65. *ſportulantes fratres dixit. Verum illa genuina eſt lectio.*

AD CLERVM ROMANUM de iiſdem lapſis, qui ſibi Pacem à Paulo martyre datam vindicabant.

EPISTOLA XXIX.

Argumenti eſſe eiuſdem cum duabus præcedentibus, ex prædicta inſcriptione ſatis apparet.

CYPRIANVS PRESBYteris, & Diaconibus Romæ conſiſtentibus, fratribus S.

Li. 5. epi. 5. [1]T dilectio cõmunis & ratio expoſcit fratres chariſſimi nihil conſcientiæ veſtræ ſubtrahere de his quæ apud nos gerũtur, vt ſit nobis circa vtilitatẽ eccleſiaſticæ adminiſtrationis cõmune cõſiliũ: [2]nã poſtea quam ad vos litteras feci, quas miſi per Saturũ lectorem, & Optatum hypodiaconũ fratres noſtros de quorundã proſpecta temeritate, qui pœnitentiã agere, & Deo ſatisfacere detrectant; litteras ad me fecerunt; pacẽ non dandã ſibi poſtulãtes, ſed quaſi iã datã ſibi vindicãtes, quòd dicant Paulum omnibus pacem dediſſe, [3]ſicut in litteris eorum, quarũ exemplum ad vos tranſmiſi, legetis. Simul quid & ego eis breuiter interim reſcripſerim; [4]ſed & quales poſtea ad Clerum litteras fecerim; vt ſcire poſſetis; huius quòque rei exemplum vobis miſi. quod ſi vltra temeritas eorũ nec meis nec veſtris litteris compreſſa fuerit, nec cõſiliis ſalutaribus obtẽperauerit, agemus ea quæ ſecundum euangelium Dominus agere præcepit. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXIX.

1. Et dilectio cõmunis & ratio expoſcit, &c.] *Dignum elogium Cleri Romani, quale quid habes ſupra quoque epiſtola xv. dum dixit, Neceſſarium ſe duxiſſe actus ſui ac diſciplinæ & diligentiæ rationem apud illos agere, quod repetit Epiſtola quoque xxiij. Colligere itaque vel hinc licet, quantò iam olim in honore ſit habita Romana ſedes, vtpote quæ à tanto viro toties conſuleretur, ſed infra alibi paulò de hac auctoritate latius.*

2. Nam poſteaquam ad vos litteras feci] *Habes hanc epiſtolam ſupra num. xxiij.*

3. ſicut in litteris eorũ] *Deſiderantur hæ vti prius quoque diximus, reſcriptum verò cuius meminit, habes Epiſtola. xxvij.*

4. Sed & quales poſtea ad Clerum litteras fecerim] *Hanc epiſtolam illam eſſe quæ præcedit, ſuſpicor.*

AD CYPRIANVM CLERI Romani reſponſum.

EPISTOLA XXX.

ARG. *Compluribus Epiſtolis & nominatim præcedenti (ni fallor) quibus quid negotij ſibi Lapſi faceſſerent indicauerat Cyprianus, hac Epiſtola reſpondet Clerus Romanus, & ſententiam illius per omnia confirmat. Ediderũt autem etiam hanc recens Manutius ac Morelius, & reperitur in dicto Harriſii codice.*

CYPRIANO PAPÆ, Preſbyteri & Diacones, Romæ conſiſtentes, S.

[1]VM perlegiſſemus frater litteras tuas, quas per Fortunatum hypodiaconum miſeras, gemino ſumus dolore perculſi, & duplici mœrore confuſi, quòd neq; tibi requies vlla in tãtis perſecutionis neceſſitatibus traderetur; & lapſorũ fratrũ immoderata petulãtia [2] vſq; ad periculoſam verborũ temeritatẽ producta denotaretur. Sed quãquam nos atque animũ noſtrum iſta, quæ diximus, grauiter adfligerent; tamẽ mœroris noſtri tã grauẽ ſarcinã, vigor tuus, & ſecundũ euangelicã diſciplinã adhibita ſeueritas tẽperat: dũ & quorũdam improbitatem iuſtè coërcet; & hortãdo ad pœnitentiam, viam legitimã ſalutis oſtendit. Quos quidẽ ſatis mirati ſumus ad hoc vſque proſilire voluiſſe, vt tam vrgenter, & tam immaturo, atque acerbo tempore, in tã ingenti & immenſo crimine, atque delicto, [3]pacem ſibi non tam peterent, quàm vindicarẽt, immò iam & in cœlis habere ſe dicerent. Qui ſi habent; quid petunt, quod tenent? ſi autem nõ habere illos probatur, hoc ipſo quod petunt; cur non iudicium eorum ſuſtinent, à quibus petendam pacem, quam vtique non habent, putauerunt? [4]Quòd ſi alicunde prærogatiuam cõmunicationis habere ſe credunt, cũ euangelio illam conferre

re conentur; vt ita demum firmiter valeat, si ab euangelica lege non dissonat. Cæterũ quo pacto euangelicam poterit præstare cõmunicationem, quod contra euangelicam decretum videtur veritatem? Nam cũ omnis prærogatiua ita demum[5] ad indulgentię priuilegiũ spectet; si ab eo cui sociari quærit nõ discrepet,[6] qui à Deo, cui sociari quærit, discrepat, necesse est indulgẽtiam & priuilegium societatis amittat. Videant igitur quid in hoc negotio agere conentur. nam si aliud quidem euangeliũ, aliud autem martyres dicunt posuisse decretum; collidentes contra euangelium martyres, vtrobiq; periclitabuntur. Nam & euangelij fracta iam & iacens videbitur esse maiestas; si potuit alterius decreti nouitate superari: & de martyrũ capite gloriosa cõfessionis corona detracta; si non illam de euangelij conseruatione inuenientur consecuti, vnde martyres fiunt; vt meritò nulli magis sit competens nihil contra euangelium decernere, quàm qui martyris nomen ex euangelio laborat accipere. Illud prætetea vellemus addiscere si martyres non propter aliud martyres fiunt, nisi vt non sacrificantes, teneãt Ecclesiæ[7] vsque ad effusionem sanguinis sui pacem; ne cruciatus dolore superati perdẽdo pacem, perdant salutem: quo pacto salutem, quam si sacrificassent se habituros non putauerũt, illis existiment donandam, qui sacrificasse dicantur; cũ legem hanc debeant in aliis tenere, quam ipsi videbantur sibi anteposuisse? In quo negotio, hoc ipsum, quod pro se ipsis facere putauerunt, animaduertimus cõtra seipsos protulisse. Nam si dandam illis pacem martyres putauerunt, cur ipsi nõ dederunt?[8] cur illos ad episcopum, vt ipsi dicunt, remittendos censuerunt? Is enim qui iubet fieri, potest vtique facere, quod fieri iubet. Sed vt intelligimus, immò vt res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi martyres vtrobique adhibendum putauerunt tẽperamentum & pudoris & veritatis. Nam & quia à multis vrgebantur, dum ad episcopũ illos remittunt, verecũdiæ propriæ ne vlterius inquietarentur consulendum putauerunt: & dum illis non ipsi communicant, euangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam iudicauerunt. Tu tamen frater nunquam pro tua charitate desistas lapsorũ animos tẽperare, & errãtibus veritatis præstare medicinã; licet animus ægrorum, medentium respuere soleat industriam. Recẽs est lapsorum nuper hoc vulnus, & adhuc in tumorẽ plaga consurgens: & iccirco certi sumus, quod spatio productioris tẽporis impetu isto consenescente, amabũt hoc ipsum, ad fidelem se dilatos esse medicinam; si tamen desint, qui illos arment ad periculũ proprium, & in peruersum instruentes pro salutaribus dilationũ remediis, exitiosa deposcant illis properatæ cõmunicationis venena. neque enim credimus sine instinctu quorumdam, ausuros fuisse omnes tã petulanter sibi pacem vindicare. Nouimus Carthaginiensis ecclesiæ fidem, nouimus institutionem, nouimus humilitatem: vnde etiã mirati sumus, quod quædam in te per epistolam iniecta durius notaremus: cũ amorem vestrum mutuum, & charitatem exẽplis multis reciprocæ adfectionis in vos inuicem sæpè cõperissemus. Tempus est igitur vt agant delicti pœnitentiam, vt probẽt lapsus sui dolorem, vt ostendant verecundiam, vt monstrent humilitatem; vt exhibeant modestiam; vt de submissione prouocent in se Dei clemẽtiam, & de honore debito[9] in Dei sacerdotem, eliciant in se diuinam misericordiam. Quãtò meliores ipsorum litteræ fuissent, si pro ipsis preces stantium humilitate ipsorum adiutæ fuissent; quoniã & facilius[10] impetratur, quod petitur, quando is, pro quo petitur, condignus est, vt quod petitur impetretur. Quod autem pertinet ad[11] Priuatũ Lambesitanum, pro tuo more fecisti,[12] qui rem nobis sollicitam nunciare voluisti: omnes enim nos decet pro corpore totius Ecclesiæ, cuius per varias quasque prouincias membra digesta sunt, excubare: sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere nõ potuit. nam cum antehac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset vexillarius Priuati, & furto ac fraudulẽter litteras à nobis elicere curaret; nec quis esset, latuit; nec litteras, quas volebat, accepit. Optamus te in Domino bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam xxx.

1. Cum perlegissemus frater litteras tuas] *Quæ sit hæc Epistola, non certò constat, xxiiij. ne an xxix. ob argumenti tamen vicinitatem, præcedentem esse suspicor. Porrò Fortunatus iste hypodiaconus alius videtur ab illo, cuius supra epistola xxviij. fit mentio. Vtpotè cum ille de quo ibi, Lapsus fuerit atque adeo ab omni ministerio ecclesiastico suspensus.*

2. vsque ad periculosam verborum temeritatem] *Omissa erat apud Manut. casu quopiam vox:* verborum, *quam ex Morelio adiecimus.*

3. pacem nō tam peterent quàm vindicarent] *Ex hoc loco & similibus verbis sub finē, confirmatur mea quam dixi coniectura de epistola præcedenti.*

4. Quod si alicunde prerogatiuam cōmunicationis] *Sic rectè Morelius, pro quo altera lectio:* communicationē, *locus est similis in epistolis supra x. & xi.*

5. ad indulgentiæ priuilegium] *Vides hic bis vsitatem, Christiane lector, vocem:* indulgentiæ; *in eadem prorsus significatione, qua nunc vtimur; habes in eandem supra bis repetitam Epistola xxi. & sequenti quoque epistola.*

6. qui a deo cui sociari quærit, discrepat] *Vocem* qui, *hoc loco non temere adiecimus: alioquin enim nullo modo constabat sensus. Consentit etiam Ms. Harrisii cod.*

7. vsque ad effusionem sanguinis sui] *Certè vel hinc confirmatur coniectura nostra quā habes supra Epistola ix. de differentia Martyrum & Confessorum; nempe Martyres dici solitos eos, qui ad sanguinis vsque effusionem Christum confeßi essent, etiam si nondum pro Christo mortem perpeßi forent.*

8. cur illos ad Episcopum remittendos censuerunt] *Vides Martyres non ipsosmet pacem dare, sed ad Episcopos remittere solere; atque hoc est quod iam toties repetiuimus: Citra conscientiam episcoporum datos libellos vituperari à Cypriano.*

9. in dei sacerdotem] *Sacerdotis nomen olim in primitiua ecclesia, solis attribuebatur Episcopis: vti Latius alibi.*

10. impetretur] *Sic rectè Morelius alter:* impleretur, *peßimè porrò pro eo quod habet Manut.* pertineat, *Morelius legit* adtineat, *magis placet, vt legatur:* pertinet.

11. Priuatum Lambesitanum] *Fit huius mentio Epist. lv. vbi satis indicatur, vexillarium Priuati cuius hic meminit, fuisse Felicißimum, de vtroque plura ibi dicturi sumus.*

12. qui rem nobis sollicitam] *Interserit hic Morel. vocem:* tanquam] *sed superfluo, quantum mihi quidem videtur, nisi forte plura adhuc verba desiderentur.*

CLERI ROMANI Aliud eadem de re rescriptum.

EPISTOLA XXXI.

Argumentum. Quod paucis epistola præcedenti, nunc latius & solide tractat Clerus Romanus, respondens alteri quoque epistolæ Cypriani, è qua verba aliquot citat, quæ exstare non putatur, obiter etiam gratias agit Cypriano pro missis litteris ad Martyres & Confessores Romanos. Scripta est autem vti & præcedentes Cleri Romani, vacante sede post mortem Fabiani.

CYPRIANO PAPÆ, Presbyteri & Diaconi Romæ consistentes, S.

[1]QVANQVAM Bene sibi cōscius animus, & euāgelicæ disciplinæ vigore subnixus, & verus sibi in decretis cœlestibus testis effectus soleat solo Deo iudice esse contentus, nec alterius aut laudes petere, aut accusationes pertimescere: tamē geminata sunt laude condigni, qui cū conscientiam sciant Deo soli debere se iudici, actus tamē suos desiderant etiam ab ipsis suis fratribus cōprobari. [2] Quod te frater Cypriane facere nō mirū est, qui pro tua verecundia & ingenita industria, consiliorū tuorum nos non tam iudices voluisti, quam participes inueniri; vt in tuis rebus gestis laudem tecū, dū illas probamus, inueniremus; [3]& tuorum consiliorum bonorum cohæredes, quia & affirmatores esse possimus. Idē enim omnes* credimur operati, in quo* deprehendimur eadem omnes censuræ & disciplinæ consensione sociati. Quid enim magis aut in pace tam aptum, aut in bellis persecutionis tam necessarium, quam debitam seueritatem diuini vigoris tenere? quā qui remiserit, instabili rerū cursu[4] erret semper necesse est, & huc atque illuc variis & incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, & quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo, nauim ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos, vt appareat non aliter saluti ecclesiasticæ consuli posse, nisi si qui & contra ipsam faciunt, quasi quidam aduersi fluctus repellantur, & disciplinæ ipsius semper custodita ratio, quasi salutare aliquod gubernaculum in tempestate seruetur. Nec hoc nobis nunc nuper consilium cogitatum est, nec hæc apud nos aduersus improbos modo superuenerunt repentina subsidia, sed [5] antiqua hæc apud nos seueritas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua: quoniam nec tantas de nobis laudes apostolus protulisset dicendo: Quia fides vestra prædicatur in toto mundo, nisi iam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutuatus fuisset; quarum laudum & gloriæ degenerem fuisse, maximum crimen est. Minus est enim dedecoris nunquam ad præconium laudis accessisse, quam de fastigio laudis ruisse. Minus est criminis honoratum

ratum bono testimonio non fuisse, quam honorem bonorum testimoniorum perdidisse. Minus est, sine prædicatione virtutum ignobilem sine laude iacuisse, quam exhęredem fidei factum laudes proprias perdidisse: ea enim quæ in alicuius gloriam proferuntur, nisi anxio & sollicito labore seruentur, in inuidiam maximi criminis intumescunt. Hoc nos non falso dicere [6] superiores nostrę litteræ probauerunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus, aduersus eos, [7] qui seipsos infideles illicita nefariorum Libellorum professione prodiderant, [8] quasi euasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, [9] quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant, tenerentur. [10] Sed etiam aduersus illos qui acta fecissent, licet præsentes cum fierēt non affuissent, cum præsentiam suam vtique vt sic scriberentur mandando fecissent. Non est enim immunis à scelere, [11] qui vt fieret imperauit nec est alienus à crimine, cuius consensu, licet non à se admissum crimen, tamen publice legitur; & cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum; qui fallaces in excusatione [12] præstigias quærit, negauit, [13] & qui vult videri propositis aduersus euangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso iam paruit, quod videri paruisse se voluit. [14] Nec non etiam contra illos quoque qui illicitis sacrificiis manus suas atque ora polluerant, pollutis ante mentibus propriis, vnde etiam sunt ipsę manus atque ora polluta; fidem nostram consensumque monstrauimus. Absit enim ab ecclesia Romana vigorem suum tam profana facilitate dimittere, [15] & neruos seueritatis euersa fidei maiestate dissoluere; vt cum adhuc non tantum iaceant, sed & cadant euersorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum vtique [16] non profutura præstentur, & noua per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, vt miseris ad euersionem maiorem eripiatur & pœnitentia. Vbi enim poterit indulgentiæ medicina procedere, si etiam ipse medicus intercepta pœnitentia indulget periculis? si tantummodo [17] operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc nō est curare, sed, si dicere verum volumus, occidere. [18] Quanquam confessorum quoque, quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit, & ad certamen euangelicum sua fides in confessione iam gloriosa semel coronauit, litteras habeas conspirantes cum litteris nostris, quibus seueritatem euangelicæ disciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reuocarunt. Nisi hoc fecissent, disciplinæ euangelicæ ruina non facile sarciretur; præsertim cum nulli magis tam congruens esset tenorem euangelici vigoris illibatum, dignitatémque seruare, quam qui se excruciandos & excarnificandos pro euangelio furentibus tradidissent, ne martyrij honorem merito perderent, si in occasione martyrij præuaricatores euangelij esse voluissent: [19] nam qui quod habet, non custodit in eo ex quo illud possidet, dum id ex quo possidet, violat, violat illud quod possidebat. In quo loco maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus; quod illorum carceris tenebras litteris tuis illuminasti; quod ad illos venisti, quo modo introire potuisti; quod illorum animos, sua fide & confessione robustos, tuis allocutionibus litterísque recreasti; quod felicitates eorum condignis laudibus prosecutus accendisti ad multo ardentiorem cœlestis gloriæ cupiditatem; quod pronos impulisti; quod, vt credimus & optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti: [20] vt quanquam hoc totum de fide confitentium & de diuina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur. Sed vt ad id, vnde digressus sermo videbatur esse, rursus reuertatur, [21] quales litteras in Siciliam quoque miserimus, subiectas habebis. [22] Quanquam nobis differendæ huius rei necessitas maior incumbat, [23] quibus, post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani, nondum est episcopus propter rerum & temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur, & eorum, qui lapsi sunt, possit cum auctoritate & consilio habere rationem. [24] Quāquam nobis in tam ingenti negotio placeat, quod & tu ipse tractasti prius: [25] Ecclesiæ pacem sustinendam, deinde sic, collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconis, confessoribus, [26] pariter ac stantibus laicis facta, lapsorū tractare rationem. Perquàm enim nobis & inuidiosum & onerosum videtur, non per multos examinare,

quod per multos commiſſum videatur fuiſſe,[27] & vnum ſententiam dicere, cum tam grande crimen per multos diffuſum notetur exiſſe; quoniam nec firmum decretum poteſt eſſe, quod non plurimorum videbitur habuiſſe conſenſum. Aſpice totum orbem pene vaſtatum, & vbique iacere deiectorū reliquias,[28] & ruinas,& icirco tam grande expeti conſilium, quam late propagatum videtur eſſe delictum.Non ſit minor medicina, quam vulnus eſt: non ſint minora remedia quam funera: vt quo modo qui ruerunt,ob hoc ruerunt, quod cæca temeritate nimis incauti fuerunt; ita qui hoc diſponere nituntur, omni conſiliorum moderamine vtātur, ne quid nō vt oportet factum tanquam irritum ab omnibus iudicetur. Vno igitur eodémque cōſilio, iiſdem precibus & fletibus tam nos, qui vſque adhuc videmur temporis iſtius ruinas ſubterfugiſſe, quam illi qui in has temporis videntur clades incidiſſe, diuinam maieſtatem deprecantes pacem eccleſiaſtico nomine poſtulemus: mutuis votis nos inuicem foueamus, cuſtodiamus, armemus: oremus pro lapſis, vt erigantur; oremus pro ſtantibus, vt non ad ruinas vſque tententur: oremus vt qui cecidiſſe referuntur, delicti ſui magnitudinem agnoſcentes, intelligant non momentaneam neque præproperam deſiderare medicinam: oremus[29] vt effectus indulgentię,lapſorum ſubſequatur & pœnitentiam, vt intellecto ſuo crimine velint nobis interim præſtare patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent Eccleſiæ ſtatum;ne interiorem nobis perſecutionem ipſi incendiſſe videantur, & accedat ad criminum cumulum,quod etiam inquieti fuerunt. Maxime enim illis congruit verecundia, quorum in delictis damnatur mens inuerecunda. Pulſent ſane fores,ſed non vtique confringant. Adeant ad limē Eccleſiæ, ſed non vtique trāſiliant. Caſtrorum cœleſtium excubent portis,ſed armati modeſtia, qua intelligant ſe deſertores fuiſſe. Reſumant precum ſuarum tubam, ſed qua non bellicum clangant. Arment ſe quidem modeſtiæ telis, & quem negando mortis metu fidei dimiſerant clypeum, reſumant; ſed vt contra hoſtem diabolum vel nunc armati, non contra Eccleſiam, quæ illorum dolet caſus,armatos eſſe ſe credant. Multum illis proficiet petitio modeſta, poſtulatio verecunda, humilitas neceſſaria, patientia non otioſa. Mittant legatos pro ſuis doloribus lacrimas; aduocatione fungantur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorem probantes commiſſi criminis & pudorem. Immo ſi dedecoris admiſſi magnitudinem perhorreſcunt, ſi pectoris & conſciētiæ ſuæ letalem plagam & ſinuoſi vulneris altos receſſus vere medica manu tractant, erubeſcant & petere;niſi quia maioris eſt rurſum & periculi & pudoris, auxilium pacis non petiiſſe. Sed hoc totum in ſacramento, ſed in ipſius poſtulationis lege temporis facto tēperamento, ſed poſtulatione demiſſa, ſed prece ſubdita; quoniam & qui petitur flecti debet,non incitari, & ſicut reſpici debet diuina clementia, ſic reſpici debet & diuina cenſura, & ſicut ſcriptum eſt: Donaui tibi omne debitum, quia me rogaſti: ſic ſcriptum eſt: Qui me negauerit coram hominib⁹,negabo & ego eum coram patre meo, & coram angelis eius. Deus enim vt eſt indulgens, ita eſt præceptorum ſuorum exactor,& quidem diligens,[30] & ſicut ad conuiuium vocat, ſic habitum nuptiarum non habentem ligatis manibus & pedibus extra ſanctorum cætum foras iactat. Parauit cœlum, ſed parauit & tartarum. Parauit refrigeria, ſed parauait etiam æterna ſupplicia. Parauit inacceſſibilem lucem, ſed parauit etiam perpetuæ noctis vaſtam æternámque caliginem. Cuius temperamenti moderamen nos hic tenere quærentes, diu, & quidem multi,[31] & quidem cum quibuſdam epiſcopis vicinis nobis & appropinquantib⁹, & quos ex aliis prouinciis longe poſitis perſecutionis iſtius ardor eiecerat,[32] ante conſtitutionem epiſcopi nihil innouandum putauimus, ſed lapſorum curam mediocriter temperandam eſſe credimus; vt interim dum epiſcopus dari à Deo nobis ſuſtinetur,[33] in ſuſpenſo eorum qui moras poſſunt dilationis ſuſtinere, cauſa teneatur: eorum autem quorum vitæ ſuæ finem vrgens exitus dilationem non poteſt ferre, acta pœnitentia & profeſſa frequenter ſuorum deteſtatione factorū; ſi lacrimis, ſi gemitibus, ſi fletibus dolentis ac vere pœnitentis animi ſigna prodiderint, cum ſpes viuendi ſecundum hominem nulla ſubſtiterit, ita demum caute & ſollicite ſubueniri. Deo ipſo ſciente quid de talibus faciat, & qualiter iudicij ſui examinet pondera, nobis tamen anxie curantibus, vt nec pronam noſtram improbi homines laudēt facilitatem, nec vere

pœni-

pœnitentes accuſent noſtram quaſi duram crudelitatem. Optamus te beatiſſime ac glorioſiſſime Papa in Domino ſemper bene valere, [34] & noſtri meminiſſe.

ADNOTATIONES in Epiſtolam. XXXI.

1. Quanquam bene ſibi conſcius animus, &c. ſoleat ſolo Deo iudice] *Recte ſic Morelius & ante eũ Frobeniana & colonienſis editio, nam in cæteris excuſis interiiciebatur:* ſe, *verum ſuperflue.*

2. Quod te frater Cypriane facere non mirum eſt] *Alludunt ad epiſtolas à Cypriano ad ſe miſſas, neque vero vnam, ſed plures, vti vel ex ipſo contextu deprehendere eſt.*

3. & tuorum conſiliorum bonorum] *Deerat:* bonorum, *in excuſis, recẽs autem adiectum eſt à Manut. & Morelio.*

4. erret ſemper] *Etiam hoc loco recens acceßit vox:* ſemper, *Elegans methaphora qua diſciplinam eccleſiaſticam gubernaculo nauis comparat.*

5. antiqua apud nos ſeueritas] *Deſiderata hactenus hæc verba Manut. debemus accepta. Commendãt autem auctoritatem Romanæ Eccleſiæ, ab antiquitate & fidei conſtantia, à qua eandem eccleſiam Romanam cõmendant ſupra epiſtola III. & vel inde comprobatur cenſura noſtra, quam eo loco reperire eſt.*

6. ſuperiores noſtrę litteræ] *Exſtat quidem præcedẽs Cleri Romani ad Cyprianum epiſtola, exſtat & alia Cleri Romani ad Clerum Carthaginienſem ſupra nume. III. verum de neutra earum loqui videtur, quippe quum nulla vtrobique aut libellaticorum aut ſacrificatorum fiat mentio.*

7. qui ſeipſos infideles illicita nefariorũ libellorum profeſſione prodiderant] *Libellorum formam quorum hic fit mentio, habes infra epiſtola lij. ad Antonianum, talem: Ego prius legeram, et epiſcopo tractante cognoueram, non ſacrificandum Idolis nec ſimulachra ſeruũ Dei adorare debere; & idcirco ne hoc facerem quod non licebat, cum occaſio libelli fuiſſet oblata (quem nec ipſum acciperem niſi oſtẽſa fuiſſet occaſio) ad magiſtratum veni; vel alio eunte mandaui: Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non poſſe; Dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Hoc eſt ergo quod volunt, nõ minus excuſari tales, quam ſi ad nefarias aras acceßiſſent; quod ſimilibus pene verbis inculcat etiam Cyprianus li. de lapſis. E quo loco intelligi hic locus poterit paulo intricatior & quãtum quidem mihi videtur corruptus; quem tamen caſtigare nequiui, deſtitutus Ms. exemplaribus. Porro recte Manut. & Morelius:* prodiderant, *pro:* prodiderunt.

8. quaſi hoc euaſuri] *Sic excuſi omnes, excepto veteri, qui omittit:* hoc, *quod vnde adiecerit primus Rembolt. neſcio, certe Coſterius adnotauit in Ms. non reperiri.*

9. quo nõ minus] *Obſcure dictũ, ſi legatur:* quum *ſenſus erit facilis; nihil tamen mutare in contextũ volui.*

10. Sed etiam aduerſus illos qui acta feciſſent] *Si hic legeretur:* Sed &, *clarus foret contextus, Porro pro:* acta, *alij:* accepta, *corruptiſſime.*

11. qui vt fieret imperauit] *Recte meo iudicio diuinauit ſic legendũ Coſterius, pro eo quod vbique erat:* impetrauit, *quippe quũ ſenſus alioqui non conſtet, & prius legat:* mandẽdo, *præſertim ſi legamus:* fieret, *vt Manu. & Morelius, pro eo quod prius erat:* faceret.

12. præſtigias quærit] *Ita locum hunc reſtituit optime H. Grauius & poſt eum Manutius ac Morel. pro eo quod prius vbique legebatur:* quæri, *non dubium quin vitio operarum.*

13. & qui vult videri propoſitis aduerſus euãgelium vel edictis vel legibus ſatisfeciſſe; hoc ipſo iam paruit, quod videri paruiſſe ſe voluit] *Locus hic antea prorſus mutilus recte ita reſtitutus eſt à Manut. & Morelio; Habebatur duntaxat & corruptißime:* & qui vult videri paruiſſe, negaſſe voluit. *Porro inter leges & edicta hoc intereſt. Leges erant aut populi in libera ciuitate rogante magiſtratu, aut Regum aut Principum aut imperatorum iuſſa: vnde legis nomen obtinuerũt leges duodecim tabularum, Senatus conſulta, plebiſcita, legitimæ actiones, interpretationes prudentium, & alia id genus. Edicta vero erant Prætorum, Ædilium, & aliorum inferiorum magiſtratuum; quanquam tamen nonnunquã Edicta etiam ſuperioribus attribuantur.*

14. Nec non contra illos quoque] *Mira cõgeminatio. Agunt autem de iis qui ſacrificarant idolis, quos infra epiſtola lij. ad Antonianum ſacrificatos vocat Cyprianus.*

15. & neruos ſeueritatis] *Hunc locum feliciter prima ſic reſtituit Margareta Thomæ Mori filia vt teſtatur Coſterius Commentariolo in Vincentiũ Lirinenſem. Antea erat:* niſi vos] *corruptißime; error natus negligentia operarum, nam & Gratianus illud legit diſtinct. 50. cap. Abſit.*

16. non profutura præſtentur] *Hanc caſtigationẽ More. & Manu. acceptam debemus, pro eo quod erat:* teſtentur, *peßime.* Vbi enim indulgentiæ poterit medicina proficere] *Rurſum voce:* indulgentiæ, *in eadẽ ſignificatione haud dubie qua epiſtola præcedenti, vtuntur Romani, ſic & infra hac eadem epiſtola:* indulgentiam lapſorum, *dicit.*

17. operit vulnus] *Hanc meam huius loci caſtigationem, confirmatã reperi à Manutio & More. pro eo quod legebatur:* perit vulnus, *quemadmodum & in Tomis Conciliorum confirmatam etiam illam reperi, qua cenſebam legendum:* obducere, *pro:* conducere.

18. Quanquam confeſſorum quoque] *Habes epiſtolam hanc ſupra num. xxvij. porro illud:* perderent, *recte repoſuit Manut. pro eo quod legebatur:* perdidiſſent.

19. Nam qui quod habet, non cuſtodit in eo] *Locus obſcurus Morel. omittit:* in eo, *ſed nec ita ſatisfacit.* litteris tuis] *Intelligunt epiſtolas Cypriani ad Confeſſores Romanos, quas habes ſupra num. xvi. & xxv.*

20. vt quanquam] *Hic quoque confirmatam reperi coniecturam meam à Manutio & Morelio.*

21. quales litteras in Siciliam miſerimus] *Deſiderantur iſtæ litteræ.*

22. Quanquam nobis differendæ huius rei] *Antea habebatur:* differentiæ, *pro eo quod iam olim legendum cenſui:* differendæ; *habent etiam Manut. & Morelius.*

23. quibus poſt exceſſum nobiliſſimę memorię

viri Fabiani nondum est Episcopus] *Scripta est igitur hæc epistola sede vacante post mortem Fabiani Pontificis, atque adeo verisimile duximus, epistolam supra 4. de excessu Episcopi Vrbici, de Fabiano intelligendam. Constat hinc quoque, aliquandiu vacasse Pontificatum inter Fabianum & Corneliũ; idque (quemadmodum loquuntur) propter rerum & temporum difficultates, rerum quidem ob turbas à Nouatiano cõcitatas, temporum autem ob feruorem persecutionis Decianæ.*

24. Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat] *Habes hæc huius epistolæ verba citata & infra epistola lij. ad Antonianum.*

25. Ecclesiæ pacem sustinendam] *Quum verba hæc Cypriani nusquã in episto lis superioribus reperire sit, verisimile fit, non extare eam ex qua verba hæc citantur tum hic tum supra quoque epistola xxvi. Sustinere autem pro expectare, noue dicitur, qua tamen voce sub finem etiã vtuntur & supra quoque Cyp. Porro consilium hoc suum sequutus Cyprianus, non nisi iam pace data de lapsis scripsit, vti infra ad eum tractatum latius.*

26. pariter ac stantibus laicis] *Ita castigandũ hũc locum patet, tum ex epistola dicta ad Antonianum, & alijs locis de quibus supra epistola xxvij. tum ex ipsa hac Epistola infra vbi dicitur:* Oremus ꝓ lapsis, &c. orem⁹ pro stantibus; *hactenus habebatur:* astãtibus, *Adnotandum autem venit, quod dicit:* collatione consiliorum facta, *ne quis fortaßis laicis aliã auctoritatem quã illis debeatur attribuat. Neque enim in Concilijs sententiã dicere laicis vnquã permissum legimus. Immo vel ex ipso Cypriano constat, solis Episcopis id vsitatũ, tum ex epistola infra. Concilij Affricani de Lapsis vbi nulla laicorũ mentio, tum ex Synodo Carthaginiensi, De Baptismo Hæreticorum, vbi non nisi Episcoporum sententiæ recensentur. Vnde recte Basilius Imperator in 8. Synodo: de vobis autem laicis (inquit) tam qui in dignitatibus quã qui absolute versamini, quid amplius dicam, non habeo, quam quod nullo modo vobis licet de ecclesiasticis causis sermonem mouere, neque penitus resistere integritati ecclesiæ, & vniuersali Synodo aduersari; & cætera quæ longum foret recensere. Quod vsque adeo verum agnouerunt Imperatores, vt rarißime Concilijs & ijs non nisi Oecumenicis interfuerint, & vbi interfuerũt, nõ subscripserĩt, aut vbi subscripserũt post omnes Episcopos id fecerint; vel ipso Basilio Imperatore teste, qui dum in dicta octaua Synodo rogaretur vt primus subscriberet, respendisse in hæc verba legitur: Trãquillißimum Imperium nostrũ, sequutum præcedentes & Iustißimos Imperatores, Constantinũ videlicet magnũ. Theodosiũ, Martianũ & cæteros, vult subscribere post subscriptionem omnium Deo amabilium Episcoporum. Quinimo etiam ipsæ imperatorum subscriptiones consensum potius quam iudicium au sententiam sonant, vti illa Constantini in Synodo Nicena: Legimus & consensimus, & non dißimilis Basilij, Cõstantini, & Leonis in dicta octaua Synodo. Qui plura huc pertinẽtia desiderat, legat Antibrentium Reuerendiß. Cardin. Hosij, & eiusdem confessionem Polonicam quibus libris nescio an vnquam aliquid prodierit exactum magis.*

27. & vnum sententiam dicere] *Ita hunc locum restitueram ex coniectura & lectione Morelij, qui habet:* in vnum; *postea autem in Tom. Conciliorum confirmatã reperi. Prius erat:* vnam, *corrupte.*

28. & ruinas] *Adiectum est hoc recens à Manut. et Morelio, qui etiam reposuerunt:* delictum, *pro eo quod erat:* malum, *placet etiã Manut. lectio paulopost:* ne quid non vt oportet factum, *pro quo habebatur:* ne quid non oportet factum.

29. vt effectus indulgẽtiæ, lapsorum subsequatur pœnitẽtiam] *Sic hactenus excusi. Et vult prius præmitti pœnitentiam, vt sequatur effectus indulgentiæ: pro quo Manutius & More.* subsequatur & pœnitentia, *sed quid sibi illa lectione velint non intelligo.*

30. & sicut ad conuiuium vocat] *Sic Manut. rectius quam cæteri:* ad conuiuia, *alludit enim ad parabolam euangelicam de cõuiuio nuptiali Matt. 22. Locus insignis contra exaggerantes misericordiam Dei, nulla facta mentione iustitiæ.*

31. Et quidem cum episcopis quibusdam] *Videtur fuisse Romæ celebrata, sede adhuc vacante, Synodus quædam de lapsis; & notatu dignum est, quod dum de ea loquuntur, non nisi Episcoporum meminerint.*

32. ante constitutionẽ Episcopi nihil innouãdũ] *Similis exstat titulus libro Decretaliũ 3. Ne sede vacante aliquid innouetur, ad eum itaque & ad commentarios Canonistarum, quos vocant, lectorem remitto.*

33. in suspenso] *Etiam hic castigationem meam pro eo quod erat:* in suspendio, *reperi apud Manut. & Mor.* eorum autem quorum] *Hyperbaton est imo Solæcismus hoc loco, nisi legatur (vti legendum existimo:)* iis autem, &c. subueniatur: Deo ipso, *nolui tamen iuxta coniecturam nostram quicquam immutare, donec forte cõtingat exemplar aliquod Ms.*

34. & nostri meminisse] *Hæc ex Morelio adiecimus, in cæteris desiderabatur.*

CYPRIANI AD CLERVM suum de missis Romam & acceptis inde litteris.

EPISTOLA XXXII.

ARG. *ex ipsa Epistolæ inscriptione satis manifestum est.*

CYPRIANVS [1] PRESBYteris & diaconibus fratribus S.

Q[2] Vales litteras ad clerũ Romę agẽtẽ fecerim, [3] quidque illi mihi rescripserint, [4] quid etiam Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus & Rufin⁹ diaconi, & cęteri cũ eis cõfessores in custodia cõstituti, [5] ęque ad litteras meas rescripserint, vt scire possetis fratres charissimi exẽpla vobis legẽda trãsmisi. Vos curate quãtũ potestis pro diligẽtia vestra, vt scripta nostra; & illorũ rescripta [6] fratribus nostris innotescãt. Sed etsi qui de peregrinis episcopi collegę mei, vel presbyteri, vel diacones prę sentes *Lib.3.ep.*

præſentes fuerint, vel ſuperuenerint, hæc omnia de vobis audiant: & ſi exempla epiſtolarũ trãſcribere,[7] & ad ſuos perferre voluerint, facultatẽ trãſcriptionis accipiãt.[8] Quãuis & Saturo lectori fratri noſtro mandauerim vt ſingulis deſiderãtibus deſcribendi faciat poteſtatẽ, vt in eccleſiarum ſtatu quoquo modo interim componẽdo ſeruetur ab omnibus vna fidei conſenſio.[9] De cęteris vero quæ agenda erunt, ſicut & collegis meis plurimis ſcripſi, plenius [10] cõſilio communi tractabimus, quando conuenire in vnũ permittẽte Domino cœperimus. Opto vos fratres cariſſimi ac deſideratiſſimi ſemper bene valere. fraternitatem ſalutate. Valete

Li.3.ep.17

ADNOTATIONES in Epiſtolam XXXII.

1. PRESBYTERIS ET DIACONIBVS FRATRIBVS] *hoc pacto legunt tum Ms. Afflig. March. Dun. tum Cauchius & Manu. Peſsimè itaque interiectum reperitur in cæteris excuſis:* ROMAE CONSISTENTIBVS *nam ex ipſo contextu ſatis conſtat, non ad Romanum ſed Carthaginienſem Clerum has litteras dirigi.*

2. Quales litteras ad Clerum Romæ agentem fecerim] *Vel ipſum, hoc exordium confirmat noſtram lectionem, ſi enim ad Romanos ſcriberet, ita potius loqueretur:* Quales litteras ad vos fecerim, *habes autem has ſupra iiij. xv. xxiiij. & xxix.*

3. quicque illi mihi reſcripſerint] *epiſtolis nempe duabus præcedentibus.*

4, quid etiam Moyſes & Maximus preſbyteri] *Recte Ms. codices omnes adiiciunt* Maximus, *quod deſiderabatur in excuſis.*

5. æque ad litteras meas reſcripſerint] *hoc etiam rectè Manu. pro eo quod erat.* quæ, *habes epiſtolas Cypriani ad confeſſores num. xvi. & xxv. reſponſum vero Confeſſorum ſupra num. xxvi.*

6. fratribus noſtris innoteſcant] noſtris, *non* veſtris, *(vti erat ante) legunt conſtanter Ms. Afflig. Dun. et March. Manut. quoque & Morelius; Verum:* innoteſcatis, *legunt. Ms. prior lectio magis latina eſt.*

7. & ad ſuos perferre voluerint] *Hãc caſtigationẽ meam comfirmatam reperi in dictis Ms. codicibus Manu. quoque & Morelio; antea habebatur:* ad vos, *peſsime.*

8. Quamuis & Saturo lectori] *habes eiuſdem mentionem ſupra Epiſtola xxiiij. Vocatur autem tum Saturus tum Satyrus.*

9. vna fidei conſenſio] *vulgata hæc lectio reperitur etiam in Ms. cod. quare non placet Manut. lectio:* vna & fida conſenſio.

10. conſilio communi] *Error typographycus Remboldi remanſit hactenus in excuſis Eraſmicis omnibus, omiſerat ille forte fortuna vocem:* communi, *quam tamẽ habes in veteri excuſo & Ms. omnibus.*

AD CLERVM ET PLEbem de Aurelio lectore ordinato.

EPISTOLA XXXIII.

ARG. *Clero & Plebi renunciat Cyprianus, Aurelium Confeſſorem à ſe lectorem ordinatum, obiter virtutis illius & animi conſtantiam commendans, quibus etiam, vlteriorem gradum in eccleſia merebatur.*

CYPRIANVS PRESBYteris & diaconibus. Item Plebi vniuerſæ ſalutem.

IN[1] ordinationibus clericis fratres chariſſimi, ſolemus vos ante cõſulere, & mores ac merita ſingulorũ cõmuni cõſilio ponderare: ſed expectãda non ſunt teſtimonia humana, cũ pręcedunt diuina ſuffragia.[2] Aurelius frater noſter, illuſtris adoleſcens, à Domino iam probatus[3] & à deo vocatus eſt, in annis adhuc nouellus, ſed in virtutis ac fidei laude prouectus; minor in ætatis ſuæ indole, ſed maior in honore,[4] gemino hic agone certauit; bis cõfeſſus, & bis cõfeſſionis ſuæ victoria glorioſus; & quãdo vicit in curſu factus extorris, & cũ denuo certamine fortiore pugnauit, triũphator & victor in prælio paſſionis: quotiẽs aduerſari⁹ prouocare ſeruos dei voluit, totiẽs prõptiſſimus ac fortiſſimus miles & pugnauit & vicit. Parũ fuerat ſub oculis ante paucorũ quãdo extorris fiebat, cõgreſſũ fuiſſe; meruit & in foro congredi clariore virtute, vt poſt magiſtratus etiam proconſulẽ vinceret, & poſt exilium tormenta ſuperaret. Nec inuenio quid in eo prędicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecũdiã morũ; quod honore virtutis inſignis eſt, an quod pudoris admiratione laudabilis? ita & dignitate excelſus eſt, & humilitate ſubmiſſus vt appareat illum diuinitus reſeruatum, qui ad eccleſiaſticam diſciplinã cæteris eſſet exemplo, quomodo ſerui Dei in cõfeſſione virtutibus vincerẽt, poſt confeſſionẽ, moribus eminerent. Merebatur talis clericę ordinationis vlteriores gradus & incrementa maiora, non de annis ſuis, ſed de meritis æſtimandus; ſed interim placuit[5] vt ab officio lectionis incipiat. Quia & nihil magis cõgruit voci, quæ Dominũ glorioſa prędicatione confeſſa eſt quam celebrandis diuinis lectionibus perſonare: poſt verba ſublimia, quæ Chriſti martyriũ prolocuta ſunt,

Li.2.Ep.5.

euangelium Chriſti legere, vnde martyres fiunt: [6] ad pulpitum, poſt cataſtam venire: illic fuiſſe conſpicuum gentilium multitudini, hic à fratribus conſpici: illic auditum eſſe cum miraculo circumſtantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur fratres dilectiſſimi à me & à collegis qui præſentes aderant, ordinatum ſciatis; quod vos ſcio & libenter amplecti, & optare tales in Eccleſia noſtra quã plurimos ordinari. Et quoniam ſemper gaudium properat, nec poteſt moras ferre lætitia. [7] Dominico legit. [8] Interim nobis hoc die auſpicatus eſt, [9] dum dedicat lectionem. Vos orationibus frequenter inſiſtite; & preces noſtras veſtris precibus adiuuate; vt Domini miſericordia fauens nobis, cito plebi ſuę & ſacerdotem reddat incolumen, & martyrẽ cum ſacerdote lectorem. Opto vos fratres chariſsimi in deo patre & Chriſto Ieſu ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XXXIII.

1. Id ordinationibus Clericis &c.] *Locus hic requirebat tractatum de more in ordinationibus Clericorum olim obſeruato, quo (vti alicubi Leo Papa I.) Vota ciuium, teſtimonia populorum, honoratorum arbitrium, electio clericorum, in ordinationibus conſiderari ſolent. Verum ob epiſtolæ breuitatem maluimus differre in Epiſtolam lxviij. ad Clerum & populum Hiſpaniarum. Hoc hic duntaxat dicimus, diligenter expendenda verba Cypriani,* conſulere & mores ac merita ſingulorum communi conſilio conſiderare, *quibus manifeſtum fit, non aliud velle ipſum, quam quod olim tum in epiſcopis & Presbyteris tum in Diaconibus requirebat Apoſtolus 1. Thim. 2. Teſtimonium nempe bonum, etiam ab illis qui foris ſunt. Qui mos vſque adeo non in vniuerſum ſublatus eſt; vt etiamnum ante ordinationem conſulatur populus, num quid impedimenti ſciat, cur ab ordinibus repelli quis debeat. Porro quum ſupra alicubi adnotauerimus phraſin Cypriani, qua:* clericum] *adiectiue ſumere ſolet: maxime placet hæc lectio Manut.* in ordinationibus clericis, *præſertim quum infra hæc eadẽ epiſt.* ordinationis clericæ, *meminerit Morel.* Clericorum. *Ms. vero Camb. et cæteri excuſi:* in ordinandis clericis.

2. Aurelius frater noſter] *Fit huius eiuſdem mentio epiſtola ſequenti. Supra alterius martyris Aurelij qui litteras non noßet, facta eſt mentio epiſtola xxiij.*

3. & à Deo vocatus eſt, in annis] *Sic Camb. codex antea erat:* & Deo charus, & in annis.

4. gemino hic agone] *Antiquus quidam liber Morelij:* geminũ agonẽ, vt poſt magiſtratus etiã proconſulem vinceret] *Sic Camb. codex, ſignificãtius multo quam cæteri, qui:* &, *legunt. Porro etſi magiſtratus cõmune ſit nomen omnibus Reipub. præfectis atque adeo & pro conſulibus, ſolet Cyprianus pro minoribus dũtaxat honoribus ea voce abuti. Sic ſupra Epiſtola xvi.* Eant nunc magiſtratus, & conſules ſiue proconſules.

5. vt ab officio lectionis incipiat] *Lectoris officiũ eſſe dicit epiſtola ſequenti: vt loci altioris celſitate ſubnixus, & plebi vniuerſæ pro honoris ſui claritate conſpicuus, legat præcepta & euangelium Domini. Quam verò vetus ſit, ex locis Anacleti, Ignatij, Dionisii Areopagitæ & canonibus Apoſtolorũ ſupra citatis epiſtola xxiij. colligere non eſt difficile. Quæ verò etiamnum ſeruantur cæremoniæ in ordinatione lectoris, deſumptæ ſunt ad verbum è Concilio 4. Carthaginienſi ca. 8. vbi ita legitur: Lector cum ordinatur, faciat de illo verbum Epiſcopus ad plebem, indicans eius fidem ac vitam atque ingenium. Poſthæc ſpectante plebe tradat ei codicem de quo lecturus eſt, dicens ad eum: Accipe & eſto lector verbi Dei, habiturus ſi fideliter & vtiliter impleueris officium, partem, cum eis qui verbum Dei miniſtrauerunt. E quo eodem concilio deſumptæ ſunt etiam formæ ordinationis Pſalmiſtæ & Oſtiarij. Porro preces in lectoris ordinatione iam olim vſitatas, habes in conſtit. Clementis lib. 8. cap. 28.*

6. ad pulpitum, poſt cataſtam venire] *Pulpitum ſuggeſtum vocat, vnde lectiones recitari ſolent coram populo. Cataſta verò propriè locus erat æditior, in quo ſerui venales exponebantur,* ἀπὸ τῦ καλασάναι *id eſt, ab exponendo dictus. Ad quam ſignificationem proximè accedit Cyprianus, dum Cataſtam (quantum quidem mihi videtur) intelligit locũ eminentiorẽ, in quo de martyribus ſumebatur ſupplicium, quo et alludere videtur Romanus martyr apud Pruden. ſic exclamans:* Audite cuncti, clamo longè ac prædico, emitto vocem de Cataſta celſior. *Cõfirmat hanc meam ſententiam vox græca* τα βάθρα *quam huic Synonymam viri docti quidã adnotarũt. Deinde & illud quod hodiéque in Hiſpaniis, locus in quo ſerui venum exponũtur (vt ex relatione fide dignorum comperi) ſimilis ſit locis illis ædetioribus, in quibus ſontes plectuntur, quæ in Galliis paßim reperire eſt, & lingua patria:* la gehenne, *nuncupantur. Confirmat eandẽ alluſio Cataſtæ ad pulpitũ qua vtitur Cyprianus. Neque verò me latet altera huius vocis acceptio, apud Prudẽtium, pro ipſis tortorum inſtrumẽtis, dum hymno 1.* περὶ ςεφάνων *dicit: Verberum poſt vim crepentum, poſt cataſtas igneas; verum nõ video qui illa loco præſenti quadrare queat. Multo adhuc minus illa, qua cataſtam compedes ligneas quidam dicunt, quibus ſeruorum pedes conſtringebantur.*

7. Dominico legit] *Diem dominicum haud dubie intelligit, cuius inſtitutionẽ factam iã inde ab Apoſtolorum temporibus D. Ioan. Apocalipſis teſtatũ facit: Fui (inquit) in ſpiritu dominica die, quem vocat D. Paulus 1. Cor. 16. Vnam Sabbati more Iudæorum, quomodo etiam ab Euangeliſtis, nunc vna, nunc prima, Sabbati vocatur, id eſt, (vt interpretantur veteres (prima poſt Sabbatum. Quo die quũ reſurrexiſſe Chriſtum, ex Euangeliis conſtet, rectè ne quid cõmune haberent cum Iudæis, mutarunt diem Sabbati in diem dominicum Apoſtoli. huc pertinet illud Clementis Conſtit. Apoſtol. li. 2. ca. 63. Die dominico diligentius cõuenire laudem Deo laturi, qui per Ieſum cuncta condidit, & illum ad nos miſit, & à mortuis excitauit. Nam quã excuſationem afferre poteſt Deo, qui in hoc die non conuenit ad audiendum ſalutarem de reſurrectione ſermonem, in quo tres orationes ſtantes concipimus, in memoriam illius qui tertio die reſurrexit. Prophetarũ lectio habetur,*

betur, et Euãgelij prædicatio, & sacrificij oblatio, atq; sacrificij dispẽsatio: Quæ verba prolixius citauimus, q̃ ijs cõtineatur modus celebrandi diei dominici, idẽ qui etiãnum celebratur. similia Iust. martyr Apolog. 2. ad Anto. Piũ.

8. Interim nobis] *Sic Manu. quod magis placet quã quod antea erat:* vobis.

9. dum dedicat lectionẽ] *Phrasis Tertul. vsitata li. 1. contra Marcionem, de Resurrectione carnis, de pœnitẽtia & de Monogamia; qua dedicandi voce pro incipere seu initiari vtitur, quomodo etiam hic Cyprianus.*

AD CLERVM ET PLEbẽ de Celerino lectore ordinato.

EPISTOLA XXXIIII.

ARG. *pene eiusdem est cum præcedenti, præterquam quod multis commendet Celerini in cõfeßione fidei constantiam. vtranque autẽ in secessu scriptam, ipsæ contextus circonstantiæ satis indicant.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & diaconibus, & Plebi vniuersæ, fratribus salutem.

Lib. 4. ep. 5 AGnoscenda [1] & amplectanda sunt fratres dilectißimi beneficia diuina, quibus ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, [2] cõmeatum dãdo bonis cõfessoribus suis & martyrib⁹ gloriosis; vt q̃ sublimiter Christũ cõfessi essent clerum postmodũ Christi ministeriis ecclesiasticis adornarẽt. Exultate itaq; & gaudete nobiscum lectis litteris nostris, quib⁹ ego & collegę mei qui pręsentes aderãt, referimus ad vos, [3] Celerinum fratrẽ nostrum virtutibus pariter & morib⁹ gloriosum, Clero nostro nõ humana suffragatione, sed diuina dignatione coniunctum.[4] Qui, cũ consentire dubitaret Ecclesiæ, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctem compulsus est, ne negaret. Nobis suadentibus; cui plus licuit, & coegit; quia nec fas fuerat nec decebat sine honore ecclesiastico esse, quem sic domin⁹ honorauit cœlestis glorię dignitate.[5] Hic ad tẽporis nostri prælium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia feruentia [6] cũ ipso infestationis principe & auctore congressus; dũ inexpugnabili firmitate certaminis sui aduersarium vincit, vincendi cæteris viam fecit; nõ breui compendio vulnerum victor, sed adhęrentibus diu & permanentibus pœnis lõgæ colluctationis miraculo triumphator. Per decem & nouem dies custodia carceris septus, [7] in neruo ac ferro fuit. sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis, ac sitis diuturnitate contabuit; sed animam fide & virtute viuentem nutrimentis spiritalibus Deus pauit. Iacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includentibus maior, iacens stantibus celsior, [8] vincientibus firmior vinctus, sublimior iudicantibus iudicatus; & quãuis ligati neruo pedes essent, calcatus serpens & obtritus & victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa, eminent & apparent [9] in neruis hominis, membris longa tabe consumptis, expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira, quæ de virtutibus eius ac laudib⁹ fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis extiterit, qui minus auribus credat; nec oculorũ fides deest; [10] vt quis quod audit, & videat. In seruo dei victoriam gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut nouus est in Celerino charissimo nostro titulus gloriarum: per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus, ac propinquis suis honore consimili diuinæ dignationis æquatur. Auia eius Celerina iam pridem martyrio coronata est. [10] item patruus eius & auunculus [11] Laurentinus & Ignatius, in castris & ipsi quondam sæcularibus militantes; sed veri & spiritales Dei milites; dum diabolum Christi confessione prosternunt, palmas à Domino & coronas illustri passione meruerunt. [12] Sacrificia pro eis semper, vt meministis offerimus, [13] quoties martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse, nec minor poterat, quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei prouocabat familiæ dignitas & generosa nobilitas. Quod si in familia sęculari prædicationis & laudis est, [14] esse patricium; quãto maioris laudis & honoris est, fieri in cœlesti prædicatione generosum? Non inuenio quẽ beatiorẽ magis dicam, vtrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. ita æqualiter apud eos recurrit & cõmeat diuina dignatio, vt & illorum coronã dignitas sobolis illustret, & huius gloriam sublimitas generis illuminet. [15] Hũc ad nos fratres dilectissimi cum tanta Domini dignatione veniẽtem, testimonio & miraculo eius ipsius, qui se persecutus fuerat, illustrẽ;

quid aliud quã [16] super pulpitũ, id est, super tribunal Ecclesiæ oportebat imponi, vt loci altioris celsitate subnixus, & plebi vniuersæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat [17] pręcepta & euangeliũ Domini, quæ fortiter ac fideliter sequitur? vox Dominum cõfessa in his quotidie, quæ Dominus locutus est, audiatur? [18] Viderit an sit vlterior gradus ad quem profici in Ecclesia possit. Nihil est in quo magis cõfessor fratribus prosit quam vt dum euangelica lectio de ore eius auditur, lectoris fidem quisquis audierit, imitetur. [19] Iungẽdus in lectione Aurelio fuerat, cum quo & diuini honoris societate cõiunctus est, cum quo omnibus virtutis & laudis insignib⁹ copulatus est pares ambo, & vterque consimiles. in quãtum gloria sublimes, in tantum verecundia humiles, quantum diuina dignatione promoti, tantũ sua quiete & trãquillitate summisi, & virtutum pariter & morum singulis exempla præbẽtes, & congressioni & paci congruẽtes, illic robore, hic pudore laudabiles. In talib⁹ seruis lætatur Dominus. In eiusmodi confessoribus gloriatur, [20] quorũ secta & conuersatio sic proficit ad præconium gloriæ magisterium cæteris præbeat disciplinæ. Ad hoc eos Christus esse hic in Ecclesia diu voluit, ad hoc de media morte subtractos, quadam dixerim resurrectione circa eos facta, incolumes reseruauit; vt dum nihil in honore sublimius, nihil in humilitate submisius à fratribus cernitur, hos eosdem fraternitas
Eccles. 26. sectata comitetur. Hos tamen lectores interim constitutos sciatis, quia oportebat lu-
Matt. 5. cernam super candelabrum poni, vnde omnibus luceat, & gloriosos vultus in loco altiore constitui, vbi ab omni populo circumstante conspecti incitamentum gloriæ vidẽtibus præbeant. Cæterum [21] presbyteri honorem designasse nos illis iam sciatis, [22] vt & sportulis iisdem cũ presbyteris honorẽtur, [23] & diuisiones mensurnas æquatis quãtitatibus partiatur, sessuri nobiscum prouectis & corroboratis annis suis; quamuis in nullo minor posit videri ætatis indole, qui consummauit ætatẽ gloriæ dignitate. Opto vos fratres carissimi & desideratissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES in epistolam XXXIIII.

1. Agnoscenda & amplectẽda sunt] *hoc pacto codex Camb. qui solus hanc & præcedentem epistolam cõplectebatur inter Ms. Manu. quoque & Morelius, pro quo antea erat:* complectanda.

2. commeatum dando bonis confessoribus suis] *Rectè Manut. & Morelius;* bonis, *pro eo quod ob vicinitatem litterarum irrepserat in textum:* nobis, *Cõmeatum autem tum hic tum supra epistola ix. & infra epistola ad Antonianum, pro liberatione accipit Cyprianus imitatus Tertulliani phrasin lib. de pœnitẽtia. Qua vtitur etiam D. Amb. ora. funeb. Satyr. fratris. Metaphora à militibus sumpta, quibus dum venia datur vt possint ad tẽpus abesse à Castris vel negotiorum vel valetudinis gratia, commeatus dari dicitur. Libro tamen de mortalitate in alia significatione hac voce vti videtur.*

3. Celerinum fratrem nostrum] *facta est etiam supra Celerini mentio Epistolis xvi. xxi. & xxiij. è quibus locis & iis quæ latius in laudẽ ipsius hic proferuntur (vti & ex ex hystoria eccles. Eusebij) hæc licet colligere. Fuisse Celerinũ, siue Africanus fuerit siue Romanus, vnũ ex iis, qui statim à passione Fabiani põtificis persecutionis impetu primo, cũ Moyse & Maxi. Nicostrato, Rufino, Vrbano, & Sidonio, Romæ in carcerẽ rapti sunt; qui præter cæteros omnia tormentorum genera superarit. Postmodum autem persecutione ad breuissimũ tempus aliquãtulum remissa, rediit in Africã; atque inuitus, sed visione nocturna admonitus, ordinatus fuit in Lectorem, Postea verò etiam in Diaconũ si Martyrologijs Bedæ, Adonis & Vsuardi creditur, quorũ Beda & Ado verba etiã ipsa huius epistolæ interserũt. Festũ eius celebratur ad 3. Nonas Februarij atque vna sanctorum Martyrum Celerinæ eius auiæ, Laurẽtini & Ignatij, quorum in hac epistola fit mentio.*

4. Qui cum consentire dubitaret ecclesiæ, ipsius admonitu] *subaudi Diuinæ dignationis. Quo modo si distinguamus, vti & & facit Camb. Codex. sensus erit clarior; quum alioqui sit intricatissimus.*

5. Hic ad temporis nostri prælium primus] *Similiter prorsus supra epistola xxv. vos (inquit) primores et duces ad nostri temporis prælium facti.*

6. cum ipso infestationis principe & auctore] *Quantum coniicere licet Decium Imperatorem intelligit, qui primus ea ætate persequutionis auctor fuit.*

7. in neruo ac ferro fuit] *Neruus vinculi genus est quo pedes aut ceruices impediuntur, Hinc illud Catonis: fures priuatorum furtorum, in neruo atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura. Plautus quoque in Aulularia, vinculorum genera enumerat. Neruos, cathenas, numellas, pedicas, boyas. hinc vsitata phrasis scripturæ: mitti in neruum 2. Para. 16. Iob. 13. & 33. ac Hierem. 22.*

8. vinciẽtibus firmior vinctus] *Antiquus quidã codex Morelij legit:* vincentibus firmior victus, *non malè.*

9. in neruis hominis] *Elegans transitus à neruo vinculi genere, ad neruos humanos, quare hæc verba rectè Denuo adiecta sunt à Manut. & Morelio, præsertim quũ reperientur in excusis duobus veteribus.*

10. vt quis quod audit & videat] *Sic veteres excusi & Manut. pro eo quod vitiosè cæteri:* quisquis.

11. Laurentinus & Ignatius] *Sic legunt martyrologia supradicta, et duo Ms. quæ sunt apud Guilielmitas Brugenses, quare reiiciendum hic nomen Laurentij quod*

vulgo

vulgo legitur, & reponendum: Laurentinus, vti fecerūt Manut. & Morelius, Retinendū verò, cum excusis et Ms. Camb. Ignatij nomen, quum nusquam præterquam apud Manut. & Morelium: Egnatius, legatur.

12. sacrificia pro eis semper vt meministis offerimus] Quid hic pro eis, Martyribus nempe hoc infra Epistola xxxvij. ob commemorationes eorum dicit. Nihil itaque obstat huic loco quod alicubi dicit D. Aug. Iniuriā facit Martyri qui orat pro Martyre. Neque enim ignorabat superfluū id fore Cyprianus, qui non vno in loco (quēadmodum supra epistol. xvi. diximus) docet, Christi Martyres statim gaudiis supernis perfrui, quod & hoc ipso loco satis indicat cum dicit, Martyres istos palmas & coronas commeruisse. Pro martyribus igitur sacrificia offerre: Cypriano idē est, quod pro commemoratione eorum, nō ad delictorum expiationem. Sunt qui hoc interpretentur ad gratiarum actionem: sed non placet, tum ob verba Cypriani modo citata tum quod eodem modo interpretetur Cyrillus Hierosolimitanus in suis Catechesibus verba illa missæ Græcorum: Etiam offerimus tibi pro omnibus qui à seculo tibi placuerunt sanctis &c. Atque hoc sacrificium (inquit) tibi offerimus vt memores simus, primum eorum qui dormierunt Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, vt Deus orationibus & intercessionibus eorū, nostram deprecationem suscipiat: Deinde vt in memoria habeamus sanctos patres qui dormierunt atque Episcopos, & deinde omnes qui nos precesserunt, magnam vtilitatē credentes accessuram eorum animabus, pro quibus offertur ex oratione sancti & tremendi sacrificij. Atqui & commemorationis vox tum D. Aug. tract. 84. in Ioannem, tū hodiéque in canone missæ vsitata, magis confirmat priorē sententiam.

13. quoties martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus] Ex his verbis facile est deprehendere lapsum Rhenani, qui existimat ex his memoriis Martyrum postea exortos dies Martyrum festos; quum potius econtrario hinc liqueat, tum demum celebratam Martyrum commemorationem, quum dies eorum passionis anniuersarij celebrarentur. Constat igitur ex hoc loco, iam ætate Cypriani celebrata non duntaxat festa illa solennia Natiuitatis, Epiphaniæ siue Theophaniæ; Paschæ, Assentionis, & Pentecostes (quæ iam ab ipsis ecclesiæ incunabulis celebrata neminem existimo negare posse) verum & Apostolorum & Martyrum, si qui pro Christo mortem perpessi essent. Id ipsum confirmat, quod præcipit epistola infra xxxvij. Cyprianus, dies adnotari quibus excederent Martyres, idque vt commemorationes eorum inter martyrum memorias, & oblationes ac sacrificia ob commemorationes eorum celebraret. Neque vero etiam ante diuum Cyprianum id inusitatum fuisse, manifestum fit ex Origene; qui hom. quadam in illud Matthæi vox in Rama: Bene (inquit) & secundum voluntatem Dei innocentium memoriam sancti patres celebrari mandarunt sempiternam in ecclesiis, velut pro Domino morientium, velut pro Iudæis & gentibus credituris, velut etiam pro ipsis parentibus. Origene vetustior Tertul. de corona militis. Oblationes (inquit) pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus. Quod quam sinistre detorqueat. Rhenanus ad dies natalitios æthnicorum, nemo ignorare merito debeat, qui natalitia Martyrum, pro die passionis eorum apud veteres vsurpata repererit. Vt enim omittam Iurisperitos, qui natalem diem, de die tam quo quis natus est quam quo decessit accipiunt, vt prætercam D. August. Prudentium, Paulinum, Nolanum & alios illius sæculi patres; certe Concil. Laodic. can. 51. et 52. disertis verbis Natalitia Martyrum in quadragesima celebrari vetat. Et vt adhuc altius huius vocis originem repetamus, vtitur Smyrnensis ecclesia apud Eusebium lib. 4. hyst. eccles. cap. 15. dum diem mortis D. Policarpi discipuli D. Ioannis Euangelistæ τὴν γενέθλιον ἡμέραν nuncupant; pro quo diem passionis vertit παραφραστικῶς Rufinus: Quo in loco (inquiunt) etiam nunc prestante domino solennes agimus celebrésque conuentus, maxime quidem in die passionis eius; sed & quum eorum memorias qui prius passi fuerant celebramus; vt sequentium animi ad præcessorum viam exemplis insignibus suscitentur. Quem locum eo lubentius citauimus, quod inde manifestum sit, solennes conuentus in natalitiis martyrum vsitatos, iam inde ab Apostolorum temporibus. Atque adeo recte patres Concilij Gangrensis ante annos amplius quam mille ducentos anathemate damnant. can. 20. Eustachium & suos complices, qui τὰς συνάξεις τῶν μαρτυρῶν. id est, collectas quæ per Basilicas Martyrum fiebāt, vel etiam quæ ibidem celebrantur oblationes memoriásque ipsorum, spernendas duxerint. Si quis adhuc vicinius Apostolorū ætati requirat testimonium, legat ca. 39. lib. 8. Apost. const. Clemētis, vbi festorum tum Apostolorum tum D. Stephani & aliorum martyrum fit mentio D. Virginis festorum eadem est ratio, vtpote quam non minore celebritate cultam oportuit quam ipsos Apostolos, neque dubito quin vetustissimam quoque illorum quorundam originem reperiet alicubi diligens lector. Certe Dormitionis siue Adsumptionis festum, celebratum constat, iam ab ætate D. Hieron. & Aug. Festum etiā quod hodie Purificationis olim teste Beda ὑπαπάντη dicebatur, celebrat homilia de luminibus siue secundis Epiphaniis D. Gregorius Nazianzenus. In vsu erant etiam tempore Sergij primi Pontificis præter iam dicta Annūtiationis & Natiuitatis Mariæ festa teste Micrologo; qui etiam festum Inuentionis crucis Eusebio Papæ ascribit à Petro 32. Sed hæc hactenus,

14. esse patricium] Patricij teste Liuio, proprie dicebantur, primorum senatorum à Romulo creatorum posteri, ad hos alludit Cyprianus. Erat tamen (vel Cicerone teste ad Brutum) etiam patricius magistratus, quem ita describit Cassiodorus senator libro variarum sexto, vt præfectura pratorij fuerit dignior.

15. Hunc ad nos &c. venientem [Roma venisse Celerinum constat ex epistola supra xvi. porro quale miraculum contigerit in illius confessione non potui deprehendere. Videtur ad illud alludere supra epistola xxiij. Lucianus, dum ab illo victum dicit maiorem anguem metatorem antichristi.

16. super pulpitum, id est, super tribunal ecclesiæ] Alludit ad similitudinē vtriusque. erat enim tribunal locus excelsus è quo Ius tribubus reddebatur

17. precepta & euangeliū domini] Sic Ms. Manut. quoque & Morelius, cæteri excusi: præcepta euangelij Domini.

18. Viderit an sit vlterior gradus] Phrasis Cyprianica de qua supra epistola 2. sub finem.

19. Iungendus in lectione Aurelio fuerat] Recte sic Manu. & Morel. pro eo quod erat: in oratione, nam & consentit Cambr. codex. Patet autem hinc, prius fuisse

ordinatum Aurelium, atque adeo ſcriptam hac prius epiſtolam præcedentem.

20. quorum ſecta] *Rurſum hic ſecta in bonam partem accipitur, vide ſupra epiſtolā 23.* de media morte] *Sic Cambr. 2. codex & vetus excuſus, Manut. & Morel. male igitur prius legebatur* : nocte.

21. preſbyterij honorem] *Hoc loco presbyteriū accipit pro ipſo ordine, alibi vero pro cōgregatione presbyterorū de hac re plura Epiſtola ſequenti & infra 47.*

22. vt & ſportulis iiſdē cū preſbyteris honorētur] *Quid ſportulæ infra dicemus epiſtola lxvi. ad Clerum & Plebem furnitanorum, vbi ſportulantes fratres dicit.*

23. & diuiſiones menſurnas æquatis quantitatibus partiantur] *Sic Manu. pro eo quod omnes excuſi et plærique Ms.* diuiſiones menſuræ, *& rectius meo quidem iudicio. Nam menſurnum latine dici adnotauit iam olim Priſcianus (uti me primus admonuit Lud. Carriō I.C cognatus meus) lib. 2. menſis (inquit) mēſurnus facit, ſic enim Cicero poſuit pro menſtruo in primo Rhetoricorū. Pars quædam æternitatis, cum alicuius annui menſurni, diurni nocturni, et veſpertini certa ſignificatione. Quare recte etiā à Calepino, contra quam ab aliis, ita citatur hic Ciceronis locus: præſertim quum & Ms. quidam ſic legant. Quare etiam non placet quod habet Ms. Anglicus Io. Clementis cod.* diuiſiones menſtruas.

AD EOSDEM DE Numidico ordinato preſbytero.

EPISTOLA XXXV.

ARG. *Nunciat Clero & Plebi Numidicum à ſe ordinatum presbyterum, paucis dignitatem illius commendans.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & diaconibus & plebi vniuerſæ, cariſſimis ac deſideratiſſimis fratribus S.

Lib. 4. Epiſt. 10.

[1] NVNCIANDVM vobis fuit fratres cariſſimi, quod pertineat & ad communem lætitiam, & ad Eccleſiæ noſtræ maximam gloriam. Nam admonitos nos & [2] instructos ſciatis dignatione diuina, vt [3] Numidicus [4] presbyter adſcribatur presbyterorū Carthaginienſium numero, & nobiſcum ſedeat in clero, luce clariſſima cōfeſſionis illuſtris, & virtutis ac fidei honore ſublimis; qui hortatu ſuo [5] copioſum martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante ſe miſit: quique vxorem adhærentem lateri ſuo, cōcrematam ſimul cum cæteris (vel cōſeruatam magis dixerim) lætus aſpexit. Ipſe ſemiuſtulatus, & lapidibus obrutus, & pro mortuo derelictus, dum poſtmodum filia ſollicito, pietatis obſequio cadauer patris inquireret, ſemianimis inuētus, & extract⁹, & refocillatus à comitibus, quos ipſe pręmiſerat, remanſit inuitus, ſed remanendi (vt videm⁹) hęc fuit cauſa, vt eum clero noſtro Domin⁹ adiūgeret, & deſolatā [6] per lapſum quorūdā [7] presbyterij noſtri copiā glorioſis ſacerdotibus adornaret. [8] Et promouebitur quidem, cum Deus permiſerit, ad ampliorē locum religionis ſuæ, quādo in præſentiā protegēte Domino venerimus. Interim quod oſtenditur fiat, vt cum gratiarū actione ſuſcipiamus hoc Dei munus, ſperantes de miſericordia domini eiuſmodi [9] ornamēta cōplura, vt redintegrato Eccleſiæ ſuę robore, tā mites, et humiles faciat in conſeſſus noſtri honore florere. [10] Opto vos fratres chariſſimi ac deſideratiſſimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in epiſtolam XXXV.

1. Nunciandum vobis fuit] *Particula:* fuit, *errore quodā omiſſa in editione Rembolt, deſiderata eſt hactenus; quare recte reſtituta eſt in ſuum locum à Manu. & More. vtpote quam habent non Ms. modo, ſed & vetus excuſus codex.*

2. inſtructos ſciatis dignatione diuina] *Sic epiſtolæ præcedēti, diuinæ dignationis admonitu ſuſcepiſſe dicit Celerinum Lectoris officium, epiſtola quoque xxxiij. præceſſiſſe ordinationem Aurelij ſuffragia diuina. Hinc collige, non prophanas ſed ſacras iam olim habitas ordinationes clericorum, non modo hypodiaconorum, diaconorum, presbyterorum, ſed & lectorum; vſque adeo vt fere ſigna quæpiam diuinitus ante ordinationem illorum contingerent.*

3. Numidicus] *Huius quoque fit mentio infra epiſtola xxxviij. xxxix. & xl. Fuit enim vnus Vicariorum D. Cypriani.*

4. preſbyter adſcribatur preſbyterorum Carthaginienſium numero] *ſic excuſi omnes. Ms. Cambr. & Afflig. codices non male* : preſbyterij Carthaginienſis. *Presbyterorum autem ordinem fuiſſe ipſa Apoſtolorum ætate; etiam diſtinctum ab Apoſtolorum & Epiſcoporum ordine, ex ſcripturis perſpicuum eſt. Quid enim aliud ſibi vult diuus Paulus ad Titum 1. dum per ſingulas ciuitates presbyteros mandat conſtitui, quod idipſum quoque diuum Paulum & Barnabam feciſſe per ſingulas Eccleſias patet Act. 13. Quæ ſi minus ſatisfaciant, vtpote quæ de Epiſcopis quidam intelligant; quid dicent ad illud Act. 15. Statuerunt vt aſcenderent Paul⁹ & Barnabas ad Apoſtolos & presbyteros in Ieruſalē; & rurſum paulopoſt (vbi Latine expreſſit vocē Græcam interpres) ſuſcepti ſunt ab eccleſia & Apoſtolis & ſenioribus; & iterū: cōuenerūntque Apoſtoli & ſeniores, & tunc placuit Apoſtolis & Senioribus. Quid ad illud Pauli 1. Tim. 5. Qui bene præſunt presbyteri, duplici honore digni ſunt? Probatur idipſum multis can. Apoſtolorum,*

præſertim

præſertim autem ij.xxx. xxxiij. & xxxvij. qui expreſſam continent inter epiſcopum & presbyterum diſtinctionem. Ignatij etiam epiſtolis ad Trallianos, ad Magneſianos, & Philadelphienſes, rurſum epiſtola Dioniſii Areopagitæ ad Demophilũ, & Clemẽtis Rom. conſtit. Apoſtolicis, præſertim c.32. lib. 2. vbi eadem fere verba reperire eſt, quæ apud D. Ignatiũ, et li. 8. 24. c. Quo loco, & ſimiliter cõcil. 4. Carthaginien. c. 3. ordinationẽ habes presbyteri eandẽ pene, quæ etianum obſeruatur in Eccleſia. Item Anacleti papæ epiſtola 2. vbi presbyteros non tã ab ætate quã ſapientia ſenes nuncupatos, exemplis docet, & Epiſcopos in locũ Aaronis & Moyſis, presbyteros vero in locũ 70. Seniorum (qui Græce πρεσβύτεροι appellantur) ſucceſſiſſe. Zepherinus etiam ordinationis presbyteri & diaconi meminit.

5. copioſũ martyrũ numerũ] Sic Ms. et excuſi omnes, pro quo repoſuit Manu. glorioſum, ſed minus arridet.

6. per lapſum] Hic rurſum negligẽtia Rẽboldi omiſſæ fuerunt hæ voculæ in omnibus editionibus Eraſmicis. nam vetus codex & Ms. omnes, illas habent.

7. presbyterij noſtri] Presbyterium hoc loco accipit pro collegio presbyterorum, epiſt. vero præcedenti pro ipſorum officio.

8. Et promouebitur quidem] Intelligit promotionem ad Epiſcopatum, ad quem tamen an Numidicus poſtea promotus ſit neſcio, certe nulla eius ſit mẽtio in Synodo Africana. Patet autem ex hoc loco, ſcriptam hanc epiſtolam in ſeceſſu Cypriani.

9. ornamenta complura] Sic Manut. & Morelius pro eo quod cæteri omnes tã Ms. quàm excuſi: compleri, prius magis placet.

10. Opto vos chariſſ. ac deſideratiſſimi ſemper bene valere] Etiã ex hac clauſula quæ deſiderabatur in vulgatis codicibus, manifeſtũ fit, ſequutũ Eraſmũ per omnia, exẽplar atque adeo & errores Typographicos Rẽboldi Nã tum excuſus vetus tũ Ms. omnes hanc habent. Manu. quidẽ paulo aliter: Opto vos fratres chariſſ. in domino permanere, ſed prior lectio eſt Ms. codicum, & frequentius à Cypriano vſitata; quare illam malo.

AD CLERVM DE CVRA pauperum & peregrinorum.

EPISTOLA XXXVI.

ARG. titulus plus ſatis indicat. Non autem à principio ſeceſſus ſcriptam hanc Epiſtolam veriſimile ſit ex eo quod nouam vti loquitur portionem mittat, qua ſubueniatur pauperibus; imo eodem pene tempore ſcriptam, quo epiſtola xl. nempe ſub finem ſeceſſus, ex iiſdem pene vtriuſque Epiſtolæ verbis colligitur.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus chariſſimis ſalutem.

Li.3.ep.24 SAluto vos fratres chariſſimi per dei gratiã incolumis, optãs cito ad vos venire, vt deſiderio tam meo quã veſtro & omniũ fratrum ſatisfiat. [1] Oportet nos tamẽ paci cõmuni cõſulere, & interdũ quãuis cum tędio animi noſtri deeſſe vobis, ne præſentia noſtri inuidiam & violentiam gentilium prouocet; & ſimus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omniũ cõſulere debemus. Quando ergo vos ſcripſeritis rebus cõpoſitis me venire debere, aut ſi ante dignatus fuerit Dominus oſtẽdere, tunc ad vos veniã. [2] vbi enim mihi aut melius poſſit eſſe, aut lætius, quã illic, vbi me deus & credere voluit & creſcere? Viduarũ, & infirmorũ & omnium pauperũ curã peto diligenter habeatis: ſed & peregrinis, ſi q̃ indigẽtes fuerint, ſumptus ſuggeratis [3] de quantitate mea propria, quã apud Rogatianũ cõpresbyterũ noſtrũ dimiſi: quæ quantitas ne forte iam vniuerſa erogata ſit, miſi eidẽ per Naricũ Acoluthũ aliam portionẽ, vt largius & promptius circa laborãtes fiat operatio. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XXXVI.

1. Oportet nos tamẽ paci cómuni cõſulere] En legitimã abſentiæ Epiſ. cauſam, de qua ſupra plura, Epi. vi. & xv. habes eandem eiſdem pene verbis infra epiſtola xl.

2. vbi enim mihi aut melius poſſit eſſe aut lætius &c.] Manut. & Morelius hiatum, qui reperitur in omnibus tum Ms. tum excuſis quos reperire licuit, quiſque pro virili ſupplere conati ſunt. Ille quidem hoc pacto: quã illic vbi me dominus eſſe decreuit, hic autẽ & mea ſententia rectius: quam illic vbi me deus & credere voluit & creſcere.

3. De quantitate mea propria] Diuidebãtur olim bona eccleſiæ in partes 4. quarũ vna erat Epiſcopi, aut duæ ſi mauis; nã illi concredebatur pars pauperum, An de illa quãtitate hic loquatur, an alio quopiã ſuo patrimonio, dicemus infra ad epiſtolam vltimam. miſi eidẽ per Naricum Acoluthum] de officio Acoluthi infra Epiſtola lv. Narici non ſit alibi mentio. Rogatiani vero presbyteri ſupra facta eſt mentio ad Epiſtolam vij.

AD CLERVM VT CONfeſſoribus in carcere conſtitutis omnis humanitas præbeatur

EPISTOLA XXXVII.

ARG. Hortatur Clerum ſuum, vt omnis humanitas & cura adhibeatur circa confeſſores, tum viuos, tum in carcere defunctos; vt dies mortis eorum diligenter adnotentur ad celebrandam quotannis eorum memoriam, denique vt pauperum etiam non obliuiſcantur.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus, S.

Li.3.epi.6. Q[1]Vanquam sciam vos fratres charissimi litteris meis frequenter admonitos esse, vt gloriosa voce dominũ cõfessis, & in carcere cõstitutis omnis diligentia præbeatur: tamen identidẽ vobis incũbo, ne quid ad curã desit iis, quibus ad gloriam nihil deest. [2] Atque vtinam loci & gradus mei conditio permitteret, vt ipse nunc præsens esse possem: promptus & libens sollemni ministerio cũcta circa fortissimos fratres nostros dilectionis obsequia complerem. sed [3] officium meum vestra diligentia repræsentet, faciat omnia quæ fieri oportet circa eos, quos in talibus meritis fidei ac virtutis illustrauit diuina dignatio. [4] Corporibus etiã omnium, qui etsi torti nõ sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia, & cura propensior. neque enim virtus eorum aut honor minor est, quo minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est, tolerauerũt quidquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit, passus est quidquid pati voluit. Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt.

Matt. 10. [5] Qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo, dicit Dominus. Confessi sunt. Qui tolerauerit vsque ad finem hic saluus erit: dicit Dominus. Tolerauerunt, & ad finem

Luca. 12. vsque incorrupta & immaculata virtutum suarum merita pertulerunt. Et iterum scri-

Matt. 10. ptum est: Esto fidelis vsque ad mortem, &

Apo. 2. dabo tibi coronam vitæ. Vsque ad mortem fideles, & stabiles, & inexpugnabiles perseuerauerunt. Cum voluntati & confessioni nostrę in carcere & vinculis [6] accedit & moriendi terminus, consummota martyris gloria est. [7] Denique & dies eorum quibus excedunt annotate, vt cõmemorationes eorũ inter memorias martyrum celebrare possimus. quanquam [8] Tertullus fidelissimus & deuotissimus frater noster [9] pro cetera sollicitudine, & cura sua, quã fratribus in omni obsequio operationis impertit, (qui nec illic circa curam corporum deest) scripserit & scribat, ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu trãseunt, & celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob cõmemorationes eorum, [10] quæ cito vobiscum Domino protegente celebrabimus. [11] Pauperibus quoque, vt sæpe iam scripsi, cura ac diligentia vestra non desit, iis tamen qui in fide stantes, & nobiscum fortiter militantes, Christi castra non reliquerunt: quibus quidem nunc maior à nobis & dilectio & cura præstanda est, quod nec paupertate adacti, nec persecutionis tempestate prostrati, dum Domino fideliter seruiunt, cæteris quoque pauperibus exemplũ fidei præbuerunt. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate. [12] Valete.

ADNOTATIONES in Epistolam. XXXVII.

1. Quanquam sciam vos fratres caris. litteris meis frequenter admonitos] *Ipsum hoc huius epistolæ exordium (vt supra quoque adnotauimus ad Epistolam xv) satis arguit, non sub initium sed sub finem potius secessus conscriptam, nempe post frequentes eadem de re litteras, quas habes supra v. vi. & præcedentem.*

2. Atque vtinam loci & gradus cõditio permitteret] *Locum, secessum haud dubie intelligit, gradus vero nomine quantum quidem mihi videtur Episcopatum, vtpote quũ solus pene quæreretur ad supplicium Episcopus.*

3. officium meum vestra diligentia repræsentet] *Sic Ms. Afflig. Dun. & Marchin. Cauchius quoque Manu. & Morelius, pro eo quod erat:* præsentet, *minus recte. Nam repræsentare pro referre vsurpat quoque Cyprianus infra lib. de bono patientiæ, ac epistola ad Lucium papam, & Tertul. de patientia. Eadem significatione dixit alicubi Horatius. Virtutem ne repræsentet morésque Catonis.*

4. corporibus etiam omnium, &c.] *Sedulo hortatur ad impendendam curam corporibus confessorum qui in carcere decesserant, non secus atque martyrũ. E quo loco imprimis confirmatur mea sententia de differentia cõfessorũ & martyrũ, vt martyres non dicantur Cypriano proprie; nisi qui passi sunt, vti habes supra epistola ix. Colligitur deinde, peculiarẽ quandam curam adhibitã corporibus defunctorũ martyrũ, vt nẽpe honorifice magis sepelirentur quam cæteri fideles, hinc Act. 7. legitur de D. Stephano. Sepelierunt eum viri timorati & fecerunt planctum magnũ super eum. Quod quomodo gestum sit videre est apud Lucianum presbyterũ lib. de inuentione reliquiarum eius quem misit vna cum ipsis reliquiis in Affricam Auitus presbyter per Orosium compresbyterum, vel ipso D. Augustino teste de ciuitate Dei. Confirmant morem hunc Smyrnenses de D. Policarpi paßione Epist. supra ex Eusebio citata; cuius corpus exustum ab infidelibus, ne pro more (vt verbis eorum vtar) à Christianis conditum venerationi foret, & tamen ossa ipsa iam ambusta preciosißimis gemmis cariora & ommi auro probabiliora collecta ab ipsis, ex more sunt condita: Quale quid habes etiam in epistola D. Cornelij Pontificis ad cunctos fideles de translatione corporum S. Petri & Pauli à Catacumbis. Condebantur autem precioso quopiam operta velamine, in vasculis etiam nonnunquam aureis, vti patet ex D. Hieron. contra*

tra

tra Vigil. de reliquiis D. Andreæ, Lucæ, & Timothæi, translatis à Constantino Constantinopolim, & Beati Samuelis è Iudæa in Thraciam per Arcadium. Ita autem conditæ reliquiæ in veneratione erant fidelibus, & etiam osculis honorabantur. Quod quum tanquam idololatricum calumnietur Vigilantius: honoramus (inquit Epistola ad Riparium) reliquias martyrum, vt Deum cuius sunt martyres adoremus. Honoramus seruos, vt honor seruorum redundet ad Dominum. Sed hæc hactenus, ne prolixitate nimia molestiores simus. Reliquias enim martyrum contemnere, Hæresis est vetus, tum Vigilantij tum Eustathij, damnata iam olim à Synodo Gangrensi in Oriente, à D. Hieron. & Carolo magno cōtra Felicem quendam celebrata Synodo in Occidente. Si quis plura huc pertinentia desideret, legat Ionam Aurelianensem non ita nuper à nobis castigatum de cultu imaginum.

5. Qui in me confessus fuerit coram hominibus, &c. *Locum hunc reddunt obscurum verba illa excusorum codicum:* sicut scriptum est, *quæ non reperiuntur in Ms. codicibus Afflig. Dun. Marchin. atque adeo illa consulto omisimus, vtpote sine quibus sensus constet. Porro verba illa à Matheo citata:* in me, &: in illo, *de verbo ad verbum translata sunt è textu Græco,* ἐν ἐμοὶ ἐν αὐτοῦ, *quæ reperire est etiam apud D. Chrysostomum, est autem Hæbraismus.*

6. accedit & moriendi terminus] *Ita Ms. tres, è quibus particulam:* &, *adiecimus. Vetus verò excusus etiam legit:* accedit, *pro quo hactenus erat:* accidit, *vitio typographico Remboldi.*

7. Denique & dies eorū quibus excedunt adnotate] *Morem hunc iam inde in ecclesia seruatum non dubito, ex quo Romæ constituti sunt Notarij, qui gesta martyrum describerent, quod Clementi Romano ascribit Damasus, alij Fabiano. Certè lib. de coron. mil. Tertull. Fastos ecclesiæ opponit municipalibus solennitatibus gentilium. Porro hinc suam originem postea sumpserunt Martyrologia quæ vocantur. Quorum primus auctor fuit Eusebius, cuius martyrologium vertit in Latinum D. Hieron. attestante Beda sub initium Retract. in Acta Apostolorum. Illos imitati sunt idem Beda, Ado Treuirensis, & Florus quidam; è quibus omnibus iussu Caroli Magni suum congessit martyrologium Vsuardus, quod hodiéque in omnibus penè ecclesiis legitur. apud Græcos verò idipsum præstitit, sed prolixius, Symeon Metaphrastes.*

8. Tertullus] *De hoc supra epistola vij.*

9. pro cætera sollicitudine & cura suā quam fratribus] *Sic Manut. Ms. quoque tres & vetus excusus; præterquam quod legūnt:* inter cætera, *quomodo hactenus excusi.*

quæ cito vobiscum, &c.] *Vel hinc quoque patet, sub finem primum secessus scriptam hanc epistolam videtur enim spiritu quodam prophetico reditum suum vaticinari.*

11. Pauperibus quoque vt sæpè iam scripsi] *verba hæc ipsa reperire est supra epistolis vi. & vii. Vnde manifestum fit illarū hic mentionem fieri, atque adeo non posse hanc primo loco constitui inter illas 13.*

12. Valete] *Hoc recens adiecimus ex Ms. tribus codicibus.*

AD CALDONIVM HERculanum & cæteros de Abstinendo Felicissimo.

EPISTOLA XXXVIII.

Argumentum titulus ipse satis indicat. desiderantur litteræ ad quas respondet. hæc verò epistola recens est edita à Manut. & Morelio, fit autem eius mentio epistola xlij.

CYPRIANVS CALDONIO,[1] & Herculano collegis, item Rogatiano & Numidico compresbyteris S.

Vehementer contristatus sum fratres charissimi, acceptis litteris vestris, vt cum mihi propositum semper & votum sit vniuersam fraternitatem nostram incolumem continere,[2] & illibatū gregem, secundū quod charitas exigit, reseruate; nunc nuncietis[3] Felicissimū multa improbè & insidiosè esse molitum; vt præter fraudes veteres, & rapinas, de quibus iā pridem multa cognouerā; nunc quoque cū episcopo portionē plebis diuidere, id est, à pastore oues,[4] & filios à parente separare, & Christi mēbra dissipare tentauerit; Cūque ego vos pro me vicarios miserim,[5] vt expūgeretis necessitates fratrū nostrorum sumptibus, si qui etiā vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset, desideria eorū iuuaretis: simul etiā & ætates eorū, & conditiones, & merita discerneretis; vt iam nūc ego, cui cura incumbit,[6] omnes optime nossem, & dignos quoq;, & humiles, & mites ad ecclesiasticæ administrationis officia promouerem:[7] ille intercesserit nequis posset expungi, ne ve ea, quæ desideraueram, possent diligēti examinatione discerni; cōminatus sit etiam fratribus nostris qui primi expungi accesserant, potētatu improbo & terrore violento,[8] quod secum in monte non communicarēt qui nobis obtemperare voluissent. Cumque post hæc omnia, nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate & præsentia fractus, instinctu suo quietem fratrum turbans, proripuerit se cū plurimis, ducem se factionis, & seditionis principem temerario furore contestans (in quo quidē gratulor plurimos fratres[9] ab hac audacia recessisse, & vobis acquiescere maluisse, vt cum Ecclesia matre remanerent, & sti- Li. 5. epi. 7.

pendia eius epiſcopo diſpenſante perciperẽt; quod quidem & cæteros pro certo ſcio cũ pace facturos, & cito ab errore temerario receſſuros) interim cum Feliciſſimus cõminatus ſit, non communicaturos in mõte ſecum, qui nobis obtemperaſſent, id eſt, qui nobis communicarent: accipiat ſententiam quam prior dixit,[10] vt abſtentum ſe à nobis ſciat; quãdo ad fraudes eius & rapinas, quas dilucida veritate cognouimus,[11] adulterij etiã crimẽ accedit: quod fratres noſtri graues viri deprehẽdiſſe ſe nunciauerũt, & probaturos ſe aſſeuerarunt. Quæ omnia tunc cognoſcemus, quando in vnum cum collegis pluribus permittente Deo conuenerimus. [12] Sed & Augendus, qui nec epiſcopũ, nec Eccleſiam cogitans, pariter ſe cum illius cõſpiratione ſociauit, ſi vltra cũ eo perſeuerauerit, ſententiã ferat, quam ille in ſe factioſus, & temerarius prouocauit. Sed & quiſquis ſe inſpirationi & factioni eius adiunxerit, ſciat ſe in Eccleſia nobiſcum non eſſe communicaturum:[13] qui ſponte maluit ab Eccleſia ſeparari. Has litteras meas fratrib⁹ noſtris legite,[14] & Carthaginẽ ad Clerum quoque tranſmittite, additis nominibus eorum, quicunque ſe Feliciſsimo iũxerunt. Opto vos fratres chariſsimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXXVIII.

1. HERCVLANO] *Frequens eius infra ſit mentio, in epiſtolis Epiſcoporum Africæ nomine ſcriptis. Vide epiſtolas liiij. & lxx. vbi:* herculanus, *vocatur, nõ:* herculanius, *aut:* herculaneus, *iuxta omnes tam Ms. quã excuſos codices.*

2, & inlibatum gregem] *Sic Morelius, pro quo alter corruptè.* & illi beatum.

3. Feliciſſimum] *Qualis hic fuerit, deſcribitur tum hac & duabus ſequentibus, tum xlij. & lv. Epiſtolis, vbi de illo latius.*

& filios à parente ſeparare] *Etiam magis placet Morelij lectio hæc, quam Manut.* à parentibus] *Loquitur enim de Epiſcopo vno, non pluribus; qui etiam adiecit particulam:* tentauerit, *quæ deſiderabatur apud Manutium.*

5. vt expungeretis neceſſitates fratrum] *Elegãti Metaphora: expungere neceßitates fratrum, dixit, pro præſtare ſiue exoluere eorum debita, vti paulopòſt quoquè expungi pro abſolui debitis. Quam deductam adnotauit rectè Rhenanus ab eo, quod in libellis debita continentibus, expungi ſolent eorum nomina, quibus iam ſatisfactum eſt. Eadem phraſi De bono patientiæ tom. 2. Cypria. expuncta morte dixit. Tertullianus quoque ad Martyres Expunctos contumelia martyres, id eſt, abſolutos dixit, qui frequentißimè etiam alibi illa vtitur, lib. nempe de patientia, contra Mar. in li. 3. 4. & 5. & de corona militis. Qui in eadem ſignificatione vtitur voce* diſpungere, *& ſimiliter eum imitatus Optatus Mileuitanus contra Parmen. lib. 3. Eadem ſignificatione dixit Plautus in Curcul. Miles pulchrè centuriatus eſt, ex puncto in manipulo; alludens ad morem illum, quo punctis ſcribi ſolent militum nomina teſte Vegetio.*

6. omnes optime noſſem, & dignos &c. promouerem] *Rectè ſic Manut. pro quo mendosè Morelius:* omnes opto me noſſe & promoueri.

7. ille interceſſerit] *Intercedere pro impedire vſitatißi. Cypriano, vide ſupra epiſtolam xxviij.*

8. quod ſecum in monte non communicarẽt] *habebat ergo Felicißimus conuenticulum in monte quopiam Carthagini vicino. Mos hæreticis etiam hodie in vſu exiſtens. Quem autem hic dicit: ducem, factionis & ſeditionis principem, ſupra epiſtola xxx. Romam vexilliferum vocant Priuati Lambeſitani, Cypr. infra Epiſtola lv. ſigniferum ſeditionis.*

9. ab hac audacia] *Vel ex hoc loco patet, emendatius hic nactum exemplar Morelium quam Manut. nam ſic habet:* habente audaciam] *Deinde omiſit voculam:* matre, *& paulopòſt vocem:* temerario, *habet etiam eius exemplar minus rectè:* retraherent, *pro eo quod ille:* perciperent.

10. vt abſtentum ſe à nobis ſciat] *Peculiaris penè eſt Cypriano phraſis, qua abſtentum pro excommunicato, & abſtinere pro excommunicare vſurpat, vti videre eſt Epiſtola infra lv. & alibi frequentißimè. Quanquam tamen etiam alia periphraſi ſæpè id circumloquatur: Sic ſupra epiſtola xxviij. arcere à communicatione & non communicare, vti etiam hic, Epiſtola xl. eiicere & de eccleſia pellere, Epiſtola xli. à communicatione cohibere epiſtola xlvij. eiicere eccleſia & excludere: Ad Antonianũ à communicatione abſtinere, quomodo etiam epiſtola ſequenti; lv. de eccleſia pellere, cõdemnare, ſacerdotum voce damnare, eiicere, excludere, communicatione prohibere.*

11. adulterij etiam crimen accedat] *His verbis ſatis indicat, Adulterij crimen excommunicatione puniri ſolitum.*

12. Sed & Augendus] *Excommunicatur hic Epiſtola ſequẽti. Fuit & quidam Augendus Diaconus miſſus in Africam legatus à Nouatiano vti conſtat ex epiſtola infra xli. quem eundem eſſe exiſtimo eo quòd ipſe collega Felicißimi fuerit, qui & ipſe partes fouebat Nouatiani, vti patet infra epiſtola xlvij.*

13. qui ſponte maluit ab eccleſia ſeparari] *Explicat quod prius dixit de Felicißimo: accipiat ſententiam quam prior dixit & de Augendo: ſententiam ferat quã in ſe prouocauit. Atque hoc eſt quod Apoſtolus ad Titũ 3. hæreticum (inquit) hominem poſt vnam atque alteram correptionem deuita, ſciens quia ſubuerſus eſt huiuſmodi & proprio iudicio condemnatus, id eſt (interprete D. Hiero.) ſuo arbitrio ab eccleſia recedens atque adeo ſeipſum damnans. Quia tamen nemo vitandus venit niſi antea publico iudicio eccleſiæ condemnatus, vſitata fuit iam inde ab initio eccleſiæ etiam hæreticorum excommunicatio. nam D. Paulus Hymeneum & Alexandrum Thim. 1. tradidit Sathanæ, vt diſcerent non blaſphemare.*

14. & Carthaginem ad Clerum quoque mittite, &c.] *hoc faciunt Epiſtola ſequenti.*

CALDONII HERCVLANI & cæterorum ad Clerum Carthaginiensem, de Abstento felicissimo cum suis.

EPISTOLA XXXIX.

ARG. *Quod iusserat illis Epistola præcedenti Cyprianus perficiunt Caldonius, Herculanus, & cæteri, ac Clero Abstentum Felicißimum denunciãt, additis eorũ nominibus qui se illi iunxerãt. Est autẽ vetus forma litterarũ excõmunicatoriarum.*

CALDONIVS[1] CVM HERculano & Victore collegis, item Rogatiano cum Numidico presbyteris S.

Li.5.ep.16 ABstinuimus communicatione[2] Felicissimum, & Augendum[3], item Repostum de extorribus,[4] & Irenẽ Rutilorum, & Paulam sarcinatricem: quod ex annotatione mea[5] scire debuistis. Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extorribus[6] Soliassum Budinarium.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXXIX.

1. CVM HERCVLANO ET VICTORE COLLEGIS] *Vel ex epistola præcedenti quæ non solũ ad Caldonium & Herculanum scripta est, sed & ad Rogatianum & Numidicum, patet veriorem esse hanc lectionem quam illam exemplaris Manutij:* HERCVLANVS ET VICTOR COLLEGIS, *quanquam tamen adhuc mutila sit inscriptio, si hoc pacto legatur. Ex eadem deprehenditur corrupta huius eiusdem lectio quæ habet:* NOVATIANO: *pro* ROGATIANO. *Porrò victores Episcopos Africæ plures fuisse, patet infra ex Synodo Carthaginiensi & epistolis liiij. & lxx.*

2. Abstinuimus communicatione] *Quod D. Cyprianus & ipsi quoque paulopòst simpliciter abstinere dicunt, hoc hic* abstinere communicatione.

3. item Repostum de extorribus] *Reposti huius fit mentio quoque infra epistolã lv. magis autem placet hæc lectio, quam illa:* de extorrentibus, *tum hic tũ paulopòst. Suspicor enim hunc vnum fuisse de illis extorribus quorum supra meminit epistola vij. ad Rogatianum & cæterum Clerum.*

4. Irenem Rutilorum & Paulam sarcinatricem] *Duarum feminarũ sunt hæc nomina, porro Rutilorũ nomen patriæ esse videtur, aut certè cognomen familiæ.*

5. scire debuistis] *Etiam hic emendatius Morelij exemplar quam alterum quod habet:* debuisti, scribunt enim toti Clero. *Coniicio autem legendum quoque:* nostra, *non,* mea.

6. Soliassum Budinarium] *Postremum hoc nisi cognomen sit, nescio quid significet.*

CYPRIANI AD PLEBEM de quinque presbyteris schismaticis factionis felicissimi.

EPISTOLA XL.

ARG. *Quemadmodum epistola ante hanc secunda Clero, sic nunc Plebi nuntiat Cyprianus, vitandum Felicißimum cũ suæ factionis quinque presbyteris: qui tum lapsis sine discrimine pacem dabant; tum seditionem & schisma aduersum se concitarent. fit autem huius Epistolæ quoque mentio infra epistola xlij. sub finem vero secessus scriptam, ipse contextus satis indicat.*

CYPRIANVS PLEBI vniuersæ Salutem.

QVanquam fratres charissimi[1] Britius fidelissimus atq; integerrimus presbyter, item Rogatianus & Numidicus, presbyteri, confessores, & gloria diuinæ dignationis illustres, sed & diaconi boni viri & ecclesiasticę administrationi per omnia obsequia deuoti,[2] cum cæteris ministris plenam vobis præsentiæ suæ diligentiã præbeãt, & exhortationibus assiduis singulos corroborare, sed & lapsorum mentes consiliis salubribus regere & reformare nõ desinãt: tamen ego quantũ possum admoneo, & quo modo possum visito vos litteris meis. Litteris, inquã, fratres charissimi.[3] Hoc enim quorundam presbyterorũ malignitas & perfidia perfecit, ne ad vos ante diẽ paschæ venire licuisset; dum coniurationis suæ memores, & antiqua illa contra episcopatũ meum, immò contra suffragium vestrum & Dei iudicium venena retinentes, instaurant veterem contra nos impugnationem suam, & sacrilegas machinationes insidiis solitis denuo renouant. Et quidem de Dei prouidentia nobis hoc optantibus, immò & ignoscẽtibus, & tacentibus, pœnas quas meruerant pependerunt,[4] vt à nobis non eiecti vltro se eiicerent, ipsi in se pro cõscientia sua sententiam darent, secundum vestra diuina suffragia coniurati & scelerati de Ecclesia sponte se pellerent.[5] Nũc apparuit, Felicissimi factio vnde venisset, quibus radicibus & quibus viribus staret. hi fomenta olim quibusdam confessoribus & hortamenta tribuebant, ne concordarent cum episcopo suo, nec ecclesiasticam disciplinam cum fide & quiete iuxta præcepta

Lib. 1. epi. 8.

dominica continerent, ne confeſſionis ſuæ gloriam incorrupta & immaculata conuerſatione ſeruarent. Ac ne parum fuiſſet corrupiſſe quorundam confeſſorum mentes, [6] & contra [7] ſacerdotiū Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluiſſe; [8] nunc ſe ad lapſorum perniciē venenata ſua deceptione verterunt, vt ægros, & ſaucios, & ad capienda fortiora conſilia per calamitatem ruinæ ſuæ minus idoneos, & minus ſolidos, à medela vulneris ſui auocent, & intermiſſis precibus, & orationibus, quibus Dominus longa & continua ſatisfactione placādus eſt, ad exitioſam temeritatem mendacio captioſæ pacis inuitent. Sed oro vos fratres vigilate contra inſidias diaboli, & pro veſtra ſalute ſolliciti contra mortiferam fallaciam diligentius excubate. Perſecutio eſt hæc alia & alia tētatio. & quinque iſti preſbyteri nihil aliud ſunt quā [9] quinque primores illi, qui edicto nuper magiſtratibus fuerāt copulati, vt fidem noſtram ſubruerēt, vt gracila fratrū corda ad letales laqueos præuaricatione veritatis auerterent. Eadem nunc ratio, eadem rurſus euerſio, per quinque presbyteros Feliciſſimo copulatos, ad ruinam ſalutis inducitur, vt non rogetur Deus, nec qui negauit Chriſtum, eundem Chriſtum quē negauerat, deprecetur; poſt culpam criminis tollatur & pœnitentia, nec per epiſcopos & ſacerdotes Domino ſatiſfiat, ſed relictis Domini ſacerdotibus contra euangelicam diſciplinam noua traditio ſacrilegæ inſtitutionis exſurgat: cumque ſemel placuerit [10] tam nobis quā confeſſoribus & clericis vrbicis, item vniuerſis epiſcopis vel in noſtra prouincia, vel trans mare conſtitutis, vt nihil innouetur circa lapſorum cauſam, niſi omnes in vnum conuenerimus, & collatis conſiliis cum diſciplina pariter & miſericordia temperatam ſententiam fixerimus; contra hoc conſilium noſtrū rebelletur, & omnis ſacerdotalis auctoritas & poteſtas factioſis conſpirationibus deſtruatur. Quas nūc pœnas patior fratres chariſſimi, quod ipſe ad vos in præſentiarū venire non poſſum, ipſe ſingulos aggredi, ipſe vos ſecundum Domini & euangelij eius magiſteriū cohortari. [11] Non ſuffecerat exſilium iam biennij, & à vultibus atque ab oculis veſtris lugubris ſeparatio, dolor iugis & gemitus, qui me ſolum ſine vobis cōtinua lamētatione diſcruciat: lachrymę diebus ac noctibus profluētes, quod ſacerdoti, quem tanto amore & ardore feciſtis, nec dum vos ſalutare, & nec dum complexibus veſtris inhærere contingat. [12] Acceſſit hic tabeſcenti animo noſtro dolor maior, quod in tanta ſollicitudine, ac neceſſitate excurrere ad vos ipſe non poſſum, dum per minas & per inſidias perfidorum cauemus, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oriatur: & cum paci & tranquillitati epiſcopus prouidere in omnibus debeat, ipſe materiam ſeditioni dediſſe, & perſecutionem denuo exacerbaſſe videatur. Hinc tamen fratres dilectiſſimi, hinc admoneo pariter & conſulo, ne pernicioſis vocibus temere credatis, ne fallacibus verbis conſenſum facilè commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu ſitim, venenum pro remedio, mortem pro ſalute ſumatis. Nc ætas vos eorum nec auctoritas fallat; qui ad duorum presbyterorū veterem nequitiam reſpondentes [13] ſicut illi Suſannam pudicam corrumpere & violare conati ſunt, ſic & hi adulterinis doctrinis Eccleſiæ pudicitiam corrumpere, & veritatem euangelicam violare conātur. Clamat & dicit Dominus: Nolite audire ſermones pſeudo prophetarum, quoniam viſiones cordis eorum fruſtrantur eos. Loquuntur, ſed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Domini: Pax erit vobis. Pacem nunc offerunt, qui ipſi non habent pacem. [14] In Eccleſiam lapſos reducere & reuocare promittunt, qui de Eccleſia receſſerunt. Deus vnus eſt, & Chriſtus vnus, & vna Eccleſia, [14] & cathedra vna ſuper Petrum Domini voce fundata. [15] Aliud altare conſtitui, aut ſacerdotium nouū fieri præter vnū altare, & vnum ſacerdotiū, non poteſt. Quiſquis alibi collegerit, ſpargit. Adulterum eſt, impiū eſt, ſacrilegū eſt, quodcunque humano furore inſtituitur, vt diſpoſitio diuina violetur. [16] Procul ab huiuſmodi hominum cōtagione diſcedite, & ſermones eorum velut cancer & peſtem fugiendo vitate, præmonente Domino & dicente: Cæci ſunt duces cæcorū: cæcus autem cæcū ducens, ſimul in foueam cadent. [17] Intercedūt precibus veſtris, quas nobiſcū diebus ac noctibus Deo funditis, vt eum iuſta ſatisfactione placetis; intercedunt lachrymis veſtris, quibus commiſſi delicti crimen abluitis: intercedunt paci, quam verè & fideliter de Domini miſericordia poſtulatis, nec ſciunt ſcriptum eſſe: Et propheta

ille,

ille aut somnium somnians, ille qui locutus
Deut. 13. est, vt errare te faceret à domino Deo tuo
interficietur. Nemo vos fratres errare à Do-
mini viis faciat. Nemo vos Christianos ab
euangelio Christi rapiat. nemo filios Eccle-
siæ de Ecclesia tollat. pereant sibi soli, qui
perire voluerunt. extra Ecclesiam soli rema-
neant, qui de ecclesia recesserunt. Soli cum
episcopis non sint, qui contra episcopos re-
bellarunt. Coniurationis suæ pœnas soli su-
beant, qui olim [18] secundum vestra suffra-
gia, nunc secundum Dei iudicia, sententiã
coniurationis & malignitatis suæ subire me-
ruerunt. Monet nos Dominus in euange-
Marc. 7. lio suo dicens: [19] Reiicitis mandatum Dei
vt traditionem vestram statuatis. Qui man-
datum Dei reiiciunt, & traditionem suam
statuere conantur fortiter à vobis & firmi-
ter respuantur. Sufficiat lapsis ruina vna ne-
mo volentes surgere sua circumuentione
præcipitet. nemo iacentes pro quibus nos
rogamus, vt Dei manu & brachio suble-
uentur, prosternat grauius & deprimat. ne-
mo semianimes, & vt salutem suam pristi-
nam recipiant, deprecantes, [20] ab omni spe
salutis auertat. nemo nutantibus lapsus sui
caligine omne itineris salutaris lumen ex-
1. Tim. 6. tinguat. Instruit Apostolus, dicens: Si quis a-
liter docet & non acquiescit sanis verbis
Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ e-
ius, [21] stupore elatus est; [22] discedendum ab
Ephe. 5. huiusmodi. Et iterum dicit ipse: Nemo vos
decipiat inanibus verbis. propterea enim
venit ira Dei [23] super filios contumaciæ,
nolite ergo esse participes eorum. non est,
quod decepti inanibus verbis, prauitatis eo-
rum incipiatis esse participes. Discedite à
talibus quæso vos, & acquiescite consiliis
nostris, qui pro vobis quotidie continuas
Domino preces fundimus, qui vos ad Ec-
clesiam reuocari per Domini clementiam
cupimus, qui de Deo pacem plenissimam
prius matri, tum & filiis eius oramus. Cum
precibus atque orationibus nostris vestras
quoque orationes & preces iungite, cum
fletibus nostris vestras lachrymas copulate.
Vitate lupos, qui oues à pastore secernunt:
vitate linguam diaboli venenatam, qui
ab initio mundi fallax semper & men-
dax mentitur vt fallat: blanditur, vt no-
ceat: bona promittit, vt malum tribuat:
vitam pollicetur, vt perimat. Lucent nunc
quoque verba eius, & venena manife-
sta sunt: pacem pollicetur, ne perueniri
possit ad pacem: salutem promittit, ne qui
deliquit, veniat ad salutem; Ecclesiam spon-
det; quando id agat, vt qui illi credit, in totũ
ab ecclesia pereat. [24] Nũc est fratres dilectis-
simi, vt & qui statis, fortiter perseueretis, &
stabilitatem vestram gloriosam, quam in
persecutione tenuistis, perpetua firmitate
seruetis; [25] & si qui circũueniente aduersario
lapsi estis, in secunda hac tentatione spei &
paci vestræ fideliter consulatis; & vt vo-
bis Dominus ignoscat, à sacerdotibus Do-
mini nõ recedatis; cum scriptum sit: Et ho- *Deut. 7.*
mo quicunque fecerit in superbia, vt non
exaudiat sacerdotem, aut iudicem quicun-
que fuerit in diebus illis, morietur homo il-
le. Persecutionis istius nouissima hæc est, [26]
& extrema tentatio, quæ & ipsa cito Domi-
no protegente trãsibit, [27] vt repræsenter vo-
bis post paschæ diem cum collegis meis;
quibus præsentibus secundum arbitrium
quoque vestrum, & omnium nostrum cõ-
mune consilium, sicut semel placuit, ea quæ
agẽda sunt, disponere pariter & limare po-
terimus. si quis autem pœnitentiã agere, &
Deo satisfacere detrectans, [28] ad Felicissimi
& satellitum eius partes concesserit, & se
hæreticæ factioni coniunxerit: sciat se po-
stea ad Ecclesiam redire, & cum episcopis
& plebe Christi communicare non posse.
Opto vos fratres charissimi semper bene va-
lere, & circa Domini misericordiam exo-
randam continuis nobiscum precibus insi-
stere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XL.

1. Britius] *hoc pacto legunt Ms. codices 4. Afflig. Dun. Marchin. & Cauchij, quare retinendam hanc censeo, præ illa Manut. & Morelij:* Virtius; *tũ ob fidem Ms. nostrorum codicum, tum quod magis accedat ad lectionem vulgatam:* Brictius, *quæ substituta videtur à sciolis quibusdam, quibus* Brictij *nomen erat notius. Varietatem illam ortam existimo ex vicinitate litterarum v. & b. Porro tum Britium tum Rogatianum & Numidicum, insinuat suum suppleße officium in absentia sua Cyprianus, & hic & Epistolis 2. præced. quod antea etiã de Tertullo adnotauimus, sed quem existimo, dũ hanc scriberet epistolam ad Episcopatum iam prouectum.*

2. cum cæteris ministris] *Sic Ms. codices Afflig. Dun. March. vetus quoque excusus; Mendum itaque codicis Remboldi qui:* ministeriis, *legit, remansit hactenus in omnibus excusis.*

3. Hoc enim quorundam presbyterorũ, &c.] *Postea quinque fuisse presbyteros dicit, nomina eorum habes infra epistola lv. quos ex hac epistola constat vitæ*

Cypriani insidiatos. Quæ autem fuerint sacrilegæ eorum contra Cyprianum machinationes, perspicuum fit dicta epistola, quod nempe Fortunatum, quendam pseudepiscopum in locum eius substituerint.

4. vt à nobis non eiecti, vltro se eiicerent] Hoc proprium est Schismaticorum, atque in eo ab hæresi schisma differt. Schisma enim ab ecclesia (inquit D. Hieronimus in cap. 3. epistolæ ad Titum) separat. Hæresis verò peruersum dogma habet. Nec absimiliter D. Augustinus homil. 11. super Math. Schismaticos (inquit) non fides diuersa facit, sed communionis disrupta societas: ad quod quam proxime accedit infra Cypr. dum meminit ruptæ fraternitatis.

5. Nunc apparuit Felicissimi factio vnde venisset] Sic Ms. Dun. Afflig. Manut. quoque & Morelius. pro eo quod erat: apparet, Neque enim nouum Cypriano, abuti præterito pro præsenti & præteritis imperfectis pro perfectis. Porro insinuat Felicissimo (de quo epistolis præced.) fomenta seditionis præstita ab his quinque presbyteris, corruptos etiam ab illis quosdam Confessores qui se factioni illorum iunxerint.

6. & contra sacerdotiũ dei, portionem ruptæ fraternitatis &c.] feliciter hoc pacto Manut. locum hunc restituit antea corruptissimũ, legebatur enim antea:

7. & sacerdotium dei portionem ruptæ faternitatis. Sacerdotium autem hic pro Episcopatu accipit more suo, quomodo paulopost sacerdotem se vocat.

8. nunc se ad lapsorum perniciem] Erant igitur illi iidem presbyteri, de quibus supra conquestus est epistola x. & aliquot sequentibus. Porro: fortiora, pro: fortia, reposuerunt Manut. & Morelius è Ms. codicibus, vti etiam illud: persecutio est hæc alia, & alia tẽtatio, pro eo quod erat: persecutio est hic atque alia tentatio.

9. quinque primores illi] Videtur mihi alludere ad visionem quampiam in qua apparuisse videntur cum magistratibus quinque primores, qui edictum contra episcopos vna publicarent. Copulari verò, vox est Cypriano etiam supra alicubi vsitata, & infra frequentissimè.

10. tam nobis quam confessoribus, & clericis vrbicis, item vniuersis Episcopis] Cypriani epistolas hac de re habes supra x. & sequentes complures, Confessorum vrbicorum epist. num. xxvi. Cleri Romani iij. xxx. & xxxi. Caldonij Episcopi xix. Cæterorum verò Episcoporum desiderantur, Patet autem vel hinc, posteriorem esse hanc illis omnibus.

11. non suffecerat exilium iam biennij] Quanquam satis constet ex vita D. Cypriani per Pontium descripta, missum aliquando illum in exilium, quia tamen id primum sub finem vitæ contigit, & vel ipsum huius epistolæ Argumentum satis insinuat, tempus quo scripta est præcessisse Cornelij Pontificatum, cuius etiam meminerit infra epistola ad Cornelium xlij. satis manifestum puto, de secessu suo loqui auctorem. Quod exsilium vocat, vt magis animi sui tædium apud plebem suam exaggeret, quod ex diutina absentia contraxerat. biennij, autem reposuerunt Manutius & Morelius, pro eo quod cæteri habent, biennio. ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oboriatur] Eisdem penè verbis vsus est supra epistola xxxvi, ne præsentia nostra inuidiam & violentiam gentilium prouocet & simus auctores: rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus; Atque adeo vel hinc patet eodem penè vtranque tempore conscriptam, nam alibi alias allegat absentiæ causas.

12. Accessit hic] Antea erat: hinc, corruptè: Manut. autem & Morelio consentiunt Ms. codices.

13. sicut illi Susannam pudicam corrumpere & violare conati sunt] Citat hic Susannæ historiam ex Danielis ca. 13. infra quoque Epistola ad Thibaritanos, & lib. de orat. Dominica, ex eodem belis historiam; quod adnotandum contra eos, qui vtranque reiicere audent tanquam apocripham. verum de hoc ibi latius.

14. in ecclesiam] Rursus hic errorem Remboldi sequutus est Erasmus legens: ecclesia, nam in veteri excuso & Ms. omnibus priori modo legitur.

14. & cathedra vna super Petrum domini voce fundata] Sic Manut. cæteri: super petram, quomodo etiam Ms. quos vidi. Alibi certè frequentissimè: super Petrum fundatam ecclesiam, dicit Cyprianus, vti videre est latius infra epistola lv. quare non mirum, si etiam hic sic loquatur.

15. Aliud altare constitui &c.] Similiter alibi loquitur frequentiss. phrasis etiam vsitata Optato Mileuitano contra Parmenianum, vide autem de hac re latius libro de vnitate ecclesiæ infra tom. 2.

16. Procul ab huiusmodi hominum contagione discedite] Vetat Schismaticorum & hæreticorum contuberniũ. Alludit autem ad illud Pauli 2. Tim. 3. & sermo eorum vt cancer serpit. Adfert autem in confirmationem dicti sui loca Apostoli 1. Tim. 6. & Ephes. 5. Similia scripturæ loca habes 2. Tim. 3. ad Titum 3. 2. Ioannis 1. & Matth. 18.

17. intercedũt precibus vestris] Clarius hoc dixit infra dicta Epistola lv. Intercedunt ne rogetur deus, intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, hoc est impediunt, vti supra diximus epistola xxiij.

18. secundum vestra suffragia, nunc] verba hæc recens adiecta sunt à Manutio & Morelio, in cæteris omnibus desiderata.

19. Reiicitis mandatum Dei] Locus est Marc. 7. Quod autem Græcè est ἀθετεῖτε rectè vertit reiicitis. Pulchre autem explicat tribus (quod aiunt) verbis locum hũc; non de quibusuis traditionibus, sed illis duntaxat quibus mandatum dei reiicitur. Nam traditiones ecclesiasticas procul est vt reiiciat, quin potius (vti suis quibusque locis adnotauimus) eas confirmet & obseruet; quod de illis obseruationibus, quas sola traditione nõ scripta receptas tradit Tertull. de coron. mili. comprobare, foret nõ difficile; infra etiã epistola xlij. multis cõmẽdat traditionem vnitatis ecclesiæ verum latius hac de re infra epistola ad Pompeium.

20. ab omni spe salutis auertat] Hinc collige, fuisse quoque hos presbyteros hæresi Nouatianæ, de qua infra latius epistola ad Antonianum.

21. stupore elatus est] Græcè est apud Apostolum τετυφῶται quare nõ male diuinasse mihi videtur Erasmus; dum suspicatur sic legendum, tumore elatus, quanquam tamen nihil immutare sim ausus, eo quod Ms. cod. vulgatam lectionem retineant, præsertim quum infra epistola 47. sic loquatur: stupore superbi tumoris inflatus, & alibi eodem modo hic locus citetur.

22. discedendum ab huiuscemodi] Ita prorsus lego, eo quod sic legatur infra epistola 73. nisi fortè malit quis: discedite, vt noua periodus sit.

23. super filios contumaciæ] *Accedit hæc lectio magis ad vocem Græcam* ἀπειθίας *quæ magis à suasione (teste D. Hieron.) quàm à fiducia deriuatur, vnde & ipse existimat vertendum de verbo ad verbum: insuasibilitatis, quòd cum cõtumacia conuenit. Porro eodem modo quo hic Cyprianus, interpretatur etiam D. Hierony. verba inania, quibus nempe blandiri videntur peccantibus, sed dum fiduciam falsam tribuunt, eos perimũt.* ne qui deliquit, *Sic rectè Ms. cod. Et Manu. cum Morelio, pro eo quod erat corruptiss.* ne cui promisit.

24. Nunc est fratres] *Sic Ms. codices & Manut. cæteri excusi omnes:* nunc curãdum est, *priori phrasi vtitur Cyprianus frequenter.*

25. & si qui] *Sic locum hunc restitui ex vulgata lectione & Aldina. illa enim habebat:* & si, *Manut.* & qui, *Ms. codices accedunt quàm proximè, dum legunt:* & si aliqui.

26. & extrema] *Additum est hoc à Manut. videtur autem hic pacem Ecclesiæ vaticinari; nam, vti promittit interfuisse illum concilio Episcoporum post Paschæ, satis constat epistola infra lv.*

27. vt repræsenter vobis *Repræsentari hic accipit pro præsentem se offerre, alia significatione quam supra quomodo etiam epistola ad Lucium.*

28. in Felicissimi] *Sic Manut. & Morelius. Ms. verò & vetus excusus, ad Felicißimi, pro quo antea corruptißimè Erasmus sequutus errorem, Remboldi:* ad infelicissimi.

EPISTOLÆ SCRIPTÆ sub Pontificatu Cornelij & Lucij.

CYPRIANI AD CORNElium quòd ordinationem Nouatiani non receperit.

EPISTOLA XLI.

ARG. *Acceptis Cyprianus ab vtraque parte tum Cornelij tum Nouatiani litteris; missos legatos qui Nouatiani ordinationem in Pontificem Romanum notam facerent, communione sua, prospectis eorum dolis, statim repulit; nondum tamen Cornelij ordinationem litteris adprobauit. Verum postea aduentu Pompei & Stephani collegarum suorum certior factus de legitima eius lectione, his litteris nunciat Cornelio, se ordinationem Nouatiani non recepisse. Facit autem disertis verbis huius Epistolæ mentionem Epistola sequenti. Vnde manifestum, primam hanc esse Epistolam quam ad Cornelium scripsit. Quo tempore autem scripta sit, an in secessu an post reditum, latius in vita ipsius.*

CYPRIANVS CORNElio fratri Salutem.

[1] VENERVNT ad nos frater charissime missi [2] à Nouatiano [3] Maximus presbyter [4] & Augẽdus diaconus, [5] & Machæus quidam, & Longinus. Sed enim cùm ex litteris quas secum ferebant, & ex eorum sermone atque asseueratione [6] Nouatianũ Episcopũ factũ cõperissemus, illicitæ & cõtra Ecclesiã Catholicã factæ ordinationis prauitate cõmoti, à cõmunicatione eos nostra statim cohibẽdos esse censuimus, refutatis interim ac retusis, quæ obstinatæ ac pertinaciter asserere tentabant. [7] Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me cõuenerãt, expectauimus aduentũ collegarum nostrorũ [8] Caldonij & Fortunati (quos ad te nuper & coëpiscopos nostros qui ordinationi tuę affuerant, legatos miseramus) vt eis aduentantibus, & rei gestæ veritatem reportantibus, maiore auctoritate & elucidata per eos probatione, partis aduersę improbitas frãgeretur. [9] Superuenerũt verò Pompeius & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoq; ad instruendos istic nos manifesta secundum grauitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerũt, vt nec necesse fuerit audiri vltra eos qui à Nouatiano venerant missi. [10] Qui cùm in statione inuidiosis quoque conuiciis & clamoribus turbulentis proruerent, & flagitarent, vt crimina quæ se afferre ac probare dicebãt publicè à nobis, & à plebe cognoscerẽtur; grauitati nostrę negauimus cõuenire, [11] vt collegę nostri iam delecti & ordinati, & laudabili multorum sententia comprobati, ventilari vltra famam ore maledico & æmulantium voce pateremur. [12] Et quia, quibus refutati & compressi sunt, & illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt, in epistolam congerere longum fuit; [13] ex primitiuo compresbytero nostro plenissimè singula, quando ad vos venerit, audietis. Ac ne eorum furens audacia vnquam desisteret, hic quoque in schismatis partes Christi membra distrahere, & Catholicæ Ecclesiæ corpus vnum scindere ac laniare nitũtur; vt hostiatim per multorum domos, vel oppidatim per quasdam ciuitates discurrẽtes, obstinationis suę, & erroris scissi sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mãdare desistimus, vt perniciosa dissensione & concertatione deposita impietatem esse sciant, matrem deserere: & agnoscant atque intelligant, Episcopo semel facto, & [14] collegarũ ac plebis testimonio & iudicio comprobato, Lib. 3 ep. 11

alium constitui nullo modo posse: proinde si pacifice sibi, ac fideliter consuluisse, si se assertores Euangelij Christi esse confitētur. prius ad Ecclesiam reuertātur. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam XLI.

1. Venerunt ad nos frater chariss.] Quomodò fratrem hic appellet Romanum Pontificem & alibi collegam, latius diximus supra Epistola iiij. Loquitur autem de legatis ad se missis à Nouatiano, qui illius ordinationem sibi significarent. Fitque eorundem mentio epistola Cornelij infra num. xlvi.

2. à Nouatiano] Erat hic Nouatianus Ecclesiæ Romanæ presbyter & inter primores, vtpote qui (vti constat ex Epistola ad Antonianū) cum Moyse & aliis subscripserit Epistolæ Cleri Romani, quā habes supra num. xxxi. Hic autem primum in Ecclesia Schisma concitauit. Nam Cornelio à maiori Cleri parte Episcopis compluribus præsentibus legitimè iam electo, ipse factione Nouati presbyteri Africani, in suas partes simulatione quadam sanctitatis protraxit confessores quosdam, etiam primos in Clero, Maximum Nicostratum, Sydonium, Vrbanū, & Macharium, & tandem Pseudepiscopus factus est, vti ex epistolis hac & aliquot sequentibus perspicuum fit; in quibus plura de illo, prout sese offeret occasio.

3. Maximus presbyter] Quanquàm infra ex Epistola xliij. manifestū sit, Maximū confessorem Romanū Nouatiano consensisse; alium tamen esse hunc Maximū, satis patet infra Epistola lv. Vtpote quum iste in Pseudepiscopū ordinatus sit, ille verò statim ad mentem redierit. Fit autē huius legati etiam infra mentio Epistola xlvi.

4. & Augendus diaconus] Vti Epistola xxxviij. diximus, idē videtur iste Augēdus, cuius in illa & xxxix. epist. fit mentio, vnà cum Felicissimo abstentus à Cypriano & suis collegis.

5. & Machæus quidam] Sic Ms. cod. Cābr. Afflig. Dun. Marcħ. & Cauchij, vetus quoque excusus, & excusi omnes infra epistola xlvi; pro quo (quod habebat Remboldus) remāsit hactenus in excusis omnib⁹: Mecheus. Manut. verò & Morelius legunt: Matheus, sed prima lectio placet magis.

6. Nouatianum Episcopum factum] De ordinatione hac illicita Nouatiani in Episcopum Romanum (nam hoc peculiare habet Cyprianus vt Rom. Pontificem simpliciter Episcopū nominet, vti infra patet) sic loquitur Cornelius epistola ad Fabium Episcopum Antiochenum, citata ab Eusebio lib. 6. Eccles. hist. cap. 33. Cū semper fratribus iurare sit solitus (inquit) Episcopatū se omnino non cupere; subito & improuiso uelut nouum plasma Episcopus apparuit, scilicet qui disciplinam & statuta Ecclesiastica vindicabat, etiam Episcopatū quem nō à Deo acceperat præsumebat. Tribus nanq; Episcopis simplicissimis hominibus & omniū ignaris, de remota Italiæ parte adhibitis, imò potius subtili ab eo circūuentione deceptis, imaginariā magis quā legitimam extorquet ab his manus impositionē. Hactenus ille interprete Rufino. Nicephorus autem id clarius sic explicat. Eis in cōclaui conclusis, quidam ex eius sodalitate, per animorū crapulæ & ebrietatis grauedinē vim afferūt, & imaginaria manuum impositione Episcopalē dignitatē homini cōferre cogūt. Quorū vterque tamen & sic etiā Socrates vicinitate nominū falsi, Nouatum illum vocant non rectè. Nā n constat tum ex Cypriano, epistola potissimum xlvij. (vbi tam Nouati quam Nouatiani scelera recenset) tum ex Cornelij Epistola prima in tomo. Concil. non Nouatum sed Nouatianum Romanum Episcopum factum. Quin quòd ipse Eusebius in Chronicis & Nouati & Nouatiani meminit in hæc verba; Nouatus presbyter Cypriani Romam veniens, Nouatianum & cæteros confessores sibi sociat, eo quòd Cornelius pœnitentes Apostatas recepisset, verbis desumptis ex dicta Epistola Cornelij. Atque hinc fit verisimile, mendosè legi tum apud Eusebium tum apud Socratem, & Nicephorum Nouati nomen pro Nouatiani, præsertim quum Freculphus Episcopus Lexouiensis in Chronicis suis, Epistolam quam Dionysium Alexandrinum ad Nouatum scripsisse asserit Eusebius, ad Nouatianum scriptam dicat, cum in hac inscriptione: Dionysius Nouatiano fratri salutem. Sicut legunt etiam ante eum D. Hieronymus. Catal. virorū illustrium, & Sophronius in Græca sua illius trāslatione. Quum igitur ea ætate ita legerint D. Hieronymus & Freculphus, ego ita quoque scriptum ab Eusebio non dubito.

7. Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerāt] Sic Ms. codices, quare rursus in locū suū restituimus: nam; omissum à Manut. Videtur. autē hinc colligi scriptam hāc Epistolam post reditum Cypriani, vtpote quum conuentus Episcoporum meminerit, qui illis nō permittebatur persecutionis tempore.

. Caldonij & Fortunati] Caldonij supra frequens fit mētio. Fortunatus autē quis fuerit, infra latius Epistola liij. fit vtriusque etiam mentio epistola sequenti & xlv.

9. Superuenerunt verò Pōpeius & Stephanus collegæ nostri] Vel hinc patet primam hāc esse Cypriani epistolam ad Cornelium, nam huius meminit epistola sequenti in hæc verba: Acceptis litteris tam tuis quam collegarum, item aduentantibus bonis viris & nobis chariss. collegis nostris. Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lætitia cōmuni adseuerata sunt fortiter & probata; secundum quòd diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis sanctitas ac pariter veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. Porro de Pompeio infra Epistola ad illum scripta num. lxxviij. Stephanus autem quo loco Episcopatum gesserit, non possum reperire, nam Synodo Carthaginiensi non interfuit.

10. Qui cum in statione] Quod hic stationem, epistola sequenti (vbi idipsum repetit latius) cœtum siue conuentum dicit. Stationem autem (vti ex Tertull. colligere est libr. de coron. milit.) non quemlibet conuentum ecclesiasticum, sed eum qui dominico die fiebat, vocabant veteres, vnde dies stationum vocabatur. Metaphora sumpta à militibus, qui dum præsidium certo loco collocant stationem facere dicuntur. Ita & Christiani nunc in hac basilica, nunc in alia, nonnunquam & apud Martyria, id est, (vti rectè adnotauit Rhenanus) Martyrum sepulchra diebus dominicis conueniebant; Deum stantes precabantur, Sacrificio intererant, & corpus Domini (teste Tertull. lib. de orat.) accipiebant. Si quid denique difficultatis occurrisset, in eo conuentu tractabatur. Vnde fiebat, vt, (eodem teste libr. de ieiunio) nonnunquam stationes in vesperum vsque producerentur. Porro Manut. hic recens adiecit particulam: in, quæ tamen desideratur in Ms. nostris omnibus.

11. vt collegæ nostri iam delecti & ordinati] *Electio & ordinatio Cornelij qui contigerit, vide infra Epistolam ad Antonian.*

12. Et quia, quibus refutati sunt] *Pro hoc rursum errore Remboldi irrepserat:* & qui à quibus, *nam vetus excusus & Ms. Afflig. Marchin. Dun. hoc pacto legunt. Cambr. & Cauchij cod. legunt:* & quia à quibus, *sed minus placet.*

13. ex Primitiuo compresbytero nostro] *Per Primitiuum missam hanc epistolam insinuat, è quo plura corā intelligeret Cornelius. Fuisse autem presbyterum Carthaginiensem, mihi fit verisimile, eo quod paulo post Romā reuersus litteras Cornelij ad Cyprianum attulit, quibus respondet infra Epist. xlvi.*

14. Collegarum ac plebis testimonio & iudicio] *Testimonium ad plebem, iudicium ad collegas referēdum est; neque enim iudicium plebi tributum vspiam, docetur infra latius Epist. lxviij.*

AD CORNELIVM DE ordinatione eius à se comprobata & felicissimo.

EPISTOLA XLII.

ARG. *Excusat se Cyprianus, quòd indubitatam fidem non habuerit Ordinationi Cornelij, priusquam ad se peruenirent litteræ Collegarum Caldonij & Fortunati, quibus illa legitima fuisse comprobatur: idque ob contrariam Nouatianæ partis factionem. Obiter repetens: quòd illi statim in ipsis primordiis non adhæserit, sed potius Cornelio vsque adeo vt criminationes contra hanc suscipere detrectarit.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

Li. 2. ep. 10 QVOD seruis Dei & maximè sacerdotibus iustis & pacificis congruebat frater charissime, [1] miseramus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum; vt non tantum [2] persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio omnium vestrum eniterentur, quātum possent, & elaborarent, vt ad Catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra cōponerent, & Christianæ charitatis vinculum copularent. Sed quoniam diuersæ partis obstinata & inflexibilis pertinacia non tantum radicis, & matris sinum, atque complexum recusauit; sed etiam gliscente & in peius recrudescente discordia Episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & Catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit: [3] acceptis litteris tam tuis, quam collegarum nostrorum, item aduentantibus bonis viris, & nobis charissimis collegis nostris Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lætitia communi asseuerata sunt firmiter & probata, secundum quod diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. [4] Sed & per prouinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandauimus. Quanquam mens nostra & propositum iam tunc fratribus & [5] plebi istic vniuersæ manifestatum fuisset, quando litteris nuper [6] ab vtraque parte susceptis tuas litteras legimus, & episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimauimus. Honoris etiam communis memores, & grauitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea [7] quæ ex diuerso [8] in librum ad nos transmissum congesta fuerant [9] acerbationibus criminosis, respuimus; considerantes pariter & ponderantes, quod in tanto fratrum [10] religiosóque conuentu, [11] considentibus Dei sacerdotibus & altari posito, nec legi debeant, nec audiri. Neque enim facilè promenda sunt, & incaute ac temere publicanda, quæ discordioso stylo scripta audientibus scandalū moueant, & fratres longè positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo, vel libidini seruientes, & diuinæ legis ac sanctitatis immemores, iactitare interim gestiunt quæ probare non possunt; & cùm innocentiam destruere atque expugnare non valeāt, satis habent fama mendaci, & [12] falso rumore maculas inspergere. Certè quòd præpositis & sacerdotibus cōgruit, danda opera est, vt talia, cum à quibusdam scribuntur, per nos respuātur. vbi enim erit quod discimus, ac docemus scriptum esse: [13] Cōtine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur insidiosè; Item alibi: Os tuum abūdauit malitia, & lingua tua complectebatur insidias, sedēs aduersus fratrem tuum detrahebas, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum; Item quòd Apostolus dicit: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus? Porro hæc fieri debere ostendimus, si, quando talia quorundam calumniosa temeritate conscripta *Psa. 33. & 49.* *Ephe. 4.*

ſunt [14] legi apud nos non patimur. Et iccirco frater chariſſime, cũ ad me talia aduerſum te & compresbyteros tecum conſidentes ſcripta veniſſent; clero & plebi legi præcepi, quæ religioſam ſimplicitatem ſonabãt, nec vllis [15] maledictorum & conuiciorum latratibus perſtrepebant. Quòd autem ſcripta collegarum noſtrorum qui illic ordinationi tuæ affuerant deſiderauimus; [16] non veteres mores obliti, nouum aliquid quærebamus; [17] nam ſatis erat, vt tu te Epiſcopum factum litteris nunciares; niſi eſſet ex diuerſo diſcrepans factio, quæ criminoſis & calumnioſis commentis ſuis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mentes, & corda confunderet. Cui rei ſopiendæ neceſſarium duximus, vt ſcribentium nobis inde collegarum noſtrorum firma & ſolida [18] auctoritas pararetur: qui moribus ac vitæ & diſciplinæ tuæ condigna litterarum ſuarum teſtimonia prædicantes, æmulis quoque & rerum vel nouitate, vel prauitate gaudentibus, omnem ambigendi & diſcrepandi ſcrupulum ſuſtulerunt; [19] & ſecundum conſilium noſtrum ſalubri ratione librate in hoc fluctu æſtuantium fratrum mentes, ſyncerè ac firmiter tuum ſacerdotium probauerunt. Hoc enim vel maximè frater & laboramus & laborare debemus, vt [20] vnitatem à Domino, & per Apoſtolos nobis ſucceſſoribus traditam, quantum poſſumus, obtinere curemus; & quòd in nobis eſt, palabundas & errantes oues, quas quorundam [21] peruicax factio, & hæretica tentatio à matre ſecernit, in Eccleſiam colligamus: [22] illis ſolis foris remanentibus, qui in obſtinatione ſua vel furore perſeuerauerunt, & ad nos redire noluerunt; diſcretionis & ſeparationis à ſe factæ, & Eccleſiæ derelictæ ipſi rationem Domino reddituri. [23] Quantum verò hic ad preſbyterium quorundã, & Feliciſſimi cauſam pertinet, quid hic actum ſit vt ſcire poſſes, [24] litteras ad te collegæ noſtri manu ſua ſubſcriptas miſerunt. qui auditis eis, quid ſenſerint, & quid pronunciauerint, ex eorum litteris diſces. Melius autem frater facies ſi etiã [25] exempla litterarum, quæ ad te legẽda pro dilectione cõmuni per Caldonium & Fortunatum collegas noſtros proximè miſerã, quæ de eodem Feliciſſimo, & de presbyterio eiuſdem [26] ad clerum iſtic noſtrum & ad plebem ſcripſerã, legi illic fratribus iubeas, quæ & ordinationem & rationem rei geſtæ loquantur, vt tam iſtic quam illic circa omnia per nos fraternitas inſtruatur. Exemplaria autem eadem nunc quoque [27] per Mettium hypodiaconum à me miſſum [28] & Nicephorum Acoluthum tranſiniſi. Opto te frater chariſſime ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XLII.

1. miſeramus nuper collegas noſtros] *Epiſtola præcedenti huius quidẽ legationis meminit, hic verò cauſam exponit.*

2. perſuaſione litterarum noſtrarum] *Deſiderantur hæ Cypriani litteræ, quibus Romanum Clerum ad Concordiam hortatus eſt.*

3. acceptis litteris tam tuis quam collegarum] *Vtræque hæ litteræ hodie deſiderantur. quòd autem ſubiungit de reſponſo ſuo, intelligit epiſtolam præcedentẽ, nam iiſdem ferè verbis vtitur.*

4. Sed & per prouinciam noſtram] *Prouinciam Carthaginienſem intelligit, de qua latius infra epiſtola xlv. Litteræ autem quarum hic meminit etiam deſiderãtur, præter vnicam Epiſtolam huius argumenti ad Antonianum.*

5. plebi iſtic vniuerſæ] *Phraſis Cypriano vſitatiſſ. quæ vſurpat:* iſtic, *pro:* hic, *iſtuc, pro huc, iſtinc, pro hinc; item illic pro iſtic, illuc pro iſtuc, illinc pro iſtinc. Videre eſt vtranque ſub finem huius Epiſtolæ & Epiſtola præcedẽti, item xlvij. xlix. lij. liij. lvi. lviij. & alibi vbique.*

6. ab vtraque parte] *Nẽpe à parte Cornelij & parte Nouatiani. habent enim pro more veteres, vt dum de ſchiſmate in Eccleſia ſermo eſt, partem vocent vtranque non Eccleſiam, quæ vna eſt & ſcindi nequit, vbi autem iam deprehenſum eſt vtra Eccleſiæ Catholicæ adhæreat; hanc quidem Eccleſiam, alteram verò partem nuncupãt. Sic Auguſtin. non vno in loco partis Donati meminit, & exſtat inter ſcripta eius. Pſalmus contra partem Donati. Ita etiam ante illum Optatus Mileuit. contra Parmen. frequenter. Porro deſiderantur etiam hæ tum Cornelij tum partis Nouatiani litteræ.*

7. quæ ex diuerſo] *Codex Cambr. legit quidem hoc loco:* è diuerſo, *ſed paulo poſt rurſum:* ex diuerſo, *quare nihil mutandum duximus.*

8. in librum ad nos tranſmiſſum] *Sic Manut. & rectè quidem. Ms. tamen codices omnes legunt vti excuſi cæteri:* in librum miſſum. *Loquitur autem de libello famoſo, quem ſecum adferentes legati partis Nouatiani, legi volebant in publico Eccleſiæ conuentu, adeoque in Statione publica (vti Epiſtola præcedenti dictum eſt) quòd non permiſit Cyprianus.*

9. acerbationibus criminoſis] *Hoc pacto Ms. codices Cambr. Afflig. March. Dun. & Cauchij, antea vbique erat:* aceruationibus, *corruptè. vtitur autem ſimplici voce:* acerbatio. *hodie magis nota eſt vox:* exacerbatio.

10. religioſóque conuentu] *Sic Ms. omnes, vetus quoque excuſus. Eraſmus verò quum in æditione Remboldi incuria quadã mutilus eſſet locus, nec eſſet quòd reſponderet illi dictioni:* religioſóque, *adiecit vocem:* cœtu, *non malè quidem, ſed quam tamen non habent Ms. codices, interiecerat quoque Manutius vocem:* nume-

ro,

ro,*sed eodem consilio eum prætermisimus.*

11. considētibus Dei sacerdotibus &altari posito] *Videtur mihi alludere ad consuetudinem illam, qua in Synodis soli Episcopi considere consueuerunt. Nam sacerdotes non obscure ter hoc capite solos Episcopos intelligit. Adiecit autem* altari posito, *quia in basilica quapiam vbi erectum erat altare,& iuxta altare,fiebant tum stationes,tum conuentus omnes Ecclesiastici, & ante tractationem negotiorum offerebatur sacrificium, & communicabant omnes.Nam lib.de orat. reprehendit eos Tertullia.qui stationem soluebant statim accepto corpore,Domini,vbi inter cætera:Nónne solennior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris?*

12. falso rumore] *Etiam hinc patet, quàm parum præstiterit Erasmus in castigando Cypriano, sequutus hic merum errorem typographicum,quo legebatur apud Remboldum:*falsorum ore, *nam Ms. omnes & vetus excusus nobiscum legunt.*

13. Contine linguam tuam] *Locus est Psalm.33. citat etiam paulo pòst aliud ex Psalm.49. Vtrobique autem pro eo quod hodie legitur:* dolū, *seu:*dolos,*legit ipse* insidiosè,*seu:*insidias,*sequutus veterem translationē quæ in vsu erat ante D.Hierony.ætatem, & edita est in lucem iam olim à Iac.Fabro. Quæ verò hodie exstat,castigata est à D.Hieron.ad Græca exemplaria,quanquam denuò librariorū vitio multa errata irrepserint,vti ex Psalterio iam recens castigato per reuerendiss.D.Episcopū Ruremundensem D.Guill.Lindanum est deprehendere. Est autem hoc Psalterium quo hodie vtimur; quod Gallicum vocat D.Hieron.Nam Romanum in vsu esse desiit præterquam in missa(quæ enim vocamus,Introitus, Gradualia; Communiones;ex illo desumpta sunt) & in Psalmo: Venite exultemus,quomodo ad matutinas legitur.*

14. legi apud nos non patimur] *Sic hactenus excusi omnes & Ms. Afflig.Dun.March.& Cauchij.solus Camb.codex & Manut.omittunt negationem,sed nō placet,præsertim quū paulò prius dixerit talia respuenda.*

15. maledictorum & conuitiorū] *Ita solus Manut.& rectè quidem,veruntamen Ms.codices omnes retinent vulgatam lectionem:*maledicorum.

16. non veteres mores obliti] *Sic Ms. & excusi omnes,pro quo Manut.*veteris moris.

17. nam satis erat vt tu te Episcopum factum] *Magis placet hæc Ms.codicum lectio, quam vulgata:* factis, *Aduerte autem hic morem veterem, quo solent Romani Episcopi omnibus per orbem Episcopis ordinationem suam nunciare,quod certè etiam ad præeminentiam illius pertinet.*

18. auctoritas pararetur] *hoc pacto Dun.March.& Cauchij.Ms.cod. Manutius quoque & Morelius, & rectius;quā aut Afflig.cum Remboldo:*pateretur,*aut vetus excusus:*pateret,*aut vulgati typis:*parereturr.

19. & secundum consilium nostrū salubri ratione libratæ in hoc fluctu æstuantium fratrum mentes] *Locus antea corruptiss. in omnibus tum excusis tum Ms.qui nec solœcismo caret.Manut.quidem reposuit:* libratum,*pro:*liberatas,*sed nec hoc satisfacit,quare credo legendum:*libratæ,*præsertim quum Ms. Harrisii cod. legat:*libratas.

20. vnitatē à domino & per Apostolos nobis successoribus traditam] *Quum nusquā apertè in scripturis vnitas ista Ecclesiæ sit expressa, rectè à Domino & per Apostolos traditam dicit,atque ad hanc eandem traditionē respexisse non dubito, dum sub initium huius epistolæ;diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis meminit,quare vel hinc probatur non reiici à Cypriano quin potius commendari traditiones non scriptas. Pulchrè autē Episcopos successores Apostolorum nuncupat.*

21. peruicax factio & hæretica] *Quòd Nouatiani sectatores non schismatici modo sed & hæretici fuerint, docet latius infra Epistola ad Antonianum.*

22. illis solis foris remanentibus, qui in obstinatione sua vel furore perseuerarunt] *Lectio hæc est Ms.Cambr.& Harrisii codicis,vulgata excusorum exēpl. & Morelij.Pro qua Manut.cum Dun.Ms.codi. & Cauchio:* qui obstinatione sua vel furore supersederūt, *Verum quum supersedere apud auctores classicos non aliud quam omittere significet,& sic foris non remansisset si obstinatione sua supersedissent;placet magis prior lectio, præsertim quum etiam in aliis Ms.codicibus variè lectum satis constet,vel ex lectione veterum duorum excusorum, qui vtrāque in textū inseruerūt hoc pacto:* qui in obst.s. vel fur.supersederunt vel perseuerarunt, *Nisi fortè alicui magis arrideat Afflig. & March. codicum hæc lectio,* quos obstinatione sua supersederunt vel furore; *vt supersedere pro obsidere acceperit Cyprianus, quanquam tamen nesciam an alicubi apud bonos auctores sic accipiatur*

23. Quantum verò hic ad presbyterium quorundā] *Hic presbyterium rursum pro presbyterorum congregatione accipit,quinque nempe illorum de quibus supra Epistola xl.qui erant factionis Felicissimi.*

24. litteras ad te collegæ nostri manu sua subscriptas] *hæ desiderantur. fit tamen earundem mentio Epistola 53.infra ad Cornelium.*

25. exempla litterarum] *Sic Ms. & vetus excusus codex,Manut.quoque & Morelius hoc loco,qui paulo post tamen legunt(excepto Cambr.)* exemplaria, *certè supra quoque epistola xv.*exempla,*dixit Cyprianus.*

26. ad Clerū istic nostrū& ad plebē] *Ita Affli.cod. & Manut.optimè,nā epistolas de Felicissimo ad Clerū & ad Plebem scripsit. habes vtranque supra xxxvij.& xl. Antea corruptiss.legebatur:* ad clerum istic, non ad plebem.*Cambr.vero codex* ad Ecclesiam nostram & ad plebem, *Morelius:* ad Clerum istic nec non ad plebem,*neuter male.*

27. per Mettium hypodiaconum] *Sic Manut. cæteri Ms.& excusi omnes* Messium, *fit tamen verisimile Manut.lectionem optimam esse ex epistola sequenti, vt ibi dicemus.*

28. & Nicephorum Acoluthum] *Fit huius frequens apud Cyprianum mentio,epist.nēpe 47.48.& 49.*

AD EVNDEM QVOD AD confessores à Nouatiano seductos litteras fecerit.

EPISTOLA XLIII.

Argumentum epistolæ titulus satis indicat,cōstat autem ex nuntio, vnà missam hanc epistolam & sequentem cum præcedenti.

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

Li.2.ep.9. ET religioſum vobis, & neceſſariū exiſtimaui frater chariſſime, ad cōfeſſores, qui illic ſunt, & Nouatiani ac Nouati obſtinatione & prauitate ſeducti, de Eccleſia receſſerūt, [1] litteras breues facere, quibus eos pro affectione mutua conuenirem, vt ad matrem ſuam, id eſt Eccleſiam Catholicam reuertantur. Quas litteras tibi [2] à Mettio hypodiacono legi prius mādaui, ne quis aliud me ſcripſiſſe fingeret, quam quod meis litteris continetur. mandaui tamen eidem Mettio à me ad vos miſſo, vt de tuo arbitrio rem gerat, & ſi eaſdem litteras confeſſoribus putaueris eſſe [3] reddendas, [4] tūc eas tradat. Opto te frater chariſſime ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XLIII.

1. litteras breues facere,] *Habes has proximè ſubiunctas.*

2. Et Mettio hypodiacono] *Ita Manutius & Morelius, nec prorſus alienus eſt Camb. codex, qui hic legit:* à Mecyopo diacono, *& paulo poſt:* Meotio, *Tanta enim eſt vicinitas litterarum, vt conijcere liceat, legendum potius:* Mettio hypodiacono, *nam ſic ſcribunt litterarum Græcarum ignari. Eodem facit lectio codic. Ms. quo vſus eſt Cauchius:* Æthiopo diacono, *valde enim ſunt ſimiles litteræ A & M. Cæteri tamen omnes tum Ms. tum excuſi habent:* Ethyppo diacono, *verum addita littera M. facilè inde conflari poteſt:* Mettio hypodiacono.

3. reddēdas] *Sic Ms. Cambr. Manut. quoque & Morelius, cæteri:* credendas.

4. tunc eas tradat] *Legebatur:* vt eas, *errore Remboldi, nam vetus excuſus & Ms. omnes conſtantes legunt:* tunc.

AD CONFESSORES ROMANOS, vt ad vnitatem redeant.

EPISTOLA XLIIII.

ARG. *Confeſſores Romanos factione Nouatiani & Nouati ſeductos hortatur vt ad vnitatem redeant. Miſſa eſt autem hæc Epiſtola vna cum præcedenti atque adeo rectè illi ſubiungitur.*

CYPRIANVS [1] MAXIMO ET NICOSTRATO, ET CÆteris Confeſſoribus Salutem.

Li.3.epi.2. CVM frequenter, chariſſimi, [2] cognoueritis ex litteris meis, quem & confeſſioni veſtræ honorem, & fraternitati connexæ dilectionem meo ſermone ſeruauerim; credatis quæſo & acquieſcatis his litteris meis; quibus vobis, & actui, ac laudibus veſtris & ſcribo, & ſimpliciter ac fideliter conſulo. Grauat enim me, atque contriſtat & intolerabilis perculſi & pene proſtrati pectoris mœſtitia perſtringit, cum vos illic comperiſſem contra Eccleſiaſticam diſpoſitionem, contra Euangelicam legem, contra inſtitutionis Catholicæ vnitatem, [3] alium Epiſcopum fieri conſenſiſſe, id eſt, quod nec fas eſt, nec licet fieri, Eccleſiam alteram inſtitui, Chriſti membra diſcerpi, dominici gregis animum & corpus vnum diſciſſa æmulatione lacerari. Quod quæſo vt in vobis ſaltem illicitum iſtud fraternitatis noſtræ [4] diſcidium non perſeueret, ſed & confeſſionis veſtræ & diuinæ traditionis memores [5] ad matrem reuertamini vnde prodiſtis, vnde ad confeſſionis gloriam cum eiuſdem matris exultatione veniſtis. Nec putetis ſic vos Euangelium Chriſti aſſerere, dum voſmetipſos à Chriſti grege & ab eius pace & concordia ſeparatis; cùm magis militibus glorioſis & bonis congruat intra domeſtica caſtra conſiſtere, & intus poſitos ea, quæ in commune tractanda ſunt, agere ac prouidere. Nam cum vnanimitas & concordia noſtra ſcindi omnino non debeat, quia nos Eccleſiā derelicta foras exire, & ad vos venire nō poſſumus; vt vos magis ad Eccleſiam matrem, & ad noſtram fraternitatem reuertamini, quibus poſſumus hortamentis petimus & rogamus. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XLIIII.

1. MAXIMO ET NICOSTRATO] *Maximi ſupra frequens mentio, de quo & aliis confeſſoribus ad quos ſcribitur hæc Epiſtola, latius ad Epiſtolam L. Nicoſtratus autem diaconus erat Romanæ Eccleſiæ, qui cum reliquis non eſt reuerſus ex ſchiſmate, ſed poſtea ordinatus eſt à parte Nouatiani pſeudepiſcopus in Africa, Hoc eſt enim quod dicit Damaſus in vita Cornelij. Sub huius Epiſcopatu Nouatus Nouatianum extra Eccleſiam ordinauit, & in Africa Nicoſtratum, quod ipſum habet Cornelius epiſtola I. in Tom. Concil. Plura vide de illo infra epiſto. xlvij.*

2. Cum frequenter cognoueritis ex litteris meis] *Exſtant binæ ſupra num. xvi. & xxv. ad Confeſſores iſtos litteræ, ad cæterum vero Clerum Romanum, iiij, xv. xxiij. xxix.*

3. aliū Epiſcopū fieri conſenſiſſe] *Ms. cod. Cambron. Afflig. Bland. Dun. March. & Cauchij ſic legunt. Manut.*

Manut. quoque & Morelius. pro quo prius erat: censuisse, *loquitur autem de Nouatiano.*

4. discidium] *Sic constanter Ms. cod. Manut. quoque & Morelius: quæ lectio vetus diligenter adnotanda est, contra eos qui:* dissidium, *legunt per duplex ss. quum Ms. per sc. id legant, vt à discindendo dicatur; non à dissidendo. Eodem etiam modo scribitur apud Tertull. lib. de præscript. aduersus hæret.*

5. ad matrem reuertamini] *Frequens est Cypriano hac & præcedentibus aliquot Epistolis, vt matrem Ecclesiam intelligat. Porro rectius Manutius & Morelius legunt:* reuertamini, *quam cæteri omnes:* reuertimini.

AD CORNELIVM DE Polycarpo Hadrumetino.

EPISTOLA XLV.

ARG. *Epistola est purgatoria, qua se purgat, qui factum sit, vt interea dum Hadrumeti fuerit, non ad Cornelium sed ad Clerum Romanum litteræ inde à Polycarpi Clero fuerint factæ, quum tamen antea ipse Polycarpus ad Cornelium potius scripserit: constat autem ex ipso cōtextu, paulo post præcedentes, hanc esse conscriptam.*

CYPRIANVS CORNElio fratri Salutem.

li. 4. ep. 8 [1] LEGI litteras tuas frater charissime, quas per Primitiuum cōpresbyterum nostrū misisti, in quibus te cōperi motum, quod cū[2] de Adrumetina colonia Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerentur, posteaquā nos, ego & liberalis in eundē locū venissemus, cœpissent illuc ad presbyteros & diaconos litteræ dirigi. Quod scire te volumus & pro certo credere, nulla id leuitate aut contumelia factum. [3] Sed cum statuissemus collegæ complures, qui in vnum conueneramus, vt legatis ad vos coëpiscopis nostris [4] Caldonio & Fortunato missis, omnia interim integra suspēderentur, donec ad nos iidem collegæ nostri rebus illic aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis redirent; presbyteri & diaconi in Hadrumetino consistentes, Polycarpo coëpiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset. [5] At vbi nos in præsentiam venimus, comperto consilio nostro, ipsi quoque quod & cæteri obseruare cœperunt, vt in nullo Ecclesiarum istic consistentium consensio discreparet. Quidam tamen, mentes nonnunquam & animos sermonibus suis turbant, dum aliter quædam quàm se habet veritas, nunciant. Nos enim singulis nauigantibus, ne cum scandalo vllo nauigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse vt[6] Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem agnoscerent ac tenerent. [7] Sed quoniam latius fusa est nostra prouincia, [8] habet etiam Numidiam, & Mauritanias duas sibi cohærentes; ne in vrbe schisma factum absentium animos incerta opinione confunderet, placuit vt per Episcopos, retēta à nobis rei veritate, & ad comprobandam ordinationem tuam facta auctoritate maiore, tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino * istic positos litteræ fierent, (sicuti fiunt) vt te vniuersi collegæ nostri & communicationem tuam, id est, Catholicæ Ecclesiæ vnitatem pariter & charitatē probarent firmiter ac tenerent. Quod diuinitus euenisse, & consilium nostrum prouidenter * profecisse gaudemus. Sic enim nunc Episcopatus tui & veritas pariter & dignitas, apertissima luce & manifestissima, & firmissima cōprobatione fundata est, vt ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione ac testimoniis coëpiscoporum Pompeij, & Stephani, &[9] Caldonij, ac Fortunati ordinationis tuæ & origo necessaria, & ratio iusta, & gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. Quod vt simul cum cæteris collegis nostris stabiliter ac firmiter administremus, atque vt Catholicę[10] Ecclesiæ pacē concordiæ vnanimitate teneamus, perficiet diuina dignatio; vt Dominus qui sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere & constituere dignatur, electos quoque, & constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur; gubernantes inspirans; ac subministrans, & ad improborum contumaciam frēnādam, vigorem, & ad lapsorum fouendam pœnitentiam, lenitatem. Opto te frater charissime semper bene valere.

* in ista Prouincia

*processisse.

ADNOTATIONES in Epistolam XLV.

1. Legi litteras tuas frater charissime quas per Primitiuum] *Huius Primitiui supra facta est mentio Epistola xli. quæ per illum Romam missa fuit. Fit itaque verisimile, has litteras Cornelij ad quas respondet, attulisse secum in reditu Primitiuum: atque adeò posterius scriptam hanc Epistolam.*

2. de Colonia Hadrumetina] *De situ Hadrumetinæ Coloniæ in Africa, latius infra in Synod. Cartha. vti & de Polycarpo Hadrumetino Episcopo, qui etiam inter-*

fuit illi Synodo Africanæ, cuius & nomine conscripta est epistola liij. vbi etiam Liberalis Episcopi fit mentio.

3. Sed cum statuissemus collegæ cōplures, qui in vnum conueneramus] *Rursum hinc patet Epistolas ad Cornelium scriptas post reditum Cypriani è secessu, atque adeò post Synodum illam cuius meminit infra epistola liij. Desiderabatur autem vox:* Collegæ, *nunc recens addita à Manut. & Morelio.*

4. Caldonio] *Vel ex hoc loco confirmatur nostra lectio, qua supra epist. xix. censuimus legēdum vbique:* Caldonius, *non:* Calydonius; *nam in vtroque veteri excuso & editionibus Erasmi prioribus, Frobeniana nempe, Coloniensi vtraque & Parisiensi, priori modo legitur.*

5. At vbi nos inpræsentiam] *Sic rectè Manut. & Morelius, pro eo quòd erat:* in præsenti.

6. Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem] *Romanam Ecclesiam haud dubiè intelligit, quam digno elogio Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem dicit, vtpote quæ teste D. Ireneo lib. 3. contra Hære. ca. 3. Maxima omnium est & antiquißima, à gloriosißimis duobus Apostolis Petro & Paulo Romæ fundata & constituta. Ad quam (inquit) Ecclesiam propter potentiorem principalitatem, necesse est omnem conuenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt vndique fideles; in qua semper ab his qui sunt vndique, conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Plura hac de re Deo fauēte, vbi de auctoritate Rom. Pontificis agemus infra alicubi.*

7. Sed quoniam latius fusa est prouincia nostra] *Per omnem Africam prouinciæ sex factæ sunt (inquit Sextus Rufus) Ipsa vbi Carthago est (de qua hic & supra epistola xlij. Cyprianus) Proconsularis, Numidia Consularis, Bizacena, Tripolis; & Mauritaniæ duæ, Sitiphensis ac Cæsariensis. Quot autem erant prouinciæ, totidē erant in Africa Primates siue primæ sedis Episcopi, vti patet in Concil. Carthag. 6. & 7. item Africano cap. lj. liij. lvij. xcij. Horum omnium primus erat Episcopus Carthaginiensis, (vti patet ex dicto Concilio Africano) & apud illum summa erat potestas, in creationibus Episcoporum quos vellet per Africam. Vnde & epistola 162. vocatur Carthago à D. August. Africæ caput Carthaginiēsis autem imperij (vti loquitur Salustius) terminus, erant aræ Philenorum fratrum, quæ sunt post Syrtes; & ab ortu habebat Pentapolim Cyrenaicam, ab Occasu Numidiā, ab Occidente Mediterraneo mari terminatur. In ea enim olim fuere Carthago, Vtica, Hippone Regia; & fluuius Bargada. Hinc patet verum esse quod dicit Cyprianus: latius fusam esse eam prouinciam, vnde & factum, vt quibusdam minor Africa diceretur.*

8. Habet etiam Numidiam & Mauritanias duas cohærentes sibi] *Numidia pars est Africæ inter Carthaginiensem & Tingitanam prouinciam, spacio quidem angustior (inquit Pomponius Mela) quam Mauritania; se magis culta. Mauritania autem extrema est pars Africæ versus Gaditanum fretum & Occidentalem oceanum, quæ in duas distinguitur, Sitiphensem siue Tingitanam, & Cæsariensem, ita dictas à primariis ciuitatibus Tingi & Cæsarea.*

9. Caldonij & Fortunati] *Quum mentionem faciat relationis & testimoniorum non modo Pompeij & Stephani, sed etiam Caldonij & Fortunati. Videntur iam reuersi hi fuisse in Africam, priusquam hanc scriberet epistolam, atque adeo hanc Epistolam præcedentibus posteriorem constat.*

10. Ecclesiæ pacem cōcordiæ vnanimitate teneamus] *Sic Manut. & Morel. pro quo antea:* Ecclesiæ concorditer vnanimitatem teneamus] *non malè; præsertim si pro:* vnanimitatem, *legat quis:* vnitatem. *Porro paulo post rursum:* sacerdotes, *episcopos nominat.*

11. gubernantes inspirans] *Antea erat corruptè,* gubernanter, *debemus autem acceptam hanc castigationem Manut. & Morelio, nam desiderabatur hæc epistola in Ms. omnibus.*

CORNELII AD CYPRIAnum de Confessoribus ad vnitatem reuersis.

EPISTOLA XLVI.

Argumentum titulus ipse indicat. Contigit autem hic Confessorum ad vnitatem reditus (vti ex epistola xlix. constat) statim post Nouati ex vrbe discessum; atque adeo eodem momēto scriptæ sunt hæc, & quam habes infra xlviij. falsò igitur hæc hactenus ascripta est Cypriano.

[1] CORNELIVS CYPRIAno fratri Salutem.

QVANTAM sollicitudinem, & anxietatem sustinuimus de iis cōfessoribus, qui dolo, & malitia hominis callidi, & veteratoris fuerant circumuēti, & pæne decepti, & ab Ecclesia alienati; tanta lætitia adfecti sumus, & Deo omnipotenti, & Christo domino nostro [2] gratias egimus; cum ij cognito suo errore, & intellecta hominis maligni, velut serpentis, astutia venenata, ad Ecclesiā, vnde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Et primo quidem fratres nostri probatę fidei, amātes pacem, vnitatem optantes, [3] tumorem illum horum mollitum iam adnunciabant, fides tamen non idonea; vt facilè nobis credere daretur, illos penitus esse mutatos. [4] Postea verò Vrbanus & Sidonius confessores ad presbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum cōfessorem, & presbyterum secum pariter cupere in Ecclesiam redire: sed quoniam multa præcesserant ab eis designata; quæ tu quoq; [5] à coëpiscopis nostris & litteris meis cognouisti; vt non temere eis fides haberetur, ex ipsorum ore, & confessione, ista, quæ per legationem mandauerant, placuit audiri. Qui cum venissent, & à presbyteris, quę

*gesta erat. quæ * gesserant, exigerentur; nouissime quod per omnes Ecclesias[6] litteræ calumniis, & maledictis plenæ, eorum nomine frequentes missæ fuissent, & penè omnes Ecclesias perturbassent: circumuentos se esse affirmauerunt; nec quid in istis litteris inesset sciffe: tantummodo circumductos[7] commisisse se quoque schismatica, & hæresis auctores fuisse; vt paterentur ei[8] manus quasi in Episcopum imponi. [9] Qui, cum hæc, & cætera fuissent exprobrata, vt abolerentur & de memoria tollerentur, deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato[10] placuit contrahi presbyterium. Adfuerunt etiam Episcopi quinque, qui & hodie præsentes fuerunt, vt firmato consilio, quid circa personam eorum obseruari deberet, consensu omnium statueretur: Et vt motum omnium & consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri perferri,[11] quas & subiectas leges. His ita gestis in presbyterium venerunt Maximus, Vrbanus, Sidonius,[12] & Macarius, & plerique fratres qui se eis adiunxerant, summis precibus desiderantes vt ea quæ ante fuerant gesta, in obliuionem cederent, nullaque eorum mentio haberetur;[13] proinde atque si nihil esset vel commissum, vel dictum, inuicem omnibus remissis, cor mundum & purum iam Deo exhiberent, sequentes Euangelicam vocem dicentem: beatos esse

Matt. 5. puros corde,[14] quoniã ipsi Deum videbunt. Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, vt & ipsos viderent in Ecclesia constitutos, quos errantes & palabundos iam diu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Vna vox erat omnium[15] gratias Deo agentium, gaudium pectoris lachrimis exprimentes; complectentes eos, quasi hodie pœna carceris fuissent liberati.[16] Et vt ipsorũ propria verba designem: Nos, inquiunt, Cornelium Episcopum sanctissimæ Catholicæ Ecclesiæ,[17] electum à Deo omnipotente & Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur: nos imposturam passi sumus: circumuenti sumus perfidia, & loquacitate *captiosa.[18] Nam etsi videbamur quasi quandam communicationem cum schismatico[19] & hæretico homine habuisse; sincera tamen mens nostra semper in Ecclesia fuit. nec enim ignoramus vnum Deũ esse, vnum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, vnum Spiritum sanctum,[20] vnum Episcopum in Catholica Ecclesia esse debere. Ista eorum professione non moueremur? vt quod apud potestatem sæculi erant confessi, in Ecclesia constituti comprobarẽt? Quapropter[21] Maximum presbyterum locum suum agnoscere iussimus: cæteros cum ingenti populi suffragio recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cuius potestate sunt omnia reseruata. Hæc igitur frater charissime eadẽ hora, eodem momento ad te scripta transmisimus, & Nicephorum Acoluthum descendere ad nauigandum festinantem, de statione ad vos statim dimisi; vt nulla procrastinatione habita velut præsens in isto clero, & in isto populi cætu Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimmo pro certo iam confidimus, cæteros quoque qui in errore hoc sunt constituti, in Ecclesiam breui reuersuros, cũ auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater charissime, & ad cæteras Ecclesias mittere, vt omnes sciant schismatici huius & hæretici dolum & præuaricationem de die in diem euacuari. Bene vale frater[22] charissime.

*factiosa.

ADNOTATIONES in Epistolam XLVI.

1. CORNELIVS CYPRIANO] *Sic Cambro. è cod. & Manut. quam lectionem certam facit initium epistolæ xlix. & historia imò & stylus huius epistolæ.*

2. gratias egimus] *Manut aliam longe hic habet lectionem, quàm sit vulgata & Ms. Cambr. cod. erat prius:* gratias agimus cum eos cognito suo errore intelligimus (*Sic enim Cambr. pro eo quod erat:* intelligamus) hominis maligni velut serpentis astutia venenata derelicta (*siue vt habet Cambr.* astutiam fugientes venenatam) ad Ecclesiam, &c. *Neutra lectio displicet.*

3. tumorem illum horum mollitum] *Rectè mea sententia sic castigauit hunc locum Manut. pro eo quod erat:* tumorem, *siue:* timorem illorum, horum mollitiem.

4. Postea verò Vrbanus & Sidonius] *Omisit codex Cambr. particulam:* quam, *non recte interpsitam hactenus in excusis, & similiter Manut. Porro de his confessoribus latius epist. L.*

5. à coëpiscopis nostris & litteris meis] *Quæ fuerint designata à confessoribus non satis constat, quum litteræ hæ desiderentur, præterquam quod Schismati Nouatiani consensum præbuerint, quædam tamen hic recensentur in eorum publica confessione.*

6. litteræ calumniis & maledictis plenæ] *Fit earundem mentio ſupra epiſtola xli.& xlij. Similia autem de horum confeſſorum ſatisfactione & confeſſione publica citat Euſebius lib.6.ca.33. ex epiſtola Cornelij ad Fabium Antiochenum Epiſcopum.*

7. commiſiſſe ſe quoque ſchiſmatica] *Ita Cãb. codex & vetus excuſus,pro quo Manut.*ſchiſmati;*cæteri:*ſchiſmata,*ſed prior lectio placet.*

8. manus quaſi in Epiſcopum imponi] *Sic reſtitui hunc locum, ex varia lectione tum Manut. tum vulgatorum codicum.*

9. Qui,quum hęc & cætera fuiſſent exprobrata, vt abolerentur] *Hoc pacto Manut.& Morelius, accedit quàm proximè vetus excuſus:* cum & cętera fuiſſent exprobata, *Non male quoque Ms. Cambr.* Qui quum & cum cæteris fuiſſe exprobrarentur, vt abolerentur, *quomodo legendum non male diuinauerat Eraſmus:locus alioqui erat corruptus.*

10. placuit contrahi presbyterium] *Presbyteriũ intelligit tum hic tum paulo pòſt collegium ſiue Senatum (vt loquitur D.Hierony.epiſtola ad Ruſticum) Cleri Romani, vtpote ſine quorum conſilio arduum nihil ſoleat agere Romanus Pontifex. Atque adeo tum hinc tum ex epiſtolis Cypriani ad Clerum Romanum, conſtat presbyteros et diaconos Eccleſiæ Romanæ in eadem auctoritate iam olim fuiſſe,qua nunc pollent,eodem etiam munere functos quo nunc cardinales,nempe vt eſſent conſiliarij & aſſeſſores Epiſcopi Romani. Quod plane perſpicuum fit ex verbis illis epiſtolæ lv.ad Cornelium:florentiſsimo illic Clero tecũ præſidenti. Erant tamen illis Epiſcopi tum temporis ſuperiores. Porro etiam nomen Cardinalium veteribus non incognitum,ſatis inſinuat Syluester Papa eius nominis primus in concil.Roma.can.6. Diaconi(inquit)non ſint plures per parochiarum examen niſi duo,& diaconi Cardinales vrbis Romæ ſeptem. Quare ſi quis Onuphrium Panuuinũ ſequutus,Maximum & cæteros confeſſores, de quibus hic texitur hiſtoria, Romanæ Eccleſiæ Cardinales fuiſſe dicat, non admodum à vero aberrarit. Quanta enim fuerit eorum auctoritas, vel hinc patet; quòd ob eorum conſenſum in ordinationem Nouatiani, ſchiſma in Eccleſia contigerit, verum de iure electionis Pontificis Romani infra latius Epiſtola lij. Inſignia tamen eorum ſunt recentiora: vtpote illis addita primum circa annum Domini M. C C. L. ab Innocentio quarto,ſi quis plura huc pertinentia deſideret,videat Remundum Rufum in Molineum pro Pontifice Maximo.*

11. quas & ſubiectas habes] *Deperierunt ſententiæ ſingulorum,quarum meminit;quæ ſi exſtarent, notior foret auctoritas Cleri Romani in dicendis ſententiis vna cum Epiſcopis.*

12. & Macarius] *Macarium adiecimus ex epiſtolis ſequẽtibus tribus, nam conſtat illum vnà cũ aliis rediiſſe.*

13. proinde atque ſi nihil eſſet,&c.] *Pulchrè reſtitutus eſt hic locus à Manutio & Morelio, antea corruptiſsimus,& certe etiam Cambr.codex:* proinde, *legit,in cæteris vitio ſcriptoris eſt mutilus.*

14. quoniam ipſi Deum videbunt] *Sic Morelius. propius accedens ad textum Euangelicum, quam Manut. legens:* viderent, *Illud autem:* dicentem, *recens adiecimus ex caſtigatione Coſterij.*

15. gratias Deo agentium gaudium, &c. exprimentem] *Solæciſmus eſt, qualem non puto in ſcriptis D.Cypriani reperiri.*

16. Et vt ipſorum propria verba deſignem] *Cũ ex tota rei geſta hiſtoria tum ex hoc potiſs. loco patet Cornelij eſſe hanc Epiſtolam non Cypriani, neque enim verba ipſa Confeſſorum Cyprianus recenſere poſſet, qui confeſsioni eorum non interfuerat.* Deſignare, *autem hic pro ſignificare; prius verò pro committere, accepit auctor.*

17. electum à Deo] *Recte coniecerat Coſterius ita legendum,pro eo quod erat:* erectum] *Nam conſentiunt Cambr.cod.Manut.& Morelius.*

18. Nam etſi videbamur] *Non malè ſic Manutius magna eſt enim litterarum vicinitas cum priori lectione:* amentes videbamur, *ſi initio addatur littera N. Cambr. tamen cod. legit:* nam amentes videbamur.

19. & hæretico] *Deſiderabatur hoc prius,adiectum rectè à Manutio, nam tum prius tum paulo pòſt & alibi ſæpe,nõ ſchiſma modo ſed & hæreſis Nouato impingitur.*

20. vnũ Epiſcopũ in Catholica Eccleſia eſſe debere] *Rurſum hic vnum Epiſcopum ſimpliciter pro Romano Epiſcopo acceptum vides,ſed de hoc latius lib.de vnitate Eccleſiæ.*

21. Maximum presbyterum locũ ſuum agnoſcere iuſſimus] *Reſtitutus eſt ergo Maximus in priſtinam dignitatem presbyteri Romanæ Eccleſiæ, tandem confeſſus denuò,& paſſus Martyrium ſub Maximiniano. Nam huius Maximi presbyteri exiſtimo fieri mentionem in Martyrologiis Bedæ & Adonis ad 13.Calen.Decembris. Porro etiam hinc colligitur eſſe Cornelij non Cypriani epiſtolam,neque enim quicquam auctoritatis habebat iſte in Clerum Romanum.*

22. chariſſime] *Hoc tum hic tum paulo poſt etiam recens adiectum eſt à Manut.*

CYPRIANI AD CORNElium reſponſum cõgratulatorium de illorum reditu ex ſchiſmate.

EPISTOLA XLVII.

Argumentum ex titulo colligere eſt. Porro vel hinc etiam colligitur, epiſtolam præcedentem Cypriani non eſſe,neque enim ipſe duas eadem de re ad eundem ſcriberet epiſtolas.

CYPRIANVS CORNElio fratri Salutem.

ET egiſſe nos & agere frater chariſſime maximas gratias ſine ceſſatione ꝓfitemur deo patri omnipotẽti & Chriſto eius domino & [1] Deo noſtro ſalutari, quod ſic Eccleſia diuinitus ꝓtegatur, vt vnitas eius & ſanctitas, [2] nõ iugiter nec in totũ perfidiæ & hæreticæ prauitatis obſtinatione [3] vitietur. [4] Legimus enim litteras veſtras, & voti cõmunis ampliſſimum gaudiũ exultan-

exultanter excepimus: Maximum presbyterum & Vrbanum confessores cum Sidonio & Machario ad Ecclesiam Catholicam regressos esse, id est errore deposito, & schismatico, immo hæretico furore deserto, vnitatis ac veritatis domicilium [5] fideli sanitate repetisse; vt vnde ad gloriam processerant, illuc gloriosi redirent; ne qui Christum confessi essent, Christi postmodum castra desererent, [6] nec tentaret charitatis atq; vnitatis fidem, qui victi robore, & virtute non fuerant. Ecce incolumis & immaculata laudis integritas, ecce incorrupta & solida confitentium dignitas; à desertoribus, & profugis recessisse, proditores fidei & Ecclesiæ Catholicæ impugnatores reliquisse. Meritò illos reuertentes summo, vt scribitis, gaudio & clerus & plebs, & fraternitas omnis excepit; quoniam in confessoribus gloriam suã cõseruantibus & ad vnitatem reuertentibus nemo non socium se & participem eorum gloriæ computat. [7] Huius diei lætitiam de nostris possumus sensibus æstimare. nam cum istic ad litteras vestras, quas de eorum confessione misistis, lætatus sit omnis fratrum numerus, & summa alacritate hũc nuncium communis gratulationis exceperit; quid illic vbi res ipsa & præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur? cùm enim Dominus in Euangelio suo dicat esse summum gaudium in cœlo [8] super vno peccatore pœnitentiam agente; quanto maius est gaudium & in terris pariter & in cœlo, super confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus, & redeundi viam cæteris exempli sui fide & probatione facientibus? [9] Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quòd sibi communicationem confessorum sequi viderentur. quo errore sublato lux omnium pectoribus infusa est, & Ecclesia Catholica vna esse, nec scindi, nec diuidi posse, monstrata est. Nec quisquam iam facilè poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit bonos & gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia & perfidia extra Ecclesiam detineri. [10] Opto te frater charissime semper bene valere.

Luc. 15.

ADNOTATIONES in Epistolam XLVII.

1. Deo nostro salutari] *Sic cod. Ms. & excusi omnes, excepto Cambr. qui legit:* saluatori, *non male. Forte legendum* Deo salutari nostro, *vt alludatur ad illud Psalmi* 94. *Iubilemus Deo salutari nostro.*

2. non iugiter] *Ita Ms. & excusi omnes, præter Morelium & Cambr. cod. quorum ille:* non disiungatur, *hic:* non negetur, *perinde est, quomodo legas.*

3. vitietur] *Sic quidem vulgati cum Manut. quibus satis accedit, quod habet Morelius:* violetur, *verum Ms. Cambr. Afflig. Blandin. Dun. March. & Cauchij codices cum veteri excuso, legunt:* vitetur.

4. Legimus enim litteras vestras] *Indubie præcedentem epistolam significat, quod paulo post satis indicat, vbi tantum non verba ipsa citantur.*

5. fideli sanitate] *Hæc est lectio Ms. cod. excepto solo Cambro. qui cum vulgatis legit:* fidei.

6. nec tentarent charitatis atque vnitatis fidẽ] *Quum sic legant Ms. Afflig. Blandin. Dun. March. & excusi cæteri omnes, non placet Manutij lectio:* nec tẽtarentur, &c. fide, *præsertim quum prior lectio sit clarior, vt tentare fidem pro explorare, aut si mauis pro infesto animo aggredi illam accipiatur, nam vtrumque vox illa Ciceroni significat. Cambr. legit:* nec teperent charitatis atque vnitatis fide.

7. Huius diei lætitiam] *Sic Ms. omnes, pro eo quod erat:* huius rei

8. super vno peccatore] *Adiecimus:* vno, *ex Ms. cod. & veteri excuso, in cæteris desiderabatur. Legitur autem apud Lucam c. 15. & infra epistola lij.*

9. hic enim quosdam fratres nostros error induxerat] *Eodem pertinet quod Epistola præcedenti dixit Cornelius: Confidimus cæteros quoque qui in errore constituti sunt in Ecclesiam breui reuersuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere: Erat autem inter cæteros in hoc errore Antonianus, vti patet infra Epistola lij.*

10. Opto te frater charissime] *Clausulam hanc Manut. & Morelio debemus acceptam, nam alibi desiderabatur.*

CORNELII AD CYPRIANUM de factione Nouatiani cum suis.

EPISTOLA XLVIII.

A R G. *Parante iam reditum Nicephoro Acolutho qui Romam à Cypriano missus Epistolas supra positas xlij. & xliij. secum adtulerat, nunciat Cornelius Cypriano nouas quasdam Nouatianæ partis Machinationes. Porro fragmentum duntaxat hoc videtur, non integra Epistola.*

[1] CORNELIVS CYPRIANO fratri Salutem.

N [2] E quid minus ad pœnã futurã huius scelerati hominis deesset; pstratus virtutibus Dei ([3] cũ Maximus, & Longinus, & Machæus, inde fuissent expulsi) denuo resurrexit; & sicuti prioribus litteris tibi quas per Augendum confessorem Li. 3. ep. 12

misi, significaui;[4] puto Nicostratum, & Nouatum, & Euaristum, & Primum, & Dionysium illo iam peruenisse: Inuigiletur ergo vt omnibus coëpiscopis nostris & fratribus innotescat; Nicostratum multorum criminũ reum, & non solum patronæ suę carnali, cuius rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam, quòd est illi ad perpetuã pœnam reseruatum Ecclesię deposita non modica abstulisse;[5] Euaristum verò auctorem schismatis fuisse, & successorẽ plebi, cui ante prẹfuerat,[6] Zetum, in locum eius Episcopum esse constitutum. Maiora verò & grauiora hic designauit malitia & inexplebili prauitate sua, quàm quę illic apud suos semper exercuit, vt scias quales duces & protectores iste schismaticus & hæreticus lateri suo semper iunctos habeat.

ADNOTATIONES in Epistolam XLVIII.

1. CORNELIVS CYPRIANO] *Miratus sum sæpenumero & vna mecum, eruditi plerique, quum Eusebius in Chron. & D. Hierony. in catalo. script. illustr. Cypriano octo duntaxat Epistolas ad Cornelium asscribãt, quomodo iam extarent xi. numero. Gauisus sum itaque dum in cod. Cambr. hanc & supra xlvi. Epistolam, non Cypriano sed Cornelio ascriptam reperi & paulo post confirmatam hanc lectionẽ à Manutio qui prorsus legunt:* CORNELIVS CYPRIANO, *Confirmat hanc nostram sententiam, quòd præter Cambr. cæteri Ms. cod. has duas Epistolas non habeant. Neque verò vllus restabit scrupulus, si exordium legatur Epistolæ sequentis, in qua disertis verbis: accepisse se à Cornelio vtrasque litteras per Nicephorum confitetur Cyprianus, quas per illum se misisse testatur Cornelius. Porro quandoquidem Epistola infra liij. ad Cornelium, non tam Cypriani sit quam Synodi Africanæ; iam non plures quam octo Cypriani ad Cornelium reperientur Epistolæ.*

2. Ne quid minus, &c.] *Tum ex hoc tam abrupto Epistolæ exordio tum ex epistola sequenti, in qua plenissime se à Cornelio instructũ dicit Cyprianus de nouis Nouati & Nouatiani Machinis; patet fragmentum esse dũtaxat hanc Epistolam.*

3. cum Maximus, &c.] *De horum expulsione habes supra epistola xli. facit autem pro dicta nostra sententia quod dicit, inde illos expulsos, Carthagine nempe,*

per Augendum Confessorem] *Nemini dubium esse debet quin alius sit iste Augendus ab illo, qui vna cum Maximo, Longino, & Macheo à Cypriano expulsus fuit. desiderantur autem litteræ istæ Cornelij.*

4. puto Nicostratum] *Rectè locum antea mutilum sic restituit Manut. nam vocem,* puto, *reperire est & in Cambr. cod. Porro de Nicostrato, Nouato, & Euaristo latius Epistola sequenti; eiusdem factionis erant & Primus & Dionysius, quorum hic meminit.*

5. Euaristum verò auctorem schismatis fuisse] *Aut hoc modo legẽdum est, vti vulgati codices hactenus & Cambr. codex, aut si legamus:* cum auctor schismatis fuisset, *legẽdum:* Euaristi, *vti Morelius. Verum prior lectio magis placet, vt euitetur hyperbaton. Cambr. codex legit:* coauctorem, *sed prius Malo.*

6. Zetum] *Sic Manut. & Morelius pro quo Cambr. cod.* Zenum, *vtrumque desideratur in excusis hactenus.* hic &c. quam illic] *Etiam hæc phrasis conuincit non esse Cypriani hanc Epistolam. porro malo legi:* apud suos: *quomodo etiam Cambr. cod. quam:* apud vos, *vti solus Manut.*

CYPRIANI RESPONSUM ad Cornelium de Nouati sceleribus.

EPISTOLA XLIX.

ARG. *Laudat Cornelium, quòd opportunè illum admonuerit, vtpote quum postridie quam venisset ad se nocens factio, litteras illius acceperit. Deinde multis describit Nouati scelera, & Schisma prius in Africa ab illo concitatum.*

CYPRIANVS CORNElio fratri Salutem.

ET cum diligẽtia & cum dilectione fecisti, frater charissime,[1] festinato ad nos mittendo Nicephorum Acoluthũ, qui nobis & de cõfessoribus regressis gloriosam lætitiã nunciaret, & aduersus Nouatiani & Nouati nouas & perniciosas ad impugnandã Christi Ecclesiã machinas[2] plenissimè instrueret. Nam cũ pridie istic venisset[3] hæreticę prauitatis nocens factio ipsa iam perdita, & alios qui sibi cõsenserint perditura, postero die Nicephorus cũ vestris litteris superuenit. Quibus & didicimus, & docere atq; instruere cæteros cœpimus;[4] Euaristum de Episcopo iam nec laicum remansisse, cathedræ & plebis extorrem, & de Ecclesia Christi exsulem, per alias longè prouincias oberrare, & ipsum veritatis ac fidei naufragum factum, circa quosdam sui similes paria naufragia concitare:[5] Nicostratum verò, diaconio sanctæ administrationis amisso, Ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude subtractis, &[6] viduarum ac pupillorum depositis denegatis, non tam in[7] Africam venire voluisse, quam conscientia rapinarum & criminum nefandorum illinc ab vrbe fugisse. Et nunc Ecclesię desertor ac profugus,[8] quasi, mutasse sit hominem, mutare regionem, confessorem se[9] vltra iactat & prædicat, cùm Christi confessor nec dici, nec esse iam possit, qui Eccle-

siam

siam Christi negauit. Nam cum Paulus Apostolus dicat: Propter hoc relinquet homo patrem, & matrẽ,[10] & erunt duo in carnem vnam: Sacramentum istud magnum est, ego autem dico [11] in Christũ & in Ecclesiam. Cum hoc, inquam, beatus Apostolus dicat: & Christi pariter atque Ecclesiæ vnitatem indiuiduis nexibus cohærentem, sancta sua voce testetur, quo modo potest esse cum Christo, qui cũ sponsa Christi atque in eius Ecclesia non est? [12] aut quo modo assumit sibi regendæ aut gubernandæ Ecclesiæ curam, qui spoliauit & fraudauit Ecclesiam Christi? Nam de Nouato nihil inde ad nos fuerat nunciandum, cum magis per nos vobis debeat Nouat[9] ostẽdi, rerum nouarum semper cupidus, auaritiæ inexplebili rapacitate furibũdus, arrogantia & stupore superbi tumoris inflat[9], [13] semper istic episcopis male cognitus, quasi hæreticus semper & perfidus omnium sacerdotum voce damnatus; curiosus semper vt prodat, ad hoc adulatur vt fallat, nunquam fidelis vt diligat, fax & ignis ad conflanda seditionis incendia, turbo & tempestas ad fidei facienda naufragia, hostis quietis, tranquillitatis aduersarius, pacis inimicus.[14] Denique Nouato illinc à vobis recedente, id est, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta est, & gloriosi ac boni confessores, qui de Ecclesia illo incitãte discesserant, posteaquam ab vrbe ille discessit, ad Ecclesiam reuerterunt. Idem est Nouatus qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendium seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione ad euertendas fratrum mẽtes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum nec permittente me, nec sciente, sua factione & ambitione constituit: & cum sua tempestate [15] Romam quoque ad euertendam Ecclesiam nauigans similia illic & paria molitus est, à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis bene sibi cohærentis & se inuicem diligentis concordiam scindens. Planè quoniam pro magnitudine sua debeat Carthaginẽ Roma præcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum fecit. Nec hoc quisquam miretur in talibus. Feruntur semper mali suo furore dementes, & posteaquam scelera fecerint, conscientia ipsa sceleratæ mentis agitatur. Nec remanere in Ecclesia Dei possunt, qui deificam & ecclesiasticam disciplinam nec actus sui conuersatione, nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatæ, has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodũ nec sepultus. [16] Vterus vxoris calce percussus, [17] & abortione properante in parricidium partus expressus. Et damnare nunc audet sacrificãtium manus, cum sit ipse nocentior pedibus, quibus filius qui nascebatur, occisus est? Hanc conscientiam criminum iam pridem timebat, propter hoc se non[18] de presbyterio excitari tantum, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat: & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa eius ageretur,[19] nisi persecutio ante venisset. Quam iste voto quodam euadendæ, & lucrandæ damnationis excipiens, hæc omnia commisit & miscuit; vt qui eiici de Ecclesia, & excludi habebat; iudiciũ sacerdotum voluntaria discessione præcederet; quasi euasisse sit pœnam, præuenisse sententiã. Circa cæteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumuentos dolemus, vt veteratoris perniciosum latus fugiant, vt letales laqueos sollicitantis euadant, vt de qua ille pelli diuinitus meruit, Ecclesiam repetant. quos quidem Domino adiuuãte, per eius misericordiam regredi posse confidimus. neque enim potest perire nisi quem constat esse periturum, cum Dominus in euangelio suo dicat: Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. [20] Qui plantatus non est in præceptis Dei patris, & monitis; solus poterit de Ecclesia ille discedere; solus episcopis derelictis cum schismaticis & hæreticis in furore remanere. Cæteros verò nobiscum adunabit Dei patris misericordia, & Christi domini nostri indulgentia, & nostra patientia. Opto te frater charissime semper bene valere.

Ephes. 5. *Matth. 15.*

ADNOTATIONES IN Epistolam XLIX.

1. Festinato ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum] *Alludit ad ipsa verba Epistolæ Cornelij xlvi. quam cum hac constat simul missam.*

2. pleniſſimè inſtrueret] *Quod quã breuiſsima ſit præcedens epiſtola, nõ poteſt dici illa pleniſsimè inſtructus Cyprianus, quare fragmentum eſſe vel hinc patet.*

3. Hæreticæ prauitatis nocens factio] *Nicoſtratus nempe, Nouatus, Euariſtus, Primus, & Dionyſius.*

4. Euariſtum de Epiſcopo iam nec laicum remanſiſſe] *Erat enim in locum eius ſubſtitutus Zetus quidam, qui tamen quo loco Epiſcopum egerit ex Cypriano ſcire non potui. Quod autem dicit nec laicum remanſiſſe, explicat, quum de eccleſia Chriſti exſulem per alias prouincias oberrare dicit.*

5. Nicoſtratum verò diaconio ſanctæ adminiſtrationis] *Adnotatu dignum, quod diaconium ſiue diaconatum, vt hodie vocamus dicat ſanctam adminiſtrationem. Verum de hoc latius Epiſtola lxv. Conſtat etiam hinc & epiſtola ſupra xx. Nicoſtratum non niſi diaconum fuiſſe Romanæ eccleſiæ; qui tametſi confeſſor Chriſti, confeſsionis illius immemor, non tam ſeductus eſt à Nouato, quam conſcientia rapinarum & fraudum Roma cum illo profugit. Vtpote eccleſiaſticis pecuniis apud ſe depoſitis ſecum ablatis, & viduarum opibus & pupillorum, immò patronæ ſuæ carnalis (vt epiſtola præcedenti dictum eſt) fraude ſubtractis. Suſpicor illi commiſſum fuiſſe eccleſiæ Romanæ theſaurum, vti poſtea Stephano in Pontificatu Cornelij, & Laurentio in Pontificatu Sixti, Pontificum; atque adeo fuiſſe Archidiaconum Romanæ eccleſiæ. Quod confirmatur ex epiſtola ſupra xxvi. Vbi primo loco, poſt presbyteros, nomen illius epiſtolæ confeſſorum præfigitur, & rurſum ex epiſtola xliiij. vbi ipſum ſolum cum Maximo nominat Cyprianus, ad confeſſores ſcribens.*

6. viduarum & pupillorum] *Rurſum error typographicus Remb. remanſit hactenus in excuſis omnibus, ante Manut. & Morelium, nam vetus excuſus illud legit, non:* populorum.

7. Africam] *Quamuis Africa nonnunquam pro tertia orbis parte accipiatur, Romani tamen ea terrarum ſpacia, quæ ab aris Philenorum fratrum in occaſum quam longiſsimè producuntur Africam tantum vocabant. Sic dictam autem exiſtimat Ioſephus, ab Afro vno poſterorum Abrahæ ex Cætura.*

8. quaſi mutaſſe ſit hominem, mutaſſe regionem] *Simile eſt hoc illi vulgato carmini: Cœlum non animum mutant, qui trans mare currunt.*

9. vltra iactat] *Rectius ſic Cambr. & Manut. quam cæteri:* vltro, *ſignificat enim illum quum ſemel in numero confeſſorum fuerit, adhuc talem ſe iactare.*

10. & erunt duo in carnem vnam] *Sic Ms. & excuſi hactenus omnes excepto Manut. qui habet:* in carne vna, *Sed prior lectio magis placet, quod eodem modo legat Tertull. lib. 3. contra Marcionem, Ambroſi. quoque aſſcriptus comment. & Græci omnes, tum apud Apoſtolum, tum Geneſ. 2.*

11. in Chriſtum & Eccleſiam] *Ita etiam Ms. & excuſi codices omnes excepto Morelio, qui repoſuit:* in Chriſto & Eccleſia, *quod quidem placeret magis, eo quod D. Hieron. & Ambr. Auguſtin. & Græci quoque in comment. ſic legant; niſi priori modo legeret Tertull. loco iam dicto, quem per omnia imitatur Cyprianus.*

12. Aut quomodo aſſumit ſibi Eccleſiæ regendæ curam] *Hinc confirmatur illud Euſebij quod Nicoſtratus in Africa Epiſcopus, & velut alter Pontifex ſummus à Nouato ordinatus ſit.*

auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus] *Hæc lectio Cambr. codicis placet magis vulgata illa:* auaritiæ inexplebilis rapacitate furibundus.

13. ſemper iſtic Epiſcopis male cognitus] *Quod hic Epiſcopos, mox ſacerdotes: quod hic, male cognitus, mox damnatus, dicit. Conſtat autem hinc Nouatum in Africa tanquam hæreticum damnatum fuiſſe, fuiſſe etiam presbyterum Cypriani, id eſt, Carthaginienſem à Cypriano ordinatum, tradunt Euſebius, & D. Hieron. cat. ſcript. illuſt. Fortaſsis ille ipſe eſt cuius ſupra facta eſt mentio Epiſtola vi. qui cum Donato & Curdio de graui quopiam negotio ad Cyprianum ſcripſerant, de quo tamen nihil definire voluit ante reditum è ſeceſſu. Et ſi quid diuinare licet in re incerta, hinc fortaſsis initia facta ſchiſmatis, quod optata impetrare nequiret. Fuiſſe enim per illum ſegregatos à Cypriano quinque presbyteros de quibus ſupra, colligi videtur ex ſequentibus, nã & ipſe Feliciſsimum qui fuit illorum ſignifer & ſatelles Diaconum conſtituit, Cypriano nec permittente nec ſciente. Porro illud:* hoſtis quietis, *adiectum eſt recens à Manutio & Morelio, quod habet etiam Camb. codex.*

14. denique Nouato illinc à vobis recedente] *ſic legunt Ms. Cambr. Afflig. March. Cauchij. Manutius quoque & Morelius, immo & textus ipſe ſic legendum conuincit. Nam ſignificat recedente ab vrbe Nouato ſtatim ad vnitatem reuerſos confeſſores, antea erat:* nobis.

15. Romam] *Sic Ms. Cauchij cod. & Dun. ad marg, pro quo antea cæteri:* Romæ, *ſed non ſatis Latinè dicitur:* Romæ nauigans.

16. vterus vxoris calce percuſſus] *Aſſumebantur tum temporis ob aliorum paucitatem multi coniugati in Clerum, quare non mirum eſt, ſi vxoris Nouati meminit, quum presbyter eſſet.*

17. & abortione properante] *Sic conſtanter Ms. cod. 4. Cauchij quoque, Manut. & Morelius. Ante erat:* partione.

18. de presbyterio excitari] *Presbyterium vtro modo hic accipiatur, an pro presbyteri officio, an vero pro presbyterorum collegio, incertum eſt. Si priori modo excitari de presbyterio, videtur mihi idem eſſe, quod ſuſpendi ab officio. Si poſteriori modo, accipi mihi videtur pro eo quod hodie dicimus, citari à presbyteris, maximè quum* de, *pro:* a, *Cypriano ſit frequens.*

19. niſi perſecutio ante veniſſet] *Hinc colligi videtur, commiſſa fuiſſe hæc crimina à Nouato, iam antequam Cyprianus in perſecutione ſecederet.*

20. Qui plantatus non eſt in præceptis Dei] *Ex cod. Camb. adiecimus:* in.

MAXIMI ET CÆTERORUM CONFESSORUM AD CYPRIANUM DE ſUO REDITU EX ſCHISMATE.

MAXIMI ET CÆTERO-
rum confeſſorum ad Cyprianum
de ſuo reditu ex ſchiſmate.

EPISTOLA L.

Argumento ob ſui breuitatem non indiget hæc epiſtola. Mera autem fuit Remboldi imperitia, qui quum primus hanc in lucem ederet, non tamen ſuo loco ante Epiſtolam ſequentem poſuerit, nec hac

hac in re minor Morelij oscitantia, præsertim cum cod. Ms. eum ordinem rite seruauerint.

CYPRIANO FRATRI, [1] MAXIMVS, VRBANVS, SIDONIVS ET MACARIVS S.

Lib. 3. CERTI sumus frater charissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere, nos habito cõsilio, vtilitatibus Ecclesiæ & paci magis consulentes, omnibus rebus prætermissis & iudicio Dei seruatis, cũ Cornelio episcopo nostro pariter & cũ vniuerso clero pacem fecisse, cum gaudio etiã vniuersæ Ecclesiæ, prona etiam omniũ charitate. Hoc factũ his litteris nostris scire certissimè debuisti. Oramus te frater charissime multis annis bene valere.

ADNOTATIONES IN Epstolam L.

1. MAXIMVS, VRBANVS, SIDONIVS ET MACARIVS] *De horum seductione & reditu ad vnitatem ecclesiæ ita Cornelius Epistola ad Fabium Antioch. Episcopũ apud Eusebium lib. 6. hist. eccl. ca. 33. In quibus fuit (nempe è numero sociorum Nouatiani) Maximus quidam presbyter Romanæ ecclesiæ, & Vrbanus, qui secundò confessores exstiterãt, sed & Sidonius & Celerinus (aut potius Macarius, nam Celerinũ constat prius in Africam venisse ad Cyprianum & ab eo lectorem ordinatum) qui valde clari in confessoribus habebantur, eo quod omnia tormentorum genera superauerant. Sed isti cum diligentius perspexissent, agere eum cuncta fraudibus & dolis, mendaciis atque periuris, & quia bonitatem ad hoc solum simularet vt deciperet ignorantes, relicto eo seu potius execrato, ad ecclesiam cum magna satisfactione reuertuntur; & præsentibus episcopis & presbyteris sed & laicis viris, primo quidem errorem suum, tum deinde illius fraudes ac fallacias confitentur. hactenus ille. Vnde satis manifestum fit, quales hi fuerint & quam clari confessores; Certè quid postea de tribus posterioribus actum sit non potui deprehendere. Maximum verò postea Martyriũ passum supra diximus epistola 48.*

CYPRIANI AD CONFESSORES DE REDITU EX SCHISMATE congratulatoria.

EPISTOLA LI.

ARG. *Gratulatur Confessoribus de reditu ad vnitatem, ad eorum laudem referens, quod ante in confessione gesserant.*

CYPRIANVS MAXIMO Presbytero, item Vrbano, & Sidonio, & Macario fratribus Salutem.

[1] LECTIS litteris vestris fratres charissimi, quas ad me de vestra regressione, & de ecclesiastica pace, ac fraterna redintegratione fecistis, intantum me lætatũ esse confiteor, inquantum fueram & ante lætatus, quando cõfessionis vestræ gloriam cõperi, & militiæ vestræ cælestem ac spiritalem laudẽ gratulabũdus excepi. Li. 3 epi. 3. [2] Nã & hæc fidei & laudis vestræ alia cõfessio est, vnam esse Ecclesiam cõfiteri, nec alieni erroris, vel potius prauitatis participem fieri; repetere eadem castra vnde prodistis, vnde ad gerendum prælium & aduersariũ subigendum fortissimis viribus prosilistis. Illuc enim erant de acie trophæa referẽda, vnde ad aciem fuerant arma suscepta: ne quos ad gloriam Christus parasset, eosdem gloriosos Christi ecclesia non haberet. Nunc vero & vos congruentem fidei vestræ tenorem, atque indiuiduæ charitatis & concordiæ legem dominica pace tenuistis & exẽplum cæteris dilectionis & pacis vestro itinere fecistis; vt Ecclesiæ veritas & euangelici sacramenti vnitas, quæ à nobis tenebatur, vestro etiam consensu ac vinculo necteretur: nec confessores Christi erroris duces fierent, qui virtutis & honoris auctores laudabiles extitissent. Viderint quãtum vobis cæteri gratulentur, vel quantum apud se ipsos singuli glorientur: ego me & gratulari satis vobis, & plus cæteris gloriari in hac vestra pacifica regressione & charitate confiteor. simpliciter enim quid in meo corde fuerit, debetis audire. Dolebam vehemẽter, & grauiter angebar, quod eis communicare non possem quos semel diligere cœpissem. [3] Postea quam vos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit, sic rès erat, quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur, quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum Ecclesiæ laude & gratulatione venissent. [4] Nam etsi videntur in ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut charitas nostra, vt quoniam zizania esse in Ecclesia cernimus, ipsi de Ec- Mat. 12.

cleſia recedamus.[5] Nobis tantũmodo laborandum eſt vt frumentum eſſe poſſimus, vt cum cœperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere noſtro & labore capiamus. Apoſtolus in epiſtola ſua dicit: In domo autem magna non ſolum vaſa ſunt aurea, & argentea, ſed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædã verò inhonorata. Nos operã demus, & quãtũ poſſumus laboremus, vt vas aureũ vel argenteum ſimus. cæterum[6] fictilia vaſa confringere Domino ſoli conceſſum eſt, cui & virga ferrea data eſt. Eſſe non poteſt maior domino ſuo ſeruus. Nec quiſquã ſibi quod ſoli filio pater tribuit,[7] vindicare poteſt, vt putet aut[8] ad areã ventilandã & purgandã, palam ferre ſe iam poſſe, aut à frumento vniuerſa zizania humano iudicio ſegregare. Superba eſt iſta obſtinatio, & ſacrilega præſumptio, quam ſibi furor prauus aſſumit. [9] Et dum dominium ſibi ſemper quidam, pluſquam mitis iuſtitia depoſcit, aſſumunt, de Eccleſia pereunt: & dum ſe inſolenter extollunt, ipſo ſuo tumore cæcati, veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos temperamentum tenentes, & libram Domini contemplantes, & Dei patris pietatem ac miſericordiam cogitantes, diu multúmque tractatu inter nos habito iuſta moderatione agenda librauimus. Quæ omnia penitus poteſtis inſpicere[10] lectis libellis, quos hic nuper legeram, & ad vos quoque legendos pro communi dilectione tranſmiſeram, vbi lapſis nec cenſura deeſt, quæ increpet; nec medicina, quæ ſanet.[11] Sed & catholicæ Eccleſiæ vnitatem, quantum potuit, expreſſit noſtra mediocritas. quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando cum iam ſic legitis, vt & probetis, & ametis. ſi quidem quod nos verbis conſcripſimus, vos factis impletis, quando ad Eccleſiã charitatis ac pacis vnitate [12] remeatis. Opto vos fratres chariſſimi ac deſideratiſſimi ſemper bene valere.

2. Tim. 2.
Ioan. 13.
Mat. 3.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LI.

1. Lectis litteris veſtris] *Habes has his præfixas.* Nam & hæc fidei] *Sic excuſi hactenus omnes: Ms. verò Affli. Dun. March. & vetus excuſus:* Nam & huius fidei.

2. Poſtea quã vos de carcere prodeuntes, &c. *Videntur hinc ſeducti à Nouato & Nouatiano quũ primum carcere ſunt egreſſi, quod contigiſſe videtur eodem tempore quo Cyprianus è ſeceſſu rediit. Ad annum autem integrum iam dudum ante, fuiſſe illos carcere incluſos, patet ex epiſtola ſupra xvi. Verùm de hoc latius in vita Cypriani è ſcriptis eius collecta.*

3. Nam & ſi videntur in eccleſia eſſe Zizania] *Quid ſibi velit hoc loco Cyprianus, pulchrè explicat D. Aug. lib. 2. contra Creſc. Grammat. ca. 34. vbi recitatis verbis huius loci. Vides (inquit) frater ſecundum ſcripturas Diuinas hoc præcepiſſe Cyprianum, etiam propter malos. Qui cùm ſint à bonis vita moribúſque ſpiritaliter ſeparati, corporaliter tamen in eccleſia eis videntur eſſe permixti, vſque in diem iudicij, quo etiam corporaliter debitas ſeparabuntur ad pœnas. Non eſt eccleſia deſerenda tanquam frumenta propter paleam vel Zizania, ſicut nec domus magna propter vaſa inhonorata, Vides, audis, ſentis, capis, intelligis, quanto ſcelere, propter eos qui vobis ſiue rectè ſiue cum fallimini diſplicent, ſeparamini ab eccleſia quæ toto orbe diffunditur? Et rurſum ca. 37. Vos contagione malorum Afrorum periiſſe dicitis eccleſiam de orbe terrarum, & in parte Donati eius reliquias remãſiſſe, contra Cyprianum apertiſſimè ſentientes; qui dicit:* nec *malorum permixtione bonos perire in eccleſia, nec eoſdem malos poſſe ante tempus iudicij Diuini à bonorum permixtione ſeparari. Quæ verba prolixius citauimus, vt agnoſcat inde lector, per Zizania hoc loco, & rurſum per vaſa inhonorata & fictilia; non aliud intelligere Cyprianum, quam malos exiſtentes in eccleſia. habet ſimilia idem D. Auguſt. lib. contra. Gaudentium ſecundo, qui adiectus eſt à Lipſio in æditione Frobeniana, ſed perperam, tertius contra Gaudentium inſcribitur. Nam (vt hoc obiter dicamus) libri duo qui prius exſtabant, non niſi vnus eſt, & primus liber; alter vero qui recens adiectus eſt, ſecundus eſt liber. Quod perſpicuum eſt ex lib. Retract. 2. ca. 9. vbi dicit ſe ambas Gaudentij Epiſtolas vno libro redarguiſſe; cui quum reſpondiſſet altero libro Gaudentius, ſe illud quicquid fuit ſine reſcripto relinquere noluiſſe. Hinc factum eſſe, vt duo ſui ad illum libri ſcripti eſſent. Sed hæc hactenus. Si quis Auguſt. non credat, ipſum Cyprianum legat infra epiſtola ad Antonianum, vbi ipſiſſimis his verbis recitatis, ſuam ſententiam multis verbis explicat. Siniſtre igitur vtrumque hunc locum detorquet hoc loco in ſuis adnotatiunculis Eraſmus ad hæreticos, cum tantum abſit vt de illis loquatur, vt potius contra hæreticos & Schiſmaticos Nouatianos agat, qui ſe ſeparabant ab eccleſia, eo quod mali (lapſi nempe qui idolis ſacrificarent) in eccleſiam reciperentur. Verum ob epiſtolæ huius breuitatem, latiorem hac de re tractatum ad eam epiſtolam differemus.*

6. Nobis tantummodo] *Veram hãc lectionem Ms. & veteris excuſi codicum, confirmat D. Auguſtinus loco citato contra Creſconium. Pro quo Remboldus neſcio vnde ſubſtituerat:* imo, *ſed Eraſmus diuinauit legendum:* modo, *Alludit autem ad locum Matth. 13.*

6. fictilia vaſa confringere] *Alludit ad illud Pſal. 2. Reges eos in virga ferrea & tanquam vas figuli confringes eos. Legit autem* vas fictile *paraphraſticôs pro vaſe figuli: Dicens autem hoc ſoli filio à patre tributum, docet verba illa Pſalmi, eſſe patris ad filium.*

7. vindicare poteſt vt putet aut ad aream [*Pulchrè ſic reſtitutus hic locus à Manutio, pro quo alibi mendosè legitur:* vindicare ſe putet, vt ad aream, *Antea eundem hunc locum caſtigarat Coſtærius, ſed ille le-*

le legit: vindicarit, *pro eo quod habet Manut.* vindicare potest, *neutrum autem displicet.*

8. ad aream purgandam & ventilandam, palã ferre se iam posse] *Ita primus hunc locum restituit H. Grauius, pro eo quod erat:* paleam. *Est autem pala instrumentum rusticum vulgo notum. Apud Matthe. cap. 5. (ad quem locum haud dubie alludit Cyprianus) Græcè est πτύον, quod vetus interpres vertit ventilabrum, Tertull. vero lib. de fuga in persequut. Cyprianus hoc loco & infra epistola ad Antonianum, D. August. quoque in Psal. 92. palam transtulerunt. Et castigandus est hoc pacto etiam D. Hieron. contra Lucifer. quum dicit. Nemo potest Christi palam sibi assumere nemo ante iudicij diem de hominibus iudicare &c. quo loco hactenus legitur:* Palmam, *quem errorem etiam aliorum latinorum libros inuasisse dicit Grauius. D. tamen August. contra. Crescon. ita legit:* ad aream purgandã & ventilandam paleam, ventilabrum ferre se iam posse, *Et certè probaretur mihi magis hæc lectio, nisi epistola ad Anton. ita castigandi non esset locus; præsertim quum eum ipsum locum quemadmodum nos legat D. August. lib. 4. de bapt. contra Donatist. Accedunt etiam Ms. cod. Afflig. Dun. & March. qui constanter legunt:* palã, *nec vspiam vox:* ventilabrum, *interseritur.*

9. Et dum dominium sibi semper] *Etiam hanc castigationem H. Grauio acceptam debemus, pro eo quod erat:* dominũ. *corruptißimè. Manut. quidem (quantum arbitror sequutus D. Aug. loco iam dicto) vtrunque omittit, & si id fiat, constabit sensus; verum quum Ms. cod. Dunensis & Cauchij legant:* dominium, *& cæteri Ms. alterum habeant, malui denuo in textum inserere.*

10. lectis libellis] *Videtur hinc colligi, plures à Cypriano conscriptos libros de lapsis, atque adeo fortaßis hinc comprobari poßit auctoritas libri ad Nouatianũ de lapsis.*

11. Sed & Catholicæ ecclesiæ vnitatem &c.] *Ex hoc loco primus ego quod sciam, ante annos complures deprehendi, librum Cypriani qui hactenus inscribitur de simplicitate prælatorum, esse illum quem hic scripsisse se dicit:* de vnitate ecclesiæ catholicæ: *verum de hoc plura suo loco.*

12. remeatis] *Ita Ms. tres, & vulgati typis & rectius meo iudicio, quam Manut. & Morelius:* remeastis.

AD ANTONIANVM DE Cornelio & Nouatiano.

EPISTOLA LII.

ARG. *Quum Antonianus acceptis litteris à Nouatiano in partes illius animo propendere cœpisset, confirmat illum Cyprianus in priori sententia, vt nempe cum Cornelio, hoc est, cum ecclesia catholica communicare pergat. Quod vt persuadeat, totius tragediæ inter Cornelium & Nouatianum historiam texit, & Cornelium virum optimum & legitimè electum, Nouatianum verò multis sceleribus obnoxium illegitimam electionem vsurpasse docet: obiter etiam sub initium epistolæ se excusans, de mutata quod ad lapsorum rationem attinet sententia, & sub finem in quo Nouatiana hæresis consistat explicans.*

CYPRIANVS [1] ANTONIANO fratri S.

ACCEPI primas litteras tuas frater charissime, cõcordiam collegij sacerdotalis firmiter obtinentes, & catholicæ ecclesiæ cohærentes, quibus significasti cum Nouatiano te non communicare, sed sequi consilium nostrum, & cum Cornelio coepiscopo nostro vnum tenere consensum. Scripsisti etiam, vt exemplum earundem litterarum [3] ad Cornelium collegam nostrum transmitterem, vt deposita omni sollicitudine iam sciret, te [4] secum, hoc est, cum catholica Ecclesia communicare. Sed enim superuenerunt postmodum aliæ litteræ tuæ [5] per Quintum compresbyterum missæ, in quibus animaduerti animum tuum Nouatiani litteris motum nutare cœpisse. Nam cum & consilium & cõsensum tuum firmiter ante fixisses, desiderasti in his litteris, vt rescriberem tibi; quam hæresim Nouatianus introduxisset, vel Cornelius, qua ratione [6] Trophimo & turificatis communicet. [7] Quod quidem si pro sollicitudine fidei anxie curas, & rei dubiæ veritatem sollicitus exploras; reprehendenda non est in timore diuino æstuãtis animi sollicitudo suspensa. Quoniam tamen video, post primam sentẽtiam epistolæ tuæ, Nouatiani litteris postmodum te esse cõmotum, illud frater charissime, primo in loco pono: graues viros, & [8] semel super petram solida stabilitate fundatos, non dico aura leui, sed nec vento aut turbine cõmoueri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibusdam ventorum incursantium flatibus, frequenter agitetur, & à proposito suo cũ quadam leuitatis reprehensione mutetur. Quod ne vel apud te vel apud quemquam Nouatiani litteræ faciant; vt desiderasti frater, rationem rei tibi breuiter exponã. [9] Et quidem primũ, quoniam de meo quoque actu motus videris, mea apud te & persona, & causa purganda est, ne me aliquis existimet à proposito meo leuiter recessisse: & cũ [10] euangelicum vigorem primo & inter initia defenderim, postmodum videar animum meum à disciplina, & censura priore flexisse; vt his, qui

Lib. 4. Epist. 2.

libellis conſcientiam ſuam maculauerint, vel nefanda ſacrificia commiſerint, laxandam pacem putauerim. Quod vtrũque non ſine librata diu & ponderata ratione à me factum eſt. Nam cum acies adhuc inter manus eſſet, & prælium glorioſi certaminis in perſecutione ferueret, toto hortatu, & pleno impetu militum vires fuerant excitandæ, & maximè lapſorum mentes claſſico quodam noſtræ vocis animandæ; vt pœnitentiæ viam non ſolum [11] precibus & lamentationibus ſequerentur, ſed (quoniam repetendi certaminis & reparandæ ſalutis dabatur occaſio) ad confeſſionis potius ardorem, & martyrij gloriam noſtris increpiti vocibus prouocarentur. Denique cum de quibuſdam ad me presbyteri & diaconi ſcripſiſſent, eos immoderatos eſſe, & ad cõmunicationem accipiendam feſtinanter vrgere; reſcribens eis [12] in epiſtola mea quæ extat, & hoc addidi: Qui ſi nimium properãt, habent in ſua poteſtate quod poſtulant, tempore ipſo ſibi plus quam poſtulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commiſſi verè & firmiter pœnitet, & fidei calor præualet, qui differri non poteſt, poteſt coronari. De eo tamen quod ſtatuendum eſſe circa cauſam lapſorum diſtuli; vt cum quies & tranquillitas data eſſet, & epiſcopis in vnum conuenire indulgentia diuina permitteret, tunc communicato & librato de omnium collatione conſilio, ſtatueremus quid fieri oporteret ſi quis vero ante conſilium noſtrum, & ante ſententiam de omnium conſilio ſtatutam lapſis temerè communicare voluiſſet, ipſe à communicatione abſtineretur. [13] Quod etiam Romam ad clerum tunc adhuc ſine epiſcopo agentem, & ad confeſſores Maximum presbyterum & cæteros in cuſtodia conſtitutos, [14] nunc in Eccleſia cum Cornelio iunctos, pleniſſimè ſcripſi. [15] quod me ſcripſiſſe, de eorum reſcriptis poteris noſcere. nam in epiſtola ſua ita poſuerunt: Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat, quod & tu ipſe tractaſti, prius eſſe Eccleſiæ pacem ſuſtinendam; deinde ſic collatione conſiliorum cum epiſcopis, presbyteris, diaconibus, confeſſoribus [16] pariter ac ſtantibus laicis facta, lapſorum tractare rationem. Additum eſt etiam [17] Nouatiano tunc ſcribente, & quod ſcripſerat ſua voce recitante, & presbytero Moyſe, [18] tunc adhuc confeſſore, nunc, iam martyre ſubſcribente, vt lapſis infirmis, & in exitu conſtitutis pax daretur. Quæ litteræ per totum mundum miſſæ ſunt, & in notitiam Eccleſiis omnibus & vniuerſis fratribus perlatæ ſunt. Secundum quod tamen ante fuerat deſtinatum, perſecutione ſopita, cum data eſſet facultas in vnum conueniendi, [19] copioſus epiſcoporum numerus, quos integros & incolumes fides ſua & Domini tutela protexit, in vnum cõuenimus, & ſcripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum ſalubri moderatione librauimus, vt nec in totum ſpes communicationis & pacis [20] lapſis denegaretur, ne plus deſperatione deficerent, & eo quod ſibi Eccleſia cluderetur, ſecuti ſæculum gentiliter viuerent; nec tamen rurſus cenſura euangelica ſolueretur, vt ad communicationem temerè proſilirent; ſed traheretur diu pœnitentia, & rogaretur dolenter paterna clementia, & examinarentur cauſæ, & voluntates, & neceſsitates ſingulorum, [21] ſecundum quod libello continetur, quem ad te perueniſſe confido, vbi ſingula placitorum capita conſcripta ſunt. Ac ſi minus ſufficiens epiſcoporum in Africa numerus videbatur, [22] etiam Romam ſuper hac re ſcripſimus ad Cornelium collegam noſtrum, [23] qui & ipſe cum plurimis coepiſcopis habito concilio, in eandem nobiſcum ſententiam pari grauitate & ſalubri moderatione conſenſit. [24] De quo tibi neceſſe nunc fuit ſcribere, vt ſcias me nihil leuiter egiſſe, ſed ſecundum quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune concilij noſtri conſilium diſtuliſſe, & nemini quidem ex lapſis prius communicaſſe; quando adhuc erat, vnde non tantum indulgentiam, ſed & coronam [25] lapſus acciperet: poſtea tamẽ ſicut collegij concordia, & colligendæ fraternitatis, ac medendi vulneris vtilitas exigebat, neceſsitati temporum ſuccubuiſſe, & ſaluti multorum prouidendum putaſſe, & nunc ab his non recedere, quæ ſemel in concilio noſtro de communi collatione placuerunt, quamuis multa multorum vocibus ventilentur, & mẽdacia aduerſus ſacerdotes Dei, de diaboli ore prolata, ad rumpendam catholicæ vnitatis concordiam vbique iactentur. Sed te oportet vt bonum fratrem atque vnanimem conſacerdotem, non quid maligni atque apoſtatæ dicant facilè ſuſcipere; ſed quid collegæ tui modeſti & graues viri

faciant,

faciant, de vitæ & disciplinæ nostræ exploratione perpenderit.[26] Venio iam nunc, frater charissime, ad personam Cornelij collegæ nostri; vt Cornelium nobiscum verius noueris, non de malignorun & detrahentium mendacio, sed de Domini Dei iudicio, qui Episcopum fecit, & coëpiscoporum testimonio, quorum numerus vniuersus per totum mundum concordi vnanimitate consensit. Nam, quod Cornelium charissimum nostrum Deo, & Christo & Ecclesiæ eius, item consacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat; nõ iste ad Episcopatum subito peruenit, sed [27] per omnia ecclesiastica officia promotus, & in diuinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec vt cæteri, quos arrogantiæ & superbiæ suæ tumor inflat, inuasit; sed quietus & modestus, & quales esse consueuerunt, qui ad hunc locum diuinitus eliguntur, [28] pro pudore virginalis conscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, non vt quidam vim fecit, vt Episcopus fieret; sed ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet. [29] Et factus est Episcopus à plurimis collegis nostris, qui tunc in vrbe Roma aderant, qui ad nos litteras honorificas, & laudabiles, & testimonio suæ prædicationis illustres de eius ordinatione miserunt. Factus est autem Cornelius Episcopus de Dei & Christi eius iudicio, de clericorum pene omnium testimonio, de plebis, quę tunc affuit, suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio; cùm nemo ante se factus esset, cùm Fabiani locus, id est, cùm locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret, quo occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrûm consensione firmato; quisquis iam Episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticã ordinationem qui Ecclesiæ non tenet vnitatem, quisquis ille fuerit, multum de se licet iactans, & sibi plurimum vindicans, profanus est, alienus est, foris est. Et cùm post primum secundus esse non possit, [30] quisquis post vnum, qui solus esse debeat, factus est, non iam secundus ille, sed nullus est. Tum deinde post episcopatum non exambitum, nec extortũ, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto Episcopatu suo virtus? quantum robur animi? qualis firmitas fidei? quod nos simplici corde & perspicere penitus, & laudare debemus: [31] sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda, atque infanda comminaretur; cùm multo patientius & tolerabilius audiret leuari aduersus se ęmulum principem, [32] quàm constitui Romæ æmulum sacerdotem. Nõne hic frater charissime summo virtutis & fidei testimonio prædicandus est? nonne inter gloriosos confessores & martyras deputandus, qui tantum temporis sedit expectans corporis sui carnifices, & tyranni ferocientis vltores, qui Cornelium aduersus edicta feralia resistentem, & minas, & cruciatus, & tormenta fidei vigore calcantem, [33] vel gladio inuaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viscera eius & membra laniarent? Etiã si maiestas Domini protegentis & bonitas sacerdotem, quem fieri voluit, factum quoque protexit: tamen Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, passus est quicquid pati potuit, & tyrannum armis, & bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit. Quod autem quædam de illo inhonesta & maligna iactantur nolo mireris; cùm scias hoc esse opus semper diaboli, vt seruos Dei mendacio laceret, & opinionibus falsis gloriosum nomen infamet; vt qui conscientiæ suæ luce clarescunt, alienis rumoribus sordidẽtur. Explorasse autem collegas nostros scias & verissime comperisse nulla illum libelli, vt quidam iactant, labe maculatum esse, sed neque cum Episcopis, qui sacrificauerunt, communicationem sacrilegam miscuisse; sed eos demum quorum causa audita & innocentia comprobata sit, coniunxisse nobiscum. Nam & de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est, vt ad te pertulit rumor, & mendacium malignorũ. Nam sicut antecessores nostri sæpe fecerunt, colligendis fratribus nostris, charissimus frater noster Cornelius [34] necessitati succubuit: [35] & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat, redeunte nunc ad Ecclesiam Trophimo, & satisfaciente, & pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente, & fraternitatem, quam nuper abstraxerat, cum plena

humilitate & ſatisfactione reuocante, auditæ ſunt eius preces; & in Eccleſiam Domini non tam Trophimus quàm maximus fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admiſſus eſt: qui omnes regreſſuri ad eccleſiam non eſſent, niſi cum Trophimo comitante veniſſent. [36] Tractatu ergo illic cũ collegis plurimis habito, ſuſceptus eſt Trophimus; pro quo ſatisfaciebat fratrum reditus, & reſtituta multorum ſalus: ſic tamen admiſſus eſt Trophimus, [37] vt laicus communicet; non ſecundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quaſi locum ſacerdotis vſurpet. Sed & quod paſſim communicare ſacrificatis Cornelius tibi nũciatus eſt, hoc etiam de apoſtatarum fictis rumoribus naſcitur. Neque enim poſſunt laudare nos, qui recedunt: aut expectare debemus vt placeamus illis, qui nobis diſplicentes, & contra Eccleſiam rebelles, ſollicitandis de Eccleſia fratribus violenter inſiſtunt. Quare & de Cornelio, & de nobis quæcunque iactantur, nec audias facile, nec credas frater chariſſime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, ſicut placuit, in periculo ſubuenitur: poſtea quam tamen ſubuentum eſt, & periclitantibus pax data eſt, ſuffocari à nobis non poſſunt, aut opprimi, aut vi & manu noſtra in exitum mortis vrgeri, vt quoniam morientibus pax datur, neceſſe ſit mori eos, qui acceperint pacem: cùm magis in hoc iudicium diuinæ pietatis, & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. [38] Et iccirco ſi accepta pace commeatus à Deo datur, nemo hoc debet in ſacerdotibus criminari, cùm ſemel placuerit fratribus in periculo ſubueniri. [39] Nec tu exiſtimes frater chariſſime, ſicut quibuſdam videtur, libellaticos cum ſacrificatis æquari oportere; quando inter ipſos etiam qui ſacrificauerint, & conditio frequenter & cauſa diuerſa ſit. Neque enim æquandi ſunt, ille qui ad ſacrificium nefandum ſtatim voluntate [40] proſiliuit; & qui reluctatus & congreſſus diu ad hoc funeſtum opus neceſſitate peruenit: ille qui & ſe & omnes ſuos prodidit; & qui ipſe pro cunctis ad diſcrimen accedens, vxorem, & liberos, & domum totam periculi ſui perfunctione protexit ille qui inquilinos vel amicos ſuos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos qui extorres & profugi recedebant, in ſua tecta & hoſpitia recepit, oſtendens & offerens Domino multas [41] viuentes & incolumes animas, quæ pro vna ſaucia deprecentur. Cùm ergo inter ipſos qui ſacrificarint, multa ſit diuerſitas; quæ inclementia eſt, & quàm acerba duritia libellaticos cum iis qui ſacrificauerint iungere? quando is cui libellus acceptus eſt, dicat: Ego prius legeram, & epiſcopo tractante cognoueram non ſacrificandum idolis, nec ſimulacra ſeruum Dei adorare debere; & iccirco ne hoc facerem, quod non licebat (cum occaſio libelli fuiſſet oblata, quem nec ipſum acciperé niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad magiſtratum vel veni, vel alio eunte mandaui: Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non poſſe, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciá. Nunc tamen etiam iſte qui libello maculatus eſt, poſtea quam nobis admonentibus didicit, nec hoc ſe facere debuiſſe, & ſi manus pura ſit, & os eius feralis cibi contagia nulla polluerint, conſcientiam tamen eius eſſe pollutam; flet auditis nobis, & lamentatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine, quàm errore deceptus, quod iam de cætero inſtructus, & paratus ſit, conteſtatur. [42] Quorum ſi pœnitentiam reſpuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conſcientiæ, ſtatim cum vxore, cum liberis quos incolumes reſeruauerãt, in hæreſim vel ſchiſma [43] diabolo inuitante rapiuntur: & adſcribetur nobis in die iudicij, nec ouem ſauciam curaſſe, & propter vnam ſauciam multas integras perdidiſſe. Et cùm Dominus relictis nonaginta nouem ſanis vnam errantem & laſſam quæſierit, & inuentam humeris ſuis ipſe portauerit; [44] nos non tantum non quæramus lapſos, ſed & venientes arceamus: & cum pſeudoprophetæ gregem Chriſti nunc vaſtare & lacerare non deſinant, occaſionem canibus & lupis demus vt quos perſecutio infeſta non perdidit, eos nos duritia noſtra & inhumanitate perdamus. Et vbi erit frater chariſſime quod apoſtolus dicit? Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile eſt, ſed quod multis vt ſaluentur. Imitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti. Et iterum: Factus ſum infirmus infirmis, vt infirmos lucrarer. Et iterum: Si patitur membrum vnum, compatiuntur

1.Cor.9. 1.Cor.12. tiuntur & cætera membra: [45] & si lætatur vnum membrum, collætantur & cætera membra. Alia est Philosophorum & Stoicorum ratio frater charissime, qui dicunt omnia peccata paria esse, & virum graue non facile flecti oportere. inter Christianos autem & philosophos plurimum distat. Collos.2. Et cum Apostolus dicat: [46] Videte ne quis vos deprædetur per philosophiã & inanem fallaciam, vitanda quæ non de Dei clementia veniunt, sed de philosophię durioris præsumptione descendunt. De Moyse autem legimus in scripturis dictum: Et Num.12. fuit Moyses homo lenis nimis. Et Dominus Luc.6. Matt.9. in euangelio suo dicit: Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri. Et iterum: [47] Non est opus sanis medicus, sed male habentibus. Quam potest exercere medicinam, qui dicit: ego solos sanos curo, quibus medicus necessarius non est? Opem nostram, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes iacere eos, quos persecutione funesta sauciatos videmus: qui si in totum mortui essent, nunquam de eisdem post modũ & confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis [48] quod pœnitentia sequente reualescat, [49] ad fidem, & ad virtutem de pœnitentia robur armatur; quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia dure & crudeliter segregatus, ad gentiles se vias & sæcularia opera conuertat, vel ad hæreticos & schismaticos reiectus ab Ecclesia trãseat. [50] Vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit extra Ecclesiam constitutus, & ab vnitate atque à charitate diuisus, coronari in morte non poterit. Et ideo placuit frater charissime examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, [51] sacrificatis in exitu subueniri, [52] quia exomologesis apud inferos non est nec ad pœnitentiam quis à nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium prius venerit, corroboratus à nobis inuenietur armatus ad prælium. si vero ante prælium infirmitas vrserit, [53] cum solatio pacis & communicationis abscedit. neque enim præiudicamus Domino iudicaturo, quo minus si pœnitentiam plenam & iustam peccatoris inuenerit, tunc ratum faciat quod à nobis fuerit hic statutum. Si Gal.6. vero nos aliquis pœnitentiæ simulatione 1.Reg.16. deluserit; Deus qui non deridetur, & qui cor hominis intuetur, de his quæ nos minus perspeximus iudicet, & seruorum sententiam Dominus emendet; dum tamen nos meminisse frater debeamus scriptum esse: Frater fratrem adiuuans exaltabitur. Prouer.18. Gal.6. Et Apostolum quoque dixisse: [54] In contemplatione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi. Item quod superbos redarguens & arrogantiam frangens in epistola sua ponat: Et qui se 1.Cor.10. putat stare, videat ne cadat. Et alio in loco Rom.14. dicat: Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabit autem, potens est enim Deus statuere eum. Ioannes quoque Iesum Christum Dominum aduocatum & depræcatorem pro peccatis nostris probet dicens: Filioli 1.Ioan.2. mei ista scribo vobis ne delinquatis, & si quis deliquerit, aduocatum habemus apud patrem, [55] Iesum Christum iustum, & ipse est deprecatio pro delictis nostris. Et Paulus quoque Apostolus in Epistola Rom.5. sua posuit: [56] Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine illius, liberabimur per illum ab ira. Cuius pietatem & clementiam cogitantes, non acerbi adeo, nec duri, nec in fouendis fratribus inhumani esse debemus. sed dolere cum dolentibus, & cum flentibus flere, & eos quantum possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis erigere, nec adeo immites & pertinaces ad eorum pœnitentiam retundendam, nec iterum soluti & faciles ad communicationem temere laxandam. Iacet ecce saucius frater ab aduersario in acie vulneratus. Inde diabolus conatur occidere quem vulnerauit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat, quem redemit. Cui de duobus assistimus, [57] in cuius Luc.10. partibus stamus? vtrum ne diabolo faueamus vt perimat, & semianimem fratrem iacentem, sicut in Euangelio sacerdos & leuites præterimus? an vero vt sacerdotes Dei & Christi, quod Christus & docuit, & fecit imitantes, vulneratum de aduersarij faucibus rapimus, vt curatum Deo iudici reseruemus? [58] Nec putes frater charissime hinc aut virtutem fratrum minui, aut martyria deficere, quod lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœnitentibus spes pacis oblata. Manet vere fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde to-

to Deum stabilis & fortis perseuerat integritas. Nam & mœchis à nobis pœnitentiæ tempus conceditur, & pax datur, non tamen idcirco virginitas in ecclesia deficit, aut continentiæ propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret Ecclesia tot virginibus coronata, & castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ seruat, nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. Aliud est, ad veniam stare, aliud ad gloriam peruenire: [59] aliud missum in carcerem non exire inde, donec soluat nouissimum quadrantem; aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari, & purgari diu igne; aliud peccata omnia passione purgasse: aliud denique [60] pendere in die iudicij ad sententiam Domini, aliud statim à Domino coronari. Et quidem apud antecessores nostros quidam de Episcopis istic in prouincia nostra [61] dandam pacem mœchis non putauerunt, & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt; non tamen à coëpiscoporum suorum collegio recesserunt, aut catholicæ ecclesiæ vnitatem vel duritiæ, vel censuræ suæ obstinatione ruperunt; vt quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat, de Ecclesia separaretur. [62] Manente concordiæ vinculo & perseuerante catholicæ Ecclesiæ indiuiduo sacramento, actum suum disponit & dirigit vnusquisque Episcopus, rationem propositi sui Domino rediturus. [63] Miror autem quosdam sic obstinatos esse vt dandam non putent lapsis pœnitentiam, aut pœnitentibus existiment veniam denegandam, cum scriptum sit: memento vnde cecideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera. Quod vtique ei dicitur, quem constat cecidisse, & quem Dominus hortatur per opera rursus exsurgere, quia scriptum est: Eleemosyna à morte liberat; & non vtique ab illa morte, quam semel Christi sanguis extinxit, & à qua nos salutaris baptismi & redemptoris nostri gratia liberauit, sed ab ea, quæ per delicta postmodum serpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam non agenti Dominus comminatur: [64] Habeo, inquit, aduersus te multa, quod vxorem tuam Iezabel, quæ se dicit prophetem, sinis docere & seducere seruos meos, fornicari [65] & manducare de sacrificiis, & dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret, [66] & pœnitere non vult à fornicatione. Ecce mitto eam in lectum, & qui cum ea fornicati sunt, in maximam tribulationem, nisi pœnitentiam gesserint ab operibus suis. Quos vtique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, nisi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur. Et in Euangelio: Dico, inquit vobis, sic erit gaudium in cœlo [67] super vno peccatore pœnitentiam agente, quam super nonaginta nouem iustis, quibus non est opus pœnitentia. Nam cum scriptum sit: Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum; vtique qui neminem vult perire, cupit peccatores pœnitentiam agere, & per pœnitentiam denuo ad vitam redire. Ideo & per Iohel prophetam clamat & dicit: Et nunc dicit Dominus Deus: Reuertimini ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio, & fletu, & planctu, & discindite corda vestra, & non vestimenta vestra, & reuertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. In psalmis etiam legimus censuram pariter & clementiam Dei comminantis simul atque parcentis; punientis vt corrigat, & cum correxerit reseruantis. Visitabo, inquit, in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Dominus quoque in Euangelio pietatem Dei patris ostendens ait: Quis est ex vobis homo quem si petierit filius eius panem, lapidẽ [69] porriget illi? aut si piscem postulauerit, serpentem illi porriget? Si ergo vos, cum sitis nequam, scitis bona data dare filiis vestris, quanto magis pater vester cœlestis dabit bona poscentibus se? [69] Cõparat hic Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largámque pietatem: quod si iste in terris nequam pater offensus grauiter à filio peccatore & malo, si tamen eũdem postmodum viderit reformatum, & depositis prioris vitæ delictis ad sobrios & bonos mores, & ad innocentiæ disciplinam pœnitentiæ dolore correctum, & gaudet & gratulatur, & susceptum quem ante proiecerat cum voto paternæ exultationis amplectitur; quanto magis vnus ille & verus pater bonus, misericors & pius, immo ipsa bonitas & misericordia, & pietas lætatur in pœnitentia filiorum

Matth.5. 1.Cor.3. Apo.2. Tob.4. Apoc.2.

filiorum ſuorum, nec iram pœnitentibus, aut plangentibus & lamentantibus pœnam comminatur, ſed veniam magis & indulgentiam pollicetur. Vnde Dominus in *Mat.5.* euangelio beatos dicit plangentes, quia qui plangit, miſericordiam prouocat: qui peruicax & ſuperbus eſt, iram ſibi & pœnam iudicij venientis exaggerat. Et iccirco frater chariſſime, [70] pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum ſuorum toto corde & manifeſta lamentationis ſuæ profeſſione teſtantes, prohibendos omnino cenſuimus à ſpe communicationis & pacis, ſi in infirmitate atque in periculo cæperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia, ſed mortis vrgentis admonitio compellit, nec dignus eſt in morte accipere ſolatium, qui ſe non cogitauit eſſe moriturum. [71] Quod vero ad Nouatiani perſonam pertinet frater cariſſime, de quo deſideraſti tibi ſcribi quam hæreſim introduxiſſet; ſcias nos primo in loco [72] nec curioſos eſſe debere quid ille doceat, cum foris doceat. Quiſquis ille eſt, & qualiſcunque eſt, Chriſtianus non eſt, qui in Chriſti Eccleſia non eſt. [73] Iactet ſe licet & philoſophiam vel eloquentiam ſuam ſuperbis vocibus prædicet; qui nec fraternam caritatem, nec eccleſiaſticam vnitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amiſit. Niſi ſi epiſcopus tibi videtur, qui epiſcopo in Eccleſia à ſedecim coepiſcopis facto, adulter atque extraneus epiſcopus fieri à deſertoribus per ambitum nititur: & cum ſit à Chriſto vna Eccleſia per totum mundum in multa membra diuiſa, item [74] epiſcopatus vnus, epiſcoporum multorum concordi numeroſitate diffuſus; ille poſt dei traditionem, poſt connexam & vbique coniunctam catholicæ Eccleſiæ vnitatem, humanam conetur Eccleſiam facere, & per plurimas ciuitates nouos apoſtolos ſuos mittat, vt quædam recentia inſtitutionis ſuæ fundamenta conſtituat; cumque iam pridem per omnes prouincias & [75] per vrbes ſingulas ordinati ſint epiſcopi in ætate antiqui, in fide integri, in preſſura probati, in perſecutione proſcripti; ille ſuper eos [76] creare alios pſeudoepiſcopos audeat. Quaſi poſſit aut totum orbem noui conatus obſtinatione peragrare, aut eccleſiaſtici corporis compaginem diſcordiæ ſuæ ſeminatione reſcindere; neſciens ſchiſmaticos ſemper inter initia feruere, incrementa vero habere non poſſe, nec augere quod illicite cœperint, ſed ſtatim cum praua ſua æmulatione deficere. [77] Epiſcopatum autem tenere non poſſet, etiam ſi epiſcopus prius factus, à coepiſcoporum ſuorum corpore & ab Eccleſiæ vnitate deſciſceret; quando Apoſtolus admoneat, vt inuicem noſmet ipſos ſuſtineamus, ne ab vnitate quam Deus conſtituit, recedamus, & dicat: *Epheſ. 4.* Suſtinentes inuicem in dilectione, ſatis agentes ſeruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis. Qui ergo nec vnitatem Spiritus nec coniunctionem pacis obſeruat, & ſe ab Eccleſiæ vinculo atque à ſacerdotum collegio ſeparat; epiſcopi nec poteſtatem poteſt habere, nec honorem, qui epiſcopatus nec vnitatem voluit tenere, nec pacem. [78] Tum deinde quantus arrogantiæ tumor eſt, quanta humilitatis & lenitatis obliuio, arrogantiæ ſuæ quanta iactatio, vt quis aut audeat, aut facere ſe poſſe credat, quod nec Apoſtolis conceſſit Dominus, vt zizania à frumento putet ſe *Matt.13.* poſſe diſcernere, aut quaſi ipſi palam ferre & aream purgare conceſſum ſit, paleas conetur à tritico ſeparare. Cumque Apoſtolus dicat: *2.Tim.2.* In domo autem magna non ſolum vaſa aurea ſunt & argentea, ſed & lignea & fictilia; aurea & argentea vaſa videatur eligere, lignea vero & fictilia contemnere, abiicere, damnare; quando non niſi die Domini vaſa lignea diuini ardoris incendio concrementur, & fictilia ab eo cui data eſt ferrea virga, frangantur. *Pſal.2.* Aut ſi ſe cordis & renis ſcrutatorem conſtituit & iudicem, per omnia æqualiter iudicet, & cum ſciat ſcriptum eſſe: *Ioan.5.* Ecce ſanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deteriꝰ fiat, [79] fraudatores & mœchos à latere atque à comitatu ſuo ſeparet: quando multo & grauior, & peior ſit mœchi quam libellatici cauſa, cum hic neceſſitate, ille voluntate peccauerit hic exiſtimans ſibi ſatis eſſe quod non ſacrificauerit, errore deceptus ſit, ille matrimonij expugnator alieni, vel lupanar ingreſſus ad cloacam & cœnoſam voraginem vulgi, ſanctificatum corpus & Dei templum deteſtabili colluuione violauerit: ſicut Apoſtolus dicit: *1.Cor.6.* Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus eſt; qui autem mœchatur, in corpus ſuum peccat. Quibus tamen & ipſis pœnitentia conceditur & lamentandi ac ſatisfaciendi ſpes relinquitur, ſecundum ipſum

1.Cor.12. apoſtolum dicentem: Timeo ne forte ve-
niens ad vos, lugeam multos ex iis qui an-
te peccauerunt, & non egerunt pœniten-
tiam de immunditiis quas fecerunt, & for-
nicationibus & libidinibus. Nec ſibi in hoc
noui hæretici blandiantur, quod ſe dicant
idololatris non communicare; quando ſint
apud illos & adulteri & fraudatores, qui
teneantur idololatriæ crimine, ſecundum
Epheſ.5. apoſtolum dicentem: [80] Hoc enim ſcito-
te intelligentes quia omnis fornicator aut
immundus, aut fraudator, quod eſt ido-
lolatria, non habet hæreditatem in regno
Colloſ.3. Chriſti & Dei. Et iterum: Mortificate ita-
que membra veſtra quæ in terra ſunt, [81] ex-
ponentes fornicationem, immunditiam,
& concupiſcentiam malam, & cupidita-
tem, quæ ſunt idolorum ſeruitus, propter
quæ venit ira Dei. Nam cum corpora no-
ſtra membra ſint Chriſti, & ſinguli ſimus
templum Dei, quiſquis adulterio tem-
plum Dei violat, Deum violat; & qui in
peccatis committendis voluntatem diabo-
li facit, dæmoniis & idolis ſeruit. Neque
enim mala facta de ſancto Spiritu veniunt,
ſed de aduerſarij inſtinctu; & de immundo
ſpiritu natæ concupiſcentiæ contra Deum
facere, & diabolo ſeruire compellunt. Ita
fit vt ſi peccato alterius inquinari alterum
dicunt & idololatriam delinquentis ad non
delinquentē tranſire ſua aſſeueratione con-
tendunt; excuſari ſecundum ſuam vocem
non poſſint ab idololatriæ crimine, cum
conſtet de Apoſtolica probatione mœchos
& fraudatores, quibus illi communicant
idololatras eſſe. Nobis autem ſecundum
fidem noſtram, & diuinæ prædicationis
datam formam competit ratio veritatis, v-
numquemque in peccato ſuo ipſum tene-
ri, [82] nec poſſe alterum pro altero reum
Ezech.18. fieri, cum Dominus præmoneat & dicat:
Iuſtitia iuſti ſuper eum erit, & ſcelus ſce-
lerati ſuper eum erit, Et iterum: Non mo-
4.Reg.14. rientur patres pro filiis, & filij non mo-
rientur pro patribus. Vnuſquiſque in pec-
cato ſuo morietur. [83] Quod legentes ſci-
licet & tenentes, neminem putamus à fru-
ctu ſatisfactionis & ſpe pacis arcendum;
cum ſciamus iuxta ſcripturarum diuina-
rum fidem, auctore & hortatore ipſo Deo,
& ad agendam pœnitentiam peccatores
redigi, & veniam atque indulgentiam pœ-
nitentibus non denegari. Atque ô fruſtran-
dæ fraternitatis irriſio, ô miſerorum lamen-
tantium caduca deceptio, ô hæreticæ in-
ſtitutionis inefficax & vana traditio; hor-
tari ad ſatisfactionis pœnitentiam, & ſub-
trahere de ſatisfactione medicinam; dice-
re fratribus noſtris, plange & lacrimas fun-
de, & diebus ac noctibus ingemiſce, & pro
abluendo & purgando delicto tuo largi-
ter & frequenter operare, ſed extra Eccle-
ſiam poſt omnia iſta morieris: quæcunque
ad pacem pertinent, facies, ſed nullam pa-
cem, quam quæris, accipies. Quis non
ſtatim pereat? quis non ipſa deſperatione
deficiat? Quis non animum ſuum à pro-
poſito lamentationis auertat? Operari tu
putas ruſticum poſſe, ſi dixeris: agrum pe-
ritia omni ruſticitatis exerce; culturis dili-
genter inſiſte: ſed nullam meſſem metes,
nullam vindemiam premes, nullos oliue-
ti tui fructus capies, nulla de arboribus po-
ma decerpes? [84] Vel ſi ei, cui dominium eſt,
vſum nauium, ſuadeas, dicas: Materiam
de excellentibus ſyluis mercare frater; ca-
rinam præualidis & electis roboribus inte-
xe; clauo, funibus, velis, vt fabricetur at-
que armetur nauis, operare: ſed cum hæc
feceris, fructum [85] de actibus eius & curſi-
bus non videbis? Præcludere eſt atque ab-
ſcindere iter doloris ac pœnitēdi viā, vt cū
in ſcripturis dominus Deus reuertentibus
ad ſe & pœnitētibus blandiatur; noſtra du-
ritia & crudelitate dum fructus pœniten-
tiæ intercipitur, pœnitentia ipſa tollatur.
Quod ſi inuenimus à pœnitentia agenda
neminem debere prohiberi, & deprecanti-
bus atque exorantibus Domini miſericor-
diam, ſecundum quod ille miſericors &
pius eſt, [86] per ſacerdotes eius pacem poſſe
concedi; admittendus eſt plangentium ge-
mitus, & pœnitentiæ fructus dolentibus nō
negandus. [87] Et quia apud inferos confeſ-
ſio non eſt, nec exomologeſis illic fieri po-
teſt; qui ex toto corde pœnituerint & roga-
uerint, in Eccleſiam debent interim ſuſcipi,
& in ipſa Domino reſeruari, qui ad Eccle-
ſiam ſuam venturus, de illis vtique, quos in
ea intus inuenerit, iudicabit. Apoſtatæ ve-
ro & deſertores, vel aduerſarij & hoſtes
& Chriſti Eccleſiam diſſipantes, nec ſi oc-
ciſi pro nomine foris fuerint, admitti ſe-
cundum Apoſtolum poſſunt ad Eccleſiæ
pacem, quando nec ſpiritus, nec Eccleſiæ
tenuerunt vnitatem. Hæc interim frater
cariſſime pauca de multis quantum potui
breuiter decucurri, quibus & deſiderio tuo
ſatiſ-

satisfacerē, & te magis ac magis collegij & corporis nostri societati coniungerē. Si autem tibi veniēdi ad nos opportunitas & facultas fuerit; plura in cōmune conferre, & vberius ac plenius, quæ in salutarē concordiam faciant tractare poterimus.[88] Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam LII.

1. ANTONIANO] *Antonianus vnus erat Episcoporū Numidiæ ad quos scribitur Epistola infra. Cypr. & Collegarum de baptizandis hæreticis.*

2. Accepi primas litteras tuas] *Sic Ms. cod. Afflig. Manu. & Morel. pro eo quod erat prius:* accepimus, *& recte; neque enim vsquam de se plurali numero loquitur Cyprianus. Desideratur autem tum prima tum secunda epistola Antoniani.*

3. ad Cornelium collegam nostrum] *Quomodo collegas suos vocet nō vno in loco Cyprianus Romanos Pōtifices, tractatum est à nobis supra epistola 4. non est itaque quod cuipiam scrupulum iniiciat Erasmi ad hunc locum adnotatiuncula.*

4. secum, hoc est, cum ecclesia catholica communicare] *Certe vel hic locus confirmat Romani Pontificis auctoritatē; si enim verum sit, cum ecclesia Catholica illum communicare, qui cum Cornelio Romano Papa communicat, erit igitur ecclesia illa catholica cui præsidet Cornelius; atque proinde signum per quod discernatur ecclesia catholica ab hæreticorum conciliabulis, est successio Romanorum Pontificum. verum de hoc latius Epistola ad Magnum.*

5. per Quintum compresbyterum] *Fortaßis is ipse Quintus est ad quem postea factū Episcopum in Mauritania; est epistola infra lxxij.*

6. Trophimo & thurificatis] *Trophimus vnus erat lapsorum, & quos infra sacrificatos, hic thurificatos nuncupat. Patet autem hinc, præcipuam calumniam Nouatiani contra Cornelium fuisse; quod Trophimo & thurificatis communicasset.*

7. Quod quidem si pro sollicitudine fidei &c.] *Colligitur hinc, non reprehendendā atque adeo nec hæreticā esse illam in fide dubitationem, qua rei veritas sollicite exploratur, hoc est, quam diu res nondum diffinita est; vti hoc loco ob schisma inter Cornelium & Nouatianū, iusta erat dubitandi causa. Sic & D. Aug. Epistola 168. inter hæreticos non esse deputandos dicit, qui aut ab hæreticis seducti (quos credentes hæreticis nūcupat, lib. de vtili. cre. ad Honoratum cap. 1.) aut à parentibus in errorem lapsis acceptam sententiā, nulla pertinati animositate defendunt, quærunt autē cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati quum inuenerint. At contra qui de semel manifestata fidei catholicæ veritate, hoc est, de semel definitis fidei articulis pertinaciter dubitat, ab hæresi non excusatur. Dubius enim in fide infidelis est (inquit Gelasius papa) & non solum anathematizantur in Syn. ephesina generali, qui contradicunt definitis per illud concilium & alia precedētia, sed omnes etiam illi qui fidem illorum patrum non confitentur. Quale quid habes etiam in diffini. septimæ Synodi, actione vltima, de articulo hodie maxime controuerso; quare et verba subiiciēda censuimus: hæc est, (inquiūt) fides Apostolorum, hæc est fides patrum: hæc est fides Orthodoxorum, hæc fides orbem terrarum confirmauit. Credentes in vnum deum in Trinitate laudatum venerandas imagines amplexamur. Qui secus agunt, anathemate percellātur, q sic nō sentiunt, ab ecclesia depellātur. Eodē pertinet illud Theoph. in ca. 1. ad Romanos, Si fidem scrutari hæsitando cœperimus, omniū proculdubio patiemur iacturam. Item illud D. Ambr. in Concilio Aquileiensi. Qui Arium non damnat. similis illi est, & hæreticus iure cēsendus. Imo & imperatores Theodosius Valentinianus & Gratianus cod. de hæreticis l. omnes, hæreticorum definiūt vocabulo contineri, & latis aduersus eos sanctionibus succumbere debere, qui vel pro leui argumento à iudicio catholicæ religionis vel tramite detecti fuerint deuiare. Hæc paulo prolixius, propter eos, qui non verentur de semel ab ecclesia definitis suspensam perpetuo tenere sententiam, & (vt cum Elia propheta loquar) claudicant in duas partes; qui certe si non pertinaciter dubitarent, ecclesiæ Catholicæ partes cuius Dominus est deus sequerentur potius, quam synagogæ Baaliticæ.*

8. semel super petram solida stabilitate fundatos] *Alludit ad illud Euangelicum Matth. 7. Omnis ergo qui audit verba mea hæc & facit ea, aßimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam & non cecidit, fundata enim erat super petram. Quare quum ibi non addatur:* robustam, *nec eam vocem habeat Afflig. Ms. cod. recte omissa est à Manut.*

9. Et quidem primum quoniam de meo quoque actu &c.] *Quemadmodum satis constat ex libro & Epistolis superioribus de lapsis, erat initio, persecutione adhuc feruente, durior paulo erga lapsos Cyprianus, vtpote qui non nisi exacta pœnitentia ad pacem admittendos censeret, nisi forte ad preces Martyrum instante periculo mortis, idque non solum in sacrificatis sed & in libellaticis obseruari volebat. Pace autem iam ecclesiæ data quumprimum conuenire licuit, in Episcoporum Africæ concilio nonnihil moderata est illa censura, & placuit illis (vti infra hac eadem epistola dicit) examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, sacrificatis vero in exitu subueniri. Culpabat itaque Cyprianum Antonianus, quod sententiam mutasset, ipse verò iustißimas mutati consilij rationes adducit; neque sibi soli sed & Clero Romano primum, & deinde episcopis compluribus placuisse hanc diffinitionem, imo vero & à Cornelio in Synodo Romana confirmatam. Atque hæc ad loci huius intellectum sufficiant.*

10. euangelicum vigorem] *Sic Afflig. Ms. & Manut. pro eo quod cæteri:* euangelij.

11. precibus & lamentationibus] *Ita recte locum hunc restituerunt Manut. & Morelius, antea enim interiecta particula:* sed, *sensum obscurabat. Apud eosdem confirmatam reperi coniecturam meam, qua legendū cōieceram:* dabatur, *pro eo quod erat:* datur, *quod ex editione Remboldi irrepserat, nam vetus excusus & Afflig. cod. etiam priori modo legunt.*

12. in epistola mea quę exstat] *habes hanc supra numero xiiij. vbi ex hoc loco suppleuimus quod deerat.*

13. Quod etiā Romam ad Clerum &c. & ad

Cõfeſſores] Recte ita Ms.cod. Afflig. & Manutius pro eo quod erat: ad Romanum Clerum: nam ſignificat ſe Romam miſiſſe & ad Clerum & ad Confeſſores litteras. Harum illæ deſiderantur præter verba aliquot hic & Epiſtola ſupra xxxi. allegata; hæ vero ſunt ſupra num. xxv.

14. nunc in eccleſia cũ Cornelio iunctos] Scripta eſt ergo hæc Epiſtola poſt reditum Confeſſorum ad vnitatem, & vti paulopoſt conſtat, poſt primam Sinodum Africæ & Synodum Romanã de lapſis, non vero poſt ſecũdam, nam ibi denuo alia fuit facta de ſacrificatis moderatio; atque adeo hinc patet; ſcriptam hanc poſt Epiſtolam præcedentem, & ante Epiſtolam Synodi Africanæ ad Cornelium, nam illa ſecunda fuit.

15. Quod me ſcripſiſſe, de eorum reſcriptis] Reſcripta, habes ſupra Epiſtolas xxvi. & xxxi. Ex eo autem quod prius epiſtolam cuius meminit exſtare dixit, huius vero epiſtolæ verba ex reſcriptis citat, videntur hæ litteræ Cypriani, iam tum fuiſſe deperditæ.

16. pariter ac ſtãtib⁹ laicis] De hac Cypriani phraſi ſupra epiſtola xiiij. paulo ante citata.

17. Nouatiano tunc ſcribente] Erat igitur Nouatianus vnus ex præcipuis presbyteris Romanis.

18. Tunc adhæc cõfeſſore, nunc iam martyre] Certe ſi vſpiam alibi hic aperte diſtinguit inter Confeſſorem & Martyrẽ; in quo vero differant, ſupra late Epiſtola ix. Adnotauit autem Cauchius D. Pacianum hunc locum citantem, non habere particulã: adhuc, & ſimiliter apud illum paulopoſt deſiderari vocem: omnibus.

19. copioſus Epiſcoporum numerus] Loquitur de Synodo Africana contra Nouatum de lapſis quam cõtigiſſe poſt paſcha initio pacis, fit veriſimile ex epiſtola ſupra xl. & epiſtola ad Cornelium num. lv.

20. Lapſis denegaretur &c. eccleſia claderetur] Sic ex Ms. cod. Afflig. hunc locum reſtitui, nam antea priori loco erat: clauderetur, & poſteriori: abdicaretur.

21. ſecundum quod libello continetur] Vtinam exſtaret hic libellus placitorũ Synodi Africanæ de lapſis.

22. etiam Romã hac de re ſcripſimus ad Cornelium] Prima facie exiſtimabam intelligere Cyprianum Epiſtolam Sinodi Africanæ ad Cornelium, quæ ſequitur. num. liij. Verum ex verbis huius epiſtolæ iam dictis: ſed traheretur, diu pœnitentia &c. aliiſque infra poſitis, collatis cum ſtatuto prioris Synodi cuius ibi meminerũt, certo deprehendi illam poſterius ſcriptam, hanc vero cuius hic meminit deſiderari.

23. qui & ipſe cum plurimis Epiſcopis habito concilio] huius concilij Romani & Africani & aliorum quorundam in hæc verba meminit Euſebius lib. 6. hyſtor. eccleſ. ca. 33. Ob nouati hæreſim concilium ſacerdotale celeberrimum in vrbe Roma congregatum eſt, Epiſcoporum lx. numero, presbyterorum quoque totidem, cum diaconis pluribus. Præterea etiam per ſingulas quaſque prouincias de hac re magna deliberatione habita decretis ſignificatur, quid facto eſſet opus. Statuitur ergo, Nouatum quidem cum his qui cum mentis elatione tumidum ſequerentur, quique ad inhumanam iſtam & nihil fraternitatis ſeruantem ſententiam declinarent, alienum eſſe ab eccleſia; eos vero qui lapſi in certamine fuerant, fraterna miſeratione curandos, & fomentis pœnitentiæ medicãdos. Scribit & de hac Cornelius vrbis Romæ Epiſcopus ad Eccleſiam Antiochenam, ſcribens Fabio eius Epiſcopo, quid etiam Italis, Afris cæteriſque occidentalibus viſum ſit. hactenus ille.

24. De quo tibi neceſſe nunc fuit ſcribere] Sic Afflig. cod. Manut. & , ante eum Coſterius, pro eo quod habebatur corruptiſ. tunc.

25. Lapſus acciperet] Ita primum reſtituit hunc locum Grauius, conſentiũt Afflig. Manut, & Mor. cod. antea erat: lapſis, peßime, qui paulopoſt etiam rectius legũt: collegæ tui, quam vulgati: collegæ noſtri.

26. Venio iam nunc &c. ad perſonam Cornelij] Latißime hic tractat de vita & promotione Cornelij ad ſummum Pontificatum.

27. per omnia officia eccleſiaſtica promotus] Plura ergo erant officia eccleſiaſtica iam ætate Cypriani, de quibus paulo latius infra epiſtola ad Cornelium contra hæreticos.

28. pro pudore virginalis conſcientiæ] Fuit ergo virgo non maritus Cornelius, qualem fuiſſe & Cyprianũ ex vita eius conſtat, qui etiam quemadmodum Cornelius ad Epiſcopatum raptus eſt.

29. Et factus eſt Epiſcopus à pluribus collegis noſtris] Infra Epiſcopos qui ordinationi Cornelij interfuerant, ſedecim fuiſſe dicit, inter quos (vti patet ex epiſt. ſupra xlij) fuerunt ex Africa, Caldonius, Fortunatus, Pompeius, & Stephanus. Apparet autem ex hoc loco. Epiſcopum ſiue Papam Romanum ea ætate fieri ſolere, à ſacerdotum Collegio, id eſt, ab Epiſcopis, de clericorum teſtimonio, & plebis ſuffragio. Sæpe enim variatus eſt mos eligendi Romani Põtificis. Primũ D. Petrus ſuos ſucceſſores deſignauit Linum, Cletum, & Clementẽ; Anacletus & cæteri vſque ad ſecundũ ſchiſma inter Damaſum & Vrciſinum Cleri & populi ſuffragiis creati ſunt & ab Epiſcopis ſi q forte præſentes eſſent, vt ex hoc loco colligere eſt. Tum autem in electione Damaſi interponi cœpit Imperatorum auctoritas. Et primũ quidem in ſchiſmate dũtaxat, ad ſedandos tumultus, vti à Valentiniano res compoſita eſt inter Damaſum & Vrciſinũ, ab Honorio inter Bonifacium & Eulaliũ, et à Theodorico rege inter Symmachũ & Laurentiũ. Deinde etiam extra ſchiſma; ne forte tumultus contingeret. Imò eo res paulatim deuenit, vt ſine illorum aſſenſu conſecrationẽ ſuſcipere non auderent. Durauit hic mos ad Impera. Conſtantinum iij. vſque, qui ſanctitate Benedicti ij. permotus, permiſit liberam vti antea poteſtatem ſoli Clero & populo Romano eligendi & deſignandi Pontificis. Poſtea Adrianus papa conuocata ad hoc Synodo Lateran. Epiſcoporum 153. (quod antea nulli Imperatori conceſſum fuit) etiam eligendi pontificis ius, ob pulſos Italia Longobardos Carolo magno conceßit. Illi tamen iuri filius eius paulo poſt renunciauit, vt patet lxiij. diſtinc. apud Grat. cap. Ludouicus. Sic libera denuo fuit Romanis electio & conſecratio Papæ per multum temporis, vſque ad Leonem viij. Qui quum ab Othone primo vi, & armis in ſede Apoſtolica collocatus eſſet, denuo à Clero & Plebe ad Imperator. ius omne eligendi pontificis tranſtulit. Hoc priuilegio vſi ſunt ſucceſſores Othonis imo abuſi potius, ad Henricum iiij. vſque. Quare iuſtißimis de cauſis iterum reuocatum eſt id ius ad Romanos à Gregorio vij. etiam paulo ante Pontificatum, occaſione ſumpta à ſchiſmate illo inter Benedictum, Silueſtrum & Ioannem, ſub Henrico Imperatore iij. Nam Stephanus ix. Nicolaus ij. & Alexander ſecundus ſine aſſenſu Imperatoris creati

ſunt

ti sunt. Quod quum iterum surreptitiè per insidias impetrasset à Pascali ij. Henricus v. per ipsum Pascalem denuo reuocatum est in Synodo Lateran. Postremo ad solos Cardinales ius eligendi Pontificis delatum est, quod quo tempore cœperit non perinde constat; nam & si à Nicolao ij. tale quoddam statutum promulgatum sit, postea tamen adhuc aliquoties intercesserunt populi & Cleri Romani suffragia. Porro constitutiones de electione in conclaui celebranda, editæ sunt in Concil. Lugdun. à Gregorio x. hæc partim ex Onuphrio Panuino, & Platina, partim ex hierach. Alberti Piggij.

30. quisquis post vnum qui solus esse debeat] Hic rursum confirmatur nostra sententia, qua supra diximus, vnum Episcopum peculiariter nuncupari à Cypriano Romanum Pontificem.

31. sedisse intrepidum Romæ, &c.] Hinc collige, non statim vti quidam existimant ab electione Cornelium in exilium missum, sed diu resedisse Romæ intrepidum, imo vsque ad mortem Decij. Facit pro hac sententia, quod paulopost dicit: & tyrannum armis & bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit. Nam in bello periit Decius, occisus à Barbaris, & ipse persecutionem vij. in Christianos indixit. Atque adeo verisimilius est, passum Cornelium sub Gallo ij. & Volusiano consul. Imperante adhuc Q. Herennio Hetrusco Decio Aug. Decij filio, atque hinc factum, vt sub Decio à quibusdam passus dicatur. Verum de hoc in vita Cypriani latius

32. quam constitui Romæ æmulum sacerdotem] Sic primi hunc locum restituimus ex cod. Affl. pro eo quod erat ante: Dei sacerdotem. Significat enim Cornelium patientius tollerasse æmulum Principem, quam Nouatianum æmulum sacerdotem; quem nusquam Cyprianus Deo sacerdotem nominat, sed potius pseudepiscopum.

33. vel gladio, &c.] Varia tormentorum genera quibus Christiani afficiebantur, gladius, crux, ignis, vngulæ; nam his membra, vti loquitur, & viscera laniabantur.

34. necessitati succubuit] Etiam hunc locum ita castigaui ex Ms. cod. Afflig. pro eo quod erat: necessitate.

35. & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat] Legitimam adfert recipiendi in gratiam Trophimi causam, quod cum illo magna pars plebis illum prius sequuta, ad Ecclesiam redierit.

36. tractatu ergo illic] Sic rectè Ms. Manut. et Morel. pro eo quod erat: illius.

37. vt Laicus communicet] Eadem phrasi infra epistola ad Hispanos: si vel Laico (inquit) communicare cõtingeret, & Epistola ad Stephanum secunda: eos quoque hac conditione recipe, vt cõmunicent Laici. Sic et Cornelius Papa epist. ad Fabiũ Antioch. ab Eusebio citata de Episcopis loquens, qui Nouatianum ordinauerant: Vnũ eorum (inquit) ad Laicam communicationẽ recepimus. Eiusdem communicationis fit mẽtio Sardic. concil. can. 1. & Agath. 33. Quid autem significet, explicat canon. 4. Concil. To. 1. de subdiacono loquens: Abstentus, inquit, biennio, postea inter Laicos reconciliatus per pœnitentiam communicet. Laicum igitur communicare, non aliud est veteribus, quam inter Laicos communicare. Orabant autem & communicabant illi extra cancellos, per ministerium Archidiaconi, hoc est, extra chorum vti hodie loquimur. Quod D. Ambro. manifestum facit, dum Theodosium Imperatorem post oblatum munus ad altare, intra cancellos hærentem, per Diaconum interrogari iussit, num quid vellet quod istic hæreret. Dicenti se nihil aliud velle, quam vt diuina mysteria peragi videret: Ea (inquit ille) istinc tibi videre non licet. Habent in Dei templo sacerdates, habent & Laici locum suum. Consistebant autem masculi ad meridiem (Micrologo teste) & feminæ ad Aquilonem, & cancellis proximi teste Dionysio Areopag. tanquam Clero viciniores astabant Monachi. Introitus vero virorum custodiebant Ostiarij, Diaconissa introitus feminarum, vti constat ex Constit. Apostol. li. 2. ca. 61.

38. Et idcirco si accepta pace commeatus à Deo datur] Rursum hic commeatum pro liberatione à morte accipit Cyprianus. De qua phrasi vide supra epistolam xxxiij.

39. Nec tu existimes &c. libellaticos cum sacrificatis] Hic explicat quid differant libellatici, id est, qui libellos offerebant vt supplicia euaderent, & sacrificatos qui sacrificia idolis immolabant. Locus mire faciens ad intellectum aliorum locorum tum Epistolis tum libro de Lapsis, vtpote quo ipsa libellorum forma continetur.

40. prosiliuit] Sic Ms. & vetus excusus Manu. & Morelius, pro eo quod erat: prosiluit.

41. viuentes & incolumes animas] Sic etiam illi, excepto veteri & cæteris excusis, qui legunt: saluatas & incolumes.

42. Quorum si pœnitentiam respuamus] Pulchre hinc ad finem vsque deducit, ad pœnitentiam admittendos Lapsos, contra Nouatiani hæresin, ad quam videbatur propendere Antonianus.

43. diabolo inuitante rapiuntur] Ita illi quoque, pro eo quod erat: rapiantur.

44. nos non tantum nunc] Sic rectè Ms. cod. Manut. & Morel. pro eo quod erat: intantum, Ante illos, etiam sic castigarat Costerius.

45. & si lætatur vnum membrum] Discrepat hic Cyprianus et supra quoq; epistola xij. (vbi iisdem verbis hanc scripturam citat) à textu tum Græco tum Latino. Quomodo etiam paulo post in illo Luc. 6. Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri; quod tamen legunt Ms. Afflig. cod. & Manut.

46. Videte ne quis vos deprædetur] Eodem modo citat hanc scripturam infra Tom. 2. de bono patientiæ, sic & Ambr. in commentar. Hieronymus quoque in Osee Prophetam, & epistolam ad Galat. Græce etiam est συλαγωγῶν, id est, qui in prædam abducat. Tertul. tamen ad vulgatum interpretem magis accedit libr. de præscriptione aduersus hæret. legens: ne quis sit circumueniens vos; & Aug. lib. de Mor. eccl. cathol. c. 21. et Serm. de Kal. Ian. à Beda citato, legit cũ illo: ne quis vos decipiat.

47. non est opus sanis medicus] Quantumuis Latinus Cyprianus Solœcismum tamen lectionis vulgatæ retinere maluit, quã immutare. Sic alibi illud citat: Neq; nubent, neque nubentur, & alio loco: Pauperes euangelizantur.

48. quod pœnitentia sequente reualescat] Ita excusi omnes & placet magis quã illa lectio Afflig. cod. & Costerij: recalescat.

49. ad fidem & virtutem de pœnitentia robur armatur] Sic eleganter Ms. Afflig. & Manut. cum Mo-

relio, pro eo quod erat: ad fidem ad virtutem pœnitentiæ robur armetur.

50. Vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit] Sic recte Manut. Nam phrasin esse Cypriani confeßio nominis, & propter nomen pati, satis patet ex epistola infra liiij. & lvij. quam mutuatus est à Tertul. lib. de resurrect. carnis, quare nihil opus est addita voce: Christi, quam habebant antea excusi, aut: Domini, quam habet Afflig. codex. Porro martyrem neminem esse extra Ecclesiam, denuo repetit in huius epistolæ calce, item epistolis duabus modo citatis & ad Iubaianum, lib. etiam de vnitate Ecclesi. & de Orat. Dominica, vbi in confirmationem allegat illud 1. Cor. 13. Si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Quod toties inculcasse videtur, spiritu quodam prophetico. Nam, si Socrati & post eum Nicephoro habenda fides, Nouatianus (sic legẽdum haud dubie pro eo quod est: Nouatus) sub Valeriano martyriũ passus est. Similia diuus Augustinus contra Donatistas, qui se de martyrio iactabant, Epistolis 61. ad Dulcitium & 167. ad Festum, lib. 1. contra epistolã Parm. c. 7. contra Cres. Gram. lib. 3. c. 47. & in Psal. 34. & 68. Serm. quoque 15. de verbis Apostoli, D. Hieron. in ca. 1. ad Gal. & in Epistolam ad Philemonem, D. etiam Chrysost. orat. 1. contra Iud. & Optatus Mileuitanus contra Parm. lib. 3. Loci notandi, cõtra Anabaptistas & alios hæret. qui dum de eis suppliciũ sumitur martyres se iactant.

51. Sacrificatis in exitu subueniri] Pro vera hac lectione substitutum fuit à Remboldo: subuenire, quod remansit in excusis. Ex hoc loco autem colligere est, scriptam hanc epistolam ante Epistolam ab hac secundam, quia ibi statutum significatur, vt non solum in exitu, sed quicunque pœnitentiam egissent, sacrificatis omnibus, pax daretur.

52. quia exomologesis apud inferos non est] Videtur alludere ad illud Psalmi: In inferno autem quis confitebitur tibi?

53. cum solatio pacis] Recte sic legendum censuerunt Costerius, Manut. et Morelius, nam antea corruptiß. legebatur: consolatio.

54. in contemplatione habentes, ne & vos tentemini] Sic Ms. Afflig. Costerius Manut. & Morelius, pro eo quod prius erat: habete. Porro videtur exemplar Cypriani non habuisse solœcismum illum, qui reperitur etiam in Græco exemplari: huiusmodi instruite, considerans ne & tu tenteris. Quomodo tamen vsque adeo legit diuus Hieronymus, vt hinc colligat, Paulum vere dixisse se sermone imperitum. Legit etiam Cyprianus: Alterutrum, pro eo quod noster: Alter alterius, quod Latinius expreßit Tertul. contra Marcion. lib. 5. Onera vestra inuicem sustinete, quomodo etiam Ambr. in cõment. & Aug. serm. 15. de verbis Apostoli.

55. Iesum Christũ iustum] Sic excusi omnes Afflig. habet: Iesum Christum suffragatorem, sed non placet, quum in epistola 1. Ioannis & Græce & Latine prior sit lectio. Pro eo autem quod legit Cyprianus: deprecatio, rectius ex Græco vertit noster interpres: propitiatio, nam hæc sonat vox: ἱλασμὸς.

56. Si cum adhuc peccatores essemus Christus] Omittitur hic à Cypriano, quod etiam in Græcis exemplaribus hodie desideratur, illud: secundum tempus D. Hiero. tamen exemplar id habuisse videtur, nam addit quæst. 7. ad Algas. oportuno tempore.

57. in cuius partibus] Ita Afflig. cod. & Manut. cæteri: in cuius parte.

58. Nec putes frater] Respondet ad Nouatianorum argumentum quo dicebant, martyria non fore tam frequẽtia, si lapsis pax daretur. Illud autem: vere fidentium, habet recte Afflig. cod. Manut. & Morelius, pro eo quod erat antea: vero.

59. Aliud missum in carcerem non exire inde &c.] Eadem sunt Cypriano: ad veniam stare, missum in carcerem non exire inde donec soluat nouißimum quadrantem, & pro peccatis longo dolore cruciatum emendari, & purgari diu igne. Eadem etiam econtrario ad gloriam peruenire, statim fidei & virtutis accipere mercedem & peccata omnia paßione purgasse: Per quæ distinguit haud dubie statum lapsorum post hanc vitam qui nondum pœnitentiam compleuerant, à statu martyrũ Atque adeo mire facit hic locus ad confirmandam ecclesiæ traditionem de purgatorio, quod etiam ante me animaduertit Reuerendiß. Guidixiensis Episcopus Martinus Peresius Ayala. Alludit autem ad scripturas Mat. 5. & 1. Cor. 3. Illam eodam modo interpretantur D. Hieron. in Matt. & Ambro. in Lucam. c. 12. Hanc vero Origenes hom 6. in Exod. et 8. in Leuit. Ambr. Theodo. & Oecum. in comment. August. Enchy. ca. 69. in Psalm. 36. & 21. de ciuitate Dei c. 26. Paulinus Nolanus paraphrasi Psal. 1. & epistola ad Seuerum, ac Gregorius lib. dial. 4. c. 7. Ve autem de nomine non contendamus, suffragia defunctorum quæ in sacrificiis & precibus ecclesiasticis fiunt, iam inde ab ætate Apostolorum, indicant esse locum quempiã, in quo puniantur. Alioqui enim frustra oratio fieret, vt à pœnis soluantur. Non tamen tam recens est purgatorij nomen siue purgatoriarum pœnarum, vt meminerunt D. August. Enchyr. c. cit. de ciuitate Dei li. 20. c. 25. & 21. c. 13. Gregorius loco citato, in 3. Psalm. pœnit. & alibi frequenter, & Beda in psalm. 37. & serm. quodam Ms. in illud Ioannis 1. Ioannes perhibet testimonium de ipso. Ignis etiam purgantis, præter Cyprianum hoc loco & alios supra allegatos, meminerunt etiam D. Hieron. in fin. cõment. in Isaia. Ambro. in psal. 118. serm. 10. Maximus in Diadochum, de perfectione spir. c. 100. Damas. de ijs qui dormierunt. Eustratius Constantino. lib. de operatione animæ post mortem, & Gennadius Scholarius lib. de purgatorio contra Græcos: vbi multas veterum Græcorum sententias allegat.

60. pendere in die iudicij ad sententiam iudicis] Locus hic de die particularis iudicij vniuscuiusque intelligendus videtur, de quo D. Aug. epist. ad Hesychiũ dicit, diem mortis vniuscuiusque, illi diẽ esse iudicij. Idque satis colligitur ex opposito: statim à Domino coronare. Si enim ad Diem iudicij vsque differenda esset corona Martyrum, non statim coronari, non statim fidei ac virtutis mercedem accipere dicerentur.

61. dandam pacem mœchis non putauerunt] Quod hic narrat de quibusdam Episcopis qui Mœchis pacẽ negabant, sub finem huius epistolæ impugnat: doces neminem excludendum à pœnitentia. Hoc autem loco exempli adfert, vt doceat; sicut illi qui in ea erant sententia quũ plerique alij in contraria essent, non tamen propterea ab ecclesia recesserunt: ita nec recedẽdum fuisse ab ecclesia Nouatiano, si quid ille nouum saperet. quod aliis nõ probaretur, Allegat autem alicubi hunc locum D. Aug.

Manente

62. Manente concordiæ vinculo &c.] Similia habes infra ſub finem epiſtolarum ad Iubaianum & ad Magnum, vbi quid ſibi velit latius tractabimus.

63. Miror autem quoſdam ſic obſtinatos eſſe] Hic propius cum aduerſario Nouatiano incipit confligere, ſcripturas accumulans, vt doceat non denegandam Lapſis pœnitentiam.

64. Habeo aduerſum te multa] Plane contrariam habet lectionem hic Cypri. lectioni tum Græcæ tum Latinæ, quæ hodie exſtat, quæ habet: pauca.

65. & manducare de ſacrificiis] Hoc ex Afflig. cod. ſubſtituimus, pro eo quod anteà vbique legebatur: ſacrificio, eſt enim Græce: εἰδωλόθυτα.

66. Et pœnitere non vult] Hoc etiam pro eo quod erat: noluit, Nam Græce & Latine ſic legitur. Rectè autem quod Græce eſt: εἰς θλῖψιν μεγάλην, vertit: in tribulationem magnam.

67. ſuper vno peccatore pœnitentiam agente] Sic Manut. et Morelius conformiter Græco & Latino Lucæ textui, Afflig. tamen codex legit vti excuſi hactenus: ſuper vnum peccatorem; verum quia idem legit: ſuper nonaginta nouem iuſtis, non placuit illa caſuum variatio præſertim quum ſupra epiſtola 49. priori modo legant excuſi & Ms. codices.

68. porriget ei] Quum viderem hic variari lectionē excuſorum codicū: porrigat, à lectione Afflig. cod. porrigit, putaui ſubſtituendam veram lectionem: porriget, Græce enim eſt tum Mat. 7. tum Lucæ 11. ἐπιδώσει.

69. Cōparat hic dominus] Mendū Rēboldi inuaſerat omnes excuſos, nam ſic Ms. & vetus excuſus.

70. pœnitentiam non agentes &c.] Durior paulo fuit D. Cyprianus erga eos, qui ſolum in articulo mortis pœnitentiam & pacem petebant idque tempore ſic poſtulante, vtpote in tanta lapſorum copia; licuit autem ei hic in ſuo ſenſu abundare, quum res nundum diffinita eſſet. Certè poſtea Leo Papa epiſtola 89. & Celeſtinus 1. epiſt. 2. ad Gall. Epiſcopos contrarium definiunt, nempe ad pacem recipiendos etiam eos, qui infirmitate vrgente pœnitentiam poſtularent.

71. Quod verò ad Nouatiani perſonam] Hic reſpondet ad alteram Antoniani quæſtionem, qua petebat doceri, quam hæreſim introduxiſſet Nouatianus; primum autem ſchiſmaticum, poſtea ſub epiſtolæ finem etiam hæreticum fuiſſe docet.

72. nec curioſos eſſe debere quid ille doceat] Locus adnotandus contra quorundam curioſitatem in legendis hæreticorum libris, aut ſcrutandis eorum ſententijs.

73. iactet ſe licet] Vox: licet, omiſſa à Remboldo, deſideratur etiam in Eraſmic. omnibus. Certè Afflig. & vetus excuſus eam habent, quare rectè reſtituta à Manut. & Morelio.

74. Epiſcopatus vnus &c.] Locus rurſum inſignis pro Epiſcopatu Romano, ſimilem habes libro de vnitate eccleſiæ, vbi latius hac de re.

75. per vrbes ſingulas ordinati ſint Epiſcopi] Vetus mos vt ſingulis ciuitatibus ſinguli præficerentur Epiſcopi, præſertim autem obſeruatus in Africa.

76. creare alios pſeudepiſcopos audeat] De pſeudepiſcopis à Nouatiano & factione illius ordinatis, Vide plura epiſtola lv. Vnde conſtat eos eo dementiæ veniſſe, vt etiam Carthagini Fortunatum quendam pſeudepiſcopum contra Cyprianum conſtituerent.

77. Epiſcopatum autem tenere non poſſet] Simile quid habet epiſtola ad Hiſpanos, & eodem pertinet, quod alibi eius ſententiæ videatur, vt hæretici presbyteri non verè offerant diuinum ſacrificium. Sunt autem etiam hæc ex illis quibus tùm licebat illi in ſuo ſenſu abundare, & confines ſunt errori illi de baptiZandis hæreticis; quare quum res nondum diffinita eſſet, neminem turbare debent huiuſmodi ſententiæ. Certè Auguſtin. libris 7. de Baptiſmo contra Donatiſtas, omnia argumenta Cypriani exactè diſſoluit.

78. Tum deinde quantus arrogantiæ tumor eſt] Similia habes epi. præcedenti, vbi loci vtriuſque verū intellectū ex D. Auguſtino oſtendimus, & de loci huius reſtitutione, vtque legendum ſit non: paleam, ſed: palam aliquid diximus. Quia tamen tum Eraſmus hoc loco tum plerique aduerſariorum; Mat. loco de ZiZanijs, poſſe conuinci exiſtimant, quod mortis ſupplicio hæretici affici non debeant, aliquid de huius loci intellectu hic dicendum. Imprimis ZiZania (inquit Chriſtus) filij ſunt nequam, loquitur igitur generatim de omnibus malis, & ſic interpretatur vtroque loco Cyprianus, locis quoque dictis Aug. primarium etiam illum ſenſum agnoſcit D. Hieron. in cōment. Eradicationem verò, pro eiectione ab Eccleſia accipiunt. Origen. hom. 21. in Ioſue, D. Hieron. loco cit. & D. Aug. initio lib. 3. contra Parmen. lib. de fide & operibus, & contra aduerſ. Legis & Prophet. Deinde etiam ſi de hæreticis & de morte intelligatur iuxta Græcorum ſententiam & Auguſt. quibuſdam in locis; non ſimpliciter prohibet illos eradicari Dominus; ſed tum quando periculum eſt ne eradicetur ſimul & triticum, quod ſignificant verba illa: Non, ne forte colligentes ZiZania, eradicetis ſimul & triticū. Alioqui enim ſi ſimpliciter intelligatur interdicta omnis eradicatio ſiue per mortem ſiue per Eccleſiæ cenſurā; non licebit iudicibus Laicis in maleficos animaduertere, non licebit eccleſiaſticis iudicibus excōmunicare quēpiā. Quemadmodū igitur cū metus ille non ſubeſt, id eſt, (vt cum Aug. loquar) quando ita cuiuſquā crimen notū eſt omnib9, & omnibus execrabile, vt res nullos prorſus vel non tātos habeat defenſores per quos poßit ſchiſma contingere, nō dormire debet ſeueritas diſciplinæ in excōmunicatione; quemadmodū etiā vbi ſeditionis periculū nō eſt, recte in maleficos animaduertit magiſtratus: Ita nō video quid obſtet, cur quādo publicè cōſtat de quorundā hæreſi quando periculū non eſt ne de catholicis ſumatur ſupplicium, immo potius ecōtrario periculum eſt ne triticū degeneret in ZiZania, id eſt, ne catholici ſeducantur ab hæreticis; cur (inquam) de illis ſumi non poßit extremum ſupplicium. Idque, non aut tumultu populari à plebe (de quali animaduerſione intelligendus, venit Iuſtinus martyr epiſtola ad Zenam et Serenum, & alij quidam veteres quos pro ſe citant aduerſarij, præſertim qui vixerunt ſub Cæſaribus Ethnicis) aut à iudicibus eccleſiaſticis, aut per accuſationem ſeu poſtulationem Epiſcoporum (de quali iudicio in cauſa Priſcilliani loquuntur haud dubie Amb. epiſtola 27. & Seuerus Sulpitius hiſt. ſacræ lib. 2) ſed per legitimos & ſeculares magiſtratus, quomodo ipſum de eodem Priſcilliano ſumptum ſuppliciū à Maximo, comprobauit Synodus Burdegalenſis, D. Hieron. ad Cteſiphontem contra Pelag. & Leo papa epiſtola 93. Narrat etiam Epiphan. & Cyrillus Hieroſol. in Cath. ſupplicium ſumptum de Mane primo auctore hæreſeos Manicheorum, quem per Regem Perſarum excoriatum ſcribunt, & de Meſſa-

lianis, qui ob id ſe Martyrianos appellabant. Optatus quoque Mileuitanus lib. 3. contra Parm. factis Moyſi Phinees & Eliæ, comparat factum Macarij cuiuſdam; qui Marculum & Donatum Donatiſtas occiderat. Eodem pertinet Dioſcori Alexandrini vox illa in Synodo Calched. quâ flammis dignos clamabat hæreticos. Immo (vt Bernardum hom. 66. in cant. & alios breuitatis gratia prætereã) ipſe D. Aug. quod nobiſcum ſenſerit ſignificat. c. 7. li. 1. contra litte. Parmeniani: Quinetiam (inquit) audet conqueri Parmenianus, quod eos Canſtantinus ad campum, id eſt, ad ſupplicium duci iuſſerit &c. Reſpondet autem: Quid enim non iſti iuſtè patiuntur &c. & merito criminum & ordine poteſtatum? Prius enim probent ſe non eſſe hæreticos, vel ſchiſmaticos, tum demum de indignis pœnis ſuis liuidam emittant vocem &c. Et tamen quid tale patiuntur quale faciunt? Nam ſi ſanguis exit de carne mortali &c. Et paulopoſt: Sed quorſum iſta dicuntur, numquidnam etiam ſi obſtineant non pertinere ad Imperatorem aduerſus eos, aliquid ſtatuere qui praua in religione ſectãtur, propterea ſi interfecerit eos, quos punierit, Martyres erunt? Et apertius tractatu 11. in Ioan. Mirantur (inquit) quia commouentur poteſtates Chriſtianæ aduerſus deteſtandos diſsipatores eccleſiæ. Si non ergo mouerentur & quomodo redderent rationem de imperio ſuo &c. Vbi, cum probaſſet quod dixerat, exemplo Nabuchodonoſor, tandem concludit dicẽs: Videtis qualia faciunt & qualia patiuntur. Occidunt animas, affliguntur in corpore, ſempiternas mortes faciunt, & temporales ſe perpeti conqueruntur. Habes veram D. Auguſtini ſententiam. Nam quæ illi pro ſe ex illo citare ſolent, aut ſunt ſcripta ante Epiſtolam 48. & 50. atque adeo retractata, aut certè ſcripta ante leges latas ab Imperatoribus de mortis ſupplicio. De quibus quo tempore primum lata, & de aliis variis pœnarum generibus, aliiſque huc pertinentibus, pulchrè tractat Dom. Claudius de Sainctes Pariſienſis Theologus li. duobus, ad edicta & de Methodo contra ſectas veterum Principum, ad quos lectorem remittimus.

79. fraudatores & mœchos à latere &c.] Donatum, Feliciſsimum Nicoſtratum, & Euariſtum intelligit, quorum ſceleribus refertæ ſunt, ſupra Epiſtola xlvi. & xlvij.

80. Hoc enim ſcitote intelligentes] Confirmat hic lectionem vulgatam Cyprianus, quomodo etiam in eo quod ſequitur: quod eſt idololatria. Videntur itaque legiſſe ipſi ἴςε pro eo quod hodie eſt in Græcis ἔςε, &: ἥ ἐςιν εἰδωλολάτρεια pro eo quod nũc legitur ὅς ἐςιν εἰδωλολάτρης. Vicinitas litterarum, variæ lectionis anſam prebuit. Porro recte vertit: fraudator, pro eo quod Græce eſt πλεονέκτος.

81. exponentes fornicationẽ] Hic reperitur vox: exponentes, quæ tamẽ nec in Græcis nec in Latinis Apoſtoli exſtat exemplaribus omittitur autem vox: libidinem, pro qua Græcè eſt: πάθος, legitnr etiam: quæ ſunt pro eo quod textus vterque: quæ eſt.

82. nec poſſe alterum pro altero reum fieri] Non dubium quin hic loquatur Cyprianus iuxta ſenſum ſcripturarum quas citat; quibus cum contrariari videatur illud Exod. 20. Viſitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem, rectè vtraque ſcripturæ loca non vno in loco ita concordat D. Auguſtin. vt Ezech. & Deuteron. ſiue lib. Regum loci, intelligantur de iis qui non imitantur patrum iniquitatem, Exodi verò, de his qui illam ſequuntur: quod & illud ibi adiectum ſatis indicat: eorum qui oderunt me.

83. Quod legentes ſcilicet & tenentes &c] Hic demonſtrat. in quo hæreſis Nouatiani conſiſtat, non quidẽ quod pœnitentiam ſubtrahebat, ſed fructum ſatisfactionis ſiue vt ſupra dixi, fructum pœnitentiæ, vtpote qui ſoleret dicere fratribus: Plange & lachrymas funde, & pro purgando & abluendo peccato largiter & frequenter operare; ſed tamen pacem quam quæris non accipies. Quia tamẽ (vti paulopoſt inquit Cyprianus) dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitẽtia ipſa tollitur; hinc eſt, quod Nouatianis imputare ſolent veteres ſublationem pœnitẽtiæ, quum potius abſolutionem ſacerdotalem tollerent; docentes ſoli Dei iudicio relinquẽdos pœnitẽtes, nec à presbytero abſolui poſſe. Impugnat autem ſimilitudinibus iiſque aptiſsimis hanc abſurdam illorum ſententiam.

84. Vel ſi ei cui dominium eſt] Sic rectè Affligenienſis cod. & Coſterius, pro eo quod erat: &, quod ſenſum plane obſcurabat.

85. de actibus eius] Notanda venit hæc lectio Cypriani, vt hinc conſtet, veram eius eſſe lectionem: in actibus Apoſtolorum, non: in actis.

86. per ſacerdotes eius pacem poſſe concedi] Vbi ſacerdotibus hæc poteſtas data ſit oſtenditur his verbis Epiſtola liij. Cum permiſerit (inquit) ipſe qui legem dedit, vt ligata in terris, etiã ligata eſſent in cœlis, ſolui autẽ poſſent illic, quæ hic prius in eccleſia ſoluerentur. Cui ſimilis eſt locus apud Hylarium in capite. Matt. 16. Ambr. li. 1. de pœni. c. 2. & 7. ac in vlt. c. Lucæ D. Aug. qu. 33. ſuper Numeros, et in Pſal. 101. conc. 2. D. Hiero. quæſt. 9. ad Hedibiam, & Chryſ. tam frequenter, & preſertim libris de ſacerdotio, vt facile lectori eius loci ſint obuij. hæc cõtra eorum ſententiam, qui docent, non verè remitti peccata per ſacerdotes, ſed remiſſa oſtendi, faciunt autem pro nobis etiam illa quæ infra dicemus Epiſtola liij. ſub finem.

87. Et quia apud inferos confeſſio non eſt] Interpoſita particula: dum, à Remboldo, interturbabat ſenſum.

88. Opto te frater chariſſime] Clauſula hæc omiſſa caſu quodam à Remboldo, deſiderabatur; nã habet eam vetus excuſus, quare rectè denuo adiicitur.

AD FORTVNATVM ET alios collegas, de iis qui per tormenta ſuperantur.

EPISTOLA LIII.

ARG. Conſultus Cyprianus à collegis num admittendi eſſent ad communionem lapſi quidam per tormenta ſuperati; reſpondet: quia triennio iam pœnitentiam egiſſent, ſibi quidem videri admittendos eſſe, ſed quum poſt paſchæ ſolennia Cõcilium Epiſcoporum apud ſe futurum eſſet, ſe cum illis rem tractaturum. Atqui ex triennio & Concilio quorum meminit, patet ſcriptam eſſe hanc Epiſtolam, eodem fere tempore quo præcedentem.

CYPRIANVS [1]FORTVNATO, AHYMNIO,[2] OPTATO, PRIVATIANO, DONATVLO ET FELICI fratribus S.

Lib. 3. Epist. 23.

SCRIPSISTIS Mihi fratres charissimi, quod cùm[3] in Capsensi ciuitate propter ordinationem episcopi essetis, pertulerit ad vos[4] Superius frater & collega noster:[5] Ninum, Clementianum, Florum, fratres nostros, qui in persecutione apprehensi prius fuerāt, & nomen Domini confessi, violentiam magistratus & populi frementis impetum vicerant; postmodum cū apud proconsulem pœnis grauibus excruciarentur, vi tormentorum subactos esse, & de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tendebant diutinis cruciatibus excidisse: nec tamen post hunc grauem lapsum, non voluntate, sed necessitatę susceptum, à pœnitentia agenda[6] per hoc triennium destitisse. De quibus consulendum putastis an eos ad communicationem iam fas esset admittere. Et quidem quod ad mei animi sententiā pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam, quos constat stetisse in acie,[7] nomen confessos esse: violentiam magistratuum & populi furentis incursum immobilis fidei obstinatione vicisse, passos esse carcerem, diu inter minas proconsulis & fremitum populi circumstantis, tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus repugnasse: vt quod in nouissimo infirmitate carnis subactum videtur, meritorum præcedentium defensione releuetur: & sit satis talibus gloriam perdidisse, non tamen debere nos eis & veniæ locum claudere, atque eos à paterna pietate, & à nostra communicatione priuare; quibus existimamus ad deprecandam clementiam Domini posse sufficere, quod triennio iugiter ac dolenter, vt scribitis, cum summa pœnitentiæ lamentatione planxerunt. Certè non puto incautè & temerè his pacem committi; quos videmus militiæ suæ fortitudine nec prius pugnæ defuisse, & si acies etiam denuo venerit, gloriam suam posse reparare.[8] Nam cùm in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis periculo subueniri & pacem dari; debent vtique in accipienda pace præcedere, quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in prælio congressos & vulneratos, per imbecillitatem carnis confessionis suæ coronam non potuisse preferre; maximè cum cupientibus mori non permitteretur occidi, sed tamdiu fessos tormenta laniarent, quamdiu non fidem, quæ inuicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigarent. Quoniam tamen scripsistis, vt cum pluribus collegis de hoc ipso plenissimè tractem, & res tanta exigit maius & impensius de multorum collatione consilium, & nunc omnes ferè inter paschæ prima solemnia apud se cum fratribus demorantur; quando solemnitati celebrādæ apud suos satisfecerint,[9] & ad me venire cœperint, tractabo cū singulis plenius, vt de eo quod consuluistis figatur apud nos, & rescribatur vobis firma sententia, multorum sacerdotum consilio ponderata. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LIII.

1. FORTVNATO, AHYMNIO] *Legendum esse aut hoc pacto aut* AYMNIO, *satis patet ex Synod. Africana & Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchij cod. quare neque* AYMNO *legendum, vt hactenus excusi, neque* Ahymno, *vt Manut. Appellatur in Syn. ab Ausuag ga.* Fortunatus *verò à Tuccabori.*

2. OPTATO, PRIVATIANO, DONATVLO ET FELICI] *Optati nulla alibi mentio. Priuatianus autem in Syn. cognominatur à Sufetula, & fit eius mentio epistola seq. Donatulus à Capse, Felices plures fuerunt. Quia autē Capse siue Capsa (vt hodie vocatur) in Numidia est, suspicor & cæteros fuisse Episcopos Numidas.*

3. in Capsensi ciuitate] *Quum vti iam dixi in Synodo Capse appelletur hæc ciuitas, magis placet hæc Manut. & Morel. lectio, quàm aut vulgata:* Capsente, *aut Ms. cod.* Capense, *præsertim quum illi conformiter in Synodo:* capse, *legant Episcopum verò cuius fit mentio, Donatulum fuisse verisimile est.*

4. Superius frater & collega] *Sic rectè restituit hunc locum Manut. pro eo quod erat:* nuper, *nam Ms. tres & Cauchius habent:* super, *& Angl. cod. sicut Manutius.*

5. Ninum, Clemētianum, Florum] *Nomina sunt eorum qui tormentis superati erant.*

6. per hoc triennium] *Quum biēnio in secessu fuerit Cyprianus atque adeo anno integro post reditum eius hæc conscripta sit epistola, patet scriptam anno secundo Cornelij, atque adeo eodem fere tempore cum præcedenti.*

7. nomen confessos esse] *Ita cod. Angl. iuxta phrasin Cypriani; de qua epistola præcedenti, quare non placuit quod alij adiiciunt:* Domini.

8. Nam cum in concilio placuerit] *Etiam istud idipsum quod diximus paulo ante confirmat, fit etiam eiusdem Concilij Epistola præcedenti mentio.*

9. & ad me venire cœperint] *Si quid diuinare in re incerta liceat, fit mihi verisimile, occasione huius cōsul-*

tationis indictam Synodum, cuius epistola est quæ proximè sequitur. Certè ante illam scriptam hanc constat, quũ duntaxat hic prioris concilij fiat mentio, scriptam etiam hinc patet, paulo ante Pascha.

AD CORNELIVM SYnodi Africanæ de Pace lapsis danda.

EPISTOLA LIIII.

ARG. *Quum prius statuissent Africani Episcopi in concil. quodam, vt lapsi non nisi diu pœnitentia acta admitterentur ad pacem, nisi fortè periculum infirmitatis vrgeret: iam instante noua persequutione statuerunt, omnibus qui pœnitentiam egissent pacem dandam, vt fortiores essent ad passionis prælium. Id Episcoporum statutum, totius Synodi nomine, nũciat Cornelio Papæ Cyprianus, atque adeo non tam ipsius Cypriani quàm Synodi Africanæ est hæc Epistola.*

CYPRIANVS, [1]LIBERALIS, CALDONIVS, NICOMEDES, CAECILIVS &c. CORNELIO fratri S.

Lib. 1. Epist. 2. S[2]TATVERAMVS quidem iam pridem frater charissime participato inuicem nobiscum consilio, vt qui in persecutionis infestatione supplãtati ab aduersario & lapsi fuissent, & sacrificiis se illicitis maculassent, agerẽt diu pœnitentiam plenam, & si periculũ infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat, aut permittebat paterna pietas & diuina clementia, Ecclesiam pulsantibus claudi, & dolentibus ac deprecantibus spei salutaris subsidium denegari, vt de seculo recedẽtes sine communicatione, & pace ad Dominum dimitterentur; quando permiserit ipse, qui legẽ dedit, [3] vt ligata

Mat. 18. in terris, etiã in cœlis ligata essent; solui autem possent illic, quæ hic prius in ecclesia soluerentur. [4] Sed enim cùm videamus diẽ rursus alterius infestationis appropinquare cœpisse, & [5] crebris atque assiduis ostensionibus admoneamur, vt ad certamen, quod nobis hostis indicit, armati & parati simus; plebem etiam nobis de diuina dignatione commissam exhortationibus nostris paremus, & omnes omnino milites Christi, qui arma desiderant, & prælium flagittãt, intra castra Domini colligamus: [6] necessitate cogente, censuimus, eis qui de Ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitẽtiam agere & lamentari ac Dominum deprecari à primo lapsus sui die nõ destiterunt, pacem dandam esse; & eos ad prælium; quod imminet, armari & instrui oportere. [6] Obtẽperandum est nanque ostensionibus, atque admonitionibus iustis, vt à pastoribus oues in periculo non deserantur, sed grex omnis in vnum congregetur, & exercitus Domini ad certamen militiæ cœlestis armetũr. Meritò enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore, vt infirmis in exitu subueniretur, quam diu quies & tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentiũ lachrymas, & subuenire sero morientibus in infirmitate pateretur. At verò nunc non infirmis, sed fortibus pax necessaria est, nec morientibus, sed viuentibus communicatio à nobis danda est, vt quos excitamus & hortamur ad prælium, non inermes & nudos relinquamus, sed [7] protectione sanguinis, & corporis Christi muniamus: & [8] cum adhoc fiat eucharistia, vt possit accipientibus esse tutela, quos tutos esse cõtra aduersarium volumus, munimẽto dominicæ saturitatis armemus. Nam quo modo docemus aut prouocamus eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? aut quo modo ad martyrij poculum idoneos facimus, [9] si non eos prius ad bibendũ in Ecclesia poculum Domini iure communicationis admittimus? Interesse debet frater charissime inter eos [10] qui vel apostatauerunt, & ad sęculum cui renunciauerãt reuersi, gentiliter viuunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra Ecclesiam parricidalia quotidie arma suscipiunt: & inter eos qui ab Ecclesiæ limine non recedentes & implorantes iugiter ac dolenter diuina & paterna solatia, nunc se ad pugnam paratos esse, & pro domini sui nomine, ac pro sua salute stare fortiter, & pugnare profitẽtur. Hoc in tẽpore pacẽ nos nõ dormientibus, sed vigilantibus damus: pacem nõ deliciis, sed armis damus: pacem non ad quietem, sed ad aciẽ dam9. [11] Si secũdũ quod eos audimus, & optamus & credimus fortiter steterint, & aduersariũ nobiscũ in congressione prostrauerint; nõ pœnitet pacẽ concessisse tam fortibus, immo episcopatus nostri honor grandis & gloria est, pacẽ dedisse martyribus,

tyribus, vt sacerdotes[12] qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas præparemus. Si autem (quod Dominus auertat à fratribus nostris) aliquis lapsorum fefellerit, vt pacem subdole petat, & impēdentis prælij tempore communicationem nō præliaturus accipiat; se ipsum fallit & decipit, qui aliud corde occultat, & aliud voce pronunciat. Nos inquantum nobis & videre & iudicare conceditur, faciem singulorum videmus; cor scrutari, & mētem perspicere non possumus. De his iudicat occultorum scrutator & cognitor[13] cito vēturus, & de arcanis cordis atque abditis iudicaturus.[14] obesse autem mali bonis non debent, sed magis mali à bonis adiuuari. Nec ideo martyrium facturis pax neganda est, quia sunt quidam negaturi; cùm propter hoc pax danda sit omnibus militaturis, ne per ignorantiam nostram ille incipiat præteriri,[15] qui habet in prælio coronari.[16] Nec quisquam dicat, qui martyrium tollit, sanguine suo baptizatur: nec pax illi ab episcopo necessaria est, habituro gloriæ suæ pacem, & accepturo maiorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus esse non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia non armatur ad prælium: & mens deficit, quam non recepta eucharistia erigit, & accendit. Dominus enim in euangelio suo dicit: Cùm autem vos tradiderint: nolite cogitare quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Quando autem dicat, in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritū patris loqui; quomodo potest ad confessionem paratus aut idoneus inueniri, qui non prius pace accepta receperit spiritum patris, qui corroborans seruos suos ipse loquitur & confitetur in nobis?[17] Tum deinde si relictis omnibus rebus suis fugerit, & in latebris atque in solitudine constitutus in latrones forte incurrerit, aut in febribus & in lāguore decesserit: non ne nobis imputabitur quòd tam bonus miles, qui omnia sua dereliquit, & contempta domo, & parentibus, ac liberis, sequi dominum suum maluit, sine pace & sine communicatione decedit? Non ne nobis vel negligentia segnis, vel duritia crudelis adscribetur in die iudicij; quòd pastores creditas & commissas nobis oues nec curare in pace, nec in acie voluerimus armare? non ne ingeretur nobis à Domino, quod per prophetam suum clamat & dicit: Ecce lac consumitis, lanis vos tegitis, & quod crassum est interficitis, & oues meas non pascitis; quod infirmatum est non confortastis, & quod male habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolati estis, & quod errabat non reuocastis, & quod periit non inquisistis, & quod forte fuit, confecistis labore: & dispersæ sunt oues meæ, eo quòd non sunt pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri: & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas,[18] & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis, quam diuinæ & paternæ pietatis opponimus, oues nobis commissæ à Domino reposcantur: [19] placuit nobis, Sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra milites Christi, &, examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere:[20] quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum.[21] Quòd si de collegis aliquis extiterit, qui vrgente certamine pacem fratribus & sororibus non putat dandam, reddet ille rationem in die iudicij Domino vel importunæ censuræ, vel inhumanæ duritiæ suæ. Nos, quod fidei, & charitati, & solicitudini congruebat, quæ erant in conscientia nostra protulimus; diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exsurgere: pugnam non talem qualis fuit, sed grauiorem multo & acriorem venire. hoc nobis diuinitus frequenter ostenditur; de hoc nos prouidentia & misericordia Domini sæpius admonent, de cuius ope & pietate qui in eum confidimus, possumus esse securi: quia qui in pace militibus suis futuram prænunciat pugnam, dabit militantibus in congressione victoriam. [22] Optamus te frater charissime semper bene valere.

Mat.10.
Mat.24.
Ezech.34.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LIIII.

LIBERALIS, CALDONIVS, NICOMEDES, CAECILIVS, IVNIVS, MARRVCIVS] Horum omnium etiam infra fit mentio in Epigraphe epiſtolæ Cypriani ac coepiſcoporum ad Epiſcopos Numidas de baptiZandis hæreticis: Cæcilij verò & Nicomedis etiam in Epiſtola ad Clerum & plebes Hiſpaniarum. Porro de Liberali & Marrutio nulla alibi eſt mentio. De Caldonio ſupra frequenter. Nicomedes in Synodo Carthag. nuncupatur à Segermis Cæcilius à Bilta, Iunius à Neapoli. Porro etſi hic Ms. Afflig. March. & Dun. cum excuſo veteri & Remboldo legant: Iulius & Marutius, placet magis Cambron. cod. & vulgata excuſorum lectio: Iunius, eo quòd ſic appellatur in Synodo, &: Marrutius, placet magis Manutio.

FELIX, SVCCESSVS, FAVSTINVS, FORTVNATVS, VICTOR,] Horum etiam Epiſtola dicta de bapt. hæret. fit mentio, excepto Fauſtino, cuius nomen alibi non reperio, ni forte legendum ſit pro: Fauſtinus: Fauſtus, nam Fauſti in Synodo & in epiſtola ad Hiſpa. fit mentio. Vbi etiam Succeſſi, Fortunati, & Victoris nomina habentur. Porro ſex Epiſcopi nomine Felices recenſentur in Synodo, è quibus duo fuerunt Numidæ, ad quos ſcribitur Epiſtola infra lxx. primus verò in Syno. eſt Felix à Bagai. Succeſſus cognominatur ab Abir Germanitiana & ad illum ſcribitur Epiſtola penultima, Fortunatus verò a Tuccabori, & ad illum ſcribitur ni fallor, Epiſtola lvi. & liber de exhortatione Martyrij, niſi forte ad alterum illum Fortunatum ſcripta ſit cuius paulopoſt fit mentio. Victores verò tres dicunt ſententiam in Synodo; ſuſpicor hunc eſſe Victorem à Gor.

SATVRNINVS, ALIVS SATVRNINVS, ROGATIANVS,] ſic Cambr. cod. & excuſi Eraſmici. Manut. & Morel. Ms. verò alij tres, vetus excuſus, Remboldus omittunt: Rogatianum, ſed quum in vtraque Epiſtola citata legatur ille & in Syn. Carthag. ad illum quoque ſit epiſtola infra de ſuperbo Diacono, magis placet prior lectio. Saturnini autem duo primi in Synodo, cognominantur à Victoriana & à Tucca.

TERTVLLVS LVCIANVS,] Hos duos adiecere recens Manut. & Morelius; pro vtroque autem horum habent Ms. March. Blandin. Afflig. Dun. & vetus excuſus cum Remboldo: AVRELIVS. Verum quum in ipſis illis cod. vbi poſtea alterius Aurelij fit mentio non ponatur: ALIVS, nec id legat Cambr. cod. nec cæteri excuſi, nolui adiicere: Præſertim quum immediatè ſequatur: Saturninus, vbi alij habent: alius Saturninus, eſt enim magna litterarum vicinitas, inter: alius & Aurelius. De Tertullo autem ſupra alicubi latius, fit eiuſdem mentio Epiſtola ſæpè dicta de bapt. hæret. & Luciani quoque, qui cognominatur in Synodo à Rucumma.

SATTIVS, SECVNDINVS,] Deſiderantur etiam iſti in tribus illis Ms. veteri excuſo, & apud Remboldum, ſed reperiuntur in cod. Camb. & excuſis cæteris omnibus, quare retinenda duximus hæc nomina; præſertim quum vtriuſque etiam fiat mentio epiſtola ad Hiſpan. & Sattij quoque in epiſtola de BaptiZ. hæret. Cognominatur etiam in Syn. Sattius à Sicilliba & Secundinus à Cedias.

ALIVS SATVRNINVS EVTYCHES] Hos habent Ms. & excuſi omnes Saturninus autem tertius in Synodo vocatur ab Auitin[illegible]; & tres quoque Saturnini ſunt in Epigraphe Epiſtolæ de bapt. hæret. in illa verò duo duntaxat. Eutychis verò nulla vſpiam mentio.

AMPLVS ALIVS SATVRNINVS, AVRELIVS PRISCVS] Sic Manut. & Morelius, alibi vbique deſideratur: Amplus; pro quo quidem Ms. tres, vetus excuſus, & Remboldus legunt: IAMBVS, ſed quia poſtea Iambi fit mentio non præmiſſa voce: alius, & vnus duntaxat Iambus numeratur in Synodo, minus placet; quanquam tamen nec Ampli nomen vſpiam repetatur, atque adeo fortaſsis etiam ſit ſuperfluum. Aurelij verò duo ſcribunt epiſtolam ad Hiſp. & in Syn. ſententiam dicunt; quorum primus cognominatur ab Vtica: Priſci autem nulla alibi eſt mentio, neque quarti Saturnini.

HERCVLANVS, VICTORICVS QVINTVS, HONORATVS,] Herculani fit mentio infra Epiſtola lxx. de bapt. hære. & ſupra Epiſtolis xxxviij. & xxxix. Victorici Epiſtola lxviij. ad Hiſp. qui in Syn. appellatur à Thabraca. Quinti & Honorati vtrobique, quorum ille in Syn. ab Aggia, hic verò cognominatur à Tucca. habes etiam ad Quintum epiſtolam infra lxxij.

MANTHANEVS, HORTENSIANVS, VERIANVS IAMBVS,] Manthaneus legunt plerique excuſi & Ms. ſolus Cambr. Mantheneus. Hortenſianus cuius quoque fit mentio epiſtola lxx. vocatur in Syn. à laribus. Verianus, legunt Ms. ad vnum omnes, pro eo quod erat in excuſis: Geranius, pro quo Manut. Veranius, ſed quod non placet; Iambus cuius etiam fit mentio Epiſtola lxviij. vocatur in Syn. à Germaniciana.

DONATVS, POMPONIVS, POLICARPVS DEMETRIVS,] De Donato vide ſupra Epiſtolam. I. Ad Pomponium eſt infra Epiſtola de virginibus, & fit eius mentio vtraque epiſtola ſupradicta. Policarpi fit mentio ſupra epiſtola xlv. & infra lxx. quare miror quomodo irrepſerit in textum Polij Marcus, quum priori modo legant Ms. omnes, vetus excuſus & Remboldus. Demetrij, autem nuſquam fit mentio, præterquam epiſtola lxviij.

ALIVS DONATVS PRIVATIANVS, FORTVNATVS,] Alterius Donati fit quoque mentio epiſtola lxviij. neſcio verò quis fuerit: Priuatianus, cognominatur in Synodo à Suffetula, Fortunati autem ſecundi nulla alibi fit mentio.

ROGATVS ET MVNNVLVS] Rogati nulla alibi mentio. Munnulus legunt Ms. tres & Cauchij, vetus quoque excuſus, & Remboldus. Cambr. verò codex: Munnullus; quare magis placet hæc lectio, quàm aut: Monnulus, ſicut vulgati, aut: Monnullus, ſicut Manut. aut Montulus, ſicut legit Morel. præſertim quum in Ms. cod. in Synodo legatur, Munnulus, à Girba.

2. Statueramus quidem iam pridem] Quantum coniicere licet fuit hoc ſtatutum in Synodo Africana poſt Paſchæ, ſtatim à reditu Cypriani è ſuo ſeceſſu. Quale quid etiam ſtatutum legitur in Synodo Romana habita à Cornelio vt teſtatur Euſebius.

3. vt ligata in terris, etiã in cœlis ligata eſſent] Alludit ad illud Matth. 18. Amen dico vobis, quæcunque alligaueritis ſuper terram, erunt ligata & in cœlo & quæ-

& quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in cœlo, præterquam quòd ipse legat: in cœlis, vbi hodie & Græcè & Latinè habetur in cœlo.

4. Sed enim cum videamus] Sic Cambr. cod. & Manut. in cæteris desideratur: enim, Patet autem hinc, scriptam esse hanc epistolam instante secunda persequutione; atque adeo ante Epistolam lv. quæ scripta est iam incepta persequutione, vtpote in qua dicit, se ad Leonem denuo postulatum à populo.

5. crebris & assiduis ostensionibus] Similes ostensiones habuit Cyprianus de pace futura in suo secessu, vti supra in epistolis ibi scriptis frequens est.

6. necessitate cogente censuimus] Hinc patet, rectè pro tempore & personis mutari statuta conciliorum priorum per posteriora, præsertim prouincialium.

6. Obtemperandum namque est] Error Remboldi qui legit: obtemperantis, remansit in vulgatis omnibus. Nam Ms. 5. nostri & Cauchij, vetus quoque excusus hoc pacto legit; quare rectè etiā sic Manu. & Morel.

7. protectione corporis & sanguinis domini &c.] Similis prorsus est locus epistola ad Thibaritanos, vnde constat eodem ferè tempore scriptam, frequenter etiam corporis & sanguinis Domini meminit Cyprianus, vti ex indice constat; quæ omnia loca, confirmant Catholicam de veritate corporis & sanguinis domini in Eucharistia sententiam. Atque adeo hac de re tractandi locus hic oportunus foret, verum ne sim prolixior, lectorem remitto ad Classes Auctorum Ioannis Garetij, qui optimam Catholicis omnibus nauauit operam.

8. cum ad hoc fiat Eucharistia] Notatu digna veterum phrasis qua fieri siue facere Eucharistiam dicebant. verum de ea latius epistola ad Cæcil. de sacramēto calicis.

9. si non eos prius ad bibendum poculum domini iure communicationis admittimus] Nullam ex hoc loco colligi posse necessitatem communicandi sub vtraque specie, pulchrè deducit insignis Theologus D. Ioannes Hesselius in suo tractatu de communione sub altera specie, ad quem lectorem remittimus: pluribus ea de re acturi in epistola iam dicta ad Cæcilium, & libro de orat. Dominica.

10. qui vel apostatauerunt & ad sæculum cui renunciauerant, &c.] Apostatare pro deficere à religione, deriuatum à Græca voce ἀποστατέω, veteribus vsitatum fuit, hinc dictus fuit Apostata Iulianus Imperator. De renunciatione autem sæculi quæ fit in Baptismo, vide supra epistolam 7.

11. Si secundum quod eos audiuimus & optamus & credimus] Sic Morelius, cæteri omnes non aliud quàm: audimus, aut audiuimus.

12. qui sacrificia Dei quotidie celebramus] Mos erat apud veteres vt quotidie sacrificia celebrarent Episcopi, nam & alibi simile quid habet. De sacrificiis autem latius dicta epistola ad Cæcilium.

13. cito venturus] Hoc tum Apostolis tum Cypriano & aliis veteribus vsitatissimum, vt iudicium extremū instare sua quisq; ætate existimaret; præsertim adhuc vigentibus illis primorū Imperatorum persequutionibus.

14 Obesse autem mali bonis non debent] Locus hic requirebat de commixtione bonorum & malorum in ecclesia tractatum, sed plura hac de re epistola ad Antonianum & lib. de vnitate Ecclesiæ cathol.

15. qui habet in prælio coronari] De hac phrasi Cypriani supra alibi, mutuata est autem à Græcis.

16. Nec quisquam dicat: Qui martyriū tollit] Sic Ms. omnes & vetus excusus; Manutius quoque & Morelius, pro quo prius Remboldus & eum sequutus Erasmus: tulit; videtur alludere hac phrasi ad illud Saluatoris nostri: Qui non tollit crucem suam, &c. Mirum est autem, quid sibi hic velint huius Synodi patres & ipse cum illis Cyprianus, dum dicere videntur, nondum reconciliatis ab Ecclesia, non sufficere Martyrium ad salutem, quum tamen Cyprianus Epistola infra ad Iubaianum disertis verbis fateatur, Catechumenis ante baptismum sufficere Martyrium ad salutem, vocans illum baptismum sanguinis. Videtur enim eadem vtrorumque ratio, neque enim magis Catechumeni ante baptismum (qua ratione hic potissimum vtitur) acceperunt spiritum sanctū, quàm lapsi ante pacem datam. Imprimis autem, non tam negant baptizari suo sanguine Martyrem nondum baptizatum (de qua sententia latius infra epistola ad Iubaiā.) quam quod inde necessaria consequentia deduci non posse velint, pacem accipere lapsos per Martyrium. Et fortassis dubitandi illis causa fuit criminis enormitas, vtpote sacrificij idolis immolati; quod non vno in loco summum criminum omnium crimen esse, è scripturis deducit Cyprianus. Deinde non tam apertam habebant scripturam de Martyrio lapsorum, atque de martyrio Catechumenorum, aut eorum qui ad fidem primum accedebant. Pro priori enim sententia citat Cyprianus latronis exemplum in cruce: & D. August. tum illud ipsum tum Cornelij Centurionis & Martyrum innocentium. Pro posteriori sententia nescio an scripturæ à quopiam allegatæ reperiantur. Atque adeo consultius existimabant si pacem acciperent, tum ob dictam incertitudinem, tum vt recepta Eucharistia (vti loquuntur) vires eorum erigerentur & accenderentur ad Martyrium: nos hoc suo facto instruentes, vt in dubiis tutiorem semper sententiam sequamur. Quandoquidem tamen eadem videtur ratio vtrorumque, eadem vtrobique causa est Martyrij; idem fidei feruor, ego certè æque lapsos Martyrio posse pacem consequi in articulo necessitatis atque Catechumenos arbitror: præsertim, quum vt mox dicemus etiam extra martyrium, veram ad Deū cordis conuersionem & veram pœnitentiam in necessitate, vicem absolutionis obtinere, doctores doceant scholastici, & Patrum quidam, imo & ipse Cyprianus.

17. Tum deinde si relictis omnibus] Sic Manu. solus & rectè, cæteri: Tunc. Habes similes locos apud Leonem epistola 99. ad Episcopum Foroliuiensem, D. August. epistola 180. ad Honoratum, & D. Greg. Nazianzen. sub finem orat. de Baptismo. Faciunt autem magnopere hi loci, ad confirmandam necessitatem confessionis. Si enim vsque adeo necessaria sit reconciliatio pœnitentis per sacerdotem, vt tanti viri non sint securi de salute illorum, qui quantumuis pœnitentes sine absolutione sacramentali ex hac vita decedunt; profectò ad salutem necessariam esse illam iudicarunt. Quod vsque adeo persuasum veteribus fuit, vt tum Cyprianus tum Clerus Romanus hoc semper epistolis suis inculcarint, vt decedentibus ex hac vita pax daretur, etiam nondum exacta pœnitentia: quemadmodum supra videre est in epistolis de Lapsis, præsertim autem iij. xiij. xiiij. xv. xvi. & xxxi. Eandem necessitatem comprobat Fabiani illud Martyris & Pontificis epistola 2. Decretal. Illi qui illa peccata perpetrant, de quibus Apostolus ait:

Quoniam qui talia agunt regnum Dei non conſequentur, ad emendationem compellendi ſunt; quia in barathrum delabuntur, niſi eis ſacerdotali auctoritate ſubuentum fuerit. Eodem etiam pertinent verba quæ habentur initio huius epiſtolæ, & quæ diximus epiſtola ad Antonianum. Colligitur etiam hinc, improbabilem eſſe eorum ſententiam, qui ſolam contritionem ſufficere plerumque exiſtimant ad remiſsionem peccatorum; ſi id enim verum eſſet, non tantopere inculcaretur à prædictis patribus neceſsitas abſolutionis ſiue reconciliationis. Verum enimuero etſi ordinaria non ſit peccatorum remiſsio in decedentibus ſine confeſsione, quod dictis locis volunt patres, non tamen ſic eſſe alligatam Dei potentiam viſibilibus ſacramentis, vt non aliquando etiam inuiſibiliter ſine ſacramentis operetur, idque in neceſsitate; ſatis colligitur, ex iis quæ paulo ante diximus de Catechumenis ſine baptiſmo morientibus, in quibus non ſolum baptiſmum ſuppleri per martyrium, ſed & per plenam (vt loquuntur illi) cordis ad Deum conuerſionem, diſertis verbis docent D.D. Ambroſi. orat. funeb. de obitu Valent. Imperat. Auguſt. lib. 4. de Bapt. contra Don. c. 22. Bernardus epiſtola ad Hugonem de S. Victore, ipſe quoque Hugo lib. de ſacram. part. 6. c. 7. Eadem eſt enim (inquit, idem D. Aug. c. vlt. lib. 1. de adult. coniug.) reconciliationis cauſa quæ Baptiſmatis; ſi fortè pænitentem finiendæ vitæ periculum præoccupauerit, cui ſimile quid habet etiam c. vlt. lib. de natura boni contra Manich. Haymo quoque in 3. c. epiſt. ad Rom. Et D. Bernardus in dicta epiſt. Immo ipſe Cyprianus, qui epiſtola ad Thybaritanos, illis qui in ſolitudinibus poſiti in perſequutione mortui fuerint, etiam ſine abſolutione ſacramentali, non ſalutem modo ſed & Martyrij coronam promittit. Quando igitur ſacramenta Baptiſmi aut pœnitentiæ excludit non contemptus ſed neceſsitas, nō deſperandum de illis, qui ſine ſacramentis illis hinc decedūt.

18. & iam non paſcent eas] *Sic Cambr. & excuſi Eraſmici omnes, deſiderantur verò hæc verba in Ms. tribus, veteri excuſo & apud Remboldum, quare & ego prætermiſiſſem, niſi tale quid legeret D. etiam Hieron. in verſione 70. pro eo quod Hebræi habent:* & non paſcēt amplius ſemetipſos, *immo & Cyprianus eadem verba legit infra epiſtola lxvij.*

19. placuit nobis ſpiritu ſancto ſuggerente] *Verba non nunc ſolùm ſed olim vſitata in Conciliis, immo ab ipſis Eccleſiæ incunabulis. nam Act. 15. dicitur:* placuit ſpiritui ſancto & nobis, &c.

20. quod credimus vobis quoque, &c. placiturum] *Multum facit hic locus pro confirmatione pontificiæ dignitatis, nam quodammodo confirmari petunt ſuam à Cornelio ſententiam.*

21. Quod ſi de collegis, &c.] *Videtur alludere ad illos qui Nouatiani partes tuebantur, verum de his latius epiſtola ad Anton.*

22. Optamus te] *Hanc clauſulam recens adiecerunt Manut. & Morel. in cæteris deſideratur.*

AD CORNELIVM DE Fortunato & Feliciſſimo, ſiue contra hæreticos.

* EPISTOLA LV.

Argumentum. Imprimis monet Cornelium Cyprianus hac epiſtola, vt Feliciſsimi & Fortunati contra ſe calumnias non audiat, nec minis eorum terreatur, ſed forti ſit animo, ſicuti Dei ſacerdotem contra hæreticos decet, vtpote qui pro more hæreticis vſitato hæreſin ſuam & ſchiſmata incœperint ex contemptu vnius in Eccleſia Epiſcopi; obiter etiam indicans vnde oriri ſoleant hæreſes & ſchiſmata, vt meritò à Morelio inſcribatur contra hæreticos.

CYPRIANVS CORNElio fratri S.

L[1]EGI Litteras tuas frater chariſſime, quas per Saturum fratrem noſtrum Acoluthum miſiſti, & dilectionis fraternæ, & eccleſiaſticæ diſciplinæ, & ſacerdotalis cenſuræ ſatis plenas; quibus ſignificaſti, [2] Feliciſsimū hoſtem Chriſti, non nouum, ſed iam pridem ob crimina ſua plurima & grauiſsima abſtentum, & non tantum mea, ſed plurimorum [3] coepiſcoporum ſententia condemnatum, [4] reiectum à te illic eſſe; & cùm veniſſet ſtipatus caterua & factione deſperatorum, vigore pleno, [5] quo epiſcopos agere oportet, pulſum de Eccleſia eſſe: de qua iam pridem cum ſui ſimilibus, Dei maieſtate, & Chriſti Domini & iudicis noſtri ſeueritate, depulſus eſt; ne ſchiſmatis [6] & diſsidij auctor, ne pecuniæ commiſſæ ſibi fraudator, ne ſtuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor, vltra adhuc ſponſam Chriſti incorruptam, ſanctam, pudicam, præſentię ſuę dedecore, & impudica atque inceſta contagione violaret.[7] Sed enim lecta alia tua epiſtola frater, quam primis litteris ſubiunxiſti, ſatis miratus ſum: cùm animaduertiſſem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum eſſe commotum; cum te, ſecundū quod ſcripſiſti, aggreſsi eſſent, cum ſumma deſperatione comminantes, quòd ſi litteras quas attulerant non accepiſſes, publicè eas recitarent, & multa turpia ac probroſa, & ore ſuo digna proferrent. Quod ſi ita res eſt frater chariſsime, vt nequiſsimorum timeatur audacia, & quod mali iure, atque æquitate non poſſunt, temeritate ac deſperatione perficiant: actum eſt de epiſcopatus vigore, & de [8] Eccleſię gubernandæ ſublimi ac diuina poteſtate; nec Chriſtiani vltra aut durare, aut eſſe iam poſſumus, ſi ad hoc ventum eſt, vt perditorum minas atque

inſidias

insidias pertimescamus. Nam & gentiles,
[9] & Iudæi minantur, & hæretici, atque o-
mnes, quorum pectora & mentes [10] diabo-
* obsidet lus * obsedit, venenatam rabiem suam quo-
tidie furiosa voce testantur: non tamen ic-
circo cedendum est, quia minantur, aut
ideo aduersarius & inimicꝰ maior est Chri-
sto, quia tantum sibi vindicat, & assumit
in sæculo. Manere apud nos debet frater
charissime fidei robur immobile; & stabi-
lis atque inconcussa virtus contra omnes
incursus, atque impetus oblatrantium flu-
ctuum, velut petræ obiacentis fortitudine
& mole debet obsistere. Nec interest vn-
de Episcopo aut terror aut periculum ve-
niat; qui terroribus & periculis viuit obno-
xius, & tamen fit de ipsis terroribus ac pe-
riculis gloriosus. Neque enim solas genti-
lium vel Iudæorum minas cogitare & spe-
ctare debemus, cùm videamus, ipsum
Ioan.18.et Mar.14 Dominum à fratribus esse detentum, &
ab eo, quem inter Apostolos ipse delege-
rat, proditum: inter initia quoque mun-
Gen.4. di Abel iustum non nisi frater occiderit; &
Gen.37. Iacob fugientem persequutus sit frater in-
festus; & Ioseph puer venierit vendenti-
Matt.10. bus fratribus: [11] in Euãgelio etiam legamus,
esse prædictum magis domesticos inimi-
cos futuros, & qui prius copulati sacramen-
to vnanimitatis fuerint, ipsos inuicem tra-
dituros. Nihil interest quis tradat, aut sæ-
uiat, cùm Deus tradi permittat quos dis-
ponit coronari. [12] neque enim nobis igno-
minia est pati à fratribus, quod passus est
Christus: nec illis gloria est facere, quod fe-
cerit Iudas. Quæ autem sui elatio est, quæ
comminantium tumens & inflata & vana
iactatio; illic absenti minari, cum hic me ha-
beant in potestate præsentem? Cõuicia eo-
rum, quibus se & vitam suam quotidie la-
cerant, non timemus; fustes, & lapides, &
gladios, quos [13] verbis parricidalibus iactitãt,
non perhorrescimus. Quod in illis est, ho-
micidæ sunt apud Deum tales: necare ta-
men non possunt, nisi eis Dominus [14] necare
permiserit. Et cùm nobis semel moriendum
sit, illi tamen & odio, & verbis, & delictis
suis quotidie perimunt. Sed non icciro,
frater charissime, relinquẽda est Ecclesiasti-
ca disciplina, aut sacerdotalis soluenda cen-
sura, quoniam conuiciis infestamur, aut ter-
roribus quatimur; quando [15] occurrat & mo-
neat scriptura diuina dicens: Ille verò qui
præsumit & contumax est, vir sui iactans,

[16] nihil omnino perficiet, qui dilatauit [17] tan-
quam infernus animam suam. Et iterum: Abac. 2
Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia 1.Mach.2
gloria eius [18] in stercora erit & in vermes.
[19] Hodie extolletur, & cras non inuenie-
tur, quoniam conuersus est in terram
suam, & cogitatio eius [20] periit. Et ite-
rum: Vidi impium exaltatum, & extolli Psal.36.
super cedros Libani, & transiui, & ecce
non fuit, & quæsiui eum, & non est in-
uentus locus eius. Exaltatio, & inflatio,
& arrogans, ac superba iactatio, non de
Christi magisterio, qui humilitatem docet,
sed de antichristi spiritu nascitur, cui ex-
probrat per prophetam Dominus, & dicit: Esa.14.
Tu autem dixisti in animo tuo: In cœlum
ascendam, super stellas Dei ponam sedem
meam: Sedebo in monte alto super mon-
tes altos in aquilonẽm, ascendam super nu-
bes, ero similis altissimo. Et addidit dicẽs:
Tu verò ad inferos descẽdes in fundamen-
ta terræ, & qui videbunt te, mirabuntur
super te. Vnde & parem talibus pœnam
scriptura diuina loco alio comminatur &
dicit: Dies enim Domini Sabaoth super Esa.2.
omnem iniuriosum & superbum, & super
omnem elatum & excelsum. De ore ita-
que ac de verbis suis vnusquisque statim
proditur, & vtrum Christum in corde suo,
an verò antichristum habeat: loquendo de-
tegitur: secundum quod Dominus in Euã-
gelio suo dicit: Progenies viperarum, quo Matt. 12.
modo potestis bona loqui, cum sitis ne-
quam? de abundantia enim cordis, os e-
mittit. Bonus homo de bono thesauro
[21] emittit bona, & nequam homo de nequã
thesauro emittit nequam. Vnde & diues il-
le peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahæ Luc 6.
posito atque in refrigerio constituto im-
plorat auxilium, cùm in tormentis crucia-
bundus flammæ cremantis ardoribus adu-
ratur, inter omnes corporis partes magis
os eius & lingua pœnas dat; quia plus scili-
cet lingua sua & ore peccauerat. Nam cum
scriptum sit: Neque maledici regnum Dei 1.Cor.6.
consequentur; & iterum Dominus in Euan- Matt.5.
gelio suo dicat: Qui dixerit fratri suo, fatue:
& qui dixerit racha, [22] reus erit in gehenna
ignis; quo modo possunt censuram Domi-
ni vltoris euadere, qui talia ingerunt non
solum fratribus sed & sacerdotibus; quibus
honor tantus de Dei dignatione concedi-
tur, vt quisquis sacerdoti eius & ad tempus
hic iudicanti non obtẽperaret, statim neca-

*Deut.*17. retur?In Deuteronomio loquitur Dominus
Deus, dicens: Et homo quicunque fece-
rit in ſuperbia, vt non exaudiat ſacerdo-
tem, aut iudicem, quicunque fuerit in
diebus illis, morietur homo ille; & omnis
populus cùm audierit, timebit; & non a-
*1.Reg.*8. gent impiè etiam nunc. Item ad Samue-
lem, cùm à Iudæis ſperneretur, Deus di-
cit: non te ſpreuerunt, ſed me ſpreuerunt.
*Luc.*10. Et Dominus quoque in Euangelio: Qui
audit vos, inquit, me audit, [23] & eum qui
me miſit: & qui reiicit vos, me reiicit: qui
me reiicit, reiicit eum qui me miſit. Et cum
*Matt.*8. leproſum mundaſſet: Vade, inquit, & de-
monſtra te ſacerdoti. Et cùm poſtea tem-
pore paſſionis alapam accepiſſet à ſeruo ſa-
*Ioan.*18. cerdotis, cúmque ei dixiſſet: Sic reſpon-
*Act.*23. des pontifici? aduerſus pontificem Domi-
nus contumelioſè nihil dixit, nec quid-
quam de ſacerdotis honore detraxit, ſed
innocentiam ſuam magis aſſerens & oſten-
dens: Si male, inquit, locutus ſum, ex-
probra de malo: ſi autem bene, quid me
cædis?Item in Act. Apoſtolorum. Poſtmo-
dum beatus Apoſtolus Paulus cum ei di-
ctum eſſet:[24] Sic inſilis in ſacerdotẽ Dei ma-
ledicendo? quamuis Domino iam crucifi-
xo, ſacrilegi, & impij, & cruenti illi eſſe cœ-
piſſent; nec iam quidquam de ſacerdotali
honore & auctoritate retinerent: tamen
ipſum quamuis inane nomen & vmbram
quandam ſacerdotis [25] cogitans Paulus: Ne-
ſciebam, inquit, fratres, quia pontifex eſt.
ſcriptum eſt enim: [26] Principem populi tui
non maledices. Cùm hæc tanta ac talia, &
multa alia exempla præcedant, quibus ſa-
cerdotalis auctoritas & poteſtas de diuina
dignatione firmatur; quales putas eſſe eos,
qui ſacerdotum hoſtes, & contra Eccle-
ſiam catholicam rebelles, nec præmonentis
Domini comminatione, nec futuri iudicij
vltione terrentur? [27] Neque enim aliunde
hæreſes obortæ ſunt, aut nata ſunt ſchiſma-
ta, [28] quàm inde, quòd ſacerdoti Dei nõ ob-
temperatur, nec vnus in Eccleſia ad tem-
pus ſacerdos, & ad tempus iudex vice Chri-
ſti cogitatur. Cui ſi ſecundum magiſteria
diuina obtemperaret fraternitas vniuerſa;
nemo aduerſum ſacerdotum collegiũ quid-
quam moueret; nemo poſt diuinum iudi-
cium, poſt populi ſuffragium, poſt coëpiſ-
coporum conſenſum iudicem ſe iam non
Epiſcopi, ſed Dei faceret; nemo diſcidio v-
nitatis, Chriſti Eccleſiam ſcinderet; nemo ſi-
bi placens ac tumens ſeorſum foris hære-
ſim nouam conderet; Niſi ſi ita eſt aliquis
ſacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis,
vt putet ſine Dei iudicio fieri ſacerdotem; 2.T
cùm Dominus in Euangelio ſuo dicat:
Nónne duo paſſeres aſſe væneunt, & neu-
ter eorum cadit in terram ſine patris vo-
luntate? Cùm ille nec minima fieri ſine
voluntate Dei dicat; exiſtimat aliquis ſum-
ma & magna, aut non ſciente, aut non
permittente Deo, in Eccleſia Dei fieri, &
ſacerdotes, id eſt, diſpenſatores eius, non
de eius ſententia ordinari? Hoc eſt fidem
non habere, qua viuimus, hoc eſt Deo
honorem non dare, cuius nutu & arbitrio
regi, & gubernari omnia ſcimus & credi-
mus. Plane Epiſcopi non de voluntate
Dei fiunt; [29] qui extra Eccleſiam fiunt,
ſed contra diſpoſitionem & traditionem
Euangelij fiunt: ſicut ipſe Dominus in
duodecim Prophetis ponit & dicit:
[30] Sibimetipſis regem conſtituerunt, & Ma
non per me. Et iterum: Sacrificia eorum Ioa
tanquam panis luctus; omnes qui mandu-
cant ea, contaminabuntur. Et per Eſaiam
quoque Spiritus ſanctus clamat & dicit: Væ
vobis filij deſertores, hæc dicit Dominus:
habuiſtis conſilium & non per me, & feci-
ſtis conuentionem non per ſpiritum meum,
adiicere peccata ſuper peccata. [31] Cæterum
(dico enim prouocatus, dico dolens, dico
compulſus) quãdo Epiſcopus in locum de-
functi ſubſtituitur, quando populi vniuerſi
ſuffragio in pace deligitur, quando Dei au-
xilio in perſequutione protegitur, collegis
omnibus fideliter iũctus, [32] plebi ſuæ in Epi-
ſcopatu quadriennio iam probatus, in quie- 1.Io
te ſeruiens diſciplinæ, in tempeſtate proſcri-
ptus, applicito & adiuncto Epiſcopatus
ſui nomine, toties ad leonem petitus, in cir- Ro
co, in amphitheatro dominicæ dignationis
teſtimonio honoratus: his ipſis etiam die-
bus, quibus has ad te litteras feci, ob ſacri-
ficia, quæ edicto propoſito celebrare popu-
lus iubebatur, clamore popularium ad leo-
nem denuo poſtulatus in circo: cum talis
frater chariſſime [33] à quibuſdã deſperatis &
perditis, & extra Eccleſiam conſtitutis im-
pugnari videtur, apparet quis impugnet.
Nõ ſcilicet Chriſtus qui ſacerdotes aut cõ-
ſtituit aut protegit, ſed ille, qui Chriſti ad-
uerſarius, & Eccleſiæ eius inimicus, ad
hoc Eccleſiæ præpoſitum ſua infeſtatione
perſequitur, vt gubernatore ſublato, atro-

cius atque violentius circa Ecclesiæ naufragia grassetur. Nec quenquam fidelem & Euangelij memorem, atque Apostoli *.Tim.3.* præmonentis mandata retinentem, mouere debet frater charissime, [34] si quidam in extremis temporibus superbi, & contumaces, & sacerdotum Dei hostes, aut de Ecclesia recedunt, aut contra Ecclesiam faciunt; quando tales nunc futuros & Dominus, & Apostoli eius ante prædixerint. Nec præpositum seruum deseri à quibusdam miretur aliquis; quando ipsum Dominum magnalia & mirabilia summa facientem, & virtutes Dei patris factorum suorum testimonio cõprobantem, discipuli sui reliquerint. Et tamen ille non increpuit recedentes, aut grauiter comminatus est, sed magis conuersus ad Apostolos suos dixit: Nunquid & vos vultis ire? seruans scilicet legem, qua homo libertati suæ relictus, & in arbitrio proprio constitutus, sibimet ipse vel mortem *Mat.16. Ioan.6.* appetit, vel salutem. [35] Petrus tamen, super quem ædificata ab eodem domino fuerat Ecclesia, vnus pro omnibus loquens, & Ecclesiæ voce respondens, ait: [36] Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes, [37] & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui: Significans scilicet & ostendens, eos qui à Christo recesserint, culpa sua perire: Ecclesiam tamẽ quæ in Christum credat, & quæ semel id quod cognouerit teneat, [38] nunquam ab eo omnino discedere; & eos esse Ecclesiam, qui in domo Dei permanent: Plantationem verò plantatam à Deo patre non esse, quos videmus non frumenti stabilitate solidari, sed tanquam paleas dissipantis inimici spiritu vẽtilari, *.Ioan.2.* de quibus & Ioannes in Epistola sua dicit: Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, [39] mansissent *Rom.3.* vtique nobiscum. Item Paulus monet nos, cùm mali de Ecclesia pereunt, non moueri, nec recedentibus perfidis [40] fidem minui: Quid enim, inquit, si exciderunt à fide quidam eorum, nunquid infidelitas illorum [41] fidem dei euacuauit? absit: [42] est enim Deus verax, omnis autem homo mẽdax. [43] Quod ad nos attinet, conscientiæ nostræ conuenit frater charissime dare operã, ne quis culpa nostra de Ecclesia pereat. si autem quis vltro & crimine suo perierit, & pœnitentiam agere, atque ad Ecclesiam redire noluerit, nos in die iudicij inculpatos futuros, qui consulimus sanitati, illos solos in pœnis remansuros, qui noluerint consilij nostri salubritate sanari. Nec mouere nos debent conuicia perditorum, quo minus à via recta, & à certa regula non recedamus, quando & Apostolus instruat dicens: Si hominibus placerem, Christi ser- *Galat.1.* uus non essem. Interest vtrum quis homines promereri an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. [44] si verò id enitimur, & elaboramus vt possimus Deo placere; & conuicia & maledicta debemus humana contemnere. [45] Quod autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo, à paucis & inueteratis hæreticis constituto, non statim scripsi, frater charissime, non ea res erat, quæ in notitiam tuam deberet per nos festinato statim quasi magna aut metuenda perferri; maximè quando & Fortunati nomen iam satis nosses, qui est vnus ex quinque presbyteris iam pridem de Ecclesia profugis, & sententia coëpiscoporum nostrorum, multorum & grauissimorũ virorũ, nuper abstẽtis; [46] qui super hac re priore anno ad te litteras fecerũt: [47] itẽ Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui & ipse in iisdem coëpiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur: qui non tantum ab iis istic abstẽtus, sed abs te illic nuper de Ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse confiderem; & pro certo [48] hærere memoriæ, & disciplinæ tuæ scirem: necessarium non putaui, celeriter & vrgenter hæreticorum tibi ineptias nunciandas. neque enim ad Catholicæ Ecclesiæ maiestatem pariter, ac dignitatem pertinere debet, quid apud se hæreticorum & schismaticorum moliatur audacia. [49] Nam & pars Nouatiani Maximũ presbyterum, nuper ad nos à Nouatiano legatum missum, atque à nostra communicatione reiectum nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur. Nec tamẽ de hoc tibi scripseram; quando hæc omnia contemnantur à nobis, & [50] miserim tibi proximè nomina Episcoporum istic constitutorum, qui integri & sani in Ecclesia Catholica fratribus præsunt. Quod vtique ideo de omnium nostrorum consilio placuit scribere, vt erroris diluendi ac perspiciendæ veritatis compendium fieret, & scires tu & collegæ nostri, quibus scribere, & litteras mutuo à quibus vos [51] accipere oporteret: si quis autem præter hos, quos epistola nostra complexi sumus, scribere vobis auderet, sciretis

eum vel ſacrificio, vel libello eſſe maculatum, vel vnum de hæreticis peruerſum ſcilicet & profanum. Nactus tamen occaſionem familiariſſimi hominis [52] & clerici; per Felicianum Acoluthum, quem [53] cum Perſeo collega noſtro miſeras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato iſto tibi ſcripſi. ſed dum iſtic Felicianus frater noſter vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epiſtolis, à nobis detinetur, Feliciſſimo ad vos properante præuentus eſt. [54] Ita enim ſemper ſcelera feſtinant, quaſi contra innocentiam feſtinatione præualeant. Per Felicianum autem ſignificaui tibi frater, veniſſe Carthaginem [55] Priuatum veterem hæreticum, in Lambeſitana colonia, ante multos fere annos ob multa & grauia delicta nonaginta Epiſcoporum ſententia condemnatum, [56] Anteceſſorum etiam noſtrorum, quod & veſtram conſcientiam non latet, Fabiani & Donati litteris ſeueriſſime notatum: qui cùm cauſam ſuam apud nos [57] in concilio, quod habuimus Idibus Maiis quæ proximè fuerunt, agere velle ſe diceret, nec admiſſus eſſet, Fortunatum iſtum ſibi pſeudoepiſcopum dignum collegio ſuo fecit. [58] Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem ipſe extra Eccleſiam in hæreſi, pſeudoepiſcopum olim conſtituerat. Sed & Iouinus & Maximus comites [59] cum Priuato hæretico affuerunt, ob nefanda ſacrificia & crimina in ſe probata, ſententia [60] nouem Epiſcoporum collegarum noſtrorum condemnati, [61] & iterato quoque à pluribus nobis, in concilio anno priore abſtenti. Cum his autem quatuor iunctus eſt [62] & Repoſtus [63] Suturnicenſis, qui non tantum in perſecutione ipſe cecidit, ſed & maximã partem plebis ſuæ ſacrilega perſuaſione deiecit. Hi quinque cum paucis vel [64] Sacrificatis, vel male ſibi conſciis, Fortunatum ſibi pſeudoepiſcopum cooptarunt, vt criminibus in vnum conuenientibus talis eſſet ſcilicet rector, quales illi qui reguntur. Hinc iam & cætera mendacia frater chariſſime potes noſcere, quæ illic homines deſperati, & perditi ventilauerunt, vt cum de ſacrificatis vel de hæreticis amplius quàm quinque pſeudoepiſcopi non fuerint qui Carthaginem venerint, & Fortunatum ſibi dementiæ ſuæ ſocium conſtituerint; illi tamen quaſi filii diaboli, & mendacio pleni, auſi ſunt, vt ſcribis, [65] iactitare vigintiquinque Epiſcopos affuiſſe: quod mendacium & iſtic prius apud fratres noſtros iactitabãt, dicentes vigintiquinque Epiſcopos de Numidia eſſe venturos, qui ſibi Epiſcopum facerent; quo in mendacio ſuo poſteaquam, quinque ſolis conuenientibus naufragis & à nobis abſtentis, detecti ſunt, atque confuſi; Romam [66] cum mendaciorum ſuorum merce nauigauerunt, quaſi veritas poſt eos nauigare non poſſet, quæ mendaces linguas rei certæ probatione cõuinceret. Atque hæc eſt frater [67] vera dementia, non cogitare, nec ſcire, quod mendacia non diu fallant; noctem tam diu eſſe quam diu illuceſcat dies, clarificato autem die, & ſole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ graſſabantur per noctem latrocinia ceſſare. Denique ſi nomina ab eis quæreres, non haberent vel quos falſo nominarent: tanta apud eos etiam malorum penuria eſt, vt ad illos nec de ſacrificatis, nec de hæreticis vigintiquinque colligi poſſint. Et tamen ad decipiendas aures ſimplicium & abſentium mendacio numerus inflatur; quaſi, etſi verus eſſet hic numerus, aut ab hæreticis Eccleſia, aut [68] ab iniuſtis iuſtitia vincatur. Nec me oportet frater chariſſime paria nunc cum illis facere, & ea, quæ commiſerunt atque hucuſque committunt meo ſermone decurrere; cùm conſiderandum ſit nobis, quid proferre & ſcribere ſacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat, quàm pudor loqui; & ne videar prouocatus maledicta potius, quàm crimina & peccata congerere. [69] Taceo itaque de fraudibus Eccleſiæ factis: coniurationes, & adulteria, & varia delictorum genera prætereo: vnum illud, (in quo non mea, nec hominum, ſed Dei cauſa eſt,) de eorum facinore non puto eſſe reticendum; quòd à primo ſtatim perſequutionis die, cùm recentia delinquentium facinora feruerent, & ſacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, ſed adhuc manus ipſæ lapſorum [70] atque ora fumarent, communicare cum lapſis & [71] pœnitentiæ agendæ intercedere non deſtiterunt. Clamat Deus: Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli. Et Dominus in Euangelio dicit: Qui me negauerit, negabo illum. Et alio loco indignatio & ira diuina non tacet, dicens: Illis fudiſtis libamina, & illis impoſuiſtis ſacrificia: ſuper hæc non indignabor? dicit Dominus: Et intercedunt ne ro-

ne rogetur Deus, qui indignari seipse testatur. Intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, qui negantem se negare profitetur. [72] Nos in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus. [73] Concilio frequenter acto, non consensione tantum nostra, sed & comminatione decreuimus, vt pœnitentiam fratres agerent, vt pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret: & illi contra Deum sacrilegi, contra sacerdotes Dei impio furore temerarij, de Ecclesia recedentes, & contra Ecclesiam parricidalia arma tollentes, elaborant (vt opus suum diaboli malitia [74] consummet) ne vulneratos diuina clementia in Ecclesia sua curet; miserorum pœnitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpunt, ne Deo indignanti satis fiat; ne Christum Dominum suum, qui [75] Christianus esse vel erubuit ante, vel timuit, postmodum quærat; ne ad Ecclesiam qui de Ecclesia recesserat, redeat. Datur opera, ne satisfactionibus & lamentationibus iustis delicta redimantur, ne vulnera lachrymis abluatur. Pax vera falsæ pacis mẽdacio tollitur, salutaris sinus matris nouerca intercedente præcluditur, ne de pectore atque ore lapsorum fletus, & gemitus audiatur. Compelluntur adhuc insuper lapsi, vt linguis, atque ore, quo [76] in Capitolio ante deliquerant, sacerdotibus conuicium faciant; confessores, & virgines, & iustos quosque fidei laude præcipuos atque in Ecclesia gloriosos, contumeliis & maledicis vocibus [78] prosequantur. A quibus quidem non tam nostrorum modestia, & humilitas, & pudor cæditur, quàm illorum ipsorum spes & vita laceratur. [79] Neque enim qui audit, sed qui facit conuicium miser est. nec qui à fratre vapulat, sed qui fratrem cædit, in lege peccator est. & cum nocentes innocentibus iniuriam faciunt, illi patiuntur iniuriam, qui facere se credunt. Denique hinc illis [80] percussa mens, & hebes animus, & sensus alienus est. Ira est Dei non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia, sicut scriptum est: [81] Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis; ne reuertantur scilicet, & curentur, & deprecationibus & satisfactionibus iustis [82] post peccata sanentur. Paulus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit, [83] Dilectum veritatis non habuerũt vt salui fierent, ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, [84] sed sibi placent in iniustitia. Primus felicitatis gradus est, non delinquere: secundus, delicta cognoscere. Illic currit innocentia integra & illibata quæ seruet, hic succedit medela quæ sanet: quod vtrunque isti offenso Deo perdiderunt, & vt amissa sit gratia, quæ de baptismi sanctificatione percipitur, & non subueniat pœnitentia, per quam culpa curatur. [85] An putas frater leuia esse aduers⁹ Deũ facinora, parua & modica delicta, quòd per illos non rogatur maiestas indignantis Dei? quòd non timetur ira & ignis, & dies Domini? quòd imminente antichristo, exarmatur fides militantis populi, dum tollitur vigor & timor Christi? Viderint laici hoc quomodo curent; sacerdotibus labor maior incumbit in asserenda, & procuranda dei maiestate, ne quid videamur in hac parte negligere; cùm admoneat Dominus & dicat: Et nunc præceptum hoc ad vos est ô sacerdotes: Si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus; Immittam in vos maledictionẽ, & maledicã benedictionem vestrã. [86] Honor ergo datur deo, quãdo sic Dei maiestas & censura contemnitur, vt cùm se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, & cùm pœnas æternas & supplicia perpetua comminetur, proponatur à sacrilegis atque dicatur; ne ira cogitetur Dei, ne timeatur iudicium Domini, ne pulsetur ad Ecclesiam Christi: sed sublata pœnitentia, nec vlla exomologesi criminis facta, despectis Episcopis atq; calcatis, [87] pax à presbyteris verbis fallacibus prædicetur; & ne lapsi surgant, [88] aut foris positi ad Ecclesiam redeant, cõmunicatio non communicantibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab Euangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentiæ sustulisse, fraudibus inuolutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ remouisse; [89] nisi foris sibi extra Ecclesiam & cõtra Ecclesiam constituissent conuenticulum perditæ factionis, cum male sibi conscioru & Deum rogare ac satisfacere nolentiũ caterua conflueret. [90] Post ista adhuc insuper pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constitu-

Malach. 2. Esa. 29. Rom. 11. Esa. 6. 2. Thes. 2.

to, nauigare audent, & ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & profanis litteras ferre, nec cogitare[91] eos esse Romanos, (quorum fides, Apostolo prædicante, laudata est) ad quos perfidia habere non possit accessum. *Rom.1.* Quæ autem causa veniendi & pseudoepiscopum contra Episcopos factum nunciandi? aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseuerant: aut si displicet & recedunt, sciũt quo reuertantur.[92] Nam cùm statutum sit omnibus nobis, & æquum sit pariter ac iustum, vt vniuscuiusque causa illic audiatur, vbi est crimen admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat vnusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet vtique eos quibus præsumus non circumcursare, nec Episcoporum concordiam cohærentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam, vbi & accusatores habere & testes sui criminis possint; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas Episcoporum in Africa constitutorum, qui iam de illis iudicauerunt, & eorum conscientiam multis delictorum laqueis vinctam iudicij sui nuper grauitate damnarunt. Iam causa eorum cognita est: iam de eis dicta sententia est, nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi leuitate reprehendi,[93] cùm Dominus doceat & dicat: *Matt.5.* Sit sermo vester, est est, non non. Si eorum qui de illis priore anno iudicauerunt, numerus cum presbyteris & diaconis computetur, plures tunc affuerũt iudicio & cognitioni, quàm sunt iidem isti, qui cum Fortunato nunc videntur esse cõiuncti. Scire enim debes frater charissime, eum posteaquam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, iam pene ab omnibus esse desertũ. Namq; ii, quibus in prẹteritũ[94] prẹstigia obtendebantur, & dabãtur verba fallacia, quòd simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur; posteaquam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad Ecclesiam pulsant: nobis tamen, à quibus ratio domino reddenda est, anxiè ponderantibus, & sollicitè examinantibus, qui recipi & admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinatè & firmiter renituntur; vt recipi omnino non possint, cum scandalo, & periculo plurimorum.[95] Neque enim sic putamina quædam colligenda sunt, vt quæ integra & sana sunt, vulnerentur; nec vtilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas & contactas oues gregi admiscet, vt gregem totum mali cohærentis[96] afflictatione contaminet.[97] O si posses frater charissime istic interesse nobiscum, cùm praui isti & peruersi de schismate reuertuntur; videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, vt animi dolore sopito recipiendis malis curandísque consentiant. Nanque vt gaudent & lætantur, cùm tolerabiles & minus culpabiles redeunt: ita contra fremunt & reluctantur, quoties inemendabiles, & proterui, & vel adulteriis, vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad Ecclesiam remeant, vt bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, vt tales patiatur admitti: *Ma[…]* & iustior factus est fraternitatis dolor, ex eo quòd vnus atque alius, obnitẽte plebe, & contradicẽte, mea tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt, quàm prius fuerant, nec fidem pœnitentiæ seruare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant. *2.P[…]* De istis verò quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo nauigauerunt, legati à Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quàm est & ipse, cuius litteras ferunt, falsus; quàm est eius peccatorum multiplex conscientia, quàm execrabilis vita, quàm turpis, vt etsi in Ecclesia essent, eiici tales de Ecclesia debuissent? Denique quia conscientiam suam norũt, nec nos audẽt adire, aut ad Ecclesiæ limẽ accedere; sed foris per prouinciam circumueniendis fratribus, & spoliandis pererrant: & omnibus iam satis noti, atque vndique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos nauigãt. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi; cùm sint acerbissima & grauissima crimina, quæ eis à fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum:[98] nec Ecclesia istic cuiquã clauditur nec Episcopus alicui denegatur; patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus

bus præsto est. Opto omnes in Ecclesiam regredi, opto vniuersos commilitones nostros intra Christi castra, & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo, studio & voto colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno iudicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis pæne ipse delinquo: amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia reuertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes. Si qui autem sunt, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus, & satisfactionibus, sed terroribus facere; pro certo habeant, contra tales[99] clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi inuicta & fortia, & Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Euangelium tenens, & Christi præcepta custodiens occidi potest, non potest vinci. Sug-
Matt. 23. gerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei, qui cum terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est; clamans & identidẽ dicens, quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus: Hæc dicit Dominus
2.Par. 24. Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos. Neque enim, quia pauci temerarij & improbi, cœlestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes à sancto spiritu deseruntur, ideo & nos diuinæ traditionis immemores esse debemus, vt maiora esse furentium scelera, quam sacerdotum iudicia censeamus; aut existimemus plus ad impugnandum posse humana conamina, quam quod ad protegendum prævalet diuina tutela. An ad hoc frater charissime deponenda est Catholicæ Ecclesiæ dignitas, & plebis intus positæ fidelis atque incorrupta maiestas, & sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, vt iudicare velle se dicant de Ecclesiæ præposito extra Ecclesiam constituti? de Christiano hæretici? de sano saucij? de integro vulnerati? de stante lapsi? de iudice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quàm vt Ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus,[100] ac Domini altare remouentibus, in Cleri nostri sacrum venerãdúmque cõsessum, simulacra atq; idola cum aris suis trãseant, & Nouatiano declamãdi aduersum nos atque increpandi largior & plenior materia præstetur; [101] si ij qui sacrificauerunt, & Christum publicè negauerunt, non tantum rogari, & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant: si satisfaciunt, quid minantur? aut si comminantur, sciant quia à Dei sacerdotibus non timentur: neque enim & antichristus cùm venire cœperit, introibit Ecclesiam, quia minatur; aut armis eius & violentiæ ceditur, quia resistentes peremptutum se esse profitetur. Armant nos hæretici, dum nos putant sua comminatione terreri, [102] nec in * pace nos deiiciunt, sed magis erigunt, & accendunt dum ipsam pacem persecutione peiorem fratribus faciunt. Et optamus quidem ne quod loquuntur furore, impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum, quem prouocare illi & exacerbare non desinunt, vt eorum corda mitescant, vt furore deposito ad sanitatem mentis redeat, [103] vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ lumen agnoscant; & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quàm ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseuerauerint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic iacens, & abiectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis inualidus; qui nõ contra hostes & impugnatores Dei diuinitus erigatur, cuius non humilitas & infirmitas vigore & robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest, aut à quo, aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de domino recepturi. [104] Illorum flenda & lamentanda conditio est, quos sic diabolus excæcat; vt æternà gehennæ supplicia non cogitantes, antichristi iam propinquantis aduentum conentur imitari.

* facie.

Et quanquam sciam frater charissime pro mutua dilectione quam debemus, & exhibemus inuicem nobis, [105] florentissimo illic Clero tecum præsidenti, & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras; tamen nunc & admoneo & peto, vt quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias, vt hac epistola mea lecta, [106] si quod illic contagiũ venenati sermonis, & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus &

pectoribus exuatur, & bonorum integra ac
ſincera dilectio ab omnibus hæreticæ de-
tractionis ſordibus repurgetur.[107] Declinet
autem de cętero fortiter, & euitent dilectiſ-
ſimi fratres noſtri verba & colloquia eorum
quorum ſermo vt cancer ſerpit: ſicut Apo-
2.Tim.2. ſtolus dicit. Corrumpunt ingenia bona
1.Cor.15. confabulationes peſſimæ. Et iterum:[108] Hę-
Titum 3. reticum hominem poſt vnam correptio-
nem euita, ſciẽs quia[109] peruerſus eſt huiuſ-
modi, & peccat, & eſt à ſemetipſo damna-
Prou.16. tus. Et per Salomonem loquitur Spiritus
ſanctus. Peruerſus, inquit, in ore ſuo portat
perditionem, & in labiis ſuis ignem condit.
Eccleſ.28. item denuo monet dicens: Sæpi aures tuas
ſpinis, & noli audire linguam nequam. Et
Prou.17. iterum: Malus obaudit linguæ iniquorum,
iuſtus autem non intendit labiis mendaci-
bus.[110] Quod, quanquam ſciam illic frater-
nitatem noſtram, veſtra ſcilicet prouidentia
monitam, ſed & ſua vigilantia ſatis cautam,
nec capi hæreticorũ venenis poſſe, nec de-
cipi, tantúmque apud illos præualere ma-
giſteria & præcepta diuina, quantus illis in
Deum timor eſt: tamen ex abundanti vel
ſollicitudo noſtra, vel charitas ſcribere ad
vos iſta perſuaſit, vt nulla cum talibus com-
mercia copulentur, nulla cum malis con-
uiuia vel colloquia miſceantur, ſimúſq; ab
eis tam ſeparati, quàm ſunt illi de Eccleſia
Matt.18. profugi, quia ſcriptum eſt: Si autem & Ec-
cleſiam contempſerit, ſit tibi tanquam eth-
nicus & publicanus: & beatus Apoſtolus
non monet tantum, ſed & iubet à talibus
2.Theſ.3. vt recedatur. Præcipimus, inquit, vobis in
nomine Domini Ieſu Chriſti, vt recedatis
ab omnibus fratribus ambulãtibus inordi-
natè, & non ſecundum traditionem quam
acceperunt à nobis. Nulla ſocietas fidei &
perfidiæ poteſt eſſe: qui cum Chriſto non
eſt, qui aduerſarius Chriſti eſt, qui vnitati
& paci eius inimicus eſt, nobiſcum non po-
teſt cohærere. Si cum precibus & ſatisfa-
ctionibus veniunt, audiantur: Si maledicta
& minas ingerunt, reſpuantur. Opto te fra-
ter chariſſime ſemper bene valere.

ADNOTATIONES
in Epiſtolam LV.

1. Legi litteras tuas frater chariſs. quas per Saturum fratrem noſtrum Acoluthum] *Saturi in lectorem ordinati fit ſupra mentio epiſtola xxiij. quare non placet hoc loco Manut. lectio:* Saturnum *Acolythum verò poſtea ordinatum; hinc perſpicuum fit, atque adeo prius etiam Exorciſtam. Nam proximum hypodiaconatui gradum fuiſſe Acolythi, patet ex Synodo Rom. Syl-ueſtri can. 7. Vbi Epiſcopo obſequi iubetur presbyter, Diaconus presbytero, Diacono hypodiaconus, huic verò Acolythus, Acolytho exorciſta, cui lector. Quale quid habet & Nicolaus 1. ad Michaelem Imperat. Et vtroque vetuſtior Cornelius Epiſtola ſæpe citata ad Fabium Antioch. Neſciebat (inquit de Nouatiano loquens) in Eccleſia vnum Epiſcopum eſſe debere, vbi videbat eſſe presbyteros 46. Diaconos 7. Subdiaconos 7. Acolythos 42. Exorciſtas cum Lectoribus & Oſtiariis 52. Similia etiam Caius Papa. eius nominis primus, vbi gradus enumerat quibus ad Epiſcopatum conſcenditur. Pſalmiſtæ ſiue Cantoris meminerunt Ignatius ad Antioch. & can. Apoſtol. 42. Omnium autem horum officia deſcribuntur à Synodo 4. Carthag. cui D. Auguſtin. interfuit. Hæc paulo prolixius, propter eos qui 7. dictos ordines Eccleſiaſticos, tanquam recentes calumniantur. Porro rectiúſne inſcribatur acolythus an acoluthus, neſcio. Certè Ms. cod. omnes & diſti veteres, Synod. quoque Carthag. Græcum exemplar; priori modo legunt, Idque ἀπὸ τοῦ κωλύειν. quod eſt prohibere, vt dicatur non prohibitus ſed ſolutus & liber, & cuiuis initiato ſacris ſe miſcere liceat; vtpote qui hypodiacono vrceolum vacuum adminiſtret ad vinum ſuppeditandũ. Alij qui Acoluthum legunt, interpretantur ἀπὸ τοῦ ἀκολουθεῖν, id eſt à ſequendo, vt ſit quaſi pediſſequus & miniſter ſuperiorum ordinum.*

2. Feliciſſimum] *Ineptiſſimam adnotatiunculam Remboldi miror Eraſmum qui ex illo ad verbum pleraſque marginales adnotationes deſcripſit, ſuis exemplaribus adtexuiſſe, hanc nempe: Nouatianum intellige. fuiſſe enim hunc non Nouatianum ſed Nouati ſatellitem, ſupra ſatis patet epiſtola xlvij. & infra hac ipſa epiſtola.*

3. coëpiſcoporum ſententia condemnatum] *Habes hanc Feliciſſimi excommunicationem ſupra epiſtola xxxix.*

4. reiectum à te illic eſſe] *Sic Ms. 4. Cambr. Afflig. Dun. & March. qui præterea nihil hic adiiciũt, quæ rectè ſunt omiſſa à Manut. verba illa:* & à te illic eſſe ab Eccleſia prohibitum, *præſertim quum paulo poſt ſequatur:* de Eccleſia pulſum eſſe.

5. quo Epiſcopos agere oportet] *Sic Manut. quantum colligo coniectura ſumpta ex Ms. quibuſdam cod. Nam Afflig. Dun. & March. legunt:* Epiſcopo, *cæteri tamen omnes:* Epiſcopum.

6. & diſſidij auctor] *Sic ſupra Cornelius epiſtola 46. Euariſtum, & 48. Confeſſores ſchiſmatis auctores dixit. Accipiunt autem auctorem his locis, non pro eo qui primus ſchiſma fecit, is enim fuit Nouatus, ſed aut pro propugnatore vt hoc loco & epiſtola 46. aut pro approbatore vt Epiſtola 48. Nam vtramque ſignificationem habet Liuius: Legis inuentor inquit. Volero, Lectorius collega eius auctor, & alibi. Multique erant, qui melius conſultum dicerent, quod legum ab eis latarum Patres auctores fuiſſent. Porro vanam eſſe ac futilem illam differentiam inter Author & Auctor; Ms. cod. & veteres inſcriptiones tum numiſmatum tum marmorum, ſatis arguunt.*

7. Sed enim lecta alia tua epiſtola] *Neque hæc epiſtola neque alia cuius initio & hic rurſum meminit, extat. Quales autem litteras Feliciſſimus cum ſuis ſecum attulerit, habet infra eadem hæc epiſtola.*

8. Ecclesiæ gubernẽdæ sublimi ac diuina potestate] *Insigni elogio Episcopatus vigorem describit tum hic tum infra, vbi scripturas aliquot idipsum confirmat, quarum illa maxime ad institutum pertinet: Qui vos audit, me audit, & eum qui me misit, & qui reiicit vos, me reiicit, qui me reiicit, reiicit eum qui me misit. Eodem pertinent scripturæ: Sicut misit me pater & ego mitto vos, Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt, Ioannis 20. Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ; si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus. Amen dico vobis quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo, & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo. Matth. 16. Et: Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo Vos spiritus sanctus posuit Episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo. Acto. 20. Item illud, ad Hebræos; Obedite præpositis vestris & subiacete eis, ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri. Quibus scripturæ locis tam disertis verbis diuina Apostolorum & successorum Episcoporum potestas Ecclesiæ gubernandæ comprobatur, vt pluribus opus non sit, quare à cæteris similibus supersedeo.*

9. & Iudæi minantur & hæretici] *Minis & maledicentia hæreticorum omnium veterum, tam sunt refertæ historiæ Ecclesiasticæ, Eusebij, Rufini, Socratis, Zozomeni, Theodoreti, Victoris, & Nicephori; vt nemo iure admirari debeat, qui hodie quoque illa in vsu illis esse viderit.*

10. diabolus obsedit] *Sic Manut. & Cambr. cod. cæteri:* obsidet, *vtramuis eligas licet.*

11. in Euangelio etiam legamus] *Rectè sic idem Cambron. cod. & Manut. pro eo quod erat:* legimus.

12. Neq; enim nobis] *Particula:* enim, *reperitur in Ms. Afflig. & March. quare rectè adiecta est à Manutio.*

13. verbis parricidalibus] *Rectius sic Manutius cũ veteribus Ms. & excusis, quam Morelius & alij quidam:* parricidialibus, *quod semel adnotasse sufficiat.*

14. necare permiserit] *Etiam hic adiectum est ex Ms. codicibus:* necare

15. cùm occurrat & moneat] *Vtrumque habet Cambro. cod. & Manut. cæteri tantum:* moneat, *aut:* occurrat.

16. non perficiet] *Rectè primus hoc pacto hunc locum restituit H. Grauius, pro eo quod erat:* proficiet, *nam consentiunt Ms. Afflig. Bland. Dun. & March. Græce quoque apud 70. legitur,* μὴ περαιώσῃ *& D. Hierony. legit iuxta eosdem, non adducet ad finem. Locus est non Isai. 5. sed Abac. 2.*

17. tanquam infernus] *Sic Cambr. cod. & D. Hierony. in vtraque versione, cæteri:* inferus, *non satis Latinè, quod mouit Manut. vt reponeret:* inferi, *sed nostra lectio germana est, vtpote quam reperire sit etiam infra epistola ad Stephanum de Martiano Arelat.*

18. in stercora erit & in vermes] *Sic Ms. & excusi plerique, solus Cambron.* vt stercora & vt vermis, *prior lectio reperitur etiam in Græcis exemplaribus, quare magis placet. Est autem locus ex libr. Mach. 1 ca. 3. de cuius libri auctoritate latius infra in libris Testim. ad Quirinum.*

19. hodie extolletur] *Sic etiam rectius H. Grauius, Manut. & Morelius, quam cæteri:* extollitur, *nam Græce est,* ἀπαρθήσεται.

20. periit] *Etiam hoc rectè reposuit Grauius, pro eo quod erat:* peribit, *nam & Græce legitur:* ἀπώλετο, *& in Bibliis latinis legitur:* periit.

21. emittit bona] *Sic Cambr. codex & Manut. & rectè, nam Græce est* τὰ ἀγαθὰ, *cæteri:* bonum.

22. reus erit in gehenna ignis] *Sic Manut. & Ms. Dun. & March. quomodo etiam erat in Afflig. cod. sed postea est obliterata particula:* in, *Cambr. vero & excusi cæteri:* gehennæ ignis, *Græcè est,* εἰς γεένναν τοῦ πυρὸς, *quod ad verbum quidem sonat:* in gehennam, *sed rectius vertitur:* ad gehennam, *Græcorum tamen commentarij in Latinum versi, habent, aut:* gehennæ, *aut:* gehenna ignis.

23. & eum qui me misit] *Sic Ms. & excusi. Videtur igitur codex Cypriani plus habuisse, quam hodierna exemplaria aut Græca aut Latina, in quibus verba hæc nõ reperiuntur. Porro rectè vertit iterum:* reiicit, *pro eo quod Græce est;* ἀθετεῖ *sicut & Hierony. alicubi:* reprobat.

24. Sic insilis in sacerdotem Dei] *Hanc veram esse huius loci lectionem, non illam:* sic insimulas, *manifestum fit ex epistolis infra ad Rogatianum Episcopum & ad Florentium Pupianum, vbi omnes etiam excusi sic legunt, sicut etiam hoc loco Ms. omnes.*

25. cogitans Paulus: Nesciebam (inquit)] *Sic Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchij. solus Camb, pro:* Paulus, *habet:* expauit, *prior igitur lectio verior est, præsertim quum reperiatur in excusis veteribus.*

26. Principem populi tui non maledices] *Hãc lectionem ex dictis epistolis etiam huc transtuli; nam vbique tum hic tum ibi. Ms. & excusi veteres legunt hoc pacto, excepto solo Cambr. qui habet lectionem vulgatam:* Principi plebis tuæ, *Accedit quod & Græcè sit:* ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐχ ἐρεῖς κακῶς, *quod interpres noster vetus vertit priori modo in Act. Apost.*

27. Neque enim aliunde obortæ sunt hæreses &c.] *Similes locos habes infra dictis Epistolis ad Rogatianum Episcopum & Florent. Pupianum, libris item de vnitate Ecclesiæ, ac de Zelo & liuore. Et si autem aliis illis locis de se et Episcopis omnibus loqui videatur, quod nempe omnes hæreses initium suum habuerint ex contemptu Episcoporum, id est, ex ipso schismate; certe tum hoc loco, tum præsertim initio libri de vnitate Ecclesiæ, de Romano Episcopo solo loquitur. Qui vel vnicus locus (vt ibi latius) ita confirmat Episcopi seu Pontificis Romani primatum, vt non possit magis. Circumstãtiæ textus hoc loco, quæ arguũt de Romano loqui & summo Pontifice, sunt imprimis testimonia præmissa ex Deuter. lib. 1. Reg. Euang. Ioannis & Act. Apostolorum, quæ non nisi in summos Pontifices Iudæorum quadrare nemini dubium est, atque adeo aptius ad summum Pontificem Romanum referuntur. Deinde quod loquatur de iudice qui vice Christi fungitur. Item quod loquatur de vno sacerdote seu vno Episcopo in Ecclesia, quam appellationem tum ex Epistola Cornelij supra xlviij. tum ex aliis eius epistolis & lib. de vnitate Ecclesiæ Cyprianum satis constat non solere vsurpare, nisi de summo Pontifice. Facit pro eodem quod dicit: nemo aduersum sacerdotum collegium aliquid moueret; nam si de se solo loqueretur, non statim qui illi non obtemperaret, aliquid moueret aduersus reliquos Episcopos. Eodem spectare videtur, quod pag. sequenti de Seruo. Præposito loquutus mox D. Petri super quem Christus ædificauit Ecclesiam mentionem inicit. Eodem pertinet*

quod D. Hieronymus contra Luciferianos; ſalutem Eccleſiæ pendere dicit à ſummi ſacerdotis dignitate, Cui ſi (inquit) non exors quædam & ab omnibus eminens detur poteſtas; tot in Eccleſiis fient ſchiſmata quot ſacerdotes. Experientia certè ipſa nos docet, hæreſes ſolere ex ſchiſmate, id eſt, ſeparatione voluntaria ab Eccleſia, atque adeo ab Eccleſiæ capite (Romano inquam Pontifice) initium ſumere. Exempla huius rei apud Cyprianum habes de Nouatianis, apud Auguſt. de Donatiſtis. Vnde ad hos Epiſtola 154. D. Auguſt. Neque enim vobis obiicimus, niſi ſchiſmatis crimen, quam etiam hæreſin malè perſeuerando feciſtis, & ad Creſc. Grammat. lib. 21. ca. 7. Inter ſchiſma (inquit) & hæreſin eam diſtinctionem magis adprobo, qua dicitur ſchiſma eſſe recens congregationis ex aliqua ſententiarum diuerſitate diſſenſio; hæreſis autem ſchiſma inueteratum: A quo non diſſentit D. Hieronym. exponẽs illud ad Tit. 3. qui eſt à ſemetipſo damnatus: Hæretici (inquit) in ſemetipſos ſententiam ferunt, ſuo arbitrio de Eccleſia recedentes, quæ receſſio propriæ conſcientiæ videtur eſſe damnatio. Et paulo poſt: Nullum ſchiſma non ſibi aliquam confingit hæreſin, vt rectè ab Eccleſia receſſiſſe videatur. Plura reperiet exempla, qui exactè ſingularum hæreſeon initia & prima ſeminaria perſpexerit.

28. quam inde] *Sic typis vulgati omnes, Ms. verò Afflig. Dun. & March. excuſi quoque veteres:* niſi inde *Accedit ad priorẽ lect. propius Cambr. qui habet:* quam dum.

29. ſed qui extra Eccleſiã fiunt] *Sic Ms. & vetus excuſus, Reboldus verò cũ Eraſmicis omnibus omiſit:* ſed.

30. Sibimetipſis regem conſtituerunt] *Sic Ms. vbicunque locus hic à Cypriano citatur, & vetus excuſus. Hierony. tamen in comment. in Oſee, videtur legiſſe.* Ipſi ſibi regem conſtituerunt.

31. Cæterum (dico enim prouocatus] *Sic Manutius ſequutus Ms. cod. nam March. Dun. & Afflig. omittunt particulam:* dico, *ante Parentheſin: quam tamen habent Cambr. & cæteri excuſi omnes. Porrò de legitima electione Epiſcopi latius infra epiſtola ad Clerum & plebem Hiſpaniarum.*

32. Plebi ſuæ in Epiſcopatu quadriennio iam probatus] *Qui ſequentia penitius perpenderit, non dubito quin mihi aſſentietur; hæc de ſe humilitatis gratia in tertia perſona dicere Cyprianum; præſertim ex eo quod dicit: in tempeſtate proſcriptus, applicito & adiuncto epiſcopatus nomine. Nam infra dicta Epiſtola ad Flor. Pup. formam proſcriptionis talem his verbis explicat. Perſequutio me proſcriptionis onere depreſſit, cùm publicè legeretur: Si quis tenet vel poſſidet de bonis Cæcilij Cypriani Epiſcopi Chriſtianorum, proſcribatur. Idipſum conuincit quod dicit. His ipſis diebus quibus has ad te litteras feci, ob ſacrificia quæ de edicto propoſito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem, denuo poſtulatus in circo. Quomodo enim ſcire poſſet Cyprianus, quid Romæ actum ſit (ſi de Cornelio hæc intelligamus) illo ipſo tempore, quo hanc ſcribebat epiſtolam? Neque verò eſt quod quem moueat mentio hic facta tum circi tum Amphitheatri, nam ex epiſtola ad Donatum ſupra ſatis conſtat, fuiſſe non Romæ duntaxat, ſed & Carthagini tum Circum tum Amphitheatrum; quod ex libris quoque de ſpectaculis tum Tertull. tum Cypriani perſpicuum fit. Porrò ex hac periodo colligi videtur, Cyprianum aliquandiu Epiſcopatu functum ante proſcriptionem; vtpote cum in quiete dicat ſe ſeru… diſciplinæ, antea quoque in pace delectum & in perſequ… tione protectum. Verùm de his omnibus latius in vita a… ctoris. Colligere etiam mihi hinc videor, ſcriptam hanc E… piſtolam iam inſtante ſecunda perſequutione, ea nem… qua Cornelius in carcerem coniectus eſt.*

33. à quibuſdam deſperatis & perditis & ex… Eccleſiã cõſtitutis impugnari] *Eſt hæc cõmunis le… Ms. & excuſorum codicum. Cambr. verò longe alia, … iſta:* à fratribus quos Dominus deſperatos & perditos & extra Eccleſiam conſtitutos non prot… git impugnari] *neutra diſplicet.*

34. ſi quidam in extremis temporibus, &c. *Alludit ad illud 2. ad Timot. 3. In nouiſſimis tempor… inſtabunt tempora periculoſa, & erunt homines elati, … perbi, blaſphemi, parentibus non obedientes. Poſtrem… videtur intelligere cum dicit:* contumaces ſacerdo… hoſtes] *vtpote qui ſint parentes ſpiritales. Eſt autem in… ſignis locus ad conſolationem fidelium, aduerſus hæreſ… multiplicationem.*

35. Petrus tamen ſuper quem ædificata eſt ab ipſo Domino Eccleſia] *Iiſdem pene verbis vtitur in… fra ſæpedicta epiſtola ad Flor. Pup. Item ad Iubaianum & ad Quintum, & rurſum libris de Hab. Virginum, de vnitate Eccleſiæ, ac de bono pudicitiæ, haud dubie ex… plicans locum illum Matth. 16. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiã me… &c. Neque verò noua eſt hæc huius loci expoſitio, ſed quam habet etiam ipſo antiquior Tertullia. libr. de pr… ſcript. hæreticorum. & de pudicitia, ac Origenes in ſext… cap. ad Roma. & homil. 3. in Exodum, & alij quoque … teres plerique. Hilarius nempe ſuper Matth. Ambroſ. ſerm. 47. Hieronym. lib. 1. contra Iouinianum, contra Pe… lagian. libr. 1. ſuper Matth. Epiſtola ad Marcellam, & … Iſa. 2. & 16. cap. Chryſoſt. homil. 55. in Matth. Cyrill. lib. 2. in Ioann. ca. 12. Epiph. in libro Ancoratus, & Leo Pa… 1. epiſtola 67. Quæ loca prolixius citauimus, ob Eraſ… in Epiſtolam ad Flor. Pup. adnotatiunculam, dum di… Non ſemel Cyprianus facit Eccleſiæ fundamentum Pe… trum, niſi forte nomine Petri ſenſerit populum, hoc pro… fitentem, quod Petrus fuerat. Tanquam abſurdius ſi… Petrum Eccleſiæ eſſe fundamentum, quam ipſum populum, ſiue Chriſtianos omnes vt loquitur Adnot. in Matt. Quam expoſitionem ſi admittamus, erit igitur cuiuis quoque Chriſtiano poteſtas ſoluendi & ligandi peccata. Quod quàm ſit abſurdum, nouerunt Catholici omnes. Hoc igitur potius eſt detorquere ſcripturam, quam … ad Petrum cum veteribus tot Græcis & Latinis refe… ratur; atque adeo Origene ipſo, quem tamen pro ſua ſententia citat Eraſmus: Nihil enim obſtat, cur Petrus petra ſiue fundamentum Eccleſiæ dici poſſit. Nam etiã … petra eſt (inquit Baſilius libr. de pœnit.) non vt Chriſtus petra eſt, ſed vt Petrus petra eſt. Chriſtus enim vere… petra eſt immobilis & inconcuſſa. Petrus verò propter hanc petram. Largitur enim Deus ſuas dignitates non euacuans ſe, ſed habens dat. Lux eſt, Vos eſtis (inquit) lux mundi. Sacerdos eſt, ſacerdotem facit. Petra eſt, pe… tram facit. Similia Ambroſ. in ca. 9. Lucæ, & Paulinus epiſtola 4. ad Seuerum. Neque verò eſt quod ſibi blan… diatur ille, de D. Auguſti. ſententia. Quanquam enim ille & tract. vlt. in Ioannem, & ſermo. 13. de verb. Domini, Petram Chriſtum interpretetur, fatetur tamen ipſe*

ipse lib. Retract. 1. ca. 21. se etiam de Petro locum illum explicuisse libr. contra epistolam Donati, & tandem subiungit: harum autem duarum sententiarum, quæ sit probabilior, eligat lector. Cæterum probabiliorem esse cõstat, quam tot veteres sequuntur.

36. Domine ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes] *Ita Cambr. cod. & excusi hactenus omnes, excepto Manutio, qui sequutus Ms. cod. legit:* ad quem imus? Verbum vitæ æternæ habes, *nam sic Afflig. Dun. & March. Verum malui veterem lectionem retinere, quod Græce sic sit apud Ioannem 6.* πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα ῥήματα, *& sic legant etiam commentarij omnes, tum Græci tum Latini.*

37. & nos credimus] *Etiam hic maluimus vulgatam lectionẽ retinere, quàm reponere cum Manutio:* credidimus, *eo quòd priorem sequantur Ms. omnes, & veterum tum Græcorum tum Latinorum commentarij.*

38. nũquam ab eo omnino discedere] *Illud* omnino, *adiectum est recens à Manut. & Morelio, reperitur etiam in Ms. 5. Locus de constantia Ecclesiæ in fide, de qua paulo post latius, vbi eandẽ Romanæ asscribit ecclesiæ.*

39. mansissent vtique nobiscum] *Particulam:* vtique, *omiserat Manut. Quia tamen eam legunt Ms. & excusi omnes excepto solo Cambr. malui denuo inserere in contextum, præsertim cum in omnibus Græcis exemplaribus legatur addita particula:* ἂν, *1. Ioan. 2. & alibi frequenter sic citetur.*

40. fidem minui] *Sic Ms. & excusi omnes, solus Camb.* fidem minus teneri, *non male.*

41. fidem Dei euacuauit?] *Etsi Græca exemplaria & commentaria in epistolam ad Rom. hodie legant:* καταργήσει, *in futuro, & quædam Latina exemplaria:* euacuabit, *quomodò legit Manut. malui tamen sequi Ms. codicum fidem, qui constanter priori legunt modo, & hic & infra sæpius quemadmodum & August. & Latinorum veterum plerique. Videtur noster interpres legisse* κατήργησε.

42. Est enim Deus verax] *Ita constanter Ms. & excusi omnes, quod adnotandum venit ob lectionem nostri interpretis; quum contra legant Græci omnes:* γινέσθω, *pro quo & D. Hieron. in epistolam ad Titum. Fiat, vertit; legunt tamen priori modo etiam commẽtarij inscripti D. D. Ambros. & Hierony. in omnes Pauli epistolas, & Beda in comment. ex Augustino desumptis.*

43. Quod ad nos attinet] *Locum hunc citãs Gratianus distin. 47. c. quod ad nos. perperam Cornelio ad Cyprianum attribuit, quare legendum potius apud illum: Cyprianus Cornelio.*

44. Si verò id enitimur & elaboramus] *Sic March. Dun. Afflig. & Cauchij. antea erat:* illud nitimur & laboramus.

45. Quod autem tibi de Fortunato isto pseudepiscopo] *Fuit Fortunatus iste vnus quinque illorum presbyterorum, vt ex sequentibus constat, electus ab eis in pseudepiscopũ, idque quantũ colligere est in locũ Cypriani.*

46. qui super hac re priori anno ad te litteras fecerunt] *Facit earundem litterarum mentionem supra Epistola xlij. Constat autem hinc, secundo Cornelij anno scriptam hanc epistolam, atque adeo etiam toto anno Cornelium Romæ residisse ante exsilium, verum de his latius in vita Cypriani.*

47. item Felicissimum signiferum seditionis] *Latius huius supra facta est mentio: Vocatur autem tum vexillifer Priuati, tum satelles Nouati. E quibus appellationibus colligitur, fuisse eandem tum quinque presbyterorum tum Nouati factionem; aut saltem quum principio diuersæ essent, postea sibi inuicem coniunctas. Porro repetit quod prius dixit Felicissimum abstentum fuisse etiam à Cornelio.*

48. hærere memoriæ] *Error Remboldi denuo hic erroris fuit causa in excusis vulgatis. Nam,* habere, *Erasmus mendum subodoratus, maluit legere:* haberem, *sed nec hoc satisfaciebat.*

49. Nam & pars Nouatiani Maximũ presbyterum] *Hic Maximus vti constat ex epistolis supra xlvi. & xlvij. missus fuerat legatus ad Cyprianũ à parte Nouatiani, atque adeo alius est à Confessore Romano; factus fuit verò & ipse Pseudepiscopus, antea vnus illorũ quinque presbyterorum vt mox dicetur.*

50. miserim tibi proxime nomina Episcoporum] *Epistola Cypriani qua transmisit nomina Episcoporum hodie desideratur, nisi forte intelligat Epistolam præcedentem Synodi Africanæ; quam colligo antea scriptam, ex eo quod paulo prius, hanc scriptam anno secundo Cornelij, satis indicarit.*

51. accipere oporteret] *Et hic error codicis Remboldi mansit in excusis omnibus etiam Manut. nam vetus excusus & Ms. omnes hoc pacto, pro quo reposuerat ille:* oportet.

52. & Clerici, per Felicianum Acoluthum] *Hactenus interposita erant hoc loco verba:* sed &; *quæ quidẽ habent etiam Ms. cod. March. Afflig. & Dun. verum omittuntur à Cambronensi codice, à Manut. & Morelio. Si priori legatur modo, duarum Epistolarum; si posteriori, vnius duntaxat fit mentio, etiam desideratæ hactenus. Et certè huic fauet illud, quod dicit: præuentum Felicianum à Felicissimo; si enim per alium prius scripsisset, non est verisimile quod vtrunque præuenisset Felicissimus. Videtur autem Felicianus fuisse Romanus Acoluthus, vtpote quẽ dicit ad se à Cornelio missum.*

53. cum Perseo collega nostro] *Sic hactenus excusi omnes, Ms. verò 3. & Cauchij:* Perse, *Cambr.* Presa, *aut (sicuti legendum est)* Persa. *Fuisse videtur Episcopus quispiam Italus.*

54. Ita enim semper] *Desiderabatur in excusis:* semper, *adiectum ex Ms. codicibus.*

55. Priuatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia] *Veram hanc esse huius loci lectionem patet, tum ex excusis veteribus, tum ex epistola xxx. supra, vbi Priuati* Lambesitani *fit mentio in editionibus tam Manut. quàm Morelij; tum præsertim ex Synodo Carthagin. vbi sententiam dicit inter cæteros Episcopos Ianuarius à Lambese, nec obstat lectio Ms. cod. Marchin. Dun. Afflig. & Cauchij:* labesitana, *quum iidem in Synodo Carthag. legant* lambese, *quare puto etiam hic ita legisse. Primus Erasmus;* Pãbesitana, *ad quod alludit Cambr. legens* Bambesitana, *sed neutrum placet, facilis fuit error ob vicinitatem litterarum L. B. P. Porro adnotatu digna, Synodus Lambesitana nonaginta Episcoporum, qui Priuatum condemnarunt.*

56. Antecessorum etiã nostrorum &c. Fabiani & Donati] *Quum dicat:* nostrorum, *satis colligitur eum loqui de Fabiano Cornelij & Donato sua antecessore. De quibus latius in vita Cypriani. Rectè autem vo-*

cat Priuatum veterem hæreticum, vt qui iam dudum hæreſeos damnatus eſſet.

57. in concilio quod habuimus Idibus Maiis] *Ex eo quod prius dixit, anno priore ad Cornelium datas litteras à Synodo quadam Epiſcoporum; conſequitur hanc Synodum non primam fuiſſe, ſed celebratam anno ſecundo à reditu Cypriani. Atque adeo confirmatur quod prius dixi, epiſtolam Synodi Africanæ præcedentem, ante hanc eſſe conſcriptam. Nam exiſtimo eſſe illam cuius hic meminit, celebratam Idibus Maiis anno Cornelij ſecundo, de prima enim Synodo mox loquitur. Conſtat autem tum hinc, tum Epiſtola ſupra xxxix. celebrari ſolere concilia Epiſcoporum in Africa poſt Paſcha, quale quid ordinatum fuit Can. Apoſt. 37. qui bis in anno vult conuocari Synodos; ſemel quarta Pentecoſtes hebdomada, & iterum 12. Hyperborethei, id eſt, Octobris. Pentecoſte verò veteribus vocabatur tempus illud quod eſt inter Paſcha & Pentecoſtes, quod patet ex Can. 2. Syno. Antioch. quem citat Zonara in Comment. qui conciliis celebrandis quartam hebdomadam poſt Paſcha definit & tempus Antumni.*

58. Venerat cum illo & Felix quidam] *Recitat nomina quinque illorum presbyterorum, quorum toties meminit: Erant autem Felix, Iouinus, Maximus, Fortunatus, & Repoſtus, quibus acceſſit iam antea Feliciſſimus ipſorum ſignifer & Priuatus antiquus hæreticus.*

59. cum Priuato hæretico] *Sic Cambr. cod. & Eraſmici excuſi omnes. Etſi autē Ms. 3. reliqui & Cauchij, vetus etiam excuſus & Remboldus legant:* Probatio, *prior lectio hinc mihi probatur magis, quòd paulo poſt ſequatur: Hi quinque; atqui ſi Probatiū addamus, erūt ſex.*

60. nouem Epiſcoporum] *Vocem:* Epiſcoporum, *adiecimus recens ex cod. Cambr. antea vbique deſideratam.*

61. & iterato quoque à pluribus &c. abſtenti] *Vides hinc iam tum vſitatam iteratam excommunicationem, habet etiam alibi, ſi bene memini, locum ſimilem.*

62. & Repoſtus] Repoſtus; *ſolus legit Manut. quantum ſuſpicor ex epiſtola ſumptum ſupra xxxix. vbi cum Feliciſsimo abſtentus denunciatur. Repoſtus quidam, haud dubiè idem cum iſto. alij Ms. & excuſi omnes legunt:* Repoſitus, *non malè, excepto Cambr. codic. & Grauio, qui:* Præpoſitus, *legunt, ſed mendoſè.*

63. Suturnicenſis] *Sic Ms. 4. noſtri & Cauchij, veteres quoque & recentiores excuſi plerique, Cambro. verò & Eraſmici ad margi.* Quoturnicēſis, *pro quo Gryph.* Saturnicenſis, *Manut. verò.* Sutunuzenſis *Adnotatas etiam reperi in Tom. Concil. tres alias lectiones:* Sucronenſis, Suburnenſis, Iuburnenſis, *deſumptas (quantum coniicio) ex oppidis Hiſpaniarum apud Melam Pomponium. Fortaſsis autem non malè legatur:* Tuburbenſis, *nam infra in Synodo Carthag. ſententiam dicit Sedatus à Tuburbo. Communem tamen lectionem retinere præ aliis malui.*

64. Sacrificatis] *Pro hac vera auctoris lectione vtpote qua denuo paulo poſt vtitur, & quam habent Ms. cod. legebat Remboldus:* Sacrificantibus, *quod remanſit hactenus in excuſis.*

65. iactitare] *Etiam hic error Remboldi in Eraſmicis cod. manſit, nam vetus excuſus & Ms. omnes legunt,* iactitare *non* iactare.

66. cum mendaciorum ſuorum merce] *Elegās Metaphora, quare miror repoſitum à ſolo Morelio:* mercede, *ni forte error ſit typographicus.*

67. vera dementia] *Sic Cambr. codex & Manu. rectè, pro eo quod habent cæteri:* vere.

68. ab iniuſtis] *Rurſum defectus cod. Remboldi manſit in excuſis, nam vetus excuſus & Ms. omnes legunt:* ab.

69. Taceo itaque] *Plura de his ſupra epiſtolis xxxviij. xl. xlvi. & xlvij.*

70. atque ora fumarent] *Remboldus hic denuo alteri lectioni occaſionem dedit, nam cùm ille vitio operarum legeret:* ſumerent, *Eraſmus ſenſui magis cōuenire putauit:* maderent; *verum germanam noſtram lectionem confirmant Ms. omnes & vetus excuſus.*

71. pœnitentiæ agendæ intercedere] *De phraſi hac Cypriani vide epiſt. xl. vbi iiſdem pæne vtitur verbis.*

72. Nos in ipſo perſequutionis tempore] *Varias hac de re litteras in perſequutione ſcriptas habes ſupra inter illas quæ in ſeceſſu ſcriptæ ſunt.*

73. Concilio frequenter acto] *Quum hinc conſtet plura de lapſis concilia ante hanc Epiſtolam celebrata, etiam hinc confirmatur, quod Synodus quæ epiſtolam præcedentem ſcripſit hanc præceſſerit. Pro eo autem quod nos legimus:* acto, *habent March. Dun. & afflig. cod.* acito, *non malè.*

74. conſumment] *Vti in reliquis plerìſque nō poſſum non laudare illorum ſtudium qui ſequuntur Orthographiam repertam in inſcriptionibus Marmorum veteribus, ita hoc loco non placet quod quidam:* conſument, *legunt. Nam quid erit ſi ita legatur differentiæ inter conſument deriuatum à cōſumere, ab eo quod deriuatum volunt à conſumare. Certè Ms. omnes duplici m. hic legunt:* conſummetur, *ſed vulgata lectio placet magis.*

75. Chriſtianus eſſe vel erubuit vel timuit] *Prius ad libellaticos, poſterius ad ſacrificatos referendum.*

76. in capitolio] *Capitolium accipit pro omni loco in quo ſacrificare cogebantur Chriſtiani, alludens ad Romanum Capitolium.*

77. proſequantur] *Coniecturam hanc Coſterij confirmat Camb. codex & Manut. pro eo quod cæteri:* proſequuntur, *minus rectè.*

78. illorū ipſorū] *Sic Ms. 4. Cauchius, vetus excuſus, Remboldus, Manut. & Morelius, neſcio vnde repoſuerit Eraſmus:* lapſorum, *quod minime huic loco conuenit.*

79. Neq; enim qui audit] *Hoc tractat late Chryſoſt. hom. inſcripta. Quod nemo læditur niſi à ſeipſo.*

80. percuſſa mens] *Sic Manut. & vetus excuſus pro quo Remboldus:* pertuſa, *quod remanſit hactenus in excuſis.*

81. Et dedit illis ſpiritum tranſpunctionis] *Græce eſt apud Apoſtolum Rom. 1.* κατανύξεως *quod vertit interpres noſter compunctionis, Ex hebræo autem vertit Hiero. Iſaiæ 29. ſoporis, vbi vocem eandem habent 70. atque adeo ad locum illum reſpexiſſe videtur Apoſtolus, illud verò:* ne reuertantur & curentur, *ſumptum eſt ex 6. cap. Iſaiæ.*

82. poſt peccata ſanentur] *Vocem:* poſt, *repperi eſt in 4. Ms. & Cauch. quare eam contextui inſeruimus, accipitur pro* poſtea.

83. Dilectū veritatis] *Sic vetus excuſus & Ms. omnes pro quo Rēboldus errore typographico:* Delectum, *Quod cum contextui Apoſtolico non conueniret, maluit*

luit Erasmus reponere: Dilectionem, iuxta quod Græcè est ἀγαπὴν pro quo vetus interpres: charitatem. verum genuina Cypriani est prior lectio. Nam & Theoph. etsi dilectionem legit, de Christo tamen interpretatur, cui certè expositioni optimè conuenit hæc lectio.

84. sed sibi placent in iniustitia] Rectè vertit quod Græcè est ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῆ ἀδικίᾳ quare etiam rectè nunc addita est præpositio in, ex Ms. cod.

85. An putas frater leuia esse aduersus deum] Sic Ms. 4. nostri, Manut. quoque & Morelius, pro eo quod erat: apud deum.

86. Honor ergo datur deo] Sic Ms. tres & excusi omnes, Camb. verò: honor ergo non datur deo; quo modo si legatur, euitabitur longum hyperbaton, quod interrogandi nota finitur.

87. pax à presbyteris] Sic Ms. omnes, Excusi vulgati: à non veris presbyteris.

88. aut foris positi] Vox positi, omissa casu quodam in edit. Rembol. desiderata fuit ante Manut. habent verò eam Ms. omnes & vetus excusus.

89. nisi foris sibi &c. constituissent conuenticulũ] Hunc locum antea corruptũ sic restitui ex cod. Cãb. nam omissa erat vox: nisi, sine qua sensus non constabat vt tamen aliquis sensus appareret, legebatur: cõstituisse.

90. Post ista &c. ad Petri Cathedram atque ecclesiam principalem] Eodem modo infra epistola ad Antonia. Locum Fabiani locum Petri & Cathedram eius nuncupat. Iudicio igitur Cypriani Rom. Pont. Petri in Cathedra sacerdotali atque adeo in potestate ecclesiastica successor est, item ecclesia Romana principalis est, & vti supra dixit, epistola xlv. matrix omnium ecclesiarum, vtpote ad quam (quemadmodum ibi ex Ireneo diximus) referri, & à qua definiri soleant causæ fidei grauiores. Testantur vtrumque etiam sanctißimi Pontifices Martyres, Anacletus epistola 1. & 3. Euaristus epistola ad Africanos Episcopos, Alexander epistola ad orthodoxos omnes, Sixtus 1. Eleutherius ad eccles. Gallicanas. Pius 1. ad omnes ecclesias. Victor ad Theophilum. Zepherinus ad episcopos Siciliæ, Lucius epistola ad episcopos Gallic. & Hispan. Sixtus 2. Marcellus 1. ad episcopos Antioche. prouinc. Eusebius ad omnes Episcopos Camp. & Tusciæ, & Melchiades ad Hisp. Episcopos. Qui ferè omnes suam sententiam confirmant dicto illo ad Petrum: Super hanc Petram ædificabo ecclsiam meam. Ne autem suspecti fortaßis à maleuolis habeantur illi, tanquam iudices in causa propria (quanquam in Martyres talis suspicio incidere meritò non debeat) ad ipsum loco citatò Ireneus, Tertulli. lib. de præscript. hæreticorum, etiam Ambros. de excessu fratris sui Satyri. c. 7. & serm. 47. Hiero. epistola ad Damas. & li. 1. Apolog. contra Rufinum. Cyrillus loco citato à D. Thoma cõtra errores Græcorum. Aug. epistola 106. & 162. tract. 56. in Ioan. lib. 2. contra Pelagium & Celest. contra Donat. lib. 2. ca. 11. Concilia item generalia Nicen. Can. 18. & 19. citatis à Iulio in epistola ad Syn. Antiochenan. Concil. Calched, loco à D. Thoma citato. (eraso autem ab hæreticis teste Grego. lib. 5. epist. 14. item act. 12. & 3. Conc. Constãtinop. in sententia contra Anthymum hæreticum. Synod. 6. act. 4. in professione fidei comprobata ab omnibus Concilij patribus, act. 8. 13. & 14. Synodus 7. act. 2. Synodus etiam 8. Can. 2. Concilia denique Lateran. sub Innoc. 3. Florentinum, & Tridentinum. Sed hæc hactenus.

91. Eos esse Romanos &c. ad quos perfidia habere non possit accessum] Elegans locus in eius rei confirmationem, quod ecclesia siue Cathedra Romana in fide errare non poßit. Adfert autem in confirmationem, laudem fidei illorum ex Paulo. Similiter Hieron. Apolo. 3. contra Rufin. Scito (inquit) Romanam fidem Apostolica voce laudatam, huiusmodi præstigias non recipere, etiam si Angelus aliter annunciet, quàm semel prædicatum est, Pauli auctoritate munitam, non posse mutari. Similia habes etiam in Epistola ad Pammach. & Oceanũ. sic & Ireneus de hac ecclesia loquens: In qua semper (inquit) conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Sic & Lucius papa. 1. ad quem Cypriani exstat epistola: hæc sancta & Apostolica mater omnium ecclesiarum Christi ecclesia, per omnipotentis Dei gratiam, à tramite apostolicæ traditionis nunquam errasse probatur, ne hæreticorum nouitatibus deprauata succubuit, sed vt in exordio normam fidei Apostolicæ percepit ab auctoribus suis Apostolorum Christi principibus, illibata fine tenus manet, secundum ipsius domini nostri diuinam pollicitationem, qui Discipulorum suorum principi in suis fatus est euangelijs: Petre (inquiens) ecce Sathanas expetiuit te vt cribraret sicut triticum. Ego autem pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua: & tu conuersus confirma fratres tuos. Eadem Felix papa ad Benignum, & Marcus ad Athanasium cæterósque Aegypti Episcopos, & similia qui hos præceßit Eusebius epistola supra citata. item Tarraconensis ecclesia ad Beatum Hilarium Pontificem. Eodem pertinent reconciliationis formulæ, quas post schisma miserunt, Ioannes Constantinopolit. Patriarcha successor Achatij ætate Iustini Imperat. ad Hormisdam papam, & Eulalius Carthaginensis cum cæteris Africæ Episcopis ad Bonifacium Pontificem. Vsqueadeo autem fides Romana semper fides Catholica est habita, vt & Gratianus Imperator edictum fecerit, vt cuncti subditi eam fidem & religionem retinerẽt, quam vertex Apostolorũ Petrus ac tum Damasus Romanus episcopus custodiret. Edictum habes, & in ecclesiastica historia & in cod. Iustiniani tit. de summa trinit. Habes etiam conformem Patrum de hac re sententiam locis supra citatis. Argumentorum verò solutionem quæ ab aduersariis adferuntur in contrarium, & plura huc pertinentia, vide apud Albertum Pighium ecclesi. hierar. li. 4. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & Melchiorem Canum. lib. 6. loc. Theologicorũ.

92. Nam cum statutum sit omnibus nobis] Qui verba Cypriani contulerit cum verbis Epistolæ 3. Fabiani Pontificis, non dubitabit, quin ad statutum illud hic alludat Cyprianus. Verba Fabiani sunt ista: Peregrina iudicia salua in omnibus Apostolica auctoritate, generali sanctione prohibemus; quia indignum est, ab externis vt iudicetur, qui prouinciales & à se electos debet habere iudices: nisi fuerit appellatum. Vnde oportet, si aliquis Episcoporum super certis accusetur criminibus, vt ab omnibus audiatur qui sunt in prouincia Episcopis, quia non oportet accusatum alicubi, quàm in suo foro audiri. Et paulopost: Reuera semper ibi causa agatur, vbi crimen admittitur. Quæ posteriora verba quid aliud sonant, quàm quod hic dicit Cyprianus: vniuscuiusque causa illic audiatur vbi crimen est admissum. Reuocat igitur Cornelio in memoriam statutum sui prædecessoris, modestè petens, vt id ab illo obseruetur in causa Fortunati & complicum, vt nempe illic causa illorum

agatur, vbi habere accuſatores & teſtes ſui criminis poſſint, vtpote quibus atrociſsima & grauiſsima crimina à fratribus (vti loquitur) ingererentur. Etſi enim quoddam Iudicium de illis habitum eſſet quo excommunicati erant illi, adhuc tamen noua quædam crimina illis intentata fuiſſe, ex iam dictis verbis ſatis patet. Neque verò appellationis ab illis interiectæ vlla fit mentio: & non aliud videntur illi egiſſe apud Cornelium, quàm nuntiaſſe Fortunatum Epiſcopum factum, & accuſaſſe Cyprianum de criminibus quibuſdam, falſas quaſdam in comprobationem dictorum litteras ſecum adferentes. Quæ omnia procul abeſt vt infirment, quin potius confirmant Romani Pontificis poteſtatem.

93. cùm Dominus doceat & dicat] *Sic Cambr. cod. Manut. & Morelius, cæteri duntaxat:* dominus dicat.

94. præſtigia obtendebantur] *Sic Ms. tres & vetus ac cæteri plerique excuſi. Camb. verò codi. Mor. & Gryphius:* præſtigiæ, *vtrumque latinè dicitur.*

95. Neque enim ſic putamina] *Sic Camb. cod. Manu. verò, cæteri Ms. & Morelius:* putramina, *vt accipiatur pro putredinibus, ſicut infra alicubi.*

96. afflictatione contaminet] *Sic excuſi & Ms. omnes, excepto Manutio & cambr. cod. qui habent:* afflictione, *verum prior lectio magis placet, præſertim quũ eadem voce vtatur Cic. lib. 4. Tuſc. quæſt.*

67. O ſi poſſes] *Præmittebantur hoc loco in vulgatis excuſis hæc verba: Non attendas numerum illorum: Melior eſt enim vnus timens Deum, quàm mille filij impij, ſicut loquutus eſt dominus per prophetam dicens. Fili ne iocunderis in filiis ſi multiplicentur tibi, cùm non fuerit timor dei in ipſis; verum deſiderantur in Ms. omnibus. Quare etiam rectè prætermiſſa ſunt à Manut. præſertim quũ nihil hoc loco ad inſtitutum facere videantur.*

98. Nec eccleſia iſtic cuiquam clauditur] *Ita ex varia lectione hunc locum reſtitui; nam:* iſtic, *deſideratur in Ms. &:* cuiquam, *in illis reperitur, pro quo vulgati excuſi habebant:* iſtic alicui.

99. clauſam ſtare eccleſiam domini] *Rurſum hic error contigit ex edit. Rembold. qui omiſerat vocem:* clauſam, *quam habent omnes Ms. & vetus excuſus.*

100. ac domini altare remouentibus] *Sic Ms. omnes, vetus excuſus, Remboldus, Manut. & Morelius; excepto Cambr. qui habet vulgatam Eraſmi lectionem:* de domini altari ſe remouentibus, *vtraque lectio bona.*

101. ſi ij qui ſacrificauerunt] *Ita rectè Manut. pro eo quod erat:* mihi, *rectè etiam ex Ms. cod. adiecit:* rogari, *deſideratum prius.*

102. nec in facie nos deiiciunt] *Sic Ms. March. Dun. Afflig. Bland. & Cauchij. cod. pro quo Camb. & excuſi omnes:* in pace, *mihi neutra ſatisfacit, quanquam illa Ms. magis arrideat.*

103. vt pectora operta delictorũ tenebris pœnitentiæ] *Sic Manut. Morelius verò:* vt pectora à delictorum tenebris ſoluta pœnitentiæ, *Ms. & excuſi cæteri:* vt peccatores à delictorum tenebris pœnitentiam; *ad quam magis accedit Manut. atque adeo eius lectio placet.*

104. Illorum flenda & lamentanda conciſio eſt] *Sic Ms March. Dun. & Affli. vetus excuſus & Rembold. pro quo primus Eraſmus & Camb. cod.* conditio, *verum prior lectio magis placet. vt alludat ad illud Philip. 3. videte canes videte malos operarios, videte cõciſionẽ.*

105. Florentiſſimo illic Clero tecum præſidenti] *Valde facit hic locus ad confirmandam auctoritatem Cleri Romani, iam olim eandem quæ nũc eſt, de quo ſupra latius Epiſtola Cornelij ad Cyprianũ de Confeſs. regreſſu.*

106. ſi quod illic contagium] *Sic Ms. omnes, Manut. & Morelius antea erat:* illi.

107. Declinet autem de cætero] *Inſignis locus quomodo vitandi hæretici, allegatis ad hæc ſcripturis cõpluribus, qualem habes etiam ſupra epiſtola xl.*

108. Hæreticum hominem poſt vnam correptionem euita] *Sic Ms. March. Afflig. Bland. Dun. & Cauchij, vetus quoque excuſus & Manut. Camb. verò Morelius & Eraſmus adiiciunt:* & ſecundam: *verum quum Tertull. lib. de præſcript. Hæret. non aliud legat, quam:* poſt primam correptionem, *puto priorem lectionem eſſe Cypriani. Sic enim etiam comment. Ambro. aſcriptus. Videtur etiam ex Tertull. deſumpſiſſe illud: à ſemetipſo damnatus, ad quod accedit vox Græca* αὐτοκατάκριτος *& certè etiam D. Hieron. ſic legit in Comment. huius epiſtolæ.*

109. Peruerſus &c.] portat perditionem & in labiis ſuis ignem condit] *Sic Camb. cod. & vetus cũ cæteris excuſis omnibus. Ms. verò 4. alij. & Cauchij:* portat peruerſa, perditionis ſuæ ignem condens, *videat lector, cui lectioni magis congruat textus Græcus.*

110. Quod quanquam] *Rectè ſic Camb. cod. in cæteris deſiderabatur:* Quod, *Pro:* monitam, *autem, quod habent Ms. Manut. & Morel. vetus excuſus cum cæteris habet:* munitam, *neutra lectio diſplicet.*

AD THIBARITANOS, de exhortatione martyrij.

EPISTOLA LVI.

ARG. *Iam inſtante ſecunda perſequutione, immo ex parte cœpta, hortatur plebem Thibaritanam Cypria. ad Martyrium, atque adeo ſatis conſtat eodem fere tempore cum duabus præcedentibus conſcriptam.*

CYPRIANVS [1] PLEBI THIBARI CONSISTENTI Salutem.

COGITAVERAM quidem fratres dilectiſſimi, atque in votis habebã, ſi rerum ratio ac tẽporis cõditio permitteret, ſecundũ quod frequẽter deſideraſtis, ipſe ad vos venire, [2] & quantulacũque mediocritate exhortationis noſtræ præſens illic fraternitatem veſtrã corroborare. Sed quoniam ſic rebus vrgentibus detinemur, vt longe iſtinc excurrere, & diu à plebe, cui de diuina indulgentia præſumus, abeſſe

abesse non detur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cum Domini instruentis dignatione instigemur sæpius, [3] amplius & admoneamur; ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis & pro certo credere ac tenere, pressuræ diem super caput esse cœpisse, & occasum sæculi atque [4] Antichristi tempus appropinquasse; vt parati omnes ad prælium stemus, nec quidquam nisi gloriam vitæ æternæ, & coronam confessionis dominicæ cogitemus. nec putemus talia esse, quæ veniunt, qualia fuerunt illa quæ transierunt. Grauior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta, & virtute robusta parare se debent milites Christi; [5] considerantes iccirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, vt possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere. Hoc est enim velle cum Christo inueniri, id quod Christus & docuit, & fecit imitari: secundum Ioannem Apostolum dicentem: Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare. Item beatus Apostolus Paulus exhortatur & docet, dicens: Sumus filij. Si autem filij Dei, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi, siquidem compatiamur vt & commagnificemur. Quæ nunc omnia consideranda sunt nobis, vt nemo quidquam [6] de sæculo iam moriente desideret, sed sequatur Christum, qui & viuit in æternum, & viuificat seruos suos in fide sui nominis constitutos. Venit enim tempus fratres dilectissimi, quod iampridem Dominus noster prænunciauit, & docuit aduenire, dicens: [7] Veniet hora, vt omnis, qui vos occiderit, putet se obsequium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cum venerit hora eorum, memores sitis quia ego dixi vobis. Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari, & pressuris angentibus frequenter vrgeri; quando hæc futura in nouissimis temporibus Dominus ante prædixerit, & militiam nostram magisterio & hortamento sui sermonis instruxerit: Petrus quoque Apostolus eius docuerit, ideo persecutiones fieri, vt probemur, & vt dilectioni Dei, iustorum præcedentium exemplo, nos etiam morte & passionibus copulemur: posuit enim in epistola sua, dicens: Charissimi [8] nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tanquam nouum vobis contingat, sed quotienscunque communicatis Christ passionibus, per omnia gaudete, vt & in reuelatione facta claritatis eius gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit. Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur. Docuerunt autem nos Apostoli ea quæ de præceptis dominicis & cœlestibus mandatis ipsi quoque didicerunt, Domino ipso scilicet corroborante nos, & dicente: [9] Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei; & non recipiat, septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Et iterum: Beati, inquit, eritis, cùm odio vos habuerint homines, [10] & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam, propter filium hominis: gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa in cœlis. Gaudere nos & exultare voluit in persecutionibus Dominus, quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur milites Dei, tunc martyribus patent cœli. Neque enim sic nomen militiæ dedimus, vt pacem tantummodo cogitare, & detrectare, & recusare militiam debeamus; quādo in ipsa militia primus ambulauerit Dominus, humilitatis & tolerantiæ & passionis magister, vt quod fieri docuit, prior faceret, [11] & quod pati hortatur, prior pro nobis ipse pateretur. Sit ante oculos fratres dilectissimi, quod qui omne iudicium à patre solus accepit, & qui venturus est & iudicaturus, iam iudicij sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit; prænuncians & contestans: confessurum se coram patre suo confitentes, & negaturum negantes. Si mortē possemus euadere, [12] meritò mortem timeremus. Porro autem cùm mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de diuina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cū præmio immortalitatis; nec vereamur occidi, quos constet quando occidimur, coronari. Nec quisquam fratres dilectissimi, cùm populum nostrum fugari conspexerit metu

1. Ioan. 2. Rom. 8. Ioan. 16. 1. Pet. 4. Mar. 10. Luc. 18. Luc. 6. Mat. 10.

perſecutionis & ſpargi, conturbetur, quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes epiſcopos audiat. Simul tunc omnes eſſe nō poſſunt,[13] quibus occidere nō licet, ſed occidi neceſſe eſt. Vbicunque in illis diebus vnuſquiſque fratrum fuerit à grege interim neceſſitate temporis corpore non ſpiritu ſeparatus, non moueatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deſerti loci ſolitudine terreatur. Solus non eſt, cui Chriſtus in fuga comes eſt. Solus non eſt, qui templum Dei ſeruans, vbicunque fuerit, ſine Deo non eſt. [14] Et ſi fugientem in ſolitudine ac montibus latro oppreſſerit, fera inuaſerit, fames aut ſitis aut frigus afflixerit, vel per maria præcipiti nauigatione properantem tempeſtas, ac procella ſubmerſerit. [15] Spectat militem ſuum Chriſtus vbicunque pugnantem, & perſecutionis cauſa pro nominis ſui honore morienti præmium reddit, quod [16] daturum ſe in perſecutione promiſit. Nec minor eſt martyrij gloria, non publicè & inter multos periſſe; cum pereundi cauſa ſit propter Chriſtum perire. Sufficit ad teſtimonium Martyris ſui, teſtis ille qui probat martyras & coronat. [17] Imitemur fratres dilectiſſimi Abel iuſtum, qui initiauit martyria
Gen.4. dum propter iuſtitiam primus occiditur.
Gen.22. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non eſt cunctatus vt filium victimam ſuis manibus offerret, dum Deo fide deuotionis obſequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam, & Miſahelem; qui nec ætate territi, nec captiuitate fracti Iudæa deuicta & Hieroſolymis captis, in ipſo regno ſuo regem fidei virtute vicerunt, qui ado-
Dan.3. rare ſtatuam, quam Nabuchodonozor rex fecerat, iuſſi, & minis regis & flammis fortiores extiterunt, proclamantes & fidem ſuam per hæc verba teſtantes: Nabuchodonozor rex non opus eſt nobis de hoc verbo reſpondere tibi. Eſt enim Deus cui nos ſeruimus potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos: [18] & ſi non; notum ſit tibi quia diis tuis non ſeruimus, & imaginem auream quam ſtatuiſti, non adoramus. Credebant ſe illi ſecundum fidem poſſe euadere, ſed addiderunt; & ſi non; vt ſciret rex illos propter Deum quem colebant & mori poſſe. Hoc eſt enim robur virtutis & fidei, credere & ſcire quòd Deus à morte præſente liberare poſſit, & tamen mortem non timere, nec cedere; vt [19] probari fortius fides poſſit. Erupit per os eorum Spiritus ſancti incorruptus & inuictus vigor, vt appareant vera eſſe quæ in Euāgelio ſuo [20] Dominus dixit: Cùm autem vos [21] apprehenderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. Dixit, quid loqui & reſpondere poſſimus, dari nobis in illa hora diuinitus & offerri; nec nos tunc eſſe qui loquimur, ſed ſpiritum Dei patris; qui cùm à confitentibus non diſcedit, neque diuiditur, ipſe in nobis & loquitur, & coronatur. [22] Sic & Daniel cùm compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in aſſerendum dei ſui honorem * plena fidei libertate prorupit, dicens: Nihil colo ego niſi dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram. Quid in Machabæis beatorum martyrum grauia tormenta, & multiformes ſeptem fratrum pœnæ, & confortans liberos ſuos mater in pœnis, & moriens ipſa quoque cum liberis, nonne magnæ virtutis & fidei documenta teſtantur; & nos ad martyrij triumphum ſuis paſſionibus adhortantur? Quid prophetæ quos ad præſcientiam futurorum Spiritus ſanctus animauit? Quid apoſtoli quos Dominus elegit? [23] Nonne qui iuſti occiduntur propter iuſtitiam, mori nos quoque docuerunt: Chriſti natiuitas à martyriis infantium ſtatim cœpit, vt ob nomen eius à bimatu & infra qui fuerant, necarentur. Ætas necdum habilis ad pugnam, idonea extitit ad coronam; vt appareret innocentes eſſe, qui propter Chriſtum necantur, infantia innocens ob nomen eius occiſa eſt. Oſtenſum eſt neminem eſſe à periculo perſecutionis immunem, quando & tales martyria fecerunt. [24] Quam ergo grauis cauſa ſit hominis chriſtiani, ſeruum pati nolle, cùm prior paſſus ſit Dominus: & pro peccatis noſtris nos pati nolle, cùm peccatum ſuum proprium non habens paſſus ſit ille pro nobis? Filius Dei paſſus eſt, vt nos filios Dei faceret; & filius hominis pati non vult, vt eſſe Dei filius perſeueret? Si odio ſæculi laboramus, odium ſæculi ſuſtinuit prior Chriſtus. Si contumelias in hoc mundo, ſi fugam, ſi tormenta toleramus, grauiora expertus eſt mundi factor, & Dominus, qui

qui & admonet, dicens: Si sæculum, inquit, vos odit, mementote[25] quia me priorem vobis odit. Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret. Sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. Mementote sermonis quem dixi vobis, non est seruus maior domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Dominus & Deus noster quidquid docuit, & fecit, vt discipulus excusatus esse non possit, qui discit & non facit? [26] Neque aliquis ex vobis fratres dilectissimi, futuræ persecutionis metu, aut antichristi imminentis aduentu sic terreatur; vt non euangelicis exhortationibus & præceptis ac monitis cœlestibus ad omnia inueniatur armatus. Venit antichristus, sed & superuenit Christus. Grassatur & sæuit inimicus, sed statim sequitur Dominus passiones nostras & vulnera vindicaturus. Irascitur aduersarius & minatur, sed est qui possit de eius manibus liberare. Ille metuendus est, cuius * iram nemo poterit euadere, ipso præmonente & dicente: Ne timueritis eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest[27] & corpus & animam occidere in gehennam. Et iterum: Qui amat animam suam, perdet illam, & qui odit animã suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam. Et in Apocalypsi instruit & præmonet, dicens: Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit notã in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis agni, & fumus de tormẽtis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebũt requiem die ac nocte, quicunque adorant bestiam & imaginem eius. Ad agonem sæcularem exercentur homines & parantur; & magnã gloriam computant honoris sui, si illis spectante populo, & imperatore præsente contigerit coronari. Ecce agon sublimis & magnus, & coronæ cœlestis præmio gloriosus, vt spectet nos certantes Deus: & super eos quos filios facere dignatus est, oculos suos pandens certaminis nostri[28] spectaculo perfruitur. Prælia ntes nos & fidei congressione pugnantes spectat Deus, spectant angeli eius, spectat & Christus. Quanta est gloriæ dignitas, quanta felicitas præsente Deo cõgredi, & Christo iudice coronari? Armemur fratres dilectissimi viribus totis, & paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute deuota. Ad aciem quæ nobis indicitur, Dei castra procedant. Armentur integri, ne perdat integer quod nuper stetit. Armentur & lapsi, vt & lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad præliũ prouocet. [29] Armat nos & præparat Apostolus dicens: Non est nobis colluctatio aduersus carnẽ & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi harũ tenebrarum, aduersus spiritus nequitiæ in cœlestibus. [30] Propter quod induite tota arma dei vt possitis resistere in die nequissimo: vt cũ omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione euangelij pacis, assumentes scutum fidei, in quo positis omnia ignita iacula nequissimi extinguere, & galeam salutis, & gladium spiritus qui est sermo Dei. Hæc arma sumamus, his nos tutamẽtis spiritalibus & cœlestibus muniamus, vt in die nequissimo resistere diaboli minis & repugnare possimus. Induamus loricam iustitiæ, vt contra inimici iacula munitum sit pectus & tutum. Calciati sint euangelico magisterio & armati pedes; vt cum serpens calcari à nobis & obteri cœperit, mordere & supplantare non possit. Portemus fortiter scutum fidei, quo protegente quidquid iaculatur inimicus, possit extingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeã salutarem, vt muniãtur aures, ne audiant edicta feralia: muniantur oculi, ne videãt detestanda simulachra: [31] muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur: muniatur os, vt dominum suum Christum victrix lingua fateatur. [32] Armemus & dexterã gladio spiritali, vt sacrificia funesta fortiter respuat, & eucharistiæ memor, quæ Domini corpus accepit, ipsum cõplectatur, postea à Domino sumptura præmium cœlestium coronarum. O dies ille qualis & quantus adueniet fratres dilectissimi, cùm cœperit populum suum Dominus recensere, & diuinæ cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in gehẽnam nocentes, & persecutores nostros flãmæ pœnalis perpetuo ardore damnare, nobis verò mercedem fidei & deuotionis exoluere. Quæ erit gloria, & quanta lætitia, admitti, vt Deũ videas; honorari, vt cum Christo do-

Ioan. 15.
* iudiciũ.
Mat. 10.
Ioan. 12.
Apoc. 14.
Ephes. 4.

mino Deo tuo ſalutis ac lucis æternæ gaudiũ capias?[33] Abrahã, & Iſaac, & Iacob, & patriarchas omnes, & prophetas, & apoſtolos, & martyras ſalutare; cũ iuſtis & Dei amicis in regno cœlorũ datæ immortalitatis voluptate gaudere; ſumere illic quod nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit? maiora enim nos accipere,
1. Cor. 2. Rom. 8. quàm quod hic aut operamur, aut patimur, apoſtolus prædicat, dicens: Non ſunt cõdignæ paſſiones huius temporis ad ſuperuenturam claritatẽ, quæ reuelabitur in nobis. Cùm reuelatio illa venerit,[34] cũ claritas ſuper nos Dei fulſerit,[35] tã beati erimus, & læti, dignatione Domini honorati; quàm rei remanebunt, & miſeri; qui Dei deſertores, aut contra Deum rebelles voluntatẽ fecerunt diaboli, vt eos neceſſe ſit cum ipſo ſimul inextinguibili igne torqueri. Hæc fratres dilectiſſimi hæreant cordibus veſtris. hæc ſit armorum veſtrorum præparatio, hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere, & cogitatione ſemper ac ſenſibus voluere iniquorum ſupplicia, & præmia ac merita iuſtorum: quid negantibus Dominus comminetur ad pœnam; quid conta confitentibus promittat ad gloriam. Si hæc cogitãtibus ac meditantibus* nobis
* vobis. ſuperuenerit perſecutionis dies, miles Chriſti, præceptis eius & monitis eruditus, non expaueſcit ad pugnam, ſed paratus eſt ad coronam. Opto vos fratres charisſimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LVI.

PLEBI THIBARI CONSISTENTI] Quũ ſoleat ad maiores ciuitates ſcribens tum Clero tum plebi epiſtolam inſcribere, mirũ eſt quod ſoli plebi hanc epiſtolam ſcribat, præſertim quum inter epiſcopos Africæ Vincentij Thibaritani fiat mentio.

2. & quantulacũque mediocritate exhortationis noſtræ præſens] Sic vetus excuſus, Remboldus & Morelius. Ms. verò Colon. & Afflig. quantulumcunque mediocritas noſtra præualeret] vtraque lectio bona. Porrò ex Ms. Cambr. & Afflig. recens adiecimus: veſtram.

3. amplius & admoneamur] Etiam hic ex illis adiecimus vocem: amplius.

4. Antichriſti tempus appropinquaſſe] Sic excuſi & Ms. Colon. Ms. verò cæteri: appropinquare, ſed prius malo, ob id quod præcedit: cœpiſſe. Antichriſtum autem vocat tyrannum perſequutorem more ſcripturæ, quæ Antichriſtos vocat præcurſores Antichriſti.

5. conſiderantes icirco ſe quotidie calicẽ ſanguinis bibere] Supra eadem pæne verba habes epiſtola liij. ſatis igitur manifeſtum fit ex vtroque hoc loco, tum eodem tempore vtramque conſcriptam, tum communicaſſe plerumque plebem ſub vtraque ſpecie tempore Cypriani; & cauſa videtur fuiſſe, vt per ſumptionem ſanguinis magis animaretur, ad ſanguinis effuſionem pro Chriſto.

6. de ſæculo iam moriente] Sic vulgati typis omnes, Ms. colon. & Afflig. ad marginem. Idem tamen & Camb. legunt: moriturus, verum prius placet, ob Antitheſin illam: ſed ſequatur Chriſtum qui viuit in æternum.

7. Veniet hora] Sic Cambr. cod. & excuſi omnes, Afflig. vero: venit, certe vox Græca ἔρχεται, ambigua eſt ad vtrumque. Porro obſequiũ ſubſtituimus ex vtroque Ms. cod. pro eo quod erat: officium.

8. Nolite mirari ardorem accidentem vobis, &c.] Neque Cypr. neque interpres Pauli commodè verterunt Græcam vocem: ξενίζεσθαι, neque eſt vocabulum Latinum quod correſpondeat; Galli dicerent: ne trouuez eſtrange. ξενὸν enim, rem peregrinam & extraneam ſignificat. Illud autem: nec excidatis, (quod videtur accipere aut ea ſignificatione qua alibi dixit Apoſtolus: ſiue excidimus Deo, aut pro obſtupeſcere) & illud: per omnia, plus habet Cyprianus, quàm vel Græci vel Latini cod. Deinde mirum eſt, quomodo legat: maieſtatis & virtutis Dei nomen, niſi fortè legerit: ὄνομα, pro eo quod Græcè hodie legitur: πνεῦμα, id eſt ſpiritus, habet etiam verba illa quæ ſunt in Græcis hodie exemplaribus. Quod quidem ſecundum illos blaſphematur, ſecundum autem nos honoratur; legit è contrario: virtutis, quod deſideratur in Græcis, habetur autem in Latinis. Quare rectè adnotauit in ſuis noui teſt. caſtig. Nicolaus Zegerus, exemplaria videri hic ſemper variaſſe. Quod vſqueadeo verum eſt, vt aliam longe etiam lectionem habeat Tertull. in Scorpiaco contra Gnoſticos, hanc nempe: Dilecti ne expaueſcatis vſtionem quæ agitur in vobis in tentationem, quaſi noua accidat vobis, etenim ſecundum quod communicatis paſſionibus Chriſti, gaudete, vti & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis epulantes. Si dedecoramini in nomine Chriſti, beati eſtis; quoniam gloria & Dei ſpiritus requieſcet in vobis, dum nequis veſtrum patiatur, vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni ſpeculator.

9. Nemo eſt qui relinquat domum, &c. aut fratres aut ſorores] Illud: aut ſorores, legit cum excuſis Eraſmicis omnibus Afflig. cod. quare denuo in locum ſuum repoſuimus, & ſi omiſſum à Manutio. Nam, quod etiam alibi adnotauimus, pro more habet Cyprianus, vt diuerſorum Euangeliſtarum verba velut vnius recitet. Citat itaque hunc locum potiſſimum: ex Marco, partim etiam ex Luca. Porro malim quidem cum Græcis legi, centies, pro eo quod eſt: ſepties; ſed quum hoc legant hic etiam Ms. tres & alibi vbique Ms. omnes, non auſus ſum immutare.

10. & ſeparauerint vos & expulerint & maledixerint nomini veſtro] Adnotatu digna hæc lectio tum excuſorum tum Ms. codicum, vtpote quæ non diſcrepet à Græcis aut Latinis exemplaribus, niſi tranſpoſitione verborum; neque enim eſt aliud: maledicere: quàm, exprobrare, neque: expellere, quàm: eiicere, & certè apertior mihi videtur phraſis, expro-

exprobare nomẽ cuiusquam siue maledicere nomini cuiusquam, quam eiicere nomen.

11. & quod pati hortatur] Magis placet hæc Ms. et excus. vulgatorum lectio, quam illa Remboldi, Manut. & Morelij: qui, vetus autem excusus legit: quæ, non male.

12. merito mortem timeremus] Hoc ex Ms. nos iam primum, pro eo quod erat: mori.

13. quibus occidere nó licet, sed occidi necesse est] Similis est locus Epistola sequ. vbi quid sibi velit latius. Hoc hic tantum dicimus, non licuisse plebi occidere, vtpote cum soli hoc liceat legitimo magistratui; atque adeo fugiendum illi potius suadet tum hic tum lib. de lapsis Cyprianus.

14. Et si fugientem in solitudine, &c.] Vel hinc patet non dubitasse de salute illius Cyprianum, qui profugiens in solitudine, aut à latronibus feris ue occisus, aut fame & siti mortuus, vel in mari tempestate submersus fuerit, etiamsi sine viatico, sine absolutione presbyteri hinc decederet, quin quod Martyribus æquet. Loquebantur igitur episcopi Africani, epistola liiij. non de omnibus qui forte post baptismum peccassent, sed de iis tantum qui grauiora crimina commiserant, & quibus indici solet publica pœnitentia, verum de hac re ibi latius.

15. Spectat militem suum Christus] Sic recte ante me hunc locum castigarat Costerius, nam correspondent Ms. cod. Legebatur prius: expectat.

16. daturum se in persequutione] Ita Ms. Affli. & Camb. cod. plerique etiam excusi ad marginem placet igitur magis hæc lectio, quam aut vulgata: surrectione, aut Manut. et Morel. resurrectione. Nam si sic legatur, contradicet sibi ipsi Cyp. qui hic dicat, daturum demum in resurrectione præmium Martyrij Deum, quod prius & alibi frequentissime statim datum iri dixit.

17. imitemur fratres dilectissimi Abel iustum] Quum prius eos animauerit spe præmiorum & beatitudinis à Christo promissæ iis qui martyrium pro illo subirent, nunc exemplo Abel, Abrahæ, trium puerorum, Danielis, Machabeorum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Innocentium, & Christi ad Martyrium illos hortatur.

18. & si non, notum sit tibi] Remboldus parenthesi hæc verba includẽs, legit: et si, plane textum obscurans; recte Igitur iuxta vet. exc. & Ms. hoc pacto distinxerunt Manu. & Morel. Clarius autem habet noster interpres, Quod si noluerit, magis etiã placet lectio Ms. adoramus, quam vulgata: adorabimus, quia præmittitur: colimus, præsertim cum alibi sic legat Cyprianus.

19. probari fortius] Sic Manut. & Ms. Cæteri: potius, prius malo.

20. Dominus dixit: Cum autem] Hanc veram esse lectionem colligere est ex Afflig. codic. vulgata autem: edixit dicens: cum; videtur orta ex varietate lectionum. Quum enim alij haberent: dicit, (quomodo Cambr.) & fortassis in margine, vtrunque irrepsit in textum: dixit dicens, ne autem superflua foret repetitio, aliquis adiecit, e, & legit: edixit, Certe nusquam alibi sic loquitur Cyprianus.

21. apprehenderint] Quum supra Epistola 9. & alibi iuxta Græcum & Latinum Matt. textum legat: tradiderint, mirum est quod hic: apprehenderint, legant tum exc. tum Ms. cod.

22. Sic & Daniel] Hanc eandem historiam Belis habes citatam in lib. de orat. dominica; vbi de illius auctoritate Canonica.

23. Nonne qui iusti occiduntur] Ex Ms. cod. sic recte hunc locum restituimus, vt referatur tum ad Prophetas tum ad Apostolos. Quod autem antea erat: cum, ita sensum obscurabat vt videretur de aliis loqui quàm prædictis. Porro de Apostolorum Martyriis nemo est qui dubitet. Inter prophetas autem non omnes quidem sunt Martyrium passi (vti ex Epiph. de vita et obitu prophetarum constat) sed duntaxat, Isaias sub Manasse Rege serra in duas partes sectus. Hieremias apud Taphnas in Aegypto obrutus lapidibus. Ezech. occisus à duce populi Israelitici in Chaldæa, dum eum de Idololatria reprehenderet, Amos fuste occisus à filio Amasie sacerdotis Bethel, Micheas præcipitatus à Ioram filio Achab. & Ioannes Baptista capite plexus iussu Herodis in carcere.

24. quam ergo grauis causa] Ita primus hunc locum castigauit Costerius, pro eo quod erat: vero, Consentiunt Ms. cod. iuxta autem cod. Ms. fidem, quum superflue bis repeteretur, priori loco vocem: ille, submouimus.

25. quia me priorem vobis odit] Hanc lectionem Cam. cod. malui sequi, eo quod indifferens sit ad vtrunque sensum qui ex Græco textu hauriri potest, vbi est ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν, quod verti potest, aut: priusquam vos, ad quod accedit vulgata huius loci lectio; aut: me primo vel: priorem vestrum, quomodo hic legit. Afflig. cod. Ex vtroque etiam Ms. substituere licebat: odiuit; sed: odit quod esset elegantius immutare nolui. Manut. legit odiit, tum hic tum alibi. Porro pro eo quod erat: sermonis, Ms. habent: verbi, sed perinde est, vtrum legatur.

26. Neque aliquis ex vobis &c] Quum prius & præmiis & exemplis eos ad Martyrium sit exhortatus; nunc ne timore succumbant armat ad prælium, sub finem denuo magnitudine præmiorum animos accendens.

27. & corpus & animam occidere] Expreßit ad verbum quod Græce est ἀπολέσαι.

28. spectaculo perfruitur] Sic Ms. cod. excusi vero perfruatur, neutri male. Ita & paulopost, vbi excusi habent: præside, legunt illi: præsente, Pro eo etiam quod excusi vulgati et Ms. habent: ne, vetus excusus & Remboldus legunt: nec.

29. Armat nos & præparat Apostolus dicens] Ita Ms. & excus. recentiores; Manutius vero, Remboldus & vetus excusus: Armari autem & parari nos, Beatus Apostolus docet dicens, prior lectio placet magis.

30. Propter quod induite vos tota arma Dei] Hoc pacto vetus & cæteri excusi; Ms. & Manut. omittunt: tota, sed prior lectio magis placet, per illam enim exprimitur clarius quod Græce est πανοπλίαν, præsertim quum & D. Hieron. dicat vertẽdum hic fuisse: Vniuersa arma.

31. muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur] Alludit haud dubie ad signum crucis quod in baptismo frontibus infigitur, præsertim quum alicubi dicat: signaculo dominico consummari qui in ecclesia baptizantur. Eiusdem ritus meminit etiam Basil. lib. de spiritu sancto & Tertul. lib. de resurrectione carnis. Chrysost. li. contra gentiles, Cyrillus Hierosl. Cate. 4. & Hieron. in epistola ad Heliodorum. Quod cur in fronte fiat quæ sedes est verecundiæ ex August. rationem reddit Micrologus noster cap. 9. vt eliminata omni verecundia, non erubes-

camus Euãgelium Chriſti. Nõ ſolum autem in baptiſmo, ſed ad omnem progreſſum, ad omnem aditum & exitum, ad veſtitum, ad lauacra, ad menſas, ad lumina & ad cubilia, frontem ſignare cruce ſolitos veteres Chriſtianos, locuples teſtis eſt Tertul. lib. de coro. mili. ad quem locum etiã alludit D. Hieron. epiſtola ad Euſtoch. de cuſtod. virgin. Plura vide apud Iuſtinum mart. Apol. ad Anton. Pium & Reuerendiſſ. Ruremundenſem Epiſcopũ Dn. Guilielmum Lindanum in ſua panoplia.

32. Armemus & dexteram &c. quæ Domini corpus accepit &c.] *Alludit ad veterem alterum eccleſiæ ritum, quo ſumebatur in manus Euchariſtia de quo latius li. de lapſis. Confirmat etiam veritatem corporis Chriſti in Euchariſtia & merita bonorum operum. Caſtigauimus autem hunc locum partim ex Ms. partim ex veteri excuſo, ad quem proxime quidẽ accedebat Manutius, ſed omiſerat vocem:* poſtea, *& repoſuerat:* accipit, *quũ rectius legatur:* accepit.

33. Abraham & Iſaac & Iacob &c, & martyras ſalutate] *Inſinuat futuram mutuam notitiam in vita futura, ſed latius hac de re lib. de mortalitate.*

34. cum claritas dei ſuper nos fulſerit] *Sic recte Manu. et Mor. ex Ms. cod. pro eo quod erat:* charitas.

35. tam beati erimus &c. quam rei remanebũt] *Eleganter ſic quoque caſtigauit. Manu. hunc locum, antea corruptiſſ. cui conſentiunt Colon. & Afflig. cod. Cambr. vero vtrobique legit:* quam, *etiam non male.*

AD CORNELIVM IN exilio de eius confeſſione.

EPISTOLA LVII.

ARG. *Laudat Cyprianus in Cornelio & Plebe eius Confeſſionem nominis Chriſti ad exiliũ vſque, hortatúrque ad conſtantiam, & mutuas pro inuicem orationes, tum ob inſtantem certaminis diem in hac vita; tum poſt obitum: meminit autem huius epiſtolæ Damaſus in vita Cornelij, vtpote propter quam calumnia facta, occaſionem necis ſumpſerit Tyrannus. Atque adeo quum ſub finem vitæ Cornelij ſcripta ſit, recte non primo, ſed poſtremo loco inter Cypriani ad illum Epiſtolas collocaſſe me æquus lector iudicabit.*

CYPRIANVS CORNElio fratri ſalutem.

Li. 1. epi 1. COGNOVIMVS, frater chariſſime, fidei, ac virtutis veſtræ teſtimonia glorioſa, & confeſſionis veſtræ honorem ſic exultanter accepimus; vt in meritis ac laudibus veſtris nos queque participes & ſocios computemus. Nam cum nobis & Eccleſia vna ſit & mens iuncta, & indiuidua concordia; quis non ſacerdos in conſacerdotis ſui laudibus, tanquam in ſuis propriis gratuletur? aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio vbique lætetur? Exprimi ſatis non poteſt, quanta iſtic exultatio fuerit, & quanta lætitia, cum de vobis proſpera & fortia comperiſſemus; ducem te illic confeſſionis fratribus extitiſſe, ſed & confeſſionem ducis [1] de fratrum confeſſione creuiſſe; vt dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confeſſorem populum ſuaſeris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: vt non inueniamus quid prius prædicare in vobis debeamus, vtrum ne tuam promptam & ſtabilem fidem, an inſeparabilem fratrum charitatem. Virtus illic Epiſcopi præcedentis publice comprobata eſt, adunatio ſequentis fraternitatis oſtenſa eſt. Dum apud vos vnus animus & vna vox eſt, Eccleſia omnis Romana confeſſa eſt. [2] Claruit fratres chariſſimi fides, quam de vobis beatus Apoſtolus prędicauit. Hanc laudem virtutis, & roboris firmitatem iam tunc in ſpiritu præuidebat, & præconio futurorum merita veſtra conteſtans, dum parentes laudat, [3] filios prouocabat. Dum ſic vnanimes dum fortes eſtis, magna cæteris fratribus vnanimitatis & fortitudinis exempla tribuiſtis. Docuiſtis granditer Deum timere, Chriſto firmiter adhærere; plebem ſacerdotibus in periculo iungi; in perſecutione fratres à fratribus non ſeparari; concordiam ſimul iunctam vinci omnino non poſſe; [4] quicquid ſimul petitur à cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Proſilierat aduerſarius terrore violento Chriſti caſtra turbare: ſed quo impetu venerat, eodem impetu pulſus eſt; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis inuenit & roboris. Supplantare ſe iterum poſſe crediderat Dei ſeruos; & velut tyrones, & rudes, quaſi minus paratos, & minus cautos, ſolito ſuo more concutere. Vnum primo aggreſſus, vt lupus ouem ſecernere à grege, vt accipiter columbam ab agmine volantium ſeparare tentauerat; nam cui non eſt aduerſus omnes ſatis virium, circumvenire quærit ſolitudinem ſingulorũ. Sed retuſus adunati exercitus fide pariter & vigore, intellexit milites Chriſti vigilare iam ſobrios, & armatos ad prælium ſtare; vinci non poſſe, mori poſſe; & hoc ipſo inuictos eſſe, quia mori non timent; nec repugnare contra impu-

impugnãtes,[5] cũ occidere innocẽtibus nec nocentem liceat; sed prompte & animas & sanguinem tradere, vt cum tanta in sæculo malitia & sæuitia grassetur, à malis & sæuis velocius recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum? quale in conspectu Christi, Ecclesiæ suæ gaudium; ad pugnam, quam tentauerat hostis inferre, non singulos milites,[6] sed tota simul castra prodisse? omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent, quando accurrerit properanter, & venerit quisquis audiuit. Quot illic lapsi, gloriosa cõfessione sunt restituti? Steterunt fortes, & ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores;[7] vt appareat nuper subitatos esse, & nouæ atque insuetæ rei pauore trepidasse; rediisse ad se postmodum, fidem verã, & vires suas de dei timore collectas, ad omnem patientiam cõstãter & firmiter roborasse, nec iam stare ad criminis veniã, sed ad passionis coronam. [8] Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime? vtrum ne iam deponit errorem? an vero (qui dementium mos est) ipsis bonis & prosperis nostris plus adactus est ad furorem? et quò magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis & zeli recrudescit insania: nec vulnus suum miser curat, sed adhuc grauius & se, & suos vulnerat? in perniciem fratrum ligna sua perstrepens, & facundiæ venenatæ iacula cõtorquens, magis durus sæcularis philosophiæ prauitate,[9] quam Philosophiæ dominicę lenitate pacificus; desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis,[10] interfector pœnitentię, doctor superbię, veritatis corruptor,[11] perditor caritatis? Agnoscit ne iam qui sit sacerdos Dei? quę sit Ecclesia & domus Christi? qui sint Dei serui, quos diabolus infestet? qui sint Christiani, quos antichristus impugnet? Neque enim quęrit illos, quos iam subegit; aut gestit euertere, quos iam suos fecit. Inimicus & hostis Ecclesiæ quos alienauit ab ecclesia & foras duxit; vt captiuos & vinctos cõtemnit, & præterit: eos pergit lacessere, in quibus Christum cernit habitare. Quanquam & si aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in[12] confessione nominis blandiatur, cum constet, si occisi eiusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potius esse perfidiæ, nec in domo Dei inter vnanimes habitaturos esse quos videmus de pacifica & diuina domo, furore discordię, recessisse. Hortamur plane quantũ possumus frater charissime pro charitate mutua, qua nobis inuicẽ cohęremus, vt (quoniam prouidentia Domini monentis instruimur, & diuinæ misericordię consiliis salubribus admonemur, appropinquare iam certaminis & agonis nostri diem) [13] ieiuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus. incumbamus gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris. hæc sunt enim nobis arma cœlestia, quę stare & perseuerare fortiter faciunt. hęc sunt munimenta spiritalia, & tela diuina, quæ protegunt: memores nostri inuicem simus, concordes atque vnanimes, vtrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua charitate reuelemus.[14] & si quis istinc nostrûm prior diuinę dignatio nis celeritate præcesserit, perseueret apud Dominum nostra dilectio, pro fratribus & sororib⁹ nostris apud misericordiam patris non cesset oratio. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam LVII.

1. de fratrũ cõfessione creuisse] *Ita recte Cã.co.et Manu.pro eo quod cæteri Ms. & excusi:* consensione.

2. claruit fratres charissimi] *Sic Ms. et excusi omnes; quare non placet quod reposuit solus Manut.* frater chariss. *Est enim prosopopeia ad Romanos Confessores omnes, quos à fide commendat.*

3. filios prouocabat] *hoc pacto Afflig. Dun. Mar. Bland. Cauchij cod. Ms. excusi vero:* prouocat, *minus recte. Patres autem vocat Romanos quos commendabat Apostolus; filiis eorum posteros.*

4. quicquid simul petitur à cunctis] *Vnanimis oratio quam sit efficax, hinc probatur, de qua latius lib. de orat. Dominica.*

5. cum occidere innocentibus nec nocentem liceat] *Similis fuit locus Epistola praeced. Neque vero mirum cuiquam videri debet, Cyprianum in ea fuisse sentẽtia vt potius fugiendum esse iudicaret Christianis, quàm vt se tuerentur contra principis persecutoris impetũ, quum apud illos nullus esset legitimus magistratus, cui solus permissus est gladius; atque adeo patientia opus foret & soli Deo committenda vindicta: Quod satis insinuat Tom. 2. contra Demetrianum, cum hanc patientiæ causam reddit; quia (inquit) patientes facit de secutura vltione securitas, qua certi sunt & fidentes, quod inultum non remanebit quodcunque patiuntur; præsertim cum scriptum sit: mihi vindictam & ego retribuam.*

6. sed tota simul castra prodisse] *Sic Afflig. & alij tres, Cauchij quoque Ms. cód. vetus excusus & Remboldus, quare loco semouimus:* semel, *quod solus habebat cum excusis Camb. cod. Ex Ms. autem recte Manut.* illic, *pro eo quod erat:* illi.

7. vt appareat nuper subitatos esse] *habet quidẽ*

Camb.cod.dubitasse, veũ cũ cæteri Ms. & excusi omnes legant: subitatos esse, *nolui temere quid immutare; præsertim quũ velut explicans quod dicit subiũgat:* & noue atq; insolitæ rei pauore trepidasse, *Noua igitur vox est, subitatos esse, p subito oppressos esse, vt sit id quod vnica voce Teuthonica efferimus* verasschen.: *Vtitur eadem voce bis terue Põtius in vita Cypr. Similiter latinus interpres vertit alicubi:* à subitatione insperatæ salutis.

8. Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime] *Insultat Nouatiano, quasi dicat, frustra illum calumnias spargere de tali viro, qui tã constãter Christũ confessus sit. Porro illud:* charissime, *habẽt Ms. & excusi omnes, præterquam Erasmi cod. qui nescio qua de causa vbique fere eam vocem sustulit.*

9. quam philosophiæ dominicæ lenitate] *Ita constanter Ms. & excusi omnes, præter Manut. & Morelium, qui reposuerunt:* sophiæ; *quantum arbitror ad vitandam* Κακοφονίαν.

10. interfector pœnitentię] *Intellectum huius habes supra Epistola ad Anton.*

11. perditor charitatis] *Quum sic legant vetus excusus, March. Dun. & Cauchij Ms. cod. & etiam Rẽboldus; videtur mihi hæc verior lectio, quam illa Afflig. & excusorum recentiorum cod.* proditor; *præsertim quum priori voce vtatur etiã Cic. in Pison. & Orat. pro Plancio.*

12. confessione nominis] *Quid sit nominis confessio, item de pseudemartyribus hæreticis supra dicta Epistola ad Anton. abunde diximus.*

13, ieiuniis, vigiliis, orationibus] *de tribus his Christiani hominis exercitiis quæ nostræ ætatis suggillare non verentur Aristarchi, latior se campus offert lib. de opere & Eleemosinis.*

14. Et si quis hinc nostrum prior &c.] *Patet ex hoc loco Cyprianũ sensisse & credidisse, Sanctos etiam defunctos pro viuis orare, quod ipsum sed paulo obscurius indicat tom. 2. lib. de mortalit. cũ dicit de futura vita agens: Frequẽs nos illic turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra incolumitate sollicita. Similia habent Cornelius Papa Epistola Decret. 2. Origenes Hom. 3. in Cantica & 3. in Gen. D. Potamiena apud Eusebium lib. 6. Hist. eccles. c. 5. & his vetustior D. Anacletus Petri discipulus Epistola Decret. 3. Imo ipse D. Petrus tum verbis citatis à D. Clemente Epistola ad Iac. fratrem Domini, tum Epistalæ suæ Canonicæ 1. cap. (iuxta expositionem Græcorum quorundam narrante Oecumenio) cum dicit: Dabo autem operam & frequenter, habere vos post obitum meum, vt horum memoriam faciatis. Satis etiam ex hoc ipso loco colligitur, iam tum Inuocationem quoque sanctorum in vsu fuisse, imo infra. Tom. 2. lib. Disc. & hab. Virg. preces sanctarum virginum post hanc vitam implorat, dicens: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter, tantum tunc mementote nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Quod de honore post hanc vitam intelligi, satis indicant præced. verba: maiore & meliore parte præceditis, & illud: peruenite feliciter. Quare calumniari perspicuum est illos, qui ante diui Gregorij ætatem illam vsitatam in Ecclesia negant, præsertim quum eam reperire sit etiam apud Syn. 7. Can. 7. & sextam in fine; Victo. Africanum lib. 3. de persequut. Vandal. D. Fulgentium serm. de laudib. Mariæ in partu saluat. Petrum Chrysologum hom. 7. Theodoret. de Græce affect. lib. 8. Leonem magnum sermon. 2. & 6. de ieiu. & octauis Apostolorum; Cesarium in hom. in Litaniis, D. August. libr. 7. de bapti. cap. 2. serm. de natali Cypriani, serm. 27. de verbis Apostoli. libr. 22. de ciuitate Dei cap. 8. & alibi frequenter, Vigil. Trident. in vita diui Sisinnij. Paulinum de sancto Claro ad Seuerum, in Paneg. pueri Celsi, & Car. de sancto Felice, Hieronym. de Laudibus Paulæ & in vita Hylarionis. Prud. frequentiss. Ambros. lib. 1. de viduis & orat. fun. Satyri fratris. Gregor. Nazianze. homi. in Basil. & Cyprian. Basil. serm. de 40. Martyr. & in Mammentem martyrem, Chrysostom. in missa hom. 49. in Genes. 5. in Matth. 1. in Epistolam ad Philippens. & 66. ad populum Antiochen. Nectarium in Theodo. Martyrem, & Ephrem serm. de martyr. Imo & ante annum 300. (quãtumuis id neget Monhemius) vsitata fuit illa ab Hylario in Psalm. 24. Athanas. orat de virg. deipara. diuo Anthonio Epistola ad Arsenoitas, virgine Iustina apud Nazianz. orat. in Cypri. Auctore lib. de card. operib. Christi serm. de Epiphan. infra Tom. 3. diuo Stephano papa epistola 2. Cypri. verb. supra cit. Origene in vltimum c. lib. Iob, & in lamento, & D. Ireneo lib. 5. contra hæret. vbi Mariam virginem Euæ virginis dicit aduocatam, quomodo & Ephrem Syrus ille iam dictus: Esto (inquit in Threno Mariam alloquens) nostra conciliatrix & aduocata in hora iudicij, libera nos à futuro igne & tenebris, tu namque es spes apud Deum Christianorum. Quæ verba notatu digna. ob illos qui calumniantur Canticum illud Ecclesiæ in laudem D. virgi. Salue Regina misericordiæ &c. Neque vero Mariam duntaxat, sed & alios sanctos appellare solent veteres, modo aduocatos (sicut D. Maximus in Nazar. et celsum) modo Patronos (vti Amb. lib. 10. in Luc. c. 21. D. Aug. de cura pro mort. c. 4. Prudentius hymn. 1. & 2.* περὶ ϛεφάνων *Paulinus Paneg. 3. in Felicem & epistola 13. ad Seuerum & Anton. Episcopus epistola ad Arcad. Imperat.) modo protectores (velut Chrys. hom. 66. ad pop. Antioc.) modo etiam mediatores, quemadmodum Cyrillus li. 12. Thesau. c. 10. & Bernard. serm. vlt. de Assumpt. D. Virg. Quæ omnes appellationes, mire confirmant ritum inuocationis supradictum. Quin qui altius adhuc petendum censeat, reperiet hæc verba apud D. Iacobum in sua Liturg. quam Syn. 6. pro tali agnoscit can. 32. Commemorationem agamus sanctißimæ, immaculatæ, gloriosißimæ, benedictæ, dominæ nostræ, matris Dei & semper virginis Mariæ, ac omnium sanctorum et Iustorum, vt precibus atque intercesßionibus eorum omnes misericordiam consequamur. Quid enim quæso aliud est, sanctorum commemorationem agere vt eorum intercesßionibus misericordiam consequamur; quam sanctos inuocare vt pro nobis intercedant ad misericordiam consequendam.*

AD LVCIVM PAPAM Romanum reuersum ab exilio.

EPISTOLA LVIII.

ARG. *Gratulatur Lucio Cyprianus cum collegis de reditu ab exilio, docens dilata martyria gloriam non minuere. Deinde indicans diuinitus contigisse Cornelij Martyrium & Lucij exilium, ad confundendos Nouatianos, prædicit illi instans*

Martyrium

Martyrium; ita Deo ordinante, vt non foris, sed apud suos consummaretur eius Martyrium.

CYPRIANVS CVM COLlegis Lucio fratri salutem.

Li.3. epi.1. ET[1] nuper quidem tibi, frater charissime, gratulati sumus, cũ te honore geminato in Ecclesię suę administratione [2] confessorẽ pariter & sacerdotem constituit diuina dignatio; sed & nunc nõ minus tibi & comitibus tuis atque vniuersæ fraternitati gratulamur, quod cũ eadem gloria & laudib9 vestris reduces vos denuo ad suos fecerit benigna Domini & larga protectio: vt pascendo gregi pastor, & gubernandæ naui gubernator, & plebi regendæ rector redderetur; & appareret relegationem vestram sic diuinitus esse dispositam, non vt Episcopus relegatus & pulsus Ecclesiæ deesset, sed vt ad Ecclesiam maior
Dan.3. rediret. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrij dignitas, quia morte frustrata de camino ignis incolumes exierunt: aut
Dan.14. non consummatus Daniel exstitit in suis laudibus quia qui leonibus missus fuerat ad prædam, protectus à Domino vixit ad gloriam. [3] In Confessoribus Christi dilata martyria non meritũ confessionis minuunt, sed magnalia diuinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis, quod apud Regẽ fortes atque illustres pueri prædicauerunt: Ipsos quidem paratos esse ardere flammis, ne diis eius seruirent, aut imaginem quam fecerat adorarent; Deum tamen quem colebant, quémque & nos colimus, potentem esse vt eos de camino ignis eximeret, & de regis manibus ac de pœnis præsentibus liberaret. Quod inuenimus in confessionis vestræ fide, & in Domini circa vos protectione nunc gestũ; vt cum vos parati fueritis & prompti omne subire supplicium, dominus tamen vos pœnæ subtraheret, & Ecclesiæ reseruaret. Regredientibus vobis breuiata non est in episcopo confessionis suæ dignitas, sed magis creuit sacerdotalis auctoritas; vt altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda & facienda martyria, non verbis, plebem, sed factis cohortetur, & imminẽte antichristo paret ad prælium milites non solum sermonis & vocis incitamento, sed fidei & virtutis exemplo. Intelligimus frater charissime, & tota cordis nostri luce perspicimus diuinæ maiestatis salutaria & sancta consilia; vnde illic [4] repentina persecutio nuper exorta sit, vnde contra Ecclesiam Christi & Episcopum Cornelium beatum martyrem, vósque omnes secularis potestas subito proruperit: vt [5] ad confundendos hæreticos & retundendos ostenderet Dominus, quæ esset Ecclesia, quis Episcopus eius vnus, diuina ordinatione delectus; qui cum Episcopo presbyteri sacerdotali honore coniuncti; quis adunatus & verus Christi populus Dominici gregis charitate connexus: qui essent, quos inimicus lacesseret; qui contra, quibus diabolus vt suis parceret. Neque enim persequitur & impugnat Christi aduersarius, nisi castra & milites Christi: hæreticos prostratos semel & suos factos contemnit, & præterit: eos quærit deiicere, quos videt stare. Atque vtinam nunc facultas daretur frater charissime, vt interesse illic vobis regredientibus possemus, qui vos mutua charitate diligimus, vt aduentus vestri lætissimum fructum præsentes cum cæteris ipsi quoque caperemus. Quæ illic exultatio omnium fratrum? qui concursus atque complexus occurrentium singulorum? Vix oculis adhęrentium potest satisfieri, vix vultus ipsi atque oculi plebis possunt videndo satiari. [6] De aduentus vestri gaudio cognoscere illic fraternitas cœpit; qualis & quanta sit secutura Christo veniente lætitia: cuius quia cito appropinquabit aduentus imago iam quædã præcessit in vobis; vt quo modo Ioannes præcursor eius & præuius veniens, prędicauit Christum venisse, sic nunc episcopo cõfessore Domini & sacerdote redeunte, appareat & dominum iam redire. Vicarias vero pro nobis ego & collegæ & fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus frater charissime, & repræsentantes vobis per epistolã gaudiũ nostrũ, [7] fida obsequia charitatis expromimus; hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessantes Deo patri, & Christo filio eius Domino nostro gratias agere; & orare pariter ac petere, vt qui perfectus est atque perficiens, custodiat & perficiat in vobis confessionis vestræ gloriosam coronam: qui & ad hoc vos fortasse reuocauit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ consummata martyria. [8] Nam victima quæ frater-

nitati præbet exemplũ virtutis & fidei, præsentibus debet fratrib⁹ immolari. Optamus te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES in epistolam LVIII.

1. Et nuper quidem &c.] *Epistola prior ad Lucium cuius meminit, desideratur.*

2. confessorem pariter & sacerdotem] *Confirmat hoc Damasi sentẽtiam, qui dicit statim ab ordinatione missum Lucium papam in exilium.*

3. In Confessoribus Christi dilata martyria] *Similem locum habes supra epistola ix. & ad Tybaritanos. Confirmatur autem etiam hinc distinctio nostra, quã ibidem habes inter Martyres & Confessores.*

4. repẽtina persequutio] *Eo quod repentinã vocat persequutionẽ qua passus est Cornelius, confirmatur quod supra diximus, passum illũ sub Gallo & Volusiano; vtpote quos cõstet non toto anno imperiũ tenuisse, et quib⁹ mortuis persequutio cessauit ad aliquantũ tẽporis. Rursus autem Episcopum vnum papam Romanum nuncupat.*

5. ad confundendos hæreticos] *Nouatianos intelligit, epistola enim præced. mentionem de illis iniiciens, iisdem verbis vtitur.*

6. De aduentus vestri gaudio cognoscere illic] *Hanc distinctionem habeo ex Ms. Afflig. & Cambr. codicibus & veteri excuso; Remboldi praua distinctio textum plane obscurauerat.*

7. fide obsequia charitatis expromimus] *Sic Ms. Manut. & Morelius, pro eo quod erat :* exprimimus.

8. Nã victima quæ fraternitati præbet exemplũ] *Quod hic laudat & futurũ prædicit, nẽpe sacerdotẽ martyriũ pati coram sua fraternitate vsque adeo imitatus est Cypr. (vti patet in epist. vltima) vt delituerit ad tẽpus ne apud Vticam sed potius Carthagini pateretur.*

EPISTOLÆ MISCELIANEÆ in pace Ecclesiæ variis temporibus conscriptæ

AD FIDVM DE INFANTIBUS baptizandis.

EPISTOLA LIX.

ARG. *huius epistolæ præcipuum paucis indicat D. Augustinus epistola xxviij. ad Hieronymum : Beatus Cyprianus (inquit) non aliquod decretum condens nouum, sed Ecclesiæ fidem firmissimam seruans, ad corrigendum eos qui putabant ante octauum diem natiuitatis non esse paruulum baptizandum; mox natum rite baptizari posse, cum suis quibusdam coëpiscopis censuit. Obiter tamen sub principium pacem Victori cuidam, quamuis contra Decreta Synodorum de Lapsis datam, non reuocat, sed Therapio Episcopo ne deinceps id faciat interdicit. E quo loco satis constat scriptam hanc epistolam post vtranque Synodum de Lapsis (quarum supra mentio epistola liij.) verum an paulo post, an longo post tempore incertum est; in pace tamen scriptam contextus indicat.*

CYPRIANVS ET CÆTERI COLLEGÆ QVI IN CONCILIO AFFVERANT NVMERO LXVI. [1] FIDO FRATRI SALVTEM.

LEgimus litteras tuas, frater charissime, quibus significasti [2] de Victore quodã presbytero, quod ei antequam pœnitentiam plenã egisset, & domino Deo, in quem deliquerat, satisfecisset, temere Therapius collega noster immaturo tempore & præpropera festinatione pacem dederit. Quæ res nos satis mouit, recessum esse [3] à decreti nostri auctoritate, vt ante legitimum, & plenum tempus satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate vrgente, ac necessitate cogẽte pax ei concederetur : sed librato apud nos diu cõsilio, satis fuit obiurgare Therapiũ collegam nostrum, quod temere hoc fecerit, & instruxisse, ne quid tale de cętero faciat. Pacem tamen quomodocunque à sacerdote Dei semel datã non putauimus auferẽdam, ac per hoc Victori [4] communicationem sibi concessam vsurpare permisimus.

[5] Quantum vero ad causam infantium pertinet, quos dixisti [6] intra secundum vel tertium diem quo nati sint cõstitutos baptizari non oportere, & considerandam esse legem circuncisionis antiquæ, vt intra octauum diem eum qui natus est baptizandum & sacrificandum non putares; longe aliud in concilio nostro omnibus uisum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum, nemo consensit, sed vniuersi potius iudicauimus nulli hominum nato misericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cum Dominus in Euangelio suo dicat : Filius hominis non venit animas hominum perdere, sed saluare; quantum in nobis est, si fieri potest, nulla anima perdenda est. Quid enim ei deest, qui semel in vtero, Dei manibus formatus est ? Nobis enim atque oculis nostris secundum dierum sæcularium cursum, accipere, qui nati sunt, incrementum videntur : cæterum quæcunque à Deo fiunt, Dei factoris maiestate & opere perfecta

Margin: [illegible] (beside "charissime"); Gen. 17. (beside "legem"); Luc. 9. (beside "Filius")

perfecta sunt. Esse denique apud omnes, siue infantes, siue maiores natu, vnam diuini muneris æqualitatem; declarat nobis diuinæ scripturæ fides, cum Heliseus super infantem *4.Reg.4.* [7] Sunamitis viduæ filium qui mortuus iacebat, ita se Deum deprecans superstrauit, vt capiti caput, & faciei facies applicaretur, & superfusi Helisæi membra singulis paruuli membris & pedes pedibus iungerentur. Quæ res si secundum natiuitatis nostræ & corporis qualitatem cogitetur, adulto & prouecto infans non posset æquari, nec cohærere & sufficere possent parua membra maioribus. Sed illic æqualitas diuina & spiritalis exprimitur, quod pares atque ęquales sint omnes homines, quando à Deo semel facti sunt; & possit [8] ætas nostra in incrementis corporum, secundum sæculum, non secundum Deum habere discrimen: nisi si & gratia ipsa, quæ baptizatis datur, pro ætate accipientium vel minor, vel maior tribuitur; cum Spiritus sanctus non de mensura, sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. *Galat.2.* Nam Deus vt personam non accipit, sic nec ætatem, cum se omnibus ad cœlestis gratię consecutionem æqualitate librata [9] præbeat patrem. Nam & quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti, mundum non esse dixisti, quod vnusquisq; nostrûm adhuc horreat exosculari nec hoc putamus [10] ad cœlestem gratiam dandam impedimento esse oportere, scriptum est enim: *Titum.1.* Omnia munda sunt mundis. Nec aliquis nostrûm id debet horrere, quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans à partu nouus est, non ita est tamen, vt quisquam illum in gratia danda atque in pace faciēda horrere debeat osculari; quando in osculo infantis vnusquisque nostrûm pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato & recens nato quodam modo exosculamur, *Gen.17.* quando id quod Deus fecit amplectimur. Nam quod in Iudaica circumcisione carnali octauus dies obseruabatur; sacramentum est in vmbra atque in imagine ante præmissum, sed veniente Christo veritate completum. Nam quia octauus dies, [11] id est, post sabbatum primus dies futurus erat, quo Dominus resurgeret & nos viuificaret & circumcisionē nobis spiritalem daret; hic dies octauus, id est, post sabbatum primus & dominicus præcessit in imagine. quæ imago cessauit superueniente postmodum veritate, & data nobis spiritali circumcisione. Propter quod neminem putamus à gratia consequenda impediendum esse [12] ea lege, quæ iam statuta est, nec spiritalem circumcisionem impediri carnali circumcisione debere, sed omnem omnino hominem admittendum esse ad gratiam Christi; quādo & Petrus [13] in actibus Apostolorum loquatur & dicat: *Act.10.* Dominus mihi dixit neminem communem dicendum & immundū. [14] Cæterum si homines impedire aliquid ad consecutionem gratiæ posset; magis adultos, & prouectos, & maiores natu possent impedire peccata grauiora. Porro autem si etiam [15] grauissimis delictoribus & in Deum multum ante peccantibus, cum postea crediderint, [16] remissa peccatorū datur, & à baptismo atque à gratia nemo prohibetur; quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccauit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus cōtagiū mortis antiquæ prima natiuitate contraxit? qui ad remissam peccatorū accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria, sed aliena peccata. Et iccirco frater charissime, hæc fuit in concilio nostra sentētia à baptismo atque à gratia Dei, qui omnib9 misericors & benignus & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cùm circa vniuersos obseruandum sit atque retinendum, [17] tum magis circa infantes ipsos & recens natos obseruandum putamus, q̧ hoc ipso de ope nostra, ac de diuina misericordia plus merētur, quod in primo statim natiuitatis suæ ortu plorantes ac flentes nihil aliud faciunt quam deprecantur. Optamus te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam LIX.

FIDO FRATRI] *Quo in loco fuerit Episcopus Fidus, reperire non potui, verisimile tamen est fuisse vicinum Episcopatui Therapij, qui in Synodo cognominatur à Bulla, si exstaret littera Fidi, posset fortaßis ex illis certius quid colligi: Porro lxvi. episcopos duntaxat huic concilio interfuisse, non lxvij. (vti habebat Manut.) patet ex August. contra epist. Pelag. li. 4. ca. 8.*

2. de Victore quodam presbytero] *Quanquam cum Manut. & Morelio etiam Cambr. codex legat:* quōdam, *placet tamen magis vulgata excus. & aliorum Ms. lectio prior, eo quod satis constat ex sequentibus adhuc vixisse Victorem presbyterum cum hæc scriberet.*

3. à decreti nostri auctoritate] *Alludit ad Decretum epistolæ liiij. quo statutum erat, vt non nisi infirmitate vrgente aut necessitate persequutionis cogente pax lapsis daretur.*

4. communicationē sibi cōcessam] *Ita Ms. Afflig. Dun. Marc. Angl. Blandin. Camb. et Cauchij. Manu. quoque & Morelius; cæteri excusi:* traditam.

5. Quantum vero ad causam infantum pertinet] *Locus insignis de baptismo paruulorum contra Anabaptistas, cuius meminit etiam Tom. 2. lib. de Lapsis. Eundem agnoscunt D. Cyrillus Hierosolimitanus Cathechesi mistag. 1. Greg. Naz. Orat. 3. in sanctum lauacrum: Chrys. hom. ad Neophitos, hom. 9. in Gen. & in Psal. 14. ac Ambros. in Lucam. Eundem D. Aug. ab vniuersa ecclesia obseruatum fuisse testatur frequenter, præsertim autem epi. 28. iam dicta et lib. 3. de peccat. merit. et remis. c. 6. 7. 8. 9. vbi totam fere hanc citat epistolam, quomodo etiam lib. 4. contra duas epistolas Pelag. c. 8. & lib. 2. contra Iulian. c. 3. Confirmat eundem Baptismum hac sententia Cypriani & collegarum D. Hieron. sub finem libri 3. dialog. contra Pelagianos. Immo concil. Mileuit. can. 2. anathemate eum damnat, qui negat baptizandos paruulos recentes ab vteris matrum. Ante vero D. Cyprianum eiusdem mentionem disertis verbis reperire est, apud Origenem in Leui. hom. 8. in Luc. & in epist. ad Roma. ca. 6. Tertullianum lib. de anima, Ireneum contra hære. lib. 2. cap. 39. Iustinum marty. quæ. 56. Clementem Romanum lib. 6. Constitut. Aposto. cap. 11. & Diony. Areop. vlt. cap. eccles. Hierarchiæ. Qui Dion. ad traditionem Apostolorum eum refert, ad quam eundem etiam refert Orig. in epistol. ad Roma. et D. Aug. li. 10. de Gen. ad litt. c. 23. & lib. 4. de bapt. contra Donat. c. 24.*

6. intra secundum vel tertium diem quo nati sunt] *Etsi elegantior sit lectio Cambr. ac Angl. cod. & Manutij:* quam nati sunt, *quia tamen priorem reperire est in aliis Ms. & excusis omnibus atque adeo apud Aug. magis illa placet.*

7. Sunamitis viduæ filium] *Ex Angl. cod. recens adiecimus:* Sunamitis, *in cæteris desideratur.*

8. ætas nostra in incrementis, &c. habere discrimen] *Sic cod. Afflig. March, Dun. et Manu. Cauchius verò Remboldus, Froben. & Col. excu.* ætatis nostrę haberi discrimen, *vtrique non male; cæteri excusi corrupte:* ætatis nostræ habere. *Morelius verò, vetus excusus & Camb. cod. primam habent, sed omittunt:* in. *Illud autem* nisi si, *recte legitur, est enim Cypriano vsitatiss. vt alicubi diximus,*

9. præbeat patrem] *Etsi magis placeat lectio Costerij:* parem, *quia tamen omnes Ms. & exc. legunt:* patrē, *nihil ausus sum immutare.*

10. ad cœlestem gratiam] *Sic Ms. omnes Manut. et Morelius; vulgati:* gloriam, *corrupte.*

11. id est, post Sabbatum primus] *Ita Ms. vetus excu. Manu. quoque et Morelius; pro eo quod mendose habebat Remboldus:* idem, *quare recte ad marginem priorē lectionem adnotauit Erasmus. Morel. vero:* idem quod, *legit cum Grauio, sed prior lectio germana est. Porro de die Dominico, quem post Sabbatum primum rectè nuncupat, Euangelistas imitatus; vide supra epistolam xxxiij.*

12. ea lege quæ iam statuta est] *Sic excusi omnes, Ms. vero cuncti:* à lege, *vox autem:* hominem, *omissa à Manutio reperitur in Ms. & excus. aliis omnibus excepto Cambronen. & Angl. quare eam iterum adiecimus.*

13. in Actibus Apostolorum] *Hoc pacto Ms. & excusi omnes præter solum Manu. qui reposuit:* Actis, *verum priorē lectionem genuinam esse constat ex epistola ad Antonian. sub finem, vbi sic loquitur:* de actibus eius, *loquens de Nouatiano; alibi etiam frequenter actus sui mētionem facit, quare retinenda vbique prior lectio.*

14. Cæterum si homines impedire aliquid ad] *Hunc locum iam pridem sic castigaram ex D. Aug. & consentiunt Ms. omnes, cum veter. exc. Remboldi vèro errore factum est, vt legeretur:* aliud ad.

15. grauissimis delictoribus] *Delictor pro peccator vox est Cypriano peculiaris; qui etiā, nō (vti communiter) pro minori, sed potius pro maiori peccato frequenter abutitur voce:* delictum. *Pro eo autem quod Ms. et excusi omnes habent:* multum ante, *reperitur apud D. Hieron. & August, duobus in locis:* multo ante; *verum communē lectionem retinuimus, eo quod ita etiam legat Aug. contra duas epistolas Pelag.*

16. remissa peccatorum] *Etiam hæc Ms. et excus. cod. lectio tum hic tum paulopost magis placet, quam quod legunt D. Hieron. & Aug.* remissio, *nam prior vox Cypria. magis familiaris est, ex Tertulliano mutuata, li. 3. contra Martionem.*

17, tum magis] *Particulam;* tum, *omissam à Manutio, rursum in locum suum restituimus, habent enim eam Ms. & excusi cæteri, & elegans est phrasis:* cum, tum, *Solus vetus excusus habet:* tamen, *sed minus recte.*

AD EPISCOPOS NVMIdas de redemptione fratrum ex captiuitate Barbarorum.

EPISTOLA LX.

ARG. *Deplorata sub initium captiuitate fratrum Cyprianus sibi per Episcopos Numidas nuntiata; mittere se dicit sestertiorum centum milia, adscriptis nominibus singulorum tum fratrum & sororum, tum collegarum, qui aliquid contribuerāt. Verisimile est autem factam hanc captiuitatem ab illis Barbaris, contra quos Decius in bellum profectus, interfectus est. Primi autem recens ediderunt hanc epistolam Manutius & Morelius.*

CYPRIANVS IANVArio, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus salutem.

CVm maximo animi nostri gemitu, & non sine lacrymis legimus litteras vestras fratres charissimi, quas ad nos pro dilectionis vestrę solicitudine, de fratrum nostrorum & sororum captiuitate fecistis.

fecistis. Quis enim non doleat in eiusmodi casibus? aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet? cum loquatur Apostolus Paulus & dicat: Si patitur vnum membrum, compatiuntur & cætera membra; si lætatur membrum vnum, collætantur & cętera membra. Et alio loco: Quis infirmatur, inquit, & non ego infirmor? Quare nunc & nobis captiuitas fratrum nostra captiuitas computanda est: & periclitantium dolor pro nostro dolore numerādus est: cum sit scilicet adunationis nostræ corpus vnum, & non tantum dilectio, sed & religio instigare nos debeat, & confortare ad fratrum membra redimenda. Nam cum denuo Apostolus Paulus dicat: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? etiam si charitas nos minus adigeret ad opem fratribus ferendam; considerandum tamen hoc in loco fuit, Dei templa esse, quæ capta sunt; nec pati nos longa cessatione, & neglecto dolore debere; vt diu Dei templa captiua sint, sed quibus possumus viribus elaborare, & velociter gerere, vt Christum iudicem, & Dominum, & [2] Deum nostrum promereamur obsequiis nostris. Nam cum dicat Paulus Apostolus: Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis: in captiuis fratribus nostris contemplandus est Christus; & redimendus de periculo captiuitatis, qui nos redemit de periculo mortis: vt qui nos de diaboli faucibus exuit, nunc ipse, qui manet & habitat in nobis, de Barbarorum manibus exuatur; & redimatur nummaria quantitate, qui nos cruce redemit, & sanguine: qui iccirco hęc fieri interim patitur, vt fides nostra tentetur, an faciat vnusquisque pro altero, quod pro se fieri vellet, si apud Barbaros teneretur ipse captiuus. Quis enim non humanitatis memor, & mutuę dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet? si maritus est, vxorem suam illic captiuam teneri cum dolare pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? quantus vero communis omnibus nobis mœror est, & cruciatus de periculo virginum, quę illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, sed & pudoris iactura plangenda est; nec tam vincula barbarorum, quàm leonum, & lupanarium stupra deflenda sunt; [3] ne mēbra Christo dicata, & in æternum continentię honore pudica virtute deuota, insultantium libidine; & contagione fœdentur? Quę omnia istic secundum litteras vestras fraternitas nostra cogitans, & dolenter examinans, prompte omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt; semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Nam cum Dominus in Euangelio suo dicat; Infirmus fui, & visitasti me: quanto nunc quoque cum maiore operis nostri mercede dicturus est: Captiuus fui, & redemistis me? Et cum denuo dicat: In carcere fui, & venistis ad me; quanto plus est cum cœperit dicere: In carcere captiuitatis fui, & clausus, & vinctus apud Barbaros iacui; & de carcere illo seruitutis liberastis me, cum iudicij dies venerit præmium de Domino recepturi? Denique maximas vobis gratias agimus, quod nos vestræ sollicitudinis, & tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis: [4] vt offerretis nobis agros vberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, exspectaturi messem de amplissimis fructibus, qui de hac cœlesti, & salutari operatione proueniunt. [5] Misimus autem sestertia centum milia nummum, quæ istic in ecclesia, cui de Domini indulgentia præsumus, [6] Cleri & plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt: quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri, & fratres nostros Domini maiestate protectos ab eiusmodi periculis incolumes reseruari. si tamē ad explorādam nostri animi charitatem, & examinendam nostri pectoris fidem, tale aliquid acciderit, nolite cunctari nunciare hæc nobis litteris vestris; pro certo habentes, Ecclesiam nostram & fraternitatem istic vniuersam ne hæc vltra fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter, & largiter subsidia pręstare. Vt autē fratres nostros ac sorores qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati sunt, vt semper operentur, in mentem habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis [7] in sacrificiis & precibus repræsentetis subdidi nomina singulorum; sed & collegarum quoque & consacerdotum nostrorum, qui & ipsi cum præsentes essent, & suo, & plebis suæ nomine, quædam pro viribus con-

Marginalia: 1.Cor.12. — 2.Cor.11. — 2.Cor.3. — Gal.3. — Matt.25.

tulerunt, nomina addidi; & prçter [8] quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significaui, & misi: quorum omnium secundum quod fides & charitas exigunt, in orationibus & precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam. LX.

1. IANVARIO, MAXIMO, PROCVLO, VICTORI, MODIANO, NEMESIANO, NAMPVLO, HONORATO] *Ad eosdem & alios quosdam scribitur, infra quoque epistola lxviij quos Numidas Episcopos fuisse constat ex epistola ad Stephanum secunda. Quum autem plures fuerint Ianuarij, Victores, Honorati in Synodo Carthaginiensi incertum est qui sint illi quorum hic fit mentio; Maximi vero Proculi, Modiani, & Nampuli ibi non fit mentio, Nemesianus à Tubunis cognominatur.*

2. Deum nostrum promereamur] *Rursum locus de meritis.*

3. ne mēbra Christo dicata] *Similē de sanctis virginibus phrasim habes tum epistola ad Pomponiū tū li. de discipl. et hab. Virgi. vbi illam explicatam reperies.*

4. vt offerretis nobis agros vberes] *Elegans metaphora, qua vberibus agris captiuos, seminibus Eleemosynas, messi cœleste præmium comparat.*

5. Misimus autem sestertia centum milia nūmûm] *Ita & Manu. & Morelius: ego vero aut existimo legendum duntaxat:* sestertia centum, *vt illud:* milia nummûm, *adiunctum explicationis gratia, ex margine in textum irrepserit, aut quod malim:* sestertium centū milia nūmûm. *Quū enim recte adnotauerit lib. de Asse Budæus (& eam eius sententiā Ciceronis auctoritate confirmet Dion. Lambinus in Horatiū) sestertia valere mille sestertios, atque adeo centum sestertia valere centum milia sestertium nummûm, excresceret summa illa prior ad duo milia myriadū aureorū. Quæ quandoquidē immodica videatur, & posterior ista ad Gallicam monetā redacta valeat duo milia & semis aureorū solariū; ego certe pro ea ætate satis magnā fuisse hanc existimo. Atque hæc huic loco sufficiāt, donec ex cod. Ms. certius aliquid liceat adferre; probabile tamen sit quod dico, eo quod sola hac nota Hs. scribi soleat olim hæc dictio atque adeo inscitia Librariorū scriptum videatur:* sestertia, *pro:* sestertium.

6. Cleri & plebis] *Videtur hinc Clerus aliquid proprij habuisse, ex quo suam portionem contribueret, nisi forte Clerum contribuisse dicit, quod ipse Cleri nomine ex ea parte quæ eos contingebat id miserit; sicut enim alicubi diximus, in quatuor partes thesauri ecclesiæ distribuebantur, quarum vna erat Episcopi, vna templi, vna pauperum & quarta Cleri.*

7. in sacrificiis & precibus] *Rursum sacrificiorum meminit.*

8. quantitatem propriam nostram] *Simile quid habes supra epistola xxxvi. Existimo eum vtrobique loqui de ea portione quæ Episcopi erat.*

AD EVCHRATIVM de histrione.

EPISTOLA LXI.

ARG. *Histrionem si in turpi artificio persistat, communicare prohibet in ecclesia, Neque vero excusari debere, quòd ipse histrionicam non exerceat, quandiu illam alios docet: aut ob rei familiaris inopiam, quum ecclesiæ sumptibus illi alimēta præstari possint, atq; adeo si Ecclesiæ Eucratij bona nō sufficiāt, Carthaginē monet vt veniat.*

CYPRIANVS [1] EVCHRATIO fratri salutem.

P[2]RO dilectione tua, & verecundia mutua consulendum me existimasti frater charissime, quid mihi videatur de histrione quodā, q. apud vos constitutus in eiusdē adhuc artis suę dedecore perseuerat, & magister & doctor non erudiendorū, sed perdēdorum puerorū, id quod male didicit, cæteris quoq; insinuat; [3] an talis debeat communicare nobiscum. Puto nec maiestati diuinę, nec euāgelicę disciplinę congruere, vt pudor & honor Ecclesiæ tam turpi & infami contagione fœdetur. [4] Nā cum in lege prohibeantur viri induere Deut. 22.
muliebrē vestem & maledicti eiusmodi iudicentur; quanto maioris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed & gestus quoque turpes, & molles, & muliebres, magisterio impudicę artis exprimere? Nec excuset se quisquam si à thearro ipse cessauerit, cùm tamen hoc cęteros doceat. Nō potest enim videri cessasse, qui vicarios substituit, & qui pro se vno [5] plures succidaneos suggerit: contra institutionem Dei, erudiens & docens [6] quemadmodum masculus frangatur in fœminam, & sexus arte mutetur, & diabolo diuinum plasma maculanti per corrupti atque eneruati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit, potest inter cęteros, qui alimentis Ecclesię sustinētur, huius quoque necessitas adiuuari; si tamē cōtentus sit frugalioribus [7] sed innocētibus cibis. Nec putet salario se esse redimendum, vt à peccatis cesset, quādo hoc non nobis sed sibi præstet. cęterū quantum vult inde quærat. Qualis quæstus est qui [8] de conuiuio Abraham, Isaac, & Iacob Mat.
homines rapit, & male ac perniciose in sæculo

culo saginatos, ad æternæ famis ac sitis supplicia deducit? Et ideo quãtum potes, eũ ab hac prauitate, & dedecore ad viã innocẽtię atque ad spem vitæ suæ reuoca; vt sit cõtentus Ecclesię sumptibus parcioribus quidem sed salutaribus. quod si illic Ecclesia nõ sufficit vt laborantibus prestet alimenta, poterit se ad nos transferre, & hic quod sibi ad victum atque ad vestitum necessariũ fuerit accipere; nec alios extra Ecclesiã mortalia docere, sed ipse salutaria in Ecclesia discere. Opto te fili charissime sẽper bene valere.

ADNOTATIONES in epistolam LXI.

1. EVCHRATIO] Euchratio *legunt recentiores excusi omnes, Ms. verò Afflig. March. Dun. Camb. Bland. et Cauchij.* Eugratio; *vetus exc. et Reboldus* Euagrio, *verum quũ infra Tom. 2. (etiam iuxta Ms. cod.) sententiã dicat in Syn. Carthag.* Euchratius, *à Thenis prima lectio optima est præsertim cum sic etiam legat cod. Angl.*

2. Pro dilectione tua & verecundia] *Sic Ms. & excusi omnes, excepto cod. Cauchij, qui legit:* & reuerentia, *non male, vt etiam illi peculiare est quod habet:* de histrione & mago illo.

3. an talis debeat communicare nobiscum Puto] *Etiam hic diuersam ab illis lectionem, habet. hanc nẽpe:* an talibus sacra communio cum cæteris christianis debeat dari aut nobiscum communicare. Puto, *Cuius auctoritate (quoniã reliquorum videtur superflua repetitio) verba illa:* quod ego, *quæ superflua videbantur, omittere non sum veritus.*

4. Nam cum in lege prohibeantur] *Alludit ad verba illa Deutero. 22. Non induetur mulier veste virili, nec vir vtetur veste feminea. Abominabilis enim apud Deum est qui hoc facit.*

5. plures succidaneos] *Quod prius vicarios nunc Succedaneos dicit, siue Succidaneos, vt legit Manu. (nam vtrunque rectè legitur) nescio autem an apud alium auctorem aliter quam adiectiue sumatur hæc vox.*

6, quemadmodum masculus &c.] *Similia habes epistola supra 2. quæ est ad Donatum, præstat autem de obscœnis istis tacere quàm loqui.*

7. sed innocentibus cibis] *Cibos innocentes vocat qui nõ crimine aliquo cõquiruntur, sed vita innocentia.*

8. de cõuiuio Abrahã, Isaac, & Iacob] *Alludit ad verba illa Saluatoris Mat. 8. Multi recũbent cũ Abrahã, Isaac et Iacob in regno cœlorũ. Rectè autẽ legũt Manu. Morel. Cauchijus et Ms. cod.* rapit, *pro eo quod erat* rapuit.

AD POMPONIVM de virginibus.

EPISTOLA LXII.

ARG. *Cyprianus cum collegis aliquot Pomponio collegæ respondet: virgines quæ statum cõtinenter & firmiter tenere decreuerant, repertas tamen postea in eodẽ lecto cum masculis, si virgines adhuc repertæ fuerint, cõmunione recepta admittẽdas ad Ecclesiam; sin secus, cũ non mariti sed Christi sint adulteræ, ad plenam pœnitentiam cogendas; quæ vero obstinatæ perseuerant de Ecclesiã eiiciendas, obiter interiiciens disciplinæ genus, quò contineri possint in officio virgines, & quædam de excommunicandi potestate in Ecclesiæ.*

CYPRIANVS, [1] CÆCILIVS, VICTOR, [2] SEDATVS, TERTVLLVS, CVM PRESBYTERIS QVI PRÆSENTES ADERANT, [3] POMPONIO FRATRI SALVTEM.

L[4]EGIMVS litteras tuas frater charissime, quas per Paconium fratrem nostrum misisti; postulans & desiderans, vt tibi rescriberemus; quid nobis de iis virginibus videatur, quæ cum semel statum suum continenter & firmiter tenere decreuerint, detectæ sint postea in eodem lecto pariter mansisse cum masculis. Ex quibus vnum diaconum esse dicis; plane easdem quæ secum viris dormisse confessæ sint, asseuerare se integras esse. Circa quam rem, quoniam consilium nostrum desiderasti, scias nos ab Euangelicis & Apostolicis traditionibus non recedere, quo minus fratribus & sororibus nostris constanter & fortiter consulatur, & per omnes vtilitatis & salutis vias [5] ecclesiastica disciplina seruetur; cum Dominus loquatur & dicat: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina: & iterum scriptum sit: Disciplinam qui abiicit, infelix est: & in psalmo quoque Spiritus sanctus admoneat & instruat, dicens: Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarserit cito ira ei⁹ super vos. Primo igitur in loco frater charissime, & præpositis, & plebi nihil aliud elaborandũ est, quam vt qui Deũ timemus, cum omni obseruatione disciplinæ diuina præcepta teneamus; nec patiamur errare fratres nostros, & pro arbitrio & fructu suo viuere, sed ad vitam singulis fideliter consulere: nec pati virgines cum masculis habitare, non dico simul dormire, sed nec simul viuere; quando & sexus infirmus, & ætas adhuc lubrica per omnia frænari à

Li. 1. epi. 11 · *Hierem. 3.* · *Sapien. 3.* · *Psal. 2.*

nobis & regi debeat, ne diabolo insidianti, & sæuire cupienti, ad nocendum detur occasio, quando & apostolus dicat: Nolite locum dare diabolo. Liberanda est vigilanter de periculosis locis nauis, ne inter scopulos & sexa frangatur. [6] Exuenda est velociter de incendio sarcina, priusquam flammis superuenientibus concremetur. Nemo diu tutus est, periculo proximus. Nec euadere diabolum seruus Dei poterit, qui se diaboli laqueis implicauit. Intercedendum est cito talibus, vt separentur dum adhuc separari innocētes possunt, quia diuidi postmodum [7] nostra intercessione non poterunt, postea quam consciētia grauissima cohæserint. Denique quam graues multorum ruinas hinc fieri videmus, & per huiusmodi illicitas & periculosas coniunctiones corrumpi plurimas virgines cum summo animi nostri dolore conspicimus. [8] Quod si ex fide se Christo dicauerunt; pudice, & caste sine vlla fabula perseuerent, ita fortes & stabiles præmium virginitatis expectent. Si autem perseuerare nolunt, vel non possunt; [9] melius est nubant, quàm in ignem delictis suis cadant. Certe nullum fratribus aut sororibus scandalum faciant, cùm scriptum sit: Si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in sæculum, ne fratrem scādalizem. Nec aliqua putet se posse hac excusatione defendi, quod inspici, & probari possit, an virgo sit; cum & manus obstetricum & oculi sæpe fallantur. Et si incorrupta inuenta fuerit virgo ea parte sui, qua mulier potest esse; potuerit tamen ex alia corporis parte peccasse, quæ corrumpi potest, & tamen inspici non potest. Certe ipse concubitus, ipse complexus, ipsa confabulatio & osculatio, & coniacentium duorum turpis & fœda dormitio quantum dedecoris & criminis confitetur? Si superueniens maritus sponsam suam iacentem cum altero videat, nonne indignatur & fremit? & per zeli dolorem [10] fortassis & gladium in manum sumit? [11] Quid? Christus Dominus, & iudex noster, cum virginem suam sibi dicatam, & sanctitati suæ destinatam iacere cum altero cernit, quàm indignatur & irascitur? & quas pœnas [12] incestis eiusmodi coniunctionibus comminatur? Cuius vt gladium spiritalem, & venturum iudicij diem vnusquisque fratrum possit euadere, omni consilio prouidere & elaborare debemus.

Ephes. 4.

1. Cor. 8.

Et cum omnes omnino disciplinam tenere oporteat, multo magis præpositos, & diaconos curare hoc fas est, qui exemplum & documentum cæteris de conuersatione & moribus suis præbeant. Quo modo enim possunt integritati & continentiæ præesse; si ex ipsis incipiant corruptelæ, & vitiorum magisteria procedere? Et iccirco consulte & cum vigore fecisti frater charissime, [13] abstinendo diaconum, qui cum virgine sæpe mansit, sed & cæteros qui cum virginibus dormire consueuerunt. Quod si pœnitentiam huius illiciti concubitus sui egerint, & à se inuicem recesserint, [14] inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, & si virgines inuentæ fuerint, accepta communicatione ad Ecclesiam admittantur; hac tamen interminassione, vt si ad eosdem masculos post modum reuersæ fuerint, aut si cum eisdem in vna domo & sub eodem tecto simul habitauerint, grauiore censura eiiciantur, nec in Ecclesiam postmodum facile recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti sed Christi adultera est, & ideo æstimato iusto tempore, postea exomologesi facta ad Ecclesiam redeat. Quod si obstinate perseuerant, nec se ab inuicem separant; sciant se cum hac sua impudica obstinatione nunquam à nobis admitti in Ecclesiam posse, ne exemplum cæteris ad ruinam delictis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem, si episcopis & sacerdotibus obtēperare noluerint, cum in Deuteron. Dominus Deus dicat: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit, in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impie etian nunc. Interfici Deus iussit sacerdotibus suis non obtemperantes, iudicibus à se ad tempus constitutis non obedientes: & tunc quidem gladio occidebantur, quando adhuc & circūcisio carnalis manebat: nunc autem quia circumcisio spiritalis esse ad fideles seruos Dei cæpit, [15] spiritali gladio superbi & contumaces necātur, dum de Ecclesia eiiciuntur. Neque enim viuere foris possunt, cum domus Dei vna sit, & nemini salus esse, nisi in Ecclesia possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant salubribus præceptis, testatur scriptura diui

Deut.

Prou. 15. 4. diuina quæ dicit: Non diligit indisciplinatus castigãtem se. Qui autem oderunt correptiones, consumentur turpiter. Ergo ne indisciplinati consumantur & pereant, da operam frater charissime, vt quãtum potes consiliis salutaribus fraternitatem regas; & singulis ad salutem suam consulas. Arta & angusta est via per quam ingredimur ad vi-
Mat. 7. tam, sed summus & magnus est fructus cũ
Mat. 19. peruenimus ad gloriam.[16] Qui se semel castrauerunt propter regnum cœlorum, Deo per omnia placeãt; nec sacerdotes Dei[17] aut Ecclesiam Domini contemnendo, scandalo se fratribus offerant.[18] Et si ad præsens à nobis cõtristari videntur, nos tamen in salubri persuasione maneamus, sciẽtes & Apo-
Galat. 4. stolum dixisse: Ergo ego inimicus factus vobis sum, verum dicens vobis? Quod si obtemperauerint nobis, lucrati sumus fratres, & eos ad salutem pariter & dignitatem nostro sermone formauimus. si autem quidam de peruersis obtemperare noluerint, sequamur eundem Apostolum dicentem:
Galat. 1. Si hominibus placerem, Christi seruus non essem: si quibusdam suadere non possumus vt eos Christo placere faciamus, nos certè, quod nostrũ est, Christo domino & deo nostro, præcepta eius seruãdo, placeamus. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXII.

1. CAECILIVS VICTOR] *De Cæcilio Victore, & Tertullo, vide supra epistolam liiij. nam etiam illam cum illis scripsit Cyprianus.*

2. SEDATVS] *Ita Manut. & Morelius pro eo quod cæteri tam excusi quam Ms.* SEDVLIVS; *pro quibus facit quod Sedulij nusquam mentio fiat, Sedatus autem in Synodo cognominatur à Tuburbo, & eiusdem fiat mentio dicta epistola & infra lxx.*

3. POMPONIO FRATRI] *Etiam hic cum cæteris dictam Epistolam scripsit, & in Synodo cognominatur à Dionysiana.*

4. Legimus litteras tuas quas per Paconium] *Desiderantur hæ Pomponij litteræ, Paconij etiam nulla alibi fit mentio.*

5. ecclesiastica disciplina seruetur] *Idem ferè est exordium libri de disciplina & habitu virginum Tom. 2. vbi easdem etiam scripturas in confirmationem adfert; quo loco de hac voce latius.*

6. Exuenda est velociter] *Rectè quidem mea sententia coniecit Costerius seu Lypsius legendum hic:* Eruẽda est, *nolui tamen contextum immutare, eo quod prius illud legant Ms. & exc. cod. omnes.*

7. nostra intercessione] *Intercessionem accipit eo modo quo paulo prius intercedere, nempe pro impedimento, de vtroque vide supra Epistolam xxviij.*

8. Quod si ex fide se Christo dicauerint] *Similibus verbis vtitur dicto libro de disc. & habitu virg.* vt quæ se Christo dicauerint & à carnali concupiscentia recedentes tam carne quam mẽte deo deuouerint; *Ita vt satis manifestum fiat, loqui Cyprianum de virginibus quæ votum continentiæ emiserant, quod quam vetustum sit, imo & ab Apostolorum ætate in ecclesia vsitatum, deo fauente ibi demonstrabimus. Alludere autem mihi videtur ad locum Pauli de fide prima, quam irritam fecisse dicit quasdam viduas. 1. Timo. 4.*

9. melius est nubant quàm in ignem delictis suis cadant] *Ita Manut. & Ms. omnes, cæteri excusi:* deliciis, *vtramuis eligat lector. Alludit autem ad illud Pauli. 1. Cor. 7. Melius est nubere quam vri. Atqui loqui Cyprianum de iis virginibus quæ simplex (vti loquuntur) votum castitatis emiserant, non de velatis quarum votum erat solemne, multa sunt tum hic tum dicto libro in contextu, quæ conuincere videantur. Atque imprimis quod dicit: quod si se Christo dicauerint; vtpote quum velatæ ab Episcopis consecrari soleant, non à seipsis tantum deo dicari. Deinde, quod virgines de quibus loquitur, cum masculis cohabitabant; quod Balneas promiscuas; quod nuptias adire illis liberum erat, quod quædam earum diuites fuerint; quod certo habitu non vterentur, vsqueadeo vt ornatum earum superfluum taxare oportuerit Cyprianum. Quæ omnia in virgines velatas non competunt. Nam quod illæ habitu ab aliis discernerentur, patet ex Can. vlt. Concil. Carthag. 4. cui. D. Aug. interfuit, vbi coniugia viduarum vetantur, quæ se deuouerint domino, & veste Laicali (ita loquuntur Patres) abiecta; sub testimonio Episcopi & ecclesiæ religioso habitu apparuerint. Eodem pertinet quod Innocent. Papa eius nominis. 1. Epistola. 2. virginibus velatis & non velatis aliam atque aliam pœnitentiam iniungat, si nupserint. Eodem quæ habet lib. 3. de virginibus Ambros. & eiusdem illud ad virginem lapsam c. 5. Hoc Apostoli dictum (de verbis supra dictis loquitur) ad non pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Eodem illud D. Hieron. ad Sabinianum Diaconum. Moris est vt tam virgo quam vidua, quæ se deo vouerint & sæculo renunciantes omnes delicias sæculi conculcarint, crimen monasteriorũ matribus offerant desecandam, capite postea ligato & velato. Itidem quod de Iphigenia Aethiopum Regis filia à D. Mattheo Apostolo velata, scribit Abdias. Rursus quæ habent, ad Monachum quendam B. Ephrem, & Dion. Areop. ca. 6. ecclesiast. hierar. vbi mutationis vestimentorum & tonsuræ disertis verbis meminit. Immo & consecrationis. Quam etiam in virginibus quibusdam agnoscũt D. D. Ignatius epistola ad Antioch. Sother Pontifex Epist. 2. Tertull. lib de castitate. Syluester Põtifex in concil. Rom. Can. 10. Hieron. lib. 1. contra Iouin. de laudibus Asellæ ad Marcellam, & ad Demetriadem, Photius & Theophil. ex Chrysost. in illud Apostoli: Si nupserit virgo non peccat. & Leo Pontifex Epistola 9. Quin etiam illas cõmunem vitam ducere solitas in monasteriis & simul cohabitare, disertis ostẽdit verbis D. Aug. c. 45. de sanct. virg. & in regula sanctimonialium, quam germanam illius esse constat ex Possidij indiculo. Item D. Hieron. de vitando suspecto contubernio (vbi etiam distinguit inter virgines quæ in ædibus parentum, & alias quæ in monasteriis degebant, & prioribus tam ibi*

quam epiſtola ad Demetrian.nuptias concedit) & in Epitaphio Paulæ. Eodem faciunt quæ habet D. Baſilius in regula; & Philo Iudæus lib.de Therapeutis, quem non de Eſſeis Iudæis ſed Ieſſeis Chriſtianis loqui, multis argumentis pulchrè deducit Dn. Math. Galenus, Theol. profeſſor apud Duacenſes in Originibus Monaſticis. Sed hæc extra ſcopum, ad rem redeamus. Si Cyprianus igitur virginibus nondum velatis indulgentia quadam tanquam minus permiſit nuptias, nemini mirum videri debet, quum illarum ſi nupſerint nullis Canonibus matrimonia ſeparentur, ſed tantum pœnitentia imponatur. Vti videre eſt Syn. Antioche. Can.19. Can. D. Baſilij 56. Syn. Calch. Can.16. Syn.6.44. & Conc. Valent.can.2. Neque vero quicquam obſtat, quod deo dicatas illas virgines nuncupet, nam ſeipſas illæ Chriſto dicauerant, quanquam ab Epiſcopo non conſecratæ nec velatæ vt ſupra diximus. Atqui ſi cum Franciſco Turiano, & Reuerendiſſ. Cardinali Hoſio dicamus, nec de illis virginibus loqui Cyprianum; non erit improbabile: præſertim ſi iuxta cod. Ms. nouam incipiamus periodum ad verba illa. Si perſeuerare nolunt &c. vt hic ſit ſenſus: Quod ſi ſe ex fide Chriſto dicauerunt pudice & caſte ſine vlla fabula perſeuerent: Sin vero perſeuerare nolunt aut non poſſint, non ſe Chriſto dicent; ſed potius nubant quàm vt in ignem delictis ſuis cadant. Hæc paulo latius tum ob hanc adnotatiunculam Eraſmi ad marginem: virginibus ſacris permittit nubere, tum ob alia illius loca plurima, vbi monachorum & ſanctimonialium dicta inſtituta, recentiora facit ætate D.D. Aug. & Hieron. quo factum eſt, vt vetuſtiorum duntaxat Patrum teſtimoniis vſus fuerim.

10. fortaſſis & gladium in manu ſumit] Alludit ad veteres leges Romanas, quibus permittitur marito, adulterum & vxorem in adulterio repertos interficere. Quemadmodum etiam D. Hier. dicta Epiſtola ad Sabinian. Non timuiſti (inquit) in illa domo adulterium facere, in qua ſine Iudice Læſus vir ſe poterat vlciſci, vide tit. ad legem Iul. de adulteriis L. Marito.

11. Quid? Chriſtus dominus] Rectè hic locus ita reſtitutus eſt à Manut. pro eo quod erat: Quia Chriſtus.

12. inceſtis eiuſmodi coniunctionibus] Quemadmodum hic inceſtas coniunctiones, harum virginum dicit, ſic paulopoſt vocat eas Chriſti adulteras, & ſimiliter ſæpe dicto lib. de diſc. & hab. virg. vbi deo fauente latius quid ſibi velit hoc loquendi genere.

13. abſtinendo Diaconum] Non placet hæc adnotatio Eraſmi marginalis: abſtinere, pro amouere ſiue quod alibi dicit inter phraſes Cypri. familiares, pro ſeparare. Neque enim ſignificat ſeparare aut amouere ſimpliciter, ſed ſeparare à communione, vti ſupra diximus epiſtola xxxviij. de quo paulopoſt plura.

14. inſpiciantur interim virgines ab obſtetricibus] hunc morem inſpiciendarum virginum an corruptæ eſſent nec ne, à Cypriano hic vſitatum putant quidam obſeruatum etiam (teſte Clemente Alexand. ſtrom. lib. 7.) in D. virgine Maria. Sed improbauit poſtea Ambro. Epiſtola lxiiij. ad Syagriũ in ſacris virginibus, tum ob cõtumeliam quæ illa inſpectione illis infligebatur, tum quod incertiſſima foret præſertim quum medicinæ vetuſtis doctoribus id ſententiæ eſſet, non ſatis liquidè comprehendi inſpectionis fidem.

15. ſpiritali gladio ſuperbi & contumaces necantur] Locus inſignis de excommunicandi poteſtate in Eccleſia: Cuius varias periphraſes ex Cypriano habes ſupra dicta Epiſtola xxxviij. Conſtat autem hinc in primis ad excommunicationem requiri contumaciam. Deinde nõ externam duntaxat pœnam eſſe ſed ſpiritalem, atque adeo formidandam; vtpote quæ ab ecleſia eiiciat, extra quam docet nemini ſalutem eſſe poſſe tum hic tum alibi frequenter. Prius illud quemadmodum & ipſa excommunicatio extra controuerſiam eſt; poſterius negant aduerſarij: Verũ idipſum conſtanter aſtruunt & alij veteres tam Græci quam Latini, dum ex illo Matth.18. Si eccleſiam non audierit &c. quæcunque alligaueritis &c. in cælo ligari docent; qui ligatur ſiue excommunicatur ab eccleſia. Item quum dicunt hoc vinculum ad animam ipſam pertingere, vti D.D. Auguſt. epiſtola 75. ad Auxiliũ. & Chryſ. lib.3. de ſacerd. cap.5. ac hom.5. de verbo Iſaiæ: Vidi dominum. Rurſum quum illud Apoſtoli. tradere hominem Sathanæ, non modo de corporali traditione interpretantur, ſed & de ſeparatione à Chriſti corpore, atque adeo ſpiritali traditione in dominatum Sathanæ. Quo modo inter Græcos Origenes hom. 5. in Iudic. Theodorus, Chryſoſt. Theophil. Theodoretus Oecumenius in comment. inter Latinos verò D.D. Hilarius in illud Pſal. 118. Ne tradas me nocentibus me, Ambro. lib.1. de pœnitent. ca.14. & Hieron. in ca.17. EZech. Cuius ſeparationis à corpore Chriſti etiam meminerunt Cyprianus infra de Orat. Dominica & D. Aug. quam ſæpiſſimè præſertim Epiſtola 51. contra Donat. & contra aduerſ. leg. & prophet. c. 17. Iterum, quum dicunt eos rabido dæmonũ ore diſcerpi, ſicut D.D. Antherus papa Epiſtola ad Epiſcopos Hiſp. & Hieron. ad Heliodorum, vbi hunc locum imitatus videtur. Item quum dicunt omni gratiæ munimine exui excommunicatum, quemadmodum loquuntur D.D. Chryſo. & Eutymius in comment. Leo pontifex epiſtola 67. & D. Ambro. in priorem ad Thim. Aut quum excommunicatos, à regno dei extorres dicunt, ſicuti Clemens epiſtola 1. ad Iac. fratrẽ domini, aut à Deo alienatos vt Chryſoſt. in cap. 9. ad Rom. Quum etiam hanc cenſuram diuinam nuncupant & futuri iudicij præiudicium, vti Tertull. Appologet. ca.3. Quæ pœnæ quum & ſpiritales & grauiſſimæ ſint, bardum eſſe oportet & ſtipitem, omniſque humanitatis expertem qui illas non metuat.

16 Qui ſe ſemel caſtrauerunt propter regnum cœlorum] Alludit haud dubiè ad locum Matth. 19. Loquitur autem de Diacono & virginibus. Patet igitur iam ætate Cyprian. etiam Diaconis annexam fuiſſe continentiam, de quo ne prolixiores ſimus aliquando fortaſſis latius. Exſtant eadem de re libri aliquot inſignes Dn. Claudij Eſpencei Pariſini Theologi.

17. aut eccleſiam dei contemnendo] Sic Ms. Afflig. Bland. March. & Dun. ex quibus locum caſtigaui Antea erat: contemnentes, minus rectè.

18. Et ſi ad præſens à nobis contriſtari videntur] Alludit denuo ad Apoſtoli verba, illa nempe 2. Cor.3. Et ſi contriſtari vos in epiſtola &c. Quomodo etiam paulopoſt ad illa verba Chriſti Matth. 18. Si audierit te, Lucratus eris fratrem tuum: quanquam tamen ſolus ſic Manu. legat. Nam cæteri tum excuſi tum Ms. hoc pacto: Quod ſi obtemperauerint nobis gratiſſimum eſt. Stantes eos ad ſalutem pariter dignatione noſtri ſermonis formauimus. vt eos Chriſto placere faciamus] Excuſi interſeruerant particulam: vere, ſed ſuperfluo, neque eam habent Ms. cod.

AD

AD CÆCILIVM DE Sacramento Dominici calicis.

EPISTOLA LXIII.

Argumentum summarium huius quoque epistolæ videre est apud D. August. idque. li. 4. de doctrin. christ. ca. 21. B. Cyprianus (inquit) submisso dicendi genere vtitur in eo libro vbi de sacramento calicis disputat. Soluitur quippe ibi quæstio, de qua (nam sic legendum ibi censeo) quæritur, vtrum calix dominicus aquam solam, an eam vino mixtam debeat habere, &c. Agit igitur hic contra Aquarios Cyprianus, docens hac occasione, multis patrum & prophetarum actis & testimoniis præfiguratum fuisse, verum corporis & sanguinis Domini sacrificiũ. Est autẽ liber potius quã epistola sed quia hactenus epistolæ nomine excusus est, nos etiam inter epistolas collocamus. Quemadmodum autem de duabus præcedentibus, ita nec de hac colligi certo potest, quo tẽpore conscripta sit. Porro Coloniensis D. Pãtaleonis codex habet hunc huius Epistolæ Titulũ: DE SACRAMENTO CORPORIS ET SANGVINIS DOMINI.

CYPRIANVS [1] CÆCILIO fratri Salutem.

Lib. 2. Epist. 3. QVANQVAM sciam frater charissime, episcopos plurimos, ecclesiis dominicis in toto mundo diuina dignatione præpositos, euangelicæ veritatis ac dominicæ traditionis tenere rationẽ, nec ab eo quod Christus magister & præcepit, & gessit, humana & nouella institutione decedere: tamen quoniam quidam vel ignoranter, vel simpliciter[2] in calice dominico sanctificãdo, & plebi ministrando, nõ hoc faciunt, quod Iesus Christus, dominus & Deus noster, [3] sacrificij huius auctor & doctor, fecit & docuit; religiosum pariter ac necessariũ duxi de hoc ad vos litteras facere, vt [4] si quis in isto errore adhuc teneatur, veritatis luce perspecta ad radicem atque originem traditionis dominicæ reuertatur.[5] Nec hoc nos putes, frater charissime, nostra & humana mente cõscribere, aut vltronea voluntate hoc nobis audacter assumere, cum mediocritatem nostram semper humili & verecũda moderatione teneamus; sed quãdo aliquid Deo inspirante, & mandãte præcipitur, necesse est domino seruus fidelis obtemperet; excusatus apud omnes, quod nihil sibi arrogãter assumat, qui offensam domini timere compellitur, nisi faciat quod iubetur. [6] Admonitos autẽ nos scias, vt in calice offerẽdo dominica traditio seruetur, neque aliud fiat à nobis, quàm quod pro nobis dominus prior fecerit: Vt calix qui in commemorationẽ eius offertur,[7] mixtus vino offeratur. Nam cùm dicat Christus: Ego sum vitis vera; sanguis Christi, Ioan. 15. non aqua est vtique, sed vinum. Nec potest videri sanguis eius, quo redempti & viuificati sumus, esse in calice; quando vinum desit calici; quo Christi sanguis ostenditur, qui scripturarum omnium sacramento ac testimonio prædicetur. Inuenimus enim & in Genesi circa sacramentum Noe Gen. 9. hoc idem præcurrisse, & figuram dominicæ passionis illic extitisse, quod vinum bibit; quod inebriatus est; quod in domo sua nudatus est; quod fuit recumbens nudis & patentibus femoribus: quod nuditas illa patris [8] à medio filio denotata est, & foras nunciata: & duobus vero maiore, & minore contecta; & cætera quæ necesse non est exequi; cum satis sit hoc solum complecti, quod Noe typum futuræ veritatis ostendens, non aquam sed vinum biberit, & sic imaginem dominicæ passionis expresserit.[9] Item in sacerdote Melchisedech sacrificij dominici sacramentum præfiguratum videmus; secundum quod scriptura diuina testatur & dicit: Et Melchisedech rex salem protulit panem & vinum. Fuit autem sacerdos Dei Gen. 14. summi & benedixit Abraham. Quod autem Melchisedech typum Christi portaret: declarat in psalmis Spiritus sanctus ex persona patris ad filium dicens:[10] Ante lucife- Psal. 109. rum genui te: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Qui ordo vtique hic est de sacrificio illo veniens & inde descẽdens; quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinũ obtulit, quod Abrahã benedixt. [11] Nã quis magis sacerdos Dei summi, quã Dominus noster Iesus Christus? qui sacrificium Deo patri obtulit, & obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est,[12] panẽ & vinum, suum scilicet corpus, & sanguinem. Et circa Abrahã benedictio illa præcedens, ad nostrum populum pertinebat. [13] Nam si Gen. 15. Abraham Deo credidit, & deputatum est ei ad iustitiam: vtique quisquis Deo credit, & fide viuit, iustus inuenitur, & iam pridem in Abrahã fideli benedictus & iustificatus ostenditur, sicut beatus apostolus Paulus

Gal. 3. probat; dicens: Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. [14] Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. *Gen. 12.* Prouidens autem scriptura quia ex fide iustificat gentes Deus prænunciauit Abrahæ, quia benedicentur in illo omnes gentes. *Math. 3.* Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham: vnde in euangelio inuenimus de lapidibus excitari, id est, de gentibus colligi filios Abrahæ. Et cum *Luc. 19.* Zacheum laudaret Dominus respondit & dixit: Salus hodie domui huic facta est: quia & hic filius est Abrahæ. Vt ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset rite celebrari, præcedit antè imago [15] sacrificij Christi in pane & vino scilicet constituta, quam rem perficiens & adimplens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui est plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit. Sed & per Salomonem Spiritus sanctus typum dominici sacrificij ante præmonstrat immolatæ hostiæ & panis & vini, sed & altaris & Apostolorum faciens mentionem: *Prouer. 9.* Sapientia, inquit, ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, [16] miscuit in cratera vinum suum, & parauit mensam suam. Et misit seruos suos, conuocans cum excelsa prædicatione ad craterem, dicens: [17] Quis est insipiens declinet ad me. & egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Vinum mixtum declarat, id est, calicem Domini aqua & vino mixtum [18] prophetica voce prænunciat; vt appareat in passione dominica id esse gestum quod fuerat ante prædictum. In benedictione quoque Iudæ hoc idem significatur, vbi & illic Christi figura exprimitur, quod à fratribus suis laudari & adorari haberet, [19] quod inimicorum dorsa, cedentium atque fugientium: manibus quibus crucem pertulit & mortem vicit, cõpressurus fuisset; quodque ipse sit leo de tribu Iuda, & recubet dormiens in passione, & surgat, & sit ipse spes gentium, quibus scriptura diui- *Gen. 49.* na adiungit & dicit: Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum. Quãdo autem sanguinis vuæ dicitur; quid aliud quam [20] vinum calicis dominici, sanguis ostenditur? Nec non & apud Esaiã hoc idem Spiritus sanctus de domini pas- *Esa. 63.* sione testatur, dicens: Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati? Nunquid rubicunda vestimenta aqua potest facere? aut in torculari aqua est, quæ pedibus calcatur, vel prælo exprimitur? Vini vtique mentio est, & ideo ponitur, vt Domini sanguis vino intelligatur; & quod in calice dominico postea manifestatum est, prophetis annunciantibus prædiceretur. Torcularis quoque calcatio & pressura taxatur; quia quo modo ad potandum vinum veniri non potest, [21] nisi botrus calcetur ante, & prematur: sic nec nos sanguinem Christi possemus bibere, nisi Christus calcatus prius fuisset & pressus, & calicem [22] prior biberet, quem credentibus propinaret. [23] Quotiescunque autem aqua sola in scripturis sanctis nominatur, baptisma prædicatur, vt apud Esaiam significari videmus. Nolite, inquit, priora meminisse, *Esa. 4[3].* & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam & flumina in loco inaquoso; adaquare genus meum electum, plebem meam quam acquisiui, vt virtutes meas exponeret. Prænunciauit illic per prophetam Deus, quod apud gentes in locis, quæ inaquosa prius fuissent, flumina postmodum redundarent: & electum genus Dei, id est, per regenerationem baptismi filios Dei factos, adaquarent. [24] Item denuo præcinitur, & ante prædicitur, Iudæos, si sitierint, & Christum quæsierint, apud nos esse potaturos, id est, baptismi gratiam consecuturos. Si sitierint, *Esa.* inquit, [25] per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis: findetur petra, & fluet aqua & bibet plebs mea. Quod in Euangelio adimpletur, quando Christus qui est petra, finditur ictu lãceæ in passione: qui & admonens quid per prophetam sit ante prædictum, clamat & dicit: Si quis sitit, *Ioan.* veniat & bibat. Qui credit in me, sicut scriptura dicit, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Atque vt magis posset esse manifestum, quia non de calice, sed de baptismo illic loquitur Dominus, addidit scriptura, dicens: Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erãt, qui in eum credebant. [26] Per Baptisma enim Spiritus sanctus accipitur, & sic à baptizatis, & Spiritum sanctũ consecutis ad bibendum calicem Domini peruenitur. Neminẽ autem moueat quod cum de Baptismo loquatur scriptura diuina, sitire

na, sitire nos dicit & bibere, quando & dominus in Euangelio dicat: Beati Esurientes & sitientes iustitiam; quia quod auida & sitienti cupiditate suscipitur, plenius & vberius hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur, dicens: Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dedero, non sitiet in æternum. Quo & ipso baptisma salutaris aquæ significatur, [27] quod semel scilicet sumitur, nec rursus iteratur: cæterum calix Domini in Ecclesia semper & sititur & bibitur. [28] Nec argumentis plurimis opus est frater charissime, vt probemus appellatione aquæ baptisma significatum semper esse, & sic nos intelligere debere; quando Dominus adueniens baptismi & calicis manifestauerit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ præceperit credentibus in baptismo dari, calicem verò docuerit exemplo magisterij sui, vini & aquæ cõiunctione misceri. [29] calicem etenim sub die passionis accipiens, benedixit, & dedit discipulis suis dicens: Bibite ex hoc omnes: [30] hic est enim sanguis noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam a modo ex ista creatura vitis, vsque in diem illum, [31] quo vobiscum bibam nouum vinum in regno patris mei. Qua in parte inuenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse, quod sanguinem suum dixit. Vnde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici; nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Quo modo autem de creatura vitis nouum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris & Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miscemus? Beatus quoque Apostolus Paulus à Domino electus & missus, & prædicator veritatis Euangelicæ constitutus, hæc eadem in epistola sua ponit, dicens: Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, [32] & gratias agẽs fregit, & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, hoc facite in meam cõmemorationem. Simili modo & calicem postquam cœnatum est accepit, dicens: hic calix nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis in meam commemorationem: quotiescunque enim ederitis panem istum & calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat. Quod si & à Domino præcipitur, & ab apostolo eius hoc idem confirmatur & traditur, vt quotienscunque biberimus in commemorationem domini, hoc faciamus, quod fecit & Dominus; [33] inuenimus non obseruari à nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit, nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miscentes à diuino magisterio non recedamus. Ab Euangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse, & eadem quæ magister docuit & fecit, discipulos quoque obseruare & facere debere, constantius & fortius alio in loco beatus Apostolus docet, dicens: Miror quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit ad gratiam, ad aliud euangelium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt [34] conuertere euangelium Christi. Sed licet nos aut angelus de cœlo aliter annunciet, præterquam quod annunciauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis annunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit. Cum ergo neque ipse apostolus neque angelus de cœlo annunciare possit aliter aut docere, præterquam quod semel Christus docuit, & apostoli eius annunciauerunt; miror satis vnde hoc vsurpatum sit, vt contra euangelicam & apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere. Cuius rei sacramentum nec in Psalmis tacet Spiritus sanctus, faciens mentionem dominici calicis, & dicens: [35] Calix tuus inebrians quam per optimus. calix autem qui inebriat, vtique vino mixtus est. neque enim aqua inebriare quenquam potest. Sic autem calix dominicus inebriat, vt & Noe in Genesi vinum bibens inebriatus est. Sed quia ebrietas dominici calicis & sanguinis non est talis, qualis ebrietas vini secularis, cum diceret Spiritus sanctus in psalmo: Calix tuus inebrians: addidit, quam per optimus, quod scilicet calix dominicus sic bibentes inebriet, vt sobrios faciat, vt mentes ad spiritalem sapientiam redigat, [36] vt à sapore isto sæculari ad intellectum Dei vnusquisque resipiscat: & quemadmodum vino isto com-

Mat. 5. Ioan. 4. Mat. 26. 1.Cor.11. Galat. 1. Psal. 22. Gen. 9.

muni mens soluitur, & anima relaxatur, & tristitia omnis exponitur, ita epoto sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat obliuio conuersationis pristinæ sæcularis, & mæstum pectus ac triste, quod prius peccatis angentibus premebatur, diuinæ indulgentiæ lætitia resoluatur. quod tunc demum potest lætificare in Ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur dominicam te-
Ioan.2. neat veritatem. Quam vero peruersum est, quamque contrarium, vt cum Dominus in nuptiis de aqua vinum fecerit, nos de vino aquam faciamus: cum sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat, vt in sacrificiis dominicis vinum potius offeramus. Nam quia apud Iudæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinum: vinea enim Domini sabaoth do-
Esa.5. mus erat Israel; Christus autem docens & ostendens gentium populum succedere, & in locum quem Iudæi perdiderant, nos postmodum merito fidei peruenire, de aqua vinum fecit, id est, quod ad nuptias Christi & Ecclesiæ, iudæis cessantibus, plebs magis gentium conflueret,
Apoc.17. & conueniret, ostendit. Aquas namque populos significare, in Apocalypsi scriptura diuina declarat dicens: Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi, & turbæ,[37] & gentes ethnicorum sunt & linguæ. Quod scilicet perspicimus & in sacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat; videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentiũ plebs ei, in quem credidit, copulatur & coniungitur. Quæ copulatio & coniunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini, vt commixtio illa non possit ab inuicem separari. Vnde ecclesiam, id est, plebem in Ecclesia constitutam fideliter & firmiter in eo quod credidit, perseuerantem, nulla res separare poterit à Christo, quo minus hæreat semper & maneat[38] indiuidua dilectio.[39] Sic autem in sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quo modo nec vinum solum potest: nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo: quando autem vtrunque misceatur, & adunatione confusa sibi inuicem copulatur, tunc sacramentum spiritale & cœleste perficitur.[40] Sic vero, calix Domini non est aqua sola, aut vinum solum, nisi vtrunque sibi misceatur; quo modo nec corpus Domini potest esse farina sola, aut aqua sola, nisi vtrunque adunatum fuerit & copulatum, & panis vnius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostẽditur adunatus, vt quemadmodum grana multa in vnum collecta, & cõmolita, & commixta, panem vnum faciunt: sic in Christo qui est panis cœlestis, vnum sciamus esse corpus, cui coniunctus sit noster numerus & adunatus.[41] Non est ergo frater charissime quod aliquis existimet sequendam esse quorundam consuetudinem, si qui in præteritum in calice dominico aquam solam offerandam putauerint: quærendum est enim, ipsi quem sint secuti. Nam si in sacrificio quod Christus obtulit, non nisi Christus sequendus est; vtique id nos obaudire & facere oportet, quod Christus fecit, & quod faciendum esse mandauit; quando ipse in euangelio dicat: Si feceritis quod mando vobis, iam non di- Ioan.15.
co vos seruos, sed amicos. Et quod Christus debeat solus audiri, pater etiam de cœlo contestatur, dicens:[42] Hic est filius meus dilectissimus in quo bene sensi, ipsum audite. Quare si solus Christus audi- Matt.
endus est, non debemus attendere,[43] quid alius ante nos faciendum putauerit, sed quid, qui ante omnes est, Christus, prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem; cum per Esaiam prophetam Deus loquatur & Esa.29.
dicat: Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes. Et iterum Dominus in euangelio hoc idem repetat dicens: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Sed & alio Mar.7.
in loco ponit & dicit: Qui soluerit vnum ex mandatis istis minimis, & sic docuerit ho- Mat.5.
mines, minimus vocabitur in regno cœlorum. Quod si nec minima de mandatis dominicis licet soluere; quãto magis tã magna, tam grãdia, tam ad ipsum dominicę passionis & nostræ redẽptionis sacramẽtum pertinentia, fas non est infringere, aut in aliud, quam quod diuinitus institutum sit, humana traditione mutare? Nam si Iesus Christus, dominus & Deus noster, ipse est summus sacerdos Dei patris;[44] & sacrificiũ patri

tri ſeipſum primus obtulit, & hoc fieri in
ſui commemorationem præcepit; vtique
ille ſacerdos vice Chriſti vere fungitur,
qui id quod Chriſtus fecit, imitatur: [45] &
ſacrificium verum & plenum tunc offert
in Eccleſia Deo patri, ſi ſic incipiat offer-
re ſecundum quod ipſum Chriſtum vi-
deat obtuliſſe. Cæterum omnis religionis
& veritatis diſciplina ſubuertitur, niſi id
quod ſpiritaliter præcipitur, fideliter reſer-
uetur; [46] niſi ſi in ſacrificiis matutinis hoc
quis veretur, ne per ſaporem vini redo-
leat ſanguinem Chriſti. Sic ergo incipit
& à paſſione Chriſti in perſecutionibus fra-
ternitas retardari; dum in oblationibus
diſcit de ſanguine eius & cruore confun-
Mar. 8. di. Porro autem Dominus in Euangelio
dicit: [47] Qui confuſus me fuerit, confun-
detur eum filius hominis. Et Apoſtolus
Galat. 1. quoque loquitur dicens: Si hominibus
placerem, Chriſti ſeruus non eſſem. Quo-
modo autem poſſumus propter Chriſtum
ſanguinem fundere, qui ſanguinem Chri-
ſti erubeſcimus bibere? An illa ſibi aliquis
contemplatione blanditur, quod etſi mane
aqua ſola offerri videtur, [48] tamen cum ad
cœnandum venimus, mixtũ calicem offeri-
mus: Sed cum cænamus, ad conuiuium no-
ſtrum plebem conuocare non poſſumus,
vt ſacramenti veritatem fraternitate omni
præſente celebremus. At enim non mane,
ſed poſt cœnam mixtum calicem obtulit
Dominus. [49] Nunquid ergo dominicum
poſt cœnam celebrare debemus, vt ſic mix-
tum calicem frequentandis dominicis of-
feramus? [50] Chriſtũ offerre oportebat circa
veſperam diei, vt hora ipſa ſacrificij oſten-
deret occaſum & veſperam mundi, ſicut in
Exod. 12. Exodo ſcriptum eſt: Et occident illum om-
ne vulgus ſynagogæ filiorum Iſraël ad veſ-
Pſal. 140. peram. Et iterũ in pſalmis: [52] Adleuatio ma-
nuum mearum ſacrificium veſpertinum.
Nos autem reſurrectionem Domini mane
celebramus. Et quia paſſionis eius mentio-
nem in ſacrificiis omnibus facimus ([53] paſſio
eſt enim Domini, ſacrificium quod offeri-
mus) nihil aliud quam quod ille fecit, fa-
1. Cor. 11. cere debemus. ſcriptura enim dicit: Quo-
tienſcunque enim ederitis panem iſtum, &
calicem iſtum biberitis, mortem Domini
annunciabitis quoadúſque veniat. Quo-
tienſcunque ergo calicem in commemora-
tionem Domini & paſſionis eius offeri-
mus, id quod conſtat Dominum feciſſe, fa-
ciamus. [54] Et viderit frater chariſſime ſi
quis de anteceſſoribus noſtris, vel igno-
ranter, vel ſimpliciter non hoc obſerua-
uit & tenuit, quod nos Dominus facere e-
xemplo & magiſterio ſuo docuit; poteſt
ſimplicitati eius de indulgentia Domini
[55] venia concedi, nobis verò non poterit
ignoſci, qui nunc à Domino admoniti &
inſtructi ſumus, vt calicem dominicum
vino mixtum, ſecundum quod Dominus
obtulit, offeramus. Et de hoc quoque ad
collegas noſtros litteras dirigamus, vt v-
bique lex Euangelica & traditio dominica
ſeruetur; & ab eo quod Chriſtus & docuit
& fecit, non recedatur. Quæ vltra iam
contemnere, & in errore priſtino perſeue-
rare, quid aliud eſt quam incurrere in ob-
iurgationem Domini increpantis in pſal-
mo & dicentis: Ad quid exponis iuſtifica- *Pſal. 49.*
tiones meas; & aſſumis teſtamentum meũ
per os tuum? Tu autem odiſti diſcipli-
nam, & abieciſti ſermones meos retro. Si
videbas furem, [56] concurrebas ei, & inter
mœchos particulam tuã ponebas. Expone-
re enim iuſtificationes & teſtamentum
Domini, & non hoc idem facere quod fe-
cerit Dominus; quid aliud eſt quam ſermo-
nes eius abiicere, & diſciplinam dominicam
contemnere: nec terrena ſed ſpiritalia furta
& adulteria cõmittere; [57] dum quis de Euan
gelica veritate furatur Domini noſtri verba
& facta, & corrumpit atque adulterat præ-
cepta diuina? Sicut apud Hieremiam ſcri-
ptum eſt: Quid eſt, inquit, paleis ad triti- *Hiere. 23.*
cum? propter hoc ecce ego ad prophetas, di
cit Dominus, qui furantur verba mea vnuſ-
quiſque à proximo ſuo, & ſeducunt popu-
lum meum in mendaciis ſuis, & in errori-
bus ſuis. Item apud eundem alio loco: [58] Et *Hiere. 3.*
mœchata eſt, inquit, in lignum & lapidem;
& in his omnibus non eſt reuerſa ad me.
Quod furtum & adulterium ne in nos e-
tiam cadat; cauere ſollicite & timide, ac re-
ligioſe obſeruare debemus. Nam ſi ſacerdo
tes Dei & Chriſti ſumus, non inuenio quem
magis ſequi quam Deum & Chriſtum de-
beamus; quando ipſe in Euangelio maxime
dicat: Ego ſum lumen ſæculi. Qui me ſecu- *Ioan. 8.*
tus fuerit, non ambulabit in tenebris, ſed
habebit lumen vitæ. Ne ergo in tenebris
ambulemus, Chriſtum ſequi & præcepta e-
ius obſeruare debemus; quia & ipſe in a-
lio loco mittens apoſtolos, dixit: Data eſt *Matt. 28.*
mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. Ite

ergo & docete omnes gẽtes, " tingẽtes eos in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti, docentes eos obſeruare omnia quæcunque præcepi vobis. Quare ſi in lumine Chriſti ambulare volumus, à præceptis & monitis eius non recedamus; agentes gratias, quod dum inſtruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoſcit quod ſimpliciter errauimus. Et quia iam ſecundus eius aduentus nobis appropinquat; magis ac magis benigna eius & larga dignatio corda noſtra luce veritatis illuminat. Religioni igitur noſtræ congruit & timori, & ipſi loco atque officio ſacerdotij noſtri frater chariſſime, in dominico calice miſcendo, & offerendo cuſtodire traditionis dominicæ veritatem; & quod prius apud quoſdam videtur erratum, Domino monente corrigere; vt cum in claritate ſua & maieſtate cœleſti venire cœperit, inueniat nos tenere quod monuit, obſeruare quod docuit, facere quod fecit. Opto te frater chariſſime ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam LXIII.

1. CÆCILIO FRATRI] *Fuit hic Epiſcoporũ vnus, qui & præcedentem & liiij. epiſtolas cum Cypriano ſcripſit, vbi plura de illo.*

2. in calice dominico ſanctificando & plebi miniſtrando] *Fruſtra hinc quidam ſuam hæreſin confirmare nituntur de neceßitate communionis ſub vtraque ſpecie. Imprimis enim non tam vrget miniſterium calicis, quam oblationem & ſanctificationem, vtpote quæ duo ſæpißime repetat, illius autem hic & ſemel adhuc duntaxat ſub finem quaſi illud agens meminerit. Deinde non aliud dicit, quam ſi quando calix aut offeratur aut ſanctificetur aut plebi miniſtretur, vinum tunc offerri debere iuxta Chriſti inſtitutionem, non aquam. Id enim vel ex argumento ſupradicto ſatis colligitur. Vſque adeo vt aliud hinc haberi nequeat, quam quod calix plebi miniſtrabatur eo tempore. Neque enim materias Sacramentorum à Chriſto definitas immutari poſſe, etiam alij patres inculcant. Atqui de modo vtendi hoc ſacramento nihil Chriſtum definiuiſſe, locuples teſtis eſt D. Auguſtin. epiſtola 129. ad Ianuarium. Neque enim (inquit) præcepit Chriſtus, quo deinceps ordine ſumeretur hoc ſacramentum; vt Apoſtolis per quos Eccleſias diſpoſiturus erat, reſeruaret hunc locum. Nam ſi hoc ille monuiſſet vt poſt alios cibos ſemper acciperetur; credo quod eum morem nemo variaſſet. Immo & ipſe Cyprianus hac ipſa Epiſtola ſub finem dum diſertis verbis rationem reddit, cur mane & ieiuni ſacrificium offeramus, quum Chriſtus veſperi & poſt cœnam id fecerit. Nam ſi per omnia fieri vellet Cyprianus idipſum, quod Chriſtus fecit; etiam poſt cœnam offerre nos oportebat ſacrificium. Et quod ad inſtitutum propius pertinet, ſi omnibus vellet calicem miniſtrari debere ex Chriſti inſtitutione; nunquam ipſe permiſiſſet in ſua ipſius Eccleſia communionem ſub altera ſpecie. Narrat autem ipſe exempla huius communionis duo infra libr. de Lapſis, tum de muliere quæ corpus dominicum in arca recondiderat, tum de quodam lapſo qui quum de ſacrificio à ſacerdote celebrato partem cum cæteris auſus eſſet latenter accipere, cinerem ſe ferre apertis manibus inuenit. Alludens haud dubiè ad morem illum veteris Eccleſiæ, quo in manus acceptam Euchariſtiam liberum erat aut ſtatim ſumere, aut domum reportare & ſumptionem differre in aliud tempus opportunum; vſque adeo vt accepto corpore (iuxta Tertullia. libr. de Orat.) ſtationem liceret ſoluere, atque adeo calicis ſumptionem prætermittere. Neque verò aut ex ſacramenti huius inſtitutione aut ex alio ſcripturæ loco neceßitatem illam colligi poſſe, ſatis ſuperque iampridem docuit Theologorum illud noſtri ſeculi decus D. Ruardus Tapperus Louanienſis Cancell. præceptor quondam meus, in explic. Articu. Louan. Immo procul abeſt, vt illa inde colligi poſſet, vt econtrario non tam ſubtiliter quàm vere, exemplum communionis Laicorum ſub altera ſpecie, inde eliciant, Domini Alphonſus de Caſtro & Iacobus Payua Luſitanus Theologi; vtpote quum Chriſtus Apoſtolis adhuc laicis ſuum corpus tradiderit, ſanguinem verò non niſi iam ſacerdotij dignitate ornatis, per verba illa (de quibus paulo poſt latius) hoc facite in meam commemorationem. Certè Heſichius in Leuitic. cap. 9. D. Auguſti. libr. 3. de conſenſu Euange. ca. 15. ſerm. de fer. 2. & 3. Paſchæ, & epiſtola 59. ad Paulinum; Theophilus, Theophylactus, Enthymius, Beda, & Strabus in comment. Auctor etiam operis imperfect. in Matth. ca. 17. & Innoc. 3. de ſacrif. alta. libr. 6. ca. 7. & 9. fractionem panis in Emmaunte, Luc. 24. de Sacramento hoc interpretãtur; vbi tamen ſolam ſpeciem panis à Chriſto porrectam ſatis conſtat. His adde, quòd ſi à Chriſto præcepta foret vtraque ſpecie, nunquam tolleraſſet Eccleſia quæ columna eſt (teſte Apoſtolo.) & firmamentum veritatis, alteram ſpeciem. Iam verò ex antiquitatis Eccleſiaſticæ monumentis perſpicuum eſt, non modo à CCCC. ab hinc aut CCCCC. quibus magis frequentari cœpit, ſed & primis illis Mille annis hanc in vſu fuiſſe; idque non in priuatis duntaxat, ſed & in publicis conuentibus. Quod collectis iam ad eam rem teſtimoniis cõprobare erat animus, ſed ne contextum excedat commentarius, malui id in aliud differre tempus, æditurus propediem Deo fauente, ni me quiſpiam anteuertat, librum hac de re peculiarem.*

3. ſacrificij huius auctor & doctor] *Quum alibi frequenter ſacrificij Eccleſiæ meminerit, tum hac epiſtola vel maximè. Atque optimo ordine, imprimis Chriſtum eius auctorem & doctorem fuiſſe dicit, poſtea locis Euangeliſtarum, & Apoſtoli Pauli id comprobans. Quod & ante illum docuerunt D. Irenæus libr. 4. aduerſus hæreſes cap. 32. & 34. Dionyſ. Areopag. Eccleſi. hierarch. cap. 3. Clemens Romanus conſtit. Apoſt. lib. 6. cap. 23. & Apoſtolorum canon. 3.*

3. ſi quis in iſto errore adhuc teneatur] *Sic ex veteri excuſo locum hunc caſtigauimus, conſentiunt Ms. Colon. Grauius & Coſterius, quanquam cæteri Ms. legãt:* tenebatur, *quomodo excuſi.*

5. Ne hoc nos putes frater chariſs. noſtra & humana mente conſcribere] *Ex eodem Ms. Colon. etiam iſtum, nam omiſſa à Remboldo particula:* nos, *ſenſum obſcurabat, quam tamen habet Colonien. & Afflig. cod.*

Pro

Pro quo Manut. & Cambr. cod. nec nos putes frater charifs.nostra & humana conscribere, *sed prius placet magis.Colon.verò pro:* mente, *legit:* ratione.

6. Admonitos autem nos scias] *Ita Ms. & excusi omnes, quare mendosè legitur apud D. Augustin. loco citato:* Admonitos autem vos sciatis, *præsertim cum vti nos etiam legat H. Rabanus noster libr. de disciplin. Christ.ad Herinaldum Episcopum, vbi locum hunc Cypriani prolixius citat.*

7. mixtus vino] *Quod dicit:* mixtus vino, *non autem:* mixtus aqua, *& rursum:* quando vinum desit calici, *non:* quando aqua desit calici, *confirmat D. August. & post eius H.Rabani sententiam, de argumento huius epistolæ. Meminit autem etiam hæresis Aquariorum D.Chrysosto.homi.83.in Matth.dicens ideo Christum post resurrectionem vino vsum non aqua, vt perniciosam hæresin confutaret, qui aqua in mysteriis vtuntur. Sic Augustin. etiam hæresi 64. & eum sequutus H.Rabanus libro citato. Attribuit autem illam Epiphanius hære. 46.sectatoribus Tatiani. Porro:* prædicatur, *legit Colon.cod.Ms.pro* prædicetur.

8. à medio filio denotata est] *Sic Afflig. & hactenus excusi omnes, pro quo H.Rabanus, Camb. Colon. & Costerij cod.* denudata est; *sed prius magis placet, eo quod præcedit:* nuditas.

9. Item in sacerdote Melchisedech] *Colon.cod. legit* sacerdotio.

10. Ante luciferum genui te] *Sic Ms.vetus excus. Remboldus & Costerius. Manutius & Morelius, & iam olim H.Rabanus; alij legunt:* generaui te.

11. Nam quis magis] *Huius loco irrepserat ex Remboldi cod.* qui magis, *latius autem deducit, sacrificium Melchisedech, figuram fuisse nostri sacrificij, de quo qui plura petit, videat comment. Patrum in psal. 109. & epistolam ad Hebr. quod eleganti etiam carmine expreßit alicubi Prudentius; immo multa Rabbinorum testimonia adfert hac de re Petrus Galatinus lib. 10. ca. 4. & 5.*

12. Panem & vinum, suum scilicet corpus & sanguinem] *Locus insignis pro veritate corporis & sanguinis Domini, quales quidem reperiuntur etiam supra epistolis liij. & lvi. infra quoque libro de lapsis complures, verum nullus hoc apertior & iis qui in hac epistola sequuntur. De eadem luculenta exstant testimonia, (præter Auctores à Garetio citatos) apud Clement. Roman. in constitut. Apostolicis. Origen. homi. 13. in Exodum, Cyrillum Hierosol. Cathech. Mystag. 3. & 4. Tertull. sub finem libr. de Orat. Macar. Aegypt. homil. 47. Grego. Nisse. libr. de bapt. Hierony. in Oseæ. cap. 11. Theodor. in Cantic. cap. 1. Augustin. de peccat. merit. & remiss. lib. 1. cap. 26. Caßiodorum nostrum ca. penult. Instit. diuin. script. Euthychium Patriarcham Constantino. & H.Rabanum libr. citato, ac de Institut. cleric. libr. 1. cap. 32. In scriptis quoque contra Valdenses Ebrardi Betuniensis, Bernardi Abbatis fontis calidi, & Ermengardi.*

13. Nam si Abrahã Deo credidit] *Alludit haud dubiè ad locum Genesis. 15. quem pulchrè explicat de fide viua, veluti concordiam quandam insinuans inter Apostolum Paulum ca. 3. ad Galat. & epistolæ Iacob. c. 2.*

14. Cognoscitis ergo] *Sic etiam D. Hiero. & Ambros. in comment. vox Græca, γινώσκετε, anceps est, & verti potest aut hoc pacto. aut:* cognoscite, *sicut habet vulgatus interpres; quanquam tamen priori modo legant etiam 4. exemplaria Latina. Illud autẽ:* benedicti sunt, *corrẽspõdet voci Græcæ εὐμολογοίωνται. Porro illud quod præcedit:* benedicetur in illo, *miror, quod & Græcè & Latinè tum Gene. 12. tum Galat. 3. legatur:* in te.

15. sacrificij Christi] *Vocem:* Christi, *recens adiecimus ex cod. Cambr. & Colon. quam habebat etiam Costerij codex.*

16. miscuit in cratera vinum suum] *Ita Manutius & Morelius. Afflig. verò cum excusis cæteris:* in cratere, *Cambr. & Colon.* in crateram, *Eligat lector quod velit, Latinè enim & crater & cratera dicitur. Sic etiam paulo post variant codices.*

17. Qui est insipiens] *Ita Afflig. cod. & excusi omnes. Cambron. verò & Colon.* Quis est insipiens? *& rectius, ita enim infra quoq; Cyprian. de exhort. mart. c. 11.*

18. Prophetica voce prænunciat] *Sic Colon. Ms. cod. pro eo quod alij:* denunciat. *Sicut etiam paulo post et rectius:* prædiceretur, *pro:* prædicaretur.

19. quod inimicorum dorsa cedentium atque fugientium manibus quibus] *Praua distinctio apud Remboldum quæ remansit hactenus in excusis ita hunc locum obscurabat, vt contra scripturæ quam explicat sensum Manut. & Morel. coacti fuerint reponere:* cædentium, *per diphthongum, vt aliquo modo sensus cõstare videretur. Legunt lxx. Manus tua super dorsum inimicorum tuorum. Quod explicans Cyprianus, præfiguratum dicit, quod Christus compressurus esset dorsa inimicorum cedentium atque fugientium, manibus, id est (vti explicat D. Ambro. de Benedict. Patriarch. c. 4.) factis operibúsque, quibus crucem pertulit & mortem vicit. Qui sensus iuxta nostram distinctionem apertißimus est, & certe vetus excusus & Ms. sine diphthongo legunt* cedentium.

20. vinum calicis dominici, sanguis ostẽditur] *Ita rectè & Cambr. Colon. cod. ac Manut. pro eo quod cæteri:* vinum calicis dominici sanguinis, *vt sit similis phrasis illi quæ supra est, panem & vinum, id est, carnem & sanguinem.*

21. nisi botrus calcetur ante & prematur] *Adnotat Morelius, vet. quosdam cod. legere:* nisi botrus calce feriatur & prematur, *verum nostri Ms. vulgatam lectionem habent.*

22. prior biberet quem credentibus propinaret] *Hunc locum ita restituimus ex tribus Ms. Antea in omnibus excusis erat:* in quo propinaret, *minus rectè. Ortus error ex vitio Remboldi, qui quum vetus excusus mendosè legeret:* in quem, *aliud mendum reposuit.*

23. Quotiescunque autem aqua sola, &c.] *Prius scripturis comprobauit, sanguinem Domini in scripturis per vinum denotari, nunc per aquam, non hoc sacramentum, sed baptismi præfiguratum docet.*

24. Item denuo præcinitur] *Etiam hoc ex Ms. & veteri excuso, pro eo quod excusi cæteri legunt:* precanitur.

25. per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis) *Hãc quoque lectionem cod. vete. excu. & Ms. Colon. acceptam debeo; nam veram esse eam conuincit quod Græcè est apud lxx.* ἐν τῇ ἐρήμῳ ἄξει αὐτοὺς, ὕδωρ ἐκ πέτρας ἐξάξει αὐτοῖς. *Pro quo Remboldus:* adducet illis aquam, de petra producet illis, *quod remansit in excusis omnibus, & reperitur etiam*

in Afflig. & Cambro. codicibus; sed, præterquam quod Græce ita legatur, accedit etiam magis ad textum Hebræum prior lectio. Cambro. autem cod. pro: findetur, habet: scindetur, non male: utrumque enim significat vox Græca σχισθήσεται.

26. Per baptisma enim, &c.] *Hoc vult hoc loco Cyprianus, non nisi baptizatis calicem Domini administrandum. Quod ipsum inculcat D. Iustinus Martyr. Apolog. ad Antonin. Rectè autem legũt Manutius & Morel. cum Ms. Colon. paulo post:* suscipitur, *pro eo quod legebatur vitiose:* suspicitur.

27. quod semel scilicet sumitur, &c.] *Distinguit inter sacramẽta Baptismi et Eucharistiæ, quod illud iterari nõ poßit, hoc vero poßit semper accipi imitatus Tertu. li. de Bapt. Cur autem neque baptismi neque Ordinis sacramenta iterari poßint, rationem reddit D. Augustin. libr. contra epistolam Parme. cap. 23. quod characterem consecratione quadam imprimant indelebilem ad instar militum, in quibus militiæ character non repetitur.*

28. Nec argumentis plurimis] *Quod hactenus figuris veteris testamenti & scripturis, nunc per ipsam Christi institutionem, vini in sacrificio neceßitatem deducit; vtitur autem superlatiuo pro comparatiuo:* plurimis, *nempe pro:* pluribus.

29. Calicẽ etenim sub die passionis accipiẽs] *Quod supra non semel admonuimus solitum facere, Cyprianus etiam in verbis institutionis hoc loco facit; vt diuersorum Euangelistarum verba simul iungat. Quare non est quod calumnientur quidam verba Canonis Missæ, quæ similiter ab Ecclesia in vnum collecta sunt. Idque nõ nuper factum sed ab ipsis Apostolis, hoc arguit, quod in liturgiis Græcis Clementis, Iacobi, Basilij Chrysostomi, penè ad verbum recitetur Institutio sacrificij, vti apud Latinos. Immo & in illis reperiantur quædam verba quæ apud Euangelistas non exstant, æque atque in Latino Canone; & quemadmodum in canone Latino sunt plura verba quàm apud Græcos; ita & apud illos plura quam in nostro canone. Quæ tamen & ex aliis Euangelistarum locis comprobari posse, pulchrè deducit Innocen. epistola ad Archiepiscopum Lugdunensem, quæ exstat libr. 3. decretal. de celebra. Miss. ca. 3. & lib. 4. de sacrifi. alta. cap. 4. Quare rectè docent D. Basil. libro de Spiritu sancto, ca. 27. ac dictis locis, Innocent. & Radulphus decanus Tungrensis ult. ca. lib. de canonum obseruantiis, Inuocationis siue consecrationis verba, esse ex doctrina non scripta sed tamẽ à Christo & Apostolis nobis tradita.*

30. hic est enim sanguis noui testamenti] *Sic rectè Manutius & Morelius cum veteri excuso & Ms. pro eo quòd irrepserat ex Remboldi cod.* hoc est enim, *nam priori modo legunt Euangelistæ omnes, & ita ex Græco interpretati sunt hactenus interpretes omnes in Græcorum liturgiis & commentariis, Perionius quoque & Gelenius in Iustini Martyris Apolo. iam dicta ad Antoninum. pro quo male ibi vertit Ioann. Langus:* hoc est, *quantum apparet vt absurdam illam immo perniciosam verborum Christi suam expositionem palliaret. Adnotandum autem hic illud quod particulam:* enim, *legerit etiam Cyprianus. Porro pro eo quod Ms. omnes & excusi legunt:* effundetur, *adnotauit variam lectionem Costerius:* effunditur.

31. quo vobiscum bibam nouum vinum in regno] *Ad maiorem Emphasim videtur mihi vertisse:* vinum, *pro eo quod ex Græco vertit vulgatus interpres:* illud, *Quare magis placet hæc lectio; vtpote quum eam habeat etiam Afflig. cod. quam Manut. aut Morelij qui omittunt vocem:* vinũ, *& tamen non addiderunt:* illud, *idque eo magis quod postea id repetat. Vertit etiam:* creaturam, *quod Græcè est* γένημα.

32. & gratias agens fregit] *Hanc Cambr. cod. lectionem sequi maluimus, eo quòd conformis sit & Græco & Latino Apostoli textui, ad quam accedit quam proximè etiam Afflig. cod. qui habet:* gratias egit, fregit, *Confirmat autem lectionem illam vulgati interpretis Cyprianus:* quod pro vobis tradetur, *vt immeritò Erasmus an deprauata sit dubitet.*

33. inuenimus non obseruari à nobis] *Ita Ms. vetus excusus & Rembold. cod. pro eo quod cæteri omnes excusi* inuenimur, *non rectè. Fortè legendum:* inuenitur, *Illud autem:* Domini, *quod paulo post adiecimus, habent Cambr. ac Colon. cod. & Grauius. Atqui vel ex hoc loco patet vera Cypriani sententia, non quidem quod bibere calicem necesse sit, sed vt quotienscunque biberimus calicem, id quod Dominus fecit, faciamus, & calicem domini (vt verbis eius vtar) pari ratione misceamus. Quo pertinent & illa verba, quæ non multo post habet: si quod bibitur, dominicam teneat veritatem.*

34. conuertere Euangelium Christi] *Cambron. quidem & Afflig. cod. legunt:* euertere, *sed Græca vox* μεταστρέψαι *magis priori lectioni congruit. Quo pacto legitur etiam supra epistola xxiij. & hic à Cod. Colon. & constanter etiam apud Ambros. Hierony. & Augustin.*

35. Calix tuus inebrians, quam peroptimus] *Hanc esse lectionem Cypriani genuinam tum hic tum paulo post, quam habet vetus excusus, verisimile fit: quod dictio Græca* ὡσεὶ *non poßit commode verti:* perquam, *Remboldus primus legit:* per quam optimus, *Cambro. quidem cod. habet:* præclarus, *quomodo vulgo legitur, & secundo loco etiam Afflig. sed habet adnotatã priorem lectionem ad marginem & priori loco legit:* quam optimus.

36. vt à sapore isto seculari] *Hanc veterem meam coniecturam, ob id quod sequitur:* resipiscat, *cõfirmatam reperi Afflig. ac Colon. codi. à Grauio & Costerio. Cambron. tamen vti excusi hactenus habet:* sopore.

37. & gentes ethnicorũ sunt] *Per verbum:* ethnicorum, *quod in Apocalypsi non habetur interpretatur vocabulum:* gentes

38. indiuidua dilectio] *Aut hoc pacto haud dubiè legendum quomodo Ms. vterque, aut quomodo, veteres excusi:* in indiuidua dilectione,

39. Sic autem in sanctificando calice domini] *Quam, tum Cyprianus hac epistola iam tertio, tum D. Grego. Nyssenus Orat. Cathechetica de diuin. sacramentis, & alicubi Theodoretus sanctificationem nuncupat; D. Basilius & alicubi Theodoretus* ἐπίκλησιν, *id est, inuocationem. Euangelista Marcus & alij:* εὐλογίαν. *id est, benedictionem: Irenæus nunc vocationem & verbum Dei, nunc* εὐχαριστίαν, *id est gratiarum actionem, quomodo etiam cæteri Euangelistæ ac D. Paulus & Iustinus Martyr locis citatis; Tertull. lib. contra Marcionem gratiarum actiones; D. Ambros. lib. 4. de sacrament. D. Augu. Epistola 59. vti nos hodie, consecrationem dicunt. In qua signi crucis vsum vetustum esse, in primis probat*

bat ipsum sanctificationis nomen apud Apostolum. 1. Timoth. 4. cum dicit. Sanctificatur enim per verbum & orationem, quam Chrysost. cum cæteris Græcis in commen. & D. Augustin. lib. 2. de peccat. merit. & remiss. ca. 26. per signum crucis fieri palam astruunt. Deinde (vt omittamus Canonem missæ,) sicut in cæteris sic et in hoc sacramento signũ crucis adhiberi, testãtur disertis verbis Chrysost. hom. 55. in Matth. & hom. quod Christus sit Deus, et D. August. serm. 181. Immo iste. tract. 118. in Ioan. Nisi (inquit) signũ hoc crucis adhibeatur siue frontibus credẽtiũ, siue ipsi aquæ qua regenerãtur, siue oleo quo Chrismate vngũtur, siue sacrificio quo alũtur, nihil eorũ rite pficitur.

40. Sic verò calix domini non est aqua sola neque vinum solum] *Hinc verisimilis videtur eorum sententia, qui admixtionem aquæ ita necessariam volunt, vt sine illa irrita sit calicis Dominici consecratio, eo quòd dicat: Sic non posse neque vinum solum neque aquam solam offerri; sicut neque farina sola neque aqua sola corpus domini esse potest. Verum alij magis vrgeri dicunt necessitatem vini quam aquæ, vtpote quod potissimum sit huius epistolæ argumentum. Nobis sufficiat, quod præcepti Ecclesiastici necessitate ad vtrumque teneamur, & quod ab ipsis Ecclesiæ primitiuæ incunabulis vino semper aqua admixta sit. vt enim omittamus Canones complures quos reperire est De consecra. dist. 2. & D. D. August. Ambro. Chrysostomi, Hieronymi loca; Irenæus solet mixtum calicem hunc appellare; Iustinus Martyr loco citato κρᾶμα, nuncupat, quod Plutarcho vinum est aqua mixtum. Expresse etiam definiuit Alexander 5. à Petro Pontifex in Concilio Romano epistola ad omnes orthodoxos: In sacramentorum oblationibus quæ inter Missarum solemnia domino offeruntur, repulsis opinionibus superstitionum, panem tantum & vinum aqua permixtum in sacrificio offerendum. Non enim debet (inquit) vt à patribus accepimus & ipsa ratio docet, in calice domini aut vinum solum aut aqua sola offerri, sed vtrumque permixtum, quia vtrumque ex latere eius in sua passione profluxisse legitur. Quæ verba adnotatu digna quod se referat ad patres antiquiores. Immo liturgiæ Basilij & Iacobi expresse testãtur, Christum vinum aquæ mixtum obtulisse. Quæ verba tanti fecerunt Patres in 6. Synod. vt hinc colligentes hunc morem diuinitus traditum, Armeniorum errorem damnent Can. 32. qui aquam vino non admiscebãt, quem eundem in illis etiam culpauit Theophil. in ca. 9. Ioan.*

41. Non est ergo frater charissime, &c.] *Miror quid Erasmo hic in mentem venerit, dum Ambrosium hoc fecisse, namque aquã obtulisse adnotauit in margine, quum nusquam tale quid habeat, immo de Sacramen. lib. 4. & lib. 5. cap. 1. causam adferat cur aqua vino miscenda sit. Nisi forte quod in Lucam de sacramento aquæ dicit (baptismum intelligens) ille de hoc sacramento intellexerit. Illud autem:* putauerint, *habemus ex cod. Cambron. pro eo quod cæteri:* putauerunt.

42. Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi] *Pro:* dilectissimus, *habet Cambr. cod.* dilectus, *& pro:* bene sensi, *Afflig. legit:* bene complacui, *Verum quandoquidem prius illud legat Colon. cod. & lib. 1. testimon. ad Quirinum ca. 10. etiam in aliis Ms. cod. prior reperiatur lectio, nihil immutauimus. Præsertim quũ etiam D. August. serm 63. de verbis domini legat:* bene sensi, *& Græcã vocem magis explicet:* dilectissimus, *vtpote pro qua alibi frequenter vertat interpres vulgatus:* charissimus, *& quod adnotet D. Hierony. in Epistolam ad Philip. eam plus aliquid significare quam dilectus, nẽpe dilectione dignũ. Immo ipsa huius loci phrasis, hæc nempe* ἀγαπητὸς υἱὸς, *&* ἀγαπητὴ θυγάτηρ, *apud Hesiodum, filium vnicum & filiam vnicam sonat.*

43. quid alius ante nos] *Sic Ms. tres cæteri omnes:* aliquis.

44. & sacrificium Deo patri seipsum primus obtulit] *Sic Ms. cod. Manut. & Morelius, in cæteris desideratur:* seipsum, *obtulisse verò Christum seipsum sacrificium incruentum in cœna, testantur etiam in cap. 5. ad Hebræos Theophilactus, Photius & Oecumenius.*

45. & sacrificium verum & plenum tunc offert] *Insignis locus ad comprobandum quod altaris sacrificium sit veri nominis sacrificium: Quod quid dicatur, item qua ratione, vti & de testimoniis Patrum eodem pertinentibus, tam latè tractat Dn. Anton. Demochares Parisiensis Theologus lib. quatuor quos inscripsit de Sacrificio propitiatorio, vt superuacaneum fuerit prolixius hic quicquam dicere: Vnum hoc hic præterea adnotatu dignum, quod in verbis illis Christi: hoc facite, facere interpretatur hic Cyprianus offerre: Quale quid habent etiam Damasc. libr. 4. de orthod. fid. ca. 14. Chrysost. homil. de prodit. Iudæ. Victor Antioch. in ca. 14. Lucæ, & illis omnibus antiquior Diony. Areopa. ca. 3. Eccles. Hierarch. in hæc verba: Itaque religiose & vt Pontificem decet, post sacras diuinorum operum laudes, de sacrificio quod ipsius dignitatem superat se purgat, dum primo ad eum clamat: Tu dixisti hoc facite in meam commemorationem &c. Recte ergo his verbis institutum creditur noui testamenti sacerdotium. Plura vide huc spectantia in nostris Latinorum lyturgicis integro tomo primo.*

45. nisi in sacrificiis matutinis] *Absurdam hic eorum improbat consuetudinem, qui mane aquam solam offerebant ne vinum redolerent; vinum verò tunc solum quum post cœnam fiebat sacrificium. Improbat autem vtrumque. Consuetudo tamen post cœnam offerendi, quum adhuc vsque ad D. Augu. tempora quibusdam in locis perduraret (vtpote quæ adhuc teste Socrate; obseruabatur ab Ægyptiis Alexandriæ vicinis & in Thebaide) sublata est per Concil. Carthag. 3. Canon. 29. excepto vno die anniuersario cœnæ domini. Verum postea etiam illa permissio antiquata est per Concil. Tarraconense in Hispaniis; In Oriente verò primo quidem per Laodic. Concil. Canon. 5. deinde rursum in 6. Synodo vniuersali cap. 29. Iam tum tamen fuisse Ecclesiæ vniuersalem consuetudinem contrariam, Indicat ipse Diuus Augustin. his verbis Epistolæ 118. Liquide apparet (inquit) quando primum acceperant discipuli corpus & sanguinem Domini, non eos accepisse ieiunos. Nunquid tamen propterea calumniandum est vniuersæ Ecclesiæ, quod à ieiunis semper accipitur. Et certè ante Cypriani ætatem obseruatam illam, patet ex illo Tertull. lib. 2. ad vxorem: Non sciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes? Item quod antelucani cœtus (vt cum Tertull. loquar) fieri soleant in primitiua Ecclesia (vel ipso Plinio teste lib. 10. epistola ad Traianum) & postea denuo conueniri ad promiscuos cibos. Confirmant id ipsum verba D. Matth. apud Abdiam libr. 7. histo. Apost. Immo dicta epistola D. August. ex verbis illis. 1. Cor. 11. Cætera cum venero disponam, colligit in Ecclesia Corinthiorũ institutum ab Apostolo hunc morem; ob abusum illorũ qui*

mensis suis cœnam dominicam miscebant post D. Cypriani ætatem meminere eiusdem consuetudinis. Gregor. NaZianZenus Orat. in sanctum lauacrum. Epipha. sub finem li. 3. de moribus primitiuæ Ecclesiæ. Chrysost. homil. 27. in 1. ad Cor. cap. 11. Isido. lib. de diuinis officiis. Beda in cap. 22. Lucæ. Paschas. ca. 19. lib. de corpore domini, & latissime VValafridus Strabus, de reb. Eccles. cap. 19.

47. Qui confusus me fuerit, cófundetur eum] Etsi Ms. vetus excusus & Remboldus legant: confundet eum: magis tamen placet hæc vulgata lectio, tum quod eadem vtatur D. Augusti. contra Adimantum, tum quod verba Græca ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν. nullo modo verti possunt: confundet eum, & quod antiqui cod. Latini & aureus ille cuius meminit Erasmus priori modo legant, tum denique quod non minus sit absurda lectio: confundetur eum, quam: confusus me fuerit, & quod tam hic quam paulo ante & lib. de lapsis: confundi, accipit pro erubescere. Neque vero nouum est vt Cyprianus Græcismis vtatur vulgati interpretis. Certè eadem verba Lucæ. nono. interpretatus est vetus interpres: erubescet eum, quod magis Latinè dicitur, nam erubescere cum accusatiuo etiam Ciceroni vsitatum est, qui in Salustium, Erubescere ora dixit. Atqui superflue habebat vetus excusus Colon. & Cambr. cod. coram hominibus, nam neque in Latinis neque in Græcis exemplarib⁹ id legitur, neq; id habet Affli. cod. aut alij excusi.

48. tamen cum ad cœnandum venimus] Hinc colligitur bis in die solere quosdam offerre, semel mane & semel vesperi. Quod adhuc suo tempore in vsu fuisse quibusdam in die cœnæ domini testis est Augusti. dicta epistola. Immo durasse videtur ea illius diei consuetudo ad tempora vsque Honorij 3. per quem sublata est. ca. Te referente, de celeb. Miss. Et etiam aliis diebus liberum id fuisse aliquando tradit VValafridus Strabus dicti lib. ca. 21. Idque non sine auctoritate, quum iuxta Thelesphori Papæ decretum Nocte Natalis Dominici tres missæ celebrentur & id Romæ etiam in aliquorum sanctorum festis vsitatum foret. Quin quod fidelium relatione virorum in suam peruenisse notitiam dicit, Leonem Papam vij. vel viij missas sæpe vno die celebrasse; cōtra vero D. Bonifacium Archiepiscopum, & Martyrem semel duntaxat per diem. Quod tamen postea ad necessitatem restrixerunt Pōtifices, vt patet ex Gratiano de consecrat. dist. 2. ca. Sufficit, titulo Alexandri Papæ; vbi sufficere dicit vnam missam, nisi forte necesse sit vnam pro defunctis, alteram diurnam celebrare; modo tamen lucri aut adulationis gratia id non fiat. Quale quid etiam habet Innoc. 3. de celebrat. Missarū cap. Consuluisti, Certe hodie ne hinc auaritiæ captetur occasio, non nisi iustissimis & necessariis causis id permittitur, præterquam in Natali Domini.

49. Nunquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus] Dominicum celebrare, & Dominica frequentare, tum hic tum libr. de Oper. & Eleemosinis, phrasi peculiari Cyprianus accipit, pro eo quod prius dixit offerre, & sacrificium offerre libro de lapsis, supra epistola 54. & infra 68. & alibi sacrificia diuina offerre & celebrare, item sacrificare: Quod ipsum Tertull. lib. de fuga & persecut. colligere; & dominica solennia siue dominicum conuiuium celebrare dicit D. Augu. in breui. collat. contra Donatistas collectam & Dominicum agere, & epistola sæpe citata: Offerre, offerri, & offerre Christo, epistola quoque 59. sacramenta celebrare; D. Hylarius diuina mysteriorum sacramenta celebrare, & sacri conuiuij celebrare mysteria; D. Ambrosius ad Gratianum de fide: Diuina sacrificia celebrare & epistola 33. Missam facere, quomodo etiam D. Leo epistola 80. & 88. & post illos scriptores Latini plerique ac nos hodie. Græci autem Socrates & ZoZomenus in Eccles. histo. συνάγειν, συνάξεις ποιεῖν συναγωγὰς ποιεῖν, συνάξεις ἐπιτέλειν ἐκκλησιάζειν, pro quibus in historia tripartita vertit Epiphanius, Missas facere, collectas celebrare, collectas agere, Missas celebrare, solemnia celebrare. Alij autes προσφέρειν, vti Ignatius epistola ad Smyrnenses, Conci. Neoce. canon. nono. & Nicen. canon. 8. aut ποιεῖν τὰς προσφορὰς, vti Eusebius lib. 6. Ecclesiast. hist. cap. 43. & Nicepho. lib. 6. cap. 3. aut προσφέρειν θυσίαν vt Iustinus Martyr Dialog. in Iudæos seu θυσίαν ἀναίμακτον. vt NaZianZe. de funere Basilij, & alicubi Basilius ac Chrysosto. aut θυσίαν προσκομίζειν καὶ δοχὴν ἐπιτελεῖν, vt Ignatius dicta epistola, aut quod communius est λειτουργεῖν, de quo vti & de missa & λειτουργία ac aliis ipsius appellationibus alibi fortassis latius. ne hic prolixiores simus. Præcedētia autem Synonima eo huc adduximus, quod illorum pleraque mire confirment Catholicorum de sacrificio sententiam.

50. Christum offerre oportebat circa vesperam dici] Rationem reddit cur Christus vesperi, nos verò mane offeramus, vt ille vesperam mundi insinuaret, nos verò resurrectionem Domini in memoriam reducamus. Quam repetit Isidorus de Diuinis offic. cap. 8. D. August. verò aliam reddit loco sæpe citato, vt vltimum hoc mysterium discipulorum cordibus infigeret, Christianus autem Druthmarus ad ca. 26. Matth. istam, vt iam vesperam esse ostenderet, id est, finem cæremoniarum legis, atque adeo etiam post cœnam typicam, vt prius finiret testamentum vetus, quàm nouum inciperet.

51. Et occidēt illum omne vulgus synagogæ] Afflig. cod. interserit: vitulum, sed corruptè, quum de agno loquatur.

52. Eleuatio manuum mearum] Sic Afflig. cod. & excusi plerique. placet autem magis lectio vete. excus. Colon. Cambr. cod. ac manut. Adleuatio, nam etsi prior voci Græcè ἔπαρσις magis conueniat, & Hierony. ex hebræo sic verterit, alibi tamen frequenter hanc habet Cyprianus.

53. passio enim domini est sacrificium quod offerimus] Simile est, quod Chrysost. Theoph. & Oecum. verba illa: quod pro vobis frangitur, ita interpretantur, vt etiam in sacrificio Missæ Christum pati & frangi & immutari dicant. Quo respexit etiā D. Ambr. li. 4. de sacra. ca. vlt. dum dicit: Si quotienscunque effunditur sanguis, in remissionem peccatorum effunditur, debeo illum semper accipere, vt semper mihi peccata remittantur, & quod D. Hieron. ad Damasum de filio prodigo: Christus (inquit) quotidie fidelibus immolatur. Atqui ex his patrum loquendi formulis, tum colligere licet valere hoc sacrificium etiam ad remissionē peccatorū, tum idem esse cū illo quod Christus in cruce obtulit. Atque adeo falsò nos suggillant aduersarij, quod illi sacrificio crucis iniuriam facimus.

54. Et viderit frater charissime] Ita Cambro. & Colon. cod. vet. excusus, Remboldus, & Manut. pro quo alij: Et ideo, non satis vt arbitror intelligentes hanc Cypriani phrasin, de qua supra Epistola 2.

55. venia concedi] Quum satis cōstet qui aquā con-

secrat

secrat non conficere sanguinem domini; hæc venia ita intelligenda est; vt simplicitate quadam aut ignorātia apud Deum excusari potuerint qui ita obtulerant, sic tamen vt irrita foret consecratio.

56. concurrebas ei] *Sic vetus excusus & Manut. in cæteris excusis desiderabatur:* ei, *Ad verbum autem ita vertit quod Græcè est* συνέτρεχες αὐτῷ, *quare & magis placet, quam aut illa Afflig.* currebas cum eo; *aut illa Cambron. & Colon:* simul currebas cum eo] *Præsertim cum infra epistola lxviij. priori modo legat etiam Cambr. codex & D. August. lib. 2. contra Cres. Grammaticum. cap. 29.*

57. dum quis de Euangelica veritate furatur domini nostri verba & facta & corrumpit] *Colon. cod. legit,* dum quis de Euangelica veritate furatur dominica verba & facta corrumpit, *eligat lector quod velit.*

58. Et mœchata est in lignum & lapidem] *Omissa fuit à Remboldo Præpositio:* in, *quam habebat vetus excusus, quare denuo adiecimus Afflig. verò cum D. Hieron. legit:* cum ligno & lapide.

59. tingentes eos] *Sic etiam supra epistola iij. & xxv. quare non placet lectio cod. Afflig.* baptizantes, *Rectè autem reposuerunt ex Ms. Manut. & Morelius paulo post:* docentes, *pro eo quod erat:* docete.

AD EPICTETVM ET plebem Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum Episcopo.

EPISTOLA LXIIII.

ARG. *Monet Epictetum & plebem Assuritanorum vt Fortunatianum quondam Episcopum sed lapsum, ad Episcopatum redire nō permittant, tum aliis de causis, tum quod statutum esset ne Episcopi lapsi ad priorem gradum admitterentur. Quod quum à Cornelio fuisse statutum dicat infra Epistola ad Hispanos lxviij. patet quidē scriptam hanc epistolam post mortem Cornelij, sed quando, non satis constat, nisi quod ex simili cum duabus sequentibus epistolæ exordio, codem pene tempore cum illis conscriptam sit verisimile.*

CYPRIANVS [1] EPICTETO FRATRI ET PLEBI [2] ASSVRAS CONSISTENTI S.

Lib. 1. ep. 7 GRAVITER & dolenter motus sum fratres charissimi quod cognouerim, [3] Fortunatianum quondam apud vos Episcopum, post grauem lapsum ruinæ suæ, pro integro nunc agere velle, & Episcopatum sibi vindicare cœpisse: quæ res contristauit me, primo propter ipsum, qui miser, vel diaboli tenebris in totum excæcatus, vel quotundam sacrilega persuasione deceptus (cum debeat satisfacere & ad Dominum exorandum, diebus ac noctibus, lachrymis & orationibus, & precibus incumbere) audet sibi adhuc sacerdotium quod prodidit vindicare; quasi post aras diaboli accedere ad altare Dei fas sit; aut non maiorem in se iram & indignationem Domini in die iudicij prouocet; qui cum fidei, & virtutis dux fratribus esse non potuerit, perfidiæ, & audaciæ, & temeritatis magister existat; & qui non docuit fratres in prælio fortiter stare, doceat eos, qui victi & prostrati sunt, nec rogare. Cum Dominus dicat: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia, super hæc non indignabor? dicit Dominus. Et alio loco: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. [4] Item Dominus denuo loquitur & dicit: Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. In Apocalypsi quoque legimus iram Domini comminantis & dicentis: Si quis adorat bestiam & imaginem eius, [5] & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei, mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet; nec habebunt requiem die ac nocte, [6] qui adorant bestiam & imaginem eius. Cum ergo hæc tormenta, hæc supplicia [7] in die iudicij Dominus comminetur iis, qui diabolo obtemperant, & idolis sacrificāt; quo modo se putat posse agere pro Dei sacerdote, qui obtemperauit & seruiuit diaboli sacerdotibus? aut quo modo putat manum suam transferri posse [8] ad Dei sacrificium & precem Domini, quæ captiua fuerit sacrilegio & crimini? quando in scripturis diuinis Deus ad sacrificium prohibeat accedere sacerdotes etiam in leuiori crimine constitutos, & in Leuitico dicat: Homo in quo fuerit vitium & macula, non accedet offerre dona Deo; Item in Exodo: & sacerdotes qui accedūt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus: & iterum: [9] Et qui accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Qui ergo grauia in se delicta adduxerunt, id est, qui idolis sacrificando sacrilega sacrificia fecerunt, sacerdotium Dei sibi vindicare non pos-

Esa. 57. *Exod. 22.* *Esa. 2.* *Apoc. 14.* *Leuit. 21.* *Exod. 19.*

O

sunt, nec vllam in conspectu eius precem pro fratribus facere; quando in Euangelio
Ioan. 9. scriptum sit: Deus peccatorem non audit, sed si quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Quamuis sic quorundam pectora tenebrarum ingruentium profunda caligo cæcauerit, vt de præceptis salubribus nihil lucis admittant[10] sed semel à recto limite veri itineris auersi, per præceps & abruptum criminum suorum nocte atque errore rapiantur. Nec mirum si consilia nostra aut Domini præcepta nunc abnuunt; qui Dominum negauerunt. Stipes & oblationes & lucra desiderant, quibus prius insatiabiles incubabant, & cœnis atque epulis etiam nunc inhiant,[11] quarum crapulam nuper superstite in dies cruditate ructabant; nunc manifestissime comprobantes, nec ante se religioni, sed ventri potius & quæstui profana cupiditate seruisse.[12] Vnde & ipsam venisse perspicimus, & credimus de Dei exploratione censuram, ne apud altare consistere & contrectare vlterius perseuerarent, pudorem incesti, fidem perfidi, religionem profani, diuina terreni, sancta sacrilegi. Quod ne tales ad altaris impiamenta, & contagia fratrum denuo redeant, omnibus viribus excubandum est, omni vigore nitendum, vt quantum possumus ab hac eos sui sceleris audacia retundamus; ne adhuc agere pro sacerdote conentur, qui ad mortis extrema deiecti, vltra lapsos laicos [13]ruinæ maioris pondere proruerunt. Si verò apud insanos furor insanabilis perseuerauerit, & recedente Spiritu sancto, quæ cœpit cæcitas in sua nocte permanserit; consilium nobis erit singulos fratres ab eorum fallacia separare, & ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione secernere;[14] quãdo nec oblatio sanctificari illic possit, vbi Spiritus sanctus non sit, nec cuiquam Dominus per eius orationes & preces prosit, qui Dominum ipse violauit. Quod si Fortunatianus aut immemor criminis sui per diaboli cæcitatem, aut minister & seruus diaboli factus ad decipiendam fraternitatem in hoc suo furore permanserit: vos quantum potestis elaborate, & in hac caligine diaboli sæuientis fratrum mentes ab errore reuocate; ne alienæ dementiæ facilè consentiãt, ne se desperatorum delictis participes faciant, sed teneant integræ salutis suæ tenorem, & integritatis conseruatæ à se & custoditæ perpetuum vigorem. Lapsi verò magnitudinem delicti sui cognoscentes à deprecando Domino non recedant, nec Ecclesiam Catholicam (quæ vna & sola est à Domino constituta) derelinquant; sed satisfactionibus immorantes, & Domini misericordiam deprecantes ad Ecclesiam pulsent,[15] vt recipi illuc possint, vbi fuerunt, & ad Christum redeant, à quo recesserunt. Nec audiant eos qui se fallaci & mortali circumuentione decipiunt, cum scriptum sit: Eph.
Nemo vos decipiat inanib⁹ verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ: Nolite ergo esse participes eorum. Ergo contumaces, & Deum non timentes, & ab Ecclesia in totum recedentes, nemo comitetur. Quod si quis impatiens fuerit ad deprecãdum Dominum, qui offensus est, & nobis obtemperare noluerit, sed desperatos & perditos secutus fuerit; sibi imputabit cũ iudicij dies venerit. Quo modo enim deprecari in die illo Dominum poterit, qui & ante hoc Christum, & nũc quoque Ecclesiam Christi negauit, & Episcopis sanis & integris & viuentibus non obtemperans, comitem se & participem morientibus præbuit? Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam LXIIII.

1. EPICTETO] *Fuisse hunc Episcopum Assuritanum verisimile est, quãdoquidem autem in Synodo sententiam dixit alius Assuritanus Episcopus Victor nomine. aut defunctus fuit Epictetus ante Synodum, aut Victori successit, sed prius sit mihi magis verisimile.*

2. ASSVRAS] *Sic Ms. Afflig. March. Dun. Blãd. vetus quoque excusus & Manut. Remboldus verò cum cæteris excusis hoc loco, quomodo etiam Camb. cod. & Manut. in Synodo:* Assuris.

3. Fortunatianum quondam apud vos Episcopum] *Fuerat quidem Fortunatianus illorum Episcopus, sed quod lapsus esset; iam Episcopatu priuatus, fuisse autẽ eum & factionis Nouatiani ex sequentibus constat.*

4. Item dominus denuo loquitur & dicit] *Ita Ms. & excusi hactenus, quod & placet magis, quam quod habent Manut. & Morelius:* loquatur & dicat. *Eadem est ratio de eo quod sequitur:* legimus, *pro quo habent:* legamus. *Alioqui enim nimis longum foret hyperbaton.*

5. & accipit notam in fronte sua] *sic rectè Manut. & Morel. pro eo quod prius legebatur; vitio cod. Rembol.* accipiet, *Pro quo Ms. quidem & vetus excusus legunt:* accipiens, *sine coniunctione:* &; *sed prius magis placet, eo quod sic legat etiam supra Epistola ad Thibaritanos.*

6. qui adorãt] *Hac Ms. cod. lectio magis placet, eo quod*
etiam

tiam sic supra legatur;prius erat: adorauerunt.

7. in die iudicij] *Etiam hæc lectio est Ms. cod. & vet. excus. & Remboldi, quare non placet quod Erasmus legit:*in die iræ,*similis fuit alicubi locus supra.*

8. ad Dei sacrificium & precem domini] *Egregia Missæ periphrasis.*

9. Et qui accedunt ministrare ad altare sancti] *Ita Ms.vetus excusus,Remboldus, Manut. & Morelius; pro quo Erasmus:* sanctum,*sed non placet, quum priori modo legatur etiam infra epistola lxviij. Reperire autem non potui quem scripturæ locum citet.*

10. sed semel à recto limite]*Ex Ms.cod.4.& altero Cauchij,adiecimus recens particulam:* sed,*qui etiam constanter legunt:* semel, *pro eo quod irrepserat ex cod. Remboldi:* simul,*Ex quo etiam ortum illud:* rapiuntur, *pro eo quod Ms.& vetus excusus habent:*rapiantur.

11. quarum crapulam nuper]*Illud:*nuper,*quum reperiatur in Ms.omnibus,excu. vet. & apud Remboldū, miror quo casu omissum sit.*

12. Vnde & ipsam venisse;&c.censuram] *Alludit ad Censuram Cornelij Papæ, qua interdictum fuit, ne Episcopi lapsi vlterius in Episcopatu perseuerarent. de qua latius infra epistola lxvij.*

13. ruinæ maioris pondere] *Hoc pacto constanter Ms.& veteres excusi,pro quo Erasmus:* ruinæ suæ, *sed non placet:simile est illud quod paulo post legit ipse:* profunda cæcitas, *pro eo quod cæteri omnes:* quæ cœpit cæcitas.

14. quando oblatio sanctificari non possit; vbi spiritus sanctus non est] *Argumentum hoc quo etiā vtitur infra frequenter de baptizandis hæreticis; dissoluet August.præsertim in Iohannem in tract.5.& lib.6. & 7.contra Donatistas.*

15. vt recipi illuc possint.] *Sic Ms.cod.pro eo quod cæteri habent:*illic.

AD ROGATIANVM EPIscopum de Superbo Diacono.

EPISTOLA LXV.

ARG. *Rogatianum Episcopum monet Cyprianus,vt Diaconi superbiam qui illum contumeliis exacerbauerat coërceat, & audaciæ suæ pœnitentiam agere cogat;ea occasione denuo repetens, quæcunque de sacerdotali siue Episcopali potestate supradicta sunt Epistola lv. Quo autem tempore scripta sit,non satis constat,nisi quod in eadem Synodo scriptam cum sequenti,initium vtriusque Epistolæ simile persuadeat.*

CYPRIANVS [1]ROGAtiano fratri Salutem.

Li.3.epi.9. GRAVITER & dolenter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant,frater charissime, lectis litteris tuis, quibus de Diacono tuo conquestus es, quod immemor sacerdotalis loci tui, & officij ac ministerij sui oblitus, contumeliis & iniuriis suis te exacerbauerit. Et tu quidem honorifice circa nos & pro solita tua humilitate fecisti, vt malles de eo nobis conqueri, cum pro Episcopatus vigore & cathedræ auctoritate haberes potestatem, qua posses de illo statim vindicari; certus quod collegæ tui omnes [2] gratum haberemus quodcunque circa Diaconum tuum contumeliosum sacerdotali potestate fecisses, habens circa huiusmodi homines præcepta diuina, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: [3] Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit: & non agent impiè etiam nunc. Et vt sciamus hanc Dei vocem cum vera [4] & summa maiestate processisse ad honorandos ac vindicandos sacerdotes suos, cum aduersus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore, & Dathan, & Abiron[5] ausi sunt superbisse, & ceruicem suam extollere,& [6]sacerdoti præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti ac deuorati, pœnas statim sacrilegæ audaciæ persoluerunt. Nec soli illi, sed & cæteri ducenti quinquaginta, qui eis comites ad audaciam fuerunt, prorumpente à Domino igne consumpti sunt; [7] vt probaretur, sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari.[8] In libro quoque Regnorum, cum Samuel sacerdos à Iudæorum populo ob senectutem, sicut tu modo, contemneretur, exclamauit iratus Dominus & dixit: Non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et vt hoc vlcisceretur excitauit eis Saül Regem, qui eos iniuriis grauibus affligeret, & per omnes contumelias & pœnas superbum populum calcaret & premeret, vt contemptus sacerdos de superbo populo vltione diuina vindicaretur.[9] Sed & Salomon in Spiritu sancto constitutus testatur & docet, quæ sit sacerdotalis auctoritas & potestas dicens: Ex tota anima tua time Deum, & sacerdotes eius sanctifica. Et iterum: Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes eius. Quorum præceptorum memor beatus Apostolus Paulus, secundum quod [10] in Actibus Apostolorum legimus, cum ei diceretur: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? Respondit & dixit: Nesciebam fratres quia pontifex est: scriptum est enim: [11] Principem populi tui non maledices. Dominus etiam

Deut.17. Num 16. 1.Reg.8. Ecclef.7. Act.23. Exo.26.

noster ipse Iesus Christus Rex & iudex & Deus noster vsque ad passionis diem seruauit honorem pontificibus & sacerdotibus, quamuis illi nec timorem Dei, nec agnitionem Christi seruassent. Nam cum *Mat. 8.* leprosum emundasset, dixit illi: Vade & monstra te sacerdoti, & offer donum. Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit, sacerdotem adhuc appellabat quem sciebat esse sacrilegum. Item sub ictu passionis cum alapam accepisset, & ei diceretur, sic respondes pontifici? nihil ille contumeliose locutus est in personam pontificis, sed magis [12] innocentiam suam tui- *Ioan. 18.* tus est dicens: Si male locutus sum, exprobra de malo: Si autem bene, quid me cædis? Quæ omnia ab eo ideo facta sunt humiliter atque patienter, vt nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitime & plene honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis exstitit. Meminisse autem diaconi debent, quoniam [13] Apostolos, id est, Episcopos & præpositos Dominus elegit: [14] Diaconos autem post ascensum *Act. 6.* Domini in cœlos Apostoli sibi constituerunt Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui Episcopos facit; [15] possunt & contra nos audere Diaconi, à quibus fiunt. Et ideo oportet Diaconum de quo scribis agere audaciæ suæ pœnitentiam, & honorem sacerdotis agnoscere, & Episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. [16] Hæc sunt enim initia hæreticorum, & ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, vt sibi placeant, vt præpositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque vnitatem Dei rebellatur. Quod si vltra te contumeliis suis exacerbauerit & prouocauerit; fungeris circa eum potestate honoris tui, vt eum vel [17] deponas *1. Tim. 4.* vel abstineas. Nam si Apostolus Paulus ad Timotheum scribens dixit: Iuuentutem tuam nemo despiciat, quanto magis tibi à collegis tuis dicendum est: Senectutem tuã nemo despiciat. Et quoniam scripsisti quendam cum eodem Diacono tuo se miscuisse, & superbiæ eius atque audaciæ participem esse; hunc quoque & si qui alij tales exstiterint, & contra sacerdotem Dei fecerint, vel coërcere poteris, vel abstinere. Nisi quod hortamur & monemus, vt peccasse se potius intelligant, & satisfaciant; & nos propositum nostrum tenere patiantur. magis enim optamus & cupimus [18] contumelias & iniurias singulorum clementi patientia vincere, quàm sacerdotali licentia vindicare. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam LXV.

1. ROGATIANO] *Cognominatur iste in Synodo à Noua, & supra quoque illius mentio facta epistol. liiij.*
& officij] *Rectè hoc adiecerunt* Manutius *&* Morelius.

2. gratum haberemus] *Sic Ms. Afflig. Dun. Marchin. Bland. & Cambr. vetus excusus, Remboldus, Manut, & Morelius: pro quo tanquam elegantius Erasmus reposuit:* ratum.

3. Et homo quicunque fecerit] *Ita legendum tum ex Ms. tum ex epistolis supra xl. lv. & lxij. satis constat nõ autem:* fuerit, *vt habent vulgati typis, excepto Manut. & Morelio.*

4. & summa maiestate] *Superfluo habebant excusi omnes adiectã particulã:* eius, *nã desideratur in Ms.*

5. ausi sunt superbisse] *Quum sic legant cæteri Ms. & excusi omnes. & alibi etiam (ni fallor) Cyprianus; non placet quod habet Manut:* superbi esse.

6. sacerdoti præposito] *Coniungit duas has voces hoc loco, quas paulo post separatim Episcopo attribuit, quomodo etiam alibi frequenter.*

7. vt probaretur] *Hunc locum sic castigauimus ex 4. Ms. & ueteri excuso, pro eo quod Remboldus reposuerat:* probarentur, *non rectè.*

8. In libro quoque regnorum] *Etiam hic Remboldus primus legit:* regum, *Nam priori modo legunt Ms. & vetus excusus; quare rectè etiam sic Manut. & Morelius.*

9. Sed & Salomon] *Notatu dignum quod Salomoni librum Ecclesiastici attribuit, verum de hoc latius in libris testimoniorum.*

10. in Actibus Apostolorum] *Supra epistola ad Antonianum ostendimus, veram hanc esse Cypriani lectionem, non:* Actis.

11. principem populi tui] *Veram & hanc esse lectionem supra ostendimus epistola lx.*

12. innocentiam suam tuitus est] *Elegãtius quidem est quod habet Manutius:* tutatus est, *sed cæteri Ms. & excusi omnes legunt:* tuitus, *quare magis placet; præsertim quum eadem voce vtatur Quintil. Declamatione in cæci defensionem.*

13. Apostolos, id est, Episcopos & præpositos dominus elegit] *De electione Apostolorum à Christo, loca Euangelistarum cuiuis sunt obuia. Matth. 10. Mar. 3. Luc. 6. Quod vero iisdem attributum sit nomen Episcopi, patet Act. 1. vbi D. Petrus illud Psal. Episcopatum eius accipiat alter de Iudæ Apostolatu interpretatur. Atque adeo & Apostolorum successores rectè Episcopos nuncupat tum alibi tum hic Cyprianus. Porro* ἐπίσκοπος *Græcè, sonat Latine inspectorem, speculatorem, curatorem. Quod quum primum prophani* muneris

neris esset nomen, ad Ecclesiasticam dignitatem trãslatum est. Apud Iudæos enim (Ariano teste libr. 8.) Episcoporum munus erat, quid in vnaquaque regione fieret, ad regem aut magistratus referre. Apud Athenienses etiam, qui ad ius dicendum præsidebant, quos Romani Prætores solent nuncupare ἐπίσκοποι dicebantur. Immo & apud Romanos initio (nam postea ad viliora munera translatum non ignoro) tale quid significasse id nomen, indicat Cicero his verbis libr. 7. epistolarum ad Attic. Vult me Pompeius esse, quem tota Campania & maritima ora habeat Episcopum, ad quem delectus & negotia summa referantur. Et Numam Pompilium regem Romanor. vocat Plutarchus virginum sacrarum Episcopum. Translatum autem ad Ecclesiæ præfectos, commune quidem fuit aliquandiu etiam presbyteris aliis inferioribus, ob communem curam rerum ecclesiasticarum, vti docet D. Hieronymus epistola ad Euagrium ex cap. 1. epistolæ ad Philippen. & Acto. 20. Veruntamen, etiam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis fuisse quosdam peculiari nomine Episcopos, qui cæteris præessent presbyteris; satis indicat Apostolus dum præcipit Timotheo aduersus presbyterum accusationem non recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus: nam hinc patet presbyterorum iudicem fuisse Timotheum. Et idipsum testatur disertis verbis Ignatius epistola ad Trallia. Quid est enim Episcopus, nisi omnem principatum & potestatem omnium illorum tenens, &c. & rursum epistolis ad Magnesianos & Smyrnenses, dum Episcopos Christo Iesu, presbyteros Apostolis comparat. Eodem pertinet illud Can. Apostolorum 40. Presbyteri & Diaconi præter Episcopum nihil agere pertentent. Similia habet Clemens Roma. in constitut. Apostolorum nõ vno in loco, præsertim libr. 2. cap. 30. & 35. (ad quem loc. videtur respexisse dicto loco ad Trall. Ignatius, dum Apostolicarum traditionum meminit) & Dionys. Areopa. Ecclesi. hierar. 1. cap. Immo ipse eadem epistola Hieronym. Alexandriæ à Marco Euangelista ad Heraclam & Dionysium vsque, à presbyteris vnum electum dicit, in excelsiori gradu collocatum, quem Episcopum nominabant: & Aaroni Episcopos, filiis eius presbyteros comparat. Epistoli quoque ad Oceanum, Episcopum dignitatis, presbyterum ætatis nomina dicit. Omitto quod ordinati semper fuerint presbyteri ab Episcopis, quod mire confirmat Episcoporum supra ipsos præeminentiam. Sufficiat nobis, quod inter Aerij hæreses recenseant Epiphanius, August. Theodore. quod diceret eundem esse Episcopum & presbyterum. Si quis tamen curiosior plura huc spectantia desideret, legat lib. 3. Democharis de sacrificio.

14. Diaconos autem, &c. Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros] *Insignis locus contra eos qui diaconos nihil aliud esse volunt quam mensarum ministros; quum vocet eos Cyprianus Episcopatus & Ecclesiæ ministros. Neque vero primus hoc dixit Cyprianus, sed id imprimis vel ex ipsis Actis Apostolorum constat. Vbi etsi quidem illa occasione instituti vt mensis ministrarent: statim tamen à sua ordinatione & prædicasse leguntur; & baptizasse, & miracula edidisse, Act. 6. 7. & 8. Deinde ex eo quod tanta cura probari eos vult 1. Timoth. 3. Apostolus; quod facturus fuisse non videtur, si prophanum duntaxat esset eorum ministerium. Et apertius Ignatius epistola dicta ad Trallianos. Oportet (inquit) & Diaconis qui in ministerium sunt Iesu Christi omni modo placere. Non enim cibi & potus seruitores sunt, sed ministri Ecclesiæ Dei. Quid enim sunt Diaconi nisi imitatores Christi, ministrantes Episcopo, sicut Christus patri, & operantes illi operationem mundam & immaculatam? Quomodo sanctus Stephanus beatissimo Iacobo, & Timotheus & Linus Paulo, & Anacletus & Clemens Petro. Similia habet D. Polycarpus epistola ad Philippen. D. quoque Dionysius Areopag. scribit Ecclesi. hier. cap. 3. sacrosanctis altaribus imponi solere per diaconos sanctum panem & benedictionis calicem. D. etiam Clemens Rom. Constitu. Apostolic. lib. 2. cap. 4. diaconos vocat Episcopi auditum, oculum, os, cor, & animam; & cap. 61. in conuentu Ecclesiæ Episcopo vult assistere presbyteros & diaconos; per diaconum Euangelia recitari, diaconum curare debere quo quisque loco sedeat, diaconorum alios oblationi Eucharistiæ debere esse intentos, ministrantes corpori domini, alios quietem turbis imperare: diaconum Pontifici assistentem exclamare debere: Ne quis contra aliquem, ne quis in hypocrisi, diaconum vna cum Pontifice orare debere. Quæ eadem fere diaconi sacra officia reperire est, etiam in Lyturgiis D. Iacobi, Basilij, & Chrysostomi. Immo ex illis liturgiis, Cyprian. infra libr. de Lapsis, & verbis D. Laurentij ad Sixtum Papam apud Ambrosi. lib de Offic. 1. cap. 41. perspicuum fit; per diaconum administrari solere calicem dominicum. Ipse postremo D. Hieron. ipsa illa dicta epistola vbi diaconos vocat ex vehementia quadam mensarum & viduarum ministros, comparat diaconos Leuitis veteris testamenti, epistola quoque ad Sabinianum diaconum. Stare solere ipsum ad altare & Euangelium lectitare in Ecclesia fatetur. Quare recte etiam supra Cyprianus, diaconum sacram administrationem vocat, epistola ad Cornelium de Nouati sceleribus.*

15. possunt & cõtra nos audere diaconi, à quibus fiunt] *Ita rectè Manut. interserunt quidem Ms. cod. particulam:* hi, *sed quæ sensum obscurat. Primus Remboldus habuit corruptam lectionem:* à quibus diaconi fiunt.

16. Hæc sunt enim initia hæreticorum] *Vide supra epistolam lv.*

17. deponas vel abstineas] *Depositionis pœnam in Clericos, diuersis de causis, iam olim in Ecclesia vsitatam, manifestum fit ex Canon. tum Apostolorum; tum veterum Conciliorum; vbi frequentissima est huius mentio.*

18. contumelias & iniurias] *Sic Afflig. & Marchin. cod. Manut. & Morelius, pro eo quod cæteri excusi:* iniuriam.

AD CLERVM ET PLEbem Furnitanorũ de Victore qui Faustinum presbyterum tutorem nominauit.

EPISTOLA LXVI.

ARG. *Cum contra Concilij Episcoporum statutum Geminius Victor testamento tutorem siue curatorem suum nominasset Geminium Faustinum presbyterum, prohibet pro illo offerri aut sacrificium pro dormitione illius celebrari; obiter*

exemplo leuiticæ tribus deducens Clericos moleſtiis ſæcularibus immiſcere ſe non debere. Quum autem Geminius quidam à Furnis Synodo Carthag. interfuerit, coniicio ſcriptam in poſteriori Synodo hanc Epiſtolam, atque adeo & duas præcedentes. Verum quia non prorſus certæ ſunt hæ cōiecturæ noſtræ, malui in hanc claſſem variarum hanc redigere.

CYPRIANVS PRESBYteris & Diaconibus & plebi Furnis conſiſtentibus Salutem.

Li.1.epi.9. G[1]RAVITER commoti ſumus ego & collegæ mei qui præſentes aderant, & compresbyteri noſtri [2]qui nobis aſſidebāt, fratres chariſſimi, cum cognouiſſemus quod[3] Geminius Victor, frater noſter, de ſæculo excedens, Geminium Fauſtinum presbyterum tutorem teſtamēto ſuo nominauerit, cum iam pridem in cōcilio Epiſcoporum ſtatutum ſit, [4] ne quis de clericis, & Dei miniſtris tutorem vel curatorem teſtamento ſuo conſtituat; quando ſinguli diuino ſacerdotio honorati, &[5] in clerico miniſterio conſtituti, non niſi altari & ſacrificiis deſeruire, & precibus atque orationibus vacare debeant. Scriptum eſt e-
2.Timo.2. nim:[6] Nemo militans Deo obligat ſe moleſtiis ſæcularibus, [7] vt poſſit placere ei cui ſe probauit. Quod cum de omnibus dictum ſit; quanto magis moleſtiis & laqueis ſæcularibus obligari non debent, qui diuinis rebus & ſpiritalibus occupati, ab Eccleſia recedere, & ad terrenos & ſæculares actus va-
Ioſue.13. care non poſſunt? Cuius ordinationis & religionis formam Leuitæ prius in lege tenuerunt, vt cum terram diuiderent, & poſſeſſiones partirentur vndecim tribus, [8] Leuitica tribus, quæ templo, & altari, & miniſteriis diuinis vacabat, nihil de illa diuiſionis portione perciperet; ſed aliis terram colentibus, illa tātum Deum coleret, & ad victum atque alimentum ſuum ab vndecim tribubus de fructibus qui naſcebantur, decimas reciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & diſpoſitione diuina; vt qui operationibus diuinis inſiſtebant, in nulla re auocarentur, nec cogitare, aut agere ſæcularia cogerentur. Quæ nunc ratio & forma in clero tenetur; vt qui in Eccleſia Domini ordinatione clerica promouentur, in nullo ab adminiſtratione diuina auocentur, [9] nec moleſtiis & negotiis ſæcularibus alligentur, ſed [10] in honore ſportulantium fratrum, [11] tanquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & ſacrificiis non recedant; [12] ſed die, ac nocte cœleſtibus rebus, & ſpiritalibus ſeruiant. Quod Epiſcopi anteceſſores noſtri religioſè conſiderantes, & ſalubriter prouidentes, cenſuerunt ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac ſi quis hoc feciſſet, non offerretur pro eo, [13] nec ſacrificium pro dormitione eius celebraretur. neque enim apud altare Dei meretur [14] nominari in ſacerdotum prece, qui ab altari ſacerdotes & miniſtros voluit auocare. Et ideo Victor cum cōtra formam nuper in concilio à ſacerdotibus datam, Geminium Fauſtinum presbyterum [15] auſus ſit tutorem conſtituere, [16] non eſt quod pro dormitione eius apud vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine eius in Eccleſia frequentetur, vt ſacerdotum decretum religioſe & neceſſariè factum ſeruetur à nobis: ſimul & cæteris fratribus detur exemplum, ne quis ſacerdotes & miniſtros Dei, altari eius, & Eccleſiæ vacantes, ad ſæculares moleſtias deuocet. obſeruari enim de cętero poterit, ne vltra hoc fiat circa perſonam clericorum, ſi quod nūc factum eſt, fuerit vindicatum. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam LXVI.

1. Grauiter commoti ſumus] *Etiam hanc in Synodo quapiam ſcriptam, verba hæc commonſtrant, ſed vti coniicere eſt poſt Synodum Carthaginienſem.*

2. qui nobis aſſidebant] *Sic excuſi & Ms. excepto Cambr. qui habet:* nobiſcum, *nō male. colligitur autem rurſum ex hoc loco, presbyteros olim aßidere ſolere in Synodis.*

3. Geminius victor] *Geminius prænomē eſt vtriuſque, atque adeo ſit veriſimile ex eadem vtrunque fuiſſe familia: Veriſimile eſt autem eſſe eundem hunc Geminium Epiſcopum Furnitanorum, qui Synodo Carthaginienſi interfuit, præſertim quum non ad Epiſcopum ſed ad Clerum ſcribat; ſed tamen ſcrupulum inÿcit, quod ſolum fratrem nominet. Nam etſi in inſcriptione Epiſtolarum ita Epiſcopos vocet; quando tamen de iis loquitur, aut collegas aut coëpiſcopos nuncupat. Quare non prorſus certa eſt coniectura noſtra.*

4. Ne quis de clericis & Dei miniſtris] *Ita Ms. Afflig. Blād. Dun. March. & excuſi omnes; ſolus Camb.* de Eccleſiæ Dei miniſtris, *Hoc autem Concilÿ ſtatutum, ne quis clericum tutorem, vel curatorem teſtamento conſtituat, denuo renouatum eſt per Concilium Chalcedo. Cano. 3. exceptis tutelis miſerabilium perſonarum, & legitimis tutelis, ad quas per leges compelli poterant, ſed & his legibus poſtea liberati ſunt Epiſcopi,*

presbyteri,

presbyteri, diaconi, subdiaconi & Monachi. Constit. Iustin. Imper. L. Generaliter cod. de Episcopis & Clericis, quam Leoni Augusto perperam Gratianus ascribit 16. quæst. 1. c. Generaliter. Hodie itaque nemo illorum ad legitimas tutelas tenetur, multo minus ad testamentarias aut datiuas; permittuntur tamen iure & lege cognationis ad tutelam vocatis, modo non sint Episcopi aut Monachi, Authentica de sanctiss. Episcopis § Deo amabiles: si tamen intra 4. menses ex quo vocati sunt, apud competentem Iudicem scripto declarent, se talem administrationem propria voluntate suscepisse.

5. in Clerico ministerio] *Sic rectius Ms. Afflig. dun. March. Cauchij & Manut. quam aut excusi cæteri, & Cambr. cod.* clericali. *aut Gratianus 21. quæst. 3. cap. Cyprianus:* Clericorum, *nam phrasin illam esse auctoris supra diximus, & paulopost omnes legunt:* ordinatione clerica.

6. Nemo militans deo obligat se molestiis] *Nisi tam constanter hanc Manut. lectionem haberent Ms. nostri & Cauchij, vetus quoque excusus; magis placeret vulgata lectio:* implicat, *vtpote quæ à Græca voce* ἐμπλέκεται *mutuata videtur. Omnes etiam tam excusi quàm Ms. legunt particulam:* deo, *quomodo etiam legit & interpretatur disertis verbis Ambros. in comment. legit etiam D. Aug. cap. 15. de opere monach. citato à Beda in collectaneis in hanc epistolam.*

7. vt possit placere ei cui se probauit] *Ita etiam constãter Ms. & excusi omnes, Ambr. quoque & Aug. locis iam dictis, conformiter vulgato nostro interpreti, quomodo etiam Gratianus hunc locum citans loco iam dicto.*

8. Leuitica tribus &c. perciperet] *Pro hac vulgata Ms. & excusorum lectione, legit Camb. cod.* ad Leuitas qui templo & altaris ministerio vacabant nihil de hac diuisionis portione pertineret] *Eligat lector vtram velit. Sic conformiter etiam paulopost idem cod.* perciperent, *pro quo cæteri Ms. & Morelius:* reciperet, *quare quum sit molesta eiusdem verbi repetitio, magis hæc placet lectio quam Manut. aut vulgatorum typis:* perciperet, *præsertim quum Recipere pro accipere etiam Cicero vsurpet lib. 2. epistolarum ad Attic. vbi recipere epistolas dixit.*

9. nec molestiis & negotiis] *Rectius hoc Morelius & Cambr. cod. quam quod habent cæteri:* ne.

10. in honore sportulantium fratrum] *Sportulantes fratres dicit qui sportulas accipiebant. Simile est illud epistolæ supra xxxiij. vt & sportulis (inquit) iisdem cum presbyteris honorentur, & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur. Alludit vtrobique ad illud Apostoli. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. Nam honorem de subsidio victus interpretãtur veteres, phrasi scripturæ vsitata in illo decalogi præcepto: Honora patrem & matrem: Sportulæ autem siue sportula, dicebatur Romanis, distributio pecuniaria siue obsonium, quod pauperculis clientibus & salutatoribus dabatur à diuitibus, aut populo à principibus. Ad quam alludit & Tertull. libro tertio contra Marc. his verbis: vt sportulam furunculus captauit. Sportulæ etiam hodie nuncupantur, quæ iudicibus dari solent, de quibus est etiam titulus Iuris in cod. De sportulis & sumptu in diuersis Iudiciis faciendis. Vsurpat itaque eam vocem Cyprianus pro certo vitæ stipendio, quod singulis Clericis per menses aut dies singulos ab Episcopis distribuebatur. Idque ex quarta illa bonorum ecclesiæ parte, de qua supra epistola ad Numidas de redemptione captiuorum. Duplicem enim olim fuisse Clericorum ordinem, quorum quidam communem agebant vitam alij separatim degebant, testis est in Africa D. August. serm. duobus de cõmuni vita clericorum, in Galliis D. Prosper. de vit. contempl. c. 2. & cap. 9. Vsque ad 15. Romæ & in Anglia D. Gregorius ad quæstiones Augustini Anglorum Episcopi. Quorum illi communi mensa ab Episcopo sustentabantur; his verò pro meritis singulorum certa nummorum quantitas, aliis maior aliis minor distribuebatur. Inter quos certas etiam sportulas presbyteris datas amplius quam Diaconis, satis insinuat dicta epistola 34. Cyprianus, & Theophil. in dictum Apostoli locum. De posterioribus etiam his loquitur D. Hierony. dum clericorum Romanorum luxum nimium taxat, epistolis ad Heliodorum ad Nepotianum, & alibi frequenter.*

11. tanquam decimas ex fructibus recipientes] *Decimas deo & sacerdotibus dãdas, Abrahã factis; Iacob promissis insinuat Gene. 14. & 18. Lex Moysi statuit Leuit. 27. Num. 18. Deuter. 12. 14. & 26. Christus docuit Matth. 23. dum dixit hæc oportuit facere & illa non omittere; illas denique dantibus, benedictionem promittit & frugum abundantiam Malach. Prophet. c. 3. Decimarum etiam vsum agnoscunt Patres, Clemens Rom. Constitut. Apost. lib. 2. ca. 29. & 8. c. 36. Orig. in Num. Cyprianus hoc loco D. Chrysost. in dictum Mathæ. c. & hom. 4. in epistolam ad Ephesi. D. Hieron. in Malach. & epistolis modo citatis, D. August. serm. 219. de tempore (quem illi asscribunt Concil. Mogunt. c. 9. iuxta Iuonem & Gratianum, Vualafridus Strabus de reb. ecclesi. cap. 29. Et Concil. Tribur. Can. 13.) serm. quoque 48. inter hom. 50. & Enchyr. c. 76. Synod. Calched. citata ab eodem Concil. Tribur. can. 14. H. Rabanus Maurus denique in Num. lib. 2. c. 22. & 23.*

12. sed die ac nocte] *Quum ita legant vetus excusus, & Ms. quatuor nostri, in contextum quoque:* sed, *pro:* &, *substituimus; vt sit repetitio ad maiorem Emphasim eiusdem vocis.*

13. nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur] *Requirebat hic locus tractatum de veteri ecclesiæ traditione, qua pro defunctis offerri solent, & annua die (vti loquitur Tertull.) oblationes pro illis fieri, sed ne prolixior sim, lectorem remitto ad libellum Ioannis Garetij hoc titulo: Mortuos iuuari viuorum precibus assertio, quem iure nostrum dixerim; vtpote, qui illi testimonia Patrum pene omnia suppeditarim, quod nec ipse diffiteri queat: hoc vnum dicam; damnatam esse contrariam hæresim, in Aerio, teste Epipha. & August. de Hæresibus, qui negabat sacrificandum pro mortuis, & denuo in Vualdensibus, Henricianis & Petrobusianis; vti constat, tum ex D. Bern. homil. in Cant. Cant. 63. & 66. & Petro Cluniacensi, tum ex scriptis Ebrardi Betuniensis, Bernardi Abbatis fontis Calidi, & Ermengardi prius hæresiarchæ, contra dictos Vualdenses, quæ penes me Ms. habeo, desumpta ex insigni illa bibliotheca Abbatiæ Thosanæ.*

14. nominari in sacerdotum prece] *De hac veteri consuetudine, qua nomina recitabantur tum viuorum tum mortuorum in missæ sacrificio, vide supra epistolam x.*

15. ausus sit tutorem constituere] *Sic Ms. omnes, vetus excusus, & Remboldus. Gratianus quoque locis ci-*

tatis, miror vnde Erasmus reposuerit: auctorem.

16. non est quod pro dormitione &c.] *Pertinere videtur hæc Cypriani & Coepiscoporum sententia ad veterem Ecclesiæ morem; quo etiam mortui anathematizari solent ab ecclesia; neque enim aliud erat illa anathematizatio, quam quod pro illis defunctis non orabatur, & quod delebantur eorum nomina è sacris diptychis. De qua latißime Iustinian. Imperator in epistola sua ad Ioan. papam. 2. inter acta Synodi. 5. vniuersalis, vbi docet; quod Synodus dicta canon. 11. Theodorum post mortem anathematizauit, non nouum esse, sed iam olim vsitatum in Valentino, Basilide, Marcione, Cerintho, Manichæo, Eunomio, & Bonoso. Idipsum comprobans Synodo Nicæna de Arrio. Synodo Constantin. 1. de Macedonio, testimoniis item Damasi papæ, Synodo Sardic. ex Athanasio, Calched. de Domitiano. & Dioscoro. D. Augustin. epistola xl. & Concilij Africani can. 48. Eodem pertinent quæ habet D. Augustin. de vnitate ecclsi. c. 7. epistola 152. ad Donat. & alias sæpius. Item quod Socrates lib. 6. c. 10. & 7. cap. 40. Niceph. lib. 7. c. 27. & 28. & Liberatus Carthag. breuiculi sui c. 13. Origenem post mortem anathematizatum dicunt.*

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB PONTIFICATV STEphani & de baptizandis hæreticis.

AD STEPHANVM DE Martiano Arelatensi qui Nouatiano consensit.

EPISTOLA LXVII.

ARG. *Quum Martianus Arelatensis Episcopus Nouatiani sectam secutus multos seduxisset, & se à communione cæterorum Episcoporum per schisma separasset, monet Stephanum summum Pontificem, vt pro sua auctoritate absente illo alium in locum eius substituat, & tum lapsis tum per illum seductis acta pœnitentia pax detur, & ad ecclesiam reditus concedatur.*

CYPRIANVS STEPHAno fratri Salutem.

Lib. 3. Epist. 13. FAVSTINVS collega noster Lugduni consistens, frater charissime, semel atque iterum mihi scripsit, significans ea, quæ etiam vobis scio vtique nunciata tam ab eo, quàm à cæteris coepiscopis nostris [2] in eadem prouincia constitutis, quod [3] Marcianus Arelate consistens Nouatiano se coniunxerit, & à Catholicæ Ecclesiæ vnitate atque à corporis nostri & sacerdotij consensione discesserit, tenens hæreticæ præsumptionis durissimam prauitatem, vt [4] seruis Dei pœnitentibus & dolentibus, & ad Ecclesiam lachrymis, & gemitu, & dolore pulsantibus, diuinæ pietatis, & lenitatis paternæ solatia & subsidia [5] claudantur, nec ad fouenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis & communicationis relicti ad luporum rapinam & prædam diaboli proiiciantur. Cui rei nostrum est consulere & subuenire frater charissime, qui diuinam clementiam cogitantes, & gubernandæ Ecclesiæ libram tenentes, sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus, vt tamen lapsis erigendis, & curandis vulneratis, bonitatis & misericordiæ diuinæ medicinam nõ denegemus. Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad coepiscopos nostros in Galliis constitutos, ne vltra Marcianum peruicacem & superbum, & diuinæ pietatis ac fraternæ salutis inimicum, collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur à nobis abstentus, qui iam pridem iactat & prædicat quod Nouatiano studẽs, & eius peruicaciam sequens à communicatione se nostra segregauerit; cùm Nouatianus ipse, quem sequitur, olim abstentus & hostis Ecclesiæ iudicatus sit: [6] Et cùm ad nos in Africam legatos misisset, optans ad communicationem nostram admitti, hinc à concilio plurimorum sacerdotum qui præsentes eramus sententiam retulerit; se foris esse cœpisse, nec posse à quoquam nostrum sibi cõmunicari, qui, episcopo Cornelio in catholica Ecclesia de Dei iudicio & cleri ac plebis suffragio ordinato, [7] profanum altare erigere, & adulterã cathedram collocare, & [8] sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentauerit. Proinde si resipiscere, & ad sanæ mentis consilium redire vellet, ageret pœnitentiam & ad Ecclesiam suplex rediret. Quam vanum est frater charissime, vt, [9] Nouatiano nuper retuso & refutato, & per totũ orbem à sacerdotibus Dei abstento, nunc adulatores adhuc nobis patiamur illudere, & de maiestate ac dignitate Ecclesiæ iudicare. Dirigãtur [10] in prouinciam & ad plebem Arelate consistentem à te litteræ: quibus [11] abstento Marciano, alius in locum eius substituatur, & grex Christi qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus [12] excessisse sine

ne pace; vel cæteris subueniatur qui supersunt, & diebus ac noctibus ingemiscunt, & diuinam ac paternam misericordiam deprecantes, solatium nostræ opitulationis exposcunt. Icciroo enim frater chariſſime copiosum corpus est sacerdotum concordiæ mutuæ glutino atque vnitatis vinculo copulatũ, vt si quis ex collegio nostro hæresim facere, & gregem Christi lacerare & vastare tentauerit, subueniãt cæteri, & quasi pastores vtiles & misericordes, oues dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis munitionibus suis ruptis infestus & periculosus esse nauibus cœperit; nonne nauigantes ad [13] alios proximos portus naues suas dirigunt, vbi sit tutus & salutaris introitus & statio secura? aut si in via[14] stabulum aliquod obsideri & teneri à latronibus cœperit, vt quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur; nonne commeãtes, hac opinione comperta, stabula alia in itinere appetũt tutiora, vbi sint fida hospitia & receptacula commeantibus tuta?[15] Quod nũc esse apud nos debet fratre chariſſime, vt fratres nostros, qui vitatis Marciani scopulis petũt Ecclesiæ portus salutares, suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate, & stabulum commeantibus præbeamus tale, quale Luc.10. est in Euangelio, quo à latronibus sauciati & vulnerati suscipi & foueri, & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim maior aut melior cura præpositorum, quàm diligenti sollicitudine & medela salubri fouendis & cõseruandis ouibus prouidere? cùm Dominus loquatur & dicat: Quod infirmatũ Ezech.34. est, non confortastis: & quod male habuit, non corroborastis: & quod contribulatum est,[16] non cõsolati estis: & quod errauit, non reuocastis: & quod periit, non inquisistis: & dispersæ sunt oues meæ eo quod nõ sint pastores, & factæ sunt in commesturã omnibus bestiis agri, & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham eas de ore eorum, & pascam eas cũ iudicio. Cum ergo pastoribus talibus per quos dominicæ oues negliguntur & pereunt, sic Dominus comminetur; quid nos aliud facere oportet frater chariſſime, quã[17] colligendis & reuocandis Christi ouibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapsorũ vulneribus paternæ pietatis adhibere medicinam; quãdo & Dominus in euangelio moneat & dicat: Non est opus sanis medicus, sed male habentibus. Mat.9. Nam etsi pastores multi sumus, vnum tamen gregem pascimus, & oues vniuersas quas Christus sanguine suo & passione quæsiuit, colligere & fouere debemus; nec pati supplices & dolentes fratres nostros crudeliter despici, & superba quorundam præsumptione calcari. Cum scriptum sit: Abacuc.2 Ille autem qui contumax est vir, sui iactãs,[18] nihil omnino perficiet, qui dilatauit tanquam infernus animam suam: & eiusmodi homines Dominus in euangelio suo culpet & damnet, dicens: Vos estis qui Luc.16. iustificatis vos in conspectu hominum, Deus autem dignoscit corda vestra,[19] quoniam quod excelsum est in hominibus, execratio est in conspectu Dei. Execrabiles & detestabiles dicit esse, qui sibi placeant, qui tumidi & inflati aliquid sibi arroganter assumant. Ex quibus cum Marcianus esse cœperit, & se Nouatiano coniungens, aduersarius misericordiæ & pietatis extiterit: sententiam non dicat, sed accipiat, nec sic agat quasi ipe iudicauerit de collegio sacerdotum, quando ipse sit ab vniuersis sacerdotibus iudicatus. Seruandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum[20] Cornelij & Lucij honor gloriosus; quorum memoriam cum nos honoremus, multo magis tu frater chariſſime honorificare & seruare grauitate & auctoritate tua debes, qui vicarius & successor eorum factus es. Illi enim pleni spiritu Dei, & in glorioso martyrio constituti, dandam esse lapsis pacem censuerunt, & pœnitentia acta fructum communicationis & pacis negandum non esse litteris suis signauerunt, quã rem omnes omnino vbique censuimus. [21] Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus in quibus vnus esset spiritus: & ideo manifestum est eum Spiritus sancti veritatem cum cæteris non tenere, quem videmus diuersa sentire. Significa plane nobis quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus, vt sciamus ad quem fratres nostros dirigere, & cui scribere debeamus. Opto te frater chariſſime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXVII.

1. Faustinus collega noster Lugduni consistés] *Haud dubiè legendum:* Faustinus, *non:* Eaustinus, *vt solus operarum vitio Gryphius habet. Fuit autem ipse Lugdunensis episcopus 5. si catalogis illius sedis episcoporum creditur.*

2. in eadem prouincia] *Prouincia Lugdunensis complectitur sub se Episcopatus quatuor. Heduensem siue Augustodunensem; Lingonensem, Matisconensem, & Cabilonensem.*

3. Martianus Arelate consistens] *Existimant quidam successorem hunc fuisse D. Honorati, quis vero in illius locum constitutus sit à Stephano non constat.*

4. seruis Dei pœnitentibus & dolentibus] *Rectè sic Manut. & Morelius, anteà erat.* seruis Dei pro eo dolentibus.

5. claudantur] *Sic Manut. & Cambron. codex. Morelius cum cæteris:* cludantur, *prius malo.*

6. & cum ad nos in Africam legatos misisset] *Ita Cambr. vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius: Erasmici vero omnes:* legatum, *sed male; nam plures legatos ad Cyprianum missos à Nouatiano patet ex epistola xli.*

7. prophanum altare erigere] *Similia habes frequenter apud Cyprianum & Optatum Mileuitanũ contra Parmen. Donatist. ac Augustin. contra Donatistas.*

8. sacrilega sacrificia] *Hæc rursum ad illum Cypriani errorem pertinent, de quo supra epistola ad Antonianum.*

9. Nouatiano illic nuper retuso] *Ita excusi omnes, Cambr. vero cod.* reciso.

10. in prouinciam & ad plebem Arelate consistentem] *Prouincia Arelatensis quatuor etiam sub se habet Episcopatus, Tolonensem, Tricastrimensem, Massiliensem, & Arausicanum, scribit etiam Gaguinus li. 9. de gestis Caroli 5. olim regni Burgundionum primorem fuisse ciuitatem Arelaten, quasi aram latam dictam ab Ara duabus columnis imposita, ad quam humanas litabant hostias, donec, à D. Trophimo primo eorum Episcopo ad fidem conuersi sunt illius loci incolæ.*

11. abstento Martiano alius in locum eius cõstituatur] *Licuisse iam olim Pontificibus Romanis Episcopos iustis de causis excommunicare, immo destituere, & nouos in eorum locum substituere; perspicuum facit hoc loco Cyprianus de Gallis. Quod mirum in modum auctoritatem commendat & Primatum. Excommunicauerunt etiam alios Episcopos Romani Pontifices, vti Nestorium Episcopum Constantinopolitanum Celestinus, Timotheũ Alexand. Simplicius, Theophilum, Alexand. etiam post mortem Innocentius. Eiectus etiam est & depositus Dioscorus Alexandrinus, & Petrus Antiochenus à Felice.*

12. excessisse sine pace] *Nouatiani enim pacem negabant, dicentes à solo Deo remitti posse peccata; vti supra deduximus epistola ad Antonianum.*

13. alios proximos portus] *Particula:* alios, *quæ reperitur in excus. vet. & apud Remboldum, desideratur autẽ in cæteris, rursum recte addita est à Manu. & Morel.*

14. stabulum aliquod] *Stabulum pro diuersorio accipitur etiam à Plauto quum dicit in Aulul. Neutrobi habeam stabile stabulum. Dicitur enim à stando Stabulum, id est, locus in quo statur. Alludit autem ad locum Lucæ 11. vbi etiam hac voce vtitur vulgatus interpres, & alibi Vlpianus iureconsultus, cui & stabularij nomen pro caupone non est incognitum.*

15. Quod nunc esse apud nos debet] *Ita Camb. cod. & Manu. vetus verò excusus & Remboldus:* Quod necesse est apud nos esse, *omissa particula:* debet, *quæ nescio vnde irrepserit in Erasmicos omnes.*

16. non consolati estis] *Hanc lectionem Manut. & Cambron. cod. veram esse, non aliam illam:* non consolidastis, *patet ex epistola supra 54.*

17. colligendis & reuocandis] *Magis placet hæc Cambron. cod. lectio, quam excusorum omnium;* & reponendis.

18. nihil omnino perficiet] *Ita castigandum hunc locum supra ostendimus epistola lv. & certè sic legit etiam hic Cambr. cod.*

19. quoniam quod excelsum est] *Sic Cambronen. & excusi omnes, quare non placet Manutij lectio:* quia.

20. Cornelij & Lucij] *Cornelij statutum, de pace Lapsis danda habes supra epistola ad Anton. sed Lucij non exstat. Statutorum autem Concilij Africæ eadem de re fit mentio epistola liij.*

21. Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus] *Insignis locus contra hæreticorum varietatem & pro fidei Catholicæ vnitate.*

AD CLERVM ET PLEBES in Hispania consistentes de Basilide & Martiale.

EPISTOLA LXVIII.

ARG. *Cum Basilides & Martialis Episcopi lapsi essent, & libellis Idololatriæ contaminati, laudat Cyprianus cum coepiscopis Clerum & Plebem Hispaniarum, quod in locum eorum Sabinum & Felicem legitima electione substituissent: præsertim quum iuxta Cornelij statutum, Episcopi lapsi ad pœnitentiam quidam agendam admitti possent, sed à sacerdotali honore prohiberentur. Obiter etiam quædam attingens de veteri electionis Episcoporum ritu. Sub Stephano autem scriptã esse, contextus indicat.*

CYPRIANVS,[1] CÆCILIVS, PRIMVS, POLICARPVS, &c. FELICI PRESBYTERO ET PLEBIBVS CONSISTENTIBVS[2] AD LEGIONEM ET ASTVRICAE, ITEM [3] LAELIO DIACONO ET PLEBI EMERITAE consistentibus fratri in Domino S.

C[4]VM in vnum cõuenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos[5] per Felicem & Sabinum

Sabinum Episcopos nostros pro fidei vestræ integritate, & pro Dei timore fecistis, significantes Basilidem & Martialem libellis idololatriæ commaculatos, & nefandorum facinorum conscientia vinctos, episcopatum gerere, & sacerdotium Dei administrare non oportere: & desiderastis rescribi ad hæc vobis, & iustam pariter ac necessariam solicitudinem vestram vel solatio, vel auxilio nostræ sententiæ subleuari. Sed enim desiderio huic vestro non tam nostra consilia, quam diuina præcepta respondet, quibus iam pridem mandatur voce cœlesti, & Dei lege præscribitur, quos & quales oporteat deseruire altari, & sacrificia diuina celebrare. in Exodo nanque ad Moysen
Exod. 19. Deus loquitur, & monet, dicens: Sacerdotes, qui accedunt ad Dominum Deum: sanctificentur ne forte derelinquat illos Dominus. Et iterum: Et cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Item in Leuitico
Leuit. 21. præcipit Dominus, & dicit: Homo, in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo. [6] Quæ cum prædicta, & manifesta sint nobis, præceptis diuinis necesse est obsequia nostra deseruiant; [7] nec personam in eiusmodi rebus accipere, [8] aut aliquid cuiquam largiri potest humana indulgentia, vbi intercedit & legem tribuit diuina præscriptio. Neque enim immemores esse debemus, quid ad Iudæos per Esaiam prophetam locutus sit Dominus increpans & indignans, quod contemptis diuinis præceptis, humanas doctrinas sequerentur: Populus iste, inquit, labiis suis honorificat me, cor vero eorum longe separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes, quod item Dominus in Euangelio repetit & dicit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Quæ ante oculos habentes, & sollicite ac religiosè considerantes in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos & integros antistites eligere debemus, qui sancte, & digne sacrificia Deo offerentes, audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis dominicæ incolumitate, cum scriptum sit: Deus peccatorem non audit: sed si quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Propter quod plena diligẽtia, exploratione sincera oportet eos ad sacerdotium deligi, quos à Deo constet audiri. Nec sibi

Esa. 29. Mat. 7. Ioan. 9.

plebs blandiatur, quasi immunis esse à contagio delicti possit, cum sacerdote peccatore communicans, & ad iniustum atque illicitum præpositi sui episcopatum consensum suum commodans, quando per Osee prophetam comminetur & dicat censura diuina: Sacrificia eorum tanquam panis luctus: omnes qui manducant ea, contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens omnes omnino ad peccatum constringi, qui fuerint profani & iniusti sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in Numeris manifestari inuenimus, quando Chore, & Dathan, & Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vindicauerunt. Illic quoque per Moysen præcepit dominus vt ab eis populus separetur, ne facinorosis coniunctus eodem facinore & ipse perstringatur: Separamini, inquit, à tabernaculis hominum istorum durissimorum, [9] & nolite tangere ea quæ ad eos pertinent, ne simul pereatis in peccato eorum. Propter quod plebs obsequens præceptis dominicis, & Deum metuens, à peccatore præposito separare se debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere; [10] quando ipsa maximè habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes, vel indignos recusandi. Quod & ipsum videmus de diuina auctoritate descendere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, & dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur, sicut in Numeris dominus Moysi præcipit dicens: [11] Apprehende Aaron fratrem tuum, & Eleazarum filium eius, & impones eos in montem [12] coram omni synagoga, & exue Aaron stolam eius, & indue Eleazarum filium eius, & Aaron appositus moriatur illic. Coram omni synagoga iubet deus constitui sacerdotem, id est, instruit & ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, vt plebe præsente vel detegantur malorum crimina, vel bonorum merita prædicentur, & sit ordinatio iusta & legitima, quæ omnium suffragio & iudicio fuerit examinata. Quod postea secundum diuina magisteria obseruatur in Actis apostolorum; [13] quando de ordinando in locum Iudæ episcopo Petrus ad plebem loquitur: Surrexit, inquit, Petrus [14] in medio discentium, fuit autem turba in vno. Nec hoc in episcoporum tantum

Osee. 9. Num. 16. Num. 20. Act. 1.

& ſacerdotum, ſed in diaconorum ordinationibus obſeruaſſe apoſtolos animaduertimus, de quo & ipſo in Actis eorum ſcriptum eſt: Et cōuocauerunt, inquit, illi duodecim totam plebem diſcipulorum & dixerunt eis. Quod vtique iccirco tam diligenter & caute conuocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris miniſterium, vel ad ſacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnunquam indignos non ſecundum Dei voluntatem, ſed ſecundum humanam præſumptionem, & hæc Deo diſplicere, quæ non veniant ex legitima & iuſta ordinatione, Deus ipſe manifeſtat per Oſee prophetam dicens: [15] Sibimet ipſis conſtituerunt regem, & non per me. [16] Propter quod diligenter de traditione diuina, & apoſtolica obſeruatione obſeruādum eſt & tenendum quod apud nos quoque, & fere per prouincias vniuerſas tenetur, vt ad ordinationes ritè celebrandas, ad eam plebem, cui præpoſitus ordinatur, epiſcopi eiuſdem prouinciæ proximi quique conueniant, & epiſcopus deligatur plebe præſente, quæ ſingulorum vitam pleniſſime nouit, & vniuſcuiuſque actum de eius conuerſatione perſpexit. Quod & apud vos factum videmus in Sabini collegæ noſtri ordinatione vt de vniuerſæ fraternitatis ſuffragio, & de epiſcoporum qui in præſentia conuenerant, quique de eo ad vos litteras fecerant, iudicio epiſcopatus ei deferretur, & manus ei in locum Baſilidis imponeretur. [17] Nec reſcindere ordinationem iure perfectam poteſt, quod Baſilides poſt crimina ſua detecta, & conſcientiam etiam propria confeſſione nudatam, Romam pergens, Stephanum collegam noſtrum longe poſitum, & geſtæ rei [18] ac tacitæ veritatis ignarum fefellit, [19] vt exambiret reponi ſe iniuſtè in epiſcopatum, de quo fuerat iuſte depoſitus. Hoc eo pertinet vt Baſilidis non tam abolita ſint, quam cumulata delicta, vt ad ſuperiora peccata eius etiam fallaciæ & circumuentionis crimen acceſſerit. [20] Neque enim tam culpādus eſt ille, cui negligenter obreptum eſt, quam hic execrandus, qui fraudulenter obrepſit. Obrepere autem ſi hominibus Baſilides potuit, Deo non poteſt, cum ſcriptum ſit: [21] Deus nō deridetur. Sed nec Martiali poteſt profuiſſe fallacia, quo minus ipſe quoque delictis grauibus inuolutus epiſcopatum tenere non debeat, quando & apoſtolus moneat, & dicat: Epiſcopum oportet eſſe ſine crimine, quaſi Dei diſpenſatorem. Quapropter cum (ſicut ſcripſiſtis fratres dilectiſſimi, & vt Felix & Sabinus collegæ noſtri aſſeuerant, vtque alius [22] Felix de Cæſarauguſta fidei cultor ac defenſor veritatis, litteris ſuis ſignificat) Baſilides & Martialis nefando idololatrię libello cōtaminati ſint: Baſilides adhuc inſuper præter libelli maculam cum in infirmitate decumberet, in Deum blaſphemauerit, & ſe blaſphemaſſe confeſſus ſit; & epiſcopatum pro conſcientiæ ſuæ vulnere ſponte deponens, ad agendam pœnitentiam conuerſus ſit, Deum deprecans, & ſatis gratulans, [23] ſi ſibi vel Laico communicare contingeret: Martialis quoque præter [24] gentilium turpia & lutulenta conuiuia: & collegia diu frequentata, & [25] filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana ſepulchra depoſitos, & alienigenis conſepultos; actis etiam publicè habitis [26] apud procuratorē Ducenarium obtemperaſſe ſe idololatriæ, & Chriſtum negaſſe conteſtatus ſit: cumque alia multa ſint & grauia delicta, quibus Baſilides & Martialis implicati tenentur; fruſtra tales epiſcopatum ſibi vſurpare conantur, cum manifeſtū ſit eiuſmodi homines nec Eccleſiæ Chriſti poſſe præeſſe, nec Deo ſacrificia offerre debere. Maxime cum iampridem nobiſcum & cum omnibus omnino epiſcopis in toto mundo conſtitutis, [27] etiam Cornelius collega noſter, ſacerdos pacificus ac iuſtus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreuerit eiuſmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam poſſe admitti; [28] ab ordinatione autem Cleri atque ſacerdotali honore prohiberi. [29] Nec vos moueat fratres dilectiſſimi, ſi apud quoſdam in nouiſſimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligioſus vacillat, aut pacifica concordia non perſeuerat. Prænunciata ſunt hæc futura in ſæculi fine, & Domini voce, atque Apoſtolorum conteſtatione prædictum eſt: deficiente iam mundo, atque appropinquante antichriſto, bona quæque deficere, mala vero & aduerſa proficere. Non ſic tamen, quamuis nouiſſimis temporibus, in Eccleſia Dei aut euangelicus vigor cecidit, aut Chriſtianæ virtutis aut fidei robur elanguit, vt non ſuperſit portio ſacerdotum, quæ minimè ad has rerum ruinas, & fidei naufragia ſuccumbat; ſed fortis

Act. 6.

Oſee. 8.

Galat. 6.

Tim.

1. Tim. 2. Pet.

ſed fortis & ſtabilis honorem diuinæ maieſtatis & ſacerdotalem dignitatem plena timoris obſeruatione tueatur. Meminimus & tenemus, ſuccumbentibus licet & cedentibus *Mach. 2.* cęteris, Mathatiam legem dei vindicaſſe fortiter: Heliam, Iudęis deficientibus atque *3. Reg. 19.* à religione diuina recedentibus, ſtetiſſe, *Dan. 6. & 14.* & certaſſe ſublimiter: Danielem nec ſolitudine regionis alienæ, nec perſecutionis aſſiduæ infeſtatione deterritum, frequenter ac fortiter [30] glorioſa edidiſſe martyria: tres itē pueros [31] nec annis, nec minis fractos, cōtra *Dan. 3.* ignes Babylonios fideliter obſtitiſſe, & victorem regem in ipſa ſua captiuitate viciſſe. Viderit vel præuaricatorum numerus, vel proditorum, qui nunc in Eccleſia cōtra Eccleſiam ſurgere, & fidem pariter ac veritatē labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos ſincera mēs, & religio integra, & nō niſi domino & Deo ſuo anima deuota, nec Chriſtianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, ſed magis excitat & exaltat ad gloriam ſecundum quod beatus Apoſtolus *Rom. 3.* Paulus hortatur & dicit: Quid enim ſi exciderunt à fide quidam eorum, nunquid infidelitas illorum, [32] fidem Dei euacuauit? abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem omnis homo mēdax eſt, & ſolus Deus verax; quid aliud ſerui, & maxime ſacerdotes Dei facere debemus, niſi vt humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta dominica cuſtodientes, in Dei veritate maneamus? [33] Quare etſi aliqui de collegis noſtris extiterūt, fratres dilectiſſimi, qui deificam diſciplinam negligendam putant, & cum Baſilide & Martiale temere communicant, conturbare fidem noſtram res iſta non debet, cum Spiritus ſanctus in pſalmis talibus comminetur, di- *Psal. 49.* cens: Tu autem odiſti diſciplinam, & abiciſti ſermones meos retro: ſi videbas furem concurrebas ei, [34] & cum adulteris portionem tuam ponebas. Conſortes & participes oſtēdit eos alienorum delictorum fieri, qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Paulus apoſtolus ſcribit & dicit: *Rom. 1.* Suſurratores, detractores, abhorrentes Deo, iniurioſi, ſuperbi, iactantes ſui, adinuentores malorum, qui cum iuſtitiam Dei cognouiſſent, [35] non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, morte ſunt digni, non tantum qui faciunt ea, ſed & qui conſentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia, inquit, agūt, morte ſunt digni. Manifeſtat, & cōprobat morte dignos eſſe, & ad pœnā venire non tantum illos qui mala faciunt, ſed etiam eos qui talia agentibus conſentiunt, qui dum malis & peccatoribus, & pœnitentiam non agentibus illicita communicatione miſcentur, nocentium contactibus polluuntur, & dum iunguntur in culpa, ſic nec in pœna ſeparātur. Propter quod integritatis & fidei veſtrę religioſam ſollicitudinē fratres dilectiſſimi & laudamus pariter & probamus; & quantum poſſumus adhortamur litteris noſtris, ne vos cum profanis & maculatis ſacerdotibus communicatione ſacrilega miſceatis, ſed integram & ſinceram fidei veſtrę firmitatem religioſo timore ſeruetis. Opto vos fratres chariſſimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam LXVIII.

1. Cæcilius, Primus, Policarpus, Nicomedes, Lucianus, Succeſſus] *De omnib⁹ his ſupradiximus epiſtola liiij. excepto:* Primo, *cuius ſit quoque mentio Epiſtola ſequenti et in Synodo cognominatur à Mygyrpa. Porro legendū:* Lucianus, *patet tum ex illa epiſtola & ſequ. tum ex Syn. quare non placet quod habent Dun. Marc. & Cauch.* Lucilianus, *neque quod Afflig.* Lucinianus.

Sedatus, Fortunatus, Ianuarius, Secūdinus, Pomponius] *De Sedato (nam ſic legunt Ms. & excuſi omnes) & Pomponio vide ſupra epiſtolam lxij. de Ianuario vtroque epiſtolam ſequ. & Synod. Carthag.*

Petrus] *Hic in Synodo appellatur ab Hippone Diarrhylo.*

Anlius, Aurelius, Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax] *Aurelius ſecundus in Synodo cognominatur à Chullabi, Venantius à Tymiſa, Quietus à Buruch, Tenax ſiue Thenax (vt legunt Afflig. Dun. Bland. & March) ab horeis Cæliæ. De Rogatiano & Felici ſupra Epiſtola 65.*

Fauſtus, Lucius, Vincentius, Liboſus, Geminius, Marcellus &c.] *Fauſtus ibidem nuncupatur à Tinida regia, Vincentius à Thibari. Liboſus à Vagæ, Geminius à Furnis et Marcellus à Zama, Lucij ſit mentio epiſtola quoque ſequ. & infra epiſtola 78. & 80. plurium quoque eiuſdem nominis in Synodo; de alijs ſupra epiſtola liiij.*

Adelphius, Victoricus, & Paulus] *Adelphius Epiſcopus fuit à Thasbalte, Victoricus à Thabraca, Paulus cōfeſſor à Bobba.*

2. ad Legionem & aſturicæ] *Hinc colligitur Aſturicam olim contributam Legionis regno, non Gallicia vt hodie; neque id mirum eſt quod vtrumque id regnum ſit in Tarraconenſi tractu, quem Pomponius Mela tertiam facit Hiſpaniæ totius partem reliquas enumerans: Beticam quæ hodie Granatæ regnum complectitur, & Luſitaniam quæ nunc Portugallia dicitur. Quam Diſtinctionem ſi ſequamur, ſub Tarraconenſi continentur hodie regna ſex, Caſtellæ, legionis, Galliciæ Nauarræ, Cathalonicæ, Arragoniæ*

3. Lelio Diacono & plebi Emeritæ] *Emeritam Mela Luſitaniæ contribuit, quæ hodie vocatur Merida:*

Porro pro eo quod vulgati excusi omnes Manut. quoque et Morelius habebāt, Ælio, substituimus ex Ms. quatuor, veteri excuso & Remboldi cod. Lelio, quod primo mutatū est ab Erasmo, quem miror non animaduertisse illud Remboldi cod. mendum in argumento, vbi dicit ad Felicem & Paulum scriptam hanc epistolam; sed vti cætera omnia argumenta Remboldi, ita et hoc ad verbum descripsit: quod tamen nec Morelius animaduertens eodem modo legit.

4. Cum in vnum conuenissemus] Scriptam constat hinc in Synodo quapiam, hanc epistolam. sed ante illam Carthaginiensem an post, non satis constat.

5. per Felicem & Sabinum] Eo quod Sabinum ex sequentibus constet substitutum in locum Basilidis, suspicor Felicem Martiali successisse, quorum vnum Asturicæ, alterum Emeritæ Episcopos fuisse constat.

6. Quæ cū prædicta & manifesta sint] Ita Cābr. Bland. Angl. Afflig. & Dun. cod. March. vero & Morelius: manifestata; superflue autem additum fuit in vulgatis excusis: vel mandata, neque enim id habent Ms.

7. nec personā in eiusmodi rebus accipere] Ms. quidem legunt: nec persona &c. accipi, sed prius magis accedit ad scripturarum phrasin ad quas alludit.

8. aut aliquid] Sic recte Manu. & Mor. & Ms. pro eo quod erat: aliud. Nec sibi plebs blādiatur quasi immunis esse à contagio] Ita solus Manu. & Camb. cod. cæteri omnes: contagione, vtrumque latine dicitur.

9. & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis] Ita Ms. & excusi omnes præter Camb. qui habet: tangere, omnia quæ sunt eis. non male; qui etiam hoc habet peculiare, vt paulo post (vti & epistola præced.) legat duntaxat: ad sacrilega sacerdotis, non addat autem vocē: sacrificia. Atque adeo magis quidem placet vt hic legatur: sacrilega, quum epistola præcedenti eodem modo loquatur, sed nolui quicquam mutare eo quod cæteri Ms. legant: sacrilegi, cum excusis omnibus.

10. quando ipsa maxime habeat potestatē vel eligendi] Quid sibi hic velit Cyprianus, paulo post indicat dū dicit: hoc de diuina auctoritate descendere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, idque vt plebe præsente vel detegantur malorum crimina vel bonorū merita prædicentur; atque ita nemo ad altaris ministeriū vel sacerdotalem locū indignus obrepat. Non mirū itaque est quod hic dicit, plebem maxime habere potestatem eligendi dignos, vel indignos recusandi quia ipsius erat, crimina seu merita detegere; quod si non faceret, merito illi imputaretur indigni ad episcopatum promotio.

11. Apprehende Aaron] Ita March. Affli. Dun. et vet. excu. cod. pro quo Remboldum sequuti cæteri excusi: Præhende Aaron; prius vsitatum est magis classicis auctoribus, quare placet magis; legunt etiam Ms. Eleazar, sed: Eleazarum, malo, tum hic, tum paulopost.

12. coram omni synagoga] Verba hæc hodie desiderantur in editione & latina & lxx. legisse autem Cyprianum constat ex textu, nam vrget illa ipsa verba.

13. de ordinando in locum Iudę Episcopo] Alludit ad illud psal. Episcopatum eius accipiat alter: Ms. tamen legunt: Apostolo.

14. in medio discentium] Discentium vertit quod vulgo legitur: discipulorum, phrasi à Tertul. mutuata; quam videre est lib. de patientia, de vera carne Christi, de prescript. aduersus hæret. & alibi frequenter.

15. Sibimetipsis] Ita legendum supra diximus Epistola lv. & sic legunt hic Ms. omnes.

16. Propter quod de traditione diuina &c.] Non recte quidam prophanam illam hinc confirmare nituntur suorum ministrorum institutionem, per plebem aut magistratus laicos. Neque enim hinc haberi aliud potest, quam quod plebe præsente electiones fierent, cuius causam supra diximus. Non negamus itaque veterem electionis Episcoporum ritum, quo plebe præsente, immo et suffragiis plebis eligi solent. Nam in Africa illum obseruatum constat, ex electione Eradij successoris D. Aug. de quo exstat epistola eius 120. In Græcia ætate Chrys. ex lib. 3. de sacer. in Hispaniis ex hoc Cypriani loco et Isidoro li. 2. de officiis. In Galliis ex epistola Celest. papæ 2. Romæ ex iis quæ supra diximus epistola ad Antonianum; vbique etiam alibi ex epistola Leonis 87. Et perdurasse eā cōsuetudinem ad Gregorium I. vsque, ex eius epistolis, immo & ad tempora vsque Caroli & ludouici Imperatorum ex I. li. Capitulorum eorundem satis constat. verum plebi sola suffragia concessa non electionem quæ per subscriptionem fieri solet, perspicuum fit. Imprimis ex Cōcil. Laodic. can 12. et 13. vbi prohibetur electio Episcoporum per plebem fieri, & D. Hiero. epistola ad Euagrium dum dicit, electionem Alexandrini Episcopi à presbyteris fieri solere, deinde ex dicta epistola Leonis. Qui singulorum in electione propria distinguens officia, vota requirit ciuium, testimonia populorum, Honoratorum arbitrium, electionem clericorum, & denuo postea Subscriptionem clericorum, Honoratorum testimonium, Ordinis & plebis consensum. Hoc enim potissimum tunc agebatur, vt inuitæ plebi non daretur Episcopus. Non tamen sic, vt cogerentur Episcopi admittere quemcunque plebs postulasset, vti patet ex can. I. & 2. Græcarum Synod. à Martino Bracarensi collectarum, & ex dicta Celestini epistola, & Stephani papæ decreto lxiij. dist. c. Nosse. Sed si quem petisset contra statuta canonum denuo & sæpius conuocari solitos clerum & plebem, donec concordarent in Idoneum quempiam; colligere est ex Epistola Gelasii papæ ad Philippum & Gerontium citata à Gratia. dist, 63. c. Plebs. Si qua autem contradictio quorūdam oboriretur, discutiebantur primo personæ contradicentes, & tum demum si vera non essent quæ obiicerentur, ordinabatur Episcopus, vti constat ex can. 40. Concil. Carthag. 3. Si denique nec ita fieret concordia, interponebat suam auctoritatem Archiepiscopus, & quem ille probasset, pro episcopo habebatur. Accedere denique oportebat confirmationē Metropolitani, iuxta Can. 4. Con. Nic. Aut Primatis, iuxta Concil. Carthag. 3. Aut legati Apostolici, de quo Concil. Sardic. c. 20. Leo papa epist. ad Anast. Thessal. Simplicius ad Achat. Constantino. & Bonifa. ad Eulal. Alexand. Aut certè summi Pontificis, præsertim in electione Patriarcharum Antiocheni, Alexandrini, Constantinopolitani & Hierosolimitani, vti constat ex Syn. Constantin. I. epist ad Damasum, epist. Theod. & Martiani imper. ad Leonem papam, & epist. Conciliabuli Antioch. ad Iulium. Neque vero hæc sufficiebant, sed accedere præterea debebat consecratio, siue quam vocat Cyprianus manusimpositio, per episcopos qui conuenerant; quos vt minimum duos esse oportebat, vt ex Canonibus satis superque manifestum est.

17. Neque rescindere &c. quod Basilides Romam pergens] Etiam hic locus pro Romani Pontificis auctoritate facit; vtpote quo constet Episcopos sede eiectos in Hispaniis, solere ad illum excurrere: quanquam hoc

factum

factum Basilidis ideo non probet, quod Stephanum papam fefellerit, & illi fraudulenter obrepserit. Idipsum fecere in Oriente D. Athanasius Alexandrinus, Paulus Constantinopolitanus, Marcellus Aucÿre & Asclepas Gazæ episcopi, ab Arianis expulsi (teste Zozomeno) apud Iulium Pontificem, ab eodem sedibus suis restituti. Hoc ipsum Stephanus Carthaginiensis antistes cũ Concilio Mauritaniæ, egit apud Damasum, dum conqueritur de sede eiectis Episcopis; & antiquis regulis sancitum esse dicit, tale quid tũ prius tractandum esse, priusquam ad notitiam almæ sedis ductum esset &c. Apud Innoc. primum D. Chrysost. Constan. apud Leonem Theodoretus Cyri. & Flauianus Constant. Ignatius denique Constantinop. Episcopus, apud Nicolaum primum. Eodem pertinet tragœdia Anthemÿ etiam Constantinop. Episcopi. qui ab Agapito sede deiectus est, & in locum eius substitutus Menas; ac preces & minæ Theodoræ Augustæ apud Siluerium & Vigilium Pontifices pro restitutione Anthemÿ. Postremo Canon ille Niceni concilÿ, de quo tanta inter Africanos et Romanos Episcopos fuit controuersia; quem tamen genuinum esse constat ex epistolis Felicis, Iulÿ & Zozymi Romanorum Pontificum; & quæ pene ad vnum omnes primi illi Romani Pontifices Martyres habent, de appellatione episcoporum ad sedem Romanam.

18. ac tacitæ veritatis ignarum] *Vocem:* tacitæ, *recens adiecimus ex codic. Angl. in cæteris desiderabatur.*

19. vt exambiret] *Recte sic Manut. & Morelius & vetus excusus; nam sic etiam supra epistola xv.* exambire, *ad Martyres dixit, quare non recte pro eo Erasmus:* ambiret.

20. Neque enim tam culpandus est cui negligenter obreptum est] *Obreptionem siue subreptionem vocant Iureconsulti, mendacium quod in fraude tacendi committitur, atque ita impetrata rescripta siue Imperatorum siue Pontificum, irrita declarantur. Cod. Si contra Ius L. Etsi, ac de rescript. c. Dilectus, vbi eadem prorsus est facti ratio quæ hic; vtpote quum loquatur ibi Pontifex de eo, qui amotionis suæ seu excommunicationis qua tenebatur astrictus, nullam fecisset mentionem. Recte itaque tales litteras surreptitias, ordinationem Sabini rescindere non potuisse paulo prius dixit.*

21. Deus non deridetur] *Ita Ms. omnes & supra quoque Cyprian. epist. 52. quare non placet illud:* irridetur.

22. Felix de Cæsaraugusta] *Cæsaraugusta ciuitas est metropolis regni Arragoniæ, quæ hodie Sarragossa nũcupatur, in eodem Tarraconensi tractu; atque adeo non longe ab piscopatibus iam dictis.*

23. si sibi vel laico communicati] *De cõmunicatione laica supra diximus epistola ad Antonianum.*

24. gentilium turpia & lutulenta conuiuia & collegia diu frequentata] *Etiam hunc locum ita ex cod. Angl. castigauimus, pro eo quod erat:* in collegio diu frequentata. *Nam conuiuia quæ Tertul. lib. 2. ad vxorem sodalitia, & Cicero de Senect. Sodalitates dicit, Martianus collegia sodalitia, & collegia nuncupat, dum ea interdicit, ff. de collegiis & illicitis corpor. L. Mandatis.*

25. Filios in eodem collegio, &c. apud profana sepulchra depositos] *Alludit etiam hic ad illas sodalitates, quæ hoc habebant, vt in eodem sepulchro sepelirentur. Sodales enim etiam illos dici Iureconsultis, patet L. sodales eod. titul. Est autem locus insignis contra eos, qui nullam habent sepulturæ curam, sed quibus perinde est siue apud hæreticos siue apud Catholicos immo siue in terra consecrata siue foris sepeliantur. Nam vocando sepulcra illa prophana, satis insinuat, in ecclesia iam tum loca sacra fuisse, in quibus sepeliretur fideles, quæ* κοιμητήρια *à Græcis nuncupabantur* ἀπὸ τοῦ κοιμᾶν *quod est dormire. Dormire enim fideles mortui in scripturis dicũtur. Certe cœmiterÿ in quo passus & sepultus est Xistus Pontifex, meminit Cyprianus epistola penultima. & Pontius in vita Cypri. Sua etiam ætate conqueritur Opt. Mileuit. à Donatistis (lib. 6. contra Parmen.) solis Cœmiteria occupata, ita vt non permitterent in illis sepeliri corpora catholicorum. Et vt alios omittam, D. Dion. Areopag. disertis verbis, in honorato loco cum aliis eiusdem ordinis corporibus, recondi solere corpora mortuorum dicit, sub finem eccle. hier. ac D. Clemens Rom. Apost. constit. lib. 6. c. 30. cõuentus ad cœmeteria meminit.*

26. Apud procuratorem Ducenarium] *Iudicem Ducenarium intelligit; de cuius institutione Sueto. in August, Cæs. ca. 34. Ad tres (inquit) iudicum decurias quartam addidit ex inferiori censu, quæ ducenariorũ vocaretur, iudicarétque de leuiorib⁹ summis. Istos itaque iudices quum primum de censu duntaxat Iudicium faceret; verisimile est ætate Cypriani etiam in Christianos prætextu legum sæuisse. Ducenarius etiam dicebatur, qui duas centurias ducebat in acie secunda, iuxta Veget. lib. 2. ca. 8. Quinetiam singula militiæ equestris officia enumerans D. Hieron. (ad Pammach. contra errores Ioann. Hierosol.) quarto loco Ducenarium collocat. Post tribunum (inquiens) primicerius, deinde senator, Ducenarius, Biarchus, Circitor, eques. Tyro.*

27. etian Cornelius collega noster] *Huius fit quoque mentio epistola præcedenti & ÿ. ad Stephanum, quo nempe statutum fuit, vt lapsi episcopi neque ad honorem sacerdotalem neque ad Cleri ordinationem admitterentur, sed solũ vt Laici cõmunicarent; supra quoq; eiusdẽ facta est mentio epistola ad Epictetũ. Fit autem mihi verisimile factum id decretum in Romana Synodo.*

28. ab ordinatione autem Cleri] *Hic ordinationem dicit, quod supra manusimpositionem, quam tum in clericis tum in Episcopis ab ipsis Apostolicis temporibus obseruatam, satis liquet ex epistolis Pauli ad Timotheum & Titum, & eo quod Actu. 14. scribuntur Paulus & Barnabas ordinasse per ciuitates presbyteros.*

29. Nec vos moueat] *Similem habes locum supra epistola lv.*

30. gloriosa edidisse martyria] *Ita ex cod. Cauchÿ, pro eo quod cæteri habebant:* gloriose, *minus recte. Quum autem de pluribus loquatur Danielis martyriis, non dubium, quin etiam captiuitatem eius ob Belem & Draconem interfectos intelligat, de quo latius Tom. 2. lib. de orat. Dominica.*

31. nec annis nec minis fractos] *Sic quinque cod. Ms. & Manut. pro eo quod legebatur:* armis, *corruptissime, neque enim vllis armis tres pueros aggressus est Nabuchodonosor.*

32. fidem Dei euacuauit] *Vide de hac lectione supra epistolam lv. certe etiam hic Ms. & excusi omnes excepto Manut. sic legunt, ipse quoque Manut. epistol. sequenti.*

33. Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterint qui, &c.] *Quum 4. Ms. & excusi omnes priores sic legant, non placet etiam hic Manut. & Cambron. cod. lectio, qui omittunt voces:* exstiterint, &: qui.

34. & cum adulteris portionem tuam ponebas] *Quia Ms. legunt:* portionem tuam, *magis placet hæc cæterorum excusorum conformis lectio, quam Manut.* particulam tuam, *nisi velis etiam legere sicuti supra epistola ad Cæcilium :* & inter mœchos, *Sed magis placet, ut nunc hoc nunc illo modo vertisse dicatur Cyprianus.*

35. non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni] *Verba hæc non reperiuntur in sex Ms. cod. quibus sum usus, qui non aliud habent quam* qui cum iustitiam Dei cognouissent, non tantum faciunt mala sed & consentiunt eis qui hæc agunt : quoniam qui talia (inquit) agunt digni sunt morte. *Neutra placet. Si priorem sequamur, quam habent excusi omnes, & vulgatus interpres; haud dubie superflua erit repetitio illorum verborum :* quoniam qui talia (inquit) agunt morte sunt digni. *Si posteriorem, videntur potius hæc postrema verba interserenda quam postponenda, ut legatur cum Græcis cod. plerisque :* qui cum iustitiam Dei cognouissent, quoniam qui talia agunt digni sunt morte : non tantum faciunt mala (*seu potius :* ea,) sed & consentiunt eis, qui hæc agunt. *Utro etiam modo legas, superflua videtur dictio (inquit) quam tamen habent excusi & Ms. omnes. Neque vero mirum est quod Cypr. cod. varie legant, quum etiam Græci codi. Pauli varient. Unus qui est Louanij apud Minoritas legit priori modo, excepto quod omissus sit postea articulus : ὅτι, utroque loco. Secundo modo legunt vulgati Græci & iam olim Chrysost. Theophil. & Oecum. Aliter rursum legit Origenes (ad quem allusisse videtur Oecum. dum quosdam etiam aliter legere scribit) sic nempe: Qui cum iustitiam Dei cognouissent, quod qui talia agunt digni sunt morte; non solum qui faciunt ea, sed et qui consentiunt facientibus, propter quod. &c. Apud Latinos autem priori modo legunt Saluianus libro 6. Amb. & qui Sedulio siue Hiero. ascribitur comment. D. etiam Aug. in Psal. 17. & expos. quarundam proposit. epist. ad Rom. Hæc certe varietas fecit, ut nihil ausus fuerim immutare, ipse tamen contextus videtur ad priorem magis lectionem alludere.*

AD FLORENTIVM Pupianum, de obtrectatoribus.

EPISTOLA LXIX.

ARG. *Purgat se apud Florentium Pupianum Cyprianus de variis ab illo obiectis criminibus; & animi eius leuitatem arguit, quod tam temere obtrectatoribus crediderit. Ex eo autem quod dicit, se iam tum sex annis Episcopatu functum, satis constat sub Stephano scriptam.*

[1] CYPRIANVS QVI ET THASCIVS, [2] FLORENTIO CVI ET PVPIANO FRATRI SALVTEM.

E[3]Go te frater credideram tandem iam ad pœnitentiã conuerti, quod in præteritũ tam infanda, tã turpia tam etiam gentilibus execrãda aut audisses de nobis temere, aut credidisses. Porro autẽ etiam nũc in litteris tuis animaduerto eundẽ te adhuc esse, qui prius fueras, eadẽ te de nobis credere, [4] & in eo quod credideris perseuerare; & ne forte claritatis & martyrij tui dignitas, nostra communicatione maculetur, in mores nostros diligenter inquirere, & post Deum iudicem qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me, (quantus enim ego sum ?) sed de Dei & Christi iudicio iudicare. Hoc est in deum non credere, hoc est, rebellem aduersus Christum & aduersus euangelium eius existere, ut cum ille dicat : Nonne duo passeres asse veneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate ? & probet maiestas eius & veritas [5] sine conscientia & permissu Dei etiam minora non fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine cõscientia eius in Ecclesia ordinari? Nam credere quod indigni [6] & incesti sint qui ordinantur; quid aliud est, [7] quam credere quod non à Deo, nec per Deum sacerdotes eius in Ecclesia constituantur? An putas maius esse de me meum, quam Dei testimonium? cum Dominus ipse doceat & dicat testimonium non esse verum, si quis ipse de se testis existat, eo quod vnusquisque utique sibi faueat, nec contra se aliquis infesta & aduersa depromat; fides vero sincera sit veritatis, si in prædicationibus nostris alius sit prædicator ac testis. Si testimonium, inquit, dixero de me, testimonium meum non est verum : alius est enim qui testis est de me. Quod si ipse Dominus omnia postmodum iudicaturus noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de iudicio ac testimonio Dei patris probari: quanto magis hoc seruos eius obseruare oportet, qui iudicio ac testimonio Dei non probantur tantum, sed etiam gloriantur? Præualuit autem apud te contra diuinam sententiam, & [8] contra conscientiam nostram, fidei suæ viribus nixam, inimicorum & malignorum commentum; quasi apud lapsos & profanos, & extra Ecclesiam positos, de quorum pectori-

pectoribus excesserit Spiritus sanctus, esse aliud possit nisi mens praua, & fallax lingua, & odia venenata, & sacrilega mendacia, quibus qui credit, cum illis necesse est inueniatur, cum iudicij dies venerit. Quod vero dixisti sacerdotes humiles esse debere, quia & Dominus & Apostoli eius humiles fuerunt; humilitatem meam & fratres omnes, & gentiles quoque optime norunt & diligunt; & tu quoque noueras & diligebas, cum adhuc in Ecclesia esses, & mecum communicares. Quis autem nostrum longe est ab humilitate, vtrumne ego qui quotidie fratribus seruio, & venientes ad Ecclesiam singulos benigne & cum voto & gaudio suscipio: an tu qui te [9] episcopum Episcopi, & iudicem iudicis ad
Deut.17. tempus à Deo dari constituis? cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit
3. Reg.8. timebit,& non agent impie etiam nunc. Et iterum ad Samuelem loquitur & dicit: Nõ te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et adhuc Dominus in Euangelio, cum ei dictum es-
Ioan.18. set: Sic respondes pontifici? custodiens & docens sacerdotalem honorem seruari oportere, contra pontificem nihil dixit, sed innocentiam suam tantummodo purgans responderit dicens: Si male locutus sum, exprobra de malo: si autem bene, quid me
Act.23. cædis? Item beatus Apostolus, cum ei dictum esset: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? nihil contumeliosè locutus sit aduersus sacerdotem: quando & potuerit se constanter exerere aduersus eos qui Dominum crucifixissent,& qui iam Deum & Christum, & templum, & sacerdotium perdidissent. Sed quamuis in falsis & spoliatis sacerdotibus vmbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitans dixerit. Nesciebam fratres quia pontifex est:
Exod.22. scriptum est enim: [10] Principem populi tui non maledices. Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas; post persecutionem [11] sacerdos esse desiui. Persecutio enim veniens te ad summam martyrij sublimitatem prouexit: me autẽ proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur:[12] Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani episcopi Christianorum; vt etiam qui non credebant Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribẽti. Nec hæc iacto, sed dolens profero, cum te iudicem Dei constituas & Christi, qui dicit ad Apostolos, ac per hoc ad omnes præpositos,[13] qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt: Qui audit vos, me audit, & qui *Luc.11.*
me audit, audit eum qui me misit. Et qui reiicit vos, me reiicit, & eum qui me misit: [14] Inde enim chismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur, dum episcopus qui vnus est, & Ecclesiæ præest, superba quorundam præsumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus iudicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quę arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem suam præpositos & sacerdotes vocare; ac nisi apud te purgati fuerimus, & sententia tua absoluti, [15] ecce iam sex annis nec fraternitas habuerit episcopum, nec plebs prępositum, nec grex pastorem, nec Ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem? Subueniat Puppianus & sententiam dicat: & iudicium Dei & Christi [16] in acceptum referat; ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis [17] accersitus est, sine spe salutis & pacis exisse videatur; ne nouus credentium populus nullam per nos consecutus esse baptismi & Spiritus sancti gratiam iudicetur; ne tot lapsis & pœnitentibus, pax data, & communicatio nostra examinatione concessa, [18] iudicij tui auctoritate soluatur. Annue aliquando & dignare pronunciare de nobis, & episcopatum nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare, vt Deus & Christus eius agere tibi gratias possint, quod per te sit [19] antistes & rector altari eorum pariter & plebi restitutus. [20] Apes habent regem, & ducem pecudes,& fidem seruant [21] Latrones, mancipi, obsequio pleno humilitatis obtemperant. Quanto simpliciores & meliores vobis sunt brutæ pecudes, & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atque inter arma prædones? Præpositus illic agnoscitur & timetur, quem non sententia diuina constituit, sed in quem factio perdita & nocens caterua consensit. Dixisti sane scrupulum tibi esse tollendum de animo, in quem incidisti. [22] Incidisti, sed tua credulitate inreligiosa. Incidisti sed tua mente, & voluntate sacrilega, dum incesta, dum impia, dum nefanda

contra fratrem, contra sacerdotem facile audis, libenter credis; aliena mēdacia quasi *Eccles. 28.* propria & priuata defendis; nec recordaris *Prou. 17.* scriptum esse: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam, & iterum: Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus. Quare in hunc scrupulum non inciderunt martyres Sancto spiritu pleni, & ad conspectum Dei & Christi eius, passione iam proximi? [23] qui ad Cyprianum episcopum litteras de carcere direxerunt, sacerdotem Dei agnoscentes & contestantes ei. Quare in hunc scrupulum non inciderunt tot coepiscopi collegæ mei, qui vel [24] cum de medio recederent, proscripti sunt, vel apprehensi in carcere & in catenis fuerunt, aut qui in exilium relegati, illustri itinere ad Dominum profecti sunt, aut qui quibusdam locis [25] animaduersi cœlestes coronas de Domini clarificatione sumpserunt? Quare in hunc scrupulum non inciderunt de plebe ista nostra quæ apud nos est, & nobis de Dei dignatione commissa est, tot confessores [26] quæstionati & torti & insignium vulnerum & cicatricum memoria gloriosi? tot virgines integræ? tot laudabiles viduæ? Ecclesiæ denique vniuersæ per totum mundum nobiscum vnitatis vinculo copulatæ? Nisi si omnes isti communicantes mecum, secundum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt, [27] & spem vitæ æternæ, communicationis nostræ contagione perdiderunt; Pupianus solus integer, inuiolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluit, in paradiso atque in regno cœlorum solus habitabit. [28] Scripsisti quoque quod Ecclesia nunc propter me portionem sui in disperso habeat quando omnis Ecclesiæ populus & collectus sit & adunatus & indiuidua concordia sibi iunctus; soli illi foris remanserint, qui & si intus essent, eiiciendi fuerant: nec patiatur Dominus populi sui protector & tutor triticum de area sua diripi, sed solæ possint paleę de Ecclesia separari, quando & Apostolus *Rom. 3.* dicat: Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum? Nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.

Et Dominus quoque in Euangelio, cum eum loquentem discipuli derelinquerent, conuersus ad duodecim dixerit: Nunquid *Ioan. 6.* & vos vultis ire? Respondet ei Petrus dicēs: Domine ad quem imus? verba vitæ æternæ habes, [29] & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui. Loquitur illic [30] Petrus, super quem ędificata fuerat ecclesia; [31] Ecclesiæ nomine docens & ostendēs, quia etsi contumax ac superba obaudire volentium multitudo discedat, Ecclesia tamē à Christo non recedit; & illi sunt Ecclesia plebs sacerdoti adunata, & pastori suo grex adherens. Vnde scire debes Episcopum in ecclesia esse, & Ecclesiam in Episcopo; & si qui cū episcopo non sit, in ecclesia non esse; & frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt, & latenter apud quosdam communicare se credunt; quando ecclesia quę catholica vna est, scissa non sit, neque diuisa, sed sit vtique connexa, & cohærentium sibi inuicem sacerdotū glutino copulata. [32] Quamobrē frater si maiestatē Dei, qui sacerdotes ordinat, cogitaueris: si Christum, qui arbitrio, & nutu, ac pręsentia sua & prępositos ipsos, & ecclesiam cum prępositis gubernat, aliquando respexeris; si de innocentia sacerdotum non humano odio, sed diuino iudicio credideris si temeritatis & superbię atque insolētię tuę agere vel sero pœnitentiam ceperis; si Deo & Christo eius, quibus seruio, & quibus puro atque immaculato orę [33] sacrificia & in persecutione pariter & in pace indesinenter offero, plenissime satisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos diuinæ cēsurę respectu, & metu; vt prius Dominū meum consulam an tibi pacem dari, & te ad communicationem Ecclesię suæ admitti sua ostensione & admonitione permittat. Memini enim quid iam mihi sit ostensum, immo quid seruo obsequenti, & timenti de dominica & diuina auctoritate præceptum; qui inter cętera quę ostendere & reuelare dignatus est, & hoc addidit: Itaque qui Christo non credit sacerdotem facienti, postea credere incipit sacerdotem vindicanti. [34] Quamquam sciam somnia ridicula & visiones ineptas quibusdam videri, sed vtique illis qui malunt contra sacerdotes credere, quam sacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Ioseph *Gen.* fratres sui dixerunt: Ecce somniator ille venit; Nunc ergo venite, occidamus illum, & somniator postea quod somniauerat, cōsecutus sit; & occisores ac venditores confusi sint: vt qui verbis prius non credidissent, factis postmodum crederent. De iis autem

tem quæ tu egisti vel in persecutione, vel in pace, stultū est, vt velim te iudicare, quādo tu magis iudicem te nostri constitueris. Hæc pro animi mei pura conscientia, & domini & Dei mei fiducia rescripsi. Habes tu litteras meas, & ego tuas:[35] in die iudicij ante tribunal Christi vtreque recitabuntur.

ADNOTATIONES in Epistolam. LXIX.

1. CYPRIANVS QVI ET THASCIVS] *Videtur mihi cum Cretensi voluisse Cretisare Cyprianus; & quum Florentius nomen suum cum prænomine præfixisset, idipsum fecisse. Prænomē autem istud ipsum reperire est in Actu Paßionis eius, & apud Paulum Diaconum supra in Prolegomenis. Quod an sit* Tatius, *(vti quidam legunt) an vero:* Thascius, *quod mihi magis placet; latius in vita auctoris.*

2. FLORENTIO CVI ET PVPIANO] *Eclipsis est vt subintelligatur: cognomen aut prænomen est. Legunt vero Manut. & Morel.* PVPIANO; *sed placet magis vulgata illa lectio, tum quod eam habeat cod. Angl. tū quod magis ad eam accedat Gratianus 7. qu. 1. c. Scire, vbi legit:* Papiano, *seu:* Papiniano; *fuisse autem confessorem ex sequ. patet, sed an Episcopus fuerit, incertum, præterquam quod nomen fratris præfixum, id indicare videatur. Nouatianis etiam se iunxisse videtur, vtpote qui cum Cypriano non communicaret.*

3. Ego te frater credideram &c.] *Patet hinc iam olim ab illo obiecta fuisse crimina grauia Cypriano, etiam gentilibus (vt Manut. & Morelius) seu gentibus (quo modo reliqui omnes) execranda: Illud autem:* eundem, *recte ab illis adiectum est:* item, *præpositio:* in, *ad illud:* in mores nostros inquirere.

4. & in eo quod credideris] *Hoc ex Ang. cod. pro eo quod alij:* credideras.

5. sine conscientia & permissu Dei] *Etiam hic & paulo post illorum magis placet lectio, quam vulgata:* sine consensu, *eo quod phrasin Cypriani magis redoleat.*

6. & incesti sint] *Sic illi cum Angl. cod. cæteri:* incerti, *minus recte.*

7. quam credere] *Angl. cod.* contendere.

8. contra conscientia nostram, fidei viribus nixam] *Hanc veram esse lectionem existimo, quam habet Morelius, Manut. quoque, præterquam quod legit:* scientiam, *cæteri:* Dei iuribus nixam.

9. Episcopum Episcopi & iudicem iudicis] *Alludit ad significationem vocis;* ἐπίσκοπος, *enim inspectorem significat. est autem similis hic locus cum epistolis supra lv. & lxv.*

10. Principem populi tui] *Sic legendum, supra satis docuimus epistolis iam dictis.*

11. sacerdos esse desiui] *Genuinam hanc esse lectionem, colligere est ex vet. exc. & Rembold. pro quo Erasmus* desij, *tanquam elegantius.*

12. Si quis possidet de bonis Cæcilij Cypriani] *Hic alterius prænominis meminit, quod in baptismo ipsi inditum fuit à Cæcilio presbytero. Est autem hæc ipsa proscriptionis eius sentētia, de qua dicta epistola lv. dixit, se proscriptum applicito episcopatus nomine.*

13. qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt] *Iam tertio hoc habes in Cypriano.*

14. Inde enim hæreses] *Aut hoc modo legendum aut quomodo vulgati, vt supra dicta epist.* vnde enim &c. nisi. *Vide autem ibi huius loci tractationem.*

15. ecce iam sex annis] *Quum igitur hanc epistolam scripsit, sex annis Episcopū egerat, duobus itaque annis scripta est hæc post illam lv. quæ cum sub finem vitæ Cornelij scripta sit, & vno anno duntaxat Lucius, Romanum Pontificatum gesserit; certo colligitur, sub Stephano scriptam hanc epistolam.*

16. in acceptum referat] *Ita Manu. & Morelius, pro eo quod cæteri:* in apertum.

17. accersitus est] *Siue:* accersitus, *legas quomodo alicubi supra. siue:* accessitus, *sicut infra (ni fallor) de mortalitate, phrasis est Cypriani, pro defunctus est.*

18. iudicij tui auctoritate] *Antea erat:* sui, *corruptißime.*

19. Antistes] *Eadem voce pro præfecto ecclesiæ vtitur Tertu. de fuga in persequutione. Sumpta est autem à sacris idolorum, quorum primarij, sacerdotes Antistites dicebantur, tum Liuio tum Ciceroni, ab Antisto voce veteri, pro Antesto.*

20. Apes habent regem & ducem pecudes] *Recte sic vterque, pro eo quod erat vitiose:* apes habent regem & iudicem, *De apum autem rege latè tractat Virgil. 4. Georgic. & Columella de re rust.*

21. Latrones mancipi obsequio pleno] *Manceps est (inquit Festus) quisquis à populo emit aliquid cōducitue, quia manu sublata auctorem se emptionis esse significat, vt dicatur quasi maniceps. Ab hac generali significatione Metaphoricôs, peculiariter mancipem accipit Cyprianus, pro latronum conductore, quem D. Aug. lib. de ciuit. Dei. 4. c. 4. Principem latronum vocat, & ipse Cyprianus paulopost præpositum. Tertul. similiter dixit in Apologetico mancipem diuinitatis.*

22. Incidisti, sed tua credulitate irreligiosa] *Verba hæc antea desiderata recens adiecta sunt à Manutio et Morelio, vti non dubito ex Ms. cod. ego certe nullos nactus sum, præter fragmentum cod. Anglici.*

23. qui ad Cyprianum Episcopum litteras de carcere] *Meminit earundem litterarum supra epistolis x. xi. & xij. sed non exstant.*

24. cum de medio recederent] *Sic recte illi, pro eo quod antea erat:* recesserunt. *Accipitur autem:* de medio recedere, *pro:* secedere. *Ab his etiā adiecta disiunctiua:* aut, *sensum reddit clariorem. Quod autem dicit ad dominum illos profectos, confirmat toties repetitam catholicam sententiam, quod cælum statim sancti petant.*

25. animaduersi] *Vti alias sæpe ita & hic voce Iureconsultis vsitata vtitur, nam ita alicubi etian loquitur Paulus Iureconsultus: animaduersorum, id est, morte punitorum corpora sepulturæ danda. Africanis proconsulibus eandē in vsu fuisse, patet ex sententia lata in Cyprianum hac nēpe: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet, quam habes tum in actu paßionis eius, tum in ser. D. Aug. de D. Cypr.*

26. quæstionati & torti] *Posterior priorem vocem explicat, quam noue deriuauit a questione, nam facti (inquit eleganter Cicero pro Mil.) in æculeo quæstio est,*

Iuris in iudicio. Confeſſores autem quæſtionati, ſunt illi quos alibi martyres nuncupat.

27. & ſpem vitæ æternæ] *Recte ab illis omiſſa eſt particula:* ſi, *interiecta, quæ ſenſum obſcurabat.*

28. Scripſiſti quoque] *Vel hinc patet, Nouatiani quoque factionis fuiſſe Pupianum.*

29. & nos credimus] *Supra epiſtola lv. probauimus, ita potius legendum, quam vti Eraſmus ex Græcis hodiernis exemplaribus:* credidimus, *certe vetus excuſus & Remboldus hic quoque prius illud legunt.*

30. Petrus ſuper quem ædificata fuerat Eccleſia] *Prius legebatur etiam à veteri excuſo:* ædificanda, *non male, hoc autem ſumpſiſſe videntur ex epiſtola iam dicta Manut. & Morelius: vbi latius hac de re.*

31. eccleſiæ nomine docens & oſtendens] *Etiã hæc verba inde ſumpſiſſe videntur, præterquam quod pro:* nomine, *ibi legatur:* voce, *cæteri excuſi non aliud habẽt quam:* docens. *Eſt autem elegans locus pro vnitate eccleſiæ catholicæ.*

32. Quamobrem frater &c.] *Epilogus eſt epiſtolæ. Omiſerunt illi hoc loco verba illa:* & Chriſti, *eo quod immediate ſubſequitur:* ſi Chriſtum. *Alludit autem dum de præſentia Chriſti loquitur eccleſiam gubernantis, ad verba illa Matt. 28. Ecce ego vobiſcum ſum vſque ad cõſummationem ſæculi.*

33. ſacrificia, &c. indeſinenter offero] *De hoc more quotidie ſacrificium offerendi ſiue communicandi latius Tom. 2. de Orat. dominica: ſimilem locum habuimus etiam ſupra epiſtola xxxvij.*

34. Quamquam ſciam ſomnia ridicula] *Ita recte primus olim Coſterius, nunc quoque Manu. & Morel. pro eo quod erat:* omnia. *Locus eſt autem inſignis contra eos qui omnes viſiones pro ridiculis habent.*

35. in die iudicij ante tribunal Chriſti vtreque recitabuntur] *Sic quoque rectius Manut. & Morel. quã cæteri:* vtrumque recitabitur. *Terrorem autem Pupiano incutit futuri iudicij, vt vel ſic tandem ad mentem redeat. Neque vero mirum eſt, quod dicit, vtraſque ipſorum litteras ibi recitandas, quum etiam cogitationes ipſæ noſtræ ibi omnibus manifeſtandæ veniant.*

AD IANVARIVM ET CÆteros Epiſcopos Numidas de baptizandis hæreticis.

EPISTOLA LXX.

ARG. *Huius & ſequentis epiſtolæ habes tertia poſt hanc epiſtola ad Stephanum in hæc verba: baptiſmum non eſſe quo hæretici vtuntur, nec quemquam apud eos qui Chriſto aduerſantur per gratiam Chriſti poſſe proficere, diligenter nuper expreſſum eſt, in epiſtola quæ ad Quintum collegam noſtrum in Mauritania conſtitutum ſuper ea re ſcripta eſt: item in litteris quas collegæ noſtri ad Epiſcopos in Numidia præſidẽtes ante fecerũt, cuius vtriuſque epiſtolæ exempla ſubdidi. Vtriuſque etiã fit mentio epiſtola ad Iubaianum, & huius epiſtola ſequenti. Porro de hoc errore Cypriani & Coepiſcoporum, latius Deo fauente To. 2. in præfaciuncula ad Concil. Carthagi. & in vita Auctoris; ſuis tamen locis adiecturi, locos quibus ad ſingula eius argumenta reſpondet D. Aug. totis lib. 7. contra Donat. de baptiſmo. Exſtat autem hæc epiſt. Græce quoque apud Gallos in bibliotheca Regia in Nomocanone Photij Patriarchæ Conſtantinopolitani, cum breui adnotatiuncula Theodori Balſamonis, quare epiſtolam cum Scholio Græce quoque adpreßiſſemus, ſi nanciſci licuiſſet: Ex latina vero illius tranſlatione per Gentianum Heruetũ, quædam ſumus dicturi.*

CYPRIANVS, LIBERALIS, CALDONIVS, IVNIVS, &c. [2] IANVARIO, [3] SATVRNINO, MAXIMO, VICTORI, ALTERI VICTORI, CASSIO, PROCVLO, MODIANO, CITTINO, [4] GARGILIO, EVTICIANO, ALTERI GARGILIO, ALTERI SATVRNINO, [5] NEMESIANO, NAMPVLO, ANTONIANO, ROGATIANO, HONORATO, FRATRIBVS SALVTEM.

C[6]VM ſimul in cõcilio eſſemus fratres chariſſimi, legimus litteras veſtras, quas ad nos feciſtis,[7] de iis qui apud hereticos & ſchiſmaticos baptizari vidẽtur, an ad eccleſiã catholicã, quæ vna eſt, veniẽtes baptizari debeãt. De qua re quanquam & ipſi illic veritatẽ & firmitatẽ catholicę regulę teneatis; tamẽ quoniã conſulendos nos pro cõmuni dilectione exiſtimaſtis, ſententiam noſtram non nouã promimus, ſed [8] iam pridem ab anteceſſoribus noſtris ſtatutam, & à nobis obſeruatam, vobiſcum [9] pari conſenſione coniungimus: cenſentes ſcilicet & pro certo tenentes, neminem foris baptizari extra eccleſiam poſſe, cum ſit baptiſma vnum in ſancta eccleſia conſtitutum, & ſcriptũ ſit Domino dicente: [10] Me derelinquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt ſibi lacus detritos qui non poſſunt aquam portare. Et iterum diuina ſcriptura moneat & dicat: [11] Ab aqua aliena abſtinete, & à fonte aquæ alienæ ne biberis. [12] Oportet ergo mundari & ſanctificari aquam prius à ſacerdote, vt poſſit baptiſmo ſuo peccata hominis qui baptizatur, abluere; quia per Ezechielem prophetam dominus dicit: Et aſpergam ſuper vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis veſtris, [13] & ab omnibus ſimulacris veſtris, emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & ſpiritum nouũ dabo in vobis. Quo modo autem mundare & ſanctificare aquam poteſt, qui ipſe immundus eſt, & apud

& apud quem Spiritus sanctus nõ est? cum *Num.19.* dominus dicat in Numeris: Et omnia quæcunque tetigerit immũdus, immũda erunt. [14] Aut quo modo baptizans dare alteri remissam peccatorum potest, qui ipse sua peccata deponere extra Ecclesiam non potest? Sed & ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cum dicimus: Credis in vitam æternam, & remissionem peccatorum per sanctam Ecclesiam? intelligimus remissionem peccatorum non nisi in Ecclesia dari; apud hæreticos autem, vbi Ecclesia non sit, non posse peccata dimitti. itaque qui hæreticos asserunt, aut interrogationem mutent, aut vindicent veritem; nisi si eis & Ecclesiam tribuunt, quos baptisma habere contendunt. [16] Vngi quoque necesse est eum, qui baptizatus sit, [17] vt accepto chrismate, id est, vnctione, esse vnctus Dei, & habere n se gratiam Christi possit. [18] Porro autem Eucharistia, & vnde baptizati vnguntur oleum in altari sanctificatur. Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit, nec Ecclesiam. Vnde nec vnctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleũ sanctificari, & Eucharistiam fieri apud illos omnino non posse. Scire autem, & memi-*Psal.140.* nisse debemus, scriptũ esse: [19] Oleum peccatoris non vngat caput meum, quod ante in psalmis præmonuit Spiritus sanctus, ne quis exorbitans, & à via veritatis exerrans, apud hæreticos & Christi aduersarios vngeretur. [20] Sed & baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus & pecca-*Ioan.9.* tor? cum scriptum sit: [21] Deus peccatorem non audit: sed qui eum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Quis autem potest dare quod ipse non habeat? aut quo modo potest spiritalia agere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum? Et iccirco baptizãdus *Leuit.19. & 20.* est & innouãdus qui ad Ecclesiam rudis venit; [22] vt intus per sanctos sanctificetur, quia scriptum est: Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus: vt qui in errorem seductus est, & foris tinctus, in baptismo vero & Ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat, quod homo ad deum veniens, dum sacerdotem querit in sacrilegum fraude erroris incurrit. Cęterum probare est hęreticorum & schismaticorum baptisma, consentire in id, quod illi baptizauerint. Neq; enim potest pars illic inanis esse, & pars præualere. Si baptizare potuit, potuit & Spiritum sanctum dare, si autem Spiritum sanctũ dare non potest; quia foris constitutus cũ sancto Spiritu non est; nec baptizare venientẽ potest; quando & baptisma vnum sit, & Spiritus sanctus vnus, & vna Ecclesia à Christo Domino [23] super Petrum origine vnitatis et ratione fundata. Ita fit, vt cum omnia apud illos inania & falsa sint, nihil eorum, quod illi gesserint, probari à nobis debeat. [24] quid enim potest ratũ, & firmum esse apud Deũ quod illi faciunt, quos dominus hostes, & aduersarios suos dicit, in Euangelio suo ponens: Qui non est mecum aduersum me est: *Luc.11.* & qui non mecum colligit, spargit? Et beatus quoque Apostolus Ioannes mãdata domini & præcepta custodiens in epistola sua posuerit: Audistis quia antichristus venit, *1.Ioan.2.* nunc autem antichristi multi facti sunt, vnde cognoscimus quia nouissima hora est. Ex nobis exierunt sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, [25] mansissent vtique nobiscum. Vnde nos quoque colligere & considerare debemus, an qui aduersarij sunt Domini, & appellati sunt antichristi, possint dare gratiam Christi. Quare qui cum Domino sumus, & vnitatem Domini tenemus & secundum eius dignationem sacerdotiũ eius in Ecclesia administramus, quæcunque aduersarij eius, & antichristi faciunt, repudiare & reiicere, [26] & pro profanis habere debemus, & eis qui de errore & prauitate venientes agnoscunt vnius Ecclesiæ veram fidem, dare illis per omnia diuinæ gratię sacramenta vnitatis, & fidei veritatem. [27] Optamus vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam LXX.

1. MARCVS] *iste cognominatur in Synodo à Mactari: de cæteris autem omnibus Episcopis qui huic Synodo interfuerunt, supra diximus Epistolis liiij. & lxvij.*

2. IANVARIO] &c. *Ad hunc cum collegis est etiam supra epistola lx. vnde conijcere est fuisse hunc Ianuarium Primatem Numidiæ. De cæteris autem aliquot ibi diximus, præterquam de quibus paulopost.*

3. SATVRNINO, ALTERI VICTORI, CASSIO, CITTINO] *Saturninorum plurium fit mentio in Synodo, vti & Victorum. Cassius appellatur à Macomadibus, de Cittino nulla ibi mentio; quo pacto tamen legunt Ms. pro eo quod primus substituit Remboldus* Cirino, *culpa operarum mutato t.in r. vet. enim excusus legit:* Citino.

GAR-

4. GARGILIO EVTYCIANO, ALTERI GARGILIO] *Gargilij nulla alibi mentio, neque Euticiani ſiue Eutitiani. vti ſolus legit Marchinenſis, codex.*

5. NEMESIANO] *Recte ſic Ms. cod. Manut. & Morel. pro quo antea erat:* Vemeſiano, *corruptiſſime. nam Nemeſiano ſcribitur etiam epiſtola ſupra lx.*

6. Cum ſimul in concilio eſſemus] *Primum ex tribus fuit hoc concilium de baptizandis hæreticis, Epiſcoporum Africæ duntaxat, quod quo tempore contigerit, latius in vita auctoris.*

7. baptizari debeant] *Recte baptizari dixit, non rebaptizari, nam ſupra epiſtola ad Cæcilum ipſe fatetur baptiſmum iterari non poſſe, atqui in hoc tota verſabatur quæſtio, an verus eſſet hæreticorum baptiſmus.*

8. iam pridem ab anteceſſoribus noſtris] *Agrippinum & collegas intelligere ipſum, patet ex epiſtolis ad Quintum & Iubaianum.*

9. pari conſenſione] *Ita Ms. Afflig. Dun. March. Blandin. & Cauchij: Eraſmus quoque ad marginem, quare male Mor.* conſeſſione, *neque etiam placet vulgata lectio:* confeſſione.

10. Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ] *Interſerunt Ms. & excuſ. omnes: gratis, quod tamen omiſſum eſt à Manut. & Morelio, neque enim reperitur aut in Græce edita hac epiſtola in Nomocanone Photij, aut in editione Hiero. vel lxx. neque etiam id legit D. Ambroſ. c. 1. lib. de Iſac & anima, eum locum citans, neque Opt. li. 4. contra Parm.*

11. Ab aqua aliena abſtine te] *Dictus Nomocanon & Coſterius legunt:* Abſtinete & bibatis, *tamen nobiſcum legunt Ms. & excuſi omnes: Neque vero quo loco ſcriptura hæc reperiatur ſcire potuimus, citatur tamen etiã alibi infra à Cypriano. Fortaßis alludit ad illud Proue. 5. bibe aquam de ciſterna tua &c. Eadem hæc habet verba, de Cypriani hoc errore loquens D. Hiero. contra Luciferianos.*

12. Oportet ergo] *Sic nos primi ex Ms. cod. pro eo quod erat:* vero.

13. & ab omnibus ſimulacris veſtris emundabo vos] *Etiam hoc ex illis, correſpondet autem et Biblia. Antea erat:* & mundabo, *quomodo etiam Photius loco citato.*

14. Aut quomodo baptizans &c.] *Hunc huius epiſtolæ locum tractat & ſoluit D. Aug. li. 5. contra Donatiſt. ca. 22.*

15. Sed & ipſa interrogatio quæ eſt in baptiſmo] *Similia habes infra epiſtola ad Magnum. Nec abſimile eſt illud D. Hiero. contra Lucifer. Cum ſolemne ſit in lauacro poſt trinitatis confeßionem interrogare. Credis in ſanctã eccleſiam, credis remißionẽ peccatorũ? In quam eccleſiam crediſſe eum dicit? in Arianorũ? ſed non habẽt. Eiuſdẽ interrogationis meminit D. Am. de ijs qui initiãtur c. 1. 2. & 5. & li. 2. de ſacra c. vlt. Tert. li. de coro. milit. Dion. quoque Areop. eccleſ. hier. 3. et poſtremo cap. et Clemens Rom. Apoſt. conſtit. li. 7. c. 41. porro ad argumentum hoc Cypriani, Aug. eodem li. c. 20. reſpondet.*

16. Vngi quoque neceſſe eſt eum qui baptizatus fuerit] *Huius quoque ritus meminere D. Auguſt. li. 15. de trin. c. 26. & li. 2. de Symbolo. Ambroſ. de ijs qui myſt. initiantur c. 6. li. 2. de ſacram. ca. vult. & 3. c. 1. Hieron. li. 6. in Amos prophetam, epiſtola ad Ruſt. & contra Luciferianos. Cyrillus Catech. 3. Miſtag. Orig. Hom. 7. in Ezechielem, Tertullianus locis citatis, & lib. de Reſurrect. carn. & lib. 1. contra Martionem; Dion. Areopagit. loco citato, & Clemens Rom. dict. lib. 7. cap. 42. Neceßitatem autem, ſicut Cyprianus, vrget etiam Concil. Arauſ. can. 1. atque adeo magis placet illorum ſententia, qui locum hunc non tam de ritu illo baptiſmi, quam de ſacramento Chriſmatis ſiue Confirmationis ſeu manuſimpoſitionis (vti vocat ipſe Cyprianus infra epiſtola ad Stephanum) intelligunt, verum, de hoc alibi latius.*

17. vt accepto Chriſmate] *Quod hic Chriſma, paulopoſt oleum in altari ſanctificatum dicit, de eodem exſtat infra ſermo integer Tom. 3. in opere de Cardinalibus Chriſti operibus. Eiuſdem diſertis verbis fit mentio apud Auguſt. lib. contra Petil. 2. cap. 104. & in pſalm. 132. Hierony. loco allegato Opt. Mileuit. contra Parm. libr. 2. vbi miraculum adfert de ampulla Chriſmatis; Geminianum alicubi, Orig. quoque Homi. 9. in Leuit. De eodem loquuntur Baſilius contra Eunom. Tertull. locis citatis, & Dion. Areopag. c. 3. eccleſ. hierar. dum de ſacro vnctionis oleo loquũtur. Porro ſanctificationis olei ſeu Chriſmatis ritum reperire eſt apud Dion. Areop. et Clementẽ locis iam dictis. Ad Apoſtolos eundem refert Baſilius li. de Spiritu ſancto, & ad Chriſtum ipſum Fabianus papa & martyr epiſtola ad Orien. Epiſcopos, qui id in nouißima cœna Apoſtolos docuerit; ad quod alludit etiam Auctor. lib. de vnctione Chriſmatis, dum diuinam Inſtitutionem vocat.*

18. Porro Euchariſtia & vnde baptizati vnguntur oleum in altari ſanctificatur] *Recte mea quidem ſententia ſic Eraſmus: Nam quod habent Ms. & Manut. cum Morelio, vetus quoque excuſus & Remboldus:* Porro Euchariſtia eſt vnde bap. vng. oleum in alt. ſanctificatum. *non placet; eo quod paulopoſt, diſtincte loquatur de euchariſtia & oleo ſanctificato, cum dicit oleum ſanctificari & Euchariſtiam fieri; & D. Aug. dicto cap. hoc arg. ſoluens etiam vtriuſque meminerit. Apud Balſamonem periodus hæc deſideratur.*

19. Oleum peccatoris non vngat caput meum] *Scripturam hanc toto libr. 4. contra Parm. tractat Opta. Mileuitan. qui legendum putat:* vnget, *non:* vngat: *D. tamen Aug. ſæpius hanc ſcripturam citans, modo legit* vngat, *modo:* impinguet, *modo:* impinguabit; *& rectius quam ille ad hunc ſcripturæ locum reſpondet, contra litt. Petil. li. 3. c. 29. & contra Chreſc. grãmaticum li. 2. c. 24. non de baptiſmo illum intelligi, ſed de adulatione peccatoris. Photius quoque legit interprete Herueto:* impinguet.

20. Sed & baptizato quam precem facere] *Ita Ms. & excuſi omnes excepto Manut. qui interpoſuit:* pro, *ſed non eſt neceſſe. Latine enim dicitur:* baptizato precẽ facere, *pro eo quod diceretur, in fauorẽ baptizati.*

21. Deus peccatorem non audit] *frequenter allegatæ huic ſcripturæ à Cypriano, reſpondet Aug. li. contra epiſtolam Parm. 2. c. 8. non à Chriſto ea verba prolata, ſed à cæco nato, & econtrario à Chriſto laudatum publicanum peccatorem præ Phariſæo.*

22. vt intus per ſanctos ſanctificetur [*Ad hunc locum in finem epiſtolæ vſque, reſpondet late Aug. lib. 5. de baptiſ. contra Donat. c. 21.*

23. ſuper Petrum] *Ita Ms. noſtri & Cauchij. quare recte etiam ſic Manut. nam eſſe frequentißimam hanc loquendi*

loquendi formulam Cypriano, supra adnotauimus epistola lv. antea erat: petram: *Nobiscum etiã consentit Photius.*

24. quid enim potest ratum & firmum esse] *Suspicor operarum incuria irrepsisse apud Manut.* firmatum, *pro eo quod habent cæteri omnes & ipse quoque D. August.* firmum.

25. mansisset vtique nobiscum] *Etsi hic vulgati excusi aut Ms. non legant:* vtique, *eam particulam tamen legit loco dicto D. Aug. & supra epistola lv. Ms. & excusi. Apud Photium desideratur hæc clausula.*

26. & pro profanis habere] *Magis placet hæc vulgata & Ms. lectio, quam Manu.* & profana habere.

27. Optamus vos fratres] *Sic Costerius Manut. & Morelius, pro eo quod alij excusi:* Opto, *In Ms. autem veteri excuso, & apud Remboldum desiderabantur hæc verba.*

AD QVINTVM DE HÆreticis baptizandis.

EPISTOLA LXXI.

Argumentum huius epistolæ vide supra epistola præcedenti.

CYPRIANVS [1] QVINTO fratri salutem.

Retvlit [2] ad me, frater charissime, Lucianus cõpresbyter noster, te desiderasse, [3] vt significaremus tibi, quid sentiamus de his qui apud hæreticos, & schismaticos [4] baptizati videntur. De qua re [5] quid nuper in concilio plurimi coepiscopi cum compresbyteris qui aderant censuerimus, vt scires; eiusdem epistolæ exemplum tibi misi. [6] Nescio etenim qua præsumptione ducuntur quidam de collegis nostris, vt putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere; eo quod dicant vnum baptisma esse, quod vnum scilicet in Ecclesia Catholica est. [7] Quæ Ecclesia si vna est, esse baptisma extra Ecclesiam non potest. Nam cum duo baptismata esse non possint si hæretici vere baptizant, ipsi habent baptisma. Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis & consentit; vt hostes & aduersarij Christi habere videantur abluendi, & purificandi, & sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt, [8] non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid, vbi nihil est; sed veniunt ad nos, vt hic accipiant, [9] vbi & gratia & veritas omnis est; quia & gratia & veritas vna est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare, quam nobis consentire: & dum vnius baptismi asseueratione baptizare venientes nolunt, [10] sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt; aut certe quod est grauius, hæreticorum sordidam & profanam tinctionem, vero, & vnico, & legitimo Ecclesiæ catholicæ baptismo præponere & præferre contendunt: non considerantes scriptum esse: [11] Qui baptizatur à mortuo, *Eccles. 34.*
quid proficit lauatio eius? Manifestum est autem eos qui non sunt in Ecclesia Christi, inter mortuos computari; nec posse ab eo viuificari alterum, qui ipse [12] non viuat; quando vna sit Ecclesia, quæ vitæ æternæ gratiam consecuta & viuit in æternum, & viuificat Dei populum. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi; [13] quãdo apud veteres, hæreseos, & schismatum prima adhuc fuerint initia, vt hi illic essent, qui de Ecclesia recedebant, & hic baptizati prius fuerant: [14] quos tunc tamen ad Ecclesiam reuertentes, & pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie obseruamus, vt quos constet hic baptizatos esse, & à nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito, & errore digesto, [15] ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; vt quia ouis iam fuerat, hanc ouem abalienatam & errabundam in ouile suum pastor recipiat. Si autem qui ab hæreticis venit, baptizatus in Ecclesia prius non fuit sed alienus in totum & profanus venit, baptizandus est, vt ouis fiat; quia vna est aqua in Ecclesia sancta quæ oues faciat. Et iccirco quia nihil potest esse commune mendacio & veritati, tenebris & luci, [16] morti & immortalitati, antichristo & Christo; per omnia debemus Ecclesiæ Catholicæ vnitatem tenere, nec in aliquo fidei & veritatis hostibus cedere. Non est autem de consuetudine præscribendum, sed ratione vincendum. Nam nec Petrus quem primum Dominus elegit, & super quem ædificauit Ecclesiam suam, [17] cum secum Paulus de circũ- *Galat. 2.*
cisione postmodum disceptaret, [18] vindicauit sibi aliquid insolenter, aut arroganter assumpsit; [19] vt diceret se primatum tenere, & obtemperari à nouellis & posteris

ſibi potius oportere. Nec deſpexit Paulum quod eccleſię prius perſecutor fuiſſet,[20] ſed conſilium veritatis admiſit, & rationi legitimæ quam Paulus vindicabat, facile conſenſit; documentum ſcilicet nobis & cōcordiæ & patientiæ tribuens, vt non pertinaciter noſtra amemus, ſed quę aliquādo à fratribus & collegis noſtris vtiliter & ſalubriter ſuggeruntur, ſi ſint vera & legitima,[21] ipſa potius noſtra ducamus. Cui rei Paulus quoque proſpiciens, & cōcordiæ & paci fideliter conſulens, in epiſtola ſua poſuit, dicens:
2.Cor.14. Prophetæ autem duo, aut tres loquantur, & cæteri examinent. Si autem alij reuelatum fuerit ſedenti, ille prior taceat.[22] Qua in parte docuit & oſtendit, multa ſingulis in melius reuelari; & debere vnumquemque, non pro eo quod ſemel imbiberat & tenebat, pertinaciter congredi, ſed ſi quid melius & vtilius exſtiterit, libēter amplecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, ſed inſtruimur; maxime in his, quæ ad Eccleſiæ vnitatem pertinent & ſpei & fidei noſtræ veritatem: vt nos ſacerdotes Dei, & Eccleſiæ eius de ipſius dignatione præpoſiti, ſciamus[23] remiſſam peccatorum non niſi in Eccleſia dari poſſe, nec poſſe aduerſarios Chriſti quicquam ſibi circa eius gratiam vindicare.[24] Quod quidem & Agrippinus, bonæ memoriæ vir, cum cæteris coepiſcopis ſuis, qui illo tempore in prouincia Africa & Numidia Eccleſiam Domini gubernabant, ſtatuit, & librato conſilij communis examine firmauit. Quorum ſententiam & religioſam, & legitimam, & ſalutarem, fidei & Eccleſiæ Catholicæ congruentem, nos etiam ſecuti ſumus.[25] Et quales ſuper hac re litteras fecerimus vt ſcires; exemplum earum, ad notitiam tam tuam, quàm coepiſcoporum noſtrorum qui illic ſunt, pro communi dilectione tranſmiſimus. Opto te frater chariſſime ſemper bene valere.

ADNOTATIONES in Epiſtolam. LXXI.

1. QVINTO FRATRI] *Ita legendum iam olim conieceram, ex epiſtola ſequenti ad Stephanum, quod confirmauit, H. Grauius ex lib. 5. contra Donatiſt. iam citato, Manut. quoque & Morelius, & certe Quinti epiſcopi Africani ſupra quoque facta eſt mentio in inſcriptione epiſtolarum liiij. & lxviij. & Tom. 2. in Syn. Carthag. vbi cognominatur à Suſibus. Male ergo hactenus excuſi habebant:* Quirino. *Suſpicor legiſſe cod. Gemblac.* Quintino, *vt habet Cambron. atque adeo illud nomen Eraſmo magis placuiſſe, eo quod exſtarent libri illi tres contra Iud. ad Quirinum; nam primus ipſe hāc epiſtolā edidit ex dicto Gemblac. codice, & epiſtolis quoque ad Iubaianum & Pompeium. Fuiſſe autem Quintum epiſcopum Mauritaniæ conſtat ex ſequenti epiſtola.*

2. Retulit ad me, frater chariſſime Lucianus compreſbyter] *Veriſimile eſt hunc Lucianum compreſbyterum, à Quinto ad Cyprianum miſſum.*

3. vt ſignificaremus tibi quid ſentiamus] *Quum nuſquam Cyprianus de ſe ſolo in plurali numero loqui ſoleat, hoc tamen pacto legant excuſi omnes & Ms. cod. ſuſpicor non à ſolo Cypriano ſcriptam hanc epiſtolam.*

4. baptizati videntur] videntur, *pro eo quod cæteri omnes habent:* videantur, *recte legit Camb. cod. nam ſic etiam loquitur epiſtola præcedenti. Quum autem ille legat:* baptizari, *non male, vtramuis lectionem eligat lector.*

5. quid nuper in concilio plurimi coepiſcopi cum compreſbyteris] *Concilij primi de baptizandis hæreticis epiſtolam præcedentem intelligit.*

6. Neſcio etenim qua præſumptione] *Ita Cam. cod. & excuſi Eraſmici; quare non placet quod habet Manut:* neſcio qua etenim, *neque quod Morelius:* neſcio qua enim.

7. Quæ Eccleſia ſi vna eſt, eſſe] *Etiam hæc lectio vulgata & Camb. cod. magis placet, quam illa Manutij & Morel.* quia Eccleſia vna eſt, & eſſe. *Nam ſi hoc modo legatur, videntur eſſe verba Collegarum, qui non baptizabant hæreticos. ſin priori, certe conſtat eſſe Cypriani verba, vti & ſunt. Eodem pertinet, quod Manutius legit:* pręter, *pro eo quod cæteri omnes:* extra Eccleſiam, *legunt. Ad hæc autem argumenta epiſtola quoque præced. contenta; D. Aug. loca quibus reſpondet ibi adnotauimus.*

8. non rebaptizari apud nos, ſed baptizari] *Recte ſic Manu. & Morel. prior enim lectio contradictionem in ſe continebat. Accedit quam proxime Cambron. cod. qui legit:* non rebaptizari. *omittens cætera.*

9. vbi & gratia, & veritas omnis eſt, quia & gratia] *Etiam hic ſuppleuerunt locum hiulcum. nam antea erat duntaxat:* vbi & gratia & veritas vna eſt.

10. ſic aut duo baptiſmata ipſi faciunt, dum & apud hæreticos baptiſma eſſe dicunt] *Hunc quoque locum ipſi ſupplerunt, antea enim erat duntaxat:* ſic aut duo aut multa baptiſmata ipſi dicunt.

11. Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius?] *Cod. quidem Cambr. interſerit hæc verba:* & iterum tangit eum,] *quæ hodie reperiuntur in Bibliis Latinis: Sed non legiſſe illa Cyprianum, veriſimile fit ex D. Auguſtin. lib 1. contra lit. Petil. cap. 9. & aliquot ſequ. & lib. 2. contra Creſc. Gram. c. 24. & ſequen. vbi hanc ſcripturam ſæpe citans, illa non legit; quæ ſi legiſſet, non tantopere laborandum illi fuiſſet in Reſponſione. Inter alias autem illa reſponſio maxime placet, quam habet dict. lib. contra Creſc. ca. 28. ad quem locum ne prolixiores ſimus lectorem remittimus. Certe in omnibus etiam excuſis verba illa deſiderantur.*

12. non viuat, quando vna ſit Eccleſia quæ vitæ æternæ gratiam conſecuta eſt] *Recte etiam illi hæc verba adiecere, nam antea deſiderabantur. Sagaciter*

citer quidem coniecit Costerius interponendam negandi particulam, sed destitutus hic Ms. cod. catera supplere non potuit. Suffragatur autem satis huic restitutioni D. Augustin. hunc locum tractans lib. 5. de Baptis. c. 8.

13. quando apud veteres hæreseos & schismatum prima adhuc fuerint initia] *Aut hoc modo legendum est cum Manut. aut cum Angli. codic.* quando apud veteres hæreses & schismata primum fuerint initiata, *aut sicut D. Aug. dicti li. c. 29. vbi hunc locum soluit:* quando apud veteres hæreses & schismata prima, &c. *Antea corruptissime ita legebatur:* qui quando apud veteres hæreses & schismaticos prima, &c. *Quod restituere conatus Grauius, legit:* quia, *& postea:* feruebant, *pro eo quod erat:* fuerant; *sed non satisfacit; multo etiam minus Morel. qui legit:* hæreses & schismatum.

14. quos tunc tamen] *Adiicio:* tamen, *ex Anglico codice.*

15. ad veritatem & matricem redeant, satis sit] *Interposita particula:* statum, *sensum obscurabat, quare rectè ab illis omissa est.*

16. morti & immortalitati] *Quum sic legant excusi cæteri & D. Augustin. etiam Ms. cap. citat hunc locum soluens, non placet quod habet Manut. & Angl. codex:* immortali, *præsertim quum morti opponatur potius immortalitas quàm immortale.*

17. Cum secum Paulus] *Rectè etiam adiecerunt illi particulam:* secum, *vtpote quam habeat etiam D. August. hunc locũ tractans libr. 2. de Baptis. c. 2. Rectè etiam primus Grauius postposuit particulam:* postmodum.

18. vindicauit sibi aliquid insolenter] *Etiam hanc veram esse lectionem, ex eodem constat, pro eo quod prius erat:* se vindicauit aut insolenter.

19. vt diceret se Primatum tenere] *Locus hic, procul abest vt infirmet, quin potius confirmat Petri atque adeo Romanorum Pontificum Primatum. Quum enim in hac ipsa sententia dicat, Petrum primum electum à Domino, & repetat quod sæpe dixit, super illum ædificatam esse ecclesiam; sibi ipsi contradiceret, si primatum eius negaret. Non itaque aliud, quam humilitatem eius commendans, illius exemplo cæteros suos collegas ad concordiam inuitat; vt quemadmodum ipse, quum primus esset, non tamen primatum insolenter iactitauit, sic nec ipsi suam sententiam ita mordicus tenerent, vt alios præ se contemnerent. Et certè de Stephano ipsi non esse sermonem, vel inde colligere est, quod nondum de hac sententia ad illum scripserat; vtpote quum ex epistola ad illum proxime sequenti, hanc prius scriptam constet. Atque adeo de iisdem mihi loqui videtur, quos insinuat in Synodo Carthag. cum ait Nemo se episcopum episcoporum constituat, quod de collegis illius intelligunt disertis verbis dict. lib. 2. c. 2. D. August. & D. Hier. contra Lucifer. Quin immo dict. lib. 1. D. August. hinc potius confirmat Petri & apostolicæ sedis primatum. Ecce (inquit) vbi commemorat Cyprianus (quod etiam nos in scripturis sanctis didicimus) Apostolum Petrum in quo primatus Apostolorum tam excellenti gratia eminet, &c. & postea, Puto quod hic sine vlla sui contumelia Cyprianus episcopus Petro apostolo comparatur, quantum attinet ad Martyrij coronam. Cæterum magis vereri debeo, ne in Petrum contumeliosus existam. Quis enim nescit illum Apostolatus principatum, cuilibet episcopatui præferendum? Quam magnificè autem ipse Cyprianus de Romani Pontificis primatu senserit, supra demonstrauimus epistola xliij. quæ tertia est ad Cornelium & lv. quæ septima est ad eundem, & infra eadem de re latius Tom. 2. li. de vnitate æccles. cathol. Quin quod disertis verbis primatus Cathedræ Romanæ meminit infra epistola ad Magnum, & lib. dicto de vnitate ecclesiæ. Si quis plura eodem pertinentia desideret, exactissime hac de re scripsit Remundus Rufus li. & duplicatione contra Molinæum pro Pontifice Maximo.*

20. sed consilium veritatis admisit & rationi legitimæ] *Hunc locum antea, ex connexione trium vocum in vnam deprauatum, ita ex D. Augusti. castigauit H. Grauius, & consentit Angl. cod. Legebatur enim:* administrationi legitimæ, *pro quo in Cambron. quidem cod. legebatur paulo castigatius:* sed per consilium veritatis administrationi legitimæ, *at prius magis placet, eo quod probet hoc loco Cyprianus quod prius dixit, ratione esse vincendum.*

21. ipsa quoque nostra ducamus] *Etiam hanc lectionem habet Aug. & 1. & 4. c. lib. iam dicti, quare magis placet, quam vulgata & Cambr. cod.* ipsa potius amplectamur; *Manut. vero & Morelius primi adiecerunt illud:* cui rei, *& paulopost:* &, *vbi prius erat non male:* Paulus quoque prospiciens concordiæ & paci consulens.

22. Qua in parte] *Ita denuo ex D. Aug. H. Grauius, & post eum Manut. & Morelius, nam sic ipse legit dicti libri 8. cap.*

23. remissam peccatorum non nisi in Ecclesia] *Etiam hoc rectè illi, antea desiderabatur.* non nisi.

24. Quod quidem & Agrippinus] *Agrippinum ex antecessoribus Cypriani fuisse satis patet, nõ tamen proximum decessorem, colligere est tum ex epistola præced. vbi iam pridem ab antecessoribus sententiam hanc latam dicit, & epistola ad Iubaianum vbi longam ætatem præteriisse dicit ex quo id factum sit, tum ex epistola lv. vbi Fabiani & Donati Antecessorum Cornelij & sui meminit: Porro locum hunc tractat D. Augustinus dicti lib. c. 7. 8. & 9. Respondet autem, quandoquidem Cyprianus sententiam Concilij Africani pro legitima & salutari agnouerit, multo magis crediturum illum fuisse sententiæ Concilij vniuersalis; si quod forte ante celebratum fuisset. Atque adeo nos, exemplo ipsius Cypriani, quod postea ab vniuersali Concilio statutum est, credere oportere. Locus insignis pro auctoritate Conciliorum.*

25. Et quales litteras super hac re fecerimus] *Denuo præcedentem epistolam intelligit, quod vel ipsa vox:* fecerimus, *indicat; quum illa non ab vno Cypriano sed à pluribus coepiscopis conscripta sit.*

AD STEPHANVM PApam de Concilio.

EPISTOLA LXXII.

ARG. *Cyprianus cum collegis in Concilio quodam, nunciat Stephano Romano Pontifici, à sese statutum esse: tum vt ab hæreticis ad ecclesiam reuertentes baptizentur, tum vt alia*

conditione non recipiantur episcopi aut presbyteri ab iisdem venientes, quam vt communicarent laici.

CYPRIANVS ET CÆTEri Stephano fratri S.

Li. 2. epi. 1. AD[1] quædam disponenda & consilij communis examinatione limanda, necesse habuimus frater charissime, conuenientibus in vnum pluribus sacerdotibus cogere & celebrare concilium. In quo multa quidem [2] prolata atque transacta sunt: sed de eo vel maxime tibi scribendum & [3] cum tua grauitate ac sapientia conferendum fuit, quod magis pertineat & ad sacerdotalem auctoritatem & ad Ecclesiæ catholicæ vnitatem pariter ac dignitatem, de diuinæ dispositionis ordinatione venientem, eos qui sint foris extra Ecclesiam tincti, & apud hæreticos & schismaticos profanæ aquæ labe maculati, quãdo ad nos atque ad Ecclesiam, quæ vna est, venerint, baptizari oportere; eo quod parum sit eis manum imponere ad accipiendum Spiritum sanctum, nisi accipiant & Ecclesiæ baptismum. Tunc enim demum plene sanctificari, & esse filij Dei possunt, [4] si sacramento vtroque nascantur, cum scriptum sit: [5] Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei. Inuenimus enim etiam in Actis apostolorum hoc esse ab apostolis custoditum, & salutaris fidei veritate seruatum, vt cum in domo Cornelj centurionis super ethnicos qui illic aderant, fidei calore feruentes, & in Dominum toto corde credentes, descendisset Spiritus sanctus, quo adimpleti variis linguis Deum benedicerent, nihilominus tamen beatum apostolum Petrum diuini[6] præcepti atque euãgelij memorem præcepisse, vt baptizarentur iidem illi, qui iam fuerant sancto Spiritu pleni; vt nihil prætermissum videretur, quo minus per omnia diuini præcepti atque euangelij legem apostolica magisteria seruarent. Baptismum autem non esse quo hæretici vtuntur, nec quenquam apud eos qui Christo aduersantur, per gratiam Christi posse proficere; diligenter nuper expressum est in epistola quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum, super ea re scripta est: [8] item in litteris quas collegæ nostri ad episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt, cuius vtriusque epistolæ exempla subdidi.[9] Addimus plane & adiungimus frater charissime, cõsensu & auctoritate communi, vt etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra ecclesiam steterint, vel apud hæreticos à pseudoepiscopis & antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promoti sint, & contra altare vnum atque diuinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi cum reuertũtur, [10] vt communicent laici; & satis habeant quod admittuntur ad pacem, qui hostes pacis extiterint, nec debere eos reuertẽtes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos rebellauerint. Oportet enim sacerdotes & ministros qui altari & sacrificiis deseruiunt, integros atque immaculatos esse, cum dominus Deus in Leuitico loquatur & dicat: Homo in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo. Item in Exodo hæc eadẽ præcipiat & dicat: Et sacerdotes qui accedunt ad dominum Deum sanctificẽtur, ne forte derelinquat illos Dominus. Et iterum: & cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriãtur. Quod autem maius potest esse delictũ, aut quæ macula deformior,[11] quã aduersus Christum stetisse, quã Ecclesiam eius quam ille sanguine suo parauit, & condidit, dissipasse? quàm euangelicæ pacis ac dilectionis oblitum, contra vnanimem & concordem Dei populum hostilis discordiæ furore pugnasse? Qui etsi ipsi postmodum ad ecclesiam redeunt, restituere tamẽ eos & secum reuocare non possunt, qui ab eis seducti & foris morte præuẽti extra Ecclesiam sine communicatione & pace perierunt; quorum animæ in die iudicij de ipsorum manibus expetentur, qui perditionis auctores & duces extiterunt. Et iccirco satis est talibus reuertentibus veniam dari. [12] nõ tamẽ debet in domo fidei perfidia promoueri. nam quid bonis & innocentibus, atque ab ecclesia nõ recedentibus reseruamus; si eos qui à nobis recesserint; & contra Ecclesiam steterint, honoramus?[13] Hæc ad conscientiam tuam frater charissime, & pro honore communi, & pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ & fidei veritate placere, quæ & religiosa

Marginal notes: Ioan. 3. — Act. 10. — Leui. 21. — Exod. 19.

religiosa pariter & vera sunt. Cæterum scimus quosdam quod semel imbiberint nolle deponere, nec propositum suum facile mutare, sed saluo inter collegas pacis, & cõcordiæ vinculo, quædam propria, quę apud se semel sint vsurpata, retinere. qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus; cum habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum vnusquisque prępositus, rationem actus sui Domino redditurus.[14] Optamus te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXII.

1. Ad quædam disponenda & cõsilij communis] *Hoc loco concilium per s. paulopost vero per c. scribi debere, contextus ipse satis indicat. Concilium autem cuius meminit, secundum fuit de baptizandis hæreticis, & fortassis illud, cui interfuisse scribit epistola sequ. Episcopos 71. Certè aliud fuisse ab illo cuius meminit epistola ante hanc secunda; patet ex hac ipsa epistola, vbi dicit, iam antea illud celebratum fuisse.*

2. prolata atque transacta sunt] *Ita Ms. Afflig. Blandin. March. Dun. & Cauch. Manut. quoque & Morel. pro eo quod legebatur:* translata sunt, *corruptissime.*

3. Cum tua grauitate & conscientia conferendum fuit] *Etiam hoc confirmat Papæ Romani primatū, quod cum illo conferant decreta sua patres Concilij, quorum hæ sunt litteræ: More profectò cæteris conciliis vsitato, non prouincialibus modo sed & vniuersalibus, quæ à Romana sede confirmationem petere consueuerunt. Quod de singulis late comprobatum, videre est apud Reuerendiss. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & apud Melchiorem Canum Locorum Theolog. lib. 5. & 6. quare nos ne prolixiores simus supersedebimus.*

4. si sacramento vtroque nascantur] *Locus insignis ad adsertionem sacramenti manusimpositionis, quod hodie Confirmationis nuncupamus, libro de Card. operibus sacramentum Chrismatis dicitur, & epistola sequ. signaculum dominicum; vbi disertis verbis testatur Cyprianus, hoc sacramento vsos Apostolos ipsos Act. Apostol. 8. cap. quod etiam docet Aug. li. 3. contra Donat. c. 16. D. Hieron. vero contra Lucifer. hanc obseruationem ex ea auctoritate descendere dicit, quod post ascensum domini spiritus sanctus ad Apostolos descendit, & eodem refert Melchiades papa epistola ad Episcopos Hispan. in qua disertis verbis sacramentum quoque vocat, & huius à Sacramento baptismi differentiam tradit. Quo nomine etiam Aug. vtitur lib. 2. contra litt. Petil. cap. 104. & lib. 4. c. 4. Eusebius quoque papa sub Diocletiano martyrium passus epistola. 3. & omnibus his antiquior D. Fabianus papa epistola 2. ad episcopos Orientis. Eiusdem, & si non sub nomine sacramenti, meminerunt. Synod. Laodic. can. 28. D. Ambrosius de his qui myst. initiantur ca. 7. & libro 3. de sacrament. c. 2. Tertull. li. de resurrect. carn. & de baptismo, Vrbanus 2. epistola ad omnes Orthodo. Clemens 1. constit. Apostol. li. 7. ca. 16. & 17. Dionys. Areopag. eccles. Hierarch. c. 2. Imo Cornelius papa epistola ad Fabium episcopum Antioch. sæpe citata, iccirco Nouatianum in hæresin incidisse dicit, quod consignationem ab episcopo non accepisset, quam quum non fuerit (inquit) consecutus, quonam pacto spiritum sanctum sit adeptus? Quem imitati Nouatiani, sectatores illius, (teste Theodoreto lib. 3.* αἱρετικῆς κακομυθίας *sacro sanctum Chrisma non tradebant. Quamobrem qui ex illa hæresi redibant ad ecclesiam, vngi necesse erat. Ex quo Theodoreti testimonio, loci Cypriani iam citati multum lucis accipiunt. Etiam Donatistis id peculiare fuisse, vt Chrisma conculcarent, tradit Optatus loco citato.*

5. Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] *Ms. quidem quos vidi adiiciunt:* sancto, *& ita etiam legunt excusi cæteri, sed placet Manut. & Morelij lectio, qui id omiserunt, eo quod nec Tertull. id legat hunc locum citans & li. de baptismo, & li. de anima. Præsertim quum in omnibus Græcis & plerisque latinis exemplaribus hodie desit, & Aug. quoque li. contra Faustum 24. ca. 1. id non legat, neque etiam lib. 4. contra Donatistas, vbi similem locum epistolæ sequentis tractat.*

6. præcepti atque Euangelij legem] *Ita vetus excusus, Manut. & Morel. quod malo, quam illud Ms. & cæterorum excusorum cod.* Euangelij lege.

7. ad Quintum collegam nostrum in Mauritania] *Patet hinc, tum Maurit. Episcopum Quintum fuisse, tum corrupte inscriptam hactenus præcedentem epistolam ad Quirinum, nam illius haud dubie meminit.*

8. item in litteris quas collegæ nostri] *Epistolam lxx. intelligit; quam quum non sibi sed collegis suis ascribat, confirmatur hinc nostra sententia, neque epistolam supra liij. Cypriano ascribendam, vti ibi diximus.*

9. Addimus plane & adiungimus] *Hæc secunda erat decreti pars, qua prohibebantur Episcopi & presbyteri ab hæreticis venientes in ecclesiam recipi, nisi ea lege vt laici communicarent. Quod postea mitigatum fuit per Nicen. concil. cano. 8. quo permittitur discretioni Episcoporum, vt in clero permanere permittant, ex Nouatianis ad Catholicam venientes.*

10. vt communicent laici] *De hac communione, vide supra epistolam ad Anton.*

11. quam aduersus Christum stetisse] *Negligentia operarum irrepserat in editionem Manutian.* ad, *pro:* aduersus. *Alludere autem videtur ad illud Psal. 2. Astiterunt reges terræ &c. aduersus Christum eius.*

12. non tamen debet in domo fidei] *Error typographicus Remboldi:* debent, *remansit hactenus in excusis, donec Manut. & Morelius reposuerunt:* debet, *quod habent vetus excusus & Ms. omnes.*

13. Hæc ad conscientiam tuam frater charissime] *Locum hunc citat D. Hieron. contra Lucifer. & similem clausulam habes ad calcem epistolæ sequentis.*

14. Optamus] *Sic rectius Manut. & Morelius, quam Ms. & excusi cæteri:* opto, *nam à pluribus scripta est hæc epistola.*

AD IVBAIANVM DE hæreticis baptizandis.

EPISTOLA LXXIII.

Argumentum huius epistolæ habes initio Sy-

nodi Carthagin.infra Tom. 2. in hæc verba: Cyprianus dixit: Audistis collegæ dilectissimi quid mihi Iubaianus coepiscopus noster scripserit, consulens mediocritatem nostram de illicito & prophano hæreticorum baptismo, & quid ego ei rescripserim, censens scilicet quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes, ecclesiæ baptismo sanctificari & baptizari oportere. Pertinet itaque etiam hæc ad errorem Cypriani, & coepiscoporum. Scriptam autem post epistolam præcedentem colligitur, tum ex eo quod eius in illa nulla fiat mentio, tum quod hic respõdeat ad Epistolam Stephani eandem, de qua latius ad Pompeium scribit. Scripta est ergo, accepto responso à Stephano.

CYPRIANVS [1] IVBAIANO fratri Salutem.

[2] SCRIPSISTI mihi, frater charissime, [3] desiderãs significari tibi motũ animi nostri, quid nobis videatur de hæreticorum baptismo, qui foris positi & extra Ecclesiam constituti vindicãt sibi rẽ nec iuris sui, nec potestatis, quod nos nec ratum possumus, nec legitimũ iudicare, quãdo hoc apud eos esse constet illicitũ. Et quoniã super hac re quid sentiremus, litteris nostris expressimus; vt compendium facerem, exemplum earũdem litterarũ tibi misi, [4] quid in concilio cũ complures adessemus decreuerimus; [5] quid item postea Quinto collegæ nostro de eadem re quærenti rescripserimus. [6] Et nunc quoque cum in vnum conuenissemus tam prouinciæ Africæ quàm Numidiæ, Episcopi numero septuaginta & vnus, hoc idem denuo sententia nostra firmauimus, statuentes vnum Baptisma esse quod sit in Ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari, sed baptizari à nobis. [7] Quicunque ergo ab adultera & profana aqua veniunt, abluendi sunt & sanctificandi salutaris aquæ veritate. [8] Nec nos mouet frater charissime quod in litteris tuis complexus es; Nouatianenses rebaptizare eos, quos à nobis sollicitant: quando ad nos omnino non pertineat quid hostes ecclesiæ faciunt, dummodo teneamus ipsi potestatis nostræ honorem, & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Nouatianus simiarum more, quæ cum homines non sint, [9] homines tamen imitantur, vult Ecclesiæ catholicæ auctoritatem sibi, & veritatem vindicare, quando ipse in Ecclesia non sit; immo adhuc insuper contra Ecclesiam rebellis & hostis exstiterit. Sciẽs etenim vnum esse baptisma, hoc vnum sibi vindicat, vt apud se esse Ecclesiam dicat, & nos hæreticos faciat. Nos autem qui Ecclesiæ vnius caput & radicẽ tenemus, pro certo scimus & fidimus, [10] nihil illic extra Ecclesiam licere, & baptismatis, quod est vnũ, caput nos esse, vbi & ipse baptizatus prius fuerat, quando diuinæ vnitatis & rationem & veritatem tenebat. Quod si in Ecclesia baptizatos, rebaptizãdos foris extra Ecclesiam Nouatianus existimat, à se incipere debuerat; vt prior [11] extraneo & hæretico baptismo rebaptizaretur, qui post Ecclesiã, immo & contra Ecclesiam baptizandos foris opinatur. Quale est aũt, vt quia hoc Nouatianus facere audet, nos putemus non esse faciendum? Quid ergo? quia & honorem cathedræ sacerdotalis Nouatianus vsurpat, num iccirco nos cathedræ renũciare debemus? Aut quia Nouatianus altare collocare, & sacrificia offerre contra fas nititur; ab altari & sacrificiis cessare nos oportet, ne paria & similia cum illo celebrare videamur? Vanum prorsus & stultum est, vt quia Nouatianus extra Ecclesiam vindicat sibi veritatis imaginem, relinquamus Ecclesiæ veritatem. [12] Apud nos autem nõ noua, aut repentina res est, vt baptizandos cẽseamus eos qui ab hæreticis ad Ecclesiam veniunt, quando multi iam anni sint, & longa ætas ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro conuenientes in vnum episcopi plurimi hoc statuerint, atque exinde in hodiernũ tot millia hæreticorum in prouinciis nostris ad Ecclesiam conuersi, non aspernati sint neque cunctati, immo [13] & rationabiliter, & libenter amplexi sint, vt [14] lauacri vitalis & salutaris baptismi gratiam consequerẽtur. Neque enim difficile est doctori vera & legitima insinuare eis, qui hæretica prauitate damnata, & ecclesiastica veritate cõperta, [15] ad hoc veniunt vt discant, ad hoc discunt, vt viuant. [16] Nos non debemus stuporem hæreticis patrocinio consensus nostri augere: cum libenter ac prompte obtemperant veritati. [17] Plane quoniam inueni in epistola, cuius exemplum ad me transmisisti, scriptum esse, quod quærẽdum non sit quis baptizauerit, quando is qui baptizatus sit, [18] accipere remissam peccatorum potuerit secundum quod credidit; prętereundum hunc locum non putaui; maxime cum

cum in eadem epistola animaduerterim[19] etiam Marcionis fieri mentionem; vt nec ab ipso venientes dicat baptizari oportere, [20] quod iam in nomine Iesu Christi baptizati esse [21] videantur. Considerare itaque debemus fidem eorum qui foris credunt, an secundum eandem fidem possint aliquid gratiæ consequi. Nam si fides vna est nobis & hæreticis, potest esse & gratia vna. Si eundem patrem, eundem filium, eũdem spiritum sanctum, eandem ecclesiam confitentur nobiscum [21] Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelletiani, Ophitæ, Marcionitæ, & cæteræ hæreticorum pestes, [22] & gladiis ac venenis subuertentes veritatem: potest illic & baptisma vnum esse, si est & fides vna. Ac ne longum sit per hæreses vniuersas decurrere, & singulorum vel ineptias vel insanias recensere; [23] quia nec delectat id dicere, quod aut horret, aut pudet nosse; de Marcione interim solo, cuius mentio in epistola à te ad nos transmissa facta est, examinemus an possit baptismatis eius ratio constare. Dominus enim post resurrectionem discipulos suos mittẽs, quemadmodum baptizare deberent, instituit &
Mat. 28. docuit dicens: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra: Ite ergo, & docete gentes omnes baptizantes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti. Insinuat trinitatem, cuius sacramento gentes baptizarentur. [24] Numquid hanc trinitatem Marcion tenet? Numquid eundem asserit, quem & nos patrem creatorem? [25] Nũquid eundem vnum filium Christum, de Maria virgine natum; qui sermo caro factus sit, qui peccata nostra portauerit? qui mortem moriendo vicerit? [26] qui resurrectionem carnis per semetipsum primus initiauerit, & discipulis suis quod in eadem carne resurrexisset ostenderit? Longe alia est apud Marcionem, sed & apud cæteros hæreticos fides; immo nihil est apud illos nisi perfidia, & blasphemia, & contentio sanctitatis & veritatis inimica. [27] Quo modo ergo potest videri qui apud illos baptizatur, consecutus esse peccatorum remissam, [28] & diuinæ indulgentiæ gratiam per suam fidem, qui ipsius fidei non habuerit veritatem? Si enim sicut quibusdam videtur, secundum fidem suam quis accipere aliquid foris extra Ecclesiam potuit, [29] vtique id accepit, quod credidit: falsum autem credens, verum accipere non potuit, sed potius adultera & profana, secundum quod credebat, accepit. Quem locum profani & adulteri baptismi subtiliter Hieremias propheta perstringit dicens: Vt Hier. 15.
quid qui contristant me, præualent? Plaga mea solida est, vnde sanabor? [30] Dum fit, facta est mihi quasi aqua mendax, non habens fidem. Mentionem facit per prophetã Spiritus sanctus aquæ mendacis, & fidem non habentis. Quæ est hæc aqua mendax & perfida? vtique ea quæ baptismi imaginem mentitur, & gratiam fidei adumbrata simulatione frustratur. Quod si secundum prauam fidem baptizari aliquis foris, & remissam peccatorum consequi potuit; secundum eandem fidem consequi & Spiritum sanctum potuit. [31] Aut vtrumque enim fides foris potuit, aut neutrum eorum, qui foris fuerat, accepit. Manifestum est autem vbi & per quos remissa peccatorum dari possit, quæ in baptismo scilicet datur. Nam Petro primum Dominus, super quem Mat 16.
ædificauit Ecclesiam, [32] & vnde vnitatis originem instituit & ostendit; potestatem istam dedit, [33] vt id solueretur in cœlis, quod ille soluisset in terris. Et post resurrectionem quoque ad Apostolos loquitur dicens: Sicut misit me pater, & ego mitto Ioan. 10.
vos: Hoc cùm dixisset, inspirauit, & ait illis: Accipite Spiritum sanctum: Si cuius remiseritis peccata, [34] remittentur illi: si cuius tenueritis, tenebuntur. Vnde intelligimus non nisi in Ecclesia[35] præpositis, & in euangelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare, & remissam peccatorum dare; foris autem nec ligari aliquid posse nec solui, vbi non sit qui aut ligare possit aliquid, aut soluere. Nec hoc frater charissime sine scripturæ diuinæ auctoritate proponimus, vt dicamus certa lege ac propria ordinatione diuinitus cuncta esse disposita; nec posse quenquam contra episcopos & sacerdotes vsurpare sibi aliquid, quod non sit sui iuris & potestatis. Nam & Chore & Dathan, & Abyron, contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vsurpare conati sunt; Num. 16.
nec tamen quod illicite ausi sunt, impune fecerunt. Et filij Aaron qui alienum Leuit. 10.
ignem altari imposuerunt, in conspectu statim domini indignantis extincti sunt. Quod supplicium manet eos, qui alienam aquam baptismo inferunt falso; vt diuina censura vlciscatur, & vindicet, id

hæreticos contra Eccleſiam gerere, quod
non niſi ſoli liceat Eccleſiæ.[36] Quod autem
dicunt quidam de eis qui in Samaria bapti-
Act. 8. zati fuerant, aduenietibus Apoſtolis Petro
& Ioanne, tantum ſuper eos manum im-
poſitam eſſe, vt acciperent Spiritum ſan-
ctum, rebaptizatos tamen non eſſe: locum
iſtum frater chariſſime ad præſentem cau-
ſam videmus omnino non pertinere. Illi
enim qui in Samaria crediderant, fide vera
crediderant; & intus in Eccleſia, quæ vna
eſt, & cui ſoli gratiam baptiſmi dare, & pec-
cata ſoluere permiſſum eſt, à Philippo dia-
cono, quem iidem Apoſtoli miſerant, ba-
ptizati erant. Et iccirco quia legitimum &
Eccleſiaſticum baptiſmum conſecuti fue-
rant, baptizari eos vltra non oportebat: ſed
tantummodo quod deerat, id à Petro &
Ioanne factum eſt, vt oratione pro eis habi-
ta, & manu impoſita, inuocaretur & infun-
deretur ſuper eos ſpiritus ſanctus. Quod
nũc quoque apud nos geritur, vt qui in Ec-
cleſia baptizantur,[37] præpoſitis Eccleſiæ of-
ferantur, & per noſtram orationem ac ma-
nus impoſitionem Spiritum ſanctum con-
ſequantur, & ſignaculo dominico conſum-
mētur. Non eſt ergo frater chariſſime quod
hæreticis cedendum exiſtimemus, vt bap-
tiſma[38] quod non niſi vni, & ſoli Eccleſiæ
datum ſit, prodendum putemus. Boni mi-
litis eſt, aduerſus rebelles & hoſtes impera-
toris ſui caſtra defendere. Glorioſi ducis eſt
Deut. 4. commiſſa ſibi ſigna ſeruare. Scriptum eſt:
Dominus Deus tuus Deus zelans eſt: qui
ſpiritum Dei accepimus, zelum diuinæ fi-
Num. 25. dei habere debemus. Quo zelo Phinees
placuit,[39] & Deum promeritus indignan-
tis iram populo pereunte leniuit:[40] Quid
adulteram & alienigenam & diuinæ vni-
tatis inimicam in acceptum referimus, qui
non niſi vnum Chriſtum & vnam eius Ec-
cleſiam nouimus?[41] Eccleſia paradiſi in-
ſtar exprimens, arbores fructiferas intra
Gen. 2. muros ſuos intus includit, ex quibus quæ
non facit fructum bonum,[42] exciditur, &
Mat. 3. in ignem mittitur. Has arbores rigat qua-
tuor fluminibus, id eſt, Euangeliis qua-
tuor, quibus[43] Baptiſmi gratiam ſalutaris
cœleſti inundatione largitur. Numquid
de Eccleſiæ fontibus[44] rigare poteſt, qui
Titum. 3. intus in Eccleſia non eſt? Nunquid paradi-
ſi potus ſalubres & ſalutares impertire cui-
quam poteſt; qui peruerſus & à ſemetipſo
damnatus, & extra paradiſi fontes rele-
gatus aruit, & æternæ ſitis ſiccitate defecit?
Clamat Dominus, vt qui ſitit veniat & bi- Ioan. 7.
bat de fluminibus aquæ viuæ[45] quæ de e-
ius ventre fluxerunt. Quo venturus eſt
qui ſitit, vtrum ne ad hæreticos, vbi fons
& fluuius aquæ vitalis omnino non eſt?
an ad Eccleſiam, quæ vna eſt, & ſuper v-
num qui & claues eius accepit, Domini Mat. 16.
voce fundata eſt? Hæc eſt vna quæ tenet
& poſſidet omnem ſponſi ſui & domini po-
teſtatem; in hac præſidemus, pro honore
eius atque vnitate pugnamus, huius &
gratiam pariter & gloriam fidei virtute de-
fendimus.[46] Nos de diuino permiſſu riga-
mus ſitientem Dei populum, nos cuſtodi-
mus terminos vitalium fontium. Si poſſeſ-
ſionis ergo noſtræ ius tenemus, ſi ſacra-
mentum vnitatis agnoſcimus; cur præua-
ricatores veritatis, cur proditores vnitatis
exiſtimamur? Aqua Eccleſiæ fidelis &
ſalutaris & ſancta corrumpi & adulterari
non poteſt; ſicut & ipſa Eccleſia incorru-
pta & caſta & pudica eſt. Si Eccleſiæ deuo-
ti, & in Eccleſia conſtituti ſunt hæretici,
poſſunt & baptiſmo eius, & cæteris ſaluta-
ribus bonis vti: ſi autem in Eccleſia non
ſunt, immo & contra Eccleſiam faciunt,
quo modo baptizare baptiſmo Eccleſiæ
poſſunt? Neque enim parua res hæreticis
& modica conceditur, quando à nobis ba-
ptiſma eorum in acceptum refertur: cum
inde incipiat omnis fidei origo, & ad ſpem
vitæ æternæ ſalutaris ingreſſio, & purifi-
candis ac viuificandis dei ſeruis diuina di-
gnatio.[47] Nam ſi baptizari quis apud hæ-
reticos potuit, vtique & remiſſam pecca-
torum conſequi potuit. Si peccatorum re-
miſſam conſecutus eſt, & ſanctificatus eſt,
[48] & templum Dei factus eſt, quæro cuius
Dei? ſi creatoris, non potuit qui in eum non
credidit: ſi Chriſti, nec huius fieri poteſt
templum, qui negat Deum Chriſtum: ſi
Spiritus ſancti,[49] cum tres vnum ſint, quo
modo Spiritus ſanctus placatus eſſe ei po-
teſt, qui aut Patris, aut Filij inimicus eſt?
[50] Proinde fruſtra quidam qui ratione vin-
cuntur, conſuetudinem nobis opponunt;
quaſi conſuetudo maior ſit veritate, aut
non id ſit in ſpiritalibus ſequendum, quod
in melius fuerit à ſancto Spiritu reuelatum.
Ignoſci enim poteſt ſimpliciter erranti, ſi-
cut de ſeipſo dicit apoſtolus Paulus: Qui
primo, inquit, fui blaſphemus, & per- 1. Tim. 1.
ſecutor, & iniurioſus; ſed miſericordiam
meruí

meriti, [51] quia ignorans feci. Post inspirationem verò & reuelationem factam, qui in eo quod errauerat, perseuerat prudens & sciens: sine venia ignorantiæ peccat: præsumptione enim atque obstinatione quadam nititur, cum ratione superetur. [52] Nec quisquam dicat quod accepimus ab Apostolis, hoc sequimur; quando Apostoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, & baptisma vnum, quod non nisi in eadem Ecclesia sit constitutum; & neminem inueniamus ab Apostolis, cum apud hæreticos baptizatus esset, in eodem baptismo admissum esse, & communicasse, vt videantur Apostoli baptisma hæreticorum probasse. Quod enim quidam dicunt, quasi ad hæreticorum suffragium pertineat, quod dixerit Apostolus Paulus: [53] Veruntamen omnimodo, siue per occasionem, siue per veritatem, Christus annūcietur: inuenimus hoc quoque ad eorum patrocinium, qui hæreticis suffragantur & plaudunt, nihil posse proficere. Neque enim de hæreticis, aut de eorum baptismo loquebatur in Epistola sua Paulus, vt aliquid quod ad hanc rem pertineat, posuisse ostendatur. Loquebatur de fratribus siue inordinate, & contra Ecclesiasticam disciplinam ambulantibus, siue Euangelicam veritatem de Dei timore seruantibus. Et quosdam ex eis posuit verbum Domini constanter atque intrepide locutos, quosdam verò in inuidia & dissensione versatos, [54] quosdam seruasse circa se beniuolam charitatē, aliquos verò habuisse maliuolam dissensionem. Sed tamen patienter omnia se sustinere, dūmodo siue in veritate, siue per occasionem nomen Christi, quod paulus prædicabat, ad plurimorum notitiam perueniret; & noua adhuc ac rudis sermonis seminatio loquentium prædicatione crebesceret. Porro aliud est eos qui intus in Ecclesia sunt, de nomine Christi loqui: aliud est eos qui foris sunt, & contra Ecclesiam faciunt, in nomine Christi baptizare. Quare qui hæreticis patrocinantur, non id proferant, quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendant si hæretico aliquid concedēdum putauit, aut si fidem & baptisma eorum probauit, aut si perfidos & blasphemos remissionem peccatorum accipere extra Ecclesiam posse constituit. Si autem quid Apostoli de hæreticis senserint, consideremus, inueniemus eos in omnibus epistolis suis execrari & detestari hæreticorum sacrilegam prauitatem.

Philip. 1.

[55] Nam cum dicant sermonem eorum vt cancer serpere; quo modo potest is sermo dare remissam peccatorum, qui vt cancer serpit ad aures audientium? Et cum dicant *2. Tim. 2.*
nullam participationem esse iustitiæ & iniquitati, nullam communionem lumini & tenebris, quo modo possunt aut tenebræ illuminare, aut iniquitas iustificare? Et cum *2. Cor. 6.* *1. Ioan. 2.*
dicant de Deo eos non esse, sed esse de antichristi spiritu; quo modo gerunt spiritalia & diuina tractant, qui sunt hostes Dei, & quorum pectora obsederit spiritus antichristi? Quare si reiectis humanæ contentionis erroribus ad Euangelicam auctoritatem atque ad Apostolicam traditionem sincera & religiosa fide reuertamur; intelligemus nihil eis ad gratiam Ecclesiasticam & salutarem licere, qui spargentes atque impugnantes Ecclesiam Christi, à Christo ipso aduersarij, ab Apostolis eius antichristi nominantur. [56] Non est autem quod aliquis ad circumueniendam Christianam veritatem, Christi nomen opponat, vt dicat: In nomine Iesu Christi vbicunque quomodocunque baptizati, gratiam baptismi sunt consecuti, quando ipse Christus loquatur & dicat: Non omnis qui *Matt. 7.*
dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum; & iterum præmoneat atq; instruat, ne quis à pseudoprophetis, & pseudochristis in nomine suo facile fallatur. Multi, inquit, venient in nomine meo di- *Mar. 13.*
centes: ego sum Christus, & multos fallent. & postea addidit dicens: Vos autem cauete, ecce prędixi vobis omnia. Vnde apparet, non ea statim suscipienda & assumēda quæ iactātur in nomine Christi, sed quæ geruntur, in Christi veritate. Quod enim in Euāgeliis & in Apostolorū Epistolis Iesu Christi nomen insinuatur ad remissionem peccatorum, non ita est quasi aut sine patre, aut contra patrem prodesse cuiquam solus filius possit; sed vt Iudæis qui iactitabant se patrem habere, ostenderetur quod nihil eis pater profuturus esset, nisi in filium crederent quem ille misisset. Nam qui Deū patrem creatorem sciebant, filium quoque Christum scire debebant; ne sibi blandirentur & plauderent de solo patre sine filij eius agnitione; qui & dicebat: Nemo venit ad *Ioan. 14. & 17.*
patrem nisi per me. Duorum autem cognitionem esse [57] quæ saluet, idem ipse manifestat dicens: Hæc est vita æterna, vt co-

gnoscant te solum & verum Deum, & quẽ misisti Iesum Christum. [58] Cum ergo ex ipsius Christi prædicatione & contestatione pater ante cognoscendus sit, qui misit: tunc deinde Christus, qui missus est: nec possit esse spes salutis, nisi duobus simul cognitis; quo modo non cognito, immo & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur, peccatorum remissam consecuti iudicantur? Alia enim fuit Iudæorum sub Apostolis ratio; alia est gentilium conditio. Illi quia iam [59] legis & Moysi antiquissimum baptisma fuerant adepti, in nomi-
Act. 2. ne quoque Iesu Christi erant baptizandi, secundum quod in Actis Apostolorum Petrus ad eos loquitur & dicit: Pœnitemini, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est promissio & filiis vestris; & omnibus deinceps quoscunque aduocauerit Dominus Deus noster. Iesu Christi mentionem facit Petrus, non quasi pater omitteretur, sed vt patri quoque filius adiungeretur. Denique vbi
Matt. 28. post resurrectionem, à Domino Apostoli ad gentes mittuntur; in nomine Patris & Filij, & Spiritus sancti baptizare gentiles iubentur. Quo modo ergo quidam dicunt foris extra Ecclesiam [60] immo & contra Ecclesiam, modo in nomine Iesu Christi vbicunque & quomodocunque gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse; quando ipse Christus gentes baptizari iubeat in plena, & adunata trinitate? [61] Nisi si, qui Christum negat, negatur à Christo; qui patrem eius negat, quem ipse Christus confessus sit, non negatur: & qui in eum blasphemat, quem Christus Dominum & Deum suum dixerit, remuneratus à Christo remissionem peccatorum, & baptismi sanctificationem consequitur. [62] Qua autem potestate consequi in baptismo remissionem peccatorum potest, negans Deum creatorem patrem Christi; quando ipsam potestatem qua baptizamur, & sanctificationem ab eodem patre Christus acceperit; quem maiorem dixerit, à quo clarificari petierit, cuius voluntatem vsque ad obsequium bibendi ca-
Ioan. 17. licis, & subeundæ mortis impleuerit? Quid est igitur aliud quam participem hæreticis blasphemantibus fieri; defendere velle & asserere, quod remissam peccatorum accipere in Christi nomine possit, blasphemans grauiter & peccans in patrem & Dominum & Deum Christi? Quid deinde illud, quale est, [63] vt qui filium Dei negat, neque patrem habeat; & qui negat patrem filium habere videatur; cum *1. Ioan. 2.*
filius ipse contestetur & dicat: Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum à *Ioan. 6.* patre: vt manifestum sit, nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi à filio posse, quam constet patrem non dedisse, maximè quando adhuc idem repetat & dicat: Omnis plantatio quam non *Matt. 15.* plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Quod si Christi discipuli discere à Christo nolunt, quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur; vel de exemplis terrenis ac sæcularibus discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: Filij sæculi huius, pruden- *Luc. 16.* tiores sunt filiis lucis in sæculo isto. Si cuius patri aliquis conuicium fecerit, si contumeliosus ac procax pudorem eius & honorem maledico ore lacerauerit; indignatur filius & irascitur, & læsi patris iniuriam quibus potest viribus vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis, & in patrem suum blasphemis impunitatem dare, & eis in baptismo peccata dimittere; [64] quos constet baptizatos, eadem adhuc in personam patris maledicta congerere, & incessabili blasphemātis linguæ scelere peccare? Hoc Christianus, hoc Dei seruus potest aut mente cõcipere, [65] aut fide credere, aut sermone proferre? Et vbi erunt legis *Exod. 20.* præcepta diuinæ, quæ dicunt: honora patrem & matrem, si vocabulum patris quod in homine honorari præcipitur, in Deo impune violatur? Vbi erit quod ipse Christus in Euangelio ponit & dicit: Qui male- *Matt. 15.* dixerit patri aut matri, morte moriatur: Si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat; in cœlestem & spiritalem patrem maledicos, atque Ecclesiæ matris inimicos ipse viuificat? Execranda ac detestanda res à quibusdam prorsus asseritur, vt is qui blasphemantem in Spiritum sanctum reum futurum peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blasphemos salutari baptismo sanctificare dignetur. Et nunc qui talibus ad Ecclesiam venientibus sine baptismo communicandum existimant, non putant se [66] alienis, im-

mo

mo æternis peccatis communicare; admittentes sine baptismo eos, qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum peccata deponere. Quam vanum est porro & peruersum, vt cum ipsi hæretici repudiato & relicto vel errore, vel scelere in quo prius fuerant, agnoscant Ecclesiæ veritatem; [67] nos veritatis eiusdem iura & sacramentum mutilemus, & venientibus ac pœnitentibus dicamus eos remissionem peccatorum consecutos esse; quando illi se peccasse, & propter hoc ad Ecclesiæ indulgentiam venire fateantur? Quare Ecclesiæ Catholicæ fidem ac veritatem frater charissime & tenere debemus firmiter & docere; & per omnia Euangelica & Apostolica præcepta rationem diuinæ dispensationis, atque vnitatis ostendere. [68] Nunquid potest vis baptismi esse maior, aut potior, quam confessio? quam passio? vt quis coram hominibus Christum confiteatur, & sanguine suo baptizetur? [69] Et tamen neque hoc baptisma hæreticis prodest, quamuis Christum confessi, & extra Ecclesiam fuerint occisi; nisi si hæreticorum patroni & aduocati hæreticos in falsa confessione Christi interfectos, martyras prædicant, & contra Apostoli contestationem, qui nihil eos quamuis exustos & occisos dicit posse proficere, gloriam eis & coronam passionis assignant. *1.Cor.13.* Quod si hæretico nec baptisma publicæ confessionis & sanguinis proficere ad salutem potest, quia salus extra Ecclesiam non est: quanto magis ei nihil proderit, si in latebra & in latronum spelunca adulteræ aquæ contagione tinctus, non tantum peccata antiqua non exposuerit, sed adhuc potius noua & maiora cumulauerit? [70] Quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest, cum quibus nec Pater Deus, nec Filius Christus, nec Spiritus sanctus, nec fides, nec Ecclesia ipsa communis est: & ideo baptizari eos oportet qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt; vt qui legitimo & vero, atque vnico sanctæ Ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione diuina præparantur, sacramento vtroque nascantur, quia scriptum est: *Ioan.3.* [71] Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest intrare in regnum Dei. Quo in loco quidam quasi euacuare possint humana argumentatione, prædicationis Euangelicæ veritatem, catechumenos nobis opponunt, si quis ex his antequam in Ecclesia baptizetur, in confessione nominis apprehensus fuerit & occisus, an spem salutis & præmium confessionis amittat, eo quod ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur huiusmodi homines suffragatores & fautores hæreticorum, catechumenos illos primo integram fidem & Ecclesiæ vnitatem tenere, & ad debellandum diabolum de diuinis castris cum plena & sincera Dei patris, & Christi, & Spiritus sancti cognitione procedere; deinde nec priuari baptismi sacramento, vtpote qui baptizentur gloriosissimo & maximo sanguinis baptismo, de quo & Dominus dicebat habere se aliud baptisma baptizari. *Luc.12.* [72] Sanguine autem suo baptizatos, & passione samctificatos consummari, & diuinæ pollicitationis gratiam consequi; declarat in Euangelio idem Dominus, *Ibid.23.* quando ad latronem in ipsa passione credentem & confitentem loquitur, & quod secum futurus sit in paradiso pollicetur. Quapropter qui fidei & veritati præsumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt, & agentes pœnitentiam remitti sibi peccata deposcunt, decipere non debemus & fallere; sed correctos à nobis ac reformatos ad regnum cœlorum disciplinis cœlestibus erudire. [73] Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Potens est Dominus misericordia sua indulgentiam dare, & eos qui ad Ecclesiam simpliciter admissi, in Ecclesia dormierunt, ab Ecclesiæ suæ muneribus non separare. Non tamen quia aliquando erratum est, ideo semper errandum est; cum magis sapientibus & Deum timentibus cõgruat, [74] patefactæ, & perspectę veritati libenter atque incunctanter obsequi, quam pertinaciter atque obstinate contra fratres & consacerdotes pro hæreticis reluctari. [75] Nec quisquã existimet hęreticos, eo quod illis BAPTISMATA opponitur, quasi secundi baptismi vocabulo scandalizatos, vt ad Ecclesiam veniant retardari: immo vero hoc ipso magis ad necessitatem veniẽdi, testimonio ostensę sibi & probatę veritatis adiguntur. Nam si viderint iudicio ac sententia nostra id decerni & statui, vt baptisma iustum & legitimum computetur, quo illic baptizantur; putabunt se Ecclesiam quoque & cętera Ecclesię munera iustè &

legitime possidere; nec erit causa venien-di ad nos, quando habentes baptisma, ha-bere videantur & cętera. Porro autem cum cognoscunt baptisma nullum foris esse, nec remissam peccatorum extra Ecclesiam dari posse,[76] auidius ad nos & promptius properant, & munera ac dona Ecclesię ma-tris implorant; certi peruenire se omnino non posse ad veram diuinæ gratiæ pollici-tationem, nisi prius venerint ad Ecclesiæ vnitatem. Nec recusabunt baptizari apud nos hæretici legitimo & vero Ecclesiæ ba-ptismo, quando ex nobis didicerint,[77] bapti-zatos quoque à Paulo eos qui iam baptismo Ioannis baptizati fuissent;[78] sicut legimus in Actibus Apostolorum. Et nunc apud quos-dam de nostris, hæreticorum baptisma oc-cupatum asseritur, & inuidia quadam quasi rebaptizandi, baptizare post hostes Dei ne-fas ducitur; cum baptizatos inueniamus quos Ioannes baptizauerat: ille Ioannes maior inter Prophetas habitus, ille diuina gratia adhuc in vtero matris impletus, ille Heliæ spiritu & virtute subnixus, qui non aduersarius Domini,[79] sed præcur-sor ac prædicator fuit, qui Dominum non tantum verbis prænunciauit, sed & ocu-lis ostendit; qui ipsum Christum, per quem baptizentur cæteri, baptizauit. Quod si iccirco hæreticus ius baptismi obtinere potuit, quia prior baptizauit, non possi-dentis erit iam baptisma, sed occupantis: & cum separari à se & diuidi omnino non possint baptisma & Ecclesia; qui oc-cupare baptisma prior potuit, & Eccle-siam pariter occupauit: & incipis tu illi hæ-reticus videri, qui præuentus posterior esse cœpisti; qui cedendo ac manus dando, ius quod acceperas reliquisti. Quam periculo-sum sit autem in diuinis rebus vt quis cedat iure suo & potestate; scriptura sancta decla-rat, cum in Genesi Esaü primatus suos inde perdiderit, nec recipere id postmodū potue rit quod semel cessit.[80] Hæc tibi breuiter pro nostra mediocritate rescripsimus frater charissime, nemini præscribentes aut prędiu-dicātes, quo minus vnusquisque Episcopo-rum quod putat faciat, habens arbitrij sui li-beram potestatem. Nos quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coë-piscopis nostris non contendimus, cum qui-bus diuinam concordiam & dominicam pacem tenemus; maximè cum & Apostolus dicat: Si quis autem putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habe-mus, neque Ecclesia Dei. Seruatur à nobis patienter & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum fidei, & concordia sacer-dotij.[81] Propter hoc etiam libellum de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocri-tas permittente Domino & inspirante con-scripsimus, quem ad te pro mutua dilectio-ne trāsmisimus.[82] Opto te frater charissime semper bene valere.

Act. 19. Matt. 11. Luc. .. Gen. 25. 1. Cor. 11.

ADNOTATIONES in Epistolam LXXIII.

1. IVBAIANO FRATRI] *Codex Anglicus:* IVVAIANO; *legit: Zonaras verò & Theodorus Balsamō in præfatio. Exegeseos Concilij Carthag.* IVBOIANO; *sed quum priori modo legat Cambron. cod. tum hic tum in Synodo. D. quoque Augustin. etiam Ms. frequentissime contra Donatistas agens, & D. Hieronym. contra Luciferia. magis placet prior illa & vulgata lectio. Patet autem ex verbis in argumento citatis, fuisse Episcopum Africanum; sed quo loco deprehendere non potui.*

2. Scripsisti mihi frater charissime] *Particula, charissime, tum hic tum sæpe infra in hac epistola, adiecta est à* MANUTIO *& Morelio, pro phrasi Cypriano vsitata.*

3. desiderans significari tibi motum animi nostri] *Rectè etiam hoc illi, pro eo quod erat:* significans desiderare te motum animæ nostræ. *Respondet autem ad locum hunc D. Augustin. libr. 3. de Baptismo cap. 10. dicens multa illicitè fieri, quæ tamen rata sunt.*

4. quid in Concilio] *Concilium illud intelligit cuius est epistola 70. quod solius Africæ fuisse patet, vtpote quum ad Numidas Episcopos scripta sit.*

5. quid item postea Quinto collegæ nostro de eadem requirenti] *Sic etiam illi. Prior verò lectio, si reponatur:* Quintum, *pro* quendam, *non mala est, hæc nempe:* Quid deinde post ad Quintum collegam nostrum de eadem re requirentem.

6. Et nunc quoque cum in vnum conuenissemus] *Ex hoc loco colligit dicto loco D. Augustin. non vnum duntaxat, sed plura fuisse Africana concilia tempore Cypriani. Et certe idipsum patet ex verbis concilij in argumento citatis:* quod semel atque iterum & sæpe censuimus] *Tria autem fuisse vt minimum, certo deprehendi. Primum Episcoporum Africæ de quo epistola lxx. Secundum de quo hic & epistola præced. Episcoporum Africæ & Numidiæ numero 71. Tertium quod exstat infra Tom. Episcoporum Africæ, Numidiæ & Mauritaniæ num. 87. Conciliis autem his omnibus præponi vult denuo Augusti. vniuersæ Ecclesiæ auctoritatem.*

7. Quicunque ergo ab adultera & prophana aqua] *Non esse adulteram aquam, etiamsi ab adultero administretur, docet D. August.*

8. Nec nos mouet, &c. Nouatianenses rebaptizare] *Quum sic legat Augu. etiam Ms. dicti lib. II. ca. vbi hoc Cypriani ad Iubaianum responsum laudat, magis*

gis placet hæc Manutij & Morelij lectio, quam vulgata & codic. Cambronen. Nouatianos. *Vel hinc etiam patet à Nouatiano dictos illos hæreticos, non à Nouato.*

9. homines tamen imitantur] *Econtrario hæc vulgata magis placet, quam illorum Angl. cod.* humana, *præsertim quum sic legat Cambron. cod. Rectè autem adiecerunt ipsi:* tamen, *ac:* sibi & veritatem, *hactenus desiderata.*

10. nihil illi extra Ecclesiam licere] *Sic illi; alij:* illic, *neutri male. Est autem locus obscurus.*

11. extrario & hæretico baptismo] *Sic Angl. cod. pro eo quod alij:* extraneo, *& placeret magis quia extrarium interpretatur Festus eum, qui est extra focum, sacramentum, & Ius; sed prius Cypriano est vsitatius.*

12. Apud nos autem non noua aut repentina res est] *Repetit denuo concilium ante longam ætatem sub Agrippino celebratum, de quo vide ibidem August. cap. 13. qui eadem recitat huius loci verba. quare noua est adnotanda phrasis:* tot milia hæreticorum conuersi, *similis illi Apocal. Quadraginta milia signati. Angl. tamen cod. legit:* conuersorum.

13. & rationabiliter & libenter amplexi sunt] *Etiam hoc sumpsisse illos ex Augustin. suspicor, pro eo quod erat duntaxat:* & rationabiliter complexi.

14. lauacri vitalis & salutaris] *Elegans Baptismi periphrasis.*

15. ad hoc veniunt vt discant] *Suspicor negligentia operarum commissum mendum apud Manut. dum legitur:* vt discedant.

16. Nos non debemus stuporem, &c.] *Locus hic antea deprauatus & mutilus, rectè hoc pacto ab vtroque illorum castigatus est. Ego verò etiam interserendum puto:* igitur.

17. Plane quoniam inueni in epistola] *Videtur mihi prorsus intelligi hic epistolam Stephani de non baptizandis hæreticis, nam pleraque eadem hic ex illa verba adfert, qua in epistolis sequentibus duabus reperiũtur. Atque adeo videtur illa prius peruenisse ad Iubaiani manus, & ad Cyprianum ab illo missa; & fortaßis propterea magis offensus fuit Cyprianus. Nisi malit quis, duas epistolas eadem de re à Stephano scriptas esse.*

18. accipere remissam peccatorum potuerit] *Quam vera sit hæc Stephani sententia, toto libr. 1. contra Donatist. & dicti lib. ca. 13. & 14. latè tractat D. Aug. Placet autem magis illud:* secundum quod, *quam quod erat prius:* secundum quæ.

19. etiam Marcionis fieri mentionem] *Quum paulo post & Marcionitarum & Marcionis denuo fiat mẽtio, crassus fuit error codicis Erasmi, qui hic legit:* Martiani, *præsertim quum totidem pene verbis eadem repetat epistola sequenti.*

20. quod iam in nomine Iesu baptizati esse videantur] *De Baptismo in nomine Iesu infra latius, hoc hic duntaxat dicam, August. dicti libr. cap. 15. vbi hunc locum tractat, admittere quidem Marcionis baptismum tanquam integrum sacramentum; si tamen Euangelicis verbis in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti baptismum ille consecrabat.*

21. Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelletiani, Ophitæ, Marcionitæ] *Sic Manut. & Morelius, pro eo quod erat prius duntaxat.* Patripassiani, Appellanionitæ, Marcionitæ. *Duo itaque hæreticorum genera desiderabantur, & ex duobus vnicum conflatum erat. Atque adeo rectè pro:* Apellionitæ, *reposuerunt:* Apelletiani, Ophitæ. *Nam & Augustin. libr. 4. contra Cresc. Gramm. cap. 61. vbi videtur ad hunc locum alludere, recenset Patripaßianos, Valentinianos, Patrilianos, Apellitas, Marcionitas, Ophitas. Porro Patripaßianorum hæresis ita dicta, quod Patrem passum dicerent, quam solis Noëtianis ascribit Epiphan. hære. 57. D. Augustin. ad Quoduultd. hær. 41. etiam Sabellianis impingit, immo & Praxianis & Hermogenianis in Africa, contra quos singuli exstant libri Tertulliani. Anthropianorum nullam alibi mentionem repperi. Fortaßis omnes illos hæreticos intelligit, qui Christum solum hominem agnoscebant. Aut si discipulos quoßpiam Valentini, quum ille inter cæteros deos suos quos Aeonas appellabat, numeraret:* ἄνθρωπον καὶ ἐκκλησίαν, *id est,* hominem *& Ecclesiam (teste Tertull. de præscript. hæretic.) natos ex sermone & vita: Aut certè (quod mihi maximè probatur) Colorbasios à Colorbaso sic dictos, qui primum patrem vniuersorum (teste Epiphanio hære. 35.) & primum principium & primum incomprehensibile,* ἄνθρωπον *vocabant; & propterea saluatorem seipsum filium hominis dixisse. Qui error tamen ex prædicto quoque Valentini errore originem sumpsit. De Valentinianis, vide Epiphan. hære. 31. August. hær. 11. Tertull. de præscript. hæretic. & scripta contra eosdem Irenæi & Tertulliani; contra quos etiam scripsere Clemens Alexandrinus & Hyppolitus. De Appelletianis ita ab Apelle nuncupatis, vide Epiphan. hære. 44. August. hære. 23. & Tertullia. de carne Christi & de præscript. contra hæret. De Ophitis ita dictis ab* ὄφι, *id est, colubro quẽ colebant, Epiphan. hær. 37. August. hær. 17. & lib. de præscript. hæret. Tertulli. Constat autem omnes illos aut de patre, aut de filio male sensisse.*

22. & gladiis & venenis subuertentes veritatem] *De simili hæreticis vsitata truculentia, loquitur etiã supra epist. lv.*

23. quia nec delectat id dicere] *Antea erat:* nec delectatio est dicere.

24. Nunquid hanc trinitatem Marcion tenet, &c.] *Alludere videtur ad tria principia atque adeo Trinitatem quandam, quam Epiphanius hære. 42. Marcionem asseruisse dicit, & repetit D. Augustin. hære. 22. bonum nempe, iustum siue creatorem mundi, & prauum siue diabolum. Atque adeo etiam subdit:* Nunquid eundem asserit quem & nos Deum patrem creatorem.

25. Nunquid eundem vnum filium Christum de Maria virgine natum, &c.] *Hoc pertinet ad alterũ illius errorem, contra quem agit Tertul. li. de carne Christi; quo dicebat Christum non vere sed putatiue (vti ille loquitur) natum ex Virgine. Angl. autem cod. legit non male:* Nunquid eundem nouit filium, *ex quo etiam restitui illud:* caro factus sit, *pro:* est.

26. qui resurrectionem carnis per semetipsum primus initiauerit] *Hæc contra tertium illum errorem, quo asserebat neque Christum vere resurrexisse, neque nos resurrecturos; contra quem agit libro de Resurrectione carnis Tertullia. Quare rectè adiectæ sunt hic voces:* carnis, *&:* primus, *à Manutio & Morelio. nam habet etiam Angl. cod. qui confirmat etiam illud Manutij:*

nitij: quod in eadem carne resurrexisset.

27. Quomodo ergo potest videri, qui apud illos baptizatur consecutus esse] Sic illi, pro eo quod erat: apud illos baptizatos consecutos esse, neutri male. Porro admittit quidem D. August. talem apud illos baptizatum non consequi peccatorum remissam, sed tamen verè baptizari docet; & postea cum ad Ecclesiam venerit remißionem accipere peccatorum. Quod vsque adeo de omnibus hæreticis verum asserit, vt libr. 6. de Baptismo, cap. 25. etiam illum pro vero Baptismo agnoscat; cuius precibus quædam inseruntur contra Catholicam fidem. Quia certa illa (inquit) Euangelica verba sine quibus non potest baptismus consecrari, tantum valent, vt per illa sic euacuentur quæcunque in prece vitiosâ contra regulam fidei dicuntur, quemadmodum dæmonium Christi nomine excluditur. Iuxta igitur D. August. sententiam à quocunque hæretico collatus baptismus ratus censetur, modo verbis illis Euangelicis consecratus sit. Alioqui verò si omittantur illa; non est verum baptisma. Atque hinc est, quod cum Marcionis, Nouatianorum, & aliorum supranominatorum baptismum recipiat Ecclesia, Paulianistarum tamen, Cataphrigum, & similium baptisma reprobet Synodus Nicæna. 1, cano. 19. secunda Synodus cano. 7. Laodic. cano. 8. sexta generalis 95. & septima can. 7. Vti econtrario priorum illorum baptisma recipitur, dictarum Synodorum Laodic. cano. 7. & Sextæ canon. iam dicto. Si quid autem diuinare licet in re incerta, ad Nicænum Concilium respexit Augusti. dum toties plenarij & vniuersalis Concilij meminit, in quo approbatus sit hæreticorum baptismus. Nam eo ipso quo solos Cataphrigas & Paulianistas rebaptizandos censet, cæterorum baptisma comprobare videtur.

28. & diuinæ indulgentiæ gratiam] Ita illorum vterque, Cambron. cod. & diuinæ bonitatis indulgentiam, vulgati verò cod. & domini indulgentiam.

29. vtique id accepit quod credidit, falsum autem credens verum accipere non potuit] Sic Manut. & Morelius; si tamen cum Costerio legamus: vtique id accipere non potuit quod non credidit, cæteris omißis, constabit sensus.

30. Dum fit, facta est mihi] Angl. cod. dum sic mihi facta est, sed illud exprimit quod est Græcè apud 70. γινομένη ἐγενήθη μοί, & legitur apud D. Augustinum quoque libr. 3. de Bapti. cap. 15. Quare rectè adiecerunt Manut. & Morelius: dum fit, Optime autem ex ipso Hieremiæ contextu colligit Augustin. non loqui prophetam de baptismo, sed de populo Israëlitico; præsertim quum aquarum nomine populos accipi testetur Scriptura Apoc. 17. Suppleuerunt verò illi hunc locum antea mutilum.

31. Aut enim vtrũque fides foris potuit] Anglic. cod. fide suasoris, Morel. fides de suo foris, forte legendum: fide sua foris.

32. & vnde vnitatis originem] Antea erat: humanitatis, pro quo Manutius & Morelius: vniuersitatis, ego vero: vnitatis, legendum puto, tum ex similibus locis de quibus supra latius epistola lv. tum ex D. Augusti. dicti libr. cap. 17. vbi hunc locum tractans, typum vnitatis Petrum dicit, præsertim nobiscum legente Angli. cod.

33. vt id solueretur in cœlis, quod ille soluisset in terris] Rectè sic Morelius, pro eo quod cæteri: vt id solueretur in terris quod illi soluissent. Ita enim habent verba Christi Matth. 18. quare & Augusti. ita castigandum censeo.

34. remittentur illi] Quandoquidem sequitur: tenebuntur, magis placet hæc Manut. & Morel. lectio, quam vulgata & quæ hodie est apud Augustin. dicti lib. cap. 28. remittuntur; præsertim cum infra bis terue eodem modo hæc scriptura legatur. Apud Euangelistam tamen & Græce & Latine legitur: remittuntur, & retenta sunt.

35. præpositis & in Euangelica lege &c. fundatis] Quum ita legat D. August. dicto cap. & Anglic. cod. veram puto lectionem hanc Morel. si cui tamen illa lectio placet: Præpositos fundatos, oportebit cum Grauio legas licite, pro eo quod est: licere. Recte autem adiecta est ab vtroq; particula: posse, nam eam legit Augu.

36. Quod autem dicunt quidam] Fatetur etiam D. August. dicti lib. cap. 19. exemplum hoc ex Act. Aposto. ad rem non pertinere: Nam vti rectè adnotauit Cyprianus, locus ille de illa manus impositione intelligitur, quæ in confirmationis sacramento fieri est solita; de qua latius epistola præcedenti.

37. Præpositis Ecclesiæ offerantur] Sic Anglic. cod. pro: per præpositos.

38. quod non nisi vni & soli Ecclesiæ datum sit] Ita Manut. & Morel. cum Angl. cod. Cambron. verò cod. vni, duntaxat legit: prius vtrumque desideratur.

39. & Deum promeritus] Sic illi, antea erat: & pro meritis.

40. Quid adultera & aliena & diuinæ vnitatis inimica in acceptum referimus] Sic Angli. cod. pro eo quod alij: adulteram & alienam & diuinæ vnitatis inimicam, sed ad vulgatã videtur accedere D. August. dum hoc loco interpretatur, quod habet Osee, de adultera, de Ecclesia hæreticorum.

41. Ecclesia paradisi instar exprimens] Noue hoc dictum, simili tamen phrasi dixit infra epistola ad Magnum: Aspersionem, baptismi instar obtinere. Exactè autem ad hunc locum respõdet D. August. lib. 4. de baptismo cap. 1. Flumina paradisi etiam foras largiter manare, sed non beatitudinem: atque ita (si in Metaphora persistamus) baptismum foris dari posse, sed non salutarem.

42. exciditur & in ignem mittitur] Siue hoc pacto legas, siue vti vulgo: excidetur & in ignem mittetur, perinde est, variant etiam hodie exemplaria Latina.

43. baptismi gratiam salutaris cœlesti &c.] Hoc ex Angl. cod. pro: salutare & cœlesti.

44. rigare potest] Rectè Manut. & Morel. hic: rigare, & paulo post: impartire, legunt: nam de baptizante loquitur, non de baptizato.

45. quæ de eius ventre fluxerunt] Ex Affinitate litterarum irrepserat mendum: de eius venis refluxerunt, Rectè etiam illi: domini sui potestatem, pro eo quod erat: gratiam, nam prius legit D. Augustin. apud quem & sequentia tractata habes dicti lib. 4. ca. 2. 3. & 4.

46. Nos de diuino permissu] Adiicimus: de, ex eodem Angli. cod. quomodo & paulo post: ergo.

47. Nam si baptizari quis] Optime etiam hoc illi eo quod sequitur: consequi.

48. & templũ Dei factus est] Respõdet Augu. admittere

mittere se; non fieri templum Dei qui apud hæreticos baptiZatur; sicut tamen pro baptiZato habetur auarus qui ab auaritia non recesserit, etiam si templum Dei non fiat, ita & hæreticum vere baptiZari.

49. cum tres vnum sint] Verba hæc antea desiderata, ab illis quoque adiecta sunt.

50. Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt] Hoc plane verum est (inquit D. August. dicti lib. cap. 5.) quia ratio & veritas consuetudini præponenda est: sed cum consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri. Miror autem quid sibi voluerit hoc loco Erasmus, dum in adnotatiuncula dicit sentire Cyprianum, non absurdum esse, si quid in Ecclesia corrigatur, si deprehensus fuerit error. Neque enim ego eum sui ipsius ita oblitum putem, vt Ecclesiam, quam ipse alibi confitetur iuxta Apostolum esse basim & columnam veritatis, errare posse existimauerit. Contrariam certè D. Cypriani sententiam videre est; dum alibi dicit, Ecclesiam Christi sponsam adulterari non posse, alibi à Christo separari non posse, & præsertim toto libro de Ecclesiæ Catholicæ vnitate, quare nos prolixiori probationi supersedebimus: Si quis de Ecclesiæ auctoritate plura desideret, legat exactißimum de ea tractatum, apud Melchiorem Canum locorum Theolog. lib. 4.

51. quia ignorans feci] Ita rectè Manut. & Morelius, pro eo quod antea erat: qui, nam ita habet Apostolus, Cambr. quoque cod. ac D. August. & Gratianus dist. 4. c. Consuetudo, hunc locum citãtes. Ex quibus etiam patet locum hunc ante hiulcum fuisse, nam dũtaxat legebatur: præsumptione atque obstinatione superatur.

52. Nec quisquam dicat: Quod accepimus ab apostolis, hoc sequimur] Desiderabatur antea: hoc sequimur, quod primus rectè adiecit Grauius, vt opinor ex August. qui hunc locum tractat dicti lib. 6. cap. Neque vero hic traditionem Apostolicam impugnat Cyprianus, sed traditioni quam illi afferebant, opponit alteram traditionem de Ecclesiæ vnitate; quod non obscure indicant verba illa: quando Apostoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, quomodò rectè nunc legitur. Quin quod D. August. fatetur cum Cypriano, non inueniri posse, Apostolos aliquem ab hæreticis baptiZatum, in eodem baptismo (ita ille legit cum cod. vulgatis) admisisse & communicasse. Sed neque hoc inueniri, qui apud illos fuerit baptiZatus, ab Apostolis denuo baptiZatum. Illam tamen consuetudinem, quam non videbat ipse Cyprianus à posterioribus institutam, rectè ab Apostolis traditam credi. Quod ipsum expresßius prius dixit lib. 2. de baptis. cap. 8. Quæ per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportere, etiam si in litteris eorum non reperiantur, atque adeo etiam dictam consuetudinem credi debere Apostolicam.

53. Veruntamen omnimodo &c. Christus annuncietur] Quandoquidem sic legat D. August. etiam Ms. dicti lib. 7. cap. & Cambr. cod. magis placet hæc vulgata lectio quàm illa Manut. & Angl. cod. annunciatur. Nam etsi illa ad Græcum textum magis accedat, ad hanc magis accedunt verba eadem aliter paulo post repetita; & sic etiam Tertull. legit lib. 5. contra Marcionem. A quo rectè vertitur: causationi, pro eo quod Græcè est προφάσει, & Cyprianus vertit: per occasionem. Atqui fatetur etiam D. Augu. hãc scripturam ad hæreticos non pertinere, sed ad fratres contra disciplinam in Ecclesia male viuentes; confirmans ex hoc loco suam sententiam, etiam malos esse in Ecclesia.

54. quosdam seruasse] Hoc quoque primus ex D. August. castigauit Grauius; antea erat: seruare.

55. Nam cum dicant sermonem eorum vt cancer serpere] Hæc & sequentia eodem libro tractat. D. August. cap. 11. 12. 13. 14. 15. & 16. ex quo patet, rectè adiectam particulam: gerunt, quæ desiderabatur; vbi nunc legitur: quomodo gerunt spiritaliter.

56. Non est autem quod aliquis &c. Multis deducit Cyprianus, non esse verum baptisma quod in solo Christi nomine confertur, eo quod Christus baptiZare iusserit in plena & adunata Trinitate. Immo & eorum cõfirmat sententiam, qui neque ab Apostolis Act. 2. ita collatum baptismum volunt.

57. quæ saluet] Omisit vterque: in se, quod hoc loco præponebatur.

58. Cum ergo ex ipsius Christi] Antea erat: & ipsius, minus rectè.

59. Legis & Moysi antiquissimum baptisma] Alludit 1. Cor. 10. Omnes in Moyse baptiZati sunt in nube & in mari.

60. imo & contra Ecclesiam] Hæc recens ab illis adiecta sunt.

61. Nisi si qui Christũ negat, negatur à Christo] Ab illis quoque ita rectè restitutus est hic locus, antea corruptißimus.

62. Qua autem potestate] Antea erat pessimè: Qui autem, primus Grauius castigauit.

63. vt qui filiũ Dei negat] Adicio: Dei, ex Angl. cod. maledico ore lacerauerit] Ita rectè quoque illi, pro eo quod erat: lacerauit, vbi autẽ legunt: quibus potest viribus, antea erat: quibuslibet modis, non male.

64. quos constat baptizatos, &c.] Etiam hic locus rectè ab illis restitutus, antea corruptus.

65. aut fide credere] Hoc quoque rectè legunt illi, prius enim erat superflua eiusdem vocis repetitio; Sic & illud paulo post: si vocabulum, pro eo quod corruptisime legebatur: nisi, duobus in locis.

66. alienis & æternis peccatis] Alludit ad illud Marc. 3. Reus erit æterni delicti (nã de blasphemia loquitur in spiritum sanctum) quod alij Euangelistæ dicunt, neque hic remitti neque in futuro.

67. nos veritatis eiusdem iura & sacramentũ] Magis placet hæc lectio vulgata & Cambr. cod. quàm illorum: & sacramenta; nam de baptismo, non de aliis sacramentis quæstio est.

68. Nunquid potest vis baptismi maior esse, quam confessio, quam passio] Postremum illud rectè illi adiecere, nam id habet etiam D. August. dicti lib. 17. cap. vbi hunc locum tractat.

69. Et tamen neque hoc baptisma hæretico prodest] Quod hæreticis martyrium nõ prosit, latius tractauimus supra epistola ad Antonianũ. Porro si legimus: hæretico, cum Aug. & Angl. cod. necesse erit, legamus etiam cum illis: Christum confessus & occisus, sin verò legamus: confessi & occisi, oportet vt legamus: hæreticis. Eligat lector vtrum velit.

70. Quare baptisma nobis & hæreticis cõmune esse nõ potest] Rectè ex D. August. primus adiecit Grauius particulam: commune, quæ desiderabatur.

71. Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu] *Quum D. August. hunc locum tractans dicti libr. 21. cap. bis terue hoc pacto hanc scripturam legat; ego superfluam putaui particulam* sancto, *æque atque præced. epistola ad Stephanum, præsertim quum neque Hieronym. eam legat epistola ad Oceanum.*

72. Sanguine autem suo baptizatos] *Dogma istud de baptismo sanguinis sumpsit Cyprianus ex Tertull. lib. de baptismo, nam & ipse scripturam illam Luc. 12. quam præmittit, huic rei adaptat, quomodo & Hylarius in illud psal. 118. Viuã & obseruabo sermones tuos. Similia videre est apud D. August. tum dicti lib. ca. 21. ad finem vsque, cum li. 13. de ciuita. Dei, cap. 7. qui tamen libr. Retract. 2. ca. 18. existimat, non satis idoneum esse ad hanc rem comprobandam exemplum latronis, quod hic adfert Cyprianus. Ab aliis itaque idipsum cõfirmatur per martyrium Innocentum. Meminit eiusdem baptismi sanguinis D. Fulgentius lib. de fide ad Petrum ca. 3. & Auctor libri de Ecclesiæ dogmat. ca. 74. quem iam olim D. Augu. ascripsit Hrabanus Maurus lib. 4. de vniuerso cap. 10. in quo integrum illum librum reperire est. Eadem de re D. Bernardus epistola 77. ad Hugonem de sancto Victore.*

73. Sed dicet aliquis: Quid ergo fiet de his &c.] *Locum hunc tractat D. August. libr. 5. de baptis. ca. 1. 2. 3. 4. & ex ipso Cypriano Donatistas conuincit; eo quod ipse hic fateatur, eos qui iuxta pristinam consuetudinem ab hæreticis sine baptismo recepti essent in Ecclesiam, saluari potuisse.*

74. patefactæ ac perspectæ veritati libenter obsequi] *Ita rectè quoque illi cum D. Augu. pro eo quod erat:* patefacta veritate, *Locus est similis illi epistolæ ad Antonian. contra eos qui semper dubitare malunt, quam veritati semel perspectæ acquiescere.*

75. Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis baptismata opponatur] *Sic Manut. & Morel. Cambr. verò ac Angl. cod. & cæteri excusi:* baptisma, *Tractans verò hunc locum D. August. dicti libr. ca. 5. 6. 7. & 8. pulchrè deducit, quam semper omnes etiã hæretici abhorruerint ab Anabaptismo.*

76. auidius ad nos & promptius properant] *Sic rectè illi, pro eo quod erat:* audacius.

77. baptizatos quoque à Paulo eos, qui iam baptismo Ioannis baptizati fuissent] *Hunc locum ad epilogum vsque tractat D. Augu. dicti lib. ca. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15 & 16. vbi pulchrè distinguit baptisma Ioãnis à baptismate Christi.*

78. sicut legimus in Actibus Apostolorum] *Quum ita legat D. August. & Cambr. cod. confirmatur mea sententia quam supra posui epistola ad Anton. vbique apud Cyprianum legendum:* actibus, *non:* actis, *quod ferè legit Manut.*

79. sed præcursor & prædicator fuit] *Ita August. atque adeo rectè quoque Manut. & Morelius, pro eo quod erat:* præcursor prædicando fuit.

80. Hæc tibi breuiter] *Epilogus est totius epistolæ, quem cum alibi sæpe, tum potissimum dicti lib. cap. 17. tractat D. August. inde concludens: Quandoquidem vnicuique Episcopo permiserit sentiendi hac de re quod vellet libertatem, non mirum cuiquam videri debere, si ipse à Cypriano hac de re dissentiat; vniuersæ Ecclesiæ consuetudinem & definitionem plenarij Concilij pluris faciens, quam aliquot Episcoporum scripta. De eodem, & loco simili epistolæ præced. ita loquitur D. Hieronym. aduersus Luciferia. Verum si voluerint qui ab Hilaro (nam sic legunt Ms. cod. pro eo quod vulgo legitur: Hilario) instituti sunt & oues sine pastore esse cœperũt, de scripturis ea proferre, quæ beatus Cyprianus ob hæreticos baptizandos (nam superflua est ibi negandi particula) in Epistolis suis reliquit: sciant illum hæc, non cum anathemate eorum qui se sequi noluerunt edidisse (siquidem in communione eorum permansit qui sententiæ suæ contraierant) sed hortatum potius fuisse, propter Nouatianam & alias tunc hæreses enascentes, ne quisquam ab eo sine damnatione erroris sui reciperetur. Sermonem denique suum quem super hac re ad Stephanum Romanum Pontificem habuit tali fine compleuit:* hæc ad conscientiam tuam frater, &c. *Ad Iubaianum quoque de hæreticis rebaptizandis scribens, in fine libelli sic locutus est:* Hæc tibi breuiter pro nostra mediocritate &c.] *Quum autem tam Hierony. quam August. legant:* breuiter, *non placet quod Manut. legit:* breuibus.

81. Propter hæc etiam libellum de bono patientiæ. *Occasionem hic narrat scripti libelli de bono patientiæ, quem habes infra tom. 2.*

82. Opto te frater chariss.] *Clausula hæc à Manutio & Morelio recens adiecta est.*

AD POMPEIVM CONtra Epistolam Stephani.

EPISTOLA LXXIIII.

Argumentum huius epistolæ istud est apud D. Augusti. dicti libr. 5. contra Donatist. cap. 23. Ad Pompeium (inquit) etiam scribit Cyprianus de hac eadem re; vbi aperte indicat, Stephanum, quem Romanæ Ecclesiæ Episcopum tũc fuisse didicimus, non solum sibi ad ista non consensisse, verum etiã contra scripsisse atque præcepisse. De qua rursum cap. 25. Iam illa quæ in Stephanum irritatus effudit, retractare nolo, quia & opus non est. Eadem quippe ipsa dicuntur, quæ iam satis discussa sunt; & ea præterire melius est, quæ periculum perniciosæ dissensionis habuerunt. Stephanus autem & abstinendos putauerat, qui de suscipiendis hæreticis priscam consuetudinem conuellere conarentur. Iste autem quæstionis ipsius difficultate permotus, & sanctis charitatis visceribus largißime præditus; in vnitate eis manendum, qui diuersa sentirẽt. Ita quamuis commotius, sed tamen fraternæ indignetur; vicit tamen pax Christi in cordibus eorum, vt in tali discrepatione nullum inter eos malum schismatis oriretur. Hactenus ille; quæ prolixius citauimus, eo quod Antidoti sint loco, aduersus eos, qui hinc schisma suum à Romano Pontifice cõfirmare nituntur.

CYPRIANVS POMPEIO fratri Salutem.

Quanquam

[2] QVANQVAM plene ea quæ de hæreticis baptizandis dicenda sunt, complexi sumus in epistolis, quarum ad te exempla transmisimus, frater charissime; tamen quia desiderasti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras nostras Stephanus frater noster rescripserit, misi tibi rescripti eius exemplum: quo lecto magis ac magis eius errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra Christianos, & contra Ecclesiam Dei asserere conatur. [3] Nam inter cætera vel superba, vel ad rem non pertinentia, vel sibi ipsi contraria, quæ imperitè atque improuidè scripsit, etiam illud adiunxit, vt diceret: [[4] *Si quis ergo à quacunque hæresi venerit ad nos, nihil innouetur nisi quod traditum est, vt manus illi imponatur in pœnitentiam:* [5] *cum ipsi hæretici* * *propriè alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.*] (Steph.) (* prope.) A quacunque hæresi venientem baptizari in Ecclesia vetuit, id est, omnium hæreticorum baptismata iusta esse & legitima iudicauit. Et cum singulæ hæreses singula baptismata & diuersa peccata habeant, hic cum omnium baptismo communicans, vniuersorum delicta in sinum suum coaceruata congessit. Et præcepit nihil aliud innouari nisi quod traditum est; quasi is innouet qui vnitatem tenens, vnum baptisma vni Ecclesiæ vindicat; & non ille vtique qui vnitatis oblitus mendacia & contagia [6] profanæ tinctionis vsurpat. [*Nihil innouetur*, inquit; *nisi quod traditum est.*] (Steph.) [7] Vnde est ista traditio? vtrum ne de dominica & Euangelica auctoritate descendens, an de Apostolorum mandatis atque epistolis veniens? Ea enim facienda esse quæ scripta sunt, Deus testatur, & proponit ad Iesum Naue dicens: Non recedet liber legis huius ex ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo. (Iosue.1.) Item Dominus Apostolos suos mittens, mandat baptizari gentes & doceri, vt obseruent omnia quæcunque ille præcepit. (Matt.18.) Si ergo aut in Euangelio præcipitur, [8] aut in Apostolorum Epistolis, aut Actibus continetur, vt à quacunque hæresi venientes non baptizentur, sed tantum manus illis imponatur in pœnitentiam; obseruetur diuina hæc & sancta traditio. Si verò vbique hæretici nihil aliud quàm aduersarij & antichristi nominantur: si vitandi, & peruersi, [9] & à semetipsis damnati pronunciãtur: quale est vt videantur damnandi à nobis non esse, quos constat Apostolica contestatione à semetipsis damnatos esse? (Titum.3.) Vt nemo infamare Apostolos debeat, quasi illi hæreticorum baptismata probauerint; aut eis sine Ecclesiæ baptismo communicauerint, quando talia de hæreticis Apostoli scripserunt: [10] & hoc, cum non dum hæreticæ pestes acriores prorupissent, necdum quoque [11] Marcion de Ponto emersisset, [12] cuius magister Cerdon [13] sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus [14] additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris & abruptius in Deum patrem creatorem blasphemare instituit, & hæreticum furorem sacrilegis armis contra Ecclesiam rebellantem, sceleratius & grauius armauit. Quod si hæreses constat postmodum plures ac peiores extitisse; & si retro nusquam omnino præceptum est, neque conscriptum, vt hæretico tantum manus in pœnitentiam imponatur, & sic ei communicetur; & si baptisma non nisi vnum est, quod apud nos est, & intus est, & soli Ecclesiæ de diuina dignatione concessum est: quæ ista obstinatio est, quæve præsumptio, humanam traditionem diuinæ dispositioni anteponere, nec animaduertere, indignari & irasci Deum, quotiens diuina præcepta soluit & præterit humana traditio? Sicut per Esaiam prophetam clamat & dicit: Populus iste labiis honorificat me, cor vero eorum longe separatum est à me. (Esa 29.) Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes. Item Dominus in Euangelio increpans similiter & obiurgans ponit & dicit: [15] Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. (Mar.7.) Cuius præcepti memor beatus Apostolus Paulus, commonet ipse quoque & instruit, dicens: Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, stupore elatus est, nihil sciens; [16] discedendum ab huiusmodi. (1.Tim.6.) Præclara sane & legitima traditio Stephano fratre nostro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneam prębeat. Nam in eodem loco epistolæ suæ addidit & adiecit: [*cum ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venie͂tes nõ baptizent, sed cõmunicent tantu͂.*] (Steph.) Ad hoc enim malorum deuoluta est Ecclesia Dei & sponsa Christi, vt hęreticorum exe͂pla secte-

tur, vt [17] ad celebranda ſacramenta cœleſtia diſciplinam lux de tenebris mutuetur, & id faciant Chriſtiani, quod antichriſti faciunt. Quæ verò eſt animi cæcitas, quæ prauitas, fidei vnitatem de Deo patre & de Ieſu Chriſti Domini & Dei noſtri traditione venientem nolle cognoſcere? Nam ſi iccirco apud hæreticos Eccleſia non eſt, quia vna eſt, & diuidi non poteſt: ſi ideo illic Spiritus ſanctus non eſt, quia vnus eſt, & eſſe apud profanos & extraneos non poteſt: vtique & baptiſma quod in eadem vnitate conſiſtit, eſſe apud hæreticos non poteſt, quia ſeparari neque ab Eccleſia, neque à Spiritu ſancto poteſt. [18] Aut ſi effectum baptiſmi maieſtati nominis tribuunt, vt qui in nomine Ieſu Chriſti vbicunque & quomodocunque baptizantur, innouati & ſanctificati iudicentur; [19] cur non in eiuſdem Chriſti nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum Spiritum ſanctum? cur eadem eiuſdem maieſtas nominis non præualet in manus impoſitione, quam valuiſſe contendunt in baptiſmi ſanctificatione? Nam ſi poteſt quis extra Eccleſiam natus templum Dei fieri, cur non poſſit ſuper templum & Spiritus ſanctus infundi? Qui enim peccatis in baptiſmo expoſitis ſanctificatus eſt, & in nouum hominem ſpiritaliter reformatus, ad accipiendum Spiritum ſanctum idoneus factus non eſt? quando
Galat. 3. Apoſtolus dicat: [20] Quotquot in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis. [21] Qui poteſt apud hæreticos baptizatus Chriſtum induere; multo magis poteſt Spiritum ſanctum, quem Chriſtus miſit, accipere. Cęterum maior erit mittente qui miſſus eſt, vt incipiat foris baptizatus Chriſtum quidem induiſſe, ſed Spiritum ſanctum non potuiſſe percipere; quaſi poſſit aut ſine ſpiritu Chriſtus indui, [22] aut à Chriſto ſpiritus ſeparari. [23] Illud quoque ineptum, vt cum natiuitas ſecunda ſpiritalis ſit, qua in Chriſto per lauacrum regenerationis naſcimur, dicant quod poſſit quis apud hæreticos ſpiritaliter naſci, vbi ſpiritum negant eſſe. Peccata enim purgare, & hominem ſanctificare aqua ſola non poteſt, niſi habeat & Spiritum ſanctum. [24] Quare aut & Spiritum neceſſe eſt concedant eſſe illic, vbi baptiſma eſſe dicunt: aut nec baptiſma eſt, vbi ſpiritus non eſt; quia baptiſma eſſe ſine ſpiritu non poteſt. Quale eſt autem aſſerere, & contendere, quod eſſe poſſint filij Dei, qui non ſint in Eccleſia nati? [25] Baptiſma enim eſſe in quo homo vetus moritur, & nouus naſcitur, manifeſtat & probat beatus Apoſtolus dicens: [26] Saluauit nos per lauacrum regenerationis. Tit. 3. Si autem in lauacro, id eſt, in baptiſmo eſt regeneratio, quo modo generare filios Deo hæreſis per Chriſtum poteſt, quæ Chriſti ſponſa non eſt? Eccleſia eſt enim ſola, quæ Chriſto coniuncta & adunata ſpiritaliter filios generat, eodem Apoſtolo rurſus dicente: Chriſtus dilexit Eccleſiam, Ephes. 5. & ſeipſum tradidit pro ea vt eam ſanctificaret, purgans eam lauacro aquæ. Si igitur hæc eſt dilecta & ſponſa quæ ſola à Chriſto ſanctificatur, & lauacro eius ſola purgatur; manifeſtum eſt hæreſim (quæ ſponſa Chriſti non ſit, nec purgari, nec ſanctificari lauacro eius poſſit) filios Deo generare non poſſe. Porro autem non per manus impoſitionem [27] quis naſcitur quãdo accipit Spiritum ſanctum, ſed in baptiſmo; vt ſpiritum iam natus accipiat, ſicut in primo homine Adam factum eſt. Gen. 2. Ante enim Deus eum plaſmauit, & tunc inſufflauit in faciem eius flatum vitæ. Nec enim poteſt accipi ſpiritus, niſi prius fuerit qui accipiat. Cum autem natiuitas Chriſtianorum in baptiſmo ſit, baptiſmi autem generatio, & ſanctificatio apud ſolam ſponſam Chriſti ſit, quæ parere ſpiritaliter, & generare filios Deo poſſit; vbi, & ex qua, & cui natus eſt, qui filius Eccleſiæ non eſt, vt habere quis poſſit Deum patrem, ante Eccleſiam matrem? [28] Cum verò nulla omnino hæreſis, ſed neque aliquod ſchiſma habere ſalutaris baptiſmi ſanctificationem foris poſſit; cur in tantum Stephani fratris noſtri obſtinatio dura prorupit vt etiam de Marcionis baptiſmo, item Valentini & [29] Apelletis, & cęterorum blaſphemantiũ in Deũ patrem contendat filios Deo naſci? & illic in nomine Ieſu Chriſti dicat remiſſionem peccatorum dari, vbi blaſphematur in patrem, & in Dominum Deum Chriſtum? Quo in loco conſiderandum eſt frater chariſſime, pro fide & religione ſacerdotalis loci quo fungimur, an conſtare ſacerdotis Dei ratio in die iudicij poſſit, aſſerentis & probantis, & in acceptum referentis blaſphemantium baptiſmata; cum Dominus comminetur & dicat: Et nunc præceptum Mal. 2. hoc ad vos eſt ô ſacerdotes, ſi nõ audieritis,

& ſi

& si non posueritis in corde vestro, vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram. Dat honorem Deo, qui Marcionis baptismo communicat? Dat honorem Deo, qui apud eos qui in Deum blasphemant remissionem peccatorum dari iudicat?[30] Dat honorem Deo, qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseuerat? Dat honorem Deo, qui vnitatem, & veritatem de diuina lege venientem non tenens, hæreses contra Ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo, qui hæreticorum amicus, & inimicus Christianorum, [31] sacerdotes Dei veritatem Christi, & Ecclesiæ vnitatem tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic à cultoribus & sacerdotibus eius timor Dei & disciplina seruatur: abiiciamus arma, manus demus in captiuitatem, tradamus diabolo ordinationem Euangelij, dispositionem Christi, maiestatem Dei; diuinæ militiæ sacramenta soluantur, sacrorum cœlestium signa prodantur: succumbat & cadat Ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidiæ, spes desperationi, ratio errori, immortalitas morti, charitas odio, veritas mendacio, Christus antichristo. Merito & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebrius atque liberius excrescunt, & serpentinis criminibus pullulantes, aduersus Ecclesiam Dei maioribus viribus, venenorum suorum virus exprimunt: dum illis[32] aduocatione quorundam, & auctoritas præstatur, & firmitas; dum baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dum id quod contra Ecclesiam foris geritur, intus in ipsa Ecclesia vindicatur. Quod si est apud nos frater dilectissime Dei timor, si tenor præualet fidei, si custodimus Christi præcepta, si incorruptam atque inuiolatam sponsæ eius sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini dicentis: Putas cum venerit filius hominis, inueniet fidem in terra? quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus; commissa nobis diuinitus castra fideli virtute seruemus.[33] Nec cõsuetudo quę apud quosdam obrepserat, impedire debet quo minus veritas præualeat & vincat. Nam consuetudo sine veritate, vetustas erroris est: propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud Esdram veritas vicit, sicut scriptum est: [34] Veritas manet & inualescit in æternum, & viuit & obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personam, nec differentias sed quæ sunt iusta facit; nec est in iudicio eius iniquum, sed fortitudo, & regnum, & maiestas, & potestas omnium sæculorum; Benedictus Deus veritatis. Quam veritatem nobis Christus ostendens in Euangelio suo dicit: Ego sum veritas. Propter quod si in Christo sumus, & Christum in nobis habemus; si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ, vt quis magis sua praua & falsa defendat, [35] quam ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei prospiciens beatus Paulus Apostolus ad Timotheum scribit & monet, Episcopum [36] non litigiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille est, qui est ad discendi patientiam lenis & mitis; oportet enim Episcopum non tantum docere, sed & discere; quia & ille melius docet, qui quotidie crescit, & proficit discendo meliora. Quod ipsum quoque idem Apostolus Paulus docet, præmonens, vt si alij sedenti melius reuelatum fuerit, prior taceat.[37] In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes; & errorem deponere, & inuenire atque eruere veritatem. Nam si ad diuinæ traditionis caput & originem reuertamur, cessat error humanus; & sacramentorum cœlestium ratione perspecta, quicquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat, in lucem veritatis aperitur.[38] Si canalis aquam ducens qui copiose prius & largiter profluebat, subito deficiat; nonne ad fontem pergitur, vt illic defectionis ratio noscatur, vtrúmne arescentibus venis,[39] in capite vnda siccauerit; an verò integra inde & plena procurrẽs in medio itinere destiterit? Vt si vitio interrupti aut bibuli canalis effectum est, quo minus aqua continua perseueranter ac iugiter flueret, refecto & confirmato canali ad vsum atque ad potum ciuitatis aqua collecta eadem vbertate atque integritate repræsentetur, qua de fonte proficiscitur. Quod & nũc facere oportet Dei sacerdotes præcepta diuina seruantes, vt si in aliquo nutauerit & vacillauerit veritas,

Luc. 18.
3. Esdr. 4.
Ioan. 14.
2. Tim. 2.
1. Cor. 14.

hunc latius tractatum habes epistola præcedenti, atque adeo vel hinc patet eandem ibi intellexisse epistolam Cyprianum quam hic. sunt enim eadem fere vtrobique eius epistolæ verba.

29. Appelletis] autem legunt illi, pro eo quod prius erat: appellis.

30. Dat honorem deo qui foris de adultera & fornicaria nasci dei filios asseuerat] Verba hæc antea desiderabantur, adiecta ab illorum vtroque, præterquam quod apud Morelium desiderabatur particula: dei, Videtur autem alludere ad verba Exorcismi ante baptismum: Da honorem deo.

31. sacerdotes dei etiam abstinendos putat?] Hinc colligit D. Aug. dict. li. c. 25. à Stephano abstentos fuisse, qui de hæreticis baptizandis priscam consuetudinem conuellere conabantur.

32. aduocatione quorundam] Vti alia pleraque, sic & hanc vocem à Tertull. mutuatus est, qui lib. 1. contra Marcionem aduocationis scripturarum meminit. Accipitur etiam in eadem significatione pro patrocinio quod præstatur ab aduocato, à Cicer. pro Sylla & pro Trebatio, & à Plinio epistola 22. Iureconsultis etiam vsitata vox est L. moris est. ff. de pœnis, & alibi.

Nec consuetudo &c.] Latiorem hac de re tractatum vide etiam epistola præced. & ad Quintum.

34. Veritas manet & inualescit] Ex 3. Esdr. lib. citat hoc testimon. Cyprianus. Ex contextu autem Esdræ, patet, rectè ab illis legi: Nec est, pro eo quod erat: hoc est.

35. quam ab alterius recta & vera] Sic quoque rectius illi, quam vulgati: ad alterius facta & dicta, alioqui enim nulla esset Antithesis.

36. nec contentiosum] Hæc verba addita à Manut. & Morel. non reperiuntur in Cambr. cod. atque adeo superflua esse existimo, neque enim illa hodie in contextu Pauli aut græco aut latino leguntur. 2. Timoth. 2. nam inde (non vti ad marginem malè adnotabatur ex 1. Timo. 3.) hic locus citatur. tractat autem hunc locum D. Aug. dicti li. c. 26.

37. In compendio est autem &c.] Quum hic nos moneat Cyprianus vel D. August. teste, ad fontem recurrendum esse, id est, ad Apostolicam traditionem, & inde canalem ad nostra tempora esse dirigendum; quam candide de traditionibus senserit Cyprianus, fit perspicuum, vtpote qui prorsus illas confirmet.

38. Si canalis aquam ducens] Sic illi, pro eo quod prius erat duntaxat: canalis aquæ.

39. in capite vnda siccauerit] Siccauerit absolutè ponit, pro siccata sit, etiam in hoc imitatus Tertull. li. contra Valentinianum.

40. Traditum est nobis quod vnus sit deus] Hinc rectè contra Cyprianum argumentatur D. August. sicut temporibus Apostolorum fieri potuit, vt qui spem vnam non haberent, baptisma tamen vnum haberent, ita & nunc fieri posse, vt qui fidem vnam non habeant, vnum baptisma habeant; præsertim quum Apostolus baptizatos fateatur illos Corinthios, de quibus in eadem epistola postea dicit: Quomodo quidam ex vobis dicunt, quod resurrectio mortuorum non est? quos fidem vnam non habuisse cum cæteris patet.

42. Hortus conclusus soror mea sponsa] Locum hunc de solis prædestinatis intelligendum docet D. Aug. dicti lib. c. 27. atque adeo nihil ad institutũ facere.

42. mandauit & monuit, nisi per vnum &c. saluari non posse] Ego aut existimo desiderari: nos, vt legatur: saluari nos non posse, aut legendum cum cod. Camb. monuit per vnum &c. saluari nos posse.

43. Quod & vos similiter saluos faciet baptisma] Faciet, Legunt Cambr. cod. & excusi omnes Epistola quoque ad Magnum Ms. & excusi omnes, sic & epistola sequenti Firmil. Videtur diuersum habuisse exemplar Græcum Cyprianus ab iis quæ hodie extant, Nam neque vox ἀντίτυπον commode verti possit: similiter, aut: simili forma (quomodo legit. D. August. hunc locũ tractans vlti: dicti lib. cap.) neque σώζει aliud significat, quàm saluum facit, quomodo legunt etiam castigatiores latini cod. omnes.

AD CYPRIANVM FIRMILIANI CONTRA EANDEM EPISTOLAM STEPHANI.

EPISTOLA LXXV.

Argumenti prorsus eiusdem est cum præcedenti, sed paulo vehementius & acerbius quam Episcopum deceat scripta, ea potißimum (quantum suspicor) de causa, quod ad Firmilianum Helenum & cæteros illarum partium Episcopos Stephanus aliam quoque epistolam scripserat, se illis non communicaturum, quandiu in ea sententia de baptizandis hæreticis persisterent: vti ex epistola Dionysii Alexandrini ad Xistum Stephani successorem docet Eusebius hist. ecclesi. lib. 7. c. 4. Atque adeo fortaßis consultius foret, nunquam editam fuisse hanc epistolam, ita vt putem consulto illam omisisse Manutium. Verum quum à Morelio euulgata sit, prætermittere nolui: tũ quod res quasdam memorandas contineat, tum quod Antidoti loco esse queant verba epistolæ dicti Dionysii ad Stephanum, quam habet dicti libr. ca. 3. Eusebius, & repetit latius Nicephorus hist. ecclesi. lib. 6. c. 7. ex quibus Palinodiam illum (quod aiunt) cecinisse constat: Scito (inquit) frater, Orientales atque etiam Vlteriores ecclesias, quæ antea dißidebant, ad vnitatem esse reductas, omnésque vtique earum antistites vnanimes & consentientes, supra modum de pace & concordia quæ præter expectationem accidit lætari: Demetrianum in primis Antiochenum, Theoctistum Cæsariensem, Mazabenem Eliensem Alexandri defuncti successorem, Marinum Tyrium, Heliodorum Laodicensem qui in locum Thelymedris surrogatus est, Helenum Tharsensem, & ecclesias Ciliciæ omnes, FIRMILIANVM, & Cappadociam omnem. Præcipuos enim Episcoporum nominaui, ne epistola longior fiat, neue multis verbis sim molestior. Sed & vniuersæ Syriæ & Arabiæ, Mesopotamia ipsa, Pontus, Bythynia: & (vt semel dicam) exultant, vbique omnes, concordia & fraterna

terna charitate glorificantes Deum. Hactenus Dionysius. Cui similia videre est apud D. Hieronymum cōtra Luciferianos, & apud D. Aug. li. 3. contra Cresc. Gramm. ca. 1. 2. & 3. vbi ex ipsa confessione Donatistarum refert, Orientales Episcopos rescidisse seu potius correxisse suum Iudicium, quo eis placuerat, de ista baptismi quæstione Cypriano & Africano Concilio consentire oportere.

[1]FIRMILIANVS CYPRIANO FRATRI [2]IN DOMINO S.

[3]ACCEPIMVS per Rogatianū charissimum nostrum diaconum à vobis missum, litteras quas ad nos fecisti frater dilectissime, [4] & gratias propter hoc domino maximas egimus: quod contigerit, vt qui corpore ab inuicē separamur, sic spiritu adunemur; quasi non vnam tantū regionem tenentes, sed in ipsa atque in eadem domo simul inhabitātes. Quod & decet dicere, quia & spiritalis domus Dei vna est. Erit enim in nouissimis, ait propheta[5], diebus manifestus mons domini [6]& domus dei supe r vertices mōtiū. In quā cōueniētes cum iucunditate adunantur, secundū quod & in psalmo hoc postulatur à domino, inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Vnde & in alio loco manifestatum est, esse apud sanctos magnam voluntatis charitatē, [7]in vnum cōuenire, Ecce, inquit, quam bonum & voluptibile est, [8]vt habitent fratres in vnum. Adunatio enim & pax & concordia, non solum hominibus fidelibus & cognoscentibus veritatem, sed & Angelis ipsis cœlestibus voluptatem maximam præstat: quibus dicit sermo diuinus, esse gaudiū in vno peccatore pœnitentiam agente, & ad vnitatis vinculum reuertente. Quod vtique non diceretur de angelis, conuersationem in cœlis habentibus, nisi ipsi quoque essent nobis adunati, qui nostra adunatione lætātur: sicut econtrario vtique contristantur, quando vident diuersas quorundam mentes, & scissas voluntates, quasi non tantum vnum, & eundem dominum simul inuocent, sed separatis & diuisis ab inuicem nec confabulatio iam possit esse, aut sermo cōmunis. Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus: quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit, vt fidei & sapientiæ vestræ experimentum caperemus.[9] Sed non si nos propter Stephanum hanc beneficij gratiam cepimus, statim Stephanus beneficio & gratia digna commisit. Neque enim & Iudas perfidia sua & proditione, qua scelerate circa Saluatorem operatus est, dignus videri potest, quasi caussam bonorum tantorum ipse præstiterit, vt per illum[10] mundus & gentium populus liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt, pretereantur, ne dum audaciæ & insolentiæ eius meminimus, de rebus ab eo improbe gestis longiorem mœstitiā nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes, quod secundum regulam veritatis & sapientiam Christi, hoc de quo nunc quæritur disposueritis; cum magna lætitia exultauimus & Deo gratias egimus, quia inuenimus in fratribus tam longe positis tantam nobiscum fidei & veritatis vnanimitatem. Potens est enim gratia dei copulare & coniungere charitatis atque vnitatis vinculo, etiam ea quæ videntur longiore terrarum spacio esse diuisa. Secūdum quod & olim interuallo temporum separatos ab Iob & Noe qui in primis fuerant, Ezechielem & Danielem, posteriores ætate ad vnanimitatis vinculum virtus diuina coniunxit; Vt quamuis temporibus longis discreti essent, eadem tamen diuina inspiratione sentirent. Quod & nunc in vobis animaduertimus, vt qui longissimis regionibus à nobis separati estis, sensu tamen & spiritu copulatos vos esse nobiscum probaretis. Quod totum hoc fit diuina vnitate. Nam cum Dominus vnus atque idem sit qui habitat in nobis, coniungit vbique & copulat suos vinculo vnitatis. Vnde in vniuersam terram exiuit sonus eorum, qui à domino missi sunt vnitatis spiritu velociter currentes.[12] Sicut econtrario nihil prodest aliquos proximos & iunctos sibi esse corporibus, si animo & mente dissideant; quando adunari animæ omnino non possint, quæ se à Dei vnitate diuiserint: Ecce enim, inquit, qui longinquant se abs te, peribunt: sed tales iudicium domini pro merito suo subibunt recedentes à verbis eius qui patrē pro vnitate deprecatur, & dicit: Pater da vt quomodo ego & tu vnum sumus, sic & hi in nobis vnum sint. Nos vero ea quæ à vobis scripta sunt, quasi nostra propria suscipimus, nec in transcursu legimus, sed sæpe repetita[13] memoriæ mādauimus: neque obest vtilitati salutari aut eadem retexere, ad confirmandam veritatem, aut & quædam addere ad cumulādam probationē. Si quid

Marginalia: Esa. 2. — Psal. 26. — Psal. 132. — Luc. 15. — Psal. 18. — Ioan. 17.

autem à nobis additum fuerit, nõ ſic additur quaſi à vobis aliquid minus dictum ſit; ſed quoniam ſermo diuinus humanam naturam ſupergreditur, nec poteſt totum & perfectum anima concipere. Iccirco & tantus eſt numerus prophetarum, vt multiplex diuina ſapientia per multos diſtribuatur. Vnde & tacere præcipitur, primo in prophe-
1.Cor. 14. tia loquenti, ſi ſecundo fuerit reuelatum. Qua ex cauſa neceſſario apud nos fit, vt per ſingulos annos [14] ſeniores & præpoſiti in vnum conueniamus ad diſponenda ea quæ curæ noſtræ commiſſa ſunt: Vt ſi qua grauiora ſunt, communi conſilio dirigantur; lapſis quoque fratribus & poſt lauacrum ſalutare à diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; non quaſi à nobis remiſſionem peccatorum conſequantur, ſed vt per nos ad intelligentiam delictorum ſuorum conuertantur, & Domino plenius ſatisfacere cogantur. Quoniam vero legatus iſte à vobis miſſus regredi ad vos feſtinabat, [15] & hibernum tempus vrgebat; quãtum potuimus ad ſcripta veſtra reſcripſimus. [16] Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quaſi Apoſtoli eos qui ab hæreſi veniant baptizari prohibuerint, & hoc cuſtodiendum poſteris tradiderint, pleniſſime vos reſpondiſtis; neminem tam ſtultum eſſe qui hoc credat Apoſtolos tradidiſſe, quando etiam ipſas hæreſes conſtet execrabiles ac deteſtãdas poſtea extitiſſe. Cum & Marcion Cerdonis diſcipulus inueniatur ſero poſt Apoſtolos & poſt longa ab eis tempora, ſacrilegam aduerſus Deum traditionem induxiſſe. Apelles quoque blaſphemiæ eius conſentiens, multa alia noua & grauiora fidei ac veritati inimica addiderit. Sed & [17] Valentini & Baſilidis tempus manifeſtum eſt, quod & ipſi poſt Apoſtolos & poſt longam ætatem, aduerſus Eccleſiam Dei ſceleratis mendaciis ſuis rebellauerint. Cæteros quoque hæreticos cõſtat prauas ſuas ſectas & inuẽtiones peruerſas prout quiſque errore ductus eſt, [18] poſtea induxiſſe; quos omnes manifeſtum eſt à ſemetipſis damnatos eſſe, & ante diem iudicij inexcuſabilem ſentẽtiam aduerſus ſemetipſos dixiſſe: quorum baptiſma qui cõ-
Titum. 2. firmat, quid aliud quam cum ipſis ſe adiudicat, & ſe ipſe participem talibus faciendo condemnat? [19] Eos autem qui Romæ ſunt non ea in omnibus obſeruare quæ ſint ab origine tradita, & fruſtra Apoſtolorum auctoritatem prætendere: ſcire quis etiam inde poteſt, quod circa celebrandos dies paſchæ, & circa multa alia diuinæ rei ſacramẽta, videat eſſe apud illos aliquas diuerſitates, nec obſeruari illic omnia æqualiter, quę Hieroſolymis obſeruantur. Secundum quod in cæteris quoq; plurimis prouinciis, multa [20] pro locorum & nominũ diuerſitate variantur; nec tamen propter hoc ab Eccleſiæ catholicæ pace atque vnitate aliquando diſceſſum eſt. Quod nunc Stephanus auſus eſt facere, rumpens aduerſum vos pacem, quam ſemper anteceſſores eius vobiſcum amore & honore mutuo cuſtodierunt: adhuc etiam infamans Petrum & Paulum beatos Apoſtolos, quaſi hoc ipſi tradiderint; [21] qui in epiſtolis ſuis hæreticos execrati ſunt, & vt eos euitemus monuerunt. Vnde apparet traditionem hanc humanam eſſe, quæ hæreticos aſſerit, & baptiſma quod non niſi ſolius Eccleſiæ eſt, eos habere defendit. [22] Sed & ad illam partem bene à vobis reſponſum eſt, vbi Stephanus
in epiſtola ſua dixit: [*Hæreticos quoque ipſos in* Steph.
Baptiſmo conuenire, & quod [23] *ad alterutrum ad ſe venientes non baptizent, ſed communicent tantum,*] quaſi & nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etſi vos iam probaſtis ſatis ridiculum eſſe, vt quis ſequatur errantes, illud tamen ex abundanti addimus: non eſſe mirum ſi ſic hæretici agant, qui etſi in quibuſdam minoribus diſcrepant, in eo tamen quod eſt maximum, vnum & eundem conſenſum tenent, vt blaſphement creatorem, quædam ſomnia ſibi & [24] phãtaſmata ignoti Dei confingentes: [25] quos vtique conſequens eſt ſic conſentire in baptiſmi ſui vanitate, vt conſentiunt in repudianda diuinitatis veritate. De quibus quoniam longum eſt ad ſingula eorum, vel ſceleſta, vel ſuperuacua reſpondere; ſatis eſt breuiter illud in cõpendio dicere; [26] eos qui nõ teneãt verum dominum patrem, tenere non poſſe, nec filij nec ſpiritusſancti veritatem. Secundum quod etiã illi [27] qui καταφρυγας appellantur & nouas prophetias vſurpare conantur, nec patrem poſſunt habere, nec filium [28] nec ſpiritum ſanctum; à quibus ſi quæramus quem Chriſtum prædicent, reſpondebunt eũ ſe prædicare qui miſerit ſpiritũ per Montanum & Priſcam locutum. In quibus cum animaduertamus non veritatis ſpiritũ ſed erroris fuiſſe; cognoſcimus eos qui falſam illorum prophetiam contra Chriſti fidem

dem vindicant, Christum habere non posse. Sed & cæteri quique hæretici, si se ab Ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut gratiæ possunt; quando omnis potestas & gratia in Ecclesia constituta sit, vbi præsident maiores natu, qui & baptizandi & manum imponendi & ordinandi [29] possident potestatem. [30] Hæretico enim sicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare, nec quicquam sancte nec spiritaliter gerere, quando alienus sit à spiritali & deifica sanctitate. Quod totum nos iampridem [31] in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in vnum conuenientibus ex Galatia, & Cilicia & cæteris proximis regionibus confirmauimus, tenendum contra hæreticos firmiter & vindicãdum, cum à quibusdam de ista re dubitaretur. [32] Et quoniam Stephanus & qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum & secundam natiuitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, [33] apud quos etiam ipsi cõfitentur spiritum sanctum non esse; considerent & intelligant [34] spiritalem natiuitatem sine spiritu esse non posse; secundum quod & beatus Paulus *Act. 19.* apostolus eos qui ab Ioanne baptizati fuerant, priusquam missus esset à domino spiritus sanctus, baptizauit denuo spiritali baptismo, & sic eis manum imposuit, vt acciperent spiritum sanctum. Quale est autem vt cum Paulum post Iohannis baptisma iterato discipulos suos baptizasse videamus; nos eos qui ab hæresi ad Ecclesiam veniunt, post inlicitam & prophanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? [35] Nisi si his episcopis, de quibus nunc, minor fuit Paulus; vt hi quidem possint per solam manus impositionem venientibus hæreticis dare spiritum sanctum; Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Iohanne baptizatis spiritum sanctum per manusimpositionem daret, nisi eos prius etiam Ecclesiæ baptismo baptizasset. Illud quoq; absurdum, quod non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizauerit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit [36] inuocata trinitate nominum patris & *1.Cor. 2.* filij & spiritus sancti. Deinde hæc erit sapientia quam scribit Paulus esse in his qui perfecti sunt. [37] At quis est in Ecclesia perfectus & sapiens, qui hoc aut defendat, aut credat, quod inuocatio hæc nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum, & baptismi sanctificationem? cum hæc tunc vtique proficiant, quando & qui baptizat habet spiritum sanctum, & baptisma quoque ipsum non sit sine spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente & fide sua, baptismi gratiam consequi posse: quod & ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cœlo adducere ad se possit aut mens praua iustorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi inuocant, audiri, [38] & inuocationem suam consequi aliquid gratiæ posse, Dominus ipse manifestat dicens: Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus & multos fallent. [39] Nul- *Mar. 13.* la quippe differentia est inter pseudoprophetam & hæreticum. Nam vt ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio vterque nititur, ad decipiendas hominum voluntates. [40] Volo autem vobis & de historia quæ apud nos facta est, exponere ad hoc ipsum pertinente. [41] Ante viginti enim & duos fere annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel priuatim Christianis; terræ etiam motus plurimi & frequentes extiterũt, [42] vt per Cappadociã & per Pontum multa subruerent, quædam etiam ciuitates in profundum receptæ dirupti soli hiatu deuorarentur, vt ex hoc persecutio quoque grauis aduersum nos Christiani nominis fieret. Quæ post longã retro ætatis pacem repente oborta, de inopinato & insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. [43] Serenianus tunc fuit in nostra prouincia præses, acerbus & dirus persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, & patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim trãseundi facultas, eo quod persecutio illa, non per totum mundum, [44] sed localis fuisset) emersit istic subito quædam mulier, quę in extasi constituta, [45] propheten se præferret, & quasi sancto Spiritu plena sic ageret, Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, vt per longum tempus sollicitaret & deciperet fraternitatem; ac mirabilia quædam & portentosa perficiens, & facere se terrã moueri polliceretur. [46] Non

quod dæmoni tãta eſſe poteſtas, vt terram mouere aut [47] elementum concutere iuſſu valeret; ſed quod nonnunquam ſpiritus nequam præſciens & intelligens terræmotum futurum, id ſe facturum eſſe ſimularet, quod futurum videret. Quibus mẽdaciis & iactationibus ſubegerat mentes ſingulorum, vt ſibi obedirent, & quocunque præciperet & duceret ſequerentur: faceret quoque mulierem illam cruda hyeme nudis pedibus per aſperas niues ire, nec vexati in aliquo [48] aut lædi illa diſcurſione: diceret etiam ſe in Iudæam & Hieroſolymam feſtinare, fingens tanquam inde veniſſet. Hic & vnum [49] de presbyteris Ruſticum, itẽ & alium diaconum fefellit, vt eidem mulieri commiſcerentur, quod paulopoſt detectum eſt. Nam ſubito apparuit illi vnus de exorciſtis vir probatus & circa religioſam diſciplinam bene ſemper conuerſatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui & ipſi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit ſe contra illum ſpiritum nequam reuincendum; qui ſubtili fallacia etiam hoc paulo ante prædixerat, venturum quendam auerſum & tentatorem infidelem. Tamen ille exorciſta inſpiratus Dei gratia fortiter reſtitit, & eſſe illum nequiſſimum ſpiritum qui prius ſanctus putabatur oſtendit. [50] Atqui illa mulier, quæ prius per præſtigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequẽter auſa eſt; vt & inuocatione non contemptibili [51] ſanctificare ſe panem & euchariſtiam facere ſimularet, & ſacrificium domino [52] ſine ſacramento ſolitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque multos [53] vſitata & legitima verba interrogationis vſurpans, vt nil diſcrepare ab eccleſiaſtica regula videretur. [54] Quid igitur de huius baptiſmo dicemus, quo nequiſſimus dæmon per mulierem baptizauit? Nunquid & hoc Stephanus, & qui illi conſentiunt comprobãt? maxime cui nec ſymbolum trinitatis, nec interrogatio legitima & eccleſiaſtica defuit? Poteſt credi aut remiſſio peccatorum data, aut lauacri ſalutaris regeneratio rite perfecta, vbi omnia quamuis ad imaginem veritatis tamen per dæmonem geſta ſunt? Niſi ſi & dæmonem in nomine patris & filij & Spiritus ſancti gratiam baptiſmi dediſſe contendunt, qui hæreticorum baptiſma defendunt. Apud quos ſine dubio idem error eſt, dæmonum fallacia ipſa eſt; quando apud illos omnino Spiritus ſanctus non eſt. Illud etiam quale eſt, quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur, adeſſe præſentiam & ſanctimoniã Chriſti [55]? Nam ſi non mentitur Apoſtolus dicens: Quotquot in Chriſto tincti eſtis, Chriſtũ induiſtis: Vtique qui illic in Chriſto baptizatus eſt, induit Chriſtum: ſi autem induit Chriſtum, accipere potuit & Spiritum ſanctum qui à Chriſto miſſus eſt, & fruſtra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur: [56] niſi ſi à Chriſto ſpiritum induit, vt apud hæreticos ſit quidem Chriſtus, non ſit autem illic ſpiritus ſanctus. Decurramus vero breuiter & cætera quæ à vobis copioſe & pleniſſime dicta ſunt, feſtinante vel maxime ad vos Rogatiano diacono chariſſimo noſtro. Sequitur enim illud, quod interrogandi ſunt à nobis qui hæreticos defendunt, vtrum carnale ſit eorum baptiſma, an ſpirituale. Si enim carnale eſt; nihil differunt à Iudæorum Baptiſmo, quo ſic illi vtuntur, vt eo tanquam communi & vulgari lauacro tantum ſordes lauentur. [57] Sin autem ſpiritale eſt: quomodo apud illos eſſe baptiſma ſpiritale poteſt, apud quos ſpiritus ſanctus non eſt? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lauacrum eſt illis carnale tantum, non baptiſmi ſacramentum. Quod ſi baptiſma hæreticorum habere poteſt regenerationem ſecundæ natiuitatis; non hæretici, ſed filij Dei computandi ſunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim natiuitas quæ eſt in baptiſmo, filios dei generat. Si autem ſponſa Chriſti vna eſt, quæ eſt eccleſia Catholica; ipſa eſt quæ ſola generat Dei filios. Neque enim multæ ſpõſæ Chriſti; cum dicat Apoſtolus: [58] Deſpondi vos vni viro virginem caſtam aſſignare Chriſto, &: Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiſcere populi tui: quia deſiderauit rex ſpeciem tuam; &: [59] Veni ſponſa de Libano, aduenies & pertranſibis à principio fidei. &: Ingreſſus ſum in hortum meum ſoror mea, ſponſa. videmus vnam perſonam vbique proponi, quia & ſponſa eſt vna. Non eſt autem vna nobiſcum hæreticorum ſynagoga, quia nec ſpõſa eſt adultera & fornicaria; vnde nec poteſt filios Dei parere. [60] Niſi ſi ſecundum quod Stephano videtur, hæreſis quidem parit &

Gal. 3.
2. Co.
Pſal.
Cant.
Cant.

rit & exponit: expositos autem ecclesia suscipit: & quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster vnam esse manifestãs sponsam suam, & vnitatis eius sacramentum declarans, ait: Qui non est mecum, aduersus me est, & qui non mecum colligit, spargit. Si enim nobiscum est Christus, hęretici autem non sunt nobiscum; pro certo aduersus Christum sunt hæretici. Et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt.[61] Sed nec illud prætereundum est à nobis, quod à vobis necessario dictum est, quod Ecclesia secundum Canticum Canticorum, hortus sit conclusus, & fons signatus, paradisus cum fructu pomorum. Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neque paradisum à Deo creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est, & diuino sigillo signatus est, aquam viuam lauacri salutaris præbere alicui poterunt? Cùm verò & archa Noe nihil aliud fuerit quàm sacramentum Ecclesiæ Christi, quæ tunc omnibus foris pereuntibus eos solos seruauit qui intra archam fuerunt; manifeste instruimur ad Ecclesiæ vnitatem perspiciendam, quemadmodum & [62] Apostolus Petrus posuit dicens: Sic & vos similiter saluos faciet baptisma, ostendens, quoniam quomodo qui cum Noe in archa non fuerunt non tantum purgati & saluati per aquam non sunt, sed statim diluuio illo perierunt: sic & nunc quicunque in Ecclesia cum Christo non sunt, foris peribunt, nisi ad vnicum & salutare Ecclesiæ lauacrum per pœnitentiam conuertantur.[63] Qualis vero error sit, & quanta sit cæcitas eius qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dari posse, nec permanet in fundamento vnius Ecclesiæ quæ semel à Christo supra petram solidata est; hinc intelligi potest, quod soli Petro Christus dixerit: Quæcunque ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis: & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis, & iterum in euangelio quando in solos Apostolos insufflauit Christus dicens: Accipite spiritum sanctum: si cuius remiseritis peccata, [64] remittentur illi: & si cuius tenueritis, tenebuntur. Potestas ergo peccatorum remittendorum Apostolis data est, & ecclesiis quas illi à Christo missi constituerunt, & episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem vnius Catholicæ ecclesiæ in qua nos sumus, & aduersarij nostri qui Apostolis successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes, & altaria prophana ponentes; quid aliud sunt quàm Chore & Dathan & Abiron, pari scelere sacrilegi, & easdem quas & illi pœnas daturi cum his qui sibi consentiunt; secundum quod etiam tunc illorum participes & fautores pariter cum eis perierunt.

Cant.4. 1 Pet.3. Matt.16. Ioan.20. Num.16.

Atque ego in hac parte iuste indignor ad hanc tam apertam & manifestam Stephani stultitiam, quod qui sic de Episcopatus sui loco gloriatur & se successionem Petri tenere contendit, [65] super quem fundamenta ecclesiæ collocata sunt, [65] multas alias petras inducat, & ecclesiarum multarum noua ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent sine dubio ecclesiæ numerum. Qui autem baptisma eorum probat, de baptizatis & Ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscari à se & quodammodo aboleri Christianæ petræ veritatem, qui sic prodit & deserit vnitatem. [66] Iudæos tamen quamuis ignorantia cæcos & grauissimo facinore constrictos, zelum Dei Apostolus habere profitetur; Stephanus qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo aduersus [67] hæreticos zelo excitatur: concedens illis non modicam sed maximam gratiæ potestatem, vt dicat eos & asseuerat per baptismi sacramentum [68] sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cœlesti filios Dei facere, ad æternam vitam diuini lauacri sanctificatione reparare. Qui sic magna & cœlestia Ecclesiæ munera hæreticis concedit & tribuit; quid aliud quam communicat eis, quibus tantum gratiæ defendit ac vindicat? Et frustra iam dubitat in cęteris quoque [69] consentire eis & participem esse; vt & simul cum eis conueniat, & orationes pariter cum eisdem misceat, & altare ac sacrificium commune constituat. [70] Sed in multum, inquit, proficit nomen Christi ad fidem & baptismi sanctificationem, vt quicunque & vbicunque in nomine Christi baptizatus fuerit consequatur statim gratiam Christi; quando huic loco breuiter occurri possit & dici, quo-

niam ſi in nomine Chriſti valuit foris baptiſma ad hominem purgandum, in eiuſdem Chriſti nomine valere illic potuit & manus impoſitio ad accipiendum ſpiritum ſanctum. Et incipient cætera quoque quæ apud hæreticos aguntur, iuſta & legitima videri, quando in nomine Chriſti gerantur; ſecundum quod vos in epiſtola veſtra exſecuti eſtis: non niſi in eccleſia ſola valere poſſe nomen Chriſti, cui vni conceſſerit Chriſtus cœleſtis gratiæ poteſtatem. [71] Quod autem pertinet ad conſuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati; quis tam vanus ſit vt veritati conſuetudinem præferat? aut qui perſpecta luce tenebras non derelinquat? Niſi ſi & Iudæos Chriſto aduentante, id eſt, veritate, adiuuat in aliquo antiquiſſima conſuetudo, quod relicta noua veritatis via [72] in vetuſtate permanſerint. [73] Quod quidem aduerſus Stephanum vos dicere Afri poteſtis, cognita veritate errorem vos conſuetudinis reliquiſſe. Cæterum nos veritati & conſuetudinem iungimus, & conſuetudini Romanorum conſuetudinem ſed veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes quod à Chriſto & ab Apoſtolo traditum eſt. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpiſſe, cum ſemper iſtic obſeruatum ſit, vt non niſi vnam Dei eccleſiam noſſemus, & ſanctum baptiſma nõ niſi ſanctæ eccleſiæ computaremus. [74] Plane quoniam quidam de eorum baptiſmo dubitabant, [75] qui & ſi nouos prophetas recipiunt, [76] eoſdem tamen patrem & filium noſſe nobiſcum videntur; plurimi ſimul conuenientes in Iconio diligentiſſime tractauimus, & confirmauimus repudiandum eſſe omne omnino baptiſma, quod ſit extra Eccleſiam conſtitutum. Ad illud autem quod pro hæreticis ponunt, & aiunt Apoſtolum dixiſſe: [77] Siue per occaſionem, ſiue per veritatem Chriſtus annuncietur, vt reſpondeamus, ineptum eſt; quando manifeſtum ſit, Apoſtolum in epiſtola ſua qua hoc dixit, neque hæreticorum, neque baptiſmi eorum mentionem feciſſe, ſed locutum eſſe de fratribus tantum, ſiue perfide ſecum loquentibus, ſiue in fide ſincera perſeuerãtibus: Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, ſed ipſam ſatis ſit epiſtolam legere, & quid Apoſtolus dixerit, de ipſo Apoſtolo recognoſcere: Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreticis venientes ſine Eccleſiæ baptiſmo admiſſi ſunt? Si de ſæculo exceſſerunt, in eorum numero qui apud nos catechiſati quidem ſunt, ſed priuſquam baptizarentur obierunt, habentur. [78] non modo dicunt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore peruenerant, & ſi conſummationem gratiæ conſecuti non ſunt, morte præuenti. Qui autem adhuc in ſæculo permanent, baptizentur eccleſiæ baptiſmo, vt remiſſionem peccatorum conſequi poſſint; ne per alienã præſumptionem in priſtino errore manentes, ſine gratię conſummatione moriantur. Cęterum quale delictum eſt, vel illorum qui admittuntur, vel illorum qui admittunt; vt non ablutis per eccleſiæ lauacrum ſordibus, nec peccatis expoſitis, vſurpata temere communicatione contingant corpus & ſanguinem domini cum ſcriptum ſit; Quicunque ederit panem aut biberit calicem domini indigne, reus erit corporis & ſanguinis Domini? Nos etiam illos quos hi qui prius in eccleſia catholica epiſcopi fuerant, & poſtmodum ſibi poteſtatem [79] clericæ ordinationis aſſumentes baptizauerant, pro non baptizatis habendos iudicauimus. Et hoc apud nos obſeruatur, vt quicunque ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni & nihil conſecuti, vnico & vero eccleſiæ catholicæ baptiſmo apud nos baptizentur, & lauacri vitalis regenerationem conſequantur. Et tamen multum intereſt inter eum qui inuitus & neceſſitate perſecutionis coactus ſuccubuit, & illum qui ſacrilega voluntate audax contra eccleſiam rebellat, vel in patrem & Deum Chriſti, & totius mundi conditorem impia voce blaſphemat. [80] Et non pudet Stephanum hoc aſſerere, vt per eos qui ipſi in omnibus peccatis ſunt conſtituti, dicat poſſe remiſſionem peccatorum dari? Quaſi poſſit eſſe in domo mortis lauacrum ſalutis. Vbi ergo erit quod ſcriptum eſt: Ab aqua aliena abſtinete & à fonte alieno ne biberis? ſi relicto eccleſię fonte ſignato, alienam aquam pro tua ſuſcipis, & prophanis fontibus eccleſiam polluis? Quando enim baptiſmo hæreticorum communicas, qui aliud quam [81] de voragine & cœno illorum bibis, & ipſe Eccleſiæ ſanctificatione purgatus, alienarum ſordium contactibus inquinaris? Nec metuis iudicium Dei, hæreticis teſtimonium cõtra eccleſiam perhibens; cum ſcriptũ ſit: Falſus teſtis, non erit impunitus. Quinimmo

Phil.1.

1.Cor.

mo tu hæreticis omnibus peior es. Nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant, vt ecclesię verum lumen accipiant; tu venientium errores adiuuas, & obscurato lumine Ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cúmque se illi in peccatis esse & nihil gratiæ habere se, ac propterea ad Ecclesiam venire fateantur; tu eis remissionem peccatorum substrahis quæ in baptismo datur, dum dicis eos iam baptizatos, & extra Ecclesiam, Ecclesię gratiam consecutos. Nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cum iudicij dies aduenerit; qui sitientibus ecclesię potum negasti: & volentibus viuere, causa mortis fuisti. Et insuper indignaris. [82] Vide qua imperitia reprehendere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur: Quis enim iustius indignari contra alterum debuit? Vtrumne qui hostes Dei asserit, an vero qui aduersus eum qui hostes Dei asserit, pro ecclesiæ veritate consentit? Nisi quod imperitos etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilij & sermonis ad iracundiam facile vertuntur, vt de nullo alio magis quam
Prou. 29. de te dicat scriptura diuina; Homo animosus parit lites, & vir iracundus exaggerat peccata. Lites enim & dissentiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te à tot gregibus scidisti? Excidisti enim teipsum: noli te fallere. Si quidem ille est vere schismaticus, qui se à communione ecclesiasticæ vnitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes à te abstinere posse; solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis & pacis vel Apostoli præcepta potuerunt, monen-
Ephes. 4. tis & dicentis; Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino digne ambulare vocatione qua vocati estis, [83] cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia, sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis. Vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis. Hęc apostoli mandata & monita salutaria, quàm diligēter Stephanus impleuit, humilitatem sensus & lenitatem primo in loco seruans? Quid enim humilius aut lenius quàm cum tot episcopis per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum orientalibus (quod nec vos latere confidimus) [84] modo vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit; vt eos nec ad sermonem saltem colloquij communis admitteret: adhuc insuper dilectionis & charitatis memor, pręciperet fraternitatis vniuersæ, ne quis eos in domū suam reciperet; vt venientibus non solū pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur. Hoc est seruasse vnitatem spiritus in coniunctione pacis, abscindere se à charitatis vnitate, [85] & alienū se per omnia fratribus facere, & contra sacramentum & fidem, contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse vnū corpus & vnus spiritus; apud quem fortasse ipsa anima vna non est, sic lubrica & mobilis & incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus: excutiamus potius id [86] de quo maxima quæstio est. Qui contendunt ab hęreticis baptizatos sic recipi oportere, tanquam legitimi baptismi gratiam cōsecutos; vnum nobis atque illis baptisma dicūt esse, & in nullo discrepare. Sed quid ait Apostolus Paulus? Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. Si vnum atque idem est cum nostro baptisma hæreticorum; sine dubio & fides vna est: si autem fides vna est vtique & Dominus vnus: si dominus vnus est, consequēs est dicere, quia * vnus est. * Lege vnitas.
Si autem hæc vnitas quæ separari omnino & diuidi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid vltra contēdimus? Vt quid illos hæreticos, & nō Christianos vocamus? Porro cum nobis & hæreticis nec Deus vnus sit, nec dominus vnus, nec vna ecclesia, nec fides vna, sed nec vnus spiritus, nec corpus vnum; [87] manifestū est, nec baptisma nobis & hęreticis commune esse posse, quibus nihil est omnino cōmune. Et tamen non pudet, Stephanum talibus aduersus ecclesiam patrocinium præstare, & propter hæreticos asserendos, fraternitatem scindere: [88] insuper & Cyprianum, pseudochristū, & pseudoapostolum, & dolosum operarium dicere? [89] Qui omnia in se esse conscius præuenit; vt alteri ea per mendacium obiiceret, [90] quæ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere omnibus nobis, cum vniuersis qui in Africa sunt Episcopis, & cunctis Clericis, & omni fraternitate vniuersi optamus;

vt perpetuo vnanimes, & vnum ſentientes, habeamus nobiſcum etiam de longinquo adunatos.

ADNOTATIONES in Epiſtolam. LXXV.

1. FIRMILIANVS] Ex Euſebio et Nicephoro conſtat fuiſſe Firmilianum Cæſareæ Cappadocum Epiſcopum, qui vtrique Antiochenæ Synodo interfuit, quarum prima contra Nouatianum viuente adhuc Cornelio, ſecunda contra Paulum Samoſatenum ſub Dionyſio Pontifice celebrata eſt; & bis ab illo confutatum Samoſatenum, ſed tandem iam defuncto illo, quum denuo in hæreſim relapſus eſſet, in tertia Synodo condemnatum, vti patet ex epiſtola Concilij Antiocheni, quæ eſt tum apud Euſebium dicti libr. 25. c. tum apud Nicephorum dicti libr. c. 30.

2. IN DOMINO] Hoc quidem deſideratur in cod. Anglico, ſed Afflig. Blandin. March. Dun. & Cauchij, Ms. cod. id habent, quare nos prætermittendum eſſe non putauimus.

3. Accepimus per Rogatianum] An idem ſit iſte Rogatianus Iunior ad quem ſcripta eſt epiſtola lxxxi. an alius, neſcio; conſtat autem fuiſſe diaconum Cypriani.

4. & gratias propter hoc] Ita cod. Angl. rectius quàm cæteri: propter hæc.

5. ait propheta] Recte ſic cod. Angl. in cæteris deſiderabatur.

6. & domus Dei ſuper vertices montium] Ita legendum patet ex textu Iſaiæ Græco vbi legitur: τȣ͂ θεȣ͂ quare recte ſic Ms. omnes, pro eo quod Morelius ſcribit: Domini, tum hic tum paulo prius.

7. in vnum conuenire] Græciſmus eſt, vt pote quũ è Græco tranſlata ſit hæc epiſtola, pro: vt in vnum conueniant.

8. vt habitent fratres in vnum] Ita Ms. Morel. verò inhabitent.

9. Sed non ſi nos] Habebant alij Ms. cum Morel. particulã: enim, ſed in cod. Afflig. deſideratur, & Dun. notam habet adiectam, qua ſignificetur ſuperfluam eſſe.

10. mundus & gentium populus liberaretur] Habebat Morelius interiectum: à paſſione Domini, ſed quod non habent Ms. codic. & ſuperfluum textus indicat.

11. Iob & Noe, &c. Ezechielem & Danielem] Qua in re idem ſenſerit Noe & Daniel non potui inuenire: Iob autem & Ezechiel de Reſurrectione carnis idem prophetarunt, ille c. 19. hic verò 37.

12. Sicut econtrario] Sic cod. Affli. Dun. Bland. March. cæteri vero: Sic, non rectè.

13. memoriæ mandauimus] Ita rectius quoque Afflig. & Blandin. cod. quam cæteri: mandamus.

14. ſeniores & præpoſiti] Seniores vertiſſe mihi videtur quod Græce eſt πρεσβύτεροι. Quum autem & Præpoſiti nomen pro epiſcopo accipiatur, ſicut vbique à Cypriano, frequens etiam ſit in hac epiſtola: quando, pro: cum, & iſtic, pro: hic, colligi mihi videtur poſſe; hanc epiſtolam à Cypriano tranſlatam in Latinam, aut certe ab alio quopiam eius ætatis. Locus autem hic confirmat quod alibi diximus, de Conciliis Diœceſanis quotannis celebrandis.

15. & hybernum tempus vrgebat] Hinc colligo, contigiſſe hanc tragœdiam de baptizandis hæreticis ante hyemem, & tempore æſtatis.

16. Et quidem quantum ad id pertineat, &c.] Argumentum hoc latius tractatum eſt epiſtola ad Iubaianum, & ad Pompeium, atque hoc eſt quod dicit, ad illud pleniſſime à Cypriano reſpõſum eſſe, ſua quidem ſententia; nam non plene reſpondiſſe, perſpicuum fecimus ex Aug.

17. Valentini & Baſilidis] Baſilidis hæreſes Iren. li. 1. c. 22. et 23. enumerat, meminit & Tertull. li. de reſurrectione carnis. De quo etiam Epiph. hær. 14. & D. Aug. hær. 4. de aliis vide epiſtolam ad Iubaianum.

18. poſtea induxiſſe] Adiecimus: poſtea, ex Ms. nam deſiderabatur apud Mor.

19. Eos autem qui Romæ ſunt, &c.] Alludit ad diſſenſionem quæ fuit Romano Pontifici Victori cum Orientalibus de Paſchate, de qua ſcripſit ad illum epiſtolã Ireneus, quam reperire eſt apud Euſebium eccleſi. hiſt. lib. 5. c. 24. & Nicephorum li. 5. c. 39.

20. pro locorum & nominum diuerſitate] Sic Morelius, & Ms. quos vidi omnes. Non diſplicet tamen coniectura Cauchij, qua putat legendum: hominum.

21. qui in epiſtolis ſuis hæreticos execrati ſunt] loca epiſtolarum Petri & Pauli, habes epiſtolis ſæpe dictis Cypriani.

22. Sed & ad illam partẽ bene à vobis reſponſum eſt] Ita Ms. pro eo quod Morelius: à nobis, peſſime. Late autem hac de re epiſtola præcedenti Cyprianus.

23. ad alterutrum ad ſe venientes] Ego aut ſic legendum cenſeo vti epiſtola præceden. adnotauimus, aut: ab alterutro ad ſe venientes: nihil tamen immutare volui, eo quod conſentiant Ms. cum Morelio.

24. phantaſmata ignoti Dei] Recte ſic Ms. pro eo quod erat: phantaſma. De phantaſmatibus autem dictorum hæreticorum mira narrant Iren. Tertull. & Epiphan.

25. quos vtique cõſequens eſt] Etiam hoc ex Ms. pro eo quod erat: quo.

26. eos qui non teneant verum Deum patrẽ] Particulam: non, ex cõiectura primum à nobis adiectam, reperimus poſtea in Dun. & Angl. Ms. cod. in cæteris deſiderabatur. Illud autem: quod, in contextum Morelij irrepſiſſe ſuſpicor, ex varia lectione ad marginem nam quidam Ms. legunt quod qui, &c. poſſint.

27. qui κατὰ φρυγὰς appellãtur] Lectionem hanc cod. Anglici veriorem puto quàm aut quorundã Ms. Cataphrigæ, aut Dunen. cod. & Morelij: Cataphryges, Similiter enim eos appellat Tertullia. de præſcript. aduerſus hæretic. ſecundum Phrygas. Sunt autem ita dicti (D. Auguſtin. teſte hære. 2.) quod in Phrygia potiſſimum reperirentur. Vnde & ab Epiphan. hære. 48. Phryges ſiue Phrygaſte nuncupantur. Habuit hæc hæreſis auctores, Montanum qui ſe paracletum iactitabat, & Priſcam & Maximillam prophetiſſas, circa annum 19. Antonini Pij iuxta Epiphan. Poſtmodum vero diuiſa eſt eorum doctrina. Quidam enim (Tertullia. teſte) κατὰ Proclum, alij ſecundum Aſchinem dicebantur. Quibus appellationibus prorſus confirmatur noſtra lectio. Non recte autem adaptat iſtis hæreticis ſententiam Stephani. Nam cum non ſeruarent formam eccleſiæ, qui ab illis baptizabantur; rebaptizandos cenſuit eos Nicæna Synodus,

Vt

vti diximus epistola ad Iubaianum.

28. nec spiritum sanctum[*Ita primum quidem legendum conieci ex particula:* nec, *reperta in Ms.cod.omisso reliquo; postea vero & confirmatam reperi coniecturam meam cod.Ms.Cauchij.*

29. possident potestatem] *Ita Morel. Dun. & Angl.codices, Afflig.vero :* facultatẽ, *March.vtrũque. sed prius in textu, posterius ad marginem.*

30. Hæretico enim &c. non licet] *Etsi refragentur Ms.cod. restitui tamen:* hæretico, *eo quod neque Latina vox:* licet, *neque Græca* ἔξεστι *aliter quã cum datiuo construi soleat.*

31. In Iconio qui Phrygiæ locus est] *Cõcilij huius meminit Dion. Corinth. Episcopus epistola de Baptismo ad Phylemonem presbyterum Romanum, apud Eusebium dicti. lib.6.ca. & Niceph. dicti lib.9.ca. Didici illud quoque (inquit) non solum nunc Africanos hoc perperam induxisse, sed & ab eis qui dudum ante nos episcopi in frequẽtissimis ecclesiis fuere in conuentibus fratrum Iconij & synadæ, & præterea apud multos ita decretum fuisse.*

32. Et quoniam Stephanus] *Abunde de his & sequentibus supra epistola ad Iubaianum.*

33. apud quos etiam ipsi.] *Recte sic hunc locum ex Ms.cod. restituimus, pro eo quod erat :* etiam Episcopi, *non recte.*

34. spiritalem natiuitatem] *Ex iisdem secundam voculam adiecimus, desideratam apud Morelium.*

35. Nisi si his Episcopis, de quibus nunc, minor fuit Paulus] *Particulam :* de, *ex coniectura nostra adiecimus, alioqui enim non cõstaret sensus. Cauchij quidem cod.legit :* non, *pro eo quod est :* nunc, *sed neque hoc satisfacit.*

36. inuocata Trinitate nominum] *Hanc quoque coniecturam nostram confirmatam reperi cod. Angl. In aliis erat corruptiss.* inuoca Trinitatem.

37. At quis est in Ecclesia perfectus, & sapiẽs, qui hoc aut defẽdat?] *Ita cod.Ms.Cauchij, vt sit interrogatio, rectius meo iudicio, quam alij :* vt qui est in Ecclesia perfectus & sapiens, hoc aut defendat, *vbi apud Morelium corruptissime legebatur :* hoc autem. *Atque ita erit Ironia præcedens periodus.*

38. & inuocationem suam consequi aliquid gratiæ posse]*Rursum Græcismus est.*

39. Nulla quippe differentia est] *Istud habemus ex codice Angl. pro eo quod erat prius :* denique, *minus recte.*

40. Volo autem vobis, &c.] *Sic rectius Morel. & cæteri Ms. quam cod. Afflig.* Nolo.

41. Ante viginti enim & duos fere annos temporibus post Alexandrum]*Loquitur de persecutione Christianorum sub Maximino quæ vi. fuit, qua Põtianus Pontifex martyrium passus est. Atque adeo scriptam colligere est hanc epistolam anno Stephani Pontificatus tertio, tot enim computantur anni ab initio imperij Maximini.*

42. vt per Cappadociam & Pontum plurima subruerent]*Ita Ms. pro eo quod habebat Morelius:* subruerint, *minus recte. Porro de terræmotibus quorum occasione persequutio concitata fuit, latius infra Tom. 2. aduer sus Demetrianum, ex D. Aug. de ciuitate Dei, & Orosio. Similia autem videre est etiam lib. de Lapsis.*

43. Serenianus tunc fuit in prouincia præses] *Hinc patet Præsidem Capadociæ, & Ponto dari solere à Romanis, quum aliis prouinciis dari soleant aut Prætores aut proconsules. Sereniani vero alicubi fortassis in Martyrologiis mentionem reperire sit.*

44. sed localis fuisset] *Noua phrasis. Historiam autem narrat similiter Seuerus Sulpitius historiæ sacræ lib.2. qui tantum quarundam ecclesiarum clericos à Maximino vexatos scribit, atque adeo inter persequutiones 7. illam Maximini numerandam non putat. Durauit ea annis tribus duntaxat, Eusebio teste lib.6.ca.20. qui tamen sextam illam persequutionem vti diximus facit, & similiter Orosius lib.7.ca.19.*

45. Prophetem se præferret] *Sic Ms. pro eo quod Mor. habet:* prophetam se proferret.

46. Non quod dæmoni tãta potestas]*Recte hic Firmilianus aperit, qua fraude hominibus illudat dæmon, vt putent eum terram concutere posse.*

47. elementum concutere iussu valeret]*Ita recte Angl. cod. pro eo quod Mor. & Dun. ad Marginem :* nisu, *aut alij minus recte:* visu, *Error natus ex omissa vnica littera.*

48. aut lædi illa discursione]*Sic Ms. nostri, rectius quã aut Mor. aut Cauchij cod.* illa, *siue:* vlla discutione. *Noue tamen dicitur discursio pro discursu.*

49. de presbyteris Rusticum] *Rustici propriũ nomen est, quare maiori littera R. scribendum.*

50. Atqui illa mulier]*Ego prorsus ita legendũ censeo, vt sensus constet magis. Et aut legendum :* multa ad deceptionem fidelium moliebatur, *quomodo Ms. cæteri, præterquam quod legunt:* multas, *aut ;* multas, ad deceptionem fidelium mouebatur, *quomodo Dun. Ms.cod. & Morel. Prius autem placet magis.*

51. sanctificare se panẽ] *Vera hæc lectio est March. Afflig. & Cauch.cod. pro eo quod cæteri :* pacem, *quod tamen castigatum postea fuit in cod. Dun. Atqui recte panem hic vocat Eucharistiam ab illa factam, neque enim aliud quam panis erat. Veram vero Eucharistiam, infra corpus & sanguinem Domini vocat.*

52. sine sacramento solitæ prædicationis] *Non male coniecit Cauchius legendum:* precationis, *sed quũ priori modo legant Ms. omnes, nolui immutare ; præsertim quum intelligi possit hic locus de prædicatione verbi Dei, fieri olim solita in sacrificio Missæ solemni.*

53. vsitata & legitima verba interrogationis] *De verbis his interrogationis in baptismo fieri solitæ, vide Epistolam ad Ianuarium de baptizandis hæret. Siue autem legas:* viderentur, *sicut cod. Angl. siue:* videretur, *vt cæteri, perinde est.*

54. quo nequissimus dæmõ per mulierẽ baptizauit]*Hoc ex Ms. restituimus, pro eo quod erat:* quomodo, *pessime. Quæstionẽ autem an Dæmoniacus vere baptizet nusquã apud veteres tractatã reperi; neque tamen cõtinuo sequitur, si ab illo collatus baptismus verus nõ sit, vt simile sit de hæreticorũ baptismo; aut ecõtrario vt quisquis hæreticorum baptisma admittit, etiam dæmoniaci seu dæmonis baptismum approbare debeat.*

55. Nam si non mentitur Apostolus &c.] *De hoc loco Apostoli, latius epistola præced.*

56. nisi si à Christo spiritum induit)*Placet quidẽ maxime coniectura Cauchij, qui legendum putat:* spiritũ non induit ; *sed immutare sum veritus, eo quod priori modo constanter legant Ms.cod.*

57. Sin autem ſpiritale eſt] *Ita recte Cauchij cod. pro eo quod cæteri:* ſi.

58. Deſpondi vos vni viro virginem caſtam] *Recte Ms.omiſerunt particulam:* ſanctam, *quum non reperiatur apud Apoſtolum.*

59. Veni ſponſa de Libano, aduenies & pertrãſibis à principio fidei] *Locus eſt Cant.4.iuxta.lxx. ita & à D.Hiero.citatus li.1. contra Iouinia. qui expreſſerunt ſignificationem vocis* Amana, *quam hodie legimus in tranſlatione vulgata; quæ fidem ſignificat.*

60. Niſi ſi ſecundum quod Stephano videtur] *Particula:* ſi, *deſiderabatur.*

61 .Sed nec illud prætereundũ à nobis] *Tractatũ hunc horũ duorum locorum, nempe vnius Canticor.4.& alterius 1.Petri 3.repetit Firmilianus ex epiſtola precedẽti.*

62. quemadmodum & Apoſtolus Petrus] *Adiecimus:* Apoſtolus, *ex cod. Afflig. Bland. March.& Dun.in cæteris deſiderabatur.*

63. Qualis vero ſit error &c.] *Iſtud denuo ex epiſtola ad Iubaianum, vbi de his locis latius.*

64. remittentur eis] *Quum ſic legant Ms.omnes cũ Mor.confirmatur hinc lectio Mamit.ſupra dicta.*

65. ſuper quem fundamenta eccleſiæ collocata ſunt] *Idipſum de Petro adſtruit quã ſæpiſſimè Cyp.de quo latius epiſt.lv. Quanquã itaque ſatis acerbe hic cõtra Stephanum agat, Pontificiã tamen dignitatẽ confirmat magis quam oppugnat; et ſi quid durius in perſonã Stephani dictum reperitur, quũ poſtea cum ipſo concordiã inierit (vti ex argumento patet) reuocaſſe id omne cenſendus eſt.*

65. multas alias petras inducat] *Hic quoq; ex Ms. cod.reſtituimus, pro eo quod erat corruptiſſ.* indicat.

66. Iudæos tamen quamuis ignorantia cæcos] *Coniecturam meam hanc, pro eo quod erat:* ignorantiæ, *confirmatam reperi cod. Angl.*

67. hæreticos zelo excitatur] *Hæc verba negligentia operarum omiſſa apud Mor.adiecimus ex Ms.*

68 ſordes veteris hominis abluere &c.] *Egregia baptiſmi effectorum enumeratio, cui ſimile habes epiſtola 2.vbi de illis latius.*

69. conſentire eis] *Hoc quoque ex Ms. pro eo quod legebatur:* ei, *corrupte.*

70. Sed in multũ (inquit) proficit] *Verba ſunt Stephani, de quib⁹ in epiſt.duabus præcedentibus Cypriani.*

71. Quod autem pertinet ad conſuetudinem refutandam] *De conſuetudine hac, plura etiam vtrobique diximus.*

72. in vetuſtate permanſerit] *Sic Ms. pro eo quod erat:* remanſerint.

73. Quod quidẽ aduerſus Stephanũ vos dicere Afri &c.] *Hinc patet, verũ eſſe quod alicubi dicit Au. Afros nõ cœpiſſe baptizare hæreticos niſi ſub Agrippino. Apud Græcos iam antea quidẽ vſurpatã illam conſuetudinẽ Romanorũ cõſuetudini opponit Firmilian⁹, ſed fides penes auctorẽ ſit, Ego certe Stephano cui poſtea cõſenſerũt omnes, magis credendũ exiſtimo, quam ipſi: ab initio nẽpe traditam fuiſſe in eccleſia contrariam conſuetudinem.*

74. Plane quoniã quidẽ] *Occaſionem adfert cõuocati conſilij Iconij cuius ſupra meminit. Neque vero mirũ, ab illis reprobatum baptiſmum Phrygatarum; quum poſtea etiam à Synodo Nicæna non ſit pro rato agnitus.*

75. qui etſi nouos prophetas recipiunt] *Quum Mor.et Ms.noſtri legerent:* non vos, *ego reſtituẽdum hoc pacto hunc locum putaui, eo quod antea nouarum prophetiarum meminerit. Neque ita me mea fefellit opinio, vt confirmatam repererim in Angl.cod.*

76. eoſdem tamen patrẽ & filiũ noſſe nobiſcũ videntur] *Angl.quidẽ cod.addit:* & ſpiritũ ſanctũ. *Verum quũ hæretici dicti* κατὰ φρυγὰς *non eundẽ ſpiritũ ſanctũ cum Catholicis agnouerint, vtpote qui non illũ, ſed Montanum eſſe paracletũ à Chriſto promiſſum dicerent; magis placet, vt iuxta alios Ms.cod.id omittatur.*

77. Siue per occaſionẽ ſiue per veritatẽ Chriſtus adnuntietur] *Hinc confirmatur noſtra huius ſcripturæ lectio, epiſtola ad Iubaianum, vnde ſequentia etiam deſumpta ſunt.*

78. non modo dicunt emolumentum] *Huic loco ex Ms mederi non licuit, ſuſpicor eſſe mutilum; Angl. quidem cod.legit:* conſecuti ſunt, *omiſſa negatione, ſed neque ſic conſtat ſenſus, immo videtur negatio prætermitti non poſſe.*

79. clericæ ordinationis] *Etiam hoc ad Phraſin Cypriani pertinet ſicut paulopoſt etiam:* abſtineri, *pro excommunicari.*

80. Et non pudet &c. qui in omnibus peccatis ſunt conſtituti] *Ita rectius Cauch.cod.quam cæteri:* ſint, *ſcripturam eandem citatam habes initio epiſtolæ ad Iubaia. ſed quo loco ſcripta ſit, non reperi. Nimis autem vehementer, hinc ad finem vſque.*

81. de voragine & cœno illorũ bibis] *Sic Angl. cod.rectius quàm alij:* imbibis, *ſcripturam enim quam propoſuit explicat.*

82. Vide qua imperitia reprehendere audeas] *Omiſimus particulam:* vt, *quæ ſenſum obſcurabat, neque enim eam habent Ms.cod.*

83. cũ omni humilitate ſenſus] *Recte ſic vertit huius epiſt.interpres, quod Græce eſt* ταπεινοφροσύνη, *nec diſsimiliter Amb.in comment:* humilitate animi.

84. modo vobiſcum qui in meridie eſtis] *Hoc quoque ex Ms.pro eo erat peſſime:* nobiſcum. *Loquitur enim de Cypriano et Afris epiſcopis, qui in meridie ſunt. Eſt autem Ironia pulcherrima.*

85. & alienum ſe per omnia] *Adiecimus:* ſe, *ex cod. Angl.in cæteris deſiderabatur.*

86. de quo maxima quæſtio eſt] *Interſerebatur apud alios particula:* tum, *ſed omiſſa eſt recte à cod. Ang. ſenſum enim obſcurabat.*

87. manifeſtum eſt nec baptiſma nobis & hæreticis] *Recte ſic Ms.pro eo quod erat:* nec hæreticis, *nõ recte.*

88. inſuper & Cyprianum pſeudochriſtũ &c] *Hinc patet, vehementiam epiſtolæ Stephani in cauſa fuiſſe, cur tam vehementer etiam contra eum ſcriberent Cyprianus & Firmilianus.*

89. Qui omnia in ſe eſſe conſcius] *Ita rectius Angl.cod.quàm cæteri:* Quæ.

90. quæ ipſe ex merito audire deberet] *Sic Ms. noſtri, pro eo quod mendoſe legebatur apud Mor.* audire deberet, *Angl.autem cod.longe aliter:* quæ ei nõ immerito obiici deberent, *vtramuis eligas licet.*

AD MAGNVM DE BAPTIzandis Nouatianis, & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.

EPISTOLA LXXVI.

ARG. *Prior epistolæ pars eiusdem est argumenti cum præcedentibus præterquam quòd hic inculcat de Nouatianis quod in genere pri⁹ de omnibus hæreticis dixerat; obiter etiam insinuans Successionem legitimam in cathedra Petri, notam esse qua cognosci possit ecclesia. Secunda parte (quam hactenus perperam pro alia epistola editam titulus satis indicat) æque verum baptismum esse docet, qui per aspertionem in lecto fit, atque qui per immersionem fit in Ecclesia.*

CYPRIANVS [1] MAgno filio salutem.

Li.1.epi.61 PRO tua religiosa diligentia consuluisti mediocritatem nostram fili charissime, an inter cæteros hęreticos, eos quoq;, qui à Nouatiano veniāt, post prophanū eius lauacrum baptizari et sanctificari in ecclesia catholica legitimo, & vero, et vnico ecclesię baptismo oporteat. De qua re quantū fidei nostræ capacitas, & scripturarum diuinarū sanctitas ac veritas suggerit; [3] dicimus omnes omnino hęreticos & schismaticos nihil habere potestatis ac iuris. Propter quod Nouatianus nec debet, nec potest excipi; quo minus ipse quoque extra Ecclesiam consistens, & contra pacem ac dilectionem Christi faciens, inter aduersarios & antichristos computetur. Neque enim Dominus noster Iesus Christus cum in Euangelio suo testaretur, aduersarios suos esse eos, qui secum non essent, aliquam speciem hæreseos designauit; sed omnes omnino hæreticos qui secum non essent, & secum non colligentes gregem suum spargerent, aduersarios suos esse ostendit, dicens: Qui non est mecum, aduersum me est: & qui mecum non colligit, spargit. Luc.11. Item beatus Ioannes Apostolus nec ipse vllam hæresim, aut schisma discreuit, aut aliquos speciatim separatos posuit, sed vniuersos qui de Ecclesia exissent, quique contra Ecclesiam facerent, antichristos appellauit, dicens: Audistis quia antichristus 1.Ioan.2. venit, nunc autem antichristi multi facti sunt. Vnde cognoscimus quia nouissima hora est: ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. si enim fuissent ex nobis, [4] mansissent vtique nobiscum. Vnde apparet aduersarios Domini antichristos omnes esse, quos constet à charitate atque ab vnitate Ecclesiæ Catholicæ recessisse. Adhuc quoque Dominus in Euangelio suo ponit & dicit: Si vero & Ecclesiam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus & publicanus. Matt.18. Si autem qui Ecclesiam cōtemnunt, ethnici & publicani habentur; multo magis vtique rebelles & hostes, falsa altaria, & illicita sacerdotia, & sacrificia sacrilega, [5] & nomina adulterata fingentes, inter ethnicos & publicanos necesse est computentur; quando [6] minora peccantes, & tantum Ecclesiæ contemptores, ethnici & publicani sententia Domini iudicentur. [7] Quod autem ecclesia vna sit, declarat in cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Christi dicens: Vna est columba mea, perfecta mea [8] vna est matri suæ, electa genitrici suæ. de Cant.6. qua item denuo dicit: Hortus conclusus, soror mea, sponsa; fons signatus, puteus Ibidem.4. aquæ viuæ. Si autem hortus conclusus est sponsa Christi, quæ est Ecclesia; patere res clausa alienis & profanis non potest. Et si fons signatus est; neque bibere inde, neque consignari potest, cui foris posito accessus ad fontem non est. Puteus quoque aquæ viuæ si vnus est, [9] idémque intus est; viuificari & sanctificari foris positus ex illa aqua non potest, ex qua solis eis, qui intus sunt, vsus omnis & potus concessus est. Quod & Petrus, ostendens vnam Ecclesiā esse, & solos eos qui in Ecclesia sint, baptizari posse, posuit & dixit: In arca Noe pauci, id 1.Pet.3. est, octo animæ hominum saluæ factæ sunt per aquam, quod & vos similiter saluos faciet baptisma; probans & contestans vnam arcam Noe typum fuisse vnius Ecclesiæ. Si potuit tunc in illo expiati & purificati mundi baptismo saluus per aquam fieri, qui in arca Noe, non fuit, potest & nunc viuificari per baptisma, qui in Ecclesia non est, cui soli baptisma concessum est. Sed & Paulus Apostolus hoc idem adhuc apertius & clarius manifestans ad Ephesios scribit & dicit: Christus dilexit Ecclesiam, [10] & Ephes.5. seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ. Quod si vna est Ecclesia, quæ à Christo diligitur, & lauacro eius sola purgatur: quomodo qui in Ecclesia non est, aut diligi à Christo, aut ablui & purgari lauacro eius

poteſt? Propter quod cum ſola Eccleſia habeat aquam vitalem, & baptizandi atque abluẽdi hominis poteſtatem; qui dicit apud Nouatianum baptizari & ſanctificari aliquem poſſe, prius oſtendat & doceat Nouatianum in Eccleſia eſſe, aut Eccleſiæ præſidere. Eccleſia enim vna eſt, quæ vna & intus eſſe & foris non poteſt. [11] Si enim apud Nouatianum eſt, apud Cornelium non fuit. Si vero apud Cornelium fuit, qui Fabiano epiſcopo legitima ordinatione ſucceſſit, & quem præter ſacerdotij honorẽ martyrio quoque Dominus glorificauit, Nouatianus in Eccleſia non eſt; nec epiſcopus computari poteſt, qui euangelica & Apoſtolica traditione contẽpta, nemini ſuccedens, [12] à ſe ipſo ortus eſt: habere namque aut tenere Eccleſiam nullo modo poteſt, qui ordinatus in eccleſia non eſt. Foris enim non eſſe Eccleſiam, nec ſcindi aduerſum ſe, aut diuidi poſſe, ſed inſeparabilis atque indiuiduæ domus vnitatem tenere, manifeſtat ſcripturæ diuinæ fides, cum de ſacramento paſchæ & agni, qui agnus Chriſtum

Exod.12. deſignabat, ſcriptum ſit: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Quod item circa Raab, quæ ipſa quoque typum portabat eccleſiæ expreſſum vi-

Ioſu.2. demus; cui mandatur & dicitur: Patrem tuum, & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipſam in domum tuam, & omnis qui exierit oſtium domus tuæ foras, reus ſibi erit. Quo ſacramento declaratur in vnam domum ſolam, id eſt, in Eccleſiam, victuros & ab interitu mundi euaſuros, colligi oportere. [13] Quiſquis autem de collectis foras exierit, id eſt, ſi quis quamuis in Eccleſia gratiam conſecutus, receſſerit, & ab Eccleſia exierit, reum ſibi futurum, id eſt; ipſum ſibi

Titum 3. quod pereat, imputaturum. Quod Apoſtolus Paulus explanat, docens & præcipiens hæreticum vitandum eſſe, vt peruerſum & peccatorem, & à ſemetipſo damnatum. [14] Hic enim reus ſibi erit, qui non ab epiſcopo eiectus, ſed ſponte de eccleſia profugus, & hæretica præſumptione à ſemetipſo damnatus. Et iccirco Dominus inſinuans nobis vnitatem de diuina auctoritate venientem ponit & dicit: Ego & pater

Ioan.10. vnum ſumus: ad quam vnitatem redigens Eccleſiam ſuam, denuo dicit: [15] Et erit v-

Ibidem. nus grex & vnus paſtor. Si autem grex vnᵒ eſt, quomodo poteſt gregi annumerari, qui in numero gregis non eſt? aut paſtor haberi quo modo poteſt, qui (manente vero paſtore, & in Eccleſia Dei ordinatione ſuccidanea præſidente) nemini ſuccedens, [16] & à ſe ipſo incipiens, alienus fit & prophanus dominicæ pacis ac diuinæ vnitatis inimicus; non habitans in domo Dei, id eſt, in Eccleſia Dei, in qua non niſi concordes atque vnamimes habitant? loquente in pſalmis Spiritu ſancto & dicente: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Denique vnanimitatem Chriſtianam firma ſibi atque inſeparabili charitate connexam, etiam ipſa dominica ſacrificia declarant. [17] Nam quando Dominus corpus ſuum panem vocat de multorum granorum adunatione congeſtum; populum noſtrum quem portabat, indicat adunatum: & quando ſanguinem ſuum vinum appellat, de botris atq; acinis plurimis expreſſum [18] atque in vnum coactum; gregem item noſtrum ſignificat, commixtione adunatæ multitudinis copulatum. Si Nouatianus huic pani dominico adunatus eſt, [19] ſi Chriſti poculo & ipſe commixtus eſt; poterit videri & vnici Eccleſiaſtici baptiſmi habere gratiam poſſe, ſi eum conſtiterit Eccleſiæ vnitatem tenere. Denique quam ſit inſeparabile vnitatis ſacramentum, & quam ſine ſpe ſint, & perditionem ſibi maximam de indignatione Dei acquirant, qui ſchiſma faciunt, & relicto Epiſcopo, alium ſibi foris pſeudoepiſcopum conſtituunt; [20] declarat in libris Regnorum ſcriptura diuina, vbi à tribu Iuda & Beniamin decem tribus ſciſſæ ſunt, & relicto rege, alterum ſibi foris conſtituerunt: Et indignatus eſt, inquit, Dominus in omne ſemen Iſrael, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abiiceret eos à facie ſua, quia diſſipatus eſt Iſrael à domo Dauid, & conſtituerunt ſibi regem Hieroboam [21] filium Nabath. Indignatum eſſe Dominum dicit, & eos in perditionem dediſſe, quod ab vnitate diſſipati eſſent, [22] atque adulterum ſibi regem conſtituiſſent. Et tanta indignatio Domini extitit aduerſus illos, qui ſchiſma fecerant, vt etiam cum homo Dei ad Hieroboam miſſus eſſet, qui ei peccata ſua exprobraret, atque vltionem futuram prędiceret, panem quoque apud illos edere, & aquam bibere vetaretur. Quod cum non cuſtodiſſet, & contra pręceptum Dei pranſiſſet, ſtatim [23] diuinæ cenſuræ maieſtate percuſſus

percuſſus eſt, vt inde regrediens impetu, ac morſu leonis in itinere necaretur. Et audet quiſquam dicere aquam baptiſmi ſalutarem, & gratiam cœleſtem communem cum ſchiſmaticis eſſe poſſe; cum quibus nec terreſtris cibus nec ſæcularis potus debet eſſe communis? [24] Sonat adhuc in Euangelio ſuo Dominus, & maiorem intelligentiæ lucem manifeſtat, quod iidem qui ſe tunc à tribu Iuda & Beniamin ſciderant, & Hieroſolymis derelictis, Samariam ſeceſſerent, inter profanos & gentiles computa-

Matt. 10. rentur. Nam cum primum diſcipulos ſuos in miniſterium ſalutis mitteret, mandauit & dixit: In viam nationũ ne ieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introieritis. Ad Iudęos prius mittens, gentiles adhuc prętериri iubet. Addendo autem, & ciuitatem Samaritanorum debere omitti, vbi erant ſchiſmatici; oſtendit ſchiſmaticos gentilibus adæquari. [25] Quod ſi aliquis illud opponit, vt dicat, eandem Nouatianum legem tenere, quam Catholica Eccleſia teneat, eodem ſymbolo quo & nos, baptizare; eundem noſſe Deum patrem; eundem filium Chriſtum, eundem Spiritum ſanctum, ac propter hoc vſurpare eum poteſtatem baptizandi poſſe, quod videatur in interrogatione baptiſmi à nobis non diſcrepare: ſciat quiſquis hoc opponendum putat, primum non eſſe vnam nobis & ſchiſmaticis ſymboli legem, neque eandem interrogationem. Nam cùm dicunt: Credis remiſſionem peccatorum & vitam æternam per ſanctam Eccleſiam; mentiuntur in interrogatione, quando non habeant eccleſiam. Tunc deinde voce ſua ipſi confitentur remiſſionem peccatorum non dari, niſi per ſanctam Eccleſiam poſſe; quam non habentes, oſtendunt remitti illic peccata non poſſe. Quod verò eundem quem & nos Deum patrem, eundem filium Chriſtum, eundem Spiritum ſanctum noſſe dicuntur, nec hoc adiuuare tales poteſt.

Num. 16. Nam & Chore & Dathan & Abiron cum ſacerdote Aaron & Moyſe eundem Deum nouerant, pari lege & religione viuentes vnum & verum Deum, qui colendus atque inuocandus fuerat, inuocabant. Tamē quia loci ſui miniſterium tranſgreſſi contra Aaron ſacerdotem, qui ſacerdotium legitimũ dignatione Dei atque ordinatione perceperat, [26] ſacrificandi ſibi licentiã vindicauerũt, diuinitus percuſſi [27] pœnas ſtatim pro illicitis conatibus pēderunt; nec potuerunt rata eſſe, & proficere ſacrificia, irreligioſe & illicite contra ius diuinæ diſpoſitionis oblata. Turribula quoque ipſa, in quibus incenſum illicite fuerat oblatum, ne in vſu de cætero eſſent ſacerdotibus, ſed potius indignationis & vltionis diuinæ memoriam corrigendis poſteris exhiberent; iuſſu Domini conflata atque igne purgata, in laminas ductiles producuntur, & affiguntur altari, ſecundum quod loquitur ſcriptura diuina: Memoriale, inquit, filiis Iſrael, vt non accedat quiſquam alienigena, qui non eſt ex ſemine Aaron, imponere incenſum ante Dominum, vt non ſit ſicut Chore. Et tamen illi ſchiſma non fecerant, nec foras egreſſi, contra Dei ſacerdotes imprudenter atque hoſtiliter rebellauerant; [28] quod nunc hi Eccleſiam ſcindentes, & contra pacem atque vnitatem Chriſti rebelles, [29] cathedram ſibi conſtituere, & primatum aſſumere, & baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur. Quo modo perficere quæ agunt, aut impetrare aliquid illicitis conatibus de Deo poſſunt, qui contra Deum, quod eis non licet, moliuntur? Quare qui Nouatiano, ſiue cæteris eiuſmodi ſchiſmaticis patrocinantur; fruſtra contendunt baptizari & ſanctificari illic aliquem ſalutari baptiſmo poſſe, vbi conſtet baptizantem baptizandi licentiam non habere. Atque vt magis intelligi poſſet contra eiuſmodi audaciam, quæ ſit cenſura diuina; inuenimus in tali facinore non ſolum duces & auctores, ſed & participes pœnis deſtinari, niſi ſe à communione malorum ſeparauerint, [30] præcipiente per Moyſen Domino & dicente: Separamini à tabernaculis hominum iſto- Ibidem.
rum duriſſimorum, & nolite tangere ab omnibus quæ ſunt eis, ne ſimul pereatis in peccato eorum: & quod comminatus per Moyſen Dominus fuerat, impleuit; vt quiſquis ſe à Chore, & Dathan, & Abiron non ſeparaſſet, pœnas ſtatim pro impia communione perſolueret. Quo exemplo oſtenditur & probatur, [31] obnoxios omnes & culpæ, & pœnę futuros, qui ſe ſchiſmaticis contra præpoſitos & ſacerdotes irreligioſa temeritate miſcuerint. Sicut etiam
per Oſee prophetam Spiritus ſanctus conteſtatur & dicit: Sacrificia eorum tanquam Oſee. 9.
panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur. Docens ſcilicet & oſten-

dens omnes omnino cum auctoribus ſupplicio coniungi, qui fuerint [32] eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita eſſe circa Deum poſſunt, quibus ſupplicia diuinitus irrogantur? aut quo modo tales iuſtificare & ſanctificare baptizatos poſſunt; [33] qui hoſtes ſacerdotum, aliena & illicita, & nullo ſibi iure conceſſa, vſurpare conantur? Quos tamen ipſos non miramur pro ſua prauitate contendere. [34] Aſſerant enim neceſſe eſt ſinguli quique quod faciunt, nec volunt victi facile ſuccumbere, quamuis ſciant id quod faciant, non licere. Illud mirandum eſt, immo indignandum potius & dolendum; Chriſtianos antichriſtis aſſiſtere, & præuaricatores fidei atque Eccleſiæ proditores, [35] intra ipſa ſepta eccleſiæ contra eccleſiam ſtare. Qui quoniam pertinaces alias & indociles, vel hoc tamen confitentur; quod vniuerſi ſiue hæretici, ſiue ſchiſmatici non habeant Spiritum ſanctum, & ideo baptizare quidem poſſint, dare autem Spiritum ſanctum non poſſint: in hoc ipſo à nobis tenentur, vt oſtendamus nec baptizare omnino eos poſſe, qui non habeant ſpiritum ſanctum. Nam cum in baptiſmo vnicuique peccata ſua remittantur, probat & declarat in euangelio ſuo Dominus, per eos ſolos peccata poſſe dimitti, qui habeant Spiritum ſanctum. Poſt reſurrectionem enim diſcipulos ſuos mittens loquitur ad eos & dicit: Sicut miſit me pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixiſſet, inſufflauit & ait illis: Accipite ſpiritum ſanctum. Si cuius remiſeritis peccata, remittentur illi: ſi cuius tenueritis, tenebuntur. Quo in loco oſtendit, eum ſolum poſſe baptizare, & remiſſionem peccatorum dare, qui habeat Spiritum ſanctum. Denique ipſum Chriſtum Dominum noſtrum baptizaturus Ioannes, accepit ante Spiritum ſanctum cum adhuc eſſet in vtero matris conſtitutus; vt certum eſſet atque manifeſtum, baptizare non poſſe, niſi eos qui habeant Spiritum ſanctum. Itaque qui hæreticis ſiue ſchiſmaticis patrocinantur, reſpondeant nobis, habeant ne ſpiritum ſanctum, an non habeāt. Si habent, cur illic baptizatis quãdo ad nos veniunt, manus imponitur ad accipiendum Spiritum ſanctũ, cum iam vtique illic acceptus ſit, [36] vbi ſi fuit, dari potuit? Si autem foris cuncti hæretici & ſchiſmatici non habēt Spiritum ſanctum, & ideo apud nos manus imponitur, vt hic accipiatur, [37] quod illic nec eſt, nec dari poteſt; manifeſtũ eſt nec remiſſionem peccatorum dari per eos poſſe, quos conſtet Spiritum ſanctum non habere. Et iccirco vt ſecũdum diuinam diſpoſitionem atque euangelicam veritatem, peccatorum remiſſionem conſequi & ſanctificari, ac templa Dei fieri poſſint; Eccleſiæ baptiſmo baptizandi ſunt omnes omnino, qui ab aduerſariis & antichriſtis ad Chriſti Eccleſiam veniunt.

Ioan. 20.

Luc. 1.

[38] QVÆSISTI etiam fili chariſſime, quid mihi de illis videatur, [39] qui in infirmitate & languore gratiam Dei conſequuntur, an habendi ſint legitimi Chriſtiani, eo quod aqua ſalutari non loti ſint, ſed perfuſi. [40] Qua in parte nemini verecundia & modeſtia noſtra præiudicat, quo minus vnuſquiſque quod putat, ſentiat, & quod ſenſerit, faciat. Nos quantum concipit mediocritas noſtra, æſtimamus in nullo mutilari & debilitari poſſe beneficia diuina, nec minus aliquid illic poſſe contingere, vbi plena & tota fide & dantis & ſumentis accipitur, quod de diuinis muneribus hauritur. Neque enim ſic in ſacramento ſalutari delictorum contagia, vt in lauacro carnali & ſæculari ſordes cutis & corporis abluuntur, [41] vt aphronitris, & cæteris quoque adiumentis, [42] & ſolio & piſcina opus ſit, quibus ablui & mundari corpuſculum poſſit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mens hominis per fidei merita mundatur. In ſacramentis ſalutaribus [43] neceſſitate cogente, & Deo indulgentiam ſuam largiente totum credentibus conferunt diuina compendia. [44] Nec quemquam mouere debet, quod aſpergi vel perfundi videntur ægri, cum gratiam dominicam conſequuntur; quando ſcriptura ſancta per Ezechielem Prophetam loquatur & dicat: Et aſpergam ſuper vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis veſtris, [45] & ab omnibus ſimulacris veſtris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & ſpiritum nouum dabo in vobis. Item in Numeris: Et homo qui fuerit immundus vſque ad veſperam, hic purificabitur die tertio & die ſeptimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die ſeptimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Iſrael, quoniam aqua aſperſionis non eſt ſuper eum ſparſa. Et iterum: Et locutus eſt Domi-

Dominus ad Moysen dicens: Accipe Leuitas de medio filiorum Israel, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum, circumsparges eos aqua purificationis. Et iterum: Aqua aspersionis purificatio est. Vnde apparet aspersionem quoque aquæ instar salutaris lauacri obtinere; & quando hæc in Ecclesia fiunt, vbi sit & dantis & accipientis fides integra, stare omnia & consummari [46] ac perfici posse maiestate Domini & fidei veritate. Porro autem quod quidem eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non Christianos sed Clinicos vocant, non inuenio vnde hoc nomen assumant; nisi forte qui plura & secretiora legerunt [47] apud Hippocratem vel Soranum κλινικοὺς istos deprehenderunt. [48] Ego enim qui Clinicum de Euangelio noui; scio paralitico illi, & debili per longua ætatis curricula in lecto iacenti nihil infirmitatem suam obfuisse, quo minus ad firmitatem cœlestem plenissime perueniret: nec tantum indulgentia dominica excitatum de grabato esse, sed ipsum grabatum suum reparatis & vegetatis viribus sustulisse. *Ioan.5.*

Et iccirco quantum fide concipere & sentire nobis datur, mea sententia hæc est, vt Christianus iudicetur legitimus, quisquis fuerit in Ecclesia lege & iure fidei diuinam gratiam consecutus. Aut si aliquis existimat eos nihil consecutos, eo quod aqua salutari tantum perfusi sint, [49] sed inanes & vacui sunt; non decipiantur, vt si incommodum languoris euaserint & conualuerint, [50] baptizentur. Si autem baptizari non possunt, qui iam baptismo ecclesiastico sanctificati sunt; cur in fide sua & Domini indulgentia scandalizentur? An consecuti sunt quidem gratiam dominicam, sed breuiore & minore mensura muneris diuini ac Spiritus sancti, vt habeantur quidem Christiani, non sint tamen cęteris adæquandi? Quinimo Spiritus sanctus non de mensura datur, sed super credentem totus infunditur. Nam si dies omnibus æqualiter nascitur, & si sol super omnes pari & æquali luce diffunditur; quanto magis Christus sol & dies verus, in Ecclesia sua lumen vitę æternę pari æqualitate largitur? Cuius æqualitatis sacramentum videmus in Exodo esse celebratum, cum de cœlo manna deflueret, & futurorum præfiguratione alimentum panis cœlestis *Exod.16.* & cibum Christi venientis ostenderet. Illic enim sine discrimine vel sexus, vel ætatis gomor à singulis æqualiter colligebatur. Vnde apparebat Christi indulgentiam & cœlestem gratiam postmodum secuturam, æqualiter omnibus diuidi sine sexus varietate; [51] sine annorum discrimine, sine acceptione personæ super omnem Dei populum [52] spiritalis gratiæ munus infundi. Plane eadem gratia spiritalis, quæ æqualiter in baptismo à credentibus sumitur, in conuersatione atque actu nostro postmodum vel minuitur, vel augetur; vt in euangelio Dominicum semen æqualiter seminatur, sed pro varietate terræ aliud absumitur, aliud in multiformem copiam vel tricesimi, vel sexagesimi, vel centesimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc vero cum singuli ad denarium vocentur, quid est vt quod à Deo æqualiter distribuitur, humana interpretatione minuatur? Quod si aliquis in illo mouetur quod quidam de iis qui ægri baptizantur, spiritibus adhuc immundis tentantur; sciat diaboli nequitiam pertinacem vsque ad aquam salutarem valere, in baptismo vero [53] omne nequitiæ suæ virus amittere. Quod exemplum cernimus in rege Pharaone, qui diu reluctatus, & in sua perfidia demoratus, tam diu resistere potuit & præualere, donec ad aquam veniret: quo cum venisset, & victus est, & extinctus. Mare autem illud sacramentum baptismi fuisse, declarat beatus Apostolus Paulus dicens: Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari. Et addidit dicens: Hæc autem omnia figuræ nostræ fuerunt. Quod hodie etiã geritur, [54] vt per exorcistas voce humana & potestate diuina flagelletur, & vratur, [55] & torquatur diabolus: & cum exire se, & homines Dei dimittere sæpe dicat, in eo tamen quod dixerit fallat, & id quod per Pharaonem prius gestum est, eodem mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cum tamen ad aquam salutarem, atque ad baptismi sanctificationem venitur, scire debemus, & fidere quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus diuina idulgentia liberatur. *Matt.13.* *Matth.20.* *Exod.14.* *1.Cor.10.*

[56] Nam si scorpij & serpentes, qui in sicco præualent, in aquam præcipitati, præualere

poſſunt, aut ſua venena retinere: poſſunt, & ſpiritus nequam, (qui ſcorpij & ſerpentes appellantur, & tamen per nos data à domino poteſtate calcantur) permanere vltra in hominis corpore, in quo baptizato & ſanctificato incipit Spiritus ſanctus habitare. Hoc denique & rebus ipſis experimur, vt neceſſitate vrgente in ęgritudine baptizati & gratiam conſecuti, careant immundo ſpiritu, quo antea mouebantur; & laudabiles ac probabiles in Eccleſia viuant, pluſque per dies ſingulos in augmentum cœleſtis gratiæ per fidei incrementa proficiant. Et contra ſæpe nonnulli de illis qui ſani baptizātur, ſi poſtmodum peccare cœperint, ſpiritu immundo redeunte quatiuntur; vt manifeſtum ſit, diabolum in baptiſmo fide credentis excludi, ſi fides poſtmodum defecerit, regredi: [57] Niſi ſi iuſtum quibuſdam videtur, vt illi qui extra Eccleſiam apud aduerſarios & antichriſtos profana aqua polluuntur, baptizati iudicentur: hi vero qui in Eccleſia baptizantur, minus indulgentiæ, & gratiæ diuinæ conſecuti eſſe videantur; & tantus honor habeatur hæreticis, vt inde venientes non interrogentur vtrumne loti ſint, an perfuſi; vtrumne [58] Clinici ſint an Peripatetici. apud nos autem de integra fidei veritate detrahitur, & baptiſmo eccleſiaſtico maieſtas ſua & ſanctitas derogatur. Reſcripſi fili chariſſime ad litteras tuas quātum parua noſtra mediocritas valuit, & oſtendi quid nos quantum in nobis eſt ſentiamus, [59] nemini præſcribentes, quo minus ſtatuat quod putat vnuſquiſque præpoſitus; actus ſui rationem Domino redditurus, ſecundum quod beatus apoſtolus Paulus in epiſtola ſua ad Romanos ſcribit & dicit: Vnuſquiſque noſtrum pro ſe rationem dabit. Non ergo nos inuicem iudicemus. Opto te fili chariſſime ſemper bene valere.

Rom.14.

ADNOTATIONES in Epiſtolam. LXXVI.

1. MAGNO FILIO] *Hæc inſcriptio huic epiſtolæ peculiaris eſt, quam tamen habent Ms. Afflig. Blandin. March. & Dun. Cambr. vero etſi hic legat:* FRATRIO, *in ipſo cōtextu cum cæteris legit:* fili chariſſime. *Suſpicor itaque laicum fuiſſe Magnum, atque adeo filium peculiariter appellatum.*

2. Pro tua religioſa diligentia &c.] *Propoſitio eſt quæſtionis à Magno propoſitæ, quam priori epiſtolæ parte pertractat. Quum autem iiſdem ſcripturis ſuam ſententiam muniat, quibus vſus eſt epiſtolis præcedentibus, leui (quod aiunt) brachio pertranſibimus.*

3. dicimus omnes hæreticos &c.] *Hæc in decretum ſuum digeſſit Grat. 24. qu. 3. c. dicimus. Illud autem:* propter quod, *ex Ms. ſubſtituimus cum Manut. & Mor. pro eo quod erat:* propter hoc.

4. manſiſſent vtique nobiſcum] *Particulam:* vtique, *adiiciunt excuſi & Ms. omnes, excepto Camb. & Manut. quare illam denuo adiicimus, præſertim quum reperiatur etiam ſupra epiſtolis lv. & lxx.*

5. & nomina adulterata] *Alludit ad nomen quod ſibi arrogabāt Nouatiani* καθαρους *id eſt puros ſe nuncupantes Epiph. teſte hær. 59 & D. Auguſtino hæreſ. 18.*

6. minora peccantes] *Phraſis hæc Cypriani reperitur etiam apud Cicer. qui pro Murena, non multa peccare dixit.*

7. Quod autem eccleſia vna ſit] *De vnitate eccleſiæ peculiaris eſt tractatus Tom. 2. vbi de ea latius.*

8. vna eſt matri ſuæ] *Sic recte Afflig. Bland. Marc. Dun. cod. & Manut. pro eo quod cæteri:* matris.

9. idemque intus eſt] *Hoc ex iiſdem reſtituimus et cod. Cauchij, pro eo quod excuſi omnes corrupte:* idem qui intus eſt.

10. & ſeipſum tradidit] *Sic Ms. & excuſi omnes, excepto Cambr. & Dun. qui legunt:* ſemetipſum, *non male. Tractat autem hunc Pauli locum D. Aug. lib. 4. de bapt. contra Donat. c. 3. & 4.*

11. Si enim apud Nouatianum eſt, apud Cornelium non fuit] *diſertis verbis docet, Eccleſiæ notam eſſe legitimam ſucceſſionem Romanorum Pontificum, vtpote quum dicat; apud Cornelium fuiſſe eccleſiam, quia legitima ordinatione Fabiano ſucceſſit, apud Nouatianum non eſſe, quia memini ſuccedens à ſeipſo ortus eſt. Similia dixit ſupra epiſtola ad Antonia. Atque hinc eſt, quod alij quoque veteres illam iudicarunt eſſe eccleſiam catholicā, in qua Romanus Pontifex præſideret. Sic teſte D. Ambroſio orat. funebri, Satyrus eius frater percunctabatur ab Epiſcopo quodam, vtrumnam cum Epiſcopis Catholicis, id eſt, cum Romana eccleſia conueniret. Sic D. Hieron. epiſtola ad Damaſum, fontem ſignatum & hortum eccleſiæ concluſum in Petri Catedra eſſe docet, & extra eam eccleſiam qui agnum commederit, prophanum eſſe; ſi quis in illa vti in arca Noe non fuerit, periturum diluuio, alludens haud dubie ad hunc & Cypriani ſimiles locos. Idem ad eundem ſequ. epiſtola. Si quis (inquit) Cathedræ Petri iungitur, meus eſt. Sic D. Aug. contra epiſtolam fundam. c. 4. Tenet me (inquit) in eccleſia ab ipſa ſede Apoſtoli Petri ad præſentem epiſcopatum ſacerdotum ſucceſſio. Sic idem in pſalmo contra partem Donati, & epiſtola 165. ac Optatus Mileuit. contra Parm. li. 2. Donatiſtas conuincunt, doctrina continuo tradita in eccleſia Romana, per legitimam Pontificum ſucceſſionem & eodem argumento ſuæ ætatis hæreticos impugnat, præſertim lib. 3. ca. 3. Ireneus, & ipſum imitatus Tertul. lib. de præſcript. aduerſus hæreticos, ac Origenes lib. 1. Periarch.*

12. à ſeipſo ortus eſt] *Sic recte Ms. Manu. et Morel. nam legit ita gratianus 24. qu. 3. dicto ca. Neque vero cōmoda erat prior lectio:* ordinatus eſt, *nemo enim à ſeipſo ordinari poteſt.*

13. Quiſquis autē de collectis foras exierit] *Etiā hic recte illi & vetus excuſus cum Rembol. pro eo quod erat:*

erat: eiecerit, *pessime.*

14. hic enim reus sibi erit, qui] *Hæc lectio est veteris excusi cod. pro quo Remboldus non rectè*: hic enim qui sibi reus erit; *Ms. autem cum Manut. interiiciunt:* est, *sed prima lectio magis placet.*

15. Et erit vnum ouile] *Magis placet hæc lectio Cambron. cod. Manut. & Morelij, quam cæterorum*: Et erunt, *eo quod tum Græcè tum Latinè sic hodie legatur apud Euangalistam.*

16. & à seipso incipiens] *Sic Ms. & excusi excepto Cambron. qui habet:* à semetipso, *pro quo Manut. & Morelius,* à se ipse, *sed prius malo.*

17. Nam quando dominus corpus suum] *Similis locus est supra epistola ad Cæcilium.*

18. atque in vnum coactum] *Quum sic legant & Ms. & excusus vetus cum Remboldo; suspicor vitio operarum irrepsisse in editionem Erasmicam:* in vinum.

19. si Christi poculo] *Primus ita legendum adnotauit ad marg. Erasmus, & rectè, nam cõsentiunt Ms. cod.*

20. declarat in libris regnorum scriptura diuina] *Desideratur hoc in Ms. except. Cambron. sed prorsus adiiciendum constat.*

21. filium Nabath] *Hic ex mendo cod. Remboldi pessime antea legebatur:* Naboth, *nam prius habet vetus excusus & Ms. omnes, textus etiam ipse libri Regum.*

22. atque adulterum sibi Regem] *Quum sic legant Ms. excepto Cambr. vetus quoque excusus & Remboldus; non placet quod prius reposuit Erasmus:* alterum; *præsertim quũ primus ad Cypriani phrasin accedat magis. Atque idem sentio, de eo quod habet vetus excusus & Ms. excepto Cambronensi.*

23. diuinæ censuræ maiestate] *pro eo quod ille:* diuina censura maiestatis, *certe prius etiam placuit Manut. & Morel.*

24. Sonat adhuc in Euangelio dominus] *Ita restituimus hunc locum ex codice Cambron. cæteri legebant:* Saciat, *corruptè. Exc. quidem vetus legit:* saucit, *sed prius magis accedit ad vulgatam lectionem.*

25. Quod si aliquis illud opponit, &c.] *Similia prorsus videre est epistola lxx.*

26. sacrificandi sibi licentiam vindicauerunt] *Sic rectè Manut. & Morel. ex Ms. pro eo quod erat:* vendicarunt.

27. pœnas &c. penderunt] *Quum hæc vulgata lectio reperiatur & in vet. excu. & in Ms. omnibus, non placet quod legunt illi:* rependerunt.

28. quod nunc hi Ecclesiam scindentes] *Ita rectè Ms. Cambr. Manut. & Morelius, in cæteris desiderabatur:* hi.

29. Cathedram sibi constituere & primatum assumere] *Quum de Cathedra Romana loquatur quam inuadere nitebatur Nouatianus, confirmat certè hic locus Primatum Romani Pontificis.*

30. præcipiente per Moysen domino] *Illud:* per Moysen *rectè adiectum est ab illis, nam id habent Ms. & Gratianus dicto loco.*

31. obnoxios omnes &c. futuros] *Sic illi, vetus excu. & Ms. excepto Cambr. qui cum vulgatis excusis legit:* obnoxios se &c. facturos.

32. eorum peccato contaminati] *Ita rectè quoque illi cum Ms. & Gratiano, pro eo quod erat corruptiss.* communicati.

33. qui hostes sacerdotum, aliena & illicita & nullo sibi iure cõcessa] *Etiã hoc illi rectè cum Ms. vet. exc. & Rẽboldo, pro eo quod Erasmici omnes:* hostias, *corruptissimè; nisi simul legatur cum Cambr. codice:* qui hostias sacerdotum alienas & illicitas & nullo sibi iure concessas, *Prior tamen lectio magis arridet.*

34. Asserant enim necesse est] *Adiecimus particulam:* enim, *ex cod. Camb. antea desideratam.*

35. intra ipsa septa Ecclesiæ] *Elegantior est hæc lectio Ms. cod. Afflig. Bland. March. Dun. & Cauch. quam vulgata illa & Cambr. cod.* intus in ipsa Ecclesia, *Quũ autem de Stephano hæc dicat, verisimile fit scriptam hanc epistolam post cæteras eiusdem argumenti epistolas.*

36. vbi si fuit, dari potuit] *Interiecta particula:* qui, *ab Erasmo, sensum obscurabat; neque verò eam habent Ms. aut vet. excu. aut Remboldus.*

37. quod illis nec est nec dari potest] *Rectè sic etiam illi cum Ms. pro eo quod erat:* nec esse, *A quibus etiam adiecta vox:* posse, *prius desiderata. sic etiam legit Gratianus loco sæpe citato.*

38. QVÆSISTI etiam fili charissime] *Perperam hæc posterior huius epistolæ pars in excusis hactenus omnibus disiuncta fuit à præcedenti, & velut alia epistola edita. Quod quum iam olim adnotauerit Erasmus, nescio quid Morelio in mentem venerit, qui hanc partem longe ante aliã in noua sua editione, ordine plane perturbato, excuderit, vtpote quũ hãc pag. 188. illã verò reperire sit pag. 230. Nos certè, vna cum sit epistola, in duas distinguendã nõ putauimus; vt tamẽ aliquod adhuc restaret vestigium dictæ partitionis in duas, priora verba maiusculis litteris excudi iussimus, Atqui legendũ:* fili charissime, *primus rectè coniecit H. Grauius, nam sic legunt Ms. omnes.*

39. qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur] *Vt occasionem quæstionis huius ortam existimem, ob Nouatianum ipsum, de quo & præcedenti agit epistolæ parte; faciunt verba epistolæ sæpe dictæ Cornelij ad Fabianum Antiochenum, citata ab Eusebio & repetita à Nicephoro libr. 6. cap. 3. præsertim quum sub finem epistolæ huius etiam de Dæmoniaco instituatur quæstio. Constat enim inde, Nouatianum quum in iuuentute spiritu immundo vexaretur, atque adeo apud exorcistas ageret, in morbum grauem incidisse; quumque in exspectatione mortis esset, in lecto perfusum fuisse. Neque vero mirum est hac de re dubitasse Magnum; quum sua adhuc ætate Nicephorus pro definito habuisse non videatur, fuisse verè illum baptizatum. Nam hoc verba hæc illius satis indicant: Aquam petiit, qua in ipso lecto ita vt decumbebat perfusus, baptizatus scilicet est: siquidem tinctionẽ huiusmodi baptismum vocare licet.*

40. Qua in parte nemini] *Ita rectius Cambron. cum excusis, quam cæteri Ms.* neminem.

41. vt aphronitris] *Veram hanc huius loci lectionem corruperant librarij Græce linguæ ignari. Quidam enim littera:* r, *omissa, scripserant* aphonitris, *quod est in Ms. Afflig. Blandin. Marchi. Dun. & Cauchij cod. alij (quod in Cambronen. cod. & Gemblac. quantum ex Erasmo colligere est)* sapone & nitris.) *Atq; adeo miror hãc lectionem maluisse sequi Erasmũ, quam veram illam veteris excusi & Remboldi, quem per omnia imitari solet. Certe Manut. & Morelius illam nobiscum legunt, & ante nos, ex coniectura Cauchij. Notam autem huius vocis significationem facit, carmen illud Martialis lib. 14.*

T

Ruſticus es, neſcis quid Græco nomine dicar,
Spuma vocor nitri, dicor & aphronitrum.

42. & ſolio & piſcina ſit opus] Solium accipitur à Plinio, Catone, Celſo, & Suetonio pro vaſe quo in balneis vtebantur veteres. Ita Sueton. in Auguſto cap. 82. At quoties (inquit) neruorum cauſa marinis Albulíſque calidis vtendum eſſet, contentus hoc erat, vt inſidens ligneo ſolio (quod Hiſpanico verbo Duretam, vocabat) manus ac pedes alternis iactaret. Ex affinitate litterarum contigit, vt pro dicta Ms. cod. lectione irrepſerit: dolio. Quem errorem & in Plinio animaduerterunt quidam lib.35.c.12. vbi tamen pro loculo ſepulcrali alia ſignificatione ſolium accipitur, ſicut & apud Curtiũ lib.10. de funere Alexandri magni. Multo autem minus placet lectio Camb. cod. & Eraſmi ad marginem lotio.

43. neceſsitate cogente &c. totum conferunt diuina compendia] Significat in neceſsitate omitti poſſe omnes baptiſmi ceremonias, exceptis quæ ad Sacramenti neceſsitatem pertinent, ſic tamen ſi conualeſcerent, poſtea in fide inſtituerentur, vt patet Synodo Laodic. can. 48. Quanquam tamen in neceſsitate baptiZatos antiquitus ad Clerum difficillime admiſſos, perſpicuum fiat ex Neocæſ. concilij can. 12.

44. Nec quemquam moueat quod aſpergi vel perfundi videantur ægri] Quum propter ægritudinem immergi ſiue intingi (quod proprie baptiZari eſt) ægri non poſſent, aqua ſalutari perfundebantur ſiue aſpergebantur. Eadem ratione ab Eccleſia Occidentali primum obſeruari cœpiſſe conſuetudinem aſperſionis qua nunc vtimur, exiſtimo; ob teneritudinem nempe infantium, quum iam rariſsimus eſſet adulterorum baptiſmus. Comprobat autem eam multis ſcripturis Cyprianus. Olim certe tum in Occidentali tum in Orientali eccleſia immergi ſolere, veteres ſcriptis ſuis manifeſtum faciunt, & Romæ id adhuc vſitatum ætate D. Gregorij, manifeſtum ſit ex ipſius ſacramentorum libro Ms. Idque apud Anglos etiamnum obſeruari, ad marginem adnotauit Eraſmus.

45. & ab omnibus ſimulacris veſtris emundabo vos] Sic Ms. noſtri, quomodo etiam ſupra alicubi ex iiſdem caſtigauimus. Antea erat: & mundabo vos, Neque vero etiam Gratianus de conſecr. diſtin. 4. c. Nec quenquam, coniunctionem: &, legit.

46. ac perfici poſſe maieſtate domini & fidei veritate. Porro autem quod quidam eos ſalutari aqua & fide legitima Chriſti gratiam conſecutos, non Chriſtianos] Hæc lectio eſt Ms. codic. Manutij, Morelij, & Eraſmi ad marginem. Quare nolui illam immutare. Placet tamen magis vete. excuſi codic. lectio: ac perfici eos ſalutari aqua & fide legitima Chriſti gratiam conſecutos, non poſſe maieſtate Domini & fidei veritate fraudari. Porro quod quidam non Chriſtianos. Quam Remboldus omiſſa voce: fraudari, obſcuram reddiderat.

47. apud Hippocratem vel Soranum κλινικοὺς iſtos] Græce hanc vocem legunt Ms. Afflig. Dun. Blãdin. & Marchin. cod. Hippocrates autem inter medicorum Principes ſatis ſuperque notus eſt. Sorani Epheſii medici duo fuere teſte Suida, qui vtriuſque ſcripta recenſet. Apud illos igitur merito nomen iſtud reperiri poſſe dicit, quum Medicis cum clinicis, id eſt, lecto affixis negotium eſſe ſoleat vnde, & κλινικὴ à Plinio medicina dicitur. Certe etiam D. Hieron. in epitaphio Paulæ, ea voce in hac ſignificatione vtitur.

48. Ego enim qui Clinicum de Euangelio noui] Alludit ad c. Ioannis. 5. de paralytico (quem & Clinicum vocat eo quod 38. annis in infirmitate fuiſſe dicatur) curato à Chriſto apud Probaticam piſcinam.

49. ſed inanes & vacui ſunt] Sic Cambron. cod. rectius quam cæteri: ſi.

50. baptizentur] Deprauata prorſus erat lectio vulgata ob adiectam negationem, quare recte omiſſa eſt à Manutio & Morelio, neque in Ms. reperitur.

51. ſine annorum diſcrimine] Facit hoc quoque ad baptiſmum paruulorum, de quo ſupra epiſtola ad Fidum latius.

52. ſpiritalis gratiæ Dei munus] Ita vet. exc. Remboldus, Gratianus, & Ms. omnes, excepto Camb. quocum Eraſmus legit: ſpiritalis gratiam muneris, minus recte.

53. omne nequitiæ ſuæ virus] Niſi tam conſtanter ſic legerent Ms. omnes tum noſtri tum quos viderunt Manut. & Morelius, magis placeret vet. & cæterorum excuſorum codic. ac Gratiani lectio: omnes nequitiæ ſuæ vires.

54. vt per Exorciſtas] Exorciſtarum Ordinis ſupra meminit epiſtola lv. Poteſtatis quoque ipſorum in dæmones epiſtola 2. de qua latius quoque infra aduerſus Demetrianum, & Tertul. li. ad Scapulam. De eadem Minutius in ſuo Octauio, qui Arnobij titulo perperam hactenus inſcribitur. Vetuſtiſsimum vero eſſe ExorciZandi in eccleſia morem, etiam æthnici teſtantur. Vlpianus enim Iureconſultus Alexandri Imperat. (teſte Lampridio) Conſiliarius & Scrinij magiſter, ff. de var. & extraord. cognit. lib.1. §. Medicos: Si incantauit (inquit) vel imprecatus eſt, vel (vt vulgari verbo impoſtorum vtar) ſi exorciſauit, non ſunt iſta medicinæ genera. Sic enim recte legit Remundus Rufus lib. ſæpe citato pro eo quod vulgo legitur: in poſterum. Impoſtores enim Chriſtianos vocabant, vnde & eodem reſpexiſſe videtur in Nerone Suetonius Adriani Imperator. epiſtolarum magiſter, dum Chriſtianos vocat genus hominum ſuperſtitionis nouæ & maleficæ. Neque vero exorciſmi duntaxat vſus fuit ad expulſionem dæmonũ, in iis quos Energumenos vocabant, verũ & in baptiſmo. Ad quem haud dubie alludit dicta 2. epiſtola auctor noſter. Frequentiſsime eiuſdem meminit D. Auguſt. immo lib.2. de gratia Dei & pecc. orig. c.40. ac li. 2. de nupt. & concupiſ. c.29. antiquiſsimam eccleſiæ traditionem dicit D. etiam Chryſoſt. hom. de Adam & Eua, Opt. Milleui. lib.4. contra Parmen. D. NaZianZenus. Orat. de Baptiſmo. ac D. Dionyſius Areopag. eccleſi. hier. c.1. dum exſufflationis in dæmonem meminit, quæ in exorciſmis exerceri ſolet. Immo & ab Apoſtolis vſitatos exorciſmos & à Chriſto ipſo, manifeſtũ fit. Act.19. & Mar. 5. hic enim legitur: ὁρκίζω σε τὸν θεὸν illic vero ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ ταῦλος κηρύσσει. Quod voce Scripturis vſitata vertit Interpres. Adiuro te, & adiuramus vos, quam & in Liuio alicubi vſitatã hac ſignificatione volunt quidam. Poteſtatem quoque eiiciendi dæmonia diſertis verbis Apoſtolis ſuis Chriſtus tribuit Mat.10. & Luc.10. Marc. 16. Eodem Act. c. Iudæorum Exorciſtarũ fit mentio de quibus etiam illud Mat.12. Filij veſtri in quo eiiciunt, interpretatur D. Hier. in cõment. Ab illis igitur ad Chriſtianos tranſlatũ eſt & nomẽ & miniſte-

ministerium. Nam Salomonem inuenisse modos coniurationum quibus effugantur dæmones, testis est Ioseph. lib. 8. antiquit. & Rabanus Maurus c.10. lib. 1. de institut. cleric. Vbi & formam ordinationis eandem qua hodie vtimur, adfert ex Concilio Carthag. 4. canon. 7.

55. & torqueatur] *Mendũ cod. Remboldi quo legebatur: vt, remansit in cod. Erasmicis. Rectè etiam ex Ms. legunt Manut. & Mor.* Deo dicatus.

56. Nam si scorpij & serpentes etiam præualere possunt, &c. possunt & spiritus] *Sic Ms. Afflig. Blandin. Marchin. & Dun. maiori cum emphasi, quam excusi:* Nam sicut & præualere non possunt, &c. sic & spiritus, &c. non possunt, *quare & magis placet prior lectio.*

57. Nisi si iustum quibusdam videtur] *Quum hæc rursum pertineant ad primam quæstionem initio epistolæ tractatam; certo colligitur, vnam esse & non plures epistolas.*

58. Clinici vel Peripatetici] *Alludit in Etymologiam vtriusque nominis. Quemadmodũ enim Clinici à* κλινὴ, *id est, lecto, sic Peripatetici à* περι πατεεῖν, *id est, à deambulando dicti sunt.*

59. Nemini præscribentes] *Eadem habet verba epistolis ad Stephanum & ad Iubaianum.*

EPISTOLÆ IN EXSILIO CONSCRIPTAE ET SVB finem vitæ.

AD NEMESIANVM ET cæteros martyras in Metallo constitutos.

EPISTOLA LXXVII.

ARG. *Miris præconiis effert martyres ad metallum damnatos, singulis tormentis singula solatia pulchra antithesi opponens. In exsilio autem scriptam colligere est, ex illis verbis: nisi me ob confessionem nominis relegatum præfiniti termini arcerent.*

CYPRIANVS [1]NEMESIANO,[2] FELICI, LVCIO, ALTERI FELICI, LITTEO POLIANO, VICTORI, IADERI, DATIVO, COEPISCOPIS, ITEM COMPRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET CAETERIS FRATRIBVS IN METALLO CONSTITVTIS MARTYRIBVS DEI PATRIS OMNIPOTENTIS ET IESV CHRISTI DOMINI, ET DEI CONSERVATORIS NOSTRI, AETERNAM S.

Li.3 ep.25 GLORIA quidem vestra poscebat beatissimi ac dilectissimi fratres, vt ad conspectum atque ad complexum vestrum venire ipse deberem, nisi me quoque [3] ob confessionem nominis relegatum præfiniti loci termini coercerent: sed quo modo possum [4] repræsento me vobis, & ad vos etiam si corpore & gressu venire non datur, dilectione tamen & spiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in istis virtutibus & laudibus vestris lætus exulto; participem me computans vobis etsi non passione corporis, cõsortio charitatis. An ego possim tacere & vocem meam silentio premere, cũ de charissimis meis tam multa & gloriosa cognoscã, quibus vos diuina dignatio honorauit: vt ex vobis pars iam martyrij sui consummatione præcesserit, meritorum suorum coronam de Domino receptura; pars adhuc in carcerẽ claustris, siue in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipsas suppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis maiora documenta; ad meritorum titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, habitura tot mercedes in cœlestibus præmiis, quot nũc dies numerantur in pœnis? Quæ quidem vobis fortissimi ac beatissimi fratres pro merito religionis ac fidei vestræ accidisse non miror, vt vos sic Dominus [5] ad gloriarum sublime fastigium clarificationis suæ honore prouexerit; qui semper in Ecclesia eius[6] custodito fidei tenore viguistis, conseruantes firmiter dominica mandata; in simplicitate innocentiam, in charitate, cõcordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in administratione, vigilantiam in adiuuandis laborantibus, misericordiam in fouendis pauperibus, in defendenda veritate constantiam, in disciplinæ seueritate cẽsuram.[7] Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deesset in vobis, etiam nunc in [8] confessione vocis & passione corporis fratrum mentes ad diuina martyria prouocatis, [9] duces vos exhibendo virtutis; vt dum grex pastores suos sequitur, & quod fieri à præpositis cernit, imitatur, paribus obsequiorum meritis à Domino coronetur. Quod autem fustibus cæsi prius grauiter & afflicti, per eiusmodi pœnas initiastis confessionis vestræ religiosa primordia; execranda nobis ista res non est. Neque enim ad fustes Christianum corpus expauit, cuius est spes omnis in ligno. Sacramentum salutis suæ Christi seruus agnouit, redemptus ligno ad vitam æternam,[10] ligno prouectus est ad coronã. 1.Thim.1.
Quid vero mirum, si vasa aurea & argentea

in metallum, id eſt, auri & argenti domicilium dati eſtis, niſi quod nunc metallorum natura conuerſa eſt, locáque quæ aurum & argentum dare ante conſueuerant, accipere cœperunt? Impoſuerunt quoque compedes pedibus veſtris, & membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligauerunt; quaſi cum corpore ligetur & ſpiritus, aut aurum veſtrum ferri contagione maculetur. Dicatis Deo hominibus & fidem ſuam religioſa virtute teſtantibus, ornamenta ſunt iſta, non vincula; nec Chriſtianorum pedes ad infamiam copulant, ſed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non à fabro, [12] ſed à Domino reſoluuntur. O pedes feliciter vincti, qui itinere ſalutari ad paradiſum diriguntur. O pedes in ſeculo ad præſens ligati, vt ſint ſemper apud Dominum liberi. O pedes [13] compedibus & tranſuerſariis interim [14] cunctabundi, ſed celeriter ad Chriſtum glorioſo itinere curſuri. Quãtum vult hic vel inuida crudelitas, vel maligna, nexibus vos ſuis & vinculis teneat; cito à terris & pœnis iſtis ad cœlorum regna venietis. Non fouetur in metallis, lecto & culcitris corpus, ſed refrigerio & ſolatio Chriſti fouetur. Humi iacent feſſa laboribus viſcera; ſed pœna non eſt cum Chriſto iacere. Squalent ſine balneis membra ſitu & ſorde deformia; ſed ſpiritaliter intus abluitur, quod foris carnaliter ſordidatur. *Deut. 8.* Panis illic exiguus; At non in ſolo pane viuit homo, ſed in ſermone Dei. *Luc. 4.* Veſtis algentibus deeſt; Sed qui Chriſtum induit, & veſtitus abundanter & cultus *1. Cor. 11.* eſt. [15] Semitonſi capitis capillus horreſcit, ſed cum ſit caput viri Chriſtus; qualecunque illud caput deceat neceſſe eſt, quod ob Domini nomen inſigne eſt. Omnis iſta deformitas [16] deteſtabilis & tætra gentilibus, quali ſplendore penſabitur? Sæcularis hæc & breuis pœna, quam clari & æterni honoris mercede mutabitur, cum ſecundum beati Apoſtoli vocem transfor- *Philip. 3.* mauerit Dominus corpus humilitatis noſtræ conformatum corpori claritatis ſuæ? Sed nec in illo fratres dilectiſsimo aliqua poteſt aut religionis, aut fidei iactura ſẽtiri, [17] quod illic nũc ſacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & celebrandi ſacrificia diuina. Celebratis immo atque offertis ſacrificium Deo & pretioſum pariter & glorioſum, & plurimum vobis ad retributionẽ præmiorum cœleſtium profuturum; cum ſcriptura diuina loquatur & dicat: Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non deſpicit. *Pſal.* Hoc vos ſacrificium Deo offertis, hoc ſacrificium ſine intermiſsione die ac nocte celebratis, [18] hoſtiæ facti Deo & voſmetipſos ſanctas atque immaculatas victimas exhibentes, ſicut apoſtolus adhortatur & dicit: *Rom.* Oro ergo vos fratres per miſericordiam Dei vt conſtituatis corpora veſtra hoſtiam viuam, ſanctam, placentem Deo, nec configuremini ſæculo huic, [19] ſed transformamini in renouatione ſenſus, ad probandum quæ ſit voluntas Dei bona & placens, & perfecta. Hoc eſt enim quod præcipue Deo placeat: hoc eſt, in quo maioribus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera noſtra proueniant: hoc eſt, quod ſolum Domino de beneficiis eius grandibus & ſalutaribus fidei ac deuotionis noſtræ obſequia retribuant, prædicante in pſalmis *Pſalm.* & conteſtante Spiritu ſancto: Quid retribuam, inquit, Domino [20] pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Pretioſa in conſpectu Domini mors iuſtorum eius. Quis non libenter & prompte calicem ſalutis accipiat? quis non appetat gaudibundus & lætus, in quo aliquid & ipſe Domino ſuo retribuat? quis non pretioſam in cõſpectu Domini mortem fortiter & conſtanter excipiat; placiturus eius oculis, qui nos in congreſſione nominis ſui deſuperſpectans volentes comprobat, adiuuat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ remunerans in nobis quidquid ipſe præſtitit, & honorans quod ipſe perfecit? Ipſius enim eſſe quod vincimus, & quod ad maximi certaminis palmam ſubacto aduerſario peruenimus, declarat & docet Dominus in Euangelio ſuo, dicens: Cum autem vos *Matth.* tradiderint, nolite cogitare quo modo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. *Luc.* Et iterum: Ponite in cordibus veſtris non præmeditari excuſare. Ego enim dabo vobis os & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere aduerſarij veſtri. In quo quidem & credentium magna fiducia eſt, & culpa grauiſsima perfidorum; non credere ei qui ſe opem ſuam daturum confitentibus pollicetur, nec rurſus

ſus eundem timere qui æternam pœnam negantibus comminatur. [21] Quæ vos omnia fortiſſimi ac fideliſſimi milites Chriſti inſinuaſtis fratribus noſtris implentes factis quod verbis ante docuiſtis; futuri maximi in regno cœlorum pollicente Domino & *Mat. 5.* dicente: Qui fecerit & ſic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorũ. Denique exemplum veſtrum ſecuta multiplex plebis portio, confeſſa eſt vobiſcũ pariter, [22] & pariter coronata eſt; connexa vobis vinculo fortiſſimæ charitatis, & à præpoſitis ſuis nec carcere, nec metallo ſeparata. Cuius nume- *Mat. 13.* ro nec virgines deſunt, quibus [23] ad ſexagenarium fructũ cẽtenus acceſſit, quaſque ad cœleſtem coronam gloria geminata prouexit. In pueris quoq; virtus maior ætate annos ſuos confeſſionis laude tranſcendit, vt martyrij veſtri beatum gregem & ſexus, & ætas omnis ornaret. Qui nunc vobis, dilectiſſimi fratres, conſcientiæ victricis vigor? quæ ſublimitas animi? quæ in ſenſu exultantia? qui triumphus in pectore? vnumquemque veſtrum ſtare ad promiſſum Dei præmium, de iudicij die eſſe ſecurum? ambulare in metallo, captiuo quidem corpore ſed corde regnante; ſcire Chriſtum ſecum eſſe præſentem, gaudentem tolerantia ſeruorum ſuorum per veſtigia & vias ſuas ad regna æterna gradiẽtium? Exſpectatis quotidie læti profectionis veſtræ ſalutarẽ diem, & iam iamq; de ſæculo receſſuri ad martyrum munera & domicilia diuina properatis; poſt has mundi tenebras viſuri candidiſſimam lucem, & accepturi maiorem paſsionibus omnibus & conflictationibus clarita- *Rom. 8.* tem, Apoſtolo conteſtante & dicente: Non ſunt condignæ paſsiones huius temporis ad ſuperuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis. Plane quia nunc vobis in precibus efficacior ſermo eſt, & ad impetrandum quod in preſſuris petitur facilior oratio eſt: petite impenſius, & rogate, vt cõfeſsionem omnium noſtrum dignatio diuina cõſummet; vt de iſtis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiſcum integros & glorioſos Deus liberet; vt qui hic charitatis & pacis vinculo copulati, [24] contra hæreticorũ iniurias & preſſuras gentilium ſimul ſtetimus, pariter in regnis cœleſtibus gaudeamus. Opto vos beatiſsimi ac dilectiſsimi fratres in Domino bene valere, & noſtri ſemper & vbique meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES in Epiſtolam LXXVII.

1. NEMESIANO] *Quum ſic legant Ms. & excuſi omnes, non placet Grauij & Manutij lectio:* MENESIANO; *præſertim quum & in Synodo & ſupra epiſtolis ad Numidas lx. & lxx. prius legatur, & ipſe Manut. epiſtola ſequ. quæ huius reſponſum eſt, ſic etiam legat.*

2. FELICI, LVCIO, ALTERI FELICI, LITTEO POLIANO, VICTORI, IADERI, DATIVO,] *Omnes hi interfuerunt Synodo Carthaginienſi, vbi reperire eſt Felices & Victores plures, Lucius vero cognominatur à Caſtrogalbæ, Litteus à Gemellis, Polianus à Mileo, Iader confeſſor & martyr à Midila, & Datiuus à Badis.*

3. ob confeſſionem nominis] *De phraſi hac Tertulliani & Cypriani, ſupra diximus epiſtola ad Antonianum, quare recte Ms. Afflig. Blandin. Marchin. & Dun. Manut. quoque & Morelius omittunt vocẽ* Chriſti. *De exſilio autem Cypriani (de quo loqui illum patet ex voce:* relegationis, *latius in vita eius vtraque.*

4. repræſento me vobis] *Repræſento pro præſentem me exhibeo, habes & alicubi ſupra, paulopoſt eandem vocem habes pro referre.*

5. ad gloriatum ſublime faſtigium] *Ex codice Remboldi irrepſerat:* ad glorioſum & ſublime, *nam prius habet vetus excuſus & Ms. omnes. Cuius mendum etiam erat:* ſuo, *pro eo quod nunc ex Ms. legimus:* ſuæ

6. cuſtodito fidei tenore] *Quum ſic legant Ms. excepto ſolo Cambron. & vetus cum cæteris excuſis; magis placet, quam quod habet ille & Manut. cum Morelio:* cuſtoditæ,

7. Ac ne aliquid] *Hic rurſum male primus Remboldus:* aliud.

8. confeſſione vocis & paſſione corporis] *En iterum manifeſtam confeſsionis & martyrij differentiã.*

9. Duces vos exhibendo virtutis] *Ita Cambron. codex cum excu. excepto Manutio & Morelio; qui legunt:* virtutibus, *quemadmodum & cæteri Ms. ſed non placet.*

10. ligno prouectus eſt ad coronam] *Rurſum hic errore cod. Remboldi legebatur:* profectus, *peſsime; nam vet. excu. cum Ms. hoc modo legit.*

11. in metallum, id eſt, auri & argenti domicilium] *Ex metallis enim effodiuntur (inquit ille) opes, irritamenta malorum. Eſt autem elegans metaphora.*

12. ſed à Domino reſoluuntur] *Sic Ms. excepto Cambronenſi, qui habet cum vulgatis:* à Chriſto ſoluũtur, *non male. Prior tamen lectio comprobatur epiſtola ſequenti.*

13. compedibus & tranſuerſariis] *Ita legendum iam pridem conieceram, pro eo quod erat:* ira aduerſarij, *Confirmauit autem hanc lectionem Manutius, & accedunt quam proxime Ms. & Morelius, qui habent:* trauerſariis, *Quod itaque adiectiue dixit Cæſ. lib. 2. de bell. ciuil. ſubſtantiue vſurpat Auctor.*

14. cunctabundi] *Etiam huius loco irrepſerat mendum ex cod. Remboldi:* contabundi.

15. Semitonſi captis capillus] *Ita olim tondebantur ſerui ad metalla damnati. Sic etiam 2. Regum 20. legitur Hanon filius Naas Rex Ammonitarum raſiſſe di-*

midiam partem barbæ nuntiorum Dauid. Videtur autem hunc locum imitatus D. Hieronymus epiſtola ad Heliodorum, uti adnotauit Eraſmus.

16. deteſtabilis & tetra] *Sic Ms. quatuor cum excuſis, Cambronen. vero & Eraſmus ad marginem:* & fœda, *vtramuis eligas licet. Illud autem :* clari, *rectius habent illi, vet. excu. & Rembold. cum Manut. & Morel. quam Cambr. & Eraſmici:* clara.

17. quod illic nunc ſacerdotibus] *Phraſis eſt Cypriani:* illic, *pro:* iſtic, *quare male Remboldus, cum vulgatis:* illis, *nam prius legit vet. excuſus, & Ms. Conſolatur autem eos, quod nõ liceat ſacrificia diuina Deo offerre.*

18. hoſtiæ factæ Deo] *Ita Ms. 4. pro eo quod excuſ. vulgati:* Dei.

19. ſed transformamini] *Siue hoc modo legas cum Cambron. cod. & Manut. ſiue cum cæteris:* transformemini, *perinde eſt; vtrouis enim modo interpretari poteſt vox Græca:* μεταμορφȣ̃σθε

20. pro omnibus quæ retribuit mihi] *Vulgata hæc lectio excuſ. & Ms. cod. magis placet, quam Camb. cod. Manut. & Morelij :* de omnibus. *Etſi enim vox Græca :* περὶ, *vtroque modo verti poßit, prius tamen magis conuenit illi quod præcedit :* Quid retribuam. bonitatis ac pietatis] *Prior vox deſiderata fuit ob mendum cod. Rembold.*

21. Quæ vos omnia fortiſſimi] *Neſcio vnde interiecerit idem ille vocem:* tanta, *eſt enim ſuperflua, neque reperitur in vet. excu. aut Ms.*

22. & pariter coronata eſt] *Legit quidem Cambron. cod. & Eraſmus ad marginem:* confortata, *ſed non placet.*

23. ad ſexagenarium fructum centenus accedit] *Alludit ad parabolam Math. 13. & ſexagenarium fructum virginibus, centenum martyribus attribuit; de quo latius lib. de diſc. & habit. virginum, vbi idipſum repetit.*

24. contra hæreticorum iniurias] *Loquitur de Nouatiani ſceleribus, contra quorum iniurias fortiter ſimul ſteterant.*

AD CYPRIANVM NEmeſiani, Datiui, Felicis, & Victoris reſponſum.

EPISTOLA LXXVIII.

ARG. *Epiſtola hæc & duæ ſequentes nihil aliud quam reſponſa continent ad Epiſtolam præcedentem, vtpote quæ gratiarum actionem continent: tum pro conſolatione litteraria, tum pro ſubſidio vna miſſo. Ex eo autem quod tres diuerſæ epiſtolæ reſcriptæ ſunt ad vnicam Cypriani, colligere eſt, in diuerſis metalli fodinis conſtitutos fuiſſe epiſcopos, qui eas ſcribunt. Quod confirmat epiſtola lxxx. vbi certi metalli fit mentio. Primi autem hanc ediderunt Manutius & Morelius.*

CYPRIANO FRATRI Nemeſianus, Datiuus, Felix, & Victor, in Domino æternam S.

SEMPER magnis ſenſibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es Cypriane dilectiſſime; quibus aſsidue lectis, & praui corriguntur; & bonæ fidei homines corroborantur:[1] dum enim non deſinis tractatibus tuis ſacramenta occulta nudare, ſic nos in fide facis creſcere, & de ſæculo homines ad credulitatem accedere. Nam quæcunque bona in multis libris tuis intuliſti, neſcius ipſum te nobis deſignaſti: es enim omnibus in tractatu maior, in ſermone facundior, in concilio ſapientior, in patientia ſimplicior, in operibus largior, in abſtinentia ſanctior, in obſequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipſe chariſſime noſtrum optabile votum eſſe, quod te videamus doctorem[2] & amatorem noſtrũ ad coronam magnæ confeſſionis perueniſſe, nam quaſi bonus & verus doctor quid nos diſcipuli ſecuti apud præſidem dicere deberemus,[3] prior apud acta proconſulis pronunciaſti; & tuba canens, Dei milites cœleſtibus armis inſtructos ad congreſsionis præliũ excitaſti:[4] & in acie prima pugnans ſpiritali gladio diabolum interfeciſti: agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis cõpoſuiſti, vt inſidiæ inimico vndique tenderentur, & cadauera ipſius publici hoſtis[5] neruis conciſis calcarentur. Crede nobis chariſsime, quoniam non eſt à centeſimo præmio minor tua innocens anima; quæ nec ſæculi primos impetus timuit, nec ire in exſilium recuſauit, nec relinquere ciuitatem dubitauit,[6] nec in deſerto loco cõmorari horruit; & quoniam multis documentum confeſsionis dedit,[7] ipſa martyrium prior dixit; alios enim ad martyria facienda exemplo ſuo prouocauit; & nõ tantum martyrum de ſæculo iam excedentiũ ſocia eſſe cœpit; ſed & cum futuris cœleſtem amicitiam copulauit. Agunt ergo tibi nobiſcum damnati maximas apud Deũ gratias Cypriane dilectiſsime, quod litteris tuis laborantia pectora recreaſti;[8] fuſtibus vulnerata membra curaſti; compedibus pedes ligatos reſoluiſti; ſemitonſis capitis capillaturam adæquaſti; tenebras carceris illuminaſti; mõtes metalli[9] in planum deduxiſti; naribus etiam flagrantes flores impoſuiſti; & tetrũ odorem fumi excluſiſti.[10] Fecit autem & proſecutum miniſterium tuũ, &[11] Quirini dilectiſsimi noſtri; quod[12] per Herennianũ hypodiaconum, & Lucanum,

& Maxi-

& Maximũ,& Amantium acoluthos distribuendũ misisti,quæcũq; necessitatibus corporũ defuerãt expediri.Simus ergo orationibus nostris[13] altervtrum adiutores, & rogemus, sicut mandasti, vt Deũ,& Christũ, & angelos[14]in omnibus actibus nostris habeamus fautores. Optamus te domine frater semper bene valere,& nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. omnes nostri,qui nobiscum sunt,te amant, & salutãt, & videre desiderant.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXVIII.

1. dum enim non desinis] *Pro:*dum, *quod habet Manu.legit Mor:*cum,*& paulopost pro eo quod ille:*fide, *hic:*fidem,*sed prius vtrumque magis placet.*

2. & amatorem] *Hoc apud Manut. desiderabatur, sed habet Morelius.*

3. prior apud Acta proconsulis pronunciasti] *Quid pronunciarit Cyprianus apud proconsulem dum in exsilium mitteretur,videat lector in Actu paßionis eius inter Prolegomena,vel hinc autem patet,& præcedentem & hanc cum sequentibus epistolam in exsilio illius scriptam.*

4. & in acie prima pugnans] *Sic etiam rectius exemplar Morelij,quam Manut.*pugna.

5. neruis concisis] *Elegans Metaphora, ab eis qui hostibus neruos præcidunt vt cadant. quod rectius legit Manut. quàm Morel.*ac nerui concisi.

6. nec in deserto loco] *Locus exsilij Cypriani fuit apud Curubin.*

7. ipsa martyrium prior dixit] *Hoc quoque & quod sequitur:* socia,*rectius Manut.quàm Mor.*ipse,*&:* sola tio,*quia loquitur de anima Cypriani.*

8. fustibus vulnerata membra curasti] *Vel hinc manifestum est,esse responsum ad epistolam præced. vtpote cuius ipsa verba repetit.*

9. in planum deduxisti] *Mor.legit:* in plana, *sed prius malo.*

10. Fecit autem & prosecutum ministerium tuũ.] *Interiecta particula:*est,*à Mor. sensum obscurabat.*

11. Quirini dilectissimi nostri] *Fit huius eiusdem mentio vtraque sequ.epistola, & extant ad eundem Tom. 2.libri tres testimoniorum.*

12. per Herenianum hypodiaconum,& Lucanũ & Maximum & Amantiũ] *Horum omnium fit in eisdem mentio, erant autem illi portitores litterarum Cypriani,& subsidij tam ab illo quam à Quirino missi.*

13. alterutrum adiutores] *Rectius hoc quoque Manut.quam Morel.*alterutro.

14. in omnibus actibus nostris] *Contra hæc lectio magis placet Morelij, quam Manut.*in omnibus actis.

AD EVNDEM LVCII ET cæterorum martyrũ responsum.

EPISTOLA LXXIX.

Argumenti esse eiusdem cum præcedenti, verba ipsa epistolæ demonstrant, atque adeo non Lucij Romani Pontificis sed Lucij Martyris & Episcopi Africani epistola est: multo minus autem Cypriani ad Lucium Papam, vti ex ipso textu docebimus.

[1]CYPRIANO FRATRI ET COLLEGAE, LVCIVS ET QVI MECVM SVNT OMNES IN DOMINO S.

EXVLTANTIBVS nobis & lætãtibus in Deo, quod nos ad cõgressionem armauerit, & in prælio victores sua dignatione fecerit, superuenerũt litteræ tuæ frater charissime,quas per Herẽnianũ hypodiaconum,& Lucanũ,& Maximum, & Amantiũ acoluthos misisti nobis; quibus lectis recepimus in vinculis laxamentũ,in pressura solatium, & in necessitate præsidiũ, & excitati sumus & robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarum. Nam ante passionem à te sumus ad gloriã prouocati,qui prior nobis ducatum ad cõfessionem nominis Christi præbuisti. Nos vero secuti vestigia confessionis tuæ parem gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu, prior est & ad præmium, & qui prior occupasti, de quo cœpisti, inde hoc nobis communicasti,[2]demonstrans scilicet indiuiduam charitatẽ, qua semper nos dilexisti; [3] vt quibus vnus fuit spiritus in cõiunctione pacis, esset precum tuarum gratia,& vna corona confessionis. Accessit autẽ tibi frater charissime ad confessionis coronam retributio operum, abundans mensura quam accipies à Domino in die remunerationis;[4] qui te nobis litteris tuis repræsentasti,vt pectus illud tuum candidum & beatum,quod semper nouimus, manifestares; & secundum latitudinem eius nobiscum laudes Deos diceres, non quãtum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minus in nobis instructa erant[5] exornasti, & confirmasti ad sustentationem earundem passionum, quas patienter ferimus, securi de præmio cœlesti,& de corona martyrij,& de regno Dei, [6] ex prophetia quam litteris tuis Spiritu sancto plenus spopõdisti. Hoc totũ fiet dilectissime, si nos orationibus tuis in mẽte habueris, quod te facere cõfido, sicut & nos vtique facimus. Accepimus itaque frater desideratissime[7] id quod à Quirino, Li.3.epi.7

& à teipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut & Noë obtulit Deo, & delectatus est Deus [8] in odorem suauitatis, & respexit in sacrificium eius. Ita & in vestrum respiciat, & delectetur reddere vobis huius tam boni operis mercedem. Peto autem vt litteras, quas ad Quirinum fecimus, transmitti præcipias. Opto te frater charissime ac desideratissime semper bene valere, & nostri meminisse. saluta omnes, qui tecum sunt. Valete.

Gen. 5.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXIX.

1. CYPRIANO FRATRI ET COLLEGAE, LVCIVS, ET QVI MECVM SVNT] *Recte sic Manut. pro eo quod prius erat:* Cyprian. fratri & collegæ Lucio, & qui cum eo sunt: *Nam esse Responsum ad Cypriani Epistolam ante hanc secundam, verba epistolæ & nomina portitorum, eadem quæ epistola præce. satis indicant. Romani autem Pontificis non esse, tum eodem argumento colligitur, tum nomine scriptoris Lucij, quod reperitur inter illos Episcopos ad quos illam scripsit Cyprianus, tum denique quod expressam de confeßione Cypriani mentionem faciat; quam non contigisse nisi diu post mortem Lucij pontificis, ex vita eius & Actu paßionis manifestum est.*

2. demonstrans scilicet indiuiduam charitatem] *Ita rectè Manut. pro eo quod cæteri* demonstrationem; *corruptißime.*

3. vt quibus vnus fuit spiritus in coniunctione pacis] *Quum similia sint verba epistolæ Cypriani ad istos Martyres, vel hinc patet ad litteras illas responsum hoc scribi.*

4. qui te nobis] *Interseruerant hic Manut. & Morel. particulam:* &, *sed quam non habent Ms. Afflig. Blan. Dun. & March.*

5. exornasti] *Sic rectè illi cum Ms. & vet. excus. pro eo quod corruptè Rembol. cum cæteris:* & ornasti.

6. ex prophetia] *Siue hoc pacto legas cum Manut. siue cum cæteris:* ad prophetiam, *perinde est. Alludit autem denuo ad verba epistolæ dictæ Cypriani.*

7. id quod à Quirino & à teipso misisti sacrificium] *Sacrificium vsurpant pro oblatione, quomodo loquuntur epistola sequenti.*

8. in odorem suauitatis] *Solus Erasmus:* in odore, *sed repugnat ipse textus Genes.*

AD EVNDEM FELICIS Iaderis, Polyani & cæterorum martyrum responsum.

EPISTOLA LXXX.

Argumenti eiusdem est cum præcedenti.

CYPRIANO CHARISSIMO ET DILECTISSIMO, FELIX, IADER, POLYANVS VNA CVM PRESBYTERIS ET OMNIBVS NOBISCVM COMMORANTIBVS [1] APVD METALLVM SIGVENSE, AETERNAM IN DOMINO S.

R[2]ESALVTAMVS te frater charissime per Victorium[3] Herennianũ hypodiaconum, Lucanum, & Maximũ [4] fratres nostros, fortes & incolumes adiuuantibus orationibus tuis.[5] A quibus accepimus oblationis nomine quantitatẽ vnà cũ litteris quas scripsisti; in quibus dignatus es de verbis cœlestibus nos tãquã filios confortare: & Deo patri omnipotenti per Christum eius gratias egimus, & agimus; quod sic cõfortati, & corroborati sumus per tuã adlocutionẽ; petentes de animi tui cãdore, vt nos adsiduis orationibus tuis in mẽte habere digneris: vt cõfessionem vestrã, & nostram, quã Dominus in nobis cõferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te frater charissime[6] in Deo semper bene valere. [7] Iader subscripsi, Polianus legi[8]: dominum meum Eutichianum saluto.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXX.

1. APVD METALLVM SIGVENSE] *Ita Mor. Manut. verò* SIBVENSE, *vtra autem vera sit lectio, nescio, prior tamen magis placet eo quod Chorographi in Mauritania Sigepolim coloniam collocent. Nobiscum legit codex Anglicus Ioan. Clementis, habet enim ille etiã hanc epistolam, quã nunc recens ediderunt Manu. & Morelius.* AETERNAM IN DOMINO, *Apud Man. hæc desiderantur, habet tamen cum Morel. Anglicus codex.*

2. Resalutamus te frater charissime] *Desiderabatur apud Manut. vox:* frater, *adiecta à Morelio.*

3. Herennianum Hypodiaconum] *Etiam hæc posterior vox ex Morelij cod. adiecta est. Non habet tamen cod. Angl. amplius quam Manut. sed legit:* Victorium.

4. fratres nostros] *placet hæc Manut. lectio pro qua Morelius:* fratres, nos.

5. A quibus accepimus oblationis nomine] *Istud denuo confirmat epistolam præced. eodem tempore scriptam, nam quod ibi sacrificium dixit Lucius, hîc oblationem vocant.*

6. in deo semper bene valere] *Vocem:* semper, *ex cod. Morelij adiecimus.*

7. Iader subscripsi &c.] *Hæc quoque desiderabantur apud Manut. & in Angl. cod. Ego verò puto desiderari præterea, verba his præmittenda:* Felix scripsi.

8. dominũ meum Eutichianũ] *An idem sit cũ Eutyche*

Eutyche Episcopo cuius fit mentio in inscriptione epistolæ liiij. nescio. Certe hinc apparet, fuisse illum Cypriani Collegam in exsilio.

CYPRIANI AD ROGAtianum Iuniorem & cæteros Confessores in carcere constitutos.

EPISTOLA LXXXI.

ARG. *Rogatianum & Collegas confessores in carcere constitutos consolatur, & exemplo Rogatiani Senioris & Felicißimi Martyrum animos illis addit. In exsilio scriptam epistola ipsa indicat.*

CYPRIANVS [1]SERGIO ROGATIANO ET CÆTERIS Confessoribus in Domino perpetuam Salutem.

Li. 4. ep. 1. SALVTO vos fratres charissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, [2]si me ad vos peruenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere, quam nūc vobis inhærere [3] vt complecterer manus illas, quæ puræ & innocentes & dominicam fidem seruantes sacrilega obsequia respuerunt? Quid iucundius & sublimius quam osculari nunc ora vestra, quæ gloriosa voce Dominum confessa sunt; conspici etiam præsentem ab oculis vestris, qui despecto sæculo, conspiciendo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lætitiæ interesse facultas non datur, has pro me ad aures & ad oculos vestros vicarias litteras mitto, quibus gratulor pariter & exhortor, vt in confessione cœlestis gloriæ fortes & stabiles perseueretis; & ingressi viam dominicæ dignationis, ad accipiendam coronam spiritali virtute pergatis; habētes Dominum protectorem & ducem, qui dixit: Ecce ego vobiscū sum omnibus diebus vsque ad consummationem mundi. *Matt. 28.* O beatum carcerem, quem illustrauit vestra præsentia. O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cœlum. O tenebras lucidiores sole ipso, & luce hac mundi clariores; vbi modo constituta sunt Dei templa, & sanctificata diuinis confessionibus membra vestra. [4]Nec quidquam nunc versetur in cordibus & mentibus vestris, quam diuina præcepta & mandata cœlestia, quibus vos ad tolerantiam passionis Spiritus sanctus semper animauit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatem; nec temporariam pœnam, sed gloriam sempiternam, cum scriptum sit: Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius. *Psal. 115. & 50.* Et iterum: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit. Et iterum vbi loquitur scriptura diuina de tormentis quæ martyras Dei consecrant, & in ipsa passionis probatione sanctificant: *Sap. 3.* Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausti hostiam accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. [5]Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. [5]Iudicabunt nationes & dominabuntur populis, & regnabit eorum Dominus in perpetuum. Quando ergo iudicaturos vos & regnaturos cum Christo domino cogitatis, exultetis necesse est, & futurorum gaudio præsentia supplicia calcetis; scientes ab initio mundi sic institutum, vt laboret istic in sæculari conflictatione iustitia; quando in origine statim prima Abel iustus occiditur; & exinde iusti quique & prophetæ [6]& Apostoli missi. *Gen. 4.* Quibus omnibus Dominus quoque in se ipso constituit exemplum, docens ad suum regnum non nisi eos qui se per viam suam secuti sint, peruenire, dicens: Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam. *Ioan. 12.* Et qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam. Et iterum: *Matt. 10.* Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam verò non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & animam & corpus [7]occidere in gehennam. Paulus etiam nos adhortatur, vt qui ad Domini promissa venire cupimus, imitari Dominū in omnibus debeamus. Sumus, inquit, filij Dei, si autem filij, & hæredes, [8]hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, siquidem compatiamur, vt commagnificemur. *Rom. 8.* [9]Addit etiam comparationem præsentis tēporis, & futuræ claritatis, dicens: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Cuius claritatis gloriam cogitantes, pressuras omnes & persecutiones tolerare nos cōuenit; quia etsi sunt multæ pres-

ſuræ iuſtorum, ex omnibus tamen liberantur; qui in Deum fidunt. [10] Beatas etiam fœminas, quæ vobiſcum ſunt in eadem confeſſionis gloria conſtitutæ; quæ dominicam fidem tenentes, & ſexu ſuo fortiores, non ſolum ipſæ ad coronam proximæ ſunt, ſed & cæteris quoque fœminis exemplum de ſua conſtantia præbuerunt. Ac ne quid deeſſet ad gloriam numeri veſtri, vt omnis vobiſcum & ſexus, & ætas eſſet in honore, pueros etiam vobis glorioſa confeſſione ſociauit diuina dignatio; repræſentans nobis tale aliquid, quale Ananias, Azarias, & Miſahel illuſtres pueri aliquando fecerunt; quibus incluſis in caminum ceſſerunt ignes, & refrigerij locum flammæ dederunt, præſente cum illis Domino, & probante, quod in confeſſores & martyras eius nihil poſſet gehennæ ardor operari, ſed quod qui in Deum crederent, incolumes ſemper[11] & tuti in omnibus perſeuerarent. Et conſideretis diligentius peto pro veſtra religione, quæ apud illos pueros fides fuerit, quæ promereri dominum plenius potuit. ad omnia enim parati, ſicut omnes eſſe debemus, aiunt regi:
Dan. 7. Nabuchodonoſor Rex non opus eſt nobis de hoc verbo reſpondere tibi. eſt enim Deus, cui nos ſeruimus, potens eripere nos de camino ignis ardẽtis,[12] & de manibus tuis Rex liberabit nos: & ſi non; notum tibi ſit quoniam diis tuis non ſeruimus, & imaginem auream quam ſtatuiſti, non adoramus. Cum ſe crederent, & pro fide ſua ſcirent poſſe etiam de præſenti ſupplicio liberari, iactare hoc tamen, & vindicare ſibi noluerunt,[13] dicentes: Et ſi non; ne minor eſſet [14] confeſſionis virtus ſine teſtimonio paſſionis. Addiderunt poſſe omnia Deum facere, ſed tamen non in hoc fidere, vt liberari in præſentia vellent, ſed illam libertatis, & ſecuritatis æternæ gloriam cogitarent. Quam fidem nos quoque retinentes, & die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum prompti, contemptu præſentium futura tantummodo cogitemus, fructũ regni æterni, [15] cõplexum & oſculum domini, conſpectum Dei. [16] Vt ſequamini in omnibus Rogatianum presbyterũ glorioſum ſenem, [17] viam vobis ad gloriam temporis noſtri religioſa virtute & diuina dignatione facientem, qui cum Feliciſſimo fratre noſtro quieto ſemper & ſobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hoſpitium vobis in carcere pręparauit,[18] & metator quodã modo veſter, nunc quoque vos antecedit, quod vt conſummetur in vobis, aſſiduis orationibus Dominum deprecamur, vt initiis ad ſumma pergentibus, quos confiteri fecit, faciat & coronari. Opto vos fratres chariſſimi ac beatiſſimi in Domino ſemper bene valere, & ad coronam cœleſtis glorię perueníre.

ADNOTATIONES in Epiſtolam LXXXI.

1. SERGIO ROGATIANO] *Quum Ms. duo Cambronen. & Affliginien. non aliud hic legant, quam* ROGATIANO, *magis placet hæc lectio Manut. quam aut vulgata:* SEAGRIO ET ROGATIANO, *aut Morel.* ROGATIANO ET SEAGRIO, *Ego enim adiectum prænomen Sergij exiſtimo à Cypriano, ad diſtinctionem aliorum qui eodem vocabantur nomine. Neque verò etiam Titulus in Ms. aut apud Manutium alius eſt, quam:* Ad Rogatianum iuniorem & cæteros.

2. ſi me ad vos peruenire loci conditio permitteret] *Hinc patet ſcriptam aut in ſeceſſu aut in exſilio. Quod autem in ſeceſſu ſcripta non ſit, inde patet, quod tunc adhuc vixerit Rogatianus ſenior, quem hic paſſum dicit ſub epiſtolæ finem. Ergo in exſilio ſcripta eſt. Quod ipſum confirmãt, eædem ſcripturæ, hic & epiſtola lxxvij. citatæ.*

3. vt complecteremini me manibus illis] *Habet Afflig. cod. ad marginem aliam lectionem:* vt complecterer manus illas, *quam ego certè magis probo; ob id quod ſequitur:* oſculari ora veſtra, *& verba epiſtolæ lxxvij.* ad complexum veſtrum.

4. nec quidquam nunc verſetur] *Magis etiam placet hæc lectio Cambronen. codic. veter. excu. Remboldi, Manutij & Morelij, quam Afflig. codic. & Eraſmi:* verſatur; *præſertim quum ſequatur:* Nemo mortem cogitet, *Pro quo Eraſmus:* cogitat, *non rectè.*

5. Fulgebunt iuſti & tanquã ſcintillæ in arundineto diſcurrent] *Periodum hanc non habet Cambron. cod. & omiſerat eam Manut. Verum quum legant illam Afflig. cod. cum excuſ. cæteris, & Sapiens etiam Sap. 3. denuo adiecimus.*

6. & Apoſtoli miſſi] *Poſteriori voce explicat quid dicantur Apoſtoli.*

7. occidere in gehennam] *Eodem modo epiſtola lvij. ſupra citata eſt hæc ſcriptura. Quare placet magis hæc lectio Afflig. cod. quam illa Cambr.* perdere in gehennam.

8. hæredes quidem] *Particulæ hæ duæ deſiderabãtur in Cambronen. codic. & apud Manutium, ſed quum illas habeant Ms. Afflig. & excuſi omnes, textus quoque Apoſtoli Græcus & Latinus, denuo adiecimus.*

9. Addit etiam] *Etiam hic vulgata lectio hæc magis placet, quam cæterorum:* Addidit, *eo quod præcedit:* hortatur.

10. Beatas etiam fœminas] *Similia habet Tertull. ad martyres, quem in epiſtolis huius argumen. ad verbum ferè imitatur Cyprianus.*

11. & tuti

11. & tuti in omnibus perseuerarent] *Sic rectius Afflig. cod. & excu. vulgati cum Morel. quam Cambro. & Manut.* perseuerent, *eo quod præcedit:* posset, *Contra rectius Manut. & Cambr. cod.* &, *quam*, vt.

12. & de manibus tuis Rex liberabit nos] *Quum sic etiam supra legatur epistola 56. ad Thybar. non recte omissa fuit à Manutio & Morelio particula:* Rex, *præsertim quum eam legant quoque Ms. cod. & textus Danielis Prophet.*

13. dicentes: etsi non] *Ita rectè illi cum Ms. pro eo quod erat:* docentes, *duntaxat.*

14. confessionis virtus sine testimonio passionis] *Rursum hic vides distinctionem confessionis & martyrij, quod postremum voce Synonyma testimonium passionis appellat.*

15. ad complexum & osculum Domini] *Postrema vox hæc desiderata antea, adiecta est à Manutio, ex Ms. Facit autem hic locus ad comprobandum martyrum in cœlos aditum statim à passione.*

16. Vt sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum] *Maluissem legere cum cod. Camb.* sequimini, *omisso:* vt, *nisi priori modo legeret iam olim Beda in martyrologio ad vij. Kal. Nouembris; ubi verba hæc huius epistolæ citans, Rogatianum hunc & Felicißimum eodem die passos affirmat.*

17. viam vobis religiosa virtute] *Sic Ms. Beda, Manut. & Morel. pro eo quod erat:* nobis religiosa virtute, *A quibus etiam omissa recte particula:* corde, *paulo post in vulgatis cod. superflua. Existimo autem ex proposito Cyprianum appellare Felicißimum (de quo agit) quietum semper & sobrium ad distinctionem alterius Felicißimi inquieti & schismatici hominis, de quo supra, epistolis præsertim, xxxvij. xxxix. xl. xlij. & lv.*

18. metator quodammodo vester] *Alicubi supra de hac phrasi Tertulliani & Cypriani diximus.*

AD SVCCESSVM DE nunciis Roma reuersis persecutionem nuntiantibus.

EPISTOLA LXXXII.

ARG. *Nunciat Successo Episcopo Cyprianus persecutione acriori iam decreta per Valerianum Imperatorem (haud dubiè cum Gallieno) passum Romæ Xistum Pontificem 8. Id. Augu. die, idque vt collegis cæteris significet petit, quo suum quisque gregem ad martyrium animet. Quum autem paulo post mense Septembri passus sit Cyprianus, non dubium quin sub finem vitæ scripta sit hæc epistola.*

CYPRIANVS [1] SVCCESSO FRATRI S.

Li.5.ep.9. V[2]T non vobis in continenti scriberem frater charissime, illa res fecit; quod vniuersi clerici [3] sub ictu agonis constituti, recedere istinc omnino non poterant, parati omnes [4] pro animi sui deuotione ad diuinam & cœlestem gloriam. Sciatis autem eos venisse, quos ad Vrbem propter hoc miseram, vt quomodocúque de nobis rescriptum fuisset, [5] exploratam sibi veritatem ad nos referrent. [6] Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur; quæ autem sunt in vero, ita se habent. [7] Rescripsisse Valerianum ad senatum, vt Episcopi, & presbyteri, & diacones in continenti animaduertantur; [8] senatores verò & viri egregij, & equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus [9] Christiani esse perseuerauerint, capite quoque multentur: matronæ ademptis bonis in exsilium relegentur: Cæsariani quicunque vel prius confessi fuerāt, [10] vel nunc confessi fuerint confiscentur, & vincti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur. Subiecit etiā Valerianus Imperator orationi suæ exemplum litterarum, quas ad prȩsides prouinciarum de nobis fecit: quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam, & expectantes de ope, [11] & indulgentia Domini vitæ æternæ coronā. [12] Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis, octauo iduum Augustarum die, [13] & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistūt [14] præfecti in Vrbe; vt si qui sibi oblati fuerint, animaduertātur; & bona eorū fisco vindicentur. Hæc peto per vos [15] & collegis nostris innotescant, vt vbique hortatu eorum possit fraternitas corroborari, & ad agonem spiritalem præparari: vt singuli ex nostris, non magis mortem cogitēt, quam immortalitatem: & plena fide ac tota virtute Domino dicata gaudeant magis, quam timeant in hac confessione; in qua sciunt Dei & Christi milites non perimi, sed coronari. [16] Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam LXXXII.

1. SVCCESSO FRATRI] *Cognominatur in Synodo Successus ab Abbir Germaniciana, fit autem eiusdem mentio supra in inscriptionibus epistolarum liiij. lxviij. & lxx.*

2. Vt non vobis in continenti] *Subintelligitur:* tempore, *phrasis vsitata Iureconsultis, quam Vlpianus explicat L. Quod ait ff. ad Leg. Iul. de adult.*

3. sub ictu agonis constituti] *Phrasis hæc planè Cyprianica est, Atque adeo rectè epistolam hanc eius nomine primi ediderunt Manut. & Morelius, præsertim*

quum eandē Ms. reppererim in Dunensi codic. & reperiatur eadem cum sequenti apud S. Amandi.

4. pro animi sui deuotione ad diuinam & cœlestem gloriam] *Rectè sic Dun. cod. & Manut. pro eo quod Morel.* pro animatione diuina & cœlesti corona.

5. exploratam sibi veritatem ad nos referrent] *Sic Manut. Dun. verò cod.* explorata veritate, *non male; Morel.* proferrent, *minus rectè.*

6. Multa enim varia & incerta] *Particulam:* varia, *adiecimus ex Dun. cod. pro quo Morel.* vana, *Manut. verò vtrumque omiserat.*

7. Rescripsisse Valerianum] *Hinc patet, sub Valeriano & Gallieno, passum Cyprianum iuxta D. Hierony. sententiam, non sub Decio, quod tradit Nazianzenus & Græci. Verum latius hac dere in vita Cypriani, vti etiam de Xisto Pontifice, vbi historias in cōcordiam redigere statuimus de Imperatoribus sub quibus vterque passus est. Rescriptū certe cuius meminit, nusquam exstare existimo.*

8. Senatores & viri egregij] *Placet magis vt legatur:* &, *cum Dun. cod. & Morel. quàm vt omittatur cum Manutio.*

9. Christiani esse perseuerauerint] *Ita legimus ex varia cod. lectione. Dun. enim & Manut. legūt:* Christiani perseuerauerint, *Morel. verò.* Christiani esse perseuerant.

10. vel nunc confessi fuerint, confiscentur, & vincti] *Vocem:* confiscentur] *ex Dun. cod. & Morel. adiecimus. Qui etiam rectius legunt:* confessi fuerint, *quam Manut. cod.* confitentur.

11. & indulgentia domini] *Sic Dun. & Manut. cod. Morelius,* misericordia, *neutri malè.*

12. Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis] *In cœmiterio Calixti istud contigisse, tradit Beda in Martyrologio via Appia; sic & Ado. Qui cum Isuardo quoque & Damaso constanter tradunt, capite illum fuisse plexum. Cui sententiæ quum fauere videatur vox:* animaduersum, *quam de supplicio capitis potissimum intellexisse videntur veteres; oportet Prudentium Hymno 2. Peristephanon quum dicit: Iam Xistus affixus cruci, accepisse Crucem in genere, pro omnis generis supplicio. Dies autem octauus Iduum Augusti, ipsius est dies celebratus in omnibus Martyrologiis.*

13. & cum eodem Quartum] *Lectionem hanc Dun. & S. Amandi codic. veram esse, manifestum fit ex dictis Martyrologiis Bedæ, Adonis, Isuardi, & aliis Ms. qui constanter omnes; passum inquiunt cum Xisto Beatum Quartum, vt Cyprianus scribit. Quum enim nusquā alibi Xisti meminerit, non dubium quin ad hanc epistolam respiciant. Neque verò iuxta Martyrologia diacones quatuor, sed duo duntaxat, nempe Felicissimus & Agapitus cum illo passi leguntur. Hipodiaconi quoque quatuor Ianuarius, Magnus, Innocentius (nam sic legendum Platina putat, pro eo quod alij legunt* Vincētius, *eo quod iste in Hispaniis passus sit) & Stephanus: Aut si Damaso credendum sex illi fuerūt Diaconi: Quare ægre defendi potest lectio Manut. & Morelij:* & cum eo Diacones quatuor.

14. Præfecti in vrbe] *Quum hinc constet plures fuisse in vrbe præfectos, fortassis vnus illorum cognomento Decius appellatus est; quale quid innuere videtur Marianus Scotus, sed hac de re latius in vita auctoris.*

15. & collegis nostris] *Sic Dun. cod. et Manut. Morel. verò:* meis, *minus rectè; Contra paulo post apud Manut. desiderabatur vox:* vbique, *quam habet Morel. & Dun. Cod.*

16. Opto te frater charissime] *Clausulam hanc habet solus Manutius. Cæteri duo non aliud legunt quàm:* Amen. *sed prius Cypriano magis vsitatum est.*

AD CLERVM ET PLEbem de suo secessu paulo ante Passionem.

EPISTOLA LXXXIII.

ARG. *Quum iam sub finem vitæ ad hortos suos reuerso Cypriano nunciaretur, missos esse qui se Vticam ad supplicium pertraherent, secessit. Ne verò metu mortis id fecisse crederetur, hac epistola causam reddit, vt nempe non alibi quàm Carthagini, in conspectu suorum martyrium subiret.*

CYPRIANVS PRESBYteris & Diaconibus & plebi vniuersæ Salutem.

CVM perlatum ad nos fuisset fratres charissimi [1] frumentarios esse missos, qui me Vticam perducerent, & consilio charissimorum persuasum esset, [2] vt de hortis nostris interim secederemus, iusta interueniente causa consensi; eo quod congruat Episcopum in ea ciuitate, in qua Ecclesiæ dominicæ præest, illic Dominum confiteri, & plebem vniuersam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcunque enim sub illo confessionis momento confessor Episcopus loquitur, aspirante Deo ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor Ecclesię nostræ tam gloriosę, si ego Episcopus alterius Ecclesiæ præpositus, accepta apud Vticam super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar; quādoquidem ego & pro me, & pro vobis apud vos confiteri, & ibi pati, & exinde ad Dominum proficisci, orationibus cōtinuis deprecer, [3] & votis omnibus exoptem & debeam. Expectamus ergo hic [4] in secessu abdito constituti aduentū proconsulis Carthaginem redeuntis; audituri ab eo, quid Imperatores super Christianorum laicorū, & Episcoporum nomine mandauerint; & dicturi, quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem fratres charissimi pro disciplina, quam de mandatis dominicis à me semper accepistis, & secundum quod me tractante sæpissimè didicistis, quietem, & tranquillitatem tenete: [5] ne quisquam vestrū aliquem

aliquem tumultum de fratribus moueat, [6]aut vltro se gentilibus offerat: apprehensus enim, & traditus loqui debet; siquidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur: [7]qui nos confiteri magis voluit quam profiteri. Quid autem de cætero nos obseruare conueniat, antequam in me super cõfessione nominis Dei [8] proconsul sententiam ferat, instruente Domino in commune disponemus. Incolumes vos fratres charissimi [9]Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat, & conseruare dignetur.

ADNOTATIONES in Epistolam LXXXIII.

1. frumentarios esse missos] *Ita Manut. & Morel. Dun. verò & S. Amãdi cod.* commentarios, *Quod quidem postremum placeret magis nisi adderetur:* qui me Vticam perducerent, *Suspicor autem metaphora quadam appellasse Auctorem frumentarios lictores ipsos, eo quod frumentoriorum more frumenta dominica in horreum dominicum conderent, vti alibi ipse loquitur. Nisi vtatur voce:* commentarios, *pro commentariensibus. Porro de Vtica latius Tom. 2. in concilio Carthag.*

2. vt de hortis nostris] *Hortos hos in vita auctoris Pontius, inter initia quidem fidei suæ venditos ab illo dicit, sed Dei indulgentia restitutos, suspicor ab illo qui emerat postea Christiano facto. Nam proprios illos denuo fuisse potius indicat, dum dicit, pro certo iterum in vsus pauperum venditurum illum fuisse, nisi inuidiam de persecutione vitaret. Atque adeo dum alicubi propriæ substantiæ meminit, fortaßis de reditu annuo quem horti pendebant loquitur.*

3. & votis omnibus exoptem] *Sic rectius Dun. cod. & Manut. quam Morel.* vobis omnibus.

4. in secessu abdito] *Meam hanc coniecturam confirmauit Dun. cod. nam Manut. & Morel. habebant:* addito, *non rectè. Iuxta eiusdem cod. fidem omisimus præpositionem:* ad, *paulo post, & certe Latinè magis dicitur: Carthaginem redeuntis, quam ad Carthaginem.*

5. ne quisquam vestrum aliquem tumultum de fratribus moueat:] ne *illud habemus ex eodem, pro eo quod erat:* nec. *Omittit idem particulam:* de, *sed quia accedit ad phrasin Cypriani, cum Manut. & Morelio retinuimus.*

6. aut vltro se gentilibus offerat] *Tale quid habes etiam in Actu paßionis eius, & latius lib. de Lapsis Tomo 2.*

7. qui nos confiteri magis quam profiteri voluit] *Eandem differentiam insinuat inter has voces Cicero pro Cecinna. Quid? (inquit) confitetur, atque ita libenter confitetur, vt non solum fateri sed etiam profiteri videatur; vt profiteri sit vltro & palam confiteri.*

8. proconsul sententiam ferat] *Etiam hanc coniecturam meam confirmauit Dun. cod. pro eo quod habebãt alij:* pro consule, *Etsi verò non ignorem veteres quosdam titulos marmoreos & numismata ita legere, tamen Cyprianus ita legere non solet.*

9. Dominus noster] *Sic Manut. & Morel. Dun. verò cod.* Dominus Iesus, *neutrum displicet.*

FINIS EPISTOLARVM ATQVE ADEO TOMI PRIMI OPERVM D. CAECILII CYPRIANI Carthaginiensis Episcopi.

Ex commißione Reuerendißimi Domini Episcopi Brugensis approbata, & comperta habere plurimum vtilitatis & doctrinæ, Ita testor Franciscus vanden Heede, Canonicus Ecclesiæ Brugensis.

INDEX EPISTOLArum D. Cypriani ordine Alphabetico.

Roga-

D. CÆCILII
CYPRIANI
CARTHAGINIENSIS
Epiſcopi totius Africæ Primatis & glorioſiſsimi Martyris,

OPERVM
TOMVS SECVNDVS.

IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRAEFATIO, DE ORdine Librorum Tomi Secundi.

ORDINIS secundo hoc Operum D. Cypriani Tomo à me non temere instituti rationem redditurо, primum occurrunt verba D. Pontij in vita Auctoris, quibus compendio quodam scripta eius præcipua velut aliud agens recenset: Finge inquit, tunc illum Martyrij dignatione translatum (loquitur de secessu post proscriptionem,) Quis emolumentum Gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis Virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam & habitum sanctimonia dignum frænis quibusdam lectionis Dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam Lapsos, veritatem Hæreticos, schismaticos vnitatem, filios Dei pacem & Euangelicæ precis legem? per quæ Gentiles blasphemi, repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa Amissionem suorum, aut quod magis est fidei paruioris, consolarentur spe futurorum? Vnde sic Misericordiam, Vnde Patientiam disceremus? Quis Liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Quis Martyras tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? Quis denique tot Confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Bene igitur tunc & vere spiritaliter contigit, quod vir necessarius, tam multis & tam bonis rebus, à martyrij consummatione dilatus est. Hactenus ille. Iam verò, ne quis existimet euentu quodam potius quam ex animi deliberatione certa, dictũ Ordinem à D. Pontio seruatum, restat vt & ex ipsis libris eundem confirmem. Imprimis autem, ante omnia conscriptum opus de Gratia Dei ad Donatum, satis supérque Tomo primo comprobauimus. Ab Auctore dein adhuc presbytero, aut saltem initio Episcopatus, editum librum De Disciplina & habitu Virginum, atque adeo primum omnium eorum quæ hoc Tomo continentur; suo loco diximus. Tractatus de Lapsis, de Vnitate Ecclesiæ Catholicæ qui perperam hactenus De Simplicitate Prælatorum inscriptus est & de Oratione Dominica, eodem pene tempore scriptos, contextus ipse conuincit. Nempe statim post reditum à Secessu, pace Ecclesiæ reddita, sub initium Pontificatus Cornelij Papæ, vtpote quum ob Lapsos in gratiam receptos, schisma suum Nouatus cœperit, & Nouatianus spe Episcopatus Romani illi se iunxerit; cuius occasione de Vnitate scripsit, & ad pacem suos iuxta Dominicæ orationis præscriptum hortatus est. Haud multum etiam diuerso tempore in lucem prodiisse tria illa scripta Ad Demetrianum, de Mortalitate, ac de opere & Eleemosynis, tum bella quibus Decij Cæsares interfecti sunt à Barbaris; tum lues Auctori dicta Mortalitas, qua M. Perpenna Licinius Cæsar Imperat. obiit, & quæ perdurante Galli & Volusiani Augustorum imperio totum pene orbem peruagata est; tum postremo fames illa maxima, cuius occasione de Eleemosynis librũ scripsit, argumento sunt; quippe de quibus omnibus conquerebatur Demetrianus. De Idolorum vanitate verò, quum non constet quo tempore prodierit, non potui aptius quàm eiusdem argumenti scripto subiungere. Postea euulgatas lucubrationes de bono

Patientiæ, ac de Zelo & Liuore, *testatur partim Auctor ipse, loco infra in argumentis citato, partim titulorum inscriptio. Nam quum occasione dogmatis de baptizandis hæreticis, controuersia esset orta inter Africanos & D. Stephanum Romanū Episcopos, primum quidem ad patientiam collegas suos hortatus est* Cyprianus, *deinde quum illis Stephani censuræ inuidiæ & liuoris fomitem subministrarent, etiam ab illis alieno eos esse animo iubet. Porro quum nihil etiam certi habeatur de tempore quo in vulgus emissi sunt*, Ad Fortunatum de exhortatione martyrij, *& tres illi* Ad Quirinum testimoniorum libri; *haud multum dissimilis argumenti quum sint, prædictis veluti locos communes quosdam subiecimus.* Postremo Concilium Carthaginiense, *coronidis vice omnibus iis eo consilio subiungimus, quod non tam sit ipsius* Cypriani *opus, quàm Acta concilij à Notariis excepta: vt omittam, quod extremum locum merebatur ea Synodus, cuius sententia à Synodo Nicena & aliis* Conciliis *Oecumenicis & plenariis improbata est. Cæterum quid ex hac nostra digestione vtilitatis consequaris lector studiose, ipse tibi dispiciendum relinquo; non dubitans, quin si æqua mente operam hanc nostram diiudices, tuis me studiis consultum voluisse fateberis, Vale.*

D. CAECILII CYPRIANI LIBRI ET TRACTATVS VARII, NVNC ETIAM PRIMVM TEMPORVM HABITA RATIONE IN ORDINEM DIGESTI, ET ARGVmentis adnotationibúsque aucti.

DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Pontius in vita D. Cypriani paucis huius libri argumentum complectitur: Quis (inquit) Virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frænis quibusdā lectionis Dominicæ coërceret? Quibus verbis etiam confirmatur ille noster titulus & Ms. cod. DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM. *Et eum ipsum, libri initium satis indicat. Primum enim (vt paulo fusius argumentum explicem) Disciplinæ encomium celebrat, & eius vtilitatem scripturis comprobat: Deinde gloriam, decus, & merita virginitatis: & earum quæ virginitatem suam Christo vouerant & dicauerant prosecutus; continentiam non in sola carnis integritate, sed & in cultus & ornatus honore docet consistere. Neque verò diuitias, superfluam cultus curam excusare apud eas, quæ iam sæculo renūciauerant. Quin potius, quum moderandum iusto fine cultum præscribant nuptis fœminis Apostoli; multo id magis obseruare virginem oportere. Etsi itaque locupletes sint, cogitare debere; vtendum quidem diuitiis, sed ad bonas artes, ad illa quæ præcepit Deus; expendendas nempe in pauperes. Post hæc, Ornamentorum ac vestium insignia, prostitutis potius fœminis conuenire, quam virginibus, docet ex Apoca. ex Isaiæ quoque 3. cap. quam Deum offendant tam varia, tam sumptuosa muliebria ornamenta deducit. Atque adeo à superfluo ornatu, ad fucorum diuersa genera transitum faciens, nō virginibus duntaxat, sed & nuptis illa prorsus interdicit; vtpote quæ impunè laturæ non sint, quod facturam Dei reformare, transfigurare, & adulterare nitantur. Porro etiam illa virginibus interdicit, quæ negligentia in vsum venerant; tum nuptiis ne intersint, tum vt promiscuas balneas non adeant. Breui denique Epilogo, quid boni contineat continentiæ virtus, quoue malo careat, tribus (quod aiunt) verbis prosecutus; librum hoc Epiphonemate concludit: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter; tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Imitatur autem per omnia Tertulliani libros de virginibus velandis (quem Græcè & Latinè conscripsit) de habitu muliebri, & præsertim de cultu fœminarum. Et meminerunt libri huius D. D. Hierony. epistolis ad Demetriadem, & ad Eustochium, & August. locis infra citatis. Cæterum vt primo loco inter Cypriani scripta prolixiora Librū hunc collocaremus, præter Potij auctoritatem, duæ me potißimum rationes mouerunt, Prima, quod in pace Ecclesiæ scriptum constet, eo quod nullo persecutionis instantis metu (vti alibi plerunque & ante eum Tertulli.) ad mentem virgines reuocet. Altera, quod ex verbis illis: Has adhortamur affectione potius quàm potestate, &c. certo colligere posse mihi videar, nondum Episcopum fuisse, sed presbyterū duntaxat, cùm hæc scriberet, aut saltem non diu Episcopum. Atque adeo primo loco, post epistolam seu librum ad Donatum, de gratia Dei statim à Baptismo conscriptum, meritò collocandus venit.*

D[1]ISCIPLINA custos spei, retinaculū fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentū bonæ indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper ac iugiter Deo viuere, & ad ꝓmissa cœlestia & diuina premia peruenire. Hāc & sectare salubre est, & [2] auersari ac negligere
letale. In psalmis loquitur spiritus sanctus: *Psal. 2.*
Cōtinete disciplinā, ne forte irascatur Dn̄s,
[3]& pereatis à via recta, cū exarserit cito ira
eius super vos. Et iterū: Peccatori autē dixit *Psal. 49.*
De⁹. [4] Ad quid exponis iustificationes meas,
& assumis testamētū meū per os tuū? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones
meos retro. Et denuo legim⁹: Disciplinā qui *Sap. 3.*
abiicit, infelix est. Et de Salomone mādata *Prou. 3.*
sapiētię monētis accipim⁹: [5] Fili ne neglexeris disciplinā Dn̄i, nec defeceris ab eo correpț⁹. Quē em̄ diligit Deus corripit. Si autē Deus quē diligit corripit; [6]& ad hoc corripit vt emēdet; fratres quoq; & maxime sacerdotes, nō oderūt, sed diligūt eos quos corripiūt vt emēdēt; quādo & Deus per Hieremiā ante *Hiere. 3.*
ꝑdixerit, & tēpora nostra significauerit, dicens: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascēt vos pascētes cū disciplina. Quod si in scripturis sāctis, [7] tā veterib⁹ quā etiā nouis, frequēter & vbiq; disciplina pre-

cipitur, & fundamẽtũ omne religionis ac fidei de obseruatione ac timore proficiscitur, quid cupidius appetere, quid magis velle ac tenere nos cõuenit, quam vt radicibus fortius fixis, & domiciliis nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas & turbines sæculi stemus, vt ad Christi munera per diuina præcepta veniamus: considerantes pariter ac scientes quod tẽpla Dei sint mẽbra nostra, ab omni fæce contagionis antiquæ [8] lauacri vitalis sanctificatione purgata; nec violari ea aut pollui fas sit, quãdo qui violat, & ipse violetur? Eorũ nos tẽplorũ cultores & antistites sumꝰ: seruiamꝰ illi, cuius esse iã cœpimꝰ. Paulus in Epistolis suis dicit, quibus nos ad curricula viuẽdi per diuina magisteria formauit: Non estis vestri: [9] empti enim estis precio magno. [10] glorificate & portate Deum in corpore vestro. Glorificemus & portemus Deum puro & mundo corpore & obseruatione meliore; & qui per sanguinem Christi Domini nostri redempti sumus, per omnia seruitutis obsequia redemptoris imperio pareamus, demúsque operam, ne quid immundum & profanum templo Dei inferatur, ne offensus sedem quam inhabitat, derelinquat. Sospitantis domini verba sunt & docentis, curantis pariter & monentis:

Ioan. 5. Ecce, inquit, sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. [11] Dat viuendi morem, dat innocentiæ legem, postquam contulit sanitatem; nec habenis liberis & solutis vagari postmodum patitur, [12] sed ipsis potius, quibus sanatus fuerat, mancipato, grauius comminatur; quod sit scilicet minor culpa deliquisse ante, cum necdũ nosses disciplinã Dei, [13] nulla sit venia vltra delinquere, postquam Deum nosse cœpisti: & quidẽ hoc tam viri quam mulieres, tam pueri quam puellæ, sexus omnis atque omnis ætas obseruet: & curet pro religione & fide, quam Deo debet, ne quod sanctum & purum de domini dignatione percipitur, minus sollicito timore teneatur, [14] quia scri-

Matt. 10. ptum est: Qui perseuerauerit vsque in finẽ hic saluus erit. [15] Nũc nobis ad virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, maior & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritalis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas atque in illis largiter floret Ecclesiæ matris gloriosa fecunditas: quantóque plus copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augescit. Ad has loquimur, has adhortamur [16] affectione potius quàm potestate: non quod extremi & minimi & humilitatis nostræ admodum conscij, aliquid ad censuram licentiæ vindicemus; sed quod ad sollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infestatione timeamus. [17] Neque enim inanis hæc cautio est, & vana formido, quæ ad salutis viam consulit, quæ dominica & vitalia præcepta custodit, [18] vt quæ se Christo dicauerint, & à carnali concupiscentia recedentes tam carne quam mente se Deo vouerint, consumment opus suum magno præmio destinatum; nec ornari iam aut placere cuiquam nisi domino suo studeant, à quo & mercedem virginitatis expectant, dicente ipso: Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est. Sunt enim spadones qui ex vtero matris sic nati sunt, & sunt spadones, [19] qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Denuo quoque [20] per hanc angeli vocem continentiæ munus ostenditur, virginitas prædicatur: Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit. Neque enim tantum masculis continentiæ gratiam dominus repromittit, & fœminas præterit; sed quoniam fœmina viri portio est, & ex eo sumpta atque formata est, in scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur: [21] quia sunt duo in carne vna, & in masculo simul significatur & fœmina. Quod si Christum continentia sequitur, & regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu & cum ornamentis; quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt, non cogitantes esse prædictum; qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos? Et Paulum quoque gloriose & sublimiter prædicasse: [22] Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem. [23] Continentia verò & pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus & ornatus honore pariter ac pudore, vt secundum Apostolum, quæ innupta est, sancta sit & corpore, & spiritu. Instruit Paulus & dicit: Cælebs cogitat ea quæ sunt domini,

quo

quo modo placeat deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius, quo modo placeat vxori. Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea, quæ sunt domini, vt sit sancta & corpore & spiritu. Virgo non esse tantum, sed & intelligi debet, & credi,[24] vt nemo cum virginẽ videt, dubitet, an virgo sit. Parem se integritas in omnibus præstet, nec bonum corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta procedit, quasi maritũ aut habeat, aut quærat? Timeat potius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat, quæ ad meliora & diuina se seruat. Quæ virum non habent, cui placere se simulent; integræ & puræ [25] non tantum corpore, sed etiam spiritu perseuerent. Neque enim fas est virginem [26] ad speciem formæ suæ comi, aut de carne, & de eius pulchritudine gloriari; cum nulla sit illis magis quàm aduersus carnem colluctatio, & vincendi corporis ac domãdi obstinata certatio. Paulus forti ac sublimi voce proclamat: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo: & virgo in Ecclesia de specie carnis ac de corporis pulchritudine gloriatur? Addit Paulus & dicit: Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, & concupiscentiis: Et quæ se concupiscentiis carnis & vitiis renuntiasse profitetur,[27] in iisdem quibus renunciauerat, inuenitur? Deprehenderis virgo, detegeris. Aliud esse te iactas, & affectas. Maculis te concupiscentiæ carnalis aspergis, cum integritatis candidata sis, & pudoris. Clama, inquit Esaiæ dominus: Omnis caro fenum, & omnis claritas eius vt flos feni. Aruit fenum, & flos decidit:[28] sermo autem domini manet in æternũ. Neminem Christianũ decet, & maxime virginẽ nõ decet, claritatẽ vllam computare carnis & honorem, sed solum appetere sermonem Dei, bona in æternum mansura complecti. Aut si in carne sit gloriandum, tunc plane quando[29] in nominis confessione cruciatur, quando fortior femina viris torquentibus inuenitur; quando ignes, aut cruces, aut ferrum, vel bestias patitur, vt coronetur. Illa sunt carnis pretiosa monilia, illa corporis ornamenta meliora. Sed sunt aliquæ diuites, & facultatum vbertate locupletes, quæ opes suas præferant, & se bonis suis vti debere contendant. Sciant primo illam diuitem esse, quæ in

Gal.6.

Ibid.5.

Esa.40.

Deo diues est: illam esse locupletem, quæ locuples in Christo est: bona illa esse, quæ sunt spiritalia, diuina, cœlestia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiscum apud Deum perpetua possessione permaneant. cæterum quæcunque terrena sunt in sæculo accepta, & hic cum sæculo remansura, tam contemni debent, quam mundus ipse contemnitur,[30] cuius pompis & deliciis iam tunc renunciauimus, cum meliore transgressu ad deum venimus. Ioannes nos excitat & hortatur spiritali & cœlesti voce contestans: Nolite, ait, diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, [31] & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi. Et mundus transibit & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Æterna igitur & diuina sectanda sunt, & omnia de Dei voluntate facienda sunt, vt Domini nostri vestigia,[32] & magisteria diuina sectemur, qui monuit & dixit: Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit. Quod si non est maior domino suo seruus, & liberatori debet obsequium liberatus; qui esse cupim⁹ Christiani, debemus quod Christus fecit, imitari. Scriptum est, & legitur, & auditur, & in exemplum nostri Ecclesiæ ore celebratur: Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit & ipse ambulare:[33] Ambulandum est igitur vestigiis paribus, æmula ingressione nitendum est. Tunc respondet ad fidem nominis, sectatio veritatis, & credenti præmium datur, si quod creditur, & geratur. Locupletem te dicis & diuitem, sed diuitiis tuis Paulus occurrit, &[34] ad cultum atque ornatum tuum iusto fine moderandum, sua voce præscribit. Sint, inquit, mulieres cum verecundia & pudicitia componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem. Item Petrus ad hæc eadem præcepta, consentit, & dicit: Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri, aut vestis cultus, sed cultus cordis.[35] Quod si illi mulieres quoque admonent coercendas,[36] & ad ecclesiasti-

1. Ioan.2.

Ioan.6.

1.Ioan.2.

1. Thim.2.

1.Pet.3.

cam disciplinam religiosa obseruatione moderandas, quæ excusare cultus suos soleant per maritum: quanto id magis obseruare virginem fas est, cui nulla ornatus sui competat venia; nec deriuari in alterum possit mendacium culpæ, sed sola ipsa remaneat in crimine? Locupletem te dicis & diuitem: sed non omne quod potest, debet & fieri; nec desideria prolixa & de sæculi ambitione nascentia, vltra honorem ac pudorem virginitatis extendi, cum scriptum sit:

1.Cor.6. Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant. Cæterum si tu te sumptuosius comas, & per publicum[37] notabiliter incedas, oculos in te iuuentutis illicias, suspiria adolescentium post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, [38] suspirandi fomenta succendas, vt etsi ipsa non pereas, alios tamen perdas, & velut gladium te & venenum videntibus præbeas; excusari non potes quasi mente casta sis & pudica. Redarguit te cultus improbus & impudicus ornatus, nec computari iam potes inter puellas & virgines Christi, quæ sic viuis vt possis adamari. Locupletem te dicis & diuitem; sed iactare diuitias suas virginem non decet. Cum dicat scrip-

Sap.5. tura diuina: Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vm-

Cor 7. bra, & Apostolus rursum moneat & dicat: [39] Et qui emunt sic sint quasi non possidentes, & qui hoc mundo vtuntur quasi non vtantur: [40] præterit enim figura huius mũdi. Petrus etiam, cui oues suas dominus pascendas, tuendásque commendat, super

Act.3. quem posuit & fundauit Ecclesiam, aurum quidem sibi esse & argentum negat, sed esse se dicit Christi gratia diuitem, esse fide eius & virtute locupletem; quibus multa magnalia cum miraculo faceret, quibus ad gratiam gloriæ bonis spiritalibus abundaret. Has opes, has diuitias possidere non potest, quæ se diuitem sæculo mauult esse quàm Christo. Locupletem te dicis & diuitem; & vtendum putas iis, quæ possidere te Deus voluit. vtere, sed ad res salutares, [41] vtere, sed ad bonas artes, vtere sed ad illa, quæ Deus præcepit, quæ dominus ostendit. Diuitem te sentiant pauperes, locupletem sentiant indigentes. [42] Patrimonium tuum Deo fœnera, Christum ciba; vt virginitatis perferre gloriam liceat, vt ad domini præmia venire contingat, multorum precibus exora: Commenda illic thesauros tuos, vbi fur nullus effodiat, quo nullus insidians grassator irrumpat. Possessiones tibi, sed cœlestes magis compara, vbi fructus tuos iuges ac perennes & ab omni contactu iniuriæ sæcularis immunes, nec rubigo atterat, nec grando cædat, nec sol vrat, nec pluuia corrumpat. Nam delinquis & hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab illo diuitias datas credis, vt illis non salubriter perfruaris. Nam & vocẽ Deus homini dedit, & tamen non sunt iccirco [43] amatoria cantanda nec turpia, & ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit, nec homicidia sunt iccirco facienda: aut quia tura & merum, & ignem Deus instituit, sacrificandum est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas & hostias immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad vsus bonos sensus operetur; vt patrimonio suo vnusquisque locupletior, magis redimere debeat quàm augere delicta. [44] Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum non nisi prostitutis & impudicis feminis congruunt, & nullarum fere pretiosior cultus est, quàm quarum pudor vilis est. Sic in scripturis sanctis, quibus nos instrui dominus voluit, & moneri, describitur ciuitas meretrix, compta pulchrius & ornata, & cum ornamentis suis, ac propter ipsa potius ornamenta, peritura: Et venit, inquit, vnus ex septem angelis habentibus phialas septem, & aggressus est me, dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in spiritu: & vidi mulierem sedentem super bestiam, & mulier illa amicta erat [45] pallio purpureo, & coccineo, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum[46] execrationum & immunditiæ, & fornicationis totius terræ. Fugiant castæ virgines, & pudicæ incestarũ cultus, habitus impudicarum, lupanarium insignia, ornamenta meretricum. Clamat etiam Spiritu sancto plenus Esaias, & filias Sion auro & [47] argẽto, ac veste corruptas increpat, & obiurgat perniciosis opibus affluentes, & à Deo per sæculi delicias recedentes: Exaltatæ sunt, ait, filiæ Sion, & ambulauerunt al- *Es.*
to collo, & nutu oculorum, & incessu pedũ

trahentes

trahentes tunicas, & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Syon, & reuelabit Dominus habitum earum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum, & ornamenta earum [48] & crines, & cincinnos, [49] & lunulas, [50] & discriminalia, & armillas, & [51] botronatum & dextralia, & annulos, & inaures, & serica contexta [52] cum auro, & hyacintho. Et erit pro odore suauitatis puluis, & pro cingulo reste cingeris, & pro ornamento capitis aureo caluitium habebis. Hoc Deus culpat, hoc denotat: hinc corruptas esse virgines, hinc à cultu vero atque diuino desciuisse pronunciat. Exaltatæ ceciderunt: comptæ turpitudinem fœditatémque meruerunt: sericum & purpuram indutæ, Christum induere non possunt: auro, & margaritis, & monilibus adornatæ, ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur & fugiat, quod alij fuerit exitio? Quis id appetat & assumat, quod ad necem alterius pro gladio fuerit, & telo? Si hausto poculo moreretur ille qui biberat, venenum scires esse quod ille potauit. Si accepto cibo, qui acceperat, interiret; scires esse letale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde, nec biberes, vnde interiisse alios ante conspiceres. Nunc quãta ignorantia veri est, animi quanta dementia, id velle, quod & nocuerit semper, & noceat: & putare quod inde ipsa non pereas, vnde alios periisse cognoscas? [53] Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues fecit, aut herbarum succis, & conchiliis tingere & colorare lanas docuit. Nec distinctis auro lapillis, & margaritis, contexta serie & numerosa compage digestis, monilia instituit, quibus ceruicem, quam fecit, absconderes; vt operiatur illud quod Deus in homine formauit, & conspiciatur id desuper, quod diabolus adinuenit. An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali sæcularis ignara crucietur, vt postea de aurium cicatricibus & cauernis pretiosa grana dependeant, grauia etsi non suo pondere, mercium quantitate? [54] Quæ omnia peccatores & apostatæ angeli suis artibus prodiderunt, quando ad terrena contagia deuoluti, à cœlesti vigore recesserunt. *Gen. 6.* [55] Illi & oculos circũducto nigrore fucare, & genas mendacio ruboris inficere, & mutare adulterinis coloribus crinem, & expugnare omnem oris & capitis veritatem corruptelæ suæ* impugnatione docuerunt. Et quidem isto in loco pro timore, quem nobis fides suggerit pro dilectione quam fraternitas exigit, non virgines tantum, aut viduas, sed & nuptas puto, & omnes omnino feminas admonendas, quod opus dei & factura eius [56] & plastica adulterari nullo modo debeat, adhibito [57] flauo colore, vel nigro puluere, vel rubore, aut quolibet denique liniamenta natiua corrumpente medicamine. Dicit Deus: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram; & audet quisquam mutare & conuertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quando id quod ille formauit, reformare, & transfigurare contendunt; nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diaboli, quodcunque mutatur. [58] Si quis pingendi artifex vultum alicuius & speciem & corporis qualitatem æmulo colore signasset, & signato iam consummatóque simulachro, manus alius inferret, vt iam formata, iam picta quasi peritior reformaret; grauis prioris artificis iniuria & iusta indignatio videretur. Tu te existimas impune laturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Vt enim impudica circa homines & incesta fucis lenocinantibus non sis; corruptis violatísque quæ Dei sunt, peior adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, * impugnatio est ista diuini operis, præuaricatio est veritatis. Monentis apostoli vox est: Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi, nam & pascha nostrum immolatus est Christus: [59] itaque festa celebremus, non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis. Num sinceritas perseuerat & veritas, quando quæ sincera sunt polluuntur colorum adulteriis, & medicaminum fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit: Non potes facere capillum vnum album aut nigrum: & tu ad vincendam Domini tui vocem vis te esse potiorem? Audaci conatu & sacrilego contemptu crines tuos inficis, malo præsagio futurorum [60] capillos iam tibi flammeos auspicaris, & peccas pro nefas, capite, id est, corporis parte meliore, & cum scriptum sit de Domino: Caput autem eius & capilli erant albi velut lana, aut nix; tu

* al. impugnatione.

Gen. 1.

* al. impugnatio.

1. Cor. 5.

Math. 5.

Apoc. 1.

execraris canitiem, detestaris alborem, qui sit ad domini caput similis. Non metuis oro quæ talis es, ne cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognoscat & ad sua præmia & promissa venientem remoueat & excludat? increpans vigore censoris & iudicis dicat: Opus hoc meum non est, nec imago hæc nostra est; cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta est, vultus alienus est, Deum videre non poteris, quando oculi tibi non sunt quos Deus fecit, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos atque depictos oculos serpentis imitata es; de inimico tuo compta, cum illo pariter & arsura. Hæc oro cogitanda non sunt Dei seruis? non die semper ac nocte metuenda? [61] Viderint quid sibi nuptæ per placendi studium de coniugum solatio blandiantur; quos dum in excusationem suam proferunt, ad societatem criminosæ consensionis adsciscunt. Virgines certe, quibus hic sermo nunc consulit, quæ se eiusmodi artibus compserint, inter virgines non putem debere numerari, sed tanquam contactas oues & morbidas pecudes, à sancto & puro grege virginitatis arceri, ne contagio suo cæteras polluant, dum simul degunt, ne perdant alias quæcunque perierunt. Et quoniam continentiæ bonum quærimus, perniciosa quæque & infesta vitemus. [62] Nec illa prætereo, quæ dum negligentia in vsum veniunt, contra pudicos & sobrios mores licentiam sibi de vsurpatione fecerunt. Quasdam non pudet nubentibus interesse, & in illa lasciuientium libertate sermonum colloquia incesta miscere, audire [63] quod non decet, quod non licet dicere, obseruare, & esse præsentes inter verba turpia & temulenta conuiuia, quibus libidinum fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, ad audaciam sponsus animatur. Quis illi in nuptiis locus est cui animus ad nuptias non est? aut [64] voluptaria illic, & læta esse quæ possunt, vbi & studia & vota diuersa sunt? quid illic discitur, quid videtur? quantum à proposito suo virgo deficit, [65] quando pudica quæ venerat, impudica discedit? corpore licet virgo ac mente permaneat; oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. [66] Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiæ corpora dicata prostituunt, quæ cum viros, atque à viris nudæ vident turpiter, ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant? nonne ad corruptelam & iniuriam suam desideria præsentium sollicitant & inuitant? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat: mihi tantum reficiendi corpusculi cura est, & lauandi. Non te purgat ista defensio; nec lasciuiæ, & petulantiæ crimen excusat. Sordidat lauatio ista, non abluit; nec emundat membra, sed maculat. Impudice tu neminem conspicis, sed ipsa conspiceris impudice: oculos tuos turpi oblectatione non polluis, sed dum oblectas alios, ipsa pollueris. Spectaculum de lauacro facis: [67] theatro sunt fœdiora quo conuenis; verecundia illic omnis exuitur, simul cum amictu vestis, honor corporis ac pudor ponitur, denotanda & contrectanda virginitas reuelatur. Iam nunc considera [68] an * cum vestita es, verecunda sis inter viros, talis, cui ad inuerecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter Ecclesia virgines suas plangit, sic ad infames earum ac [69] detestabiles fabulas ingemiscit, sic flos virginum extinguitur, honor continentiæ ac [70] pudor cæditur, gloria omnis ac dignitas profanatur. [71] Sic se expugnator inimicus per artes suas inserit: sic insidiis per occulta fallentibus diabolus obrepit: sic dum ornari cultius, dum liberius euagari virgines volunt, esse virgines desinunt, furtiuo dedecore corruptæ, viduæ antequam nuptæ, non mariti sed [72] Christi adulteræ, quam fuerant præmiis ingentibus virgines destinatæ, tam magna supplicia pro amissa virginitate sensuræ. [73] Audite itaque virgines vt parentem, audite, quæso vos docentem pariter ac monentem, audite vtilitatibus & commodis vestris fideliter consulentem. Estote tales quales vos Deus artifex fecit: estote tales quales vos manus patris instituit: maneat in vobis facies incorrupta, ceruix pura, forma sincera. Non inferantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretiosa; [74] sint à cõpedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conspiciendo Deo digni. Celebrentur lauacra cum feminis, [75] quarum in vos pudica lauatio est. Nuptiarum festa improba, &

ba, & conuiuia lasciua vitentur, quorum periculosa contagio est. Vince vestem, quæ virgo es, [76] quæ deo seruis: vince aurum, quæ carnem vincis & sæculum. Non est eiusdem non posse à maioribus vinci, & imparem minoribus inueniri. Arta & an- *Math.7.* gusta est via, quæ ducit ad vitam: durus & arduus est limes qui tendit ad gloriam. Per hunc viæ limitem martyres pergunt, eunt virgines, iusti quique gradiuntur. Lata & spatiosa itinera [77] vitate: letales illic illecebræ & mortiferæ voluptates: illic diabolus blanditur, vt fallat; arridet, vt noceat, illi- *Math.13.* cit, vt occidat. [78] Primus enim centenarius martyrum fructus est, secundus sexagenarius vester est. Vt apud Martyras non est [79] carnis & sæculi cogitatio, nec parua & leuis & delicata congressio: sic & in vobis, quarum ad gloriam merces secunda est, sit & virtus ad tolerantiam proxima. Non est ad magna facilis ascensus. quem sudorem perpetimur, quem laborem, cum conamur ascendere colles & vertices montium? quid vt ascendamus ad cœlum? Si præmium pollicitationis attendas, minus est quod laboras. immortalitas perseueranti datur, perpetua vita promittitur, regnum dominus pollicetur. Seruate virgines, seruate quod esse cœpistis, seruate quod eritis. Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum castitatis. [80] Vultis scire quo malo careat, & quid bo- *Gen.3.* ni teneat continentiæ virtus? Multiplicabo, inquit mulieri Deus, tristitias tuas, & gemitus tuos; & in tristitia paries filios, & conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur. Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mulierum tristitias & gemitus non timetis: nullus vobis de partu circa filios metus est, nec maritus est dominus, [81] sed *Luc.20.* dominus vester & caput Christus est ad instar & vicem masculi: sors vobis & conditio communis est. Domini vox est illa dicentis: Filij sæculi huius generant & generantur: [82] qui autem habuerint dignationem sæculi illius & resurrectionis à mortuis, [83] non nubunt, neque matrimoniũ faciunt: neque enim incipient mori, æquales enim sunt angelis, Dei, cum sint filij resurrectionis. Quod futuri sumus, iam vos esse cœpistis: vos resurrectionis gloriam in isto sæculo iam tenetis: per sæculum sine sæculi contagione transitis. Cum castæ perseueratis & virgines, angelis Dei estis æquales; tantum maneat & duret solida & illæsa virginitas, & vt cœpit fortiter, iugiter perseueret. Nec monilium aut vestium quærat ornamenta, sed motum. Deum spectet & cœlum; neque oculos ad sublime porrectos, ad carnis & mundi concupiscentiam deprimat, aut ad terrena deponat. [84] Pri- *Gen.3.* ma sententia crescere & generare præcepit: secunda continentiam suasit. Cum adhuc rudis mundus & inanis est, copiam fecunditate generantes propagamur, & crescimus ad humani generis augmentum. *Math.19.* Cum iam refertus est orbis & mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viuentes, castrantur ad regnum. Nec hoc iubet Dominus, sed hortatur: nec iugum necessitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum. Sed cum habitationes multas a- *Ioan.14.* pud patrem suum dicat, melioris habitaculi hospitia demonstrat: habitacula ista meliora vos petitis, carnis desideria castrantes maioris gratiæ præmium in cœlestibus obtinetis. Omnes quidẽ qui [85] ad diuinum munus & patrium baptismi sanctificatione perueniunt, hominem illic veterem gratia lauacri salutaris exponunt, & innouati Spiritu sancto à sordibus contagionis antiquæ iterata natiuitate purgantur. Sed natiuitatis iteratæ vobis maior sanctitas & veritas competit, quibus desideria iam carnis & corporis nulla sunt. sola in vobis, quæ sunt virtutis & spiritus, ad gloriam remanserunt. Apostoli vox est, quem Dominus vas electionis suæ dixit, quem ad promenda mandata cœlestia Deus misit: [86] Primus homo, inquit de terræ limo: secũ- *1.Cor.15.* dus homo de cęlo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quo modo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas, sanctitas portat & veritas. Portant disciplinæ Dei memores, iustitiam cum religione retinentes, stabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad sustinendam iniuriam mites, ad faciendam misericordiam faciles, fraterna pace vnanimes atque concordes. Quæ vos singula ô bonæ virgines obseruare, diligere, implere debetis; quæ Deo & Christo vacantes ad Dominum, cui vos dicastis, & maiore & meliore parte præceditis. Prouectæ annis, iuniori-

bus facite magisterium: minores natu præbete[87] maioribus ministerium, comparibus incitamentum: hortamentis vos mutuis excitate, æmulis de virtute documentis ad gloriam prouocate. Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantum[88] mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari.

ADNOTATIONES IN librum De disciplina & habitu virginum.

1. Disciplina custos spei] *Disciplinæ vox, pro ea quam seueram disciplinam nuncupant, Quint. lib. 2. ca. 4. & Tacit. li. 5. hoc est pro seueritate castigatrice, & Tertulliano tum initio libri contra Valentinian. tum iis libris quos hic imitatur, & Cypriano frequentissima est. Adfert autem Rhenanus simile quoque testimoniũ ex Amniano Marcellino, & complura ex scripturis hoc loco Cyprianus, ac infra Testim. lib. 3. cap. 66. 67. & 68. Porro pro eo quod legitur:* magistra virtutis *Grauii non male:* virtutum, *& pro eo quod:* deo viuere, *apud Manut. ac Cambron. & Affligin. codices Ms. Anglicus cod. cum cæteris exc. legit:* in deo. *Ex Cambr. etiam cod. adiecimus:* &, *vbi legitur:* & ad promissa.

2. auersari ac negligere] *Confirmatur hæc Manut. & Grauij lectio cod. Ms.*

3. & pereatis à via recta] *Ms. 4. Morelij cod.* de via, *sed nostri & Cyprian. Epistola 62. prius legunt.*

4. Ad quid exponis] *Hoc Manut. & Angli. cod. reperitur supra Epistolis 63. & 68. pro quo cæteri:* vt quid; *vbi etiam:* abiecisti, *legitur, non:* proiecisti, *&:* retro, *non* post te, *vti hic Cambron. vnus vero codex:* posuisti.

5. fili ne neglexeris disciplinam domini] *Ms. legunt:* dei, *sed prius magis placet, eo quod Græce legatur:* κυρίου *apud 70. & D. Paulum Hæbr. 12.*

6. & adhoc corripit] *Adiecimus:* ad hoc, *ex Ms. pro quo quidam exc.* sic.

7. tam veteribus quàm etiam nouis] *Desiderantur hæc verba in Angl. & vet. excus. cod. apud Remboldum & Morelium, sed alij Ms. & excusi legunt.*

8. lauacri vitalis] *solus Angl. cod.* salutaris, *vide supra epist. 2.*

9. Empti enim estis precio magno] *Quum sic legant Ms. & exc. præter Angl. co. iterum adieci vocem:* precio, *præsertim quum etiam Græci, qui non legunt:* magno, *habeant:* τιμῆς.

10. Glorificate & portate Deum] *Ita recte ex Ms. Manut. nam Græce est* θεὸν, *pro eo quod erat:* dominum. *Notatu autem digna hæc lectio Cypriani & ante eum Tertull. lib. de Resurrect. carnis, conformis Latinæ editioni, eo quod Græce desideretur illud:* & portate. *Porro pro:* Glorificemus, *legunt Ms.* Clarificemus, *sed prius malo. Ex iis etiam adieci particulam:* &, *paulopost.*

11. Dat viuendi morem] *Habent Ms.* timorem, *sed prius placet magis, præsertim quum id habeat Cambr. in marg.*

12. sed ipsis potius quibus sanatus fuerat, mãcipato] *Cod. Angl. sic habet:* sed ipsis quibus potius sanitas fuerat mancipata, *at nec ille satisfacit. Locus est corruptus.*

13. nulla sit venia vltra delinquere] *Quum sub finem Epistolæ ad Anto. disertis verbis impugnet errorem Nouatiani, remissam peccatorum tollentis in lapsis, sane sunt hæc verba intelligenda; alioqui enim sibi ipsi Cyprianus contradiceret. Interpretatur Manut. non posse fieri dixisse, quod difficulter fit & non nisi post longam satisfactionem, nimirum eodem sensu quo interpretantur Græci locum illum Pauli ad Hebræos 6. Impossibile est eos qui semel sunt illuminati &c. rursus renouari ad pœnitentiam. Caute itaque legenda est hoc loco Erasmi adnotatiuncula, vtpote quæ illi fauere videtur damnatæ sententiæ: Peccatum non sic dimitti vt non sit imputabile.*

14. Quia scriptum est: Qui perseuerauerit &c.] *Hoc adiecimus ex Afflig. cod & vet. exc.*

15. Nunc nobis ad Virgines sermo est &c.] *Locum hunc pro exemplo temperatæ dictionis, citat D. Aug. li. 4. de Doctrin. Christi cap. 21. è quo adiecimus vocem:* plus.

16. affectione potius quam potestate] *Tum ex his verbis, tum ex iis quæ sequuntur:* non quod extremi & minimi &c. *colligere mihi recte videor, nondum Episcopum fuisse Cyprianum, quum hæc scriberet, sed presbyterum duntaxat, aut saltem non dudum Episcopum. Neque enim alioqui negaret sibi in virgines esse potestatem, qui toties & præsertim Epistolis 40. 55. 65. & 69. tam magnificè scribit de diuina Episcoporum potestate. Eleganter autem expressit exordium libri Tertull. de cult. femin.*

17. Neque enim inanis] *Cum Grauio adiecimus illud:* enim *ex Ms.*

18. quæ se Christo dicauerint & Deo vouerint] *Solus Afflig. cum Erasmicis:* deuouerint, *alij vet. tam Ms. quam exc.* vouerint, *vtrouis autem modo legas, confirmatur ex hoc loco, & scripturis adiunctis, vti & ex epistola 62. voti virginitatis seu continentiæ antiquitas. Quod etiam agnoscit eodem sæculo Orig. Hom. 25. in Leuitic. & 2. in Numeros. & vtroque vetustiores Clemens Alexandrinus Strom. li. 3. ac Tertull. lib. de velandis virginibus, li. 1. ad vxorem, & apertiss. sub finem Exhortationis ad castitatem. Primi quoque sæculi Authores id non ignorasse, manifestum fit, tum ex D. Dionys. Areopag. Eccles. Hier. 6. c. tum ex epistolis D. D. Martialis Lemouicensis ad Tholosanos, & Ignatij ad Antiochenos. Eodem pertinet quod scribit Abdias de Iphigenia, à D. Mathæo consecrata, & Philo Iudæus de iis virginibus in Ecclesia Alexandrina à D. Marco Apostolo instituta, quas* θεραπευτίδας *vocabãt. Quin & Apostolicis temporibus id non ignotũ fuisse (vt omittã quod legitur Act. 21. de 4. filiabus Philippi diaconi virginibus) patet ex illo 1. Tim. 5. Habentes dannationem, quia primam fidem irritam fecerunt; constanter sic interpretantibus, non D. Chrysost. duntaxat & alijs Græcis, ac D. Ambros. in comment. eius loci, sed & D. D. Aug. lib. 1. ad Pollent. ca. 24. & alibi frequenter, Carthag. Concil. 4. can. vlt. Hieron. contra Iouin. lib. 1. Epiphan. hæresi. 48. Basil. De vera virg. & Tert. de Monoga. vbi pulcherrimè interpretatur eiusdẽ loci illud: Volo iuniores viduas nubere, de iis*

qua

quæ nondum viduitatem profeſſæ erant. Immo tum hoc loco & epiſtola ſupradicta Cyprianus, tum dictis locis, et de cult. fem. Tertul. de hoc voto et inſtituto interpretantur illud Matthei 19. (nec diſſentiunt alij): Sunt Spadones, qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnum cœlorum. De ſententia D. D. Hieron. & Aug. infra latius, vbi adulteras Chriſti ob votum non ſeruatum vocat Cyprianus, virgines Deo dicatas.

19. qui coacti ſunt ab hominibus] Vti ex Ms. Adiecimus: ſic, vbi legetur: ſic nati ſunt, ita ex iiſdem cum Manu. et Grauio iſtud retinuimus, pro eo quod prius legebatur: caſtrati ſunt. Etſi enim poſterius legatur Græce; Hiero. tamen & Hilarius in comment. diſertis verbis interpretantur lectionem vulgatam: qui facti ſunt.

20. per hanc angeli vocem] Quidam Morelij; cod. Euangelij vocem, ſed male.

21. & erũt duo in carne vna] Sic Ms. & exc. hoc loco omnes, quare varie lectũ puto à Cypriano, aliquãdo hoc pacto, aliquando: in carnẽ vnam, ſicut epiſtola 49. Nam vna eademque pagina etiam Tertul. vtrũque legit libro de vel. virg. explicat autem hic intelligendæ ſcripturæ regulam, quâ in maſculo ſignificatur & femina.

22. Si hominibus placere vellem] Nouum eſt hoc præſertim quum Epiſtolis 62. & 63. legatur conformiter Græcis & latinis exemplaribus: Si hominibus placerem. conſentiunt tamen cod. omnes, & hic & poſtea frequenter.

23. continentia vero & pudicitia] Ad verbum fere hoc ſumpſit ex Tertul. de cultu feminarum.

24. vt nemo cum virginem videt] Denuo ex Ms. adiecimus vocem: vt.

25. non tantum corpore ſed etiam ſpiritu] Ms. tum noſtri tum Morelius legunt: corporaliter & ſpiritaliter. ſed prius magis placet, eo quod verba Apoſtoli præmiſſa explicet.

26. ad ſpeciem formæ ſuæ comi] Etiam huic loco non conuenit cuiuſdam antiqui cod. Morelij lectio: coman nutrire.

27. in iiſdem quibus renunciauerat] Pro: iiſdem vbique Ms. Afflig. et Cambr. hiſdem, quod ſemel adnotaſſe ſufficiat.

28. verbum autẽ Domini manet in æternum] Ms. ſermo Domini.

29. in nominis confeſſione] vocem: domini, loco ſubmouimus cum Cambr. cod. ſecuti phraſin Cypriani, de qua ſupra epiſtola ad Anton.

30. cuius põpis & deliciis iã tũc renũciauimus] Alludit haud dubie tum hic tum poſtea ſæpius, ad Renũtiationem, quæ fit in baptiſmo, de qua vide epiſt. ſupra 7.

31 ambitio ſæculi] Latine hodie legitur: ſuperbia vitæ, et Græce: ἡ ἀλοζονία τȣ̃ βίȣ, quare aliud videtur legiſſe Cyprianus. Eodem pertinet quod legitur: tranſibit, præterquam in Cambr. cod. pro eo quod ille: tranſit, item illud Cypriano peculiare eſt: quomodo & Deus manet in æternum.

32. & magiſteria diuina] Ex Afflig. & Colon. Ms. cod. denuo adiecimus vocem: diuina.

33. Ambulandum eſt igitur] Adiecta eſt vox: igitur, recens à Manut. & Morel. quam tamen non habent noſtri Ms.

34. ad cultum atque ornatum] Habitus feminæ (inquit) Tertul. li. de habitu muliebri) duplicem ſpeciẽ circumfert, Cultum & Ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant. Ornatum quem immũdum muliebrem conuenit dici. Ille in auro & argento & gemmis & veſtibus deputatur: iſte in cura capilli & cutis et earum partium corporis, quæ oculos trahunt. Alteri ambitionis crimen intenditur, alteri proſtitutionis.

35. Quod ſi illi mulieres] Mulieres hic accipit Cyprianus pro ſolis vxoribus, late tamen deducit Tertul. de vel. virg. Mulieris nomen etſi nõnumquam ita in ſcripturis accipiatur, frequenter tamen pro omni femina generaliter accipi.

36. & ad eccleſiaſticam diſciplinam religioſa obſeruatione moderãdas] Pulchre explicat Cyprian. loca Pauli & Petri Apoſtolorum, de moderando cultu coniugatarum, et ſimiliter Aug. epiſt. 75. ad Poſſidium, idque ea conditione tantum vt placeat viris ſuis. Quis autem ſit exceſſus in veſtium cultu, colligi poteſt ex Aug. de doct. Chriſt. li. 3. c. 12. 13. & 14. vbi docet attendendam cauſam & quid conueniat temporibus, locis & perſonis. Eodem pertinet quod habet Tertul. li. de cultu femin. Si quas (inquit) vel diuitiarum ſuarum vel natalium vel retro dignitatum ratio compellit &c. quæ in ſequentibus fere ad verbum imitatus eſt Cyprianus.

37. notabiliter incedas] Etiam hoc ex Tertul. mutuatus eſt de vel. virg. Vox Plinio quoque vſitata epiſt. 5. Imitatus eſt autem hunc locum D. Hiero. ad verbum fere epiſtola ad Euſtochium de virgin. cuſtodia.

38. ſperandi fomenta] Hoc Manutij. Ms. duo confirmant, pro eo quod erat: peccandi. vnus vero liber calamo exaratus, quem poſterius mihi dono dedit Ludouicus Carrion & eruditionis & cognationis nomine mihi chariſſimus, habet: ſuſpirandi fomenta, multo mea ſententia rectius, præſertim quum etiam ſic legat cod. S. Pantaleonis Colon. ſupra citatus.

39. Et qui emunt, tanquam non poſſidentes] Interſerit Cam. co. tanquam non emẽtes, & qui poſſident, & infra quoque Cyprianus teſtim. lib. 3. ca. 11. ſed neque hodie in Græcis aut Latinis exemplaribus neque apud Tertul. hoc legitur de cultu femin. qui tamen pro eo quod ſequitur: non vtantur, legit: non abutantur, & Græce legitur καταχρώμενοι.

40. præterit enim habitus huius mundi] Quum ſic legat Tertul. magis placeret hæc Afflig. & vulg. codi. lectio, quam aliorum: figura, præſertim quum Græce ſit σχῆμα, niſi alibi aliud legeretur vbique apud Cyprianum.

41. Vtere, ſed ad bonas artes] Mendum hic acciderat apud Manut. negligentia operarum.

42. Patrimoniũ tuum Deo fenera] Hoc ex Ms. Angl. Afflig. Cambro. nec diſſentiunt vulgati exc. præterquam quod legant: patrimonia, atque adeo non placet quod habet Manut. & Cambron. in margi. patrimonio tuo Deum, Fenera autem ſine o. legunt Ms. vti legendum iam olim adnotauit Nonius Marcellus ex Varrone & Catone. Porro: perferre, Ms. eſt, pro eo quod Eraſmus: præferre.

43. amatoria &c.] Ad verbum fere ex Tertul. hoc mutuatus eſt ſub finem libri de habitu muliebri, atque adeo ex eo confirmatur vox: merum, pro eo quod quidam myrrham, legunt.

44 Ornamentorũ ac veſtium inſignia & lenocinia formarum] Etiam hoc ex Tertul. confirmatur

de cult. fem. vbi eandem quoque scripturam ex Apocal. citat, habent Ms. quoque & vetus excus. & postea peculiariter de fucis agit: quare non placet quod substituit Rěboldus: fucorum.

45. pallio purpureo & coccineo] *Nō placet quod reposuit Erasmus :* & coccino, *quum prius legant Ms. vet. exc. & Remboldus. Quidam autem cod. Morel.* pallium purpureū & coccineum, *non male ; nam Græcus textus etiam variat.*

46. execrationum & immunditiæ] *Magis ad exemplar Græcum accedit hæc Manu. & Ms. quam vulgata:* execrationis.

47. argento & veste corruptas] *Vocem:* argento *adiecit Manut. desideratur tamen in nostris Ms. qui:* corruptas, *legunt cum excu. quare non placet coniectura Erasmi:* comptas, *præsertim cum lib. de disciplina & bono pudicitiæ sic loquatur : vestibus aurum intexere, quasi precio est vestes corrumpere.*

48. & crines & cincinnos] *Græcè legit Chrysost. apud Isaiam :* καὶ τὰ ἐμπλόκια καὶ τοὺς κορύμβους, *quod vertit Godefridus Tilmanus, decentem contexturam crinium & cincinnos. Ipse vero Chrys.* κορύμβους, *dicit, ornatum quendam circa caput muliebre aut frontale, reticulum. seu vittam. Hodie apud 70. non aliud hic legitur quam* κοσύμβους, *quæ vox idem fere significat, atque adeo huc est transferenda in illis vox :* ἐμπλόκια, *quæ postea adiicitur.*

49. & lunulas] *Græce est* μηνίσκους. *Putat Chryso. fuisse cultum in speciem lunæ semiplenæ ad cohonestandam ceruicem, Hieron. vero bullulas dependentes in lunæ similitudinem.*

50. & discriminalia & armillas, & botronatū & dextralia & annulos & inaures] *Sic Ms. tres legētes :* dextralia, *pro eo quod vulgò legitur :* specula, *certe vox Græca* ψέλλια, *illud, non hoc significat.*

51. Botronatum] *autem legit etiam Tertul. de cultu femin. paucis locum Isaiæ citans, & diuinat Rhenanus esse redimiculum capitis capillos stringens, ita dictum quod botri speciem referret. Ex Græco textu 70. aut Chrys. nihil certi potest colligi, vtpote qui longe aliter legant, sic nempe:* Καὶ τὸ κάθεμα καὶ τὸν κοσμὸν τοῦ προσώπου αὐτῶν, καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου τῆς δόξης, καὶ τοὺς χλιδῶνας, καὶ τὰ ψέλλια, καὶ τοὺς δακτυλίους, καὶ τὰ περιδέξια, καὶ τὰ ἐνώτια. *Quod è Græco sic recte vertit Tilmannus et monile ad pectus demissum, ornatúmque faciei earum, et compositionem totius ornamenti ac splendoris, & brachiola, & armillas, & annulos, & dextrocheria, & inaures. Vtpote quum Græce idem fere significent :* χλιδῶνες, ψέλλια, καὶ περιδέξια. *Quanquam tamen Chrys. in commen. aliquid amplius videatur legisse, atque adeo satis accedere ad lectionem Cypriani : Armillas (inquit interpres) aureas ad decorem brachiorum circumpositas, aliud item genus brachialis, alia item ornamenta circa manuum iuncturas, textile illud crinibus implicandis accommodum, cultum aureum ornando capiti circumpositū. E quibus duobus postremis, alterū aut vtrumque puto esse illud ipsum quod Botronatum vocant Tertal. & Cypr. Atque adeo diuinarim, esse eum capitis ornatum quem lingua Gallica:* les bordures, *vocamus, vtpote quum inueniatur plerumque botro haud absimilis. Fortaßis illa ex editionibus Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis interiecta sunt, nam dicit Hieron. omnia hæc diuersis modis ab illis & 70. interpretata, atque adeo hinc factum, vt in sequē. plura legant Chrysostom. & exemplaria Græca, quam Cyprianus.*

52. & bysso torto & cocco nero] *Adiecit quidē hæc recens Manut. sed neque in Ms. aut Græcis exemplaribus, neque apud Chrysostom. horum vllum est vestigium.*

53. Neque enim deus coccineas aut purpureas oues. &c.] *Hæc & sequentia ad verbum fere mutuatus est ex Tertul. lib. de cultu femin. et sub finem libri de hab. mulie. Vtrumque autem imitatus est D. Hieron. in vita B. Marcellæ.*

54. Quæ omnia peccatores & apostatę Angeli] *Etiam hoc habet ex Tertul. lib. de cult. femin. & habi. muliebr. vsque adeo vt etiam sententiam illius sequatur, quod ad c. 6. Gen. attinet ; qua filios Dei qui sumpserunt sibi vxores filias hominum, angelos intelligebat : in qua fuit & Lactantius & alij quidam Cypriano vetustiores. Verum eam multis argumentis reprobant D. D. Chrysost. in comment. & Aug. lib. 15. de ciuit. Dei ca. 23. vbi etiam auctoritatem libri Enoch nititur Tertul. (vtpote Apocryphi) pulchre refutat, ad quem alludit etiam Chrysost. dum fabulas eam sententiam vocat.*

55. Illi & oculos circunducto nigrore fucare, &c.] *Quod hic nigrorem paulopost nigrum puluerem vocat, vti etiam Tertul. de habit. muliebr. & de cultu femin. fuliginem ; quod autem ruborem dicit, Hieronim. ad hæc loca alludens purpurissam & cerussam appellat epistola ad Lætam & in vita B. Marcellæ. Sic & Tertul. loco citato.*

56. & plastica] *Etsi vet. excu. ac Ms. Afflig. & Camb. legant:* plasma, *priorem tamen veram esse ex Tert. patet ; qui lib. de cult. femin. immo eo ipso loco quem hic imitatur Cyprianus sic legit, & certe etiam Camb. cod. ad marginem habebat adnotatam.*

57. flauo colore] *Flauus color siue croceus vti habet Tertul. ad capillos refertur, niger puluis ad oculos, ruber ad genas.*

58. Si quis pingendi artifex] *Hunc locum tanquā grandis dictionis exemplum citat D. Aug. lib. 4. de doctr. Christ. c. 21. & imitatur D. Ambros. Examer. lib. 6. c. 8. vbi pro eo quod legimus :* manus afferret, *rectius legit meo iudicio:* inferret; *quomodo etiam Cambr. & Affli. cod. & comprobatur ex eo quod præcedit :* manus Deo inferunt. *Castigandus vicißim est Aug. vbi legit:* colorum adulterinis medicaminum fucis.

59. Itaque festa celebremus] *Ad verbum transtulit quod Græce est:* ἑορτάζωμεν, *quomodo etiam interpres Origenis hom. in Leuit. 5.*

60. capillos iam tibi flammeos auspicaris] *Etiam hæc ad verbum ex Tertul. de cult. femin.*

61. Viderint quid sibi nuptæ] *Rursum hoc ex eodem Tertul. libro. Et certe nuptas hoc in genere corruptelæ & fuci non excusari, docet etiam Ambros. lib. 1. de virg. loco citato à D. Augustino, & ipse Augustin. epistola 75. ad Poßidium. Atqui pro eo quod præcedit :* metuenda, *legit vetus exc. et Afflig. ad marginem:* meditanda, *Illud autem:* viderint, *phrasis est de qua supra epistola 2. diximus.*

62. Nec illa prætereo quæ dum negligentia] *Solus Morel.* per negligentiam. *Quod autē hic prohibet virginibus ne nuptiis intersint, similis est in multis canonibus*

nibus prohibitio de omnibus clericis.

63. quod non licet dicere, obseruare] *Hæc vulgo reperitur in Ms. quare magis placet quam aliorum:* quod non licet dicere obseruari, *siue:* conuersari.

64. Voluptaria & læta] *Hoc Manutij confirmat Cambron. cod. qui tamen ad marginem habet:* voluntaria, *pro quo pessime vulgati cod.* voluntariæ & lætæ.

65. quando, pudica quæ venerat, impudica discedit] *Est hoc Ms. cod. & Grauij; vetus vero excusus non male:* quando impudicitior, quæ venerat pudica, discedit, *Ad quod accedunt Remboldus & Manutius, præterquam quod ille:* quantũ, *& Manutius:* quãto, *legat, &:* impudicior, *sed prius maxime placet.*

66. Quid vero quę promiscuas balneas adeũt] *Similiter libro sequenti de Lapsis: Hoc (ait) crimini eius & malis deerat, vt ad balneas pergeret. Item paulopost: Lamentari eum putamus ex toto corde, qui ex primo criminis die lauacra cũ feminis quotidie celebrat? Porro balneas à balneis in hoc distingui vult Beda lib. de Orthogra. quod illæ sint publicæ, hæc priuata.*

67. theatro sunt fediora] *Ita cum Manut. Cambr. cod. & quidam antiqui Morelij; cæteri:* theatra.

68. an cum vestita est verecunda sit inter viros virginitas talis, quæ] *Sic Ms. Cambr. & Afflig. cum vulgatis, præterquam quod iste non legat:* virginitas, *Pro quo Manutius:* cum vestita es, verecunda sis inter viros talis, cui, *neutri male. Pro eo autem quod est:* proficit, *Ms. vterque habet variam lectionem:* prosilit.

69. detestabiles fabulas] *Affliginen. in margine:* tabulas.

70. pudor cæditur] *Manutij istud habent Ms. Morelius cum exc.* ponitur, *Camb. in margin.* læditur.

71. Sic se expugnator inimicus] *Vulgo:* expugnatus, *minus recte.*

72. Christi adulteræ] *Simile prorsus habes epistola supra 61. item apud D. D. Chryso. epistola ad Theodo. monach. & in epistolam ad Hebr. hom. 13. Basilium de vera Virginitate. Ambros. ad Susannam lapsam c. 5. et 9. Hieron. contra Iouin. lib. 1. ad Eustoch. de cust. virg. & ad Sabinian. ac Aug. in tit. Psalm. 83. ac de bono viduit. c. 11. Huius priori loco verba sunt hæc: Alius ex Dei munere maius quid vouit, statuit nec nuptias pati; qui non dãnaretur si duxisset vxorem, post votum quod Deo promisit si duxerit dãnabitur. Quare, nisi quia retro respexit? Sic virgo quæ si nuberet non peccaret, sanctimonialis si nupserit, Christi adultera reputabitur. Posteriori vero loco: Plane (inquit) non dubitauerim dicere, lapsus & ruinas à castitate sanctiore quæ vouetur Deo, adulteriis esse peiores, etc. Hieron. autem: Virgines (inquit) quæ post consecrationem nupserint, non tam adulteræ sunt quam incœstæ. Quæ loca qui expenderit, dubitare posthac non poterit, in vsu fuisse vota monastica illorum ætate. Si quem autem hæc non moueant vtpote de solis Sanctimonialib⁹ dicta, certe Theodorum monachum increpans ipsis coæuus Chrys. Vxoris (inquit) laqueis implicari, adulterij crimen est admittere, etc.*

73. Audite itaque virgines] *Ita Ms. cum Manutio & Morelio, pro eo quod cæteri:* igitur. *Est autem in sequ. aut legendum cum Afflig. cod. Manut. & Morel.* vos docentem pariter ac monentem, *aut cum vulg.* vobis timentem, &c.

74. sint à compedibus aureis pedes liberi] *Alludit ad vincula Barbarorum de quibus Tertul. de cult. femin: Quamquam & aurum ipsum cuidam genti ad vincula seruire referunt Gentilium litteræ. Qui Periscelũ vocat quo crura exornabantur alij Periscelides; σκέλος enim Græci crus vocant.*

75. quarum in vos pudica lauatio est] *Ex Ms. denuo adiecimus:* in vos, *fortaßis legendum:* inter vos.

76. quę Deo seruis] *Etiã hoc ex iisdem denuo adiectum est, quomodo & paulopost particula:* est.

77. vitate, lætales illic illecebræ] *Ita Manut. & Grauius cum Colon. cod. pro eo quod alij:* vitæ lætalis, illic.

78. Primus enim centenarius martyrum fructus est] *Sic Ms. Afflig. ac Colon. vet. exc. Costerius, Grauius, More. & Manu. præterquam quod prætermiserit:* enim, *rectius quam aut vulg.* primus cum cẽteno, *aut Cambron. cod.* primus cum centesimo. *Est enim similis alicubi Cypriani locus. Atqui longe aliter D. Hieron. contra Iouin. centesimum fructum virginibus, sexagesimum viduis, & trigesimum coniugatis attribuit. Græci vero comment. Cypriani sequuntur sententiam, & trigesimum fructum viduis attribuunt.*

79. carnis & sæculi cogitatio] *Est hæc Ms. et vet. exc. cód. quare placet magis quam vulg.* contagio. *Paulo post autem, siue legas:* gratiam, *cum Ms. & vulg. exc. siue* gloriam, *cum Manutio, perinde est, habes enim easdem voces confusas etiam in epistolis Paulinis: Item pro:* ascensus, *legit quidam Morel. cod.* accessus, *non male.*

80. Vultis scire quo malo careat] *Quidam cod. Morel.* quod malum euadat.

81. sed Dominus vester & caput] *Adiecimus recens ex Ms. vocem:* sed.

82. qui autem habuerint dignationem] *Afflig. & vet. exc. cod.* dignitatem, *sed prius magis accedit ad phrasin Cypriani.*

83. neque nubunt neque matrimonium faciunt] *infra lib. Testim. 3. c. 32. sic istud legit:* neque nubunt neque nubuntur.

84. Prima sententia crescere præcepit, secũda continentiam suasit] *Similia paßim reperire est apud D. D. Hieron. & Aug. notatu digna, propter eos qui etiãnum abutuntur prima illa sententia: Crescite & multiplicamini.*

85. ad diuinum munus & patrium] *Sic primus Grauius, pro eo quod erat male:* patrimonium. *Quidam vet. cod. Morelij:* & patriam, *Est autem insigne elogium Baptismi.*

86. Primus (*inquit*) homo de terræ limo] *Ter aut quater Manu. cod.* e, *pro:* de, *sed posterius ad phrasin Cypriani pertinet, & sic legit D. Aug. hunc locum citans ad finem vsque, dict. ca. lib. 4. de doctrina Christi.*

87. maioribus ministerium] *Cum Grauio hoc recens adiecimus ex Ms. Afflig. & Colon. cod. & vet. exc. & optime quadrat.*

88. mementote tunc nostri] *Facere hunc locum pro inuocatione sanctorũ post hanc vitam, supra docuimus epistola 57.*

DE LAPSIS

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Pollicitus erat frequenter Cyprianus, vbi primum pax Ecclesiæ reddita foret, se certius quid scripturum de ratione Lapsorũ, hoc igitur libro promissus satisfacit. Et imprimis ob oculos posita cum gaudio tam insperata Ecclesiæ pace, & Confessorum cæterorúmque Stantium in fide constantia, & deinde cum dolore summo Lapsorum ruinis, ac persequutionis præteritæ causis explicatis, disciplinæ nempe neglectu & peccatis fidelium: grauiter increpat Lapsos, quod ad prima statim verba minantis inimici idolis sacrificarint, & non potius iuxta Christi consilium secesserint. Item quod iam sacrificiis maculati, contra Euangelij legem, ante expiata delicta, ante exomologesin criminis factã vim inferrent corpori & sanguini Domini, & communicationem ac pacem à quibusdam presbyteris sine Episcopi sententia extorquerent. Deterritos proinde vindicta diuina Lapsorum aliquot, qui indigne communicarant (obiter interiecta mentione libellaticorum quod à crimine non excusarentur) & animatos eorum exemplo, qui quãuis nullo sacrificij aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitẽtes exomologesin faciebãt, ad confessionem delicti, ad pœnitentiam publicam, ad satisfactionem plenam multis hortatur. Postremo vitari monet Nouatianos, confutans scripturis aliquot illorum hæresim. Meminerunt autem libri huius præter ipsum Cyprianum epistola 51. Pontius in vita, Eusebius eccles. hist. lib. 6. ca. 33. & post eum Niceph. & Freculphus. D. D. quoque Aug. locis infra citatis, & Fulgẽtius ad Thrasimundũ. Et vere imitatus est Tertul. librũ de pœnitentia; quẽ adeo genuinũ illius esse non dubito; contra quam censuerũt Erasmus & Rhenanus, nam & stilus consentit.

Pax[1] ecce dilectissimi fratres, ecclesię reddita est: & quod difficile nuper incredulis, ac perfidis impossibile videbatur, ope atq; vltione diuina securitas nostra reparata est. In lętitiã mentes redeũt, &[2] tẽpestate pressurę ac nube & caligine discussa, trãquillitas ac serenitas refulserũt. Dandę laudes Deo, & beneficia eius ac munera cum gratiarũ actione celebranda, quamuis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessauerit. neque enim tantum inimico licere potest, vt non qui Dominum toto corde, & anima, & virtute diligimus, benedictiones eius & laudes semper & vbique cũ gloria prædicemus.[3] Exoptatus votis omnium dies venit, & post longæ noctis horribilem tætrámque caliginem, Domini luce radiatus mundus eluxit. Confessores præconio boni nominis claros, & virtutis ac fidei laudibus gloriosos, lætis conspectibus intuemur; sanctis oculis adhęrentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi cohors candida, qui persecutionis vrgentis ferociam turbulentam stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerãtiam mortis: repugnastis fortiter seculo, spectaculum gloriosum prębuistis deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Religiosa vox Christum locuta est, in quem se semel credidisse confessa est. Illustres manus[4] quæ non nisi diuinis operibus assueuerant, sacrificiis sacrilegis restiterunt. Sanctificata ora cœlestibus cibis,[5] post corpus & sanguinem domini, profana contagia & idolorum reliquias respuerunt.[6] Ab impio sceleratóque velamine, quo illic velabãtur sacrificantium capita captiua, caput vestrum liberum mansit.[7] Frons cum signo Dei pura, diaboli coronam ferre non potuit, coronæ se domini reseruauit.[8] Quam vos lęto sinu excipit mater ecclesia de prælio reuertentes? Quam beata, quam gaudẽs portas suas aperit, vt adunatis agminib9 intretis, de hoste prostrato trophea referẽtes? Cum triũphantibus viris & feminæ veniũt, quæ cum sæculo dimicantes, sexũ quoque vicerunt. Veniunt & geminata militiæ suæ gloria virgines, & pueri annos suos[9] continentiæ virtutibus transeuntes.[10] Nec non & cętera Stantium multitudo vestram gloriam sequitur, proximus & pæne coniunctis laudis insignibus vestigia vestra comitatur. Eadem & in illis sinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas. Incõcussis prę ceptorum cœlestium radicibus nixos, & Euangelicis traditionibus roboratos;[11] non præscripta exilia, non destinata tormenta, non rei familiaris damna, non corporis supplicia terruerunt. Explorandæ fidei præfiniebantur dies, sed qui sæculo renunciasse se meminit, nullum sæculi diem nouit. nec tempora terrena iam computat, qui æternitatem de Deo sperat.[12] Nemo fratres dilectissimi nemo hanc gloriam mutilet, nemo incorruptam stantium firmitatem maligna obtrectatione debilitet: cum dies

dies negantibus præstitutus excessit; quisquis professus intra diem non est, Christianum se esse confessus est. Primus est victoriæ titulus, gentilium manibus apprehensum Dominum confiteri, Secundus ad gloriam gradus est, [13] cauta secessione subtractum domino reseruari. Illa publica, hæc priuata confessio est. Ille iudicē sæculi vincit, hic contentus Deo suo iudice, conscientiam puram cordis integritate custodit. Illic fortitudo promptior, hic sollicitudo securior. Ille appropinquante hora sua iam maturus inuētus est, hic fortasse dilatus est: qui patrimonio derelicto iccirco secessit, quia non erat negaturus; confiteretur vtique si fuisset & ipse detentus. [14] Has martyrum cœlestes coronas, has confessorum glorias spiritales, has stantium fratrum maximas eximiásque virtutes mæstitia vna contristat, quod auulsam nostrorum viscerum partem violentus inimicus populationis suæ strage deiecit. Quid hoc loco faciam dilectissimi fratres, fluctuans vario mentis æstu? quid, aut quo modo dicam? Lacrimis magis quam verbis opus est, ad exprimendum dolorem, quo corporis nostri plaga deflenda est, quo populi aliquādo numerosi multiplex lamentanda iactura est. Quis enim sic durus ac ferreus, quis sic fraternæ charitatis oblitus; qui inter suorum multiformes ruinas, & lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus, siccos oculos tenere præualeat, nec erumpente statim fletu, prius gemitus suos lacrimis quam voce depromat? Doleo fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria, [15] & sanitas priuata blanditur; quando plus pastor in gregis sui vulnere vulneretur. Cum singulis pectus meum copulo, mœroris & funeris pondera luctuosa participo. Cum plangentibus plango: cum deflentibus defleo: cum iacentibus iacere me credo. Iaculis illis grassantis inimici, mea simul membra percussa sunt, sæuientes gladij per mea viscera transierunt. Immunis & liber à persecutionis incursu fuisse non potest animus. In prostratris fratribus & me prostrauit affectus. Habenda tamen est, fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem debet & sensum persecutionis infestæ tenebrosa caligo cæcasse, vt nihil remanserit lucis & luminis, vnde diuina præcepta perspici possint. Si cladis causa cognoscitur, & medela vulneris inuenitur. Dominus probari familiam suam voluit, [16] & quia traditam nobis diuinitus disciplinam pax longa corruperat, iacentem fidem & pœne dixerim dormientem, censura cœlestis erexit: cúmque nos peccatis nostris [17] amplius pati mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est, vt hoc omne quod gestum est, exploratio potius quàm persecutio videretur. [18] Studebant augendo patrimonio singuli; & obliti quid credentes, aut sub Apostolis ante fecissent, aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio deuota, [19] non in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina. [20] Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterati post Dei manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidæ frudes, circumueniendis fratribus subdolæ volūtates. [21] Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij, prostituere gentilibus membra Christi: non iurare tantum temere, sed adhuc etiam peierare: præpositos superbo tumore contemnere, venenata sibi ore maledicere, odiis pertinacibus inuicem dissidere: [22] episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet cæteris & exemplo, diuina procuratione contempta, procuratores rerum secularium fieri, [23] derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas prouincias oberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari. Esurientibus in Ecclesia fratribus [24] non subuenire, habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, vsuris multiplicantibus fenus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis eiusmodi mereremur? cum iam pridem præmonuerit ac dixerit censura diuina: [25] Si dereliquerint legem meam, & in iudiciis meis non ambula- *Psalm. 88.*
uerint: si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Prænunciata sunt ista nobis & ante prædicta: sed nos datæ legis & obseruationis immemores, id egimus per nostra peccata; vt [26] dum domini mandata contempsimus, ad correctionem delicti & probationem fidei [27] remediis seuerioribus veniremus. Nec saltem sero conuersi ad Domini timorem sumus, vt hanc correptionem nostram, probationémque diui-

nam patienter & fortiter subiremus. [28] Ad prima statim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem suam prodidit, nec prostratus est persecutionis impetu, sed voluntario lapsu se ipse prostrauit. Quid oro inauditum, quid nouum venerat vt velut incognitis, atque inopinatis rebus exortis, [29] Christi sacramentum temeritate præcipiti solueretur? Nonne hęc & prophetæ ante, & Apostoli postmodum nunciauerunt? Nonne iustorum pressuras & gentilium semper iniurias pleni sancto Spiritu prędicauerunt? Nonne fidem nostram semper armans, & Dei seruos cœlesti voce corroborans dicit scriptura diuina: Dominum Deum tuũ adorabis, & illi soli seruies? Nonne iram diuinæ indignationis ostendens, & pœnæ metum præmonens, denuo
Esa.2. dicit: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis? Et iterum Deus
Exod.22. loquitur, dicens: Sacrificans diis eradicabitur, [30] nisi Domino soli. In Euangelio quoque postmodum Dominus in verbis doctor, consummator in factis; docens quid fieret, & faciens quodcunque docuisset; quicquid nunc geritur & geretur, nonne ante præmonuit? Nonne & negantibus æterna supplicia, & salutaria confitentibus præmia ante constituit? Exciderunt quibusdam, pro nefas, omnia, & de memoria recesserunt. Non expectauerunt saltem, vt interrogati negarent, vt tus accenderent apprehensi. Ante aciem multi victi, sine congressione prostrati; nec hoc sibi reliquerunt, vt sacrificare idolis viderentur inuiti. [31] Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare; quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam, quam semper optassent. [32] Quid illi qui à magistratibus vespera vrgente dilati sunt? quod ne eorum differretur interitus, etiam rogauerunt? Quam vim potest talis obtendere qua crimen suum purget; cum vim magis ipse fecerit vt periret? Nonne quando ad Capitolium sponte ventum est, quando vltro ad obsequium diri facinoris accessum est, labauit gressus, caligauit aspectus, tremuerũt viscera, brachia conciderunt? [33] Nõne sensus obstupuit, lingua hæsit, sermo defecit? Stare illic potuit Dei seruus, & loqui & renunciare Christo; qui iam diabolo renunciarat & sæculo? Nonne ara illa, [34] quo moriturus accessit, rogus illi fuit? Nonne diaboli altare, quod fœtore tætro fumare ac redolere conspexerat, velut funus & bustum vitæ suæ horrere ac fugere debebat? Quid hostiam tecum miser, [35] quid victimam supplicaturus imponis? Ipse ad aras hostia, victima ipse venisti. Immolasti illic salutem tuam, spem tuam, fidem tuam [36] funestis illis ignibus concremasti. Ac multis proprius interitus satis non fuit: hortamentis mutuis in exitum suum populus impulsus est: mors inuicem lætali poculo propinata est. [37] Ac ne quid deesset ad criminis cumulum; infantes quoque parentum manibus [38] vel impositi, vel attracti; amiserunt paruuli, quod in primo statim natiuitatis exordio fuerant consecuti. Nonne illi cum iudicij dies venerit, dicent: Nos nihil fecimus, nec derelicto cibo & poculo Domini ad profana contagia sponte properauimus: perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus parricidas. Illi nobis Ecclesiam matrem, illi patrem Deum negauerunt; vt dum parui & improuidi, & tanti facinoris ignari, per alios ad consortium criminum iungimur, [39] aliena fraude caperemur? [40] Nec est, pro dolor, iusta aliqua & grauis causa, quæ tantum facinus excuset: relinquenda erat patria, & patrimonij facienda iactura. Cui enim nascenti atque morienti non relinquenda quandoque patria, & patrimonij sui facienda iactura est? Vt Christus non relinquatur, salutis ac sedis æternæ iactura timeatur. Clamat ecce
per prophetam Spiritus sanctus: Discedite, Esa.52.
discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. [41] Exite de medio eius, [42] separamini qui fertis vasa Domini: & qui vasa sunt Domini ac templum Dei, ne immundum tangere, & feralibus cibis pollui, violarique cogantur, non exeunt de medio, nec recedunt? Alibi quoque vox auditur è cœlo præmonens quid Dei seruos facere
conueniat & dicens: Exi de ea populus Apoc.18.
meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius. Qui exit & cedit, delicti particeps non fit. [43] Plagis vero & ipse perstringitur, qui socius criminis inuenitur. Et ideo Dominus in persecutione secedere & fugere mandauit, atque vt id fieret & docuit & fecit. Nam cum corona de Dei dignatione descendat, nec possit accipi nisi fuerit hora sumendi; quisquis in Christo manens interim cedit non fidem denegat, sed tempus expectat.

Qui

Qui autem cum non secederet, cecidit; negaturus remansit. Dissimulanda fratres veritas non est, nec vulneris nostri materia & causa reticenda. [44] Decepit multos patrimonij sui amor cæcus; nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt, quos facultates suæ velut compedes ligauerunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, illæ catenæ, quibus & virtus retardata est, & fides pressa, & mens vincta, & anima præclusa; vt serpenti terram secundum Dei sententiam deuoranti, præda & cibus fierent, [45] qui terrestribus cupiditatibus inhærerent. Et icirco Dominus bonorum magister, & præmonens &
Matt.19. consulens in futurum: Si vis, inquit, perfectus esse, vade, vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlis, & veni, sequere me. Si hoc diuites facerent, per diuitias suas non perirent; thesaurum in cœlo reponentes, hostem nunc & expugnatorem domesticum non haberent: esset in cœlo cor & animus & sensus, si thesaurus esset in cœlo. Nec vinci à sæculo posset, qui vnde vinceretur in sæculo non haberet: [46] sequeretur Dominum solutus & liber, vt Apostoli & sub Apostolis multi; & nonnulli sæpe fecerunt, qui & rebus suis & parentibus derelictis, indiuiduis Christo nexibus adhæserunt. Sequi autem Christum quo modo possunt, qui patrimonij vinculo detinentur? Aut quo modo cœlum petunt, & ad sublimia & alta conscendunt, qui terrenis cupiditatibus degrauantur? Possidere se credunt, qui potius possidentur; census sui serui, nec ad pecuniam suam Domini, sed magis pecuniæ mācipati. Hoc tempus, hos homines Apostolus denotat
1.Thim.5. dicens: Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam, [47] & desideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes
* errauerunt. * naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Dominus autem quibus nos præmiis ad contemptum rei familiaris inuitat? parua hæc & exigua huius temporis damna, [48] quibus mercedibus pensat?
Marc.10. Nemo est, inquit, qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei; [49] & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.

Quibus cognitis, & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantum timenda non est eiusmodi, sed & optanda iactura ipso denuo Domino prædicante & monente: [50] Beati eritis cum * persecuti vos fuerint, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro vt nequam, propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate; ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Sed tormenta postmodum ventura erant, & cruciatus graues reluctantibus imminebant. Queri de tormentis potest qui per tormenta superatus est: excusationem doloris obtendere, qui victus est in dolore. potest rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & sacramenti mei memor, deuotionis ac fidei arma suscepi: sed me in congressione pugnantem cruciamenta varia & supplicia longua vicerunt. Stetit mens stabilis, & fides fortis, & cum torquentibus pœnis immobilis diu anima luctata est: sed cum durissimi iudicis recrudescente sæuitia iam fatigatum, [51] iam lassum corpus, nunc flagella scinderent, nunc contunderent fustes, [52] nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet, nunc flamma torreret; caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerum cessit, nec animus sed corpus in dolore defecit. Potest cito proficere ad veniam causa talis: potest eiusmodi [53] excusatio esse miserabilis. [54] Sic sic Casto & Æmilio aliquando Dominus ignouit: sic in prima congressione deuictos, victores in secundo prælio reddidit, vt fortiores ignibus fierent, qui ignibus ante cessissent; & vnde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrimarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus sanguis, & pro lacrimis [55] cruor semiustulatis visceribus defluebat. Nunc verò quæ vulnera ostendere victi possunt? quas plagas hiantium viscerum? quæ tormenta membrorum, vbi non fides congressa cecidit, sed congressionem perfidia præuenit? Nec excusat oppressum necessitas criminis, vbi crimen est voluntatis. [56] Nec hoc ideo dico vt fratrū causas onerem, sed vt magis fratres ad precem satisfactionis instigem. Nam cum scriptum sit: Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant: Esa.3.
Qui peccantem blandimentis adulantibus

Luc.6. * odio vos habuerint.

palpat, peccandi fomitem subministrat: nec comprimit delicta ille, sed nutrit. At qui consiliis fortioribus redarguit simul atque instruit fratrem, promouet ad salutẽ. Quos diligo, inquit Dominus, redarguo & castigo. Sic oportet & Dei sacerdotem non obsequiis decipientibus fallere, sed remediis salutaribus prouidere. Imperitus est medicus, qui tumentes vulnerum sinus manu parcente contrectat, & in altis recessibus viscerum virus inclusum dum seruat exaggerat. Aperiendum vulnus est & secandum [57] & putraminib⁹ amputatis medela fortiore curandum. Vociferetur et clamet licet, et conqueratur æger impatiens per dolorem, gratias aget postmodum cùm senserit sanitatem. [58] Emersit enim, fratres dilectissimi, nouum genus cladis; & quasi parum persecutionis procella sęuierit, accessit ad cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens, & blanda pernicies. Contra Euangelij vigorem, contra domini ac Dei legem temeritate quorundam laxatur incautis communicatio: irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. [59] Non quærunt sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinam. Pœnitentia [60] de pectoribus excussa est, grauissimi extremíque delicti memoria sublata est. Operiuntur morientium vulnera: & plaga letalis altis & profundis visceribus infixa, dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris reuertentes, ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc pœne ructantes, [61] exhalantibus etiam nunc scelus suum faucibus, & contagia funesta redolentibus, Domini corpus inuadunt; quando occurrat scriptura diuina & clamet & dicat: [62] Omnis mundus manducabit carnem, & anima quæcunque manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est; peribit anima illa de populo suo. [63] Apostolus item testatur & dicit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dęmoniorum: non potestis mensę Domini communicare, & mensæ dęmoniorũ. Idem contumacibus & peruicacibus cõminatur & denunciat dicens: [64] Quicunque ederit panẽ, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis domini. Spretis his omnibus atq; cõtemptis, vis infertur corpori eius & sanguini: & plus modo in Dominum manibus, atque ore delinquunt, quàm cùm Dominum negauerunt. Ante expiata delicta, ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis domini & minantis; pacem putant esse, quam quidam verbis fallacibus venditãt. Non est pax illa, sed bellum: nec Ecclesiæ iungitur, qui ab Euangelio separatur. Quid iniuriam beneficium vocãt? quid impietatem vocabulo pietatis appellant? quid eis qui flere iugiter & rogare Dominum suum debent, intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare se simulãt? Hoc sunt eiusmodi lapsis; quod grando frugibus; quod turbidum sidus arborib⁹; quod armentis pestilens vastitas, quod nauigiis sæua tempestas. Solatium æternæ spei adimunt, arborem à radice subuertunt; sermone morbido ad letale contagium serpunt; nauem scopulis, ne in portum perueniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista, sed tollit: nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia, & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur; [65] vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat, vt delicti memoria euanescat, vt comprimatur pectorum gemitus, statuatur fletus oculorum; nec Dominum grauiter offensum longa & plena pœnitentia deprecetur; cùm scriptum sit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. Nemo se fallat, nemo se decipiat: solus dominus misereri potest. Veniam peccatis, quæ in ipsum commissa sunt, solus potest ille largiri, qui peccata nostra portauit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest maior: nec remittere aut donare indulgentia sua seruus potest, quod in Dominum delicto grauiore commissum est; ne adhuc lapso & hoc accedat ad crimen, si nesciat esse prædictum: Maledictus homo qui spem habet in homine. Dominus orandus est, Dominus nostra satisfactione placandus est; qui negantem negare se dixit, qui omne iudicium de patre solus accepit. [66] Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum merita, & opera iustorum: sed cùm iudicij dies venerit, cum post occasum sæculi huius & mundi ante tribunal Christi populus eius adstiterit. [67] Cæterum si quis præpropera

Apoc. 3. Leuit. 22. 1. Cor. 10. Ibid. 11. Apoc. 2. Hier. 17.

propera festinatione temerarius remissionem peccatorum dare se cunctis putat posse, aut audet Domini præcepta rescindere; non tantum nihil prodest, sed & obest lapsis. Prouocasse est iram, non seruasse sententiam: nec misericordiam prius Dei deprecandam putare, sed contempto domino [68] de sua facultate præsumere. Sub ara Dei animæ occisorum martyrum clamant magna voce dicentes: Quousque *Apoc.6.*
Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his, qui in terris inhabitant? & requiescere ac patientiam tenere adhuc iubentur: & quemquam posse aliquis existimat remittendis passim donandisque peccatis dignum fieri contra iudicem velle, aut prius quam vindicetur, ipse alios posse defendere? Mandant aliquid Martyres fieri? si iusta, si licita, [69] si non contra ipsum Dominum; à Dei sacerdote facienda sunt obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio. Mandant aliquid Martyres fieri? [70] Sed si scripta non sint in Domini lege quæ mandant; ante est vt sciamus illos de Deo impetrasse quod postulant; tunc facere quod mandant. Neque enim statim videri potest de diuina maiestate concessum, quod fuerit humana pollicitatione promissum. Nam & Moyses pro peccatis populi petiit, nec tamen peccantibus veniam, cum petisset, accepit: Precor, ait, Domine, deliquit populus *Exod.32.*
hic delictum grande, [71] & fecerũt sibi deos aureos & nunc si dimittis eis, delictum dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysem: [72] Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo. Ille amicus Dei, ille facie ad faciem locutus sæpe cum Domino, quod petiit impetrare non potuit, nec Dei indignãtis offensam sua deprecatione placauit.
Hier.1. Hieremiam Deus laudat & prædicat dicens: Prius quam te formarẽ in vtero, noui te: & prius quam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te: & eidem pro peccatis populi deprecanti fre-
Ibidem.7. quentius & oranti: Noli, [73] ait Dominus, orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exau-
Gen.6. diam in tempore in quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Quid vero iustius Noe, qui cum repleta esset terra peccatis, solus inuentus est iustus in terris? Quid gloriosius Daniele? Quid illo [74] ad facienda *Dan.3.14.*
martyria in fidei firmitate robustius? in Dei dignatione felicius? qui totiens & cum cõfligeret vicit, & cum vinceret superuixit? Quid Iob in operibus promptius, in tenta- *Iob.1.*
tionibus fortius, in dolore patientius, in timore submissius, in fide verius? Nec his tamen si rogarent concessurum se deus dixit. [75] Cum propheta Ezechiel pro de- *Ezech.14.*
licto populi deprecaretur: Terra, inquit, quæcunque peccauerit mihi vt delinquat delictum; extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam ab ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noe, & Daniel, & Iob, [76] non liberabunt filios neque filias, sed ipsi soli salui erunt. Adeo non omne quod petitur in præiudicio petentis, sed in dantis arbitrio est. Nec quidquam sibi vsurpat & vindicat humana sententia, nisi annuat & censura diuina. In Euangelio Dominus loquitur dicens: [77] Qui confessus me fuerit coram homini- *Luc.12.*
bus, & ego confitebor eum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem me negauerit, & ego negabo eum. Si negantem non negat, nec confitentem confitetur. Non potest euangelium in parte consistere, & in parte nutare. Aut vtrumque oportet valeat, aut vtrumque vim veritatis amittat. Si negantes rei criminis non erunt, nec confitentes præmium virtutis accipient. Porro si fides quæ vicerit, coronatur, necesse est, vt victa perfidia puniatur. Ita martyres aut nihil possunt, si Euangelium solui potest: aut, si Euangelium non potest solui, contra Euangelium facere non possunt, qui de Euangelio martyres fiunt. Nemo, fratres dilectissimi, nemo infamet Martyrum dignitatem, nemo eorum glorias destruat & coronas. Manet incorruptæ fidei robur incolume; nec dicere aliquid aut facere contra Christum potest, cuius & spes, & fides, & virtus, & gloria omnis in Christo est. Vt ab episcopis contra mandatum Dei fiat, auctores esse non possunt, qui ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam maior Deo, aut diuina bonitate clementior, qui aut infectum velit quod passus est Deus fieri: aut quasi illi minus potestatis ad protegendã Ecclesiam suam fuerit, auxilio nos suo putet posse seruari? [78] nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt, aut non per-

mittente illo omnia ista euenerunt; cum doceat indociles, & admoneat immemores scriptura diuina, quæ loquitur dicens: Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel iis qui prædabantur illum? nonne Deus cui peccauerunt; & nolebant in viis eius ambulare, neque audire legem eius? [79] Et superduxit super eos iram animationis suæ. Et alibi testatur ac dicit: Numquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? sed peccata vestra inter vos & Deum separant & propter delicta vestra [80] auertit faciem à vobis ne misereatur. Delicta potius nostra reputemus, actus nostros & [81] animi secreta reuoluentes, conscientiæ merita ponderemus. Redeat in cor nostrum non ambulasse nos in viis Domini, & abiecisse legem Dei; præcepta eius, & monita salutaria numquam seruare voluisse. Quid de eo boni sentias? Quem timorem fuisse apud eum, quam fidem credas; quem corrigere nec metus potuit, quem persecutio ipsa non reformauit? Alta & erecta ceruix nec quia cecidit, inflexa est. Tumens animus & superbus, nec quia victus est, fractus est. Iacens stantibus, & integris vulneratus minatur: [82] & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegus irascitur. [83] Atque ô tuam nimiam furiose dementiam. Irasceris ei, qui abs te auertere iram Dei nititur: ei minaris, qui pro te Domini misericordiam deprecatur, qui vulnus tuum sentit, quod ipse non sentis, qui pro te lacrimas fundit, quas forsitan ipse non fundis. Oneras adhuc crimen & cumulas: & cum sis ipse implacabilis ad antistites & sacerdotes Dei, putas circa te Dominum posse placari? Accipe potius & admitte quæ loquimur: Quid surdæ aures salutaria præcepta non audiunt, quæ monemus? Quid cæci oculi pœnitentiæ iter non vident, quod ostendimus? [84] Quid percussa & alienata mens remedia vitalia non percipit, quæ de scripturis cœlestibus & discimus, & docemus? Aut si incredulis quibusdam minor fides est futurorum; vel præsentibus terreantur. [85] Ecce eorum qui negauerunt quæ supplicia conspicimus? quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic esse sine pœna possunt, quamuis necdum dies venerit pœnæ. Plectuntur interim quidam, quo cæteri corrigantur. Exempla sunt omnium, tormenta paucorum. Vnus ex his qui sponte capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negauit, obmutuit. Pœna inde cœpit, vnde cœpit, & crimen; vt nec rogare iam posset qui verba ad precandam misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini eius & malis deerat, vt & ad balneas statim pergeret, quæ lauacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immūda correpta cecidit, laniauit dentibus linguam, qua fuerat vel pasta impie, vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex extitit, nec diu superesse postmodum potuit; doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. Præsente ac teste me ipso, accipite quid euenerit. [86] Parentes forte fugientes dum trepidi minus sibi consulunt sub nutricis alimento paruulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ętatem, panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium superat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non pouit, quam nec intelligere prius potuit, nec arcere. Ignoratione igitur obreptum est, vt sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens, nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu [87] cœpit fluctuabunda iactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur. [88] Vbi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre pręsentibus cœpit, [89] & accipientibus cæteris locus eius aduenit; faciem suam paruula instinctu diuinæ maiestatis auertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, & reluctanti licet, de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato Eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus, de pollutis visceribus erupit; tanta est potestas Domini, tanta maiestas. Secreta tenebrarum sub eius luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem, [90] quæ ad eloquendum

Esa. 42.

Ibid. 59.

dum alienum circa se crimen necdum habuit ætatem. At vero ea, quæ ætate prouecta, & in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis latenter obrepsit, non cibum, sed gladium sibi sumens, & velut quædam venena letalia [91] inter fauces & pectus sanguinem admittens, angi & anima exæstuante concludi postmodum cæpit. Et pressuram non iam persecutionis, sed delicti sui passa, palpitans & tremens concidit. Impunitum diu non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen; quæ fefellerat hominem, Deum sensit vltorem. [92] Et cum quædam arcam suam, in qua Domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire; igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere. [93] Et alius q & ipse maculatus, sacrificio à sacerdote celebrato, partem cum cæteris ausus est latenter accipere; sanctum Domini edere, & contrectare non potuit; cinerem ferre se apertis manibus inuenit. Documento vnius ostensum est, Dominum recedere, cum negatur; nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando [94] gratia salutaris in cinerem, sanctitate fugiente mutetur. Quam multi quotidie pœnitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur; quam multi vsque ad insaniam mentis excordes, dementiæ furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cum per orbis multiformes ruinas tam delictorum pœna sit varia, quàm delinquentium multitudo numerosa. Vnusquisque consideret, non quid alius passus sit, sed quid pati & ipse mereatur. Nec euasisse se credat, si eum interim pœna distulerit; cum timere plus debeat, quem sibi Dei iudicis censura seruauit. [95] Nec sibi quo minus agant pœnitentiam, blandiantur, qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminauerunt, libellis tamen conscientiam polluerũt. Et illa professio denegantis; contestatio est Christiani, quod fuerat, abnuentis; fecisse se dixit, quicquid alius faciendo
Matt.6. commisit. Cúmque scriptum sit: Non potestis duobus Dominis seruire; seruiuit sæculari Domino, obtemperauit eius edicto: [96] magis obaudiuit humano imperio, quam Deo. Viderit an minore vel dedecore, vel crimine apud homines publicauerit quod admisit. Deum tamen iudicem subterfugere & vitare non poterit, cum dicat Spiritus sanctus in psalmis: Quod est imperfectum meum, viderunt oculi tui; & in libro Psalm.138.
tuo omnes scribentur. Et iterum: Homo videt in facie, Deus autem in corde. Ipse 1.Reg.16.
quoque Dominus præmoneat & præstruat dicens: Et scient omnes Ecclesiæ quia ego Apoc.2.
sum scrutator renis & cordis. Perspicit ille abdita, & secreta atque occulta considerat. Nec dei oculos potest aliquis euadere dicẽtis: Ego Deus approximans, & non Deus de Hier.23.
longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo? Videt ille corda & pectora singulorũ, & iudicaturus est non tantũ de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris, omniũ mẽtes voluntatésque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. [97] Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt, qui quamuis nullo sacrificij, aut libelli facinore cõstricti, [98] quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, [99] exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam paruis licet & modicis vulneribus exquirunt; scientes scriptum esse: Deus non Gal.6.
deridetur. Derideri & circumueniri Deus non potest, nec astutia aliqua fallente deludi. [100] Plus immo delinquit, qui secundum hominem Deum cogitans, euadere se pœnam criminis credit, si non palam crimen admisit. Christus in pręceptis suis dicit: Qui Marc.8.
confusus me fuerit, confundetur eum filius hominis. Et Christianum se putat, qui Christianus esse confunditur, aut veretur? Quo modo potest esse cum Christo, qui ad Christum pertinere aut erubescit, aut metuit? Minus plane peccauerit non vidẽdo idola, nec sub oculis circumstantis atque insultantis populi sanctitatem fidei profanando, non polluendo manus suas funestis sacrificiis, nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo proficit vt sit minor culpa, non vt innocens conscientia. Facilius potest ad veniam criminis peruenire, non est tamen immunis à crimine. Nec cesset in agenda pœnitentia atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videtur, in neglecta satisfactione cumuletur. [101] Confiteantur singuli, quæso vos fratres dilectissimi, delictum suum, dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio eius po-

test, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. Conuertamur ad Dominum mente tota, & pœnitentiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemur. Illi se anima prosternat, illi mæstitia satisfaciat; illi spes omnis incumbat. Rogare qualiter debeamus dicit ipse: Reuertimini, inquit, ad me ex toto corde vestro, simúlque & ieiunio, & fletu, & planctu; & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Ad Dominum toto corde redeamus. Iram & offensam eius, ieiuniis, fletibus, planctibus, sicut admonet ipse, placemus. Lamentari eum putamus ex toto corde, ieiuniis, fletibus, planctibus Dominum deprecari; qui ex primo criminis die, [102] lauacra quotidie celebrat, qui epulis affluentibus pastus, & sagina largiore distentus, cruditates suas postridie [103] ructat, nec cibos & potus suos cum pauperum necessitate communicat? Qui hilaris ac lætus incedit, quo modo mortem suam defleat? Cúmque scriptum sit: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ; barbam vellit, & faciem suam comit? Et placere nunc cuiquam studet, qui Deo displicet? An illa ingemiscit & plangit, cui vacat cultum prætiosæ vestis induere, nec indumẽtum Christi, quod perdidit, cogitare? accipere pretiosa ornamenta, & monilia elaborata, nec diuini & cœlestis ornatus damna deflere? Tu licet indumenta peregrina & vestes sericas induas, nuda es. Auro te licet & margaritis gemmísque condecores, sine Christi decore deformis es. Et quæ capillos tuos inficis, vel nunc in doloribus desine. Et quæ [104] nigri pulueris ductu oculorum liniamenta depingis, vel nunc lacrimis oculos tuos ablue. Si quẽ de tuis charis mortalitatis exitu perdidisses, ingemisceres dolenter & fleres: facie inculta, veste mutata, neglecto capillo, vultu nubilo, ore deiecto indicia mœroris ostenderes. Animam tuam misera perdidisti, spiritaliter mortua superuiuere hic tibi, & ipsa ambulans [105] funus tuum portare cæpisti; & non acriter plangis, non iugiter ingemiscis? Non te vel pudore criminis, vel continuatione lamentationis abscondis? Ecce peiora adhuc peccandi vulnera, ecce maiora delicta; peccasse, nec satisfacere, deliquisse, nec delicta deflere. Ananias, Azarias, Misahel illustres ac nobiles pueri; quo minus exomologesin Deo facerent nec inter flammas & camini exæstuantis incendia quieuerunt. Bene sibi licet conscij, & Dominum fidei ac timoris obsequio sæpe promeriti, humilitatem tamen tenere, & Domino satisfacere, nec inter ipsa gloriosa virtutum suarum martyria destiterunt. Loquitur scriptura diuina: Stans, inquit, Azarias precatus est, & aperuit os suum, & exomologesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. Daniel quoque post fidei atque innocentiæ suæ multiplicem gratiam, post dignationem Domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, ieiuniis adhuc promereri Deum nititur in sacco & in cinere volutatur, exomologesin faciens dolenter & dicens: Domine Deus magnus & fortis, & metuendus, [106] qui seruas testamentum tuum & miserationes eis qui te diligunt & conseruant imperia tua, peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus, ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua, non audiuimus verba puerorum tuorum Prophetarum, quæ locuti sunt in nomine tuo, super reges nostros & omnes gentes, & super omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio. Hæc mites, hæc simplices, hæc innocentes in promerenda Dei maiestate fecerunt & nunc satisfacere, & Dominum rogare detrectant, qui Dominum negauerunt? Quæso vos fratres, acquiescite salubribus remediis, consiliis obedite melioribus; cum lacrimis nostris vestras lacrimas iungite, cum nostro gemitu vestros gemitus copulate. Rogamus vos, vt pro vobis Deum rogare possimus; preces ipsas ad vos prius vertimus, quibus Deum pro vobis vt misereatur, oramus. Agite pœnitentiam plenam, dolentis ac lamentantis animi probate mæstitiam. Nec vos quorundam moueat aut error improuidus, aut stupor vanus, qui cum teneantur in tam grandi crimine, percussi sunt animi cæcitate, vt nec intelligant delicta, nec plangant. Indignantis Dei maior hæc plaga est, sicut scriptum est: Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis. Et iterum: Dilectum veritatis non receperunt, vt salui fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia. Iniuste sibi placentes, & transpunctæ mentis alienatione dementes;

Ioel.2.
Leuit.19.
Dan.3.
Ibidem.9.
Esa.19.
2.Thess.2.

mentes; Domini præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt. Ante admissum facinus improuidi, post facinus obstinati, nec prius stabiles, nec postmodum supplices: quando debuerant stare, iacuerũt; quando iacere & prosternere se Deo debent, stare se opinantur. Pacem sibi vltro nemine dante sumpserunt; falsa pollicitatione seducti, & apostatis ac perfidis iuncti, errorem pro veritate suscipiunt. Communicationem non communicantium ratam ducunt; hominibus contra Deum credunt, qui contra homines Deo non crediderunt. Eiusmodi homines quantum potestis effugite, perniciosis contactibus adhærẽtes salubri cautione
1.Tim.2. vitate. Sermo eorum sicut cancer serpit, colloquium velut contagium transilit, noxia & venenata persuasio persecutione ipsa peius interficit.[107] Illic sola superest pœnitentia, quæ satisfaciat. Qui autem pœnitẽtiam criminis tollunt, satisfactionis viam claudunt: ita fit vt dum temeritate quorumdam vel promittitur salus falsa, vel creditur, spes veræ salutis adimatur. Vos vero fratres dilectissimi, quorum timor in deum pronus est, & in ruina licet animus constitutus, mali sui memor est; pœnitentes ac dolentes peccata vestra perspicite, grauissimum cõscientiæ crimen agnoscite, ad intelligentiam delicti vestri oculos cordis aperite, nec desperantes misericordiam Domini, nec tamen iam veniam vindicantes. Deus quantum patris pietate indulgens semper & bonus est, tantum iudicis maiestate metuendus est. Quam magna deliquimus, tam granditer defleamus. Alto vulneri diligens & longa medicina non desit: pœnitẽtia crimine minor non sit. Putas ne tu Dominum cito posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimonium præponere maluisti, cuius templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? Orare oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lachrymosis lamẽtationibus occupare,[108] stratos solo adhærere cineri, in cilicio & sordibus volutari: post indumẽtum Christi perditum,[109] nullum hic iam velle vestitum: post diaboli cibum malle ieiunium: iustis operibus incumbere, quibus peccata purgantur: eleemosynis frequẽter insistere, quibus à morte animæ liberentur. Quod aduersarius auferebat, Christus accipiat; nec teneri iam nec amari patrimonium debet, quo quis & deceptus & victus est. Pro hoste vitanda res, pro latrone fugienda, pro gladio[110] metuenda possidentibus & vendenda. Ad hoc tantũ profuerit quod remansit, vt inde crimen & culpa redimatur.[111] Incunctanter & largiter fiat operatio: cẽsus omnis in medelam vulneris erogetur: opibus & facultatibus nostris qui de nobis iudicaturus est, Dominus feneretur. Sic sub apostolis fides viguit, sic primus credentium populus Christi mandata seruauit, prompti erant, largi erant, distribuendum per apostolos totum dabant, & non talia delicta redimebant. Si precem toto corde quis faciat, si veris pœnitentiæ lamentationibus & lachrymis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Dominum iustis & continuis operibus inflectat; misereri talium potest, qui & misericordiam suam protulit dicens:[112] Cum conuersus ingemueris, *Ezech. 18*
tunc saluaberis, & scies vbi fueris. Et iterũ: *& 33.*
Nolo mortem morientis, dicit Dominus, quantum vt reuertatur & viuat. Et Iohel *Iod. 2.*
propheta pietatem Domini, domino ipso monente declarat: Reuertimini, inquit, ad dominum Deum vestrum; quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. Potest ille indulgentiam dare, sententiam suam potest ille deflectere. Pœnitenti, operanti, roganti potest clementer ignoscere, potest in acceptum referre, quidquid pro talibus & petierint martyres, & fecerint sacerdotes: vel si quis plus eũ suis satisfactionibus mouerit, si eius iram, si indignantis offensam iusta deprecatione placauerit; dat ille & arma rursum, quibus victus armetur; reparat & corroborat vires, quibus[113] fides instaurata vegetetur. Repetet certamen suum miles, iterabit aciem, prouocabit hostem, & quidem factus ad prælium fortior per dolorem. Qui sic Deo satisfecerit, qui pœnitentia facti sui, qui pudore delicti, plus & virtutis & fide de ipso lapsus sui dolore conceperit: exauditus & adiutus à Domino, quam contristauerat nuper, lætam faciet Ecclesiam; nec iam solam Dei veniam merebitur, sed coronam.

ADNOTATIONES IN librum de Lapsis.

1. Pax ecce dilectissimi fratres Ecclesiæ reddita est] *Pax illa intelligenda est, quæ contigit post interfectum imperat. Decium, initio Imperij Galli, quæ tamen haud diu perdurauit. Nam cum regnum eius floreret initio & cuncta ei ex animi sententia succederent, postea (inquit Dionys. Alexand. apud Eusebium initio lib. 7.) in eundem offensionis lapidem impegit, & sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant persecutus, & prosperitatem suam pariter fugauit & pacem.*

2. tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa] *Pro:* pressuræ, *legit vetus excu. & Ms. Colon.* pressa, *sed prius habent Ms. Cambron. & Affliginien. cod. E quibus recens adiecimus illud:* & caligine.

3. Exoptatus votis omnium] *Sic etiam Ms. cum Manutio, Grau. & Morelio, pro eo quod erat:* omnibus. *Atqui pro:* tetrámque, *habet variam lectionem Cambron. cod.* trucémque.

4. quæ non nisi diuinis operibus assueuerant.] *Irrepserat mendum operarum negligentia in Manut. edit.* asseuerant, *& in alios quosdam impressos teste Morel.*

5. post corpus & sanguinem domini] *Quater hoc libro similia verba reperire est, adnotanda diligenter contra Sacramentarios.*

6. Ab impio sceleratóque velamine] *Vittam intelligit, quæ sacrificātium capiti imponebatur, vnde Vittata sacerdos apud Lucanum lib. 1. & Virg. Aeneid. 3. Redimitus tempora vittis.*

7. frons cum Dei signo pura diaboli coronam ferre non potuit] *De signo crucis fronti impresso supra diximus epistola ad Thibarit. Coronam autem diaboli illam intelligit, qua (teste Tertull. de corona milit.) ipsæ fores, ipsæ hostiæ & aræ, ipsi ministri & sacerdotes idolorum coronabantur; qua item coronati, vota diis nuncupabant, his aut similibus verbis:*

Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus esse futurum. Quales autem fuerint illæ, quibúsue ex floribus aut fruticibus structæ, quibúsue diis peculiares quæque & dicatæ, item de innumeris coronarum generibus; tam latè tractat dicto libro Tertull. ex libro cuiusdam Claudij Saturnini, vt Gellium & Plinium longe hac in materia superarit, quare ne prolixiores simus, illuc lectorem remittimus.

8. Quam vos læto sinu excipit] *Manutij hanc & excu. vulg. lectionem confirmat Cambronen. cod. pro qua Morel. & Coste.* Quam vos lætos in sinum suum, *Afflig. vero & Cambr. in marg.* lætos in sinu suo. *Prima maximè arridet.*

9. continentiæ virtutibus] *Cum Grauio adiecimus ex Ms. & vet. exc. vocem:* continentiæ.

10. Nec non & cætera Stantium multitudo] *Veram hanc esse lectionem Manutij & Morelij, patet ex epistola 14. & eo quod paulopost sequitur:* Stātium firmitatem, *& rursum:* Stantium fratrum, *& sic legit etiam Cambronen. cod. Quare corruptè legitur & in Afflig. & in aliis exc. cod.* circumstantium; *neque etiā placet, vt pro:* cætera, *substituatur cum Grauio:* tota.

11. non præscripta exsilia, non destinata tormenta] *Sic epistola 2. supra præscriptas tabulas dixit. Pro:* destinata, *autem, legit Cambronen. in marg.* designata. *Ex eodem paulopost adieci:* non, *pro eo quod erat:* &c.

12. Nemo fratres dilectissimi] *Rectè addita est à Manut. vox:* dilectissimi; *tum hic tum sæpe postea, eo quod sit Phrasis Cypriani.*

13. cauta secessione] *Latius paulopost agit hac de re.*

14. Has martyrum cœlestes coronas, has confessorum glorias] *Rursum hic distinguit inter martyres & confessores.*

15. & sanitas priuata] *Adfert Morel. variam lectionem:* sanctitas, *sed non placet: vti nec paulopost quod legit Grauius:* infesta & illecebrosa, *pro eo quod alij:* infestæ tenebrosa.

16. disciplinam pax longa corruperat] *Hic de ea pace loquitur, quæ fuit totis annis 14. durante Fabiani pontificatu, vel quod magis probatur per 38. annos à Seuero vsque ad Decium iuxta Seuerum Sulpitium; vtpote qui eam persequutionem quæ sub Maximiano fuit, non numeret inter reliquas, eo quod nonnullarum duntaxat ecclesiarum clerum persequutus sit: quod confirmat epistola supra 75. Firmilianus, dicens localem fuisse duntaxat. Et in Africa non fuisse, vel ex eo confirmatur, quod primus martyr inter episcopos Carthaginenses fuerit Cyprianus.*

17. amplius pati mereremur] *Recens adiecimus vocem:* pati, *ex Ms. Irrepserat autem in vulg. excus. mendum illud:* meremur, *ex cod. Remboldi.*

18. Studebant augendo patrimonio singuli, &c.] *Locum hunc lib. 2. contra Crescen. Grammat. c. 15. & libris de Baptismo contra Donatist. frequenter citat D. August. ad comprobandum, nos nō communicare peccatis aliorum, etiamsi cum eis in sacramentorum communione maneamus.*

19. non in ministris] *Hanc lectionem ex Ms. & veter. excu. denuo restituimus: pro eo quod substituerat Remboldus:* ministeriis.

20. corrupta barba in viris] *Barbæ studium in viris ita paucis describit Tertull. lib. de cult. femin. Proprias præstigias formæ & hic sexus agnoscit, barbam acrius cædere, interuellere, circumdare capillum, disponere, etiam colorare caniciem, primam quamque subducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere, cætera pulueris cuiusdam asperitudine leuigare. Eodem pertinet quod infra dicit Cyprianus: Cumque scriptum sit: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ, barbam vellit & faciem comit. Porro de forma fucata feminarū, plus satis libro præcedenti.*

21. Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij] *Alludit haud dubie ad verba illa 1. Cor. Nolite iugum ducere cum infidelibus, quippe qui ea ad hoc institutum citet infra lib. 3. Testim. c. 62. Et citans hunc locum D. Aug. lib. 1. de adult. coniug. c. 25. etsi ipse nondum sententiam firmasset, dicit Cyprianum non dubitasse, quin illicita forent matrimonia contracta cum infidelibus. Idipsum habet Tertullian. disertis verbis lib. 2. ad Vxor. & de Monog. & D. Hieron. lib. 1. contra Iouin. In eadem sententia fuit Ambros. epistola 70. ad Vigil. de Abrah. patriarch. lib. 2. c. 9. & lib. 8. in illud Lucæ: Omnis qui dimittit vxorem, &c. Chrysost. item & Theophil. in c. 7. epistolæ 1. ad Corinth. Non solum autem illicita sed & irrita iam olim fuisse in lege Moysi, patet 1. Esdr. c. 9. & 10. Quare rectè etiam ab eccle-*

sia po-

sia postmodum declarata sunt irrita; qualis canon est inter cæteros de Iudæis Concil. Aurelian.3. can.13. vocant hoc impedimentum Scholastici, cultus disparitatem.

22. Episcopi plurimi] Episcopos nunc dicit quos paulo prius præpositos, more suo.

23. derelicta cathedra] Facit hic locus pro necessaria residentia episcoporum.

24. non subuenire] Hoc adiecimus ex Cambron. cod. nunc primum, qui pro eo ipso variam habet lectionem: nihil tribuere. Pro eo autem quod præcedit: nundinas aucupari, Grau. & Coste. nundinis occupari, sed prius habent Ms. & paulopost pro: censura diuina, quidam teste Morelio: scriptura, sed non placet.

25. Si dereliquerint legem meam] Adiecit Grauius: filij eius, sed quod neque hic habent Ms. neque supra epist. 8. exc.

26. dum domini mandata contempsimus] Hoc ita castigauimus ex Afflig. & vet. exc. cod. pro eo quod cæteri non rectè: contemnimus.

27. remediis seuerioribus veniremus] Habent quidem Manut. elegantiorem lectionem: vteremur; sed vt priorem genuinam existimem, facit concordia exempl. Ms. nostrorum cum aliis exc.

28. Ad prima statim verba minantis inimici] De Negatoribus istis latè Dionysius Alexand. epistola ad Fabium Antiochen. apud Eusebium eccle. hist. lib. 6.

29. Christi sacramentum temeritate præcipiti solueretur] Alludit ad Sacramentum militare, Baptismi sacramentum illi comparans, ob impressum characterem.

30. nisi domino soli] Veram hanc esse Manutij lectionem, conuincunt cod. Ms. & epistolæ supra 53. & 64. quare corruptè legunt alij: Deo soli.

31. Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare] Eleganter quidem ponuntur infinitiui hi pro præteritis, sed hactenus præterquam epistola 11. non memini me vidisse apud Cypria. similem phrasin, & Afflig. cod. legit: cucurrere, ac: properauere, quo modo & Costerius ac Colon. cod.

32. Quid illi qui à magistratibus, &c. quod] Significantior est hæc Ms. lectio, quam exc. quot illic à magistratibus, &c. quot. Capitolium autem accipit pro aris deorum, vti & infra hoc eodem libro & supra epistola lv.

33. Nonne sensus obstupuit] Restituimus: Nonne, ex vet. exc. pro eo quod substituerat Remboldus: non. Atqui: obstuipuit, solus legit Manut. pro eo quod Cãb. cum aliis excusis: obstupuit, suspicor secutum illum inscriptiones veteres, vel inde quod Ms. Afflig. & Cambr. ad marg. legant: obstipuit.

34. quo moriturus accessit] Non male Afflig. & Camb. in marg. oraturus.

35. quid victimam supplicaturus imponis] Quum in Ms. & quibusdam exemplaribus Grauij non reperiatur: immolaturus vel, suspicor ex margine id irrepsisse in textum.

36. funestis illis ignibus] Ms. legunt: illic, neutrum displicet.

37. Ac ne quid deesset] Locum hunc Cypriani sic excusat D. Augustin. epistola 23. ad Bonifacium, vt dicat amisisse paruulos quod acceperant, quantum attinet ad parentum scelus, à quibus amittere coacti sunt; amisisse (inquam) non in seipsis, sed in mente & voluntate parentum.

38. vel impositi vel attracti, amiserunt paruuli] Lectionem hanc Ms. & vet. exc. cod. confirmat D. Aug. & certe primus Remboldus aliam distinctionem edidit.

39. aliena fraude caperemur] Etiam hoc ex eodem confirmatur, pro eo quod alij: moreremur.

40. Nec est, pro dolor, iusta & grauis causa] Quod paucis attigit epistola XV. latius hic, secedendum nempe in persequutione, ex scripturis prosequitur. Quod eo magis inculcasse videtur, ob Tertull. sententiam contrariam lib. de fuga in persequut. Vsqueadeo autem hanc sententiam probauit Cyprianus, vt in confessione sua (quam habes in Actu passionis eius, & apud D. Aug. contra Gaudentij epistolam li. 1.) Disciplinam ecclesiasticam seu scripturam sanctam prohibere dicat, ne quis vltro se offerat.

41. Exite de medio eius] Ms. quidam legunt: eorum, sed prius Græcè legitur, & magis accedit ad id quod præcedit: immundum nolite tangere.

42. Separamini qui fertis vasa Domini] Hæc econtrario Ms. cod. lectio genuina est, quum 70. legant: ἀφορισθῆτε, & certè etiam vet. exc. sic legit, quare non placet Remboldi & aliorum lectio: mundamini. Ex iisdem paulopost recens adiecimus: &c.

43. Plagis vero & ipse perstringitur] Etiam hoc rectè Ms. & Grauius, quum explicet quod præmisit ex Apoc. & ne perstringaris plagis eius; pro quo tamen variam lectionem habet Cambronen. ad marginem: præstringaris, &: præstringetur, quomodo & infra legitur libr. Testimon. 3. c. 34. Alij non rectè: constringitur.

44. Decepit multos patrimonij sui amor] Similiter loco citato Dionysius Alexand. Hi erant de quibus prædixerat dominus, quoniam pecunias habentes difficile saluabuntur.

45. qui terrestribus cupiditatibus inhærerent] Adiecimus cum Grauio vocem: cupiditatibus, ex Ms. item ex iisdem recens id quod sequitur: & consulens.

46. sequeretur Dominum vt Apostoli & sub Apostolis multi] Locus insignis de paupertate voluntaria, sed quia à pluribus tractatus est, ad alios huius sæculi scriptores lectorem remittimus.

47. & desideria multa & nociua] Sic Ms. pro eo quod exc. nocentia, Cambron. etiam cod. pro: multa, legit: inutilia. Ego legendum puto: multa inutilia, nam vtrumque hodie & Græcè & Latinè legitur. Malim autem legi cum hodiernis exemplaribus: errauerunt à fide, quam: naufragauerunt, quod habent Manut. & Morel. cum Grauio; nisi infra sæpius posterius hoc legeretur. Certe Græca vox ἀπεπλανήθησαν significat aberrare, & 1. Tim. 1. vbi illud vertit interpres; alia est vox Græca.

48. quibus mercedibus pensat] Afflig. cod. Grauius & Costerius: repensat.

49. & non recipiat septies tantum] Supra epistola 56. sic legebant Ms. & vet. exc. hic vero etiam Cãb. & excu. plærique cum Morel. sed Affligin. & vet. exc. cum Grauio & Manut. centies. Posterius hoc exprimit vox Græca ἑκατονταπλασίονα, & accedit quod est apud Math. centuplum. Verum postea vbique illud legunt. Ms. & Coloniensis quoque codex sic habebat quan-

quam postea substitutum sit in eo: centies.

50. Beati eritis cum persecuti vos fuerint] Miror hanc huius loci lectionem confirmatam Ms. cod. Atque adeo malim legi sicut supra dicta epistola 56. cum odio vos habuerint, cum Grauio & Costerio, præsertim quum Græcè legatur apud Lucam: μισήσωσιν.

51. iam lassum corpus] Prius hoc adieci ex Cãb. cod.

52. nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet] Varia hic tormentorum genera enumerat, flagella, fustes, equuleum, vngulam & flammam, & libro contra Demet. & lib. de patient. præterea bestias adiicit & cruces & gladium, de quibus omnibus in Apologetico Tertull. & lib. ad Martyres. Prudentius alicubi etiam vncorum meminit. Quorum cætera satis nota sunt. Equuleum accipit Cicero lib. 5. Tuscul. qu. pro tormenti genere in formam equi, in quem coniiciebantur rei. Verum ex eo quod Prudentius dicat, Euiscerandum corpus equuleo eminus pendere, & hic Cyprianus: equuleus extenderet; videtur aliud quodpiam fuisse instrumentum; in quo rei extenderentur, & extensi deinde propenderent. Vngulam vero ferramentum fuisse mucronatum, quo sulcatim corpora laniabantur & fodiebantur, siue ferreum pectinem, manifestum fit ex illo Prudentij in Romano Martyre:

Scindunt vtrinque milites teterrimi
Mucrone hiulco pensilis latus viri,
Sulcant per artus longa tractim vulnera,
Obliqua rectis, recta transuersis secant.

53. excusatio esse miserabilis] Propriè accipit hanc vocem pro miseratione digno.

54. Sic sic] Lectio vet. exc. ista magis placet, quã vulgata: Sic hic, neque enim vsitata est magnopere Cypriano vox: hic, Ms. non aliud habent quam: Sic. Casti vero & Aemilij martyrum, quorum hic disertis verbis meminit, festũ celebratur apud Bedã & Vsuardũ in Mart. 22. Iun.

55. cruor semiustulatis visceribus defluebat] Morel. semiusti lateris viscera defluebant, sed non placet; præsertim quum vox: semiustulatus, etiam Ciceroni nota sit Orat. pro Milone.

56. Nec hoc ideo dico] Veram hanc esse lectionem patet ex mendo vet. exc. & Remboldi cod. ex eo; omisit enim vocem: ex, Erasmus, huic loco non conuenientem. Et certè: ideo, legit Afflig. cod. & Morel pro quo Camb. ego, non male.

57. & putraminibus amputatis] Quum sic legat Cambron. cod. & ad id quàm proxime accedant vet. exc. & Remboldus, legentes (huic loco alioqui non satis conuenienter:) putaminibus; coniicio genuinam Cypriani lectionem esse: putraminibus; præsertim quum epistola LV. adnotarit Morelius quosdam etiam codices legere: putramina, & sic ibi legant Affliginien. codic. & alij Ms. quatuor. Accipitur autem pro: putredinibus, quomodo legit Affliginien. cod. & excusi cæteri.

58. emersit enim] De hoc genere cladis habes Tom. 1. epistolas 10. 11. 12. & alias sequentes aliquot.

59. Non quærunt sanitatis patiẽtiam] Ita Cãb. cod. Manutius, Remboldus, & Erasmici omnes, Afflig. vero Colon. vet. exc. Morelius & Grauius ad marginem: pœnitentiã. Quam varietatẽ semel adnotasse sufficiat.

60. de pectoribus excussa est] Maxime placet hæc Affliginien. cod. & Manut. lectio, pro eo quod vulgo legitur: de peccatoribus; quam prius legũt etiam Cambron. & vet. exc. præterquam quod legant: exclusa est.

61. exhalantibus etiam nunc] Elegantior est lectio excusorum: etiamnum, sed quum illud habeant exc. Remboldus & Ms. videtur genuinum magis; præsertim quum alibi etiam eadem phrasi vtatur.

62. Omnis mundus manducabit carnem] Grauius legit: Omnis immundus manducans carnem. Locum vero hunc non reperi apud 70. nisi forte Leuitici. 22.

63. Apostolus item testatur & dicit] Tum hoc tum quod paulopost legunt Ms. comminatur & denunciat, magis placet, quam quod antea legebatur: testetur & dicat, ac: comminetur & denunciet, alioqui enim nimis longum erit hyperbaton.

64. Quicunque ederit panem aut biberit calicem] Prorsus eodem modo citant scripturam hanc, Epistola supra X. & XI. Cyprianus, & LXXV. Firmilianus, Ambrosi. & Græci in comment. & Aug. tract. in Ioann. 62. quæ lecteo notatu digna, contra eos qui necessitatem vrgent communionis sub vtraque specie. Deinde aduertenda venit huius scripturæ loci expositio tum hic tum locis citatis, de præmittenda exomologesi ante Eucharistiam; quomodo interpretatur & D. August. epistola 119. ad Ianuarium & Ambr. in commen. nec dissentiunt Græci Chrysosto. Theophil. Oecum. & præsertim Theodoretus in comment. quum probationem illam cuius meminit Apostolus interpretatur de discussione conscientiæ an pura sit. Certe etiam Dionys. Areopag. ecclesi. hier. c. 3. ante Eucharistiæ sumptionem requirit expiationem ab extremis animi visionibus.

65. vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat &c.] Frequentissimè occurrunt similes loci epistolis de lapsis apud Cyprianum, & libro de pœnitentia ac alibi apud Tertullianum; vt satis mirari nequeam eos, qui omnem contritionem, omnem satisfactionem sublatam volunt, præsertim quum illud Ioannis Baptistæ Matth. 3. facite fructus dignos pœnitentiæ, veteres omnes de satisfactione interpretentur, & scripturæ veteris testamenti, pœnitentiæ exẽplis similibus tam refertæ sunt, vt superfluũ sit pluribus agere. Omitto publicas pœnitentias olim vsitatissimas, quæ nihil aliud quam satisfactiones erant pro peccatis. Porro: euanescat legunt Ms. nostri, non: vanescat, quod soli habent Manut. & Morel. Paulopost vocem: se, interiecimus ex Cambron. vbi legitur: nemo se decipiat.

66. Credimus quidem posse apud iudicem plurimum Martyrum merita] Elegans locus pro meritis operum, atque adeo aduersus illos, qui martyria pœnas duntaxat peccatorum esse volunt, non etiam merita quæ aliis prodesse queant. Porro de libellis Martyrum supra latius epistolis de lapsis.

67. Cæterum si quis præpropera festinatione] Alludit ad epistolam Luciani Confessorum vniuersorum nomine, quam habes num. xvij. Habet autem variam lectionem Afflig. cod. præpostera, sed non placet.

68. de sua facultate] Hoc ex Cambr. cod. restitui pro eo quod erat: facilitate; ex vtroque autem Ms. reposuimus: dignum fieri, pro eo quod erat: bonum fieri, minus apte.

69. si non contra ipsum dominum; à Dei sacerdote facienda sunt: obtemperantis] Inter varias huius loci lectiones; hæc veteris excu. cod. facillima est, quam

quam in cæteris excusis obscurauit Remboldus, interiecta: si, particula, dum legit: si obtemperantis, neque vero eam eo loco habent aut Ms. aut Manut. aut Grauius. Ms. autem legunt: si non contra ipsum deum & dei sacerdotem facienda sint, obtemperantis. Manut. si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda sit. Grauius: si non contra ipsum Deum ac Dei sacerdotem, sit obtemperantis. Gratianus rursum dist. 50. cap. Si quis, (demas particulam: si) obtime legit: si non contra ipsum dominum ac Dei sacerdotes sunt, facienda sunt. Obtemperantis.

70. Sed si scripta non sint] Ex Cambron. cod. legimus: sint, pro eo quod erat: sunt, & paulopost ex vtroque Ms. vet. exc. & Rembolde: petiit, pro eo quod erat: petit: vtrumque etiam legit rectè Gratianus.

71. & fecerunt sibi deos aureos] Hoc ante me adiecerunt Costerius & Morel. & consentiunt Ms. cod. præterquam quod præterea adiiciant: & argenteos. Verum quum neque apud 70. neque apud D. Hieron. id hodie legatur, omisimus; præsertim quum nec D. Aug. legat qu. 147. super Exod. Legitur quidem infra Testim. lib. 1. ca. 1. sed ad Fortun. ca. 4. rursum non habetur.

72. Si quis deliquit ante me] Habent quidem Ms. deliquerit, sed prius hodie Græcè legitur apud 70.

73. ait dominus] Adiecimus recens: dominus, ex Cambron. cod. vti & paulopost vocem: illo, ex Afflig. vbi rectè legitur: Quid illo.

74. ad facienda martyria] neque enim placet lectio Grauij ad marg. mysteria, eo quod similis prorsus sit locus epistola ad Lucium.

75. Cum prophæta Ezechiel] Ms. cod. vetustiores tum hic tum vbique legunt: Iezechiel, non modo in Cypriano sed in aliis auctoribus & nominatim in Comment. Ms. Hrabani. Quæ certè lectio probatur magis, eo quod & Hæbraicæ appelletur יחזקאל & Græcè apud 70. Ιεζέκιηλ; nolui tamen temerè immutare vulgatißimam illam lectionem qua vbique legitur: Ezechiel. Atqui semel id adnotasse sufficiat. Similis est error apud Typographos, qui vbique: Esaias, legunt, non Isaias.

76. non liberabunt filios neque filias] Hæc verba neque apud 70. neque apud D. Hieron. leguntur. Adiecimus autem quod sequitur: sed, ex Cambron. cod.

77. Qui confessus me fuerit] Vide epistolas 10. & 37. de varia huius loci lectione, certè prius illud hic legunt Ms. & exc. omnes.

78. nisi si hæc ignaro deo gesta sunt] Particulam: si, Cypriani phrasi aptißimam, ex Ms. adiecimus cũ Morelio. Ex Afflig. verò cod. cum Grauio & Costerio legimus: euenerunt, pro eo quod erat: venerunt.

79. Et superduxit super eos iram animationis suæ] Ita quidem Afflig. cum excusis plerisque, sed vet. excu. comminationis legit. Cambron. in textu: animaduersionis, in marg. indignationis. Vtraque magis accedit ad id quod Græcè est θυμοῦ αὐτοῦ, pro quo Hie. & in sua & in 70. versione: furoris sui. Verum Cypriano peculiaris est vox: animatio, pro animi vehementia, id enim propriè vox Græca significat, & eodem modo scripturam hanc citat De oratione Dominica.

80. auertit faciem à vobis] Ms. addunt: suam, sed non habent id 70.

81. animi secreta reuoluentes] Ita ex Afflig. cod. cum Grauio, pro eo quod erat: voluentes.

82. & quod non statim domini corpus inquinatis manibus accipiat] Bis terue supra & rursum infra hoc eodem libro, ac de bon. patient. & supra epistola ad Thibaritanos, satis superque indicat, suo tempore fuisse id obseruatum, vt in manus traderetur corpus Domini. Idipsum eadem ætate indicat Cornelius in sæpe citata epistola ad Fabium Antiochenum de Nouatiano, qui communicantes per ea quæ tenebant in manibus iurare cogit, se ad Cornelium non redituros, Dionys. quoque Alexand. epistola ad Xistum pontific. apud Euseb. & Niceph. Eodem pertinet illud Clement. Alexand. 1. Stromatum: Permittitur vnicuique, Eucharistiæ diuisæ partem sumere, & quæ mox adferemus ex veteribus de Eucharistia domum deportari solita. Eandem consuetudinem indicant, Ambrosius oratione sua ad Theodos. Imperat. quum prohiberet illum à templi ingressu, quam habes apud Theodoretum. & Hiero. epistola ad Theophilum contra Ioan. Hierosol. Immo diu postea adhuc perdurasse, constat ex Can. 2. Rotomag. concilij, quo cauetur, vt non nisi in os immittatur à sacerdote, queadmodum obseruatur hodie. Similis consuetudo, qua laicis & pueris nonnunquam dabatur deferenda Eucharistia ad infirmos, quam colligere est, ex historia Serapionis apud Euseb. ex Dionys. Alexand. reuocata est à Concil. Remensi can. 2. quemadmodum citatur ab Iuone in Decret. & à Gratiano de consecrat. dist. 2. c. peruenit.

83. Atque ô tuam nimiam] Afflig. cod. & Graui. in marg. legunt: ob, sed prius magis placet tum ob Emphasim maiorem, tum quod similis sit phrasis epistola lv.

84. Quid perculsa & alienata mens] Manut. legit: percussa, Cambron. cod. & Grau. ad marg. præclusa, sed primam malo.

85. ecce eorum qui negauerũt] Miracula quæ hic adfert de indignè sumentibus Eucharistiam, mire confirmant veritatem corporis & sanguinis domini in Eucharistia, cuiusmodi plura reperire est apud Ioan. Garetium in suis claßibus.

86. Parentes forte fugientes, dum trepidi minus sibi consulunt] Vocem: sibi, ex coniectura Cauchij, adiecimus, pro eo quod legebat Grauius: sui, in cæteris vtrunque desideratur. forte legendum: suis.

87. cœpit fluctuabunda iactari, & velut] Voces: cœpit, ac: &, recens quoque adiecimus ex Ms.

88. Vbi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus] De hoc officio Diaconi supra latius epistola ad Rogatianum Episcopum. Colligitur autem tum hinc tum ex Liturgiis Græcorum, non nisi solemnibus adimpletis calicem administrari solere, deinde in solemnibus mißis præsentes olim communicasse. De priuatis autem Mißis, an in iis semper communicatum sit, an etiam priuatæ quædam fuerint, erat hic dicendi locus, sed ne hic sim prolixior, statui deo fauente Assertioni de communione sub altera specie, tractatulum de mißis priuatis aliquando subiicere.

89. & accipientibus cæteris locus eius aduenit] Tractat locum hunc D. Aug. epistola 23. ad Bonifac. Haud obscure autem hic, quomodo & supra, indicatur vetus ecclesiæ consuetudo Communionis paruulorum, qualem etiam indicare videtur Dion. Areopag. sub finem eccles. hierarch. & sua adhuc ætate D. Aug. epistola 107. ad Vitalem. Quandoquidem autem apud alios

auctores rarissima fiat illius mentio, suspicor neque vniuersalem fuisse, neque post D. Augustinum diu illam perdurasse.

90. quæ ad eloquendum] Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod cæteri: loquendum.

91. inter fauces & pectus sanguinem admittens] Ex eodem addita vox: sanguinem, ex vtroque vero Ms. restituimus: inter, pro eo quod erat, intra, eo quod sequatur: concludi postmodum cœpit; pro quo quod habet Manut. concuti, minus placet; vult enim hoc auctor, suffocatam puellam, inter fauces & pectus hærente sanguine dominico.

92. Et cum quædam arcam suam in qua domini sanctum fuit] En hic aliam denuo veteris ecclesiæ consuetudinem, qua liberum erat vnicuique corpus domini aut in ecclesia consumere aut domum asportare, Cuius meminit etiam Auctor infra Tom. 3. de Spectac. in hæc verba dimissus, & adhuc gerens secum vt assolet Eucharistiam. De ea etiam Tertull. sub finem libri de Oratione disertis verbis, & lib. 2. ad vxorem in verbis illis. Nesciet maritus quod secreto ante omnem cibum gustes, Eodem pertinet quod supra adduxi ex Clem. Alex. item illud D. Hieron. Apolog. ad Pammachium pro lib. contra Iouin. Quare non ingrediuntur ecclesias &c. ac quod de Satyro fratre scribit Ambrosius. Et perdurauit ea ad Concilium vsque Cæsaraugustanum, cuius can. 3. anathematizatur, si quis Eucharistiæ gratiam acceptam in ecclesia non consumpserit.

93. Et quidam alius & ipse maculatus sacrificio &c.] Clarior est hæc vulgata & Ms. lectio quam Manut. Et alius qui & ipse maculatus de sacrificio &c. Afflig. cod. legit: sacrificium sacerdote celebrate. Sed quandoquidem non solet administrari laicis Eucharistia nisi sacrificio iam celebrato, prius magis placet.

94. gratia salutaris] Hac appellatione sententia confirmatur illorum, qui Eucharistiam bonam gratiam interpretantur, quomodo D. Hieron. alicubi gratiositatem & gratiam.

95. Nec sibi quo minus &c.] Eadem prorsus ferè ad verbum videre est supra epistola xxxi. Cleri Romani ad Cyprian. & Cypriani ad Antonianum, vbi quid Libellatici & libelli abunde diximus.

96. magis obaudiuit humano imperio] obaudire pro obedire, phrasis est Cyprianica, ita & illud: viderit.

97. Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt] Hanc lectionem ex vet. exc. & Ms. denuo restituimus, pro eo quod reposuerat Remboldus: maiore & meliore.

98. quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt &c.] Hinc vel maxime patet, Confessionem secretorum peccatorum apud sacerdotes, non nouitiam sed iam olim vsitatam esse. Eandem disertis verbis agnoscit Tertull. lib. de pœnitentia, vbi descripta exomologesi qua domino delictum nostrum confitemur, deinde inter actus exomologesis enumerasset, presbyteris aduolui & aris dei adgeniculari: Plerosque tamen (inquit) hoc opus, vt publicationem sui, aut suffugere aut de die in diem differre præsumo, pudoris magis memores quàm salutis; velut illi qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, & ita cum erubescentia sua pereunt. Simili vtuntur comparatione in hac materia D. D. Hieron. in ca. 10. ecclesiastis Basilius in reg. monach. c. 98. Pacianus parænesi ad pœnitentiam ac ad Simpronianum contra Nouatia. & Orig. hom. 2. in Psalm. 37. Immo huius confessionis necessitatem docent Hieron. loco citato. Basil. quæst. compend. explicat. 288. & fusius explic. 26. Cyrillus lib. 3. in Leuit. c. 5. & Orig. lib. 8. in Leuit. Agnoscunt eandem D. D. Aug. lib. de vtilit. pœnit. siue hom. 50. (eadem enim sunt, & August. esse constat tum ex Indiculo Possidij, tum ex Bedæ collectaneis) & Tract. in Ioan. 11. Theodoret. de Audianis hæreticis. Leo Pontifex epistola 57. & 78. Altius longe licet eandem petere ex Dionys. Areopag. epistola 8. ad Demophilum, & vt omittam Clement. Rom. epistola 1. ex epistolæ Iac. vlt. c. & Act. Apost. c. 19. vel D. Basil. interprete regulæ monach. c. 21. & Anastasio Antiocheno ante annum 700. qu. Theolog. ca. 7. & vero conuincere id videntur verba D. Lucæ τῶν πεπιςευκότων, quæ locum cogunt intelligi de iis qui iam ante crediderant, vti recte adnotauit Reuerendiss. Ruremundensis in sua Panoplia.. Hæc paulo latius ob adnotationes Rhenani in Tertu. lib. de pœnitentia, & Erasm. in D. Hieron. qui contendunt, confessionem priuatam, suam originem sumpsisse ex publica, atque adeo recentiorem ætate D. D. Hieron. & August. quum potius publica pœnitentia priuatam confessionem coniunctam habuerit: Vtpote quum ex Origene constet loco supradicto in Psal. 37. sacerdotis fuisse iudicare; num publicanda peccata & publica pœnitentia imponenda fuerit, nec ne. Nec est quod sibi adblandiantur illi de facto Nectarij, quum id potius secretorum peccatorum confessionem comprobet, & non aliud quam presbyterum pœnitentialem ille officio suo mouerit, vti amplissime deducit. Dn. Ioannes Hasselius, detectis imposturis Musculi in translatione historiæ Socratis. Neque quicquam etiam pro illis facere Chrisost. patet, tum ex hom. 20. 29. 39. in Genesin. hom. 10. in Math. & lib. 2. de sacerdotio c. 2. & 7. ac 3. ca. 5. tum ex scripto eiusdem de Confessione, quod vidisse se scribit in Bibliotheca Regia Theolog. doctissimus Marianus Victorius Rheatinus libro suo eiusdem argumenti. D. Basilij quoque sententiā ex locis supra citatis colligere est ipsis planè aduersam, quantumuis pro se nescio quem locū citet Rhenanus. Ambr. quoq; quā à cæteris non dissentiat, docet lib. 1. de pœnit. ca. 7. & lib. 2. cap. 1. & 7.

99. exomologesin conscientiæ faciunt] ἐξομολόγησις proprie confessionem significat ab ἐξομολογεῖν quod est ingenue loqui, hinc Plutarchus in Pericle: ἐξομολόγησις ἀσθενείας id est, confessio infirmitatis. Eadem significatione dixit D. Lucas Act. 19. ἐξομολογούμενοι καὶ ἀπαγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν & Basilius dicta qu. 288, ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα. Sic Græci plerique dum confessionis peccatorum meminerunt: & sicubi simpliciter voce ἐξομολόγησις vtūtur, pro confessione peccatorum eam accipiunt, vti Diadochus episcopus Photinensis c. 100. de perfectione. Eam phrasim & hic & alibi plerunque imitatur Cyprianus, dum modo delictorum, modo peccatorum, modo conscientiæ exomologesin appellat. Atque adeo videtur mihi plerumque propriè ea voce vti, pro eo quod latini alij veteres Confessionem peccatorum dicunt. Et certè hoc loco id conuincere mihi videntur quæ ponit synonima, apud sacerdotes dei confiteri peccata, exomologesin conscientiæ facere, animi sui pondus exponere. Tertull. contra, ferè ea voce vtitur, pro omni actu seu ministerio ipsius pœnitentiæ, ita enim illam definit. lib. de pœnitentia: Itaque

que Exomologesis, prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, conuersationem iniungens misericordiæ illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco & cineri incubare &c. quæ iisdem penè verbis sub finem huius libri habet Cyprianus. Alia rursum significatione vti videtur Cyprianus epistola ad Antonian. & alibi, vbi simpliciter vtitur voce Exomologeseos, nempe non pro toto actu pœnitentiæ, sed pro ea confessione, quæ fiebat post completam solemnem pœnitentiam. Primum enim fiebat sacerdoti priuata confessio, hanc sequebatur pœnitentia, post quam Exomologesis, deinde manus impositio, ac sic admittebantur ad Eucharistiam. Quanquam tamen id non vbique obseruet.

100. plus immo delinquit] Imo pro: potius, phrasis Cypriani, etiam ab Erasmo adnotata. Similiter libr. de vnit. Eccle. Cath. sed imo cumulantur.

101. Confiteantur singuli quæso vos fratres dilectissimi] Adiecimus: dilectissimi ex Ms. & consentit phrasis Cyprianica, rursum autem more suo accipit delictum pro grandi peccato.

102. lauacra cum fœminis quotidie] Ms. non habent: cum fœminis, neque videtur opus, ex verbis similibus paginæ præcedētis: hoc enim crimini eius & malis deerat, vt ad balneas statim properaret, quæ lauacri vitalis gratiam acceperat. Deinde agit de tempore pœnitentiæ publicæ, quo durante non licebat lauacra celebrare, sed vti loquitur Tertull. lib. de pœnitentia, illotos & sordulentos & extra lætitiam deuersari oportebat.

103. eructat] Afflig. eructuat.

104. nigri pulueris ductu, &c.] Paulo elegantius expressit illud Tertul. de hab. mulieb. illum ipsum nigrum puluerem quo oculorum exordia producuntur.

105. funus tuum portare] Elegans Metaphora, prouerbij speciem habens.

106. qui seruas testamentum tuum] Vocem: tuum, recens adieci ex Cambron. codit. & legunt id etiam 70.

107. Illic sola superest pœnitentia] Vocem: sola, denuo adiecimus ex Ms. & vet. exc. omissam primum à Rembolдо. Est tamen locus obscurus. Paulo post ex iisdem vocem: dilectissimi.

108. stratos solo adhærere cineri, in cilicio & sordibus volutari] Afflig. cod. legit: strato solo adhærere, in cinere & cilicio, &c. verum prius magis accedit ad illud Tertull. sacco & cineri incubare, quod hic imitatur.

109. nullum hic iam velle vestitum] Etiam vocem: hic, recens adieci ex Ms.

110. metuenda possidentibus & veneno] Ita Cambron. cod. Grau. Manut. & Morel. cæteri: vēdenda, quod magis placet, ob id quod immediate sequitur: ad hoc tantum profuerit, &c. vbi paupertatem voluntariam primorum credentium denuo pro exemplo lapsis proponit imitandam.

111. Incunctanter & largiter fiat operatio] Quid operatio Cypriano, dicemus infra libr. de opere & eleemosynis.

112. Cum conuersus ingemueris] Totidem verbis citatur hæc scriptura à D. Hieron. epistolis ad Sabinianum diac. & ad Rusticum. vide supra epistolam 28.

113. fides instaurata] Cambron. cod. restaurata.

De Vnitate Ecclesiæ Catholicæ.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Occasione schismatis Nouatiani, vt suos Carthaginienses deterreret, alioqui nō multum ab illo abhorrentes, propter nouatū & alios quosdam suæ Ecclesiæ presbyteros totius tragœdiæ auctores: librū hunc conscripsit Cyprianus. Atque imprimis, postquam aduersus illorum insidias cōmunitos ad cōstantiā hortatus est, hæreseon causam esse docet, quod caput Ecclesiæ non quæritur, primatus Petri contemnitur, & cathedra ac Ecclesia vna & Episcopatus vnus deseritur. Deinde tum scripturis tū figuris veteris & Noui testamenti vnitatē Ecclesiæ cōprobat. Porro Nouatiani ambitionē in inuadendo Episcopatu Romano, velut aliud agens paucis prosecutus, late deducit, neque pro eorū paucitate contra Ecclesiā quicquā facere illud Matth. 18. Vbicunque fuerūt duo vel tres collecti in nomine meo, &c. neque martyriū illis posse prodesse extra Ecclesiam. Post hæc docet non mirari eos oportere, quod vigerēt hæreses, iam olim à Christo prædictæ (obiter interiectis schismaticorum suppliciis) neque quod Confessores quidā Romani schismati cōsentirent; quippe cum ante obitū nemo beatus sit, & in ipso Apostolorū cœtu Iudas proditor extiterit; vitāda itē schismaticorū et hæreticorū cōsortia. Ad pacē denique & vnanimitatē per scripturas hortatur. Porro titulū huius libri paucis indicat ipse Cyprianus epistola 51. Sed & (inquit) Catholicæ Ecclesiæ vnitatē quantū potuit, expressit nostra Mediocritas, Quē libellū magis ac magis nūc vobis placere confido. E quo loco primus ego quod sciā, ante annos plus minus octo verū hunc huius libri titulum deprehendi. Nec dissentit D. Pontius in vita Cypriani, & titulo de vnitate citat hunc librū D. Augu. cōtra Cresc. Grāmatic. lib. 2. c. 33. Eundem reperire est, nō modo apud Manut. & Morel. ac in Ms. omnibus, sed & apud Trithemiū & in veteri excuso codice, qui adiiciūt præterea: ADVERSVS NOVATIANVM. Et cū cæteri: DE VNITATE ECCLESIAE, legant dūtaxat; nobiscū & cum Cypriano addit Cābron. cod. CATHOLICAE, quomodo etiā Antoninus scripta Cypriani enumerās. Primus immutauit Rēboldus, & nescio vnde reposuit titulū ψευδεπίγραφον DE SIMPLICITATE PRAELATORVM, fortassis ob verba illa quæ in ipso libri frōtispicio reperire est: cúmque esse nos iubeat ad innocentiam simplices, & tamen cū simplicitate prudētes. Quare mirari satis ne-

queo nō substitutū ab Erasmo titulū genuinū; præsertim quum & in cod. Gemblacensi reperiatur ille, & ipse in indice operū hūc titulum ediderit: aduersus Nouatianū schismaticū de Eccl. vnit.

Mat. 5. Matt. 10. C[1]VM moneat dominus & dicat: Vos estis sal terræ; cūque esse nos iubeat ad innocentiam simplices & tamen cum simplicitate prudentes: quid aliud fratres dilectissimi, quā prouidere nos conuenit, & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cauere, ne qui Christum sapientiam Dei patris induimur, minus sapere in tuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est, & ea quæ subruēdis ac deiiciendis Dei seruis aperta impugnatione[2] grassantur. Facilior cautio est, vbi manifestior formido est; & ad certamen animus ante præstruitur,[3] quando se aduersarius profitetur. Plus metuendus est & cauendus inimicus, cum latenter obrepit; cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, vnde & nomen serpentis accepit. Ea est eius semper astutia: ea est circūueniēdi hominis cæca & latebrosa fallacia: sic ab initio statim mundi fefellit, & verbis mendacibus blandiens, rudes animas incauta credulitate decepit: sic dominum ipsum tentare conatus, quasi obreperet, rursus & falleret, latēter accessit; intellectus tamē est & retusus, & ideo prostratus, quia agnitus, atq; detectus. vnde nobis exēplum datum est veteris hominis viā fugere, vestigiis Christi vincentis insistere; ne denuo incauti in mortis laqueum reuoluamur, sed ad periculū prouidi accepta immortalitate potiamur. Immortalitate autem potiri quomodo possumus, nisi ea quibus mors expugnatur & vincitur, Christi
Matt. 19. mādata seruemus? ipso monente & dicente: Si vis ad vitam venire, serua mādata. Et ite-
Ioan. 15. rum: Si feceritis quæ mando vobis,[4] iam nō dicam vos seruos, sed amicos. Hos denique fortes dicit & stabiles; hos super petram robusta mole fundatos; hos cōtra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & in-
Matt. 7. concussa firmitate solidatos. Qui audit, inquit, verba mea, & facit ea, similabo eum viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domū illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petrā. Verbis igitur eius insistere; quæcunque & docuit & fecit, discere & facere debemus. Cæterum credere se in Christum quomodo dicit, qui nō facit quod Christus facere præcepit? aut vnde perueniet ad præmium fidei, qui fidem non vult seruare mādati? Nutet necesse est & vagetur, &[5] spiritu erroris arreptus, velut puluis quem ventus excutit, ventiletur; nec ambulādo proficiet ad salutem, qui salutaris viæ non tenet veritatem.[6] Cauēda sunt autem fratres dilectissimi nō solum quæ sunt aperta atque manifesta, sed & astutæ fraudis subtilitate fallentia. Quid verò astutius, quídve subtilius, quā vt Christi aduētu detectus ac prostratus inimicus (postquā lux gentibus venit, & sospitandis hominibus salutare lumen effulsit, vt surdi auditū gratię spiritalis admitterēt, aperirent ad Deum oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate reualescerēt, claudi ad Ecclesiam currerent, muti claris vocibus & precibus orarēt) videns ille idola derelicta, & per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitauerit nouam fraudem, vt sub ipso Christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses inuenit & schismata, quibus subuerteret fidem, veritatem corrumperet, scinderet vnitatem. Quos detinere non potest in viæ veteris cæcitate;[7] circumscribit, & decipit noui itineris errore. Rapit de ipsa Ecclesia homines, & dum sibi appropinquasse iam lumini, atque euasisse sæculi noctem videntur, alias nescientibus tenebras rursus infundit; vt cum Euāgelio Christi, & cum obseruatione eius, & lege non stantes, Christianos se vocent; & ambulantes in tenebris, habere se lumen existiment; blandiente aduersario atque fallente, qui secundum Apostoli vocem, trans- 2. Cor. 11.
figurat se velut angelum lucis, & ministros subornat suos velut ministros iustitiæ;[8] asserentes noctem pro die, interitum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, antichristum sub vocabulo Christi, vt dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur.[9] Hoc eo fit fratres dilectissimi, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quæritur, nec magistri cœlestis doctrina seruatur. Quæ si quis consideret & examinet, tractatu longo atque argumentis opus non est. Probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. Loquitur Dominus ad Petrū: Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & Matt. 16.
super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam:

eam. [10] Et tibi dabo claues regni cœlorum, & quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis: & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Et ite- *Ioan.21.* rum eidem post Resurrectionem suam dicit: Pasce oues meas. [11] Super illum vnum ædificat Ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oues suas. Et quanuis Apostolis omnibus post Resurrectionem suam pa- *Ioan.20.* rem potestatem tribuat & dicat: Sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum. Si cui remiseritis peccata, remittentur illi; si cui tenueritis, tenebuntur: tamen vt vnitatem manifestaret, [12] vnam cathedram constituit, & vnitatis eiusdem originem [13] ab vno incipientem sua auctoritate disposuit. [14] Hoc erant vtique & cæteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur. Primatus Petro datur, vt vna Christi Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus vnanimi consensione pascatur. Quam vnam Ecclesiam etiam in Cantico Canticorum Spiritus sanctus ex persona domini designat & dicit: *Cant.6.* Vna est columba mea, perfecta mea, vna est matri suæ, electa genetrici suę. Hanc Ecclesiæ vnitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? [15] qui Ecclesiæ renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quam fundata est Ecclesia, deserit; in Ecclesia se esse *Ephes.4.* confidit? [16] quãdo & beatus Apostolus Paulus hoc idem doceat, & sacramentum vnitatis ostendat, dicens: Vnum corpus & vnus spiritus, vna spes vocationis vestræ, vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus? Quam vnitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maximè Episcopi, qui in Ecclesia præsidemus, vt Episcopatum quoque ipsum vnum atque indiuisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida præuaricatione corrumpat. Episcopatus vnus est, cuius à singulis in solidum pars tenetur. [17] Ecclesia quoque vna est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur: quo modo solis multi radij, sed lumẽ vnum: & rami arboris multi, [18] sed robur vnum tenaci radice fundatum: & cum de fonte vno riui plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiæ largitate, vnitas tamen seruatur in origine. [19] Auelle radium solis à corpore, diuisionem lucis vnitas non capit: ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit: à fonte præcide riuum, præcisus arescet. Sic & Ecclesia domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, vnum tamen lumen est, quod vbique diffunditur, nec vnitas corporis separatur: ramos suos in vniuersam terram copia vbertatis extendit, profluentes largiter riuos [20] latius expandit: vnum tamen caput est, & origo vna, & vna mater, fecunditatis successibus copiosa. Illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica: vnam domum nouit, vnius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Hæc nos Deo seruat, hæc filios regno quos generauit, assignat. Quisquis ab Ecclesia segregatus adulteræ iungitur, à promissis Ecclesiæ separatur. Nec perueniet ad Christi præmia, qui relinquit Ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere iam non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem. Si potuit euadere quisquam qui extra arcam Noë fuit; & qui extra Ecclesiam foris fuerit, euadit. Monet Dominus & dicit: Qui non est mecum, aduersus *Matt.12.* me est: & qui non mecum colligit, spargit. Qui pacem Christi & concordiam rumpit, aduersus Christum facit. Qui alibi præter Ecclesiam colligit, Christi Ecclesiam spargit. Dicit dominus: Ego & pater vnum *Ioan.10.* sumus. Et iterum de Patre & Filio & Spiritu sancto scriptum est: Et hi tres vnum sunt; *1.Ioan.5.* & quisquam credit hanc vnitatem de diuina firmitate venientem, sacramentis cœlestibus cohærentem, scindi in Ecclesia posse, & voluntatum collidentium diuortio separari? Hanc vnitatem qui non tenet; Dei legem non tenet, non tenet Patris & Filij fidem, vitam non tenet & salutem.

[21] Hoc vnitatis sacramentũ, hoc vinculũ cõcordiæ inseparabiliter cohærentis ostenditur; quando in Euangelio tunica domini Iesu Christi non diuiditur omnino, nec scinditur, sed sortientibus de veste Christi, quis ipsam potius indueret, integra vestis accipitur, & incorrupta atque indiuidua tunica possidetur. Loquitur ac dicit scriptura diuina: De tunica autem, quia de superiore *Ioan.19.* parte non consutilis, sed per totum textilis fuerat, dixerunt ad inuicem: Non scinda-

mus illam, sed sortiamur de ea cuius sit. [22] Vnitatem illa portabat de superiore parte venientem, id est, de cœlo & à patre venientem; quæ ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam semel & solidam firmitatem inseparabiliter obtinebat. Possidere non potest indumentum Christi, qui scindit & diuidit Ecclesiam Christi. Contra denique cum Salomone moriente, regnum eius & populus scinderetur, Achias propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit,
3.Reg.11. dicens: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem quam elegi, vt ponam nomen meum illic. Cum duodecim tribus Israël scinderentur, vestimentum suum propheta Achias discidit. At verò quia Christi populus non potest scindi, tunica eius per totum textilis & cohærens diuisa à possidentibus non est: indiuidua, copulata, connexa, ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem; sacramento vestis & signo declarauit Ecclesiæ vnitatem. Quis ergo sic est sceleratus & perfidus, quis sic discordiæ furore vesanus; vt aut credat scindi posse, aut audeat scindere vnitatem Dei? vestem Domini? Ecclesiam Christi? Monet ipse in Euangelio suo, & docet dicens:
Ioan.10. [23] Et erit vnus grex, & vnus pastor. Et esse posse vno in loco aliquis existimat aut multos pastores, aut plures greges? Apostolus item Paulus hanc eandem nobis insinuans
1.Cor.1. vnitatem, obsecrat & hortatur dicens: Obsecro, inquit, vos fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. [24] Sitis autem compositi in eodem sensu, [25] & in
Ephes.4. eadem sententia. Et iterum dicit: Sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis. Stare tu & viuere putas posse de Ecclesia recedentem? sedes sibi alias & diuersa
Iosue.2. domicilia condentem? cum dictum sit ad Raab, in qua præformabatur Ecclesia: Patrem tuum & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & erit, omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit: Item sacramentum Paschæ nihil aliud in Exodi lege contineat, quam vt agnus, Exod.12.
qui in figura Christi occiditur, in domo vna edatur. Loquitur Deus dicens: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Caro Christi & sanctum Domini eiici foras non potest, nec alia vlla credentibus præter vnam Ecclesiam domus est. Hanc domum, hoc vnanimitatis hospitium designat, & denunciat spiritus sanctus in Psalmis, dicens: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Psal.67.
In domo Dei, in Ecclesia Christi vnanimes habitant, concordes & simplices perseuerant. Iccirco & in columba venit Spiritus sanctus. [26] Simplex animal & lætum est, nō felle amarum, non morsibus sæuum, non vnguium laceratione violentum: hospitia humana diligere, vnius domus consortium nosse, [27] cū generant simul filios edere, cum commeant volatibus inuicem cohærere, communi cōuersatione vitam suam degere, oris osculo concordiam pacis agnoscere, legem circa omnia vnanimitatis implere. [28] Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas, hæc charitas obtinēda; vt columbas dilectio fraternitatis imitetur, vt mansuetudo & lenitas agnis & ouibus [29] coæquetur. Quid facit in pectore Christiano luporū feritas? & canum rabies? & venenum letale serpentum? & cruenta sæuitia bestiarum? Gratulandum est, [30] cum tales de Ecclesia separātur; ne columbas, ne oues Christi sæua sua & venenata contagione prædentur. Cohærere & coniungi non potest amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluuia cum serenitate, pugna cum pace, cum fecunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum tranquillitate tēpestas. Nemo existimet bonos de Ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subuertit. Inanes paleæ tēpestate iactantur, inualidæ arbores turbinis incursione euertuntur. Hos execratur & 1.Ioan.2.
percutit Ioannes Apostolus dicens: Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, [31] mansissent vtique nobiscum. [32] Hinc hæreses & factæ sunt frequenter, & fiunt, dum peruersa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet vnitatem. Fieri verò hæc Dominus permittit & patitur, [33] manente propriæ libertatis arbitrio; vt dum corda & mentes nostras veritatis discrimē examinat, probatorum

torum

torum fides integra, manifesta luce clarescat. Per Apostolum præmonet Spiritus sanctus & dicit: Oportet & hæreses esse, vt probati manifesti sint in vobis. Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur: sic & ante iudicij diem hic quoque iam iustorum atque iniustorum animæ diuiduntur, & à frumento paleę separantur.[34] Hi sunt qui se vltro apud temerarios conuenas sine diuina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine vlla ordinationis lege constituunt, qui nemine Episcopatum dante, Episcopi sibi nomen assumunt: quos designat in Psalmis Spiritus sanctus, sedentes in pestilentiæ cathedra pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & corrumpendæ veritatis artifices, venena letalia linguis pestiferis euomentes: quorum sermo vt cancer serpit: quorum tactus pectoribus & cordibus singulorum mortale virus infundit. Contra eiusmodi clamat Dominus, ab his refrenat & reuocat errantem plebem suam dicens: Nolite audire sermones pseudoprophetarum: quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Dei: Pax erit vobis; & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis: omnis qui ambulat in errore cordis sui, non venient super eum mala. non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt.[35] Si stetissent in substantia mea, & audissent verba mea, & si docuissent populum meum, conuertissem eos, à malis cogitationibus eorum. Hos eosdem denuo Dominus designat & denotat dicens: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. Quando aliud baptisma præter vnum esse non possit,[36] baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis & salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illis homines, sed potius sordidantur: nec purgantur delicta,[37] sed immo cumulantur. Non Deo natiuitas illa, sed diabolo filios generat. Per mendacium nati, veritatis promissa non capiunt. De perfidia procreati, fidei gratiam perdunt. Ad pacis præmium venire non possunt, qui pacem Domini discordiæ furore ruperunt. Nec se quidam vana interpretatione decipiant, quod dixerit Dominus: Vbicunque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum.[38] Corruptores Euangelij atque interpretes falsi extrema ponunt, & superiora prætereunt, partis memores, & partem subdole comprimentes. Vt ipsi ab Ecclesia scissi sunt, ita capituli vnius sentētiam scindunt.[39] Dominus enim cùm discipulis suis vnanimitatem suaderet & pacem: Dico, inquit, vobis: quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra; de omni re, quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cœlis est. Vbicunque enim fuerint duo, aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: ostendens non multitudini, sed vnanimitati deprecantium plurimum tribui. Si duobus, inquit, ex vobis conuenerit in terra: vnanimitatem prius posuit; concordiam pacis ante præmisit, vt conueniat nobis, fideliter & firmiter docuit. Quo modo autem potest ei cum aliquo conuenire, cui cū corpore ipsius Ecclesiæ & cū vniuersa fraternitate nō conuenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi, quos cōstat à Christo & ab eius euāgelio separari? non enim nos ab illis, sed illi à nobis recesserūt. Et cū hæreses & schismata postmodū nata sint:[40] dū conuēticula sibi diuersa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt. Dominus autem de Ecclesia sua loquitur, & ad hos qui sunt in Ecclesia loquitur: vt si ipsi concordes fuerint, si secundum quod mandauit & monuit, duo aut tres licet, collecti vnanimiter oraue rint, duo aut tres licet sint, impetrare possint de Dei maiestate quod postulant. Vbicunque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego, inquit, cum eis sum; cum simplicibus scilicet, atque pacatis, cum Deum timentibus, & Dei præcepta seruantibus. Cum his, duobus vel tribus licet, esse se dixit. Quo modo & cum tribus pueris in camino ignis fuit; & quia in Deum simplices, atque inter se vnanimes permanebant, flammis ambientibus medios spiritu roris animauit. Quo modo Apostolis duobus in custodia clausis, quia simplices, quia vnanimes erant, ipse adfuit; ipse resolutis carceris claustris, vt verbum quod fideliter prædicabant, multitudini traderet, ad forum rursus imposuit. Quando ergo in præceptis suis ponit & dicit: Vbi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: non homines ab Ecclesia diuidit, qui instituit & fecit Ecclesiam; sed exprobrans discordiam perfidis,[41] & fidelibus pacem sua voce commendans, ostendit magis esse se

Marginal references: 1. Cor. 11. — Psal. 1. — 2. Tim. 2. — Iere. 23. — Iere. 2. — Ephes. 4. — Matt. 18. — Dan. 3. — Act. 5.

cum duobus aut tribus vnanimiter orantibus, quam cum dissidentibus plurimis; plusque impetrari posse paucorum concordi prece, quam discordiosa oratione multorum. Ideo & cum orandi legem daret, addidit dicens: Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est, remittat vobis peccata. Et ad sacrificium cum dissensione venientem reuocat ab altari, & iubet prius concordare cum fratre, tunc cum pace redeuntem Deo munus offerre, quia nec ad Cain munera respexit Deus: [42] neque enim pacatum habere Deum poterat, qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum? quæ sacrificia celebrare se credunt æmuli sacerdotum? an secum esse Christum cum collecti fuerint, opinantur, qui extra Christi Ecclesiam colliguntur? [43] Tales etiam si occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur, Inexpiabilis & grauis culpa discordiæ, nec passione purgatur. Esse martyr non potest, qui in Ecclesia non est: ad regnum peruenire non poterit, qui eam, quæ regnatura est, derelinquit. Pacem nobis Christus dedit: concordes atque vnanimes esse præcepit: dilectionis & charitatis fœdera incorrupta atque inuiolata seruari mandauit: exhibere se non potest martyrem, qui fraternam non tenuit charitatem. Docet hoc & contestatur Paulus Apostolus dicens: Et si habuero fidem ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea [44] & si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil proficio. Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, nō agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet: [45] charitas nunquam excidit. Nunquam, inquit, excidit charitas: hæc enim semper in regno erit; hæc in æternum fraternitatis sibi cohærētis vnitate durabit. ad regnum cœlorum non potest peruenire discordia. [46] Ad præmia Christi qui dixit: Hoc est mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos, pertinere non poterit, qui dilectionem Christi perfida dissensione violauit. Qui charitatem non habet, Deum non habet. Ioannis beati Apostoli vox est: Deus, inquit, dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet. Cum Deo manere non possunt, quia esse in Ecclesia Dei vnanimes noluerunt; ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel obiecti bestiis animas suas ponant; [47] non erit illa fidei corona sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se Christianum esse profitetur, quomodo & Christum diabolus sæpe mentitur, ipso Domino præmonente & dicente: Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Sicut ille Christus non est, [48] quanuis fallat in nomine illius: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Euangelij eius & fidei veritate. Nam & prophetare, & dæmonia excludere, & virtutes magnas in terris facere, sublimis vtique & admirabilis res est; non tamen regnum cœleste consequitur, quisquis in his omnibus inuenitur, nisi recti & iusti itineris obseruatione gradiatur. Denunciat Dominus & dicit: Multi mihi dicēt in illo die: Domine Domine, nónne in tuo nomine prophetauimus? & in tuo nomine dæmonia exclusimus? & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Nunquam vos cognoui, recedite à me qui operamini iniquitatem. Iustitia opus est, vt promereri quis possit Deum iudicem. Præceptis eius & monitis obtemperandum est, vt accipiant merita nostra mercedem. Dominus in Euangelio cum spei & fidei nostræ viam compendio breuiante dirigeret: Dominus Deus tuus, inquit Deus, vnus est: &, Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum: & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus pręceptis tota lex pendet & prophetæ. Vnitatem simul & dilectionem magisterio suo docuit: prophetas omnes & legem præceptis duobus inclusit. Quam verò vnitatem seruat, quam dilectionem custodit aut cogitat; qui discordiæ furore væsanus Ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, charitatem dissipat, sacramētum profanat? [49] Malum hoc dilectissimi fratres iam pridem cœperat, sed nūc creuit eiusdem mali infesta

Mar.11. *Matt.5.* *Gen.4.* *1.Cor.13.* *Ioan.15.* *1.Ioan.4.* *Mar.13.* *Matt.7.* *Mar.12.*

infesta clades, & exurgere ac pullulare
plus cœpit hæreticæ peruersitatis & schis-
matum venenata pernicies: quia & sic in
occasu mundi fieri oportebat, prænuncian-
2.Tim.3. te per Apostolum nobis & præmonente
Spiritu sancto: In nouissimis, inquit, diebus
aderunt [50] tempora molesta, & erunt ho-
mines sibi placentes, superbi, tumidi, cupi-
di, blasphemi; [51] parentibus inobedientes,
ingrati, impij, sine affectu, [52] sine fœdere,
delatores, incontinentes, immites, [53] bonum
non amantes, proditores, procaces, stupore
inflati, voluptates magis quàm Deum dili-
gentes, habentes [54] deformationem religio-
nis, virtutem autem eius abnegantes. Ex iis
sunt qui repunt in domos; & prædantur
mulierculas oneratas peccatis, quæ ducun-
tur variis desideriis; semper discentes, &
nunquam ad scientiam veritatis peruenien-
tes. Et quomodo Iamnes & Mambres re-
stiterunt Moysi: sic & hi resistunt verita-
ti, homines corrupti sensu, reprobi circa
fidem, [55] sed non proficient plurimum.
Imperitia enim eorum manifesta erit om-
nibus, sicut & illorum fuit. Adimplentur
quæcunque prædicta sunt; & appropin-
quante iam sæculi fine, hominum pariter
ac temporũ probatione venerunt. Magis
ac magis aduersario sæuiente error fallit,
[56] extollit stupor, liuor incendit, cupiditas
excæcat, deprauat impietas, superbia inflat,
discordia exasperat, ira præcipitat. Non ta-
men nos moueat aut turbet multorũ nimia
& abrupta perfidia, sed potius fidem nostrã
[57] prænunciante rei veritate corroboret. Vt
quidam tales esse cœperunt, quia hæc ante
prædicta sunt: ita cæteri fratres ab eiusmodi
caueant, quia & hæc ante prædicta sunt, in-
Mar.13. struente Domino & dicẽte: Vos autem ca-
uete, ecce prædixi vobis omnia. Vitate,
quæso, vos eiusmodi homines, & à latere at-
que auribus vestris perniciosa colloquia ve-
lut contagium mortis arcete, sicut scriptum
Eccles.28. est: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire
1.Cor.15. linguam nequam. Et iterum: Corrumpunt
ingenia bona [58] confabulationes pessimæ.
Docet Dominus & admonet à talibus re-
Matt.15. cedendum. Cæci sunt, inquit, duces cæ-
corum. Cæcus autem cæcum ducens, si-
mul in foueam cadent. [59] Auersandus est
talis atque fugiendus quisquis fuerit ab Ec-
Ad Tit.3. clesia separatus. Peruersus est huiusmodi,
& peccat, & est à semetipso damnatus.
An esse sibi cum Christo videtur, qui ad-
uersus sacerdotes Christi facit? qui se à cle-
ri eius & plebis societate secernit? Arma
ille contra Ecclesiam portat, contra Dei
dispositionem repugnat: hostis altaris, ad-
uersus sacrificium Christi rebellis, pro fi-
de perfidus, pro religione sacrilegus, in-
obsequens seruus, filius impius, frater ini-
micus, contemptis episcopis & Dei sacer-
dotibus derelictis constituere audet aliud
altare, precem alteram illicitis vocibus fa-
cere, dominicæ hostiæ veritatem per falsa
sacrificia profanare; [60] nec dignatur scire,
quoniam qui contra ordinationem Dei
nititur, ob temeritatis audaciam diuina
animaduersione punitur. Sic Chore & Num.16.
Dathan & Abiron, qui sibi contra Moy-
sen & Aaron sacerdotem sacrificandi li-
centiam vindicare conati sunt, [61] pœnas
statim pro suis conatibus pependerunt.
Terra compagibus ruptis in profundum
sinum patuit, stantes atque viuentes rece-
dentis soli hiatus absorbuit. Nec tantum
eos qui auctores fuerant, Dei indignan-
tis ira percussit: sed & cæteros ducentos
quinquaginta participes eiusdem furoris &
comites, qui coagulati cum iisdem simul
ad audaciam fuerant, exiens à Domino,
ignis, properata vltione consumpsit; admo-
nens scilicet & ostendens contra Deum
fieri, quidquid improbi fuerint ad destruen-
dam ordinationem Dei humana volunta-
te conati. Sic & Ozias Rex, cum turibulum 2.Para.26
ferens, & contra legem Dei sacrificium sibi 4.Reg.5.
violenter assumens, resistente sibi Azaria sa-
cerdote, obtemperare nollet & credere; di-
uina indignatione confusus, & lepræ va-
rietate in fronte maculatus est; ea par-
te corporis notatus offenso Domino,
[62] vbi signantur qui Dominum promeren-
tur. Et filij Aaron qui imposuerunt altari Leuit.10.
ignem alienum, quem non præceperat
Dominus; in conspectu statim Domini
vindicantis extincti sunt. Quos imitantur
scilicet atque sectantur, qui Dei tradi-
tione contempta alienas doctrinas appe-
tunt, & magisteria humanæ institutio-
nis inducunt; quos increpat Dominus &
obiurgat in Euangelio suo dicens: Reiicitis Mar.7.
mandatum Dei, vt traditionem vestram
statuatis. peius hoc crimen est, quam
quod admisisse lapsi videntur; qui tamen
in pœnitentia criminis constituti, Deum
plenis satisfactionibus deprecantur. Hic ec-
clesia quæritur & rogatur: illic Ecclesiæ re-

pugnatur. Hic potest necessitas fuisse: illic voluntas tenetur in scelere. Hic qui lapsus est, sibi tantum nocuit: illic qui hæresim vel schisma facere conatus est, multos secum trahendo decepit. Hic animæ vnius est damnum: illic periculum plurimorum. Certe peccasse se hic & intelligit, & lamentatur & plangit: ille tumens in peccato suo, & in ipsis sibi delictis placens, à matre filios segregat, oues à pastore sollicitat, Dei sacramenta disturbat. Et cum lapsus semel peccauerit, ille quotidie peccat. Postremo lapsus, martyrium postmodum consecutus potest regni promissa percipere: ille si extra Ecclesiam fuerit occisus, ad Ecclesiæ non potest præmia peruenire. [63] Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam ad ista procedere, inde quoque aliquos [64] tam nefanda quàm grauia peccare. Neque enim confessio immunem facit ab insidiis diaboli, aut contra tentationes, & pericula, & incursus atque impetus sæculares adhuc in sæculo positum perpetua securitate defendit: [65] cæterum nunquam in confessoribus fraudes, & stupra, & adulteria postmodum videremus, quæ nunc in quibusdam videntes ingemiscimus & dolemus. Quisquis ille confessor est, Salomone maior, aut melior, aut Deo charior non est. Qui tamen quandiu in viis Domini ambulauit: tamdiu gratiam, quam de Domino fuerat consecutus obtinuit: postquam dereliquit Domini viam, perdidit & gratiam Domini, sicut scriptum est; Et excitauit Dominus Satanã ipsi Salomoni. [66] Et ideo scriptum est: (3. Reg. 11.)
Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quod vtique Dominus non minaretur, auferri posse coronam iustitiæ; nisi quia recedente iustitia, recedat necesse est & corona. Confessio exordium gloriæ est, non meritum iam coronæ; nec perficit laudem, sed initiat dignitatem. cúmque scriptum sit; Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit: quidquid ante finem fuerit, gradus est quo ad fastigium salutis ascenditur, non terminus quo iam culminis summa teneatur. Confessor est, sed post confessionem periculum maius est: quia plus aduersarius prouocatus est. Confessor est; hoc magis stare debet cum Domini Euangelio, per Euangelium gloriam consecutus à Domino. [67] Ait enim Dominus: Cui multum datur, multum quæretur ab eo, & cui plus dignitatis adscribitur, plus de illo exigitur seruitutis. Nemo per confessoris exemplum pereat: nemo iniustitiam, nemo insolentiam, nemo perfidiam de confessoris moribus discat. Confessor est, sit humilis & quietus, sit in actu suo cum disciplina modestus; vt qui Christi confessor dicitur, Christum quem confitetur imitetur. Nam cùm dicat ille: Qui se extollit, humiliabitur; & qui humiliat se, exaltabitur; & ipse à patre exaltatus sit, quia se in terris sermo, & virtus, & sapientia Dei patris humiliauit: quo modo potest extollentiam diligere, qui & nobis humilitatem sua lege mandauit, & ipse à patre amplissimum nomen præmio humilitatis accepit? Confessor est Christi; sed si non postea blasphemetur per ipsum maiestas & dignitas Christi. Lingua Christum confessa non sit maledica, non turbulenta, non conuiciis & litibus perstrepens audiatur; non contra fratres & Dei sacerdotes, post verba laudis serpentis venena iaculetur. Cæterum si culpabilis & detestabilis postmodum fuerit [68] si confessionem suam mala conuersatione prodegerit, si vitam suam turpi fœditate maculauerit; si Ecclesiam denique, vbi confessor factus est, derelinquens, & vnitatis concordiam scindens fidem primam perfidia posteriore mutauerit, blandiri sibi per confessionem non potest, quasi sit electus ad gloriæ præmium; quando ex hoc ipso magis creuerint merita pœnarum. Nam & Iudam inter Apostolos Dominus elegit, & tamen Dominum Iudas postmodum prodidit. Non tamen iccirco Apostolorum fides & firmitas cecidit, quia proditor Iudas ab eorum societate defecit: sic & hic non statim confessorum sanctitas & dignitas comminuta est, quia quorundam fides fracta est. Beatus Apostolus in Epistola sua loquitur dicens: Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum, nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Stat confessorum pars maior & melior in fidei suæ robore, & in legis ac disciplinæ Dominicæ veritate. Nec ab Ecclesiæ pace discedunt, qui se in Ecclesia gratiam cõsecutos de Dei dignatione meminerunt: atqui hoc ipso ampliorem cõsequuntur fidei suæ laudem, quod ab eorum perfidia segregati, qui iuncti con-

Marginalia: Apoc. 3. (beside "Tene quod habes"); Matt. 10. (beside "Qui perseuerauerit"); Luc. 18. (beside "multum quæretur"); Luc. 18. (beside "qui humiliat se"); Rom. 3. (beside "Quid enim si exciderunt")

cti confeſſionis conſortio fuerunt, à contagio criminis receſſerunt; [69] verò illuminati Euangelij lumine, pura & candida Domini luce radiati, tam ſunt in conſeruanda Chriſti pace laudabiles, quàm fuerunt in diaboli congreſſione victores. Opto equidem dilectiſſimi fratres, & conſulo pariter & ſuadeo; vt, ſi fieri poteſt, nemo de fratribus pereat, & conſentientis populi corpus vnum gremio ſuo gaudens mater includat. Si tamen quoſdam ſchiſmatum duces, & diſſenſionis auctores, in cæca & obſtinata dementia permanentes, non potuerit ad ſalutis viam conſilium ſalubre reuocare: cæteri tamen vel ſimplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua fallentis aſtutiæ calliditate decepti, à fallaciæ vos laqueis ſoluite, vagantes greſſus ab erroribus liberate, iter rectum viæ cœleſtis agnoſcite. Conteſtantis Apoſtoli *1.Theſſ.3.* vox eſt: Præcipimus vobis, inquit, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, [70] & non ſecũdum traditionem quam acceperunt à nobis. Et iterum dicit: *Epheſ.5.* Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei ſuper filios cõtumaciæ. Nolite ergo eſſe participes eorum. [71] Recedendum eſt à delinquẽtibus, vel immo fugiendum, ne dum quis male ambulantibus iungitur, & per itinera erroris & criminis graditur, à via veri itineris exerrans, pari crimine & ipſe teneatur. Deus vnus eſt, & Chriſtus vnus, & vna Eccleſia eius, & fides vna, & plebs in ſolidam corporis vnitatem concordiæ glutino copulata. Scindi vnitas non poteſt, nec corpus vnum [72] diſcidio compaginis ſeparari, diuulſis laceratione viſceribus in fruſta diſcerpi. Quidquid à matrice diſceſſerit, ſeorſum viuere & ſpirare non poterit, ſubſtantiam ſalutis amittit. Monet nos Spiri- *Pſal.33.* tus ſanctus & dicit: Quis eſt homo, qui vult vitam, & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur inſidioſè. Declina à malo & fac bonum, quære pacem & ſequere eam. Pacem quærere debet & ſequi filius pacis; à diſſenſionis malo cõtinere linguam ſuam debet, qui nouit & diligit vinculum charitatis. Inter ſua diuina mandata & magiſteria ſalutaria, paſſioni iam proximus *Ioan.14.* Dominus addidit dicens: Pacem dimitto vobis, pacem meam do vobis. Hanc nobis hæreditatem Chriſtus dedit: dona omnia ſuæ pollicitationis & præmia in pacis conſeruatione promiſit. Si hæredes Chriſti ſumus; in Chriſti pace maneamus. Si filij Dei ſumus, pacifici eſſe debemus: *Matt.5.* Beati, inquit, pacifici, quoniam ipſi filij Dei vocabuntur. Pacificos eſſe oportet Dei filios, corde mites, ſermone ſimplices, affectione concordes, fideliter ſibi vnanimitatis nexibus cohærentes. Hæc vnanimitas ſub Apoſtolis olim fuit; ſic nouus credentium populus Domini mandata cuſtodiens charitatem ſuam tenuit. [73] Probat ſcriptura diuina quæ dicit: Tur- *Act.4.* ba autem eorum qui crediderant, [74] anima & mente vna agebant. Et iterum: Et *Act.1.* erant perſeuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria [75] quæ fuit Mater Ieſu, & fratribus eius. Et ideo efficacibus precibus orabant, ideo impetrare cum fiducia poterant quodcunque de Domini miſericordia poſtulabant. In nobis verò ſic vnanimitas diminuta eſt, [76] vt & largitas operationis infracta eſt. Domos tunc & fundos venundabant, & theſauros ſibi in cœlo reponentes, diſtribuenda in vſus indigentium pretia Apoſtolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus; & cum vendere iubeat Dominus, emimus potius & augemus. Sic in nobis emarcuit vigor fidei, ſic credentium robur elanguit; & iccirco Dominus tempora noſtra reſpiciens, in Euangelio ſuo dicit: Filius hominis cùm vene- *Luc.18.* rit, putas inueniet fidem in terra? Videmus fieri quod ille prædixit. In Dei timore, in lege iuſtitiæ, in dilectione, in opere fides nulla eſt. Nemo futurorum metum cogitat, diem Domini, & iram Dei: & incredulis ventura ſupplicia, & ſtatuta perfidis æterna tormenta nemo conſiderat. Quod metueret conſcientia noſtra, ſi crederet; quia non credit omnino, nec metuit: ſi autem crederet, & caueret: ſi caueret, euaderet. Excitemus nos quantum poſſumus, dilectiſſimi fratres, & ſomno inertiæ veteris abrupto ad obſeruanda & gerenda Domini præcepta vigilemus. Simus tales, quales eſſe nos ipſe præcepit dicens: Sint lumbi veſtri *Luc.12.* accincti, [77] & lucernæ ardẽtes: & vos ſimiles hominibus expectantibus dominum ſuum quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulſauerit, aperiant ei. Beati ſerui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes.

Accinctos nos esse oportet, ne cùm expeditionis dies venerit, impeditos nos & implicitos apprehendat. Luceat in bonis operibus nostrum lumen & fulgeat, vt ipsum nos ad lucem claritatis æternæ de hac sæculi nocte perducat. Expectemus solliciti semper & cauti aduentum Domini repentinum, vt quãdo ille pulsauerit, euigilet fides nostra, vigilantiæ præmium de Domino receptura. Si hæc mandata seruentur, si hęc monita & pręcepta teneantur, opprimi dormientes diabolo fallente non possumus. serui vigiles Christo dominante regnabimus.

ADNOTATIONES in librum De Vnitate Ecclesiæ Catholicæ.

1. Cùm moneat Dominus & dicat] *Phrasis Cypriano frequentissima.*

2. grassantur] *Ms. Afflig. & Cambron. cod legunt:* grassatur, *itidem cum cæteris excusis:* manifesta, *pro eo quod Manut.* manifestior, *neutrum displicet.*

3. quando se aduersarius profitetur] *Ita Camb. in marg. & rectius quàm alij:* confitetur, *supra alicubi adnotauimus ex Cicerone vtriusque differentiam. Elegãter autem explicat, cur diabolus serpens cognominetur.*

4. iam non dicam vos seruos] *Ita Ms. rectius quàm vulg. præsertim quum ita distinguatur locus ille Ioan. 18. cum Cypriano.*

5. spiritu erroris arreptus] *Ms. Morel. & Grauius:* abreptus.

6. Cauenda sunt autem fratres dilectissimi] *Voces has duas postremas recens adieci ex Cambro. cod.*

7. Circũscribit & decipit] *Cãb. cod.* circũuenit.

8. Asserentes noctem pro die] *Locum hunc citat D. Bernard. serm. de don. Spiritus. cap. 5. vbi proinde castigandus est, pro eo quod habet* Afferentes.

9. Hoc eo fit fratres dilectissimi] *Latissime & apertissime hic repetitur quod paucis dixerat Episto. LV. Cyprianus, Initium hæreseon & schismatum esse Romani Pontificis contemptum. Atque adeo quantumuis id quidam aliorsum detorqueant, illud:* nec caput quæritur, *Prorsus de Pontifice Romano intelligendum venit. Nam explicans quod sit illud caput:* Probatio est (inquit) ad fidem facilis compendio veritatis: Loquitur Dominus ad Petrum, &c.

16. Et tibi dabo claues] *Adiecimus:* &, *ex Ms. Anglico & aliis tribus Morelij; Græcè, etiam & Latinè apud Matth. sic legitur. Interserit autẽ post hãc scripturã cod. Ms. quo vsus est Reuerendiss. Cardinalis Hosius hæc verba:* Hic Petro primatus datur, *deinde subiicit illud:* Et eidem, *Cui interposuimus, particulam:* iterum, *ex Cambr. cod.*

11. Super illum vnũ ædificat Ecclesiam, &c.] *Verba hæc recens adiecta à Grauio, Manut. & Morel. genuina esse, patet tum ex Ms. omnibus (præterquam quod Anglicus legat: ædificauit) vet. exc. & aliis Morelij duobus antiq. cod. tum & Gratiano 24. quæst. 1. ca. Loquitur, qui iã olim illa legit. Rẽboldi vitio factus est locus mutilus.*

12. vnam cathedram constituit] *Habet hoc cum Manut. etiam Cambr. cod.*

13. ab vno incipientem] *Grau.* incipientis, *sed non recte, frustra autem dubitat Erasmus, an illud:* ab vno, *ad Christum referri debeat an ad Petrum, cum posterius plane conuincat contextus. Quorsum enim alioqui Petri mentio, quorsum particulæ illæ:* quãuis, *&:* tamẽ *quibus periodum absoluit.*

14. Hoc erant vtique cæteri Apostoli quod Petrus, &c.] *Non est quod pro se istud torqueant aduersarij contra Petri primatum, præsertim si iuxta Manut. locus hic legatur, ad quem quàm proxime accedit illud Cambronensis codicis:* Et quamuis Apostolis omnibus parem tribuat potestatem, vnam tamen cathedram constituit, vnitatis eiusdem originem atque rationem sua auctoritate disposuit. Hoc erant & cæteri quod Petrus, sed Primatus Petro datur, vt vna Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur qui ab Apostolis omnibus vnanimi cõsensione pascatur. *Si cui autem consensus iste codicum vetustissimorum, quibus vsus est Manutius (inter quos vnum fuisse annorum 900. scribit Adnota. suis in D. Hierony. longe eruditissimus Marianus Victorius) cum nostro Cambronensi ex media Belgica petito non satisfaciat (vt omittam supra citatum Cardin. Hosij codicem) videat Remundum Rufum contra Molineum & Alanum Copum Dialog. 1. contra Magdeburgenses cap. 20. de loco hoc disputantes latissime. Statueram autem testimonia veterum paucis hic adnotare de Primatu Petri supra alios Apostolos, verum ne sim prolixior remitto lectorem ad locos citatos in Adnotat. Epistolarum LV. & LXXII. Sufficiant hoc loco Canon. vnus Concilij Niceni ac loci duo D. Hierony. alter lib. 1. contra Iouinia. alter libro 1. contra Pelag. Illic super Petrum (inquit) fundatur Ecclesia. Et licet idipsum in alio loco super Apostolos fiat & cuncti claues regni cœlorum accipiant, & ex æquo super eos Ecclesiæ fortitudo solidetur; tamen propterea inter duodecim vnus eligitur, vt capite constituto schismatis tollatur occasio. Hic verò: Quid Platoni (inquit) & Petro? vt ille princeps philosophorum, ita hic Apostolorum fuit. Super quem Ecclesia domini stabili mole fundata est. Niceni Concilij Canon vulgo sextus, ita legitur in cod. venerandæ Antiquitatis D. Vedasti Atrebatensis, scripto ante annos plus minus octingentos: Ecclesia Romana semper habuit Primatum. Teneat autem & Aegyptus Lybia & Pentapolis; ita vt Episcopus Alexandriæ harum omnium habeat potestatem, quoniam & Romano Episcopo hæc est consuetudo. Similiter autem & qui in Antiochia constitutus est. Itaque & in cæteris prouinciis priuilegia salua sint Ecclesiarum. Hactenus ille, ita iam olim translatus ex Græco, per Dionysium Abbatem Romanum cognomẽto Exiguum, vti patet ex Epistola eius ad Iulianum presbyterum in calce dicti codicis, quem claruisse dicit Trithemius circa annum domini 550.*

15. qui Ecclesiæ renititur & resistit, in Ecclesia se esse confidit?] *Cambron. Cod.* Qui cathedram Petri super quam fundata est Ecclesia deserit, in Ecclesia se esse confidit. *Et confirmat eam lectionem Gratian. dist. 43. cap. qui cathedram, vbi hæc ipsa verba Cypriano ascribit. Atque adeo illam non sumus veriti in textum inserere.*

quando

16. quando & beatus Apostolus Paulus, &c.] *Gratia.24.qu.1.sic legit:* Hanc Ecclesiæ vnitatem & beatus Apostolus docet & sacramentum vnitatis ostendit; *non male; præsertim iuxta nostram præcedentem lectionem.*

17. Ecclesia quoque vna est] *Etiam hic ex Camb. cod. adiecimus vocem:* quoque.

18. sed robur vnum tenaci radice fundatum] *Quum sic legant Ms. & exc. omnes cũ Gratiano, nõ placet Manut. lectio,* sed arbor vna ten. radic. fundata.

19. Auelle radium solis, &c.] *Hic locus citatur à D. August. tum loco supra citato, tum lib. 2. contra Gaudentij epistolam vulgo perperam 3.*

20. latius expandit] *Neque hic placet quod habet Manut.* pandit. *eo quod tum Ms. & exc. cæteri, tum D. Augu. & Gratianus illud legant. Ex Ms. quoque postea substituimus:* quisquam qui, *pro eo quod Manut.* quisquis, *& vulg.* qui, *duntaxat. Est autem insignis locus contra eos qui Ecclesiam contemnunt.*

21. Hoc vnitatis sacramentum] *figuras adfert Ecclesiæ vnitatis, quomodo etiam supra epist. ad Magnum, sed hic longe plures. Atqui illud quod habet Manutius:* quis ipsam potius indueret, *clarius quidẽ est, sed Ms. cum exc. legunt:* quis Christum, &c.

22. Vnitatem illa portabat] *Sic rectius Ms. quam excusi:* ille; *loquitur enim de tunica. Quidã autẽ cod. Grauij & Morel.* indiuisa, *pro eo quod est:* indiuidua.

23. Et erit vnus grex] *Sic legẽdum, supra docuimus epistola 76.*

24. Sitis autem compositi in eodem sensu] *Ita exc. & Cambron. ad marg. idem in contextu & Afflig.* Sitis autem perfecti, *vtrunque significat vox Græca* κατηρτισμένοι, *quanquam prius magis accedat ad propriam significationem eius vocis; nam* καταρτισμόν *vocat Paulus Aegineta, cum laxati artus componendo redeunt ad iuncturam, inde translatio facta.*

25. & in eadem sententia] *Affliginiensis legit:* scientia, *quomodo & noster interpres. varietas lectionum orta ex vicinitate vocum Græcarum* γνώμη *&* γνῶσις. *& variant etiam hodie Latini cod.*

26. Simplex animal & lætum est] *Ita rectè ex Ms. Grau. alioqui enim solœcismus erat, omisso verbo:* est.

27. cum generant, simul filios edere] *Ita excusi & Ms. omnes, quare rectè hic dissentit Morelius à Pierio. qui contendit legendum:* educare. *Edere autem (inquit) in lucem producere & excludere fœtum significat, quod Aristoteles* ἐκκολάπτειν *&* ἐκτυπεῖν *dicit. Notũ est enim columbas vicißim ouis incubare id est,* συνεπωάζειν. *Eadem significatione dixit Plin. lib. 10. cap. 32. fœminam edunt quæ rotundiora gignuntur oua. Noue autem filiorum nomen pullis columbinis adaptat, nec dißimiliter equis Columella lib. 6. cap. 37.*

28. Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas] *Ita simplicitatem accipit, vt à duplicitate distinguatur. quomodo etiam D. Augustinus contra Cresc. loco citato. Atque hinc non male coniecit Remundus Rufus, inscribendum potius librum hunc:* De simplicitate Ecclesiæ, *quàm:* De simplicitate prælatorum.

29. coæquetur] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* æquetur.

30. cum tales de Ecclesia separantur] *De Ecclesia separari dixit, quod nos excommunicari. Vide epistolã XXXVIII. Sequitur autem pulcherrima* ἐναντίωσις.

31. mansissent vtique nobiscum] *Ms. legunt:* forsitan, *quod confirmat priorem lectionem, de qua supra alicubi latius.*

32. Hinc hæreses] *Disertis verbis docet, hæreses oriri ex schismate, de quo supra latius epistola LV.*

33. manente propriæ libertatis arbitrio] *En assertionem liberi arbitrij.*

34. Hi sunt qui se vltro] *Manut. legit:* Hinc, *sed prius habent Ms. nostri cum cæteris excusis. Agit autem contra Nouatianum & eius schismatis sequaces. ille enim sine vlla ordinationis lege præpositus constitutus est, & nemine Episcopatum dante, Episcopi Romani sibi nomen assumpsit, vti supra latius in epistolis sub Cornelij Pontificatu scriptis. Optime autem quadrant hæc ipsa verba, in nostræ tempestatis hæreticorum ministros.*

35. Si stetissent in substantia mea] *Græcè est,* ἐν ὑποστήματι *apud 70.*

36. baptizare se posse opinantur] *De hoc errore Cypriani supra in epistolis, & infra in Synodo.*

37. sed immo cumulantur] *Morelij quidem cod.* maculantur.

38. Corruptores Euangelij atque interpretes falsi, &c.] *Hæreticis propriam esse scripturarum sacrarum deprauationem & corruptam interpretationem, toto libro de præscriptionibus hæreticorum pulchre docet Tertullia. & Vincentius Lirinensis de prophana hæresum nouitate. Vide & ab Origine in 2. cap. ad Roma. scripturarum vocantur fures & adulteri; & eius rei similitudinem ex male transformata Regis imagine, videre est apud Ireneum lib. 1. aduersus hære. cap. 1. De mutilatione canonis scripturarum id ipsum docent veteres. Hæreticorum enim alij reiecerunt Euangelia, vt refert D. Augustin. libr. Retract. 2. cap. 16. alij epistolas omnes Pauli, teste Euseb. libr. 3. histo. Ecclesiast. cap. 27. Origene in Psal. 82. & Iren. lib. 1. contra hære. cap. 26. & 29. Alij vniuersam Moysi legem & veteris instrumenti scripturas, vt Manichæi, testibus D. August. contra Faustum & Eusebio lib. 5. cap. vlt.*

39. Dominus enim] *Hic locus citatur à Gratiano 24. q. 1. c. Alienus.*

40. dum conuenticula sibi diuersa constituũt] *Pulchrè conuenticula hæreticorum dicit non Ecclesias, sed Ecclesiam vnam Catholicam vbique inculcat.*

41. & fidelibus pacem sua voce commendans] *Ms.* suam, *sed prius malo.*

42. Neque enim habere pacatum Deum poterat] *Interserit vet. excu.* vel pacem habere, *sed verisimile est ex margine in textum irrepsisse. præsertim cum nec Grat. id legat, hunc locum citans dist. 90. cap. Neque, qui tamen legit:* placatum, *& rursum:* qui cum fratre nõ pacem, sed zeli discordiam habebat, *pro eo quod nos legimus:* qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat.

43. Tales etiamsi occisi fuerint] *Vide epistolam ad Antonianũ, tum de Pseudomartyribus hæreticis, tum de phrasi Cypriani:* confessio nominis; *verum hic latius illud prosequitur.*

44. & si tradidero corpus meum vt ardeam] *Grauius:* ardeat, *sed male, nam Græcè est:* ἵνα καυθήσωμαι.

45. Charitas nunquã excidit. Nunquã, inquit,

excidit] *Cambron.cod.& Manut. vtrobique:* excidet, *sed prius magis placet, eo quod ita legatur apud Apostolum Græcè & Latinè.*

46. Ad præmia Christi &c. pertinere non poterit, qui] *Cambr.cod. hæc lectio clara est, quam in cæteris intricatam faciebat superflua repetitio illius:* ad præmia Christi; *facit autem locus hic pro meritis operum.*

47. non erit illa fidei corona, sed pœna perfidiæ] *Hæc verba sæpissimè mutuatus est D. August. locis dicta epistola citatis.*

48. quanuis fallat in nomine illius] *Vocem:* illius, *non habent Ms.*

49. Malum hoc dilectissimi fratres] *Ita ex Cambro.cod. & Grauij hunc locum restituimus, pro eo quod erat:* fidelissimi, *vox Cypriano incognita. Ex vtroque verò Ms. restituimus:* exurgere, *pro eo quod erat:* surgere.

50. tempora molesta] *Græcè:* καιροὶ χαλεποί.

51. parentibus inobedientes] *Ms.* non obaudientes, *phrasi Cypriani, quorum Cambro. addit cū Grauio:* in dicto.

52. sine fœdere] *Cambron.cod.* sine misericordia, *vetus excusus:* sine fide, *quomodo & Ambros. in comment. sed prius propriè significat vox Græca* ἄσπονδοι; *neque verò cum Grauio legendum vtrumque, cum vnica sit Græca vox correspondens.*
Eiusdem farinæ est quod adiicit ille: ambitiosi.

53. bonum non amantes] *Græcè est* ἀφιλάγαθοι, *quod interpres noster vertit:* sine benignitate, *Græca scholia:* nō amici bonis, *Ambro:* bonorū inimici.

54. deformationem religionis] *Græcè est:* μόρφωσιν, *id est,* formationem.

55. sed non proficient plurimum] *Ita Cambron. cod. Manut. & Costerius, & videtur ad verbum expressisse quod Græcè est:* οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον, *quare nō placet quod alij interserunt:* vltra, *alterum enim superfluum esse oportet. Neque verò displicet Grauij lectio, qui præmittit quod Græcè & Latinè legitur apud Apostolum:* homines corrupti sensu, reprobi circa fidem. *verum desideratur in Ms. & excu. omnibus, excepto Coloniensi; atque adeo omitti æque potuit à Cypriano, atque quod paulo prius D. Paulus interserit:* Et hos deuita.

56. extollit stupor] *Hinc confirmatur significatio vocis:* stupor, *de qua supra epistola* 40.

57. prænunciate rei veritate] *Sic quidem Grauius & Manut. sed cum Morel. & cæteris excus. legunt Ms.* prænunciante, *Ego verò hanc potiorem iudico, nisi legatur:* veritas.

58. confabulationes pessimæ] *Sic citat hunc locū & Tertull. sub finem libr.* 1. *ad vxorem.*

59. Auersandus est talis] *Rursum veluti digito notat Nouatianum.*

60. nec dignatur scire] *Ad vitandum Hyperbaton interseruit Manut. rectè vocem:* dignatur; *non reperitur tamen in Ms. nostris.*

61. pœnas pependerunt] *Siue sic legas, siue:* penderunt, *quomodo supra epistola ad Magnum, perinde est. Afflig. cod. & Cambronensis ad marginem:* receperunt.

62. vbi signantur qui dominum promerentur] *De hoc signo Crucis in frontibus vide epistolam ad Thibaritanos.*

63. Nec quisquam miretur] *Agit de Confessoribus Romanis Maximo & cæteris, de quorum schismate extant epistolæ* XLIII. & XLIIII. *& de reditu ad vnitatem* XLVI. XLVII. L. & LI. *atque adeo patet librum hūc scriptum fuisse ante illorum reditum ex schismate, initio nempe Pontificatus Cornelij.*

64. tam nefanda quam grauia] *Quum sic legant Ms. & vetus excusus; magis placet, quā quod habet Manut.* tam grauia.

65. cæterum nunquam] *Noue vsurpat:* cæterum; *De confessorum verò fraudibus, stupris & adulteriis, egit etiam epistolis* VII. & VIII.

66. Et ideo scriptum est: Tene, &c.] *Non placet quod loco huius habet Manutius:* Et ideo in Apocalypsi Dominus ad Ioānem grauiter comminatur: Tene, *Neque enim ad Ioannem loquitur, sed ad Angelum siue Episcopum Philadelphiēsem. Pulchrè autem deducit illud Poëtæ: Ante obitum felix nemo.*

67. Ait enim Dominus] *Hoc ex Ms. recens adiecimus.*

68. si confessionē suā mala cōuersatione prodegerit] *Elegātior est hæc lectio Ms. & Grauij, quā cæterorū exc.* prodiderit, *Ex iisdē paulo post adiecimus:* sit.

69. verò illuminati Euangelij lumine] *Afflig. cod.* verum, *sed non satis loco congruit.*

70. & non secūdum traditionem quam acceperunt] *Cambron.cod.* accepistis, *sed prius legitur apud Apostolum Græcè & Latinè.*

71. Recedēdū est à delinquētibus] *Hinc patet, vitiosè legi hactenus epistola* XL. Recedite ab eis, *tanquam verba D. Pauli, sed hoc pacto legendum potius.*

72. discidio compaginis] *Ex Ms. hoc substituimus pro eo quod erat:* dissidio, *vide alicubi Tom.* 1.

73. Probat scriptura diuina] *Adiecimus:* diuina, *ex Ms.*

74. anima ac mente vna agebant] *Cambron.cod. ad marginem:* animam vnam ac mentem habebāt, *sed prius legitur infra lib. Testim.* 3. *cap.* 3.

75. quæ fuit mater Iesu] *Sic Ms. & hic & de Oratione dominica, pro eo quod cæteri:* fuerat.

76. vt & largitas] *Ex iisdem:* &, *adieci. Rursum autem operationem suo more accipit.*

77. & lucernæ ardētes] *Adiicit Grauius:* in manibus vestris, *sed neque Ms. hic neque alibi Cyprianus id habet.*

DE ORATIONE DOMINICA.

ARGVMENTVM LIBRI Sequentis.

A Commēdatione diuiniorum preceptorum exordio sumpto, nullam Deo gratiorem orationem offerri posse docet, quàm cuius formam præscripserit ipse Christus Dei filius. Deinde vbi qualiter orandum sit paucis explicuit, & docuit Orationem Dominicam tum publicam esse non priuatam, tum totius cœlestis doctrinæ compendiū quoddam; in singulas eius petitiones (imitatus librum Tertulliani

tulliani de Oratione) elegantissimè commentatur per aliquot paginas. Post hæc ad vigilantiam in precibus monet. Ideo enim (inquit) sacerdos ante orationem Præfatione præmissa, parat fratrum mentes, dicendo: Sursum corda: vt dum respondet plebs: Habemus ad Dominum, admoneatur nihil aliud se quàm Dominũ cogitare debere. Postremo, ne infructuosa sit oratio, eleemosynas vt coniũgat, vtque non horis dumtaxat ab ecclesia statutis, sed semper orent, semper Deo gratias agant, hortatur. Porro librum hunc præ cæteris extollunt D. Hilarius in Mathæum, D. Aug. non vno in loco, & Cassiodorus noster Institutionum diuinarum 19. cap. Meminit etiam Pontius in vita Cypriani.

E[1] VANGELICA præcepta, fratres dilectissimi, nihil sunt aliud quàm magisteria diuina, fundamenta ædificandæ spei, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimenta fouendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, præsidia obtinendæ salutis: quæ dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cœlestia regna perducunt. Multa & per prophetas seruos suos dici Deus voluit & audiri: sed quanto maiora sunt quæ filius loquitur, quæ Dei sermo, qui in prophetis fuit propria voce testatur: non iam mandans[2] vt paretur venienti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens & ostendens; vt qui in tenebris mortis errantes improuidi & cæci prius fuimus, luce gratiæ luminati, iter vitæ duce & rectore domino teneremus. Qui inter cætera salutaria sua monita & præcepta diuina, quibus populo suo consuluit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit; ipse quid precaremur, monuit & instruxit. Qui fecit viuere, docuit & orare, benignitate ea, scilicet, qua & cætera dare & conferre dignatus est; vt dum prece & oratione, quam filius docuit, apud patrem loquimur, facilius audiamur.
Ioan. 4. Iam prædixerat horam venire: quando veri adoratores adorarent patrem in spiritu & veritate, & impleuit quod ante promisit; vt qui spiritum, & veritatem de eius sanctificatione percepimus, de traditione quoque eius verè & spiritaliter adoremus.[3] Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio, quã quæ verè à Christo nobis data est, à quo nobis & Spiritus sanctus missus est? Quæ vera magis apud patrem precatio, quam quæ à filio qui est veritas, de eius ore prolata est? vt aliter orare quam docuit, non ignorantia sola sit, sed & culpa; quando *Marc. 7.*
ipse posuerit & dixerit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit. Amica & familiaris oratio est deum de suo rogare; ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba, cum precem facimus, qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. *1. Ioan. 2.*
Et cum ipsum habeamus apud patrem aduocatum pro peccatis nostris; quando peccatores pro delictis nostris petimus, aduocati nostri verba promamus. Nam cum di- *Ioan. 16.*
cat, quia quodcũque petierimus à patre in nomine eius, dabit nobis:[4] quãto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo & precatio cum disciplina, quietem continens & pudorem. Cogitemus nos sub conspectu Dei stare: placendum est diuinis oculis & habitu corporis, & modo vocis: Nam vt impudentis est clamoribus strepere, ita contra congruit verecundo modestis precibus orare. Denique magisterio suo dominus secreto orare nos præcepit, in abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis conuenit fidei; vt sciamus deum vbique esse præsentem, audire omnes & videre, & maiestatis suæ plenitudine in abdita quoq; & occulta penetrare, sicut scriptum est: Ego deus appro- *Hier. 23.*
ximans, & non deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo? Et iterum: In omni *Prou. 15.*
loco oculi dei speculantur bonos & malos.[5] Et quando in vnũ cum fratribus conuenimus, & sacrificia diuina cum dei sacerdote celebramus, verecũdiæ & disciplinæ memores esse debemus:[6] Non passim ventilare preces nostras incõditis vocibus; nec petitionem commendandam modeste deo, tumultuosa loquacitate iactare. Quia [7] deus non vocis, sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus, qui cogitationes hominum videt,[8] probante domino & dicente; Quid cogitatis nequam in cordi- *Luc. 15.*
bus vestris? & alio loco: & scient omnes *Apoc. 2.*
ecclesiæ, quia ego sum scrutator renis & cordis. Quod Anna in primo Regnorum libro ecclesiæ typum portans, custodit & seruat; quæ dominum non clamosa petitione, sed tacite & modeste intra ipsas pectoris latebras precabatur. Loquebatur

prece occulta, sed manifesta fide: loquebatur non voce, sed corde: quia sic deum sciebat audire; & impetrauit efficaciter quod petiit, quia fideliter postulauit. Declarat scriptura diuina quæ dicit: Loquebatur in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius nō audiebatur, & exaudiuit eam deus. Item legimus in Psalmis: Dicite in cordibus, & in stratis vestris, & transpungimini. Per Hieremiam quoque hæc eadem Spiritus sanctus suggerit & docet dicens: In sensu autem tibi debet adorari deus. Adorans autem fratres dilectissimi, nec illud ignoret, quemadmodum in templo cum pharisæo Publicanus orauerit; non alleuatis in cœlum impudenter oculis, [9] nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans, & peccata intus inclusa contestans, diuinæ misericordiæ implorabat auxilium. Et cum sibi Pharisæus placeret, [10] sanctificari Publicanus hic magis meruit qui sic rogauit; qui spem salutis non in fiducia innocentiæ suæ posuit, cum innocens nemo sit, sed peccata confessus humiliter orauit, & exaudiuit orantem qui semper humilibus ignoscit. Quæ dominus in Euangelio suo ponit & dicit: [11] Homines duo ascenderunt in templum adorare, vnus Pharisæus, & vnus Publicanus. Pharisæus cum stetisset [12] talia apud se precabatur: Deus gratias tibi ago, quia non sum sicut cæteri homines, iniusti raptores, adulteri, quomodo & publicanus iste: ieiuno bis in sabbato, decimas do omniū quæcunque possideo. Publicanus autem de longinquo stabat, & neque oculos volebat ad cœlum leuare, sed percutiebat pectus suum dicens: Deus propitius esto mihi peccatori. Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam magis, quàm ille Pharisæus. [13] Quia omnis qui se extollit, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. Quæ nos, fratres dilectissimi, de diuina lectione discentes, postquam cognouimus [14] qualiter ad orationem accedere debeamus; cognoscamus, docente domino & quid oremus. Sic, inquit, orate: *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum tuum.* [15] *Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* [16] *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* [17] *Et ne nos patiaris induci in tentationem: sed libera nos à malo, Amen.* Ante omnia pacis doctor atque vnitatis magister [18] singillatim noluit & priuatim precem fieri, vt quis cùm precatur, pro se tātum precetur. Non enim dicimus pater meus, qui es in cœlis; nec, panem meum da mihi hodie; nec dimitti sibi tantum vnusquisque debitum postulat; aut vt in tentationem non inducatur, atque à malo liberetur, pro se solo rogat. Publica est nobis & communis oratio: & quando oramus, non pro vno, sed pro toto populo oramus; quia totus populus vnum sumus. Deus pacis & concordiæ magister qui docuit vnitatem, sic orare vnum pro omnibus voluit, quo modo in vno omnes ipse portauit. Hanc orationis legem seruauerunt tres pueri in camino ignis inclusi; consonantes in prece, & spiritus consensione concordes. Quod declarat scripturæ diuinæ fides; & dum docet quo modo orauerint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, vt tales esse possimus. Tunc illi tres, inquit, quasi ex vno ore hymnum canebant, & benedicebant Dominum. Loquebantur quasi ex vno ore, & nondum illos [19] Christus in carne visus docuerat orare, & iccirco orantibus fuit impetrabilis & efficax sermo, quia promerebatur dominum pacifica, & simplex, & spiritalis oratio. Sic & apostolos cum discipulis post ascensum domini inuenimus orasse. Erant, inquit, perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus & Maria, quæ fuit mater Iesu, & fratribus eius. Perseuerabant in oratione vnanimes, orationis suæ & instantiam simul & concordiam declarantes. Quia deus, qui inhabitare facit vnanimes in domo, non admittit in diuinam & æternam domum, nisi eos apud quos est vnanimis oratio. Qualia autem sunt, fratres dilectissimi, orationis dominicæ sacramenta, quàm multa, quàm magna, breuiter in sermone collecta, sed in virtute spiritaliter copiosa? [20] vt nihil omnino prætermissum sit, quod non in precibus atque orationibus nostris cœlestis doctrinæ compendio comprehendatur. Sic, ait, orate: *Pater noster qui es in cœlis.* Homo nouus, renatus, & Deo suo per eius gratiam restitutus: Pater, primo in loco dicit; quia filius esse iam cœpit. In sua, inquit, propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis potestatem, vt filij Dei fierēt [21] his qui credunt in nomine eius. Qui ergo credidit

Marginalia: 1. Reg. 1. — Psal. 4. — Hier. epist. — Luc. 18 — Math. 6. — Dan. 3. — Act. 1. — Psal. 67. — Ioan. 1.

dedit in nomine eius, & factus est Dei filius: hinc debet incipere, vt & gratias agat, & profiteatur se Dei filium, dum nominat patrem sibi esse in cœlis Deum; contestetur quoque inter prima statim natiuitatis suæ verba renunciasse se terreno & carnali patri, & patrem solum nosse se, & habere cœpisse, qui sit in cœlis, sicut scriptum est: [22] Qui dicunt patri & matri, non noui te,
Deut. 33. & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum
Math. 23. seruauerunt. Item dominus in euangelio suo præcepit, ne vocemus nobis patrem in terra, quod sit scilicet nobis vnus pater qui
Ibid. 8. est in cœlis. Et discipulo qui mentionem defuncti patris fecerat, respondit: Sine, mortui mortuos suos sepeliant; dixerat enim patrem suum mortuum, cùm sit credentium pater viuus. Nec hoc solum, fratres dilectissimi, animaduertere & intelligere debemus, quod appellemus patrem qui sit in cœlis: sed coniungimus & dicimus: Pater noster, id est, eorum qui credunt; eorum qui per eum sanctificati, & gratiæ spiritalis natiuitate reparati, filij dei esse cœperunt. Quæ vox Iudæos etiam perstringit & percutit, qui Christum sibi per prophetas annunciatum, & ad se prius missum, non tantum infideliter spreuerunt,[23] sed & crudeliter necauerunt. Qui iam non possunt patrem Deum vocare, cùm Dominus eos confundat & redarguat dicens: [24] Vos de diabolo patre nati estis, & concupiscentias
Ioan. 8. patris vestri facere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas non est in illo. Et per Esaiam
Esa. 1. prophetam Deus clamat indignans: [25] Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me spreuerũt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui: Israel autem me non cognouit, & populus meus me non intellexit. [26] Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, Semen nequam, filii scelesti. Dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israel. In quorum exprobrationem, Christiani quando oramus, pater noster, dicimus; quia noster esse cœpit, & Iudæorum qui eum reliquerunt, esse desiit: nec peccator populus potest esse filius; sed quibus [27] remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, eis & æternitas repromittitur,
Ioan. 8. Domino ipso dicente: Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum; filius autem manet in æternum. Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis eius & bonitatis vbertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in cõspectu Dei, vt Deum patrem vocemus, & vt est Christus Dei filius, [28] sic & nos dei filios nuncupemus? Quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaque fratres dilectissimi, & scire debemus, quia quando patrem deum dicimus, quasi filij dei agere debemus, vt quo modo nos nobis placemus de deo patre, sic sibi placeat & ille de nobis. Conuersemur quasi dei templa, vt deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster à spiritu, vt qui cœlestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cœlestia cogitemus & agamus, quia & ipse dominus deus dixit: Eos qui clarificant me, clarificabo: 1. Reg. 2.
[29] & qui me spernit, spernetur. Beatus quoque Apostolus in epistola sua posuit: Non 1. Cor. 6.
estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate deum in corpore vestro. Post hoc dicimus: *Sanctificetur nomen tuum*, non quod optemus deo vt sanctificetur orationibus nostris; sed quod petamus ab eo, vt nomen eius sanctificetur in nobis. Cæterum à quo deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? Sed quia ipse dixit: Sancti estote, quoniam & ego sanctus Leuit. 20.
sum, [30] id petimus & rogamus, vt qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus, perseueremus, & hoc quotidie deprecamur. opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, vt qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de dei dignatione confertur, Apostolus prædicat dicẽs:[31] Neque fornicarij, neq; idolis seruientes, neque 1. Cor. 6.
adulteri, neq; molles, neque masculorũ appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnũ dei consequẽtur. [32] Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi, & in spiritu dei nostri. Sanctificatos nos dicit in nomine domini Iesu Christi, & in spiritu dei nostri. Hæc sanctificatio vt in nobis permaneat oramus: & quia dominus & iudex noster sanato à se & iustificato comminatur [33] iam non delin-

quere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, vt sanctificatio & viuificatio quæ de dei gratia sumitur, ipsius protectione seruetur. Sequitur in oratione: *Adueniat regnum tuum.* Regnum etiam dei repræsentari nobis petimus; sicuti & nomen eius, vt in nobis sanctificetur postulamus. Nam deus quando non regnat? aut apud eum quando incipit, quod & semper fuit, & esse non desinit? Nostrum regnum petimus aduenire à deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum; vt qui in sæculo ante seruiuimus, postmodum Christo dominante regnemus, sicut ipse pollicetur & dicit: venite benedicti patris mei, percipite regnũ quod vobis paratum est ab origine mũdi. *Math. 25.* Potest vero, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum dei, quem venire quotidie cupimus, cuius aduentus[34] vt cito nobis repræsentetur, optamus. Nam cum resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus: sic & regnum dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum dei petimus, id est, regnum cœleste, quia est & terrestre regnum. Sed qui renunciauit iam sæculo, maior est & honoribus eius, & regno, & ideo qui se deo & Christo dedicat, non terrena, sed cœlestia regna desiderat. Continua autem oratione & prece opus est, ne excidamus à regno cœlesti, sicut Iudæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt; [35] domino manifestante & probante: Multi, inquit, venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cœlorum. *Matth. 8.* Filij autem regni expellentur in tenebras exteriores: illic erit ploratio & stridor dentium. Ostendit quia ante filij regni Iudæi erant, quando & filij dei esse perseuerabant: Postquam cessauit circa illos nomen paternum cessauit & regnum. Et ideo Christiani, qui in oratione appellare patrem deum cœpimus, nos & vt regnum Dei nobis veniat oramus. Addimus quoque & dicimus: *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra*: non vt deus faciat quod vult, sed vt nos facere possimus, quod deus vult. Nam Deo quis obsistit, quo minus quod velit faciat? Sed quia nobis à diabolo obsistitur, quo minus per omnia noster animus atque actus deo obsequatur; oramus & petimus vt fiat in nobis voluntas dei, quæ vt fiat in nobis, opus est dei voluntate, id est, ope eius & protectione; quia nemo suis viribus fortis est, sed dei indulgentia & misericordia tutus est. Denique & deus infirmitatem hominis, quem portabat ostendens ait: Pater si fieri potest, transeat à me calix iste. *Ibid. 26.* Et exemplum discipulis suis tribuens, vt non voluntatem suam, sed dei faciant, addidit, dicens: Veruntamen non quod ego volo,[36] sed quod tu. Et alio loco dicit: Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. *Ioan. 6.* Quod si filius obaudiuit vt faceret patris voluntatem: quanto magis seruus obaudire debet vt faciat domini voluntatem, sicut in epistola sua Ioannes quoque ad faciendam dei voluntatem hortatur & instruit dicens: Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo. *1. Ioan. 2.* Quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Qui in æternum manere volumus; dei qui æternus est, voluntatem facere debemus. Voluntas autem dei est, quam Christus & fecit & docuit: Humilitas in conuersatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis iustitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, iniuriam facere non nosse, & factam posse tolerare, cum fratribus pacem tenere, deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati eius inseparabiliter adhærere, cruci eius fortiter ac fidenter assistere: quando de eius nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur, in morte patientiam, qua coronamur: hoc est cohæredem Christi esse velle, hoc est præceptum dei facere, hoc est voluntatem patris adimplere. Fieri autem petimus voluntatem dei vt in cœlo & in terra, quod vtrunque [37] ad consummationem nostræ incolumitatis pertinet & salutis. Nam cum corpus è terra, [38] & spiritum possi-

possideamus è cœlo, ipsi terra & cœlum sumus, & in vtroque, id est, & corpore & spiritu, vt dei voluntas fiat oramus. Est enim inter carnem & spiritum colluctatio, [39] & discordantibus aduersus se inuicem quotiadiana congressio, vt non quæ volumus ipsa faciamus: dum spiritus cœlestia & diuina quærit, caro terrena & sæcularia concupiscit: & ideo petimus impense inter duo ista, ope & auxilio dei concordiam fieri: vt dum & in spiritu & in carne voluntas dei geritur, quæ per eum renata est, anima seruetur. Quod apertè atque manifestè
Gal. 5. apostolus Paulus sua voce declarat: Caro, inquit, concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem: hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis ipsa faciatis. [40] Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, [41] idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. [42] Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, [43] magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Et iccirco quotidianis immo continuis orationibus hoc precamur, & in cœlo & in terra voluntatem circa nos dei fieri: quia hæc est voluntas dei, vt terrena cœlestibus cedant, spiritalia & diuina præualeant. Potest & sic intelligi, fratres dilectissimi, vt quoniam mandat & monet dominus etiam inimicos diligere, & pro iis quoque qui nos persequũtur orare; [44] petamus & pro illis qui adhuc terra sunt, & necdum cœlestes esse cœperunt, vt & circa illos voluntas dei fiat, quam Christus hominem conseruando &
Math. 5. redintegrando perfecit. Nam cum discipuli ab eo non iam terra appellentur, sed
1. Cor. 15. sal terræ: & apostolus primum hominem vocet de terræ limo, secundum vero de cœlo: merito & nos qui esse debemus patri deo similes (qui solem suum oriri facit
Math. 5. super bonos & malos, pluit super iustos & iniustos) sic Christo monente oramus & petimus, vt precem pro omnium salute faciamus; [45] Vt quomodo in cœlo, id est, in nobis per fidem nostram voluntas Dei facta est, vt essemus è cœlo; ita & in terra, hoc est, [46] in illis non credentibus fiat voluntas dei, vt qui adhuc sunt prima natiuitate terreni, incipiant esse cœlestes, ex aqua & spiritu nati. Procedente oratione postulamus & dicimus: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. [47] Quod potest & spiritaliter, & simpliciter intelligi: quia & vterque intellectus vtilitate diuina proficit ad salutem. Nam panis vitæ Christus est, & panis hic omnium non est, sed noster est: & quomodo dicimus pater noster, quia intelligentium & credentium pater est; sic & panem nostrum vocamus; quia Christus, noster (qui corpus eius contingimus) panis est. Hunc autem panem dari nobis quotidie postulamus, ne qui in Christo sumus, [48] & eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum [49] abstenti & non communicantes à cœlesti pane prohibemur, à Christi corpore separemur; ipso prædicante & monente: Ego sum panis vitæ qui de cœlo descendi. Si quis ederit de meo pane, viuet in æternum. Panis autem, quem ego dedero, caro mea est pro seculi vita. Quando ergo di- Ioan. 6.
cit in æternum viuere, si quis ederit de eius pane; vt manifestum est eos viuere, qui corpus eius attingunt, [50] & eucharistiam iure communicationis accipiunt: ita contra timendum est & orandum, [51] ne dum quis abstẽtus separatur à Christi corpore, [52] procul remaneat, à salute; comminante ipso & dicente: Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis. Et ideo panem nostrum, id est, Christum dari nobis quotidie petimus, vt qui in Christo manemus & viuimus, à sanctificatione eius & corpore non recedamus. Potest vero & sic intelligi, [53] vt qui sæculo renunciauimus, & diuitias eius & pompas fide gratiæ spiritalis abiecimus, cibum nobis tantum petamus & victum; quando instruat dominus & dicat: Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus discipulus esse. Qui autem Christi cœpit esse discipulus, secun- Luc. 14.
dum magistri sui vocem renuncians omnibus, diurnum debet cibum petere, nec in longum desideria petitionis extendere ipso iterum domino præscribente & dicente: Nolite in crastinum cogitare, crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua. Merito ergo Christi discipu- Math. 6.

lus victum sibi in diem postulat, qui de crastino cogitare prohibetur: quia & contrarium sibi fit & repugnans, vt quæramus in sæculo diu viuere, qui petimus regnum dei velociter aduenire. Sic beatus apostolus monet, formans & corroborans spei nostræ ac fidei firmitatem: [1.Tim.6.] Nihil, inquit, intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus.[54] Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri incidunt in tentationem[55] & muscipulam & desideria multa & noscentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum: Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Docet non tantum contemnendas, sed & periculosas esse diuitias, illic esse radicem malorum blandientium, cæcitatem mentis humanæ[56] occulta deceptione fallentium. Vnde & diuitem stultum sæculares copias cogitantem, & se exuberantium fructuum largitate iactantem redarguit Deus dicens: Stulte hac nocte expostulatur anima tua: quæ ergo parasti cuius erunt? [Luc. 12.] Lætabitur stultus in fructibus[57] ipsa nocte moriturus, & cui vita iam deerat, victus abundantiam cogitabat. Contra autem Dominus perfectum & consummatum docet fieri; qui omnibus suis venditis, atque in vsum pauperum distributis, thesaurum sibi condat in cœlo. Eum dicit [Math. 19.] posse se sequi, & gloriam dominicæ passionis imitari; qui expeditus & succinctus nullis laqueis rei familiaris inuoluitur, sed solutus ac liber facultates suas ad Deum ante præmissas, ipse quoque comitatur. Ad quod vt possit vnusquisque nostrum parare se; sic discat orare, & de orationis lege qualis esse debeat noscere. Neque enim de[Prou.10.]esse quotidianus cibus potest iusto, cum [Psal. 36.] scriptum sit:[58] Non occidet dominus fame animam iustam. Et iterum: Iunior fui & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius quærens panem. Item do[Math. 6.]minus promittat & dicat: Nolite cogitare dicentes; quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes quærunt. Sciet autem pater vester, quia horum omnium indigetis. Quærite primo regnum dei, & iustitiam eius, & hæc omnia apponentur vobis. Quærentibus regnum & iustitiam dei, omnia promittit apponi. Nam cum dei sint omnia, habenti deum nihil deerit, si deo ipse nõ desit.[59] Sic Danieli in leonum lacu iussu regis incluso, [Dan.14.] prandium diuinitus procuratur, & inter feras esurientes & parcentes, homo dei pascitur. Sic alitur Helias in fuga: & in solitudi[3.Reg.17.]ne coruis ministrantibus, & volucribus cibum sibi apportantibus in persecutione nutritur. Atque ô humanæ malitiæ detestanda crudelitas: feræ parcunt, aues pascunt, & homines insidiantur & sæuiunt. Post hæc & pro peccatis nostris deprecamur dicentes: *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* Post subsidium cibi petitur & venia delicti; vt qui à Deo pascitur, in Deo viuat: nec tantum præsenti & temporali vitæ, sed & æternæ consulatur, ad quam veniri potest, si peccata donentur: quæ debita Dominus appellat, sicut in euangelio suo dicit:[60] Dimisi tibi o[Math.18.]mne debitum, quia me rogasti.[61] Quàm necessariè autem, quàm prouidenter, & salubriter admonemur, quod peccatores sumus, qui pro peccatis rogare compellimur, vt dum indulgentia de deo petitur conscientiæ suæ animus recordetur. Ne quis sibi quasi innocens placeat[62] cum innocens nemo sit, & se extollendo plus pereat; instruitur & docetur peccare se quotidie, dũ quotidie pro peccatis iubetur orare. Sic denique & Ioannes in epistola sua monet [1.Ioan.1.] dicens: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat. In epistola sua vtrunque complexus est; quod & rogare pro peccatis debeamus, impetremus indulgentiam cum rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum ad dimittenda peccata, fidem pollicitationis suæ reseruantem. Quia qui orare nos pro debitis & peccatis docuit, paternam misericordiam promisit & veniam secuturam. Adiunxit planè & addidit legem, certa nos conditione & sponsione constringens, vt sic nobis dimitti debita postulemus, secundum quod & ipsi debitoribus nostris dimittimus: scientes impetrari non posse, quod pro peccatis petimus; nisi & ipsi circa debitores nostros paria fecerimus. Iccirco & alio in loco dicit:[63] In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis. [Math. 7.] Et qui seruus post dimissum sibi à domino o[Math.18.]mne

mne debitum, conseruo suo noluit ipse dimittere, in carcerem relegatur. Quia indulgere conseruo suo noluit, quod sibi à Domino indultum fuerat, amisit. Quæ adhuc
Marc.11. fortius Christus in præceptis suis maiore censuræ suæ vigore proponit: Cum steteritis, inquit, ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est,[64] remittat peccata vestra vobis: si autem vos non remiseritis, neque pater vester qui in cœlis est, remittet vobis peccata vestra.[65] Excusatio tibi nulla in die iudicij superest, cùm secundum tuam sententiam iudiceris, & quod feceris, hoc & ipse patiaris. Pacificos enim & concordes atq; vnanimes esse in domo sua Deus præcipit: & quales nos fecit secunda natiuitate, tales vult renatos perseuerare; vt qui filij dei esse cæpimus, in dei pace maneamus; & quibus spiritus vnus est, vnus sit & animus & sensus. Sic nec sacrificium Deus recepit dis-
Matt.5. sidentis, & ab altari reuertentem prius fratri reconciliari iubet, vt pacificis precibus & Deus possit esse pacatus. Sacrificium Deo maius est pax nostra, & fraterna concordia, &[66] de vnitate patris & filij & spiritus san-
Gen.4. cti plebs adunata. Neque enim in sacrificiis quæ Abel & Cain primi obtulerunt, munera eorum Deus, sed corda intuebatur; vt ille placeret in munere, qui placebat in corde. Abel pacificus & iustus dum Deo sacrificat innocenter; docuit & cæteros quando ad altare munus offerunt, sic venire cum Dei timore, cum simplici corde, cum lege iustitiæ,[67] cum concordię pace. merito ille dum in sacrificio Dei talis est ipse, postmodum sacrificium deo factus est; vt martyrium primus ostendens, initiaret sanguinis sui gloria dominicam passionem, qui & iustitiam domini habuerat & pacem. Tales denique à domino coronātur, tales in die iudicij cum Domino vindicabuntur.[68] Cæterum discordans & diffidens, & pacē cum fratribus non habens, secundum quod beatus Apo-
1.Ioan.3. stolus & scriptura sancta testatur, nec si pro nomine Christi occisus fuerit, crimen dissensionis fraternæ poterit euadere; quia sicut scriptum est: Qui fratrem suum odit, homicida est; nec ad regnum cœlorum peruenit, aut cum Deo viuit homicida. Non potest esse cum Christo, qui imitator Iudæ maluit esse, quam Christi. Quale delictum est, quod nec baptismo sanguinis potest ablui? quale crimen est, quod martyrio non potest expiari?[69] Illud quoque necessarie admonet Dominus vt in oratione dicamus: *Et ne nos patiaris induci in tentationem.* Qua in parte ostenditur nihil contra nos aduersarium posse, nisi Deus ante permiserit; vt omnis timor noster &[70] deuotio at- *obsecratio.
que * obseruatio ad Deum conuertatur, quando in tentationibus nostris[71] nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Pro- 4.Reg.24
bat scriptura diuina quæ dicit: Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manum eius. Datur autem potestas aduersus nos malo secundum nostra peccata, sicut scriptum est: Quis dedit in dire- Esa.42.
ptionem Iacob & Israel eis,[72] qui prædantur illum? nonne Deus cui peccauerunt, & nolebant in viis eius ambulare, neque audire legem eius, & superduxit super eos iram animationis suæ? Et iterum: Salomone peccante, & à præceptis atque á viis domini recedente, positum est: Et excitauit dominus 3.Reg.11.
Satanan ipsi Salomoni.[73] Potestas vero dupliciter aduersus nos datur vel ad pœnam cum delinquimus, vel ad gloriam cum probamur: sicuti de Iob factū videmus, manifestante Deo & dicente: Ecce omnia quæ- Iob.1.
cumque habet, in manus tuas do: sed ipsum caue ne tangas. Et dominus in euangelio loquitur tempore passionis[74] ad Pilatum: Nullam haberes, aduersum me potestatem, Ioan.19.
nisi data esset tibi desuper. Quando aūt rogamus ne in tētationē veniamus, admonemur infirmitatis & imbecilitatis nostræ, dū sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, ne quis sibi superbe atque arroganter aliquid assumat, nę quis[75] aut confessionis, aut passionis gloriā suam ducat, cum Dominus ipse humilitatem docens dixerit: Vigilate & orate[76] ne veniatis in tentationem. Spi- Marc.14.
ritus quidem promptus est, caro autem infirma: vt dum præcedit humilis & summissa confessio, & datur totum Deo; Quicquid suppliciter cum timore & honore Dei petitur, ipsius pietate præstetur.[77] Post ista omnia in consummatione orationis venit clausula, vniuersas petitiones & preces nostras collecta breuitate concludens. In nouissimo enim ponimus: *Sed libera nos à malo*, compræhendentes aduersa cuncta, quæ contra nos in hoc mundo molitur inimicus; à quibus potest esse fida & firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam præstet.

[78] Quando autem dicimus: libera nos à
malo, nihil remanet quod vltra adhuc debeat postulari: [79] quando semel protectionem Dei aduersus malum petamus, qua
impetrata contra omnia quæ diabolus &
mundus operantur, securi stamus & tuti.
Quis enim ei de sæculo metus est, cui in
sæculo Deus tutor est? Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est quam deus
docuit, qui magisterio suo omnem pacem
nostram salutari sermone breuiauit? Hoc
iam per Esaiam prophetam fuerat ante
prædictum, cum plenus Spiritu sancto de
Dei maiestate ac pietate loqueretur: Ver-
Esa.10. bum consummans, inquit, & breuians in
iustitia; quoniam sermonem breuiatum
faciet Deus in toto orbe terræ. Nam cum
Dei sermo Dominus noster Iesus Christus
omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos, omni sexui atque ætati
præcepta salutis ediderit: præceptorum
suorum fecit grande compendium, vt in
disciplina cœlesti discentium memoria non
laboraret, sed quod esset simplici fidei necessarium, velociter disceret. Sic cum
doceret quid sit vita æterna, sacramentum
vitæ magna & diuina breuitate complexus
Ioan.17. est dicens: Hæc est autem vita æterna, vt
cognoscant te solum & verum Deum, &
quem misisti Iesum Christum. Item cum
Deut.6. de lege & prophetis præcepta prima & maiora decerperet: Audi, inquit, Israel, dominus Deus tuus, Deus vnus est. Et diliges Dominum Deum tuum de toto corde
tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua: [80] hoc est primum mandatum, &
Marc.12. secundum simile est huic: Diliges proximum tuum tanquam teipsum. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ.
Matt.7. Et iterum: Quæcumque volueritis vt faciant vobis homines bona, ita & vos facite
illis. Hæc est enim lex & prophetæ. Nec
verbis tantum, sed & factis dominus orare
nos docuit, ipse orans frequenter & deprecans; & quid facere nos oporteret, exempli
sui contestatione demonstrans, sicut scri-
Marc.1. ptum est: Ipse autem fuit secedens in solitu
Luc.6. dinem, & adorans. Et iterum: Exiuit in
montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei. Quod si ille orabat qui sine
peccato erat; quãto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem iugiter
vigilans continuis precibus orabat; quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem dominus, & rogabat non pro se: quid enim pro
se innocens precaretur? sed pro delictis nostris, sicut & ipse declarat cum dicit ad Petrum: Ecce Satanas expetiuit [81] vt vos ve- Luc.22.
xaret quo modo triticum: ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Et postmodum pro omnibus patrem deprecatur dicens: Non pro his autem rogo solis, sed &
pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pa- Ioan.17.
ter in me, & ego in te, [82] vt & ipsi in nobis
vnum sint. Magna domini propter salutem
nostram benignitas pariter & pietas; vt non
contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret.
Rogantis autem desiderium videte quod
fuerit, vt quo modo vnum sunt pater & filius; sic & nos in ipsa vnitate maneamus: vt
hinc quoque possit intelligi quantum delinquat, qui vnitatem scindit & pacem; cum
pro hoc & rogauerit dominus, volens scilicet [83] sic plebem suam saluam fieri & in
pace viuere, cum sciret ad regnum Dei discordiam non venire. [84] Quando autem
stamus ad orationem, fratres dilectissimi,
vigilare & incumbere ad preces toto corde
debemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abscedat, nec quidquam tunc animus, quàm id solum cogitet quod precatur. [85] Ideo & sacerdos ante orationem
Præfatione præmissa, parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda; vt dum respondet plebs: Habemus ad Dominum,
[86] admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere. Claudatur contra
aduersarium pectus, & soli Deo pateat, nec
ad se hostem Dei, tempore orationis adire
patiatur: obrepit enim frequenter & penetrat, & subtiliter fallens preces nostras à deo
auocat, vt aliud habeamus in corde, et aliud
in voce, quando intentione sincera Dominum debeat non vocis sonus, sed animus &
sensus orare. Quæ autem segnitia est alienari [87] & rapi ineptis cogitationibus &
profanis, cùm Dominum deprecaris; quasi sit aliud quod magis debeas cogitare quã
quod cum Deo loqueris? Quo modo te
audiri à Deo postulas, cum te ipse non audias? Vis esse Deum memorem tui cùm
rogas; quando tu ipse memor tui non sis?
Hoc est, ab hoste in totum non cauere; hoc
est, quando oras Deum, maiestatem Dei
negligentia orationis offendere; hoc est,

vigilare

vigilare oculis & corde dormire, cùm debeat Christianus & cùm dormit oculis, corde vigilare: sicut scriptum est ex persona Ecclesiæ loquentis in Cantico Canticorum: Ego dormio, & cor meum vigilat. Quapropter sollicite & caute Apostolus admonet dicens: Instate orationi vigilantes in ea; docens, scilicet, & ostendens, eos impetrare quod postulant de Deo posse, quos Deus videat in oratione vigilare.

Cantic.5.
Coloss.4.

88 Orantes autem non infructuosis, nec nudis precibus ad Deum veniant: inefficax petitio est, cùm precatur Deum sterilis oratio. Nam cùm omnis arbor non faciens fructum excidatur, & in ignem mittatur: vtique & sermo non habens fructum, promereri Deum non potest, qui nulla est operatione fecundus. Et ideo scriptura diuina instruit dicens: Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna. Nam qui in die iudicij præmium pro operibus & eleemosynis redditurus est; hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius Centurio cùm oraret meruit audiri: Fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum; huic circa horam nonam oranti astitit Angelus testimonium reddens sui operis, & dicens: Corneli orationes tuæ 89 & eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo. Cito orationes ad Deum ascendunt, quas ad Deum merita nostri operis imponunt. Sic & Raphael Angelus Tobiæ oranti semper, & semper operanti, testis fuit dicens: Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est.

Matt.3.
Tob.12.
Act.10.
Tob.12.

90 Nam quando orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. 91 Et cùm sepelires tu mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, 92 sed abisti & condidisti mortuum, missus sum tentare te; & iterum me misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, vnus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. Per Esaiam quoque Dominus admonet & docet similia contestans: Solue, inquit, omnem nodum iniustitiæ, 93 resolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum vesti, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis & Deus exaudiet te, & dū adhuc loqueris, dicet: ecce adsum. Adesse se promittit; & audire ac protegere se eos dicit, qui iniustitiæ nodos de corde soluentes, & eleemosynas circa domesticos Dei, secundum eius præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque à Deo merentur audiri. Beatus apostolus Paulus in necessitate pressuræ adiutus à fratribus, opera bona quæ fiunt, sacrificia Dei dixit esse: Saturatus sum, inquit, recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt, odorem suauitatis sacrificium acceptum, & placitum Deo. Nam quando quis miseretur pauperis, Deum fenerat: & qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suauitatis odorem sacrificat.

Esa.58.
Philip.4.

94 In orationibus verò celebrandis inuenimus obseruasse cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet trinitatis; quæ in nouissimis temporibus manifestari habebat. Nam & prima hora in tertiam veniens, consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando à septima nona completur per ternas horas trinitas perfecta numeratur: quæ horarum spatia iam pridem spiritaliter determinantes adoratores Dei, statutis & legitimis ad precem temporib⁹ seruiebant; et manifestata postmodum res est 95 sacramenta olim fuisse; quod ante sic iusti precabantur. Nam super discipulos hora tertia descendit Spiritus sanctus, qui gratiam dominicæ repromissionis impleuit. Item Petrus hora sexta in tectum superius ascendens, signo pariter & voce Dei monentis instructus est, vt omnes ad gratiam salutis admitteret, cum de emundādis gentilibus ante dubitaret. Et Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, & vt redimere & viuificare nos posset, tunc victoriam suam passione perfecit. Sed nobis, fratres dilectissimi, præter horas antiquitus obseruatas, orandi nunc & spatia & sacramenta creuerunt. Nam & mane orandum est, vt resurrectio domini matutina oratione celebretur. Q

Act.2.
Act.10.
Luc.23.

olim Spiritus sanctus designabat in psalmis
Psal.5. dicens: Rex meus & Deus meus, quoniam
ad te orabo domine; mane exaudies vocem
meam: mane assistam tibi, & contemplabor
te. Et iterum per prophetam loquitur Do-
Osee.6. minus: Diluculo vigilabunt ad me dicētes:
Eamus & reuertamur ad dominum Deum
nostrum. Recedente item sole ac die ces-
sante necessario rursus orandum est. Nam
quia Christus sol verus, & dies est verus, so-
le ac die sæculi recedente, quando oramus
& petimus vt super nos lux denuo veniat,
Christi precamur aduentum, lucis æternæ
gratiam præbiturum. Christum autem
Psalm.117. diem dictum declarat in Psalmis Spiritus
sanctus: Lapis, inquit, quem reprobauerunt
ædificantes, hic factus est in caput anguli:
[96] à Domino factus est iste & est admirabi-
lis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit
dominus, ambulemus & iucundemur in
eo. Item quod sol appellatus sit, [97] Mala-
Malach.4 chias propheta testatur dicens: Vobis autē
qui timetis nomen domini, orietur sol iusti-
tię & in alis eius curatio est. Quod si in scri-
pturis sanctis sol verus, & dies verus est
Christus; hora nulla à Christianis excipitur,
quo minus frequenter ac semper Deus de-
beat adorari; vt qui in Christo, hoc est,
in sole & in die vero sumus; insistamus
per totum diem precibus & oremus: &
quando mundi lege decurrens vicibus
alternis [98] nox reuoluta succedit, nullum
de nocturnis tenebris esse orantibus dam-
num potest, quia filiis lucis & in noctibus
dies est. Quando enim sine lumine est, cui
lumen in corde est? Aut quando sol ei &
dies non est, cui sol & dies Christus est?
Qui autem in Christo, hoc est, in lumine
semper sumus, nec noctibus ab oratione
cessemus. Sic Anna vidua sine intermissio-
ne rogans semper & vigilans, perseuerabat
in promerēdo Deo, sicut in Euangelio scri-
Luc.2. ptū est: Non recedebat, inquit, de templo, ie
iuniis & orationibus seruiens nocte ac die.
Viderint vel gētiles, qui necdum illuminati
sunt: vel Iudæi, qui deserti lumine in tene-
bris remāserunt. Nos, fratres dilectissimi, q.
in domini luce semper sumus, qui memini-
mus & tenemus, quid esse accepta gratia cę
perimus; cōputemus noctē pro die. Ambu-
lare nos credamus semper in lumine, non
impediamur à tenebris quas euasimus; nulla
sint horis nocturnis precum damna; nulla
orationum pigra & ignaua dispendia. Per
Dei indulgentiam recreati spiritaliter & re-
nati imitemur quod futuri sumus: habituri
in regno sine interuentu noctis solum diem;
sic nocte, quasi in lumine vigilemus: oraturi
semper & acturi gratias Deo; hic quoque
orare, & gratias agere non desinamus.

ADNOTATIONES IN librum de Oratione Dominica.

1. Euangelica præcepta] *Elegantißima est præceptorum Euangelicorum definitio.*

2. vt paretur venianti via] *Cambron.cod.* præparetur, *sed prius magis placet, eo quod alludere videatur ad illud Isaiæ: parate vias domini.*

3. Quę enim potest esse magis spiritalis oratio] *Ms. Afflig. March. Dun. et Blandiniensis legunt:* spiritalior, *siue:* spiritualior, *sed nō memini me similem phrasin legisse apud Cyprianum. Eandem differentiam videre est, dum excusi legunt:* magis vera, *Ms.* verior.

4. quanto efficacius] *Ms. præter Cambr. legunt:* quando, *sed prius malo.*

5. Et quando in vnum &c.] *Insignis locus de conuentu plebis cum sacerdote ad sacrificia.*

6. Non passim ventilare preces nostras incōditis vocibus] *Locus hic non prohibet Cantum Ecclesiasticum, sed potius inconditas illas voces, qualibus hodie aduersarij sua sacra faciunt, plebe vniuersa nullo ordine omnia decantante. Alioqui enim Apostolo Paulo cōtradiceret, qui ad cantum fideles hortatur. Sic Eph.5. Loquentes (inquit) vobismetipsis in Psalmis, hymnis & canticis spiritalibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris deo domino, & iisdem pene verbis vtitur ad Colloss.3. Deinde non solum in lege veteri, sed et noua primitiua cantum in vsu fuisse; patet tum ex illo Act. Apostolorum.6.c. Media nocte Paulus & Silas adorantes laudabant deum, & audiebant eos qui in custodia erant, tū ex Dionys. Areop. Eccles. hier c.3. demum (inquit) ad sanctum altare iterum rediens psalmorum incipit melos, concinentibus secum sacra carmina omnibus ecclesiastici ordinis gradibus &c. D. etiam Ignatio tribuit Socrates li. 6. 8. c. institutionem Antiphonarum siue hymnorum responsoriorum, & post eum Niceph. li. 13. 8. c. Eodem pertinet quæ habet Philo li. de θεραπεύθεις. Tertul. Apologetici 2. ca. Plinius epistola ad Traianum. Ephreni autem Syro Harmonicæ modulationis inuentum attribuunt Theodoretus li.4.c.29. et Niceph. li.9.c.19. qui etiā* Apostolis *tribuit li.18.c.51. Hymnum tersanctum, & cantilenam: Lux Hylaris. Si recentiora quis petat testimonia. Psalmos alternis cantari sub Constantio Imperatore instituerunt Antiochiæ D. D. Flauianus et Diodorus, Sigeberto teste. Missarum & aliarum horarum cantus officia, tum ab Ambros. mediolani tum à D.Greg. Romæ instituta sunt. Vnde eodem Sigeberto teste, Carolus Magnus sub annum 774. in Germaniam & Gallias authenticū cantū transtulit, missis ea de causa Romā duobus clericis. Hinc conscripti sunt D. Gregorij de sacramentis, ac Antiphonarius, libri insignes, quos nunc primum inter Liturgica Latinorum edidimus. Hymnos etiam Ecclesiasticos iam olim ediderunt D. D. Hylarius, Ambrosius, & Gregorius, quorum qui sunt Authentici & plerosque Ambrosianos, indicat Radulphus decanus Tungrensis de can. obseruantia cap. 13. & inter cæ-*
teros

teros veſpertinum illum, Deus creator omnium, cuius meminit etiam D. Aug. li. 9. confeſ. cap. 12. qui eiuſdem c. 6. & 7. Cantus Pſalmorum & Hymnorum à D. Amb. inſtituti meminit. Sed de his plus ſatis, plura videat lector in dictis noſtris liturgicis.

7. Deus non vocis ſed cordis auditor eſt] Ad verbum hoc ex Tertul. dicto li. de oratione, ſed loqui eum de precibus quas apud ſe faciebant fideles in conuentibus, patet ex his verbis: Quid amplius (inquit) referent iſtic qui clarius adorant, niſi quod proximis obſtrepunt: Immo prodendo petitiones ſuas, quid minus faciunt, quàm ſi in publico orent? Atque adeo eodem ſenſu interpretãdus locus hic Cypriani, quem inde mutuatus eſt.

8. probante domino & dicente] Ita recte Ms. Grauius Manut. & Mor. cum vet. exc. pro eo quod ſubſtituerat Remboldus: prouocante.

9. nec manibus inſolenter erectis] Recte addit: inſolenter, neque enim omnem manuum eleuationem ab illo culpari, patet ex Tertul. quem imitatur: Atqui (inquit) cum modeſtia & humilitate adorantes, magis commendamus Deo preces noſtras, ne ipſis quidem manibus ſublimius elatis, ſed temperate ac probe elatis.

10. ſanctificari publicanus hic magis meruit] Vocem: publicanus, & paulo poſt: ſemper, recens adiecimus ex Cambr. cod.

11. Homines duo aſcenderunt in templum adorare] Quum præter vet. exc. & Manut. qui legunt: orare, cæteri omnes Ms. & exc. prius illud legant, magis placet; præſertim quum correſpondeat vox Græca προσεύξασθαι.

12. talia apud ſe precabatur] Cambr. addit: dicens, ſed neque Latine neque Græce id apud Lucam legitur. Eadem ratione non probatur, quod vbi paulopoſt legitur: Dico vobis, quidam teſte Morelio præmittunt: Amen.

13. Quia omnis qui ſe exaltat] Ita Ms. Afflig. March. Dun. Bland. & vnus Morel. pro eo quod cæteri: qui ſe extollit.

14. qualiter ad orationẽ accedere debeamus] Ms. præter Cambr. quemadmodum, ſed prius Cypriano vſitatum eſt magis. Atqui verba ipſa Orationis Dominicæ ad exemplum Ms. codic. maiuſculis literis excudi iuſſimus.

15. Fiat voluntas tua ſicut in cœlo & in terra] Vocem: ſicut, quæ omittitur à Tertul. Cambr. cod. & Manut. denuo adiecimus, tum quod Græce etiam legatur, tum quod D. Aug. de bon. perſeuer. 3. c. in pleriſque codicibus ita legi, magiſque ab orantibus frequentari aſtruat, tum denique quod non modo hic & infra Ms. & cæteri excuſi ſic legant, ſed infra ipſe quoque Manut. & Camb. cod.

16. Et remitte nobis debita noſtra &c.] Ms. cod. Afflig. March. Dun. Bland. & Morel. tum hic tum infra legunt: dimitte & dimittimus, & vet. quoque exc. infra, ſed hic: remitte & remittimus: quomodo Rẽboldus contra, hoc infra legit, illud vero hoc loco; Cambr. vero codex. Manut. & Eraſmici omnes vtrobique: remitte, &: remittimus. Vtra lectio ſit verior nolumus contendere cum Eraſmo, præſertim quum & Tertul. ſi emendati ſint codices, modo hoc, modo illud legat. videtur tamen vulgatam lectionem veteris interpretis confirmare, quod illud explicans infra Cyprianus, voce dimiſſionis vbique vtitur, et quod ea non in hoc ſolum ſcripturæ loco ſed & alibi ſcriptoribus Eccleſiaſticis frequenter in vſu ſit.

17. Et ne patiaris induci nos in tentationem] Vulgata lectio: Ne nos inducas in tentationem, placeret magis tum quod eã hic habent Afflig. March. Dun. & Bland. cod. tum quod Tertul. li. de Orat. & D. Hieron. cum aliis veteribus tam Græcis quam Latinis ſic legant & D. Aug. epiſtola 121. Ne nos inferas &c. verum priorem quam hic habent Cambr. & Manut. & poſtea Ms. omnes, Cypriani genuinam eſſe conſtat, ex D. Aug. de bono perſeuerantiæ c. 6. vnde ſic orant (inquit) nonnulli. & legitur in cod. pluribus. & hoc ſic poſuit D. Cyprianus: Ne patiaris nos induci in tentationem. In Euangelio tamen Græco nuſquam inueni, niſi: Ne nos inferas in tentationem. Hactenus ille quare & vtrobique lectionem illam ſecuti ſumus.

18. ſingillatim noluit & priuatim precem fieri] Ita ad vnum omnes Ms. cod. & vet. exc. tum hic tum infra alicubi, pro eo quod Remboldus: ſingulatim, atque adeo veram eam lectionem eſſe cenſio; præſertim quum illud Latine dici, probet Nonius Marcellus ex Lucillij li. 19. & ea vtantur Cic. li. 5. Tuſcul. quæ. & Terentius in Phormione.

19. Chriſtus in carne viſus] Poſteriora hæc verba recens adiecimus ex Cambr. cod. & vbi legitur: niſi eos apud quos, ex eodem adiecimus: eos.

20. vt nihil omnino prętermiſſum ſit] Etiam hoc ex illo Tertul. mutuatus eſt, vbi dicit, in hac Oratione breuiarium totius Euangelij comprehendi, & ex vtroque D. Aug. quod habet epiſtola ad Probam c. 12.

21. his qui credunt in nomine eius] Particulam: his, ex Camb. etiam codic. addidimus. Rurſum autem Renuntiationis in baptiſmo meminit, quomodo & aliquanto poſt.

22. Qui dicũt patri & matri &c.] Grauius cenſet legendũ cum 70. in numero ſingulari: Qui dicit, et rurſum: fratres ſuos non agnouerunt, pro eo quod eſt: & filios, ſed vulgatam lectionem habent Ms. et excu. omnes, ita quoque legit Rhabanus Maurus in comment. Deutero. præterquam quod interſerat verba illa iuxta vulg. interpretem: & fratribus ſuis non noui illos.

23. ſed & crudeliter necauerũt] Ms. quatuor legũt negauerunt, ſed magis placet prior Camb. cod. & excuſorum lectio, quemadmodum & illa excuſorum: Qui iã non poſſunt, pro eo quod Ms. legunt: Quia.

24, Vos de patre diabolo nati eſtis] Excuſi vulgati non habent: nati, & placeret ea lectio magis, eo quod hodie apud Ioan. neque Græce neque Latine legatur, niſi tam conſtanter id legerent Ms. codic. Grauij & Manut.

25. Filios genui & exaltaui] Variãt hic cod. Grau. & Manut. legunt: generaui, cum Tertul. adu. Iud. et li. 3. adu. Marc. Prius illud legit idem Tertul. de Orat. & cũ exc. cæteris Ms. Sed poſterius placet magis, quod ſic legant Ms. & exc. omnes infra li. 1. Teſtim. c. 3. Adiicimus vero ex Ms. Vocem: meus, eſt enim apud. 70.

26. væ genti peccatrici, populo pleno peccatis] Ita Grau. & Ms. cod. hoc loco & infra loco iam citato Ms. & exc. omnes; & accedit magis ad phraſin Latinam. Tertul. vero. (cum prius hic exc.) li. adu. Iud. & 70. Væ gens peccatrix, pupulus plenus. Eligat lector vtrum malit, modo in hoc ſequatur Ms. vtrobique cod. vt legat: Semen nequam.

27. remissa peccatorum] *Magis accedit ad phrasin Cypriani hæc Cambr.cod.& vulg. excu. lectio, quam aliorum:* remissio.

28. sic & nos Dei filios nuncupemus] *Clarior quidem est hæc Manut. & Morel. lectio, sed Ms. legunt cum exc.* Dei filij nuncupemur.

29. & qui spernit me, spernetur] *Cambr.cod.legit:* spernunt, *&:* spernentur, *sed prius habet 70. quare & lib. de Zelo & liuore ita legendum.*

30. id petimus & rogamus] *Ita Ms. & D. Aug. c.2. de bono perseuer. pro eo quod alij et ipse Aug. li. 4. cõtra 2. epistolas Pelag. c.9. legunt :* ideo. *Probat autem hoc & sequentibus aliquot locis Aug. contra Pelagium, gratiam non secundum merita nostra dari, & perseuerantiã esse donum Dei.*

31. neque fornicarij] *Præmittit hic Grauius:* Nolite seduci: Neque homicidę, *sed Ms. id non legunt. Neque vero placet lectio cod. vetustißimi teste Morel. q legit:* Masculorũ cõcubitores, *eo quod Ms. & exc. constater legant:* appetitores, *& modestior sit hæc lectio. Atqui* fraudatores, *rectius legitur quã :* fraudulenti, *eo quod vocẽ Græcam* πλεόνακτος, *eodẽ modo verterit, supra citãs locum Apostoli ad Ephes.5. in epistola ad Anton.*

32. & hæc quidem fuistis] *Morel. censet legendum:* quidam, *cum vet. quodam cod. eo quod Græce legatur :* τινὲς, *verum constanter cet. exc. & Ms. prius illud legũt, quomodo & apud Apostolum magno consensu (vel ipso Erasmo teste) Latinorum codices, & D. Aug. de pœnit. medic. c.10. Quare nimis libere ita castigauit Apostoli locum Isidorus Clarius.*

33. iam nõ delinquere] *Ms. 4. & vnus Morelij codex :* iam noli delinquere, *sed cum Cambr. cod. & D. Aug. de bono perseuer. prius malo.*

34. vt cito nobis repræsentetur] *Repræsentationis vox non Cypriano modo sed & Tertul. sæpe citato loco vsitata est. Quem miror petitionem hanc :* Adueniat regnum tuum, *postponere sequenti petitioni :* fiat voluntas tua &c.

35. Domino manifestante & probãte] *Grauius* manifeste exprobrante, *sed prius ad phrasin Cypriani pertinet.*

36. sed quod tu] *Cambron. cod. addit:* vis, *sed id neque cæteri habent Ms. aut excusi, neque Mathæus Græce & Latine. Ex Ms. vero recte adiecta est à Manu. vox:* voluntatem.

37. ad cõsummationem nostræ incolumitatis] *Ita Ms. & vetus exc. cod. Morel. & D. Aug. tum dicto lib. 4. ad Bonifacium, tum lib. 1. contra Iulianum c. 3. pro eo quod primus Remboldus :* nostræ voluntatis.

38. & spiritum possideamus è cœlo] *Quomodo intelligendus sit locus iste, ne fauere videatur errori Origenis; tractat paucis D. Aug. li. 1. Retract. 1. cap.*

39. & discordantibus aduersus seinuicẽ quotidiana congressio] *Cambr. cod. legit:* discordãtium ; *quod magis placeret, nisi illud legeret vtroq; loco D. Aug. & Ms. cum exc. cæteris.*

40. Manifesta sunt autem opera carnis] *Ita Ms. et Tertul. li. de pudicitia. Excu.* facta carnis, *tum hic tum infra Testim. li. 3. c. 64.*

41. idololatria] *Ms. 4. Grauius & Manut. legunt :* idololatriæ, *& hic & infra loco citato ; sed prior Cambronensis cod. & excusorum, confirmatur tum voce Græca* εἰδωλολάτρεια, *tum versione vulgata:* idolorum seruitus.

42. Fructus autem spiritus est charitas] *Manutius legit:* agape, *quomodo & Græcè legitur, sed & hic & infra li. 3. Testim. c. 64. prius legitur ab exc. cæteris & Ms. omnibus.*

43. Magnanimitas] *Secutus Tertul. li. de Patientia, vocem* μακροθυμία, *sic uertit vbique Cyprianus, pro eo quod alij longanimitatem fere vertunt; & vulgatus interpres patientiam. recte autem adiecerunt Manut. & Morel. vocem:* bonitas, *vtpote quæ legatur & Græcè & Latinè.*

44. petamus & pro illis qui adhuc terra sunt] *Manutij hanc lectionem confirmat D. Aug. dicto lib. 4. ad Bonifacium, & de prædesti. sanct. 8. c. qui tamen legit:* precemur, *Cambr. cum cæteris excusis :* adhuc terreni sunt, *reliqui vero 4. Ms.* terrena sapiunt.

45. vt quomodo in cælo] *Vel hinc patet, legisse auctorem:* sicut in cœlo.

46. id est, in illis non credentibus] *Prorsus sic legendum esse cum Morelio & Grauio, conuincitur ex dicto li. de prædestin. sanct. vtpote quum hinc probet, fidem esse donum Dei; quod hinc colligi non potest, nisi de non credẽtibus, id est, infidelibus hic sermo fiat.*

47. Quod potest & spiritaliter & simpliciter intelligi] *Vtrumque hunc sensum ex Tertulliano desumpsit, & habent etiam D. Hieron. in comment. ac li. 3. contra Pelag. (vbi totam orationem dominicam paucis explicat conformiter D. Cypriano) & D. Aug. epistola ad Probam, & lib. 2. de serm. domini in monte c. 12. E quibus locis mire confirmatur corporis domini in eucharistia præsentia.*

48. & Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus] *Satis hinc perspicuum est, quotidie adhuc ætate Cypriani communicasse fideles, quod iam inde ab Apostolis vsitatũ fuisse, patet ex Act. Apostolorũ non vno in loco. Perdurauit ea consuetudo vsque ad D. Hiero. ætatem Romæ, & in Hispaniis, vel ipso teste epistola ad Lucã Beticum. & Apologet. ad Pãmach. pro libris cõtra Iouin. Mediolani ad D. Ambro. vsque, quemadmodum colligere est ex vlt. ca. li. 4. & 5. de Sacramen. & in Africa vsque ad D. Aug. ætatem vt patet ex epistola 118. Atqui in Oriente iamdudum desierat ea consuetudo, vti patet tum ex dicto lib. 5. Ambrosij de Sacramen. & lib. 2. de sermone domini D. Aug. tum ex D. Chryso. hom. 61. ad pop. Antioch. 3. in epistolam ad Ephesi. et 17. ad Hebræos, vbi varias adfert obseruationes, tum eorum qui in solẽnitatibus communicabant in Aduentu & Quadragesima, tum eorum qui in Pascha duntaxat, aut bis aut ter in anno, tum hæremitarũ qui ex humilitate quadam semel quotannis aut singulis bienniis. Quare non tam vrgent D. D. Chryso. & Hieronymus communionem quotidianam, quam dignam Eucharistiæ sumptionem.*

49. abstenti & non communicantes] *D. Aug. tum li. 4. ad Bonifac. tum de bon. perseuerantiæ c. 4. legit:* absentes, *quomodo & Morelij etiam quidam cod. & Grauius ad marg. sed priorem habent cæteri, & Cyprianica est lectio.*

50. & Eucharistiam iure communicationis accipiunt] *Iure communicationis accipere illos censet, qui digni erant & ab ecclesia non abstenti; quod ex aduersatiua eius satis colligere est :* ita contra timendum est, &c.

&c. *Ius enim illi habent ad Eucharistiam sumendam. Confirmat itaque hic locus sententiam domini Ioan. Hesselij, qui recte similem locum epistolæ LIIII. interpretatur, non de iure ad calicis sumptionem, sed de iure ad communicationem. Quod vel ipse ibi textus indicat, dum quod ad ius communicationis adtinet, interesse docet, inter apostatas vel hæreticos, & lapsos qui iam diu pœnitentiam egerant, atque adeo si ad calicis sumptionem ius illud referatur, videbitur promisisse apostatis & hæreticis sumptionem corporis dominici.*

51. ne dum quis abstentus separatur] *Afflig. & quidam Ms. Morelij:* ad tempus.

52. procul remaneat à salute] *Ms. quinque nostri & vnus Morel.* remaneat alienus.

53. vt qui sæculo renunciauimus] *Eo quod, mentione hac iniecta renuntiationis in Baptismo, adferat illud Luc. 14. Qui non renuntiauerit, &c. confirmatur coiectura nostra quam habes epistola 9. de voce Renuntiationis ex loco illo scripturæ desumpta. Quod vero sequitur, ad verbum fere est ex Tertul.*

54. Habentes itaque exhibitionem] *Ita vertit quod habet Apostolus* διατρόφας, *pro eo quod noster interpres:* alimenta, *Solus Morel.* victum.

55. & muscipulā diaboli] *Eo quod Græce sit* παγίδα, *recte legit Manutius cum Morel. tum hic tum supra libro de Lapsis:* muscipulam, *non:* muscipulas; *præsertim consentientibus Ms. cod. præter Cambron. Atqui vocem:* diaboli, *nō legunt quatuor manuscripti, quare superfluam censeo; præsertim quum libro de Lapsis, neque excusi, neque Cambron. cod. adiciant, neque ea Græce legatur, præterquam apud Chrysost. neque etiam Ambros. eam legat.*

56. occulta deceptione] *Grauius:* deprædatione *non male.*

57. ipsa nocte moriturus] *Adiecimus:* ipsa, *ex Cambr. cod.*

58. Non occidet Dominus animam iustā] *Siue sic legas cum Manut. Camb. March. & Dun. cod. siue:* iusti, *cum Afflig. Bland. & cæteris excusis, perinde est.*

59. Sic Danieli in leonum lacu] *Eundem hunc locum Dan. 14. citauit supra epistolis 66. & 68. & infra de opere & eleemo. Susannæ quoque historiam epistola 40. Easdem explicauit edito comment. ante eum Origenes lib. 10. Stromat. & de Susannæ historiæ auctoritate librum conscripsit aduersus Africanum. Tertul. lib. de coron. milit. Susannæ historiam citat, & in Scorpiaco hunc Daniel. locum D. etiam Chrysost. hom. edidit de Susanna (qui in Danielem postea commentati sunt prætermitto) Eandem historiam citat D.* Aug. *Tract. 36. in Ioan. & ex ea D. Hieron. illud: Semen Chanaam & non Iuda in c. 1. Sophoniæ; quare frustra illum allegant aduersarij, ad eleuandam auctoritatem dictorum capitum, præsertim quum suam sententiam disertis verbis indicet li. 1. Apolog. contra Rufinum.*

60. Dimisi tibi omne debitum] *Primus Erasmus:* Remisi, *forte vt suam versionem probatiorē faceret. Veteres vero excusi & Ms. omnes, prius illud legunt.*

61. Quam necessarie autem] *Recte sic Manut. Morel. & Grauius, nam consentiunt Ms. & D. Aug. de bono perseuerantiæ 5. cap.*

62. cum innocens nemo sit] *Recens hoc adiecimus ex Cambron. cod.*

63. In qua mensura mensi fueritis] *Magis placet hæc lectio vet. exc. cod. & M. Camb. March. & dun. ad marginem; quam aut vulgata:* mensi eritis, *aut Ms. Afflig. Bland. & Dun. in contextu:* metieritis.

64. dimittat peccata vestra vobis] *Adiecimus:* vestra, *ex Cambr. cod. cum Grauio, nam reperitur & apud Marcum.*

65. Excusatio tibi nulla] *Interseruntur hic aliquot Lineæ in editione Parisiensi apud Arnulphum L'angelier an. 41. sed quæ Cypriani non sunt, vti ipse fatetur in margine hac adnotatiuncula:* Additio cuidam, *ex qua de cæteris iudicare facile est Lectori; vtpote qui quantumuis repurgationem iactet in titulo, innumeris Cyprianum mēdis contaminarit. Et tamen vt plausibiliorem suam editionem faceret, subscriptionem epistolæ dedicatoriæ Erasmi immutare non est veritus; & quum scriptam constet Louanij anno. 1519. ipse subscrisit Parisiis anno 1541.*

66. de vnitate patris & filij & spiritus sancti] *Sicuti alibi frequentißime. ita & hic trium personarum disertis verbis meminit. Loci adnotandi contra Trinitarios, qui pro dolor, hodie mirum multiplicantur in modum.*

67. cum cōcordia & pace] *Siue sic legas cum Cāb. cod. siue cum cæteris excusis & Ms.* concordiæ pacæ, *perinde est.*

98. Cæterum discordans & dissidens] *Rursum inculcat Schismaticos non posse martyres dici. De Baptismo autem sanguinis vide epistolam ad Iubaianum.*

69. Illud quoque necessarie] *Ms. præterquam Camb. legunt:* necessario, *sed quum paulo prius illud legerit nobiscum D. Aug. magis placet.*

70. deuotio atque abseruatio] *Camb. cod.* obsecratio.

71. nihil malo liceat] *Malum diabolum intelligit, habes autem simile epistola Firmiliani ad Cyprianum.*

72. quæ prædantur illum] *Ms. & Grau.* prædabantur.

73. Potestas vero dupliciter] *Duplicem hic habet tentationis causam, pœnam & gloriam; non igitur omnes afflictiones pœnæ peccati sunt.*

74. ad Pilatum] *Hoc adiecimus ex Camb. cod. qui legit:* Pylatum.

75. aut cōfessionis aut passionis] *Rursum distinguit inter hæc duo, de quo vide epistolam 9.*

76. ne veniatis in tentationem] *Quidam vetus codex Morelij:* ne intretis, *quod accedit magis ad lectionem Græcam,* εἰσέλθητε, *sed prius legit D. Aug. hunc locum citans li. 4. ad Bonifacium ca. sæpedicto.*

77. post ista omnia in cōsummatione orationis venit clausula] *Ad verbū fere ex Tertul. qui vna cum Cypriano sex videtur duntaxat agnoscere partes orationis dominicæ.*

78. Quando autem dicimus] *Rursum hic Parisiensis ille corruptor dimidiam pene paginam adsuerat, cū hac adnotatiuncula in margine: Quidam addidit, sed non est Cypriani. Oportebat igitur prætermittere.*

79. quando semel] *Alij,* simul, *frequenter in hoc variant codices.*

80. Hoc est primum mandatum] *Et vocem:* mādatum, *adiecimus ex Cambr. cod. & substituimus ex eodem:* teipsum, *pro eo quod erat:* te.

81. Vt vos vexaret] *Eodem modo hanc scripturam*

ſupra citauit epiſtola VIII. Iuxta Gellium autem (inquit Morel.) qui raptatur atque huc & illuc diſtrahitur, vexari proprie dicitur.

82. vt & ipſi in nobis vnum ſint] *Cum Morelio adiecimus:* vnum, *ex Ms. Camb. March. Dun. cod. et vet. exc. habet etiam Euangeliſta.*

83. ſic plebem ſuam ſaluã fieri & in pace viuere] *Ita hunc locum mutilum antea, ſuppleuimus ex varia Ms. lectione. erat duntaxat:* plebem ſuam vnire.

84. Quando autem ſtamus ad orationem] *Stabãt olim fideles in orationibus publicis. Hinc ſtationes dictæ, de quibus ſupra late epiſtola XLI.*

85. Ideo & ſacerdos ante orationem Præfatione præmiſſa, &c.] *Patet hinc, iam tum ætate D. Cypriani etiam de nomine notam fuiſſe quam etiamnũ Præfationem vocamus in miſſa, immo verba ipſa hodie vſitatiſsima:* Surſum corda, &: Habemus ad Dominũ. *Quinimmo ea & ab ætate Apoſtolorum in vſu fuiſſe; patet, tum ex Clemente lib. 8. Conſtit. Apoſtolic. c. 16. tum ex Miſſa D. Iacobi. In miſsis Græcorum eadem verba repe riuntur, & diſertis verbis illorum meminerunt D. D. Cyrillus Hieroſol. Cathech. Myſtag. 5. & Chryſ. homil. de eucharistia in Encœniis, 18. in 2. ad Cor. 26. in Gene. et 61. ad populum Antioch. D. etiam Aug. c. 3. li. de ver. relig. de bono vid. c. 16. de ciuit. Dei li. 10. c. 4. & li. 14. c. 13. ac apertiſsime c. 13. de bono perſeuerantiæ, Inter ipſas autem Præfationes, vetuſtiſsimæ ſunt quas D. Ambroſius compoſuit ſingulis officiis proprias, quarum nonnullas propediem cum Sacramentorum libro D. Gregorij Deo fauente edemus in lucem; item 9. illæ quarum meminit Pelagianus 2. epiſtola ad Epiſcopos Germaniæ & Galliæ, nempe de Paſcha, de Aſcenſione domini, de Pentecoſte, de Natali Domini, de Apparitione ſeu Epiphania Domini, de Apoſtolis, de Trinitate, de Cruce & de Quadrageſima. His ſuperaddita eſt Præfatio de virgine in concilio Vrbani 2. habito Placentiæ anno 1095. iuxta Gratianum diſt. 70. cap. Sanctorum. Apud Græcos vero Præfationum inſtitutionem, ad Dionyſium Areopagitam refert Honorius in Gemma animæ: Quod hic de hac Miſſæ parte feci, liceret ex veteribus de ſingulis illius partibus commonſtrare, ſed ne prolixior ſim remitto lectorem ad ca. 15. lib. 4. Antonij Democharis de Miſſæ ſacrificio. Atqui Surſum corda (inquit Radulphus Tungr.) ex Hieremia ſumptum eſt, Gratias agamus, ex Apoſtolo Paulo.*

86 admoneatur] *Vitio librariorum irrepſit in editionem Manutij:* admoneamur, *nam prius illud niſi legatur erit Solœciſmus, & ita legit Smaragdus ca. 1. diadematis Monach. hunc locum ad verbum exprimens.*

87. & rapi ineptis cogitationibus] *Elegantior eſt hæc Camb. cod. lectio quam cæterorum :* capi.

88. Orantes autem] *Pulchre deducit, orationi, vt ſit efficax adiungenda opera bona; de quo latius infra lib. de opere & eleemoſ.*

89. & eleemoſinæ tuæ] *Adiecimus :* tuæ, *cum Morel. & Grau. ex Ms. cod.*

90. Nam quando orabas tu & Sarra] *Ita Manutius iuxta 70. qui legunt : Σάῤῥα, Ms. vero & exc. legunt:* Sara.

91. Et cum ſepelires tu mortuos ſimpliciter] *Morelius putat legendum:* ſimiliter, *ſed prius habẽt Ms. & exc. reliqui tum hic tum infra de mortalit. Neque vero ex editione Græca certi quid poteſt colligi, quum neque cum hac lectione concordet, neque cum Latina.*

92. ſed abiſti] *Sic Camb. pro eo quod cæteri:* &, *prius placet magis.*

93. Reſolue ſuffocationes impotentium cõmerciorũ] *Græce eſt : ϛραγγαλίας βιαιῶν συναλλάγματων, id eſt, obligationes (inquit Morelius) violentarum cautionum. Significat enim interprete D. Hieron. Chartarum faſciculos, in quibus feneratorum calumniæ continentur.*

94. In orationibus vero celebrandis] *Locus hic mire confirmat Horarum Canonicarum inſtitutionem, quæ hodie in eccleſia frequentantur. Atque imprimis à Daniele cum tribus pueris dicit obſeruatas Horas Tertiã, Sextam, & Nonam, & obſeruatas illas non à Iudæis modo, ſed & ab Apoſtolis in Actibus Apoſtolorum. Hora enim tertia venit in diſcipulos Spirituſſanctus, Hora ſexta in tecto ſuperiori orans Petrus, viſionem vidit. Hora nona Petrus & Ioannes precandi gratia aſcenderunt in templum. His vero adiunctas horas matutinam & veſpertinam, ac nocturnam. Neque his contentus, ſemper orãdum docet. Non recte itaque horariarum precum prolixitatem calumniantur quidam. Certe D. Hieron. Epiſtolis ad Letam & ad Demetriadem, earumdem horarum vſum non nouum tum fuiſſe, diſertis verbis indicat. Quare recte mihi ſentire videntur Sigebertus in Chronicis et Radulphus Tungrenſis, qui D. Damaſo cum D. Hiero. & Ambroſio Canonicarum horarum inſtitutionem aſsignant; quod cõfirmat pſalmorum per totam hebdomadam iam inde, tum in Romana tum in Mediolanenſi eccleſia, diſtributio. Quos imitatus & præſertim D. Hieron. Benedictus in regula, ita Pſalterium in ſeptem horas diuiſit, vt ſingulis ſeptimanis integrum Pſalterium diceretur. Vt autem non in Eccleſia modo canerentur ſeptem preces horariæ, ſed quotidie à presbyteris recitaretur inſtitutum referunt à Pelagio 2. Singulis etiam horis præfationis loco adiunxiſſe D. Gregorium initiũ illud Pſalmi Dauidici: Deus in Adiutorium meum intende. Porro vt totidem horæ quotidie recitarentur in laudem D. Virginis, & Sabbato ſolemniter; ſtatutum eſt ab Vrbano 2. in Concilio apud Claremontem anno 1096.*

95. ſacramenta olim fuiſſe] *Cãb. cod.* ſacramentũ.

96. A domino factus eſt iſte, & eſt admirabilis] *Eodem modo citatur hic locus infra teſtim. lib 2. ca. 16. tam iuxta Ms. quàm exc. cod. Recte igitur adiecerunt :* iſte, *Grau. Manut. & Morel. nam habet & Camb. cod. In cæteris Ms. locus hic erat mutilus, neque enim aliud legũt, quàm :* A domino factũ eſt, *Atqui cũ vox Græca αὐτὴ apud 70. indifferẽs ſit, aut ad vocem κεφαλὴν aut ad dictionem γωνίας, refert eã ad hanc Cyprianus, ad angulum nempe; quomodo & D. D. Chryſ. & Proſper in comment. nec diſſentit Aug. legens :* factum eſt ei, & eſt admirabilis; *varia verſio nata eſt ex voce αὐτῃ, quæ & datiuus eſt & nominatiuus. Tertul. autem cum vulgato interprete legit li. 3. contra Marcionem :* A domino factum eſt hoc.

97. Malachias propheta] *Ita locum hunc reſtitui ex vet. exc. & Ms. tribus cod. pro eo quod vitio Remboldi legebatur :* Malachim, *neque enim vſpiam Malachim vocatur, propheta: ſed libri Malachim iidem ſunt cum libris Regum. Atque adeo non placet etiam illud Dun. & Marchin cod.* Malachiel, *præſertim quum in margine legant:* Malachias.

nox

98. nox reuoluta] *Etiam hic ante Grauium Manu. et Morel. legebatur:* reſoluta, *ex mendo dicti codicis.* ſolum diem] *Ms. 4. noſtri & quidam Morelij:* ſolem et diem, *non male.*

AD DEMETRIANVM.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

DEmetriano Africæ proconſuli, contendenti Chriſtianis imputari debere bella, famem, & peſtem, quibus tum orbis diuexabatur, quòd ab ipſis dij non colerentur; pulchre reſpondet (vbi deduxit mundi ſenio omnia deteriora fieri) ipſos potius æthnicos tantarum cladium cauſam eſſe; quod Deũ non colerent, et Chriſtianos præterea iniuſtis perſecutionibus agitarent. Deinde, vbi illi exprobrauit tormentorũ inuſitata genera quib⁹ Chriſtianos præ aliis reis torquebat, non ad confeſſionem, ſed ad negationem, deorum impotentiam arguit; tum quod ipſi ſe defendere nequeant, atque adeo Demetrianus qui illos vindicabat, ab ipſis potius coli quàm ipſe eos colere deberet; tum quod à Chriſtianis de obſeſſis corporibus eiecti, quid ſint ipſi confiteatur. Neque verò ruinas regum, iacturas opum, & ſimilia mala quæ perſecutiones Chriſtianorum diuinitus in vindictam comitabatur, ideo vindictas non cenſeri, quod illis etiam communes eſſent; quandoquidem gaudiũ iis potius ſint omnia illa, quam pœna. Proinde dum tempus eſt ad mentẽ redeat hortatur, vel ſaltem metu iudicij & ſemper ardentis gehennæ ignis. Imitatur autẽ ipſe partim Tertul. Apologeticũ, partim librum ad Scapulam; & libri huius diſertis verbis mentionẽ facit Lactãtius Firmianus Inſtitut. diuinarum lib. 5. c. 1. & 4. ac D. Pontius in vita Cypriani, & Hiero. ad Mag.

O[1] Blatrantem te, & aduerſus deum, qui vnus & verus eſt, ore ſacrilego & verbis impiis obſtrepentem, frequenter Demetriane contempſeram verecundius ac melius exiſtimans errantis imperitiam ſilentio ſpernere, quàm loquendo dementis inſaniam prouocare. Nec hoc ſine [2] magiſterij diuini & nominis auctoritate faciebam, cùm ſcriptum ſit: In aures
Prou. 23. imprudentis noli quidquam dicere; ne, quando audierit, irrideat ſenſatos ſermo-
Prou. 26. nes tuos. Et iterum: Noli reſpondere imprudenti ad imprudentiam eius, ne ſimilis fias illi: & ſanctum quoque iubeamur intra conſcientiam noſtram tenere, [3] nec inculcandum porcis & canibus exponere,
Matth. 7. loquente Domino & dicente: Ne dederitis ſanctum canibus, neque miſeritis margaritas veſtras ante porcos; ne conculcent ea pedibus, & conuerſi eliđant vos. Nam cùm ad me ſæpe ſtudio magis contradicendi, quàm voto diſcendi venires, & clamoſis vocibus perſonans malles tua impudenter ingerere, quàm noſtra patienter audire; ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius eſſet & leuius [4] turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere, quàm tuam rabiem tractatibus coercere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco, ſermonem ſurdo, ſapientiam bruto: cùm nec ſentire brutus poſſit, nec cæcus lumen admittere, nec ſurdus audire. Hæc conſiderans ſępe conticui, & impatientem patientia vici; cùm nec docere indocilem poſſem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius ſurgãt, quod lues, quod fames ſæuiant, quódque imbres, & pluuias ſerena longa ſuſpendant, nobis imputari; tacere vultra non oportet; ne iam non verecundiæ, ſed diffidentiæ eſſe incipiat, quod tacemus; & dum criminationes falſas contemnimus refutare, videamur crimẽ agnoſcere.[5] Reſpõdeo igitur & tibi Demetriane pariter, & cæteris, quos tu forſitan concitaſti, & aduerſum nos odia tuis maledicis vocibus ſeminando, comites tibi plures, radicis, atque orginis tuæ pullulatione, feciſti, quos tamen ſermonis noſtri admittere credo rationem. nam qui ad malum motus eſt fallente mendacio, multo magis ad bonum mouebitur, veritate cogente. [6] Dixiſti per nos fieri, & quòd nobis debeant imputari omnia iſta, quibus nunc mundus quatitur & vrgetur, quod dij veſtri à nobis non colantur. Qua in parte (quia ignarus diuinæ cognitionis & veritatis alienus es) illud primo in loco ſcire debes, ſenuiſſe iam mundum, non illis viribus ſtare, quibus prius ſteterat nec vigore & robore eo valere quo antea præualebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de ſcripturis ſanctis prædicationibúſque diuinis documenta promentibus, mundus ipſe iam loquitur, & occaſum ſui rerum labentium probatione teſtatur. Non hyeme nutriendis ſeminibus tanta imbrium copia eſt; [7] non frugibus æſtate torrendis ſolis tanta flagrantia eſt, [8] nec ſic verna de temperie ſua ſata læta ſunt, [9] nec adeo arboreis fe-

tibus autumna fecunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta iam metalla: & pauperes venæ breuiantur in dies singulos, & decrescunt: deficit in agris agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitiis concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere, quantum prius potuit nouella adhuc [10] & vegeta iuuentute pollere? Minuatur necesse est quicquid fine iam proximo in occidua & extrema deuergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore iaculatur, sic declinante iam cursu, [11] exoletis cornibus luna tenuatur; & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum sterili senectute deformis. Et fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens vix modico sudore distillat. Hęc sententia mundo data est: hæc Dei lex est, vt omnia orta occidant, & aucta senescant; & infirmentur fortia, & magna minuantur; & cùm infirmata & diminuta fuerunt, finiantur. Christianis imputas, quod minuantur singula mundo senescente: quid si & senes imputent Christianis, quod minus valeant in senectute? quod non perinde vt prius vigeant auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, [12] mole membrorum? & cum olim [13] vltra octingentos, & nongentos annos vita hominum longæua procederet, vix nunc possit ad centenarium numerum peruenire? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant, nec ætas in senectute desinit, sed incipit à senectute: sic in ortu adhuc suo ad finem natiuitas properat, sic quodcunque nunc nascitur mundi ipsius senectute degenerat; vt nemo mirari debeat singula in mundo cœpisse deficere, quando totus ipse iam mundus in defectione sit & in fine. [14] Quòd autem crebrius bella continuant, quòd sterilitas & fames sollicitudinem cumulãt, quòd sæuientibus morbis valetudo frangitur, quòd humanum genus luis populatione vastatur; & hoc scias esse prædictum, in nouissimis temporibus multiplicari mala & aduersa variari, & appropinquante iam iudicij die magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim sicut tua falsa querimonia & imperitia veritatis ignara [15] iactat, & clamitat, ista accidunt, quòd dij vestri à nobis non colantur; sed quòd à vobis non colatur Deus. Nam cùm ipse sit mundi Dominus & rector, & cuncta arbitrio eius & nutu gerantur, nec quidquam fieri possit, nisi quod aut fecerit, aut fieri ipse permiserit: vtique quando ea fiunt, quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt, à quibus Deus colitur; sed delictis & meritis vestris irrogantur, à quibus Deus omnino nec quæritur, nec timetur; nec relictis vanis superstitionibus religio vera cognoscitur; vt qui Deus vnus est omnibus, vnus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce diuina instruentem nos pariter ac monentem: Dominum Deum tuum *Luc.4.*
adorabis, inquit, & illi soli seruies. Et iterũ:
Non erunt tibi dij alij absque me. Et ite- *Exod.20.*
rum. Nolite ambulare post Deos alienos, *Hier.25.*
vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Propheta item Spiritu sancto plenus contestatur & denunciat iram Dei, dicens: Hæc dicit dominus *Agg.1.*
Deus omnipotens: Eo quod domus mea deserta est, vos autem sectamini vnusquisque in domum suam, propterea abstinebit cœlũ à rore, & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum, & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorũ.
Item propheta alius repetit & dicit: Et pluã *Amos.4.*
super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam. Pars vna complueтur, & pars, super quam non pluero, arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa nec satiabuntur; & non conuertimini ad me, dicit Dominus. Indignatur ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum nõ conuertamini comminatur: et tu miraris aut quereris in hac obstinatione, & contemptu vestro, si rara desuper pluuia descendat, si terra situ pulueris squaleat, si vix ieiunas & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet grando cædens, si oleam detruncet turbo subuertens, [16] si fontem siccitas statuat, ærem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consumat; cũ omnia ista

peccatis

peccatis prouocatibus veniant,& plus exa-
cerbetur Deus quando nihil talia & tanta
proficiant? Fieri enim iſta vel ad diſcipli-
nam contumacium, vel ad pœnam malo-
Hier.2. rum, declarat in ſcripturis ſanctis idem
Deus dicens: Sine cauſa percuſſi filios ve-
ſtros, [17] diſciplinam non exceperunt. Et
propheta deuotus ac dicatus Deo, ad hæc
eadem reſpondet & dicit: Verberaſti eos,
Hier.5. nec doluerunt: flagellaſti eos,[18] nec volue-
runt accipere diſciplinam. Ecce irrogantur
diuinitus plagæ & nullus Dei metus eſt.
Ecce verbera deſuper & flagella nō deſunt,
[19] & trepidatio nulla, nulla formido eſt.
[20] Quid ſi non intercederet rebus humanis
vel iſta cenſura; quanto adhuc maior in
hominibus eſſet audacia facinorum impu-
nitate ſecura? Quereris quod minus nunc
tibi vberes fontes, & auræ ſalubres & fre-
quens pluuia, & fertilis terra obſequium
præbeant, quod non ita vtilitatibus tuis, &
voluptatibus elementa deſeruiant. [21] Tu e-
nim Deo ſeruis, per quem tibi cuncta de-
ſeruiunt? Tu famularis illi, cuius nutu tibi
vniuerſa famulantur? Ipſe de ſeruo tuo exi-
gis ſeruitutem, & homo hominem parere
tibi & obedire compellis; & cum ſit vobis
eadem ſors naſcendi, condicio vna mo-
riendi, corporum materia conſimilis, ani-
marum ratio communis, æquali iure, &
pari lege vel veniatur in iſtum mundum,
vel de mundo poſtmodum recedatur: ta-
men niſi tibi pro arbitrio tuo ſeruiatur, niſi
ad voluntatis obſequium pareatur, impe-
rioſus & nimius ſeruitutis exactor, flagellas,
verberas, fame, ſiti, nuditate, ferro frequen-
ter, & carcere affligis, & crucias; & non a-
gnoſcis miſer dominum Deum tuum, cum
ſic exerceas ipſe [22] in homine dominatum?
Merito ergo incurſantibus plagis non de-
ſunt dei flagella nec verbera: quę cum [23] ni-
hil iſtic promoueant, nec ad Deum ſingu-
los [24] tanto cladium terrore conuertāt, ma-
net poſtmodum carcer æternus, & iugis
flamma, & pœna perpetua, nec audietur il-
lic rogantium gemitus, quia nec hic Dei in-
Osee.4. dignantis terror auditus eſt, qui per prophe
tam clamat, & dicit: Audite ſermonem do-
mini filij Iſrael, quia iudicium eſt Domini
aduerſus incolas terræ, eo quod neque mi-
ſericordia, neque veritas, neque agnitio
Dei ſit ſuper terram, ſed execratio, & men-
dacium, & cædes, & furtum, & adulterium
diffuſum eſt ſuper terram, ſanguinem ſan-
guini ſupermiſcent. Iccirco terra lugebit cū
vniuerſis incolis ſuis, cum beſtiis agri, cum
ſerpentibus terræ, cum volucribus cœli, &
deficient piſces maris, vt nemo iudicet, ne-
mo reuincat. Indignari ſe Deus dicit quod
agnitio Dei non ſit in terris, & Deus non
agnoſcitur nec timetur. Delicta mendacio-
rum, libidinum, fraudum, crudelitatis, im-
pietatis, furoris, Deus increpat & incuſat, &
ad innocentiam nemo conuertitur. Fiunt
ecce quæ verbis Dei ante prędicta ſunt, nec
quiſquam fide præſentium, vt in futurum
cōſulat, admonetur. Inter ipſa aduerſa, qui-
bus vix coartata & concluſa anima reſpi-
rat, vacat malos eſſe, & in periculis tantis
non de ſe magis, ſed de altero iudicare. In-
dignamini indignari Deum, quaſi aliquid
boni male viuendo mereamini, quaſi non
omnia iſta quæ accidunt, minora adhuc
ſint & leuiora peccatis veſtris. Qui alios iu-
dicas, aliquando eſto & tui iudex, conſcien-
tiæ tuæ latebras intuere, immo (quia nul-
lus iam delinquendi vel pudor eſt, & ſic
peccatur, quaſi magis per ipſa peccata pla-
ceatur) qui perſpicuus & nudus à cunctis
videris, & ipſe te reſpice. Aut enim ſuperbia
inflatus es, aut auaritia rapax, aut iracundia
ſæuus, aut alea prodigus, aut vinolentiā te-
mulentus, aut liuore inuidus, aut libidine
inceſtus, aut crudelitate violētus; & miraris
in pœnas generis humani iram Dei creſce-
re, cum creſcat quotidie quod puniatur?
Hoſtem quereris exſurgere, quaſi, & ſi ho-
ſtis deſit, eſſe [25] pax inter ipſas togas poſ-
ſit. Hoſtem quereris exſurgere; quaſi non
etſi externa de barbaris arma, & pericula
comprimantur, ferocius intus & grauius, de
calumniis, & iniuriis potentium ciuium,
domeſticæ impugnationis tela graſſentur.
De ſterilitate aut fame quereris; quaſi fa-
mem maiorem ſiccitas quam rapacitas fa-
ciat, quaſi non de captatis annonarū incre-
mentis & pretiorum cumulis flagrantior
inopiæ ardor excreſcat. Quereris cludi im-
bribus cœlum; cum ſic horrea cludantur in
terris. Quereris minus naſci; quaſi quæ
nata ſunt, indigentibus præbeantur. Peſtem
& luem criminaris; cum peſte ipſa & lue
vel detecta ſint, vel aucta crimina ſingulo-
rum; dum nec infirmis exhibetur miſericor-
dia, & defunctis auaritia inhiat ac rapina:
[26] Iidem ad pietatis obſequium timidi, ad
impia lucra temerarij, fugientes morietium
funera, & appetentes ſpolia mortuorum; vt

appareat in ægritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse, ne possint, dum curantur,euadere. Nam perire ægrum voluit, qui censum pereuntis inuadit. Tantus cladium terror dare non potest innocētiæ disciplinam; & inter populum frequenti strage morientem, nemo considerat & se esse mortalem. Passim discurritur, rapitur, occupatur. Prædandi dissimulatio, nulla cunctatio,[27] nulla formido est. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille, qui non rapit, damnum & dispendium proprium sentiat; sic vnusquisque rapere festinat. In latronibus est vtcunque aliqua scelerum verecundia, auias fauces & desertas [28] solitudines deligunt, & sic illic delinquitur, vt tamen delinqentium facinus tenebris & nocte veletur. Auaritia palam sæuit,& ipsa audacia sua tuta, in fori luce abruptæ cupiditatis arma prostituit. Inde falsarij, inde venefici, inde in media ciuitate sicarij, tam ad peccandum præcipites, quàm impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet, inuenitur. De accusatore vel iudice metus nullus. Impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent, timent conscij, veneunt iudicaturi. Et iccirco per Prophetam diuino spiritu & instinctu rei veritas promitur, certa & manifesta ratio monstratur; Deum posse aduersa prohibere, sed ne ille subueniat, merita peccantium facere: Nunquid, ait, non valet manus Dei, vt saluos vos faciat, aut grauauit aurem, vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant. Et propter delicta vestra auertit faciem suam à vobis, [29] ne misereatur. Peccata itaque & delicta reputentur, conscientiæ vulnera cogitentur, & desinet vnusquisque de Deo vel de nobis conqueri, si quod patitur, intelligat se mereri. [30] Ecce id ipsum quale est, vnde nobis vobiscum maxime sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in contumeliam Dei inpuagnatis, atque opprimitis Dei seruos. Parum est quod furentium varietate vitiorum, quod iniquitate feralium criminum, quod cruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur, quod superstitionibus falsis religio vera subuertitur, quod Deus omnino nec quæritur, nec timetur: adhuc insuper Dei seruos, & maiestati ac nomini eius dicatos [31] iniustis persecutionibus agitatis. Satis non est, quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; & cum cæteri, qui non tantum ista inepta idola, & manu hominis facta simulacra, sed & portenta quædam & monstra venerantur, tibi placeant; solus displicet Dei cultor. Fumant vbique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta. [32] Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes à vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, iustos, Deo charos domo priuas, patrimonio spolias, catenis premis carcere includis, bestiis, gladio, ignibus punis. [33] Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio & simplici ac veloci breuitate pœnarum: admoues laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua vsitatis potest contenta esse tormentis; excogitat nouas pœnas ingeniosa crudelitas. Quæ hæc est insatiabilis carnificinæ rabies? quæ inexplebilis libido sæuitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus: Christianum esse, aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitentem? si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui si negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod Deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem, tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus; sicut in cæteris quæstionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, vt facinoris veritas, quę indice voce non promitur dolore corporis exprimatur. Nunc verò cum sponte confitear & clamem, & crebris ac repetitis identidem vocibus, Christianum me esse contester; quid tormenta admoues confitenti? & Deos tuos non in abditis & secretis locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso magistratibus & præsidibus audientibus, destruenti? vt etsi parum fuerat, quod in me prius criminabaris, creuerit quod & odisse & punire plus debeas? quod dum me Christianum celebri loco & populo circumstante pronuncio, & vos & Deos vestros clara & publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis? quid cũ terrenæ

Esa. 59.

terrenę carnis imbecillitate contendis? Cũ animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem deſtrue, diſceptatione ſi potes vince, vince ratione. Vel ſi quid diis tuis numinis & poteſtatis eſt, ipſi in vltionem ſuam ſurgant, ipſi ſe ſua maieſtate defendant: aut quid præſtare colentibus poſſunt, qui ſe de non colentibus vindicare non poſſunt. Nam ſi eo qui vindicatur pluris eſt ille qui vindicat, tu diis tui maiores. Si autem iis quos colis maior es, non tu illos colere, ſed ab ipſis potius coli debes[34] & timeri vt dominus. Sic illos læſos vltio veſtra defendit, quo modo & clauſos, ne pereant, tutela veſtra cuſtodit. Pudeat te eos colere, quos ipſe defendis; pudeat tutelam de iis ſperare, quos tu ipſe tueris.[35] O ſi audire eos velles, & videre, [36] quando à nobis adiurantur & torquentur ſpiritalibus flagris, & verborum tormentis de obſeſſis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & poteſtate diuina flagella & verbera ſentientes, venturum iudicium confitentur. Veni & cognoſce vera eſſe, quæ dicimus. Et quia ſic deos colere te dicis, vel ipſis quos colis, crede: aut ſi volueris & tibi credere, de te ipſo loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obſedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcauit, videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras. videbis [37] ſub manu noſtra ſtare vinctos, & tremere captiuos, quos tu ſuſpicis, & veneraris vt dominos. Certè vel ſic confundi in iſtis erroribus tuis poteris; quando conſpexeris & audieris deos tuos, quid ſint, [38] interrogatione noſtra ſtatim prodere, & præſentibus licet vobis, præſtigias illas, & fallacias ſuas non poſſe celare. Quæ ergo mentis ignauia eſt, immo quæ deſipientium cæca, & ſtulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire? & mortis æternæ laqueis vinctos, ſpem nolle immortalitatis excipere? non metuere Deum comminantem & dicentem: Sacrificans diis eradicabitur niſi

Exod. 22. *Esa. 2.* Domino ſoli? Et iterum: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & incuruatus eſt homo, & humiliatus eſt vir, & non laxabo illis. Quid te ad falſos deos humilias & inclinas?[39] Quid ante inepta ſimulachra & figmenta terrena captiua corpus incuruas? [40] Rectum te Deus fecit; & cum cætera animalia prona, & ad terram ſitu vergente depreſſa ſint, tibi ſublimis ſtatus, & ad cœlum atque ad Deum ſurſum vultus erectus eſt. Illuc intuere, illic oculos tuos erige, in ſupernis Deum quære. Vt carere inferis poſſis, ad alta & cœleſtia ſuſpenſum pectus attolle. Quid te in lapſum mortis cum ſerpente quem colis, ſternis?[41] Quid in ruinam diaboli per ipſum & cum ipſo cadis? Sublimitatem ſerua, qua natus es. Perſeuera talis, qualis à Deo factus es. Cum ſtatu oris & corporis animum tuum ſtatue. Vt cognoſcere Deum poſſis, te ante cognoſce. Relinque idola, quæ humanus error inuenit. Ad Deum conuertere, quem ſi imploraueris ſubuenit. Chriſto crede, quem viuificandis ac reparandis nobis[42] pater filium miſit. Lædere ſeruos Dei & Chriſti perſecutionibus tuis deſine, quos læſos vltio diuina defendit. Inde eſt enim quod nemo noſtrum quando apprehenditur, reluctatur: nec ſe aduerſus iniuſtam violentiam veſtram, quamuis nimius & copioſus noſter ſit populus, vlciſcitur. Patientes facit de ſecutura vltione ſecuritas. Innocentes nocentibus cedunt. Inſontes pœnis & cruciatibus acquieſcunt; certi & fidentes quod inultum non remaneat quodcunque perpetimur, quantoque maior fuerit perſecutionis iniuria, tanto & iuſtior fiat & grauior pro perſecutione vindicta. Nec vnquam impiorum ſcelere in noſtrũ nomen exſurgitur, vt non ſtatim diuinitus vindicta comitetur. Vt memorias taceamus antiquas, & vltiones pro cultoribus Dei ſæpe repetitas, nullo vocis preconio reuoluamus; documentum recentis rei ſatis eſt, quod ſic celeriter, quodque in tanta celeritate ſic granditer nuper ſecuta defenſio eſt, [43] ruinis regum, iacturis opum, diſpendio militum, diminutione caſtrorum. Nec hoc caſu accidiſſe aliquis exiſtimet, aũt fuiſſe fortuitum putet; cum iam pridem ſcriptura diuina poſuerit & dixerit: Mihi vindictam, ego retribuam, dicit *Deut. 32.*
Dominus. Et iterum Spiritus ſanctus præmoneat & dicat: Ne dixeris; vlciſcar me de *Prov. 20.*
inimico meo, ſed exſpecta Dominum, vt tibi auxilio ſit. Vnde clarum eſt atque manifeſtum, quia non per nos, ſed pro nobis accidunt cuncta iſta, quæ de Dei indignatione deſcẽdunt.[44] Nec ideo quis putet Chriſtianos iis quæ accidunt nõ vindicari, quod & ipſi videantur accidentium incurſatione perſtringi. Pœnam de aduerſis mundi ille

ſentit, cui & lætitia & gloria omnis in mũdo eſt. Ille mœret & deflet, ſi ſibi male ſit in ſæculo, cui bene non poteſt eſſe poſt ſæculum, cuius viuendi fructus omnis hic capitur, cuius hic ſolatium omne finitur; cuius caduca & breuis vita hic aliquam dulcedinem computat & voluptatẽ,[45] quãdo iſtinc exceſſerit, pœna iam ſola ſupereſt ad dolorem. Cęterum nullus iis dolor eſt de incurſatione malorum præſentium, quibus fiducia eſt futurorum bonorũ.[46] Denique nec conſternamur aduerſis, nec frangimur, nec dolemus, neque in vlla aut rerum clade, aut corporum valitudine muſſitamus; ſpiritu magis quam carne viuentes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipſa, quæ vos cruciant & fatigant, probari & corroborari nos ſcimus & fidimus. Putatis nos aduerſa vobiſcum æqualiter perpeti; cum eadem aduerſa videatis à nobis & vobis non æqualiter ſuſtineri? Apud vos impatientia clamoſa ſemper & querula eſt; apud nos fortis & religioſa patientia, quieta ſemper, & ſemper in deum grata eſt: nec quidquam iſtic lætum aut proſperum ſibi vindicat, ſed mitis & lenis, & contra omnes fluctuantis mundi turbines ſtabilis, diuinę pollicitationis tempus exſpectat. Quã diu enim corpus hoc permanet, commune cum cęteris ſit neceſſe eſt, & corporalis cõditio communis; nec ſeparari generi humano ab inuicem datur, niſi iſtinc de ſæculo recedatur. Intra vnam domum boni & mali interim continemur. quidquid intra domum euenerit, pari ſorte perpetimur; donec æui temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hoſpitia diuidamur. Non ergo iccirco compares vobis & æquales ſumus, quia in iſto adhuc mundo & carne hac conſtituti mundi & carnis incommoda vobiſcum pariter incurrimus: nam cum in ſenſu doloris ſit omne quod punit, manifeſtum eſt eum non eſſe participem pœnæ tuæ, quem tecum videas non dolere. Viget apud nos ſpei robur, & firmitas fidei, & inter ipſas ſæculi labentis ruinas erecta mens eſt, & immobilis virtus, & nunquam non læta patientia & de Deo ſuo ſemper anima ſecura; ſicut per prophetam Spiritus ſanctus loquitur & hortatur, ſpei ac fidei noſtræ firmitatem cœleſti voce corroborans: Ficus, inquit, non afferet fructum,[47] & non erunt naſcentia in vineis. Mentietur opus oliuæ,[48] & campi non præſtabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præſepibus boues. Ego autem in domino exultabo, & gaudebo in Deo ſalutari meo. *Abacuc. 3.* Dei hominem, & cultorem Dei ſubnixum ſpei veritate, & fidei ſtabilitate fundatum, negat mundi huius & ſæculi infeſtationibus commoueri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis ſiccitate morientibus æſtuans campus areſcat; quid hoc ad Chriſtianos? quid ad Dei ſeruos, quos paradiſus inuitat, quos gratia omnis & copia regni cœleſtis expectat? Exultant ſemper in domino, & lætantur, & gaudent in Deo ſuo; & mala atque aduerſa mundi fortiter tolerant, dum dona & proſpera futura proſpectant. Nam qui expoſita natiuitate terrena, ſpiritu recreati & renati ſumus, nec iam mundo, ſed Deo viuimus; non niſi cum ad Deum venerimus, Dei munera & promiſſa capiemus: & tamen[49] pro arcendis hoſtibus, & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduerſis, rogamus ſemper & preces fundimus: & pro pace ac ſalute veſtra propitiantes ac placantes deum, diebus ac noctibus iugiter atque inſtanter oramus. Nemo itaque ſibi blandiatur, quod nobis & profanis Dei cultoribus, & Deo aduerſantibus, ſit interim per æqualitatem carnis & corporis laborum ſæcularium conditio communis, vt ex hoc opinetur non omnia iſta, quæ accidunt, vobis irrogari; cum Dei ipſius prædicatione & prophetica conteſtatione ante prædictum ſit, venturam ſuper iniuſtos iram Dei, perſecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, ſed & vltiones quæ læſos diuinitus defenderent ſecuturas. Et quanta ſunt quæ iſtic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur vt Dei vindicis ira noſcatur: cæterum retro eſt iudicij dies, quem ſcriptura ſancta denunciat, dicens: Vlulate, proximus eſt enim dies domini, & obtritio à Deo aderit. *Eſa. 13.* Ecce enim dies domini venit inſanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ deſertum, & peccatores perdere ex eo. Et iterum:[50] Ecce dies domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenę, & omnes iniqui ſtipula: & ſuccendet illos adueniens dies: dicit dominus. *Malach. 4.* Succendi & cremari alienigenas præcinit dominus, id eſt, alienos à diuino genere, & profanos, ſpiritaliter non renatos, nec Dei filios factos.

ctos. Euadere enim eos solos posse, [51] qui renati & signo Christi signati fuerint, alio in loco Deus loquitur; quando ad vastationem mundi & interitum generis humani Angelos suos mittens, grauius in vltimo comminatur, dicens: *Ezech. 9.* Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. [52] Nolite misereri senioris aut iuuenis, & virginis, & paruulos, & mulieres interficite, [53] vt perdeleãtur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis. Quod autem sit hoc signum, & qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus, dicens: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum, qui ingemũt & mœrent ob iniquitates, quæ fiunt in medio ipsorum. Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille saluus atque incolumis reseruetur, quisquis in hoc signo inuenitur, item Dei testimonio comprobatur dicentis: Et erit san- *Exod. 12.* guis in signo vobis super domos, [54] in quibus vos eritis: & videbo sanguinem & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis, cùm percutiam terram Ægypti. Quod ante occiso agno præcedit in imagine, impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Vt illic percussa Ægypto, Iudaicus populus euadere non nisi sanguine & signo agni potuit: ita & cum vastari cœperit mundus & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inuentus fuerit, solus euadet. Respicite itaque dum tempus est ad veram & æternã salutem: & quia iam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore conuertite. Nec vos delectet in sæculo inter iustos & mites impotens ista & vana dominatio; quando & in agro inter cultas & fertiles segetes [55] lolium & auena dominetur. Nec dicatis mala accidere, quia dij vestri à nobis non colantur, sed sciatis hanc iram, Dei esse censuram: vt qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. *Psal. 64.* Deum vel sero quærite, quia iam pridem per prophetam Deus præmonens hortatur *Amos. 5.* & dicit: Quærite Deum, & viuet anima vestra. Deum vel sero cognoscite, quia Christus adueniens hoc admonet & do- *Ioan. 17.* cet dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum verum deum, & quem misisti Iesum Christum. Credite illi qui omnino non fallit. Credite illi, qui hæc omnia futura prædixit. Credite illi, qui credentibus præmium vitæ æternæ dabit. Credite illi, qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum iudicij dies venerit? quæ lætitia credentiũ, quæ mœstitia perfidorum; noluisse istic prius credere, & vt credant, iam redire non posse? Cremabit addictos ardens semper gehenna, & viuacibus flammis vorax pœna: nec erit vnde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. [56] Seruabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic à nobis semper, qui hic nos spectauit ad tempus: & in persecutionibus factis oculorum crudelium breuis fructus, perpetua visione pensabitur; secundum scripturæ sanctæ fidem dicentis: Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non ex- *Marc. 9.* tinguetur: & erunt ad visionem vniuersæ carni. Et iterum: Tunc stabunt iusti in ma- *Sap. 5.* gna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis; dicentes inter se, pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut qui diuitiarum iactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ, dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecatio. [57] In æternam pœnam sero credent, qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, prouidete. Offerimus vobis animi & consilij nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus, dum nullam pro iniuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo superest, Deo satisfacere, & ad veræ religionis candidam lucem [58] de profunda & tenebrosa nocte superstitionis emergere. Non

inuidemus commodis vestris, nec beneficia diuina celamus. Odiis vestris beniuolentiam reddimus, & pro tormentis ac suppliciis, quæ nobis inferuntur, salutis itinera monstramus. Credite & viuite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit, nullus iam pœnitētiæ locus est, nullus satisfactionis effectus, hic vita aut amittitur, aut tenetur; hic saluti æternæ cultu Dei, & fructu fidei prouidetur.[59] Nec quisquam aut peccatis retardetur, aut annis, quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti, pœnitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus. & quærentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitæ temporalis occasu, pro delictis roges: & Deum qui vnus & verus est, confessione & fide agnitionis eius implores. venia confitenti datur; & credenti indulgentia salutaris de diuina pietate conceditur; & ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. hanc gratiam Christus impertit, hoc munus misericordiæ suæ tribuit subigendo mortem trophæo crucis, redimendo credētem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, viuificando mortalem regeneratione cœlesti. Hunc (si fieri potest) sequamur omnes, huius sacramento & signo censeamur: hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cœlorum regna perducit. cum ipso semper viuemus, facti per ipsum filij Dei: cum ipso exultabimus semper, ipsius cruore reparati. Erimus Christiani cū Christo simul gloriosi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi & lætus esse semper & gratus, qui cum morti fuisset obnoxius, factus est de immortalitate securus.

ADNOTATIONES IN librum ad Demetrianum.

1. Oblatrantem te, & aduersus Deum] *Ms. quidam Morelij:* dominum.

2. magisterij diuini & nominis auctoritate] *Adiecimus recens:* & nominis, *ex Ms. Afflig. Dun. March. Blandin. & quodam Morelij. variam autem lectionem adnotat Grauius* magisterio diuinæ auctoritatis. *Atqui hoc non probat in hoc libro Lactātius, quod aduersum hominem æthnicum scripturis vtatur.*

3. nec inculcandum porcis] *Noue accipit:* inculcare, *pro:* conculcare. *Esse autem eam Manut. & Morel. lectionem genuinam, fit mihi verisimile ex consensu Ms. & lectione veteris excu. ac Remboldi:* inculcantibus, *Erasmus videns hanc n̄ satis conuenire textui, non malè substituit:* conculcandum. *Confirmat illam infra lib. Testim. 3. c. 51. Morelius legens:* ne inculcent, & *& similiter dixit Tertull. lib. de Patient.* Tentationes inculcat.

4. turbulenti maris concitos fluctus retundere] *Prouerbium est & hoc & ea quæ sequuntur:* offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto. Quod bella crebrius surgant, &c. *Eandem hanc calumniam æthnicorum confutauit ante D. Cyprianum Iustinus martyr Quæst. & respons. lib. 1. qu. 126. & Tertull. post medium Apollogetici, & Arnobius lib. septem, præsertim autem primo contra gentes. D. D. Ambrosius & Prudentius contra Symmachum, & latißime D. Augustin. lib. quinque prioribus de ciuit. Dei, ac Orosius lib. 7. Quorum quum alij plerique in refutationem huius calumniæ, tum bella tum fames tum pestilentias adferant quæ ante Christum natum contigerunt, Orosius earum etiam cladium meminit quæ ab illo nato factæ sunt; & pulchrè deducit, post singulas persequutiones Christianorum, grauißima bella & clades consecutas, atque adeo ipsis potius persequutoribus quā Christianis imputandas.*

5. Respondeo igitur & tibi] *Lectionem hanc Manutij, pro eo quod erat:* Respondemus, *confirmant Ms. nostri quinque & vnus Morelij, ac phrasis Cypriani sæpè dicta.*

6. Dixisti per nos fieri] *Propositio est ad quam toto opere respondet. Atqui quod de senectute mundi dicit, alludit ad veterum philosophorum & poetarum sententias, asserentium mundum senectute deteriorem fieri; exemplis idipsum probans. Scripturæ autem quas omittere se dicit, sunt: Cum venerit filius hominis, putas inueniet fidem in terra? Et similes, quibus nouißimorum temporum prauitas manifestißimè describitur in euāgelicis & in Apostolicis litteris.*

7. Non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est] *Hunc locum ita restituimus ex quatuor Ms. nostris & vno Morelij, pro eo quod erat:* solita flagrantia.

8. Nec sic verna de tēperie sua sata læta sunt] *Maxime mihi placet hæc Dunen. cod. lectio, præsertim quod eam confirment Marchin. cod. Ms. & exc. vulgati, legentes cum vete. excu.* verna de temperie sata læta sunt. *neque dissentit Morelij lectio:* vernante temperie sata læta sunt. *Alij tres tamen Ms. cum Manutio legunt duntaxat:* de temperie sua læta sunt.

9. nec adeo arboreis fetibus autumna fecunda sunt] *Autumna neutro genere noue hic vsurpat. Beda quoque lib. de Orthogr. ita efferri testatur.*

10. & vegeta iuuentute] *Ita 4. Ms. nostri & vnus Morel. pro eo quod alij:* iuuenta, *prius malo.*

11. exoletis cornibus luna tenuatur] *Ms. ijdem legunt;* exilis, *sed prius significantius est; exolescunt enim & deficiunt paulatim lunæ cornua, quum veterascit.*

12. mole membrorum] *Priscis illis seculis maioris fuisse molis hominum corpora deducit diuus August. lib. 15. de ciuit. Dei c. 9. etiam ex Plinij histor. nat. lib. 7.*

13. vltra octingētos & nōgētos annos vita hominum

minum longæua] *Confirmatur hic eiusdem D. Augustini sententia, quam ibidem & sex sequent. capitibus late prosequitur, de longæua vita primorum mortalium, contra eorum sententiam qui Gen.c.5. de annis lunaribus volebant intelligi, quale quid habet Plin. dictæ hist.lib.7.cap. 48. non credens tam longæuos illos fuisse. Augustin. sententiam Iosephus antea longè comprobauit Antiq. Iudaic. libr.1.c.8. ex Manethone Aegyptiorum, Beroso Chaldæorum, & Mocho, Hestæo, Hieronymo Aegyptio Phœnicum historiæ scriptoribus: Hesiodo etiã, Hecato, Hellanico, Acusilao, Ephoro, & Nicolao historicis. Immo & idoneam reddit rationem, studium Geometriæ & Astronomiæ, vt pote quarum certitudinem assequi non potuissent, si minus sexcentis annis vixissent. Et tot enim constare Magnum annum, qui omnium Planetarum (inquit Beda de temporibus c.36.) ad sua loca recursu conficitur.*

14. Quod autem crebrius bella continuant, &c.] *De bellis loquitur, tum Gotthorum contra quos pugnans occisus est Imperator Decius, tum aliis magis frequentibus sub Gallo & Volusiano. Ita enim Ioan. Zonara Annal.lib. 2. Sub hoc motus Persarum recrudiuit, qui Armeniam occuparunt Tiridate Rege fuga elapso, cuius filij se ad hostes contulerant. Schytarum quoque multitudo penè innumerabilis in Italiam impressionem fecit, ijdémque Macedoniam, Thessaliam, & Græciam incursarunt. Eorum quoque pars Meolide palude superata, per Bosphorum in pontum Euxinum irrupisse fertur, ac multas vastasse prouincias. Sunt & aliæ plures gentes contra ditiones Romanorum concitatæ. De fame vniuersali nulla apud historicos mentio, at cuiusdam in Africa meminit sua ætate Tertull. ad Scapulam, sed quam contigisse dicit ob denegatas Christianis areas sepulturarum. Vnde D.D. Ambrosius & Prudentius, temporibus Christianorum grandem eam fuisse negant, ad suam ætatem vsque. De lue latius infra libro de mortalitate. Hoc nunc dico duntaxat, hinc colligi, eodem tempore & hunc & illũ libros conscriptos, atque adeo sub Gallo & Volusiano.*

15. iactat & clamitat] *Quidam Morel.cod. non male:* latrat, &c.

16. si fontem siccitas statuat] *Ms. 4. & vnus Morelij:* obstruat, *non malè.*

17. & disciplinam non exceperunt] *Ms. omnes:* receperunt] *Prius magis conuenit voci Græcæ apud 70.*

18. Nec voluerunt accipere disciplinam] *Quod interserebatur in excusis:* credere nec, *omisimus cum Morelio; neque enim id habent Biblia Hebræa aut 70. neque Ms.cod.*

19. trepidatio nulla, nulla formido est] *Intersérit Grauius:* nulla cunctatio, *sed id Ms. non habent.*

20. Quid si non intercederet] *Antiqui quidam codices Morelij:* intenderet, *non male.*

21. Tu enim Deo seruis, &c.] *Aut cum interrogatione hæc enuncianda sunt, aut addendæ negationes cum 4. Ms.*

22. in homine] *Solus habet has voces Manut. malim autem legi:* hominem.

23. nihil istic promoueant] *Hoc mirum quod hoc loco alia significatione, propria nempe, accipiat voces:* istic, illic, hic, *forte quod cum homine docto ageret.*

24. tanto cladium terrore] *Cambronen. cod. & Grau. ad marg. legunt:* gladij, *sed prius malo, tum hic tũ paulopost.*

25. esse pax inter togas possit] *Explicans hoc de bellis ciuilibus, videtur alludere ad illud Tertull. lib. de Pallio: Plus togæ læsere Rempubl. quàm loricæ.*

26. Idem ad pietatis] *Praua distinctio Remboldi ita hunc locum corruperat, vt iudicaret Erasmus esse Solœcismum, qui euitatur Ms. ac Manut. hac distinctione.*

27. nulla formido est] *Hoc recens adieci ex Cambron.cod.*

28. Solitudines deligũt] *Lectio hæc Grauij ad marginem. Manut. & cuiusdam Morelij, confirmatur à vet. exc.cod. legente:* eligunt; *pro eo quod cæteri:* diligunt.

29. ne misereatur] *Adiiciunt quatuor Ms. codices:* vestri; *sed id non habent 70. neque D Hieronymi versio.*

30. Ecce idipsum quale est, vnde nobis nobiscũ] *Sic locum hunc suppleuimus ex 4. Ms. & vno Mor. pro eo quod erat duntaxat:* vnde nobiscum.

31. iniustis persequutionibus agitatis] *vti non placet illa lectio Manut. & cuiusdam Morel.cod.* flagitatis; *ita perinde est, siue prius illud legas cum Cambr. cod. siue* fatigatis, *cum aliis Ms. siue:* flagellatis *cum exc. cæteris.*

32. Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes] *Monstra deorum Aegyptiorum quæ fuerint explicat. Crocodili autem meminit Tertull. li.2. contra Marcionem & Cynocephali, id est canini capitis dei, in Apolog.2. haud procul ab initio. De omnibus autem his ita Athenag. Apol. pro Christianis: Aegyptij feles etiam & crocodilos & serpentes & aspides & canes pro diis habent. Plura de iis D. Prudentius in Romano mart. & li.2. contra Symmachum & Diodorus Siculus bibliot. lib.2. Atqui Cynocephali figura colebatur ab Aegyptiis Anubis Osiridis regis filius, eo quod talibus insignibus vteretur, vnde & Aenei. 8. vocatur à Virgil. Latrator Anubis. Quodque turpissimũ est, testatur Minutius Felix in Octauio, etiam crepitum ventris ab illis pro Deo habitum. Rectè autem Grau. adiicit:* à vobis, *nam etsi primum quidem portenta illa deorum Aegyptiorum Pisone & Sabinio consulibus Capitolio prohibita sint inferri, postea tamen restituta constat, ex Tertulliani Apolog.*

33. Nec saltem contentus es] *Hinc patet fuisse Demetrianum Africæ præsidem siue proconsulem, qui Christianos persequendi accepisset potestatem: Imitatur autem ferè ad verbum Tertull. tum in Apolog. tum ad Scapulam.*

34. & timeri vt dominus] *Hoc ex quibusdam Ms. Morelij cod. adiecimus.*

35. O si audire] *Etiam hanc Christianorum in dæmones potestatem vrgent, Tertullian. locis citatis, Iustin. martyr. orat. ad gentiles contra Triphonem (vbi distinguit virtutem Exorcistarum Christianorum & Iudæorum) Arnobius contra gentes & Lactan. diu. insti. vide supra epistolam ad Magnum.*

36. quando à nobis adiurantur] *Adiurationis nomen veteribus Christianis vsitatum esse supra diximus epistola citata. Tertull. vero in Apolog. inter adiurare & deierare ita distinguit: dæmonas id est genios adiurare consueuimus vt illos de hominibus exigamus, non deierare vt illis honorem diuinitatis conferamus.*

37. sub manus nostras stare vinctos] *Nisi Man. & Mor. legerent:* in manu nostra, *crederem priorem*

esse lectionem genuinam, eo quod eam habeant Ms. & exc. cæteri omnes.

38. interrogatione nostra] *Cambron. cod.* ad interrogationes nostras.

39. Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua] *Ita legendum, ante annos septingentos contendit Ionas noster Aurelian. de cultu Imaginum lib. 1. contra Claudium Taurinensum, qui legebat cum exc.* captiuum corpus, *quomodo tamen etiam Ms.*

40. Rectum te fecit deus] *Alludit ad illud Ouidij Metamorph.*

Pronaque cum spectent animantia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælumque videre
Iussit.

41. Quid in ruinam diaboli] *Ms. 4. nostri & quidam Morelij legunt:* zabuli, *sed Ionas Aurelian. prius legit cum Cambron. & exc. codicibus. Quod semel hic adnotasse sufficiat. Inde varietas orta (inquit Mor.) quod dorica lingua quæ latinæ quamproxima est ζα effert, pro eo quod Attica lingua: διὰ, vt exempli gratia ζαβάλλω pro διαβάλλω & ζάκορος pro διάκορος.*

42. pater filium misit] *Adiecimus filium, ex 5. Ms. & vno Mor. cod. quomodo & paulopost vocem:* sit.

43. ruinis Regum] *Loquitur de interfectione Gordianorum, Philipporum, Deciorum Imperatorum, quam etiam Orosius lib. 7. c. 31. persequutioni imputat Christianorum. Atque adeo non placet Ms. cod. lectio:* ruinis rerum.

44. Nec ideo quis putet] *Etiam hoc ad verbum ferè ex Tertull. & vtrũque imitatus Arnobius libro 1. pulchrè deducit; malis & bonis euẽta omnia esse cõmunia.*

45. quando istinc excesserit] *Hoc cum Morelio. & Gra. substituimus ex Ms. pro eo quod erat:* recesserit, *nam excedere & excessus Tertull. & Cypriano frequentia sunt pro mori & morte. Atqui pro:* istinc, *legunt 4. Ms.* hinc, *eligat lector quod volet.*

46. Denique nec consternamur aduersis] *vet. exc. & Ms. omnes legunt:* consternimur, *sed nusquam id legisse me memini in hac significatione. In iisdem vbique cum Manut. legitur:* valitudo, *pro eo quod alij exc.* valetudo, *& (quod miror)* musitare, *pro eo quod auctores omnes:* mussitare.

47. & non erunt nascentia in vineis] *Quum Græcè sit γεννήματα apud 70. magis placet hæc lectio Cambr. cod. Manut. & Morelij, quam cæterorum:* & nõ erit generatio, *quanquam tamen magis adhuc placeret cuiusdam Morel. cod. lectio:* nascentiæ, *Nam Hieron. in comment. legit iuxta 70. & non erunt germina.*

48. & campi non præstabunt cibum] *Etiam hæc illorum & Cambron. cod. lectio placet magis, quam cæterorum lectio:* frumentum, *eo quod Græcè sit βρῶσιν, pro eo etiam quod exc. legebant:* Deficient à stabulo, *rectè Ms. cum Manut. legunt:* a pabulo, *quum 70. legunt ἀπὸ τῆς βρώσεως.*

49. pro arcendis hostibus & imbribus impetrandis & rogamus semper] *Locus insignis pro antiquitate precum Ecclesiasticarum communium, qualis est etiam apud Tertull. & Iustin. in Apolog. Reperiuntur eiusmodi preces in Liturgiis etiam Iacobi, Clementis, Basilij, & Chrysostomi.*

50 Ecce dies domini venit ardens velut clibanus] *Exc. vulg. & Ms. 4. addunt:* ignis, *sed quum non reperiatur apud 70. neque infra li. Testim. 3. c. 28. rectè omittitur à Cambron. codic. & Manut. cum Morel.*

51. qui renati & signo Christi signati fuerint] *Rursum hic consignationis in baptismo meminit.*

52. Nolite misereri senioris aut iuuenis] *Mire hic variant codic. idque ob Amphibolam lectionem 70. lect. vulgata est:* senioribus aut iuuenibus; *illã habet Cambron. cod. & Manut. Cæteri Ms. & infra exc. lib. 2. Testim. ca. 22. legunt:* Nolite misereri: Seniores iuuenes, & virgines &c. *Tertull. aduersum Iudæos:* Ne misereamini senioris aut iuuenis, aut virginis, & paruulos & mulieres interficite *Atque adeo prior illa lectio magis placet, eo quod Græcè omnia legantur num. singulari, quomodo & apud D. Hier. in comment.*

53. vt perdeleantur] *Prorsus sic legendum cum Cambron. cod. Grau. & Morel. conuincit dictum c. 21. li. Testim. & Tertull. Magis etiam exprimit illud quod Græcè est: εἰς ἐξάλειψιν, quod vertit D. Hieron. vsque ad internecionem.*

54. in quibus vos ibi eritis] *Adiecit Mor. vocem:* vos, *quam habent & 70. more hebræorum; Ms. tamen nostri non habent.*

55. lolium & auena dominetur] *Alludit ad illud: Infelix lolium & steriles dominantur auenæ.*

56. seruabuntur cum corporibus suis animæ] *Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod alij:* seruantur, *Est autem insignis locus de pœnis inferni.*

57. In æternam pœnam sero credent] *Ita Grau. & Mor. rectius quam cæteri:* credunt.

58. de profunda & tenebrosa nocte superstitionis] *Hoc ita ex Ms. suppleuimus cum Morelio, pro eo quod erat duntaxat:* de profundo tenebrosæ superstitionis.

59. Nec quisquam] *Nunquam seram docet esse pœnitentiam in hac vita.*

QVOD IDOLA DII NON SINT, ET QVOD DEVS vnus sit, & quod per Christum salus credentibus data sit, siue de idolorum vanitate.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

TRia potißima huius libri capita titulus ipse complectitur. Primum hinc comprobat, quòd Reges fuerint & homines potius quàm dij, quorum in honorem instituta sunt templa, expreßa simulachra, immolatæ hostiæ, & festi dies celebrati. Atque adeo neque exteris neque Romanis quidquam potuiße prodeße illorum cultum, neque illis sed sorti potius imputandam Romani imperij potentiam, vtpote quæ & vicißitudine quadam contigerit, & suam ipsius originem erubescat. Neque vero auspiciis auguriisue quicquam tribuendum, ex vano illorum euentu constare: quin potius dæmonum eße has præstigias, vel ipsis

Poetis

Poëtis, Socrate, Platone, Trismegisto & Hostane testibus, qui & vnum Deum & dæmonas agnouerint. Alterum caput quod vnus sit Deus; tum per Monarchiæ præ cæteris dignitatem maiorem, tum per ipsas vulgi æthnici voces: O Deus, & similes, paucis manifestum facit. Postremũ de Christo, ex prophetis, Iudæorũ & Euangelica historia, latius prosequitur. Atqui libri huius in hæc verba mentionẽ facit D. Hieron. epist. ad Magnum Oratorem: Cyprianus, quod idola dij non sint, qua breuitate, qua historiarũ omniũ sciẽtia, quorũ verborum & sensũũ splendore perstrinxit? vnde & magis placeret titulus iste: QVOD IDOLA DII NON SINT; *quem habent Ms. cod. Angli. Afflig. Blandin. Dun. & Marchin. cũ veteri excuso, nisi alioqui sensus nõ cõstaret in ipso libri exordio. Addũt præterea vetus excusus & 4. Ms.* CONTRA PAGANOS, *sed obstat phrasis Cypriani; cui gentiliũ non Paganorum in hac significatione nomen vsitatũ est. Imitatur autẽ in multis Apologeticum Tertulliani. Erasmus fragmentum putat esse maioris operis; sed præterquam quod breuitatis meminerit D. Hierony. ipsa oratio omnibus numeris suis absoluta est.*

DEOS[1] non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerũt, qui ob regalem memoriã coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperũt. Inde illis instituta tẽpla; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulachra:[2] quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerãt assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas.[3] Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina.[4] Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant.[5] Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur.[6] Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignib9 cõcrematur.[7] Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedẽ operis infelix structor accepit.[8] Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnũ fugatũ esse manifestũ est:[9] inde Latium de latebra eius nomẽ accepit.[10] Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, vnde ærarium Saturni vocatur:[11] & rusticitatis hic cultor fuit,[12] inde falcem ferens senex pingitur. Hunc fugatum hospitio Ianus *exceperat,[13] de cuius nomine Ianiculum dictum est; & mẽsis Ianuarius institutus est.[14] Ipse bifrõs exprimitur, quòd in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur.[15] Mauri verò manifeste reges colunt, nec vllo velamento hoc nomen obtexunt: inde per gentes & prouincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique maiorum suorum cultura seruatur.[16] Hoc ita esse Alexãder Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum; quod maiorum & regum memoria seruata sit; inde colendi, & sacrificandi ritus inoleuerit. Si autem aliquando dij nati sunt,[17] cur non hodiéque nascũtur? nisi si fortè Iuppiter senuit, aut partus in Iunone defecit.[18] Cur verò deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis aduersus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos deos nouimus: est[19] Romulus peierãte Proculo deus factus, &[20] Picus, &[21] Tiberinus, &[22] Pilumnus,[23] & Consus; quẽ Deũ fraudis, velut consiliorũ Deum, coli Romulus voluit; postquam in raptum Sabinarũ perfidia prouenit.[24] Deam quoque Cloacinam Tatius & inuenit & coluit; Pauorem Hostilius atque Pallorem.[25] mox à nescio quo Febris dedicata,[26] & Acca, & Flora meretrices.[27] In tantũ verò deorũ vocabula apud Romanos fingũtur, vt sit apud illos & Viduus deus qui anima corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros nõ habetur, sed foris collocatur;[28] & nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quàm colitur. Est & Scansus ab ascẽsibus dictus,[29] & Foreulus à foribus, & à liminibus Limentinus,[30] & Cardea à cardinib9,[31] & ab orbitatibus Suburbana. Hi dij Romani.[32] Cæterum Mars Thracius, & Iuppiter Creticus,[33] & Iuno vel Argiua, vel Samia, vel Pœna, & Diana Taurica,[34] & *deûm mater Idæa,[35] & Ægyptia portenta, non numina: quæ vtiq; si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna seruassent.[36] Plane sunt apud Romanos & victi penates, quos Æneas profugus aduexit.[37] Est & Venus Calua, multo hic turpius calua, quàm apud Homerum vulnerata.[38] Regna autem nõ merito accidũt, sed forte variantur.[39] Cæterum imperium ante tenuerunt & Assyrij, & Medi, & Persæ,[40] & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus. Ita vicibus potestatum, Romanis quoque,

*excepit.

*deorum.

vt & cæteris imperandi tempus obuenit. [41] Cæterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & Asylo constituto facit numerum impunitas criminum; [42] vt Rex ipse principatum habeat ad crimina, fit Romulus parricida. Atque vt matrimonium facit, rem concordiæ per discordias auspicatur. Rapiunt, ferociunt, fallunt. Ad copiam ciuitatis augendam, nuptiæ sunt illis rupta hospitij fœdera, & cum soceris bella crudelia. [43] Est & gradus summus in Romanis honoribus consulatus: sic consulatum cœpisse videmus vt regnum. [44] Filios interficit Brutus, vt crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec [45] de auspiciis, aut auguriis Romana regna creuerunt, sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Cæterum & [46] Regulus auspicia seruauit, & captus est: [47] & Mancinus religionem tenuit, & sub iugum missus est. Et [48] pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. [49] C. Cæsar ne ante brumam in Africam nauigia transmitteret, auguriis & auspiciis retinentibus; spreuit, & eo facilius nauigauit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa, quæ fallit & decipit, & præstigiis cæcantibus veritatem, stultum & prodigum vulgus inducit. Spiritus insinceri & vagi, qui postea quam terrenis vitiis immersi sunt, [50] & à vigore cœlesti, terreno cõtagio recesserunt, non desinũt perditi perdere, & deprauati errorem prauitatis infundere. [51] Hos & poëtæ dæmonas norunt; [52] & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat; & Magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus; [53] quorum tamen precipuus Hostanes & formam veri Dei negat conspici posse, & angelos veros sedi eius dicit assistere. [54] In quo & Plato pari ratione consentit, & vnum Deum seruans, cæteros angelos, vel dæmonas dicit. [55] Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur, eúmque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt. hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt. nam & falluntur, & fallunt: vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus [56] occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt; vt ad cultũ sui cogant, vt nidore altarium, & rogis pecorum saginati, [57] remissis, quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat iniuria: nec aliud illis studium est, quàm à Deo homines auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis auertere; cùm sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes. [58] Hi tamen adiurati per Deum verum à nobis, statim cedunt, & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce & operatione maiestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, eiulare, gemere, deprecari: vnde veniant, & quando discedant, ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; & vel exiliunt statim, vel euanescunt gradatim, prout fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, vt nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint, aut damnare non possint. [59] Vnus igitur omnium dominus est Deus: neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad diuinũ imperiũ etiã de terris mutuemur exẽplum. Quãdo vnquã regni societas aut cum fide cœpit, aut sine cruore desiit? [60] Sic Thebanorũ germanitas rupta, & permanẽs rogis dissidentibus etiam in morte discordia: & Romanos geminos vnum non capit regnum, quos vnum vteri cœpit hospitium. Pompeius & Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerũt. [61] Nec hoc tantũ de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. [62] Rex vnus est apibus, & dux vnus in gregibus, & in armentis rector vnus: multo magis mundi vnus est rector, qui vniuersa, quæcunque sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est. & ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. [63] Quod verò tẽplum habere possit Deus, cuius templum totus est mundus? & cum homo latius maneat, intra vnam ædiculam vim tantæ maiestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro conse-

consecrandus est pectore. Nec nomen Dei quæras: Deus nomen est illi. illic vocabulis opus est, vbi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo qui solus est, [64] Deus vocabulum totum est. Ergo vnus est, & vbique totus diffusus est. Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens & anima sui auctoris & principis admonetur. [65] Dici frequenter audimus, ô Deus; & Deus videt; & Deo commendo; & Deus mihi reddet, & quod vult Deus; & si Deus dederit. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis. Quod verò Christus sit, & quo modo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Iudæis primum erat apud Deum gratia: sic olim iusti erant, sic maiores eorum religionibus obediebant. [66] inde illis & regni sublimitas floruit, & generis magnitudo prouenit: [67] sed illi negligentes indisciplinati & superbi postmodum facti, & fiducia patrum inflati; dum diuina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam verò fuerit illis profana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur: dispersi & palabūdi vagantur, soli & cœli sui profugi, per hospitia aliena iactantur. Necnon Deus ante prędixerat fore, vt vergente sæculo, & mundi fine iam proximo, [68] ex omni gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret Deus [69] multo fideliores, & melioris obsequij, qui indulgentiam de diuinis muneribus haurirent, quam acceptam Iudæi contemptis religionibus perdidissent. [70] Huius igitur indulgentiæ gratiæ disciplinæque arbiter, & magister sermo, & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illuminator, & doctor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius, & gloria: hic in virginem illabitur; [71] carnē, Spiritu sancto cooperante, induitur. Deus cum homine miscetur; hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. Quod homo est, esse Christus voluit, vt & homo possit esse quod Christus est. Sciebant & Iudæi Christum esse venturum: nam hic illis semper prophetis admonentibus adnunciabatur: sed significato duplici eius aduentu, vno, qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero, qui Deum fateretur, non intelligendo primum aduentum, qui in passione præcessit occultus; vnum tantum credunt, qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Iudæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. sic erant [72] sapientiæ & intelligentiæ cæcitate multati, vt qui vita indigni essent, haberent vitam ante oculos, nec viderent. Itaque cum Christus Iesus, secundum à prophetis ante prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cæcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, seruire ventos, maria obedire, inferos cedere; Iudæi qui illum crediderāt hominem tantum, de humilitate carnis & corporis; existimabant magum, de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos & doctrina ille, & sapientia reuincebat, [73] accensi ira & indignatione prouocati, postremo detentum, Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem eius & mortem suffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, [74] non vt sentiret tantum mortem, sed vt vinceret: & cum passus esset, ad superos denuo regredi, vt vim diuinæ maiestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus impleuit. nam & crucifixus, præuento carnificis officio, spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus à mortuis spōte surrexit. Apparuit discipulis suis talis vt fuerat, agnoscendum se videntibus prębuit, [75] simul iūctus & substātiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, [76] vt de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quæ docerent. Tunc in cœlum circumfusa nube sublatus est, vt hominem quem dilexit, quem induit, quem à morte protexit, ad patrem victor imponeret; [77] iā venturus è cœlo ad pœnam diaboli, & ad censuram generis humani, vltoris vigore, & iudicis potestate: per orbem verò discipuli magistro & Deo monente diffusi præcepta Dei in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & ignaros [78] ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida, & de Christo delicata

confessio: per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor qui veritatis testis est admouetur; vt Christus Dei filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed & passionis testimonio prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cœlum pariter & patrem quærentibus, & credentibus pollicentē[79] Quod est Christus, erimus Christiani, si Christum fuerimus imitati.

ADNOTATIONES in librū Quod idola dij nō sint.

1. Deos non esse quos colit vulgus] *Ita hunc lib. auspicantur Ms. Anglicus & Cambronensis codex cum Manutio; vt quæ præmittuntur ab aliis, titulum libri constituant. Atque adeo sensus erit clarus huius loci, alioqui deprauatissimi. Legebatur enim sic;* Quod idola dij non sint, & quod vnus Deus sit, & quod credentibus datum sit: Deos non esse, &c. *Pro quo coniecit legendum Morel.* & quod in credentibus ratum sit, (*confirmante id Dunen. cod. qui pro:* datum, *variam habet lectionem in margine:* ratum) *Costerius:* & quod credentibus clarum sit; *sed neutrum satisfacit. Quare placet magis, vt cum Manutio legamus in titulo:* ET QVOD PER CHRISTVM SALVS CREDENTIBVS DATA SIT; *& deinde modo iam dicto exordium suum liber sortiatur.*

2. quibus & immolabant hostias] *Hæc vicissim lectio Grauij & Costerij placet magis, quam aliorum:* & immolabant. *siue:* Nam & immolabant.

3. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria] *De his sic Athenagoras pro Christ. Ipsam Ino post insaniam & quas in insania exhibuit perpessiones, deam factam esse opinati sunt. Pelago vagantes, nomināt Leucotheam (id est albam deam) filium itidem eius, nautæ colendum quem vocant Palæmonem. De iisdem ita D. Augusti. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 14. Vxor Regis Athamantis quæ vocabatur Ino & eius filius Melicertes, præcipitio spontaneo in mari perierunt, & opinione hominum in deos relati sunt. Illam certè Melicertis matrem Leucotheam Græcè, Matutam Latini vocauerunt. Portunum autem nominat Melicertem Arnobius lib. 3. Palæmonem atque Portunum Lactantius lib. 1. cap. 21.*

4. Castor & Pollux] *De Castoribus, Aesculapio & Hercule, ad verbum hæc desumpsit Minutius Felix in Octauio. Lactantius autem lib. 6. institu. diuin. ca. 10. Castor (inquit) & Pollux dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini destiterunt. Nam dolore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit. Et eosdem Poëtæ alternis viuere, alternis mori narrant; vt iam sint non deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non vt poëtæ solent) mortuos esse testatur & Lacedemone sepultos. Erant autem Iouis ex Læda filij, gemini fratres Helenæ. Vnde & ipsos Ouorum progeniem deos vocat Arnob. lib. 1.*

5. Æsculapius] *De hoc, loco citato Lactantius:* Æsculapius *& ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi quod sanauit Hyppolitum, mortem sane habuit clariorem, quod à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius, de viris illustribus disserens, ait incertis parentibus natum, expositum, & à venatoribus inuētum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didicisse medicinam, fuisse autem Messenum sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cinosuræ vrbe Arabiæ dicit sepultum. Tres autem fuisse Aesculapios testatur Arnobius, quomodo & ternos Castores lib. 4. Medicinæ verò inuentum illi tributum, testatur Tertul. in Apolog. & de corona militis. Frequens etiam mentio Aesculapij apud Iustinum martyrem & Athenagoram.*

6. Hercules vt hominem exuat Oeteis ignibus concrematur] *Veram esse hanc lectionem excus. cod. præ Ms. 4. qui omittunt* Oeteis, *aut Cambronen. qui legit:* Æthneis, *patet ex historiis, quæ in Oeta monte Herculem & concrematum & sepultum astruunt. Sic Lactantius libr. 1. cap. 9. Arnob. lib. 4. ex Plutarcho Cheroneo, D. Augustin. libr. 18. de Ciuit. Dei cap. 4. Loquitur autem de Hercule Iouis ex adulterio Alcmenæ filio, qui vna generatione Troicum bellum antecessit, & cum Argonautis nauigauit; quem Thebanum nuncupat Arnobius libr. 1. (vtpote quum Tyrius in finibus Hispaniæ sepultus sit) & sextum nominat Cicero, Diodorus Siculus lib. 4. è tribus secundum. Varro autem quadraginta quatuor Hercules recenset.*

7. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit] *De vtroque hoc sic Lactantius dict. lib. 10. c. Quid Apollo? nonne ob amorem quo flagrauit turpissime gregem alienum pauit & muros Laomedonti construxit, cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune? Nec dissentiunt Tertull. in Apologet. Athenagoras ora. pro Christianis, Arnob. lib. 4. & D. August. lib. 3. de Ciuit. Dei ca. 2. Apollines autem quatuor ponit lib. 3. de natu. deorum Cicero, & Arnob. lib. citato; & eum de quo hic agitur, putat D. August. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 13. fuisse filium Latonæ, alium ab eo, cuius oracula solebant consuli.*

8. Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum] *Tres (inquit Cicero de nat. deorum lib. 3. & Arnob. lib. 4.) Ioues numerant, primum & secundum natos in Arcadia, alterum patre æthere alterum patre cœlo, tertium Cretensem Saturni filium; cuius in illa insula sepulcrum ostenditur. Idque iuxta Ennium in sacra historia (Lact. teste lib. 1. c. 11. vbi totam illius vitam prosequitur) in oppido Gnoso, cum hac inscriptione:* ὁ ζεὺς τοῦ χρόνου. *D. Epipha. verò in Ancorato, dicit id sua ætate commonstrari in monte Lazio. Meminit etiam Athenagor. orat. pro Christ. non sepulcri modo sed & antri Iouis; &, quem imitatur auctor Tertullia. in Apologetic. Antrum Ideum, æra Coribantia, tumulum Iouis in Creta commemorat. Atqui non tres tantum, sed trecētos (inquit Tertull.) Ioues siue Iupiteres Varro Romanus Cynicus introduxit.*

9. inde Latium de latebra eius nomen accepit] *Alludit ad illud Virgilij Aeneid. 8.*

Latiúmque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

Similia D. Pruden. in Romano mart. Descripsit autem hæc omnia de Saturno, Minutius Felix, ad verbum fere

Hic

10. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus, &c.] *Sic Tertull. in Apologet. Ab ipso primum tabulæ & imagine signatus nummus, & inde Aerario præsidet. De ærarij institutione latius Macrobius Saturn. libr. 1. qui tamen Iano tribuit nummi ærei inuentum, quod cum Tertull. & Cypriano Eutropius Saturno tribuit. Neque verò difficilis est concordia, quum primi æris nota fuerit (vt argumento sunt teste Lactantio nummi veteres) ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis, in honorem hospitis Saturni, quod primo Fastorum testatum facit Ouidius.*

Ac bona posteritas puppim formauit in ære,
Hospitis aduentum testificata Dei.

Si quid autem in re incerta diuinare liceat, fortaßis biceps forma in ære signata, & Saturni & Iani effigiem continebat. Porro literarum in Latium introductionem Pelasgis tribuunt Plinius & Solinus. Euandro Liuius & Cornelius Tacitus; si adhuc altius à Saturno originem petamus, nihil consequetur absurdi.

11. & rusticitatis hic cultor fuit] *Grauius adiecit:* primus, *sed Ms. id non habent, & recte; iam olim enim antea agricultura in vsu fuit apud Cain & Patriarchas legis naturæ. Atqui in Latio agriculturæ institutionem Macrobius & Eutropius Saturno attribuunt. Qui plura de Saturno desiderat, videat Lactantij libr. 1. cap. 11. 12. 13. & 14.*

12. inde ferens falcem senex pingitur] *Eandem huius picturæ rationem reddit Varro, D. August. teste li. 7. de Ciuit. Dei cap. 19. Adiecimus autem:* senex, *ex Ms. Cambronen.*

13. de cuius nomine ianiculum] *Idipsum habet Solinus & Arnobius lib. 1. Erat autem oppidum Romanis vicinum, quo ibatur ad Hetruscos. Atqui Tertull. dicit Ianum appellatum Ianem à Saliis. Prisca enim illi & iam absoleta vocabula in suis carminibus retinebant, vt orcula pro oscula, mamariam veterem pro memoriam, & similia.*

14. Ipse bifrons exprimitur] *Hæc ratio ad mensem Ianuarium potißimum spectat; D. August. libr. 7. de Ciuit. Dei. & Ouid. aliam rationem reddunt.*

15. Mauri verò manifeste reges suos colunt] *Hoc rursum ex Tertull. Apolog. Vnicuique (inquit) prouinciæ & ciuitati suus Deus est, vt Syriæ Astartes, vt Arabiæ Diosares, vt Noricæ Tibelenus, vt Africæ Cælestus, vt Mauritaniæ Reguli sui, &c. Vide aliarum gentium deos apud Lactan. lib. 1. cap. 15. & 21. & apud Minutium initio Octauij sui.*

16. Hoc ita esse Alexander magnus] *Epistolæ eius ad Olimpiadem, præter Minutium Felicem meminit & D. August. de Ciuit. Dei li. 8. c. 5. & 12. c. 10. Videtur autem ex priori loco Varro quoque illius meminisse. Athenag. quoque pro Christian. in hæc verba: Herodotus, & Alexander Philippi filius, in ea quam ad matrem dedit epistola (vterque autem istorum Heliopoli & Memphi & Thebis in colloquium sacerdotis venisse dicũtur) ab eis ipsis se cognouisse aiunt, homines illos fuisse. Quare rectius legunt Grauius, Manutius, & Morelius:* de diis hominibus, *quam alij:* de iis, *aut:* de piis.

17. cur nõ hodieque nascũtur?] *Ita elegãter Ms. Cãb. Affli. Marc. Dun. et Blãd. cũ Morel. pro eo quod alij:* hodie quoque. *Confirmat priorem Minutius Felix.*

18. Cur verò deos putas pro Romanis posse] *Latius hoc prosequitur Tertull. Non placet autẽ quod legit Morelius:* prorsus, *eius loco quod alij legunt:* pro suis.

19. Romulus peierante Proculo deus factus] *Ad verbum hoc descripsit ex Tertull. lib. 4. contra Marcionem, habet etiam Minutius tum hoc tum quæ sequuntur deorum Romanorum nomina; historiam explicat D. Aug. de Ciuitate Dei lib. 3. cap. 15. Viderint (inquit) quidam scriptores eorum, qui Romulum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerunt, subornatúmque nescio quem Iulium Proculum, qui tum sibi apparuisse diceret, eúmque per se populo mandasse Romano, vt inter numina coleretur. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectam imperita nesciens multitudo, meritis Romuli tribuebat.*

20. Picus] *Hunc Virg. Aeneid. 7. & Arnob. libr. 2. Saturni facit filium, Iouis fratrem; & primum Laurentum regem fuisse, eo tempore quo apud Hebræos iudicabat Debora, testatur D. August. de Ciuit. Dei lib. 18. cap. 15. de eodem Lact. lib. 1. cap. 22. Faunus in Latio, Picum patrem inter deos honorauit.*

21. Tyberinus] *In Latio (inquit Lact. libr. 1. cap. 11. Auentinus vocabulũ monti dedit in quo sepultus est Tyberinus vel Tyberis amni in quo mersus est. Recte autem vtrũque nominat, nam quod Tybri Tuscorum Regi Virgil. Aeneid. 8. Tyberino Albanorum Regi Capeti filio attribuit Ouid. Fastorum 2. De hoc autem, & Cypriano, & D. August. de Ciuit. Dei lib. 4. cap. 23. sermo est.*

22. Pilumnus] *Hunc etiam Iouis filium facit Seruius, ita dictum quod primus pinsendi frumenti vsum adinuenerit, & fratrem eius Pithumnum (siue Picumnum iuxta Minutium) eundem esse quem ab vsu stercorandorum agrorum Sterculium vocant, de quo & Lactãtius & Tertull. locis citatis.*

23. Et Consus quem Deum fraudis, &c.] *Quæ habet de Conso & hic & Tom. 3. lib. de Spect. de Cloacina & Pauore, ex Tertull. sumpsit lib. 1. aduersus Marcionem. De illo verò ita iste, lib. de spectac. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant, eundẽ enim & Consum vocabant. De hinc Equiria Marti Romulus dixit. Quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, deo (vt volunt) consilij, eius scilicet quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Et nunc Ara Cõso illi in Circo defossa est, ad primas metas sub terra, cum inscriptione huiusmodi:* CONSVS CONSILIO, MARS DVELLO, LARES COMITIO POTENTES. *Sacrificant apud eam Nonis Iuliis sacerdotes publici xij. Kalend. Sept. flamen Quirinalis & Virgines. Meminerunt eiusdem Arnob. lib. 3. & D. August. bi. 4. cap. 11. de Ciuit. Dei.*

24. Deam quoque Cloacinam, &c.] *De his tribus diis ita Lactan. loco sæpe citato: Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pauorem Pallorémque Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quum enim, commisso prælio inter Veientes & Romanos, nunciatum esse Albanos desciscere, & Romanos Rex videret pauere & pallere, Pauori & Pallori templum vouit. Meminit eorundem D. August. dict. lib. de Ciuit. Dei. cap. 23. Atque adeo recte conicit Ludoui. Viues, etiam eiusdem libri cap. 8. legendum:* cloacinæ, *non:* cluacinæ.

25. Mox nescio à quo febris dedicata] *Plures Febri aras erexerunt Romani. Veteris cuiusdam meminit Cicer. 2. de Legib. & Plin. lib. 2. qui & alterius facit mentionem in ara Marianorum monumentorum, tertiæ quoque in summa parte vici longi. Eiusdem deæ mentionem facit D. August. lib. 2. de Ciuit. Dei cap. 14. & Lactan. loco citato.*

26. & Acca & Flora meretrices] *Acca Larentia nutrix fuit Romuli & Remi, prostitutissima Lupa (inquit Tertull. & Lactan.) & ideo figura lupæ culta à Romanis. Atque adeo & apud Minutium restituenda vox Larentia pro Laurentia, præsertim quum etiam Græci* λαρέντιαν *nuncupent. Flora autem (inquit Lactantius & Varro de re rustic. lib. 1. cap. 13.) cum magnas opes ex arte meretricia comparasset, populum Romanum scripsit hæredem, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, editione Ludorum quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur, ib ipso nomine argumentum sumi placuit, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur: deam finxerunt esse, quæ floribus præsit, &c. quæ ob prolixitatem omittimus. Meminit eiusdem Arnobius lib. 3. & D. August. de Ciuita. Dei lib. 4. cap. 8.*

27. In tantum verò deorum vocabula, &c.] *Lineas hic aliquot adieci ex veteri excuso codice, Grauio, Costerio, & cod. Ms. D. Pantaleonis iuxta Coloniam; præsertim cum phrasis à Cypriano non dissentiat, & horum deorum plerosque enumerent Tertullia. & D. Augustinus.*

28. & nihilominus, quia extorris factus damnatur potius] *sic hunc locum restitui ex varia lectione. Ms. enim cod. & Grauius habebant:* quam extorris, *verum vet. excu. legit:* quia, *quanquam verba hæc transponat. Costerius vtranque vocem omisit.*

29. & Forculus à foribus] *ita rectè alij, pro eo quod Grauius:* Fortulus, *nam Tertullian. de corona milit. & D. Augustin. libr. 4. de Ciuita. Dei, cap. 8. ostiorum deos cum Cypriano Forculum & Limentinum enumerant. Quare & apud Arnobium libr. 2. legendum censeo: Limentinos, pro Libentinos, præsertim cum libr. 4. Limentini dei etiam meminerit.*

30. & Cardea à Cardinibus] *Grauius:* Caria, *Costerius:* Cardinea, *Verũ locis citatis Tertull. & D. August. cardeam nuncupant. De eadẽ est illud Oui. Fast. li. 6.*
Prima dies tibi carna datur,
Dea cardinis hæc est.

31. & ab orbitatibus Suburbana] *Prorsus legendum censeo:* Orbona, *ex verbis Arnobij lib. 4. In tutela sunt Orbonæ. orbati liberis parentes; sed ob consensum exẽplarium immutare illud nolui.*

32. Cæterum Mars Thracius & Iuppiter Creticus] *Vt Romanos non esse deos astruat sed exteros, à regione cuique cognomen indit. De Martis tamen patria dubitatum nonnunquam, manifestum fit ex Arnob. lib. citat. Quis (inquit) Spartanum fuisse Martem, nónne Epicharmus auctor vester? quis in Thraciæ finibus procreatum, non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris?*

33. & Iuno vel Argiua vel Samia vel Pœna] *Hanc variis hic appellat nominibus, à locis vbi colebatur, Argo, Samo, & Carthagine. De quorum duobus postremis Tertullia. in Apolog. Dianam similiter Tauricam, vtpote quæ in Taurico apud Scythas humana victima placari soleat, quomodo etiam Mercurius apud Gallos, Busiris apud Ægyptios; & apud Afros Saturnus, vel ipso Tertull. teste in Scorpiaco.*

34. & Deum mater Idæa] *Matrem Deûm (quomodo legit Manut. & Morel. cum Minutio) siue deorum (quomodo Ms. & excus. cæteri) Idæam vocat, quod in Ida monte Phrygie coleretur. quam & Berecinthiam vocat D. Augustin. lib. 2. de Ciuit. Dei cap. 4. à Berechinto altero Phrygiæ monte. Varias autem sententias recenset Diodo. Sicu. li. 4. de matre deûm, sed mihi illorum placet, qui volunt eam Iouis, Neptuni, Plutonis & Iunonis, fuisse matrem, adeoque Rheam & Latine Opem dictam, Cibelem quoque nuncupatam.*

35. & Ægyptia portenta non numina] *De his libro præcedenti.*

36. Plane sunt apud Romanos & Victi penates] *Cambr. cod. legit:* vincti, *Grauius:* vecti, *sed prius illud placet magis, ob illud Virg. Æneid. 1. Victosque penates, & alibi:* victósque deos. *De quo pulchre Diuus August. lib. 1. de Ciuit. Dei. cap. 3. qui autem fuerint hi penates Troiani, Neptunúsne & Apollo, an Vesta, late disputat Macrobius. De quatuor aliis generibus Penatum vide Arnob. li. 3. Hoc vnum nunc adiiciam, Penates iuxta Ciceronem dictos Deos patrios.*

37. Est & Venus calua, &c.] *Vrbe (inquit Lactan. lib. 1. cap. 20) à Gallis capta, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri Caluæ consecrarunt; quod autem vulnerata fuerit à Diomede Venus, his verbis Homerum citat Athenagoras pro Christianis: Vulnere me læsit Diomedes ille superbus.*

38. Regna autem non merito accidũt, sed forte] *Rectè sic restituerunt hunc locum Manut. & Morel. pro eo quod legebatur:* forte, *vitio cod. Remboldi.*

39. Cæterum imperium ante tenuerunt Assyrij & Medi & Persæ] *Imitatus videtur illud Tertullia. in Apolog. Regnauerunt & Babylonij ante Pontifices, & Medi ante Quindecimuiros, & Ægyptij ante Salios, & Assyrij ante Lupercos: & Amazones ante virgines Vestales. Quare placet maxime, vt cum Minutio felice, vet. excus. & Grau. interseramus:* & Medi. *Præsertim quũ constet ex Chronicis Eusebij, & libr. 18. de Ciuita. dei D. August. aliisque Chronographis, post Assyrios mortuo Sadanalo Medos regnasse, ac deinde interfecto Astyage à Cyro ad Persas translatum imperium. Quæ imperiorum translationes, quo tempore & quorum patriarcharũ ætate contigerint, late tractat post Eusebium D. August. Interserit præterea vetus cod.* Tyrij, *& Grau.* Syrij, *sed neutrum placet; tum quod Tyriorum regnum celebre nunquã fuerit, tum quod Syriæ Reges non nisi post Alexandrum Magnum computari soleant, qui Romanum imperium longe secutus est.*

40. & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus] *Ægyptiorum regnum, si Eusebio creditur, cum Assyriorum regno suum habuit exordium, & Græcorum item; sic tamen vt in Græcia varij populi regni sedem sibi vindicauerint. Primum enim regnarunt Sycionij annis 862. & imperante illorum Rege Thurimacho cœpit Argiuorum regnum ab Inacho; & sub Rege eorum Maratho, Athenìensium regni principium à Cecrope. Post reges sycioniorum, constituti annis aliquot sacerdotes Carni. Deinde cœpit Lacædemoniorum regnum ab Euristeo, cum Corinthiorum regno ab Aethe.*

Aethe. Deinde sub Alcane Lacedæmoniorum rege 9. Macedonum à Carano. Quorum sub rege iij. Tyrinna, nati sunt Remus & Romulus, & paulo post iacta Romani imperij fundamenta. Vide hæc ipsa apud D. Augustin. lib. cit.

41. Cæterum si ad originem redeas, erubescas] Abutitur hic bis terue pro more suo voce: cæterum, Quæ verò hic habet de origine Romani Imperij, notiora sunt, quàm vt commentario sit opus, & totidem pene verbis eadem inculcat Minutius in Octauio: & exprobrat D. August. lib. 3. de Ciuit. Dei ca. 13.

42. vt Rex ipse] Pro eo quod in exc. & Ms. præmittebatur: nunc, habet Manut. Tunc, sed malo neutrum legi, cum vet. exc. neutrum habeat.

43. Est & gradus summus &c. consulatus] Initio quidem Regiæ fuit dignitatis Consulatus, atque adeo summus apud Romanos honorum gradus, sed paulatim tum Dictatoria instituta, tum per Tribunitias potestates imminuta est.

44. Filios interficit Brutus] Etiam hoc Romanis exprobrans D. Aug. dict. li. ca. 16. Iunius (inquit) Brutus exhonoratum eiecit vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum hostibus vulneribus; occisis à seipso perimitus filiis & vxoris suæ fratribus, quod eos pro restituendo Tarquinio coiurasse cognouerat. Idipsum repetit lib. 5. cap. 18.

45. de auspiciis aut auguriis] Auspicia (inquit Festus) ab aue specienda, Auguria ab auium garritu siue ab auibus & gerendo dicta. Atque adeo hinc patet differentia, quod auspicia fiebant ex inspectione seu pastu auium, auguria ab auium cantu seu volatu. Confunduntur tamen frequêtius. Vnde factum, vt quæ auspicia dicit Cyprianus seruata à Regulo, Minutius Auguria nuncupet. Ridet vtrunque vsum Cicero lib. 2. de diuinatione.

46. Regulus auspicia seruauit & captus est] De captiuitate Marci Attilij Reguli Consulis Romani anno ab vrbe condita 496. item de crudelissima illius morte, historiæ notiores sunt quàm vt repetere sit opus. De auspiciis quæ ante profectionem in Africam seruauit, suspicor Cyprianum habere Auctorem Liuium; sed hodie non exstat 2. decas eius historiæ.

47. & Mancinus religionem tenuit] Eo quod sequitur: sub iugum missus est, verisimile fit, loqui Auctorem de C. Hostilio Mancino consule, qui in Hispaniis post infelicem pugnam deditionem funestam fecit. Auspicia autem (seu prodigia, vti ipse vocat) quæ illi contigerūt, describit Valerius Maximus lib. 2. cap. 6. Cum Lauinij (inquit) sacrificiū facere vellet, pulli cauea emissi in proximam syluam fugerunt; summáque diligentia requisiti reperiri nequiuerunt. Cúmque ab Herculis portu quo pedibus peruenerat nauem conscenderet, talis vox sine vllo auctore ad eius aures peruenit: Mancine mane. Qua territus, cum itinere conuerso Ianuam petisset & ibi scaphā esset ingressus, anguis eximiæ magnitudinis visus è conspectu abiit.

48. pullos edaces Paulus habuit] Bonum erat auspicium pullos edaces videre, quod an L. Aemilio Paulo contigerit, non narrat Liuius, sed satis indicat Cic. libr. de diuinat. 2. in hæc verba: Paulus paruit auspiciis, nec minus cecidit in Cannensi pugna. Atqui contigit hæc anno vrb. cond. 838. tot Romanorum clade insignis, vt tres modios annulorum aureorum Carthaginem miserit Hannibal. testibus Liuio 3. dec. li. 2. Plin. li. 33. nat. hist. & D. August. li. 3. de Ciuit. Dei cap. 19.

49. C. Cæsar ne ante brumam in Africam nauigia transmitteret] Cauchius non male diuinauit legendum: nauigio, nisi obstarent Ms. cod. & Minutius, qui prius constanter legunt. Cic. autem li. de diuin. 2. vnde sumptum videtur, neutrum legit. Quid ipse Cæsar (inquit) cum à summo Aruspice moneretur, ne ante Brumam in Africam transmitteret, nónne trāsmisit? quod ni fecisset, vnum in locum omnes aduersariorum copiæ conuenissent. Eodem pertinet illud Suetonij in Iul. Cæsa. cap. 59. Quum immolanti aufugisset hostia, profectionem aduersus Scipionem & Iubam non distulit; prolapsus etiam in egressu nauis, verso ad melius omine: Teneo te (inquit) Africa.

50. & à vigore cœlesti terreno contagio defecerunt] De hac Cypriani & Tertull. sententia, quam hic etiam sequitur Minutius, supra latius lib. de disciplin. & habit. virg.

51. Hos & Poëtæ dæmonas norunt] In eandem sententiā Lact. li. 2. ca. 15: Dæmonas Grāmatici dictos aiūt quasi δαίμονας id est, peritos & rerum scios. Eos Poëtæ & sciūt esse dæmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit.

Τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακας θνητῶν ἀνθρώπων.

Eodem pertinent versus illi 21. Apollinis, quorum meminit Lact. li. 1. cap. 7. & illud Homeri Iliad α μετὰ δαίμονας ἄλλους. & Iliad. γ. ἧρχε δὲ δαίμον, eosdem enim modo deos modo dæmonas nuncupat.

52. Et Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat] Idipsum narrant præter Minutium Tertull. in Apologetico, Lact. cap. cit. & D. Augu. li. 8. de Ciuit. Dei ca. 14. ipse sexcentis locis apud Platonem Socrates, Xenophon quoque, Cicero, Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apodixin. de eodem inscripsit librum Apuleius Platonicus Madaurensis, titulo: de deo Socratis. magis, Cambron. cod. maleficis.

53. quorum tamen præcipuus Hostanes] Hāc lectionem, pro eo quod Manut. & Morel. legunt: Ostanes, confirmat & Minutius & lectio Ms. & exc. cod. Sostenis, Quare & ita castigandus etiam D. Augusti. in fine lib. 6. de Baptis. contra Donat. vbi hunc locum citat.

54. In quo & Plato] Vnum Deum agnoscit Plato in Tymeo; li. de Leg. tres ordines deorum ponit, Deos, dæmones, & heroas; in Symposio verò naturam dæmonum exponere conatus est; inquit loco citato Lactantius. Quæ autem sit illa, ex verbis eius docet Minutius. Similia ex Platonicis adfert D. August. de Ciuita. Dei lib. 8. cap. 11. 12. 13. & 14.

55. Hermes quoque Trismegistus vnū Deum loquitur] Lacta. lib. 1. cap. 6. (vbi qua ætate vixerit Hermes iste, siue Mercurius, Trismegistus docet) hæc illius verba citat ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὢν ἀνώνυμος Plura eiusmodi videre est in libris eius, qui exstant Græce & Latine, Pymandro seu de potestate Dei, & Asclepio seu de voluntate Dei. Citat ex eodem multa D. August. li. de Ciuit. Dei.

56. occulte mētes terrēt] Ex varia lectione codicū hanc collegi, quam postea confirmatam reperi Coloniensi cod. Ms. Excu. vulg. cum Cambro. legebant: occulta mētis, vet. excu. Rembol. & Ms. cæteri: occultæ mentis,

Morel.verò & Manu.cum Dun.ad marg. occultæ mẽtes.

57. remiſſis quæ conſtrinxerant] *Alludit ad Maleficiorum ſoluendorum rationem.*

58. Hi tamen adiurati] *Eadem habes li.præced.fere ad verb.*

59. Vnus igitur omnium dominus eſt Deus] *Gra. legit:* vnus eſt Deus, *ſed prius habent Ms. Pulchre autẽ deducit monarchiæ dignitatem.*

60. Sic Thebanorum germanitas rupta] *Minutius vocat Thebanorum permortuam fabulam.*

61. Nec hoc tantum de homine mireris] *Ita rectius Cambr.cod.quam cæteri:* Nec hoc tu.

62. Rex vnus eſt apibus] *Hinc confirmatur caſtigatio noſtra, epiſtola ad Pupianum.*

63. Quod verò templum habere poſſit Deus] *Agit contra Idololatras, qui exiſtimabant deos ſuos in templis domicilium habere, quare nihil facit hic locus cõtra templa Chriſtianorum, quæ eriguntur, non vt Deus inhabitet, ſed orationis & ſacrificiorum gratia. De quo tamen plura li.de opere & eleem.*

64. Deus vocabulum totum eſt] *Hoc ex Ms.cod. pro eo quod erat:* Dei.

65. Dici frequenter audimus] *Habes has ethnici vulgi inuocationes, etiam apud Minutium.*

66. Inde illis & regni ſublimitas floruit & generis magnitudo prouenit] *Hæc Ms. præter Cãbr. & Colon.cod.nõ habent, reperiũtur tamen in exc.omnibus.*

67. Sed illi negligẽtes, indiſciplinati, & ſuperbi poſtmodum facti] *Hoc ex Ms.Cambro. & quodam Morel.pro eo quod excu.* negligentes diſciplinæ, *vel:* diſciplinarum, *& confirmant alij Ms.legentes:* Sed illi indiſciplinati poſtmodum facti.

68. ex omni gente & populo & loco] *Etiã hoc præter Cambron. & Colon.Ms.non habent, Manut.verò & Morel.legunt:* ex omni genere.

69. multo fideliores & melioris obſequij] *Poſterius membrum recens adiecit Morel. pro priori legit Grau.* fidei fortioris, *ſed illud genuinum cenſeo.*

70. Huius igitur indulgentiæ, gratiæ diſciplinæque] *Placet hæc Camb.cod.lectio, præ cæteris; qui prætermittũt aut vocẽ:* indulgẽtię, *aut:* diſciplinæque.

71. carnem ſpiritu ſancto cooperãte induitur] *Ms.4. & Eraſ.in marg.legunt:* carnem ſpiritus ſanctus induitur, *& accedit Camb. cod.* carnem ſpiritu ſancto induitur: *Vnde nata eſt adnotatio marginalis March. & Dun.Ms. cod. iſta, Cum dicit:* ſpiritus ſanctus carnem induitur, *non perſonam ſpiritus ſancti accipit ſed filij, qui & ſpiritus eſt, iuxta illud: Deus ſpiritus eſt: quæ in textum irrepſit in Afflig. & Bland. cod. hinc etiam ortam ſuſpicor lectionem Colonien. codic.* carnem ſpiritus induitur, *nihil tamen immutare volui, ne Trinitarij virus ſuum hinc hauriant. vt vt ſit D. Hierony.in cap.4.Epiſtolæ ad Galat. Multi (inquit) per imperitiam ſcripturarum, quod & Firmianus in octauo ad Demetrianum epiſtolarum lib.facit, aſſerunt ſpiritum ſanctum ſæpe patrem ſæpe filium nominari; & id ipſum repetit de Lactantio, epiſtola ad Pammach. & Oceanum de erroribus Origenis.*

72. ſapientiæ & intelligẽtiæ cæcitate multati] *Sic Cambr. & vet.exc.codic.Manu. & Morel.pro eo quod vulg.typis:* mutilati, *alij Ms. 4.* mutati, *iidem recte ex Ms.codic.* magum, *paulo poſt, pro:* magnum.

73. accenſi ira & indignatione prouocati] *Si ſic legamus cum Cambro.cod. & Grauio, pro eo quod alij:* accenſa & prouocata, *non opus erit immutare vulg. lectionem. Legit verò Manut.* Hinc magiſtris eorum atque primoribus &c. accenſa ira & indignatio prouocata eſt, vt poſtremo &c. offerrent, crucem &c. flagitarent.

74. non vt ſentiret mortem] *Cambron.cod.adiicit:* tantum, *cæteri non habent. Niſi tamen legatur, caute legendus hic locus. Veteres enim illi primi ſcriptores, nõdum exortis aut iam extinctis hæreſibus, non tam circunſpecte loquuntur atque poſteriores.*

75. ſimul iunctus] *Maxime placet hæc Manutij lectio quod ſic legant Ms.noſtri 5. Error natus ex ſimilitudine litterarum vt legeretur:* vinctus, *Deinde cum magis textui quadraret ſubſtitutum:* victus.

76. vt de eo] *Etiam hic affinitas litterarum effecit vt legeretur:* denuo, *nam prius legunt. Ms.noſtri & Morel. cod.duo; vet.quidem excu.legit:* denuo ab eo, *ſed illud magis accedit ad phraſin Cypriani.*

77. iam venturus è cœlo ad pœnam diaboli] *Sane intelligendus eſt & hic locus ſic.nempe (inquit Eraſmus) vt futura ſit maior pœna poſt iudicium.*

78. ad agnitionem veritatis ocularent] *Phraſis Tertul.lib.de pœnit.*

79. Quod eſt Chriſtus, erimus Chriſtiani] *Hinc apparet ſcriptum hunc librum ad Chriſtianos; atque adeo fortaßis eodem tempore, quo liber ad Fortunatum, cuius exordium eiuſdem eſt argumenti.*

DE MORTALITATE.

Argumentum libri ſequentis.

Paucis Argumentum explicat D. Pontius in Vita Cypriani: A quo (inquit) Chriſtiani mollioris affectus circa amißionem ſuorum aut quod maius eſt fidei paruioris, cõſolarentur ſpe futurorũ? Imprimis enim, vbi prædictas docuit eiuſcemodi afflictiones à Chriſto, non timendam docet mortalitatem ſeu peſtem, eo quod ad immortalitatem ducat, atque adeo fidem illi deeſſe, qui non ad meliora feſtinat. Neque mirum, quod Chriſtiano cum gentilibus ſint mala huius vitæ communia, quum plus cæteris illis in ſeculo ſit laborandum: atque proinde exemplo ſanctorum Iob & Tobiæ, patientia opus eſſe, neque murmurandum. Niſi enim præceſſerit pugna, non poſſe victoriam contingere, & quantumuis morbi communes ſint vtriſque, mortem tamen communem non eſſe; ad refrigerium enim iuſtos, ad ſupplicium rapi iniuſtos. Deinde obiectioni tacitæ quod per hanc mortalitatem priuarentur Martyrio, reſpondet; non eſſe in noſtra poteſtate martyrium, & vel animum ad martyriũ promptũ Deo iudice coronari. Poſtremo non ita lugendos docet mortuos, vt gentilibus ſcandalo ſimus, tanquam ſpe reſurrectionis careamus. Quin ſi & noſtræ accerſitionis dies venerit,

lubenti

lubenti animo ad dominum hinc emigrādum, præsertim cum ad patriam transmigremus: vbi nos magnus charorum numerus exspectat, frequēs & copiosa turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. facit autem occasionis qua librum hunc scripsit mētionem Eusebius in Chronico: Pestilens morbus (inquit) totius orbis multas prouincias occupauit, maximéq; Alexandriam & Aegyptum, vt scribit Dionysius, & Cypriani de mortalitate testis est liber. Ex eodem etiam locos quosdam citat D. August. li. 2. aduersus Iulian. contra 2. epistolas Pelag. lib. 4. ca. 8. & de prædest. sanct. cap. 14.

ET si apud plurimos vestrū, fratres dilectissimi, mens solida est, & fides firma, & anima deuota,[1] quæ ad præsentis mortalitatis copiam nō mouetur, sed tanquam petra fortis & stabilis turbidos impetus mundi, & violentos sæculi fluctus frangit potius ipsa, nec frangitur, & tentationibus non vincitur, sed probatur: tamen quia animaduerto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei paruitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod maius est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui diuinum atque inuictum robur exerere; dissimulanda res non fuit nec tacenda, quo minus quantum nostra mediocritas potest, vigore pleno & sermone de dominica lectione concepto, delicatæ mentis ignauia comprimatur; & qui homo Dei & Christi esse iam cœpit, Deo & Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cœlestibus castris[2] diuina iam sperat, vt ad procellas & turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla cunctatio; quando hæc ventura prædixerit Dominus, prouidæ vocis hortatu instruens & docens, & præparans atque corroborans Ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella, & fames, & terræmotus, & pestilentias per loca singula exsurgere prænunciauit & docuit. Et ne inopinatus nos & nouus rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in nouissimis temporibus aduersa crebescere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; & quando fiunt quæ ante prædicta sunt, sequentur & quæcunque promissa sunt, domino ipso pollicente & dicente: Cum autem videritis hæc
Luc. 21. omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei. Regnum Dei fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo: præmium vitæ & gaudium salutis æternæ, & perpetua lætitia, & possessio paradisi nuper amissa, mundo transeunte iam veniūt; iam terrenis cœlestia, & magna paruis, & caducis æterna succedunt. Quis hic anxietatis & sollicitudinis locus est? quis inter hæc trepidus & mæstus est, nisi cui spes & fides deest? Eius est enim mortem timere, qui ad Christum nolit ire: eius est ad Christum nolle ire, qui se non credat cum Christo incipere regnare. Scriptum est enim iustum fide viuere. Si iustus es, & fide viuis, si vere in Deum credis; cur non cum Christo futurus, & de domini pollicitatione securus, quod ad Christum voceris, amplecteris; & quod diabolo careas, gratularis? Symeon denique ille iustus, qui vere iustus fuit, qui fide plena Dei præcepta seruauit, cum ei diuinitus responsum fuisset, quod non ante moreretur quā Christum vidisset, & Christus infans in templum cum matre venisset; agnouit in spiritu natum esse iam Christum, de quo sibi fuerat ante prædictum; quo viso sciuit se cito esse moriturum. Lætus itaque de morte iam proxima, &[3] de vicina accersitione securus, accepit in manus puerum, &
benedicēs Deum exclamauit & dixit: Nūc Luc. 2.
dimittis seruum Domine, secundum verbum tuum in pace: quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. Probans, scilicet, atque contestans tunc esse seruis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti, sedis & securitatis æternæ portum petimus, quando[4] expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Illa est enim nostra pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis & firma & perpetua securitas. Cæterum quid aliud in mundo, quàm pugna aduersus diabolum quotidie geritur? quam aduersus iacula eius & tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum auaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est: cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua, & molesta luctatio est. Obsessa mens hominis & vndique diaboli infestatione vallata, vix occurrit singulis, vix resistit. Si auaritia prostrata est, exsurgit libido: si libido compressa est, succedit ambitio: si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, [5]vinolentia inuitat, inuidia concordiam rumpit, amicitiam

zelus abscindit. Cogeris maledicere, quod diuina lex prohibet: compelleris iurare, quod non licet. [6] Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus vrgetur, & delectat hic [7] inter diaboli gladios diu stare; cùm magis concupiscendum sit & optandum ad Christum, subueniente velocius morte, properare, ipso instruente *Ioan.15.* nos & dicente: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit: vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet. Quis non tristitia carere optet? quis non ad lætitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia, Dominus denuo ipse declarat dicens: Iterum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo auferet à vobis. Cum ergo Christum videre, gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrũ nisi cùm viderimus Christum; quæ cæcitas animi, quæve dementia est, amare pressuras & pœnas, & lachrymas mundi, & non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri? Hoc autem fit fratres dilectissimi, quia fides deest; [8] quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cuius sermo credentibus æternus & firmus est. Si tibi vir grauis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes vtique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes; quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires: nunc Deus tecum loquitur; & tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus de hoc mundo recedenti tibi immortalitatem atque æternitatem pollicetur, & tu dubitas? hoc est Deum omnino non nosse; hoc est, Christum [9] credentium Dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est, in Ecclesia constitutum fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo, Christus ipse salutis atque vtilitatis nostræ magister ostendit; qui cum discipuli eius contristarentur, quod se *Ioan.14.* iam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens: Si me dilexissetis, gauderetis, quoniam vado ad patrem: docens scilicet & ostendens, cum chari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quàm do- *Philip.1.* lendum. Cuius rei memor beatus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit: Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. Lucrum maximum computans, iam sæculi laqueis non teneri, iam nullis peccatis & vitiis carnis obnoxium fieri; exemptum pressuris angentibus, & [10] venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci. [11] At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus, vt immunis à contactu malorum, mundo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic aduersa perpessus ad futuram lætitiam reseruetur. Mouet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris, quam diu adhuc secundum legem primæ natiuitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus; cum genere humano carnis æqualitate coniungimur, spiritu separamur. [12] Itaque donec corruptiuum istud induat *1.Cor.15.* incorruptionem, & mortale hoc accipiat immortalitatem, & spiritus nos perducat ad Deum patrem; quæcunque sunt carnis incommoda, sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fetu sterili terra ieiuna est, neminem fames separat: sic [13] cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est, omnes simul captiuitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas vna est. Et cum nauem scopulosa saxa constringunt, nauigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, & impetus febrium, & omnium valitudo membrorum cum cæteris communis est nobis, quãdiu portatur in sæculo caro ista communis. Quinimmo si qua conditione, qua lege crediderit Christianus, noscat & teneat; sciet plus sibi, quàm cæteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet & præmonet scriptura diuina dicens: Fili accedẽs ad ser- *Eccle.2.* uitutem Dei, sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Et iterum: In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe; quoniam in igne probatur aurum & argentum. [14] Homines verò receptibiles in camino humiliationis. Sic Iob post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque & vermibus grauiter afflictus, non victus est sed probatus; qui in ipsis conflictationibus & doloribus suis patientiam religiosæ mentis ostendens ait: *Iob.1.* Nudus exiui de vtero matris, nudus etiam ibo sub terram: Dominus dedit, Dominus abstu-

abstulit: sicut Domino visum est, ita factum
est: sit nomen Domini benedictum. [15] Et
cum eum vxor quoque sua compelleret, vt
vi doloris impatiens aliquid aduersus Deū
querula & inuidiosa voce loqueretur, re-
Iob.2. spondit & dixit: [16] Tanquam vna ex insi-
pientibus mulieribus locuta es. Si bona sus-
cepimus de manu Domini, mala cur non
tolerabimus? In his omnibus quæ conti-
gerunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis in
conspectu Domini. Itaque illi Dominus
Deus perhibet testimonium dicens: Ani-
maduertisti puerum meum Iob? non enim
est similis illi quisquam in terris, homo sine
querela, verus Dei cultor. Et Tobias post
opera magnifica, post misericordiæ suæ
[17] multa & gloriosa præconia, cæcitatem
luminum passus, timens & benedicens in
aduersis Deum, per ipsam corporis sui cla-
dem creuit ad laudem; quem & ipsum vxor
Tob.2. sua deprauare tentauit dicens: Vbi sunt iu-
stitiæ tuæ? ecce quæ pateris. At ille circa
timorem Dei stabilis & firmus, & ad om-
nem tolerantiam passionis fide religionis
armatus, tentationi vxoris inualidæ in do-
lore non cessit, sed magis Deum patientia
maiore promeruit; quem postmodum Ra-
Tob.12. phael angelus collaudat & dicit: Opera
Dei reuelare, & confiteri honorificum est.
nam quando orabas tu & Sarra nurus tua,
ego obtuli memoriam orationis vestræ in
conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires
tu mortuos simpliciter: & quia non es cun-
ctatus exsurgere & derelinquere prandium
tuum, & abisti & condidisti mortuum,
[18] missus sum tentare te. Et iterum: me mi-
sit Deus curare te, & Sarram nurum tuam:
ego enim sum Raphael vnus ex septem an-
gelis sanctis; qui assistimus & conuersamur
ante claritatem Dei. Hanc tolerantiam iu-
sti semper habuerunt, hanc Apostoli disci-
plinam de Domini lege tenuerunt, non
mussitare in aduersis, sed quæcunque in sæ-
culo accidunt fortiter & patienter accipe-
re; cum Iudæorum populus hinc semper
offenderit, quod aduersus Deum frequen-
Num.20. tius murmuraret. sicut testatur in Nume.
Dominus Deus, dicens; Desinat murmu-
ratio eorum à me, & non morientur. Mur-
murandum non est in aduersis, fratres di-
lectissimi, sed patienter & fortiter quidquid
accideret sustinendum, cum scriptum sit:
Psal.50. Sacrificium Deo spiritus contribulatus,
[19] cor contritum & humiliatum Deus non
despicit. In Deuteronomio quoque mo-
neat per Moysen Spiritus sanctus & dicat: Deut.8.
Dominus Deus tuus vexabit te, & famem
iniiciet tibi, & cognoscetur in corde tuo si
bene custodieris præcepta eius, siue non.
Et iterum: Tentat vos Dominus Deus ve- Deut.13.
ster, vt sciat si diligitis Dominum Deum
vestrum ex toto corde vestro, & ex tota a-
nima vestra. Sic Abraham Deo placuit,
quia vt placeret Deo, nec amittere filium ti- Gen.22.
muit, nec gerere parricidium recusauit.
Qui filiū non potes lege & sorte mortalita-
tis amittere; quid faceres [20] si filium iubereris
occidere? Ad omnia te paratum facere ti-
mor Dei & fides debet. Sit licet rei familia-
ris amissio, sit de infestantibus morbis assi-
dua membrorum & cruenta vexatio, sit de
vxore, de liberis, de excedentibus charis fu-
nebris & tristis auulsio; non sint tibi scan-
dala ista, sed prœlia: nec debilitent aut fran-
gant Christiani fidem, sed potius ostendant
[21] in colluctatione virtutem; cum contem-
nenda sit omnis iniuria malorum præsen-
tium, fiducia futurorum bonorum. Nisi præ-
cesserit pugna, non potest esse victoria:
cum fuerit in pugnæ cōgressione victoria,
tunc datur vincentibus & corona. Guber-
nator in tempestate dinoscitur, in acie miles
probatur. Delicta iactatio est, cum pericu-
lum non est: conflictatio in aduersis, [22] pro-
batio est veritatis. Arbor quæ alta radice
fundata est, ventis incumbentibus non mo-
uetur: & nauis quæ forti compage solida
est, pulsatur fluctibus, nec foratur: & quan-
do area fruges terit, ventos grana fortia &
robusta contemnunt, inanes paleæ flatu
portante rapiuntur. Sic & Apostolus Pau- 2.Cor.12.
lus post naufragia, post flagella, post carnis
& corporis multa & grauia tormenta, non
vexari, sed emendari se dicit aduersis, vt
dum grauius affligitur, verius probaretur:
Datus est mihi, inquit stimulus carnis meæ,
angelus satanæ qui me colaphizet, vt non
extollar: propter quod ter Dominum ro-
gaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Suffi-
cit tibi gratia mea, nam virtus in infirmita-
te perficitur. Quando ergo infirmitas, &
imbecillitas, & vastitas aliqua grassatur, tūc
virtus nostra perficitur: tunc fides si tenta-
ta perstiterit, coronatur, sicut scriptum est:
Vasa figuli probat fornax, & homines iu- Eccle.27.
stos tentatio tribulationis. Hoc denique in-
ter nos & cæteros interest qui Deum ne-
sciunt, quod illi in aduersis quæruntur &

murmurant : nos aduersa non auocant à virtutis & fidei veritate, [23] sed corroborant in dolore. [24] Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter euiscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur; quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur; quod per iacturas & damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cæcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. [25] Contra tot impetus vastationis & mortis inconcussis animi virtutibus congredi, quanta pectoris magnitudo est? & quanta sublimitas, inter ruinas generis humani stare erectum; nec cum eis quibus spes in Deum nulla est, iacere prostratum? Gratulari magis oportet, & temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem firmiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, [26] præmium vitæ eius & fidei ipso iudicante capiamus. Mori plane timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur: mori timeat, qui non Christi cruce & passione censetur: mori timeat, qui ad secundam mortem de hac morte transibit: mori timeat, quem de sæculo recedentem perennibus pœnis æterna flamma torquebit: mori timeat, cui hoc mora longiore confertur, vt cruciatus eius & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista vt Iudæis & gentilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei seruis salutaris excessus est. Hoc quod sine vllo discrimine generis humani cum iniustis moriuntur & iusti; non est quod putetis bonis & malis interitum esse communem. Ad refrigerium iusti vocantur, ad supplicium rapiuntur iniusti: datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improuidi & ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad diuina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis antichristi minas & corruptelas & lupanaria non timentes: pueri periculum lubricæ ætatis euadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perueniunt: tormenta iam non timet delicata matrona, metum persecutionis & manus, cruciatúsque carnificis, moriendi celeritate lucrata. Pauore mortalitatis & temporis accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignaui: desertores compelluntur, vt redeãt: gentiles cogũtur, vt credant: vetus fidelium populus ad quietẽ vocatur: ad aciem recẽs & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cũ prœlium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde illud fratres dilectissimi, quale est, quam pertinẽs, quam necessarium, quod pestis ista & lues, quæ horribilis & feralis videtur, explorat iustitiam singulorum; & mentes humani generis examinat? [27] an infirmis seruiant sani, an propinqui cognatos pie diligant, an misereantur seruorum languentium Domini, an deprecantes ægros non deserãt medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces auaritiæ furentis insatiabilẽ semper ardorem vel metu mortis extinguant, an ceruicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereũtibus charis, vel sic aliquid diuites largiantur, & donent, sine hærede morituri. Vt nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis & Dei seruis plurimum præstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera; dant animo fortitudinis gloriam, contemptu mortis præparant ad coronam.

Sed fortasse aliquis opponat & dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, & ad tolerantiam passionis toto me corde & plena virtute deuoueram, martyrio meo priuor, dum morte præuenior. Primo in loco non est in tua potestate, sed in Dei dignatione martyrium: nec potes te dicere perdidisse, quod nescis an merearis accipere: tunc deinde Deus scrutator renis & cordis, & occultorum contemplator & cognitor, videt te, & laudat, & comprobat; & qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, [28] reddet pro virtute mercedẽ. Num quid Cain cùm Deo munus offerret iam peremerat fratrẽ? & tamen parricidiũ mente conceptum Deus prouidus ante damnauit; vt illic cogitatio mala, & perniciosa cõceptio Deo prouidente prospecta est: ita & in dei seruis, apud quos [29] cõfessio cogitatur, & mar-

& martyrium mente concipitur, animus ad bonũ deditus Deo iudice coronatur. aliud est enim martyrio animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te inuenit dominus cum vocat, talem pariter & iudicat; quando ipse testetur & dicat: Et
Apoc. 2. scient omnes Ecclesiæ quia ego sum[30] scrutator renis & cordis. Nec enim Deus sanguinem nostrũ sed fidem quærit. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Iacob occisi sunt, & tamen fidei ac iustitiæ meritis honorati inter patriarchas primi esse meruerunt; ad quorum conuiuium congregatur quisquis fidelis & iustus & laudabilis inuenitur. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed dei facere debere; secũdum quod
Math. 6. nos dominus quotidie iussit orare. Quam præposterum est quámque peruersum, vt cùm dei voluntatem fieri postulemus, quando euocat nos & accersit de hoc mũdo Deus, non statim voluntatis eius imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & peruicacium more seruorum ad conspectũ Domini cum tristitia & mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis: & volumus ab eo præmiis cœlestibus honorari, ad quem venimus inuiti? Quid ergo oramus & petimus vt adueniat regnum cœlorum, si captiuitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus & poscimus, vt acceleret dies regni, si maiora desideria, & vota potiora sunt seruire istic diabolo, quàm regnare cum Christo? Denique vt manifestius diuinæ prouidentiæ indicia clarescerent, quod dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem:[31] cum quidam de collegis & consacerdotibus nostris iam infirmitate defessus, & de appropinquante morte sollicitus[32] commeatum sibi precaretur, astitit deprecanti, & iam pœnè morienti iuuenis honore & maiestate venerabilis,[33] statu excelsus, & clarus aspectu, & quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri,[34] nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus.[35] Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infremuit & dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis vox & monentis est:[36] qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audiuit frater noster & collega moriturus, quod cæteris diceret. Nam qui moriturus audiuit, ad hoc audiuit vt diceret: audiuit non sibi ille, sed nobis. Nam quid disceret iam recessurus? didicit immo nobis remanentibus, vt dum[37] sacerdotem Dei qui commeatum petebat, increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat agnosceremus.[38] Nobis quoque ipsis minimis & extremis quoties reuelatum est, quam frequenter atque manifestè de dei dignatione preceptum est: vt contestarer assiduè & publicè prædicarem,[39] fratres nostros non esse lugendos accersitione dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, vt proficiscentes, vt nauigantes solent; desiderari eos debere, non plangi: nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba iam sumpserint: occasionem dandam non esse gentilibus, vt nos merito ac iure reprehendant, quod quos viuere apud deum dicimus, vt extinctos & perditos lugeamus, & fidem quam sermone & voce depromimus, cordis & pectoris testimonio non probemus. Spei nostræ ac fidei præuaricatores sumus; simulata, ficta, fucata vidẽtur esse quæ dicimus. Nihil prodest[40] verbis præferre virtutem, factis destruere veritatem. Improbat deniq; apostolus Paulus, *1. Thess. 4.*
& obiurgat, & culpat, si qui contristentur in excessu suorũ: Nolumus, inquit, ignorare vos fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri, qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est, & resurrexit: sic & deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum illo. Eos cõtristare dicit in excessu suorum, qui spem non habent. Qui autem spe viuimus; & in Deum credimus, & Christum passum esse pro nobis, & resurrexisse confidimus, in Christo manentes, & per ipsum atque in ipso resurgẽtes; quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus? ipso Christo Domino & Deo nostro monente ac dicente:[41] Ego sum resurrectio *Ioan. 11.*
& vita, qui credit in me, licet moriatur viuet: & omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Si in Christum credimus, fidem verbis & promissis eius habeamus; & non morituri in æternum, ad Christum, cũ quo & victuri & regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus.

Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur: nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire: non est exitus iste: sed transitus, & temporali itinere de cursu ad æterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis nō mutari & reformari ad Christi speciem, & ad cœlestis gratiæ dignitatem venire citius exoptet? Paulo apostolo prædicante: Nostra autem conuersatio, inquit, in cœlis est, vnde & dominū expectamus Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ,[42] configuratum corpori claritatis suæ. Tales nos futuros & Christus dominus pollicetur, quando vt cum illo simus, & cum illo in æternis sedibus viuamus, atque in regnis cœlestibus gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: Pater quos mihi dedisti, volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum; & videant claritatem quam mihi dedisti prius quam mūdus fieret. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cœlestem claritatem, lugere non debet & plangere; sed potius secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veritatis in profectione hac sua & translatione gaudere. Sic denique inuenimus & Enoch translatum esse, qui deo placuit: sicut in Genesi testatur & loquitur scriptura diuina: Et placuit Enoch Deo, & non est inuentus postmodum, quia deus illum transtulit. Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri.[43] Sed & per Salomonem docet Spiritus sanctus, eos qui deo placeant, maturius istinc eximi, & citius liberari; ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus est, inquit,[44] ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima eius: propter hoc properauit educere eum [45] de medio iniquitatis. Sic & in psalmis ad dominum properat spiritali fide Deo suo anima deuota, dicens: Quam dilectissimæ habitationes tuæ Deus virtutum, desiderat & properat anima mea ad atria Dei. Eius est in mundo diu velle remanere, quē mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens, illecebris terrenæ voluptatis inuitat. Porrò cum mundus oderit Christianum; quid amas eum qui te odit, & non magis sequeris Christum, qui te & redemit & diligit? Ioannes in epistola sua clamat & loquitur: & ne carnalia desideria sectantes mundum diligamus, hortatur: Nolite, inquit, diligere mundum, neque ea quę in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius: qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Potius fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus: pauore mortis excluso, immortalitatem quæ sequitur, cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, vt neque charorū lugeamus excessum: & cum accersitionis propriæ dies venerit, incunctanter & libenter ad dominum ipso vocante veniamus. Quod cum semper faciendum fuerit Dei seruis, nunc fieri multo magis debet, corruente iam mundo, & malorum infestantium turbinibus obsesso; vt qui cernimus cœpisse iam grauia, & scimus imminere grauiora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus.[46] Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus iam fatigata, iam lassa, ædificiis senectute labentibus ruinam proximam minaretur; nonne omni celeritate migrares? Si nauigante te turbida & procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis, prænunciaret futura naufragia; nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur, & ruinam sui non iam senectute rerum, sed fine testatur: & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis; quod exitu maturiore subtractus, ruinis, & naufragiis, & plagis imminentibus exuaris? Considerandum est fratres dilectissimi, & identidem cogitandum;[47] renunciasse nos mundo, & tanquam hospites & peregrinos isthic interim degere Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo; qui nos istinc ereptos, & laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit, & regno cœlesti. Quis non peregre constitutus properaret in patriā regredi? Quis non ad suos nauigare festinans, ventū prosperum cupidius optaret, vt velociter charos liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus parentes patriarchas habere iam cœpimus; quid non properamus & currimus

Marginalia: Philip. 3. — Ioan. 17. — Gen. 5. — Sap. 4. — Psal. 83. — 1. Ioan. 2.

mus, vt patriam nostram videre,[48] vt parẽtes salutare possimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentũ, fratrum, filiorum frequẽs nos & copiosa turba desiderat,[49] iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire, quanta & illis & nobis in commune lætitia est? qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi, & cum æternitate viuendi? quam summa & perpetua felicitas?[50] illic Apostolorum gloriosus chorus: illic prophetarum exultantium numerus: illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriam coronatus: triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes qui alimentis & largitionibus pauperum iustitiæ opera fecerunt, qui dominica præcepta seruantes ad cœlestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos fratres dilectissimi, auida cupiditate properemus; vt cum his cito esse, vt cito ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei dominus Christus aspiciat; daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum circa se fuerint desideria maiora.

ADNOTATIONES IN librum de Mortalitate.

1. quæ ad præsentis mortalitatis copiam non mouetur] *Mortalitatis vox & hic & in titulo operis, pro pestilentia Cypriano peculiaris est; quantum colligere licet, quod præsentaneam mortem inferat. Tertull. eandem noue accipit lib. de Resurrect. carnis. vbi sic loquitur: Aliud mortale, & aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Contigisse autem hanc luem imperantibus Gallo & Volusiano, testes sunt Eusebius loco citato & Orosius li. 7. Ioannes quoque Zonara Annal. lib. 2. in hæc verba: Pestis quoque tum prouincias inuasit, quæ ab Aethiopia orta, totúmque pæne Orientem & Occidentem peruagata, multas vrbes ciuibus desolauit, durauitque per annos quindecim.*

2. diuina iam sperat] *Vulg. excusi:* spirat, *sed priorem habet vet. exc. cum Ms. Cambr. Afflig. March. Dun. & Blandin.*

3. de vicina accersitione] *Ita rectè Manut. & Morel. cum vet. excu. & 4. Ms. pro quo alij:* accersione, *Solus Grauius:* arcessitione, *sed non placet. Idem est iudicium, cum postea repetitur.*

4. expuncta hac morte] *Ms. 4. nostri & vnus Morel.* expugnata, *sed prius habet cum exc. Cambron. cod. & infra eadem phrasis repetitur lib. de Bono patientiæ. Est autem idem ac si dicat:* debito mortis persoluto, *sed de hoc supra latius epistola 38.*

5. Vinolentia inuitat] *Sic & D. Augu. lib. 2. contra Iulian. c. 8. Ms. ac excu. omnes; quare non placet quod probat & legit Morel.* violentia. *Nam etsi cum 4. Ms. legeremus:* irritat, *non malè etiam hoc vinolentiæ conuenit; D. Augustin. tamen legit:* inuitat.

6. Tot persecutiones animus quotidie patitur] *Ms. quatuor & Costerius:* Tot persecutionibus a. q. quatitur, *neutri malè, sed prius est apud diuum Augustin.*

7. inter diaboli gladios] *Rursum hic illi:* laqueos, *non malè, priorem tamen habent ijdem in marg. & Cambron. in textu.*

8. quia nemo credit vera esse] *Primus Remboldus:* futura esse, *quare prius illud malumus.*

9. credentium dominum & magistrum] *Adiecimus:* dominum &, *ex 4. Ms. solus autem Manut. legit:* credendi.

10. venenatis diaboli faucibus] *Optimus (inquit Morel.) liber:* venantis.

11. At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus] *Quod interserit Grau.* quoque, *non habent Ms. Placet etiam magis lectio Manut. & Coster.* gentilibus, *quam aliorum:* gentibus, *illud enim Tertul. & Cypriano frequentius est. Similis est varietas infra.*

12. Itaque donec corruptiuum istud] *Eodem modo citat hanc scripturam Tertull. loco citato.*

13. cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est] *Legunt Ms. 4. nostri & quidam Morelij:* incursione hostili c. a. obsessa est, *sed prius habet cum excusis Cambronen. cod. & placet, quia sequitur:* omnes captiuitas vastat. *Non malè tamen Morelius:* oppressa est.

14. Homines verò receptibiles in camino humiliationis] *Addunt hæc duo Ms. cod. Morel. nec dissentiunt 70. legentes,* καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως.

15. Et cum eum vxor quoque sua] *Adieci:* sua, *ex Ms.*

16. Tanquam vna ex insipientibus] *Cambron. cod. & Ms. Morelij:* ex ineptis, *sed cæteri nobiscum legunt, & Græcè etiam est,* ἐξ ἀφρόνων.

17. multa & gloriosa preconia] *Sic Ms. nostri, pro eo quod Manut.* & religiosa.

18. missus sum tentare te] *Clarior est hæc lectio Cambron. cod. quam cæterorum:* & missus. *Quare supra quoque lib. de Oratione dominica ita castigandus locus.*

19. cor contritum & humiliatum Deus non despicit] *Rursum legit:* despicit.

20. si filium iubereris occidere] *Ms. 4.* viuum, *sed prius est significantius.*

21. in colluctatione virtutem] *Interiicit Grau.* fidei, *sed quod Ms. non legunt.*

22. probatio est veritatis] *Placeret hic eiusdem Grauij lectio:* virtutis, *nisi illud tam constanter legerent Ms. Præsertim cum eadem verba reperiantur supra lib. de Vnit. Ecclesiæ.*

23. sed corroborant in dolore] *Siue sic legas cum plerisque, siue cum Cambron. & Ms. Morel. cod. ac Grauio:* comprobant; *perinde est.*

24. Hoc quod nunc, &c.] *Pulchrè varia morborum genera describit.*

25. Contra tot impetus vastationis] *Inter Ms. solus Cambronensis:* vastitatis; *quare prior lectio magis placet, præsertim quum eam habeant etiam vet. exc. & Remboldus.*

26. præmium vitæ eius] *Toties præmia vitæ inculcat & mercedem virtutis Cyprianus, vt non credam quemquam illa negare posse qui eum legerit.*

27. an infirmis seruiant sani] *Pulchrè deducit, prodesse mortalitatem ad explorandam iustitiam singulorum.*

28. reddet pro virtute mercedem] *Suspicor vitio operarum apud solum Manut. legi.* reddit.

29. confessio cogitatur & martyrium] *Rursum distinguit inter hæc duo.*

30. scrutator renis & cordis] *Ms. 4.* renum, *sed alibi prius illud legitur.*

31. cum quidam de collegis, &c.] *Hanc visionem frequenter inculcatam à D. Augustin. testis est in vita eius Posidius c. 27.*

32. commeatum sibi precaretur] *Commeatum pro liberatione à morte accipi à Cypriano, supra diximus epistola de Celerino; eodem significatu commeatum vitæ dixit, dict. c. Posidius.*

33. Statu excelsus] *Solus Posidius legit, mea sententia rectius:* Statura.

34. nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus] *Patet hinc non vanas esse apparitiones seu dæmonum seu angelorum, quæ plerunque fiunt morituris etiã alia specie quam oculus humanus assequi possit.*

35. Atque ille] *Cambron. cod.* Ad quem; *sed prius habet Posidius, & magis congruit.*

36. qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non consentit] *Ita quidem exc. omnes, sed Cambron. cod. legit:* sollicitus de a. securus. *Alij 4. non aliud, quam:* Vt qui (*seu quis*) de persecutione sollicitus non consentiat, *Locus obscurus.*

37. sacerdotem dei] *Adiecimus:* dei, *ex quodam cod. M. Morelij. Paulopost, siue legamus:* increpitũ, *cum veteri excuso & Manut. siue:* increpatum, *perinde est.*

38. Nobis quoque ipsis minimis & extremis] *Rectè sic Manut. & Grau. ex Ms. pro eo quod erat:* externis, *pessimè.*

39. fratres nostros non esse lugendos] *Quid sibi velit, prius indicauit illis verbis:* cum chari de seculo exeunt, gaudendum potius quàm dolendum, *Neque enim omnẽ luctum sed immodicum vetat, deinde vrget potissimum scandalum gentilium, si quando videbant fideles atras vestes induere.*

40. Verbis præferre virtutem] *Hoc ita castigaui ex Ms. pro eo quod erat:* proferre.

41. Ego sum resurrectio & vita] *Ex iisdem cum Morel. adiecimus:* & vita.

42. configuratum corpori claritatis suæ] *Ms. quidem legunt:* conformatum, *sed prius alicubi supra reperitur.*

43. Sed & per Salomonem docens spiritus sanctus] *Librum Sapientiæ Salomoni ascribit, non Cyprianus modo tum hic tum infra lib. de exhort. mart. c. 1. ac Testim. 2. cap. 13. & 3. cap. 15. 53. 59. ac 66. sed & Egesippus & Ireneus, & omnis (inquit Eusebius hyst. ecclesiast. lib. quarto cap. 22) antiquorum chorus Tertull. etiam lib. de præscriptio. adu. hæret. Orig. lib. 8. in epistolã ad Rom. D. D. Hilarius in Psal. 128. Basilius lib. 5. contra Eunom. Euaristus epistola ad Afric. Felix. 1. epistola ad Gallos. Felix 2. epistola ad D. Athanasium. Epiphanius hæres. 76. & lib. de ponder. & mensu. Damasc. lib. 4. ca. 18. Ambr. in Psal. 1. & lib. de paradiso c. 12. & vel ipse D. Hieronymus epistola ad Paulinum de instit. fil. Causam reddit D. Aug. in hæc verba lib. 17. de ciuit. dei cap. 20. Alij duo libri, quorum vnus Sapientia, alter vero Ecclesiasticus dicitur, propter eloquij nonnullam similitudinem, vt Salomonis dicantur obtinuit consuetudo. Quod ipsum tamen adhuc retractare videtur lib. 2. c. 4. Et certè multæ eius libri sententiæ 7. 8. & 9. cap. soli conueniunt Salomoni. Titulus etiã Græcus est Σοφία Σολόμωντος. Quare probatur mihi Dn. Ioannis Driedonis opinio de dog. eccl. lib. 1. Philonem illum Iudæum, supra 160. annos ante natum Christum, temporibus Oniæ Pontificis, sparsas passim Salomonis sententias in vnum hoc congessisse volumen. Eo magis quod 3. Reg. vlt. cap. scribatur loquutus tria milia parabolarum, carminum quinque milia, & disseruisse de iumentis, volucribus, reptilibus & piscibus &c. Confirmat, quod ipsa illius Prouerbia, non ab illo sed diu postea à ministris Ezechiæ Regis (aut iuxta Rabbi Moysen ab Isaia) in vnum collecta, constet ex Prouerb. c. 25. Vtut sit, pro doctrina spiritus sancti hoc loco & epistola 81. ac ad Demetrian. pro scriptura diuina agnoscit Cyprianus, nec minus alij veteres vbi hunc librum citant, nominatim Dionys. Areopag. ca. 4. de diu. nom. & Concil. Sardicense epistola ad omnes episcopos. Quare hunc locum citans D. Aug. li. de præde. sanct. ca. 14. Quæ cum ita sint (inquit) non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi, de gradu lectorum ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, & ab omnibus Christianis, ab Episcopis vsque ad extremos laicos fideles, pœnitentes, catechumenos, cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri. Et paulopost: Oportet vt istum librum Sapientiæ omnibus tractatoribus anteponant, quoniam sibi eum anteposuerunt etiam temporibus proximi Apostolorum egregij tractatores; qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi diuinum testimonium crediderunt. Immo ipse Apostolus Paulus Rom. 11. & Heb. 11. ad 9. 6. & 4. Sapientiæ libri cap. alludit. Hæc paulò prolixius, propter eos, qui librum hunc etiam hodie in Canonem scripturarum recipere nolunt, quia D. Hieron. in Canone Iudæorũ haberi negat; quum tamen in Ecclesiæ Canone numeretur à D. Aug. Concilio Carthag. Innocentio, Gelasio, & Isidoro, locis infra citatis lib. Test. 1. ca. 20.*

44. ne malitia mutaret intellectũ illius] *Cãbr.* sensum, *sed pri⁹ habet & D. Aug. & Græcè est* σύνεσιν.

45. de medio iniquitatis] *Ita cum Morel. ex Ms. pro eo quod erat:* media iniquitate, *nam Græcè est* ἐκ μέσου πονηρίας.

46. Si in habitaculo tuo] *Elegans Metaphora, tũ hic tum paulopost.*

47. renunciasse nos mundo] *Rursum renunciationem in baptismo intelligit.*

48. vt parentes salutare possimus] *Locus pro notitia mutua amicorum in futura vita, qualis fuit etiam supra epistola ad Thibaritanos.*

49. iam de sua immortalitate secura &c.] *D. Aug. loco citato:* de sua incolumitate, *quomodo etiam*

Alcuinus ser. de festo omnium sanctorum qui D. Aug. perperam ascribitur, vbi calcem huius operis, sui sermonis finem facit; qui & alia multa in eodem descripsit ex Cypriano, & præsertim ex epistola ix.

50. Illic Apostolorum gloriosus chorus &c.] *Videntur hunc locũ imitati D. D. Ambrosius & Aug. in cantico ecclesiastico: Te Deum laudamus; & responsorium est quodpiam ecclesiasticum. In quo quia legitur:* transtulerunt, *id malo paulopost, quam quod 4. Ms. legunt:* præmiserunt, *præsertim quũ Alcuinus illud lgat.*

DE OPERE ET ELEEMOSINIS.

Argumentum libri sequentis.

EXordio facto ab eo capite, quod alterum sit peccatorum remedium post baptismum eleemosyna seu operatio: variis scripturis tum veteris tum noui Testamenti peculiaria eius merita prosequitur. Neque verò deterreri quemquam debere ab eleemosynis, ne forte ad penuriam redigatur, cũ securum faciat econtrario diuina non vno in loco pollicitatio: frustra itaque vmbras illas vanæ excusationis obtendi, quin potius auaritiæ prætextum esse. Vbi deinde diuites matronas increpauit, in gazophilacium ad vsum pauperum nihil contribuentes, & in dominicum sine sacrificio seu oblatione venientes: liberorum beneficio excusari neminem docet, cùm filiis nostris Deus præferendus sit. Immo quo maior est numerositas filiorum, eo amplius eleemosynas faciendas è scripturis deducit. Postremo vbi verecundiam incussit fidelibus, ex Munerariorum sumptu largiore pro captando inani vulgi fauore, quam ipsi impendant vitæ æternæ præmij spe certa: & metu iniecto futuri iudicij, in quo iuxta ca. Math. 25. operantibus præmium Dominus pollicetur, sterilibus supplicium comminatur: Monet vt eleemosynis regna cœlorum promereantur, & sine periculo persecutionis coronam vitæ in pace accipiant. Atqui titulum illum DE OPERE ET ELEEMOSYNIS, quem cum Grauio, Morel. & Manutio habet Cambronen. codex, confirmat D. Aug. lib. 4. contra duas epistolas Pelag. ad Bonifac. cap. 8. Antea erat titulus: DE ELEEMOSYNA. Meminit etiã D. Hieron. Huius libri epistola ad Pammachum super obitu Paulinæ vxoris. sed titulo: De misericordia, & eodem pertinet illud D. Pontij in vita: Vnde misericordiam disceremus.

MVLTA & magna sunt, fratres charissimi, beneficia diuina, quibus in salutem nostram Dei patris & Christi larga & copiosa clementia & operata sit, & semper operetur, quod cõseruandis ac viuificandis nobis pater filiũ suum misit, vt reparare nos posset, quodque filius missus, esse & hominis filius voluit, vt nos dei filios faceret; humiliauit se, vt populum qui prius iacebat, erigeret; vulneratus est, vt vulnera nostra sanaret, seruiuit, vt ad libertatẽ seruientes extraheret; mori sustinuit, vt immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt & magna diuinæ misericordiæ munera. Sed adhuc qualis prouidentia illa, & quanta clementia est, quod nobis salutari ratione prospicitur, vt homini, qui redemptus est, reseruando, plenius cõsulatur. [1]Nam cùm dominus adueniens sanasset illa quæ Adam portauerat vulnera, [2] & venena serpentis antiqui curasset; legem dedit sano, & præcepit ne vltra iam peccaret, ne quid peccãti grauius eueniret. Coartati eramus, & in angustum innocentiæ præscriptione conclusi. Nec haberet, quid fragilitatis humanæ infirmitas atque imbecillitas faceret: nisi iterũ pietas diuina subueniens, iustitiæ, & misericordiæ operibus ostẽsis, viam quãdam tuendæ salutis aperiret; vt sordes postmodum quascunq; cõtrahimus, eleemosynis abluam⁹. [3] Loquitur in scripturis diuinis Spiritus sanctus & dicit: Eleemosynis & fide delicta purgantur. Nõ vtique illa delicta, quæ fuerant ante contracta: nam illa Christi sanguine & sanctificatione purgantur. Item denuo dicit. Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatũ. Hic quoque ostenditur & probatur, quia sicut lauacro aquæ salutaris gehẽnæ ignis extinguitur, ita eleemosynis atque operibus iustis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissio peccatorum datur, [4] assidua & iugis operatiõ, baptismi instar imitata, Dei rursus indulgentiam largitur. Hoc & in euangelio Dominus docet. nam cum denotarentur discipuli eius quod ederent, nec prius manus abluissent, respondit & dixit: Qui fecit quod intus est, fecit & quod foris est: verum date eleemosynam, & ecce vobis munda omnia: docens scilicet, & ostendens, non manus lauandas esse, sed pectus; & sordes intrinsecus potius quã extrinsecus detrahendas: verum qui purgauerit quod est intus, eum quoque id quod foris est repurgasse; & emundata mente, cute quoque & corpore mundum esse cœpisse. Porro autẽ monens & ostendens vnde mundi & purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors mo-

Ioan. 5.

Tob. 4.
Prou. 15.

Eccles. 3.

Luc. 11.

net, misericordiā fieri; & quia seruare quærit, [5] quos magno precio redemit, post baptismi gratiam sordidatos docet denuo posse purgari. Agnoscamus itaque, fratres charissimi, diuinæ indulgentiæ munus salubre, & emundandis purgandísque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientiæ vulnere esse non possumus, medelis spiritalibus vulnera nostra curemus.[6] Nec quisquam sic sibi de puro atq; immaculato corde blandiatur, vt innocentia sua fretus medicinam nō putet adhibendam esse vulneribus: cùm scriptum sit: Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse à peccatis? Et iterum in epistola sua Ioannes ponat & dicat: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.[7] Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat. Si autem nemo esse sine peccato potest, & quisquis se inculpatum dixerit, aut superbus, aut stultus est; quàm necessaria, quàm benigna est diuina clementia? quæ cùm sciat non deesse sanatis quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandísque vulneribus remedia salutaria. Nunquā denique fratres dilectissimi admonitio diuina cessauit, nūquam & tacuit, quo minus in scripturis sanctis tam veteribus, quàm nouis, semper & vbique ad misericordiæ opera Dei populus prouocaretur; & canente atque exhortante Spiritu sancto quisquis ad spē regni cœlestis instruitur, facere eleemosynas iubetur. Mandat & præcipit Esaiæ Deus: Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuā,[8] & annuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum. Et cùm peccata eis sua exprobrari præcepisset, cúmque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixisséтque, eos, nec si orationibus & precibus & ieiuniis vterentur, satisfacere pro delictis posse, nec si in cilicio & cinere voluerentur, iram dei posse lenire; in nouissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, addidit dicens: Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti eū, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erūpet temporaneum lumen tuum,[9] & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te.

Prou. 20. *1. Ioan. 1.* *Esa. 58.* *Ibidem.*

Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te: dū adhuc loqueris, dicet: ecce adsum. Remedia propitiando Deo ipsius Dei verbis data sunt: quid deberent facere peccantes, magisteria diuina docuerunt; operationibus iustis Deo satisfieri, misericordiæ meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus: Conclude eleemosynam in corde pauperis,[10] & hæc pro te exorabit ab omni malo. Et iterum: Qui obturat aures ne audiat imbecillum, & ipse inuocabit Deum, & nō erit qui exaudiat eum. Neque enim promereri misericordiam Domini poterit, qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de diuina pietate aliquid in precibus, qui ad precem pauperis nō fuerit humanus. Quod item in Psalmis Spiritus sanctus declarat & probat, dicens: Beatus qui intelligit super egenum & pauperem: in die mala liberabit eum Dominus. Quorū præceptorum memor Daniel, cum rex Nabuchodonosor aduerso somnio territus æstuaret, pro auertendis malis, ad diuinam opem impetrandam remedium dedit dicens: Propterea rex cōsilium meum placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus patiens peccatis tuis. Cui rex non obtemperans, aduersa quæ viderat & infesta perpessus est: quæ euadere & vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphael quoque angelus paria testatur, & vt eleemosyna libenter ac largiter fiat, hortatur dicens: Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna: quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata. Ostendit orationes nostras ac ieiunia minus posse, nisi eleemosynis adiuuentur. Deprecationes solas parum ad impetrandum valere,[11] nisi factorum & operum accessione farciantur. Reuelat angelus & manifestat, & firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynis à morte animas liberari. Nec sic, fratres charissimi, ista proferimus, vt nō quod Raphael angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In Actibus Apostolorum facti fides posita est, & quod eleemosynis nō tantum à secunda, sed à prima morte animæ liberentur, gestæ & impletæ rei probatione compertum est. Tabitha operationibus iustis & eleemosynis præstādis plurimū dedita, cū infirmata esset & mortua, ad cadauer exanime Petrus accitus est: qui cū impigre

Eccles. *Prou. 21.* *Psal. 40.* *Dan. 4.* *Tob. 12.* *Act. 9.*

pro

pro apoſtolica humanitate veniſſet, circum ſteterunt eum viduæ flentes, & rogantes, pallia & tunicas & omnia illa quæ prius ſumpſerant indumenta monſtrantes, nec pro defuncta ſuis vocibus, ſed ipſius operibus deprecantes. Senſit Petrus impetrari poſſe, quod ſic petebatur; nec defuturum Chriſti auxilium viduis deprecantibus quã do eſſet in viduis ipſe veſtitus. Cùm itaque genibus nixus oraſſet, viduarum ac pauperum idoneus aduocatus legatas ſibi preces ad Dominum pertuliſſet, conuerſus ad corpus, [12] quod in tabula iam lotum iacebat: Tabitha, inquit, exſurge in nomine Ieſu Chriſti: nec defuit Petro, quo minus ſtatim ferret auxilium, qui in euangelio dari dixerat quicquid fuiſſet eius nomine poſtulatum. Mors itaque ſuſpenditur, & ſpiritus redditur: & mirantibus ac ſtupentibus cunctis, ad hanc mundi denuo lucem rediuiuum corpus animatur: tantum potuerunt miſericordiæ merita; tantum opera iuſta valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita fuerat ſubſidia viuendi, meruit ad vitam viduarum petitione reuocari. Itaque in Euangelio Dominus, doctor vitæ noſtræ, & magiſter ſalutis æternæ, viuificans credentium populum, viuificatis conſulens in æternum; inter ſua mandata diuina & præcepta cœleſtia nihil crebrius mandat & præcipit, quàm vt inſiſtamus eleemoſynis dandis: [13] nec terrenis poſſeſſionibus incubemus, ſed cœleſtes theſauros
Luc.12. potius recondamus. Vendite, inquit, res veſtras, & date eleemoſynam. Et iterum:
Matth.6. Nolite vobis condere theſauros ſuper terram, vbi [14] tinea & comeſtura exterminat, & vbi fures effodiunt & furantur. Theſaurizate autem vobis theſauros in cœlo, vbi neque tinea, neque comeſtura exterminat, & vbi fures non effodiunt, nec furantur. Vbi enim fuerit theſaurus tuus, ibi erit & cor tuum. Et cùm obſeruata lege perfectum & conſummatum vellet oſtende-
Mat.19. re: Si vis, inquit, perfectus eſſe, vade & vende omnia tua, & da egenis, & habebis theſaurum in cœlo & veni, ſequere me.

Item alio loco negotiatorem cœleſtis gratiæ, [15] & comparatorem ſalutis æternæ, diſtractis omnibus rebus ſuis, pretioſam margaritam, hoc eſt, vitam æternam Chriſti cruore pretioſam, de quantitate patrimonij
Matth.13. ſui dicit debere mercari. Simile eſt, inquit, regnum cœlorum [16] homini negotiatori quærenti bonas margaritas. Vbi autem inuenit pretioſam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. Eos denique & Abrahæ filios dicit, quos in iuuandis alendíſque pauperibus operarios cernit. Nam cùm Zachæus dixiſſet: Ecce
dimidium ex ſubſtantia mea do egenis: & *Luc.19.*
ſi cui quid fraudaui, quadruplum reddo: [17] reſpondit Ieſus & dixit: Quia ſalus hodie huic domui facta eſt, quoniam & hic fi-
lius eſt Abrahæ. Nam ſi Abraham credidit *Gen.15.*
Deo, & deputatum eſt ei ad iuſtitiam: vtique qui ſecundum præceptum Dei eleemoſynas facit, Deo credit; & qui habet fidei veritatem, ſeruat Dei timorem; qui autem Dei timorem ſeruat, in miſerationibus paupe-
rum Deum cogitat. Operatur enim ideo *Matth.3.*
quia credit, quia ſcit vera eſſe quæ prædicta ſunt verbis Dei, nec ſcripturam ſanctam poſſe mentiri: arbores infructuoſas, id eſt, ſteriles homines excidi, & in ignem mitti, miſericordes autem ad regnum vocari.

Qui & alio in loco operarios, & fructuoſos *Luc.16.*
fideles appellat: infructuoſis verò & ſterilibus fidem derogat dicẽs: Si in iniuſto mammona fideles non fuiſtis, [18] quod eſt verum quis credet vobis? Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, quod eſt veſtrum, quis dabit vobis? Si vereris & metuis, ne ſi operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris: eſto in hac parte intrepidus, eſto ſecurus; finiri non poteſt, vnde in vſus Chriſti impẽditur, vnde opus cœleſte celebratur. Nec hoc tibi de meo ſpondeo, ſed de ſanctarum ſcripturarum fide, & diuinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonem Spiritus ſanctus & dicit: Qui dat
pauperibus nunquam egebit; [19] qui autem *Prou.28.*
auertit oculum ſuum, in magna penuria erit: oſtendens miſericordes atque operantes egere non poſſe; magis parcos & ſteriles ad inopiam poſtmodum deuenire. Item beatus Apoſtolus Paulus dominicæ inſpi-
rationis gratia plenus: Qui adminiſtrat, *2.Cor.9.*
inquit, ſemen ſeminanti, & panem ad edendum præſtabit, & multiplicabit ſeminationem veſtram, & augebit incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ, vt in omnibus locupletemini. Et iterum: Adminiſtratio huius officij non tantum ſupplebit ea [20] quæ ſanctis deſunt, ſed & abũdabit [21] per multã gratiarum actionem in Deum. Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemoſynis

Dd

atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et dominus in Euangelio iam tunc eiusmodi hominum corda considerans, & perfidis atque incredulis præscia voce denuncians, contestatur & dicit: Nolite cogitare dicentes: quid edemus aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes quærunt. Scit autem pater vester quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei, & omnia ista apponentur vobis. Eis omnia apponi dicit & tradi, qui regnum & iustitiam Dei quærunt. Eos enim Dominus, cum iudicij dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti, qui fuerint in Ecclesia eius operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis: & nescis miser, quia dum times ne res familiaris deficiat, vita ipsa & salus deficit: & dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quod ipse minuaris amator magis mammone quàm animæ tuæ; vt dum times ne pro te patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene Apostolus clamat & dicit: Nihil intulimus in hunc mundum, [22] verum nec auferre quid possumus: habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in muscipulam, & desideria multa & nocētia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis? quando enim factum est [23] vt iusto possent deesse subsidia vitæ, cùm scriptum sit: Non occidet fame Dominus animam iustam. Helias in solitudine coruis ministrantibus pascitur: & Danieli in lacu ad leonum prædam iussu regis incluso, prandium diuinitus apparatur: & tu metuis [24] ne operanti tibi & Dominum promerenti desit alimentum? quando ipse in Euangelio ad exprobrationem eorum, quibus mens dubia est & fides parua, contestetur & dicat: Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cœlestis alit illa: nonne vos pluris illis estis? Volucres Deus pascit, & passeribus alimenta diurna præstantur, & quibus nullus diuinæ rei sensus est, eis nec potus, nec cibus deest, tu Christiano, tu Dei seruo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo charo aliquid existimas defuturum? Nisi si putas quia qui Christum pascit, à Christo ipse non pascitur; aut eis terrena deerunt, quibus cœlestia & diuina tribuuntur. Vnde hæc incredula cogitatio? vnde impia & sacrilega ista meditatio? quid facit in domo fidei perfidum pectus? quid qui Christo omnino non credit, appellatur & dicitur Christianus? Pharisæi tibi magis congruit nomen. Nam cùm Dominus in Euangelio de eleemosynis disputaret, & vt nobis amicos de terrestribus lucris prouida operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret; addidit post hæc scriptura dicens: Audiebant autem hæc omnia Pharisæi qui erant cupidissimi, & irridebant eum. Quales nunc in Ecclesia quosdam videmus, quorum præclusæ aures & corda cæcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quòd contemnant [25] in tractatibus seruum, quando à talibus ipsum Dominum videamus esse contemptum. Quid tibi in istis ineptis & stultis cogitationibus plaudis, quasi metu & sollicitudine futurorum [26] ab operibus retarderis? quid vmbras & præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt, & quia scientes non potes fallere, secreta & abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, & recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta & profunda auaritiæ caligo cæcauit: pecuniæ tuæ captiuus & seruus es: catenis cupiditatis & vinculis alligatus es; & quem iam soluerat Christus denuo vinctus es: seruas pecuniam, quæ te seruata non seruat: patrimoniū cumulas, [27] quod te pōdere suo grauius onerat: nec meministi quid Deus responderit diuiti exuberātium fructuum copiam stulta exultatione iactanti: Sulte, inquit, hac nocte expostulatur anima tua à te quæ ergo parasti, cuius erunt? Quid diuitiis tuis solus incubas? quid in pœnam tuam patrimonij tui pondus exaggeras; vt quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo fias? Reditus tuos diuide cum domino Deo tuo: fructus tuos partire cum Christo: fac tibi

Marginal references: Matt.6. — Matt.24. — 1.Tim.6 — Prou.10. — 3.Reg.17. — Dan.14. — Matt.6. — Luc.16. — Luc.12.

tibi poſſeſſionum terreſtrium Chriſtum participem, vt & ille te ſibi faciat regnorum cœleſtium cohæredem. Erras & falleris quiſquis te in ſæculo diuitem credis. Audi in Apocalypſi Domini tui vocem, eiuſmodi homines iuſtis obiurgationibus increpantem: Dicis, inquit, diues ſum, & ditatus ſum, & nullius rei egeo; & neſcis quoniam tu es miſer, & miſerabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum de igni, vt ſis diues, & veſtem albam veſtiaris, & non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos vt videas. Qui ergo locuples & diues es, eme tibi à Christo aurum ignitum, vt ſordibus tuis tanquam igne decoctis, eſſe aurum mundum poſſis, ſi eleemoſynis & iuſta operatione purgeris. Eme tibi albam veſtem, vt qui ſecundum Adam nudus fueras, & horrebas ante deformis, indumento Chriſti candido veſtiaris. [28] Et quæ matrona in Eccleſia Chriſti locuples & diues es, [29] inunge oculos tuos non ſtibio diaboli, ſed collyrio Chriſti; vt peruenire ad videndum Deum poſſis, dum deum, & operibus bonis & moribus promereris. Ceterum quę talis es, nec operari in Eccleſia potes: Egentem enim & pauperem non vident oculi tui ſuperfuſi nigroris tenebris, & nocte contecti. Locuples & diues es, & [30] dominicum celebrare te credis, [31] quæ corbonam omnino non reſpicis; [32] quæ in dominicum ſine ſacrificio venis; [33] quæ partem de ſacrificio, quod pauper obtulit, ſumis? Intuere in Euangelio viduam pręceptorum cæleſtium memorem, inter ipſas preſſuras & anguſtias egeſtatis operantem, in gazophylacium duo, quæ ſola ſibi fuerant minuta, mittentem. Quam cùm animaduerteret Dominus & videret; non de patrimonio, ſed de animo opus eius examinans, & conſiderans, non quantum ſed ex quanto dediſſet; reſpondit & dixit: Amen dico vobis, quoniam vidua iſta plus omnibus miſit in dona Dei. Omnes enim iſti de eo quod abundauit illis, miſerunt in dona Dei: hæc autem de inopia ſua omnem quemcumque habuit victum miſit. Multum beata mulier & glorioſa, quæ etiam ante diem iudicij meruit iudicis voce laudari. Pudeat diuites ſterilitatis atque infidelitatis ſuæ: vidua, & inops vidua in opere larga inuenitur. Cúmque vniuerſa quæ dantur, pupillis & viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere; vt ſciamus quæ pœna ſterilem diuitem maneat, quando hoc documento operari etiam pauperes debeant. Atque vt intelligamus hæc opera Deo dari, & eum quiſquis hæc faciat, Dominum promereri; Chriſtus illud Dei dona appellat, & in dona Dei viduam [34] duos quadrantes miſiſſe ſignificat, vt magis ac magis poſſit eſſe manifeſtum, quia qui miſeretur pauperis, Deum fenerat. Sed nec illa res fratres chariſſimi, à bonis operibꝰ & iuſtis refręnet & reuocet Chriſtianum, quod excuſari ſe poſſe aliquis exiſtimet beneficio filiorum: quando in impenſis ſpiritalibus Chriſtum cogitare, qui accipere ſe profeſſus eſt, debeamus; nec cōſeruos liberis noſtris, ſed Dominum præferamus, ipſo inſtruente & monente. Qui diligit, inquit, patrem aut matrē ſuper me, non eſt me dignus: & qui diligit filium aut filiam ſuper me, non eſt me dignus. Item in Deuteronomio, ad corroborationem fidei & dilectionem Dei, paria conſcripta ſunt: Qui dicunt, inquit, patri aut matri, non noui te, & filios ſuos non agnouerunt, hi cuſtodierunt præcepta tua, & teſtamentum tuum ſeruauerunt. Nam ſi Deum toto corde diligimus; nec parentes, nec filios Deo præferre debemus. Quod & Ioannes in epiſtola ſua ponit, charitatem Dei apud eos non eſſe, quos videamus operari in pauperem nolle: Qui habuerit, inquit, ſubſtantiam mundi, [35] & viderit fratrem ſuum deſiderantem, & clauſerit viſcera ſua, quo modo charitas Dei manet in illo? Si enim Deus eleemoſynis pauperum feneratur, & cùm datur minimis, Chriſto datur: non eſt quod quis terrena cœleſtibus præferat, nec diuinis humana præponat. Sic vidua illa in tertio Regnorum libro, cùm in ſiccitate & fame conſumptis omnibus [36] de modico farre & oleo quod ſuperfuerat, feciſſet ſubcinericium panem, quo aſſumpto moritura cum liberis eſſet: ſuperuenit Helias, & petiit ſibi prius ad edendum dari; tunc quod ſuperfuiſſet, inde illam cum filiis ſuis veſci; nec obtemperare illa dubitauit, aut Heliæ filios mater in fame, & egeſtate prępoſuit. Fit immo in conſpectu Dei, quod Deo placeat; prompte ac libenter quod petebatur, offertur: nec de abundantia portio, ſed de modico totum datur, & eſurientibus liberis alter prius paſcitur, neque in penuria & fame cibꝰ, an-

Apoc. 3. | Luc. 21. | Prou. 19. | Matt. 10. | Deut. 33. | 1. Ioan. 3. | 3. Reg. 17.

tequam misericordia, cogitatur; vt dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima seruetur. Helias itaque typum Christi gerens, & quod ille pro misericordia vicem singulis reddat, ostendens: respondit & dixit: Hæc dicit Dominus: [37] fidelia farris non deficiet, [38] & capsaces olei non minuetur vsque in diem, quo dabit Dominus imbrem super terram. Secundum diuinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ & cumulata quæ præstitit, & operibus iustis, ac misericordiæ meritis, augmenta & incrementa sumentibus; farris & olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filiis, quod benigne & pie fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum præcepta eius audierat: non cruce & passione eius redempta, cibum & potum pro sanguine rependebat; vt ex hoc appareat quantum in Ecclesia peccet, qui se & filios Christo anteponens, diuitias suas seruat, nec patrimoniũ copiosum cum indigẽtium paupertate communicat. Sed enim multi sunt in domo liberi, & retardat te numerositas filiorum, quo minus largiter bonis operibus insistas: [39] atquin hoc ipso operari amplius debes, quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum depreceris: multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Vt in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo maior est numerus, hoc maior & sumptus est: ita & in vita spiritali atque cœlesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse & operum debet maior impensa. Sic & Iob sacrificia numerosa pro liberis offerebat: quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo & numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, [40] quibus possent peccata tergi. Probat scriptura diuina, dicens: Iob homo verus & iustus, habuit filios septem, & filias tres, & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, & pro peccatis eorum vitulum vnum. Si ergo vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem charitatis; operari magis debes, vt filios tuos Deo iusta operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem, [41] qui & temporarius & infirmus est: sed illum patrem pares, qui æternus & firmus filiorum spiritalium pater est. Illi assigna facultates tuas, quas hęredibus seruas: ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes iniurias sæculares diuina maiestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus inuadit, nec calumnia aliqua forensis euertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ Deo custode seruatur. Hoc est charis pignoribus in posterum prouidere: hoc est futuris hęredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis [42] Iunior fui, & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius egens pane. Tota die miseretur & fenerat: & semen eius in benedictione est. Et iterum: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, [43] beatos post se filios relinquet. Præuaricator itaque & proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conseruandis eis religiosa & vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quàm cœlesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quàm Christo, bis delinquis, & geminum ac duplex crimen admittis: & quod non præparas filiis tuis Dei patris auxilium, & quòd doces filiis patrimonium plus amare quàm Christum. Esto potius liberis tuis pater talis, qualis Tobias extitit. Da vtilia & salutaria præcepta pignoribus, qualia ille filio dedit: manda filiis tuis, quod & ille filio mandauit, dicens: Et nunc fili mando tibi, serui Deo in veritate, & fac coram illo, quod illi placet, & filiis tuis manda vt faciant iustitiam & eleemosynas, & sint memorȩs Dei, & benedicant nomen eius omni tempore. Et iterum: Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, [44] & noli ambulare viam iniquitatis, quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere: Ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Prout habueris fili, sic fac: si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam: prȩmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis. Quia eleemosyna à morte liberat, & nõ patitur ire in ge-

Iob. 1. Psal. 36. Prou. 20. Tob. 4.

in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. [45] Quale munus est fratres charissimi, cuius editio Deo spectante celebratur? Si in gentilium munere grande & gloriosum videtur, proconsules vel imperatores habere præsentes; & apparatus ac sumptus apud munerarios maior est, vt possint placere maioribus: quanto illustrior muneris & maior est gloria, Deum & Christum spectatores habere? Quanto istic & apparatus vberior, & sumptus largior exibendus est; vbi ad spectaculum conueniunt cœlorum virtutes; conueniunt Angeli omnes; vbi muneratio non quadriga vel consulatus petitur; sed vita æterna præstatur: nec captatur inanis & temporarius fauor vulgi, sed perpetuum præmium regni cœlestis accipitur? Atque vt pigros & steriles, & cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, vt plus conscientiam sordidam dedecoris ac turpitudinis suæ rubor, cædat; [46] ponat vnusquisque ante oculos suos diabolum cum seruis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis in medium prosilire, plebem Christi, præsente & iudicante ipso, comparationis examine prouocare dicentem: Ego pro istis quos mecum vides, nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis & cruoris redemi; sed nec regnum illis cœleste promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuo reuoco; & munera mihi quàm pretiosa, quàm grandia, quàm nimio & longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione, vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conuiciis ac sibilis eiiciuntur, & furore populari nonnunquam pæne lapidantur?
Tuos tales munerarios Christe demonstra præceptis tuis monitos, & pro terrenis cœlestia recepturos, illos diuites, illos copiosis opibus affluentes; an in Ecclesia præsidente & spectante te eiusmodi munus edant, oppignoratis vel distractis rebus suis, immo ad cœlestes thesauros mutata in melius possessione translatis? In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicuius aut potus solatio sustinetur: cuncta inter furorem edentis & spectantis errorem, prodiga & stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris & pasceris, tu æternam vitam operatibus polliceris; & vix tui [47] meis pereuntibus adæquantur, qui à te diuinis mercedibus & præmiis cœlestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus fratres charissimi? Sacrilega sterilitate, & quadam tenebratum nocte coopertas diuitum mentes qua ratione defendimus? qua excusatione purgamus? qui diaboli seruis minores sumus, vt Christo pro pretio passionis & sanguinis, vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit: quid facere seruos suos oporteret instruxit: operantibus præmium pollicitus, & supplicium sterilibus comminatus sententiam suam protulit, quid iudicaturus sit, ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti? quę defensio sterili? nisi quod non faciente seruo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur; qui & dicit: Cum venerit filius *Matth. 25.*
hominis in gloria sua, & omnes Angeli cum eo, [48] tunc sedebit in trono claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit eos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis: & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram: tunc dicet rex iis, qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim & dedistis mihi manducare; [49] sitiui & potastis me; hospes fui, [50] & adduxistis me; nudus, & vestistis me; [51] infirmatus sum, & visitastis me: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus; sitientem, & potauimus? quando te vidimus hospitem, & adduximus: nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmari, & in carcere, & venimus ad te? Tunc respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quam diu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & illis, qui ad sinistram eius erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo, & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quan-

do te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, [52] & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quam diu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis. [53] Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. Quid potuit nobis maius Christus edicere? quo modo magis potuit iustitiæ ac misericordiæ nostræ opera prouocare, quam quod præstari dixit sibi, quicquid egenti præstetur & pauperi: & se dixit offendi, nisi egenti præstetur & pauperi; vt qui respectu fratris in Ecclesia non mouetur, vel Christi contemplatione moueatur: & qui non cogitat in labore atque in egestate conseruum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum. Et iccirco fratres charissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatóque iam mundo ad superna & diuina animus erectus est; fide plena, mente deuota, operatione continua promerendo, Domino obsequium præbeamus: demus Christo vestimenta terrena, indumenta cœlestia recepturi. Demus cibum & potum sæcularem, cùm Abraham Isaac & Iacob ad conuiuium cæleste venturi: ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ, dum tempus est, consulamus, Paulo Apostolo admonente & dicente: Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus. Cogitemus fratres dilectissimi, quid sub Apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia maioribus virtutibus mens vigebat; quando credentium fides nouo adhuc fidei calore feruebat: domicilia tunc & prædia venundabant, [54] & dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter Apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto fundos illuc transferentes, vbi fructus caperent possessionis æternæ: illic comparantes domos, vbi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus, qualis in dilectione consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum: Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ

Gal.6.

Act.4.

eis erant, sed fuerunt illis omnia communia. Hoc est natiuitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est, lege cælesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcumque enim Dei est, in nostra vsurpatione commune est, nec quisquam à beneficiis eius & muneribus arcetur, quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate diuina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat, & dormientibus somnus vnus est, & stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo æqualitatis exemplo, qui possessor in terris reditus ac fructus suos cum fraternitate partitur; dum largitionibus gratuitis communis ac iustus est, Dei patris imitator est. Quæ illa erit fratres charissimi, operantium gloria, quam grandis & summa lætitia: cum populum suum Dominus cœperit recensere: & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cælestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare; offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit; æternitatem nobis immortalitatémque largiri, ad quam nos sanguinis sui viuificatione reparauit; reduces ad paradisum denuo facere, regna cælorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire? Hæc hæreant firmiter sensibus nostris: hæc intelligantur plena fide: hæc corde toto diligantur: hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara & diuina res, fratres charissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medella peccati: res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis; sine periculo persecutionis, corona pacis: verum Dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum, quo Christianus adiutus [55] perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum iudicem; Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libẽter ac prompte certemus: omnes in agone iustitiæ Deo & Christo spectante curramus; & qui sæculo & mundo maiores esse iam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi, & mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes, dies nos [56] vel redditionis, vel persecutionis inuenerit: nusquam dominus meritis nostris ad præmium deerit; in pace vin-

vincentibus [57] coronam cādidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

ADNOTATIONES IN librum de opere & eleemosynis.

1. Nam cum dominus adueniens &c.] *Locum hunc ad assertionem peccati Originalis ex Adam, contra Pelagianos, citat D. Aug. loco citato.*

2. & venena serpentis antiqui] *Præterquam quod serpens antiquus diabolus in scripturis nominetur; confirmant hanc lectionem Grauij, Ms. Cambro. & Afflig. ac vetus exc. codices, pro eo quod Remboldus:* antiqua, *Quare & D. Aug. sic castigandus est.*

3. Loquitur in scripturis diuinis] *Vocem:* diuinis, *cum Grauio ex iisdem adiecimus: atqui sanctificationis nomine idipsum intelligit, quod paulopost lauacrum aquæ salutaris dicit.*

4. assidua & iugis operatio] *Operationē tum hic tum alibi frequenter, vti & opus in titulo huius libri, accipit Cyprianus, pro virtute auaritiæ contraria; quomodo etiā Prudentius in Psychomachia Auaritiæ & Operationis in hæc verba:*

Cum subito in modium frendens Operatio campum.
Prosilit auxilio sociis, pugnamque capeßit.

Nā quod pro illo reposuit Georgius Fabricius: miseratio, *est contra fidem Ms. cod. tum nostri q id bis legit, tū aliorū quibus vsi sunt in castigādo Prudentio Victor Ghiselmus & Theod. Pulmānus. Et videntur mihi hinc transtulisse hanc vocē veteres, quod inter opera bona præcipua sit eleemosyna. Haud pcul ab ea significatione abesse mihi videtur in vita Cypr. D. Pōtius in hæc verba: Fiebat itaq; exuberantiū operum largitate, quod bonū est ad omnes; & illud Tertu. li. 4. contra Marc. Nā etsi maior est bonitas quæ operatur in extraneos. Loquitur enim de eleemosynis.*

5. quos magno precio redemit] *Erasmus quantum suspicor elegantiæ gratia omisit vocem:* precio, *sed eam habent Ms. nostri & Morelij, vet. excus. & Remboldus.*

6. Ne quisquam sic sibi de puro &c] *Locū hunc citat D. Aug. li. 2. contra Iulian. c. 8. vt ostendat, neminē in hac vita immunem esse à peccato.*

7. Si autem confessi fuerimus] *Desideratur hæc periodus in Afflig. cod: & apud D. Aug.*

8. & nuntia plebi meæ] *Vterque Ms. sine coniunctione:* annuncia; *ego vero malo legi:* & annuncia, *eo quod Græcè sit:* καὶ ἐπάγγειλον.

9. & vestimenta tua cito orientur] *Sic & hic alibi Cyprianus & alij quidā veteres Latini teste D. Hier. (inquit Morel. ex similitudine dictionum Græcarum) vt pro eo quod 70. scripserunt ἰάματά σου, id est, sanitates tuæ, ipsi legerint, ἱμάτιά σου.*

10. & hæc pro te exorabit] *Prorsus sic legendum, cum Grau. Morel. & Manut. nam Græcè est* αὐτῇ.

11. nisi factorū & operū accessione satientur] *Manut.* adiuuentur. *Verum prius habent Ms. vterque, vet. exc. et More. cū cæteris, & ad idē quamproxime accedit, quod vnus Mor. cod. legit:* socientur, *& quod Grau.* sarciātur, *fortaßis legendū:* farciantur, *Immo ita prorsus vt legam, facit illud cod. Ms. Colon.* farcientur.

12. quod in tabula iam lotum iacebat] *Ita enim legitur Act. 9. Quam quum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo. Patet autem hinc, non nouum esse morem illum, quo lauantur defunctorum corpora.*

13. nec terrenis possessionibus incubemus] *Afflig. cod. & vnus Morelij Ms.* incumbamus, *sed prius Cypriano frequentius est.*

14. tinea & comestura] *Vertit sic recte, quod Græce est:* βρῶσις.

15. & comparatorem] *Noua vox à comparando, id est emendo.*

16. homini negotiatori] *Afflig. & duo Mor. Ms.* negotianti, *sed vox Græca* ἔμπορος *negotiatorem significat & eum qui vltra mare negotiatur* ἀπὸ τοῦ πόρου *quæ vox iter illud significat quod mari conficitur.*

17. respondit Iesus & dixit] *Denuo adiecimus ex Ms.* & dixit, *est enim phrasis Cypriani.*

18. quod verum est quis dabit vobis] *Afflig. & vet. exc.* vestrum, *sed Græcè est,* ἀληθινόν, *& prius legūt etiam emendatiora Latina exemplaria.*

19. qui autem auertit oculum suum] *Hoc ex Ms. cum Morel. pro eo quod cæteri:* oculos suos, *nam 70. legunt* τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ.

20. quę sanctis desunt] *Ex vitio cod. Rēboldi adiiciebatur:* fide; *quod neque Apostolus habet neque Ms.*

21. per multam gratiarum actionē] *Sic cū Manut. Ms. cod. pro eo quod cæteri:* per multas gratiarum actiones, *& confirmat illud, id quod sequitur.*

22. verum nec auferre quid possumus] *Adiecimus rursum:* quid, *ex vet. excu. eo quod Græcè adiiciatur particula* τί.

23. vt iusto possent deesse subsidia vitæ] *Præter Manut. null. cod. legit:* vitæ.

24. ne operanti tibi] *Ex Ms. adiecimus:* tibi.

25. in Tractatibus] *Tractatus vocabant veteres, cōciones ad populum, vti patet vel ex tractatibus D. Aug. in Ioan. quare non recte Sermones intitulati fuerunt hic & alij libri quidam Cypriani, sed potius tractatus erant inscribendi.*

26. ab operibus retarderis] *Ms. legunt:* à bonis operibus, *sed prius Cyprianicum est.*

27. quod te pondere suo grauius onerat] *Recens adieci:* grauius, *ex Ms.*

28. Et quæ matrona in ecclesia Christi] *Hic etiam tres postremas voces, ex Camb. cod.*

29. inunge oculos tuos non stibio diaboli sed collyrio Christi] *Rectius hoc ex eodē cū Grau. quā cæteri:* vnge, *quia explicat præmissam scripturā ex Apoc. Stibium autē lapis est spumæ candidæ, quē alij alabastrū nūcupant, quo vtūtur feminæ ad venustandos orbes oculorū: Hinc illud D. Hier. ad Furiā: Nec orbes stibio fuliginatos. Collyriū vero quasi* τὸ κωλύον τὸ ῥέειν, *dicitur, quod fluxum oculorū sistat. Recte itaque hæc inter se cōponit, nam & stibium eandem vim habere tradunt medici.*

30. Dominicū celebrare te credis] *Dominicū celebrare dicit quod alibi dominicam cœnam seu sacrificiū celebrare dixit, de quo latius epistola ad Cæcilium.*

31. quæ corbonam omnino non respicis] *Corbonā dicit quod paulo post gazophilatium, alludens ad illud Matth. 27. Non licet eos mittere in Corbonam. Nam etsi Chaldæi Corban vocent & Hebræi Corbanam, Græci legunt* κορβονᾶν.

32. quæ in Dominicum ſine ſacrificio venis] *Dominicum hic, alia ſignificatione quam prius, vocat; quod Græcè κυϱίακα nos Eccleſias ſeu templa dicimus. A qua poſtrema voce prorſus abſtinebant veteres, vt differrent à templis deorum. A Græca voce,* kercken *Germanice illa hodie nuncupamus, & à Latina* den Dom, *hinc &* Domheeren *Canonici Cathedralis Eccleſiæ. Atqui iam ipſis Apoſtolorum temporibus non defuiſſe Eccleſias, in quas conuenirent fideles ad ſacrificium, patet ex illo Pauli 1. ad Cor. 11. Nunquid domos non habetis ad manducandum aut bibendum, aut Eccleſias Dei contemnitis? De eccleſiis etiam à D. Ioanne conſtructis in Aſia, mentionem facit Clemens Alexan. apud Euſeb. li. 7. eccl. hiſt. c. 23. Ab aliis Apoſtolis Nicep. li. 2. c. 35. 40. 41. 42. & 43. Abdias quoque in vitis Apoſtolorum. Clemens etiam Romanus Conſtit. Apoſt. non vno in loco. Plura vide in 1. Tom. Liturgic. Latin.*

33. quæ partem de ſacrificio quod pauper obtulit, ſumis] *Oblationum in miſſa antiquitatem hinc colligere eſt. Alludit autem ad eam conſuetudinem qua panis integer offerebatur, ex quo in partes conciſo ſinguli partē Euchariſtiæ, præſertim in Africa & apud Græcos, ſumebant. Quæ poſtea, cum non omnes communicarent, paululum immutata eſt. Diaconus enim (vti legitur in miſſa Chryſ. iuxta verſionem Leonis Tuſci) accipiens panem cum ſacerdote miſſam celebraturo, ſeu etiā ſacerdos ſine diacono, faciebat in eo cum lanceola crucē, & incidens lanceola ſignaculum panis in quatuor partes in figuram crucis, tollebat ex ea particulā, videlicet ſignaculū cum ſua medulla; & inferiorem ſignaculi partem inſignitam cruce, ponebat in diſco, & illam poſtea conſecrabat. Poſtea vero ſub finem miſſæ (inquit Nicolaus Cabaſila) oblatū panem; ex quo ſacrum panem abſciderat, in multa diuiſum, tradebat fidelibus ſacerdos. Atque hic ritus etiam hodie ſeruatur apud Græcos. Eius etiam veſtigium ſeruatur in Galliis, in oblatione & diſtributione panis quem benedictū vocant. De quo exſtat iam olim decretum Pij papæ apud Burchardum li. 3. c. 27. & Matiſcon. concil. canon. 30. apud eundē li. eod. c. 32. Meminerunt etiam Honorius Gem. anim. li. 1. c. 67. & Guil. Durantus Ration. diuin. li. 4. c. 53. Perduraſſe etiam conſuetudinem offerendi panis pro ſacrificio, ad tempora vſque Grægorij papæ, patet ex Ioanne Diac. vitæ eius li. 2. c. 21. & Matiſcon. concil. 2. c. 4. qui præcipit omnibis diebus dominicis offerri tam panem quàm vinum. Offerebatur autem à fidelibus ſuper altare non panis modo aut farina; ſed & vinū aqua miſtum, vti patet ex Cā. Apoſto. 3. Irenæo contra hæret. li. 4. c. 34. & Martini Bracarenſis Græc. ſynodo. c. 55. Fabiani papæ decretorum c. 5. et Eutichiani papæ de interrogat. Synod. interr. vlt. apud Burchardum eodem etiam li. c. 24. Offerebantur præterea non ad ſacrificium, ſed tanquam primitiæ, ad ſimplicem benedictionem; ſpicæ nouæ, vuæ, oleum ad luminaria, & thymiama ad incēſum, quod manifeſtum fit ex fine eiuſdē 3. & initio 4. Can. Apoſt. Mel præterea & lac, vno ſolemniſſimo die, iuxta Afric. concil. can. 4. Fabæ quoque teſte Eutich. pap. epiſtola 1. Poſtea (inquit Honorius Gemmæ animæ li. 1. c. 66.) ſtatutum eſt; vt populus pro oblatione panis aut farinæ, denarios offerret, pro quibus traditum dominum recognoſcerent.*

34. duos quadrantes] *Quod prius minuta, nunc quadrātes appellat, ſed improprie. Quadrās enim eſt quarta pars aſſis, & Græca vox λεπτὸν minutiſſimum ſignificans monetæ genus, quippe cum 7. λέπτα conficerent χαλκοῦν; quod obolum transferunt interpretes. Quanquā tamen apud Lucam λέπτα alicubi interpretetur Chryſ. ὀβολὰς.*

35. & viderit fratrem ſuum deſiderantem] *Quidam vetus cod. Morel.* eſurientem, *neutra autem lectio conuenit cum eo quod Græce eſt:* χϱίαν ἔχοντα.

36. de modico farre & oleo] *Hoc Ms. cum Manu. pro eo quod exc.* farina; *ex iiſdem cum Grau. legimus:* petiit, *pro eo alij:* petit.

37. fidelia farris] *Camb.* fiala.

38. & capſaces olei non deficiet] *Retinuit vocem Græcam καψάκης. Sic etiam D. D. Aug. ſerm. 166. & Proſper prædict. & prom. part. 2. c. 29. Lagunculam tamē ibidem appellat D. Aug. Vas D. Ambro. lib. de Viduis. Lecythum vulg. interpres, Ioſephi interpres fideliam. Vnde ſignificationem vocis Græcæ colligere oportet, apud Ethnicos enim authores non reperitur.*

39. atquin hoc ipſo operari amplius debes] Atquin, *pro:* Atqui, *vox Tertul. frequentiſſima. quare placet hæc Ms. & Manutij lectio.*

40. quibus poſſent peccata tergi] *Eraſmus quidem Remboldum ſecutus legit:* tergeri, *iuxta ſecundam inflexionem, quale putat eſſe illud Terentij in Eunucho:* qui abſtergerem vulnera, *ſed prius illud Ms. legunt, cum veteri excu. & Morel.*

41. qui & tēporarius & infirmus eſt] *Ante Manutium legebatur vitio codicis Remboldi:* infernus eſt.

42. Iunior fui & ſenui] *Veteres aliquot Morel. cod.* iuuenior.

43. beatos poſt ſe filios relinquet] *Ita rectius Afflig. cod. & Morel. quam cæteri:* relinquit, *nam Græcè eſt* καταλείψει.

44. & noli ambulare viam iniquitatis] *Cambr. cod.* in via.

45. Quale munus eſt fratres] *Eleganter tranſit à ſignificatione muneris pro dono, ad munus quod editur à munerariis. De quo ſupra epiſtola 2. ex Tertul aliquid diximus.*

46. ponat vnuſquiſque ante oculos ſuos] *Etiam hoc, loco ſupradicto citat D. Aug. qui confirmat lectionem illam:* comparationis examine, *pro eo quod habent in margine Afflig. & Cambr. cod.* comprobationis.

47. meis pereuntibus adæquantur] *Manut. quidem & Morel. legunt:* perdentibus, *ſed prius malo & accedit quam proxime illud Cambronen. cod.* meis perditis.

48. tunc ſedebit in throno gloriæ ſuæ] *Ms.* claritatis ſuæ, *contingit autem frequentiſſime hæc diuerſitas; quia tamen illud legitur infra lib. Teſtim. 2. c. vlt. & lib. 3. c. 1. id malo.*

49. Sitiui & potaſtis me] *Genuinam hanc eſſe lectionē Manu. et Ms. patet ex eo quod ſequitur:* & potauimus; *prius erat:* & dediſtis mihi potum. *Illam habet etiam infra li. Teſtim. 2. ca. vlt. & 3. cap. primo.*

50. & adduxiſtis me] *Etſi infra legatur:* abduxiſtis, *c. vlt. li. 2. Teſtim. & hic ſic legat Manut. prius tamē placet tum quod ſic legant Camb. cod. vbique & exc. c. 1. li. 3. Teſtim. tum quod Græce ſit,* συνηγάγετε, *quod vertit vulg. interpres:* collegiſtis. *Vnde et Morel. hic legit:* ſuſcepiſtis. *Eadem eſt ratio de eo quod ſequitur:* & adduximus, *& rurſum:* non adduxiſtis.

Infirmatus

51. infirmatus] *Siue hoc legas, et paulopost:* infirmari, *siue:* infirmus, *&:* infirmum, *perinde est. variant enim cod.*

52. & non ministrauimus tibi] *Ms. hic & in fine li. 2. Testim. legunt:* & non visitauimus te, *sed prius legitur constanter ab omnibus, ca. 1. li. 3. Testim. & magis placet. quia Græce est:* καὶ οὐκ διηκονήσαμεν σοι.

53. Et abibunt isti] *Etiam hoc placet præ Ms. lectione:* Et ibunt, *pro eo quod Græce sit:* καὶ ἀπελεύσονται.

54. & dispensandam pauperibus quantitatē] τὸ πόσον, *id est, pretium quanti vendiderant (inquit Morel.) Et legunt sic etiam Ms. cum vet. exc. pro eo quod erat:* facultatem.

55. perfert gratiam spiritalem] *Mor.* præfert. *Antea male:* præ se effert.

56. Vel redditionis vel persecutionis] *Sic Ms. nostri cum Costerio, pro eo quod alij:* reditionis, *prius magis vsitatum est Cypriano, pro morte.*

57. coronam candidam pro operibus dedit] *Similis locus fuit ad verbū fere supra epistola 9. ad martyras. Non poßint autem reperiri apertiores loci apud veteres pro corona operum, quam sit totus hic liber. Qua de re lectorem ad alios nostri sæculi auctores remittimus, ne prolixiores simus.*

De bono Patientiæ.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Scripti huius occasionem ita paucis exponit ipse Cyprianus sub finem epist. ad Iubaianū: Seruatur à nobis patienter & leniter charitas animi, collegij honor, dilectionis vinculum, concordia sacerdotij. Propter hoc etiam nunc libellum de bono patientiæ, quantū valuit nostra mediocritas, permittente domino & inspirātе, conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. Postquam itaque initio, patientiā veram à falsa philosophorū distinxit; à patientia Dei, Christi, ac iustorum omnium, patientiam Christianam commendat. Deinde non vtilem modo sed & necessariam illam esse, tum scripturis tum rationibus probat, exēplis item Iob & Tobiæ; & vt ex opposito sibi vitio magis patientiæ bonum elucescat, impatientia quantum malum sit prosequitur. Postremo vindictæ cupiditatē vituperat, docétque Deo iuxta scripturas permittendam potius, quàm nobis arrogandā vltionem. Si quo alio autem in li. hoc certe Tertullianū imitatur, librum nempe eius de Patientia. Meminit vero libri huius Pontius in vita, & D. Augu. li. infra citato.

De patientia locuturus, fratres dilectissimi, & vtilitates eius & cōmoda prædicaturus, vnde potius incipiam, quam quod nunc quoque [1] ad audiētiam, vestram patientiam video esse necessariam; vt nec hoc ipsum quod auditis & discitis, sine patientia facere possitis. Tunc enim demū [2] sermo & ratio salutaris efficaciter discitur, si patienter quod dicitur audiatur. Nec inuenio, fratres dilectissimi, inter cæteras cœlestis disciplinæ vias, quibus ad consequenda diuinitus præmia spei ac fidei nostræ secta dirigitur, quid magis sit vel vtilius ad vitā, vel maius ad gloriam; quàm vt qui præceptis dominicis obsequio timoris ac deuotionis innitimur, patientiam maxime tota obseruatione tueamur. [3] Hanc se sectari philosophi quoque profitentur, sed tam illic patientia falsa est, quàm & falsa sapientia est. Vnde enim vel sapiens esse vel patiens possit, qui nec sapientiam, nec patiētiam Dei nouit? quando ipse de iis qui sibi sapere in mundo vidētur, moneat & dicat: Perdam sapientiam sapientium, prudentiam prudentium reprobabo. *Esa. 29.* Item beatus Apostolus Paulus plenus Spiritu sancto, & [4] vocandis formādísque gentibus missus, contestetur & instruat, dicens: Videte ne *Colloss. 2.* quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam, secundū traditionē hominum, secūdum elementa mundi, & non secundum Christum, quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis. Et alio loco: Nemo se, inquit, decipiat: Si quis putat sa- *1. Cor. 3.* pientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt fiat sapiens. Sapientia enim mundi huius, stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: [5] Reprehendam sapientes in a- *Iob. 5.* stutia ipsorum. & iterum: Cognouit Dominus cogitationes sapientium, [6] quia sunt *Psal. 93.* stultæ. Quare si sapentia illic vera non est, esse non potest & vera patientia. [7] Nam si sapiens ille est, qui est humilis & mitis; philosophos autem nec humiles videmus esse nec mites, sed sibi multum placentes, & hoc ipso quod sibi placeant Deo displicentes: apparet illic veram non esse patientiam, vbi sit insolens affectatæ libertatis audacia, & exerti ac seminudi pectoris inuerecundia iactantia. Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis sed factis sumus, nec vestitu sapientiam, sed veritate præferimus; qui virtutum conscientiam magis quam iactantiam noui-

mus, [8] qui non loquimur magna, sed viuimus; quasi serui & cultores Dei, patientiam quam magisteriis cœlestibus discimus, obsequiis spiritalibus prębeamus. [9] Est enim nobis cum Deo virtus ista communis. Inde patientia incipit, inde claritas eius & dignitas caput sumit. Origo & magnitudo patientiæ Deo auctore procedit. Diligenda res homini, quæ Deo chara est. Bonũ quod amat, maiestas diuina commendat. Si Dominus nobis & pater Deus est, sectemur patientiam Domini pariter & patris: quia & seruos oportet esse obsequentes, & filios non decet esse degeneres. Qualis vero in Deo & quanta patientia quod in contumeliam suæ maiestatis & honoris instituta ab hominibus profana templa, & terrena figmenta, & sacra sacrilega patientissime sustinens, super bonos & malos æqualiter facit diem nasci, & lumen solis oboriri; & cùm imbribus terras rigat, nemo à beneficiis eius excluditur, quo minus iustis similiter & iniustis indiscretas pluuias largiatur. [10] Videmus inseparabili æqualitate patientiæ, nocentibus & innoxiis, religiosis & impiis, gratias agentibus & ingratis, Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere; [11] grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum, exuberare pomis arbusta, nemora frondescere, prata florere. Et cùm crebris immo continuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstitutum semel retributionis diem patiẽter expectat. Cúmque habeat in potestate vindictam, mauult, diu tenere patientiam; sustinens scilicet clementer & differens, vt si fieri potest, multum malitia protracta aliquando mutetur; & homo in errorum & scelerum contagione volutatus, vel sero ad Dominum conuertatur, ipso monente & dicente:
Ezech 18. [12] Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat: [13] & iterum [14] propheta:
Iohel, 2. Reuertimini ad dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias arrogatas. [15] Quod item beatus Apostolus Paulus commemorans, & peccatorem ad pœnitentiam
Rom. 8. reuocans, proponit & dicit: [16] An nunquid opulentiam bonitatis eius, & [17] sustinentiæ & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam [18] patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitẽs, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua. Iustum iudicium Dei dixit esse, quia serum est, quia diu multúmque differtur; vt homini ad vitam longa Dei patientia consulatur. Tunc repræsentatur pœna impio & peccatori, quando iam non potest pœnitentia prodesse peccanti. Atque vt plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia, Dei res est; & quisquis lenis, & patiens, & mitis est, Dei patris imitator est; cùm in Euangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & diuina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret, posuit & dixit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis *Leuit. 19.* inimicum tuum. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate pro eis *Matt. 5.* qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri qui in cœlis est: qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne sic & publicani faciunt? Et si salutaueritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne & ethnici idipsum faciunt? Estote itaque vos perfecti, sicut pater vester cœlestis perfectus est. Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummari ostendit & docuit cœlesti natiuitate reparatos; si patientia Dei patris maneat in nobis, si similitudo diuina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualis & quanta felicitas, habere in virtutibus, quod diuinis laudibus possit æquari? Nec hoc fratres dilectissimi, Iesus Christus Deus & Dominus noster tantum verbis docuit, sed impleuit & factis. Et quia ad hoc descẽdisse se dixerat, vt voluntatem patris faceret; inter cætera admirabilia virtutum suarum, quibus indicia diuinæ maiestatis expressit, paternam quoque patientiam tolerãtiæ tenore seruauit: omnes denique actus eius ab ipso statim aduentu patientia comite signantur; quod primum de illa sublimitate cœlesti ad terrena descendens, non aspernatur dei filius carnem hominis induere; &, cùm peccator ipse non esset, aliena peccata portare. [19] Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, vt innocens pro nocentium salute perimatur. Dominus

Matt.3. minus baptizatur à seruo, & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lauacro regenerationis corpus abluere. Diebus
Matt.4. quadraginta ieiunat, per quem cæteri saginantur: esurit, & famem sentit, vt qui in fame sermonis & gratiæ fuerant, cœlesti pane saturentur. Cum diabolo tentante cōgreditur, & inimicum tantum vicisse contentus, nihil vltra verba conatur. Discipulis non vt seruis dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos cha-
Ioan.13. ritate dilexit. Dignatus est etiam pedes Apostolorum lauare; vt dum circa seruos talis est Dominus, exemplo suo doceret,
Matt.26. qualis circa compares & æquales debeat esse conseruus. Nec mirandum, quod circa obedientes talis extiterit, [20] qui Iudam potuit vsque ad extremum longa patientia sustinere, cibum cum inimico sumere, hostem domesticum scire nec palam ostendere, traditoris osculum non recusare. In Iudęis vero tolerandis æquanimitas quāta, & quanta patientia? incredulos ad fidem suadendo flectere, obsequio ingratos fouere, contra dicentibus respondere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere; prophetarum interfectores & aduersum Deum semper rebelles, vsque ad crucis & passionis horam, velle colligere. Sub ipsa autem passione & cruce, priusquam ad crudelitatem necis & effusionem sanguinis veniretur, quæ conuiciorum probra patienter audita, quæ contumeliarum tolerata ludibria; vt insultantium sputamina patienter exciperet, qui sputo
Ioan.9. suo [21] cæci oculos paulo ante formasset: & in cuius nomine à seruis nunc eius diabolus cum angelis suis flagellatur, flagella ipse
Matt.27. pateretur: coronaretur spinis, qui martyras floribus coronat æternis: palmis in faciem verberaretur, qui palmas veras vincentibus tribuit: spoliaretur veste terrena, qui indumento immortalitatis cæteros vestit: cibaretur felle, qui cibum cœlestem dedit: aceto potaretur, q̨ salutare poculum propinauit. Ille innocens, ille iustus, immo [22] innocentia ipsa, & ipsa iustitia, inter facinorosos deputatur; & testimoniis falsis veritas premitur, iudicatur iudicaturus, & Dei sermo ad victimam tacēs ducitur. Et cùm ad crucem Domini confundantur sidera, elementa turbentur, contremiscat terra, nox diem claudat; sol, ne Iudeorum facinus aspicere cogatur, & radios, & oculos suos subtrahat: ille non loquitur, nec mouetur, nec maiestatem suam sub ipsa saltem passione profitetur: vsque ad finem perseueranter ac iugiter tolerantur omnia, vt consummetur in Christo plena & perfecta patientia.

[23] Et post ista omnia, adhuc interfectores suos, si conuersi ad eum venerint, suscipit; & patientia salutari ad conseruandum [24] benignus & patiens, Ecclesiam suam nemini cludit: illos aduersarios, illos blasphemos, illos nominis sui semper inimicos, si pœnitentiam delicti agant, si admissum facinus agnoscant, non solum ad indulgentiam criminis, sed & ad præmium regni cœlestis admittit. Quid potest patientius, quid benignius dici? viuificatur Christi sanguine, etiam qui fudit sanguinem Christi. Talis est Christi ac tanta patientia; quæ nisi talis ac tanta existeret, Paulum quoque Apostolum Ecclesia Dei non haberet. Quod si & nos, fratres dilectissimi, in Christo sumus, si ipsum induimus, si ipse est salutis nostræ via; qui Christum vestigiis salutaribus sequimur, per Christi exempla gradiamur; sicut Ioannes Aposto- 1.Ioan.2.
lus instruit dicens: Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit, & ipse ambulare. Item Petrus, super quem 1.Petr.2.
Ecclesia, [25] domini dignatione fundata est, in epistola sua ponit & dicit: Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius; qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius; qui cùm malediceretur, non maledicebat, cùm pateretur, non comminabatur. Tradebat autem se iudicanti se iniuste. Inuenimus denique & patriarchas, & prophetas, & iustos omnes, qui figuram Christi imagine præeunte portabant, nihil magis custodisse in laude virtutum suarum; quàm quod patientiam forti & stabili æquanimitate tenuerunt. [26] Sic Abel, origi- Gen.4.
nem martyrij & passionem iusti hominis initians primus & dedicans, [27] aduersus fratrem parricidam nō resistit, nec reluctatur; sed humilis & mitis patienter occiditur. Sic Abraham Deo credens, & radicem ac Gen.22.
fundamentum fidei primus instituens, tentatus in filio, non dubitat neque cunctatur, sed præceptis Dei tota patientia deuotionis obsequitur. Et Isaac ad hostiæ dominicæ Gen.28. & 32.
similitudinem præfiguratus, quando à patre immolandus offertur, patiens inuenitur. Et Iacob fugatus à fratre, de terra sua patiē-

ter excedit; & maiore patientia postmodum supplex, adhuc magis impium & persecutorem muneribus pacificis ad concordiam redigit. [28] Ioseph venundatus à fratribus & relegatus; non tantum patienter ignoscit, sed & gratuita frumenta venientibus largiter & clementer impertit.
Gen.37. Gen.45.
Exod.32. Moyses ab ingrato & perfido populo contemnitur frequenter, & pœne lapidatur, & tamen lenis & patiens pro eisdem Dominum deprecatur. In Dauid verò ex quo secundum carnem Christi natiuitas oritur, quam magna & mira & Christiana patientia, habuisse in manu sæpe vt
3. Reg.20. & 24. Saul Regem persequentem se, & interficere concupiscentem posset occidere; & tamen subditum sibi, & traditum maluisse seruare, nec rependisse inimico vicem, sed occisum adhuc insuper & vindicasse? Tot denique prophetæ interfecti; tot martyres gloriosis mortibus honorati, qui omnes ad cœlestes coronas patientię laude venerunt. Neque enim potest accipi dolorum & passionum corona, nisi præcedat in dolore & passione patientia. Quàm sit autem patientia vtilis & necessaria, fratres dilectissimi, vt manifestius possit & plenius nosci; [29] Dei sententia cogitetur, quam in origine statim mundi & generis humani Adam præcepti immemor, & datæ legis transgressor accepit: tunc sciemus quàm patientes esse in isto sæculo debeamus, qui sic nascimur, vt pressuris istic & conflictationibus laboremus. Quia
Gen.3. audisti, inquit, vocem mulieris tuæ, & manducasti ex illa arbore, [30] de qua sola
*tangeres præceperam tibi ne * manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea, omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri. In sudore vultus tui edes panem tuum, donec reuertaris in terram, de qua sumptus es, quia terra es, & in terram ibis. Huius sententiæ vinculo colligati omnes & constricti sumus, donec expuncta morte de isto sæculo recedamus. In tristitia & gemitu simus necesse est omnibus diebus vitæ nostræ. Edamus panem necesse est cum sudore, & labore. [31] Vnde vnusquisque nostrum cùm nascitur, & hospitio mundi huius excipitur, initiũ sumit à lachrymis: & quamuis adhuc omnium nescius & ignarus, nihil aliud nouit in illa ipsa prima natiuitate, quã flere: prouidentia naturali lamentatur vitæ mortalis anxietates; & labores, & procellas mundi quas ingreditur, in exordio statim suo, ploratu & gemitu rudis anima testatur. Sudatur enim quamdiu istic viuitur & laboratur. Nec sudantibus & laborantibus possunt alia magis quàm patientiæ subuenire solatia: quæ cùm apta sint & necessaria in isto mundo vniuersis; tum magis nobis qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie stantes, inueterati & [32] exercitati hostis colluctationibus fatigamur; quibus pręter varias & assiduas tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenę, animæ impendendæ, gladius, bestiæ, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac pœnarum genera, fide & virtute patientię perferenda, Domino ipso instruente & dicente: Hæc Ioan.16.
locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis: in mundo autem pressuram habebitis, [33] sed fidite, quoniam ego vici mundum. Si autem qui diabolo & mundo renuntiauimus, pressuras, & infestationes diaboli & mundi crebrius ac violentius patimur; quanto magis patientiam tenere debemus, qua adiutrice & comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri salutare præceptum est: Qui tolerauerit, inquit, vsque ad Matth.10.
finem, hic saluus erit: & iterum: Si permanseritis, inquit, in verbo meo, vere discipuli Ioan.8.
mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Tolerandum & perseuerandum est, fratres dilectissimi, vt ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam peruenire possimus: quia hoc ipsum quod Christiani sumus, fidei & spei res est; vt autem spes & fides ad fructũ sui possint peruenire, patientia opus est. Non enim præsentem gloriam sequimur, sed futuram; quod Paulus Apostolus Rom.8.
monet dicẽs: Spe saluati sumus, spes autem quæ videtur non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus: propterea expectatio & patientia necessaria est, vt id quod esse cæpimus, impleamus: & quod credimus, & speramus, [34] Deo præstante capiamus. Denique alio in loco idem Apostolus, iustos & operantes, & diuini fenoris incremento cœlestes thesauros sibi recondentes, vt patientes quoque sint, instruit & docet dicens: Ergo dum tempus Gal.6.
habe-

habemus, operemur quod bonum est ad
omnes, maximè verò ad domesticos fidei.
Bonum autem facientes non deficiamus:
tempore enim suo metemus. Admonet ne
quis impatiens in operatione deficiat, ne
quis tentationibus aut auocatus, aut victus,
in medio laudis & gloriæ itinere desistat;
& pereant præterita, dum quæ cœperant,
Ezech. 33. desinunt esse perfecta. Sicut scriptum est:
Iustitia iusti non liberabit eum in quacun-
que die exerrauerit. Et iterum: Tene quod
Apoc. 3. habes, ne alius accipiat coronam tuam.
Quæ vox adhortatur patienter & fortiter
perseuerare; [35] vt qui ad coronam laude
iam proxima nititur, durante patientia co-
ronetur. Patientia autem, fratres dilectis-
simi, non tantum bona custodit, sed & re-
pellit aduersa. Spiritui sancto fauens, &
cœlestibus ac diuinis cohærens; contra
facta carnis & corporis, quibus anima ex-
pugnatur & capitur, virtutum suarum
propugnaculo reluctatur. Inspiciamus de-
nique pauca de multis, vt de paucis intel-
ligantur & cætera. [36] Adulterium, fraus,
homicidium, mortale crimen est. Sit fortis
& stabilis in corde patientia: & nec adul-
terio sanctificatum corpus & dei templum
polluitur; nec iustitiæ dicata innocentia,
[37] contagione fraudis inficitur; [38] nec post
gestatam eucharistiam, manus gladio &
cruore maculatur. Charitas fraternitatis
vinculum est, fundamentum pacis, tenaci-
tas ac firmitas vnitatis, quæ & spe & fide
maior est; quæ & opera & martyria præce-
dit; quæ nobiscum semper æterna apud deũ
in regnis cœlestibus permanebit. Tolle illi
patientiam, & desolata non durat. Tolle
sustinendi tolerãdíque substantiam, & nul-
lis radicibus ac viribus perseuerat. Aposto-
lus denique cũ de charitate loqueretur, to-
lerantiam illi & patientiã iunxit. [39] Charitas,
1. Cor. 13. inquit, magnanima est, charitas benigna est,
charitas nõ æmulatur, non inflatur, non ir-
ritatur, non cogitat malum, omnia diligit,
omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.
Ostendit inde illam perseuerare tenaciter
posse, quod norit omnia sustinere. Et alio
Ephes. 4. in loco. Sustinentes, inquit, inuicem in di-
lectione, satis agentes, seruare vnitatem Spi-
ritus in coniunctione pacis: probauit nec
vnitatem seruari posse nec pacem, nisi se
inuicem fratres mutua tolerantia foueant,
& concordiæ vinculum patientia interce-
Math. 7. dente custodiant. Quid deinde, vt non iu-
res, neque maledicas; vt tua ablata non re-
petas; vt accepta alapa & alteram maxil-
lam verberanti præbeas; vt fratri in te pec-
canti non tantum septuagies septies, [40] sed *Math. 18.*
& omnia omnino peccata dimittas; vt di-
ligas inimicos tuos, vt pro aduersariis &
persecutoribus precem facias: Poteris ne
ista perficere, nisi patientiæ & tolerantiæ
firmitate? quod factum videmus in Ste-
phano, qui cùm à Iudæis vi & lapidibus
necaretur, non sibi vindictam, sed interfe-
ctoribus veniam postulabat dicens: Domi-
ne ne statuas illis hoc peccatum. Sic esse o- *Act. 7.*
portuit primum martyrem Christi, qui mar
tyras secuturos gloriosa morte præcurrens,
non tantum dominicæ passionis prædica-
tor esset, sed & patientissimæ lenitatis imi-
tator. Quid dicam de ira, [41] de discordia,
de simultate, quæ in Christiano esse non
debent? sit patientia in pectore, & hæc il-
lic locum habere non possunt: aut si adi-
re tentauerint, cito exclusa discedunt, vt
domicilium pacificum perseueret in cor-
de, vbi Deum pacis delectet habitare.
Admonet denique Apostolus & docet di-
cens: Nolite contristare Spiritum san- *Ephes. 4.*
ctum Dei, in quo signati estis in diem re-
demptionis. Omnis amaritudo & ira, &
indignatio, & clamor, & blasphemia [42] aufe-
ratur à vobis. Si enim Christianus à furore
& contentione carnali, tanquam de maris
turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis
in portu Christi esse iam cœpit; nec iram,
nec discordiam debet intra pectus admitte-
re, cui nec malum pro malo reddere liceat,
nec odisse. Nec non ad varia quoque carnis
incommoda, & crebros corporis durósque
cruciatus, quibus humanum genus quoti-
die fatigatur & quatitur, patientia necessa-
ria est. Nam cùm in illa prima transgressio-
ne præcepti, firmitas corporis cum immor-
talitate discesserit; & cum morte infirmitas
venerit, nec possit firmitas recipi, nisi cùm
recepta & immortalitas fuerit: oportet in
hac fragilitate atque [43] infirmitate corporea
luctari semper & congredi, quæ luctatio &
congressio non nisi patientiæ viribus potest
sustineri. Examinandis autem nobis atque
explorandis diuersi importantur dolores,
& multiplex tentationum qualitas irroga-
tur, de iacturis facultatum, de ardoribus
febrium, de cruciatibus vulnerum, de amis-
sione carorũ. [44] Nec aliud magis inter iniu-
stos discernit & iustos; quã quod in aduer-

sis per impatiētiam queritur & blasphemat iniustus, patientia iustus probatur, sicut scriptum est: In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe: quoniam in igne probatur aurum & argentum. Sic Iob examinatus est & probatus, & ad summum fastigium laudis patientiæ virtute prouectus. Quanta aduersus eum diaboli iacula emissa? quanta admota tormenta? iactura rei familiaris infligitur; numerosæ sobolis orbitas irrogatur: diues in censu Dominus, & in liberis pater ditior; nec Dominus repente, nec pater est:[45] accedit vulnerum vastitas, & tabescentes ac fluentes artus [46] edax quoque vermium pœna consumit. Ac ne quid omnino remaneret, quod non Iob in suis tentationibus experiretur, armat diabolus & vxorem; illo antiquo nequitiæ suæ vsus ingenio, quasi omnes per mulierem decipere posset & fallere, [47] quod fecit in mundi origine: tamen Iob grauibus ac densis conflictationibus frangitur; quo minus inter illas angustias & pressuras suas Dei benedictio victrice patientia prædicetur. Tobias quoque post iustitiæ & misericordiæ suæ opera magnifica, luminum amissione tentatus; [48] In quantum patienter cæcitatem pertulit, in tantum granditer Deū patientiæ laude promeruit. Atque vt magis, fratres dilectissimi, patientiæ bonum luceat; quid mali econtrariò impatientia importet, consideremus. Nam vt patientia bonum Christi est, sic contra impatientia diaboli malum: & sicut, in quo habitat & manet Christus, patiens inuenitur, ita impatiens semper existit, cuius mentem diaboli nequitia possidet. Exordia denique ipsa videamus. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit; inde & periit primus, & perdidit. Adam contra cœleste præceptum cibi lætalis impatiens, in mortem cecidit; nec acceptam diuinitus gratiam patientia custode seruauit: & vt fratrem Cain perimeret, sacrificij eius & muneris impatiens fuit: & quod Esau de maioribus ad minora descendit, primatus suos per impatientiam lentis amisit. Quid? Iudaicus populus circa beneficia diuina perfidus & ingratus, nónne quod à Deo primum recessit, impatientiæ crimen fuit? dum Moysi cum Deo conloquentis moras non potest ferre, profanos deos ausus est postulare; vt itineris sui duces nuncuparet,[49] caput bubulum, & terrestre figmentum: nec vnquam ab eadem impatientia destitit, quo minus semper docilitatis & diuinæ admonitionis impatiens, prophetas suos & iustos quosque perimendo, ad crucem quoque & sanguinem domini prosiliret. Impatientia etiam & in Ecclesia hæreticos facit, & ad Iudæorum similitudinem contra Christi pacem & charitatē rebelles, ad hostilia & furiosa odia compellit. Et ne longum sit singula recensere, omnia omnino: quæ patientia operibus suis ædificat ad gloriam, impatientia destruit ad ruinam. Quare, fratres dilectissimi, & bonis patientiæ, & impatientiæ malis diligenter expensis, patientiam, per quam in Christo manemus, vt venire cum Christo ad deum possimus, plena obseruatione teneamus; quæ copiosa & multiplex non angusto fine concluditur, nec breuibus terminis coercetur. Late patet patientiæ virtus, & vbertas eius & largitas de vnius quidam nominis fonte proficiscitur, sed exundantibus venis per multa gloriarū itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus nostris potest ad consummandam laudem, nisi inde consummationis accipiat firmitatē.[50] Patientia est, quæ nos Deo & commandat & seruat: ipsa est, quæ iram temperat, quæ linguam frenat, quæ mētem gubernat, pacem custodit, disciplinam regit, libidinis impetum frangit,[51] tumoris violentiam comprimit, incendium simultatis extinguit, coercet potentiam diuitum, inopiam pauperum refouet: tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laboriosam castitatem,[52] in coniunctis & maritatis indiuiduam charitatem: facit humiles in prosperis, in aduersis fortes, contra iniurias & contumelias mites: docet delinquentibus cito ignoscere; si ipse delinquas, diu & multum rogare: tentationes expugnat, persecutiones tolerat, passiones & martyria consummat. Ipsa est quæ fidei nostræ fundamenta firmiter munit: ipsa est quæ incrementa spei sublimiter prouehit: ipsa actum dirigit, vt tenere possimus viam Christi, dum per eius tolerantiam gradimur: ipsa efficit vt perseueremus filij dei, dum patientiam patris imitamur.[53] Sed quoniam plurimos scio, fratres dilectissimi, vel pondere iniuriarum angentium, vel dolore, de iis qui aduersum se grassantur & sæuiunt, vindicari velociter cupere, [54] nec in illum extremi iudicij diem malorum

Ecclef. 2. — Iob. 1. — Iob. 2. — Tob. 2. — Gen. 3. — Gen. 4. — Gen. 25. — Exod. 32.

rum retributionem differre;nobiſcum hortamur interim amplectemini patientiæ bonũ,vt in iſtis fluctuantis mundi turbinibus, & [55] Iudæorum ſiue gentilium & hæreticorum quoque perſecutionibus conſtituti, patienter expectemus vltionis diem, nec ad vindictam doloris noſtri [56] quærula & inuidioſa feſtinatione properemus: cùm ſcriptũ ſit: Expecta me, dicit Dominus, [57] in die reſurrectionis meæ in teſtimoniũ, quoniam iudicium meum ad cõgregationes gentium, vt excipiã reges, & effundam ſuper eos irã meam. Expectare nos iubet Dominus, & futuræ vltionis diem forti patientia ſuſtinere: qui & in Apocalypſi loquitur dicens: Ne ſignaueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tẽpus in proximo eſt, [58] vt & ij qui perſeuerant nocere, noceant, & qui in ſordibus eſt, ſordeſcat adhuc: [59] iuſt⁹ autẽ adhuc iuſtiora faciat, ſimiliter & qui ſanctus eſt, ſanctiora. Ecce venio cito, & merçes mea mecum eſt, reddere vnicuique ſecundũ facta ſua. Vnde etiam clamantes martyres, & ad vindictam ſuam dolore erumpente properantes, expectare adhuc iubentur, & tẽporibus conſummandis, implendiſque martyribus præbere patiẽtiam. Et cùm aperuiſſet, inquit, quintum ſigillum, vidi ſub ara Dei animas occiſorum propter verbum dei & martyrium ſuum, [60] & clamauerunt voce magna dicentes: [61] Quouſque domine ſanctus & verus non iudicas & vindicas ſanguinem noſtrum, de iis qui in terris inhabitant? Et datæ ſunt eis ſingulæ ſtolæ albæ, & dictum eſt eis vt requieſcerent breui adhuc tempore, donec impleatur numerus conſeruorum & fratrum eorum, qui poſtea occidentur exemplo ipſorum. Quando autem veniat ſanguinis iuſti diuina vindicta, declarat per Malachiam prophetam Spiritus ſanctus dicens: Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, erúntque omnes alienigenæ [62] & omnes iniqui ſtipula; & ſuccendet illos adueniens dies, dicit Dominus. Quod item legimus in pſalmis, vbi Dei iudicis prædicatur aduentus [63] cenſuræ ſuæ maieſtate venerandus: Deus manifeſtus veniet, Deus noſter, & non ſilebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu eius procella nimia, aduocabit cœlũ ſurſum, & terram deorſum; vt ſeparet populum ſuũ. Colligite illi iuſtos eius, eos qui diſponunt teſtamentum eius in ſacrificiis: & annunciabunt cœli iuſtitiam eius, quoniam Deus iudex eſt. Et Eſaias eadem prænunciat dicens: Ecce enim dominus ſicut ignis veniet, & ſicut procella currus eius, retribuere in iravindictam: in igne enim Domini iudicabuntur, & in gladio eius vulnerabuntur. & iterum: Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit ſuper inimicos ſuos cum fortitudine: Tacui, nunquid ſemper tacebo? Quis autem eſt hic qui tacuiſſe ſe prius dicit, & non ſemper tacebit? vtique ille qui ſicut ouis ad victimam ductus eſt, & ſicut agnus coram tondente ſe, ſine voce, non aperuit os ſuum: vtique ille qui non clamauit; neque in plateis vox eius audita eſt: vtique ille qui non fuit contumax, neque contradixit, cùm dorſum ſuum poneret ad flagella, & maxillas ad palmas; [64] faciẽ autem ſuam non auertit à feditate ſputorũ; vtique ille, qui cùm accuſaretur à ſacerdotibus & ſenioribus, nihil reſpõdit; & admirante Pilato patientiſſimum ſilentium tenuit. Hic eſt qui cùm in paſſione tacuerit, in vltione poſtmodum non tacebit. Hic eſt Deus noſter, id eſt, non omnium, ſed fidelium & credentium Deus, qui cùm in ſecundo aduentu manifeſtus venerit non ſilebit: nã cùm in humilitate prius fuerit occultus veniet, in poteſtate manifeſtus. Hũc expectemus, fratres dilectiſſimi, iudicem & vindicem, noſtrum? Eccleſiæ ſuæ populum, & ab initio mundi iuſtorum omnium numerum ſecum pariter vindicaturum. Qui ad vindictam ſuam nimium feſtinat & properat; conſideret, quia necdum vindicatus eſt ipſe, qui vindicat. Pater deus præcepit filium ſuum adorari, & apoſtolus Paulus diuini præcepti memor ponit & dicit: Deus exaltauit illum, & donauit illi nomẽ, [65] quod eſt ſuper omne nomen; vt in nomine Ieſu omne genu flectatur, cœleſtium, terreſtrium, & infernorum: & in Apocalypſi angelus Ioanni volenti adorare ſe reſiſtit & dicit: Vide ne feceris, quia conſeruus tuus ſum & fratrum tuorum. Ieſum dominum adora. Qualis dominus Ieſus [66] & quanta patientia eius, vt qui in cœlis adoratur, necdum vindicetur in terris? Huius patiẽtiam fratres dilectiſſimi in perſecutionibus & paſſionibus noſtris cogitemus. Huius aduẽtui plenum expectationis obſequiũ præbeamus. Nec defendi ante dominum ſerui irreligioſa & inuerecunda feſtinatione properemus. Inſiſtamus potius & elabo-

Soph. 3. *Apoc. 22.* *Apoc. 5.* *Mala. 4.* *Pſal. 49.* *Eſa. 66.* *Ibid. 42.* *Eſa. 53.* *Ibidem. 42* *Ibid. 50.* *Matth. 27.* *Philip. 2.* *Apoc. 19.*

remus, & toto corde vigilantes, atque ad omnem tolerantiam stabiles dominica præcepta seruemus; vt cùm ille iræ & vindictæ dies venerit, non cum impiis & peccatoribus puniamur, sed cum iustis & Deum timentibus honoremur.

ADNOTATIONES IN librum de bono Patientiæ.

1. ad audientiam] Similes phrases sunt, apud Cicer. de Senect. Audientiam sibi facit senis oratio, & Liuium. 5. dec. lib. 3. Audientiam facere preconem iußit.

2. sermo & ratio salutaris efficaciter discitur] Ms. Afflig. March. Blandin. & Dun. ratio spiritaliter & efficaciter. Rationem verò pro proposito accipit.

3. Hanc se sectari Philosophi quoque confitentur] Ad verbum ferè hæc ex Tertull. qui dicit omnes Philosophos conuenire in affectatione patientiæ. Apud quem rectè de Cynici Diogenis patientia interpretatur Rhenanus verba illa: non affectio humana caninæ æquanimitatis stupore formata.

4. vocandis formandísque gentibus] Cambr. cod. ad marg. firmandis, sed prius malo.
secundum elementa mundi] Cambron. cod. adiicit: huius; verum neque Græca neque Latina Pauli exemplaria id habent.

5. Reprehendam sapientes in astutia eorum] Similiter Ambros. in Commentar. & probat eam lectionem Erasmus. Reprehendit enim, & qui carpit & qui fugientem è cursu comprehendit. Quod postremum significat vox Græca: ὁ δρασσόμενος Interpres autem latinus videtur legisse cum Iob ὁ καταλαμβάνων dum vertit: : comprehendam, quomodo etiam hic Cambron. & vet. exc. Illud autem legunt cum vulg. Remb. Manut. Mor. & Cambr. ad marg. & accedunt cæteri 4. Ms. legentes: Reprehende. Item quod infra Test. lib. 3. ca. 69. legunt exc. & Ms. Reprehendes, ac Morelius: Reprehendam.

6. quia stultæ sunt] Grau. vanæ sunt, sed prius habent cæteri omnes.

7. Nam si patiens ille est] Ms. sapiens, verum non placet. paulopost verò adiecimus: veram, ex 4. Ms. & vet. exc.

8. qui non loquimur magna sed viuimus] Alludit ad Phrasin Tertull. qui cœca viuunt; quem hic præsertim de verbo ferè ad verbum imitatur.

9. Est enim nobis cum Deo] Locum hunc citat D. Aug. li. 4. contra 2. Epistolas Pelag. c. 9.

10. Videmus inseparabili æqualitate] Ms. 4. æquitate, sed Cambron. prius habet cum exc. & magis accedit ad phrasin Cypriani. Idem ad margi. insuperabili.

11. grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum] Pro: grandescere quidam Morel. cod. nõ malè; candescere, iuxta illud Christi: Iam regiones albæ sunt ad messem. Atqui: mitescere, elegãter dixit fructus vinearum, eo quod vuæ acerbæ maturitate mitescant; atque adeo & placet magis vulgata hæc lectio & Camb. cod. quam quod habent vet. exc. Rembol. & Grau. ad marg. maturescere; præsertim cùm cæteri Ms. legant: nitescere.

12. Nolo mortem morientis] Quatuor Ms. nostri & vnus Morel. peccatoris, sed prius in Hebræis, Græcis & Latinis Ezechielis exemplaribus legitur.

13. Et iterum: Reuertimini ad me dicit dominus] Neque in Ms. reperiuntur hæc verba, & superflua videntur, quare & rectè omissa sunt à Manutio; sed itidem expungenda est marginalis citatio Malach. 3.

14. Et iterum Prophæta] Adiicimus: prophæta, ex 4. Ms. & vno Morel. cod.

15. Quod item beatus Apostolus] Ex iisdem vocem: item; non habent autem: beatus. Etsi autem neque Ms. hic neque Apostolus habeat illam congeminationem: An nunquid, (pro quo malè Grauius: An inquit) quia tamen Testim. lib. 3. cap. 35. illam legunt Ms. & excusi omnes, noluimus immutare.

16. & sustinentiæ & longanimitatis] Sic primus Man. pro eo quod prius excusi & Ms. 4. sustentationis, & vet. excu. sustentionis, & probatur magis, tum quod Cambr. legat (& infra etiam cum illo Afflig. lib. 3. Testim. ca. 35.) sustinentiam & patientiam, tum quod non memini Cyprianum priori voce vti in hac significatione.

17. patientia & bonitas dei] Cambro. cod. patientia bonitatis, fortaßis non malè; eo quod neque Apostolus neque Cyprianus infra loco cit. aliud legant quàm: bonitas Dei.

18. & ad perfectum discipulos erudiret] Blãd. cod. profectũ; prius malo, eo quod præcepta perfectionis sint quæ proponit.

19. Immortalitate interim posita] Non desunt plerique (inquit Manut. & Erasmus partim antea) huiusmodi loquendi tropi apud priscos doctores, qui ad pium & catholicum sensum debent intelligi; quemadmodum & Apostolus dixit: Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens, nec propterea immortalis esse desiit & impaßibilis & verus dei filius.

20. qui Iudam potuit] Siue: potuit, legas cum 4. Ms. & exc. siue: maluit cum Cambron. cod. siue: voluit, cum Grauio; perinde est. Rursus autem omnia hæc Christi patientiæ exempla ex Tertull. mutuatus est.

21. cæci oculos paulo ante formasset] Eorum sententiam confirmat hic Cyprianus, qui nouos oculos cæco nato formatos fuisse à Christo volunt. Sunt autem pulcherrimæ Antitheses.

22. innocentia ipsa, & ipsa iustitia] Significantior est hæc Ms. 4. lectio, quàm cæterorum: ipse & ipse.

23. Et post ista omnia] Ex iisdem adiecimus: omnia; pro eo autem quod est: si conuersi ad eum venerint, legunt Cambron. & 2. Mor. cod. fuerint.

24. benignus & patiens] Etiam hic recens addimus: & patiens, ex Cambr. cod. quemadmodum paulopost vocem: dei, vbi legitur: Paulum quoque Apostolum ecclesia dei non haberet.

25. domini dignatione] Blandin. & March. cod. Ms. legunt miseratione, sed prius Cyprianicum est, & habent idipsum in marg. Vide supra Epistolam LV.

26. Sic Abel &c. passionem iusti hominis initians] Ms. non habent: hominis.

27. aduersus fratrem parricidam] Excusi vulg. fratricidam, Affli. & Blandin. cod. homicidam, Tertull. vtrumque. Verum primam illam Manutij & Grauij lectionem confirmant Ms. Cambron. Dun. & March.

& quod

& quod libro de Zelo & liuore sic loquatur Cyprianus: Hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain Zelat iniustus. Et certè lege Pompeia de Parricidiis cauetur, vt parricidij teneatur non solum qui patrem & matrem interfecerit, sed & qui fratrem, sororem patruelem, matruelem, filium, filiam, nepotem, nurum aliosue propinquos occiderit.

28. Ioseph venundatus à fratribus & relegatus] Ms. 4. exsilio relegatus, sed non est opus, quum relegare sit in exsilium mittere, nec satis Latinè illud dicatur.

29. Dei sententia cogitetur] Locum hunc citat libro citat. cap. 8. D. Augustin. ad Assertionem peccati Originalis. Vbi ita restituendus est: Item in epistola de patientia: Dei sententia cogitetur.

30. de qua sola præceperam tibi ne manducares] Ms. quatuor nostri & aliquot Morelij: ne tangeres, sed prius habet etiam diuus Augustin. & 70. legunt: μὴ φαγεῖν.

31. Vnde vnusquisque nostrum] Ex Cambron. cod. adiicimus: nostrum, cum Grauio.

32. exercitati hostis colluctationibus] Vnus Mor. cod. conflictationibus, Rursum autem hæc ex Tertull.

33. sed fidite] Siue hoc legas, siue: confidite, cum. 4. Ms. perinde est. Alij quidam: credite & fidite, sed prior lectio est euangelistæ.

34. Deo præstante capiamus] Cambronen. repræsentante.

35. qui ad coronam laude iam proxima nititur] Sic Cambr. cod. & Manutius, Ms. alij 4. qui ad coronam & laudem quam proximè nititur, Morel. & laudem ad quam proximè, Vulgati denique excusi: & laudem iam proximam. Prima placet maximè.

36. Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est] Mortale pro eo quod mortem infert, apud veteres aut raro aut nõ reperitur, præterquã hoc loco apud Cyprianum & supra sub finem epistolæ ad Assuritanos, apud Tertull. lib. de pudicitia, & apud Auctorem comment. in Apocal. D. August. ascripti initio 3. cap. vbi etiam mortalis criminis seu delicti meminerunt. Alij veteres aut crimina duntaxat appellant, aut peccata grauia, principalia, seu capitalia. Et D. August. peccata appellat simpliciter ea quæ grauiora sunt, delicta quæ leuiora lib. 3. Qu. Leuitici q. 20. vbi interpretatur (vt hoc obiter dicam) delictum quasi derelictum. D. Greg. eodem modo distinguit inter peccatum & crimen Mor. li. 21. c. 9. Eadem tamen significatione intelligo illud Virg. 12. Aenei. Vulnus mortale, nam ridicula est interpretatio Seruij, mortale, id est, ab homine mortali illatum.

37. contagione fraudis] Ms. contagio, frequentissima est autem hæc varietas.

38. nec post gestatam Eucharistiam, manus, &c.] Quum manu non gustetur Eucharistia, sed olim gestari consueta sit; prorsus illud ex Camb. cod. substituendum duxi, pro eo quod erat: gustatam. Vide lib. de Lapsis.

39. Charitas magnanima est] Tertull. magnanimis est, quare patet hanc phrasin Cypriani ab illo desumptam, de qua vide supra alicubi.

40. sed & omnia peccata dimittas] Recens adiycio vocem: &, ex Cambr.

Poterisne ista perficere] Quum sic legant vet. excus. Remboldus, & Morelius, cum quatuor. Ms. magis placet, quàm quod alij habent: perferre. Rursum autem hæc ex Tertull.

41. de discordia, de simultate] Cambr. in marg. simulatione, verum non arridet.

42. auferatur à vobis] Cambron. hæc cod. & Grauij lectio placet, tum quod præcedat: omnis, tum quod Græcè etiam singulari numero legatur: ἀρθήτω, alij legunt: auferantur.

43. infirmitate corporea] D. August. hunc locum citans. lib. & cap. supra citatis, legit: corporis, duo vet. Morel. corporali, eligat quod velit lector.

44. Nec aliud magis inter iniustos] Recẽs adiecimus vocem: inter, ex quatuor Ms. nostris & vno Morelij.

45. accedit vulnerum vastitas] Quidam Morel. cod. varietas.

46. edax vermium pœna consumit] Mirum est quod hic de Iob Tertull. quem rursus imitatur: Dissecabatur (inquit) malus quum Iob immundam vlceris sui redundantiam magna æquanimitate restringeret; quum erumpentes bestiolas inde, in eosdem specus & pastus foraminosæ carnis ludendo reuocaret.

47. quod fecit in mundi origine] Voce: mundi, hactenus desideratam adiicimus ex 4. Ms.

48. inquantum patienter cæcitatem pertulit] Denuo legimus: inquantum, quod sic legant Ms. & excusi omnes, excepto Manutio, & est phrasis Cyprianica.

49. caput bubulum & terrestre figmentum] Lectionem hanc exc. cod. confirmat Tertull. sic legens initio libri aduersus Iudæos, & magis accedit ad Græcam vocem μόσχος quam vitulum transtulerunt veteres omnes. Quare non placet vt legatur: bubalitium, quomodo tamen castigati sunt Dunen. & Marchinen. cod. quum antea legerent: bubulum; aut: bubalium, cum Afflig. aut: bubalum, cum Camb. cod.

50. Patientia est quæ nos Deo commendat] Laudes has Patientiæ iterum ad verbum ferè ex Tertulliano.

51. tumoris violentiam comprimis] Vnus Mor. cod. furoris. Sed tumorem pro superbia Cyprianus cum Tertull. frequenter accipit.

52. in coniunctis & maritatis] Vet. duo Morel. cod. in coniugatis, non malè.

53. Sed quoniam plurimos] Ex 4. Ms. substituimus: Sed, pro eo quod erat: Et.

54. nec in illum extremi iudicij diem, &c.] Omnia hæc vsque ad verba illa: vt in istis, &c. recens adiecimus ex quatuor Ms. pro eo quod prius non aliud legebatur, quàm: nec illud in extrema parte reticendũ est.

55. Iudæorum siue gentilium & hæreticorum quoque persecutionibus] Videntur hinc passi Carthaginienses, non hæreticorum modo Nouatianorum & gentilium, sed & Iudæorum persecutiones, atque adeo hinc orti libri Tertull. & Cypriani aduersus Iudæos.

56. querula & inuidiosa festinatione] Ex Cãbr. cod. addimus: & inuidiosa.

57. in diem resurrectionis meæ] Camb. cod. tribulationis, sed prius habent 70. & Hebræi.

58. vt & qui perseuerãt nocere, noceant] Malui

legere vtranque particulam : vt &, *cum exc. quam aut cum Ms.* vt *aut cum Manut. & duntaxat ; eo magis, quod hæc lectio neque cum Græco, neque cum Latino textu congruat. Latine est enim : Qui nocet, adhuc noceat; Græce:* ὁ ἀδικῶν ἀδικισάτω ἔτι.

59. iustus autem adhuc iustiora faciat; & sanctus sanctiora] *Etiam hoc discordat à Latino & Græco textu, atque hinc reposita est lectio vulg. ab Erasmo:* iustior fiat & sanctus sanctior. *Verum illam habent Ms. quinque, vet. exc. & Remboldus, tum hic tum infra lib. Test. 3. Et variant etiam in priori tum Græci tum Latini codices.*

60. & clamauerunt voce magna] *Camb. cod.* exclamauerunt.

61. Quousq; domine sanctus & verus] *Vnus Morel. cod.* sancte & vere, *sed prius Græcè est & Latinè apud Apostolum.*

62. & omnes iniqui stipula] *Interserit Cambron.* vt, *& Grauius :* sicut ; *at neutrum est apud 70. neque aut supra ad Demetrian. aut infra lib. Testimoniorum 2. c. 28.*

63. censuræ suæ maiestate venerandus] *Præter Erasmum, qui legit vbique:* verendus, *prius illud legunt exc. & Ms. omnes.*

64. faciem autem suam non auertit] *Ms. quidem nostri* auertet, *sed prius magis accedit ad Isaiæ c. 50. quod citat.*

65. Quod est super omne nomen] *Quum sic Latine legatur apud Apostolum & Græcè sit articulus:* τὸ, *idipsum significans; rectè sic Ms. pro eo quod cæteri.* vt sit super.

66. & quanta patientia eius] *Adiicimus :* eius, *cum Grauio, ex Ms.*

DE ZELO ET LIVORE.

Argumentum libri sequentis.

PAucis libri huius argumentum reddit in hæc verba D. Pontius in vita Cypriani : Quis (inquit) liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Principio igitur, postquam eo grauius crimen esse zelum seu liuorem, quo occultius est malum, & originem eius diabolo ascribendam docuit : propositis etiam obiter inuidiæ exemplis è veteri Testamento : radicem malorum omnium inuidiam esse, per singula vitiorum genera deducit. Atque adeo rectè & à Christo & ab Apostolis non vno in loco, interdictum fraternum odium. Postremo vbi dei exemplo ad dilectionem inimicorum eos adhortatus est, præmiorum coronis propositis ab hoc malo deterret. Atqui non præcedentem modo, sed & hunc librum scriptum occasione simultatis, quæ erat inter Cyprianum cum Episcopis Africæ & Stephanum Romanum Pontificem, satis indicat D. Aug. cap. infra citato, de baptismo paru. lib. 4. Citat etiam hunc librum Beda presbyter in epistolam 1. Petri, & D. Hieron. in Epistolam ad Galathas cap. 5. vbi inter zelum & liuorem seu inuidiam ita distinguit : Aemulatio Græco sermone ζῆλος *significantius & notius appellatur. Inuidiam verò non putemus idem esse quod zelum. Quia zelus & in bonam partem accipi potest, cùm quis nititur quæ meliora sunt æmulari. Scripsit & B. Cyprianus librum de zelo & liuore valde optimum &c.*

Z[1]ELARE quod bonũ videas, & inuidere melioribus, leue apud quosdam & modicum crimen videtur fratres dilectissimi; dúmq; existimatur leue esse & modicũ nõ timetur, dũ non timetur, cõtẽnitur; dũ cõtemnitur, nõ facilè vitatur, & fit cœca & occulta pernicies: quæ dũ minus perspicitur vt caueri à prouidentibus possit, improuidas mentes latenter affligit. Porro autem dominus prudentes esse nos iussit, & cauta sollicitudine vigilare præcepit; ne aduersarius vigilans semper, & semper insidians, [2] vbi in pectus obrepserit, de scintillis cõflet incendia, de paruis maxima exaggeret; & dum remissis & incautis leniore aura & flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei & salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum; vt inimico sæuienti, & iacula sua in omnes corporis partes, quibus percuti & vulnerari possumus, dirigenti, sollicita, & plena vigilantia repugnemus, secundũ quod Petrus apostolus in epistola sua præmonet & docet, dicens: Sobrij estote & vigilate, quia aduersa- 1. Pet. 5.
rius vester diabolus tanquam leo rugiens [3] circuit, aliquem deuorare quærẽs. Circuit ille nos singulos, & tanquam hostis clausos obsidens, muros explorat, & tentat [4] an sit pars aliqua * membrorum minus stabi- * murorũ
lis, & minus fida, cuius aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices, [5] & faciles voluptates, vt visu destruat castitatem. Aures [6] per canorem musicam tentat, [7] vt soni dulcioris auditu soluat & molliat Christianũ vigorem. Linguam cõuicio prouocat, manum iniuriis lacessentibus ad petulantiam cædis instigat: vt fraudatorem faciat, lucra opponit iniusta: vt animam pecunia capiat, ingerit perniciosa compendia: honores terrenos promittit, vt cœlestes adimat: ostentat falsa, vt vera subripiat: & cùm latenter non potest fallere, exerte atque
apertè

aperte minatur: terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei seruos inquietus semper & semper infestus: in pace subdolus, in persequutione violentus. Quamobrem fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias, vel apertas minas stare debet instructus animus & armatus, tam paratus semper ad repugnandum, quàm est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela eius, quæ latenter obrepunt; magísque occulta & clandestina iaculatio, quo minus perspicitur, hoc & grauius & crebrius in vulnera nostra grassatur: ad hæc quoque intelligenda & depellenda vigilemus. Ex quibus est zeli & liuoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inueniet nihil magis Christiano cauendum, nihil cautius prouidendum, quàm ne quis inuidia & liuore capiatur; ne quis fallentis inimici cæcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia conuertitur, gladio suo nescius ipse perimatur: quod vt colligere plenius & manifestius perspicere possimus, ad caput eius atque originem recurramus. Videamus vnde zelus, & quando, & quo modo cœperit, facilius enim à nobis malum tam perniciosum vitabitur, si eiusdem mali & origo & magnitudo noscatur.[8] Hinc diabolus inter initia statim mundi & periit primus, & perdidit.[9] Ille dudum angelica maiestate subnixus, ille Deo acceptus & charus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum maliuolo liuore prorupit; non prius alterum deiiciens instinctu zeli, quàm ipse zelo ante deiectus; captiuus antequam capiens; perditus, antequam perdens; dum stimulante liuore homini gratiam datæ immortalitatis[10] eripit, qui ipse quoque id, quod prius fuerat, amisit.[11] Quale malum est fratres dilectissimi, quo Angelus cecidit, quo circumueniri & subuerti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit? Exinde inuidia grassatur in terris, dum liuore periturus, magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat, imitatur. sicut scriptum est: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum. Imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. (Sap. 2.) Hinc denique nouæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus, dum bonum malus inuidia & liuore persequitur. (Gen. 4.) Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor; vt nec charitas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Iniuste oppressus est, qui iustitiam primus ostenderat: odia perpessus est, qui odisse non nouerat: occisus est impie, qui moriens non repugnabat. Et quod Esaü fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit. (Gen. 27.) Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus liuoris exarsit. & quod Ioseph fratres sui vendiderũt, causa vendendi de æmulatione descendit; (Ibidem. 37.) postquam id quod sibi in visionibus[12] * prosperum fuerat ostensum, simpliciter vt fratribus frater exposuit, in inuidiam maliuolus animus erupit. (*per spiritum.) Saül quoque Rex vt Dauid odisset, vt persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, miti lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quàm zeli stimulus prouocauit? (1. Reg. 18.) quia Goliad interfecto & ope ac dignatione diuina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes Dauid prædicationis suffragio prosiliit; Saül simultatis atque insectationis furias de liuore concepit. (Ibid. 17.)[13] Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis semel populi attendamus interitum. Iudæi nónne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere quàm credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excæcante decepti sunt, nec ad diuina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nunc considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna prouidentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum istud vna specie contineri, aut breuibus terminis, & angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex & fecunda pernicies.[14] Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Indé odium surgit animositas inde procedit. Auaritiam zelus inflammat; dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat; dum cernit quis alium[15] in honoribus auctiorem, zelo excæcante sensus nostros, atque in ditionem suam mẽtis arcana redigente, Dei timor spernitur,

magisterium Christi negligitur, iudicij dies non prouidetur. [16] Inflat superbia, exacerbat sæuitia, perfidia præuaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ira ferueścit; nec se iam potest cohibere, vel regere, qui factus est potestatis alienæ. Hinc dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc charitas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, vnitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur; dum obtrectatur sacerdotibus, dum Episcopis inuidetur, [17] dum quis aut quæritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione peruersus; animositate & liuore, non hominis, sed honoris inimicus. Qualis verò est animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo; zelare in altero vel virtutem eius, vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria, vel beneficia diuina; in malum proprium bona aliena conuertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam; velut quosdam pectori suo admouere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta maliuolentiæ vngulis pulsent: non cibus talibus lætus, non potus potest esse iucundus; suspiratur semper & ingemiscitur & doletur: dúmque ab inuidis nunquam liuor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur. Mala cætera habent terminum; & quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro; in latrone conquiescit scelus homicidio admisso; & prædoni rapacitatem statuit præda possessa; & falsario modum ponit impleta fallacia: zelus terminum non habet, permanens iugiter malum & sine fine peccatum, quantóque ille cui inuidetur successu meliore profecerit, tanto inuidus in maius incendium liuoris ignibus inardescit. [18] Hinc vultus minax, toruus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrenata conuicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiam si à gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata: & iccirco Spiritus sanctus dicit in Psalmis: Noli zelare bene ambulantem in via sua. Et iterum: Obseruabit peccator iustum, [19] & stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam prouidet quia veniet dies eius. Hos beatus Apostolus Paulus designat & denotat dicens: Venenum aspidum sub labiis eorum, & os eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum: [20] contritio & calamitas in viis eorum, qui viam pacis non agnouerunt, nec est timor Dei ante oculos eorum. Multo malum leuius, & periculum minus est, cùm membra gladio vulnerantur. Facilis cura est, vbi plaga perspicua est; & cito ad sanitatem medela subueniente perducitur vulnus, quod videtur: zeli vulnera abstrusa sunt & occulta, nec remedium curæ medentis admittunt, quæ se intra conscientiæ latebras cæco dolore clauserunt. Quicunque es inuidus & malignus; videris, quàm sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestus: nullius magis quàm tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est quem zelo persequeris, subterfugere & vitare te poterit: tu te non potes fugere: vbicunque fueris, aduersarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captiuus es, nec solatia tibi vlla subueniunt. Perseuerans malum est, hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem: calamitas sine remedio est, odisse felicem. Et iccirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret; cùm eum discipuli interrogarent quis inter illos maior esset: [21] Qui fuerit, inquit, minimus in omnibus vobis, hic erit magnus. Amputauit omnem æmulationem responso suo, omnem causam & materiam mordacis inuidiæ eruit & abscidit. Discipulo Christi zelare non licet, non licet inuidere. Exaltationis apud nos non potest esse contentio, de humilitate ad summa crescimus, didicimus vnde placeamus. Denique & Apostolus Paulus instruens & monens, vt qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conuersationis euasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, scribit & dicit: Nox transiuit, dies autem appropinquauit; abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus; non in cōcupiscentiis & impudicitiis; non in certaminibus & zelo. Si reces-

Psal. 36. Rom. 3. Luc. 9. Rom. 13.

recesserunt de pectore tuo tenebræ; si nox inde discussa est; si caligo detersa est; si illuminauit sensus tuos splendor diei; si homo lucis esse cœpisti: quæ sunt Christi gere; quia lux & dies Christus est. Quid in zeli tenebras ruis? quid te nubilo liuoris inuoluis? quid inuidiæ cæcitate omne pacis & charitatis lumen extinguis? quid ad diabolum, cui renunciaueras, redis? quid Cain similis existis? Homicidij namque facinore constringi eum quisquis zelauerit, & odio habuerit fratrem suum, declarat Ioannes Apostolus in Epistola sua, dicens:
1. Ioan 3. Qui fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida non habet in se
Ibid. 2. vitam manentem. Et iterum: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc, & in tenebris ambulat, & non scit quò eat: quoniam tenebræ excæcauerunt oculos eius. Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, & non scit quò eat: it enim nescius in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam; recedens scilicet à Christi lumine
Ioan. 8. monentis & dicentis: Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Sequitur autem Christum, qui præceptis eius insistit, qui per magisterij eius viam graditur, qui vestigia eius atque itinera sectatur, qui id quod Christus & fecit & docuit, imitatur: secundum quod Petrus
1. Pet. 2. quoque hortatur & monet dicens: Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet: oues nominat, vt innocētia Christiana ouibus æquetur: agnos vocat, vt agnorum naturam simplicem sim-
Ioā. 10. 21. plicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu
Matt. 7. ouium lupus latitat? quid gregem Christi, qui se Christianum mentitur, infamat? Christi nomen induere, & non per Christi viam pergere; quid aliud quàm præuaricatio est diuini nominis, quàm desertio itineris salutaris? quando ipse doceat & dicat
Mat. 19. eum ad vitam venire, qui mandata seruauerit: & eum esse sapientem, qui verba eius audierit & fecerit: doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari,
Ibid. 5. qui fecerit & sic docuerit; tunc prædicanti profuturum, quod bene atque vtiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur, factis sequentibus impleatur. Quid verò insinuauit crebrius discipulis suis Dominus, quid inter salutaria monita & præcepta cœlestia custodiendum magis seruandúmque mandauit, quàm, vt eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit, nos quoque inuicem Ioā. 13. 15.
diligamus? Quo modo autem vel pacem Domini, vel charitatem tenet, qui intercedēte zelo nec pacificus potest esse, nec charus? Ideo & Apostolus Paulus cum pacis & charitatis merita depromeret, cúmque asseueraret firmiter & doceret nec fidem sibi nec eleemosynas, [22] nec passionem quoque ipsam confessionis & martyrij profuturam, nisi charitatis fœdera integra atque inuiolata seruasset; adiecit & dixit: Charitas ma- 1. Cor. 13.
gnanima est, charitas benigna est, charitas non zelat. Docens scilicet & ostendens eum posse charitatem tenere, quisquis magnanimus fuerit & benignus, & zeli ac liuoris alienus. Item alio loco cum moneret, vt homo iam sancto spiritu plenus & natiuitate cœlesti Dei filius factus, non nisi spiritalia & diuina sectetur, ponit & dicit: Et ego quidē Ibid. 3.
fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo. [23] Lac vobis potum dedi, non cibū: nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis, adhuc enim estis carnales: vbi enim in vobis zelus & contentio [24] & dissensiones sunt, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? [25] Obterenda sunt fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda: ne dum iterum ad veteris hominis cōuersationem reuoluimur, letalibus laqueis implicemur, Apostolo hoc idē prouidenter & salubriter præmonente: Itaque, inquit, fratres, non secundum carnem viuamus, si enim secundum carnem vixeritis, Rom. 8.
[26] incipietis mori, si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viuetis: quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt. Si filij Dei sumus, si tēpla eius esse iam cœpimus, si accepto spiritu sancto, sancte & spiritaliter viuimus, si de terris oculos ad cœlum sustulimus, si ad superna & diuina plenum Deo & Christo pectus ereximus: non nisi quæ sunt Deo & Christo, digna faciamus: sicut & Apostolus excitat & hortatur: [27] Si con- Coloss. 3.
surrexistis, inquit, cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, [28] non quæ super terram. Mortui enim estis, & vita ve-

stra abscōdita est cum Christo in Deo: cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia & mortui & sepulti sumus, qui regeneratione cœlesti Christo consurreximus; quæ sunt Christi, & cogitemus pariter & geramus: sicut idem Apostolus docet rursus & monet, dicens: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. Imaginem autem cœlestem portare non possumus, nisi in eo quod esse nunc cœpimus, Christi similitudinem præbeamus: hoc est enim mutasse quod fueras, & cœpisse esse quod non eras, vt in te diuina natiuitas luceat, vt ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, vt honore & laude viuendi Deus in homine clarescat; ipso exhortante & monente, & eis qui se clarificant, vicem mutuam pollicente. Eos, inquit, qui clarificant me, clarificabo: [29] & qui spernit me, spernetur. Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus, & filiis Dei similitudinem Dei patris insinuans, in Euangelio suo dicit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, & odio habebis inimicum tibi: Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si hominibus lætum est & gloriosum, filios habere consimiles; & tunc magis generasse delectat, [30] si ad patrem lineamentis paribus soboles subsiciua respōdeat: quanto maior in Deo patre lætitia est, cùm quis sic spiritaliter nascitur, vt in actibus eius & laudibus diuina generositas prædicetur? Quæ iustitiæ palma est, quæ corona; esse te talem, de quo Deus non dicat: Filios genui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me; [31] sed collaudet te potius Christus, & inuitet ad præmium dicens: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi, eiusmodi exercitationibus contra omnia diaboli iacula firmandus. [32] Sit ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio, [33] in sensibus dominica cogitatio. Oratio iugis omnino non cesset. Salutaris operatio perseueret. Spiritalibus semper actibus occupemur, vt quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire tentauerit, & clausum aduersum se pectus inueniat & armatum. Non enim Christiani hominis corona vna est, quæ tempore persecutionis accipitur: Habet & pax coronas suas, quibus de varia & multiplici congressione victores prostrato & subacto aduersario coronamur. Libidinem subegisse, continentię palma est. Cōtra iram, contra iniuriam repugnasse, corona patientiæ est. De auaritia triumphus est, pecuniam spernere. Laus est fidei, fiducia futurorum mundi aduersa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fouendorum misericordiam pronus est, retributionē thesauri cœlestis adipiscitur. Et qui zelare non nouit, quique vnanimis & mitis fratres suos diligit, dilectionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has iustitiæ palmas & coronas sine intermissione temporis peruenimus. Ad quas vt peruenire tu etiam possis, qui fueras zelo & liuore possessus, omnem illam malitiam, qua prius tenebaris, abiice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutarib⁹ reformare. Euelle de pectore tuo spinas & tribulos, vt te dominicum semen fertili fruge locupletet, vt diuina & spiritalis seges in copiam fecundæ messis exuberet. Venena fellis euome, discordiarum virus exclude: purgetur mens, quam serpentinus liuor infecerat; amaritudo omnis quæ intus insederat, Christi dulcedine leniatur. [34] Si de sacramento crucis & cibum sumis & potum; lignum, quod apud Mara profecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem; nec ad medelam prosperandæ valitudinis laborabis: vnde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus iniustis obtrectationibus inuidebas. [35] bonos imitare, si sectari potes: si autē eos sectari non potes, collætare certe & congratulare melioribus: fac te illis adunata dilectione participē, fac te consortio charitatis [36] & fraternitatis vinculo cohæredem. Dimittentur tibi debita, quando ipse dimiseris: accipientur sacrificia tua, cùm pacificus ad Deum veneris. Sēsus atque actus tui diuini-

1.Cor.15. 1.Reg.2. Leui.19. Matt.5. Esa.1. Matt.25. Exo.15. Num.33.

diuinitus dirigentur, quando ea quæ diuina & iusta sunt cogitaueris, sicut scriptum est:
Prou.16. Cor viri cogitet iusta[37] vt à Deo dirigantur gressus eius. Habes autē multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo Cain non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cœleste regnū, ad quod non nisi concordes atque vnani-
Gen.4. mes dominus admittit. Cogita quod filij dei hi soli possint vocari, qui sint pacifici; qui natiuitate cœlesti & lege diuina ad similitudinem Dei patris & Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis nos Dei stare, spectāte ac iudicante ipso conuersationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, peruenire nos tunc demum posse vt eum videre contingat; si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris, si nos [38] dignos gratia eius & indulgentia præbeamus; si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

ADNOTATIONES in librū de zelo & liuore.

1. Zelare quod bonum videas] *Camb.cod.* zelari, *recte vtrunque legitur; prius autem habet D. Augusti. hunc locum citans lib. 4. de bapt. contra Donat. cap. 8. & infra ipse Camb. cod.*

2. vbi in pectus obrepserit] *Maxime omniū placet hæc lectio Cambron. & veteris. Ms. vnius Morel. cum Grauio ac partim Manutio; legebant exc. Erasm.* quando in pectus obrepat, *vet. excu. cum Rembol.* quando in pectus obrepit; *Afflig. verò Marchin. Dun. & Blandin. Ms. codic.* quandoque in pectus obrepens.

3. circuit, aliquem deuorare quærens] *Ad verbum, expreßit quod pleraque exēplaria legunt:* ζητῶν τινὰ καταπίειν. *Atque adeo magis placet hæc lectio Ms. Marchin. Dun. Blandin. & vnius Morel. cod. quam illa Cambr. & excus.* aliquid deuorare quærens circuit; *præsertim cùm ad priorem magis accedat lectio Afflig. cod. Veterum omnium scriptorum, & Interpretis vulgati cum quibusdam Græcis Exempl.* quærens quem deuoret, *Quanquam enim sic cum excu. legat Auctor Homil. 35. inter 50. D. August. tract. tamen 10. in Ioan. postremā hanc habet.*

4. an sit pars aliqua membrorum] *Ita Beda hūc locum citans in comment. epistolæ 1. Petri & Cambronen. cod. cum exc. Afflig. autē Marchi. & Blandin:* murorū, *Dun. vtrunque.*

5. & faciles voluptates] *Tres iidem:* voluntates, *sed castigatus est Dun. cod. & prius substitutum, legit id etiam Cambron.*

6. per canoram musicam] *Ms. quinque & Beda* canora musica, *quod si legatur, intellige instrumenta.*

7. vt soni dulcioris auditu soluat & molliat Christianum vigorem] *Irrepserat vitio cod. Rembold. corrupta lectio:* vt sonus dulciori; *prius enim habent Ms. 5. & vet. exc. præterquam quod legant:* Christiani, *cum excus. vulg. Beda verò cum Manut. & vno cod. Morel.* Christianum, *sed legit paulo aliter:* vt vi soni dulcioris auditum soluat.

8. Hinc diabolus] *Etiam hoc citat loco citato D. August.*

9. ille dudum angelica maiestate subnixus] *Vocem:* dudum, *recens adiicimus ex 4. Ms.*

10. eripit, qui ipse quoq; id quod prius fuerat amisit] *Ita locum hunc restitui adiecta voce:* qui, *ex Ms. 4. iisdē. Nam si legatur cum. excu.* eripuit, ipse quoque, &c. *videbitur non ante lapsum hominem gratiam suam amisisse diabolus.*

11. Quale malum] *Iterum hoc ibidem allegat D. Augustinus.*

12. prosperum fuerat ostensum] *Ms. 4.* per spiritum fuerat ostensum; *verum prius placet, eo quod præcedit:* in visionibus, *ne sit superflua repetitio velut eiusdem rei.*

13. Et ne longum faciam singulos recensendo] *Cambron. cod. & Grau.* singula, *non recte, loquitur enim de hominibus. Rursum autem hic variāt cod. inter:* simul & semel.

14. Radix est malorum omnium] *4. Ms. addūt.* blandientium, *sed non facit ad institutum.*

15. in honoribus auctiorem] *Sic Cambr. cod. & Manut. pro eo quod cæteri:* altiorem.

16. Inflat superbia, exacerbat seuitia] *Hunc etiam locum sic restitui ex 4. Ms. pro eo quod erat:* Inflatur, & exacerbatur, *nam præterquā quod sequitur:* impatientia concutit, *iisdem prorsus verbis vtitur Cyprianus supra libro de Mortalitate.*

17. dum quis aut quæritur se non potius ordinatum] *Hoc peculiariter ad Nouatianum refertur. Est autem haud dißimilis locus Epistolæ LV.*

18. Hinc vultus minax] *Elegans liuoris & Zeli descriptio, qualem habes & in Epigrammate Virgiliano, cuius initium: Liuor tabifici malum veneni &c.*

19. & stridebit ad eum dentibus suis] *Hæc lectio Ms. 4. cum exc. vulg. magis placet, quàm Cambron. cod. & Manut.* stridet ad eum dentes suos.

20. contritio & calamitas] *Siue hoc modo legas cū exc. vulg. siue cū Ms. quinque:* contritio & infelicitas, *perinde est. Non placet autem vox:* contribulatio, *quam habet Manut. eo quod noua sit, Græce & Isai. 59. & Roma. 3. legitur* σύντριμμα καὶ ταλιπόρια.

21. Qui fuerit minimus in omnibus vobis, hic erit magnus] *Ad verbum fere expreßit quod Græce est:* ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν, ὑπάρχων οὗτος ἔσται μέγας. *Atque adeo rursus adieci verbum:* erit, *omissum à Manut.*

22. nec passionem quoque ipsam confessionis & martyrij] *Cambronensis codex:* confessoris & martyris, *non male. Iterum autem distinctio hic est inter hæc duo.*

23. Lac vobis potum dedi non cibum] *Cambr. & alij veteres:* Lacte vos potaui non cibo, *vtrūque recte legitur, sed hoc ad verbum est ex Græco.*

24. & dissensiones sunt] *Cambr.* dissensio est; *sed illud placet, nam Græce legitur:* καὶ διχοστασίαι.

25. Obterēda sunt fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia] *Ad hunc locum respicit D. Hierony. in 5. cap. ad Galat. dum dicit Cyprianum hoc libro inuidiam enumerare inter vitia carnalia. Letales etiam laqueos hic dicit, quod libro præcedēti crimina mortalia.*

26. incipietis mori] Sic excusi & Ms.omnes, præter Cambronen. qui legit: moriemini, Græce est: μέλλετε ἀποθνήσκειν, quod sonat ad verbum: debetis mori.

27. Si consurrexistis cum Christo] Cambronen. cod. & Manutius: consurrexistis, sed non placet; quia paulo post sequitur: consurreximus. Et infra prius legitur Test. lib. 3. cap. 11.

28. non quæ super terram] Cambronensis codex et Costerius infra dicto loco Cypriani: non quæ terrena sunt, cæteri quatuor Ms. non quæ in terra sunt; verum vulgatam lectionem confirmat quod Græce legitur: ἐπὶ τῆς γῆς.

29. Et qui spernit me, spernetur] Prorsus sic legẽdum alicubi supra diximus, quum sic legatur & Hebraice & Græce.

30. si ad patrem liniamentis paribus soboles subsiciua] Sic rectius Cambro. cod. cum Manutio, quàm Morelius: subseciua, aut exc. vulg. subcisiua, aut vet. excu. & cæteri Ms. quatuor: subcidiua, seu: succediua, aut vnus Morelij: successa. Subsicium (teste Nonio Marcello) significat secundum, sequens, succedens, succidaneũ. Hinc Lucil. lib. 28. Præterea hæc subsiciua siquando voles opera, ita enim legendum ibi censeo pro eo quod est: operã.

31. sed collaudet te potius Christus] Adiicimus recens: sed, ex Cambron. cod.

32. Sit ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio] Ita ex 4. Ms. locum hunc mutilum suppleuimus. Antea enim legebatur duntaxat: Sit ante oculos diuina lectio, aut: Sit in manibus diuina lectio.

33. in sensibus dominica cogitatio] Vetus excu. diuina, sed prius placet, ne sit eiusdem vocis repetitio.

34. Si de sacramento] Ms. 4. non habent: Si. Deinde legunt: vinum quod habuit & myrrha proficit. Sed genuina est vulgata lectio; alludit enim ad lignum, quo immisso, fons Mara antea amarus, in dulcedinem versus est.

35. Bonos imitare si sectari potes] Lectionem hãc Cambronen. cod. confirmat, quod vulgo legitur duntaxat: si potes, quare omittenda prorsus interiecta negatio apud Manut. Ex eodem Camb. legimus: si autem eos sectari non potes. Alij 4. Ms. non aliud legunt quàm: Bonos imitare, collætare & congratulare, quod postremum etiam legit Camb. cod. pro eo quod excu. gratulare.

36. & fraternitatis vinculo cohæredem] Duo Morel. cod. cohærentem, non male.

37. vt à Deo dirigantur gressus eius] Placet præ cæteris hæc Cambron. cod. lectio, eo quod sic legant 70. Antea exc. habebant: & à Deo dirigentur, &c. cæteri verò Ms. duntaxat: vt à Deo dirigatur.

38. dignos gratia eius & indulgentia] Nisi alibi Cypriano familiarior esset hæc phrasis, censuissem genuinã esse quam habent Ms. omnes, vet. excu. & Remboldus: dignos gratiæ eius & indulgentiæ.

AD FORTVNATVM
De Exhortatione Martyrij.

ARGVMENTVM LIBRI Sequentis.

ARgumẽtum huius libri paucis ita describit D. Pontius in vita auctoris: Quis martyras tãtos exhortatione diuini sermonis animaret, quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Latius argumentum ex capitum titulis colligere est. Atqui ex verbis Pontij certum est, genuinũ esse hunc Cypriani fetum, vtpote quibus etiam titulum indicat; facit huc etiam quod Tertullia. librum ad Martyres imitetur. Rursum quod Diuus Hierony. sub finem Apologiæ contra Iouinianum ita scribat: De impari numero disputarunt Clemẽs, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, nostrorúmque Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hylarius. Atqui infra cap. 11. late de septenario numero qui impar est, disputat Auctor. Neque verò placet doctiß. cuiusdam viri coniectura ex verbis sequentibus D. Hieron. quod liber hic Hilarij sit, non Cypriani. Dicit quidem ille: Quorum Hylarius de septenario, id est, impari numero disserens, quæ & quanta dixerit; ad Fortunatum liber illius testimonio est. Sed quid obstet, quo minus & Hylarius librum ad quendã Fortunatũ scripserit. Certe stylus totius libri prorsus alienus est à stylo Hylarij, & tam refert Cyprianum, quàm cuiusquam alterius libri. Deinde scripturæ prorsus eodem modo hoc libro citantur, quo alibi; vt omittam quod iam omnis idololatria sublata fuerit ætate Hylarij, vt nihil opus fuerit tot capitibus ipsam impugnare. Ms. etiam nostri Cambro.. Anglicus, Coloniensis & Affligin. iique quibus vsi sunt Manut. & Morelius, Cypriano ascribunt hunc librum. Immo etiam Trithemius ac iam olim Antoninus. Quin potius censeo eo loco Hieronymi legi debere non: Hylarius, sed: Cyprianus, præsertim quum quosdam vet. cod. sic legere adnotarit piæ memoriæ Dominus Martinus Lypsius. Cæterum siue legas: DE EXHORTATIONE MARTYRVM, siue: MARTYRII, parum refert; illud habet solus Manutius, hoc verò nobiscum Ms. & excusi cæteri, præter Afflig. qui nihil aliud legit, quàm AD FORTVNATVM. Primus edidit hunc librum Rembold.

PRÆFATIO.

DEsiderasti Fortunate charissime, vt quoniam persecutionũ & pressurarum pondus incumbit, & in fine atque in consummatione mundi, antichristi tempus infestum appropinquare nũc cœpit, ad præpa-

præparandas & corroborandas fratrum mentes de diuinis scripturis hortamenta componerem, quibus milites Christi ad cœleste & spiritale certamen animarem. Obtemperandum fuit desiderio tuo tam necessario, vt quantum sufficit mediocritas nostra auxilio diuinæ inspirationis instructa, quasi arma ac munimenta quædam pugnaturis fratribus de præceptis dominicis promerentur. Parum est enim quod Dei plebem classico nostræ vocis erigimus; nisi credentium fidem, & dicatam Deo deuotámque virtutem diuina lectione firmemus. Quid autem potius aut maius curæ nostræ ac sollicitudini congruit;[2] quàm vt commissum nobis diuinitus populum, & exercitum in castris cælestibus constitutum, aduersus diaboli tela & iacula, exhortationibus assiduis præparemus? Neque enim idoneus potest esse miles ad bellum, qui non exercitatus prius in campo fuerit. Aut qui agonisticam coronam quærit adipisci,[3] in stadio coronabitur, nisi vsum, & peritiam virium ante meditetur. Aduersarius vetus est, & hostis antiquus, cum quo prælium gerimus.[4] Sex millia annorum iam pæne complentur, ex quo hominem diabolus impugnat. Omnia genera tentandi, & artes atque insidias deiiciendi vsu ipso vetustatis edidicit. Si imparatum inuenerit militem Christi, si rudem, si non sollicitum ac toto corde vigilantem, circumuenit nescium, fallit incautum, decipit imperitum. Si verò quis dominica præcepta custodiens, & fortiter[5] Christi vestigiis adhærens, contra eum steterit, vincatur necesse est: quia Christus quem confitemur, inuictus est. Ac ne in longum sermonem meum extenderem, frater charissime, & audientem vel legentem stili latioris copia fatigarem, compendium feci; vt propositis titulis, quos quis & nosse debeat & tenere; capitula dominica subnecterem, & id quod proposueram diuinæ lectionis auctoritate solidarem; vt non tam[6] tractatum meum videar tibi misisse, quàm materiam tractantibus præbuisse; quæ res in vsum singulis proficit[7] vtilitate maiore. Nam si confectam & paratam iam vestem darem; vestis esset mea, qua alius vteretur; & forsitan non[8] pro habitudine staturæ & corporis res alteri facta, minus congruens haberetur. Nunc verò de agno, per quem redempti ac viuificati sumus, lanam ipsam & purpuram misi, quam cùm acceperis, tunicam tibi pro voluntate conficies, & plus vt in domestica tua atque in propria veste lætaberis: & cæteris quoque vt conficere & ipsi pro arbitrio suo possint, quod misimus exhibetis; vt vetere illa nuditate contecta, perferant omnes indumenta Christi, cœlestis gratiæ sanctificatione vestiti. Nec non & illud consilium, frater charissime, vtile & salubre prospexi, in exhortatione tam necessaria quæ martyras faciat, amputandas esse verborum nostrorum moras & tarditates, atque ambages sermonis humani subtrahẽdas; ponenda sola illa quæ Deus loquitur, quibus seruos suos ad martyrium Christus hortatur. Præcepta ipsa diuina velut arma pugnantibus suggerenda sunt.[9] Illa sint militaris tubæ hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigantur, inde instruãtur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem passionis tolerantiam roborentur. Nos tantum qui domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoque singulos præparemus, insinuantes & docentes hoc esse baptisma in gratia maius, in potestate sublimius, in honore pretiosius: baptisma in quo angeli baptizant,[10] baptisma in quo Deus & Christus eius exultant, baptisma post quod nemo iam peccat, baptisma quod fidei nostræ incrementa consummat, baptisma quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissa; in sanguinis corona virtutum. Amplectenda res est & optanda, & omnibus postulationum nostrarum precibus expetenda, vt qui serui Dei sumus, simus & amici.

CAPITVLA LIBRI SEQVENTIS.

1 In exhortandis itaque ac præparandis fratribus nostris, virtutis ac fidei firmitate ad præconium dominicæ confessionis, atque ad prælium persecutionis & passionis armandis, primo in loco dicendum est, idola deos non esse: quæ homo sibi faciat. Neque enim quæ fiunt, factore suo & fabricatore maiora sunt: aut protegere & seruare quenquam possunt, quæ ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine seruentur. Sed nec elemẽta colenda esse, quæ homini secundũ dispositionem & præceptum Dei seruiunt.

2 Destructis idolis & elementorum ratione monstrata, ostendendum dominum solum colendum esse.

3 Tunc addendum quæ comminatio Dei sit aduersus eos, qui idolis sacrificant.

4 Præterea docendum non facile ignoscere Deum idololatris.

5 Et quod sic idololatriæ indignetur Deus, vt præceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint.

6 Subiungendum post hæc, quod redempti ac viuificati Christi sanguine, nihil Christo præponere debeamus: quia nec ille quidquam nobis præposuerit; & ille propter nos mala bonis prætulerit; paupertatem diuitiis, seruitutem dominationi, mortem immortalitati. Nos contra in passionibus nostris paupertati sæculari paradisi diuitias & delicias præferamus; dominatũ & regnum æternum temporariæ seruituti, immortalitatem morti, Deum & Christum diabolo & antichristo.

7 Insinuandum quoque, ne erepti de faucibus diaboli, & de laqueis sæculi liberati, si in angustiis & pressuris esse cœperint, regredi denuo ad sæculũ velint, & perdant quod euaserint.

8 Insistendum potius esse & perseuerandum in fide & virtute, & cœlestis ac spiritalis gratiæ consummatione, vt ad palmam & coronam possit perueniri.

9 Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri vt probemur.

10 Nec timendas esse iniurias, & pœnas persecutionum; quia maior est dominus ad protegendum, quàm diabolus ad impugnãdum.

11 [11] Ac ne expauescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones, quas patimur in isto mundo, probandum ante prædictum esse, quod nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones aduersum nos excitaret, vt ex hoc ipso quod hæc fiant], manifesta sit fides diuinæ pollicitationis, in mercedibus & præmiis post modum secuturis. Nec nouum quid accidat Christianis, quando ab initio mundi boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis.

12 In nouissima parte ponendum est, quæ spes & quæ merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones. [12] Et quòd plus accepturi simus in passionis remuneratione, quàm quod hic sustinemus in ipsa passione.

CAPVT PRIMVM.

Qvod idola dij non sint, & quod nec elemẽta vice deorum colẽda sint, [13] ostenditur in Psalmo 113. Idola gentium argentum & aurum; [14] opera manuum hominum. Os habẽt & non loquuntur, oculos habent & non vident. Aures habent & non audiunt, neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea. Item in Sapientia Salomonis: Omnia idola nationum æstimauerũt deos, quibus neque oculorum vsus est ad videndum neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est, finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere; cùm sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit, quoniam [15] ipse quidem vixit, illi autem nunquam. Item in Exodo: Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem. Item apud Salomonem de elementis: Neque opera attendentes, agnouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiã aquam, aut solem, aut lunam [16] rectores orbis terrarum deos putauerunt. Quorum si propter speciem hoc æstimauerunt, sciãt quanto iis dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, [17] intelligãt ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis.

Psal. 113. & 134. *Sap. 15.* *Exod. 20.* *Sap. 13.*

CAP. II.

[18] Quod deus solus colendus sit, scriptũ est in Deuteronomio: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Item in Exodo: [19] Non erunt tibi dij alij absq; me. Itẽ illic: [20] Videte, videte quia ego sum, & nõ est Deus præter me. Ego interimam & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis. Itẽ in Apocalypsi: Et vidi aliũ angelum volantem in medio cœlo, habentem euangelium æternum, vt annunciaret super terram [21] & super omnes nationes, & tribus & linguas, & populos, dicẽtem voce magna: [22] Metuite potius Deum, & date illi claritatẽ, quoniam venit hora

Deut. 6. *Exod. 20.* *Deut. 32.* *Apoc. 14.*

hora iudicij eius; & adorate eum qui fecit cœlum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt. Sic & Dominus in Euangelio commemorationem facit primi & secundi præcepti dicens: Audi Israël, Dominus Deus tuus, Deus vnus est: *Matt.22.* Et diliges Dominum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua; hoc primum, & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. *Ioan 17.* Et iterum: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, quem misisti Iesum Christum.

CAP. III.

Quæ comminatio Dei sit aduersus eos qui idolis sacrificant,[23] legitur in Exodo: *Exod 22.* Sacrificans diis eradicabitur, nisi domino soli. *Deut. 32.* Item in Deuteronomio: Sacrificauerũt dæmoniis, & non Deo. *Esa.2.* Item apud Esaiam: Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & nõ laxabo illis. *Esa.57.* Et iterum: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia. Super hæc ergo non indignabor, dicit Dominus? *Hiere.25.* Item apud Hieremiam: Nolite ambulare post deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. *Apoc.14.* Item in Apocalypsi: Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte sua, au in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum Angelorum, & sub oculis agni; & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet. Nec habebunt requiem die ac nocte quicunque adorãt bestiam & imaginem eius.

CAP. IIII.

Non facile ignoscere Deum idololatris. *Exod. 32.* Moyses in Exodo pro populo rogat nec impetrat. Precor, ait, Domine deliquit populus hic delictum grande: fecerunt sibi deos aureos:[24] & nũc si dimittis illis delictũ, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo. *Hier 7.* Itém cùm Hieremias pro populo deprecaretur, Dominus ad eum loquitur dicens: & tu noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro ipsis in prece & oratione; quia non exaudiam in tempore quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ. *Ezech.14* Ezechiel quoque hanc eandem denunciat indignationem Dei eis, qui in Deum delinquunt: Et fuit, inquit, verbum Domini ad me dicens: Fili hominis terra quæcunque peccauerit mihi, vt delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noë, Daniel, & Iob, non liberabunt filios neque filias, ipsi soli salui erunt.[25] Item in Regnorum primo. *1 Reg.2.* Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum: Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

CAP. V.

Quòd sic idololatriæ indignetur Deus, vt præceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint; *Deut.13.* In Deuteronomio: Quod si rogauerit te frater tuus, aut filius tuus, aut filia tua, aut vxor tua, quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui æqualis est animæ tuæ, latenter dicens:[26] Eamus & seruiamus diis aliis, diis gentium, non consenties ei, & non exaudies eum, & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis eum, annuncians annunciabis de illo. Manus tua erit super eum, in primis interficere eum, & manus omnis populi postremo; & lapidabunt eum & morietur; quoniam quæsiuit auertere te à Domino Deo tuo. Et iterum loquitur Dominus & dicit, nec ciuitati parcendum, etiam si vniuersa consenserit ad idololatriam: Aut si audieris in vna ex ciuitatibus, quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic, dicentes: Eamus & seruiamus diis aliis, quos non nosti; Interficiens necabis omnes qui sunt in ciuitate cæde gladij, & incendes ciuitatem igni, & erit sine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiam nunc, vt auertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Et dabit tibi misericordiam & miserebitur tui, & multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, & obseruaueris præcepta eius. Cuius præcepti & vigoris memor Mathathias interfecit eum qui ad aram sacrificaturus accesserat. *1.Mach.2.*[27] Quod si ante aduẽtum Christi circa Deum colendũ & idola spernẽda, hæc præcepta seruata sunt: quãto magis post aduentũ Christi seruãda sunt; quando ille veniens

non verbis tantum nos hortatus ſit, ſed & factis, poſt omnes iniurias & contumelias paſſus quoque & crucifixus; vt nos pati & mori exemplo ſuo doceret; vt nulla ſit homini excuſatio pro ſe non patienti, cùm paſſus ſit ille pro nobis & cùm ille paſſus ſit pro alienis peccatis, multo magis pro peccatis ſuis pati vnumquemque debere? Et ideo in
Matt.10. Euangelio comminatur & dicit: Quicunque confeſſus fuerit me coram hominibus, & ego cõfitebor eum coram patre meo qui in cœlis eſt: Qui autem negauerit me coram hominibus, & ego negabo eum coram
2.Tim.2. patre meo qui in cœlis eſt. Item Apoſtolus Paulus: Si enim commorimur, inquit, & cõuiuemus: ſi toleramus, & conregnabimus:
* negauerimus. [28] ſi * negabimus, & ipſe negabit nos. Item
1.Ioan.2. Ioannes: Qui negat filium; neque patrem
Matt.10. habet: qui confitetur filium, & filium & patrem habet. Vnde nos ad contẽptum mortis hortatur Dominus & corroborat dicẽs: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt oocidere. Magis autem metuite eum qui poteſt animam & corpus occidere in gehennam. Et iterum:
Ioan.12. Qui amat animam ſuam perdet eam: & qui odit animam ſuam in iſto ſæculo, in vitam æternam conſeruabit illam.

CAP. VI.

Quòd redempti & viuificati Chriſti ſanguine nihil Chriſto præponere debea-
Matt.10. mus: In Euangelio Dominus loquitur & dicit: [29] Qui diligit patrem aut matrem ſuper me, non eſt me dignus. Et qui diligit filium, aut filiam ſuper me, non eſt me dignus. Et qui non accipit crucem ſuam & ſequitur me, non eſt me dignus. Sic & in Deutero-
Deut.33. nomio ſcriptum eſt: Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios ſuos non agnouerunt, hi cuſtodierunt præcepta tua, &
Rom.8. teſtamentum tuum ſeruauerunt. Item Apoſtolus Paulus: Quis nos, inquit, ſeparabit à charitate Chriſti, preſſura, an anguſtia, an perſecutio, [30] an fames, ac nuditas, an periculum, an gladius? Sicut ſcriptum eſt:
Pſal.43. Quia propter te occidimur tota die, ęſtimati ſumus vt oues victimę, ſed in his omnibus ſuperamus propter eum qui dilexit nos. Et
1.Cor.6. iterum: Non eſtis veſtri, empti enim eſtis pretio magno, glorificate, & portate Deum
2.Co.5. in corpore veſtro. Et iterum: Pro omnibus mortuus eſt, vt & qui viuunt, iam non ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt, & reſurrexit.

CAP VII.

Ereptos de faucibus diaboli, & de laqueis ſæculi liberatos non debere denuò ad ſæculum reuerti, ne perdant quod euaſerint. In Exodo Iudaicus populus ad vmbram noſtri & imaginem præfiguratus, cum Deo tutore & vindice euaſiſſet Pharaonis atque Ægypti, id eſt, diaboli, & ſæculi duriſſimam ſeruitutem; circa Deum perfidus & ingratus, aduerſus Moyſen muſſitat, reſpiciens ſolitudinis ac laboris incommoda, & non intelligens libertatis ac ſalutis beneficia diuina, & reuerti quærit ad Ægypti, hoc eſt ad ſæculi ſeruitutem vnde fuerat exutus; cum magis fidere deberet in Deum & credere: quoniam qui à diabolo & ſæculo liberat populum ſuum, protegit liberatum: Quid hoc no- *Exod.14.*
bis, inquiunt, feciſti in eiiciendo nos de Ægypto? [31] Melius eſt nobis ſeruire Ægyptiis quàm mori in ſolitudine hac. Et dixit Moyſes ad populum: Fidite, & ſtate, & cernite ſalutem quæ à Domino eſt, quam vobis faciet hodie; Dominus ipſe pugnabit pro vobis, & vos tacebitis. Quod nos admonens in Euangelio ſuo Dominus, & docens ne ad diabolum rurſus & ad ſæculum, quibus renunciauimus, & vnde euaſimus, reuertamur, dicit: Nemo retro attendens & *Luc.9.& 17.*
ſuperponens manum ſuam ſuper aratrum, aptus eſt regno Dei. Et iterum: Et qui in agro eſt, non conuertatur retro. Memores eſtote vxoris Loth. Ac ne quis aliqua vel cupiditate rerum, vel ſuorum dulcedine retardetur quo minus Chriſtum ſequatur, ad- *Luc.14.*
dit & dicit: Qui non renunciat omnibus quæ ſunt eius, non poteſt meus eſſe diſcipulus.

CAP. VIII.

Inſiſtendum eſſe & perſeuerandum in fide & virtute, & cœleſtis ac ſpiritalis gratiæ conſummatione, vt ad palmam & coronam poſſit perueniri: In Paralipomenõ: [32] Domi- *2.Paral.15.*
nus vobiſcum eſt, quàm diu & vos eſtis cum ipſo. Si autem dereliqueritis eum, derelin- *Ezech.33.*
quet vos. Item apud Ezechielẽ: Iuſtitia iuſti non liberabit eum, in quacunque die exerrauerit. Item in Euangelio Dominus loquitur & dicit: Qui perſeuerauerit vſque in *Matt.10.*
finem, hic ſaluus erit. Et iterum: Si perman- *Ioan.8.*
ſeritis in verbo meo, [33] vere diſcipuli mei eſtis, & cognoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos: Præmonens quoque nos paratos ſemper eſſe debere, & expeditos in procinctu

Luc.12. cinctu firmiter stare; addit & dicit: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes; & vos similes hominibus expectantibus dominum suum, [34] quando reuertatur à nuptiis, vt cùm venerit & pulsauerit aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens dominus inuenerit vigilantes. Item beatus Apostolus Paulus, vt fides nostra proficiat & crescat & ad summa perueniat,
1.Cor.9. hortatur dicens: Nescitis quoniã qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, [35] vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis; omnis enim qui agonizat, in omnibus continens est. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem
2.Tim.2. incorruptam. Et iterum: [36] Nemo militans Deo, obligat se molestiis secularibus, vt possit placere ei cui se probauit. Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi le-
Rom.12. gitime pugnauerit. Et iterum: Oro autem vos fratres per misericordiam Dei vt constituatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, placentem Deo; [37] nec configuremini sæculo huic, sed transformamini in renouatione spiritus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona, & placens &
Rom.8. perfecta. Et iterum: Sumus filij Dei: si autem filij, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi. Si quidem compatiamur, vt
Apoc.3. & commagnificemur. Et in Apocalypsi eadem loquitur diuinæ prædicationis hortatio, dicens: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quod exemplum perseuerandi & permanẽdi designatur in Exodo, vbi Moyses ad superandum Amalech, qui figuram portabat diaboli, in signo & sacramento crucis adleuabat supinas manus. Nec vincere aduersarium potuit, nisi postquam stabilis in signo adleuatis iugiter ma-
Exod.17. nibus perseuerauit. Et factum est, inquit, cum leuabat Moyses manus, prẹualebat Israël; vbi autem submiserat manus, inualescebat Amalech. Et accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum. Et Aaron & Vr sustentabant manus eius hinc & inde; & factæ sunt manus Moysi stabiles vsque in occasum solis. Et fugauit Iesus Amalech, & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: [38] Scribe hoc, vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu: quoniam [39] deletione deleam memoriam Amalech de sub cœlo.

CAP. IX.

Ad hoc pressuras & persecutiones fieri vt probemur, in Deuteronomio: Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra, & ex tota virtute vestra. Et iterum apud Salomonem: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Paulus quoque paria testatur ac loquitur dicens: Gloriamur in spe claritatis Dei. Non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur; tolerantia autem probationem, probatio autem spem: spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis. Et Petrus in Epistola sua ponit & dicit: [40] Charissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit; nec excidatis tanquam nouum aliquid vobis contingat. Sed quotienscunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete; vt & in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exulteris. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis; quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit: quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur.

Deut.13. Eccle.27. Rom.5. 1.Pet.4.

CAP. X.

Timendas nõ esse iniurias & pœnas persecutionum, quia maior est Dominus ad protegendum, quàm diabolus ad impugnandum. Ioannes in epistola sua probat dicens: Maior est qui in vobis est, quàm qui in isto mundo. Item in Psalmo 117. Non metuam quid mihi faciat homo, Dominus mihi auxiliator est. Et iterum: [41] Isti in curribus & isti in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimus. Ipsi obligati sunt & ceciderunt: nos autem surreximus & erecti sumus. Et adhuc fortius docens & ostendens Spiritus sanctus castra diaboli non timenda, & si bellum nobis hostis indixerit, in ipso magis bello spem nostram consistere, & congressione illa iustos ad diuinæ sedis & salutis æternæ præmium peruenire, in Psalmo 26. ponit & dicit: Si directa fuerint in me castra, non timebit cor meum: si exsurrexerit super me bellum, in illud ego sperabo: [42] Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ.

1.Ioan.4. Psa. 117. et 19. Psal.26.

Exod. 1. Item in Exodo declarat scriptura diuina pressuris multiplicari nos potius & augeri, dicens: Quantóque eos deprimebant, tanto plures fiebant, & inualescebant magis.
Apoc. 2. Et in Apocalypsi protectio diuina promittitur passionibus nostris: Nihil, inquit, eorum timeas quæ passurus es. Nec alius securitatem nobis & protectionem pollicetur, quam qui & per Esaiam Prophetam
Esa 43. loquitur dicens: Noli timere, quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu. Et si transieris per aquam, tecum sum, & flumina te non inundabunt. Et si transieris per ignem, flamma te non comburet: quoniam ego Dominus Deus tuus sanctus Israël, qui te saluum facio. Qui & in Euangelio promittit auxilium diuinum Dei seruis in persecutionibus non defuturum,
Matt. 10. dicens: Cùm autem vos tradiderint, nolite cogitare quo modo aut quid loquamini:
Mar. 13. dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in
Luc. 21. vobis. Et iterum: Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare: ego enim dabo vobis os & sapientiam, [43] cui non poterunt resistere aduersarij vestri. Sicut in Exodo, ad Moysen cunctantem & ad populum ire trepidantem, Deus loquitur di-
Exod. 4. cens: Quis dedit os homini? [44] & quis fecit mutum? & quis surdum? & quis videntem & cæcum? nónne ego Dominus Deus? Et nunc perge, & ego aperiam os tuum, & instruam te quid loquaris. Nec difficile est Deo aperire os hominis deuoti sibi, & confessori suo inspirare constantiā & fiduciam
Num. 22. loquendi, qui in Numeris aduersus Balaam Prophetā etiam asinam fecerit loqui. Quare in persecutionibus nemo cogitet, quod periculum diabolus importet, sed immo consideret quod auxilium Deus præstet: nec mentem labefactet humana infestatio, sed corroboret fidem diuina protectio: quando vnusquisque secundum dominica promissa, & fidei suæ merita tantum accipiat de Dei ope, quantum se credat accipere; nec sit quod omnipotens præstare non possit, nisi si accipientis fides caduca defecerit.

CAP. XI.

Ante prædictum esse, quòd nos mundus odio habiturus esset, & quòd persecutiones aduersum nos excitaret, & quod nihil nouum Christianis accidat, quando ab initio mundi boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis; Dominus in Euangelio præmonet & prænunciat, dicens: Si mundus vos odit, scitote quoniam me primò odiit. Si de mundo Ioan. 15.
essetis, mundus quod suum esset amaret: sed quia de mundo non estis, & ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est seruus maior domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Et iterum: Ioan. 15.
Veniet hora vt omnis qui vos occiderit, putet se officium Deo facere: sed hoc facient, quoniam non cognouerūt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cùm venerit hora, eorum memores sitis, quia ego dixi vobis. Et iterum: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit: vos tristes eritis, sed [45] tristitia vestra in lætitiā veniet. Et iterum: Hæc locutus sum vobis vt in me pacem habeatis, in sæculo autē [46] pressuram habebitis: sed fidite quoniam ego vici sæculum. Et cùm à discipulis suis interrogaretur de signo aduentus sui & consummationis mundi, respondit & dixit: [47] Cauete ne quis Matth. 24.
vos fallat, multi eñ venient in nomine meo dicētes: Ego sum Christus; & multos fallēt. Marc. 13.
Incipietis autē audire bella & auditus bellorum: videte, nolite tumultuari: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. [48] Exsur- Luc. 21.
get enim gens super gentem, & regnum super regnum; & erunt fames & terræmotus & pestilentiæ per singula loca. omnia autem ista [49] initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficiēt vos; & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicē tradent & odient inuicem. Et multi pseudoprophetæ exsurgent & seducent multos: & eo quod facinus abundet, refrigescet charitas multorum. Qui autem tolerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et prædicabitur Euangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Cum ergo videritis abominationem vastationis, quæ dicta est per Danielem Prophetam, Dan. 9.
stantem in loco sancto (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes; & qui in tecto est, nō descēdat tollere quidquam de domo; & qui in agro est, non conuertatur retro auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis

illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hieme, neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque nunc, sed neque fiet: & nisi breuiati essent dies illi, non esset salua omnis caro; propter electos autem breuiabuntur illi dies. Tunc si quis dixerit vobis: ecce hic est Christus, aut ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ & dabunt signa magna, & prodigia, ad errorem faciendum si fieri potest etiam electis. Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis: Ecce in solitudine est, nolite exire; ecce in cubiculis, nolite credere. [50] Sicut enim corruscatio exit ab oriente, & apparet vsque ad occidentem, ita erit & aduentus filij hominis. [51] Vbi fuerit corpus, illuc colligentur aquilæ. Continuò autem post pressuram dierum illorum [52] sol tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur. Et tunc apparebit signum filij hominis in cœlo, [53] & lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute magna & claritate. Et mittet angelos suos cum tuba magna. Et colligent electos eius à quatuor ventis, à summis cœlorum vsque ad summitates eorum. Nec noua aut repentina hæc sunt quæ nūc accidunt Christianis, cùm boni semper & iusti, & Deo innocentiæ lege ac veræ religionis timore deuoti, per pressuras & iniurias, & graues ac multiformes [54] infestationum pœnas angusti itineris difficultate gradiantur. *Gen. 4. 27. & 37.* Sic in origine statim mundi Abel iustus à fratre primus occiditur: & Iacob fugatur, & Ioseph venundatur: *1. Reg. 14.* & Dauid misericordem Saul rex persequitur, *3. Reg. 19.* & Heliam maiestatem Dei constanter ac fortiter asserentem rex Achab opprimere conatur. *Matth. 23.* Zacharias sacerdos interficitur in medio templi & altaris, vt illic hostia ipse fiat, vbi Deo hostias immolabat. Tot denique martyria iustorum sæpe celebrata, tot edita in posterum fidei & virtutis exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Misahel, ætate compares, dilectione concordes, fide stabiles, virtute constantes, flammis ac pœnis vrgentibus fortiores, soli se Deo seruire, solum nosse, solum colere proclamant dicentes: *Dan. 3.* Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. [55] Est enim Deus, cui nos seruimus, potens nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, & statuam auream quam statuisti, non adoramus. Et Daniel Deo deuotus, & sancto *Dan. 14.* spiritu plenus exclamat & dicit: Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram. Tobias quoque sub regali licet ac tyrannica seruitute, sensu tamen ac spiritu liber; confessionem suā Deo seruat, & virtutem maiestatémque diuinam sublimiter prædicat, dicens: Ego in terra ca *Tob. 13.* ptiuitatis meæ confiteor illi, [56] & ostēdo virtutem eius in natione peccatrice. Quid ve- *2. Mach. 7.* rò in Machabeis septem fratres & nataliū pariter & virtutum sorte consimiles [57] septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes? sic septem fra- *Gen. 1.* tres in martyrio cohærentes, vt primi in dispositione diuina [58] septem dies annorum septem millia continētes, vt septem spiritus *Tob. 12.* & angeli septem qui assistunt & conuersantur ante faciem Dei, *Exod. 25.* & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij, & in Apocalypsi *Zach. 4. Apoc. 1.* septem candelabra aurea, & apud Salomo- *Prou. 9.* nem columnæ septem, super quas ædificauit domum sapientia: ita & istic septem fratrum numerus, ecclesias septem numeri sui quantitate complexus, secundum quod in primo Regnorum libro legimus, sterilem *1. Reg. 2.* septem peperisse. Et apud Esaiam: Septem mulieres vnum hominem apprehendunt, *Esa. 4.* cuius inuocari super se nomen exposcunt. Et Apostolus Paulus qui huius legitimi numeri & certi meminit, ad septem ecclesias scribit. Et in Apocalypsi dominus mandata *Apoc. 1.* sua diuina, & præcepta cœlestia ad septem ecclesias, & earundem angelos dirigit, qui nunc istic in fratribus numerus inuenitur, [59] vt consummatio legitima compleatur. Cum septem liberis planè copulatur & mater origo & radix; quæ ecclesias septem postmodum peperit, ipsa prima & vna [60] super Petrum domini voce fundata. *Matth. 16.* Nec vacat quod in passionibus sola cum liberis mater est. Martyres enim qui se Dei filios in passione testantur, iam non nisi Deo patre censentur; sicut in Euangelio dominus docet, dicens: Ne vocaueritis vobis patrem su- *Matth. 23.* per terram, vnus est enim pater vester qui in cœlis est. Quæ verò ediderunt confessionum præconia, quàm præclara quàm magna documenta fidei præbuerunt? Rex

2. Mach. 7 Antiochus infestus, immo in Antiocho antichristus expressus, ora martyrum gloriosa & spiritu confessionis inuicta contagio suillæ carnis maculare quærebat, & cũ flagellis grauiter verberasset, ac nihil promouere potuisset, sartagines iussit igniri: quibus ignitis & accensis, eum qui primus locutus fuerat, & magis [61] regem virtutis & fidei constantia prouocauerat, admoueri præcepit & frigi, producta & [62] ex secta prius lingua, quæ confessa Deum fuerat: quod martyri gloriosius contigit; lingua enim confessa nomen Dei, prior ad Deum debuit ipsa proficisci. Post in secundo excogitatis acrioribus pœnis, antequam cætera membra torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit, odio scilicet certo. Nam
2. Cor. 11. cùm caput viri Christus sit, & caput Christi Deus; qui caput laniabat in martyre, Deum, & Christum persequebatur in capite. At ille in martyrio suo fidens, & resurrectionis sibi præmium de Dei remuneratione promittens exclamauit & dixit: Tu quidem impotens ex hac præsenti vita nos perdis; sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus in æternam vitæ resurrectionem suscitabit. Tertius linguam postulatus cito protulit: nam pœnam linguæ exsecandæ iam didicerat à fratre contemnere; manus quoque amputandas constanter extendit, multum beatus genere isto supplicij, cui contigit extensis ad pœnam manibus passionis dominicæ instar imitari. Nec non & quartus pari virtute tormenta contemnens, & ad retundendum regem cœlesti voce respondens exclamauit & dixit: Potius est ab hominibus morti datos expectare spem à Deo [63] iterum ab eo suscitandos in vitam æternam: tibi enim resurrectio ad vitam non erit. Quintus præter quod carnificinam regis, & duros variósque cruciatus fidei vigore calcabat, ad præscientiam quoque & notitiam futurorum spiritu diuinitatis animatus prophetauit regi, indignationem Dei & vltionem velociter secuturam: Potestatem, inquit, inter homines habens, cùm sis corruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare genus nostrum à Deo derelictum esse. Sustine & vide magnam potestatem eius, qualiter te & semen tuum torquebit. [64] Quale illud leuamentum fuit martyri, quam magnum, quàm grande solatium, in cruciatibus suis non tormenta propria cogitare, sed tortoris sui supplicia prædicare? In sexto verò non virtus sola, sed & humilitas prædicanda est; nihil sibi martyrem vindicasse, nec confessionis suæ honorem superbis vocibus ventilasse, peccatis potius suis adscripsisse, quod persecutionẽ à rege pateretur; Deo vero dedisse quod postmodum vindicaretur. Docuit esse martyras verecundos, de vltione fidere, & nihil in passione iactare: Noli, inquit, frustra errare: nos enim propter nosmetipsos, hæc patimur peccantes in Deum nostrum. Tu autem ne te existimes [65] impune futurum, aggressus pugnare cum Deo. Admirabilis quoque mater, quæ nec sexus infirmitate fracta, nec multiplici orbitate commota, morientes liberos spectauit libenter, nec pœnas illas pignorum, sed glorias computauit, tam grande martyrium Deo præbens virtute oculorum suorum, quàm præbuerant filij eius tormentis & passione membrorum: Cum sex punitis & occisis superesset vnus ex fratribus, cui rex diuitias, & potentatus, & multa pollicebatur, vt crudelitas eius ac feritas vel vnius subacti solatio foueretur, & peteret vt ad filium deiiciendum secũ deprecaretur & mater; deprecata est illa, sed vt decebat martyrũ matrem, vt decebat legis & Dei memorem, vt decebat filios suos non delicate, sed fortiter diligentem. Deprecata est enim, sed vt Deum confiteretur: deprecata est ne à fratribus suis frater in consortio laudis & gloriæ separaretur: tunc se septem filiorum computans matrem, si sibi contingeret filios septem Deo potius peperisse, non sæculo. Armãs itaque eum & corroborans, & feliciore tunc partu filium generans: Fili, inquit, miserere mei, [66] quæ te in vtero mensibus nouem portaui, & lac triennio dedi & alui, & in ætatem istam perduxi. Oro fili, aspicias [67] in cœlũ & terram; & omnibus quæ in eis sunt aspectis, intelligas, quia ex nihilo fecit illa Deus, & hominum genus: Itaque fili ne timeas carnificem istum, sed dignus fratribus effectus excipias mortem, vt in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam. Magna laus matris in exhortatione virtutis; sed maior in Dei timore & in fidei veritate, quod nihil sibi aut filio de sex martyrum honore promisit, nec fratrum precem profuturam credidit ad negãtis salutem: persuasit potius participem passionis fieri, vt in iudicij die posset cum fratribus

inueniri

inueniri. Posthæc liberis suis commoritur & mater, neque enim aliud iam decebat, quàm vt quæ martyras pepererat, & fecerat, in consortio illis gloriæ iungeretur; & quos ad Deum præmiserat, ipsa quoque sequeretur.[68] Ac ne quis vel libelli, vel alicuius rei oblata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus; [69] nec Eleazarus tacendus est, qui cùm sibi à ministris regis offerretur facultas, vt accepta carne qua liceret sibi vesci, ad circumueniendum regem simularet se illa e-
2.Mach.6 dere, quæ de sacrificiis atque illicitis cibis ingerebantur; consentire ad hanc fallaciam noluit, dicens nec ætati suæ, nec nobilitati conuenire id fingere, quo cæteri scandalizarentur, & in errorem inducerentur, existimantes Eleazarum nonaginta annos natum ad alienigenarum morem, relicta & prodita Dei lege transisse: nec tanti esse lucrari breuia vitæ momenta, vt offenso Deo incurreret æterna supplicia. At ille excruciatus diu, & in extremo iam constitutus, cùm inter verbera & tormenta moreretur, ingemiscens ait: Domine qui sanctam habes scientiã,[70] manifestum est, quia cùm possem à morte liberari, durissimos dolores corporis tolero flagellis vapulans; animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior. Sincera prorsus fides & virtus integra ac satis pura, non regem Antiochum cogitasse, sed Deum iudicem; & scisse proficere sibi ad salutem non posse, si hominem derideret ac falleret; quãdo deus qui conscientiæ nostræ iudex est, & solus timendus est, nec derideri possit omnino nec falli. Si igitur & nos dicati ac deuoti Deo viuimus, si supra iustorum antiqua & sancta vestigia iter facimus: per eadem documenta pœnarum, per eadem passionum martyria pergamus; hoc ampliorẽ gloriam computantes temporis nostri, quod cum vetera exempla numerentur, exuberante postmodum copia virtutis ac fidei, numerari non possunt martyres Christiani; testã-
Apoc. 7. te Apocalypsi & dicente: Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu & populo & lingua, stantes in conspectu throni, & agni: & erant[71] amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus deo nostro sedenti super thronum, & agno: & respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vnde venerũt? Et dixi ei: Domine mi tu scis: & ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerũt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni: propter hoc sunt in conspectu throni Dei,[72] & seruiunt ei die ac nocte in templo eius. Quòd si tantus ostenditur & probatur Christianorum martyrũ populus; nemo difficile vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videat martyrum populum non posse numerari.

CAP. XII.

Quæ spes: & merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem[73] Spiritus sanctus ostendit & præcauit, dicẽs: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis benè disponentur: quoniam deus tentauit illos, & inuenit illos, dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, &[74] quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum. Item apud eundem vindicta nostra describitur, & persequentiũ nos atque infestãtium pœnitentia prædicatur, Tunc stabunt, inquit, iusti in magna constantia aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se,[75] pœnitentiam agentes, &[76] prę angustia spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo ergo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra. Item in psalmo 115. pretium & merces passionis ostenditur: Pretiosa est, inquit, in conspectu Domini mors sanctorum eius. Item in psalmo 125. tristitia conflictationis, & lætitia retributionis exprimitur. Qui seminãt, inquit, in lachrymis, in gaudio me-

Sap. 3.

Ibid. 5.

tent. Ambulantes ambulabant & flebant, mittentes semina sua:[77] venientes autem ve nient in exultatione portantes gremia sua. Et iterum in psalmo 118. Beati qui immacu lati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutātur martyria eius, in toto corde[78] exquirunt eum. Item Dominus in euangelio, vltor ipse persecutionis nostræ & remunerator passionis: Beati, inquit, qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam, quia ipsorum est regnum cœlorum. Et iterum:
Math. 5. Beati eritis cùm odio vos habuerint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro, quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die, & exsultate: ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Et iterum:
Luc. 9. Qui perdiderit animam suam propter me,[79] hic saluabit illā.[80] Nec solos animaduersos & interfectos diuinæ pollicitationis manent præmia, sed etiā si ipsa passio fidelibus desit, fides tamē integra atq; inuicta perstiterit, & contemptis ac relictis suis omnibus Christum se sequi Christianus ostenderit, ipse quoque à Christo inter martyras honoratur, pollicente ipso & dicente:
Marc. 10. Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorē, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Item in Apoca-
Apoc. 20. lypsi hoc idem loquitur: Et vidi, inquit, animas occisorum propter nomen Iesu & sermonem Dei, & cum primo in loco posuisset occisos, addidit dicens: Et quicunque imaginem bestiæ non adorauerunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua; quos vniuersos à se in eodem loco simul visos coniungit & dicit: & vixerunt & regnauerunt cum Christo. Viuere omnes dicit & regnare cum Christo, non tantum qui occisi fuerint, sed & quique in fidei suæ firmitate, & Dei timore perstantes, imaginem bestiæ non adorauerint, neque ad funesta eius & sacrilega edicta consenserint. [81] Plus nos accipere in passionis mercede, quā quod hic sustinemus in ipsa passione,
2. Cor. 12. probat beatus apostolus Paulus: qui dignatione diuina vsque in tertium cœlum
1. Cor. 9. atque in paradisum raptus, audisse se[82] inenarrabilia verba testatur;[83] qui occulata fide Iesum dominum vidisse se gloriatur, qui id quod & didicit & vidit, maiori conscientiæ veritate profitetur. Non sunt, inquit, condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reue- Rom. 8.
labitur in nobis. Quis ergo non omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem peruenire, vt amicus dei fiat, vt cum Christo statim gaudeat? vt post tormenta & supplicia terrena, præmia diuina percipiat? Si militibus sæcularibus gloriosum est, vt hoste deuicto redeant in patriam triumphantes: quanto potior & maior est gloria, victo diabolo ad paradisum triumphantem redire, & vnde Adam peccator eiectus est, illuc prostrato eo[84] qui ante deiecerat, trophæa victricia reportare? offerre Deo acceptissimū munus, incorruptam fidem, & virtutem mentis incolumem, laudem deuotionis illustrem? comitari eum, cùm venire cœperit, vindictā de inimicis recepturus; lateri eius assistere, cùm sederit iudicaturus? cohæredē Christi fieri? angelis adæquari? cum patriarchis, cum apostolis, cum prophetis cœlestis regni possessione lætari? Has cogitationes quæ persecutio potest vincere, quæ possunt tormenta superare? Durat fortis & stabilis religiosis meditationibus fundata mens: & aduersus omnes diaboli terrores & minas mundi, animus immobilis perstat; quem futurorum fides certa & solida corroborat. Clauduntur oculi in persecutionibus terræ, sed patet cœlum: minatur antichristus, sed Christus tuetur: mors infertur, sed immortalitas sequitur: occiso mundus eripitur, sed restituto paradisus exhibetur: vita temporalis extinguitur, sed æterna reparatur. Quanta est dignitas & quanta securitas, exire hinc lætum, exire inter pressuras & angustias gloriosum; claudere in momento oculos, quibus homines videbantur & mundus, & aperire eosdem statim vt Deus videatur & Christus? Tam feliciter migrandi, quanta velocitas? terris repente subtraheris, vt in regnis cœlestibus reponaris. Hæc oportet mente & cogitatione cōplecti, hæc die ac nocte meditari. Si talem persecutio inuenerit Dei militem, vinci nō poterit virtus ad prælium prompta.[85] Vel si accersitio ante præuenerit, sine præmio nō erit fides, quæ erat ad martyriū præparata. Sine damno temporis merces iudice Deo redditur: in persecutione militia; in pace, conscientia coronatur.

AD NO-

ADNOTATIONES IN librum ad Fortunatum, de exhortatione Martyrij.

Præfa. 1. Desiderasti Fortunate charissime] *Fortunati duo scribunt cum Cypriano epistolam supra 84. & 53. epistola scripta est ad Fortunatum & alios quosdam. Infra quoque in Synodo Carthag. sententiam dicit Fortunatus à Tuccabori. Confirmat itaque etiam hoc dictam sententiam nostram de Cypriano huius libri auctore; quod plures eo tempore fuerint eius nominis Episcopi in Africa. Atque adeo econtrario nihil obstat, quod Fortunatus vnus D. Hilario familiaris fuerit, vitámque filiæ eius descripserit.*

2. quam vt commissum, &c. præparemus] *Vterque Ms.* quam commissum, &c. præparare.

3. in stadio coronabitur] *Afflig. cod.* quomodo in stadio, *alij quidam teste Morel.* num in stadio? *vt sit interrogatio.*

4. Sex milia annorum iam penè complentur] *Rectius sic cum Ms. Grau. & Manut. quam alij excusi:* plene. *Tantum enim abest, vt plenè ætate Cypriani completa fuerint sex annorum milia, vt etiam iuxta Eusebij D. Augustini, Orosii & Seueri Sulpitij computum, annus passionis eius qui à Christo nato fuit 259. non nisi 5457. fuerit aut circiter. Iam si Hebræorum Philonis, D. Hieron. & Bedæ computum spectes, non plures à mundo condito anni erant elapsi quàm 4207. vtpote qui annum natiuitatis Iesu faciant duntaxat 3932. Penè compleri itaque dixit sex milia annorum eo quod 5000. iam præteriissent, saltem secundum 70. interpretes, quorum translatio tunc in vsu erat. Discrepantia autem inter 70. & Hebraicam veritatem illa est Gen. 5. & 12. c. quod vbi hæc centum annos patriarchis illis primis attribuit, illi 200. plerunque legant. Verbi gratia, vbi Hebræi & nostri codices hodie legunt Gen. 5. Vixit autem Adam centum & 30. annos, legebant 70. Vixit autem Adam ducentos & 30. annos. Vide D. Hieronym. qu. Hebraic. in Gen. & D. August. libro 15. de ciuit. Dei à c. 10. vsque ad 15. & 20. item lib. 18. c. 10.*

5. Christi vestigiis adhærens] *Hoc ex Camb. cod. substituimus, pro eo quod alij dumtaxat:* Christo adhærens.

6. tractatum meum] *Hinc rursum confirmatur mea sententia, tum tractatus tum libros potius intitulari debere quam epistolas huius generis scripta.*

7. vtilitate maiore] *Sic rectè cum Ms. Manutius; pro eo quod alij:* vtilitate multorum; *habet certè & Ms. nostri omnem hãc periodum.*

8. pro habitudine staturæ] *Afflig.* pro habitudinis statura.

9. Illa sint militaris tubæ hortamenta] *Suspicor vitio operarum legi apud Manutium:* turbæ, *quum & Ms. Cambron. & cæteri excusi omnes prius legant. Longè aliter Afflig. cod.* Illa sint militiæ dominicæ ornamenta, illa pugnantibus clarifica, *sed non rectè. Supra tamen est eandem varietatem alicubi reperire, inter hortamenta & ornamenta.*

10. baptisma in quo Deus & Christus eius exultant] *Omissa hæc à Manutio, ex Ms. nostris denuo restituimus. Agit autem de Baptismo martyrij, de quo supra latius epistola ad Iubaianum.*

11. Ac ne expauescat quis] *Affliginiensis codex.* quisquis. Titulus cap.

12. Et quod plus accepturi sumus] *Præmittunt hic Grauius & Manutius numerum xiij. atque adeo & in calce huius libri 13. capita constituunt. Verum rectè adnotauit Morelius, refragari Ms. cod. & id quod præmittitur:* In nouissima parte.

13. ostenditur in psalmo cxiij.] *Adiicimus recens:* ostenditur, *ex Affliginiensi cod. pro quo coniecerat Costerius legendum:* habes, *alioqui certè locus erat mutilus.* cap. 1.

14. opera manuum hominum] *Voces:* opera, *& paulopost:* fiant, *substituimus ex vtroque Ms. cod. pro eo quod legebatur:* opus *&:* sint, *nam illud legitur apud 70. Græcè & Latinè; apud Chrysost. quoque & D. Aug. in comment. quare & infra Test. lib. 3. c. 59. reposuimus:* opera.

15. quoniam ipse quidem vixit] *Morelius.* viuit, *sed prius conuenit voci Græcæ:* ἔξησεν.

16. rectores orbis terrarum] *Recens hæc adiicimus ex vtroque Ms. prætermissa ab excusis omnibus. Græcè enim & Latinè leguntur, & infra Testimon. libri tertij cap. 59.*

17. intelligant ab ipsis] *Tres Morelij cod.* attendant, *Græcè est:* νοησάτωσαν, *vox vtrumque significãs, loco verò iam citato prius illud legitur.*

18. Quod Deus solus colendus sit, scriptum est in Deuteronomio Dominum Deum tuum, &c. Item in Exodo: Non erunt] *Legitimam esse hanc Grauij & Morelij lectionem, patet ex locis scripturæ citatis. Ex Remboldi codice contigit corrupta illa transpositio, & in vulg. exc. desiderabatur:* scriptum est, *quod habent tamen Ms.* cap. 2.

19. Non erunt tibi dij alij absque me] *Afflig. & alij quidam:* præter me, *sed prius habes etiam supra ad Demetrianum.*

20. Videte, videte quia ego sum] *Rectè Morelius eandem vocem bis repetit. nam Græcè est:* ἴδετε, ἴδετε.

21. & super omnes nationes] *Placet hoc magis, quàm quod habet Manutius:* per, *Græcè enim est:* ἐπὶ.

22. Metuite potius Deũ] *Afflig.* Timete, *Camb. cum Grauio in margine:* Seruite. *Vox græca est eadem hic & in illo Deuter. 6. supra citato:* Dominum Deum tuum adorabis.

23. Legitur in Exodo] *Vocem:* Legitur, *adiecimus ex quodam Morelij cod. Eclipsis est alioqui.* cap. 3.

24. & nunc si dimittis illis delictum, dimitte] *Omisimus cum Ms. & Morel. vocem:* grande, *quod neque in Bibliis reperiatur, neque supra libro de Lapsis.* cap. 4.

25. Item in Regnorum primo] *Placet magis hæc Ms. & Morelij lectio quam vulg.* Regum, *eo quod eodem modo legat Cypr. libro de Eleem. & Orat. & alibi plerumque, imitatus in hoc Tertullian. librum aduersum Iudæos.*

26. Eamus & seruiamus diis aliis] *Ita Manut. rectius meo iudicio quàm cæteri:* alienis, *tum hic tum postea, eo quod ita etiam ter legat Tertull. in Scorpiaco, quem hic ferè ad verbum imitatur. Vox Græca est:* ἑτέροις. *Superfluum est autem quod interserunt tres Mor. cod.* & videamus, *neq; enim id habent aut Græci aut Latini cod.* cap. 5.

27. Quod si ante aduentũ Christi] *Quum hic apertè doceat de idololatris sumendum suppliciũ, satis pa-*

tet non esse alienum ipsum à punitione hæreticorum. Verum de hoc supra latius epistola ad Antonianum. Hoc loco sufficiat quod habet Tertullian. initio Scorpiaci: Ad officium hæreticos compelli, non illici, dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. Quippe cum eum locum imitari hic Cyprianum, satis colligatur ex iisdem vtrobique scripturis.

28. Si negaueritis] Siue sic legamus cum vulg. & Chrysost. interprete ac Ms. siue: negabimus, cum Manutio & interprete Theophilact. siue: negamus, cum cæteris excusis: & Ambrosio in comment. perinde est.

cap. 6. 29. Qui diligit patrem aut matrem super me] Etiam hic parum refert, siue hoc legas cum Ms. Man. & Morel. siue cum aliis excusis: plus quam me. vtrumque enim significat vox Græca: ὑπὲρ. Alia est ratio de lectione Affliginien. cod. & Grauij: non est meus discipulus, pro eo quod alij 2. loco: nõ est me dignus. Hoc enim & Græcè & Latinè vtrobique apud Math. legitur.

30. an fames] Et si id non habeant Ms. legendum tamen patet ex epistolis supra 8. & 26. & hinc confirmatur illud: victimæ, pro eo quod hic Morel. solus: occisionis, Quum autem longè aliter hanc scripturam citet Hilarius in Psal. 118. vel hæc scriptura conuincit, illius non esse hoc opus.

cap. 7. 31. Melius est nobis seruire Aegyptiis] Ita Manut. cum vulgata editione Latina. Ms. verò & alij excusi: melius erat, neutri malè. Rursus autem in sequentibus confirmat, quod de Renunciatione in baptismo diximus epistola 9.

cap. 8. 32. Dominus vobiscum est] Ex hac scriptura, sumpta est vsitatissima illa sacrificij Missæ clausula: Dominus vobiscum, quam reperire est non modo apud Latinos, sed & in Græcorum Liturgiis. Exstat ea de re liber in speculo antiquæ deuotionis.

33. verè discipuli mei estis] Ita Manut. Morel. & Cambron. cod. Afflig. verò cum excu. & supra alicubi auctor: eritis.

34. quando reuertatur à nuptiis] Cyprianus supra libro de vnitate Ecclesiæ, & hic Morelius legunt: quando veniat, sed Ms. cum aliis exc. illud legunt, & consonat voci Græcæ ἀναλύσει. Ex iisdem Ms. substituimus: beati, pro eo quod erat: felices, quod alibi sic legat Cyprianus.

35. vnus tamen accipit palmam] Sic alibi quoque supra Cypri. quomodo & illud: vt occupetis. Quare non placet quod teste Morelio quidam legunt: coronam, alij: brauium; aut quod ipse legit: apprehendatis, seu quod Affliginiensis cod. comprehendatis. Eadem ratione placet vt legatur: incorruptam: non quod habet Afflig. incorruptibilem. Legi quoque debere: Agonizat, non: Agonizatur, ibidem diximus.

36. Nemo militans Deo obligat se] Ex Ms. substituimus: obligat, pro eo quod erat: implicat, sed de hoc latius supra epistola ad Furnitanos.

37. rationabile obsequium vestrum] Hoc hic adiicit Cambron. cod. Afflig. quoque, præterquam quod legat: ministerium; sed noluimus in textum inserere, quod id supra non legat auctor epistola 77.

38. Scribe hoc vt sit memoria in libro] Ita Manut. Afflig. verò: Scribe hoc in libro vt sit in memoriam, Cambro. Scribe hoc in libro vt sit memoriale; vulgatus interpres & vnus Morel. Scribe hoc in memoriam in libro; cæteri excusi: Scribe hoc vt sit in memoria. Perinde est. Græcè est: εἰς μνημόσυνον ἐν βιβλίῳ.

39. deletione deleam] Affligien. cum excusis: delebo, sed prius est Cyprianicũ & habet Manutius cum Cambr.

40. Charissimi nolite mirari ardorem accidentem vobis] Cambron. nolite tentari ardore accidente. cap. 9. Verum prius partim habet Affligin. & supra Cypr. epistola 56. nec vox Græca γινομένη permittit, vt vertatur: accedentem, quod habet Affligin. Si autem vt habet titulus huius capitis, persecutiones fiant vt probemur, non ergo semper vt puniamur.

41. Isti in curribus & isti in equis] Cum Grauio cap. 10. & Morel. ex Ms. adiecimus: in curribus & isti, legitur enim & Græcè & Latinè in Psalm. 19.

42. Vnam petij à domino hanc requiram] Ex Ms. nostris denuo hanc lectionem restituimus, pro eo quod legunt Grauius & Manut. Vnum, hoc exquiram. Et si enim Hebraicè postremum hoc legatur vel D. Hiero. teste in comment. illam tamen esse veram lectionem 70. patet, tum ex vocibus Græcis μίαν & ταύτην. tum ex D. Augustin. qui in comment. disertis verbis dicit legi hunc locum in feminino. Nulli autem dubium, quum 70. edit. sequatur auctor. Legunt etiam Ms. cum D. Aug. omissa particula: per, ad verbum ex Græco: omnes dies vitæ meæ, pro quo Morel. omnibus diebus.

43. cui non poterunt resistere] Manut. non possint, sed prius etiam legitur epistola supra 77.

44. & quis fecit mutum & quis surdum] Cambr. cod. legit: mutum & loquentem, surdum & audientem; sed neque apud Hebr. neque apud 70. aliud quam prius illud legitur.

45. sed tristitia vestra in lætitiam veniet] Af- cap. 11. flig. & quidam Morel. vertetur in gaudium, seu lætitiam, Verum prius legitur supra lib. de Mortal. nec dissentit quod Græcè legitur εἰς χαρὰν γενήσεται.

46. præssuram habebitis] Ex Afflig. cod. adieci: habebitis, quia id legitur etiam lib. de Patientia, & tã Græcè quàm Latinè apud Ioan.

47. Cauete ne quis vos fallat &c.] Hæc more suo Cypr. ex tribus Euangelistis in vnam sentãtiam collegit. Rursum autem plurimũ discrepat translatio quam hic sequitur, à translatione quam sequitur Hilar. in comment. in Math.

48. Exsurget enim] Hoc ex Ms. pro eo quod erat: autem, Ita enim & Matth. & Marcus.

49. initia parturitionum] Expreßit significationem vocis Græcè ὠδίνων; pro eo autem quod legitur: pressuram, habet Afflig. tribulationem; & pro vastationis, legit: desolationis; sic pro; nutrientibus; legit Cambronensis: nutricantibus, & Grauius: lactentibus. Rursum pro: non esset salua, Affliginiensis: non fieret salua, Grauius. non liberaretur. Item pro: prodigia, quod legit etiam Tertull. lib. 4. aduersus Marcionem; vterque Ms. & Grau. in margin. portenta.

50. Sicut enim coruscatio exit ab occidente] Omisimus cum Afflig. cod. vocem: quæ, interpositam, quod non reperiatur apud Math. Legit idem cod. fulgur, & penetrat in occidentem.

51. Vbi fuerit corpus] Vterq; Ms. cadauer, sic & Grau. significat idipsum vox Græca: πτῶμα; nolui tamen te-

men temere vulgatam lectionem immutare.

52. sol tenebrescet] *Cambr.* tenebricabit, *Grau.* tenebricabitur, *Afflig.* contenebrabitur.

53. & lamentabuntur] *Ms. quidem & excu. adijciunt:* se, *sed id apud Matt. neque Græcè neque Latinè legitur & tamen mihi videtur alibi legere Cyprianus:* plãgent se, *Illud autẽ:* cum tuba magna, *recte substituerunt Grau. & Manut. ex Ms. pro eo quod erat:* virtute magna & claritate & cum turba magna.

54. infestationum pœnas] *Non male Grau.* infestantium malorum pœnas, *nam & Ms. legunt:* infestantium pœnas, *sed prius ad phrasin Cypr. pertinet.*

55. Est enim Deus &c.] *Quum frequentiss. citetur hæc scriptura à Cypriano, & sic legant Ms. non est genuinũ quod alij legunt:* Etenim Deus &c. potẽs est, *Eadem ratione substituimus:* liberabit, *pro eo quod erat:* Liberare, *ac:* Et si non, *pro eo quod erat:* Quod si noluerit, *præsertim quum Græce sic legantur hæc omnia.*

56. & ostendo virtutem eius] *Etiam hoc ex Ms. castigauimus pro eo quod erat:* ostendam, *nam Græcè legitur* δεικνύω.

57. septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes] *Similem de septenario locum sed non tam amplum, habes infra lib. Testi. 1. ca. 20. vbi easdem scripturas eodem stilo producit; qui præterea de hoc scripserint auctores, ex D. Hiero. in argumento diximus. Atqui perfectionem huius numeri deducit D. Aug. qu. in Deut. 42. & latius lib. 11. de ciuit. Dei. ca. 30. Totus (inquit) impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius, ex quibus duobus septenarius cõstat. Ideo pro vniuerso sæpe ponitur &c. Qua eadem ratione commendat huius numeri perfectionem Macrobius lib. in somnium Scipionis. De eodem etiam Gellius li. 3. Hilarius vero de eodem agit paucis in præfat. Psal. & paulo latius in illud Psal. 118. Septies in die laudem dixi tibi; sed stilo ab hoc libro longe diuersissimo.*

58. septem dies septem annorum milia continentes] *Quid sibi velit non satis intelligo, nisi eius fuerit sententiæ, in qua se aliquando fuisse fatetur D. Aug. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 7. quod sex annorum milibus tanquã sex diebus impletis, sequeretur veluti Sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet resurgentibus sanctis. Quæ esset vtcunque tolerabilis (inquit) si aliquæ delitiæ spiritales in illo sabbato affuturæ sanctis, per domini præsentiam crederentur. Verum neque hæc probatur opinio, vtpote quæ ad Chiliastas accedat quàm proxime; qui hoc solo differunt, quod carnales delitias illo Sabbato somnient (inter quos fuerunt Latini Tertul. Lactantius, Victorinus, Seuerus, & Græci Papias, Iustinus, Irenæus & Apollinarius) & improbat D. Hieronimus præfat. lib. 18. in Esaiam. & in cap. 17. Ezech. & Catal. de virg. illustr. Neque etiam satis certa est opinio de duratione mundi ad sex annorum milia duntaxat, quam loc. cit. sequi videntur D. August. & D. Hieron. in illud Psal. 89. Quoniam mille anni ante oculos tuos sicut dies hesterna. Quinimo refutatur ab ipso eodem D. August lib. 18. de ciuitate Dei ca. 53. & disertis verbis in dictum Psalm. 89. vbi quantum apparet alludens ad verba D. Hieron. Ausi sunt (inquit) homines præsumere scientiam temporum, quod scire cupientibus discipulis (Act. 1.) dominus ait: Non est vestrum scire tempora quæ pater posuit in sua potestate, & definierunt hoc seculum sex annorum milibus tanquam sex diebus posse finiri, nec attenderunt quod dictum est: Tanquam dies vnus qui præteriit. Non enim quando dictum est, soli mile anni præterierant &c. Latius idipsum fit à Ven. Beda li. maiori de temporum ratione cap. 66. Neque vero quicquam conuincit quod citat D. Hieron. ex 2. epistola Petri 3. ca. Dies vna apud Deum quasi mille anni, & mille anni quasi vnus dies. Alioqui enim sibi contradiceret ipse Petrus, paulo post subiungens: Adueniet autem dies domini sicut fur. Sed hoc significare Apostolum recte docet Beda in comment. quod in cognitione diuinæ virtutis & præterita & futura & præsentia æqualiter constent. Si autem iam olim reprobata sit à tantis viris hæc opinio, multo magis explodendum commentitium illud Eliæ non prophetæ sed Rabbini, de sex annorum milibus vaticiniũ, quo hodie plerique vtuntur in suis Chronicis.*

59. vt consummatio legitima compleatur] *Soli Manut. & Morel.* impleatur.

60. super Petrum domini voce fundata] *Recte sic cum Manut. & Grau. Ms. frequentißimum est enim hoc Cypriano, vide epistolam LV.*

61. regem &c. prouocauerat] *Siue hoc legas siue cum Cambron.* iram regis, *perinde est.*

62. exsecta prius lingua] *Orthographiã hanc Manutij confirmant Ms. antea erat in exc.* exacta, *pessime.*

63. iterum ab eo suscitandos in vitam æternam] *Illud:* in vitam æternam, *neque Ms. legunt, neque aut Græca aut Latina exemplaria.*

64. Quale illud leuamentum fuit martyri] *Ms. hæc lectio placet præ vulgata:* martirij, *eo quod sequitur:* cruciatibus suis. *Atqui noua vox est:* leuamentum.

65. impune futurum] *Sic rectius Afflig. & exc. cæteri, quàm Camb. & Manut,* impunitum futurum, *est enim Græcè* ἀθώως ἔσεσθαι.

66. quæ te in vtero mensibus nouem portaui] *Etiam hic mallem lectionem Ms. & Grauij:* decem, *nisi obstaret & Latinus & Græcus contextus. Est enim vsitata ea lectio veteribus tam sacris quàm prophanis auctoribus. Sic Sap. 7. Sum quidem & ego mortalis homo decẽ mensium tempore coagulatus: Sic iuxta Ms. cod. Hieron. libro aduersus Heluid. Sacri vẽtris hospitium cuius decem mensibus inhabitator fuit.* Ambro. *quoque similiter serm. 15. in Psal. 118. item Volusianus Aug. Miror vtrum mũdi dominus & rector, intemeratæ feminæ corpus impleuerit, pertulerit decem mensium longa illa fastidia mater; vbi alludit ad illud Verg. Matri longa decem tulerunt fastidia menses. Similiter Terentius. Compressu facta est grauida, mensis hic decimus est.*

67. in cœlum & in terram] *Adiecimus ex vtroque Ms. vocem:* in, *hactenus desideratam, vtpote quæ & Græce & Latine legatur.*

68. Ac ne quis vel libelli] *De libellis ac libellatis vide epistolam ad Anton. Quum autem frequens sit horũ mentio apud Cyprianum, apud Hilarium nulla; etiam hoc conuincit, opus esse Cypriani genuinum.*

69. nec Eleazarus tacendus] *Ms. vterque:* Eleazar, *sed prius malo quod Græce legatur:* Ἐλεάζαρος.

70. Manifestum est] *Hoc ex Ms. substituimus, pro eo quod erat:* manifeste tu scis, *eo quod Græcè habeatur:* φανερόν ἐστιν.

71. amicti stolas albas] *Magis placet tum hic tum paulopost hæc Ms. & Morel. lectio, quàm cæterorum:* stolis albis, *quia prior phrasis est Cyprianica.*

72. & ſeruiunt ei die ac nocte] *Illud:* die ac nocte, *deſideratur in Ms. noſtris & apud Morel. quia tamen Græce legitur, nolui prætermittere.*

cap. 12. 73. Spiritus ſanctus oſtendit & præcinit] *Manut.* præcanit, *ſic & Tertul. alicubi. Ms. tamen prius legunt.*

74. quaſi holocauſta hoſtiæ] *Grau. legit cũ vulg. interprete:* holocauſti hoſtiam, *ſed prius legunt Ms. tum hic, tum teſt. lib. 3. ca. 15. & accedit magis ad id quod Græce eſt* ὁλοκάρπωμα θυσίας. *quare & ſupra epiſtola 81. ita quoque legendum. Rurſum autem Salomoni hunc librum aſcribit.*

75. pœnitentiam agentes] *Hoc ex cod. Camb. pro eo quod erat:* habentes, *nam ſupra ad Demet. ſic legitur.*

76. præ anguſtia] *Morel. legendum putat:* per anguſtiã, *eo quòd Græce ſit:* διὰ στενοχωρίαν, *ſed prius habent Ms. & exc. tum hic tum loco citato, nec repugnat ſignificatio vocis* διὰ.

77. venientes autẽ venient in exultatione, portantes gremia ſua] *Denuo hoc adiecimus ex Ms. omiſſum à Man. quod alibi apud Cyprianum legatur.*

78. exquirunt eum] *Magis placet hæc vulg. exc. lectio, quàm Manu.* inquirunt, *aut Affli. cod.* requirunt, *quod prior ſit Cypriano frequentior.*

79. hic ſaluabit illam] *Camb. cod.* in ſæculo iſto, in vita æterna inueniet eam, *prior ſcriptura eſt Luc. 9. poſterior Ioan. 12.*

80. Nec ſolos animaduerſos] *Rurſum hic de martyrio cordis.*

81. Plus nos accipere] *In titulis capitum ſupradiximus, non debere hic poni ca. 13.*

82. inenarrabilia verba] *Adiicimus:* verba, *ex Ms. & quodam Morel. cod. eo quod legatur ab Apoſtolo.*

83. qui oculata fide Ieſum dominum vidiſſe ſe gloriatur] *Ita hunc locum reſtitui ex Camb. & quodam vetuſtiſſ. More. codice. Quum enim eiuſdem epiſtolæ ca. 15. dicat Apoſtolus: Nouiſſime aut omnium tanquã abortiuo viſus eſt & mihi; non vidit Ieſum occulta fide duntaxat, ſed & oculata fide, id eſt, per apparitionem ocularem.*

84. qui ante deiecerat] *Etiam hanc tanquam ſignificantiorem ſubſtituimus ex Afflig. cod. pro eo quod alij:* deceperat.

85. Vel ſi accerſitio ante præuenerit] *Rurſum cum exc. ſic legũt Ms. quare non placet quod habet in margin. Grauius:* arceſcitio.

TESTIMONIORVM LIBRI TRES AD QUIRINUM.

ARGVMENTVM IN TRES LIBROS SEQVENTES.

Nihil aliud integris hiſce tribus libris agit Cyprianus, quàm quod ad vitæ Chriſtianæ inſtitutionem & eruditionẽ ſcripturarũ teſtimonia in certa aliquot capita congerat. Quorum primus & ſecundus peculiariter aduerſus Iudæos conſcripti ſunt, tertius magis ad vitæ inſtructionem pertinet. Latius argumẽtum ex vtraque præfatione & capitulorum indicibus colligere eſt. Mirari autem ſatis nequeo Eraſmi de his libris cenſurã, qua ſibi probabilius eſſe dicit nõ eſſe Cypriani; præſertim quum fateatur, in præfatione ſtilũ eius eſſe, & in cæteris Stilũ exercere nequiuerit, non aliud quàm ſcripturarum ῥαψῳδίαν *congerens. Certe D. Hiero. Dial. 1. aduerſus Pelagianos (quod miror illũ non aduertiſſe, quũ ſcholia conſcriberet) D. Aug. lib. 4. cõtra duas epiſtolas Pelagianorũ, ca. 8. & 10. Gennadius in catal. de Pelagio, & Beda Retract. in c. 3. Act. diſertis verbis horum librorum mentionem faciũt Quorum D. Aug. Cyprianum (inquit) Pelagius cũ debito certe honore commemorat, vbi teſtimoniorum librũ ſcribens, eum ſe aſſerit imitari; hoc ſe dicens facere ad Romanum, quod ille fecerit ad Quirinum. Ex quo loco, et Beda, Teſtimoniorũ ad Quirinum titulo, hoc opus inſcripſimus. Neque verò Ms. Camb. Anglicus, & Afflig. neque illorum quiſquam: aduerſus Iudæos titulũ faciũt: nos tamẽ in duobus prioribus libris eum ſeruauimus, quod argumento ſatis cõgruat, & quod illorum vtroque Tertul. imitetur librum de præſcriptionibus aduerſum Iudæos, & lib. 3. aduerſus Marcionem; in poſtremo reiecimus. Cæterum Quirinum eum eſſe puto, cuius faciunt mentionẽ Martyres ad Cyprianũ ſcribentes, epiſtolis ſupra 78. 79. & 80.*

PREFATIO IN DVOS libros priores.

CYPRIANVS QVIRIno filio ſalutem.

Obtemperandum fuit fili chariſſime deſiderio tuo ſpiritali, impenſiſſima petitione diuina magiſteria poſcenti, quibus nos Dominus per ſcripturas ſanctas erudire & inſtituere dignatus eſt, vt à tenebris erroris abducti, & luce eius pura & candida luminati, viam vitæ per ſalutaria ſacramenta teneamus. Et quidem ſicut petiſti, ita à nobis ſermo compoſitus, & libellus compendio breuiante digeſtus eſt: vt quæ ſcribebantur, non copia latiore diffunderem; ſed quantum mediocris memoria ſuggerebat, excerptis capitulis & annexis neceſſaria quæq; colligerem, quibus non tam tractaſſe, quàm tractantibus materiam præbuiſſe videamur. Sed & legentibus breuitas eiuſmodi plurimum prodeſt, dum non intellectum legentis & ſenſum liber longior ſpargit, ſed

git, sed subtiliore cōpendio id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sum vero libellos duos pari æqualitate moderatos. Vnum, quo ostendere enisi simus; Iudæos secundum quæ fuerant ante prędicta, à Deo recessisse, & indulgentiam Domini quæ sibi iampridem data, & in posterum ꝓmissa fuerat, perdidisse; successisse verò in eorum locum Christianos fide Dominum promerentes, & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius continet Christi sacramentum; quod idem venerit, qui secundum scriptuas annunciatus est; & gesserit ac perfecerit vniuersa quibus intelligi & cognosci potest, quod ipse sit qui prædictus est. quæ legenti tibi interim prosint ad prima fidei liniamenta formanda. Plus roboris tibi dabitur, & magis ac magis intellectus cordis operabitur, scrutanti scripturas veteres ac nouas plenius, & vniuersa librorum spiritalium volumina perlegenti. Nam nos nūc de diuinis fontibus impleuimus modicum, quod tibi interim mitteremus. Bibere vberius & saturari copiosius poteris, si tu quoque ad eosdem diuinæ plenitudinis fontes nobiscum pariter potaturus accesseris. Opto te fili charissime, semper bene valere.

CAPITVLA LIBRI PRIMI.

TESTIMONIORVM liber primus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

IVdæos in offensam Dei grauiter deliquisse, quòd dominū dereliquerint, & idola secuti sint, in Exodo popul⁹ ad Aarō: Exsurge, & fac nobis deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui Exod. 32.

Exod.32. nos eiecit de Aegypto, quid ei acciderit, nõ scimus. Item illic Moyses ad dominũ: Precor ait domine, deliquit populus hic delictũ grande: fecerunt sibi deos aureos & argenteos, & nunc si dimittis eis delictum, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam illum de libro meo. Item in Deuteronomio: Sacrificauerũt dæ-
Deut.32. moniis & non Deo. Item libro Iudicũ:[1] Et
Iudic.2. fecerunt filij Israel malignum coram domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Aegypti,[2] & secuti sunt Deos gentium, quæ circa illos sunt;[3] & offenderunt dominum, & reliquerunt Deum & seruierunt Baal. Item illic: Et adiecerũt filij Israel iterum facere malignum coram Domino [4] & seruierunt Baal & Diis alienigenarum, & reliquerunt dominum, & non seruierunt illi. Derelictus est Iuda, & abominatio fa-
Malach.2. cta est in Israel & in Hierusalem, quoniam profanauit Iudas sancta domini, in quibus dilexit & affectauit Deos alienos. Exterminabit dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob [5] apud Malachiam.

2 Itẽ quod prophetis non crediderint &
Hier.35. eos interfecerint, apud Hieremiã dominus dicit: Misi ad vos seruos meos prophetas, ante lucem mittebam (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens: Cõuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris, à sæculo & vsque in sæcula.
Hier.25. [6] Item illic: Nolite ambulare post deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operib⁹ manuum vestrarum ad disperdendos vos; & non audistis
3.Reg.19. me.[7] Item in Βασιλείων libro tertio, Helias ad dominum:[8] Aemulando æmulatus sum domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filij Israel, altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio,[9] & remansi ego solitarius, & quærunt animam
2.Esdr.9. meam auferre eam. Item in Hesdra:[10] Desciuerunt à te & abiecerunt legem tuam post dorsum suum & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos vt reuerterentur ad te.

3 Ante prædictum quod dominum ne-
Esa.1. que cogniturі, neque intellecturi neque recepturi essent; apud Esaiam: Audi cœlum, [11] & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios generaui & exaltaui, [12] ipsi autem me reprobauerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui; Israel autẽm me non cognouit, & populus me non intellexit. Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis,[13] Semen nequam filij scelesti, reliquistis dominum [14] & in indignationem misistis illum sanctum Israel. Item apud eundem dominus dicit:
Vade & dic populo isti: Aure audietis, & Esa.6.
non intelligetis & videntes videbitis, & non videbitis.[15] Incrassauit enĩ cor populi hui⁹; & auribus grauiter audierũt, & oculos suos concluserunt, ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & reuertantur, & curem illos. Item apud Hieremiã
dominus dicit: Me dereliquerunt fontem Hier.2.
aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos,[16] qui non poterunt aquam portare.
Item apud eundem: Ecce sermo Domini Ibid.10.
factus est eis in maledictum, & non volunt & 8.
illum. Item apud eundem dominus dicit: Cognouit tempus suum turtur & hirundo, ruris passeres custodierunt tempora introitus sui: populus autem meus non cognouit iudicium Domini. Quo modo dicetis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est?[17] Incassum facta est metatura falsa, [18] scribæ confusi sunt, sapientes trepidauerunt, & capti sunt, quia verbum Domini reprobauerunt. Item apud Salomonem: Quærunt me mali, & non inuenient: odio enim habuerunt sapientiam; sermonem autem Domini non receperunt.[19] I-
tem in Psalmo 27. Redde eis retributio- Psal.27.
nem eorum, quoniam non intellexerunt
in operibus Domini. Item in Psalmo 81. & 81.
Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt.[20] Item in Euange-
lio κατὰ Ioannem: In sua propria venit: Ioan.1.
& sui eum non receperunt. Quotquot eum receperunt, dedit illis potestatem vt filij Dei fierent, qui credunt in nomine eius.

4 Quod scripturas sanctas intellecturi Iudæi non essent, intelligi autem haberent in nouissimis temporibus, posteaquam Chri-
stus venisset; apud Esaiam: Et erunt vobis Esa.29.
hi omnes sermones sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum
legere, signatus est enim.[21] Sed in illa Ibidem.
die audient surdi sermones libri, & qui in tenebris & qui in nebula sunt: oculi cæcorum

Hier.23. rum videbunt. Item apud Hieremiam: In nouissimo dierum cognoscetis ea. Item apud Danielem: Muni sermones, & signa librum, vsque ad tempus consummationis, quoad discant multi, & impleatur agnitio; quoniam cùm fiet dispersio, cognoscent omnia hæc. In epistola Pauli ad Corinthios prima: Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt. Item in epistola ad Corinthios secunda: Obtusi sunt sensus eorum vsque in hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris testamenti manente, quod non reuelatur, quia in Christo euacuatur: & vsque in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. [22] Mox autem vt conuersi fuerint ad dominum, auferetur velamentum. In euangelio [23] Dominus post resurrectionem dicit: Isti sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cùm adhuc essem vobiscum: quia oportet adimpleri omnia scripta in lege Moysi, & prophetis, & psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum, vt intelligerent scripturas, & dixit illis: [24] Quia sic scriptum est; & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissam peccatorum vsque in omnes gentes.

Dan.12. 1.Cor.10. 2.Cor.3. Luc.24.

5 Nihil posse Iudæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum apud Esaiam: Et, si non credideritis, neque intelligetis. Vnde dominus in euangelio Si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris. Fide autem stare iustitiam, & illic esse vitam, prædictum est apud Abacuc: [25] Iustus autem ex fide mea viuet. Inde Abraham pater gentium credidit. In Genesi: Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Item Paulus ad Galatas: Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura quia ex fide iustificat gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, quia benedicētur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham.

Esa.7. Ioan.8. Abac.2. Gen.15. Gal.3.

6 Quod Ierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant relicturi; apud Esaiam: Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exustæ; regionem vestram in conspectu vestro, [26] alieni comedent eam; & deserta & subuersa à populis alienis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumerario, quasi ciuitas quæ expugnatur. Et nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semē, quasi Sodoma fuissemus, [27] & quasi Gomorra similaremur. Item in euangelio dominus dicit: Hierusalem Hierusalē, quæ occidis prophetas, & lapidas missos ad te: quoties volui colligere filios tuos sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.

Esa.1. Matt.23.

7 Item quòd essent amissuri lumē domini apud Esaiā: [28] Venite ambulemus in lumine domini: dimisit enim populū suum domū Israel. Item in euāgelio [29] κατὰ Ioannē: Fuit lumen verū, quod illuminat omnē hominem venientem in hunc mūdum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. Item illic: Qui non crediderit, iam iudicatus est: quia non credidit in nomine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt tenebras quàm lucem.

Esa.2. Ioan.1. Ioan.3.

8 Quod circumcisio prima carnalis euacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit; apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus viris Iuda, & qui inhabitant Hierusalem: [30] Renouate inter vos nouitatem, & ne seminaueritis in spinis: circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri; ne exeat sicut ignis ira mea, & exurat, & non sit qui extinguat. Item Moyses dicit: In nouissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui, ad dominum Deum amandum. Item apud Iesum Naue: Et dixit Dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & assidens circumcide secundo filios Israel. Item Paulus ad Collossenses: Circumcisi estis circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi. Item quod Adam primus à Deo factus incircumcisus, & Abel iustus, & Enoch qui Deo placuit & translatus est. Et Noe [31] qui terris hominibúsque ob delicta pereuntibus solus in quo humanum genus seruaretur electus est: & Melchisedech sacerdos, secundum cuius ordinem Christus repromissus est, tum quod illud signaculum feminis non proficit. [32] Signo autem Domini omnes signantur.

Hier.4. Deut.30. Iosu.5. Colloss.2.

9 Quod lex prior quæ per Moysen data est, cessatura esset, apud Esaiam: Tunc ma- Esa.8.

nifesti erunt qui signant legem, [33] ne discant. Et dicet: Expecto Deum qui auertit faciem suam à domo Iacob & fidens ero in illum. Item in euangelio: Omnes prophetæ & lex, vsque ad Ioannem prophetauerunt. *Matt.11.*

10 Quod lex noua dari haberet, apud Micheam: Quoniam lex de Syon proficiscetur, & sermo domini [34] de Hierusalem. Et iudicabit inter plurimos populos, & reuincet & deteget validas nationes. Item apud Esaiam: De Syon enim procedet lex, & verbum domini de Hierusalem, & iudicabit inter gentes. Item in euangelio κατὰ Matthæum: Et ecce vox de nube dicẽs: Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite. *Micheæ.4.* *Esa.2.* *Matt.3.*

11 Quod dispositio alia & testamentum nouum dari haberet, apud Hieremiam: Ecce dies veniunt dicit dominus, & consummabo domui Israel, & domui Iuda testamentum nouum. Non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum; vt educerem eos de terra Ægypti, [35] quia non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos dicit Dominus. Quia hoc testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus: Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnusquisque fratrem suum dicentes: Dinosce Dominum, quia omnes scient me à minimo vsque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius. *Hier.31.*

12 Quod baptisma vetus cessaret, & nouum inciperet; apud Esaiam: Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce facio noua quæ nunc orientur & cognoscetis, & faciam in deserto viam, & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum; plebem meam quam acquisiui, vt virtutes meas exponeret. Item apud eundem: Si sitierint, [36] per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis: findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. Item in euangelio κατὰ Matthæum Ioannes dicit: Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam; qui venit autem post me, fortior me est, [37] cuius non sum idoneus calciamenta portare. Ipse vos baptizat in Spiritu sancto & igni. Item κατὰ Ioannem: [38] Nisi quis natus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est. *Esa.43.* *Esa.48.* *Matt.3.* *Ioan.3.*

13 Quod iugum vetus euacuaretur, & iugum nouum daretur; in psalmo secundo: [39] Ad quid tumultuatę sunt gẽtes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ & principes collecti sunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & abiiciamus à nobis iugum eorum. Item in euangelio κατὰ Matthęum dominus dicit: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris: Iugum enim meũ bonum est, & sarcina leuis. [40] Apud Hieremiam: In illa die contribulabo iugum à ceruici illorũ, & vincula illorum disrumpam, & non operabuntur aliis, sed operabuntur domino Deo, & Dauid regem suscitabo ipsis. *Psal.2.* *Matt.11.* *Hier.30.*

14 Quod pastores veteres cessaturi essent & noui inciperent; apud Ezechielem: Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Apud Hieremiam Dominus dicit: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina [41] Item apud Hieremiam: Audite verbum domini gentes & nunciate Insulis quæ longe sunt, dicite: qui dispergit Israel congregabit illum & custodiet sicut pastor gregem suum, quia eruit dominus Iacob & eruit de manu fortioris illius. *Ezech.34* *Hier.3.&31.*

15 Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus & nouum cœpisset: Βασιλείων secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens; Vade & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius; hic ædificabit mihi domũ in nomine meo, [42] & erigam thronum eius in sæcula, & ego ero ei in *2.Reg.7.*

ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sęcula in conspectu meo. Item
Marc.13. & 14. in euangelio Dominus dicit: Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissoluatur, Et: Post triduum aliud excitabitur sine manibus.

16 Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur; apud Esaiam: Esa.1. [43] Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus? Plenus sum, holocaustomata arietum & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum, & hircorum nolo. Quis enim exquisiuit ista de manibus vestris? Item in psalmo quadragesimo nono: Psal.49. Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota mea: Inuoca me in die pressuræ & eruam te, & clarificabis me. Item in Psalmo eodem: Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei. Item in psalmo quarto: Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Dominum. Item apud Malachiam: Malach.1. [44] Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniā à solis ortu & vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.

17 Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset; in psalmo 109. Psal.109. Ante luciferum genui te. Iurauit dominus [45] & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in ęternū secūdum ordinem Melchisedech. Item in Βασιλείων primo Deus ad Heli sacerdotem: 1.Reg.2. Et suscitabo mihi sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane vno.

18 Quod propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet; in Deuterono. Deut.18. Deus ad Moysen: [46] Et dixit dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te; Et dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quæcunque loquutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo. De quo & Cristus in euangelio κατὰ Ioannem: Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, hæ sunt quæ testimonium perhibent de me; & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem, est qui vos accuset Moyses, in quem vos speratis. Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi; de me enim ille scripsit: Si autem illius scripturis non creditis, quo modo verbis meis credetis? Ioan.5.

19 Quod duo populi prædicti sint maior & minor, id est, vetus Iudæorum, & nouus qui esset ex nobis futurus, in Genesi: Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo sunt, [47] & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Itē apud Osee: Vocabo non populum meum, populum meū; [48] & non dilectam, dilectam. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui. Gen.25. Osee.2. Rom.9. Osee.1.

20 Quod Ecclesia quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quam quot synagoga ante habuisset; apud Esaiam: Iucundare sterilis quæ non paris erumpe, & exclama quę non parturis; quia multi filij desertæ magis quàm eius quæ habet virum. Dixit enim dominus: [49] Dilata locum tabernaculi tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in sinistram extende, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces. Neque reuereatis, quia maledicta es; quoniam confusionem æternam obliuisceris. Sic & Abrahæ cum de ancilla natus esset prior filius, Sarra sterilis diu mansit, & sero in senecta de pollicitatione peperit filium Isaac, qui fuit typus Christi. Sic & Iacob accepit vxores duas, maiorem Liam oculis infirmioribus, in typum synagogæ; minorem speciosam Rachel in typum Ecclesiæ, quæ & sterilis diu mansit, [50] & postea peperit filium Ioseph, qui & ipse fuit typus Christi. Et in Βασιλείων primo legitur, Helcana habuisse vxores duas, Fenennam cum filiis, & Annam sterilem, ex qua nascitur Samuel, Esa.54. Gen.21. Gen.29. & 30. 1.Reg.1.

non secundum ordinem generandi, sed secundum Dei miserationem & promissionem, cùm illa orasset in templo, & natus Samuel typus fuit Christi. Itē in Βασιλείων primo: *1.Reg 2.* Sterilis septem peperit, & quę plurimos habebat filios infirmata est. Filij autem septem sunt ecclesiæ septem. Vnde & Paulus septem ecclesiis scripsit; & Apocalypsis *Apoc.1.* ecclesias septem ponit, vt seruetur septenarius numerus: vt dies septem, quibus Deus *Gen.1.* mundum fecit: vt angeli septem qui assistunt *Tob.12.* & conuersantur ante faciem Dei,[51] sicut Raphael angelus in Tobia dicit:[52] & lucernæ *Exod.25.* septiformes in tabernaculo martyrij: & oculi domini septem, qui mundum speculantur: *Zacha.4. & 3.* & lapis cum oculis septem, vt Zacharias dicit: & spiritus septem: & candelabra in Apocalypsi septem: & columnæ septem, *Prou.9.* super quas ædificauit domum sapientia apud Salomonem.

21 Quod gentes magis in Christum credituræ essent; in Genesi: Et dixit dominus *Gen.12.* Deus ad Abraham: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in illam terram quam tibi ostendero; & faciam te in gentē magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ: de *Ibid.27.* hoc ipso in Genesi; Et benedixit Isaac Iacob. Ecce odor filij mei sicut odor agri pleni, quem benedixit dominus. Et det tibi Deus de rore cœli, & à fertilitate terræ multitudinem frumenti, & vini & olei; & seruient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris dominus fratris tui, & adorabunt te filij patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus. *Ibid.48.* De hoc ipso in Genesi: Vt vidit autem Ioseph, quoniam superposuit pater suus manum dexteram super caput Effraim, graue illi visum est; & apprehendit Ioseph manum patris sui, auferre eam à capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem Ioseph ad patrem suum: Non sic pater, hic est primitiuus meus, superpone dexteram tuam super caput eius: Ille autem noluit, & dixit: Scio fili, scio; & hic erit in populum, & hic exaltabitur, sed frater eius iunior maior illo erit; & semen eius erit in multitudinem gentium. Item in Genesi: *Ibid.49.* Iuda te laudabunt fratres tui, manus super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filij patris tui, catulus leonis Iuda, de fruticē fili mi ascendisti, recubans obdormisti velut leo, & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Iuda, & dux de femoribus eius, [53] quoad vsque veniant deposita illi, & ipse est spes gentiū. [54] Deligans ad vitam pullum suum, & ad helicem pullum asinæ suæ. Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum.[55] Formosi oculi eius à vino, & candidi dentes eius magis quàm lac. Inde in Numeris *Num.23.* de populo nostro scriptum est: Ecce populus quasi populus leoninus exsurget, In Deuteronomio: Eritis gentes in caput, *Deut.28.* incredulus autem populus in caudam. [56] Item apud Hieremiam: Audite vocem tubę, *Hier.6.* & dixerunt: Non audiemus, propter hoc audient gentes, & qui pascent pecora in eis. [57] In psalmo 17. Constitues me in caput gē- *Psal.17.* tium. Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. De hoc ipso apud Hieremiam Dominus dicit: Pri- *Hier.1.* usquam te formarem in vtero, noui te; & priusquam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te. Item apud Esaiam: Ecce testem illum nationibus *Esa.55.* manifestaui; principem & imperātem gentibus. Item apud eundem: Gentes quæ non nouerunt te, inuocabunt te: & populi qui ignorabant te, ad te confugient. Item apud *Esa.11.* eundem: Et erit in illa die radix Iesse, qui surget imperare omnibus gentibus: [58] in illum gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Item apud eundem: Terra Za- *Esa.9.* bulon & terra Neptalim [59] via maris, & *Matt.4.* cæteri qui maritima inhabitatis, & trās Iordanem gentium populus, ambulans in tenebris, videte lumen magnum: qui habitatis in regione vmbræ mortis, lumen lucebit super vos. Item apud eundem: [60] Sic *Esa.45.* dicit dominus Deus Christo meo domino, cuius teneo dexteram, vt exaudiant eum gentes. Et fortitudinem regum disrumpam; aperiam ante ipsum portas, & ciuitates non claudentur. Item apud eun- *Esa.66.* dem: Venio colligere omnes gentes & linguas, & venient & videbunt claritatem meam, & dimittam super eos signum, & mittam ex eis conseruatos in gentes quæ longę sunt, quæ non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam, & nunciabunt claritatem meam in gentes. Item a- *Esa.5.* pud eundem: Et in omnibus his non sunt conuersi: igitur extollet signum in gentes

quæ

quæ sunt longe, & attrahet illos à summo terræ. Item apud eundem: Esa.52. Quibus non est nunciatum de eo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent. Item apud eũdem: Esa.65. Manifestus factus sum eis, qui me non quærũt; inuentus sum ab eis, qui me non interrogabant. Dixi ecce sum genti, quæ non inuocauit nomen meum. De hoc ipso in Actibus Act.13. Apostolorum Paulus: Vobis primum oportuerat indicari verbum Dei: sed quia expulistis illud, nec vos dignos vitę æternæ iudicastis, ecce conuertimus nos ad gentes: sic enim dixit per scripturas dominus: Ecce lucem posui te inter gentes, ita vt sis in salutationem vsque ad fines terræ.

22 Quod panem & calicem Christi, & omnem gratiam eius amissuri essent Iudæi, nos vero accepturi, & quod Christianorum nouum nomẽ benediceretur in terris apud Esa.65. Esaiã sic dicit dominus: Ecce qui seruiunt mihi, manducabunt; vos autẽ esurietis: ecce qui mihi seruiunt, bibẽt, vos autẽ sitietis: ecce qui mi hi seruiũt, iucũdabuntur, vos autẽ cõfundemini; vos interficiet dominus[61] Eis autem qui seruiunt mihi, nomẽ nominabitur Esa.5. nouum, quod benedicetur in terra. Item illic: Igitur extollet signũ in gentes quę sunt lõge, & attrahet illos à summo terræ. Et ecce Esa.5. cito leuiter venient, non esurient, neque sitiẽt. Item illic: Ecce itaque dominator dominus Sabaoth auferet à Iuda, & ab Hierusalem Psal.33. valentem & validum, valentiã panis, & valẽtiam aquæ. Item in psalmo tricesimo tertio: Gustate & videte quoniam dulcis est dominus: felix est vir qui sperat in eum. Timete dominum Deum omnes sancti eius; quoniam nõ est inopia eis qui eũ metuunt. Ioan.6. Diuites eguerunt & esurierunt: qui autẽ inquirunt Dominum, non indigebunt omni bono. Item in euangelio κατὰ Ioannem dominus dicit: Ego sum panis vitę: qui venit ad Ibid.7. me, nõ esuriet; & qui in me crediderit, non Ibid.6. sitiet vnquam. Item illic ipse: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me,[62] sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Item illic ipse: Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinẽ, non habebitis vitam in vobis.

23 Quod ad regnum cœlorũ magis gentes quam Iudæi perueniant, in euangelio Matt.8. dominus dicit: Multi venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni exibunt in tenebras exteriores:[63] illic erit ploratio & stridor dentium.

24 Quod solo hoc Iudæi accipere veniã possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo eius abluerint; & in Ecclesiã eius transeuntes, pręceptis eius obtẽperauerint; apud Esaiã Dñs dicit: Esa.1. [64] Iam nõ laxabo peccata vestra. Cum extenderitis manus, auertã faciem à vobis: & si multiplicaueritis preces nõ exaudiam vos:[65] manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini, mundi estote, auferte nequitias ab animis vestris, à conspectu oculorum meorũ, cessate à nequitiis vestris. Discite bonum facere, exquirite iudicium, conseruate eum qui iniuriam patitur, iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit domin⁹; &[66] si fuerint peccata vestra vt phœniceum, vt niuem exalbabo; & si fuerint quasi coccinum, vt lanam inalbabo. Et si volueritis, & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet. Os enim domini locutum est ista.

ADNOTATIONES IN librum primum Testim. ad Quirinum.

1. Et fecerunt filij Israel malignum coram domino Deo] *Tum hic tum paulopost, substituimus hanc lectionem ex Afflig. & Cambron. cod. pro eo quod erat:* contra dominum Deum, *eo quod Græce sit* ἐναντίον κυρίȣ, *&:* ἐνώπιον κυρίȣ. cap.1.

2. & secuti sunt Deos gentium quæ circa illos sunt] *Aut hoc pacto legendum est cum vulg. excu. aut cum textu Græco:* Deos alios à gentibus quæ circa illos. *Ms. legunt duntaxat:* & sequuti sunt Deos, *Manut.* Deos à gentibus quæ circa illos.

3. & offenderunt dominum & reliquerunt Deum] *Sic recte Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat:* & offenderunt Deum, *quia vtrumque Græce legitur apud 70. quanquam tamẽ multo plus legant paulo prius illi, quemadmodum hodie exstant.*

4. & seruierunt Baal & diis alienigenarum & reliquerunt dominum] *Hæc verba omissa rursum adiecimus ex vtroque Ms. Nã si hæc prætermittenda sint, eo quod hodie 70. non legant, neque legendũ quod sequitur:* & non seruierunt ei. *Atqui vtrumque habent cæteri excusi omnes, & postremum ipse Manutius.*

5. Apud Malachiã] *Ex codice Camb. & vet. exc. cũ Morel hoc legimus, pro eo quod corrupte erat:* Malachiel; *nam Tertul. hunc prophetam citans, & ipse Cyprianus infra c.16. & li.2.c.5. & li.3.c.3. prius illud legunt.*

6. Item illic] *Ex vtroque Ms. & vet. exc. addimus:* Item illic, *& congruit, eo quod ex alio c. Hier. citetur quod sequitur.* cap.2.

7. Item in Βασιλειῶν libro tertio] *Quum hoc le-*

gant tum hic tum vbique postea tribus his libris vterque Ms. & vet. exc. nos cum Morel. vbique id substituimus, pro eo quod erat: Regum. *Præsertim quum & Tertul. li. 3. aduersus Marcionem, (quem librum imitatur hoc opere) legat: & in primo Basiliarum, & libro 4. Habes tertiam Basiliarum; & si quartam, (pro quo legendum: tertium & quartum) & eodem libr. 4. Sic & retro in* Βασιλείοις. *Et certe genitiuus iste pluralis, non minus voci* Βασιλεία *communis est quàm voci* Βασιλεὺς*, vt non, obstet quod:* Regnorum, *alibi legant Tertul. & Cyprianus. Quod semel dixisse sufficiat.*

7. Æmulando æmulatus sum Domino Deo] *Hanc lectionem Manut. confirmat vterque Ms. est autem ad verbum è Græco; prior lectio:* Dominum Deum, *magis Latina erat.*

6. & remansi ego solitarius] *Ms. vterque:* solus, *sed Græce est:* μονώτατος.

10. Desciuerunt à te] *Siue hoc legas, siue quod habẽt Ms.* Discesserunt, *perinde est. Ascribit autem Esdræ et eum librum qui ab aliis Neemiæ inscribitur.*

cap. 3. 11. & præbe aures terra] *Etiam hic indifferens est hæc lectio, et Ms.* auribus percipe; *præterquam quod ista magis accedat ad lectionem Tertul. li. 3. adu. Marc.* in aures percipe, *& quod significantius exprimit vocem græcam* ἐνωτίζου.

12. ipsi autem me reprobauerunt] *Sic Ms. et Manut. Cyprianus supra lib. de Orat. domin. & excusi vulga.* me spreuerunt. *perinde est. Nam & græca vox vtrumque significat, & Tertul. quoque variat. Libro enim aduersus Iudæos legit:* spreuerunt me, *li. 3. aduersus Marcion.* me reiecerunt; *& lib. de Orat.* me non agnouerunt.

13. Semen nequam] *Concordant in hoc Ms. tum hic tum supra lib. de Orat. domin. vetus quoque excu. & Rẽboldus vt legant:* Semen, *non:* semini. *Pro:* nequam, *autem hic legunt:* pessimum.

14. & in indignationem misistis] *Hanc Cypriani vtroque loco lectionem, confirmat Tertul. libro aduersus Iudæos; quare non placet lectio Ms.* prouocastis.

15. Incrassauit enim cor populi huius] *Ita nos primi ex vet. exc. & vtroque Ms. cod. Elegantior quidem est lectio Remboldi & cæterorum exc. omnium:* incrassaui, *sed repugnat vox Græca* ἐπαχύνθη, *quæ reperitur iuxta 70. non modo Isa. 6. c. vnde hic locus citatur, sed & Matt. 13. & Act. 28. Cypriano etiam non est infrequens, Actiuis verbis pro paßiuis vti. Tertul. vero adu. Marcion. li. 3. & cæteri legunt paßiue:* incrassatum est.

16. qui non poterunt aquam portare] *Ad verbum expreßit quod Græcè est* δυνήσονται. *Epistola tamẽ supra 70. & lib. de Vnit. Eccle. legit:* possunt, *& Tertu. aduersus Iudæos:* poterant.

17. Incassum facta est metatura falsa] Metatura, *legunt Camb. cod. Grau. Morel. & Manut. pro eo quod Afflig. & alij exc.* mœchatura. *Græcè est* σχοῖνος, *quæ vox propriè iuncum significat, quare quum iuncis marinis olim scribere soliti sint veteres, rectè D. Hieron. vertit stylum. Significat & funem, vnde* σχοινίον *funiculus, quia ex vlua & iunco palustri (teste Plinio li. 12. c. 1.) nectuntur & torquentur funes. Significat etiã idem quod* σχοινισμὸς, *id est, mensuram per funem. Vnde apud Herodotum* σχοῖνος *pro mensura terræ Persica accipitur 60. Stadiorum, seu iuxta Plinium 40. hanc significationem respexit qui vertit:* metatura, *atque adeo magis placet hæc lectio, quàm aliorum:* mœchatura, *præsertim quum infra c. 20. quod alij verterunt:* funiculos, *Cyprianus:* mẽsuras, *vertat. E contrario verò non placet quod reposuerũt* vestra, *pro eo quod erat:* falsa, *nam Græcè est* ψευδής. *Quanquam tamen dissentiat & in cæteris textus græcus, qui hodie exstat.*

18. scribæ confusi sunt] *Hanc restitutionem Manutio acceptã debemus, pro eo quod corrupte legebatur:* contusi. *Consentiunt Ms. cod. & quod Græce est* ᾐσχύνθησαν.

19. Item in Psalmo 81.] *Sic rectè cum veter. excu. Morelio, & Manutio, reperiuntur enim ibi verba citata.*

20. Item in Euangelio κατὰ Ioannem] *Tum hic tũ vbique toto hoc opere sic legunt Ms. vterque, vetus exc. Morel. & Costerius; quare & mihi placet magis quàm vulgata:* secundum, *quod semel dixisse sufficiat.*

21. Sed in illa die audient surdi sermones libri] *Ms. addunt:* huius, *sed non est apud 70.* cap. 4.

22. Mox autem vt conuersi fuerint ad dominum auferetur] *Ita ex Ms. & vet. cod. pro eo quod erat* vt cõuersus fuerit, *&:* aufertur, *quod primus substituit Remboldus.*

23. Dominus post resurrectionem dicit] *Ex Ms. recens adiicimus:* dicit.

24. Quia sic scriptum & sic oportebat] *Locum antea mutilum sic suppleuimus ex Ms. nam & Græce ita legitur.*

25. Iustus autem ex fide mea viuet] *Consentiunt in hac lectione Ms. cum exc. Causam varietatis inter 70. & Hebræos, vide apud D. Hieron. in comment.* cap. 5.

26. alieni comedent eam] *Ms. cum Morel.* alienigenæ, *sed prius habet Tertul. aduersus Iudæos, aduersus verò Marcion. li. 3. legit:* extranei. *Sic etiam quod illic legit Tertul.* custodiarium, *hic legit:* casula. cap. 6.

27. & quasi Gomorrha similaremur] *Rectius sic Afflig. & vetus excu. cum Costerio; quàm cæteri:* similaremus.

28. Venite ambulemus] *Præmittit Cambron. cod.* Domus Iacob, *sed non est opus.* cap. 7.

29. κατὰ Ioannem] *Recens hoc adiicio ex vtroque Ms. & vet. exc.*

30. Reuocate inter vos nouitatem] *Hoc ad verbum ex Tertul. aduersus Iudæos. Idem tamen aduersus Marcion. li. 1. aliter legit.* cap. 8.

31. qui terris hominibúsque ob delicta pereũtibus] *Sic Ms. Antea exc.* qui terris omnibus, *Manu. & Morel.* qui in terris, omnibus.

32. Signo autem domini] *De hoc supra latius epistola ad Tybaritanos & infra lib. 2. c. 20. & 21.*

33. Ne discant. Et dicet] *Vitio Remboldi irrepserat:* discedant. *Nos vero cum Costerio substituimus:* dicet. *nam apud 70. est,* ἐρειῶ. *Ex Ms. quoque denuo reposuimus:* ero fidens, *pro eo quod legunt Manut. & Morel.* oro, *nam græce est* πεποιθὼς ἔσομαι. cap. 9.

34. de Hierusalem] *Sic Ms. tum hic tum postea, & est Cyprianicum magis quàm:* ab. cap. 10.

35. quia non permanserunt in testamẽto meo, &c.] *Hæc ad finem capitis vsque desiderantur in vtroque Ms. habent tamen vet. excu. & Propheta Hieremias.* cap. 11.

per

36. per deserta adducet illos, aquam de petra
cap.12. producet illis] *Quod genuina sit hæc lectio, vide Tom. I. epistolam 63.*

37. cuius non sum idoneus calceaméta portare] *Ms.* dignus, *sed prius significat vox Græca:* ἱκανὸς.

38. Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] *Etiã hic Ms. omittunt:* sancto.

cap.13. 39. Ad quid tumultuatæ sunt gentes] *Ms.* Quare, *idem paulopost:* proiiciamus, *sed Tertul. lib. I. 3. & 5. aduersus Marcion. prius legit; qui etiam modo:* principes, *modo:* magistratus, *legit, & li. de resur. carn.* Archontes.

40. Apud Hieremiam] *Sequentia desiderantur in Ms.*

cap.14. 41. Item apud Hieremiam] *Hæc ad finem capitis omisit Manutius, & Ms. nostri; sed quia reperiuntur in veteri exc. & ad institutum faciunt, denuo adiecimus.*

cap.15. 42. & erigam thronum eius] *Ms.* & statuam,

cap.16. 43. Quo mihi multitudinem] *Reposuimus hanc Ms. lectionem, pro eo quod erat:* Quid, *eo quod sic etiam legat Tert. aduersus Iud. vbi ita legit quod sequitur:* Holocaustomata & sacrificia vestra & adipẽ hircorum & sanguinem taurorum nolo.

44. Non est mihi voluntas circa vos] *Ms.* voluptas, *sed male, est enim græcè* θέλημα. *Notatu autem dignum, quod Tertul. lib. 3. aduersus Marcio. hunc interpretetur locum de sacrificio ecclesiæ.*

cap.17. 45. & non pœnitebit eum] *Adiiciunt Ms.* eum, *sed non est apud 70.*

cap.18. 46. Et dixit dominus ad me] *Ms.* ad Moysen, *sed prius habent 70. Ex iis econtrario restituimus:* quęcunque locutus fuerit, *pro eo quod erat:* quæ loquetur, *quia græcè est,* ὅσα ἐν λαλήσῃ.

47. & duo populi de ventre tuo] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* de vtero tuo, *præsertim quum et apud 70. duæ sint diuersæ voces:* γαστὴρ καὶ κοιλία, *& sic etiam legat Tertul. initio lib. aduersus Iudæos.*

48. & non dilectam, dilectam] *Quum sic legant Ms. & vet. exc. placet magis quàm Remboldi & vulg. lectio:* & nõ dilectum, dilectum, *eo præsertim quod græcè sit apud Apostolum:* καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην ἠγαπημένην, *ex quo loco verba hæc haud dubie citata sunt, non enim reperiuntur apud Osee. Neque tam noua est hæc lectio, vt eam reperire sit apud D. Chrysostomum & Theophilact. interpre.*

cap.20. 49. Dilata locum tabernaculi tui & aulæorum tuorum, & fige] *Ita ex Ms. & vet. exc. hunc locũ restituimus, pro eo quod erat:* & pelles tabernaculorum tuorum extende. *Nostram autem lectionem confirmãt, tum D. Hieron. in comment. & D. Amb. Exam. lib. 3. c. I. sic legentes iuxta 70. tum quod Græcè legatur:* καὶ τῶν αὐλεῶν σου πῆξον. *Quod autem hodie illic interseritur:* τὰς δέρεις, *ex dictis locis colligo, postea superadditum, neque ætate dictorum veterum lectum fuisse, sed additum ex Hebræo, atque adeo prætermittendum in Græcis exemplaribus. Est proinde etiam superfluum quod addit Morelius:* & fige funiculos tuos.

50. & postea peperit filium Ioseph] *Adieci:* filium, *ex Ms. antea desiderabatur.*

51. sicut Raphael angelus, in Tobia dicit] *Tobiæ librum citatum habes à D. Cypriano, non hic modo, sed & supra epistola 52. ac libris de Orat. domin. de Mortalitate, de Oper. & Eleem. de Bono patient. & ad Fortun. cap. 10. ac 11. Infra quoque lib. Testim. 3. cap. I. 6. & 62. vbi ex Tobia probat rem magni momenti, nempe non esse iungenda matrimonia cum gentilibus: immo libro de Orat. domin. & de Oper. & Eleem. scripturam diuinam vocat Sic D. Irenæus inter Prophetas qui contumelia afficiebantur à Gnosticis, enumerat Tobiam lib. I. aduersus hæret. cap. 34. D. Alexander papa I. Trinitatem epistola I. hinc comprobat D. Hilarius ex 12. ca. Tobiæ, probat intercessionem angelorum pro nobis in Psal. 129. D. Ambros. librũ scripsit de Tobia et citatur ab eodem Hoxem. lib. 6. c. 4. ac de Helia & ieiun. c. 10. Chrys. eiusdem c. 4. citat hom. 13. ad populũ Antioch. Quare temerariè à quibusdam reiicitur liber Tobiæ, præsertim quum in Canone scripturarũ enumeretur à D. August. lib. 2. de doctrin. Christi c. 5. D. Innocentio epistola ad Exup. ca. vlt. Concil. Carthag. 3. Gelasio papa in Concilio 70. Episcoporum & postremum à Conciliis Florentino & Tridentino. Immo ipse Hieron. præfat. comment. in Ionam: Liber (inquit) Tobiæ, licet non habeatur in Canone (de Canone Hebræorum loquens) tamen vsurpatur ab Ecclesiasticis viris; & præfatio. in Tobiam, satis indicat, se contemnere Pharisæorum supercilium, qui illum in Canonem non recipiunt. Vnde rectè Isidorus 6. Ethim. cap. I. de hoc & similibus libris loquens: Licet eos (inquit) Hebræi in suum Canonem non recipiant, ecclesia Christiana inter diuinos honorat & prædicat libros.*

52. & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij] *Magis placet hæc Ms. lectio quàm aliorum:* testimonij, *eo quod sic legatur supra lib. ad Fortun. ca. II. vbi latius de numero septenario. Placet item lectio Ms. magis tum ibi tum hic:* lucernæ septiformes, *eo quod, præterquam in Exodo, fit etiam lucernarum 7. mentio apud Zachariam, antea erat:* lucerna septiformis.

53. quoadvsque veniant deposita illi] *Ms.* quæ deposita sunt illi, *sed prius ad verbum est apud 70.* cap.21.
Longe aliter vertit ex Hebr. D. Hieronym. donec veniat qui mittendus est; *Chrysosto. in comment. sic interprætatur lectionem 70.* donec veniat, cui repositum est regnum.

54. Deligans ad vitem pullum suum & ad helicem] *Siue:* Deligans, *legas cum excu. siue:* Religans, *cũ Ms. perinde est. Rectè autem primus Grauius restituit hũc locum, pro eo quod erat corruptissime:* & ad ilicem. *Est autem* ἕλιξ *græce palmes siue panpinus vitis.*

55. formosi oculi eius à vino] *Rectè sic legendum primus coniecit Erasmus, pro eo quod erat corrupte:* Formidolosi, *Græcè enim est* χαροποιοὶ. *Afflig. legit:* pulchriores.

56. Item apud Hieremiam] *Ita potius legendum, quam quod habent Manut. & Morel.* apud Ezechielem, *hinc constat quod verba citata reperiatur Hieremiæ sexto.*

57. Item in Psalmo xvij.] *Nescio cur Manut. & Morel. reposuerint:* xvj. *cùm prius legant cum exc. cæteris nostri Ms. & reperiantur hæc verba Psal. 17.*

58. & in illum gentes sperabunt] *Etiam hoc denuo ex Ms. pro eo quod legunt:* in illo, *eo quod Græce sit;* ἐπ' αὐτόν.

59. Sic dicit dominus Deus Christo meo domino] *De hac lectione ita D. Hierony. in comment. Scio (inquit) in hoc capitulo non solum Latinorum sed &*

Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse: Sic dicit dominus Christo domino meo, *vt intelligatur, iuxta illud quod alibi legimus: Pluit dominus à domino, &c: Dixi dominus domino meo. Neque enim κυρίω quod dominum sonat sed κυρῳ dicitur. (ita enim lego pro eo quod est apud illum Cyro.) Fuit autem is Rex Persarum, qui Babylonem Chaldæósque superauit, de quo Xenophon octo librorum historiam scripsit.*

60. Via maris, & cæteri qui maritima maris inhabitatis] *Videtur vtrumque posuisse Cypr. vt prius per posterius explicetur, hoc enim est apud Isaiam iuxta 70. & illud Matth. 4.*

cap. 22. 61. Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum] *Recte sic Manut. et Morel. ad verbum ex Græco, pro eo quod erat duntaxat:* & seruos meos vocabo nomine alio.

62. sicut dicit scriptura] *Recens hoc adiecimus ex Ms. nam reperitur apud Euangelistam loco hic citato.*

cap. 23. 63. illic erit ploratio] *Ms.* fletus, *sed prius habes etiam supra lib. de Oratione dominica.*

cap. 24. 64. Iam non laxabo] *Ms.* relaxabo.

65. manus enim vestræ sanguine plenæ sunt] *Ex iis recens adiicimus vocem:* sunt, *nam habet eam & Tertul. lib. aduersus iudæos.*

66. Si fuerint peccata vestra, vt phœnicæum] *Expreßit Latine vocem Græcam φοινικοῦν, pro eo quod alij:* puniceum *dicunt. Tertul. vero li. adue. Marc. 4. legit:* tanquam roseum. *Atqui siue:* inalbabo, *legas cũ exc. siue:* dealbabo, *cum Ms. perinde est. Tertul. vtrobique habet:* exalbabo.

Finis libri primi.

LIBRI SECVNDI CAPITVLA.

TESTIMONIORVM liber secundus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

CHRISTVM primogenitum esse & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sint, apud Salomonem [1] in parœmiis: Dominus condidit Prou. 8. me

me initium viarum suarum, in opera sua
ante sæculum fundauit me; in principio
antequam terram faceret, & antequam a-
byssos constitueret, priusquam procede-
rent fontes aquarum, antequam montes
collocarentur, ante omnes colles genuit
me dominus. Fecit regiones & inhabitabi-
lia, & fines inhabitabiles sub cœlo: cùm
pararet cœlum, aderam illi, & cùm secer-
neret suam sedem. Cum super ventos va-
lidas faceret desuper nubes, & cùm con-
firmatos ponebat fontes sub cœlo; quando
fortia faciebat fundamenta terræ; eram pe-
nes illum dispones; ego eram, cui adgaude-
bat: quotidie autem iucundabar ante fa-
ciem eius in omni tempore, cùm lætare-
tur orbe perfecto: [2] Item apud eundem in
Eccle. 24. ecclesiastico: Ego ex ore altissimi prodiui
ante omnem creaturam. Ego in cœlis fe-
ci, vt oriretur lumen indeficiens, & nebu-
la texi omnem terram. [3] Ego in altis habi-
taui, & thronus meus in columna nubis.
Gyrum cœli circuiui, & in profundum a-
byssi penetraui, & in fluctibus maris am-
bulaui, & in omni terra steti: Et in omni
populo & in omni gente primatum ha-
bui, & omnium excellentium & humi-
lium corda propria virtute calcaui. In me
omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad
me omnes qui concupiscitis me. Item in
psalmo 88. Et ego primogenitum ponam
eum, altissimum apud reges terræ. In æ-
ternum seruabo illi misericordiam meam,
& testamentum meum fidele illi. Et ponam
in sæculum sæculi semen eius. Si dereli-
querint filij eius legem meam, & in iudi-
ciis meis non ambulauerint: si iustificatio-
nes meas profanauerint, & præcepta mea
non obseruauerint, visitabo in virga fa-
cinora eorum & in flagellis delicta eorum.
Misericordiam autem meam non disper-
Ioan. 17. gam ab eis. Item in euangelio κατὰ Ioannem
dominus dicit: Hæc autem est vita æter-
na, vt cognoscant te solum & verum Deũ,
& quem misisti Iesum Christum. Ego te
clarificaui in terra: opus perfeci quod de-
disti mihi vt faciam. Et nunc tu clarifica
me apud te ipsum claritate, quam habui a-
pud te prius quàm mundus fieret. Item
Coloss. 1. Paulus ad Colossenses: Qui est imago Dei
inuisibilis, & primogenitus totius crea-
turæ. Item illic: Primogenitus à mortuis,
vt fieret in omnibus ipse primatum tenens.
Apoc. 21. Item in Apocalypsi: Ego sum α & ω ini-
tium & finis. Ego sitienti dabo de fonte a-
quæ vitæ gratis. Quod idem sit & sapien-
tia & virtus Dei, Paulus ad Corinthios pri-
ma: Quoniam Iudæi signa desiderant, & 1. Cor. 1.
græci prudentiam quærunt: nos autem
prædicamus Christum crucifixum, Iudæis
quidem scandalum, gentibus autem stul-
titiam: ipsis autem vocatis Iudæis & Græ-
cis, Christum Dei virtutem & Dei sapien-
tiam.

2 Quod sapientia Dei Christus, & de sa-
cramento incarnationis eius, & passionis,
& calicis, & altaris, & apostolorũ qui mis-
si prædicauerunt; apud Salomonem in pa- Prouer. 9.
rœmiis: Sapiẽtia ædificauit sibi domum, &
subdidit columnas septem. [4] Mactauit suas
hostias, miscuit in cratera vinum suum, &
parauit suam mensam, & misit seruos suos
conuocans cum excelsa prædicatione ad
craterem dicens; Quis est insipiens declinet
ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, e-
dite de meis panibus, & bibite vinum quod
miscui vobis. Derelinquite stultitiam, &
quærite prudentiam, [5] & corrigite scientiã
in intellectu.

3 Quod Christus idem sit sermo Dei; in
psalmo 44. [6] Eructauit cor meum sermo-
nem bonum, dico ego opera mea regi. Itẽ
in psalmo 32. Sermone Dei cœli solidati
sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.
Item apud Esaiam; Verbum consummans
& breuians in iustitia: quoniam sermonem Esa. 10.
breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ.
[7] Item in psalmo 106. Misit sermonem suum
& curauit illos. Item in euangelio κατὰ Io-
annem. [8] In principio erat sermo, & sermo Ioan. 1.
erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic
erat in principio apud Deum: omnia per
ipsum facta sunt, & sine ipso factum est ni-
hil. [9] Quod factum est in illo vita erat, & vi-
ta erat lux hominum; & lux lucet in tene-
bris, & tenebræ illam non comprehende-
runt. Item in Apocalypsi: Et vidi cœlum a-
pertum, & ecce equus albus: & qui sedebat Apoc. 6.
super eum, vocabatur fidelis & verus, æ-
quum iustúmque iudicans, & prælıba-
tur; erátque coopertus veste conspersa
sanguine, & dicitur nomen eius sermo
Dei.

4 Quod Christus idem manus & bra-
chium Dei sit, apud Esaiam: Nunquid non Esa. 59.
valet manus Dei vt saluos faciat? aut gra-
uauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata
vestra inter vos & Deum separant, & prop-

ter peccata vestra auertit faciem suam à vobis ne misereatur; [10] manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est iudicium verum. Fidunt in vanis, & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Item illic: Do-
Esa. 53. mine quis credidit auditui nostro? & bra-
Esa. 56. chium Dei cui reuelatum est? Item apud eundem sic dicit Dominus: Cœlum mihi thronus, & [11] terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis? aut quis locus ad requiem mihi? omnia enim ista fecit manus mea. [12] Item apud eũdem: domine Deus altum est brachium tuum, & non sciebant: cùm cognouerint autem, confundentur. Item apud eundem.
Esa. 52. [13] Reuelauit Dominus brachium suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipsa suprema terræ salutem à Deo. [14] Item illic: Ecce
Esa 41. feci te sicut rotas vehiculi triturantis nouas [15] in se retornatas; & triturabis montes & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos & procella disperget: tu autem iocundaberis in sanctis Israel, & exultabunt inopes [16] & ægeni; quærent enim aquam & non erit, lingua enim eorum à siti siccabit. ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israel, & non derelinquam eos, sed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes, [17] faciam desertam in nemora aquosa, & sientem terram in aquæ ductus; ponam in inaquosam terram, cedrum & buxum & myrrhum & cypressum & populum, [18] vt videant & cognoscant & sciant [19] & credant simul, quia manus domini fecit ista, & sanctus Israel ostendit.

Gen. 22. 5. Quòd idem angelus & Deus Christus, in Genesi ad Abraham: Et vocauit eum angelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquã. Nunc enim cognoui quoniam times Deũ
Gen. 31. tuum [20] & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item illic ad Iacob: Et dixit mihi angelus Domini in somnis: Ego sum Deus [21] quem vidisti in loco Dei, vbi vnxisti mihi titulum lapideum, & vouisti mihi votum. Item in Exodo: Deus autem præibat eos, die quidem per columnam nubis, ostendere illis iter, noctu autem in columna ignis. Et postea illic: Pro- *Exod. 14.*
mouit autem angelus Dei, qui præcedebat exercitum filiorum Israel. Item illic. Ecce *Exod. 23.*
ego præmitto angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, [22] vt te inducat in terram quam tibi præparaui. Obserua eum & obaudi eum, [23] & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi; nomen enim meum in illo est. Vnde ipse in euangelio dicit: Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cùm alius venerit in *Ioan. 15.*
nomine suo, illum accipietis. Et item in psalmo 117. Benedictus est qui venit in nomine Domini. [24] Item in Malachia: Testa- *Malac. 2.*
mentum meum fuit [25] cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem [26] vt timeret me, [27] à facie nominis mei proficisci illum [28] Lex veritatis fuit in ore eius, [29] iniustitia non est inuenta in labiis eius. In pace linguæ corrigens, ambulauit nobiscum; & multos auertit ab iniustitia. Quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam, & legem exquirent ab ore eius, quoniam Angelus omnipotentis est.

6 [30] Quòd deus Christus, in Genesi: Dixit autem Deus ad Iacob: Exsurge & ascende
in locum Bethel, & habita illic, [31] & fac *Gen. 35.*
illic altare illi Deo, qui tibi apparuit cùm fugeres à facie Esau fratris tui. Item apud *Esa. 45.*
Esaiam: Sic dicit Dominus Deus Sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur, & tui erunt serui, & post te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te [32] & in te precabuntur; quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israel saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem. Item apud eundem: Vox clamantis in deserto: [33] parate viã Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Om-
nis riuus implebitur, & omnis mons & *Esa. 40.*
collis humiliabitur; & erunt omnia tortuosa in directum, & aspera in campum, & videbitur claritas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam dominus
locutus est. [34] Item apud Hieremiam: Hic *Baruc. 3.*
Deus noster & non deputabitur alius absque illo: qui inuenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, &

Israel

Israel dilecto sibi: post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Item apud Zachariam deus dicit: Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum: & confundetur omnis iniuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur,[35] & confortabo eos in domino Deo ipsorum, & in nomine eius gloriabuntur, dicit Dominus. Item apud Osee dicit Dominus: Non faciam iuxta iram indignationis meæ, non sinam deleri Effraim: quoniam Deus ego sum, & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo. Item in psalmo 44. Thronus tuus Deus in sæcula sæculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiã & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus Deus tuus, oleo exultationis super participes tuos. Item in psalmo 45.[36] Vacate & cognoscite, quoniam ego sum Deus. Exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra. Item in psalmo 81. Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt. Item in psalmo 67. Cãtate Deo, psallite nomini eius, viam facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Item in euangelio κτ' Ioannem: In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Item in eodem Dominus ad Thomam: Iniice huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus, sed fidelis: Respondit Thomas & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dicit illi Iesus, quia vidisti me, credidisti: Felices qui non viderunt & crediderunt. Item Paulus ad Romanos: Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus cognatísque meis secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio & claritas, & testamentum, & legis constitutio, & famulatus, & promissiones, quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia[37] Deus benedictus in sæcula. Itẽ in Apocalypsi: Ego sum α, & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis:[38] qui vicerit possidebit ea, & eorum hæreditatem: & ero eius Deus, & ille erit mihi filius. Item in psalmo 81. Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernens. Et iterum illic. Ego dixi dij estis,[39] & filij altissimi omnes: vos autem sicut homines moriemini. Quod si iusti qui fuerint & præceptis diuinis obtemperauerint, dij dici possunt: quanto magis Christus Deus dei filius? Sic ipse in euangelio dicit κτ' Ioannem: Nonne scriptum est in lege, quoniam ego dixi dij estis? Si illos dixit deos[40] ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura; quem pater sanctificauit & misit in sæculum, vos dicitis:[41] quoniam blasphemas, quia dixi filius Dei sum? Quòd si nõ facio facta patris, nolite mihi credere; quòd si facio, & mihi non vultis credere, factis credite; & cognoscite, quoniã in me est pater, & ego in illo. Item in euangelio κτ' Matthæum: Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus.

Zach. 10. Osee 11. Ioan. 1. & 20. Rom. 9. Apoc. 21. Ioan. 10. Matth. 1.

7. Quòd Christus deus venturus esset illuminator & saluator generis humani; apud Esaiam: Confortamini manus resolutæ & genua debilia,[42] exhortamini: Qui istis pusillanimi, nolite metuere. Deus noster iudicium retribuet, ipse veniet & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus, & plana erit lingua mutorum: quia rupta est in deserto aqua, & riuus in terra sitienti. Item illic: Non senior neque angelus, sed ipse Dominus liberabit illos, quia diliget eos & parcet eis: & ipse redimet eos. Item illic: Ego Dominus Deus vocaui te in iustitia, vt teneam manum tuam, & confortabo te; & dedi te in testamentum generis mei, in lumen gentium, aperire oculos cœcorum, producere à vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Ego dominus Deus, hoc mihi nomen est: claritatem meam alij non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Item in psalmo 24. Vias tuas domine ostende mihi, & semitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam[43] & doce me: quoniam tu es Deus saluator meus. Vnde in euangelio κτ' Ioannem dominus dicit: Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Item κτ' Matthæum: Gabriel angelus ad Ioseph: Ioseph fili Dauid, ne metueris assumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Item κτ' Lucam: Et Zacharias impletus est Spiritu sancto, & prophetauit dicens: Benedictus dominus Deus Israel, qui

Esa. 35. Esa. 63. Esa. 42. Esa. 42. Ioan. 8. Matth. 1. Luc. 1.

proſpexit redemptionem populo ſuo, & excitauit nobis cornu ſalutis in domo Dauid pueri ſui. Item illic: Angelus ad paſtores: ne timueritis: ecce enim adnuncio vobis, quoniam natus eſt vobis hodie ſaluator, qui eſt Chriſtus Ieſus in ciuitate Dauid.

8. Quod cùm à principio filius Dei fuiſſet, generari denuo haberet ſecundũ carnẽ: in pſalmo 2. Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ. Item in euangelio κτ̃ Lucam: Et factum eſt,[44] vt audiuit ſalutationem Mariæ Heliſabet, exultauit infans in vtero eius; & impleta eſt Spiritu ſancto, & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.[45] Et vnde hoc mihi cõtingit vt veniat mater Domini mei ad me? Item Paulus ad Galatas: At vbi aduenit impletio temporis, miſit Deus filium ſuum natum de muliere. Item in epiſtola Ioannis: Omnis ſpiritus, qui confitetur Ieſum Chriſtum in carne veniſſe, de Deo eſt:[46] qui autem negat in carne veniſſe, de Deo non eſt,[47] ſed eſt de antichriſti ſpiritu.

Luc. 1. *Gal. 4.* *1. Ioan. 4.*

9. Quod hoc futurum eſſet ſignum natiuitatis eius, vt de virgine naſceretur homo & deus, hominis & Dei filius, apud Eſaiam: Et adiecit dominus loqui ad Achaz: dicens: Pete tibi ſignum à domino deo tuo in altitudinem ſurſum, & in altitudinem deorſum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo dominum Deum meum. Et dixit:[48] Audite itaque domus Dauid; Non puſillum vobis certamen cum hominibus quoniam deus perſtat agonẽ. Propter hoc dabit deus ipſe vobis ſignum:[49] Ecce virgo in vtero accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel. Butirum & mel manducabit;[50] priuſquam ſciat reprobare malum, & eligere bonum. Hoc ſemen prędixerat deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli; in Geneſi. Tunc dixit deus ad ſerpentem: Quia tu hoc feciſti, maledictus tu ab omni pecore, & ab omni genere beſtiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimiciciam inter te & mulierem, & inter ſemen tuum & ſemen eius:[51] ipſe tuum obſeruabit caput, & tu obſeruabis calcaneum eius.

Eſa. 7. *Gen. 3.*

10. Quod & homo & deus Chriſtus, ex vtroque genere concretus, vt mediator eſſe inter nos & patrem poſſet; apud Hieremiã: Et homo eſt, & quis cognoſcet eum? Item in Numeris: Orietur ſtella ex Iacob, & exſurget homo ex Iſrael. Item illic: Procedet homo de ſemine eius, & dominabitur multarum gentiũ,[52] & exaltabitur Gog regnum ipſius, & augebitur regnum eius,[53] & Deus eduxit eũ ex Ægypto; quaſi claritas vnicornis ei,[54] & edet gentes inimicorum ſuorum, & craſſitudines illorum emedullabit, & balliſtis ſuis configet inimicum: Recubens requieuit quaſi leo, & quaſi catulus leonis: quis ſuſcitabit eum?[55] qui benedicunt te, benedicti ſunt; & qui maledicunt te, maledicti ſunt. Item apud Eſaiam: Spiritus domini ſuper me, propter quod vnxit me, bene nunciare pauperibus miſit me; curare contribulatos corde, prædicare captiuis remiſſionem, & cæcis viſum, vocare[56] annum domini acceptabilem & diem retributionis. vnde in euangelio Gabriel ad Mariam: Et reſpondens angelus dixit ad illam: Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſſimi obũbrabit te: quapropter qui naſcetur ex te ſanctus, vocabitur filius Dei. Item in epiſtola Pauli ad Corinthios priore: Primus homo de terræ limo, ſecundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœleſtis, tales & cœleſtes: quomodo portauimus imaginem eius qui de limo eſt, portemus & imaginem eius qui de cœlo eſt.

Hier. 17. *Num. 24.* *Eſa. 61.* *Luc. 1.* *1. Cor. 15.*

11. Quod de ſemine Dauid ſecũdum carnẽ naſci haberet; in Βασιλείων 2. Et fuit verbum domini ad Nathã dicens; Vade & dic ſeruo meo Dauid; Hæc dicit dominus; Nõ tu ædificabis mihi domũ ad inhabitandum: ſed erit, cũ impleti fuerint dies tui, & dormieris cũ patribus tuis, ſuſcitabo ſemẽ tuũ poſt te,[57] qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius vſq; in ſæculum. Et ego ero ei in patrem, & ipſe erit mihi in filium; & fidem conſequetur domus eius, & regnum eius vſque in ſæculum in conſpectu meo. Item apud Eſaiam: Et exibit virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet: & requieſcet ſuper eum ſpiritus domini, ſpiritus ſapientiæ & intellectus, ſpiritus conſilij & fortitudinis, ſpiritus ſci-

2. Reg. 7. *Eſa. 11.*

tus ſcientiæ & pietatis, & implebit eum ſpiritus timoris domini. Item in pſalmo 131. Iurauit deus ipſi Dauid veritatē, & non reprobauit eam, de fructu ventris tui ponam ſuper thronum meum. Item in euangelio *Luc.1.* ſec. Lucam: Et dixit angelus ad illam: Ne timeas Maria, inueniſti enim gratiam ante deum: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomē eius Ieſum. Hic erit magnus, & filius altiſſimi vocabitur: & dabit illi dominus deus thronū Dauid patris ſui, & regnabit ſuper domum Iacob in ſæcula, & regni eius non erit finis. Item in Apocalypſi: Et vidi librum in dextera dei ſe- *Apoc.5.* dentis ſuper thronum, ſcriptum intus & retro, ſignatum ſignis ſeptem; & vidi angelū fortem prædicantem voce magna: Quis dignus eſt accipere librum, & aperire ſigna eius? Nec quiſquam poterat neq; in cœlo, [58] neque ſuper terrā, neque ſub terra aperire librum, ſed neque perſpicere eum. Et ego flebam multum, quòd nemo dignus repertus eſſet qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex ſenioribus dixit mihi: Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & ſoluere ſeptem ſigna eius.

12. Quod in Bethleem naſceretur, apud *Michææ 5.* Micheam: Et tu Bethleem [59] domus Effrata non exigua es, vt conſtituaris in millibus Iuda: ex te mihi procedet, vt ſit princeps apud Iſrael, [60] & proceſſiones eius à principio à diebus ſæculi. Item in euan- *Math.2.* gelio: Et cùm Ieſus natus eſſet in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Hieroſolymam dicentes: Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum? Vidimus enim ſtellam eius in oriente, [61] & venimus adorare illum.

13. Quod humilis in primo aduentu ſuo *Eſa.53.* veniret; apud Eſaiam: Domine quis credidit auditui noſtro? & brachium domini cui reuelatum eſt? [62] Annunciauimus coram ipſo ſicut pueri, ſicut radix in terra ſitienti. Non eſt figura eius neque claritas: & vidimus illum, & non habuit figuram neque ſpeciem; ſed figura eius ſine honore, & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga poſitus, & ſciens ferre imbecillitatem: quia auerſa eſt facies eius, inhonoratus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum eſſe in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipſe autem vulneratus eſt propter facinora noſtra, & infirmatus eſt propter peccata noſtra. Doctrina pacis noſtræ ſuper illum, & liuore eius ſanati ſumus. Omnes ſicut oues errauimus, homo à via ſua errauit. Et deus tradidit illum pro peccatis noſtris, & ipſe propterea quod vexatus eſt, non aperuit os ſuum. Item apud eundem: Non *Eſa.50.* ſum contumax, neque contradico; dorſum meum poſui ad flagella; & maxillas meas ad palmas; faciem autem meam non auerti à fœditate ſputorum, & fuit deus auxiliator meus. Item apud eundem: Non clamabit, neque audiet quis in pla- *Eſa.42.* teis vocem eius: arundinem quaſſatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, ſed in veritate proferet iudiciū. Fulgebit & non quaſſabitur quoadusq; ponat in terra iudicium: & in nomine eius gētes credent. Item in pſalmo 21. Ego autem ſum vermis & non homo, [63] maledictum hominis & abiectio populi. Omnes qui me videbant deſpiciebant me: & locuti ſunt in labiis & mouerunt caput. Sperauit in domino, eripiat eum: ſaluum faciat eum, quoniam vult eum. Item illic: Aruit velut teſta virtus mea, & lingua mea adglutinata eſt faucibus meis. Item apud Zachariam: *Zach.3.* Et oſtendit mihi dominus Ieſum ſacerdotem illum magnum, ſtantem ante faciem angeli domini, & diabolus ſtabat ad dexteram eius aduerſari ei. Et Ieſus erat indutus veſtimenta ſordida, & ſtabat ante faciem ipſius angeli, & reſpondit, & ait ad eos qui ſtabant ante faciem eius, dicens: Auferte veſtimenta ſordida ab eo, [64] & dixit ad eum: Ecce abſtuli iniquitates tuas. Et induite eum poderem, & imponite cidarim mundam ſuper caput eius. Item Paulus ad Philippenſes: Qui in figura Dei *Philip.2.* conſtitutus, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem deo, [65] ſed ſe metipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit ſe, factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu omne genu flectatur cœleſtium, terreſtrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia dominus Ieſus Chriſtus in gloria eſt Dei patris.

14. Quod ipſe ſit iuſtus, quem Iudæi occi-

Sap. 2. furi essent; in sapientia Salomonis: Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis; & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, grauis est nobis etiam ad videndum: quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à viis nostris quasi ab immunditiis, & præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam illius, [66] & probemus patientiam illus. Morte turpissima condamnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia ipsorum, & nescierunt sacramēta dei. Item apud Esaiam: Videte quo modo iustus perit, & *Esa. 57.* nemo intelligit; [67] & viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim iniustitiæ sublatus est iustus, & erit in pace sepultura *Exod. 23.* eius, de hoc ipso in Exodo ante prædictũ: Innocentem & iustum non occides. Item *Math. 27.* in euangelio: Iudas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribus dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum.

15. Quod ipse dictus sit ouis & agnus qui occidi haberet, & de sacramento passionis; *Esa. 53.* apud Esaiam: Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: in humilitate iudicium eius sublatum est [68]; natiuitatem eius quis enarrabit? Quoniam auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius: quia facinus non fecit, [69] neque insidias ore suo. [70] Propterea ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: propterea quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. Item apud Hieremiam: Domi- *Hier. 11.* ne significa mihi & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitauerunt cogitatum dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, [71] & eradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Item in Exodo Deus ad Moysen: Acci- *Exod. 12.* piant sibi singuli ouem per domos tribuum, [72] ouem sine vitio; perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hædis accipietis, & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam; & accipient de sanguine eius, & ponent super duos postes, & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis: & edent [73] carnes ipsa nocte assatas igni, & azyma [74] cum picridibus edent. Non edetis de eis crudam, neque coctam in aqua, nisi assatam igni; caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane, [75] & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vsque in mane, igni crementur. Sic autem comedetis eum: Lumbi vestri præcincti, [76] & caligæ vestræ in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris, & edetis eum festinãter, pascha est enim domini. Item in Apocalypsi: Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio se- *Apoc. 5.* niorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem spiritus dei missi per orbem terræ. Et venit, & accepit librum de dextera dei sedentis in throno. Et cùm accepisset librum, quatuor animalia, & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnum, [77] habentes singuli citharas, & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum quæ sunt orationes sanctorum, & cãtauerunt canticum nouum dicentes: Dignus es domine accipere librum & aperire signa eius, quoniã occisus es, [78] & redemisti nos sanguine tuo, ex omni tribu & lingua, & populo, & natione: & fecisti nos regnum deo nostro, sacerdotésque fecisti, & regnabunt super terram. Item in euangelio; Altera die videt Ioannes Iesum venientem *Ioann. 1.* ad se, & ait: Ecce agnus dei: & ecce [79] qui aufert peccata mundi.

16. Quod idem & lapis dictus sit; apud *Esa. 28.* Esaiam sic dicit dominus: Ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honoratũ: & qui crediderit in eum, non confundetur. Item in psalmo 117. Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste dies quem fecit dominus, exultemus & iucundemur in eo.

O domine

O domine salua igitur, ô domine dirige igitur: benedictus est qui venit in nomine Domini. Item apud Zachariam: Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen est ei: quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu, super lapidem ipsum vnum septem oculi sunt. Item in Deuteronomio: Et scribes super lapidem omnem legem hanc, manifeste nimis. Item apud Iesum Naue: Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra dominum, & ait Iesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à domino, quanta locutus est ad vos hodie; [80] & erit ipse vobis in testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis à Deo vestro. Item in Actibus Apostolorum Petrus: [81] Principes populi & seniores Israël audite; Ecce nos hodie interrogamur à vobis super benefacto hominis infirmi in quo iste saluatus est. Sit vobis omnibus notum, & omni populo Israël, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem nullo. Hic est lapis, qui contemptus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non est enim nomen aliud sub cœlo datum hominibus, in quo oportet saluari nos. Hic est lapis in Genesi, quem ponit Iacob ad caput suum, quia caput viri Christus; [82] & dormiens videt scalam ad cœlum pertingentem, in qua constitutus erat Dominus, & angeli ascendebant, & descendebant; quem lapidem consecrauit & vnxit, sacramento vnctionis Christum significans. Hic est lapis in Exodo, super quem sedit Moyses [83] in cacumine collis, quando Iesus Naue contra Amalech dimicauit, & sacramento lapidis, & stabilitate sessionis Amalech superatus est ab Iesu, id est, diabolus à Christo victus est. Hic est lapis magnus [84] in Βασιλείων primo, super quem posita est arca testamenti, quando eam ab Allophylis remissam & redditam in plaustro boues reportauerunt. Item hic est lapis, in Βασιλείων, quo Dauid frontem Goliæ percussit & occidit; significans diabolum & seruos eius inde prosterni, victa scilicet ea capitis parte, quam signatam non habent. Quo signo nos & tuti semper sumus, & viuimus. Hic est lapis, quem cùm alienigenas Israël vicisset, statuit Samuel, & appellauit nomen eius Abennezer, id est lapis auxiliator.

Zach. 3. Deut. 27. Iosu. 24. Act. 4. Gen. 28. Exod. 17. 1. Reg. 4. 1. Reg. 17. 1. Reg. 7.

17 Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram; apud Danielem: Et ecce imago nimis magna, [85] & contemplatio eius imaginis metuenda & elata stabat contra te; cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles; quoadusque abscisus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simulferrum & testa, & æramentum & argentum & aurum: & facta sunt minuta quasi palea, aut puluis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & impleuit totam terram. *Dan. 2.*

18 Quòd in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent; apud Esaiam: Et erit in nouissimis temporibus manifestus mons Domini & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini: & in domum Dei Iacob, & nunciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Sion enim procedet lex, & verbum Domini ab Hierusalem; & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum, [86] & concident gladios suos in aratra, & lanceas suas in falces, & iam non discent pugnare. Item in Psalmo 23. Quis ascendet in montem Domini; aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde, [87] qui non accepit in vano animam suam, & non iurauit subdole proximo sibi: iste accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo. Ista natiuitas eorum qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Iacob. *Esa. 2.*

19 Quòd ipse sit sponsus Ecclesiam habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur; apud Iohel: Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, colligite paruulos lactantes; procedat sponsus de cu- *Iohel. 2.*

bili suo, & sponsa de thalamo suo. Item apud Hieremiam: Et auferam de ciuitatibus Iuda,[88] & de quadriuiis Hierusalem, vocem lætantium & vocem gaudentium, vocem sponsi, & vocem sponsæ. Item in Psalmo 18. Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo.[89] Exultauit vt gigas viam currere; à summo cœli egressio eius, & decursio eius, vsque ad summum eius, & non est qui lateat à calore eius. Item in Apocalypsi: Veni ostendam tibi nouam nuptam vxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de cœlo, à Deo habentem claritatem Dei. Item in Euangelio κατὰ Ioannem: Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis, qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam, sponsus est. Amicus autem sponsi est, qui stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi. Huius rei mysterium ostensum est apud Iesum Naue, quando iussus est excalciare se, quod scilicet sponsus non ipse esset. Erat enim in lege, vt quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret; calciaretur verò ille qui sponsus futurus esset. Et factum est[90] cùm esset Iesus in Iericho, circunspexit oculis, & vidit hominem stantem ante faciem suam, & frameam tenentem in manu eius, & dixit: Noster es, ad uersariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini,[91] nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? & ait dux virtutis Domini: Solue calciamentum de pedibus tuis: locus enim in quo stas terra sancta est. Item in Exodo Moyses iubetur[92] calciamentum deponere, quòd nec ipse sponsus esset. Et apparuit ei Angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiens videbo hoc grande visum, cur vtique non crematur rubus. Vt vidit autem quoniam accedit videre; vocauit eum Dominus Deus de rubo dicens: Moyses Moyses. Qui dixit: Quid est? & dixit; Ne accesseris huc, nisi solueris calciamentum de pedibus tuis; locus enim in quo stas terra sancta est. Et dixit ei, Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, Deus Iacob.

Hier.16. Apoc.21. Ioan.3. Deut.25. Iosu.5. Exod.3.

Hoc autem manifestatum est in Euangelio κατὰ Ioannem. Et respondit illis Ioannes:[93] Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem vestrum stat, quem vos nescitis; ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cuius non sum dignus corrigiam calciamenti soluere. Item κατὰ Lucam: Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus Dominū suum, quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. Item in Apocalypsi:[94] Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei gloriæ claritatem, quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius se præparauit.

Ioan.1. Luc.12. Apoc.19.

20 Quòd cruci illum fixuri essent Iudæi, apud Esaiam: Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem, & contradicentem mihi; qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua. Item apud Hieremiam: Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius. Item in Deuteronomio: Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & nocte, & nō credes vitę tuæ. Item in psalmo 21.[95] Effoderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt, & viderunt me, & diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem domine ne elongaueris auxilium tuum[96] à me: in auxilium meum attende. Libera à gladio animam meam, & de manu canis vnicam meam. Salua me ex ore leonis, & à cornibus vnicornium humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis,[97] in medio Ecclesiæ laudabo te. Item in Psalmo 118.[98] Confige clauis de metu tuo carnes meas. Item in Psalmo 140. Alleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. De quo sacrificio Sophonias dixit: Metuite à facie Domini Dei, quoniam prope est dies eius: quia apparauit dominus sacrificium suum, sanctificauit electos suos, Item apud Zachariam: Et intuebuntur in me, in quem transfixerunt. Item in Psalmo 87. Exclamaui ad te Domine tota die, extēdi ad te manus meas. Item in Numeris: Nō quasi homo Deus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur. vnde in Euangelio Dominus dicit: Sicut Moyses exaltauit

Esa.65. Hier.11. Deut.28. Soph.1. Zach.12. Num.23. Ioan.3.

uit serpentem in eremo: ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam.

21 Quòd in passione crucis & signo virtus omnis sit & potestas; apud Abacuc: [99] Texit cœlos virtus eius, & laudis eius plena est terra: & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erunt. [100] Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionem validam: ante faciem suam ibit verbum, [101] & procedet in campos secundum gressus suos. Item apud Esaiam: Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros eius; & vocatum est nomen eius, [102] magnæ cogitationis nuncius. Hoc signo crucis & Amalech victus est ab Iesu per Moysen. In Exodo dixit Moyses ad Iesum: Elige tibi viros & exi, & constitue cum Amalech in crastinum. Ecce ego stabo in cacumine collis, & virga Dei in manu mea. Et factum est cùm leuabat manus Moyses, præualebat Israël. Vbi autem submiserat manus Moyses, inualescebat Amalech: sed manus Moysi erant graues, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum; & Aaron & Vr [103] sustentabant manus eius hinc & inde, & factę sunt manus Moysi stabiles vsque in occasum solis, & fugauit Iesus Amalech, & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc, vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu; quoniam deletione deleam memoriam Amalech de sub cœlo.

Abac.3. Esa.9. Exod.17.

22 [104] Quòd in hoc signo Crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur; apud Ezechielem dicit Deus: Transi mediam Hierusalem, [105] & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mærent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum. Item illic: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris, & iuuenis, & virginis; & paruulos, & mulieres interficite, vt perdeleantur. Omnem autẽ super quem signum scriptum est, ne tetigeritis, & ab ipsis sanctis meis incipite. Itẽ in Exodo Deus ad Moysen: Et erit sanguis in signo vobis super domos, in quibus ibi eritis; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cùm percutiam terram Ægypti. Item in Apocalypsi: [106] Et vidi, & ecce agnum stãtem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius scriptum in frontibus suis. Item illic. [107] Ego sum α & ω, primus & nouissimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt pręcepta eius, [108] vt sit potestas eorum super lignum vitæ.

Ezech.9. Exod.12. Apo.14. Apoc.22.

23 Quòd medio die in passione eius tenebræ futuræ essent; Apud Amos: Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; & conuertam dies festos vestros in luctum, & omnia cantica vestra in lamentationem. Item apud Hieremiam: [109] Exterrita est quæ parit, & tæduit anima eius. Subiit sol ei, cùm adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta; reliquos eorum in gladio dabo, in conspectu [110] inimicorũ eorum. Item in Euangelio: A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram, vsque ad horam nonam.

Amos.8. Hier.15. Matt.27.

24 Quòd à morte non vinceretur, [111] nec apud inferos remãsurus esset; In Psalmo 29. Domine reduxisti ab inferno animã meam. Item in Psalmo 15. Nõ derelinques animam meam apud inferos, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. Item in Psalmo 3. Ego dormiui, & somnum cœpi, & resurrexi, [112] quoniam Dominus auxiliatus est mihi. Item κατὰ Ioannem: Nemo aufert animam meam à me, sed ego à me pono eam; potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam: hoc enim mandatum accepi à patre meo.

Ioan.10.

25 Quòd ab inferis tertio die resurgeret, apud Osee: Viuificabit nos post biduum, [113] die tertio resurgemus. Item in Exodo: Et dixit dominus ad Moysen; descende [114] & testificare populo, & sanctifica illos hodie & cras, & lauent vestem suam, & sint parati in perendinum diem: die enim tertio descendet Dominus in mõtem Sina. Item in Euangelio: Progenies nequam & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi nisi signum Ionæ prophetæ. Quomodo enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.

Osee.6. Exod.19. Matt.12.

26 Quòd cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit, apud Danielem: Videbam in visu nocte, & ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant ei obtulerunt eum: & data est ei

Dan.7.

potestas regia, & omnes reges terræ [115] per genus: & omnis claritas seruiens ei: & potestas eius æterna, quæ non auferetur, & regnum eius non corrumpetur. Item apud
Esa.33. Esaiam: Nunc exsurgam, dicit Dominus, nunc clarificabor, nunc exaltabor, nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini: vana erit fortitudo spiritus vestri, ignis vos consumet. Item in Psalmo 109. Dixit Dominus domino meo, sede ad dexteram meam, quoad vsque ponam inimicos tuos [116] suppedaneum pedum tuorum: Virgam virtutis tuæ mittet Deus à Sion; & dominaberis in medio inimicorum tuorũ. Item
Apoc.1. in Apocalypsi: Et conuersus respexi, vt viderem vocem quæ mecum loquebatur; & vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas [117] zonam auream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix; & oculi eius vt flamma ignis; & pedes eius similes aurichalco, sicut de fornace ignis; & vox eius vt sonus aquarum multarum: & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore eius gladius vtraque parte acutus exibat, & facies eius splendebat vt sol in virtute sua. Et cùm vidissem eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam dicens: Noli timere, ego sum primus & nouissimus, & viuus qui fueram mortuus: & ecce sum viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis
Matt.28. & inferorum. Item in Euangelio Dominus post resurrectionem discipulis dicit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra: ite ergo, & docete omnes gentes, [118] tingentes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis.

27 Quòd perueniri non possit ad Deum patrem, nisi per filium eius Iesum Christum, in Euangelio: Ego sum via & veri-
Ioan.14. tas & vita: nemo venit ad patrem nisi per
Matt.13. me. Item illic: [119] Ego sum ostium; per me si quis introierit, saluabitur. Item illic: Multi prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis & non audierunt. Item illic:
Ioan.3. Qui credit in filium, habet vitam æternam: [120] Qui dicto non audiens est in filium, non habet vitam: sed ira Dei ma-
Ephes.2. nebit super eum: Item Paulus ad Ephesios: Et cùm venisset, annunciauit vobis [121] pacem his qui longe, & pacem iis qui prope: quia per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Item ad Ro- Rom.3.
manos: Omnes enim peccauerunt, & egent claritate Dei; iustificantur autem dono ipsius & gratia, per redemptionem quę est in Christo Iesu. Item in Epistola Pe- 1.Pet.3.
tri Apostoli: Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, vt nos offerret Deo. Item illic: In hoc enim & mortuis prædicatum est, vt suscitentur. Item in Epistola Ioannis: Qui negat fi- 1.Ioan.2.
lium, neque patrem habet: qui confitetur filium, & filium & patrem habet.

28 Quòd ipse iudex venturus sit; apud Malachiam: Ecce dies Domini venit ar- Malach.4.
dens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula, & succendet illos adueniens dies, dicit Dominus. Itẽ in Psalmo 49. Deus deorum dominus locutus est, & vocauit terram. A solis ortu vsque ad occasum, ex Sion species decoris eius. Deus manifeste veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit: & in circuitu eius procella nimia. Vocauit cœlũ sursum, & terrã [122] vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentum eius in sacrificiis; & annunciabunt cœli iustitiam eius, quoniam Deus iudex est. Item apud Esaiam. Dominus Esa.42.
Deus virtutum prodibit, & cõminuet bellum. Excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, nunquid semper tacebo? Item in Psalmo 67. Exsurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant à facie eius qui oderunt eum. Sicut deficit fumus, deficiant: Sicut tabescit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei, & iusti iucundentur, & exultent in conspectu Dei: [123] & lætentur in iucunditate. Cantate Deo, psallite nomini eius, iter facite ei, qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Turbabuntur à facie eius [124] patris orphanorũ, & iudicis viduarũ. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo, producens vinctos in virtute, similiter eos [125] qui in iram prouocant, qui inhabitant in monumentis. Deus dum prodires in conspectu populi tui, in transeundo in eremũ. Item in Psalmo 81. Exsurge Deus iudica terrã, quoniam tu [126] exterminabis in omnibus gentibus. Item in Euangelio [127] Matthæum: Matt.8.
Quid nobis & tibi fili Dauid? Quid huc venisti

venisti ante tempus [127] punire nos; Item κτ'
Ioan.5. Ioannem: Nihil pater iudicat, sed iudicium omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem: qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit. Item in Epi-
2.Cor.5. stola Pauli ad Corinthios secunda: Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, vt reportet vnusquisque sui corporis propria, secundum quæ egit, siue bona, siue mala.

29 Quòd ipse sit rex in æternum regna-
Zach.9. turus, apud Zachariam: Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi iustus & saluans, mitis sedens super asinum indomitum.
Esa.53. Item apud Esaiam: [128] Quis nũciabit vobis, quia ignis ardet? quis nunciabit vobis locum illum æternum? Ambulans in iustitia, & manus abstinens à muneribus, grauans aures vt non audiat iudicium sanguinis, & comprimens oculos suos ne videat iniustitiam; [129] hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur, & aqua eius fidelis: regem cũ claritate videbitis. Item apud
Malach.1. Malachiam: Rex magnus sum ego, dicit Dominus, & nomen meum illustre est apud gentes. Item in psalmo 2. Ego autẽ constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, adnũcians imperium ipsius. Item in Psalmo 20. Commemorabuntur & conuertentur ad Dominum omnes termini terræ: & adorabunt in conspectu tuo [130] omnes patriæ gentium; quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium. Item in Psalmo 23. [131] Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit [132] rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens: Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus virtutum ipse est rex claritatis. Item in Psalmo 44. Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus [133] scriptoris acute scribẽtis; decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. [134] Accingere ense tuo ad femur potentissime. Decori & speciei tuæ & intende, & dirige, & regna propter veritatem & mansuetudinem & iustitiam. Item in Psalmo 5. Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine, mane exaudies vocem meam; mane assistam tibi, & contemplabor te. Item in Psalmo 96. [135] Dominus regnauit, exultet terra, iucundentur insulæ multæ. Item in Psalmo 44. Astitit regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui, & domus patris tui. Quoniam desiderauit rex speciem tuam; quia ipse est Dominus Deus tuus: [136] Item in Psalmo 73. Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ. Item in Euangelio κτ' Matthæum: Et cùm Iesus natus esset in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. Matt.2.
Item κτ' Ioannem dixit Iesus: Regnũ meũ non est de isto sæculo: si de isto seculo esset regnum meum, ministri mei turbarentur ne traderer Iudæis: nunc autem regnum meũ non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo Rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quoniam Rex sum: Ego in hoc natus sum, & in hoc veni in sæculum, vt testimonium perhibeã veritati. Omnis qui est de veritate audit vocem meam. Ioan.18.

30 Quòd ipse sit & iudex & rex; in Psalmo 74. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia. Item in Apocalypsi: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum iustúmque iudicat, & præliatur. [137] Oculi autem eius erant tanquam flamma ignis: & super caput eius diademata multa: & portabat nomen scriptum, nemini alij nisi sibi notum. Et erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen eius verbũ Dei; & exercitus qui sunt in cœlo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum; & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipse [138] pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis. habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regũ & Dominus dominantium. Item in Euangelio: Cùm venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gẽtes, [139] & segregabit illos abinuicem, quemadmodũ pastor segregat
Psa.70. Apoc.19. Matt.25.

oues ab hædis, & statuet oues ad dexteram suam, hædos autẽ ad sinistram. Tunc dicet Rex eis qui ad dexteram eius erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnũ quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? quando autem te vidimus hospitem, & adduximus? nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmum, & in carcere; & venimus ad te? Et respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui ad sinistram eius erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius: Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respõdebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis: & abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam.

ADNOTATIONES in librum secundum Testim. ad Quirinum.

cap. 1. 1. in paroemiis] *Ita Ms. Cambron. & Afflig. cum vet. excu. tum hic, tum sæpe postea, pro eo quod hic vulgati typis:* in Prouerbiis, *vtrumque omiserant Manut. & Morelius. Expreßit autem ad verbum titulum Græcorũ codicum. De quo semel adnotasse sufficiat.*

2. Item apud eundem in Ecclesiastico] *Salomoni attribuit Ecclesiastici librum Cyprianus, tum supra epistola 65. & lib. de oper. & eleem. ac ad Fortunat. cap. 9. tum infra Testim. lib. 3. cap. 1. 6. 12. 35. 51. 60. 95. 96. & 113. (alibi etiam frequenter tanquam sacram scripturam citat.) Idipsum faciunt Clemens Alexandrinus libr. 7. Strom. Pontif. Sixtus prima epistola ad omnes fratres, Marcellinus ad Salom. episcop. Fabianus ad omnes Orient. episcop. Sixtus 2. ad Gratum, Damasus ad Italos Innocent. 1. cap. vlt. ad Exuperium, & Ioan. ad Valerium. Item Gregorius Nazianzen. orat. 8. Basil. lib. 4. contra Eunom. Ambros. in 7. cap. prior. ad Cor. Hieronym. in cap. 10. Ecclesiastes, Concil. Carthag. 3. Caßiod. in Psal. 55. 66. & 93. ac Greg. lib. 10. Moral. Causam autẽ cur Salomoni ascribatur, reddit Dn. Ioã. Driedonis eccl. dog. lib. 1. ex Eusebio lib. 11. præparat. Euangelicæ. quemadmodum supra latius diximus lib. de mortalitate. Iam vt omittam auctores citatos praeceden. lib. c. 20. qui hunc librum inter Canonicas scripturas enumerant, certe vt diuinam citant, præter iam dictos, Euaristus Papa epistola 1. Ambros. libr. 4. de fide, Chrysost. in Gene. homil. 6. & 39. & alibi frequẽtißime, & disertis verbis Epiphanius hæresi 76. D. Augustin. quoque lib. 17. de Ciuit. Dei cap. 8. ad Oros. contra Priscil. ca 11. & lib. de cura pro mort. ca. 17. Valeant igitur, qui libri huius auctoritatem eleuare nituntur.*

3. Ego in altis habitaui] *Ms. cum Morel.* in altissimis, *sed Græce est,* ὑψηλοῖς.

4. Mactauit suas hostias] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* suam hostiam, *nam & Græce est:* τὰ ἑαυτῆς θύματα, *& supra etiam sic legit Cyprianus epistola 63. Legunt etiam Ms.* quis est insipiens, *pro eo quod alij:* qui, *sed perinde est.* cap. 2.

5. & corrigite scientiam in intellectu] *In hoc sequimur Moreliũ, eo quod Græci legãt:* συνέσιν ἐν γνώσει, *pro eo quod Ms.* scientiã & intellectũ, *Manut.* scientiã & intelligentiã, *cæteri:* scientiæ intelligentiam.

6. Eructauit cor meum sermonem bonum] *Ms.* verbum bonum. *sed titulus capitis:* Quod idem sit sermo Dei, *conuincit priorem lectionem esse veram, non hic modo, sed & in omnibus scripturis huius capitis, vbi varia reperitur lectio; præsertim quum & hoc sic legat etiam Tertull. aduersus Marc. lib. 2. & quod infra citatur ex 1. cap. Ioan. contra Praxeam.* cap. 3.

7. Item in Psalmo 106.] *Ita hunc numerum restitui ex Ms. & edit. Gryphij, pro eo quod vet. excu. 104. & cæteri 105. nam priori loco reperitur quod citat.*

8. In principio erat sermo, &c.] *Tum hic tũ paulò post ex Ms. reposuimus:* erat, *pro eo quod legebatur:* fuit, *&:* est, *quia & Tertull. sic legit loco citato, & aduersus Hermog. & vbique eadem est vox Græca,* ἦν.

9. Quod factũ est in illo vita erat] *Quum sic legant & Ms. & veteres exc. cũ Morelio, rursum eã in locũ restituimus, pro eo quod alij:* quod factum est. In illo vita est, *seu,* erat. *Græci quidem & D. Hieron. in Amos ca. 6. Alexandrini quoque & Aegyptij teste Ambrosio, hanc habent cum vulg. Græcis exemplaribus & Latinis. Verum ad illam accedit Tertull. lib. aduer. Hermog. explicant verò disertis verbis D. D. Hilarius lib. 2. de Trinita. Ambro. in Psal. 36. & Augusti. cum Beda in comment. quædam etiam hodie græca exemplaria sic legunt. Cur autem Græci ab ea lectione abhorruerint, in causa fuisse tum Arrianorum tum Macedonianorum errorem, qui ex ea virus suum cõprobabant, satis cõstat ex dictis locis Ambrosii, & Chrysost. ac Eutimij commentariis.*

10. manus enim vestræ inquinatæ sunt] *Ms.* plenæ sunt, *sed obstat vox græca,* μεμολυσμέναι. *Neque verò etiã placet quod paulo post legũt:* dolores, *pro eo quod alij:* dolorem, *quia græce est:* πόνον. cap. 4.

11. & terra suppedaneum pedum meorum] *Ms.* scabellum, *sed prius placet.*

12. Item apud eundem: Domine Deus] *Adiecerunt recens Manut. & Morel.* apud eundem, *ego tamen nusquam apud Esaiam reperi. Ms. verò prorsus omittunt hanc scripturam.*

Reue-

13. Reuelauit Dominus] Rursum substitui: dominus, ex vulg. exc. pro: Deus, quod habent Manut. & Morel. eo quod 70. legant κύριος. Ex iisdem etiam & Ms. reposui: suprema terræ, pro eo quod illi: terra, nam 70. habent: τὰ ἄκρα τῆς γῆς.

14. Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis] Cum Morel. ex Ms. & vet. exc. hanc scripturam adiecimus; præsertim quum ad institutum faciat, quod Christus manus Dei dictus sit. Placet autem quod habent Ms. & vet. exc. triturantis, quia & Hierony. sic legit; vt legerint veteres: ἀλοῶντας pro eo quod nunc est ἀλῶντας

15. in se retornatas] Ms. vterque & vet. excus. in seres formatas, Ex quo censeo legendum: in serram formatas, nam quod græce est voce cōposita πρίστηροειδεῖς, vertit in comment. D. Hierony. in serrarum modum, & in Amos cap. 2. cum serrarum dentibus; consonat etiam quod ipse ex Hebræo vertit: habens rostra serrātia.

16. & egeni, quærent enim aquam] Ms. & vet. exc. & egeni quærent aquam; sed prius & Græce & Latine apud D. Hieron. legunt 70.

17. faciam desertam] Magis econtrario placet hæc lectio Ms. quam vet. exc. & Morel. deserta, quia 70. in singulari legunt: τὴν ἔρημον.

18. & vlmum] Habent quidem istud Ms. & Morel. cum vete. excu. verum apud 70. non legi, sed in Hebræo testatur D. Hieron. in comment.

19. & credant] Ms. & vet. exc. redeant, sed repugnat vox Græca, ἐπιστῶνται.

cap. 5. 20. & non pepercisti filio tuo dilectissimo] Ms. dilecto, verū prius est Cyprianicū, alibi enim eandē vocem græcam: ἀγαπητὸς, sic interpretatur. Tertull. autem (seu Nouatianus iuxta D. Hierony.) lib. de Trinit. haud procul à fine latissime hoc argumentum tractat.

21. quem vidisti in loco Dei vbi vnxisti] Ms. & vet. exc. nō habēt: Dei, sed id legūt 70. & certe Gen. 28. ipse Iacob Domus Dei nomen iam antea illi loco dederat.

22. vt te inducat] Ms. inducam, sed repugnat vox græca: εἰσαγάγησε

23. & ne fueris inobaudiēs] Placet hæc Ms. vulg. excus. & Grauij lectio, eo quod Cyprianica sit. Manut. & Morel. inobediens.

24. Item in Malachia] Rursum cum Morel. hoc testimonium adiecimus ex Ms. & vet. excu. præsertim quū ad institutum faciat.

25. cū Leui vitæ & pacis] Morel. & Cāb. ad marginem. cum vita & pace, sed prius habent 70.

26. vt timeret me] Hoc adiecimus ex vet. excu. eo quod legant 70. φοβεῖσθαί με.

27. à facie nominis mei proficisci illum] 70. legunt: στέλλεσθαι αὐτὸν, quod proprie quidem significat proficisci, nauigio præsertim: ab Apostolo tamen 2. ad Cor. 8. pro declinare accipitur. Vnde & apud Hierony. in comment. translatio 70. est ista: à facie nominis mei formidaret. Metaphora sumpta à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum.

28. Lex veritatis] Morel. Lex & veritas, sed prius est apud 70.

29. Iniustitia non est inuēta in labiis eius] Hoc recens adiicio ex Ms. & vet. excu. nam habent 70. apud quos tamen non reperitur: linguæ, quod legunt Ms. & vet. excu. cūm Morelio, & legunt etiam illi, mecum; pro eo quod Morelius cum Ms. vobiscum, & rectius vetus excusus nobiscum, Placet etiam magis: auertit, quàm quod habet Morelius, & Ms. auerter.

30. Quod Deus Christus] Recte cum Ms. Manutius, & Morelius, tum in titulis capitum tum hic distinctionem capitis faciūt; atque adeo 30. capitula constituūt, pro eo quod vulg. exc. 29. duntaxat. cap. 6.

31. & fac altare illi Deo] Pro more ita explicant articulum græcum Manut. & Morel. apud Cyprianum.

32. & in te precabuntur] Sic recte cum veteri exc. Rembold. & Ms. Manut. & Morel. pro eo quod corrupte Erasmici omnes: interpretabantur; nam Græce est: προσεύξονται.

33. Parate viam domini] Ita nunc castigo hunc locum ex Ms. & vet. exc. eo quod tum 70. apud Esaiā, tum Euangelistæ legant: κυρίου, Prius erat: domino.

34. Item apud Hieremiam] Lectionem hanc ex Ms. & vet. exc. restitui, pro eo quod erat: apud Baruch. Quia etsi testimonium hoc reperiatur Baruch 3. tamen vsitatum hoc fuit veteribus, vt nomine Hieremiæ librum eum & præsertim verba hæc citarent. Nominatim autem D. August. lib. 18. de Ciuitate Dei cap. 33. Chrysosto. homil. de Trinit. & homil. cuius initium: Profundā sectionem, quæ citatur Syno. 6. sess. 8. Cassiodorus in Psal. 81. et Auctor qu. vet. & nou. test. qu. 102. Alia verò eiusdem libri testimonia nomine Hieremiæ citant Clemens Alexandr. lib. 1. Pædag. cap. 10. Basilius lib. 4. contra Eunom. Ambros. li. 1. de pœnit. cap. 8. Exam. lib. 1. cap. 14. & lib. 1. de fide ca. 2. ac Fulgentius lib. 2. ad Thrasimundū; Pontif. etiam Sixtus epistola 1. Felix ad Petrum Antioch. & Pelagius ad Vigilium. Non mirum igitur si & à Cypriano sic citetur. Prophetiam verò Baruch diuinam esse affirmare audent Clemens Alexandrin. lib. 2. Pædag. ca. 3. & Eusebius demonstrat. Euang. cap. 19. & Prophetiæ nomine ab Ecclesia legitur in vigilia Pentecostes. Quare recte à Synodo Florentina & Tridentina in Canone scripturarū recensetur hic liber, nec obstat quod veteres in Canone illum non enumerauerint, quippe qui sub Hieremia illum comprehenderint.

35. & confundetur omnis iniuria Assyriorū] Ms. & confundētur. Omnis iniuria; vulg. excusi: & confundentur omnes iniuriæ; sed prior est 70. quare recte substituta à Manutio et Morelio. Quomodo & paulo post: apud Osee, pro eo quod corruptè legebatur: apud Moysen.

36. Vacate & cognoscite] Ms. & videte, sed prius exprimit vocem græcam γνῶτε.

37. Deus benedictus] Sic Ms. vterque noster & quibus vsi sunt Manu. & Morel. Tertullia. etiam libr. de Trinit. Quare desinat mirari lector cum Erasmo, quod in vetustissimis exemplaribus non addatur: Deus, præsertim cùm ipse contextus conuincat legendum; alioqui enim totum hoc testimonium nihil ad rem faciet.

38. qui vicerit, possidebit ea & eorū hæreditatem] Ms. vt qui vicerit possideat, sed prius legūt Græci & Latini codices. Atqui pro eo quod græce duntaxat est: πάντα, vertit Cyp. ea & eorū hæreditatem.

39. & filij altissimi] Ms. excelsi, sed prius significat vox græca ὑψίστου.

40. ad quos sermo Dei factus est] Recēs hoc adiēci ex Ms. Cābronensi. & ex vtroque Ms. vocē: scriptu-

ra, *nam græce & latine legitur vtrumque apud Ioannem.*

41. quoniam blaſphæmas] *Ms*. blaſphæmat, *Morelius:* blaſphæmauit, *ſed repugnant Græca & Latina exemplaria.*

cap.7. 42. exhortamini. Qui eſtis puſillanimi, nolite metuere] *Diſtinctionem hanc Ms. cod. debemus, & veram eam eſſe ſatis patet ex D. Hieronym. comment. atque adeo & græca exemplaria ſic diſtinguenda cenſeo:* παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ μὴ φοβεῖσθε. *alioquin enim ſenſus non conſtat. Non dubito autẽ repeti debere:* confortamini, *eo quod & Græce ſic ſit, & Tertull. aduerſus Marcionem lib. 4. ſic legat:* conualeſcite, nolite timere, *ſed nolui temere adiicere ſine auctoritate vet. cod.*

43. & doce me] *Ex iiſdem Ms. & veteri excu. etiã hoc adiecimus cum Morelio, quia & Græce & Latine legitur.*

cap. 8. 44. vt audiuit ſalutationẽ Mariæ Elizabeth] *Ms. vterque:* quomodo.

45. Et vnde hoc mihi contingit] *Ms.* contigit, *cum Morelio, Græce neutrum eſt, neque apud Tertull. libr. de carne Chriſti: quem hoc & duobus ſequentibus capitibus imitatur, in cõprobanda vera humanitate Chriſti, aduerſum tum ſui tum noſtri temporis hæreticos quoſdam.*

46. qui autem negat] *Mendo operarum erat:* quia, *apud Manut.*

47. ſed eſt de Antichriſti ſpiritu] παραφραστικῶς, *vertit quod habet Apoſtolus iuxta Latinos et Affig. cod.* Antichriſtus eſt, *& iuxta Græcos & Cambro. cod.* Antichriſti eſt.

cap.9. 48. Audite itaque domus Dauid] *Hoc ſic ex Ms. caſtigaui, nam & 70. ſic legunt & Tertull. aduerſus Iudæos. quo loco etiam illum imitatur; atque adeo genuinum eſt etiam illud Cypriani, tum infra epiſt. 9. tum hic:* Non puſillum, *&c. quia ſic etiam Tertullia. quare non placet quod legunt Ms. & vetus exc.* Num.

49. Ecce virgo accipiet & pariet filiũ] *Sic Manut. & Morel. ad verbum ex Græco,* λαβεῖν ἐν γαστρί. *Ambroſius quoque de Cain & Abel lib. 1. cap. 3. Tertul. verò cum Ms. præter locos duos iam dictos, lib. 3. aduerſus Marc. & libro de Trinitate legit:* in vtero concipiet. *Verum noſtram illam lectionem diſertis verbis D. Hieronym. dicit reperiri apud 70. de opt. gen. interpret. & confirmat quod dicit in comment. Eſaiæ 26. legere 70. In vtero accepimus & parturiuimus &c. Vbi græce eædem ſunt voces, quomodo & Eſaiæ 8. vbi de Propheteſſa loquitur. Quare & apud eundem D. Hieronym. in comment. 7. ca. Eſaiæ, prorſus ita legendum cenſeo. Accedit quod Luc. 1. vbi omnes veteres legunt:* concipies in vtero, *alia vox Græca ſit* συλλήψῃ. *Quandoquidem autem & Chryſoſto. cum Cyrillo in comment. & Hieronym. locis citatis cum Tertull. Cypriano, & Ambroſ. conſtanter legant illud:* & pariet; *cenſeo textum græcum Eſaiæ qui hodie exſtat mutilũ eſſe, & adiici oportere:* καὶ τέξεται. *Atqui malim (vti ſupra etiam dixi) legi:* vocabis, *quod ſic legant 70. ac (Hieron. teſte) tres reliqui interpretes & alij ueteres (præter Chryſoſt. in comment. & in Pſal. 44. qui legit:* καλέσουσι*) quam:* vocabitis, *niſi ſic legerent Tertull. lib. ſæpe dicto aduerſus Iudæos, & Hieronym. ad Pammach. de opt. gen. interpret.*

50. vt ſciat reprobare malum & eligere bonũ] *Ms. vterque:* priuſquam cognoſcat & proferat, (*ſeu potius*) præferat mala, commutat bonum; *Morelius ſimiliter, præterquam quod legat:* & eligat bonum. *Græce verò apud 70. ſic legitur:* πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν. *Chryſoſt. & Cyrillus:* Antequam ſciat ipſe vel præeligere mala, eliget bonum, *legunt enim:* ἐκλέξεται, *Hierony. verò in comment.* antequam ſciat aſſumere mala, &c. *Quicquid autem horum legatur, certe legi debere:* priuſquam, *non:* vt, *conuincit conſenſus omnium, qui editionem 70. cum Cypriano ſequuntur.*

51. Ipſe tuum obſeruabit caput] *Ms. vterque & vet. exc. legunt:* Ipſa, *ſed prius genuinum eſt; tum quod præmittatur:* Hoc ſemen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli, *tum quod Græce ſit apud 70.* αὐτός, *&:* αὐτοῦ, *non autem:* αὐτή, *&:* αὐτῆς, *& Hieron. quæſt. Hebr. in Gen. tradit ſic legere 70. ſic etiam legit Ireneus lib. 3. contra hæreſ. ca. 77. Chryſoſto. quidem iuxta priorem interpretem legit:* ipſa, *ſed græcum illius contextum aliud legere adnotauit Dn. Philippus Montanus, & præſertim in comment. vbi quodam in loco græce:* ἐκείνου, *legitur. D. Auguſti. tamen lib. 12. de Gen. ad litt. cap. 36. legit:* ipſa, *& hoc interpretatur libr. 2. de Geneſ. contra Manich. cap. 18. ſic & Rabanus in comment. D. Ambroſ. verò libr. de Eſaü & fuga ſæculi cap. 7. & Beda, tum in cõment. tum in quæſt. ſupra Gene. legunt:* ipſa, *ſed vtrunque interpretantur. Variant autem & Latini cod. vulg. Bibliorum interpretis.*

52. & exaltabitur Gog regnum ipſius] *Vocem:* cap. 10.
Gog, *ex Ms. vtroque cum Morelio ex margine in textum inſeruimus, nam & græce hodie reperitur apud 70. & confirmatur à D. Hierony. in Ezech. cap. 38. Moyſes ait (inquit) in Numerorum libr. dũtaxat iuxta 70. Egredietur homo de ſemine eius, & dominabitur gentium plurimarum, & eleuabitur Gog regnum eius & creſcet regnũ illius. Cæterum iuxta Hebraicum ita (inquit) ſcriptum reperi: Tolletur propter Agag rex eius & auferetur regnũ illius; eo quod regnum Iſraël in Saüle propter Agag regẽ Amalech deſtructum ſit. Quem locum prolixius citauimus, quod paucis etiam (vti & Beda in commentariis) lectionem ex Hebræo explicet. Similiter legit Rabanus Maurus in comment. vbi recte explicat hunc locum iuxta 70. non de regno gentis cuiuſpiam, ſed ac ſi dicat: exaltabitur ſuper tectum (Gog enim Hebraice tectum ſonat) id eſt, in altum. Quod confirmat D. Ambro. epiſtola 37. ſic legens: Et attolletur regnum eius in altum. Quid alibi Gog & Magog ſignificent, late tractant D. Hieron. loco citato, & D. Auguſt. lib. 20. de Ciuit. Dei cap. 11. Quandoquidem autem legant dicti Hierony. Ambroſ. Rabanus:* ipſius, *& græce apud 70. ſit* αὐτοῦ, *malui & ego hoc ſubſtituere, quàm quod erat antea:* ipſum, *in excuſ. & Ms. Manut. & Morel. neutrum habent.*

53. & Deus eduxit eum ex Ægypto] *Sic quidem hodie græce legitur & ex Hebræo quoque tranſtulit Hieronym. ſic & Rabanus in comment. Verum vt credam aliter olim legiſſe græcos codices, facit tum lectio vulg. ante Manutium & Morel.* & Deus duxit, *ſeu potius:* ducet, eum in Ægyptum; *tum quod legat dicta epiſtola Ambroſ.* in terris quoque extendet principatum ſuum in Ægyptum. *Recte tamen illi:* vnicornis, *pro eo quod erat peſſime:* vniformis.

54. & edet gentes inimicorum ſuorũ *Hoc ex Ms.*

cum

cum Morelio ad verbum ex græco pro eo quod erat: & edet carnes.

55. Qui benedicunt te, benedicti sunt, & qui maledicunt te, maledicti sunt] *Hoc quoque ad verbũ ex græco. Ms. verò legunt:* benedicent & maledicent, *& adhuc aliter Ambros.* qui benedicẽt illũ benedicti erunt, & qui maledixerint ei, maledicti erunt.

56. annum domini acceptabilem] *Ita recte Manut. & Morel. cum 70. pro eo quod cæteri:* domino. & virtus altissimi obumbrabit te.] *Ms.* inumbrabit, *sed prius habet etiam Nouatianus libro de Trinitate.*

cap.11. 57. qui erit de vtero tuo] *Hinc comprobat li.3. aduersus Marcionem Tertull. locum hunc de Christo debere intelligi. Est autem hoc caput diligenter adnotandum, contra Anabaptistas quosdam, negantes humanitatem Christi.*

58. neque super terram neque sub terra] *Ms.* neque in terra neque sub terram.

cap.12. 59 domus illius Ephrata] *Non habent Ms. aut vet. excu. vocem:* illius, *neque est apud Græcos articulus, quare loco semouimus.*

60. & processiones] *Hoc ex Ms. & vet. cod. cum Morelio, pro eo quod cæteri ex mendo Remboldi:* possessiones. *Est enim Græce* ἔξοδοι.

61. cum muneribus] *Deest hoc in Ms. cod. & græcis & Latinis Matthæi exemplaribus, infra etiam capite 29. in exc. & Ms omnibus, quare & hic superfluum est.*

cap.13. 62. Annunciauimus coram ipso sicut pueri] *Sic quidem Ms. & excusi omnes, sed Tertull. aduersus Iudæos, & li. 3. aduersus Marcionem legit:* Annunciauimus de illo sicut paruulus, *& græce legunt 70. Hierony. teste in comment.* ὡς παίδιον.

63. maledictum hominis] *Ex Ms. & vet. exc. hoc substitui, pro eo quod erat:* hominum, *quia vtroque loco iam dicto Tertull. sic legit. Adiecerunt autem paulo post Manut. & Morel particulam:* in, *quam tamen non habẽt vet. exc. aut Ms. nostri.*

64. & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas Et induite] *Veram hanc esse lectionem huius loci, vt illud:* & dixit, &c. *præponatur huic:* Et induite, *patet, tum ex contextu græco, tum ex D. Hieronym. commen. atque adeo corrupta fuit horum atque illorum verborum transpositio & in excusis & in Ms. cod. quorum maximam varietatem omitto compendij gratia. Atqui* ποδήρης *tunica (inquit D. Hieronym.) talaris est;* κίδαρις, *iuxta Suidam & Hesychium ac Plutarchum in Anton. insigne erat capitis regium apud Persas.* Μίτρα *verò (quam adiicit cum textu græco Tertullia. libro aduersus Iudæos, & lib. 3. aduersus Mar.) aureum capitis ornamentum. Vtebantur autem eodem genere ornamentorum Sacerdotes summi apud Iudæos.*

65. sed semetipsum exinaniuit] *Ms* se inaniuit, *verum prius legit & Tertull. siue Nouatianus lib. de Trinit. qui etiam cum excusis legit & textu græco:* omne genu flectatur, *pro eo quod habet Affliginen. cod.* omnia genua flectantur, *seu:* curuentur, *& Cambr.* omnes genu curuent.

cap.14. 66. & probemus patientiam illius] *Non habent hæc Ms. cod. recte tamen adiecta sunt à Manutio & Morelio, quia græce leguntur.*

67. & viri iusti tolluntur] *Ms. cod.* & vir iniuste tollitur, *sed illud habent 70. nec dissentit Tertull. contra Marc. lib. 3 & 4 & aduersus Gnosticos. Ex quibus etiã patet, recte substituisse Manut. & Morel.* sublatus est, *pro eo quod erat:* saluatus, *corruptissime. Pro eo autem quod legit cum 70. Cyprianus:* & erit in pace sepultura eius, *legit aduersus Gnosticos Tertull.* & erit honor sepulturæ eius.

68. natiuitatem eius quis enarrabit] *Ms. & Mo-* cap.15.
rel. interserunt: autem, *verum non habent 70 neque eadem ratione placet, quod habent Ms.* abductus, *pro eo quod alij:* adductus, *& Tertu. aduer. Iudæos:* perductus.

69. neque insidias in ore suo] *Expressit ad verbũ quod græce est; pro quo Tertullia.* nec dolus in ore eius inuentus est, *& Ms.* nec dolus fuit in ore eius.

70. Propterea ipse consequetur multos] *Recte sic Manut. & Morel. pro eo quod erat:* confitetur, *corruptissime. est enim græce* κληρονομήσει, *quod sonat:* possidebit, *quomodo legit Costerius.*

71. & eradamus] *Non male & hocilli, pro eo quod erat* fraudemus, *Ms. legunt:* tollamus, *& infra ca. 20.* euellamus, *Tertull. loco iam citato & Hierony. in comment.* conteramus,

72. ouem sine vitio, perfectum masculum annicu um erit vobis] *Quandoquidem sic legant Ms. videtur retinuisse Cyprianus barbaram versionem sui interpretis, qui verba græca apud 70. (vtpote quum* πρόβατον *neutri sit generis) non habito respectu, ad verbum transtulit, vt nemo mirari debeat, si & nos vulga. nostri interpretis barbariem æquo animo feramus. Cui tamen vt obuiarent, Erasmus interiecit:* &, *legens:* & erit vobis, *Morelius verò:* anniculus erit vobis. *sed nos Manut. hic sequimur & Ms.*

73. carnes ipsa nocte] *Græce est similiter:* τῇ νυκτὶ ταύτῃ, *quare recte sic cum Morelio Ms. pro eo quod erat:* carnes istas nocte.

74. cum picridibus] *Vertit hoc D. Hieron.* lactucis agrestibus, *vocatur ab aliis* πικρὶς *cichorium atque intybum siluestre seu amarago. Hinc illud Virg. & amaris intyba fibris.*

75. & os non confringetis] *Afflig.* ossa, *sed prius est apud 70. & Euangelistam, Cambro.* ossum, *Voce Aphricanis vsitata, qua vtitur etiam August. in Psal. 138. & lib. 3. de doct. Christ. cap. 3. ac lib. 4 cap. 10.*

76. & caligæ vestræ] *Ms.* & calceamenta vestra, *Quod quidem significat vox græca:* ὑποδήματα, *verũ quod iã olim adnotauit Beda Retra. sua in act. c. 12. interpretẽ ibi vertere:* caligas, *quod græce est.* sandalia; *etiam hic locũ habere puto. Siue autẽ cũ exc. legas:* bacula vestra. *siue cũ Ms* baculi vestri, *perinde est, ac vtrũq; Latine dicitur; nõ secus atq; apud Græcos* βακτήρια καὶ βάκτρον. *Hinc Ouid. Metamor. 15. Baculũque tenens agreste.*

77. habentes singuli citharas] *Vocem* aureas, *interpositam neque habent Ms. & vet. exc. cod. neque Apocalyp. & superflua est, cum mox sequatur; ita vt & ad citharas & ad pateras referri possit. Mendum ortum ex eo, quod vulg. exc. non legebant:* pateras.

78. & redemisti nos] *Hoc habeo ex Ms pro eo quod erat.* emisti.

79. qui aufert peccata mundi] *Ms.* tollit.

80. & erit ipse vobis in testimonium] *Adieci-* cap.16.
mus denuo vocem: ipse, *ex Ms. nam & 70. habent.*

81. Principes populi & seniores, audite] *Ex Ms. cum vet. excu. adiicimus:* audite, *& genuinum esse tum*

hoc tum quod paulo post sequitur: in alio autem nullo; *confirmat quod dicit Beda Retract. in Actib. Apostol. Vtrũque Graece lectum suo tempore, vti & alia multa quae hodie non leguntur. Quod notatu dignum, vt cõfirmemus alia fuisse olim Graeca exemplaria quam nunc exstent: Siue autem:* suscitauit, *legas cum exc. siue:* excitauit, *cum Ms. perinde est.*

82. & dormiens videt scalam] *Ita legendum cũ Ms. eo quod praecedat:* ponit.

83. in cacumine collis] *Ms.* montis, *sed obstat vox Graeca:* βουνϑ.

84. in Βασιλείων primo] *Recens ex Ms. & vet. excu. adieci:* primo, *Rursum autem meminit signi crucis in fronte.*

cap. 17. 85. & contemplatio eius imaginis] *Ms.* huius, *Omittentes etiam paulo post particulam:* ex, *vbi legitur:* ex parte, *&:* remanserit ex illis.

cap. 18. 86. & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces] *Corrupte legebãt quidam exc.* condent, *siue:* condient, *nam praeter 70. sic legit Tertulli. li. 3. aduersus Marcionem:* & concident machaeras suas in aratra, sybinas in falces. *Vbi expreßit vocẽ Graecã.*

87. qui non accepit] *Ms.* quia, *Verũ repugnãt 70.*

cap. 19. 88. de quadriuiis Hierusalẽ] *Iidem:* quadruuiis.

89. Exultauit vt gigas viam currere] *Ms. cum Morel.* ad currendam viam, *at frequens est Cypria. seruare infinitiuos graecos. Ob phrasin etiam auctoris magis placet illud:* decursio, *quam quod Ms. habent:* decursus, *aut Morel.* occursio, *Tertull. verò li. 4. ad Marc. legit:* deuersio.

90. cum esset Iesus in Hiericho] *Ex Ms. vtroque sic lego, praetermissa voce:* agro, *Nã & hodie sic legũt 70. & sic olim legisse testatur D. Aug. q. 7. In Iesum Naue, addens tamẽ recte legi ex Hebraeo:* in agro Ierico, *quia nondum erat Iesus in ciuitate; pro eo autem quod legitur:* tenentem, *Ms. legunt:* habentem, *cum vet. exc.*

91. nunc adueni. Et Iesus] *Hic econtrario genuina est exc. lectio, non illa Ms.* Tunc aduenienss Iesus. *Est autem:* adueni, *praeteritum, non imperatiuus.*

92. calceamẽtũ deponere] *Ms.* soluere, *perinde est.*

93. Ego quidem baptizo in aqua] *Ms.* baptizo vos in aqua. *Prior est lectio Graecorum, quanquam & quaedam legant etiam:* ὑμᾶς.

94. Regnauit Dominus Deus] *Ms. quidem cum veteri exc.* Regnabit, *sed prius Graece & Latine est in Apocalypsi.*

cap. 20. 95. Effoderunt manus meas & pedes] *Ms. placet haec lectio, eo quod neque Graece neque Latine legatur:* Et foderunt, *quemadmodum excu. Tertull. lib. aduersus Iudaeos modo legit:* foderunt, *modo:* Exterminauerũt, *vbi pulchre haec explicat.*

96. à me] *Ex iisdem hoc recens adiicimus, quia & Graece & Latine legitur.*

97. in medio Ecclesiae laudabo te] *Cambron.* in media Ecclesia, *vet. excu. cum Morel.* in medio Ecclesiarum, *Sed prius & Graece est, & legitur à Tertulli. lib. 1. aduersus Marcion.*

98. Confige clauis de metu tuo carnes meas] *Eadem ratione non probatur, quod legunt Ms.* clauos carnis meae.

cap. 21. 99. Texit coelos gloria eius] *Ms.* Operuit, *perinde est Iidem:* sunt, *pro:* erũt, *paulo post, verum hoc modo, neutrum est Graece.*

100. Et illic constabilita est virtus gloriae eius; & constituit dilectionem validam] *Prorsus legendũ:* constituit, *quia Graece est* ἔϑετο. *Noua est verò haec lectio, &, quantum apparet ex variis versionibus concinnata. L X X. cum graecis quae hodie exstant exemplaribus & Theophylacto, non aliud habent, quam:* & posuit dilectionem robustam fortitudinis suae. *Aquila transtulit:* Et posuit absconsionem fortitudinis suae. *Symmachus:* Et posuit absconditam fortitudinem suam. *Theodotio:* Et ibi absconsio fortitudinis est, *& similiter Hieronym.* Ibi abscondita est fortitudo eius. *Causam varietatis apud eundem vide in comment.*

101. & procedet in campos] *Sic iam olim legisse 70. testatur ibidem Hieronym. atque adeo graece legebatur* εἰς πέδια, *vbi nunc & iam ab aetate Theophilacti habetur* εἰς παιδίαν, *id est, in institutionem, qui tamen vtriusque lectionis meminit. Ms. verò pro:* procedet, *legunt:* exiet.

102. magnae cogitationis nuncius] *Ms.* magni consilij, *& hoc propriè significat vox graeca* βουλη, *& sic legunt iuxta 70. Hieronym. in comment. & Ambros. initio lib. 3. in Lucam.*

103. sustentabant manus eius] *Ms.* sustinebant, *verum prius legitur supra lib. ad Fort. cap. 8.*

104. Quod in hoc signo crucis salus sit, &c.] *Idipsum argumentum tractat Tertull. & libro aduersus Iudaeos & lib. 3. aduersus Marcionem, & ex iisdem pene scripturis.* cap. 22.

105. & notabis signum super frontes] *Ms. & Tertull.* in frontibus, *sed prius & graece est, & supra legitur ad Demetr. vbi plura de sequentium varia lectione. At qui pro signo (inquit D. Hieron. in comment. quod 70. Aquila & Symmachus transtulerunt, Theodotio ipsum verbũ Hebraicum Tau posuit, quae extrema est apud Hebraeos 22. litterarum. Et vt ad nostra veniamus, antiquis Hebraeorum litteris, quibus vsque hodie vtuntur Samaritani, extrema Thau littera crucis habet similitudinem, quae in Christianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inscriptione signatur. Tertullia. autem legit vtrobique:* & da signa Tau, &c. *Ipsa est enim (inquit lib. 3. aduersus Marcio.) littera Graecorũ Tau, nostra autẽ T. species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris, apud veram & catholicam Hierusalem. Loci diligenter adnotandi, contra nostrae tempestatis sugillatores, immo inimicos crucis Christi.*

106. Et vidi, & ecce agnum stantem] *Adiicimus:* & ecce, *ex Ms. nam & graece legitur.*

107. Ego sum α & ω, &c.] *Ms. non habent:* sum, *sed graece legitur.*

108. vt sit potestas eorum super lignum] *Costerius addit:* vitae, *& recte, nam cum graeco & latino contextu Apocal. 22. id legit etiam Tertulli. libro de Pudicitia. Ante Manutium & Morelium legebatur:* vt sint postes eorum super lignum.

109. Exterrita est quae parit] *Recte sic Ms. cũ Morelio pro eo quod erat:* Et territa, *neque enim aut in Latinis aut in Graecis exemplaribus reperitur praemissa coniunctio. Atqui vocem graecam,* ἀπέῤῥιχαν, *vertit Hieronymus in comment.* abiecit, *seu:* vacua facta est, *Non additur autem à Cypriano:* septem, *quod habere ipse testatur 70. Aquilam & Theodotionem, & hodie* cap. 23.

habent

habent Græci codic. Neque verò habet illud etiam Ireneus aduersus hære.lib.4.cap.66.legens: Exinanita est quæ parit, tæduit, *&c.*

110. inimicorum eorum] *Pro hac lectione Ms. vet. excu. & Remboldi, legit Erasmus:* suorum; *priorem tamen genuinam esse constat, eo quod & Hieron. eam habeat, & græce sit* αὐτῶν.

111. nec apud inferos remansurus esset] *Hic*
cap.24. *subiungendum iuxta Ms. cod. & vet. excu. quod in fine præcedentis capitis præpostere positum erat testimonium, ex mendo codicis Remboldi, hoc nempe:* In Psalmo xxix. Domine reduxisti ab inferno animam meam. Item, &c. *quam lectionem malui, quod græce legatur:* ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου. *Antea excusi cap. præceden. legebant:* abstraxisti ab inferno, *Manut. & Morel. paulo post:* imposuisti ab inferis, *Ms.* reduxisti ab inferis. *Primus autem hanc transpositionem peruersam adnotauit Costerius.*

112. quoniam dominus auxiliatus est mihi] *Hoc quidem Manutius & Morelius, sed Ms. nostri & vet. excu. legunt:* auxiliator est mihi, *addentes:* est, *quod desiderabatur in aliis excusis.*

cap.25. 113. die tertio resurgemus] *Recte primus adiecit Erasmus vocem:* resurgemus, *nam apud 70. legitur. Quum autem apud Osee reperiatur hic locus, castigandus est hunc locum citans Tertullianus aduersus Iudæos, & legendum:* Osee, *pro eo quod est:* Esaiam.

114. & testificare populo] *Ms.* populum.

cap.26. 115. per genus] *Ita Manut. & Morel. pro eo quod erat corrupte:* & genus, *nam etiam Tertullia. libro aduersus Iudæos legit:* secundum genus.

116. suppedaneum pedum meorum] *Etiam hic Ms.* scabellum, *prius tamen placet.*

117. zonam aureã] *Hoc reposui ex Ms. cũ Morel. pro eo quod erat:* zona aurea, *quia phrasis est Cypriani.*

118. tingentes eos] *Ms* baptizantes.

119. Ego sum ostium] *Ms.* ianua.

cap.27. 120. Qui dicto non audiens est in filium] *Ms.* qui in dicto inobediẽs est filio, *Græce verò et Latine apud Ioãnem non aliud quã:* Qui incredulus est filio.

121. pacem his qui longe] *Omissam à Remboldo vocẽ:* his, *denuo adiecimus, nam habent Ms. & vet. excus.*

cap.28. 122. vt separet populum suum] *Hoc restitui ex Ms. pro eo quod erat:* separaret.

123. & lætentur in iucunditate. Cantate Deo] *Hoc recens adiectum à Morel. & Manut. reperitur apud 70. Ms. interiiciunt:* Dei, *& pro:* iter, *legunt:* viam.

124. patris orphanorum & iudicis viduarum] *Hoc quidem iuxta 70. editionẽ quæ hodie exstat Manut. & Morel. sed cum cæteris legunt Ms. & vet. excus.* patres & iudices.

125. qui in iram prouocant] *Sic Manutius, Morelius verò:* qui in amaritudine prouocãt. *Qui sic vertit, videtur voluisse exprimere cõpositionem vocis græcæ:* παραπικραίνοντας. *Ms. & vet exc. neutrum habent.*

126. exterminabis in omnibus gentibus] *Ms.* omnes gentes, *sed prius habet Psalmorum editio Græca & Latina. Mirum est autem quod legat:* exterminabis, *pro eo quod est:* κληρονομήσεις, *quæ vox hæreditare significat & ita vertitur vbique.*

127. punire nos] *Ms.* perdere; *sed repugnat vox Græca,* βασανίζαι

128. Quis nunciabit vobis] *Etiam repugnat lectio 70. illi quod legunt:* nunciauit. cap.29.

129. hic inhabitabit] *Hoc ex Ms. nam frequens est hoc Cypriano.*

130. omnes patriæ gentium] *Retinuit vocem græcam:* πατριαὶ, *quod & alibi adnotauit Erasmus.*

131. Auferte portas principes vestras & extollimini] *Ms. vbique:* Tollite, &c. & eleuamini.

132. rex claritatis] *Iidem bis:* rex gloriæ, *prius vsitatum est Cypriano pro gloria. Item:* sermo, *pro:* verbo, *quare placet vulgata lectio:* sermonem bonum, *præsertim quum sic legat & Tertull.*

133. scriptoris acute scribẽtis] *Ms. cum vulgatis Latinis exẽplarib:* scribę velociter scribẽtis. *Morel. etiã legit:* velociter, *vtrũque tamẽ significat vox græca:* ὀξύ.

134. Accingere ense tuo super femur tuũ potẽtissime, &c.] *Ms.* ensem tuũ, *vtrũque etiam Tertull. li. 3. aduersus Marcio. Vbi tamen sic legit:* potens tẽpestiuitate tua & pulchritudine tua, *et rursum:* Et extẽde & prosperare, & regna. *Vbi ad verbum expreßit quod Græce est:* ὡραιότητι. *Atqui pro:* decori, *legunt Ms.* decoris, *& pro:* mansuetudinẽ, *habent:* lenitatẽ.

135. Dominus regnauit] *Hoc ex Ms. & vet. excus. pro eo quod erat:* regnabit, *nam illud & 70. legunt. & Tertull. lib. de Resur. carn. Ex iisdem substitui cum 70.* astitit, *pro eo quod erat:* Assistit, *& suppleuimus quod deerat:* amicta est varietate.

136. Item in Psalmo 73.] *Etiam hũc locum ex Ms. castigauimus pro eo quod corrupte erat:* 72.

137. Oculi autem eius erant] *Negligentia operarum apud Manutium & Morelium irrepserat:* erũt. *Legimus autem cum Ms. phrasi Cyprianica vsitatißima:* vestem aspersam, *&:* byssinum album & mundum, *iuxta quod Græce est:* βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρὸν. *Prius excu. non habebant:* album. cap.30.

138. pasturus est in virga ferrea] *Manuscripti:* pasciturus.

139. & segregabit eos] *Ms.* eas, *elegãtius quidẽ, sed repugnant Græci & Latini codices, supra quoque Cyprianus de Opere & Eleemosynis, & lib. seq. cap. 1.*

Finis libri secundi.

TESTIMONIORVM AD QVIRINVM LIBER III.

Præfatio.

CYPRIANVS QVIRINO filio Salutem.

PRo fide ac deuotione tua quam Domino Deo exhibes, fili charissime, petisti vt ad instruendum te excerperem de scripturis sanctis quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia: lectionis diuinæ succinctam diligentiam quærẽs, vt animus Deo deditus, nõ longis aut mul-

tis librorum voluminibus fatigetur, sed eruditus breuiario præceptorum cœlestium, habeat ad fouēdam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti; vt laborarem semel, ne tu semper laborares. Quantum potuit itaque mediocritas nostra complecti, collecta sunt à me quædam præcepta dominica & magisteria diuina; quæ esse facilia & vtilia legentibus possint, dum in breuiarium pauca digesta, & velociter perleguntur, & frequenter iterantur. Opto te fili charissime semper bene valere.

CAPITVLA LIBRI TERTII.

50 Sacramentum fidei non esse profanandum.
51 Quod nemo in opere suo extolli debeat.
52 Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.
53 Dei arcana perspici non posse, & iccirco fidem nostram simplicem esse debere.
54 Neminē sine sorde & sine peccato esse.
55 Non hominibus, sed Deo placendum.
56 Deum nihil latere ex his quæ geruntur.
57 Fidelem emendari & reseruari.
58 Neminem contristari morte debere, cū sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.
59 De idolis quæ gentiles deos putant.
60 Ciborum nimiam concupiscentiam nō appetendam.
61 Possidendi concupiscentiam & pecuniā non appetendam.
62 Matrimonium cum gentilibus non iungendum.
63 Graue delictum esse fornicationis.
64 Quæ sint carnalia, quæ mortem pariāt; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant.
65 Omnia delicta in baptismo deponi.
66 Disciplinam dei in ecclesiasticis præceptis obseruandam.
67 Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent.
68 Recedendum ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuat.
69 Non in sapientia mundi, nec in eloquētia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & virtute conuersationis.
70 Parentibus obsequendum.
71 Patres quoque asperos circa filios esse non oportere.
72 Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere.
73 Item dominos mitiores esse debere.
74 Viduas probatas quasque honorandas.
75 Suorum & maximè fidelium curā plus vnumquemque habere debere.
76 Maiorem natu nō temerè accusandum.
77 Peccantem publicè obiurgandum.
78 Cum hæreticis non loquendum.
79 Innocentiam fidenter petere, & impetrare.
80 Nihil licere diabolo in hominem, nisi deus permiserit.
81 Mercedem mercenario cito reddendā.
82 Non augurandum.
83 Cirrum in capite non habendum.
84 Barbam non vellendam.
85 Surgendum, cùm episcopus aut presbyter veniat.
86 Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit.
87 Fideles simplices cum prudentia esse debere.
88 Fratrem non circumueniendum.
89 Subito venire finem mundi.
90 Vxorem à viro non recedere, aut si recesserit innuptam manere.
91 Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere.
92 Non quidquid licet esse faciendum.
93 Prædictum quòd hæreses futuræ essent.
94 Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam.
95 Bonis* conueniendū, malos autem vitandos. *conuiuendū.
96 Factis non verbis operandum.
97 Et ad fidem & ad consecutionem properandum.
98 Cathecumenum peccare iam non debere.
99 Iudiciū secundū tempora futurū, æquitatis ante legem, vel legis post Moysen.
100 Gratiam Dei gratuitam esse debere.
101 Spiritum sanctum in igne frequēter apparuisse.
102 Correptionem bonos quosque libēter audire debere.
103 A multiloquentia temperandum.
104 Non mētiendum.
105 Frequenter emēdandos qui delinquūt in domestico ministerio.
106 Iniuria accepta patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam.
107 Non detrahendum.
108 Non esse proximo insidiandum.
109 Infirmos visitandos.
110 Susurrones maledictos esse.
111 Sacrificia malorum acceptabilia non esse.
112 Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerint potestatis.
113 Viduam & pupillos protegi oportere.
114 Dum in carne est quis exomologesin facere debere.
115 Adulationem perniciosam esse.
116 Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur.
117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, vt possimus vincere.

TESTIMONIORVM AD QVIRINVM liber tertius.

CAPVT PRIMVM.

DE bono operis & misericordiæ; apud Esaiam: Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere: sicut tuba *Esa. 58.* exalta vocem tuam, adnuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam fecerit, & iudicium dei non deseruerit. Postulant me nunc iudiciũ iustum, & appropinquare Deo concupiscunt dicentes: Quid quia ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas nostras, & non cognouisti? In diebus enim ieiunij inueniuntur voluntates vestræ: aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites ieiunatis, aut proximos cæditis pugnis; vt quid mihi ieiunatis, vt hodie audiatur vox vestra in clamore?[2] Non hoc ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Et si contorseris quasi circulum collum tuum; & saccum & cinerem substraueris, nec sic vocabitur ieiunium acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit dominus: sed solue omnem nodum iniustitiæ, resolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti: & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum; & vestimenta tua cito orientur. Et præibit ante te iustitia, & claritas dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: ecce adsum. De hoc ipso apud Iob: Conseruaui egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum es- *Iob. 29.* sem oculus cœcorum, pes quoque claudorum ego essem, & inualidorum pater. De hoc ipso apud Tobiam: Et dixi Tobiæ filio *Tob. 2.* meo: Vade & adduc quemcunque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo: hunc adduc,[3] & manducabit pariter meum prandium hoc: Ecce sustineo te fili donec venias. Item illic: Omnibus diebus vitæ tuæ, fili, Deum in mente habe, & noli *Tob. 4.* præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis: quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substãtia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem ab vllo paupere: ita fiet vt nec à te auertatur facies dei. Quomodo habueris fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substãtia, plus ex illa fac eleemosynã: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris, cum facis eleemosynam, præmium bonum reponis tibi in diem necessitatis: quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo deo. De hoc ipso apud Salomonem in parœmiis: Qui pauperi miseretur, Deo fenerat. Item illic: Qui dat pau- *Prou. 19.* peribus, nunquam indigebit. Qui autem *Prou. 28.* auertit oculum suum, in multa penuria erit. Itẽ illic: Eleemosynis & fide peccata purgã- *Prou. 15.* tur. Itẽ illic:[4] Si esurierit inimicus tuus ciba *Prou. 25.* eum, & si sitierit potabis eum: hoc enim fa- *Rom. 12.* ciens, carbones viuos superfundes in caput eius. Item illic: Sicut aqua extinguit ignem, *Eccle. 3.* sic eleemosyna extinguit peccatum. Apud eundem in Parœmiis; Ne dixeris, abi & re- *Prou. 3.* uertere, cras ego dabo, cùm possis continuo bene facere: non enim scis quid contingat sequenti die. Item illic: Qui obturat *Prou. 21.* aures suas ne audiat imbecillum; & ipse inuocabit deum, & non erit qui exaudiat eum. Item illic: Qui conuersatur sine vitu- *Prou. 20.* peratione in iustitia, beatos filios relinquit. Apud eundem in Ecclesiastico: Fili si ha- *Eccles. 14.* bes, bene fac tecum, & deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat. Item illic: Conclude eleemosynam *Ibid. 19.* in corde pauperis, & hæc pro te orabit ab omni malo. De hoc ipso in psalmo 36. misericordiam & posteris prodesse: Iunior fui, etenim senui, & non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem. Tota die miseretur & fenerat, & semen eius in benedictione est. De hoc ipso in psalmo 40. Beatus qui intelligit super egenum & paupe-

pauperem, in die malo liberabit illum deus. Item in psalmo 111.[5] Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manebit in sæculum sæculi. De hoc ipso apud Osee:[6] Misericordiam volo magis quàm sacrificium, & agnitionem dei plusquam holocaustomata. De hoc ipso in euangelio χρι Matthæũ: Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiam, quia ipsi saturabuntur. Item illic: Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Item illic: Thesaurizate vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea, neque comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt, & furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit & cor tuum. Item illic: Simile est regnum cœlorum homini negotianti, quærenti[7] bonas margaritas: vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. Etiam modicum opus prodesse. Item illic: Et qui potauerit vnum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ in nomine discipuli; amen dico vobis, non peribit merces eius. Nemini negandam eleemosynam. Item illic: Omni poscenti te da: & ab eo qui voluerit mutuari,[8] ne auersatus fueris. Item illic: Si vis ad vitam venire, serua mandata. Dicit ille, quæ? dicit illi Iesus. Non occides, non mœchaberis, non falsum testimonium dices. Honora patrem & matrem, & diliges proximum tibi tanquam te. Dicit illi iuuenis: Omnia ista obseruaui; quid adhuc mihi deest? dicit illi Iesus: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & veni sequere me. Item illic: Cum venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes. Et segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hædis. Et statuet oues ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram suam sunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmatus sum, & visitastis: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus; sitientem, & potauimus? Quando te vidimus hospitem, & adduximus; nudum, & vestiuimus? Quando autem te vidimus infirmum, & in carcere; & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quam diu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, & mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui à sinistris eius sunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem præparauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus fui & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quam diu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. De hoc ipso in euangelio χρι Lucam: Res vestras vendite, & date eleemosynam. Item illic: Qui fecit quod est intus, fecit & quod foris est. Verumtamen date eleemosynam, & ecce vobis omnia sunt munda. Item illic: Ecce dimidium ex substantia mea do egenis; & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo. Dixit autẽ Iesus, quia salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abrahæ. De hoc ipso ad Corinthios secunda: Vestra abundantia illorum inopiam suppleat; vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt sit æqualitas sicut scriptum est: Qui multum habuit, non abundauit: & qui modicum, non indiguit. Item illic: Qui parce seminat, parce & metet. Et qui seminat in benedictione, de benedictione & metet. Vnusquisque autem sicut corde proposuit; nõ quasi ex tristitia, vel ex necessitate: hilarem enim datorem diligit deus. Item illic: Sicut scriptum est: Distribuit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternũ. Item illic: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit: Et multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Item illic: Administratio huius officij non tantum suppleuit ea quæ sanctis desunt; sed abundauit per multam gratiarum actionem in deum. De hoc ipso in epistola Ioannis:

Marginalia: Osee 6. Matth. 5. Matth. 6. Matth. 13. Ibid. 10. Matth. 5. Matth. 19. Ibidem 25. Luc. 11. & 12. Ibid. 19. 2. Cor. 8. Exod. 16. 2. Cor. 9. Psal. 3. 1. Ioan. 3.

Qui habuerit substantiam mūdi, & viderit
fratrem suum desiderantem, & clauserit vi-
scera sua ab eo; quo modo charitas Dei ma-
Luc. 14. net in illo? De hoc ipso in euangelio κτ' Lu
cam: Cum facis prandium aut cœnam, no-
li vocare amicos tuos, neque fratres, neque
vicinos, neque diuites, ne forte & illi rein-
uitent te & fiat tibi retributio. Sed cùm
facis epulum, voca pauperes, debiles,[9] cœ-
cos & claudos, & beatus eris: quoniam non
habent retribuere tibi, retribuetur autem
tibi in resurrectione iustorum.

2 In opere & eleemosynis, etiam si per
mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatē
satis esse; in epistola Pauli ad Corinthios
2. Cor. 8. secunda: Si voluntas prompta est, secun-
dum quodcunque habuerit,[10] acceptabile
est, non secundum quod non habuerit: ne-
que sit aliis refrigerium, vobis autem pres-
sura.

3[11] Agapen & dilectionem fraternam reli-
giosè & firmiter exercendam; apud Mala-
Malach. 2. chiam: Nonne Deus vnus condidit nos?
Nonne pater vnus est omnium nostrum?
Quid vtique dereliquistis vnusquisque fra-
Ioan. 14. trem suum? De hoc ipso κτ' Ioannem: Pa-
cem vobis remitto, pacem meam do vobis.
Item illic: Hoc est mandatum meum vt
diligatis inuicem, quemadmodum dilexi
vos. Maiorem hac charitatem nemo ha-
bet, quam vt animam suam quis ponat pro
Matth. 5. amicis suis. Item illic: Beati pacifici, quo-
Matth. 18. niam ipsi filij dei vocabuntur. Item illic:
Amen dico vobis, quoniam si duobus ex
vobis conuenerit in terra, de omni re quā-
cunque petieritis, continget vobis à patre
meo qui in cœlis est. vbicunque enim fue-
rint duo aut tres collecti in nomine meo,
1. Cor. 3. ego cum eis sum. De hoc ipso ad Corin-
thios prima: Et ego quidem fratres non
potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed
quasi carnalibus; quasi infantibus in Chri-
sto lac vobis potum dedi, non escam[12] dū
enim adhuc pusilli eratis, non poteratis,
sed neque nunc potestis: adhuc enim estis
carnales.[13] Vbi enim in vobis æmulatio &
contentio & dissensiones, nonne carnales
estis, & secundum hominem ambulatis?
1. Cor. 13. Item illic: Et si habuero omnem fidem, ita
vt montes transferā, charitatem autem non
habeam, nihil sum. Et si in cibos distribue-
ro omnia mea, & si tradidero corpus meū
vt ardeam, charitatē autem non habeā ni-
hil proficio. Charitas magnanima est[14] cha-
ritas benigna est: charitas non æmulatur,
charitas non agit perperam, non inflatur,
non irritatur, non cogitat malum, non
gaudet super iniustitiam, conlætatur au-
tem in veritate. Omnia diligit, omnia cre-
dit, omnia sperat, omnia sustinet. Chari-
tas nunquam excidet. De hoc ipso ad Ga- Gal. 5.
latas: Diliges proximum tibi tanquam te.
Si autem mordetis, & incusatis inuicem,
videte ne consumamini ab inuicem. De
hoc ipso in epistola Ioannis: In hoc appa-
rent filij Dei, & filij diaboli. Omnis qui 1. Ioan. 3.
non est iustus, non est de deo:[15] & qui non
diligit fratrem suum. Qui enim fratrem
suum odit, homicida est: & scitis quia om-
nis homicida non habet in se vitam æter-
nam in se manentem. Item illic: Si quis di- 1. Ioan. 4.
xerit quoniam diligit deum, & fratrem
suum odit, mendax est. Qui enim non di-
ligit fratrem suum quem videt, Deum
quem non videt, quomodo potest dilige-
re? De hoc ipso in Actibus apostolorum: Act. 4.
Turba autem eorum qui crediderant, ani-
ma ac mente vna agebant:[16] nec fuit inter
illos discrimen vllum, nec quidquam suum
iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fue-
runt illis omnia cōmunia. De hoc ipso in e-
uāgelio κτ' Matthæum: Si obtuleris munus Matth. 5.
tuum ad altare, & illic recordatus fueris,
quia frater tuus habet aliquid aduersum
te, relinque illic munus tuum ante al-
tare, & vade prius reconciliari fratri tuo, &
tunc veni & offer munus tuum ad altare.
Item in epistola Ioannis: Deus charitas
est, & qui manet in charitate, in Deo ma-
net, & Deus in eo. Item illic: Qui dicit se
in luce esse, & fratrem suum odit, men- 1. Ioan. 4. 1. Ioan. 2.
dax est, & in tenebris ambulat vsque ad-
huc.

4[17] In nullo gloriandum quando nostrū
nihil sit; in euangelio κτ' Ioannem: Nemo Ioan. 3.
potest quidquā accipere, nisi datum fuerit
illi de cœlo. Item in epistola Pauli ad Co- 1. Cor. 4.
rinthios prima: Quid enim habes quod nō
acceperis? Si autem accepisti, quid gloriaris
quasi non acceperis? Item in Βασιλείων pri- 1. Reg. 2.
mo: Nolite gloriari, neque loquamini ela-
ta, & non procedat magniloquentia ex ore
vestro: quia Deus scientiarum Dominus.
Item illic: Inualidus factus est arcus poten-
tium, & infirmi accincti sunt virtute.[18] De
hoc ipso in Machabæis: Iustum est subdi-
tum Deo esse, & mortalem non paria deo 2. Mach. 9.
sentire. Item illic: Et verba viri peccatoris 1. Mach. 2.
ne timue-

ne timueritis: quia gloria eius in stercora
erit & in vermes. Hodie extolletur, & cras
non inuenietur: quoniam conuersus est in
terram suam, & cogitatio eius periit.

5 Humilitatē & quietem in omnibus te-
Esa. 66. nendam; apud Esaiam sic dicit dominus
Deus: Cœlum mihi thronus, & terra sca-
bellum pedum meorum. Quam mihi se-
dem ædificabitis, aut quis locus ad requiē
mihi? Omnia enim ista fecit manus mea,
& sunt mea omnia ista. Et super quē aspi-
ciam alium nisi super humilem & quie-
tum, & trementem sermones meos? De
hoc ipso in euangelio κτ̀ Matthæum:[19] Bea-
Matth. 5. ti mites, quoniam ipsi hæreditabunt ter-
Luc. 9. ram. De hoc ipso κτ̀ Lucam: Qui mini-
Luc. 18. mus erit in omnibus vobis, hic erit ma-
gnus. Item illic: Qui se extollit, humilia-
bitur, & qui se humiliauerit, exaltabitur.
Rom. 11. De hoc ipso ad Romanos: Noli altum sa-
pere, sed time. Si enim Deus naturalibus
ramis non pepercit, ne forte nec tibi par-
cat. De hoc ipso in psalmo 33. Et humiles
Ibid. 13. spiritu saluabit. Item ad Romanos: Red-
dite omnibus quæ debentur: cui tributum,
tributum: cui vectigal, vectigal: cui timo-
rem, timorem: cui honorem, honorem.
Nemini quidquam debeatis nisi vt inui-
Matth. 23. cem diligatis. Item in euangelio κτ̀ Mat-
thæum: Diligunt primum recumbendi lo-
cum in cœnis, & primam sessionem in syna-
gogis, & salutationes in foro, & [20] vocari ab
hominibus rabbi. Vos autem ne vocaueri-
tis rabbi: vnus est enim vobis magister. I-
Ioan. 13. tem in euangelio κτ̀ Ioannem: Non est
seruus maior domino suo, neque apostolus
maior eo qui se misit. Hæc scientes beati e-
ritis, si ea feceritis. Item in psalmo 81. Hu-
milem & pauperem iustificate.

6 Bonos quosque & iustos plus laborare,
sed tolerare debere quia probantur; apud
Eccles. 27. Salomonem:[21] Vasa figuli probat fornax, &
homines iustos tentatio tribulationis. Item
in psalmo 50. Sacrificium deo spiritus cōtri-
bulatus, cor cōtritum, & humiliatum deus
non despiciet. Item in psalmo 33. Proximus
est dominus contritis corde; & humiles spi-
ritu saluabit. Itē illic: [22] Multæ pressuræ iu-
**libera-uit.* storū, sed ex omnibus illis *liberabit eos do-
Iob. 1. minus. De hoc ipso apud Iob: Nudus exi-
ui de vtero matris meæ, [23] nudus etiam ibo
sub terrā: Dominus dedit, Dominus ab-
stulit: sicut domino placuit, ita factum est:
sit nomen domini benedictum. In his om-
nibus quæ contigerunt ei, nihil pecca-
uit Iob labiis suis in conspectu domini.
De hoc ipso in euangelio κτ̀ Matthæum:
Beati plangentes, quoniam ipsi consola- *Matth. 5.*
buntur. Item κτ̀ Ioannem: Hæc locutus *Ioan. 16.*
sum vobis vt in me pacem habeatis, in
sæculo autem pressuram habebitis, sed fi-
dite, quoniam ego vici mundum. De hoc
ipso ad Corinthios secunda: Datus est mihi *2. Cor. 12.*
stimulus carnis meę, angelus satanæ, qui me
colaphizet, vt non extollar. Propter quod
ter dominum rogaui, vt discederet à me,
& dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea:
nam virtus in infirmitate perficitur. De
hoc ipso ad Romanos: Gloriamur in spe *Rom. 5.*
claritatis Dei: non solum autem, sed &
gloriamur in pressuris, scientes quoniam
pressura tolerantiam operatur, toleran-
tia autem probationem, probatio autem
spem. Spes autem non confundit, quia
dilectio dei infusa est in cordibus nostris
per Spiritum sanctum qui datus est no-
bis. De hoc ipso κτ̀ Matthæum: Quam la- *Matth. 7.*
ta & spatiosa via est quæ ducit ad interi-
tum, & multi sunt qui intrant per eam.
Quam arta & angusta via est, quæ ducit
ad vitam, & pauci sunt qui eam inueniunt.
De hoc ipso in Tobia: Vbi sunt iustitiæ *Tob. 2.*
tuæ? ecce quæ pateris. [24] Item in sapientia
Salomonis: In locis impiorum gemunt iusti:
in illorum autem perditionem abundabūt
iusti.

7 Non contristandum Spiritum sanctum,
quem accepimus; apud Ephesios: Nolite
contristare spiritum sanctum dei, in quo
signati estis in die redemptionis. [25] Omnis *Ephes. 4.*
amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor,
& blasphemia auferantur à vobis.

8 Iracundiam vincendam esse, ne co-
gat delinquere; apud Salomonem in Pa-
rœmiis: Melior est vir patiens forti. [26] Qui *Prou. 16.*
enim iracundiam continet, melior est,
quàm qui vrbem capit. Item illic: Impru- *Prou. 12.*
dens eadem die enunciat iram suam; ab-
scondit autem inhonorationem suam a-
stutus. De hoc ipso ad Ephesios: Irascimi-
ni & nolite peccare. Sol non occidat su- *Ephes. 4.*
per iracundiam vestram. Item in euange-
lio κτ̀ Matthæum: Audistis quia dictum
est antiquis, non occides: qui autem occi- *Matth. 5.*
derit, reus erit iudicio. Ego autem dico vo-
bis, quia [27] omnis qui irascitur fratri suo si-
ne causa, reus erit iudicio.

9 Inuicem se fratres sustinere debere, ad

Gal.6. Galatas:[28] In contẽplatione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi.

10 In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandũ esse; apud Hieremiam: Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua: neque glorietur diues in diuitiis suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & nosse quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit dominus. De hoc ipso in psalmo 54. In domino speraui, non timebo quid faciat mihi homo. Item illic: Non nisi soli Deo * [29] subiecta est anima mea. Item in psalmo 117. Non metuam quid faciat mihi homo, Dominus mihi auxiliator est. Item illic: Bonum est confidere in dominum, quàm fidere in homine. Bonum est sperare in dominum, quam sperare in principibus. De hoc ipso apud Danielem: Responderunt autẽ Sidrac, Misac, & Abdenago & dixerunt regi Nabuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti non adoramus. Item apud Hieremiam: Maledictus homo qui spem habet in homine: & benedictus homo qui fidet in Domino,[30] & erit in Deo spes eius. De hoc ipso in Deuteronomio: Dominum deum tuum adorabis, & illi soli seruies. De hoc ipso ad Romanos: Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. De hoc ipso apud Ioannem: Maior est qui in vobis est, quàm qui in hoc mundo:

Hier.9. Psal.55. * subdita. Dan.3. Hier.17. Deut.6. Rom.1. 1.Ioan.4.

11 Eum qui fidẽ consecutus est, exposito priore homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculũ cui iam renunciauit; apud Esaiam: Quærite Dominum, & cum inueneritis, inuocate eum. Cum autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas, & vir facinorosus cogitationes suas: & cõuertatur ad Dominum, & misericordiam consequetur; quia in multum remittet peccata vestra. De hoc ipso apud Salomonẽ: Vidi vniuersa opera quæ facta sunt sub sole; & ecce omnia vanitas. De hoc ipso in Exodo: Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & calciamenta vestra in pedibus vestris, & baculi vestri in manibus vestris, & edetis eum festinanter: pascha est enim domini. De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: Nolite cogitare dicentes, quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes inquirunt: scit autem pater vester, quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius & omnia ista apponentur vobis. Item illic: Nolite cogitare in crastinum: crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua. Item illic:[31] Nemo retro attẽdens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Item illic: Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cœlestis pascit illa. Nonne vos pluris estis illis? De hoc ipso κατὰ Lucam: Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardẽtes. Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant illi: Beati serui illi, quos adueniens dominus inuenerit vigilantes. De hoc ipso apud Matthæum: Vulpes foueas habent, & volucres cœli diuersoria; filius autem hominis non habet vbi caput suum inclinet. Item illic, Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus discipulus esse. De hoc ipso ad Corinthios prima: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno, clarificate & portate Deum in corpore vestro. Item illic: Tempus collectum: superest ergo vt & qui habent vxores, quasi non habentes sint;[32] & qui plangunt, quasi nõ plangentes; & qui gaudent, quasi non gaudentes; & qui emunt, quasi non ementes; & qui possident, quasi non possidentes; & qui hoc mundo vtuntur, quasi non vtantur. Præterit enim figura huius mundi. Item illic: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo. Qualis ille è limo, tales & qui de limo, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. De hoc ipso ad Philippenses: Omnes sua quærunt, & non quæ sunt Christi: Quorum finis est interitus, quorum Deus venter est: & gloria in confusionem

Esa.55. Eccles.1. Exod.12. Matth.6. Matth.6. Luc.12. Matth.8. 1.Cor.6. 1.Cor.7. ibid.15. Philip.2. Philip.3.

confusionem eorum qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cœlis est: vnde & saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostrę conformatum corpori claritatis suæ. De hoc ipso ad Galatas: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. *Gal.6.* De hoc ipso ad Timotheum: Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, vt possit placere ei cui se probauit. [33] Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitime pugnauerit. *2.Tim.2.* De hoc ipso ad Colossenses: Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tanquam viuentes in mundo vana sectamini? *Colloss.3.* Item de hoc ipso: Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, non quæ terrena sunt. *Colloss.3.* Mortui enim estis, & vita vestra abscōdita est cum Christo in Deo. Cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria. De hoc ipso ad Ephesios: Exponite prioris conuersationis veterem hominem, qui corrumpitur secundum cōcupiscentias deceptionis. *Ephes.4.* Innouamini autē spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, eum qui secundum Deum constitutus est in iustitia, & sanctitate & veritate. De hoc ipso in epistola Petri: [34] Quasi hospites, & peregrini abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam: conuersationem autem habentes inter gentes bonam, [35] vt dum detrectant de vobis, quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Deum. De hoc ipso in epistola Ioānis: Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit & ipse ambulare. Item illic: Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. *1.Ioan.2.* Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo. Quoniam omne quod in mūdo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi: & mundus transibit, & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo Deus manet in æternum. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermētum, *1.Cor.5.* vt sitis noua consperſio, sicut estis azymi. Nam & Pascha nostrū immolatus est Christus: Itaque festa celebremus non in fermento veteri, neque in fermento malitię & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.

12 Non iurandum, apud Salomonem: Vir multum iurans [36] replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga: *Eccl.23.* & si vane iurauerit, non iustificabitur. De hoc ipso κατὰ Matthæum: Dico vobis *Matt.5.* [37] non iurare in totum. Sit autem Sermo vester est, est, non, non. De hoc ipso in Exodo: Non accipes nomen Domini Dei tui in vanum. *Exod.20.*

13 Non maledicendum, in Exodo: Non maledices, [38] neque principi populi tui detraxeris. *Exod.22.* Item in psalmo 33. Quis est homo qui vult vitam, & amat videre dies bonos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum. De hoc ipso in Leuitico: Et locutus est Dominus ad Moysen, *Leui.24.* dicens: Produc eum, qui maledixerit, foras extra castra, & imponent omnes qui audierunt manus suas super caput eius, & lapidabit eum omnis synagoga filiorum Israel. De hoc ipso in epistola Pauli ad Ephesios: *Ephes.4.* Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. De hoc ipso ad Romanos: Benedicentes, & non maledicentes. *Rom.12.* De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit in gehennam ignis. *Matt.5.* De hoc ipso κτ̀ eundem Matthæum: Dico autem vobis, quia [39] omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die iudicij. De sermonibus enim tuis iustificaberis, & de sermonibus tuis condemnaberis.

14 Nunquam mussitandū, sed circa omnia quæ accidunt, benedicendū Deū, apud Iob: Dic verbum aliquod in Dominum, *Iob.2.* & morere. At ille intuitus eam dixit: Tanquam vna ex ineptis mulieribus locuta es: Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ acciderunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis in conspectu Domini. Item illic: [40] Animaduertisti ad puerū meum Iob? non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor, abstinens se ab omni malo. De hoc ipso in psalmo 33. Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo. De hoc ipso in Numeris: Desinat murmuratio eorū à me, *Num.11.*

& non morientur. De hoc ipſo in Actibus Apoſtolorũ: Circa mediam autem noctem *Act.6.* Paulus & Silas orantes gratias agebãt Deo; audiebant autem eos vincti. Item in epiſtola *Philip.2.* Pauli ad Philippenſes: [41] Omnia autem pro dilectione facientes, [42] ſine murmurationibus & reputationibus, vt ſitis ſine querela & immaculati filij Dei.

15 Ad hoc tentari homines à Deo vt probentur, in Geneſi: *Gen.22.* Et tentauit Deus Abraham, & dixit ad illum: Accipe filium tuum vnicum quem diligis Iſaac, [43] & vade in terram altam, imponens illum ibi in holocauſtum hoſtiam, in vnum ex montibus de quo tibi dixero. *Deut.13.* De hoc ipſo in Deuteronomio: Tentat dominus Deus veſter vos, vt ſciat, ſi diligitis dominum Deum veſtrum ex toto corde veſtro, & ex tota anima veſtra. [44] *Sap.3.* De hoc ipſo in ſapientia Salomonis: Et ſi coram hominibus tormenta paſſi ſunt ſpes eorum immortalitate plena eſt; & in paucis vexati, in multis bene diſponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos ſe. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocauſta hoſtiæ accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum. De hoc ipſo in Machabæis: *1.Mac.2.* Abraham nonne in tentatione inuentus eſt fidelis, & deputatum eſt ei ad iuſtitiam?

Prou.14. 16 De bono martyrij, [45] in ſapientia Salomonis: Liberat de malis animam martyr fidelis. *Sap.3.* Item illic: Tunc ſtabunt iuſti in magna conſtantia aduerſus eos, qui ſe anguſtiauerunt, & qui abſtulerunt labores eorum: Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in ſubitatione inſperatę ſalutis, dicentes inter ſe pœnitentiã habẽtes, & per anguſtiam ſpiritus gementes. Hi ſunt quos aliquando habuimus in deriſum & in ſimilitudinem improperij. Nos inſenſati vitam illorũ æſtimabamus inſaniam, [46] & finem illorum ſine honore. Quo modo computati ſunt inter filios Dei, & inter ſanctos ſors illorum eſt? Ergo errauimus à via veritatis, & iuſtitiæ lumen non luxit nobis, & ſol non eſt ortus nobis. Laſſati ſumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus ſolitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit ſuperbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? tranſierunt omnia illa tanquam vmbra. De hoc ipſo in pſal. 115. Pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum eius. Item in pſalmo 125. Qui ſeminant in lachrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulabant, & plorabant mittentes ſemina ſua: venientes autem venient in exultatione [47] tollentes gremia ſua. De hoc ipſo in euãgelio κατὰ Ioannem: Qui amat animam ſuam, perdet illã: & qui odit animam ſuam *Ioan.12.* in iſto ſæculo, in vitam æternam inueniet illam. Item illic: Cum autem tradiderint vos *Matt.10.* nolite cogitare quid loquamini, non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritꝰ patris veſtri qui loquitur in vobis. Item illic: Veniet hora, *Ioan.16.* vt omnis qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe Deo facere. Sed & hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem neque me. De hoc ipſo apud Matthæum: *Matt.5.* Beati qui perſecutionem paſſi fuerint propter iuſtitiam, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum. Item illic: Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam *Matt.10* autem non poſſunt occidere. Magis autem metuite eum, qui poteſt animam & corpus occidere in gehennam. Item illic: Quicunque me confeſſus fuerit coram hominibus, *Ibidem.* & ego confitebor illum coram patre meo, qui in cœlis eſt. Qui autem me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo, qui in cœlis eſt. Qui autem ſuſtinuerit vſque in finem, hic ſaluus erit. De hoc ipſo κατὰ Lucam: Beati eritis cùm vos oderint homines, & ſeparauerint vos *Luc.18.* & expulerint, & maledixerint nomini veſtro quaſi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces veſtra multa eſt in cœlis. Item illic: Amen dico vobis, nemo eſt qui relinquat domum, *Marc.10.* aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat ſepties tantum in iſto tempore, in ſæculo autem futuro vitam æterna. [48] De hoc ipſo in Apocalypſi: *Apoc.6.* [49] Et cum aperuiſſet quintum ſignum, vidi ſub ara Dei animas occiſorum propter verbum Dei & martyrium ſuum, & clamauerunt magna voce dicentes: Quouſque Domine ſanctus & verus nõ iudicas & vindicas ſanguinem noſtrum de his qui in terris inhabitant? Et datæ ſunt eis ſingulis ſtolæ albæ, & dictum eſt eis vt requieſcerent breui adhuc tẽpore, donec impleatur numerus cõſeruorum, & fratrum eorum, quique poſtea occidentur exemplo ipſorum. Item illic:

Poſt

Apoc.7. Post hæc vidi turbam multam, quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua, stantes in conspectu throni, & in conspectu agni, & erant amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum, & agno. Et respondit vnus ex senioribus, dicens mihi: Qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixi ei: Domine mi tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerũt in sanguine agni: Ideo sunt in conspectu throni Dei, & seruiunt ei diebus & noctibus in templo eius. Et is qui sedet in throno, inhabitabit super eos neque esurient neque sitient vnquam, sed neque sol super eos cadet, neque vllum æstum patientur. Quoniam agnus qui in medio throni est, reget eos, & deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & absterget Deus omnem lachrymam ex oculis eorum. Item
Apoc.2. illic: Qui vincet, dabo illi edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei. Item illic: Esto fidelis vsque mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Beati erunt qui vigilabunt, & seruabunt vestimenta sua ne nudi ambulent, & videant turpitudinem
2.Tim.4. suam. De hoc ipso ad Timotheum in secunda: Ego iam delibor, & tempus instat meæ assumptionis. [50] Bonum agonem cartaui, cursum perfeci, fidem seruaui: iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet dominus in illo die iustus iudex: non solum autem mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. De hoc ipso ad
Rom.8. Romanos: Sumus filij Dei, si autem filij, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi: si quidem compatiamur, vt & commagnificemur. De hoc ipso in psalmo 118. Beati
Psal.118. qui immaculati sunt in via, & qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius.

17 [51] Minora esse quæ in sæculo patimur quàm sit præmium quod promissum est; in
Rom.8. epistola Pauli ad Romanos: Non sunt condignæ passiones huius temporis, ad superuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis.

18 Dilectioni Dei & Christi nihil præ-
Deut.6. ponendum; in Deuteronomio: Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua; & de tota virtute tua. In euangelio κατὰ Matthæum: Matt.10.
Qui amat patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus; & qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est meus discipulus. Item in epistola Pauli ad Romanos: Quis nos separabit Rom.8.
[52] à charitate Christi, pressura, an angustia, an persequutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? sicut scriptum est: Quoniam causa tui occidimur tota die, de- Psal.43.
putati sumus vt oues victimę: sed in his omnibus superuincimus, pro eo qui dilexit nos.

19 Voluntati non nostræ, sed Dei obtẽperandum, in euangelio κατὰ Ioannem: Ioan.6.
Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit. De hoc ipso κατὰ Matthæum: Matt.26.
Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste: veruntamen non quod ego volo, sed quod tu. Item in prece quotidiana: Fiat voluntas tua [53] sicut in cœlo & in terra. Item κατὰ Matthæum: Non omnis qui mihi dicit, Domine Domine, introibit in re- Matt.6.
gnum cœlorum; sed is qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse introibit in regnum cœlorum. Item κατὰ Lucam: Ille Luc.12.
autem seruus qui cognoscit voluntatem Domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis. In epistola Ioannis: Qui Ioan.2.
autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & ipse manet in æternum.

20 Fundamentum, & firmamẽtum spei, & fidei esse timorem, in Psalmo 110. Initiũ sapientiæ timor domini. De hoc ipso in Sapientia Salomonis: Initium sapientiæ, me- Eccl.1.
tuere Deum. Item in Parœmiis eiusdem: Prou.28.
Beatus homo est q̃ veretur omnia per metum. De hoc ipso apud Esaiam: Et super Esa.28.
quem alium respiciam, nisi super humilem, & quietum, & trementem sermones meos? De hoc ipso in Genesi: Et vocauit eum An- Gen.22.
gelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abrahã Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognoui, quoniam times Deum tuum, & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item in psalmo 2. Seruite Domino in timore, [54] & exultate ei in tremore. Item in psalmo 33. Timete dominum omnes sancti eius; quoniam non est ino-

pia eis qui eum metunt. Item in Psalmo 18. Timor Domini castus perseuerans in sęcula sæculorum.

21 Non temere de altero iudicandum, in Euangelio κατὰ Lucam: Nolite iudicare, ne iudicemini: nolite condemnare, ne condemnemini. De hoc ipso ad Romanos: Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabit autem, potens est enim Deus statuere eum. Et iterum: [55] quare sine excusatione es ô homo omnis qui iudicas, in quo enim iudicas alium, te ipsum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas. Speras autem tu qui iudicas eos qui mala agunt, & eadem facis, quia ipse effugies iudicium Dei? Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Et qui se putat stare, videat ne cadat. Et iterum: Si quis se putat scire aliquid nōdum scit quemadmodum oporteat eum scire.

Luc. 6. Rom. 14. Rom. 2. 1. Cor 10. 1. Cor 8.

22 Accepta iniuria remittendū & ignoscendum, in Euangelio in prece quotidiana: Remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris. Item κατὰ Marcum: Et cùm steteritis ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est, [56] remittat vestra peccata vobis. Si autem vos non dimiseritis, neque pater vester qui in cœlis est dimittet vobis peccata vestra. Item illic: In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.

Matt. 6. Marc. 11. Ibid. 4.

23 Vicem malis non reddendā; in epistola Pauli ad Romanos: Nemini malum pro malo reddentes. Item illic: Noli vinci à malo, sed vince in bono malum. De hoc ipso in Apocalypsi: Et dixit mihi, ne signaueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tempus in proximo est; & hi qui perseuerant nocere, noceant; & qui in sordibus est, sordescat adhuc: [57] iustus autē adhuc iustiora faciat, similiter & sanctus sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est reddere vnicuique secundum facta sua.

Rom. 12. Apoc. 22.

24 Non posse ad patrē peruenire, nisi per filium eius Iesum Christum; in euangelio κατὰ Ioannem: ego sum via, veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi per me. Item illic: [58] Ego sum ostium: per me si quis introierit saluabitur.

Ioan. 14. Ioan 10.

25 [59] Ad regnū Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse; in euangelio κατὰ Ioannem: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est. Item illic: Nisi ederitis carnem filij hominis & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.

Ioan. 3. Ibid. 6.

26 Parum esse baptizari & Eucharistiam accipere, [60] nisi quis factis & opere proficiat; in epistola Pauli ad Corinthios prima: Nescitis quia qui in stadio currunt omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis; & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant nos verò incorruptam. In Euangelio κατὰ Matthæum: Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. Item illic: Multi mihi dicent in illa die: Domine Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: [61] Nunquam vos noui, recedite à me qui operamini iniquitatem. Item illic: Luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videant bona opera vestra, & clarificent patrem vestrum qui in cœlis est. Item Paulus ad Philippenses: Lucete sicut luminaria in mundo.

1. Cor. 9. Matt. 3. & 7. Matt. 5. Philip. 2.

27 [62] Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet; in euangelio κατὰ Ioannem: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? si quis templum Dei violauerit, [63] disperdet illum Deus. De hoc ipso in Paralipomenon: Deus vobiscum est, dum estis vos cum ipso si dereliqueritis eum, derelinquet vos.

Ioan. 5. 1. Cor. 3. 2. Para. 15.

28 Non posse in ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit, in Euangelio κατὰ Matthæum: Qui dixerit verbum aduersus filiū hominis, remittetur illi: qui autem dixerit aduersus Spiritum sanctum, non remittetur illi neque in isto sæculo, neque in futuro. Item κατὰ Marcum: Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ: qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non remittetur illi, sed reus erit æterni peccati. De hoc ipso in Βασιλείων primo: [64] Si delinquendo peccet vir aduersus

Matt. 12. Marc. 3. 1. Reg. 2.

aduersus virum, orabunt pro eo dominum; si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

29 De odio nominis ante prædictum; Luc.21. in euangelio κατὰ Lucam: Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meũ. Ioan.15. Item κατὰ Ioannem: Si sæculum vos odit, scitote quoniam me primo odiit: si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret: sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. [65] Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est maior seruus Domino suo, si me persecuti sunt, & vos persequentur.

30 [66] Quod quis Deo vouerit, cito reddẽdum; Eccles.5. apud Salomonem: Prout voueris votum Deo, ne moram feceris reddere illud. Deut.23. Item in Deuteronomio: Si autem voueris votum domino Deo tuo, nõ tardabis reddere illud, quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus à te, & erit in peccatum: ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis: & facies donum [67] quod locutus es ore tuo. De hoc ipso in psalmo 49. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Inuoca me in die pressuræ, & eximam te, & clarificabis me. De hoc ipso in Act.5. actibus apostolorum: Cur impleuit satanas cor tuum mentiri te Spiritui sancto, cũ esset fundus in tua potestate; non hominibus mentitus es, sed Deo. Item apud Hieremiam: Hier.48. Maledictus qui facit opera Dei negligenter.

31 Eum qui non crediderit, iam iudicatũ Ioan.3. esse in euangelio κατὰ Ioannem: Qui non crediderit, iam iudicatus est; quia nõ credidit in nomine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt homines tenebras, quã lucem. De hoc ipso in psalmo 1. [68] Propterea non resurgent impij in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum.

32 De bono virginitatis & cõtinentiæ; in Gen.3. Genesi: Multiplicans multiplicabo tristitias tuas, & gemitus tuos: & in tristitia paries filios, & erit conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur. De hoc ipso Matt.19. in euangelio κατὰ Matthæum: Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est: sunt enim spadones, qui ex vtero matris nati sunt: & sunt spadones, qui coacti sunt ab hominibus: & sunt spadones, qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat. Item κατὰ Lucam: Filij sæculi huius generant & Luc.20. generantur: qui autem habuerunt dignationem sæculi illius, & resurrectionis à mortuis, [69] non nubunt, neque nubũtur. Neque enim incipient mori: æquales enim sunt angelis Dei, cùm sint filij resurrectionis. Resurgere autem mortuos Moyses significat, cùm dicit in rubo: Dominus Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, non est Deus mortuorum, sed viuorum: omnes enim illi viuunt. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Bonum est homi- 1.Cor.7. ni mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat: similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vir, similiter & vir corporis sui potestatẽ non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem, nisi ex conuentione, [70] ad tempus vt vacetis orationi, & iterum reuertimini ad id ipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Hoc dico secundum veniam, non secundum imperium: volo autem omnes homines esse, sicut & me: sed vnusquisque proprium habet donum à deo alius sic, alius autem sic. Item illic: Cæ- Ibidem. lebs cogitat ea quæ sunt Domini, quo modo placet Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius quo modo placeat vxori: sic & mulier, & virgo innupta cogitat ea quæ sunt domini, vt sit sancta & corpore & spiritu: [71] quæ autem nupsit, cogitat de iis quæ sunt mundi huius, quo modo placeat viro. Item in Exodo: Cùm præcepisset Dominus Exod.19. Moysi, vt sanctificaret populum in diem tertium, sanctificauit ille, & adiecit: Estote parati: tribus diebus non accedetis ad mulieres. Item in Βασιλείων primo: Et respondit sacerdos ad Dauid & dixit: Non sunt panes profani in manu mea, nisi panis sanctus vnus: [72] si obseruati sunt pueri à muliere, manducabunt. Item in Apocalyp- Apoc.14. si: Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit.

33 Nihil patrem iudicare, sed filiũ: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificatur filius; In euangelio κατὰ Ioã- Ioan.5. nem: Nihil pater iudicat, sed iudicium om-

ne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit. Item in psalmo 71. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis, iudicare populum tuum in iustitia. Item in Genesi: [73] *Gen. 19.* Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorram sulphur & ignem de cœlo à Domino.

34 Fidelē gentiliter viuere non oportere; apud Hieremiam: *Hier. 10.* Hæc dicit Dominus: [74] Secundum viam gentilium ne ambulaueritis. De hoc ipso quod segregare se quis debeat à gentilibus, ne sit socius culpæ, & fiat particeps plagæ eorum. in Apocalypsi: *Apoc. 18.* Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius: quoniam delicta eius vsque ad cœlum peruenerunt, & meminit Dominus Deus iniquitatum eius. Ideo reddidit ei dupla, & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei: & inquantum se clarificauit, & deliciarum habuit, [75] intantum datus est ei & cruciatus & luctus: quoniam in corde suo dicit: Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum visura sum, propterea vna hora plagę eius aduenient mors, luctus & fames, & igni cremabitur: quoniam fortis est Dominus Deus qui eam iudicabit. Et flebunt & plangent se in ea reges terræ, qui cum ea fornicati sunt, & in delictis conuersati sunt. Item apud Esaiam: *Esa. 52.* Exite de medio eorum, qui fertis vasa Domini.

35 Deum ad hoc patientē esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur; apud Salomonem in Ecclesiastico: *Eccles. 5.* Ne dixeris, peccaui, & quid accidit mihi triste? est enim altissimus patiens redditor. Item Paulus ad Romanos: *Rom. 2.* An nunquid opulentiam bonitatis eius, & sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quia bonitas Dei in pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiā tuam & [76] cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die irę, & reuelationis iusti iudicij Dei; qui reddet vnicuique secundum opera sua.

36 Mulierem ornari sæculariter non debere; in Apocalypsi: *Apoc. 17.* Et venit vnus ex septem angelis habentibus phialas, & aggressus est me dicens: Veni ostendam tibi damnationem [77] meretricis magnæ, sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et vidi mulierem sedentem super bestiam: & mulier illa amicta erat pallium purpureum, & coccineum, & adornata erat auro, & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum, & immunditiæ, & fornicationis totius terræ. Item ad Timotheum: *1. Tim. 2.* Sint mulieres vestræ cum verecundia & pudicitia componentes se: non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem. De hoc ipso [78] in epistola Petri ad Ponticos: *1. Petr. 3.* Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri, aut vestis cultus, sed cultus cordis. Item in Genesi: *Gen. 38.* Thamar cooperuit se pallio, & adornauit: & cùm aspexisset eam Iudas, visum est ei meretricem esse.

37 Fidelē nō oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri; in epistola Petri ad Ponticos: *1. Petr. 4.* Nec quisquam vestrum tanquam fur aut homicida patiatur; aut tanquam maleficus, [79] aut curas alienas agens sed tanquam Christianus.

38 Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem; in epistola Pauli ad Romanos: *Rom. 13.* Vis non timere potestatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa.

39 Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo; in epistola Petri ad Ponticos: *1. Petr. 2.* Christus enim passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt sequamini vestigia eius, qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius. Qui cùm malediceretur, [80] non remaledixit, cùm pateretur, nō minabatur: tradebat autem se iudicanti iniuste. Item Paulus ad Philippenses: *Philip. 2.* Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se ęqualē Deo, sed se exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominis factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortē autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illū, & donauit illi nomen, vt sit super omne nomen: vt in nomine Iesu omne genu curuetur, cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. De hoc ipso in euangelio κατὰ Ioannem: *Ioan. 13.* Si ego laui pedes vestros magister, & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim

enim dedi vobis, vt, sicut ego feci, & vos aliis faciatis.

40 Non iactanter nec tumultuose operandum; in euangelio κατὰ Matthæum: Matt.6. [81] Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, vt sit eleemosyna tua in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito [82] reddet tibi. Item illic: Cùm facis eleemosynam, [83] noli buccinare ante te quo modo hypocritæ faciunt, in vicis & synagogis, vt clarificentur ab hominibus. Amen dico vobis, [84] compleuerunt mercedem suam.

Ephes.5. 41 Inepte & scurriliter non loquendum; in epistola Pauli ad Ephesios: Stultiloquiũ & scurrilitas, quæ ad rem non pertinent, [85] nec nominentur quidem in vobis.

Gen.15. 42 [86] Fidẽ in totum prodesse, & tantũ nos posse, quantum credimus; in Genesi: Et credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Item apud Esaiam: Et si non Esa.7. crediderit, neque intelligetis. Item in euãgelio κατὰ Matthæum: Modicę fidei quare Matt.14. dubitasti? Item illic: Si habueritis fidem quasi granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc illò, & transibit: & nihil impossibile erit vobis. Item κατὰ Marcum: Omnia Marc.11. quæcunque oratis & petitis, credite, quia accipietis, & erunt vobis. [87] Itẽ illic: Omnia possibilia credenti. Apud Abacuc: Iustus Abac.2. autem ex fide mea viuit. Item in Daniele: Dan.3. Ananias, Azarias, Misahel credentes Deo liberati sunt de flamma ignis.

43 [88] Posse eum statim consequi qui vere crediderit; in Actibus apostolorum: Ecce aqua, quid est quod me impedit baptizari? Act.8. Tunc dixit Philippus: si credis ex toto corde tuo, licet.

44 Fideles inter se disceptãtes, nõ debere gentilem iudicẽ experiri: in epistola Pauli ad Corinthios. 1. Audet quisquã vestrum 1.Cor.6. aduersus alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? [89] An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Et iterum: Iam quidem in totum delictum in vobis est, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus: an nescitis, quoniam iniusti regnum Dei non consequentur?

45 Spem futurorum esse, & ideo fidem nostram circa ea quę promissa sunt, patientẽ esse debere; in epistola Pauli ad Roma- Rom.8. nos: Spe salvati sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, [90] per spectationem speramus.

46 Mulierẽ in ecclesia tacere debere; in epistola Pauli ad Corinthios prima: Mulieres in ecclesia taceant. Si quæ autem quid 1.Cor.14. discere volunt, domi viros suos interrogẽt. Item ad Thimotheum: Mulier cum silentio discat in omni subiectione. [91] Docere autem 1.Tim.2. mulierem non permitto, neque præpositã esse viro, sed esse in silẽtio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua: & Adam seductus non est, mulier autem seducta est.

47 Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opẽ in omnibus sentiamus; apud Osee: Audite sermonẽ domini filij Israel: quia [92] iudiciũ est domino aduersus in- Osee.4. colas terrę, quod neq; misericordia, neq; veritas, neq; agnitio Dei sit super terram. Sed execratio, & mendaciũ, & cędes, & furtũ, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinẽ sanguini supermiscent. iccirco terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cœli: & deficient pisces maris, vt nemo iudicet, nemo reuincat. De hoc ipso apud Esaiam: Nunquid non valet manus Domini vt saluos faciat: aut grauauit aurẽ Esa.59. vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant: & propter delicta vestra auertit faciem à vobis ne misereatur. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis: labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur: nemo loquitur vera, neque est iudicium verum: fidunt in vanis, & loquuntur inania: qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Item apud Sophoniam: Defectione deficiat à facie terræ, di- Soph.1. cit dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cœli & pisces maris: & auferam iniquos à facie terræ.

48 Non fenerandum; in psalmo 13. Qui pecuniã suam non dedit in fenore, & munera super innocentes non accepit: qui ista fecerit, non commouebitur in æternum. Item apud Ezechielem. Homo autem qui Ezech.18. erit iustus, hominem non opprimet, & pignus debitoris reddet, & rapinam nõ faciet & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam suam in vsuram non dabit. Item in [93] Deutero. Non fenerabis Deut.23.

fratri tuo vsura pecuniæ, & vsura ciborum.
49 Inimicos quoque diligendos; in E-
Luc.6. uangelio κατὰ Lucam: Si diligitis qui vos
diligunt, quæ est vobis gratia? [94] & pec-
catores enim diligunt eos qui se diligunt.
Matt.5. Item κατὰ Matthæum: Diligite inimicos
vestros, & orate pro his qui vos perse-
quuntur: vt sitis filij patris vestri qui in cœ-
lis est; qui solem suum oriri facit super bo-
nos & malos, & pluit super iustos & iniu-
stos.
50 Sacramentum fidei non esse profanā-
Prou.23. dum; apud Salomonem in Parœmiis: In au-
res imprudentis noli quidquam dicere: ne
quādo audierit, irrideat sensatos sermones
Matt.7. tuos. Item in euangelio κατὰ Matthæum:
Ne dederitis sanctum canibus, neque mise-
ritis margaritas vestras ante porcos, [95] ne
forte inculcent ea pedibus suis, & conuersi
elidant vos.
51 Quod nemo in opere suo extolli de-
beat; apud Salomonē in Ecclesiastico: No-
Eccle.10. lite extollere in faciendo opere tuo. Item in
Luc.17. euangelio κατὰ Lucā: Quis vestrum habens
seruum arantem, aut pastorem, & venienti
de agro dicit continuo, transi, recumbe?
Sed dicit illi, para aliquid quod cœnem, &
accingere, & ministra mihi, donec mandu-
cem & bibam: & postea tu manducabis &
bibes. Numquid habet gratiam seruo illi,
quia fecit quę ei imperata sunt? sic itaque &
vos cùm perfeceritis quæ vobis imperata
sunt, dicite: Serui superuacui sumus: [96] quod
habuimus facere, fecimus.
52 [97] Credendi vel nō credendi libertatē
Deut.30. in arbitrio positam; in Deuteronomio: Ecce
dedi ante faciem tuam vitam & mortem,
bonum & malū: elige vitam, tibi vt viuas.
Esa.1. Item apud Esaiam: Et si volueritis & au-
dieritis me, bona terræ edetis. Si autem no-
lueritis, & non audieritis me, gladius vos
consumet: os enim domini locutum est ista.
Item in euangelio κατὰ Lucam: Regnum
Dei intra vos est.
53 Dei arcana perspici non posse, & ideo
fidem nostram simplicem esse debere, [98] in
1.Cor.13. epistola Pauli ad Corinthios prima: Vide-
mus nunc per speculum in enigmate, tunc
autem facie ad faciem. Nunc scio ex par-
te, tunc autem cognoscam sicut & ego co-
Sap.1. gnitus sum. Item [99] apud Salomonem in
Sapientia: Et in simplicitate cordis quæri-
Prou.10 te illum. Item apud eundem: Qui ambulat
Eccle.3. simpliciter, ambulat fidenter. Item apud
eundem: Altiora te ne quæsieris, & fortio-
ra te ne scrutatus fueris. Item in Salomo- Eccles.7.
ne: Noli esse multum iustus, & noli ar-
gumentari plus quàm oportet. [100] Item a- Esa.5.
pud Esaiam: Vę qui arguti sunt in semetip-
sis. Item in Machabæis: Daniel in sua sim- 1.Machab.
plicitate liberatus est de ore leonum. Item
in epistola Pauli ad Romanos: O altitudo Rom.11.
diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm
incomprehensibilia sunt iudicia eius, &
quam inuestigabiles viæ eius. Quis enim
cognouit sensum domini, aut quis consilia-
rius eius fuit? vel quis prior dedit ei, & retri-
buetur illi? Quoniam ex ipso, & per ipsum,
& in ipso sunt omnia: ipsi claritas in sæcula
sæculorum. Item ad Timotheum: Stultas 2.Tim.2.
autem & ineruditas quæstiones deuita,
sciens quia lites generant. Seruum autem
Dei non oportet litigare, sed mitem esse ad
omnes.
54 [101] Neminē sine sorde & sine peccato
esse apud Iob: [102] Quis enim mundus à sor- Iob.14.
dibus? nec vnus, etiam si vnius diei sit vita
eius in terra. Item in psalmo 50. [103] Ecce in
iniquitatibus conceptus sum, & in delictis
concepit me mater mea. Item in epistola
Ioannis: Si dixerimus quia peccatum non 1.Ioan.1.
habemus, nos ipsos decipimus, & veritas
in nobis non ast.
55 Non hominibus, sed Deo placendū; in
psalmo 52. Qui hominibus placent, confusi
sunt: quia Deus nihil fecit illos. Item in epi-
stola Pauli ad Galatas: [104] Si hominib[9] pla- Gal.1.
cere vellem, Christi seruus non essem.
56 Deum nihil latere ex his quæ gerūtur;
in Sapientia Salomonis: In omni loco spe- Prou.15.
culantur oculi Dei bonos & malos. Item
apud Hieremiam: Ego Deus approximans, Hier.23.
& non Deus de longinquo. Si absconditus
fuerit homo in absconditis, ergo ego non
videbo eum? Nonne cœlum & terram ego
impleo, dicit Dominus? Item in Βασιλείων 1.Reg.16.
primo: Homo videt in facie, Deus autem
in corde. Item in Apocalypsi: Et scient om- Apoc.2.
nes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis
& cordis: & dabo vnicuique vestrum se-
cundum opera sua. Item in psalmo 18. De-
licta quis intelligit? Ab occultis meis mun-
da me domine. Item in epistola Pauli ad 2.Cor.5.
Corinthios secunda: Omnes nos manifesta-
ri oportet ante tribunal Christi [105] vt repor
tet vnusquisque sui corporis propria secun-
dum quæ egit, siue bona, siue mala.
57 Fidelē emendari & reseruari, in psal-
mo 116

mo 116. Emendans emēdauit me dominus, & morti non tradidit me. Itē in pſalmo 88. Viſitabo in virga facinora eorū, & in flagellis delicta eorū. [106] Miſericordiā autē meā non diſpergā ab eis. Item apud Malachiam:
Malac.3. Et ſedebit cōflans & expurgās ſicut aurum & argentum; & emūdabit filios Leui. Item
Matt.5. in euāgelio: Nō exibis inde, donec exſoluas nouiſſimum quadrantem.

58 Neminem contriſtari morte debere, cùm ſit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & reſurgendi ſecuritas in
Gen.3. Geneſi: Tunc dixit Dominus ad Adam: [107] Quia exaudiſti vocem vxoris tuæ, & manducaſti ex illa arbore de qua ſola præceperam tibi ne mādùcares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In triſtitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri in ſudore vultus tui. Edes panem tuum donec reuertaris in terrā, de qua & ſumptus es, quia terra es, et in terram ibis.
Ibid.5. Item illic: [108] & complacuit Enoch Deo, & non eſt inuentus poſtmodum: quia Deus
Eſai.40. illum tranſtulit. Et apud Eſaiam; Omnis caro fenum, & omnis claritas eius vt flos feni. Aruit fenum & flos decidit: [109] Sermo autē
Ezech.37. Domini manet in æternū. Apud Ezechielem: Ipſi dicunt, arida facta ſunt oſſa noſtra: periit ſpes noſtra: [110] expirauimus: propterea prophetiza, & dic: Hæc dicit dominus: Ecce ego aperio monumēta veſtra, & educam vos de monumentis veſtris, & inducā vos in terram Iſrael. Et dabo ſpiritum meū in vos, & viuetis. Et ponam vos in terram veſtram, & cognoſcetis quoniam ego Dominus locutus ſum, & faciam, dicit Domi-
Sap.4. nus. Item in Sapientia Salomonis: Raptus eſt ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima illius. Item in pſalmo 83. [111] Quam dilectiſſimæ habitationes tuæ Deus virtutum: deſiderat & properat anima mea ad atria Dei. Et in epiſtola
1.Theſſ.4. Pauli ad Theſſalonicēſes: Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ne contriſtemini ſicut & cæteri qui ſpem non habent. Si enim credimus quia Ieſus mortuus eſt & reſurrexit, ſic & Deus eos q. dormierunt in Ieſu adducet cum eo. Item ad
1.Cor.15. Corinthios prima: Stulte, tu quod ſeminas, non viuificatur niſi prius mortuum fuerit.
Ibidem. Et iterum: [112] Stella à ſtella differt in claritate, ſic & reſurrectio mortuorum. Seminatur corpus in corruptione, reſurgit ſine corruptela. Seminatur in ignominia, reſurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, reſurgit in virtute. Seminatur corpus animale, reſurgit ſpiritale. Et iterum: Oportet enim *Ibidem.*
corruptiuum iſtud induere incorruptionē, & mortale hoc induere immortalitatem. Cùm autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem; tunc fiet verbum quod ſcriptum eſt: [113] Abſorpta eſt mors in contentionem. Vbi eſt mors aculeus tuus? Vbi eſt mors contentio tua? Item in euangelio
κατὰ Ioannem: Pater, quos dediſti mihi, vo- *Ioan.17.*
lo vt vbi ego fuero, & ipſi ſint mecum, & videant claritatem meam quam mihi dediſti
ante conſtitutionem mundi. Item κατὰ Lu- *Luc.2.*
cam: Nunc dimittis ſeruum tuum domine ſecundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum. Item κατὰ *Ioan.14.*
Ioannem: Si me dilexiſſetis, gauderetis; quoniam vado ad patrem, quia pater maior me eſt.

59 De idolis quæ gentiles Deos putant,
in Sapientia Salomonis: Omnia idola na- *Sap.15.*
tionum æſtimauerunt Deos, quibus neque oculorum vſus eſt ad videndum, neque nares ad percipiendum ſpiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad contrectendum: ſed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui ſpiritum mutuatus eſt, is finxit illos. Nemo autem ſibi ſimilem homo poterit Deum fingere: cùm ſit enim morta-
lis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior *Sap.13.*
eſt autem ipſe iis quos colit: quoniam ipſe quidem vixit, illi nunquam. [114] De hoc ipſo: Neque opera attendentes cognouerunt quis eſſet artifex, ſed aut ignem, aut ſpiritum, aut citatum aerem, aut gyrum ſtellarum, aut nimiam aquam, aut ſolem, & lunam, rectores orbis terræ Deos putauerunt: quorum ſi propter ſpeciem hoc æſtimauerunt, ſciant quanto his dominus ſit ſpecioſior: aut ſi virtutes & opera eorum mirati ſunt, intelligant ab ipſis, quoniam qui hæc conſtituit fortia, fortior eſt illis. Item in pſalmo 134. Idola gentium argentum & aurum, opus manuum hominum. Os habent [115] & non loquuntur: oculos habent & non vident: aures habent & non audiūt; neque enim eſt ſpiritus in ore eorū. Similes fiant illis qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in illis. Item in pſalmo 95. Omnes dij gentium dæmonia, Dominus autē

Exod. 20. cœlos fecit. Item in Exodo: [116] Non facietis vobis Deos argenteos neque aureos. Et
Deut. 5. iterum: Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem.

60 Ciborum nimiã concupiscentiã non
Esa. 22. appetendam; apud Esaiam: Edamus & bibamus, cras enim moriemur. Non remittetur vobis peccatum istud, quoadusque mo-
Exod. 32. riamini. Itẽ in Exodo: Et consedit populus manducare & bibere, [117] & surrexerũt lude-
1. Cor. 8. re. Paulus ad Corinthios 1. Cibus nos non cõmendat Deo; neque si mãducauerimus, abundabimus: neque si non manducaueri-
Ibid. 11. mus, egebimus. Et iterum: Cum conuenitis ad manducandum, inuicem expectate. Si quis esurit, domi maducet, vt non ad iudi-
Rom. 14. cium conueniatis. Item ad Romanos: Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia & pax & gaudium in Spiritu sancto. In euan-
Ioan. 4. gelio κατὰ Ioannem: Ego cibum habeo, quem vos non nostis. Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui me misit, & perficiam opus eius.

61 Possidendi concupiscentiam, & pecu-
Eccle. 14. niam non appetandam; in Ecclesiastico apud Salomonem: Qui diligit argentum,
Prou. 11. non satiabitur argento. Item in Parœmiis: Captans annonam maledictus in plebe est; benedictio autem in eius capite est, qui
Esa. 5. communicat. Item apud Esaiam: Væ qui coniungunt domum ad domum, & agrum ad agrum [118] continuant, [119] vt auferant proximo suo aliquid. Numquid habitabitis soli super terram? Item apud Sopho-
Soph. 1. niam: Aedificabunt domos & non inhabitabunt; & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia prope est dies do-
Luc. 9. mini. Item in euangelio κατὰ Lucam:
& 12. Quid enim prodest homini lucrifacere totum mundum, se ipsum autem perdere? Et iterum: Dixit autem illi Dominus: Stulte, hac nocte expostulatur anima tua: quæ
Luc. 16. ergo parasti, cuius erunt? Et iterum: Commemorare quoniam percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala. [120] Nunc vero hic rogatur, tu autem doles: Et in Acti-
Act. 3. bus Apostolorum: Dixit autem Petrus ad eum: Argentum quidem & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula. Et apprehensa manu eius dextera, excitauit eum. Item ad Timotheum prima:
1. Tim. 6. Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaq; exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & muscipulam, & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidem appetentes [121] naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.

62 [122] Matrimonium cum gentilibus non iungendum; apud Tobiam: Vxorem accipe Tob. 6.
ex semine parentum tuorum & noli sumere alienam mulierem, quę non est ex tribu parentum tuorum. Item in Genesi: Mittit pue- Gen. 24.
rum suum Abraham, vt de semine suo accipiat Rebeccam [123] filio eius Isaac. Item in Esdra: Satis non fit Deo cùm vastarentur 1. Esd. 10.
Iudęi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque quos ex illis procreauerãt, reliquissent. Item in epistola Pauli ad Corinthios 1. Mu- 1. Cor. 7.
lier vincta est quam dieu viuit vir eius: si autem dormierit, liberata est, vt cui vult nubat, tantum in Domino: felicior autem erit si sic permanserit. Et iterum: Nescitis quo- Ibid. 6.
niam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi: [124] faciam membra fornicariæ? absit. Aut nescitis quia qui conglutinatur fornicariæ, vnum corpus sunt? Erunt enim duo in vna carne. Qui autem se coniunxerit Domino, vnus spiritus est. Item ad Corinthios secunda: Nolite 2. Cor. 6.
coniungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ & iniquitati? [125] Aut quæ est communicatio luci ad tenebras? Item de Salomone in Βασιλείων 3. Et auerte- 3. Reg. 11.
runt vxores alienigenæ cor eius post Deos suos.

63 [126] Graue delictum esse fornicationis, Paulus ad Corinthios: Omne delictũ quodcũque fecerit homo, extra corpus est: Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri: empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.

64 Quæ sunt carnalia, quæ mortẽ pariãt; & quæ spiritalia, quę ad vitam ducant; Pau- Gal. 5.
lus ad Galatas: Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis, ipsa faciatis. Manifesta sunt autem facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contẽtiones, æmulationes, animositates, prouocationes,

simultates

simultates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia. [127] Quæ prædico: quia qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.

1.Cor.6. 65 [128] Omnia delicta in baptismo deponi; in epistola Pauli ad Corinthios 1. Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu nostri Christi, & in spiritu Dei nostri.

Hier.3. 66 Disciplinã Dei in ecclesiasticis præceptis obseruandam; apud Hieremiam: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent oues pascentes cum disciplina. Item apud Salomonem in Parœmiis: Filii ne neglexeris disciplinam Dei, neque defeceris ab eo correptus. Quem enim Deus diligit, corripit. Item in Psalmo 2. Continete disciplinam ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta. Cùm exarserit cito ira eius super vos: beati omnes qui confidunt in eo: Item in Psalmo 49. Peccatori autem dicit Deus: Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum; tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro? Item in sapientia Solomonis: [129] Disciplinam qui abiicit, infelix est. Sap.3. Prou.3.

2.Tim.4. 67 Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent: Paulus ad Timotheum 2. Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coaceruabunt sibi magistros [130] prurientes in audiendo; scalpentes aures: Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

1.Thess.3. 68 Recedendũ ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuit; Paulus ad Thessalonicenses: Præcipimus autem vobis in nomine Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Item in psalmo 49. Si videbas furem simul [131] currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.

69 Non in sapientia mũdi, nec in eloquẽtia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & in virtute conuersationis; In epistola Pauli ad Corinthios 1. Misit me Christus annunciare non in sermonis sapientia, ne inanis fiat crux Christi: Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui saluantur, virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiẽs? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi? nonne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem [132] in sapientia Dei non cognouit mũdus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credentes. Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis, & Græcis Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam. & iterum: Nemo se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt sit sapiẽs. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: [133] Reprehendes sapientes in astutia ipsorum. & iterum: Dominus cognouit cogitationes sapientium, quia sunt stultæ. 1.Cor.1. 1.Cor.3. Iob.5.

70 Parentibus obsequendum; in epistola Pauli ad Ephesios: [134] Filij obsequentes estote parentibus vestris, hoc enim est iustum. Honora patrem tuum, & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, vt bene sit tibi, & sis lõgæuus super terram. Ephes.3.

71 Patres quoque asperos esse circa filios non oportere. Et vos parentes nolite [135] in iracundiam mittere filios vestros, sed nutrite eos in disciplina, & correptione Domini. Ibidem.

72 Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere; in epistola Pauli ad Ephesios: [136] Serui obedite Dominis carnalibus cum metu & tremore, & in simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum seruiẽtes, quasi hominibus placentes, sed quasi serui Dei. Ibidem.

73 Itẽ dominos mitiores esse debere. [137] Et vos Domini eadem facite ad eos, laxantes iracundiam, scientes quia & vester & ipsorum Dominus est in cœlis, & exceptio personarum non est in illo. Ibidem.

74 Viduas probatas quasque honorādas: 1.Tim.5. In epistola Pauli ad Timotheum prima; Viduas honora, quæ vere sunt viduæ. [138] Quæ autem delicata est vidua, viuens mortua est. & iterum: Iuniores autem viduas præteri. [139] cum enim indelicatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes iudicium: quoniam primam fidem reprobauerunt.

75 Suorū & maxime fideliū curam plus Ibidem. vnumquemque habere debere; ad Timotheum prima: Si quis autem suorum, & maxime domesticorum, non agit curam, fidem denegat, & est deterior infideli. De hoc ipso Esa.58. apud Esaiam: Si videris nudum, vesti [140] & domesticos seminis tui non despicias. De quibus domesticis in euangelio dictum est: Matt.10. Si patrē familias beelzebub dixerunt, quanto magis domesticos eius?

76 Maiorē natu non temere accusandū; 1.Tim.5. ad Timotheum prima: [141] Aduersus maiorem natu accusationem ne receperis.

77 Peccantem publice obiurgandum; Ibidem. In epistola Pauli ad Timotheum prima: Peccantes coram omnibus corripe, vt & cæteri metum habeant.

78 Cum hæreticis non loquendum: ad Ad Titū.3 Titum: [142] Hæreticum hominem post vnā correptionem deuita, sciens quoniā peruersus est huiusmodi & peccat, & est à semetipso damnatus. De hoc ipso in epistola 1.Ioan.2. Ioannis: Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, mansissent vtique nobiscum. Item ad Timo- 2.Tim.2. theum secunda: Sermo eorum vt cancer serpit.

79 Innocentiam fidēter petere, & impe- 1.Ioan.3. trare in epistola Ioannis: Si cor nostrū nos non reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, & quodcunque petierimus accipie- Matt.5. mus ab eo. Item in euangelio κατὰ Matthæum: [143] Beati mundo corde, quoniā ipsi Deum videbūt. Item in psal.23. Quis ascēdet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mūdo corde.

80 [144] Nihil licere diabolo in hominē, nisi Ioan.19. Deus permiserit; In euangelio κατὰ Ioannem dixit Iesus: Nullam haberes potestatem aduersus me, nisi data tibi esset de- 3.Reg.11. super. Item in Βασιλείων tertio: Et excitauit Dominus satanan ipsi Salomoni. Iob.2. Item in Iob prius Deus permisit, & tunc Ioan.13. diabolo licuit. Et in Euangelio Dominus ante permisit dicendo Iudæ: Quod facis, fac celerius. Item apud Salomonem in Parœmiis: Cor regis in manu Dei.

81 [145] Mercedem mercenario cito reddēdā; in Leuitico: Non dormiet merces mercenarij tui apud te vsque in mane. Leui.19.

82 [146] Non augurandū; in Deuteronomio; Non ominemini neque auguremini. Deut.18.

83 Cirrū in capite non habendū: [147] Non facietis cirrum ex coma capitis vestri. Leuit.19.

84 [148] Barbam non vellendā: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ. Ibidem.

85 Surgendū, cùm Episcopus aut presbyter veniat: [149] A facie senioris exsurges, & honorabis personam presbyteri. Ibid.6.

86 [150] Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit; [151] in Ecclesiastico apud Salomonem: Scindens ligna periclitabitur in eis si exciderit ferrum. Item in Exodo: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Item in Psalmo 132. Ecce quàm bonum & quàm iucundum [152] habitare fratres in vnum. Item in euangelio κατὰ Matthæum: Qui non est mecum aduersus me est. Et qui mecum non colligit, spargit. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Obsecro autem vos fratres per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu, & in eadem sententia. Item in Psalmo 67. Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Eccle.10. Exod.12. Matth.12. 1.Cor.1.

87 Fideles simplices cū prudētia esse debere; in euangelio κατὰ Matthæum: Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ, & iterum: Vos estis sal terræ: [153] Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ad nihil valet, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus. Matth.10. & 5.

88 Fratrem non circumueniendum: In epistola Pauli [154] ad Thessalonicenses prima: Non circumuenire in negotio fratrē suum; quia vltor est Deus de his omnibus. 1.Thess.4.

89 Subito venire finem mundi, inquit apostolus: Dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adueniet interitus. Itē in Actibus Apostolorum: [155] Nemo potest cognoscere tempus, aut tempora, quę pater posuit in sua potestate. 1.Thess.5. Act.1.

90 [156] Vxorē à viro nō recedere, aut si recesserit

1. Cor. 7. cesserit innuptam manere: Paulus ad Corinthios: Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego sed dominus, vxorem à viro non separari: si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro & virum vxorem non dimittere.

91 Tantum vnumquemque tentari, quãtum potest sustinere; Paulus ad Corinthios in epistola prima: Ibidem 10. Tentatio vos non occupauit, nisi humana. Fidelis autem Deus,[157] qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam euadendi facultatem, vt possitis tolerare.

92 Non quidquid licet esse faciendũ; Paulus in epistola ad Corinthios prima: Ibidem 6. [158] Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.

93 Prædictum quòd hæreses futuræ essent, Ibidem 11. in epistola Pauli ad Corinthios prima: Oportet & hæreses esse,[159] vt probati manifesti sint in vobis.

94 Cum timore & honore Eucharistiam Leuit. 7. accipiendam; in Leuitico: Anima autem quæcunque manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est domini, & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima 1. Cor. 11. illa de populo suo. Item ad Corinthios prima: Quicunque ederit panẽ,[160] aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini.

95 [161] Bonis conuiuendum, malos autẽ vi- Prouer. 3. tandos: apud Salomonem in Parœmiis: Ne adduxeris impium in habitaculum iusto- Eccles. 9. rum. Item apud eundem in Ecclesiastico: & 6. Viri iusti sint tibi conuiuæ. & iterum: Amicus fidelis medicamentum vitæ, & im- & 9. mortalitatis. Item illic: Lõge abesto ab homine potestatẽ habente occidendi, & non & 25. suspicaberis timorem. Item illic: Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iusti- & 28. tiam auri audienti. Item illic: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Item in psal. 17. Cum iusto, iustificaberis; & cum viro innocente innocens eris; & cum peruerso peruersus eris. Item in epistola 1. Cor. 15. Pauli ad Corinthios prima: Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.

96 Factis non verbis operandum; apud Eccles. 4. Salomonem in Ecclesiastico: Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis & remissus in 1. Cor. 4. operibus tuis. Et Paulus ad Corinthios pri- Rom. 2. ma: Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Item ad Romanos: Non auditores legis iusti sunt apud Deum; sed factores legis iustificabuntur. Item in euangelio κατ' Matthæum:[162] Qui fecerit, & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum. Matth. 5. Item illic: Omnis qui audit verba mea & facit ea, similabo eum viro sapiẽti qui ædificauit domum suam super petram. & 7. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petram. Et omnis qui audit verba mea, & non facit ea, similabo eum viro stulto, qui ædificauit domum suam[163] super arenam. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina eius magna.

97 Et ad fidem & ad consecutionem properandũ; apud Salomonem in Ecclesiastico: Ne tardes cõuerti ad Deũ, & ne differas de die in diẽ.[164] Subito enim venit ira illius.

98 Catechumenum peccare iam non debere; In epistola Pauli ad Romanos. Rom. 3. Faciamus mala[165] dum veniunt bona, quorum condemnatio iusta est.

99 Iudicium secundum tempora futurũ, vel æquitatis ante legẽ, vel legis post Moysen: Paulus ad Romanos: Quotquot sine Rom. 2. lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quotquot in lege peccauerũt,[166] per legem & iudicabuntur.

100 Gratiam Dei gratuitam esse debere; in Actibus apostolorum: Pecunia tua tecum sit in perditione; quia existimasti gratiam Act. 8. Dei per pecuniam possideri. Item in euã- Matth. 10. gelio: Gratis accepistis, gratis date. Item illic: Domum patris mei,[167] domũ fecistis ne- Ioan. 2. gotiationis. Item apud Esaiam: Qui sititis, Esa. 55. vadite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia. Item in Apocalypsi: Ego α, & ω, ini- Apoc. 21. tium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit,[168] possidebit ea & eorum hæreditatem, & ero eius Deus, & ille erit mihi filius.

101 Spiritum sanctũ in igne frequẽter apparuisse; In Exodo: Et mons Syna fumabat Exod. 19. totus; quoniam descenderat Deus in eum in igne. Item in Actibus apostolorum: Et Act. 2. factus est subito de cœlo sonus[169] quasi ferretur flatus vehemens, & impleuit totum illum locum, in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ diuisæ quasi ignis, qui & insedit in vnumquemque illorum: & im-

pleti sunt omnes Spiritu sancto.[170] Item in sacrificiis quæcunque accepta habebat deus, descendebat ignis de cœlo, qui sacrificata consumeret. In Exodo: In flamma ignis apparuit angelus Domini de rubo. *Exod. 3.*

102 Correptionem bonos quosque libenter audire debere; apud Salomonē in Parœmiis:[171] Qui corripit impium, odietur ab eo. Corripe sapientem, & diliget te. *Prou. 9.*

103 A multiloquentia temperādum; apud Salomonem. Ex multiloquentia non effugies peccatū, parcens autem labiis sensatus eris. *Prou. 16.*

104 Non mentiendum. Abominatio est Domino labia mendacia. *Prou. 12.*

105 Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio:[172] In Salomone. Qui parcit baculo, odit filium. Et iterum: Ne destiteris paruulum emendando. *Prou. 13.*

106 Iniuria accepta patientiam tenendā, & vltionem Deo relinquendam: Ne dixeris, vlciscar me de inimico meo, sed sustine Dominum vt tibi auxilio sit.[173] Item alibi: Mihi vindictā, ego retribuam: dicit Dominus. Item apud Sophoniam: Expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium: quoniam iudicium meum[174] ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meam. *Prou. 19.* *Deut. 31.* *Rom. 12.* *Soph. 3.*

107 Non detrahendum; apud Salomonem in Parœmiis: Noli diligere detrahere, ne extollaris. Itē in psalmo 49. Sedēs aduersus fratrem tuū detrahebas, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalū.[175] Item in epistola Pauli ad Coloss. De nullo male loqui, nec litigiosos esse. *Prou. 13.* *Ad Tit. 3.*

108 Non esse proximo insidiandum; apud Salomonē in Parœmiis:[176] Qui fodit foueā proximo suo, ipse incidet in eam. *Prou. 26.*

109 Infirmos visitandos, apud Salomonē in Ecclesiastico: Ne pigriteris visitare infirmum, ex his enim in dilectione firmaberis. Item in euangelio:[177] Infirmus fui, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. *Ecclesi. 7.* *Matth. 25.*

100 Susurrones maledictos esse; In Ecclesiastico apud Salomonē:[178] Susurro, & bilinguis maledictus: multos enim turbabit pacem habentes. *Eclesi. 28.*

111 [179] Sacrificia malorū* acceptabilia nō esse; apud eundem: Dona iniquorum[180] nō probat altissimus. *accepta. *Ecclesi. 34.*

112 Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerunt potestatis; apud Salomonem. Iudicium durissimum in his qui præsunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur. Item in psalmo 2. Et nunc reges intelligite,[181] emendamini qui iudicatis terram. *Sap. 6.*

113 Viduam & pupillos protegi oportere; apud Salomonē[182] in Ecclesiastico: Esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorū: & eris velut filius altissimi si obedieris. Item in Exodo: Omnem viduam & orphanum non vexabitis.[183] Si autem vexaueritis eos, & vociferantes exclamauerint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & perimā vos gladio; & erunt coniuges vestræ viduæ, & filij vestri orfani. Item apud Esaiam: Iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit Dominus. Item apud Iob: Conseruaui egenum de manu potentis; & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum: os viduæ benedixit me. Itē in psalmo 67.[184] Patris orfanorum, & iudicis viduarum. *Eccles. 4.* *Exod. 22.* *Esa. 1.* *Iob. 29.*

114 Dum in carne est quis exomologesin facere debere; In psalmo 5. Apud inferos autem quis confitebitur tibi? Item in psalmo 29. Numquid exomologesin faciet tibi puluis?[185] Item alibi, exomologesin faciēdam: Malo pœnitentiam peccatoris quam mortem. Item apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus: Numquid qui cadit, non surget? aut qui auertitur, non conuertetur? *Psal. 6.* *Ezech. 33.* *Hier. 8.*

115 Adulationem perniciosam esse; apud Esaiam: Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittūt,[186] & semitas pedum vestrorum turbant. *Esa. 3.*

116 Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur: In euangelio κατὰ Lucam: Cui plus dimittitur, plus diligit:[187] & cui minus dimittitur modicum diligit. *Luc. 7.*

117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, vt possimus vincere; In epistola Pauli ad Ephesios: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi & harum tenebrarum, aduersus spiritalia nequitiæ in cœlestibus. Propter hoc induite arma dei vt possitis resistere in die nequissimo, vt cū omnia perfeceritis stetis accincti lumbos vestros in veritate euangelij induentes loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione *Ephes. 6.*

tione euangelij pacis;in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignea iacula nequissimi extiguere,[188] & galeā salutis assumere, & gladium spiritus, qui est verbum Dei.

118 [189] Item de antichristo quod in hominē veniat;apud Esaiam: Hic homo qui cōcitat terram, commouet reges, qui ponit orbem terræ totum desertum. *Esa. 14.*

119 Graue fuisse iugum legis, quod à nobis abiectum est:&leue esse iugum domini, quod à nobis susceptū est;In psalm. 2.[190] Ad quid tumultuatæ sunt gētes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in vnum aduersus Dominum & aduersus Christum eius. Dirumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum eorum. Item in euangelio κτ' Matthæum: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inueniens requiem animabus vestris. Iugum enim meum bonum est, & onus meum leue est. Item in Actibus apostolorum: Visum est Sancto spiritui & nobis nullam vobis imponere sarcinam, quam ista, quæ ex necessitate sunt,[191] abstinere vos ab idololatriis,[192] & sanguinis effusione & fornicatione. Et quæcunque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis. *Matth. 11.* *Act. 15.*

120 Orationibus insistendum;[193] in epistola Pauli ad Colossenses: Instate orationi, vigilantes in ea. Item in psalmo 1. Sed in lege Domini voluntas eius, &in lege eius meditabitur die ac nocte. *Coloss. 4.*

ADNOTATIONES IN Testimoniorum ad Quirinum librum tertium.

cap. 1. 1. De bono operis & misericordiæ] *Vetus excu. cum Grauio*: De opere & misericordia, *verum prior phrasis Cypriano vsitata est in titulo libri de Bono Patientiæ, & infra c. 16. Accipitur autem opus hic in eadem significatione, qua libro de Opere & Eleemosynis.*

2. Non hoc ieiunium ego elegi] *Vocem*: quod, *interiectam semouimus, neque enim eam habent aut Ms. & vetus exc. aut 70.*

3. & manducabit pariter mecum prandium] *Sic lego ex Ms. & veter. excu. pro eo quod alij*: meum, *in iisdem desideratur vox*: Ecce.

4. Si esurierit inimicus tuus ciba illum] *Ex iisdem hoc lego, pro eo quod Man. & Morel.* pasces. *Item*: in caput eius, *pro eo quod hi*: capiti eius, *&* Ne, *pro eo quod ipsi*: Nec.

5. Distribuit, dedit pauperibus] *Etiam hoc denuo restitui, pro eo quod illi*: Dispersit, *nam infra hoc eodem cap. prius legitur.*

6. Misericordiam volo magis] *Sic Morel. cum vete. exc. pro quo Manutius*, malo, *Ms. & cæteri excusi*: volo, *duntaxat.*

7. bonas margaritas] *Rectè hoc Manutius & Morelius iuxta exemplaria tam græca quàm latina pro eo quod exc. & Ms. nostri*: bonam margaritam.

8. ne auersatus fueris] *Ms.* ne auerteris te, *vet. exc.* ne auertas te. *Corruptè verò vulg.* ne auertaris te.

9. cæcos & claudos] *Camb. cod. sicut & alibi*: clodos.

10. acceptabile est] *Costerius*: accepta est, *rectè quidem mea sententia, sed prius habent Ms. & exc. omnes. Adiecerunt verò Manut. & Morelius vocem*: autem, *antea desideratam.* cap. 2.

11. Agapen & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercēdam] *Sicut Tertull. lib. ad Marc. & Hieron. ad Eustoch. Agapen fratrum accipiunt pro eleemosynā, sic hic Cyprian. pro ipsa charitate accipit. Vocatur enim Agape (inquit Tertull. in Apologet.) id quod dilectio penes Græcos est. Vbi agit de cœnæ genere quod Agapen dicebant veteres, quo excipiebantur pauperes, de quo & epistola Iudæ.* ἐν τᾶις ἀγάπαις ὑμῶν. *& Paulinus libro de Gazophilacio, & alij. In cuius locum successit, quam hodie mensam pauperum dicimus.* cap. 3.

12. dum enim adhuc pusilli eratis] *Errore operarum legebatur apud Manutium*: pupilli. *Paraphrasticè autem reddit, quod habet Apostolus duntaxat*: nondum enim poteratis.

12. Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones] *Ms. cum excusis ante Manutium & Morelium*: vbi enim inuocatis æmulationes & dissensiones. *Verum prius legitur supra libro de Zelo & liuore, & apud Apostolum tam græcè quàm Latinè; præter vocem*: dissensiones. *Quam quidem reperire est in græcis hodiernis exemplaribus, apud Iren. lib. 4. c. 75. & apud Theophilactum; sed neque apud veteres alios Latinos, neque apud Chrysostomum.*

14. charitas benigna est] *Adiicimus denuo ex Ms.* charitas, *tum his tum ibi*: charitas non agit perperam; *quia prius illud legitur supra lib. de vnitate Ecclesiæ, & de Bono patientiæ, & hoc in exēplaribus græcis.*

15. & qui non diligit fratrem suum] *Ms. quidem cum exc.* qui non diligit patrem suum & matrem suam, *sed illam Manut. & Morel. lectionem confirmant exemplaria tam græca quàm latina epistolæ Ioannis.*

16. nec fuit inter illos discrimen vllum] *De verbis his sic Beda Retract. in Act. Apost. Hic in græcis exemplaribus quod nostri codices non habent adiunctum est*: Et non erat separatio in eis vlla. *Quam sententiam etiam beatus Cyprianus in libro testimoniorum tertio sic posuit dicens: Turba autem eorum qui crediderunt, anima vna ac mente agebant, nec erat inter illos vllum discrimen, nec quicquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, &c. Locus alter, immo totus liber Retractationis, diligenter expendendus; ad comprobandam varietatem exemplarium græcorum illius ætatis & nostra.*

17. in nullo gloriandum, quando nostrū nihil sit] *Locum hunc citat D. Aug. aduersus Pelagianos non* cap. 4.

modo contra duas epistolas Pelag. c. 9. sed & lib. de prædest. Sanctor. c. 3.

18. De hoc ipso in Machabæis] Machabæorum libr. citat Cypr. tum supra epistolis 56. & 68. ac ad Fortun. c. 11. latißimè, tum infra hoc eodem libro c. 15. & 53. Immo epistola 55. scripturam diuinam vocat, citans sequentia verba; ac ad Fortun. c. 5. inde probat, idololatras interfici debere. Tertull. quoque libr. aduersus Iudæos, expugna Machabæorum in die Sabbathi, Iudæorum Sabbathum impugnat. D. Ambros. c. 6. ac 7. lib. 2. Mach. late tractat, lib. 2. de Iacob & vita beata, c. 10. 11. ac 12. ac Offic. lib. 2. cap. 40. & 41. etiam Offic. 3. citat 2. Mach. c. 1. & 2. de igne sacrificij abscondito & arca, quæ tamen quidam habent pro Apocryphis. Chrysosto. Omeliam de Machab. conscripsit, ex qua multa citat Ionas Aurelia. libr. 1. de cult. imag. citat etiam ipsorum historiam homil. 4. de verb. Isa. c. 6. & in Psalm. 44. Aug. lib. de cura pro mort. ex iisdem probat offerendum sacrificium pro mortuis, & lib. 18. de ciuit. Dei c. 36. Machabæorum libros (inquit) non quidem Iudæi, sed ecclesia pro canonicis habet. Vnde & in Canone scripturarum ab eodem recensentur, & rursum à concilio Carthag. ab Innocentio, Gelasio (qui mense Octobri legi illos in ecclesia voluit) Isidoro, & conciliis supra citatis, libro Testim. 1. c. 20. ita vt post tantos viros, posthac de horum canonica auctoritate dubitare non liceat. Vnde & in illos tanquam scripturæ sacræ libros commentati sunt iam olim Bellator presbyter. & Rabanus Maurus, cuius commentarij penes me Ms. exstant. Vbi pulchrè 137. annos illos quos calumniantur quidam, per singulos Reges computat, non ab Alexandro sed à Seleuco Nicanore. Quod ad illud 2. Machab. 1. vbi adhuc viuus refertur Iudas iam antea mortuus, dicit in numeris annorum discrepasse Hebræorum & Græcorum codices. Ad cætera aduersariorum argumenta respondet exactè Dn. Melchior Canus locorum Theologic. libr. 2.

cap. 5. 19. Beati mites] Hoc rursum ex Ms. & vet. excus. pro eo quo erat: felices.

cap. 6. 20. vocari ab hominibus rabbi] Ms. ab omnibus, sed prius est græcè & latinè.

21. Vasa figuli] Ms. cum vulg. exc. vas, sed prius habet vet. exc. & supra legitur libro de mort.

22. Multæ pressuræ] Sic rectè Manut. & Morelius, pro eo quod cæteri: Multa flagella, quia vbique pro voce græca θλίψει, vertit illud Cyprian. & rursum: liberabit, pro eo quod alij: liberauit.

23. nudus etiam ibo in terram] Ms. ego, Morelius vtrumque, sed prius legitur Græcè duntaxat.

24. Item in sapientia Salomonis] Excusi habebant in margin. Ecclesiastis 3. sed neque ibi græcè reperitur, neque in libro sapientiæ reperire potui.

cap. 7. 25. Omnis amaritudo] Adiecerunt rectè Manutius & Morelius: omnis, nam legitur supra lib. de bono patientiæ, & apud Apostolum.

cap. 8. 26. Qui enim iracundiam continet] Hoc iidem pro eo quod alij: contemnit, græcè est κρατῶν.

27. Omnis qui irascitur fratri suo sine causa] Adnotatu dignum quod addit: sine causa.

cap. 9. 28. In contemplatione habentes] Iidem hoc rectè, pro eo quod erat: in contemplationem. Nam prius legitur supra epistola 52.

cap. 10. 29. subiecta est anima mea] Alij: subdita.

30. & erit in Deo spes eius] Alij: in Deum.

31. Item illic: Nemo retro attendens] Aut memoria lapsus hic fuit Cyprianus, aut olim etiam apud cap. 11.
Matth. hoc legebatur. Idipsum censendum de eo quod paulopost subiungitur: Qui non renunciat, &c. Nisi fortè errore librariorum transposita sint testimonia. Reperitur hodie illud Luc. 9. hoc 14. c. & non alibi.

32. & qui plangunt tanquam non plangentes] Placet hæc vulg. excus. & Ms. lectio, præ illa quam habet Manutius & Morelius: flent, &: flentes.

33. Sed etsi certauerit quis] Hoc quoq; Ms. hic & supra libro ad Fortun. c. 8. pro eo quod alij: certabit.

34. Quasi hospites & peregrini] Interseruerant vulgati: aduenæ, sed superflue.

35. vt dum detrectant de vobis] Ms. & vetus exc. vniuersa retractant, pro quo Erasmus. vniuersi detrectant, non male. Videtur enim amplius aliquid legisse Cyprianũ, quã hodie legatur aut Græcè aut Latinè. Quã quã tamen illam lectionem habeat etiã supra epistola 73.

36. replebitur iniquitate] Solus Manutius: im- cap. 11.
plebitur.

37. non iurare in totum] Sic rectè Manutius & Morel. pro eo quod erat: in toto.

38. neque principi populi tui detraxeris] Ms.
& vet. exc. principem, & epistolis 55. 65. & 69. legi- cap. 13.
tur: principẽ non maledices; verum non male illud Erasmus substituit, ad vitandã amphibologicã barbariẽ.

39. Omne verbum ociosum] Camb. cod. vacuũ.

40. Animaduertisti ad puerũ meũ Iob] Ms. in. cap. 14.

41. omnia autẽ pro dilectione] Ante Manutiũ & Morelium: delectatione. Apud Apostolum neutrum legitur.

42. sine murmurationibus & reputationibus] Vet. exc. hæsitationibus. Verum prius habet Affligin. cod. cum excusis aliis, accedit etiam Cambr. cod. legens: reptationibus, & vox græca διαλογισμοῖς, significat vtrumque. Vnde & quidam Lucæ 9. vbi est eadem vox trãsferunt. Subiit autem reputatio inter eos.

43. & vade in terram altam] Manu. hanc lectionẽ cap. 15.
confirmat textus græcus 70. Morelius legit: illam, Ms. & excusi vulgati neutrum. Contra cum 70. legit Mor. & impones, pro eo quod Manutius: imponens. & antea excusi: impones. Atqui cum Ms. & 70. legendũ: in vnum, non: in vno.

44. De hoc ipso in Sapientia Salomonis] De libri huius auctoritate vide supra librum de mortalitate.

45. in Prouerbiis Salomonis] Hoc Manut. &
Morel. fortaßis quia testimonium quod citat inuenitur cap. 16.
Prouerb. 14. Verũ aut legendum sicut supra monuimus: Parœmiis, aut certè sicut legunt Ms. & antea excusi omnes; Sapientia. Nam ex c. 6. huius lib. 20. 53. & 56. satis patet, Cypr. etiam libros etiam alios Salomonis, titulo Sapientiæ inscripsisse; quomodo & hodie pro more habent Ecclesiastæ.

46. & finem eorũ sine honore] Afflig. fidem, Cãb. fidei; sed illa est germana lectio, quũ græcè sit: τελευτὴν. & legatur etiam sup. li. ad Deme. & ad Fort. c. 12.

47. tollentes gremia sua] Sic rectè Manutius & Morelius, pro eo quod erat: colligentes gramina.

48. De hoc ipso in Apocalypsi] Nullum noui testamenti librum toties atque hunc citat Cyprianus, præmittens sæpius: ita dominum aut spiritum sanctum loqui,

qui frequenter idipsum facit Tertull. qui & Ioanni Apostolo disertis verbis attribuit lib. 3. aduersus Marcion. & apertius lib. 4. Habemus (inquit) & Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum ad originem recensus in Ioannem stabit auctorem. Similiter Dion. Areopag. ecclesi. hier. c. 3. Ireneus aduersus hær. libr. 4. c. 50. & non vno in loco sub finem lib. 5. Iustinus martyr dialogo cum Tryphone Iudæo citatus ab Eusebio lib. 4. eccles. histor. c. 18. Origenes apud eundem dicens se hoc à maioribus accepisse eiusdem histo. lib. 6. cap. 18. & ipse Eusebius in Chron. Theophilus apud eundem Hilarius lib. 6. de trinit. Ambros. lib. 3. de virg. Hieron. libr. 1. contra Iouin. & de vir. illustr. & August. tract. 36. in Ioann. Postremo ecclesia nomine Ioannis Apostoli Apocalypsin decantat. Iam alij etsi expresse Ioanni Apostolo non attribuãt, inter scripturas tamen sacras recensent. Inter hos sunt Clemens Alexandr. lib. 2. Pædag. c. 12. Dion. Alexandrin. apud Eusebium lib. 7. dist. hist. ca. 18. Chrysost. locis à Suida citatis, Damasc. lib. 4. cap. 18. & Concil. Tolet. 14. excommunicans eos, qui cõtrarium sentiunt. Omitto quod iam olim teste Hieron. in illam commentati sunt (vt Latinos præteream) Ireneus, Iustinus, Melito, & Hypolitus, Andreas quoque Cæsariensis. Certè ab Epiphanio inter hæreticos recensentur Alogiani hær. 51. & ab Augustino hær. 30. quod Euangelium & Apocalypsin Ioannis Apostoli non reciperent. Valeat igitur Erasmus, cum suis rationibus nouem, quibus probare nititur. Adnotat. in Apocalypsin, non esse ipsam Apostoli Ioannis; præsertim, quum etsi Græci quidam in ea fuerint sententia, plures contrariam secuti sint; nec cuiusquam sit momenti; quod in exemplaribus græcis inscribatur: Ιοάννȣ τȣ̃ θεολόγȣ, quippe quum ab Euodio loco citato à Nicephoro libr. 2. hist. eccles. c. 3. & à Chrysostomo in Psalm. 37. Ioannes Theologus nuncupetur Euangelista. Idque quantum coniicere licet ex Dion. Areop. loco citato, quod Theologiam, id est, de Deo Christo sermonem in Euangelio suo primus scripserit.

49. Et cum aperuisset] Rectè sic Man. & Morel. pro eo quod erat: aperuissem, nam prius habet Apocal.

50. Bonum agonem certaui] Lego hoc cum Morelio, Grauio ad marginem Ms. & vet. exc. pro eo quod erat: bonum certamen, ita enim legitur supra epistola 9. Sic etiam: dilexerint, pro: dilexerunt.

cap.17. 51. Minora esse, &c.] Locus pro præmiis meritorum.

cap.18. 52. à charitate Christi] Ms. & vet. exc. Dei, sed prius legitur alibi. Itidem placet: pro eo qui dilexit nos, magis quam: pro eo quod, sicut habent Ms. vel propter quod, vti legunt excusi vulg.

cap.19. 53. sicut in cœlo & in terra] Confirmatur hinc nostra lectio supra libro de Oratione dominica.

cap.20. 54. & exultate ei in tremore] Hoc recens ex Ms. nam græcè est: ἐν, pro eo quod erat: cum.

cap.21. 55. Quare sine excusatione es] Veram hanc esse lectionem patet ex vet. exc. desiderata in cæteris ante Manutium vox: sine, fecit, vt coniiceret Erasmus legendum: Quare inexcusabilis es.

cap.22. 56. remittat peccata vestra vobis] Rursum ex Ms. adiicimus: vestra, & paulopost legimus: mensi fueritis, pro eo quod alij: metieritis. Atqui ex hoc capite confirmatur quod dixi lib. de Oratione dominica, modo remittere, modo dimittere, vsitatum esse Cypriano.

57. iustus autem adhuc iustiora faciat] Confirmatur hinc lectio nostra supra libro de Patientia. cap.23.

58. Ego sum ostiũ] Rursum Ms. & vet. ex. ianua. cap. 24.

59. Ad regnum Dei nisi baptizatus, &c.] Insignis locus contra Anabaptistas atq; adeo & Caluinũ ipsum, qui contendunt in vteris matrum proles sanctificari. cap.25.

60. nisi quis factis & opere perficiat] Locus alter insignis de meritis operum. cap. 26.

61. Nunquam vos noui] Ms. cum excusis vulgatis Nequaquã vos vidi, sed priorem alicubi comprobaui.

62. Baptizatum quoque gratiam perdere, &c.] Locus contra Iouinianistas. cap.27.

63. Disperdet illum Deus. Cambronen. & hic alibi: violabit.

64. Si delinquendo peccet vir] Sic rectè Manutius, pro eo quod erat: peccetur, quia 70. illud legunt. cap.28.

65. Memento te sermonis] Ms. cum vulg. exc. sermonẽ, sed prius legitur supra epistola 56. & ad Fortun. c. 11. cap.29.

66. Quod quis Deo vouerit cito reddendum] Insignis locus aduersus votorum violatores in quocunque genere. De voto virginitatis tractauimus late epistola 62. & libro de Disciplin. & habitu Virginũ, & infra Cypr. c. 32. De votis monasticis aliquid etiam ibi attigimus. Peculiaris vero hic erat locus tractandi de voto paupertatis ob exemplum Ananiæ quod hic adfert, verum tam late ab aliis id factũ est vt superuacaneum videatur. Quare ad Dn. Claudiũ Espẽceũ, & Card. Hosiũ lectorẽ remittimus. cap.30.

67. quod locutus es ore tuo] Ms. cum exc. vulg. interserunt: ex, sed non habent 70.

68. Propterea non resurgent impij] Manutius: non resurgunt, verum prius cum Ms. & vlgat. excus. cap.31.
habent 70. nec dissentit Morelius legens: exurgent.

69. non nubunt neque nubuntur] Et excu. & Ms. omnes hoc pacto legunt; vt non mirum esse debeat, si & nos hodie vulgatum interpretem cum sua barbarie retineamus. Imitatur autem in hoc Tertull. lib. 4. aduersus Marcionem, qui etiam legit, quod tum hic, tum supra de disciplina & habitu virginum, habet Cypr. contra græca & latina exemplaria: filij huius sæculi generãt & generantur. Neque vero hic barbarismus solum est apud Bedam, Hrabanum, & alios recentiores, sed & apud Hilarium & ipsum D. Hieron. comment. in Matth. vbi disertis verbis ipsum interpretatur; præterquam quod Latini omnes apud tum Lucã tum Matth. 22. & Marc. 12. in futuro legãt, quod Cyp. cũ Græcis in præsenti effert. cap.32.

70. & ad tempus] Neque Ms. neque excusi ante Manutium & Morelium, neque Apost. habet particulã: &. Quod sequitur apud Manutium: ad ipsum, consonat quidem voci græcæ: ἐπὶ, at habent Ms. cum cæteris excusis: in idipsum.

71. quæ autem nupsit] Rectè hoc vterque cũ Ms. pro eo quod erat: nubit.

72. si obseruati sint pueri à muliere] Ex Ms. hoc denuo restitui, pro eo quod legit Manutius: à mulieribus, quia illud legunt 70.

73. Et pluit Dominus, &c. à domino] Ita Man. iuxta græcos hodiernos & Chrysost. codic. quomodo & Tertullianus libro aduersus Praxeam. Comprobant autem hinc Tertull. & Hieron. comment. in c. 45. Esaiæ. & Hilarius lib. de Synodis secundam in Trinitate personam. cap. 33.

cap. 34. 74. Secundum viam gentilium] *Man.* gentiũ, *at prius Cypr. est.*

75. in tantum datur ei] *Solus Manutius:* datus est ei, *Dissentit autem hic Cyprianus, & à græco & à Latino textu Apocalypsis.*

cap. 35. 76. cor impœnitens] *Ms. cum excusis ante Manut. & Morel.* impatiens, *verum obstat vox græca:* ἀμετανόητον, *& supra libro de Bono patientiæ prius legitur.*

cap. 36. 77. meretricis magnæ] *Solus Manutius præmittit:* mulieris, *quod tamen neque græcè neque latinè reperitur, neque supra legitur libro de Disciplina & habitu Virg. vbi latius hoc argumentum Auctor prosequitur.*

78. in epistola Petri ad Ponticos] *Rursum ex Ms. adieci:* ad Ponticos, *tum hic tum sequ. & 39. capitulis, nam & sic illam nuncupat Caßiodorus diui. institut. li. 1. c. 8. & Tertull. in Scorpiaco; hinc opinor, quod scripta sit ad fideles dispersionis Ponti, &c.*

cap. 37. 79. aut curas alienas agens] *Compositam vocem græcam* ἀλλοτριοεπίσκοπος *sic expreßit Cyprianus, melius verò Tertull.* alieni speculator.

cap. 39. 80. non remaledixit] *Rectè sic Manut & Morel. nam & libro de Bono Patien. ac de Zelo & Liuore legitur:* remaledicebat. *Antea erat:* maledixit, *dumtaxat.*

cap. 40. 81. Nesciat sinistra tua] *Vocem:* tua, *omissam à Manutio denuo adiecimus, quia est apud Matth.*

82. reddet tibi palam] *Adiecerunt Manutius & Morelius:* palam, *verum neque nostri Ms. neque cæteri excusi illud legunt, neque Hieron. Habent quidem hodie exemplaria græca; sed olim non habuisse, patet ex verbis D. Augustini de serm. domini in monte lib. 2. cap. 5. Multa (inquit) Latina exemplaria sic habent: Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi palã. Sed quia in græcis quæ priora sunt inuenimus, non putauimus hinc aliquid differendum esse.*

83. noli buccinare ante] *Vulgati exc:* noli tumultuari, *quantum suspicor quod titulus capitis sit:* nec tumultuosè operandum, *verum illud significat vox græca* σαλπίσῃς.

84. compleuerunt mercedem suam] *Manut. & Mor.* compensauerunt, *verum prius habent Ms. nostri nec aliena est vox græca,* ἀπέχουσι. *Explicatius transtulit vulgat⁹ interpres:* receperũt, *& D. Aug.* perceperũt.

cap. 41. 85. nec nominetur quidem in vobis] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* nominẽtur, *quia illud habet Apostol⁹.*

cap. 42. 86. Fidem in totum prodesse] *Sic Manutius hoc loco, & ipse cũ Morelio in titulis capitum; pro eo quod corruptißimè & suspectißimè Erasmici omnes:* Fidem tãtũ prodesse. *Nam accedunt quàm proximè Ms. & vet. excus. legentes:* Fidem totum prodesse. *Accipit autem vbique:* totum, *pro:* omnino. *Nihil igitur facit hic locus contra operum merita, quippe quæ toties inculcet, vt loca citare superfluum sit, sufficiant nunc c. infra 56. & 96. & supra 1. 2. 3.*

87. Item illic] *Ms. quidem cum excu. vulg.* Et iterũ, *sed frequentius est illud Cypriano.*

cap. 43. 88. Posse eum statim consequi] Consequi *absolutè, pro baptismo consequi, posuit; quomodo & infra c. 97. Consecutionem pro baptismo.*

cap. 44. 89. An nescitis quoniam sancti hunc mundũ iudicabunt] *Ex Ms. & vet. exc. denuo adiicimus:* hunc *& paulopost:* iudicia habetis cum inuicem. *similiter & illud:* fraudamini, *pro eo quod Manutius:* fraudem patimini, *Morelius:* iniuriam accipitis.

90. per spectationem speramus] *Probatur mihi quidem magis lectio Morelij:* per patiẽtiam exspectamus, *vtpote quæ græcè & Latinè sit apud Apostolũ & supra libro de bono patientiæ, verũ quod & Ms. cum vet. exc. illam habeant, & retinuerit Manu. nolui immutare.* cap. 45.

91. docere autem mulierem non permitto] *Solus Morelius:* mulieri. cap. 46.

92. iudicium est domino] *Lego:* domino, *pro eo quod Manutius & Morelius:* domini, *quia græcè & latinè illud legitur. Contra rectè legit Manutius:* Sed execratio, *& vterque:* pariunt. cap. 47.

93. Non fenerabis] *Morelius:* feneraberis; *at illud Cyprianicum est.* cap. 48.

94. & peccatores enim] *Casu omissa erat particula:* enim, *apud Manut.* cap. 49.

95. ne forte conculcent ea] *Morelius:* inculcẽt, *de quo vide supra initium libri ad Demetr.* cap. 50.

96. quod habuimus facere] *Lectionem hãc vulg. confirmant Ms. & stylus Tertulliani & Cypriani, quare non placet quod habent illi:* debuimus. cap. 51.

97. Credendi vel nõ credendi libertatem &c.] *Locus de libero arbitrio.* cap. 52.

98. Item in epistola Pauli] *Quum totis his libris hactenus hac phrasi sit vsus Cypr. & consentiant Ms. cũ excusis, non placet quod hic & aliquoties in seq. reposuit Manutius:* Paulus, *dumtaxat; neque etiam quod omittit particulam* Item, *ipsi vsitatißimam.* cap. 53.

99. Apud Salomonem in Sapientia] *Similiter titulo Sapientiæ Salomonis citat hos eosdem locos D. Hier. 1. Dialogo aduersus Pelag. præterquam quod pro:* Noli esse multum iustus, *legat:* Noli esse multũ sapiens.

100. Item apud Esaiam] *Hic quidem Manut. & Mor. adnotant ad marg. Esa. 3. verum ibi non reperitur; Ms. cum aliis excusis legunt:* apud eundem, *neque tamẽ etiam in Salomonis libris reperire potui.*

101. Neminem sine sorde & sine peccato esse] cap. 54.

Citant hunc locum D. August. lib. 4. contra duas epistolas Pelag. c. 10. & D. Hieron. dialog. 1. aduersus Pelagianos in hæc verba: Cumque se imitatorem immo expletorem operis beati martyris Cypriani scribentis ad Quirinum esse fateatur, non intelligit se in eodem opere dixisse contraria. Ille in 54. titulo tertij libri ponit: Neminẽ sine sorde & sine peccato posse esse. *Statimque iũgit testimonia, &c.*

102. Quis enim mundus à sordibus] *Ita cum Manutio & Morelio D. Hieron. & Ms. pro eo quod antea excusi:* sine sorde, *ad quod tamen alludit D. August. & græcum exemplar. Atqui illud:* nec vnus, *neuter illorum legit; sed ille:* ne si vnius etiam diei sit vita eius in terra, *quomodo etiam citat eandem scripturam in Isa. cap. 58. hic verò:* nec cuius sit vita diei vnius super terrã, *& in Psal. 50.* nec infans cuius est vnius, &c. *Et similiter D. Prosper epistola ad Demetriadem, vbi veluti digito indicat hæc legi cap. 14. Iob, apud 70. vbi vertit D. Hieron. ex Hebræo:* Quis potest facere mundum de mundo conceptum semine, nonne tu qui solus es? *Græcè enim ibi sic legitur:* τίς γὰρ καθαρὸς ἔσται ἀπὸ ῥύπου, ἀλλ' οὐθείς, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. *Cum quo consentit magis Cypriani lectio, quàm illorum. Atqui ex omnium istorũ lectione, censeo castigandum textum græcum, & legendum*

dum: μιᾶς ἡμέρας.

103. Ecce in iniquitatibus, &c.] *idipsum legit D. Hieron. præterquam quod legat:* & in peccatis, *verum D. Augustin. longe aliter* In facinore cōceptus sum & in peccatis me mater mea in vtero aluit; *nec dissentit multum commēt. in eum locum. vox græca* ἐκίσσησε, *improbum quid significat.*

cap. 55. 104. Si hominibus placere vellem] *Confirmatur hinc hæc nostra lectio, quam supra probauimus.*

cap. 56. 105. vt reportet vnusquisq;] *Manut. solus:* recipiat.

cap. 57. 106. Misericordiã autem meam non dispergam ab eis] *Vox quidem græca* διασκεδάσω *significat:* dispergam, *quod legunt Manut. & Morel. & supra Cyprianus epistola 52. sed Ms. cum antea excusis legunt:* auferã. *Possunt autem hæc referri etiam ad emendationem post hanc vitam, de qua late supra epistola ad Anton.*

cap. 58. 107. Quia exaudisti vocem vxoris tuę] *Ms.* mulieris.

108. Et placuit Enoch Deo] *Manut. quidē solus hoc sic legit, pro eo quod alij:* complacuit; *at prius legunt supra omnes, libro de Mortal.*

109. Sermo autem domini] *Reposuit quidem Manutius tum hic, tum supra libro de disciplina & habitu virgin. vocem;* verbum, *sed prius Cyprianicum est. Malim autem cum vulg. exc. & Ms. hic legi:* Dei, *quam:* domini; *quod græce sit* τοῦ θεοῦ, *nisi ibi consentirent omnes cod. Recte verò legit Manutius:* manet, *pro eo quod alij:* manebit, *quia græce est* μένει *& ibi id legitur.*

110. exspirauimus] *Sic Manut. & Morel. alij:* interiuimus.

111. Quam dilectissimæ] *Recte hoc iidem cum Ms. pro eo quod alij:* Quam amabiles, *quia Cyprianicū est.*

112 Stella à stella claritate differt] *Ms.* Stella stellæ, *vt sit græcismus; sed prius legit Tertull. de resurrectione, vbi totum cap. 15. Apostoli ad Corinthios pulcherrime explicat.*

113. Absorpta est mors in contentionem] *Eodē modo legit Tertull. & græce est:* εἰς νῖκος.

cap. 59. 114. De hoc ipso] *Manutius solus:* Et iterum.

115. & non loquuntur] *Manut. hanc lectionem, & eorum quæ sequuntur:* & non vident, & non audiūt, *confirmat Tertull. lib. de corona milit. & supra ca. 1. li. ad Fortun. Alioqui certe magis placeret vulgata & Ms. lectio in futuro, præsertim quum græce sic legatur Psalm. 113. & 134.*

116. Non facies tibi] *Manutius:* Non facietis, *verum prius habent & ipso loco iam citato, & vtrobiq; Ms. & excusi cæteri omnes. Græce quoque legitur tam Exodi 20. quam Deuter. 50.* οὐ ποιήσεις σεαυτῷ, *id est, tibi ipsi. Confirmat & illud Damascenus lib. 4. de ortho. fide cap. 17. Non enim (inquit) dicitur: Non facies idolum vel sculptile aut similitudinē, in quo inhiberet artem pingēdi, dolandi, sculpendi, & fundendi imagines: sed dicitur, Non facies tibi, id est, vt tuum Deum, vt tuum idolum.*

cap. 60. 117. & surrexerunt ludere] *Recte sic Manutius & Morelius cū 70. pro eo quod erat:* Et surrexit, *ita et paulo post:* Cum conuenitis, *pro:* conueneritis. *Est enim præsentis temporis participium apud Apostolum.*

cap. 61. 118. & villã ad villam] *Adiicit quidē hoc Manu. sed neque 70. neque D. Hiero. hoc habēt, quare prætermisim⁹.*

119. vt auferant proximo suo aliquid] *Manut. solus:* proximi sui, *Cambro verò cod.* proximis ei, *verū singulare est apud 70.*

120. Nunc verò hic rogatur] *Morel.* consolatur, *prius verò cæteri omnes; vtrunque significat vox græca* παρακαλεῖται

121. naufragauerunt à fide] *Solus Manut.* errauerunt, *vide supra librum de Lapsis.*

122. Matrimonium cum gentilibus non iungendum] *Latius de hac re supra ibidem.* cap. 62.

123. filio eius Isaac] *Manut.* suo, *at prius Cypriano frequentius est.*

124. faciã mēbra fornicariæ] *Recte sic Morel. cum Ms. nã græce est,* ποιήσω. *Econtrario magis placet vulgata lectio:* fornicariæ, *& :* Conglutinatur fornicariæ, *quã quod habet ipse:* meretricis, *&:* adhæret meretrici.

125. Aut quæ communicatio] *Hoc iuxta stylum Cypria. Manutius; pro eo quod alij:* communio.

126. Graue delictum esse fornicationem] *Hoc quoque Manut. peculiare est, alij:* Grauius. cap. 63.

127. Quæ prædico] *Recte hoc idem adiecit; desideratur præterea, quod legitur & supra libro de Orat. dominica:* sicut prædixi vobis. cap. 64.

128. Omnia delicta in baptismo deponi] *Elegās locus contra Lutheranos, de quo latius epist. 2.* cap. 65.

129. Disciplinã qui abiicit] *Manu. cū More.* abiecit, *sed prius legitur epist. 62. & lib. de discip. & habi. virg.* cap. 66.

130. pruriētes in audiēdo scalpētes aures] *Videtur plus aliquid pro more suo legisse hic Cypria. quã hodie habēt exēplaria græca & latina; nã græce tantū est,* κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, *& Latine:* prurientes auribus. cap. 67.

131. simul currebas cum eo] *De varia huius loci lectione vide supra epistolam 63.* cap. 68.

132. in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum] *Manutius solus:* per sapientiam mundi non cognouit mundus Deum, *verum prior lectio est Apostoli genuina, & eandem habet Tertull. lib. 5. aduer. Marcion. Quare recte adiecit primus Morelius ex Ms.* Dei. cap. 69.

133. Reprehendes sapientes] *Morelius:* Reprehendam. *Similis est varietas codicum supra lib. de Bono patientiæ. Græce est participium, & apud Iob, & apud Apostolum.*

134. Filij obsequētes estote parētibus vestris] *Rursum variat à græcis & latinis exemplarib. qui adiiciunt:* in domino. cap. 70.

135. in iracundiam mittere] *Ita circūloquuntur vocem græcam:* παροργίζεσθαι. cap. 71.

136. Serui obedite dominis carnalibus] *Ms. cum excus. præter Manutium addunt:* vestris; *sed quod non habet Apostolus.* cap. 72.

137. Et vos domini eadem facite] *Nescio quo casu vox* eadem, *desideretur apud Manut.* cap. 73.

138. Quæ autem delicata est, viuēs mortua est] *Manutius:* viua; *qui adiicit etiam vocem:* vidua, *verum non est ea apud Apostolum hoc loco.* cap. 74.

139. Cum enim indelicatæ fuerint] *Solus Morelius:* in iis delicatæ. *Pro quo Ambrosius,* in deliciis egerint.

140. & domesticos seminis tui non despicies] *Recte sic Manutius, pro eo quod alij:* despicias, *quia supra sic legitur libro de Oratione dominica, & de Opere & Eleemo.* cap. 75.

cap. 76. 141. Aduersus maiorem natu] *Sic vertit quod græce est:* πρεσβύτερον.

cap. 78. 142. Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita] *Rursum legunt tàm Ms. quam excusi:* post vnam, *duntaxat. De quo vide latius epist. 55. Certe etiam D. August. sic legit epistola 162.*

cap. 79. 143. Beati mundo corde] *Confirmatur hinc quoque nostra hæc lectio.*

cap. 80. 144. Nihil licere diabolo] *De hoc latius supra epistola 75.*

cap. 81. 145. Mercedem mercenario reddendam] *Ms. cum vet. exc. legunt:* mercennario, *& rursus:* mercennarij.

cap. 82. 146. Non augurandum] *Iidem rursum legunt:* auguriandum, *Atqui illud:* In Deuteronomio, *superfluum esse puto; quum ad verbum habeatur iuxta 70. prius citato ca. 19. Leuit. sicut & sequentium trium capitulorum testimonia. Vnde fit vt ibi etiam locus non adiiciatur, pro more ipsius Cypriani, hoc libro præsertim; saltē iuxta Ms. cod.*

cap. 83. 147. Non facietis cirrum ex coma capitis vestri] *Cirrum cincinnum vocat, hoc est, cōtortos crines, quomodo & quidam ex Hebræo vertunt. Græce est apud 70.* σισόην, *quam vocem alibi apud Græcos non reperi. Vertit pro eo interpres vulgatus ex Hebræo:* Neque in rotundum attondebitis comam. *Eodem autem intellectu dixit D. Hierony. Apolog. ad Domnionem & Apolog. aduersus Rufinum, Cirratos pueros seu iuuenes.*

cap. 84. 148. barbam non vellendam] *Recte sic Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat:* Item non vellēdum. *Nam similiter supra Cyprian. libr. de Lapsis. Non placet contra, quod adnotauit ad marginem Morel. Esaiæ 55. & quod in textum inseruit Manutius:* apud Esaiam, *quum contrarium prorsus habeat eo capite Esaias, etiam iuxta 70. Reperitur verò his verbis apud 70.* οὐ δὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος ὑμῶν. *Leuit. 19. cap.*

cap. 85. 149. A facie senioris exurgens] *Senioris vertit pro eo quod est græce,* πολιός, *quia qui canus est, senior est. Est autem insignis locus de veteri Ecclesiæ consuetudine etiānum obseruata.*

cap. 86. 150. Schisma non faciendum, &c.] *Pulchra est definitio Schismatis, de quo plura alicubi supra Tomo 1. & libro de vnit. Eccle. Cathol.*

151. in Ecclesiaste] *Miror mutasse hanc lectionem Manutium & Morel. quum prius legant Ms. & cæteri excusi, & testimonium reperiatur Ecclesiastis 10.*

152. habitare] *Etiam in hoc placet vulgata lectio, alibi Cypriano frequens; præ illa:* vt habitent.

cap. 87. 153. Si autem sal infatuatum fuerit] *Hoc sonat ad verbum vox græca:* μωρανθῇ, *& vertitur eadem significatione, Rom. 1. & 1. Cor. 1. cap.*

cap. 88. 154. Ad Thessalonicenses prima] *Ex Morelio adieci:* prima.

cap. 89. 155. Nemo potest cognoscere tēpus & tēpora] *Variat etiā hic Cypri. ab eo quod græce est:* οὐχ ὑμῶν γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, *nec male vertit vulgatus interpres: Non est vestrum nosse tempora vel momenta.*

cap. 90. 156. Vxorem à viro non recedere] *Locus de indissolubilitate matrimonij.*

cap. 91. 157. qui non patietur] *Non recte quidam:* patitur.

158 Omnia licent] *Vtrobique omittit & hic & li. de hab. virg. vocem:* mihi, *quæ tamen etiam græce est.*

159. vt probati manifesti sint] *Ita ex Ms. nunc primū, pro eo quod erat:* manifestati, *nō recte; nam & li. de Vnita. Eccle. prius legitur, & græce ac Latine.* cap. 93.

160. aut biberit calicem domini] *Rursus legit:* aut, *de quo plura libro de Lapsis.* cap. 94.

161. Bonis conuiuendum] *Morelius & Manut.* conueniendū, *& hic & in titulis capitū, sed nō placet.* cap. 95.

162. Qui fecerit & sic docuerit] *Manu. præmittit:* omnis, *at neque Apostolus id habet, neque Cypr. supra epist. 77.* cap. 96.

163. super arenam] *Ms. & hic & vbique:* harenā.

164. Subito enim venit ira illius] *Hic quoque discrepat à textu græco, qui legit:* ἐξελεύσεται. cap. 97.

165. dum veniūt bona] *Etiam hic à Græcis differt, qui legunt cum Latinis aliis:* vt veniant. cap. 98.

166. per legem & iudicabuntur] *Rursum legit particulam:* &, *quam non habent illi.* cap. 99.

167. domum fecistis negociationis] *Sic Manu. alij:* facitis, *Neque verò consentit cum illis.* cap. 100

168. possidebit hæreditatē eorū] *Præter Manut. interponunt cæteri:* ea *& supra alicubi etiam legitur.*

169. quasi ferretur flatus vehemens] *Hoc quoque non prorsus concordat.* cap. 101.

170. Itē in sacrificiis] *Exempla in scripturis reperire est Genes. 4. de sacrificio Abel iuxta interpretationem veterum, & de sacrificio Eliæ prophetæ, 3. Reg. 18.*

171. Qui arguit impium, odietur ab eo] *Iterū hic non sequitur 70. qui hodie exstant.* cap. 102.

172. In Salomone] *Præter Manu. alij:* In prouerbiis Salomonis, *sed non placet.* cap. 105.

173. Item alibi] *Recte sic Manu. & Morel. neque enim apud Salomonem reperitur hoc testimonium.* cap. 106.

174. ad cōgregationes gentium] *Ms.* cōgregationem, *vet. exc.* congressionē, *at prius habes supra li. de Bono patientiæ, & græce est:* συναγωγάς.

175. Itē in epistola Pauli ad Colossēses] *Videtur accidisse Cypriano etiā hic* μνημονικὸν ἁμάρτημα, *aut certe pro:* ad Colossenses, *legendum:* ad Titū, *Reperitur enim hoc testimoniū ad Titum 3. cap. Quare miror in hactenus excus. adnotationem marginalem:* Coloss. 4. cap. 107.

176. Qui fodit foueam proximo suo] *Bib. non habent:* proximo suo. cap. 108.

177. Infirmus fui] *Cōfirmatur et hinc nostra hæc lect.* cap. 109.

178. Susurro & bilinguis maledictus, &c.] *Adnotatu dignum, quod Latinos nostros cod. hic sequatur, nō græcos, præterquam quod legat:* turbabit, *pro eo quod illi:* turbauit. cap. 110.

179. Sacrificia malorum acceptabilia esse] *Nō male sic Manutius, pro eo quod alij:* accepta. cap. 111.

180. non probat] *Manutius solus:* reprobat.

181. emendamini qui iudicatis terrā] *Peculiaris est hæc lectio Cypriano, sicut pleraque in Psalmis.* cap. 112.

182. In Ecclesiastico] *Ex Ms. denuo hoc adiicimus, omissum à Manut.* cap. 113.

183. Si autē vexaueritis eos] *Placet et hoc, præ illo quod legit ipse:* vexabitis, *Etsi etiam nō legant Biblia.* in vobis, *quia tamen habent Ms. denuo adiecimus.*

184. Patris orphanorum & iudicis viduarum] *Rursum Ms. & exc. vet.* Patres & iudices.

185. Item alibi, exomologesin faciendā: Malo pœnitentiam peccatoris] *Manut.* Item alibi: Exomologesin malo peccatoris & pœnitentiam. cap. 114.

Verum

Verum prior Ms. nostrorum est, & genuina.

cap. 115. 186. & semitā pedū vestrorū] *Manut. quidē & supra Cypr. lib. de Lapsis:* semitas, *at 70. illud legunt.*

cap. 116. 187. & cui minus dimittitur, &c.] *Hoc quoque hodie non reperitur apud Lucam.*

cap. 117. 188. & galeā salutis assumere] *Sic Manut. & exc. vulg. vetus verò exc.* assumite, *quomodo & hodie legitur; neutrum habet supra epistola ad Thybarit. neque Tertull. lib. 3. aduers. Marc.*

cap. 118. 189. Item de Antichristo quod in hominē veniat] *Manut. in hac lectione consentiunt & Ms. pro eo quod alij:* in homine.

cap. 119. 190. Ad quid tumultuatæ sunt gentes] *Confirmatur hinc nostra lectio.*

191. abstinere vos] *Vitio operarum erat:* nos, *apud Manutium.*

192. & sanguinis effusione] *Manu. ac Tert. li. de Pudicit.* & sanguine; *At illud explicat lect. vulg.* sanguine & suffocato; *vtpote quū id interpretetur Chryso. & Beda in commēt. vt sit idem quod:* à sanguinis effusione.

cap. 120 193. In epistola Pauli] *Rursum hoc substituimus, pro eo quod habebat Manut.* Paulus.

CONCILIVM CARTHAginiense, de Baptizādis hæreticis.

IN CONCILIVM CARTHAGINIENSE PRÆFATIO.

Argumentum Concilij huius non Oecumenici sed Prouincialis, titulus satis indicat. Qui vti alicubi supra Tomo primo adnotauimus, editus est iam olim: DE BAPTIZANDIS HÆRETICIS, *non* DE REBAPTIZANDIS, *vtpote quum scirent illi & sentirent cum Cypriano, non iterandum baptisma, sed censerent nihil actum baptismo hæreticorum. Quæ tamen sententia refutatur sigillatim à D. August. partim libr. 3. & totis 6. & 7. lib. de baptismo contra Donat. vti suis quibusque locis infra adnotabimus. Nec solum à Stephano Pōtifice viuente adhuc Cypriano, sed postea ab vniuersali seu plenario Ecclesiæ Concilio (quod Nicenum fuisse supra alicubi comprobaui) condemnata est D. August. teste contra Donatistas; qui hoc Cypriani & coëpiscoporum errore se tuebantur, quum tamen (quod eis frequentissime exprobrat) vnitatem Ecclesiæ scinderent, quod illi minime fecerūt. Neque verò ab aliis dum taxat Episcopis reprobata est, sed & ab ipsis illis qui eam promulgarunt, non modo orientalibus illis (quorum memini Tomo primo in argumento epistolæ Firmiliani) Episcopis 50q. uos vel ipsis Donatistis confitentibus rescidisse seu potius correxisse iudicium suum scribit D. August. libr. 3. contra Cresc Grām. c. 1. 2. & 3. sed & Africanis Episcopis, qui in hoc Cōcilio sentētias suas protulerūt. Cuius rei locuples testis est D. Hiero. Dialogo contra Luciferia. in hæc verba: Conatus est (inquit) B. Cyprianus lacus contritos fugere, nec bibere de aqua aliena, & iccirco hæreticorū baptisma reprobās, ad Stephanū tūc Romanæ vrbis Episcopum, qui à B. Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanā Synodū direxit; sed conatus eius frustra fuit. Denique illi ipsi Episcopi, qui rebaptizādos hæreticos cū eo statuerāt, ad antiquā cōsuetudinē reuoluti, nouū emisere decretū. Quid facimus? ita & nobis maiores nostri, & illis sui tradidere maiores. Cōsentiunt etiā Dion. Alexand. epist. ad Stephanū supra citata, & Vincent. Lirinen. li. aduer. hære. ca. 10. Quod an etiā de Cypriano verū sit, latius in vita ipsius. Porro quū ex ipso Cōcilij huius exordio cōstet recitatas illic Iubaiani ad Cyprianum, & Cypriani ad Iubaianū ac rursum huius ad illū litteras; certo cōstat celebratū hoc Conciliū post illa cōcilia, è quibus scriptæ sunt Epistolæ ad Episcopos Numidas, & ad Stephanū, vtpote quorū Cyprian⁹ meminerit epist. ad Iubaianū. Atque adeo quēadmodū & ibi collegimus ex huius Synodi frōtispicij verbis, tertium hoc fuit aut quartū de baptizādis hæreticis cōciliū. Cōtigit proinde nō sub Cornelio Pōtifice quod existimāt Eusebius & Nicephorus, quippe qui iamdudum antea passus fuerit; sed (vel ipso D. Hierony. teste) sub Stephano. De numero autē Episcoporū, nō cōsentit cū nostris exēplaribus Photius in Nomocanone apud Balsamonē, vtpote qui 84. dūtaxat numeret, vbi Morel. 88. Ms. verò codices Afflig. Cābron. Anglic. Dun, Marchin. Blandin. 87. De quo vt quod sentiam loquar; minus placet Morelij lectio, quod ita binæ erūt Cypriani sentētiæ; Photij vera est, si sentētia Cypriani nō cōputetur; Ms. denique meo iudicio genuina est, sic tamē vt (quēadmodum ad marginē adnotaui) Sentētia antepenultima pro tribus cōputetur, vtpote in qua Natalis Episcopus pro se & duobus aliis suū proferat decretum. Manutius & Erasmus, qui primus hoc Cōcilium edidit, numerū Episcoporū prætermiserūt. Qui tamē recte adnotauit, nō eandē esse dictionē in his sentētiis, sed esse acta Synodi, Notariis excipiētibus quæ dicebātur; Cypriano tamen ascribi, quod ipse magna eius causa fuerit & Cōcilij Præses. Cæterū de prima origine & anno cōditæ Carthaginis, variant Historici, Iustinus lib. 18. & Apuleius in Floridis, itē Euseb. in Chronicis. Cōstat autem fuisse Coloniā Tyriorū ædificatā in loco, cui nomē Byrsa, primū Carthadam (teste Solino) dictā, quod verbo Punico nouā ciuitatē significat. Beda in Chronico conditā asserit regnāte Dauide apud Hebræos & apud Latinos 5. Rege Syluio, vt quidam voluit à Carchedone Tyrio, vt verò alij à Didone eius filia anno 143. post excidium Troianum. De Didone conditrice cōsentiunt Virgilius, Iustinus, & Tertull. de Monog. ac Apologet. Eius ciuitatis poten-*

tiam celebrat his verbis Ezechiel ca.27. Carthaginienses negotiatores tui (ad Tyrum verba faciens) à multitudine cunctarum diuitiarum, argẽto, ferro, stanno, plumbóque repleuerunt nundinas tuas. Eandem confirmat, quod teste Strabone tota Africa cultiore potiretur, in Hispaniis etiã ab Herculis columnis vsque ad Pyreneos montes imperauerit, & in Hispania Betica à Duce Carthaginiẽsium Hasdrubale Carthago noua sit cõdita. Hinc Romani Imperij æmula illa Carthago (Plinio teste lib.15. hist. nat. cap.18.) per annos 120. grauissima illa bella cum Romanis gessit; donec vltimo bello Punico (inquit D. August. lib.3. de Ciuitate Dei, cap.2.) vno impetu alterius Scipionis (qui ob hoc etiam cognomen Africani meruit) ab Stirpe deleta est: tantus opibus abundans, vt inde Romam transtulerit ille, cum de Pœnis triumpharet (inquit Plinius lib.31. cap.11.) quater milies CCCCLXX. milia pondo argenti. Idque post annos (inquit Solinus) 730. quam fuerat exstructa. Deinde (eodem teste) à G. Graccho Coloniis Italicis data, & Iunonia ab eo dicta, aliquantisper ignobilis humili & languido statu; demum in claritate secundæ Carthaginis, interiectis 102. annis, M. Antonio, P. Dolabella consulibus enituit. Clarior tamen adhuc (teste Mela Pomponio) priorũ excidio rerum, quam ope præsentium. Vnde non alio nomine vocatur à Plinio lib.8. cap.4. quam Colonia Carthago, magnæ in vestigiis Carthaginis. Fuit tamẽ postea denuo inter Prouincias Africæ prima & Proconsularis Prouincia Carthaginis; atque adeo & Africæ caput vocatur à D. Augusti. lib.2. de Baptism. contra Donatist. cap.11. & omnium primatum Africæ primus erat Carthaginiensis Episcopus, vti supra docuimus epistola 45. CARTHAGINIENSE autem Concilium nuncupo & vbique cum Manutio lego, non: CARTHAGINENSE, quomodo loquitur D. Augustin. quia sex syllabarum dictionem esse astruit Priscianus libr. 4. & sic legunt vbique Salustius & Cicero.

SENTENTIAE EPISCOPORVM LXXXVII. DE Hæreticis baptizandis.

[1]CVM in vnum Carthagini conuenissent Kalend. Septembris Episcopi plurimi ex prouincia Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris & Diaconibus, præsente etiam plebis maxima parte, & lectæ essent [2] litteræ Iubaiani ad Cyprianum factę, item Cypriani ad Iubaianum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cypriano Iubaianus idem rescripserit; Cyprianus dixit: [3] Audistis collegæ dilectissimi, quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, consulens mediocritatem nostram de illicito & profano hæreticorum baptismo; [4] & quid ego ei rescripserim; censens scilicet, quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes. Ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis & aliæ Iubaiani litteræ, quibus pro sua sincera, & religiosa deuotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, [5] sed etiam instructum se esse gratias egit. Superest vt de hac ipsa re singuli quid sentiamus, proferamus; neminem iudicãtes, [6] aut à iure communionis aliquem, si diuersum senserit, amouentes. Neque enim quisquam nostrum Episcopum se esse Episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit; [7] quando habeat omnis Episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ, arbitrium proprium, [8] támque iudicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum iudicare. Sed expectemus vniuersi iudiciũ Domini nostri Iesu Christi, [9] qui vnus & solus habet potestatem & præponendi nos in Ecclesiæ suæ gubernatione, & de actu nostro iudicandi.

I Cæcilius [10] à Bilta dixit.

[11] Ego vnũ Baptisma in Ecclesia sola scio, & extra Ecclesiam nullũ. Hic erit vnum vbi spes vera est, & fides certa; sic enim scriptum est: Vna fides, vna spes, vnum baptisma; non apud hæreticos, vbi spes nulla est, & fides falsa, vbi omnia per [12] mendaciũ agũtur, vbi exorcizat dęmoniacus; sacramentum interrogat, cuius os & verba cancer emittunt; fidem dat infidelis; veniam delictorum tribuit sceleratus, & in nomine Christi tingit antichristus; benedicit à Deo maledictus; vitã pollicetur mortuus; pacem dat impacificus; Deum inuocat blasphemus; sacerdotium administrat profanus; ponit altare sacrilegus. Ad hęc omnia accedit & illud malum, [13] vt antistites diaboli audeant Eucharistiam facere, aut qui illis assistunt, dicant hæc omnia falsa esse de hæreticis. Ecce ad qualia cogitur Ecclesia, & sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem fratres fugere ac vitare debemus Ephes.4.

bemus & à tanto scelere nos separare, & vnum baptisma tenere quod soli Ecclesiæ à Deo concessum est.

2 [14] *Primus à Misgirpa dixit:*

Censeo omnem hominem ab hæresi venientem, baptizandum. Frustra enim illic putat se esse baptizatum, [15] cum non sit baptisma, nisi in Ecclesia vnum, & verum: quia & Deus vnus, & fides vna, & Ecclesia vna est, in qua stat vnum baptisma, & sanctitas, & cætera. Nam quæ foris exercentur, nullū habent salutis effectum.

3 [16] *Polycarpus ab Adrumeto dixit:*

Qui hæreticorum baptisma probant, [17] nostrum euacuant.

4 [18] *Nouatus à Thamugade dixit:*

Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere. Hæreticos & schismaticos ad Ecclesiam venientes qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari. Et ideo secundum testimonium scripturarum, & [19] secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorum, omnes schismaticos & hæreticos qui ad Ecclesiam conuersi sunt, baptizari, sed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

5 [20] *Nemesianus à Thubunis dixit:*

Baptisma, quod dant hæretici & schismatici, non esse verum; vbique in scripturis sanctis declaratum est. Quoniam ipsi præpositi eorum [21] falsi Christi sunt, & falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: *Prou.10.* Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos: idem autem ipse sequitur aues volantes. [22] Deserit enim vias vineę suę, à semitis verò agelli sui errauit. Ingreditur autem per auia loca atque arida, [23] & terram destinatam in sitim: contrahit autem manibus infructuosa. Et iterum: Ab aqua aliena abstine te, & de fonte alieno ne biberis, vt longum viuas tempus, adiiciantur etiam tibi anni vitæ. Et in Euangelio diuina sua voce Dominus noster Iesus Christus locutus est, dicens: *Ioan.3.* Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei. Hic est *Genes.1.* spiritus qui ab initio ferebatur super aquam. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neque aqua sine spiritu. Male ergo sibi quidam interpretantur, vt dicant quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant, & sic recipiantur; cum manifestum sit [24] vtroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia Catholica. Tunc quippe poterunt filij Dei esse, dicente Apostolo: *Ephes.4.* Curantes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis: vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ: [25] vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. [26] Hæc omnia Ecclesia Catholica loquitur. Et iterum in Euangelio dicit: Quod natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est; quia Deus spiritus est, & de Deo natus est. *Ioan.3.* Ergo omnes hæretici & schismatici omnia quæcūque faciunt, carnalia sunt, dicēte Apostolo: *Gala.5.* Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, fornicationes, immunditiæ, [27] incestum, idololatriæ, veneficia, inimicitię, certamina, zelus, ira, diuisiones, hæreses & his similia; de quibus prædixi vobis, sicut prædico, quoniam quicunque hæc faciunt, regnum Dei non hæreditabūt. Cōdemnat æque Apostolus cum omnibus malis & eos qui diuisionem faciunt, hoc est schismaticos & hæreticos. Nisi ergo accepetint baptisma salutare in Ecclesia Catholica quæ vna est, salui esse non possunt, sed cum carnalibus in iudicio Domini Christi damnabuntur.

6 [28] *Ianuarius à Lambæse dixit:*

Secundum scripturarum sanctarum auctoritatem decerno hęreticos omnes baptizandos, & sic in Ecclesiam sanctam admittendos.

7 [29] *Lucius à Castrogalbæ dixit:*

Cùm Dominus in Euangelio suo dixerit: *Matt.5.* Vos estis sal terræ; Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ex eo ad nihilum valebit, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus. & iterum post resurrectionem suam mittens Apostolos suos mandauerit dicens: *Matt.28.* Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra; Ite ergo & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cùm ergo manifestum sit hæreticos, id est hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere: Itē schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi, ab Ecclesia quæ vna est recedendo infatuati, contrarij facti sint, fiat sicut scriptum est: Domus contrariorum legis debet emundationem, & consequens est eos qui à contrariis baptizati in quinati sunt, primo purgari, & tum demum baptizari.

8 [30] *Creſcens à Cirta dixit:*

In tanto cætu ſanctiſſimorum conſacerdotum lectis litteris Cypriani dilectiſſimi noſtri ad Iubaianum, [31] itemque ad Stephanum, quæ tantum in ſe ſanctorum teſtimoniorum deſcēdentium ex ſcripturis deificis continent, vt merito omnes per Dei gratiam adunati cōſentire debeamus: Cenſeo, omnes hęreticos & ſchiſmaticos, qui ad Catholicam Eccleſiam voluerint venire, nō ante ingredi, niſi exorcizati & baptizati pri⁹ fuerint; exceptis his ſane qui in Eccleſia catholica fuerint ante baptizati, ita tamen vt per manus impoſitionem in pœnitentiam Eccleſiæ reconcilientur.

9 [32] *Nicomedes à Segermis dixit:*

Mea ſententia hæc eſt, vt hæretici ad Eccleſiam venientes baptizentur, eo quod nullam foris apud peccatores remiſſionem peccatorum conſequantur.

10 [33] *Munnulus à Girba dixit:*

Eccleſiæ Catholicæ matris noſtræ veritas ſemper apud nos, fratres, & manſit & manet, & vel maxime in baptiſmatis trinitate, Domino noſtro dicente: Ite & baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti. Cum ergo manifeſte ſciamus hæreticos non habere nec Patrē, nec filium, nec Spiritum ſanctum; debent venientes ad Eccleſiam matrem noſtram vere renaſci, & baptizari, vt cancer quod habebant, [34] & damnationis ira, & erroris effectura, per ſanctum & cœleſte lauacrum ſanctificetur.

11 [35] *Secundinus à Cedias dixit:*

Matt.12. Cum Dominus noſter Chriſtus dicat: Qui non eſt mecum, aduerſus me eſt: & Ioan.2. Ioannes Apoſtolus eos qui ab Eccleſia exeunt antichriſtos dicat: indubitāter hoſtes Chriſti, quique antichriſti nominati ſunt, gratiam baptiſmi ſalutaris miniſtrare non poſſunt. Et ideo cenſeo eos qui de inſidiis hæreticorum confugiunt ad Eccleſiam, baptizandos eſſe à nobis, qui [36] amici appellati ſumus Dei, eius dignatione.

12 [37] *Felix à Bagai dixit:*

Sicut cæcus cæcum ducens ſimul in foueam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizans ſimul in mortem cadunt. Et ideo hæreticus baptizandus eſt, & iuſtificandus, ne nos viui mortuis communicemus.

13 [38] *Polianus à Mileo dixit:*

Iuſtum eſt hæreticum baptizari in Eccleſia ſancta.

14 [39] *Theogenes ab Hyppone regio dixit:*

Secundum ſacramentum Dei gratiæ cœleſtis, quod accepimus, vnū baptiſma quod eſt in Eccleſia ſancta credimus.

15 [40] *Datiuus à Badis dixit:*

Nos quantum in nobis eſt, hæreticis non communicamus, niſi baptizati in Eccleſia fuerint, & remiſſionem peccatorum acceperint.

16 [41] *Succeſſus ab Abbir germaniciana:*

Hæreticis aut nihil licet, aut totum licet. Si poſſunt baptizare, poſſunt dare & Spiritū ſanctum. Si autem Spiritum ſanctum dare non poſſunt, quia non habent Spiritum ſanctum; nec baptizare ſpiritaliter poſſunt: propterea cenſemus hæreticos baptizandos eſſe.

17 [42] *Fortunatus à Thuchabori dixit:*

Ieſus Chriſtus Dominus & Deus noſter, Dei patris & creatoris filius [43] ſuper petram ædificauit Eccleſiam ſuam, non ſuper hæreſim; & poteſtatem baptizandi Epiſcopis dedit, non hæreticis. Quare qui extra Eccleſiam ſunt, & contra Chriſtum ſtantes oues eius & gregem ſpargunt, baptizare foris non poſſunt. Matt.5.

18 [44] *Sedatus à Tuburbo dixit:*

In quantum aqua ſacerdotis prece in Eccleſia ſanctificata abluit delicta; in tantum hæretico ſermone, [45] velut cancere, infecta, cumulat peccata. [46] Quare omnibus pacificis quidem viribus nitendum eſt, ne quis hæretico errore infectus & tinctus, ſingulare & verum Eccleſiæ baptiſmum detrectet accipere, quo quiſquis non fuerit baptizatus, [47] regno cœlorum fiet alienus.

19 [48] *Priuatianus à Sufetula dixit:*

Qui hæreticos poteſtatem baptizandi habere dicit, dicat prius, quis hæreſim condiderit. Si enim hæreſis à Deo eſt, habere & indulgētiam diuinam poteſt. Si verò à Deo non eſt, quomodo gratiam Dei aut habere aut conferre alicui poteſt?

20 [49] *Priuatus à Sufibus dixit:*

Qui hæreticorum baptiſmum probat, quid aliud quàm hæreticis communicat?

21 [50] *Hortenſianus à Laribus dixit:*

Quot ſint baptiſmi, viderint aut prę̄ſumptores, aut fautores hęreticorum: nos vnum baptiſma, quod non niſi in Eccleſia nouimus, Eccleſiæ vindicamus. Aut quo modo poſſunt

possunt in nomine Christi aliquem baptizare, quos ipse Christus dicit aduersarios suos esse.

22 [51] *Caßius à Macomadibus dixit:*

Cùm baptismata duo esse non possint; qui hæreticis baptisma concedit, sibi tollit. Censeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos esse, cùm ad Ecclesiam venire cœperint, & sacra & diuina lauatione lotos, & lumine vitæ illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos, [52] sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios, non erroris, sed salutis effectos in Ecclesiam recipi; absque his, qui de Ecclesia fideles supplantati, ad hæresis tenebras trãsierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

23 [53] *Alius Ianuarius à Vico Cæsaris dixit:*

Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non consentit errori. Et ideo nos Ecclesiæ assistimus in qua præsidemus, vt baptismum eius ipsi soli vindicantes, eos, quos Ecclesia non baptizauit, baptizemus.

24 [54] *Alius Secundinus à Carpis dixit:*

Hæretici Christiani sunt, an non? Si Christiani sunt: cur in Ecclesia Dei non sunt? Si Christiani non sunt, [55] quo modo Christianos faciunt? Aut quo pertinebit sermo Domini dicentis; Qui non est mecum, aduersus me est, & qui non mecum colligit, spargit? Vnde constat, super filios alienos & soboles antichristi Spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hæreticos baptisma non habere.

Matt.12.

25 [56] *Victoricus à Thabraca dixit:*

Si licet hæreticis baptizare & remissam peccatorum dare; quid illos infamamus, [57] vt hæreticos appellemus?

26 [58] *Alius Felix ab Vthina dixit:*

Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non in tantum posse humanam præsumptionem, quantum Domini nostri Iesu Christi adorandam & venerabilem maiestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum obseruare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmare, vt omnes hæretici qui ad sinum matris Ecclesiæ accurrunt, baptizentur; vt mens hæretica, quę diuturna tabe polluta est, sanctificatione lauacri purgata in melius reformetur.

27 [59] *Quietus à Buruch dixit:*

Qui fide viuimus, obsequi iis quæ instruendis nobis ante prædicta sunt, [60] credula obseruatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem: [61] Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? Eccles.43.
Quod vtique de his qui ab hæreticis tinguntur, & [62] de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur, per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad Ecclesiam veniunt? Si verò à mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia reuertuntur; vno vitali baptismate, quod in Ecclesia Catholica est, sanctificari debebunt.

28 [63] *Castus à Sicca dixit:*

Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi; aut circa fratres inuidus est & malignus, quibus veritas reuelatur; aut circa Deum ingratus est, cuius inspiratione [64] Ecclesia eius instruitur.

29 [65] *Euchratius à Thenis dixit:*

Fidem nostram, & baptismatis gratiam; & legis Ecclesiasticæ regulam Deus & Dominus noster Iesus Christus suo ore Apostolos docens, [66] perimpleuit dicens: Ite & Matt.28.
docete omnes gentes, baptizãtes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Falsum ergo hæreticorum baptisma & iniquum, à nobis pellendum est, & [67] omni detestatione refutandum, [68] de quorũ ore virus non vita, nec gratia cœlestis, sed blasphemia trinitatis exprimitur. Et ideo venientes ad Ecclesiam hæreticos, integro & Catholico baptismate baptizari debere manifestum est, vt à blasphemiæ suæ præsumptione purificati, possint Spiritus sancti gratia reformari.

30 [69] *Libosus à Vaga dixit:*

In Euangelio Dominus: Ego sum, in- Ioan.10.
quit veritas: non dixit, ego sum consuetudo. [70] Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, vt & si in præteritum quis in Ecclesia hæreticos non baptizabat, [71] nũc baptizare incipiat.

31 [72] *Lucius à Thebeste dixit:*

Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis variis decerpentes sancta & adorabilia scripturarum verba, execrandos censeo; & ideo exorcizandos & baptizandos esse.

32 [73] *Eugenius ab Ammœdera dixit:*

Et ego hoc idem censeo, hæreticos baptizandos esse.

33 [74] *Item alius Felix ab Amaccura dixit:*

Et ipſe ſecutus diuinarum ſcripturarum auctoritatem, baptizandos hæreticos eſſe cenſeo, ſed & eos qui apud ſchiſmaticos baptizatos ſe eſſe contendunt. Si enim ſecundum cautum Chriſti priuatus fons noſter eſt, intelligant cuncti Eccleſiæ noſtræ aduerſarij, [75] quia alienis eſſe non poteſt. Nec duobus populis ſalutarem aquam tribuere poteſt ille, qui vnius gregis paſtor eſt. Et ideo manifeſtum eſt, nec hæreticos nec ſchiſmaticos aliquid cœleſte poſſe ſuſcipere, qui à peccatoribus hominibus, & ab Eccleſia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non eſt, vtique nec accipienti prodeſt.

34 [76] *Item alius Ianuarius Muzulenſis dixit:*

Miror quod cùm omnes confiteantur vnum eſſe baptiſma, non omnes intelligant eiuſdem baptiſmatis vnitatem: Eccleſia enim & hæreſis, duæ & diuerſæ res ſunt. Si hæretici habent baptiſma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non poſſunt. Dubium autem non eſt, Eccleſiam ſolam baptiſmum Chriſti poſſidere, quæ ſola poſſideat & gratiam Chriſti & veritatem.

35 [77] *Adelphius à Thaſualte dixit:*

Sine cauſa quidam falſo & inuidioſo verbo impugnant veritatem, vt rebaptizare nos dicant; [78] quando Eccleſia hæreticos nõ rebaptizet, ſed baptizet.

36 [79] *Demetrius Aleptiminus dixit:*

Vnum baptiſma nos cuſtodimus, quia [80] Eccleſiæ Catholicæ ſoli rem ſuam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici vere & legitime baptizare poſſunt; ipſi ſunt qui non vnum, ſed multa baptiſmata faciunt. Nam cum hæreſes multæ ſint, pro earum numero & baptiſmata computabuntur.

37 [81] *Vincentius à Thibari dixit:*

Hęreticos ſcimus eſſe peiores quàm ethnicos: ſi ergo conuerſi ad Dominum venire voluerint, [82] habemus vtique regulam veritatis, quam Dominus præcepto diuino mandauit Apoſtolis dicens: Ite, in nomine *Mar.16.* meo manum imponite, dæmonia expellite. *Matt.28.* Et alio loco: Ite & docete gentes, [83] baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus ſancti. Ergo primo [84] per manus impoſitionem in exorciſmo, ſecundo per baptiſmi regenerationem, tunc poſſunt ad Chriſti pollicitationem venire: alias autem fieri cenſeo non debere.

38 [85] *Marcus à Mactari dixit:*

Mirandum non eſt, ſi hæretici hoſtes atque impugnatores veritatis, rem ſibi vindicent poteſtatis & dignationis alienæ: ſed illud mirandum eſt, quod quidam noſtri, præuaricatores veritatis, hæreticis ſuffragãtur, & Chriſtianis aduerſantur. [86] Propterea decernimus hæreticos baptizandos eſſe.

30 [87] *Satius à Sicilibba dixit:*

Si hæreticis in baptiſmo ſua peccata donantur, ſine cauſa ad Eccleſiam veniunt. Nam cùm in die iudicij peccata ſint quæ puniuntur; nihil eſt quod timere poſſint hæretici de iudicio Chriſti, ſi ſunt remiſſionem peccatorum conſecuti.

40 [88] *Victor à Gor dixit:*

Cùm peccata non niſi in Eccleſiæ baptiſmo remittantur, qui hęreticum ad communicationem ſine baptiſmo admittit, vtrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat, & Chriſtianos inquinat.

41 [89] *Aurelius ab Vtica dixit:*

Cùm dicat Apoſtolus, non communicandum peccatis alienis, quid aliud quàm *1.Tim.5.* peccatis alienis communicat, qui hæreticis ſine Eccleſiæ baptiſmo communicat? Et ideo cenſeo baptizandos eſſe hæreticos, vt accipiant remiſſam peccatorum, & ſic illis communicetur.

42 [90] *Confeſſor Iambus à Germaniciana dixit:*

Qui hæreticorum baptiſma probant, noſtrum improbant; vt extra Eccleſiam nõ dicam lotos, ſed ſordidatos, negent in Eccleſia baptizari oportere.

43 [91] *Lucianus à Rucuma dixit:*

Scriptum eſt: Et vidit Deus lucem quia *Gen.1.* bona eſt, & diuiſit inter lucem & tenebras. Si poteſt luci & tenebris conuenire, poteſt nobis & hæreticis aliquid eſſe commune. Propterea cenſeo hęreticos [92] baptizandos eſſe.

44 [93] *Pelagianus à Luperciana dixit:* *3.Reg.18.*

Scriptum eſt: Aut enim Dominus tuus Deus eſt, aut Baal Deus eſt: ita & nunc, aut Eccleſia Eccleſia eſt, aut hæreſis Eccleſia eſt. [94] Porro ſi hæreſis Eccleſia non eſt, quo modo eſſe apud hæreticos baptiſma Eccleſiæ poteſt?

Confeſ-

45 [95] *Confeſſor & martyr Iader à Midila dixit:*

Scimus non eſſe niſi vnum baptiſma in Eccleſia Catholica; & ideo non debemus admittere hæreticum, niſi baptizatus apud nos fuerit, ne ſe putet extra Eccleſiam Catholicam baptizatum eſſe.

46 [96] *Item alius Felix à Marrazana dixit:*

Vna fides, vnum baptiſma; ſed Eccleſiæ Catholicæ, cui ſoli licet baptizare.

47 [97] *Confeſſor Paulus à Bobba dixit:*

Me non mouet ſi aliquis Eccleſiæ fidem, & veritatem non vindicat, quando Apoſtolus dicat: Quid enim ſi exciderunt à fide quidam illorum? Nunquid infidelitas eorum fidem Dei[98] euacuauit? Abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem Deus verax eſt, quomodo eſſe apud hæreticos baptiſmi veritas poteſt, apud quos Deus non eſt? Rom. 3.

48 [99] *Confeſſor Pomponius à Dionyſiana dixit:*

Manifeſtum eſt, hæreticos non poſſe baptizare, & remiſſionem peccatorum dare; qui poteſtatem non habent, vt aut ſoluere aut ligare aliquid in terris poſſint.

*Thuniſa. 49 [100] *Confeſſor Venantius à * Timiſa dixit:*

Si maritus peregre proficiſcens amico ſuo commendaſſet vxorem ſuam cuſtodiendam, commendatam ſibi ille quanta poſſet diligentia conſeruaret, ne ab aliquo caſtitas eius & ſanctitas adulteraretur: Chriſtus Dominus & Deus noſter ad Patrem proficiſcens, ſponſam ſuam nobis commẽdauit; vtrúmne eam incorruptam & inuiolatam cuſtodiemus, an integritatem eius & caſtitatem mœchis & corruptoribus prodemus? Qui enim baptiſma Eccleſiæ commune cum hæreticis facit, ſponſam Chriſti adulteris prodit.

50 [101] *Aymnius ab Auſuaga dixit:*

Nos vnum baptiſma [102] accepimus, & ipſum tenemus & exercemus. Qui autem dicit quia & hæreticis licet baptizare, ipſe duo baptiſmata facit.

51 [103] *Saturninus à Victoriana dixit:*

Si licet hæreticis baptizare, excuſati ſunt & defenſi illicita facientes. Nec video quare eos aut Chriſtus aduerſarios ſuos, aut Apoſtolus antichriſtos appellauerit.

52 [104] *Alius confeſſor Saturninus à Thucca dixit:*

Gentiles quanuis idola colant, tamen ſummum Deum patrem creatorem cognoſcunt & confitentur.[105] In hunc Marcion blaſphemat, & quidam non erubeſcũt Marcionis baptiſmum probare: quo modo tales ſacerdotes, ſacerdotium Dei aut ſeruant aut vindicant, qui hoſtes Dei non baptizant, & ſic illis communicant?

53 [106] *Marcellus à Zama dixit:*

Cum peccata non niſi in Eccleſiæ baptiſmo remittantur, qui hæreticum non baptizat, peccatori communicat.

54 [107] *Confeſſor Hireneus ab Vlulis dixit:*

[108] Si ideo Eccleſia hæreticum non baptizat, quod dicatur iam baptizatus eſſe: hæreſis maior eſt.

55 [109] *Donatus à Cybaliana dixit:*

Ego vnam Eccleſiam & vnum baptiſma eius noui. Si eſt qui dicat eſſe apud hæreticos baptiſmi gratiam: ante eſt vt oſtendat & probet eſſe illic Eccleſiam.

56 [110] *Zozimus à Tharaſſa dixit:*

Reuelatione facta veritatis, cedat error veritati; quia & Petrus qui prius circuncidebat, ceſſit Paulo veritatem prædicanti. Galat. 2.

57 [111] *Iulianus à Telepte dixit:*

Scriptum eſt: Nemo poteſt aliquid accipere, niſi datum fuerit illi de cœlo. Si hæreſis de cœlo eſt, poteſt & baptiſma dare. Ioan. 3.

58 [112] *Confeſſor Fauſtus à Timida regia dixit:*

Non ſibi blandiãtur, qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis eccleſiaſtico baptiſmati intercedit; illos Chriſtianos, & nos hæreticos facit.

59 [113] *Geminius à Furnis dixit:*

Quidam de collegis hæreticos præponere ſibi poſſunt, nobis non poſſunt; & ideo quod ſemel decreuimus tenemus, vt ab hæreticis venientes baptizemus.

60 [114] *Rogatianus à Noua dixit:*

Eccleſiam Chriſtus inſtituit, hæreſim diabolus, quo modo poteſt habere baptiſmum Chriſti ſynagoga ſatanæ?

61 [115] *Confeſſor Therapius à Bulla dixit:*

Qui hæreticis Eccleſiæ baptiſma cõcedit & prodit, quid aliud ſponſæ Chriſti quã Iudas exiſtit?

62 *Confeſſor* [116] *item alius Lucius à Membreſa dixit:*

Scriptum eſt: Deus peccatorem non au- Ioan. 9.

dit: hæreticus qui peccator eſt, quo modo audiri in baptiſmo poteſt?

63 [117] *Item alius Felix à Buſlaceni dixit:*

In hæreticis ſine Eccleſiæ baptiſmo admittendis, nemo conſuetudinem rationi & veritati præponat: quia conſuetudinem ratio & veritas ſemper excludit.

64 [118] *Alius Saturninus ab Auitinis dixit:*

Si poteſt antichriſtus dare alicui gratiam Chriſti; poſſunt & hæretici baptizare, qui appellati ſunt antichriſti.

65 [119] *Quintus ab Aggya dixit:*

Ille poteſt dare aliquid, qui aliquid habuerit: hæretici autem quid poſſunt dare, quos conſtat nihil habere?

66 [120] *Alius Iulianus à Marcelliana dixit:*

Matt. 6. Si poteſt homo duobus dominis ſeruire; Deo & mammonæ; poteſt & baptiſma duobus ſeruire, Chriſtiano & hæretico.

67 [121] *Tenax ab Horriſcæliæ dixit:*

Baptiſma vnum eſt, ſed Eccleſiæ. Vbi Eccleſia non eſt, baptiſma illic eſſe non poteſt.

68 [122] *Confeſſor alius Victor ab Aſſuris dixit:*

Epheſ. 4. Scriptum eſt, quia Deus vnus eſt, & Chriſtus vnus eſt, & Eccleſia vna, & baptiſma vnum. Quo modo ergo illic baptizari aliquis poteſt, vbi Deus & Chriſtus, & Eccleſia vna non eſt?

69 [123] *Donatulus à Capſe dixit:*

Et ego ſemper hoc ſenſi, vt hæretici qui nihil foris conſequi poſſunt, quando ad Eccleſiam conuertuntur, baptizentur.

70 [124] *Martyr de ſciſmaticis Verulus à Ruſiccade dixit:*

Homo hæreticus dare non poteſt quod nõ habet; multo magis ſchiſmaticus, [125] qui quod habuit, amiſit.

71 [126] *Pudentianus à Cuiculi dixit:*

Nouitas epiſcopatus effecit fratres dilectiſſimi, vt ſuſtinerem quid maiores iudicarent. Nam hæreſes nihil habere, nec poſſe manifeſtum eſt; atque ita ſi qui ex eis venerint, baptizari æquiſſime ſtatutum eſt.

72 [127] *Martyr Petrus ab *Hippone Diarito dixit:* *Hyppone Diarrhito.

Cum baptiſma vnum ſit in Catholica Eccleſia; manifeſtum eſt, non poſſe extra Eccleſiam baptizari. Et ideo in hæreſi tinctos ſiue in ſchiſmate, venientes ad Eccleſiam cenſeo baptizari oportere.

73 [128] *Item alius Lucius ab Auſafa dixit:*

Secundum motum animi mei, & Spiritus ſancti, cùm ſit vnus Deus pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, & vnus Chriſtus, & vna ſpes, & vnus ſpiritus, & vna Eccleſia; vnum debet eſſe & baptiſma. Et ideo dico, ſi quid * ab hæreticis motũ aut factum fuerit, reſcindi debere, & eos qui inde veniunt in Eccleſia baptizandos eſſe. *apud hæreticos.

74 [129] *Item alius Felix à Gurgitibus dixit:*

Ego cenſeo vt ſecũdum ſanctarum ſcripturarum præcepta, baptizatus ab hæreticis illicite extra Eccleſiam, cum ad Eccleſiam confugere voluerit, gratiam baptiſmi vbi licite datur, conſequatur.

75 [130] *Puſillus à Lamasba dixit:*

Ego credo baptiſma ſalutare non eſſe, niſi in Eccleſia Catholica. Quidquid abſq; Catholica fuerit, ſimulatio eſt.

76 [131] *Martyr Saluianus à Gazaufala dixit:*

Hæreticos nihil habere conſtat; & ideo ad nos veniunt, vt poſſint accipere quod nõ habent.

77 [132] *Honoratus à Tucca dixit:*

Cùm Chriſtus veritas ſit, magis veritatem quàm conſuetudinem ſequi debemus; vt hæreticos qui ideo ad nos veniunt, quia foris nihil accipere potuerunt, Eccleſiæ baptiſmo ſanctificemus.

78 [133] *Victor ab Octauo dixit:*

Quod & ipſi ſcitis, non olim ſum Epiſcopus cõſtitutus, & ideo expectabam præceſſorum conſilium. Hoc itaque exiſtimo, vt quicunque ex hæreſi venerint, ſine dubio baptizentur.

79 [134] *Confeſſor Clarus à Maſcula dixit:*

Manifeſta eſt ſententia Domini noſtri Ieſu Chriſti, Apoſtolos ſuos mittentis, & ipſis ſolis poteſtatem à patre ſibi datam permittentis, quibus nos ſucceſſimus, eadem poteſtate Eccleſiam Domini gubernantes, & credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici qui nec poteſtatem foris, nec Eccleſiam Chriſti habent, neminem baptizare baptiſmo eius poſſunt.

80 *Martyr* [135] *Secundianus à Thambeis dixit:*

Non debemus hæreticos noſtra præſumptione decipere; vt in Eccleſia Domini noſtri

nostri Iesu Christi non baptizati, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cùm iudicij dies venerit nobis imputent, quod per nos non sint baptizati, & indulgentiam diuinæ gratiæ consecuti. Propter quod, cum sit vna Ecclesia, & vnum baptisma, quando ad nos conuertuntur, simul cum Ecclesia & Ecclesiæ baptismum consequantur.

81 [136] *Item alius Aurelius à Chullabi dixit:*

2.Ioan.1. Ioannes Apostolus in Epistola sua posuit dicens: Si quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, & aue, illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi, aue, communicat factis eius malis. Quo modo admitti tales temere in domum Dei possunt, qui in domum nostram priuatam admitti prohibentur? aut quo modo cum eis [137] sine Ecclesiæ baptismo communicare possumus, quibus si, aue, tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus?

82 *Confessor* [138] *Litteus à Gemellis dixit:*

Matt.15. Cæcus si cæcum ducat, ambo in foueam cadunt. Cùm ergo hæreticos constet non posse illuminare quenquam, vtpote cæcos, baptisma eorum non valet.

83. 84. 85. [139] *Natalis ab Oea dixit:*

Tam ego præsens, quàm Pompeius Sabratensis, quàm etiam Dioga Leptimagnēsis, qui mihi mandauerunt corpore quidem absentes, spiritu præsentes, censemus quod & collegæ nostri; quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi Ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

86 [140] *Iunius à Neapoli dixit:*

Ab eo quod semel censuimus non recedo, vt hæreticos venientes ad Ecclesiam baptizemus.

87 [141] *Confessor & martyr Cyprianus à Carthagine dixit:*

Meam sententiam plenissime exprimit epistola quæ ad Iubaianum collegam nostrum scripta est; hæreticos secundum euā-
1.Ioan.2. gelicam & Apostolicam contestationem aduersarios Christi & antichristos appellatos, quando ad Ecclesiam venerint, vnico Ecclesiæ baptismo baptizandos esse, vt possint fieri de aduersariis amici, & de antichristis Christiani.

ADNOTATIONES in Conciliū Carthaginiense.

1. Cum in vnum Carthagini conuenissent Kalendis Septembris] *Sic cum excusis Cambro. codex; Affliginiensis verò cum Marchin. Dun. & Blandin. legunt:* Carthagine, *D. August.* Carthaginem. *Eligat lector quod volet. Atqui:* Kalendis, *cum Ms. legit idem Augustinus, pro eo quod alij:* Calendis. Prolog.

2. litteræ Iubaiani] *Magis probari hanc lectionem quā quod legūt Græci:* Iubiani, *aut Anglic. codex:* Iuuaiani, *supra diximus epistola ad Iubaianum. Certe D. Augustin. nobiscum etiam Ms. constanter legit.*

3. Audistis Collegæ dilectissimi] *Citat hæc verba D. Augustin. de baptismo contra Donatistas. libr. 2. cap. 2. libr. 3. cap. 3. & libr. 6. cap. 6. & late excutit singula toto libro secundo; vt eos doceat exemplo Cypriani, & si sententiis differant, in pace tamen vnitatis manere oportere. Quum autem vel ipso illo & D. Hierony. contra Lucife. testibus, de collegis suis loquatur, frustra detorserit quispiam contra primatum Romani Pontificis illud: Neque enim quisquam nostrum Episcopum Episcoporum se esse cōstituit. Verum de hoc latius supra epistola ad Quintum.*

4. & quid ego] *Tribus locis diuus Augusti.* quidque ego.

5. sed etiam instructum se esse gratias egit] *Præter Cambronensem non habent Ms. nostri:* instructū se esse. *Verum legit vbique Aug. etiam in Ms. Afflig. codice.*

6. aut à iure communicationis] *Siue hoc legas cum Manutio & Cambronensi codice, siue:* communionis, *quod Constanter D. Augustinus & cæteri Ms. perinde est.*

7. quando habeat omnis, &c.] *Adnotat hic Erasmus, Cum sacramenti res tractetur ac fidei, vnumquēque suo relinqui iudicio. Quod nimis crude ab illo dictum est; neque enim id verum est, præterquam (iuxta quod interpretatur D. Augu. dict. li. 3. ca. 3.) in his quæstionibus, quæ nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt.*

8. tamque iudicari ab alio non possit, quàm nec ipse potest] *Recte sic meo iudicio Manutius & Morelius, nam non multum dissentiunt Ms. Afflig. Dunen. Marchin. Blandin. & Cauchij legentes:* tam quod, &c. quam. *Antea erat in excusis:* tanquam, &c. quum. *D. Augustin. etiam libri 2. cap. 2. contra Donat.* tanquam, &c. quomodo, *& lib. 6. cap. 6. sicut excusi:* quum. *Quare & illum vtrobique sic castigandum censeo, præsertim quum posteriori loco legat ipse vtrobique:* potest, *& nobiscum legat supra citatus Ms. Affligin. Augustini cod.*

9. qui vnus & solus habet potestatem] *Hæc quoque lectio apud illum substituenda est, dicti lib. 2. cap. 2. in locum eius quod legit:* qui vnus est solus habens, *nam illud habet Ms. & in aliis duobus locis apud ipsum legitur.*

10. Cæcilius à Bilta] *Ms. præter Cambronen.* ab Hilta, *sic & August. Ms. Verum prius habet D. Augu. excusus dicti libri 6. 8. cap. Neutrum tamē reperitur apud Plinium aut Ptolomeum, nisi forte eadem sit ciuitas quam Bentam vocat Ptolomeus in Mauritania Tingitana, aut Buttam prope Syrtes in Africa.* Sententia prima.

11. Ego vnum baptiſma in Eccleſia ſola] *Ms.4. & Cauchij:* ſolum, *at prius cum excuſis legit Cambron. cod. & D. Auguſt. & confirmatur ex eo quod poſtea ſequitur:* ſoli Eccleſiæ. *Sic autem reſpondet Auguſtinus, vt oſtendat omnia hæc competere etiam in peccatores, qui tamen baptiſma vere adminiſtrant.*

12. per mendacium aguntur] *Ms. quatuor:* geruntur.

13. vt antiſtites diaboli Euchariſtiam audeant facere] *Ex Ms. noſtrorum omnium lectione plurale pro ſingulari ſubſtitui. Legit tamen ſingulare Auguſt. Ms.*

2. 14. Primus à Miſgirpa] *Sic Ms. quatuor, nec multũ differt quod habet Cambronẽ.* Miſcirpa, *pro eo quod habebant excuſi cum D. Auguſtino:* Migirpa, *De eadem ciuitate intelligo, quod in concilio 3. Carthag. ſententiam dicit Tutus Migirtinenſis, ſeu Mirgentinenſis, vt potius legendum ſit: Migirpinenſis. Omiſi verò cum Ms. & Manutio quod interſerebatur:* Felix, *tum in excuſis, tũ apud D. Auguſtinum dicti libri 9. cap. eo quod Primus Epiſcopus ſupra Tomo primo cum aliis epiſtola 68. ſcripſerit.*

15. çum non ſit baptiſma] *Variant codices hic & paulo poſt. Cambron. hic:* baptiſmum, *poſtea:* baptiſma. *Contra alij Ms. quatuor, & Cauchij hic:* baptiſma, *deinde:* baptiſmum. *D. verò Auguſt. cum Manutio vtrobiquè:* baptiſma. *Diſtinguit autem, inter non eſſe baptiſmum & ſine ſalute dari.*

3. 16. Polycarpus ab Adrumeto] *Huius ſupra ſit mentio epiſtola 45. vbi Adrumetinam Coloniam vocat, & plerique Ms. cum aſpiratione legunt. Hic contra Ms. & excuſi omnes præter D. Auguſtin. dicti libri cap. 11. ſine aſpiratione, quomodo & Victor Vticenſis hyſt. Vandal. libr. 3. ac primum Carthaginienſe concilium. Plinius quoque dict. libr. Cæſar comment. l. 5. & Saluſtius iuxta excuſos cod. Rurſum pro eo quod alij:* Adrumetum, *Affligin. Dun. Marchin. & Blandin. codices legunt:* Adrimetum, *& Saluſtius Ms. in Iugurtha cum Solino:* Hadrimetus, *Item Plinius & Mela cum Auguſtino, & ſemel Ptolomeus, ac Victor Vticenſis:* Adrumentum. *Prima lectio maxime placet, eo quod Ptolomei ſit Geogr. libr. 4. cap. 3. & lib. 8. Afric. tab. 2. qui eam collocat inter Aphrodiſium & Leptim paruam iuxta mare in regione Africæ, quam ByZacium vocat Plinius. (Ita enim ibi caſtigandus eſt) & ſimiliter D. Auguſtinus de vnit. eccleſiæ cap. 15. pro eo quod legitur: Byſantium nam D. Hierony. ſeu potius Beda de locis Act. Apoſt. ca. 27. Hadrumetum collocat in ByZacio regione Africæ, & ipſe D. Auguſtin. epiſto. 48. ByZatium legit. Porro Coloniam dictam puto Adrumetum, aut quod à Tyro auctor ſit illi populus teſte Solino, aut quod Romani illuc Coloniã deduxerint.*

17. noſtrum euacuant] *Solus Eraſmus:* hæreticis communicant, *& prius legit etiam D. Auguſtinus, dicens baptiſmum neque hæreticorum neque noſtrum eſſe, ſed Chriſti.*

4. 18. Nouatus à Thamugade] *Placet hæc excuſorũ vulgatorum & Diui Auguſtini lectio, præ illa Cambronenſis & Manutij cum Morelio:* Thamogade, *aut cæterorum Ms.* Thonogade; *eo quod in Concilio Hipponenſi ſententiam dicat Lupianus Thamugadenſis, & Optati ac Gaudentij Thamugadenſium Epiſcoporum meminerit D. Auguſtin. contra Parmen. lib. 2. cap. 4. ac contra Gaudentium lib. 1. cap. 1. & Hamugade apud eundem legatur epiſtola 62. Atque adeo apud Ptolomeum dictis locis ita legendum cenſeo, pro eo quod ibi reperitur in Legione tertia Auguſta:* Thanutada; *præſertim quum etiam in Concil. Carthag. 3. mendoſe lectum fuerit: Thamudatenſis. Collocat autem eam iuxta Theueſtam, quæ infra Thebeſte vocatur.*

19. ſecundum decretum collegarum noſtrorum] *Eiuſdem decreti meminit epiſtola ad Stephanum Cyprianus, atque adeo & hinc confirmatur noſtra ſententia de communione Laica, id eſt, inter Laicos.*

20. Nemeſianus à Thubunis] *Manutius & Morelius,* Thubunas, *ad quod accedunt Ms. 4. legentes:* Thabanas, *verum placet prius excuſorum lectio, quod ſic legat D. Auguſtinus dicti lib. cap. 12. & Cauchij cod. accedit etiam eo, quod legit Cambron. cod.* Thucunis. *Ptolomeus verò lib. 4. cap. 2. & in tab. 2. Africæ collocat ciuitatem: Thubunam, in Mauritania Cæſarienſi, haud procul à Germiana. Tubunenſis etiam Creſconius ſubſcripſit concil. Carthagin. 3. & D. Auguſti. epiſtola 70. aliquid geſtum narrat apud Thubunas.* 5.

21. falſi Chriſti ſunt] *Ms. quatuor:* Chriſtiani.

22. Deſerit enim vias] *Manutius & Morelius:* Deſeruit. *Nobiſcum verò legunt iidem Ms. & Cauchij cod. accedit & illud Cambronenſis:* derelinquit, *D. etiã Auguſtinus modo hoc, modo illud legit, diligentiſſime omnes ſcripturas hic citatas diſcutiens: apud quem prorſus legendum:* agelli ſui, *pro eo quod corrupte eſt hactenus:* angeli ſui, *nam conſentit Auguſt. Ms. Qui etiam:* errat, *legit, non:* errauit.

23. & terram deſtinatam ſiti, contrahit autem manibus infructuoſa] *Hoc illorum vterque, Ms. 4. Cypriani, & vnus Auguſtini, ac Cauchius, pro eo quod Cambronẽſis cum excuſis:* & terram deſtinatã à meſſe, colligit autem manibus ſterilitatem. *D. Auguſt. excuſus, modo iſtud, modo illud, præterquam quod legat:* cõſequitur, *pro:* contrahit. *Vtra lectio ſit verior, iudicare nequiui, quum locum hunc ſcripturæ nuſquam reperire licuerit.*

24. vtroque ſacramento] *Manus impoſitionis nẽpe vt baptiſmi, de quibus latius epiſtola ad Stephanum.*

25. vnus Deus] *Non habent quidem iſtud Ms. præter Cambronen. neque Manut. verum quod & Apoſtolus & D. Auguſt. id legat, denuo adiecimus.*

26. Hæc omnia Eccleſia Catholica loquitur] *Contra hic prætermiſi interiectam particulam:* in, *quod neque D. Auguſt. neque Ms. habeant. Adiecimus rurſum:* eos. *ex iiſdem.*

27. inceſtum, idololatriæ, &c.] *Hinc patet varias fuiſſe olim noui Teſtamenti verſiones, aliter enim hic aliter ſupra Cyprianus.*

28. Ianuarius à Lambæſe] *Siue cum diphthongo legas cum Dun. March. et Cauchio, ſiue aliter, perinde eſt. Collocatur autem Lambeſa in Numidia à Ptolomeo 2. Africæ tab. ſupra epiſt. 55. appellata: Lambeſitana Colonia. Vide D. Auguſt. cap. 13.* 6.

29. Lucius à Caſtrogalbæ] *Lectionem hanc collegi, partim ex Manutio, partim ex Cambronẽſi codice, quorum ille:* Caſtragalbæ, *iſte:* Caſtragalba; *antea non ſatis Latine excuſi cum diuo Augu. & aliis Ms legebãt:* Caſtragalba. *Suſpicor autem fuiſſe caſtrum à Galba Cæſare extructum, præſertim quum apud Ptolomeum in Africa reperire ſit etiam caſtra Cornelia & Caſtra* 7.

Ger-

Germanorum. Respondet autem ad rationes huius Augusti. dicti lib. cap. 14.

8. 30. Crescens à Cirta] *Cirtæ seu Cirthæ ciuitatis meminerunt Optatus libro primo contra Parme. & Diuus Augustinus libr. 3. contra Crescen. cap. 26. qui ad eundem libr. 1. cap. 5. Cirthensem vocat Petilianum contra quem scripsit (quare legendum quoque Cirtensis, apud eundem contra Fulgent. Donat. & Posidium in vita eiusdem, pro eo quod est: Circensis, & contra Petil. lib. 3. cap. 57. vbi est: Cutensis, ac de vnico Bapt. ca. 17. vbi legitur Coriensis; nam Syluanum, de quo vtrobique: Cirthensem vocat contra Cresc. lib. 3. cap. 27. Idem censeo de epistola 130. quæ hodie perperam Circensibus inscribitur) In Numidia autem & Plinius dicti libri cap. 3. Coloniam Cirtam Sittianorum cognomine, & Ptolomeus Cirtam Iuliam & Cirtenses populos collocat, haud procul à Vaga & Laribus: meminit etiam Cirtæ Salustius in Iugurtha, & Cæsar loco citato, fuisse eam dicit regni Bogudis oppidum opulentissimum, de qua etiam late Strabo lib. vlt. Hodie Constantina nuncupatur.*

31. item quæ ad Stephanum] *D. Augustinus dicti libri cap. 15. vbi huius sententiæ verba tractat, negat à se visam epistolam hanc Cypriani ad Stephanum; sed aliam, in qua nulla mentio hæreticorum baptismi, quam non dubito esse illam quæ est num. 67. Cuius autem hic meminit, habetur supra numero 72.*

9. 32. Nicomedes à Segermis] *Huius oppidi nulla vspiam mentio. De sententia ipsa vide D. Augustin. dicti libri cap. 16.*

10. 33. Munnulus à Girba] *Legendum:* Munnulus, *supra diximus epistola 54. Placet etiam magis:* Girba, *quod habent Manut. & Morel. cum MS. Cambronen. Dunen. Marchin. & Cauchij, quam:* Girpa; *quod cum D. Augustino dicti libr. cap. 17. codic. excusi & Affligniensis cum Blandin. codice, eo quod Victoris Garbensis meminerit Optatus contra Parm. lib. 2. & eundem à Garbe nuncupet D. Augustinus contra Cresc. lib. 3. cap. 27. præsertim quum ipse etiam August. Ms. Afflig. prius illud legat.*

34. damnationis ira & erroris offectura] *Præ aliis placet hæc lectio. In excusis & Cambronensi cod. erat:* ira & erroris offensa; *in aliis MS.* iram & erroris offecturam; *apud D. Augustinum excu.* iræ & erroris offocatum, *seu:* offectura; *apud eundem MS.* iræ terroris offectura.

11. 35. Secundinus à Cedias] *De hac quoque ciuitate nihil compertum habeo. Ms. verò omnes legunt:* Cedias, *cum Manutio, pro eo quod Morelius:* Chedias, *& excus. cum D. Augu. dicti libr. ca. 18.* Chezas, *vel:* Chezias.

36. amici appellati sumus Dei, eius dignatione] *MS. quidem præter Cambronensem cum D. Augustino legunt:* de eius dignatione, *sed corrupte, vti patet ex ipsis D. August. verbis sequentibus: vt ab amicis Dei baptizentur.*

12. 37. Felix à Bagai] *Lectionem hanc Manutij & Morelij confirmat Cambronensis codex, & D. Augustin. tum dicti libri cap. 19. tum contra Parmen. lib. 3. cap. 4. & contra Cresc. lib. 3. cap. 17. ac post collat. ca. 19. vbi Bagaitani Donatistarum concilij meminit: item Optatus contra Parmen. lib. 3. cum de Bagaiensi Donato loquitur. Nec dissentiunt cæteri Ms. legentes vitio scribarum:* ab Agai. *Antea excusi corrupte:* à Bigai, *Augustin. MS.* à Bagoei. *Existimo autem hanc eandem esse ciuitatem quæ* Vagæ, *nomine collocatur à Ptolomeo in Mauritania Cæsariensi, vt Græce scriptum fuerit ab ipso:* Βάγαη, *& Latine interpretatum:* Vagae, *postea concretis vitio operarum duabus litteris in diphthongum. Præsertim quum dictum concilium Donatistarum nuncupet D. Augustin. lib. de Vnit. cap. 16.* Vagaitanum, *& eiusdem sententia* Vagaitanam *epistola 151.*

38. Polianus à Mileo] *Etiam hic cum illis consentiunt MS. pro eo quod erat:* Pollianus, *& veram hanc esse lectionem patet ex Epigraphe epistolarum supra 78. & 80. Quare & apud D. August. dicti libri cap. 20. ita legendum, & pro:* Mileu, *quod ibi legitur:* Mileo, *aut:* Mileuo. *Nam Mileuum oppidum recensetur ab eodem epistola 168. & Mileuitanum Episcopum Optatum citat contra epistolam Parmen. libri 1. cap. 3. Quare & apud Ptolomeum legẽdum censeo:* Mileum, *vbi est:* Mireum, *iuxta Lares in Numidia. Quibus rite perpensis, Mileuitanum illud celebre concilium aduersus Pelag. in hac potius ciuitate conuenisse sentio, quam in insula Melita, vti plerique opinantur, præsertim quum ipsi Patres eius concilij sic alloquantur Innocentium Pontificem Romanum: De concilio Numidiæ ad te scripta direximus, & inter Numidiam & Melitam non mare duntaxat, sed & Africa & Bizacium sint intermedia.* 13.

39. Theogenes ab Hippone Regio] *Cambronẽsis:* Theugenis *sed non placet, quum illud legat D. Augustinus dicti libri cap. 21. Hyppo Regius verò (quod MS. omnes cum* ὕψιλον *legunt) fuit Episcopatus ipsius Diui Augustini, ciuitas Numidiæ ad mare sita, è regione Thabracæ iuxta Ptolomeum, cuius meminerunt etiam Plinius, Solinus, Mela & Salustius in Iugurtha; capta à Vandalis & deuastata, teste Vict. lib. 1. (vbi lego:* Hyppone Regio, *pro eo quod est:* Regiorum*) iam olim mortuo, vti & in vita ipsius D. Posidius prosequitur, qui in ea, presbytero adhuc diuo Augusti. celebratum dicit Hipponense Concilium. Existimãt pleriq; hodie vocari Bonam.* 14.

40. Datiuus à Badis] *Etiam hic in 4. MS. perperam ex peruersa litterarum diuisione legebatur:* ab Adis, *nam Bada Colonia recensetur à Ptolomeo in Mauritania Cæsariensi, iuxta Zuchabarim; vide responsum D. Augusti. dicti libri cap. 22.* 15.

41. Successus ab Abbir Germaniciana] *Lectionem hanc Manutij & Morelij cum MS. præterquam quod legant:* Abbyr, *confirmat concilium Carthag. 7. in quo sententiam profert Candidus Abbiritanus Germaniciorum; castigandus est itaque & D. Augustin. dicti libri cap. 23. vbi cum excusis legitur:* à bir Germaniciana, *nam habet etiam MS. illud prius. Ego verò idem esse oppidum Aboriense existimarem, quod enumerat Plinius in Africa; nisi adderetur in dicto concilio, Numidiæ Proconsularis.* 16.

42. Fortunatus à Tuchabori] *Sic lego cum MS. præter Cambronensem, eo quod magis accedat ad ciuitatẽ quam, vti modo diximus, Ptolomeus in Mauritania Cæsar. collocat, nomine:* Zuchabori, *apud quem etiam reperiũtur in Africa montes:* Chuzabari. 17.

43. super petram ædificauit Ecclesiam] *Manutius:* super Petrum, *sed præterquam quod MS. prius legant, etiam id interpretatur D. Augustinus dicti libri cap. 24. quum distinguit inter ædificare super petram & super arenam. Quem secuti, cum MS. recte legunt Morelius & Manutius:* Episcopis, *pro eo quod erat:*

Apoſtolis.

18. 44. Sedatus à Thuburbo] Recte & hoc illi cum Ms. 4. pro eo quod D. Auguſtin. dicti libri 1. cap. 25. cum excuſis: Tuborbo. Grauius in margine: Tuborba, aut Cambronen. Turbarda, nam & ipſe Auguſtinus libro poſt collat. cum Donat. cap. 22. Tuburbitani Fauſtini meminit, Plinius quoque inter Colonias Africæ ſex, Tuburbin recenſet, & à Ptolomeo ciuitas Thuburbo, reperitur haud procul ab Vtina.

45. velut cancere infecta] Repoſui hoc ex Ms. Auguſt. pro eo quod erat: cancer.

46. Quare omnibus pacificis quidem viribus enitendum] Hoc ſic interpretatur D. Auguſtinus: omnibus quidem viribus enitendum, ſed tamen pacificis; ſic nempe, vt neminem qui diſſentiat à communionis iure (iuxta quod Cyprianus monuerat) amoueamus. Vnde patet genuinam eſſe hanc, tum ipſius, tum Ms. præter Cambronen. lectionem, præ illa excuſ. pacificis quidem viris, Late tractatur ibidem, quod ſupra citauimus epiſtola ad Iubaianum de baptiſmi forma neceſſaria.

47. regno cœlorum fiet alienus] Verba præcedentia conuincunt, hoc potius legendum cum Manutio & Ms. quam quod habebant excuſi: ſit, aut D. Auguſtin. fiat; neque enim tale quid imprecabatur, qui pacem Eccleſiæ retinebat, quare & ſic caſtigandus quoque D. Augu. conſentiente etiam Ms. cod.

19. 48. Priuatianus à Sufetula] Etiam hic caſtigandus ille hoc pacto dicti lib. cap. 26. ex Ms. cod. cum Manutio & Morelio, pro eo quod legitur cum antea excuſis: Suficula. Nam Sufetulæ Epiſcopus in Byzacena prouincia Iocundus, ſubſcripſit concil. 6. Carthagin. & martyrium Sufetulenſis Præſidij deſcribit Victor Vticenſis lib. 2. quare non placet quod habet Cambronen. cod. Suſecula.

20. 49. Priuatus à Sufibus] Cambron. Suſibus, cæteri Manuſcripti: Suffibus, primum nobiſcum legit D. Auguſt. dicti lib. cap. 27. alibi huius nulla mentio.

21. 50. Hortenſianus à Laribus] Ms. quidem: Portenſianus, ſed male; quum Hortenſiani frequens fiat mentio inter epiſtolas Cypriani, & prius etiam legit D. Auguſtinus dicti libri cap. 28. Lares, autem (quod etiam lego apud Saluſtium in Iugurtha pro eo quod eſt: Laris) collocat Ptolomeus in Numidia iuxta Mireum vti ſupra diximus. Larenſis etiam ciuitatis meminit Victor Vticenſis lib. 2. quare corrupte legit Cambr. cod. à Salaribus.

22. 51. Caſſius à Macomadibus] Ms. 4. Caſſius à Machomadibus. Verum prius placet, tum quod ſic cum Cambronenſi codice & excuſ. legat D. Auguſtin. dicti libr. cap. 29. & in margine: Caſſianus, tum quod Macomadienſis Donati mentio eſt apud eundem lib. 2. contra Creſcen. cap. 10. Collocat autem Plinius Macomades in Byzacio; quare & Ptolomeus caſtigandus, & legendum: Macomada, pro eo quod eſt: Macodama.

52. ſed fidei Domini domeſticos] Recens adiectio: Domini, ex manuſcriptis; quod bis id legat D. Auguſtinus.

23. 53. Alius Ianuarius à vico Cæſaris] Tractat hoc D. Auguſtinus dicti libri cap. 30. Suſpicor autem Vicum Cæſaris eundem eſſe, quem Ptolomeus Iolcæſaream vocat, à qua Cæſarienſis Mauritania dicta eſt. De qua latius ita Plinius: Oppidúmque ibi celeberrimum Cæſarea antea vocitatum Iol, Iubæ regia, à diuo Claudio Coloniæ iure donata, eiuſdem iuſſu deductis veteranis. Reperitur hodie è regione Argieræ, & quidam Bugiam nuncupant.

54. Alius Secundinus à Carpis] Etſi Ms. Marchinenſis & Dunenſis legant: à Carpos, cum Manutio & 24.
Morelio, nec multum diſſentiat quod habent Affligienſis Blandinienſis: à corpos, prior lectio Diui Auguſtin. dicti libri cap. 3. & excuſorum magis placet, eo quod in Africa Carpi oppidum, recenſeatur à Plinio, & Carpis à Ptolomeo iuxta Maxulam maritima ciuitas; certe & Optatus lib. 2. geſta apud Carpos narrat, & Carpenſis Pentadius 7. concilio Carthagin. ſubſcripſit.

55. quomodo Chriſtianos faciunt] Auguſtin. Ms. bis non aliud, quam: quomodo fiant.

56. Victoricus à Thabraca] Thabraca Colonia ſita eſt iuxta tabul. Ptolom. inter Hipponem Regium & 25.
Hipponem Diarrhytum, quam Numidiæ contribuit Plinius dicto libr. 2. Ptolomeus verò vſque ad eam Numidiam extendit. Quare Mela non recte & Hipponem Regium & Thabracam in Africa collocat. In ea olim Thabracenum monaſterium, cuius meminit Victor Vticenſis libr. 1. Vide autem D. Auguſtin. dicti libri cap. 32.

57. vt hæreticos appellemus] D. Auguſtin. & Manutij hanc lectionem, confirmant Ms. omnes. Antea erat: & hæreticos appellamus.

58. Alius Felix ab Vthina] Vthina, in tabul. 26.
Ptolom. adiacet Bagradæ fluuio in Carthaginienſi prouincia, & inter ſex colonias enumerat Vthinam Plinius; D. Auguſtin. dicti libri cap. 33. ſine aſpiratione legit cum Ms. Subſcripſit & Concil. Arelat. 2. Lampadius Vtinus Epiſcopus.

59. Quictus à Buruch] Ex lectione Manutij & 27.
Morelij: Burug; ob affinitatem litterarum g. & ch. colligo illud genuinum eſſe, pro eo quod excuſi & D. Auguſtin. dicti libri cap. 34. Buruc. Nuſquam certe alibi huius veſtigium, niſi ſi ab hac dicatur Fauſtus Euronitanus apud Victorem Vtic. l. 1.

60. credula obſeruatione] Placet hæc Diui Auguſtini & quatuor Ms. lectio, quia præmittitur: Qui fide viuimus; Cambronenſis cum excuſis habebat: ſedula.

61. Qui baptizatur à mortuo] Quandoquidem neque excuſi neque Ms. hic aut alibi, neque ipſe alijs locis. Diuus Auguſtinus adiiciunt: & iterum tangit mortuum, cenſeo etiam apud illum hoc omittendum dict. cap præſertim quum ad ea verba non reſpondeat, nec reperiatur in Ms. Auguſtini cod.

62. de tingentibus loquitur] Cambron. tinguẽtibus.

63. Caſtus à Sicca] Sicca (cuius meminit etiam 28.
Saluſtius in Iugurtha) à Plinio Numidiæ quoque attribuitur, à Ptolomeo verò Legioni tertiæ Auguſtæ, dicta ab eo Sicca Veneria. Meminit & Siccenſis ciuitatis Victor Vticenſis lib. 2. & Siccenſis Fortunatiani D. Auguſtin. epiſtola III. Quare & in primo concilio Carthaginita legendum puto, pro eo quod eſt: Sincenſis Patritius. Atqui hic Manuſcripti quatuor legunt: Fauſtus, ſed prius legit cum Cambronenſi codice D. Auguſtinus dicti lib. cap. 35.

64. Eccleſia eius inſtruitur] Hæc lectio Manu. cõfirmatur

matur à D. Augustino & Ms. præter Cambronensem; antea erat: Ecclesiæ eius instruuntur. *Adnotat autem tum dict. c. tum lib.3.c.5. fateri istum, contrariam fuisse ecclesiæ consuetudinem.*

29. 65. Euchratius à Thenis] *Genuinum esse:* Euchratius, *pro eo quod hic & Tomo primo:* Eucratius, *legitur, dum illi inscribitur epistola 61. colligo tum ex Dunensi & Marchin. cod. sic legentibus, tum eo quod legit Affliginiensis:* Eucharistius, *& Blandin.* Eucharitius, *tum denique quod dicta epistola Ms. legant:* Eugratius. *Atqui Thenæ seu quod legit Ptolomæus Theanæ, ciuitas est in Bizacio maritima, iuxta Macomades. De qua sic Strabo libro vltimo: Cepit etiam Cæsar primo adortu insulam, & Thenam vrbem maximam.*

66. perimpleuit] *Ita Ms. cum Manutio, phrasis Africana; quare & D. Augu. sic castigandus dicti libri 6.c.36. præsertim consentiente Ms.*

97. omni detestatione] *August. Ms.* communi contestatione.

68. de quorum ore virus non vita] *Hæc econtrario D. August. lectio confirmatur à Ms. 4. & Cābr. ad marg. erat duntaxat:* de quorum baptismate non vita.

30. 69. Libosus à Vaga] *Excusi codices, atque D. August. dicti libri c.37. legunt:* ab Agra, *siue:* ab Aga, *Ms. vero omnes & ex illis Manutius & Morelius prius legunt; sed & ipse Augustinus dicti libri 3.c.6. vbi denuo hinc vetustam contrariam consuetudinem probat, habet:* Libosus Vagensis. *Vaga autem à Ptolomeo in Numidia, è regione Cirthæ collocatur. Vagensis etiam oppidi meminit Plinius & Silius Italicus lib.3. Agræ contra nulla mentio, nisi forte eadem sit quam Cæsar comm. lib.5. oppidum Agar vocat, dissitum sedecim milibus passuum à Thapso ciuitate, cui vicina videtur facere Zertam & Vaccam oppida, quorum etiam Ptolomeus meminit.*

70. Itaque veritate manifestata, cedat cōsuetudo veritati] *Nulli quidem hoc habent, Ms. sed duntaxat:* ego sum consuetudo veritatis, *at genuinum esse patet ex vtroque D. Aug. loco.*

71. nunc baptizare incipiat] *Optime hoc primi Manutius & Morelius, nam & Augustinus legit & Ms. antea contrario sensu legebatur:* nec nunc, *corruptissimè.*

31. 72. Lucius à Thebeste] Lucius, *reposui ex Ms. eo quod in epistolis Cypriani plures legantur eius nominis, nemo vero:* Leutius; *& confirmat quod infra vbi Lucius 62. loco sententiam dicit præmittitur:* Alius. *Atqui legit quidem Optatus contra Parmen. lib. 2.* Theuestia, *& Ptolomeus collocat Theuestam in dicta Legione tertia, verum D. Hierony. proœmio in epistolam ad Galathas: Præterea (inquit) Thebas Liberi quas in Africa condidit, quæ ciuitas nunc Thebestes dicitur. Magis igitur placet:* Thebeste, *quod habent manuscripti quatuor, tum ob iam dictam eius originem, tum quod diuus Augusti. exc. dicti libri sexti c.38. cum vulgatis excusis legat:* Thabeste, *& Ms.* Thebeste, *Cambron. quoque:* Thebeme.

32. 73. Eugenius ab Ammædera] *Ex cognatione litterarum d. & cl. irrepserat mendum apud Diuum Augustinum dicti libri capite trigesimo nono & in vulg. exc. Amædera enim est apud Ptolomeum, haud procul Theuesta iam dicta. Atque adeo non placet etiam, quod legunt Afflig. & Blandin. cod.* Immedra, *præsertim cum nobiscum legat Augu. Ms. qui tamen habet:* Eugeideus.

74. Item alius Felix ab Amaccura] *Accedit
magis hæc Manut. lectio ad id quod habent quatuor* 33.
Ms. ab Amacchora, *pro quo D. Augustin. exc. dicti libri c.40.* ab Accurra, *Ms. vero & hic prius exc.* ab Accura, *Cambron. cod.* ab Hamuccura, *Morel. denique:* à Maccura. *Hinc autem patet, verissimum esse quod dixit Plin. dicti libri initio, Africæ populorum & oppidorum nomina ineffabilia esse, præterquam ipsorum linguis.*

75. quia alienis esse non potest] *Ita diuus Augustin. & veram esse lectionem ex verbis eius sequentibus colligitur. Alioqui certè magis placeret Ms. 4. & Costerij illa:* quia alienus esse non potest. *Antea excusi cum Cambr. cod.* qui alieni sunt nobiscum esse non possunt.

76. Item alius Ianuarius Muzulensis] *Sic D.* 34.
Augustinus dicti libri cap.41. Manuscripti & excusi omnes præter Cambronen. qui legit: à Mubucha. *Neutrū reperi apud Geographos, nisi forte pro Misulanis populis, quos enumerat Plinius, & collocat ab Audo monte Numidia Australiores Ptolomeus:* Musulani, *legendum sit; aut Musula, apud Salustium in Iugurtha, vbi est Muthul, seu Muthula.* 35.

77. Adelphius à Thasualte] *Rursum hic variant exemplaria in litteris b & u. Nam Ms. 4. cum Manutio illud legunt, nec dissentit Affliginien. illud:* Thesuatte *D. vero Augustin. dicti libri c.42. cum prius excusis:* Thasbalte.

78. quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet sed baptizet] *Ex D. Augustini responso confirmatur hæc ipsius & Ms. quinque lectio, antea erat:* ab Ecclesia hæreticus non rebaptizetur, sed baptizetur.

79. Demetrius Aleptiminus] *Hoc rectè Manu-* 36.
tius cum Ms. Cypr. & Augustin. exemplaribus, pro eo quod D. Augustin. dicti libri c.43. cum antea excusis: Aleptuninus, *nam vox est more Africano composita, sicut infra vox* Leptimagnensis; *quorum illud rectè interpretatur Cauchius: à Lepti minore, hoc à Lepti magna. Collocatur autem Leptis parua & à Plinio & à Ptolomeo in Bizacio maritima, expugnata olim à Iulio Cæsare, nostra vero tempestate à Carolo quinto Cæsare Augusto. Nam tabulæ Ptolomei prorsus mihi persuadent, vt assentiar clariss. V. Dn. Cornelio Scheppero, qui Africam oppidum putat esse Leptim paruam, non Aphrodisium; quippe quum oram maritimam à Tuneto circumlegentibus, iuxta Ptolomeum primum occurrat Aphrodisium, ac deinde Adrumetum; & tamen in descriptione Tunetensis Regionis prius occurrat Adrumetum, quam Africa. Deinde non ita in mare prominebat Aphrodisium, vti Leptis & hodie Africa.*

80. Ecclesiæ catholicæ soli] *Ms. non habent:* catholicæ, *sed id legit D. Augustinus.* 37.

81. Vincentius à Thibari] *Quum supra etiam ad Thibaritanos scribatur epistola 56. miror Geographos huius non meminisse, nisi sit ciuitas Thubursica aut Thuburnica apud Ptolomeum in Numidia, aut Thubur Succubare apud diuum Augustinum lib. contra Petil.3. cap.34.*

82. habemus vtique regulā veritatis] *D. Aug.*

icti libri 8.cap.vltimo: habent.

83. baptizantes eos] Siue hoc legas cum excusis, siue cum Ms. & D. Augustin. tingentes, perinde est; alibi enim est eadem varietas.

84. per manus impositionem in exorcismo] Sic Ms. cum D. Aug. pro eo quod erat: exorcismi; vbi
38. pulchrè ad hæc respondet.

85. Marcus à Mactari] Ms. Dunensis, Marchinen. & Cauchij: Machtri, Afflig. & Blandiniens: Machri. Primum autem habet Cambronensis cum excusis, & D. August. libro septimo contra Donatist. c.2. Alibi de hac mirum silentium.

86. Propterea decernimus] Ms. decreuimus, at ter illud legit D. August.

39. 87. Sattius à Sicilibba] Legendum: Sattius, non: Statius, supra diximus epistola LIIII. hic autem etiam sic legunt Ms. & accedit quàm proximè quod habet diuus Augustinus dicti libri septimi c. 3. Satius. Placet autem lectio Manutij: Sicilibba, & Augustin. Ms. præ illa Aug. exc. & prius excusi: Sicilippa, quia in 7. Carthag. concilio subscripsit Prætextatus Sicilibrensis, vbi lego: Sicilibbensis.

88. Victor à Gor] Ms. Chor, prius tamen D. Au-
40. gust. dicti libri c.4. Neque vero de hac aliquid habeo, nisi forte sit insula Gerra, quam collocat Ptolomeus iuxta Syrtim paruam.

41. 89. Aurelius ab Vtica] Vticæ frequens mentio apud Salustium in Iugurtha, & Cæsarem comm. lib.5. Hæc teste Mela, fato Catonis insignis, & magnitudine (inquit Strabo libro vltimo) & auctoritate secunda post Carthaginem, & ea excisa Metropolis & receptaculum Romanorum ad res in Libia gerendas, eodem in sinu quo Carthago, ad alterum ex promontoriis quæ sinum faciũt; flumine Bagrada intermedio. Etiam à Phœnicibus seu Tyriis (Plinio teste) condita. Et vetustiorem Carthagine fuisse, indicat illud Silij Italici liber 3. Prisca situ, veterésque ante arces condita Byrsæ. Ptolomeus Ythicam nuncupat, neque enim litteram V. habent Græci, sed eam per Y. efferunt, vti rectè adnotauit Adolphus Mekercus de vera linguæ Græcæ pronunciatione. Hodie Bysartha nuncupatur. Vide porro responsum diui Augustin. dicti libri capite quinto.

42. 90. Confessor Iambus à Germaniciana] Diuus August. dict. lib. cap.6. non habet: Confessor, neque 4. Ms. nostri, habet tamen cum excus. Cambron. cod. Atqui Germanicianæ nouæ fit mentio in concil. Africano, & de Germanitianensibus loquitur Diuus Aug. epistola ad Pancarium, quæ 10. est in appendice Parisiensi. Suspicor eandem esse quæ Germiana nomine, apud Ptolomeum sita est in Mauritania Cæsariensi, ad flumen Ampsagam, qui ab illa Numidiam disterminat.

43. 91. Lucianus à Rucuma] Castigandus est etiam sic D. August. cum consentiant Ms. pro: Rucumma, dicti lib. cap.7. Alibi nihil de hoc reperi.

92. baptizandos esse] Tum hic tum supra & infra aliquoties concludit sententias episcoporum Cambro. cod. clausula hac: in pace; non male, vtpote ac si hæc addidecerint, vt significarent se in pace ecclesiæ persistere velle. Verum nolui in contextum inserere, eo quod neque D. August. neque Ms. alij vspiam id legant.

44. 93. Pelagianus à Luperciana] Camb. prius exc. D. August. dict. lib. cap.8. Lupertiana, prius vero cum Manut. Ms. cæteri.

94. Porro si hæresis] Ms. nostri præter Cambron. Proinde.

95. Confessor & martyr Iader à Midila] Diffe- 45.
rentiam inter confessorem & martyrem latius tractatam habes Tom.1. epistola 9. Rursum tamen præter Camb. neque Ms. neque D. August. dicti libri cap.9. aliud legunt quàm: Iader à Midila. Atqui Midilæ quoque nulla mẽtio alibi, nisi forte sit ea quam Meltidam vocat Ptolomeus iuxta Bullariam in Africa.

96. Item alius Felix à Mazrazana] D. August.
dict. lib. cap.10. Marazana cum prius excu. Camb. Ma- 46.
rigana. Illud vero cum Morel. Ms. cæteri. Neque vero hinc aliquid certi habeo.

97. Confessor Paulus à Bobba] Hoc substitui ex
quatuor Ms. pro eo quod erat: ab Obba; neq; enim huius 47.
vestigium vspiam reperire est, at Babba apud Plinium, & Baba apud Ptolomeum reperitur in Mauritania Tingitana, haud procul à Tamusida. Omissa est autem denuo à D. August. dict. lib. 11. cap. & à Ms. præter Cambron. vox: Confessor, & hic & vbique postea.

98. euacuauit] Quum Ms. cum August. hoc legãt & hic & supra vbique; non placet quod habent alij: euacuabit.

99. Confessor Pomponius à Dionisiana] Ita
cum Manut. Ms. omnes & August. præter Cambro. qui 48.
habet: Dinisiana; lectionem tamen D. August. excus. dict. lib. cap.12. & prius excusorum: Iosiniana, probabilem facit, quod 7. conc. Carthag. subscripserit Laurentius Ioositanus, nisi forte legendum ibi sit: Icositanus, nam Icosium recenset Ptolomeus in Maurit. Cæsariensi.

100. Confessor Venantius à Thimisa] Ita Ms. 49.
quat. & Cambron. Thimisti, pro quo Diuus August. dicti libr. cap. 13. & Manut. ac Morel. item excu. cæteri legebant: Timisa. Reperitur quidem apud Ptolomeum & Thimissa vicina Vticæ, sed apud eundem reperitur: Thimisa iuxta Caradam fluuium, quæ vocatur à Plinio oppidum Thunisense, & à Strabone Tunis ciuitas. Atque adeo conicio, veram & Ptolomei & huius loci lectionem esse: Tunisa, seu Thunisa; facilis est enim librariorum error in tanta litterarum similitudine. Est ea ciuitas olim Arabum, nunc Africæ Regia, etiam hodie eodem loco sita, insignis memorabili expeditione Caroli quinti Romanorum Cæsaris semper Augusti ad annum 1535. qui in ipso eius portu Golettam egregiè muniuit; cuius Regiæ potentiam amplitudinem & populi mores late prosequitur Ioannes Leo Africanus descript. Afr. lib.5.

101. Aymnius ab Ausuaga] Sic Manut. D. Aug. 50.
ex dict. lib. cap.14. cum antea excus. Ausuagiga Idem Ms. ab Ausaugiga: Cambro. Ausaga. cæteri Ms. Asuaga. Aliunde nihil reperire certi potui, malo tamen legi per simplex g.

102. accepimus] Prorsus sic legẽdum cum August. e. Ms. non autem: accipimus.

103. Saturninus à Victoriana] Vide D. Augu- 51.
stini responsum dict. lib. cap. 15. qui etiam lib. 22. de ciuitate dei cap. 8. in Victoriana villa minus 30. milibus ab Hippone distante, memoriam dicit fuisse Geruasii & Protasii martyrum, & miraculum ibi factum narrat. Videtur itaque illa antea ciuitas fuisse. Nam

&

& restituti Victorianensis mentionem facit epistola 166.

52. 104. Alius confessor Saturninus à Thucca] Cambr. Tugga, cæteri Ms. Thuca, verum aut: Thucca, legendum cum Manutio, aut: Tucca, cum Diuo Augustino dicti lib. c. 16. nam duæ eius nominis ciuitates reperiuntur apud Ptolomeum, altera in Mauritania Cæsariensi, altera in Numidia ad flumen Rubricatum; vnde & infra, qui 77. sententiam dixit, cognominatur Honoratus à Tucca.

105. In hunc Marcion blasphæmat] Hoc ex diuo Augustino & quinque manuscriptis substitui, pro eo quod erat in Cambronensi codice, & excusis: Marcionitæ blasphæmant. Vide autem hac de re epistolam ad Iubaianum.

53. 106. Marcellus à Zama] Zamense oppidum collocatur à Plinio in Africa, & Zama maior à Ptolomeo; quantum suspicor ad distinctionem A Zamæ seu potius alterius Zamæ in Numidia. Illam autem rectè dicit Strabo fuisse Iubæ Regiam, est enim eius rei locuples testis Cæsar comm. lib. 5. Vbi sibi deditam à Zamensibus narrat: Quare & dum de superatis à Cæsare oppidis loquitur Strabo, puto legendum: Zama, pro eo quod est: Zagma, Vide responsum D. Augustin. dicti lib. c. 17.

54. 107. Confessor Hireneus ab Vlulis] Aspirationem adieci ex Ms. Qui quamquam conformiter cum excusis legant: Vlulis, nec multum dissentiat illud Cambronen. Vludis; censeo tamen legendum: Vzulis, seu: Vsulis. Nam & VZulensis episcopus Castianus subscripsit Carthag. concil. 1. ac Theodori Vsulensis meminit D. Aug. contra Cresc. lib. 3. c. 19. Ptolomæus quoque Vsullam haud procul à minori Syrti collocat. Ita enim legendum pro eo quod est: Vsilla, patet, ex voce Græca: ὄυσυλλα quam legi illic testatur Viues in Aug.

108. Si ideo Ecclesia, &c.] Ita D. Aug. dicti li. 7. contra Donat. c. 18. & Ms. cum excus. præter Cambron. qui longè aliter legit: Si in fide Ecclesiæ hæreticus non baptizet quomodo dicitur baptizatus in hæresi manens.

55. 109. Donatus à Cybaliana] Cum y hanc vocem legunt manuscripti, & eo accedit Cambronen. illud Gubaliana. Alibi nihil de hac reperi, præterquam apud D. Augustinum, qui dicti libri c. 19. cum aliis excusis legit: Cibaliana.

56. 110. Zozimus à Tharassa] Hoc ex Ms. Affligin. Dunen. & Cauchij cum diuo Augustino lib. 3. contra Donat. c. 7. pro eo quod alij: Zosimus. Pro: Tharassa, solus Cambronensis: Tharasa, neutrum reperi apud Geographos. D. Aug. responsum etiam habes dicti lib. 7. c. 20.

57. 111. Iulianus à Telepte] Ms. Thelepte, Cambro. Telapte; sed prius habet Diuus Augustin. dict. lib. cap. 21. & accedit quod Synodo Mileuitanæ subscripserit Donatianus Telepiensis (pro quo lego: Teleptensis) primæ sedis BiZacenæ prouinciæ. Quare miror nullam huius apud Plinium aut Ptolomeum mentionem fieri, nisi fortè sit eadem quam Zalaptam vocat iste, è regione Macomadæ.

58. 112. Confessor Faustus à Timida Regia] Constanter sic Diuus Augustin. dict. lib. cap. 22. & cæteri omnes: Nescio an eadem sit, quæ apud Ptolomeum Timica nomine, sita est iuxta Zamam maiorem. Propius autem accedit Thirmida apud Salustium in Iugurtha.

113. Geminius à Furnis] Vide supra epistolam ad Furnitanos num. 66. Atqui de Furnis nulla mentio, præterquam apud Vict. Vtic. Vbi legitur Mansuetus Vricitanus incensus in porta Furnitana. Nam sic lego, pro eo quod ibi est: Fornitana. Diuus Augustin. hoc tractat. dict. lib. cap. 23. 59.

114. Rogatianus à Noua] Tractat hoc ibidem Diuus Aug. cap. 24. Coniicio autem nouam eandem esse quam Oppidum nouum Plinius & Oppidoneum Ptolomeus nuncupat, in Mauritania Cæsariensi. 60.

115. Confessor Therapius à Bulla] Denuo addidimus aspirationem ex Ms. cum Diuo Augustino dict. lib. cap. 25. Bulla autem duplex recensetur à Ptolomeo, nempe in Numidia Bulla regia (nam sic legendum coniicio ex Plinio, pro eo quod est: Bullaria) & in Africa Bulla mensa. Certè Bullensis Regiensis Epigonius subscripsit Concil. 3. Carthag. Suspicor eandem esse à qua Villaregiensis Candidus nuncupatur, apud Diuum Augustin. contra Cresc. lib. 2. cap. 10. & fortassis apud Opt. contra Parm. lib. 2. pro Ballitanus, Bonifacius, legendum est Bullitanus. 61.

116. Item alius Lucius à Membresa] Vnice s. hanc dictionem lego, tum quod 4. Ms. legant: Membrasa, tum quod Diuus Augustin. lib. 3. contra epist. Parm. cap. 6. Saluij Membresitani meminit. Tractat vero ipse huius loci verba, sæpe dict. lib. cap. 26. 62.

117. Item alius Felix à Busl aceni] Cambronen. Buselacemi, Morel. Buslacenis, cum Augustin. lib. 3. contra Donat. c. 8. Idem tamen legit lib. 7. c. 27. ab Vslaccenis, siue iuxta Ms. à Buslaccenis, Ms. Blandin. & Marchinen. ab Vstblacceni, Dunen. ab Vstlacceni, Affliginien. ab Vstrolacceni, vsque adeo vt mera coniectura hic sit opus. Fortassis legendum: ab Vsali colonia, quam Vticæ vicinam dicit D. Augustinus de ciuitate dei lib. 22. c. 18. miraculis diui Stephani illustrem, & Vsaletum vocatur à Plinio; aut quod malim à Bysacena, quæ collocatur à Ptolomeo in Bysacio, cuius episcopi martyrium describit Victor Vticensis libro 2. 63.

118. Alius Saturninus ab Auitinis] Prorsus aut hoc modo legendum cum Manutio & quinque manuscriptis, aut cum Cambronensi: ab Abitinis. Nam de crudelitate Abitinensium Donatistarum, conqueritur D. Augustin. lib. 3. contra epist. Parmen. c. vlt. & Auita ciuitas collocatur à Ptolomeo in prouincia Carthaginiensi. De iisdem autem loqui eos, conuincit vicinitas litterarum V. & B. Quare & D. August. sic castigandus dicti lib. contra Don. c. 28. vbi legit sicut olim exc. ab itinis, neque placet etiam quod habet Morelius: à Vitinis. 64.

119. Quintus ab Aggya] Sic Manutius & Morel. Antea exc. cum Cambronensi & D. Augustin. dicti li. c. 29. ab Aggiua, cæteri Ms. ab Achia. Suspicor esse alteram duarum vrbium in Mauritania Cæsar. quarum vna AuZia, altera vocatur Augula. 65.

120. Alius Iulianus à Marcelliana] Ita etiã illi ex Ms. antea erat: Marcellina: fortè eadem est quam Mallianam vocat diuus Augustinus epistola 74. & Manlianum Ptolomeus in Africa. Tractat ille hæc verba dict. lib. contra Donat. c. 30. vbi Ms. legit: à Macellina. 66.

121. Tenax ab Horreis cæliæ.] Ms. 4. hic Victore

legunt, & Tenaci ascribunt quod sequitur, verum nobiscum Cambronensis codex & diuus Augustinus, dicti libri cap. 31. Qui: Horreiscceliæ, vna voce legit quod, duabus, Ms. cum excusis vulgatis; Manut. vero & Morel. Horreis cælianis; omnes autem cum aspiratione. De hac intelligo, quod in 7. concilio Carthag. subscripsisse legitur Hilarinus Orreocelensis, seu Orreocelorum; & in concilio Arelat. 2. ac Ephes. 2. Orcellenses episcopi ex Bysacio; vbi tamen nullum nomen est apud Ptolomeū, quod aliquousque huc spectare videtur, præter Orbitam.

68. 122. Confessor alius Victor ab Assuris] Siue legas: Assuris, cum D. Augustin. dicti libri c. 32. Cambro. cod. & excusis, siue: Assuras, vti hic & supra epistola 64. cæteri Ms. non moror. Meminit Assuritani. Prætextati idem D. Augustinus lib. 1. con. Epistolam Parmen. c. 4. & Assuritanæ ciuitatis contra Petil. libri 2. cap. 1. atque adeo apud Victorem Vticensem lib. 2. coniicio legendum: Assuritanæ, pro eo quod est: Zuritanæ. Collocatur autem Assurus à Ptolomeo, haud procul ab Amædera de qua supra.

69. 123. Donatulus à Capse] Ms. 4. Donatus à Cabse, sed prius habet D. Augustinus dicti libri cap. 32. & genuinum est, quia alioqui adderetur: Alius. Atqui teste Strabone & Salustio (nam ipse Cæsar non meminit) inter cæteras deleta est Capsa bello vltimo Africano, vbi Iugurthæ thesauri erant. Capsitanos quoque recenset Plinius.

70. 124. Martyr de schismaticis, Verulus à Rusiccade] Quod etiam alibi adnotauimus, præter nomen & ciuitatem aliud non habent Ms. 4. neque D. Augustin. dicti libri c. 33. & illud: de schismaticis, non habet etiam Cauchij codex. Si legamus autem; sensus est, quod alij de hæreticis, istum solum de schismaticis dixisse, & sic vox: Martyr, subiicienda; aut quod Verulus prius schismaticus, postea martyr fuerit. Neque vero placet, quod habent quatuor manuscripti: à Rusicca, nam Rusiccade maritima est Numidiæ ciuitas Ptolomeo & Plinio; Mela vero Africæ non rectè contribuit. Apud quem in Mauritania Cæsariensi pro eo quod: Rusiccada, legendum: Rusiccura, quod Russecorum Ptolomeo & Rusciecrium Plinio dicitur; quod vel ex 7. Syn. manifestum est, vbi subscribit ex Mauritania Cæsariensi Nuellus Rusiccuriensis Episcopus. De illa porro fuit Victor ille à Rusiccade seu Rusiccadiensis, cuius meminerunt Optatus contra Parmen. libro 1. & diuus Augustinus contra Cresc. libri 3. c. 27. ac de vnic. Baptis. c. 17. nam ibi sic legendum, pro eo quod est Rusiccariensis, & quod est libro contra Fulgent. Donatist. Rusiccaziensis. Quidam esse volunt eam, quæ hodie Astora nuncupatur.

125. quicquid habuit amisit] Nisi D. Augustin. etiam Ms. legeret: qui quod habuit, cum Cambronensi codice, & Cauchio; magis placeret vulgata lectio: quicquid habuit, aut quatuor Ms. quod habuit, duntaxat.

71. 126. Pudentianus à Cuiculi] Manuscripti quinque à Culculis, Cambronen. à Viculi. Nescio an huius ciuitatis fuerit episcopus, qui concilio 2. Carthag. subscribit Nicasius Culusitanus, & 6. ac 7. Vincentius. Apud Plinium & Ptolomeum nulla cum hac similitudo, præterquam illa in Mauritania Cæsarien. cui nomen Igelpili seu Igligili. Vide tractata hæc apud D. Augustinum dicti libri c. 35.

72. 127. Martyr Petrus de Hyppone Diarrhyto] Veram hanc esse lectionem præ vulgata, & D. August. dicti libri cap. 36. & rursum Ms. Diarrito, aut aliorum: Diarito, patet ex verbis his Plinij: Hipponem dilutum vocant Διάῤῥυτον, à Græcis dictam propter aquarum irrigua, & similiter Ptolom. ad mare eam collocans, ac Mela; vtpote quæ à voce græca διαῤῥυέω, deriuetur.

73. 128. Item alius Lucius ab Ausafa] Sic constanter Ms. etiam Augustin. cum Manutio, pro eo quod D. Augustin. excus. dicti libri cap. 37. cum aliis excusis: Auasafa; & rectius. Ipse enim Augustinus libri tertij contra Cresc. cap. 19. & 53. meminit Saluij Ausaphensis, ac libri 4. cap. 4. vbi perperam legitur Auaphensis.

74. 129. Item alius Felix à Gurgitibus] Nihil de hac reperi. Vide D. Augustin. dicti libri c. 38.

75. 130. Pusillus à Lamasba] Neque huius sit alicubi mentio; nisi fortè sit ea, quæ Lamida Ptolomeo dicitur. Vide ibidem Augustin. c. 34.

76. 131. Martyr Saluianus à Gazaufala] Cambronensis: Gauzafalla, Affligin. & Blandin. Gaiaifalia, Dunen. Gaianifalia, Marchin. & Cauchij: Gaiaufalia. sed primam omnium habet cum excusis diui Augustini etiam Ms. dicti libri cap. 30. & magis ad illud accedit ciuitas Gausaphna, sita apud Ptolomeum in Numidia.

77. 132. Honoratus à Tucca] Rursum Cambron. Tugga, & alij Ms. Thucca; verum prius habet diuus Augustinus dicti libri cap. 31. & de duplici Tucca supra diximus. Quare & sic etiam ille castigandus 3. lib. contra Donatist. c. 9. vbi perperam legitur: Actucca, præsertim cum Ms. Aug. habeat: à Tuccha.

78. 133. Victor ab Octauo] Sic D. Aug. excus. dict. li. c. 42. cum excusis. Ms. vero & Cambro. Octaua; cæteri Ms. Octauu. Octauiensis autem loci meminit Optatus cōtra Parm. lib. 3.

79. 134. Confessor Clarus à Mascula] Tractat hoc ibidem diuus Augustinus cap. 43. & meminit Donati Masculitani lib. 3. cōtra Cresc. ca. 27. Vocatur à Ptolomeo Maxula, & duplicem ponit in Africa; veterem prope Carthaginem, & alteram è regione Carthaginis iuxta Carpos. Quare & apud Plinium lego: Maxula, pro eo quod est: Maxulla. Coniicio etiam hinc apud Victorem Vticensem lib. 1. legendum: Masculitanum, pro eo quod est: Maßilitanum littus, est enim hæc maritima, & similiter in conc. Hyppon. & 3. Carth. Masculitanos Episcopos fuisse puto, qui nuncupātur Massylitani.

80. 135. Secundianus à Thambeis] Placet magis hæc Ms. etiam Augustini lectio, quam aliorum: Tambis, ob. vulg. & excus. D. Augustin. dicti lib. c. 44. lectionem: à Thabeis; collocatur Thambes mons (fortaßis aliquando ciuitas) in extrema Numidiæ parte; etiam Thabenæ ciuitatis meminit Cæsar comment. libr. 5. & Tabba quoque ciuitas legitur apud Ptolomeum in Byzacio.

81. 136. Item alius Aurelius à Chullabi] Rectè hoc substituerunt Manutius & Morelius, pro eo quod cum excusis habet diuus Augustinus dicti libri cap. 45. à Cillani, siue iuxta Ms. Cillaui: quia accedūt quàm proximè Ms. quorum Cambron. Cullabi, Dunen. Chubabi, alij tres: Chubali. Ciuitas est Numidiæ, quæ Plinio Chullu, Ptolomeo Culcua dicitur; de qua etiam

in hac

in hæc verba Solinus : Vrbes in Numidia plurimæ , ſed Cirta eminet , deinde Chulli , purpuratio fuco Tyriis velleribus comparata. Sic enim illum caſtigo pro eo quod corruptiſſimè legitur : Circa eminet Denichulli, & cæt.

137. ſine eccleſiæ baptiſmo] *ſiue hoc legas cum excuſis & Anglic. ſiue cum manuſcriptis,* in Eccleſiæ baptiſmo, *ſenſus conſtat ; Cambronenſis vtrumque omittit.*

82. 138. Litteus à Gemellis] *Sic Ms. hic & apud diuum Auguſtinum cum Manutio & Morelio, & epiſtola 77. Ms. & excuſi omnes; pro eo quod exc. Cypr. & D. Aug. dicti libri c.* 46. Licteus. *De Gemellis nihil compertum habeo.*

83. 139. Natalis ab Oea] *Rectè iſte tam pro ſe quam*
84. *pro* Sabratenſi, & Leptimagnenſi *epiſcopis ſenten-*
85. *tiam dixit, quia tres eas ciuitates Tripolim conſtituiſſe prouinciam, teſtis eſt in hæc verba Solinus : Achæi Tripolim lingua ſua ſignant, de trium vrbium numero, Oeæ, Sabratæ, Leptis magnæ. Ita enim eundem caſtigo, pro eo quod erat mendoſiſſimè : Athei &c. Numento* 1. *Iabratem Leptis. Magnee. Nam & à Ptolomeo haud procul à ſe inuicem collocantur tres illæ, præterquam quod legat :* Sabathra , *ſed perperam mea ſententia, quod & Plinius nobiſcum legat, & de his iiſdem ſic Silius Italicus libr.* 3. *Sabrata tum Tyrium vulgus, Saranaque Leptis, Oeaque, Trinacrios Afris permixta colonos. Item Victor Vticenſis inter Tripolitanos Epiſcopos numerat libro* 1. *Vices Sabrathenum & Creſconium Oeenſem. Ita enim lego pro eo quod erat: Vicſabratenum & Creſc. Eeeſem. Oea enim etiam reperitur apud Melam, & apud Plinium Oeenſis ciuitas. Leptis tum apud illum tum apud Plinium, Strabonem, & Saluſtium inter duas Syrtes collocatur. Quare & hic & apud D. Auguſt. dicti libri c.* 47. *Vera lectio eſt :* Natalis ab Oea, *non* à Boea. *Item rectè interpretatus eſt Leptimagnenſen Cauchius à Lepti magna.*

140. Iunius à Neapoli] *Cambronenſis:* Ianuarius, 86.
ſed prior eſt genuina, eo quod non præmittatur : Alius, *Atqui Neapolim quidem vocatam Leptim maiorem, teſtantur Plinius, Strabo, & Ptolomeus, ſed iidem cum Mela alteram recenſent Neapolim , & collocatur à Ptolomeo iuxta Curubin ad mare, cuius & apud Cæſarem mentio comm. lib.* 5. *& etiam hodie exſtat* 12. *à Tuneto miliario. Eiuſdem ciuitatis epiſcopum fuiſſe cenſeo, qui* 7. *concilio Carthag. ſubſcripſit. Vide reſponſum D. Auguſt. dicti libri capite vigeſimo octauo.*

141. Confeſſor & martyr Cyprianus] *Rurſum* 87.
præter Cambronenſem non habent Manuſcripti illud: Confeſſor & Martyr, *neque diuus Auguſtinus dicti libri capite vigeſimonono.*

FINIS TOMI SECVNDI OPERVM DIVI CYPRIANI.

Viſitaui has adnotationes de Mandato Reuerendiſſimi Domini Epiſcopi Brugenſis, & reperi eas catholicas ac dignas quod typis tradantur.

Franciſcus vanden Heede,
offic. Brugeñ.

INDEX TOMI SECVNDI Alphabeticus,

D. CÆCILII CYPRIANI CARTHAGINIENSIS Episcopi totius Africæ Primatis & gloriosissimi Martyris,

OPERVM TERTIVS TOMVS.

IACOBI PAMELII DE TITVLO ET ORDINE TERTII Tomi ad Lectorem Præfatio.

CVR qui hoc Tomo continentur, à reliquis Cypriani libris discreuerim, non mirabitur, qui editionem Manutij viderit; quippe qui seorsum ab aliis ipse quoque hos excuderit; ex quo etiam titulum illum: D. CYPRIANO ADSCRIPTA OPERA, mutauimus. Non quòd omnia huius classis in dubium reuocemus, aut notha censeamus, quemadmodum illi qui iampridem in duos Tomos opera D. Cypriani distinxerunt, & hæc nuncupant Opera falsò ipsi inscripta; sed quòd nosse expediat, quæ citra controuersiam illius semper habita fuerint, & quænam aliquando pro dubiis aut adulterini reputata. Inter hæc verò, commodissimo quantum quidem mihi videtur, ordine, primo loco collocaui, quæ stilus ipse & scripturæ citatæ certò conuincunt esse D. Cypriani genuina. Cuiusmodi sunt: libri De Spectaculis, De Disciplina & Bono Pudicitiæ, De Laude Martyrij, ac ad Nouatianum. Secundo loco, in quibus, etsi stilus nonnihil hæsitationis adferat, multa tamen sunt, quæ aut D. Cypriani esse persuadeant, aut vt minimum scriptoris æquè vetusti. Qualia sunt: opus illud insigne Ad Cornelium Papam de cardinalibus Christi operibus, in 12. Tractatus distinctum, De Aleatoribus, De Montibus Sina & Syon. Carmina de Genesi, De Sodoma, Ad Senatorem Apostatam, ac De Pascha Domini. Orationes quoque pro Martyribus, & sub die Passionis Cypriani. Tertio loco, quæ certis argumentis deprehendi aliorum esse Auctorum, & quorundam de nomine etiam notorum. Cuius generis sunt: De Singularitate Clericorum Origenis, Expositio in Symbolum Apostolorum Rufini. Ad Vigilium Celsi in Altercationem Iasonis & Papisci Præfatio. Aduersus Iudæos qui Christum insecuti sunt. De Reuelatione capitis B. Ioannis Baptistæ. De duplici Martyrio ad Fortunatum. Liber denique de duodecim Abusionibus Sæculi, ac Cœna D. Cypriano falsò inscripta; quippe quæ nihil ipso dignum contineat, quare & à me prætermissa foret, nisi Morelius prius edidisset, & reperiretur in quibusdam Ms. codicibus. Verum de his plus satis, quum de singulis censuræ nostræ rationes, suis argumentis subiecerim. Cæterum etiam temporis quo scripta sunt, quantum fieri potuit à me habita est ratio. Primo enim loco posuimus quæ in Secessu scripsisse videtur, De Spectaculis, ac De Bono Pudicitiæ, ad Plebem suam; De Laude Martyrij, ad Moysen & Maximum. Deinde quæ post redditum à Secessu, ad Nouatianum ac ad Cornelium. Posthæc, de quibus nihil certi haberi potest, & Carmina. Postremo, orationes duas, quarum vna titulum habet: Sub die Passionis Cypriani. In illis quoque quæ certo constat ipsius non esse; iuxta ætatem qua claruisse eos constat, Originem Rufino, & Auctores opusculorum ad Vigilium, ac Aduersus Iudæos, Auctoribus De Reuelatione capitis B. Ioannis, ac De Duplici Martyrio præposui; ad calcem ta-

men reiectis cæteris duobus opusculis, etsi vetustioribus, quod omnibus lectu minus digna videantur. Habes optime Lector etiam huius Tomi ordinis rationem & censuras, quas tamen eruditorum Theologorum iudicio, & præsertim Apostolicæ sedis sententiæ (vti & cætera omnia nostra) lubenter submittimus. Vale & viue feliciter, apud Opt. Max. nostri laboris & vigiliarum memor.

D. CAECILIO CYPRIANO ADSCRIPTA OPERA, DELECTV QVOQVE SINGVLORVM HABITO, IN ORDINEM REDACTA cum suis argumentis adnotationibúsque.

DE SPECTACVLIS.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Agit primum auctor aduersus illos, qui spectacula gentiliũ publica scripturarum auctoritate vindicare nitebantur; & quamquam nusquam disertis scripturæ verbis prohibita sint, damnata tamẽ idololatriæ interdicto hinc probat, quod nullum non spectaculi genus idolis consecratum sit. Deinde, per singula Ludorum genera, quæ sint in spectando pericula, paulo latius quam epistola secunda ad Donatum prosequitur; & præsertim eorum, quibus obscœnitatis (inquit) magisterium traditur simulachris libidinis. Postremo spectacula Christiano homine digna, quibus merito oblectare se debeat, paucis recenset. Imitatus haud dubie librum Tertulliani de Spectaculis, quem alicubi & Græcè & Latine se scripsisse ille indicat; tam refertum iis omnibus quæ ad hoc institutum faciunt vt commentarij loco esse posit dum de spectaculorum diuersitate agendum est. Atque adeo etiã mihi prorsus persuadeo, hunc librum Cypriani genuinum esse; Nam & stilus, & phrases quædam, plane idipsum conuincunt. Scriptum vero ab illo in secessu, ex frontispicio colligere mihi videor. Quare recte eius nomine in lucem est editus à Manutio et Morelio, quibus solis hactenus illum acceptum debemus.

CYPRIANVS PLEBI IN Euangelio stanti Salutem.

VT me satis contristat & animum meum grauiter affligit, cum nulla mihi scribendi ad vos porrigitur occasio (detrimentum est enim meum vobiscum non colloqui) ita nihil mihi tantam lætitiam, hilaritatémque restituit, quã cum adest rursus occasio. vobiscum me esse arbitror, cum vobis per litteras loquor. quãquam igitur ita se hæc habere quæ dico, certos vos esse sciam, nec quidquam de verborum meorum veritate dubitare: tamen etiam argumentum sinceritatem rei asserit; nam cum nulla prorsus præteritur occasio, probatur affectio. Quamuis ergo certus sim, vos non minus esse in vitæ actu graues, quam in sacramẽto fideles, tamẽ, quoniam non desunt vitiorum assertores blandi, & indulgentes patroni, qui præstant vitiis auctoritatem, & quod est deterius, censuram scripturarum cœlestium in aduocationem criminum conuertunt; quasi sicut innocens spectaculorum ad remissionem animi appetatur voluptas (nam & eousque eneruatus est ecclesiasticæ disciplinæ vigor, & ita omni lãguore vitiorũ præcipitatur in peius, vt iam non vitiis excusatio, sed auctoritas detur) placuit paucis vos non nunc instruere, sed instructos admonere, ne quia male sunt vincta vulnera, sanitatis obductæ perrumpant cicatricem. Nullum enim malum difficilius extinguitur, quam quod faciles reditus habet, dum & multitudinis cõsensu asseritur, & excusatione blanditur. Non pudet, non pudet inquam fideles homines, & Christiani sibi nominis auctoritatem vindicantes, superstitiones vanas gẽtilium cum spectaculis mixtas de scripturis cœlestibus vindicare? & auctoritatẽ idololatriæ conferre? nam quando id, quod in honore alicuius idoli ab ethnicis agitur, à fidelibus Christianis spectaculo frequentatur; & idololatria gentilis asseritur, & in contumeliam Dei religio vera, & diuina calcatur. Pudor me tenet præscriptiones eorum in hac causa, & patrocinia referre. Vbi inquiunt scripta sunt ista? vbi prohibita?
[1] Alioquin, & auriga est Israel Helias, & 4. Reg. 2.
ante arcam Dauid ipse saltauit; [2] Nabla, ęra 2. Reg. 6.
tympana, tibias, citharas, choros legimus. 1. Para. 15.
Apostolus quoque dimicans, cestus, & col- Ephes 6.
luctationis nostræ aduersus spiritalia nequi- 1. Cor. 9.
tiæ proponit certamen. Rursus de stadiis sumit exempla, coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini Christiano fideli non liceat spectare, quod licuit diuinis litteris scribere? Hoc in loco dixerim longe

melius fuisse istis, nullas litteras nosse, quã sic litteras legere. Verba enim, & exempla, quæ ad exhortationem euangelicæ virtutis posita sunt, ad vitiorum patrocinia transferuntur: quoniam non vt spectarentur ista scripta sunt, sed vt animis nostris instantia maior excitaretur in rebus profuturis, dum tanta est apud ethnicos in rebus non profuturis. Argumentum est ergo excitandæ virtutis, nõ permissio, siue libertas spectandi gentilis erroris; vt per hanc animus plus accendatur ad Euangelicam virtutem propter diuina prẹmia, cum per omnium laborum, & dolorum calamitatem concedatur peruenire ad terrena compẽdia. Nam quod Helias auriga est Israelis, non patrocinatur spectandis Circẽsibus,[3] in nullo enim is circo cucurrit. Et quod Dauid in conspectu Dei choros egit, nihil adiuuat in theatro sedentes Christianos fideles. Nulla enim obscœnis motibus membra distorquens, desaltauit grẹcæ libidinis fabulam. Nabla * æra, tibiæ, & citharæ Deum cecinerunt, non idolum. Non igitur præscribetur, vt spectẽtur illicita: diabolo artifice ex sanctis in illicita mutata sunt. Præscribat igitur istis pudor, etiam si non possunt sanctæ litteræ. Quædam enim scriptura magis prouidet in prẹcipiendo: verecundiam passa plus interdixit, quia tacuit: veritas si ad hæc vsque descenderet, pessime de fidelibus suis sensisset. nam & plerunque in præceptis quædam vtilius tacẽtur:[4] admonent sæpe dum interdicuntur: ita etiam tacentur, dum in litteris scripta sunt; & præceptorum loco seueritas loquitur, & ratio loquitur, quæ scriptura conticuit, secum tãtum vnusquisque deliberet, & cum persona professionis suæ loquatur, nihil vnquam indecorum geret; plus enim ponderis habebit sententia, quæ nulli se alteri debebit nisi sibi. Quid scriptura interdixit? Prohibuit enim spectari, quod prohibet geri. Omnia inquam ista spectaculorum genera damnauit, quando idololatriam sustulit, ludorum omnium matrem; vnde hẹc vanitatis & leuitatis mõstra venerunt. Quod enim spectaculum sine idolo? quis ludus sine sacrificio? quod certamen nõ consecratum mortuo? Quid inter hæc Christianus fidelis facit; si idololatriã fugit, quid loquitur? qui iam sanctus sit, de rebus criminosis voluptatem capit? Quid contra Deum superstitiones probat, quas amat dum spectat? Cæterum sciat hæc omnia inuenta dẹmoniorum esse, non Dei. Impudenter in Ecclesia dæmonia exorcizat, quorum voluptates in spectaculis laudat:[5] & cum semel illi renuncians, recisa sit res omnis in baptismate; dum post Christum[6] ad diaboli spectaculum vadit, Christo tanquam diabolo renunciat. Idololatria, vt iam dixi, ludorum omnium mater est; quæ vt ad se Christiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum, & aurium voluptatem. Romulus Conso quasi consilij Deo ob rapiendas Sabinas Circenses primus consecrauit. Cæterum reliqui, dum vrbem fames occupasset, ad aduocationem populi acquisiti sunt ludi scœnici, & Cereri & Libero dicati postmodum, reliquisque idolis, & mortuis. Græca illa certamina, vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus præsides suos habent varia dæmonia; & quicquid est aliud, quod spectantium aut oculos mouet, aut delinit aures; si cum origine sua, & institutione quæratur, causam præfert aut idolum, aut dæmonium, aut mortuum. Ita diabolus artifex quia idololatriam per se nudam sciebat horreri, spectaculis miscuit, vt per voluptatem posset amari. Plura prosequi quid est necesse? vel sacrificiorum in ludis genera monstruosa describere? inter quæ nonnunquam & homo fit hostia, latrocinio sacerdotis; dum cruor etiam de iugulo calidus exceptus patera, dum adhuc feruet, & quasi sitienti idolo in faciem iactatus crudeliter propinatur; & inter voluptates spectantium quorundam mors erogatur, vt per cruentum spectaculum sẹuire discatur: quasi parum sit homini priuata sua rabies, nisi illam & publice discat. Ad pœnam hominis fera rabida nutritur in deliciis, vt sub spectantium oculis crudelius insaniat: erudit artifex belluam, quæ clementior fortasse fuisset si non illam magister crudelius sæuire docuisset. ergo vt taceam quicquid latius idololatria probat; quam vana sunt ipsạ certamina, lites in coloribus, contentiones in curribus, gaudere quod equus velocior fuerit, mærere quod pigrior, annos pecoris computare, consules nosse, ætates discere, prosapiam designare, auos ipsos, atauosque commemorare: quam hoc totum otiosum negotium? immo quàm turpiter non otiosum? hunc, inquam, memoriter totam equini generis sobolem computantem, & sine offensa hunc

locum magna velocitate referētem? Partes Christiani si perroges, nescit; aut infelicior, si scit: quem si rursum perrogem, quo ad illud spectaculum itinere peruenerit; confitebitur per lupanarium, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem lasciuiam, per communem omnium contumeliam. Cui vt non obiiciam quod fortasse commisit, vidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idololatriæ spectaculum per libidinem duxit: ausus secum Spiritum sanctum in Lupanariū ducere si potuisset; qui festinans ad spectaculum, [7] dimissus, & adhuc gerens secum, vt assolet, Eucharistiam inter corpora obscœna meretricum tulit; plus damnationis meritus de spectaculi voluptate. Sed vt ad cœnæ iam sales inuerecundos transitum faciam pudet referre, quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt: Agentium strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurriles iocos, parasitos sordidos; ipsos quoque patres familias togatos, modo stupidos, modo obscœnos, in omnibus stolidos, certis nominibus inuerecundos. Et cùm nulli hominum aut generi, aut professioni, ab improbis isto sermone parcatur; ab omnibus tamen ad spectaculum conuenitur. commune dedecus delectat, videlicet, vel recognoscere otia vel discere: concurritur in illud pudoris publici lupanarium, ad obscœnitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur, quam quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur, quicquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit? cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, vt in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit facere dum consuescit videre. Illas tamē, quas infelicitas sua in seruitutē prostituit; libidinis publicæ occultat locus; & dedecus suū de latebris consolantur, erubescunt videri etiam quæ pudorem vendiderunt. At istud publicum monstrum omnibus videntibus geritur, & prostitutarum transitur obscœnitas; quæsitum est quo modo adulterium ex oculis admitteretur. Hinc dedecori condignum dedecus superducitur: homo fractus omnibus membris, & vir vltra muliebrem molitiem dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire; & propter vnum nescio quem, nec virum, nec feminam, commouetur ciuitas tota, vt desaltentur fabulosæ antiquitatum libidines. Ita amatur quicquid non licet, vt quæ etiam ætas abscon derat, sub oculorum memoriam reducantur; nōn est libidini satis, malis suis vti præsentibus, nisi suum de spectaculo faciat, in quo etiam superior ætas errauerat. [8] Non licet inquam adesse Christianis fidelibus, nōn licet omnino; nec illis, quos ad oblectamenta aurium ad omnes vbique Græcia instructos suis vanis artibus mittit: clangores tuba bellicos alter imitatur raucos; alter lugubres sonos spiritu tibiam inflante moderatur: alter cum choris, & cum hominis canora voce, contendens spiritu suo, quem de visceribus suis superioribus nitens hauserat, tibiarum foramina modulans; nunc effuso, & nunc intus recluso, ac represso, nūc certis foraminibus emisso, atque in aerem profuso, item in articulos sonum frangens, loqui digitis elaborat; ingratus artifici qui linguam dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas? quid illas magnas Tragicæ vocis insanias? quid neruos cum clamore missos? Hęc etiam si non essent simulachris dicata, obeunda tamen & spectanda non essent Christianis fidelibus; quæ & si non haberent crimen, habent in se & maximam & parum congruentem fidelibus vanitatem: nam illa altera dementia est manifesta otiosis hominibus negotiatio sua, vt vapulet; & prima victoria est vltra modum humani ventris esurire potuisse super titulo coronæ edacis flagitiosæ nundinæ; ictibus infelix facies locatur, vt infelicior venter saginetur. Quam fœda præterea ista luctamina? vir infra vitum iacens, & amplexus inhonestis nexibus implicatur. In tali certamine stare (videris quis vincat) pudor victus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem æneum [9] contentis in aerem viribus iactat, hæc gloria est dementiæ: denique remoue spectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda sunt ista Christianis fidelibus, vt iam frequenter diximus, tam vana, tam perniciosa, tam sacrilega spectacula: & oculi nostri sunt, & aures custodiendæ. cito in hoc assuescimus, quod audimus, scelere. Nam cùm mens hominis ad vitia ipsa [10] ducatur; sibi quid faciet, si habuerit exempla naturæ corporis lubricæ? quæ sponte corruit; quid faciet, si fuerit impulsa? Auocandus est animus ab istis. Habet Christianus

ſpectacula meliora, ſi velit; habet veras, & profuturas voluptates, ſi ſe recollegerit: & vt omittam illa, quæ nondum contemplari poteſt, habet iſtam mundi pulchritudinem, quam videat, atque miretur; ſolis ortum aſpiciat, rurſus occaſum mutuis vicibus dies, noctéſque reuocantem; globum lunæ, temporum curſus incrementis ſuis, decrementíſque ſignantem;[11] aſtrorum micantium choros, & à ſummo de ſumma mobilitate fulgentes; anni totius per vices membra diuiſa, & dies ipſos cum noctibus per horarum ſpatia digeſtos; & terræ molem libratam cum montibus, & proflua flumina cum ſuis fontibus; extenſa maria cum ſuis fluctibus, atque littoribus: [12] Interim conſtantem pariter ſumma conſpiratione nexibúſque concordiæ; extenſum aerem medium, tenuitate ſua cuncta vegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc ſerenitatem refecta raritate reuocantem; & in omnibus iſtis incolas proprios, in aere auem, in aquis piſcem, & in terra hominem. hæc inquam, & alia opera diuina, ſint Chriſtianis fidelibus ſpectacula. Quod theatrũ humanis manib⁹ extructum iſtis operibus poterit comparari? magnis licet lapidũ molibus extruatur, cruſta ſunt montiũ; & auro licet tecta lacunaria reluceant; aſtrorum fulgore vincentur: nũquam humana opera mirabitur, quiſquis ſe cognouerit filium Dei. Deiicit ſe de culmine generoſitatis ſuę, qui admirari aliquid poſt Deum poteſt. Scripturis inquam ſacris incumbat Chriſtianus fidelis; ibi inueniet condigna fidei ſpectacula. Videbit inſtituentem Deum mundum ſuũ, & cum cæteris animalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremq; facientem: ſpectabit mundum in delictis ſuis: iuſta naufragia, piorum præmia, impiorúmque ſupplicia; maria populo ſiccata; & de petra rurſus populo maria porrecta: ſpectabit de cœlo deſcendentes meſſes, non ex areis: inſpiciet flumina tranſitus ſiccos refrænatis aquarum agminibus exhibentia: videbit in quibuſdam fidem cum igne luctantem; religione ſuperatas feras, & in manſuetudinem conuerſas: intuebitur & animas ab ipſa morte reuocatas: conſiderabit etiam de ſepulchris admirabiles ipſorum conſummatorum iam vitas corporum redactas: & in his omnibus iã maius videbit ſpectaculum, diabolum illum qui totũ detriumphauerat mundum, ſub pedibus Chriſti iacentem. Quam hoc decorum ſpectaculum fratres? quàm iucundum? quàm neceſſarium? intueri ſemper ſpem ſuam, & oculos aperire ad ſalutem ſuam. Hoc eſt ſpectaculũ quod videtur etiam luminibus amiſſis; hoc eſt ſpectaculum, quod non exhibet prætor, aut cõſul, ſed qui eſt ſolus, & ante omnia, & ſuper omnia, immo ex quo omnia, pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, cui laus & honor in ſęcula ſeculorum Amen.

ADNOTATIONES IN librum de Spectaculis.

1. Alioquin] *Morelius:* Alioqui, *ſed prius Tertullianicum eſt.*

2. Nabla, æra, tympana, &c.] *Quum hic enumeret varia inſtrumentorum muſicorum genera; male habebat codex Manutij hoc loco:* aras, *&* *paulopoſt:* arae; *quod etiam addito aſteriſco ſatis ipſe indicauit.*

3. in nullo is circo cucurrit] *Rurſus pro hoc male Manutius:* idcirco. *Atqui de Circenſibus ludis tam late tradit Tertullianus, quam quiſpiam alius, & infra Auctor paulopoſt latius.*

4. admonent ſæpe dum interdicuntur] *Hoc nos ex coniectura ſubſtituimus: pro eo quod erat:* interciduntur, *vt alludat ad illud:*

Nitimur in vetitum ſemper, cupimúſque negata.

5. cũ ſemel illi renuncians, reciſa ſit res omnis in baptiſmate] *Cenſeo legendum:* renunciando, *aut locum eſſe mutilum.*

6. ad diaboli ſpectaculũ] *Etiã hoc non ſum veritus ſubſtituere, pro eo quod erat:* diabolum, *niſi velis legere:* diabolicum; *verum hoc Cyprianicum non eſt.*

7. dimiſſus, & adhuc gerens ſecũ, vt aſſolet, euchariſtiã] *Manutius aſteriſcum addidit voci:* dimiſſus, *quantũ ſuſpicor quod putaret locũ mutilum; ſed conſtare facile ſenſum deprehendẽt, qui aduerterint veterẽ Eccleſiæ morẽ, quo fideles dimiſſi iã ſacro peracto, à diacono exclamente:* Ite miſſa eſt, *ſecũ Euchariſtiam domũ deportabant; de qua latius ſupra libro de Lapſis Ms. habet dimiſſus è dominico.*

8. Non licet, &c. nec illis;] *Iterum hic coniecturã noſtram ſubſtituimus, pro eo quod erat:* nec illos, *eadem ratione, qua ſupra epiſtola ad Iubaianum:* non licet hæretico, *pro eo quod erat:* hæreticum.

9. Contentis in aerem viribus] *Forte:* extenſis.

10. ducatur] *Nos hoc quoque ex coniectura, pro eo quod alij:* ducitur.

11. aſtrorum micantium choros] *In quodã Ms. ſic legitur, plauſtrum micantem, choros ſtellarum de ſummo cœlo ſumma mobilitate fulgentes.*

12. Interim conſtantem pariter ſumma cõſpici ratione] *Obſcurus locus & mutilus mea ſententia, nõ minus atque alter ille infra notatus aſteriſco per Manutium:* conſiderabit etiam de ſepulchris admirabiles ipſorum conſummatorum iam vitas corporũ redactas. *in quodam ſcripto ſic habetur:* admirabiliter ipſorũ conſummatorũ in vitas corpora redacta.

DE DISCIPLINA ET Bono Pudicitiæ.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

VBi paulo post initium libri, Pudicitiam generatim definiuit & econtrario impudicitiam, tres facit Pudicitiæ gradus; in Virginibus nempe, continentibus, & matrimonio iunctis. Inter quos Virginitatis potißimum elogia prosecutus, exemplis Ioseph & Susannæ ad Pudicitiã hortatur. Postremo, vbi quãtæ sit voluptatis vicisse voluptatẽ, & in vestitu quoque Pudicitiã relucere debere, paucis cõmonstrauit; quib⁹ remediis in officio cõtineri caro poßit, tribus quod aiunt verbis explicat. Porro vt Cypriani esse credam⁹, præterquã quod Graui⁹ insignẽ vetustũ codicem Carthusiæ Coloniẽsis, ex quo multa restituit, pro nobis alleget, & quod Ms. cod. Ludouici Carrionis, & S. Pãtaleonis iuxta Coloniam, illi etiã inscribant; facit tum operis tutulus prorsus Cyprianicus, tũ imitatio Tertulliani libro de Pudicitia, et ex illo ac aliis ipsius locis, ad verbũ fere sumpta pleráque. Nec est cur stilũ repũgnare dicat Erasmus, quũ siquis alius Cyprianũ referat. Etsi enim fluat plærũque ac lectorẽ alicubi ducat; certe haud aliter argute & breuiter sententiis & Euthymematis pũgit, lib. de Disciplina & habitu virginũ, & vbicunque Tertullianum imitatur. Bene tamen habet, quod saltẽ Cornelij Papæ esse censeat, & indignum qui intercidat.

ALIQVAS officiorum meorum partes [1] non ęstimo pręterisse, dum semper enitor, vel maxime quotidianis euangeliorum tractatibus, aliquando vobis [2] fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini vtilius geri, quid accommodatius officio episcopi potest inueniri; quàm vt doctrina [3] diuinorum per ipsum insinuata collatáque verborum, possint credentes ad repromissum regnum peruenire cœlorum? [4] Hoc certe mei & operis & muneris, quotidianum votiuum negotium, absens licet obtinere connitor, & per litteras præsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello, ideo conuenio, vt Euangelicæ radicis firmitate solidati, aduersus omnia diaboli prælia stetis semper armati. [5] Absentem me non credam, si fuero securus. [6] Veruntamen omnia quæ vtiliter proferuntur, & æternæ vitæ statum tractantibus vel definiunt, vel promittunt; ita demum fructuosa sunt, si ad emolumentum operis diuinæ indulgentiæ viribus adiuuentur. Non solum proferimus verba quæ de scripturarum sacris fontibus veniunt, sed cum ipsis verbis preces ad Dominum & vota sociamus; vt tam nobis quàm uobis, & sacramentorum suorum thesauros aperiat, & vires [7] ad implenda quæ cognoscimus, tribuat. Periculum enim maius est voluntatem Domini cognouisse, & in Dei voluntatis opere cessasse. Quamuis ergo ad multa vos negotia, ad diuinæ monitionis præcepta, semper vt scitis exhorter ([8] quid enim mihi aliud votiuum aut maius potest esse, quàm vt per omnia perfecti stetis in Domino) tamen vt præcipuæ pudicitiæ claustra teneatis (quod & facitis) admoneo; scientes templum esse vos Domini, membra Christri, habitationem Spiritus sancti, electos ad spem, consecratos ad fidem, destinatos ad salutem, filios Dei, fratres Christi, consortes Spiritus sancti, nihil iam carni debentes [9] quasi renatos ex aqua & pudicitia, [10] præter voluntatem, quam velle debemus vt nostra sit: præstetur etiam propter redemptionem. vt corrumpi non possit, [11] quæ à Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsam Christi pronunciat; oro vos quanta pudicitia exigitur, vbi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præstetur? Et ego quidem, nisi quod breuiter vos admonere proposui, latissimas satis puto, & locupletes pudicitiæ laudes proferre potui; sed superuacuum duxi laudare eam diutius apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis, & plures eius laudes exercendo profertis; facti eius ornamentum, dum & illa vestrum est, [12] mutuo decore inuicem fenerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum, vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quantum & quid possit, per uos apparuit, & quid vos velitis, ipsa demonstrauit, & docuit; copulatis in vnum duobus bonis mandatorum & rerum, [13] ne quid mutilum videretur, si [14] aut præcepta ministeriis, aut præceptis ministeria defuissent. [15] Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudo-

1. Cor. 6.

Ephes. 5.

ris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput. Pudicitia sollicita non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est: Pudicitia semper ornatur solo pudore, [16] bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet: Pudicitia nihil ornamentorum quęrit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscunque habitare dignatur, quam nunquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiã hostibus suis, dum illam multo magis mirantur, qui eam expugnare non possunt. Sed vt matura & in viris probata semper, & à feminis appetenda: sic inimica eius impudicitia semper est detestãda; obscœnum ludibrium reddens ministris suis, nec corporibus parcẽs nec animis. Debellatis enim propriis moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis mittit: blãda prius, vt plus noceat dum placet; exhauriens rem cum pudore; hostis cõtinentię, frequenter perueniens ad sanguinem: cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonę, mater impœnitentię, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem; alienis affectibus suos inserens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducens. Quæ plerunque extra sexum ardẽs, dum se non continet intra concessa, parum sibi putat satisfactum, nisi in virorum quoque corporibus non voluptatum nouam quærat, sed extraordinaria & portentosa contra ipsam naturam ex viris per viros monstra conquirat. Sed enim pudicitia locum primum in virginibus tenet, secundum in continentibus, tertium in matrimoniis. Verum in omnibus gloriosa est cum gradibus suis. Nam & matrimoniorum fidem tenere laus est, inter tot corporis bella; & matrimonio de continentia modum statuisse, maioris virtutis est, dum etiam licita reiiciuntur. Certe ex vtero sanctitatem custodisse, & infantem se vsque in senectutem in sua ætate tota tenuisse admirandæ vtique potentiæ est: nisi quod [17] blandas corporis leges non nosse, magis felicitatis est, notas iam vicisse, virtutis est; sic tamen vt & virtus ista de dono Dei veniat, licet se in membris hominibus ostendat. Pudicitiæ, fratres, antiqua præcepta sunt. Quare antiqua dico? quia cum ipsis hominibus instituta sunt. Nam & ideo vir suus feminæ est, vt præter eundem alterum nesciat, & ideo viro reddita est mulier, vt subiecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & duo, inquit, erunt in carne *Gen. 2.*
vna, vt in vnum redeat, quod vnum fuerat, ne separatio sine reddito occasionem præstet alterius. Inde & Apostolus: Caput *Ephes. 5.*
mulieris pronunciauit virum, vt coniunctione duorum pudicitiam probaret. Nam vt alterius caput membris aptum non potest esse, ita & alieno capiti membra non sua: caput enim suis conuenit membris, & membra capiti suo; vtraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, [18] ne qua Oriente discordia de diuisione membrorum pactum diuini fœderis rumperetur. Addit tamen & dicit: Quoniam qui vxorem suam diligit, se ipsum diligit. Nemo enim carnem suam odio habet, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam. Charitatis cum pudicitia ex hoc magna præscriptio, si vxores diligendæ sunt à viris suis sicut & Christus dilexit Ecclesiam; & ita vxores maritos debent diligere, vt Ecclesia diligit Christum. Hanc sententiam Christus quando vxorem dimitti *Matt. 19.*
non nisi ob adulterium dixit: interrogatus, tantum honorem pudicitiæ dedit. Hinc nata est illa sententia: [19] Adulteras non sinetis viuere. Hinc Apostolus dicit: Hæc est *Leuit. 20.*
voluntas Dei, vt abstineatis vos à fornicatione. Hinc & illud dicit: Membra Christi, membris meretricis non esse iungenda. Hinc traditur satanę in interitum carnis, qui proculcato iure pudicitię, vitia carnis exercet. Hinc merito regnum cœlorum non tenent adulteri; hinc est omne peccatum extra corpus esse, solum adulterum peccare in suum corpus: hinc cęteræ pręceptorum auctoritates, quas nunc recolere omnes non est necesse, apud vos præsertim qui illas nostis frequenter & facitis; [20] quæ licet descripta non sint, queruli tamen de his non potestis esse. [21] Adulter enim non habet excusationem, aut habere potuit; quia ducere licebat vxorem. Sed sicut matronis iura præscripta sunt, [22] quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint. Virginitas vero & continentia extra ius omne sunt; nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus

1. Thess. 4. *1. Cor. 6.* *1. Cor. 5.* *Ephes. 5.* *1 Cor. 6.*

legibus pertinet, altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conatur, virginitas æquat se Angelis: si vero exquiramus, etiam excedit; dum in carne luctata victoriam etiam [23] cōtra naturam refert, quam non habent Angeli. Virginitas quid aliud est quam futuræ vitæ gloriosa meditatio? [24] Virginitas neutri sexus est: virginitas est perseuerans infantia: virginitas est voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, sed quod plus est, filiorum contemptum habet: non habet fecunditatem, sed non habet orbitatem: felix quod est extra partus dolorem, felicior autem quod est extra funerum filiorum calamitatem. Virginitas quid aliud est quàm * soluta libertas? maritum non habet dominum; virginitas affectationibus omnibus soluta est. Non matrimoniis est dicata, non sęculo, non liberis. Persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest prouocare. Sed quia pudicitiæ nobis breuiter sunt exposita præcepta, iam pudicitiæ ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cum in rem præsentem venitur: nec de virtute dubitatur, quando quod præcipitur, [25] exemplis etiam signatur. Exemplum pudicitiæ à Ioseph cæpit. Adolescens Hebræus generosus de parte, generosior de innocentia, ob inuidiam reuelationum distractus à fratribus Ismaelitis, in domum deuenerat hominis Aegyptij; obsequio & innocentia & tota seruitutis fide facilem & beneuolum in se animum sui prouocauerat Domini, cuius faciem tam sermo liberalis, quam ætas omnibus commendauerat. Sed ista generositas ab vxore Domini aliter quā decebat accepta est: in domus parte secreta, [26] & sine arbitris, alta & facinoribus accommoda; putauit se pudicitiam adolescentis incontinens mulieris impudicitia, nunc promissis, nunc minis posse superare. Et cùm retentus est vestibus, eo quod molitetur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipsas vestes relinquens, & corporis nudi sinceritatem habiturus innocentiæ testem; [27] ad crimen impudicitiæ suæ imprudens mulier adiicere non dubitauit calumniam: & cæteris & marito, [28] squalida & feruens, spreto desiderio suo, conquesta est dolore simulato, quod Hebræus adolescens vim sibi molitus fuisset inferre, quam ipsa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerū inscius, & vxoris accusatione grauiter inflammatus incēditur. Pudicus vero iuuenis, quia delicto conscientiam non miscuit, [29] in imum carceris truditur. Sed sola non est in carcere pudicitia: nam est cum Ioseph Deus, & nocentes dantur in manu eius, quia innocens fuerat. Somniorum præterea obscura dissoluit, quia spiritus in tentatione vigilabat; & per dominum liberatur à vinculis. [30] Qui in domo minor cum periculo fuerat; regiæ domus sine periculo Dominus effectus est: generositati suę redditus, fructum pudicitiæ & innocentiæ, Deo iudice, à quo meruerat, accepit. Sed non minus ex parte diuersa, aliud nobis pudicitiæ simile de continentia feminarum exoritur exemplum. Fuit, vt legimus, Susanna filia Helciæ, vxor Ioachim pulcherrima, pulchrior moribus. Hanc nullum ad dedecorem commendabat species, simplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia sola natura. [31] Hanc ex senioribus duo cœperant deperire, nihil memores nec diuini timoris, sed nec suæ annis iā marcescentis ætatis; ita illos in flagrantia transactæ iuuentutis incendia, rediuiuę libidinis flamma reuocabat: Pudicitię latrones amorem profitentur, sed oderant. Resistenti minantur calumnias, adulterij se dicunt accusatores, voto adulteri. Inter duos libidinis scopulos auxilium de Domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudiuit de cœlo clamētem ad se pudicitiam Dominus; & cum iniquitate oppressa duceretur ad pœnā, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & [32] in periculo suo tam funeste totiens consepta, & libidinem euasit, & mortem. Infinitum erit si exempla prosequar plura: his duobus contentus sum, præsertim cum omnibus sit viribus [33] per istos pudicitia defensata. Non illos emollire potuit in vita generosi sanguinis memoria, quæ in quosdam licentia lasciuiæ est ministra: non decor corporis, & apte positorum figura membrorum, quæ suggerit plerunque [34] vt quasi flos quidam, properans velociter trāsituræ ætatis, porrecta voluptatis occasione pascatur: non anni primi virentis, sed maioris ætatis; cum rudis adhuc sanguis æstuans, naturæ flammas accendat, & in medullis versata [35] cæca incēdia ad remedium verum etiam per periculum pudoris itura: non vlla latebrarum & sine vllo conscio, quæ tuta quibusdam putatur, occasio; quę maxima vis est admit-

Marginalia: *absoluta; Gen. 33. & 39. 40. & 41.; Dan. 13.

tendi sceleris, cum deliberationibus occurrit impunitas. Non posita necessitas de auctoritate iubentium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam sæpe recta consilia. Non præmia ipsa & bonitas, non accusationes, non minæ, non pœnæ, [36] non mortes; nihil tam fœtum, tam durũ, tam triste, quàm cecidisse de alto pudicitiæ gradu. Digni tanto iudicis diuini præmio, quorum alter regio pæne throno illustraretur, altera concordia mariti dotata [37] inimicorum mortibus redimeretur. Hæc sunt & his similia semper nobis ante oculos exempla ponenda, his paria diebus noctibúsque meditanda.

Nihil animum fidelem sic delectat, quam integra [38] immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicisse, voluptas est maxima: nec vlla maior est victoria, quàm ea quæ [39] de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, seipso fortior fuit: qui inimicum prostrauit, externum hostem percussit; qui cupiditatem depressit, hostem domesticum superauit. Malum omne facilius vincitur quàm voluptas: quia illud quicquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quàm quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit, & metus sustulit; nam ex cupiditatibus metus veniũt. Qui cupiditates vincit, de peccato triũphat: qui cupiditates vincit, malum generis humani sub pedibus suis iacere ostendit: qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit: qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod est etiam ingenuis difficilimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, vt res docent, semper pudicitia: quo facilior sit, nullis artibus constat. [40] Quæ enim illa consummata voluntas, quę nisi impediretur, longe est, sed nostra est: ita non est acquiranda, [41] sed fouenda quæ nostra est. Quid est enim aliud pudicitia, quàm mens honesta ad custodiam corporis data; vt sexibus redditus pudor, seueritate signatus, [42] fidem honoris de incorrupta sobole seruaret? Pudicitiæ autem, fratres, competunt & cogniti sunt in primis diuinus pudor, & præceptorum sancta meditatio, & animus propẽsus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionẽ: [43] deinde videre, ne quid in se vltra modum sculptum, vltra honestatem productum, ne quid proditũ, ne quid arte fucatum, ne quid ad irritãdos; aut redintegrandos dolos lenocinatum. Nõ est pudica quæ affectat animum alterius mouere, etiam salua corporis castitate. Longe absint quibus pulchrituto non ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulchritudine, & malæ mentis indicium & deformitatis est. Sit natura corporis libera, nec diuinis operibus inferatur vis. Semper est misera, quæ sibi non placet qualis est. Quid capillorum mutatur color? [44] quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diuersam formam conuertitur? quid postremo speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicæ pudicus sit: [45] adulterium fidelis nec in coloribus nouerit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, rigida faciunt metella? [46] nisi vt fluentes humeros premant, & luxuriam infeliciter animi iactantis ostendant? Quid cum ceruices peregrinis lapidibus vrgentur, & absconduntur? Quorum pretia etiàm sine artibus [47] Kalendarium cuiusuis excedunt? Non ornatur mulier, [48] sed vitia mulieris ostenduntur. Quid cum digiti tali auro onerati, nec intrare possunt, nec egredi? vtrum vsus exposcitur, an patrimoniorum inanis pompa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatę, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris. Sed vt repetam quæ cœperam, colenda semper pudicitia viris & feminis, omni custodia seruanda est intra limites suos. Cito natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quæ semper in lapsu est. Sub prætextu quippe naturæ quæ homines semper vrget ad affectus, quibus ruinæ collapsi generis resarciuntur; [49] blandimento voluptatis fallens, non ducit ad continentiam legitimæ coniunctionis sobolem, sed iactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, [50] quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluctandum est omni genere virtutis. Assumantur secundum Apostolum Christi opera, & à consortio carnis quantum potest animus colligatur: separetur consensus à corpore, vitia semper castigẽtur vt odiantur: [51] Ante oculos obuersetur; deformis esse atq; deiectus peccati pudor: Pœnitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil consideretur curiose in alienis vultibus; sermo & breuis sit, & so- Philip. 2.

& sobrius risus, signum est enim animi facilis & remissi: nam contactus recedat etiam honestus: nihil corpori liceat, vbi vitandum est corporis vitium. Cogitetur quàm honestum sit vicisse dedecus, quàm inhonestum victum esse dedecore. Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua contumelia: [32] nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coerceat animus stimulos carnis, refrænet impetum corporis. Accepit enim hanc potestatem, vt illi ad imperium eius membra seruirent: & quasi legitimus ac perfectus auriga, vltra concessas corporis metas extollentes se carnis impetus, cœlestium præceptorum habenis reflectat; ne vltra terminos suos curtus iste corporis raptus in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter hæc, [33] immo & ante hæc, contra turbas & vitia omnia de diuinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia præstare. Ego pauca dictaui, quoniã non est propositũ volumen scribere, sed allocutionẽ transmittere. Vos scripturas aspicite, exẽpla vobis de ipsis præceptis huius rei maiora cõquirite. Fratres charissimi, bene valete.

ADNOTATIONES IN librum de Disciplina & bono pudicitiæ.

1. Non æstimo præteriisse] *Censeo legendum*: Nõ existimo.

2. fidei & scientiæ] *Hoc ex cod. Ms. Carr. pro:* sentẽtiæ.

3. Diuinorum, &c. verborum] *Grauius in margine* dominicorum: *sic etiam Ms. cod.*

4. Hoc certè] *Ex Ms. adiicio:* certè.

5. absentem me non credam] *Ita Grauius ad marginem & Ms. pro:* non credo.

6. Verum tamen omnia quæ vtiliter proferũtur] *Hoc ex iisdem, pro eo quod alij:* proferunt; *non placet autem quod habet solus Manutius:* viriliter.

7. Ad implenda quæ cognoscimus] *Hanc coniecturam Erasmi sequuntur Grauius, Manutius & Morel. poterat tamen:* quæque, *accipi pro:* quæcunque; *Præsertim quum sic legant etiam Ms.*

8. (quid enim mihi aliud] *Adiicio recens:* enim, *ex vtroq; Ms. quod optimè loco quadrat adiecta Parẽthesi.*

9. quasi renatos ex aqua & Pudicitia] *Ex Erasmi coniectura lego:* quasi, *pro:* quæ; *ex Grauio vero & Ms. cod. adiicio:* aqua &.

10. præter voluntatem quam velle debemus vt nostra sit] *Ex Costerio habeo:* vt, *pro:* &, *adhuc tamen totus locus obscurus est; Ms. cod.* & in nostra sit, *sed non placet.*

11. quæ à Christo consecrata sit] *Hic iterum Costerius:* quia Christo. *Sed vel Erasmo teste ille sensus constat; & sic legunt etiam Ms. cod.*

12. mutuo decore] *Prorsus cum Erasmo hoc lego; pro:* modulo decore.

13. ne quid mutilum videretur] *Istud ex Grauio ad marginem, & cod. Ms. pro eo quod alij:* inutile.

14. aut præcepta ministeriis, aut] *Recens omnia hæc adiicio ex cod. Ms.*

15. Pudicitia est honor corporum] *Hæc ad verbum ferè pro more Cypriani, ex Tertull. exordio, libri de Pudicitia.*

16. bene sibi tunc conscia] *Adiicio:* tunc, *ex cod. Ms. Sic & paulopost:* eam.

17. blandas corporis leges non nosse, felicitatis est, &c. *Hic illud eiusdem imitatur sub finem libri 1. ad vxorem:* Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior, &c.

18. ne qua oriente discordia] *Adiicimus:* qua; *ex cod. S. Pantaleonis. Ex eodem paulopost:* diligit; *in altero Ms. cod. desiderabantur hæc omnia.*

19. Adulteras non sinetis viuere] *Fortè:* Adulteros.

20. quæ licet descripta non sint, quæruli] *Idem Ms. cod.* quæ licet descripta sint quærulæ, *sed nec hoc satisfacit.*

21. Adulter enim non habet excusationem] *Hoc rursum ex Tertull. de Pudicitia, non procul ab initio; referens ad excusationem peccati, quod ille male iuxtà suum errorem ad excusationem veniæ.*

22. quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint] *Locus pro matrimonij indissolubilitate. Est autẽ locus ille mutilus, quod etiam asterisco adnotauit Manutius. Prosequuntur quidem cod. Ms. alia distinctione, quæ sequuntur, in hunc modum:* altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se angelis Dei; *sed nec sic satisfaciunt.*

23. etiã contra naturã] *Ex Ms. cod. ita lego, pro:* &.

24. Virginitas neutri sexus est] *Grauius ad marginem & cod. S. Pantal.* neuter, *sed prius placet.*

25. Exemplis etiam signatur] *Ita ego ex coniectura lego, pro:* sanatur.

26. & sine arbitris allata & facinorosis accommodata] *Hic similiter ex coniectura:* & sine arbitris alta, & facinoribus accommoda.

27. ad crimen impudicitiæ suæ] *Optimè sic Ms. cod. pro:* pudicitiæ.

28. squalida & feruens] *Ms. cod. Carr.* suadens & feruens, *sed prius arridet magis.*

29. in imum carceris truditur] *Grauius ad marginem:* traditur, *illud verò habet Ms. cod. Carr.*

30. Qui in domo minor] *Rectè etiã hoc Ms. cod. pro:* minori; *neque enim in minori, sed maiori periculo ibi erat Ioseph.*

31. Hanc ex senioribus duo cœperant deperire] *Rectè sic Grauius, pro:* in hanc.

32. in periculo suo tã funestè totiẽs cõsepta] *Optimè rursũ sic Ms. cod. pro eo quod erat corruptè:* cõcepta.

33. per istos] *Etiam hoc ex illis restitui, pro eo quod erat pessimè:* par ista.

34. vt quasi flos quidã properãs velociter trãsi-

turæ ætatis] *Pulchrè sic restituit hunc locum Grauius, pro eo quod alij legunt:* quasi flos quidem propetans velociter transire ætatis; *nam & consentiunt Ms.cod.qui etiam legunt:* porrectæ, *pro eo quod alij* porrecta.

35. cœca incendia] *Addiderunt:* cœca, *Manutius & Morelius, & consentiunt Ms.cod.*

36. non mortes] *Hoc ex Grauio & Ms. cod. pro:* non mors.

37. inimicorum mortibus redderetur] *Forte:* redimeretur.

38. immaculati pudoris conscientia] *Rursum hoc ex Grauio, pro:* immaculata.

39. de voluptatibus] *Hoc ex Ms.cod.pro:* è.

40. Quæ enim illa consummata voluntas] *Grauius in margine:* voluptas; *sed neque hoc perspicuum locum reddit.*

41. sed fouenda quæ nostra est] *Ms. vterque:* fauenda, *at minus placet.*

42. fidem honoris] *Ms.cod.* oneris; *neutrum satisfacit.*

43. deinde videre ne quid in se vltra modum sculptum] *Hæc ex initio mutuatus est libri Tertull. de cultu feminarum, vbi docet etiam in cultu consistere pudicitiam; quod ipsum supra tractauit libro de Disciplina & habitu virginum Cyprianus, vbi latius de similibus Tertulliani locis. Atqui rectè Erasmus coniecit legendum:* lenocinatum, *pro:* lenocinantium.

44. quid oculorum extremitates suffuscētur] *Ita censet legendum Erasmus, pro eo quod habebat vetus excusus codex:* suffocantur; *eo quod (inquit) stibio nigror oculis addi soleat; verum si legatur:* suffucantur, *aut* fucantur, *accedet magis ad illud Cypriani libr. citato:* oculos circumducto nigrore fucare. *Illius etiam coniecturam secuti legimus:* artibus, *pro:* actibus.

45. adulteriū fidelis nec in coloribus nouerit] *Hoc rectè etiam ille pro:* ad vltimum; *nam &* adulteriū *colorum vocat Tertull. de habitu muliebri.*

46. nisi vt fluentes humeros] *Hoc cum Grauio vet.excus. & Ms.cod. quare miror Erasm. legisse:* non vt. *Eadem ratio est de eo quod sequitur:* infeliciter, *pro eo quod Erasmus:* feliciter: *iuxta cod. autem Ms. prætermisimus vocem:* se, *superfluam.*

47. Kalendarium cuiusuis excedunt] *Similiter Tertull. loco iam citato: Vno lino decies sestertium insumitur, saltus & insulas tenera ceruix fert, graciles aurium cutes Kalendarium expendunt, & in sinistra per singulos digitos de singulis saccis ludit; & seipsum explicās: hæ sunt vires (inquit) ambitionis, tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpusculo baiulare.* Kalendarium *enim seu* Kalendarij *liber (vti nuncupatur à Seneca epistola 88.) & tabulas domesticas significat, quibus adnotantur quæ in singulos menses accipiuntur, & eas in quibus proscriptæ erant vsuræ ad Kalendas exigendæ, sicut rectè adnotauit Rhenanus. Vlpianus enim & Africanus Iureconsulti, posteriori hac significatione vtuntur. Quare non est necesse confugere ad coniecturam Erasmi, vt legatur:* cilindorum onus excedunt.

48. sed vitia mulieris ostenduntur] *Rectè adiicit Grauius:* mulieris. *Quod sequitur rursum obscurum est.*

49. blandimento corporis fallens non ducit ad continentiam] *Hoc iterum ex Grauio, pro eo quod alij:* fallentes, *&:* conscientiam. *Prius etiam legunt codices Ms.*

50. quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit] *Grauius & Ms.cod.* inserit; *cæteri longè aliter:* socium miseriæ & ducem, *verum illud vet. exc. placet.*

51. Ante oculos obseruetur, deformis esse atque deiectus peccati pudor] *Ita rectius Grauius & Ms.cod. quàm alij:* Ante oculus obseruetur. Deformis est, &c. *malim autem legi:* obuersetur.

52. nec delectare potest] *Ita lego pro eo quod alij:* delectari.

53. immo & ante hæc] *Adiicio:* &, *ex manuscriptis codicibus.*

DE LAVDE MARTYRII AD MOYSEN ET MAXImum & cæteros confessores.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Laudem martyrij sublimi dicendi genere prosequitur, tria potißimum toto libro late pertractans. Quid nempe sit, quantum sit, & cui rei prosit. Pulchris interim similitudinibus & argumento à quotidianis funeribus sumpto, ad mortem pro Christo lubenter obeundam hortatur. Iam inter virtutes martyrij enumerat, quod vniuersi doloris expertes martyres Domini propitiatio coronet, ita vt in eos non competat illud Christi, vsque quadrantem nos vltimum reddere. Præmij verò loco proponit, tū à gehennæ metu securitatem, tum vitæ æternæ consecutionem, paucis poetico quodam more vtraque describens, deinde quod quibusdam sit coronæ loco martyrium, aliis qui sanguine suo lauantur peccatorum redemptio. Postremo, vbi scripturis aliquot, ad confeßionem nominis Christi eos animauit: vt sui memores sint rogat, cum in eis Dominus Martyrium cœperit honorare, vtpote quibus petentibus non negare credatur dominus. Porrò Cypriano ascribunt hunc librum præter Gemblacensem ex quo illum Erasmus edidit, Cambronensis, Affliginiensis & Anglicus codex Ms. vt omittam Manutij & Morelij cod. ex quibus pulchrè hunc librum plerísque in locis restituerunt. Suffragantur, Vincentius Bellouacensis, Anthoninus & Trithemius. Suffragatur etiam titulus ad Moysen & Maximum, ad quos extant duæ Cypriani epistolæ cum ipsorum responso. Immo & ad Cyprianum illorum hæc verba: Maxime quod & gloriosas martyrū non dicam mortes, sed immortalitates gloriosis & cōdignis laudibus prosecutus es, &c. *Neque verò stilus abhorret quantūuis id sentiat Erasmus: nā & stilo magis elaborato ad eosdē scripta est epist. xvi. quā aliæ plenæque*

tæque, & similem inæqualitatem dictionis videre est libro ad Demetrianum.

ETSI incongruens est, fratres charissimi, in hoc fauore dicendi aliquid trepidationis adferre, miniméque deceat gloriam tantæ deuotionis infringere, ex eo quod fatear me cœpisse dubitare: tamen identidem dico, ipsa animum deliberatione constringi; qui exequendæ laudis cupiditate succenditur, & à loquendo magnitudine virtutis inhibetur:[1] cum aut non deceat tacere, aut periculosum sit parum dicere; nisi quod hæc æstuanti res sola subuenit, quod videatur ei facilè ignosci posse, qui non timuit audere. Quam ob rem charissimi fratres,[2] tot tantísque rebus etsi potentia rei oneratur facultas ingenij, vt quantum se in exprimenda martyrij dignitate protulerit, tantum ipso pondere laudis oppressa, atque æstimatione rerum omnium, de quibus cum maximè loquitur, debilitata ac fracta, intra se ipsa illaqueata oratione deficiat; nec habenis liberis ac solutis in apertum sermonis eloquium vim tantæ laudis expromat; tamen erit aliqua, nisi fallor,[3] in eloquendo facultas, quæ ipsius operis oratione munita[4] large fundat,[5] quod à dicendo impar ingenij conscientia submouebat. Cum igitur fratres charissimi, tot tantísque rebus impliciti, ad comprobandos salutis eximios pulcherrimósque prouentus, omni studio ac labore nitamur; non vereor, ne quo ignauiæ metu territus vel reuocer, vel extinguar: cum si quis ad id voluerit, de quo agimus, intueri, spe deuotionis expensa, atque ipsa eius magnitudine ponderata, magis miretur audere potuisse, in quo me positum & amplitudo rei premeret, & confusam gaudio mentem in angustias animi voti sui feruor vrgeret. Nam & quis est, quem non ista res terreat? quis, quem non admirationis suæ pauore subuertat? Est enim profectò, nisi fallor, etiam [6] in ipso conscientiæ robore admiranda formido, quæ nos exagitet pariter & inflammet. Cuius quanto penitius inspexeris potestatem, tanto ex ipso venerandæ claritatis aspectu religionis suæ præmittat horrorem. Considerate enim vtique debetis,[7] quantæ sit gloriæ, vitæ quamlibet maculam, & sordes polluti corporis, & longa vitiorum tabe concreta contagia, tantóque temporis tractu mundi crimen exceptum, vnius ictus remediis expiare: quo & augeri merces, & crimen possit excludi. Vnde omnis consummatio & status vitæ in martyrio est collocatus. Hoc fundamentum vitæ & fidei, hoc præsidium salutis, hoc vinculum libertatis & honoris: & quamuis sint & alia per quæ adipisci lux possit, tamen ad proximitatem muneris repromissi, pœnis melius patrocinantibus peruenitur. Quantæ enim sit gloriæ ponderate, huius vitæ cupiditatibus, atque ab omni animum natura, mundíque commercio segregatum, contra aduersantis discrimen opponere, nec sæuitiam torquentis horrere: animari hominem dolore, quo credatur extingui; & id sibi in augmentum virtutis assumere, quod cruciatui putat prodesse, qui punit. [8] Nam prædurantibus licet costis resultans vngula recurrat in vulnus, & euntibus flagris cum auulsa corporis parte rediens habena ducatur; stat immobilis tamen pœnis suis fortior; hoc solum secum ipse conuoluens; quod in illa crudelitate carnificum,[9] plus, pro quo patitur, Christus, quàm ipse patiatur. Nam quando, si negauerit dominum, pro eo crimen subeat, pro quo vicisse debeat; necesse est eum videri cuncta tolerare, cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res summa martyrium est, tria sunt quæ ex eo nobis proposuimus esse dicenda: Quid sit, quantum sit, cui rei prosit. Quid est ergo martyrium? delictorum finis, periculi terminus, dux salutis,[10] iter patientiæ, magister domus vitæ quo profectò etiam ea occidunt, quæ in futuro discrimine potuissent tormenta reputari. Per hoc & testimonium nomini redditur,[11] & maiestas nominis redampliatur; non quod per se ipsa minui possit, vel de scelere tractãtis magnitudo eius infringi; sed quod redũdet ad gloriæ cumulum, dum circumstrepentis populi terror impauidos animos dat dolori, & minis frendentis inuidiæ addit ad titulum: quod tantum sibi mens crescat in pugna, quantum se ille putauerit vincere, per quem Christus hominem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expenditur; tunc crudelitas comprobatur, cum in sermones vulgi atque in opprobrium veneris: cumque te contra illas populares insanias religiosa mente firmaueris, conuincens scilicet ac repugnans, quidquid super persona tua in iniuriam Christi

profanus sermo iactauerit: vt cum aduerso mari moles opposita reluctatur, feriant licet fluctus, & reuolutum æquor identidem pulset; tamen hæret immobilis virtus, nec vndis circumspumantibus adoperta succumbit, donec per scopulos vis digesta se supprimat, & superiacens saxis in aperta litoris spatia victum æquor euadat. Quid enim est in illis aliud quàm sermo vacuus, & inane colloquium, & inanium voluptas praua verborum? sicut scriptum est: Oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt. Grauatum est cor insipiens eorum, ne quando conuertantur [12] & saluem illos. Non enim dubium est, quin hoc de omnibus dixerit, quorum dura mens semper, & obstinata pectoris feritas, à deuotione vitali fugata dissentit, ducente dementia, furore rapiente, omni denique illos immanitate vexante, qua instigantur pariter ac feruntur: vt cum illis ad pœnam sua facta sufficerent, pœnam ipsam persecutionis agitatæ crimen oneraret. Totum hoc in laudem martyrij spectat, totum gloriam passionis illuminat; in qua spes futuri temporis cernitur, in qua Christus ipse operatur, cuius aguntur exempla quæ petimus: cuius & virtus est, qua repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre suppetit, summa nimirum est ista, atque admiranda dignatio, & quam nec mente concipere, nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis amplius potuisset larga pietate largiri, quàm vt in se primus ostenderet, quid in aliis coronaret? Mortalis factus est, vt immortales esse possemus: & humanæ sortis exitum pertulit, per quem reguntur humana; vt nobis videretur præstitisse quod passus est; confessionem tribuit, martyria subiecit: omnia denique quibus lux supprimi posset, in remedium salutare natiuitatis suæ meritis relegauit, humilitate præcipua, virtute diuina. [13] Cuius rei quique digni esse meruerunt, [14] caruerunt omni hac mundi teterrima labe, subactæ mortis conditionem vicerunt. Non enim dubium est quantum à Domino consequantur, qui saluti suæ nomẽ Dei prætulerunt; vt in illa iudicij die meliores cruor faceret, [15] quos sanguis suus martyres esse monstraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam. [16] Sic quotiescunque iacentibus stipulis distenta imbribus frumenta turgescunt, fecundæ messes coguntur æstate: sic quotiens ferro vitis abscinditur erumpentibus pampinis, melius vua vestitur; nam & in augmentum prouenturi temporis cedit, quidquid iniuria sua proficit. [17] Flammas quippe plerunque agris iuuit immittere, quo calore vagantis incendij [18] cœca terræ spiramenta laxentur: iuuit leues stipulas crepitanti igne torrere, vt se altius grauida seges tollere, parturientibus culmis densior arista valeat florere. Igitur talis & martyrij primo casus, postmodum fructus est, qui morte vitam condemnat, vt vitam morte custodiat. Quid enim tam eximium atque sublime est, quàm inter tot instrumenta carnificum deuotione robusta cunctam fidei reseruare virtutem? quid tam magnum atque pulcherrimum, quàm inter tot circunstantium gladios, libertatis suę Dominum ac salutis auctorem, repetita sæpius voce profiteri? & maximè si ante oculos tuos ponas, nihil detestabilius esse dedecore, nihil fœdius seruitute, nihil aliud te debere iam petere, aliud optare, quàm eripiendum esse cladibus sæculi, exuendum malis mundi, & inter ruinas orbis iam iamque perituri, alienum à terrena contagione versari? Quid enim tibi cum hac luce, cui lux æterna promissa est? [19] quid cum hoc vitæ naturæque commercio, quem cœli amplitudo deposcit? Sane teneat cupiditas ista viuendi, sed quos inexpiabili malo sæuiens ignis æterna scelerum vltione torquebit: teneat cupiditas ista viuendi, sed quibus & mori pœna est, & durare tormentum. Tibi iam & mundus ipse succumbit, & terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reseruatus es, vt martyr esse potuisses. An non quotidiana cernimus funera? [20] cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sæuientibus morbis; inexpertæ cuiusdam cladis exitia, ac strages populatarum vrbium intuemur? vt possimus agnoscere quanta martyrij habenda sit dignitas, ad cuius gloriam nos cogere etiam lues cœpit. Etenim charissimi fratres, respicite ad hoc quæso vos plenius, in quo & salus vertitur & sublimitas computatur; licet non sim nescius, etiam vos plenissimè nosse, [21] stantium omnium nos iudiciis contineri; neque ignorare hanc esse nobis traditam disciplinam, vt sine vllo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur:

Psal. 113.
Esa. 6.

mur: quippe quos pridem à desiderio lucis istius cupiditas æternæ memoriæ deduxerit, quos futurorum vota diuellerint, quósque ab omnibus vitiis optanda Christi societas segregarit: nisi si exitio succumbere, morti animam dubitamus offerre: nec iam retinenda sunt nobis, & amplectenda beneficia diuina; quorum vltra rerum ardorem tanta sit merces, quantum in dicendo humana mediocritas vix possit implere. Sanguini nostro patet cœlum[22]: sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria pulchrior sanguinis titulus, & integrior corona signatur. Sic quotiens de hoste triumphalibus spoliis onustus miles ingreditur, vulneribus suis gaudet. sic quotiens tempestatibus diu nauta fatigatus littora tuta contigerit, felicitatem suam de perpesso periculo ducit. Est enim profecto, nisi fallor, labor lætus, per quem securitas inuenitur. Igitur toleranda sunt omnia, patienda cuncta, nec appetendum quo modico gaudeas tempore, & perpetuo puniaris ardore. Meminisse enim debes, velut quadam te fœderis pactione constrictum, ex qua aut capessendæ salutis sit iusta conditio, aut pœnæ merita formido. stas inter aduersa pariter ac prospera, arma inter & tela, hincque te sæcularis ambitio, inde cœlestis admonet magnitudo. Si salutem times perdere, scito te mori posse. Porro autem contemnenda tibi mors est, cui Christus occisus est.[23] Ante oculos tibi quæso concurrant dominicæ passionis exempla: concurrant oblata & præmia, & parata discrimina: & quantam inter se habeant difficultatem, res vtrasque conspicito: nec enim poteris confiteri, nisi scias quantum noceas, si negaris. Cœlo martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret[24] negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit. Et vt de cæteris taceam, hoc nos vtique magis debet hortari, quod confessio vocis vnius Christi perpetua confessione seruetur: sicut scriptum est:[25] Qui me confessus fuerit in terris coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, & coram angelis eius. Adhuc accedunt ad gloriæ cumulum ornamenta virtutum: ait enim: Fulgebunt iusti, tanquam scintillæ in arundineto discurrentes: iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.[26] Magna

Matth. 10. *Luc. 12.* *Sap. 3.*

est enim, fratres charissimi, claritas, vitam salutis æternæ honestate passionis ornare; magna sublimitas ante ora Domini aspectúmque Christi potestatis humanæ tormenta contemnere, nec horrere. Sic Daniel minas regis & leonum frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit, dum adorandum nullum alium esse quàm Deum credidit. Sic in camino pueris constitutis in se arsit incendium; dum ignes iusti tolerant, quod de gehenna, Domino credendo, metuebant. Vnde & retulere condigna, non in posterum tracti,[27] non salutis æternæ præmio reseruati. Fidem illorum Deus vidit, vt quod sibi post exitum promiserant, videre mererentur in corpore: nec enim poterit æstimari quanta in præsenti tributa sit merces. Si sæuitia fuit, cessit:[28] si flamma, constitit. Erat enim vna mens omnibus, quam nec violentia frãgeret, nec ira subuerteret, nec à deuotionis obsequio timor mortis inhiberet. Vnde per gratiam Domini factum est, vt sic in illis rex potius videretur punitus esse, dum euadunt quos se crediderat occidere. Nunc iam ad eam rem, fratres charissimi, veniam; ex qua ostendere satis possum, quanta martyrij virtus habeatur; quæ tametsi est omnibus nota,[29] proque ingenitæ claritatis insignibus expetenda, tamen plus addidit necessitas temporis desiderio voluptatis. Etenim est in muneribus magnis, si eo tempore quis coronetur, quo coronatum se putat; si fortè moriatur. Igitur cùm sit sublime excelsúmque martyrium; nunc magis est necessarium, quando mundus ipse subuertitur, partimque orbe concusso natura deficiens vltimi exitus monumenta testatur. Nam & cum cœlo imber incumbit, pluuias aer tristis ostendit; & quotiens atra tempestas horrenti imminet pelago,[30] per interapertam nubium noctem corusca ignium fulmina relucescunt: sed & cum magnis mare fluctibus voluitur, paulatim vnda se tollit, paulatímque æquor albescit; donec cernas ita postmodum ruere, vt in illis quibus retunditur saxis spumam altius iaciat, quam vndam tumidum pelagus expuebat.[31] Legis scriptum esse, vsque quadrantem nos vltimum reddere: sed hæc pars ablata martyribus. Etenim qui salutis æternæ cupiditatibus freti vitæ huiusce desideria vicerunt, hos expertes doloris v-

Dan. 14. *Dan. 3.* *Matth. 5.*

niuersi, [32] Domini propitiatio coronat. Igitur hic primum, charissimi fratres, poterimus exponere, quanta martyrij virtus possit impleri.* [33] Atque vt transeam cuncta, meminisse debemus, quanta sit gloria ad Christum immaculatum venire, consortem passionis existere, perpetuáque cum Domino æternitate regnare, carere exitiis imminentibus sæculi, nec inter [34] cruentam morborum populantium stragem in communi cum cæteris sorte misceri. Atque vt sileam de corona, si tibi in his naturæ lubricis malis posito, vitæ promitteretur excessus; nonne omni gente gauderes? [35] Si inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuante vicina arcesseret requies, nonne mortem pro remedio computares? Positus inter arma carnificum, ac tela probantium quæstionum,* [36] Ista sublimis ac fortis considerans quanta sit pœna negare eo tempore, quo frui sæculo nequeas, [37] cuius causa negaras: quoniam quidem grauia tormenta, ac puniendi noxias artes in perniciem nostram Dominus sciebat armari, quo fortes ad omnem tolerantiam faceret. Fili, inquit, accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Sed & beatissimus Paulus Apostolus exclamauit & dixit: Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. Quam ob rem, charissimi fratres, fide firma, deuotione robusta, [38] contra minas sæculi atroces & asperos insequentium fremitus aduersa virtute resistendum; nec timendum quorum spes æternitatis & vita cœlestis est, quorũque ardor in cupidine lucis [39] succenditur, & salus de promissa immortalitate lætatur. Hoc vero quod catenis artantibus manus strictæ & circumacti graues ceruicibus nexus solido deprimunt pondere: vel quod eculeo corpus extensum candenter stridet ad laminas; [40] non expetendi sanguinis, sed tentationis est causa. Nam & ipsam martyrij dignitatem quemadmodum agnoscere possemus, nisi illam etiam cum damno corporis nostri cogeremur optare? Sensi equidem, nec me veritas fallit, cum sæue incumbentium manus membra diuellerent, artusque laniatos tortor sæuiens exararet, nec tamen vinceret, circumstantium verbis: magnum istud est, dici profecto, nõ doloribus subigi, nõ pœnis angentibus frangi. Sed erant aliæ dicentium voces; & puto liberos habet. Nam est illi socia in penatibus coniux, & tamen nec vinculo pignorum cedit, nec obsequio pietatis abductus à proposito suo deficit. Noscenda res est, & virtus penitus scrutanda visceribus: nec enim leuis est ista quæcunque confessio, propter quam homo patitur, [41] & mori posse. Etenim charissimi fratres, virtus est tanta martyrij, [42] vt per illam credere etiam ille cogatur qui te voluit occidere. Scriptum est & legimus: In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argentum. Quoniam ergo nos terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit; gratulandum nobis est, atque lætandum, quod non illis nos perennibus reseruet exitiis, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Cæterum ab his quos hæreditatis participes adsciscit, & in regna cœlorum libenter adsumit, quid vtique aliud quam integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit vniuersa, & quæ iacentibus se explicant campis, & quæ in obliquos se erigunt colles: sed & quod cœli magnitudo circumuenit, & quod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adiacent omnia, nec à nobis exposcit nisi facta sincera; auro, vt ipse dixit, similes esse debemus. Aurum quippe cum relucentibus terris tremulo videris splendere sub lumine, [43] & in liquidum flammis torrentibus resolui (nam & artificis gratia, ferè sic est) caminis quotiens anhelantibus æstuans ignis euomitur; aditu terrestri canali angusto diues flamma eligitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Vnde necesse est vniuersa sufferre, quo possimus omni scelere carere, sicut per prophetam suum dixit: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est: & vexati in paucis, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos sui, [44] & quasi holocausti hostiam accepit illos. Quod si te dignitas ambitiosa deterret, & congesta in thesauris pecuniæ admonet magnitudo, quæ semper propositum bonæ mentis auertit, & deuotam pro Domino suo [45] animam furiali elidit horrore; quæso repetas verba cœlestia, nam & ipsa vox dicentis est Christi: Qui

*Ad quæ

*quæ sit ista sublimis ac fortis constãtia, considera.

Eccl. 2.

Philip. 1.

Sap. 3.

Matt. 10. & 16. Qui perdiderit animam suam pro nomine meo,[46] recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit. Qua vtique nihil maius, nihil aptius, nihil vtilius computare debemus. Nam licet pretiosarum vestium more purpura in imagines currat, & lentescentibus filis aurum erret ad speciem, nec de effossis grauia quibus incumbis, desint metalla thesauris;[47] vacua tamen nisi fallor ista atque inania computabuntur, si adiacentibus tibi cunctis, sola salus tibi deesse videatur; sicut Spiritus sanctus loquitur, nihil nos in vicem animæ nostræ posse dare. ait enim: Si totum orbem lucrifeceris, Matt. 16. & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? aut quam homo commutationem dabit pro anima sua? Vacua sunt enim vniuersa quæ cernimus, & quæ infirmis radicibus posita, soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam quod & de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur; vnde & ne quid esset dulce, vel carum, vel quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit; dominicis amputata præceptis, iure proprio, ac lege priuata sunt: Ne in tormentis scilicet patrem filius frangeret, néue obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus forte mutaret. Solam veritatem, salutémque solam inter magnos complectendam esse cruciatus, suo Christus iure constituit: in quo coniux & liberi & nepotes, in quo[48] omni viscerum sobole relicta: vsurpanda victoria est. Nam & Abraham Gen. 22. sic Deo placuit, qui tentatus à Deo, & filio non pepercit: pro quo ignosci forsitan posset, si illum dubitasset occidere. Armauit manus religiosa deuotio, & omnes pietatis affectus Domini iubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit quod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem; & adhuc pro eo Christus non fuerat occisus. Quid enim carius eo, quam qui ne quid inuitus hodie sustineres, prius passus est, quod doceret? Quid eo dulcius, qui cum ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cœlestis efficit cohæredem? O grande nescio quid, siue quia illud conscientiæ ratio vix sustinet capere, quin magna semper miretur ad munera; siue quia tam larga maiestas est Dei, vt insperantibus cunctis etiam ea offerat, quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantum salus daretur æterna, pro ipsa perpetuitate viuendi haberemur in gratia. At nunc cum cœlum & iudicandi de cæteris facultatem perenni sæculo largiatur:[49] quid est in quo se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si iniuriis ageris, prior actus est ille: si contumeliis premeris, Dei munus imitaris. Vnde & parum est quidquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus vniuersa consistit; quia martyrio totum ille promisit. Denique Apostolus cui cordi fuerunt semper vniuersa, cum instar munerum promissorum penitus miraretur: Æstimo, inquit, non esse condignas passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelatur in nobis. Rom. 8. Etenim secum ipse voluebat quanta merces existeret, vt ei cui sufficeret morte carere, non tantum salutis daretur præmium,[50] sed & conscendere cœlum; cœlum quod necfugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aëris liquidi serena temperies, per fudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Iam superest, charissimi fratres, vt debeamus ostendere, cui rei martyrium prosit. Atque illud profecto doceamus, quod nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sunt quæ metuenda esse illis videantur. Nam * nec se in arma miles accendit,[51] priusquam se inimica hostis tela commouerint. Nec nauem aliquis statione subducit, nisi animum pelagi pauor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola; non ante felici terram suscitat vomere, quam in puluerem imbre concepto putris gleba soluatur. Ita est omnis naturalis hic vsus, nescire quid prosit, nisi agnoueris quod occidit. vnde & datur sanctis omnibus præmium, dum infliguntur iniustis tormenta factorum. Igitur quæ suis promiserit Dominus, nemini qui nesciat, dubium[52] sed nec quantis minetur ignarum. Et quoniam ita se attulit sermo, vt de vtrisque habeatur ratio, paucis vt de vtrisque dixi, breuiter exponam. Sæuiens locus, cui gehenna nomen est, magno plangentium murmure & gemitu, & eructantibus flammis per horrendam spissę

* Non in arma miles ascendit.

caliginis noctem, sæua semper incendia camini fumantis expirat: globus ignium artatus obstruitur & in varios pœnæ exitus relaxatur. Tunc sæuiendi plurima genera; tum in se ipse conuoluit quidquid ardoris emissi edax flamma cruciarit. Hos, quibus recusata vox Domini & imperia fuere contempta, disparibus coërcet exitiis; próque merito salutis exactæ vires suas suggerit, dum pars sceleris discrimen imponit. Et alios quidem moles intolerabilis curuat, alios per abruptum cliuosi tramitis collem vis sæua præcipitat, & catenarum stridentium nexum graue pondus inclinat. Sunt & quos agens strictim rota & indefessa vertigo, & quos tenaci inter se densitate constrictos adhærens corpori corpus includat: vt & absumat incendium, & grauet ferrum,[53] & excruciet turba multorum. Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, nunquam excidit Christi locus;[54] vbi iacet gratia, vbi virentibus campis terra luxurians alumno se induit gramine, & redolente pascitur flore; vbi altum nemora tolluntur in verticem; &[55] vbi arbor densiore coma vestit, quidquid curuantibus ramis scena deiacēs inumbrarit. Omnia illic non frigoris, nec ardoris: nec vt in autumno arua requiescant, aut vt iterum vere nouo tellus fœcunda parturiat: vnius cuncta sunt temporis: vnius poma feruntur æstatis. Quippe cum nec mensibus suis tunc luna deseruiat, nec per horarum sol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet populos quies læta, sedes tenet placida, vbi fons scaturiens medius sinu aluei prorumpentis emergit, & rauco per interualla circuitu sinuosis flexibus labitur, vt in ora nascentium sibi fluminum diuidatur. Hinc ergo magna laus martyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus maiora his repromissa sunt, quibus auctiora sunt præmia. Quod verò vel feris corpus obiicitur, vel imminens gladius non timetur; dignationis ostenditur ratio, manifestatur electio. Etenim incongruens fuerat, vt quem æquum tanti muneris iudicasset, inter terrena vitia sordésque retineret. Meritò enim nihil vobis, ô boni martyres, denegatum: quos spes æternitatis alit, & lucis; quorúmque deuotio vniuersa, & mens cœlesti dedita cernitur seruituti. Meritò, inquam, meritò vobis nihil velle non licitum, quorum animo despectus hic mundus, & alienata sæculi facies, velut confusa tenebrarum inhorruit cæcitate; cui semper hic mundus loco carceris, tecta pro claustris,[56] in vita semper habita commeatus. Sic quippe triumphātibus victoria de his malis rapitur, quem non pompatico gressu vana subiecit ambitio, aut popularis extulit magnitudo; sed quem cœlesti cupiditate flagrantem suo Christus addidit regno. Nihil itaque tam magnum atque venerandum, quàm quod liberat morte, & facit viuere, & dat perpetuo regnare cum sanctis. Hoc diuitibus aptum, miseris necessarium, omnibus gratum; quo lætantur boni, releuantur abiecti, coronantur electi. Etenim Deus omnium cultor velut quoddam martyrio remedium vitæ dedit, quando aliis illud pro merito eorum tribuit; aliis pro misericordia sua tradidit.[57] Vidimus quippe ad hunc nominis titulum fide nobiles venisse plerosque, vt deuotionis obsequiū mors honestaret. Sed & alios frequenter aspeximus interritos stetisse; vt admissa peccata redimentes, cruore suo loti haberentur in sanguine, & reuiuiscerent interempti, qui viuentes computabantur occisi. Mors quippe integriorem facit vitam: mors amissam inuenit gloriam. Nam hoc spes iam amissa percipitur, hoc salus cuncta reparatur.[58] Sic cum arentibus campis sementa defecerint, & herbis terra morientibus æstuarit, supinis è collibus fluuium iuuit elicere, & scaturientibus riuis arua sitientia temperare; quo se in vberes culmos victa agri ieiunitas funderet, & pluuiali imbre mentito seges densior inhorreret. Quid igitur, fratres charissimi, potissimum referam, quídue dicam? sic in vnum conuenientibus titulis dignitatis, turbatur animus, deducitur sensus, & in ipso conatu nitentis eloquij[59] impar sermo vanescit. Quid enim dici satis possit; cum si vim æternæ salutis expresseris, occurrat ambitio; si ambitum dixeris, præueniat magnitudo? Res simúlque congruunt, simúlq; concurrunt;[60] nec est quod dignum proferendum esse videatur. Ita impetus orationis audentis velut implicatos irretitósque obuiam ex aduerso martyrij exempla tenuerunt. Quæ vox, quæ latera, quæ vires instar muneris tanti capiant sustinere? Confessioni vocis vnius aduersa succumbunt

bunt, læta proueniunt, patent regna, parantur imperia, deuincitur pœna, mors subigitur, vita profertur, & infestantis inimici repugnantia arma soluuntur. Si delictum est, occidit: si crimen, absistit. Vnde, quæso vos, hoc vestris mentibus ponderate, tantúmque de nostra oratione percipite, quantum sciatis vos posse sentire. Veniat ante oculos vestros, qui dies ille sit, cum spectante populo, atque intuentibus cunctis, contra terrenas cruces, & minas sæculi, inconcussa deuotio reluctetur; quam suspensi animi, mentésque sollicitæ de ancipiti trepidatione,[61] gratulante formidine, pauido quatiantur horrore; quæ illic anxietas, quæ exoptatio precum, quæ vota memorentur, cum adhuc nutante victoria, atque in incertos exitus casu victrix capiti corona dependeat. Cúmque illa pestilens ac furibunda confessio accendatur ira, inflammetur insania, omni denique pectoris rabie ac minis frendentibus torreatur. Etenim quantum hoc sit quis ignorat, vt non doloribus vulnerum, non ictibus quæstionum, velut despecta nostra fragilitas, & humanæ virtutis inopinata cedat audacia; stare hominem, nec moueri; torqueri, nec tamen vinci; sed pœna ipsa potius, qua cruciatur, armari. Considerate quid sit, charissimi fratres; omnem martyrij firmitatem sensibus vestris animísque proponite.[62] Ecce enim in cuiuslibet passione vocati gaudent iampridem acciti è sæculo martyres; gaudent bonorum omnium nuncij; gaudent pariter electi; ibi lætatur milite suo Dominus, lætatur teste nominis sui Christus. Parum est quod dico, fratres charissimi, parum est, Ita magna mihi ratio in hoc genere dicendi, ac moles admiranda suscepta: sed arbitrij, quæso vos, grauitas ab intentione propria non desit, sciens tantum de martyrio posse dici, quantum potuerit æstimari. Vnde & hæc sola exequendæ laudis fuit causa, non quo parem me gloriæ eius, atque idoneum iudicarem; sed quod tantam in illo cernerem esse virtutem, vt & si parum de eo dicerem, plurimum me dixisse profiterer. Nam præferatur licet bono fidei custodita iustitia, melioremque se inter omnium laudes virginitas immaculata cognoscat: cedat tamen sanguini, summittatur cruori. illi elegerunt bonum, hi imitati sunt Christum.

Nunc verò, charissimi fratres, ne quis me arbitretur omnem salutem non alio statu quàm in martyrio collocasse: hoc primo profecto respiciat, neque me tantum esse qui loqui videor; neque ita se habere ordinem rerum, vt immortalitatis spes repromissa vnius partis latere nitatur. Sed quoniam ita Dominus suo ore testatus est, esse habitacula penes patrem multa; nihil maius credidi ea gloria, qua probantur hic homines, qui sæculari indigni sunt vita. Igitur charissimi fratres, æmula religione certantes, velut incentiuo quodam mercedis agitati, omnem vitium copiam tolerantiámque subeamus. Non enim mouere nos debent caduca, quæ semper in euersionem suam non modo lege proposita, sed etiam ipso fine temporis vrgentur. Exclamat Ioannes & dicit: Iam quidem securis ad radicem arboris posita est: monstrans scilicet & ostendens, vltimam esse rerum omnium senectutem. Sed & ipse dominus: Ambulate, inquit, dum lucem habetis, ne vos tenebræ comprehendant. Quod si illo tempore ambulandum nobis esse prædixit: vtique vt nos magis ambularemus ostendit. Atque vt ad laudem martyrij redeam, vox est beatissimi Pauli dicentis: Nescitis quoniam qui in agone currunt, multi certant, vnus autem accipit palmam? vos autem sic currite, vt omnes coronemini. Sed & alibi, quod ad martyrium possit hortari, cohæredes nos Christi vocauit. quin etiam nequid omitteret, Si cum Christo, inquit, commortui estis, quid tanquam viuentes in hoc mundo decernitis? Etenim charissimi fratres, qui resurrectionis prœmia sustinemus, qui iudicij diem quærimus, qui denique cum Christo regnaturos nos esse confidimus; sæculo mortui esse debemus. Nec poteris optare martyrium, nisi ante oderis sæculum; nec peruenire ad Dei præmium, nisi amaueris Christum: Qui autem amat Christum, non amat sæculum; Christus enim abiectus est sæculo, sicut & sæculum Christo; Ita vt scriptum est: Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo. Nemini amabilis fuit mundus, quem non ante damnauerit Dominus;[63] nec salute potuit frui æterna, qui mundi gloriatus est vita. Vox est ista Christi dicentis: Qui in hoc sæculo amauerit animam suam, in futuro perdet illam; qui autem in hoc sæ-

Ioan. 14. *Matt. 3.* *Ioan. 12.* *1. Cor. 9.* *Coloss. 2.* *Galat. 6.* *Matt. 10.*

culo oderit illam, in futuro inueniet eam. Sed & Apostolus Paulus: Imitatores, inquit, mei estote, sicut & ego Christi. Et alibi: Volo vos omnes, ait, si fieri potest, imitatores meos esse. Dixit hoc ille qui passus est: & qui ad hoc passus est, vt imitaretur Dominum; vtique & nos ad hoc voluit pati, vt per ipsum imitaremur Christum. Si iustus es & Deo credis, quid pro eo sanguinem fundere metuis, quem pro te toties passum esse cognoscis? [64] In Esaia sectus, in Abel occisus, in Isaac immolatus, in Ioseph venundatus, in homine crucifixus est: & de cæteris quidem taceo, quæ nec oratio potest dicere, nec animus sustinere. Vincitur conscientia humilitatis exemplo; [65] & quando considerat quæ dum pateretur acciderint, miratur passum propter quem cuncta trepidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras lux cuncta concessit, atque inclinato per alternas vices pondere, omnis terra commota dissiluit; turbati manes, monumenta nudata sunt; & sepulchris hiatu dehiscentibus terræ, reddita luci corpora restituerunt; fluxu sanguinis mundus intremuit, scissa quæ foribus dependebant [66] vela, templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæculum. Igitur cùm ad exemplum dominicæ passionis, atque ad omne testimonium Christi animam tuam ponas, nec fundere sanguinem metuas; martyrio totum necesse est cedat. Martyrij inæstimabilis gloria, infinita mensura, immaculata victoria, nobilis virtus, inæstimabilis titulus, triumphus immensus; quippe quo & propria confitentis laude præfertur, velut socio Christi cruore decoratus. Itaque, charissimi fratres, licet sit hoc totum dominicæ promissionis & muneris, licétque tribuatur ex alto, nec capiatur nisi eius imperio, [67] sed nec aut mente concipi, aut exprimi verbis, aut oratione percurri, aut quibuslibet eloquentiæ viribus possit impleri: tamen erit hoc beneuolentiæ vestræ. erit charitatis & amoris, si volueritis nostri memores esse, [68] cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare. Vos intra se sanctum illud altare, vos intra se magna illa venerandi nominis sedes, veluti sinu quodam gremij amplectentis includit; vos imperia perennis temporis sustinent, & illic conregnaturi semper & victuri. O beati & quibus vere dimissa sunt peccata; si tamen qui Christi compares estis, aliquando peccastis. O beati quos à primordio mundi Domini sanguis infecit, & quos merito splendor iste niuei amictus induerit, & candor stolæ ambientis ornarit. Videor denique ipse mihi iam cernere, próque arbitrio mentis humanæ ante oculos & aspectum diuinum illud mihi & insigne concurrit: videor, inquam, mihi iam cernere, vt ille virorum nobilis numerus Christi sui gloriam itérque comitetur. Ibit ante ora eius felix caterua victorum, & se densantibus turmis, velut solis exortu totum illuminatum agmen inferet potestatem. Et vtinam perabiecto mihi istud videre contingat: sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare.

1 Cor. 6.

ADNOTATIONES
in librum de laude Martyrij.

1. cum aut deceat tacere] *Sic recte Manut. cum cod. Ms. pro:* cum autem.

2. tot tantísque rebus[*Hoc recens adiicio ex Cambronensi codice.*

3. in eloquendo facultas] *Ita Morel. & Manut. alij:* fides.

4. large fundat] *Istud habeo ex Affliginiensi codice, pro:* vage fundat, *adhuc tamen locus obscurus est.*

5. quod à dicendo impar ingenij conscientia submouebat] *Cambron. cod.* quod ad dicendum par ingenij conscientia commoueat, *quam postremam vocem habent etiam excusi vulgati cod.*

6. in ipso conscientiæ robore] *Antea erat:* rubore.

7. quantæ sit gloriæ, vitæ quamlibet maculam, &c.] *Cambronen. cod. non male:* quanta sit gloriæ virtus, qua licet maculati cordis & polluti corporis licet modice iniusta contagia, *Accedens propius ad corruptam Affliginien. & excus. cod. lectionem; sed prior placet magis. Confirmat verò Cambronensis codex quod habent Manutius & Morelius:* ictus, *pro:* ictu.

8. Nam prædurantibus licet costis] *Ms. cod. cum prius excusis legunt:* guttis.

9. plus, pro quo patitur, Christus, quam ipse patiatur] *Hoc ex Cambronen. cod. pro eo quod illi:* plus pro quo patitur, Christus ipse patiatur, *eo quod in vulgatis excusis (quanquam perperam) transposita reperiatur particula:* quam.

10. iter patientiæ, magister domus vitæ] *Hac vtriusque Ms. placet lectio, eo quod antea, peruersa tamen distinctione, legebatur in excusis vulgatis:* iter patientiæ magister, domus vitæ; *alij omittunt vocem:* iter.

11. & maiestas nominis redápliatur] *Huic etiã lectioni vulgat. consentiunt Ms. pro qua illi:* ampliatur.

Similes

similes voces reperiuntur: Recorporatio, redanimatio, *apud Tertull. libr. de Resurrectione carnis. Sequentia certe illi recte restituerunt.*

12. & saluem illos] *Ms. cum excusis præter Manut.* sanem; *perinde est.*

13. cuius rei quiq; digni esse meruerũt] *Manut. cũ vulg.* quiqui, *sed illud pro:* quicunque, *magis vsitatum est Cypriano & Tertulliano, & habet Morelius cum Ms.*

14. caruerunt omni hac mundi teterrima labe, subactæ mortis conditionem vicerunt] *Cambron. cod.* caruerunt homine, ac mundi teterrimã labem subacta mortis conditione vicerunt. *Affligin. verò illud legit, præterquam quod habeat:* deterrima.

15. quos sanguis suus martyres esse mõstraret] *Hoc sic restitui ex Cambronen. cod. pro eo quod duntaxat:* sanguis suus, (*vel:* viuos) esse monstraret.

16. Sic quotiescunque iacentibus stipulis] *Ita etiam ex eodem hunc locum restitui; nam veram esse eam lectionem, tum probat experientia, tum quod alioqui non esset apta comparatio. Antea erat:* latentes, *pro quo Manutius & Morelius:* lætantibus.

17. Flammas plerunque agris iuuit immittere] *Cambron. & hic & postea:* libet; *si legamus:* lubet, *accedet propius ad lectionem prius excus. & Afflig. cod.* iubet; *latius de his in Georgicis Virgilius.*

18. cæca terræ spiramẽta laxentur] *Istud quoque habeo ex Cambronen. codice, pro eo quod alij:* laxaret, *Rursum ex eodem:* tollere, *&:* valeat florere, *pro:* tolleret, *&.* floreret, *duntaxat.*

19. quid cum vitæ hoc naturæq; commercio] *Adiecimus vocem:* hoc, *ex vtroque Ms.*

20. cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sæuientibus morbis] *Rursus istud ex Cambr. cod. pro eo quod alij:* diuturnos factis & sæuientibus. *Atqui recte illi ex Ms. substituerunt:* lues, *pro:* salus.

21. Stantium omnium nos iudiciis contineri] *Iterum hoc ex Cambronensi codice, præterquam quod legat:* ignoraret, *pro eo quod Manutius & Morelius:* Stãtium omnium nostrum iudiciis cõtineri. *Est enim frequens Stantium mentio apud Cyprian.*

22. Sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria] *Præ ceteris placet hæc Cambronensis codicis lectio, præsertim quum propius accedat id quod habet Affliginien. cod.* & sanguini; gehẽnæ cedit habitaculum & inferus. Omniũ gloria. *Antea erat pessime:* & sanguini gehennæ, cœli tabernaculum. Et inferus omniũ gloria, *pro eo quod male Manutius & Morelius:* & sanguini, gehennæ cedit tabernaculum. Et inter omnium gloriam. *Qui optime etiam legunt:* Et integrior corona signatur. Sic, &c. *pro eo quod Affliginiensis cum excusis:* & integrior corona, signatum sit, *ac Cambron.* & integrior, corona signatus it.

23. Ante oculos tibi] *Hanc distinctionem acceptã debeo Affligin. cod.* Ignis absumit, *Ms. vterque:* absumet, *sed prius malo, quia sequitur:* inardescit.

24. negatores gehenna cõplexa æternus ignis inardescit] *Sic cum Manutio & Morelio Affligin. cod. pro eo quod erat:* negatoris gehenna, æternus ignis, *Cambr. autem:* negatores gehenna complexos, &c. *Quomodo si legas, actiue accipitur:* inardescit, *pro comburit; haud aliter ac dixit Virg. Georg. 4. Ardebat Syrius Indos.*

25. Qui me cõfessus fuerit coram hominibus in terris] *Illud:* in terris, *neque alibi habet Cyprianus, neque Euangelistæ; pro more tamen Cypriani ex duobus Euangelistis concinnatum est hoc testimonium.*

26. Magna est enim, fratres charissimi, claritas.] *Accedit quam proxime quod habet Cambronensis codex:* charitas; *sed prius placet. Locus antea erat corruptissim⁹.*

27. non salutis æternæ præmio reseruati] *Cambron. cod.* sed salutis, *at prius placet, quia hoc probare nititur, tres pueros etiam in hac vita accepisse condigna.*

28. si flamma constitit] *Manutius quidem & Morelius:* cõsedit, *at illud habet cum vulgatis excusis Affligin. cod. & accedit quam proxime Cambronen. dum legit:* si flamma. constiterat enim.

29. proque ingenitæ] *Affliginien.* proque ingẽtis. *Quod quidem magis accedit ad lectionem vulgatam:* pro quingentis; *legit tamen illud cum illis Cambr. neutrum displicet.*

30. per interapertam nubium noctem] *Ms. cum antea excus.* fluminum, *neutri male.*

31. Legis scriptum esse, vsque quadrantem nos vltimum reddere, &c.] *Eodem prorsus modo hanc scripturam explicat, nempe de doloribus post mortem, epistola ad Antonianum; quare etiam hic locus facit pro purgatorio.*

32. Domini propitiatio coronat] *Hoc denique restitui ex Ms. pro eo quod illi:* Domini promissa fecerunt, *quia sequitur:* Atque vt sileam de corona.

33. Ad quæ vt transeam cuncta] *Placet hæc Cambronen. cod. præ illa Manut. & Morel.* Atque vt transeam cuncta; *neque verò male antea excusi cum Affli. cod.* Atque vt transeam, nunc iam.

34. cruentam morborum populantium stragem] *Cambron.* cruentas strages.

35. Si, inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuantem] *Idem ille hoc rectius quàm alij:* Si qua te &c. fluctuantem, *vel:* fluctuante.

36. quæ sit ista sublimis ac fortis constantia considera, quanta, &c.] *Eiusdem etiam hæc placet lectio, quod cum Afflig. & excu. conueniat, præterquam quod omissa erat vox:* constantia, *& habebat:* considerans, *Manutius & Morelius legunt:* Sta sublimis ac fortis, considerans quanta. *Pro quibus facit scriptura quam citat.*

37. cuius causa negaras] *Horum hæc lectio placet, pro:* cuius caueis careas; *eo quod Cambron. legat:* cuius caueas, necaras, *nullo alioqui sensu.*

38. contra minas sæculi atroces] *Hoc nos nunc primi ex Cambr. cod. pro:* contra omnes, &c.

32. accenditur] *Præter Manutium alij omnes:* succenditur.

40. non expetendi sanguinis] *Antea erat:* non exempti.

magnum istud est, dici profecto] *Pulchre hic locus restitutus est à Manutio & Morelio; antea erat:* magnũ vstus est, &c.

41. & mori posse] *Cambr.* vt mori possit.

42. vt per illam] *Idem:* per illud.

43. & in liquidum flammis torrẽtibus resolui] *Etiam hunc locum eleganter illi restituerunt, antea erat:*

ros & in liquidum flammis torrētibus resoluam, *seu:* resoluisset, &c. *& pro:* canali, *quod habet etiam Cambronensis, legebatur:* carnali: *pessimè.*

44. & holocausti hostiam] *Sic Afflig. & excus. cod. præter Manutium, qui habet:* holocaustam hostiam. *Quia autem Cambronen. legit:* holocausta, hostiam, *suspicor esse legendum, sicut alibi Cyprianus:* holocausta hostiæ, *Atqui prorsus legendum:* accepit, *pro eo quod perperam omnes:* accipit, *quia & Græcè & Latinè illud legitur.*

45. animam furiali elidit horrore] *Manut. & Morel.* agit horrore, *at illud legunt etiam Ms.*

46. recipiet in hoc sæculo centuplum] *Ex variis Matth. locis cap.* 10. *&* 19. *hanc scripturam consarcinauit.*

47. vacua tamen] *Adiicio:* tamen, *ex Cambr.*

48. omni viscerum sobole relicta] *Etiam hoc ex eodem, pro eo quod erat:* omnis viscerum soboles relicta, *vel:* soboles eius.

49. quid est in quo se parem his omnibus] *Rectè à Manutio & Morelio sic castigatus hic locus, antea corruptiss. Legebatur enim:* in quo spem remissis omnibus, *& Cambr. cod.* in quo speremus, si omnibus; *pro quo Costerius cōiecerat legendum:* in quo spem remissionis magis.

50. sed & conscendere cœlum] *Solus Manut.* conscenderet.

51. priusquam se inimica hostis tela commouerint] *Ex Ms. hanc lectionem substituimus, pro eo quod Manutius:* priusquam inimica hostis tela commouerit, *& Morelius:* priusquam inimica hostes tela commouerint.

52. Sed nec quantis minetur ignarum] ignarū, *pro:* ignotum.

53. & excruciet turba multorum] *Rursum hoc ex Cambr. pro:* & se cruciet. *Iuxta quem etiam nunc primū rectè sic locus sequens distinguitur:* Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, nunquam excidit Christi locus. *Neque enim in gehenna rite collocarentur, quibus semper fuit Deus inquisitus aut notus.*

54. vbi iacet gratia] *Cambron.* gratiam, *Forte legendum:* iacit gratiam, *alioqui locus obscurus est.*

55. vbi arbor desiore coma vestit] *Hæc Cambr. cod. lectio magis quadrat sequentibus. Excus. vulg. habebant:* arbor densior comam vestit; *pro quo illi:* arborem densior coma.

56. in vita semper habita commeatus] *Sic illi, pro eo quod alij:* inuito semper habita cōmeatu, *seu:* commeatus; *censeo legendum:* & vita semper habita commeatus.

57. Vidimus quippe] *Cambr.* videmus, *at illud placet quia sequitur:* aspeximus.

58. Sic cum arentibus campis sementa defecerint] *Cambr.* arantibus sementa defecerant, *in cæteris cum illis consentiens, quum apud alios locus esset mutilus; præterquam quod legat cum excus. vulg.* iubet elicere.

59. impar sermo vanescit] *Hoc etiam Cambron. antea erat:* euanescit.

60. nec est quod dignum proferendum esse videatur] *Hoc ex eodem codice nunc primum, pro:* præferendum, *qui legit:* impeditósque, *pro:* irretitósque. *Rectè etiam legunt illi & Cambron. cod.* latera, *pro:* litera.

61 gratulante formidine, pauido quatiantur horrore] *Cambronensis:* gratulentur formidine pauidæ.

62. Ecce enim] *Antea corruptiss.* Ecce animi.

63. Nec salute potuit frui æterna] *Cambron. non male:* salutem æternam.

64. In Isaia sectus, &c.] *Cambr.* in Isaiam & in hominem.

65. & quando considerat] *Ms. non male:* quanto.

66. vela, templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæculum.] *Sic Manut. & Morel. pro eo quod erat:* templum omne fugit, qui &c. *Cambronē. verò:* vela templi, omnem fugit eum, qui &c. *Quidquid legas, non satisfacit. Non minus obscurum est illud paulo post:* quippe quo & propria confitentis laude præfertur.

67. sed nec aut mente concipi] *Pessimè erat antea:* sed nec alimento.

68. cùm in vobis Dominus cœperit martyrium honorare] *Prorsus similis locus illi Epiphonemati libri de disciplina & habitu virginum:* Tantum tunc mementote nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. *Atque adeo mire facit, pro inuocatione sanctorum. Quomodo etiam illud huius libri Epiphonema:* sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare; *pro quo corrupte & suspecte solus Erasmus:* nobis petentibus; *præsertim quum simile sit prorsus illud Cypriani ad eosdem Moysen & Maximum supra epistola* 16. Quid enim petitis de indulgentia domini, quod non impetrare valeatis.

AD NOVATIANVM hæreticum, quod Lapsis spes veniæ non est deneganda.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

VEhemēti oratione in Nouatianum inuehitur, & eius schismaticam factionem; iuxta scripturam canes eos nuncupans, & paleas esse potius quàm aurea vasa, quod se esse iactabant, commonstrans, eo quod fidei desertores essent. Deinde, quū scripturas non intelligant, parum est si non interpolent; frustra eos vnius capituli præscriptione catholicos vrgere, quum infinitæ sint scripturæ, quibus spes veniæ Lapsis promittitur: quas & in medium adfert. Postremo metu futuri iudicij & promissis diuinis ad pœnitentiam ipsos hortatur. Porro etsi pronūciarit prima Cypriani editione Erasmus, Cornelij potius esse hunc librum quàm Cypriani; postea hæc ad marginem adscribi iussit: Iuxta facundus ac doctus, planéque Cypriano dignus. Quare rectè & Grauius ex codic. Ms. Carthusiæ Coloniensis (con-

(consentiente cod. S. Pantaleonis) ipsi eum vindicauit. Præsertim cùm plures libros de Lapsis scripsisse se indicet Cyprianus, epist. 51. ad Cõfessores è schismate conuersos; & ad hunc alludere librum videatur D. Pontius in vita eius, his verbis: Quis doceret veritatem hæreticos. *Iam Cornelij non esse, conuincunt verba illa huius libri:* & Sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ratione celebrare per os suum præostẽdit; *quod ad errorem Cypriani, contra quàm sentit Cornelius, pertinet. Neque verò Hieronymus epistolam recenset Cornelij ad Nouatianum, sed ad Fabianum de Nouatiano; cuius meminit etiam Eusebius hist. Eccle. lib. 6. cap. 33.*

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuanti, quidnam agere deberem de miserandis fratribus, qui vulnerati non propria voluntate, sed diaboli sæuientis irruptione, adhucusque, hoc est, per longam temporum seriem [1] agentes, pœnas darent; ecce [2] ex aduerso obortus est alius hostis, & ipsius paternæ pietatis aduersarius hæreticus Nouatianus; *Luc. 10.* qui non tantum, vt in Euangelio significatum est, sicut sacerdos vel Leuites iacentem vulneratum præteriret, sed ingeniosa ac noua crudelitate sauciatum potius occideret adimendo spem salutis, denegando misericordiam patris, respuendo pœnitentiam fratris. Mirum quot acerba, quot *Matt. 5.* aspera, quot peruersa sunt? Sed facilius quis in alieno oculo festucam perspicit, quàm in suo trabem. Nos autem, fratres dilectissimi, non moueat, aut turbet hæretici istius perfidi abrupta dementia: qui cum in tam ingenti dissensionis & schismatis crimine constitutus, & ab Ecclesia separatus sit, sacrilega temeritate non dubitet in nos sua crimina retorquere. Cùm sit enim à semetipso nunc factus immundus, sordidus sacrilegis inquinatus; hoc *Apoc. 22.* nunc nos esse contendit. Et cùm scriptum sit, canes foris remansuros; & Apostolus hos eosdem canes docuerit esse vitandos, *Philip. 3.* sicut legimus, ait enim: Videte canes, videte malos operarios: rabiem suam non cessat latratibus excitare, luporum more tenebrosam caliginem optare. qua facile possit ferina sua crudelitate, oues à pastore direptas, spelunca tenebrosa laniare. Aurum certe se suosque quos colligit, esse pronunciat. nec nos dubitamus desertores Ecclesiæ apostatas factos, in aurum nunc facile potuisse conuerti, sed illud aurum in quo prima delicta populi Israël denotata sunt. Cæterum vasa aurea & argentea, *Exod. 12.* quæ ab Ægyptiis excussa sunt, in dominica potestate, id est, Christi Ecclesia, perseuerant: [3] in qua domo si perseuerasses, Nouatiane, vas forsitan & pretiosum *1. Cor 4.* fuisses; sed nunc te in paleas & in stipulam conuersum nec intelligis, nec plangis. Quid igitur vanis rebus extolleris? damna potius quàm lucra consequeris. Quid te ex quo pauperior factus es, diuitem credis? Audi in Apocalypsi dominicam vocem *Apoc. 3.* iustis te obiurgationibus increpantem: Dicis, inquit, diues sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo: & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæcus, & pauper, & nudus. Has opes, has diuitias paupertatis pro certo possidere se credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta ratione cæca, apud temerarios illos schismatum duces & dissensionis auctores [4] conuerti non trepidat; quos Ioannes antichristos appellat; *1. Ioan. 2.* quos Euangelista paleis similat; *Matth. 3.* quos Dominus Christus fures & latrones designat, sicut ipse in Euangelio declarat dicens: Quia qui non introiit per ostium in ouile ouium, sed descendit per alteram partem, ille fur & latro est. Item in eodem quoque ait: Omnes qui venerunt, fures *Ioan. 10.* sunt & latrones. [5] Qui isti sunt, nisi desertores fidei, & transgressores Ecclesiæ Dei, qui contra [6] ordinationem Dei nituntur? quos merito Spiritus sanctus per prophetam increpat dicens: Fecistis consilium *Esa. 30.* non per me, [7] & conuentionem non per spiritum meum, adiicere peccata super peccata. Quid ad ista respondeant peruersissimi [8] isti nouatiani, [9] vel nunc infelicissimi pauci; qui ad tantam furoris dementiam proruperunt, vt nec Deo, nec homini reuerentiam habuerint? Illic impudenter & sine vlla ordinationis lege episcopatus appetitur; hic autem propriis sedibus & cathedræ sibi traditæ à Deo renunciatur. [10] Illic veritas: Aspernantur me, vt sacrificent mihi, nec offerunt oblationes sanctas filiorum Israël, nec accedunt offerre sancta sanctorum, sed accipient ignominiam suam in errore, quo errauerunt. Satis sit paucis probasse quid nam sint. Audite igitur Nouatiani, apud quos scripturæ

cœlestes leguntur potius quàm intelliguntur, parum si non interpolentur. Sunt enim vestræ præclusæ aures & corda cæcata, qui nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittitis. Sicut Esaias ait: Excæcati sunt serui Dei; & merito excæcati, quia voluntas schismaticorum non est in lege, quæ lex vnam nobis & singularem designat Ecclesiam; in illa scilicet quæ sub Noë ante diluuium Dei prouidentia fabricata est arca, in qua non tantum munda animalia, sed & immunda, vt tibi cito respondeatur Nouatiane, inuenimus esse reclusa. [11] Quæ arca sola cum his quæ secum fuerant liberata est: in qua & cætera quæ in ea inuenta non sunt diluuio perierunt. Ex illa igitur arca remittuntur duæ aues, corax & columba. Qui corax vere hominum immundorum, & in tenebris perpetuis futurorum per sæculi latam viam, & immunda vescentium apostatarum futurorum, & ad Ecclesiam se vltra non vertentium, figuram portabat, [12] quem legentes inuenimus emissum, & non amplius reuersum. Huic ergo aui, id est, immundo spiritui, [13] quique fuerint similes inuenti, ad Ecclesiam amplius reuerti non poterunt; qui & si voluerint, Dominus prohibebit, qui Moysi præcepit, dicens: Omne varium & immundum eiice foras extra castra. Columba autem emissa incontinenti significatur reuersa, eo quod requiem non haberet pedibus suis; quam Noë recepit in arcam, & post septimum diem iterato emissam, recepit eam portantem suo ore oliuæ folium. Et ego quidem, fratres dilectissimi, non temere ista cogitans, nec humana sapientia conspirans, sed vt cœlestis Domini dignatione necessarie & pertinenter mentibus nostris concipere permittitur; dico illam, id est, columbam, duplicem nobis per semetipsam significare figuram. [14] Primam quidem, & principalem suam, hoc est spiritalem, olim, id est, ab initio diuinæ administrationis insistit, & sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ratione celebrare, per os suum præostendit. Ter enim emissa ex arca, volitans per aërem super aquam, [15] significabat iam tunc Ecclesiæ nostræ sacramenta. Vnde & Dominus Christus Petro, sed & cæteris discipulis suis mandat & dicens: Euntes euangelizate gentibus, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, hoc est, vt Trinitas illa quæ sub Noë per columbam figuraliter operata est, hæc nunc in Ecclesia per hos spiritaliter operetur. Sumamus iam nunc & secundam personam columbæ ex arca emissæ; diluuij scilicet tempore, quando omnes abyssi proruperunt, quando cataractæ cœli patefactæ sunt super terram, propter facinora hominum quæ quotidie exercebant coram Domino, [16] sicut Moyses dixit: Et vidit Domin⁹ Deus redundare nequitias hominum super terrã, & quod omnes in malum recordarentur à principio dierum suorum, & dixit: Perdam hominem quem feci à facie terræ, ab homine vsque ad pecus, & à reptili vsque ad volatilia cœli. Emittitur ergo tempore cataclysmi columba ex arca, [17] aquis violenter toto orbe terram infestantibus. Illa arca figuram Ecclesiæ, sicut superius diximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque inde aquis insurgentibus tantum. Cataclysmus ergo ille qui sub Noë factus est, figuram persecutionis quæ per totum orbem nunc nuper supereffusa est, ostendit. Aquis autem, diruptis cataractis, vndique conuenientibus & excrescentibus significabantur gentes, quæ ad vastandam Ecclesiam excreuerunt. Sicut Apocalypsis docet dicens: Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & regna. Columba autem quæ pedibus suis requiem habere non poterat, lapsorum imaginem portabat; qui [18] immemores diuinarum prædictionum, vel simpliciter ignorantes, vel audacter dissimulantes ceciderunt: quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram his verbis significauerat dicens: Qui audit verba mea & non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificauit domum suam super arenam: venerunt tempestates, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina eius magna. Et ne temere cõparasse videamur, columbam illam lapsorum imaginem portare; propheta ciuitatem vt columbam, hoc est, lapsorum personam increpat dicens: Columba non exaudit vocem, id est, præclara & redempta ciuitas non recipit doctrinam, & in Dominum fidens non fuit. Quod autem requiem pedibus columba illa, sicut superius diximus, inuenire non poterat; hoc significabat vestigia negantium,

Marginalia: Esa. 6. — Genes. 6. — Leuit. 7. — Genes. 8. — Matt. 28. — Genes. 6. — Apoc. 17. — Matth. 7. — Soph. 3.

tium, hoc eſt, ſacrificatorum, lubrici veneno ſerpentis ſauciata, in lapſum conuerſa,[19] quæ vlterius non poſſent ſuper aſpidem & baſiliſcum conſcendere, & draconem & leonem calcare. Quam poteſtatem tradidit Dominus diſcipulis ſuis, ſicut in Euangelio ait: Ecce do vobis poteſtatem calcandi ſuper omnem poteſtatem inimici, & ſuper ſerpentes & ſcorpiones,[20] & non nocebunt vobis. Iſtis ergo tot & tantis malignis ſpiritibus infeſtantibus, & in lapſorum necem inſurgentibus, prouiſa eſt vulneratis ſalutis via: vt quibuſcunque viribus poſſent toto ſe corpore protrahere, caſtris ſuis recipere;[21] quibus recepti poſſent medelis ſpiritalibus vulnera ſua curare. Recepta igitur columba, paucis etiam diebus interiectis, iterato emittitur ex arca; quæ reuerſa, non tantum firma veſtigia, ſed & inſignia ſuæ pacis atque victoriæ, per illa oleæ folia quæ ſuo ore portabat, oſtendit. Duplex ergo illa emiſſio, duplicem nobis perſecutionis tentationem oſtendit: prima in qua qui lapſi ſunt, victi ceciderunt; ſecunda in qua hi qui ceciderunt, victores extiterunt. Nulli enim noſtrum dubium vel incertum eſt, fratres dilectiſſimi, illos qui prima acie, id eſt, Deciana perſecutione vulnerati fuerunt; hos poſtea, id eſt, ſecundo prœlio ita fortiter perſeueraſſe, vt contemnentes[22] edicta ſæcularium principum, hoc inuictum haberent; quod & non metuerunt exemplo boni paſtoris, animam ſuam tradere, & ſanguinem fundere, nec vllam[23] inſanientis tyranni ſæuitiam recuſare. Ecce quam glorioſos, quam Domino caros, ſchiſmatici iſti ligna, fenum, ſtipulam appellare non dubitant: quorum pares, hoc eſt,[24] in eodem crimine lapſus ſui adhuc vſque conſtitutos, nec ad pœnitentiam admittendos eſſe præſumunt; ex illa Domini pronunciatione qua ait: Qui me negauerit coram hominibus, negabo eum coram patre meo qui in cœlis eſt. Pro dolor, quid contra Dominica præcepta contendunt, vt ea quæ Chriſtus iudicij ſui tempore ſit acturus, hæc nunc ſtirps Nouatiani, patris ſui exemplum diaboli ſecuta,[25] exercere conetur? dicente ſcriptura: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Reſpondebimus eis ad iſtam pronunciationem Domini,[26] quam male intelligant & male ſibi interpretētur: Quod enim ait: Qui me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis eſt, vtique futuri temporis ſignificatio eſt; quo tempore incipiet Dominus ſecreta hominum iudicare; quo tempore tribunali Chriſti omnes nos oportet aſtare; quo tempore multi incipient dicere: Domine Domine, nónne in tuo nomine prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia excluſimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus? & tamen audient vocem Domini dicentis: Diſcedite à me omnes qui operati eſtis iniquitatem; non noui vos. Ibi adimplebitur quod ait: Negabo & ego illos. Quos autem maxime negabit Dominus Chriſtus, niſi vos omnes hæreticos, & ſchiſmaticos, & nominis ſui alienos? Qui enim aliquando Chriſtiani, nunc Nouatiani, iam non Chriſtiani, primam fidem veſtram perfidia poſteriore[27] per nominis appellationem mutaſtis; velim nunc propoſitioni veſtræ reſpondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui ſe dereliquerant vel negauerant, cùm adhuc ipſe hic eſſet, negauit; atqui & cæteris qui ſecum remanſerant de diſcipulis ait: Nunquid & vos vultis abire? Petrum etiam quem negaturum ante prædixerat, cùm negaſſet, ipſe non negauit, ſed ſuſtinuit; & amare illam ſuam negationem flentem ipſe[28] poſtmodum lenit. Quænam eſt tua, Nouatiane, dementia, vt illa quæ ad exitium ſalutis pertineant, tantum legas: & quæ ad miſericordiam, prætereas? clamante ſcriptura & dicente:[29] Pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde. Et eodem quoque propheta ſimiliter exhortante & dicente: Conuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio, & ploratione, & planctu: & ſcindite corda veſtra, & non veſtimenta, & conuertimini ad Dominũ Deum veſtrum: quoniam miſericors eſt, & miſerator multę miſerationis.[30] Adeo quia multæ miſerationis eſt Dominus, audiuimus: audiamus quid per Dauid conteſtatur Spiritus ſanctus: Si dereliquerint filij eius legem meam, & in mandatis meis non ambulauerint, & ſi iuſtificationes meas profanauerint, & præcepta mea non cuſtodierint; viſitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum: miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis. His ſimilia & per Ezechielē legimus dixiſſe Dominum: Fili hominis domus Iſraël habi-

Pſal.90. Luc.10. Matt.10. Deut.32. 2.Cor.5. Matt.7. Ioan.6. Luc.22. Iohel.2. Pſal.88. Ezech.30.

tauit super terram suam, [31] & coinquinauerunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatæ facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudi iram meam super eos, & disseminaui eos inter gentes, & secundum peccata eorum iudicaui eos: quia coinquinauerunt sanctum nomen meum. Et quia dictum est de his: Hic est populus Domini; peperci eis propter nomen sanctum meum, quod spreuit domus Israël inter gentes. Et coniungens ait: Propterea dic populo Israël: Hæc dicit Dominus: Non vobis parco domus Israël; sed propter nomen sanctum meum parcam, quod coinquinastis inter gentes, & scietis quia ego Dominus, cùm sanctificatus fuero in vobis. Item Dominus ad eundem (*Ezec.33.*): Fili hominis dic populo Israël: Quare locuti estis dicentes: [32] erroribus nostris contabescimus, & quo modo salui esse poterimus? dic eis: Viuo ego, dicit Dominus: quia non desidero mortem peccatoris, sed desidero vt auertatur peccator à via sua pessima & viuat. Redite ergo à via vestra pessima. Quid morti vos traditis domus Israël? Sic per Esaiam Prophetam (*Esa.57.*): Non in æternum indignabor vobis, [33] neque semper non defendam vos. Et quoniam Hieremias Propheta in persona populi peccatoris deprecatur Dominum (*Hiere.29. & 41.*) dicens: Emenda nos Domine, sed in iudicio & non in ira, ne paucos facias nos; adiecit & dicit Esaias (*Esa.57.*): Propter peccatum modice contristaui eum, & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est, & abiit tristis in viis suis; & quia operatur, adiecit & dixit: Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem super [34] pacem; pœnitentibus, deprecantibus, & operantibus restitui posse, [35] quod male perierint, quódque à Christo declinauerint. Denique hoc in Euangelio comprobatur (*Luc.7.*), vbi illa mulier peccatrix describitur, quæ venit ad domum cuiusdam Pharisæi, vbi erat Dominus vocatus cum discipulis, portans vas vnguenti; quæ stetit ad pedes Domini, & lachrymis suis [36] lauit pedes eius, & capillis extersit & oscula infixit, vt excitaretur ille Pharisæus & diceret: Hic si esset Propheta, sciret quæ & qualis esset ista mulier quæ eum tangit, quia peccatrix est. Vnde incontinenti Dominus peccatorum remissor, & pœnitentium receptor ait: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille respondit dicens: Magister, dic. Et Dominus: Duo debitores erant cuidam feneratori, vnus qui habebat denarios quingentos, & alius quinquaginta: cùm non haberent vnde soluerent, ambobus donauit. Et interrogauit: Quis illorum plus diligit? Et respondit Simon: Vtique ille cui plus donauit. Et adiecit dicens: Vides istam mulierem? [37] Intraui in domum tuam, osculum mihi non dedisti, hæc autem non cessauit osculando pedes meos: pedes meos non lauasti, hæc autem lachrymis suis lauit, & capillis extersit: oleo pedes meos non vnxisti, hæc autem vnxit: propter quod dico tibi, Simon, quia remittuntur illi peccata eius. Ecce Dominus vtrisque debitoribus larga sua pietate debitum concedit. Ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem pœnitentem, flentem, deprecantem; & remissam peccatorum accipientem.

Erubesce iam nunc si fieri potest, Nouatiane: desine argumentis tuis impiis incautos decipere: [38] desine vnius capituli præscriptione terrere. Legimus & adoramus, nec prætermittimus cœlestem Domini sententiam, qua ait negaturum se negantem; nunquid & pœnitentem? Et quid ego tam diu de miserationibus probare singula gestiam? quandoquidem Niniuitis Allophylis (*Ionæ.3.*), & longe à lege Domini constitutis, propter ciuitatis suæ annunciatam euersionem deprecantibus, misericordia Dei non denegatur? Ipsi illi Pharaoni sacrilega temeritate repugnanti, cum quondam cœlestibus plagis verberaretur, & conuersus Moysi [39] & fratri eius dixisset (*Exod.9.*): Orate pro me ad Dominum, quia peccaui; incontinenti ab eo suspendebatur ira Dei. Et tu iam, Nouatiane, iudicas, & nullam spem pacis ac misericordiæ habere lapsos prædicas; nec increpanti Apostolo aurem accommodas dicenti (*Rom.14.*): Tu qui es, qui iudicas seruum alienum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem, potens est Deus stabilire eum. Vnde pertinenter & necessariè ex persona eorundem lapsorum increpat vos Spiritus sanctus dum dicit (*Michea 7.*): [40] Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi, & exurgam: & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam, & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucē.

Videbo

Videbo iustitiam illius, & videbit me ini-
mica mea, & cooperiet se confusione. Oro,
1.Reg.2. non legisti: Nolite gloriari, & nolite loqui
excelsa, [41] & ne exeat magniloquentia ex
ore vestro; Quoniam erigit à terra paupe-
rem, [42] à sterquilinio erigit inopem, & se-
dere eum facit cum potentibus populi?
1.Cor.10. Non legisti: Tu qui stas, vide ne cadas?
Iac.4. 1.Pet.5. Non legisti: [43] Quia Dominus superbis re-
sistit, humilibus autem dat gratiam? Non
Luc.18. legisti: Qui se exaltat, humiliabitur? Non
Psal.9. legisti: Quia Deus perdit memoriam super-
borum, & non relinquit memoriam hu-
Matt.7. milium? Non legisti: Quia quo iudicio
quis iudicauerit, eum iudicari necesse est?
1.Ioan.2. Non legisti: Quia qui odit fratrem suum,
in tenebris est; & in tenebris ambulat, &
non scit quò eat, quia tenebræ excæcaue-
runt oculos eius? Vnde igitur & tam scele-
ratus, & tam perditus, tam discordiæ fu-
rore vesanus extiterit iste Nouatianus, inue-
nire non possum; qui semper in domo vna,
id est, Christi Ecclesia, proximorum deli-
cta vt propria fleuerit, onera fratrum, sicut
Galat.6. Apostolus hortatur, sustinuerit, lubricos
in fide cœlesti allocutione corroborauerit.
At nunc ex quo [44] Cainam illam hæresim,
quæ non nisi tantum occidere gestit, exer-
Eze.18.33 cere cœpit; nec sibi nouissime parcit. Cæ-
terum si legisset, quia iustitia iusti non libe-
rabit eum in die qua errauerit, & iniqui-
tas impij [45] non nocebit ei ex qua die con-
uersus fuerit, iam olim in cinere pœnite-
ret: ille qui semper pœnitentibus aduersa-
tur; [46] qui in ruina facilius ædificatorum
stantium operatur, quàm in structione ia-
centium ruinarum; qui multos ex fratri-
bus nostris miserrimos falsis suis aduersa-
tionibus perterritos, iterum fecit ethni-
cos, dicendo quod pœnitentia lapsorum sit
vana, nec possit eis proficere ad salutem;
Apoc.2. clamante scriptura & dicente: Memento
vnde excideris, & age pœnitentiam; si
quo minus, veniam tibi, nisi pœnitentiam
egeris. Et quidem ad septem Ecclesias scri-
bens singulis sua quoque facinora, & deli-
cta ingerens, pœnitemini dicebat: quibus?
nisi illis, scilicet, quos pretio magno sui
sanguinis redemerat? O te impium scele-
stúmque hæretice Nouatiane, qui post tot
& tanta in Ecclesia, à quibusdam retro vo-
luntarie commissa crimina, quæ & tu ipse
in domo Dei priusquam apostata esse co-
gnoueras; & hæc posse aboleri de memo-
ria succedente bono vtique docueras; se-
cundum fidem scripturæ dicentis: Quia si Ezech.18.
conuersus fuerit facinorosus ab omnibus
facinoribus suis quæ commisit, & iustitiam
fecerit, vita æterna viuet, & non morie-
tur in facinore suo (Delicta enim quæ com-
misit, abolebuntur de memoria succeden-
tibus bonis factis) Tu hodie retractas, an
debeant lapsorum curari vulnera, qui nu-
dati à diabolo ceciderunt, [47] violentia a-
quæ, quam suo ore serpens emisit post mu-
lierem. Sed quid dicam? ait Apostolus: 1.Cor.11.
Laudo vos? in hoc non laudo: quia non in 1.Cor.3.
melius, sed in peius venistis. vbi enim sunt
æmulationes & dissentiones in vobis; nón-
ne carnales estis, & secundum hominem
ambulatis? Nec nos quidem mirari opor-
tet, cur iste Nouatianus tam nefanda, tam
grauia in personam lapsorum exercere
nunc audeat: quandoquidem habemus e-
xempla præuaricationis huius præceden-
tia. Saül ille bonus, præter cætera, postea 1.Reg.9.
liuore euertitur, & contra Dauid omnia & 15.
aduersa & inimica agere molitur. Iudas il-
le inter Apostolos electus, qui semper in Matth 10. & 26.
domo Dei vnanimis & fidelis; ipse post-
modum Deum tradidit. Prædixerat qui- Matt.7.
dem & Dominus multos esse venturos sub
pellibus ouium, rapaces lupos. Qui sunt
isti rapaces lupi, nisi sensu subdolo conspi-
rantes ad infestandum gregem Christi? si-
cut legimus [48] apud Zachariã positum: Ec- Zach.11.
ce ego suscito pastorem in terra, qui quod
auersum est, non visitabit, & carnes electo-
rum manducabit, & talos illorum torque-
bit. Similiter & per Ezechielem increpat Ezech.34
huiusmodi pastores, scilicet prædones &
laniones (dicam vt æstimauerat) dicens: O
pastores, quare lac ebibitis, & coagulatum
comeditis, & forte ad nihilum perduxistis,
& infirmum non visitastis, claudicantem
non curastis, & errantem non reuocastis,
& permisistis populum meum errare inter
spinas & tribulos? Propterea hæc dicit Do-
minus: Ecce ego veniam aduersus pasto-
res, & exquiram oues meas [49] de manibus il-
lorum, & repellam eos vt non pascant oues
meas, & non erunt eis amplius oues meæ
in deuorationem, & exquiram eas sicut pa-
stor gregem suum in die qua fuerit caligo
& nebula: sic exquiram oues meas, & ex-
quiram eas in omni loco quocunque dis-
persi sunt: & quod perierat, requiram: &
quod errauerat, reuocabo: & quod clau-

dicauerat, curabo: & quod infirmum est, custodiam, & pascam oues meas cum iudicio. Quis ista loquitur? vtique ille qui relictis nonaginta nouem ouibus, quæsiuit illam quæ de suo errauerat grege, sicut Dauid dicit: Erraui velut ouis quæ periit; quam inuentam Christus redit humero suo portans peccatricem delicatam; qui gaudens & exultans vocatis amicis & domesticis, ait: Congratulamini mihi, quoniam inuenta est ouis mea quæ perierat. Dico, inquit, vobis, quia tale gaudium erit in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente. Et subiungens ait: Aut quæ mulier habens denarios decem, & cùm perdiderit ex denariis vnum, nónne accendet lucernam, & tota die domum suam emundat, quærens donec inueniat? Et cùm inuenerit, [50] conuocat amicas & vicinas dicens: Congratulamini mihi, quoniam inueni denarium quem perdideram. Dico vobis, [51] quia tale gaudium erit in conspectu angelorum Dei super vno peccatore pœnitentiam agente. Econtrario autem non agentes facinorum suorum pœnitentiam; quæ eos maneant, ex ipsius Domini responso cognoscant. Legimus enim in Euangelio: quod quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, annunciantes ei de eis quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis ipsorum: quibus respondit Dominus dicens: Putatis quia illi Galilæi super cæteros Galilæos peccatores fuerant, quia passi sunt talia? non. Dico enim vobis, nisi pœnitentiam egeritis, [52] omnes similiter perietis. Aut illi decem & octo, super quos cecidit turris in Siloa, putatis quia debitores fuerunt morti super omnes homines qui habitabant in Hierusalem? Non dico vobis, inquit, quia nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter perietis. Excitemus itaque nos quantum possumus, fratres dilectissimi, & abrupto inertiæ & securitatis somno ad obseruanda Domini præcepta vigilemus. Quæramus tota mente quod perdidimus, vt inuenire possimus: Quia quærenti, ait scriptura, dabitur, [53] & pulsanti aperietur. Mundemus domum nostrā munditia spiritali, vt [54] secreta quæque & abdita pectoris nostri, vero Euangelij lumine radiata, dicant: Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci; Quia mors peccatorum mala; & apud inferos pœnitentia nulla: habentes in contemplatione maxime diem iudicij & retributionis: & quod ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, quia acceptio personarum non est apud Deum; cùm præceperit in Deuteronomio, non accipiendam personam in iudicio: Non accipies, ait, personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iudicabis. His similia & per Ezechielem dixit; Omnes, inquit, animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filij. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Hic erit igitur à nobis venerandus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehennam ignis; sicut scriptū est: Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere iudicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem [55] de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impie, & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores. His similia & Daniel: Vidi, inquit, thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus eius erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens. [56] Flumen ignis prodibat ante eum, millia millium seruiebant ei, & millia millium assistebant ei: ad iudicium sedit, & libri aperti sunt. Ioannes autem manifestius & de die iudicij & consummatione sæculi declarat dicens: Et cùm aperuisset, inquit, sigillum sextum, ecce terræmotus factus est magnús, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, [57] quomodo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cœlum recessit vt liber cum inuoluitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt: & reges terræ, & maximi quique, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris; Cadite super nos & abscondite nos à conspectu patris sedentis [58] super thronum, & ab ira agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare? Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Ioannes dicit sibi reuelatum: Vidi, inquit, thronum magnum; & candidum sedentem super eum, à cuius facie fugit cœlum & terra, & locus eorum inuentus non est: &

Marginalia: Luc.15. — Psal.118. — Luc.13. — Luc.11. — Psa.50. & 33. — Eccles.9. — Deut.15. — Ezech.18. — Matt.10. — Iud.1. — Dan.7. — Apoc.6. — Apoc.20.

est:& vidi mortuos[59] magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt.[60] & alius liber apertus est qui est vitæ:& iudicati sunt singuli secũdum ea quæ scripta erant in libro secũdum opera ipsorum. Sed & Apostolus bonum consulens, sic hortatur nos dicens: Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum. Demus igitur totis viribus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidem super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cœlorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus; qui nos denuo peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare à facinore hortatur, dicens: Cõuertite vos, & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Proiicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me: & facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Et vt quid vos morti traditis domus Israel? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua,[61] & nõ commemorabor te: tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris. Dum patet, fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, vt exaltari possimus. Acquiescamus diuinæ exhortationi, qua euadere liceat diem Domini & iram, dicit enim sic: Respice fili nationes hominum, & scito. Quis sperauit in Domino, & confusus est? permansit in mandatis illius, & derelictus est? aut inuocauit eum, & despexit illum? quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata, omnibus inquirentibus se in veritate. Ait ergo: Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris.[62] Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

Ephes. 5. Ezech. 18. Esa. 43. Eccles. 2. Esa. 43.

ADNOTATIONES IN librum ad Nouatianum hæreticum.

1. agentes] *Hoc pro:* viuentes, *accipitur, aut supplenda vox:* pœnitentiam.

2. ex aduerso] *Hoc ex Grauio ad marginem, pro:* ab, *consentit Ms. cod.*

3. in qua domo si perseuerasses] *Ab eodem addita vox:* domo, *sic & Ms. cod. ex quo etiam paulopost:* te, *adiecimus.*

4. conuerti non trepidat] *Fortè:* conuersari.

5. Qui isti sunt nisi desertores] *Sicut & alibi mendum hic irrepserat apud Erasmum, vt legeretur:* nõ, *eo quod vetus excus. legat:* ñ. *quum potius iuxta Ms. cod. significet:* nisi.

6. ordinationem Dei] *Hoc quoque rectè Grauius & Ms. cod. pro:* ordinem. *Alludit enim ad ordinationem Cornelij, de qua paulopost.*

7. & fecistis conuentionem] *Hunc locum sic restitui, tum ex epistola 55. tum ob vocem Græcam:* συνθήκας, *hactenus legebatur:* cogitationem.

8. isti Nouatiani] *Ex eodem adiicimus:* isti, *& paulopost:* furoris.

9. vel nunc infelicissimi pauci] *Costerius & Ms. cod.* infelicissimè, *non malè; sed illud placet magis, vt per* ἀντίφρασιν, *alludat ad Felicißimum, cuius sæpè in primo Tomo fit mentio, & præsertim epistola iam dicta.*

10. Illic veritas: Aspernantur me. &c.] *Rectè sic Morelius distinxit, vt sint verba scripturæ cuiuspiam, quam tamen nondum reperire potui; qui etiam optimè legit:* accipient, *cum Ms. cod. pro eo quod alij:* accipiens. *Adhuc tamen locus videtur mutilus.*

11. Quæ arca sola] *Adiecimus:* sola, *ex Grauio.*

12. quem legentes inuenimus] *Prætermisi vocẽ:* sicut, *quæ sensum obscurabat.*

13. quique similes fuerint inuenti] quique, *pro:* quicunque.

primam quidam, &c. *Locus obscurus & corruptus, etiam in Ms. cod. præterquam quod hic satis significet solam Ecclesiam baptismi sacramentum habere, quod ad errorem Cypriani pertinet.*

14. significabat iam tunc.] *Ita rectè Ms. cod. pro:* iam nunc.

15. vt ternitas illa] *Rectius meo iudicio Grauius:* trinitas, *sic enim Ms. cod.*

16. sicut Moyses dixit] *Moysi Genesis librum ascribit.*

17. aquis orbe toto terram infestantibus] *Hoc rursum ex Ms. cord. pro:* terrarum.

18. immemores diuinarum predictionum] *Sic lego, pro:* prædicationum, *eo quod sequitur;* quorum Dominus ruinam in euangelio futuram, &c.

19. quæ vlterius] *Hoc rursum ex Grauio & Ms. cod. pro:* qui.

20. & non nocebunt vobis] *Sic Manut. & Mor. pro:* vos, *quod tamen habet etiam Ms. cod.*

21. quibus recepti possent] *Adiicio istud ex Grauio & Ms. cod.*

22. edicta secularium principum] *Galli nempe & Volusiani.*

23. insanientis] *Ms. cod.* insanæ mentis.

24. in eodem crimine lapsus sui adhuc vsque] *Ita rectè Grauius, pro eo quod alij:* lapsos seu adhuc vsque.

25. exercere conetur] *Superfluam hic particulam:* nunc, *rectè omisit Morelius.*

26. quam malè intelligant & interpretentur] *Ms. cod.* intelligunt & interpretantur.

27. per nominis appellationẽ mutastis, velim] *Istud denuo ex Grauio, pro eo quod alij:* per nominis

mutastis velum. *Præsertim cum etiam* Ms. *cod. legat:* velim.

28. postmodum lenit] *Costerius:* lauit. *Sed prius habet etiam Ms.cod.*

29. pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde. Et eadem quoque propheta similiter exhortante & dicente] *Hæc quoque Grau. accepta debemus & Ms.cod. alibi desiderata.*

30. A Deo quia, &c.] *Istud ex* Ms. *cod. pro eo quod erat* Ideo.

31. & coinquinauerunt eam] *Vox:* eam, *ex ipsis etiam est addita.*

32. erroribus nostris contabescimus] *Etiam hoc illi pro:* tabescimus.

33. neque semper non defendam vos] *Mira translatio, quum ad verbum græcè sit:* οὐδὲ διαπαντὸς ὀργισθήσομαι ὑμῖν, *quod latinè sonat:* neque semper irascar vobis: *Costerius omittens secundam negationem accepit:* defendam, *pro:* vlciscar; *qua significatione alibi quoque vtitur Cyprianus. Certe negandi particula postea fuit adiecta in cod. Ms.*

34. pœnitentibus, deprecantibus, operãtibus, &c. *Sunt hæc verba Auctoris non Isaiæ, vti malè censet* Morelius; *est tamen ita adhuc locus obscurus.*

35. quod malè perierint, quodque &c. declinauerint] *Rursum hoc ex Ms.cod. pro:* perierunt, &: declinauerunt.

36. & lauit pedes eius] *Rectius cum Ms. sic Grauius, quam alij:* domini. *Item:* & oscula infixit, *quam cæteri:* osculis infixit. *Rursum rectè Grauius:* Quis illorum plus diligit? *per interrogationem, pro eo quod erat:* Quis eorum plus diligeret; *nam & græcus & latinus contextus illi consentiunt.*

37. Intraui] *Ms.cod.* Introiui, *ex quo etiam recens adieci:* Ecce delicta donantem.

38. desine vnius capituli præscriptione terrere] *Hoc ad verbum ex Tertull. de Pudicitia.*

39. & fratri eius] *Iterum hoc Grauio acceptum debeo, apud alios desideratum.*

40. Noli gratulari inimica mea] *Non minus & istud, pro eo quod corruptè erat:* amica; *nam græcè est apud 70.* ἡ ἐχθρά μου.

41. & ne exeat magniloquentia de ore vestro] *Rectè sic Costerius & Ms.cod. pro eo quod alij:* maliloquentia; *nam 70. habent:* μεγαλορρημοσύνη. *quod vertit etiam D. Augustin. lib. 17. de ciuitate Dei c. 4.* magniloquium.

42. & à sterquilinio erigit pauperem] *Addimus cum Grauio & Ms.cod. rursum:* erigit, *quia græcè est & latinè.*

43. Quia dominus superbis resistit] *Cod. Ms.* cõtrasistit.

44. Cainam illam hæresim] *Rectè hic Erasmus, pro:* caninam, *legit* cainam; *Sic enim & Hieron. appellat eam, quæ adimit spem remittendi peccati. Locus Hieronym. est epistola ad Oceanum, & meminit eiusdem quasi tollentis martyrium libro contra Vigilantium; vt sit eadem quæ Gnosticorum, de quibus Tertull. in Scorpiaco. Atque adeo etiam:* caina, *legendum censeo apud eundem Tertullianum initio libri de Baptism. aut saltem:* caiana, *pro eo quod est:* Gaiana; *quippe quæ remedium etiam baptismi tolleret. De aliis huius sectæ erroribus, vide eundem de præscriptione aduersus hær. Ireneũ cap. vltim. lib. 1. Epiphan. hær. 38. & Augu. hær. 18.*

45. non nocebit ei] *Rursum Grauius:* eum, *sic &* Ms. *cod.*

46. qui in ruina facilius ædificatorum Stantiũ operatur] *Grauius ad marginem:* ædificatur, *sed nec hoc satisfacit.*

47. violentia aquæ, quam suo ore serpens emisit post mulierem] *Intelligit persecutionem, quam diabolus immisit in Ecclesiam.*

48. apud Zachariam] *Hoc ex coniectura Costerij, pro:* ad, *consentit etiam Ms.cod.*

49. de manibus illorum] *Adiecit istud rectè Grauius, nam habent 70. & Cyprianus supra epistola 54. sic etiam Ms. cod.*

50. conuocat amicas & vicinas] *Addit Grauius:* suas; *sed non habet Euangelista.*

51. quia gaudium tale erit] *Hic iterũ rectè adiecit:* tale; *sic etiam Ms.cod.*

52. omnes similiter perietis] *Ita Ms. cod. vtrobique more Cyprianico, pro:* peribitis.

53. & pulsanti aperietur] *Hoc quoque ex* Ms. *cod. pro:* aperitur.

54. secreta quæque & abdita] *Adiicio:* &, *ex Grauio & Ms. cod.*

55. de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impiè, &] *Ista ex margine Grauij in textum inseruimus eo quod reperiantur apud Iudam Apostolum, præsertim consentiente Ms.cod.*

56. flumen ignis prodibat ante eum] *Grauius & Manutius:* fulmen; *sed repugnat vox græca:* ποταμός.

57. quomodo ficus] *Omittimus:* vt, *superfluam, cum Grauio &* Ms. *cod.*

58. & abscondite nos] *Ex Grauio istud adiecimus, nam est in Apocal.*

59. magnos & pusillos] *Rectè etiam hoc ille cum Morelio & Ms. cod. pro eo quod alij:* pupillos.

60. & alius liber] *Hoc etiam Grauio & Ms. cod. acceptum debeo, pro eo quod cæteri:* & alius similiter, *consentit etiam Ms. cod.*

61. & non commemorabor te] *Rectè adiecit negandi particulam Grauius, nam est apud 70. & in cod. Ms.*

62. Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena] *Ex Ms. cod. reposuimus:* vobis, *pro:* nobis. *Hinc autem apparet, nisi fortè alludat ad illud:* Dic facinora &c. *mutilum esse hunc librum & imperfectum. Neque tamen oratio illa Cypriani pro Martyribus, ea esse potest cuius meminit; quod nulla pœnitentiæ aut relaxationis peccatorum (vti ante me quoque Erasmus adnotauit) fiat mentio. Accedit quod in cod. vet. ex quo hunc librum descripsit ille, medius interponatur sermo D. Augustin. de Cypriano; & in manuscriptis Affliginiensi, Marchinensi, Dunensi, & Anglico codicibus, reperiatur illa oratio cum sequenti, absque tamen hoc libro; ac vicissim hic liber in Ms. cod. sine vlla oratione.*

AD CORNELIVM PAPAM, DE CARDINALIBVS operibus Christi vsque ad ascensum eius ad Patrem.

ARGVMENTVM OPERIS sequentis.

Argumentum totius operis sunt cardinalia, & primaria Christi nostri redemptoris opera, nempe: Natiuitas, Circũcisio, Epiphania, Baptismus, Ieiuniũ, Cœna & prima institutio consummantis omnia sacramẽti, Ablutio pedũ, Chrismatis & aliorum Sacramentorum institutio, Passio, Resurrectio, Ascẽsio, & Spiritussancti missio. *De quibus omnibus singulos Tractatus seu Sermones conscripsit, in quibus quid tractet, ex succinctis singulorum argumentis manifestum euadet. Porro, quamquam certi nihil pronunciare possim de Auctore, quod mihi defuerint exemplaria Ms. pro Cypriano tamen facere videtur, tum voces, phrases, & schemata quædam toti operi interiecta, tum frequens inculcatio baptismi sanguinis, & Martyrij latronis, Tract. de stella & magis, de cœna Domini, & passione Christi. Et certè cuiuscunque sit, scriptum constat ætate Cornelij & Cypriani, atque adeo eandem auctoritatem meretur. Id colligere est, non modo ex titulo & præfatione, sed & ex fine Tract. de Natiuit. Domini: Vbi certaminum non sine periculo, id est, Martyriorum fit mentio: & quod contra Nouatianos agat, de pœnitentia vera nunquam sera, Tract. de Baptismo & de passione Christi, immo & nominatim Nouatum impugnet, Tractat. de cœna domini.*

PRÆFATIO SEV PROLOGVS.

SOLENT Matres infantulis nuper editis in ipso vitæ introitu aptare vocabula, & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis, vel ex genere, vel ex euentibus imponere nomina; vt in ipsis primordialibus initiis quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam, ne nomen eis esset ad ignominiam, si originalis naturæ traductio à consueto limite deuiaret, & à virtute patrum degenerans, indigna successio mõstri non hominis faciem exhiberet. Respiceret potius ad nomina vel officia sua, quorum inspectio honestæ conuersationis formam eis infunderet & doctrinam, vt honorificarent naturales causas & rationales disciplinas, nec in aliquo elementarias amaricarent dulcedines, vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuariè vel inconsideratè nomina rebus imponebantur: sed ex quo ad Adam adducta sunt singula, vt vocaret ea & propria imponeret nomina, prouisum est in populo antiquo & institutum, vt aliqua esset in vocabulis ratio, & interpretarentur nomina vitam, & exprimerent aliquam personæ proprietatem, secundum quam vel differret à cæteris, vel etiam communicaret. Sic in nominibus patriarcharum Abraham, Isaac & Iacob magnarum rerum extitere indicia, & præloquebantur ventura, nec deerat impositorum nominum secundum sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus, sed in agnominibus postea à viris illustribus obseruatum (vt nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cæsaris titulo succedentem honorare progeniem, & imperatoriæ dignitatis hæredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractatibus suis nomina prætexere, breui titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes, & propriæ gloriæ præposito nomine suo prouidentes, vt integritatem operis & laborem auctoris tam stili quàm personæ in posterum auctoritas conseruaret; & facilè scripturæ subtilitas indicaret, si aliqua manus inuida elegantiæ tractatuum elimatorum pannum rudem insueret, vel nugis suis quasi sua essent quæ alius laudabiliter dictasset, furtiua translatione insereret. Sic in capite libri sui quisque auctorem se posuit, vt & stilus auctori, & stilo auctor famularetur, & auctoritate altrinseca communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia, & per hæc viuax eorum fama & gloria indelebilis perseuerat. Nos vero qui vix intelligimus quæ ab eis dicta sunt, sensu & eloquentia omnino eis impares, si quid aliquando scribimus, indignum titulo iudicamus; ne fortè nobilis materia, cuius explanationi studium adhibemus, decoloratam se potius quàm ornatam nostra præsumptione quæratur. Verum quia solent aliquando patres nugis infantilibus arridere, & linguis balbutientibus delectari; indulgentiam meretur hu-

Gen. 2.

Gen. 17. 21. [illegible]

militas, quæ quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandam, non gloriam mendicans, sed gratiam. Ego quidem nec à me ipso, neque ab alio quæro nomen, neque enim aliquid me existimo esse,[3] cùm nihil sim; qui hoc à vobis maxima supplicatione quæsiui, vt non essem quod sum, & humiliter supplicaui vt ab hac flamma in qua crucior, me vestra clementia liberaret. Tentaui si possem manu vestra me sustinente, honestè descendere: quod quia non potui vrgentibus flammis, non attendi quo prosilirem dum me vorax incendium non cremaret. [5] Sublimes materiæ subtilium ingeniorum exigunt tractatores: nec facilè de artibus rectè iudicat, qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul ingenio cõueniente & studio philosophari possunt, & securè aggredi res abditas; eorúmque conatibus se peruiam penetrata exhibet difficultas, & ænigmatibus enodatis rerum secretarum facies patet, cuius serenitatem velabat nubes opposita, & veritati superfusa caligo. Ideoque tam in diuinis, quàm in philosophorum doctrinis, nec tutum est nec honestum, ineruditos & [6] ignaros sensuum ad litteras illas pertinentium, prosilire ad discussionem eorum quæ nesciunt: & de his sibi vsurpare magisterium quæ ignorant. *Esaiæ. 6.* Huius rei forma seraphim faciem Dei, & pedes velat; & patentibus quæ in medio sunt, principium finémque maiestatis diuinæ alarum extensio infra supráque operiēs, aditum ad se temerariis tractatoribus vel scriptoribus interdicit: nec patitur ad liquidum se videri diuinitas, quam vtique inuestigatio fidelis aliquo modo odorat vel sentit, sed puram eius essentiam nec conspicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei essentia in promptu haberi non potest: neque enim diffinibilis est diuinitas, sed verius sinceriúsque remotio indicat negando quid non sit, quàm asserendo quid sit: quoniam quidquid sensui subiacet, illud esse non potest, quod omnem superat intellectum. Quidquid audiri vel videri vel sciri potest, non conuenit maiestati: hebes est in hac consideratione omnis acies sensuū, & caligat aspectus. Hanc inuisibilem lucem, & inaccessibilem naturam sex aliis hinc & inde seraphim statu & volatu circumeunt & abscondunt; statu æternitatis immobilitatem monstrantes, volatu verò altitudinem eius, sic in superioribus eleuatam, vt quantumlibet ad cor altum homo ascendat, exaltetur Deus, & comprehensionis importunitatem euadat. *Psal. 63.* Nec tamen alæ illæ, quæ Dei velant substantiam, nostros conspectus diffugiunt, sed illæ puris mentibus se visibiles exhibent, & operum Dei ratio siue eorum quæ ex nihilo sunt, siue eorum quæ ex materia vel factæ sunt vel fiunt, se intelligibilem exponit: & quæ circa Deum & quæ sub deo sunt mundi potest cordis quoquo modo sinceritas contemplari. Prima rerum conditio sex instituta diebus fatetur artificem, & profitetur opus auctorem. *Gen. 1.* Neque enim sui ipsius artifex esse, aut potuit quis nouam creare materiam, nec potuerunt multa & diuersa rerum esse principia: quia nisi ad vnum cuncta respicerent, discordia & infinitate cuncta turbata voluerentur in chaos, & repugnarent & colliderentur in se discordes materiæ, nisi omnibus factoris auctoritas imperaret: & vnius monarchia potestatis, vniuersitatis causas & efficientias ordinaret. Homo itaque præpo situram in inferiora accepit, sciens quis hunc honorem contulerit: nec tamen ea scientiæ perfectione illustratus est, vt eo modo cognosceret conditorem, quo eius cognitioni reliquæ creaturæ subiectæ sunt; sed distantiam maximam experiretur inter summa & infima, & ex hoc ipso esset Deo accliuis & humilis, quo auctori suo se in nullo posset conferre, cuius effugere dominium nec penetrare consilium, nec poterat vitare iudicium. Itaque qui circa ipsum sunt angelici spiritus, licet inuisibilis naturæ sint, in legationibus tamen suis se auditu manifestant & visu; & salutis nostræ ministeriales sæpissimè experimur, quorum officia & nomina in scripturis sanctis habentur. Illa quidem superiora agmina nobis prædicant, non indicant Deum: & nunciant quæ iubentur, [8] spiritalitatem iniuncti negocij peragentes, non vniuersitatis explicantes scientiam: quia ad nos numerus & mensura & pondus refertur. *Sap. 11.* Deus verò his omnibus non artatur, sed excedens omnia & æternaliter antecedens potestas & virtus nil habet coæuum, nec immensitatis eius profundum vlla creatura vel cœlestis vel terrena metitur. Quæ verò sub ipso sunt, implent templum; & præsens Ecclesia cognitionem, *Esa. 6.*

nitionem earum rerum assequitur, quæ ad cultum iustitiæ, quæ ad ordinem vitæ, quæ ad gradus ascensionum, quæ ad conuenientiam morum, quæ ad honestatem huius conuersationis & gratiam pertinent contemplationis: hæc aguntur & exercentur in templo præsenti & per hæc Deus quæritur, nec tamen quæsitus illico inuenitur. Gustamus, delibamus, odoramus, & propè est: cumque accesseris, longius abit. Et quo modo fulgur nubes disrumpit, & repentina coruscatio non tam illuminat quàm hebetat oculũ: ita aliquando nescio quo modo tu tangeris, & tangi te sentis, eum tamen qui te tangit, non intueris. Dicuntur tibi quædam verba arcana intrinsecus quæ efferri non sufficis, vt dubitare non possis, quia iuxta te est, immo intra te qui te sollicitat: nec tamen sicuti est, se tibi videndum concedat.
Gen.30. Rachel ad odorem, non ad esum, Liæ mandragoras concupiscit; tu sponso fide non complexu coniungeris, tu spe concipis, donec Christus in te formetur; & deposito pondere huius cadaueris, eiusdem sint puritatis caro & spiritus, & renouata natura sobolem immaculatam parturiat. Rachel quippe visum principium
Ioan.1. sonat. Quod verbum in principio apud Deum in suo proprio esse, mihi non patet, sed quibusdam nominibus Deum inuoco & dico: iustitia, veritas, sanctificatio, charitas; & quæro aliquas species vel formas, & per quas quid sentio quoquo modo intimem. Nam quod verbum caro factum est, facilius video, si hoc sensui meo quasi esu incorporo; principium autem illud vix remotissimo odoratu quasi pertransiens sentio. Illa quidem intellectualia per visibiles creaturas, quantum fas est animæ videre vel præuidere, diuina mente à longè prospicimus; in multis per opinionum & coniecturarum pelagus circumducti, in multis veritati hærentes, in multis magnitudine rerum oppressi, exclamamus
Rom.11. cum Apostolo: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei. Cordi igitur nostro se offert Deus, & aliquid sui luminis infundit inuitans & prouocans. Nisi enim aliquo modo sentiretur, nec appetendi, nec inquirendi spes esset aliqua vel facultas.[9] Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus similitudinem, & per omnia suauitate differens; eóque desideratur copiosius, quo cætera delectamenta excedit. Desiderium autem inquirentes purificat, & purificatio exclusis enormitatibus ad formam Dei prouehit ascendentes: atque ita in opere suo imago & similitudo Dei multis laboriosísque prouectibus propriam sibi demum indicat dignitatem. Ad hanc rerum adeo profundarum indaginem nisi incarnati verbi magisterium accessisset, humana defecissent ingenia; & nescio si & aliqui auderent ad hęc tendenda conatus assurgere: sed associata carni diuinitas assumptam naturam ex parte suæ voluit esse claritatis consortem, & apertis cœlis super doctorem & Dominum nostrum ad superiora nostrum introduxere aspectum: & vidimus gloriam eius quasi vnigeniti à patre: Ioan.1.
& de plenitudine gratiæ & veritatis quæ in ipso est, instillata est nobis aliqua portio. Et cum Philippo audiuimus: Qui Ioan.14.
videt me, videt & patrem. Nec tamen in hac visione plena potest esse sufficientia, donec in splendoribus sanctorum in die virtutis suæ agnoscatur[10] ratio gignentis & geniti & procedentis: quam oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ad liquidum hucusque ascendit. Esa.54. 1.Cor.2.
In his omnibus quæ dicta sunt omnino sensum nostrum materiæ excedit sublimitas, & stilum repellit moles nimij ponderis, & ascensionis arduæ difficultas: sed præcepti vestri, pater excellentissimè, me coegit necessitas, vt tentarem, si fortè importunitate studij aliqua possem de sanctuarij supellectile vellicare, & reducto in partem velamine, arto subtilique aditu propitiatorium intueri. Præsumpsit Titum.1.
meditatio aspicere à longè, & annos æternos inquirere, & quid ante tempora sæcularia esset indagare; si tamen sæculum vel tempus dici potest ante lucem & diem & solem; & quo modo ante causas elementarias & materiales origines illa æternitatis infinitas se haberet; si illa omnipotentia apud se solitaria esset, & ministeriales ei deessent spiritus, & maneret apud se illocaliter sempiterna diuinitas, & in quo esset sapientiæ regnum,[11] cùm nõ esset quod regeretur, & vsu speciéque careret illa inanis antiquitas. Ab his omnibus repulsus, ad sæcularia visibilia compulsus sum redire, & vtinam me ipsum cognoscam & sciam. Quod si animæ meæ, quæ corporis mei obtinet prin-

cipatum; nec originem scio; nec metior quantitatem, nec qualis sit intueri sufficio; si ignota est mihi ratio quare ipsa delectetur in corpore persecutore suo; si nescio quis hanc legem membris insculpserit, vt tam violenta dominatione spiritum opprimat, & melior dignórque natura deteriori succumbat; patienter me ferre oportet, si operatorem vniuersitatis non intelligo, qui in minimis operationum suarum particulis meam profiteor cæcitatem. Insolubilis videtur hæc quæstio, quare homo rationabilis in negata nitatur & vetita, & semper illicitis delectetur. Omnino rarum est & difficile, fieri bonum, facilè & pronum est esse malum; & hac sine magistro, sine exemplo doctrina, statim à pubescentibus annis imbuimur & docemur. Vide in ipsis qui sanctimoniam profitentur, quæ religio manum claudat porrectis muneribus, quæ solitudo aures obserat oblatis fauoribus, quę gula communibus est contenta saporibus. Quis non se habeat vilem, si videat humilem? Quis non putet opprobrium, si se sentit inglorium? Quis enumeret voluptatum potius monstra quā species? [12] quę per concupicentias carnis inuitam animam trahunt, clam palámque de conclaui ad forum, de lupanari ad theatrum? In primis abrasa verecundia, pudoréque conuulso, non absconditur scelus, nec nutat ratio, nec discretio reluctatur carnis affectibus; captiuus spiritus consentaneam exhibet clientelam. Hoc ipsum quod dico, carnis affectus, impropriè dico; quia hæc vitia propriæ animæ sunt, quæ sentit & mouet & viuit: cui imputatur peccatum; quia ipsi datum est arbitrium, & iudicium, & scientia, & potentia, per quæ possit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem sic vtitur anima, sicut faber malleo vel incude in qua format omnium turpitudinum Idola, [14] & fabricantur quælibet quarumcunque voluptatum simulachra. Non est caro dictatrix peccati, nec inuentrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponit agenda; sed officina est spiritus, qui in ea, & per eam, quæcunque affectauerit, peragit & consummat. Quod autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dinoscitur: post cuius discessum nulli apta vsui superest putredinis massa, & paludis aceruus. Quidquid enim sentit, à natura corporis alienum probatur. Quod vero caro aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem contendere dicitur, & repugnare, impropriè arbitror dictum, quia solius animæ lis ista est, quæ secum rixatur, & cum proprio arbitrio litigat, certior in huiusmodi quæstionibus quid bonum sit, quid malum, quàm in aliarum rerum inquisitionibus quid verum sit, quid falsum. Nam in abditarum causarum inspectionibus & secretis naturæ potest homo errare vel decipi; quia non per omnia à fine vsque ad finem intellectus humanus attingit; sed in his quæ oculis & manibus subiacent, nulla subtilitas iudicium impedit: quia fœtentia à non fœtentibus, decora à turpibus, amara à dulcibus, dura à suauibus, & à dissonis consonantia facilè discernuntur. Sed desiderij sui veneno mens ebria, corpus contumeliis applicat, & iunctis complexibus ambo in mortiferas suauitates elapsi, obdormiunt. Cumque euigilauerint, sero pœnitentiam adducit confusio, & inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit. Et in cæteris omnibus quæ malignè patrata sunt, huiusmodi vltio peccatorem persequitur, & ipse libidinum labe crapulatus se conuomit. Sed auaritiæ solius & quæstus ardor nec satiat cupidum, nec pœnitet eum cumulasse quod crescere optat, non minui: [15] & discola obstinatus semper quid idolo suo immolet, sedulus coaceruat. Vnde hæc sitis diuitiarum miseris pectoribus assidet, & ambitionis salsugo bibulam animam occupat; vt per fas & nefas ad loca superiora etiam de latebris eremi nonnulli se ingerant: & de omni gradu vbi aliquis aditus patet anheli prodeant, discurrant ad iudices, blandiantur mediatoribus, conducant auxiliarios, & modis omnibus elaborent, vt sedeant cum principibus; eo quæstu, vt maledicat Deus quod ipsi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hæc lex peccati, quare in his & similibus legem iustitiæ opprimat, & quare eneruata ratio cum stare possit, tam miserabiliter ruat, difficile est assequi; [16] maximè cum defectus iste à damnationis sentētia pendeat, & hanc ineuitabilem pœnam antiqua trāsgressio sit sortita. [17] Ergo si me ipsum nescio, si animæ meæ substantiam & naturam ignoro, si eorum quæ intra me sunt rationem non intelligo; qua audacia supra me erigam oculos, vt videam principium sine princi-

Gal. 5.

principio, & finem ſine fine attingam? A talibus auſibus deſiſtēdum excellentia maieſtatis imperat, & ipſa impoſſibilitas omnes ingenij noſtri conatus repellit. Ea igitur quæ licita ſunt & conceſſa tangamus, & circa cunabula ſaluatoris prima infantiæ eius fercula deguſtemus; & circūciſi & loti victo diabolo, ſanctitatis affectibus in cæna cum Domino recumbamus; vbi pane angelorū refecti, poſt illius cibi delicias ſurgamus ad tranſitum, vt de hoc mūdo vehiculo crucis euehamur ad cęlum; Spiritu ſancto nos replente, vt qui deinceps nos deuehat, & patefaciat quidquid in exilij huius peregrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obſcurum. [18] Librum igitur quē de cardinalibus Chriſti domini noſtri operibus ſcripſi, paternitati veſtrę (ſuppreſſo nomine noſtro) miſi; in quo fons ſacramentorum & diſciplinę huius in qua ſtamus origo, formam & exemplar recte viuendi nobis proponens, ab humili aduentu vſque ad glorioſum eius reditum ad patrem gradatim conſcendit: quem potius in mente noſtra quàm in pagina ſcribi deſidero; & vtinam in ſanctitatis veſtrę conſpectu, memoriam & recordationem noſtri ſupplex mereatur affectus.

ADNOTATIONES in præfationem.

1. Secundum ſenſum ſuorum effectuum] *Sic lego ex coniectura pro:* ſecundum ſenſum ſuum, &c.

2. indulgentiam meretur humilitas] *Hoc quoque, pro:* mereretur.

3. cum nihil ſim] *Plane & iſtud, pro:* ſum. *Alludit enim ad verba Apoſtoli.*

4. honeſte deſcendere] *Forte:* diſcedere.

5. Sublimes materiæ, &c.] *Quum quod latine præfatio, græce dicatur* ϖρόλογος; *cum Morelio ſuſtuli diſtinctionem illam, qua hæc pars Prologus intitulabatur.*

6. ignaros ſenſuum ad litteras illas pertinentium] *Locus pro difficultate ſcripturæ.*

7. ſed verius ſinceriúſque remotio indicat] *Locus obſcurus.*

8. ſpiritalitatem iniuncti negotij peragentes] *Apud Remboldum, qui primus hoc opus edidit, poteſt legi:* ſpecialitatem.

9. Sed quia ex parte ſentitur, admirationi eſt odor ille & ſapor] *Manut. & Morelius:* dolor ille: *ſed non placet.*

10. ratio gignentis & geniti & procedentis] *En diſtinctionem perſonarum Trinitatis.*

11. cum non eſſet quod regeretur] *Manu. & Morelius:* gereretur. *At illud placet: quia precedit:* regnū.

12. per concupiſcentiæ carnis vitam animam trahunt] *Cenſeo legendum:* per concupiſcentias carnis inuitam animam trahunt.

13. quia datum eſt ipſi arbitrium] *Locus pro libero arbitrio.*

14. & fabricatur] *Ex coniectura Cauchij ſic lego, pro:* fabricantur.

15. & diſcola obſtinatus] Diſcola, *pro:* idololatra.

16. maxime cùm defectus iſte] *Ita appellat peccatum originale.*

17. Ergo ſi meipſum] *Hoc rurſum ex coniectura Cauchij, pro:* ego.

18. Librum igitur] *Sic legendum prorſus cenſeo, pro:* libellum: *eſt enim iuſtæ magnitudinis liber. Sicut etiam paulopoſt lego:* conſcendit, *pro eo quod erat:* conſcendens, *corrupte.*

DE NATIVITATE Chriſti.

ARGVMENTVM.

Natiuitatis Chriſti hiſtoriam pulchre dilatat, & ipſius exemplo humilitatē inculcat. Mariæ interim virginis Deiparæ priuilegia recenſet; quòd originalis peccati incendia in ipſa ita extincta ſint, vt legem mentis lex carnis non infeſtaret; quòd ſine dolore pepererit; quòd virgo ſimul fuerit & mater. Deinde, vbi paſtorum laudes paucis attigit prophetiam de Chriſto Iſaiæ 9. pulchre explicat, & velut aliud agēs coniugiis continentiā præfert & virginitatem; hoc adiiciens: Si diuinis conſiliis obſtiterint tentamenta, adeſſe Deum fortem, qui quū mundū vicerit, ſuis victoriam promittat militibus; atque adeo in paruuli Chriſti nomine, de mundo, de diabolo, de nobiſipſis victoria nos potiri poſſe.

ADEST Chriſti multùm deſiderata & diu expectata Natiuitas, adeſt ſollemnitas inclyta; & in præſentia ſaluatoris grates & laudes viſitatori ſuo per orbem terrarum ſancta reddit eccleſia. Gaudia nobis cælitus nunciantur, lætitia imperatur. Nox Luca. 2. iſta ſacri partus conſcia, nouis fulgoribus illuſtratur. Gloriantur in cæleſtibus ſuperi, pax in terra bonæ voluntatis hominibus confirmatur. Adſunt angeli, loquuntur paſtoribus; non dedignantur loqui perſonis humilibus, & cùm ipſi ſublimes ſint, infimos non aſpernantur. Nec luce inſolita, nec angelorum terrentur paſtores præſentia; ſanæ & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt conſonas laudantium voces cæleſtes, glorię & gratiæ diuinæ preconia modulantes. Nec ſatis fuit ſuperius arcana reſerare cæleſtia, etiam

hominibus pax reddita nunciatur, & bonæ voluntatis noui muneris largitate consecratur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lætificare in aduentu suo bonas expectantium voluntates: & multiplicatis testibus certa præsentiæ suæ dare indicia, vt iam non expectaretur quasi venturus, sed qui venerat, videretur; & essent angeli quem sibi noua Christi infantia consecrarat, sancti ortus & loci indices. Vnus Gabriel virgini obumbrationem virtutis altissimi nunciat; multitudo cælestis exercitus, gratulabunda saluatorem mundi prædicat aduenisse, & reconciliata terrestria superis canit; & consilium antiquum prodiit palam nec iam secretum est; sed innotuit publice in conspectu gentium reualata Christi benignitas, & oblata mundo in nullo à nobis differens, excepto quod peccati expers fuit; saluatoris humanitas. A supernis legationibus incipit euangelium, cuius primi dictatores Angeli extiterunt. Nec iam in manibus prophetarum similitudines, & ænigmata inuoluuntur; sed angelorum iubilo, & hominum stilo, [1] & euidenti rerum indicio constant & consonant simul promissa & data, vmbrísque remotis, lex & euangelia sunt vnita. Multiplicantur testes militia cælestis conclamat, credit pastorum cuneus & exultat. A sapientibus & prudentibus non quęrit testimonium, qui paruulis se reuelat. In huius doctrinæ initio statim fastus & ambitio condemnatur. Non colores rhethorum, non inductiones persuasoriæ adducuntur, ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. In primis signa se fidei miscuerunt; & maxima in hoc efficacia dogmatum fuit, cum simul verbis & rebus actum est, vt nullum infidelium repugnantia inueniret diffugiũ. Nox illa omni luce clarior; sermones angelici pacem hominibus nunciantes, designato loco Bethleem, ad quærendum puerum cohortantur. Pastores illi amplius mente quàm oculis carnalibus illuminati, ad conspiciendum Emmanuel festinant: & edocti intus inuisibili magisterio Spiritus sancti, quem paruulum vident, confitentur immensum; & piæ ei deuotionis affectum præsentant. Electa adest humilium personarum simplicitas; vt poneretur regula, & indissolubilis daretur forma, quod non nisi pauperibus spiritu, Christi pateret humilitas: nec superbos ad intuitum sui posset admittere veritas. Veniunt in Bethleem; quem prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel; ciuitas parua, domus paupercula, supellex exigua. Nulla domus ambitio, nisi reclinatorium in stabulo; mater in feno, filius in præsepio. [2] Tale elegit fabricator mundi hospitium, huiusmodi habuit delicias sacræ virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro bysso in ornatu regio laciniæ congeruntur genetrix est & obstetrix, & deuotam dilectæ soboli exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, iungit oscula, porrigit mammam, totum negotium plenum gaudio; [3] nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio. Pedissequas substantia familiaris non patitur; mancipiorum obsequia sumptus tenuis & inops mensa excludit. Nullum domus arta diuersorium occultabat, nec secreti recessus erant illius casulæ; [4] incrustaturam tectum, & soli parietes per circuitum vestiebant. Nec locus ibi erat lauacris, quæ solent puerperis præparari, quippe nec aliqua naturæ iniuria matrem domini læserat; quoniam sine tormento peperit, quæ in conceptione caruit voluptate: & tamen consuetudinem sequens, vt legi satisfaceret, quasi cum aliis mulieribus esset ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinem professa oblatæ quieti paruit: & in diebus separationis non se à thoro Ioseph, qui eam numquam tetigit, sed ab ingressu templi & cæteris quæ lex prohibebat, continuit. Vltro maturus ab arbore baiula fructus elapsus est: nec oportuit vellicari, quod spõte prodibat.[5] Nihil in hac re petiit vltio, nec præcedens delectatio aliquam expetiit pœnarum vsuram. Spiritu sancto obumbrante incẽdium originale extinctum est; ideoque innoxiam affligi non decuit, nec sustinebat iustitia, vt illud vas electionis communibus lassaretur iniuriis; quoniam plurimũ à cæteris differens, natura communicabat non culpa. Erátque ei proprium priuilegium, quod nulla mulierum nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quòd erat simul mater & virgo singulis titulis insignita. Vnde & matri plenitudo gratiæ debebatur, & virgini abundantior gloria; quæ carnis & mentis integritate insignis, spiritali & corporali intus & extra Christi præsentia fruebatur. Ornamenta

quæ

quæ deerant, etiam si adessent, non haberent oculos inspectores: quia præsentia paruuli, sic eorum qui aderant, Ioseph, [6] & si quis forte alius ibi erat, oculos occuparat, sic illuminauerat animos, sic corda illexerat; vt in hoc summo bono omnium bonorum vnita collectio videretur, nec opus esset euagari & mendicari per partes, quod simul in se vno fidelibus omnipotens infantia præsentabat. Angelica sane non est credendum ministeria defuisse, nec recesserat à venerabili pectore matris Spiritus sanctus ad verbum Gabrielis elapsus. Possidebat domum suam; & templum quod sibi consecrauerat adornabat. Seruabat sacrarium suum & sanctimoniæ thalamum honorabat: lætificabant consolationes huiusmodi animam benedictam, & tanti habitatoris reuerentia concupiscentiarum ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infestabat, rebellio nulla quem spiritus affligebat. Paruulus sugens vbera pura alimonia vtebatur, & fons sacri pectoris defæcatum edulium ori mundissimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quæ humanum superant intellectum imbuebant: eratque vtrinque mira iucunditas, cum pia sanctæ matris & deuota humilitas, & sancti sanctorum immensa benignitas confederatis affectibus mergerentur. Extrinsecus nuda erant & egena quæ videbantur, [7] nihil in illa paupertate videbatur diuinum, nisi his quibus reuelatum est desuper; quorum primi fuere supra memorati pastores, quorum innocentia & simplicitas electa est, vt laus Christi perficeretur: [8] quin piscatores & pastores sequentibus temporibus confunderent oratores, & à pauperibus & humilibus prędicatio paupertatis [9] haberet initium. Execrari solent Aegyptij hoc hominum genus, & abominabiles eis sunt oues & pecora. Sed huiusmodi officium ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel pastor munera de gregibus ouium obtulit; quæ in eo quod cælitus inflammari visa sunt, quod grata essent Deo, cunctis innotuit. Pastores Abraham Isaac & Iacob viri Deo familiares: pastores patriarchæ duodecim: pastor ipse Moyses, qui in eremi recessu dum sequitur pecudes, in rubo conspicit Deum, & potestate signorum collata, populi recipit principatũ. Helisæus de aratro propheta constituitur: Dauid de post fetantes accipitur, & in regni solio collocatur. Agnum quem abominatur Aegyptius, sacrificari sibi pręcipit Deus, eiúsque sanguinis Israelitarum postibus illitus, exterminatorem angelum repellit & abigit; nec timetur mortis periculum, vbi tantæ reuerentiæ conspicitur signum. Ad vmbram Petri languentes consurgunt; Apostolis subiiciuntur dæmonia; cedit idiotis reproborum eloquentia: prædicante Paulo captiuas complicant manus gentes & regna. Pauperes electi, superbi neglecti: nec fastus, nec altus circa Christi discipulatum aliquem obtinent locum: Christus pauper discipulos diuites aspernatur. Pauper mater, pauper filius inops hospitium, his qui in forma huius scholæ in Ecclesia militant, præbent efficax documentum. Hunc in cunabulis adorauere pastores; & paruulum confitentes, Deum simpliciter argumentosi in spiritu & veritate, quem adorauerunt, nouerunt. Fuerat quidem miraculum, quod apertis cælis, luxfulgoris insoliti nocte super eos fulserat, quod auditi angeli & conspecti quod ab ipsis fuerant edocti & instructi pastores. Sed licet hæc præcessissent, tamen circa infantiam pueri diuinitatis intimatæ nulla humana ratio præbebat experimentum: nec circa illius præsepij angustias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod maiestatis erat indicium, sed auditui fides obtemperãs, nullum apud Deum impossibile verbum credidit; & per Spiritum sanctum ad sacramentum hoc intelligendum subtilissimis est intelligẽtiarum accessibus introducta. Idemque spiritus qui longe ante prophetas docuerat, etiam nũc humilium mentibus se infundens, dilatabat humani intellectus angustias, & aperiebat interiores oculos; vt viderentur inuisibilia, intelligerentur ea ad quæ humanus non attingit sensus, nec rationis penetrat intellectus. Hinc est quod prædixerat Esaias: Paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis. Hoc potuit videri, huc nullum fides meritum quærit. Quod autem sequitur, vocabitur nomen eius Emmanuel, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis, si clausi sint oculi mentis, exterioribus oculis nescio quid mereris. Qui nec dum loquitur, quo modo consiliarius erit? paruulus quo modo creditur omnipotens Deus? omnino infirmus, in quo videbitur fortis? nihil omnino

Marginalia: Genes. 46. — Genes. 2. — Exod. 3. — 3. Reg. 19. — Psalm. 77. — Exod. 12. — Act. 5. — Esaiæ. 9.

possidens, ad apicem regni & principatus fastigium quibus ascensionibus attinget? Sed si fidei mysterium prosequaris, in his omnibus subtilissimas & purissimas rationes inuenies, & quòd omnino necesse fuit immensum fieri paruulum, & filium Dei hominis filium euidenter agnosces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundissimum sacramentum in eo quod contemptibilis factus est admirabilis, & qui litteras non didicit, nec legibus instructus est, sufficiens sit diuinarum humanarúmque rerum consiliarius: quo modo diuinitas & humanitas in vnam personam couenerunt, & vbi æstimata est infirmitas, fortitudo inuenta est;[10] & corpus humilitatis nostræ diuinæ claritati configuratum, non in hoc mundo, sed in cælesti gloria perpetuum habeat principatum. Ad paruulos venit Christus, & cum paruulis conseruatur, pauperes instruit, & creat, & facit. Ipse in sinagoga Iudæorum in Esaiæ volumine cùm legisset in sabbato, complicato libro prophetiam hanc in se completam edocuit, quod à spiritu sancto vnctus sit, & ad euangelizandum pauperibus pater eum miserit. Item in euangelio gloriatur, confitetur domino cæli & terræ, gratias agens, quòd reuelata sunt diuina mysteria paruulis, à quorum intellectu sublimitas huius mundi repulsa est; quæ Deo subiici non potest, dum secundum carnem & sanguinem inuisibile ipsius suis regulis inuestigat. Hic est primus religionis introitus, sicut in mundum primus Christi ingressus; vt quicunque pie vult viuere, humiliter de se sentiat, neque supra se in mirabilibus ambulare presumat. Fundamentum sanctitatis semper fuit humilitas, nec in cælo stare potuit superba sublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noster paruulus attulit: & à cunabulis nos sibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in persona. Quia verò filij Dei sumus, humanitatis participatione frater noster fieri voluit, vt essemus secum beatitudinis coheredes, & haberet tota compositio hominis perfectam plenámque lætitiam, cum spiritus diuinam representaret imaginem, & caro nostra Christi corporis similitudinem; consummatæ societatis beneficium obtineremus cum nominis Christi & hereditatis consortes, & diuinæ naturæ communicamus per spiritum, & humanæ per corpus. Iurauit Dominus & non penitebit eum; & promissionum suarum non immemor, sicut se daturum nobis iurauerat, sic compleuit. Filius datus est nobis: qui cùm in forma Dei esset, splendor glorię & figura substantiæ eius, non est confusus se ad formam serui exinanire, vt qui de fraternitate eius gloriantur & volunt ascendere, non erubescant descendere; sed eidem scalæ cum Iacob innitantur, & cantantes canticum graduum ab imis ad superiora conscendant. O Domine quàm admirabile est nomẽ tuum, vere tu es Deus qui facis mirabilia. Non modo mundi huius staturam admiror, non stabilitatem terræ, cùm eam complectatur volubile firmamentum; non singulos dies, non lunæ defectum & incrementum, non solem semper integrum & laborem eius perpetuum; non temporum vicissitudines, in quibus quædam arent, quædam virent, & quæ mortua modo videntur, deinceps reuiuiscunt: miror Deum in vtero virginis, miror omnipotentem in cunabulis, miror quo modo verbo Dei caro adhæserit, quo modo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit; miror in hac dispensatione tanti dispendia temporis, & tam lentos processus ad obedientiam saluatoris. In breui poterat patrari negotium & poterat tantus labor abbreuiari ad solum Christi verbum; sicut factus mundus, & disposita cuncta ad eius imperium. Sed elementario mundo dignior est rationabilis homo, quod ex eo quod in eius seruitium facta sunt omnia, facile creditur. In ceteris quocunque modo aliquæ satisfaciunt rationes; hic solus me complectitur stupor. Et cum Abacuc cano: Consideraui opera tua & expaui. Miror ieiunium, miror tentationes, miror omnipotentem in sepulcro iacẽtem, miror occisum & resurgentem.[11] Hæc sunt noua mira quæ prædixerat Hieremias: Nouum faciet Dominus super terrã. Mulier circũdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo. Iesus Christus heri & hodie ante luciferum genitus, initium carnis sumpsit ex virgine;[12] quẽ cęli cęlorũ non capiunt; qui implens omnia cùm sit in omnibus, ab his tamen non capitur nec tenetur. Nouum est & inauditum, quod in materni angustia vteri circũdedit intra se fragilis caro virtutẽ altissimi, & ordinem rerum cursúmque naturæ

Marginal notes: Luc. 4. — Matth. 10. — Psal. 109. — Hebr. 1. — Philip. 2. — Genes. 28. Psal. 119. & sequ. — Abac. 3. — Hiere. 31.

turæ mutauit ſapientia Dei: & vbique diuinitas dilatata, plenitudinem ſui vaſi infundens exiguo, ſic eſt circumdata muliebri vtero, [13] vt cùm vniuerſa ambiret implens omnia, excedens cuncta, intra ſe omnia continens, extra vniuerſa complectens. Quem nos paruulum, propheta nuncupat virum; inſinuans ei numquam defuiſſe virtutem, ſed ſemper virilis ætatis affuiſſe fortitudinem, quem infantilis infirmitas occultabat. Opus ſuum igitur fecit quod creauerat, [14] ſaluans quod perierat, ad vitam reuocans quod mortuum erat. *Ioan.1.* Sed peregrinum opus fuit in Deo, quod verbum factum eſt caro, quod factus eſt viſibilis & comprehenſibilis, paſſibilis & mortalis: & peregrinum à maieſtate; puer ſugens vbera, panniculis inuolutus & ſuſtinens conuicia, filius Dei in patibulo conſtitutus. Conſiliarius quoque dictus eſt paruulus iſte, qui & alibi dictus magni conſilij angelus, eo quod ſecreta Dei quæ ab *Eſaiæ.9.* hominibus erant abſcondita, publicæ reuelauit, & cùm nemo noſſet patrem, niſi filius ipſe arcana Dei reſerans, indaginem trinitatis explicuit; loquens patri, & à patre reſponſum accipiens, & ſpiritum ſanctum infundens diſcipulis, [15] generationis & proceſſionis intimâs rationes, ſubtiliter aſtruēs perſonarum proprietates, & indiſſolubilis eſſentiæ vnitatem. Alia quoque inferiora, ſed tamen neceſſaria conſilia edocens; vt beneficia collata homo intelligat, vt in eo *1.Cor.17.* quod ſtat, gratias agat, & quod poſſibile eſt ex Dei gratia, cum ceciderit reſurgat. De virginibus, ait apoſtolus, præceptum Domini non habeo, conſilium autem do, tanquam miſericordiam conſecutus. Vult & laudat ex imperio Domini, vt quæ nupſerint, ſic permaneant; quæ verò virgines ſunt Dei, cumulatione caſtitatis integritatem exhibeant Chriſto: & in hunc modum quæcunque auctoritate diuina immobilia conſtant, ſic maneant; quæ verò in alterutrum poteſt libertas arbitrij flectere, locum eligant priorem: quia & ſi bona ſunt, & à Deo inſtituta coniugia, melior tamen eſt continētia, & virginitas excellentior; quam non cogit neceſſitas aut mādatum, ſed perfectionis ſuadet conſilium. Quod ſi diuinis conſiliis obuiauerint tentamenta & liberas, mentes ad carnales reuocauerint appetitus; adeſt deus fortis, nec ſpem ponat homo in *Ioan.16.* homine, nec in brachio carnis ſuæ cōfidat, quia qui mundum vicit, victoriam ſuis promittit militibus; & qui victores ſunt ſui, cælo vim inferunt, quoniam ſicut ſcriptum eſt: Regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. In paruuli huius nomi- *Matth.11.* ne cū hoſte antiquo congredimur, & for- *Luca.11.* tis armatus ſuperueniente fortiore de atrio antiquitus poſſeſſo potenter expellitur, & præſumptæ infeſtationis audaciæ ſilentium imperatur. Defectui carnis noſtræ quæ à primitiuis fæcibus originalis mali infecta languerat, ex Chriſti carne redditur fortitudo: & ſacramentorū communicatio, per quā illius corporis ſinceritati vnimur, nos in tantū corroborat; vt de mundo & de diabolo, & de nobis ipſis victoria potiamur, & ſacramentali guſtu viuificis myſteriis inhærentes, vna caro, & vnus ſpiritus ſimus, dicēte Apoſtolo: Qui adhæret Domino, vnus *1.Cor.6.* ſpiritus eſt: Sic hi ad quos ſermo fit, dicuntur Dij, & filij excelſi, nominis, & hæreditatis, & æternitatis participes, fortudine ſocietatis Chriſti ſubigentes tentamina: & cū homines ſint ex indigniori materia, in captiuitatem redigunt, & conſpuunt ligántque dæmonia. Et quidem in hoc tempore in ſtadio vitæ huius ſe exercet militia Chriſtiana, & præeunte Chriſti vexillo, quem & paruulum vidimus & cognouimus Deū: & quos ſpiritus conſilij & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi poſſumus; quos eruditio, diuina ſcientia & poteſtate fecit inſignes. Videtur autem in præſenti diſciplina huiuſcemodi non eſſe gaudij, ſed mæroris; eo quod non ſine periculo certamina peraguntur. Bonum verò certamen certan- *Heb.12.* tibus pacatiſsimum fructum in futuro exercitatis in iuſtitia dabit princeps pacis æternæ, conſignans ſibi in beatitudine, quorum communicauit naturæ. Ipſi gloria & imperium amodo, & vſque in ſempiternum. Amen.

ADNOTATIONES.

1. & euidenti rerum indicio conſtant & conſonant ſimul] *Ita lego, pro eo quod corrupte legebatur:* iudicio conſtat.

2. Tale elegit fabricator mundi hoſpitium] *Hoc quoque lego, pro:* Tale egit.

3. nullus dolor] *Prorſus ſic lego ex coniectura Cauchij, pro:* dolus, *eo quod ſequatur:* nulla naturæ contumelia in puerperio; *præſertim quum in ſequentibus latius hoc proſequatur.*

4. incruſtaturā tectū & ſoli parietes veſtiebāt] *Magis placet hæc lectio marginalis apud Remboldum & alibi, quàm quod in contextu eſt:* incraſtaturam.

5. Nihil in hac re petiit vltio] *Istud etiã ex coniectura Cauchij, pro:* vltro. *Facit autẽ hic locus pro immunitate D. Virginis à peccato originali, et præsertĩ sequẽtia.*

6. & siquis forte alius ibi erat] *Irrepserat vitio operarum superflua hic negatio apud Manutium.*

7. Nihil in illa paupertate videbatur diuinũ nisi his] *Etiam hoc rectè legit Cauchius, pro:* non his.

8. quin piscatores] *Hoc Remboldus, rectius quàm Erasmus:* qui.

9. haberet initium] *Ita lego, pro :* habet, *quemadmodum etiam paulopost:* Pastores Abraham, Isaac, & Iacob; *pro eo quod alij:* Pastor.

10. & vt corpus humilitatis nostræ, &c. habeat principatum] *Ex Cauchio adiecimus particulam* vt, *prorsus necessariam.*

11. Hęc sunt noua quæ prædixerat Hieremias] *Prorsus sic legendum pro :* Isaias, *neque enim hæc verba apud Isaiam, sed apud Hieremiam reperiuntur.*

12. quem cœli cœlorum non capiunt] *Omisi particulam:* &, *quæ sensum obscurabat,*

13. vt cum vniuersa ambiret] *Locus mutilus.*

14. saluãs quod perierat] *Cũ Cauchio omisi adiectam :* q;, *particulam.*

15. generationis & processionis intimãs rationes] *Locus pro processione Spiritussancti etiam ex filio.*

16. quæ vero virgines sunt Dei] *De his vide librum de disciplina & habitu Virginum. Rursum autem hic locus est pro libero arbitrio. Item pro peccato originali. Et mire facit hic locus contra eos qui dicunt impossibilem continentiam.*

DE RATIONE Circumcisionis.

ARGVMENTVM.

Circumcisionem Abrahæ mandatã, non apud solos tamen Hebræos, sed & apud Arabes et Phœnices, filiis etiã Ismael & Esau vsitatã, valuisse docet ad peccati originalis expiationem. Ad quod etsi ab Adam vsque ad Noe, & deinceps ad institutionẽ vsque huius sacramẽti, efficatia essent sacrificia vetera; imperatã postea circumcisionem cum fidei tẽpora propinquarent, vt singulorum sacrificia, singulare Christi præcederent holocaustũ. Post quod, iam non aliam circumcisionem requiri quam cordis, qua titillatorios carnis motus rationis auctoritate compescamus.

INter omnia testamenti veteris sacramenta nihil Circumcisione sollemnius antiqua celebrauit religio, nec tantum in Hebręos, sed etiam [1] in Phœnices & Arabes hæc traditio inoleuit. Reliquæ gentes tam mandatum quam factum irrident; & Deo minime asserunt conuenire, vt saluatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos in ipso vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino sentire, qui neminem vult perire, absurdum & irrationabile iudicant. Nec tamen eis omnia reliqua sacrificia sunt horrori, sed in multis naturalem legem sequentes, expiationum retinent instrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipes, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Iob Dei testimonio approbatum, iugibus sacrificiis occupatum; *Iob.1.* [2] nec legimus circumcisum. Et poterant esse eo temporum diuersis in locis multi viri insignes, qui iustitiæ Dei subiecti, hoc signo carebant; licet filios Esau & Hismael putandum sit huius traditionis non fuisse expertes. Verum cùm opus istud & antiquitas commendet, & iubentis auctoritas; inquirenda est tanti mysterij ratio, quæ Abrahæ specialiter & semini eius tanto pondere mandata est, vt quisquis in illa gente *Gen.17.* huius signi careret differentia, Ethnicus non Iudæus reputaretur, & à titulo filiorum Israel abraderetur proscriptus. Hoc cum octaua die iussum sit celebrari, & nomen circumciso aptari; intimatum est his qui digni sanctorum consortio censebantur quod eorum nomina scriberentur iu cœlis, & æternæ beatitudinis quam post vitæ huius septimanam octaua consequitur, hæredes fierent & consortes, quicunque vitæ innocentia & cœlibatus sanctimonia sese Domino consecrassent. Tenera itaque infantia huiusmodi erat imbuenda doctrina, & ante concupiscibiles motus, quos peccatum meruerat, miserabili pœnæ, & ineuitabili vindictæ etiam in paruulis adhibẽda erat seueritas: & antequam ebuliret sartago libidinum, prouisum est ventilabrum, quo refrigerari posset, & extingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & vniuersa perlustrãs incẽdium. Ideoque dolor voluptati, & sanguini delectationis sanguis tormenti opponebatur; vt in primis elementis discerent paruuli semper propriæ memores sectionis contraria curare contrariis, & ad cohibendos refrænandósque turpitudinum appetitus necessarium esse sale corrosorio carnis perfricare pruritus, & semper recrudescentes desiccare putredines. Ad hoc corpus suum mortificabat Apostolus, [3] non tãtum circumcidẽs illud seminarium membrum, sed totum se crucifigens, & omnibus extraordinariis

ordinariis motibus opponens cauterium, vsqueadeo corpus suum redigens in seruitutem vt diceret: Viuo autem iam non ego, viuit vero in me Christus. Cuius facti æmulatores erubescimus in pudendis: & detecto sectóque confusionis operculo, quamuis conscientia testis semper nobis ex ponat scaturientes intus peccati insidias, nec internum vitare possimus iudicium; viriliter tamen standum est, & rationis auctoritate increpandi sunt titillatorij sensus, & summopere vigilandum est ne sequatur assensus. Intra nos pudor iste aboleri omnino non potest; quia nec totum hoc membrum, sed anterior eius portio iussa est circumcidi. Res sane maxima est, si non egrediatur foras huius contagio corruptelæ; & insaniens bestia corrupti anhelitus catenis ferreis in vltimis animæ recessibus alligetur, intúsque fractis dentibus seipsam concupiscentia captiua mastiget & corrodat. Manet itaque erubescentia propter sensum; vt qui in agone contendit, sciens circumcisionis mysterium, ab omnibus se abstineat quæ possunt huic flammæ ministrare fomentum. Nec tamen peremptoria est contendentibus, sed probatoria huius sensualitatis colluctatio tam veterna: sed institutum est certamen inter spiritum & carnem, vt victor homo peccati & pœnæ, post triumphos sollemnes coronetur in gloria, sine infestationibus deinceps, liber à peccato & pœna. Hanc verecundiam post præuaricationem, vanitati subiecta, non volens anima pertulit, & vim sustinet inquietudine perurgente, & inuoluntariis motibus fatigata infelicitatis suæ deplorat miseriam, liberari de corpore mortis huius desiderans; & pacifici tranquillíque status à Deo postulat libertatem. Quotidiano sane conflictu spiritus & caro luctantur, & causatur ratio aduersus domesticum malum; quod ita intra se exerceat regnum quasi natura sit vitium, & secum traxerit creatio prima peccatum. Hoc vtique prima non sentit condicio, sed secutum est transgressorem supplicium, & adhæsit indiuidua pœna peccato; de quo erubescent quicunque mundo corde regem in decore suo videre desiderant. Quis in tã assiduis illusionibus nõ confundatur? Quis non in tantis contumeliis erubescat? Fomes quippe huius mali intus in tenebrosis recessibus latitans, vt viderit animam alias occupatam, & minùs ad sui circumspectionem sollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditiis venena supponens pudicitiæ puritatem inopinatis inuadit assultibus. Ideóque pudibundus homo nuditatem suam operit, & fœditatem confusus occultat. His rediuiuis vulneribus semper hac sanie illitis necessaria est per omnem huius vitæ septimanam iugis resecatio putredinum, & continua circumcisio cicatricum. Et in cæteris quidem membra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrij retinent libertatem. Hic vero vbi Babyloniæ fornax exarserit, & quasi pice & naphtha conspersi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis priuatur honore; intantum vt rebellia membra velit nolit in motus nefarios audacter exurgant. Præcedebant olim integumenta rerum significantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebant. Nec hoc sacramentum consuetudini antiquæ subtrahere voluit Christus, & licet non esset in hoc tempore necessarium, tamen ne antiqua religio prorsus reproba videretur, in se voluit circumcisionis aptari signaculum. Sane originale peccatum quod à primis patribus in totam generis huius successionem defluxit, omni tempore aliquibus remediis oportuit expiari; licet vim plenam significantia non habuerint, donec ad rem ipsam ventum est, quæ figurarum operiebatur velamine. Et licet sacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & effectus eorum ignorari non poterat; quia ab Adam vsque ad Noe sacrificia Deo constat fuisse accepta, quæ vsque ad illud tempus sine legis distinctione diuinitus inspirata institutione primi hominis celebrarent. Illa vero sacrificia aut in animalium sanguine, aut aliarum oblationum incensionibus agebantur, non quod fumo aut mortib⁹ pecudum delectaretur Deus, sed vt intelligeretur immutabile iudicium & prolata ab initio sententia in peccatum. Immutabile decretũ ab æterna lege exierat, concupiscẽtia affligi, & morte peccatorem puniri; nec poterat plagis exterioribus remediũ aliquod subuenire, quin stimulus carnis sine vlla exceptione colaphizaret infirmum, & vsque ad dissolutionem mors importuna persequeretur captiuum. Et mors quidẽ carnis concupiscentiarũ intersecabat ludibria, nec poterat vl-

Gal. 2. 1. Cor. 9. Rom. 7. Gal. 5. 1. Cor. 12.

tra peccare illud quod erat putredini ac dissolutioni prædestinatum & datum; sed supererat post mortem carnis animæ labor, & afflictio spiritus: nec poterat vlla ratione illa absolui damnatio, nisi morti omnium vita omnium subueniret, & pro generali morbo gratia Dei singulare propinaret antidotum. [4] Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium sanctis patribus reuelauit Deus, voluítque vt paulatim assuescerent homines passioni & morti necessariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & pœnam in medelam, & suplicium in remedium commutarent. Huius oblationis doctrinam sacrificia continebant antiqua: & incensiones & mortes huius consummationis gratiam præsignabant. Propter hoc cum iam fidei tempora propinquarent, imperata est circumcisio; & pars illa corporis in qua est voluptatum seminarium & libidinis officina iussa etiam in paruulis amputari, vt proprij primitias sanguinis, ei qui totum sanguinem suum oblaturus erat, offerrent, & communia singulorum sacrificia singulare præcederent holocaustum. Vbi vero Christus Dominus venit, de quo in capite libri scriptum erat, vt in morte sua patris voluntatem impleret, cessarunt sacrificia; nec iam truncationem præputij euãgelium imperauit, sed circumcisionem cordis, & omnem tam mẽbrorum quàm affectionum petulantiam gladio spiritus resecari immutabili decreto mandauit. Et tantæ dignitatis illa vna redemptoris nostri fuit oblatio, vt vna ad tollenda mundi peccata sufficeret; qui tanta auctoritate in sancta introiuit in sanguine proprio, vt deinceps nulla supplicantium postulatio sanguine indigeret alieno. A diebus igitur visitationis nostræ regnum cælorum vim patitur, nec iam in expoliatione carnis circumcisio agitur, sed Spiritus sancti virtute vetustatis antiquæ sanies expurgatur.

Psalm.39.

Hebr.9.

ADNOTATIONES.

1. in Phœnices & Arabes] *Vide D.Hieron.in Hierem.cap.9.*

2. nec legimus circumcisum] *Grauius:* legibus, *at prius placet.*

3. non tantum circumcidens] *Sic lego ex coniectura Cauchij, pro:* non tamen.

4. Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium] *Grauius:* antiquæ, *verum prius placet.*

DE STELLA ET MAGIS, & innocentium morte.

ARGVMENTVM.

Primum latißime prosequitur sollemnitatis Epiphaniæ historiam & mysteria, deinde Innocentium pro Christo Martyrium, atque adeo & baptismum sanguinis celebrat; hinc eorum beatitudinem cumulatam comprobans, quod Prothomartyres primum in ordine sanctorum locum habeant, & secretorum conscij diuinorum propinquitate familiarißima, clementiam Dei pro nostris exorent laboribus, & nonnullis veniam obtineant immeritis.

NATO in Bethleem saluatore, audita est in Effrata eius in terris præsentia, & vsque ad siluas campósque gentium nouæ huius natiuitatis est fama porrecta: in Iudæa à pastoribus & angelis primo sunt hæc gaudia celebrata, nec multo post Arabum fines huius rei notitia penetrauit, & incolis Sabba præclari stella luminis [1] cæleste numen nouis splendoribus indicauit. Erant in illis regionibus viri siderum inspectionibus assueti, qui arte mathematica vim discursúmque nouerant planetarum; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, astrorum ministeria certis experimentis propriis didicerant effectibus assignata. Hi ex vaticiniis Balaam olim audierant, stellam oriri in Iacob, & hominem in Israel, cuius fortitudo quasi rhinocerotis, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo temporum nec in Iacob idolum, nec in Israel simulacrum esset. Diu homines illi huius prophetiæ prouentũ expectauerant, & vbi venit plenitudo temporis, orto repente nouo sidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti quàm signo dromadis inuecti in Iudæam stella duce perueniunt. Nec potuere Palæstinæ incolas latere tanti nominis personæ; sed vbi auditum est quod stellam indicẽ nati in Bethleem paruuli sequerentur, Herodi noui regis inquisitio nunciatur. Euocatis itaque Magis, rei huius ordinẽ cũ omni diligentia sciscitatur. Audit natũ in Bethleem esse paruulum, quem profitentes regem & Deum, qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei quod ab antiquis temporibus Moabites

Nume.23. & 24.

Matth.II.

tes propheta, licet gentilis, prædixerat: & contulit cum litteris gentium, ſanctorum vaticinia prophetarum quorum ſcripta per omne ſabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Iudæorum ambiguitas erat, quin rata eſſent, quæ illi vel aſſeruiſſent præterita, vel prædixiſſent futura: à fortitudine eius qui quaſi vnicornis obuios penetraret, in cuius obſequium vltrices de Italia trieres in Iudææ terminos aduentarent, & vſque ad finem mundi dilatarent imperium, anxius expauit & timuit. Conturbabat quoque aliud quod in Michæa ſcriptum eſt teſtimonium: Quoniam de Bethleem quæ eſt Effrata, egrederetur paruulus, qui dominator eſſet in Iſrael, cuius egreſſus eſſet ab initio à diebus æternitatis. Cúmque ea quæ domeſtici codices continebant,[2] cum his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret conuenire; diuinis tentans reluctari conſiliis, ſimulat perfidus religionis aſſenſum, promittens Magis ſe ſe ad adorandum paruulum cum omni deuotione illico affuturum, cum per reuertentes certitudinem de puero accepiſſet. Turbatur cum Rege maligno Hieroſolyma, non lætatur: expaueſcit & tabeſcit, & negare erubeſcit quod ſcriptura teſtatur.

Mich.5.

Nec minus horrendum ſcribarum ſacrilegium, quàm Herodis impietas: quia proprio Iudæi abutantes priuilegio, cum viſitationi diuinæ inuenirentur ingrati cauſam ſibi cum Herode fecêre communem; cum hinc & inde impietas & infidelitas aduerſus Dominum & Chriſtum eius fremerent, & pariter in eius odio conſentirent. Ecce alienigenæ à fluminibus Æthiopiæ ad paruulum Chriſtum ſupplices veniunt, & filij diſperſorum deferunt munera; accedunt qui longe erant, & qui prope recedunt; in loco humili & ſupellectile vili Rex regum & Dominus dominantium inuenitur, cognoſcitur, & ab aliis adoratur. Quia verò neminem in conſpectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; præuaricatoribus legis abeuntibus vacuis, primitiæ gentium ſacramentalia munera proferunt de theſauris, & Domino aurum & odoramenta præſentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid ſentirent. In auro regem, in ture ſacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamuis paſſibilem profitentur. Oblatio iſta incarnati verbi & exponit myſteria, & breui ſubtili'que indicio vtriuſque naturæ humanæ diuinæque exprimit vnitatem,[3] quod & proprium eſt vnicuique ſingulatim diſtinguens. Nam Deo patri cuius regnum & imperium ſuis mundum replet ſplendoribus, in odorem ſuauitatis ſummus ſacerdos & pontifex Chriſtus ſe obtulit, cuius caro paſſionis cremata carbonibus,[4] incenſionis ſuæ fragrantiam tranſmiſit ad cælos, & vſque hodie odor ille ſuauiſſimus in terreſtri cæleſtique Eccleſia indeficiens perſeuerat. Quod autem paſſibilitas quam obediens Deo voluntariè ſuſcepit, incorruptione firmata ſit; virtus myrrhæ obuians corruptelæ ſuo probat effectu, & viſibilium ratione munerum immortalitatis ſolidæ conſtat euidens argumentum. Adorato Domino Magi hilares alio tramite in ſuam patriam reuertuntur: quia neceſſe eſt, vt qui credunt ad iuſtitiam, ore etiam confeſſi ſunt ad ſalutem, deinde vias eligant arctiores, & ſe diſtrictioribus mendatis obligent: quoniam per vias latas, deſcenſúſque præcipites itur ad inferos, par artas verò & difficiles reditur ad ſuperos. Propter verba labiorum Dei religioſus quiſque vias duras ingreditur, & iugulator voluptatum,[5] ſtantem ex diuerſo hoſtem ſecurus aggreditur. Arta via eſt caſtitas, trames ſtrictus humilitas; ieiunio affligi, & carnem in ſeruitutem redigere, ſcopuloſæ ſunt ſemitæ, ſed ad patriam ſuperiorem non niſi per meatus difficiles armati milites reuertuntur. Non eſt tutus ad Herodem regreſſus, nec expedit cum his qui oderunt Deum fœdera iungere: nec de religione cum malignantibus inire conſilia, quorum familiaritas infantiam Chriſti ſtudioſe perſequitur; & antequam formetur Chriſtus in nobis, in ipſo piæ conuerſationis initio, vt extinguatur ſpiritus, & ſuffocetur vita iuſtitię, penitus elaborat.[6] Deluſum ſe Herodes conqueritur, cùm Magos alias comperit diuertiſſe: quia moleſtiſſimum eſt principi tenebrarum cum excogitatis laqueis tentatos quoſlibet nouerit euaſiſſe; & acriori inflammatus rabie, in neces innocẽtium debacchatur. Sic ſanctorum perſecutionibus tyrannus crudelis illuditur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris vitę ſtatum eis procurat: & quod ille in perditionem molitur, hi vtuntur pro beneficio, quibus lucra vitæ perpetuæ per hæc

Pſalm.2. *Exod.23.* *Rom.10.* *Matth.5.* *Pſalm.16.*

hæc momentanea damna celeri compendio acquiruntur. Ecce paruuli isti, quos hostis naturæ, pietatis inimicus, bestialis sæuitiæ, inauditæ crudelitatis monstrum Herodes occidit, subito fiunt martyres & dum vice Christi, & pro Christo auulsi, à matrum vberibus detruncantur, testimonium quod nondum poterant sermone, perhibent passione; & sufficit causa testimonio, licet nondum eloquio distinguatur. Illico spiritus infantilis vasculi receptaculum deserens, iam non tenelli corporis ætatísque nouitię tempore tenetur: sed ab illis infantilibus coagulis anima expedita, adepta rationis & intellectus plenitudinem in occursum Christi festinat, à quo militiæ suæ quærens stipendium, ad lucis & pacis æternæ præmittitur gaudia; & [7] Epiphaniæ solemnia in cælestibus celebrat, nec in stellæ alicuius lumine, sed in ipsa claritate diuinæ præsentiæ gloriatur. Acta est natiuitatis solemnitas sursum iubilantibus angelis, deorsum ex ore infantium & lactantium laus est perfecta, resonantibus vsque ad cælos victoriæ tubis; & versus est paruulorum vagitus in gaudium, & luctus in iubilum, sequente non stellam, sed agnum exercitu innocentium, & baiulante gloriosissimi triumphi solemne vexillum. Nec potuit mundus inficere nuper agonem ingressum infantilem exercitum: & pedes qui nondum lutum calcauerant, vrgens citatúsque transitus non est passus vllis sordibus inquinari: sed in ipso vitæ initio tota illa innocua phalanx, sine vllo integritatis detrimento, ad solidioris vitæ translata est gloriam. Et quæ expectari poterat annorum elapsu rationis discretio; repente nullis iam ætate illa temporibus subiecta, omnis consummationis reperit finem, & casuum accidentium mutabilitates euasit. Euigilauerunt sensus quos sopor infantiæ opprimebat; displosísque palpebris intuiti lucem, in momento assecuti sunt, quæ pacificis & mundo corde debetur, beatitudinem: & ascendentes per omnium virtutum gradus sine doctrinæ humanæ exercitio cumulatam inuenire mensuram: ita vt in ordine sanctorum protomartyres primum habeant locum; [8] & secretorum conscij diuinorum, propinquitate familiarissima clementiam Dei pro nostris exorent laboribus; quos vsque hodie funestus Herodes persequitur, quorum sanguine & morte diabolus delectatur. Hi itaque à cunabulis in cælum translati, facti sunt superni capitolij senatores & iudices, [9] nonnullis veniam obtinentes immeritis; assistuntq; miserationibus & vltionibus diuinis, sed sæpius agni, quem quocunque ierit, prosequuntur, mansuetudine, quam ira vel furore vtuntur. Hi nuper cruore lacteo loti primitias baptismi martyrio consecrarunt, tradentes posteris formam, vbi necessitatis articulus excluserit moram; nõ minus ad lauacrum animæ sanguinem efficacem, quã sanctificatas verbis solemnibus aquas; maxime cum nec sanguis hoc elemento careat, sed aquarum motu per totum corporis alueum fluat. Spiritus vero sanctus & aquis & sanguini superfertur, qui subiectos sibi fouet & abluit; quo baptizante idem occisio quod mersio operatur, qua extinctã peccati vitam virtutémque emortuam vtriusque rei continet sacramentum. Ipse enim est qui vel hoc, vel alio modo quicunque est ille modus baptizat, & ad idem refertur quod pura fide agitur per Christum dominum nostrum.

Matth.5. Apoc.14. Genes.1.

ADNOTATIONES

1. Cælestis numinis] *Censeo legendũ:* cæleste numẽ; *Ita retineri poterit hæc vox quæ sequitur:* indicauit. *Alioqui non male coniicit Cauchius reponendum iudicatur.*

2. cum his quæ ab alienigenis dicebantur] *Sic recte Morel. pro eo quod erat:* cum his qui, *pessimè.*

3. quod & proprium est vnicuique] *Ita prorsus lego, pro:* quid.

4. incensionis suæ fragrantiam] *Rursum hoc ex Morelio, pro:* flagrantiam.

5. stantem ex diuerso hostem] *Forte:* ex aduerso.

6. Delusum se Herodes queritur, cum Magos alias] *Accipit:* alias, *tum hic tum infra alicubi, pro:* alia, *id est, per aliam viam.*

7. Epiphaniæ sollemnia] *Iam tunc igitur sollemnis erat Epiphaniæ dies.*

8. & secretorum conscij diuinorum, &c.] *Locus insignis de oratione sanctorum pro nobis.*

9. nonnullis veniam obtineant immeritis] *Denuo reposui:* nonnullis, *pro eo quod Manut. & morelli.* nonnulli.

DE BAPTISMO CHRISTI, & manifestatione trinitatis.

ARGVMENTVM.

Principio baptizatum ideo Christum docet, vt sacramento baptismi perennis daretur auctoritas; quippe quum baptisma Ioannis plenam non habet

haberet virtutē, sed exterius lauacrum praecederet secuturū baptisma, in quo conferretur animarum ablutio & peccatorū remissio. Deinde manifestam illic Trinitatem eiusdē substātiae latius prosecutus; oratione eleganti, qua nos filio obedire paratos coram Deo protestemur, tractatum concludit.

NON satis est quod angeli locuti sunt pastoribus, quod apparuit stella regibus, quod natiuitati, & personae, & loco cōsona prophetarum oracula, perfidae gentis indicio, Christo perhibentia testimonium, in vnam conuenere sententiam: sublimius & perfectius testimonium profertur diuinitus, & ipse pater inuisibilis auditur & aures humanas omnipotentis Dei praeclara vox penetrat, & inaudita à saeculo fidei species declaratur. Veniebat Christus ad baptismum, non egens lauacro, in quo peccatum non erat, sed vt sacramento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutem operis nulla personarum acceptio commendaret: quoniam remissio peccatorum, siue per baptismum, siue per alia sacramenta donetur, propriè Spiritus sancti est, & ipsi soli huius efficientiae priuilegium manet. Verborum solemnitas, & sacri inuocatio nominis, & signa institutionibus Apostolicis sacerdotum ministeriis attribuat, visibile celebrant sacramentum: rem vero ipsam Spiritus sanctus format & efficit, & consecrationibus visibilibus inuisibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, & plenitudinem gratię vnctionis diuinę pinguedo, sanctificationibus officialibus infundit, & rem sacramenti consummat & perficit. Si in Petri vel Pauli nomine baptismi gratia donaretur, posset alius alio videri sublimior: & secundum ministrorum merita haec singularis gratia aestimari, vt melior esset baptismus eius qui sanctior videretur, & indignior esset qui ab eo acciperetur, quem non amplior aestimatio commendaret. Haec & in alia sacramenta transferretur iniuria, vt non in eis vnitas, sed diuersitas haberetur; si censerētur à melioribus fieri meliora, & minus haberent vtilitatis & ponderis quae fierent ab indignis. Sic eucharistia vna alia melior, & baptismus pro ministerio vel melior, vel deterior crederetur. Absit hoc à fide catholica absit à religione christiana tantae corruptionis fermentum. Vna nobis fides, vnus Dominus, vnum baptisma: quod si ab indigno forte fuerit consecratum, non audet iustus iterare vel corrigere quod semel est factum: quia per quemcunque fiat, idem est; nec hoc priuilegium meritis est datum, sed gratiae, & propriè sibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis crucifixus est, aut nos gloriamur in Paulo, sed in cruce domini gloriamur; cuius virtus omnia peragit sacramenta, sine quo signo nihil est sanctum, neque aliqua consecratio meretur effectum. Hinc omnium sanctificationum exurgit sublimitas & profundum, & longe latéque plenitudo diffunditur gratiarum. Quod ne vlla praesumptio sibi doni huius in posterum gloriam vendicaret, in hoc sicut & aliis, domini nostri Ecclesiae suae prouidit benignitas, vt ipse baptizaretur à seruo: ne conserui conseruorum ministerium detrectarent, vel aliquis cuiquam in hoc opere praeferretur; quoniam siue Iudas siue Paulus baptizet; Christus peccatum lauat, absoluit, & delet. Sic Rachel & Lia, Balam & Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex vteris ancillarum. Scribae & pharisaei in cathedra Moysi sedentes, dum agunt quae ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine potestatis vtuntur, & officium non vita tantis effectibus honoratur. Obediunt daemones exorcistis: Christum, inquiunt, scimus, & Paulum nouimus, & in nomine Christi, quem Paulus praedicat, adiurati egredimur, vos autem penitus ignoramus. Ecce in nomine suo nihil quaestuarij peragunt exorcistae, nec se eis deferre ipsi daemones profitentur, sed nomen Christi etiam per lucrorum sectatores suae gloriae retinet potestatem & fiunt in talibus causis ministri mercenarij: sicut naues onerariae, quae per pelagus euehunt institores, quarum rectores potius eorum quos ducunt, pecuniis inhiant quàm saluti. Et tamen mare saeculi huius necessarios habet huiusmodi transuectores: alioqui cessabunt cōmercia, nec ex transmarinorum copia aliorum inopia habebit subsidium, nec occurrent sibi solatia regionum, si vehicula tollantur de inuio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippe saepe malorum ministeria suffragantur. Supponit itaque ceruicem sanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam nō habeat virtutem, suscipit tamen

Marginal notes: Math. 3. — Ephes. 4. — 1. Cor. 1. — Genes. 30. — Matth. 23. — Act. 19.

men Chriſtus baptiſma Ioannis. Præparabat viam Domino Ioannes lauando exterius corpora; vt præcederet exterius lauacrum ſecuturum baptiſma, in quo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remiſſio. Præceſſit quod erat ex parte, vt conſummatio ſequeretur. Horret tamen Ioannes, & accliue ſibi eſſe ſacrum Chriſti caput non patitur: quia maiorem à minore benedici antiquis regulis refragatur, & criminalis ei viſa eſt vſurpatio poteſtatis. De plenitudine Chriſti omnes accepiſſe, & ſeipſum cum cæteris prædicarat Baptiſta; ideóque Deo & hominem manus imponere iudicabat temerarium, lauare eum in quo non erat peccatum æſtimabat ſuperfluum. [2] Se ad ſoluendam calciamenti huius corrigiam confeſſus indignum, formidabat exhibere prælatum, ſi ipſe in magiſtro ſine cauſa tentaret hoc agere, quod ab ipſo ſuſcipere neceſſarium dignoſcebat. Ideóque tremebundus, humili ſatisfactione poſtulâti miniſterium negat aſſenſum; non quod obedientiam detrahat imperanti, ſed quod iudicio ſuo ſeruo ſubdi, non competat maieſtati. Tu, inquit, venis ad me, & à te debeo baptizari? Cui Dominus: Sine modo: ſic enim decet nos omnem complere iuſtitiam. Ioannis humilitas non arguitur; nec vituperabile viſum eſt Chriſto ſimplicitatis diffugium, quod reuerentia non importunitas ſuggerebat. In hoc igitur omnem impleri iuſtitiam aſſeuerat, ſi doctrinam præcedat exemplum, & honore ſe inuicem præueniant, qui maiorem & qui minorem obtinent locum; & qui maior eſt, fiat minor, & præceſſor ſicut miniſtrator: ſi in vnitate ſacramentorum omnes ſimul conueniant, ſi pacis eccleſiaſticæ fœdera non diſrumpant. Baptizatur Chriſtus, nec vltra Iordanis retrorſum conuertitur: aruerunt vnctiones Iudaicæ, ceremoniæ putruerunt; perpetuo lapſu baptiſmi gratia emanat ad poſteros, nec vlla vetuſtate ſiccatur. Adeſſe ſe tantis myſteriis & præſentiam ſuam dignoſci dignata eſt ſempiterna diuinitas; cæliſque apertis in ſpecie columbæ Spiritus ſanctus ibi ſe ipſum oſtendens, & intelligi voluit & videri, & quietiſſimo elapſu adueniens, ſuper Chriſtum quieuit & manſit. Acceperat quippe familiare ſuper hoc ab eodem ſpiritu Ioannes reſponſum: quia ſuper quē Spiritum ſanctum ſub hac ſpecie videret, ipſe eſſet apud quem baptiſmi maneret auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui ſolus à nullo ſanctificatus, & cuncta ſanctificans non tam intereſſet ſanctificationibus & ſacramentis omnibus, quam patraret. Sed & vox patris audita eſt cælitus: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite. Hucuſque Domine ſancte pater non audiuimus te loquentem, qui multifarie olim patribus locutus es in prophetis, & per angelos ſanctos quibus ad diuerſa ſæpe myſteria à te legatio eſt iniuncta. Te ipſum non ita ante hoc tempus locutum audiuimus, vt perſonaliter tibi aſſignetur locutio quam proferres. Hanc vocem à paternitate tua delatam nemo eſt qui ambigat; non eſt qui ſibi hoc verbum audeat arrogare, non eſt in cæleſtibus agminibus qui Dominum Ieſum, ſuum audeat filium nominare. [3] Certe tibi ſoli nota eſt trinitas; & ſolus pater ſcit filium, patrémque nouit filius nec à quoquam niſi eo reuelante eſt cognitus. In hac diuini magiſterij ſcola pater eſt qui docet & inſtruit, filius qui arcana Dei nobis reuelat & aperit, Spiritus ſanctus qui nos replet & imbuit. A patre potentiam, à filio ſapientiam, à Spiritu ſancto accipimus innocentiam. Pater eligit, filius diligit, Spiritus ſanctus coniungit, & vnit. A patre nobis datur æternitas à filio imaginis eius cōformitas, & à Spiritu ſancto integritas & libertas. In patre ſumus, in filio viuimus, in Spiritu ſancto mouemur & proficimus. Cōuenerunt ſimul ſempiterna diuinitas, & temporalis humanitas, & eo tenore vtriuſque naturæ facta eſt vnitas, vt impoſſibile ſit quod iunctum eſt abinuicem ſeparari, ſed verbum & caro ſic ſunt vna eſſentia, vt perfectam & integram ſincera coniunctio faciat vnitatem. Nec iniuria eſt, ſed gratia Dei, ſi quod minus videtur digniori iungatur; cum inferior natura contumeliam probrúmque peccati non cōtrahat: nec eſt minoratio maieſtatis, profectio paupertatis; nec altitudinem Dei in aliquo humilitas diſpenſatoria dehoneſtat. Hoc teſtimoniū auditū eſt, quia filius Dei eſt quē Ioānes tenet in manibus, verus homo, ver⁹ Deus, vnicus patris, in ſua natura inuiſibilis, in noſtra viſibilis; vt fide & experimento fulciatur doctrina, dum & viſu & intellectu incarnati verbi notitiam aſſequatur. Dilect⁹ à patre [4] immeritos nos dilexit, vltro vi-

Marginal notes: Hebr. 7. — Ioann. 1. — Matth. 3. — Luca. 22. — Ioann. 1. — Matth. 3. Luca 3. Hebr. 1. — Matth. 11. — Acto. 17.

visitationis suæ nobis beneficium largitus
est, vltro sanauit, vltro curauit, vltro liberta-
te donauit. Etiam ingratos prosequitur hic
amor & reuocat: neque tunc odit, cum cor-
ripit & flagellat: vsque ad mortem Chri-
stum duxit dilectio, & resurgens à mortuis
caros habet, quibus tātæ charitatis affectū
ostendit. Duo grata vocabula, filius & di-
lectus, ipso Deo dictante nostris sensibus
imprimuntur; vt communio nominū nos
associet collegio munerum, & tantæ dulce-
dinis nomina nostrum emolliant animum
accendántque deuotionis affectum. Per
omnia sibi pater in filio complacuit, nec
vlla in eo serpentis sunt reperta vestigia,
nec sacerdotij eius pœnituit Deum: quo-
niam sacrificium quod in cruce obtulit, sic
in beneplacito Dei constat acceptabile, &
perpetua virtute consistit, vt non minus
hodie in conspectu patris oblatio illa sit ef-
ficax, quam ea die qua de saucio latere san-
guis & aqua exiuit, & semper reseruatæ
in corpore plagæ salutis humanæ exigant
pretium, & obedientiæ donatiuum requi-
rāt.[5] Huic dilecto filio tuo tu Domine nos
1.Reg.3. præcipis obedire. Loquere igitur Domi-
Psal.50. ne, quia audit seruus tuus. Auditui meo da-
bis gaudium & lætitiam, doctrinam tuam
amplector: suaue est mihi eloquium tuum,
Heb.4. viuus & efficax sermo tuus, ancipiti gladio
penetrabilior, vsque ad diuisionem spiri-
tus & animæ meæ attingens, carnales &
spiritales intra me separat & sequestrat af-
fectus; & à vilibus pretiosa distinguens,
quasi flagello de funiculis contexto, de
Ioan.2. meo interiori templo quod tu inhabitas, o-
mnem nundinationem expellit, nec pati-
tur in atriis tuis mercimonia columbarum,
sed à sanctuario gratiæ tuæ omnem vena-
litatem excludit. Audio te cum irasceris,
audio cum misereris; siue parcis, siue fla-
gellas, iustum & bonum te prædico: In
ira te supplico, in clementia gratias ago,
nec sanctis sermonibus contradico. Loque-
re, magister bone, libenter te audio, & cum
aduersaris mihi, etiam in plagis & dolori-
bus intelligo disciplinam: nec latet me te
docente, ad siccandas corruptionum mea-
rum putredines prodesse cauteriū, & mun-
dare cicatrices veteres sal disciplinæ tuæ,
euangelio tuo medente infusum. Præcipis
vt infundam corrupto pulmoni hyssopum,
& spiritus tui suauitate epota, totius mali-
Matth.21. gnitatis inflatio detumescat. A te, Deus bo-
ne, humilitatem discentes, quasi mansueta
animalia quieto gressu te baiulamus sesso-
rem; nequaquam sub hoc onere lassitudi-
nem, sed quietem inuenturi: quia iugum
tuum non est graue, sed leue: & lex tua, & Matth.11.
testimonia iustitiæ & præcepta, timor &
iudicia delectabilium in se rerum conti-
nent sacramenta. Lex tua docet vitare pec-
catum, & corripit transgressores: & vt lotis
mundísque pedibus in via immaculata
incedant, omnia præmonstrat offendicula,
& insinuat diuerticula, quibus periculosi
transitus euitentur, nihil impossibile, nihil
iubet austerum. In quibusdam per legem
tuam promissa præmia nos inuitat: in mul-
tis pœnæ propositæ, & supplicia vel dam-
na territos animos à scelerum retrahunt
appetitu: neque lex tua scripta à lege na-
turali in aliquo dissonat, sed reprobatio
mali, & electio boni sic animæ rationali
infixa sunt diuinitus, vt de hoc nemo rectè
causetur: quia nulli ad harum rerum per-
secutionem deest scientia siue potentia;
quia & quod agendum est, scimus: &
quod scimus, facere possumus. Quod si
impossibilia essent præcepta tua, vel tan-
tis difficultatibus onerata, vel voluntas tua,
sic abdita, vt non posset intelligi quid à
nobis tua expeteret altitudo, licet inuitus
nemo peccet; posset tamen ex multis ex-
cusare delictum, nisi nobis & modera-
tio mandati, & veritatis cognitio, & a-
gendorum distinctio auctoritate cogno-
scibili prouidissent: & simul se comple-
cterentur possibilitas & facilitas, scientia &
potestas.[6] Præcipis mihi Domine Deus,
vt diligam te; hoc & possum & debeo: &
totum me & interius tibi esse iubes obnox-
ium; & de proximo iubes, vt ad meam eum
mensuram complectar. Gratias ago tibi cle
mentissime Deus, quia quod quæris à me,
prius ipse donasti: & quo modo tu me di-
lexeris, si linguis hominum & angelorum
loquar, nec digne possum eloqui, nec v-
niuersa complecti, quæ mihi gratiæ tuæ
contulit amplitudo. Iustum est Domine
vt diligamus te; quia & ipse nos diligis: &
iniquum omnino est, vt te in aliquo dile-
cti tui offendant. Vere hoc mandatum le- Matth.22.
gem complectitur & prophetas, & in hoc
verbo omniū scripturarum volumina coar-
tantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domi-
ne verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore
tuo audiuimus; hic inuenit consummatio-

nem omnis religio; primum eſt hoc mandatum & vltimum; hoc in libro vitæ conſcriptum, indeficientem & hominibus & angelis exhibet lectionem. Legat hic vnum verbũ, & in hoc mandato meditetur Chriſtiana religio, & inueniet ex hac ſcriptura omnium doctrinarum regulas emanaſſe: & hinc naſci, & huc reuerti quidquid eccleſiaſtica continet diſciplina, & in omnibus irritum eſſe & friuolum quidquid dilectio non confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis eſt qui te non diligit: nec diligit te, qui ſcienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos à te poſitos tranſit, & euangelij tui decreta tranſgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, tibi & mammonæ nemo ſimul deſeruit. Non pertinent ad te ſpeciem pietatis habentes & negantes virtutem, nec militant tibi negotiorum huius ſæculi traiectores: non audiunt te, ſed ſicut aſpis aures ſuas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato ſeruiunt & voluptati carnalium amatores. Lex tua Deus, Apoſtolorum & martyrum teſtimonio confirmata; paruulis tuis pauperibus ſpiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, ſapientiam præſtitit; & lætificauerunt animas eorum iuſtitiæ tuæ, in quibus per eandem legem edocti vixerunt: & hoc dilectionis præceptum ita fidelium mentes illuminauit, vt in pace & ſanctimonia viuentes pacificis & mundis cordibus te viderent, & ſimul amor ſanctus & timor caſtus perſeuerantibus tibi ſtudiis obedirent; vſqueadeo tibi aſcenſionibus huiuſmodi propinquantes, vt fierent iudiciorum tuorum conſcij, & per ipſos tua & nunc poſtmodum iudicia exerceres. Præcepiſti Domine vt audiamus dilectum filium tuum: gratias tibi agimus, quia nos eius magiſterio commendaſti. Nos vero ex præcepto tuo eius doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, duce Spiritu ſancto, omni tempore audiemus.

Matth.6. *1.Tim.3.*

ADNOTATIONES.

1. ne conſerui conſeruorum miniſterium detrectarent] *Ita prorſus legendum, pro:* nec.

2. Se ad ſoluendam, &c.] *Ex Grauio repoſui*: Se, *eo quod erat*: Sed, *corruptè.*

3. certè tibi ſoli nata eſt Trinitas] *Manut. repoſuit*: ſola, *Sed etiam aliter ſenſus conſtat.*

4. immeritos nos dilexit] *Sic legendum cenſeo, pro*: immerito.

5. Huic dilecto filio tuo] *Eraſmus hic nouum ſermonem faciens, falſus eſt cod. Remboldi qui primus hoc opus edidit. Dum enim quæ ſequuntur, littera maiuſcula excuſa eſſent, & forte fortuna in frontis ſpicio pagellæ, videbatur illi ſuperſcriptio*: de baptiſmo Chriſti, *nouus eſſe noui ſermonis titulus. Quare rectè à Morelio & Manutio prioribus ſequentia coniuncta ſunt.*

6. Præcipis mihi Domine Deus vt diligam te, hoc & poſſum, &c.] *Rectè ſic Cauchius, Morelius & Manutius pro*: vt diligam te hic, & poſſum.

DE IEIVNIO, ET TENTATIONIBVS CHRISTI.

ARGVMENTVM.

Pulcherrimè integram Euangelicam hiſtoriam de Ieiunio & Tentationibus Chriſti proſequitur: multis interim Ieiunij vim & efficatiam in impetrando quiduis à Deo proſequitur, paucis etiam agens ſub finem contra ambitioſos & Simoniacos.

ANNO triceſimo carnis aſſumptæ, baptizato domino in Iordane, poſtquam reuelante patre, quòd filius Dei eſſet, innotuit; non iam conueniebat eum putari filium Ioſeph, vel eſſe ſubditum illi. Nec tamen repente ad ſigna & miracula & doctrinam vſus eſt poteſtate, ſed interim auctoritatem continuit, & antequam notũ ſe faceret mundo, expoſuit ſe tentandum diabolo: non vt diuinitatis integritas probaretur, ſed vt tentatoris confunderetur præſumptio; dum fame & laſſitudine poſt ieiunium veritas humanitatis pateret, quæ diuinitati aſſociata omnino peccati ſenſu & conſenſu careret. Hac ætate tempus doctrinæ inſinuatum eſt rationabile,[1] & ante has metas perperã inuadi magiſterium data eſt forma: quia non competit annis impubibus ſedere in cathedra, & in primogenitis boum lege aratio eſt interdicta. Iam vero cum ætatis & temporis ratio conueniret, & ad obediendum verbo Chriſti mandatum cœlitus aduenisſet: voluit tamen ſapientia Dei primo erudiendos informare exemplo, & contra tentamenta proponere documenta; vt audiret & videret & ſentiret humana rationabilitas, quàm inſuperabilis ſit victrixque peccati, ſi libertas arbitrij libero moderamine dirigatur. Igitur deſertum Chriſtus ingreditur: ibi

Deut.15. *Matth.4.*

ibi suo, id est, Spiritu sancto duce & comite conuersatur. Locus secretus eligitur; quia solius Dei iudicio ieiunia sunt agenda, & singulariter inspectorem adiutorémque Deum volunt hæc habere certamina, neque in agonibus aliquibus periculosius militatur. Nulli religionis exercitio fraudulentius inanis gloria adulatur, nulli virtuti fauor ita blanditur. Ieiuniorum sudoribus laus importuna se ingerit:& subtilissimis aculeis penetrans animam, dum extollit, emollit; & pungit, cùm vngit. Virtutem in hypocrisim vertit,& simpliciter inchoata peruertit. Quasi tinea quod integrum erat,rodit & occupat, & sanctitatis fundamenta euellit & dissipat. Subtilissimum malum proprio laqueo hypocritam iugulat,& propriis armis sanctitatem impugnat. Castigatio carnis spiritum inflat, & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat. Contemptus venerationem venatur,fames & calamitas laudibus saturatur. Mens hoc veneno imbuta in miseriis deliciatur, & occupata hac scabie in vlceribus gloriatur. Religio fit superstitio, & succedit ei ambitio subornata. Extincto spiritu quatriduano cadaueri solæ supersunt exuuiæ, virtutis species exanimis & simulachrum sanctitatis. Tanta est hypocritarum dementia, vt fœtoribus pro odoribus abutantur, & pretiosa vilia, & aspera suauia arbitrentur, & fauorum sapor omnium dulcedinum superet condimenta, omnísque delira sensualitas contrariis delectetur. Propter hoc solitudo carens arbitris, & eremus assentatorum satellitio vacua à ieiunante Christo eligitur, vt non cum carne & sanguine, sed cum spiritalibus nequitiis dimicetur, & amotis minarum occasionibus homo cum diabolo colluctetur, & soli sint in palæstra Christus & antichristus, spiritus & antispiritus. Neque putet homo se euasisse pericula, cùm in eremum venerit: quia quanto subtilius, tanto difficilius à tentatore inuaditur, qui cogitationum foribus assidens, omnia virtutum germina in ipso ortu strangulare molitur. Imaginem Christi delere cupiens, adulterinos colores naturali pulchritudini superducit, claritatem spiritus interpolat & obnubit. Verum liberius anima expedita obuiat impugnanti, vbi compedes impedimentorum defuerint, & aspectus irritamenta non nouerint: securiórque

Ephes. 6.

est congressus, vbi singula non vellicant dimicantem, nec inebriant animum lenocinia voluptatum. Honestius cum spiritu quàm cum carne luctamur: quia carnis complexus fœdus exhalans nebulas, eum qui sibi adhæserit aliqua ex parte contaminat: nec libidinum morsus quisquam euasit illæsus. Flatus ille pestilens etiam longè positos inficit, & hoc certaminis genus fugam potius quàm assultum requirit. Et quia solent oratione & ieiunio dæmones edomari, munitio eremi cum huiusmodi armatura exemplo magistri [4] recipit Christianos: quos etsi omnes diuersorium non excipiat loci; animi tamen omnino necessaria est solitudo, vbi erecta specula, mens sibi insopita prouideat, detersa rubigine coruscantibus armis importunum hostem terreat & repellat. Ieiuniis vitiorum sentina siccatur, petulantia marcet, concupiscentiæ languent, fugitiuæ abeunt voluptates. Extinguitur ardentis Ætnæ incendium & flammiuomi fornax Vulcani extincta intrinsecus, montes conterminos non adurit. Ieiunium si discretione regatur, omnem carnis rebellionem edomat,& tyrannidem gulæ spoliat & exarmat. Ieiunium extraordinarios motus [5] in cippo claudit & artat, & appetitus vagos distringit & ligat. Ieiunium si humilitate ornetur, seruos Dei, mundi efficit contemptores. Ieiunium carnes azymas mundat & solidat: & putredines quæ ex adipe prodeunt, consumit & siccat. Ieiunium scripturarum deliciis pascitur, cōtemplatione refiscitur, gratia stabilitur, cœlesti pane nutritur. Danieli interpretatio somniorum reuelatur ieiunio, & tres pueri de Babylonio illæsi egrediuntur incendio. Moyses in monte quadraginta diebus cum Domino perseuerans; & Dei familiare colloquium, & legis ministerium ieiunio promeretur. Helias quoque eodem dierum numero abstinens in eremo conuersatur. Vtilitas ieiuniorum temporibus Christianis clarius patuit,& à multis frequentata in plurimos se effudit. Quotquot viros virtutum vidimus, sine ieiunio non legimus ascendisse: nec aliquid magnum moliti sunt, nisi prius abstinentia præcessisset. Quotiens aliquid à Deo obtinere conati sunt, ieiuniis incubuere & lachrimis,& pernoctātes in orationibus, ciliciis carni hærentibus supplices beneficia postularunt. Nec defuit

Dan. 2. & 3.

Exod. 24.

3. Reg. 19.

prouentus, vbi ad pedes Dei sacrificium contriti cordis offerens se prostrauit humilitas; sed propè fuit inuocantibus se Deus, & porrexit manum naufragis, & subuenit afflictis. *Ezech. 14.* Si Moysen, & Aaron, & Samuelem hodie haberet Ecclesia, cùm inuocarent, exaudirentur: & orātibus Iob, & Noe, & Daniele, populo parceretur. *Num. 25.* *Exod. 32.* *1. Reg. 15.* Rarus hodie Phinees, qui perfodiat impudicos: rarus Moyses, qui occidat sacrilegos: rarus Samuel, qui inobedientes lugeat: rarus Iob, *Iob. 1.* qui pro filiorum negligentia sacrificium offerat: rarus Aaron, qui coram Pharaone *Exod. 5. & seq.* comminationes diuinas edicat: rarus Noe, *Gen. 6.* qui his, quibus submersio imminet, arcam bitumine litam prouideat. *Philip. 3.* Flens cum Apostolo dico, inimicos crucis qui terrena sapiunt magistratus, quorum Deus venter est; qui in his quæ dicere nefas est, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculosa tempora quæ prædixit Apostolus; *2. Tim. 3.* in quibus voluptatum amatores magis quàm Dei, speciem pietatis habentes, virtutem verò abnegantes. *Psal. 25.* Inueniuntur præpositi innumerabiles, qui ieiunia & orationes nec digito mouent, in quorum manibus iniquitates sunt, & muneribus eorum dextra oneratur: frustra ab his quærantur miracula, frustra auxilia implorentur, non sunt idonei intercessores, domini contemptores: nec conuenienter ad placandum eum accedunt, nec conciliant quem offendunt. Efficax est oratio præcedente ieiunio, & sacris studiis antecedentibus non patitur postulatio deuota repulsam. Eligitur solitudo; vt soli Deo vacans animam cum in se per continentiam mactauerit voluptates, purgatis affectibus ad cœlestia euolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis supernæ suauitatem prægustet. Forma igitur ieiuniorum proposita fixóque exemplo, postquam quadraginta dierum abstinentiam Dominus consummauit, Satan cùm esurientem videret, accessit. *Matth. 4.* Retroactum tempus obtinuerat quies, & secum silentij sera opus illud eximium saluator exegerat; modo oblata famis occasione tumultuator de latebris prodiens foras egreditur, & subdola professione quasi compatiens ei, subuenire periclitanti naturæ hortatur: Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant. [6] Nec vult fateri, *Lucæ 4.* nec præsumit diabolus diffiteri Christum filium dei; sed dubiè [7] dispenséque consulens tendiculas blandis inuectit sermonibus, vt obaudientem sibi reddat obnoxium, & se de compassionis specie reddat acceptum. Caro & lassitudo, & cætera huiusmodi hominem testabantur; virtutis integritas, & vita carens omni peccato perfectius ei priuilegium adscribebant, & diuinitas potentissima ex ipsis effectibus negari non poterat. Fuerant & ante Christum viri insignes prophetæ & sacerdotes, sed in peccatis concepti & nati, nec originali nec personali caruere delicto: & inuenta est in omnibus vel ignorantia, vel insufficientia; in quibus erronei peccauerunt, & eguerunt misericordia Dei, per quam edocti & restituti gratias egerunt Deo, & ad plenitudinem iustitiæ multum sibi deesse confessi sunt, & sperantes in Deo nullam sibi soliditatem attribuere præsumpserunt. Non ita Christus in quo verbi carnísque sic conuenit natura, vt nulla alteri ex altero iniuria deueniret: quia in carne socia nullam diuinitus maculam reperit, nec secuta est, nec præcessit. Hæc naturarum coniunctio diabolum excæcabat: quia impossibile ei videbatur vel quòd esurire posset diuinitas, vel quòd tantæ tolerantiæ posset esse, tantæque potestatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquisitionem sinuosa calliditate orditur, vt de Christo vtrum naturalis filius Dei sit, ipso respondente certitudinem habeat: vt cum Deum confessus se fuerit, absurdum videatur quòd Deus esuriat, & in quamcũque partē se responsio verterit, necessitas conclusionis occurrat: Si filius Dei es, tibi non competit esurire. quod si esuris, manifestum est filium Dei non esse, quem violētia necessitatis communibus indigētiis intercludit. Succurre, inquit, necessitati si potes, alioqui deficies: & præsentes lapides in panis muta substantiam; sic enim fiet vt euadas periculum, & si hoc potueris, probes te Deum. Nō erat digna responsione quæstio malignantis; neque enim technas diaboli Dominus ignorabat, sed diuino cauillatori satisfecit eloquio, subtilissimo dogmate edocens corporis & animæ vitæ propriis alimoniis deberi subsidia, & cibum animæ: id est, verbum Dei eduliis corporalibus præponendum, & citius attentiúsque menti prouidendum quàm ventri. Nec opus erat vt hoc facto insidiatori innotesceret: quia nullo signo eius poterat inuidia

com-

commutari, cuius incorrigibilem iniquitatem desperatio sigillauit. Superfluum igitur erat ad suggestionem eius ibi nulla pro futura miracula operari; cùm satis esset diligenter consideranti, quod esurientem cibi non superabat appetitus, & desiderij motus defectio non esset, sed virtus. In nullo Christum aliqua coegit aut dominata est ei necessitas; qui propriæ moderamine voluntatis disposuit, & persoluit quod exegit humanitas. Sicut in ipsius voluntate fuit consecrare ieiunium, ita & in potestate fuit tempore oportuno sumere cibum: quod vtique nec ministerio, nec consilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abstinentiæ & refectionis penes ipsum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis seductor extorsit, sed dubius incertúsque dimissus est; nec obtinuit vt se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans obediret seductoris consilio, quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptáque sententia. Repulsus igitur auctoritate scripturæ, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subiiciens, quibus ab eo consentaneas sibi respon-
Matth.4. siones aliquas extorqueret, adiecit. Eo igitur supra templi pinnaculum constituto, quem gula non potuit, vana gloria subuertere nititur. A multis ambigitur vtrum fuerit hic translatio corporalis: & si
Dan.14. de loco ad locum se Christus transferri per-miserit, eo modo quo Abacuc de Iudæa
Act.8. in Chaldeam delatus est; & Philippus de Azoto in occursum eunuchi, qui reuertens
Singularis opinio. de Hierusalem non intelligens Esaiam, codicem reuoluebat. Sed quod corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconueniēs: quòd humeris eius saluator insederit, & pro vehiculo vsus sit quem præcipitatorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cuius insidias agnoscebat. Suo itaque spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, vt vtrobique eum diabolus assumeret ad tentandum. Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed cæteras eo modo circumdu-
Ezech.43. xit tentatoris astutia, vel circumduci passa est patientia saluatoris, quo modo Ezechiel cùm super fluuium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in spiritu ciuitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmen templi Christus erat in spiritu;[8] sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria pulsaturo opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, vt in vrbe sancta & frequentia populorum qua si nouus funambulus in excelso pendulus, se deorsum ad spectaculum vulgi iactet intrepidus; addens ex testimonio scripturæ angelorum affutu- Psal. 90.
ra suffragia, quæ ruentem exciperent & cōseruarēt illæsum. O execrabilis diaboli malitia, ô stulta nequitia, ô insensata versutia, ô præsumptio excæcata. Putabat malignus quem gula non vicerat,[9] vana gloria superari. Experientia quippe rerum didicerat, & in multis probauerat; vitiorum victores sæpe nugis laudationum corruptos, & cognatum propinquúmque esse virtutibus malum adulationem: nec facilè quemquam posse euadere, quin libenter assentatorum canticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui non benè de se velit sentiri, & se si rectè viuit stantem in vitæ rectitudine non diligat æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum iudicia conspuat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genere satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere saluatori: vt popularibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen iuxta nomen magnorum qui sunt in terra; si geminato miraculo ieiuniorum constantia innotesceret populo, & vectoribus angelis sine offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potenti abstinentia, quàm angelorum obedientia, comprobaret. Huiusmodi consiliis filios hominum satan corrumpere consueuerat, & robustis virilibúsque animis etiam huiusmodi cogitatus immittit:[10] & si ab ingressu mentis arceatur renitēte consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi euomēs, abominationum horrore nauseare compellit. Sic, vt aliquid poeticum inseram,[11] temulentus Cyclops illiciti coniugij appetitor, licet à Pallade repellatur, in gremio tamē eius Erichthonium fundit; & incorrupta Minerua, superest tamen deforme monstrum, nec omnino affectata scelera in memoria moriuntur. Non tentabis, inquit, Dominum

Deut. 6. Deum tuum. Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi obiicitur, & satan auctoritate scripturæ abutens malus legis interpres præcipitiũ quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus veritate sincera confunditur; & generali edicto interdictum ostenditur, ne dum patet in quibuslibet angustiis quilibet exitus, Deus vlla præsumptione tentetur. Alia explorator malignus argumenta conatur adducere; & ad summam cumulúmque nequitiæ suæ, continentem & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi huius sublimitate & gloria (quasi indignum sit tantæ auctoritatis doctorem, & insignium operum patratorem, ignobili, & contemptibili schemate obumbrari) & dominatione vniuersorum vsque animum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem. Solent viris virtutum huiusmodi præstigia se offerre,[12] & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab aliis digni honoribus iudicentur, facilè acquiescunt: & tam proprio quàm alieno fascinati iudicio à rectitudine corruunt, euersáque cathedra mentis, humo fractis ceruicibus colliduntur: repentéque & subito quod multis erat partum sudoribus, ambitione irruente obliteratum est; & turbinis huius impetu auulsum est, quidquid antiquæ religionis labor meruerat. Malum hoc Adam in paradiso pulsauit & strauit; cum subiectionem quam Deo debebat fastidiens, appetiit dominatum; & cùm vellet esse sicut Deus, sine Deo se vidit & nouit: & conspectam carnis Euæ abhorruit fœditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia stetit & adhæsit. Ad suasionem diaboli animam vanitati subiectã deiecit ambitio;[13] poterátque exterminio eius posteritas didicisse, quàm misera mutatio fuit de delitiis ad spinas & tribulos emigrasse, & rastris ligonibúsque auaritiam condemnatam. Hoc malo restitit, & resistere nos saluator edocuit, vt soli Deo subiectus sit homo quantumcũque profecerit, vt in ipso, immo ipse sit substantia nostra; & pateat nobis, quod sicut [14] peremptoria est altitudo quæsita, ita & periculosissima est oblata: non quod potestas quæ ex Deo est sit damnabilis, aut ordinatio diuina peccatorum sit obstetrix; sed quod excellentiam, cuius spiritus sanctus auctor est, ita debet complecti humilitas, vt qui vocatus est superius, nesciat se sublimem, & per omnia agnoscat conditio conditorem, & gratia largitorem. Gloriabantur aliquando discipuli, & complacebant sibi in miraculis, gratulabundi quòd eis etiam dæmonia obedirent: sed repressa est, increpante Domino, simplicitatis eorum præsumptio: Videbam, inquit, satanam tanquam fulgur descendentem de cœlo. His verbis eorum animis intimans; quia ante hoc temporale initium ipse in principio, immo ipse principium existens apud Deum, ante hominis conditionem superbientis diaboli ruinam vidit, & affectatæ dominationis ambitionem deiectionis eius fuisse causam: nec in hoc gaudendum esse, si quis prærogatiua celsitudinis donaretur, sed hanc esse certam stabilémque veri gaudij metam, si vocatio nostra iustificatione muniretur: & tunc demum ratum constare beatificationis prouentum, si huius ordinis scriptura in conspectu dei indelebilis seruaretur. Hoc igitur attendentes, quod non in nobis quasi ex nobis sufficientes sumus, sed ex domino sufficientia nostra est; & contentos solo Deo necesse est ei esse omnes accliues, cui totum debemus quod viuimus, quod mouemur, quod sumus. Qui de plenitudine sua nobis interim prout cuique opus est, donationes partitur, donec ad cumulum perueniat copia consummata; vsqueadeo conferta coagitatáque mensura, vt nihil vel accedat amplius, vel recedat; sed in cognitione Dei certum finem stabilémque metam omnes & animæ & corporis obtineant appetitus. Frustra itaque regnã huius mundi transitoria & mutabilia immutabili & æterno regi ostendit vel promittit diabolus, cùm ipse dicat regnum suum de hoc mundo non esse: non quod creationem suam remouens, dæmonum subiecerit potestati; sed quia in his qui amorem mundi Dei amori præponunt, non dignetur diuinitas sibi facere mansionem: & impossibile sit eos à Deo regi, qui se diabolo tradidere: quia Christi & Belial nulla est participatio, nec aliqua iustitiæ cum iniquitate potest esse communio.[15] Regnum hoc non est naturæ, sed malitiæ: persecutio est, non defensio: & tota huius potestatis virtus in mortem damnationémque eorum qui sub

Matth. 4. Gen. 3. Luca 10. 1. Cor. 3. Luca 6. Ioan. 18. 1. Cor. 6.

ſub hoc principe militant, elaborat. Regnum hoc munitur vitiis, ambitur flagitiis, turres eius ſunt crimina, arma quarumcunque turpitudinum molimina. Huius regis teloniarij ſunt pauperum oppreſſores, tribuni ſeductores, præfecti iudiciorum peruerſores. Cubicularij eius ſunt quæſtuum aduncatores, mercimonij traiectores, ærarij ſacerdotes, nummularij doctores, conductitij defenſores, linguæ ſubdolæ vel conſilij locatores, venales auxiliarij, bilingues cauſidici, concinnatores mendacij, fabricatores peccati, veſtiti mollibus, amicti diſcoloribus. In domo huius regis ſunt; qui paludamentis talaribus pauimenta verrentes, capillis mulieribus ſe in fœminas transfigurant, & dignitatem virilem non ſine naturæ iniuria dehoneſtant. In hoc regno ſunt quicun-
Rom.1. que veritatem Dei commutant in mendacium; quicunque, quaſi in taberna vitiorum præcones, venales animas impuriſſimis dæmonibus corrumpendas exponunt. Hic auaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiſcentiæ ſuæ quiſque idolum colit, & propriæ libidinis adorat ſimulachrum. Non hæc te Domine Ieſu gloria mouet; non huius mundi tu tenes imperium; non horum cupidine tu cadis, aut proſterneris; non adoras malitiam, non peccato ſubiiceris: qui ſeruis tuis dæmonia ſubdis, & omnem huius mundi gloriationem deſtruis & confundis. Inſaniſſime ſatan, qua fronte, qua lingua auſus es dicere ſaluatori; vt ante te, qui ſtat inflexibilis, & immobilis, caderet? vt te damnatum, ipſe qui te damnauerat, adoraret? Quis auſus, quàm impudens hæc fuit præſumptio? Quid deſperate ſperaſti? An filium Dei putabas poſſe tecum apoſtatam fieri? Si de mundo viſibili, id eſt, cœlo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te iactas habere dominium; nec cœli, nec terræ tu conditor, nec ſolem moues, nec curſum das ſideribus, nec per te voluitur firmamentum: nec vides aut intelligis Deum, nec vllum tibi eſt cum cœleſti militia conſortium, vel aliquam habes ad ſuperioris mundi claritatem acceſſum. Huius inferioris mundi tua eſt ſcabies, languentis ſunt vlcera, hæc ſcalpis, hæc impurus ablingis. Si quid vitij eſt, ſi quid corruptelæ, tu cadaueribus aſſides, tu contrectas putredines, tu diſtemperas fæces, tu verſas fœtores: tu ſpiritus nequam, tu in priſtino ſæculi huius fermentator immundus, tu ſanctitatis corruptor, & ſimplicium perturbator, tu incẽdiator libidinum, & omnium turpitudinum adinuentor: in his regnas quos inquinas, & in his quos polluis, dominaris. Fornicatores & adulteri te habent ſuggeſtorem, te habebũt tortorem; te quoque cum illis vltricia incendia concremabunt. Stultis vaníſque promiſſionibus nullus à corde Chriſtiano dari debet acceſſus, ſed primis titillationibus obuiare debet abigens manu: nec foueri debet coluber, donec in draconem formetur. Mendax eſt diabolus, & his qui ſibi obtemperant, multa ſe daturum promittit. Malum hoc in vniuerſa Eccleſia vagatur, & communis peſtilentia innumerabiles occupat; vt pro gloria huius mundi qui liberi erant, ſe vendant in ſeruos, & per vitia ad ſeruitia deputẽtur, & obligati pacto chirographum ſubiectionis cõſcribant diabolo. Per omne nefas voluptates emuntur; & per omne ſcelus copioſæ libidines exquiruntur. Iudas ille proditor venditurus magiſtrum, prætaxatum pretium à principibus exegit ſacerdotum: Quid mihi, inquit, vultis dare, & ego Matt.26.
eum vobis tradam? Vſque ad mortem Domini amor lucri ſe ingerit; nec vitæ ſaluatoris quæſtus deſiderium parcit. Etiam in ſinu ſacerdotum ambitio dormit, ibi ſub vmbra recubat, in ſecreto thalami ſe fraudulenter occultat. Simon Apoſtolorum temporibus venalem putans Spiritum ſanctum, Petrum donis aggreditur, & tentat Act.8.
emere poteſtatẽ, per quam plura lucretur. Hæc ſacrilegij forma per omnia officia gradúſque diſcurrit, & nihil intentatum ambitio prætermittit. Nec dubitet quiſquã diaboli hæc eſſe negotia, & nundinatores eius quicunque hæc exercent commercia; nec quidquam huiuſmodi ab eo, niſi præmiſſa apoſtaſia, donari. Inuerecũde tentator ambitioſos aggreditur,[16] & cõditione pernitioſa præmiſſa præmia talia pollicetur, vltra quæ extendi non poſſit cupiditas; regnorum ſcilicet omnium monarchiam & vniuerſitatis dominatũ, vt in omnibus mundanis vnus homo quaſi Deus habeat poteſtatem, & vni omnia ſubiecta ſint, & generale vectigal excellentiæ principali cuncta perſoluant. Quid vltra cupide quæris? quid amplius auare deſideras? nunquid & ſic poteſt impleri ambitio tua, aut ſatiari poteſt

fames tua, offa huius mundi iniecta dentibus tuis, & faucibus tuis vniuersa rerum massa intrusa? Mundum habes, Deum non habes: mundus transibit; tu cum eo qui non stat, cades, transibis & rues. Peremptoria sunt hæc consilia, quæ tibi alia pollicentur, in quibus te necesse est aut vomitu, aut ruptis interire visceribus. Sed & pretium quod petitur, vt diabolum adores prostratus: & eum tibi Deum constituas, quem non dubitas seductorem, si consenseris vt concedas, casus tui te non potes excusare improuidum; cùm ipse tibi casum & ruinam prænominet, & præcipitium exigat, qui tanti se facit nundinatorem culminis, & tantæ tibi promittit fastigia potestatis. Regnum Christi non est de hoc mundo: regnum cœlorum tibi Deus promittit, ipsum solum adora, ipsi soli memento vt seruias, qui repulso tentatore, te quoque gloria & honore post victoriam coronabit, si in iustitiæ rectitudine steteris, nec falsis promissionibus obtemperans, ad venerationem diaboli damnationis eius factus particeps incurueris.

Ioan. 18.

ADNOTATIONES.

1. & ante has metas perperam inuadi magisterium] *Prorsus sic lego ex coniectura Cauchij, pro:* nec ante, &c.

2. Honestius cum spiritu quàm cum carne] *Adiicimus:* cum, *secundo loco ex Grauio & Remboldo.*

3. carnis complexus fœdus exhalans nebulas] *Malim legi:* fœdas.

4. recipit Christianos] *Sic lego, pro:* recepit.

5. in cippo claudit & arctat] *Metaphora à cippo instrumento, quo pedes constringuntur.*

6. Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri] *Solus Manut.* differri.

7. dispenséque] *Noua vox.*

8. sciens quid Antispiritus affectaret] *Prorsus sic legendum, non:* ante spiritus, *patet ex verbis illis non procul ab initio:* Christus & Antichristus, spiritus & Antispiritus.

9. vana gloria superari] *Malim legere:* superare.

10. etsi ab ingressu mentis arceantur renitente consensu] *Manutius & Morelius:* retinente, *sed non placet.*

11. temulentus cyclops] *Hoc sumpsit ex Ouid. 2. Metamorph.*

12. & testimonium religionis cõscientia perhibente] *Non dubito eruditos omnes mihi in hac lectione assensum præbituros, pro eo quod erat:* prohibente, *nullo sensu.*

13. poteratque exterminio eius posteritas didicisse] *Etiam hoc reponere non sum veritus ex coniectura Cauchij, pro:* ex termino eius. *Malim etiam legi:* quam misera mutatio fuerit, *quam:* fuit.

14. peremptoria est altitudo] *A perimendo propriè hanc vocem accipit, sicut etiam infra sub finem.*

15. regnum hoc est non naturæ sed malitiæ] *Cum Grauio adiicio negandi particulam.*

16. & conditione præmissa præmia talia pollicetur] *Cum eodem adieci vocem:* præmia.

DE COENA DOMINI, ET PRIMA INSTITVTIONE consummantis omnia [1] sacramenta.

ARGVMENTVM.

Mirum in modum celebrat Institutionem cõsummantis omnia sacramenta Sacramenti Eucharistiæ, iam olim à Melchisedech præfigurati, & à Christo instituti; quippe qui & in nouissima cœna & vsque hodie panem communem & vinum in sanctissimum & verissimum (vt eius verbis vtar) corpus suum & sanguinem mutet, creet, sanctificet, & benedicat. Quare & summopere cauendum, ne dominicæ mensæ irreuerenter aut illota conscientia cum Iuda nos ingeramus; sed si nosipsos iudicemus, & à cibis communibus sacramenta diiudicemus, non fore horrori defecatis animis carnis eius edulium & sanguinis potum. Neque verò etiam in articulo mortis pœnitentiam aspernandam, velit nolit Nouatus hæreticus, exemplo Latronis manifestum fieri.

S[2] VSCITATI Lazari Hierosolymis increbruerat rumor, & tam solemne miraculum ad venerationẽ Christi excitauerat populum: vnde & ei ciuitatem ingredienti, cum ramis palmarum obuiam processerunt; sedentémque super asinum resonantibus laudibus gratulabundi introduxerunt in vrbem, regem Israël confitentes, & acclamantes filium Dauid in nomine Domini aduenisse, cuius æternum imperium prophetarum vaticinia antiquitus conclamarant. Nec latebat Dominum, qui sciebat omnia, quod in viæ illius confinio de torrente passionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quæ impendebatur ei à plebe, inflammandam amplius inuidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignæ non vltra posse occultari consilia, nec differri amplius quę de eius interitu cogitarant. Sed volebat pius magister cùm iam damnationis suæ dictaretur sententia, & prope esset vt figeretur in cruce, suę dare indicia potestatis, [3] vt qui animam

Ioan. 12. *Psal. 109.*

mam Lazari reuocauerat ab inferis, & quatriduano mortuo reddiderat vitam, dinosceretur virtute diuina non humana tantum opus patrasse: & impossibile esse suam a- *Psal.15.* nimam ab inferno teneri, qui alienam potestatiue extraxerat: nec se necessitate, sed obedientia vrgeri ad mortem; & vitam *Act.2.* quam aliis reddebat, [4] ad se quoque vbi *Luc.22.* iuberet, illico redituram. Finem igitur legalibus cæremoniis impositurus, parari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quæri quæ solemnitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentarios Noui testamenti ministros: puras, sincerásque mentes sanctum quærit conuiuium: in veru crucis boni odoris assatio omnem excoquat carnalium sensuum cruditatem, & induret solidétque mentis affectus: nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio vlla sit macula, sed pura simplicitas & innocentia vitæ, in vna Ecclesiæ catholicæ domo à fidelibus de Ægypto egredientibus, transi- *Exod. 12.* to mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur. Cœna itaque disposita inter sacramentales epulas obuiarunt sibi instituta antiqua & noua, & consumpto agno, quem antiqua traditio proponebat, inconsumptibilem cibum magister apponit discipulis: nec iam ad elaborata impensis & arte conuiuia populi inuitantur; sed immortalitatis alimonia datur, à communibus cibis differens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis diuinæ inuisibili efficientia probans adesse præsen- *Gen.14.* tiam. Significata olim à tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, & filiis A- *Matt.26.* brahæ facientibus opera eius summus Sa- *Mar.14.* cerdos panem profert & vinum: Hoc est, inquit, corpus meum. Manducauerant & biberant de eodem pane secundum formam visibilem, sed ante verba illa cibus ille communis, tantum nutriendo corpori commodus erat, & vitæ corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo à Domino *Luc.22.* dictum est: Hoc facite in meam commemorationem, [5] hæc est caro mea, & hic est sanguis meus; quotienscunque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & calix benedictione solemni sacratus, ad totius hominis vitam salutémque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates existens. Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi distantia, aliud fuisse quod prius est appositum & consumptum, aliud quod à magistro datum est & distributum. Quandiu cibi illi qui ad diem festum erant parati à conuescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschæ agebatur memoria, nec dum Iudas ad veterem vitam pertinens, diabolo inuadente & occupante animum eius egredi cogebatur, sed vbi sacrum cibum mens perfida tetigit, & sceleratum os panis sanctificatus intrauit, [6] parricidialis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de area exsufflatus est, & præceps cucurrit ad proditionem & pretium, ad desperationem & laqueum. Orta fuerat aliquando, sicut in Euangelio Ioannis legitur, de nouitate verbi huius quæstio: & ad doctrinam mysterij huius obstupuerant auditores, cũ diceret Dominus: Nisi manducaueritis car- *Ioan.6.* nem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Quod quidam quia non credebant, nec poterant intelligere, abierunt retro: quia horrendum eis & nefarium videbatur vesci carne humana; existimantes hoc eo modo dici, vt carnem eius vel elixam, vel assam, sectámque membratim edere docerentur, cum illius personæ caro si in frusta partiretur, non omni humano generi posset sufficere, qua semel consumpta, videretur interisse religio, cui nequaquam vlterius victima superesset. Sed in cogitationibus huiusmodi caro & sanguis non prodest quidquam: quia sicut ipse magister exposuit, verba hæc spiritus & vita sunt: nec carnalis sensus ad intellectum tantæ profunditatis penetrat, nisi fides accedat. Panis est esca, sanguis vita, caro substantia, corpus Ecclesia: corpus propter membrorum in vnum conuenientiam; panis propter nutrimenti congruentiam: sanguis propter viuificationis efficientiam; caro propter assumptæ humanitatis proprietatem. Hoc sacramentum aliquando corpus suum, aliquando carnem; & sanguinem, aliquando panem Christus appellat, portionẽ vitæ æternæ; [7] cuius secundum hæc visibilia corporali communicauit naturæ. Panis iste communis in carnem & sanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus: ideóque ex consueto rerum effectu fidei nostræ adiuta infirmitas, sensibili argumento edocta est visibilibus sacramentis inesse vitæ æternæ ef-

fectum, & non tam corporali, quàm spiritali transitione Christo nos vniri. Ipse enim & panis, & caro, & sanguis, idem cibus & substantia, & vita factus est Ecclesiæ suæ quam corpus suum appellat, dans ei participationem spiritus. Et nos quidem cùm caro essemus & sanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neque ad similitudinem Dei reuerti, nisi morbo inueterato imponeretur malagma conueniens, & in curatione desperatæ infirmitatis contraria remouerentur contrariis, & similia similibus conuenirent. Panis iste quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro: & sicut in persona Christi humanitas videbatur, & latebat diuinitas; ita sacramento visibili ineffabiliter diuina se infudit essentia, vt esset religioni circa sacramenta deuotio, & ad veritatem cuius corpus & sanguis sacramenta sunt, sincerior pateret accessus, vsque ad participationem spiritus: non quod vsque ad consubstantialitatem Christi, sed vsque ad societatem germanissimam eius hæc vnitas peruenisset. Solus quippe filius patri consubstantialis est, nec diuisibilis est, nec partiabilis substantia trinitatis: nostra verò & ipsius coniunctio nec miscet personas, nec vnit substantias, sed affectus consociat, & confœderat voluntates. Ita Ecclesia corpus Christi effecta obsequitur capiti suo; & superius lumen [8] in inferiora diffusum claritatis suę plenitudine à fine vsque ad finem attingens, totum apud se manens, [9] totum se omnibus commodat, & caloris illius identitas ita corpori assidet, vt à capite non recedat. Panis itaque hic azymus, cibus verus, & sincerus, per speciem & sacramentum nos tactu sanctificat, fide illuminat, veritate Christo conformat. Et sicut panis communis quem quotidie edimus, vita est corporis: ita panis iste supersubstantialis vita est animæ, & sanitas mentis. Panem Angelorum sub Sacramento *Psal. 77.*
manducamus in terris, eundem sine sacramento manifestius edemus in cœlis; non ministerio corporali, [10] sæpe repetitis actionibus ad eundem reuertentes, sed consummato sacerdotio nostro, erit & permanebit perpetua & stabilis, implens & reficiens nos sufficientia, qua proferet se palam absque vllis integumentis, omnibus conspicabilis summi præsentia sacerdotis. Sacramenta quidem, quantum in se est, sine propria esse virtute non possunt; nec vllo modo diuina se absentat maiestas mysteriis: sed quanuis ab indignis se sumi vel contingi sacramenta permittant, non possunt tamen spiritus esse participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ sanctitudini contradicit. Ideóque aliis sunt hæc munera odor *2. Cor. 3.*
vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem: quia omnino iustum est, vt tanto priuentur beneficio gratiæ contemptores, nec in indignis tantæ gratiæ puritas sibi faciat mansionem. Noua est huius sacramenti doctrina, & scholæ Euangelicæ hoc primum magisterium protulerunt, & doctore Christo primum hęc mundo innotuit disciplina, vt biberent sanguinem Christiani, cuius esum legis antiquæ auctoritas districtissime interdicit. Lex quippe esum sangui- *Deut. 12.*
nis prohibet, [11] Euangelium præcipit vt bibatur: in quibus mandatis hoc maximè discernere debet Christiana religio, quod sanguis animalium à sanguine Christi per omnia differens, temporalis tantum habeat viuificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & sine vlla reuocatione terminum constitutum. Ideóque ad obtinendam æternitatem [12] non potest proficere, quod semel obrutum non surgit vlterius, nec aliqua ei superest virtus, quod sine vlla spe præcisis radicibus mors penitus exsiccauit. Vita verò hominis licet aliquam habeat affinitatem cum sanguine, non tamen solo sanguine regitur: sed anima sanguini dat caloris & nutrimenti effectum, sicut & cæteris quæ in corpore sunt propria distribuit officia, & diuidit motus, & quasi talenta partitur. Nec oportuit vt sanguini humano sanguis pecudum misceretur; quia vita rationalis hominis vitæ bestiali consociari non habet: sed omnino à fidelium animis quasi sanguis impurus detergenda est hæc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo transitoria, quo vita pecudum inanescit, vel quod sanguis consubstantialis sit animæ, & necesse sit vtrunque superueniente suffocatione dissolui. Carne quidem animalibus similes sumus, sed vita dissimiles: ideóque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter possumus: quod verò dignitati nostræ non conuenit, & ab æternitate alienum videtur, à nobis subtilissimo legis indicio separamus.

ramus. Bibimus autem de ſanguine Chriſti ipſo iubente, vitæ æternæ cum ipſo & per ipſum participes; animalis vitæ peccata, quaſi ſanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati guſtum à beatitudine priuatos & damnatos, niſi nos Chriſti clementia ad ſocietatem vitæ æternæ ſuo ſanguine reduxiſſet. Nobis itaque pro quibus ſanguis Chriſti oblatus eſt in cruce, & quos reconciliauit Deo, omnes excedens victimas hoc ſacrificium ſingulare, ipſe Chriſtus pincerna porrexit hoc poculum & docuit; vt non tantum exterius hoc ſanguine liniremur, ſed & interius [13] aſperſione omnipotenti anima muniremur, & penetrans omnia tanti medicamenti virtus, quidquid eſſet intus ibi durum effugaret, & renouaret ſanarétque quidquid morbi carni vel ſpiritui veteris vitæ adlinierat corruptela. Dixerat ſane huius traditionis magiſter, quod [14] niſi mãducaremus eius carnem, & biberemus eius ſanguinem, non haberemus vitam in nobis: ſpiritali nos inſtruens documento, & aperiens ad rem adeo abditam intellectum, vt ſciremus quod manſio noſtra in ipſo ſit manducatio, & potus quaſi quædam incorporatio, ſubiectis obſequiis, voluntatibus iunctis, affectibus vnitis. Eſus igitur carnis huius quædam auiditas eſt, & quoddam deſiderium manendi in ipſo, per quod ſic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem charitatis, vt hæreat palato noſtro & viſceribus ſapor dilectionis infuſus, penetrans & imbuens omnes animæ corporiſque receſſus. Potus & eſus ad eandem pertinent rationem; quibus ſicut corporea nutritur ſubſtantia & viuit, & incolumis perſeuerat, ita vita ſpiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod eſt eſca carni, hoc animæ eſt fides: quod cibus corpori, hoc verbum ſpiritui; excellentiori virtute peragens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter. Celebrantes ſacramenta commonemur, quaſi vngulam findens & ruminans pecus reuocare ad fauces, & minutatim commolere dominicæ inſtitutionis exemplum, vt ſemper paſſio ſit in memoria; nec terreant crucifixi hæredes mortis ſupplicia, ſed paſcant & reficiant maturatæ reſurrectionis lætabunda ſolemnia. Quàm præclarus eſt calix iſte, quàm religioſa eſt huius potus ebrietas, per quam excedimus Deo, & quæ retro ſunt obliti ad anteriora extendimur, non habentes ſenſum huius mundi, [15] ſed diuitis purpurati delicias contemnentes, cruci hæremus, ſanguinem ſugimus, & intra ipſa redemptoris noſtri vulnera figimus linguam: quo interius exteriúſque rubricati, à ſapientibus huius ſæculi iudicamur amentes, qui religionis huius abhorrentes mandatum, vſque hodie retro abeunt, & à ſecretis diuinis omnium intra ſe myſteriorum continentibus ſummam diffugiunt, & recedunt. Qui manducat ex hoc pane, vltra non eſurit; qui bibit, vltra non ſitit: quoniam myſterij huius ſic ſufficit gratia, ſic reficit intelligentia; vt cuicunque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis conſummationis fine inuento Chriſti baiulus ipſum ferat in pectore, ipſum gerat in mente, & omni tempore habitatori ſuo dicta & facta iubilatione conſona laudes reſonent, & gratiarum actiones decãtent. Hæc ebrietas non accendit, ſed extinguit peccatum: in hoc vino non eſt luxuria, nec mouetur ad ludum poſt hunc potum laſciuia. Cùm ſopiuit obliuio cuncta carnis ludibria: mira ſunt quæ ſentit, magna quæ videt, inaudita quæ loquitur; [16] quem agnus iſte Paſchalis inhabitat, cuius animam meri huius fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ menſæ conuiuas animalis homo non admittitur; quidquid caro & ſanguis dictat, ab hoc cætu excluditur; nihil ſapit, nihil prodeſt quidquid humani ſenſus molitur ſubtilitas: omne quidquid à ſuis rationibus deuium videtur, ſapientes huius ſæculi ad dementiam referũt, & à veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendi non potuit; & cùm in ſole vellet figere oculos, vim luminis non ferens, cæcata eſt non illuminata humana præſumptio, & aſpectui eius lippitudo inhæſit. Vident hæc ſacramenta pauperes ſpiritu, & hoc vno contenti ferculo, omnes mundi huius delicias aſpernantur: & poſſidentes Chriſtum, aliquam huius mundi poſſidere ſupellectilem dedignantur. Eſurientes & ſitientes iuſtitiam cùm ſaturati fuerint, vide quid agant, intellige quæ loquantur, quàm ſancti odoris ſit quidquid illa eructat plenitudo; verbum bonum, mores compoſitos, affectus pudicos, ſenſus pacificos, illa interior ſinceritas vbique diffundit; ita vt poſt odo-

Ioan. 6.

2. Cor. 4.
Philip. 3.

ramenta iſta gratiæ huius comparticipes diſcurrant, & mutuis ad inuicem affectibus complectantur, & quibus vnus eſt panis, vnum eſt corpus, & omnium vnum cor, & anima vna, vni Chriſto adhærens, [17] cætera omnia quaſi fermentata reſpuens, in vnius azymi ſinceritate lætatur. Perpes eſt hoc ſacrificium & ſemper permanens holocauſtum: nulla panem hunc multitudo conſumit, nulla antiquitate veteraſcit. Vna eſt domus Eccleſiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicat, quem Iſraëlitici nominis generoſitas non commendat. Huius panis figura fuit manna quod in deſerto pluit, ſic vbi ad verum panem in terra promiſſionis ventum eſt, cibus ille defecit. Per ſingula ſabbata panes propoſitionis iam frigidi & duri mutari conſueuerant, & calidi panes eiuſdem numeri in menſa proponi: Iam nulla fit panis mutatio, vnus eſt panis caloris continui, ſtatus integri, qui ſemel oblatus Deo in ſapore dulciſſimo, & candore puriſſimo perſeuerat. [18] Nec ſolos ſacerdotes ad panes huius dignitatis Leuiticæ prærogatiua admittit: vniuerſa Eccleſia ad has epulas inuitatur, æqua omnibus portio datur, integer erogatur, diſtributus non demembratur: incorporatur non iniuriatur, recipitur non includitur, cum infirmis habitans nō infirmatur, nec pauperum miniſterio indignatur: fides pura, mens ſincera hunc habitatorem delectat, neque immenſi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperculæ domus noſtræ anguſtia offendit vel artat. Panis iſte Angelorum omne delectamentum habens virtute mirifica, omnibus qui digne & deuote ſumunt, ſecūdum ſuum deſiderium ſapit; & amplius quàm manna illud eremi implet & ſatiat edentium appetitus, & omnia carnalium ſaporum irritamenta, & omnium exuperat dulcedinum voluptates. Vide quo modo his qui Chriſti commemorant paſſionem [19] intra ſacra officia, quaſi per quoſdam canales de interioribus fontibus [20] egrediantur torrentes, & ſuper omnes delicias lachrymis nectareis anima delectetur; quantam ſuauitatem animæ inquirenti vbi ſit Deus ſuus, ſuſpiria contemplationis eliciant. Non illos [21] imbres procelloſæ tempeſtatis deponunt, ros matutinus eſt de cœleſtibus ſtillans, & quaſi vnctio ſpiritus mētem deliniens. Gemitus illos pietas excitat, & inter diem & noctem retro & ante ſe affectio intuens, inter data condonando ſe diuidens, gratias agit tam vberis beneficij largitori; & ſe ſanatam & ſanctificatam agnoſcens, fletibus ſe abluit, & lachrymis ſe baptizat. Verum hi qui verbo tenus corde ſicci & mente aridi [22] ſacris interſunt, vel etiam participant donis, lambunt quidem petram, ſed inde nec mel ſugunt, nec oleum: qui nec aliqua charitatis dulcedine, nec Spiritus ſancti pinguedine vegetantur, nec ſe iudicant, nec ſacramenta diiudicāt: ſed ſicut cibis communibus irreuerentes ſacris vtuntur muneribus, & Dominicæ menſæ in veſte lutulenta ſe ingerunt impudenter, quibus melius erat mola aſinaria collo alligata mergi in pelagus, quàm illota conſcientia de manu Domini buccellam accipere; qui vſque hodie hoc veraciſſimum & ſanctiſſimum corpus ſuum creat, & ſanctificat, & benedicit, & pie ſumentibus diuidit. In huius præſentia non ſuperuacuæ mendicant lachrymæ veniam, nec vnquam patitur contriti cordis holocauſtum repulſam. Quotiens te in conſpectu Domini video ſuſpirantem, Spiritum ſanctum non dubito aſpirantem: cùm intueor flentem, ſentio ignoſcentem. Tu ſi templum Spiritus ſancti violas, ſi intra te ſacrarium Dei deturbas & fœdas, ſi cum calice Chriſti de calice dæmoniorum communicas, contumelia eſt, non religio; iniuria, non deuotio. Idolorum ſeruitus & horrenda abominatio, velle ſimul Baal famulari & Chriſto. Abi retro cum ſaccellis tuis qui lucris inhias, & mercedes ſectaris; qui opulentus in Sion quotidie crapularis, qui in lectis eburneis recubas, & in ſtratis ſegmentatis laſciuis, qui veſtiris mollibus, & in terra ſuauiter viuentium conuerſaris, cuius manus plenæ ſunt ſanguine; cuius lumbi diſcincti ſunt, & ſine baltei diſcurris ligamine. Non eſt tibi pars in ſermone iſto: quia quod Dei eſt, aufers Deo, & imaginem Dei conſecras idolo. Pauperes quidem ſpiritu ad hoc myſterium [23] eligit & diligit Spiritus ſanctus, & eorum qui pompatice & glorioſe ſacris ſe altaribus ingerunt, obſequia deteſtatur. Ozias licet Rex ob præſumptionem lepra percuſſus, à ſanctuarij ingreſſu repellitur, & eius oblatio quaſi ſordida refutatur. Incēſi odor de immundorum manibus reputatus eſt pro fœtore, & iram non gratiam præſumptio meruit: quia contra fas rem vſurpans

Marginalia: Exod. 12. Exod. 16. Leuit. 24. Sapien. 7. 1. Cor. 11. Matt. 18. Ioan. 13. 2. Para. 26.

pans illicitam, temerarie in ſancta conſcendit. Sed & propter malignantium inſolentiam altare ſuum Deus repellit, & ſanctifi- *Eſa.1.* cationibus maledicit, odit ſabbata, abominatur ſolemnia, odoramenta fœtent, diſplicent holocauſta. In his omnibus labora- *Malach.1.* re ſe dicit Deus, nec eſſe voluntatem ſuam in miniſtris impuris, indignatione diſtricta teſtatur. Sed hierarcha pius quem Spiritus ſanctus compungit, excitat, inhabitat, & ſanctificat, eleuatione manuum crucis myſterium repræſentans, confidenter orat pro ſua & populi ignorantia; recolens pudibundi & contriti animi confeſſione, quod aliquando præualente aduerſum ſe peccato fuerit derelictus, iuxta illud quod Dauid *Pſal.29.* plorans ait: Auertiſti faciem tuam à me, & factus ſum conturbatus. Et Dominus per *Eſa.54.* *Pſal.54.* Eſaiam: A tempus in modico derelinquam te. Verecundatur fateri, & tamen fatetur iuuentutis delicta. Sed accuſatrici conſcientiæ neceſſe eſt coram iudice reſpondere; nec poteſt ibi eſſe vllum diffugium, vbi ipſa teſtis eſt quæ accuſat, & nihil ei poteſt eſſe occultum qui iudicat. Sed vbi cum iudice agit qui iudicatur, & ipſe in partem accuſatoris tranſiens, etiam in ſua proſcriptione ſententiam approbat condemnantis, experitur clementiam ſaluatoris, & læ- *Pſal.29.* *Eſa.55.* tabundus canit: Domine in voluntate tua præſtitiſti decori meo virtutem. Et iterum per Eſaiam audit: In miſerationibus magnis congregabo te.[24] Sed & in eodem articulo temporis cùm iam anima feſtinet ad exitum, & egrediens ad labia expirantis emerſerit, pœnitentiam clementiſſimi Dei benignitas non aſpernatur, nec ſerum eſt quod verum, nec irremiſſibile quod voluntarium: & quæcunque neceſſitas cogat ad pænitudinem; nec quantitas criminis, nec breuitas temporis, nec horæ extremitas, nec vitæ enormitas (ſi vera contritio, ſi pura fuerit voluptatum mutatio) excludit à venia: ſed in amplitudine ſinus ſui mater charitas prodigos ſuſcipit reuertentes, & velit nolit. Nouatus hæreticus, omni tem- *Matt.27.* pore Dei gratia recipit pœnitentes. Ipſe Dominus noſter derelictorum perſonam gerens in cruce, ſe quæritur derelictum: & ne deſperarent etiam in vltimis conſtituti, feſtinans in adiutorium illico adeſt, & re in arcto poſita non differt beneficium, ſed repente indulgētiæ celeris documentum eiuſdem ſtatuit & exemplum, latroni inquiens, Hodie mecum eris in paradiſo. Latrociniū *Luc.23.* damnationem meruerat & ſupplicium, ſed cor contritum pœnam[25] mutauit in martyrium, & ſanguinem in baptiſmum. In momēto impietas religionem, crudelitas induit pietatem; & ſtatim conſummatus ciuis ſanctorum & domeſticus Dei[26] præmiſſus eſt in regnum: reconciliationis humanæ priuilegium ſecum ferens ad ſuperos; quod Deo patri tantæ legationis fungens honore, in ſe ipſo ſcripturæ huius experimentum continens, libero & ſecuro aditu penetrans, præſentauit. Quid tu Domine amplius Stepha- *Act.9.* no contuliſti? quid amplius ille obtinuit di- *Ioan.21.* lectus tuus, qui ſupra pectus tuum in cœna recubuit? quid amplius Pauli meruere ſudores? quid labores ſanctorum? quid tot annorum tormenta? quid martyrum plagæ? Vna hora huic collatum eſt præmium, ad quod illi per tot diſcrimina peruenerūt. Sic tu do- *Amos.7.* mine, armentarios ſtatim facis prophetas, *1.Reg.19.* opiliones reges, teloniarios Apoſtolos, pi- *Matt. 9. et 4.* ſcatores doctores. Neque ab his quos ſanas, lente lāguor abſcedit, ſed illico quem reſtituis ex integro, conualeſcit: quia conſummatum eſt quod facis, & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de ſacro calice bibit, amplius ſitit: & ad Deum viuum erigens deſiderium, ita ſingulari fame illo vno appetitu tenetur, vt deinceps fellea peccatorū horreat pocula, & omnis ſapor delectamentorum carnaliū ſit ei quaſi rancidum radénſque palatum acutę mordacitatis acetum. Ad hæc inter ſacra myſteria ad gratiarum actiones conuertitur, & inclinato capite, munditia cordis adepta, ſe intelligens conſummatum, reſtitutus peccator ſanctificatam Deo animam quaſi depoſitum cuſtoditum fideliter reddit, & deinceps cum Paulo gloriatur & lætatur dicēs: *Galat.2.* Viuo iam non ego, viuit verò in me Chriſtus. Hæc in Chriſti commemoratione retractantur à fidelibus,[27] & defæcatis animis carnis eius edulium non eſt horrori, ſed honori, potúque ſancti & ſanctificantis ſanguinis ſpiritus delectatur. Hæc quotiens agimus, non dētes ad mordendum acuimus, ſed fide ſincera panem ſanctum frangimus & partimur; dum quod diuinum, & quod humanum eſt, diſtinguimus & ſeparamus, itémque ſimul ſeparata iungentes, vnum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipſi corpus eius effecti, ſacramento & re ſacramenti capiti noſtro connectimur & vni-

mur ſinguli alter alterius membra, miniſterium dilectionis pro inuicem exhibẽtes, cõmunicamus charitate, participamus ſollicitudine, eundem cibum manducantes, & eundem potum bibentes qui de petra ſpiritali profluit & emanat, qui cibus & potus eſt Dominus noſter Ieſus Chriſtus.

ADNOTATIONES.

1. SACRAMENTI] *Ita videtur mihi in titulo legendum, pro eo quod eſt:* SACRAMENTA, *vt vocet ſacramentum Euchariſtiæ, Sacramentum omnia conſummans; eadem ſignificatione, qua appellatur à Dionyſio Areopag. libr. de Eccleſ. hierarch..* τελετῶν τελετὴ, *ac ſi dicas, Sacramentum Sacramentorum. Rationem reddit ille, quod nullum fere ſacramentum hierarchici ordinis ſine diuina Euchariſtia perficiatur. Facit pro noſtra lectione, quod poſt medium tractatus dicat; hæc ſecreta diuina omnium in ſe myſteriorum ſummam continere. Prior tamen lectio etiam eodem recidit.*

2. Suſcitati Lazari Hieroſolymis increbruerat rumor] *Rectius mea ſententia Morelius & Gryphius, quàm cæteri:* increpuerat.

3. vt qui animam Lazari] *Prorſus ſic lego, pro:* &.

4. ad ſe quoque vbi iuberet illico redituram] *Etiam hoc lego, pro:* redditurам.

5. Hæc eſt caro mea] *Forte legendum:* hoc eſt corpus meum, *Sic enim habent Euangeliſtæ omnes & Paulus.*

6. parricidialis animus] *Sic Manutius & Morel. Alij:* parricidalis.

7. cuius ſecundum hæc viſibilia, &c.] *Locus obſcurus. Quod uerò ſequitur, prorſus tranſſubſtantiationem confirmat. Obſcurum eſt & illud quod poſtea ſubiungitur:* cuius corpus ſacramenta ſunt.

8. in inferiora diffuſum] *Graui.* diffuſa, *eligat lector vtrum velit.*

9. totum ſe omnibus commodat] *Rectius legeretur:* accommodat.

10. ſæpe repetitis actionibus ad eundem reuertentes] *Remboldus cum vulgatis:* ad eadem. *Manutius & Morelius:* ad eandem; *Sed illa Grauij lectio genuina eſt, quia loquitur de pane. Facit autem hic locus ad frequentem communionem.*

11. Euangelium præcipit vt bibatur] *Nihil hoc facere pro neceſſitate communionis vtriuſque ſpeciei, pulchre deducit D. Ioannes Heſſelius ex ſequentibus; quæ planè conuincunt, loqui auctorem, de potu ſpiritali ſanguinis Chriſti. Vide adnotationes noſtras in epiſtolam ad Cæciliũ de ſacramento Calicis.*

12. non poteſt proficere] *Prorſus ſic lego, pro:* non poteſt perficere.

13 aſperſione omnipotẽti anima muniremur] *Forte:* muniretur.

14. niſi manducaremus eius carnem] *Adiecit Grauius:* carnem, *ego verò particulam:* eius, *Alludit enim ad verba Chriſti Ioannis 6.*

15. ſed diuitis purpurati delicias contemnentes]. *Recte ſic Grauius, pro:* præparati.

16 quem agnus iſte paſchalis inhabitat] *Remboldus habebat:* quæ, *cæteri:* quin; *prius verò illud lego ex coniectura Cauchij.*

17. cætera omnia quaſi fermentata reſpuens] *Manutius & Morelius:* fermenta, *ſed prius malo.*

18. Nec ſolos ſacerdotes ad panes huius] *Aliquid deſideratur. Forte legẽdum:* ad panis huius eſum.

19. intra ſacra officia] *Locus hic facit pro ſacræ miſſæ officio. De quo paulo poſt plura, in hæc verba:* Sed hierarcha pius eleuatione manuum crucis myſterium repræſentans. &c. *& iterum ſub finem:* Adhæc intra ſacra myſteria ad gratiarum Actiones conuertitur, & inclinato capite, &c.

20. egrediantur torrẽtes] *Manut. & Morel.* egredientur. *At prius placet.*

21. imbres procelloſæ tempeſtatis] *Sic lego pro:* tempeſtates.

22. ſacris interſunt vel etiam participant donis] *Hinc conuincere mihi videor, quoſdam interfuiſſe ſacris donis, qui non participarent.*

23. eligit & diligit] *Forte legendum:* delegit.

24. ſed & in eodem articulo &c.] *Pulcher locus contra Nouatianos.*

25. mutauit in martyrium] *Vide epiſtolam ad Iubaianum.*

26. præmiſſus eſt in regnum] *Sic Manut. & Morel. pro:* permiſſus, *optime; nam bis ſic loquitur Tract. de Paſſione Chriſti ſub medium.*

27. & defæcatis animis] *Ita prorſus lego, pro:* defæcata.

DE ABLVTIONE pedum.

ARGVMENTVM.

Ablutione pedum, ſignificatam vult eam lauacri ſpeciem, qua quotidiana ſatisfactione lauãtur animæ ſordes. Quum enim baptiſmi & ſacrorũ ordinum ac manus impoſitionis ſacramenta, repeti vetent Eccleſiaſticæ regulæ; procuratum nobis à Chriſto hoc lauacrum pœnitentiæ, quod nunquam debeat intermitti.

IAM Sacramẽta corporis ſui Apoſtolis Dominus diſtribuerat, iam exierat Iudas; cùm repẽte de menſa ſurgens, linteo ſe præcinxit, & ad genua Petri, lauaturus pedes eius, ipſe genibus flexis dominus ſeruo conſummatę humilitatis obtulit famulatum. Et ne quid conſummationi doctrinæ deeſſet, inter fixa & immobilia præcepta, & ea quæ moueri poſſunt & repeti, diſtinctionem poſuit; vt cæteris immutabiliter ſemel ſtatutis, [1] vltima lauacri ſpecies quotidianis expiationibus commodata commendaretur fidelibus: & ſicut lex per ſingulas offenſiones propria ſacrificia requirebat, vnum figuretur fidei Chriſtianæ remedium; ad quod curreret, quotiens ſe cogno- Ioan. 13.

cognoſceret offendiſſe. Quod quidem Petro nondum fuerat reuelatum, quippe qui huius traditionis nondum audierat diſciplinam. Docetur ergo quæ ſit baptiſmi & aliorum ſacramentorum ſtabilitas, & quantum ad expiationem proficiat humilis pietas & pia humilitas; & quo modo omni tempore proſequenda & repetenda ſit ablutio pedum, per quam rectè cognitam & intellectam, adhærentes animæ ſordes quotidiana ſatisfactione lauantur. [2] Nam baptiſmum repeti, Eccleſiaſticæ prohibent regulæ: & ſemel ſanctificatis nulla deinceps manus iterum conſecrans præſumit accedere. Nemo ſacros ordines ſemel datos iterum renouat; nemo ſacro oleo lita iterum linit aut conſecrat; nemo impoſitioni manuum vel [3] miniſterio derogat ſacerdotum: quia contumelia eſſet Spiritus ſancti, ſi euacuari poſſet quod ille ſanctificat, vel aliena ſanctificatio emendaret, quod ille ſemel ſtatuit & confirmat. Ipſe ſummus ſacerdos ſui eſt ſacramenti inſtitutor & auctor, in cæteris homines Spiritum ſanctum habuêre doctorem; & ſicut par eſt Spiritui ſancto & Chriſto diuinitas; ita in ſuis inſtitutis æqua eſt auctoritas & poteſtas; nec minus ratum eſt quod dictante Spiritu ſancto Apoſtoli tradiderunt, quàm quod ipſe tradidit, & in ſui commemorationem fieri præcepit. Manet ſingulis propria dignitas; & vniformis in ſuo genere ſtat actio omnium; nihil addi, nihil ſubtrahi, nihil poteſt corrigi vel mutari.

Geneſ. 3.

[4] Ornata & honorata eſt Eccleſia quaſi paradiſus, in amplitudinis ſuæ vmbilico fontem continens gratiæ ſingularis, flumina creans in vitam æternam ſalientia, viuam habens originem & decurſum perennem. Hinc egredientia quatuor Euangelij flumina per vniuerſum mundum ſecum regenerationis euehunt lauacrum; & de abdito & ſecretiſſimo Spiritus ſancti munere huius gratiæ liquor emanat, ſic lauans quos parentalis labes infecerat, vt nec actualis, nec originalis macula aliqua ſui poſt ablutionem illam veſtigia derelinquat. Prætęritis lotis, vita deinceps arbitrio eſt proprio deducenda; ita tamen vt actualibus aliquando recrudeſcentibus iam non imputentur originalia, nec propter illa damnationi obnoxius ſit cui ſemel illa ſunt in baptiſmo indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abiici & exterminari meruerat; ſed quia non erat voluntas in culpa prouidit Deus generali damnationi remedium, & ſuæ ſententiam iuſtitiæ temperauit; hæreditarium onus à ſobole remouens, & miſericorditer ablutione & vnctione medicinali corruptionis primitiuæ fermentum expurgans. Sed in eos qui poſt indulgentiæ huius gratiam voluntarij per peccata euagati ſunt; qui proprio abutuntur arbitrio, & voluntate non neceſſitate ducuntur; indignatio & ira non immerito redit: nec in morte Chriſti aliquis eis ſupereſt quæſtus, ſed iuſtiſſimè eos beneficia contempta condemnant. Nunc contemptum ſuum non ſtatim vlciſcitur Deus, nec per ſingulas offenſas iudicantis ira diſcurrit, nec obſtruxit fonti miſericordiæ ſuæ oſtia meatúſque multiplices; ſed obuiat fugientibus, & cogit regredi deſperatos, oſtendens eis pœnitentiæ viam, qua nulla latior inuenitur: & reuerſis dat vt iterum eis poſſint ſacramenta iniuriata prodeſſe, quorum ſi pœnitentia non ſubeſſet, nullo modo deinceps experiri poſſent effectum. Propter hoc, benigniſſime Domine, pedes lauas diſcipulis: quia poſt baptiſmum quem ſui reuerentia non patitur iterari, aliud lauacrum procuraſti, quod nũquam debeat intermitti: tamen ipſe quod doces facis, vt quanti quæſtus hoc opus ſit ex tua bonitate diſcamus, & inclinata ad pedes noſtros altitudine tua, ſtans aduerſus proximos, & erigens ſe contra Deum confundatur ſuperbia hominum, & ad humilitatem Dei nouerit de ſe humilia ſapere lutum. Pauent diſcipuli, nec audent obloqui, & quaſi ecſtaſis teneat eos, vel [6] mens alias rapta peregrinetur, nec magiſtro reſiſtere; neque quid hoc ſit, vel cur fiat inquirunt. *Solus Petrus* ſciens quia perhibuerat ei teſtimonium quod filius Dei viui eſſet, & quia verba vitę æternæ haberet, iudicans apud ſe indignum & inconueniens, ſanctum ſanctorũ flectere genua ad pedes peccatorum. [7] Neutiquam, inquit, tu mihi pedes ablues, & huius humilitatis ſuſtinere obſequium, non eſt noſtrum, qui adorare debemus in loco vbi ſtant pedes tui, & ſatis eſt nobis quod ſicut catuli de menſæ tuæ reliquiis manducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando paſſus es, nec dedignatus es in menſa ſolemni multis conueſcentibus infamis perſonæ ſuſcipere famulatũ; cuius deuotio vſa eſt ibi capillis pro linteo, ocu-

Matt. 16. Ioan. 5.

Ioan. 13. Matt. 15. Luc. 7.

lis pro catino, lachrymis pro baptiſmo, tetigit, lauit, & vnxit vnguento. Mactata intrinſecus anima proprium in ſancta ſanguinem intulit; ſingula ſuum præbuere miniſterium, cor contritum erupit in lachrymas, fides lauit, charitas vnxit. Hæc multa in conſpectu tuo congerens holocauſta, de fonte cordis fletus hauſit quos protulit: de pœnitentiæ pixide vnguenta quæ obtulit, capútque pro ſuppedaneo ſtrauit, crinibus circumfuſis pedes ſacros inuoluit & terſit. Nihil ſibi de ſe retinens, totam ſe tibi deuouit: & tu affectum potius quàm factum attendens, vngebas vngentem, abluebas lauantem, tergebas intrinſecus pœnitentem. Superbo oculo Simon leproſus hanc clementiæ tuæ diligentiam non poterat intueri, ſed moleſte ferebat quòd tangi ſe ab huiuſmodi perſona Dominus ſuſtinebat. Qui ſi lepræ ſuæ te attenderet mundatorem, non dedignaretur ſi de plenitudine gratiæ tuæ alij accipiunt, ſi lauas immundos, ſi iuſtificas impios, ſi reuocas exules & abiectos. Honor tuus Deus iudicium diligit, & æquum eſt vt omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur: verum quod tu ante figmentum tuum curuaris, quod ſeruis pedes abluis; non competit maieſtati. Habebat in excuſatione ſua zelum Dei Petrus, ſed non ſecundum ſcientiam: & tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas ſuggerebat, ſi non obſtinatio reſiſtere præceptori niteretur. Non lauabis, inquit, mi- *Ioan.13. Matt.16.* hi pedes in æternum. Ego, ſi oportuerit me mori tecum, paratus ſum. Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter ceruicem porrigo percuſſori, ſed Deum meum & Dominum meum ad pedes meos proſtratum non patior, non audeo ſuſtine- *Luc.3.* re. Simili modo & Ioannes venienti Domino ad baptiſmum tentauit reſiſtere, ſed manſuetius increpatus, illico obediuit: & quia ſuper hoc etiam reſponſum acceperat, licet territus acquieuit. Sed differentiam cauſæ huius Petrus intelligens, lauare magiſtrum & obſequi ei tolerabile iudicabat. Lauari autem ab eo, & tantam humilitatis eius pati deiectionem, ita videbatur indignum, vt omnino cogi non poſſet, niſi interminatio periculoſiſſima coartaret. Ait ei *Ioan.13.* Dominus: Niſi lauero te, non habebis partem mecum. Paulatim myſterij huius declaratur neceſſitas, quam conditio propoſita ineuitabilem reddit: & ſi cum Chriſto aliter partem habere non poſſumus, niſi ipſe pedes noſtros abluat, quandoquidem ſic artatur conſenſus, lauet & tergat, & ſacramenti huius nobis virtutem exponat. Supra diximus ſemel lotos baptiſmate, eodem lauacro vlterius non egere: ſed hoc lauacrum quotidianis eſt exceſſibus inſtitutum, & iugis retractatio vſque ad nouiſſima veniens, omnia debet opera & cogitatus ſingulos perſcrutari; & affectus per vitia diſcurrentes, vagam inſtabilémque animam per inania euehentes corrigere & lauare; nec quidquam in vita prætermittere indiſcuſſum, quod gemitibus & ſuſpiriis non fuerit expiatum. Hoc cùm Dominus ſuos vſque in finem diſcipulos dilexiſſet; in fine ſtatuit & dixit neminem poſſe habere perfectam ablutionẽ, niſi hac ſollicitudine muniatur. Mandatum igitur ſimul & exemplum complexus eſt, vt hoc exemplo inſtructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum eſt à magiſtro & mandato poſteris religionis auctoritas firmaretur. Vnde & ſubiungit: Si ego Dominus & magiſter laui veſtros pedes, & vos debetis alter alterius lauare pedes. Non erubeſcat ſeruus, ſi facere iubetur quod prius fecit dominus: nec difficile nobis eſſe debet, ſi ſicut ille nobis donauit, & nos inuicem condonamus: quia alter alterius o- *Galat.6.* nera comportantes ſic legem Chriſti implemus. Quotiens igitur cohortamur puſillanimes, & his qui Pharaoni in luto & *Exod.1.* latere famulati ſunt perſuademus, vt exeant de Ægypto, quotiens cum infirmis infir- *2.Cor.11.* mamur, & cum his qui ſcandalum ferunt vrimur; quotiens cum afflictis gemimus: totiens inhærens lutum peccatorum qua poſſimus ſollicitudine lauamus, non quod noſtra ablutio ex nobis ſufficiat, niſi ad lauandum omni tempore nos pius magiſter accedat. In hoc ſe periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur: Laui, inquit, pedes meos, quomo- *Cantic.5.* do inquinabo illos? Quod ablutum eſt, timet iterum inquinare: ſed in via lutulenta vix aliquid ſolidum vbi pedem figat inuenit, & in quibus ſæpe prouoluta eſt, paludum inquinamenta formidat. Clementiſſime magiſter, quotiens ego doctrinæ tuæ tranſgreſſus ſum regulas, quotiens edicta tua Domine ſancte contempſi: & cùm diceres mihi, reuertere, nõ ſum reuerſus, cum

minareris,

minateris; non timui; cùm bonus esses & lenis, exasperans fui; vltra septuagies septies in cœlum & coram te peccaui; quis tot sordes abluet? quis abrādet stercora conglobata? Quidquid dicat Petrus, necesse est vt ipse nos abluas: neque enim lauare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus indulgentiæ tuæ lauacro indigemus. Ad mensæ tuæ participationē Iudas proditor est admissus; sed ab hoc lauacro salutari exclusus, lauari in fine non potuit, quia Apostolatus sui honorem detestabili cupiditate fœdauit. Quia verò apud te fons vitæ est, & miserationum quæ à sæculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismo, quos lauisti sanguine tuo, quos semper lauas quotidiana peccata donando, transfer à paludibus sæculi huius, & luto vitæ præsentis [8] ad purgatissimum gloriæ tuæ regnum, vbi nec scabies vlla, nec lippitudo, vbi nemo fluxum sanguinis patiens, nemo immūdus, vbi nullo amplius opus est lauacro, configurato corpori claritatis tuæ corpore nostro; secundum promissa tua, necesse est vt impleas, & qui incepisti in nobis opus bonum, perficias solidésque per te Christum Dominum nostrum.

ADNOTATIONES.

1. vltima lauacri species] *Pœnitentiam haud dubie intelligit, nempe qua (vt paulo post inquit) adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauentur.*

2. Nam baptismum repeti, &c.] *Vide latius supra epistolam dictam ad Cæcilium. Idipsum autem non licere in sacramentis ordinis & manus impositionis, hic docet.*

3. ministerio derogat sacerdotum] *Sic Manut. & Morel. alij:* ministeriis.

4. ornata & honorata est Ecclesia] *Ita lego, pro:* erat, *Est autem similis locus epistola ad Iubaianum; facit autem quod sequitur contra Lutheranos.*

5. quem sui reuerentia non patitur iterari] *Manut. & Morelius legunt:* qui, *Egò autem iudico legendum:* quem, *& aut prætermittendum illud:* & Eucharistiam, *aut certe dictis verbis postponendum. Alioqui sibiipsi contradiceret auctor Tract. præcedenti, dum repetitis verbis nos ad eundem panem Angelorum reuerti dicit. Superfluum autem id esse, vel ex eo colligere est; quod sub finem, de Baptismo, non de Eucharistia, repetat idipsum. Nisi legamus:* chrisma, *pro eo quod est:* Eucharistiam.

6. mens alias rapta] alias, *pro:* alio *Sicut etiā supra de stella & magis, & infra de Resurrectione Christi.*

7. Neutiquam tu mihi pedes ablues] *Omitto ita legendum, pro;* abluis, *iuxta Euangelistam.*

8. ad purgatissimum gloriæ suæ regnum] *Grauius in margine:* prægratissimum, *Cauchius:* pergratissimum; *Sed prior lectio germana est.*

9. necesse est vt impleas] *Manutius:* esse, *at prius placet.*

DE VNCTIONE CHRISmatis & aliis Sacramentis.

ARGVMENTVM.

IPso die cœnæ Domini Chrisma quoque ex oleo & balsamo in Ecclesia confici docet; in quo virtus diuina, potentius in interiore homine operatur. Neque enim cessantibus veteris legis cæremoniis vnctionis mysterium religionem Christianam cōtempsisse; vt sicut Christus à Chrismate dictus est, ita Christiani tam vnctionis quàm nominis eius sint participes.

DIES ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hac die primum commendata est nobis fractio panis, & mensa Ecclesiæ panem Angelorum hominibus poposuit ad manducandum. Hodie Christus pedes lauit Apostolis, & hoc solemni deuotione omni tempore agendum instituit. Hodie in Ecclesia cum cæteris vnctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis & nominis, [1] sacrum chrisma conficitur: in quo mixtum oleo balsamum, regiæ & sacerdotalis gloriæ exprimit vnitatem, quibus dignitatibus initiandis diuinitus est vnctio instituta. Hodie reconciliantur Ecclesiæ peccatores, & eiecti foris ad matris vbera reducuntur, & exclusi à cœtu sanctorum, ad cōmunionem qua caruerant reuertuntur: hodie patent carceres, & damnati libertate donantur. Seueritate deposita hodie iudices mansuescunt, & vndique coniugata pietatis negotia, quasi abortiuas traditiones antiquas sepeliunt, & Christianæ religionis parturiunt nouitatē. Mortuus quippe est Moyses, & veteris litteræ putruerunt ænigmata: à facie noui olei desiccatæ sunt vnctiones antiquæ, tota veteris instrumenti incompacta est strues, tabernaculum demolitū, arca ab Allophylis capta, totus templi decor ad Assyrios est trāslatus. Neque enim decebat vt Christiana religio ornamentis visibilibus occupata, in manufactis delectaretur: sed ipsa tabernaculi consumptio & templi ruina, & sancta in rapinam exposita, excellentioris gloriæ intimarent stabilitatē: & manentia in perpetuū sacramenta, cultores suos ad intuitum inui- 1. Reg. 4.

sibilium informarent, & abstractum à corporalibus desiderium nostrum, cœlestis templi concupisceret & ambiret decorem; cuius nec antiquatur, nec senescit religio, in quo lucerna inextinguibilis sine fine coruscat. Vbi sanguis animalium non infertur in sancta, nec sunt hęreditariæ successiones pontificum, vel vni Leuiticæ tribui ministeria assignata: sed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos diuina probat electio, secundum vitæ, non generis meritum statuit sacerdotes, [2] quibus calicem sanguinis sui inexhaustæ plenitudinis abundantia semper refertum, conseruandum tradidit, & erogandum; cuius aspersione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie, vt diximus, vnguentum ad sanctificationem paratur, cuius fragrantia adolescentulæ & nouellæ animę accedentes ad fidem illectę delectantur, & exinanitionis eius suauitate delibutæ, diligunt & sequuntur aromatum largitorem, & vsque ad regis accubitum spiramine illo trahuntur, & post odorem illum vbique desiderio sancto perurgente sitibũdæ discurrunt. Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus qui ex quorũdam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis eius est ex crassitudine penetratiua, quæ secundum quasdam naturales rationes emollit & temperat spissamenta humorum, quos solet intrinsecus astringere siccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Non hæc medendis corporibus est vnctio instituta: [3] quia sanctificatis elementis iam non propria natura præbet effectum, sed virtus diuina potentius operatur, sed adest veritas signo, & spiritus sacramento; vt & ipsis rerum efficientiis gratiæ dignitas pateat, & interiori homini quanta ex his detur auctoritas deiformi conuersatione & cœlestibus moribus innotescat. Hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur & reges, & ipsi altarium lapides delibuti, spiritalem intelligi volebant sacris mysteriis inesse pinguedinem. [4] Et sicut oleum fluitat, & humidis quibuslibet superfertur, ita excellentia sacerdotalis & regiæ dignitatis secũdum formam Dei & Christi sub se omnia continẽs, regimen & munimen tam actiuę, quàm cõtemplatiuæ vitæ obtinet: & ex hoc humore constat descendere omnes gratiarum diuisiones, quas Spiritus sanctus prout vult, singulis distribuit & largitur. Ex huius vnctio-
nis beneficio & sapientia nobis & intelle-
ctus diuinitus datur, consilium & fortitu-
do cœlitus illabitur, scientia & pietas, & *Esa.11.*
timor inspirationibus supernis infunditur.
Hoc oleo vncti [5] cum spiritalibus nequitiis
colluctamur, nec fœtoribus spuriis imbui
possumus, qui balsami spiritalis odore fra-
gramus. Hoc oleum à creditorum vsuris *4.Reg.4.*
sub Helisæo Propheta mulierem pauper-
culam liberauit. Hoc Heliæ tempore Sa- *3.Reg.17.*
reptanam pauit, nec lecythus trina effusio-
ne defecit. Hoc oleo Iacob lapidem quem *Gen.31.*
supposuerat capiti vnxit, & familiari man-
dato eruditus inter sacramenta ascensio-
num & descensionum, & discursus angeli-
cos innixum scalæ sublimi videns Deum,
quid virtutis hæc haberet vnctio, intelle-
xit. Moyses hoc oleo tabernaculum & sa- *Exod.29.*
cra vasa perunxit, & super caput Aaron tan-
ta abundantia fudit, vt vsque in barbam e- *Psal.132.*
ius descenderet, [6] & super oram vestimenti
manaret. Samuel quoque ad reges initian- *1.Reg.10.*
dos sine oleo non accedit, & vsque ad de-
fectum & reprobationem carnalium cære-
moniarum in populo illo huiusmodi perse-
uerauit traditio, sed vasis Iudaicis deficien-
tibus defecit gratia, & stetit oleum. Im-
pletis vasis propheticis & sanctis regibus ad
patres appositis, in apostasiam & discola-
tum versum instabile vulgus, in se non re-
tinuit locum quem posset Spiritus sanctus
inhabitare, & vasa amurca plena non susce-
pere liquorem, steterúntque in summo fæ-
ces, quæ longo situ induruere; & vbi domi-
cilium religionis fuerat sterquilinium pec-
cati computruit. Nec tamen cessantibus his
quæ ritu antiquo inoleuerant, cùm iam in
populo Christiano circumcisio videretur
damnabilis, & sacrificia idololatrię imputa-
rentur, vnctionis mysterium religio Chri-
stiana contempsit, sed cæteris generali san-
ctorum consensu damnatis, non solum in
regibus & sacerdotib⁹ vnctionis honor per-
mãsit, sed in omnem populum catholicum
effusa est huius gratiæ plenitudo. [7] Vt sicut
Christus à chrismate dictus est, eo quod sin-
gularis excellentiæ oleo vnxerit eum Deus; *Psal.44.*
ita & participes eius quotquot sunt, consor-
tes sint tam vnctionis quàm nominis, & di-
cãtur à Christo Christiani, vt sint sui Chri-
sto duce rectores & duces, & offerant Deo
quotidianum sacrificium, ordinati à Deo
[8] sanctimoniæ sacerdotes. Nec immerito
huic diei assignata est tanti operis causa; &
ex hoc

ex hoc sacramenta hæc obtinuere initium; quo hodie in sacamēto calicis Christi [9] Ecclesiæ vnitas, in lauacro pedum concors societas, & donans inuicē charitas & subiecta humilitas; in vnctione Christiani nominis dignitas excellentiæ spiritalis propriè data est, & confirmata filiis adoptionis perpes auctoritas & dignitas perseuerans. Dedit itaque Dominus noster in mensa, in qua vltimum cum Apostolis participauit conuiuium, propriis manibus panē & vinum: in cruce verò manibus militum corpus tradidit vulnerandū; vt in Apostolis secretius impressa sincera veritas, & vera sinceritas, exponeret gentibus, quo modo vinum & panis caro esset & sanguis, & quibus rationibus causæ effectibus conuenirent, & diuersa nomina vel species ad vnā reducerentur essentiam, & significantia & significata eisdem vocabulis censerentur. His gratiæ supernæ priuilegiis esu sanctificati panis refecti, loti, & vncti, non eam quam amiserāt, sed ampliorem & digniorem recuperāt libertatem: & eiecti de paradiso nudi, ad lignum vitæ hodie reuertuntur vestiti, reddita stola & annulo prolato in mediū: & reconciliantur matri Ecclesiæ, quos inobedientiæ malum foras expulerat; & cherubin, flammeum gladium ab introitu tranquilli status & innocuæ conuersationis amouit. Hodie in terra maledicta relictis rastris & graui vomerum pondere, & stimulis fatigatorum boū cruore perfusis, detersos sudore vultus exusti caloribus, ad paternam domum exules reducūtur: & egressus obuiam reuertenti filio lætabundus pater clementiam improperio non corrumpit, nec indulgentiam fœdat conuiciis, sed bonitatis suæ honorat magnificentiam, & hilaritate magnificat largitatem. Resonant in susceptione huius sollennis musica instrumenta, & communis iubilatio pari consonantia patri misericordiarum gratias agit; cuius imperio antiquam prædam euomūt inferi, ligantur dæmones, & diruptis ferreis nexibus diu quassati liberi reuertūtur. Hæc dies nocti illi contigua est, qua absolutionis nostræ negotium Dominus inchoauit: qua à principibus sacerdotum ad Romanum præsidem ductus iudex omniū sustinuit iudicari: passus est rex illudi, & vita occidi; descendénsque ad inferos captiuam ab antiquo captiuitatem reduxit: hoc Ecclesiæ suæ hodierna traditione exemplum relinquens, vt fieret in Ecclesia absolutio peccatorū, & hęreditati redderentur eiecti, & præcedentibus beneficiis quæ supra enumerauimus, libertate donarentur pœnitentes, qui secundū merita, nisi gratia subueniret, fuerant condēnati. Et omnino cōuenit, vt eo tempore quo Christus captiuos eduxit ab inferis, reconciliati peccatores ad Ecclesiam reducantur: & quo cōfracta sunt infernalis repagula carceris iudiciaria seueritas mansuescat: & quo ab infernalibus tormentis cessatum est, humana supplicia crudelitatis horrorem deponant.

Lucæ 15. *Ephes. 4.*

ADNOTATIONES.

1. sacrum chrisma conficitur] *Latius hac de re supra diximus, epistola 70. ad Ianuarium & cæteros episcopos Numidas.*
2. quibus calicem sanguinis sui, &c. seruandū tradidit] *Quia de sacerdotibus loquitur, censeo reponi debere*: consecrandum. *Est autem insignis locus de electione sacerdotum legis nouæ.*
3. quia sanctificatis elementis] *Manut. & Morelius*: sanctitatis, *verum illud malo.*
4. Et sicut oleum fluitat] *Sic rectè Erasmus, pro eo quod Remboldus*: fluentis.
5. cum spiritalibus nequitiis colluctamur] *En proprium Sacramenti confirmationis effectum.*
6. & super oram vestimenti manaret] *Manut. & Morelius*: maneret, *at prius germanum est.*
7. Vt sicut Christus] *Quia sequitur*. sint, *&* dicantur, *prorsus*: vt, *lego, pro* : &.
8. sanctimoniæ sacerdotes] *Prius egit de ordine sacerdotij, nunc de sacerdotio laici, quod accipit in baptismo per vnctionem Chrismatis.*
9. Ecclesiæ vnitas] *Prætermisi vocem* : &, *superfluam, sicut etiam paulopost.*

DE PASSIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

Passionis Christi primaria quæque capita prosequitur, & præsertim crucis supplicium, cum verbis in cruce prolatis: exemplo latronis denuo Nouatianos impugnans, ac efficaciam signi crucis aduersus dæmonia & vsum eius in omnibus sacramentis obiter indicans.

DOMINE Audiui auditum tuum & timui. Terruit me cū appropinquaret traditor Iudas, & imminéret passionis hora, quod dixisti ad patrē. Pa- *Abac. 3.*

ter si fieri potest, transeat à me calix iste: & Math.26. tristem te vsque ad mortem, præ nimia anxietate sanguineo sudore perfusus coram Apostolis es professus. Audiõs hæc ego expaui. Osee.13. Quis enim non timeat, si timet ille, quem omnia timent; si pauet ille, cui omne genu curuatur; si ille, qui mors est mortis, & morsus inferni, morte propinquante pertimescit? Nonne ad hoc veneras; & ita futurũ ipse prædixeras? Nonne hoc & signa, & oracula; & vaticinia prophetarum à mundi initio conclamarunt? Si voluntariè obedisti patri, & nõ te vt patereris coegit necessitas; Math.10. quid quereris, quid causaris? Nonne tu docueras & instruxeras fideles tuos, vt non timerent eos qui corpus occidunt, quia vsque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat affectum, & generalitatem omnium in carne viuentium hoc dolore vrgeri, & dissolutionem corporeæ spiritalísque naturæ hac molestia non posse carere; & hanc pœnam vniuersæ successioni Adam sine exceptione impositã, vt difficultas extremi transitus timeretur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei iudicio rationem reddituri occurrunt, non immerito cadit: qui de eo quod beneficio vitæ & rationis, & reliquorum largitate munerum abusi sunt, accusante conscientia redarguti, examen illud in quo nullum est subterfugium timent: & ipsa auulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit: hanc nemo anxietatem euasit, & nemo egrediente anima sine amaritudine expiauit. Sed tu Ioan.10. Domine, qui iudex es omnium, qui potestatiuè ponis animã tuã, & potestatiuè resumis; nec pœna te ex necessitate persequitur, nec formidabilis patris tibi potest esse cõspectus; quid anxiatis? quid tremebundus ad orationem discurris? Dormitantibus Apostolis peruigil proditorem expectas, nec tamen te abscondis; sed obuius in aduentum eorum procedis, qui te ligare veniunt, & trahere ad Pilati tribunal, quos Iudas signifer Ioan.18. instructa malignitate præcedit. Audiui, Domine, auditũ tuum & expaui, dum quæris à quærentibus quid quærant, cum noueris quod te quærant: & dixisti eis te esse Iesum Nazarenum. Inuasit illico timor tuus eos quos tu timueras, & prostrati solo iacuere exanimes, & armatam cohortem vox vnius hominis terruit; & latens in humanitate omnipotentia te discipulis pauidum, corã persecutoribus terribilem exhibebat. Sed vt fieret voluntas patris, & sacrificium carnis à timore & tristitia inchoaret, suberant victimæ desolatorij carbones, quos obedientiæ liquefactus adeps extinxit: & cum traheretur vinctus ad præsidem, non supplicauit apparitoribus, sed Petri compescuit zelũ: nec gladiorũ passus est adhiberi suffragia; immo & Herodis & Pilati contempsit fastigia: nec potuit altitudo potestatum extorquere ad interrogata responsum. Iam postposito timore quasi vtens potentiori auctoritate, inter sputamenta, & colaphos, & reliqua ludibria, patientia & mansuetudine vesanas persecutorum mentes conturbat, & in eo quod inter iniurias & conuicia se malitia Iudaica sentit contemptam, vehementius exacerbatur: & de impietate & malitia suauitas pietásque Christi triumphat. Matth.27. Frustra funestas iudex manus in prætorio abluis, à sanguine Domini te profitens innocentem.[1] Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris, te non inuenisse in eo fateris: ipsa coniux tua nihil tibi & iusto huic esse mandauerat, quod vtiq; per os eius dæmonia[2] imminere sibi iudicium sententia testabantur: non excusas sed accusas, causam tibi facis cum Iudæis communem. Illi se proditione, tu parricidio te cõdemnas. Illi lingua, tu ferro occidis: tam te quàm illos inauditæ crudelitatis scelus inuoluit. Veniet anima tua in manus iudicis quem condemnas, fractísque tribunalibus tuis iudicaberis, & demergeris in profundum inferni: erúntque tibi & Iudæ scelerato in tenebris & gehennalibus flammis pœnæ irremediales, in cõsumptibiles ignes, dolores perpetui, & tormenta æterna. Et quidem filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit: Marc.14. Luc.22. qui damnatus est, vt liberaret damnatos; doluit, vt sanaret infirmos; timuit, vt faceret securos; opprobria pertulit, vt improperia detrahentium non mouerent electos. Deputatus inter impios, quorũ alter assumptus, alter reprobatus est: vt daretur exemplum &[3] forma indissolubilis manens in posteros; quia nec in vltimis Dei clementia pœnitens excludit; nec vlla hora sera est, cui cõpunctio districta occurrit; nec eos qui vitæ suæ quocunque articulo temporis veri sunt iudices iterum iudicari: 1.Cor.11. quia, cum iudicis & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionem confusione

ſione honorat; holocauſti huius incenſio
Naom. 1. in conſpectu Dei veniam impetrat. Neque enim bis in idipſum iudicat Deus; ſed impœnitentes ipſe iudicat & damnat, pœnitētes vero quia à ſeipſis ſuſcipit iudicatos, abſoluit: neque iudicio quod pœnitentiæ humanæ ſeueritas protulit, aliquid iuſtitia cœ-
Exod. 14. leſtis apponit. Iudicati ſunt Ægyptij, cum in redeuntibus ſuper ſe maris fluctibus in-
Gen. 19. uoluerentur; iudicati Sodomitæ, cum ſubuerſis eorum vrbibus flammis ſulphureis cremarentur: ſed in eiſdem ſubuerſionibus gemerent pœnitentes, temporali pœnæ æternalis non ſuccederet pœna, ſed eſſet eis pro remedio ſupplicium, & pro abſolutione tormentum; nec contritos corde æternum contereret & aggrauaret iudicium. Sic in cruce latro confitens
Luc. 23. non tantum indulgentiam meruit, ſed Chriſti familiaris effectus, præmiſſus eſt in paradiſum; & factus eſt particeps regni, per confeſſionem factus collega martyrij. Illi vero blaſphemo, quia de Domini deſperauit potentia, nulla potuit ſubuenire clementia: nec potuit illi crucis prodeſſe conſortium,[4] cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrum. Aſcendiſti Domine palmam: quia illud crucis tuæ lignum portendebat triumphum de diabolo, vel de principatibus, & poteſtatibus, & nequitiis ſpiritalibus victoriam: erantque in manibus tuis duo cor-
Abac. 3. nua, in quibus erant fortitudo tua abſcondita, & imperium tuum ſuper humerum tuum: tu ipſe patibuli tui baiulus, hærebas ligno quod tuleras, euectionis & paſſionis anxietates ſuſtinens & labores. Conſideraui opera tua & expaui.[5] Clauis ſacros pedes terebrantibus, foſsíſque manibus, de
atrocitate. vulnerum anxietate non loqueris; de ſpinis ſacrum caput pungentibus non que-
Matth. 27. reris; ſed ſatagis vt innoteſcat poſteris,
Ioan. 11. quare derelictus à Deo videaris, expoſitus contumeliis & Iudæorum ludibriis. Cauſam mortis in te non eſſe Pilatus ipſe prædixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo ſatis facturam, cùm eſſet anni illius pontifex, prophetauerat. Tu de morte non agis, de opprobriis non contendis: ſed hoc vis intelligi, quæ ſit cauſa mortis, quis quæſtus; vt vtraque re cognita peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis ſit, vtrumque rerū probet effectus:[6] cum originali morti nullum niſi in Chriſti morte potuerit eſſe remedium; nec reconciliare Deo potuerit exules & damnatos quælibet oblatio, niſi ſanguinis huius ſingulare ſacrificium. Et ſine hoc holocauſto poterat Deus tantum condonaſſe peccatum; ſed facilitas veniæ laxaret habenas peccatis effrenibus, quæ etiam Chriſti vix cohibent paſſiones, quæ vix ſceleratos animos à voluptatum fæce auellunt. Vulneri ſane tam putrido & antiquatum cicatricum fœtori non inueniebatur medicamentum conueniens; niſi vnguento ſanguinis huius plaga vetus liniretur, & malagmate carnis in cruce extenſæ ſiccarentur venena, quæ calcaneo primi hominis & omni poſteritati eius ſerpens ille ſeductor antiquus infuderat. Hæc vna medela corroſit illas quæ in immenſum excreuerant cicatrices: & vim ſuam concupiſcentiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conſcriptione nouis litteris[7] aſſignata eſt & reſtituta libertas; priuilegio dato, charta indulgentiæ, ſigillo plagæ lateralis firmata. Conſidero opera tua, & admiror te cruci inter damnatos affixum, iam nec triſtem nec pauidum: ſed ſuppliciorum victorem eleuatis manibus triumphantem de Amalech; & quaſi ſanctifi-
cantem de excelſo plebem, & eleuatum in Exod. 17.
ſublimi, & quaſi cœlo proximum ſuperioribus inferentem conſummati agonis vexillum, & inferioribus erexiſſe ſcalam in patris occurſum. Ibi dolorum & conuiciorum immemor, ſubtiliter inueſtigas & ipſe exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius querimoniæ verba eſſe delictorum tuorum, quorum perſonam & cauſam aſſumpſeras; intantum vt per
Moyſen & per Apoſtolum ſuſtineres vo- Gal. 3.
cari peccatum, & maledictum pro ſimilitu- Deut. 21.
dine pœnæ, non culpæ: quod pro eis voluiſti intelligi, qui deſerti à Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas cauſam. In qua allegator ſubtilis pro ſeruis ſeruilem nō dedignaris accipere perſonam: & intantum infirmis compateris, vt nec crucifigi, ne mori dum illi viuant, & te patrocinante non pereant, nec erubeſcas nec formides; altitudinem tuam derelinquens, ad tempus gloriæ tuæ maieſtatem euacuans, vt redeant diſperſi, & reſpirent derelicti. Hæc eſt cauſa quare derelictus ſis, vt colligeret & reuocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti; & qui ſine

Deo fuerant dum dominaretur eis peccatum, reducti ad iustitiam, conformes Christi, & Christi efficeretur & dij. *Psal. 81.* Vnde scriptum est: Ego dixi, dij estis. Considero, Domine, te in illo patibulo vbi videbaris sine adiutorio, quo modo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cuius assumptione iam manifestè constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi ciuis, & domesticus curiæ cœlestis efficitur. Impossibile quippe erat illam sanctam animam tuam teneri ab inferis, *Psal. 15.* de qua ipse ad patrem dicis: Quia non derelinques animam meam in inferno, nec corrumpi carnem meam in sepulchro: *Ephes. 4.* quia vbi in præsentia illius effractis inferis est captiuata captiuitas, præsentata victrice anima in conspectu patris, ad corpus suum sine dilatione reuersa est; *Psal. 87.* & appropinquauerunt saluti; qui longè erant à salute, & inter mortuos liber morti obnoxios perpetua libertate donauit. Considero te in cruce de matre sollicitum, *Luca 8.* cui volenti loqui tecum cùm euangelizares, negaueras retroactis diebus colloquium, & prætuleras matri auditores verbi, pauperes spiritu; dicens eos tibi esse pro matre & fratribus, qui voluntati patris obtemperant. *Ioan. 19.* Nunc materno moueris affectu, & thalamum humanitatis tuæ cubiculario dilecto commendas, & prouides sedulo benedictæ inter mulieres apostolicam clientelam, & obsequium virginis virgini discipulo tradis:[8] vt iam non Ioseph, tanti mysterij oneretur præpositura, sed Ioannes; quia iam exigebat ratio, vt coniugij remoueretur opinio: nec vltra pater Christi æstimaretur, qui eatenus vicem patris & cõiugis tenuerat. Habebat Ioseph in hac Christi dispositione rationabilem contradictionem, cum alteri cõmendaretur Maria, si se cognouisset carnalem maritum: sed quia in spiritu actum erat coniunctionis illius mysterium, passus est Ioseph æquanimiter sibi eum in hoc seruitio præponi, quem digniorem se iudicabat; & ideo maximè quia magistri electio sic negotium ordinabat.[9] *Matth. 27.* Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium in medio proferens, *Luca 23.* mediator inter nos & patrem oras, pro his qui ad dolorem vulnerum tuorum opprobria addiderunt; & pro inimicis impetras veniam, supplicas & obsecras, vt hæc eis iniquitas dimittatur, & à morte tua habeantur innoxij ipsi, qui sanguinem tuum super se & super filios suos manere precantur, *Psal. 68.* vsque adeo excæcati, vt scelus suum non intelligãt, nec odium Christi ipsa mors crucifixi extinguat. Sed charitas tua interim suspendit iudicium, & reis ingratísque patientia tua[10] pœnitentiæ prouidet locum, tempúsque reseruat, & differt punire dignos exitio; hæc orans vt aperiantur oculi eorum, & agnoscant quæ sit virtus crucis, quæ efficientia sanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gratiæ & peccati. Tanta erat spissitudo velaminis, & crassitudo doctrinæ, qua erant Moyseos scriptura imbuti: ita erant eorum sensus hebetes, & ingenia tenebrosa, vt in verbis legis nihil diuinum saperent; nihil aliud quàm exterioris vmbraculi integumenta viderent, neque ad sacramentorum secreta aliqua intellectus indagine penetrarent. Immo si quis eos vellet in sancta inducere, & introducere in arcana profundáque mysteria; impium iudicabant & stultum mel è petra sugere, & de saxo, durissimo oleum eliquare. Dimissum est ergo Christo orante peccatum, & ex parte maxima cæcitas illuminata est, & malignantium perfidia demum credidit & intellexit: & de torculari crucis mustum expressit, accepit & bibit; & in calice quod propinarat Moyses vinũ merum à fæcibus segregauit. Ecce plus potuit donum quàm delictum, & gratia quàm peccatũ: *Rom. 5.* quoniam ex debito damnationis obnoxios, gratis sine vllo merito gratiæ beneficio pietatis absoluit: & iudicium imperante Christo misericordiæ dedit locum, & districtionis suæ temperamentum iustitia Domino dispon ẽte modestè sustinuit. Iam videt Hebræus, & quicunque de seruitute Ægyptia ad repromissæ patriæ libertatem anhelat, quod sanguis Christi efficacius quàm sanguis agni illius, quem in Ægypto Israel immolauit, contrarias abigat potestates: cuius hodie tanta est auctoritas & potestas, vt non solum Israelitica limina muniat, sed etiam ab his qui Israeliticè non viuunt, solum sacramenti signum repellat dæmonia: & vbicunque conspecta fuerit, terribilis sit eis sacri nominis virtus & sanguinis nota. Denique quicunque sint sacramentorum ministri; qualescunque sint manus quæ vel mergũt accedentes ad baptismum, vel vngunt; qualecunque pectus, de quo

de quo sacra exeunt verba: operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramētis largitur effectum, & cuncta peragit nomen, quod omnibus nominibus eminet, à sacramentorum vicariis inuocatum. Et licet indigni sint qui accipiunt, sacramentorum tamen reuerentia & propinquiorem ad Deum parat accessum, & vbi redierint ad cor, constat ablutionis donum, & redit effectus munerum: nec alias quæri aut repeti necesse est salutiferum sacramentum. Iam sanguis tuus, Domine, non quærit vltionem, sanguis tuus lauat crimina, peccata condonat. Clamat sanguis Abel, clamant Sodomorum peccata, & parricidium & libido digna sunt vltione. Tu olim vltionum Deus, modo misereris & parcis his qui offenderunt; sanas contritos corde & alligas vulneratos; filio prodigo reuertenti non improperas luxum; mulieri adulteræ non opponis prostibulum; peccatricis publicæ non recusas seruitium; [11] debenti pecuniam dimittis depositum. Iudæis perfidis & dedisti gratiam, & dimisisti scelus scelerum, & peccatorum peccatum. De latere tuo fons egreditur in vitam æternam prosiliens; & de eadem consubstantialique origine diuisis limitibus aqua & sanguis, emanant, ad complementum perfectionémque totius iustitiæ, sacramenta in perpetuum duratura; & fontis illius vbertas perenni lapsu vniuersam Ecclesiam irrigat & fecundat. Ex hoc fonte non tantum ablutionis primæ, qua initiantur accedentes ad Christum, vndas haurimus: sed & compunctionum & lachrymarū perennes effluunt riui, misericordiarum suauitas, & totius pietatis effectus emanat. Tu, Domine, sacerdos sancte, qui in tempore iracūdiæ factus es recōciliatio, sancti huius sanguinis permanentem plenitudinem reliquisti, & beneficiū huius sancti liquoris in perpetuū tradidisti, & constituisti nobis incōsumptibiliter potum viuificū, crucis signū, & mortificationis exemplum. Tu consummatis omnibus vade ad patrem, & trahe nos post te: da nobis in vita præsenti, vt simus sine angaria baiuli crucis tuæ, & cōprehendamus cū omnibus sanctis quid latitudo, quid lōgitudo, quid sublimitas, quid profundum huius ligni significet; quo conspecto nō noceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te; tecum paruuli simus, tecū circumcidamur, tecum baptizemur, tecū ieiunemus, tecum lotis pedibus panē angelorum edamus, tecum crucifixi mundo viuamus, tecū Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in æternum maneamus. [12] Qui viuis, & vltra nō moreris in sæcula sæculorū.

Genes. 4. & 19. Psal. 146. Psal. 93. Lucæ 15. Ioan. 8. Luc. 7. Ioan. 19. Ephes. 3.

ADNOTATIONES.

1. Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris] *Grauius:* Causa mortis, *sed non placet.*

2. imminere sibi iudicium sententia] *Rectè sic ille cum Remboldo, pro eo quod apud Erasmum & alibi legebatur:* sententia. *Videtur autem alludere ad formā exorcismorum.*

3. forma indissolubilis manens in posteros] *Malim legere:* manans. *Agit autem hic rursum contra Nouatianos de patientia nunquam sera.*

4. cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrum] *Rectè sic Manu. & Cauchius pro eo quod alij:* malitia.

5. Clauis sacros pedes terebrantibus] *Fuit igitur auctor in ea sententia, quòd non vnico, sed duobus pedes Christi terebrati fuerint. Et certè cōfirmatur idipsum vetustiss. picturis quibusdam.*

6. cum originali morti nullum nisi in morte Christi potuerit] *Prorsus sic lego cum Cauchio, & hic, & in eo quod sequitur, pro:* potuerat, *&:* potuit.

7. assignata est, & restituta libertas] *Etiam hic adieci voculam:* &.

8. Vt iam non Ioseph] *Hinc colligere non est difficile, vixisse Ioseph in paßione domini, iuxta huius auctoris sententiam.*

9. Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegiū] *Sic rectè Grauius, pro:* auctoritas.

10. pœnitentiæ prouidet locum] *Rursus contra Nouatianos agit.*

11. debenti pecuniam dimittis depositum] *Fortè* debitum.

12. Qui viuis & vltra non moreris] *Antea erat:* & non vltra morieris, *verum illam germanam esse, conuincit Remboldus.*

DE RESVRRECTIONE Christi.

ARGVMENTVM.

Postquam Resurrectionis Christi historiam paucis perstrinxit, & Pascha vetus cum nouo cōtulit, hoc causam maioris gaudij nobis esse debere inculcat, quod non modo Christus resurrexerit primitiæ dormientium (nam qui ante resurrexerant, denuo ad funera rediere) sed & nobis resurrectionis gloriam promiserit: vt ex clientela quam reddidit animæ caro, aliquid ei commodi in recompensatione ministerij proueniat, & sit caro post resurrectionem sine mole & pudore, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens.

Matth. 28. Marc. 16. QVAESITIS Aromatibus ad vngendum dominum Iesum in monumento positum, sacræ mulieres communicato consilio conuenerunt, & repertis ibi sine corpore sudariis, quem non inuenere, putauere sublatum. Nam & lapis reuolutus, & vacuum monumentum simplicibus animis coniecturas huiusmodi opponebant; quod corpus strictum linteis nisi translatum esset moueri loco non posset; nec lapis magni ponderis nisi vi humana, nullatenus reuolui potuisset: vnde & mane venientes quo modo posset ab ostio monumenti lapis gyrari anxiè causabantur. Sed dominus qui inspirauerat vt venirent, præuenerat venientes; & egressus de sepulchro vacuum locum reliquerat, apertóque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditum, & quasi monebat se alias quæri, qui illis angustiis non poterat occultari. Flebant igitur sacræ feminæ, quæ eum cui obsequi volebant, se perdidisse putabant; & obriguerant mæstitudine, eo quòd deuotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem eum sicut prophetam, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quòd Iesus Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone. Luc. 24. Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quàm reliquos discipulos, in quorum societate istæ esse meruerant, magister prouidus instruxisset; incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicium crucis & mortis atrocitas: nec tamen ab eorum cordibus auelli poterat dilectio qua adhæserant, & recordatio signorum quæ viderant, & admiratio doctrinæ quam audierant, & conuersationis piæ admirabilis sanctitudo qua fuerant informati. Nec dum firmo gressu ibant, sed Ioan. 20. lababat pes dubitantium, sed quærebant quem amabant, nec malignè desperabant: vnde factum est vt quæstum inuentionis, dilectionis perseuerantia mereretur. Illæ itaque primæ viderunt & cognouerunt quę ardentius dilexerunt, quæ deuotius quæsierunt: illæ sermocinatæ cum Christo, certificatæ quod ipse esset qui à mortuis resurrexisset, nunciant Petro & cæteris, quòd Christus resurgens à mortuis iam non moritur. Euangelizarunt viuentem, qui mortuus putabatur: nec iam sepulturæ eius odoramentis corporalibus deseruiunt; sed aromatibus firmæ fidei, & certæ spei, & charitatis sinceræ regnanti domino famulantur, & virtutum fragrantiam non iudicato præsentant, sed iudici. Lætantur Apostoli, quos mūdus quasi dehiscens terruerat,[1] & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia præcipiti ruina sterneret, minas horribiles intētarat: solidatísque & compactis cœlestibus & terrenis, æterna redemptione inuenta, gratulabundi adorāt quem reliquerant; credunt, nec in aliquo hæsitant; assistunt quantum possunt ei, à quo diffugerant. Quē non fragor ille mundi terreret; quando terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? Matth. 27. Ipsa monumenta lapides sibi superpositos proiecerunt, & indignata superior & inferior plaga, tenebris & motibus & scissuris, compassionis suæ & vehementis angustiæ indicauerunt affectum: nec sustinuit intueri mundus perfidiæ Iudaicæ scelus; & visa sunt insensata elementa sensu vti abundantiore, quā homines, quibus secundum naturam ratio inerat: & crudeliores extitere feris abutentes intellectu; intantum Christi sanguinem sitientes, vt se ipsos maledictione æterna damnarent, & in paruulos suos anathematis illius reliquias immobili stabilimento firmarent. Sed ne in eorum scelere diutius immoremur, qui repulsi sunt & destructi in finem; quorum parricidalia vota seruitium & exterminium meruerunt, quos cum Dathan & Abiron (quos ob dissensionis flagitium terra dehiscens viuos absorbuit) constat in tenebris inferi sigillatos: Matth. 16. ne tantarum abominationum recordatio paschalem serenitatem interpolet, circa sollemnitatis inclytæ gaudia deuotis & alacribus animis insistamus. Neque enim fas est, vt à nobis aliqua his diebus tristia recitentur: sed sicut[2] filiis Chore datum est vt semper læta canerent & prophetarent, & omnes psalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur aduersa: ita nos ad Christum pertinentes, cuius sanguine conspersa creditur[3] Adam caluaria, qui sub loco quo crux Domini fixa est humatus traditur ab antiquis; eiusdem sanguinis sanctificati * elapsu, lætemur & delectemur in Domino: nec iam amatoribus crucis mors magistri sit horrori, neque pœna sit dolori, nec passio sit pudori; cum hæc omnia vitæ nostræ sint instrumenta: quia mors eius pro peccatis nostris sacrifi-

* effluxu.

sacrificium fuit, & pœna crucis excessibus pœna dignis occurrit; labor eius onera nostra deposuit, dolor eius nos sanauit, & damnatio indebita nos à damnatione æterna absoluit. Et si quid confusionis visa est in tempore illo pati sancta eius humilitas,
1. Cor. 1. rerum hodie manifestatur effectu quod Apostolus ait: stultum huiuscemodi sapientius esse hominibus, & infirmum fortius omni fortitudine, per quod reprobata sapientia huius mundi, & de sapientibus & potentibus in nomine crucifixi pauperes spiritu potentissime triumpharunt.
Exod. 15. Cantemus igitur Domino, gloriose enim honorificatus est. Liber populus egreditur de Ægypto, Moyse duce: mare fit peruium; columna flammea nocte coruscans Israeliticum antecedit exercitum; stat à dextera & leua mare suspensum, desiccato luto profundi, inoffensum abyssus dat transitum: & egresso populo Dei, Pharaonem cum populo suo repentina mole illapsum
Exod. 12. pelagus intercludit. Iam præcesserat agnus quem Israel in Ægypto immolarat, cuius sanguine limina rubricata percussor angelus non est ausus attingere: nec exterminatoris gladium populus formidabat, cui & de spiritalibus nequitiis parabat victoriam, illud sine macula sacrificium, & mare diuisum, & totum Ægypti robur extinctum. Primum illud antiquum pascha his miraculis coruscauit, & excluso fermento, pręceptum est vt horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec sollemnitatis huius gaudia seruilibus operibus fuscarentur, nec omnino aliqua tantæ sinceritatis gloriam malignitas inquinaret. Certa data est ex lege distinctio, quæ esset paschalis oblatio, & tempus, & locus, & modus; quando, vel vbi, vel quo modo sacra deberet hostia immolari. Victima, agnus, locus, vna per singulas familias domus; caro nō elixa, sed assa, hora vespertina. Hæc cum eo tempore fierent in figura; quod nos in veritate agimus, typice loquebantur: & dirupto in Christi morte templi velamine, verus agnus solus inter filios hominum sine macula Christus ætate vltima, in qua mundi vesperascit conditio, ab vna populi Christiani familia in vnitate Ecclesiæ assus in cruce, proiectis foras hæreticorum fermentis, sincerę fidei solidata compagine, inconsumptibiliter editur, creditur, & tenetur. Noua & vetera sub hoc nomine conuenerunt: egreditur Israel de seruitute Ægypti; exit populus Dei de regno diaboli: baptizantur in nube, & mari Hebræi, & iam Spiritu sancto & sanguine Christi mundatur à peccatis populus Dei: ex diuersis familiis vna fit domus, vna fit tribus, vnus est cibus significantia & significata, res & signa [4] virtus inuisibilis, & visibilia sacramenta sic faciunt vnum corpus, sicut caro & spiritus, & quod videtur, & nomine & virtute Christi corpus censetur. In hac rerum conuenientia honorificatus est Christus, & glo- Ephes. 2.
riosæ laudis triumphos lætabunda hodie canit Ecclesia, [5] in lapide angulari consocians disiunctos olim parietes; quos in vnum mirabilis artifex fuso sanguine glutinauit, & reprobato diu à malignis fidei fundamento, caritatis suæ nexibus diuisas copulauit macerias, & redegit partes in totum, & multa in vnum; & facti sunt vna domus confœderati parietes, & stabile fundamentum. Honorificatus est Christus resurgens à mortuis, victor mortis, spolians inferos, & captiuos præmittens ad superos. Hucusque per humilitatis gradus ascendens, modo gloria & honore coronatus, nil mortale, [6] nil passibile retinens; impassibilitatis & immortalitatis donauit nos gloria, & resurgentes in beatitudine constituit sempiterna. Resurrexerunt quidem ante Christum, sed in nomine & fide eius, sub Helia viuente in corpore, vnus: & He- 3. Reg. 17.
lisæo viuo & mortuo, duo qui obierant: sed 4. Reg. 4. & 13.
ad mortem quam gustauerant, iterum redierunt. [7] Resurrexit & Lazarus, & alij Ioan. 11.
nonnulli ad imperium Christi: & aliquo tempore beneficio vitæ vsi, iterum ad funera rediere. Res quidem honorabilis & dominatio potestatiua fuit ad corpus exanime spiritum reuocare: sed resurrectionis huius, cuius sunt in Christo primitiæ, incomparabilis est dignitas; quam nec sequitur corruptela, nec dissoluit antiquitas, nec aliqua mutabilitas labefactat. Mirati sumus in transfiguratione quæ facta est in monte Matt. 17.
præsentibus Apostolis Petro, & Iacobo, & Ioanne, quando sicut sol resplenduit facies saluatoris, & vestimenta eius candorem omnem exuperantia Apostolorum hebetauere conspectum: sed momentaneus ille decor imaginem, non speciem, similitudinem, non substantiam, partem, non plenitudinem transformationis mirifice explicauit. Sed neque eandē gloriam quam ante

ostendit: sed quod videre cõsueuerant, hoc viderunt; & dilata est claritatis illius quam nobis pollicitus est plenitudo, quæ in se erat perfecta, & à nobis expectatur perficienda, lucidior & sincerior, quam æstimari possit ab aliquo, vel quam illa etiam claritas intimauerit, cuius primitias in Christo transformato accepimus. Agunt in cælestibus hæc paschalia gaudia ipsi angelici spiritus, & resurgentis Domini gloriam admirantur, lætantur & delectantur in eo, quod forma serui reuersa sit in formam Dei, & exinanitio humilitatis ad depositæ altitudinis redierit maiestatem. Sed & in hoc multiplicata sunt gaudia, quod ab his pro quibus se humiliauerat,[8] tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune, & partiri nobis suæ abundantiam voluit claritatis: vt post resurrectionem corpus non aggrauet animam, sed sit caro sine mole & pondere, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens. Inerit resuscitatis corporibus nulli vanitati subiecta libertas; & quæ cogi non possit ad aliquid, in nullo laborans, iam à spe educta, re ipsa perfruens, nulla expectatione suspensa, & in pace quietissima confirmata; omnísque expers formidinis, in spiritalibus deliciis iugis illa permansio reflorebit. Quam mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere.[9] Hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio, creaturis vero corporalibus ex mundi essentia dedisti initium suis incolis singula elementa adornans; hominem quem de mundo fecisti, cunctis in terra & aquis & aere viuentibus præficiens, ita vt suo præposito singula in suo genere ministrarent. Tu aliis vitam temporalem, aliis procurasti perpetuam; ad mirabili ordine quædam mutans & renouans: & prefinito tempore metam irrationabilibus omnibus præfixisti, & terminum quem transire non posit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cælesti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus, accepit, quo te iubente, redderet terræ quod de terra assumpserat, & ad immaterialem originem reuerteretur spiritus, cuius natura dissolutionis non admittit iniuriam.

Rom. 8.

Psal. 138.

Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundum naturæ suæ rationem æternitatis[10] non poterat priuilegio perfrui: & quod sibi iure non competebat, à conditore nequibat exigere; neque vlla eorum interrogatio super hoc merebatur respõsum. Sed tu, optime domine, vltro gratiam volens dare spiritui, decreuisti clementius, vt ex societate & clientela quam redideterat animæ caro, aliquid ei commodi proueniret: & quæ ei vehiculum fuerat & particeps studiorum; in recompensatione ministerij, iterum dilecto accolæ consociata pudica & pacifica, rediret, nullas secum reuehens contumelias, quibus deinceps quietis internæ concuteret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficij addidisti, vt inter legem carnis & Spiritus nulla postmodum esset diuersitas, nec post initum fœdus vlla iterum inter eos recrudescat rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum perseueret. Te igitur iubente, terra fit caro, & expulsa de domo iterum coniugatur viro, non iam ancilla, sed libera: & habitant vnius moris in domo murmurationibus consopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concitabant. Quis, domine Deus, considerare hæc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem, quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere felicitatem?[11] Ad hunc prouentum humana laborabat creatio, hæc semper fidelium expectatio fuit. Hoc optabat rex ille humilis qui se nouerat imperfectum; vt adderes condicioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assidue conuiciis multis solebant affligere, & variis opprobriis consueuerant infestare. Tu morti imperas, & absorpta eliditur: inanescit corruptio, vbi æger de medente sanatur. Gustasti mortem pro filiis hominum; vt qui tecum mortui erant, tecum viuerent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribunal Christi necesse est in corpore iustos stare & impios, Dei hoc dictante iustitia, vt pietas & impietas in operatoribus debitis stipendiis donarentur; & qui finem habere contempserunt in malis, infinita clauderentur vltione in pœnis, & qui glo-

Psal. 67.

2. Corin. 5.

qui gloriati ſunt in cruce, cum crucifixo regnantes, beatæ fierent perennitatis participes. Non ſunt participes huius gaudij, quos damnat ambitio: non poteſt furtiuos habens loculos paſchalibus ſollemniis intereſſe. Nihil proditor & venditor magiſtri, fermentator profanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad eſum huius agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lætitiam perfidia recipitur. omnis malignitas excluditur: calciatus pedibus [12] ad euangelizandum paratus, accinctus renibus & ſanctimoniæ deſtinatus, habens baculum in manibus, & feſtinans vt Ægypti deſerat idola, ſequens Moyſen, nec formidans vitæ diſcrimina, quiſque purus & ſincerus ſine fraude homo verus accedat & edat: & ſecurus quod reſurgat, mortem optet, vt attingat ad æterna gaudia, in quibus eſt vita noſtra ſurſum manens, & nos trahens ad bona cæleſtia. Qui viuit, &c.

Exod.12.

ADNOTATIONES.

1. & quaſi diſſolutione elementorum quaſſaretur, omnia, &c.] *Manutius & Morelius:* quaſſarētur omnia, *ſed prius malo. Eſt tamen locus obſcurus, præſertim in eo quod ſequitur.*

2. Filiis Chore datum eſt, vt ſemper læta canerent,] *pſalmos filiis Chore attitulatos, videtur ipſis auctoribus adſcribere.*

3. Adam caluaria] *Hierony. non ſatis quidem probat hanc ſententiam in Matth. dicens ſepultum Adã iuxta Hebron & Arbeæ, ſicut in libro Ioſue legitur. Præter tamen Epiphan. cõtra Tatianum (ad cuius verba videtur alludere Hieron.) Origenes Tracta. 35. in Matth. Athanaſius de Paßion. domini. Ambro. epiſtola 19. Chryſoſt. in Ioannem cum Theophilacto ac Eutymio & Auguſtin. ſermo. 71. de tempore idem cum hoc auctore ſentiunt.*

4. virtus inuiſibilis & viſibilia ſacramenta] *Ita prorſus lego cum Cauchio, pro:* inuiſibilia ſacramenta, *vel ob id quod ſequitur:* quod videtur, & nomine & virtute Chriſti corpus cenſetur; *quæ verba mire faciunt contra Caluiniſtas.*

5. in lapide angulari, &ce.] *Obſcurus locus, cum eccleſiæ adſcribatur quod Chriſti peculiare eſt.*

6. nil paſſibile retinens] *Manut. vitio operarum habebat:* niſi.

7. Reſurrexit & Lazarus] *Manutius & Moreli.* ſurrexit, *at prius placet.*

8. tantæ excellentiæ beneficium dignatur eſſe commune] *Deprauate prius lectum:* dignatus, *ſignificat aſteriſco ſuo Ma. illud ergo cum Cauchio reponimus.*

9. hæc ſapientiæ tuæ altitudo, qua] *Hoc quoque lego, pro:* qui.

10. non poterat priuilegio perfrui] *Hoc etiam, pro:* nõ poterant, *quia ſequitur:* nequibat, *& rurſum:* merebatur.

11. Ad hunc prouentum humana laborabat creatio] *Hoc repoſuimus ex remboldo, pro:* laborat, *quia ſequitur:* fuit, *&* optabat.

12. ad euangelizandum paratus] *Sic recte Grauius & Morelius, pro:* peractus.

DE ASCENSIONE Chriſti.

ARGVMENTVM.

Aſcenſionem Chriſti miro celebrat encomio; ſub finem, ad extremum iudicium ſtylum cõuertens; & inferni ſupplicia, & æternæ vitæ gloriam graphice depingit.

Celebrata in cruce ſollemni victoria, cum iam templum corporis ſui, quod perſecutio Iudæorũ [1] effoderat Dominus reparaſſet; noluit ſtatim ad patrem aſcendere, & glorificati corporis præſentiam inferre cæleſtibus: ſed neceſſaria diſpenſatione diſcipulorum infirmitati conſulens, vtiliter diſtulit; & quadraginta diebus in terra conuerſatus, & viſus eſt ſæpe, & locutus cum Apoſtolis, & manducauit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollendam, in corpore reſeruarat, & videnda & palpanda expoſuit, & impleta in ſe quę in ſcripturis erant prædicta, euidentia rerum edocuit. Ad hoc neceſſaria fuit huius temporis mora; vt recollectis quos in fugam timor impegerat, quos ſupplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens, mentes quæ diffidentia titubauerant, ſolidaret: nec eſſe phantaſticum, ſed verum corpus quod ſurrexerat, tam commeſſationibus quàm contrectationibus probaret. Ad hoc dilata eſt aſcenſionis gloria, vt ſub hoc dierum interſtitio præcedens doctrina affectibus firmaretur, immo vt diſcipulorum deſideria receſſionem eius corporalem ambirent; quia ſpiritalis præſentiæ plenitudo quam diu conſpectu carnis pręſens aderat, aduentare non poterat: & paulatim in hoc conducti ſunt, vt libenter conſuetudine conuictus aſſueti carerent, cum inhabitator Spiritus ſanctus eorum animas poſſidens, inuiſibili acceſſu ſinceriores eis affectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuendum intellectu puro patrem luminum, & ſubſtantia rerum ſperandarum propoſita apparentia

Acto.1. Ioann.20. Hebr.11.

sepeliret: nec incertitudinis scrupulus superesset, cum dominus & magister, quem verum hominem probauerant, eis videntibus cælum ascenderet; sed iam securi se crederent secuturos, nec esse impossibile quin & ipsi in carne & spiritu ad superos transferrentur. Omnibus itaque ad tam delectabile spectaculum aggregatis: Ascendo, inquit, ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Horum verborum auctoritas, cum iam eorum virtutem Spiritus sanctus intimasset, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilarescebant animi eorum paternitatis diuinæ illustrati honore, & fraternitatis Christi honorati consortio, cum audirent & crederent se filios Dei & fratres Christi, in quo omnis excellentiæ plenitudo & sufficientia inerat. Nec iam quasi idiotæ & hebetes huic verbo applaudebant carnaliter: sed subtilissime generationem & dignitatem creaturæ à voluntate & nutu creatoris habuisse initium, & imaginem & similitudinem Dei in interiori homine videbant; & dinoscebāt intellectu potius quàm visu, quam affinitatem habeant inter se pater & filius; & quia substantiuo & naturali filio filij adoptiui conformes, à prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia. Sane huius generositatis consortium, secundum quam simul cum Christo filij Dei sumus, nobilitatem existentiæ nostræ exponit & intimat: in quo honore si manserimus non degeneres, constat omnino non posse patrem diffidere à filiis, sed deiformibus tutum esse ad paternitatem accessum; nec posse pati, ad hæreditatem possidendam dispositos, in petitionibus diuinis repulsam: sed in quibuscunque filius filialiter genitorem appellauerit, necesse est bonitatem largitoris iuste supplicantis prosequi voluntatem; [2] maxime cum ipse pater qui largitur ista suggerat peti, quæ non differt benigne largiri. Et quidem paterna caritas bonis filiis & hæredibus maxime delectatur: & hoc gloriæ Christi vnigeniti dilecti accumulat, quod beatitudinis suæ non patitur esse solitariam magnitudinem, sed addit fratres; non qui minuant quasi diuisam in plures excellentiam, sed qui altitudinem diuitiarum eius exornent participes & consortes. Quod cum ipsum qui pater est, constet esse Deū, & cum Deum nostrum sicut & suum filius attestetur: in eo quod filij sumus, ipse nos possidet: in eo quod noster est Deus; quod nostrum est, ipsum cuius proprij sumus, proprie possidemus. Dico igitur Domino meo: Deus meus es tu, & dicit mihi Dominus meus: Ego dominus Deus tuus. Homo cuius Deus est, quid amplius quærit? Si sufficis tu Deo, sufficiat tibi Deus. Bonorum tuorum Deus non indiget, nec conferre potes ei quippiam, nec auferre. Si esurierit, non dicet tibi. Eius est orbis & plenitudo eius, & magnitudinem eius cæli cęlorum non capiunt. Non infirmatur, non eget indumento vel cibo; omnia scit, omnia potest, omnia continet: in ipso omnes viuimus, mouemur & sumus. Quid tu ei quasi indigno conferes? te solum bonitate non necessitate desiderat. Scriptum est, & ipso iubente tabulis insculptum lapideis, vt diligas eum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua. Dilige, & diligeris: prope est merces tua, in manibus porrigitur præmium: esto tu Dei, & erit tuus Deus tuus. Impar sane commercium pretium inæquale: sed qui pro nobis triginta argenteis appretiatus; intelligi voluit, quanta fuerit in pretio quod pro eo datum est, & in eo quod ipse dedit pro mundo, dissimilitudo, cum ipse exiguo argento emptus & venditus, tanto pretio damnatos redimeret: vt dubium esse non possit, quin pretij magnitudo superaret negotium; nec æquari posset damnum, quod omnino damnatio iusta meruerat, obedientiæ Christi, quæ gratis vsque ad mortem progressa est, & vltro soluit quod non debebat. His intellectis Apostoli sicut filij prophetarum olim verum Heliam ascensurum sciebant, & horam illam præstolabantur gaudentes, nec iam anxiabantur parturientes, sed exorta lætitia parati erant prosequi recedentem: [3] minime dubitantes quin & ipsi post modicum conuersationis huius, postquam de torrente passionis in via hac bibissent, exaltato capite & erecto, se ad cælestia Dominum secuturos. Eleuatis igitur manibus hæreditariam eis benedictionem relinquens, non manufacto vehiculo, nec auxiliaribus carpentis euectus est Christus; sed naturæ diuinæ propria vsus virtute, carnem cælo intulit, & corpus glorificatum patris conspectibus præsentauit. Non indiguit vectoribus angelis, qui offendicula tollentes è medio

Marginal notes: Marc. 16. Act. 1. — Ioan. 20. — Psal. 117. — Psalm. 15. — Psalm. 49. — Actuū. 17. — Deut. 6. — Matth. 26. — 4. Reg. 2. — Marc. 18.

medio, ferrent eum in manibus; ſed præcedentes & ſubſequentes applaudebant victori, & concinentes in iubilatione modulabantur canticum nouum, & implebat cælos conſonantiæ illius harmonia: thronis & dominationibus parantibus filio iuxta patrem conſeſſum; cherubin & ſeraphin pedes pacificos ambiantibus; radiantibus vndique diuinis claritatibus; & ſplendoribus ſupercæleſtibus; quos nec ardor perſeuerans conſumit, nec turbinis alicuius afflatus extinguit, nec interpolatio caliginis vllius abſcondit. Celebrat tanti triumphi magnificentiam lætabundus cæleſtis exercitus; & qui deſcendenti coram paſto-
Luc.2. ribus Bethleemitis decantauerunt in ſublimi præconia; modo expreſſioribus conatibus, & intenſioribus iubilis reuertenti ad patrem ſolemniora obſequia impendebant, & feſtiuis affectibus venerabantur hominem ſupra ſe ſublimatum, quem gloria & honore coronauerat pater, [t] ad dexte-
Philip.2. ram ſuam collocatum: hoc dato ei priuilegio ſingulari, vt in nomine eius omne genu flecteretur, & ſuper omne nomen, eius nomen excellentius coleretur. Quanta in eius ſuſceptione in cælis iucunditas fuerit, nemo ſufficit enarrare: rei huius magni-
1.Corin.13. ficentia omnem ſuperat intellectum. Si linguis hominum vel angelorum quis eloquatur, vel ad hoc cuiuſlibet elaboret acumen ingenij, vt definire velit quæ patris in reditu filij hilaritas fuerit: aut ſi forte illud ſempiternum gaudium aliquod tunc admiſerit incrementum, ſi ſtabilitatis æternæ ſe aliquo modo mutare poſſit immobi-
Prouer.25. lis magnitudo; ſcrutator ille maieſtatis opprimetur à gloria: & verendum eſt ne dum vehementius exprimit verba quam opor-
Prouer.30. tet, ſanguinem pro lacte emungat. Attamen inuiſibilem Deum viſibilem filium recepiſſe ad dexteram ſuam, manifeſtum eſt; & humilitatem carnis noſtræ throno iudiciario honoratam, paternæ complacuiſſe altitudini; [f] duo genera gentium ciuitati ſupernæ, de qua glorioſa dicta ſunt deinceps aſſignari, & eſſe ſupra manſionarios homines & angelos, & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuũ frequentari. Hæc merces obedientiæ Chriſti, hæc crucis & mortis ſtipendia, hic paſ-
Philip.3. ſionis labor promeruit; vt corpus humilitatis noſtræ fieret corpori claritatis Chriſti
1.Cor.15. conforme, & mortale hoc indueret immortalitatem, & corruptibile incorruptionem: & fierent homines cum Chriſto in cæleſtibus iudices, qui cum eo iudicia pertulerant malignorum, & extiterant vſque ad mortem tribulationum conſortes. Hac die primum inuecta eſt in cælis hæc nouitas inaudita; & gauiſus eſt pater hereditate amplificata, ſobole multiplicata, promiſſionibus quas locutus fuerat in prophetis redditis & completis. Solum ad hæc quæ prædicta ſunt, reſtat iudicium, & examinationi vltimæ adhuc reſeruant antiqua oracula locum. De iudicio quippe & anguſtia, Chriſto ſublato, ſupereſt poſt miſericordiæ tempora quæ ad finem feſtinant, vt iuſtitiam comitetur iudicium: & habeant ſinguli quod merentur, & honoretur honore dignus, & contemptor confundatur inglorius. Hoc & duo angeli Chri- *Act.1.*
ſto aſcendente teſtati ſunt, quia qui iudicatus abibat, iudex eſſet terribilis rediturus; & videret collecta in vnum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebrauerat latus, faciem quam conſpuerat, & prolata in medium inflexibili ſententia, occurrentibus ſaluatori electis, remaneant impij infinitis deputati tormentis. Quanta illud edictum ſequentur lamenta, illius vltimæ tubæ clangor quàm horribilis erit; continuus erit & ſuperfluus illarum lachrimarum decurſus, ſtridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt. Immortales miſeri viuent incendia, & inconſumptibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus diues, nec *Luc.11.*
erit qui æſtuanti linguæ ſtillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter ſartagines flammeas miſerabilia corpora cremabuntur: & omni tormento atrocius deſperatio condemnatos affliget. Non miſerebitur vltra Deus, *Matth.15.*
neque tunc audiet pænitentes, ſera erit illa confeſſio: & cum clauſa fuerit ianua, fruſtra carentes oleo, acclamabunt excluſi. Nullum ibi refrigerium, nullũ remedium: ſemel Chriſtus deſcendit ad inferos, vlterius non deſcendet. Non vltra videbunt Deũ in tenebris ſigillati: irregreſſibilis erit illa ſententia, & immutabile iudiciũ, & ſtabit damnationis huius immobile conſtitutum. Exultabunt ſane ſancti in gloria, vide- *Pſal.149.*
bunt Deũ & gaudebunt, lætabũtur & delectabuntur & fruentur gloria, & in felicitate iucundabuntur æterna. Ibi non guſtabunt

quam suauis sit Deus, sed implebuntur & satiabuntur dulcedine mirifica: nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus præsens implebit. Non senescent, non tabescent, non putrescent amplius: perpetua sanitas, felix æternitas beatudinis illis sufficientiam confirmabunt. Non erit concupiscentia in membris, [6] non vltra vlla exsurget rebellio carnis, sed totus hominis status pudicus & pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula & ruga de-
1.Cor.15. inceps permanebit. Erit denique Deus omnia in omnibus, & illius præsentia omnes animæ & corporis implebit appetitus; cessabúntque de cætero consummatis omnibus ministratorij angelicarũ virtutum discursus: & impleta ordinatáque omnino ciuitate Dei, nec innouabitur, nec mutabitur vltra fixæ & consummatæ beatitudinis status. Ei igitur, ante cuius tribunal stabi-
Hebra.9. mus, qui nunc vultui Dei apparet pro nobis, cui de nobis tãta cura fuit, vt pro nobis vellet nasci & mori, in præsenti quæsumus, vt cura sit curandi nos, & nobis auctoritatem & potestatem iudicãdi nosmetipsos & corrigendi concedat; vt in illo terribili iudicio suo inter electos asciti & congregati, liberi à seruitute & captiuitate, cęlestibus ciuibus coniungamur, & fruamur bonis, quæ ipse diligentibus se repromisit, quæ nec oculus
Esaia.64. vidit, nec auris audiuit.

ADNOTATIONES.

1. effoderat] *Forte* perfoderat.
2. maxime cum pater, qui largitur ista] *Ita prorsus lego, pro:* qui largiter iusta.
3. minime dubitantes quin & ipsi] *Omnino solæcismus est, nisi omittatur illud:* quin & ipsi.
4. ad dexteram suam collocatum] *Omisi voculam:* &, *superfluam cum Cauchio.*
5. duo genera gentium, &c. assignari] *Hoc reposui, pro:* assignare.
6. non vltra vlla exsurget rebellio carnis] *Non rectè à Grauio omissa fuit vox:* vltra, *nam habet eam & Remboldus.*

DE SANCTO SPIRITV.

ARGVMENTVM.

Postquam epilogo breui repetiit summam omnium præcedentium tractatuum, & quæcunque ferè in scripturis sacris de Spiritu sancto scribuntur, in medium adtulit; mysteria numerorum septimi ac quinquagesimi & Pentecostes recenset; sub finem denuo additis aliquot spiritus sancti encomiis.

Adesto Sancte spiritus, & paraclesim tuam expectantibus illabere cælitus, sanctifica templum corporis nostri, & cõsecra in habitaculum tuum; desiderantes te animas tua præsentia lætifica; dignam te habitatore domum compone; adorna thalamum tuum, & quietis tuæ reclinatorium circumda varietatibus virtutum: sterne pauimenta pigmentis, niteat mansio tua carbũculis flammeis & gemmarum splendoribus; & omnium charismatum intrinsecus spirent odoramenta: affatim balsami liquor fragrantia sua cubiculum tuum imbuat: & abigens inde quidquid tabidum est, quidquid corruptelæ seminarium; stabile & perpetuum hoc facias gaudium nostrum, & creationis tuæ renouationem in decore immarcessibili solides in æternum. Interfuimus sacræ verbi infantiæ, & puerperio virginis obsecuti sumus, cum cælesti militia gloriam decantauimus paruulo; confessi sumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumcisionis celebrauimus sacramenta, & truncato præputio voluptatum sanctimonię didicimus mãcipari. Interfuimus baptismati saluatoris, & audita patris voce de cælis, ad obediendum Christo traditi sumus, & instructi cælitus quo modo patrem & filium dilectio iungat & vniat; ita vt in ipsis nominibus intimetur distinctio personarum, & naturæ vnitas euidentissime innotescat. [1] Sed & Spiritum sanctum in specie columbæ inter illa mysteria vidimus, & intelleximus ex illa specie, gemitus pænitentiæ & desideria contemplationis diuinæ, ex simplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ incessanter prodire; & neminem nisi suspiriis huiusmodi præcedentibus, & inspiratione diuina monente, posse ad cælestia aspirare, vt suspiratio, & inspiratio, & aspiratio à Sancto spiritu & causam habeant, & effectum, & materiam, & prouentum. Secuti quoque sumus in eremum Dominum ieiunantem, & repulsa potenter diaboli vidimus tentamenta. Interfuimus cœnæ, & de calice Domini bibimus; pedes laui- 1.Ioan.2.
mus; mortui sumus cum Christo, & ecce viuimus: prosequimur ascendentem; & prędstolamur promissum nobis Spiritum sanctum

ctum, cuius vnctio nos de omnibus doceat; qui inuisibili magisterio nos doceat, & cælestibus instruat disciplinis: qui carnales hebetet sensus, & conterat appetitus. Hic Spiritus sanctus ab ipso mundi initio aquis legitur superfusus, non materialibus aquis quasi vehiculo egens, quas potius ipse ferebat; & complectentibus firmamentum dabat congruum motum, & limitem præfinitum. Huius sempiterna virtus & diuinitas; cum in propria natura ab inquisitoribus mundi antiquis philosophis proprie inuestigari non posset, subtilissimis tamen intuiti sunt coiecturis compositionem mundi; compositis & distinctis elementorum affectibus præsentem omnibus animam affuisse, quæ secundum genus & ordinem singulorum vitam præberet & motum, & intransgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret & vsum. Hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam animam mundi philosophi vocauerunt; putantes cælestia corpora, solem dico & lunam & stellas, ipsumque firmamentum, huius animæ virtute moueri & regi, & aquas, & terram, & aerem huius semine imprægnari. Qui si spiritum, & dominum, & creatorem, & viuificatorem, & nutritorem crederent, omnium quæ sub ipso sunt; conuenientem haberent ad fidem accessum. Sed abscondita est à sapientibus & prudentibus tantæ rei maiestas: nec potuit humani fastus ingenij secretis interesse cœlestibus, & penetrare ad superessentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod vere esset creatrix & gubernatrix rerum diuinitas, distinguere tamen nullo modo potuerunt quæ esset deitatis trinitas, vel quæ vnitas, vel quæ personarum proprietas. Superferebatur quidem elemento purificatorio spiritus sanctificator, iam tunc baptismi virtutem enuncians. Iam tunc illa præfigurabantur tempora, quibus arca Noe aquis inuecta diluuij viri iusti familiã conseruauit illæsam; abolita generatione adultera, qui in filiabus hominum bestiali petulantia effrenes, imprudenter se illis commiscuerant, nec diuinos, nec humanos in flagitiis publicis verebantur aspectus. Arcam illam quæ typum gerebat Ecclesiæ, Spiritus sanctus, & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quisquis perfidus euagatur, inuolutus fluctibus mergitur in profundum; & impossibile est eum viuere, cui non superfertur spiritus vitæ, cuius viuificus calor animat omnia, & fouet, & prouehit, & fecundat. Hic spiritus sanctus omnium viuentium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, vt habeant omnia rationabilia & irrationabilia secundum genus suum ex eo quòd sunt, & quod in suo ordine suæ naturæ competentia agunt: non quod ipse sit substantialis anima singulis, [2] sed in se singulariter manens, de plenitudine sua distributor magnificus, proprias efficientias singulis diuidit & largitur; & quasi sol omnia calefaciens subiecta, omnia nutrit, & absque vlla sui diminutione integritatem suam de inexhausta abundantia, quod satis est & sufficit omnibus, commodat & impartit. Hic Spiritus rubri maris aquas siccauit, & suspensis hinc inde vehementibus fluctibus, ab ollis carnium, & Ægypti pulmentariis populum ad spiritalem eremi libertatem eduxit incolumem; & alimoniis cælestibus pauit, manna quasi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi iussum est ad mensuram. Aderat plena mensura per totam hebdomadam vacante sabbati die; [3] cui sexta præcedens dies consueti victus duplicans quantitatem, octauæ præfigurabat quietem, in qua absque labore & sollicitudine in deliciis epulabuntur electi & saturabuntur in terra sua duplicia possidentes, corporis & animæ felici perennitate, & perenni felicitate ditati. Hic est Spiritus sanctus, quem Magi in Ægypto tertij signi ostensione conuicti, cum sua defecisse præstigia faterentur, Dei digitum appellarunt, [4] & antiquis philosophis eius intimarunt præsentiam defuisse. Et licet de patre & filio aliqua sensissent Platonici: spiritus tamen tumidus & humani appetitor fauoris sanctificationem intellectus diuini mereri non potuit: & vbi ad profunditatem sacramentorum ventum est, omnis eorum caligauit subtilitas, nec potuit infidelitas sanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanæ iudex & vindex perfidiæ, noui tempore testamenti potenter expellit dæmonia: nec laborat agendo, sed solo nutu perficit omnia: quod dicit, facit; quod iubet implet; secreta indicat, pandit occulta: reuelat ignota, hebetat acutos, & perspicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primum conscripta, quinquagesimo die

Genes. 1. *Rom. 1.* *Genes. 8.* *Exod. 14. & 16.* *Esaiæ. 61.* *Exod. 8.* *Lucæ 11.* *Exod. 31.*

Exod.31. post egressum Israel de Ægypto in monte Sina Moysi est commendata: sed populus nequam & gens duræ ceruicis, à quorum animis terror ille recesserat, quem mors ardens & flammea iuga, & clangor buccinæ, & lampades coruscæ, & horrenda tonitrua nuper incusserant, in Apostasiam conuersi, & de Moysi reditu desperantes, lege diuinitus missa indigni iudicati sunt, *Exod.31. 32.& 34.* quia in oculis eorum Moyses frangens tabulas, tam verba quàm instrumenta comminuit & deleuit. Quin etiam sceleris vltione patrata, reuersus in montem ad Dominum, quadraginta diebus ieiunās & colloquens, tandem obtinuit, vt ipse alias ex saxo ad instar priorum exciderit tabulas, in quibus eandem quæ in primis fuerat, scripturam insculperet & formaret. Factúmque est mirabili dispensatione superni iudicij, vt lex quam Sanctus scripserat spiritus, deleretur: & quam manus humana restituit, in posterum teneretur. Quod ea ratione credi potest sic actum, vt populus prior secundum carnem ambulans & viuens, diuinis colloquiis & spiritalibus mandatis ostenderetur indignus; nec posse mentes perfidas sancta percipere, nec intelligere sacramenta, quæ exemplarium tegmine velabantur. Porro testamenti noui quæ Christo euangelizante patuit veritas verbo Christi prolata, indissolubilis permansit, & solida deinde stabilitatis perpetuæ auctoritate fulcita est, eo quod oblatam gratiam humiles susceperunt; & quod filius inter pauperes spiritu inuenit sibi domum in qua caput reclinaret: & merito reprobatos visibiles tabulæ inuisibilis Dei indicant contemptores, & ampliori dignos honore incarnati verbi credulos auditores, & deuotos veneratores. Lex igitur à paschalis agni immolatione die quinquagesimo datur: & Pentecostes nomen tantæ rei solemnitas ex lege accepit, in ipso dierum numero sacramenti magni complicans rationem. [5] Septenarius quippe numerus septies reuolutus, quinquagesimum efficit, addito monade; qui præsentis sæculi meta, & futuri initium, perpetuitatem sub octauæ nomine continens, sic præsentia terminat, vt nos ad perpetua introducat. Sacratus hic septenarius numerus à conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniam in sex diebus prima Dei opera patrata sunt, & septima consecrata quieti, quasi sancta & sanctificans solemnitate vacationis honorata, & spiritui sanctificatori attitulata. Vnde & cessanti à seruilibus operibus populo iubetur vt diem sabbati sanctificet; & spiritui rectitudinis, & sanctitudinis, & fortitudinis adscribat, quod directe, quod honeste, quod viriliter incedit: quia totum ex eius constat ducatu quòd deuij diriguntur, quod impij conuertuntur, quod debiles confirmantur. *Psalm.50.* Spiritus rectus; Spiritus sanctus, spiritus principalis regit, componit, consummat, & perficit quas inhabitat mentes, & corda quæ possidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci; quos docuerit, quos possederit, quos gladio potentissimæ virtutis accinxerit. Septenarius iste ex quaternario & ternario constans, cùm in se propter prædictas causas honorabilis habeatur, habet ex partibus suis excellentiam maximam: quia artificis & materiæ videtur exprimere & distinguere primarias substantias; vt ternarius creatorem propter trinitatem enunciet, & quaternarius creaturam propter quatuor elementa, quæ rerum omnium causæ sunt & semina, sub huius numeri breuitate concludat. [6] Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio, quaternario superfertur & conditor benignus opus suum amplectitur, & diligit quod plasmauit, & creaturam suam sanctus ipse sanctificat & consociat sibi, & caritatis nexu statuit & conquadrat. His aliísque secretioribus rationibus quas illustrium virorum subtiliora ingenia indagarunt, septenarius numerus in scripturis sanctis sæpe sacramentales causas complectitur; & simplex & multiplicatus, necessarios ad intelligentiam diuinorum operum parturit intellectus. *Leuiti.23. & 25.* In hebdomadibus apud Hebræos, dies septimus [7] Sabbatum, id est requies appellatur; qui numerus non tam in septimanis, sed etiam obseruatur in annis, & annorum hebdomada consummata, septimus annus requietionis est, & ipsi terræ sabbatum imperatur; nec fas est cuiquam eo anno serere vel metere quippiā, sed quæ spōte siue in terra, siue in vineis, vel in arboribus nascuntur, alimonię pauperum deputantur. Annorum quoque septimanæ apud Hebręos quinquagesimum annum faciunt, quem iubileum appellant, in quo decreto legis (vt supra dictum est) fit terræ remissio, & seruorum libertas, & restitutio possessionum, quas eatinus distractio alienauerat & ce-

& cætera huiusmodi gratis ad hæreditatis
ordinem reuertuntur. De numero septe-
nario cum multa dicta sint, plura super-
sunt quæ in lege & euangelio præcipuè
commendantur. Quinquagesimus ita-
Act.2. que annus perficit iubileum; quinquage-
simus dies à pascha pentecosten, facit in quo
vere Spiritu sancto infuso Apostolis, ad
hæreditatem cælestem à quo venundati
sub peccato exulabant, quos diabolo domi-
no mendicitas & egestas subiecerat, reuer-
tuntur. Septem sacerdotalibus clangen-
Iosu.6. tibus tubis, Hiericho corruit: septem pe-
titionibus orandum patrem filius docuit.
Matth.6. & 18. Remissio peccatorum duplicato septies se-
ptenario, Petro mandatur. Leprosus se-
Leuit.15. ptimi diei inspectione à sacerdote iudica-
Exod.29. tur; summi sacerdotis in septem diebus con-
secratio consummatur. Dominus Iesus
Matth.14. Christus de septem panibus quinque milia
hominum reficit: & iustus quisque Deo
Psalm.118. laudes per diem septies dicit. Ipse dominus
Iesus ab Adam secundum generationes,
Luca.3. quas Lucas commemorat, septuagesimus-
septimus inuenitur; vt vltionem in Lamech
Genes.14. septuagesiesseptiess promulgatam veniens
terminaret. Septem diebus in pasca editur
azyma; septem diebus mense septimo taber-
Exod.12. Leuitic.23. naculorum solemnitas celebratur. In septē
annis templum à Salomone construitur; se-
3.Reg.6. ptem brachiis & totidem luminibus can
Num.8. delabrum adornatur. Celebramus tam nos
quàm Iudæi quinquagesimum diem, sed il-
li in typo; nos autem in veritate, non tam
significamus quàm agimus.[8] Pentecosten
igitur celebrantes, commemoramus quæ
olim sub Moyse in veteri testamento sunt
acta, & quæ sub Christo facta sunt. Post
cuius ascensionem in cęlos Spiritus sanctus
Actu.2. visibiliter super Apostolos in linguis igneis
apparuit, & ad instar prioris seculi vniuer-
sitatem fidelium vnius labij esse voluit: vt
quorum erat cor vnum & anima vna, v-
na esset & lingua, nec posset impedire in-
tellectum credentium aliqua diuersitas ver-
borum; sed euangelica doctrina propria lin-
gua prolata ad omnium auditum eandem
efficientiam obtineret, vt Græcis & Barba-
ris omnibúsque gentibus verbum euange-
lij sic esset intelligibile, ac si in eorum auri-
bus linguæ in qua nati erant idiomata reso-
narent. Aderant Medi, & Elamitæ, Meso-
potameni, & Arabes:[9] Hi omnes, dum He-
bræa lingua Apostoli prædicarent, locutio
iudaica enunciationis suæ articulos cursu
consueto euoluens, nullo exponebatur in-
terprete, sed verbo eorum per Spiritum san-
ctum inerat virtus & gratia: vt habitantes
Pontum & Asiam, suam esse dicerent lin-
guam, quam audiebant; quasi primitiuæ
linguæ libertas ad antiquitatis reuersa o-
riginem confusionis contumeliam euasis-
set. Nec tantum Apostolis collata est
hæc gratia, sed multitudini credentium
idem spiritus superfusus est, intus arden-
tibus, extra loquentibus; & complectebant-
tur se dilectio & verbum, & de calore spi-
ritus sermo feruebat ignitus. Iam omni ti- Actuum.5.
more excluso obedire, se Deo magis quàm
hominibus, publice profitebantur & vi-
debatur eis gloria, si pro Christo iniuriam Nume.11.
paterentur. Ad hunc modum olim Moysi
iussum est, vt in viros septuaginta quos
ipse presbyteros iudicaret, de spiritu suo
partiretur, vt in negotiis partem gererent
sollicitudinis: quibus cū imposuisset Moy-
ses manus, requieuit in eis Spiritus sanctus;
qui non Moysi ablatus est, quasi ipse si-
ne spiritu remaneret, vel idem spiritus se-
caretur in partes; sed secundum mensuram
donationis diuinæ quæ erat in Moyse gra-
tia singularis facta est multiplex & com-
munis, & data est multis in eo potestas,
quod prius solius Moysi disponebat aucto-
ritas. Sic Heliæ spiritum duplicem recepit 4.Reg.2.
Helisæus; non quod in duas substantias i-
dem spiritus sit diuisus, & duos propheta
sanctus habuerit spiritus; sed quod populo
Christiano, cuius typum Heliseus gerebat,
accepto Spiritu sancto data sit potestas in
opere & sermone; & ascendentem He-
liam, id est Christum, pio desiderio prose-
cutus, fide claruerit & intellectu, & vita &
signis & miraculis fulserit & exemplis. Hic
sacrorum ordinum distributor, reges creat
& principes, sacrat pontifices, eligit sacer-
dotes. Hic sapientia Salomonem, intelle-
ctu Danielem, Ioseph consilio, Samsonem
fortitudine, Moysen scientia, Dauid pieta-
te, Iob timore prosequitur: & sanctorum Rom.5.
animas omnimodis fecundat virtutibus, in-
tantum affectus pacificos prouehens, vt
iam in cælis nostra sit conuersatio, diffusa
in nobis caritate per Spiritum sanctum, qui
datus est nobis. Hic in pudicis mentibus si-
bi statuit mansionem. Hic humiles cælibes
habet domesticos, abominatur ærarios, fal-
sarios detestatur. Hic Giezi mercenarium
lepra

4.Reg.5. 3.Reg.13. Acto.8. lepra condemnat, & Ieroboam vendentem sacerdotia cum apostatis locat. Hic Simonem gratiæ Dei nundinatorem à sanctorũ consortio exheredat, cuius detestabiles ausus vltrix ruina confundit & quassat. Hic Num.22. Balaam ad maledicendum conducto silentium imponit; & per asinam redargutum, colliso ad parietem pede, vacuum pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remisit confusum. Hic omnibus Ecclesiæ sacramentis interest, quæ ipse efficit & consummat. Hic peccata diluit, hic iustificat impios, & ad vitam reuocat mortuos. Hic discordes pacificat, & vinculo dilectionis adstringit & ligat. Hic nos cælo inuehit, & à mundi huius vanitatibus auulsos superni regni constituit heredes, cuius summa est felicitas, quod corpus istud spiritali effectu cum angelis conuersabitur, nec vltra erit carnis & sanguinis aliquis appetitus, sed erit omnium plena sufficientia, cognoscibilis Deus, & inhabitator Spiritus sanctus.

ADNOTATIONES.

1. Sed & Spiritum sanctum] *Voculam:* &, *casu omissam apud Manutium denuo adiecimus.*

2. sed in se singulariter manens] *Reposuit:* sed, *cum Cauchio, pro,* &.

3. cui sexta præcedens feria] *Obscurum quomodo sextã feriam Octauæ comparet; quum de ratione Circumcisionis, rectè asserat, post septimanam octauam subsequi.*

4. & antiquis philosophis] *Adiecimus:* &, *vt sensus constet.*

5. Septenarius quippe numerus &c. quinquagesimum indicat] *Sic rectè Erasmus, pro eo quod deprauate erat apud Remboldum* quinquagenium. *Vide autem plura de septenario numero lib. ad Fortunatũ cap. 11. Pulchrè autem explicat quadruplicem septimanam; hebdomadum nempe, dierum mensium, & annorum.*

6. Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio] *Prius illud,* à patre, *censeo superfluum.*

7. Sabbatum, id est, requies] *Prorsus sic lego, pro:* idem.

8. Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus] *Hoc quoque pro:* commemorauimus.

9. Hi omnes, dum Hebræa, &c.] *Aut solœcismus est, aut aliquid desideratur.*

DE ALEATORIBVS.

ARGVMENTVM.

ALeæ ludum multis argumentis pulchrè impugnat, & Christiano homine minimè dignum ex eo probat, quod diaboli cum idololatria institutum sit: multo magis in Presbyteris vituperandum quod absurdum sit, vt manus ad sacrificium dominicum admissa, quæ ad laudem domini in oraculo exsurgit, quæ signum crucis per quod tuemur frontibus imprimit, quæ diuina sacramenta consummat, iterum laqueis diaboli implicetur. Porro edidit primus hunc librum Morelius & habet etiã Ms. cod. Anglicus. Cypriano vero iam olim illum adscripserunt, Landulphus à colomna Camotensis in Breuiar. Hist. Antoninus Summa Hist. Philippus Bergomas in supplemento Chronic. & Trithemius. Neque etiam magnopere repugnat stylus, & plerasque scripturas, sicut Cyprianus alibi, citat.

M[1]Agna nobis ab vniuersa fraternitate cura, fidelis maxime: & rea perditorum omnium audacia, id est, aleatorum animi, ad nequitiam se in lacum mortis mergunt.[2] Et quoniam nobis diuina & paterna pietas Apostolat⁹ ducatum contulit, & vicariam domini sedem cœlesti dignatione ornauit, & originem authentici Apostolatus, super quem Christus fundauit Ecclesiam in superiore vestro portamus, accepta simul potestate soluendi: salutari doctrina admonemur, ne cum delinquentibus assidue ignoscimus, ipsi cum eis pariter torqueamur. Ideo sal terræ dicimur, vt ex nobis omnis fraternitas cælesti sapientia saliatur. Nam cùm dicat: Sal autem si fatuatum fuerit, nihil valebit, nisi vt proiiciatur foras & conculcetur ab hominibus; hoc veremur & timemus,[3] ne in ecclesia securi, quod nobis sacerdotalis dignitas tradita est negligentes, iuxta quosdam fratres inertes reperiamur: aut dum falsam cõmunicationem damus, id quod cum honore de dei dignatione percepimus,[4] indignante domino & exprobrante amittamus, dicit enim scriptura diuina. Væ erit Pastoribus. Quod si ipsi pastores negligentes reperti fuerint, quid respondebũt domino pro pecoribus? Quid dicent? à pecoribus se esse vexatos? non creditur illis: incredibilis res est, pastores pati posse aliquid à pecore; magis punientur propter mendacium suum. Et alia scriptura dicit:[5] Rectorem te petierunt, noli extolli. Esto in illis quasi vnus ex ipsis: curam illorum habe & considera. Et iterum: [6] Existimate sacerdotem esse cultorem, & omnes esse apud eum delicias, granaria plena, & de quocunque considerauerint pabulo oues, eas saturare. Nam vt constaret nos, id est, Episcopos, pastores esse ouium spiri-

Math.5. Ezech.34. Eccles.32.

spiritualium; hoc est, hominum fidelium qui sub cura nostra constituti, [7] ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur; quo magis à nobis quotidie perscrutentur, vt medicamine cælesti adhibito, vellera eis florida crescant, quæ ad naturam vestis salutaris proficiant. In Euangelio dominus ad Petrum dixit: Pasce oues meas. Et quoniam Episcopium, id est, Spiritum sanctum per impositionem manus, cordis excepimus hospitio; [8] cohabitatori nostro ne vllam
Ioan.21. molestiam proponamus, Apostolus monet & dicit: Nolite contristare spiritum sanctum qui in vobis est; & nolite extinguere
Ephes.4. lumen, quod effulsit in vobis. Quanta autem Episcopum bene agentem & salubriter admonentem, sine [9] tribulatione corporis, condigna maneant Martyria: quanta & in Episcopum negligentem nulla de scripturis sanctis documenta promentem, cumulentur tormenta; Apostolus nos excitat Paulus, [10] & condigno statu Episcopos & procuratores Euangelicæ doctrinæ ponit, & dicit: Quamdiu erit infans, procuratores & actores habet; at cùm creuerit,
Galath.4. hæreditatem suam expetit. Nos etiam dispensatores & procuratores Euangelij su-
1.Corin.4. mus; hoc quoque inter dispensatores & procuratores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur; si ergo apud dispensatores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur; [11] quid si oues delinquant, & delinquentibus dispensatores ignoscant? Non ipsi delinquentium se pondere onerant? Apostolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate, ne quid Deum fallat, & ne malignum orationibus iustorum
1.Timot.1. intercedat, [12] prouidus & sollicitus dicit: O Timothee fili commendatum serua: no-
1.Timo.4. li spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum: accingere fortiter, & viriliter age ministerium tuum,
1.Timo.4. & cùm integritate supple: esto cæteris bo-
1.Timot.5. num exemplum; nemo tibi contradicat, nemo iuuentutem tuam contemnat: peccantem coram multis castiga, vt & cęteri metum habeant, & ne communicaueris peccatis alienis. Et iterum: Si quis frater
1.Cor.5. fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor siue iniustus nominatus fuerit; cum eiusmodi quidem nec cibum capere. Et alio loco: Quicunque frater more alienigenarum viuit, & admittit res similes factis eorum, desine in conuictu eius esse; quod nisi tu feceris, & tu particeps eris eius. [13] Et in doctrinis Apostolorum: Si quis frater delinquit in Ecclesia, & non paret legi; hic nec colligatur, donec pœnitentiam agat, & non recipiatur, ne inquinetur, & impediatur oratio vestra. Et Apostolus etiam iterum dicit: Eximite malos 1.Cor.5.
è medio vestri. Quod si multorum testium varia & consonanti monitione docemur, [14] cum delinquentibus fratribus cibo ne quidem vesci; quanto magis debeat & ab sacrificio Christi arceri? [15] Quàm magna & larga pietas Dei filij, quod in futurum præscius nobis consulat: ne quis frater incautus denuo laqueis diaboli capiatur, sollicitos esse iussit & prouidos atq; eruditos; quoniam hostis ille antiquus circuit, pulsans Dei seruos, [16] non vno genere tentans. Multę enim sunt tentationes eius quorum primordia sunt: idololatria, [17] Mœ- 1.Pet.5.
chiæ, furta, rapinæ, auaritia, fraus, ebrietas impatientia, adulterium, homicidium, zelus, perfidia, falsa testimonia, eloquium falsum, inuidia, extollentia, maledictum, error, & si qua sunt similia quæ his congruunt; ex quibus est aleæ tabula. Præsto est diaboli laqueus manifestus, venenum portans letale serpentis, & inductio corrumpens; quæ cùm videtur nihil esse, [18] magna amplexi operitur deletio. Quid illud est quęso fideles, vt [19] manus quæ iam ab iniuriis humanis expiata est, & [20] ad sacrificium dominicum admissa, & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit; [21] quæ ad laudem domini in oraculo exsurgit; [22] quæ signum crucis, per quod tuemur frontibus imprimit: [23] ipsa quæ diuina sacramenta cõsummat: [24] quid est, inquam, vt iterum laqueis diaboli, vnda exuta est, implicetur? & per ipsa damnetur? aleatrices manus, libidinoso studio consueuerunt, id est, aleæ tabulæ; quod est [25] diaboli venabulum, & delicti vulnus insanabile. Aleæ tabulam dico, vbi diabolus præsto est, ad capiendum summissus, & cum ceperit de captiuo triumphũ, perfidia, falsa testimonia. Tabulã aleæ dico; [26] vbi demẽtia, & furia, & venale periurium, imperium & colloquium serpentinũ. [27] Illic rabiosa amicitia, illic atrocissimi [28] sceleris fraternitas discordans, illic conuicia & audacia sæua, & mens insana & fera impatientia. Aleæ tabulam dico; vbi possessionum amissio, &

pecu-

pecuniarum ingentium perditio, monstrum, & demonstrans litigiosum, furax dementia. O aleatorum noxia, sedentaria, & pigra nequitia. ô manus crudeles, & ad periculum sui armatæ, quæ bona paterna & [29] opes auorum sudore quæsitas ignominioso studio dilapidant: manus trux, noxia & insomnis, nocte dieque continuis instrumentorum suorum armigera: quæ peccando seipsam damnauit, & post peccata non desinit ire. O nequam manus, in perniciem domini sui armata, quæ sordidissimi æris totam substantiam perdit; [30] & cùm tot essent augendæ rei familiaris & multarum abundantiæ opum, modo inops & pauper est. Alea est, quam lex odit: alea est, quam sequitur crimen ignobile, vbi manifesta tentatio, & pœna occulta. [31] Alea est alueus mali, & supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes suas perdunt, hinc iam consumptis omnibus rebus suis, mutuis pecuniis se obruunt: hinc patrimonium [32] sine vlla fori calumnia amittunt. Qualis est lis, vt quos nemo persequitur, seipsos per inuidiam persequantur? vt paternas suas hæreditates sub hostium suorum multiformi numero dispergant? Est & quando ipsi aleatores cum prostitutis mulieribus penes auctorem suum nocturnas vigilias clausis foribus celebrant: armantur aduersus se miseri, spiritu diaboli repleti; & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ sonus, illic silentio operatur incestus: hic sine vllo dignitatis suæ respectu, sine vlla excusatione, pestifero studio cedere bonis suis cogitur; illic secreto mortale venenum bibitur. Vnde hæc sacrilega meditatio, vnde hoc crimen, auctorum testimonio comprobamus? Cum enim quidam studio litterarum bene eruditus, multum meditãdo hoc malum & tam perniciosum studium adinuenit, [33] instinctu solius Zabuli, qui eum artibus suis repleuerat; hanc ergo artem ostendit, quam & colendam sculpturis cum sua imagine fabricauit. Statuit itaque imaginem suam cum nominis sui subscriptione, suggerente sibi amico, qui vt hanc artem excogitaret [34] in peccatorẽ subuenit. Sic ergo se in imagine speciosa demonstrans, alto quodam loco condidit; & [35] in sinus suos hanc aleæ tabulam gestans, vt quasi ipse lusor & adinuẽtor huius malitiæ appareret, cuius nomen à Dei seruis nominari non deberet (sic enim in nomine turpis est, quomodo in factis iniquus) & quisque Dei seruus aleæ tabulam amplectitur, auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum se [36] in statunculis, & simulacris formaret; aliud crimen adinuenit, [37] quo se ab imitatoribus suis colendum, & sibi sacrificandum instituit; ita vt qui vellet studio eius adhærere, non ante manum in tabulam porrigeret, nisi auctori huius prius sacrificasset. Inde factum est, vt olim qui homo fuerat, & facinoris admissionis adulter, post mortem, à pronis & errantibus [38] sub fictitio nomine Dei talis coli meruerit. Aleæ tabula qui ludit, & maleficia nosse debet, quod à Dei seruis longe sit, sciens quoniam foris [39] maleficus & venenarius, & iterum in iudicij diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori eius sacrificare debet; quod Christianis non licet dicente domino: sacrificans diis, eradicabitur, nisi Deo soli, & iterum: Nolite sacrificare diis alienis ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendum vos. Christianus qui es, & Aleæ tabula ludis; licet non sacrifices, lege huius facinoris particeps es. Et vtique dominus occurrit & dicit. Exi de ea populus meus, ne sis particeps delictorum eius. Et iterum: Discedite, discedite inde, exite de medio eius qui portatis vasa domini, & immundum ne tetigeritis. Christianus quicunque es, & Alea ludis, hoc primum in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est; & illud quod ad sacrificium dominicum pertinet, in vacuum sumus, sic enim dicit: Omnis immũdus non tanget sacrificiũ sancti. Dicit enim scriptura. [40] Omnis vir manducans carnem sacrificij, & immunditia eius super ipsum; pereat anima illa de populo meo. Aleator quicunque es, Christianum te dicis; quod non es, eo quod seculo particeps es: nec amicus Christi potes esse, qui cum inimico Christi tenes amicitiam. [41] Certe qualis dementia aleatorum fidelium, vbi insaniũt, & furacissimis vocibus peierant; [42] & deorbati Zabuli caligine, inuicem sibi manus inferunt, maledicunt, se deuouẽt, parentũ originem [43] turbis præsentibus dehonorãt. Sonat publice aleæ strepitus, festinant ad necem hæreditatis suæ manus: nec intelligit miser, quid sibi noceat, quando se aleæ auctorat.

Exod. 22. *Hiere. 25.* *Apoc. 16.* *Esaia 52.* *Leuitic. 7.*

ctorat. Et qui iam sæpius vincitur, rursus ad nocentius studium, Zabulo suadente animatur. O ars infesta studentibus, & studium libidinosum; quod non diuitias, sed nuditatem & inopiam præstat: manus carnifex, manus noxia, quæ nec post lucra desinit; sed adhuc post dāna ludit. Christianus qui alea ludit, ad sacrificium Zabuli, [44] immolantibus pœnis auctoris, manus polluit. Et idcirco dominus ad hoc indignari dicit: Nolite, inquit, extendere manus vestras iniustè, ne exacerbetis me, & non desinam vos diu permanere super terram & iterum: Abstinete manus vestras ab iniusto, [45] & ne
Rom. 12. feceritis quicquam mali. Et Apostolus beatissimus Paulus similiter dicit: [46] Videte fratres, ne obfiguremini huic seculo, & pōpis, deliciis & voluptatibus eius, sed continete vos ab omni iniustitia. Nam qui delinquit in deum, nulla fit excusatio, nec indulgentia vlla, [47] & nemini venia datur. In euāgelio dominus dicit:
Matth. 22. Si quis, inquit, dixerit blasphemias in filium hominis, dimittetur illi: at is qui peccauerit in spiritum sanctum, non dimittetur illi, nec hic, nec in futuro
1. Reg. 24. sæculo: & iterum propheta dicit: [48] Si delinquendo peccet vir, aduersus virum, orabitur pro eo ad dominum: Si autem in Deum peccauerit, quis orabit pro eo? Et beatus Apostolus Palus procurator vicarius Christi, ecclesiasticam curam agens, ponit & di-
1. Cor. 3. cit: Vos estis templum dei, & in vobis Christus habitat; si quis templum Dei violauerit, perdet illum Deus. Iterum Dominus in euangelio suo negat peccatores, & expro-
Matth. 7. brat, dicens: Recedite à me omnes qui operamini iniustitiam; nunquam vos cognitos
1. Ioan. 3. habui. Et Ioannes Apostolus dicit: Omnis qui peccat, non est de Deo, sed de diabolo est; & scitis quoniam, ideo venturus est filius Dei, vt perdat filios diaboli. Si quis aleator Christianus es, tuus & hæreditatis tuæ inimicus es: quicunque es, desine ab illa dementia miser, quid te in laqueum mortis cū diabolo vltra præcipitas? [49] quid opes & diuitias tuas sordidissimas æris admittis? quid te laqueis sæcularibus inuoluis, vt de sæculo iudiceris? quid inimicū tuum fauoribus laudando, delinquis; cum quo necesse est puniaris? Esto potius, non aleator, sed Christianus: pecuniam tuam adsidente Christo, spectantibus angelis, & martyribus præsentibus, super mensam dominicam sparge: patrimonium tuum, quod forsitan sæuo studio perditurus eras, pauperibus diuide: diuitias tuas Christo vincenti committe: seruus cum domino tuo vocare, studio deifico obsequere, artem domini imitare, quæ non perdit sed potius acquirit. Desine ab illis tuis furacissimis moribus, cohibe præcipitem nequitiam tuam; sit tibi cum pauperibus quotidianus lusus, sit tibi cum viduis frequens operatio; censum & adparatus tuos omnes ad studium Ecclesiæ distrahe: aurum tuum, & argentum, & pecunias tuas in thesauris cœlestibus repone; fundos & villas tuas, iusta operatione [50] ad paradisum remoue: vt peccata donentur tibi, eleemosynis & orationibus continuis incumbe. Alea ne luseris; vbi lusus nociuus est, & [51] crimen mortale; vbi dementia sine consideratione; vbi nulla veritas, sed [52] mendaciorum mandra. Abscide inde manum tuam, & auerte inde cor tuum: extrahe caliginem inimici ab oculis tuis, & purifica manum tuam à sacrificiis Zabuli: abige abs te furaces mores, esto patiens & Christianus, esto tibi & vitæ tuæ in operationibus iustus & prouidus. Fuge diabolum persequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum: studium sit tibi sapientiæ, euangelij monitis erudire, puras manus ad Christum extende; vt promereri dominum possis, Aleam noli respicere, Amen.

ADNOTATIONES.

1. Magna nobis ab vniuersa fraternitate cura] *Fortè legendum:* vniuersæ fraternitatis cura, *Est tamen adhuc planè mutilum huius libi frontispicium.*

2. Et quoniam nobis] *Prætermisi voculam:* in, *superfluam.*

3. ne in ecclesia securi] *Etiam hic interposita erat particula:* cum, *superflua.*

4. indignante domino exprobrantes amittamus] *Censeo legendum:* & exprobrante.

5. Rectorem te petierunt] *Etiam hic malim:* posuerunt.

6. Existimate sacerdotem] *Nescio ad quam scripturam alludat.*

7. ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur] *Ita lego pro eo quod erat:* scabie, *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

8. cohabitatori nostro] *Superflua:* &, *particula, locum reddebat obscurum.*

9. sine tribulatione corporis] *Hic velim adiectum:* etiam.

10. & cum digno statu] *Prorsus lego:* condigno.

11. quid si oues delinquant] *Ita ex Antonino, pro:* omnes.

12. prouidus & sollicitus dicit] *Omnino & istud lego, pro:* dicens.

13. & in doctrinis Apostolorum] *Vnde hæc citet nescio, neque enim reperiuntur aut in canonibus aut in constitutionibus apostolicis.*

14. cum delinquentibus] *Rursum omisimus:* ne, *particulam superfluam.*

15. quam magna & larga pietas domini filij] *Lego* Dei.

16. non vno genere tentans] *Censeo legendum:* tentationis.

17. mœchiæ] *Prorsus aut hoc legendum, aut:* mœchia, *pro eo quod erat:* mœchæ.

18. magna amplexi operibus deletio] *Locus mutilus & corruptus.*

19. manus quæ iam] *Omnino lego hoc, pro:* tam, *adiicio verò:* est, *ex Antonino.*

20. ad sacrificium dominicum admissa] *Aut alludit ad veterē consuetudinem de qua libro de lapsis, aut (quod magis apparet ex sequentibus) de Presbyteris loquitur.*

21. quæ ad laudem Domini] *Sic rectè Anton. & Morelij quidam codex, pro:* ipsa.

22. quæ signum crucis per quod tuemur frōtibus imprimit] *Hoc iterum ex Antonino pro eo quod erat:* ipsa per quam tuemur signum crucis in frontibus notatum.

23. ipsa quæ diuina sacramenta consummat] *Iuxta præcedentem Antonini lectionem, non sum veritus interserere:* quæ.

24. quid est, inquam] *Particulam:* inquam, *ex eodem Antonino adieci; quippe apud quem haud dubiè sic legendum, pro eo quod habet:* inquit.

25. diaboli venabulum & delicti vulnus] *Hæc lectio quoque eius placet, præ vulgata:* Zabuli malum & diaboli vulnus. *Iuxta quem iterum paulopost:* &. *prætermisimus.*

26. vbi dementia & furia] *Antonin.* vbi mentis furia.

27. illic rabiosa amicitia] *Sic etiam ille, & alius quidam Morel. cod. pro:* rabidosa.

28. sceleris fraternitas] *Ita alius Morelij codex pro:* immanitas.

29. opes auorum sudore quæsitas] *Alius Morel. cod.* sudoribus, *sic & Anton.*

30. & cū tot essent augendæ rei familiaris] *Aliquid desideratur, nempe:* occasiones, *aut simile quid.*

31. Alea est alueus mali & supplantatio amici, quæ] *Hoc rursum ex Anton. pro:* laqueus est ille mali, & supplantatio inimici, qui.

32. sine vlla fori calūnia] *Ex eodē:* fori, *pro:* forti. *Sed vicißim apud illū reponēdū:* calūnia, *pro:* pecunia.

33. instinctu solius Zabuli] *Hoc quoque ex eodem pro* instigatu, *qui etiam legit:* adimpleuit, *pro:* repleuerat, *sed hoc malo.*

34. in peccatorem subuenit] *Phrasis obscura.*

35. in sinu suos] *Fortè:* in sinu suo, *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

36. in statunculis & simulachris] *Adiecimus:* &, *antea desideratum.*

37. quo se ab imitatoribus colendum, & sibi sacrificandum instituit] *Ita rursum ex illo, pro eo quod erat:* colēdum diceret, sacrificandi sibi legem terminauit.

38. sub fictitio nominis Dei] *Prorsus sic lego, pro:* finctioso.

39. maleficus & venararius] *Noua vox, quantum apparet à venerandis idolis deriuata.*

40. Omnis vir manducans carnem sacrificij] *Prorsus sic restitui hūc locum, ex libro de Lapsis, vbi sic citatur hæc scriptura, pro eo quod erat:* mendicans. *Lego ex eodem:* immunditia, *pro:* immunditiæ.

41. certè qualis dementia] *Anton.* O qualis, *qui etiam:* peierant, *legit, pro:* periurant.

42. & deorbati Zabuli caligine] *Anton.* diaboli. *Noua autem est vox:* deorbati.

43. turbis præsentibus] *Hoc ex eodem reposui, pro eo quod erat:* turpibus, *peßimè.*

44. immolantibus pœnis Auctoris] *Rursus obscurus locus.*

45. & ne feceritis quicquam mali] *Omnino sic lego, quia præcedit:* abstinete.

46. Videte fratres, ne obfiguremini] *Vbique alibi Cyprian.* configuremini.

47. & nemini venia datur] *Etiam hoc lego, pro:* veniam. *Videtur autem hoc pertinere ad errorem Nouatianorum.*

48. Si delinquendo peccet vir] *Istud quoque ex Cypriani aliis locis, pro:* peccatur.

49. quid opes & diuitias tuas] *Locus iterū obscurus.*

50. ad paradisum remoue] *Fortè:* remitte.

51. & crimen mortale] *Prorsus sic lego cum altero Morel. cod. pro:* immortale.

52. mendaciorum mandra] *Alius:* mendacij malitia.

DE MONTIBVS SINA & Sion aduersus Iudæos.

ARGVMENTVM.

Nihil habet hic liber peculiare, præter interpretationem mysticam montium Sina & Sion. Porro neque de hoc certi quid pronuntiare licet. Vna enim ex parte stilus & argumentum refragantur, ne Cypriani credatur, quippe qui ex Hebræo interpretationes sequi nō soleat. Ex aduersa parte, Cypriano illum ascribunt Ms. cod. Cambron. Anglicus Affligin. Dunen. & Blandin. cum veteri exc. & iam olim Trithemius, Antoninus, ac Vincentius. Cuiuscunque autem sit, ex scripturarum citatione iuxta 70. immo plerumque iuxta quod Cyprianus citat, prorsus mihi persuadeo, eadem ætate conscriptū, & ab Africano homine. Confirmatur hæc mea censura D. August. auctoritate, qui, vbi tract. 9. & 10. in Ioannem similem interpretationem nominis Adæ iuxta quatuor mundi cardines & numeros Græcis litteris designatos (quā tumuis eā rideat Erasmus) recensuit. Hæc (inquit)

etiam

etiam ab anterioribus maioribus noſtris dicta ſunt. Item, quod filium Dei Spiritum ſanctum nuncupet: quem errorem veteribus aſcribit Diuus Hieronymus in Epiſtolam ad Galathas.

PRobatio Capitulorum quæ [1] in ſcripturis deificis continentur, quæ in veteri teſtamento figuraliter ſcripta ſunt, per nouum teſtamentum ſpiritaliter intelligenda ſunt, quæ per Chriſtum in veritate adimpleta ſunt. nobis enim per Ieſum Chriſtum ſpiritalis intellectus datus eſt, [2] ipſo Ieſu dicente: Vobis quidem datum eſt intelligere ſacramenta Dei, aliis autem in ſimilitudinibus. *Marc.4.* Inuenimus in euangelio [3] xp̃i Ioannem ſcriptũ: Lex per Moyſen data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt. *Ioan.1.* Quæ lex Moyſi in monte Sina data eſt. *Exod.31.* Verum iterum inuenimus ſcriptum: [4] De Sion enim exiet lex, & verbum domini ab Hieruſalem. *Eſa.2.* [5] Quatenus hoc intelligere debemus? vtrum Sina mons, vbi à Deo Moyſi lex data eſt, & Sion mons vnde lex exiuit, vnum ſint; an vero alter ſit Sina mons, & alter ſit Sion mons. Inuenimus enim hæc nomina duorum montium eſſe hebraica: [6] verum latina interpretatio nominum differentium ab inuicem, oſtendit aliud eſſe Sina montem, & aliud montem Sion: Hæc eſt interpretatio de hebraica lingua in latinam. Sina mons interpretatur tentatio æterna & odium: æque & Sion interpretatur tẽtatio exacerbationis & ſpeculatio. Vides ergo in hebraica interpretatione non ſibi ſimilare, ſed neque eſſe vnum montem, ſed potius duos inuicem à ſe differẽtes gratia & honore. Præterea cũ dicat Dauid propheta [7] in pſalm. 2. *Pſal.2.* Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, annuncians imperium eius: ecce quatenus montem Sion ſanctum deſignat. Vnde manifeſtum eſt montem Sion cœleſtem eſſe & ſpiritalem, [8] & montem Sina eſſe terrenum. Nihil enim poteſt, quod in terra eſt, eſſe ſanctum, cum totus mundus mala facta habeat, & à diabolo ſit maculatus, dicente Ieſu: *Ioan.7.* Odit me ſæculum, [9] & ego odi illud: quia mala facta ſunt illius. Ex qua re quidquid eſt in hoc ſæculo terreno, ſanctum eſſe non poteſt. Sion autem non tam ex prophetico dicto conſtat eſſe ſanctum & ſpiritalem; in quo monte [10] Spiritus ſanctus filius Dei rex conſtitutus eſt, annuncians voluntatem & imperium Dei, & patris ſui: & Sina montem terrenum eſſe in arida terra conſtitutum, qui eſt in Syria Palæſtina, vbi eſt terra Iudæa, vbi eſt ciuitas illa interfectrix prophetarum: ante cuius portam Chriſtus à Iudæis crucifixus eſt in horto: quæ ciuitas dicitur Hieruſalem per Eſaiam prophetam, ſpiritaliter verò execrata & derelicta. *Eſaia 3.* [11] Nec immerito. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, per Moyſen adhuc in carne terrena primi hominis poſitum populo Iudæorum terreno & carnali legem à Deo accepit illis tradendam, digitis ſacris, ſcriptam in duabus tabulis lapideis, ([12] licet digitis ſacris, tamen digitis in figura carnis) quaſi populo carnali & duriſſimo: ſicut fuerunt tabulæ lapideæ duriſſimæ, in quibus tabulis legem acceperũt. [13] Ideo in duabus, quia ſignificaret vnitatem populi diuidi in duas partes, partem quæ ſaluatur, & partem incredulam quæ perit; dicẽte angelo ad Rebeccam vxorem Iſaac: Duæ gẽtes in vtero tuo ſunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori. *Gen.25.* [14] Rebecca verò figuram portabat Eccleſiæ, ſicut Iſaac vir eius typum in ſe portabat Chriſti. Ergò cũ dicit, duæ gentes in vtero tuo ſunt: quia & de gentibus duas partes futuras deſignabat, [15] partẽ idololatram perditã, & partẽ credulã viuentem per fidem; hanc vnam partem gentium deſignat in vtero Eccleſiæ permanere, [16] in generationem æternam in figura Rebeccæ; & partem populi infidelium Iudæorum à ventre tunc Rebeccæ diuidi, & ſeparari à natiuitate Eccleſiæ. hæc fuit præfiguratio in Geneſi per angelum ſpiritaliter annunciata. [17] Hæc vero nomina montium talem habent interpretationem in lingua latina, vt demonſtret veritatem; qui ſint hi duo montes Sina, vel Sion: quod quidem poſt paululum dicturi ſumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem [18] probauimus; de principio generis humani venientem. [19] Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines naſcentes, de tempore & facto nomina à parentibus ſuis accipiebant (non quidem ex ſe, ſed à Deo mente impellebantur; qui antequã fiant præſcius eſt futurorum) vt quales poſt crementum ætatis ſuæ futuri eſſent, poſteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis deſignaretur; & quid ſingulis futurum eſſet, interpre-

tatio nominum designaret veritatem; sicuti tunc temporis in Patriarchis completum est, secundum primi hominis carnem [20] de terræ limo esse. Ex ipso protoplasto probamus veritatē. [21] Nomen accepit à deo Adam. *Gen. 5.* Hebraicum Adam in latino interpretatur terra caro facta, eo quod ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scriptum est: *Esaiæ 40.* Palmo mensus sum cœlum, & pugno comprehendi terrā, & finxi hominem ex omni limo terræ: Ad imaginem Dei feci illum. Oportuit illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Inuenimus in scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse à conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. [22] Prima stella orientalis dicitur ἀνατολὴ, secunda occidentalis δύσις, tertia stella aquilonis ἄρκτος, quarta stella meridiana dicitur μεσημβρία. Ex nominibus stellarum numero quatuor, de singulis stellarum nominibus tolle singulas litteras principales, de stella Anatole, a, de stella Dysis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesembria, m; in his quatuor litteris cardinalibus habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor litteras Græcas nomen designatur ἀδαμ, ita α μία, [23] id est vnum, δ τέσσαρα, id est quatuor. α μία, id est vnum. μ τεσσαράκοντα, id est quadraginta. [24] Fac & inuenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat, [25] quā carnem in se figuralem Christus portauit, & eam in ligno suspendit. [26] Quæ caro à Deo patre Iesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de cœlo descendit; Christus, id est vnctus Dei viui à Deo vocatus est; spiritus carni mixtus, Iesus Christus. Hic ergo numerus 46. passionem declarat, eo quod sexto millesimo anno hora sexta passus, à mortuis resurgens quadragesimo die in cœlos ascendit: vel quia *Matth. 26.* Salomon quadraginta sex annis templum Deo fabricauerit. In cuius templi similitudinem Iesus carnem suam esse dixit, dicens Pharisæis: [27] Destruite fanū istud, & ego in *Ioan. 2.* tribus diebus excitabo illud, Et Pharisæi dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Iesus fanum de *Gen. 4.* corpore suo. Deinde Abel filius Adæ nomen accepit hebraicum, designans fratris interfectionem, & parentum luctum. Item Enoch, qui ante diluuium Deo iustus cōplacuit, *Gen. 5.* & ideo de isto mundo in carnis suæ natiuitate viuus translatus est in loco, vbi Deus scit; ex quo loco [28] in consummatione mundi innouari habet in hoc mundo; vnde etiam translatus est ad confundendum & reuincendum antichristum. A quo interfecti martyria sua complebunt, viuentes in æternum in sæcula sæculorum. Et ideo Enoch interpretatur innouatus. Deinde Iob iustus, qui ante diem iudicij *Iob. 1.* meruit voce iudicis laudari, & ideo diabolo deuicto & superato, Iob interpretatur charissimus Dei. Æque & Abraham in *Gen. 17.* sua natiuitate à parentibus suis Abram vocatus est, tentatus verò à Deo fidelis inuentus est, & à Deo benedictus pater multarum gentium constitutus est; & ideo immutato à deo nomine Abraham vocatus est, interpretatur pater multorum populorum. Ecce interim de multis probationibus pauca diximus, vt ad duorum montium nominum peruenientes interpretationes, eorum montium nominum probemus, qualiter designata sunt ad nostram instructionem; vt ex hac interpretatione nominum, intelligamus montem Sina esse terrenum, & montem Sion esse cœlestem. Spiritaliter interpretatur Sina, tentatio æterna, & odiū; [29] & mons Sion tentatio exacerbationis & speculatio. Ita intelligitur cum dicitur mons Sina tentatio æterna & odium, eo quod ex eo monte Moyses legem acceperit populo durissimo & contumaci. Per quam legem tētati à Deo æterno, [30] inuenti sunt non posse eandem legem sustinere in perpetuum, exinde Deo in odium conuersi sunt. Ideo in nomine montis Sina, vnde legem acceperant, interpretatio nominis designauit populum tentatum à Deo, [31] & in odium æternum esse conuersos: ideo dicitur Sina tentatio æterna & odium. Inuenimus enim in scripturis eos esse à Deo tentatos. Ita positū dicente Domino ad Moysen: Exeat populus iste, [32] & colligant sibi *Exod. 16.* diurnum in diem, & tentabo eos an possint legem meam sustinere an non; & tentati à Deo per legem, inuenti sunt ab ea lege alieni. Exinde Deo in odiū æternum conuersi sunt, & completa est interpretatio Sina. [33] Manifesta vero & Moysen, per quem eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur similiter, Moyses tentatio Dei, & inuentio, per quem tentati à Deo inuenti

sunt

sunt alieni à legis obseruatione, ideo in æternum Deo in odium conuersi sunt. Hoc odium in ipso genere Iudæorum scriptum inuenimus, dicente Isaac de duobus suis filiis Esau maiore, & Iacob minore: Iacob
Gen. 7. dilexi, Esau autem odio habui. Esau verò
Malach. 1. maior pilosus fuit totus; inquit, quasi corium pilosum, in figura populi maioris,[35] in impietate delictorum suorum constituti. Et Iacob fuit lenis & minor, in figura populi nouellioris, qui ex dicti audientia per crudelitatis fidem[36] ex aspredine sæculi in lenitatem conuersus est ad Christũ Deum, & Dei filium. Ecce probauimus per scripturarum fidem populum maiorem & vetustiorem esse Deo in odium conuersum secundum interpretationem montis Sina dicentis, tentatio æterna & odium. Aeque Sion mons ita interpretatur, tentatio exacerbationis & speculatio. Hæc verò interpretatio Latina ligni sacri passionem designat, dicente Salomone de ipsa passione
Sap. 2. dominica: Contumelia & tormento interrogemus illum, vt sciamus reuerentiam illius & probemus patientiam ipsius,[37] & tentemus quæ euentura sunt illi. Si enim verè filius Dei est, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum; morte turpissima condemnemus illum. Hæc cogitauerunt & errauerunt; excæcauit illos malitia ipsorum, & non intellexerunt sacramenta Dei. Ecce tentatores Iudæos.
Psal. 105. Item scriptum est: Et tentauerunt Deum in loco inaquoso. Speculum verò altitudinem ligni declarat, dicente Salomone:
Canti. 1. [38] Posuerunt me velut custodiam pomarij, eo quòd in horto in ligno confixus inter duos latrones pependit: & de altitudine ligni ambos speculatur, in figura duorum populorum malefactorum; Gentes in sæculi mala facta iacentes, & Iudæos interfectores prophetarum. Hi sunt duo populi malefactores, quorum figuram in se portabant duo latrones, inter quos pependit innocẽs.
Luce 23. Vnus blasphemabat; alius verò confessus est,[39] quia innocens iniuriam patiebatur. Iesus autem ambos speculabatur de ligno speculatorio, blasphemũ & confessorem: confessorem saluauit, & blasphemum perdidit, sicuti de duobus populis fecit. Persecutores derelicti, qui in æternæ mortis sententia[40] sibi non crediderint, si sic de sæculo exierint, peribunt. Gentes verò ad se conuersæ fidem sibi habentes, quia filius Dei est;[41] saluatæ videbunt in æterna sæcula sæculorum imperatorem & regem suum.[42] Verum in ipsa passione pendens in ligno, duas partes populi prospiciens speculabatur, de alto ligno.[43] Pars populi, qui viderant virtutes eius mirabiles & deificas, patientem illum iniurias dolentes, plorabant: alij vero Iudæi irridentes, de arundine caput eius quassabant, blasphemantes & dicẽtes: Aue rex Iudæorum, vbi est pater Matth. 27.
tuus? veniat & liberet te de cruce. Exinde Ioan. 19.
exacerbatus pater fecit cœlum patefieri, & tonitrua facta sunt,[44] & tenebræ insustinibiles; terra commota, patefacta sunt sepulchra,[45] & corpora sua eiecerunt, & foras à se miserunt; velum templi scissum est; & à tanto fragore cœli, & terræmotu, omnes qui stabant ante lignum, alij dolentes alij verò blasphemantes, illudentes[46] prostrati in faciẽ iacuerunt, tremẽtes tãquã mortui. Tũc Iudæi intellexerũt se offendisse Deum & in luctũ cõuersi sunt, & fuit exacerbatio. Eo enim tempore quo in ligno confixus pependit, dies fuerunt azymorum, qui sunt dies festi Iudæorum. Eo die metuentes factum esse terræmotum, & cœli fragorem, [46] prostrati in faciem, in terra plangẽtes, in luctum conuersi sunt; & in ipsa sua passione compleuit propheticũ dictum: Et con- Amos 8.
uertam dies festos eorum in luctum, & cantica eorum in lamentationem. Ante enim 1. Mach. 1.
cum captiui detenti essent[47] in Babylone, Psal. 135.
dicebant illis Babylonij: Cãtate nobis cantica de canticis Sion, & Iudæi lamentantes captiuitatem suam dicebant Babyloniis, vt diximus, lamentantes se: Quo modo cãtabimus canticũ Domini in terra aliena? Ecce quatenus completa est interpretatio mõtis Sion, tentatio exacerbationis & speculatio, vnde manifestum est montem Sion [48] ligni sacri regnum essem sanctitate iustificatum, dicente Dauid: Annunciate regnũ
Dei in gentibus,[49] quia Dominus regnauit à ligno, & transiuit in gentibus. De quo Ibidem 95.
regno ligni regalis idem propheta dicit: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Ibidem 2.
Sion montem sanctum eius, annuncians imperium eius. Quod dictum propheticũ per Pontium Pilatum in sua passione pendens in ligno compleuit.[50] Pontius Pilatus impulsa mente à Deo accepit tabulam & titulum scripsit tribus linguis, Hebraicè, Ioan. 19.
Græcè, & Latinè: Iesus Nazarenus rex Iudæorum; & in capite ligni clauis tabulam

cum nomine regis Iudæorum confixit: &
tunc manifestauit propheticum dictum, eo
quòd spiritaliter mons Sion crux est, quæ
2.Cor.1. est virtus Dei, Apostolo dicente: Crux
Christi non credentibus stultitia est, credentibus
autem crux virtus est Dei, & iterum
dicit: Nos autem annunciamus vobis
Christum, & hunc crucifixum: Iudæis quidem
scandalum, gentibus autem stultitiam;
ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis,
Dei virtutem & Dei sapientiam.[51] Sic
vero & alius propheta declarat lignum
passionis dominicæ esse mõtẽ Sion sanctũ,
Psal. 23. in spiritu ita dicens: Quis ascendet in montem
Domini, aut quis stabit in loco sancto
eius? Innocens manibus; dextera læuáque
extensis clauis fixis, innocentiam
demonstrans. Ideo dicit innocens manibus,
& mundo corde, qui non accepit in
vano animam suam,[52] & non iurauit subdole
proximo suo, hic accipiet benedictionem
à Domino, & misericordiam à
Deo salutari suo. Omnis passio hominum
in terrã cadet, hæc sola passio crucis[53] stantem
demonstrat: vnde verum dicimus,
montem sanctum lignum esse passionis.
Inde innocens manibus & mundo corde:
hoc dicto prophetico Iudæos redarguebat,[54]
qui Moysen præponunt Christo domino
illius; eo quod Moyses cum in montẽ
Sina ascendisset, vt legem Iudæis acciperet,
innocens manibus & mũdo corde non
Exod. fuit.[55] Nec enim mundus corde, eo quod
Ægyptium calce percusserit in Ægypto,[56]
& mortificauerit eum, & manibus
suis eum in arena obruerit, Christus autem
in montem sanctum ascendit lignum regni
sui, vt moreretur à Iudæis; quamquam ipse
aliquẽ hominum non mortificauerit, nisi
solum diabolum[57] inimicũ generis humani.
Exinde in montem ascendit innocens &
mundus corde; & ideo propheta dicit: Quis
ascendet in montem Domini, & quis stabit
[58] in loco sancto eius? Innocens manibus &
mundo corde.[59] Et declarauit mõtem Sion
sanctum esse sanctã crucem, dicente æque
propheta: De Sion exiet lex, & verbum Do-
Esa. 2. mini ab Hierusalem. Lex Christianorum
Ioan. 19. crux est sancta Christo filio Dei viui, dicẽte
æque propheta: Lex tua in medio ventris
mei. Percussus in lateris ventre de lancea,
sanguis & aqua mixtus profusus fluebat,
vnde sibi Ecclesiam sanctam fabrica-
Ioan. 7. uit, in qua legem passionis suæ consecrabat,
dicente ipso: Qui sitit, veniat & bibat:
Qui credit in me, sicut scriptum est,
flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.
Item in psalmis: Et erit velut lignum quod
plantatum est secus decursus aquarum,
quod fructum suum dabit in tempore suo. Psal. 1.
Ecce verbum propheticum, fructum resurrectionis
die tertio spiritaliter [60] intelligendum
dicentis: De Sion exiet lex, hoc Michea. 4.
est, de ligno regali, & verbum Domini
ab Hierusalem quæ est Ecclesia. Caro
ligno confixa emisit verbum dominicum
dicens: Heli, heli. & adimpletum est propheticum
spiritale ante dictum: De Sion Matth. 27.
exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem.[61]
Hierusalem dicit de cœlo descen- Apoc. 21.
dentem, nouam ciuitatem, quadratam per
quatuor euangelica, habentem duodecim
fundamenta duodecim prophetarũ, duodecim
portas, duodecim Apostolorum; per
quorum annũciationem Christiani in hãc
ciuitatem sanctam & nouam introierunt,
quæ spiritalis est Ecclesia. Ecce probauimus
per omnium scripturarum deificarum
fidem duos montes, Sina in terra, & Sion
in cœlo, duorum testamentorum portare
figuram; veteris Sina, & noui Sion. Ex quibus
duobus montibus [62] videlicet duobus
testamentis posteriori tempore [63] demonstratos
&* declaratos duos populos; veterẽ * depalatos.
& priorem Iudæorum, & nouum & posteriorem
populum Christianorum: Iudæos
terrenos, qui terram promissam à Deo acceperunt
carnales; & Christianos cœlestes
qui regna cœlorũ à Deo promissa accepturi
sunt in futuro sæculo. Caro enim Christianorum
spiritalis & immortalis erit[64]. Alia
probatione veritatis in scripturis posita
ex ea veritate cœlesti spiritalem facimus figurarum
comparationem, de huius mundi
conuersatione. Diximus enim, montis sancti
Sion, quod lignum regale & sacrum haberet
interpretationem [65] de Hebraico, in
Græcum vel Latinum, tentatio exacerbationis
vel speculatio, eo quod de ligno speculabatur
ante se stantes bonos & malos.
Ita inuenimus ipsum saluatorem[66] per Salo Sapien. 3.
monem speculum immaculatum patris esse
dictum, eo quod Spiritus sanctus Dei filius
geminatum se videat; pater in filio, &
filius in patre, vtrique se in se vident,[67] ideo
speculum immaculatũ. Nam & nos qui illi
credimus, Christum in nobis tanquam
in speculo videmus, ipso nos instruente &
monente

monete[68] in epistola Ioannis discipuli sui ad populum: Ita me in vobis videte, quomodo quis vestrum se videt in aqua aut in speculo. & confirmat Salomonicum dictum de se dicens: Qui est speculum immaculatum patris. Verum etiam & vitem æternam & veram se esse dixit; patrem suum agricolam. Si ergo Christus vitis vera: vtique constat quia & nos qui in illo credimus & ipsum induimus, sumus vitis vera, quæ est vinea Dominica, & Christus custos vineæ suæ, dicente Salomone:[69] Posuerunt me custodem in vinea.[70] Inuenimus verò in conuersatione huius mundi in similitudinem spiritalem figuraliter esse vineam, habentem Dominum & possessorē suum.[71] Tempore verò maturo prope dies vindemiarum positum in vineam custodem puerum[72] in alto ligno media vinea confixo; & in eo ligno faciunt speculum quadratum[73] de arūdinibus quassatis, & per singula latera quadraturæ speculi faciunt cauernas ternas, quæ faciunt cauernas duodecim: per quam quadraturam cauernarum custos puer[74] omnem vineā perspiciens custodiat, cantans; ne viator ingrediens vineam dominicam sibi assignatam vexet, vel fures vuam vineæ conculcent. Quod si importunus fur egens in vineam voluerit introire & vuam demere, illic puer sollicitus de vinea sua deintus de speculo dat vocem maledicens & comminans, ne in vineam viator fur audeat accedere, dicens, rectum ambula. Fur autem timens vocem pueri sibi comminantis refugit de vinea, speculum videt, vocem audit, puerum intus in speculo sibi comminantem non videt,[75] & timens post viam suam vadit.[76] Hec conuersatio sæcularis similatur gratiæ spiritali. Ita est enim & in populo deifico sicut in vinea terrena. Vinea dominica & spiritalis plebs est Christianorum, quæ custoditur iussu Dei patris à puero Christo in ligni speculo exaltato. Quod si viator diabolus, perambulans viam sæcularem,[77] ausus fuerit[78] de vinea spiritali hominem de plebe dominica separare & vexare; statim à puero[79] cœlesti voce correptus, & spiritalibus flagris emendatus, exulans ad centesimum effugit in locis aridis & desertis. Hic est custos puer filius dominicus; qui vineam suam sibi à patre commēdatam saluandam & reseruandam accepit: de quo Esaias propheta canit dicens: Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meum, & iudicium gentibus nunciabit, non clamabit neque contendet. Arundinem quassatam non cōfringet,[80] & linum fumigans non extinguet, quoadusque expellat in cōtentione iudicium; &[81] in nomine eius gentes credent & sperabunt.

Ioan. 15. *Cantic. 1.* *Esa. 42.* *Matt. 12.*

ADNOTATIONES.

1. Probatio capitulorum, &c.] *Mutilum est atque adeo obscurum huius libri frontispicium, quod tamen legunt omnes excusi, & Ms. cod. præter Cambronensem, qui sic habet:* Quod probatio capitulorum, &c. *verum neque ille satisfacit.*

2. ipso Iesu] *Cambron.* Christo.

3. κτ̄ Ioannem] *Hoc ex codi. Cambronen. Marchin. Dunen. & Affligin. ad marginem cum Morelio; pro eo quod Affligan ipso contextu & vet. excus.* iuxta, *cæteri verò:* secundum.

4. De Sion enim exiet lex] *Etiam hoc cum Morelio ex tribus Ms. pro* exibit, *nam accedit & Cambr. illud* prodiet.

5. Quatenus hoc intelligere debemus?] *Adiecimus interrogandi notam cum vete. excus. Grauio & Cauchio. & cùm nulli eam legerent Ms. particulam:* an, *loco submouimus, vbi erat:* an vnum.

6. Verum Latina interpretatio] *Manutius:* Latina verò *At illud genuinum est.*

7. in Psalmo. 2.] *Prorsus sic lego, non:* primo; *cùm etiam Cyprianus supra lib. Testimon. 3. cap. 29. secundum nuncupet hunc psalmum, hæc verba citans, non primum.*

8. & montem Sina] *Adiicio:* montem, *ex Cambro. cod. Ex eodem reposui illud:* cùm totus mūdus mala facta habeat & à diabolo, *pro eo quod erat:* cùm totus mundus propter mala facta à diabolo.

9. quia & ego illud] *Cambr. omisso:* quia, *legit:* & ego odi illud, *neutrum placet; quia longe aliter Euangelista:* quia ego testimonium perhibeo de illo.

10. Spiritus sanctus filius Dei] *De hac veterū loquendi formula, vide supra librum, Quod idola dij non sint. Quare nihil mouere debent lectorem, aut iste aut duo similes infra loci. Neque enim ante hæreses de Spiritu sancto exortas, tam caute scripserunt veteres.*

11. nec immerito. Quia & Deus] *Adieci:* Quia *ex Cambr. cod.*

12. licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis] *Manutius omissa voce:* licet, *& semel tantum recitans voces illas:* digitis sacris, *paulo prius cætera posuit. Verum vulgatæ lectioni consentiunt Ms. nostri, & si parenthesi hæc includantur, sensus erit perspicuus.*

13. Ideo in duabus, quia significaret] *Hoc rursum ex Cambronen. pro eo quod alij:* Ideo in duadus significans.

14. Rebecca verò figuram portabat Ecclesiæ] *Etiam istud ex illo, pro:* portat.

15. partem idololatram perditam] *Elegantius quidem est quod reposuit Erasmus:* idololatriæ deditā. *Sed priorem vet. excu. & Remboldi, genuinam esse patet ex Ms.*

16. in generationem æternam] *Optimè sic Cambrod. cod. pro eo quod alij obscurissimè:* generationem in æternum.

17. Hæc verò nomina montium talem habēt

interpretationem in lingua latina, vt demonstret veritatem] *Omisimus cum Cauchio vocem:* eorum,*superfluam,& reposuimus ex tribus Ms.cod.& excus.vet.* vt demonstret,*pro:*demonstrantem.*Aliter longe legit Cambron.* Hæc verò nomina qualem habeant, &c.demonstrans veritatem.quive sint hi montes Sina & Sion, post paululum dicemus. *At prius placet.*

18. probauimus] *Malim legi:* probamus,*nisi refragarentur Ms.cod.*

19. Ita enim omnipotens Deus,&c.] *Locum hūc deprauatißimum ex codic.Ms. partim Affligin. Dunen. March. & vet.excu.partim Cambr. ita restitui:* Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascētes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur; qui antequam fiant, præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur,& quid singulis futurum esset, interpretatio nominū designaret veritatem.

20. de terræ limo esse] *Rursum hoc Cambron.cod. pro:*ex terra & limo esse,*iuxta quem nouam periodum ibi auspicamur:*Ex ipso protoplasto.

21. nomen accepit à Deo Adam] *Ita rursum ex varia codicum lectione.*

22. Prima stella,&c.] *Synechdochicōs stellas vocat,nomina plagarum seu cardinum mundi.*

23. id est,vnum,&c.] *Tum hoc tum quæ sequūtur:* id est quatuor,*&:* id est vnum, *& rursum:* id est quadraginta,*adscripta erant in Ms.cod.Dunen. ad interpretationem Græcarum vocum,in aliis Ms. & vet.excus.omnino desiderabantur. Ad intellectum tamen maiorem putauimus retinenda.*

24. Fac,& inuenies numerum quadragenariū senarium.Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat] *Ex Ms. denuo hanc lectionem reposuimus pro eo quod legebatur duntaxat:* Ex quibus resultat numerus quadragenarius senarius, passionem carnis Adæ designans.

25. quam carnem in se figuralem] *Sane & caute hoc intelligendum,recte adnotauit Manut.*

26. Quæ caro à Deo patre,&c.] *Locus similis superiori,in quo filius Spiritus sanctus nuncupatur, sed corruptus. Nos quantum licuit ex Ms. & Manutio sic restituimus.* Quæ caro dominica,à Deo patre Iesu vocitata est spiritus sanctus, qui de cœlo descendit; Christus, id est, vnctus Dei viui à Deo vocatus est, spiritus carni mixtus Iesus Christus. *De sexto autem millesimo anno,vide supra librum ad Fortunat.de exhortatione marty.*

27. Destruite fanū istud] *Grauius:* phanum, *& hic & bis postea,verum illud constanter Ms. omnes; & non Festus modo,sed & Varro de lingua Latina lib.5. & Liuius 1.dec.lib.10.à fando dictum fanum volunt.*

28. in consummatione mundi] *Addimus:* in, *ex Cambron.cod.*

29. & mons Sion tentatio exacerbationis] *Addebant alij:*æternæ, *verum recte omisit Manutius cum Cambron.cod.quia supra non legitur.*

30. inuenti sunt] *Ex auctoritate eiusdem cod. omisi particulam:*&,*superfluam.*

31. & in odium æternum esse conuersos] *Cauchius:*conuersum,*sed obstant Ms.cod.*

32. & colligant sibi diurnum in diem] *Ex Ms. omnibus cum Morelio addimus:*sibi.

33. Manifesta verò & Moysen, &c.] *Locus vsqueadeo corruptus vt mederi ex Ms. non licuerit: Ex illis enim quatuor consentiunt cum excusis vulgatis,sicut etiā vetus excus. præterquam quod legat:* Moyses, *quomodo & Morelius legens etiam:* Manifestat, *Cambronen. cod.verò longe aliter:* Manifesta verò Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur. Similiter in monte tentati à Deo,inuenti sunt alieni,&c.] *Fortaßis ita legendū:* & completa est interpretatio Sina, manifesta Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, *omißis cæteris omnibus; quandoquidem prius eadem verba sint posita, atque adeo hic videantur superflua.*

35. in impietate delictorum suorum constituti,] *Hoc rursum ex Ms.Cambron.& Cauchio,pro eo quod erat:*constitutus,*desiderata etiam voce:*in.

36. ex aspredine sæculi] *Manut.*asperitate, *verū illud habent tres Ms.& cum aliis excusis omnibus,reperitur etiam ea,vox apud Cornel. Celsum lib.5.cap.27. neque placet quod habet Cauchius, & Cambron. cod.* asperitudine,*nisi legas:* aspritudine, *nam etiam hoc reperitur ter apud eundem Celsum.*

37. & tentemus quæ euentura sunt illi] *Iterum istud ex Cambr.cod.pro:*quæ vētura sunt,*est enim Græce apud 70.* τὰ ἐν ἐκβάσει. *Omittunt verò Ms.voculam:* &,*paulo post.*

38. posuerūt me velut custodiam pomarij] *Ms. Cambronen.*pomerij,*at prius placet.Infra tamen sub finem legit:*posuerunt me custodem in vinea.

39. quia innocens iniuriam patiebatur] *Istud denuo ex Cambron.codice & Cauchio,pro:*patitur.

40. sibi non crediderunt] *Voces:*sibi, *&:* se, *vsurpat pro illi & illum.*

41. saluatæ videbunt &c. imperatorem & regem suum] *Prorsus sic legendum,pro:* saluati, *cum Ms. omnibus,quorum Cambron. cum Cauchio longe aliter:* viuent,&c.cum imperatore & rege suo, *Eligas vtrum velis.*

42. Verum in ipsa passione] *Genuinam hanc esse lectionem,constat ex vet.excus. pro eo quod erat ex mendo cod.Remboldi:*Verum ipsam passionem.

43. pars populi] *Sic recte primus Cauchius, nam consentiunt tres Ms. Antea erat:*partem.

44. & tenebræ insustinibiles.*Ita constanter Ms. & vetus excus.*

45. & corpora sua eiecerunt & foras à se miserunt] *Locum mutilum sic suppleuimus ex Cambronensi & Cauchij cod.Vulgati habebant duntaxat:* & corpora à seipso, *pro quo non male Manut. cum aliis Ms.* & corpora foras emisit.

46. prostrati in faciem] *Hoc habeo ex omnibus Ms.pro:*prostrati facie.

47. in Babylone] *Ex cambr.cod.adiicimus:*in, *Iuxta eundem legimus:*Babylonij,*pro:*Babylones.

48. ligni sacri regnum esse] *Voculam:*esse, *ex tribus aliis Ms.adiicio.*

49. quia

49. quia Dominus regnauit à ligno] *Adnotatu digna hæc lectio 70.*

50. Pontius Pilatus impulsa mente] *Cùm codex Remboldi negligentia operarum haberet:* impoluta, *non male reposuit ex coniectura Erasmus:* infusa, *at illud genuinum est.*

51. Sic verò & alius propheta] *Manutius:* Verũ & alius, *sed illud habent Ms. nostri. Mirum autem est quod alium prophetam dicat, quum idem Dauid id pronuntiarit.*

52. & non iurauit subdole] *Quum sic legat alibi Cyprianus, hoc malo cum tribus Ms. & excusis vulgatis, quàm:* in dolo, *cum Cambronen. vel:* sub dolo, *cum Manut.*

53. Stantem demonstrat] *Cambronensis,* stat & demonstrat.

54. qui Moysen præponunt Christo] *Istud denuo ex Cambronensi, pro:* præponerent, *quod Auctor agat contra Iudæos.*

55. Nec enim mundus corde] *Manut.* nec ore enim mundus, nec manu, sed corde, *at non placet, nisi legatur:* nec corde.

56. & mortificauerit eum] *Irrepserat hic paulo post:* mortiferauit, *& paulo post:* mortiferaret, *vitio cod. Rẽboldi; sed illud habẽt vtrobique Ms. & vet. excus.*

57. inimicum generis humani] *Solus Manutius:* generi humano, *Legimus autem:* ascendit, *pro:* ascendens, *iuxta Cauchium & Cambronensem codicem.*

58. in loco sancto eius] *Omiserat Remboldus:* sancto, *& post eum cæteri omnes.*

59. Et declarauit] *Cauchius:* Ecce, *at illud habent Ms. cod.*

60. intelligendum dicentis] *Cambr. cod.* intelligendum ostendit dicens.

61. Hierusalem dicit] *Quod adiecerat Erasmus, vt sensus constaret:* de qua dicitur in Apocalypsi: Vidi, *nulli habent Ms. sed prius cum illis legunt veteres excusi codices.*

62. videlicet duobus testamentis] *Rursum vitio cod. Remboldi lectum est hactenus:* vide duo Testamẽta, his.

63. demonstratos & declaratos] *Ms. omnes præter Cambron. & vet. exc. cum Remboldo:* & depalatos, *at nescio an sit vox Latina.*

64. alia probatione veritatis in scripturis posita ex ea veritate cœlesti, spiritalem facimus figurarum comparationem] *Hoc ex Cambron. cod. addita particula:* in, *legentes:* cœlesti, *pro:* cœlestẽ, *ac:* figurarum, *pro:* figuratam; *quemadmodum etiam illud:* de huius mundi conuersatione, *pro eo quod cæteri:* de huiusmodi conuersis, *siue:* conuersione, *quod cõfirmatur his verbis sub finẽ:* Hæc conuersatio sęcularis.

65. de Hebraico in Græcum vel in Latinum] *Istud ex tribus aliis Ms. pro eo quod erat:* de Hebraico, *vel:* Hebræo, in Græco vel Latino, *tamen locus adhuc obscurus. Quæ verò sequuntur sane intelligenda sunt, sicut supra.*

66. per Salomonem] *Et hic & antea adscribit Salomoni quoque sapientiæ librum.*

67. ideo speculum immaculatum] *Mirari satis nequeo constantem trium Ms. vet excus. & Remboldi lectionem, tum hic tum paulo post:* speculus immaculatus.

68. in Epistola Ioannis discipuli sui] *Nusquam tale quid habent Ioannis Epistolæ Catholicæ, videtur itaque reponendum:* Iacobi, *vt alludat ad illud:* Hic comparabitur viro consideranti vultum suum in speculo. *Quo magis miror, quod legat Cambronen.* ad Paulum.

69. posuerunt me custodem in vineam] *Cambron. cod. cum Cauchio:* vinea. *Solus verò Manutius adiicit:* meam.

70. Inuenimus verò in conuersatione huius mundi] *Vel ex sequentibus patet, hanc Cambron. cod. lectionem esse genuinam; pro eo quod alij:* in conuersis, *siue:* conuersione huiusmodi.

71. Tempore verò maturo] *Locus mutilus.*

72. in alto ligno media vinea confixo] *Ita constanter Ms. quare non placet illud Manutij:* in altum lignum media vinea crucifixum.

73. de arundinibus] *Tres Ms.* harundine.

74. omnem vineam perspiciens] *Cambron. cod.* prospiciens.

75. & timens] *Ex eodem adiicio.* &.

76. Hæc conuersatiò sæcularis similatur] *Sic lego cum Cambronen. aut saltem:* similat, *cum aliis tribus Ms. pro eo quod alij pessimè:* simulatur; *placet etiam denuo vox:* conuersatio, *pro:* conuersus, *siue:* conuersio

77. ausus fuerit] *Cum Cauchio ex Ms. sustulimus voculam:* si, *superfluam.*

78. de vinea spiritali] *Solus Manutius:* spiritalẽ.

79. cœlesti voce] *Adiicio:* voce, *ex Ms.*

80. & linum fumigans non extinguet] *Ex iisdem hoc reposuimus, pro eo quod erat corruptissimè:* collocabit.

81. & in nomine eius gentes credent & sperabunt] *Etiam hoc ex iisdem; quod miror, quum & apud Isaiam & apud Matthæum non aliud habeatur, quàm:* sperabunt, *Græce & Latine, neque etiam Cyprianus supra Testimonior. libr. 2. cap. 13. aliud legat quàm:* credent.

CAECILII CYPRIANI GENESIS.

ARGVMENTVM.

Prima quatuor Geneseos capita eleganter Heroico carmine reddidit Auctor, mea certe sententia Cyprianus. Nam illi adscribuntur Genesis & Sodoma, non modo à Georgio Fabricio inter Poëtas Christianos & à Morelio, sed etiam à Ms. codice quem vidisse me memini in Bibliotheca Victorina apud Parisios, Phrases etiam aliquot sunt Cyprianicæ. Sixtus tamen Senensis Tertulliano ascribit.

PRINCIPIO Dominus Cœlum Terrámque creauit: *Genes. 1.*
Nanque erat informis fluctúque abscondita tellus;
Immensúsque Deus super æquora vasta meabat,
Dum chaos & nigræ fuscabant cuncta tenebræ.
Has dum disiungi iussit de cardine, fatur:
1 Lux fiat, claro & nituerunt omnia mundo.
Cùm Dominus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem;
Accipit immensus verrentia littora Pontus,
Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
Tertia lux faciem terrarum fulua retexit,
Arida mox posito narratur nomine terra;
Florea ventosis consurgunt germina campis,
Pomiferíque simul procuruant brachia rami.
Quarta dies generat Solis cum lampade Lunam,
Et Stellas tremulo radiantes lumine fingit;
Hæc elementa dedit subiecto insignia Mundo,
Tempora quæ doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
2 Et volucres varias suspendunt aëre pennas.
Sexta prægelidos in spiras lubricat angues,
Quadrupedúmque greges totos diffundit in agros;
Cunctáque multiplici mandauit crescere passim
Germine, & immensis errare & pascere terris.
Hæc vbi constituit diuina potentia iussu.
Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,
Hæc memorat: Nostris hominem faciamus 3 ad vnguem
Vultibus adsimilem, toto qui regnet in orbe;
4 Et licet hunc vno posset componere verbo;
Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat Brutum diuino in pectore pectus.
5 Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit, *Genes. 2.*
Metitur solum mordaces voluere curas.
Ilicet irriguo perfundit lumina somno,
Mollibus vt vulsa formetur fœmina costa.
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.

Inditur

6 Inditur & nomen vitæ,quod dicitur Eua.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Coniugibúsque suis positis cum sedibus hærent.
Septima,quando Deus factorum fine quieuit,
Sacrata statuens venturi gaudia sæcli,
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
Viritim cunctis nomen quod permanet,indit
7 Adami à Domino donata Prudentia solers.
Quem Deus adloquio,iunctam dignatur & Euam:
Crescite multimodo ventura in tempora partu,
Vt polus & plenæ vestro sint germine terræ;
Hæredésque mei,varios decerpite fructus,
Quos nemora & pingui reddunt de cespite campi.
Hæc vbi disseruit,læta paradisus in aula
Instruitur,primíque aspectat lumina Solis.
Gignitur hæc inter pomis lætalibus arbos,
Coniunctum generans vitæ mortísque saporem.
Ædibus in mediis puro fluit agmine flumen,
Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidósque secat vndante ex fonte meatus.
Phison auriferis prædiues fluctuat vndis,
Conspicuásque terit rauco de gurgite gemmas;
Prasinus huic nomen,illi est carbunculus ardens;
Perspicuúsque vadis terram prælambit Euilat.
Post hunc Æthiopas Geon ad lapsus opimat.
Tertius est Tigris,Eufrati adiunctus amœno,
Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
Hic positus custos Adamus cum coniuge fida,
Atque opifex,tali formatur voce tonantis:
Ne trepidate simul licitos præcerpere fructus,
Quos nemus intonsum ramo frondente creauit;
Sollicitine forte malum noxale legatis
Quod viret ex gremino discreta ad munia succo.
Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,
Ac modo formatos vestis nec texerat artus.
Has inter sedes,& baccis mitibus ortus: Genes.3.
Spumeus astuto vincens animalia sensu,
Serpebat tacite spiris frigentibus anguis,
Liuida mordaci voluens mendacia sensu,
Fœmineo tentat sub pectore mollia corda:
Dic mihi cur metuas felicia germina mali?
Nunquid poma Deus non omnia nota sacrauit?
Equeis si studeas mellitos carpere victus,
Aureus astrigero remeabit cardine mundus,
Illa negat,vetitósque timet contingere ramos;

Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.
Ilicet vt niueo iam mitia dente momordit,
Adfulsit nulla maculatum nube serenum:
Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
[8] Compulit insueto munus deferre marito.
Quod simul ac sumpsit, detersa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente sereni.
Ergo vbi nudatum prospexit corpus vterque,
Cumque pudenda vident; ficulnis frondibus vmbrant.
Forte sub occiduo Domini iam lumine Solis
Agnoscunt sonitum, trepidíque ad deuia tendunt.
Tum Dominus Cœli mœstum compellat Adamum:
Dic vbi nunc degas? Respondit talia supplex;
O Domine adfatus pauido sub corde tremisco
Magne tuos, nudúsque metu frigente fatigor.
Tunc Dominus; Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promptim
Candenti perfusa die, liquidúmque serenum
Adfulsisse sibi, Solémque & sidera Cœli.
Protinus ira Dei turbatam territat Euam,
Auctorem vetiti dum quærit maximus acti.
Illa sub hæc pandit: Serpentis suasa loquentis
Accepi, fallente dolo, blandóque rogatu;
Nam sua vipereis intexens verba venenis,
Hæc mihi præ cunctis, narrauit dulcia pomis.
Ilicet Omnipotens condemnat gesta draconis,
Præcipiens cunctis inuisum visere monstrum;
Pectore mox fuso prorepere, [9] tum sola morsu
Mandere: mansuro quæcunque in tempora bello,
Humanos inter sensus, ipsúmque labantem;
Vertice vt abiecto pronus post crura virorum
Serperet, vt calcet dum labens comminus instat.
Fœmina fraudigeris misere decepta loquelis,
Præcipitur duro discrimine ponere partum,
Seruitiúmque sui studio perferre mariti.
Tu verò cui visa fuit sententia verax
Coniugis, immiti cessit quæ victa draconi;
Deflebis miserum per tempora longa laborem.
Nam tibi triticeæ surget pro germine messis
Carduus, & spinis multum paliurus acutis,
Vt cum visceribus lassis & pectore mœsto,
Plurima sollicitos præstet suspiria victus;
Donec in occiduo venientis tempore mortis,
Vnde geris corpus, terræ reddare iacenti.
His actis Dominus trepidis dat tædia vitæ,

Deie-

Deiectósque procul sacratis dimouet hortis,
Obuersósque locat, medióque eliminat igni;
In quo perceleri Cherubin euoluitur æstu,
Dum calidus deferuet apex, flammásque volutat.
Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit euulsas pecudum de viscere pelles,
[10] Operiens nudos calidis de vestibus artus.
Genes. 4. Ergo vbi coniugio sese iam fidus Adamus
Esse virum sensit, nomen genetricis amatæ
Exhibet vxori; bino qui germine factus
Continuo genitor, diuersis nuncupat orsis.
Atque Cain hic nomen habet, cui iunctus Abelus:
Innocuas huius seruabat cura videntes;
Ast alius curuo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuo ferrent sua dona tonanti,
Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
Nam prior vberibus fuerant quæ prosata glebis
Obtulit: ast alius miti se deuouet agno,
Exta manu sincera gerens adipémque niualem;
Confestímque placet Domino pia vota tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem Deus adloquio dignatus, talibus infit:
Dic mihi, si rectum viuas, & noxia cernas,
Degere non possis contracto à crimine purus?
Desine mordaci fratrem disperdere sensu,
Qui tibi ceu Domino subiectus colla daturus.
Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arua;
Atque vbi deprensum deserto in gramine vidit,
[11] Elidit geminis frangens pia guttura palmis.
Quod factum Dominus [12] Cœlo speculatus ab alto,
Disquirit, quonam terrarum degat Abelus?
Ille negat positum custodem se fore fratris.
Cui Deus effatur: [31] Numnam vox sanguinis eius
Ad me missa sonat, celsúmque descendit ad axem?
Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto·
Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
Inuiso maledicta tibi commissa negabit
Semina, & adsumptis fructum non proferet herbis.
[14] Torpidus vt multo collidens membra tremore.

ADNOTATIONES IN GENESIN.

1. Lux fiat, claro] *Sic Fabricius, pro eo quod Morelius:* clare, *rectius mea sententia.*

2. Et volucres varias suspendunt aëre pennas] *Ita lego cum Cauchio, pro:* suspendunt corpore.

3. ad vnguem Vultibus adsimilem] *Hoc cum eodem & Fabricio, pro:* in vnguem.

4. Et licet hũc vno] *Prætermisim⁹ cũ Fabricio vocẽ:* solo, *superfluam; additã quantũ colligere est ex margine.*

5. Quem postquam effigie formatum ceu sua] *Corruptus versus, aut ablatiuus:* sua, *corripitur contra artem metricam in vltima syllaba.*

6. Inditur & nomen vitæ] *Fabricius:* viuæ, *verum illud placet.*

7. Adami à domino donata prudentia] *Fabricius vt carmen constet:* Adami à domino data quæ prudentia, *verum sensus est obscurior.*

8. Compulit insueto munus deferre marito] *Cauchius coniicit legi debere:* insuetum.

9. tum sola Morsu mandere] *Prorsus sic lego cum Cauchio, pro:* Pandere.

10. Operiens nudos] *Fabricius & Cauchius:* opperiens, *addita altera littera:* p, *vt carmen constet, atqui aliam significationem ea vox habet.*

11. Elidit geminis frāgēs pia guttura palmis] *Ex Coniectura sic omnino legendū censeo, pro:* fraudans.

12. Cœlo speculatus ab alto] *Sic recte Morelius, pro eo quod Fabricius:* celso.

13. Numnā vox sanguinis eius] *Contra sic rectius Fabricius, et ex cōiectura Cauch. quā Morel.* nónne.

14. Torpidus vt multo collidens membra tremore] *Quū prorsus mutilus sit hic finis huius carminis, suspicor cætera quoque Geneseos capita ad euersionem vsque Sodomæ, metro à Cypriano conuersa.*

EIVSDEM CYPRIANI SODOMA.

ARGVMENTVM.

Pulchrè & latè integram historiam euersionis Sodomæ prosequitur. Hoc inter cætera memoratu dignum, quod sua ætate adhuc statuam illam salis in quam vxor Loth conuersa est, durasse scribat, & si quis eam mutilauerit, statim vulnera denuo compleri, & in singulos menses menstrua pati; Bituminis quoque & Asphaltidis lacus vim & miracula paucis recenset.

IAM Deus omnipotens, primæui tempora sæcli *Genes. 7.*
[1] Vindice diluuio cunctis aboleuerat vndis,
Quas cœlum sparsit terræ, maris expuit æquor:
[2] Hactenus haud liquido pœnas decernere pactus *Genes. 9.*
Excidio; quoties hiemes induceret aër,
Frenandis varium pluuiis mandauerat arcum,
Purpureo & viridi signantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria est quæ fibula nimbis.
Sed recidiua hominum pariter cum gente secunda
Impietas, iterúmque mali noua pullulat ætas;
[3] Excidio iam non imbres sortita, sed ignes,
Sic Sodomûm meruit tellus [4] ardentibus vri
Flammis, & finis portendere signa futuri.
Effera luxuries illic inimica pudoris *Genes. 18.*
Instar legis erat, fugeret quam præscius hospes;
Ante vel ad Scythicas, vel apud Busiridis aras,
Exoptans per sacra necem, cæsúsque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas satiare palestras;
Antéque vel Circea nouas per pocula formas
Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.
Pulsabant Cœlum inuidia connubia mixta,
Incestu parili generis natura rebellis
In sese, læsúmque viri cum corpore nomen.
Tempore sed certo Deus omnia prospeculatus,
Iudicat iniustos; [5] patiens, vbi criminis ætas,
Cessandi spacium vis nulla coëgerit iræ.
Iámque dies vltrix aderat: duo de grege missi *Genes. 19*
Angelico, forma iuuenes qui spiritus ambo
Diua ministerio Domini mandata ferebant,

Succedunt

Succedunt Sodomis. Illic de ſtirpe piorum
Tranſuena Loth aderat, ſapiens iuſtíque colonus
[6] Vnus erat meminiſſe Deum; ſolet vtilis arbor
In ſyluis latitare feras velut hoſpita fructu.
Is tunc pro porta reſidens (vix mœnia adibant
Cælicolæ) quanquam diuinos neſcius, vltro
Aduocat, adpellat, patrio veneratur honore,
Hoſpitióque vocat, longe ſtabulare parantes;
Eniſus longis precibus, pia pignora menſa
Officiíſque probis ſtudio diſpungit amicos.
Nox requiem dederat, lux ſoluerat altera noctem,
Et Sodoma in foribus ſtrepitat[7] conqueſta rudendum.
Loth contra ſupplex: Ne vos nunc pacta libido
Incendat iuuenes ipſam fœdare iuuentam;
Quo luxus genitura vocat? quo ſemina fruſtra?
Quo nullæ nuptant animæ; non luſtra colentes,
Non ſtabulis reduces, non vndis ſubter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,
Nec quæ per terram [8] pertracto corpore reptant.
Omne genus luxu genus eſt, ſed fœmina coniux
Omnibus, & nunquam cuiquam niſi fœmina mater.
Nunc ſi fas iuuenilis habet vaſtare pudorem,
Sunt intus natæ biiuges mihi, nubilis ætas,
Virginitas in flore tumet, iam dedita meſſi;
Digna cupido viris, tulerit quam veſtra voluptas:
[9] Dedo, pater, próque hoſpitibus penſabo dolorem.
Vulgus ad hæc demens: quiſnam tu, quantus, & vnde,
Qui nobis domineris, ait, legéſque recondas?
[10] Tranſuena num rector Sodomorum, vt ingerat iras?
Nunc igitur tute ipſe lues, quod noſtra cupido eſt,
Pro natis, próque hoſpitibus; ſatis vnus in omnes,
Dicta & facta ſimul: vulgi nulla mora ferentis.
Turbidus hiberno vt dum voluitur impete torrens,
Riuorum numeros vno pede [11] fertur in omnes;
Si qua illic arbor rapidis offenditur vndis,
Haud manſura diu; quantum radice licebit
Crinitas durare moras, vbi ſubter adeſam
Perdit humum [12] circumfoſſo iam caudice pendens,
Huc illuc certam differt incerta ruinam:
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope iam; ſed diua poteſtas
Subuenit Angelici iuuenes de limine raptum
Reſtituunt tectis; demens ſed vulgus ibidem
Pœnarum auſpiciis [13] multatur lumine diro.

Tunc decreta Dei reſerant, dignam adfore pœnam
De Cœlo Sodomis; ipſum meruiſſe ſalutem
Iuſtitiæ titulo: Quin ergo accingeris iſtinc
Feſtinare fugam, pariterque educere ſi quid
Gentis habes: nos exitium iam inducimus vrbi
Loth generos citus adloquitur: ſed dura hominum mens
Credere deſpexit monitum, riſitque timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conſcendere tentat,
Et bicolor cœli facies de nocte diéque eſt,
Inſtabant iuuenes [14] Chaldeam educere gentem
Ex Sodomis, iuſtámque domum donare ſaluti:
Eia age Loth exſurge, tuámque adſume iugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito;
Præueniens Sodomum pœnas; Manibus quoque amicis
Producunt trepidos, [15] atque hæc ibi cætera mandant:
Serua Loth animam; ne viſum in terga retrorſum
Vertere forte velis, cœptum vel ſiſtere greſſum;
In montem propera · Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, cœleſtes ne prius iræ
Opprimerent: alios igitur depoſcere portus
Adgreditur, paruam quam contra aſpexerat, vrbem.
Huc, inquit, contendo fugas; vix mœnibus extat,
Nec longe, nec magna. [16] Illi fauere precanti,
Vrbis & ipſius pariter geſſere ſalutem;
[17] Segor inde loco nomen vox Barbara nouit.
Tunc Loth ingreditur Segor, ſimul exoritur ſol,
Vltimus ille quidem; in Sodomámque incendia feruens
Infert, nam totos radios armauerat igni:
Æmula ſubſeritur caligo, [18] includere lucem
Cœptans, atque globos confuſo intexere Cœlo:
Fumantes coëunt nubes, nouus irruit imber;
Sulfura cum flammis flagrantibus æſtuat æther,
Exuſtus crepitat [19] liquidis ardoribus aër.
Hinc habet in falſo de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optaſſe paternos,
Nec valuiſſe leuem puerum frenare ſuperbos
Iouis equos, arſiſſe orbem; tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutaſſe ſorores.
[20] Viderit Eridanus, ſi qua illic populus albet,
Aut ſi quis plumat ſenio modulatior ales:
Hîc aliter verſæ mœrent miracula formæ.
Namque comes coniux [21] heu me, male tum quoque legis
Fœmina non patiens, diuina ad murmura Cœli
Audaces oculos ne quicquam ſola retorſit,
Non habitura loqui quod viderit; & ſimul illic

In fragilem mutata ſalem, ſtetit ipſa ſepulchrum;
[22] Ipſáque imago, ſibi formam ſine corpore ſeruans;
Durat adhuc etenim nuda ſtatione ſub æthram,
Nec pluuiis dilapſa ſitu, nec diruta ventis.
Quinetiam ſi quis mutilauerit aduena formam,
Protinus ex ſeſe ſuggeſtu vulnera complet;
Dicitur & viuens alio iam corpore, ſexus,
Munificos ſolito [23] diſpungere ſanguine menſes.
Nuſquam ſunt Sodomi, nuſquam illorum impia lucent
Mœnia, cum Dominis domus omnis inops ita nuſquam:
Tota rogus regio eſt; hinc atro horrore fauillæ,
Hincque ſitu cano cineres incendia ſignant.
Occidit illa prior feritas (quam proſpiciens Loth)
Nullus arat fruſtra piceas fuligine glebas.
Semiperempta etiam ſi qua illic iugera, lætas
Autumni conantur opes; [24] facile optima ſeſe
Promittunt oculis, pira, perſica, [25] & omnia mala,
Donec carpantur: nam protinus [26] indice tactu,
Soluitur in cinerem, fit vana fauilláque pomum.
Sic igitur cœlo pariter terráque ſepultis
Nec mare viuit ibi, mors eſt maris illa quieti;
[27] Quod nullus animat per anhela volumina fluctus,
Quódque etiam patrio nuſquam ſuſpirat ab auſtro;
[28] Quódque nequit proferre aliquam de gurgite gentem
Squamigeram, læuíve cuti vel cortice ſeptam,
Vel criſpam concham, aut duplici compagine clauſam.
Solum illic propria mentitur fruge bitumen,
Exuſti ſiligo maris; quod viuidus ardor
Subter ſtagna coquens de ſulſuris & ſalis æſtu,
Temperat, inque picem dat terræ hærere marinam:
Inuehitur proprio cum tempore [29] pingue crematæ
Virus aquæ, ſpumíſque cutis ſuper æquora nigra
Texitur. Adpellunt queis eſt ea captio mercis;
Adclinant laterum læues libramine lembos,
[30] Vt ſemel impoſitam doceant conſcendere venam:
Nam ſe ſponte leuans adnabit inertis ad ora
[31] Nauigij, preſſúmque dabit præ munere largo,
Ni plaga contigerit quam menſis fœmina veſtit.
Ecce aliud monſtrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic immiſſa natant; natura receſſit
Mergendis data corporibus; ſi denique teſtæ
Luciferam narem ſiſtens qua ſpiritus igni eſt
[32] Velificauit apex, flammæ ſi flamma perempta eſt,
Ibit ſubter aquas deſtructio naufraga lucis.

Hæ Sodomûm & Gomorûm ſignatæ in ſæcula pœnæ
Gentibus iniuſtis, [33] queis pectora dura timorem
Deſeruere Dei, cœleſtia iura tueri,
Inque vnum rerum Dominum ſperare docebunt.

ADNOTATIONES IN SODOMAM.

1. Vindice diluuio] *Recte ſic Morelius, pro eo quod Fabritius:* Iudice diluuio.

2. Hactenus haud liquido] *Contra hoc Fabricius, quàm Morelius.* Hactenus &c, *quia commemorat pactũ Dei de non excidendo poſthac orbe per diluuium.*

3. Excidio iam non imbres] *Morelius rurſum ita melius, quàm alter:* imbrem.

4. ardentibus vri Flammis] *Hoc denuo Fabricius, vt carmen conſtet, pro:* facibus; *Cauchius cenſebat legendum:* faſcibus, *non male.*

5. patiens vbi criminis ætas] *Videtur deſiderari verſus vnus.*

6. Vnus erat meminiſſe Deum] *Græciſmus.*

7. conqueſta rudendum] *Obſcurũ eſt hoc, quomodo & illud:* pacta libido, *pro libidine Sodomitica; item verſus ille:* Quo luxus genitura vocat, &c.

8. protracto corpore reptant] *Pulchre ſic Morelius; pro eo quod Fabricius:* manant.

9. Dedo pater] *Fabricius:* cedo, *vtrum vis eligas.*

10. Tranſuena num rector Sodomorum vt ingerat iras[*Fabric.* Trãſuena corrector Sodomorum duplicat iras, *at illud placet.*

11. fertur in omnes] *Optime ſic Fabricius, pro:* vehitur in omnes.

12. circumfoſſo iam caudice] *Placet contra hoc Morelij, pro eo quod Fabricius:* cum caudice.

13. multatur lumine diro] *Ita Fabric. pro eo quod Morel.* interdum lumine multant; *Quod non diſpliceret, ſi legatur:* interdiu.

14. Chaldæam educere gẽtem] *Fabr.* Chaldæũ educere ſaluum, *ſed illud eſt elegantius, & ſequens verſus apud illum deſideratur.*

15. atque hæc vbi cætera mandant] *Fabricius:* atque hæc tibi cætera mando, *verum non placet.*

16. Illi fauere precanti] *Sic ex varia lectione hunc locum reſtitui. Fabricius habet:* Illi fauere petenti, *Morel. verò:* mihi fauere precanti.

17. Segor inde loco nomen] *Fabric.* Inde Segor vico; *perinde eſt, vtrum legas.*

18. includere lucẽ Cœptás] *Fabr.* luce, *nõ recte.*

19. liquidis ardorib⁹ aër] *Fabricius:* æther, *vtrobiq;.*

20. Viderit Eridanus] *Optime ſic Morel. pro eo quod Fabricius:* Videris heu dirum, *Præterquã enim quod:* Viderit, *Cypriano familiare ſit, in Eridanum decidiſſe Phaetontem de quo loquitur, ferunt poëtarum fabulæ.*

21. heu me, male tum quoque legis Fœmina non patiens] *Recte & iſtud Morel. pro eo quod alter:* heu lethum, metáque legis.

22. Ipſáque imago, ſibi formam ſine corpore ſeruans] *Contra hoc rectius Fabricius, quam ille:* Ipſa & imago ſibi forma ſine carne reſeruans.

23. diſpũgere ſanguine mẽſes] *Rurſum hoc rectius Morel. quã alter:* depũgere, *Nã et ſupra dixit:* diſpũgit amicos, *& eſt phraſis Cyprianica.* (quã proſpiciens Loth) *Etiam hic videtur verſus vnus deſiderari.*

24. facile optima ſeſe Promittũt oculis] *Placet et hæc lectio Morelij, præ illa Fabricij:* facile eſſe ſe opima.

25. & omnia mala] *Itidem & iſtud, pro eo quod Fabricius:* mella.

26. indice tactu] *Forte legi oportet:* tactum.

27. Quod nullus animat per anhela volumina fluctus] *Fabric.* Idque animat nullus, &c. *Verũ prius genuinũ videtur quia ſequitur:* Quódque, *produxerunt enim veteres nonnunquam:* s. *in fine dictionis, quare neque placet vt cum Morelio legatur:* nullos.

28. Quódque nequit proferre] *Fabric.* Quódq; cauet, *minus recte.*

29. pingue crematæ Virus aquæ,] *Elegantior eſt & hæc Morelij lectio, quam alterius:* crematum.

30. Vt ſemel impoſitam doceant conſcendere venam] *Fabric.* impoſita vena.

31. adnabit inertis ad ora Nauigij] *Placet & hoc Morelij, pro:* annabit mercis ad ora. *Hoc autem ſignificat ita hærere bitumen nauigiis, vt ſolui nõ poßit niſi menſtruo fœmineo, cuius rei locuples teſtis eſt Ioſeph de bello Iudaico lib. 5. cap. 5.*

32. Velificauit apex] *Cauchius cenſet legendũ:* Velificabit, *ſed neque hoc locum perſpicuum reddit.*

33. Queis pectora dura timorẽ Deſeruere Dei] *Hoc ex coniectura Cauchij, pro:* corpora dura.

AD SENATOREM EX CHRISTIANA RELIGIONE AD IDOLORVM Seruitutem conuerſum.

ARGVMENTVM.

SEnatorem grauiter increpat, quod antea Chriſtianus & Conſul, Iſidis ſeu matris Deûm ſacerdos fieri non ſit veritus. Hortatur itaque, vt ſaltem in ſenectute reſipiſcat. Porro cuiuſcunque ſit, vetuſti Auctoris eſſe patet, quod adhuc tunc vigerent Iſidis illa ſacra: fortaßis etiam Tertulliani.

QVum te diuerſis iterum vaníſque viderem
Inſeruire ſacris, priſcóque errore teneri;
[1] Obſtipui monitus: quia carmina ſemper amaſti,

Carmine

Carmine respondens, properaui scribere versus;
Vt te corriperem, tenebras præponere luci.
Quis patiatur enim, te matrem credere magnam
Posse deam dici, rursúsque putare colendam,
Cuius cultores infamia turpis inurit?
[2] Námque sacerdotes tunicis muliebribus idem
Interius ritum cultu interiore fatentur;
Idque licere putant, quod non licet: vnde per orbem
Leuiter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapsatósque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cúmque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant: at si tantummodo tunc sunt
Vt perhibent, casti reliquo iam tempore quid sunt?
[3] Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,
Mente fremunt, lacerant corpus, fundúntque cruorem.
[4] Quale sacrum est verò quod fertur nomine sanguis?
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas,
Sed tua rellígio caluúm: caligáque remota
Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.
Res miranda satis deiectáque culmine summo,
Si quis ab Isiaco Consul procedat in orbem,
Risus oris erit: quis te non rideat autem,
Qui fueris Consul, nunc Isidis esse ministrum?
Quodque pudet primo, te non pudet esse secundo;
Ingeniúmque tuum turpes damnare per hymnos
Respondente tibi vulgo & lacerante Senatu.
Téque domo propria pictum cum fascibus ante,
Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam.
[5] Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago est.
Ædibus illa tuis semper monumenta manebunt.
Rumor & ad nostras peruenit publicus aures,
Te dixisse: Dea erraui, ignosce, rediui.
Dic mihi si valeas, cùm talia sæpè rogares,
Et veniam peteres; quæ tecum, verba locuta est?
Verè mente cares, sequeris qui mente carentes.
Hæc iterum repetis, nec te delinquere sentis.
Quid mereare vide: minus esses fortè notandus,
Si tantum hoc scires, & in hoc errore maneres:
At cum vericolæ penetraueris ostia legis,
Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relinquis?
Nilque colis, dum cuncta colis; nec corde retractas
Vera quid à falsis, quid ab vmbris lumina distent.

Philoſophum fingis, cùm te ſententia mutet:
Nam tibi ſi ſtomachum popularis mouerit aura;
Et Iudæus eris, totúſque Incertus haberis.
Indulge dictis, ſapientia non placet alta:
Omne quod eſt nimium contra cadit: vnum operantur,
Et calor & frigus: ſic hoc, ſic illud adurit;
Sic tenebræ viſum, ſic ſol contrarius aufert,
Et pariter lædunt gelidum feruénſque lauacrum,
Eſca alitur corpus, corpus corrumpitur eſca;
Vímque ſuam minuit, ſi quid protenditur vltra.
Denique ſi ſedeas, requies eſt magna laboris;
Si multum ſedeas, labor eſt. Maro nanque Poeta
Pro pœna poſuit:[6] ſedet, æternúmque ſedebit
Infelix Theſeus; ſemper nocet vtile longum;
Prandia longa nocent, ieiunia longa fatigant:
Sic nimium ſapere ſtultum facit improba ſecta.
Me dea ſic docuit, moderamen amabile dixit.
Sed tu nec ſectam modo, nec moderamina curas;
Mens autem ſtabilis nullo peruertitur æſtu,
Ipſáque ſimplicitas nunquam mala cogitat vlla.
Hinc ſincera fides æterna fide fruetur:
Et contra dolus longo cruciabitur igni.
Elige quid velis, vt digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor inquam.
Vt leue crimen erit, ſi nolis noſcere vera;
Non leue crimen erit, ſi cognita vera relinquas.
Sed te correctum forſan matura ſenectus
In melius reuocat ſatiatum erroribus iſtis;
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus.
Tunc igitur cum te conſulta reduxerit ætas,
Diſce Deo ſeruare fidem, ne fortè bis vnum
Incurras lapſum; quia verè dicitur illud:
Qui pedis offenſi lapidem vitare ſecundo
Neſcit, & incautus iterum vexauerit artus;
Imputet ipſe ſibi,[7] nec caſibus imputet vllis.
[8] Corrige delictum fidamine, corrige mentem.
Suffecit peccare ſemel, deſiſte vereri:
Non erit in culpa quem pœnitet ante fuiſſe.

ADNOTATIONES.

1. Obſtipui monitus] *Lego:* monitus, *pro eo quod erat:* motus; *mallem etiam legi:* Obſtupui, *niſi alibi legeretur apud Cyprianum:* mens obſtipuit.

2. Nanque ſacerdotes tunicis muliebribus idē] *obſcurus locus & quantum apparet corruptus.*

3. Sed quia coguntur ſaltem ſemel] *Puto ex vitio operarum legi:* ſaltim, *apud Morelium.*

4. Quale factū verò eſt quod fertur nomine ſanguis] *Etiam hoc carmen obſcurum.*

5. Hæc tua humilitas] *Etiam hic auctor more veterum:* h, *pro conſonante vtitur, de quo vide Bedam de arte metrica, niſi fortè legendum ſit:* hæc non humilitas.

6. ſedet, æternúmque ſedebit infelix Theſeus] *Prorſus ita legendum, nam ita legitur apud Maronem quem citat, Aeneid. 6.*

7. Nec caſibus imputet vllis] *Etiam hoc lego ex coniectura pro:* illis.

8. Corrige delictum fidamine] *Noua vox.*

HYMNVS CYPRIANI
DE PASCHA DOMINI.

ARGVMENTVM.

VBi Crucis, Resurrectionis, & Ascensionis mysteria paucis attigit; baptismum in hebdomada Paschæ celebrari consuetum, pulchris metaphoris concelebrat. An autem Cypriani sit, dubitare me faciunt Ms. cod. Dunensis & Cornelij Gualteri, quorum hic prorsus ascribit Victorino, ille verò sic habet sub hymni finem; Cælij Cypriani Episcopi & Martyris hymnus de pascha Domini nostri Iesu Christi explicit, aut certè secundum quosdam Victorini Pictabionensis Episcopi. Ex quorum etiam vtroque & Anglico codice titulum descripsimus: DE PASCHA; pro eo quod Morelius: DE CRVCE, inscribit, & Fabricius: LIGNVM VITAE.

EST locus ex omni [1] medium quem credimus orbé,
Golgotha Iudæi patrio cognomine dicunt:
Hîc ego, [2] de sterili succiso robore lignum
Plantatum, memini fructus genuisse salubres,
[3] Non tamen hos illis qui se posuere Colonos
Præbuit; externi fructus habuere beatos.
Arboris hæc species vno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit brachia ramos;
[4] Sicut plena graueis antennæ carbasa tendunt,
Vel cum disiunctis [5] iuga stant ad aratra iuuencis.
Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
Concepit tellus: Mox hinc mirabile dictu,
Tertia lux iterum terræ superísque tremendum
Extulerat ramum vitali fruge beatum.
[6] Sed bis vicenis conformiter ille diebus.
Creuit in immensum, cœlúmque cacumine summo
Contigit, & tandem sanctum [7] caput abdidit alto.
Dum tamen ingenti bissenos pondere ramos
Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
Gentibus vt cunctis victum vitámque perennem
Præberent, mortémque mori qui posse docerent.
Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
Vertice de summo diuini nectaris haustum
Detulit in ramos [8] cœlestis spiritus aura:
Dulci rore graues manabant vndique frondes.
Ecce sub ingenti ramorum tegminis vmbra
Fons erat: Hic [9] nullo casu turbante serenum,
Perspicuis illimis aquis; [10] & gramina lætos
Fundebant circum vario de flore colores.
Hunc circum innumeræ gentes populíque coibant,
Quam varij generis, sexus, ætatis, honoris,
Innuptæ nuptæque simul, viduæque nurúsque,
Infantes, puerique, viri, iuuenésque, senésque,
Hic vbi multigenis flexos incumbere pomis

Cernebant ramos, auidis attingere dextris
Gaudebant madidos cœleſti nectare fructus.
Nec prius hos poterant[11] cupidis decerpere palmis,
Quam lutulenta viæ veſtigia fœda prioris
[12] Detererent, corpúſque pio de fonte lauarent.
[13] Ergo diu circumſpaciantes gramine molli,
[14] Suſpiciunt alta pendentes arbore fructus:
Tunc ſi quæ ex illis delapſa putamina ramis,
Et dulces multo [15] ro rantes nectare fructus.
Veſcuntur, veros optantes ſumere fructus.
Ergo vbi cœleſtem cœperunt ora ſaporem,
Permutant animos,[16] & mentes perdere auaras
[17] Incipiunt; dulcíque hominem cognoſcere ſenſu.
Inſolito multis ſtomachum mouiſſe ſaporem
Vidimus; & fellis commotum molle venenum,
Reieciſſe bonos turbata mente ſapores:
Aut auide ſumptum non dilexiſſe, diuque
Et male potatum tandem euomuiſſe ſaporem
Sæpe quidem multi renouatis mentibus ægros
Reſtituêre animos, & quæ ſe poſſe negabant,
Pertulerant, fructúmque ſui cœpêre laboris.
[18] Multi etiam ſanctos auſi contingere fontes,
Diſceſſere iterum ſubito, retroque relapſi,
Sordibus & cœno mixti voluuntur eodem.
[19] Multi vera bono portantes pectore, totis
Accipiunt animis, penitúſque in viſcera condunt.
[20] Ergo quique ſacros poſſunt accedere fontes,
[21] Septima lux reparans optatas ſiſtit ad vndas,
Tingunt in liquidis ieiunos fontibus artus
Sic demum illuuiem mentis, vitæque prioris
Deponunt labem, puráſque à morte recudunt
Illuſtres animas, [22] cœlíque ad lumen ituras.
Hinc iter & ramos, & dulcia poma ſalutis:
Inde iter ad cœlum per ramos arboris altæ.
Hoc lignum vitæ cunctis credentibus.[23] Amen.

ADNOTATIONES IN Hymnum de Paſcha.

1. medium quem credimus] *Anglicus cod. cum Fabricio:* medius, *at prius habent Dunenſis & Cornelij Gualteri codices & placet magis, Fabricius verò ſolus legit:* cernimus.

2. de ſterili ſucciſo robore] *Neque hoc placet quod habet Fabricius:* ſucciſum.

3. Non tamen hos] *Econtrario arridet hæc eius lectio, pro eo quod alij:* hoc, *vel;* hic; *aliud cenſeo de eo quod legit:* colonis, *cũ Dunenſ. cod. in margine, pro:* colonos.

4. Sicut plena graueis antennæ] *Iſtud habeo ex varia lect. legentibus Angl. cod. & Fabricio:* graues *aliis verò:* grauis; *pro* ſicut, *Gualt. cod. min⁹ rectè:* Sicvbi.

5. iuga ſunt ad aratra] *Fabric.* ſtant, *Anglicus cod.* ab arante, *ſed illud placet.*

6. Sed bis vicenis conformiter ille] *Anglic. cod.* confirmato ille, *Fabr.* Firmatus & ille.

7. caput abdidit alto] *Rectius hic Fabric. quàm cæteri:* alte.

8. cœleſtis ſpiritus aura] *Iſtud contra rectius alij quàm Fabric.* auræ.

9. nullo caſu turbante ſerenũ] *Sic optimè Angl. & Gualt.*

& Gualt.cod.pro eo quod alij : ſereno, *& Fabric.* ſerenus.

10. & gramina circum fundebant lætos] *Ang. cod.* & gramina lætos fundebant circum.

11. cupidis decerpere palmis] *Rurſum hic cod. Gualt.* auidis.

12. Detererent] *Anglic.cod.* detegerent.

13. Ergo diu circumſpacientes gramine molli] *Idem:* circumſpiciētes gramine mali, *ſed non placet.*

14. ſuſpiciunt] *Optimè ſic idem cod. pro:* ſuſcipiūt.

15. rorantes nectare fructus] *Fabricius minus rectè:* frondes.

16. & mentes perdere auaras] *Quum ex verbis his ſatis conſtet, deſiderari verſum ſaltem vnum atque alterum; non dubito quin genuini ſint verſus ſex ſequentes quos ſolus habet Fabricius, hoc initio:*

17. Incipiunt, dulcíque hominem cognoſcere ſenſu. Pertulerant] *Solus Morelius:* Pertulerunt.

18. Multi etiam ſanctos auſi contingere fontes] *cod. Gualt.* ſacros.

19. Multi vera bono] *Ita Morelius; quod malo, quam id quod habent alij:* Multi verò.

20. Ergo quique ſacros] *Fabric. & Anglic.cod.* qui ſed quique, *pro:* quicunque, *veteribus vſitatum.*

21. Septima lux reparans] *Optimè ſic Anglicus codex pro eo quod Morel.* Et quos ſeptima lux, *aut Fabr.* Septima lux illos.

22. cælíque ad lumen ituras] *Sic Ms. omnes pro eo quod eſt:* limen, *apud Morel. & Fabric.*

23. Amen] *Dunenſis & Gualt.cod.* Αμὴν

ORATIO CYPRIANI pro Martyribus.

ARGVMENTVM.

ORationis breuitas ita teſtatum facit argumentum, vt pluribus non ſit opus; Cypriano autem conſtanter hanc aſcribunt non modo Manutij & Morelij Ms. cod. ſed etiam Anglicus, Affliginienſis, Marchinenſis, ac Dunenſis: quorum tamen nullus adiicit: PRO MARTYRIBVS. *Certè etiam ſtilus à Cypriano non eſt alienus.*

HAGIOS, Hagios, hagios, ſancte ſanctorũ, pater patrum noſtrorũ, Deus Abrahã, Deus Iſaac, Deus Iacob, Deus Apoſtolorũ, Deus prophetarũ, Deus virginum,[1] Deus bene viuentium, Deus credentium, Deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti filij tui; te inuocamus ſupplices, pariter & deprecamur[2] fili vnigenite, qui ex ore altiſſimi procreatus es ante mundi diſpoſitionem, & ex Mariæ ſanctæ virginis vtero per myſteriũ editus; orãtibus nobis, ſancti deſiderij ſpiritale incrementum, & integritatem cordis præſtare dignare; vt lauacro ſalutari recreatum pectus[3] à delictis carnalibus incolume perſiſtat. Petimus fide illibata, mente incorrupta, deuotione robuſta, operatione, ſeu dilectione continua; vt in Eccleſia ſancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curuamus ceruices, cui angeli & archangeli, millia millium martyrum, chorus Apoſtolorum, & prophetarũ gloria exultant,[4] cui omnes aues canũt laudes, linguæ confitentur cœleſtium, terreſtrium & infernorum: tibi omnes aquæ in cœlo,[5] & ſub cœlo confitentur; te inſenſibilia ſentiunt: tu es ſolus, & præter te[6] & extra te nemo. Te quæſumus Domine pater omnipotens, qui[7] ſoli filio cõſpicabilis es,[8] cuius angeli & archangeli obtemperant tibi Domine pater: te oramus, vt tribuas nobis mentem integram,[9] innocentiam puram, ſinceritatem deuotam, conſcientiam ſanctam, puram, ſobriam, caſtam, contra omnes inſidias ſæculi glorioſa fide degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hoſtis letalibus laqueis implicemur,[10] vt ſignũ ſalutis æternæ incolume perferamus. Pelle à nobis omnem ſæculi illuuiem,[11] omnémque diaboli perſuaſionem. Laqueetur, concidat,[12] & ſuperetur à nobis, & amoueatur, ſicut à Sarra famula tua Aſmodeus dæmon nequiſſimus, extinctus per angelum tuum ſanctum Raphael. Et ſicut Tobiæ affuiſti, ita mihi adeſſe digneris. Et vt tribus pueris in camino, & Danieli miſericordiã preſtitiſti: ſic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos ſuſcitaſti;[13] cœcos illuminaſti; ſurdis auditum, mutis eloquia, claudis greſſum, leproſis ſanitatem dediſti: ita & da famulis tuis; qui te tota virtute mentis credimus natum, paſſum, venturum iudicare viuos & mortuos. Aſſiſte nobis, ſicut apoſtolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in perſecutionibus, Petro in fluctibus. Qui ſedes ſuper ſeptem thronos ad dexteram patris, reſpice nos & libera nos de æternæ mortis interitu: vnus in vno, pater in filio, filius in patre, ſpiritus ſanctus, per quem, & cum quo eſt tibi in ſancta Eccleſia honor, virtus, claritas, maieſtas, poteſtate, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, ſemper & in omnia ſæcula ſæculorum, Amen.

Tob. 8.

Dan. 3. 6. & 14.

ADNOTATIONES IN orationem pro martyribus.

1. Deus bene viuentium] *Hoc adieci ex Morelio, in cæteris deſideratur.*

2. fili vnigenite] *Ex eodem & iſtud. In cæteris lectionem vulgatam & Ms. noſtrorum retinuimus, pro eo quod ipſe legit:* & ſapientia patris quæ ante omnia ſæcula ex corde patris nata es, & ex tempore carnem ſine peccato induiſti, ex virginali vtero & Sanctiſs. Beatæ & glorioſæ virginis Mariæ, da ſupplicantibus nobis. *Repoſuimus tamen ex eodem quod ſequitur:* ſancti deſiderij ſpiritale incrementum, *pro eo quod vulgo legitur duntaxat:* deſiderium animæ.

3. a delictis carnalibus] *Cum Cauchio adiecimus particulam:* a.

4. cui omnes aues canunt] *Sic tres Ms. noſtri: & Cauchius, pro:* cantant.

5. & ſub cœlo] *Ex iiſdem adiicio:* &.

6. & extra te] *Iſtud addidi ex Morelio, vbi tamen vitio operarum legitur:* neque.

7. ſoli filio conſpicabilis es] *Ms. omnes & vet. exc.* conſpectabilis, *verum illud placet, quod ſimiliter dixerit Prudentius:* coram refulſit ore conſpicabili.

8. cuius angeli & archangeli obtemperant tibi] *Placet hæc Ms. cod. lectio, præ vulgata:* cui angeli & archangeli obtemperant, & tibi.

9. innocentiam puram] *Morelio rurſus acceptam debemus vocem:* puram, *& paulopoſt vocem:* hoſtis, *vbi legitur:* cruenti hoſtis, *alibi deſideratas.*

10. vt ſignũ ſalutis æternæ incolume perferamus] *Iiſdem penè verbis vtitur etiamnum Eccleſia in ceremoniis baptiſmi.*

11. omnémque diaboli perſuaſionem. Laqueetur] *Grauius legit:* omníſque diaboli perſuaſio liqueſcat. *Verum illud habent Ms. cum veteri excuſ.*

12. Et ſuperetur à nobis] *Rectè & hoc Morelius, pro:* ſeparetur, *Conſentit Dunen. cod in margine.*

13. cæcos illuminaſti] *Cũ Ms. omiſim⁹ particulã:* &.

ORATIO CYPRIANI QVAM SVB DIE PASSIOnis ſuæ dixit.

ARGVMENTVM.

Neque hic argumento eſt opus. Cypriano verò aſcribunt hanc orationem eodem titulo Ms. cod. Anglicus, Affliginienſis, March. ac Dunenſis cum veteri excuſ. Conſentaneus eſt etiam, immo idem eſt vtriuſque Orationis ſtilus, & Orationis in actu paſsionis fit.

DOMINE Sancte pater hagios, Deus hagie, & hagie Deus meus, quis enim maior te? tibi gratias & laudẽ refero[2] Deus Abrahæ, & Deus Iſaac & Deus Iacob, Deus patrum noſtrorum, Deus Apoſtolorum, & Deus prophetarum, & Deus martyrum, qui fuiſti[3] ante mundi diſpoſitionem, Deus viuorum, venturus iudicare viuos & mortuos: qui es Deus verax, qui ſedes ſuper Cherubin & Seraphin[4] ſedem honoris tui,[5] & proſpicis abyſſos: qui vides cuncta priuſquam naſcantur;[6] qui habes poteſtatem occidere & rurſus reſtituere; qui habes poteſtatem de arido viride facere. Tu omniũ Dominus dominator, libera me ab hoc ſæculo, & exaudi me orantem, ſicut exaudiſti filios Iſrael de terra Ægypti, & non tibi crediderunt, nec famulo tuo Moyſi. Væ peccatis meis. Cum eleuaueris confringere terram, ſub qua fiſſura petrarum ne abſconſurus ſum[7] ab ante virtutem tuam? Cui monti dicturus ſum, cade ſuper me; & cui colli, tege me ab ante metum Domini, cum te leuaueris confringere terram. Rogo, Domine, ſubueni mihi: noli ſecundum actum meum me iudicare: *Matth. 25.*
[8] nihil enim in præceptis tuis parui. Exaudi me orantem; ſicut exaudiſti Ionam de ventre ceti; ſic exaudias me, & eiicias me de morte ad vitam. Sicut Niniuitæ induerunt cinerem & cilicium, & pœnitentiam egerũt *Iona. 2. & 3*
[9] ante dominum. Exomologeſin faciẽs ante conſpectum tuum pro vniuerſis peccatis meis, qui es amator pœnitentiæ, miſerere mei. Sed & Dauid dicit: Domine propter nomen tuum dele peccatum meum. Et ego deprecans maieſtatem tuam; dele vniuerſa peccata mea, & exaudi me orantem, ſicut audiſti tres pueros de camino ignis, Ananiam, Azariã, Miſaelem: & miſiſti angelum tuum cum nimbo roris,[10] & confuſus eſt Nabuchodonoſor præpoſitus regni: quoniã tu es rex regnantiũ, & Dominus dominantium, qui ſolus habes immortalitatẽ, & lucem habitas inacceſſibilem, quam nemo hominũ videt, nec videre poteſt. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Danielem de lacu leonũ: & miſiſti Abacuc prophetam, & attulit ei prãdium & dixit: Prande prandiũ, quod tibi miſit Deus. Et dixit Daniel: Non relinquet Dominus quærentes ſe. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Tobiam & Sarram dum orarent[11] in atrio domus ſuæ: tunc obtulit pro eis Raphael angelus orationes eorum: ſic & tu exaudias preces meas, & admittas ad aulam ſanctam tuam orationes meas,[12] & cõtinenter mittas angelum tuũ, qui deleat vniuerſa delicta mea, ſicut deleſti ſpiritum immundum à Sara filia Raguel: & illumines cor meum, ſicut illuminaſti

Dan. 3. Pſal. 50. Dan. 3. 1. Tim. 6. Dan. 14. Tob. 3. 8. 11. & 12.

Dan.13. nasti oculos Tobiæ Exaudi me orantem, sicut exaudisti Susannã inter manus seniorum, sic me liberes ab hoc sæculo, quia tu es
4.Reg.20. amator puræ conscientiæ. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ezechiam regem Iudæ & delesti ab eo infirmitatem: sic & à me auferas infirmitatem carnis, & augeas mihi ad fidem, sicut illi auxisti annos quindecim ad vitam. Libera me de medio sęculi huius, sicut liberasti Teclã de medio amphitheatro, libera me ab omni infirmitate carnis meæ. Te deprecor pater maiestatis, qui in fine temporum misertus es nostri, mittens
Luca 1. nobis Iesum Christum filium tuum Dominum Deum saluatorem nostrum, natum ex Maria virgine de Spiritu sancto, annunciante Gabriele angelo, per quem nos liberasti de periculo mortis imminentis. Et te deprecor filium Dei viui, qui fecisti tan-
Ioann.2. ta mirabilia; qui in Cana Galileæ de aqua vinum fecisti, propter Israel; qui cæcis oculos aperuisti; qui surdos audire fecisti; qui paralyticos ad sua membra reuocasti; qui soluisti linguas blesorum; dæmonio vexatos sanasti; claudos currentes fecisti velut ceruos: mulierem de profluuio sanguinis liberasti; mortuos suscitasti; super aquam pedibus ambulasti; qui Petro labenti manum tradidisti; qui mare fundasti, & terminum
Iob.38. ei posuisti, & dixisti: Hucusque venies, & hic te confringes in virtute tua. Te deprecor filium Dei viui propter vniuersa commissa mea, qui es in cælis filius in patre & pater in te in sempiternum, qui sedes super Cherubin & Seraphin sedem honoris tui. Tibi assistunt angeli, archangeli, numerus innumerabilis, timentes & pauentes honorem & virtutem tuam, clamantes voce magna & dicentes: Sanctus, sanctus, san-
Apoc.4. ctus, Dominus Deus Sabaoth. Tu ipse nobis testamentum fecisti: Petite, & accipie-
Matth.7. tis; pulsate, & aperietur vobis. Quodcunque à patre meo petieritis in nomine meo, ego à patre peto vt accipiatis. Ego peto vt accipiam; quæro vt inueniam; ego pulso, vt aperiatur mihi; ego in tuo nomine peto, vt tu à patre petas, & detur mihi. Paratus sum propter nomen tuum victimam sanguinis fundere, & quodcunque tormentum sustinere. Tu es, Domine, auditor meus & defensor: defende me ab aduersario meo. Angelus tuus lucis protegat me, quoniam tu dixisti, quod credentes petieritis per orationem, dabitur vobis. Omnis homo mendax, tu es verax. Sicut tu repromisisti, potestatem habes, Domine, dare mihi omne sacramentum tuum cæleste, vt dignus sim faciem sanctorum tuorum videre. Spiritus in me operetur, voluntas tua in me fiat: quoniam tibi spopondi omnibus diebus vitæ meæ, qui passus es sub Pontio Pilato bonam confessionem, qui crucifixus descendisti, & conculcasti aculeum mortis. Deuicta est mors, deuictus est inimicus diabolus. Tu resurrexisti à mortuis, & apparuisti Apostolis tuis, sedes ad dexteram patris: qui venturus es iudicare viuos & mortuos. Tu dominaberis, libera me de manu quærentis animan meã. Per nomẽ tuũ libera me ab aduersaria potestate, vt opem des vincendi inimicum meum: quoniam tu es potens assertor & aduocatus precum, & petitionum nostrarum animarum. Die ac nocte interpelles pro peccatis meis, orationem meam perferas ad patrem tuum. Et tu Domine sancte pater digneris respicere super preces meas, sicut respexisti super munera Abel. Digneris me liberare ab igne & pœna perenni, & ab omni tormento quod parasti iniquis: per bonum & benedictum Iesum Christum saluatorem nostrum, per quem tibi laus, honor, virtus, gloria, in sæcula seculorum, Amen.

ADNOTATIONES IN orationem Cypriani, quam sub die passionis suæ dixit.

1. Domine sancte pater] *Grauius sic legit:* Domine sancte Deus hagios pater ad te leuaui animam meam Deus meus tibi gratias & laudes refero *verum vulgatam lectionem habent vetus excus. & Ms. vnũ illud placet vt legatur:* refero *pro eo quod erat:* gero.

2. Deus Abrahæ] *Præmittit idem Grauius:* Deus patrum nostrorũ, *quod vulgo postponitur. quãtum apparet; quia sic fere vbique scriptura, sed nobiscũ legũt Ms.*

3. ante mundi dispositionem] *Idem habet* constitutionem, *at prius legitur orat. præced. & in Ms. ac vet. excus. cod.*

4. sedem honoris tui] *Istud adiicio ex Grauio.*

5. & prospicis abyssos] *Morel. & Dunensis cod.* perspicis.

6. qui habes potestatẽ occidere] *Adiicio* occidere, *cum Morel. ex Ms. Adiicit autem præterea Grauius* qui habes potestatem mortificare & rursum viuificare, *sed nõ placet; alioqui enim bis id ipsum repeteretur. Ex ipso tamen addidi illud:* & de viridi aridum.

7. ab ante] *Mirum est, constanter legere illud:* ab. *Ms. omnes vtrobique.*

8. nihil enim in præceptis tuis parui] *Morel. non habet: in.*

9. ante dominum] *Hoc rursum ex Grauio. Omisimus vero cum Ms. paulopost vocabulam: &, superfluam.*

10. & confusus est Nabuchodonosor] *Grauius non male:* confessus] *At illud habent Ms.*

11. in atrio domus suæ] *Antiqui quidam codices Morelij:* in cubiculo.

12. & continenter mittas] *Grauius,* continuo, *sed contra Ms. cod. fidem.*

13. & delesti ab eo infirmitatem] *Grau. in margine;* eruisti.

14. Sicut liberasti Teclā de medio amphitheatro] *Priori oratione, ignium Teclæ hic Amphitheatri meminit, Sancta enim Tecla Apostoli Pauli discipula, primum ignes, deinde leones in Amphitheatro, solo crucis signo euasit illæsa, postmodum tamen martyrium Iconij passa. Vide Metaphrasten.*

15. qui fecisti tanta mirabilia] *Morel. quidam codi.* magnalia.

16. Sedem honoris tui] *Ex Morel. adiecimus:* sedem omne sacramentum tuum cæleste.] *Hic adiicio ex Ms.* tuum.

17. die ac nocte interpelles] *Solus Manutius:* interpellas.

DE SINGVLARITATE Clericorum Origenis iuxta quosdam.

ARGVMENTVM.

Singularitatem Clericorum, hoc est, vitam singularem seu solitariam sine consortio vllius feminæ, ex reuelatione diuinitus sibi facta, & scripturis compluribus inculcat; tum propter periculum incontinentiæ, tum ad euitanda scandala. Atque adeo & in conuentu sacrorū & in visitationis ac exhortationis munere apud feminas obeundo, seueritatem & omnem honestatem clericis visitatam esse debere. Frustra vero eos in sui patrocinium adferre exempla Heliæ, Christi, ac Apostolorum; quū ad sanctitatem eorū non perueniant: & certè si nō alia familiaritate cū feminis quam illi vtantur, nihil esse periculi. Turpe proinde esse & indecorum, quod cum sæpe mariti cum vxoribus continētiam voueant, clerici sine feminis habitare nolint. Non alias igitur in domū à clericis vult asciscì feminas, quàm matrem, filiam, sororem, vel cognatam. Cæterum Origeni librum hunc adscribūt, teste Morelio, Landulphus a Columna in Breuiario historiali, Lazardus Cælestinus, & Antoninus cum Vincētio Bellouacensi in Sūma hystor. Immo ne quis de alio libro illos loqui opinetur, ipsa verba prolixe citant. Accedit, quod disertis verbis auctor mentionem facit, nec omnino videtur improbare eos, qui seipsos reuera castrant propter regnum Dei. Quod ab ipso factum, locuples testis est Euseb. Ecclesiast. hist. libr. 6. ca. 6. ac eum secutus Niceph. libr. 5. cap. 8. Ioannes etiam Zonara Annalium Tom. 2. ad imperium Seueri. Pro eodem faciunt Græcismi frequentissimi, qui ex Græco translatū arguunt. Quare rectè censuit Erasm. Cypriani non esse; ego tamē translatū censeo iam inde ab ea ætate, ob schemata & phrases quasdam eius ætatis.

PROMISERAM quidem vobis ante tempus epistolam, filij carissimi, quæ omnium morum instituta de lege commendans, summatim omnia etiam contineret, quæcunque vniuersis clericis generaliter ad dirigēdam regulam competunt disciplinæ.[1] sed quia nūc de feminarum commoratione vulgariter inter vos quidam [2] ad ignominiam deuoluti sunt, etiam de hac re specialiter vobis,[3] Domini correptione scribere cōpulsus sum: qui miserum me pro vestra negligētia cum seueritate corripiens, mandare præcepit, ne clerici cum feminis commorentur. Et licet hæc admonitio sola litterarum mearum au ctoritate sufficeret, tamen ne me somniatorem irrideat quisquam, sicut Ioseph fratres irriserunt, scripturarum addimus firmitatem; vt omnes sciant hoc etiam modo per reuelationem Dominum iubere, quod litteris cognoscitur ante iussisse; nec nos esse adulterantes verbum Domini, aut volentes iactanter de reuelationibus gloriari, sed sic ante conspectum Domini referendo non mentiri quod loquimur; sicut à Domino confidimus nos non audisse mendaciū, præsumentes vocem Apostoli Pauli protestantis: Non enim sumus, inquit, sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate sicut ex Deo coram ipso in Christo loquimur. In dolore itaque maximo constituti de quibusdam putrefactis membris corporis nostri, & in gemitu [4] iacturam lamentantes Ecclesiæ, quæ per segnitiem nostram redigitur per dies singulos ad nimiā paucitatem; credimus nos ex parte aliqua subleuari, quod diligentiæ nostræ negligentia quorundam obesse non possit, quibus nunquam nostræ litteræ defuerunt, quæ per absentiam nostram frequentiam omnibus pensauerunt dissimulationis suæ: vt vnusquisque cōtemptor [5] reum semet ipsum conscribat, nos autem libera fronte contemptoribus exclamemus, quod Salomon cōfidēter exprobrat: Quoniā quidē vocabā, inquit,[6] & nō obaudiebatis: & extēdebā verba mea, & nō intēdebatis, sed irrita faciebatis mea

Genes. 37.

1. Cor. 4.

Prouerb. 1.

tis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestræ perditioni superridebo. Gratulabor ergo aduersum vos, [7] cùm aduenerit vobis interitus, & cùm aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cùm aduenerit vobis pressura & expugnatio. Erit enim cum me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreuerunt enim meas correptiones: ideóque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur. Ad vos nunc mea exhortatio conuertitur, quos nolumus experiri talia præcipitia ruinarum. Metuite quantum potestis eiusmodi casus exitia: & in ista subuersione, labentium vos experimenta perterreant.

Nimium præceps est qui transire contendit, vbi alium conspexerit cecidisse: [8] & vehementer infrenis est, cui non incutitur timor alio pereunte. Amator vero est salutis suæ, qui euitat alienę mortis incursum. Et ipse est prouidus, qui sollicitus fit cladi-
Prouerb.2. dibus cæterorum: sicut Salomon approbat dicens: Astutus videns malum puniri vehementer erudietur. Et iterum: Cadentibus impiis iusti vehementer terrebuntur. [9] Aduersaria est confidentia, quę periculis vitam suam pro certo commendat. Et lubrica spes est, quæ inter fomenta peccati saluari se sperat. Incerta victoria est, inter hostilia arma pugnare. Et impossibilis liberatio est, flammis circundari, nec ardere, quod
Prouer.6. Salomon non negat, dicens: Quis alligabit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua non comburet? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes vero non comburet? Sic qui introierit ad vxorem proximi sui, non erit immunis: neque omnis qui tangit eam. Credite quæso vos, credite diuinæ fidei, [10] quinimo quam nostræ: quia omne quidquid pollicetur non po-
Luca 16. test fallere, dicente Domino: Facilius est, inquit, cælum & terram præterire, quam de
Matth.24. lege vnum apicem cadere. Et iterum: Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. Ipsi ergo nos fallimus, quotiens inordinaliter credimus, æstimantes per fidem nostram legis præcepta mutari: vt inter masculos & feminas speremus passim castitatem immobilem custodiri.

Difficile quis venenum bibet, & viuet. Verendum est dormienti in ripa ne cadat, cùm dicat apostolus: Qui se putat stare, videat 1.Cor.10.
ne cadat. In hac parte expedit plus bene timere, quàm male fidere. Et vtilius est infirmum se homo cognoscat, vt fortis existat, [11] quam fortis videri velit, & infirmus emergat. De qua re præsumptores obiurgat Apostolus dicens: Si quis putat se ali- Galat.6.
quid esse, cùm nihil sit, seipsum implanat. Pro certo implanator proprius suam animam decipit, qui non cauendo contraria, noxiis rebus semet ipse commiserit. Ille autem tutius sibi consulit, qui circa malos semper infidus species quascunque noxias extimescit: quorum distantiam Salomon disseruit, dicens: Sapiens timendo declinabit ab omni malo: insipiens autem Prouer.14.
confidens sui miscetur iniquo. Magnum sapientiæ diuinæ consilium inuentum est, vbi timoris auxilio liberemur. Magna compendia prouidentiæ, vt aliquando fiat virtus & victoria per timorem. Magna remedia Dominus cōtulit ad salutem, vt habeat & timidus laudem, sicut Salomon repetit, dicens: Beatus vir qui veretur omnia per Eccles.25.
metum. Inæstimabilis Domini misericordia, [12] quæ vnicuique homini suam contulit gloriam: & incomprehensibilis pietas, [13] quæ secundum pugnas dedit & palmas: vt confitendo masculorum sæuitiam superemus, & timendo feminarum blandimenta vincamus; dummodo & de virtute & de infirmitate super nos Dominus glorias operetur: vt in omnibus & per omnia omnipotentem semet ipse testetur, diuidens differentias triumphorum; vt tam consiliis quam viribus à nobis bella vincantur, ne si vicerimus solius fidei fortitudine, contra Salomonem vacua essent opera sapientiæ. Nunc igitur sapientiæ arma gestāda, vbi feminei & virilis sexus certamē indicitur. vnde Salomon sic instruit, dicens: Prudentiā, Prouer.2.
inquit, fac notam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima. Videte nūc prudentiā in isto bello, non fidem nobis datam esse victricē, quæ nos timiditatis remedio liberasset: & contemplamini quæ sunt modo arma sumenda, si vultis habere legis auxilia. Estote timidi, [14] vt sitis intrepidi: & licet timor in certamine infirmitas esse videatur tamen secundum verbum Apostoli, virtus in infirmitate perficitur. Separamini 1.Cor.12.
deprecor, separamini contagione pestife-

ra. Quantumcunque fuerit vnusquisque longius ab aduersis, tantum non sentit aduersa. Minus voluptatibus stimulatur, qui non est, vbi frequentia est voluptatum. Et minus auaritiæ molestias patitur, qui diuitias non videt: si admittimus [15] Apostolum pollicentem: Qui volunt, inquit, diuites fieri, incidunt in tentationem [16] & in muscipulas, & desideria multa, & inutilia & noxia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Non aliter tentationibus subiacet, qui iunctus est feminæ; in qua nihil est aliud nisi quod feriat proximantem, aculeus peccati facta est forma feminea; & mortis condicio non aliunde surrexit, nisi de muliebri substantia.

1. Timo. 6.

Quod Salomon ad nostram sollicitudinem memorat, dicens: A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur. Inde mortales tenemur, [17] nec timemus. Quid si iam immortales essemus? Per mulierem liberauit nos equidem Christus: sed vnde adhuc morimur formidare debemus. Tunc liberatio ipsa constabit in femina, si à nobis mors reuincatur, quæ per feminam venerat. Cæterum si adhuc per mulierem circa nos scandala dominantur, liberationis Christi fecimus pro certo dispendium. Siquidem in futurum spes ista libertatis manet, quam fidei nostræ Christum credimus contulisse: vt tunc nobis omnino mulier non noceat, cum & ipsa mors fuerit euacuata. Nam si modo putamus nos intentabiles esse muliebribus iaculis; quid ergo restat cælestibus regnis? Non immerito tales sensus Apostolus increpat, dicens: Iam satiati estis, iam diuites facti estis: sine nobis regnatis, & vtinam regnetis. Tempus ergo luctaminis adhuc geritur, & mors per feminam adhuc vsque grassatur. Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales episcopi & clerici simul & laici, post confessionum victoriarúmque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia vsquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse; cũ volunt in naui fragili nauigare? Quantos leones domuit [18] vna muliebris infirmitas delicata, quę cũ sit vilis & misera, [19] de magnis efficit prędam? Quod Salomon loquitur dicens: Pretium meretricis tantum est vnius panis, mulier autem pretiosas animas capit. Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coercemur;

Eccles. 25.

1. Cor. 4.

Prouer. 6.

quid faceremus, si opinionibus tantummodo gestas historias audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, vt non solum audiendo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & se ipsam viderit interire; [20] nec sociorum mortibus quatitur, [21] dum illos promeritos aut inualidos opinatur. Se autem multum mereri, aut multum valere fiducialiter putat, nesciens præberi cunctis exempla, cum fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in euangelio proponit & dicit: Putatis quod hi Galilæi præ omnibus Galilæis fuerint peccatores, qui talia passi sunt? Non, dico vobis nisi pænitentiam habueritis, similiter perietis, sicut illi supra quos cecidit turris [22] in Syloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnibus hominibus habitantibus in Hierusalem? Non, dico vobis: si non pænitueritis, similiter perietis. Miramur si Adam per Euam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, nisi iussio vna constrinxerat; cum modo nos nec innumerabiles mortes, nec infinita iussa compescant? Quibus conuenienter dicitur secundum increpationem Domini: Si Adam vidisset mortes, quæ factæ in vobis; olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die iudicij, quàm vobis. Longe sit pestis ista & lues, & clandestina pernicies. [23] O quàm inordinabilis feminæ propinquitas iaculatur, cuius vicinia est delictorum latrocinium. Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem viro Dominus mulierem adiutricem, sed serpentis inuidia personam sumpsit hostillem. Quod si illa de viro suo nata, vsque hodie ipsum cui iungitur tentat: quanto magis illa quæ copulatur, nulla lege coniuncta? Et si illi qui duo sunt in carne vna concreti, [24] tẽtationibus mutuis inuicem pungunt, quid facient hi qui in vna carne nec nati nec iuncti sunt? præsertim quia nec Deum iam inuocare permittitur, qui caritate alterius auocatur; nec sinitur cogitare diuina, qui sibi quæsiuit cui exhiberet domesticam curam. Propter quod sic Apostolus consulit dicens: Volo vos sine solllici-

Luca 13.

Matth. 10.

Genesi. 2. & 3.

1. Cor. 7.

sollicitudine esse. Qui sine vxore est, sollicitus est quo modo placeat Deo: qui autem habet vxorem, cogitat quæ sunt huius mundi, quo modo placeat vxori. Quid est nunc quod in hac coniunctione delectet, in qua sunt solæ pugnæ? aut quæ vtilitas fauet, vbi non sunt officia coniugalia, quando nec ipsa possunt esse sæcura? [25] Causale est omne quod feminæ est; & copulatio eius semper infesta est. Fœdere suo magnas molestias præstat; & cui adhæserit contra fas, insanabilem ingerit plagam. De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam *Eccles.42.* Salomõ sic comparat dicens: De vestimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri. Volo scire quæ sit affectio ista communis, quæ morbi dissensio semper ambigua, quæ propositum suum nutantibus cõsiliis impugnando conturbat. Vt quid sibi adhibuit mulierem qui ducere contempsit vxorem? [26] Omnis qui non manducauerit carnem; vt quid habitationem suam carnis apparatibus replet? Et qui non biberit vinum, [27] quid videndi oblectatione perfruitur? Quasi non aliquotiens [28] videndo nec gustando copia esculentorum animus pascitur, & vini odoriferi sola fragrantia suscitatur sæpius animus. Quid per hypocrisim vult, ab hominibus abstinẽs dici, & in secreto carnibus & ebrietate distendi? Habent multi diuitias quas suis vsibus negant, sed pro cupiditate conseruant; quibus si nulla cupiditas inhæsisset; nec cupiditatis insignia possiderent. At verò quia cupiditate possessi sunt, perfruuntur animo quod vsu non tangunt. Ita is qui despexit vinculum nuptiarum, & aliter vinculis femineis obligatur; quamuis nullo concubitu misceatur, desiderio tamen, visu, colloquio, coniunctione semper oblectatur. Nam si desiderium feminæ non haberet, numquam feminam suis oblectamentis assumeret. Immo veró insuper mihi [29] suspectum placitum dedit: qui non legitimam duxit, & legitimam recusauit: nisi fallor, in publico argumentatus est hominibus promittere sanctitatem, & in occulto sine vxore non esse. Duo argumenta sanctitatis & libidinis hinc & inde miranda sunt, quæ vtraque inuicem tegunt, & vtraque inuicem produnt. Ingeniosus eunuchus & mœchus inuidet sibi dũ consulit, & dum quærit vtrunque, neutrum facit; vt sanctus minime deputetur, qui non vera coniunctione perfruatur, cùm Paulus Apostolus dicat: Alligatus es vxori? ne quæsieris solutionem. Solutus es ab vxore? ne quæsieris vxorem. *1.Cor.7.* Sed consentio non esse castitatis huius pudicitiam violatam: suspiciosis tamen malam porrigit famam; & pudicitiæ bonum frustra intrinsecus laborioso agone custodit; [30] qui illud forinsecus efficit infamari, destruens magisterium Pauli prouidentis pariter & monentis. Vt quid, inquit, libertas mea iudicatur ab infideli conscientia? *1.Cor.10.* Si ergo gratiæ participo, vt quid blasphemor pro eo quod gratias ago? [31] Peius est quam mœchia, continentiam ducere criminosam, & infamem facere sanctimoniam. [32] Blasphemiam ingerit religioni quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleuerit; ne Christianitas credatur esse fallacia, & mœchatio videatur esse sanctitatis velamẽto vestita. Propter quod Dominus in euangelio sic præmonet dicens: Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, *Matth.5.* vt videntes opera vestra bona, magnificent patrem vestrum qui in cælis est. Hoc sequitur & Paulus Apostolus dicens: *Rom.14.* Non ergo blasphemetur bonum vestrum. Et iterum: Prouidentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus. Et *1.Cor.10.* alio loco: Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Et estote sine scandalo Iudæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo. Sed opponitur forsitan, quid est quod ipse iterum dixerit? Si hominibus placere vellem Christi *Galat.1.* seruus non essem. Numquam se quæcunque dicta legis excludunt, sed certis locis responsa vniuersa defixa sunt. Illic placere hominibus non licet, vbi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Vbi vero acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei; innotescere omnibus ipse Paulus Apostolus præcepit. *Roma.15.* Vnusquisque inquit, nostrum, proximo suo placeat ad bonam ædificationem. Quale ergo præmium sanctitatis expectat, qui non solum blasphemiam sanctitatis ab infidelibus prouocat, sed etiam fidelibus perniciosum præbet exemplar; vt infirmi sub prætextu dilectionis subtiliter fornicentur, & pudicus impudicissimæ castitatis præbeat magisterium, destruens quod Paulus Apo- *1.Cor.7.*

stolus comminatur: Periit, inquit frater infirmus in tua conscientia, propter quem Christus passus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. Et quidem non hoc iuuenibus tantum, sed & senibus congruit; fratrum imbecillitati consulere; ne senectus perire prouocet iuuentutem, ex qua debent omnia salutaria documenta procedere: sicut Eleazarus in libro Machabæorum profitetur & dicit: *2. Mach. 6.* Præmitti malo in infernum, quàm patrias leges deserere. Non enim ætatem nostram dignum est fingere; vt multi adolescentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum, transisse ad vitam alienigenarum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me seducantur, & odium ac maculam senectuti meę acquiram. Ille maluit vitam suam tormentis obiicere, quàm cuiquam magister perditionis existere: & nos vbi nulla tormenta sunt,[33] fluxibus solis, nolumus saluãdos fratres anteponere: nec contenti sumus sine vllis cruciatibus tam nobis prodesse, quàm cæteris,[34] cùm ille noluit viuere moriturus: sicut serius prosecutus est dicens: Quamobrem fortiter vita excedens,[35] senectute dignus apparebo, adolescentibus quidem exemplum forte relinquam, vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & sanctis legibus honestæ morti succedant. Cum hoc etiam laicos deceat, ne aut extraneis occasionem blasphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant; tum maxime clericos vehementer[36] necessitas ista constringit; quibus aut religio blasphemata, aut fraternitas perdita pœnas duplices irrogabit. Nec inuenient in iudicio Domini vllum omnino solatium, qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem ministrarunt. *ad Titũ 2.* Propter quod sic Paulus Apostolus Titum instruit dicens: Te ipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in grauitate, in verbo sano atque irreprehensibili: vt aduersarius reuereatur, nihil habens de nobis dicere mali. Et iterum: Omnibus, inquit, fidem bonam ostende, vt bonam doctrinam saluatoris Domini nostri pręferant in omnibus. *1. Tim 4.* Sic & ad Timotheum scribit, dicens: Forma esto fidelibus in sermone, in conuersatione, in caritate, in fide, in castitate. Quod & Petrus Apostolus hortatur dicens: *1. Pet. 1.* Conuersatio, inquit, vestra in gentibus bona sit, vt in eo quod detrahunt de vobis tanquam de male factoribus, de bonis operibus vestris glorificent Deum. Et iterum: Quoniam sic est, inquit, voluntas Dei, vt benefacientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam. Nec quisquam sibi proponat & dicat, habere volo quod vincam: hoc est enim dicere, viuere desidero sub ruina. Quis tam stultus qui artari cupiat ad laborem, cui offertur delicatus triumphus? neque enim duplex triumphus est sub feminæ præsentia probari victorem, quam est[37] in singularitate seruare integram sponsionem sanctimoniæ. Et cùm sit vnus titulus gloriarum; hoc loco vnus fortis est, qui satis laborat: & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille[38] quinimo consummatus adscribitur, qui se omni tempore femineis affectibus ostentat abscissum? *Matth. 19.* Quia cum Dominus in euangelio perfectum vocat, qui totum suis vsibus amputauerit patrimonium.[39] Certe etiam soli cuicunque, quotidiani triumphi pro castitate non desunt; quia nũquam desideriis carnalibus spiritum cessat infestare corpus humanum, quod Apostolus affirmat dicens: Caro inquit concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: *Galat. 5.* hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæcunque vultis, illa faciatis. Habes nunc carnem tuam, quam superes semper: Quid tibi vis alteram velle conducere? Nemo supet vnam febrem cupit adhibere peiorem; ne incipiat[40] hemitritæo insanabili laborare, cui nullus valeat medicus subuenire. Neque aliquis super onus proprium tollit insuper alienum; ne oneribus duobus oppressus, vsque ad inferos demergatur. Vnde sic Hieremias propheta docet sanctitatis pondus singulariter sustinendum. Bonum est, inquit, *Thren. 3.* viro cùm portauerit iugum graue in iuuentute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugũ graue.[41] Sed quisquam malignus obsecutor ad dictum Apostoli Pauli confugiet dicentis: Onera vestra sustinete inuicem, *Galat. 6.* & sic implebitis legem Christi: Non hæc sunt onera, quæ Paulus Apostolus imperat subuehenda; sed vt tolerantes nosmetipsos discordia nulla discernat; & in tentationibus constitutis fratribus mutua præbeamus auxilia: non vt ipsi nobis tentamenta per feminas procuremus,

remus, sed vt tentamentorum magis pondera subleuemus; cum sciat quale sit sanctitatis iugum, quod vix singulare portetur. De quo non solum ipse, sed & Dominus[42] noluit certum definire præceptum dicens: *Matth. 19.* Non omnes capiunt verbum istud sed quibus datum est: Et iterum: Qui potest capere, capiat. Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur quo modo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægrauetur? Et si singulares pæne omnes vix durant carnales insidias sustinere: quid faciunt illi, qui ex vtroque latere gladiis impendentibus non cunctantur incũbere? Plus dico. Si mariti & vxores desideria coniugalia quotidie gerentes, sibi nõ sufficiunt; quid agunt illi qui ad augendas impugnationes feminis sociantur?[43] Ex improuiso vel transeunter ad horam femineus aspectus occurrens velut sagittas alienis oculis iactat. Quando libera non est simplex reuerentia; quid illic geritur vbi libertatis sumit mulier in contubernalitate constantiam? quando in domesticis negotiis nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat, nunc æstuans detegit membra; nunc fatigata iactatur,[44] aut in vsu aliquando dissoluitur; nunc blanditias exhibet, & quod est venenosius super cuncta psallere delectatur, aut canere? Cuius cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. *Eccles. 9.* Contra quàm Salomon sic nos cautos efficit dicens: Cum saltatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte dispereas in efficacia eius. Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quam dicenda: solum hoc dico, in dolore vel in ira[45] mulierem frangi conspicere, iam non est sine mulcedine. Quid dicimus si videas iucundantem, aut quod est deterius blandientem? Semel dixerim, omnis inconueniens sodalitas mulierum, gluten est delictorum,[46] & viscum toxicatum, quo diabolus aucupatur. Incongrua est sodalitas feminarũ: quarũ sodalitatẽ ita nos rursum Salomon docet in omnibus *Eccles. 9.* præcauere. Cum aliena, inquit, muliere ne sedeas omnino, & ne alterceris cum illa in vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem. Postremo si animum nostrum confidimus in hac communitate durare semper, vel illud apud nos debet esse suspectum; ne ipsæ quæ nobiscum conueniunt, in nos ipsos forsitan moueantur, aut in alteros amores pre rapida ætate incitamentis furialibus stimulentur: & erit nobis causa quod peius est sine causa, vt fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur cæteris occasio lupanaris; & crimine alieni reatus absorbebimur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod A- *Rom. 14.* postolus Paulus de similibus ita nos instruit dicens: Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in caritate ambulas. Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est. Et iterum: Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum,[47] neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Et alio loco: Hoc, inquit, *1. Cor. 8.* iudicate magis, ne ponatis offendiculum aut scandalum fratri. Et de semet ipso sic ait: Propter quod si cibus scandalizat fratrem meum, iam non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scandalizem. Cum ergo nos pulsat coniunctionis huius molestia detestabilis; & si adulteros non potest facere, facit tamen peiores adulteris & incestis. Quis enim cordis alterius scrutator qualitatem vniuscuiusque perpendat; & pro altera persona contra satanan repugnator, circa Deum vero idoneus fideiussor esse præsumat? De semet ipsode mens est, qui aliquid pollicetur, ne dicam si etiam pro femina sponsionem ponere videatur; cum Paulus Apostolus sic de se pronunciet dicens: Non quia iam accepi, aut iam iusti- *Philip. 3.* ficatus sum, aut iam perfectus sum: sequor autem si quo modo conprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo. Fratres ego me non arbitror comprehendisse: vnum tamen, posteriora quidem obliuiscens, ad ea quæ sunt ante pedes, ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Iesu Christi. Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. Mihi, inquit pro *1. Cor. 14.* minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die, sed neque meipsum iudico, qui autem iudicat me, Dominus est. Et *Rom. 14.* alio loco: Beatus, inquit, qui non iudicat semet ipsum, in quo probat alium. Quamuis ergo nos nec de nostra stabilitate certum aliquid habeamus, qui sine cessatione concutimur, inter fluctus seculi sustinentes procellosos incursus: tamen si alicui tanta fiducia est de immobilitate propriæ firmitatis; saltem sollicitus reformidet, ne ipse sit scandalum visibus alienis, sed terreatur,

Matth. 18. reatur voce Domini comminantis: Væ, inquit, huic mundo ab ſcandalis: veruntamen væ homini illi per quem ſcandalum venit. Si has Domini comminationes religioſo corde metuimus & veremur, plus de aliis quàm de nobis extimeſcamus periculum noſtrum, qui mutuis [48] (ab Apo-
Philep. 2. ſtolo Paulo) vtilitatibus obligamur: Non quæ ſua ſunt, inquit, ſinguli cogitantes, ſed quæ aliorum. Et iterum: Nemo quod
1. Cor. 10. ſuum eſt quærat, ſed quod alterius. Sed aliquis arripiens de ipſo Paulo quod op-
Rom. 14. ponat: Vnuſquiſque, inquit, veſtrum pro ſe rationem reddet Deo: & vnuſquiſque ſuam ſarcinam portabit. Qui non vult ergo pro altero reddere rationem, nec cauſis eius, nec negotiis debet particeps illicitus intereſſe: & qui liber vel immunis circa ſarcinas alienas conatur exiſtere, nihil alienum contraria conditione teneat infra ſe. Nam neceſſe eſt vt rationi alterius ſubiiciatur, qui negotium tractauerit alienum. Oportet eum damno peſtringi vel diſpendio ſarcinarum, apud quem ſub intuta cuſtodia fratris ſarcinæ perierunt; quia quidquid in domo noſtra ſub minus idonea tutela perditum fuerit, aut latrones effregerint, noſtrum eſt; & à nobis exigetur quidquid per inertiam noſtram male commiſſum cuſtoditur. Tunc vero ab inuicem liberi ſumus, ſi nihil apud nos de re alterius reſeruetur. Forſitam aliquis dicat: Ergo nec ad domum orationis debemus pariter conuenire, ne aliquis aliquem ſcandalizet. Hæreticæ profeſſionis eſt iſta cõtradictio calumnioſa, quæ de bonis præſcribit, vt aſſerat mala; & de ſanctitate preiudicat, vt immũditiam ſubtiliter introducat; de licito calumnias facit, vt obtinere illicitum poſſit propter quod Apoſtolus Paulus hæreſi huic ante præſcribit dicens: Veruntamen neque mulier ſine viro, neque vir
1. Cor. 11. ſine muliere in Domino. Abſit, abſit, vt vbique feminæ præſcribantur, aut vbique permiſſio tribuatur. Habent loca ſua circa maritum, circa filios, circa fratres, circa parentes; circa ſeruos; & in domo orationis tantummodo iuxta cunctos clericos. In manſione autem vna [49], ſine cognatione competenter non habent ſocios. Hæc
Prouer. 4. eſt libera quæ ſtat. Stare vero non poteſt quidquid inclinauerit libera, dicente ſcriptura: Non declinabis in dexteram, neque in ſiniſtram. Et Dominus in euangelio: Quod amplius eſt, à malo eſt. Diſce nunc Matth. 5.
temperantiæ modum, qui per licentiam quæris exceſſum. Ama feminas inter ſacra ſolemnia, & odio habe in communione priuata; ſi vis Salomonis tenere doctrinam: Tempus, inquit, amandi, & tempus odiendi. Tunc ergo cauenda ſunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia: quoniam inter curas ſuas caro ſemper incitamenta cupidinis prouocat & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda ſua temporalis vitæ cogitatio-
nibus ſenſerit paululum relaxari; ſicut Sa- Sapien. 9.
lomon aſſerit dicens. Deprimit terrena cogitatio ſenſum multa cogitantem. [50] In conuentu vero ſacrorum, vbi ſpiritus dominatur, ancilla ſemet ipſam cognoſcens, perdit ſuæ voluptatis vſum; perdit & luxum dum tractantur cæleſtia, dum celebrantur ſancta myſteria; tota humanitas occupatur, vbi non humana, ſed diuina ſunt omnia: vbi veneratio vel tremor & terror incutitur; animis vniuerſis ſepulta eſt perfecte ſubſtantia carnalis. Inter ipſa fere carnis mercimonia multi voluptatem corporis negligunt, ſcilicet quando à legionibus exercitia meditantur armorum, aut crepat litibus forum, aut reſonant litteris auditoria, aut negotiatores commerciis inſtanter incumbunt, aut artifices in artificia ipſa propenſi ſunt: quanto magis vbi non carnale opus hominum, ſed ſpiritale geritur angelorum? Nihil illic impugnationes poſſunt, vbi & ipſi dæmones cedunt; & nulla ſexus alicuius permittitur conſiderari diſtantia, vbi nec ætas, nec dignitas, ſed ſola æqualitas regnat: atque vt plenius dicam, omnes illic tales ſenſus accipiunt; & vt ipſa coniugalitas ignoretur, vbi Chriſtus loquitur, auditur, attenditur, & per omnia & in omnibus ſolus eſt totum, teſtan-
te Apoſtolo & dicente: Vbi non eſt, inquit, Coloſ. 3.
Iudæus & Græcus, circumciſio & præputium, Barbarus & Scytha, maſculus & femina, ſeruus & liber, ſed omnia & in omnibus Chriſtus. Hunc plane conuentum gloria eſt celebrare cum feminis, in quo nulla eſt diſcretio qualitatis, vbi tantum licet omnes æquare ſine aliqua differentia: vt nec in ipſo baptiſmate cuiuſquam nuditas erubeſcat, vbi Adæ & Euæ renouatur infantia; nec exponit, ſed potius accipit tunicam. Quod ſi & illic ſit aliquis diabolo peior,

lo peior, qui feminarum aspectibus feriatur; de nullo tamen congregatio vestra culpatur, quæ propter cælestia, non propter terrena colligitur. Veruntamen si quis illic luxuriosis obtutibus fuerit, nullo modo alterum lædit, qui non ad hominem, sed ad Christum pro salute processit. Quinetiam de suis contradictionibus contradictores excludam, vt non meis, sed suis propositionibus cedant. Si inter festa sancta potest communis conuentio scandalizari, vbi tentator ipse diabolus tremit; quis illic stabilem se esse promittit, vbi tentator audenter occurrit? & si illic periclitamur, vbi Dei præcepta nos congregant, quid agimus vbi Dei iussa nos separant? & si turbamur illic, vbi Dei voluntate munimur; quanto magis vbi non solum diabolum, sed etiam Dominum habemus aduersum?[51] Cum sacrosanctis enim iussis nobis diuina protectio ministratur, sicut Esaias ait: Legem, inquit, in adiutorium dedit; sine iussionib9 vero diuinis nullum potest esse præsidium. Aliud est quod Deus imperat facere, & aliud voluntati eius obsistere. cuius ita sunt mandata seruanda, vt si aliquid iusserit quod secundum homines iniustum esse videatur, iustum credatur & fiat; & si iustum iusserit, iustum reputetur & fiat:[52] cum sine iustitia non potest esse quod mandat, qui potens est iniustitiam iustificando vocare iustitiam, & iustitiam reprobando iniustitiam probare transuersam, cuius voluntas est sola & vera iustitia. si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus; profecto hoc solum erit iustum quidquid voluerit, & iusserit, & probauerit Deus cui placere gestimus. Nam cum serui non possint à semet ipsis scire quid suis dominis placeat nisi dominorum sequantur imperia; & vtique homines hominum similium sibi non valeant[53] voluntates agnoscere, nisi acceperint quod obseruent: multo magis mortales nesciunt immortalis Dei iustitiam comprehendere, nisi ipse iustitiarum suarum dignetur[54] indicia demonstrare, sicut Salomon approbat dicens: Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?[55] Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Difficile æstimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore: quæ in cælis autem sunt, quis inuestigabit? Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis ei sapientiam, & miseris Spiritum sanctum de altissimis? Et si correctæ sunt semitæ eorum qui in terra sunt: & quæ tibi placent, didicerint homines, & per sapientiam sanati sunt; ambulantes in tenebris sibimet ipsis lumen non possunt ostendere, nisi vltroneum se ipsum non videntibus offerat lumen. Ita humana cæcitas ad Deum non dirigit viam nisi ipse lucernam legis ostendat. Vnde Dauid sic loquitur dicens: Lucerna est, inquit, pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis. Et iterum: Præceptum Domini lucidum illuminans oculos. Hoc est ergo luciferum quodcunque fuerit à Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, vt exerceat per omnia dominatum. Alioqui nec nos serui adscriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundum voluntatem nostram permitteremur impendere seruitutem, & arbitrio nostro non Dei eligeremus exercitamenta iustitiæ. Tales Paulus Apostolus vanificat dicens: Ignorantes, inquit, Dei iustitiam, & suam volentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti: Tollantur nunc è medio ambages istæ tam vanæ, & quærimoniæ inaniter calumniosæ. Ad spiritales actus cum feminis, Deo iuuante, non metuimus adunari, qui per Dei iussionem iustitiam nos credimus operari, ex qua nobis scimus munimenta supponi. Priuatim vero, continentibus quamplurimum clericis & virginibus, hospitia separanda sunt: quia quod Deus iniquum iudicat, iustum esse non potest. Contubernium[56] tamen & si nulla in ipso contubernio turpis consuetudo noscatur, accendit; quia impossibile est integritatem ad victoriam peruenire, quæ contendit contra Dei iussa pugnare. Quantum enim lex obedientibus suggerit adiutorium, tantum inobedientibus incitat peccatum, dicente Apostolo: Virtus, inquit, peccati lex. Qui nos ergo iussit vt in sacris suis cum feminis triumphemus, ipse iubet vt priuatim pugnas femineas caueamus. Sunt equidē necessitates aliæ, quæ nos quoque priuatim feminas videre compellant, sed etiam, ipsæ diuini operis vel præcepti im-

Sapien 9. Psalm. 118. Psalm. 18. Rom. 10. 1. Cor. 15.

pti imperant efficaciam, vt visitemus, vt solatia præbeamus, vt hortamenta vitalia salubriter intimemus: nec tamen & in his officiis minor cura agenda est pro moribus nostris, vt clarescant in nostra operatione indicia puritatis. Seueritas non desit, quæ sub clerico feminam possit astringere, [57] vt ipsam consolationem nostram suscipiat cum tremore, & ita sentiat visitationis affectum, vt clericum veneretur. Ac ne tardius sit euagari per singula totum quidquid agimus, honestum esse potest, si semper in nobis signa honestatis eluceant: sicut Paulus Apostolus vniuersa complexus est dicens. Omnia vestra honeste fiant. Et iterum: [58] Sicut præcepimus, inquit, vobis, vt honeste ambuletis. Nō bene succedit quidquid agitur passim: & sanctum non est quod geritur sanctum, nisi sancte quod sanctum est peragatur, sicut Salomon asserit dicens: Qui enim custodierint iuste iusta, iustificabuntur. Sinceriter ergo sinceritas ipsa seruanda est; [59] & omne quod voti est, etiam in actu signandum est, ne aliud vota commendent, & aliud actus insinuent. Vndique probanda est institutio voluntatis, & vndique consummandus est cursus vniuscuiusque certaminis; ne minus sit aliquid ad triumphum, si non plenius dimicetur. Hinc Paulus Apostolus introducit documenta certaminum: Sed & qui in agone, inquit, certat, non coronabitur, nisi qui legitime certauerit. Et iterum: Nescitis, inquit, quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium. sic currite, vt comprehendatis. Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam. Plenitudo est ergo sanctitatis [60] & palma perfecta, vt ex omni parte secum non habeat quod recuset; ne quod profitetur odisse, tenendo videatur amare. Quod si aliquis dicit: Captiuum teneo aduersarium meum, cui semper insultem, videat ne forte aduersus eum captiuus incipiat præualere. Numquam securus cum thesauro latro tenetur inclusus: nec intra vnam caueam habitans cū lupo tutus est agnus. [61] Ipse se voluit superari, qui hostem proprium in suas portas induxit; & intestinum gladium sibi ipse supposuit, qui locum habitationis suæ aduersarij ingressibus reserauit: & qui fretus est conuersari cum scandalo, [62] sine causa dicit: pacatus volo esse cum diabolo; contra Apostolum dicentem: Nolite locum dare diabolo. Omni ergo modo muniendus est locus, vbi fuerit thesaurus absconditus, ne per vnam cauernam totum parietem latro suffodiat. Nam si deforis expugnans vix murus expellitur, quantum valebit si intra muros acceperit habitaculum? & si illi qui contra eum claudunt, aliquotiens ab eodem capiuntur; quanto magis ille, qui vltroneо illi patefecerit ingressum, decipitur? cum dicat Salomon: Si iustus vix saluus fit, iniustus vbi parebit? Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ, claudendæ sunt, ne per vnum foramen castra omnia penetrentur: & vniuersa componenda sunt munimenta, ne per modicum non munitum tota ciuitas ruat, sicut Salomon repetit dicens. [63] Qui spernit modica, paulatim cadet. [64] Sic stupeo autem huius peruersitatis arbitrium, vt à clericis ad communitatem femina magis quàm masculus eligatur. Numquid tantum mulier vtilior est commodis clerici, quantum prodest masculus continens, vel puer masculo continenti? aut ipsa erit decēs vtilitas, quam indecens communitas facit? & vbi erit quod Salomon ait: Omne animal diligit simile sibi? Et iterum: Volatilia ad sibi similia conueniunt. Sed & si femina vtilior existimatur, non oportebat carnalia emolumenta præponere vtilitatibus spiritalium commodorum: & expediebat qualemcunque virum inutilem sustinere pro existimatione munienda, [65] quam bonos effectus mulieris cum existimatione turpissima. Quod Salomon comparat dicens: Melior est, inquit, iniquitas viri, quàm benefaciens mulier. Artificialia sunt itaque semper diaboli veneficia. quibus ingenium suæ calliditatis exercens, sanctimoniæ deditos dolosis commoditatibus iuuat vt perdat: & inter continentes quasi necessaria emolumenta mutuis adiuuaminibus subministrans, [66] agit prius masculum & feminam pariter conuersari; vt postquam inseparabiles fecerit per alterutra solatia, possit occidere dantes simplices animos ad castitatis vota seruanda: & impugnationis suæ arma subducens interim, quasi placidus fautor suggerit sanctitatis argumenta, donec diutius inter ambos inimicam nutriat concordiam. Facit affabiles sibi inuicem & deseruire, & assentator infestus impedimenta remo-

Marginal references: 1.Cor.14. 1.Thess.4. Sapien.6. 2.Timot.2. 1.Cor.3. Ephes.4. Prouer.11. Eccles.19. Eccles.13. & 17. Eccle.42.

ta remouens vniuersa, commodis eorum gaudet efficaciam commodare, vt tota eos sibimet ipsis necessitate commendans, exhibere eos possit in alterutrum solita consolatione pendere. Non vult eos in aliquo impedire, ne separet tam spiritaliter quàm carnaliter; Inconcussos efficit viuere, ne ipsa societatis initia immaturo tempore fœdera cæpta conturbent: vsqueadeo illos videntibus cunctis ad perfectum sanctitatis inuitat, fouet, subleuat: vt Dei esse computent beneficia ipsa contraria, quibus inducuntur vt pereant; nescientes numquam Deum iuuare quod vetat. Quibus in tantum diabolus blandiens securitatem præparat sanctimoniæ, vt coniunctos se magis æstiment quàm disiunctos, immobiles circa libidinem perdurare: quos cum omni tranquillitate deducens, nullis procellis aut fluctibus inquietat; & velut in medio mari minus cautos inducit relaxare vela, nec quærere gubernacula, vt subita tempestate concitatos, naufragos ex insperata commotione submergat. Hanc primo exhibet lenitatem, vt duas naues oblectet adinuicem conuenire; quas cum fecerit iunctas, repentinis turbinibus [67] in semet ipsas elidere possit & frangere: & his vtitur blandimentis, vt subtractis omnibus iaculis compescens aduersa suggerens prospera tam diu sopitum [68] ignem sine vllis flammis occultet, donec duas faculas iungens, simul ambas accendat: & tam diu cessat sæuitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator quos occisurus est, laquei sui vinculis alliget. at vbi indissolubili catena deuinctos adstrinxerit; velut lanista protinus duos gladiatores aduersus inuicem compellit armari; & subinde stimulans membra, statim gladios aptat, statim succendit insaniam, & vulnificos amplexus impingens, vtrumque simul vno ictu mortificat. Sic explicat quod ante præstare videtur, sic de simplici caritate amorem conflat illicitum, sic per sanctitatem sibi inducit interitum; dum contentus est cedere, sic valet forti[9] occupare; [69] & dũ summissus patitur semet ipsum prębere deuictum, sic plenius deuincere gloriatur. cuius versutias Paulus Apostolus sic intelligit dicens: Non enim ignoramus, inquit, astutias eius. (1.Cor.10.) Male itaque in hac participatione pacati sunt, qui ad bella pacificante diabolo perducuntur, & non bene in sanctitate proficiunt, quibus ad detrimentum profectus ipse inimici artificio subornatur; nec recto cursu moliuntur continentiæ scalas ascendere, quos vt de alto præcipitet, elaborat ad culmen aduersarius protelare. Sed necesse est caducis lapsibus elidantur, qui viam lubricam tenuerunt, de qua Salomon sic prædicat dicens: (Prouer.14.) Est via quæ videtur apud homines recta esse, nouissima autem eius veniunt in profundum inferorum. Sed aiunt: Si de hac coniunctione clerici denotantur, notandi sunt etiam sancti plerique nobiscum. Sicut Helias, qui mansit apud viduam: (3.Reg.17.) siue Apostoli, qui mulieres secum comites circumducebant: (1.Corint.9.) vt Ioannes, qui matrem Domini assumpsit, eodem Domino delegante; (Ioan.19.) aut ipse Dominus; cui de suis facultatibus alimenta præstabant aliquæ mulieres religiosæ, (Luca 8.) cui etiam Martha ministrabat ad mensam, (Ioan.12.) & qui singulariter locutus est ad puteum sedens cum alienigena muliere Samaritana, (Ioann.4.) vel cui recumbenti femina lacrimis pedes lauit, (Luca 7.) & capillis extersit. Callidi argumentatores & iurisperiti fallaces: qui dum cupiunt præuaricari [70] controuersias actionésq; causarum, etiam ipsa iura transuertunt; & cum nolunt competentibus coerceri iussionibus legum, ad illudendos iudices inconuenientibus exemplis velut similes coniecturas iuris obiiciunt: qui per Salomonem ipsius legis sagacitate produntur: Peccator, inquit, homo euitat correptionem, (Eccles.32.) & ad voluntatem suam inuenit comparationem. Tales ergo non per orationem,[71] sed per correctionem potius reuincendi sunt, vt non ante interpretatis orationibus instruātur, quam admiserint quod ad defensionis solatium repererunt; sicut nos aduersus huiusmodi homines Salomon edocet dicens: Noli, inquit, responde- (Prouer.26.) re insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi, sed responde insipienti contra ipsius insipientiam, vt non videatur sibi sapiens esse. Re vera magni homines qui se comparant sanctis, & eximia conuersatio nostra, quæ prophetis vel Apostolis videatur æqualis. Ad occasionem luxuriæ nostræ in peruersum sanctos volumus imitari; [72] & in cæteros actus vestigia iustorum nolumus sequi. In quibusdam infirmos nos excusamus ad imitanda facta maiorum; & in aliis nos [73] æquales maioribus protestamur: cum Helias ipse in angustia constitutus

tutus, imparem se patribus suis ante Deum fateatur. Numquid, inquit, melior sum patribus meis? Hoc Helias de antecessoribus suis in infirmitate sua cogitur exclamare: & nos Heliæ vel prophetis, & Apostolis, & domino virtutem nostram non dubitamus æquare? 74 Video plane sic apud vos calcari auaritiam, sicut Apostoli propria cuncta dimiserunt. Video crapulam & ebrietatem sic vestris conuiuiis abesse, sicut Apostoli nihil habentes frequenter coacti sunt esurire. Cognosco taliter in nobis ieiunia, sitim, famem, nuditatem propter instantiam doctrinæ solius vbique pollere, sicut in Apostolis legimus triumphasse; & approbantur apud nos eadem exercitia feruere virtutum, quibus Apostoli omnia vitia tremuerunt. Plane quadraginta dierum ieiunium domini meditamur, & orationes excubiásque quibus ille per solitudines etiam nocturna silentia rumpebat. Nũquid similes agones frequentamus contra luctamina vitiorum, & sic agimus rigore, auctoritate, vigiliis, passionibus, labore, necessitate, afflictione, abstinentia, quibus peccata calcantur, vt nemo de nobis mali aliquid suspicetur? Per quæ Paulus Apostolus conscientiam suam innotuisse omnibus gloriatur: In omnibus, inquit, commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, in sustentatione multa, in pressuris, in tentationibus, in tribulationibus, in angustiis, in plagis, in custodiis, in carceribus, in seditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris. Ad has imitationes infirmi sumus; & ad mulieres circumducendas possibilitatem nobis comparandæ imitationis asciscimus, quod si etiam cuncta illorum quisquam se implere iactasset; me tamen nullius suadela poterat inclinare, vt alios nunc apostolos crederem, contra Apostoli Pauli professionem: Numquid, inquit, omnes Apostoli, numquid omnes prophetæ? Si Christus se ipsum comparare ausus est Deo, qui ait: Pater maior me est: aut si Apostoli coæquare semet ipsos ausi sunt Christo: nos hodie Apostolis æquales facit consimilis fortitudo. Misera humanitas in hac æqualitate non times fulminari, quę de filio Dei, aut de filiis tonitrui, non cunctatis peccatis tuis exempla velut similia mutuare? cum superbiæ sit elata iactantia, etiam minimis Ecclesiæ quemquam comparabilem velle conscribi; cum Paulus moneat & dicat: Alter alterum superiorem sibi existimantes. Et inferius addidit dicens: Hoc sentite de vobis quod & in Christo Iesu, qui cum in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualẽ Deo, sed semet ipsum exinaniuit, formam serui accipiens. Minus itaque de nostris viribus sentiendum est, nec fortitudini sanctorum nostra infirmitas comparanda est, sicut nobis Apostolus Paulus de semet ipso magisterium proponit, & dicit: Non enim audemus, inquit, comparare nos aut conferre quibusdam qui se ipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmet ipsos nobis commendantes: non supra mensuram gloriantes, sed ad mensuram gratiæ, quam nobis mensus est Deus. Etenim contemplamur quod iterum dixit: Plus ab illis omnibus laboraui, nihil melius, nihil aptius mihi proponitur, vnde vincam, nisi vt de ipso de quo mihi præscribitur, ego ipse præscribam. Certe plus omnibus ipse laborauit, & tamen ad mulieres circumducendas collegas suos imitari contremuit, ne se ad interitum subiiceret tentationi carnali. Vnde ipse rationem sic reddidit dicens: Ego, inquit, sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem cædens, sed affligo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus inueniar. Huic ergo te compara, qui te Apostolum iactas; & ex ipso disce quid metuas, qui clamat & dicit: Oro vos imitatores mei estote. Noluit itaque de mulieribus circumducendis habere fiduciam; qui non ignorabat quantum aliæ virtutes ab aliis virtutibus differant, & aliam claritatem solis, & aliam lunæ, aliam vero stellarum, de charismatibus ecclesiasticis similitudinem comparans intimauerat. Sed nos contra de Apostolica nobis coæquatione blandimur, non intendentes penitus quid Apostoli & sancti omnes inuicta virtute gesserunt, & difficilem rumpere quærimus viam, cum per facillia planior sit nobis apposita; contra Salomonem dicentem: Non te credas, inquit, viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum. Nec vllus considerat, quoniam vnus securus

Marginal references: 3. Reg. 16. — 1. Cor. 6. — 1. Cor. 12. — Ioan. 14. — Philip. 2. — 2. Cor. 10. — 1. Cor. 15. — 1. Cor. 9. — Ibidem. 4 — Ibidem. 9. — 1. Cor. 15. — Eccles. 32.

ſecurus in lubrico graditur, & alius qui impar eſt, labitur:[75] vnus per rupes curſu mõtes aſcendit, alius ſi ſe coartauit, cadit. Vni contingit per tempeſtates nauigia feliciter explicare, & alteri talis felicitas non poteſt euenire; quod [76] Paulus Apoſto-
1.Cor.7. lus decernit dicens: Vnuſquiſque, inquit, proprium donum habet ex Deo, vnus quidem ſic, alius verò ſic. Sed qui mihi de ſanctorum exemplo præiudicãt; [77] quid aliud exemplum nolunt contemplari, quod metuant [78] & qui Apoſtolis coæquari contendit, quare non magis presbyte-
Dan.13. ros adulteros apud Danielem ad formidinem ſibimet ipſe proponit? Hæc autem non ideo propono, vt quaſi Apoſtolorum imitatoribus contradicam, ſed vt illos confundam, qui ſe ſanctis exæquent. Nec nego ipſos eſſe ſectandos, quos doctores accepimus cuncti; ſed aduerſus eos contendo, qui cupientes ad mala ſua bonorum hiſtorias deprauare, legem Dei ſibi æſtimant ſuffragari; ſicut omnes qui perire feſtinant, & ſub obtentu ſanctorum dedecora ſua volunt eſſe celata, vt ſub imitatione maiorum contraria quæque committant; quos Apoſtolus Paulus prodit &
1.Cor.11. publicat dicens: Quod autem facio, & facturus ſum, vt amputem occaſionem eorum qui volunt occaſionem; vt in eo in quo gloriantur, tales inueniantur quales & nos ſumus. Nam & huiuſmodi pſeudoapoſtoli ſunt operarij doloſi, transfigurãtes ſe in Apoſtolos Chriſti. Hoc addunt ad cumulum perditionis cumulandum, vt bonos infamẽt, quorum exemplo vtuntur ad malum; quibus vtile eſſet ſatis & ſalubre, ſi cuiuſcunque hiſtoriæ ſe ipſos magis crederent non intellexiſſe rationem, quàm aliquid inhoneſtũ arbitrarentur in lege: quos
1.Tim.1. Apoſtolus Paulus corripit & confundit dicens: Non intelligentes neque de quibus dicunt, neque de quibus affirmant. Et ite-
1.Cor.8. rum. Si quis putat ſe ſcire aliquid, [79] necdũ cognouit quemadmodum eum oporteat ſcire. Vacant itaque præiudicia petulantium, quos ingenia ſuæ peruerſitatis errabunda transducunt; & quærunt competentes ſuis ſenſibus hiſtorias quas exponãt, qui malè agentes mutuant legalia patrocinia. Bene agentibus bona ſunt omnia, quæcunque ſcripta ſunt, qui bene dicta bene
1.Tim.2. ſuſcipiunt; ſicut Paulus Apoſtolus pollicetur: Scimus quoniam bona eſt lex, ſi quis ea legitimè vtatur. Obtinuimus confundẽdo contradictores. Conuertamur ſubinde eoſdem quos vicimus inſuper erudire, ne aut vt ſanctos remanere patiamur in crimine, aut ignari deputemur in reddendo rationẽ, vt publicè victi pœnitentiam gerant: aut ſi noluerint, nos expunximus, quod ad noſtram pertinet diligentiam; vt quo modo ſatisfecimus ſupradictæ ſententiæ Salomonis, ita ſatisfaciamus Paulo Apoſtolo concionanti: Seruum, inquit, Domini non 2.Tim.2
oportet litigare, ſed mitem eſſe ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modeſtia corripientem eos qui reſiſtunt veritati; ne fortè det illis Deus pœnitentiam ad cognoſcendam veritatem, & reſipiſcant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ſecundum eius voluntatem. Omne quidquid ab auctoribus noſtris geſtum eſt, rationabiliter gerebatur: vt poſteris nobis aduerſus præuaricatores munita vndique auctoritas traderetur, propter hæreſim amputandam quam ſuperius taxauimus, de aſſumendis feminis; quam ſiue per ſemet ipſum, ſiue per ſeruos ſuos Dominus paululum relaxauit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Præuidebantur à Domino hæretici, qui nuptias auferũt; [80] & quos Dominus iunxit, contra natu-
ræ principium, & contra euangelium ſeparare contendunt. Matth.19.
Quibus interdicens iam tunc auctoritas parabatur, ne maritatæ mulieres accedere vetarentur ad Chriſtum, cui in præſentia ſeruierunt. Sed non ſine moderamine fuit etiam [81] ipſa permiſſio procurata, quæ non ſibi operabatur quod gerebat, ſed cæteris. Nam ſic allocutus Dominus Samaritanam, ad horam docuit & receſſit, nec defenſionem continu- Ioan. 4.
andis exceſſibus fecit. Ad horam quoque Martham paſſus eſt miniſtrantem. Sed Luca 10.
quid erat aliud Domino; niſi regni cœleſtis prãdia miniſtrare? Numquid ſub Domino non fuere conuiuia? aut ſub maieſtate eius erat alius cibus aut potus, quam diſciplina tantummodo quæ paſcebat? teſtante ipſo Domino ac dicente: Meus cibus eſt, vt fa- Ioan 6.
ciam volũtatem eius qui miſit me. [82] Sic Apoſtolos mulierum comitatus decebat[83] nõ vt perderent, ſed vt diſcerẽt reuerentiam, & propter humanitatis exhibendum miniſterium ſequebantur, ſicut in euãgelio de Domino & de ipſis pariter memoratur: Et factum eſt, inquit, poſt hæc & ipſe iter facie- Ibidem 8.

bat per ciuitates & castella euangelizans re-
gnum Dei, & duodecim cũ illo, & mulie-
res quæ erant curatæ à spiritibus immundis
& infirmitatibus, Maria quæ vocatur
Magdalene, de qua dæmonia septem exie-
rant, & Ioanna vxor Chuzæ procuratoris
Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ &
ministrabant ei de facultatibus suis. Num-
quid adhęrebant singularibus singulæ, aut
indisciplinatæ commorantes, perseuera-
bant illecebroso consortio conuersantes?
[84] Vbi tota Ecclesia propemodum videbi-
tur, vt non ad conuiuationes improbas, sed
ad discenda bonæ conuersationis studia
sequerentur. [85] Ideo non inde scribitur,
quod nostris conuiuationibus coæque-
tur, non risus, non iocus dicitur affuisse.
Nec sicut apud quosdam nunc vsque asso-
let fieri, chorus psallentium virginum au-
res venenosis cantibus asseritur demulsisse.
Et vt de Apostolis breuiter probem, quan-
tum illis fluxa familiaritas potuit displice-
re, qui compulsi sunt & de ipso Domino
loquente cum femina dubitare, nisi eos
maiestatis notitia probata compesceret, si-
cut euangelista refert dicens: Inter hæc,
Ioan.4. inquit, venerunt discipuli eius, & mirraban-
Luc. 7. tur quod cum muliere loqueretur. Nemo
tamen dixit illi: quid quæris, aut quid lo-
queris cum ea? Quid autem loquar acces-
sum feminæ ad pedes Domini prouolutæ,
cuius luctus & planctus ad defensionem
lasciuiæ suæ non erubescunt improbi flagi-
tare? Vsqueadeo illos propria cæcitas ra-
pit, vt nec de similibus causis audeant re-
luctari, de quibus Salomon excæcauit, in-
Sap.2. quit, eos malitia eorum, & nescierunt sa-
cramenta Dei. Ioannes autem matrem
Ioan.19. Domini suscepisse videtur, sed matrem
cuius mores maternum indicat nomen.
[86] Tamen non possum & alias Christi ma-
tres admittere, nec æquanda est mulieri-
bus cunctis, quæ genuit maiestatem. He-
3. Reg.17. lias quoque iussus est à Domino relinque-
re solitudinem & ingredi tabernaculum
viduæ. Pro imperio Domini laborauit
vt in domo mansisset, cui solitudo sola-
tium præstabat & requiem. Occasionem
illi Dominus obtulit ad magnalia facien-
da, vt magis famis tempore tam ipsi vi-
duæ quàm pupillis eius sufficientia tribue-
ret alimenta, qui ieiuniis vsquequaque af-
flictus tolerauerat indigentiam; [87] & qui
missus venerat pasci, pastus quinimo con-
ferens miseris, miserias egestatis fecit ex-
cludi. Et hoc non potest cuiusquam faue-
re luxriæ; cùm nulla fuerit opportunitas
scandali, vbi transeunter quod peius est
[88] egestosam habuerit mansionem: quam
quicunque hospes effugeret. At hic apud
quos hospitatus est, impleuit & rediit; qui
etiam si moraretur suspectus esse non po-
tuit. Qualis illic fuit cõmunitatis effectus,
vbi non erat victus? Et qualem ad viduam
habuit Helias introitum, cui fames dedit
hospitium? Quisquis es qui te vis Heliæ
de commoratione viduæ vocari discipu-
lum, prius solitudinis afflictiones, & qua-
draginta dierum tolera [89] ieiunij exitum;
& aut non quæres feminam, aut non erit
qui cum femina commoretur, & tamen
si valueris tibi serua. Nobis autem in spi- Matth. 11.
ritu & virtute Heliæ non alium quam Ioã- Luca 1.
nem solum angelus, & Dominus Chri-
stus insinuat. [90] Pro dolor, dolere cogi-
mur quod docemus; qui vsque ad hoc
venimus, vt in comparatione fluxorum, de
sanctorum tremendis virtutibus dispute-
mus. Parce iam parce proteruitas, nunquã
tibi sancti consantiunt; qui religiosa mode-
sta, veneranda, pudica, pudorata cum femi
nis negotia peregerunt. Aut si adhuc per
sanctos cauillationis anfractus cõtendis ex-
quirere; nos tamen [91] amicos Dei nõ noui-
mus, nisi ad venerationem tantummodo
memorari, quod Dauid docuit dicens: Mi-
hi autem vehementer honorificati sunt a- Psal.138.
mici tui Deus. Eant nunc prædones pudo-
ris, & plagiarij castitatis, mulierculis suis ex-
ponere molestias querelarũ. Apud sanctos
nostros non habent omnino suffugium;
quibus misceri Ecclesię auctoritate Pauli 1.Tim.2.
Apostoli prohibetur: Et hos, inquit, deuita,
ex his enim sunt qui repũt in domos, & ca-
ptiuas ducunt mulierculas oneratas pecca-
tis, quæ ducuntur variis desideriis. Post hoc
edictum vtinam confidant sibi angelorum
exempla conducere. Nos iam non valent Gen.6.
flectere, [92] qui nouimus & angelos cũ femi-
nis cecidisse. Ab ipsis equidem benè patro-
cinia mutuantur, sed nos nullum angelum
audimus contra Paulum Apostolum: Et si, Gal.1.
inquit, ego aut angelus Dei aliter euãge-
lizauerit vobis, præterquam quod euange-
lizauimus vobis, anathema sit. Insaniunt
prorsus, ardent desiderio feminarum, quot-
quot huic interdictioni non cedunt; & ob-
scenitatibus inhiantes, malunt mori, quàm
contenti

contenti sint à lateribus mulierum aliqua disiunctione diuelli: vt ad explendam[93] suæ auiditatis ingluuiem etiam puncto temporis non sint sine feminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, vt in illis semper defixa intentione, desideria satient oculorum, ne vel momentum aliquod trãseat;[94] quando indigeant quod affectãt. Sic inter eos integritas emoritur; vbi omnis commoratio, siue conuiuẽdo, siue commanendo corruptis affectionibus inquinatur.
2. Pet. 2. Quos sanctus Petrus Apostolus designauit dicens: In conuiuiis suis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & incessabilibus delictis, capientes animas infirmas.
Eccl. 14. Hos etiam ita Salomon denotat: Abominatio est, inquit, coram Domino defigens oculum. Plane contra, purum oculum
Iob. 31. testatur se habere Iob, qui ait: Et, si oculis consensit cor meum. Verum enimuero ille potest suis oculis obnoxius non teneri, cui nolenti repentinus occursus mulieris scandalum mouerit, quod protinus mens quod nolebat expellit. Ille autem commotionem sui visus non meretur euadere, qui apud se scandali materiam tenet, qui vult intentionis suæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offensionem ingerat; quorum auiditas inexplebilis inter offendicula continua nullo mo-
Prou. 27. do potest omnino compesci; quod Salomon approbat dicens: Infernus & interitus non satiantur, similiter oculi homi-
Ecclesi. 1. num insatiabiles sunt. Et in alio loco: Non
Ecclesi. 31. satiatur oculus videndo. Et iterum: Nequius oculo quid creatum est? Hac castigatione non compuncti, diuina interdicta nefandæ familiaritatis obstinatione contemnũt, & adhuc insuper de charitate causan-
Esaiæ. 5. tur; qui secundum verbum Esaiæ amaritudinem pro dulcedine deuorantes, nudam fœditatem velamento boni nominis tegũt, dum apud eos sub falsa dilectione, vera dilectio violatur. Sed exclamat charitas & appellat, tales ego non iunxi,[95] falsa altera est quæ me simulando confinxit. Nunquam Dei præceptis obsisto, nunquam fluxis faueo, per me sanctitatem non opto culpari. Calumnias mihi auersa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dic testimonium meum, ne quod de me annuncias peruertatur. Finis au-
1. Tim. 1. tem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis iniuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas æstimanda, de quibus filiæ matris Ecclesiæ perducũtur in culpam?[96] Si talis Christiana charitas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculãt. Hæc autem parricidalis dilectio fratres persecutores adunare consueuit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiæ fornicarias diffamari, cõtra charitatem quam Paulus Apostolus docuit dicens: Dilectio pro- Rom. 13.
ximi malum non operatur. Egregia probatio charitatis, quæ non tantum noxia germanitate officit proximo, sed etiam subiecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ iussionis. Confundantur assertores dilectionis huiuscemodi; quos iudicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deserunt charitatem. In omni mundo pœnè totum iunctum est genus humanum, & vbique cognatio naturalis[97] alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filij, possunt fratres, possunt & ipsi quod plus est coniuges à deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere; & clerici Deo non concedente, insuper prohibente, mulierum nexibus ancillatam non valent recusare charitatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum; & peregrinari ab extraneis feminis clerici reluctantur? quibus faciendum fuerat, etiam si peculiare aliquid vel inconsuetum Dominus imperasset; qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctũ, quem mundani homines non habent. Vnde Ioannes Apostolus sic admonet dicens: Filioli vincite illos, quoniam maior est qui in vobis est, quam 1. Ioan. 4.
qui in hoc mundo. Nunc vero possibile etiã gentibus (non dicã Christianis) & leue prospicitur, & apud clericos sine vllis effectibus euacuatur; vt parum sit eis Dei mandata despicere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, non dicam vincunt omnium gentium consuetudinem: quibus Dominus per Ezechielem expro- Ezech. 15
brat & dicit: In legalibus meis non ambulastis & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundum iustificationes gentium, quæ sunt in circuitu vestro, fecistis. Pudendum nescio quid dilectio ista significat, quæ extorqueri contra naturam puta-

tur.[98] Adhuc habeo quid mirari: Cum videam de Christianis plerosque maritos pariter & vxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, vt consensu communium votorum sine irritatione præsentiæ & concordante secessu valeant obtinere: [99] & eunuchi nostri non durant sine feminæ sodalitate dormire? Apud illos [100] amor coniugalis continentiæ amore pensatur; & apud spadones cohabitatio feminæ nnmquam potest habere fastidium. Dicat eunuchorum charitas, dicat, ne fortè in hac secessione magis coniugalis charitas peccet; vt Apostoli Pauli consilium videatur coniugibus insinuasse diuortium: Tempus, inquit, quod restat,
1. Cor. 7. breue est. Reliquum est vt & qui habent vxores, sic [101] quasi non habentes esse nitantur, & qui non habent, quasi habentes esse glorientur. De his ipse Apostolus
Philip. 3. ait: Gloria in turpitudine ipsorum. Dilectio est, inquiunt. O dilectio quæ inuidet sibi. O charitas quæ cupit se in vituperatione laudari. Grande miraculum, vt virginum charitas virgines faciat velut coniuges credi: & coniugum charitas cõiuges faciat velut virgines estimari. Ecce vera dilectio, quæ in coniugalitate diuidit, vt in castitate coniungat. Ecce sancta dilectio, quæ cõiugalibus ad communem laudem inducit absentiam. Hi pro certo sese inseparabiliter diligunt, qui vt triumphos sibi inferant, à se ipsis discedunt; quibus nec crimẽ, nec natura, nec lex, nec Dominus, nec Apostolus [102] potestatem vnius interdixit aut tulit, sed pro tuendis paribus votis, semota vnanimitate absentari charitas persuasit. Illi vero viderint quid sit charitas quã nouerunt, qui nec crimini, nec naturæ, nec legi, nec domino, nec Apostolo, nec ipsi coniugalitati succumbunt; quos tantum virginitas probrosa condemnat, quantũ illos coniugalitas castrata glorificat, quibus sufficiat ad supplicium dedecorosum, quod spadones à coniugibus iudicantur. Ad quorũ increpationem non tacendi sunt etiam filij
1. Esd. 10. Israel, qui apud Esdram vxores & filios contra diuina iura susceptos [103] non cunctati sunt pellere, nec contra Domini charitatem conati sunt excusare. [104] Verũ fatear, si permittor. Qui nunc pro dimittendis feminis, alienis adhærent; quid facerent si liberos & vxores proiicere iubeantur? Aut quando valebunt pro Christo renunciare cognatis, qui mulierculas non suas præponunt, Christi præceptis? [105] Dico eos facilius pro iisdem mulierculis parentes proprios abnegare, quàm propter Christum ipsas mulierculas relinquere posse; despicientes, quod in euangelio ipse Dominus dixit: Si Luca 14.
quis venit ad me, & non odit patrem suum, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut fratres, & sorores, & animam suam, non potest meus esse discipulus. Si de abiiciendis parentibus dubitantes, indigni sunt Christo; quid sibi promittunt, quos contemptores exhibet Christo non parentalis affectio? Ac per hoc illorum meritis euacuantur, quos vident contemplatione Christi [106] nullas personas excipere cognatorum. [107] Nec minus eos, sed peius etiam illi cõfundunt; qui metuẽtes non tantũ cum aliena, sed etiã cum sua carne luctari amputatis genitalibus abscedũt: De quibus modo examinationis suspendo, sententiam relinquẽs alia disputatione promendam. [108] Secundum confusionem spadonum; non dubito meliores asserere, qui nec sibi parcunt quidem, non dicam feminis audent tentamenta porrigere. Respondeant spiritales eunuchi, quis furor in dilectione mulierum, vel quod sit in contubernalitate feminæ mysteriũ, vt in perniciem suam alienis membris indulgeant, cum illi sua quoque incunctanter [109] abscindant? Hi confirmatos in se artus abiiciunt; & illi aduersariis artubus glutinantur. Hi pro integritate spiritali cũ tormento non integri corporis dimicare non dubitant; & illi sine tormento, integri esse sine feminarum dimidietate detrectãt. Sed aduersus illos comparatio nulla est facienda de nostris; ne consolentur addicti quibuscunque iudiciis Christianis. Peiores sunt & aliqui memorãdi, vt maior pœna sit à damnato damnari. Iudæos considerent vsque hodie pro legis imperio carnis suæ partem circumcisione truncare; & sciant quid mereantur, qui Euangelio iubente, dissimulant circumcisi mulierum præsentia peragere Domini voluntatem, non intelligentes quod ipse Dominus Matth. 5.
dixerit: Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam scribarum & pharisæorum, [110] non intrabitis in regnum cœlorum. Puto etiam [111] de Gallis suis nobis idololatræ exprobranter insultent, qui abscindentes semet ipsos libenter excruciant, [112] dum modo cum damno status sui, simula-

mulachrorum diſſimultationibus pareant. Clerici autem noſtri, ad lucrum magis corporis proprij, damnum volunt mulierum ſecum commorantium ſuſtinere; quas etiã de ſubſtantia propria euellere oportebat, ſi cum illis naſci contingeret, ne comparati idololatris & ſacrilegis, erubeſcerent. De
Luca 16. quibus & Dominus contemptores arguit dicens: Prudentiores ſunt filij ſæculi huius, filiis lucis. Ergo noſtris clericis talium profana deuotio eſt præponenda, quibus [113] cũ tantis exitiis amabilia ſunt turpia ſacerdotia. Clerici verò pro dignitate ſacerdotij cœleſtis non ſanguinem fundunt, non tolerant ferrum, non eſt aliquod vulnus, non eſt aliquis cruciatus; ſed ſolus contra Dominum [114] feminæ tenet aſpectus. Sic in feminas ruunt, ſic feminas amant, vt non ſperent manifeſtari dilectionis ſuæ quandoque poſſe [115] impura myſteria; ſicut per conſimiles eorum turpiter publicata ſunt & detecta; quos Paulus Apoſtolus præuiderat, iam tunc dicens: Quorumdam ho-
1.Tim.5. minum peccata manifeſta ſunt præcedentia ad iudicium, quoſdam autem [116] & ſua ſubſequuntur. Similiter autem & facta bona manifeſta ſunt, & quæcunque aliter ſe habent abſcondi non poſſunt. At contra &
20. ipſi dicunt: Nonnulli de contemptoribus noſtris ſimiliter feminas habentes in domibus, [117] martyrium conſecuti ſunt, vt illorum innocens conſcientia probaretur. Nolo mihi de martyrio quiſquam moueat actionem; quia ſæpius & mœchi, & ſanguinarij, & ebrioſi, & omnium ſcelerũ rei, reperta pugnæ occaſione cõuerſi, [118] meruerũt ad martyrij veniam peruenire. Ideo enim martyrium appellatur tam corona, quàm baptiſma; [120] quia baptizat pariter & coronat. Age nunc, ſi licuerit quibuſdam inuiolata feminarum ſocietate martyrium promereri; [121] ſine indulgẽtia quoque illis martyrium ipſum non fuit, quos reatus prohibitæ contubernalitatis non abſoluit. Nec innocentes in ipſa innocẽtia potuit approbare; quibus contemptum legis & conuerſationis illicitæ fœditatem, & quod eſt grauius ſuper omnia [122] crimẽ Eccleſiæ cernitur ignouiſſe. Etenim noxia eſt innocentia, quæ ſponſæ Chriſti officit famæ. Et cum Chriſtus agnus innocẽs, immo ipſe cœleſtis innocẽtia, quod eſt verius, totũ ſe contempſerit pro Eccleſia, vt eam ſine macula vlla
Ephes.5. vel ruga redderet illibatã; qualis eſt clericus cui ad hoc ſponſa Chriſti committitur, vt pro vnius feminæ amore culpari totã Eccleſiam patiatur. [123] Audemus dicere, à Deo patre miſſus eſt filius de ſinu patris, & regno abſens eſſe durauit, vt eccleſiam faceret innocentem; & clericus mulieris latus deſerere nõ poteſt, ne Chriſti Eccleſiam reddat infamem? Sed aiunt: In martyrio ignoſcitur nobis, ſicut indultum eſt parentibus. Hoc ergo & nos omnes de peccatis noſtris confidamus; vt qui agere bene laboramus, inter luxurias euagemur, & diſcurramus per ſemitas peccatorum, retinacula dimittamus, & fræna laxemus: Eamus nos [124] quacunque mundus abſtulerit, & vbicunque nos diabolus inuitauerit, libere fornicemur, inuideamus, rapiamus, fraudemus, omnia mala ſecuti committamus, martyrium ſubueniet & euademus. Sic *Rom. 3.* enim Paulus Apoſtolus pollicetur: Faciamus mala vt veniant bona: quorum damnatio iuſta eſt. Huic martyrio ſpem tradant, quos mathematici docuerunt habere de craſtino præſcientiam; & has coronas expectent, qui ſuper angelos & Chri- *Act.1.* ſtum per aſtrologos didicerunt ſcire tempora, quæ pater in ſua poſuit poteſtate; vt vel tunc recordentur, ante martyrij tempus bene agere debuiſſe, cùm diem Domini ſenſerint ſicut furem. Sed credamus ſuper illos martyrium iam iámque pendere. Interim priuſquam martyres fiant, legibus ſubiacent; vt iudicio ſubiiciantur, niſi armis exarmentur. Audaciæ nefas eſt, illis aduerſus auctoritatem Domini parentum perſonas obiicere, quibus ipſe Dominus con- *Ezech.20* tradictionis huius abſtulit vocem. In legalibus, inquit, patrum veſtrorum nolite ambulare, & iuſtificationes eorum nolite cuſtodire, & ſtudiis eorum nolite commiſceri, & nolite inquinari. Ego Dominus Deus veſter. In præceptis meis ambulate, & iuſtificationes meas cuſtodite. Sciant nunc adempta ſibi eſſe parentalia patrocinia, qui huc atque illuc recurrentes cõtradictionum latebras quærunt, ne vnquam feminis careant: & quia vndique defenſionis ſuffragio deſeruntur, nouiſſimis cunctis argumentis exhauſtis ſententiam Pauli Apoſtoli opitulari ſibi opinantur, & dicunt: Tu quis es, qui de ſeruo alieno iudices? Agnoſcit equidem Paulus Apoſtolus con- *Rom.14.* ſtitutionis ſuæ verba prolata; ſed conſtitutionarios & prolatores ipſos ignorat. Illis

enim contulit defensionem, qui nullam partem legis impugnant; & ipsis tribuit patrocinium, qui ex voto suo aliquid faciunt, nec quidquam ecclesiastici iuris impediunt.[125] Ius tractat vivendi, & non edendi; arbitrium vniuscuiusque confirmans. De similibus neminem iussit iudicari, quæ voluntati singulorum auctoritas diuina concedens, in vtraque parte faciendi & non faciendi clementer indulsit. Illos autem Ecclesiasticis tribunalibus subdidit, quos[126] transgressores ordinariæ transgressionis nulla impunitas excusauit; vt qui passim (Tu qui es, quis de seruo alieno iudices?) aduersus nos veluti libellum contradictorium proferunt,[127] rationabile simul & certum recognoscant quod accepimus ab eodem Paulo Apostolo repulsorium: Præcipimus, inquit, vobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt separetis vos à fratribus ambulantibus inordinatè, & non secundum traditionem quam accepistis à nobis. *2. Thess. 3.* Euasimus vt opinor tanta ligamina quæstionum, quibus amatores eunuchos amplexus feminei ligauerunt: qui peruersis interpretationibus decreta legalia demutare coguntur; & malunt audiri proponentes vana & fabulosa commenta, quàm ipsi quę vera sunt audiant: quos Paulus Apostolus annunciat dicens: A veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. *2. Tim. 4.* Quidquid volunt adhuc exquirant, vt obsistāt pro mulieribus veritati. Victoriam non habent, apud quos contra Esdram mulier potius quàm veritas vicit. *3. Esdr. 4.* Vos autem filij charissimi non tantum persuasione, sed potestate conuenio. Tale deliramentum despicite, quorum quæstiones Paulum Apostolum scitis vbique damnasse, sicut ad Romanos scripsit dicens: Rogo vos, fratres[128] diligenter obseruare eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis. *Rom. 16.* Sic & Timotheo delegat: Noli, inquit, verbis contendere, nihil enim vtile est, nisi in subuersionem audientium. *2. Tim. 2.* Sollicitè cura te ipsum probabilem exhibere Deo operarium irreprehensibilem, rectè tractantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum sicut cancer serpit. Atque vt ostenderet, clericis disponendis, ad euacuandas quæstiones quæ sit doctrina coueniens; etiam Tito sic insinuat dicens: Tu autem loquere quæ conueniunt sanæ doctrinæ, maiores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in charitate, in patientia sincera. *ad Titū 2.* Ergo auditiones simplices obedientia vestra suscipiet, & versipellem contradictionum vitate fallaciam. Purum iter vestris gressibus mundatè[129] & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare, ne bonum semen non possit vobis propter spinæ frutices sanctitatis fructus afferre. Vnde propheta Hieremias sic hortatur & docet, dicens: Nolite, inquit, serere in spinis. *Hiere. 4.* Circumcidite vos Deo vestro, circumcidite præputium cordis vestri. Abscindenda sunt ergo de agro nostro cuncta quæ pungere & lacerare consueuerunt; ne animus agricultoris in possessione sua malignis sentibus inseratur. Et amputanda sunt omnia nobis, quæcunque igniferi fomitis[130] sulphurantibus flammis scatens fornax ebullientis carnis exæstuat; ne vel tenuis quidem scintilla seruata maiora conflet incendia. Quod Salomon manifestat dicens: Ab scintilla vna augetur ignis. *Eccles. 11.* Auertite occasiones impuras, quibus interiora pectoris penetrantur, vt liquida in vobis perspicuitas honoretur. Contenti estote singularitatem laboriosam pro pudore seruando potius sustinere, quàm sine labore ad dedecus peruenire. Contemplamini quid sit populo sancto præesse, & considerate quale sit diuinis sacramentis insistere.[131] Alteris placere debent, qui alteris viuunt, & talis conuenit cura sinceritatis sacratis, qualia sunt sacra ipsa quibus exhibēt officia seruitutis; ne circa Dominum offendant ipsi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicant. Propter quod Paulus Apostolus sic testificatur: Et omnia, inquit, sustinemus, ne quod impedimentum demus Euangelio Christi. *2. Cor. 6.* Et iterum: Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur[132] ministerium nostrum. Hac igitur institutione vobis quam plurimum laborandum est,[133] de iis quibus ad manifestandam grauitatē[134] singularitas magis quàm pluralitas testis vera est. Respicite quanta mala conuersatio pluralitatis huius acquirat; quæ non nisi corruptionem seminat, pullulat vitia, cupiditatem cōcipit, ignominiam parit, rabiem concitat,[135] porrigit furiā, lasciuiam pascit, petulantiam

petulantiam nutrit, [136] casus exaltat, ruinas ædificat, ripas eripit, præcipitia instruit, periculis nauigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum fouet, confusionem mercatur, thesaurizat opprobrium, criminationes exaggerat, accusationes inflammat, & cateruatim semel in fascem glomerans numerosas indagines captionum, per infinita dedecorum, [137] multiplices mortes inuehit in perniciem perditorum. Tot itaque & tantas strages calamitatis [138] & pessimæ conuersationis nemo prosternit, nemo calcat, nemo funestat, nisi singularis castitas sola: quæ munimen inuictum est sanctimoniæ, & expugnatio fortis infamiæ; fortitudinis firmitas, & lasciuiæ petulantis infirmitas; probitatis præsidium, & improbitatis excidium; animæ victoria, & corporis præda; vbertas gloriarum, [139] & sterilitas criminum; pronuba sanctitatis, & repudium turpitudinis; sinceritatis indicium, & abolitio scandalorum, exercitium continentiæ, & euacuatio tota luxuriæ; pax secura virtutum, & debellatio inquieta bellorum; puritatis culmen, & libidinis carcer; honestatis portus, & ignominiæ naufragalis locus; virginitatis mater, & hostis immunditiæ; lorica pudoris, & spolium probrositatis; [140] corruptionis exitium, murus rigoris, & destructio vulgaritatis; [141] seueritatis gladius, triumphator & dissolutionis occisor; armatura virium, & [142] exarmatura fluxorum; integritatis dignitas, [143] & fornicationis addictio; claritatis fastigium, & dedecoris præcipitium: [144] voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum; refrigerium pudicitiæ, pœna petulantiæ; acquisitio triumphorum, & facinorum detrimentum; requies salutis, & perditionis exilium; vita spiritus, & carnis interitus; status qualitatis angelicæ, [145] funus humanæ substantiæ. Huius retinaculis omnis obscœnitas frenatur, & compedibus eius calces furentis libidinis statuũtur. [146] In hanc velut in scopulos franguntur impetus qualescunque sanguinis inundantis; & in illa sedatur spumans humoris insania corporalis. Quæ dum sibi subtrahit adminicula concupiscentiæ, mortua membra sua cognoscitur baiulare: de quibus Apostolus Paulus præmonet dicens: Mortificate ergo membra, quæ sunt super terram; fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est idolorum seruitus, propter quæ venit ira Dei. Ab his omnibus non nisi splendido singularitatis cultro castratur humana natura, vt illibatos spadones ad conuiuium sanctitatis dispensante circumcisione introducat. Cui sanctitas ita promisit annuli sui nuptiale signaculum, vt sine ipsa virginitas resignetur, quæ se sola contenta cupidinem domat, mentémque rectificat, concupiscentiam subigit, desideria ardoris extinguit, artus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, vt tam masculus quàm fœmina videatur in conuersatione mentiri, dum illos vtriusque sexus operatione abscindit: aut neutrum faciens de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, vt ante resurrectionem resurrectionis imaginem, ad instar angelorum meditari noscatur.

Coloss. 3.

Quod promittens Dominus futurum: qui digni, inquit, habentur sæculi illius & resurrectionis à mortuis, non nubent, neque nubentur, neque enim morientur. Nam sunt similes Angelis Dei: quia resurrectionis filij sunt. [147] Hoc exigit sancta singularitas clericorum, vt antequam transfiguretur, iam transfigurata cernatur in Angelicæ claritatis aspectum, quæ omnia sibi amputans concupiscentiæ certamina deprædatur; cuius laudes Salomon exequitur dicens: Melius est esse sine filiis cum claritate. [148] Immortalitas est enim in memoria illius; quia & apud Deum nota est, & apud homines. Cùm præsens est, imitantur illam, & desiderant eam cum se abduxerit; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorũ certaminum prœlium vincens. Non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullæ opiniones [149] suspectæ pluralitatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & fœminam pariter in virginitate conseruet, [150] non habet claritatem; quam communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatem tenebris obscurare. Singularitas verò ita clara est omnibus & exerta, vt cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida. Vnde sic nos Apostolus edocet dicens: Sicut filii lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate, probantes quod beneplacitum sit Deo. Et iterum: Omnia, inquit, facite sine

Luc. 20.

Sapie. 4.

Ephes. 5.

Philip. 2.

murmuratione & hæsitatione, vt sitis irreprehensibiles & simplices sicut filij Dei immaculati in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Sic vbique singularitas splendet,[151] vt omnes pro illa splendere non dubitent: & ita sanctitatem in semetipsa clarificat, vt laudem sibi ab ipsis quoque inimicis extorqueat. Quod maxime de præposito quocunque Paulus Apostolus
1.Tim.3. mandat dicens: Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat & laqueum diaboli. Hanc igitur amate, [152] hanc tenete, quæ sola potest fœminas debellare: cùm adhuc concupiscentia nulla pectus impulsat, & dum adhuc simplicitas incorrupta permanet vel quieta; ad secretæ singularitatis tutelam cito concurrite, ne postmodum non valeatis effugere. Præoccupandus est aditus cunctis insidiis, ne hostilitas prior obrepens occurrat improuidis. Salutare remedium est præuenire potius quàm præueniri: & anticipare potius quàm anticipari, viribus fortibus congruit. Vbicunque fuerit prouidentia, frustrantur vniuersa contraria; vbi autem prouidentia negligitur, omnia contraria dominantur. Ante famem certamus, ante inopiam laborando satagimus. Sic per omnia calamitatibus cunctis tollimus locum, dum gerimus prouidentiam temporum futurorum. Quanto magis ante pręuenienda est[153] omni prouisione calamitas fœminarum; cuius cupido si admittitur incipere, nunquam prorsus accipit finem? Cuius comparationem Salomon explicat
Prou.30. dicens: Infernus, & amor mulieris, & terra quæ non satiatur aqua, & ignis non dicit: sufficit. Vnusquisque itaque qui securus est quia necdum tentatur, timeat; quia nihil de illo dicitur, prospiciat ne dicatur: homines sumus, fragilitatem nostram carne portamus.[154] Sic iam vndique nos circumspecta viuacitate circumdare debemus & cingere, vt non sit pars aliqua quæ vacillet. Accipimus quidem fortitudinem spiritalem, per quam substantiæ nostræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis spiritalis fortitudo collata est,[155] vt prouidos non vt præcipites tueatur: vt illos muniat qui renunciant importunitatibus delictorum, non eos qui se magis importunis delictis immergunt. Custos nobis datus est spiritus, sed vt contraria declinantibus assistendo subueniat, non vt contraria eligentibus faueat; nec vt voluntarios & pronos in aduersa confortet, sed vt ab aduersis nitentes separari confirmet. Nam quicunque perniciosis conatibus audet exercere virtutem, iuuamen non habet Spiritus sancti, qui neminem vult vltroneum virum fortem ad fraudulentas victorias coartari: nec protegit eum, quinimmo sed deserit, quem periculis irruentem per illicitos euentus exquirere triumphos agnouerit; sicut ipse iam tunc per Salomonem locutus est dicens: Amans periculum, in
ipso periet. Ordine suo igitur, non nostro Eccles.3.
arbitrio virtus Sancti Spiritus ministratur, & secundum institutum eius prœlia prosperantur. Nunquam nisi præcipitatus exercitus cecidit, qui auidus[156] fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones irrupit;[157] multo magis perperam erogat fortitudinem, qui sine armis doctrinæ magistri spiritus præsumpserit triumphare: cum dicat: Væ qui per præsumptionem suam aliquid faciunt, non per Deum. Si qua igitur in vobis est fiducia virium spiritaliũ, [158] quid spiritales deceat recordemini: & si creditis vos spiritaliter militare, agnoscite quod docemus non esse carnale, sicut Paulus
Apostolus loquitur dicens: Si quis pu- 1.Cor.14.
tat se Prophetam esse, aut spiritalem, cognoscat quæ scribo vobis. Non est quod vobis in hac persuasione deceptoria blandiamini, vt quia spiritales estis, velitis[159] inter flagitiosorum armamenta versari, nec vos inhabiles esse pro clericatus dignitate: quia maiores maioribus consueuerunt conflictiones occurrere. Acrius diuitibus quàm pauperibus inuidetur, & non inopes, sed locupletes inquietat infestatio sæua latronum. Plus duces & principes quàm milites ab hostibus appetuntur in pugna: & violentibus propulsantur ventis & turbinibus culmina, quæcunque sunt altiora. Ideo magis magisque quo plus cæteris vnusquisque potest, sciat esse sibi metuendum ne in aliquo minoretur, propter quod Salomon
sic admonet dicens: Qui gloriatur, inquit, Eccles.10.
in diuitiis, paupertatem vereatur. Rogo vos quantum valeo, & vltra quam valeo, hæc sint studia omnium clericorum, vt[160] singularitatis inaccusabilis secessione fungantur: ne aut ipsi per fœminas, aut fœminæ per illos ad ignominiosa ludibria prouocentur.

Si quis habet matrem, vel filiam vel sororem, vel coniugem, vel cognatam, sic habeat, vt nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, vt ipsarum causa libere sibi adhibeat alienas: quod si non possint ipsæ quæ sunt proximæ sine famularum ministerio, vel sine amicarum esse solatio; expedit vt migrent ad aliud domicilium, quam propter illas personæ contrariæ teneantur. Humanum est enim, vt nec clericus illas necessariis fœminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas fœminas sordident. Assignari possunt sanctis mulieribus, cum quibus viuant, dummodo cum clerico fœmina nulla commaneat. Non despecta, non vetula sine affinitate, peculiariter suscipienda ad domesticum obsequium: quia magis illicito delinquitur, vbi sine suspitione securum potest esse delictum; maximè quia cupidini nulla deformitas, nulla despectio fastidij, vel vilis existit, sed diabolus pingens speciosum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit. [161] Si quis autem modo profectione cogente. apud fratres, vel apud extraneos hospitatur, vbi mulieres intersunt; omnino se artet, ne passibilitate aliqua vitietur. Semotus ac secretus Deo vacet & sibi, ne intus capiatur à diabolo; & qui foris capi non potuit, apud suos cadat. Qui hostes effugit, ad tempus pro salutaribus causis procedat ad faciem, & iterum cito [162] discedere de conspectu festinet. Vbique gustanda est cum mulieribus, non continuanda præsentia, sed quasi transeunter fœminis exhibenda est accessio quodammodo fugitiua. [163] Proteruitatis enim iam cœpta sunt repræsentari semper in mediũ; & perditionis meditatio est, frequentatiuum inter mulieres celebrare processum. De qua re nobis
Eccles 42. Salomon moderamen imposuit dicens: In medio mulierũ noli assiduus esse. Sic igitur ambulate, sic agite, vt semper in clericis Ecclesiæ senatus candidus constet. Seueritas in vobis circa fœminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, grauitas veneretur. [164] Vt semel omnia colligamus ad clausulã, breuiarium relegimus vobis, quod ad com-
Philip. 4. pendiosam plenitudinẽ redigens Paulus Apostolus insinuat: De cætero fratres quæcunque sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iusta, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quęcunque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate, quæ accepistis, & didicistis, & audistis, & vidistis in me. Hæc agite, & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. Amen.

ADNOTATIONES in librum de singularitate Clericorum.

1. Sed quia nunc de fœminarum commoratione] *Manutius & Morel. cum Landulpho de columna:* commemoratione, *verum prius habet Antoninus cum vet. excus. & argumento libri magis conuenit. Nisi verò etiam Landulphus legeret illud:* de, *superfluum putarem, & omitterem cum Antonino.*

2. ad ignominiam deuoluti sunt] *Ex vitio codicis Remboldi legebatur:* ignominiæ, *duntaxat; quod cum non placeret, reposuit Erasmus,* ignominiose, *at illud legunt Antoninus & vet. exc.*

3. Domini correptione] *Manut. & Morel.* correptionem, *verum prius placet ob sequentia: præsertim si legamus cum Antonino:* corripiens, *pro:* conueniens.

4. iacturam lamentantes Ecclesiæ] *Rursum ex mendo Remboldi, erat antea:* lamentantis.

5. reum semetipsum conscribat] *Etiam hic Rembold. reposuit:* rerum, *corruptissimè, nam illud habet vet. excus. Grauius & Morel.*

6. & non obaudiebatis] *Solus Manu.* audiebatis, *at illud veteribus vsitatum est.*

7. cum aduenerit vobis interitus] *Neque vet. excu. neque Remboldus hoc habent. sed est apud 70. quare recte quoque ex coniectura Cauchij adiecimus:* &, *illi quod sequitur.*

8. & vehementer infrenis est] *Hinc castigandus Antoninus pro eo quod habet:* infirmus. *Legit autem ille paulo post:* casu aliorum, *pro eo quod nos:* cladibus cæterorum.

9. Aduersaria est confidentia] *Ita etiam ille rectius, quàm vulg.* aduersa.

10. quinimo quàm nostræ] *Accipit:* quinimo, *pro:* potius, *nam illud:* plus, *neque habent. vet. exc. neque Remboldus, sed primus Erasmus addidit.*

11. quam fortis videri velit] *Sic quoque castigandus Antoninus, pro:* foras.

12. quæ vnicuique homini suam contulit gloriam] *Remboldus vitio operarum habebat:* suo; *quod quũ non quadraret, reposuit Erasmus:* vndique, *pro:* vnicuique, *at prius genuinum est.*

13. quæ secundum pugnas] *Librarius Erasmi, pro eo quod Remboldus habebat:* secundum, *reposuit:* scilicet, *non rectè.*

14. vt sitis intrepidi] *Vet. Excus.* &, *sed illud placet.*

15. Apostolum pollicentem] *Solus Manutius:* dicentem.

16. & in muscipulas] *Omisimus vocem:* diaboli, *quod neque vet. exc. neque Remboldus habeant, neque alibi Cyprianus; qui tamen vbique:* muscipulam, *legit.*

17. nec timemus] *Interiecerat Erasmus:* teneri, *sed non est opus.*

18. vna infirmitas muliebris] *Adiicio:* muliebris. *ex quodam vet. excus. Morelij.*

19. de magnis efficit prædam] *Antoninus addit:* eius, *pro:* suam, *antiquus verò alter cod. Morelij longe aliter legit:* de magnis tãtum & fortibus suam mixtam efficit prædam.

20. nec sociorum mortibus] *Recte sic Erasmus, pro eo quod erat:* motibus.

21. dum illos promeritos aut inualidos opinatur] *Nõ male etiam Erasmus:* emeritos, *nisi sequeretur:* Si autem multum mereri, *quare illud ex vet. excu. & Remboldo reposuimus.*

22. in Syloa] *Primus Erasmus:* Syloe, *at illud placet.*

23. O quam inordinabilis] *Sic etiam Antonin. Vetus excu. verò & Remboldus:* inordinalis, *locus obscurus. Conicit autem Grauius legendum:* lenocinium, *pro:* latrocinium, *sed nec hoc satisfacit.*

24. tentationibus mutuis inuicem pungunt] *Vitio Remboldi hactenus lectum:* punguntur.

25. causale est omne quod fœminæ est] *Erasmus:* casuale, *at illud habet vet. excus. & Remboldus. Alludere videtur ad illud:*

Semper habent lites alternáque iurgia lectus.

26. omnis qui non manducauerit carnem] *Videntur ea ætate clerici à carnibus & vino abstinuisse.*

27. quid vidẽdi oblectatione perfruitur] *Sic lego cum vet. excu. pro:* vini, *neutrum habet Remboldus.*

28. videndo nec gustando, copia esculentorum animus pascitur] *Ita lego ex varia cod. lectione. Vet. enim exc. habet:* Vidẽdi nec gustãdi copia esculenter, *Rẽbol* Vidẽdo nec gustãdo copia esculẽter, *Erasmus:* habendo nec gustãdo copia esculentis.

29. suspectum placitum] Placitum, *pro:* decretum, *Solus enim Manut* placidum.

30. qui illud forinsecus efficit infamari] *Ita ex Antonino & quodam Morelij codice, pro:* quod forinsecus, *Legit etiam ille codex:* permittit, *pro:* efficit.

31. Peius est quam mœchia] *Erasmus:* mœchari. *Item primus ille:* ferre, *pro:* facere.

32. Blasphemiam ingerit religioni quam colit] *Sic optime quidam Morelij cod pro:* contulit.

33. fluxibus solis] *Nescio quid velit.*

34. cum ille noluit] *Vet. excus. & Remboldus:* voluit, *at illud placet.*

35. senectute quidem dignus] *Ex illis adiecimus:* quidem, *nam legitur in Machabæis.*

36. necessitas ista constringit] *Ex iisdem & istud lego pro:* constringat.

37. in singularitate] *Singularitatẽ & in titulo & in toto opere accipit pro vita solitaria sine cõsortio mulierum.*

38. quinimo cõsummatus] *Prorsus sic lego cũ More. pro:* qui minimo; *quia supra hãc vocẽ habuimus eadẽ significatione & cõsentiunt vet. excu. cod. & Remboldus.*

39. Certe etiã soli cuicũq;] *Adiicio ex iisdẽ vocẽ:* soli.

40. hemetriteo insanabili laborare] *Hemetritæ° febris est iuxta Remboldum tertiana vna & dimidia.*

41. Sed quisquam] *Omisimus voculam:* si, *interiectam iuxta cod. vet. & Rembold.*

42. noluit certum definire præceptum] *Male Erasmus, & alij eum secuti:* voluit.

43. Ex improuiso vel transeunter] *Antoninus:* in transitu, *sed illud bis térue infra repetitur.*

44. aut in vsu aliquando dissoluitur] *Remboldus legebat:* in risu, *pro quo Erasmus rectius:* in risum, *sed illud habet vetus excus.*

45. mulierem frangi] *Sic quoque vetus excus. & Erasm. in margine, pro eo quod idem in contextu:* angi.

46. & viscum toxicatũ] *Etiam hoc illius placet, pro eo quod Eras.* viscus, *nam consentit Rembold. & Anto.*

47. neq; ostẽdere] *Nõ est: stud hodie apud Apostolũ.*

48. ab Apostolo Paulo] *Erasm.* Testãte Apostolo, *at illud arridet, quia est in veteri excus.*

49. sine cognatione] *Videtur hinc de illarũ fœminarum consortio loqui, quæ cognatione iunctæ non sunt.*

50. In conuetu sacrorum, &c.] *Pulcher locus pro sacris Ecclesiæ, quippe vbi dicit tractari cœlestia, celebrari sancta mysteria, opus spiritale angelorum geri, eo Dei præcepta nos congregare & colligere.*

51. Cum sacrosanctis enim iussis, nobis diuina ptectio] *ex cod. vet. exc. reposuim°:* iussis, *pro:* et iustis, *& adiecimus:* diuina.

52. cum sine iustitia non potest esse] *Phrasis est Auctoris. vet. exc. & Rembold. legunt:* sine victoria, *sed non placet.*

53. voluntates agnoscere] *Hoc rursus ex vet. excu. pro eo quod Remboldus, & alij:* vtilitates.

54. indicia demonstrare] *Ita Remboldus & vet. excus pro:* iudicia.

55. Cogitationes enim mortaliũ] *Recte sic Grau° & Morel. pro eo quod alij:* cogitationes immortaliũ, *nam sic habet liber Sapientiæ, quem Salomonis titulo citat; quomodo & paulo post librum Ecclesiastici.*

56. tamen si nulla in ipso contubernio turpis consuetudo nascatur, accedat] *Sic vet. excus. & Rembold. alij:* Contubernium tamen, etsi nulla, &c. consuetudo nascatur, accendit, *quod magis probatur, si legatur:* enim, *pro:* tamen.

57. vt ipsam consolationem nostram suscipiat] *Vetus excus. ac Remboldus, & hoc & sequentia plurali numero legunt, sed præcedit:* fœminam.

58. Sicut præcepimus vobis] *Erasmus:* Sic prę cipimus, *at illud habet Apostolus.*

59. & omne quod voti est] *Confirmatur hinc votum tacitum castitatis adnexum cælibatui clericorum, de quo paulo post apertius.*

60. & palma perfecta] *Hinc apparet, ante etiã legi debere:* vnus accipit palmã, *sicut vbiq; legit Cyprianus.*

61. ipse se voluit superari] *Vetus exc. & Rembol.* penetrari.

62. sine causa dicit] *Vet. exc.* nõ dicit, *sed prius placet.*

63. Qui spernit modica, paulatim cadet] *Eras. male:* cadit, *nam prius habet Ecclesiasticus.*

64. Sic stupeo autem huius peruersitatis arbitriũ] *Hoc Erasm. placet, pro eo quod erat:* arbitrio.

65. quam bonos effectus mulieris] *Erasm.* affectus, *minus rectè.*

66. agit prius masculum & fœminam pariter conuersari] *Remboldus omiserat:* conuersari, *& Eras. legebat:* adiicit. *Illud uerò habet vet. excus.*

67. in semetipsas elidere] *Censeo legendũ:* illidere.

68. ignem sine vllis flammis occultet] *Recte sic Morelius ac Grauius cum vet. exc. & Rembol. pro eo quod alij:* occultat.

69. & dũ summissus] *Adiicio:* dum, *ex vet. excus.*

70. controuersias, actionesq; causarũ] *Genuina quoque est hæc lectio, illius, & Rembold. pro eo quod reposuit,*

posuit Erasmus: controuersas actiones, quæ causarum.

71. sed per correctioné] *Placet & ista, pro:* correptionem.

72. & in cæteros actus] *Etiam hæc, pro:* inter.

73. æquales maioribus] *Illi:* moribus.

74. Video plane sic] *Et hic & paulo post adiecit negationem:* non, *Erasmus, sed non est opus. Est enim Ironia, sicut & in eo quod sequitur:* cognosco, &c. *Idem est iudicium de his adiucta ab illa negatione, ad illam sententiam:* si Christus seipsum, &c. *præsertim si legamus cum illis:* facit, *pro:* faciet.

75. vnus per rupes] *Vetus excusus & Remboldus:* ripas.

76. Paulus Apostolus decernit dicés] *Adiicio,* dicens, *ex vet. excu.*

77. quid aliud exemplum nolunt] *Ex eodem cũ Morelio sic lego, pro:* volunt.

78. & qui Apostolis] *Solus Manut.* Apostolicis.

79. necdum cognouit] *Primus Erasmus:* nondũ.

80. quos dominus iunxit] *Aut sic legẽdum cum Erasmo, aut cum vet. exc. & Remboldo:* quod dominus iussit, *prius tamen arridet magis.*

81. ipsa permissio] *Vitio cod. Rembold. legebatur:* promissio.

82. Sic Apostolos mulierum comitatus decebat] *Vet. excu.* Apostolus, &c. docebat.

83. non vt] *Sic prorsus lego pro:* vt non.

84. Vbi tota Ecclesia propemodũ videbitur] *Locus prorsus obscurus. Vet. excu. verò & Remboldus legunt:* coniurationes improbrosas, *pro:* conuiuationes improbas, *non rectè.*

85. Ideo non inde scribitur] *Hoc ex cod. vet. excu. pro quo Remboldus:* adeo, *Erasmus verò:* ad ea bene describitur, *Morel.* Adeo non bene.

86. Tamen non possum] *Istud rursum ex illorum vtroque, pro eo quod Erasmus:* possunt.

87. & qui missus venerat pasci] *Item & hoc, pro:* iussus.

88. egestosam] *Sic rectius Morelius, Remboldus, & vetus excus. quàm alij:* egestuosam.

89. ieiunij exitum] *Optime sic etiam Rembold. & vetus excus. pro:* exitium.

90. Pro dolor, dolore cogimur quod docemus] *Sic recte etiam cum illis Morelius, pro:* docemur.

91. amicos Dei non nouimus, nisi ad venerationem] *Locus insignis pro veneratione Sanctorum.*

92. qui nouimus & angelos cum fœminis cecidisse] *Etiam hic auctor filios Dei Gen. 6. angelos interpretatur.*

93. suæ auiditatis ingluuiem] *Vet. exc. & Rembol.* illuuiem, *neutrum displicet.*

94. quando indigeant] *Hoc certe ex illo reposuimus, pro:* cum.

95. falsa altera est] *Non male adiicit Erasmus:* falsa.

96. si talis Christiana caritas adnotatur] *Rectius sic vet. exc. & Rembold. quam alij:* aduocatur.

97. alterna peregrinatione] *Vetus excu.* altera.

98. Adhuc habeo quid mirari] *Nõ placet quod reposuit Erasmus:* quod mirari non valeo, *nisi addatur:* satis, *certe illud habent vet. excus. & Rembold. Est autem locus insignis de voto continentiæ coniugum.*

99. & eunuchi nostri non durant] *Neque hic arridet lectio Erasmi:* & eunuchi dubitant.

100. amor coniugalis] *Habet vet. exc.* confœminæ, *& paulo post: pro:* fœminæ, *legit:* iugalis.

101. quasi non habentes esse nitatur] *Etiã hæc illorũ lectio est, pro eo quod Erasmus duntaxat:* sint.

102. potestatem vnius] *Adiecerat Erasmus:* cõuersationis, *sed superfluo.*

103. nõ cũctati sunt pellere] *Hoc rursum ex vet. excus. cũ Grauio & Morelio, pro eo quod corruptè Rembold. & cæteri:* contati, *Manut. vero:* contenti.

104. Verum fatear, si permittor] *Etiam hæc Morelij & illorum genuina lectio est, pro eo quod Erasm.* fateor, si permittar.

105. Dico eos facilius] *Vitio cod. Remboldi legebatur:* facile.

106. nullas personas excipere] *Etiam hoc Morel. & vet. exc. pro:* accipere.

107. nec minus eos, sed peius illi etiam cõfundunt] *Mendum cod. Remboldi hic quoque remansit hactenus in excu.* nec minis eos, sed pœnis.

108. Secundum confusionem] *Rursum sic Morel. cum vet. exc. pro:* sed in confusione.

109. abscindant] *Vet. cod.* abscidãt, *& paulo post:* abscidẽtes, *pro:* abscindẽtes, *rursum postea:* abscidit.

110. non intrabitis in regnum cœlorũ] *Rẽbold. legebat:* intraueritis, *pro quo Erasmus:* intratis.

111. de Gallis suis] *Galli (vti vere adnotauit Rẽbol.) erant sacerdotes Cybelles à Gallo fluuio sic dicti.*

112. dummodo cum damno status sui] *Vet. exc. legit:* conditione, *Rembold. vtrunque omisit.*

113. cum tantis exitiis] *Minus rectè Erasmus:* exercitiis.

114. fœminæ tenet aspectus] *Sic prorsus lego, pro:* terret.

115. impura mysteria] *Iterum vitio cod. Rembold. legebatur hactenus:* pura.

116. & sua subsequuntur] *Prætermiserat idem uoculam:* sua.

117. martyriũ cõsecuti sunt] *Eiusdẽ mendum erat:* secuti sunt, *quare rectè hoc Morelius cum vete. excus.*

118. meruerũt ad martyrij veniã] *Reposuit Eras.* palmam, *sed quia de peccatoribus loquitur, qui ipso martyrio veniam impetrabant, illud illorum placet.*

120. quia baptizat] *Manut. vitio operarum:* qui.

121. sine indulgentia quoque illis martyrium non fuit] *Optimè sic Erasmus pro eo quod vet. excu. & Rembold.* illi quorum martyrium.

122. crimen Ecclesiæ cernitur ignouisse] *Grauius in margine:* Ecclesia, *sed illud placet, quia sequitur* culpari totam Ecclesiam patiatur.

123. Audemus dicere] *Hoc quoque genuinum est, pro:* ausim.

124. quacunque mundus abstulerit] *Etiã istud, pro:* quocunque.

125. Ius tractat viuẽdi & nõ edẽdi] *Obscurus locus.*

126. Transgressores ordinariæ trãsgressionis] *Rectè sic Erasm. pro eo quod illi:* ordinari.

127. rationabile] *Et hic & supra alicubi vet. excu. & Rembold.* rationale,

128. diligenter obseruare] *Rectè etiam hoc Eras. pro eo quod illi:* obseruate.

129. & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare] *Adiecit Erasmus*: seminare vel, *non male, quia sequitur*: nolite serere in spinis. *Superfluum tamen est quod interiecit*: seminantes.

130. sulphurantibus flammis scatens fornax] *Non placet etiam quod ipse reposuit*: candēs, *quare rectè illud Morel. cum vet. exc. & Rembold.*

131. Alteris placere debent, qui alteris viuunt] *Hæc quoque genuina horum duorum lectio, pro eo quod nō male Erasmus*: Altaribus placere debent, qui de altaribus viuunt.

132. ministeriū nostrū] *Prorsus sic legendū cū iisdē & Morel. pro*: vestrum, *quia consentit Apostolus.*

133. de iis quibus] *Non habent illi*: iis.

134. singularitas magis quam pluralitas] *Omnino sic legendū cum vet. exc. & Erasm. ad marg. & iterum*: pluralitatis, *pro eo quod corruptißimè primus Reboldus*: parilitas, &: parilitatis, *nam opponit singularitati pluralitatem, sicut antea communitatem.*

135. porrigit furiam] *Manut. & Morel.* corrigit, *minus rectè.*

136. casus exaltat] *Male Erasmus*: casas, *Neque verò etiam placet, quod reposuit ipse*: rapinas exigit, *pro eo quod illi* μεταφορικῶς, ripas eripit.

137. simplices mentes inuehit] *Sic vet. excu. Reboldus verò & alij plerique*: simplices mortes, *pro quo Grauius & Manut.* mores; *Morel. autem*: multiplices mortes, *quod placet maximè.*

138. & pessimæ conuersationis] *Interiecerat Reboldus denuo*: strages, *sed non est opus.*

139. & sterilitas criminū] *Hæc lectio vet. exc. genuina est, quia præcedit*: vbertas; *pro qua cum Rembold. legeret*: cupiditas, *reposuit Erasm.* captiuitas.

140. corruptionis exitium] *Aliquid desiderari videtur.*

141. seueritatis gladius] *Corruptè primus Erasm.* seueritas.

142. exarmatura fluxorum] *Male Rebold. primus*: fluxarum.

143. & fornicationis addictio] *Hactenus ex Eras. castigatione legebatur*: abdicatio, *sed prius habet vetus excusus & Rembold. & optimè conuenit. Addictionem enim bonorum facere Ciceroni est bona proscribere.*

144. voluntas bonorum operum] *Censeo legendum*: voluptas.

145. funus humanæ substantiæ] *Eleganter etiam istud vet. excu. pro eo quod Rembold.* fimus, *& Erasm. cū cæteris*: summus, *Quare & Antoninus sic castigandus pro eo quod legit*: fauus.

146. In hanc velut in scopulos] *Rectius quoq; hoc vetus excusus, quàm cæteri*: in hac velut in scopulo, *Neque verò etiam placet, quod reposuit Rembold.* tumoris, *pro*: humoris.

147. Hoc exigit sancta singularitas clericorū] *Corruptißimè Remboldus*: meritorum, *quare & Eras. rectè illud in margine.*

148. Immortalitas est em̄ in memoria illius] *Cōtra nō rectè hic reposuit Eras.* Immortalis est em̄ memoria illius; *quia illud reperitur ad verbum græce. Rectè tamen ipse*: quia, *pro*: quæ. *Græce enim est*: ὅτι.

149. suspectæ pluralitatis] *Rursum hic legebatur mendo cod. Rembold.* parilitatis.

150. non habet claritatem] *Ego negationem superfluam censeo.*

151. Vt omnes pro illa splendere non dubitent] *Mira phrasis effecit, vt reponeret Erasm.* spondere.

152. hanc tenete] *Idem hoc rectè, pro*: timete.

153. omni prouisione] *Sic vet. exc. cum Rembold. pro eo quod alij*: præuisione.

154. Sic iam] *Miror vnde irrepserit*: eam.

155. vt prouidos nō vt præcipites tueatur] *Adiecimus cum Morelio ex vet. excu. & Rembold.* vt, *omissa tamen voce*: nos, *cuum iisdem.*

156. fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones] *Cum iisdem addimus*: fortiter.

157. multo magis perperam] *Hactenus corruptissime ex vitio cod. Reboldi legebatur*: per perituram.

158. quid spiritales deceat recordemini] *Rembold. denuo corrupte*: recordetur, *pro quo Erasm.* recordemur, *at illud genuinum est.*

159. inter flagitiosorum armamenta] *Reposuerat Erasm.* armenta.

160. singularitatis inaccusabilis secessione] *Idē hic reposuit*: successione, *non rectè.*

161. Si quis autē modo profectione cogente] *Sic Morel. & illi duo, pro eo quod Eras.* vitæ perfectione.

162. discedere de conspectu festinet] *Hoc quoque illi, pro*: sustinet.

163. Proteruitatis enim iam cœpta sunt] *Etiā hoc illi, pro eo quod Erasm.* proteruitas enim iam cœpta finit.

164. Vt semel oīa colligam] *Vetus excus.* simul.

EXPOSITIO IN SYMBOLUM Apostolorum Rufino Aquileiensi Presbytero auctore.

ARGVMENTVM.

Expositionem Symboli Apostolorum à nominis definitione auspicatus Rufinus, latißimè singulos illius Articulos, explicat, ac vtriusque testamenti Prophetiis scripturísque pulcherrimè cōfirmat, ita vt non immeritò mihi videatur Gennadius (catalogo script. illustr.) primas illi hac in re tribuere. Vnum est, in quo non probatur; quod nempe sapientiam Salomonis, Ecclesiasticum, Tobiam, Iudith, & duos Machabæorum libros valere neget ad auctoritatem fidei cōfirmandam: quū contra sex illi libri, in canone sacrarum scripturarum recenseantur, à D. D. August. libr. 2. de Doctrina Christ. cap. 5. Innocentio I. Epistola ad Exuperium cap. vlt. ac Cōciliis Carthaginiensi. 3. Romano Gelasii Papæ tempore, Florentino, ac Tridentino. Quare rectè Isidorus cap. 1. lib. 7. Etymol. & Hrabanus cap. 1. lib. 5. de Vniuerso, scripturas distinguunt in canonem Hebræorum & Ecclesiæ canonem, in quo omnes illos comprehendi asserunt; faciētes libros vtriusque testamenti 72. Atqui à veteribus quoque citatos illos frequenter etiam ad

fidei

fidei confirmationem, supra de aliis comprobauimus ac infra hoc ipso libro de Iudith. Ceterũ Rufini titulo iam olim editum est hoc opus inter opera D. Hieronimi. & illi ad ascribunt præter Gennadium, Vincentius Bellouacensis, Antoninus & Trithemius.

MIHI Quidem, fidelissime Papa Laurenti, ad scribendum animus tam non est cupidus, quam nec idoneus; sciẽti nõ esse absq; periculo, multorum iudiciis ingenium tenue & exile committere. Sed quoniam, [2] vt cum venia tui dixerim, temere in epistola tua per Christi me sacramenta, quæ à nobis maxima cum reuerentia suscipiuntur, astringis, vt aliquid tibi de fide, secundum symboli traditionem rationemq; [3] componam, quamuis supra vires nostras sit pondus præcepti ([4] Non enim me latet sententia illa sapientium, quæ probe admodum dicit, quia de Deo dicere etiam vera, periculosum est) Tamen si expositionis à te impositæ necessitatem orationibus iuues, dicere aliqua obedientiæ magis reuerentia, quam ingenij præsumptione tentabimus; quæ quidem non tam perfectorum exercitiis digna videantur, quam ad paruulorum in Christo & incipientium librentur auditum. Et quidem comperi nonnullos illustrium tractatorum aliqua de his pie & breuiter ędidisse, [6] Photinum verò hæreticum scio eatenus conscripsisse, non vt rationem dictorum audientibus explanaret, sed vt simpliciter & fideliter dicta ad argumentum sui dogmatis traheret; cum in his verbis Sanctus spiritus prouiderit, nihil ambiguum, nihil obscurum, nihil à reliquis disonens poni: quia in his vere completur prophætia

Esaiæ. 10 qua dicitur: Verbum enim consummans & breuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram. Nos ergo vel simplicitatem suam verbis Apostolicis reddere & assignare tentabimus, vel quæ omissa videntur à prioribus adimplere. Sed vt manifestius fiat argumentum verbi huius (vt diximus) breuiati, causam qua hæc traditio ecclesiis data est, ab origine repe-

Actuum. 2. temus. Tradunt maiores nostri quod post ascensionem Domini, cum per aduentum Sancti spiritus [7] super singulos quosque Apostolos igneæ linguæ sedissent, vt loquelis diuersis variisque loquerentur, per quod eis nulla gens extera, [8] nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & inuia; præceptum eis à Domino datum, ob prædicandum Dei verbum, [9] ad singulas quemque proficisci nationes. Discessuri itaque ab inuicem normam [10] prius futuræ prædicationis in commune constituunt: ne forte alius ab alio abducti, diuersum aliquid his qui ad fidem Christi inuitabantur, exponerent. Omnes ergo in vno positi, & Spiritu sancto repleti, breue istud futuræ sibi, vt diximus, prædicationis indicium, conferendo in vnum quod sentiebat vnusquisque, componunt, atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis & iustissimis ex causis appellare voluerunt. Symbolum enim Græce, indicium dici potest & collatio, hoc est, quod plures in vnum conferunt. Id enim fecerunt Apostoli in his sermonibus [11] in vnum conferendo quod vnusquisque sensit. Indicium autem vel signum iccirco dicitur: quia illo tempore sicut & Paulus A- 1. Cor. 11.

postolus dicit, & in Actis Apostolorum refertur, multi ex circumcisis Iudæis simulabant se esse Apostolos Christi, & lucri alicuius vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidẽ Christum, sed non integris traditionum lineis nunciantes. Iccirco ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is qui Christum, vere secundum Apostolicas regulas prædicaret. Denique & in bellis ciuilibus hoc obseruari ferunt: quoniam & armorum habitus par, & sonus vocis idem, & mos vnus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua doli subreptio fiat, symbola discreta vnusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latine vel signa, vel indicia nominantur: [12] vt si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus symbolum, prodat si sit hostis, an socius. Iccirco denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, vt certum esset, neminem hæc ex lectione quæ interdum peruenire etiã ad infideles solet, sed ex Apostolorum traditione didicisse sufficeret. Discessuri ergo, vt diximus, ad prædicãdũ, istud vnanimitatis & fidei suæ indicium Apostoli posuere: non sicut filij Noe discessu- Genes. 11

ri ab alterutrum turrem ex latere cocto & bitumine construentes, cuius cacumen pertingeret vsque ad cœlum; se munimenta fidei quę starent aduersum faciem inimici ex lapidibus viuis, & margaritis domini-

cis ædificantes; quæ neque venti impellerent, neque flumina ſubuerterent, neque tempeſtatum ac procellarum turbines permouerent. Merito ergo illi ab inuicem ſeparandi turrem ſuperbiæ ædificantes, linguarum confuſione damnati ſunt, vti ne vnuſquiſque poſſet aduertere proximi ſui loquelam. Iſti vero qui turrem fidei conſtruebant, omnium linguarum ſcientia & agnitione donati ſunt; vt illud peccati, hoc fidei probaretur indicium. Sed iam nobis etiam de ipſis aliquid contrectandum eſt margaritis; in quibus primo in loco [15] fons & origo omnium bonorum ponitur, cum dicitur: [16] CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM Verum priuſquam incipiam de ipſis ſermonum virtutibus diſputare, illud non importune [17] commonendum puto; quod in diuerſis Eccleſiis aliqua in his verbis inueniuntur adiecta. In Eccleſia tamen vrbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego propterea eſſe arbitror, quod neque hæreſis vlla illic ſumpſit exordium: & mos ibi ſeruatur antiquus, eos qui gratiam baptiſmi ſuſcepturi ſunt, publice, id eſt, fidelium populo audiente ſymbolum reddere, & vtique adiectionem vnius ſaltem ſermonis, eorum qui præceſſerunt in fide non admittit auditus. In cæteris autem locis quantum intelligi datur, propter nonnullos hæreticos addita quædam videntur, per quæ nouellæ doctrinæ ſenſus [18] crederetur excludi. Nos tamen illum ordinem ſequimur, quem [19] in Aquileienſi Eccleſia per lauacri gratiam ſuſcepimus. [20] CREDO, ergo primum omnium ponitur, ſicut & Paulus Apoſtolus ad Hebræos
Hebr. 11. ſcribens dicit: Credere enim [21] primo omnium accedentem oportet ad Dominum, [22] quia eſt, & credentibus in ſe remunerator fit. Sed & Propheta dicit: Niſi credideritis, non intelligetis.
Eſa 4.7. Vt ergo intelligentiæ tibi aditus pateſcat, recte primo omnium te credere profiteris: quia nec nauem quis ingreditur, & liquido ac profundo [23] vitam committit elemento, niſi ſe prius credat poſſe ſaluari. Nec agricola ſemina ſulſcis obruit, & pro frugibus ſpargit in terram, niſi crediderit venturos imbres, affuturum quoque ſolis teporem, quibus terra confota, [24] ſegetem multiplicata fruge, ac ventis ſpirantibus nutriat. Nihil denique eſt quod in vita geri poſſit, ſi nō credulitas ante præceſſerit. Quid ergo mirum ſi accedentes ad Deum, credere nos primo omnium profitemur, cum ſine hoc nec ipſa exigi poſſit vita cōmunis? [25] Hoc autem iccirco in principiis præmiſimus, quia pagani nobis obiicere ſolent, quod religio noſtra, quia quaſi rationibus deficit, in ſola credendi perſuaſione conſiſtat. Et ideo oſtendimus nec agi nec ſtare aliquid poſſe, niſi præceſſerit [26] vis credendi. Denique ideo & matrimonia cōtrahuntur quia creditur ſucceſſura poſteritas: & pueri diſcendis artibus tradūtur, quia magiſtrorum in diſcipulos transfundenda creditur diſciplina: Imperij quoque inſignia vnus ſuſcipit, dum credit ſibi vrbes & populos, armatum etiam exercitum parituros. Quod ſi hæc ſingula niſi prius crediderit futura, nullus aggreditur, quo modo non multo magis ad agnitionem Dei credendo veniatur? Sed videamus quid iam [27] breuiatus hic Symboli ſermo proponat. [28] CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM. Orientes Eccleſiæ omnes, ita tradunt: Credo in vnum Deum patrem omnipotētem. Et rurſum in ſequenti ſermone, vbi nos dicimus: Et in Ieſum Chriſtum vnicum filium eius Dominum noſtrum, illi tradunt: Et in vnum Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum vnicum filium eius. Vnum ſcilicet Deum & vnum Dominum ſecundum auctoritatem Pauli Apoſtoli profitentis. Sed de hoc [29] in competentibus locis repetemus. Nunc interim quod ait: In Deum patrem omnipotentem, videamus. [30] Deus ſecundum quod opinari poteſt humana mens, naturę ipſius vel ſubſtantię, quæ eſt ſuper omnia, eſt appellatio. Pater vero arcani & ineffabilis ſacramenti vocabulum eſt. Deum cum audis, ſubſtantiam intellige ſine initio, ſine fine, ſimplicem, ſine vlla admixtione inuiſibilem, incorpoream, ineffabilem, inæſtimabilem; in qua nihil adiunctum, nihil creatum ſit. Sine auctore eſt enim ille, qui auctor eſt omnium. Pater cum audis, [31] filij intellige patrem, qui filius ſupra dictæ ſit imago ſubſtantiæ. Sicut enim nemo dicitur dominus, niſi habeat vel poſſeſſionem, vel ſeruum cui dominetur, & ſicut nemo magiſter dicitur, niſi diſcipulum habeat: ita & pater nullo pacto quis dici poteſt niſi filium habens. Hoc ergo ipſo nomine quo Deus pater appellatur; cū patre

pariter

pariter ſubſiſtere etiam filius demonſtratur. [32] Quo modo autem Deus pater genuerit filium, nolo diſcutias, nec te curioſius ingeras in profundi huius arcanum: ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perſcrutaris, exiguum ipſum qui mortalibus diuino munere conceſſus eſt, perdas aſpectum. Aut ſi putas in hoc omni indagationis genere [33] nitendum, prius tibi propone quæ noſtra ſunt: quæ ſi conſequenter valueris expedire, tunc à terreſtribus ad cæleſtia, & à viſibilibus ad inuiſibilia properato. Expedi primo ſi potes, & explana, quo modo mens quæ intra te eſt, generet verbum, & quis ſit in ea memoriæ ſpiritus: quo modo hæc cum diuerſa ſint rebus & actibus, vnum tamen ſint ſubſtantia vel natura; & cum è mente procedant, nunquam tamen ab ipſa ſeparentur. Sed hæc quamuis in nobis & in animæ noſtræ ſubſtantia habeantur, tamen tanto nobis occulta videntur, quanto & aſpectui corporeo inuiſibilia. De apertioribus requiramus. Fons quo modo ex ſe generat fluuiũ? quo autem ſpiritu rapidum fertur fluentum? quod quidem cum vnum & inſeparabile ſit, & fluuius & fons, tamen nec fons fluuius, nec fluuius fons intelligi aut appellari poteſt, & tamen qui viderit fluuium videt & fontem. Exerce te prius in horum explanatione, & diſcute ſi potes quæ habẽtur in manibus; & tunc [34] ad horum ſublimiora veniemus. Nec putes, quia te ſtatim de terra ſuadeam aſcendere ſuper cælos; ſed prius te ſi placet ad iſtud firmamentũ quod oculis patet, educam, & ibi ſi potes naturam huius viſibilis luminis diſcute. Quo modo ignis iſte cæleſtis generat ex ſemetipſo ſplendorem lucis? quo modo etiã producit vaporem? & cum ſint tria in rebus, vnum tamen ſunt in ſubſtantia. Quod, & ſi hæc ſingula inueſtigare potueris; ſcito adhuc diuinæ generationis myſterium tanto eſſe differentius & eminentius, quãto creator creaturis potentior, quanto artifex opere ſuo præſtantior, quanto ille qui ſemper eſt, eo qui ex nihilo cœpit eſſe nobilior. Credendus eſt ergo Deus, pater eſſe vnici filij ſui Domini noſtri, non diſcutiendus: neq; enim fas eſt ſeruo de natalibus Domini diſputare. Conteſtatus eſt pater de cælis
Matth. 17. dicens: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite. Pater ipſum dicit eſſe filium ſuum, & ipſum audiri iubet. Filius dicit: Qui me videt, videt *Ioan. 14.*
& patrem. Et: Ego & pater vnum ſumus. Et: Ego à Deo exiui, & veni in hunc mundum. Quis eſt qui inter has patris & filij voces [35] medium ſe diſcuſſorem interſerat, & deitatem diuidat, affectum ſeparet, & ſubſtantiam rumpat, ſpiritum ſecet, neget eſſe verum quod veritas dicit. Eſt ergo Deus pater verus veritatis pater, non extrinſecus creans, ſed ex eo quod ipſe eſt filium generans; id eſt, [36] quia ſapiens ſapientiam, quia iuſtus iuſtitiam, quia ſempiternus ſempiternum, quia immortalis immortalem, quia inuiſibilis inuiſibilem, quia lux ſplendorem, quia mens verbum. Quod autem diximus: Orientis eccleſias tradere [37] vnum Deum patrem omnipotentem & vnum Dominum, hoc modo intelligendum eſt, vnum nõ numero dici, ſed vniuerſitate. Verbi gratia: Si quis dicit vnum hominem, aut vnum equum; hic vnum pro numero poſuit. Poteſt enim & alius homo eſſe & tertius, vel equus. Vbi autem ſecundus vel tertius non poteſt iungi, vnus ſi dicatur; non numeri, ſed vniuerſitatis eſt nomen. Vt ſi exempli cauſa dicamus vnum ſolem, hic vnus ita dicitur, vt alius vel tertius addi non poſſit; vnus eſt enim ſol. Multo magis ergo Deus cum vnus dicitur, vnus non numeri, ſed vniuerſitatis vocabulo nuncupatur; id eſt, qui propterea vnus dicatur quod alius non ſit. Similiter & de Domino accipiẽdum eſt, quod vnus ſit dominus Ieſus Chriſtus per quem Deus pater dominatum ouium tenet, vnde & ſequens ſermo omnipotentem pronunciat Dominum. Omnipotens autem ab eo dicitur, quod omnium teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, ſicut
& Apoſtolus dicit: Quia per ipſum creata *Coloſſ. 1.*
ſunt omnia, viſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue
poteſtates, & iterũ ad Hebræos ſcribens di- *Heb. 1.*
cit: Quia per ipſum ſęcula inſtituit, & ipſum conſtituit vniuerſorum hæredem. [38] Conſtituit autem quod ait; genuit, intelligitur. Quod ſi per ipſum ſæcula inſtituit pater, & per ipſum creata ſunt omnia, & ipſe eſt hęres omniũ per ipſum; ergo & potentatum omnium tenet. Quia ſicut lux de luce, & veritas de veritate: ita & de omnipotente omnipotens natus eſt. Vt in Apocalypſi
Ioannis de Seraphin ſcriptũ eſt: Et requiẽ *Apoc. 4.*
non habebant die ac nocte, dicentes: San-

ctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus[39] sabaoth, qui erat, & qui est, & venturus est omnipotens. Omnipotens ergo dicitur qui venturus est. Et quis est alius qui venturus est, nisi Iesus Christus filius Dei? His additur[40] inuisibilem & impassibilem. Sciendũ quod duo isti sermones in Ecclesiæ Romanæ symbolo non habentur: constat autem apud nos additos, hæreseos causa Sabellij, illius profecto quæ à nostris Patripassiana appellatur; id est quæ patrem ipsum vel ex virgine natum dicit, & visibilem factum, vel passum affirmat in carne. Vt ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hæc addidisse maiores, & inuisibilem patrem atque impassibilem dixisse.[41] Constat enim filium nõ patrem in carne & ex carne natum, & ex natiuitate carnis filium visibilem & passibilem factum. Quantum autem spectat ad illã deitatis immortalem substantiam, quæ vna ei eadémque cum patre est; ibi neque pater, neque filius neque spiritus sanctus visibilis aut passibilis creditur. Secundum vero dignationem carnis assumptæ filius & visus & passus in carne est. Quod & propheta prædixerat vbi ait: Hic Deus noster, & non reputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Iacob puero suo & Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est.[42] Sequitur post hæc: ET IN CHRISTVM IESVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM. Iesus Hebræi vocabuli nomen est, quod apud nos saluator dicitur. Christus à chrismate, id est, ab vnctione appellatur. Legimus enim in libris Moysi, quod Auses Naue filius cum electus esset dux populi, cõmutato nomine Ause, Iesus cognominatus sit. Quo scilicet ostenderetur hoc esse nomen quod principibus & ducibus conueniret, iis duntaxat qui salutem[43] sequentibus se populis darent. Itaque & ille Iesus appellatus est, qui eductũ de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatũ in terram repromissionis induxit. Et hic Iesus dicitur, qui populũ de ignorantiæ tenebris eductum, & de mundi erroribus euocatum introduxit ad regna cælorũ. Christus quoque vel pontificale, vel regium nomen est. Nam prius & pontifices vnguento chrismatis consecrabantur & reges: sed illi velut mortales & corruptibiles vnguento materiæ corruptibilis vngebantur; hic vero Sancto spiritu perunctus, Christus efficitur, sicut scriptura de eo dicit: Quem vnxit pater Spiritu sancto misso de cælis. Et Esaias præsignauerat, dicens ex persona filij: Spiritus Domini super me propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me. Quia ergo ostendimus quid sit Iesus qui populum saluet, & quid sit Christus qui pontifex factus sit in æternum: nunc ex consequentibus de quo dicantur ista, videamus.[44] Et in vnicum filium eius (inquit) dominum nostrum. Per hoc docet nos, quia Iesus iste de quo diximus, & Christus de quo exposuimus, vnicus filius sit Dei & noster Dominus. Ne forte putes quod humana ista vocabula terrenum te aliquid doceant, ideo subiungit vnicum hunc esse filium Dei dominum nostrum. Vnus enim de vno nascitur: quia & splendor vnus est lucis, & vnum est verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in diuisionem cadit; vbi qui nascitur, nequaquam à generante separatur. Vnicus est, vt menti sensus, vt sapientia sapienti, vt cordi verbum, vt forti virtus. Nam sicut solus sapiens pater ab Apostolo dicitur, ita & solus filius sapientia nominatur. Vnicus ergo filius est: & cum sit gloria, sempiternitate, virtute, regno, potestate, hoc quod pater est; omnia tamen hæc non sine auctore sicut pater, sed ex patre tanquam filius, sine initio, & æqualis habet; & cum ipse sit omniũ caput,[45] ipsius tamen caput est pater. Sic enim scriptum est: Quia caput Christi Deus; ipsius tamen auctor est pater generando sine initio. Quia nec pater præcedit filium, nec filius sequitur patrem in faciendo quasi adoptiuum, sicut nos. Filium sane cum audis, nolo cogitationem carnalis natiuitatis assumas, sed memento hæc de incorporeæ dici substantiæ natura simplici. Si enim, vt supra iam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens sensum, vel lux ex se parit splendorem, nihil horum requiritur, nec vlla in tali generatione fragilitas cogitatur; quanto purius & sacratius de horum omnium creatore censendum est? Sed fortasse dicas, ista quam memoras, insubstantiua est generatio. Neq; enim lux substantiuum profert splendorem, aut cor substantiuum generat verbum. Filius autem Dei substantialiter asseritur generatus.

Ad

Marginal notes: Baruch.3. — Numer.13. — Act.10. — Esaia.61. — Roma.10. — 1.Corint.1. — 1.Cor.12.

[46] Ad hoc primo omnium illud dicimus quod etiam in cæteris rebus, cum proferuntur exempla, non per omnia ſimilitudinem ſeruare poſſunt rei illius cui præbere putantur exemplum, ſed vnius alicuius partis, pro qua videntur aſſumpta, ſimilitudinem tenent. Verbi gratia, vt cum in
Matth. 13. euangelio dicitur: Simile eſt regnum cælorum fermento, quod abſcondit mulier in farinæ menſuris tribus, Numquid putabimus regnum cælorum ſic per omnia ſimile eſſe fermento, vt & ſubſtantia illa palpabilis ſit ac fragilis, vt acida fieri poſſit & corrupta? Sed ad hoc ſolum exemplum iſtud videtur aſſumptum, vt oſtenderetur, ex parua prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento poſſe coaleſcere. Similiter & cum dicitur: Simile eſt regnum cælorum reti miſſo in mare, quod ex omni genere piſcium attrahit: & in hoc numquid putandum eſt, quod naturæ lini quo rete aptatur, ac nobis quibus maculæ nectuntur, regni cælorum ſubſtantia per omnia conferatur? Sed ad hoc ſolum videtur aſſumpta comparatio vt oſtenderet; quia ſicut rete de profundo maris piſces adducit ad litus, ita de profundo huius ſæculi errore, humanæ animæ regni cælorum predicatione liberantur. Ex quibus conſtat, exempla non in omnibus his quorum exempla ſunt, eſſe ſimilia. Alioquin ſi eadem eſſent omnia, iam non exempla dicerentur: ſed ipſæ potius res, de quibus agitur, viderentur. Deinde etiam illud dicendum eſt, quod nulla creatura talis eſſe poteſt qualis creator eius? Et ideo ſicut ſine exemplo eſt diuina ſubſtantia, [47] ita & ſine exemplo eſt diuina maieſtas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo eſt. [48] Si ergo inſubſtantiua ſcintilla quæ ignis eſt, ex ſe creaturam, quæ ex nihilo facta eſt, gignit, & conditionẽ in hoc ſeruat originis ſuæ: cur illius æternæ lucis ſubſtantia, quæ ſemper fuit, quia inſubſtãtiuum in ſe nihil habuit, inſubſtantiuũ ex ſe ſplendorẽ proferre non potuit. Et ideo recte vnicus dicitur filius. Vnicus enim eo ſolus eſt, quia natus ſit. Nec comparationẽ aliquã poteſt habere quod vnicũ eſt. Nec ſimilitudinem ſubſtãtiæ [49] cum facturis ſuis habere poteſt ille, qui factor eſt omnium. Hic ergo Ieſus Chriſtus filius vnicus Dei, qui eſt & Dominus noſter vnicus, & ad filium referri & ad Dominum poteſt. Vnus eſt filius, vere filius, & vnus vere Dominus Ieſus Chriſtus. Cæteri quippe, licet dicantur filij, adoptionis tantum gratia dicuntur, non veritate naturæ. Et ſi dicũtur alij Domini, conceſſa non ingenita poteſtate dicuntur: hic vero ſolus eſt vnicus filius, & ſolus vnicus Dominus, ſicut & Apoſtolus dicit: Vnus Ephes. 4
pater Deus, & vnus dominus Ieſus Chriſtus, per quem omnia. Igitur poſtea quam propoſitus ordo fidei, ineffabile ſacramentum filij de patre natiuitatis expoſuit; nunc ad humanæ ſalutis dignationem diſpenſationémque deſcendit. Et hunc quem ſupra dixit vnicum filium Dei, & Dominum noſtrum nunc dicit.

QVI NATVS EST DE SPIRITV SANCTO EX MARIA VIRGINE. Hæc iam inter homines diſpenſationis natiuitas eſt, illa diuinæ ſubſtantiæ; hæc dignationis eſt, illa naturæ. De Spiritu ſancto ex virgine naſcitur. Et iam hoc loco mundior auditus requiritur, & purior ſenſus. [50] Huic enim quem dudum de patre natum ineffabiliter didiciſti, nunc à ſancto Spiritu templum fabricatum intra ſecreta vteri virginalis intellige. Et ſicut in ſancti Spiritus ſanctificatione nulla ſentienda eſt fragilitas: ita & in partu virginis nulla eſt intelligenda corruptio. Nouus enim huic ſæculo datus eſt hic partus, nec immerito: qui enim in cælis vnicus filius eſt; conſequenter & in terra vnicus eſt, quia & vnice naſcitur. Nota ſunt omnibus & in Euangeliis decantata de hoc ſcripta Propheta- Esai. 7.
rum qui dicunt, quod virgo concipiet & pariet filium. Sed & partus ipſius mirabilem modum Ezechiel propheta ante formauerat; Mariam figuraliter portam Do- Ezech. 44
mini nominans, per quam, ſcilicet, Dominus ingreſſus eſt mundum. Dicit ergo hoc modo: Porta autem quæ reſpicit ad Orientem clauſa erit, & non aperietur, & nemo Ezech. 44
trãſibit [51] per eam, quoniam dominus Deus Iſrael tranſibit per eam, & clauſa erit. Quid tam euidens dicit [52] de conſeruatione virginis potuit? Clauſa fuit in ea virginitatis porta, per ipſam introiuit dominus Deus Iſrael, & per ipſam in hunc mundum de vtero virginis proceſſit: & in æternum porta virginis clauſa, ſeruata virginitate, permanſit. Igitur Spiritus ſanctus refertur dominicæ carnis & templi eius creator. Incipe hinc iam intelligere etiam ſancti ſpiritus

maieſtatem. Conteſtatur enim & euangelicus ſermo de ipſo, quod cum loquenti angelo ad virginem & dicenti: quia paries filium, & vocabis nomen eius Ieſum, hic enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis ſuis: illa reſpondiſſet: Quo modo fiet iſtud, quoniam virum non cognoſco? Dixerit ei Angelus Dei: Spiritus ſanctus veniet ſuper te & virtus altiſſimi obumbrabit tibi. Et ideo quod naſcetur ex te ſanctum vocabitur filius Dei:[53] Vide ergo cooperantem ſibi inuicem trinitatem. Spiritus ſanctus venire dicitur ſuper virginem & virtus altiſſimi obumbrare ei. Quæ eſt autem virtus altiſſimi, niſi ipſe Chriſtus qui eſt Dei virtus & Dei ſapientia? Cuius autem hæc virtus eſt? Altiſſimi, inquit. Adeſt ergo altiſſimus, adeſt virtus altiſſimi, adeſt Spiritus ſanctus. Hæc eſt trinitas vbique latens, vbique apparens, vocabulis perſoniſque diſcreta, inſeparabilis vero ſubſtantia deitatis: Quamuis ſolus filius naſcatur ex virgine, adeſt & altiſſimus, adeſt & ſpirit⁹ ſanct⁹, vt & cõceptus virginis ſanctificetur & partus. Verum hæc quia ex ſcripturis propheticis aſſerũtur, poſſunt forte Iudæos quamuis ſint infideles & increduli confutare. Sed pagani ſolent ridere nos cum audiunt prædicari à nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtrectationibus reſpondendum eſt. Omnis partus, vt opinor, ex tribus conſtat. Si adultæ ætatis ſit femina, ſi virum adeat, ſi non ſit[54] illius vulua vitio ſterilitatis obcluſa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, vnum defuit, vir; & hanc partem (quia qui naſcebatur, non erat terrenus homo, ſed cæleſtis) per cæleſtem ſpiritum dicimus, ſalua virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur ſi virgo conceperit; cum Orientis auem quam Phœnicem vocant, in tantũ ſine coniuge naſci vel renaſci conſtet, vt ſemper & vna ſit, & ſemper ſibi ipſa naſcendo vel renaſcendo ſuccedat? Apes certe neſcire cõiugia, nec[55] fetus nixibus edere, omnibus palam eſt. Sed & alia nonnulla deprehenduntur[56] vti huiuſcemodi ſorte naſcẽdi. Hoc ergo incredibile videbitur diuina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cuius exempla etiam in animalium natiuitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impoſſibile videatur, qui credunt Mineruam ſuam de cerebro Iouis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hic femina eſt, hic naturæ ordo ſeruatur, hic conceptus & partus temporibus ſuis editur. Ibi nuſquam femineus ſexus, ſed vir ſolus & partus. Qui illa credit, cur iſta miretur? Sed & Liberum de femore eius aſſerunt natum. Ecce aliud portenti genus, & tamen creditur. Venerem quoque, quam aphroditem vocant, de ſpuma maris (ſicut etiam nominis ipſius compoſitio oſtendit) credunt eſſe progenitam; de ouo natos Caſtorem Pollucémque confirmant; ex formica Myrmidones: & alia mille ſunt, quæ contra rerum naturam venientia, ipſis tamen viſa ſunt credibilia: vt Deucaleonis & Pyrrhæ lapides iactos, & hominũ ex his ſegetem natam. Et cum hæc tot & talia figmenta crediderint;[57] vnum eis verbum impoſſibile videtur, quod adoleſcens femina diuinum germen, non hominis vitio, ſed Deo inſpirante conceperit. Qui vtique ſi ad credendum difficiles ſunt, illis tot & tam turpibus monſtris fidem nequaquam commodare debuerant. Si vero faciles ſunt ad credendum, multo promptius hæc noſtra tam honeſta & tam ſancta recipere, quam illa tam indigna & tam fœda credere debuiſſent.[58] Sed dicẽt fortaſſis, quia poſſibile quidem fuerit Deo vt virgo conciperet, poſſibile etiam fuerit Deo vt pareret; ſed indignum videri vt tanta illa maieſtas per genitales feminæ tranſiret egreſſus: vbi quamuis nulla fuerit ex virili admixtione commixtio, fuit tamen ipſius puerperij obſcenæ attrectationis iniuria: pro quo paulisper eis ſecundum ſanſum ſuum reſpondeamus. Si quis videat paruulum in profundo cœni necari, & ipſe cum ſit vir magnus & potens, extremis, vt ita dixerim, plantis ingrediatur cœnum; vt paruulum morientem liberet; pollutus ne à te accuſabitur hic vir, quod paululum luti calcauerit? an vt miſericors laudabitur, quod vitam contulerit morituro? Sed hæc etiam de communi homine dicta ſint. Redeamus nunc ad naturam eius qui natus eſt. Quantum putas natura ſolis eo inferior eſt? quantũ creatura ſine dubio creatore. Intuere nunc ſolis radios,[59] ſi in cœni alicui⁹ voraginẽ demittantur, numquid inde iam aliquid pollutionis acquirunt? aut obſcenorum illuſtratio[60] ſolis ducitur in iniuriam? Ignis quoque

natura

Lucæ 1.

natura quanto eſt inferior his de quibus ſermo eſt? Et nulla materia vel obſcena, vel turpis adhibita ei, ignem polluiſſe creditur. Cum ergo hæc ita eſſe in rebus materialibus conſtet; tu in illa supereminenti & incorporea natura, quæ ſuper omnem ignem, & ſupra omne lumen eſt, pollutionis aliquid putas, aut obſcenitatis incidere? Tum deinde etiam illud aduerte: Nos hominem à Deo creatum de terræ limo dicimus; quod ſi obſcenitas Deo reputatur opus ſuum requirenti, multo magis ei reputabitur opus illud ab initio fabricanti; & ſuperfluum eſt dicere cur per obſcena tranſierit cum non poſſis dicere, cur obſcena condiderit. Et ideo obſcena hæc eſſe non natura, ſed obſeruantia docuit. Cæterum omnia quæ ſunt in corpore ex vno eodemque luto formata, vſibus tantum & officiis naturalibus diſtinguuntur. Sed nec illud quidē [61] ab abſolutione vacare huius quæſtionis omittam; quod ſubſtantia Dei quæ per omnia incorporea eſt, inſeri corporibus, vel capi ab eis principaliter non poteſt, niſi aliqua media ſit ſubſtantia ſpiritalis, quę capax eſſe diuini ſpirit⁹ poſſit. Verbi gratia, vt ſi dicamus: Lux omnia quidem membra corporis illuſtrare poteſt, [62] à nullo tamen eorum niſi à ſolo oculo capi poteſt, ſolus enim oculus eſt qui capax ſit lucis. Et filius ergo Dei naſcitur ex virgine, non principaliter ſoli carni ſociatus, ſed anima inter carnem Deumque media generatus. Anima ergo media, & in ſecreta rationabilis ſpiritus arce verbum Dei capiente; abſq; vlla quam ſuſpicaris iniuria Deus natus eſt ex virgine. Et ideo nihil ibi turpe putandū eſt, vbi ſanctificatio ſpiritus inerat; & anima quę erat Dei capax, particeps fiebat etiam carnis. Nihil ibi dicas impoſſibile, vbi aderat virtus altiſſimi. Nihil de humana fragilitate cogites, vbi plenitudo inerat deitatis.

CRVCIFIXVS SVB PONTIO PILATO, [63] ET SEPVLTVS, DESCENDIT IN INFERNA.

Docet Apoſtolus Paulus illuminatos debere eſſe oculos cordis noſtri ad intelligēdum [64] quæ ſit altitudo, latitudo & profundum: *Epheſ. 2.* altitudo ergo & latitudo & profundum deſcriptio crucis eſt. Cuius eam partem quæ in terram defixa eſt, profundum appellauit; altitudinem vero illam quæ in aerem porrecta ſublimis erigitur: latitudinem quoque illam quæ diſtenta [65] in dexteram læuamq; protenditur. Cum ergo tot ſpecies mortis ſint, quibus de hac vita exitus dari hominibus ſolet; vult nos Apoſtolus illuminatos corde ſcire rationem, cur ex his omnibus crucis potius ſpecies ad mortem delecta ſit ſaluatoris. Vnde ſciendum eſt, quod crux iſta triumphus erat; triumphi enim inſigne eſt trophæum, trophęum autem deuicti hoſtis indicium eſt. Quia ergo adueniens Chriſtus, ſicut Apoſtolus dicit, tria pariter ſibi regna ſubiecit, hoc enim indicat vbi ait: Quia in nomine Ieſu *Philip. 2.* omne genu flectatur, cæleſtiū, terreſtrium, & infernorum, & hęc omnia ſua morte vincebat: conueniens myſterio mors quæſita eſt; vt in aerem ſublimatus, & aereas ſubiugans poteſtates, victoriam de his ſupernis & cæleſtibus traderet; [66] expanſas autem manus tota die (ſicut ſanctus propheta dicit) tenderet ad populum incredibilem, *Eſaiæ 65.* qui eſt in terra, vt incredulos conteſtaretur & inuitaret credentes; ea vero parte quæ ſub terram demergitur, inferna ſibi regna ſubiiceret. Etenim vt breuiter aliqua etiam de ſecretioribus perſtringamus, ab initio Deus cum feciſſet mundum, præfecit ei & præpoſuit quaſdam virtutum cæleſtiū poteſtates, quibus regeretur, & diſpenſaretur mortalium genus. Quod ita factum *Deuter. 32.* Moyſes indicat in Deuteronomij cantico, vbi dicit: Cum diuideret excelſus gentes, ſtatuit terminos gentiū ſecundum numerum angelorum Dei; ſed horum nonnulli, ſicut & ipſe qui princeps appellatus eſt mundi, datam ſibi à Deo poteſtatem non *Ioann. 12.* his quibus acceperāt legibus temperarunt, nec humanum genus diuinis obedire præceptis, ſed ſuis parere pręuaricationibus docuerunt. Et hinc aduerſum nos peccatorum chirographa ſcripta ſunt, quia, vt propheta *Eſaiæ 52.* dicit, peccatis noſtris venundati ſumus. Pretium namque animæ ſuæ vnuſquiſque conſequitur, cum concupiſcentię ſatisfecerit. Iſtud ergo vnuſquiſque chirographum ab illis rectoribus peſſimis tenebatur, quod Chriſtus detraxit adueniens, & hac eos poteſtate nudauit; idque ſub ingenti myſterio Paulus indicat, cū dicit de eo: Delens quod aduerſum nos erat chirographum, & affigens illud cruci ſuæ, traduxit principatus & *Coloſſ. 2.* poteſtates, triumphans eos in ſemet ipſo. Rectores ergo illi quos humano generi præfecerat Deus, in tyrannidis contumaciā verſi, impugnare commiſſos ſibi homines

aggressi sunt, & peccati prœliis debellare Sicut Ezechiel propheta mysticis designat
Ezech.30. eloquiis, cum dicit: In illa die procedent angeli festinātes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos perturbatio in die Ægypti,[67] quoniam ecce venit. Recte ergo eos omnipotentia nudatos Christus dicitur triumphasse, ablatámque ab eis potestatem hominibus tradidisse. Sicut ad discipu-
Luca.10. los suos dicit ipse in euangelio: Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici. Illos itaque qui accepta potestate male abusi sunt, subiectis quondam suis subiicit crux Christi. Nos vero, hoc est, humanum genus edocet primo omnium vsque ad mortem resistere aduersum peccatum, & libenter interitum pro pietate suscipere. Tum deinde & obedientiæ nobis in hac eadem cruce proponit exemplum, sicut illis qui aliquando rectores nostri fuerant posuit[68] contumaciæ pœnas. Audi ergo quo modo Apostolus vult per crucem Christi obedientiam nos docere:
Philip.2. Hoc, inquit, sentite in vobis quod & in Iesu Christo, qui cum in forma dei esset nō rapinam arbitratus se esse æqualem Deo, sed semet ipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu repertus vt homo, factus est obediens vsque ad mortem, mortem au-
Math.5. tem crucis. Quia ergo ille magnus magister est qui fecerit & docuerit,[69] ideo obedientiam quæ piis morte etiā suscepta seruanda est, docuit ipse prius pro hac moriendo seruari. Sed fortasse terreatur aliquis in huiuscemodi doctrina, quod quem paulo ante cum Deo patre diximus sempiternum, ac de eius substantia esse progenitum, quemque regno, æternitate & maiestate vnum cum patre esse docuimus, nūc de eius morte tractemus. Sed nolo terrearis fidelis auditor, paulo post istum quem audis mortuum, rursum videbis immortalem, mors enim ab eo mortem spoliatura suscipitur.

Nam sacramentum illud susceptæ carnis, quod supra exposuimus, hāc habet causam,[70] vt diuina filij Dei virtus, velut hamus quidam habitu humanę carnis obtectus, &
Ibidem. (sicut ante Apostolus dixit) habitu repertus vt homo, principem mundi inuitare possit ad agonem: cui ipse carnem suam[71] velut escam tradidit; vt hamo eum diuinitatis intrinsecus teneret insertum, & effusione immaculati sanguinis, qui peccati maculam nescit, omnium peccata deleret, eorū dumtaxat qui cruore eius[72] postes fidei suæ signassent. Sicuti ergo[73] hamum esca conseptum si piscis rapiat, non solum escam cum hamo nō remouet, sed & ipse de profundo esca aliis futurus educitur: ita & is qui habebat mortis imperium, rapuit quidem in mortem corpus Iesu, non sentiens in eo hamum diuinitatis inclusum; sed vbi deuorauit, hæsit ipse continuo, & disruptis inferni claustris, velut de profundo extractus traditur, vt esca cæteris fiat. Quod ita futurum sub hac eadem figura & Eze- Ezec.32.
chiel dudum signauerat dicens: Et extraham te in hamo meo, & extendam te super terram, campi implebuntur de te, & constituam super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te omnes bestias terræ. Sed & Propheta Dauid dicit: Tu confregisti ca- Psalm.71.
pita draconis magni, dedisti eum in escam populi Æthiopum. Et Iob de eodem my- Iob.40.
sterio similiter protestatur, ait enim ex persona Dei loquentis ad se:[74] Aut adduces draconem in hamo, & pones capistrum circa nares eius? Non ergo damno aliquo, aut iniuria diuinitatis Christus in carne passus est; sed vt per infirmitatem carnis operaretur salutem in medio terræ Diuina natura in mortem per carnem descendit; non vt lege mortalium detineretur à morte, sed vt[75] per se resurrecturus ianuas mortis aperiret: velut si quis rex pergat ad gentem in qua proprios habeat captiuitatis vinculo alligatos, deuictaque carcerem intret, in quo vincti detinebantur;[76] & ingressus aperiat ianuas, resoluat catenas, vincula, seras, & claustra comminuat, & vinctos in remissionem educat, & eos qui sedent in tenebris & in vmbra mortis luci ac vitæ restituat. Ergo dicitur rex fuisse quidem in carcere, non tamen ea conditione qua cæteri qui tenebantur inclusi: sed illi quidem vt pœnas soluerent, hic vero vt absolueret pœnas. Cautissime autem qui symbolum tradiderunt, etiam tempus quo hæc sub Pontio Pilato gesta sunt, designauerunt, ne ex aliqua parte velut vaga & incerta gestorum traditio vacillaret. Sciendum sane est quod in Ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum: Descendit ad inferna, sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur. Sed quoniam tibi

erga

erga scripturas diuinas amor & studium subiacet, sine dubio dicis mihi oportere hæc magis euidentibus scripturæ diuinæ testimonijs approbari.[77] Quanto enim, maiora sunt quæ credenda sunt; tanto idoneis magis & indubitatis testibus indigere, vera est & consequans propositio. Sed nos tanquam scientibus legem loquentes, testimoniorum syluam breuitatis causa reliquimus, pauca tamen ex multis, si etiam hoc requiritur, adhibemus; scientes studiosis quibusque in scripturis diuinis latissimum testimoniorum pelagus patere. Primo ergo omnium sciendum est, quod ipsa ratio crucis non omnibus, vna eademque est, sed aliud gentibus aliud Iudæis, aliud credentibus sapit; sicut & Apostolus dicit: Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis vero vocatis Iudæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam. Et alibi: Verbum enim crucis[78] pereuntibus quidem stultitia est, his vero qui salui fiũt virtus Dei est. Iudæi ergo quibus ex lege traditum fuerat, Christum in æternum mansurum, scandalum patiebantur de cruce eius; quia resurrectionem eius recipere noluerunt. Gentibus autem stultitia videbatur, Deum mortem suscepisse, quia ignorabant mysterium carnis assumptæ. Fideles vero qui & natum & passum in carne receperant, & à mortuis resurrexisse; merito virtutem Dei credebant esse, quæ vicerat mortem. Primo ergo hoc ipsum, quod Iudæi quibus prophetæ hæc prædixerant, non essent credituri, sed illi qui nunquam hæc à prophetis audierant: audi quo modo[79] prophetico sermone signatur. Quibus non est, inquit, annunciatum de eo videbunt: & qui non audierunt, intelligent. Quod autem his qui meditabantur legem Dei à pueritia vsque ad senectutem non credentibus,[80] ad gentes esset omne mysterium transferẽdum, Esaias hoc modo prædicit: Et faciet inquit, Dominus, deus sabaoth omnibus gẽtibus in monte isto inueniri lætitiam, bibent vinum, vngentur vnguento. Trade hęc omnia gentibus. Hoc enim consilium Dei omnipotentis super omnes gentes. Sed dicent fortasse nobis illi qui se iactant in scientia legis: Blasphematis, qui sic dicitis Dominum corruptioni mortis subiectum & passioni crucis fuisse. Legite ergo quod scriptum habetis in lamentationibus Hieremiæ vbi dicit: Spiritus vultus nostri Christus dominus, comprehensus est in corruptionibus nostris: in quo diximus, sub vmbra eius viuemus in gentibus. Audis quo modo propheta dicit Christum dominum comprehensum esse, & pro nobis, id est, pro peccatis nostris corruptioni traditum. In cuius vmbra quoniam populus ille qui permansit incredulus, abiectus est, dicit, quia viuemus non in Israel, sed in gentibus. Quod si operosum non videtur, quam possumus breuiter, singula quæ in euangeliis referuntur, qualiter in prophetis prædicta sunt designemus; vt hi qui prima fidei elementa suscipiunt, testimonia hæc habeant[81] in corde descripta, vt nulla eis vnquam de his quæ credunt ambiguitas inimica surripiat.* Edocemus per euangelium quod Iudas vnus de amicis & conuiuis Christi, tradiderit eum; audi quo modo hoc prænuncietur in psalmis: Qui manducat, inquit, panes meos ampliabit aduersum me supplantationem. Et alibi: Amici mei, & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterunt. Et iterum: Molliti sunt sermones eius super oleum,[82] & ipsi * sunt iacula. Vis videre quo modo molliti sunt? Venit, inquit, Iudas ad Iesum, & dixit ei: Aue rabbi, & osculatus est eum. Per molle ergo osculi blandimentum, execrabile iaculum proditionis infixit. Vnde & Dominus ad eum dixit: Iuda osculo filium hominis tradis? Triginta argenteis audis eum appretiatum esse cupiditate proditoris. Audi & de hoc propheticam vocem. Et dixi, inquit, ad eos: Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam aut abnuite[83] & post hæc: Et accepi, inquit, triginta argenteos, & misi eos in domum Domini in conflatorium. Nonne hoc est quod in euangeliis scribitur, quia Iudas pœnitentia ductus reportauit pecuniam & proiecit eam in templo & discessit? Bene autem mercedem suam dicit,[84] velut imputãtis & exprobrantis affectu. Etenim tam multa opera bona apud eos egerat: Cæcos eorum illuminauerat; claudis pedes, paralyticis gressum, mortuis quoque reddiderat vitam. Pro iis ergo omnibus bonis mercedem restituunt ei, mortem triginta argenteorum æstimatione pensatam. Refertur item in euangeliis quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo propheticus per Esaiam dicens:

Marginal notes: 1. Cor. 1. — Esaiæ 52. — Thren. 4. — *Edocemur. — Psalm 40. 37. & 54. — *erant. — Matth. 26. — Luc. 22. — Zach. 11. — Matth. 27. — Esaia. 3.

dicens: Væ animæ ipsorum, quia cogitauerunt cogitationem pessimam aduersum seipsos, dicentes: Alligemus iustum, quia inutilis est nobis. Sed dicet aliquis: Numquid hæc de Domino intelligenda sunt? numquid Dominus ab hominibus teneri poterat, & in iudicium protrahi? Et de hoc te idem propheta conuincet, dicit enim his verbis: [85] Ipse Dominus in iudicium veniet cum senioribus & principibus populi. Iudicatur ergo ipse Dominus secundum prophetæ testimonium, & non solum iudicatur, sed & flagellis cæditur, & palmis in faciem verberatur & conspuitur, & omnem pro nobis perfert indignitatis iniuriam. Et quia hæc stupenda erant omnibus cum prędicarentur ab Apostolis iccirco etiam ex persona ipsorum propheta exclamat & dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Incredibile enim est vt Deus Dei filius ista pertulisse dicatur [86] & prædicetur. Et ideo prædicuntur per prophetas, ne quia credituris dubitatio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona Christus dominus dicit: Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non auerti à confusione sputorum. Scribitur etiam illud inter cæteras passiones eius, quod alligantes eum duxerũt ad Pilatum: pręsignauit etiam hoc propheta vbi dicit: [87] Et alligantes adduxerunt eum xenium regi Iarim: nisi si obiiciat aliquis & dicat, sed Pilatus non erat rex. Audi ergo quid in sequentibus euangelium refert: Audiens, inquit, Pilatus eum esse de Galilæa, misit eum ad Herodem, qui erat tunc rex in Israel. Et bene addidit nomen Iarim, quod est siluester. Nõ enim erat Herodes de domo Israel, nec de illa vinea Israelitica, quam eduxerat Dominus de Ægypto, & plãtauerat in cornu in loco vberi: sed erat siluester, id est, ex silua alienigenarum. Et ideo siluester appellatur, quasi qui de Israeliticæ vitis nequaquam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait propheta, xenium, conuenienter aptauit. Tunc enim Herodes & Pilatus (vt euangelium testatur) ex inimicis in concordiã reuocati sunt. Et velut recõciliationis suę xenium, [88] vinctum sibi inuicem mittebant Iesum. Quid interest dummodo Iesus vbiq; [89] vt saluator dissidentes reconciliet, pacem reparet, concordiam reddat? Vnde etiam de hoc scriptum est in Iob: Dominus reconciliat corda principum terræ. Refertur item quod cum Pilatus vellet eum dimittere, [90] omnis populus clamauerit: Crucifige crucifige eum. Prænunciat hoc Hieremias propheta dicens ex persona Domini ipsius: Facta est, inquit, hæreditas mea mihi sicut leo in silua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc, inquit, dereliqui domum meam. Et iterum alibi dicit: Super quem aperuistis os vestrum, & aduersus quem relaxastis linguas vestras. Cum iudicaretur, scribitur tacuisse. Multæ de hoc scripturæ testantur, in psalmis dicitur: Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes. Et iterum: Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum: & iterum alius Propheta: Sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est. [91] Imposita ei scribitur corona spinea. Audi de hoc in Canticis Canticorum, super iniquitates Hierusalem mirantis de iniuria filij patris vocem, & dicentis: Exite & videte filiæ Hierusalem coronam qua coronauit eum mater sua. Sed de spinis ita alius propheta commemorat. Et expectaui vt faceret vuã, fecit autem spinas, & non iustitiam, sed clamorem. Verumtamen vt mysterij secreta cognoscas: [92] oportebat eum, inquam, qui peccata mundi venit auferre, etiam terræ maledicta purgare; quæ protoplasto peccante, sententiam præuaricationis acceperat, dicente Domino maledicta terra in operibus tuis, spinas & tribulos producet tibi. Propterea ergo spinis coronatur Iesus vt prima illa condemnationis sententia solueretur. Ad crucem ducitur, & in ligno totius mundi vita suspenditur. Vis & de hoc propheticis testimoniis confirmari? audi Hieremiam dicẽtem: Venite, & iniiciamus lignũ [93] in panem eius, & conteramus eum de terra viuentium. Et iterum: Moyses velut deflens eos dicit: Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos, & timebis per diem & noctem, & non credes vitæ tuæ. Sed transcurrendum nobis est, iam enim propositæ breuitatis excedimus modum & breuiatum sermonem longa dissertione distendimus; pauca tamẽ addemus, ne penitus quod cœpimus præterisse videamur. Scribitur Iesus in latere percussus, aquam simul & sanguinem profudisse. Hoc quidem mysticum est,

Ibidem. Esaie.53. Thren.3. Luc.23. Ibidem. Hiere.12. Esa.57. Psalm.37. Esaie.53. Cantic.3. Esaie.5. Genes.3. Hier.11. Deut.28.

Ioann. 7.
est, ipse enim dixerat, quia flumina de ven-
tre eius procedent aquæ viuæ. Sed produ-
xit & sanguinem, quem petierant Iudæi ve-
nire super se & filios suos. Produxit ergo
aquam, [94] quæ credantes diluat: produxit
& sanguinem, qui condemnet incredulos.
Potest tamen etiam intelligi quod dupli-
cem gratiam baptismi figurauerit, vnam
quæ datur [95] per aquæ baptismum: aliam
quæ per martyrium profusione sanguinis
quæritur, vtrumque enim baptismum no-
minatur. Quod si & hoc quæris cur non
ex alio membro, sed ex latere potius pro-
duxisse dicatur aquam & sanguinem. Vi-
detur mihi in latere per costam mulier in-
dicari, quia fons peccati & mortis de mu-
liere prima [96] quæ fuit primi Adam costa,
processit; fons redemptionis ac vitæ de se-
cundi Adam costa, producitur. Scriptum est
quod in passione eius ab hora sexta vsque
ad horam nonam tenebræ factæ sunt. [97]
Amos 5. Zach. 14. Accipe & de hoc prophetę testimonium di-
centis: Occidet tibi sol meridie. Et iterum
Zacharias propheta: In illa, inquit, die non
erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die;
& dies ille notus Deo, & neque dies ne-
que nox, & ad vesperam erit lux. Quid tam
euidens à propheta dici potuit? Vt iam
tum hæc non tam futura prædici quam
narrari præterita videantur, etiam pruinam
Ioan. 18. & frigus prædixit. Propterea enim Petrus
calefaciebat se ad ignem, quia frigus erat, &
frigus patiebatur, non solum temporis, sed
& fidei. Addidit etiam; Et dies illa nota do-
mino, neque dies, neque nox. Quid est, ne-
que dies neque nox? nonne apertè de inser-
tis diei tenebris, & reuocata rursum luce
disseruit? Non fuit illa dies, neque enim cœ-
pit ab ortu solis neque integra nox fuit; non
enim peracto diei cursu, [98] spatia sibi de-
bita vel ab initio suscepit, vel ad vltimum
terminata perduxit, sed fugata per impio-
rum facinus lux reparatur ad vesperam.
Post horam enim nonam depulsis tene-
Psal. 114. bris sol redditur mundo. Et iterum alius de
hoc ipso testimonium dicit: Obscurabi-
tur super terram in die lux. Docet euange-
Matth. 27. lij prędicatio quod etiam milites diuiserunt
sibi vestimenta Iesu, & supra tunicam eius
miserunt sortem. Hoc etiam curæ fuit Spi-
Psalm. 21. ritui sancto prophetarum vocibus protesta-
ri, cum dicit: Diuiserunt sibi vestimenta
mea, & super vestem meam miserunt sor-
tem. Sed nec de illa quidem veste quam di-
cuntur milites illudentes induisse eum, id
est, de veste coccinea prophetæ siluerunt.
Audi enim quid dicit Esaias: Quis est iste Esaia. 63.
qui venit de Edom, rubor vestimentorum
eius [99] ex Bosor? Quare rubicunda sunt ve-
stimenta tua, & indumentum tuum [100] tan-
quam à torculari calcato? Vnde & ipse re-
spondit: [101] Torcular calcaui solus filiæ Siō.
Solus est enim qui peccatum non fecit, &
abstulit peccata mundi. Si enim, potuit
per vnum hominem mors introire: quan-
to magis per vnum hominem qui & Deus
erat, potuit vita restitui? Refertur etiam
quod aceto [102] potatus sit, vel vino myrrha-
to, quod est amarius felle. Audi quid de
hoc propheta prædixerit. Et dederunt, in- Psalm. 68
quit, in esca mea fel, & in siti mea potaue-
runt me aceto. Atque respondens iam tunc
Moyses dicebat de populo illo: Ex vineis Deut. 32.
Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum
de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, bo-
trus amaritudinis ipsis. Et iterum expro-
brans eos dicit: Populus stultus & non sa-
piens, hæc Domino retribuisti? [103] Sed & in
Canticis Canticorum eadem prænuncian- Cantic. 5.
tur, vbi etiam hortus in quo crucifixus est
designatur, dicit ergo: Intraui in hortum
meum, soror mea sponsa, [104] & vindemia-
ui myrrham meam. Vbi euidenter vinum
myrrhatum quo potatus est declarauit. Spi-
ritum post hæc scribitur reddidisse. Præ-
nunciatum fuerat & hoc per prophetam di-
centem ex persona filij ad patrem: In ma- Psalm. 30.
nus tuas commendo spiritum meum. Se-
pultus quoque perhibetur, & lapis ma-
gnus positus ad ostium monumenti. Acci-
pe etiam de hoc quid propheticus per Hie-
remiam sermo prædixerit: [105] Mortifica- Thren. 3.
uerunt, inquit, in lacu vitam meam, & po-
suerunt lapidem super me. Euidentissima
hæc sepulturæ eius indicia propheticis vo-
cibus designata sunt; accipe tamen & alia:
A conspectu, inquit, iniquitatis ablatus est
iustus, & erit in pace locus eius. Et alibi: [106] Isa. 53.
Et dabo malignos in sepultura eius. [107] Itē Genes. 49.
alius: Recubās dormiuit vt leo, et vt catulus
leonis: quis suscitabit eū? Sed & quod in in-
fernum descendit, euidenter prænunciatur
in psalmis vbi dicit: Et in puluerem mortis Psalm. 21. 29. & 58.
deduxisti me, Et iterum: Quę vtilitas in san-
guine meo [108] dum descendero in corrup-
tionem? Et iterum: Descendisti in limum
profundi, & non est substantia. Sed & Ioan-
nes dicit: Tu es qui venturus es, an alium Matth. 11.
expectamus

1.Pet.3. expectamus? Vnde & Petrus dixit: Quia Christus mortificatus carne, viuificatus autem spiritu.[109] In ipso (ait) eis qui in carcere inclusi erant, descendit spiritibus prędicare, qui increduli fuere in diebus Noe, in quo etiam quid operis egerit in inferno, declaratur. Sed & ipse Dominus per prophetam Psalm.15. dicit, tanquam de futuro Quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem: quod rursus prophetice nihilominus ostendit impletum cum dicit: Domine eduxisti ab inferno animam meam, saluasti me à descendentibus in lacum. Sequitur post hæc: TERTIA DIE RESVRREXIT[110] A MORTVIS: Resurrectionis quippe gloria in Christo, omne quod infirmũ & fragile videbatur,[111] absoluit. Si tibi paulo ante non videbatur esse possibile vsque ad mortem venisse immortalem; aspice nunc quia qui deuicta morte resurrexisse dicitur, non potest esse mortalis: sed bonitatem in hoc intellige creatoris, quia[112] eousque ille miserando descendit, vsquequo tu peccando deiectus es.[113] Nec creatorẽ omnium Deum impossibilitatis accuses vt ibi putes opus eius caduco lapsu potuisse concludi, quo ille[114] id reparaturus peruenire nonposset: inferna & superna nobis dicuntur, qui certa corporis circumscriptione conclusi, intra præscriptæ nobis legis terminos continemur. Deo autem qui vbique est, & nusquam deest,[115] quod inferum est, aut quod supernum, patet. Verumtamen in assumptione corporis etiam ista cõplentur. Resuscitatur caro quæ deposita erat in sepulchro, vt adimpleretur quod dictum est per prophetam: Quia non dabis sanctum tuum videre corruptionem.[116] Rediit ergo victor à mortuis, inferni secum spolia trahens, eduxit enim eos qui tenebantur à morte, sicut & ipse prædixerat, Ioann.12. vbi ait: Cum exaltatus fuero à terra, omnia ad me traham. Attestatur autem Matth.27. euangelium de hoc cum dicit: Quia monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt & apparuerunt multis, & ingressi sunt sanctam ciuitatem illam de qua Apostolus dicit: Gala.4. Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, quæ est mater omnium nostrum:[117] Sicut & ad Hebræos dicit: Decebat enim Hebr.2. propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum,[118] per passiones consummari. Igitur consummatam passionibus[119] carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute reparatam, in dextera sedis Dei altissimi collocauit.[120] Vnde & Apostolus dicit: Qui simul consuscitauit nos, Ephes.1. simulque sedere fecit in cælestibus, hic enim erat figulus, qui (vt Hieremias docet propheta) vas de manu sua collapsum Hiere 18. & confractum, rursum eleuauit manibus suis, & reformauit sicut placuit in conspectu eius.[121] Placuit autẽ ita, vt corpus quod mortale & corruptibile susceperat, de sepulchri petra leuatum, & immortale atque incorruptibile effectum, iam non in terrenis, sed in cęlestibus & in patris dextera collocaret.[122] Plenæ sunt de his sacramentis scripturæ veteris testamenti. Nullus super his propheta, nullꝰ legislator aut psalmographus siluit, sed omnis pæne sacra de his loquitur pagina: & ideo superfluum videtur immorari nos ad congreganda testimonia: pauca tamen & admodum pauca ponemus, ad ipsos fontes diuinorum voluminum remittentes eos, qui[123] potare abundantius cupiũt: dicit ergo statim in psalmis: Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi, quoniam Dominus suscepit me. Et i- Psalm.3. terum in alio loco: Propter miseriam inopum & gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus. Et alibi sicut iam su- Psalm.11. perius diximus: Domine, eduxisti de inferno animam meam: saluasti me à descen- Psalm.29. dentibus in lacum. Et in alio: Quoniam cõuersus viuificasti me, & de abysso terræ i- Psalm.84. terum reduxisti me. Euidentissime autem in octogesimo & septimo psalmo de eo dicitur: Et factus sum sicut homo sine adiutorio, inter mortuos liber. Non dixit homo, Psalm.87. sed sicut homo. Sicut homo enim erat, quia etiam descenderat in infernum: sed inter mortuos liber erat, quia à morte teneri non poterat. Et ideo in vno natura humanæ fragilitatis, in alio[124] diuinæ potestas maiestatis ostenditur: Osee autem propheta etiã de tertia die manifestissime prænunciat hoc modo:[125] Sanabit nos, inquit, post biduum: in die autem tertia resurgemus & viuemus in conspectu eius. Hæc Osee 6. autem ex persona eorum dicit, qui cum ipso die tertia resurgentes, de morte reuocantur ad vitam: & ipsi sunt qui dicunt: die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius

[*Esaia.40. Hebr.13.*] eius. Esaias vero aperte dicit: [126] Qui educit de terra pastorem magnum ouium. Sed & mulieres quod visuræ essent resurrectionem eius, scribis & pharisæis & populo non credentibus, etiam hoc prædixit [*Esaia.32.*] Esaias his verbis: Mulieres quæ venitis ab spectaculo venire: non enim est populus habens intellectum. Sed & de illis quæ post resurrectionem perrexisse [127] ad [*Ioan.20.*] sepulcrum dicuntur & quæsisse eum, & non inuenisse: sicut Maria Magdalena refertur venisse ad monumentum ante lucem, & non inuento eo flens dixisse ad angelos qui aderant: Quia tulerunt Dominum, & nescio vbi posuerunt eum: etiam de hoc ita prædicitur in Canticis [*Cantic.3.*] Canticorum: In cubili meo quæsiui quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eum, & non inueni eum. De illis quoque quæ inuenerunt eum, & tenuerunt pedes eius, prædicitur in Canticis Canticorum: Tenebo eum, & non dimittam eum quem dilexerit anima mea. Hæc interim pauca de multis; breuitati enim studentes plura coaceruare non possumus.

ASCENDIT IN CÆLOS, SEDET AD DEXTERAM PATRIS: INDE VENTVRVS EST IVDICARE VIVOS ET MORTVOS. [128] Consequenti breuitate in fine sermonis hæc continentur; in quibus quod dicitur quidem palã est, sed requiritur quo sensu intelligi debeant quæ dicuntur. Nam ascendisse & sedisse, & venturum esse, nisi secundum dignitatem diuinitatis intelligas, aliquid per hæc humanæ fragilitatis videbitur indicari. Consummatis etenim his quæ in terra gerebantur, & animabus de inferni captiuitate reuocatis, ascendere memoratur ad cælos, sicut propheta prædi- [*Ephes.4.*] xerat: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus Illa scilicet dona, quæ Petrus in Actis Apostolorum de Spiritu sancto dicebat: Exal- [*Actuum 2.*] tatus ergo dextera Dei, effudit hoc donum quod vos auditis & videtis. Donum ergo Spiritus sancti hominibus dedit: quia captiuitatem, quam prius diabolus per peccatum deduxerat in infernum, Christus per mortis suæ resurrectionem reuocauit ad cælum. Ascendit ergo ad cælos, non vbi verbum Deus ante non fuerat: quippe qui erat semper in cælis, & manebat in patre; sed vbi verbum caro factum [129] ante non sederat. Denique quia nouus iste ingressus portarum cæli æditiuis & principibus videbatur, videntes naturam carnis cælorum secreta penetrantem, dicunt ad inuicem, sicut Dauid plenus spiritu sancto enunciat: [*Psalm.23.*] Tollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis & potens, Dominus potens in prœlio. Quæ vox vtique, non propter diuinitatis potentiam, sed propter nouitatem carnis ascendentis ad dexteram Dei ferebatur. Dicit & alibi idem Dauid: Ascendit [*Psal.46.*] Deus in iubilatione, Dominus in voce tubæ. In voce enim tubæ, [130] moris victorum est redire de prœlio. De ipso quoque [131] & [*Psal.103. Psalm.17.*] aliâs dicitur: Qui ædificat in cælo ascensum suum. Etiam alibi: Qui ascendit super cherubin & volauit, volauit super pennas ventorum. Sedere quoque ad dexteram patris, carnis assumptæ mysterium est: neque enim incorporeæ illi naturæ conuenienter ista absque assumptione carnis [132] aptantur: neque sedis cælestis profectum diuina natura, sed humana conquirit. Vnde [*Psalm.91.*] & dicitur de eo. Parata sedes tua Domine ex tunc à seculo tu es. Parata ergo à [*Philip.2.*] sæculo sedes est, in qua sessurus erat is in cuius nomine omne genu flectitur, cælestium, terrestrium & infernorum. Et omnis lingua confitebitur ei, quia dominus Iesus Christus in gloria Dei patris est. De quo & Dauid ita refert: Dixit Do- [*Psal.109.*] minus domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum. Quæ tamen dicta Dominus in euangelio differens, dicebat ad pharisæos: Si ergo Dauid in spiritu [133] Do- [*Matth.22.*] minum eum vocat, quo modo filius eius est? Per quod se ostendit secundum spiritum Dominum, secundum carnem filium esse Dauid. Vnde & ipse Dominus iterum dicit: Verumtamen dico vobis, amodo vi- [*Matt.26.*] debitis filiũ hominis sedentem [134] à dextris virtutis Dei. Et Petrus Apostolus dicit de Christo: [135] Qui est in dextera Dei, sedens [*1.Pet.3.*] in cælis. Sed & Paulus ad Ephesios scri- [*Ephes.3*] bens: Secundum operationem, inquit, potentiæ virtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans eum à mortuis, & sedere faciens in dextera sua. Quod autem veniat iudicaturus viuos & mortuos, multis quidem diuinarum scripturarum testimoniis

edocetur: ſed priuſquam propheticis hæc eloquiis prædicta doceamus, illud neceſſario arbitror admonendum, quod iſta fidei traditio quotidie nos vult de aduentu iudicis eſſe ſollicitos; vt actus noſtros ita præparemus, velut reddituri imminenti iudi-
Pſalm. 111. ci rationem. Hoc enim erat quod & propheta dicebat de viro beato:[136] Quia diſponet ſermones ſuos in iudicio.[137] Quid autem dicitur iudicare viuos & mortuos, niſi quod alij viui, alij mortui ad iudicium veniant? ſed animæ ſimul iudicabuntur & corpora, in quibus viuos animas,
Matth. 10. corpora mortuos nominauit. Sicut & ipſe Dominus in Euangelio dicit: Nolite timere eos qui corpus poſſunt occidere, animæ autem nihil facere poſſunt: ſed timete potius eum qui poteſt animam & corpus perdere in gehannem. Nunc iam paucis ſi videtur etiam per prophetas hæc prædicta eſſe doceamus. Plura autem teſtimonia cum volueris, ipſe tibi de ſcripturarum
Malach. 3. latitudine congregabis. Dicit ergo Malachias propheta: Ecce venit dominus omnipotens, & quis ſuſtinebit diem aduentus eius, aut quis ſuſtinebit aſpectum eius? quia ipſe ingreditur[138] ſicut ignis conflatorij, & ſicut ſpuma lauantium: & ſedebit conflans eos, & purgans ſicut argentum & ſicut aurum. Vt autem euidentius agnoſcas quis ſit iſte dominus, de quo hæc dicuntur, audi quid & Daniel propheta præ-
Daniel 7. nunciat.[139] Videbam, inquit, in viſu noctis, & ecce in nubibus cæli quaſi filius hominis veniens, & vſq; ad vetuſtum dierum perueniet, & in conſpectu eius oblatus eſt: & ipſi datus eſt principatus, & honor, & regnum: & omnes populi, tribus & linguæ ipſi ſeruient. & poteſtas eius poteſtas æterna, quæ non peribit: & regnum eius non corrumpetur. Ex his ergo edocemur, non ſolum de aduentu & iudicio, ſed & de poteſtate eius & regno, quia poteſtas eius æterna ſit, & ſine corruptionis fine ſit re-
Luca 1. gnum ſicut in Euangelio dicitur. Regni eius non erit finis. Vnde valde alienus à fide eſt, qui regnum Chriſti dicit aliquando finiendum. Scire tamen debemus, quod ſalutarem hunc Chriſti aduentum conabitur inimicus ad decipiendum fideles quoſque callida fraude ſimulare, & pro filio hominis qui expectatur venturus in maieſtate patris, ſui, filium perditionis in prodigiis & ſignis mendacibus præparare, vt pro Chri-

ſto, mundo huic introducat Antichriſtum. Ioann. 5.
De quo & ipſe dominus in Euangeliis prædixit Iudæis: Quia ego veni in nomine patris mei, & non recepiſtis me: alius veniet in nomine ſuo, & ipſum recipietis. Et iterum dicit: Cum videbitis abo- Matth. 2.
minationem deſolationis[140] ſtantem in loco ſancto, ſicut dicit Daniel propheta: Qui legit, intelligat. Daniel ergo de aduentu Dan. 9.
erroris iſtius plenius & latius in ſuis viſionibus edocet: ex quibus valde operoſum eſt exempla nunc ponere, quia ſatis amplis narrationibus dilatantur. Et ideo ſcire de his plenius delectantem, ad ipſas magis recenſendas remittimus viſiones. Sed & Apoſtolus de eo dicit: Ne quis vos ſedu- 1. Theſſa. 2.
cat vllo modo: quoniam niſi diſceſſio venerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduerſatur[141] & extollit ſe ſuper omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei ſedeat, oſtendens ſe tanquam ſit deus. Et paulopoſt: Et tunc reuelabitur, inquit, inimicus, quem dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui: & euacuabit illuminatione aduentus ſui eum, cuius eſt aduentus ſecundum opera ſatanæ, in omni virtute, ſignis & prodigiis mendacibus. Et iterum paulopoſt: Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati. Propterea ergo propheticis & euangelicis atque apoſtolicis vocibus nobis prænunciatur hic error,[142] ne quis pro aduentu Chriſti aduentum credat Antichriſti. Sed Matth. 24.
& ipſe dominus dixit: Cum dixerint vobis, ecce hic Chriſtus, aut ecce illic, nolite credere: venient enim multi pſeudochriſti & pſeudoprophetæ, & ſeducent multos. Sed quo modo demonſtrabitur iudicium veri Chriſti, videamus: Sicut fulgur, in- Luca. 17.
quit, de Oriente reſplendet vſque ad Occidentem: ita erit aduentus filij hominis. Cum enim aduenerit verus dominus Ieſus Chriſtus, ſedebit, & iudicium ſtatuet: ſicut Euāgelium dicit: Et ſegregabit oues ab hœ- Matth. 25.
dis, & iuſtos ab iniuſtis. Sicut & Apoſtolus ſcribit: Quia omnes nos ſtare oportet 2. Cor. 5.
ante tribunal Chriſti, vt recipiat vnuſquiſque propria operis ſui, prout geſſit ſiue bona, ſiue mala: iudicabimur autem non ſolum pro geſtis, ſed & pro cogitatis ſecundum quod & ipſe Apoſtolus dicit: Inter Roman. 2.
ſe inuicem cogitationibus accuſantibus, aut

aut etiam defendentibus in die quo iudicabit Deus occulta hominum: sed de his ista sufficiant. Post hoc ponitur in ordine fidei:

[143] ET IN SPIRITVM SANCTVM. Ea quæ in superioribus paulo latius de Christo sunt tradita, ad incarnationis vel passionis eius mysterium pertinent. Quæ dum media intercedunt [144] personæ ipsius* cooptata, Sancti spiritus commemorationem paulo longius reddiderunt. Cæterum si solius diuinitatis ratio habeatur, eo modo quo in principio dicitur: [145] Credo in deum patrem omnipotentem, & post hæc: In Iesum Christum filium eius vnicum Dominum nostrum; ita iungitur: Et in spiritum sanctum. Illa verò omnia quę de Christo memorantur ad dispensationem carnis, vt diximus spectant: igitur Sancti spiritus memoratione adimpletur mysterium trinitatis. [146] Sicut enim vnus dicitur pater, & alius non est pater: vnus dicitur & vnigenitus filius, & alius vnigenitus non est: ita & Spiritus sanctus vnus est, & alius non potest esse Spiritus sanctus. Vt ergo fiat distinctio personarum affectionis vocabula secernuntur; quibus ille pater intelligatur, ex quo omnia, & ipse non habeat patrem; filius verò tanquam qui ex patre natus sit; & Spiritus sanctus, tanquam de Dei ore procedens & cuncta sanctificans. Vt autē vna eadémque in trinitate diuinitas doceatur; sicut dictum est, [147] in Deum patrem credi [148] adiecta præpositione, in: ita & in Christum filium eius, ita & in Spiritum sanctum memoratur. Sed vt manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur nanque post hunc sermonem:

*coaptata

[149] SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM, REMISSIONEM PECCATORVM, HVIVS CARNIS RESVRRECTIONEM. Non dixit: in sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset, IN, præpositionē, vna eadémque vis fuisset cum superioribus. [150] Nunc autem in illis quidem vocabulis, vbi de diuinitate fides ordinatur; in Deum patrem dicitur, & in Iesum Christum filium eius & in spiritum sanctum; in cæteris verò vbi non de diuinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermo est, IN, præpositio non additur, vt dicatur, in sanctam Ecclesiam, sed Sanctam Ecclesiam credēdam esse, non vt in Deum, sed vt Ecclesiam Deo congregatam: & remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum; & resurrectionem carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque prępositionis syllaba creator à creaturis secernitur, & diuina separantur ab humanis. [151] Is ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri testamento legem & prophetas, in nouo verò euangelia & Apostolos inspirauit. Vnde & Apostolus dicit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum. Et ideo quæ sunt noui ac veteris instrumenti volumina, quæ secundum maiorum traditionem per ipsum Spiritum sanctum inspirata creduntur, & ecclesiis Christi tradita competens videtur in hoc loco euidenti numero, sicut ex patrum monumentis accepimus, designare. Itaque veteris instrumenti primo omnium Moysi quinque libri sunt traditi, Genesis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium: post hos Iesu Naue, Iudicum simul cum Ruth: quatuor [152] post hæc [153] Regnorum libri, quos Hebræi duos numerant; Paralipomenon, qui dierum dicitur liber; & Esdræ libri duo, qui apud illos singuli computantur, & Hester: prophetarum verò Esaias, Hieremias, Ezechiel, & Daniel: pręterea duodecim prophetarum liber vnus: Iob quoque & psalmi Dauid singuli sunt libri: [154] Salomonis verò tres ecclesiis traditi, Prouerbia, Ecclesiastes, Cantica canticorum. In his concluserunt librorum numerum veteris testamenti. Noui vero quattuor euangelia, Matthæi, Marci, Lucæ, Ioannis: Actus apostolorum, quos descripsit Lucas: [155] Pauli apostoli epistolæ quatuordecim: [156] Petri apostoli epistolę duę Iacobi fratris Domini & apostoli vna: Iudæ vna: Ioannis tres: Apocalypsis Ioannis. Hęc sunt quæ patres intra canonem concluserunt; ex quibus fidei nostræ assertiones constare voluerunt. Sciendum tamen est, quòd & alij libri sunt qui non canonici, sed ecclesiastici à maioribus appellati sunt: vt est Sapientia Salomonis, & alia Sapientia quæ dicitur filij Syrach, qui liber apud latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur; quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturæ qualitas cognominata est. Eiusdem ordinis est libellus Tobiæ, & [157] Iudith, & Machabæorum libri. In nouo vero testamēto libellus, qui dicitur [158] Pastoris siue Hermatis, [159] qui appellatur duæ viæ, vel iudiciū Petri; quæ omnia legi quidem in

2.Tim.3.

ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Cæteras verò scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesiis legi noluerunt. Hæc nobis à patribus, vt dixi, tradita opportunum visum est hoc in loco designare, ad instructionem eorum qui prima [160] sibi Ecclesiæ ac fidei elementa suscipiunt, vt sciant ex quibus sibi fontibus verbi Dei haurienda sint pocula. Tenet deinde traditio fidei sanctam Ecclesiam. Causam iam superius diximus,[161] cur non dixerit etiam hic in sanctam Ecclesiam, sed. sanctam Ecclesiam. Hi ergo qui supra in vnum Deum credere docti sunt sub mysterio trinitatis, credere etiam hoc debent, vnam esse Ecclesiam sanctam;[162] in qua vna est fides, & vnum baptisma, in qua vnus Deus creditur pater, & vn⁹ Dominus Iesus Christus filius eius, & vnus Spiritus sanctus. Ista est ergo sancta Ecclesia, non habens maculam aut rugam. Multi enim & alij ecclesias congregarunt, vt Marcion, vt Valētinus, vt Hebion, vt Manichæus,[163] vt Arius, & cæteri omnes hæretici. Sed illæ Ecclesiæ non sunt sine macula aut ruga perfidiæ. Et ideo dicebat de illis propheta: Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. De hac autem Ecclesia quæ fidem Christi integram seruat, audi[164] quid dicat Spiritus sanctus in Canticis Canticorum: Vna est columba mea, vna est perfecta genetricis suæ. Qui ergo hanc fidem in Ecclesia susceperit, non declinet in concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat. Concilium namque vanitatis est, quod ait Marcion, qui negat patrem Christi Deum esse creatorem, qui per filiū suum fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Christo credi debere, vt & circumcisio carnis, & obseruatio sabbati, & sacrificiorum sollemnitas cæteræque omnes obseruationes secundū litteram legis teneantur. Concilium est vanitatis quod Manichæus docet. Primum, quod se paracletū nominauit, tum deinde quod mundum à malo factum dicit; Deum creatorem negat: testamentum vetus repudiat vnam bonam, aliam malam naturam sibi inuicem aduersantes asserit;[165] coæternas Deo animas hominū secundum Pythagoricos in pecudes & animalia & bestias redire per diuersos nascēdi circulos adstruit, resurrectionem carnis nostræ negat; passionem Domini & natiuitatem non in veritate carnis, sed in phantasiis fuisse confirmat. Concilium vanitatis est, quod Paulus Samosatenus[166] & post eius successor Photinus asseruit, Christum non fuisse ante sæcula natum ex patre, sed ex Maria cœpisse: & non eum Deum hominem natum, sed ex homine Deum existimat factum. Concilium vanitatis est, quod Arius atque Eunomius docuit, qui filium Dei non ex ipsa patris substantia natum, sed ex nihilo creatum volunt,[167] & filium Dei habere initium, & minorem esse patre: sed & Spiritum sanctum non solum minorem esse sed & mittendarium asserunt. Concilium vanitatis est & quod illi aiunt, qui filium quidem de substantia patris fatentur, sanctum verò spiritum separant & secernunt; cum vtique vnam eandémq; virtutem & diuinitatem ostenderit trinitatis saluator in euangelio, cum dicit: Baptizate gentes in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Et est aperte impium separari ab homine quod diuinitus iungitur. Concilium vanitatis est & hoc, quod olim congregauit pertinax & praua contentio, asserens quidem Christum carnem humanam suscepisse,[168] non tamen & animam rationalem: cum vtique & carni, & animæ & sensui, & menti vna eadémque salus à Christo collata sit. Sed & illud concilium vanitatis est, quod Donatus per Africam traditionis Ecclesiam criminando contraxit;[169] & quod Nouatus sollicitauit, lapsis pœnitentiam denegando, & secundas nuptias, cum forte iniri eas necessitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignantium fuge, sed & eos si qui illi sunt, qui dicuntur asserere, quod filius Dei non ita videat, vel nouerit patrem sicut ipse noscitur, & videtur à patre: vel regnum Christi esse finiendum, vel carnis resurrectionē non integra naturæ suæ substātia reparandam: futurum Dei iustum erga omnes negare iudiciū:[170] diabolum debita absoluere damnatione pœnarum. Ab his, inquam omnibus fidelis declinet auditus: sanctam vero Ecclesiam teneat; quæ Deum patrem omnipotentem, & vnigenitum filium eius Iesum Christum dominum nostrum, & Spiritum sanctū concordi & consona substantiæ ratione profitetur, filiūque Dei natum ex virgine, & passum pro salute humana, & resurrexisse à mortuis in eadem carne

qua

Ephes.5.

Psalm.25.

Cantico.6.

Matth.28.

qua natus est credit, eundémque venturum iudicem omnium sperat, in qua & remissio peccatorum, & carnis resurrectio prædicatur. Verum de remissione peccatorum sufficere deberet sola credulitas. Quis enim causas aut rationem requirat, [171] vbi indulgentia principalis est? Et tamen cum terreni regis liberalitas discussioni non sit obnoxia, ab humana temeritate discutitur diuina largitio? Solent enim cum irrisione dicere aduersum nos pagani, quod ipsi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ opere commissa sunt, verbis posse purgari, & aiunt: Numquid potest qui homicidium commisit, homicida non esse? aut adulter non videri, qui adulterium perpetrauit? Quo modo huiuscemodi criminum reus, sanctus vobis [172] effici subito videtur & purus? Sed ad hæc, vt dixi, melius fide quam ratione respondeo. Rex enim est omnium qui promisit, terræ cælique Dominus est qui hæc pollicetur. Vis vt ei qui me hominem ex terra fecit, non credam quod ex criminoso me faciat innocentem: & qui me cum essem cæcus, fecit videre; cum essem surdus audire me fecit; qui mihi claudo reddidit gressum, innocentiam mihi perditam non poterit reparare? Et tamen veniamus ad ipsius naturæ testimonium. Occidere hominem non semper criminosum est, sed malitia non legibus occidere criminosum est. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & recte fit, sed animus male consulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminosus effectus est, & in quo origo fuit vitij corrigatur; cur tibi non videar posse innocens effici, qui prius fueram criminosus? Si enim, vt supra ostendimus, constat quod non in facto, sed in voluntate sit crimen: sicut mala voluntas, auctore malo dæmone, peccato me & morti fecit obnoxium, ita [173] in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiæ me reddit & vitæ. Similis causa & in cæteris criminibus. Et hoc modo fides nostra non inuenitur naturalibus rationibus aduersari; dũ remissio peccatorum non gestis quæ mutari non possunt, sed animo quem de malo in bonum verti posse, certum est, deputatur. [174] Sed & vlterius iste sermo, qui resurrectionem carnis prænunciat summam totius perfectionis succincta breuitate concludit. Quamuis etiam de hoc non solum à gentilibus, sed etiam ab hæreticis fides impugnetur Ecclesiæ. Nam Valentinus resurrectionem carnis omnimodo negat, & Manichæus, sicut superius ostendimus. Sed & isti, qui Esaiam prophetam dicentem quidem: Resurgent mortui, & suscitabuntur qui in monumentis sunt, audire noluerunt; nec Danielem sapientissimum omnium prophetantem: Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere; hi quidem in vitam æternam; hi autem in opprobrium & confusionem æternam. [175] Inde vel in euangeliis quæ recipere videntur, discere debuerunt à Domino saluatore nostro Saducæos docente dictum: Quod autem resurgant mortui, non legistis quo modo dicit Moyses in rubo: Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob? Deus autem non est mortuorum sed viuentium. In quo etiam quæ sit & quanta resurrectionis gloria, in superioribus memorauit, cum dixit: In resurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei. Resurrectionis ergo virtus angelicum hominibus cõfert statum, vt qui de terra resurrexerunt, non iterum in terra cum pecudibus, sed in cælo cum angelis viuant; quos tamen ad hoc ratio vitæ prioris admiserit: illos scilicet, [176] qui iam non carni seruiunt, sed animæ suæ, carnem castis pudicitiæ frenis in obedientia Sancti spiritus subiugauerunt, & omni eam vitiorum labe tenuatam, & ad spiritalem gloriam sanctificationis virtute mutatam, Angelorum quoque meruerunt consortiis inferre. Sed infideles reclamant & dicunt: Quomodo potest caro quæ putrefacta dissoluitur, aut in puluerem vertitur, [177] maris etiam interdum profundo sorbetur fluctibúsque dispergitur; recolligi rursum & redintegrari in vnum, & corpus ex ea hominis reparari? Ad quos primam interim responsionem sermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: Insipiens tu, quod seminas non viuificabitur nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum tritici, aut alicuius cæterorum seminum: Deus autem dat illi corpus prout vult. Quod ergo in seminibus quæ tu in terram iacis, per annos singulos fieri vides; hoc in tua carne, [178] quæ Dei lege seminatur in terra, futurum esse non credis? Cur, quæso te tam angustus & inualidus diuinæ potentiæ æstimator es,

Esai.26. *Danie.12.* *Exod.3.* *1.Cor.15.*

vt diſperſum vniuſcuiuſque carnis puluerem in ſuam rationem colligi & reparari poſſe non cenſeas; cum videas quod etiam mortale ingenium demerſas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terram putet? Nec tantum quidem concedimus ei qui fecit hominem; quantum homo qui ab ipſo factus eſt, aſſequi poteſt? Et cum auri eſſe propriam venam, & argenti aliam, æris quoque longe diſparem, [179] ferríque & plumbi diuerſas in terra ſpecies terræ latere, mortale deprehendat ingenium: diuina virtus inuenire poſſe ac diſcernere non putabitur vniuſcuiuſque carnis proprium ſenſum, etiam ſi videatur eſſe diſperſum? Sed adhuc tentemus animas quæ deficiunt in fide, naturalibus rationibus adiuuare. Si quis diuerſa ſemina in vnum permiſceat, & hæc indiſcreta ſeminet vel paſſim ſpargat in terram; nonne [180] vniuſcuiuſque ſeminis quocunque loci fuerat ſatio, competenti tempore ſecundum naturæ ſuæ ſpeciem germen producit, & culmum ſuæ formæ ſuíque corporis reparat? Ita ergo & vniuſcuiuſque carnis ſubſtantia quamuis variè & diuerſè diſperſa ſit, ratio tamen ipſa quæ ineſt vnicuique carni immortalis eſt. Tempore quo ſeminatis in terram corporibus primum verbum Dei voluntate cum arriſerit, collectum de terra, & attractum ſubſtantiæ ſuæ ſenſum reddit ac reparat in illa ſpecie, quam mors aliquando diſſoluerat. Et ita fit vt vnicuique animæ non confuſum, aut extraneum corpus, ſed ſuum quod habuerat reparetur: vt conſequenter poſſit pro agonibus præſentis vitæ cum anima ſua caro vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideo ſatis cauta & prouida adiectione [181] fidem ſymboli Eccleſia noſtra docet, quæ in eo quod à cæteris traditur, carnis reſurrectionem, vno addito pronomine tradit: Huius carnis reſurrectionem. HVIVS ſine dubio, [182] quam, is qui profitetur, ſignaculo crucis fronti impoſito contingit; quo ſciat vnuſquiſque fidelium, carnem ſuam ſi mundam ſeruauerit à peccato, futuram vas eſſe honoris, vtile Domino ad omne opus bonum paratum: ſi vero contaminata fuerit in peccatis, futuram eſſe vas iræ ad interitum. *2.Tim.2.* *Roman.9.*

Iam vero de ipſa reſurrectionis gloria, & de promiſſionum magnitudine ſi quis plenius ſcire deſiderat, omnibus pæne diuinis voluminibus inueniet indicari; ex quibus nos commonitionis tantummodo gratia, pauca in præſenti loco memorantes, finem iniuncti à te opuſculi faciemus. Igitur Apoſtolus Paulus [183] quod reſurgant mortui, talibus aſſerit argumentis, dicens: Quod ſi reſurrectio mortuorum non eſt, ergo nec Chriſtus reſurrexit. Si autem Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt prædicatio noſtra, vacua eſt & fides noſtra. Et paulo poſt: Nunc autem Chriſtus reſurrexit à mortuis primitiæ dormientium. *1.Cor.15.* Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, [184] ita & in Chriſto omnes viuificabuntur, vnuſquiſque autem in ſuo ordine: initium Chriſtus, deinde hi qui ſunt Chriſti in aduentu eius, deinde finis. Et in conſequentibus addit etiam hæc: Ecce myſterium vobis dico: [145] Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouiſſima tuba. Canet enim tuba, & mortui reſurgent incorrupti, & nos immutabimur. *Ibidem.* Sed & ad Theſſalonicences nihilominus ſcribens dicit: Nolo autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contriſtemini ſicut & cæteri qui ſpem non habent. [186] Nam ſi credimus quia Ieſus mortuus eſt & reſurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Ieſum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qui viuimus, [187] qui relicti ſumus in aduentu Domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipſe Dominus in iuſſu, in voce Archangeli, in tuba Dei deſcendet de cælo, & mortui qui in Chriſto ſunt, reſurgent primi: deinde nos qui viuimus, qui relicti ſumus, ſimul cum illis rapiemur in nubibus obuiam Chriſto in aera, & ita ſemper cum Domino erimus. *1.Theſ.4.* Verum ne exiſtimes hæc Pauli ſolius prædicatione [188] quaſi nouella ſignari: audi quid etiam Ezechiel propheta olim per Spiritum prælocutus ſit: Ecce, inquit, ego aperiam ſepulcra veſtra, & educam vos de ſepulcris veſtris. *Ezech.37.* Iob quoque myſticis redundans totus eloquiis, audi quã euidẽter reſurrectionem prædicet mortuorũ: [189] Eſt, inquit, arbori ſpes: ſi enim abſciſſa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum eius nunquam deficit: quod ſi ſenuerit, in terra erit radix eius. Si autem in petra mortuus fuerit truncus eius, ab odore aquæ reflorebit *Iob.14.*

florebit, & faciet fruticem quasi nouella. Vir vero si mortuus fuerit, abiit: & mortalis si ceciderit, vltra iam non erit? Non tibi videtur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Ita ne est stultum hominum genus, vt cum uideant [190] exscisse arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere; ipsi nec lignis simile aliquid de semet ipsis, nec arboribus opinentur? Vt autem scias quod velut interrogantis modo, legendum sit quod dixit: Mortalis autem cum ceciderit, non resurget? de consequentibus probat, subiungit nanque statim: Si autem mortuus fuerit homo, viuet. Et paulo post dicit: Expectabo vsque quo [191] iterum fiam. Et iterum idem dicit: Qui resuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit. *Iob.19.* Hæc quidem dicta sunt ad comprobationem professionis nostræ, qua confitemur in symbolo huius carnis resurrectionē. Quod enim adiunctum est, HVIVS, vide quam consonum sit omnibus his, quæ de exemplis diuinorum voluminum memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Iob, quæ superius exposuimus, cum dicit: Qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne aperte huius carnis dicit resurrectionem futuram? huius, inquam, quæ tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet. Sed & Apostolus cum dicit: *1.Cor.15.* Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: numquid non corpus suum quodammodo contingentis, & digito palpantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, [192] & hoc quod nunc mortale est, immortalitatis virtutibus induetur; *Roma.6.* vt sicut Christus resurgens à mortuis, iam non moritur, neque mors ei vltra dominabitur: ita qui & in Christo resurgunt, nec corruptionem sentiant vltra, nec mortem, non natura carnis abiecta, sed conditione eius & qualitate mutata. Erit ergo corpus quod resurget à mortuis incorruptibile & immortale, non solum iustorum, sed etiam peccatorum. Iustorum quidem, vt semper possint permanere cum Christo: peccatorum verò, vt [193] absque internicione sui debitas luant pœnas. [194] Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant iam & in superioribus edocuimus, vbi ostendimus quia Apostolus dicit: Deinde nos qui viuimus, qui relicti sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aera, & ita semper cum Domino erimus. *1.Thess. 4.* [195] Nec mireris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mutabuntur, vt in occursum Domini suspensa nubibus & aere vectata rapiantur; cum ipse Apostolus exponens quantum conferat Deus his qui diligunt eum, dicat: Qui transformabit corpus humilitatis nostræ, [196] conforme corpori fieri claritatis suæ. *Philip.3.* Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aera sustolli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de cæteris sui loci, vel meriti addit & dicit: [197] Quia coexcitauit nos cum Christo, simúlque fecit sedere in cælestibus. *Ephes.1.* Vnde cum hæc & horum similia quam plurima in repromissionibus habeat resurrectio iustorū; non erit iam difficile credere etiam illa quæ Prophetæ prædixerunt: quod iusti fulgebunt sicut sol, & sicut splendor firmamenti in regno Dei. [198] Cui enim difficile videbitur, eos fulgorē solis habituros, & siderum ac firmamenti huius splendore decorādos; *Sapien.3. Matth 13.* quibus vel vita & conuersatio angelorum Dei paratur in cælis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Christi? Ad quam gloriam saluatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus dicit: Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Si enim verum est, sicut certe verum est, quod iustos quosque & sanctos angelorum consortiis sociabit diuina dignatio; *1.Cor 15.* certum est quod & corpora eorum in spiritalis corporis gloriā vertat. [199] Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundum ea quæ scripta sunt, quod accipiens Deus limum terræ plasmauit hominem, credimus, *Genes.2.* & hæc est natura corporis nostri, vt voluntate Dei terra verteretur in carnem; quid tibi aut absurdum aut contrarium videtur, si eisdem rationibus, quibus lutum profecisse dicitur in corpus animale, rursum corpus animale, in corpus proficere spiritale credatur? Hæc quidem atq; his similia multa inuenies in scripturis diuinis de resurrectione iustorum. Dabitur autem & pecca-

toribus, vt supra diximus, incorruptionis & immortalitatis ex resurrectione conditio: vt sicut Deus iustis ministrat ad perpetuitatem gloriæ, ita peccatoribus ad prolixitatem confusionis ministret & pœnæ. Sic enim propheticum definit eloquium, cuius & paulo ante meminimus, vbi dicit: Et multi resurgent de terræ puluere: hi quidem in vitam æternam, hi autem in confusionem & opprobrium æternum. Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotens pater dicatur; quoue sacramento Dominus noster IESVS Christus vnicus filius eius habeatur; & qua perfectione sanctus Spiritus eius nominetur, [200] vtque sancta Trinitas vnum sit per substātiam sed affectu personisque discreta: quid etiam partus virginis, quid verbi in carne natiuitas; quid sacramentum crucis; quæ vtilitas diuini ad inferna descensus; quæ resurrectionis gloria, & animarum de infernis reuocata captiuitas; quid etiam ascensus ad cælum; & venturi iudicis expectatio: sed & sanctæ Ecclesiæ aduersum congregationes vanitatis, qualis haberi debeat agnitio; qui sacrorum voluminum numerus; quæue hæreticorum vitanda conuenticula: [201] vtque in peccatorum remissione diuinæ libertati nequaquam ratio naturalis obsistat & vt carnis nostræ resurrectionem non solum diuinæ vocis, sed & ipsius Domini & saluatoris exemplum & consequentia naturalis rationis assignet. Si, inquam, hæc secūdum traditionis supra expositæ regulam consequenter aduertimus; deprecemur vt nobis & omnibus qui hęc audiunt, cōcedat Dominus, fide quam suscepimus custodita, cursu consummato expectare repositam coronam iustitiæ; & inueniri inter eos qui resurgunt in vitam æternam, liberari vero à confusione & opprobrio sempiterno: per Christum dominum nostrum, per quē est Deo patri omnipotenti cum sancto Spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum. Amen.

Dan. 12. *2. Tim. 4.*

ADNOTATIONES in expositionem Symboli Apostolorum.

1. Mihi quidem, fidelissime Papa Laurenti,] *Episcopus quispiam fuit iste Laurentius, tunc enim (vti epistola 2. diximus) omnes episcopi Papa nuncupabantur.*

2. vt cum venia tui dixerim] *Sic prorsus lego cum Morelio & Frobeniana editione operum Hieronymi. Legebant enim vulg.* vt conueniatis quæ dixerim, *Manut.* vt conueniat iis, &c. *vtrique corruptiss. ex eadem adiecimus paulopost:* tua.

3. componam] *Etiam hoc Froben. placet, pro:* componamus, *quia præcedit:* me astringis.

4. Non enim me latet] *Cum Morelio & Froben. hic adiecimus:* me, *Vicissim apud hunc non recte legitur:* petitionis *pro:* expositionis; *legendum est etiam ibi:* quæ quidem, *pro:* ne quidem.

5. Photinum vero hæreticum] *De hoc vide August. hære. 45. & Epipha. hær. 71. fuit autem multo recentior Cypriano.*

6. rationem dictorum] *Hoc rursum cum Morelio & Froben. pro:* traditionem.

7. super singulos quosque Apostolos] *Froben.* supra.

8. nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & inuia] *Istud non modo habet Froben. sed & vet. Hieronym. exc. cod. pro eo quod erat:* nullæ linguæ barbaræ inaccesse viderentur & inuiæ, *aut:* in via, *quod pessime habent excu. præter Morel. Vicissim apud Froben. castigandum:* o b, *pro:* ab.

9. ad singulas quemque prouincias] *Sic illi rursum, pro:* singulas quasque.

10. prius futuræ] *Hoc quoque ex Froben. hic desideratum, & ex eodem cum Morelio legimus:* inuitabantur, *pro:* mutabantur.

11. in vnum conferendo] *Contra rectius hoc nostri, quam Froben.* in vno.

12. vt si forte occurrerit quis] *Iterum hoc ex iisdem Morel. & Froben. pro:* occurreret.

13. neminem hæc ex lectione] *Etiam istud. Iuxta quos etiam omittimus verbum:* sufficeret, *superfluum.*

14. Sed munimenta] *Econtrario castigandus sic Frob. pro:* monimenta.

15. fons & origo omnium bonorum] *Adiicienda apud eundem vox:* bonorum.

16. CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM.] *Ita nos quoque cum Morel. & Froben. quū antea locus esset mutilus; præterquam quod Morel. in ablatiuo hæc legat, quomodo & Cauchius. Verum quia legunt alij & plures in accusatiuo, certe magis placet vt in accusatiuo legantur omnia præsertim quum sic legant non modo Froben. & vet. excu. cod. Hieron. sed & vetustior adhuc, ex prima editione, quamprimum innotuit ars Typographica, quem vidi in Bibliotheca Thosana. Accedit, quod tria illa cætera Symbola Tomo 4. operum Hierony. & ipse Hieron. dialog. contra Lucifer. præterquam vno in loco, D. etiam Augustin. vbique, in accusatiuo omnia legant. Et hæc semel dicta sufficiant.*

17. commonendum] *Etiam hoc ex illis, pro:* commendandum. *Iterum & illud:* quod ego propterea esse arbitror, quod neque hæresis vlla illic sumpsit exordium. *Locus adnotandus pro ecclesiæ Romanæ fide. Non habet etiam Froben.* apud. *Legunt etiam illi recte:* publicè, *pro:* publico. *Lego etiam cum Frobenio:* adiectionem, *pro:* adiectiones. *Vicissim tamen hinc ille in veteri castigandus est.*

18. crederetur excludi] *Rursum hoc illius placet, pro:* cæteris videatur.

19. in Aquileiensi Ecclesia]*Rembold.& vet.Hieron.cod.* Aquilegiensi.

20. CREDO ergo]*Maiuscula prorsus litera hoc lego cum Morelio.*

21. primo omnium]*Adiicio:* omnium,*ex Froben. cum eodem.*

22. quia est]*Prorsus adiicio:* est,*primus ego; quia Apostolus id habet.*

23. vitam committit]*Froben.* sese.*Iterum:* fruges, *vbi nos:* pro frugibus, *minus recte.*

24. segetem multiplicata fruge producat] *Hoc illius placet,pro eo quod nos:* segete multiplicata frugem.

25. Hoc autem]*Sic lego ex vete.editione Hiero.pro* hæc.*Item:* quia,*pro:* quæ.

26. vis credendi]*Idem cod.ac Rembold.* ius.

27. breuiatus hic sermo]*Hanc germanam lectionē habeo ex Froben.pro eo quod alij:* breuialis,*Manut. verò* breuis.*Alludit ad id quod superius dixit verbum breuiatum.*

28. CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM, &c.]*Non modo accusatiuos pro ablatiuis hic reposuimus,sed & locum mutilum ex Frobenio cum Morelio suppleuimus.*

29. in competentibus locis] *Hoc ex solo Froben. pro eo quod cæteri dumtaxat:* in sequentibus; *reposuimus vero:* repetemus,*cum Morel.& Froben.pro:* repetamus.

30. Deus secundum quod opinari potest] *Sic vtraque editio Hieronymi, pro eo quod nostri:* Deus enim quod inopinari, *minus recte.Neque enim:* inopinari, *latina vox est.*

31. filij intellige patrē]*Ista etiam lego cum Froben. & Morelio.Ex illo vero & vet.edit.lego,*qui filius supradictæ sit imago substantiæ,*pro:* supradictus.

32 Quomodo autem]*Placet & hoc illorum, pro:* sane.*Legunt etiam:* ingeras, *pro:* inseras, *& pro:* in profundi huius arcanum, *habent:* in profundo arcani,*pro quo ego legendum censeo:* in profundum huius arcani.

33. nitendum]*Illi:* vtendum,*illis autem adiiciendum:* & explana.

34. ad horum sublimiora veniemus]*Froben.* venies.*Paulopost pro:* educam,*Cauchius* adducam.

35. medium se discussorem]*Ita Morel. & Cauchius pro eo quod alij omnes* discursorem.

36. quia sapiens,sapientia,&c.]*Vbique sic Morelius cum illis,pro:* quasi.

37. vnum Deum]*Prorsus hoc adiiciendum cum iisdem,quum prius id habuerit,sed vox:* verum,*omittenda. Castiganda est etiam vtraque Hieronymi,editio & legendum:* hoc modo intelligendum. *pro:* hoc non,*&* numeri,*pro:* vnitatis.

38. Constituit autē,&c.] *Tota hæc periodus in illis quoque supplenda.Item paulopost illud:* de Seraphin.

39. Sabaoth,qui erat,]*Hoc vicißim nos ex illis recens adiicimus,quia reperitur & in Apocalypsi.*

40. Inuisibilem & impassibilem]*Etiam istud ex illis,pro eo quod vulg.*inuisibile & impassibile,*ac Morel.*inuisibili & impassibili.

41. Constat enim filium non patrem in carne & ex carne natum]*Sic nos ex Cauchio,pro eo quod illi:* incarnatum & ex carne natum, *cæteri verò* in carne natum,*duntaxat.*

42. Sequitur post hæc: ET IN IESVM CHRISTVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM]*Locum hunc antea mutilum sic suppleuimus ex vtraque Hiero. editione,neque enim etiam More. aliud habebat:quàm:* & in Christo IESV.*Putet autē præmittendum nomen Iesu, non Christi, quia prius illud explicat.*

43. sequentibus se populis]*Ex iisdem & Morelio adiicio:* sequentibus.

44. Et in vnicum filium eius(inquit) Dominū nostrum] *Sic quoque illi, in nostris desiderabatur:* inquit;*neque vero maiuscula littera hæc scribi debent Vicißim apud illos legendum:* per hoc,*non:* Post hoc.*Minus etiam recte illi:* splendor vnius, *quam nos:* vnus. *Illis quoque adiiciendum:* sine initio & æqualis.

45. ipsius tamen caput est pater.Sic enim scriptum est: Quia caput Christi Deus.]*Hæc ex iisdem recens adiecimus haud dubiè germana. Videtur tamen etiam hoc aut simile quid adiiciendum:* cúmque filius sit omnium Auctor,*& deinde subiungendum:* ipsius tamen auctor est pater,&c.*vsque ad illud* filium sane;*quæ omnia illi non habent.*

46. Ad hoc primo omnium illud dicimus]*Hoc quoque ex illis reposui,pro:* Ad hæc &c.dicemus.

47. Ita & sine exemplo est diuina maiestas] *illi* diuinitas.

48. Si ergo insubstantiua scintilla quæ ignis est ex se creaturam,&c.gignit,& conditionem,&c. cur illius æternæ]*Locum hunc antea mutilum sic ex iisdem suppleuimus, & ante nos quoque Morel,præterquam quod legat minus recte:* si ergo insubstantiua sit illa quæ ignis est,&c.

49. Cum facturis suis]*Etiam hoc ex illis,pro:* in.

50. Huic enim]*Vicißim illi sic castigandi sunt,pro:* hunc.

51. per eam,quoniam dominus Deus Israel trāsibit per eam]*Prorsus istud cum Morelio,ex illis adiecimus;quia est apud Ezechielē,& in sequentibus repetitur.*

52. de conseruatione virginis]*Etsi cum nostris legat edit.vet.*de consecratione,*magis tamen illud Froben.arridet.Placet etiam quod ille paulopost habet:* dixerit,*pro:* dixit.

53. Vide ergo cooperantem sibi inuicem trinitatem] *Corruptißime antea erat:* simplicem trinitatem.

54. illius vulua]*Addimus hoc ex iisdem cum Morelio.Item:* & hanc partem,*pro eo quod erat corrupte:* & hoc patet.

55. fetus nixibus edere] *Sic quoque recte cum illis Grauius & Morel.pro:* sexibus.

56. vti huiusmodi sorte nascendi]*Hoc restitui ex veteri edit,pro eo quod nostri:* in huiusmodi, *Frobenius vero:* sub huiuscemodi.

57. vnum eis verbum impossibile videtur]*Non habet vtraque Hieron.editio:* verbum; *& legunt* spirante,*pro:* inspirante.

58. Sed dicent fortassis quia possibile quidem fuerit]*Contra rectius sic nostri,quam Froben.cum Morel.* sed dicunt,quia possibile si fuerat,*aut vet.edit.* possibile quidem fuerat.

59. ſi in cœni alicuius voraginem demittantur] *Ita lego ex coniectura Cauchij & ex Froben. pro:* dimittantur, *quanquam legat iſte omnia hæc in ſingulari numero cum vet. edit.*

60. ſolis ducitur in iniuriam?] *Iſtud ex iiſdē, pro:* ducetur iniuriis.

61. ab abſolutione] *Non habent illi:* ab.

62. à nullo tamen eorum] *Ex iiſdem iſtud repoſuimus, pro:* nullo tamen hoc.

63. ET SEPVLTVS] *Prorſus hoc adiiciēdum cum illis, patet; tum ex eo quod infra dicit:* vis tamen verbi eadem videtur eſſe in eo quod ſepultus dicitur, *tum quia D. Auguſtinus. lib. de Fide & Symbolo, & rurſum lib. 2. & 3. ad Catech. de Symbolo, id legat & exponat.*

64. quæſit altitudo] *Adiicit cum illi Morel.* diuinitatis, *verum neque habet Apoſtolus, neque huic loco conuenit. Rectè tamen illud addunt:* Altitudo ergo & latitudo & profundum, deſcriptio crucis eſt. *Et deinde legunt:* cuius, *pro:* crucis.

65. in dexteram læuámque protenditur] *Superfluo habent illi:* manus. *Contra apud illos locus ille mutilus:* Triumphi enim inſigne, &c.

66. expenſas autem manus, (ſicut ſanctus Propheta dicit) tenderet ad populum incredibilem] *Ita rectè reſtituit hunc locum Cauchius antea corruptiſſimum; tam in noſtris quàm illis edit. Similiter & id quod ſequitur:* ea vero parte quæ ſub terram demergitur, inferna ſibi regna ſubiiceret.

67. quoniam ecce venit] *Adiicimus:* ecce, *ex Morelio. Pro quo illi:* rectitudo, *verum illud habent 70.*

68. contumaciæ pœnas] *Sic illi cum Morel. pro:* contumeliæ.

69. ideo obedientiam &c. *Longe aliter Froben. & vet. edit.* ideo quæ prius etiam ſuſcepta morte ſeruanda docuit, ipſe hæc primus moriendo ſeruauit.

70. vt diuina filij Dei virtus] *Hunc locum antea corruptiſſimum ex illis reſtituimus, omiſſis vocibus:* erat, ergo, vt, *& legentes:* poſſit, *pro:* poſſet.

71. velut eſcam tradidit, &c.] *Froben.* velut eſcam tradens, hamo eum diuinitatis intrinſecus teneret inſertus, ex profuſione immaculati ſanguinis (ſolus eſt enim qui peccati maculam neſcit) omnium peccata deleuit. *Vet. editio rectius:* velut eſcam tradens hamo diuinitatis intrinſecus teneretur inſertæ, & profuſione immaculati ſanguinis, &c. omnium peccata deleret, *verum noſtra placet.*

72. poſtes fidei ſuæ] *Ex illis adiicio:* ſuæ.

73. hamum eſca conſeptum] *Illi:* contectum, *non male.*

74. Aut adduces] *Illi:* adducis, *&:* ponis. *Sed repugnant. 70.*

75. per ſe reſurrecturus] *Manut. vitio operarum:* reſurrectionis.

76. & ingreſſus aperiat ianuas] *Hoc adieci ix illis, quibuſcum etiam & cum Morelio lego:* reſoluat cathenas, vincula, ſeras, et clauſtra comminuat.

77. Quanto enim maiora ſunt] *Hoc cum Morelio ex iiſdem, pro:* magna, *adiecimus etiam vocem:* magis.

78. pereuntibus quidem] *Viciſſim illis adiiciendum:* quidem, *quia id habet Apoſtolus.*

79. prophetico ſermone ſignatur] *Ex illis hoc repoſui, pro:* ſignantur.

80. ad gentes eſſet omne myſterium transferendum] *Sic etiam ex illis, pro:* traſlatum.

81. in corde deſcripta] *Et hoc ex iiſdē, pro:* ſcripta. *Pro:* ſurripiat, *autem, cenſet legēdū Cauchius:* ſurrepat.

82. & ipſi ſunt iacula] *Illi:* ſtant. *Legit etiam Froben.* audire, *pro:* videre, *quod tamen etiam habet vetus editio.*

83. aut abnuite. Et poſthæc: Accepi (inquit) triginta argenteos & miſi] *Rectè ſic illi cum 70. quos ſecutus Morel. præterquam quod retinuerit;* abite, *pro:* abnuite, *non rectè.*

84. velut imputantis & exprobrantis affectu] *Item & hoc, pro eo quod vulgati codices habebāt:* impugnantis, &c. affectum *Morel. vero:* affectus.

85. ipſe dominus in iudicium Veniet] *Illi:* ad.

86. & predicetur] *Hoc denuo ex illis adiecimus.*

87. Et alligantes adduxerunt eum xenium Regi Iarim] *Prorſus ſic legendum cum illis, pro eo quod alij* ad xenium Regis. *Non potui autem reperire vnde hoc ſumptum ſit. Eſt haud dubiè iuxta 70.*

88. vinctum ſibi inuicem mittebant] *Contra ſic illi caſtigandi, pro:* iuſtum.

89. Vt ſaluator] *Ex iiſdem denuo hoc adiicio.*

90. omnis populs clamauerit] *Illi:* ſucclamauerit. *Et paulopoſt:* ſupra, *ſed neutrum placet.*

91. Impoſita ei] *Adiicimus ex illis:* ei.

92. oportebat eum (inquam) *Sic lego prorſus, pro:* inquit, *neque enim ſcripturam citat.*

93. in panem eius] *Hoc rurſus ex illis, pro:* in pane.

94. quę credentes diluat] *Legimus etiam:* quæ, *cum iiſdem, pro:* vt.

95. per aquę baptiſmum] *Illi cum Morelio:* aquam baptiſini, *minus rectè. Legendum etiam prorſus apud illos:* martyrum, *pro:* myſterium

96. quæ fuit primi Adam coſta] *Rectè ſic illi, pro:* prima. *Suppleuit ex iiſdem etiam Morelius, quod hic deerat.*

97. Accipe & de hoc] *Ex iiſdem adiicio:* &. *Quomodo & paulopoſt:* tum.

98. ſpatia ſibi dedita] *Etiam voculam:* ſibi. *Et rurſum* perduxit, *cum Morel.*

99. ex Boſor] *Illi:* Boſra. *at illud habent 70.*

100. tamquam à torculari calcato] *Iidem* in torculari calcatum. *Verum illud habent 70. & ex Græco ad verbum Cyprianus ſupra epiſtola 63.* & veſtimenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati.

101. torcular calcaui ſolus filiæ Syō] *Quum iſtud non ſit reperire apud 70. ſed in verſione Hierony. præterquam illud:* filiæ Sion; *videtur mihi hic alludere Rufinus ad illud Thren. 1.* Torcular calcauit dominus virgini filiæ Iuda. *Atque adeo non rectè legunt illi:* filij.

102. potatus ſit] *Ex illis etiam hoc pro:* potus.

103. Sed & in Canticis Canticorum] *Non habent illi:* Canticorum.

104. & vindemiaui myrrham meam] *Prorſus ſic cum ipſis & Morel. lego, quia Græce eſt:* σμυρνάν μου, *pro:* vineam meam, *& alioqui non conueniret exemplum.*

105. Mortificauerūt in lacu] *Illi:* lacū, *at prius habent*

bent.70.

106. & dabo malignos in sepultura] Illi pro Morel. in sepulturam.

107. item alius] Rectius sic illi, quàm nos: alias.

108. dum descendero in corruptionem] Item & istud, pro: descendo.

109. In ipso (ait) his qui in carcere inclusi erant descendit spiritibus prædicare, &c. Ita hunc locum mutilum & addita: &, coniunctione obscurum, partim ex illis, & Morel. partim ex coniectura emendauimus, vt: in ipso, sit idipsum quod vulgo legitur in Epistola Petri: in quo, pro quo tamen longe aliter illi: qui in ipso habitat.

110. A MORTVIS] Etiam hoc ex illis cum Morelio item & illud: quippe.

111. absoluit] Vtraque illa D. Hierony. editio clarificauit.

112. eousque ille miserando[Rectius hoc nos quam illi: eousque te sequendo.

113. Nec creatorem omnium Deum] Recte nos hoc nunc, pro: de hoc.

114. id reparaturus] Illi: salutem operaturus, sed minus placet Contra rectius illi: certa, quàm: certe.

115. quod inferum est, aut quod supernũ pater] Illi non aliud, quam: quid inferum est aut quid supernum. Legunt etiam: reposita, pro: deposita.

116. Rediit] Ex iisdem hoc habeo, pro: Redit. Item: enim pro: etiam, adiicio quoque paulopost: &.

117. Sicut & ad Hebræos] Placet vt hic adiiciatur potius illud: &, quàm: iterum.

118. per passiones] Prorsus hoc cum illis lego tum quia Græce est: διὰ παθήματων; tũ quod sequatur: passionibus.

119. carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis Virtute reparatam] Item & hoc ex iisdem cum Morel. antea locus erat mutilus.

120. Vnde & Apostolus] Male illi: vt &.

121. Placuit autem ita] Adiicio: ita, ex iisdem.

122. Plenæ sunt de his] Illi non habent: de. Rectius autem nos: super his, quàm illi: super hoc.

123. potare] Vetus editio Hieron. potari. Vtraque verò soporatus sum, pro: somnum cœpi.

124. diuinæ potestas, maiestatis] Adiicio ex illis: potestas, & lego: manifestissime. pro: manifeste.

125. sanabit nos] Vetus edit. sanauit, sed supra Cyprianus libr. Testim. 3. cap. 1. item 70. & Hebræi in futuro legunt.

126. Qui educit] Illi: eduxit. Vtra lectio sit verior nescio, quum neque Esaiæ 40. quod adnotarunt in margine Manut. & Morel. neque alibi hanc scripturam reperire potuerim; sicut nec illud quod sequitur: Mulieres quæ venitis, &c. Nisi forte illud ita translatum fuerit ab Aquila, Symmacho, aut Theodotione illo loco vbi legitur Esaiæ 40. Qui educit in numero militiam eorum, & hoc Esaiæ 32. vbi est: Mulieres opulentæ, &c.

127. ad sepulcrum] Ex illis etiam hoc adieci, &: Magdalene, item: ad monumentum. Quibus & illud acceptum debeo: etiam de hoc ita prædicitur, pro: etiam hoc dicitur. Rursum addidi ex iisdem: quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eum. Quemadmodum & illud, cum illis lego: breuitati enim studentes, plura coaceruare non possumus.

128. consequanti breuitate, &c. continentur] Illorum etiam hæc magis placet lectio quàm vulgata: cõsequantia breuitatis, &c. continet. Ex quibus etiam lego: nisi, pro: si, &: per hæc, pro: per hoc.

129. ante nõ sederat] Etiã hoc rectius illi quã vulgati: sedebat. E quibus & paulopost adiecimus: sancto.

130. moris victorum est] Contra sic illi restituendi.

131. & alias] Illi: & aliud, Verum supra de Cardinalibus Christi operibus accipitur etiam: alias, pro: alibi.

132. aptantur] Iterum hoc ex illis, pro: addũtur. Et profectum, pro: perfectum.

133. Dominum eum vocat] Adieci ex eadem vtraque editione: eum, & paulopost: se.

134. à dextris virtutis Dei] Prorsus legendum cum illis: virtutis Dei, non: filij Dei, quia sic Euangelistæ, & alioqui absurdus esset sermo.

135. Qui est in dextera Dei sedens in cælis] Pessime Froben. Quod, atqui posteriores duas voces hodie non habet Epistola Petri.

136. Quia disponet] Et Frobenius & vetus editio: disponit, sed illud placet, quia Græcæ est, οἰκονομήσει

137. Quod autem dicitur, &c. non ideo dicitur, quod alij, &c. sed quod animæ] Sic illi pro eo quod nos duntaxat: Quid autem dicitur, &c. nisi quod alij, &c. sed animæ. Et videretur illa lectio genuina, nisi reiiceret communem expositionem de viuis & mortuis.

138. sicut ignis conflatorij] Omnino sic legendum cum illis & Morelio, non: conflatoris, quia Græce est: χωνευτηρίου. Ex quibus etiam adieci vocem: iste.

139. Videbam (inquit) in visu noctis:] Cum iisdem & Morelio addimus: noctis, quia habent 70. Omittimus vero quod habent illi: liber, quod 70. non legunt. Legimus tamen cum ipsis & Morel. iuxta 70. omnes populi, et: seruient, pro: omnis populus, ac: seruiũt. Adiicimus etiam cum iisdem paulopost: &, vbi contra. Chiliastas agit.

140. stantem in loco sancto] Ex Frobenio & vete. edit. Hieron. addimus: stantem, quod id habeat Euangelista. Ex quibus etiam paulopost legimus: magis, pro: magnas.

141. & extollit se] Illi: & extollitur, perinde est.

142. ne quis &c. credat] Idem: ne qui &c. credant. vt recipiat vnusquisque propria operis sui] Legunt illi: corporis, quomodo & græce & latine Apostolus; fortaßis alia versione vsus est Rufinus. Cõfirmat tamen tum iste tum supra Cyprian. libr. Testim. 2. cap. 22. & Ambr. in comment. lectionem vulgati nostri interpretis qui videtur legisse: τὰ ἴδια, pro eo quod est hodie: τὰ διά.

143. ET IN SPIRITVM SANCTVM] Sic ex illis, pro eo quod alij legunt: SPIRITV SANCTO.

144. personæ ipsius coaptata] Etiam hoc, pro cooptata.

145. Credo in Deum patrem omnipotentem, post hæc: In Iesum Christum filium eius, vnicum Dominum nostrum; ita iungitur: Et in Spiritum sanctum] Rursum hæc cum illis sic lego, quæ prius erant, in ablatiuo.

146. Sicut enim vnus dicitur pater] Vocẽ: vnus

ex iisdem adiecimus.

147. in Deum patrem,&c.] *Quum prius vbique illi hoc & similia in accusatiuo legant, non recte hoc loco ablatiuus apud illos reperitur; quare & hoc pacto castigandum duximus, non hic modo sed & postea vbique.*

148. adiecta præpositione: in] *Prorsus cum illis adiicienda particula:* in.

149. SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM] *Ex iisdem adiicio* CATHOLICAM, *quanquam mirer non explicari eam vocem ab auctore. Vicissim autem apud illos adiicienda prorsus vox:* HVIVS.

150. Nunc autem] *Recte sic coniecit legendum Manutius, quum illi sic legant.*

151. Is ergo] *Illi:* Hic igitur.

152. post hos] *Sic lego cum Costerio, pro eo quod illi* post hæc, *alij:* post hoc.

153. Regnorum libri] *Placet hæc illorum & Morelij lectio, præ alia:* Regum; *quia illa veteribus magis est vsitata. Ex quibus etiam paulopost.* & *adiicio.*

154. Salomonis vero tres ecclesiis traditi,] *Frobenius apud D. Hieron. legit:* Salomon vero tres Ecclesijs tradidit, *sed illud habet etiam editio illa vetus.*

155. Pauli Apostoli Epistolæ] *Etiam hæc illorum lectio, vt omnia sequentia in nominatiuo non in accusatiuo legantur placet magis.*

156. Petri Apostoli epistolæ duæ: &c.] *Locus diligenter adnotandus quod epistolam Pauli ad Hebræos (nam alioqui tredecim tantum essent epistolæ Pauli) vtramque Petri, Iacobi vnam, & Iudæ vnam, Ioannis tres indubitato inter Canonicas scripturas iam ab ætate sua Rufinus numeret, quodque Petro & Iacobo Apostolis inscribat. De quarum adeo auctoritate plura hic statueram adscribere, sed ne sim prolixior, lectorem remitto ad Ioannem Driedonem libr. 1. ecclesiastic. dogma. Melchiorem Canum libr. Locorum Theologicorum 2. & Sixtum Senensem libr. 1. Bibliothecæ sanctæ; quod opus non ita pridem prodiit, dignissimum profecto, quod omnium studiosorum teratur manibus.*

157. Iudith] *Quam non recte hic sentiat Rufinus de cæteris hic commemoratis scripturæ libris, supra alicubi suis locis tractauimus. Vt idipsum autem faciamus de hoc libro Iudith; Imprimis non modo cum aliis recensetur in Canone scripturarum locis in argumento citatis, sed & (vel ipso D. Hieronymo teste in prologo) Synodus hunc Nicena inter sacras scripturas computauit. Deinde citant tanquam scripturam Canonicam Origenes in cap. vltim. libr. Iudicum, Chrysost. de variis locis in Matth hom. 10. Ambros. Offic. libr. 3. cap. 3. epistola. 83. de virginit. libr. 2. de inst. virgin. cap. 2. ac libr. de Viduis latissime; etiam eum sua expositione dignatus pro non exigua sui parte; Cyrillus in Ioannem libr. 7. cap. 20. Fulgentius epistola 2. de statu viduarum. Ipse denique Hieronym. epistola ad Saluinam. Omitto Bellatorem presbyterum, D. Isidorum Hispalensem, & Hrabanum nostrum, qui in illum commentati sunt. Certe D. Hilarius Prolog. in Psalm. etiam libros Iudith & Tobiæ annumerari dicit canoni scripturarum, vt xxiiij. libri constituantur veteris Testamenti.*

158. Pastoris siue Hermatis] *Legunt illi cum Morelio:* Hermes, *Costerius:* Hermetis. *Sed magis placet illud; quod apud Origenem in epistolam ad Roman. non Hermes sed Hermas nominetur; quum tamen vtriusque Apostolus Paulus meminerit. Damasus etiam in cathalogo Pontificum Herman vocat, & Eusebius libr. 3. ecclesiast. histor. cap. 3. (ipso Rufino interprete) Hermæ libellum nuncupat. Hic autem etsi apud veteres Clementem Alexandr. Ireneum, Athanasium, citetur etiam ad dogmatum confirmationem, postea tamen à Prospero nullius auctoritatis iudicatus, & à Gelasio reprobatus est; quippe ex quo tum Cassianus suum errorem, tum Arriani suam hæresim comprobare niterentur.*

159. qui appellantur duæ viæ, vel iudicium Petri] *An illud* qui appellatur duæ viæ, *ad librum Pastoris referendum sit, an ad iudicium Petri incertum est. Verisimilius tamen fit, quod ad iudicium Petri; tum ex veteri editione Hierony. vbi duobus punctis distinguitur à præcedentibus, & sequenti istud iungitur sine vlla interpunctione, vt omittam particulam:* vel; *tum quod opus illud Hermæ tribus duntaxat libris distingatur, quorum primus Ecclesia inscribitur, secundus Pastor & tertius Similitudinum. Quod tamen si sequamur, censeo præponendam:* &, *particulam. Iudicij autem Petri meminerunt etiam Hieron. & Sophronius in catalogo virorum Illustrium.*

160. sibi ecclesiæ ac] *Adijcimus hæc ex vtroque D. Hier. exemplari.*

161. Cur non dixerit etiam hic] *Ex iisdem adijcimus particulā:* hic. *nō placet autē quod habent:* dixerint. *quia prius vbique singulari numero loquutus est Auctor.*

162. in qua] *Ita illis rectius quàm alij:* in quo. *Iterum:* aut, *pro eo quod alij:* ac.

163. Vt Arius] *Hoc in illis adiiciendum, legunt vero constanter:* &, *pro:* vt. *Item paulopost:* odi, *pro:* odiui. *Pulchrè autem deducit singulorum istorum hæreses.*

164. quid dicat] *Ex ipsis hoc reposuimus, pro:* dicit.

165. coæternas Deo animas] *Illis adijcienda vox:* Deo, *immo hoc modo castigandus vterque alioqui corruptissime.*

166. & post eius successor Photinus] *Non male vetus Hieronymi editio:* & eius post hæc successor; *Pro quo corrupte Froben.* post hunc. *Atqui recte illi:* Photinus, *pro:* Fotinus, *quia & Epiphani⁹, hære. 71. et Augusti: hæres. 45. sic illum cū aliis veteribus nūcupant.*

167. & filium Dei habere initium, &c.] *Hæc in illis desiderantur, atque adeo & supplenda sunt.*

168. non tamen & animam] *Vicissim ex illis suppleuimus particulam:* &, *paulopost recte nos:* traditionis ecclesiam criminando, *pro eo quod illi:* traditionem ecclesiæ. *Vrgebant enim Donatistæ traditionem codicum.*

169. & quod Nouatus sollicitauit] *Recte ita loquitur, nam auctor hæresis fuit nouatus, assertor Nouatianus. Atqui magis placet illorum lectio:* & secundas nuptias; cum forte iniri eas necessitas exegerit, condamnendo, *quam aliorum:* & secundas nuptias, iniri eas etiam si necessitas exigit, condemnando, *quia alioqui vox* iniri, *non habet cui respondeat. Quum autem & D. Augustin. hær. 38. & Epiph. 19. Nouatianis hunc errorem impingant, mirum est nusquam eius meminisse Cyprianum.*

170. diabolū debita absoluere damnatione pęnarum] *Hic vicissim illi non recte:* absolui. *Atqui veluti digito Origenem (quod mirum est Auctor notat:* vbi in-

171. vbi indulgentia principalis est?] Froben.addit: causa, sed non est necesse, nec illud habet etiam vetus editio; quæ tamen legit: principaliter. Vtrique autem adiiciendum vt sensus constet: Et tamen.

172. effici subito videtur] Ex illis adijcio: subito, et iis vicissim adiiciendum: & purus.

173. in bonum voluntas mutata] Iidem hoc rectius cum Morelio quam alij: bona voluntas. Sane est autem intelligendum quod dicit: auctore malo dæmone, Ex iisdem adiecimus: &, ac paulopost: est.

174. Sed & vlterius] Sic vetus editio, pro eo quod alij: Sed vltimus. Et videtur illud castigatius, quia sequitur in Symbolo: ET VITAM AETERNAM. Quod tamen, nisi forte tacite, non explicat auctor; Ex vtroque vero adiecimus: carnis, cum Morelio. Retinuimus autem: Manichæus, pro eo quod habent illi: Manichæi, quia prius etiam sic locutus est.

175. Inde vel] Illi: Tamen vel. Cum Morelio autem ex ipsis adiicimus: sed viuentium.

176. qui iam nõ carni seruiũt, sed animæ] Vetus editio Hierony. qui iam conseruam animæ, sed nõ placet. Verũ ex eodem reposui: meruerunt consortiis inferre, pro eo quod erat: meruerint consortijs misceri.

177. maris etiam interdum profundo sorbetur] Illorum hæc lectio placet, pro: soluitur. Ex quibus etiam cum Morelio legimus: redintegrari, pro: reintegrari.

178. quæ lege Dei seminatur in terra] Prorsus ex illis adieci cum Morelio: terra. Cum iisdem tribus lego: tam, pro: nunc, & : æstimator, pro: existimator.

179. ferriq;] Hoc ex veteri excuso, pro: ferri quoque.

180. vniuscuiusque seminis quocũque loci fuerit satio. &c.] Illi longe aliter: vniuscuiusque seminis granum quocunque loci iactum fuerit, & cęt. germen producet, vt statum suæ formæ, &c. reparet. Quæ vero sequuntur, tam sunt corrupta vt sine MS. cod. mederi sit impossibile. Vetus enim editio longe aliter legit, cui consentit Froben. omissa vnica voce: est. Sic nempe: ratio tamen ipsa quæ inest vnicuique carni, est immortalis: quia immortalis animę caro est, ex eo tempore, quo seminatis in terrã corporibus primum veri Dei voluntati arrisit, collectum, &c. ac reparat illã speciẽ. Verũ non minus & hoc obscurũ est.

181. fidẽ symboli] Ex illis: fidẽ, adiecimus, sed vicissim in ipsis adiiciendũ: cauta & prouida adiectione.

182. quã is, &c. signaculo crucis fronti imposito contingit] Prorsus sic lego cum Costerio, pro: contegit. Illi vero neutrum legunt, sed: quam haberis, &c.

183. quod resurgant mortui] Illi: quod resurgat mortalis caro.

184. ita & in Christo omnes viuicabuntur] Sic ex illis, adiecto: &, pro: viuificantur; quia exemplaria Apostoli & latina & græca sic legunt.

185. Omnes quidem resurgemus] Adnotanda est hæc lectio conformis nostro interpreti, præsertim quum præcedentia fere iuxta græcum Apostoli exemplar legantur. In cuius confirmationem, latius D. Hieron. epistola ad Minerium & Alexandrum.

186. Nam si credimus] Hic erat particula: &, superflua, & paulopost desiderabatur.

187. qui relicti sumus] Illi vtrobique & rursum postea, qui reliqui sumus; perinde est.

188. quasi nouella] Ex ipsis adiicimus: quasi.

189. Est (inquit) arboris spes] Hoc quoque ex iisdem pro: arboris. Vicissim autem apud illos & Morel. legendum deficit, non: deficiet, quia græce est: ἐκλείπῃ. Rursum ex iis: ab, adieci & interrogandi notam. Atqui corrupte vetus editio: obierit, pro: abiit, quia græce est. ᾤχετο. Est autem adnotatu dignum, quod hæc dicat interrogãtis modo legenda, contra quam hodie fit in latinis & græcis exemplaribus. Mirum est vicissim, quod vtrobique legat: cum ceciderit,, quandoquidem græce sic priori loco: τελευτήσας, & posteriori κοιμηθεὶς.

190. exscisæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere] Rursum hoc ex illis, pro eo quod erat dumtaxat: abscissæ arbori vitam redire. Cum iisdem omisimus quo vbi pessime legebatur: quo modo.

191. iterum fiam. Et iterum idem dicit: Qui resuscitaturus est super terram pellem meã, quæ hæc nunc] Omnia hæc antea desiderata cum Morelio ex illis adiecimus. Vnde & manifestum est, paulopost etiam debere legi: Qui resuscitabit pellem meam, quæ hæc nunc haurit, pro eo quod erat corruptissime: Quia suscitauit, &c. quæ hæc non haurit.

192. & hoc quod nunc mortale est] Etiam hoc ex illis, pro: Et nunc quod, quemadmodum etiam paulopost. resurgẽt, pro: resurrexit. & iterum: non, pro: nec, omissa etiam cum illis particula: de, superflua.

193. absque internecione] Illi: interemptione.

194. Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant, &c.] Etsi disertis verbis non explicet vltimum symboli articulum, satis tamen hic vrget vitam æternam.

195. Nec mireris, si sacrosancta sanctorum corpora, &c.] Prorsus etiam ex illis reposuimus: Nec mireris, si, pro: Nec mora, qui aliter etiam legunt quod sequitur: caro sanctorum in tantam gloriam, &c. mutabitur, vt &c. aere vecta rapiatur.

196. conforme corpori fieri] Rectius hoc illi cum Morelio, quam alij: corporis filij. Græce est enim: εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι Adiecimus cũ iisdem paulopost voculam: &.

197. Quia coexcitauit, &c. simulque fecit] Contra hic non placet illorũ lectio: consuscitabit, et: faciet; quia repugnant & græca & latina Apostoli exẽplaria.

198. Cui enim] Iterum hoc ex illis, pro: Quid. Item: cõformandi, pro: confirmandi, & : eorum, pro: sanctorum.

199. Nec hoc tibi] Adiicimus ex iisdem: tibi, & paulopost hæc verba: rursum corpus animale. Item vocem autem. Cumque ipsis legimus: ex, pro: de. Addimus etiam deinde voces: Deus, & : ministret.

200. vtque sancta Trinitas] Prorsus etiam cum illis sic legimus, pro: atque; item: affectu, pro effectu, & paulopost bis quæ, pro: quid.

201. vtque in peccatorum remissione diuinę libertati nequaquam ratio &c. Optime sic vet. edit. cui consentit & Froben. præterquam quod legat: & quod; pro eo quod alij corruptissime: atque in peccatorum remissione qui ad libertatem diuinam in ea quæ ratio. Ex vtroque autem paulopost adiicimus: &.

AD VIGILIVM DE IVDAICA INCREDVLITATE seu potius Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis & Papisci, Præfatio.

ARGVMENTVM.

PRæfatur latius Auctor in Altercationem Iasonis Hebræi Christiani, & Papisci Iudæi Alexandrini, à se ex Græco translatam in Latinum; eamque Vigilio Episcopo dedicat, Martyrium illi prædicens; suique vt meminerit in cælesti gloria multis verbis rogat. Atqui Altercationis ipsius meminit D. Hieronym. in Genesin, & eius argumentum his verbis Origenes libr. 4 contra Celsum indicat: Quod si quis (inquit) æquiore animo Iasonis & Papisci scripta perlegerit, profecto comperiet, non irridendum esse librum; in quo Christianus ex Iudaicis scriptionibus cum Iudæo describitur disputans, & plane demonstrans, quæ de Christo exstant vaticinia, Iesu ipsi congruere. Solus autem Morelius hunc & sequantem Tractatum edidit.

ETSI plurimos gentilium scio Vigili sanctissime, ab ordine atque ratione veritatis auersos, quo minus Dominum noscant, cæcitate mentis errare: tamen magis Iudaicæ plebis insaniam noui aduersus nomen Domini, pertinaci etiam nunc duritia cordis, ingenita patrum iniquitate, perstare; aduersantis veram salutem, nec inquirentis vitæ æternæ datorem, vt qui delictis stirpis antiquę sint pari merito nequitiæ genitalis obnoxij, saltem vel sero credentes possint conuersi ad Domini timorem satisfactione omni pænitentiæ ab iniquitatibus liberari: sed perstat & durat adhuc & semper adusque progeniem succidaneam innata patrum irreligiosa perfidia; quæ aduersum odium nominis domini incredulitatis infamia roborata, nec ad noscendam veritatem potest corrigi, nec ad timorem Dei ipsius monitis doceri atque suaderi. Cum autem doceat Dominus, & ostendat dicens: Ego sum lumen sæculi, qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ: quæ, malum, ratio est, ostensum diuinitus vitæ lumen omittere, & mentis cæcitate malle tenebras mortis eligere, vt ostendat damnationis suę proprię voluntatis liberam & illicitam perditionem, contra Deum etiam illa nolle quæ prosunt. Secundum quod & per Domini vocem increpatam Hierusalem quod colligi noluerit, Domino illam volente colligere, loquitur spiritus sanctus, & bonitatem Dei manifestat peccatoribus subuenire iugiter velle: Hierusalem Hierusalem, quæ interficis Prophetas & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina colligit filios suos sub assellas suas, & noluisti.[2] Adeo Dei voce manifesta, perfidi populi contumacia denotatur, vt etiam salutem propriam suam semper aduersus clementem misericordiam Domini spreuisse doceatur. Propheta item alius, beneuolentiam Dei exhortatione offerens, prædicatione insinuans; proclamat & suadet dicens: Reuertimini ad me, & ego reuertar ad vos dicit Dominus. Alias quoque similiter misericordiam suam Deus sempiternam manere demonstrans, addidit dicens: Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat, dicit Dominus. Quid est ergo reuerti, quam in Christum credendo, per eum qui est via veniendi ad patrem, Deo reconciliatum posse saluari? Quomodo autem reuerti ad Deum possunt; qui ei per quem est agnitio & reuertio ad Deum, voluntatem Dei prædicanti credere noluerunt? aut quomodo Deum satisfactione placare potuerunt; qui eum qui est satisfactio & placatio pro nobis apud patrem, sacrilega impugnatione persequi maluerunt? Si enim aduocatum Christum habemus apud deum patrem seruare eą quæ nos docuit & monuit, quæque ad patrem locuturus est, sollicito timore facere debemus. Igitur nos qui mente in domini metum prona, mandatorum eius monitis insistimus, & religiosi ac venerabilis cordis fide credulitatem de eius timore concipimus; quid aliud sequi, quid cupere, quid magis velle ac tenere debemus, quam[3] vt omni à nobis mentis antiquæ nocte discussa, & caligine vitæ prioris abstersa, mandatorum domini salutarium memores, ac vitæ æternæ promissa retinentes, ad eius monita vertamur, & in ipsius lumine quod ostendit, firmata credulitate gradiamur; vt qui ignari aliquando salutis futuræ, in erroribus implicati vitæ prioris, ac tenebris aberrauimus, illuminati nunc eius veri luminis claritate

Ioann. 8.

Matth. 23.

Zach. 1.

Ezech. 18.

1. Ioan. 3.

ritate, & ostenso nobis atque patefacto melioris vitæ limite, domini mandata sequenda & gerenda teneamus. Hoc lumen nobis vitæ salutaris exortum, hoc in reparationem hominis natum, de dei patris procuratione ac miseratione, præsidium. Magi primi ab Orientali parte venientes, & stella eius duce, Iudæorum regem palam præscia prædicatione quærentes, adferentes etiam munera, testificata omnibus inquisitione monstrarunt. Et ne aliquibus, quis ille, esset absconsum; inuentum puerum procidentes genibus adorarunt; sicut testificatur Euangelium, dicens: Cum autem natus esset Iesus in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in Oriente & venimus adorare eum; testificantes scilicet veritatem de eo, etiam stellam sibi signum atque indicium natiuitatis ipsius esse monstratam, qua indice natum illum Magis prædicantibus & adfirmantibus, Hierosolymis crederent. [4] Simeon quoque iustus qui in cæcitate constitutus, diuino monitu audierat, se non ante moriturum quàm vidisset Christum; cum in templum omni populo præsente infantem secum inferret mater, & in spiritu natum esse Christum sensisset, acceptum in manus puerum vidit; & benedicens Deum, in conspectu & auditu omnium dixit: Nunc dimittis seruum tuum domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. Symeon quod cæcus audierat, euidenti veritate perfectum est; & veritatem quam accepto lumine viderat, benedicendo palam, deum populo prædicabat. Ad hoc enim viderat vt referret, & reuelatione sua quod Christus natus fuisset, ostenderet; & perfidi populi initia prima incredulitatis instrueret. Nec hoc solum testimonium de eo scripturarum cælestium veritas perhibet, verum & per prophetas ante spiritus sanctus aduentum eius in hunc mundum futurum, palam mente omnium consciente prædicauit.

Matt. 2.

Luca. 2.

Nec est obtentus excusationis incredulis, vel ignorasse dei filium Christum, vel nescisse futurum saluatoris aduentum; sicut Dauid manifestat dicens: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam; non sunt sermones nec verba, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exiuit sonus eorum, & transfines terræ fines eorum. In sole posuit tabernaculum suum, id est, in manifesto, in luce, palam seipsum venisse monstrauit; & prædicatione per prophetas, sui ostensione quodammodo, omnibus suam præsentiam probauit. Hoc etiam Esaias, per quem dominus præsentiam suam clara annunciationis manifestatione monstrauit, prophetat & dicit: Ipse qui loquebar veni, id est, qui per prophetas ante aduentus mei futuri præloquens fueram, is propria nunc atque præclara voce præsentiam meam testis mei ipse manifesto.

Psalm. 18.

Quid euidentius? quid luce præclarius? quid verius potest dici? vt oculis quodammodo perspectus esset, ostendit venisse ipse qui fuerat venturus, antequam veniret; & incredulitate [5] mentes populi perfidi obstruente, venientem nemo cognouit. Sicut idem Isaias in prima increpatione populo proclamat dicens: Cognouit bos possessorem suum & asinus præsepium domini sui; Israel autem me nesciit, & plebs me non intellexit. Palam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & sedentibus in tenebris manifestum vitæ lumen effulsit, & iustitia: [6] perfidorum pectus obsessum, postposita propria ac reiecta salute tenebras potius cæcitate cordis elegit. Frequentatur vbique atque manifestat prophetatio cunctorum, qui sancto Spiritu præmonente, aduentus domini metatores esse sortiti sunt; hoc lumen sæculo datum, & diem nobis salutis exortum, viuificandis quoque in eum credentibus destinatum. Docet hoc in psalmis spiritus sanctus & ostendit dicens: Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: à domino factum est istud, & est admirabile in oculis nostris: iste dies est quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo. In hoc die nos ambulare Paulus quoque Apostolus præcipiens & docens ac præmonens dicit: Nunc enim propius est nobis salus quam cum credimus: nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum & induamur arma lucis, sic vt in die honeste ambulemus, id est, in Christo & mandatis eius, cuius lumine ac monitis luminati & in claritate diei eius inuenti, pro-

Esaia. 1.

Psalm. 117

Rom. 13.

ximam nobis salutem credulitatis in eum mente conspicimus. Solem] quoque esse Christum cunctis timentibus eum Malachias propheta testatur & promittit dicens: Vobis autem timentibus nomen meum orietur sol iustitiæ, & sanitas in alis eius; ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis eius, qua extendens manus cuncta sæculi saluaturus amplexus est. [7] Conuerso ergo ad eum timore credamus, & ad æternitatem vitæ spe futuri regni eius animemur. Quis enim tam stolidus ac demens, quis sic ab intellectu suæ salutis alienus; qui tot & tantis veritatis testimoniis incredulus, [8] non aduersus, in meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat; & tenebris vitæ quondam mortalis exutus, in lumine præceptorum cælestium gradiens, ad diuina monita & Domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde, tota mentis ac fidei credulitate conuertat: vt quem Prophetæ prædicauerunt, Deum noscat; vt Christum qui se palam mundo venisse monstrauit, intelligat; vt scripturis diuinitus testificantibus, Dei filium & Deum credat. Sicut ipse, quæ sit

Ioan.17. vita æterna, manifestat dicens: Hæc est autem, ait, vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum; docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse, quam credere & oculos cordis in dominum prona, immo tota pectoris fide deuotæ mentis aperire. Inde iam fit vt credendo intelligas, intelligendo quod credis, in sensu deum illuminato corde conspicias; sicut idem ipse dominus & per Esaiam antemonet dicens: Si non credideritis, nec intelligetis. Tam fa-

Esaie.6. cilis & præstãs & larga est atque abundans de domini pietate clementia; vt si quis semel sese in eum toto timore conuerterit, ad cæleste munus admissus; iam eius non nisi ad diuina mens pateat, & ad cælum ac superna oculos cordis adtollens, Christi lumen parte iam salutis aspiciat. Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ipsius Abrahæ patriarchæ fideli credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideo ad iustitiam deputari ei condigna remuneratione

Gen.15. commeruit. Hoc Deus diligit, hoc adpetit hoc in seruis suis benignus remunerat, & honorat simplicitatem mundi cordis; [9] quo quidem eius cernimus timorem dilectionis domini, quo probamur: credulam fidem mentis, qua iustitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem seruare nos conuenit; qui custodientes verba cælestia, & sperantes promissa diuina, filij Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur dicentis: Sic Abraham credidit Deo, & accepto latum est ei ad iustitiam. Roman.4. Cognoscite ergo, quoniã qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Hoc Iudaicus populus, cui à primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia, & perfidi cordis insania seruare noluit; & ideo pro diffidentiæ merito, filiorum nomen amisit: non tamen omnium perfidæ gentis, aduersus nomen domini, quo minus intelligerent veritatem, odio durata mens est. [10] Etiamque spiritus sanctus, id est, Christus dominus noster profectus ex deo patre, venit vt saluum faceret quod perierat Israelis: qui maior ac fortior ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui aduersus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate durabant, ad notitiam claritatis & gloriæ suæ tam facile conuertit; quam vt omnes saluos faceret prouidentia suæ diuinæ misericordiæ dignatus aduenit. Nam vt duri cordis tunc & impiæ plebis ad domini metum ipso domino euangelizante conuersas mentes sileam; vt Apostolorum eius prædicatione multiplicatum in toto orbe & reuersum credentium populum cõticescam; illud præclarum atque memorabile gloriosúmque [11] Iasonis Hebræi Christiani, & Papisci Alexandrini Iudæi, disceptationis occurrit: Iudaici cordis obstinatam duritiam, Hebræa monitione ac leni increpatione mollitam; victricem in Papisci corde, Iasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam. Qua Papiscus ad intellectũ veritatis admissus, & ad timorem domini ipso domino miserante formatus, & in Iesum Christum filium Dei credidit, & vt signaculũ sumeret deprecatus, Iasonẽ postulauit. Probat hoc scriptura concertationis ipsorum, quæ collidentium inter se Papisci aduersantis veritati, & Iasonis asserentis & vindicantis dispositionem et plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cuius trauslationem, ad intellectum latinum

tinum, animante dei ope, & fidei viuentis firmitate, seruata verborum proprietate, intrepidus accessi; & his qui ab intellectu Græcæ docilitatis alieni sunt, interpretata, integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, differui, cuius laboris probationem tibi carissime,[12] qui vtriusque linguæ instructione fundatus es, impensa petitione committo; vt qui sancti spiritus veneratione verecundus es, collata vtriusque operis lectione; audaciam verecundæ temeritatis explores; & examine iudicij tui, quæ minus à nobis vel impropriè forte digesta sunt, auctoritate spiritus sancti, qui in pectus tuum inundatione gratiæ cælestis influxit, comprobes & emendes: Sítque ad te de ista lectione ab humilitate nostra mandata legatio, & insinuanda tibi in nos prima dilectionis petitio; vt paruitatem fidei meæ, cum discipulorum tuorum instructione atque eruditione coniungas; & me quem in alia parte huius prouinciæ constitutum propter visendos vultus tuos non itineris longinquitas terruit, nec senium ac difficultas fatigati ac fessi iam corporis retardauit, sed animante stimulatu domini, & vrgente festinata cupiditate properandi, contempta quoque omni tribulatione inopiæ atque penuriæ, quantacunque virium facultate veniendi, sanctimoniæ tuæ celebris huc fama perduxit, ad permixtam[13] dilectionis tuæ caritatem, cum vnanimitate fraternitatis admittas; & amore tuo quem discipulis suis dominus hæreditatis titulo reliquit, coniungas pariter & adsciscas. Expertum pariter cum fratribus in apertione oris tui splendorem gratiæ luminis Christi sequar; in tractatibus tuis lumen vitæ, quod Dominus ostendit, quod Christus aduenicns æternam vitam esse monstrauit. Certe quam mihi læta illa, quam exoptabilis dies est, cum misericordiæ domini fauore accersitione dilata, senectam istam meam proferre contigerit; vt & orationibus sanctorum impense & iugiter deprecantium dominum, Christi martyrem videam, vt coronam iustitiæ, quæ tibi penes dominum deposita est, portare conspiciam. Nec putaueris autem martyrij tibi, secundum præsens votum fidei nostræ, gloriam tribui: tunc inde felicitatis huius collata dignatio est; tunc iudicio suo iusto dominus elegit destinatum martyrem, cum te exemptum de iustorum grege atque adsumptum sibi, inopinato constituit altari sacerdotem. Præclara prorsus & gloriosa vocationis electio, & de domini dignatione noua atque inaudita & mira felicitas; transmarinæ peregrinationis necessitatibus occupatum, ad destinatum tibi munus, ignarum ac nescium repente venisse: atque ita regressus tui tempus ad hoc esse libratum, vt insperata celeritate veniendi, intelligeres atque dignosceres honorem sacerdotij cælestis inter ceteros tibi potissimum destinatum; & quod iussione domini expectatus venires atque occurreres, reseruatus vt ecclesiæ suæ dominus tota miserationis pietate consuleret.[14] Dimicationis plebis mora, quem potius eligeret Episcopum; te quærenti populo suo Christus inopinatum repente obtulit, & complacitum sibi cælestis prouidentia, manifeste aduentus tui improuisa occursione monstrauit: documentum repentini ac perennis occursus, procurationem dei voluntatis ostendit; vt quod difficili expeditione potuisset occurrere, facili celeritate perfectum sit, vrgente domini iussione; & vt prius te in ecclesia dei episcopum stare conspiceres & stuperes, quam venisse dignosceris. Inde dilectionem iam tecum suam dominus initiata charitate firmauit; inde amicitiam tecum, quam discipulis suis cum triumpho crucis suæ tradidit dedicauítque, dicens: Si feceritis quæ mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos,[15] inde martyrium, inde sacerdotij electionem signauit. Amicitia est, per quam ad Christi vultus admitteris, extraordinaria hostia peruenis. Sic eliguntur iusti, sic probantur religiosi, ac simplices in Christum timore electi; vt antè remunerationi fidei destiteris, antè præmio deuotæ mentis in domino dignus habearis, quàm venerit hora decreti, quàm exceperis, sententiam Christi, probatam te & paratam hostiam electio cælestis inueniat. Etenim ille te, qui non mendax deus, qui episcopum plebi suæ de improuiso constituit, ille plena dilectione suæ voluntatis te coronabit. Tantum tunc vt nostri memineris petimus, & oramus, cum pudicitia adlectionis domini probata atque immaculata hostia, ante Christi tribunal adstiteris, cum gloriam

Ioan. 15.

gratiæ dei, præmio deuotæ mentis ac remunerationis exceperis; memoriæ hæreat & teneas, vt in ſenſibus tuis maneat, quam nobis impertire dignaris, dilectio caritatis; vt orationibus tuis peccata noſtra veniam conſequantur, vt meritis iuſtitiæ tuæ, vitæ noſtræ delicta purgentur. Etenim martyrij inſtar eſſe confido, peccatorem iuſti martyris petitione meruiſſe ſaluari:[16] & vt, cum ipſe pro te promouere quod precibus tuis
Iob. 42. minus poſsis, martyris meritis libereris. Sic Iob iuſtus pro amicorum trium peccatis à deo rogaturus & impetratus, oſtenditur, & probatio timoris eius & fidei domini voce teſte ſignatur. Cum ergo in die liberationis tuæ cariſſime, repræſentare te Chriſti vultibus cæperis, cum in æternitatem perpetuitatemque viuendi regnare cum Chriſto felici ſorte ſucceſſeris, in domini miſericordia,[17] in mente iam habe puerum tuũ Celſum ſanctiſſime.

ADNOTATIONES IN altercationem Iaſonis & Papiſci.

1. Etſi plurimos gentilium ſcio Vigili ſanctiſſime] *Optime quidem quæ de hoc Vigilio poſtea narrat, conuenirent in D. Vigilium epiſcopum Tridentinum & martyrem, ſed videtur Auctor iſte vetuſtior, etiamſi Ambroſij ætate vixiſſe illum dicamus.*

2. Adeo Dei voce manifeſta] *Prorſus ex coniectura ſic lego, pro eo quod erat:* à Deo, dei voce; *quod alioqui ſuperflua erat eiuſdem repetitio. Sic etiam paulo poſt:* exhortatione offerens, prædicatione inſinuans, *pro eo quod legebatur:* exhortatione, prædicatione offerens, inſinuans.

3. vt omni à nobis] *Etiam hoc reſtitui, pro:* vt omnia nobis.

4. Symeon quoque iuſtus qui in cæcitate conſtitutus] *Mirum eſt quod etiam ſecundo repetit, Symeonem hunc cæcum fuiſſe; neque enim id apud quenquam me legiſſe memini.*

5. mentes populi perfidi obſtruente] *Rurſum hoc repoſui; pro:* mentis.

6. perfidorum pectus obſeſſum] *Vox quæpiam hic deſiderari videtur.*

7. conuerſo ergo ad eum, &c. & ſpe futuri regni eius animemur. Quis enim] *Prorſus etiam hoc lego, pro eo quod erat:* cõuerſo ad eum, &c. ſpem, &c. Quis ergo.

8. non aduerſus in meram fidẽ] *Locus corruptiſſimus. Sic etiam paulopoſt mira eſt congeminatio:* cordis, pectoris, mentis.

9. quo quidem eius cernimus, &c. *Etiam hic locus obſcurus eſt & corruptus.*

10. Etiámque Spiritus ſanctus, id eſt, Chriſtus dominus noſter] *De hac veterum phraſi, qua etiã Chriſtum Spiritum ſanctum vocabant, vide ſupra libros: Quod idola dij non ſint, & de montibus Sina & Syon. Atque hinc videtur conſcripta hæc præfatio ante hæreſim Arrianam. Immo ex ſtilo, iam ætate Cypriani.* conticeſcam] *Rurſum hoc reſtitui, pro:* conticiſcam.

11. Iaſonis Hebræi Chriſtiani & Papiſci Alexandrini Iudæi] *Vel hinc & ex eo quod ſequitur:* ad cuius tranſlationem, &c. *patet, non aliud eſſe hoc ſcriptum quam Præfationem, vti latius in argumento diximus. Quanquam etiam iſte locus videatur mutilus. Porro Iaſon iſte Theſſalonicenſis fuiſſe dicitur, cuius Roman. 16. & Actuum. 17. fit mentio, quémque Dorotheus Tyrius in Synopſi, poſtea fuiſſe ſcribit Troadis primum epiſcopum:*

12. qui vtriuſq; linguę inſtructione fũdatus es] *Hæc & ſequentia optime in D. Vigil. quadrarent, quippe qui & Athenis ſtuduerit, & inde reuerſus ſtatim ad epiſcopatum raptus ſit, ac poſtea ad martyrium, qui etiam quoſdam tractatus conſcripſerit; ſed ſicut iam diximus, vetuſtior fuiſſe auctor videtur.*

13. dilectionis tuæ caritatẽ] *Omnino ſic lego, pro eo quod erat corruptiſsime:* dilectus tui. *Non male etiam legas:* dilectioni.

14. Dimicationis plebis ſuæ mora] *Forte:* Dimicantis.

15. Inde martyriũ] *Etiam hoc lego, pro:* martyrem. Tantum tunc vt noſtri memineris, &c.] *Prorſus ſimile eſt ſed luculentius Epiphonema, illi Cyprianico de habitu Virginum & de bono pudicitiæ, mire confirmans inuocationem ſanctorum.*

16. & vt cum ipſe pro te] *Iterum mutilus aut corruptus eſt hic locus.*

17. in mente iam habe puerum tuum Celſum] *Hinc patet Auctorem huius translationis, non Cyprianum ſed Celſum quendam; niſi forte velit quis legere:* Cæcilium. *Verum obſtat ætas ſenectutis, in qua traſtuliſſe hæc auctorem conſtat. neque enim eſt veriſimile Cyprianum in epiſcopatu ſuo hæc ſcripſiſſe, vt omittam quod martyrio prohibitus videatur, ne ad ſenectutem perueniret.*

ADVERSVS IVDÆOS QVI INSECVTI SVNT dominum noſtrum Ieſum Chriſtum incerto auctore.

ARGVMENTVM.

Iudæos Auctor multis ſcripturis impugnat, quod Dominum Ieſum non agnoſcerent. Atque Cypriani nõ eſſe, ſtilus ſatis cõuincit; Auctoris tamen vetuſtatẽ indicat citatio ſcripturarum iuxta 70.

ADTENDITE ſenſum & intelligentiã veſtrã & in ſpiritu ſancto, vt non tantum auribus audiatis, ſed etiam oculis cernatis diuinum Chriſti ſacramentum. Cernitis autem per fidem veſtram: audire enim neceſſitatis eſt, credere ſollicitudinis. Aurium officium eſt, indifferenter

differenter pariter vana atque vtilia perspicere; fidei autem, nisi quæ probauerit credere. Neque enim quicquam prodest libenter audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia. Si ergo vos estis spiritales, intelligite cælestia. Similia enim sui similia recognoscunt: etiam muta animalia de vocis sono inuicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum & miles tubam. Quanto ergo verius spiritales spiritalia intelligunt, cælestes & hæredes patris sui præcepta, & ea quæ testamento patris cauta sunt? Vos ergo cum sitis Christi hæredes, intelligite testamentũ eius. Quod si quis per ætatem minus docibilis est, ad intelligendum, habet spiritum sanctum interpretem, illum sequatur; illo duce & magistro facillime poterit noui testamenti iura virtutémque cognoscere, quod hæreditas gentibus contributa est, hoc modo.

Genes 1. & sequ. cap. Deus & pater in principio fecit hominem sua manu, eúmque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum vitæ legis & testamenti. Ille autem contemptis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam natiuitatem, in qua etiam defunctus est: sed deus suscitauit genus iustum de semine Adæ, quod semen conseruauit in populum, super filium Noe, & hæredes eius. Ex illo genere inuenit hominem iustum, cui imperauit, vt faceret fabricam in modum machinæ, capacitatis certæ mẽsurarum compagibus; vt illa conditus cum suis filiis Noe, seruaretur per illud genus: sed iusserat deus, propter iniustitiam hominum, orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur postea saluus factus est [z]

Genes 9. cum suis Noe, cui constituit & deus præcepti sui testificationem dicens: Omnes res cibus vobis, quasi pabulum olerum; excepta carne in sanguine vitæ: & posuit huius testificationis signum in arcu. Post hæc rursus

Genes. 17. dominus deus testificatus est Abrahæ in Isaac, hoc modo dicens: Tibi dabo hanc terram & semini tuo, & faciam te patrem multarum gentium. Et exinde increuit semen in multitudinem populi, & diuisum

Exod 3. est in duodecim patriarchas. Sed etiam illis quoque dominus testificationem posuit[3] in monte Choreb per Moysem, de quo loco expulsis gentibus, constituit illic populum quem accepit & possedit promissa sibi hereditate: quibus etiam pleraque signa & miracula ostendit deus, quasi charissimo filio; Sed idem populus perceptis tot tantísque beneficiis, aduersatus est patri & dereliquit deum viuum. Dereliquit enim Israel dominum, ostendens ei terga, & Hiere 3. non faciem: nam faciem suam conuertit ad idola; & interficiendo missos ad se prophetas, qui de Christo prædicabant, exinde consueuit Israel persequi Christum. non tantum in corpore aduenientem, sed etiam cum à Prophetis adnunciaretur. Vniuersos etenim vates persecuti sunt, ex quibus quosdam lapidibus insectati, alios indigne excruciando, peremerunt non tantum ipsos, sed & per eos dominum Christum. Quæ enim huius probatio? scilicet eo quod insimulatos & infidos, & perfidos, & mendaces, & contrarios Christi susceperint; veros autem & fidei plenos impugnauerint. Moysen maledicebant, quoniam Christum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Christum non prædicabat. Aaron repudiabant in sacerdotio, quoniam Christi similitudinem præferebat: Abiron constituebant, quoniam Christo contradicebat. Dauid oderant, quoniam Christum canebat: Saul extollebant, quoniam Christum non loquebatur. Samuelem respuebant, quoniam Christum loquebatur:[+] Agag seruabãt, nihil enim de Christo loquebatur. Hieremiam lapidabant, Christum vaticinantem: Ananiam diligebant Christo aduersantem. Isaiam secabãt, Christum vociferantem: Manasse magnificabant, Christum persequentem. Ioannem interimebant, Christum demonstrantẽ, Zachariam trucidabant Christum diligẽtem: Iudam diligebant Christum tradentem. Videtis quemadmodum Christum qui diligunt, odiuntur: qui odiunt amore flagrant apud indignam plebem. O pertinaciam persecutionis dignam vsque ad mortis exterminationem. non enim tantummodo testes domini impugnauerunt, sed & ipsi domino perfidi coloni, cõtumeliam fecerunt patri in filio. Quid igitur digni fuerunt pati ad hoc admissum? scilicet fugari de regno, abdicari hæreditate: & ita factum est, & ita euenit, digna dignis obtigerunt. Pater enim contumeliam passus in filio, filius perpessus in Prophetis tempore quo moriebantur; in suo tempore coactus est [f] in indignatione scribere nouum testamentum, adhibitis testibus cælo & terra, & angelo de templo as-

sistentibus Moyse & Helia. Hos enim testes adhibuit, cum pateretur in Israel; hæc ita facta prædixit per prophetas, his verbis: Audi cælum & præbe aurem terra, quoniam dominus locutus est: Filios genui & exaltaui; ipsi autem me spreuerunt. Has voces effudit dominus in Israel, vociferans & dicens: Vos me noluistis, alij me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas spreuistis, alij ibunt qui non sunt vocati. Vos meum rus & vineam meam colere recusastis, vnde fructus iustitiæ proueniunt; alij colent & fructus capient in deo. Quæ est ista tam dira mens & execranda cogitatio? Interficere ergo potuistis regem & sponsum? propter hoc testes sunt cælum & terra, & quæ in illis sunt elementa: Insuper omnis creatura testis est in mortem Christi. O nouam crudelitatem: [6] commota est omnis natiuitas in domini passione; populus mansit immobilis sine trepidatione. Angelus in pænitentiam conciso velamine refugit: plebs autem sine pauore, integra veste permansit. Conuersa sunt elementa & confusa; Israel securus durauit. O duritia noua, ô audacia singularis, ô perfidia cruenta. Pilatus exteræ gentis, iudex sæcularis, potestate tēporalis, purificauit manus & abluit scelus necessitatis, dicens: Innocens & immunis sum ab huius sanguine; plebs autem nec alienum nec exterum imitata est, & insuper adclamabat; Adfige in cruce, tolle: sanguis huius super nos & super filios nostros. Violenta crudelitas, & plebs inhumana: & corda obtusa, & oculi reclusi, interfecerunt bene merentem suum nec lacrymas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur; iudicabatur Dominus, & Israel exultabat: patiebatur Christus, & impij exclamabant: [7] cruciabatur dominus; & plebs lætabatur: suspendebatur dominus; & plebs epulabatur: hac ignominiosa sua sollemnitate iniqua consilia consignauerunt, delicto crudelitatéque sua. Dic mihi & loquere impie Israel talem hostiam obstulisti, patri immolando suum filium? talia profudisti libamina, sanguinem pignoris acceptissimi Deo? ducebas choreas Hierusalem, cum interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas cum diceres: Adfige, suspende. Propter hoc in fame & in ægritudine: Popule Israel (quæritur de te dominus) neomenias, ait, sabbatum & diem magnum non patior; ferias & ieiunium execratur anima mea, nec immerito deus odiuit cæremonias vestras, in quibus vnicum & primarium filium eius peremistis. O diem durum, & horam flebilem, & sollemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & ciuitatem profanam, & populum domini nece cruentum. Interfecerunt enim dominum, & latronem liberauerunt.

Esaia.1. *Matth.27.* *Esaia.1.*

Ob hanc ergo causam coactus est dominus nouum facere testamētum, [8] consignatum septem signaculis, teste Moyse & Helia in monte; vbi præcepit ne patefieret scripturæ sacramētum, nisi filius hominis resurrexisset à mortuis: sed mox vt surrexit dominus die tertio, aperuit testamentum nouum testamentum vitale, atq; ita dixit: Venite exteræ gentes hæredes mei; Israel enim non obaudiuit: quapropter ite discipuli in vltimam vsque terram, & prædicate per orbem his verbis: Venite vndique patriæ gentium, introite, introite in æternam hæreditatem. Israel enim noluit. Ne dubitetis: nulla hic exceptio est, nec ingenuitatis, nec dignitatis, nec conditionis, nec positionis, nec formæ, nec ætatis: licet dignitate magnifici, licet nobiles, licet senes, licet iuuenes, licet pauperes, diuites, boni malique, domini atque serui, æqualiter introite in hęreditatem: & si pedibus captus esset, copore deformis, etsi maculis turpis, & capite defectus, etsi oculis defectus videatur, vniuersis libere licet discumbere in conuinio, & epulari nuptias sponsi. Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis. consueuit enim dominus huiusmodi hominem sustinere. Nam & cæcis oculos restituit, & claudos ambulare fecit, & mutis sermonem reddidit, & maculosos emundauit, & mortuos suscitauit. Ne timeatis qui peccastis: priores ad vitam venite, nec qui homicidium fecerit paueat, quia fecerat; nec qui furatur aliena, desperet quia inuolauerat; nec publicanus timeat, quia concusserat. omnibus enim remissio peccatorum statuta est, & tales dominus desiderat humilitate abiectos, & specie indecoros, & valetudine fractos, & seruitute depressos. Beati enim & gloriosi & magnifici, & potentes & diuites & fortes, noluerūt acquiescere domino, neque introire in nuptias sponsi; insuper in-

Matth.17.

per indignissime peremerunt. Propterea factus est altissimus quisque eorum, humillimus; & fortissimus, inualidus &; prudens stultus; & nobilis & diues, pauperrimus & hæres abdicatus: quoniam quidem ipsi abdicauerunt regem modestissimum
Ioann 19. & benignissimum, dicentes: Ignoramus quis sit hic; non enim est Rex noster; habemus alium regem Cæsarem, propterea habent quem petiuerunt. Tunc completa est prophetiæ vox, quæ prædixit illis:
Esaiæ.8. Vos noluistis aquam Siloam quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin. Quapropter induco vobis regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras. Atque ita factum est. Repudiatus enim Christus à populo, misit tyrannum quem voluerunt; qui ciuitates eorum diruit, & plebem captiuitate damnauit, & spolia accepit, & ad solitudinem Sodomæ patriam eorum redegit:
Esaiæ.3. Nam dominus ex indignatione abstulit ab Hierusalem; virtutem panis & aquæ fortem gigantem hominem & bellatorem, iudicem, prophetam, destinatorem & senem laudabilem, conciliatorem & peritum architectum, & prudentem adiutorem.

Hæc omnia autem auxilia munitionis propugnaculo transtulit ad gentes, & omne regnum suum infixo signo; inhabitauit in illis, & castra metatus est liminis, & ibi constituit virtutis exercitum, ibique regnauit. Non est iam regnum Hierusalem, sed in nobis: Hic castra, hic exercitus, hic dux, hic virtus, hic sponsus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Christus, hic vita, hic suscitatio, hic æternitas; hic est qui ab initio figuratus est, & à prophetis honoratus, & in visceribus corporatus, & in Iordane tinctus, & à populo contemptus, & in ligno suspensus, & in terra sepultus. Hic est qui rupit vetus suum testamentum, & scripsit nouum, quo gentes [9] ad possessionem bonorum suorum vocauit: ideóque nos gentes humeris nostris crucem domini nostri gestamus, crucem quam confessus est Israel dominus; qui eos placide adloquebatur his verbis: Venite ad me omnes qui sub
Matth 11. onere laboratis, & ego vos reficiam. est enim iugum meum placidum, & onus leuissimum; & responderunt: non audiemus; sed gentes nostræ exaudierunt, & crediderunt verbo salutari, quo patefactæ sunt aures eorum, & oculi illuminati cæcorum, & elocutæ linguæ impeditorum, claudi prosilierunt velut fera lasciuiens. Christus enim cum suo regno sedem posuit illis; plebs autem derelicta, nuda, deserta, viduata regno cælesti atque terrestri: nam a cælesti abiecti sunt, consecuti omnia instrumenta quæ possederunt, lychnum sepem luminum, & machinam testamenti, & vasa ærea & tubas, & panem de cælo, & terram sanctam lacte & melle profluentem; hac hæreditate priuatus est Israel, & nunc derelictus in omni sua terra sine alimento, sine luminis auxilio. Auxilium enim & præsidium interemisti, & lumen persecutus es, & protectorem repulisti, & sponsum adfixisti, & regem suspendisti: propterea exul es de patria tua, oberrans circa gentium flumina, [10] voce supplicum precem fleuisti dicens: Expulsus sum miser de propriis sedibus meis, hospes & aduena factus sum alienæ possessionis, sine domo, sine tecto, miserere deserti & impij & indigne victi. Hæc pœna in Israel est, hæc condicio in Hierusalem; & nisi conuerterint mentes, & dixerint: Viuit dominus in sæcula, non poterunt intrare in domini vitam. Viuit etenim, & viuunt hæreditates eius; & viuit quem interfecistis impie in Hierusalem: & tamen non tibi totam spem denegauit dominus, dedit enim veniam penitentiæ, si quo modo possis pænitere. Quis tam bonus, quis tam pius, tam misericors? Accipe, inquit, salutem, licet me occideris: hæres esto cum virgine licet non merearis. Ignosco si te pænitet. Ergo si fas est, sic capite mentem bonam vel sero vel tarde intelligite testamentum nouum. Eia vos gentes, absoluite illis scripturas suas, & dicite: Adorate dominum Esaia.1.
pro meritis suis, [11] quod manus eius extenderis, licet exaggeres orationem tuam non exaudit, manus enim tuæ plenæ sunt sanguine. Lauamini, mundi estote, & venite colloquamur, dicit dominus deus; eluite sanguinem ex vobis, & emūdabit corda vestra super niuē, & animas vestras super lac. Accedite huc, scripturis credite, hic est salus de Sion dei, exiet verbum de Hierusa- Esaia.2.
lem, iudicabit in medio gentium, & corripiet plebem multam. concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus commutent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. Et tu domus Iacob, venite eamus in lumine domini;

domini; remisit enim plebem suam: completa est regio tua præsagiis alienis, & filij alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & exterum factum est genus domini. Venite ergo, intrate, & esto quasi vna gens: [12] miserere errãtium: æquum est honorificari sententiã dei, qualiter magnifici prostrati sunt, & humiles alleuati; fortes, debilitati, infirmi confirmati; diuites ad paupertatem redacti, hæreditati dominantes serui, [13] dominatui subiecti ad regnum vocati; videntes orbati, orbi illuminati; prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conuersi. Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nunc scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & periti & legis disciplinam scientes, nesciunt legem, nesciunt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre venit, intelligit, rogat puerum, aut paruulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum; *Esaiæ 3.* dicens: Viuere cupio, dux esto mihi in Sion: enarra mihi nouum testamentum, reconcilia me domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, quæ acta sunt in Choreb, differe præcepta quæ in Sion, & intellige sine litteris. Differit scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet diserto. Correptus ergo Israel sequitur iniecta manu ad lauacrum, & ibi testificatur quod credidit, & accepto signo purificatus per spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis qui est in benedictione & fit mirum spectaculum: & qui Leuitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes adsistunt puero offerenti discum; [14] Docentur qui olim docebãt, & iubetur eis qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizabant & circumciduntur qui circumcidebant: sic dominus florere voluit gentes. Videtis, quẽadmodum vos Christus dilexit.

ADNOTATIONES.

1. Attendite sensum & intelligentiam vestrã &c. *Videtur alludere ad illud Philipp. 4. Pax Dei, custodiat sensus & intelligentias vestras, &c.*

2. cum filiis suis] *Prorsus sic legendum, pro:* fratribus. *Neque enim Noe arcam ingressus est cum fratribus, sed cum filiis. Similiter paulopost:* arcu, *pro:* arca. *Posuit enim testimonium federis Deus in arcu cæli siue iride.*

3. in monte Choreb] *Sicuti alias omnes, sic & hãc scripturam iuxta 70. citat; qui:* Choreb, *legunt, pro:* Oreb.

4. Agag seruabant] *Etiam hunc locum sic restitui, pro eo quod erat* Acham; *neque enim vspiam seruasse Acham leguntur Iudæi, sed 1. Reg. 15. refertur pepercisse Saul & populus Agag, regi Amalech.*

5. in indignatione scribere] *Adieci ex coniectura* in.

6. commota est omnis natiuitas] *Natiuitas pro creatura. Est autem mirum quod dicit:* Angelus in pænitentiam conciso velamine refugit.

7. cruciabatur Dominus *Addidi & vocem* Dominus, *prorsus necessariam.*

8. consignatum septem spiritibus] *Quum alludere videatur ad librum (de quo Apocal. 1.) signatum signaculis septem: prorsus legendum censeo:* septem signaculis; *nisi quis malit legi:* à septem spiritibus, *quippe quorum etiam Apocal. 1. fiat mentio.*

9. ad possessionem bonorum suorum] *Ex coniectura sic quoque hũc locum restitui, pro:* ad passionem,

10. voce supplicum precem fleuisti] *Mira est phrasis, aut certe locus mutilus. Sic & illud nescio quid sibi velit:* hæres esto cum virgine.

11. quod ad manus eius extenderis] *Legendum censeo:* quum manus tuas extenderis. *Hoc enim legunt 70. Esaiæ 1. vnde sumpta sunt sequentia.*

12. miserere errantium] *Rursum videtur hic locus mutilus.*

13. dominatui subiecti] *Etiam hoc lego, pro* dominati. *Videtur autem rursum mutilus locus aut certe Solœcismus, vbi legitur paulopost:* interpretare mihi legem quæ acta sunt in Choreb.

14. Docentur qui olim docebant] *Omnino adieci:* Docentur, *antea desideratum; quod alioqui sensus non constaret.*

TRACTATVS DE REVELATIONE CAPITIS Beati Ioannis Baptistæ incerto Auctore.

ARGVMENTVM TRACTATVS sequentis.

Tractatus iste late tractat, tum ossium D. Ioannis Baptistæ translationem ex Sebaste Alexandriam, tum capitis eiusdem & reuelationem & translationem in Gallias sub Pipino Galiæ rege Caroli Martelli filio. Atque adeo recte Auctor, non tam sentit Decolationis festum dici debere quod celebratur IIII. Kalend. Septembris. quàm aut Collectionis aut Inuentionis. Quod ipsum asserunt Martyrologia, Bedæ, Adonis, & Vsuardi, tum ad dictum diem, tum ad vj. Kalend. Martij. Atqui luce meridiana clarius est, Cypriani non esse, quum (uti recte adnotauit Erasmus) inter Cyprianum & Pippinum immensum sit annorum interuallum. Quisquis autem sit, est Vincentio Bellouacensi vetustior, quippe qui ad verbum

verbum fere hæc transscripserit; & fortassis etiam Segeberto, qui etiam translationis huius capitis meminit.

NARRAT[1] Iosephus vinctũ fuisse abductũ Ioanē Baptistã in Castellum Macherõta, ibique caput eius truncatum fuisse:[2] narrat historia Ecclesiastica sepultum in Sebaste ciuitate regionis Palæstinæ, quæ quondam Samaria est appellata.[3] Post longum vero tempus monumentum eius pagani inuaserunt, & ossa per campi planiciem dissipauerunt, rursúmque collecta igne concremauerunt, & postea per agros cremata proiecerunt. Postea vero aduenerunt quidam monachi religiosi viri de Hierosolymis ad locum eiusdem monumenti, audientes ea quæ Ioãni acciderant, & quidquid potuerunt ex ossibus illius colligentes, ad patrem suum Philippum detulerunt Hierosolymam, & ille transmisit ea cum aliis viris religiosis Athanasio Alexandriæ pontifici fidelissimo. Ibique miro modo fuerunt seruata, vsque ad tempus Theophili eiusdem vrbis episcopi. Qui Theophilus iubente Theodosio principe omnia idolorum fana in illa regione Christo fauente destruxit, & ecclesiam miræ magnitudinis construxit, & in honorem eiusdem sancti Ioannis Baptistæ consecrauit, & illius ossa quæ sibi direxerat suprascriptus Athanasius, in eadem ecclesias[4] cõgregatis ibi vicinis põtificibus ex omni parte cateruatim, omnibusque ordinibus clericorum & populorum, honorifice cõstituit. Igitur accedente Paschali fēstiuitate decollatus est Ioannes Baptista imperante nequissimo Herode, qui dari saltanti puellæ caput eius iussit; & multo post decollationem eius, accedente illo anno quo constructa est Ecclesia in nomine eius, & ossa eius ibidem collocata à Theophilo pontifice, iubente Theodosio principe, in honore eius cõsecrata est quarto Kalendas Septembris. Sollemnitas nanque eius mirifice est consecrata in dedicando. Caput autem illius tunc temporis repositum adhuc erat in loco, quod illud in absconso vxor Herodis deposuerat, nemine sciente postquam à filia in disco suscepit. Si quis omnia plenius voluerit scire,[5] chronicam Marcellini principis legat, & ibi reperiet, duos monachos ab Oriente in Hierusalem venisse causa orationis in tempore Marciani Imperatoris. Quibus monachis in visione angelica dictum est: Ite ad palatium Herodis, qui quondam hic fuit perfidus princeps introeuntes perspicite diligenter, & vbi fumum è terra ascendentem videritis, fodientes ibi caput Ioannis Baptistæ incunctanter inuenietis. Et ita fecerunt, & cum magno honore clãculum secum Hierosolymam deportauerunt. Et non multo post à latronibus raptum est:[6] qui mittẽtes in quendam specum ibidem dimiserunt, donec idem Ioannes Christo auxiliante cuidam viro religioso nomine Marcello sacerdoti, qui in eodem specu morabatur vt eremita, reuelauit dicens: Accipe caput meum, quod in hoc specu depositum est à latronibus,[7] & defer illud Iuranno episcopo, qui nunc præest Alexandriæ ciuitati post Theophilum Deo carum, vbi reliquiæ corporis mei requiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo annuente. In eadem igitur sollemnitate collectionis reliquiarum illius & translationis & ecclesiæ consecrationis, allatum est caput Ioannis Baptistæ ad ciuitatem Alexandriæ à Marcello presbytero, & datum Iuranno episcopo, quarto Kalendas Septembris. Et Iurannus suscepit illud collocans mirabiliter in eodem loco perpetim custodiendum. Et ideo hodierna festiuitas collectio beati Ioannis Baptistæ, non decollatio nominanda Christo annuente; & inuentio ac reuelatio capitis eius. Iamque idem vir domini Iurannus episcopus, & Marcellus sacerdos feliciter ad Dominum ex hoc mundo in pace migrauerant. Annis euoluentibus non plurimis cuidam viro religioso sacerdoti ac monacho[8] Felici nomine, qui orationis gratia ab occidentali parte in illis diebus Hierosolymam adierat, angelica visione dictum est: Felix surge concitus & pergẽs[9] ad ciuitatem Alexandriæ inuenies ibi ecclesiam in honorem sancti Ioannis Baptistæ consecratam, vbi caput eius cum tribus paruulis innocentibus reconditum est. Quod accipiens transfer in partibus Galliarum in regione Aquitaniæ[10] in locũ quem tibi ostendero. De qua visione certus & expergefactus reuerendus senex gaudio amplissimo repletus; pergens illico vbi iussus fuerat, sicut ei dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui itineris grates innumeras rependit. properansque ad locũ, thesaurum

rum sibi à Deo destinatum in vnius sportellæ conclusit sinu: Statímque retro iter arripiens, iunctis sibi sociis septem fratribus suis, qui cum eo abierant, vallansque clam omnem regionem illam, perueniens ad littora maris inuenit nauem cum remigiis ac gubernaculis à Deo paratam; quam ingressus est cum thesauro & magni pretij margaritis. Igitur fratres & socij eius descendentes cum eo in naui, gratias agentes in hymnis, & laudibus Deum benedicentes, alta petunt æquora. Cúmque in mare iter agere cœpisset, Felix eleuatis oculis ad cælum palmas tetendit dicens: Domine Iesu Christe qui fecisti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, & profundum abyssi intueris, qui super vndas maris siccis pedibus ambulasti, & Petrum mergentem manu erexisti, & Paulum ter de naufragio liberasti libera nos [11] de magnis fluctibus huius pelagi; vt viuentes benedicamus nomen tuum in sæcula sæculorum. Mittere etiam domine dignare sanctum angelum tuum de cælis, vt sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam patribus nostris, quando eduxisti eos de terra Ægypti in fortitudine magna, & in manu tua valida, & perduc nos recto itinere ad locum optatum, ad sanctas & preciosas margaritas collocandas. Hæc & his similia orante beato Felice, ecce nubes lucida descēdit supra nauem, & de medio nubis egressa est columba ad instar niuis candida, & super puppim nauis immobilis perstitit, tam in die quam in nocte, vsque dum in partibus Aquitaniæ ad litus maris Oceani pertingerent. Cumque non longe à terra se esse cognouissent, diuerterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alniensi. Ibique euntes de naui ad terram, paulisper requieuerunt. Mouentes autem ex eodem loco, duobus miliariis peractis, inuenerunt eminus corpora mortuorum, [12] regem videlicet Vvandalorum cum omni exercitu suo iacentem super faciem terræ, vt opinor quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat isdem populus crassa ceruice [13] de * vagina sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens irruit in eos, & transuexit in partes occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nunciatumq; est Pipino regi Aquitanorum, quod gens Vvandala regnum eius inuaderet.

* regione

Misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, nec non Angolismæ, siue omnes terminos eorum, vt contra eos pergerent ac dimicarent: quia isdem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alniense [14] super fluuium Vultonæ, in palatio qui vocatur Engeriacus, inter medios fines Pictauorum ac Xanctonicæ. Denique cum iisdem rex Pipinus cum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita vt nullus euaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi à Domino auxilium de cælo fuisse præstitum, & vltionem de inimicis, ita vt non minuerentur de exercitu suo, [15] nisi viginti viri quos præ cæteris valde diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum reuocat, pergere cupiens ad propria. Cumque ab hac cædē quasi quatuor miliaribus disiuncti essent, figere tentoria imperat, pressusq; somno stratum suum parari in papilionibus iubet. Tunc pro lassitudine somno ingruente vox diuina oblata est, dicens ad eum: Cur te piger somnus ita pressit? Noueris magni viri Ioannis Baptistæ caput ex transmarinis partibus ab oriente cum tribus paruulis innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter eius meritum in hoc prælio diuinitus victoriam tibi à Domino esse collatam. Respondit ei Rex Pipinus in visione dicens: Si tanta beneficia propter eius meritum in me vigent, indica mihi quid agam: aut quemadmodum inuestigare vel inuenire potero eum. Respondit ei vox diuina, dicens: Ecce post tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & vnus qui cæteris præesse videtur Felix vocatur. Vade [16] in occursum eorū cum paucis, & in humilitate cordis benigne suscipe: adornatásque preciosissimas margaritas, pacifice tecum ducere coneris, & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix visa tanta multitudine cæsorum corporum, pauore perterritus, tamē de adiutorio Dei confisus, confortat socios, & vt paulisper iter agerent, admonet. Diuertentesque ex aduerso, paruulum sibi statuerunt habitaculum, vt eadem nocte vsque mane in eodem permanere potuissent. Prædictus autem rex Pipinus à somno

euigilans

euigilans, intra semetipsum cogitare tacitus cœpit ex visione quam viderat; quid agere deberet, recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mittensque concitus accersiri iubet virum prudentem, ac bonis operibus pollentem nomine Felicem, vt de tanta manifesta visione dominum pulsarent, vt ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inuentum est, vt exutis vestibus & calciamentis suis in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo diuino admonitus fuerat, obuiam famulis Dei procederent. Cumque se mutuo conspexissent; iacentes, tam ipse quam omnes qui aderant, proni in terram; tam diu adorauerunt, quo adusque famuli Dei ad locum vbi iacebant, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se inuicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Leuantésque se à terra, lachrimabiliter interrogabant se inuicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens à Deo esse manifestata, retexit historias quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum suum absconditum diuina misericordia ei reuelauerat. [17] Et facta oratione cum omnes respondissent: Amen; eleuatis Felix preciosissimis margaritis, capite scilicet Ioannis Baptistæ & reliquiis sociorum eius beatorum martyrum innocentium; cum hymnis & laudibus psallentium dirigit chorum. Quo audito cunctus exercitus qui in castris erat, quasi vnus vir ei obuiam processit numero triginta milia virorum. Exequias verò mortuorum qui in prœlio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cælo à domino per præcursorem suum Ioannem, vt cuius reliquiæ deportarentur diuina gratia manifestare dignaretur; promittentes se tantam fidem habere, vt quidquid peteretur, sanctus Ioannes domino annuente tribuere posset. Apprehendentésque sportellam, in qua beati Ioannis Baptistæ caput continebatur, singulis feretris imposuerunt, mortuos tangentes. Miro atque inæstimabili modo mox vt tetigit ossa iacentium, vita per mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter ac si à somno essent excitati; & qui à flentibus amicis portabantur ad tumulandum, iisdem gaudentibus ad vitam redeunt. Videns autem Rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Ioannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant dominum, qui fecit mirabilia in cælo & in terra. Vir autem domini Felix & socij eius gaudio repleti, vna cum Rege Pipino & exercitu eius leuantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Ioannis Baptistæ, & beatorum innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt. Cúmque nulla mora fieret in eundo, peruenerunt [18] ad quandam villam, quæ appellatur Vultronia. Cúmque ibidem paulisper quieuissent, obuius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cúmque de eodem loco eis moueri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem [19] cognomine Matheuallis. Cúmque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus qui se erigere omnino nequibat, rependo se trahens obuiam eis processit. [20] Qui inuocans meritum beati Ioannis, ita redditus est sanitati, vt firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis. Iamque propinquantes ad locum quo tendebant, super fluuium Vultonnæ ad palatium nomine Engeriacū peruenerunt. Audiens autem omnis populus à maximo vsque ad minimum, à viro vsque ad mulierem, omnes simul in vnum conglobati obuiam eis processerunt. Cúmque ibidem ante palatium Regis Pipini peruenissent, in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno feruore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatúsque est vniuersus populus lætitia magna, & celebrauerunt sollemnitatem huius diei quarto Kalendas Septembris, & reuersi sunt vnusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socij eius cum venerando rege inter cætera dominum deprecabantur, vt eis salubre consilium suggereret, quonam in loco sancta membra locarent. Ædificantésque basilicam, & in ea [21] concauum ciborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis bene compositis non longe à Vultonnæ littore, [22] sed vt arbitror cētum stadiis. In quo cum aromatibus [23] & plurimos bonis odoribus condentes caput beati Ioannis Baptistę almi præcursoris Christi, & beato-

rum trium innocentium corpora ſimul in hoc ciborio concluſerunt, bituminéque ſigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum eſt feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui à duobus fere miliariis per profundiſſimos terræ meatus ad palatium eius ductus decurreret, & in ipſam baſilicam per ferrum & æs introduceretur, ac ſubtus ciborium per concauam marmoream columnam ebulliret: ibíque ſacri baptiſmatis ablutio fieret: ſicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Cōuocans igitur Rex Pipinus & beatus Felix pontifices & ſacerdotes, omnéſque patriæ nobiles; benedicentes Eccleſiam, atque in honore eiuſdem Ioannis Baptiſtæ dedicando mirifice conſecrantes, prædiis ac poſſeſſionibus ſuis à progenitoribus ſibi dimiſſis eam nobiliter dotauerunt. Ordinatíſque omnibus neceſſariis, monachos ibidem Deo in perpetuum ſeruituros ſtatuerunt, poſtmodum multa Domino mirabilia operante per famulum ſuum Ioannem Baptiſtam. Tandem verò metam narrationi ponentes, oremus immenſitatem bonitatis Chriſti, vt ſua potenti dextera ſuffultos nos ad æternæ quietis ſtationem perducat: qui viuit & regnat cum patre & Spiritu ſancto per omnia ſæcula.

ADNOTATIONES IN tractatum de reuelatione capitis Ioannis Baptiſtæ.

1. Narrat Ioſephus] *Libr. nempe 18. Antiqu. cap. 10. ſeu iuxta nouam verſionē 7. Quod ipſum ex illo repetit Euſeb. lib. 1. hiſt eccleſiaſt. cap. 13 ſeu iuxta Græcū exemplar 11. & poſtea Beda in ca. 14. Marci; vbi quum iiſdem verbis vtatur, atque adeo illinc hæc tranſcripta ad verbū videantur, non ſum veritus reponere:* in Caſtellum Macheronta abductum, *pro eo quod erat dumtaxat:* in Caſtello Macheronta.

2. narrat hiſtoria Eccleſiaſtica ſepultum, &c.] *Cum eodem prorſus etiam ſic lego. pro eo quod erat:* ac denuo ſepultum. *Quia nullam huius rei facit mentionem Ioſephus, ſed hiſtoria eccleſiaſtica libr. 11. cap. 28. auctore Rufino in ſua ad Euſebium appendice.*

3. Poſt longum verò tempus] *Tempore nempe Apoſtatæ Iuliani, inquit Beda cum Rufino; qui etiam re ctius narrant, adfuiſſe tunc, quum diſpergerentur oſſa Baptiſtæ, Monachos, non poſtea aduenisse. Ex quibus etiam omnino legendum cenſeo:* Philippum, *pro:* Ioſephum; *præſertim conſentientibus Petro Trecenſi in hiſtoria Scholaſtica, (vt omittam Ms. quendum de hac re tractatum) et Adone in Martyrologio ad IIII. Kalend. Septem. qui cum Rufino miſſa dicunt hæc oſſa Athanaſio per Iulianum diaconum.*

4. congregatis ibi vicinis Pontificibus] *Prorſus etiā hoc lego, pro:* ſibi, *et rurſum:* collocata, *pro:* collata.

5. Chronicam Marcellini Principis] *Antea mendoſe legebatur:* Marcelli. *Citat enim etiam Beda loco citato Chronica Marcellini comitis. Is enim ad chronicon Euſebij & Hieron. Appendicem ſcripſit, & produxit ad tempora vſque Iuſtiniani, quæ excuſa eſt cum faſtis Conſularibus Onuphrij Panuuinij.*

6. qui mittentes in quendam ſpecū] *Etiam hunc locum ſic ex coniectura caſtigaui, pro eo quod legebatur dumtaxat:* mittentes in quodam ſpecu. *Atqui quod auctor à latronibus, Marcellinus Comes & Symeon Metaphraſtes à figulo quodam raptum dicunt ſacroſanctum Baptiſtæ caput. Atque hinc factum puto, vt maluerit Beda tum loco citato, tum in homilia de Decollatione ſeu Natali D. Ioannis Baptiſtæ, nō aliud ſcribere quam incuriæ culpa deperditum. Quod de verbo ad verbum etiam tranſcriptū eſt, in Bedæ & Adonis Martyrologiis ad VI.* Kalend. *Martij, quem Peritium vocat Metaphraſtes. Quibus locis, vti & apud Vſuardum, legendum eſſe: Emeſſam ſeu potius Emeſam Phœniciæ ciuitatem, non Edeſſam; patet tum ex Marcellino, Metaphraſte, & Petro Trecenſi; tum ex dicta narratione, & Martyrologio D. Donatiani Ms. & ipſius Adonis chronicis.*

7. & defer illud Iurāno epiſcopo qui nūc præeſt Alexandriæ] *Beda legit:* Iulioramo, *Petrus Trecenſis:* Iuliaramo, *illud accedit magis ad veram lectionem Metaphraſtis. qui cum Ms. cod. legit:* Vranio, *præſertim quum Marcellinus comes legat:* Iuliuranio. *Qui tamen non Alexandrinus ſed Emeſſenus epiſcopus fuiſſe ab illis omnibus perhibetur; atque adeo videtur auctor memoria lapſus, dum Alexandriæ epiſcopum facit & ſucceſſorem Theophili. neque enim inter Alexandrinos epiſcopos Vranius recenſetur aut Iulioranus.*

8. Felici nomine] *Ms. liber:* Felicio, *& poſtea vbique ſimiliter.*

9. ad ciuitatem Alexandriæ] *Etiam hic ſui oblitus videtur auctor, fortaſsis ex eo, quod apud Alexandriam, (vti prius dixit) oſſa D. Baptiſtæ eſſent recondita et in eius honorem ædificata eccleſia. Nam etiam pro aliis facit quod habet Sigebertus in chronico ad annum domini 761. Caput Ioannis Baptiſtæ ex Edeſſa (nam ſic legendum cenſeo pro eo quod eſt:* in*) ciuitate transfertur. Nam de Tranſlatione in Gallias, id intelligi; patet ex Vincentio Bellouacenſi, Petro Trecenſi, & Antonino, item ex chronico quodam Ms. Guilelmitarum incerti Auctoris.*

10. in locum quem tibi oſtendero] *Sic lego ex Ms. cod. pro:* in loco. *Addo etiam ex eodem paulopoſt:* &. *Item:* abierant, *pro:* ibi erant. *Adiicio etiam:* clam, *Rurſum legit ille:* remigiis, *pro:* remigibus.

11. de magnis fluctibus huius pelagi] *Ms. cod.* de fluctibus huius pelagi magni. *Ex quo adieci vocem:* ſæculorum. *Item:* candida. *Rurſum cum illo lego:* duobus miliariis peractis, *pro:* quaſi miliaria duo.

12. regem videlicet VVandalorum, &c.] *Intelligendum eſt iſtud, aut de ſtrage Chilxingi Aruernenſis & Amingi Pictauienſis Comitum, quale quid indicat Sigebertus, qui in auxilium venerant duci Aquitaniæ contra Pipinum; aut de ipſa cæde VVayfarij ducis ſeu Regis, interfecti apud Petragoricas iuxta Adonem & Ai-*

moinum: vt VVandalos illos nuncupet, quod à VVasconibus, atque adeo & VVandalis orti essent. Aut certe reliquiæ quæpiam VVandalorum rursum Gallias tunc infestarunt, quemadmodum eos fecisse scribit Robertus Gaguinus pauloante, regnante Carolo Martello Pipini patre.

13. de vagina sua] *Vincentius:* de regione sua.

14. super fluuium Vultonnæ] *Hoc rursum ex Ms. cod. pro:* Vultonna, *& hic & postea. Ex coniectura vero paulopost:* vltionem, *pro:* vltorem.

15. nisi xx. viri] *Vincentius:* triginta.

16. in occursum eorum] *Iterum hoc ex Ms. cod. pro:* in occursu, *& ex coniectura:* adórnatásque preciosissimas margaritas, *pro eo, quod longe aliter Ms.* deprecatísque sanctorum meritis. *Iuxta quem etiam lego:* ac bonis operibus pollentem, *pro:* ac in omnibus operibus. *Item:* manifestata, *paulopost, pro:* manifesta, *&:* Hierosolymam adierat. *ac:* reuelauerat: *pro:* Hierosolymis iuerit, *ac:* reuelauerit.

17. Et cum omnes respondissent: Amen] *Prorsus & hoc lego ex coniectura, pro:* tamen, *Ms. vero codex legit:* Deo gratias. *Adiicio vero ex eodem:* de cælo, *& lego:* redeunt, *pro:* redirent.

18. ad quandam villam quæ vocatur Vultronia,] *Ms. cod.* Vultrona.

19. cognomine Matheuallis] *Idem coniecturam meam hanc confirmat, pro:* cognomen; *legit tamen:* Mareuallis.

20. Qui inuocans meritum, &c.] *Ex eodem integram hanc periodum adieci, & paulopost reposui:* peruenissent, *pro:* venissent.

21. concauum ciborium] *Adiicio ex Ms. codic.* concauum.

22. sed vt arbitror centum stadiis] *Longe aliter Ms.* vt arbitror cubitis centum ratione Geometrica.

23. & plurimis bonis odoribus] *Ms. codi.* vnguentorum odoribus, *& pro:* corpora. *legit:* pignora. *Qui recte etiam adiicit:* bituminéque sigillato munierunt.

DE DVPLICI MARTYRIO AD FORTVNATUM auctore neoterico.

ARGVMENTVM.

DVplex Martyrij genus multis prosequitur; alterum per quod sanguine Christum confitemur: alterũ, quo bonis operibus Christo Testimoniũ reddimus. Adqui Cypriani non esse pater, quod in eo Diocletiani Imperatoris & belli Cesarei contra Turcas fiat mentio; sed Neoterici cuiusdam esse cẽseo; & H. Grauius ipsius Erasmi esse indicat. Etsi enim subinde quædem schemata & sententiam vnam atque alteram ex Cypriano transscripserit, atque adeo etiam anni 240. à Christo passo, & Africæ meminerit, vt fucum faceret; stilus tamen & alia quædem, de quibus in Adnotationibus latius, auctorem produnt.

MVLTIPHARIAM Multísque modis ago gratias, Fortunate mihi in Domino charissime, diuinæ benignitati, quod & tuam pietatẽ excitauit ad extimulandum officium meum, vt vnico libello commilitonibus nostris materiam subministrarem; vnde sibi gratia spiritus opitulante, munimenta teláque fabricarentur aduersus persecutionum incursus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata est adesse: & quod vtriusque nostrum operam non passa est esse sterilem, hoc est [1] quod mei Fortunati piũ desideriũ bene fortunauit, & ministri sui officium voluit esse gregis sui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis accessisse strenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum esse additum, vt ex his quoque per Dei gratiam certam victoriam nobis promittere debeamus: eóque libentius obtẽperaui posterioribus tuis litteris, quibus orat tua caritas, vt quoniam hoc auspiciis domini nostri Iesu Christi bene successit, addã volumen alterum de duplici martyrij genere: quorum vnum exhibetur, cum sæuit tortorum immanitas: alterũ occultius quidem est, sed nihilo minus fortem animum postulat, multáque diuinitus armatura communitum. Vtinam & hoc munus Christi spiritus per me fratribus & commilitonibus nostris largiri dignetur, & quod dederit bene prosperare. Quemadmodũ enim nihil sanctum nisi illo sanctificante, nihil potens nisi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auspicatum, nisi illo prosperante. Sane & vestris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar. Martyr (vt iis quoque notum est qui Græce nesciunt) testem sonat. Quanquam autem post exortam euangelicæ veritatis lucem, ecclesiastica consuetudo cognominis huius honorem proptie tribuere cœpit iis, [2] qui in tormentis vsque ad mortem perdurarunt in professione nominis Iesu Christi, & euangelicum instrumentum sanguine suo velut obsignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita testimonium reddit Deo. Nõ quod ille cuiusquam egeat testimonio, qui ex se fons est æternæ gloriæ, vt nec vllis hominũ honoribus fieri possit honoratior, nec vllis mortalium ignominiis obscurior. Sed tamen ita visum est æterno illius diuinóque consilio, vt suam boni-

tatem, sapientiam ac potentiam apud homines per homines velit illustrari; sicut mundum gubernari voluit per angelos, cum angelorum ministerio non egeat multáque hominibus per homines largiatur, quæ per se dare poterat, qui quidquid vult, nutu potest, & cui voluisse, fecisse est. Et quanquam, vt dixi ad illam ineffabilem maiestatem nulla pertingit ignominia, tamen in scripturis ita loquitur, quasi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam
Deute.1. in Deuteronomio cum Moyse expostulat, quod apud populum ob laticis penuriam
Nume. 20. murmurantem in Cades deserti Sin, ad aquas contradictionis non sanctificarit ipsum inter filios Israel, & ob hanc offensam non est illi nec Aaroni datum ingredi terram promissam, ac tot annis expectatam, sed tantum è montis vertice procul aspicere licuit. Porro quod dictum est sanctificare pro glorificare, qui litteras Hæbræorum callent, affirmant esse sermonis illius proprietatem; quod ipsum tamen ex aliis scripturarum locis liquere potest, si minus illorum testimonio fidimus, quandoquidem
Matth.6. & in oratione dominica: Sanctificetur no-
1.Corint.6. men tuum, dictum est pro, glorificetur siue clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, vt glorificent ac baiulent Deum in corpore suo. Sicut enim nomen Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipse per spiritum suum operatur quidquid faciunt boni: ita è diuerso polluitur & infamatur malefactis eorum qui se Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut serui probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignauia, aut serui nequitia, dedecori est duci aut hero, propterea, quod horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum potestate sunt. Qui etiamsi prorsus absunt ab omni culpa, tamen popularis existimatio solet dominorum mores ex seruorum moribus æstimare. Vnde etiam hic videmus diuinam scripturam frequenter iuxta mortalium affectus loquentem, velut in Leuitico de eo qui de semine suo dedisset idolo
Leuit. 20. Moloch, dicit: Quia polluit nomen sanctū meum. At quod ab hominibus sanctificatum est, pollui potest: Dei vero nomen in se semper est gloriosum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat Ezech.36.
nomen suum fuisse pollutum inter gentes impiis moribus Israelitarum. Quin &
beatissimus Paulus scribens Romanis ex Roman. 2.
auctoritate prophetæ dicit, appellans Iudæos legem profitentes, sed ea quæ lex vetat facientes: nomen Dei per vos blasphematur inter gentes. Et in oratione dominica, sicut attigi modo, ex auctoritate redemptoris, oramus vt sanctificetur nomen Dei patris, hoc est, vt inclarescat & illustretur apud homines, vtique per homines, vel potius in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius volūtati obtemperetur in terris, quemadmodum in cælis nulla est rebellio. Quoniam autē homines ex se se nihil habent vir-
tutis, quidquid per nos recte geritur, ce- 2.Corin. 4.
dit in gloriam Dei, & ideo thesaurum diuinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; vt sublimitas sit virtutis Dei, &
non ex nobis. Ergo quanquam omnis pio- 3.
rum vita martyrio suo glorificat Deum & Christum filium eius, nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quam sanguinis, hoc est vitæ propter Deum contemptæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula testimonium diuinæ potentiæ, præsertim apud incredulos, nam
his propriè data sunt signa, quamadmo- 1.Corin.14.
dum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profusi testimonium. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cæcos illustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam reuocarat? Et tamen pauci credebant in eum, &
audiebat: In Beelzebub eiecit dæmonia. Luca 11.
Cæterum vbi ventum est ad sanguinem; ibi deiectum est Satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Ioannes 1.Ioan.5.
euangelista triplex in terra testimonium; spiritus, aquæ & sanguinis: quod efficacissimum est, postremo recensens loco. Spiri- Matth.3.
tum in columbæ specie descedentem super Iesum videre meruit Ioannes baptista, an alij viderint incertum. Certe hoc testimoniū Ioanni datum est, quo desineret dubitare de domino Iesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Ioannes euangelista, nec satis constat, solus ne viderit, an cum multis. Erat quidē hoc ingens mysterium sacri lauacri quo delētur peccata: sed vidit àquam simul effluere

re cum sanguine, qui nisi adfuisset inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita iustitiæ quam confert sanguis? Quanquam hi tres vnum sunt: vnus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: [4] aut ideo dicũtur vnum esse, quoniam vndique sibi constat testimonium, nec vlla ex parte dissonat: quemadmodum quos artissima iungit amicitia, propter summum animorum consensum, vnus animus esse dicuntur. Ac iuxta sensum crassiorem, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta, atque etiam instrumenta. Quandiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est: vnde loquendi consuetudine, spirare dicũtur qui viuunt, & expirasse qui vitam finierunt. Quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum anemon vocant. Super hæc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, à corde vbi fontem habent sparsi per vniuersum corpus, sed præcipuè per arterias commeãtes, licet & aliis partibus omnibus mixti: hi si subito euolent, mortem præsentem adferunt: sin includantur, lenta ægrotatione consumũt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem (vt arbitror) medici phlegma vocant, sparsus & ipse per vniuersum corpus. Huius vsum nunquam sentimus euidentius quam in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati iudicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, vt non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quoduis animal mori simulátque sanguis effluxerit; & consumpto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter moritur homo, quam extinguitur lucerna consumpto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ; quod tamen non inutiliter factum opinor à nobis, vt dilucidius fiat charitati vestræ mysterium, in cuius contemplatione ideo versamur lubentius, quia salubrius. Nam iuxta naturæ considerationem tunc ista magnam vim habent, cum in viuo corpore sua munia peragunt: ac iuxta mysticam philosophiam, tunc demum plurimũ valent, cum corpus relinquunt. Nemo miratus est Dominum hnmano more spirantem ac respirantem: sed cum in cruce clamore valido emisisset spiritum, simul intellectum est, illum & verum fuisse hominem, & verum Deum: hominem, quod iuxta naturæ ordinem, & vbi vitalem flatum emisisset, desiit viuere; Deum, quod simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum deponere vitam, quod humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Centurio, sic enim narrat beatus Marcus: Vidẽs autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic expirasset ait: Verè hic homo filius Dei erat. Quid morte abiectius iuxta carnem? sed nihil morte potentius iuxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum quod è latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, vt absolueretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum vt nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit vt nos ablueremur: quidquid resederat in corde sanguinis, emisit vt nos confirmaremur. Atque haud scio an perperam faciam hæc tria inter se conferens; cum sint vnum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id à cibis submouebatur edicto legis: præterea magis est expositus hominum oculis sanguis quam spiritus aut aqua. Vita Domini qui summus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in martyribus, plurimis fuit offendiculo: non iam loquor de pharisæis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cum dicerent illum in furorẽ versum: sed mors illius non solum piis, sed impiis etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit, quod Dei virtus in infirmitate perficitur. Ibi fracta est satanæ tyrãnis, ibi deuicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi deiectus orcus, cœlum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: Pater clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te. Quid homine mortuo contemptius? Quis enim vel Cæsarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? Velum templi scissum est à summo vsque ad imum, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta, reuixerunt sepultorum cor-

Matth. 27. Heb. 5. Marc. 15. Ioan. 19. Leuit. 7. Deut. 12. Marc. 3. 2. Cor. 12. Ioan. 17. Matth. 27.

pora, sol medio die obtexit faciem suam. Nunquam per omnem vitam magis declarauit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis viuum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit dirimere maceriem, quæ Deum ab hominum genere separabat: solus potuit vnica litura delere totum illud chirographum quod erat contra nos, [6] & satanæ in nos ius vindicabat. Neque enim sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum, vmbræ erant illa & typi futurorum. Nec vllus hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter vnici illius agni sanguinem, cui Baptista tribuit testimonium dicens: Ecce agnus Dei, [7] ecce qui tollit peccatum mundi. Plus est tollere peccatum quam peccata: & peccatum non huius aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum vniuersum occuparat: hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius per nobis effusus reddit euidens testimonium, melius pro nobis loquens, vt inquit Apostolus, quam sanguis Abel. Si quidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruce clamans, pacem loquitur & reconciliationem. Quin idem sanguis quoniam à nobis bibitur, si modo digne bibitur, clamat in cordibus nostris verba pacifica & solatij plena. Et illic triplex est testimoniũ, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est: Abba pater, testificans quod sumus filij Dei. Clamat aqua per quam renati sumus, quod condonata sunt nobis omnia peccata; & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitas, quid adhuc pauitas tyrannum satanan? ecce pretium quo te redemit Dei filius. Nisi te saluum voluisset Deus, non tradidisset vnigenitum suum in mortẽ. Nemo maiorem charitatem habet, quam vt animam suam ponat pro amicis suis. Si non est maius eximiæ beneuolentiæ testimonium, quam si quis vitam impartiat amico; grauius est dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis, fecit amicos ac filios Dei: atque vt consideremus hanc fore perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem; vt per eadem aleremur, per quæ sumus redempti. Sanguinis aspersione cõfirmatum est vetus testamentum, quemadmodum Hebræis scribens præclare docet beatissimus Paulus: Christi sanguine cõsignatum & corroboratum est nouum testamentum, hoc est testamentum & pactũ gratiæ & remissionis peccatorum, per sanguinem agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cuius contagio peccant quicunque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, vt fortasse nõ oporteat quenquam cæterorum hominum cum illo conferre, nisi ipse nobis tãtam fiduciã præbuisset; qui non dedignatus sit discispulos suos vocare amicos, seruulos suos vocare fratres & cohæredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificauit patrem in hoc mundo, atque etiam in cœlis: ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio sanctorum, quasi sit vna passio domini & seruorum. Id ne quis existimet parũ religiosè dictum, beatus Paulus nobis patrocinatur, ita scribens Colossens. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia. Quis enim nescit, fratres, quam vberem prouentum effudit Ecclesiæ seges, Apostolorum ac cæterorũ martyrum sanguine irrigata? Quo plus sanguinis effusum est, hoc magis ac magis effloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis à Christo stirpe surgens, & occupans orbem vniuersum, quacunque patet ab oriente ad occidentem, ab aquilone vsque ad austrum. Ecce, fratres dilectissimi, à domini redemptoris temporibus anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta; iámque huius vitis palmites penè latius se sparserunt quam Romanum imperium, efferas etiam nationes musto spiritus inebriantes, & quos nulla ferri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas scrutantur, narrant adamãtem [9] nullæ chalybis duritiei cedentem: hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreũ, cor saxeum, cor plus quã adamantinum, emollit sanguis Christi, & huius martyrum, qui supplerunt quod illius passionibus deerat.

Hoc

Ephes. 2. *Coloss. 2.* *Ioan. 1.* *Heb. 12.* *Rom. 8.* *Ioan. 15.* *Heb. 9.* *Ioan. 15.* *Coloss. 1.*

Hoc argumento summus ille pastor, & vt
1.Petr.5. Petrus ait, princeps pastorum testificatus
Ioan.10. est se esse pastorem bonum: quia animam suam posuit pro ouibus, nobis exemplum præbens, vt qui pro nostra qualicunque portione [10] vices illius gerimus, parati simus & ipsi pro grege dominico sanguinem fundere, nisi malumus videri mercenarij quam pastores. Domini verbis congruunt verba discipuli. Cum enim dixisset se gaudere in passionibus, quibus consummaret passiones Christi, perpetiens & ipse pro corpore Christi, quod est Ecclesia, qualia passus erat Dominus; causam ad-
Coloss.1. iecit cur ea libenter pateretur: Cuius, inquit, factus ego sum minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis vt impleam verbum Dei. Et alio quo-
Roman.15. dam in loco scribit se repleuisse Euangelium. Sicut ergo mortibus martyrum consummantur passiones Christi, ita sanguine pastorum confirmantur promissa Christi. Nullum enim instrumentum indubitabilius, quam quod tot martyrum sanguine signatum est. Hoc nimirum est implere verbum Dei, hoc est replere Euangelium. Sed interim grauissimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo, [11] cum adhuc recens ille Christi sanguis feruere debeat in cordibus fideliũ, tam multos esse in quibus refrixit charitas: atque hoc grauius discrucior, quod tales non paucos pastores habeat Ecclesia qui, non solum non opponunt corpora sua aduersus luporum incursus, verumetiam ipsi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas simplicium, ipsi ventri suo, quæstui, & ambitioni seruientes, adeóque non implent verbum Dei, vt illud cauponentur potius & impiis dogmatibus adulterent; nec cogitant quod ille pastorum princeps seuerissimo iudicio reposcet singulas oues, pro quibus redimendis sanguinem suum fuderat, de manibus eorum. Sed illos suum manet supplicium: nunc melius est vt omissis querelis, nos inuicem ad officium quod Christo debemus exhortemur. Triplex à Christo testimonium accepimus, triplex illi testimonium reddamus oportet.[12] Rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos fructibus spiritus ad cælestem vitam prouocantes, & si res postulet, libenter etiam vitam commisso nobis gregi impendamus, nostráque morte vicissim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirum, morte hominum glorificari Deum, audi beatum Ioannem in Euangelio de Petro, cui dominus prædixerat fore, vt vbi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quo nollet: ita loquentem: significans qua morte esset glorificaturus Deum. Quotquot igitur ab or- Ioann.21.
be condito propter Deum; propter iustitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificauerunt Deum. Nam eleemosynas, ieiunia, precationes, aliáque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo suscepit alacriter, nisi qui certo persuasum haberet, nihil aduersi posse accidere iis qui persistunt in caritate Dei. Neque tamen statim martyr est, qui occiditur: occiduntur & sicarij & piratæ:[13] non supplicium facit martyrem, sed causa. Quod si qui leguntur sibi fortiter consciuisse necem; aut infirmitas erat morte quærens dolorum finem, aut ambitio, aut dementia. Nec hoc est testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimum interest inter barbaricam immanitatem, & martyrum modestissimam constantiam in se imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentient cruciatus: hoc modo se quidem malefici muniunt aduersus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita vt vel mortem impauidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile, non videmus nisi in Christi martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, [14] non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quam de suis afflictionibus. Scilicet clamat
& in illis Christus: Pater ignosce illis, quia Luca 23.
nesciunt quid faciunt. Non aliud spectant. quam in cælum, vbi spem omnem habent
repositam. Sic ipse Dominus velut agnus Esaia 53.
sine voce ad mactationem ductus est: & si quam edidit vocem, ea magis declarauit animum mitem ac placidum, quam vllum
potuisset silentium. Quam blanda oratio- Matth. 26.
ne compellat Iudam proditorem? quam
placide respondit cæsus alapa? quam nihil Ioan.18.
ferocius loquitur Annæ & Caiphæ? quam tranquille respondit Pilato? Denique cum Pharisæi veluti victores mouerent capita sua, amarissimis conuiciis in illum debac-

chantes, ille mitissimus clamat: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non igitur mori per se, testimonium est; sed
Actuum 7. sic mori, est testimonium præbere Deo. Stephanus iuuenis inter homicidas, agnus inter lupos, stabat placido angelicóque vultu, & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cœlum. Illic videre meruit, cuius præsidio superior erat persequentibus. Qui verò timet Deum, non metuit hominum sæuitias. Qui ex animo diligit vitam cœlestem, facile vilem habet animam; atque
Philip. 1. illi, cum beato Paulo, Viuere Christus est, mori lucrum. An non ingens lucrum est, hanc & breuem & innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in cæteris omnibus se se formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrij, quem aiunt in fabulis oportere esse optimum, secessit,
Luc. 22. abiecit se se in terram, prolixe atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, ante testatus animi tædium, ac tristitiam vsque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cum omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ senserimus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vin-
Philip. 4. cere naturam animi fortitudine, gratiæ est. omnia potest Paulus, sed in eo qui ipsum corroborat. Sed quibus præsidiis vincitur naturæ infirmitas? si nos totos humi prosternamus, hoc est, si nihil omnino tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem diuinæ voluntati submittamus, dicamúsque illa ex
Luc. 22. animo, ex toto corde: Transeat hic calix si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo sed sicut tu vis. Noui ego ac fleui quosdam magna animi fortitudine præditos; qui iam coronæ proximi defecerunt, & quem diu professi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in causa? Dimouerant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant orationem, ac cœperant ad humana præsidia respicere. Contemplabantur suæ naturæ viticulas, considerabant aculeos, vngulas, candentes laminas, ferrum & ignem, reliquúmque carnificinæ apparatum, etiam aspectu horrendum, & cruciatuum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideo victoriam amiserunt è manibus. Vbi quis ita cogitat: hoc possum, illud perpeti non possum; nunquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit diuinæ voluntati, non alio spectans quam ad illius opem, is demum firmus est & inuictus. Hoc autem fieri non potest, nisi adsit vera ac viuida fides, nihil hæsitans, nihil disquirens: ne cogitaris quanta sit tyranni sæuitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis. Ergo vt à digressione reflectamus ad id quod erat constitutum; quemadmodum Domini mors potentior erat quam vita, ita voluit martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim infirmis quam vinciri, damnari, cædi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hęc species interdum misericordiam mouet etiam sæuissimis tyrannis. Verum vbi iam ad monumenta martyrum pelluntur morbi, rugiunt dæmones, terrentur monarchæ, corruscant miracula, concidunt idola: tum apparet quam sit efficax ac potens martyrum sanguis. Prę- 1. Cor. 10.
sentia infirma, epistolæ graues, audiuit beatissimus gentium doctor; hoc & ad martyres recte accomodabitur; vita infirma & contempta, mors grauis ac potens.[15] Iā non est par omnium martyrum in tormentis alacritas, quemadmodum nec omnes eodē genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in mediis flammis inuenere refrige- Daniel. 3.
rium, & septi innocuo elemento, velut in conclaui canebant hymnum Domino. Da- Daniel. 6. & 14.
niel item citra noxam, leonum sodalitio est vsus. Beat⁹ Andreas,[16] vt habet humana quidem historia, sed satis probatæ fidei, gaudēs sibique gratulans ibat ad crucem. Alij diutinis ac variis cruciatibus subinde moriuntur, nec tamen morte datur finire dolorem. Est igitur & illud veri martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Nouit ille quid expediat nobis, & quid ad ipsius gloriam maxime conducibile sit. Tantum illud assidue cogitandum est: Siue viuimus Roma. 14.
siue morimur, Domini sumus. Nec sibi quisquam displiceat, si corpore pariter & animo sentiat grauem ac diutinam molestiam: tantum fidat ei cui certat, is non pa- 1. Cor. 10.
tietur quenquam tentari supra id quod potest, sed faciet etiam cum tentatione prouentum.

uentum. Quoſdam electos interdum patitur in tormentis deficere, vt agnoſcant imbecillitatem ſuam, atque eoſdem poſt fortiſſimos reddit in certamine. Hac di-
Matth. 26. ſpenſatione Petrus ter abnegauit Dominum, vt edoctus quam nihil poſſet ſuis viribus, confirmaret fratres ſuos. Quo modo autem confirmaret? vt ſibi diffiſi, fiduciam omnem collocarent in domino. Sed iam tempus eſt, vt de altero martyrij genere diſſeramus caritati tuæ, de quo etiam accuratius eſt diſputandum, quod occultum ſit & omnium temporum commune neque enim ſemper ſæuiunt Nerones,[17] Diocletiani, Decij, ac Maximini: nunquam tamen ceſſat diabolus exercere Chriſti militiam profeſſos. Et fortaſſis erunt poſthac donante Chriſto tempora, quibus nullæ tyrannorum perſecutiones affligent Eccleſiam: numquam tamen defutura ſunt certamina, nunquam martyria quibus homines pij glorificent deum. Eccleſia quidem adhuc in hoc exilio militans, peculiaribus gaudiis applaudit iis, qui in profeſſione nominis Ieſu animas ſuas fideliter depoſuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate cōcurritur: ſed cæleſte theatrum, angelorum myriades & iuſtorum cum Chriſto regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui ſinceram fidem, & caritatem inuictam, quam habent erga Dominum Ieſum, integritate & innocentia vitæ teſtificantur. Nec ſolum
Roma. 10. profeſſione fidei, quæ iuxta Paulum, ore fit ad ſalutem, glorificatur Deus: verumetiam confeſſione commiſſorum. Hæc ne temere ex nobis ipſis loqui videamur, adducenda ſunt ſcripturarum teſtimonia. Ergo niſi piorum vita cederet in gloriam Dei, Chri-
Matth. 5. ſtus non diceret in Euangelio: Vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrũ qui in cælis eſt.[18] Nec Paulus Apoſtolus ſcriberet Galatis. Et in me glorificabant
Galath. 1. deum. Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim ſi nomen Dei polluitur ac dehoneſtatur impia vita ſui populi; vtique bona illius vita cohone-
Roman. 1. ſtatur. Damnatur apud Apoſtolum & philoſophorum impia ſapientia, qui cum Deum cognouiſſent, non tamen eum vt Deum glorificauerunt. Sapientiam profitebantur, & ſummam exhibebant ſtultitiam. Itaque cum Deum eſſe profiterentur, tamẽ turpiter viuentes & idolis ſacrificantes, falſo teſtimonio quodammodo obſcurabant Dei gloriam, quaſi nec iuſtus eſſet nec verax: aut quaſi non vnus eſſet, ſed multi: aut quaſi ſaxis eſſet adſimilis. Id autem euidentius etiam teſtatur beatiſſimus Paulus, ſcribens ad Corinth. Empti, inquit, *1. Corin. 6.* eſtis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore veſtro. Ideo Deus redemit nos pretio ſanguinis ſui, vt ſemel à peccatis expurgati, deinceps vitam ipſo dignam ageremus. Ac ſymbolum imperatoris geſtamus impreſſum frontibus noſtris. Quid ſi gerens ſignum Chriſti, præſtet opera Belial, nonne dedecoratur ille cuius inſignia gerimus? Contra ſicut imperator ſibi placet de milite præſtrenuo; ſic exiſtimans illius virtutem ipſi decori & ornamento eſſe: ſic deus gloriatur in his quos redemit, quos lauit, quos ſanctificauit, quos ſpiritus donatiuo dignatus eſt, ſi *Philip. 4.* vitæ ſanctimonia declararint, domini gratiam in ipſis non fuiſſe vacuam. Si Paulus gloriatur in diſcipulorum pietate, gaudium & coronam ſuam illos apellans, qui nihil erat niſi diſpenſator alieni muneris: an non Dominus magis gloriatur, ſuper his pro quibus mortuus eſt? Iam quod in *Iob. 1.* libro Iob ad hunc modum ſatanæ loquitur Dominus: Num animaduertiſti ſeruum meum Iob, quo modo non ſit ei ſimilis ſuper terram, homo ſimplex & rectus ac timens Deum, & recedens à malitia? nonne ſermonem profert de ſuo cultore gloriãtis? Beatus autem Paulus ſplendidiore etiam verbo vſus eſt, ſcribens ſecundam ad Corin *2. Corin. 2.* thios epiſtolam: Deo autem gratia, qui ſemper triumphat nos in Chriſto Ieſu, & odorem notitiæ ſuæ manifeſtat per nos in omni loco: quia Chriſti bonus odor ſumus Deo. Melius eſt nomen bonum ſuper *Eccleſ. 7.* vnguenta pretioſa. Scriptura glorioſam famam appellare ſolet odoramenta. Non tamen Deus gloriatur hominum more, ſibi placens ac geſtiens, ſed noſtram ſalutem ſuam ducit gloriã, & ideo ſubiecit Apoſtolus: In his qui ſalui fiunt, & in his qui pereunt. Quo modo glorificatur Deus in his qui ſalui fiunt? quoniam in illis illuſtratur illius miſericordia. Quo modo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius iuſtitia. Nunc ipſe ſermonis curſus nos eo *Ioſue. 7.* deduxit, vt doceamus & peccatorum confeſſione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Ieſu Naue[19] Achan, qui

quoniam contra diuinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac ducentos siclos argenti, ac linguam auream siclorum quinquaginta, populus Israel terga vertit hostibus. Itaque Iosue dixit Achan: fili mi da gloriam domino deo Israel & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas. Confessus, dedit pœnas, & auersus est furor Domini. Ea confessio clarificauit Dei iustitiam ac sapientiam. Sapientiam, quod illius oculis nihil esset abstrusum: iustitiam, quod non sine causa passus esset hostes aduersus Israelem inualescere, quodque leges ipsius nullus hominum impune violat. Nihil erat magni quod suffuratus erat Achan: magnum tamen erat documētum vniuerso populo, quantum periculum sit Dei iussa negligere, eique velle imponere quasi quidquam illum fugeret, aut quasi faueret præuaricatoribus. Atque ille quidem cum esset Iudæus ob vnicum peccatum, quod ipsi leue videbatur, seuerissimas pœnas dedit, lapidatus ab vniuerso populo, corporis interitu salutem animę redimens. Non enim iudicat Deus bis in idipsum. Sed quæ pœna manet in illos, qui post tantam Euangelij lucem & gratiam, postea quam semel illuminati sunt, gustauerunt etiam donum cæleste & participes facti sunt Spiritus sancti, gustauerunt æque bonum Dei verbum virtutésque sæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, crucifigentes sibimet ipsis filium Dei, & ostentui habentes? Qui hoc sunt etiam miserabiliores, quod cum tales sint, aspernantur tamen pænitentiæ salutaris remedium, contemnunt Ecclesiam maternum gremium offerentem, & ad sanitatis instaurationem inuitantem. Eiusmodi defectio quantam putas ignominiam inurit Ecclesiæ? nec ea ignominia non potest pertinere ad Christum qui est caput Ecclesiæ, & per omnia suum esse ducit, quod est corporis ac membrorum ipsius. E diuerso, quanta totius Ecclesiæ exultatio, cum qui lapsus est, per pænitentiam Ecclesiæ reconciliatur? Ac ne putemus hoc gaudium apud nos tantum esse, Dominum audiamus in euangelio κατὰ Lucam loquentem: Ita dico vobis, quod gaudium erit in cælo super vno peccatore pænitentiam agente, quam super nonaginta nouem iustis, qui non indigent pænitentia. Nam hæc clausula finit parabolam de pastore, qui relictis nonagintanouem ouibus, vnam quæ à grege aberrauerat multo labore quæsitam ac tandem inuentam, imposuit humeris suis, & caulæ restituit. Simili sententia claudit parabolam de muliere, quæ dragmam perditam inuenerat. Ita dico vobis gaudium erit coram angelis Dei super vno peccatore pænitentiam agente. Nec tamen hoc sic accipiendum est, quasi Deo & eius angelis gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quā citra lapsum perseuerare in innocentia: sed scriptura suo more loquitur secundum affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratissimam esse peccatorum conuersionem. Non enim quærit mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat. Atque interdum piorum hominum lapsus quamuis enormes, diuina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolorum princeps: sic Paulus gentium doctor: sic Maria Magdalene, quibus nunc Ecclesia præcipue gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de vere iustis, sed de iustitia pharisaica, quemadmodum alibi dicit: Non est opus sanis medico sed male habentibus. At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus; sed legis qualicunque obseruatione tumidi, sibi videbantur sani, & ideo non desiderabant medicum. Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, vt tota etiam vita martyrium, hoc est, testimonium reddat Deo; quod adeo negligendum non est, vt nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur, non sit martyrium. Frustra enim ceruicem prębueris carnifici, nisi prius occideris membra quæ sunt super terram, hoc est, affectus qui militāt aduersus spiritum, odium, inuidiam, auaritiam, superbiam, libidinem: quibus quicunque seruit, Deum quodammodo abnegauit; & Christum ore profitens, vita satanan Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam videri durior, cum sit verax ac salutaris: quidquid homo quiuis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus seruire dominis: vnus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligendus. Quisquis igitur ore dicit: credo in vnum Deum, & seruit auaritiæ

Naum. 1. Hebr. 6. Luca. 15. Ezech. 18. Matth. 9. Coloss. 3. Matth. 6.

auaritiæ, aut libidini, aut luxui, ſibi mentitur, ſibíque repugnat; aliud lingua ſonans, aliud animo celans, voce tantum teſtimonium perhibens Deo, cum vita ſatanam colat. Efficacius autem eſt vitæ, quàm linguæ teſtimonium. Non omnis qui dicit: Domine Domine, intrabit in regnum, ſed qui facit voluntatem patris cœleſtis. Habent & opera ſuam linguam, habent ſuam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo Dominus in Euangelio xx[1] Ioannem ita loquitur: Opera quæ dedit mihi pater vt perficiam ea, ipſa opera quæ ego facio teſtimonium perhibent de me. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquuntur: non eſt Deus, nec eſt ſcientia in excelſo. Quis non contremiſcat, quis non inhorreſcat, quis non laceret veſtimenta ſua, quis non obturet aures ſuas, ſi tales voces audiat ex Chriſtiano? Quantus horror, quantus dolor occupat animos noſtros; cùm quis victus tormentis, iuſſus abnegare Chriſtum, abnegat, & ad Iouis ſtatuam tus adolet? Quàm trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nos vibret iræ ſuæ, ne terra dehiſcens nos abſorbeat? vt interdum vnius impietas, ſupplicij conſortio multos inuoluat; & ſunt ſcelera tam immania, vt vidiſſe quoque aut audiſſe ſit deteſtabile. Sed cur alias in ſimili crimine tam ſumus conniuentes? Cur & nobis adeo blandimur & aliis. At vide quid de talibus loquitur Apoſtolus ſcribens Tito: Profitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant. Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit familiam: Si qua autem ſuorum, maximè domeſticorum, curam non habet; fidem negauit, & eſt infideli deterior. Si fidem negauit, quæ negligentius habet ſuam familiam; quid dicturum putas de his qui ſe totos dediderunt mammonæ & ventri? De Chriſtianis vtique loquitur Paulus ſcribens Philippenſibus, cùm ait: Quorum finis interitus, quorum Deus venter eſt. Quos eoſdem taxat ſcribens Romanis: Huiuſmodi Chriſto Domino noſtro non ſeruiunt, ſed ſuo ventri. Seruire, iuxta ſcripturarum conſuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt, eum quem habent pro Deo. Iam de auaritia manifeſtius etiam pronunciat ſcribens ad Coloſſenſes, Mortificate, inquit, membra veſtra quæ ſunt ſuper terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiſcentiam malam & auaritiam, quæ eſt ſimulacrorum ſeruitus. Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ ſimulacrum: quanto iuſtius eos execramur, qui toto pectore ſeruiunt mammonæ, qui illi quotidie ſacrificant? Et ſi auarus eſt idololatra, qui pecuniæ ſtudio tenetur, qui quod hæreditate obuenit, aut induſtria partum eſt recondit, nec erogat in egenos; quid cenſendum eſt de his, qui lenocinio, qui fænore, qui rapto, qui fraude, qui calumniis, qui opprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hæc idolorum ſeruitus non ſolum inuenitur inter Chriſtianos, verum etiam, quod gemendũ eſt, inter epiſcopos.[21] Porrò temulentia adeo communis eſt Africæ noſtræ, vt propemodum non habeant pro crimine. An non videmus ad martyrum memorias Chriſtianum à Chriſtiano cogi ad ebrietatem? An hoc leuius crimen eſſe ducimus, quàm hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo grauius, ſi rem recta ratione velimus expendere. Cùm tyrannus dicit: Abnega Chriſtum, & immola Ioui, & eſto amicus noſter, aut morere: ſæpe lingua negat, corde reclamante: & manus adolet tus, cum animus intus adoret Chriſtum: quanquam hoc quoque grauiſſimum eſt crimen, tamen aliquam impietatis culpam eleuat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi ſatanas tibi loquitur voce tyranni: at quid tibi dicit idem per tuam concupiſcentiam? Abnega Chriſtum, & eſto diues: Sacrifica Mammonæ, & Chriſto nuncium remittito. Quid eſt quod pollicetur? aurum & argentum, inutilem materiam niſi exerceas. Nec dicit morere, ſed oblecta oculos; immo potius hoc dicit: Lucrare pecuniam ad breue tempus habiturus, & perde in æternum animam tuam. Et tamen hic ſponte ſubmittis genua ſatanæ, & abnegato Chriſto, te totum illi mancipas. Quid autem Chriſtus? Meus eſto, & viue in æternũ: contemne diuitias iſtas temporarias, & ego tibi centuplum reponam in hoc ſæculo, & vitam æternam in futuro. Relinque terram, & accipe cœlum. Ac Deus iſta pollicẽs deſeritur; & diabolus tam nihili res, eáſque falſo promittens adoratur. O fœdam defectionem. O turpem idololatriam. O iniquam permutationem. Quo præmio ſollicitauit humani generis primos auctores? Oſtendit pomum, & dedit mortem. Menda-

Matt.7. Ioan.5. Pſal.13. Titum.1. 1.Tim.5. Philip.3. Rom.16. Coloſſ.3. Geneſ.3.

cio fefellit: Non moriemini, sed eritis sicut dij, scientes bonum & malum. Atque illi delusi, qualem dominum deseruerunt, & ad quem defecerunt? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas semet coniecerunt? Sed idem ille tenebrarum princeps qui Euæ locutus est per serpētem, nobis loquitur per satellites suos ac ministros, per lenas & lenones, per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, auocantes à sinceritate quæ est in Christo Iesu. Idem ille loquitur nobis per concupiscentias nostras, quæ viuunt in membris nostris. Nec dicit quod homo tyrannus: aut mihi obtempera aut morere, nec ostentat [22] carceres, catenas, vncinos, sartagines, aut caminos incensos, non cruces, laqueos aut gladios; sed tantum: contemne Deum, renuncia vitæ cœlestis hæreditati, & committe adulterium, & capies voluptatem. Sed qualem? Momentaneam & corporis tantum, quot autem amaritudinibus conditam? infamia, periculo, super omnia verò secreto conscientiæ cruciatu. Hæc est esca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porro quale est? Dicat maiore cum fide beatus Apostolus: Stipendium peccati, mors est. Quæ mors? Corporis, quam solam minitatur & inferre potest tyrannus homo? Non, sed mors gehennæ, quæ finem nescit. Plus potest homo tyrannus, quam diabolus. Ille quodam modo cogit hominis naturam, hic nihil aliud potest quam sollicitare: deiicere non potest, nisi assentiaris, contempsisse vicisse est. Maior itaque venia debetur, Christum in tormentis abneganti, quam sponte assentienti diabolo; cui credidisse, est Christum abnegasse. Ille mendax est, & omnis mendacij pater, & illius promissa, quantumcunque fronte blandiantur, nihil aliud sunt quam præstigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque sic sibi blandiatur: Sum peccator, amo pecuniam, seruio libidini, studeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus sum voluptatibus: sed Christum non abnegaui. At reclamat tibi Paulus: Factis abnegasti; reclamat tibi Dominus ipse: Non potes duos dominos colere. Et interim horres abominandum [23] turificati aut libellati cognomen, ipse fortasse turificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quàm vt hominis natura possit vincere, eo compulit, vt impias voces promant lingua, reclamante conscientia; tu tam vili mercedula sollicitatus, sponte deficis ad eum, à cuius tyrannide te Christus suo sanguine redemit: cuius iam totus es factus, quemadmodum ait Apostolus: Empti estis pretio magno, & iam non estis vestri. Huius militiam professus es ad salutare lauacrum, huic dedisti nomen, huius sacramentis initiatus es, accepisti donatiuum & pignus spiritus [24] ne quid dubitares de promisso stipendio, simúlque diabolo denunciasti perpetuas inimicitias, renunciasti omnibus illius pompis ac voluptatibus; exsufflasti, exsibilasti, iurasti in verba redemptoris: cúmque tot vitiis seruias, tibi places quod nondum sis turificatus aut libellatus. Si quis miles iuratus in verba Cæsaris profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ sciret ingratissima Cæsari; nónne comprehensus ad supplicium, raperetur vt desertor, vt periurus, vt perfuga? Quis autem audiret eum ita se defendentem: non sum desertor, non abnegaui Cæsarem? An non mox audiret, quid refert si lingua tacuit? re ipsa abnegasti, & plusquam abnegasti; qui non solum desueris militiam, verum etiam ad tyrannum & hostem imperatoris tui irreconciliabilem transfugeris. Meritò fidelium aures abominantur apostatæ vocabulum: verum hoc non ibi tantum execrandum est, cum incenso tusculo, aut scripto libello renunciatur professioni nominis Christi; sed vbicunque contemptis Christi legibus, obtemperatur satanæ. Nec enim refert quid sonet lingua; quæ si sonet Christum, cum animus sit deditus criminibus, nō est professio, sed hypocrisis; abnegatura Christum si metus vrgeat, qui premit turificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ sic inter se pugnant, vt neutra ferat alterius consortiū; quotiens hanc amplectimur, illam abdicauimus; quotiens vnam reiecimus, alteram agnoscimus. Cuiusmodi sunt lux & tenebræ, bellum & pax, mors & vita, Deus & Belial; quemadmodum testatur & beatus Paulus in secunda ad Corinthios: Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial? Adhæsisse Belial, est abnegasse Christum, [25] vtcunque lingua aut habitu Christum profitearis. De hoc si quis simpliciorum

Marginal notes: Rom. 6. — Tit. 1. — Matt. 6. — 1. Cor. 6. — 2. Cor. 6.

rum dubitarit; dabo argumentum crassum & euidens. Fingamus tyrannum ita loqui Christiano: Incende tus Ioui; nihil addentem nec exigentem vt Christum abneget: si adoleuerit; nonne cunctis manifestum erit, illum hoc ipso Christum abnegasse, quod Ioui fecerit thymiama, etiamsi nihil proferat impium in Christum? Quemadmodum qui magicis artibus vtuntur ([26] à quo malo nos Domini misericordia liberauit; sicut à cæteris omnibus, quibus iuxta veterem hominem quondam ambulantes tenebamur) tacite Christum abnegant, dum cum dæmonibus habent fœdus. Iam si [27] Machabæi fratres vna cum matre maluerunt tot cruciatibus exanimari, quam carne suilla vesci, sic existimantes, eum Deum legis auctorem negare, quisquis sciens ac volens legis præcepta violat: quo pacto sibi blanditur, qui in luxu, temulentia, auaritia, rapinis, adulteriis aliisque criminibus consenescunt, quæ gentium etiam leges noluerunt esse impunita? Et cum tot modis Christum abnegent, cum toties immolent dæmonibus; pro Christianis haberi postulant? Atque in his sunt, qui palam ista committunt, ac propemodum etiam gloriantur in rebus pessimis; adeo non pudet aut piget admissorum: & tamen audent venire in ecclesiam sanctorum, audent misceri gregi dominico. Tales interdum tolerat ecclesia, ne prouocati magis etiam perturbent populum Dei: sed quid prodest non eiici cœtu piorum, si merueris eiici? Nam eiici remedium est, & gradus ad recuperandam sanitatem: eiectionem meruisse, summa malorum est. Ac frustra miscetur cœtui sanctorum in templo manufacto, si submotus est à consortio Dei & ab vniuerso corpore mystico Christi. Oportet autem & illud considerare, quantopere Christiani abhorrent ab idolothytis, & ab ingressu fanorum, atque ab ipsis etiam simulacris. Cum Beatus Paulus clamet, neque idolum esse aliquid, neque idolothytum; multo minus fanum ex lapidibus constructum, est aliquid: & tamen plurimorum animus ea religione tenetur, vt mortem oppetant citius, quam gustent idolis immolatum: & inexpiabile piaculum esse ducant, si ingrediantur fanum Iouis aut Apollinis aut Dianæ, seque putent contactu simulacri vehementer contaminari. Equidem probo talium religionem, si sibi cōstet in omnibus. Nunc, prô dolor, videre est quosdam in his pæne superstitiose trepidos, in aliis vbi grauior erat metuendi causa, nimium esse securos. Per se non inquinat animam contactus idoli, nec ingressus fani, nec esus idolothyti: sed per se polluit cōscientiam amor pecuniæ, incestus, rapina, hypocrisis, & his similia monstra. Quam verò congruit; horrere fani ingressum, nec horrere in templo sancto spiritui consecrato victimas immolare dæmoniis? Clamat sanctus Paulus scribens Corinthiis: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Rursus in eadem epistola: An nescitis quoniam membra vestra templum sunt Sancti spiritus qui in vobis est, quem habetis à Deo & non estis vestri? Quod si Christianorum pectora sibi consecrauit Deus vt in illis inhabitet per spiritum suum; [28] illic deliciatur & inambulat, illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco. Et qui in hoc templum Deo sacrum, eiecto Sancto spiritu, inducit abominationes quas in mystica visione conspexit Ezechiel; qui illic sedem facit Mammonæ, Veneri, Como, Baccho, aliisque portentis; qui ibi dæmonibus immolat spurcissimas hostias; veretur ingredi fanum gentium ne contaminetur?[29] Proinde nemo sibi frustra blandiatur, Deus non irridetur; constet sibi nostra religio, nec alios detestemur, ipsi grauioribus obnoxij criminibus: nec alibi simus religiose timidi, alibi impudenter impij. Sed Christum semel professi, tota vita reddamus illi testimonium, & vndique glorificemus illum, obedientes illius præceptis; vt in hoc cognoscant homines quod vere fidimus illi, quod ex animo diligimus illum, & quod non simulate ad sacrum lauacrum addiximus nos illius militiæ. Beatus Apostolus prędixit, nulli pie viuere volenti in Christo Iesu defuturam persecutionem. Si deest tyrannus, si tortor, si spoliator; non deerit concupiscentia, martyrij materiam quotidianam nobis exhibens. Postremo hæc ipsa mala quæ secum defert vita mortaliū, quæque piis cum impiis communia sunt, martyrij coronam nobis parabunt; si placide, si cum gratiarum actione pertulerimus. Neque priuati sunt martyrij gloria quicunque violenta morte

2.Mach.7. 1.Corin.8. 1.Corin.6. Ibidem. Ezech.8. Galat.6. 1.Timo.3.

morte conſummati non ſunt. Quis autem auſit vel Abraham patriarcham, vel huius filium Iſaac, vel beatum Iob eximere è Martyrum numero? Quæ carnificinæ grauius torſerunt corpus, quam patriarchæ mentem torquebant naturæ affectus; cum
Geneſ.22. incunctanter ad Dei iuſſum appararet immolare filium vnicum & vnice carum, in quo tota ſpes erat illi poſteritatis? Quid defuit Iſaac martyrio, qui nihil obmurmurans, paſſus eſt ſe colligari & imponi buſto? nec expauit in ceruicem vi-
Iob 1. & 2. bratam machæram? Cuius autem martyrium audebimus conferre cum his quæ paſſus eſt Iob? Quod ſi quis adhuc diffidit ſermoni noſtro, certe beati Pauli verbis non poterit diffidere. Is ſcribens ad
Hebr.11. Hebræos orſus ab Abel vſque ad Gedeonem, ingentem ſanctorum catalogum recenſet, in quo plures ſunt qui non defuncti ſunt morte violenta; immo pauci ſunt qui ſic mortui ſunt; & tamen de omnibus pronunciat: Et hi teſtimonio fidei probati inuenti ſunt, perſpicue declarans etiam vita bona peragi martyrium fidei.
[30] Eccleſiæ quidem vſus diſcernit illos cognominibus martyres appellans eos, qui violenta morte deceſſerunt; confeſſores, qni conſtanter in cruciatibus ac minis mortis profeſſi ſunt nomen Domini IESV, parati mortem oppetere, vel potius martyrij ſupremam coronam ambientes. Apud Deum tamen quicunque carnem ſuam crucifixerunt cum vitijs & concupiſcentiis, quicunque Chriſto vere commortui ſunt, eíque in baptiſmo conſepulti ſunt, vt iam non ſibi viuant, neque mundo cui ſemel mortui ſunt, ſed ei, qui pro ipſis eſt moruus; martyres ſunt, nec martyrum corona fraudabuntur: in primis autem monachi, qui vere monachi ſunt, ac virgines quæ vere virgines ſunt. [31] Neque enim locus deſertus, ſaccus pro veſte, legumen pro cibo, neque ieiunia, neque chameuniæ munachum abſoluunt; ſub his inuolucris interdum latet animus valde mundamus. Quod ita deprehenditur, ſi ad munus aliquod eccleſiaſticum vocentur: ibi videas quoſdam ex illis facillime vinci deliciis, impatientiores iniuriarum, appetentiores vindictæ quam quiuis alius ſit ex media plebe. Quid cauſæ eſt? Quoniam corpus exercuerunt magis quam animum; cum beatus Paulus doceat, quod exercitatio corporalis ad modicum vtilis ſit, pietas ad omnia valeat. 1.Timot.4.
Non hæc dixerim, quod improbandi ſint qui talibus modis caſtigant corpus ſuum, & in ſeruitutem redigunt: ſed quod ſatanas mille inſtructus artibus, nonnunquam illudit incautis, transfigurans ſe in Angelum lucis, & ex huiuſmodi corporum 2.Corin.11.
exercitamentis inducit illis falſam ſanctimoniæ perſuaſionem; cúmque intus madeant ſpiritalibus vitiis, & ſibi, & aliis, habentur pij. Talis erat iuſtitia Phariſæorum, cui prælata eſt iudice Chriſto publicani iniuſtitia. Ita ſunt & virgines fatuæ; quæ ſolidam exiſtimant pietatem corpus habere viro intactum, cum animus auaritia, ſuperbia, inuidia & obtrectatione ſit corruptiſſimus. Sunt & falsò viduæ, quæ 1.Tim.5.
dum viuunt in deliciis, Chriſto mortuæ 15.
ſunt. In ſumma tamen, quiſquis vere Chriſtianus, cuiuſque ſtatus aut ordinis habet certamina ſua, habet crucem ſuam; quam ſi patienter tollit, ſi conſtanter ſuſtinet, teſtimonio ſuo glorificat Dominum, tantum ne ſibi vindicet laudem bonorum operum: hoc enim non eſt glorificare Deum, ſed clarificare ſe ipſum. Habet vnuſquiſque fidelium agones ſuos, habet aduerſarium diabolum, habet agonothetam Deũ, habet theatrum non ſolum Eccleſiæ & Angelorum, ſed & infidelium; quemadmodum dicit Paulus ad Corinthios: Spe- 1.Corint.4.
ctaculum facti ſumus mundo & angelis & hominibus. Si vincimus; gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Eccleſiæ, gloriatur & ipſe Chriſtus in membris ſuis. Sin vincimur ignauia noſtra, triumphat ſatanas cum angelis ſuis, inſultant nobis increduli, ac Deum contumeliis afficiunt, dicentes: Ecce qui iactant ſe redemptos à tyrannide ſatanæ, qui prædicant ſe mortuos mundo, nihilo minus vincuntur à cupiditatibus ſuis quam nos, quos dicunt adhuc teneri ſub regno ſatanæ. Quid prodeſt illis baptiſmus, quo dicunt exui veterem hominem cum actibus ſuis, & indui nouum qui ſecundum Deum creatus eſt? Quid prodeſt illis Spiritus ſanctus, cuius arbitrio dicunt ſe temperari? Cur ſemper in ore habent; Euangelium, Euangelium; cum tota vita diſcrepet ab Euangelij præceptis? Quanto creditis pudore ſuffunditur Eccleſia, cũ hæc ingeruntur ab hoſtibus, nec habet quo refellat opprobria?

Nónne

Nonne videmus totum Ecclesiæ cœtum [32] demittere vultus atque erubescere, quotiens aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex angelico contubernio defecit ad stuprum, aut coniugium? Quantus mæror occupat omnium nostrum animos, sed præcipue pastorum, si quando Christi miles tormentis inferior, renunciauit imperatori suo? Quantus autem ex aduerso satanæ triumphus? Itaque, fratres dilectissimi, si vere diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo: Sanctificetur nomen tuum; summo studio aduigilemus, necubi polluamus nomen illius, sed & morte & vita glorificemus illum, iuxta beati Pauli monita:

Philip.2. Viuentes sine querela vt simplices filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo verbum vitæ continentes ad gloriam Christi IESV Regis & agonothetæ nostri, qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Patiamur cum illo vt cum illo glorificemur in die Domini. Nos hic illum clarificemus apud homines, vt ille nos clarificet claritate sua coram Angelis suis.

2.Thess.1. *2.Tim.2.* *1.Corint.9.* Cum, vt inquit beatus Paulus, venerit glorificari in sanctis suis. Nemo coronatur nisi legitime certauerit. Et hi, qui corruptibilem coronam ambiunt, ab omnibus se abstinent, nihil non facientes quod ad victoriam conducit: quid nos facere conuenit, vt assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcessibilem in cælis? Hic si quis roget, quo pacto quis possit esse martyr sine sanguinis effusione: quisquis hoc animo sequitur iustitiam, vt mortem citius admissurus sit, quam velit à iustitia deflectere: huic prompta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex euentu rerum, sed ex affectu. Cur enim ille fraudetur martyrij gloria, per quem non stetit quo minus martyrium peregerit? Vt contra, mercedem Apostatæ feret; quisquis hoc animo viuit, vt Christum negaturus sit, si iactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ peierat; an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors? [33] Qui ob febriculam ad incantantricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quam Christo renunciare? Immo qui totiens ob breuem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit à Christo; vitam habebit vilem prò Christo? Nec hunc tyrannus fecit Apostatam, sed ad tyrannum accessit Apostata. Vt autem est similis certandi ratio: ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has pugnas quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quæ pugnat & superat in martyribus: nec quisquam defecit in tormentis, nisi fidei defectu. Orandus igitur assiduè Deus, vt fidem in nobis augeat: est enim Dei donum, & illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quam horrendum crimen sit omnis idololatria, quam seuere punita sit à Deo sub lege vetere: quot milia trucidarit Moyses ob vitulum aureum. *Exod.32.* Deinde proponatur comparatio manifestæ idololatriæ, cum immolatur simulachris: & occultæ, cum contempto Deo obeditur per concupiscentiam satanæ. Deinde conferantur inter se Deus fons omnis boni, & diabolus omnis malitiæ princeps. Ostendatur & inæqualitas contubernij: in altera parte sunt filij Dei, conciues Angelorum, & hæredes beatæ immortalitatis; in altera filij Belial, societas omnium dæmonum, & hæredes gehennæ. Conferatur & impar malitiæ genus, comparantur diuersa stipendia. Hæc si prius fuerint persuasa, & intimis infixa visceribus, facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labiis, cum in corde aut nulla sit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur, quod in Deuteronomio legimus: *Deuter.6. & 10.* Audi, Dominus Deus tuus, Dominus vnus est? Et; Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies? Quis non quotidie recitat ore: Credo in Deum patrem omnipotentem? At non credit in Deum, qui non in eo solo collocat [34] totius felicitatis suæ fiduciam: nec vnum habet Deum ac Dominum, qui per scortationem, per luxum & auaritiam satanæ facit imperata, nec illi soli seruit, qui seruit ventri, qui deditus est huic mundo, qui totus in prauo positus est. Ethnici putant plures esse deos, & hoc tibi videris perfectus Christianus, quòd persuasum habes vnum esse Deum? quid magni facis? Idem credunt Iudæi qui quotidie blasphemant

phemant filium Dei in Synagogis suis: idem credunt dæmones & contremiscunt Si vere credis in Deum, crede iustum & veracem: iustum in remunerandis piis, & puniendis impiis: veracem in promissis. Crede non esse spem salutis, nisi per filium eius quem pro nobis omnibus tradidit in mortem: crede nihil accidere mali posse iis, qui se totos illius voluntati tradiderunt & in illo perseuerant. Hoc est credere in Deum patrem, hoc est credere in filium eius, hoc est credere in Spiritum sanctum, vnum Deum, & Ecclesiam sanctam mysticum Christi corpus; extra quam, non est salus, & in qua non est pernicies. Quisquis in tali petra pedes animi fixerit, aduersus omnes tentationum incursus stabit immobilis. Exempli gratia: Lacessitus es conuicio, suggerit tibi caro vindictæ cupiditatem; prius quam respondeas, sic cogita tecum: Hunc maledicum hominem subornauit diabolus, vt me deiiciat, ac deiectum perdat, sed ausculta quid suadeat imperator tuus cui militas: Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Et; Mea est vindicta, & ego retribuam. Quid suadeat fortissimus ille Christi dux Paulus: Non nosmet ipsos vindicantes charissimi, sed date locum iræ. Diabolus dicit: Fruere vindicta, & perde vitam æternam. Deus dicit. Vince in bono malum, & noli resistere malo; & accipe cum filio meo possessionem regni cælestis. Mox dispice, vtri potius expediat obtemperare. Dicit tibi per concupiscentiam tuam diabolus: Mœchare, & fruere temporaria corporis voluptate, & esto meus seruus, & cohæres gehennæ. Audi potius quid dicat tibi Deus: Spernæ temporariam voluptatem, & accipe centuplum bonæ conscientiæ gaudium in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro: & expende vtri potius sit auscultandum. Suggerit tibi per carnis affectum veluti per Euam sathanas: Viue genialiter. Ex aduerso dicit Christus: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient. Ad eundem modum de cæteris tentationibus, obiice tentatori clypeum scripturarum; in quibus tibi loquitur Deus non minore fide, quam si tibi coram ore ad os loqueretur. Ex his torrentibus sume tibi lapides, quibus deiicias superbum Goliath. Habes exemplum à Domino tuo, sic ille prostrauit diabolum: nec deiicias animum si sæpius inuadat, ac subinde maioribus machinis aggrediatur: nihil potest aduersus eum qui tecum est. Dic illud Ioannis: Maior est qui in nobis est, quam qui in isto mundo. Succurrat illud Domini dictum: Confidite quoniam ego vici mundum. His orationibus si Christi miles fuerit exercitatus ad conflictum; indies comperiet suum antagonistam debiliorem. Nec tamen remittendæ sunt excubiæ, siquando hostis simulabit tranquillitatem; sed obseruans illius insidias, dicat cum beato Abacuc: Super custodiam meam stabo & gradum figam super petram, omni custodia seruans cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quærentíque quem deuoret. Tutissimum autem cordis munimentum est sobrietas cum instanti oratione, iugíque scripturarum meditatione. Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus. Ex hac igitur colligendæ sunt sententiæ, quas ad manum & velut in procinctu habeas, vt his protinus serpentem caput erigentem deiicias. Nullus est enim animorum morbus, cui nõ præsens remedium diuina scriptura suppeditaret. Hinc comparanda sua exempla piorum, sed præcipue Christi, quibus se quisque vel animet vel consoletur. Venio nunc ad illa mala quæ vel ipsam naturam hominis comitantur, vel fortuitu videntur inferri. Hæc quoque pius animus, & ad pugnandum instructus, sibi vertet in materiam coronæ. Exemplo faciam, quod dico, clarius. Excutitur aliquis facultatibus suis, siue bello, siue naufragio, siue rapina. Ne protinus hic cogitet laqueum, aut rationem malis artibus sarciendi quod periit; sed ita secum loquatur: Dominus est qui tentat me, an diligam ipsum ex toto corde. Ipse dedit, ipse abstulit, sit nomen Domini benedictum. Gratias agat quod acceperit ex Domini benignitate: agat gratias quod amiserit ad probationem fidei. Si hæc dixerit eo animo, quo dixit sanctus Iob; cum illo mercedem accipiet. Nec enim Dominus æstimat, quantũ quis perdat, sed quam patienter: quemadmodum nõ respicit, quantum aliquis largiatur egentibus, sed quo animo. Habet aliquis filium vnice charum, eo te mors orbat præmatura

Marginalia: Matth.5. Deut.23. Roma.12. Matth.5. 1.Regum. Matth.4. 1.Ioan.6. Ioann.17. Abacuc.3. 2.Tim.3. Deut.6. Iob.1.

matura, pestilētia spoliat te carissimis, sponsa, liberis, amicis; ferto patienter, & dic: Domino ita visum, & sic fortassis & nobis expediebat, & nostris; Sit nomen Domini benedictum. Sunt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quam vlla potest inferre tortorum sæuitia [36] veluti pleuritis, ischiasis, podagra, paralysis, calculus, renum & vesicæ exulceratio. Tale si quid acciderit, ne mens exasperetur ad impatientiam, ne lingua erūpat in voces blasphemas, sed
2.Reg.15. 1.Reg.3. cum beato Dauid & Heli sacerdote dicat Dominus est, faciat quod bonum est in oculis ipsius. Ita mala quæ non inferūtur ob Christi professionem, vertemus nobis in coronam, & Christo in gloriam. Ac fiet fortasse, vt Dominus nostra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget; quod si non fit, tamen hac ratione faciemus, vt quod animo impatienti fuisset intolerabile, fiat patiētia mitius. His atque huiusmodi argumentis non desinemus nos inuicem exhortari, ad illustrandam Domini gloriam, cuius titulum & insignia gerimus. Præstemus illi martyrium in suo quisque statu & ordine, non solum in aduersis, verum etiam in prosperis. In aduersis agnoscamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus caritati qua diligit nos, vt filios, quos abdicare non vult, sed emēdatos recipere. In prosperis æque gratias agamus illius bonitati, qua consolatur nos vt tentationum pondus possimus sustinere: ita fiet vt tota vita nostra nihil aliud sit quam testimonium, declarans apud credentes & incredulos sapientiam, bonitatem, misericordiam ac veritatem Dei patris, & filij illius Iesu & Spiritus sancti. Amen.

ADNOTATIONES.

1. quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunauit] *Quanquam hic vt Cypriani esse persuaderet hunc librum, alterius libri ad Fortunatum meminerit, tamen ipse stylus repugnat; neque enim veteres patres vnquam voce fortunare vsi sunt, ne fortunæ viderentur aliquid tribuere.*

2. qui in tormentis vsque ad mortem perdurarunt] *Quam diuersa significatione accipiat Martyres Cyprianus, supra abunde diximus; præsertim Tom. 1. Epistola 9.*

3. ob laticis penuriam] *Non recte Manut. & Moreli.* laricis, *neque vero sic etiam alicubi Cyprianus, cui etiam heri nomen ignotum est.*

4. aut ideo vnum dicuntur esse &c.] *Nimium cōsentit hæc expositio Adnotationibus Erasmi in hūc epistolæ Ioannis locum; ipse vero Cyprianus longe aliter, de Vnitate patris, filij, & spiritussancti interpretatur libr. de Vnit. ecclesiæ, sic etiam alij veteres.*

5. Vita domini qui summus fuit martyr] *Non existimo, apud veteres Christum martyrem nuncupari.*

6. & Satanæ in nos ius vindicabat] *Negligentia operarum apud Manut: erat:* iudicabat.

7. ecce qui tollit peccatum mundi] *Lugdunensis editio & Manut. legunt:* peccata, *sed illud habet vtraque Frobenij & Grauij editio, & genuinum esse constat ex interpretatione Auctoris, quæ eadem est cū illa, quam habet Erasmus in Adnotationibus in Ioannem, ita vt vel hinc confirmetur coniectura H. Grau.*

8. anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta] *Hoc addidit Auctor vt putaretur vetustum opus, sed ipse sibi hac periodo contradicit, dum iam ea ætate latius sparsam dicit fidem quam Romanum Imperium; neque enim id ante tempora Imperatoris Constantini verum fuisse, satis constat.*

9. nullæ calybis duritiei cedentem] *Prorsus sic lego, pro eo quod alij:* nulla chalybis duritie, *seu:* duritiei. *Item:* dissilire, *non:* dissiliri, *quod habent quidam.*

10. vices illius gerimus] *Hoc rursum auctor addidit, vt Episcopus putaretur.*

11. cum adhuc recens ille Christi sanguis, &c.] *Etiam hoc ad subornationem pertinet. Neque vero vspiam Cyprianus malos pastores lupos nuncupat, sed solos iuxta scripturam hæreticos.*

12. Rudimenta fideliter tradamus] *Solus Manut.* tractamus, *at non placet.*

13. non supplicium facit martyrem, sed causa] *Sumpsit quidem hoc ex D. Cypriano; sed quod ille contra hæreticos, iste aduersus eos qui mortem sibi conciscunt, & maleficos, in medium adducit.*

14 non minitantur tyranno] *Non per omnia hoc verum esse, patet vel ex solo Prudentio, vbi & Laurētius & Romanus martyres contra faciunt, immo & Machabæi martyres non erunt, si huic auctori credendum sit. Caute itaque hic locus legendus, ne fauere videatur Pseudomartyribus nostri sæculi.*

15. Iam non est par omnium martyrum in tormentis alacritas] *Morelius & Manut.* martyrium, *verum non placet.*

16. vt habet humana quidem historia] *Hæc quoque phrasis veteribus est incognita, qui non humanas sed ecclesiasticas huiusmodi historias nuncupant.*

17. Diocletiani] *Morel. conicit legendum:* Valeriani. *Verum etsi id fiat, plura sunt alia quæ Cypriani non esse conuincunt. Neque vero vspiam de altero hoc martyrij genere apud illum sermo est.*

18. nec Paulus Apostolus scriberet Galatis] *Recte sic Manutius, pro:* Corinthiis.

19. Achan] *Morel.* Achar, *& sic etiam 70. sed versio hæc mixta est ex vulgata editione Hieron. & 70. Hoc autem mirum, quod pœnitentiam lapsorum martyrium quoddam facere videatur.*

20. κτ Lucam] *Manutius quidem & hic & postea reposuit:* secundum, *verum quod illud Cyprianicum sit, puto auctorem sic ex instituto scripsisse. Est autem etiam præter veterum sententiam huius loci expositio.*

21 Porro temulentia adeo cōmunis est Africæ nostræ] *Quod præmisit de episcopis habet ex libro Cy-*

priani de Lapsis. Hoc vero ex D. Augustin. epistola ad Auxilium, ut putetur Africanus esse.

22. carceres, cathenas, vncinos] *Omnino sic legendum, antea erat:* vncinas, *corrupte.*

23. turificati aut libellati nomen] *Hoc iterum ex D. Cypriano, qui tamen libellaticos nuncupat.*

24. ne quid dubitares] *Nimis sæpe inculcat hanc certam in Deo fidem.*

25. vtcunque lingua & habitu Christum profitearis] *Caute & hoc legendum.*

26. (à quo malo nos dominus liberauit, &c.] *Hoc etiam addidit, ut Cypriani videretur hic liber quippe quem magicas artes professum fuisse (quanquam perperam) quidam tradunt.*

27. Machabæi] *Recte sic Manut. pro eo quod erat* Maccabæi.

28. illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco] *Mire detorquet hanc Malachiæ scripturam auctor.*

29. Proinde nemo sibi frustra blandiatur] *Hoc rursum mutuat⁹ est ad verbū ex libro Cypriani de Lapsis.*

38. Ecclesiæ quidem vsus, &c. *Non per omnia Cyprianicam esse hanc Martyris & Confessoris differentiam Tomo 1. epistola 9. satis ostendimus.*

31. Neque enim locus desertus, &c.] *Plane sunt hæc Erasmica, atque adeo & cautè legenda.*

32. demittere vultus] *Quidam non recte:* dimittere.

33. Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit] *Nescio quæ remedia incantatricum intelligat.*

34. totius felicitatis suæ fiduciam] *Corrupte & hic quidam:* infelicitatis: *qui etiam paulopost omiserat vocem:* es, *est etiam hoc caute legendum.*

35. quoniam ipsi consolationē accipient] *Est etiam hæc Erasmi versio.*

36. veluti pleuritis] *Magis placet hoc Morelij, quàm quod habebant prius excusi:* pleuretis, *aut Manutius:* pleuresis.

DE DVODECIM ABVSIONIBVS SAECVLI PERPERAM Cypriano adscriptis.

ARGVMENTVM.

Argumentum ex ipsis initiis capitum satis superque licet deprehēdere. Etsi autem & Gratianus & Iuo alicubi, & Ms. Anglicus, Dunensis & Coloniensis codices, D. Cypriano ascribant Stilus tamen, ipso Trithemio teste, & scripturæ citatæ iuxta versionem D. Hieronymi, non iuxta 70. satis arguunt, neque ipsius esse, neque etiam D. Augustini, cui ascribitur Tom. 9. Si quid in re incerta coniicere licet, aut Ebrardi cuiuspiam est, cuius nomen ad marginem apud D. Augustin. ascriptum reperio aut quia Gratiano & Iuone vetustior, Ioannis Clymaci. Nam apud D. Augustinum inscribitur iste liber: DE XII ABVSIONVM GRADIBVS. *Atqui simili titulo librum ille edidit de 30. Gradibus.*

CAPVT PRIMVM.

PRIMVS abusionis gradus est, si sine bonis operibus sapiens & prædicator fuerit, qui quod sermone docet,[1] actibus explere negligit. Auditores enim doctrinæ, dicta facere contemnunt, cum prædicatoris opera à prædicationis verbis discrepare conspiciunt. Numquam enim fit efficax constituentis auctoritas, nisi eam effectu operis cordi adfixerit audientis, præsertim cùm & ipse doctor, si in vitiorum amorem delapsus fuerit, alterius doctoris medicamentum suis vulneribus adhibere paruipendit. Vnde & ipse Dominus in Euangelio de doctrina pariter & bono opere instruere volens discipulos, qualem in his cautelam haberent admonebat; dicens: Quod si sal euanuerit,[2] in quo salietur? *Matth 5.* Hoc est, si doctor errauerit, in quo iterum doctore emendabitur? Et si lumen, quod in te est, tenebræ sunt; ipsæ tenebræ quantæ erunt? Si namque oculus, à videndi officio desierit; quis à manu, vel à pede, vel à reliquo corpore illud ministerium exiget? quapropter doctores cogitent, ne ampliori vindictæ subiaceant, si plurimis perditionis occasionem abundantius præstent. Nam & ipse Salomon dum multæ sapientiæ transgressionem incurrit, totius Israeliticæ plebis regni dispersionem[3] solius sui merito præstitit. Quibus ergo committuntur multa, maiora perdunt; si non recte dispensauerint Rectoris sui munera, quæ perceperunt. Cui enim plus committitur, ab eo plus exigitur. Et seruus qui *Luca 12.* Domini sui voluntatem intelligens non facit, acrioribus flagellis grauioribúsque vindictis vapulabit.

CAPVT II.

Secundus abusionis gradus est, si sine religione senex esse inueniatur.[4] Cui cùm membra exterioris hominis veterascunt; vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus competit, quos præsentis sæculi flori da ætas transacta deseruit. Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet, quæ post flores fructus optimos cultori suo non exhibet

exhibet: sic & in hominibus ipse reprobus est, quem flos iuuentutis deserit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre paruipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare non contendat, quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat? Dum oculi caligant, aures grauiter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minuuntur, cutis arescit, flatus non suauiter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat; etiam homo interior, qui non senescit, his omnibus adgrauatur. Et hæc omnia ruituram iamiamque domum corporis cito prænunciant. Quid ergo superest; nisi vt dum huius vitæ defectus adpropiat, nihil aliud quam cogitare, quomodo futura habitatio prospere comprehendatur, quisque senex adpetat? Iuuenibus enim incertus huius vitæ terminus instat, senibus vero cunctis maturior ex hac luce exitus breuiter concordat. Cauendæ enim sunt homini duæ particulæ,[5] quæ in illius carne non veterascunt, & totum hominem secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua: quia cor nouas semper cogitationes machinari non desinit lingua impigre loquitur, quodcunque machinari cor senserit. Caueat ergo senilis ætas, ne istæ iuuenescentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis grauitatem ne illudant. Vnicuique enim considerandum est, quid ætate eminenti dignum sit; vt hoc agat, quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium vile reddat.

CAPVT III.

Tertius abusionis gradus est, si adolescens sine obedientia deprehenditur; quo mundus à recto rationis ordine deprauatur. Qualiter namque in senectute[6] aliis ministerium imperabit, qui in adolescentia se senioribus obedientem exhibere contemnit?[7] Vnde & in prouerbio apud veteres habetur, quod Dominari nequeat, qui prius alicui seruitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Iesus in temporibus suæ carnis, dum adhuc ad legitimam ætatem doctoris non perueniret, obedienter ministrationem parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morum perfectio requiritur: ita etiam in adolescentibus, obsequium, & subiectio, & obedientia rite debetur. Quapropter & in mandatis legis primum in his quæ ad homines pertinent, patris & matris honor imperatur: quia quamuis carnalis pater non superuixerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viuenti, paternus honor vsque ad dignam ætatem à filiis præbendus esse ostenditur. Quatuor etenim modis per scripturas diuinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Iacob ad Laban loquitur: Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tulisses omnia quæ mea sunt tibi. Gente vero pater dicitur, quando Dominus de rubo ad Moysen loquebatur: Ego sum, inquiens, Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob. Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cum Moyses in cantico Deuteronomij loquitur: Interroga patrem tuum, & annunciabit tibi, maiores tuos, & dicent tibi. Quod si ergo naturalis pater superstes non fuerit, aut indignus fuerit;[8] admonenti tamen seniori adolescentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in senectute adparebit; qui disciplinæ laborem in adolescentia non sustinuerit? Quodcunque etenim homo laborauerit, hoc & metet. Omnis namque disciplina in præsenti non videtur esse gaudij, sed mœroris; postea vero fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiæ. Sicut ergo fructus non inuenitur in arbore, in qua pâpinus aut flos prius non adparuerit: sic & in senectute honorem legitimum adsequi non poterit, qui in adolescentia disciplinæ alicuius exercitatione non laborauerit. Disciplina igitur absque obedientia, qualiter fieri potest? Adolescens ergo sine disciplina, adolescens sine obedientia, est: quoniam & ipsa obedientia, quæ omnium disciplinarum mater est, magna exercitatione indiget; quæ sui normam studij in Christo Domino sumpsit, qui obediens patri vsque ad mortem, mortem autem Crucis, ignominiam libenter sustinuit.

Lucæ 11. *Exod. 10.* *Genes. 31.* *Exod. 3.* *Deuter. 32.* *Hebr. 9.* *Philip. 2.*

CAPVT IIII.

Quartus abusionis gradus est, diues sine Eleemosyna; qui superflua vsus sui quæ custodienda in posterum recondit, indi-

gentibus & nihil habentibus non distribuit: per quod efficitur, vt dum in terra quæsita diligenti cura custodit, cælestis patriæ perennem thesaurum amittat. Ad quem thesaurum Dominus Iesus adolescentem diuitem, qui eum de perfectione interrogauerat, ita respondens inuitauit: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me, & habebis thesaurum in cælo. Quem thesaurum nullus vnquam hominum habere potest, nisi qui pauperibus solatia præstat, aut qui per seipsum pauper est. Non ergo dormiat in thesauris suis, qui pauperes dormire non sinit. Diues namque etsi multa congregauerit, his frui solus nequaquam poterit; quia vnius hominis natura multis rebus non succurit. Quid ergo stultius est, quam propter vnius hominis victum & vestitum, totam regni cælestis perdere perennem iocunditatem, & æternos inferni cruciatus, absque consolationis præstolatione subire? Quod igitur aliquando per necessitatem amittendum est, pro æterna remuneratione sponte distribuendum est. Omnia enim quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt. Quamdiu nanque tēporales sumus, temporalibus temporalia deseruiunt; & cum hinc transierimus, æternis æterna solatia præstabuntur. Idcirco non debemus diligere ea, quæ non semper habebimus; præsertim cum expertem rationis auarum diuitem, thesauri & sui agri, & omnia, quæ habet, ostendant; quia toto cordis intuitu illas res amat, quæ nunquam se diligunt. Si etenim aurum & argentum, & agros, & vestimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit; hæc omnia vicem sibi amoris rependere non posse, ipsa rerum natura ostendit. Quid ergo à ratione longius est, quam diligere, quod te amare non valet, & negligere illum, qui suæ * ditioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligi mundus, sed diligi proximus à Deo præcipitur; quia proximus vicem sui amoris potest rependere, quod mundus non potest, vel minime non posse dubitatur. Sic enim inimicum esse diligendum Dominus præcepit, vt illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quisquis ergo diues cupidus, qui vult æternas habere diuitias, distribuendo egenis præstet interim non mansuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo potest emere quod cupit. Auari nanque ideo in iudicio à rectissimo iudice nuncupantur maledicti, quia cum præteribant eorum habitacula non dicebant: Benedictio domini super vos, benediximus vobis in nomine domini. Infelices ergo sunt auari diuites, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuntur; & è contrario: Beati sunt misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substantiam, sed adfectum Deus requirit.

Matth. 19. — 2. Cor 4. — * dilectioni. — Psalm. 122. — Matth. 5.

CAPVT V.

Quintus abusionis gradus est, femina sine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & custodit in viris prudentia; sic & in feminis cunctos honestos actus nutrit & fouet & custodit pudicitia. Pudicitia namque castitatem custodit, auaritiam refrenat, lites deuitat, iram mitigat, libidinem occupat, cupiditatem temperat, lasciuiam castigat, ebrietatem cauet, verba non multiplicat, gulæ concupiscentias purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia restringit; & omnes virtutes, & quicquid coram deo & bonis hominibus laudabile est nutrit. Impudica namque vita, nec laudem ab hominibus in præsenti sæculo, nec remunerationem à deo expectat in futuro. Pudica vero vita, famam bonam inter homines habet, & de spe futuræ beatitudinis gaudet. Præsentibus semet ipsam imitabilem facit, posteris memoriam amabilem relinquit. Bonis semper moribus delectatur & consentit, & assiduis scripturarum meditationibus & eloquiis animam vegetat. Bonorum præcedentium exempla custodit, & inseparabilia perfectis contubernia nectit. Duobus ergo modis constat veræ pudicitiæ exercitatio, id est, corporis habitu & superficie, & animi adfectu interno. Per exteriorem modum, iuxta Apostolum, coram hominibus exempla; per interiorem modum coram deo, prouidemus opera bona. Pudicitia nanque corporis est, alienas res non adpetere, & omnem immunditiam deuitare; ante horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana & falsa non loqui; habitum per omnia ordinatum, compositionémque conuenientem tam capillorum quam vestium

stium sicut decet habere; cum indignis contubernia non inire; superciliosо intuitu neminem adspicere, vagari oculos non permittere, pompatico & illecebroso gressu non incedere; nulli inferior in incepto bono opere adparere; nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare; bonis non inuidere, senes non irridere, meliori non controuersari; de his quæ ignoras non tractare, & ea quæ scis non omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem hominem reddunt, & Deo acceptabilem faciunt [13] Pudicitia enim animæ est, plus propter Dei oculos, quam hominum, omnia bona facere; adpetitiones turpium cogitationum compescere; omnes meliores se esse æstimare, nemini inuidere; de semetipso nihil confidere, dei semper auxilio res omnes committere, ante dei oculos semetipsum constituere; hæretica prauitate sensum non maculare, catholicis per omnia consentire; Deo soli adhærere; castitatem æternæ mentis deo Christo offerre; [14] omnia cæpta opera bona mortis tantum termino finire, præsentes tribulationes animi fortitudine negligere, paruipendere; in terra præter proximos nihil amare, cuncti amoris sui thesaurum in cælo constituere, & pro omni bono actu mercedem à deo in cælestibus sperare. Pudicitia ornamentum nobilium est, exaltatio humilium, nobilitas ignobilium, pulchritudo debiliũ, prosperitas laborantium, solamen mœrentium, augumentum omnis pulchritudinis, decus religionis, defensio criminum multiplicatio meritorum, creatoris omnium dei amicitia.

CAPVT VI.

Sextus abusionis gradus est, dominus sine virtute. Quia nihil proficit dominandi habere potestatem, si dominus ipse non habeat virtutis rigorem. Sed hic virtutis rigor, non tam exteriori fortitudine, [15] quæ & ipsa sæcularibus dominis necessaria est, indiget; quam animi interiori fortitudine, bonis moribus exerceri debet: sæpe enim dominandi per animi negligentiam perditur fortitudo, sicut in Heli sacerdote factum fuisse comprobatur. Qui dum seueritate iudicij peccantes filios non coercuit; in eorum vindictam, dominus, velut consentienti, marginal: 1.Reg.2. — ferociter non pepercit. Tria ergo necessaria hos qui dominantur habere oportet; terrorem scilicet, & ordinationem, & amorem. Nisi enim ametur dominus pariter & metuatur, ordinatio minime constare illius potest. Per beneficia ergo & adfabilitatem, procuret vt diligatur; & per iustas vindictas, non proprię iniuriæ, sed legis dei, studeat vt metuatur. Propterea quoque dum multi pendent in eo, ipse deo adhærere debet, qui illum in ducatum constituit; qui ad portanda multorum onera, ipsum veluti fortiorem solidauit. Paxillus enim nisi bene forte firmetur, & alicui fortiori adhæreat; omne quod in eo pendet cito labitur, & ipse solutus à rigore suæ firmitatis, cum oneribus ad terram delabitur. Sic & princeps nisi suo conditori pertinaciter adhæserit; & ipse, [16] & omne quod continet, cito deperit. Quidam nanque per dominandi officium plus deo adpropinquant, quidam imposito sibi dignitatis honore deteriores fiunt. Moyses nanque accepto populi ducatu, familiarius dei locutionibus vtebatur; (Exod.33.) Saul vero filius Cis, postquam sceptra regni suscepit, (1.Reg.15.) per inobedientiæ superbiam Deum offendit. Rex Salomon postquam patris sui Dauid sedem obtinuit, Deus illum vltra (3.Reg.3.) omnes mortales velut ad numerosi populi gubernationem sapientię munere ditauit. Econtrario vero Hieroboam seruus Salomonis, (3.Reg.12.) postquam regni domus Dauid occupauit partem; ad idolorum culturam, decem tribus Israel, quæ erant in parte Samariæ, [17] deuerterat. Per quæ exempla euidenter ostenditur, quosdam in sublimiori statu ad maiorem perfectionem crescere, quosdam vero per supercilium dominationis ad deteriora defluere. Per quod vtrunq; intelligitur, eos qui ad meliora condescendunt, per virtutem animi & Dei auxilium posse id facere; & eos qui ad deteriora deuertuntur, per mentis imbecillitatem pariter & negligentiam errare. Vnde & dominum absque virtute fieri non decet, qui virtutem sine Dei auxilio nullatenus habet. Qui etenim multa tuetur, si non habet fortitudinem animi, non valet id agere, quoniam magna magnis infestationibus, vel aduersitatibus solent laborare. Omnis ergo qui præest, hoc primitus animi tota intentione procuret, vt per omnia de Dei adiutorio omnino non dubitet. Si nanque cœperit in actibus suis auxiliatorem habere dominum dominorum, nullus hominum cōtemptui poterit habere eius dominatum:

Roma.13. Psal.112. non enim est potestas nisi à Deo. Ipse enim eleuat de stercore egenum, & sedere facit cum principibus populi sui: & deponit potentes de sede, & exaltat humiles; vt Luca 1. subditus fiat omnis mundus Deo, & egeat 1.Corint.2. omnis gloria Dei.

CAPVT VII.

Septimus abusionis gradus est, Christianus contentiosus: qui cum participationem nominis Christi per fidem & baptismum susceperit, contra Christi dicta & propositum, mundi caduca delectamenta diligit. Omne enim de quo contenditur; aut propter propriam eius rei dilectionem de qua agitur; aut propter alterius amorem, quæ sub odiosa specie latet, adpetitur. Quemadmodum verbi gratia, bellum animoso copugnantium conflictu cum odiosa res sit, propter amorem victoriæ & libertatis peragitur; & multæ aliæ dilectæ species, sub odioso labore vel formidine, satis contentiose expetuntur. Vnde patenter intelligitur, nihil contendi posse, nisi propter dilectionem; speratam scilicet & subsequentem amabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præsente ex quacunque causa cōtendit, perspicue ostendit quod illum diligit.

Quo modo ergo mundum diligi per Ioannem Spiritus sancti sermones interdicūt? qui ait: Nolite diligere mundum, ne- 1.Ioann.2. que ea quæ in mundo sunt. Mundi enim amor & Dei, pariter in vno corde cohabitare non possunt; quemadmodum iidem oculi, cælum pariter & terram nequaquam conspiciunt. Sed requirendum est, si vere in mundo aliquid sit quod amari debeat,[18] & quis sit ille mundus, quem diligi diuina eloquia vetant. Terra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animantibus, & pulchritudine vestiū, & oblectationibus ciborum, & iis quæ ad hæc pertinent, non diligi præcipitur: sed proximus, propter quam hæc omnia facta sunt, hic amari iubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut non mansura, ad cælestem patriam pergentes concomitari nequeunt. Proximi vero, velut mansuri regis coheredes, semetipsos licenter diligunt. Quod ergo semper in mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet. Ipse mundus non amari præcipitur, proximus autem qui est pars regni cælestis, in terra & inter ima elementa, à regni cælorum adpetitoribus non incongrue amatur; dū in suprema illa patria in ęternum cohęres habebitur. Propterea vero mundus præsens non diligi imperatur, ne à Dei dilectione alienus, sæculi dilector quisque efficiatur. Non ergo debet contendi, quod non licet amari. Igitur Christianus, qui nominis Christi similitudinem tenet, morum quoque eius similitudinem habere debet. Christianus enim nemo recte dicitur, nisi qui Christo moribus coæquatur. De Christo vero per Prophetam ita scribitur: Ecce filius meus quē elegi, electus meus, complacuit in illo Esaiæ.42 Matth.12. sibi anima mea; ponam spiritum meum super eum. Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in platea vocem eius. Ecce Christus non contendit, neque clamauit? & tu si morum Christi, similitudinem tenere cupis, ne contendas, ne[19] abusiuus in Ecclesia Christianus existas. Suis enim sectatoribus Christus præcepit: Nolite Matth.23. vocari Rabbi, vn⁹ est enim magister vester, qui est Christus; & patrem nolite vocare super terram, vnus est enim pater vester, qui in cælis est. Omnes enim vos fratres estis, quibus ad supplicandum imperauit, cū diceret: Sic autem orabis: Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum[20] Fru- Matth.6. stra ergo contendit patrem se habere in terra, qui patrem & patriam profitetur se habere in cælo. Cuius patriæ nemo possessor efficitur, nisi qui de terrenæ patriæ contentione securus habetur.

CAPVT VIII.

Octauus abusionis gradus est, Pauper superbus; qui nihil habens, in superbiam extollitur; cum econtrario diuitibus sæculi non superbe sapere per Apostolum Paulum imperetur. Quid ergo stolidius po- 1.Timo.6. test fieri; quam illum, qui per infimam miseriam velut in terram abiectus, extremus & humilis incedere & contristari debuerat, superciliosa superbiæ tumore inflatam mentem contra Deum erigere? Per quod vitium lapsi corruerunt, qui in summo cæli conditi erant culmine. Quid ergo vult quasi potens in terra superbire; qui præ omnibus hominib⁹ debuerat humilis adparere? Sed ne de paupertate sua tristitiam habeāt, quid à Deo[21] recepturi sint, pauperes attēdant: ipse enim inquit: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Recta nanque dispensatione misericors iudex cæli regnum illis committit, quibus regni terrarum participationem inter mortales abstulit; vt ipse diues in cæli sede Matth.5. adpareat,

adpareat, qui in terra penitus nihil procurat. Cauendum ergo pauperibus est; ne dum per egestatem & necessitatem [22] terrenum regnum prætereunt, per mentis etiam imprudentiam cælorum regna amittant. Cum enim Dei dispensatione paupertatem necessariam acceperint, in ipsorum arbitrio pendet, vtrum pauperes spiritu sint. Non enim quibuscunque pauperibus cæli regna promittuntur, sed his tantummodo, in quibus diuitiarum inopiam animorum humilitas comitatur. Pauper enim humilis, pauper spiritu adpellatur; qui cũ egenus foris cernitur, nunquã in superbiam eleuatur: quoniam ad adpetenda regna cęlorum plus valet mentis humilitas, quam præsentium diuitiarum temporalis paupertas. Etenim humiles qui bene diuitias possessas habent, possunt pauperes spiritu adpellari: superbos autem, nihil habentes, haud dubium est beatitudine paupertatis priuari. De quibus vtrisque sancta scriptura ita loquitur: Est quasi diues nihil habens, & est quasi pauper, cum in multis diuitiis sit. Quasi pauper ergo in multis diuitiis, est diues humilis spiritu; & nihil habens quasi diues, est pauper superbus mentis adfectu. Nobilis ergo inopia est mentis humilitas, & ineptæ diuitiæ sunt animorum enormitas. Prouidendum ergo est pauperibus, vt semetipsos, quales sint, intelligant: & quia rebus consequi, quod cupiunt, non valent, mentis tumore superbire desinant.

CAPVT IX.

Nonus abusionis gradus est, Rex iniquus. Etenim regem non iniquum, sed correctorem iniquorum esse oportet. Inde in semet ipso nominis sui dignitatem custodire debet: nomen enim Regis intellectualiter hoc retinet, vt subiectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere poterit; qui proprios mores, ne iniqui sint, non corrigit? Quoniam: in iustitia regis exaltatur solium, & in veritate regis solidantur gubernacula populorum. *Prouer.16.* Iustitia vero regis est neminem iniuste per potentiam opprimere; sine personarum acceptione, inter virum & proximum suum iuste iudicare; aduenis & pupillis, & viduis defensorem esse: furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & histriones non nutrire, impios de terra perdere, parricidas & periurantes viuere non sinere; [23] Ecclesias defendere, pauperes eleemosynis alere, iustos super regni negocia constituere, senes & sapientes & sobrios consiliarios habere; magorum & ariolorum, phytonissarumque superstitionibus non intendere; iracundiã differre, patriam fortiter & iuste contra aduersarios defendere, per omnia in Deo confidere, prosperitatibus animum non eleuare, cuncta aduersa patienter tolerare; fidem catholicam in deũ habere, filios suos non sinere impie agere, certis horis orationibus insistere, ante horas congruas cibum non gustare. Væ enim terræ, cuius Rex puer est, & cuius Principes mane comedunt. *Eccl.* Hæc regni prosperitatem in præsenti faciunt, & Regem ad cælestia regna meliora perducunt. Qui vero regnum non secundum hanc legem dispensat, multas nimirum aduersitates imperij tolerabit. Iccirco enim pax sæpe populorum rumpitur, & offendicula etiam de regno suscitantur; terrarum quoque fructus deminuuntur, & seruitia populorum præpediuntur; multi & varij dolores prosperitatem regni inficiunt, carorum & liberorum mortes tristitiam conferũt, hostium incursus prouincias vndique vastant, bestiæ armentorum & pecorum greges dilacerant; tempestas aëris & hyemis turbata rerum fœcunditate, maris ministeria prohibent; & aliquando fulminum ictus, segetes & arborum flores, & pampinos quosque exurunt. Super omnia vero Regis iniustitia, non solum pręsentis [24] imperij faciem obfuscat, sed etiam filios suos, & nepotes, ne post se regni hęreditatem teneant, obscurat. Propter piaculum enim Salomonis, regnum domus Israel Dominus de manibus filiorum eius dispersit. *3.Reg.12. & 15.* Et propter iustitiam Dauid Regis, lucernam de semine eius semper [25] in Hierusalem reliquit. Ecce quantum iustitia regis sæculo valet, intuentibus perspicue patet. Est enim pax populorum, tutamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium hominum, temperies aeris, serenitas maris, terræ fecunditas, solatium pauperum, hæreditas filiorum, & sibimetipsi spes futuræ beatitudinis. Attamen sciat Rex; quod sicut in throno hominum primus constitutus est, sic & in pœnis, si iustitiam non fecerit, primatum habiturus est. Omnes namque, quoscunque peccatores sub se in præsenti, habuit, supra se

modo implacabili in illa pœna futura habebit.

CAPVT X.

Decimus gradus abusionis est, Episcopus negligens: qui gradus sui honorem inter homines requirit, sed ministerij sui dignitatem coram Deo, pro quo legatione fungitur, non custodit. Primum namque ab Episcopo, [27] quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam cum Episcopus Græcum nomen sit, speculator interpretatur. Quare verò speculator ponitur, & quid à speculatore requiritur, Dominus ipse denudat; cum sub Ezechielis
Ezech.3. prophetæ persona, Episcopo officij sui rationem denunciat, ita inquiens: Speculatorem dedi te domui Israel. Audiens ergo ex ore meo sermonem, nunciabis eis ex me. Si autem videris gladium venientem, & tu non annunciaueris, vt reuertatur impius à via sua; ipse quidem impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem tu annunciaueris, & ille non fuerit reuersus; ipse quidem in iniquitate sua morietur, sed tu animam tuam liberasti. Decet ergo Episcopum, [28] qui omnium speculator positus est, peccata diligenter adtendere, & postquā adtenderit, sermone, si potuerit, & actu
Matth.18. corrigere; si non potuerit, iuxta Euangelij regulam scelerum operarios declinare. Si enim, iniquit in Euangelio Dominus, peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipsum solum. Si te audierit, [29] lucratus eris fratrem tuum: si te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos testes, vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum; si illos non audierit, dic Ecclesiæ; si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus. Tali ordine expellendus est, quicunque doctori vel Episcopo adhærere noluerit. Et qui tali ordine expulsus fuerit, ab alio aliquo doctore
Leuit.21. vel Episcopo non debet recipi. De sacerdote namque scriptum est in lege: Viduam aut repudiatam non accipiat vxorem. Qui ergo illum excommunicatum à catholico, illo non permittente, sibi iungit: iura sacerdotij sancti, [30] quod Christianorū genus electum est, excedit. Hac ratione Episcopum, ad eos quibus in speculatione positus est, esse oportet. Cæterum vero, qualis
1.Timot.3 in semetipso esse debeat, Paulus Apostolus exponit: vt ad gradum Episcopi veniens sit sobrius, prudens, castus, sapiens, modestus, hospitalis, filios habens subditos cum omni castitate, testimonium habens bonum ab his qui foris sunt, proferens doctrinæ fidelem sermonē; [31] antequam Episcopus sit, non plures habens vxores quam vnam. Non percussor, non bilinguis, non ebriosus, non neophytus; & per hæc ipse ostendat in opere, quod alios docet in sermone doctrinæ. Caueant ergo negligentes Episcopi, quod in tempore vindictæ Dominus per prophetam conqueritur, dicens: [32] Pastores multi demoliti sunt populum meum, & non pascebant gregem meū Ezec.34.
pastores, sed pascebant semetipsos; sed potius procurent hi, quos constituit Dominus super familiam suam, dare illis cibum in tempore suo mensuram tritici, puram scilicet & probatam doctrinam; quatenus veniente Domino mereantur audire: Euge serue bone & fidelis, quia supra pauca Luca 12. Matth. 25.
fuisti fidelis, supra multa te constituam: intra in gaudium Domini tui.

CAPVT XI.

Vndecimus abusionis gradus est, plebs sine disciplina; quę cum disciplinę exercitationibus nō seruit, communi se perditionis laqueo constringit. iram etenim domini absque disciplinę rigore non euadit. Atque idcirco psalmistæ vocibus, indisciplinatæ plebi prædicatur: Apprehendite disciplinam Psalm.2.
ne quando irascatur dominus. [33] Disciplina vero morum est ordinata correctio, & maiorum præcedentium regularum obseruatio; de qua disciplina Paulus Apostolus ita loquitur dicens: In disciplina perseuerate, tanquam filiis vobis offert se Deus. Quod Hebr.12.
si extra disciplinam estis, cuius participes facti estis? omnes enim adulteri & non filij estis. Qui ergo adulteri, sine disciplina sunt, & cælestis regni hęreditatem non capiunt: si filij autem paternæ disciplinæ correctiones ferunt, & hęreditatem quandoque recipere posse non desperent. De qua etiam disciplina Esaias quidem indisciplinatæ plebi prædicat, dicens: Quiescite agere peruersè, Esaia 1.
discite benefacere. [34] Et ad eandem psalmista consona voce compsallit, dicens: Declina à malo & fac bonum. Infelix ergo Psalm. 36.
est, qui abiicit disciplinam. Audet enim extra milites aliquid, qui dominum crucifigentes, non eius sciderunt tunicam, qui Ecclesiæ Christi scindit disciplinam. Sicut Io n.19.
enim tunica totum corpus præter caput tegitur:

gitur: ita disciplina, omnis Ecclesia, præter Christum qui caput est Ecclesiæ & sub disciplina non est, protegitur & ornatur. Ipsa enim tunica contexta desuper fuerat per totum; quia eadem disciplina Ecclesiæ à domino de cælo tribuitur & integratur. De qua Dominus cum ad patrem ascendisset, postquam resurrexit à mortuis ad Apostolos suos loquebatur, dicens: Vos autẽ sedete hic in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto. *Luca.24.* Tunica ergo corporis Christi, disciplina Ecclesiæ est: qui autem extra disciplinam est, alienus est à corpore Christi. Non scindamus igitur illam, sed sortiamur de illa cuius sit, id est, non soluamus quicquam de mandatis domini, sed vnusquisque in eo in quo vocatus est, in eo permaneat apud Dominum.

CAPVT XII.

Duodecimus abusionis gradus est, Populus sine lege; qui dum Dei dicta & legum scita contemnit, per diuersas errorum vias [35] eundem perditionis laqueum incurrit. De quibus viis sub persona præuaricatoris populi, humanum genus propheta ita deplangit: *Esaia 53.* Nos autem sicut oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit; de quibus viis [36] etiam sapientia loquitur per Salomonem: *Prouer.14.* Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & nouissima earum deducunt ad mortem. Quæ vtique multę perditionis viæ tũc inceduntur, cum vna regalis via, lex Dei videlicet, quę neq; ad dexteram neq; ad sinistram declinat, per negligentiam deseritur. De qua scilicet dominus Iesus Christus, qui est finis legis ad iustitiam omni credenti denunciat: *Ioan.14.* Ego sum via, veritas, & vita; nemo venit ad patrem nisi per me. Ad quam viam omnes homines communiter inuitat, dicens: *Matth.11. Coloß.3.* Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos Quia non est personarum acceptio apud Deum; vbi non est Iudæus, nec Græcus, masculus & femina, seruus & liber, barbarus & Scytha, sed omnia in omnibus Christus: omnes enim vnum sunt in Christo Iesu. Dum ergo Christus finis legis est; qui sine lege sunt, sine Christo fiunt. Igitur populus sine lege, populus sine Christo est. Abusiuum ergo, in temporibus Euangelij populum sine lege fieri, quando Apostolis in rectas gentes licentia prædicationis data est, quando tonitruum euangelij per cunctas sæculi partes intonuit; quando gentes quæ non sectabantur iustitiam, adprehenderunt iustitiam; quando qui de longe fuerant, facti sunt prope in sanguine Christi; qui aliquando nõ populus, nunc autem populus Dei in Christo; *Roman.12* quando est tempus acceptabile & dies salutis, & tempora refrigerij in conspectu altissimi; quando vnaquæque gens habet testem resurrectionis; quando ipse dominus protestatur dicens: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad cõsummationem sæculi. *Matth.28.* Non itaque simus sine Christo in hoc tempore transitorio, ne sine nobis Christus esse incipiat in futuro.

ADNOTATIONES IN LIBRVM DE DVOdecim abusionibus sæculi falsò Cypriano adscriptum.

1. actibus explere] *Augustinus*:complere. cap.j.
2. in quo salietur] *Ms.*solo.
3. solius sui merito] *Augustin.*solo suo.
4. Cui cum membra] *Omisimus cum Augustino et Ms.cod.vocem:*multa, *ex Augustino etiam lego*: deseruit, *pro*:deserit. cap.ij.
5. quæ in illius carne] *Hic quoque prætermisimus voculam:*&, *cum Ms.*
6. aliis ministerium imperabit] *Aug.*ille ministrari sibi sperabit. cap.iij.
7. Vnde & in prouerbio] *Hoc ex Ms.cod.pro*: in prouerbiis.
8. admonenti tamen seniori] *Interserunt Ms.cod. voculam:*aut.
9. æternis æterna solatia præstabuntur] *Rursum hoc ex Ms.cod.pro*:præstabunt. cap.iiij.
10. suæ dilectioni] *Augustin.*ditioni.
11. benediximus vobis] *Etiam hoc ex Ms. cod.pro*: benedicimus. *Illud enim legitur in Psalmis.*
12. Pudicitia nanque castitatem custodit] *Istud ex Augustino, pro*:castitatem habet. *Cuius etiam istud paulopost placet*:animam vegetat, *pro eo quod erat*:animum figit. cap.v.
13. Pudicitia enim] *Augustin.*vero.
14. omnia cœpta bona opera] *Sic Ms. pro eo quod Augustinus*: intercepta, *& Morelius*: accepta. *Sic postea, vbi Morelius:*mœrentium, *illi legunt*: mœstorum.
15. quæ & ipsa] *Hoc ex Ms. pro*:ipsis. cap.vj.
16. & omne quod continet] *Rectius sic Augustinus, quam alij*:& omnis qui consentit vitio.
17. deuerterat] *Augustin.*diuertit, *& paulopost*: diuertuntur: *pro*:deuertuntur. *Verum vtrumque Latine dicitur, & consentiunt Morel. Ms.*
18. & quis sit ille mondus] *Iterum hoc ex Ms. pro*: quid sit, *& paulopost ex Aug.* concomitari, *pro*: comitari. cap.vij.
19. abusiuus] *Hinc videtur comprobari titulus Cambronen.cod.*De XII. abusiuis Sæculi, *quæ vox à Cypriano, vti & alia pleraque, est alienißima; postea tamen*

denuo repetitur ſub finem.

20. fruſtra ergo] *Rectius ſic* Ms. *quam alij:* enim.

cap. viij. 21. recepturi ſint] *Ita Aug. pro* ſunt, *qui etiam legit.* accepturi.

22. terrenum regnum pretereunt] *Augu. in mar.* perdũt. *Ex [illegible] etiam paulopoſt. adiecimus particulã:* in.

cap. ix. 32. Eccleſias defendere] *Vel hinc patet Cypriani nõ eſſe; neque enim tunc Reges erant Chriſtiani; eodem pertinet illud:* fidem catholicam in Deum habere. *Citant tamen hinc quædam Iuo lib. 8. & Gratianus 23. quæſt. 5. cap. Rex.*

24. imperij faciem obfuſcat] *Sic Auguſtinus, alij* fuſcat.

25. in Hieruſalem] *Ms.* in ſęculum, *ſed illud placet.*

26. modo implacabili] *Etiam hoc ex Auguſtino, pro* plagali.

cap. x. 27. quid ſui nominis dignitas teneat] *Iterum hoc ex eodem, pro:* tenet.

28. qui omnium ſpeculator poſitus eſt] *Ms.* omnium quibus in ſpecula poſitus eſt. *Ex quo repoſui:* ſermone, *pro eo quod erat corrupte:* ſermonem.

29. lucratus eris] *Ms.* es. *Ex eodem adieci vocem:* teſtium. *Cyprianus certe aliter etiam hanc & alias ſcripturas citat.*

30. quod Chriſtianorum] *Ms.* in quo.

31. antequam Epiſcopus ſit] *Ms. & Auguſtinus;* ante Epicopatũ. *Pulchre autem explicat auctor illud:* vnius vxoris virum.

32. Paſtores multi] *Auguſt.* mei.

cap. xj. 33. Diſciplina vero] *Longe aliter definit diſciplinam Cyprianus.*

34. Et ad eandem Pſalmiſta conſona voce compſallit] *Ita hunc locum ex Ms. reſtitui, pro eo quod erat:* ad eadem, &c. pſallit, *nullo ſenſu. Ex eodem etiam paulopoſt:* loquebatur, *pro:* loquitur.

cap. xij 35. eundem perditionis laqueum] *Aug.* præuaricationis, *at illud conuenit præcedentibus.*

36 etian ſapientia loquitur per Salomonem] *Omiſi cum Ms. vocem:* eadem, *male interiectam. Eſt autem mirum quod legat:* Multę viæ, *quum non aliud habeatur Prouerb. 14. quam: Eſt via, &c. tam apud 70. quam vulgatum Interpretem.*

COENA CYPRIANO falſò etiam inſcripta.

ARGVMENTVM.

Quiſquis tandem ſit auctor huius libri, ſtudio illi fuit in compendium quoddam redigere geſta hiſtorica vtriuſque Teſtamenti, ſub ſchemate cœne cuiuſdam: verũ ita infeliciter, vt non ſatis ſeruauerit decorum perſonarum, & multa ridicula immiſcuerit. Habent tamen præter Morelium hũc libellum Ms. Dunenſis, & S. Nicolai Tornacenſis, ſed falsò Cypriano inſcribunt. Videtur Italus quiſpiam fuiſſe Auctor; quod tam ſibi cognita habuerit omnis generis Vina Italica.

QVIDAM rex nomine Iohel, nuptias faciebat in regione Orientis, 1.
in Chana Galileæ; Is inuitauit plures, vt cænam eius confrequentarent. Igitur qui temperius loti in Iordane, adfuerũt in conuiuio.[1] Tunc cõmundauit Naaman, aquam ſparſit Amos, Iacobus & Andreas adtulerunt fœnum, Matthæus & Petrus ſtrauerunt, menſam poſuit Salomon, atque omnes diſcubuerunt turbæ. Sed cum iam locus recumbentium plenus eſſet; qui ſuperueniebãt, quiſque prout poterat, locum ſibi inueniebat. Primus itaque omnium ſedit Adam in medio, Eua ſuper folia, Cain ſuper aratrum, Abel ſuper mulgarium, Noe ſuper arcam, Iapheth ſuper lateres, Abraham ſub arbore, Iſaac ſuper aram, Loth iuxta oſtium, Iacob ſuper petram, Moyſes ſuper lapidem, Helias ſuper pellem, Daniel ſuper tribunal, Tobias ſuper lectum, Ioſeph ſuper modium, Beniamin ſuper ſaccum, Dauid ſuper monticulum, Ionas ſuper terram, Pharao in arena, Lazarus ſuper tabulam, IESVS ſuper puteum, Zacchæus ſuper arborem, Matthæus in ſcamno, Rebecca ſuper hydriam, Raab ſuper ſtuppam, [2] Ruth ſuper ſtipulam, Tecla ſuper feneſtram, Suſanna in horto, Abeſſalon in frondibus, Iudas ſuper loculum, Petrus ſuper cathedram, Iacobus ſuper rete, Sampſon ſuper columnam, Heli ſuper ſellam, Rachel ſuper ſarcinam. Patiens ſtabat Paulus, & murmurabat Eſáu, & dolebat Iacob, Iob ſolus ſedebat in ſtercore. Tunc porrexit Rebecca pallium, Iudith coopertorium, Agar ſtragulum, Sem & Iapheth cooperuerunt.[3] Recumbentibus illatus eſt guſtus cœnæ, & accepit cucurbitas Ionas, olus Eſaias, betas Iſrael, morum Ezechiel, ſycomorum Zacchæus, citrium Adam, lupinos Daniel, pepones Pharao, carduum Cain, ficus Eua, malum Rachel, prunum Ananias, bulbos Lia,[4] oliuas Aaron, ouum Ioſeph, vuas Noe, nucleos Symeon. Dedit acetum Ionas, accepit oxygarum IESVS Chriſtus. Deinde ſuperuenit Iacob cum filiis ſuis, & Laban cum filiabus ſuis, & ſederunt ſuper lapides. Venit & Abraham cum
domeſticis ſuis, & Moyſes cum cętera tur- 2.
ba, & ſederunt foris. Tunc reſpiciens rex inuitatos ſuos, ſic ait: Quiſque voluerit veſtrum venire in veſtiarium meum, [5] dabo ſingulis ſingulas cœnatorias veſtes: tunc aliqui ierunt, & acceperunt. Primus itaque

itaque omnium accepit Zacharias albam, Abraham paſſerinam, Loth ſulphurinam, Lazarus lineam, Ionas ceruleam, Tecla flammeam, Daniel leoninam, Ioannes triclinam, Adam pelliceam, Iudas argirinam, Raab coccineam, Herodias cardinam, Pharao marinam, Enoch cælinam, Agar variam, Dauid neruinam, Helias aeriam, Eua arborinam, Iob biplagiam, Eſaias meſotropam, Maria ſtolam, Suſanna caſtalinam, Moyſes conchylinam, Abel purpuream, Leui ſpartacinam, Thamar colorinam, Azarias carbaſinam, Aarō murrinam, Iudith iacinthinam, Cain ferrugineam, Abiron nigram, Anna perſicinam, Iſaac natiuam, Paulus tharſicam, Petrus operariam,[6] Iacob alethinam, IESVS columbinam.

3. At vbi diuiſit veſtes, Rex reſpiciens eos, ſic ait: Non ante cœnabitis, niſi ſinguli ſingulas vices feceritis: atque ita[7] ſibi præcepta diaconia conſummauerunt. Primus itaque omnium ignem petiit Helias, ſuccendit Azarias, lignum[8] porrexit Sara, collegit Iephte, adtulit Iſaac, concidit Ioſeph, puteum aperuit Iacob, hyſſopū porrexit Sephora, ad lacum ſtabat Daniel, aquam adtulerunt miniſtri, hydriam portabat Rebecca, vinum protulit Noe, vtrem portabat Agar, adtulit argentum Iudas, vitulum adduxit Abraham, adligauit Raab, reſticulam porrexit IESVS, pedes copulauit Helias, ferrum tradidit Petrus, eliſit Daniel, occidit Cain, ſupportauit Abbacuc, ſuſpendit Abeſſalon, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit Hermocrates, mediana ſuſpendit Tobias, ſanguinem effudit Herodes, ſtercus proiecit Sem, aquā adiecit Iaphet, elauit Heliſæus, partes fecit Phalech, numerauit Auſes, ſalem miſit Moleſſadon, oleum adiecit Iacob, in focum impoſuit Antiochus, coxit Rebecca, prior guſtauit Eua.

Explicitíſque omnibus, omnes locis ſuis re-
4. ſederunt. Tunc intulit panes Saul, fregit Ieſus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Iacob, ſolus manducauit Eſau; intulit intritam Abacuc, totum comedit Daniel,[9] fabam intulit Amelſad, prior guſtauit Miſael. Sed quoniam Hœdum coctum comederat Iſaac, & piſcem aſſum Tobias; cœpit tumultuari Æglom. Valde eſuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates, non manducabat Ioannes, nihil guſtauerat Moyſes, ieiunus fuit Ieſus, micas colligebat Lazarus. Cęteri autem partes ſuas tenebant, quas ex variis venationibus acceperant. Abraham vitulinam, Iſaac ceruinam, Abel agninam, Noe arietinam, Sampſon leoninam, Eliſęus vrſinam; maiorem tamen partem tenebat Beniamin. Poſtmodum dedit panes Pharao, omnibus diuiſit Ioſeph,[10] diſcū adtulit Herodes, partes compoſuit Rebecca, intulit Iacob, diſtribuit omnibus Noe. Primus ergo ſuſtulit Ioannes caput, cerebellum Abeſſalon, linguam Aaron, maxillam Sampſon, auriculam Petrus, oculos Lia, ceruicem Holofernes, arterias Zacharias, collum Saul, armora Agar, interanea Ionas,[11] fel piſcis Tobias, cor Pharao, renalia Eſaias, latus Adam, coſtam Eua, ilia Maria, ventrem Sara, vuluam Elizabet, adipem Abel, fœmora Abraham, caudam Moyſes, crura Loth, pedes Iacob, oſſa collegit Ezechiel. Item Iacobus & Andreas intulerunt piſces: ſuſtulit itaque aſellum Ieſus, labeonem Moyſes, lupum Beniamin, mugilem Abel, murænam Eua, pellamidem Adam, locuſtam Ioannes, gladium Cain, capitonem Abeſſalon, polypum Pharao, turpitudinem Lia, auratam Thamar, ſcarum Agar, cantaridem Dauid, haleſcem Ioſeph, ſaxatilem Hieremias, vmbras Lazarus, ſoleam Iuda, hirundinem Tobias, argentillum Iudas, ſepiam Herodes,[12] carnutam Eſau, glauculū Ionas, alopidam Iacob, ſalpam Moleſſadon, denticem Eſaias, araneum Tecla, coracinum Noe, rubellionem Rebecca, lacertum Golias, mænam Maria, & leonem Sampſon.
Poſuit & Ionas acetum, Moleſſadon ſalem
miſit, prior intinxit Cain. Explicitiſque 5.
omnibus, dedit adipem Abel, mel Ioannes, lac Abraham, conſperſit Sara, dulcia fecit Ieſus, omnia perminiſtrauit Paulus. Sed quoniam aliquot genera vini habebant, paſſum bibebat Ieſus, Marſicum Ionas, ſurrentinum Pharao, pellinum Adam, gaditanum Moyſes, creticum Iſaac, adrianum Aaron, arbuſtinum Zachæus, arſinum Tecla, albēſe Ioannes, campanum Abel, ſiguinū Maria, florentinum Rachel.[13] Saturatione vini ſopitus iacebat Adam, ebrius obdormiuit Noe, ſatis biberat Loth, ſtertebat Olofernes, ſomnus tenebat Ionam, vigilauit prope gallum Petrus, ſuſcitabatur Ieſus, ſurgere quærebat Iacob, prior ſurrexit Laban. Tunc miſcuit ſcyphum Beniamin, intulit Martha, prior bibit Petrus. Sed quoniam [illegible]num ſubduxerat Amelſad, & male m[illegible]rat Ionas; murmurabat Hermippu[illegible] [illegible]bebat

bibebat Ioannes ; vinum petebat Maria,
non consentiebat Susanna, plenam ampul-
lam ferebat Martha, sitiebat Ismael, ire vo-
lebat Tobias, alienum calicem bibere vole-
6. bat Iacobus. Sublatisque omnibus, a-
quam ad manus petebat Pilatus, tradidit Iu
das, ministrabat Martha, effudit Hermo-
crates,[14] lintheum porrexit Martialis, intu-
lit lucernam Esaias; gratias egit Simeon, be-
nedixit Anna; intulit coronas Rachel, Da-
uid hyssopum porrexit, dedit vnguentum
Maria, perunxit Martha, poma intulit Adã,
fauum porrexit Sampson, cytharam percus-
sit Dauid, tympanum Maria, psalterium
duxit Iubal, choros duxit Iudith, cantauit
Asael, saltauit Herodias, laudes dedit Aza-
rias, magia lusit Mambres, risum fecit Isaac,
osculum porrexit Iudas, vale fecit Lothor.
7. Et cùm vellent discedere, respiciens eos
rex, sic ait: Nunc, per omnia diem nuptia-
rum celebrate, & frequentate, & demuta-
te habitus, velut pompas facientes; sic ite
in domos vestras. Placuit vero omnibus vo-
luntas Regis:[15] atque ita primus omnium
procedit in magistro Iesus, in custode Ioan-
nes, in retiario Petrus, in secutore Pharao,
in[16] venatore Nẽroth, in delatore Iudas, in
hortulano Adã, in exodiario Eua, in latrone
Cain, in Pastore Abel, in cursore Iacob, in
sacerdote Zacharias, in rege Dauid, in cy-
tharœdo Iubal, in piscatore Iacobus, in co-
co Antiochus, in aquario Rebecca, in fur-
nitore Ananias, in bestiario Tecla, in stu-
pido Molessadon, in religioso Salomon, in
ministra Martha, in milite Vrias, in insano
Herodes, in famulo Cham, in medico To-
bias, in ebrio Noe, in risiculo Isaac, in tristi
Iob, in iudice Daniel, in fabro Ioseph, in
prostituta Thamar, in formosa Rachel, in
odibili Lia, in domina Maria; in impio
Loth, in aduersario Amalech, in structore
Sem, in rusticulo Esau, in forti Golias, in
pistore Hieroboam. Sed quoniam conten-
debat Dina, aquam effundebat Aaron, &
nudus erat Ionas; tunc solem petebat Auses
8. vt siccaretur Bersabee.[17] Quo facto iussit
eos Rex, ad se venire, qui venerunt (altera
die) & munera ei obtulerunt. Primus ita-
que omnium obtulit arietem Abraham,
taurum Tecla, ouiculã Noe, camelum Re-
becca, leonem Sampson, ceruum Esau, vi-
tulum Iesus, Iumentum Iacob, currum
Helias, vestem Iudith,[18] crines Bersabee, li-
gna Isaac, frumentum Ioseph, resinam Ru-
ben, pecuniam Abimelech, strobilos Leui,
capsam Moyses, fauum Petrus, copias Abi-
gea. Sed quoniam ante diem conuiuij, 9.
quędam de conuiuio subducta fuerant, ius-
su regis[19] inquirebantur ab eis. Inuoluerat
enim stragulum multicolorium Agar, si-
gillum aureum Rachel, speculum argen-
teum Tecla, sciphum bibitorium Benia-
min, annulum signatorium Thamar,[20] coo-
pertorium subsericum Iudith, lanceam re-
giam Dauid, alienam vxorem abduxerat A-
bimelech. Tunc iussit rex, vt omnes qui fue-
rant in conuiuio ducerentur ad tormenta.
Quo facto,[21] primus innocens decollatur
Ioãnes, occiditur Abel, foras proiicitur A-
dam, timẽs obmutescit Zacharias, fugit Ia-
cob, quæritur Enoch, turbatur Abimelech,
immutatur Nabuchodonosor, deprecatur
Abrahã, trãsfertur Helias, supprimitur Di-
na, includitur Noe,[22] impingitur Loth, suf-
figitur Iesus, dãnatur Daniel, accusatur Su-
sanna, adligatur Ioseph, occiditur Martha,
tollitur Abbacuc, bestiis datur Tecla, in for
nacem mittitur Ananias, vinculis constrin-
gitur Sampson, punitur Vrias, flagellatur
Paulus, tenditur Esaias, expoliatur Ionas,
lapidatur Hieremias, excæcatur Tobias; nõ
credebãt Moysi, subducitur Abirõ, suspen-
ditur Abessalõ, confunditur Rebecca, trãs-
ducitur Agar, arguitur Pharao, relinqui-
tur Israel, abducitur Dathan,[23] deprimitur
Chore, copulatur Isaac, mittitur Nathan,
cõuincitur Amelech, maledicitur Iudas, de-
honestatur Mambres, cogitur Loth, inter-
ficitur Phinees, dimittitur Ofni, timens
moritur Heli, comprimitur Dina, decipitur
Esau, substringitur Saul, dolet de facto Iob,
interrogatur Eua, nescio clamat Cain, tene-
tur & negat Petrus. Sed quoniam multo- 10.
rum conscientia erat in furto, quod[24] erat
suspiciens Raab; quærebatur Laban, infa-
mabatur Susanna, arguebat Ioannes, nega-
bat Rachel, docebat Moyses, plorabat Tri-
phæna, obseruabat Maria, attendebat One-
siphorus, tristis erat Iob, iurabat Iacob, non
credebat Pharao, mentiebatur Hieroboam
pauebat Susanna, erubescebat Rebecca,
plangebat Hieremias. Postmodum scruta-
tis omnibus, inuentum est furtum apud
Beniamin, quod erat in conscientia Ioseph.
[25] Sed posteaquam probatũ est Regi, quod
Achar filius Carmi, solus esset reus furti,
iussit eum mori, donauitque eum omnibus.
Tunc occasione accepta, primus omnium
calce

calce eum percussit Moyses, abiit in complexum Iacob, vestem detraxit Tecla, ad terram elisit Daniel, lapide percussit Dauid, virga Aaron, flagello Iesus, medium aperuit Iudas, lancea transfixit Eleazar. Tunc iussit, vti qui mortuus esset sepeliretur; [26] & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Ioseph monumentum fecit, & ædificauit Nachor; aromata imposuit Maria, clusit Noe, superscripsit Pilatus, precium accepit Iudas: quo facto gaudens clamat Zacharias, confunditur Elizabeth, stupet Maria, ridebat de facto Sarra. Explicitisque omnibus domos suas repetierunt.

ADNOTATIONES.

1. Tunc commendauit Naaman] *Sic restitui ex Ms. pro:* Neeman.

2. Ruth super stipulam] *Hoc ex eisdem adieci, & iuxta eosdem vbique lego :* Abessalon, *pro :* Absalon. *Fortaßis legendum :* Iudas super loculos, *pro eo quod est:* loculum.

3. Recumbentibus illatus est] *Etiam hoc ex illis; antea erat corruptißime:* Recumbentes illatus est.

4. oliuas Aaron, vuas Noe, ouum Ioseph,] *Ita etiam prorsus ex Ms. pro eo quod erat :* oliuas Noe, ouum Ioseph, vuas Aaron.

5. dabo singulis singulas] *Adiicio ex iisdem:* singulas. *Lego etiam ex illis:* Dauid neruinam, *vbi erat:* prouernicam. *Iidem legunt:* Susanna castilinam, *pro:* castalinam, *&:* Aaron myrrinam, *pro:* murrinam.

6. Iacob alethinam] *Ms.* Iohannes pseudo allechinam] *Coniicio legendum :* Ioseph halecinam, *eo quod postea sequatur:* Ioseph halecem.

7. sibi præcepta diaconia compleuerunt] *Ms.* præceptas diaconias.

8. porrexit Sara] *Rursum hoc ex Ms. adiicio, & lego paulopost* elauit Heliseus. *pro:* lauit, *Habent iidem:* Malessadon. *pro:* Molessadon, *&:* Ariochus, *pro:* Antiochus, *tum hic tum postea.*

9. fabam intulit Amelsad] *Ms. vnus:* Melsad, *alter:* Melsat.

10. discum attulit Herodes] *Ita lego ex iisdē; quia: paulopost sequitur* intulit.

11. fel piscis Tobias] *Ms.* Sycotum Tobias. *Legunt etiam paulo post:* politum, *pro:* polypum, *sed non placet. Contra rectius legunt:* scarum, *quam alij* scaurum.

12. carnutam Esau, glauculum Ionas] *Ms. legunt:* cornutam, *&:* conchulam. *Item:* Iob, *vbi est:* Iacob.

13. Saturatione vini sopitus] *Priores duas voces adieci etiam ex Ms. & reposui paulopost:* Laban, *pro :* Lazarus. intulit Martha] *Ms.* Maria.

14. lintheum porrexit Martialis] *Ms.* Petrus, *at non placet. Rectius vero illi paulopost:* choros, *quam alij:* choreas. *Siue autem legas:* cantauit Asael, *siue:* Dauid, *perinde est.*

15 atque ita primus procedit] *Ms.* prodit.

16. in venatore Nemroth] *Magis hæc placet. Dun. cod. lectio ad marg. & Ms. Tornac. quam aliorum* Mambres.

17. Quo facto] *Mor. præmittebat:* pro, *Ms.* sub, *sed vtrumque superfluum est. Non habent autem Ms.* illud altera die.

18. crines Bersabee] *Addit. vterque Ms.* Agar, *sed desideratur munus quod obtulisse dicatur; si legi debeat, fortaßis adiicienda vox:* amphoram.

19 inquirebantur ab eis] *Ex Ms. sic lego, pro:* inquirebatur. *Item:* Inuoluerat, *ex Ms. Tornac. pro :* Inuolauerat.

20. coopertorium subsericum] *Vterque Ms.* sericum.

21. primus decollatur Ioannes] *Omisimus cum Ms.* omnium.

22. impingitur Loth] *Prorsus sic etiam lego: cum iisdem postea enim fit mentio:* Agar. *Legunt iidem:* Maria, *pro:* Martha.

23. Deprimitur Chore] *Etiam hoc restitui ex Ms. pro eo quod corrupte erat:* Coreb. *Legunt iidem:* demonstratur Mambres, *pro:* dehonestatur.

24. erat suscipiens Raab] *Item & hoc, pro:* suspiciens.

25. sed postea quam] *Rursum & hoc, pro :* Et. *tem* Achar, *pro:* Agar. *Legunt iidem:* Eliezer, *pro:* Eleazar, *&:* vt is, *pro:* vti.

26. & vendidit agrum Laban] *Ms. vterque,* Emmon, *forte legendum:* Ephron.

FINIS TERTII TOMI OPERVM
DIVI CYPRIANI.

Ex commissione Reuerendissimi Domini Episcopi Brugensis approbata & comperta habere plurimum vtilitatis ac eruditionis.

Ita testor Franciscus vanden Heede,
Canonicus Ecclesiæ Brugensis.

OPERVM TERTII TOMI INDEX ALPHABETICVS.

Errata quædam corrigenda.

PAgina 1.columna 1.linea 10.ab vltima ipſus. col.2.lin.18.ab vlt.ſtrepentis.pag.4.col.2.lin.12.faſces.pag 6.col.2.lin.10.neceſsi-
tatem.&li.6.ab vlt.ac à Tert.pagin.7.col.2.li.23.adolentium.pag.8.col.2.lin.18.à diuerſis.pag.9.col.1.lin.33.poſſent.pag.18.
col.2.lin.22.ab vlt.Quam.pag.26.col.2.lin.9.ab vlt.exomologeſin & ſequent.pag.35.col.1 lin.11.ab vlt.affectio.pagi.36.col.2.
lin.10.ab vlt.dele 2.lib.2.pag.40.col.2.lin.7.illius.pag.51.col.1.lin.14.pro eo.pag.64.col 1.lin.26.vt magiſte.& lin.12.ab vlt.pref-
byterij.col.2.lin.19.& ex hiſtoria.& li.22.Maximo.pag 82.col.1.lin.10.ſed.pagin.100.col.1.lin.34.cluderetur.pag.104.col.1.lin.18.
obtineant.pag.123.col.1 lin.16.ab vlt.id.pag.131.col.1.lin.30.lingua.& col.2.lin.16.releuemus.pag.137.col.1.lin.9.ab vlt.dolore &
3.lenonum.pag.140.col.2.lin.17.interminatione.pag.142 col.1 lin.8.minus malum.& col.2.lin.9.ab vlt contriſtaui.pag.144.col.1.
lin.5 ab vlt.ſanguis.148.col.2.lin.35.ſpecies.pag.186.col.2.lin.10.ab vlt. Tom.2. pagin 195.col.1.lin.12 ab vlt. Cuius n f. pagi.200.
col.1.lin.1.eſſet.pag.201.col.2.lin.19 aſſeueret.pag.202 col.2 lin.7.ab vlt.quid aliud.209.col.1.lin.13.aſperſionem. pagin.211.col.2.
lin.12.torqueatur.pag.212.col.2.lin.34.nemini.pag.214.col 2.lin.27.Minutius Felix.pag.216.col.1.lin.8.ab vlt.dilectiſsimi. pagin.
219.col.2.lin.13 ab vlt.Deo pag.230.in margine repone bis,impignatione.pag.235.col.2.lin.21 qua nititur. pagin.238.col.2.lin.21.
fraudes.pag.279.col.1.lin.23 deſtillat.27.fuerint.& col.2.lin.3.ab vlt.aërem.pag.292.col.2 lin.6 ab vlt.eſſet.pag.393.col.2.lin.4.ab
vlt.fuit.pag.315.col.1.lin 8 ab vlt.irrogans.pag.329.col.1.lin.18.vulg.ſubcidiua.& lin.ſeq.ſuccidiua.pagi.330 col.2.lin.7.exhibebis.
pag.347.col.2.lin.22.ceruice.pag 354.col.2.lin.9.ab vlt.præliabantur.pag 366.col.2.lig.19.Qui eſtis.pagin.357.col.1.lin.16.ab vlt.
præſtat.pag.361.col.1.lin.33 an aduerſariorum.pag.392.col.1.lin.23.inuenietis.pag.421.col.1.lin.29.patre.pagi 428.col.1.lin.13.ab
vlt.candentes.pag.457.col.1.lin 29.attributa.pa.499.col 2.lin.14.eſſe in.pag.518.col.1.lin.7.ab vlt.fit mentio.pag.536.col.1.lin.14.
qui.pag.541.col.1.lin.10.ab illo.pag.544.col.2.lin.9.ab vlt.Patrem.pag 545.col.2.lin.35.omnium.547.col.2.lin.9.ab vl .dici.572.col.
1.lin.13.impetraturus.pag.576.col.2.lin.11.ab vlt.adeo rectè ſentit Auctor non tam Decolationis.pag.579.col.2.lin.3.ab vlt.pluri-
mis.x.2.condientes.588.col.1.lin.27.mane: illos.pag.590.col.2.lin.28.deſerueris.pag.592.col.1.lin.8.ab vlt.mundanus.

S. CIPRIANI

OPERA.

D. CIPRIANI.

calibrite
colorchecker CLASSIC
mm